bjoerna.dk Kultursociolog Bjørn Andersen
post@bjoerna.dk

Georg Brandes' Holberg-bog og 400 DBL-biografier

Udvidet digital udgave 2007

Version 1.0 - 03.11.2007

Denne samlefil er af foreløbig karakter. Den vil blive omredigeret i løbet af 2008 således at det bliver nemmere at springe fra det ene til det andet sted i den samlede fil.

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm#Brandes

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-1884.pdf

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.pdf

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-0.pdf

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Extra.pdf

bjoerna.dk Kultursociolog Bjørn Andersen
post@bjoerna.dk

Georg Brandes' Holberg-bog

Udvidet digital udgave 2007

Version 2.7 - 16.07.2007

Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*

Gratis. *Klik* ovenfor for at hente PDF'en
Hvis du bruger *Internet Explorer*,
kan det anbefales at hente fil'en i et *nyt vindue* (brug højre musetast)
eller at *save* filen, straks den er downloadet.

(1884) [PDF (2007); 3 MB]

Printet A5-udgave m/ spiralryg kan købes for 250 DKK + forsendelse + moms.

Brug http://bjoerna.net/bestilling.htm eller

send en mail til: post@bjoerna.dk om hvad du ønsker + navn + adresse (så får du en mail om at bekræfte bestillingen).

Indhold

Georg Brandes' Holberg-bog. Digital udgave

Bidermann, Mylius og Lehn. Anchersen og Munthe. Et par småting

400 Biografier

Holberg's konger

Brandes tegnet af Krøyer i 1875

Georg Brandes var i 1884, da han udgav bogen om Holberg, træt og mismodig, skriver hans biograf, Jørgen Knudsen. Man valgte på Københavns Universitet at styre uden om ham, da man skulle til at fejre Holberg's 200 årsdag, hvad enten det skyldtes at man fandt Brandes for kontroversiel, eller fordi man ikke så ham som én der var særligt kyndig på Holberg. Til gengæld er Brandes' bog muligvis det eneste af betydning om Holberg fra dén tid, der har overlevet tidens tand.

Udgaven rummer følgende:

• En indledning.

• Brandes' bog (efter *»Samlede Skrifter«* 1' udgave).

• Afsnittet om Holberg fra Brandes' *»Danske Personligheder«*.

• ca. 55 artikler fra *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1' udgave) om Holberg og nogle fra hans familie, samtidige forfattere og videnskabsfolk, bogtrykkere og teaterfolk

og nogle af magtens folk.

• Et lille afsnit med længere ordforklaringer, fx af begrebet 'snapsting' (som ikke har spor med 'snaps' at gøre).

De forskellige dele af bogen er forbundet med hinanden (i den digitale udgave), således at man hurtigt kan springe fra det ene til det andet - og tilbage igen (man kan fx trykke på notenumrene og på sidetallene i noterne). Det kan anbefales at bruge Adobe's bogmærkefunktion. Ved hjælp af dén finder man ret hurtigt, hvad man leder efter. Går det helt galt, kan man lave en simpel elektronisk søgning (men den er langsommere end de andre metoder).

Udgaven er primært beregnet på studerende fra gymnasieniveauet og opefter, og derfor er der mange ord der har fået en kort forklaring med i en fodnote.

På et senere tidspunkt vil jeg udsende en revideret udgave med yderligere ca. 350 biografier. Hensigten er at gøre det lettere at forestille sig hvordan verden så ud på Holberg's tid: Hvem var der ellers? Hvem af dem havde Holberg forbindelser til? Hvem »drillede« han? Hvordan forholdt man sig til ham og hans bøger frem til og med Rahbek?

De nye biografier er foreløbig lagt ind på: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier.htm.

En samlet PDF-fil (på 10 MB) kan downloades fra adressen: http://bjoerna.dk/Holberg/Holberg-Brandes-Biografier.pdf. Fil'en indeholder Brandes' bog, yderligere ca. 350 biografier og forskelligt supplerende materiale.

Bidermann, Mylius og Lehn. Anchersen og Munthe.

Et par småting

Peder Benzon Mylius. Miniature på Frederiksborg Slot (A 4676). Malet omkring 1720 af Johannes Bøhling den ældre (ca. 1687-1737). Miniaturen var på Rønningesøgaard indtil 1905. Den blev erhvervet af museet i 1933/34 fra antikvitetshandler Morhbutter. - Tak til Steffen Heiberg, Frederiksborg Slot, for oplysningerne om billedet. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Der er dukket et par småting op undervejs. **Én af dem handler om Holberg's eventuelle ejerskab til de to eksemplarer af Bidermann's *»Utopia«*, der findes på Det Kongelige Bibliotek.** Den navnkundige Paul Johansen skrev for en del år siden en meget spændende artikel til *»Politiken«* om sagen. Hans tese var at Holberg - som privatlærer - havde foretaget tilskrifter i de to nævnte eksemplarer, hvoraf det ene synes at have været ejet af godsejer Abraham Lehn, det andet af Holberg. Men jeg tror desværre det kan siges at Lehn's privatlærer ikke var Holberg, men derimod P.B. Mylius, som var dén der dimitterede Lehn.

Paul Johansen gjorde sig skyldig i en skrivefejl, han skrev P.B. Mygind i stedet for P.B. Mylius, og det betød at man ikke rigtig kunne identificere læreren (jeg kunne i det mindste ikke), for der findes - så vidt vides - ingen P.B. Mygind fra dén tid. Men P.B. Mylius véd man en smule om. Han må ud fra det foreliggende antages at have været rimeligt habil som latiner og han kunne derfor sagtens

undervise Lehn. Hvortil kommer at det var dét han fik sine penge for. Holberg kendte til Mylius (og sikkert også til Lehn), men det indebærer jo ikke nødvendigvis at han også skulle have overtaget nogle af Mylius' forpligtelser og noget af hans indkomst.

Se nærmere om ovenstående på: http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm

En anden småting handler om hvem det var der flyttede ind hos Holberg i Fiolstræde efter H.P. Anchersen, nemlig Caspar Frederik Munthe. »Man« har vidst at der var tale om en slægtning (Langslet nævner det fx en passant i *»Den store ensomme«*), men der er nok lidt mere i det. Munthe var ret tæt knyttet til historikeren Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der jo blev én af Holberg's gode bekendte, så den nye logerende var ikke så fjern endda, han var nemlig både familie (Holberg og han havde et par oldeforældre til fælles) og én fra Holberg-Gram-miljøet.

Der er allerede dukket mange interessante mennesker op. Nogle dybt seriøse forskere, andre entreprenante bogtrykkere og endelig en flok skuespillere af meget forskellig type. Én af dem, skuespillerinden Materna, skrev selv skuespil ... men da hun døde havde hun næsten færdiggjort en oversættelse af Don Quixote. Var dét evt. én som Charlotta Dorothea Biehl havde fornøjelse af, da hun ca. 20 år senere udgav sin oversættelse? Jeg ved det ikke, kun at jomfru Biehl havde bekendte i skuespillermiljøet.

Skulle du have kommentarer eller spørgsmål til udgaven, hører jeg meget gerne, skriv til: post@bjoerna.dk

---

Georg Brandes

LUDVIG HOLBERG
ET FESTSKRIFT
(1884)

Udvidet digital udgave

1' udgave – 27.06.2007

BA Forlag

http://bjoerna.dk

ISBN 978-87-90722-44-9

Georg Brandes

Ludvig Holberg – Et Festskrift (1884)

Udvidet digital udgave ved Bjørn Andersen

© BA Forlag, Søborg, København.

1' udgave – Juni 2007

Layout: BA

ISBN 978-87-90722-44-9

Eftertryk eller kopiering kan ske frit til
undervisnings- og privat brug hvis
kilde angives.

Dette gælder også elektronisk udnyttelse.

BA FORLAG

Bjørn Andersen
Valdemars Allé 63
2860 Søborg
post@bjoerna.dk
http://bjoerna.dk

Indholdsfortegnelse

Forord. HolbergTeatret..... 7

1. BRANDES OG BOGEN OM HOLBERG..... 9

Holberg en ener; han dannede heller ikke skole..... 10

Jubelbog?.....10

Holberg og pietisterne.....10

Holberg som historieskriver.....11

Ligestilling.....11

Der er meget at hente hos Brandes.....12

2. LUDVIG HOLBERG / ET FESTSKRIFT..... 14

I • Bergen • Blodets Blanding • Herskende Dyder • Holbergs Ideal • Holbergs dybestliggende Egenskaber • Faderen • Barndommen • Holberg og Ewald • Rejseliv • Udlandets Aandsliv • Bayle. Grotius • Pufendorf • Thomasius og Holberg • Standpunktet i Danmark • Holbergs Standpunkt • Holbergs Mod. Brud med det Hjemlige • Holberg national..... 14

II • Paryktid • Støvlettid • Paryktid • Ingen Selvfølelse • Stammens Sundhed • Monrad • Tidsalderens Følelsesliv • Skrivemaaden • Æreboe • Uforfærdethed • Belønning med Embede • Kaas • Krigerliv • Skaanlund • Lakajvid • Lakajen som Herredsfoged • Seidelin • En Apotekers Dannelsestrin • Ræsonnerer ikke • Rostgaard • Rostgaard contra Holberg..... 30

III • Holberg og Hojer • Plagiatbeskyldning • Hojer og Thomasius • Stadigt Fejdeforhold • Spotten vakt • Metafysiker af Sult • Djævelen • Universitetsdannelsen • Verden er komisk • Universitetet først og især • Satire i Verseform • Stilstand og Raahed • Gejstligheden • Strandretten. Vornedsskabet • Ophidser Menigmand mod Dannelsen • Spirer til Komedierne • Kandestøberen • Gert og Per Degn • Jeppe og Tyboe • Philemon • Vemodig Selvfølelse • Fædre og Sønner • Det Foraarsagtige • Universitetsprogrammet • Oprindeligt Angriber • Latter mest filosofisk • Den komiske Verdensanskuelse.....46

IV • Definitionen af Mennesket • Klassicismen • Klassicismens Karakteropfattelse • Hofdannelsen og Karakterdannelsen • Holberg og Kongerne • Holberg og Særstudiet • Skuespillenes Plan • Det Advokatoriske • Versene og Monologerne • Arts- og Standspræg • De tre Enheder • Klassicismen romansk • Holberg klassisk anlagt • Sprogformen vinder ved Ælde • Heiberg om Holberg • Rokkoko-Stil • Opfattelse af Historieskrivningen • Ikke historisk Kritiker • Ikke Psykolog • Bygger paa Fornuften • Rettroenhedens Indsmeltning • Middelsandheder • Niels Klim • Holberg og Molière • Jeppe paa Bjerget • Holberg og Shakespeare..... 69

V • Selviagttagelse • Selvskildring • Selvmaskering • Selvkarikeren • Jean de France og Erasmus Montanus • Forhold til Kvinden • Jomfru Stoud • Kvindens Talsmand • Holbergs Geniblik • Kloge Fortolkere • Holberg og Rousseau • Skildrer danske og norske Forhold • Rangvæsenet • Undervisningsvæsenet • Lægevæsenet • Holbergs Læger • Bonden • Politiseren • Benytten af Litteraturen • Plautus, Italienerne, Molière • Molière og Holberg • Laan i Ulysses • Ulysses • Uendeligheden i Ulysses • Shakespeareske Stykker • Laan i Montanus • Situationen i Montanus • Ny og gammel Daarskab • Montanus altid og overalt.....93

VI • Teatret aabnes • Fordomme • Pengeløshed • Kampen for Livet • Komediens Ligbegængelse • Præsternes Indflydelse • Kongehusets Sæder • Fader og Søn • Dans og Skuespil. Synd • Forbud mod Skuespil • Psalmedigtning • Tyveaarig Pause i Skuespildigtning • Ingen egenlig Udvikling • Holbergs ringe Anseelse • Ringe Anseelse • Kold Respekt • Tragisk

Skæbne • Samtidens Holdning • Nervøsitet og Pessimisme • Død og Ligfærd • Fire Reaktioner • Udødelighed.....119

3. DANSKE PERSONLIGHEDER: LUDVIG HOLBERG (1887).....139

I - Der er i den nyere Tid talt og skrevet meget mod Genidyrkelse.....140

II - Nitten Aar gammel drager han ud paa sin første Rejse,.....143

III - Følelsen af det Komiske er en særegen Blandingsfølelse,..... 147

IV - Man lærer Holberg grundigere at kende gennem hans Komedier 149

V - Og saa stod Den danske Skueplads der ved Geniets Magtbud.....153

4. BIOGRAFIER FRA »DANSK BIOGRAFISK LEXICON«..... 156

Indledning 156

Et par biografiske »småting«.....157

Holberg-familien (kronologisk).....160

Holberg-familien. Indledning.....160

Slægtstavle 1: Christian Nielssøn Holberg's og Karen Lem's børn.....162

Slægtstavle 2: Efterkommere af Ludvig Hanssøn Munthe, Biskop i Bergen 163

Christian Nielsen Holberg (1625-1686), oberstløjtnant..... 165

Ludvig Munthe Stoud (1649-1705), biskop i Kristiansand 166

Laurids Luja (1668-1732), professor ved Odense Gymnasium..... 167

Ludvig Holberg (1684-1754), forfatter, udgiver..... 168

Caspar Frederik Munthe (1704-1763), filolog..... 179

Fredrich Christian Holberg Arentz (1736-1825), rektor..... 180

Holberg's samtidige (gruppevis, alfabetisk).....182

Holberg's bataljer.....182

Videnskabsfolk, forfattere m.fl.....184

Hans Peder Anchersen (1700-1765), filolog, historiker, jurist..... 184

Laurent Angliviel de la Beaumelle (1726-1773), forfatter.....187

Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788), forfatter og oversætter..... 188

Frederik Christian Eilschov (1725-1750), filosof, sprogrenser..... 190

Christian Falster (1690-1752), rektor, satiriker.....194

Hans Gram (1685-1748), historiker 199

Andreas Hojer (1690-1739), historiker, jurist og læge 208

Martin Hübner (1723-1795), naturretsforfatter.....213

Jacob Langebek (1710-1775), historiker, arkivar.....216

Søren Lintrup (1669-1731), rektor, biskop, digter 221

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788), jurist, embedsmand.....223
Peder Benzon Mylius (o. 1689-1745), landsdommer, historiker..... 226
Joachim Richard Paulli (-1759), forfatter (bl.a. af skuespil) 227
Erik Pontoppidan (1698-1764), biskop, topograf, forfatter..... 229
Christian Reitzer (1665-1736), jurist, bogsamler.....235
Frederik Rostgaard (1671-1745), filolog, statsmand 237
Henrik de Stampe (1713-1789), jurist, generalprokurør, statsminister..... 242
Peter Frederik Suhm (1728-1798), historiker og forfatter, bogsamler.....248
Christian Thestrup (1689-1750), professor..... 256
Johannes Trellund (1669-1735), feltprovst i Italien, biskop i Viborg..... 257
Christen Lassen Tychonius (1680-1740), præst, forfatter..... 259
Bogtrykkere.....263
Ernst Heinrich Berling (1708-1750), bogtrykker 263
Johan Jørgen Høpffner (1689-1759), bogtrykker.....264
Johannes Laverentzen (o. 1648-1729), bogtrykker.....265
Poul Johs. Phønixberg (o. 1679-1729), bogtrykker.....267
Jacob Preuss (-), bogtrykker.....268
Joachim Wielandt (1690-1730), avisudgiver, bogtrykker 269
Teaterfolk.....271
Holberg's Tordenbrev (1753).....271
Etienne Capion (-1722-), teaterentreprenør.....273
Niels Hjersing Clementin (1721-1776), skuespiller.....274
Marcus Ulsøe Hortulan (1732-1783), skuespiller.....276
Utilia Lenkiewitz – Utilia van Mander (1711-1770), skuespiller..... 277
Materna = Anna Catharina von Passow (1731-1757), skuespiller og forfatter..... 278
René Magnon de Montaigu (1661-1737), teaterdirektør 279
Salomon Poulsen von Qvoten, (-1720-), teaterentreprenør.....280
Julius Henrik von Qvoten, (-1748-), teaterentreprenør.....280
Christopher Pauli Rose (1723-1784), skuespiller.....281
Elisabeth Cathrine Amalie Rose (1738-1793), skuespiller.....283
Carl August Thielo (1702-1763), musiker, teaterdirektør, forfatter 284
Caroline Amalie Thielo (1735-1754), skuespiller.....286
Henrich Wegner (-1743), skuespiller, siden postmester og embedsmand.....287
Andre.....289

Hans Jacob Arnoldt (1669-1758), general, husejer *289*
Abraham Lehn (1701-1757), godsejer.....*290*
Holger Paulli (1644-1714), religiøs fantast.....*294*
Christian greve Rantzau (1683-1771), vicestatholder, stiftamtmand..... *295*
Andreas Reinhardt (-1709-), kobberstikker.....*298*
Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi.... *299*
Michael Augustus Røg [Mikkel Røg] (-1709-), medaljør, stempelskærer.....*300*
Rahbek-generationen.....301
Knud Lyne Rahbek (1760-1830), forfatter, udgiver *301*
Brandes-generationen (alfabetisk).....307
Georg Brandes (1842-1927) litteraturkritiker, forfatter.....*307*
Julius Paludan (1843-1926), litteraturhistoriker.....*312*
5. HOLBERG'S EPISTEL 179..... 313
6. FORKLARINGER OG NOTER..... 315
Assessor.....315
Bogformater.....315
Snapsting, omslag 315
Tamperretten.....318
7. INTERNETHENVISNINGER..... 319
Holberg.....319
Brandes.....319
Ordbøger på internettet.....319
8. OM DENNE DIGITALE UDGAVE..... 320
Udgaven må anvendes frit til undervisning og privat brug 320
Om udprintning.....320
Benyttet udgave m.v.....320
Signaturer; rettelser.....320
Følger i en senere udgave 321

I flere noter står: *»Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave* [...]«. Siden dette blev skrevet er der samlet ca. 400 biografier, se nærmere på:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.htm

Henvisningerne vil blive justeret i næste udgave.

Forord. HolbergTeatret

Lidt uden for Hans Mickelsen's Kalundborg bor skuespilleren Niels Andersen, der - sammen med dramaturgen Niels Damkjær fra Haderslev - har taget initiativ til HolbergTeatret. Tanken er at teatret skal blive egnsteater et sted i Holberg's Vestsjælland, men teatret findes allerede i det små - og har fx en énmandsudgave af *»Niels Klim«* på programmet. Se nærmere på http://holberg.nu

I 2004 rendte jeg ind i Niels A., som jeg sidst havde mødt i København for *mange* år siden; vi fornyede bekendtskabet og inden længe var jeg indrulleret i Holbergbanden med dét jeg kunne - og ikke kunne.

På ét eller andet tidspunkt vil vi sætte *»Jeppe«* op, men hvilken og hvordan? Som led i vores forberedelser er vi på hver vores måde gået på jagt hos Holberg, men også mange andre steder, og her i januar kom turen til hvad Georg Brandes havde skrevet om stykket i sin Holberg-bog fra 1884.

Hvorfor ikke lave en digital udgave?, tænkte jeg, for det er da en klog og fornøjelig bog, selv om jeg ikke var overbevist om Brandes' læsning af *»Jeppe«*. Det vil sige, for min skyld kan man sætte *»Jeppe«* op på mange forskellige måder[1], det afgørende er om det *virker.* Men hvis man vil diskutere hvad *Holberg* kan have ment med stykket, er det en helt anden ting; så må man gå regulært til værks og holde sig til dét der kan siges med rimelig sikkerhed – herom i en lille bog der kommer senere på året: *»Jeppe på vrangen?«.*

Og her er den så, den digitale udgave af Brandes' bog. Den er suppleret med forskelligt, som er forbundet med Brandes' bog og med hinanden med elektroniske henvisninger. 3' del er en artikel om Holberg som Brandes skrev et par år senere. 4' del er en række artikler fra *»Dansk Biografisk Lexicon«*[2], som skulle gøre det lettere at befolke Holberg-tiden i læserens fantasi. I dén forbindelse har jeg også indsamlet nogle oplysninger på internettet om Holberg's slægt, så at det er nemmere at se relationen til 'den ualmindelig smukke kusine' i Kristiansand, til ridefoged Christian Tostrup, til rektor Frederik Christian Holberg Arentz i Bergen og til Holberg's logerende i Fiolstræde, efter vennen H.P. Anchersen: Caspar Frederik Munthe.

I dette biografiske afsnit er også indlagt artiklen fra Biografisk Lexicon om Brandes - foruden Julius Paludan's Holberg-artikel; Paludan havde skrevet disputats om *»Niels Klim«*, han var flere gange i opposition til Brandes - og han var dén der løb med »Brandes'« professorat i 1892.

---

1 Henrik Lyding skrev i 1984 magisterkonferens om hvordan man har tacklet *»Jeppe«* op gennem historien fra Holberg's tid og frem til 300-året for hans fødsel; den kan downloades fra: http://bjoerna.net/holberg/Jeppe-1985-Lyding.pdf: Mange teaterfolk har opfattet *»Jeppe«* som karakterkomedie, og nogle har set den som en kritik af bøndernes forhold i 1700-tallet, men *»Jeppe«* er ingen af delene, derimod en farce; dens intrige og persontegning følger farcens regler, ikke realismens eller dokumentarismens.

2 1' udgaven fra tiden omkring århundredeskiftet 1900 er brugt, dels af ophavsretlige grunde, dels for at belyse hvad man kunne læse på Brandes' tid.

Sidst i bogen har jeg optrykt en enkelt Holberg-ting, der ikke lå på internettet i forvejen, epistel 179, der handler om nytten af teater og om hvordan man bør se på skuespillerne. Her er det ikke den unge og sprælske Holberg der taler, men samfundsborgeren der er blevet rimeligt godt placeret i Enevældens system.

En særlig tak skal gå til antikvarboghandler Poul Jan Poulsen, Aldus, Vesterbrogade, der i julen 2006 forærede mig Paul Johansen's oversigt over Holberg-udgaver: *»En samling Holberg bøger«* (1984). Den er et uvurderligt hjælpemiddel.

Bjørn Andersen

Februar 2007

Skuespilhuset på Kongens Nytorv (1748). Illustrationen er skannet fra Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring«*, bd. 3, s. 236 (Det Nordiske Forlag, Kbhvn. 1901).

1. BRANDES OG BOGEN OM HOLBERG

Træt og mismodig? Man skulle ikke tro det

Georg Brandes var i 1884, da han udgav bogen om Holberg, træt og mismodig, skriver hans biograf, Jørgen Knudsen.

Man valgte på Københavns Universitet at styre uden om ham, da man skulle til at fejre Holberg's 200 års-dag, hvad enten man fandt Brandes for kontroversiel, eller man ikke så ham som én der var særligt kyndig på Holberg. Til gengæld er Brandes' bog nok det eneste af betydning om Holberg fra dén tid der har overlevet tidens tand[3].

Bogen er karakteristisk for Brandes. Der er ikke tale om en disputats eller om en anden akademisk skriveøvelse, men om et personligt essay hvor vægten er lagt på at placere Holberg i sin tid og på at holde ham op mod både renæssancens Shakespeare[4] og klassicismens Molière. Det lyser ud af bogen at Brandes – som Holberg – vil fortælle en *historie.*

Begge dele er grebet godt an – både historien om »tiden« og historien om klassicisten Holberg. Brandes har fundet nogle gode danske selvbiografier og tegner ved hjælp af dem et billede af tiden i slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet; én af dem var skrevet af lakajen Matthias Skaanlund[5], en anden af én af Holberg's bekendte, filologen og statsmanden Frederik Rostgaard[6] - og Brandes viser samtidig hvordan »almindelige« selvbiografier kunne se ud.

Brandes giver ikke hér en systematisk analyse af hverken Shakespeare eller Molière, men trækker nogle af deres værker ind, når de kan bruges til at sætte Holberg's i relief. Jo, Holberg er noget andet end både Shakespeare og Molière, men han står sig godt:

> Men hvor han naaer højst, der har han med Geniets Myndighed og Kraft — uden selv ret at føle eller vide det — sprængt den klassiske Aandsform, forstaaet og fremstilt Menneskenaturen, ikke udskelnende dette eller hint, men med fuld Fantasi, som Shakespeare gør det, og i saa Fald er det, at han overtræffer sit store, romanske Forbillede, Molière.

---

3 Det Kongelige Bibliotek har for få år siden lagt *»Illustreret Tidende«* (1859-1924) på nettet og dermed gjort magasinet bredt tilgængeligt; desuden har man lavet register for 15 årgange. To numre blev i slutningen af 1884 helliget Holberg:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Haefte.xsql?nnoc=iti_pub&p_AargangNr=26&p_HaefteNr=9

og:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Haefte.xsql?nnoc=iti_pub&p_AargangNr=26&p_HaefteNr=10

4 Brandes skrev i 1890'erne et 3 bindsværk om Shakespeare. Den første der satte Holberg og Shakespeare op »mod« hinanden var Knud Lyne Rahbek, se biografisk note s. 301.

5 I bogen kaldet: 'Mathies Skaanlund'.

6 Først var embedsmanden og filologen Rostgaard irriteret på Holberg (fordi Holberg »brugte« Anholt i satirisk form i *»Peder Paars«*), senere opdagede de at have en fælles interesse i at få etableret et dansksproget teater. Se nærmere s. 45 og biografisk artikel s. 237.

Holberg en ener; han dannede heller ikke skole

Brandes' egen situation synes at have præget opfattelsen og analysen af Holberg. Muligvis er det denne egne situation - og Brandes' momentane mismod - der har ført ham til i dén grad at *understrege* at Holberg både var en stor ener - og at han ikke dannede skole. Men sådan *var* det jo: Holberg *gik* enegang; han dannede *ikke* skole[7].

Skulle han for resten dét? Hvad med H.C. Andersen, skulle han også danne skole? Eller Kierkegaard? Det kunne være yndigt hvis man skulle forholde sig til et kompagni småbaroner, en bande »eventyrere« og en eksklusiv samling Kierkegaard'er ... Hvad mening skulle der være ved dét?

Nu er det tit sådan at de mest energiske læsere er andre forfattere - og der *er* danske forfattere, sikkert også norske og islandske, der kan deres Holberg, selv om der nok var en del flere tidligere - men forhåbentlig er der endnu flere, der fra tid til anden har læst Holberg, Andersen, Kierkegaard, ikke for at blive deres epigoner, men for at blive klogere - og måske for at blive godt underholdt.

Hvis man absolut vil genfinde Holberg ét eller andet sted, burde det være ude i »virkeligheden«, på byggepladserne, i supermarkedet, i den almindelige samfundsdebat. Forhåbentlig har Holberg's kritiske tilgang til samfundslivet inspireret andre til *også* at være kritiske, til at tænke selv og til at læse mange forskellige ting.

Jubelbog?

Brandes' bog er ikke en jubelbog, men en ret nøgtern analyse, hvor Holberg ses som dansk-norsk klassicist (der havde sin tid i 1700-tallet), som midlertidigt blev skubbet til side af Klopstock og de andre romantikere[8], men som stod stærkere tilbage, da den romantiske bølge ebbede ud, lige før Brandes' tid.

Holberg's mange fortrin bliver fremhævet, men Brandes påviser også vigtige aspekter som Holberg var noget nær blind for. Der er værker der er fremragende, og værker der ikke lykkedes helt. De tidlige komedier er gode, de senere tørre; *»Niels Klim«* er vellykket, *»Peder Paars«* ikke fuldendt – men dog alligevel et glimrende tilløb til både komedierne og andre af Holberg's værker.

Holberg og pietisterne

Holberg var individualist, men kunne ikke gøre akkurat som han ville; undertiden tog han en konflikt, undertiden måtte han lægge kursen om. Komedierne gik måske nogenlunde, men kun for en tid, så kom økonomien på

7 Måske kan man se Charlotte Dorothea Bihl som en enlig svale, skønt hun også var stærkt optaget af at lancere »konkurrenten« Destouches. Se biografisk artikel s. 188. I tiden talte man desuden om filosoffen Frederik Christian Eilschov som én der kunne være blevet Holberg's efterfølger, se biografisk artikel s. 190 ff.

8 En tilsvarende tanke udtrykkes af K. Kromann i hans biografiske artikel om F.C. Eilschov, se s. 193.

tværs, for der var andre ting at interessere sig for end Holberg's komedier, både stærke mænd og linedansere, og ikke nok med dét – Christian 6 var stærkt pietistisk orienteret; han tålte ikke teater i sit kongerige:

> Pietismen sender hans dramatiske Geni i Forbedringshuset paa tyve Aars lærd Strafarbejde, sætter det i Studerestuens Cellefængsel, fordømmer det til Ensomhed, til Tavshed.

Holberg som historieskriver

Holberg var en overmåde glimrende popularisator, ikke mindst på historieskrivningens område, men han var ikke dén der fordybede sig i kildekritik eller i historisk metode, og mange af de historiske figurer han fortalte om – både i sin Danmarks historie og i Helte- og Heltindehistorierne – beskrev han som om de levede under omstændigheder som de samtidige europæiske. Hér har Brandes en pointe, men det bliver ikke *helt* tydeligt at Holberg i Helte- og Heltindehistorierne ganske vist tager udgangspunkt i Plutarch, men bruger hans model som afsæt til at fortælle noget helt nyt.

Er der problemer med Holberg's beskrivelser, og dét er der, så skal det også fremhæves at Holberg gjorde et seriøst forsøg på at fortælle sine læsere om fjerne kulturer og om betydningsfulde personer, på at udvide perspektivet - og på at flytte det en smule væk fra antikkens Grækenland og Rom. Én af dem Holberg skrev om var Muhammed, og selv om han tog afstand fra ham, er der meget at hente i hans beskrivelse. Vel er den ikke fuldkommen objektiv, men det er tydeligt at Holberg har gjort et alvorligt forsøg på at være det, dén gang omkring 1739.

Ligestilling

Brandes roser Holberg's fremsyn hvad angår kvindernes ligestilling[9] – han var *milevidt* forud for sin tid[10] – men han havde ikke sans for det »feminine«, for slet ikke at tale om det erotiske spil mellem kønnene. Det var godt der blev mindet om Holberg's fremsyn i 1884; det er godt hvis man stadig husker det og læser det.

Thomas Bredsdorff er inde på emnet i sin inspirerende analyse *»Den brogede oplysning«.* Han antyder at Holberg's satiriske form måske har spændt ben for hans synspunkt, for nu ikke at sige hans politik, og at dét var en væsentlig grund til at tingene ikke flyttede sig hurtigere. Måske; det er svært at afgøre. Men jeg tror at »tiden« ikke var til at realisere dét som Holberg gentagne gange lagde op til[11]. Der skulle meget mere til end gode argumenter.

Netop synspunktet om kvindernes ligeberettigelse var, hvad grunden kan have været, ét af de synspunkter som Holberg holdt konsekvent fast ved. Også her var han en ener, for der var i hans forfatterskab ikke tale om en døgnflue, men om et tema, der blev gentaget og gentaget i forskellige former.

---

9 Holberg var ikke alene. Frederik Christian Eilschov havde meget tilsvarende idéer, se referatet af hans idéer om pigernes opdragelse s. 192.

10 Eilschov er inde på noget af det samme, se biografisk artikel s. 190.

11 Dette vil jeg vende tilbage til senere (i: *»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning«*).

Der er meget at hente hos Brandes

Selv om Brandes' bog har omkring 125 år på bagen, er der meget information og meget inspiration at hente i den; også selv om man måtte være uenig i analysen – hvad jeg selv er med hensyn til analysen af *»Jeppe«*, men herom ved en senere lejlighed[12].

Ikke alt var selvfølgelig *Holberg*, og dog! Her Andreas Bjørn's værft på Christianshavn. Mere om AB i 2' udgave. AB var én af de fire direktører for Teatret! Scanning fra: Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skil-dring«*, bd. 2, s. 722 (P.G. Philipsens Forlag, Kbhvn. 1890).

12 En lille bog om *»Jeppe«* (*»Jeppe på vrangen?«*) vil udkomme senere i 2007. Man kan bruge Brandes' analyse af *»Jeppe«* som udgangspunkt for en god forestilling, men han går for vidt med hensyn til hvad man kan læse ud af den »nøgne« tekst, tror jeg. Det afgørende er dog *ikke* om man spiller »korrekt« efter én eller anden målestok, men om man spiller noget, der virker og som er kunstnerisk overbevisende: *Buddingens Bevis er i Ædelsen*, som Jeppe måske kunne have sagt. ... Det slog mig pludselig at jeg ikke var sikker på hvornår buddingen kom til Danmark – og Jeppe. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* kan oplyse at ordet findes i Moth's ordbog (Matthias Moth (ca. 1647-1719)) og i Anna Elisabeth Wigant (1665-1722): *»En høy-fornemme Madames Kaagebog«* fra 1710, 2' oplag 1731. Så, har Jeppe ikke kendt til buddingen hjemme hos sig selv, kunne den være blevet serveret hos baronen? Budding er hentet fra engelsk 'pudding' (og evt. kommet til Danmark via det franske 'pouding'?). Budding er en 'ret der er tilberedt af dej og forskellige tilsætninger; den er kogt i en lukket form'; bruges også om lignende retter lavet af fars og om fromage eller gelé, der bringes til at stivne i en form'.

P.S. Krøyer's tegning af Brandes fra 1875

2. LUDVIG HOLBERG / ET FESTSKRIFT

I • Bergen • Blodets Blanding • Herskende Dyder • Holbergs Ideal • Holbergs dybestliggende Egenskaber • Faderen • Barndommen • Holberg og Ewald • Rejseliv • Udlandets Aandsliv • Bayle. Grotius • Pufendorf • Thomasius og Holberg • Standpunktet i Danmark • Holbergs Standpunkt • Holbergs Mod. Brud med det Hjemlige • Holberg national

De Danske betragter gærne Holberg som dansk, Nordmændene hævder i vore Dage med stedse større Iver, at han var Nordmand. Det bør maaske derfor fremhæves, at den Mand, der har grundlagt Danmarks og Norges moderne Nationalliteratur, den videnskabelige som den poetiske, fødtes i Rigernes mindst nationale By, i en Stad, der var som en europæisk, en international Enklave i disse Lande, Bergen[13]. Den var, siger han, som Noæ Ark, et Tilflugtsted for alle Slags levende Væsener: nære og fjærne strømmede sammen til denne By og smeltede sammen med Indbyggerne; ja saa hyppigt var disse af fremmed dvs: udenbys Afstamning, at faa, som Holberg, kunde nævne blot en af deres fire Oldefædre som indfødt der.

Den Dag idag, da Byens Betydning i Forhold til Nordens øvrige Stæder er saa meget ringere, er Bergenserne bekendte for deres lyse, opvakte Hoveder, deres livlige, modtagelige Væsen, for Flinkhed og Frisind, for Foretagsomhed og Tungefærdighed, og Byen — tiltrods for at ingen Jernbane endnu er ført dertil — bekendt for sit uafbrudte Samkvem med Omverdenen. Paa Holbergs Tid var der vistnok ikke ret mange Byer i Europa, fra hvilke man kunde komme saa let som fra Bergen — et Træk, der er væsenligt for Byens Karakteristik, og som skulde faa sin Betydning for Holbergs.

I ingen Stad i Norden var Befolkningen da mindre udsat for at forstenes i Afspærrethed fra Omverdenen, i ingen Stad var man i ringere Grad Hjemmefødning.

Bergens Beliggenhed i Hesteskoform omkring en dyb Bugt, til alle Sider omringet af mægtige Fjælde, er meget smuk. Man taber i Staden ikke let Vandet og aldrig den omgivende Klippe-Egn af Syne. Klimaet er mildt, saa de samme Havevækster trives her som i Danmark, og man er højt nok imod Nord til at de lyse Sommernætter har en sjælden Dejlighed.

Holberg saa' ikke paa Naturskønhed med samme Blik som vi, men han manglede ikke Sans for den nyttige Virksomheds Skønhed i Naturen. Han kalder Byens Beliggenhed »ikke mindre fornøjelig end bekvem« og fremhæver med Stolthed, at Bugten stundom, især i den muntre Tid af Aaret, naar Nordlands-[14] og Finmarksfarerne kommer i Hobetal, er saa fuld af Skibe og Baade, der ligger Stavn ved Stavn, at man kun med Møje kan komme derigennem: »Et behageligt Syn, sær, naar de, som undertiden skeer, moxen[15]

13 Holberg udgav i 1737 en Bergens Beskrivelse, se nærmere på:
http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=bgbeskriv

14 Nordlandene = De nordligste dele af Norge.

15 Moxen = næsten, omtrent.

alle paa een Tid komme, hundrede og flere i Tal, seilende paa Vaagen.« Kun i Rotterdam har han set en lignende Vrimmel af Fartøjer og kun i Venedig kan som her større og dybtgaaende Skibe lægge sig for hver Købmands Stuedør. Saa mange Baade ligger idelig og venter paa Fragt, at de fleste Besøg her som i Venedig foretages tilbaads. Man behøver kun at give et Tegn, saa ser man de Bergenske Gondolierer (Fløtmænd) kapro med hinanden for at komme først.

»Intet«, siger Holberg, »kan være mere behageligt end at see sig udi nogle Minutter ligesom bragt fra et Land til et andet; thi saasnart man kommer fra Staden til *Kontoret* [hvor Hanseaterne boede], finder man andre Folk, andre Sæder og hører et andet Sprog.«

Men selve den norske Befolkning var i Datiden af overordenlig blandet Afstamning. Hansestædernes Mænd maatte vel efter Loven ikke gifte sig, men de efterlod naturligvis uægte Afkom. Skotter havde i saa stort Antal nedsat sig i Bergen, at mange fornemme Borgerfolk var af skotsk Oprindelse, ligesom det overhovedet var en Regel, at fremmede Købmænd giftede sig med Borgernes Enker og Døtre. Byen var desuden i høj Grad under Paavirkning fra Udlandet. Stærkest var maaske Indflydelsen fra Holland. Der er, siger Holberg om Bergenserne, »ingen Nation, de mere have udcopieret« end den hollandske og det saavel i Henseende til Sprog som til Tarvelighed og Arbejdsomhed. Han mener saaledes, at de fleste Idrætter og Behændighedskunster blandt Ungdommen stammer fra Holland. Han skildrer det overordenlige Gadeliv i Bergen og bemærker: »At ellers Ungdommen her er saa levende, foraarsages deraf, at mange halvvoxne Drenge have været paa fremmede Steder, sær udi Engeland og Holland, hvor de frie Levemaader ere.«

Paa Grund af Blodets stærke Blanding og Krydsning saa' man, efter Holbergs Udtryk, Bergenserne »meget udi Talemaader, Skik og Sæder at differere fra de andre Norske«. Det livlige Forhold til Udlandet, den stadige Optagen, Tilegnen og Bearbejden af det Fremmede maatte nødvendigvis frembringe et Overmaal af Afveksling og uensartet Liv, højst forskelligt fra det Skue, Kongen af Danmarks Riger ellers frembød.

Paa Holbergs Barndoms Tid skriver en fornem Englænder, der har levet tre Aar i Danmark: »Jeg har aldrig kendt noget Land, hvor Befolkningens Sind mere var af én Kaliber og Art end her. Man finder Ingen med usædvanlige Egenskaber, Ingen, som er udmærket i særegne Studier eller Forretninger, man ser ingen Entusiaster, ingen gale eller vilde Mennesker, ingen mærkværdige Narre eller fantastiske Sværmere. Men en vis Lighed i Forstand hersker imellem dem. Enhver holder sig til den slagne Vej, til det, som gælder for fornuftigt, hvad i dette Land iøvrigt hverken er det skønneste eller det værste, og man skejer hverken ud til højre eller til venstre. Dog vil jeg tilføje denne Bemærkning til deres Ros, at Menigmand i Almindelighed kan skrive og læse.« *(An account of Denmark* 1694.)[16]

16 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

I Bergen fremkaldte Beliggenheden og Racekrydsningen i Forening en høj Grad af Virksomhed. Man havde i den ældste Tid handlet med Storbritanien, senere tillige med Færøerne, Island og Grønland, saa med alle Hansestæderne, saa ogsaa med Holland, tilsidst med Nordlandene[17]. Netop under Holbergs Opvækst steg Byens Handel paa Grund af Privilegier og politiske Forhold til sin største Højde; den besad en Mængde armerede Spaniefarere og Grønlandsfarere, 250 egne Skibe i Alt.

Aktivitet, Arbejdsomhed og Økonomi var de Dyder, som var i Pris. Bergenserne var Folk af faa Komplimenter; det var en Borgersøn besværligere at gøre en langvarig Kur end at foretage en Rejse til Spanien, og de unge Borgerdøtre, der lagde »en særdeles udvortes Modestie for Dagen udi Mandfolks Omgjængelse«, gav tidt ikke Mændene det Ringeste efter i Arbejdsomhed og Duelighed, og saa' ikke som andensteds paa Stand og belevent Væsen, men paa Dygtighed hos en Frier.

Købmændene var i idelig Sysselsættelse og gjorde i Nødsfald med egen Haand Arbejdsmands Gerning; man saa' ikke sjældent fornemme Borgere rulle Tønder paa Bryggerne eller hidse deres Varer op i Pakhusene og maatte derfor ikke tage det saa nøje, om man ikke fik Genhilsen af en Borger; det skete ikke af Hovmod, men af Mangel paa Tid til Vidtløftigheder eller af Mangel paa Agtpaagivenhed for de Forbigaaende. Ja en af de dueligste Borgere i Holbergs Barndom, Jacob Andersen ved Navn, var en saadan Hader af Lediggang, at han, naar han saa' en ørkesløs ung Karl paa Gaden, snappede ham op og flyede ham noget at bestille hos sig.

Føler man ikke, hvorledes de Dyder, der med Tiden skulde blive saa fremtrædende hos Holberg: den store Tarvelighed, Sparsommeligheden, den rastløse Aktivitet dels i Menneskestudiet, dels i Bogstudiet paa Rejser og hjemme, er de, han som Barn havde for Øje, og hvorledes disse Omgivelser har fremelsket hans Foragt for Komplimenter og Baslementer, for Lavsaand, for Pedanteri, for den falske Fornemhed? Blot man ser den Stolthed, med hvilken han fremhæver, at man i den By »kan gaae til Fods og det heel bekvemmeligen, saasom den hele Strandgade er belagt med store flade Sten« og det uden Fare for at blive overstænket, føler man her Latteren spire over den elendigt brolagte Hovedstad med dens Luksus i Karosser og Portechaiser, over Staden, hvor alle lige indtil Haandværksfolk lod sig køre eller bære, og hvor Damer undertiden holdt sig inde i Maaneder og gav Afkald paa god Helbred, Omgang og daglig Tidsfordriv, blot fordi deres Klædedragt forbød dem at gaa til Fods.

Og føler man ikke i Beundringen for hin Jacob Andersen, der trods sin Købmandsstorhed ikke blot selv tog Haand i med, men tvang de ørkesløse Forbigaaende til det Samme — en Spire til det Ideal, der efterhaanden danner sig i Holbergs Sind, Idealet af en stor Arbejder, en stor Mand, en stor Regent?

Kan man tale om hans Idealer, kender man dem? Hos lyriske eller sværmeriske Naturer ligger de gærne lige ved Haanden. Men medens det hos

17 Brandes tænker formentlig på de nordlige dele af Norge.

Holberg er let nok at paapege hvad han ser ned paa og foragter, synes det vanskeligt at paapege Idealer hos ham.

Han beundrer over al Maade en Fyrste som hans Samtidige Peter den Store. Det er fra hans Ungdom af til hans sidste Tid hans ufravigelige Typus paa en stor Mand. Allerede i sit første Skrift *Introduction til de europæiske Rigers Historier* taler han om »den udødelige Ære«, hans Czariske Majestæt har indlagt sig, og i en af sine sidste Epistler (den 533te, først udkommen efter hans Død) siger han, at i ham »vare samlede alle de Qualiteter, som udfordres[18] af dem, hvem Himmelen betjener sig af til at i Værk sætte de største Ting. Thi han var en stor Konge, en stor Lovgiver, en stor Philosophus«. Han har »ved sit vise Regimente, sine herlige Love og eget Exempel« forskyldt saa meget Godt af Russerne, at det var let at forstaa, om de udvalgte ham til Landets Skytsengel. Hvis han havde levet paa en anden Tid, vilde han sikkert »være bleven sat paa Gudernes Liste«.

Denne Czar, der ikke brød sig om Hoflivets Glans og Overdaadighed som hans Samtidige August af Sachsen, ikke heller førte Krig for Krigens Skyld som hans Modstander Karl den Tolvte, men som i Udlandet tilbragte sin Tid med Haandværksfolk og Teknikere »for at lære de Ting, som fattedes udi hans egne Lande« — han er stor, stor paa Grund af den Nytte, han har stiftet; thi (som det hedder i en Holbergsk Epistel) »Intet, uden hvad som nyttigt er, bør kaldes stort«.

Denne Fyrste, der, som Holberg selv, søgte til Brændpunkterne for Tidens Kultur, til Holland og Oxford, ikke holdt sig for god til det groveste Arbejd, intet Herberg vilde modtage i Amsterdam, men valgte sig det lille Hus ved den ostindiske Kaj og tilbragte nogle Timer om Dagen »med Øxe og Biil blandt andre Hollandske Bygningsfolk, hvis Klæder han ogsaa bar« — som skønt opdragen ved et Hof, hvor Hovmod, Pragtsyge og den tykkeste Vankundighed regerede, blev »den ydmygste, tarveligste og udi alle Videnskaber meest forfarene Prins i sin Tid« — det er Holbergs Helt.

Næst ham og ved Siden af ham beundrer Holberg som god Patriot Christian den Fjerde, hvem han paa Grund af beslægtede Egenskaber sammenligner med den store Czar. De Træk, han fremhæver som fælles for dem begge, det er Træk, som man kan kalde fælles for dem og ham selv, og det er betegnende for det gammeldags Solide, det Enfoldige og Usønderrevne i Holbergs Natur, at man finder de dybestliggende Egenskaber i hans eget Væsen, naar man gennemgaar, hvilke Karaktertræk det er, han især beundrer hos sine Helte. Et senere Tidsrums Skribenter har altfor ofte kun været Vrængbilleder af deres egne Idealer.

Begge hine Regenter var virksomme, deres Levned »en Kiede af uafladeligt Arbejd, hvoraf de aldrig trættedes«.

De vilde begge »ikke alene vide, men med egne Øjne see«, hvorledes en Ting blev forrettet. Derfor flakkede Peter den Store adskillige Gange hele Europa igennem »for at see, hvorledes tilgik udi fremmede Lande, og derefter at reformere sit eget«.

18 Udfordres = kræves.

Begge omstøbte deres Lande i en anden Form.

Begge havde de faa Fornødenheder, førte et simpelt og borgerligt Levned »saavel udi Mad og Drikke[19], som udi Klæder«, begge indfandt sig ofte til Fods i private Huse, men glemte derhos ikke ved Lejlighed at vise, de var Konger. Naar »Ære og Fornødenhed det udfordrede«, blev Intet sparet.

Begge forstod tilfulde deres Finanser — som Holberg.

Begge syntes undertiden at beskæftige sig med altfor ringe Sager, underviste simple Haandværkere, ordnede Køkken- og Kælder-Forhold. Man har med Urette lagt dem dette til Last, da Sligt er »Beviis paa et forunderligt stort Begreb og Arbeidsomhed«.

Minder ikke ogsaa dette sidste om Holberg, der stiger ned fra Parnasset for at skrive om det ostindiske Kompagni eller for at forklare Kvægsygens naturlige Oprindelse, da man snart ansaa den for fremkaldt ved en Komet, snart fremstillede den som Straf for Folkets Brøde (Skriftet *De umælende Bæsters billigste Suk over Landets ubændigste Synder).*

Hvorpaa løber altsaa Forherligelsen af Czar Peter ud?

Paa Virksomhed, Fordomsfrihed, Tarvelighed, Civiliseren i stor Stil af et raat og barbarisk Land.

Den store Mand, der ene — ene stor, ene oplyst — civiliserer og gennemmoraliserer et modstræbende Folk — der, som Rydningsmand og Sædemand paa én Gang, forefinder en tidselbevokset Mark og efterlader en frugtbar Ager — der kæmper med Kaos og overvinder det som Vrøvlets fødte Fjende og Besejrer — der gjør lyst med Sværdhug, med klare Tanker, med Svøbeslag, virkelige eller satiriske — det er Manden.

Holberg kalder Peter »en miraculeux Mand«, hvem Gud »paa umiddelbar Vis opvakte for at oplyse en stor Part af Verden«. Og mest forundrer han sig, naar han overvejer, hvad Czaren har skabt og opbygget, hvor før ham Intet var. Peter den Store har opført en mægtig Hovedstad med Højskole[20] og Fæstning og Havn og Flaade, hvor der før ham kun stod nogle Fiskerhytter.

Saaledes har Holberg, hvor der før ham var en øde Egn, skabt en Skueplads, en Fædrelandshistorie og Begyndelsen til en filosofisk, juridisk, økonomisk og almindelig historisk Literatur.

Mange vil studse ved, at Holbergs Ideal ikke var et mildere, et mere elskværdigt — naar man tænker paa denne hans Helt, ser man ham gærne afvekslende svinge Tømmermandens Økse i Holland og, som Sagnet siger, Bøddeløksen mod Strelitzerne i Rusland — men de store Reformatorer som Peter Alexievicz, der straaler i Holbergs Ungdom, eller Frederik den Anden, der vækker hans Alderdoms Begejstring, er sjældent milde og elskværdige. Holberg selv var ingenlunde elskværdig eller mild. I intet bevaret samtidigt Brev omtales han med Hengivenhed eller endog blot Venlighed. Holberg var heller ikke politisk frisindet i den Betydning, hvori man nu tager Ordet, saa han

19 Uglebogsudgaven har: Drikke [?]

20 Højskole = Universitet.

skulde føle sig tilbagestødt af Peters eller Frederiks Despoti. Han var en oplyst Enehersker som de andre, og som de en omfattende Forstand, der civiliserede en Stat og derved formede en Nationalitet.

Dog Jacob Andersen i Bergen har ført os langt bort fra sit Fødested.

Vi maa tilbage til Bergen, den By, hvor Ludvig Holberg den 3die December 1684 kom til Verden som Søn af en bondefødt Officer. Han var det yngste Barn af tolv. Kun et Aar gammel blev han faderløs, kun elleve Aar gammel moderløs; saa tidligt blev den Forældreløses Præg af Ensomhed og Uafhængighed paatrykt hans Sind.

Faderen er mærkværdig. Christen Nielsen[21], der synes at have optaget Tilnavnet Holberg fra en af de tre Gaarde af dette Navn i Thrøndelagen, var en tapper Mand, der fra simpel Soldat svang sig op til Oberstløjtnant, et næsten enestaaende Træk i hin Tid, hvor saa godt som alle Hærens Officerer, hvis de ikke var af adelig Æt, var indvandrede Fremmede: Tyskere, Kurlændere, Polakker, Hollændere, Svenske, Skotter og Irlændere. Han maa have udmærket sig i høj Grad i Kampene om Norge under Gyldenløve.

Fra ham har Sønnen rimeligvis arvet sin Tilbøjelighed til Rejser og Eventyr; thi han havde i sin Ungdom været baade i maltesisk og venetiansk Krigstjeneste og havde af Lyst til at se sig om i Verden gennemvandret Italien paa sin Fod. Sønnen meddeler ikke dette Træk og har maaske ikke kendt det, men det synes, som om den Drift, hvorom det vidner, har ligget ham i Blodet.

Der gik Ry af denne Fader, og Sønnen anfører med Stolthed Udraabet: »Ak, er I Christen Nielsens Søn!«, der blandt Officerer og Menigmand gærne var Indledning til en Opregning af Faderens Dyder. Fra ham har Sønnen rimeligvis havt sin Fantasi og sit Mod: hans Vid synes at stamme fra mødrene Side; han betegner sin Morbroder, Peder Lem[22], som et saare vittigt Hoved og en vidunderligt munter Mand (miræ festivitatis)[23]. Familien var selv efter Faderens Død velhavende, men Bergens Brand i Aaret 1686 ødelagde aldeles dens Velstand.

Saasnart Drengen kunde tale, blev han sat i Byens tyske Skole; Dansk lærte han af Smaadrengene paa Gaden. Efter et Ophold hos en Slægtning i Gudbrandsdalen[24] gik han fra sit tolvte til sit attende Aar i Bergens Latinskole, hvis Rektor Søren Lintrup[25] — senere Universitetsprofessor og som saadan Holbergs Kollega — var en dygtig Latiner og en i Tidens Stil fremragende Teolog, men især en anset akademisk Disputator. Han indførte derfor latinske Disputationer i sin Skole, ja refererede dem selv i et i Lübeck udkommende lærd Tidsskrift, hvor Disciplenes Navne og deres vise Ord om »Naaden og

21 Se biografisk artikel s. 165.

22 Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 21 f. Se slægtstavlen s. 163.

23 Uglebogsudgaven har kursiv.

24 Sognepræst Otto Munthe (f. 1659, d. 1733), Fron, Oppland, Norge. Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 13 f. Se slægtstavlen s. 164.

25 Se biografisk artikel s. 221.

Forudbestemmelsen« eller lignende Temata stod at læse paa Tryk. Rimeligvis er da allerede i Skoletiden Grunden lagt til den Afsky for det latinske Disputerevæsen, som Holberg atter og atter giver Udtryk, ja bevarer til sin Død.

Den pigeagtigt udseende, spinkle, tidligt modne Dreng viste i Skolen Selvfølelse og Stolthed, taalte intet nok saa ringe Rap af en Lærer, deltog ikke i Kammeraternes Morskab. To Egenskaber, han hele sit Liv igennem beholdt, forraadte han allerede som Dreng: han var hidsig, og han var spotsk.

En ny stor Brand i Bergen drev i Aaret 1702 Holberg til Kjøbenhavn for at blive Student. Han vendte paa Grund af Fattigdom straks tilbage, blev Huslærer paa Voss Præstegaard og viste sig i denne Egenskab saa streng og utaalmodig, at han hurtigt blev sagt op, gik 1703 atter til Kjøbenhavn, tog i Løbet af et Aar baade filosofisk og teologisk Eksamen, men lagde sig ligefuldt meget mere efter Fransk og Italiensk end efter Metafysik og Teologi — drog saa (som Niels Klim) atter tilbage til Bergen, fattig, henvist til at leve af Slægtninges Godgørenhed, blev paany Huslærer, denne Gang hos en Lektor Smith[26] med tyve Børn, men faldt over de Dagbøger, hans Husbond i sin Ungdom paa sine Rejser havde ført, og grebes for første Gang af heftig Rejselyst.

Vi er vante til at tænke os Holberg blot som Forstandens Repræsentant, førende sine senere Leveaars strengt regulerede Liv, uimodtagelig for Eventyrlyst som for Erotik og Begejstring, tørt ironisk, tørt satirisk, pillen og pebersvendeagtig, han er os ikke Digter i samme Forstand, hvori Eftertidens poetiske Forfattere er det.

Det staar med Rette for os som i høj Grad digterisk, naar vi ser, hvorledes Ewald halvhundrede Aar senere alt som Dreng løber fra Kjøbenhavn til Hamborg, gaar i prøjsisk Krigstjeneste, deserterer derfra til de østerrigske Tropper, bliver Trommeslager og Underofficer, deltager i blodige Slag og Stormangreb, ligger for Døden i Prag, bliver bombarderet i Dresden og endelig[27], da han halvanden Aar efter kommer tilbage, endnu ikke har fyldt sit syttende Aar.

Ewald var en romantisk-heroisk Aand, der, naar han summerer Udbyttet af sin Udflugt, i sin Tids Stil nævner det at have set »Bjerge og Feltslag og i tykke Skove ensomt beliggende Munkeklostre« og at have lært at føle »det Underlige, det Store, det Vellystige i Naturen«.

Men er den lidet sentimentale Holberg i ringere Grad Poet, naar han nitten Aar gammel med 60 Daler i Lommen drager ud paa sin første Rejse og en og tyve Aar gammel med 100 Daler i Lommen paa sin anden? Hans Rejseliv varer meget længere end Ewalds og er neppe mindre eventyrligt. Paa sine første tre Rejser med korte Mellemrum bliver han halvsjette Aar borte. Han gaar paa sin Fod fra Amsterdam til Aachen og tilbage, saa fattig, at han tigger sig frem eller synger for Folks Døre for Brødet. Han flakker (tillands paa sin Fod) fra Paris til

26 Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 27. Her oversættes 'Niels Smith'/'Nicolaus Smidius' til 'Niels Smed'.

27 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Rom og fra Rom helt tilbage til Amsterdam, lever to Aar i Oxford[28], ét Aar i Paris, ligger dødssyg i Genua, har næsten altid Feber, kæmper med urokket Mod imod Feberen som imod den elendigste Fattigdom, lærer alle Folkeslag og alle Stænder at kende, franske Gejstlige og engelske Studenter, hollandske Skippere og spanske Munke, tyske Lærde og italienske Skuespillere, Tyve paa nært Hold og Sørøvere paa Afstand.

Hans Vandreaar følger ikke paa Læreaarene; hans Læreaar er Vandreaar. Hverken svagt Helbred eller Fattigdom hindrer ham i at opsøge alt, hvad der for ham er seværdigt eller videværdigt. Han underviser i Musik eller Sprog for at kunne blive saalænge som muligt, eller han tager Tjeneste som Mentor; han søger at bøde paa Fattigdommen ved den yderste Sparsomhed og paa Legemssvagheden ved den strengeste, tarveligste Diæt Han er altid sin egen Læge, i Rom endog sin egen Kok. Naar man vil fastholde Billedet af ham, ser man ham slæbes paa Trækskøjte gjennem Provence, Dag og Nat paa Dækket for at spare — eller man ser ham i Middelhavet frysende paa den aabne Feluke, da Raabet lyder »Sørøvere !«, og han staar der »i Slagordenen« bleg med dragen Kaarde, i Forfjamskelsen anraabende den hellige Antonius med samme Andagt som de øvrige og straks efter smilende ad sig selv, aldrig forladt af Lunet, end ikke ved en saadan Lejlighed, og lige saa lidt, da han næppe undsluppen af Faren paa Grund af sin Armod maa gaa fra Civitavecchia til Rom, hvor Vejen dengang vrimlede saaledes af Slanger, at han hverken turde staa stille eller lægge sig ned.

Hvor han bor i Rom,[29] fyldes hele Huset af Komedianter, thi det er efter Jul, og ti eller tolv Skuespillerselskaber er paa én Gang komne til Byen. Holberg bor Dør om Dør med et af dem og lærer saaledes Samtidens Meste dramatiske Kunst — commedia dell'arte — at kende, som han i Paris, naar han saa Molière blive spillet, var bleven Vidne til Datidens højeste dramatiske Kunst.

Han ransager paa sine Rejser Mennesker mere end Bøger, siger han. Og dog lokker Bibliotekerne ham til sig overalt, dog studerer han uafbrudt Samtidens og Oldtidens Forfattere; han synes at kende alle de Ypperste ud og ind.

Hvad er det for en Attraa, der driver ham? Videbegærlighed og Befrielsestrang. Man sporer det allerede, naar man ser, at hans Vej først gaar til Holland; thi i Holland fandt alle Tidsalderens Meste og mest udsatte Tænkere et Fristed og en Bogtrykkerpresse. Hans korte Ophold i Kjøbenhavn — dengang en middelstor, urenlig og spidsborgerlig Hovedstad — og ved Universitetet dér, dengang en Kopi af et af de ringere tyske, hvor Latin, Pedanteri og Ortodoksi var eneraadende, havde givet ham det Indtryk, at her Intet var at lære. Endnu meget senere, i sin *Dannemarks og Norges gejstlige og verdslige Stat* bemærker han, at intet Studium drives med nogen Iver ved Universitetet uden Teologi. »Paa dette *Academie* findes fast ingen uden *Theologi,* saa at de andres Tall strekker sig neppe til et *douzaine,* her af kommer det, at, naar en *Professor Juris, Medicinæ* eller *Philosophiæ* vil læse *publice,* holder han det for en Lykke, at han kand have tre eller fire Tilhørere, da derimod *Theologorum*

28 Holberg tog til England sammen med Christian Brix, som han havde mødt i Kristiansand, se note på s. 168 f.

29 Uglebogsudgaven har ikke komma.

deres *Lectier* og *Collegier* vrimle af Studentere.« Vel læres der Filosofi, »men under det, som vore Studentere kalde *Philosophie,* befattes hverken *Philosophia Moralis* eller *Naturalis,* men allene *Logica* og *Metaphysica,* som de kalde *Introduction* eller Veyviser til *Theologien,* for hvis Skyld mange legge stor Vind derpaa«.

Med andre Ord: man levede i en teologisk Dunstkres, indaandede som Livsluft alt det Støv, som Reformationstidens Kampe havde hvirvlet i Vejret. Den reformatoriske Begejstring var for længe siden død, men den havde efterladt den teologiske Skolastik som sin Arving. Fra først af havde jo Reformation og Humanisme gaaet Haand i Haand; saa havde i Tyskland Reformationen givet sig til at bekæmpe Humanismen. I Danmark havde man glemt Humanismens Eksistens.

Imidlertid havde rundtom i Europa Kampene mellem de forskellige kristne Sekter, mellem Højkirkelige og Puritanere i England, Katoliker og Huguenotter i Frankrig, Gomarianere og Arminianere i Holland, og mellem Lutheranere og Reformerte ikke mindre end mellem Lutheranere og Katolske i Tyskland og Schweiz fremkaldt en stor aandelig Bevægelse, hvis fælles Særkende er, at den langsomt frigør Fornuften fra Aabenbaringens Tryk, Retsvidenskaben fra Teologiens og Staten fra Kirkens. Overfor de oprørende og fornuftstridige Kætterforfølgelser forkynder den Fordragelighedens Bud.

l Frankrig var Frigørelsen hos Montaigne begyndt i Skikkelse af et Verdensbarns Tvivl, i England var den med Herbert og Blount optraadt som »fri Tænkning«, der indsatte Fornuften til Dommer over Sandt og Usandt, i Holland havde Hugo de Groot søgt og fundet Folkerettens Princip i Menneskenaturen, ikke i de ti Bud. l Regelen søger disse Tænkere, skønt de aldrig gaar ud fra Bibelen som Udgangspunkt, at naa tilbage til den gennem at godtgøre deres Resultaters Overensstemmelse med Aabenbaringen, hvis denne blot opfattes »fornuftigt«.

Og nu udvikler den engelske Deisme sig fra Herbert til Locke, den franske Tvivl sig fra Montaigne til Pierre Bayle; i Tyskland drøftes, bekæmpes og gendrives tilsyneladende Bayle af Leibnitz, hvis Theodicée er et Forsøg paa at redde Gudstroen fra Bayle's Kritik, og i Tyskland faar Hugo Grotius Elever som Pufendorf og Thomasius.

Det ligger nær at spørge sig hvad det er, Holberg især har læst i Oxford og hvad han saa ivrigt studerede i Paris og andensteds. Man ser det mindre af hans Levned end af hans tidligste Skrifter. Der er enkelte Navne, som bestandig møder En. Først og fremmest Pierre Bayle's. Intet Navn forekommer maaske saa hyppigt hos ham. Han skildrer yderst levende, hvorledes i Paris Studenterne tidlig om Morgenen stod og ventede udenfor Mazarinbibliotekets Dør, og naar der blev aabnet, styrtede ind omkaps, som gjaldt det om at vinde en Væddeløbspris; thi den der kom først, fik Bayle's Leksikon at læse. Han var selv begærlig nok efter at læse Værket. I Rom narrer han sig det til, skønt det er forbudt, af en uvidende Bibliotekstjener i Minerva-Biblioteket, men maa, da det opdages, senere forgæves udbede sig Tilladelse til at læse Bogen i to forskellige offenlige Bogsamlinger.

Bayle, hvem Ludwig Feuerbach har kaldt »Guerillahøvdingen for alle antidogmatiske Polemikere«, var Voltaires store Forgænger, den levendegjorte Modsigelse mellem Fornuft og Tro, der bestandig stræber at forholde sig med Troen, skarpsindig og spidsfindig, dialektisk, uigendrivelig, ja ubestridelig i sine Angreb, undtagen forsaavidt han dels af Forsigtighed, dels af Tvivlsaand altid stiller Sætning mod Sætning.

Næst ham er maaske Christian Thomasius den fremmede Tænker, der har paavirket Holbergs Ungdom dybest. Han er som alt berørt Hugo Grotius' Discipel. Denne hollandske Tænker var den første som i Modsætning til den tidligere — Bossuet'ske og luthersk teologiske — Lære at Kongerne »er satte af Gud som hans Statholdere paa Jorden, er ligesom Guder og har paa en vis Maade Del i den guddommelige Uafhængighed« udtalte den Sætning, at det er Folket, som fra først af har skabt Fyrsternes Majestæt ved at overdrage dem Magten. Suverænitet er for ham en Bestemmelse, som i egenlig Forstand kun tilkommer Staten som et Hele. Fyrsten har den blot som Statens Organ, saa Fyrstesuveræniteten er afledet af Statssuveræniteten. Derfor falder, naar en Valgfyrste dør eller et arveligt Fyrstehus uddør, den højeste Statsmagt altid tilbage til Folket, fra hvem den udgik.

Til Grotius sluttede sig Samuel Pufendorf, en højst skarpsindig og frisindet tysk Retsfilosof og Historiker, hvem den dygtige svenske Regering tog i sin Tjeneste, som Sverig tidligere under Oxenstjernas Regimente havde ansat og benyttet Grotius. Pufendorf, for hvem det gjaldt om at give Retten et andet Grundlag end det, man havde fundet i Moseloven, og det, man fandt i det blot Hensigtssvarende, finder Rettens sædelige Grundvold i den saakaldte naturlige Religion (Deismen), der efter hans Opfattelse er Statssamfundets kraftigste Baand. Umiddelbart er Staten naturligvis Menneskeværk, skønt den middelbart kan siges at stamme fra Gud. At ville udlede en Forestilling som den om den kongelige Majestæt direkte fra Gud, er for ham fornuftstridigt: »Det er en kras Overtro, at det af Mennesker til Konge frit valgte Menneske efter Valget paa én Gang skulde fyldes med en guddommelig Aand, og at Gud nu paa én Gang skulde nære en ganske særlig Interesse for denne Fyrste, som han ikke nærer for andre Mennesker eller for Folkene.«

Hovedsagen var, at han saa' bort fra Kirkelæren som Hjemmel og blot ad den fornuftige Forsknings Vej vilde finde den naturlige Ret. Hans Modstandere nægtede egenlig ikke Muligheden af, at der gaves en naturlig Religion og en Naturret i Modsætning til Aabenbaring og positiv, skreven Lov; men de var saa overbeviste om Ortodoksiens Tilstrækkelighed og Fornuftens Svaghed og Upaalidelighed, at de med Frygt og Afsky saa en frigjort Videnskab spire frem og udledede den af en for Kristne uværdig Forfængelighed og Hovmod. Herimod gjør Pufendorf denne Betragtning gældende: »En Filosof er en Filosof, om han er Kristen eller Hedning, tysk eller velsk[30], ganske som det er

30 Velsk = Italiensk, undertiden fransk, se: *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* under 'vælsk'. Se samesteds også 'Valland' og 'Vælskland'. *»Salmonsens Konversationsleksikon«* (2. udgave) skriver: »Valland (oldn.) Frankrig. »Val«, »valsk«, »vælsk« er den Benævnelse, Germanerne fra gammel Tid bruger om deres keltiske Naboer; den overføres ofte ogsaa paa romerske Folk (f. Eks. Italienerne). Bevaret i Ord som Valnød og Valbirk.« Se 'vælsk', 'udenvælsk' (forskellige stavemåder), 'kaudervælsk' og 'vælskbind' i *»ODS / ORDBOG over det*

uvæsenligt for en Musiker, om han bærer Skæg eller ej. Filosofien drager ingen Nytte af sit Maskepi med Teologien; det nærer kun Kivagtigheden. Som Geometrien og Kirurgien ikke er kristelige Videnskaber, saaledes er Logiken det heller ikke. Det nytter ikke noget at jamre over den menneskelige Fornufts Fordærvethed, thi den er af guddommelig Oprindelse og den ædleste Gave. Er den saa fordærvet og usikker, at man ikke kan have Tillid til de logiske Slutninger, saa falder ogsaa Teologiens Lærebygning, der er opført ved Hjælp af disse samme Slutninger.«

Umiddelbart fortsættes Pufendorfs Virksomhed af Holbergs ældre Samtidige, den store tyske Retslærde Christian Thomasius, den første tyske Universitetslærer, der — fra Aaret 1688 — holdt Forelæsninger paa det tyske Sprog, den første Udgiver af et tysk Maanedsskrift og saaledes Grundlægger af den tyske Journalistik, fremdeles Forfatter af et Skrift, der godtgjorde, at Kætteri ikke var nogen strafværdig Forbrydelse, af et andet, der udviklede at Hekseprocesserne beroede paa Overtro og at Heksenes Omgang med Djævlen kun var et Foster af syg Fantasi, endelig[31] Torturens energiske og ufortrødne Bekæmper.

Han havde kort før Holbergs Tid havt et Sammenstød med Danmark. Thi da den danske Hofpræst Hector Gottfried Masius[32] i 1687 havde udgivet et Kongen tilegnet Skrift *Fyrsternes Interesse af den sande Religion,* hvori han fremhævede det for Fyrsterne Fordelagtige i det lutheranske Dogme, at Kongemagten hidrører umiddelbart fra Gud, og skildrede de andre Religionsformer, særlig den reformerte, som mistænkelige og i deres Væsen oprørske, og da Thomasius havde taget til Orde mod den Uanstændighed at anbefale Religionen som medførende timelig Fordel og efterviste dels at Kongemagten umiddelbart grundede sig paa Overdragelse fra Folket, dels at de Reformerte kunde være lige saa gode Undersaatter som Lutheranerne, fik Masius[33] dette Skrift offenlig brændt af Bøddelen i Kjøbenhavn, ja fik endog Kongen af Danmark til at sende Kurfyrsten af Sachsen et Brev, der fordrede Thomasius eksemplarisk afstraffet for hans Modsigen af den danske Hofpræst, et Skridt, der senere drog Thomasius' Afsættelse, Censur og Bortrejse fra Sachsen efter sig.

Det første Skrift, som Thomasius udgav paa Tysk, havde til Gjenstand »paa hvad Maade man i Liv og Vandel bør efterligne Franskmændene«, og i dette tilbød han den studerende Ungdom i Leipzig en Forelæsning over Grundreglerne for »et fornuftigt, klogt og artigt Liv« — det blev den første tyske Forelæsning. Spøgende afviser han i denne Afhandling de i Tyskland gængse Klager over Efterligning af de Franske. Han priser Franskmændene i Modsætning til de tyske Lærde, fordi de ikke blot fordetmeste udgiver deres

---

DANSKE SPROG« eller *»Gyldendals DVD-Leksikon«* (de encyklopædiske artikler)*;* se endvidere 'Wales': »oldeng. Walas, egl. plur. af walh 'kelter'«.

31 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

32 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

33 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Bøger paa deres eget Sprog, men. ogsaa oversætter de gamle og fremmede Literaturer paa Fransk. Han raader til at efterligne dem, »thi de er dog de behændigste Folk og formaar at give alle Sager Liv«. Men, det forstaar sig: »hvem der vil efterligne Alexander, behøver ikke netop at bære Hovedet paa Skraa«. Man burde stræbe at komme Franskmændene nær i honnet (dvs: upedantisk) Videnskab, *beauté d'esprit,* god Smag og Galanteri (dvs: behagelig Form).

Det var efter Thomasius' Eksempel, at Holberg i Mellemtiden mellem sin anden og tredje Rejse i dødelig Pengeforlegenhed ved lærde Opslag indbød Studenterne til at modtage »ikke Sprogundervisning men en Skat af udenlandske Sager« og fik Tilhørere nok, men ingen Penge af dem. Det var til Thomasius, han paa sin Rejse søgte; men han havde den Sorg, at den berømte og beundrede Mand kun talte med ham om den barske Aarstid, den kolde Luft og andre Hverdags-Sager, da han ikke følte Lyst til at indlade sig om vigtigere Genstande med saa ungt et Menneske; maaske bidrog ogsaa dertil, at Holberg som dansk var fra et Land, der havde tilføjet den store Lærde saa mange Krænkelser og hvorfra Forfølgelsen mod ham var bleven indledet.

Imidlertid, Christian Thomasius blev, som Holberg i sit Levned siger, tilligemed Grotius og Pufendorf hans stadige Mønster. Holberg mildner ham, naar han bearbejder ham, for ikke at gentage Ytringer, der nys havde vakt saa højt et Skraal. Han udgiver sit første Skrift, den historiske *Introduction* efter Pufendorfs Metode, sit andet Værk *Introduction til Naturens og Folkerettens Kundskab, uddragen af de fornemste Juristers, besynderlig Grotii, Pufendorfs og Thomasii Skrifter.* Han vil mindre optræde som selvstændig Forfatter end (som det rigtigt er bleven udtrykt af Holm) give den Meddelelsestrang, som altid fylder ham, Luft ved at oplyse sine Landsmænd om Hovedtrækkene i den ny, storartede og rationelle Udvikling af Retsbegreberne, som ude var skabt.

I Danmark var den ny Tids Gæring kun løselig kendt af en seks, syv blandt de lærdeste Mænd. Det Eneste, man begreb af Udlandets aandelige Bevægelser, var det, at de alle skejede ud fra Ortodoksien. Derfor gjorde man ingen Forskel paa Deister og Ateister; ogsaa Deisterne vare Gudsfornægtere, forsaavidt deres Gud ikke var de Rettroendes Bibelgud. Ja man slog Pietisterne i Hartkorn med de andre —ister, forsaavidt man ogsaa ved dem kun havde Øje for deres Afvigen fra den forhærdede Ortodoksi; en Kætter som Thomasius hældede jo til Pietismen. For Navnene Ateister og Pietister havde Skribenterne samme Rædsel. Endnu for Erik Pontoppidan[34] er Ordet Pietist et uhyggeligt, anstødeligt Ord, hvilket han nødig skriver helt ud. Som han ikke skriver »Voltaire«, men »V.«, saaledes ikke gærne »Pietister«, men »P....ster«.

Havde end et Par af Professorerne ved Københavns Universitet holdt latinske Foredrag over Grotius og Pufendorf, saa var disse Mænds Lære dog den store Befolkning ganske ubekendt, forsaavidt man ikke vidste, at den tidligere var bleven lidenskabeligt forkastet i Danmark. Gennem Holberg blev den ny Grundanskuelse gængse, man vænnede sig til Forestillingen om en naturlig Retsfølelse og en til Grund for Bekendelserne liggende naturlig Religion. Læren om at Kongedømmet ikke umiddelbart havde noget guddommeligt Udspring

34 Se biografisk artikel s. 229.

var vel i sit Væsen yderst farlig for Enevoldsmagten i Danmark som andensteds, men hverken Holberg selv eller nogen anden drog Konsekvensen, Holberg ikke, fordi han med sin Forkærlighed for Enevælden, særlig for den oplyste Absolutisme, der var hans Tidsalders og endnu mere den følgendes Ideal af en Statsform, var netop lige saa konservativ i sin særlig politiske Tendens som revolutionært rationel i sin almindelige aandelige Stræben. Den fremmede Kritik af Enevoldsmagtens Grundvold, som han tilegner sig, undergraver ikke denne Grundvold for ham, fordi han har den danske Kongemagt for Øje og det særlig danske Synspunkt for den, at den er den Statsform, som (om end paa Frihedens Bekostning) betyder og sikrer størst Lighed mellem Borgerstand og Adel.

Det er paa det almindeligt aandelige Omraade, at der er et Svælg mellem den unge Holberg og hans Landsmænd. Da han kommer hjem fra sine Rejser med Hovedet fuldt af alle Tidsalderens filosofiske Problemer: hvorvidt denne Verden er den bedst tænkelige eller en ufuldkommen Verden, hvorledes Guds og det Ondes Eksistens lader sig forene, om Ideerne er medfødte eller erhvervede, om Descartes' Hvirvelteori eller Newtons Tyngdelære har Ret, finder han sine Landsmænd sysselsatte med lutter teologisk-skolastiske Spørgsmaal, forsaavidt de ikke ligefrem var nedsunkne i hedensk-kristelig Overtro. Man hævder den lutheranske Nadverlæres Renhed overfor Calvinisterne, man tror paa Signen og Maalen[35], paa Himmelbreve og Djævleforskrivninger, paa Varulve og Djævlebesættelser, paa Maren[36] og de andre Hekse, man disputerer om et Menneske paa naturlig Maade kan forvandles til en Saltstøtte, om Maria har behøvet en Jordemoders Bistand ved Jesu Fødsel, om hun som jomfruelig Moder havde Fødselsveer, om Barnet som guddommeligt Barn græd eller ej, da det blev født, og om Gud, ifald han havde villet, havde kunnet komme til Verden som en Svamp eller en Frø.

Idet han vender hjem fra det attende Aarhundredes Morgenrøde, der kastede sit Lys over Europa, møder han her det danske sekstende Aarhundredes[37] lange Nat. Derfor forstaar han fra først af sit Kald som det at blive en Oplysningsskribent.

Hans Væsen var den klare Forstand, og selv hvor han for sin egen Del har en Rest af Overtro tilbage, som naar han trods sin Overbevisning om, at de allerfleste Spøgelsehistorier er falske, ikke vover at negte Spøgelsers Eksistens, ja er vis paa, selv engang at have set et, — selv dér sporer man skarpt, hvor rationel han er, siden han med Lidenskab og Vid bekæmper den Mening, at det skulde være Djævlen, der spøgede, og forsøger en Art naturfilosofisk Forklaring. (Ep. 379).

---

35 Jf. *»Danske Lov«* 6-1-2: »Dersom nogen befindis med Segnen, Manen, Maalen, Igienvisning, visse Dagis Udvælgelse, Characterers Misbrug, at omgaais, og i saadanne mistænkte Konster kyndige og forfarne at være, og dem øve og bruge, da skulle de have forbrut deris Boeslod, og rømme Kongens Riger og Lande.« Se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

36 Maren < (en) Mare, se *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*.

37 Brandes mener formentlig at Danmark omkring 1700 lå *langt* bagefter andre europæiske lande.

Han har da følt sig, som stod han overfor en Augiasstald af Overtro og Pedanteri, som det gjaldt om at rense. Idet han ledede Udlandets Idéstrøm gennem Hjemmet, var det i Virkeligheden et helt nyt Aarhundrede, som han ledede ind i en Afkrog, hvor Tiden stod stille.

Han maatte gaa sindigt tilværks, saa ungdommeligt stridslysten han end var, og det kan nu paa Afstand tage sig ud, som havde Holberg været en forsigtig eller, som Jens Møller endog har sagt, en frygtsom Mand. Ser man ham i Sammenhæng med sin Tid og sit Land, føler man, hvor dristig han har været, hvor ensom han fra først af har staaet, hvilken sejersvis Selvfølelse der udfordredes til, uden noget bag sig, med Samtidens Dannelse ikke mindre end dens Overtro imod sig og med Censuren over sig, at byde de herskende Fordomme Spidsen.

Mest paafaldende er dog Holbergs Mod og Fortjeneste paa det religiøse Omraade. Hans Kamp for Forskningens Frihed paa den ene Side, Fordragelighed paa den anden, der strækker sig over hele hans Liv, er maaske den værdifuldeste, han har ført.

Overdrivelsen er ikke stor, naar den lidenskabelige Riegels skriver: »Uden Holbergs Paavirkning .... kunde Nationen rent være neddysset i Gudfrygtigheds Tant og havde vist beholdt saare ringe Fornuft til egen Brug .... Holbergs Skrifter holdt dog nogenledes Tænkefriheden vedlige, saa at han ene kunde arbejde mod 2000 Præster og [under Christian den Sjette] mod hele Hoffet, at de ej ganske kvalte al Sjælefrihed.«

Det har ikke manglet paa Klager over, at Holberg tyede ud til Udlandet, brød med det Hjemlige, bragte det Fremmede ind, da han grundlagde vor Literatur.

N. M. Petersen klager: »Det gamle Norden er ikke til for ham; den danske Literatur læser han ikke, og naar han læser den, væmmes han ved den. Naar man har faaet Smag for Bayle, kan man saa læse gamle Bønnebøger; naar man har moret sig med Boileau, kan man saa finde Behag i Søren Povelsen?« Han bebrejder Holberg hans Overseen af de sproglige Begyndelser hos Vedel og Peder Syv, hans Ringeagt for Folkebøger og Folkeviser.

Men hvor kan man fordre eller vente, at Holberg skulde se Andet og Mere i Middelalderen end hans hele Tidsalder saa', hvor kan man undres over, at det Stykke Middelalder, han havde i sin umiddelbare Nærhed, skræmmede ham!

Og det er overhovedet en Overtro, at nogen national Literatur i Europa har udfoldet sig under Afsluttethed fra Omverdenen. Selv det tilsyneladende ubetinget Hjemmefødte her i Norden, de islandske Sagaer, staar (som Ernst Sars har paavist) i Sammenhæng med en stor almeneuropæisk Literaturbevægelse, opstaar under stadig Samfærsel med Udlandet, og begynder som Oversættelser og Bearbejdelser, indtil den boglærde islandske Høvdinge-Præst[38] vinder fuld Originalitet.

Naar man da spørger: var Holberg i sin Ungdoms Drift og Stræben national? saa er Svaret: han var ikke national, han var Nationen. Han er selve det dansk-norske Folk i dets Dannelses-Attraa, selve Datidens dansk-norske

38 Brandes tænker givetvis på Snorri Sturluson.

Ungdom i dens ædleste aandelige Søgen, i dens højeste Udvikling. Folkets ivrigste aandelige Stræben findes i denne Hjærne.

De tidligere store Aander, Tyge Brahe, Ole Rømer, Bartholinerne havde været Fagmænd. Holberg finder ingen Forgænger i indenlandsk Literatur, intet hjemligt Forbillede. Men han var af dem, der stifter Dynastier og ikke har Ahner behov.

Alligevel lever den nationale Fortid i ham: han kender alt som ung sit Lands Historie som faa, behersker den som ingen anden; hans første Skrift fremstiller den som Led i en Europas Historie. I hans Sprogsans og sproglige Stræben lever fremdeles Resultatet af Folkets aandigste Fortidsarbejde. Han, der som Dreng havde talt Tysk og Latin, som Yngling Hollandsk, Engelsk, Fransk og Italiensk, og hvis Sprog med al dets Naturlighed og Liv er urent, undertiden urigtigt, ynder sit Modersmaal, saa uudviklet det end er, som i hin Tid faa Andre: »Det danske Sprog har store Dyder og er synderlig bekvem til Poesie«. Han selv skriver det snart som ingen anden, ingen før, og paa hans særegne digteriske Omraade neppe nogen siden.

Han har endelig[39] den nationale Bevidsthed: Stoltheden over Folkets Bedrifter, Sorgen over dets Skam. Han har sin Stolthed som ivrig Patriot: han anser det for næsten eksempelløst »at en *Nation* saa idelig haver *triumpheret* [til Søes] som Dannemark«. »Hvad Normændenes Tapperhed er angaaende, da tør jeg understaae mig at sige, at deres Lige nu omstunder ikke findes.« Han har skammet sig over den Indskrænkethed, med hvilken hans Samtidige havde stræbt at genne videnskabelige Sandheder ud af Landet; han har lidt under Danmarks Holdning overfor en Mand som Thomasius. Og han har harmet sig over den Mangel paa Selvagtelse hos hans Landsmænd, der fik dem til at fornegte deres Nationalitet. Det har ærgret ham, naar han hos Molesworth[40] maatte læse: »Naar de Danske rejser udenlands, foretrækker de at kalde sig for Holstenere, da de anser det for mere ærefuldt at være født indenfor det tyske Kejserdømmes Grænser end udenfor«. Thi han maatte give den forhadte Englænder Ret; selv skriver han, at »der er mange Danske, som holde det for en Skam, at de ere fødte i Danmark« og det er øjensynligt ikke Løjer hen i Vejret, naar han i *Jean de France* lader Espen ytre, at »Ingen skal sige ham paa, han hører Danmark til, eftersom han er født over ti Mile sønden for Randers og altsaa kan ansee sig som Lem af det hellige Romerske Rige«.

Dog denne nationale Bevidsthed er endda ikke det Vigtigste. Men han er saaledes beskaffen, at hvad der i Udlandet fængsler, interesserer ham, det er det, som gennem ham snart vil tiltrække det hele danske Folk, og omvendt: hvad han lader ligge af det Udenlandske, det er hvad Folket i Datiden er ude af Stand til at optage eller hvad det kan vente med at tilegne sig. Han har i sit eget Indre en sikker Maalestok for hvad der er hans Folks sande Trang og Behov. Men at have denne Sikkerhed i Evnen, det er at være et reformatorisk Geni.

---

39 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

40 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

Og saa sker det endnu Mærkværdigere. I Tidernes Løb vokser hans Myndighed sig saa stor, at han bliver endnu mere national end han i sin Levetid var, fordi Folket danner sig efter ham. Det synes som havde han »vidunderligt truffet dets Smag«. Vist har han paa flere Omraader truffet den, men forøvrigt er det Folke-Individualiteten, som uvilkaarligt indtil et vist Punkt har formet sig efter sin største Lærers Individualitet. Han har erobret alle Samfundsklasser, selv de længst modstræbende; thi han, som blev ringeagtet af sin Tids Pedanter og latterliggjorde dem til Gengæld, bliver ydmygt og smaaligt fortolket af en senere Tids Pedanter. Og han har givet Erstatning for hvad han i Folkets gamle Bogverden oversaa. Han, der vragede Peder Syvs Ordsprog, skænker Folket nye; thi Versene i hans *Paars,* Replikerne i hans Komedier bliver Ordsprog. Han, der kastede Vrag paa Folkebøgerne, hans Skrifter bliver Folkebøger.

Saaledes er det gaaet til, at han, der udgik fra Rigernes mindst nationale By, hvis Vandreaar levedes paa fremmed Grund, og hvis Læreaar gik hen med Studiet af fremmede Bøger, er bleven Landets første klassiske Nationalforfatter.

II • Paryktid • Støvlettid • Paryktid • Ingen Selvfølelse • Stammens Sundhed • Monrad • Tidsalderens Følelsesliv • Skrivemaaden • Æreboe • Uforfærdethed • Belønning med Embede • Kaas • Krigerliv • Skaanlund • Lakajvid • Lakajen som Herredsfoged • Seidelin • En Apotekers Dannelsestrin • Ræsonnerer ikke • Rostgaard • Rostgaard contra Holberg

Holberg staar nutildags for os som en Patriark. Som Grundlægger af vor moderne Kultur og Ophavsmand til Hovedretninger i vort Teater og vor Bogavl er han rykket tilbage i saa stor Fjærnhed, at han for os tager sig ud som en Repræsentant for den naive Oprindeligheds, den uskyldige Djærvheds Periode. Han tilhører for os den Tid, da man nævnede Tingene ved deres Navne i Modsætning til senere Tiders overciviliserede Pænhed. En af de Kierkegaardske Pseudonymer sammenstiller ham i denne Egenskab uden videre med det gamle Testamentes Forfattere: »Man skulde ikke være sky for at bruge de betegnende Udtryk, som baade Bibelen og Holberg bruger«.

Ikke desmindre har Holberg jo i Virkeligheden hjemme i en yderst sen Periode af Verdens-Kulturen, maaske den mest overkultiverede, mest forkunstlede, vi kender, nemlig den, man plejer at betegne som Regentskabstidens. Vor Patriark er en Samtidig af Regenten og Ludvig den Femtende; han fødes samme Aar som Watteau, den forfinede Yndes, den koketteste Elegances Maler, og hans Levetid falder sammen med Marivaux's, som Skuespilforfatter den sarteste Følsomheds og den letteste Aandrigheds Digter, der som ingen anden forstod at anvende Ømhedens og Frivolitetens Halvlys i Repliken.

Norden var imidlertid saa langt tilbage, at Holberg ikke aandeligt kan betragtes som samtidig med disse Mænd. Hans Tidsalder i Danmark er den tidligere Paryktid, den for hvis Kultur og Kunst her som andensteds Frankrig med Ludvig den 14des Hof som Midtpunkt direkte eller paa anden Haand er Forbilledet. Kostymet er bekendt, det var stivt og kostbart, uden Simpelhed. Selv her i Norden gik den højere Middelstand i Fløjl om Vinteren, i Silke om Sommeren. Mændene bar Fløjl, Silke og Kniplinger: Fløjls-Vest og Benklæder, hvide Silkestrømper, Kniplinger om Haanden, broderede Frakker. Dragten var vel egnet for Hoffolk, der bevægede sig paa bonede Gulve i evindelig Selskabelighed, men uendeligt upraktisk for Folk, der ikke skulde repræsentere, men arbejde, og som levede i et Klima og i Stæder, der fordrede Klædninger af en helt anden Art. Det var ikke Skønhedsglæde, men Pragtglæde, man i sin Dragt lagde for Dagen, og selve denne Pragt var en evig Ulempe og Tvang.

Dragten kronedes af Parykken, der med Rette gælder for et Symptom paa den herskende Unatur. Thi hvad kan være unaturligere end at afrage sit eget Haar for at bedække sit Hoved med fremmed!

Parykken havde paa Ludvig den Fjortendes Hoved været majestætisk, en kunstig Løvemanke. Den er i sit Væsen autoritær, i sin Regelmæssighed og tunge Ubevægelighed, der nødvendiggør langsomme, adstadige Legemsbevægelser, et Udtryk for Værdighed og Anstand. Den er dernæst et Tegn paa en kunstlet Kulturs Triumf over Naturens Orden, idet den udjævner Forskellen mellem Ungdom og Alderdom: Pudderets hvide Farve giver Ungdommen et unaturligt og koket Skær af Alder, den uhyre Haarvæxt

Alderdommen et kunstigt Skær af evig Ungdom. Den udvisker endelig[41] Individualiteten, udsletter det Personlige til Bedste for det Selskabelige, det Sociale.

Det forstaar sig, at i Hæren, hvor jo til alle Tider Uniformitetet maa herske, var Reglerne for Haarets Frisering og for Beskaffenheden af Haarpisken, som i Aarhundredets Løb fortrængte Parykkerne, endnu mere tvingende end for de civile Stænder. Ligesom Soldatens Uniform overhovedet var i høj Grad hensigtsstridig og beregnet paa Tilskuestillen — et Hovedstykke var de stive Støvletter, saa pinefuldt trange, at de ødelagde Helbreden — saaledes medtog det for Soldaten lang Tid at opstikke, glatte, runde og pudre Haaret. Til Pudderet medgik der aarlig 45,000 Pund Hvedemel, om hvilket man med Rette mente, at det hensigtsmæssigere kunde anvendes til Tvebakker. De Officerer, der bar Paryk, maatte i Tjenesten ovenikøbet anbringe en Haarpisk ved den, og for Soldaten var Haarpisken baade til Ulejlighed og til Plage; thi den skulde være lang og stiv og maatte derfor med Baand, som det var Soldaten dyrt at anskaffe, vindes om en Staaltraad, saa tyk som en Pibestilk, saa den i høj Grad var til Besvær, naar Soldaten lagde sig til Hvile paa Briksen. (Se det Nøjere hos Rist: *Fra Støvlettiden.*)

Allerede i 1770 var Parykkerne saa udbredte, at en Parykskat, »der strakte sig fra Ekscellenserne til Lakajerne«, kunde fylde godt i den tomme Statskasse og et halvt hundrede Aar efter under Frederik den Femte var omtrent lige saa mange Mennesker sysselsatte med at lave Parykker som med at bage Brød. Vi har i Aviserne fra Holbergs Tid Avertissementer fra Datidens mest bekendte »Peruque-Fabriqueur«, Seigneur Drubin, af hvilke man faar Oplysning om Tidsalderens mangfoldige Parykformer. Der var Allonge-, Abbé-, Demi-Carrée-, Piske-, Pung-, Præste-, Kokarde-, Mélange-, Mirledon-Parykker, for ikke at tale om China- og Ostindiefarer-Parykker uden Pudder i Bukle-Façon. Farverne: hvide, graa, griseille, cendré, blonde, brune, sorte etc., dertil Mellemformer og Mellemfarver. Hr. Drubin foranstalter til høje kongelige Fødselsdage Auktioner paa Parykker. Han indbyder til Subskription paa dem, til »en meget extra avantagieus prænumeration«. Han anpriser en Mirledon-Façon med fire Bukler som ekstraordinær bekvem, modest og desuden »grandest anstændig for Stands-Personer« at betjene sig af, »mere anseenlig og gravitætisk for Charakteriserede end di Myrlidongs med tvende Bukler«. Han fremhæver ikke blot stadig, at hans Parykker alle er af rent Menneskehaar, »naturvoxen kruse naturel Haar«, men han vil som Fædrelandselsker, at Landet skal forsyne sig selv med Parykker og bruger kun indenlandsk Haar. (Stolpe: *Dagspressen i Danmark*).

Hvis han ikke har løjet, saa turde hans Forretning afgive Eksempel paa en af de yderst faa Sfærer, hvor i hin Tid det Nationale skattedes højere end det Fremmede. Dog, han løj naturligvis; thi han var en stor Løgner og Charlatan, samme Hr. Drubin. Men man kan sige, det var i Paryktidens Aand, at det Nationale saa stærkt tilsidesattes. Thi er det at rasere sin egen Nationalitet og klæbe en fremmed i dens Sted ikke Parykstil! Naar Hæren næsten helt forsynedes med fremmede Officerer, naar den kommanderedes paa Tysk, naar

41 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

dens Retspleje var tysk og overhovedet alle dens Anliggender »fra Elben til Vardøhus« afgjordes paa Tysk, naar alle Drenge i de lærde Skoler, alle Studenter og Professorer vænnede sig af med deres Modersmaal for at tale og skrive det latinske Sprog, hvad er det saa andet end Paryk! Naar Holberg latterliggør Tysken hos von Tyboe, Franskheden hos Jean de France, Latinen hos Montanus, saa er det Parykvæsenet, han angriber.

Det var endog Fremmede paafaldende, at det danske Sprog og selve Navnet Dansk var sunket i Foragt i Danmark. Englænderen Molesworth[42] skriver 1694: »Kongen, høje Personer, Adel og mange Borgere taler til dagligt Højtysk, Fransk til Fremmede. Jeg har hørt adskillige høje Embedsmænd prale af, at de ikke kunde tale Dansk«. At det i de forenede Riger særligt var de Danske, hvem det skortede paa Selvagtelse, viser sig, naar han om Norge siger: »Indbyggerne anses af sig selv og andre for at staa højt over de Danske, der af dem haanligt kaldes med Øgenavnet Juter«.

Sproget, som overhovedet sjældent klinger godt i Fremmedes Øren, blev saa forsømmelig udtalt, modtog i den Grad Præget af de Udannedes Skødesløshed, at det fik en klynkende Lyd. Det er ikke blot den strenge Molesworth, som skriver, at »Sproget er meget ildelydende, i dets grædende, klynkende Tonefald ikke uligt det irske«, men Franskmanden Regnard siger omtrent samtidigt: »Der er intet Sprog i Verden mere egnet til at bede om Almisse i end det danske; det lyder bestandig, som de græd«. Sproget udviklede sig ikke, da det hverken brugtes til Poesi eller til Sang eller til almindelig Literatur. Det hedder hos Molesworth: »Faa eller ingen Bøger er skrevne, uden hvad Gejstligheden skriver sammen om Religionen. Ikke saa meget som en Sang eller en Melodi blev til i de tre Aar, jeg opholdt mig der«. Otto Sperling klager 1704 over de danske Bogtrykkere (Tidsalderens Forlæggere), at de overhovedet ikke véd af, der er andet til end Katekismus, Psalmer og Prædikensamlinger. Den gejstlige Produktion var det Eneste, der betalte sig; Hofpræsten Masius[43] fik et Honorar af 1000 Rigsdaler for sin Ligtale over Chr. Gyldenløve. Ligefuldt var det Eneste, der under Frederik den Fjerde udkom med kongelig Understøttelse, Kronings- og Salvingsakten samt Kongeloven. Saaledes forstaas den oftere bemærkede Kendsgerning, at da Abbed Bignon i 1709 ved den danske Professor Weghorsts Hjælp vilde forsyne det kongelige Bibliotek i Paris med danske Bøger, fik han Svaret, at der siden Aarhundredets Begyndelse intet Nyt var udkommet[44].

Det hele Indtryk, en upartisk Fremmed maatte faa af Tilstanden, fremgaar dog fyldigst af den følgende Udtalelse, med hvilken Franskmanden de Vrigny 1707 afslutter en kort Fremstilling af de Danskes Erobringer og Sejrvindinger i Middelalderen: »Men Ætlingerne af disse Erobrere er nutildags undertrykte; de er underkastede et fremmed Folk, siden de har valgt sig Konger af en fremmed

42 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

43 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

44 Måske tænkte Weghorst på danske bøger på latin?

Nationalitet, især siden Huset Oldenburgs Tronbestigelse ... Det tyske Sprog er det, Hoffet taler; man har overladt det Danske til Almuen. Og Navnet Dansk er nutildags betragtet som et Haansord (et le nom de Danois est à présent regardé comme un terme de mépris.)«

Udfylder man nu den Ramme, som alle hine Udtalelser giver, med det Billede, som man gennem de Holbergske Komedier — den nulevende Generations i Regelen eneste Kilde til Kundskab om hin forgangne Slægt — faar af Datidens Mennesker, saa kan man let naa til den Forestilling, at Datiden i Virkeligheden slet ikke har egnet sig til anden digterisk Behandling end den komiske, idet den ikke har frembudt Andet og Mere end et stort Galleri af Stakler og Narre. Det ser ud, som havde slet intet alvorligere Følelsesliv trivedes, som havde man gennemgaaende følt spidsborgerligt, tamt og frygtsomt, og som havde man været ganske lam paa Evnen til at ville.

Det forholder sig ikke saaledes; der var Kraft og Sundhed i Stammen. Der førtes et i al Stilfærdighed bevæget Følelsesliv. Den Slægt, som Leonora Christina havde tilhørt og for hvem Kingo havde sunget, var jo neppe uddød endnu. Og der var megen naturlig Tapperhed og Raadsnarhed hos Militære og Civile. Jacob von Tyboes Tidsalder var jo ogsaa Tordenskjolds. Der var kun ét, som man i Danmark-Norge i Befolkningens brede Lag slet ikke kunde før Holberg: man kunde ikke tænke. løvrigt var Landet rigt paa flinke Folk.

Ikke blot for at give Holbergskikkelsen en Baggrund, men for at kunne kontrollere Digteren, for at vinde Klarhed over, hvilke Sider af Datidens Liv han afspejlede i sit Værk og hvilke han ikke tik med, for at kunne bedømme Ligheden mellem hans Figurer og Virkeligheden og for at have en nogenlunde sikker Fornemmelse af den Skillelinje, hvor Overdrivelsen eller Overgivenheden begynder, maa vi gjøre os selv Rede for det Spørgsmaal: Hvorledes følte man her i Landet paa Holbergs Tid?

Studiet af Tidsalderens Sjæleliv er vanskeligt, da den er saa daarligt skaaren for Tungebaandet. Naar Kongehuset og Hoffet undtages, vides saare lidet. Men det er Undersaatternes Følemaade, hvorom man ønskede at vide Besked. Det bedste Middel til her at vinde Kundskab er at fordybe sig i hvad der findes af Selvbiografier og Levnedsbeskrivelser. Det er i Regelen de mere udprægede Individualiteter indenfor hver Stand, der har et Levned at meddele, saa der er en Sandsynlighed for at man her møder det Typiske i det Individuelle, og naar man selv hos disse ser det Personlige stærkt dækket af det Sociale (»Parykken«), saa faar man et levende Indtryk af Tidsaandens Magt over Individerne i deres Uensartethed.

Hvis vi i de store Grundtræk fastholder det ydre og indre Liv, som førtes af Mænd i de forskelligste Livsstillinger, af en Godsejer og Etatsraad, en praktisk Mand og Notar, en General, en Lakaj, en Apoteker, en Statsmand og Videnskabsmand, saa vil vi gøre Bekendtskab med dygtige, følelsesfulde, foretagsomme, skikkelige og snilde, højst forvovne, roligt heltemodige, meget kundskabsrige Mænd; kun Kritik havde de ikke i Panden.

Etatsraad Johan Monrad, den eneste af disse, der er betydeligt ældre end Holberg, men dog lever til efter dennes tredivte Aar og skriver sine Erindringer

i Slutningen af sit Liv, er en smuk, fornem, velopdragen, mandhaftig Biskopssøn. Efter en lykkelig Barndom i de danske Provinser, et muntert og kækt Ungdomsliv i Kjøbenhavn, hvor han var Chef for et Selskab af »nogle visse de fornemste Folks Børn«, ja kaldtes dette *Société's* Catilina »efter den Catilina til Rom«, deltog han med Tapperhed i Hovedstadens Forsvar mod Carl Gustav, rejste i ikke mindre end ni Aar i Træk paa Kryds og Tværs gennem Europas Hovedlande, kom tilbage, giftede sig og levede som Godsejer i Sjælland og Skaane.

Det er en regelret, noget forfængelig, meget hæderlig Mand med bløde Følelser. Han er korrekt; thi endog det Forbund, han som Yngling stifter, er et Dydsforbund med Mulkter for uhøvisk Tale og med paabudt ridderligt Sværmeri for en Jomfru — en Attraa, der skulde afholde den Paagæld ende fra al Udyd — »ligesom i Romanerne forestilles«. At han er forfængelig, røber sig, naar han ikke blot dvæler ved, at hans Moder og hendes Søster gjaldt for »den Tids deiligste Kvindfolk« og han selv for »et særdeles deiligt Barn«, men gærne fremhæver, hvorledes smukke Damer langt heller vilde sidde hos ham end hos Andre, der dog stræbte at indynde sig hos dem, eller hvilken »*vivacité* og *courage*« han som ung og liden allerede har besiddet o.s.v. Men der er mere Følelse i ham og mere Sans for Følelsen hos andre end man herefter venter.

Først Naturfølelse. I alle Erindringer fra hans Barndom spiller Indtrykkene af Naturskønhed ind. Hans Yndlingsord er »deilig« og han anvender det hyppigst om Haver, Lunde, Skove, Veje. Han har altid et vemodigt Ord, naar skønne Naturomgivelser, der i hin fjærne Tid glædede ham, senere er blevne borthuggede og ødelagte. Han mindes med Velbehag Nyborgs Beliggenhed, da »man ikke kunde see Byen fra den ene Side for lutter Haver og den store Skov, og paa den anden Side for den skjønne Dyrehave«, og i Nyborg erindrer han atter sit »smukke Logement og Kammer til Haven, som det rindende Vand omløb«. Han taler om »de deilige Lunde til Kettinge, hvor jeg altid gik og spadserede« og om »det smukke Hørup, hvor de mange smukke Huse laae bag Gaarden ved Stranden«.

Dernæst Venskabsfølelse. Han har den, om han end beskriver den bedre hos andre end hos sig selv. Han skildrer sit Forhold til en ung Adelsmand Niels Krag, i hvis Forældres Hus han levede som en Art Hovmester og som følte sig saa ilde tilpas i Hjemmet, saa uens med sin Moder og andre Slægtninge, at han »arbeidede paa at gjøre et ret aparte og fortroligt Venskab« med sin ikke meget ældre Lærer. Monrad vil gærne ud af Huset, men kan ikke forlade det, fordi han ikke kan komme fra Niels Krag »thi saasnart denne fornam noget derom, hængte han mig om Halsen, græd, bad og plagede mig saalænge, at jeg ikke vilde forlade ham nu, han havde ikke Ven i Verden, men følges med ham af Landet som de to fortroligste Venner«. Hvad der overtalte Monrad var den unge Mands »fortrolige og fornøielige Omgjængelse, Gudsfrygt og Kjendelse af Verden«. Der gives i hin Tid altid Grunde for Følelsen. Men der er ikke desmindre en vis Varme i selve den stive Motivering: »Jeg profiterede nok saa meget af hans *Conduite* som han af min .... Han var snart lige saa meget min Hovmester som jeg hans, thi hvad han bemærkede hos mig, som var

værd at ændre, det *remonstrerede* han mig paa samme Maade som jeg ham, og han havde en ugemeen Forstand dertil.«

Endelig[45] har han Udtryk for Elskovsfølelsen. Han har rejst og set sig vidt om i Verden, oplevet meget, aldrig bundet sig. Han er bleven 43 Aar gammel og vender hjem. Kvinderne i Danmark behager ham ikke: »Jeg som da nys var kommen ind ad Landet og fra adskjellige fremmede Hoffer, og sidst fra det franske, og der seet nok af de Fruentimmer som prætendere fuldkommen at have Fortrinet for alle i Verden i *esprit* og *savoir vivre,* bekjender, at det fornemste Fruentimmer i Kjøbenhavn kom mig meget selsom for.«

Han er fast besluttet paa aldrig at gifte sig. Da slaar Lynet ned. Han træffer i Skaane den unge Jomfru Mette Sophie Krabbe, om hvis Gudsfrygt, Dyd, *innocence, esprit* og Høflighed han allerede har hørt saa meget: »Hendes Person og Skabning syntes mig den aller *avantageuseste* af alle, jeg havde seet Hendes Maade at klæde sig paa saa riig og saa vel *choiseret,* at jeg havde vel ikke tænkt at finde saadant noget i disse Lande«.

Han besøger hendes Moder og skænker Datteren en liden Guld-Balsambøsse, som Moderen tillader hende at modtage. Han tager Afsked om Morgenen tidligt, da Jomfruen er i sit Kniplings-Natsæt og den røde Fløjls Nathue; thi hun havde ikke faaet Stunder at klæde sig anderledes paa, og »dette Sæt gav hende en usigelig Yndighed«. Han kan ikke beskrive den Admiration og *Estime,* den *Passion* og Længsel for den lille Jomfru, som har betaget ham. Da han i Helsingør drikker paa hendes Sundhed, kan han ikke beherske sin Sindsbevægelse, men gaar hen i en Krog og brister i Graad. Atter her begrunder og forklarer han Følelsen: »Jeg tænkte paa den dydige Sjæl og de mange og uværdige Mennesker, hun vilde blive anfægtet af«.

Han faar Lov at gøre sin Kur. I hendes lille Kammer, hvor Jomfru Helle Lycke var altid tilstede, passerede han »hele Eftermiddagen som om det kunde været en Time«, og naar han var der, saa er det ham, som havde han »udelukt al Verdens Uro og havde fundet Epictets Lysthuus, hvor al Uro og Malice stormede og brusede udenfor og turde ikke komme nærmere«.

Vi finder hos Holberg hverken denne Art af Glæde ved Landskabet eller den levende Venskabsfølelse eller denne naive Erotik. Heller ikke overgaar nogen Kvindeskikkelse hos Holberg i anskuelig Ynde Billedet af den unge fornemme Pige i Kniplingsnegligéen med den røde Fløjls Hue.

Det er dog langt mindre Følelsen selv, som i Monrads erotiske Udbrud interesserer, end Maaden, paa hvilken den ytrer sig i hans Prosa. Det er en Prosa uden Stil; det er Linjer, som kun er nedskrevne for Fortælleren selv eller hans Børn, henkastede for at fastholde en Erindring, men herved har de bevaret en ikke almindelig Friskhed. Medens Holbergs Prosa er den klassiske Aandsretnings i alle Lande, den rationelle Prosa, som skrider frem efter Regel og Plan, fortæller Stykke for Stykke, beviser Led for Led, er veltalende uden Spring og beskrivende uden nogensinde at male, medens Holbergs Prosastil med andre Ord udelukker Drømmen, Synet, Lyriken, Øjebliksindtrykket, findes

45 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

netop dette Udelukkede i hin gamle Elskers stilistisk saa ufuldkomne Optegnelser af sine Minder:

»Jeg erindrer mig især . . . vore Promenader, naar det var nogenlunde godt Vejr, til Kjelby Mølle udenfor Lund, hvor Slaget havde staaet ... til Gjerdingebro, naar Hans Romell var der, naar vi legede Fjærboldt, holdt Bøn om Aftenen, den lille Haand i Døren, *bon soir Monsieur!* Hosebaandet og Tørklædet; og da den Lille var saa syg paa Løibænken, den lille skaanske Pog, og hun havde slaaet sit deilige Haar ned; og dengang jeg tog Afsked ved Frokosten i saadan Confusion og *trouble,* at jeg ikke vidste, hvad jeg gjorde..... Jeg kan vel sige, den Lundegaards Tid og Foraar var den deiligste og fornøieligste Tid af al min Livstid. Den deilige Neglikekrands, mit smukke Kammer, hver Dag prydet med nye Blomster, den deilige Have og den allerkæreste Omgængelse!«

Hvor impressionistisk er det ikke fortalt: »den lille Haand i Døren« o.s.v., hvor hurtigt skifter ikke Billederne, Fjærboldtspillet, Scenen ved Løjbænken, den forvirrede Afsked, de friske Blomster i Kammeret.

Sligt har Holberg ikke følt og ikke beskrevet; det laa ikke for hans Sindelag og ikke for hans Stil. Der er heri et lille svagt Glimt af en Lyrik, som under den klassiske Tidsaands Herredømme overhovedet kun sparsomt bryder frem i Europa og som efter Holberg hertillands først kommer til Orde i et Par Sange af Ambrosius Stub; men saa findes rigtignok til Gengæld i det hele Levned ikke en Tanke og i Grunden ikke heller nogen Personlighed i dette Ords dybere Forstand.

Her er saa en Mand af helt anden Art, Rasmus Æreboe ved Navn, en Skippersøn fra Svendborg. Som fattig Student læser han flittigt uden Varme og Mad, stadigt hungersyg: »Den Hunger, jeg udstod, især de tvende Dage om Ugen, jeg Intet havde at æde, kan Ingen tænke.« Hans Fattigdom er saa stor, at naar han skriver Kollegier[46], maa han af Mangel paa Papir »kline det sammen«, saa der paa en Kvartside[47] kom til at staa mellem 100 og 113 Linjer. Natteskriveriet ødelægger hans Øjne; om Vinteren fryser Blækket for ham i Blækhornet; tidt er Sulten saa stærk, at han maa kaste Bogen og gaa sig en Tur for at forslaa Tankerne. I tre Aar bærer han det samme Sæt Klæder og Uldent, vender selv sine Bukser om Natten, flikker sine Sko, gaar tilsidst paa Hosesokker eller bare Fødder, medens Klæderne falder i Stykker af ham; tilsidst kan han ikke engang gaa i Kirke; saaledes gøres der Nar ad hans Pjalter — indtil han en Dag af en Student paa Valkendorfs Kollegium bliver anmodet om at forsvare dennes Disputats for ham. Kollegiestudenterne var bundne til aarligt at disputere; men denne Student havde Intet bestilt, end ikke selv skrevet Disputatsen. I en stor Disput *(de animo brutorum),* i Stil med dem, der i *Erasmus Montanus* beskrives, en Disput, i hvilken vor Helt har de bedste Kæmper, bl. A. »den berømte Nordrup« imod sig, hvilken sidste fremfører lutter Sofismer, og i hvilken Præses, »som mulig aldrig ret havde læst sin *Logicam*« beder for sig, opløser Æreboe »ved nogle faa og smaa

46 Skrive Kollegier = Nedskrive forelæsninger, evt. i et kollegiehæfte, jf. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*, bd. 10, sp. 1048, pkt. 4.2.

47 Se om bogformater s. 315.

Regler« alle de fremførte spidsfindige Fejlslutninger. En begejstret Magister forærer ham i den Anledning Sko og Strømper, og han opnaar saa først en Huslærerplads, derpaa kort efter Tjeneste som Privatsekretær hos Envoyé Just Juel, der stod i Begreb med som ekstraordinær Ambassadør at rejse til Rusland.

Æreboe tager i Hast teologisk Examen og gaar under Sejl. Paa Vejen lærer han sit første Tysk, men kan dog ved Ankomsten til Königsberg endnu ikke forlange et Krus Øl paa dette Sprog. Begyndelsen i verdslige Ting er ham tung, thi Alt, hvad han siger og skriver »smager altfor stærkt af Skolegang og Studenterskab«, saa han ofte med Undseelse maa høre sig kaldet grøn og raa. Men snart viser han sig som i høj Grad dygtig og praktisk.

Da han i November 1709 første Gang ser Czar Peter i Narva, har han allerede lært sig Russisk. Han kører under store Strabadser, medtaget af Frost og Sult, i aaben Slæde til Novgorod, farer frem og tilbage mellem denne By, Moskva og Petersborg under Eventyr paa Eventyr. Det at rejse, selv i Følge med en Gesandt, var jo dengang ikke saa magelig en Sag som nu. Hvilke Scener paa disse Rejser! Der er en Stansning i Novgorod Port, hvor Kommandanten ikke vil lade det danske Selskab faa friske Heste; Æreboe slaar Løjtnanten, der vil drage sin Kaarde, i Ansigtet med sin Hirschfænger, saa han styrter; Vagten iler til, men Gesandten, »der skjød paa en Prik«, staar bag i Slæden med en ladt Pistol i hver Haand og Æreboe, som er en dygtig Bryder, kaster (saa meget lettere, som det var sidst i Russernes store Faste) efterhaanden fem af Modstanderne til Jorden, gør Plads med sin Klinge, befaler Folkene at køre ud af Porten med én Slæde efter den anden og gaar tilsidst ene ud med blottet Kaarde i Haanden »endog med Ord, som jeg ei her vil melde«.

Og dette er kun ét Tilfælde af de talrige, hvor han ved sin Aandsnærværelse og sin Uforfærdethed, ja Dumdristighed frelser sit og manges Liv. Med Udviklingen af hans praktiske Evner følger tilmed Udvidelsen af hans praktiske Kundskabsforraad; han tilegner sig ved flittigt Selvarbejde det tyske, franske og hollandske Sprog.

Det er Krigens Tid og Pestens Tid. Hvert Øjeblik strejfer eller betræder han Krigsskuepladsen i Finland, Polen, Lille Rusland eller Tyrkiet; hvert Øjeblik maa han som Kurér snige sig gjennem Pestkordon'en med Fare for at træfles af en Kugle. Han ser Karl den Tolvtes fangne Hærs Indtog i Moskva og Mazeppas Hoved paa en Stage i Ukraine. I April 1710 iskænker Czaren ham til Belønning for udviste Tjenester med egen Haand fire Glas Champagne, af hvilke han, der skulde tjene som Tolk, bliver saa fortumlet, at han hurtigst fjærner sig.

Neppe hjemkommen maa han foretage en ny Rejse til Rusland for at hente en Del tilbagebleven Bagage; men straks efter Hjemkomsten fra denne anden Expedition stilles der ham et Præstekald i Udsigt, hvis han fordrister sig til at gaa med en aaben Jolle, roet af tolv Mand — andet Fartøj var ikke ledigt — til Rusland med Statsbreve til Czaren. Staaende bag i Jollen Dag og Nat, thi der var ikke Rum til at gaa et Skridt; uden Ild til at koge Mad eller varme en Drik ved, ror han midt imellem de krydsende svenske Orlogsskibe, i Kamp med Uvejr og med det fortvivlede og opsætsige Mandskab, og naaer uden at kunne

gjøre orden Lig Brug af Kompasset, der paa Grund af Jollens Lethed løb rundt saasnart der gik mindste Sø, langs Estlands Kyst til Kronstadt. Han træffer dog først Czaren i Helsingfors, overværer en Træfning mellem Russere og Svenske, og har, da han atter kommer tilbage til Kjøbenhavn, rejst Dag og Nat i tre Maaneder og to Dage i Træk tillands og tilvands omtrent 800 Mile. Han opregner i sin naive (i dette Punkt om Steen Blicher erindrende) Skildring ikke mindre end 24 Tilfælde, i hvilke han har været i overhængende Livsfare.

Man belønnede ham efter Tidens Skik med det første, det bedste Embede, der blev ledigt, skønt han ved Overtagelsen ikke forstod det Ringeste deraf. Han blev Notarius publicus i Kjøbenhavn, passede sit Embede fortrinligt, førte et stille og ærbart Liv. stadig plaget af Fjender og Misundere, levede først i ét »ærligt, kjærligt og oprigtigt« Ægteskab, saa efter sin Hustrus Død i et andet »ærligt, kjærligt og kristeligt« Ægteskab, og blev, da han 59 Aar gammel døde, ledsaget til sit sidste Hvilested af et talrigt Følge.

En smidig, kæk og udholdende Natur. Han har Evne til at lempe sig efter de forskelligste Livsforhold og gøre Fyldest i dem alle. Men han har tillige det rette Tjenestemands- eller Embedsmands-Naturel, det, som efter Suverænitetens Indførelse synes fælles for alle Danske. Som han aldrig lader til at have læst en Bog af anden Grund end for Sprogets Skyld, saaledes tykkes han aldrig at have set sig selv fra andet Synspunkt end det, at han er først Gesandtens, senere Kongens paapasselige Tjener. Det er ejendommeligt for ham som for saa mange Andre paa hin Tid, at han har intet Kald. Han, vælger ikke selv sin Syssel. Og hermed hænger det sammen, at han i Grunden snarere stræber at gjøre sin Stand eller Stilling Ære end at indlægge sig Ære for sin egen Person. Den dristige Eventyrer ender som en stille Jeronimus i Kjøbenhavn. Der var Frøet til en Jeronimus i ham som i saa mange andre af de Dristigste og Bedste.

Vi kan forfølge en beslægtet Dygtighed og Kjækhed forenet med en lignende Indskrænkning hos en Mand af langt højere Stand og i en langt betydeligere Livsstilling.

Som bekendt tog Frederik den Fjerde trods sine egne Krige ikke i Betænkning at fylde sit Skatkammer ved at give danske Hære i fremmed Krigstjeneste. De ved denne Soldaterhandel afhændede danske Tropper vandt jo Navnkundighed ved den Udmærkelse, med hvilken de deltog i den spanske Arvefølgekrig mod de Franske. Vi har en Selvbiografi, forfattet af en tapper dansk Adelsmand, der fra Kadet forfremmedes til General og som fra sit attende Aar deltog i alle de Slag, i hvilke de Danske fægtede med. Hans Navn er Henrik Bjelke Kaas. Hans Fader var Stiftsbefalingsmand i Trondhjem Stift, hans Moder Datter af en Rigens Admiral.

Han begynder i Brabant med at gøre simpel Rytter- og Underofficers-Tjeneste, sover i Telt med Hestedækkenet under sig, Kappen over sig, Sadlen til Hovedpude, lærer saaledes »hvor stor Agtelse den gemene Mand fortiener« og at man ikke maa gøre ham misfornøjet ved Haardhed og Tvang.

I det første store Slag, hvori han kommer, det ved Höchstädt, faar han talrige Saar. Først bliver hans Hest skudt under ham, saa bliver han. mens han ligger paa Jorden, fire Gange overreden af fjendtlige Ryttere, saa faar han paa

ganske nært Hold et Pistolskud i Hovedet »i hvilket man kunde lægge trende Fingre«, taber først ved Slaget af Kuglen Besindelsen, men kommer til sig selv paany. Han finder en Hest, hvis Rytter er skudt, og løber for at gribe den, da den flygter for hans hurtige Tilløb. Endelig[48] faar han den fat: »Men ieg kunde desværre! formedelst min høiere Arm, som var skudt i sønder, ikke komme paa Hesten. leg lagde min venstre Haand under den skudte høiere Arm, lagde den høiere Haand paa Kappen, som var spændt paa Sadelen, gjorde Fingrene krumme i Meening at kunne komme op, men forgiæves. Idet ieg saaledes stod og arbejdede for at komme op paa Hesten kom Generallieutenant Johann Rantzaus Rideknægt (som var blesséred og havde mist sin Hest) løbende og meente, jeg var en Franzos; thi ieg var hannem formedelst det meget Blod, som løb over mit Ansigt, bleven ukiendelig. leg talte da til ham, hvorved han blev forbaused og sagde endelig: ere De der, Kaas? Alle troede, at De var død. leg svarede: endnu lever ieg; hielp mig paa denne Hest. Hvilket han og efterkom«.

Han staar i stor Fare for at der skal gaa Koldbrand i hans Saar, thi den Feltskær, som skal tilse ham, benytter sig i Stedet af hans Tilstand til at stjæle alt hans Guld, endog hans Guldknapper, og løber bort dermed, saa han ligger to Dage uden Pleje. Han bæres hen i et Værtshus i Nærheden, hvor han træffer sin ældre Broder, der er Kaptejn i Garden og som ligger med en Kugle i Underlivet. Den ældre Broder ser til den yngre, sidder ved hans Seng, trøster, da det synes som om hans Arm maa sættes af. Selv dør han kort efter af en for heftig Bevægelse, hvorved Kuglen, han havde i Livet, er sunket.

Henrik Bjelke Kaas kommer sig imidlertid uformodet, deltager i Slagene ved Louvain, Ramélies, Oudenarde, Lille, Malplaquet, og er, da han, 24 Aar gammel, paa Grund af Krigene med Sverig kaldes tilbage, bedækket med Arrene af ikke mindre end fjorten Saar.

Han var tilmed i andre Farer end dem, Slagene frembød. Han taler beskedent, med stille Lune, om de adskillige Rencontres han har havt saavel med Kaarde som med Kugleveksel. Han dvæler særlig ved et fjendtligt Sammenstød, han har havt med en Officer i Deventer i Brabant. Han sad som Cornet ved et Glas Vin, da en fornem Borger med en hollandsk Løjtnant kom til. Da man rejser sig, opfordrer »denne anseelige og skikkelige Borger« Kaas og Løjtnanten til at gaa hjem med og drikke Kaffe og tillige se hans unge smukke Kone. Borgeren lukker Døren op, men i en lang mørk Gang, hvorigennem de kommer, giver Løjtnanten — uvist af hvad Grund — Kaas et Slag med knyttet Næve i Ansigtet. Istedenfor straks at hugge eller stikke ham ned beslutter Kaas først at bevise Manden i Huset den ønskede Høflighed, nemlig at drikke Kaffe og se den smukke unge Kone og senere tage sin Revanche, »hvilket var en temmelig Contenance for at see en smuk Kone«. Først da de ved Midnat paany er komne ud paa Gaden, giver Kaas Løjtnanten et Slag til Gengæld; de drager begge Kaarderne og Kaas hugger ham ned.

Han var ikke blot en tapper og dristig Officer, men en tænksom Taktiker, en yderst human Foresat, og en omhyggelig militær Administrator. Han stiger i Løbet af et langt daadrigt Liv — han naar en Alder af 87 Aar — til de højeste

48 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Æresposter i Landet og har øjensynlig fortjent dem. Vi er med ham saare langt fra Jacob von Tyboe. Men han hører til »de røde Pedanter«. Ikke et eneste Sted fælder han en Dom, hverken til Nogens Fordel eller Skade. Hans Tanker er lutter Almengods; Stilen er, som Biografiens Udgiver rigtig har følt, »underligt farveløs og upersonlig; netop det, der giver Memoiren dens mest ejendommelige Tiltrækningskraft, fattes her«. Men naar, som Udgiveren videre bemærker, »ikke engang Forfatterens egen Personlighed træder os ret klart imøde«, saa beror dette mere paa Tidens Aand og Karakter end paa noget Individuelt i Fremstillingsmaaden. Kaas er upersonlig, fordi Tiden var det; han er først General, saa Menneske.

Det er, som bekendt, ikke blot i Kraft af den gamle Komedies Skik, at Tjenestefolkene, særlig Lakajerne, indtager saa betydelig en Plads hos Holberg. Sønnen i et borgerligt Hus havde sin egen Lakaj. De borgerlige Embedsmænd benyttede Skriverdrengen tillige som Tjener, der saa efterhaanden rykkede op til Fuldmægtig, Kontorchef o.s.v. Ikke sjældent havde altsaa en Kontorchef begyndt med at bære Kappen efter sin Herre — først 1750 kom Paraplyer i Brug — eller med at staa bag paa Vognen; thi at holde Vogn og Heste var dengang forholdsvis mindre dyrt end nutildags; man kunde holde Karet, to Heste, Kusk og Tjenere for 250 Rigsdaler aarligt.

Hvor stor en Rolle Henrik spiller i de Holbergske Komedier, véd Enhver. Det er da ganske morsomt, at vi har Livserindringer af en Henrik, det vil sige af en Lakaj. Mathies Skaanlund er hans Navn. Han bliver Tjener hos Legationssekretær Borch, der atter bliver ansat ved den danske Ambassade i Nimwegen, hvor dengang 24 europæiske Ambassadører og 19 Envoyés holdt Hof. Da den danske Ambassadør, den bekendte Bogsamler og Bogelsker Just Høg afrejser med sit Følge af 72 Personer, faar vi gennem Mathies et Indblik i Datidens Prang og Festligheder, i blodige Stridigheder mellem unge Kavalerer af Ambassaden, i formelige Feltslag, som de spanske og franske Gesandters Folk leverer hinanden i Nimwegens Gader og Gaarde o.s.v. Mathies Skaanlund bliver snart Lakaj hos Høg selv og lærer sig i hans Tjeneste Højtysk, Hollandsk og Fransk, forfremmes saa dernæst til Lakaj hos den kun seksaarige Christian Gyldenløve, Søn af Christian den Femte og Sophie Amalie Moth, ser i denne Egenskab Hofliv og Hoffester paa nært Hold og beskriver ikke blot sine »aarlige skiønne Liberier« og »skønne nye Hatte med brede Sølvgaloner« men ogsaa Dystløb ved Hoffet, »usigelig skiønne og kostbare Carousseller« og sin unge Herres daglige Liv med Fægtemester, Dansemester, Sprogmester, Herpukkenmester, Skrivemester, Ridemester, Fendriksvinger og Exercitsmester i Muskettens og Piquens Behandling.

Han fortæller sin Rejse med den unge Herre til Amsterdam, da samme endnu var et Barn: »Om Eftermiddagen gik min Herre tilfods med sin hele Suite paa Gaderne til Raadhuset, og som han var af en usigelig deilig Skabning, *item* af Alder 8 3/4 Aar, havde en rød Skarlagens baldyret Kjol, Kaarde med Diamanter besat, Allongeparyk med videre, blev der et grueligt Tilløb fra alle Gader og Stræder, som anstødte til Torvet, af gemene Pøbel i mange hundrede Tal i et Øieblik, saa vi næppe kunde komme over Torvet til Raadhuset. Iblandt andet med stor Forundring spurgte de os Domestiker »Watt is datt vor een moyd

Herre?« Jeg, som tilforn sammesteds Sproget var bevant, svarede: »Datt is der jonge Konig van Island«.

Er dette Svar ikke Henriksk?

Skaanlund er trofast, ærlig, sit Herskab yderst hengiven, ret et godt Hoved. Ofte træder midt i den tilstræbte literære Tone Lakaj-Stilen meget morsomt frem. Saaledes naar han fortæller om en pragtfuld Guldpokal, som Ulrik Frederik Gyldenløve, der havde faaet den foræret af Kongen, overgav sin Taffeldækker til Forvaring i et forgyldt Futteral og af Respekt næsten aldrig drak af: »Den kom sjældent frem uden der var store Fremmede eller Ambassadørs, ellers drak jeg mangen Gang af den, naar vi kunde være for os selv«. Herligt er det ogsaa, da han i Naade faar sin Afsked, at høre ham sige — næst Tak for al udvist Velgerning: »En Ting fortryder jeg ei at maatte nyde, det, som En, der tiener ringere Herre i kortere Tid, nyder, deres Kjoleknapper, de har i Liberiet baaret«. Han havde maattet levere Hushovmesteren Sølvknapperne tilbage.

Mere intime Ting, Ytringer af temmelig lakajagtig Glæde Dagen før hans Bryllup og lignende skriver han paa Fransk, galt, men forstaaeligt Fransk, i sin Dagbog. Nu og da træder en vis ærbar Enfoldighed, som slaar paa Overgangen fra det Henrik'ske til det Arv'ske, Læseren imøde. Da Omsorgen for Haarets Pynt rimeligvis for en Del har hvilet paa ham, har han et skarpt Blik for alle Haaret angaaende Ejendommeligheder. Han optegner regelmæssigt om de enkelte, der bære deres eget Haar — Prinsen af Oranien, Kongen af Sverig — at de gør det; selv bærer han som korrekt Lakaj naturligvis Paryk; men korrekt som han føler, er for ham Overdrivelse dog Overdrivelse, og han er forarget over at En og Anden endog lader sig begrave med Paryk: »Jeg seer en Deel lægges i Ligkiste med Paryk, jeg ingenlunde, ja om jeg skulde blive graa, vil jeg ikke have den Mode, men ligge i Ligkiste med mit eget Haar«.

Til Belønning for sine Tjenester gøres han saa uden al Forberedelse, uden mindste Kendskab til norsk Lov, fra Lakaj til Sorenskriver (Herredsfoged) i Norge, erhverver en Odelsgaard og bliver en Embedsmand som andre. Det syntes som om det at have været Lakaj ikke var den sletteste Forskole. Deroppe i Norge træffer saa Skaanlund snart sin gamle Medtjener Erik Madsen, udnævnt til Stiftamtskriver i Throndhjem, og da Gyldenløve foretager sin næste Norgesrejse, ser vi Kongesønnen ikke holde sig for god til at tage ind hos begge sine tidligere Lakajer og lade sig traktere af dem, ikke mindre end af Generaler og Bisper, en Begivenhed, hvis Afslutning Skaanlund meddeler i denne noget indviklede, men yderst underdanige Stil: »29de havde jeg den Naade og tog Afsked med ham, hvor han beviste mig den store Naade, samme at nyde fremdeles«.

En Lakaj af denne Art forekommer hos Holberg flygtigt i *Den honnette Ambition.* Men vi kan her forfølge Henriks Avancement udenfor Komedien.

Ogsaa af en Professionist, men af en saadan, hvis Levevej grænser op til Videnskaben, har vi et Levned. Apotekeren Claus Seidelin fra Nykjøbing paa Falster har nedskrevet sit. De lystige Karikaturer af *Doctores medicinæ* i Holbergs Komedier kan let bibringe Læseren den Forestilling, at de, der i hine

Dage havde med Helbredelseskunsten at gøre, var Ignoranter eller Markskrigere tilhobe. Hans Apoteker Gilbert i *Gert Westphaler* er en Ubetydelighed. Vi lærer her en Apoteker at kende, der tog det saare alvorligt med sit Fag, forberedte sig dertil med en Grundighed, som den man i vore Dage anvender paa det lægevidenskabelige Studium, sad inde med sin Tids Dannelse og havde set og oplevet saa meget, at vistnok faa Borgere i Kjøbenhavn i hine Dage har overtruffet ham. Ikke desmindre aabenbarer han sig i Alt, hvad han meddeler, som den stille ærbare Spidsborger, der i Grunden aldrig har havt en oprindelig Følelse, aldrig tænkt en egen Tanke.

Claus Seidelin har set sig grundigt om i Verden, han har havt Tidsalderens hele Rejselyst og Videbegærlighed. To Aar efter at han er bleven Svend rejser han (1722) til Tyskland for at lære sin Profession, opholder sig et Aarstid under en afskyeligt mistænksom og karrig Principal i Nordhausen i Thüringen, faar saa en Plads i Berlin, besøger der det nysoprettede medicinsk-kirurgiske Kollegium, studerer Kemi og Anatomi, tager Undervisning i Fransk og Fløjtespil, rejser saa dernæst over Strassburg til Bern, hvor han paany faar sig en Stilling ved et Apotek. Fra Bern af foretager han med Venner en anstrengende Fodrejse til Milano og tilbage, senere tilhest og tilvogns Rejsen fra Bern til Paris, hvor han paany med stor Flid hører videnskabelige Forelæsninger over Botanik, Kemi og Medicin uden dog at forsømme sine Dansetimer. Herfra tager han over Calais og Dover til London, hvor han med Udbytte opsøger naturvidenskabelige Autoriteter. Saa rejser han over Holland og Nordtyskland tilbage til Nykjøbing paa Falster. Efter sin seksaarige Fraværelse underkaster han sig i Kjøbenhavn Apoteker-Prøven, holder Aaret derefter Bryllup og tilbringer nu mere end 50 Aar som rolig og velmeriteret Apoteker i sin Fødeby, Nykjøbing.

Der er ingen Tvivl om at denne Mand ikke har været nogen almindelig Plastersmører. Han har været en oprigtigt religiøs, meget musikalsk, naturvidenskabeligt dannet Mand, et alvorligt Gemyt, en god Familiefader. I sin Ungdom optegner han mest hvad han ser og oplever den store Verden angaaende; i hans senere Aar bliver hans egen Familie hans Verden og han noterer Fadderstads og Konfirmation, Giftermaal og Dødsfald i Familien, som skrev han udelukkende for Slægtninge. I Virkeligheden opfatter han imidlertid i sin Ungdom det Mægtige og Verdenshistoriske ligesaa smaaligt og spidsborgerligt som i sin modnere Alder det Private.

Han har det Held, at han i Løbet af sit Livs første Halvdel kommer til at se en forbavsende Mængde fyrstelige Personer paa nært Hold, ikke blot de danske Monarker Christian den Femte med Sophia Amalia, Frederik den Fjerde med hans Dronninger, Christian den Sjette og Sophia Magdalene. Frederik den Femte og hans Louise; men han ser Peter den Store og Kejserinden af Rusland, Kong Friedrich Wilhelm I. af Prøjsen, Kong August af Sachsen, Georg den Første og Georg den Anden af England, Ludvig den Femtende af Frankrig og Dronning Marie Leczinska. Det er skrevet i hans Skæbnes Bog at hvor der er en Hoffest, en kongelig Middagsspisning for Tilskuere, et Fyrstebesøg, en Prinsesses Brudefærd, en Kronings- eller Salvingshøjtidelighed, der er han netop tilstede. Undtagelsesvis kan han slumpe til at give et levende Billede af de mange Fyrster han kommer til at tage i Øjesyn. Efter en Skildring af,

hvorledes Czar Peter pryglede sin Kok bravt igennem paa Slotstrappen i Nykjøbing, fordi der var anrettet til ham paa Slottet, medens han vilde have spist i et Værtshus, beskriver han f. Eks. Czaren saaledes: »Hand saa' ud som en Under*officier*, eller rettere een Bøddel. Hand var høy af Vext, var klædt i een skiden blaaeklædes Kledning med Messing knapper, hafde een stor bred hirschfænger som et Bøddel Sverd ved Siden i et Leder Geheng oven paa Kiolen, store Støvler paa Benene, een liden Fløyels *Cachet* paa hovedet, et maadeligt Knævelbart, og en stor Spanskrørsprygl i haanden, men saae ellers icke ilde ud«. I Reglen nøjes han med yderst detaillerede Opregninger af de Pragtgenstande og Festiviteter, han har set; selv et ordenligt tysk Ligfølge med Procession og Skolebørnssang er ham en Trøst, naar intet bedre Skue tilbyder sig: »Det var meget artigt at see, naar et *honnet* Lig blev begravet«.

Nu og da har han et lille Glimt af Lune. Saaledes hvor han fortæller om den Artighed, der i England blev ham vist af en udmærket Kemiker: »Hand bad mig nogle gange til Bords, da ieg naar ieg blev indført i Spiisestuen altid forefandt hands Kones gamle Moder, hands Kone og 3de smucke voxne Døttre i een Rad, som jeg strax maatte kysse efter Landets Brug fra dend ældste til dend yngste, hvilcket arbeyd ved Begyndelsen ikke var saa behageligt som tilsidst.« Ikke desmindre misbilliger han med ærbart Pedanteri den ungdomskaade Streg, nogle unge Mænd af Parises fine Verden en Dag udførte ved et sluttet Bord i et Hotel: »Da jeg een Dag spiiste der, hendte det sig, at *perucquen* af tieneren i een hast blev nappet mig af hovedet og noget andet sadt paa igien, hvorpaa ieg hastig saae mig tilbage og omkring, og befandt, alle de som spiiste ved Bordet i samme *moment* og *tempo* vare blevne bedeckede med Tyrkiske *Turbaner,* følgelig ieg med, saa ieg nocksom kunde forundre mig over alle disse unge Menneskers Forfængelighed og Narrerier.«

Til Gengæld har han aldrig noget Udbrud af Harme, selv hvor Tilstandene i Danmark kunde give grundet Anledning til det. l hvilken Grad han betragter Nepotismen som selvfølgelig, viser en Passus som denne: »*Mr. Kløcker* sagde til mig *og Stiefken,* hvad meener I vel, at der skal blive af *Worm i* sine Dage, hand har gaaet længe i *Latine Scole,* det kunde hand ikke fatte; siden har han sidt paa sin Faders *Contoir,* det kunde han heller icke begribe; nu har Faderen sendt ham til *Engelland* at see Kongens C*roning,* hvad mon det skulde hielpe ham? Men *Worm* svarede i sin Enfoldighed, lad mig kun først komme hiem igien, saa skal I nock see der skal blive noget af mig. Som sagt saa skeedte, thi da hand et aar derefter neppe var kommet hiem, blev hand strax *Justiz* Raad og *vice* Borgemester i *Kiøbenhafn* førend *Kløcker* og vi andre blev til noget, som vel skeedte for at *soulagere* hans Fader Biskop *Worm* over dend Skade hand hafde taget ved Kiøbenhafns Ildebrand.«

Den skikkelige Seidelin var vant til ikke at ræsonere. Der forekommer ikke et Udbrud af Kritik paa de 150 trykte Sider af hans Levned. Han var oprigtigt taknemmelig for Livet, skønt han hele sit Liv igennem var en Skrantning og ikke blev forskaanet for Familiesorger. Han er taknemmelig for at Gud beskærede ham »een Gudfrygtig, Dydig, Tugtig, yndig, munter og huuslig Egtfelle« og fordi han stedse har vist ham Vejen, han skulde vandre, »og

Leylighed til at *profitere i Professionen«,* samt ledsaget ham »ved sin almagts haand og ved sine hellige Engle«.

Vi staar her ved et for alle Biografierne fælles Træk: den naivt religiøse Livsbetragtning. Etatsraad Monrad takker Gud for dennes Omsorg for ham, før han blev til, at han skulde fødes »af saa sær gudfrygtige, christne og fornemme Forældre«; han finder i sin Sjæl »de ufejlbare visse Tegn paa et prædestineret og udvalgt Guds Barn«; han er oprigtigt taknemmelig for ikke ved Fødselen at være bleven »Hedning, Tyrk, Jøde, Papist eller anden Slags Kjætter eller Vildfarende«. Saaledes begynder ogsaa Rasmus Æreboe sit Levned med at takke den treenige Gud »for al Naade og Barmhjærtighed, som han mig i min Livstid har ladet vederfare fremfor mange tusind Mennesker«. Ogsaa Bjelke forsikrer, at han fra sin spæde Ungdom af har havt de kendellgste Prøver paa den Allerhøjestes Omsorg for ham. Den rent verdslige og verdensmandsagtige Maade, hvorpaa Holberg indleder og meddeler sit Levned, staar i en paafaldende Modsætning hertil.

Af andre Træk, hvori Biografierne kommer overens, maa endnu fremhæves: først den for alle de Skrivende fælles Eventyrlyst og Berejsthed, dernæst den yderst ringe Plads, som Forholdet mellem Kønnene optager, den gennemgaaende Pænhed i Tonen, den tilsyneladende Blufærdighed i Sæder, som alle de paagældende lægger for Dagen; endelig[49] den fuldkomne Interesseløshed for politiske eller sociale end sige literære Reformer, der hos alle er forenet med den underdanigste Kongetroskab.

Det er sandsynligt, at Mænd som disse har været Holbergs bedste Publikum. Var de et Publikum for Holberg?

Man kan indvende, at skønt alle disse Mænd upaatvivleligt var yderst fremmelige indenfor deres Stand, saa var dog ingen af dem højtbegavet. Lad os da forfølge en højtbegavet Mands Liv i hine Dage.

En saadan var Frederik Rostgaard (født 1671)[50].

Af udmærket Æt, rig fra Ungdommen af, uafhængig, lærer han hjemme Alt, hvad Universitetet har at byde paa. Han botaniserer med Ole Borch, dissekerer med Kasper Bartholin, lærer levende Sprog og ridderlige Kunster. Fra sit 19de til sit 28de Aar foretager han en stor Udenlandsrejse, besøger alle Europas vigtigste Universiteter og Bogsamlinger, studerer i Milano, Modena og Rom som i Leyden, Oxford og Paris, erhverver sig Sprogkundskab i et saadant Omfang, at han lærer sig Arabisk, Angelsachsisk, Islandsk og Oldtysk, udvikler sig til en Filolog af Rang, afskriver de berømteste og sjældneste Haandskrifter som det af Minnesangerne fra det 13de Aarhundrede i Paris eller dem af Libanius's Breve, er Poet paa Latin og Dansk, forbereder et Rimleksikon og et dansk Forfatterleksikon, udgiver dansk-latinske Digtere, samler et af Tidens største Biblioteker, veksler Breve med alle Tidens første Lærde, hvem han i Udlandet havde lært at kende — men faar intet eget filologisk eller historisk Arbejde udgivet, end ikke den saa længe lovede Udgave af Libanius, og faar saa at sige intet selvstændigt Skrift færdigt uden et Hefte om den tarvelige

49 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

50 Se biografisk artikel s. 237.

Kunst at affatte Fortegnelse over en Bogsamling (Chr. Bruun: *Frederik Rostgaards Liv og Levned).*

Han var en human og elskværdig Mand og fri for den Indskrænkethed som altfor stor Strænghed i Sæder undertiden har i Følge, thi hans Liv i Paris var ikke strængt; i hans Aand synes man at maatte finde det højeste Frisind, som Tidens Rejselyst og Kundskabstørst i Forening frembringer, og dog er det ham, som umiddelbart efter Udgivelsen af første Bog af *Peder Paars* indgiver den berømte Klage til Kongen med Indstilling om at Autor maatte blive straffet i højeste Maade og Bogen brændt offenlig af Bøddelen, dels paa Grund af den skændige Skildring af de skikkelige Anholtboere — Anholt var Rostgaards[51] Ejendom — dels paa Grund af dens »usømmelige og meget spottelige *expressioner* imod det Kongelige *Universiteet, Rectorem Magnificum,* Biskoppen og andre *Professorer,* ja det som er langt vigtigere, imod vores Christilige *Religion* og Guds hellige oord«. Det er vel bekendt, at Tidens største Lærde, Hans Gram[52], støttede Klagen med en den vedføjet omstændelig Analyse af det »utidige Foster og lastværdige Skrift«.

Videre var man ikke, videre var ikke de Bedste. Ogsaa den dybest gaaende, mangesidigste Kundskab bar Paryk. Ogsaa den højeste Lærdom anvendtes kun som Zirat for de Dannede til Hvedemels-Pudder i Parykken istedenfor til Brød for det menige Folk.

Hvad Under altsaa, at da der med Et dukker en Genius op, som repræsenterer netop det Princip, der hidtil var holdt ude, den udprægede Individualitet som Tanke, som prøvende Kritik, som rensende Satire, som ungdommelig Latter, som frodigt skabende og trodsigt tugtende digterisk Kraft — at da alle Mand føler: nu ruskes der i Parykken, nu flyver den, hvis den ikke holdes fast, og at snart, som Jens Møller skriver, »hans Haand var mod Alle og Alles mod ham«.

51 Se biografisk artikel s. 237, særligt s. 238.

52 Se biografisk artikel s. 199.

III • Holberg og Hojer • Plagiatbeskyldning • Hojer og Thomasius • Stadigt Fejdeforhold • Spotten vakt • Metafysiker af Sult • Djævelen • Universitetsdannelsen • Verden er komisk • Universitetet først og især • Satire i Verseform • Stilstand og Raahed • Gejstligheden • Strandretten. Vornedsskabet • Ophidser Menigmand mod Dannelsen • Spirer til Komedierne • Kandestøberen • Gert og Per Degn • Jeppe og Tyboe • Philemon • Vemodig Selvfølelse • Fædre og Sønner • Det Foraarsagtige • Universitetsprogrammet • Oprindeligt Angriber • Latter mest filosofisk • Den komiske Verdensanskuelse

Man kan temmelig tydeligt forfølge de Udviklingstrin, ad hvilke Holberg fra at være en Historiker og Retsfilosof af underordnet Rang stiger til at blive en Komediedigter af første.

26 Aar gammel optræder han — dengang en ung teologisk Kandidat paa Borchs Kollegium — som Forfatter. Han har i Oxford udkastet og i Kjøbenhavn paa det Reitzerske Bibliotek udført en Udsigt over Verdenshistorien, en lille tyk Bog paa 900 Sider. Den var endda beregnet paa at skulle være større; thi den indbefattede ogsaa en almindelig Geografi, som blev udtaget, da der imellem Udarbejdelsen og Trykningen udkom en anden, fra det Tyske oversat. I Stykkerne om Danmark og Norge er her givet den tidligste Udsigt over vor Statshistorie, som haves paa Dansk.

Bogen har en vis Betydning for Holbergs Levned paa Grund af den Strid og det Fjendskab med den senere navnkundige Historiker og Jurist Andreas Hojer[53], hvortil den gav den første Anledning. I 1718 udgav Hojer, der havde gjort Medicinen til sit tidligste Studium og nylig konkurreret om en Professorplads i dette Fag, sin *Kurzgefasste Dännemarckische Geschichte,* i hvis Indledning han med en ikke helt uberettiget, men noget smagløs Selvfølelse indfører sig selv som de Danskes Læremester i deres eget Lands Historie. Han skildrer deres Uvidenhed heri som saa stor, at man kunde træffe høje militære og civile Standspersoner, der ikke vidste, om Dronning Margarethe havde levet før eller efter Kong Christian den Anden, eller ansaa det for Bagvaskelse, at Kongehuset skulde stamme fra Greverne af Oldenburg. Hans Domme om Danmarks ældre Historieskrivere er affejende, og om Holberg har han den henkastede Sætning: »Det falder mig ind, at den historiske Introduktion, vor Professor Holberg for nogle Aar siden udgav, hører herhen; men paa Grund af dens Korthed og Udeladelsen af de fornødne Bevissteder samt fordi den næsten helt igennem, naar de nyeste Tider undtages, følger Pufendorf, har heller ikke den været fyldestgørende for mit Øjemed«.

Holberg opfattede dette, der utvivlsomt var uretfærdigt nedsættende, men dog ikke videre ondt stiliseret, som en Beskyldning for literært Tyveri, og tog lidenskabeligt til Genmæle. Han havde den bedste Sag af Verden, thi saa varm og aabent tilstaaet som hans Beundring for Pufendorf end var, og saa vist som han havde fulgt dennes Metode, saa var han dog saa langt fra at udskrive ham, at han med Hensyn til Danmark og Norge end ikke havde brugt hans Forskninger (Pufendorf ser Sagerne fra et svensk Synspunkt), men hans Titel stemmede med Pufendorfs, og han havde — hvad der maaske har ledet Hojer[54] paa Vildspor — frivilligt eller ufrivilligt, i alt Fald pudsigt nok, af Pufendorfs

53 Se biografisk artikel s. 208.

54 Se biografisk artikel s. 208.

Dedikation taget en Sætning der indeholdt en Sammenligning, og sat den ind i den Tilegnelse af sin Bog, som han rettede til Kronprinsen, den senere Christian den Sjette. Den lyder:

»Af Deris [de Høyloflige Danske Kongers] Høypriiselige *Exempler* og store Kongl. Dyder kand Eders Kongl. Høyhed opmuntres til desliige *Heroiske Qualiteter,* ligesom *Scipio Africanus,* i det hand stillede sig den *Persiske Monarch Cyri* Manddoms Gierninger for Øyene, den store *Alexander Achillis,* og *Julius Cæsar* igien *Alexandri Magni* udødelige Tapperhed«.

Det var det hele Laan, i Anledning af hvilket Plagiatbeskyldningen første Gang rettes mod Holberg, en Beskyldning, som paa Grund af hans frie Benyttelse af Enkeltheder hos andre Forfattere og Digtere forfølger ham til hans Død. Endnu i 1749 benævnes Holberg i Tidsskriftet *La Spectatrice Danoise* flere Steder Plautiberg paa Grund af hans — ganske ligegyldige og tilladelige — Brug af Situationer og Karakterer hos Plautus; ja Plautiberg betegnes som den »der skriver i alle Stilarter og ikke udmærker sig i nogen, men paa én Gang som Humanist, Filosof, Skønaand, Teolog, Epigrammatiker, Retslærd, Historiker og Moralist beriger sig ved Plagiater«.

Holberg hørte ikke til dem, der tilgiver en Fornærmelse, heller ikke til dem, der lader den uhævnet. Der kan neppe nævnes en eneste offenlig Personlighed, som har krænket ham og som han ikke har ladet føle sin Vrede; han siger selv, at han var »for meget skarp og vedholdende i at *attaquere* dem, som han een Gang var bleven udfordret af«. Han lader vel som om han kun paa Grund af Venners Overtalelse traadte op mod Hojer[55]: »Jeg tog først koldsindig denne Dom; det syntes mig ikke Umagen værd at begynde en Fejde om Ingenting .... Men mine Venner trængte heftig ind paa mig og kaldte min Taushed Ladhed og Frygtsomhed«. Meget har man neppe behøvet at plage Holberg. Tiltrods for hans lyse Lune var som sagt vidtdreven Godmodighed ikke hans Fejl.

Han udgav paa Latin sin *Femte Dissertation om Danske Historieskrivere, som Povl Rytter med sin Defendens Christen Andersen vil underkaste offenlig Prøve paa Regensen,* etc. Efter her først at have gennemhaanet Hojer[56] for hans Uartighed mod de Danske, gaar han løs paa hans Person, behandler ham som indbildsk Fusker, som gal Mand, som forløben Tysker, titulerer ham »vor Medicus Andreas fra Flensborg, der i saadan Hast blev Historieskriver« og spørger: »Sig mig, Domine Andrea, om Du tror, her forhandles om Piller og Klysterer? Du havde gjort bedre i at give os en Fortegnelse over Rektorer og Konrektorer i Flensborg lærde Skole, det havde ligget bedre for dit Kald og dit Talent.« Der er mere Spydighed end Lune i Tonen; kun hist og her forekommer en Vending, en Sammenligning, som røber den vordende Skribent, saaledes naar han om Hojer siger, at denne gærne vil skjule sin Forfængelighed og Daarlighed under et Skin af Beskedenhed, som de plejer at gjøre »hvis Ærlighed er som Kaneltræ, hvoraf Intet duer uden Barken«.

55 Se biografisk artikel s. 208.

56 Se biografisk artikel s. 208.

Hvor ivrig Holberg var efter at komme Hojer[57] tillivs og straffe ham, viste sig især tydeligt, da Hojer Aaret efter gav sig en Blottelse ved Afhandlingen *Diagramma de nuptiis propinquorum jure divino non prohibitis,* i hvilken han dumdristigt negter, at Ægteskaber mellem Personer i første opstigende og nedstigende Linje dvs: mellem Forældre og Børn, er forbudte ved Naturens Lov. En Sætning som denne var ganske i Tidens oppositionelle Dannelses Stil, hvis Hovedøjemed det var at ærgre de gamle teologisk dannede Universitetslærde, »Pedanterne«, ved upedantisk Tænkemaade. Den Haan, som Skolefilosoferne 200 Aar tidligere havde lidt af Humanisterne, blev nu hævnet paa disse samme Humanisters vanslægtede Efterkommere af Fremskridtsmændene, som ud fra den nye, fra Hofferne udgaaende Dannelse saa' dybt ned paa de gammeldags Højskoler. Hojer befandt sig i Kølvandet af ganske samme Strøm, som Holberg fulgte, ja havde her nøjagtigt samme Forbillede. Som Thomasius havde vakt Forargelse ved at betræde Katedret i broget Modedragt med Kaarde (og som hans Hustru paa Grund af sin Luksus i Klædedragt af Pietisten Francke var bleven udelukket fra Nadveren), saaledes havde han ogsaa forarget ved at sætte sin hele kolossale Lærdom ind paa Forfægtelsen af skandaløse Sandheder. Hans Disputats De *concubinatu* gaar ud paa, at Frilleforholdet aldrig før i de sidste Aarhundreder og kun paa Grund af papistiske Beregninger er bleven belagt med Vanære, og hans *Kirkerets-Lære* indeholder i sit sidste Kapitel om Ægteskabssager lutter Tanker og Paastande, der efter Tidens Opfattelse neppe var mindre stridende mod god Teologi end Hojers Paradoks. Slige Tanker vakte og udfordrede Tidens Dannede, omtrent som det nutildags vækker og udæsker, naar i et Drama Spørgsmaalet om Muligheden af brødefri Sødskende-Elskov berøres.

Hojers[58] Bevisførelse gik ud paa, at den positive Morallov, som med Hensyn til det omskrevne Punkt var givet Jøderne, gjaldt dem alene og ikke strakte sig til Menneskeslægten; Tidens Dannelse derimod udledede det skammelige ved slige Ægteskaber mellem Nærbeslægtede af den naturlige Afsky, af Blufærdighed, af den Forvirring, som vilde opstaa mellem Pligterne. (Ægter En sin Moder, bliver de fælles Børn Faderens Brødre og Moderens Børnebørn). Holberg, hvis sunde Fornuft stod paa den Side, hvorhen hans personlige Uvilje drog ham, rettede paa Latin og under Navneskjulet Olaf Pedersen Nordmand et heftigt Angreb paa Hojer. Han beraaber sig paa Grotius og Pufendorf imod ham. Hojer tager fejl, hvis han tror, det er Tegn paa Geni at vige fra den almindelige Mening; det er meget ofte netop et Kendemærke paa Daarskab. Det nytter ikke Hojer at efterabe Thomasius, thi en Thomasius bliver han ikke, om han saa blæser sig op, til han brister, lig Fabelens Frø. Han ligner den tapre Don Quijote de la Mancha, Ridder af den bedrøvelige Skikkelse, idet han fører Krig med hele den lærde Verden. Først gik det ud over Lægerne, saa over Historikerne, nu staar vel snart Astronomerne for Tur; om føje Tid udkommer nok et Paradoks enten om Solens Indbyggere eller om, at Maanen er gjort af en Ost. Og Holberg ender med at overantvorde ham til Teologerne, med en Appel til den teologiske Agtpaagivenhed, som var ganske overflødig; thi

57 Se biografisk artikel s. 208.

58 Se biografisk artikel s. 208.

Teologerne faldt øjeblikkelig over Hojer, ja fordrede ham forvist fra Landet, saa han maatte tilbyde Tilbagekaldelse og krybe til Korset.

Fra den Tid af nævner Holberg aldrig Hojers[59] Navn. Men han glemte ham ikke. Med dyb Bitterhed taler han i sit Levned om Hojers Beskyldning imod ham. Det er Hojer, som er ment, hvor han i sin *Dannemarks og Norges Beskrivelse* taler om de tyske Studenter, der ved overfladiske Kundskaber i Historie og Jurisprudens indsmigrer sig i fornemme Huse og som Hovmestere for adelige Børn begunstiges. I sin *Natur- og Folkeret* imødegaar han ham paany (i Afsnittet om Ægteskab). Da Hojer senere, uden udtrykkelig at nævne Holbergs Navn, ikke blot roser Falsters[60] Satirer paa hans *Paars'es* Bekostning, men beskylder Holberg for at »forsyne Pøbelen med pøbelagtige, ublu[61] Vers« og tillægger ham Ærgerrighed, Misundelse, Fordomsfuldhed og Havesyge, svarer Holberg ham i Fortalen til sine *Fire Skiemtedigte* sagtmodigt: »Den gode Mand haver sin Lyst af at gjøre mig vred, indbildende sig, saasom jeg er noget hidsig, at jeg engang skal forløbe mig mod ham; men han skal ikke faae den Glæde.« Ikke desmindre vender han i sine Epistler tilbage til ham, beskylder ham (i Ep. 293) for Markskrigeri og udvikler (i Ep. 285) udførlig sit Forhold til ham: N. N. besværer sig over det Had, Holberg saa længe har baaret til ham, og et hadefuldt Sind er visselig en Filosof uværdigt, men det er ikke heller Had, det er Afsky, som Holberg nærer til den Paagældende; thi han vil ikke tilføje ham noget Ondt, ønsker ham tvertimod alt Godt, men afskyr ham som han afskyr Forfængelighed, Pral og Hykleri.

Holberg og Hojer[62] var indenfor det samme Slægtled i et enkelt Punkt Rivaler, desuden uensartede ved Karakter og Nationalitet. Holberg var en ensom Natur, ærgerrig i den store Stil, uden Tanke paa at ville gøre Karriere; Hojer var en Stræber, der vilde i Vejret, brugte snart sine Evner til at gøre paafaldende Nytte, snart Skandalen til at gøre Opsigt, snart Smiger til at indynde sig hos de Store, snart Albuerne til at trænge de Mindre til Side. I Frederik den Fjerdes Tid banede Hojer sig Vej ved at slutte sig til Kongens tidligere Medhustru, daværende Dronning Anna Sophias[63] Kres; men den Tone, hvori han omtaler hende og hendes Parti i sit betydeligste historiske Skrift *König Friederich des Vierten glorwürdigstes Leben,* der af ham overraktes den følgende Konge Christian den Sjette, indeholder en sand Fornægtelse af hans Fortid; i denne Bog bærer ogsaa Foredraget og Begivenhedernes Motivering Præget af en Gudfrygtighed, hvoraf der ikke fandtes Spor i Hojers tidligere Skrifter, men som nu stemmede fortræffeligt med Hoftonen og kunde anbefale ham til en Universitetsplads, saa meget mere som den yderst mægtige Hofpræst Bluhme var hans Fætter.

For Holberg har Ungdomsfejden med Hojer[64] (som allerede Holberg selv i sit Levned rigtigt har antydet) den Betydning, at den danner Overgangen til hans

59 Se biografisk artikel s. 208.

60 Se biografisk artikel s. 194.

61 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

62 Se biografisk artikel s. 208.

63 Anna Sophie Reventlow.

64 Se biografisk artikel s. 208.

Optræden som Komiker. Han var en ung Lærd; han havde syslet med Filosofi, Historie, Retsvæsen, med lutter alvorlige Spørgsmaal, og havde begyndt deres Behandling i en upedantisk, men rent alvorlig Stil. Saa vækker Hojers Plagiatbeskyldning ham; ved den kommer han for første Gang til at anslaa den polemisk-satiriske Stræng. Han opdager, at han har Braad, og han optræder til sit Forsvar som en satirisk Stridsmand i Prosa. Der er vaagnet noget Spotsk og Krigersk i ham, som vel fra den tidligste Tid af fandtes i hans Naturel, men som endnu ikke var kommet frem Sort paa Hvidt; Fejdeskrifterne mod Hojer svarer i hans Liv til, hvad *English bards and Scotch reviewers* et Aarhundrede senere er i Byrons, og som saa hyppigt hos Satirikere med et drøjt grovt Vid er der ogsaa her mere Grovhed end Vittighed i de allerførste Udbrud. Men samtidigt med, at han for første Gang udtrykker sig satirisk paa Prent, optræder han for første Gang i opdigtede Personers Navn, og vi ser den dramatiske Evne spire samtidigt med, at den satiriske bryder frem.

Hans første Skrift havde aabnet ham Adgang til Universitetet. Han blev i Januar 1714 (altsaa ikke 30 Aar gammel) ansat som ekstraordinær Professor uden Lønning. Straks derefter rejste han for et Stipendium af 100 Daler aarlig til Udlandet, og da han to Aar efter kom hjem, levede han et Par Aar i stor Nød; han søgte og fik tarvelige Understøttelser, der vare bestemte for fattige Studerende, saaledes i Februar 1717 en Hjælp af 43 Daler af Borchs Kollegiums Kassebeholdning; i December samme Aar maatte han endog modtage 20 Daler af Trinitatis Kirkes Fattigespenge,

Kun en Uge efter var han imidlertid saa heldig at komme ud af Næringssorgen, idet han (18. December 1717) blev udnævnt til virkelig Professor, rigtignok foreløbig i Metafysiken, den Videnskab, han i lige Grad afskyede og ringeagtede som unyttigt Grubleri over Genstande, hvorom Intet kunde vides. Men det var Lærestolen i Metafysik, som var ledig, og han havde kun Valget mellem Sult og Metafysik.

Holbergs Ord om den Sorg, Metafysikens Venner følte ved hans Ansættelse, om den pligtskyldige Lovtale, han holdt over denne Videnskab, hvilken af dens Forfægtere blev kaldt dens Ligtale, er bekendte og tidtnok anførte. Men lad os stille os Situationen levende for Øje. Holberg er hurtigt kommet under Vejr med Manglerne ved Datidens og muligt alle Tiders Universitetsforedrag. Tidligt har uden Tvivl den Overbevisning dannet sig hos ham, som han i *Moralske Tanker* udtrykker i de Ord, at »de daglige *Lectiones publicæ* ere til liden eller ingen Nytte, efterdi nogle faa Personer frequentere de samme, heller af Curiositet og for at gjøre sig kiendt af Lærerne, end for at undervises«. Endnu tidligere har han rimeligvis næret den Anskuelse, som han udtaler i *Heltes Historier,* at en Sokratisk Samtale vilde være langt at foretrække for de paabudne akademiske Disputationer, hvilke han endog i et senere Skrift henviser til Abekattenes Land. Og det er visselig udenfor al Tvivl, at hans Foragt for Metafysiken var endnu langt mere levende i disse unge Aar, da han selv var hed og heftigt bevæget af den ny Tids Dannelse, end da han som halvgammel Mand i *Niels Klim* lod Beboerne af hans Idealstat, Potu, udtrykkeligt behandle Metafysikerne (og overhovedet alle Dyrkere af Videnskaben om det Overjordiske) med Aareladning og derefter lod dem

hensætte i Hospitaler og Forbedringshuse. Han har kunnet sige til Eleverne, som Mefistofeles hos Goethe siger det henimod Aarhundredets Slutning:

. . . vor allen andern Sachen
Müsst Ihr Euch an die Metaphysik machen!
Da seht, dass Ihr tiefsinnig fasst
Was in des Menschen Hirn nicht passt.
Für was drein geht, und nicht drein geht
Ein prächtig Wort zu Diensten steht.

Der staar han da altsaa med sin Afsky for Forelæsninger og Disputationer i Almindelighed og for Metafysik i Særdeleshed, holdende Foredrag og ledende Disputere-Øvelser paa Latin over Metafysiken, overværende Debat om saa barbarisk spidsfindige Spørgsmaal som *De differentia inter accidens prædicabile & prædicamentale* eller *De tribus durationibus & ubietatibus in uno infinitatis puncto* (virkelige Disputatser fra lidt tidligere Tid 1705 og 1708), selv drøftende Sjælens Natur, Englenes Egenskaber, Guddommens Væsen baade i og for sig og i Forhold til Djævlen. Han maa vise, hvorledes den guddommelige og menneskelige Natur i Kristus indgaar en *Personalunion* og forklare, hvorledes selv Djævelen, da alt Væsen er godt, maa betragtes som væsenlig god. *(Rudimenta Metaphysicæ.* Havniæ 1710.)

Djævlen var jo i hin Tids Danmark endnu en Virkelighed i Videnskaben foruden at være stadigt forekommende i det daglige Liv. Endnu i Aaret 1700 var den berømte Bekæmper af Hekseprocesserne, Hollænderen Balthasar Bekker i Anledning af sine Angreb paa den berygtede og skrækkelige Retssag om Kjøge Huskors i den nye Udgave af Bogen om samme Sag bleven kaldt »Helvedis Afskum« og hans Skrift mod Huskorset »atheistiske Griller og Phantasier«. Holberg fortæller selv, at han paa Universitetet fandt en Forskrivning, i hvilken en ung Student afstod Fanden sin Sjæl mod en Sum af 100,000 Rigsdaler aarlig. Han indvilligede i at dysse Sagen ned, der kunde være bleven farlig nok, men som senere i Erindringen kun aflokker ham den skemtsomme Bemærkning, at Fanden rimeligvis dengang ikke har været »*per Cassa*« siden han ikke tog mod Obligationen (Ep. 92). Endnu flere Aar senere, i 1720, blev i en lignende Anledning holdt Bøn fra alle Prædikestole i Kjøbenhavn, og atter to Aar efter blev en saadan Forskrivning højtidelig brændt af Profossen paa Gaden udenfor Garnisons Kirke.

Hver anden Dag holder Holberg af egen Drift, »især for at lokke den fornemme Ungdom (Juventutem Patriciam) til Forelæsningerne«, som det hedder i Lektionsprogrammet, Foredrag om det gamle Grækenlands og Roms Historie, men hver anden Dag maa han bide i Metafysikens sure Æble. Og medens der nu i Holbergs Høresal drøftes den rene Metafysik, disputeres ved Siden af i de filosofiske og filologiske Auditorier snart om en Glose, snart om en Partikel, snart om Æmner saa specielle som »Den rhodiske Kolos« eller »Kong Darius's seglbesatte Vogne«, snart om arkæologiske og etnografiske Enkeltheder, behandlede i aandløs Isolerthed, som Spørgsmaalene om Grækernes Sandaler eller Romernes Ringe og Halsbaand, eller Problemerne, hvor Homer blev født,

og hvorledes Aristoteles døde. Og henne paa Borchs Kollegium afholdes fire Disputationer efter hinanden over et Tema som »Kristi Tornekrone«, og fire andre over Æmnet »Merkurs Heroldstav«. *(Wielandske Lærde Tidender.)*

Al Skolastiken havde en bred teologisk Grundvold: Verdenshistorien var i Kraft af Daniels Spaadom om de fire Dyr inddelt i fire Monarkiers Historie, saa den hele nyere Historie blev en Fortsættelse af Romerrigets; Sprogvidenskaben udledede Sprogenes Forskellighed fra den bibelske Taarnbygning og gik ud fra, at »det Adamitiske eller Hebræiske« var det fælles Stamsprog; det var et omtvistet Punkt, om Adam eller hans nærmeste Efterkommere havde opfundet Bogstavskriften; men om at Musikens Historie begyndte med Jubal var der ingen Uenighed. (Skavlan: *Holberg som Komedieforfatter.)*

Der staar han da, den stakkels Professor i Metafysik imod sin Vilje, og docerer for at tjene Livets Ophold Ting, hvorpaa han ikke tror, og hvorved han Intet kan tænke, medens foran ham nogle faa sortkjolede Studiosi skriver Visdommen ned og lærer den udenad, og medens i Høresalene rundt om det lærde Korps med hellig Alvorlighed forfægter, forklarer, slutter og beviser det rene Intet.

Er Situationen ikke ironisk, mefistofelisk eller tragikomisk?

Er det et Under, om Ironien nu bliver Grundstemningen i denne Sjæl, et Under, om Smilet, det tilbagetrængte Smil, vil frem og lejre sig om disse Læber, eller er det ikke fuldt naturligt, at den ny Professor faar et eget Syn paa dette Lærdomstempel, det Land, hvori det er et aandeligt Midtpunkt, og denne hele Verden?

Den er komisk, er den, denne Verden, det ser han nu.

Da han var ung og videbegærlig og eventyrlysten og frihedselskende som en Yngling er det, da var Verden saa *stor.* Der var uendeligt at se og at lære; det gjaldt at komme rundt. Og lille, tynd og spinkel som han var, smuttede han ud, kom igennem overalt og helskindet hjem.

Da han saa var kommen tilbage og skulde til at fortjene sit Brød, men intet Livsophold fandt; da han med alvorlig og samvittighedsfuld Flid havde udført sine tidligste Arbejder, og det første Angreb rettedes paa ham, da lærte han, at Verden var *trang,* at det var de fleste ligegyldigt, om han naaede frem eller gik tilgrunde, men at der var Andre, som vilde fortrænge ham fra hans Plads, berøve ham Agtelse og Fremtid, og han griber til Polemik og Satire som Forsvarsvaaben.

Men næsten samtidigt, netop som han er kommen i Havn, er bleven et Medlem af denne Universitas, et lille Led i noget Stort og Fornemt, Embedsmand, neddykket i en Atmosfære af Pedanteri, Lærer i det Meningsløse for de Tanketomme, opdager han, at denne Verden er *komisk.* Han ser den for første Gang under det Latterliges Synsvinkel.

Først og fremmest ser han den Verden, i hvilken han virker, saaledes. Om Formiddagen maa han paa Embedsvegne med højtidelige Miner overvære en Disputation mellem Studenter og Magistre. Men neppe hjemkommen hævner

han sig ved at gribe et Blad Papir og lette sit Hjærte. Kunde vi se ham over Skuldren, vilde vi læse:

Man saae den hele Sal af Syllogismer bæve,
Nu saae man udstrakt Haand, nu saae man knyttet Næve:
Den salte Svede af de lærde Pander rand,
Sær strømmeviis paa en bedaget gammel Mand,
Som paa Cathedra stoed. Man Græsk-Latinske Pile
Med Iver mod ham skiød.

Det Spørgsmaal, der uddebateres, er om Venus i den trojanske Krig blev saaret i den højre Haand, i venstre Arm eller i Laaret. Og vi læser videre om den Overraskelse, som Gudinden Avind selv maatte føle ved at se en gammel skaldet Mand

Med slig Haardnakkethed sin Mening at forfægte,
At stride for en Ting, som var ey værd en Hægte.

Det er et Blad af første Bog af *Peder Paars.*

Holberg var neppe ene om at se Universitetets Tilstand som den var; men indenfor det selv holdt man tæt sammen: Professorerne havde i en 20 til 30 Aars Tid været indbyrdes besvogrede og fordelte i Regelen de akademiske Stipendier mellem deres egne Børn. Alt dette fik endda være, som det var; Hovedaarsagen til Universitetets Slethed var dog den, som en af de Mænd, der besad Tidens Hofdannelse og Verdensdannelse, Christian a Møinichen i Aaret 1725 i en Indberetning til Dronning Anna Sophie betegner med de følgende kraftige Ord: Men dette, som *Publicum* lider under, og gjør voris *Academie* hos fremmede og andre Stæders *Academier,* der sandelig iche med half saa gode *beneficia* ere forsiuvnede som dette, forachtit og for voris Ungdom unyttig er dette: Voris Herrer *Professores* beflitter dem intet paa at lære Ungdommen det som disse tiders fornødne Videnskaber udfordrer, men bliver ved det Gamle og dem for over 100de Aar siden foreskrevne *Methode,* som da var got, men siden Videnskaber og Menniskerne self tiid efter anden meere og meere rafineris, bør Lærerne og dertil anføre Ungdommen, om de ellers skal *passere* for Mennisker og begaa sig iblant andre Mennisker; som for Exempel om een *Militaire Person* nu skulle anføris effter dend Maade, som i Keiser *Carls* tider var brugelig, hvor lidet vilde det nytte ham! her læsis aldrig paa voris *Academie* nogit, som kand opvæche Gemytterne til een ærekiær *Ambition* eller *Industrie,* de hører aldrig et ord nævne om Tidernis eller Fædrenelandets *historier,* ingen *Politica* eller *Moralia* bliver her nogensinde *tracterit* men endeel Skolemester Gloser og sandelig det, børn burde vide førend de komme af Skolerne, er det Eneste her handlis af nogle faa, som læser«. *(Danske Samlinger* III.)

Dog for Holberg med hans vide Blik er det gaaet op, at dette Universitets golde, stagnerede Liv kun er et Billede i det Mindre af det hele Liv, som føres i

Danmark. Som det er fat med denne Højskoles Videnskabelighed, saaledes er det fat med hele Folkets Dannelse. Hvad betyder al denne Lærdom for Folket, der i Sygdomstilfælde tyr til Signekærlinger, i Retstrætter tyr til Lovtrækkere og som oplyses af overtroiske Præster, plyndres af Fogder og faar sin Poesi og Musik gennem Degne?

Hvilken Skolegang, hvor Barnet, endnu før Ammen ret har faaet Afsked, overgives til en Skolemester, der garver dets fine Hud med Ris og Ferle, mens han pløjer og harver dets Hjærne for at udsaa Gloser i Skæppevis! Hvilken Rettergang, hvor den Bestikkelse, Dommeren selv er for klog til at modtage, i al Mag indkasseres af hans Frue! Hvilken Kirkegang den, hvor Manden søger Kirken baade til Froprædiken, Højmesse og Aftensang, stadigt bedende om Forladelse for de samme Synder, han mellem hver Gudstjeneste begaar paany! Hvilket Land overhovedet, hvor man har slaaet sig til Ro ved lutter forældede Skikke, Sæder, Meninger og Begreber, som man uden Hovedbrud holder sig til, og i Kraft af hvilke man møder alt Nyt og usædvanligt med Uvilje!

Jeg fød i Norge er, er Paarses Lands-Mand ey.

Lysten til at latterliggøre Omgivelserne vokser ham over Hovedet.

Han var bleven henved 35 Aar gammel og havde aldrig skrevet Vers, ja han gabede over Digte. Han havde dyrket den latinske Poesi som et nødvendigt Onde, for Sprogets Skyld, for at lære Latin, som syge Folk tager Mikstur, fordi Lægen siger, det er sundt. Nu, da han søger sig en satirisk Form og da poetiske Satirer netop er paa Moden, da han ogsaa selv har Juvenal og Boileau til daglig Læsning, begynder han med til Penneprøve — efter Juvenals blodige sjette Satire som Forbillede — at skrive sin uskyldige og lidt tamme Advarsel til en Olding mod at gifte sig, og giver sig derefter dristigt i Lag med et stort komisk Digt i episk Heltestil.

For ikke at faa de Samtidige paa Halsen skyder han Tiden over hundrede Aar tilbage og indskrænker Handlingens Skueplads til den mindste, ringest befolkede danske Ø, han kan finde.

Men dette Anholt, det er det Rhodus, hvorpaa han kan danse; det er Danmark, set gennem Spottens omvendte Kikkert.

Vistnok fik Digtet Form af en Parodi paa de fortællende Heltedigte; det var en Kunstart, Tiden yndede, og som med Rette for stedse er forladt, eftersom den søger det Komiske ikke i Karaktererne og Situationerne, men i deres Forhold til noget Fremmed, Uvedkommende, der bringes til, Gude-Maskineriet i græsk og romersk Heltedigtning; vistnok har det moret Holberg at sætte den filologiske Dannelse i Raseri ved at drive Gæk med dens Klenodier Homer og Vergil — i Samtiden var jo den over Aarhundreder sig strækkende Strid om den antike eller den moderne Kulturs større Værd brudt ud mellem Perrault og Boileau som *Querelle des anciens et des modernes,* og der kan ingen Tvivl være om, at han i sit stille Sind sympatiserede med den moderne Kundskabs Talsmænd.

Dog Hovedsagen er ikke dette parodierende Forhold til en fremmed Kultur, men Satiren over det hjemlige Civilisationstrin. Det ramte i vide Krese, naar det om Anholt hedder:

Vor Troe er reen og puur, som den var paa de Tider,
Kong Dan ved Roret sad; vor gode Fogd ey lider,
At noget Svermerie paa Øen Fremgang faaer.
.....
Hans Forsæt ikkun er, den gamle, rene Troe
At holde udi Hævd, at man i Fred og Roe
Kan leve paa vor Øe. Han af *Antiquiteter*
En Elsker er; han kand ey lide ny Propheter.

Og til Stilstanden paa Anholt svarer Brutaliteten sammesteds. Kun er det at mærke, at det var ikke blot paa Anholts Kyster, der var Strandret; nej, langs hele Vesterhavets Kyst, hvor Beboerne i gamle Dage havde myrdet de Strandende, ja om Nætterne lokket dem i Land med Blus for at dræbe dem og nyde Vraget uhindret, der plyndrede man dem nu. Derfor har det en ikke ringe Rækkevidde, naar det hos Holberg med overgiven Haan slaas fast, at i det Punkt er alle Anholtboerne ens, som naar det om de tre Mænd, der med Vold havde røvet Alt fra en Skibbrudden og givet ham dybe Knivstik i Ansigtet og over hele Kroppen, hedder, at de Aaret forud dømtes til

At være Tremarks-Mænd, dog skulde Dommen være
Dem ey til *Præjuditz* paa gode Navn og Ære,
Men hver at agtes for saa god og ærlig Mand
Som andre Bønder, der besidde dette Land.

Men Holberg føler det godt og siger det rent ud, at det er Øvrighedens Skyld, naar Menigmand er sunket saa dybt. Af den burleske Skemt dukker pludselig Alvoren op, hvor Paars paa maadelige Vers, men med ikke ringe Eftertryk siger:

Hvor andres Skade og Ulykke eftertragtes,
Der troer jeg, Lov og Ret kun meget ringe agtes,
Hvor Foged, Præst og Degn kuns eget Gavn anseer,
Der hos gemene Mand kand ikke ventes meer.

Dog det Alvorlige glider straks paany over i det Burleske. I dette sit første komiske Værk har Holberg en Dristighed, som han, klog af Erfaring, aldrig senere fandt igen, den at angribe Gejstligheden. Præsten paa Anholt er en Mand, som kan mere end sit Fadervor. Han forstaar at klemme Offer og Begravelsespenge af sine Bønder og er ikke altfor samvittighedsfuld i de Midler, han anvender; han bruger deres Spøgelsefrygt, som han ikke deler, til at vække en indbringende Gudsfrygt hos dem. Naar Helhesten besøger dem,

Dødninger kniber dem, Maren[65] rider dem, saa er Aarsagen den, at de har aflagt deres Sjælesørger altfor knapt.

Da han en Dag erfarer Christen Holcks Frækhed at tilrane sig seks Tønder Korinther fra et Skib, der ladet med Korinther drev iland, siger han, for paa én Gang at hævde sit Ry for at kunne udfinde det Dulgte og samtidigt forfærde Ransmanden, i sin Prædiken disse Ord:

Det gik ey før saa til i gammel Tiid og Dage,
At man fra Præst og Fogd, hvad tilkom, torde tage.
I de Corinthiers det siette det jo staaer. —
Den gode Christen Holck stod som et slagtet Faar.

Til denne Satire over Prædikenerne slutter sig det endnu langt dristigere og lystigere Sted, hvor Kokken skal henrettes for sin slette Færd under Paarses Kamp mod Strandrøverne, men der ikke findes Nogen, som kan forberede ham til Døden, og saa en halvstuderet Person blandt Røverne tilbyder at berette ham. Skæmten er her saa kaad, at man, dersom der var blevet passet mindre godt paa, havde kunnet overse Satiren, den dækker:

Omsider gav sig an en halv studeret Røver,
Han sagde: Synder! hør, du dig ey meer bedrøver.
Jeg for vor Præst Hr. Niels har præket meget tidt;
Det falder mig heel let, jeg agter det kun lidt.

Med Spotten over det gejstlige Væsen staar Spotten over det retslige Uvæsen i nær Forbindelse. Er det ikke en fortræffelig Satire over det Forsvar, man i hine Tider (og senere) undte den Anklagede, naar han i Digtet først bliver dømt, saa faar Tilladelse til at sige hvad han kan til sin Redning:

Til hannem Peder Paars, vor President, sig vendte,
Og sagde overlydt: Niels Hanssen, fordum Kok!
Man her besluttet har, dit Hoved paa en Blok
At hugge af. Dog maa du dig først frit forsvare:
Vi ingen nægte sligt, som er i saadan Fare.

Paa mange Steder er Overgivenheden nu vel saa ung og vild, at Satiren drukner i den. Saaledes, naar de Indfødte paa Anholt med Kenderblikke iagttager den forsøgte Henrettelse af Kokken og da de har Færdigheden i at nedhugge Skibbrudne, udler Paarses Profos som en Fusker. Eller naar det hedder sig, at den tidligere Præst vel tog fire Mark for Barnedaab, hvad der var to Mark over Taksten, men forsaavidt var i sin Ret, som han næsten regelmæssig gik glip af sine Begravelsespenge:

65 Maren < (en) Mare, se *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«*.

To Mark mig tilladt er for Børne-Daab at tage,
To for Begravelse. Nu kommer faa af Dage
Paa sotte seng; thi de fast alle bliver hengt,
Derfore jeg min Ret kand tage ufortenkt.

Eller naar Maaden, paa hvilken Fogden som Rettens Haandhæver tager sin Fordel i Agt, beskrives med disse Ord:

Han fra forfulgte Folk kun Penge tog, ey Ære,
De kand sig, sagde han, med Gud og Æren nære.

Men man kan aldrig tro Freden. Thi selv paa de Steder, hvor Digteren fjerner sig stærkest fra det Sandsynlige, ja fra Virkeligheden, fremkommer — midt i en Situation, der kun har Mening som parodisk, og lagte i Munden paa en Mand, hvis Væsen blot er Latterlighed — Ytringer saa skærende, at man ved deres Ironi næsten mindes Swift. Saaledes hvor Peder Paars har opstillet sit Mandskab i Slagorden og Peer Skriver som Høvedsmand holder Tale til Folkene paa højre Fløj for at indgyde dem Mod til at trodse Slagets Farer. Hans Ord sprænger Skedevand ikke blot paa Øvrigheden, men i Ansigtet paa selve Landets Regering;

I usle Vornede! Hvad Nytte eller Gavn,
Hvad Fordeel er for jer, at I paa Eders Stavn
Af Sult og Armod døer? Nu kand I med stor Ære
Opoffre eders Liv. I drives jo som Mære
Til Arbeyd af jer Fogd, jer Herskab og jer Præst;
Ey nogen Dag er fri, ey Søndag eller Fest,
Og om I skulde døe i denne Krag og Feyde,
Jer Tilstand ikke meer jer nogen skal bebreyde.
I dog ved Døden kun kand Fængslet blive qvit.
Her ingen Rifogd er, jeg taler derfor frit.

Det nyttede heller ikke Holberg det mindste, at han formelt havde lagt Handlingen tilbage til tre Aar før Kalmarkrigen. I den det Rostgaardske[66] Klageskrift af Gram[67] vedføjede Analyse er alle de ufrivillige Anakronismer omhyggeligt fremdragne og sammenstillede: at der tales om Eugenius, om Kjøge Huskors, om Vingaards Curtius-Oversættelse; at Embedsmændene fører Titler som Præsident, Auditør, Adjutant; at Genstande som Pudehynder, Kalemankes-Veste, Røgtobak, Lanter-Spil fremstilles som brugte og kendte af Menigmand, hvad altsammen røber en langt senere Tidsalder.

Holbergs Holdning overfor det filologiske Pindehuggeri blev godt forstaaet og er i Anklagen opfattet og fremstilt, som havde han vendt sine slette Vaaben mod Dannelsen. Klagen fremhæver »Hans onde *intention* med *literatura,* og aabenbare forsæt at vilde have *ridiculeret* og udryddet af Skolerne de bedste

66 Se biografisk artikel s. 237.

67 Se biografisk artikel s. 199.

gamle Skribenter i det *latinske* og Grædske Sprog (hvori hand selv viser sig meget uerfaren) særdeles *Homerum* og *Virgilium,* hvilke sandeligen ikke (disværre!) tygges nu om Dage saa længe paa i Skolen som skee burde — som dog *Auctor* klager«. Løjerne med Universitetsprofessorerne betegnes som formastelig Haan over de »høylovligste« Kongers akademiske Fundatser, ja giver Anledning til dette personlige Udfald: »Vist nok maa hand selv være en meget slet og ælendig Karl i det slags, som han beteer sig saa overmaade vred paa«.

Dog hvad der især havde opbragt Tidens Lærde, det var at Holberg syntes dem at ophidse Menigmand mod Dannelsen. Derfor hedder det i Klagen:

»Det som meget *satyrice* fortælles om en Disputatz og paafølgende liderlige og urimelige Slagsmaal paa *Universitetet* (saadant der knap skal gives noget Exempel eller lighed til i Christenheden; thi aldrig er nogenstæds sligt passeret) kand af Bispens Skæg [de protestantiske Biskopper for Sjælland bar Skæg indtil 1710] bevises ikke at henhøre til andet *Universitet* end det kiøbenhavnske; og om Auctor med slig en skammelig Historie ikke søger at vil give den gemene Mand en ham selv behagelig *idée* om vores *Universitet* og lærde Sager, maae enhver dømme; Gemene Mand, som veed lidet af sligt, og burde snarere styrkes i gode og *avantageuse* tanker *de re literaria*, end som med saa skammelige og allerusandfærdigste Digt forføres, faaer her nok til deres *curiosité«.* (Chr. Bruun: *Peder Paars.)*

Peder Paars ligger for os som den første Frugt af Holbergs digteriske Evne, sildigt moden og saftrig.

Og Ordet Frugt, dette Billed, der saa ofte anvendes urigtigt om Aandens Frembringelser, passer netop paa dette Værk; thi Frugten er jo ikke blot Resultat, ikke blot noget færdigt, der afslutter en Udvikling, men den indeholder Kærnehuset med talrige nye Vækster i Spiren. Saaledes indeholder *Paars,* denne første Frembringelse af et komisk Geni, Spirerne til en hel Række af de Værker, der fulgte.

Det har med Rette vakt Forbavselse, at Holberg i kun tre knappe Aar, fra Begyndelsen af 1722 til Slutningen af 1724 har forfattet alle de nogle og tyve Skuespil, der har baaret og vil bære hans Navn til Efterverdenen; det er en Produktivitet — mindst syv Komedier om Aaret — der er enestaaende i nordisk Literatur« dobbelt mærkelig[68] hos en Mand, der skriver mellem sit 37te og sit 40de Aar. Man nærmer sig til Forstaaelsen af denne Kendsgærning, naar man ser, hvorledes de Skikkelser, Situationer, Repliker, der snart i Komedierne skulde fremtræde lyslevende for Samtidens. Øjne, ligger sammentrængte her i bugnende Fylde, paa Nippet til at sprænge det Fortælleformens Hylster, i hvilke de er svøbte.

Det er her næsten alt, lige fra Indfald og Vendinger (som »der höllische Gott Plutarchus« eller »Han døde, det er sandt, men Febren ham forlod«) indtil Grundrids til Karaktertyper. Fattes, end Henrikskikkelsen, saa findes dog allerede det første Udkast til Pernillefiguren i den drøje Marthe, om hvem det hedder:

68 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

I Underfundighed hun havde ey sin Lige,
Hun deri eftergav ey nogen Fruer-Pige;.....
Sliig vittig Kokke-Tøs man ey skal kunde faae,
Om man fra Anholts Land til Lessøe vilde gaae.

og om hvem det siges, nøjagtigt som senere om Pernille, at havde hun studeret, vilde hun have drevet det videre end nogen Mand.

Mest overraskende er det dog at møde ikke blot slige abstrakte Udkast, men hist og her en Haandfuld Vers, fra hvilke saa en, saa en anden af Komediernes mest bekendte Personligheder synes at rejse sit Hoved.

Hvor Talen er om dem, der har fundet Paarses Slagorden mangelfuld, hedder det:

Men hvilken General vel findes i et Land,
Fra slige Domme som befriet være kand?
Hvad er vel meer gemeent, end Pøblen høre raabe:
O hvilken General! o hvilken ussel Taabe!
O havde han sin Sag lidt bedre haft i Agt,
Han havde kundet slaae den heele store Magt! —
Saa tale hører man hver Dag en Skrædder, Skinder,
En Snidker, Timmermand, en Maler, Børstenbinder.
Eugenius kand selv ey holde noget Slag,
En Fisker-Kierling jo paa Torvet i den Hag
Tør sige offentlig, han sig forløbet haver.
Der er fast ingen Snak, mig mere Hjertet gnaver.

Og hvor Fogdens Krigskunst kritiseres, er samme Klagemaal udtrykt i andre Ord:

Enhver vil Statsmand være
Hver Bonde, Handverksmand en General kan lære ....
Der er fast intet Skrid en General kand giøre
En Handverksmand jo veed det bedre at udføre ....
Hos Pøblen derfor man kand kalde Raserie,
At ville dømme om Regiering, Politie.

Det er tydeligt nok, at her ligger hele Æmnet til *Den politiske Kandestøber* som i en Nød. Selve Karakteren er let skitseret i denne Haandværksmand, der vil lære Generalerne at vinde Slag. Men mere endnu: selve Hovedsituationen er udkastet længere hen i Digtet. I Christen Storcks Hus lærer vi et formeligt *Collegium politicum* at kende:

Man hørde selsom Snak:
mit Folk var reent af Lave;
Een med en Keyser holdt, en anden med en Pave,
Een vilde slutte Fred, en anden var for Kriig,

Een Fienden med Magt, en anden slog med Sviig.
— — — — Een Bispen slog af Munster
Een Førsten udaf Cøln, een Greven udaf Mentz,
Nu var man udi Aars, nu Randers, nu Florentz.

Tyske Jochum læser højt af Aviserne: *Man schreibet von Paris* og giver sin bekendte Oversættelse deraf, da Kollegiet forstyrres af Christen med Krabadsken ganske som i Komedien af Geske.

Eller man læse disse Vers:

Jeg havde denne Nat vel ligget i hans Huus,
Og ikke gaaet hjem i Uveyr, Regn og Sluus,
Hvis til Ulykke ey var kommen Gert Westphaler,
Som om en Glose tit i sexten Timer taler.
Han om sin Reyse nys fra Haderslev til Kiel
Sex Timer vævede, og kom dog kun en Miil.
Jeg slumred, vogned tit, han holdt alt ved at præke,
saa Præstekonen ham af Stuen maatte trække,
Thi det alt Midnat var. Han agted det ey stort,
I Gaarden prækede indtil den store Port ....
Han er i Herredet vor allerstørste Plage
Og mægtig er med Snak at tage Folk af Dage ....
Han visse Timer har om visse Ting at præke ....
I Morgen Mandag er, hvad Snak da bringes for,
saa Enden dog ud paa de 7 Churførster gaaer.
Om een kun sige vil, man efter Salt-Mad tørster,
saa Talen dreyer han dog paa de 7 Churførster.

Her er Gert Westphalers Rolle anlagt, ikke blot i Almindelighed som den evigt snaksomme Barber, men med selve sine Hoved-Anekdoter.

Og man finder her Karakterer, som først bliver udførte i Skuespil, der ikke hører til Holbergs ældste Sæt, Per Degns f. Eks.:

Man ellers kand Per Degn til største Ære sige,
At han sit Amt forstaaer, og deri faa har Lige;
Hans For-Mand, som dog vel sig deri kunde snoe,
Naar han kun fik et Lam, da denne faaer en Koe,
Han mesterligen veed paa Psalmer Taxt at sette,
Naar han kun lidet faaer, saa siunger han de slette.
Jeg mindes, at en Mand, hvis ældste Søn var død,
Per Degn paa Klingen gik, og hannem hæftig brød.
Han gav ham kun en Mark; han havde ikke Kræfter
At give meer. Heel vel, du Psalmer faaer derefter,
Han sagde. Bonden da ham svarede: Jeg veed,
At saadant hielper ey min Søn til Salighed.
Peer blev da hæftig vred, og beed sig udi Tommen.
Der ingen salig er, før han i Grav er kommen ....
Da Bonden blev forskrækt, tog op et to Marks-Stykke . . .
Saa snild var han.

Dette er jo vel langtfra ikke den hele Karakter, Men vi finder forskellige andre Træk til den spredte rundt om hos andre Personer, som naar det f. Eks. hedder om Peer Ruus:

Han havde ogsaa lært en Hob latinske Gloser,
Han vidste paa det Sprog at nævne Buxer, Hoser,
Bryst, Pande, Hage, Kind, Hals, Hoved, Huud og Haar,
Tand, Øye, Næse, Mund, Arm, Hænder, Fødder, Laar ....
Grammatica han dog ey havde faaet fat,
Han lod sig nøye med at læse sin Donat.
Sin Credo kunde han som andre sine Lige,
Skiønt han det ey forstod, men det vil intet sige.

Og Per Degn er ikke den eneste Skikkelse af *Erasmus Montanus,* som vi allerede møder her, ogsaa den lærde Student Per Iversen omtales og Hververen Niels Korporal optræder i Embedsgerning.

Er det fremdeles ikke som en første Skitse til en af de mest bekendte og pudsige Situationer i *Jeppe paa Bjerget,* naar det om Kokken hedder:

Niels faldt paa Jorden ned
Som død, men gandske heel .....
————— det var dem ikke let
Med Ord og Trudsler at faae Kokken af de Tanker,
Han jo var død. I Mænd! mig intet mere anker,
Han sagde, end at I vil giøre mig Fortred
I andet Liv. I er ey meer min Øvrighed ....
I bilder mig ey ind, at jeg nok er i Live,
En Kriigs-Ret har mig dømt; en Kriigs-Ret kand mig give
Alleene Liv igien.

Flygtigt viser sig Profilen af v. Tyboe som Gert Lieutenant.

thi han ey holder Stand
I noget Feldt-Slag, men bag Busken smukt sig skiuler,
Ved første Salve han sig seer om Flugt og Huler.

Tydeligt ses Diderich Menschen-Skræk *en face i* Korporalens Lignelse:

Hans fæle Ansigt og hans martialske Mine,
Hans stolte Gang, hvormed man saae ham ind at trine,
Fast en Achilles selv indjage kunde Skrek,
Ey Attila saae ud i Feldt-Slag mere frek ....
Han ryster sin Peruque, man tænker, hvert et Haar
Medusæ Slanger er, som paa hans Axle gaaer.

Meget hyppigt er endelig[69] Situationer og satiriske Udfald i Komedierne allerede anlagte her. Slagsmaalet mellem Hestedoktoren og den gamle Gunild er en tydelig Parallel til det mellem Barberen og Signekællingen i *Barselstuen,* Udfaldene mod Projektmagere forbereder dem, som fra *Niels Klim* gaar over i *Republiquen*, de talrige Scener, hvor en Person holder en anden for Genganger, knæler og beder for sig, indvarsler tilsvarende i *Mascarade, Uden Hoved og Hale* (hvor gamle Gunild kommer igen), og i *Abracadabra.*

Dog interessantest er det maaske, at vi allerede her i Omrids har det Skuespil, som paa en Maade sammenfatter Holbergs hele Stilling til sin Samtid, *Det lykkelige Skibbrud.* Den Forbitrelse og Miskendelse, som første Bog af *Peder Paars* havde fremkaldt, vakte en vis pessimistisk Stemning hos Holberg, den Stemning, han lidt senere gav Udtryk i disse Ord: »Som de fleeste Mennesker udi Verden ere enten onde eller uriimelige, saa finde og de fleeste ikke deres Regning ved, at der ere *Satyrici* til i Verden, som male dem af med rette Farve«. Derfor stiger i sidste Bog hans egen ideale Skikkelse som den forfulgte Stadssatyrikus, den senere Philemon, op af Digtet. Der sidder han ved Værtens Bord som »en bleg og mager Mand«, der aldrig drikker sig nogen Rus:

Han sad og smilede af denne drukne Tale
Gav Agt paa al den Snak fra Hovedet til Hale.
Han meget ærbar var, dog kunde man tit see,
At han sig barede med Møye for at lee.

Værten fremhæver hans Værd paa Rosiflengius' Bekostning:

Han kunde skrive som Jens Busk og andre flere
Til Folks Berømmelse og giøre Sort til Hvit
Og derfor Gaver faae. Hans Svoger siger tit:
Min kiære Broder! giør ey flere slige Skrifter,
Skriv heller Folk til Roes.

Hvorfor priser han ikke Gert Løjtnant, der ifjor kom hjem fra den tyske Fejde, hvorfor lovsynger han ikke Mads Degn, der saa gærne ser sit Navn paa Tryk og hvis Hustru er saa frugtbar, hvorfor gør han ikke et Vers til Ære for den lærde Skolemester, der aarligt udgiver saa skønne Bøger? Han kan ikke overvinde sig dertil. Ikke Trusler, ikke Pinebænk vilde kunne bringe ham til at sige andet om den navnkundige Skolemester, end at han er en Generalpedant. Ja -

Om én Landsthings-Dom mig tvang at sige andet,
Jeg skulde heller mig begive ud af Landet,
Ja viske i et Hul, som Midæ Hof-Balbeer:
Skolmester er Pedant, jeg tør ey sige meer.

69 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Paars spørger naivt, hvad Løn Den vel nyder, der har denne vanskelige Bestilling; der maa jo dog falde en Hoben for at skrive om og gaa meget af al Slags i Svang der i Staden.

Ham svarte Værten da: Hans visse Løn er liden;
Men han lidt Extra faaer om Aaret undertiden:
I Fior han i mit Huus en banked Trøye fik,
Det andet Aar det og ey bedre med ham gik.
Af een og anden han maa udstaae mange Plager;
Alen Øvrigheden ham dog tit i Forsvar tager.
For nogle Maaneder han slet medhandlet blev,
Et hesligt Skandskrift da en anden mod ham skrev;
Man siger, at der nok et andet er i Gierde.
Men slige Skrifter kun er plumpe og u-lærde;
Thi Folk, som skiønsom er, ret elsker samme Mand
Og holder, at han er fornøden i vort Land.

Ganske i samme Aand, dog uden den stærke Fremhæven af den tilsigtede eller stiftede Nytte, forsvarer Holberg i sin *Critique* over Peder Paars sig mod de Angreb, hvormed Misundelse og Galdesyge forbitrer hans Liv, med Paaberaabelse af den uimodstaaelige digteriske Drift. Han véd ret vel, at han ikke kan undgaa Fortræd af hvad han skriver, men han kan ikke ændre det:

min *Musa* er for kaad,
Den i Bevægelse tidt sætter saa mit Blod,
At jeg ey sove kand, før jeg i Pennen fører Alt
Galskab, Giekkerie, alt hvad jeg seer og hører.
Ved mindste Leylighed min *Musa* siger: Skriv,
Her er *Materie,* gak hen, Afridsning giv!
Jeg ofte siger ney med en Catonisk Mine;
Det hielper ey, thi jeg omdrives som *Machine.*
Jeg *disputerer* tidt, jeg bander, og seer suur;
Den leer, og siger: du ey ændrer din Natur.

I dette Digt kommer tilmed en finere Følsomhed end man ellers er vant til at møde hos Holberg, en virkelig poetisk Vemod frem i denne melankolske Slutningsvending:

Maaskee, i Graven naar forraadnet er hans Krop,
Maaskee, naar ved hans Død all Avind holder op,
Man slaaer paa anden Streng, i anden Tone spiller,
Men seer med Øyne det, man nu ej seer med Briller.
Lad være, Lærdom ey er skiulet derudi,
Lad være, at det er kun simpel *Phantasie:*
Et kunstigt Arbeyd, skiønt det er af ingen Nytte,
Med lærde Skrifter dog en Kiender ey vil bytte.
.....
Een skaffer Landet Ret, en anden skaffer Ære,
Een sig af Lærdom, een af Geist sig viiser rig,
Een klog, skarpsindig er; een er guddommelig.

Det vilde imidlertid være urigtigt at lægge stærk Vægt paa denne vemodige Tone og dette Udbrud af en berettiget Selvfølelses. Patos. Philemon-Stemningen er ikke den herskende. Grundstemningen er endnu næsten udelukkende Ungdommens Overgivenhed som Bærer af Mandens Vid. Skønt *Paars* paa alle Punkter indleder og forbereder Komedierne, er der den Grundforskel mellem Synspunkterne i Digtet og i *Den danske Skueplads,* at Holberg her har kæmpet sig frem til fuld Upartiskhed og retter sine satiriske Hug ligeligt mod den yngre og ældre Slægt, medens, han hist endnu samler sin hele aandelige Kraft til Angreb paa den ældre. *Peder Paars* er direkte Satire mod det, som bestaar, og tager intetsomhelst polemisk Hensyn til det, som vokser op. Der er en Ungdom heri, som er højst ualmindelig i Tiden, næsten lige saa ualmindelig som Geniet. Hos den saa langt ringere begavede samtidige Satiriker Christian Falster[70] findes intet Tilsvarende; hans moralske Gennemheglinger gaar fra først af ligeligt ud over begge Slægtled.

Der var jo nemlig to Slægtled, som stod haardt mod hinanden: Fædrene med deres gravitetiske Anstand og spidsborgerlige Despoti, med Professorhovmoden, Rangsygen, Overtroen, Fordommene, Skinhelligheden, Forbitrelsen paa alt Nyt — og Sønnerne med deres Modedaarskaber, deres Pariserindringer, deres Forlystelsessyge, deres Studentervittigheder og deres til Skue stillede og for Omslag meget udsatte Vantro.

I de Holbergske Komedier gaar det (som allerede C. W. Smith meget rigtigt har vist) temmelig ligeligt ud over begge Slægtled, om end Sympatien i Regelen er paa de Yngres Side, idet de har en uimodstaaeligt veltalende Talsmand i Henrik, en højst forslagen Beskytterinde i Pernille. Men i *Peder Paars* er Holberg endnu for ung til at føle Kald og Drift til Latterliggøren af den Generation, der maatte synes hans naturlige Forbundsfælle. Her forekommer ingen Jean de France, ingen Erasmus Montanus, ikke engang en maskeradebesøgende Leander. Hele Angrebets Energi er her rettet mod Vedtægtens dyriske Raahed, mod den i sit Fedt nedsyltede Dumhed, mod det hæderkronede Pedanteris Vissenhed og Tørhed, mod alt det Smaastadsagtige, som Landets Isolerthed fra Omverdenen havde havt i Følge.

Deraf det Foraarsagtige ved *Peder Paars* trods alt det Stive og Kunstlede, Kedelige og Gammeldags, som Formen nuomstunder frembyder. Deraf ogsaa den kaade Overgivenhed, hvormed Holberg i disse første Aar stundom sprænger den stive Aleksandriner-Form, som i *Gratulations-Verset* til Hans Mikkelsens Ære. Hvor er han ung i disse Halvvejs-Vers, der spotter den affekterede Pænhed! Det er, som saa' man den gladeste Satyr slaa Kolbøtter, naar man læser dette Selvforsvar:

70 Se biografisk artikel s. 194.

Man roser Flatterie, skiønt sligt en Kokke-Pige,
Skiønt en Skoemager, en Lakey med Gunst at sige,
Og med Permission en Bødker giøre kand,
Ja, reverenter talt, en Kudsk, en Kieldermand.
Hvis Autor spillede paa den Strenge,
Da er jeg vis paa, og jeg turde vedde om hvor høyt det var, ja mig end
lade derpaa henge,
Med beste Skialdre han i Classe var sat,
Da derimod enhver, indtil de Tøse, som selge 3 Snørebaand for 1 Skilling, har ham dygtig fat.
Saa gik det *Boileau,* saa gik det og *Molière,*
saa *Juvenalis* jo i sin Tid, Læser kiere!
Saa og *Lucilius,* som gik den samme Vey;
Mon nogen vel gaar fri, siig mig? ach ney! ach ney!

Vi har da nu set, hvorledes Holberg i *Peder Paars* under Skin af at parodiere Vergil hudfletter den hjemlige Kultur, og vi har set, hvorledes den senere Dramatikers Skikkelser løser sig ud fra den episke Baggrund: Bremenfeld og Jeppe, Per Degn og Gert og Tyboe, tilsidst det spøgefulde Selvportræt, hin Stadssatyrikus, der er Udkastet til det idealiserede Billede i *Det lykkelige Skibbrud.* Der er vel langt fra Czar Peter til Philemon; men store Tugtemestere er de begge.

I sit Digt *Den Jydske Feyde* har Holberg givet et afskrækkende Billed af Gudinden Pedanteria. Det var, som vi saa', da han for at undgaa Fattigvæsenet indgik sit Fornuft- og Tvangsgiftermaal med hende, at han første Gang følte som Komiker.

Satiren over Universitetet er Udgangspunktet i *Peder Paars.* Det lader sig ikke blot slutte deraf, at Slagsmaalet med Bøgerne under Disputationen i første Bogs tredje Sang som det eneste Sted, der indeholder en direkte Efterligning af Boileau's *Le lutrin,* maa være det først udkastede; thi Holberg begynder stedse med Efterligning; men ogsaa deraf, at Holberg umiddelbart efter at have endt sit Heltedigt, saa at sige i samme Fart, skriver det Universitetsprogram i Anledning af Baccalaureigradens Uddeling, der skulde være udkommet den 7. Juni 1720, men som efter at være forelagt Konsistorium blev undertrykt og erstattet med et andet af Gram[71], Datidens Madvig.

Det blev undertrykt som daarlig skrevet, men i Virkeligheden, fordi dets Indhold var Ironi, en ironisk Trøst til Universitetet i Anledning af de metafysiske Studiers Forfald. Der havde det Aar kun meldt sig femten Kandidater til Eksamen: »vort Universitet, der aarlig plejer at frembringe saa mange Kandidater, at det kappes med de frugtbareste, er i disse Aar indskrumpet ved en uventet Tørke.« Holberg skildrer Sorgen derover i denne burleske Stil: »herover raaber alle, at der bør indstiftes Bededage, ser op til Himlen, klynker og klager; ikke faa hyler og jamrer, roser de henfarne Dage og bebuder Barbariets Tider og den lærde Verdens Undergang . . . Ikke blot Paladser, men borgerlige Huse, Torve og faste Borge genlyder daglig af disse Klager, disse Suk . . . Nogle mener jo, at Grader og Værdigheder er Universitetets Livsaander.« Han forklarer saa, at den Aftagen af Kandidater,

71 Se biografisk artikel s. 199.

som nu iagttages ved den danske Højskole, ikke er ejendommelig for den, men de filosofiske Professorer gør overhovedet nu kun maadelig Lykke. Tidens Strøm er skiftet; »Den Mangel, vi lider under, er ikke os egen, men fælles for vort og andre, *særlig aldrende,* Samfund«. Han vender sig saa til de Unge med den næsten overgivne Vending, at jo færre de er, des mere Ære for dem; thi ligesom Varer, naar der er altfor stor Overflod paa dem, falder i Pris, saaledes o.s.v.

Graden skulde tildeles Kandidaterne af den høj ærværdige og højlærde S. Lintrup[72] — Holbergs gamle, forhadte Rektor. Taleren glemmer ham ikke; han fremhæver, hvad det vil sige, at enhver af Kandidaternes Fortjeneste skal foredrages af denne berømte Mand, »hvem vore Muser erkender for deres Fosterfader og ved hvis Bortgang fra Universitetet de lider et ubodeligt Tab«. Ja han slutter med Vendingen: »og er dette Kransen paa dette Aars Kandidaters Lykke, at de faar den mest veltalende Lovpriser.« Intet Under, at Talen blev undertrykt[*].

Holberg fremstaar oprindeligt i sine Digtninge mindre som Fremstiller end som Angriber. Han havde, da han udgav første Bog af *Peder Paars* ingen klar Plan for Værket som Helhed, og Følgen blev, at det ikke fik nogen virkelig Enhed eller Sammenhæng. Straks i Begyndelsen udslyngede han det Vigtigste af, hvad Spydigt han havde at sige om danske Tilstande. Da Forbitrelsen, som mødte ham, viste sig uventet stor, sakkede hans Interesse af, og kun den Yndest, Digtet ligefuldt fandt hos den brede Befolkning, bevægede ham til at fortsætte, skønt han »altid haver staaet færdig ved mindste Erindring og Nik at afbryde det«. Dog har han »ikke misbrugt Publicums Faveur«, tvertimod. »De fleeste have holdet for, at jeg udi min Continuation haver heller svækket end skiærpet Satiren, hvilket og er sandt.« Han ikke blot svækkede Satiren, men fjerde Bog optages næsten helt af Selvforsvar. Bogen gik i Stykker under hans Hænder, og han holdt op midt i, uden, som han havde lovet, at føre Peder Paars til sin Kæreste og tilbage.

Det er betegnende, at dette Holbergs første Angreb paa hjemlige Tilstande udmunder i Selvforsvar. Saasnart han forsøgte at bruge Offensiven, saa' han sig vist tilbage til at værge sig selv.

Han erfarede det paany, da hans Universitetsprogram blev undertrykt. Han gjorde samme Erfaring som Satiredigter. Næppe havde han faaet *Peder Paars* fra Haanden, før han med den Selvtillid, der betegner ham, og med sin stadige Drift til at forsøge sig i alle Kunstarter, hvori andre havde udmærket sig, gav sig til at skrive en Række af Satirer. Ogsaa paa dette Omraade tog han fra først af Boileau til Mønster og begyndte med umiddelbar Efterligning. Hans første Satire har ikke blot samme Æmne som Boileau's ottende, men følger

72 Se biografisk artikel s. 221.

* En ren Misforstaaelse ligger til Grund for det Udfald mod Riegels, som findes hos N. M. Petersen, hvor han omtaler dette Program: »Riegels, der besudler alt, hvad han rører ved, siger, at man for ret at forstaa Holberg, maa erindre, at han dette Aar var Decanus, og naar der kun meldte sig femten til Graden, blev der kun en ringe Sum til Deling.« Riegels vil simpelthen forklare Holbergs Udsagn, at Professorerne ved ikke at gøre sig Flid med Studenterne vilde handle mod deres egen pekuniære Interesse, saa Skylden, ligger hos den forældede Videnskab, ikke hos dem.

denne i Begyndelsen Skridt for Skridt. Boileau havde vist, at Mennesket er værre, frygteligere end Dyrene; Holberg føjer til, at det ovenikøbet er latterligt. Hurtigt kommer da hans eget Væsen til sin Ret, og vi kender ham igen i de dristige Angreb paa Overtro, Pedanteri og Intolerance. Han skriver her mod Overtroen Vers som disse:

End om en *Cicero* nu opstod fra de Døde
Og en *Procession* i Spanien skulde møde
Og saae, at man tilbad et lidet Stykke Brød,
Paa vore vegne han af Blusel jo blev rod . . .
Man gjorde Guder før af graae Steen, Planke, Fiel,
Nu mere kunstig man dem giør af Hvedemeel.

eller som disse:

Hver Tanker om sig har, en Orm, en ussel Stakkel
Sig bilder ind, at der for hans Skyld skeer Mirakel . . .
For ussel Maddik Gud Naturens Love bryder.
Om Miden paa en Ost af Hovmod vilde troe,
At heele Jord for ham var skabt, man ham beloe . . .
Slig Daarlighed var stor, dog vor ey overgik.

Men tidligt mærkede Holberg, at denne Form for Angrebet hverken laa godt for ham eller ret slog an. Han manede sig selv spøgende til Forsigtighed:

Men *Musa!* gaa et Trin tilbage, styr din Iver
Hvo saadan Bylde rør, den jo forhadet bliver . . .
Brug heller andet Sværd, du kiender jo din Skiebne,
Søg Kirker, Skoler ey imod dig at bevæbne.

Og tydeligt er det, at han ikke blot af sin Erfaring, men al sit hele digteriske Naturel dreves ind paa Fremstilling istedenfor Angreb, dreves til Skuespillet, bort fra Satiren.

Det er imidlertid interessant at se, hvorledes han her paa Tærskelen til sin Optræden som Komediedigter stræber at gøre sig Rede for sin poetiske Verdensanskuelse. Spørgsmaalet i den første Satire er det, om man bør græde eller le, naar man betragter Menneskelivet, og Svaret falder ud til, at skønt Mennesket i Brutalitet og Grusomhed staar under Dyret, og ved sin Overtro, Undertro, Krigsgalskab og Utaalsomhed vel maa indgyde Rædsel, er, naar alt kommer til alt, Latter mere filosofisk end Graad.

Saa skiller da intet mere uden et Forhæng, der netop vil til at hæve sig, den store Digter fra Skuet af den indre Scene, hans Indbildningskraft ufrivilligt befolker. Snart brister Sløret for Sjælens Øje, snart lyder de lystige, larmende Stemmer paa den aabne Gade; Spidsborgerne breder sig, Narrene boltrer sig, Viddet lyser og funkler og spørger, om der endnu er Fornuft, sund Sans, lyst og godt Humør i Landet, og Latteren svarer først fra En, saa fra en Anden, saa med rungende, stigende Latterkor sit befriende, jublende Ja.

Den stille og ensomme, lunt smilende Universitetsprofessor, Geniet, som ingen kunde gøre en Pedant af, han ser og hører det Altsammen forud. Der sidder han i sit tarvelige Logis paa Kjøbmagergade »udi Sukkerbagerboden næst op til David Skolemesters Gaard«, men hans Aand stiger og svæver lig en Glente med udbredte Vinger over Staden, over Landet, rede til at slaa ned. Han er en enlig og ingen kvindekær Mand; men han har sin Muse, og hun sin vingede Hest; ingen Pegasus, som den Filologerne har travlt med; der er ikke Staldrum til nogen Pegasus hos ham. Hans Muses Pegasus det er Solstraalen, der falder ind gennem Ruden. Et Spring, og det overgivne Pigebarn sidder til Hest paa Solstraalen, og hendes hvide Gevandt spiller i alle Regnbuens Farver under den lystige Himmelfart. Stig lette Muse! til du rører Aristofanes' skyede Himmel med din Haand, bank paa Elysiums Porte og hils paa Plautus og Molière, og lad dig saa atter synke til du har den hjemlige Virkeligheds faste Grund under dine Fødder, se dig om overalt, gennemsku Menneskene med dit kloge, skarpe Blik og nævn saa, kraftig og djærv og usnerpet som du er, Alt med det rette Navn for din Digter!

IV • Definitionen af Mennesket • Klassicismen • Klassicismens Karakteropfattelse • Hofdannelsen og Karakterdannelsen • Holberg og Kongerne • Holberg og Særstudiet • Skuespillenes Plan • Det Advokatoriske • Versene og Monologerne • Arts- og Standspræg • De tre Enheder • Klassicismen romansk • Holberg klassisk anlagt • Sprogformen vinder ved Ælde • Heiberg om Holberg • Rokkoko-Stil • Opfattelse af Historieskrivningen • Ikke historisk Kritiker • Ikke Psykolog • Bygger paa Fornuften • Rettroenhedens Indsmeltning • Middelsandheder • Niels Klim • Holberg og Molière • Jeppe paa Bjerget • Holberg og Shakespeare

Apologien for Sangeren Tigellius, Holbergs anden Satire, behandler en Sag, der fra Digterens første Ungdom af sysselsætter ham, men vedbliver at staa for ham som en Gaade: menneskelige Karakterers Foranderlighed, den Rigdom af Modsætninger og Selvmodsigelser, af hvilken Menneskevæsenet synes at bestaa, hele Folkeslags Svajen mellem Barbari og forkunstlet Kultur, Overtro og Vantro, og de enkelte Personligheders Vekslen mellem Flid og Ladhed, Indesluttethed og Meddelsomhed, Hovmod og Jævnhed. Hvert Øjeblik, hedder det i Satiren, møder man en Proteus. Sangeren Tigellius, der hos Horats er et Mønster paa Omskiftelighed, er saa lidet en Undtagelse, at var der Vinduer for Hjerterne, vilde man finde lidt Tigelliansk i ethvert Menneske. Og han ender med denne Karakteristik af det menneskelige Væsen:

Naar andre vi belee, vi selv os ikkun laste.
Det store Medium man ingen holde seer,
Thi i hvert Menneske en selsom Chaos er
Af Frygt, Formastelse, Koldsindighed og Iver,
Som vor Machine hen i Precipicer driver.
Af Daarskab, Gravitet, Bravoure, Coujonerie,
Af Vantroe, Overtroe, af Lyst, Misanthropie,
Af Skiødesløshed, af for stor Accuratesse
Af Ladhed, Flygtighed, af Høihed og Bassesse
Af Attraae og Foragt, af Rundhed, Gierrighed
Af Ild og lis, af Hevn og Medynk, Krig og Fred.

Hvad er da Menneskets Definition? spørger han, og han svarer, idet han i den sidste Linje sammentrænger Digtets Idé:

Det er et Dyr som man kand ikke definere.

Ingen, der med et levende Indtryk af de Holbergske Komediers bekendteste Figurer støder paa denne Skildring og den citerede Slutningskarakteristik af Menneskevæsenet, kan undgaa at studse ved hvor lidet Definitionen passer. Hvorledes? Den politiske Kandestøber, Jacob von Tyboe, Jean de France, den Stundesløse, den meget talende Barber — det skulde være Væsener, man ikke kan definere; De defineres jo uophørligt af deres Omgivelser; de definerer sig selv saa at sige allerede i Navnet. De er af ét Stykke og ens fra først til sidst.

Vil vi dvæle ved digteriske Skikkelser, der er rige paa indre Modsigelser, saa søger vi i vor Tanke til Shakespeare og Goethe, til Hamlet eller Faust, men ikke til Holberg og hans Hovedpersoner.

Vi ser endog, at naar Holberg udtrykkelig lægger an paa at fremstille en saadan selvmodsigende, omskiftelig og af tilsyneladende uforligelige Egenskaber bestaaende Karakter, som allerede i hans andet Stykke *Den Vægelsindede*[73]*,* saa mislykkes det ganske for ham. Madammen har vel syv Sind over en Dørtærskel, men man ser, især i det første Udkast, slet ikke, hvad der afstedkommer Forandringerne. Der staar blot »Imidlertid faar hun anden Humør« eller lignende; Bevæggrunden fattes og dermed Baandet, der skulde sammenholde de stridige Egenskaber og Handlinger. Man ser ikke ned i noget Personlighedens Dyb.

Hvis *Den Vægelsindede,* som det let kan tænkes, skønt det andet i Rækken, er Holbergs først anlagte Stykke, da kunde det se ud, som havde han fra først af forsøgt med sin Aand at omspænde et videre Omraade end det, han egenlig magtede, saa havde opgivet Forsøget og senere i Reglen havde indskrænket sig til simplere Opgaver. Rimeligere er det dog, at han ikke selv har følt det Utilstrækkelige i Karaktertegningen her, men har opfattet Lunefuldheden blot som en urimelig Uro i Stil med Stundesløshed. Uvilkaarligt har han lettet sig sin Opgave ved at simplificere.

Hvad betyder dette? Hvad er Aarsagen dertil?

Aarsagen er hans aandelige Øjes, hans Livssyns Beskaffenhed. Han ser, som man i Europa paa hans Tid saa'. Hans Blik paa Menneskene og hans Menneskefremstilling er betinget af Tidsalderens herskende Aandsform, Klassicismen.

Den klassiske Aandsretning er den, som begynder, da ved Renæssancens Ophør de vældige Temperamenters Tid er forbi. og som slutter, da omkring det nittende Aarhundredes Begyndelse Troen paa det Ubevidstes Magt i Modsætning til den ræsonnerende Tænkens Betydning vender tilbage. Den klassiske Aand er en Forstand, der tror paa den personlige Fornuft; den personlige Fornuft styrer Verdensaltet som Gud og behersker i Menneskeverdenen Lidenskaberne som Dyd. I Videnskaben er den den literære Kulturs, i Kunst og Poesi Smagens, Politurens Herredømme. Den opfatter hvad der ligger umiddelbart bag den som Barbariets, det Ubehøvledes Tidsalder, og samtidigt med at den prædiker Fornuft for Menneskene vil den give Sproget Glans. Derfor siger Holberg:

Jeg skriver eene ey for at moralisere
For Folk ey eene, men for Sproget at polere.[74]

---

73 Se omtalen af den vægelsindede danske bibliotekar, Bormann, der var ansat hos Abbé de Bignon i Paris, i *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, bd. 1, s. 107 ff.

74 Citatet stammer fra *»Skjemtedigte. Critiqve over Peder Paars, tredie Satire«.* Men der er sket en lille justering ift både Rahbek's Holberg-udgave fra begyndelsen af 1800-tallet og ift Liebenberg's udgave fra 1866 (som Brandes formentlig har benyttet). Hos Rabek indgår satiren i bd. 7, hvor citatet findes på s. 472:

Jeg skriver ene ej for at moralisere,
For Folk ej ene, men og Sproget at polere

Forud for denne Aandsform gaar i de store Hovedlande den Tid, der faar sit Præg ved de sprudlende Naturgenier, ved Mænd som Boccaccio, Luther og Shakespeare; dens egne store Navne er Molière, Boileau og Racine, Pope og Addison; den naaer sit Højdepunkt i Frankrig med Voltaire, i Tyskland med Lessing. Den opstaar, da hos de herskende Nationer i Kraft af den stegne Kultur den digteriske Indbildningskraft søger sin Styrke, sin Støtte, sin Begrænsning, sine Idealer i det inderligste Forbund med en lys, klar, verdensdannet Forstand; den udaander, da Herder og Goethe i Tyskland, Chateaubriand i Frankrig, Burns og Wordsworth i England, Ewald og Oehlenschläger i Danmark indvarsler en ny Tid.

Som almindelig Regel gælder det, at Menneskeaanden, stillet Ansigt til Ansigt med Naturen og Menneskene, har en dobbelt Virksomhed at udføre, først den at modtage saa rigt og alsidigt et Indtryk som muligt, dernæst at bearbejde dette Indtryk, sønderdele det og efter Evne ordne og udtrykke, de Forestillinger, det har fremkaldt.

Paa forskellige Udviklingstrin er Menneskeheden stærkere i den ene Virksomhed end i den anden, de forskellige Racer og Tidsaldre har ligeledes her en ulige Styrke. Den klassiske Aand har større Evne til at ordne Forestillingerne og udvikle dem i logisk Sammenhæng end til at faa et fuldt og samlet Indtryk og gengive dette ved kunstneriske Midler, der spotter al Logik, men virker enten ubegribeligt malende eller næsten magisk ved deres Klang.

Renæssancedigteren Shakespeare har det fuldstændige, alsidige Indtryk af Hamlets Karakter; den er god og grusom, besluttet og handlesvag, genial og tungsindig til Grænsen af Vanvid, gennemdannet og brutal, planlæggende og planløs, og han fremstiller Skikkelsen uden at ræsonnere over den, uden noget Forsøg paa at forklare den; Hamlet er gaadefuld som Livet selv.

Holberg er Digter nok til at modtage et dybt og varigt Indtryk af selv det flygtigst Sete og Iagttagne; i hans Hjærne har ophobet sig Tusinder af Virkelighedsbilleder; han véd paa en Prik, hvorledes en jysk Proprietær tænker og taler, og den vesterjyske Dialekt ligger i hans Øre; han kan tegne danske Bønder, Haandværkere, Borgerfolk og Skolemestre, Lakajer og Adelsfruer, saa Ligheden er slaaende og intet væsenligt Træk synes glemt eller udeladt. Men agter man nøjere paa hans Fremgangsmaade ved Hovedfigurerne, opdager man, at han som klassisk Digter udstykker Indtrykket, af det fuldstændige, stereoskopisk sete Billede hyppigst kun faar fat paa en enkelt Hovedegenskab som Stundesløshed, Snaksomhed eller Praleri, former hele den iagttagne Karakter om denne Egenskab og nu stiller Skikkelsen i en Krydsild af Ræsonnementer over dens paafaldende Ejendommelighed, hvis Oprindelse vi ikke medoplever, men som bliver sig lig Komedien igennem.

Klassicismen opstaar paa et Tidspunkt, da i Europas ledende Lande Kongedømmet vinder en helt ny Glans og Magt, idet det enten som i Frankrig

---

Se Julius Paludan's anvendelse af citatet s. 177. Liebenberg-udgaven af satiren kan findes elektronisk på »Kalliope«, hvor citatet findes henimod slutningen (linie 429-430), se:

http://www.kalliope.org/digt.pl?longdid=holberg2002112628

under Ludvig den Fjortende bliver Enevælde efter at have knækket Rigets Adel og draget den fra dens Godser til Hoffet, eller som i England under Karl den Anden genindføres efter Overvindelsen af en Republik. Denne Aandsform udgaar fra Frankrig og bliver Europas Mønster samtidigt med, at den franske Kongemagt bliver Mønster for Europa.

Som Kunstform er den oprindeligt et Produkt af Digterens Forhold til det nye Publikum, som dannes af en Hofadel, der er velopdragen og ørkesløs, og der kaster sig over den Sysselsættelse at samtale, da den ingen anden Sysselsættelse har. De Mænd og Kvinder, der — hvad Stand de end ved Fødselen tilhører — har modtaget Hofdannelsen, finder en hidtil ukendt Fornøjelse i at samtale, idet de nyder deres eget og de Andres Herredømme over det saa nyligt endnu stive og upolerede Sprog. De underholder sig med Smag og Lethed om alle de alvorlige eller skemtefulde Æmner, der kan interessere Mænd og Kvinder af det gode Selskab, som ingen Fagkundskaber har. Det bliver Opgaven for den, som er Fagmand, at meddele sine Tanker og sin Viden uden at afskrække ved aandløse Enkeltheder eller for den fine Verden uforstaaelige Kunstudtryk. Hofdannelsen ser ned paa Universitetsdannelsen med den dybeste Foragt. Det er betegnende, at Tidens alsidigste Lærde og maaske mest typiske Tænker Leibniz (1646—1716), der havde fuldendt sin Dannelse, saavel den literære som den videnskabelige, ved Hofferne og i Paris, hvilken By han lovprisende benævner »Galanteriets Hovedstad«, ofte taler med ufordulgt Ringeagt om Universiteterne; han tænker for højt om sig selv og sin Opgave til at kunne nøjes med en Professors Stilling. Han kalder Universiteterne munkeagtige Anstalter, der sysler med tomme Griller, og undrer sig over, at ansete Mænd, naar de optræder som Skribenter, hellere vil aflægge Prøver paa deres Lærdom end paa deres Erfaring og Dømmekraft. Hofferne var hans Tilholdssteder; han ønskede oftere, skønt forgæves, ud fra dem at foretage en Universitetsreform; han søgte ved Hjælp af sine fornemme Forbindelser at grunde Videnskabsakademier efter Forbilledet af det franske baade i Berlin og Wien og Petersburg; saa fjærnt stod han, skønt tysk, den tyske Professorverden, at han hverken i sine Skrifter indlod sig med den eller rettede sine Skrifter til den, men til filosofiske Dronninger og Fyrster.

Fra nu af er da ikke mere den Højlærde (som Scaliger f. Eks.) den afgørende Dommer over hvad der er rigtigt eller smukt eller smagfuldt, men Hoffets Smag er afgørende; det kommer an paa, hvad Manden med Livserfaring og Verdensdannelse mener, »den honette Mand«, som man siger i Frankrig, »smukke Folks Barn«, som Holberg vilde sige. Clitandre eller Philinte hos Molière, Leonard hos Holberg er den fornuftige Dommer, der fortrænger »Pedanten«, Dyrkeren af det lærde Særstudium, som Klassicismen ser ned paa.

Ogsaa i Danmark staar den klassiske Aandsretnings Triumf med Holberg i Sammenhæng med Oprettelsen af det enevældige Kongedømme. Hans hele Virksomhed kan, som det oftere, men i en anden Forbindelse er blevet bemærket, betragtes som »et af de Fænomener, der er fremgaaede af Suverænitetens Indførelse«. Kun at den stakkels store Skribent savnede al

Understøttelse fra Kongernes Side. Frederik den Fjerde lignede ikke Ludvig den Fjortende i dennes Forhold til Literaturen; han havde ikke stort andet af ham end de mange officielle Elskerinder, kun at han, som mere borgerlig anlagt, plejede at ægte dem til venstre Haand. Grevinderne Velo, Viereck, Schindel og Anna Sophie var hans Montespan, La Vallière, Fontanges og Maintenon. Han havde som Personlighed noget af Frederik den Syvendes Væsen, var afholdt og mødte Overbærenhed som han. I Christian den Sjettes Tidsalder, som fulgte, var Vilkaarene endnu ugunstigere for Literaturen; strænge Sæder var det offenlige Løsen; Hoffet afsluttede sig fra Folket; Kongen arbejdede, sparede, byggede og bad. Efter Hof- og Embedskresenes regelløse, men livlige Fysiognomi under Frederik den Fjerde var den fuldstændige Fysiognomiløshed indtraadt; Psalmedigtningen blomstrede, Underholdningsliteraturen trængtes tilbage, Holberg maatte som Digter forstumme. Da det endelig[75] med Frederik den Femtes Tronbestigelse paany klarede op for ham, var han en gammel Mand. Og dog kom han selv nu ikke Kongen nærmere. Medens det forskønnende Sagn for at illustrere Ludvig den Fjortendes Velvilje mod Molière lod ham spise til Middag sammen med Digteren alene, formente Frederik den Femte, den med saa store Forventninger hilsede oplyste Monark, som bekendt den alderstegne Holberg at spise ved samme Bord som han ved selve den Fest, der gaves Kongen i Anledning af det soranske Akademis Oprettelse for Holbergs Penge[76].

Men ikke desmindre: Holberg støtter sig til Kongehus og Hof. Det var kun ved Hjælp af meget højtstaaende Mænd, det lykkedes at faa den danske Skueplads oprettet. Det skyldtes en Mand, hvis Kærlighed til Sproget og Literaturen forholdsvis hurtigt fik ham til at opgive sin Uvilje mod Holberg, Frederik Rostgaard[77], Præsident for det danske Kancelli, gift med en uægte Datter af Grev Konrad Reventlow, den — indtil 1721 — illegitime Dronnings Fader, og Ulrich v. Holstein, Storkansler og Universitetspatron, gift med den samme Dronnings Halvsøster. Holberg siger det selv, at det var nogle af »de fornemste Mænd her af Staden«, at det var »endog Folk af første Rang, som det ingen let Sag var at vise Haardnakkethed imod«, der opfordrede ham til at skrive Komedier og støttede ham i hans Bestræbelser for at skabe et dansk Teater. Deres Bifald ønskede han sig, ikke de Lærdes; de havde den moralske og sproglige Politur, som fattedes hans Kaldsfæller.

Her falder et nyt Lys paa det Holbergske Had til Pedanter, dette Had, der er saa paafaldende, at Franskmanden Legrelle, den af alle Fremmede som vel kender Holberg nøjest, ikke har kunnet tro det følt, men har antaget Krigen mod Pedanteriet i Komedierne for pur Efterabelse af Molière. Han fremhæver, at det altid er Pedanteriet, som under de forskelligste Former for Holberg betegner Højdepunktet af det Latterlige. Han indrømmer, at det i hine Dage var epidemisk i Kjøbenhavn som det et Aarhundrede forud havde været i

75 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

76 Hvad der ligger i denne historie er jeg ikke helt klar over, men vil undersøge det nærmere ved lejlighed. Se i øvrigt Julius Paludan om dette emne s. 176. Der *var* et arrangement på Sorø i forbindelse med Kongens besøg. *Måske* var der en særlig soupér for Kongen og hans gehejmekonseil i ét rum, og et samtidigt arrangement for Akademiet i et andet?

77 Se biografisk artikel s. 237.

Frankrig. »Men«, siger han, »jeg kan ikke tro, at der paa Holbergs Tid ikke var andet Latterligt i Kjøbenhavn end de indbildt Lærde og den Forfængelighed, med hvilken deres Uvidenhed blærede sig. Det Latterlige er aldrig noget, hvorpaa et lille Antal bestemte Professioner har Eneret«. (Legrelle: *Holberg considéré comme imitateur de Molière).*

Holberg ringeagter ganske i Klassicismens Aand det videnskabelige Særstudium. Hans evige Angreb paa Datidens Lærde og Videnskabsmænd er befriende, fortræffelige, men urigtigt formede. Han bebrejder dem atter og atter, hele sit Liv igennem, at de Æmner, hvormed de sysler, er for særlige, for smaa — de Gamles Tøfler, Hvoraf Mygs og Fluers Summen kommer o.s.v. — men for Videnskaben er Intet smaat. Det er paa Behandlingsmaaden, det alene kommer an. Intet Æmne er saa stort, at det jo ved en aandløs Behandlingsmaaade kan blive usigelig fattigt og tomt — i vore Dage omspænder gerne Dumrianerne Verdenshistorien i hver Afhandling — og der er intet saa smaat, at det ikke, aandfuldt opfattet, kan aabne Indsigt i det Store, det Uendelige, i Lov og Lovsammenhæng. Det har Holberg i sin Egenskab af udpræget Klassiker ikke begrebet. Det Almene er den klassiske Aands Krongods, derfor ogsaa hans. Sysselsættelsen med det blot eller helt Specielle bliver for ham let Pedanteri. Ved anden Udgave af sin Danmarks Historie lader han Grams[78] værdifulde Specialforskninger, der var udkomne efter den første, ganske ubenyttede.

Den klassiske Aand er ogsaa hos ham i første Linje Evnen til al tale, til at udtrykke sig med Klarhed og Fynd, Fremstillingens, Foredragets Kunst — det Oratoriske med ét Ord.

Talekunstneren fornemmes tydeligt selv i hans Skuespil, Først i Stykkernes regelrette simple Plan, der er anlagt som en Bevisførelse og ender med et *quod erat demonstrandum,* idet Slutningsverset uddrager Moralen, Resultatet. Hans Metode er hyppigt denne: En Hovedfigur skildres, der er komisk gennem en vis Vildfarelse, Indbildning eller Fejl; paa Grund af denne er han til Hinder for to Eiskendes Forening enten som Fader (Herman v. Kremen, Vielgeschrey, Ranudo) eller som Medbejler (Jean de France, Gert Westphaler). Ved en opspunden Forvikling, der er beregnet paa den Paagældendes svage Side, hidføres nu Foreningen af de Elskende og oplades den Vildfarendes Øjne. Kun sjældent hidføres Forviklingen ved Omstændighedernes Magt *(Den Vægelsindede, Hexeri, Uden Hoved og Hale, Mascarade)* i Regelen smeddes udtrykkelig en Plan, og i den egenlig *moralske* Holbergske Komedie løber det Hele ud paa en (frugtende eller ikke frugtende) Lære til den taabelige Hovedperson. Stundom findes der intet saadant Formaal; saaledes ikke i *Den ellevte Junii,* hvor den Bedragne, Rænkernes Offer, ikke er stort bedre end Redragerne, ikke heller i *Den pantsatte Bondedreng,* hvor Komiken ligger i Rænkernes Redskab, medens deres Ofre hverken er interessante eller forbedres, allermindst i *Julestuen,* hvor Lystigheden er saa fri. Det er altsaa ikke det moralske Øjemed, som dybest inde bestemmer og behersker Stykkernes Plan, men den klassisk-oratoriske Aandsform, der hos Holberg er saa stiv, at den bøjer Handlingen aldeles efter Digterens oprindelige

78 Se biografisk artikel s. 199.

Bestemmelse, uden at Menneskenaturens Bevægelighed nogensinde gør en Streg i Regningen, og som derfor ufravigeligt fører Intrigen gennem den lystigste Forvirring til den fra de første Scener af forudsete eller planlagte Løsning.

Det Oratoriske i Klassicismen træder dernæst frem i den Ejendommelighed, at Hovedpersonerne altid taler fortræffeligt for sig. Det gælder ikke i stærkere Forstand om en Helt og Heltinde hos Corneille, at de er Mestere i Talens Kunst, end det gælder om en Tjener og en Tjenestepige, en Henrik og Pernille hos Holberg. De er skaarne for Tungebaandet, som var de Advokater. I Virkeligheden er de ogsaa Advokater, nemlig for den sunde Sans, deres Talen til sig selv er ikke sjældent en hel Holbergsk Epistel og Samtalen nærmer sig paa de afgørende Steder til et oratorisk Dystløb.

Tag t. Eks. Troels' store Indledningsmonolog i *Barselstuen.* Det fortræffelige Indfald med Listen, »saa lang som det hele Theatrum«, hvorpaa alle de 93 Koners Navne findes, hvem Barnets Fødsel skal meddeles, er ikke oprindeligt Holbergs, kun tillæmpet af ham. Denne Liste, det er oprindeligt Leporellolisten, som aabner det italienske Teaters *Il Convitato di Pietra.* Men fraset Navneremsen er Monologen, paa hvilken først den ypperlige Fremførelsesscene følger, en ægte Holbergsk Afhandling, en Kapucinerprædiken i Fornuftens Navn med Indledning, Stigen og Højdepunkt: Brylluppernes, Begravelsernes, Barselstuernes Uskik behandles i Orden, Urimelighederne oplyses paa en ligesaa veltalende som overgiven Maade gennem Forklaringer, Sammenligninger o.s.v. Overgangene fra Led til Led er saa lidet uvilkaarlige som f. Eks. denne: »Vil jeg begive mig fra Bryllupper til Begravelser, da finder jeg lige saa meget Galskab ved de sidste, som ved de første . . . Fornuften siger . . . , men Moden siger . . . etc.«

Tag Gusmans store Enetale i *Melampe (*I,5), hvor han med en halv Snes efter hinanden opregnede Beviser — Oversætning, Undersætning og Ergo — godtgør, at han er større end Prins Paris.

Læs Sparenborgs Monolog i det oprindelige Udkast til *Den Vægelsindede* (II, 1), den er i hele sin Bygning en Holbergsk Epistel om Drikkepenge, med Slutningskæde, oplysende Anekdoter, gennemført Kritik og Forbedringsforslag.

Eller man tænke paa Henriks berømte Forsvar for Maskerader, paa den Strøm af Bevisgrunde, Indvendinger og Paradokser, han har til sin Raadighed overfor Jeronimus, (»han kunde blive en perfect Lakej-Prokurator«) paa det Liv og det Vid, hvormed han i samme Stykke overfor Leander spiller Tamperretten[79], afvekslende er Jomfruens Prokurator og den unge Mands; man tænke overhovedet paa alle de Steder, hvor Samtalen hos Holberg faar Karakter af en Proces, af en akademisk eller juridisk Disputation. Man mindes f. Eks. fra *Kandestøberen* Advokaternes Ordstrid og de to Hattemageres Ansøgninger i Anledning af Retstrætten imellem dem, fra *Jeppe* Doktorernes (fra Bidermann[80] hentede) vidtløftige Fortællinger med dertil sig knyttende Bevisførelse og hele

79 Se s. 318.

80 Bidermann, se om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [uddrag fra Bjørn Andersen: *»Jeppe på vrangen?«*, se note på s. 12].

Domsakten med Anklagerens og Forsvarerens Indlæg, fra *Melampe* Monologen, hvor Sganarel antager sig ført som Spion for en Ret med Dommer og Pinebænk, fra *Erasmus* Disputen mellem Helten og Per Degn, fra *Det lykkelige Skibbrud* hele femte Akt med alle de kendte Komediefigurer for Skranken.

Repliken er da altid veltalende, hvor komisk den end er.

Sproglig talt vil dette sige, at Ordet hos Holberg aldrig bliver drevet ud paa de Grænse-Omraader, hvor det forvandler sig til Tone eller Farve, til Musik eller Maleri. Højst betegnende er i den Henseende dette Vers af fjerde Bogs første Sang i *Peder Paars:*

I smukke *Tanker* Vers alleene kun bestaaer.

Holbergs egne Vers er hyppigt slette, altid stive; det er Vers, der er gjorte forstandsmæssigt, som paa Maskine. Hvor det som i hans forfejlede *Metamorphosls* er hans Hensigt at tilvejebringe en rørende eller højtidelig Virkning med dem, bliver Resultatet kedsommeligt eller parodisk. Man føler det vel, at hvert Blad med Vers »koster ham moxen[81] en dygtig Hovedpine og 12 Skilling udi Caffe«. Stemning og Lyrik er som fordampet af denne Poesi; den nøgne Aleksandriner staar tilbage.

Derfor finder vi heller aldrig hos Holberg en Monolog, som er Sjælens stille Hvisken med sig selv. Selve Monologen er bygget, som en Tale, direkte Meddelelse til Tilskueren. »Vil nogen vide mit Navn, saa heeder jeg med Permission at sige Oldfux. Vil nogen vide min Haandtering, da er jeg en Snyltegiæst til Tieneste ... Vil nogen vide, hvem jeg er troe, svarer jeg: ingen, uden Monsr. Leonard. Vil nogen vide, hvorfor jeg er ham troe, saa studser jeg og bliver skamfuld o.s.v.«; ja undertiden anvendes Monologen som et Middel, hvorved Skuespillets øvrige Personer, upaaagtet lyttende, faar noget at vide (Saaledes i *Barselstuen*, i *Melampe*, i *Det lykkelige Skibbrud).*

De, der ikke er veltalende af Naturen, som Tyendet, er det af Opdragelse eller Livsstilling, som Barbererne, Pudsenmagerne, Doktorerne, Advokaterne, Pedanterne.

Med dette Hang til det Alment-Oratoriske hænger den Omstændighed sammen, at Personerne ikke alle og ikke altid er fuldt virkelige. Holberg har el skarpere Blik for Arts- og Stands-Egenskaberne end for den Enkeltes. Han har den klassiske Digters Greb paa at opfatte og betone en Alders, en Stillings, en Professions, en Lasts eller Latterligheds Artspræg; han formaar med dristig Kunstnerhaand at gribe og isolere den bestemmende Egenskab og lade den gennemtrænge alt, men han faar sjældnere Livets hele spillende Mangfoldighed hos den Enkelte med. Det er en Mangel, som den klassiske Aandsretning i alle Lande har medført.

Som vi i det franske Sørgespil stadigt møder Karaktertyper, Tyrannen, den Fortrolige o.s.v., Personligheder, hvis Væsen næsten udtømmes af en eller

81 Moxen = næsten, omtrent.

anden afgørende Lidenskab eller Vane som Ærgerrighed eller Troskab, saadan træffer vi ogsaa i den klassiske Komedie, der dog ganske anderledes og anderledes bevidst gaar ud paa at give et Billede af Tidsalderen og Virkeligheden, Figurer som den strænge, indskrænkede Fader, den formanende Onkel, den Gerrige, Spilleren, den giftesyge gamle Jomfru, Personer, hvis Væsen lader sig føre tilbage til ganske faa Bestemmelser.

Saaledes ogsaa hos Holberg. Ikke sjældent er Karakterens Gennemformning ufuldstændig, Pralhansens Type eller Spradebassens Type træder frem som en Hjerneskal under Huden. Det væsenlige, almene er i Hovedfiguren undertiden betonet for drøjt. Paa tilsvarende Maade er i Bifigurerne undertiden Særpræget helt formummet i Standsuniformen. Holbergs Advokater, Læger, Poeter, Officerer er kun Masker. Skarpest træder denne Mangel hos Holberg i hans yngre Aar maaske frem i *Uden Hoved og Hale,* hvor paa en højst ensformig, aldeles symmetrisk Maade Roland og Leander betegner Overtro og Vantro for med ét at bytte Roller, medens Ovidius uden nogen personlig Ejendommelighed altid balancerende, betegner Middelvejen. Vi føler denne Mangel i Regelen tydeligst, hvor en enkelt Person træder frem som Digterens Talerør og giver en lille moralsk Afhandling eller Deklamation til bedste (Baronen i *Jeppe,* Løjtnanten i *Montanus*).

Shakespeare giver os gerne en levende Forestilling om sine Personers Ydre og legemlige Ejendommelighed: Hotspur stammer, Falstaff er et Kødbjerg og utænkelig uden sin Fedme. Som Klassiker overlader Holberg det til Skuespillerne at gøre hans Personer svære eller magre, brune eller blonde. Der forekommer ikke nogen Tyksak hos ham; og naar hans Poeter maa tænkes magre, saa er dette Standspræget, ikke noget Særkende for Enkeltmand.

Hermed hænger Navnegivningen hos Holberg, som hos andre Klassikere, sammen. Personerne har som bekendt ikke ret noget Egennavn. De hedder Leander og Leonora, Jeronimus og Magdelone, selv hvor Navneligheden dækker over betydelige Karakterforskelligheder. Jeronimus er i *Julestuen* en Købstadspidsborger, i *Montanus* en Landmand over Bondestanden, i *Det lykkelige Skibbrud* Overhoved for et stort Handelshus, i *Henrik og Pernille* en adelig Godsejer, i *Den honnette Ambition* en svag og rangsyg Nar, i *Pernilles korte Frøikenstand* en pengebegærlig Hykler; men alle disse Roller har ligefuldt et vist, meget tydeligt Fællespræg, og dette har slaaet Holberg saa stærkt, at han ikke — som en moderne Digter vilde gøre — har gjort sig Ulejlighed med at finde et uigennemsigtigt Navn, hvis Klang paa en malende Maade svarede til det Indtryk, han ønskede at fremkalde. Hans Navne er ikke sjældent i Klassicismens Aand definerende; men malende er de aldrig. Og betegnende nok — overalt hvor Holberg har omarbejdet sine Skuespil, der har han udslettet de tidligere, særegne Navne og ligesom under et Tryk af den herskende Aandsform indsat de faste Artsnavne. Han begynder med Navne som Antonius, Engelke, Elsebet; men de viger snart for de staaende Navne paa Elsker og Elskerinde. I *Gert Westphaler* hed den unge Pige oprindeligt Marie, først senere Leonora; i *Den Vægelsindede* hed Leonora oprindeligt Terentia og Henrik Torben.

Men denne Ejendommelighed hænger det sammen, at Holberg i Klassicismens Aand ikke blot udmærker sig ved Handlingens Enkelthed og Overskuelighed — dens Enhed som det kaldtes — men efter Evne beflitter sig paa at iagttage de af de franske Æstetikere, formentlig efter Aristoteles, opstillede Regler for Tidens og Stedets Enhed. Det har undret, at man i Frankrig i Klassicismens Tidsalder kunde anse noget for Pligt i Kunsten, blot fordi Aristoteles ansaa det for rigtigt; det synes end forunderligere at man vilkaarligt paalagde sig en tredobbelt Tvang og ved Misforstaaelse udstyrede den med en falsk Hjemmel. Men man læste ud af Aristoteles, hvad der var i Ens egen Aandsforms Medfør. Af den altfor stærke Tro paa det Fællesmenneskelige afhang det, at man saavidt muligt ikke betegnede det Sted, hvor Handlingen foregik. Omgivelserne ansaas for ligegyldige, formede ikke Mennesket, opfattedes uvirkeligt. Og Regelen om, at Handlingen helt igennem burde foregaa paa samme Sted, førte naturligt til, at Stedet ikke blev nøjere betegnet, at dets Enhed blev opnaaet paa Bekostning af dets Bestemthed. Holberg sætter sig nu og da, hvor han ikke kan andet, ud over Reglen, som i *Jeppe;* men han hylder den, og han strækker sig saa langt som muligt for at undgaa Overtrædelse af den, ja længere end muligt, hvor han som i *Henrik og Pernille* lader en Junker og en Frøken i et Anfald af Skinsyge tilkaste hinanden Portræter, Tobaksdaaser, et Par Ørenringe, en Stok med Guldknap paa aaben Gade. Undertiden er Scenen saa ubestemt, at man har været i Tvivl om i hvad Land Handlingen foregaar *(Pernilles korte Frøikenstand)*; undertiden er Betegnelsen saa humoristisk almen som denne Notits foran *Melampe: »Scena* er en aaben Plads ved Pandolfi Grav«. Og skjønt Holberg ikke sjældent, som i *Jeppe* og i *Kilde-Reysen,* overtræder den Tid af knappe 24 Timer, i hvilke efter Reglen Handlingen skulde presses ind, saa er det af *Ulysses von Ilhacia* tydeligt, at næsten ingen af de i den tyske Komedie forekommende, sjæleligt umulige Træk har stødt ham og oprørt hans kunstneriske Samvittighed i den Grad, som Handlingens Udstrækning over en hel Aarrække og det stadige Sceneskifte. Livets Uorden, dets Formløshed og brogede Mangfoldighed, som Shakespeare fryder sig over og boltrer sig i, er i Gengivelsen den klassiske Dramatiker imod, ganske ligesom den logisk uforklarlige Helhed, den fuldstændige Organisme af Egenskaber og Særegenheder, i Regelen unddrager sig hans Opfattelse.

Den klassiske Aandsform har som bekendt i de romanske Lande faaet sit ypperste Udtryk. Det er ingen Tilfældighed, at Englands Poesi naaer sin højeste Udvikling umiddelbart før den indtræder, og Tysklands sin umiddelbart efter dens Overvindelse. Den romanske Aand er nemlig dybest inde klassisk anlagt, og derfor ser vi ogsaa i Ludvig den Fjortendes Tidsalder i Frankrig (hos os hos Holberg og Falster[82]) de Kunstformer træde frem, der netop var de herskende i det gamle Rom og nøje stemte med dettes Væsen, Satiren og den burleske Komedie[*]. Til Holberg naaer Kunstformerne saavel for Satirens som for Komediens Vedkommende fra Rom over Frankrig. (Juvenal og Horats — Boileau — Holberg; Plautus og Terents — Molière — Holberg.)

82 Se biografisk artikel s. 194.

* Se om Satirens Betydning som romansk Kunstform Hegels Æstetik, anden Del: *Die römische Welt als Boden der Satyre.*

Dog den klassiske Aandsform er i den moderne Tid særlig fransk, stemmer egenlig kun nøjagtig med den franske Nationalkarakter, til hvis inderste Væsen hører Evnen til at bevæge sig i Forstandsslutninger og Evnen til at bringe Talens Kunst til dens højeste Fuldkommenhed. Naar en Folkekarakter i Tidernes Løb møder en herskende Aandsform, som er af den Beskaffenhed, at Folket i den kan udfolde sine ejendommeligste Evner, saa opnaar dets Kunst sit højeste Udtryk. Derfor ser vi Frankrig paa Ludvig den Fjortendes og Femtendes Tid aandelig underkaste sig hele Europa; den franske Tragedie er Mønster selv i England og i Italien; Molière og hans langt ringere Efterfølgere som Destouches[83], behersker Europas Teatre, og i Voltaire endelig[84] faar — efter at Holberg har kulmineret — den franske Nationalaand og Europas Aand i hine Tider sin største Repræsentant, der omdanner Roman, Tragedie, satirisk Epos, videnskabelig Afhandling, filosofisk Epistel, Historieskrivning og Ordbog helt til sine Organer.

Vort Land er det eneste ikke-romanske Land, hvis dramatiske Poesi naaer sin højeste Blomstring i den klassiske Periode. Vi var kunstnerisk ikke komne med i Renæssancen, vi eksisterede dengang endnu ikke aandelig som Folk; nu frembringer vi vor Literaturs største Geni under Klassicismen, skønt dens Væsen utvivlsomt er i Strid med vor germanske Race- og nordiske Folkekarakter.

Dette er saa paafaldende, at man kunde fristes til at tro Race- eller Folkekarakteren urigtigt bestemt; men ad tusinde Veje og ved mangfoldige Undersøgelser og Sammenligninger er det fastslaaet, hvor fremmed Klassicismen i Virkeligheden er for vor Folkeaand. Hvor lidet Folkeaanden svarede til hin Tidsaand røber sig ogsaa i den Kendsgerning, som aldrig er bleven fyldestgørende forklaret, at Holberg kommer til at staa fuldstændig alene, uden nogensomhelst Skole. Man siger vel ofte paa lignende Maade om Molière, at han ingen Skole dannede, men man tænker derved udelukkende paa en Skole af tilnærmelsesvis jævnbyrdige dramatiske Talenter; iøvrigt har Molière Efterfølgere og Lærlinge nok. Holberg staar hos os, forsaavidt sligt overhovedet lader sig sige om en aandelig Magthaver, som en ganske isoleret Skikkelse.

Aarsagen synes da udelukkende den, at der i denne Aands rent personlige Beskaffenhed var givet Anlæg, som kun i Klassicismens Luftlag kunde komme til deres Ret. Denne Aand følte sig undtagelsesvis hjemme i denne Atmosfære som i sit Element.

Holbergs dybeste Væsen var Forstand. Fra den skød hans Indbildningskraft ud. Hans genfremstillende Fantasi var Forstaaelsens; han anskuede, fordi han forstod. Men hans Indbildningskraft var atter ganske rettet paa det komiske. Hans fri Fantasi havde sit Hovedafløb i dristige Overdrivelser. Den væsenlig eller udelukkende Forstandige kan som Digter kun blive Komiker, og det er velbekendt og med god Grund hyppigt fremhævet, stærkest og rigtigst maaske af Heiberg og Legrelle, at Holberg som Digter ikke blot ingen Styrke havde

83 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

84 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

udenfor det komiske, men end ikke havde Evnen til Anerkendelse af de ikke-komiske Digtarters Retsgrund. Da Klassicismen er Forstands-Herredømme, og da det komiske i det borgerlige Skuespil er Forstandssiden af Poesien, saa passede Holbergs og Tidsaandens Væsen godt for hinanden. Havde den danske Digter besiddet blot det ringeste Hang til Lyrik, var der Fare for, at et Led af hans aandelige Organisme i hine Dage kunde være blevet amputeret. Havde han havt et udpræget Hang til Patos, laa Faren nær, at han havde skrevet nu ulæselige Tragedier i *Melampes* Stil. Sproget og Kulturen stod i Norden altfor langt tilbage til, at patetisk eller tragisk anlagte Aandsfrembringelser havde kunnet vinde en Form, der ikke straks efter vilde have vist sig forældet. Men Holberg behøvede ikke at ofre eller miste noget. Intet Anlæg hos ham visnede af Mangel paa Næring. Det fri og djærve Lune, det lystige og vittige Humør, den komiske Fantasi alene kunde dengang kunstnerisk trives, led kun lidet under Tidsaandens Sneverhed, angrebes ikke af Sprogets ringe Udvikling. Ja, lige omvendt, Sprogets Uudviklethed giver for den følgende Tid hans Værker større komisk Kraft. Medens det skønne og store, som er nedlagt i en gammeldags Sprogform, lider under Formens Ufuldkommenhed, faar Rustpletter, alt som Aarene gaar, har det komiske hos Holberg en Forbundsfælle i Tiden, suger som Vinen Kræfter af Aarene. De Holbergske Komediers Sprogform har i Løbet af halvandet Aarhundrede vundet den Tiltrækning, som gamle Malerier vinder ved den Patina, hvortil deres Farver i Aarhundredernes Løb sammensmelter. Naar Ewald synger: »Udrust dig, Helt fra Golgatha — løft høit dit røde Skjold! — thi Synd og Skræk, Du seer det *ja* — angribe mig med Vold« saa er det enkelte forældede Ord som en Plet paa Billedet; men naar Holberg skriver *Lig-Torner* og *Leiekudsker,* er han for os morsommere, end han har anet. Og han er ikke blot mere morsom. Han er mere elskværdig. Han faar Egenskaber, som Naturen havde nægtet ham, f. Eks. en ganske særegen Ynde. Klikker Udtrykket for ham, naar han vil gengive det naive i en ung Piges Tale, saa laaner Tiden Udtrykket en ny Naivetet. Blot en Titulatur som *Monsieur,* blot en Form som *fornemme* for *fornem* giver for os hele Stilen Karakter, bar noget sirligt og gratiøst, en gammeldags, men klædelig Rokkoko-Anstand, der kommer Værket tilgode, og til hvilken man paa den alvorlige Poesis Omraade næppe kan finde andet tilsvarende end den Tiltrækning, som de gamle Folkevisers nu tabte Ordformer har vundet ved de langt flere Aarhundreder, der er gaaede hen over dem. Den alvorlige Poesi fra det attende Aarhundrede er langtfra gammel nok endnu til at kunne have nogen Ærværdighed ved sin Alder. Dens Sprogform afskrækker som en Klædedragt, der nylig er gaaet af Mode. Selve hin Sprogets mangelfulde Tilstand, der gjorde den alvorlige Digtning Afbræk, blev ved det Held, Geniet har, en Vinding for Holberg.

Født et Aarhundrede senere, i Romantikens Tidsalder, med dette store, men snevre poetiske Talent, et Talent, der var saa rigt paa Forstandsvid, og hvis storstilede Fantasi var saaledes rettet paa Virkeligheden, men som til den Grad manglede Følelse og Erotik, vilde han have savnet Livsbetingelser, havde i ethvert Tilfælde ikke naaet til fuld Udfoldelse af sine Evner. Nu havde han den Lykke, at selve hans Begrænsning blev hans Styrke. Man har tidligere ikke forstaaet dette Forhold. Heiberg siger i sine forøvrigt baade fine og

omhyggeligt affattede Paragrafer om Holberg (Afhandlingen: *Dansk skøn Literatur):*

»Holberg, der som Literator og Skribent i Almindelighed kom i rette Tid, kom derimod for tidligt som Komiker; thi den komiske Digtekunst forudsætter [i Heibergs æstetiske System] de andre Digtarter .... Det besynderlige Fænomen af Holbergs igennem mere end et Aarhundrede næsten usynlige Indflydelse paa Literaturen (medens Molière dannede en hel Skole af komiske Digtere) maa forklares af den allerede tilforn gjorte Bemærkning, at Holberg kom for tidligt i vor Literatur, ligesom de fleste mærkelige[85] Epoker i samme er komne til urette Tid [!]. Et umiddelbart Geni som Oehlenschläger skulde være fremstaaet paa Holbergs Tid, og et reflekterende som Holberg paa Oehlenschlägers.«

Ja vist, dersom Heiberg havde lavet Historien! I saa Fald var rigtignok begge gaaede til Grunde, Oehlenschläger var bleven en blot Deklamator, Holberg var aldrig bleven Digter; men hvilken Foragt for Naturvidenskaben, hvilken Mangel paa Indsigt i al Udviklings Betingelser og hvilken Ringeagt for Historien i disse dybsindige Ord, hvor det, at Heiberg ikke forstaar det skete, er omsat til en Dadel deraf! Historien maa have grebet fejl, siden Tidsordenen ikke stemmer med Gangen i det Hegel-Heibergske System.

Lad os da nu se, hvorledes den klassiske Aandsform mødes med Holbergs særegne Væsen og optager det i sig.

Den afstedkommer hans Styrke og Svaghed som Historieskriver. Da hans Væsen er den dømmende og sluttende Forstand, letter det ham Forstaaelsen af alt almenmenneskeligt, men han mangler som Klassiker ganske den smidige Deltagen, der bringer Historikeren til at leve sig ind i fjærne Landes og Tiders Følemaade og gøre sit eget Sjæleliv til Et med fremmede Folkeslags og Personligheders. Han er som Historiker forbavsende lidt Sjælekyndig og Digter.

Efter den historiske Gisning, til hvilken han slutter sig, er Odin, »gemeenligen kaldet Odin Vallfaudr«, den første nordiske Monark; den Religion, han stifter, gaar ud paa at gøre Folket stridbart. Og aldeles i den klassiske Forstandstros Aand fortsætter Holberg: »Derfore bildte han dem ind, at ingen efter Døden kunde komme ind udi de lyksaliges Boliger, med mindre han døde udi Feltslag med sine Fiender.«

Selvfølgelig har den barbariske Tid kun ringe Interesse for Holberg; hele Historien fra Kong Skjold til Christiern den Første optager i hans *Dannemarks Riges Historie* ikke saa megen Plads som Kong Frederik den Tredje alene. Og som ægte Klassiker savner han al Evne til at give Læseren Indtrykket af en nordisk Oldtidsskikkelse. Han tegner den i det 18de Aarhundredes Kostyme. Hvor han meddeler Saxos Beretning om Harald Blaatands Drab ved Palnatoke, siger han, at saadan Gerning »ikke troeligt kunde bedrives af en Mand, der udi sin Tiid passerede for en Nordisk Philosophus«. Han betegner Einar Tambeskælver som Svend Estridsens »gamle Norske Minister«. Han føler ingen Trang til at omdanne sin Stil efter den Tidsalder, han skildrer, eller de Personligheder, han lader tale. For at vise, med hvilken Orden Goterne gik i

85 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

Krig under deres Konge Theodorich, anfører han følgende Tale af denne Konge til hans Mænd: *Marscherer frem som Folk, der opofrer sig til det gemene Bedste, og tilføyer dem ingen Vold, til hvis Forsvar I blive skikkede* — en Gotisk Hærbefaling i Rokkoko-Stil. De gamle Tiders udvortes Opfattelse af et Lands Omvendelse til en Religion fremtræder hos ham snarere som en Følge af enkelte Personers tilfældige Tænkemaade eller Fremgangsmaade, end som Udtryk for en Samfundstilstand. Han gaar ikke ind i de Kongers Følemaade, der indfører Kristendommen med Magt, hans Fremstilling tilstræber ikke at gengive barbarisk Energi; det for ham Pudserlige i Modsigelsen: med Ild og Sværd at ville kristne et Land, farver hans Stil og gør den let skemtende, hvor den burde være stor. Saaledes hedder det om Olaf Trygvesøn, at han »meget cavallierement« tog sig for i en Hast at lade sit hele Rige kristne: »men derudi blev aldeeles ikke Apostlenes Fodspor fuldte, ey heller de Regler, som Christi Lærdom byder at i agt tage, nemlig at forplante Troen ved Lærdom, Levnet og kraftige Persvasioner; thi Kongen selv, saasom han *en passant* var bleven Christen, saa holdt han ikke nødigt at bruge mange Conferencer og megen Vidtløftighed, men reysede fra en Province til en anden, spurdte Folk med Kaarden i Haanden, om de vilde være Christne, hvilket sandeligen er vel den meest compendieuse Maade at omvende Folk paa, men ikke at omvende dem vel og forsvarligen«.

Herpaa beror det, at Sagnkonger og Oldtidskonger hos ham fremtræder som Konger i moderne Forstand. Alle hans Konger ligner hinanden som Kongerne i Kortspil. Valdemarus den Anden, Victoriosus er ham en Konge af samme Grundbeskaffenhed som de samtidige. Herpaa beror ogsaa hans Mangel paa Evne til at give et sandt Billede af Middelalderen. Middelalderen var katolsk, og han ser den i det Lys, hvori den kommer til at staa for ham som rationalistisk Protestant, der nærer særlig Afsky for Katolicismen. Han tvivler ikke paa, at Paverne og Prælaterne har været bevidste Bedragere, og han er med sin forstandige Forkærlighed for Middelvejen, »det store Medium«, kold overfor Middelalderens Lidenskab og Begejstring.

Holberg havde de højeste Forestillinger om en Historikers Kald og Værdighed — »en Historie er et af de vanskeligste Verk, nogen kan foretage sig« — og han betegner, som bekendt, et gennemgribende Fremskridt i den danske Historieskrivning. Paa en Tid, hvor tørre Aarbøger paa den ene Side, vidtløftige Opregninger af Enkelthederne i Kronings- og Begravelses-Ceremonier paa den anden hertillands endnu kunde gælde for Historie, slog han igennem med sin høje klassiske Aandsdannelse, sin gennemforstandige Synsmaade, sin Overskuelighed og sin Fortællekunst.

Han gendriver da ogsaa ivrigt den Paastand, at Hukommelse og Læsning skulde være nok til at danne Historikeren; der udfordres[86] endnu »Skiønsomhed og Reflexioner«. Det gælder dernæst om Saglighed; beundringsværdig er den Historiker, af hvis Værk man hverken kan se, hvilket Folk han har tilhørt, eller af hvad Religionsbekendelse han var. Historikeren maa intet indføre, som er det, han fortæller, uvedkommende, ikke heller pynte for stærkt paa Stilen. Englænderne finder Smag »udi uordentlige og forvirrede

86 Udfordres = kræves.

Skuespil«; men, hedder det ægte klassisk, »Historiens største Zirath er Simplicitet«. Historiens Hovedformaal er ikke at fornøje, men at undervise »og at være et Speil, hvorudi man af forbigangne Ting kan see og dømme om tilkommende«. *(Betænkning over Historier.)*

I to Hovedpunkter viser Holberg i sin Egenskab af Historieskriver sig da som en udpræget Repræsentant for Klassicismen.

For det første i sit Forhold til Materialet, han benytter.

Den strenge, fagvidenskabelige Kritik af Kilderne er ikke hans Sag. Tydelige Modsigelser eller aabenbar Ensidighed hos de Forfattere, der ligger til Grund for hans Fremstilling, fremkalder ganske vist hans Kritik, og han overgaar andre klassiske Historikere, som Voltaire, overordenligt ved sin Samvittighedsfuldhed; men han har ikke med pinlig Skarphed stillet sig det Spørgsmaal: Hvad er Sandhed i det fra Fortiden Overleverede, og hvor finder jeg den, hvis den fattes? Hans Lyst var ikke den underjordiske Enkeltkritik af det givne, men den lyse Fremstilling af et interessant og tankevækkende Indhold. Han var af Naturel ikke en Lærd, men en Skribent, af Aandsretning ikke en Særkyndig, men en Overblikkets Mand; derfor ser vi, at hvor han og Gram[87] naaer til de samme Hovedresultater, der naaer de dem »hver ad sin Vej, Gram ad Kundskabens og Kritikens, Holberg ad Betragtningens og Dommens«, og derfor ser vi Holberg, efter at Gram har sat Tidsskel ved at indføre den egenlige historiske Kritik i Danmark, ikke blot, som alt berørt, lade Grams Forskninger ubenyttede ved den nye Udgave af sin Danmarkshistorie, men overhovedet vende sig bort fra det Felt, hvor der nu var brudt nye Baner, han ikke kunde slaa ind paa, opgive sine historiske Forelæsninger og forlade Danmarks Historie for andre Omraader, hvor Fordringerne var mindre trange, og han kunde bevæge sig med større Frihed. (C. Paludan-Müller: *Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede.)*

For det andet er Holberg afgjort Klassiker i sin historiske Fremstillingsmaade. Det gælder, mener han, især om »at udføre det, som man skriver, udi en simpel og tilligemed ziirlig og fyndig Stiil«. Hans afgørende Evne er, som de samtidige Historikeres i Udlandet, den at fortælle og forklare. Han fortæller klart og flydende (dog ikke uden Gentagelser) med det Formaal at give Læseren en forstandig Underholdning; han forklarer omhyggeligt, lidenskabsløst, med en sund, om end noget for let tilfredsstillet Trang til at gøre sig Rede og give Grunde.

Hvad der fattes er paa den ene Side Sanselighed, paa den anden Side Sjæl: Hvad han meddeler, er klart, men aldrig anskueligt, giver intet Billede. Man ser ikke det for sig, som siges at ske; Fortælleren er ingen Maler. Og paa den anden Side: Da han jo kun fordi Begivenhederne er ham Hovedsagen saa overvejende bliver Fortæller og Forklarer af det Almentanvendelige, saa optræder Personlighederne i hans Historie kun for Begivenhedernes Skyld, og er der end Liv og Handling nok, saa er der i Grunden ingen Sjæle. Stilens Beskaffenhed medfører, at den aldrig har et af de Ord, der pludselig, blinkvis,

87 Se biografisk artikel s. 199.

aabner En Indblikket i en Menneskesjæl. At Historien væsenligt er Sjæleskildring, det er en Tanke, som er Holberg og hans Tidsalder fremmed.

Meget tydelig bliver Begrænsningen, hvor der tilsyneladende netop er lagt an paa Sjælekundskab som i *Heltinde-Historier.* Laa det Heroiske som saadant ikke godt for Holbergs Talent, saa laa det særligt Kvindelige det endnu mindre. Der er derfor ikke den svageste Duft af Kvindelighed over dette Skrift. Selv hvor Holberg er det Kvindelige ganske nær, griber han det ikke, fordi han mangler Øje derfor. Om Modsigelserne i de store Kvinders Væsen bemærker han ikke, at de er feminine, de vækker blot hans komiske Sans. Efter saaledes til sin Skildring af den engelske Dronning Elisabeths Storhed at have knyttet en lille Række Anekdoter, der røber hendes forfængelige Behagelyst og rent kvindelige Koketteri, slutter han til Læsernes Overraskelse: »Man seer heraf, at denne Dronning havde noget som var *comique.«* Man studser formelig ved Ordet.

I *Helte-Historier* træder den klassiske Synsmaade dog maaske klarest og mest afstikkende frem. Heltene fremstilles, ikke uden Tvang, efter Plutarchs Mønster parrede to og to. Men Plutarch havde et Grundlag for sine Sammenligninger; han paralleliserede bestandig en Oldtids-Græker med en Oldtids-Romer. Holberg derimod sammenstiller Stormogulen Akebar og Czar Peter den Store, Zoroaster og Muhammed etc. som var de ensartede Størrelser. Oldtids-Skikkelser og Personligheder fra det 18de Aarhundrede, Tatarer, Persere, Tyrker, Russere, Meksikanere og Peruvianere skildres i samme livlige, underholdende, forstandige og klare Stil: de tager sig alle ens ud. Holberg har sat dem i Scene, som den franske Tragedie paa hans Tid satte sine Persere og Meksikanere i Scene, med Hjelm og Kaarde, i det væsenlige klædte som de Samtidige, og tænkende som de.

Han fremstiller dem saadan, fordi han forestiller sig dem saadan. I Grunden er hans egen Tid den eneste, han forstaar, ligesom hans eget Land og dets Konger — trods al hans Stræben efter at naa historisk Upartiskhed — uvilkaarligt staar for ham i et langt bedre Lys end alle andre. Danmark er, siger han, fra Christiern den Førstes Tid »bleven regieret af lutter Fredericis og Christianis, og ligesom samme Konger alle have haft eens Navn, saa have de ogsaa alle lignet hinanden udi Dyder, saa at man i begge Henseender kand holde den Oldenborgske Konge-Stamme som den Merkværdigste og Anseeligste udi Historien«. »Den eneste Plet,« tilføjer han, »er Christiani 2. Regimente«. Christian den Anden holdt jo ingenlunde »det store Medium«. — Det er, som om selve Navnenes Enshed har tiltalt Holbergs klassiske Instinkt; de skifter som Leonard og Jeronimus i Komedien, alle har de en vis Jævnhøjde af Evner, alle holder de en vis Middelvej, uden Afbrydelse af nogen, Landet rystende, Lidenskab, Storhed eller Galskab, alene med Undtagelse af hin Enes Regering, der danner en Plet.

Et Aarhundrede senere vilde Holberg ikke have udfyldt en saadan Plads som Historiker. Nu kunde han lade sig lede af sin naturlige Skønsomhed, sin store Gave til at fortælle, sit Hang til at oplyse og moralisere ogsaa paa dette Omraade, og kom ved sin Dømmekraft og sin Takt til at bryde den danske Historieskrivning Vej.

Den historiske Følelses Begrænsning og den skelnende Forstands Overvægt bestemmer hos Holberg som hos næsten alle Tidsalderens Hovedforfattere Synspunktet for Religion og Moral.

Udgangspunktet er, at man bør bygge paa Fornuft, ikke paa Autoritet. Men man tror paa Fornuften i den Mening, at man er overbevist om, den lader sig finde som Kærne i alt det historisk Tilblevne: den har været der oprindeligt, men er senere bleven forvansket ved Tilsætninger. Der er heri en Arv fra Reformatorernes Religionsopfattelse. Ligesom Reformatorerne mener Deisterne, at det overfor Kristendommen gælder om at bringe den tilbage til en ældre, oprindelig Renhed, kun at de har et andet Blik paa, hvad Læren i dens Renhed har været. Den sande Religion er for dem forvansket af Præsterne, ligesom de usande Religioner er opdigtede af Præsterne ved bevidst Bedrag. Tidsalderens Fejden imod disse genfindes hos Holberg, hvor han tør føre sin Krig; den kommer, som vi saa', til Orde i *Peder Paars;* men den Forsigtighed, Digtets Modtagelse og desuden Censuren indprentede Holberg, faar sit Udtryk i, at der i Komedierne ikke forekommer en eneste Gejstlig; derimod bryder Polemiken frem paany saavel i *Niels Klim,* der fører den ad Omveje og paa Latin, som i *Kirkehistorien,* hvis Paverække for ham kun er en Række af magtkære Rænkesmedde.

De forskellige Forfattere i Tiden, der alle erklærer Fornuften for øverste Dommer — »Tro er det samme som at vide« (Holberg) — stanser nu paa forskellige Trin: nogle, særligt Englændere og Franske, bryder aabenbart med Kristendommen, andre, som Tyskerne og Holberg, stræber at bringe den i Overensstemmelse med Fornuften; men alle stanser paa et vist Punkt deres udrensende Behandling af det Overleverede. Forstanden, der er fast overbevist om ved Indsmeltning af Rettroenheden at kunne vinde den filosofiske Sandheds rene Guld, kaster den oldsemitiske Religion, som Alkymisten sit arabiske Pulver, paa Panden, og finder, naar den stanser Forsøget, et billedligt Nedslag, som den kalder Gud, men som i Virkeligheden slet ikke er andet end det utydelige Spejlbillede af selve den Forstand, der foretager Smeltningen og som genfinder sig selv paa Pandens Bund. Uden denne Gud kan Forstanden ikke faa begyndt, men naar den er begyndt, griber han ikke mere ind.

Taine har med Rette sammenlignet denne klassiske Gud som Rest af Religionen med det klassiske Vers, Aleksandrineren, der som Rest af Poesien blev tilbage, da den klassiske Forstand indsmeltede Lyrik og Heltedigt: »Som Aleksandrineren tager denne Gud sig godt ud, forstaas uden Vanskelighed, er i stadig Ligevægt, har ingen Flugt eller Kraft i sig, sætter ingen af dem, der sysler med ham, i nogen Sindsbevægelse og ligesom Aleksandrinerverset er han ikke Foster af nogen poetisk eller profetisk Ildhu, men af den kolde, ræsonnerende Forstand.« *(Hist. de la litt. anglaise IV).* Holbergs Gud ligner Holbergs Vers. Kun er der det at mærke, at han, alt som Aarene gaar og de hjemlige Forhold udøver deres daglige, uafbrudte Indflydelse paa ham, fjærner sig forsaavidt fra sin Ungdoms Standpunkt, som han betoner Pligten til at tro Religionens uudgrundelige Hemmeligheder og stiller sig paa Aabenbaringstroens Side overfor dens engelske Angribere.

Ganske som der nu under de falske Troesbekendelser findes en sand, naturlig Religion — Gud, Frihed, Straf og Belønning efter Døden — ganske saaledes findes der under de givne borgerlige og politiske Love en Naturret, som det gælder om at udfinde og som bliver tilbage, naar alt det Forældede bortsmeltes, saaledes som det f. Eks. sker i Holbergs *Natur- og Folkeret.* I Religionen er Kærnen Moralen. Religion uden Moral er ingen Religion, men »Moral uden Religion er altid Moral«. Og Moralen er atter Fornuft. Som det hedder i *Natur- og Folkeret:* »Fornuft er Samvittighedens eneste Grundlag«.

Denne Gud er da lige langt fra den gammelhebraiske Stormgud og Lovgud og fra den moderne tyske Poesis og Filosofis Verdensguddom. Denne Moral stiger ikke til noget Kantsk kategorisk Imperativ eller til noget kristeligt Paradoks. Denne Fornuft stormer ikke Himlen, indlader sig ikke med de højeste, vanskeligste Overvejelser. Denne Fornuft-Moral eller moraliserende Fornuft lever og aander, aander sundt og frit, her paa Jorden; den er hyggelig og borgerlig, alvorlig uden at være overvættes streng, skemtsom og mange Gange vittig i sit Udtryk, vel skikket til at lære en Nation af jævne Borgerfolk og Haandværksfolk Levevisdom. Den nøjes med Middelsandhederne og passer særlig godt for den Middelstand, hvis Frigørelse var gaaet forud for Holbergs Tid, og hvis Digter og Lærer han blev.

Tidt synes de Genstande, der ligger til Grund for Komedierne, næsten for underordnede, saaledes f. Eks. Æmnerne i *Barselstuen* og *Den Stundesløse,* men det sprudlende Lune og den mangesidige og skarpe Iagttagelse gør Fremstillingen og Læren lige uforglemmelige. Undertiden kan de Genstande, som de *Moralske Tanker* behandler, synes altfor middels, altfor nærliggende; vi véd, at man ikke bør gifte sig altfor gammel, at man hverken bør være en Laps eller unødigt trodse Moden, at man hellere bør udmærke sig ved Fortjenester end ved en Rang, at Venskab ikke bør være Sammenrottelse o.s.v., men Afhandlingen om Ægteskab i *Moralske Tanker* er ligefuldt saa sundt tænkt, saa mesterligt skreven, saa vittig i sin Bevisførelse, saa digterisk overgiven i sit skønhedsdyrkende Slutningsforslag om de smukke Pigers Bevarelse i ugift Stand til *Ziir* for Staden, at ingen nok saa dyb Tanke kunde udøve større Tiltrækning eller indpræge sig stærkere end denne en Verdensmands Bekendelse, og Afhandlingerne om den falske Gudsfrygt, der nu synes os saa selvfølgelige, har engang været dristige og er vittige endnu.

Vi nulevende maa overhovedet overfor Holberg aldrig glemme, at hvad der nu er for sandt til at siges, engang har været højst urimeligt, og at det er Holberg, der har havt Mod til at tage vore sædelige og kunstneriske Livssandheder op som urimelige og holde Pinen ud, indtil de blev Selvfølgeligheder. Han stod overfor et Publikum, hvem han maatte give sin Satire ind med Skeer og banke sin Moral ind i Hovedet. Og intet kunde ligge bedre for hans Evner end Kamp for Udbredelsen af hans og Tidsalderens Moraltro og Fornufttro.

Den klassiske Aandsform tager i Frankrig og England alle Kunstarter i sin Tjeneste for paa en smagfuld og tiltalende Maade at formane. Den gør Fremstillingsmaader, der hidtil har staaet udenfor Skønliteraturen, literære, som den moralske Afhandling, Epistlen, Fablen. Men Holberg har netop (i Modsætning til Molière, hvis Aarhundrede han har bag sig, men ligesom

Voltaire) Publicistens Drift til at forsøge sig i de forskelligste Kunstformer. Fabelen mislykkes for ham, fordi han mangler Naivetet og er altfor tynget af belærende Hensigt, men han viser sine Landsmænd, at moralfilosofiske Overvejelser kan bringes til at udgøre en lærerig Morskabsbog.

Den klassiske Aandsform omdanner endelig[88] Romanen, som den paatrykker alle andre Kunstarter sit Stempel; den gør Romanen filosofisk, allegorisk, som vi i England især træffer den hos Swift, i Frankrig især hos Voltaire, og det er paa Grundlag af en hel Overlevering og i Tidsaandens Medfør, at Holberg skriver *Niels Klim.* For at komme de nedarvede Fordomme tillivs uden direkte at komme i Kast med de Samfundsmagter, der bar dem, sidestille man disse Fordomme med andre (som næredes i Persien, paa Sirius eller under Jorden) og hvis Herredømme dér var ligesaa uanfægtet. Idet man overfor den gængse Sæd og Skik, det herskende Religions- og Rets-System, udviklede andre Folkeslags Levevis, andre Kloders Synsmaade, Mennesketræers eller Abemenneskers Samfundsindretning, gjorde man det, som i Hjemmet gjaldt for det ubetinget Tilbørlige, relativt og lod et ironisk Lys falde hen derover. Fortræffeligt laa denne Kampmaade for Holberg, hvis Fantasi stadig var ledet af Frigørelsesdriften, hvis Lune, selv naar det blev sluppet løs i Overgivenhed, altid blev holdt i Line af Forstanden, og for hvem det, især da Tiderne blev trykkende, var en Fristelse at filosofere ad en ny Omvej. Kunstformen er nutildags forældet, men *Niels Klim* ikke desmindre — skønt noget ufrisk — et af Holbergs bedst lykkede Skrifter.

Paa alle disse talrige Omraader ser vi da Holbergs Aand forefinde den klassiske Aandsform færdig og parat for ham og ser denne Aand smutte i denne Form som i sin naturlige Dragt, en Vaabendragt, der aldrig trykker den — og ved denne lykkelige Overensstemmelse rustes denne Aand, saa den bliver den herskende i sit Lands Kultur.

Det er ikke for meget sagt, at det klassiske Panser aldrig trykker ham. Imidlertid, det kan blive ham for snevert, og da ser vi ham kaste det. Det er jo fra første Færd af en Vaabendragt for romanske Folk. Molière bærer den med uendelig Gratie, lige ledigt til Kamp og Fest. Den lykkelige! Lykkelig i al sin Ulykke! Han var ved Kilden. Han forefandt omkring sig Verdens første Hof, Tidens ypperste og sletteste Selskab, havde Europas højest og finest udviklede Sprog til sin Raadighed og beherskede det fuldendt. Han fandt desuden med sit rige Sind Udtryk for den dybe Følelse, den ædle Harme, for Sværmeri og Elskov ikke mindre end for Lune og Vid. Han kunde naa op til Alcestes ophøjede Menneskeforagt, hvor Holberg maatte blive staaende ved Philemons ærbare Selvforsvar; han kunde skildre Tartuffe i al hans uhyggelige Storhed, hvor Holberg maatte nøjes med at male den lille visne Hykler Jeronimus i *Pernilles korte Frøikenstand.* Selv om Holberg i Følelsens Dybde og Inderlighed, i Erotikens Glød og Duft havde kunnet maale sig med Molière, maatte han dog i Udtrykkets Finhed og Ynde staa langt tilbage for ham, stillet, som han var, i et halvciviliseret Land med et uudviklet Sprog. I Lune og Overgivenhed derimod maaler han sig med ham (man tænke paa *Ulysses von*

88 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Ithacia), i Dybde er han stundom hans Ligemand; men der er et Punkt, hvor han overgaar ham.

Vi saa', hvorledes Holberg i Forsvaret for Tigellius stiller det Spørgsmaal, hvorledes det gaar til at helt uensartede Egenskaber kan forenes i et og samme Menneske, og hvorledes han i Den *Vægelsindede* famler med Opgaven at forene alle Sider, selv de indbyrdes modsigende, af en menneskelig Karakter, men ogsaa at han hurtigt i Klassicismens Aand og paa Molières Vis tyr til at bygge Karakteren over en enkelt, herskende Egenskab, i hvilken alt gaar op.

Og dog — stundom er det, som om Racetilbøjeligheden i ham gjorde Modstand imod denne romanske Synsmaade og Fremgangsmaade, der er simplere, men mindre omfattende og mindre tilfredsstillende, og vi møder da hos ham den fuldstændige Iagttagelse og den fuldstændige Fantasi, som vi aldrig træffer paa hos Molière. I sine Skuespils Anlæg, i Sceneføringen fjerner Holberg sig aldrig fra det klassiske Mønster, men vel i Karaktermaleriet. Det er, hvor han naaer allerhøjst, i *Erasmus Montanus,* tydeligst i *Jeppe paa Bierget.* Her er det som om Nordboen i ham, man fristes til at sige Nederlænderen i ham, Manden fra den halvt nederlandske Hansestad deroppe i Norge, havde kastet det romanske Seglas, som den fremmede Kultur har trykket ham ihænde. Her er Alsidigheden naaet.

Tænk paa Jeppe! Alt det, vi vil vide, naar vi ønsker at lære et Menneske at kende og meget mere end vi plejer at vide om de Mennesker, vi ellers kender i Virkeligheden eller træffer paa Scenen, erfarer vi om Jeppe. Ethvert Spørgsmaal besvares. Hvad Slags Menneske er han, og hvorledes er han bleven den, han er? Hvilket er hans Sindelag, hvilke Laster og hvilke Dyder har han? Hvormegen Vilje kan han opbyde, har han Forstand og hvad Slags Forstand? Hvilken er hans herskende Lidenskab? For hvilke Fornøjelser er han modtagelig, og hvilket er hans Ideal af Lykke? Hvad er hans Forfængelighed eller hans svage Side, hvor stikker Narren og den Gale i ham? Paa hvilke Punkter er han indskrænket og hvilke er hans Fordomme? Hvad har han lært, læst og oplevet? Hvad er den faste Kærne i ham, der bliver sig selv lig under alle Omskiftelser, og hvilke af hans Egenskaber er simple Frembringelser af de Omstændigheder, under hvilke han lever, og forandres med dem? Hvad er hans Religion, og hvad er hans Filosofi dvs: hvad Forestilling har han om Liv og Død, om Gud og Verden, om et andet Liv, og hvad Indtryk har han faaet af de Menneskers Færd, med hvilke han er kommen i Berøring? Hvorledes lever han, og med hvilket Sind vil han dø? Paa ethvert af disse Spørgsmaal giver Stykket et Svar, og ethvert af disse Svar staar i saa nøje Forbindelse med de andre, at det kan formes ud fra dem. Her er da én Jeppe, der er underholdende for Børn og Tjenestefolk, men desuden en anden, der er interessant for Sjæleforskeren, for Statsmanden, for Bondevennen, for Officeren, for Historikeren og for Lægen.

Tag Jeppe, som han staar der i første Akt, kuet indtil Sløvhed, Træl af Herremanden, Ridefogden og Konen, krænket og haanet af hende og Degnen, modløs overfor sin kvindelige Plageaand, retløs overfor sine mandlige Despoter, udskældt og pryglet, fordi han drikker, og drikkende for at glemme

Skældsord og Prygl! Se ham udjaget af Huset i den tidlige Morgen for at gaa en lang Vej i urimelig kort Tid, fastende, uden i sit Hjem at have faaet en Draabe eller en Bid! Forstaar man, at han tyer til Jacob Skomager, og at han har gjort det Dag ud, Dag ind? Er det ikke en kun altfor naturlig Ting? Brændevinen er hans Andenstedsnærværelse, er det samme for ham, som Musik og Poesi er for os. Under Rusen dukker hans Erindringer op, han mindes sin Soldatertid, sit Tysk og sine Campagner, og skønt disse vistnok ikke har været saa særdeles hæderfulde, er det Felttog, han har at opvise, øjensynlig hans stolteste Erindring; han finder ikke heller noget hæderfuldere Ord at lægge Præsten i Munden ved hans Baare end det saa usigelig komiske, at han levede og døde som Soldat. Ti Aar af sit Liv har han staaet under *Malicien* og tre Gange saa længe under sin Hustrus end værre Malice, altid har han maattet døje og slide, intet har han lært. Det er let at spore, hvad han kender til: han henter sine Lignelser fra Stalden og fra Bibelen og er sikrere i sin Brug af de første end af de sidste; af boglig Lærdom har han saa meget inde, at han paa urette Sted kan anbringe nogle Navne af Bibelen, Folkeviserne og Holger Danskes Krønike (Abraham og Eva, Liden Kirsten og Hr. Peder, Abner og Roland). Han har én Ven, den brave Moons Christoffersen, der giver ham gode Raad, som han ikke følger, og en anden endnu bedre og meget nyttigere Ven, den brogede Hest, der spiller en Hovedrolle i hans Forestillingskres; tre Gange kommer han tilbage til den; han elsker den, som hans Forfædre i Oldtiden elskede dens Ahner. Han har altid været fattig som en Kirkerotte; derfor véd han, hvad Penge er værd, derfor bliver han saa gerrig og havesyg, naar han tror at være kommen i Besiddelse af dem, derfor krummer han sig og kysser paa Haanden for fire Rigsdaler, saa snart han faar dem, og slaar med Nakken og rasler med Lommen, saa snart han har dem. Det er troligt, at det brogede Øg endda har havt bedre Dage end han.

Det er naturligt, at den, der arbejder som en Hest, fornøjer sig som en Hund. Til den raa Forestilling om Arbejdet svarer den raa Forestilling om Morskaben. Hvad Under da, at Jeppe som Baron æder og drikker uden Maade, indsuger Magtens og Hævnens Sødme og vil berede Ridefogden den samme Skæbne, som Degnen har beredet ham. Hvad anden Forestilling kan han have om Lykken end den, at den bestaar i at have en god Seng, fine Klæder, megen Mad, sød Vin i Overflødighed, mange Tjenere og en Tjenerinde. En Grad højere: en udmærket god Seng, udsøgt gode Klæder osv., det er ikke mere Lykken, det er Saligheden. Med god Grund antager derfor Jeppe, da man har leget Himmelspræt med ham, at han er bleven kastet lige ind i Himlen. Han véd, for hvilken Pris den kan vindes. Det er Retskaffenhed, Skikkelighed, det kommer an paa. Hvori bestaar da Skikkeligheden, hvem kommer ikke uforskyldt i Himmerig? Det gør den, der end ikke efterlader sig »een Skillings Restantz hos Herskabet«. Alt staar i Sammenhæng. Til Begrebet om den højeste Dyd svarer Begrebet om den højeste Lykke. Den ene Forestilling er ligesaa drøj, haandgribelig og legemlig som den anden. »Et eiegodt Gemyt« er Jeppe; men det er i sin Orden, at hans Lyksalighed varer saa kort; thi den evige Lyksalighed har han ikke fortjent, han glemmer altfor let de Forpligtelser til Landgilde og Offer, som Fæstebrevet paalægger ham, og hvad der er et ægte dansk Almuetræk, han agter ikke en Ed for mere end Fæstebrevet,

snarere for mindre, han vil med Glæde »giøre sin høyeste Eed paa, at alt det var Løgn, som han svor paa tilforn«. Han har ikke mere Ærefrygt for Retten end for al anden Øvrighed. Ligesom en Herremand for ham er en af ubekendte Myndigheder indsat Magthaver, hvis Hverv det er at plyndre Bønderne for deres surt erhvervede Skillinger, selv bestjaalet og bedraget af dem, der besørger Plyndringen for ham; ligesom en Præst er en Mand, hvis fornemste Dyd er en vældig Talestemme, med hvilken han kan meddele Bønderne Troen, og ligesom en Degn først da er en ret og lærd Degn, naar han besidder en høj og skinger Sangstemme, formedelst hvilken han kan »tage Troen fra« de andre Degne, saaledes ere Dommere og Prokuratorer en Flok sortklædte, latinskpludrende, bestikkelige Kæltringer. Han tvivler ikke paa, at det rette religiøse Hjærtesuk er dette: »Gud bevare vore Venner, og Skam faae alle vore U-venner!« Jeppe kender Livet og Menneskene, han har sin egen, ikke i mindste Maade bitre, men mørke Livsfilosofi. Han er klog, fin og mistroisk. Hvilken ægte dansk Bonde-Egenskab er ikke atter denne Mistro! Livet har lært ham den, og han har Brug for den for at leve; derfor er den saa indgroet i ham. Aldrig lykkes det at overliste den, selv naar han er allermest skuffet og vildledt med Hensyn til sine ydre Forhold. Jeppe har Hjærte, hvem tvivler derom, ja saa meget, at enhver Paastand om Holbergs egen Mangel paa Hjærte tager sig taabelig ud for den, der har Jeppe for Øje; men Jeppe er besindig, lun, sjællandsk nok, til at Hjærtet ikke løber af med ham. Hver Gang man tror: nu bliver han rørt, nu taber han sit Fodfæste og sin sikre Forstandsoverlegenhed over alle de Spidsborgere der tumler med ham, overraskes man paa den behageligste Maade ved, at han øjeblikkelig er sig selv igen. Hans Enfoldighed er et Bytte for deres Kundskab og Dannelse, hans Følelse er et Legetøj for deres Erfaring; men han beholder stedse Hovedet frit, og hans Forstand befrier uafladeligt Følelsen. Han brister ganske vist i Graad, da hans Defensor forsvarer ham, han tilbyder ham med et »Gud velsigne din Mund« sin Skraatobak og synes smeltet af Taknemmelighed; men da den anden viser ham tilbage med de Ord, at han ikke taler for Skænk og Gave, er det langt fra, at han bliver yderligere bevæget; han siger tørt: »Om Forladelse, Hr. Procurator, jeg havde ikke tænkt, at I Folk vare saa ærlige.« Paa lignende Maade, da Dommeren dømmer ham til Live igen: Jeppe er bevæget, man venter Tak og Hjærteudgydelse. »Tak os,« siger Dommeren, »at vi har været dig saa naadige at dømme dig til Livet igen.« »Hvis I havde ikke selv hengt mig op,« svarer Jeppe, »vilde jeg gierne have takket jer, for I løsede mig neer igien.« Denne mistroiske Kløgt er hans Skjold: det er paa den, at i hans Baronstand Bønner og Smigrerier, »Complementer og Baslementer« preller af; han er mindre modtagelig for dem, end rimeligvis Baronen selv har været.

Det er dette Jeppes gode Hoved og sunde Vid, der altid bliver sig selv ligt, i hvilket, som Hauch har sagt, Folkestammens Sejghed og Livskraft midt under Fornedrelsen spores. I første Akt ytrer det sig som Skælmeri, som Bondevittighed, som overgivent Drankerlune; men fra det Øjeblik af, da Jeppe i anden Akt vaagner som Baron, faar hans stakkels Hoved saadanne teoretiske og praktiske Opgaver at løse, at al dets medfødte Skarpsindighed udæskes og tages i Beslag. Under overordenlige Forhold udvikles som bekendt overordenlige Kræfter, og intet er her morsommere end at se, hvorledes denne

stakkels uslebne Forstand, hvem pludselig Kæmpeproblemer bliver forelagte, tumler med disse efter bedste Evne og fægter med sin sunde, men utilstrækkelige Logik mod alle disse Vanskeligheder, som en David imod en Goliath. Det er jo nemlig intet ringere end de højeste oversanselige Opgaver, som lægges for Jeppe. Det er Spørgsmaalet om Jeg og Ikke-Jeg. Er alt dette, han ser, en udvortes Virkelighed, eller er det et Billede af hans Fantasi? »Drømmer jeg, eller er jeg vaagen?« spørger han. Denne Knude, som det er umuligt at løse ved Grundsætninger og Beviser, naar den umiddelbare Sans er bleven vaklende og ikke kan hugge den over, denne Knude er det, han forsøger paa at trævle op. Han véd ikke, at hans Tankegang bestandig bevæger sig i en Kres og ikke kan komme af Pletten: han føler paa sin Tand, han kniber i sin Arm for at faa Vished, og glemmer, at ogsaa Fornemmeisen kan være indbildt og drømt. — Drømmer jeg, eller er jeg vaagen? Er jeg levende eller død? »Er det Jeg, eller er det ikke Jeg?« Disse er Spørgsmaalene; han kommer som en dygtig Tænker saa vidt, at han tvivler, om han virkelig er sig selv. Denne er den mest skrigende, videstgaaende og derfor mest komiske Modsigelse af alle; her er Modsigelsen, paa hvilken det komiske beror, spændt saa stærkt, som den kan spændes uden at blive til Vanviddets egen. Jeppe staar her paa Afsindets Rand, ligesom den Stundesløse, hvor han udraaber: »Jeg er Alexander Magnus.« Situationen er derfor her en uudtømmelig Kilde til Latter. Hvormegen Snildhed Jeppe end udvikler, hvor sundt han end tænker, det lykkes ham dog ikke at tilintetgøre, men kun efterhaanden at fjerne Tvivlen. Men den lader ham ikke Ro, næste Dag vender den i skærpet Form tilbage. Nedtaget af Galgen maa Jeppe opkaste sig det Spørgsmaal, om han er levende eller død, om han er et Menneske eller et Spøgelse, en Aand, en Genganger? Han kan ikke faa det i sit Hoved, at han er levende endnu, han er uimodtagelig for Dommerens Tankegøgl, og han kan til Slutning kun berolige sig med den snilde Gisning, at »maaskee, naar man henger levende Folk op, saa døer de, men naar man henger døde Folk, saa lever de op igien«. Han har en Trang til idetmindste formelt at bringe Orden i sine Begreber. Ordenen er kun saa som saa, men Trangen dertil gjør hans Hoved Ære.

Anden Akt er en overjordisk Komedie, vi ser i den, hvorledes Jeppe vil bære sig ad efter sin Død; fjerde Akt er et Sørgespil, i hvilket vi lære, med hvilke Tanker han vil forlade Livet. I dette Stykkes bagvendte Verden kommer Opstandelsen først og Døden bagefter. Jeppe har al Grund til at antage sig for død, for uretfærdigt myrdet. Skulde noget imidlertid bringe os til at tilgive Baronen hans utilgivelige Barbari, da skulde det være den Kundskab, det meddeler os om Maaden, paa hvilken Jeppe vil dø. Han er ikke modig overfor Nille og var i sin Ungdom ikke modig før Slaget; men han er ikke bange for Døden, han har ikke Livet at takke for saa meget. Vant som han er til at give Afkald, resignerer han ogsaa let overfor Dødstanken. I første Øjeblik synker han paa Knæ under den, saa rejser han sig med en Bøn til Dommeren. Denne Gang er det ikke »Davids Psaltkar«, han tyer til, som da han havde Døden for Øje som Mulighed. Nu da den er ham vis, falder den vedtagne Fromhed bort af sig selv, Brændevinsflasken træder istedenfor Psalmebogen som den eneste prøvede og paalidelige Trøster; hans Tanke bliver ved Jorden. Og da saa de tre Snapse er drukne, da han erfarer, at der er ingen Pardon, og at Dommen alt er

fuldbyrdet, vender han sig med en Kærlighed, der har overlevet Fromheden og var stærkere end den, i sit stille Sind til sin hele jordiske Kres, siger Farvel og »Tak for godt Compagnie« til sine Børn, sin brogede Hest, sin tro Hund og alle sine Kreaturer.

Saaledes fremstiller da Stykket under de mest burleske Løjer en sammensat og tillige typisk Karakter og et helt Menneskeliv fra Vuggen til Graven.

Resultatet er altsaa dette: den klassiske Aand, hvilken Holberg forefinder som herskende i Europa, en Aand, der er hans Tids, men ikke hans Folks (hvorfor han ingen Skole stifter), passer mærkværdigt for hans Personlighed med dens Hang til Forstand og Forstandsvid, dens digteriske Kraft paa det satiriske og komiske Omraade alene, dens Evne til Tankebevægelse uden Flugt — men med den sunde Sanses stadige Ligevægt — og med dens Tilbøjelighed til Fornuftreligion og Fornuftmoral. Den forsyner ham i Versekunst, Satire og komisk Heltepoesi, i Skuespildigtning, Historieskrivning og Visdomslære med en hel Række færdige Aandsformer, Fantasiformer, Tankeformer, Skriftformer, i hvilke det falder ham let og naturligt at udmønte sit ejendommelige Væsen. Men hvor han naaer højst, der har han med Geniets Myndighed og Kraft — uden selv ret at føle eller vide det — sprængt den klassiske Aandsform, forstaaet og fremstilt Menneskenaturen, ikke udskelnende dette eller hint, men med fuld Fantasi, som Shakespeare gør det, og i saa Fald er det, at han overtræffer sit store, romanske Forbillede, Molière.

V • Selviagttagelse • Selvskildring • Selvmaskering • Selvkarikeren • Jean de France og Erasmus Montanus • Forhold til Kvinden • Jomfru Stoud • Kvindens Talsmand • Holbergs Geniblik • Kloge Fortolkere • Holberg og Rousseau • Skildrer danske og norske Forhold • Rangvæsenet • Undervisningsvæsenet • Lægevæsenet • Holbergs Læger • Bonden • Politiseren • Benytten af Litteraturen • Plautus, Italienerne, Molière • Molière og Holberg • Laan i Ulysses • Ulysses • Uendeligheden i Ulysses • Shakespeareske Stykker • Laan i Montanus • Situationen i Montanus • Ny og gammel Daarskab • Montanus altid og overalt

Skønt Holberg i sit Levned taler, som om han pludselig midt i Aaret 1722 »fik i Sinde« at skrive Komedier, tyder dog baade Fortalen til den samlede *Paars* fra 1720 og til Skemtedigtene fra Januar 1722 paa, at han har syslet med Tanken om at skrive »moralske Comoedier«; thi han forsvarer dem, der skriver slige, i samme Aandedrag som sig selv.

Vi har allerede bemærket den rivende Hast, med hvilken han nu i ikke tre Aar skriver over en Snes Stykker af sine Skuespils første Hold.

Hvilke Kilder tyede han til under denne uhyre og den senere, roligere Kunstfrembringen?

Der gives efter Sagens Natur kun tre: den indre Iagttagelse, Iagttagelsen af Omverdenen, og den trykte Literatur.

Det er klart, at de to første Kilder ikke blot fuldstændiggør, men forudsætter hinanden og det særlig for den komiske Digter. Vi forstaar de Andre gennem os selv og os selv igennem de Andre. Vi finder i os selv hvad de Andre skjuler for os og opdager hos de Andre, hvad vi skjuler for os selv. Hertil kommer saa endelig[89] det gennem Bøger Tilegnede.

Hvad nu den første Kilde angaar, den indre Iagttagelse, der fører til Selvskildring, en Kilde, der for mange moderne Digteres Vedkommende strømmer saa rigeligt, at man bestandig genfinder dem selv i deres Æmner og deres Helte, saa synes denne Kilde at maatte nyde særlig sparsomt her. Holberg staar saa fuldkomment over og udenfor sit dramatiske Livsværk; hans Galleri er et Galleri af Narre, af ubetydelige eller indbildske Tosser, over hvis Laster og Fagter man ler.

Imidlertid har han jo kun gennem sig selv forstaaet dem. Og det er paafaldende, hvor tidligt han fremhæver, at han først og fremmest selv er sin Satires Genstand. Hvor han i sine *Skiemtedigte* hævder, at han »skyder udi Flæng«, ikke sigter paa nogen bestemt Person, gør han en Undtagelse med sig selv: det eneste Væsen, over hvilket han satiriserer personligt, det er hans eget Jeg:

Saa tidt jeg *Tempo* seer, jeg med mig selv *raillerer.*

Og med en overlegen Aands dybe Beskedenhed aflægger han i Fortalen til disse Digte Tilstaaelsen:

89 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

»Jeg finder hos mig selv mange Feyl, og de Dyder, man tillegger mig, lidet solide. Jeg lever indgetogent og regulier, fordi jeg kand ikke leve vellystig, ligesom den, der aldrig spillede, fordi han aldrig havde Penge. Jeg drikker ikkun Vand, fordi jeg taaler ikke at drikke Viin. Jeg philosopherer, naar jeg haver liden Helbrede; er kied af Verden, naar hun er kied af mig: saa at min Philosophie og mine Dyder ingensteds have hiemme. *Jeg finder der imod hos mig adskillige solide Feyl, som man kunde giøre smukke Comedier over.«*

Det er Ord, som antyder, at hvor store Vanskeligheder end den betydelige Tidsafstand og Tarveligheden af vor Kundskab til Holbergs Liv og Levned lægger i Vejen for en Tilbageførelse af hans Aandsfrembringelser til hans Personlighed — saa er denne Vej dog ikke spærret.

Enhver Kender af Holbergs *Breve til en berømt Mand* har bemærket, at selvoplevede Smaatræk gaar igen i hans Skrifter. Naar i *Peder Paars* en af Personerne fortæller, hvorledes han som uskyldig Vejfarende nær var bleven sat fast af en Fændrik, blot fordi han gik tilfods i sit eget Fædreland uden Pas, saa sigter dette til en Begivenhed, der var hændt Holberg selv; naar Troels i *Barselstuen* i sin Spøgelseangst læser en Bordbøn istedenfor et Fadervor, saa er dette en Erindring fra Holbergs Barndom o.s.v. Men ogsaa for hele Karakterer i Lystspillene maa det humoristiske Udgangspunkt søges hos Digteren selv.

Det Eksempel, der først frembyder sig, er naturligvis Philemons.

Da Shakespeare afsluttede sit Digterliv, fordi hans Fantasi længtes efter Hvile, skrev han *Stormen* og afbildede sig selv og sin Genius i Skikkelse af Prospero og Ariel, af den mægtige Magus, der er Elementernes og Aandernes Herre, og den urolige, legende, lynsnare, altformaaende Luftaand, der higer og brænder efter at blive udløst af sin Tjeneste, og som endnu paa Tjenestens sidste Dag smægter efter Frihed og jubler imod den. Da Holberg havde naaet Højdepunktet af sin Bane, saa' han sig tilbage og skrev *Det lykkelige Skibbrud;* han gjorde, som man plejer at gøre, naar man bygger: han satte Kransen paa Huset, førend Taget var færdigt og Arbejdet endt. Han optræder ikke som en mægtig Aandebesværger, han nøjes med den sanddru Satirikers og Moralists beskedne Rolle. Han selv vil ingen anden Hvile og Fred have end den: som Skribent at kunne leve i Ro for Dumrianers og Kæltringers Plagerier; den eneste Frihed, hans Genius forlanger, er Albufrihed. Philemon er ung og hed, forøvrigt uegennyttig, opofrende, højtbegavet, Lastens Beskæmmer, Dydens Mønster og Sandhedens Martyr. Det er næsten for meget af det gode. Rundt omkring ham, for Skranken med ham, et Kor af Narre og Tosser af begge Køn, der vil have ham dømt, fordi de paastaar, at han har sigtet til dem i sine Skrifter, og som slutter, at han maa have sigtet, siden han har ramt. Ligeoverfor ham Rosiflengius, det vil sige Kryberi, smudsig Begærlighed efter Penge, lav Nederdrægtighed. Det er næsten for meget af det slette. Punkt for Punkt, Træk for Træk, ved Hjælp af Gentagelser, af overflødige Eksempler, af oplysende Scener som den med Oldfux og den med den fulde Mand den omstændeligste, bredeste Udmalen af Modsætningen mellem Rosiflengius' og Philemons Karakter og Færd, til Ære for den sidste. Det er som en Sang, der synges helt ud gennem alle Versene, fordi Tilhøreren er dum og ude af Stand

til at forstaa en halvkvædet Vise. Skikkelsen bliver saa overrost, at den af lutter Fejlfrihed mangler Liv.

Langt virkningsfuldere er det i Komedierne, naar Holberg legemliggør sig som Henrik, ingensteds virkningsfuldere end i *Mascarade,* dette Stykke, som han i 1724 skrev samtidigt med at den Forordning forberedtes, der forbød Maskerader. Holberg har her selv trukket i Liberiet for tilgavns at ruske i de gamle Parykker, og saaledes kostymeret sender han i Stykkets Hovedscene — der drejer sig om Henriks Forsvar for Maskerader og har Form af en Retsstrid mellem Alderdom og Ungdom, som Overgivenheden vinder for de Unge — Bevisgrunde af højst forskellig Styrke i Ilden. Som Skolastikerne, der satte en Ære i at kunne hitte bestandig ny, bestandig flere Grunde og Beviser for den Sag, de førte, og som Erasmus Montanus, der har gaaet i Skole hos dem, skyer Henrik hverken Spidsfindigheder eller forbløffende Paastande; men da han er Broder til Jacob Berg lige saa vel som til Erasmus Montanus, er hans Lune gennemgaaende grundet paa den sunde Sans; det er den rene Forstand, som i hans Kamp mod Gammelmandsgnavenheden slaar om sig med Vittigheder til Højre og Venstre, og kun nu og da giver den frie Lystighed i ham sig til at synge en Dityrambe, som naar han i et kritisk Øjeblik fremfører til sin Undskyldning, at Karlen fra Frankfurt, der forførte ham, »spiller stærkt paa Instrumenter«. Er hans Indvendinger noget for dybe og for fine, ligger det i, at han har Holberg selv til Sufflør. Lad os høre Suffløren! Han siger saaledes: Mennesket gennemgaar som Naturbarn adskillige Naturbørnesygdomme, Hang til Nattelystighed, Dans o.s.v.; raser Ungdommen ikke ud, gør den Alderdommen balstyrig; er Alderdommen rolig, saa er det, fordi den har raset ud. Ærbarheden er ganske vist al Ære værd, og vi er rede til at vise den al mulig Respekt; Ulykken er, at vi aldrig har truffet den — hos Magdelone er den Fornøjelsessygens Maske, hos Jeronimus Uformuenhedens Uniform. Hvor bor Dyden? Paa gamle Folks Tunger. Men Glæden er en Virkelighed, hvor flygtig den end er; den henriver til Lystighed, til Maskespil, til Dans, vender op og ned paa Alt, gør Nat til Dag og Tjeneren til sin Herres Lige; den er moralsk, den er ædelmodig, den er gavnlig, den er sund, den er nødvendig; thi Ungdom er en Sag, som gør visse Fejl til en Nødvendighed, og Alderdommen et Væsen, som gør visse Nødvendigheder til Dyd. —

Dog, det er for at genfinde Holberg i den digtede Skikkelse ikke nødvendigt at indskrænke sig til Figurer, han bruger som Talerør, vi kan eksempelvis tage de to værste Narre, der i *Den danske Skueplads* repræsenterer den yngre Slægt: Jean de France og Erasmus Montanus.

Naturligvis ligger den idiotiske Gæk Hans Frandsen som saadan Holbergs Personlighed saare fjærnt. Men det er allerede paafaldende, at medens Komedien udmunder i denne Moral:

Mig sjæles, Naboe, at det er herefter mere sikker,
Vi gifter tilig Sønner her, end dem af Landet skikker ....
See andre Nationer an, hvor Ungdom bliver hiemme;
Her eene strax af Landet man skal ud for Dansk at glemme,

saa havde Holbergs eget Liv ingenlunde svaret til Moralen. Han var rejst ud, saasnart han blot havde havt den knappeste Rejseskilling samlet, havde

ingenlunde tænkt paa at gifte sig tidligt og ingen Rejselyst ofret derfor. Og hvad mere er, han siger selv, at han, hver Gang han kom hjem fra en Udenlandsrejse, halvvejs havde glemt sit Modersmaal — føjer endda til: »thi man kand let glemme det, som man aldrig har forstaae! tilgavns«. Man huske ogsaa, hvor overfladisk hans Ungdomskundskab havde været til det Franske, og det tilmed, medens han indbildte sig, ja gav sig ud for at være særligt kyndig deri. Man tør i denne Sammenhæng minde om den saa ofte oprippede Anekdot, at han ved sin Ankomst til Paris maatte vandre fra Gade til Gade, da han søgte *Logis,* for det Første fordi han indbildte sig at Udtrykket i denne Mening var fransk, dernæst fordi han udtalte det Lucie, saa man troede, han søgte efter en Pige; og ved denne Lejlighed maatte da han, der ansaa sig for en Mester i det Franske og der i Aaringer havde ernæret sig som Lærer i dette Sprog, af et fransk Kvindemenneskes Mund høre Dommen over sin Sprogfærdighed i disse djærve Ord: »Han taler Fransk som et tysk Hors«. Endnu nogle Maaneder senere, da han vilde købe et Værk af den gamle Historiker Du Chesne udtalte han Navnet saaledes, at man opsøgte en Lukian (Lucien) til ham.

Der er da i Jeans tidlige Udenlandsrejse ligesom i hans Overtro paa sit Fransk et tydeligt Lighedspunkt. Naar Jean i sin fjottede Begejstring for det fremmede »vil bringe Papa til at aflægge sin gamle Spids-Borgerdragt« og indføre nye Moder, saa er Fjottetheden Hans Frandsens, men et Glimt af Begejstringen Holbergs.

Det i Digterens Sjæleliv liggende personlige Udgangspunkt for *Jean de France* falder ganske sammen med Udgangspunktet for *Erasmus Montanus.*

Man kender fra Holbergs Levnedsbeskrivelse hans Ungdomsophold i Christianssand. Han gjaldt for et Vidunder af Lærdom; det hed sig, at han kunde tale Fransk, Italiensk, Polsk, Russisk og Tyrkisk; daglig voksede Antallet af dem, der vilde lære Sprog af ham, saa han fik sin Gæld betalt og kom paa grøn Gren.

Men en slem Streg i hans Regning gør en hollandsk Købmand, der ankommer efter at have spillet Fallit i sit Fædreland og som for en ringe Betaling tilbyder Undervisning i Fransk, hvorpaa Holberg hidtil havde havt Eneret. Det hedder i Levnedsbeskrivelsen: »Da jeg nu hørte, han talte temmelig barbarisk, havde jeg Lyst til straks at binde an med ham«. Der blev da af begge Parters Elever berammet Tid og Sted: »Vi mødtes og fægtede, men skiltes med lige Fordel: jeg skød med fransk-norske Kugler, han svarte med fransk-hollandske, saa jeg tror, der aldrig er holdt værre Hus med det franske Sprog«. De havde, siger Holberg, begge Vanskelighed ved at tale, naar de var ved deres fulde fem; men deres indbyrdes Hidsighed vrævlede dem ind i et langt værre Vildrede, hvorved Sprogbummerternes Antal tog betydelig til.

Man har her øjensynligt noget af Hovedsituationen i *Erasmus Montanus:* de uvidende Elever som Vidner til og Dommere over Ordstriden, i hvilken der paa det fremmede Sprog spørges *Goddag* og svares *Økseskaft.*

Atter ligger det nær at betone Afstanden mellem Holberg og den drengeagtigt trættekære, rethaveriske Erasmus Montanus. Men man agte paa, hvad han

selv fortæller om netop dette Ungdomsophold i Christianssand. Han havde faaet fat i en lille Bog, hvori en unævnt Forfatter med 60 Beviser godtgjorde den Paastand, at Kvinderne ikke er Mennesker. Det har enten været et af de sædvanlige skolastiske Indlæg i Spørgsmaalet om Kvinderettighederne, eller, som man har ment, et 1575 i Leipzig udkommet Skrift, hvis Hensigt var at latterliggøre en vis Art Bibelfortolkning ved at vise, at man med de nye Fortolkningsmetoder kunde godtgøre Alt. Dets Indhold var Bevisgrunde af den Art, som vi genfinder i Hans Mikkelsens Epistel foran Holbergs femte Satire. Dette Fjas morede Holberg, som var meget for alt Nyt: »Altsaa, som jeg kom lige fra at have læst det, og jeg havde Alting i frisk Minde, udspredte jeg dette Kætteri rundt om i Byen, først ganske sagtmodigt for at forslaa Tiden, siden ikke ulidenskabeligt, alt eftersom Modsigernes Nidkærhed tog til.«

Det lader sig vel næppe nægte, at der i dette Rethaveri til Bedste for en i Kaadhed udslynget og kun i Spøg forsvarlig Paastand er et Glimt af noget Montanus'sk, især da dette selvfølgelig var lige saa langt fra at være Holbergs virkelige Mening om Kvinderne som Montanus' Paastand, at man har Lov til at slaa sine gamle Forældre, er fra at være hans. Og der er noget i Situationen, som minder om Rasmus Bergs overfor Moderen og Degnen, da det tilsidst gik saa vidt, at en Tjenestepige paa Gaden pegede paa Holberg og sagde: »Der gaar han, som siger, at vi ikke kan komme i Paradis.«

Paa dette Punkt aabner sig imidlertid et nyt Spørgsmaal, berørende Holbergs personlige Liv i Sammenhæng med hans Digtning, nemlig Spørgsmaalet om hans Forhold til Kvinden. I Almindelighed udtrykkes det paa den Maade, at man spørger, om han nogensinde har elsket eller dog været forelsket. Udgangspunktet for Besvarelsen har i Reglen været den tørre og matte Farve, der ligger over Kærlighedsscenerne i hans Skuespil, det Vedtægtsmæssige og Upersonlige i det erotiske Forholds Behandling. Paafaldende er det først og fremmest, at endog den Understrøm af frisk og ungdommelig Sanselighed, som altid findes hos de gamle latinske Komediers Elskere og Elskerinder, fuldstændig fattes. Paafaldende er dernæst den dogmatiske Maade, paa hvilken Kærlighedsfølelsen er taget som noget ganske Usammensat og aldrig, som hos Molière saa tit, parret med modstridende Lidenskaber. Paafaldende har det endelig[90] været for enhver Iagttager, hvor ganske Holbergs unge Kvindeskikkelser, endog naar de er vakrest, er blottede for Ynde. Selv en Monrad, der næppe formaar at føre Pennen, giver, som vi saa', et mere indtagende Billede end han. Det ser ud, som havde han aldeles ingen personlige Erfaringer havt at tage til, som havde han aldrig selv følt det unge Hjærtes overstrømmende Ømhed, den tidlige Ungdoms erotiske Begejstring og erotiske Skuffelser, Angsten for at forsmaas, Henrykkelsen ved at tro eller vide sig elsket. Hvor han efter Molières Mønster vil fremstille Skinsygens Kvaler, gaar han rent mekanisk tilværks og bliver plump eller grotesk.

Det finere Kvindelige findes ikke hos hans Kvinder, end mindre det dæmonisk Kvindelige, der havde kunnet give den Vægelsindede en Gratie og forklare hendes Væsen. De blandt hans Kvinder, der er elskværdigst og betydeligst, som den kønne, unge, vittigt forstandige Barselkone eller den fintfølende

90 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Pernille, der som Frøken vil vedblive at betragte sit forrige til Tyende nedsatte Herskab som sin Søster — mangler dog Ynde og er uden al Erotik. Holberg tager netop overfor dem Ægteskabet saa udvortes som en Forsørgelse, at han giver denne nydelige Barselkone sin dummeste gamle Jeronimus til Mand og denne sin fineste Pernille sin afskyeligste gamle Jeronimus til Ægtefælle endda som en Art Løn for hendes Troskab og Bravhed. Undertiden som i *Uden Hoved og Hale* er Kærlighedsforholdet saa grovt behandlet, at den kvindelige Genstand skifter med Elskerens Trosbekendelse: saasnart Leander bliver hellig, ophører han at elske Eleonore og lover sig bort til Gunilds Datter; da han ser, han er bedragen, vender han tilbage til sin første Kæreste igen.

At Sligt ikke tyder paa nogen rig erotisk Erfaring, er utvivlsomt. Som bekendt forekommer blandt Holbergs egne Udtalelser ikke det Ringeste om nogen lykkelig eller ulykkelig Kærlighed, kun siger han med en djærvere Vending end Skik og Brug nu tilsteder, at han i den Alder, hvori han egnede sig til Giftermaal, ikke kunde ernære en Kone, og nu, da han kan det, ikke mere egner sig dertil.

Man har da med ikke ringe Spidsfindighed søgt Vidnesbyrd om en Ungdomskærlighed i hans Skrifter. Man har anført disse Linjer af Fjerde Satires Slutning:

Jeg eengang Lyst bekom at see i Tærning-Bog
Jeg vilde, arme Giek, for Tiden være klog,
Jeg vilde deraf see i Ægteskab min Lykke,
Men traf i Bogen paa et meget hesligt Stykke.

Man har i disse Ord fundet Antydning »af en oplevet poetisk [!] Situation, der mod Forventning fik en højst ubehagelig, prosaisk Opløsning«. (C. W. Smith: Om *Holbergs Levned.*) Men kun ved at udrives af al Sammenhæng og opfattes symbolsk kan Versene tyde paa sligt. Holberg taler her slet ikke i sit eget Navn, og Meningen er den ganske bogstavelige, at den Talende har slaaet op i en Varselbog og der har fundet afskrækkende Vers. De citeres endog og lyder:

Du meener, at du faaer en Jomfru og en Dame,
Men vogt dig for et Dyr, som hedder Maren Amme.

Det andet Sted, hvori man, om muligt endnu mere barokt, har fundet en Tilstaaelse, er Henriks Ord i *Den ellevte Junii:* »Ej Snak, en ung Person paa 22 Aar skulde ingen Kiærlighed føle«, idet man har gjort opmærksom paa den Omstændighed, at Tallet minder om Holbergs egen Alder, dengang han var i Christianssand, det eneste Sted, hvor han giver tilkende, at han har bevæget sig mellem Damer. (L. Daae: *Optegnelser til Holbergs Biografi.)* Man synes ikke at have agtet paa den Betydning, Ordet *Kærlighed* har paa det anførte Sted sidst i Stykkets første Akt: den lavest mulige. At Holberg, hvor Talen er om Studenstrups sandsynlige Forlibelse i Paradisværtens Lucretia, skulde have indført Erindringen om en Ungdomskærlighed, han i saa høj Grad holdt i Ære,

at han ellers aldrig nævner den, er det ubetinget urimeligt at antage. Noget Paalideligt lader sig efter Sagens Natur ikke fastslaa. Men et Fingerpeg findes dog — som Daae har paavist — etsteds, ikke ved hvad Holberg siger, men ved hvad han fortier.

Netop det Sted, vi gik ud fra, hvor han fortæller om den Forargelse, hans Paradoks om Kvindekønnet afstedkom i Christianssand, er her af Interesse[91]. Han skriver: »Ivrigst mod denne Sætning var den nys afdøde Biskops[92] Sønner dér i Byen, og da de havde en ualmindelig smuk Søster hjemme, som de fandt ganske særdeles værdig til at anses for et Menneske, saa stred de som for Hus og Hjem.«

Hvad Holberg her fortier, er at denne Strid fandt Sted i hans eget Hjem i Christianssand, idet Biskoppens Sønner var hans Fættere, i hvis gæstfri Hus han boede, samt at den unge Pige[93] *haud vulgaris formæ, civitate humana dignissima* var hans egen kødelige Kusine, hvem han daglig saa' og omgikkes. Da nu desuden det Sagn bestandig har holdt sig, at Holberg i sin Ungdom i Christianssand har været forelsket, da fremdeles den af Sagnet urigtigt udpegede Genstand, Jens Bircherods Datter (dengang kun elleveaarig) var en Bispedatter ligesom Jomfru Stoud, og da Holberg endelig[94] med en ganske enestaaende Varme dvæler ved sine Christianssandske Minder, idet han siger: »De unge Damer der i Byen forekom mig at kunne hævde den første Rang mellem det ganske Norges Jomfruer saavel i Henseende til Dannelse og god Tone som ved fint Væsen og Aandens Evner« — saa ligger den Antagelse yderst nær, at hans »ualmindelig smukke« Kusine har havt en Hovedlod i denne Ros.

Han har da heller ikke længe nænnet at fraskrive hende Borgerretten som Menneske. Han opgav jo — modsat Erasmus Montanus, der rigtignok havde Ret — hurtigt sin Paastand, blev senere i Christianssand en bestandig Lovtaler over det smukke Køn og spredte ikke blot saaledes lykkeligt Stormen imod sig, men det faldt ham, som han selv fortæller, ovenikøbet, da han forstod nogen Musik »ikke vanskeligt at blive gode Venner endog med de fornemste Jomfruer der paa Stedet«.

---

91 Se nærmere om opholdet i Kristiansand hos Holberg selv (*»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 39 ff.) og i F.J. Billeskov Jansen's kommentar i *»Ludvig Holbergs Memoirer«*, 2' udgave, Schønberg, København 1963, s. 265 f.

92 Ludvig Munthe Stoud, se slægtstavlen s. 163 og biografisk artikel s. 166. Ludvig Munthe Stoud var først gift med Maren May med hvem han fik Cathrine Munthe Stoud og Otto Stoud med; efter Maren May's død i 1677 giftede Ludvig Munthe Stoud sig med Sophie von Angel som han fik seks børn med, bl.a. Sophia Stoud (f. 1686). Det er formentlig Sophia der er 'den unge Pige'; Hun blev i 1707 gift med lægen Christopher de Hemmer og slog sig øjensynlig ned i Ribe.

93 En ældre kusine var Cathrine Munthe Stoud (f. 1676), se slægtstavlen s. 164. Hun blev gift med Lauritz Luja (Lars Luja), der blev professor i filosofi i Odense, se biografisk artikel s. 167. Om Holberg nogensinde har truffet Cathrine Munthe Stoud eller Lauritz Luja vides ikke. Se også s. 158.

94 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Lidenskabelig har imidlertid Følelsen næppe været og Betydning for Holbergs Liv og Digtning har den ikke havt. Men det være som det vil — hvad enten Holberg i sin Ungdom har ydet en enkelt Kvinde en varmere Hyldest eller ikke, saa meget er vist, at han hele sit Liv igennem vedblev rent forstandsmæssigt, som hans Væsen medførte det, at være en haardnakket og vidtgaaende Talsmand for det kvindelige Køn.

Allerede i *Peder Paars* (Tredje Bogs første Sang) hævder han i spøgende Tone Hyppigheden af Kvindens aandelige Overlegenhed over Manden og Urimeligheden af hendes Udelukkelse fra Bestillinger og Sysselsættelser; i *Zille Hans Datters Forsvars-Skrift for Quinde-Kiønnet* hæver han sig til et helt moderne Standpunkt.

Hvo Vingerne paa Fuglen skiær,
Ubillig Fuglen laster,
Og, hvi han ikke flyver meer,
Forgiæves forekaster.
Et Træ tit har kun Grene, Bark,
Men vil ey frugtbar blive;
Hvis det var sat paa anden Mark,
Det vilde Frugter give.

Han fordrer Kvinden fuldt sideordnet med Manden, og det med en Følgestrenghed ud fra Forudsætninger, han betragter som givne, der endog gaar ud over Datidens Kvindefrigøreres, som i Almindelighed indrømmede en Gradsforskel mellem Mandens og Kvindens aandelige Anlæg. Efter Holberg er Kønnene af Naturen ens udstyrede, og Forskellen beror udelukkende paa Opdragelsen og Samfundets hele Ordning, der har trængt Kvinden ud af den Stilling, som tilkom hende.

Holberg var jo ingen Fysiolog, men en Rationalist, og man kan ikke vente hos ham at finde nogen naturvidenskabelig Drøftelse af Kønsforskellens Betydning. Men hans Anskuelse er utvivlsom. Hvor han i *Natur- og Folkeret* nødes til at tage Hensyn til de teologiske Indvendinger, skriver han:

»Nu følger at efterse, hvoraf Manden haver bekommet Herredømmet over sin Hustru, og hvorvidt det strækker sig. Saadant Herredømme kommer alene af Guds Indstiftelse (1 Mos. 3.16), hvor Kvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig .... hvorudover de fare meget vildt, som paastaae, at saadant Herredømme kommer af Naturen«.

Med et dybt Buk gaar han saaledes de teologiske Bevisgrunde forbi og holder sig til Kvindekønnets naturlige Ligeberettigelse. (Se iøvrigt hans Levned, Epistlerne 199 og 518, i Heltindehistorierne Sammenligningen Zenobia og Catharina Alexievna og Stederne i Niels Klim).

En Følelsessag er dette for Holberg ingenlunde. Det var visselig heller ikke Indtrykket af danske Kvinders høje Aandsevner, som her ledede ham. Den Morskab, han havde af Dameselskab, har intet at gøre med hans Agtelse for Kvindens Aandsgaver; denne Morskab var ham kun en Adspredelse; thi han

forklarer den selv af, at »der forefalder Intet uden jævn Snak, som ingen Meditation behøver«; des større Anerkendelse fortjener Holbergs Standpunkt, des mere hensynsløs Beundring aftvinger hans Geniblik. Ikke som en Elsker af Kvindekønnet, ikke heller fordi han havde en enkelt Kvinde meget at takke for, ikke ad en kritikløs Begejstrings Vej; med Blik for det menneskelige, ikke for det kvindeligste i Kvinden, har Holberg, fordi hans Væsen var en genial Forstand, forudset og forfægtet den største og skæbnesvangreste Samfundsomvæltning, som den fjærne Fremtid har i sit Skød.

Hvor stort dette er, det føler man ret, naar man betænker, at hans Grundanskuelse har ligget halvandethundrede Aar hen i dansk Literatur, inden den for Alvor genoptoges.

Heiberg taler 1830 om de Tilfælde, hvor Holberg »satiriserer over Menneskehedens store Interesser uden at have fattet disse i deres Idé« og henregner hertil »hans Paradokser om Fruentimmernes Rettigheder«. Dietrichson skriver 1860, at Zille Hansdotters Indlæg bør opfattes som »en Satire paa Kvindelærdom og en Parodi paa Forsvarsskrifterne derfor«. Dette er allerede højst betegnende (om end næsten utroligt) som Bevis paa, hvorledes man i den Aarrække, der gaar umiddelbart forud for vor Tid, i Danmark og Norge læste sine indskrænkede Yndlingsmeninger ud af alle de store, klassiske Forfattere, selv af dem, der med rene Ord havde haanet netop disse Yndlingsmeninger. Men endnu morsommere i deres Uskyld er dog C. W. Smith's Udtalelser. Han skriver: »At Holberg hører til de Forfattere, der vil have Kvindekønnet emanciperet, er en egen Kuriositet .... Da han som lærd Pebersvend aldrig havde havt Lejlighed til selv at erfare, i hvilken Kres og i hvilke Forhold Kvindens aandelige Rigdom udfolder sig allerskønnest, saa var han kommen paa den Idé, at Piger, naar de havde Hoveder, burde sættes til Studeringer ganske paa samme Maade som Drenge, og at Fruentimmer burde have lige Adgang til de offenlige Embeder med Mandfolk«. Ja man kan, tilføjer Smith, der var stolt af at kaldes Holbergianer og indbildte sig at være det, i Holbergs videnskabelige Skrifter finde Beviser for »at det virkelig var hans alvorlige Mening«. Man behøver ikke at gaa til hans videnskabelige Skrifter for at se det. Alene Zille Hans Dotters Forsvarsskrift indeholder ethvert Forsvar og Angreb, som Stuart Mill i vort Aarhundrede har fremført, og indtager ganske det Mill'ske Standpunkt.

Er det da end ikke muligt, nøjagtigt at erfare, hvad Selviagttagelse har lært Holberg om Forholdet mellem Mand og Kvinde, saa er det dog ikke vanskeligt at se, hvorledes hans personlige Iagttagelse i Forening med hans Studier har lagt Grunden til hans høje Værdsættelse af det andet Køn, og hvorledes hans aandelige Beskaffenhed og Holdning bringer ham til netop at behandle Kvinden som han gør det.

Allerede naar man agter paa hans Skildring af de unge Borgerdøtre i Bergen, der med deres »særdeles Modestie i Omgængelse med Mænd,« ikke gav Mændene det ringeste efter i Dygtighed og Forstand, skimter man Leonora-Skikkelsen. Disse unge Kvinder satte ingen Pris paa Galanteri. Holberg lider dette Træk hos dem; thi heller ikke han sætter Pris derpaa. Intet kunde ligge ham med hans uromantiske Naturel fjernere end Ridderlighedsforholdet til

Kvinden med dets hele Følge af galante Sæder og Talemaader. Han finder i Galanteriet en Fornærmelse mod Kvinden, forsaavidt det i sit Tegnsprog erklærer hende for et skrøbeligt og betydningsløst Væsen; ja han dadler en Mand, der, da han i Selskab havde listet sig til at kysse en Dame og faaet et Ørefigen til Svar, trykkede den Haand, der havde slaaet ham, til sine Læber. Holberg bekender rent ud, at hvis saadant var hændet ham, han da »havde *saluteret* den gode Jomfrue paa samme Maade igien«, det vil sige, havde gengældt Ørefignet, og ikke af Hævngerrighed, men for at vise sin Respekt for Kvinden som Ligemand. Man ser, han ikke skyr nogen Konsekvens. Hans Anskuelse er nøgtern, men urokkelig og følgerigtig: Kvinden er af Naturen lige saa vel begavet som Manden. Han har set ligesaa kloge Kvinder som Mænd, set Kvinder, der var langt klogere end deres Mænd eller Fædre, og har forarget sig saa dybt over deres Afhængighed og nødtvungne Uvidenhed, at han atter og atter kommer tilbage til den Uretfærdighed, som begaas imod dem. I Mønsterstaten Potu *(Niels Klim)* har Kvinderne Adgang til alle de samme Embeder og Stillinger som Mændene; en ung Jomfru har Forsædet i Retten og er berømt for sine vise Domme. Klim studser i første Øjeblik derved, men finder det hurtigt mindre forunderligt i Kraft af en Overvejelse, der øjensynlig er Holbergs eget Udgangspunkt: »Jeg tænkte: Hvad om Byfogdens Kone i *Bergen* sad i Retten istedenfor hendes Mand? . . . Vor Lovkyndighed vilde vinde derved, og Retfærdigheden maaske ikke saa ofte blive slaaet i Ansigtet.« Dog det er saa langt fra, at Holberg ved denne Kvindens Frigørelse vil have hende løsrevet fra hendes naturlige Kald, at han lige omvendt — mer end 20 Aar før Rousseau — optræder som Naturens Talsmand overfor den unaturlige Mode eller Vane, der skilte det spæde Barn fra Moderen. Rahagna beklæder i Potu en Storskatmesters høje Stilling, men ammer ikke desmindre selv sit Barn og afviser en Indsigelse med Ordene: »Tror Du da, at Naturen har givet Kvinderne Bryster alene til Prydelse og ikke til Børnenes Næring?«

Fra dette Holbergs særegne Stade i Opfattelsen baade af Kvindens naturlige Kald og hendes aandige Ret, et Stade, der ligger saa højt over hans Samtids i Norden, falder et nyt og skønnere Lys hen over et Værk som hans *Adskillige Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier.* Det er en mandig Fordomsfriheds og en ren Beundrings Værk. Og det er interessant, at Holberg her i sit Følelsesliv og i sit Øjemed har et Berøringspunkt med det syttende Aarhundredes største Kvinde i Danmark, Leonora Christina, der har efterladt et betydeligt Brudstykke af et lignende Arbejde: *Heltinders Pryd.*

Redegørelsen for Holbergs Forhold til Kvinden førte med Nødvendighed fra Undersøgelsen af Holbergs Selviagttagelse som Grundlag for hans Frembringelser over til Spørgsmaalet, om hvorledes disse bygger paa Iagttagelse af Omverdenen.

For en Snes Aar siden var den Paastand endnu mulig i dansk Bladstil, at Holbergs Komedier var mente som Vittighedsspil, ikke som Virkelighedsskildring. Nutildags er der neppe mere nogen, som tror det. Komedierne ere Virkelighedsbilleder i saa høj Grad, som det var deres Digter muligt at gøre dem til det.

Selvfølgelig er det ikke altid danske Forhold, der har staaet Holberg for Øje; han havde jo indtil sit 25de Aar neppe tilbragt mere end et Aarstid i Danmark (en Maaned i 1702, en halv Snes Maaneder 1703—4 og en Maaned i 1708). Det var først som Huslærer for Gehejmeraad Geddes Sønner og som Student paa Borchs, Kollegium, at han kunde begynde at lære Kjøbenhavn og Provinsialisterne der, Sjælland med dets Bondebefolkning, overhovedet dansk Stadliv og Landliv grundigt at kende. Først fra 1709 kan det danske Familieliv, der i hans Skuespil næsten bestandig er Skildringens Genstand, have aabnet sig for ham. Der kan derfor ikke være Tvivl om at han, selv hvor Scenen foregaar i Kjøbenhavn (endsige i Ebeltoft eller Thisted, hvor han aldrig havde været) hyppigt har tæret paa Barndoms- og Ungdoms-Erindringer fra Norge. Skavlan har med megen Skarpsindighed eftervist saadanne Minder hist og her, endog i det fantastiske *Melampe.* At Holberg aldrig forlagde Scenen til sit Fødeland, beroede øjensynligt paa Forholdet til den Tilskuerkres, for hvilken han nødvendigvis stedligt maatte tillæmpe sine personlige Indtryk, ganske som han tillæmpede Plautus og Molière for den; at han stundom henlægger Scener til fremmede Lande (som *Den politiske Kandestøber* til Hamborg, *Don Ranudo* til Spanien) strider ikke mod dette Princip; det skete i første Tilfælde dels for at formindske Usandsynligheden, dels af Forsigtighed, for at Satiren ikke skulde blive udlagt om indenbys Personer, der ikke var mente; i andet Tilfælde for at Satiren ikke skulde kunne siges rettet mod den indenlandske Stand, der netop var ment.

Men Holbergs Hovedkilde er dog, som enhver Prøvelse viser, danske, særlig kjøbenhavnske Forhold, og her er hans Indsigt, hans Skarpblik forbavsende. Hans Skuespil gengiver med et Camera obscura's Nøjagtighed Ydersiden af det gamle Kjøbenhavn, og han synes at have kendt den hele Middelstand og Almue saa godt, at man formelig undres ved ikke at finde en eneste Repræsentant for de enkelte forbigaaede Klasser, ingen Præst, ikke én Matros fra Nyboder, ingen Søofficer. Hans omfattende Kendskab imponerer, men hvad der især er beundringsværdigt, det er, at han, trods en saa indtrængende Forstaaelse, har formaaet at afvinde alle disse borgerlige og dagligdags Forhold deres komiske Side. Der er i ham en Grundsum af frejdig Lystighed, som løfter alt det narartige eller ulykkelige eller afskyelige ud af det hæsliges og over i det latterliges Kres. Han mister ikke Humøret, hverken af Ærgrelse eller af Medlidenhed; han ler.

For at begynde med det ringeste: det forstaar sig af sig selv, at han ikke blev betagen af den Højtidelighed, hvormed der i Samfundet omkring ham fra de højste Steder af og nedefter helt igennem toges paa det dumme. Ingen Samfundsmagt var vel dummere end Rangvæsenet. Siden den danske Adels Fald var Rangsygen kommen op og blev omhyggelig plejet fra oven af ved den Alvor, med hvilken Rangen blev ordnet og omordnet, under Christian den Femte og Frederik den Fjerde fire Gange i 40 Aar. Ved Rangforordningen af 1671 var der ikke taget Hensyn til Universitetsprofessorer; men da de ansete Medicinere Thomas Bartholin og Wilhelm Worm et Par Aar efter ved et Bryllup maatte vige Fordansen til et Par unge Mænd, der nylig havde hørt Forelæsninger hos dem, indgav de en Ansøgning om Rang. Griffenfeld afslog Ansøgningen. 1679 opnaaede imidlertid Professorerne med Hustruer og Børn

»alle de samme Privilegier, Herligheder og Benaadninger som Kongens egne Betjente og Andre af Adel«. Deres indbyrdes Rang skulde bestemmes ved Tjenestealderen. I Kongebrevets Bevæggrunde anføres, at »Ære og Værdighed bør saa uadskillige Dyden at følge som Skyggen Legemet«. Imidlertid var Sagen ikke hermed i Orden. Der opstod det interessante Spørgsmaal, hvem der skulde have Forrangen, naar en Professor i et af de højere Fakulteter — det teologiske stod højest — havde været kortere Tid i Tjeneste end en af et lavere Fakultets Professorer. Ogsaa dette blev ordnet ved Reskript. Det kan da ikke undre, at man under Christian den Sjette for Rangskatten kunde opbygge Frue Kirkes Taarn, stifte Videnskabernes Akademi o.s.v. I en Indberetning fra den franske Gesandt, de Chamilly, til hans Regering fra Aaret 1728 hedder det — utvivlsomt uden al Ironi —: »Kongen af Danmark har været heldig i et Foretagende, som ikke er lykkedes nogen anden Fyrste i Europa, nemlig at faa alle sine Undersaatters Rang fastsat.«.

Hvor let tager ikke Holberg paa dette vigtige! Han skrev *Den honnette Ambition* derom; han spøger dermed rundt om i sine Skrifter (se f. Eks. Ep. 383).

Naar man fremdeles føler sig hensat i en munter Stemning ved Holbergs Billeder af Studenteruvæsenet, saa glemmer man let over de burleske Figurers Pudsighed den triste Virkelighed, som laa bagved, det sørgelige Opdragelsesvæsen, der afstedkom saadanne Resultater.

Man tænke imidlertid paa den Skoleopdragelse, de Stakler fik! Vi ler af Skolemesterens Uvidenhed i *Julestuen,* af Per Degns i *Montanus;* men man forstaar den, naar man har set Prøver af Tidens Skolebøger. Man læse denne Mundsmag paa Begrebsbestemmelserne i en lille, af en Universitetsprofessor til Skolebrug udarbejdet *Logica* fra det syttende Aarhundrede, som efter al Sandsynlighed endnu i hele den første Tredjedel af det attende var i Brug:

»*Substantia,* et Væsen, er en værendes Ting, som haver Understændighed ved sig selv, og ikke lider, at »det siges mere eller mindre at være til; men opholder Tilfald, udi hvilket adskillige Slavg[95] siges at være disparater — adskillige at ligne — og ikke contrarier — tvertimod hverandre.«

»*Prædicamenter* er den Befattelse paa Notioner (Kiendelser), som ere adskilte hver for sig; men, at de Unge, som lære, kunde fatte den des rettere, sjuntes det godt at hedndrage[96] de øverste *Genera* og Arter for de andre Ting til de logiske Elementers og Begyndelsens Selskab, hvilke der kaldes *Prædicamenta* d. e. synderlige Fremsagn, hos *Ciceronem Attributiones* d. e. Tillæggelser.«

»Et Væsen, som tyndest forekommer, kaldes Aand, hvor heden der høre Engle og Sjæle. Og det, som er tættere, et Legom.«

Det var endda en Skolebog paa Dansk. Og for at lære sligt maa i mange Skoler Drengene staa op om Sommeren Kl. 4, om Vinteren Kl. 5. Kl. 7 Formiddag og Kl. 3 Eftermiddag drives de saa alle i Kirke. De er underkastede et fuldstændigt

95 »Slavg« er hvad der står (også i Uglebogsudgaven).

96 »hedndrage« er hvad der står (også i Uglebogsudgaven), formentlig menes: 'henføre'. Nedenfor bruges et tilsvarende udtryk: 'hvor heden der høre', formentlig i betydningen: 'hvor til hører'.

Prygleherredømme, der er sat i System i en Lovgivning, som bestaar af fire Afdelinger, og hvis første Afdeling hedder *Jus virgarum.* Heri er den hele Rettergangsorden for den umaadelige Banken og Pisken nøje fastsat og ikke mindre Reglerne for Risningen paa de bare Skuldre hver Torsdag Morgen, naar Synderne »staar Skoleret«.

I en Skolefundats fra Frederik den Fjerdes Tid hedder det: »Hvis Nogen *in Gymnasio* findes forsømmelig eller uskikkelig eller og nogen Time forsømmer, da maa den Professor, som hans Flid eller Udyd forfarer, lade sætte hannem paa Vand og Brød . . . efter Forseelsens Beskaffenhed og *Iteration.«* (R. Nyerup: *De latinske Skoler i Danmark og Norge*).

Naar man sætter sig ind i disse Forhold, stemmes man snarere til Medfølelse med de arme Væsener, der var saadanne Undervisningsanstalters Ofre, end til Kritik af deres Indskrænkethed og Pedanteri eller til Forargelse over deres Taabelighed og indbildske Væsen. Og dog var det umuligt paa en mere slaaende Maade, end Holberg har gjort det, gennem denne Undervisnings Resultater at afsløre dens Beskaffenhed — og dog har han af dette Menneskestof uddraget saa lystige og lattervækkende Skikkelser, som sin Skolemester, sin Stygotius, sin Per, sin Rosiflengius, sine Jurister, Filosofer og Læger.

Man dvæle et Øjeblik ved Lægerne. Det er allerede antydet, at Holbergs Fremstilling af Lægestanden er til et vist Punkt Vedtægt: Det er tildels Doktoren fra Maskekomedien og fra Molière, som gaar igen. Holberg selv forsøger (af Forsigtighed) at gøre Skildringen til blot fri Fantasi. Han skriver: »Alle Doctor-Comoedier ere urimelige her i Landet, hvor den Medicinske Nation er et fornemme Folk, der aldeeles ikke er befænget med de Lyder, som findes hos de smaa omløbende Medici paa endeel andre Steder«. (Fortaler til *Comoedier*).

Han mente det ikke, og det er hævet over al Tvivl, at Lægevidenskaben paa hans Tid i Danmark stod meget lavt; i Norge var der saa godt som ingen Læger. I Danmark var den egenlig medicinske Praksis ved et Forbud (af 1672) mod at give indvortes Medikamenter til andre end eksaminerede Læger dem forbeholdt; derimod var den kirurgiske Praksis overladt Bartskærerne (Barbererne), som udgjorde et Lav, dog saaledes, at større og vanskeligere Operationer i Almindelighed besørgedes af omrejsende Operatører, der gjorde Fyldest som »Oculister, Sten- og Bruch-Snidere«.

Hvor stor Uvidenheden var, viser Forordningen af 1672 der bestemmer, at Bartskærerne maa give »Decocta, der af dem bruges mod franzøske Pokker«; den i hin Tid saaledes benævnte Sygdom maa altsaa være bleven betragtet som udvendig, siden dens Behandling overlodes Barbererne, skønt det antoges for nødvendigt at bruge indvendige Midler imod den. Hvorledes Forholdene var ved Hæren, der havde en øverste Feltmedicus, men hvis Læger forøvrigt var Feltskærere, der toges af Bartskærernes Klasse, kan maaske sluttes af en Beretning fra Slutningen af det 17de Aarhundrede om en saaret Anfører, der maatte ride fire Mil, før han kunde komme i Kirurgens Hænder.

Indfandt der sig Farsot, kom der f. Eks. Pest, da forfremmedes alle Barbererne til Læger og ethvert Forbud mod deres Virksomhed faldt bort. Det var saa meget nødvendigere, som Lægerne i hine Tider ikke ansaa sig for moralsk forpligtede til at blive i en af smitsomme Sygdomme angrebet By. Endogsaa Loven fritog dem derfor. I en ikke senere ophævet Forordning af 1619 siges det med rene Ord, og endnu 1666 siger Thomas Bartholin i en latinsk Bog om de Danskes Huslægevæsen udtrykkelig: »Da Lægerne, naar Pest eller andre smitsomme Sygdomme grasserer, ikke er forpligtede til at besøge de Syge . . . foreskriver de en vis Kur og visse Lægemidler, saa at Almuen ogsaa uden Læge kan hjælpe sig selv.« Da i 1710 den ene af Universitetets to medicinske Professorer, Frankenau, flygtede fra Byen ved Pestens Komme, fulgte han kun det Eksempel, der var givet ham af hans Formænd ved lignende Lejligheder (som af Morsianus 1546, af Peter Capitanus 1553, af Ole Worm 1619 og 1637, af Thomas Bartholin 1654). Der fandtes paa Pestens Tid i Kjøbenhavn i alt kun 16 Læger, og deraf blev kun de 5 paa deres Post. De 21 Amtsbarberere gjorde da Tjeneste som »Pestmestre«.

Hvorledes de Syges Selvbehandling, som Bartholin i sin Bog taler om, overhovedet og særlig under disse fortvivlede Forhold kunde være, bliver dobbelt indlysende, naar man betænker, at de trykte Anvisninger, de skulde følge, var givne af Læger, der aldrig selv havde iagttaget, mindre behandlet nogen Pestsyg. Og man var paa dette Tidspunkt, altsaa i Holbergs Ungdom, ikke videre i Indsigt, end at man, af Angst for, at Peststoffet ved Luftskilte skulde indføres i Husene, fordrede, at Vinduerne stedse skulde være lukte i de smalle Gader, i taaget og regnfuldt Vejr og om Natten. Ja en af Datidens flinkeste og modigste Læger, som under Farsoten efter Evne gjorde Nytte, I. G. Bøtticher, henviser, hvor han taler om Pestens Aarsager, til de af Biskop Brochmann angivne seks: Foragt for Guds Ord, Forsømmelighed i Retsplejen, Misbrug af Nadveren o.s.v.

De medicinske Universitetsstudier dreves ved at høre Forelæsninger, disputere og deklamere; Studier ved Sygesengen var ukendte, saa Kundskaben hos dem, der vidste mest, kunde ikke være dyb. Desuden var der en evig Kappestrid mellem Lægerne og Barbererne og atter mellem disse to Klasser i Forening og den Sværm af Kvaksalvere, Landstrygere, omflakkende Markskrigere, kloge Koner og Piger, der oversvømmede Landet, skadede Lægernes Praksis og bragte den hele Stand i Vanry. Skarpretterne havde, paa Grund af deres Færdighed i Menneske-Tranchering, stort Ry som Kirurger og stærkt Tilløb som Læger. Endnu i 1736 anfører Bødlen i Kjøbenhavn Frants Mühlhausen i sin Ansøgning om at maatte praktisere i Lægekunsten, at det »paa alle andre Steder er Skarprettere tilladt«. Intet Under at en samtidig Læge klager: »Mordere er kun forskellige fra disse *Medicastri et Empirici cujuscunque generis* derved, at Morderne dræber Mennesker udenfor Murene *violente modo,* Kvaksalverne indenfor Murene paa en hemmelig Maade.«

Bartholin siger i sin nysnævnte Bog: »Jeg kender intet Sted i Europa, hvor sande Læger i den Grad ringeagtes og Kvaksalvere i den Grad skattes som i Kjøbenhavn«, og Bøtticher skriver 1736 (i en Klage til Magistraten over Kvaksalverne): »Man maa blues ved den Tilstaaelse, at Lægevidenskaben her

til Lands saa yderlig foragtes og har faaet et saa uopretteligt Stød, da den dog, hvis den fremmes, beskyttes og vedbørligen agtes, bør regnes for en af de sikreste Støtter for det offenlige Vel. Det fortjener i Sandhed den lydeligste Paatale, og vidt er det kommet, naar enhver Apoteker, enhver Feltskær, Bader, Skæggeskraber, ja hvad der er det besynderligste og græsseligste, enhver Skarpretter giver sig, med den mest opblæste Stolthed, den taabeligste Selvtillid og tykkeste Uvidenhed, Navn af Læge og paa en lige saa uforskammet som fræk Maade bruger sin Segl paa Lægernes Ager [!], og vandrer knejsende og opblæst over Dyngerne af de ved ham dræbte Lig«. Repliken egner sig mærkværdigt til at anbringes i en Komedie, hvis den da ikke vilde blive kritiseret som usandsynlig. Holberg har visselig ikke lagt nogen Doctor medicinæ noget mere komisk i Munden. (Ingerslev: *Danmarks Læger;* Mansa: *Pesten 1710—11;* Herholdt og Mansa: *Samlinger.)*

Imidlertid er de anførte Træk tilstrækkelige til at vise, hvorledes Holberg, som selv havde den Respekt for Doktorerne, at han aldrig vilde have nogen Læge, har løftet Forhold op i Latterhimlen, som har deres meget nedslaaende Side. Omvendt har han paa dette Omraade, som nu og da paa andre, set Forhold og Personligheder udelukkende fra den komiske Side, der havde fortjent en bedre Medfart. Det beror paa, at skønt han som Personlighed af Grundsætning er al aandløs Vanes ubønhørlige Fjende, kan han i sin Egenskab af Komiker ikke lade være med nu og da at støtte den gamle Vane mod det berettigede nye. Til alle Tider er den komiske Digter for at faa Latteren paa sin Side i høj Grad fristet til at tage den i Øjeblikket raadende Anskuelses Parti; Fremtidssagen er som saadan i Strid med alt vedtaget, urimelig, altsaa halvvejs komisk. De Strenge, paa hvilke dens Talsmænd slaar, giver Fremtidsmusik. Allerede Aristofanes tog derfor det Bestaaende i Forsvar; Holberg gør det til et vist Punkt i *Kandestøberen,* i *Jeppe* o.s.v. Ved en enkelt Lejlighed gør han det ogsaa i sin Skildring af Læger.

Datidens mest bekendte Læge, Johannes de Buchwald, havde fra simpel Barbersvend ved Evner og Studier svunget sig op til Livlæge hos Frederik den Fjerde, Doktor i Medicinen, øverste Feltmedikus og (ved Konkurrence) til Professor ved Kjøbenhavns Universitet, i hvilken Stilling han indlagde sig store Fortjenester af den danske Kirurgi. Det vakte Forargelse ved Universitetet, at en tidligere Barbersvend uden videnskabelig Fordannelse skulde optages som de fine Professorers Embedsbroder. Man saa' mindre paa hans Duelighed end paa hans uslebne Væsen, og sikkert har Professorfruerne ikke mindre end deres Mænd rynket paa Næsen af hele Familien Buchwald; thi den ny Professor havde, medens han endnu var Barbersvend, giftet sig med en fattig Slægtning og var med hende bleven Fader til 12 Børn. Der er ingen Tvivl om, at det er sin Kollega Johannes de Buchwald, hvem Holberg latterliggør som Jens Blok i *Peder Paars* (1ste Bogs femte, 2dens anden og tredje Sang). Man har her, i den Holberg ikke ganske værdige Spot over Doktoren, der ikke kunde Latin, et Udtryk for Universitetsprofessorernes Misstemning.

Til Gengæld har Holberg i Doktorscenerne i *Barselstuen* sat hin Tids hele Lægevæsen et Mindesmærke af høj og uforgængelig Komik, og da Slagsmaalet mellem Jens Blok og Gunild, der er bygget over en Anekdote om Johannes de

Buchwald og en Jordemoder, gaar igen i det saa langt vittigere og lystigere Sammenstød mellem Doktoren, Barberen og Signekællingen i *Barselstuen,* saa kan man ligesom følge, hvorledes det ungdommeligt uretfærdige Vrængbillede af den dygtige Opkomling omdannes til det mesterlige Maleri af den datidige Gennemsnitslæge i dennes hele Komik.

Noget af det sørgeligste i Danmarks Samfundsforhold var Bondens Stilling i hine Dage. da han pintes med Ægter og Hoveri, straffedes af sine Foresatte med at udleveres til Krigstjeneste, i denne plagedes med barbariske Mishandlinger og i Regelen forfaldt. Han kunde af sin Herre behandles ganske som et Stykke Kvæg, sælges eller byttes bort. Han var en Handelsvare; man solgte en Bondekarl for en lukket Vogn. Selv Fremmede rørtes til Medlidenhed. Molesworth[97] skriver: »Saasnart Bonden faar en Rigsdaler, giver han den hastigt ud til Brændevin af Frygt for at Fogden, hvis Slave han er, skal høre om det og tage den fra ham.« Selv om de nyeste Forskninger har Ret, der frikender Frederik den Fjerde fra at have indført Stavnsbaandet, saa beviser de dog kun, at Regeringens Hensigt var en bedre end man hidtil har troet, ikke, at Bonden i Virkeligheden var heldigere stillet. Tvertimod, de viser, hvor dyb hans Afhængighed af Ridefogderne var.

En Samtidig, Provsten Jørgen Sorterup, har i et Skrift *Præstigiæ oeconomiæ ruralis* givet et slaaende Billede af Forholdet mellem Bonden og Fogden. Vi ser her, hvorledes Bønderne for at beholde Forvalterens Yndest maa forrette alt hans Arbejde for ham, fra Pløjning og Harvning indtil Høstarbejde og Købstadsrejser, hvorledes de for intet eller saa godt som intet maa modtage hans Kør og Svin paa Græs, desuden aldrig tør nægte ham hvad han kaster sine Øjne paa, en god Kalv, en fed Gris, en Kylling o.s.v. Sætter Herren en Inspektør til at passe paa Fogden, saa slutter disse blot Forbund, og udsuger Bønderne og bedrager Herremanden med forenede Kræfter. Skal der betales Skatte-, Landgilde- og Laane-Korn, maa man altid regne en fjerde Afgift til, nemlig Fogedkornet. Siden afskriver Fogden saa Husbonden 5 Tønder af 100 for daarligt Maal, skønt han omvendt paa 20 Tønder har afpint Bønderne 5 over Maalet. Ganske andet Maal falder der om Foraaret, naar Bønderne trænger til Sædekorn og maa laane paa Gaarden. Saa faar de det Korn, der er saa slet, at Fogden ikke tror, Købmanden vil købe det, og Tønden stryges tilgavns. Skal det betales tilbage, maa Bonden bringe godt Korn og Topmaal og endda gengælde Fogdens Godhed med en lille Foræring, et Lam, en fed Gaas o.s.v.

Maaden, hvorpaa Udskrivningen ledes eller Landgilden og ubetalte Skatter inddrives hos den, forarmede Bonde, svarer hertil. Det er tydeligt, at disse Forhold i Datiden ikke turde bringes paa Scenen for ramme Alvor. Senere hen, i Aarhundredets Slutning, blev de fremstilte i Samtaleform (Martsfeld: *Forrige Tiders Forvalterkneb)* paa en tør og lidet digterisk, men sanddru Maade. Man faar her et nedslaaende Indtryk af Bondens Plageaanders Grusomhed og Kæltringestreger; men det brænder sig ikke ind i Erindringen, ukunstnerisk

97 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

som det er. Martsfeld har selv følt Harme, men at meddele Læseren sin Indignation har han ikke formaaet.

Holberg skriver derimod *Jeppe paa Bjerget,* lægger den dybeste Fortrolighed med Bondens sørgelige Forhold for Dagen, og bliver hverken begrædelig eller bitter. Intet af det tunge og sørgelige er oversprunget, og hans Skuespil er overgivent som en Fastelavnsleg.

Man tage endelig[98] Æmnet for *Den politiske Kandestøber.*

Med de første Kaffe- og Thehuse (i Kjøbenhavn omtales de fra 1689) kom Aviserne og det politiske Ordskifte i Mode. Værtshusscenerne i de ældste Udkast til *Kandestøberen* og *Gert Westphaler* viser, at Menigmand søgte til Ølstuerne som til en Slags politiske Klubber, og paa Holbergs Tid gennemtrængte overhovedet en levende Interesse for Politik det danske Folk. Da det var aldeles udespærret fra Delagtighed i Statsstyrelsen, fik den politiske Interesse et Afløb i Sysselsættelse med Verdensbegivenhederne og de fremmede Staters indre Forhold. End ikke Landbefolkningen, hvis sunde Fornuft Holberg roser paa Byernes Bekostning, holdt sig fri for denne Art Politiseren. Kældersvenden i en Landkro underholdt ham med den østerlandske Politik.

Vi Nutidsmennesker har vanskeligt ved ganske uden Medfølelse at betragte disse Udannede, i hvem der ubevidst rørte sig en Følelse af Samhørighed med det store Hele, af Fællesskabet i de almenmenneskelige Interesser; vi kan ikke heller dele Holbergs Foragt for deres Aviser, der trods alle Ufuldkommenheder var de eneste Budbringere om hvad der foregik i den store Verden, som naaede indenfor deres snevre Syns- og Virkekres. (Stolpe: *Dagspressen i Danmark).*

Men Sagen har jo ogsaa sin komiske Side, og med sikkert Blik har Holberg i sin Kunsts Interesse taget Sigte paa det Burleske i Anmasselsen, med hvilken der i slige Sammenkomster dømtes og fordømtes, og han skriver sit første, fortræffelige Lystspil om disse »gemene Folk, der sidder paa Værtshusene ved et Krus Øl og sætter i Rette baade Borgmestere og Generaler.« Livet er alvorligt, Kunsten lys.

Saaledes ser vi da Holberg uden at imponeres, forarges, sørge, klage, fortabe sig i Føleri eller røres i Kraft af det prægtige Lunes Uforfærdethed og friske Kulde forvandle alt, hvad han rører ved, til Komik.

Foruden den indre og ydre Iagttagelse har Holberg endnu den tredje Kilde til sine Kunstfrembringelser, den hele tidligere trykte Literatur.

Og saa righoldig er denne Kilde, at den til sine Tider har kunnet tage sig ud som den eneste eller dog mest betydelige. Han har laant saa meget fra andre, at det, han selv har opfundet, har kunnet synes forsvindende i Sammenligning. Har Forskerne nu og da forvekslet tilfældige Ligheder med Efterligning, saa er det paa den anden Side utvivlsomt, at Listen paa hans Laan endnu ikke er lang nok.

98 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Denne stærke Benyttelse af Literaturen er betegnende for det 17de og 18de Aarhundredes digteriske Aandsfostre og blev fremmet ved den flyvende Fart, med hvilken Holberg som Komediedigter arbejdede. Naar Støbningen foregik, kastede han Elementer, hentede allestedsfra, i Formen for at faa den fyldt. Men iøvrigt klinger de Angreb, der af den Grund er blevne rettede paa Holbergs Digterværd og Oprindelighed, kun som et Ekko af dem, alle Verdens største Digtere har været Genstand for, fra Oldtidens Komikere af til Shakespeare, Corneille, Molière. Shakespeare blev jo af en bitter Forgænger kaldt »en Krage, pyntet med vore Kjær«, Corneille blev med Hentydning til sit Navn benævnet »Corneille déplumée«, den plukkede Allike, og opfordret til at give hvert Ord af sin Cid[99] tilbage, og Molière beskyldtes for »en abeagtig Efterligning, hvortil kun han var i Stand«. Hovedsagen er imidlertid, at det bedste fremmede Indfald i en Stympers Hænder bliver til Ingenting, og at kun den store Begavelse formaar at sammensmelte det med sine egne.

Ikke blot har Holberg som alle Digtere mange Gange taget Stoffet til sine Komedier (og det næsten indtil alle Enkeltheder) fra Literaturen (som *Jeppe* og *Den pantsatte Bondedreng* fra Bidermanns *Utopia*[100]*, Kandestøberen* fra Addisons *Den politiske Tapetmager*). Men han har rundt omkring fra tilegnet sig Figurer og Samtalevendinger. Han har fra den romerske Komedie, særlig fra Plautus, taget en Mængde teatralske Ejendommeligheder, en enkelt Gang næsten et helt Stykke *(Abracadabra* er en Bearbejdelse af *Mostellaria, Diderich Menschen-Skræk* en Efterligning af *Pseudolus* og *Curculio, Jacob von Tyboe* stærkt paavirket baade af Terentius' *Eunuchus,* af hans *Heautontimorumenos* og af Plautus' *Miles gloriosus,* der ogsaa gaar igen i *Den ellevte Junii);* dog er det dybest inde og mest i sin dramatiske Stil, at han stemmer overens med Plautus; den djærve danske Professor var aandsbeslægtet med den geniale og drøje romerske Poet. I Viddets Folkelighed ligner Holberg ham.

Fra Maskekomedien, særligt fra Gherardis *Théàtre Italien* har Holberg laant en Vrimmel af vittige Enkeltheder, lattervækkende Teaterfif, Motiver til Prologer og Indskud, Løjer, Sprogblandinger, symmetrisk Replikskifte og Fremhæven ved Gentagelser, parodiske og urimelige Træk, Overdrivelser som Tyboes, at han maa holde Folk til at laste sin Figur for at have Fred for Kvindernes Efterstræbelser o.s.v.

Men ligesom det var Molière, der havde banet Holberg Vejen til Plautus, og som han sikkert kun gennem Molière blev opmærksom paa Muligheden af at benytte og fortsætte Romeren, saaledes var det Italienske Teater, Holberg lærte at kende, allerede halvt forfransket og stærkt paavirket af Frankrigs store Komiker, ligesom ogsaa han, som Holberg selv fremhæver (Ep. 506) havde givet Eksemplet ved Benyttelsen af Italienerne. Det er da ogsaa Molière, der trods alt, hvad man har sagt, (Rob. Prutz af national Uvilje mod Frankrig, N. M. Petersen paa Grund af utilstrækkelig Indsigt) er Holbergs afgørende og direkte Forbillede som Skuespildigter. Ja man kan uden Overdrivelse sige, at Molière for Holberg er *Digteren,* det virkeliggjorte Ideal af en Digter. Han, som

99 *»Le Cid«*.

100 Bidermann, se: om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [foreløbig henvisning].

ikke ødsler med Ordet *stor,* kalder ham stadigt »den store Comicus«, »den store Comoedie-Skriver«, »denne store Mand«. Vil han bestyrke sin Mening om Teatersager, tilføjer han: »Anderledes vilde Molière ikke dømme herom«; han »*præfererer* Molières Kiendelse for det heele Parisiske Universitets Betænkning«; han for sin Del vilde »betro ham baade geistlige og verdslige Embeder«; »et helt *Seculum* kand neppe bringe til Veye saadan Geist som Molière«; i de 2000 Aar, der er gaaede hen mellem Plautus og ham, er intet værdifuldt Lystspil frembragt; han har »bragt for Lyset det begravne Artificium« og skrevet Komedier efter de Gamles Plan, men har overgaaet dem, saa han kan regnes »iblandt de sidste Tiders store *Philosophos«.* Holberg kalder ham sin Vejviser og siger om sine egne »Originaler«, at de er »forfattede efter hans Plan«; hans højeste Stolthed er, at han af fremmede Kendere er bleven sat ved Siden af Molière. (Epistlerne rundtom, Indledning til *Moralske Tanker.)*

Der var et aandeligt Slægtskab imellem dem. Vel var Afstanden stor fra Madeleine Béjarts og de Bries og mange andres Elsker til ham, der aldrig synes at have havt en Kærlighedshistorie og aldrig at være bleven elsket, fra den ulykkelige og skinsyge Ægtemand til den lidenskabsløse Pebersvend, fra Komedianten og Teaterdirektøren til den stille Poet og Lærde, fra Kongens Kammertjener, den oversete Hofmand, til Studereværelsets Mand — men de var frifødte Aander begge, frit opdragne Aander begge, Molière havde studeret Gassendi og oversat Lucretius, som Holberg havde studeret Bayle og bearbejdet Thomasius, de var begge de vittigste Mænd og mest dramatisk begavede Personligheder i deres Land, begge en ny Tids Talsmænd, begge Ligevægts-Naturer, Fjender af al Overskriden af Maalet som af al i Stilstand forraadnende Vane.

Som Molière, men mere udelukkende end han, skildrer Holberg Familielivet; i Stykkernes Plan og Figurernes Gruppering følger han ham i Regelen som Lærlingen sin Mester. Tag eksempelvis *Den Stundesløse.* Skuespillet er formet over *Le malade imaginaire,* Pernille svarer paa det nøjeste til Toinette; ja saa ligefrem har Molières Lystspil her været Forbillede, at Holberg i Originaludgaven er kommen til at lade Leanders Farbroder Corfitz tale om sin Brodersøn *Thomas* (Diafoirus), istedenfor om *Peder* (Erichsen Bogholder).

Fra alle de Literaturer, med hvilken Holberg var bekendt, har han laant, saaledes fra den spanske. Moreto's *Den pæne Hr. Diego* synes det nærmeste Forbillede for *Jean de France,* der desuden minder om Træk hos den plattyske Digter Lauremberg og Englænderen Wycherley. En Roman af Quevedo, en anden af Jeronimo de Alcalá, en tredie, der er anonym, *Lazarillo de Tarmes* har afgivet Træk til *Don Ranudo* som desuden for Enkeltheders Vedkommende har et dansk Forbillede i Wilhelm Helts *Irus*. En Novelle af Cervantes har paavirket *Henrik og Pernille,* et Mellemspil af samme Digter maaske *Gert Westphaler.* (Emil Gigas: *Literatur og Historie).*

Naar man ser bort fra hvad Holberg fremdeles skylder den Molièreske Skole i Frankrig: Dancourt, Boursault, Dufresny (med Hensyn til *Julestuen, Barselstuen, Pernilles korte Frøikenstand),* eller sin danske Forgænger Skeel i hele Formningen, saa iagttager vi tre mægtige Strømme med deres Bifloder,

udgaaende fra Plautus, Maskekomedien og Molière, der udmunder i den danske Skueplads.

Lad os i et Eksempel se, hvorledes Holberg literært benytter.

Hans *Ulysses von Ithacia* er et rent fantastisk Værk, en Parodi af den Art, som meget hyppigt gaves af Italienerne i Paris paa Holbergs Tid. At den parodierer den tyske Komedie i Kjøbenhavn er bekendt. Den fortsætter *Melampe,* gentager paa en Maade *Peder Paars'es* Satire i en højere, mere vellykket Form; thi som Heltedigtet driver Skuespillet Skelmeri med de homeriske Digte, særlig Odysseen, og har i sine to Hovedpersoner den fra Cervantes stammende Modsætning mellem en Don Quijote- og en Pansa-Figur i Helten og hans Tjener.

Fra Livet har Holberg her ikke direkte kunnet hente noget. Hans Laan er rent literære, nemlig disse:

Prologen Paris' Dom er et gammelt, fra Lukians tyvende Gudesamtale stammende Motiv, der gaar igen i Middelalderen og hos Italienerne, og som hos os allerede forekommer i Christiern Hansens Skuespil 1531 endog med Paris' Betingelse for Dommen: »Man kand ikke dømme om Nogens Skiønhed udaf Ansigtighed allene«, en Vending, der forøvrigt ogsaa senere findes i Englænderen Congreve's *Paris' Dom.*

I Italienernes *Ulisse et Circé* forekommer dette Replikskifte:

Pierrot: Hvordan, Mezzetin, i Operaen siger man ikke noget uden at synge det?
Mezzetin: Nej, ikke engang hvis man spurgte, hvad Klokken er. Man vilde f. Eks. synge: Hvad er Klokken, Margot, hvad er Klokken? Den er tolv, Frue, den er tolv.

Hos Holberg er Satiren over Operaen varieret i Trojanerens bekendte, tremulerende: »Hør Claus, træk mig mine Støvle--er paa«.

I *L'Empereur de la Lune* siger Harlekin til Doktoren, som hos Holberg Chilian til Bonden: »Er du fra denne By eller Byen fra dig?« — en Replik, som det iøvrigt ikke var værd at gaa saa langt for at hente; men her haves ogsaa i Stykkets sidste Scene Forbilledet for en af Hovedscenerne i *Ulysses,* den mellem Chilian og Marcolfus med det berømte Omkvæd »Ligesaa hos os»:

Harlekin (som Maanekejser): Mine Undersaatter er næsten fejlfri; de ledes udelukkende af Hensyn til deres Fordel og af Ærgerrighed.

Colombine: Ganske som hos os.

Harlekin: Enhver forsøger efter bedste Evne at gøre sig tilgode paa Næstens Bekostning; den største Dyd her er den at være rig.

Doktoren: Ganske som hos os.

Harlekin: Vi bruger ingen Bødler. Istedenfor at lade Forbryderne omkomme i et Kvarters Tid paa en offenlig Plads, sender vi dem til Lægerne, der slaar dem ihjel paa en ligesaa grusom Maade som gjorde de det af med en Patient.

Colombine: Hvad for noget, Herre, altsaa ogsaa hos Dem slaar Lægerne Folk ihjel? Det er ganske som hos os.

Isabella: Og findes her Skønaander?

Harlekin: Her er Kilden. I mere end 70 Aar har man arbejdet paa en Ordbog, og om 200 Aar vil den endnu ikke være færdig.

Colombine: Ganske som hos os.

Isabella: Og Dommerne lader sig ikke bestikke i dette Rige?

Harlekin: Kvinderne søger at gøre Indtryk paa dem, her som. andensteds. Man giver dem undertiden nogle Foræringer. Men paa det nær gaar alt tilbørligt til.

Doktoren: Det er ganske som hos os. o.s.v. o.s.v.

Heller ikke til den ypperlige Slutningsscene, hvor Jøderne trækker Maskeradedragten af Ulysses, savnes et Forbillede i *Theàtre Italien.*

I *Protée* findes følgende Scene:

Harlekin (ser Marskandiseren): Jeg tænker, den Marskandiser, som har laant mig Klæderne, kommer for at plage mig om Penge. Jeg vil blive ved at høre mig i min Rolle: Rom har lært mig og mine Lige Standhaftighed. O! hvis man gik tilbage til Byens ældste Tid . . .

Marskandiseren: Hvis De vilde give mig de seks Daler, De skylder mig, var det mig yderst kært.

Harlekin (patetisk): Kender en romersk Kejser Dalere? Du tager fejl, min Kære, jeg ved ikke mere, hvad Dalere er. Du trætter mig med din taabelige Snak. Min Storskatmester skal betale dig i Cæsard'orer.

Marskandiseren: Jeg bryder mig Pokker om Jere Cæsard'orer, Herre. Jeg vil ha'e betalt i god fransk Mynt. (Han gaar løs paa Harlekin og river hans Vams af ham).

Harlekin: Hvorledes? Mens jeg sidder paa selve min Trone, vover en Slyngel af en Marskandiser at forhaane sin Kejser! Gardister, griber ham!

Marskandiseren: I kan selv være en Slyngel. Det var en net Kejser.
(Giver sig til at le og gaar).

Men alt dette er Materialet. Af Stykkets egenlige Styrke har intet af Forbillederne det ringeste.

Medens alle Holbergs øvrige Skuespil efter deres Beskaffenhed har en begrænset Genstand, noget snævert, endeligt[101] i deres Æmne, har dette ene Stykke en uendelig Genstand. Det foregaar i en anden, højere Verden end de andre, er gennemstrømmet af et friere, digterisk Pust.

101 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

De andre Stykker fremstiller en Side af Livet, ikke det hele Liv, undertiden endda kun en Side af en Karakter, ikke den hele Karakter. De skemter med Stundesløshed, eller Barselstuer, eller Udenlandsrejser, eller Maskerader. De handler om, hvorvidt Leander skal faa Leonora eller ikke. Tidt er Synspunktet snævert, for ikke at komme udenfor en vis komisk Kres. Tag et af de bedste, *Don Ranudo,* hvor Holberg saa haardhændet, man kunde maaske endogsaa sige haardhjertet, haaner den gamle danske Adel, der efter Statskupet sad lammet paa sine Gaarde. Vel sandt, Ranudo er latterlig med sin Uvilje til at arbejde og med Stoltheden af sine Forfædre, men Holberg har i uvillig Hensigt tildigtet umulige eller unødvendige Træk: Den, der er saa stolt, at han hellere sulter end skaffer sig Rigdom ved at lade sin Datter indgaa et ulige Ægteskab, vil ikke samtidig rane Ost og Brød fra en Bonde.

I Mogens Skeels lille, morsomme Stykke fra Renæssance-Tiden *Grevens og Friherrens Komedie* (udg. af S. Birket Smith) koger den gamle Adels Harme over dens Fald og over de nybagte Adelsmænds Udsmykning med meningsløse Titler paa dens Bekostning; her syder Haanen over de udannede Grever og Friherrer, der skaber sig fornemme uden at være det. Synet er ogsaa her begrænset, men man føler, at den Foragt, der inspirerede Stykket, ikke savnede Grund og Ret. *Don Ranudos* Satire er dybere, men der er ingen højsindet Forstaaelse af Adelsstoltheden deri. Det er ikke *blot* latterligt, at en Mand ikke vil lade nogen sin Fattigdom vide, men skjuler den for alles Blik, ikke *blot* latterligt, at der er noget — lad det være en Fordom — som han sætter over Velstand. Der er her i Latteren noget saarende, omtrent som naar i *Jeppe* den raa Baron tilsidst staar med Palmer i Hænderne som Moralens Bærer, medens den stakkels Jeppe, der er saa langt mere værd end han, driver af med Skamme, slukøret som en vaad Hund.

Der er noget endeligt, begrænset i Kunstværker som disse, I *Ulysses* derimod er selve Stykkets Livsluft den frie Uendelighed. Her er, som Prutz har sagt, »Poesiens Fevogn ikke brugt som Pakkepost for nogen Moral«. Vi er ligesom vendte tilbage til den komiske Poesis største Tider.

Det var et Fald, da denne Poesi fra under Aristofanes at have tumlet frit og stort med Statens og Kunstens, Politikens og det offenlige Livs højeste Interesser, hos Menander og Terents sank til kun at dreje sig i Privatlivets lave Krese om husligt Kævl, forlibte unge Par, listige Slaver, narrede Fædre, en uformodet Arv eller Genkendelse.

Ikke da Holberg i sin Alderdom gav sig til ligefrem at efterligne Aristofanes (*Plutus),* men her er han naaet i Højde med Verdens største komiske Digter.

Her er intet Smaatskaaret eller smaaligt Samlet. Nej, Pelion er taarnet paa Ossa, Bjerge af Latterligheder dyngede ovenpaa hverandre til de ruller ned igen under drønende Larm. Der er virkelig Renæssance-Kunst, mindende om Genfødelsestidens største Mestere, Rabelais, Cervantes, Shakespeare, i Behandlingen af dette klassisk-bibelsk-romantiske Stof, denne »Holofernes, Greve af Bethulien«, denne »Nilus af Podolien, som boer i et Sølvslot«, et Stof som jo Shakespeare paa sin Vis med lignende Frihed har behandlet i *Troilus og Cressida.*

Dog kun ved Stoffet og den respektstridige Stilling til homeriske Helte og Heltinder svarer *Ulysses* til *Troilus.* Dybere set er *Ulysses* i Holbergs Livs værk hvad *Sommernatsdrømmen* er i den store engelske Digters. Det er tilsyneladende her kun Forstanden, der driver Gæk med Folkepoesiens gamle Fantasier (denne Penelope, der aldrig bliver ældre, der er ung og dejlig til 60 Aar) som med det samtidige Teaters Lohenstein'ske Unatur og Svulst; men denne Forstand er selv bleven helt fantastisk i sin Overstadighed. *Ulysses* er Holbergs virkelige, eneste Lyrik, en Komikers Lyrik, en Højsang af den vildeste Overgivenhed til sund Fornufts Ære.

Dette er den forkerte Verden, ikke den hverdags, og gennem den forkerte skimtes den virkelige, set ovenfra, i Fugleperspektiv; og vi ser ovenfra ikke blot det smaa, Kjøbenhavn med dets Gader, (der altid er rene i Juli Maaned, ellers drukner man i Skarn; dog det er kun de elleve Maaneder af Aaret, og de gaar snart), men det store, Menneskelivet. Er det ikke vort Liv, dette, hvor vi pludselig besinder os, at et Tidsrum er gaaet som en Dag, at vi er blevne ti Aar ældre, ser, at vort Haar og Skæg er blevet hvidt, og hvor dette er os som en Forklædning, en Maskering af vort Væsen? Humorens lette Spil minder os her om selve Livets Hast.

Og saa svinger vi os da op til hin Kunstens Skemt med sig selv, sit eget Væsen, i denne evige Leg med Illusionen, der sættes og brydes, som Tieck tog op igen paa Romantikens Tid for at bygge en hel Lære om Digter-Ironi derover, og som over ham vendte tilbage til os igen i Ungdomsværker af Heiberg og andre. Andensteds ler Holberg; her jubler han. Andensteds slaar han Gækken løs; her ser vi i et Mummespil Slægtens hele Latterlighed, Krig for ingenting, Forelskelsens Indbildninger, Overtroens Hokuspokus, den menneskelige Naragtighed i højeste Vælde.

Til *Ulysses von Ithacia* lader efter Sagens Natur kun literære Kilder sig eftervise. Vi maa søge et Stykke, hvor saavel den indre Iagttagelse, som Studiet af Omverdenen og Benyttelsen af ældre Literatur har sat sig paaviselige Spor.

Et saadant Stykke er *Erasmus Montanus,* det dybeste af alle Holbergs Skuespil og det, hvori han er aller oprindeligst.

Han har i ubestemte Omrids den ungdommelige Paradoksforfægter fra sin Optræden i Christianssand som stødende det kvindelige Køn ud af Menneskeheden. Han har den komiske Ordstrid i et fremmed Sprog, talt slet af begge Parter for et uvidende Dommerpublikum. Han har Minderne om den skrækkelige Opdragelse under Søren Lintrup[102], Virkelighedsiagttagelserne af Studenterlivet i Kjøbenhavn og af Disputereøvelserne paa Borchs Kollegium og Universitetet, Per Iversen o.s.v.

Hermed krystalliserer sig saa Bestanddele fra de forskelligste Landes poetiske Literaturer.

Fra Aristofanes' *Skyerne,* det Stykke, i hvilket den unge Mand lærer at disputere hos Sokrates, tog han Indfaldet med hvorledes det hævner sig paa

102 Se biografisk artikel s. 221.

den gamle dumme Fader at have sendt Sønnen i Disputerelære, idet denne beviser Faderen sin Ret til at give ham de i Barndommen modtagne Prygl tilbage. Dette foranlediger Afgørelsen hos Holberg som hos Aristofanes, om end paa en finere Maade.

Fra et lidt tidligere engelsk Stykke, Farquhar's *Den rekrutterende Officer,* som Holberg har kendt (thi han nævner det i *Peder Paars)* tog han det iøvrigt temmelig kummerlige Indfald med Niels Korporal og Løjtnantens Hververi.

Til Jesper Ridefogeds Opfattelse af Maanen har han rimeligvis Motivet fra Scenen mellem Doktoren og Pierrot i Italienernes *L'Empereur de la lune,* hvor Pierrot siger: »Jeg er da ikke saa dum at jeg skulde tro, Maanen er en Klode, Maanen, som ikke er større end en Æggekage lavet af otte Æg.«

Til Per Degn havde han allerede fra *Peder Paars* Elementer:

Forbedringen af Kaldet, Priserne paa Psalmer. Fra Molières *Doktoren mod sin Vilje* tog han Indfaldet med Per Degns morsomme Latin:

Sganarelle: Forstaar De Latin?

Géronte: Aldeles ikke

Sganarelle (rejser sig i pludselig Glæde): De forstaar ikke Latin?

Géronte: Nej!

Sganarelle: Cabricias, arci thuram, catalamus, singulariter, nominativo, hæc musa, Musen*, bonus, bonaf bonum. Deus sanctus, est-ne oratio latinas? Etiam,* Jo. *Quare?* Hvorfor? *Quia substantivo et adjectivum, concordat in generi, numerum, et casus.*

Laanet er utvivlsomt, thi de sidste Ord, som er gaaede over i Per Degns Replik, er et fordrejet Citat af en fransk Skolebog fra Molières Tid, som Per Degn umuligt kunde kende.

Men ogsaa her er disse mange Smaalaan kun Stene til Bygningen. Lad os nu se, hvorledes den rejser sig, og hvad det er som gør, at den staar gennem Tiderne og vil staa i uoverskuelig Tid.

Holberg sender den udlærte Bonde-Student hjem i hans Landsby — det er hele Grundideen. Men hvilken Forstyrrelse er ikke Følgen! Hvilket Møde det med den hjemlige Dannelses Repræsentant, Per Degn! Hvilket Sammenstød det mellem denne galende Hane og denne opblæste Kalkun!

Situationen er saa betydelig, fordi den ikke er kunstig, men naturnødvendig.

Hvor naturlig end hos Holberg ellers den komiske Karakter maa siges at være, saa er den komiske Situation dog kunstig, et usandsynligt Forsøg. Det foretages med Hovedpersonen for at vise, hvad der bor i ham. Jeppe gøres kunstigt til Baron, Herman kunstigt til Borgmester og saadan altid. Det er lidt lavet og lidt tomt.

At derimod Repræsentanten for den unge Kultur og Repræsentanten for den gamle Dannelse støder sammen, det er en nødvendig Situation, og nødvendig

er dens Konsekvens, at Omgivelserne giver Repræsentanten for den gamle Dannelse Ret.

Man tage alle de andre Par hos Holberg, Peder Paars og Per Ruus, Storpraleren og Snyltegæsten, Philemon og Rosiflengius, de belyser hinanden som Paralleler eller som Modsætninger, men de fordrer ikke hinanden, er ikke uadskillelige. Men uadskillelige som Komplement-Farver er disse to Karakterer i denne Situation.

Og nu det Mestergreb, med hvilket Kampens Genstand er samlet i Spørgsmaalet om Jordens Form — der angiver en ny Verdensanskuelse som med et Stikord. Og ikke unaturligt; tvertimod. I Bøger, som dengang endnu læstes, taltes om Himlen som en fast Hvælving eller en Række Hvælvinger over hinanden. Man gør sig overhovedet ikke nutildags nogen klar Forestilling om den Naivetet og Usikkerhed, der i hine Overtroens og Bibeltroens Tider raadede paa det naturvidenskabelige Omraade. Den nærmeste Fortids store Naturforskere havde forbavsende Huller i deres Kundskab. Saavel Thomas Bartholin som Ole Worm var overbeviste om, at en Kvinde virkelig havde født et Æg, som fuldstændig lignede et Hønseæg, fordi dette var bevidnet af flere tilstedeværende Mænd og Kvinder, hvis Troværdighed var sikret saavel ved deres borgerlige Stilling, som ved deres Karakter, og fordi Ægget var tilstede og blev opbevaret i Worms Samling. Ole Borch troede paa Alkymien og Guldmagerkunsten, og det var ham, der som stor Beundrer af Guldmageren Burrhi anbefalede ham til Indkaldelse i Danmark. (Panum: *Universitetsprogram 1880).* Himmerich, Københavns Borger- og Politimester paa Holbergs Tid, udgav 1726 et Droningen tilegnet *Compendium philosophicum* i hvilket han udvikler Theophrastus Paracelsus' Lære, og bl. a. forklarer, hvorledes den Gud underlagte *Spiritus Universalis* foraarsager, at det bliver Nat: »Saa foraarsager og samme *Spiritus* saavel som dend afvigede Sol paa følgende Maade Natten: Dend udi Luften befindtlig *Sulphur* og *Mercurius extenderer* sig ved *Resolution* af en *Spiritu Salis* og det sær *subtil* meere nedad mod Jorden, hvor *Sal Aeris* er grovere, end op ad, dog en Tiid meget meere end en anden, ligesom meget eller lidet udaf de kolde Deele af *Mercurio* af Stiernerne ved forommeldte *Spiritum Universalem* i Luften er bleven influeret o.s.v.« Endnu 1764 skriver Suhm[103] sit »Forsøg til et Udkast af Videnskabers og Konsters Historie *fra Jordens Dannelse af og til Syndfloden«,* hundrede Sider i Oktav[104]. Og Holberg selv var jo ikke videre end at han afviste Newtons Lære om den almindelige Tiltrækning, det naturvidenskabelige Grundlag for den hele moderne Kultur, og holdt sig til Descartes' Hvirvelteori.

Det er klart, at hint Forhold mellem nyt og gammelt, ny og gammel Daarskab, er altomfattende, almengyldigt. Altid vil der komme et Punkt, hvor den gamle Dannelse i sin Stillestaaen bliver en Karikatur, og hvor den nye med sine ungdommelige Overdrivelse faar et Præg af Markskrigeri. Ignorant — Charlatan — det er de evige Skældsord, som veksles.

---

103 Se biografisk artikel s. 248.

104 Se om bogformater s. 315.

Tag Holbergs øvrige kendteste Figurer: Kandestøberen naaer ikke ned til det dybeste i Menesket, behandler en ringe Fejl, hører Datiden til; Jean de France har vel forsaavidt blivende Værd, som en større Kultur i Reglen vil udøve en blændende og fordummende Virkning paa Kyllingehjerner i et lille Land; men flyt Skikkelsen til Frankrig og den passer ikke mere; ikke at tale om, at Situationen med Madame la Flêche er altfor lavet.

Flyt derimod *Erasmus Montanus* til Frankrig eller Rusland; Komedien er lige mulig, lige sand. Flyt den tilbage i Fortiden eller fremad i Fremtiden, den bliver lige træffende. Det beror paa, at ikke blot de Skikkelser, den fremstiller, er aldeles ejendommelige, levende Mennesker, men Forholdet imellem dem er et evigt Forhold. Aldrig har Holberg i nogen Situation hævet sig til en saadan Højde. Man er som paa et højt Punkt, fra hvilket man ser ud over alle Lande og alle Tider.

Situationen er ikke blot en Situation af Privatlivet; det er en verdenshistorisk Situation. Stykket spilles daglig til alle Tider og i alle Lande. Det skænker os et Indblik i de Love, efter hvilke Menneskehedens Udviklingsgang under ældre og yngre Slægtleds Daarskab gaar for sig.

Naturligvis er den følsomme Opfattelse forkastelig, efter hvilken Erasmus er det Nyes Martyr; han er det endnu mindre end Don Quijote f. Eks. blot er den ædle Entusiast. De er Narre beggeto. Erasmus er en latterlig ung Person, der i Hovedsagen har Ret; Per Degn er en latterlig gammel Person, der i Hovedsagen har Uret — netop hvad Fremskridtets og Konservatismens Repræsentanter i Regelen er. Bevidst har Holberg kun villet fremstille Narren i Erasmus. Derfor lader han ham ogsaa falde saa brat, ganske ligesom han lader Jeppe falde — til Bedste for en bevidst og indskrænket moraliserende Stræben i Kunsten.

Men Holberg som digterisk Geni staar ikke paa samme Standpunkt som Holberg i Egenskab af Moralist. Geniet har ikke spurgt ham, hvad han bevidst vilde gøre ud af Stykket; det har revet ham med sig i uimodstaaelig Flugt. Holberg frembragte ikke som Digter med forstandig Bevidsthed. Mærk Marthes Replik i *Jean de France:* »Det gaaer med mig som med dem, der skriver Comoedier; medens de skriver paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvordan den skal udføres.«

Idet Holberg da her, som sædvanligt i moraliserende Hensigt, bearbejdede gamle, personlige Erindringer, brogede Indtryk fra Omverdenen, forskelligartede Laan fra græsk, engelsk, italiensk og fransk Literatur, kom han ubevidst til at afsløre sin hele, rige, indre Erfaring om, hvorledes, hvor tragikomisk, paa Dannelsens Omraade Slægt staar mod Slægt — og fordi hans Erfaring, hans Digteraand var saa dyb, blev Stykket vor Bogverdens dybeste Kunstværk.

VI • Teatret aabnes • Fordomme • Pengeløshed • Kampen for Livet • Komediens Ligbegængelse • Præsternes Indflydelse • Kongehusets Sæder • Fader og Søn • Dans og Skuespil. Synd • Forbud mod Skuespil • Psalmedigtning • Tyveaarig Pause i Skuespildigtning • Ingen egenlig Udvikling • Holbergs ringe Anseelse • Ringe Anseelse • Kold Respekt • Tragisk Skæbne • Samtidens Holdning • Nervøsitet og Pessimisme • Død og Ligfærd • Fire Reaktioner • Udødelighed

Til en saadan Højde svang i sine rigeste og mest frigjorte poetiske Stemninger en Mand sig op, hvis Liv som dramatisk Digter bestod af Opofrelser, Halvsejre og Nederlag. Faa store Mænd har havt saa meget at overvinde som han. Mangeartet Modstand mødte ham; men værre end Modstanden var den Ligegyldighed for hans bedste Stræben, der fulgte af Folkets lave Dannelsestrin, da han var ung, af dets snerpede og slette Smag, da han var gammel.

Hans Digterliv som Dramatiker er en Kæde af Genvordigheder.

Den 23. September 1722 var det danske Teater i Lille Grønnegade blevet aabnet. Dets Forhistorie er den, at da Hoffet i Aaret 1721 indkaldte et tysk Operaselskab under en vis Kaysers Ledelse fra Hamborg og samtidigt gav den franske »Hof-Komedie« Afsked, blev adskillige af dennes Medlemmer boende her i Landet, deriblandt Étienne Capion[105], der foruden at være Skuespiller tillige som »Hoff- og Stabs-Traiteur« havde fulgt Hæren i den svenske Krig. Lige fra Aaret 1718 havde han, som fra først af ledede et Marionetteater, ansøgt om Skuespilprivilegier, der kunde hindre fremmede Komedianter, Liniedansere etc. i at konkurrere med ham; han opnaaede ikke strax en saadan Eneret, indførte ligefuldt tyske Skuespillere og Skuespillerinder og gav tysk Komedie, men med saa ringe Vinding, at han sank i Gæld og i 1721 paany anraabte om Regeringens Beskyttelse, da han »imod ald forhaabning« fandt, at andre Selskaber fik samme Ret som han »saavelsom ogsaa den saakaldte Stercke mand at præsentere sin Force med viidere, hvilket haver foraarsaget icke liden, men temmelig stor skade og forlis«. Saa fik han da i Maj 1721 Privilegiet, som tillod ham alene og hvem han meddelte Tilladelse, at give »Comoedier og Spil« af hvadsomhelst Art. For det Teater, han straks begyndte at bygge, tilstodes der ham dernæst Frihed for Grundskat og Indkvartering i femten Aar. Men han byggede uden Kapital, og da Teatret stod færdigt, var han endnu langt dybere i Gæld end før.

I Sommeren 1722 søgte saa en Landsmand af ham, en anden i Kjøbenhavn efterladt fransk Skuespiller, der viser sig som en smidig, elskværdig Pariser med det store Aarhundredes hele Belevenhed og Velopdragenhed, om end uden synderlig boglig Dannelse, ogsaa han fattig som en Kirkerotte, om Tilladelse til at oprette en Skueplads i det danske Sprog. Montaigu[106] havde øjensynlig truffet Aftale med Capion[107] og var med sine Erfaringer andensteds fra falden paa den Idé, om muligt ved Oprettelsen af et nationalt Teater at komme ud af sin Næringssorg. At han skulde have havt nogen dansk Nationalfølelse, er det urimeligt at antage, han formaaede end ikke at skrive

105 Se biografisk artikel s. 273.

106 Se biografisk artikel s. 279.

107 Se biografisk artikel s. 273.

Dansk; men der er noget sundt og stort i den Begrundelse, han giver sin franske Ansøgning til Kongen. Med et Henblik paa den nylig sluttede Fred med Sverig skriver han: »Teatres Oprettelse har næsten hos alle Folkeslag fulgt Rigernes mest blomstrende Tidsalder, og den Fred, som Deres Majestæt nylig har skænket sit Folk efter en lang Krigs Sejre har forekommet mig at betegne det bedste Tidspunkt, man kunde vælge«. Han fik Bevillingen og efter at det ved fornyet Ansøgning var lykkedes at stanse den stærke Mands, al Interesse optagende, Forestillinger, som ulovligt fandt Sted for Folk i en Have, han ejede udenfor Nørreport, blev den fremtidsrige Plan gennemført. Den danske Skueplads aabnedes med Molières *Den Gerrige.*

De to erfarne Skuespilleres dristige Foretagende fik en dobbelt og mægtig Hjælp, først fra det højest dannede Hofselskabs Side, idet Grevinde Christine Reventlow, Dronningens Søster, Storkansleren Grev Ulrich v. Holsteins Hustru, en dansksindet og meget evnerig Dame, beskyttede Forsøget og hædrede Skuespillet med sin Nærværelse, ligesom hendes Svoger Frederik Rostgaard[108] anvendte sin Indflydelse til Fordel for det, ja skrev den nette Prolog, hvormed Teatret blev aabnet — og dernæst, idet Holberg traadte til og straks til en Begyndelse forærede Skuespillerne sine fem første Stykker.

Der var imidlertid nok at kæmpe imod.

Først og fremmest var der Fordomme at overvinde, navnlig de, som Gejstligheden og Universitetet nærede og i Folket underholdt om den Skade, den Kristne ved at se Skuespil tog paa sin Sjæl, og om det uværdige og uanstændige i som Gøgler at optræde paa Scenen. Det vakte Forargelse, at en Universitetslærer skrev Komedier og at Studenter spillede dem. Gram[109] ytrede, at det ikke sømmede sig for en Professor at give sig af med saa letfærdige Ting og at Holberg, hvis han ikke holdt op dermed, burde forvises fra Universitetet til Teatret. To Regensianere, der var optraadte paa den danske Skueplads, fik Advarsel om, at dersom de ikke inden tre Dage var udflyttede fra Regensen, blev de bortviste fra Universitetet. Den ene forlod straks Regensen, den anden, som prøvede paa at trodse, blev kastet ud og desuden bortvist. En Student paa Walkendorfs Kollegium, der var optraadt, Jens Høberg ved Navn, blev til Straf for dette sit »usømmelig førte Levned« sat ud af Kollegiet, og appellerede forgæves hos Conseillet, skønt Rostgaard[110] gik i Forbøn for ham. I et Digt fra ham til Rostgaard hedder det betegnende:

Hvad hår jeg Stymper gjort? Har jeg mod Himlen syndet?
Har jeg om rette Gud urette Troe forkyndet?
Mon jeg utroeskab har min Naadig Konge giort?
Har jeg mod fædreland vel syndet alt for stort? ....
Se disse store fejl mig siunis blir fremstillet
I det jeg (Ringeste) *Comoedier* har spillet . . . ,
Jeg har jo derved ej fra Gud mig villet bøje
Til Uretfærdighed o.s.v., o.s.v.

108 Se biografisk artikel s. 237.

109 Se biografisk artikel s. 199.

110 Se biografisk artikel s. 237.

Holberg selv maatte som Medlem af Konsistorium underkaste sig den Ydmygelse at deltage i Universitetets Fremfærd mod de stakkels Studenter, der havde spillet i hans Stykker.

Da det danske Teater saaledes ikke var noget anset Sted, vilde Kongehuset ikke opmuntre det med et Besøg. Aandsfri nok til at bryde med en saa taabelig Fordom var Kongen ikke. Og da han en enkelt Gang, i Januar 1723, viste de danske Skuespillere den Naade at lade dem optræde for sig paa Slottet, var de danske Skuespil ikke fine nok til at forestilles for Majestæterne. Man fordrede to franske Stykker spillede i Oversættelse.

Hertil kom nu de økonomiske Vanskeligheder. Regeringen, der var langt fra at opfatte det som Pligt at yde det vordende Nationalteater en kraftig Understøttelse, trykkede det spæde Foretagende ved dumme Bestemmelser. Allerede 6. Nov. 1722 fik Capion[111] Befaling til i Fattigafgift at betale 10 Procent af sin Bruttoindtægt. I en underdanig Skrivelse maatte saa han og Montaigu[112] forestille Hans Majestæt Umuligheden heraf for den danske Komedie, og Afgiften blev nedsat. Det nyttede imidlertid kun lidet; thi i December 1722 allerede saa den stakkels Capion, der havde kostet 5000 Rdlr. paa Komediehuset og endda optaget 4,500 Dalers Vekselgæld, sig ude af Stand til at efterkomme sine Forpligtelser. I Juli 1723 blev han bragt i Slutteriet, og Montaigu maatte »som Præses for Comoedierne« overtage Ledelsen.

Hovedindtægten var ikke Teaterbesøget, men hvad Huset indbragte, naar det udlejedes til Maskerader; imidlertid bortfaldt denne Indtægt, da disse »formedelst Misbrug og eendeel Geistliges Nidkierhed« (som det hedder i et samtidigt Aktstykke) blev forbudte. En Anmodning om, at Hans Majestæt vilde staa Teatret bi ved naadigt »at forære Comedie huuset de Slottets Theatro tilhørende Maskiner, saasom dog samme ellers af sig selv inden faa Aar ganske vil vorde ruinerede, og nu ere til ingen Nøtte, efterdi Hans Maj^{t} ingen Bande hverken af Comedianter eller Operister underholder«, mødte ingen Velvilje. I April 1724 var Montaigu[113] paa sin Side ved at opgive Ævred, saa stort Afbræk foraarsagede en Linedansertrup, der var kommen overens med Capion[114], Teatret.

Lige i Begyndelsen bevirkede Nyheden af at se Skuespil paa Dansk et ikke ringe Tilløb. Som det hedder hos Holberg:

I første Aar, som vi en gylden Tid kan kalde,
Vi frygted for at see vort Galleri nedfalde.

Men Glæden var kort:

111 Se biografisk artikel s. 273.

112 Se biografisk artikel s. 279.

113 Se biografisk artikel s. 279.

114 Se biografisk artikel s. 273.

Det andet Aar var knapt, dog fik vi stundom lidt,
Den tredje Vinter vi fremslæbet paa Credit.

I en Prolog fra Juli 1724 tales allerede om, at man rimeligvis snart maa lukke. I Vinteren 1724—25 levede Teatret mest af Holbergs *Melampe,* idet Publikum græd paa de højtravende Steder. Det var Tidens Stil at røres ved Tab af Skødehunde. Rostgaard[115] havde skrevet Vers »Madame Rostgaards smukke og dydige Hund Manille til Ære og Amindelse«, ja en rimet Gravskrift over »den rare Mynde Melampus, som tjente i Gehejmeraadinde Harboes Gaard«. Tilskuerne tog Hunderovet tragisk.

I 1726 maatte Teatret en Tid lang lukke. Da man tog fat paany, stræbte man ved alle Slags Lokkemidler at komme Publikums Smag imøde; det vilde især se Dans, og man opførte Dans mellem Akterne, ja indlagde undertiden Dans i Stykkerne som i Holbergs *Den ellevte Junii* og *Den politiske Kandestøber.* Heller ikke det udøvede imidlertid Tiltrækningskraft nok; saa stor var Ringeagten for Landets eget Sprog paa Scenen, og i 1726 greb de danske Aktører da til den ydmygende Udvej at spille paa Fransk.

Endelig[116], den 25. Februar 1727 var Teatret nødt til endegyldigt at lukke. Holberg skrev til Slutningsforestillingen *Den danske Comoedies Liigbegiængelse,* fuld af vemodig Skemt:

Mademoiselle Hjort: Men hvad skal jeg nu tage mig fore, efterdi Comoedien er til Ende?

Henrich: Dersom I har nogen Capital, vil jeg raade jer til at leve af jer Rente, men saasom I har ingen, kommer I til at tiene.

Mademoiselle Hjort: Hvor skal jeg vel faa Tieneste? Vi har jo lagt os ud med alle Folk, Officiers, Doctores, Advocater, Kandestøbere, Marquiser, Baroner, Barberer.

Henrich: Det er min Troe sandt. Jeg har ikke tordt lade mig engang barbere, siden vi spillede den Comoedie om Mester Geert.

Efter at Ligfølget er skredet i højtideligt Optog over Teatret, skildrer til Slutning Thalia den elendige Tilstand, i hvilken Skuespillerne har tilbragt den sidste Tid:

Da Hunger nogle drev til Jylland, Fyen, Norge,
Da truede Tyon ey Draabe Viin at borge:
Hos Kræmmer, Handværks-Mand, hos Bager, Brygger, Kok,
En Streg ey meere var at faae paa Karvestok . , .
I saadan Tilstand vi til denne Tiid har levet.
Imellem Slutterie og Raadhuus vi har svævet,
Indtil Comoedien sin Død og Helsot fik,
I Dag all Verdens Gang af hverdags Feber gik.

115 Se biografisk artikel s. 237.

116 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Johan Carl v. Eckenbergs Kunster. Efter samtidige Afbildninger.

Johan Carl v. Eckenbergs [Ekenberg's] Kunster. Illustrationen er skannet fra Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring«*, bd. 2, s. 577 (P.G. Philipsens Forlag, Kbhvn. 1890). Bogen findes elektronisk på: http://www.eremit.dk/ebog/bkh/2/bkh2_5.html Den elektroniske udgave må bruges frit til undervisningsbrug, se: http://www.eremit.dk/

Foruden de første fem Stykker havde Holberg i 1724 foræret Skuespillerne sine ti næste, Nogle havde gjort mindre, andre større Lykke, men selve denne store Lykke var jo kortvarig, og deltes med den stærke Mand Hr. von Ekenberg og den flinke Linedanser Bredo, det danske Teaters overlegne Medbejlere. Det kjøbenhavnske Folk lod uden ringeste Følelse af Ansvar sin Digter i Stikken. Paa al Penge-Fordel havde han jo ved sin uegennyttige Fremgangsmaade givet Afkald, og kan det nu end paa Afstand se ud, som blev han rigelig lønnet med Æren, saa var og blev det lavere stillede Publikum i Virkeligheden ubetinget ligegyldigt og det saakaldt finere Publikum ringeagtede de indfødte Stykker. En vis lidet tilfredsstillende Yndest maa Holberg vel have vundet i enkelte Krese; men den kunde i Længden ikke veje op mod de fordomsfuldes Ringeagt, de formentlig eller virkelig angrebnes Had, Ydmygelserne, Tidstabet, Kraftspildet og det nedslaaende i Følelsen af at have sat en næsten overmenneskelig Frembringelseskraft ind paa et Foretagende, der led Nederlag paa Nederlag og aldrig syntes at rejse sig uden for at falde des dybere igen.

Han stræbte at rette sit angrebne Helbred ved en Udenlandsrejse, og da Teatret i 1728, med en lille Understøttelse fra Hoffet mod af og til at give Forestillinger paa Slottet, gjorde et nyt Forsøg, holdt han sig for saa vidt tilbage fra ligefrem Medvirkning, som han ingen Del tog i Stykkernes Iscenesætning og heller ikke straks begyndte at skrive Skuespil paany; derimod skænkede han atter Teatret de Lystspil, han havde færdige (deriblandt *Erasmus Montanus, Don Ranudo, Det lykkelige Skibbrud,* seks i Alt), af hvilke dog intet kom til Opførelse. Atter klager Montaigu[117] bittert til Cancelliet over det Afbræk, som andre Seværdigheder gør Teatret. Man har givet en lille Vanskabning (un petit Monstre) Tilladelse til at lade sig se for Penge; man har forskrevet to franske Skuespillere og en Skuespillerinde fra Sverig, de spiller Gherardi's Farcer og tager den Smule Næring fra de Danske. Disse boede desuden nu kun til Leje, og Ejeren, en General Arnold[118], plagede dem stærkt med Hensyn til Leje-Afgiften, som de aldrig formaaede at erlægge til rette Tid. Kongen tog dog 8. Oktober deres Parti.

Men dèr holdt man, da 20. Oktober 1728 Kjøbenhavns Ildebrand indtraf, og Skuespillene stansede af sig selv. Som altid offenlige Ulykker gav denne Brand Gejstligheden Vind i Sejlene. Præsterne forlangte straks, at den lille Sum (1500 Daler), som Kongen havde bevilliget i Tilskud til Teatret, skulde anvendes til fromme Øjemed; fra alle Prækestole udlagdes Branden som Straf for Folkets Synd, og nye Ulykker spaaedes, hvis Skuepladsen blev aabnet paany.

Den stakkels Montaigu[119] skriver 27. December til sin Beskytter Poul Løvenørn:

»Julefesten har været en Anledning for disse Herrer [Præsterne] til at forbyde og forbande alle Julestuer; der er faldet nogen Sne, en ny Anledning til at skrige op mod Kanerne, der kun ventede paa ny Sne for at kunne tages i Brug. Alle Mennesker trækker paa Skuldrene og dog vover ingen at modsige dem.

117 Se biografisk artikel s. 279.

118 Se biografisk artikel s. 289.

119 Se biografisk artikel s. 279.

Selv Grev Holstein [Kongens Svoger], der havde bestilt sig en Kane i den Hensigt at have Fornøjelse af den i Vinter, har maattet bestille sin Kane af; saadan er det Liv, man her fører; man taler derimod om forskellige Ordninger, ved Hjælp af hvilke man vil lette Byens Genopførelse; man havde begyndt paa at gaa rundt til Indbyggerne for at opfordre dem til selv at bestemme, hvad de frivilligt vilde bidrage, men det synes opgivet o.s.v.«

Snart var den kirkelige Indflydelse almægtig.

Da Frederik den Fjerde i 1730 døde, vidste man, at der under den nye Konges Regering ikke kunde tænkes paa Skuespil.

Holberg havde ikke den afdøde Konge stort at takke. Kongen havde vel taget *Peder Paars* i Forsvar, men med den Tilføjelse, at den bedre havde været uskreven, og i Slutningen af hans Regeringstid, den i hvilken Holbergs Virksomhed falder, var den offenlige Tone i Landet bleven stedse mere andægtig. Der var et Tilbageslag heri; thi i Begyndelsen af hans Herskerperiode havde den moralske Opfattelse i de bestemmende Kredse været meget fri. Der findes et fransk Brev (af 20. Oktober 1703) fra den prøjsiske Gesandt ved det danske Hof, Grev Viereck, til hans Minister, som i denne Henseende er et Aktstykke. Efter at have omtalt de Rygter om Kongen af Danmark og hans egen yngste Datter, der er udbredte over hele Tyskland, meddeler han, at efter de tusinde Anmodninger, som Frederik den Fjerde havde rettet til hans Datter om at leve i ægteskabeligt Samkvem med ham, kunde hun ikke staa imod »og Ægteskabet blev da sluttet paa Slottet i Nærværelse af adskillige fornemme Ministre og Kongens Geheimeraader«. Vel var Kongen allerede forud gift, og det var let at forestille sig hvad de Bagtalere sagde, der bedømte hans og hans Datters Handlemaade »ifølge Præsternes Bibelfortolkninger og Kønnets herskende Mening.« »Men da der ikke i den hellige Skrift findes et eneste Ord om, at en Konge eller suveræn Fyrste ikke skulde have Frihed til at leve i et ægteskabeligt Venskab [!] med mere end én Person, især naar han har vægtige Grunde dertil, og da de Gejstlige forsvarer deres Sag snarere med Stivnakkethed og tvungne Fortolkninger end med klare og solide Beviser, saa o.s.v.« Han slutter: »Deres Ekscellence vilde naadigst stemme Hans Maj. Kongen [af Prøjsen] til at optage denne Begivenhed med min Datter godt; den er hændet uden lignende Eksempel og ved Guds besynderlige og synlige Forsyn og Tilskikkelse.«

Fattes end heller ikke her den gudelige Tone, saa er Stilen og Meningen dog i ingen Henseende Kirketroens. Men den ved Hoffet raadende Aand udviklede sig under Frederik den Fjerde paa en lignende Maade som den i Frankrig under Ludvig den Fjortende; man havnede i Underkastelse under de gejstlige Raadgivere.

Efterfølgeren Christian den Sjette var en Personlighed af en helt anden Type, ensom og kold af Naturel, samvittighedsfuldt arbejdsom, hvor Faderen havde været doven, holdende sine Undersaatter i Afstand, medens Faderen havde udmærket sig ved al Slaphedens Huldsalighed, ja endog ganske ligegyldig for Folkeyndest, og hvad enten nu hans Privatliv var lige saa strængt som hans Lære, eller det Rygte, der tillægger ham et Kærlighedsforhold til hans

Dronnings Søster, Enke-Markgrevinden, har Ret, i ethvert Tilfælde var han af Overbevisning en alvorlig, højkirkelig Kristen i Tidens Stil. Hans Stilling som Kronprins havde maattet gøre ham særlig stræng over for Alt, hvad der virkeligt eller efter Tidsalderens Forestilling indeholdt et Brud paa den kristelige Sædelære; thi han havde lidt bitter Ydmygelse som Søn og Fyrste, naar han saa' sin Moder krænket og tilsidesat for Medhustruen, der trods Vielserne først til venstre, saa til højre Haand aldrig blev andet for ham end, som han skriver, »Min Faders Maitresse«. Han havde med en Skæbne, der minder om Hamlets, maattet se sin Faders nye Bryllup efter Moderens Død fejres med en saadan Hast, at Retterne fra Begravelsesfestlighederne havde kunnet anrettes kolde paa Brudebordet; thi Dronning Louise begravedes den 2. April 1721 i Roskilde og allerede den 4. højtideligholdtes Brylluppet med Anna Sophie i Kjøbenhavn, saa Hoffolkene og Ministrene, der først kom tilbage til Byen samme Dag, endog efter Befaling havde havt deres stadselige Bryllupsklæder paa under Sørgekapperne.

Som Kongen var anlagt og med de Erfaringer, han havde gjort, maatte hans Indflydelse paa Landets aandelige Liv blive et Hofpræsteherredømmes. Saa samvittighedsfuld var han med Hensyn til, hvad der kunde være Synd, at vi ser ham i 1735 skrive til den berømte tyske Pietist Grev Zinzendorf for at spørge sig for, om han kan og tør gøre Selskaber ved Hoffet: »Det er vist, at vi lever som Eneboere. Folk beklager sig over, at de ikke faar Kongen og Dronningen at se, og jeg véd intet andet Middel til at se Folk hyppigere end ved store Selskaber; jeg ser heller ikke, at der er noget ondt deri; det kan ikke vel være anderledes ved Hofferne, og det er saaledes ved alle andre Hoffer; kun ikke her«.

Men var Kongen nu end tvivlraadig, om det var en kristen Monark tilladt at tilsige til Selskab, saa nærede han langt mindre Tvivl angaaende Komediers Utilladelighed. I August 1731 havde den utrættelige Montaigu[120] i Forening med Skuespillerne Pilloi og Landé indgivet en Ansøgning om i Kjøbenhavn at turde opføre »en complet dansk Comoedie foruden de smukkeste og divertissanteste af de franske og italienske Theatris«. Da han ingen Understøttelse opnaaede, henvendte Skuespillerne sig i et rørende Bønskrift til Holbergs Velynder, Gehejmekonferensraad, Grev Christian Rantzau[121] (Rostgaard[122] var jo forlængst styrtet og Anna Sophies Slægtninge ligesaa). Kongen indhentede Betænkning hos sin Sjælesørger, Hofpræsten Bluhme.

Bluhme svarede med en Afhandling, der godtgør, at Hovedhensigten med al »Scherz und Narrentheidigung in denen Comoedien« ikke er at bibringe Mennesker god Moral og Dydslære, men at sætte dem i Latterlune, og det tilstræber de danske Skuespil mest ved saa grove og usømmelige Udtryk, at hvem der kun har Gnist af Ærbarhed i Hjærtet, maa væmmes derved. Naar Komedierne ikke drejer sig om hedenske Fabler, men om bibelske Historier, nedværdiger de alligevel blot deres Genstand. Skuespillerne er løst Pak; man bør give de Fattige de Penge, som ødsles paa dem. Men endnu værre end de

120 Se biografisk artikel s. 279.

121 Se biografisk artikel s. 295.

122 Se biografisk artikel s. 237.

almindelige teaterbesøgende er de, der forsvarer Komedierne, raader og opmuntrer store Herrer til at staa sig bi ved Teatres Oprettelse, selv skriver og forfærdiger forargelige Komedier, samler en Bande Pak til at udføre dem, bygger dem Huse, skaffer Penge til dem o.s.v.

Afhandlingen er ligeud myntet paa Rantzau[123] og Holberg. Havde den tyske Hofpræst nu udtalt sig mod Skuespil, saa skrev den danske, Pontoppidan[124] (paa Tysk) sin Dialog: Ny Undersøgelse af det gamle Spørgsmaal, om Dans er Synd:

At Legemsøvelse i sig selv er uskyldig, beviser intet; en Tyv kan jo dog ikke undskylde sine Haandgreb med, at Gud selv har skænket hans Haand dens Bevægelighed. Den kristne skal træde i Kristi Fodspor. . Men kan han gøre det hoppende og dansende; er han vel under Dansen sindet som Kristus? Dansen vækker den kødelige Lyst. Og, som den ærværdige Dr. Müller i sin *Apostoliske Slutnings-Kiæde* rigtigt siger: Dans tager tidt en skrækkelig Ende. Om Arons Guldkalv dansede 23,000 Mand sig ihjel; Herodias' Datter dansede Hovedet af Jobannes den Døber; og naar Sømændene hopper og springer, følger i Reglen et stort Uvejr derpaa. At lade sine Børn lære Dans, er selv at ofre dem til Baal.

1736, samme Aar som Konfirmationen indførtes, blev Pontoppidans[125] tankedræbende Katekismus indført i alle Skoler over hele Riget. Endog Islænderne, ja Afrikanerne og Asiaterne i de danske Kolonier fik denne aandelige Næring budt.

Leg, Spil, Komedie, Klubgang, Dans blev straffet som enkelt Synd, hvis de blev begaaede om Hverdagen, som dobbelt Synd, hvis de øvedes paa Helligdage. Komedier var særligt forbudne Løverdag, Søndag og Helligdage. Et almindeligt Forbud mod indenlandske Skuespil var vel ikke straks blevet givet; det var unødigt, da der intet Teater fandtes; *Tidernes Adstadighed,* som Holberg i sit Levned kalder det, var Hindring nok. Men da en Bande Linedansere og Komedianter ved Snapstinget i Viborg[126] havde gjort deres Kunster paa en Søndag, udkom Forordningen af 21. Marts 1738, i hvilken Christian den Sjette strengelig befaler »at ingen Comoediantspillere, Linedansere, Taskenspillere eller de, som holde de saakaldte Lykkepotter, sig herefter udi Danmark og Norge maa indfinde, for deres Spil og Eksercitier der nogensteds at forestille og øve.« Pontoppidan[127] indførte denne Forordning i sin Katekismus. Men hvor ivrig Kongen personlig allerede tidligere var for at faa Skuespillere drevne ud af Landet viser et, Frederiksborg 30. Aug. 1735 dateret, tysk Brev fra ham til Schulin, i hvilket det hedder: »I Glückstadt skal der være Comoediantere, som trækker Folk Pengene ud af Lommen; det var heldigt, om det blev Magistraten befalet at skaffe saadanne bort; *thi der kommer dog intet godt ud deraf.«*

Det vilde være urimeligt i moralsk Henseende at lægge Kongen og hans Hofpræster noget til Last i Anledning af denne Iver, som retfærdiggør Frederik

123 Se biografisk artikel s. 295.

124 Se biografisk artikel s. 229.

125 Se biografisk artikel s. 229.

126 Se s. 315.

127 Se biografisk artikel s. 229.

den Stores Spot, at i Danmark stræbte man under Frederik den Fjerde at indtage Sverig, under Christian den Sjette at erobre Himlen. Hvad disse Mænd drev, var i deres Øjne praktisk Kristendom, og der var mere Følgestrenghed og Sandhed i deres kraftige og velmente Stræben end i senere Tiders Tingen med Verdsligheden. Endog naar de, saa fromladent de end selv var sindede, i deres højkirkelige Iver forfulgte Pietisterne, var det af nidkær Vrede paa alle Særtroende, for Statskirkens Enheds Skyld.

Men for Folkets Moral var Virkningen fordærvelig; det blev Skik at hykle Gudsfrygt for at komme frem; og for Folkets højere aandelige, særlig den skønliterære Kultur maatte Virkningen være dødbringende.

Det eneste, der trivedes, var Psalmeliteratur. Man samlede paa Psalmer, særlig tyske, man oversatte Psalmer og skrev selv nye. H. A. Brorson er som Oversætter og Digter Tidsrummets betegnende literære Skikkelse.

Paa Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn opbevares en Samling af tyske Psalmer, bestaaende af 33,712 aandelige Sange, alfabetisk ordnede i 5—600 Bind, forærede Biblioteket af Prinsesse Charlotte Amalie, Christian den Sjettes Søster. De samledes for hende af en eneste Mand, G. E. von Franckenau, f. 1676, der fra 1696 af havde en Stilling ved det tyske Kancelli i Kjøbenhavn og der som kongelig dansk Legationsråder var ansat ved Hofferne i Wien, Paris og Prag. Hvorledes Aanden paa de ledende Steder var, det faar man en Forestilling om, naar man ser den danske Diplomat tilbringe sin Fritid med at samle kristelige Sange og med at sætte Salomons Ordsprog paa Rim for at tilegne sin Prinsesse Bogen. Meget morsomt hedder det i Wetzels *Analecta hymnica* fra 1752 om Charlotte Amalias Samling: »und melden die Malebarischen Nachrichten, dass die neuen Herren Missionarii Anno 1736 solche mit Verwunderung betrachtet haben.«

Saa uhyre i Omfang var den ældre Psalmeliteratur. Nu fulgte en ny Springflod af Andagtsbøger, Prædikensamlinger og Postiller.

At nu Kongens Smag og religiøse Principer hidførte den dramatiske Poesis fuldstændige Forfald i Danmark, det var, som Christian den Sjettes Beundrer, Jens Møller, selv tilstaar »saa meget mere *ubelejligt,* som Danmark dengang just ejede sit største komiske Geni, og Holberg endnu da (1730) var i den Alder, at han kunde have frembragt mangt et udødeligt Lystspil«. At Kong Christian personlig ikke led Holberg, er klart, skønt — eller da — hans Navn ikke nævnes en eneste Gang i Kongens trykte Breve. Ulykken er ikke dette, men at han ikke havde den fjærneste Anelse om den Mands Betydning for Samtid og Eftertid, hvis bedste Virksomhed han lamslog.

Komediehuset i Lille Grønnegade var 1733 bleven sat til Auktion og solgt til den højstbydende. Skuespillerne, der som de i Bønskriftet til Rantzau[128] siger, »havde opnaaet den Armod, som følger Næringsvejen«, splittedes og søgte forskellige borgerlige Erhverv. Montaigu[129] blev Sprogmester hos Gehejmeraad Løvenørn, Landé blev Parthaver i en Kortfabrik o.s.v.

128 Se biografisk artikel s. 295.

129 Se biografisk artikel s. 279.

Da efter Christian den Sjettes Død Skuepladsen i Aaret 1747 blev genoprettet, var Pilloi den eneste, der var tilbage og kunde lede i det tidligere Spor. Da havde Teatret været lukket i henved 19 Aar, Holberg selv i fulde 20 Aar været fjærnet fra al Berøring med det og derved fra al dramatisk Digtning. Thi uden en Skueplads falder ingen ægte Dramatiker paa at skrive.

Holberg nødes i denne Tid til udelukkende at sysle med lærde Studier, han udgiver Danmarkshistorien, Kirkehistorien, Helte- og Heltinde-Historierne, Oversættelsen af Herodian, Bergens Beskrivelse, desuden — men paa Latin — Niels Klim.

Det kan vel se ud, som om han frivilligt vendte sin Virksomhed som dramatisk Digter Ryggen; han drev jo sine historiske og andre Studier med Lyst og han havde jo allerede før 1730 ophørt med den rastløse dramatiske Produktion. Man har da ogsaa til Forsvar for hans Samtid snart hævdet, at han allerede havde udtømt de Æmner, Tidsalderen og Landet bød ham, snart at han tidligt havde naaet et Højdepunkt og for Fremtiden kun kunde gentage sig selv. Med samme Logik vilde man, hvis Londons Teatre var blevne lukkede af Puritanerne efter at Shakespeare havde frembragt *Hamlet* kunne bevise, at han ligefuldt fra nu af kun vilde have skrevet ringere Ting. Men det visse af Sagen er, at Holberg allerede før 1730 var grundig tvungen til at slaa alle Tanker paa Teatret af Hovedet, og ikke mindre tydeligt er det, at han, efter i det af ham skabte Teaters Tjeneste at have vist en Uegennyttighed uden Mage og have udfoldet en digterisk Virksomhed uden Lige, først trak sig tilbage fra Skuespildigtningen i Mismod, da han saa' sin bedste Stræben frugtesløs overfor Folkets Sløvhed og de herskende Klassers dumme Ringeagt.

Hvor inderlig han følte sig knyttet til den danske Skueplads, det lader sig bevise. Thi saasnart Teatret aabnes paany, vender Holberg tilbage til dramatisk Frembringen. Desværre, hans Kraft som Digter var brudt. Han kunde nu, da han næsten havde glemt Latteren, kun skrive sin Alderdoms svage, halvallegoriske Stykker, nemlig — foruden en Bearbejdelse og en daarlig Farce — *Sganarels Reyse til det philosophiske Land, Plutus, Philosophus udi egen Indbildning* og *Republiquen.*

Der er noget Enestaaende i dette. Man skal lede om Magen i noget Land. Man tænke sammenlignelsesvis paa Molières Kampe for at bringe *Tartuffe* paa Scenen eller Beaumarchais' aarelange, energiske Stræben for at faa *Figaros Bryllup* opført. Der er heri noget, som anspænder en Poet, noget Begejstrende, Elektriserende. Men dette: At skænke et Folk en Literatur, et Teater, aabne sin ypperste egenlige Virksomhed, 37 Aar gammel, og maatte fejre dens Ligbegængelse kun fire Aar senere, efter at Sørgeklokkerne endda i Grunden har ringet hele Tiden med Undtagelse af det første halve Aar! Har nogensinde en aandløs Regering og et umodent Folk i Forening tilredet et blomstrende Geni, endsige Landets Hovedskribent, værre? Andre store Digtere har havt at kæmpe med Armod, med Fjender; har rent udvortes taget lidt langt mere og ganske anderledes ondt. Men hvor finder man et Sidestykke til dette? Han har skrevet Landets første læselige Digt, indfører saa — ligesom lejlighedsvis, blot fordi nogle Skuespillere opfører en Bygning — en i Landet helt ny Kunstart, skriver til en Begyndelse en Snes Mesterværker, staar i sin kraftigste Alder,

nogle og, fyrretyve Aar gammel, og man skærer tyve Aar ud af hans Liv som dramatisk Forfatter — tyve Aar. Pietismen sender hans dramatiske Geni i Forbedringshuset paa tyve Aars lærd Strafarbejde, sætter det i Studerestuens Cellefængsel, fordømmer det til Ensomhed, til Tavshed.

Det sygner da ogsaa hen; men saa levedygtig, saa trængende til Meddelelse er denne Genius, at da den kommer ud af det ensomme Fængsel, svækket som en hvidhaaret Fange, vender den sig med Instinktets usvigelige Sikkerhed paany til Teatret, og med sin rystende Oldingehaand udkaster Holberg de sidste Figurer og Scener for det.

Der er en Ejendommelighed, som man skulde tro maatte slaa Enhver, der blot gennemblader Holbergs Teater, men som kun synes at have været én enkelt Forsker (Legrelle) paafaldende. Det er den, at der ingen egenlig Udvikling kan spores i disse Skuespil. Digteren ses ikke, som moderne Digtere ofte, at vokse fra Arbejd til Arbejd. *Den politiske Kandestøber* er fuldt saa dygtig og vittig som *Don Ranudo.* Vistnok har Holberg ikke sjældent omarbejdet med Kritik, rimeligvis har han lært meget ved Prøverne og forandret noget efter dem, og formodenlig har han paany gennemarbejdet de Stykker, han kalder færdige i 1723 og dog først udgiver 1731 (som *Montanus)* eller 1745 (som *Ranudo).* Men af det haardnakkede, uforfærdet selvkritiske Arbejd, med hvilket en Molière kæmper sig op til stedse højere Fuldkommenhed, findes ikke Spor.

Det er naturligt nok; thi alle disse Stykker er improviserede i én Flugt, næsten samtidigt — og saa følger denne Pause paa en Snes Aar. Som om det danske Folk havde havt Raad til at miste tyve Aars dramatiske Produktion af en Holberg! Sandelig, skulde Datidens Danmark staa Eftertidens til Regnskab for, hvordan det har imødekommet og plejet det skandinaviske Nordens største komiske Dramatikers Geni, vilde dets Ansvar ikke blive let.

Hvorledes er nu i disse Aar Holbergs Stilling, hans Anseelse?

Hos de Lærde ikke stor. Han gjaldt hverken for lærd eller for grundig, og man holdt sig op over at han ved Udgivelsen af sit Levned havde sysselsat Læseverdenen med sin Person.

Man ser det af forskellige Breve fra samtidige.

I Anledning af en, forøvrigt lidet forstandig, offenlig Skrivelse, i hvilken Holberg (under Navn af *Holger Danske)* havde imødegaaet en af ham som af Gram[130], Falster[131] og andre iltre Patrioter aldeles misforstaaet Udtalelse om danske Lærde af den ansete hollandske Filolog Burman, skriver Gram 1728 (paa Latin) til den hamborgske Filolog Fabricius:

»De spørger mig i Deres sidste Brev om Holger Danske. Den, der under dette Navn har villet skjule sig (hvilket maaske er det eneste vittige i den hele Epistel) er Ludvig Holberg, Prof. Eloquentiæ ved vort Universitet . . . der nu ogsaa synes at ville gøre sig bekendt for Udlændinge ved sit i disse Dage udgivne Brev til en berømt Mand. Dets Indhold er Forfatterens Levnedsløb . . ., i hvilket han i en efter hans egen Forestilling morsom og vittig Form (thi han

130 Se biografisk artikel s. 199.

131 Se biografisk artikel s. 194.

har meget høje Tanker om sig selv) gennemgaar Alt, hvad der er hændet ham hjemme og ude. Med dette Skrift har han gjort sine Dadlere og Fjender (hvis han ellers, som han saa meget klager over, har nogen) en overmaade stor Fornøjelse, idet han har givet dem den rigeligste Lejlighed til at le paa hans Bekostning — i den Grad dynger han Ros op over sig selv og sine Komedier og Satirer; i den Grad fortaber han sig i Smaahistorier og Anekdoter, der vel undertiden er snurrige, men lige saa ofte flove og dumme, og saa fuld er hans forresten ikke uslebne Stil af Sprogfejl og Bommerter, af hvilke han har rettet nogle, men langt fra ikke alle under Rubriken Trykfejl o.s.v.«

Man ser, at Holberg i Grams[132] Øjne dengang ikke var langt fra at være en forfængelig Vindmager. Til Gengæld var Gram dengang i Holbergs Øjne kun Pedanten, der havde angivet *Paars* for Statsraadet; og Grams Fornavn var Skyld i, at Erasmus Montanus oprindelig hed Johannes, at Skolemesteren i *Det lykkelige Skibbrud,* der beskylder Philemon for at have sigtet til ham personlig, hedder ligedan og at *Ulysses* slutter med Forsikringen om at ville hedde Johannes, hvis nogen kan opvise en bedre tysk Komedie.

Men Gram[133] staar ikke ene med sin Opfattelse. Man træffer samme haanlige Tone i Breve fra D. M. Stub fra Aarene 1731—34:

»Prof. Holbergs Beskrivelse over Danmark og Norge har jeg nylig giennemlæst (saasom her ellers ingen Bøger er at see), men jeg maa derhos tilstaae, at jeg deraf ej er bleven lærdere end tilforn; thi hans Historische Capitler ere meget ufuldkomne og troede jeg snart at sige, at da jeg gick i mine første studenter aar paa det runde taarn[134], vidste jeg snart mere deraf end hand har skrevet. Hans gamle Sager ere saa taabelige, at dersom vores gode Arnas Magnussen[135] endnu var i live, troer jeg vist han toeg sin død over at læse dem. Da jeg kom til det 12. Cap. som skal være Historia Juris Danici, tenckte jeg at finde noget, men da jeg ret eftersaa det, fornam, at det ikkun er en Smule Dansk translation af mine Latinske Disput., jeg holdt i Ehlers Colleg. *de Lege et Legislatoribus Danicis,* og at deri fast ej et ord er forandret, saa al hand endog har beholdt de *errores,* hvilke jeg i de 2de første Disputat som en ung Student begik . . . paa saadan Maade kand jeg og giøre bøger; hand burde have satt for ved Capit. Udsat af Latinen paa Dansk ved L. H. o.s.v.«

I samme Aand bedømmer Stub anden Del af Holbergs Danmarkshistorie, og man ser af Brevene, at Gram[136] ganske har stemmet i med, (Disse Breve og Aktstykkerne til Teatrets Historie i *Danske Samlinger* I—III. Om Christian den Sjette se Jens Møllers *Mnemosyne* II—IV samt Det skandinav. Littselskabs Skrifter 23de Bind.) Imidlertid Holbergs Historie-Forskning nærmede Gram til ham og ham til Gram. Og under Pietismens strenge Regimente saa denne sig henskudt paa samme Side som Holberg.

132 Se biografisk artikel s. 199.

133 Se biografisk artikel s. 199.

134 Universitetsbiblioteket lå på kirkeloftet.

135 Arní Magnússon (på latin: Arnas Magnæus). 1663-1730. Indsamlede mange islandske håndskrifter. En del gik til ved branden i 1728, resten blev testamenteret til Københavns Universitet og dannede grundlaget for Den Arnamagnæanske Håndskriftsamling.

136 Se biografisk artikel s. 199.

I et Brev fra Gram[137] til Rantzau[138] af 1734 hedder det: »Det er Skade, at Assessor[139] Holberg maae ikke faae Forlov til, eller tør vove det paa egen Haand, at skrive os enten nogen Comedie eller *Argus*[*] om disse Tider: thi da skulde man vel under anden Haand [!], fournere ham Et og Andet og deriblandt ogsaa noget om disse nye apostoliske Folks Bodkamp« og i et andet, ligeledes til Rantzau rettet Brev fra 1741 hedder det i Anledning af Hofpræsterne Bluhme's og Pontoppidans[140] mislykkede Forsøg paa at faa *Niels Klim* forbudt: »Men baade *Klimius* og dens Auctor bleve til Lykke staaende paa deres fire Been, og kunde, naar den Omgang og samtlige *Causæ instrumentelles* og *occasionales* skulde aabenbares, give en ligesaa artig *Historiam arcanam* at læse, som de, man har om visse Skrifter, der lykkeligen, *malgré tous les artifices et toutes les intrigues des Jésuites,* ere slupne igjennem i det hellige Officio til Rom.«

At Holberg var mistænkt som Fritænker kan ses af Henrik Gerners *Merkværdigheder* (Kap. 19 Om Fritænkere): »Denne brave og lærde Mand havde en Deel faaet Mistanke til o.s.v.« Kongens Uvilje mod Holberg viste sig i Smaating. Da Gram[141] første Gang foreslog ham til Medlem af Videnskabernes Selskab, faldt han igennem. Man røbede sin Unaade i Tidens Stil ved Ikke-Tildelen af Titler. Holberg havde i 1746 været Professor i 32 Aar og var endnu ikke engang Justitsraad, medens hans samtidige var Etatsraader.

Og det bør vel erindres, at da Frederik den Femte Aaret efter gjorde Holberg til Baron, saa skete det ingenlunde for at belønne hans Fortjenester, men for at betrygge Staten hans Jordegodser under Navn af et Baroni.

Imidlertid, det kunde jo ikke være andet end at hans Anseelse i det lange Tidsrum, i hvilket han som Dramatiker tav, maatte stige stærkt. Han var og blev jo Nationens eneste store Skribent, dens Lærer og Opdrager, en af dens største Borgere paa en Tid, hvor der var saa faa fremragende Mænd.

Men hans Sejr i den offenlige Mening var ingen Triumf, var en kold og aftvungen Anerkendelse.

Da Teatret i 1747 aabnedes paany, var det med *Den politiske Kandestøber* og efter Samraad med Holberg; hans Navn nævnes endog i Fundatsen; ja det danske Teaters Rival v. Quoten, en Søn af den i *Ulysses* spottede, ser sig nødsaget til ogsaa at spille ham. Med denne Sejr var kun øjeblikkelig; den havde ingen Følge.

Den tragiske Skæbne bliver hans, at neppe har han som Aandslivets store Reformator ført sin haarde Kamp mod Fortiden til Ende, neppe er Forbitrelsen imod ham som den altfor Ungdommelige, den Kaade, den Oprørske og Flygtige, i Hendøen, før der med Forargelsens Raab blander sig en yngre

137 Se biografisk artikel s. 199.

138 Se biografisk artikel s. 295.

139 Se om assessor'er s. 315.

* Se om det svenske Tidsskrift *Argus* Karl Johan Warburgs lærerige Skrift: Olof Dalin.

140 Se biografisk artikel s. 229.

141 Se biografisk artikel s. 199.

Slægts Skraal, at han er forældet, forældet og aflægs, ikke passer mere for Tiden.

Med Forbauselse erfor Holberg, da den danske Skueplads genaabnedes, at hans Komedier nu gjaldt for altfor plumpe og gammeldags for Folk, der gjorde sig til af fin Smag: »Saasom vor *Nation* udi mange Ting er bleven ukiendelig, saa er den og paa en Tiid af tive Aar bleven herudi.« Tidligere havde han ikke kunnet andet end »fatte Tanker« om de af ham forfattede *Originaler;* nu saa han dem vragede af Folk, der tilsyneladende kun vurderede Dekorationer og Dragter, kun ønskede at se Dans og høre Sang, men som fremfor alt vilde se en streng Sømmelighed iagttaget paa Scenen, høre deres fine Standsfæller tale og som »stødte sig over at see Henric udi Kandestøber-Comoedien at fremtrine paa Skue-Pladsen med ukiemmet Haar og blotte Hænder«. (Ep. 360).

Derfor er Holbergs sidste Epistler helt fulde af bitre Klager. Man »kaster vore Originaler bag Ryggen«; man foretrækker »ilde sammenhængende Markskriger-Stykker«. De sidste Ord, vi har fra hans Pen, er hans Smertes bitre Suk: »Der spørges ikke mere, om et Skue-Spil er vel eller ilde udarbejdet, men om det endes med Sang og Dantz .... Enhver Skribent kan nu *agere Comoedie*-Skriver, og ingen frygter at se sit Arbeide spildt, ihvor mavert, elendigt og ilde sammenhængende det end er o.s.v.« (Den 539te, sidste Epistel, trykt efter hans Død.)

Han føler, at han gælder intet mere.

Nogen Uret havde han, og der er noget af en gammel Mands Bitterhed i hans Klager. Thi hans Skuespil saavel som Molières opførtes hyppigt, og intet af hvad der efter hans Tid var frembragt i Europa af dramatiske Arbejder syntes ham af Værd. Men han havde mere Ret. Smagsretningen havde drejet sig i Frankrig I Mellemtiden mellem Molière og Voltaire og drejede sig pligtskyldigst ogsaa hos os.

Holberg blev tvungen til at komme den imøde for om muligt at bevare sit Publikum. Det var et sørgeligt Syn, som naar en Skønhed, der ser sig forladt af sine gamle Beundrere for uværdige, sminkede Kvinders Skyld, selv begynder at lægge Sminke paa sine blegnede Kinder.

Han tog i *Ranudo,* i *Plutus* alt muligt Hensyn til Smagen for Vaudeville-Sang, Dans, Optog, Præsentationer. Se f. Eks. *Plutus* II 5, 6:

Processionen giøres 3 Gange om Theatret efter musikalsk Tact. Ved hver Gang standses lidt, og synges Vivat Plutus! og det med Trommers og Trompeters Lyd. Endelig[142] naar 3die Tour har endt, dandse 3 konstige Dandsere. Diogenes, som udi en Krog dette seer, giør imidlertid Grimacer og efteraber dem. Endelig henter han en Krabask, hvormed han prygler dem, og driver dem ud, De skraale klageligen. — Diogenes dandser meget naragtig med sine Træsko efter en sørgelig Melodie og en Sækkepibe eller Lire. Midt udi Dandsen indkommer Plutus, og da holder Spillet op. Men Diogenes bliver ved at dandse.

Visselig har Holbergs Hjerte blødt derved.

142 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

Og intet nyttede. Han var i stadig Kamp og under en dobbelt Ild.

Paa den ene Side kunde han ikke kappes med de overgivne franske Enaktslystspil, der i Oversættelse gaves som Tilgift til Hovedstykket: »En *Merlin Dragon,* en Forhexet Skaal, et *Oracle, Vulcani* Kiep etc.« hvilke hver for sig indbragte langt mer end »10 sindrige og moralske Stykker«. Faa den anden Side havde han den værste Fjende, de fine Folks Kunstsmag, deres Kærlighed til den nyere franske Komedie, til Destouches[143] især, mod hvem Holberg i sine sidste Leveaar stedse kriger, disse »kolde Samtaler« uden Handling, uden Liv og Lystighed paa Scenen, der danner Overgangen til det rørende borgerlige Skuepil. Holberg saa' skarpt og rigtigt disse Digteres Mathed i Sammenligning med Molière og ham, men deres Stjerne var i Opgang, hans i Dalen. Man vendte sig med Ringeagt fra Drøjhederne i hans komiske Stil; Damerne vilde ikke se hans Stykker.

Hvad der dog især bidrog til at støde Holberg fra Tronen var den under Christian den Sjette paany begyndte Indvandring af Tyskere og med dem indbrydende tyske Smag. Da det danske Teater 1747 blev genoprettet, kom det som en Afgørelse af Hoffets Vaklen mellem at aabne et fransk og et tysk Teater. Selv Holbergs Elev, Tyskeren J. E. Schlegel, tænkte paa at gøre Skuepladsen tysk, Og allerede i et Brev fra 1746 skriver Schlegel til Bodmer om Holberg, at han her i Kjøbenhavn »langtfra er det, som hans Oversættere og Efterlignere udgiver ham for, og at han, hvad Komedierne angaar, kun finder sine Beundrere hos det Slags Folk, blandt hvem han har samlet sit Stof til dem.«

Tonen overfor ham var vel tilsyneladende ærbødig, men i Virkeligheden alt andet. Hans Ophøjelse i Adelsstanden skadede ham naturligvis — ikke helt med Urette — i Manges Omdømme. Og han, den store Mester i at have Latteren paa sin Side, maatte finde sig i under en Proces, han som Godsejer førte med en bedragerisk Ridefoged, at faa Spotterne over sig. Holberg vilde ikke lade nogen møde for sig, det var hans Princip. Fogden derimod gav andre Fuldmagt. Men da disse Fuldmægtige ogsaa havde været Ridefogder, var de Holberg særligt gramme. I et samtidigt Brev hedder det: »Da Sagen skulde for Højesteret, paatog sig Lausen Fogdens Sag, og da han ikke heller var Holberg noget godt skyldig, som saa ofte havde gennemhæglet denne Profession, især i hans Dannemarks og Norges Beskrivelse, glemte Lausen ikke at benytte sig af Comodien Jeppe paa Bjerget, der som Baron examinerede sin Ridefoged, der skulde hænges, og da denne spurgte, hvad ondt han havde gjort, svarede: Est du ikke Ridefoged og spørger endda?... du, som har støbte Sølvknapper etc. Slutningen blev, at Holberg tabte Sagen med alle *honores,* og ved denne Lejlighed forefaldt adskillige Allusioner til hans Barons Værdighed.« *(Norsk hist. Tidsskr. III).*

I Beaumelles[144] sladderagtige franske Tidsskrift *La Spectatrice danoise* kom særlig det fine Selskabs Dom over ham til Orde. Saa tidt han benævnes Holberg, bæres den officielle Ærbødighed for ham til Skue; naar han derimod

143 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

144 Se biografisk artikel s. 187.

betitles Plautiberg, hedder det om ham, at han »nedsætter andres og især fremmedes Værker, fordi hans egne ikke mere bliver rost, takket være den gode Smag«.

Suhm[145], hvem Holberg havde givet mangen Haandsrækning og der, saalænge Holberg lever, i sine Skrifter omtaler ham med skyldig Respekt, om end paa langt nær ikke med den Varme og Begejstring, med hvilken han omfatter Gram[146], repræsenterer allerede den ny og slettere Smagsretning, Holberg havde sagt ham, at hans dramatiske Forsøg »ei duede meget« og Suhm frygtede øjensynlig Holbergs Kritik; i hans efterladte Papirer findes den Notits, at hans »Comoedier og Samtaler« ikke maa udgives, saalænge Holberg lever. Men saasnart Holberg er død, slaar hans Tone om. I en Sammenligning, han har anstillet mellem Holberg og Voltaire, i hvilken den sidstes Sprogbehandling nedsættes som ikke bringende noget Nyt, hedder det: »Vel sandt, at vort Sprog har ei heller Holberg meget at takke, naar nogle Vendinger og visse Ordsprog, hans Comoedier skabte, undtages«. Saaledes taler en Samtidig, en Lærling, en middelmaadig Skribent om Den, som formede vort Skriftsprog til Prosa. Ogsaa Suhm klager over, at Holberg i sine Komedier alene fremstiller simple Folk og ikke har givet os »en eneste fin Karakter«.

Det kan da ikke undre, at Middelstanden i Kjøbenhavn (som Rahbek[147] fortæller) i 1770 var utilfreds med, at et Stykke som *Den politiske Kandestøber* fandtes værdigt til Opførelse ved den svenske Kronprinses Besøg, eller at Rosenstand-Goiske[148] [149] i 1772 skriver: »Den Sygdom at foragte Holberg, den sande Comedies Skaber, er bleven næsten almindelig blandt vore Landsmænd«.

Naar man har sat sig ind i dette Tidsaandens Væsen, saa ser man Holbergs Oldingeskikkelse i et skønnere Lys end den har staaet for Samtiden.

Den sygelige Mand, hvis altid svage Helbred var bleven rystet ved den Nød og de Savn, han i sin tidlige Ungdom havde udstaaet, og som kun holdt sig i Live og arbejdskraftig ved den strengeste Diæt og den yderste Regelmæssighed i alle Vaner, følte sig ensom Ansigt til Ansigt med det Folk, for hvilket han havde virket saa meget. Han led af evindelig Hovedpine; han havde hektiske Anfald, der tilsidst gik over til Svindsot, og hans Sindstilstand heldede til sygelig Sørgmodighed. Deraf hans uelskværdige Væsen mod Fremmede, der ikke udelukkede den største Jævnhed i Omgang med de nærmere Bekendte, og hans afvisende Gnavenhed i Forholdet til de yngre Skribenter, der som Jørgen Riis f. Eks. stræbte at fortsætte hans publicistiske Virksomhed. Hans Isolerthed forklarer alt. Denne ensomme Særling, der som Professor sælger sine Bøger fra sit Hjem for senere som Baron at ligge under i Processer med sine Fogder — der er saa nervøs, at han farer sammen, blot en Dør slaas i eller en Hund

145 Se biografisk artikel s. 248.

146 Se biografisk artikel s. 199.

147 Se biografisk artikel s. 301. Dette er det eneste sted hvor Brandes henviser til Rahbek (i det mindste ved navns nævnelse).

148 1' og 2' udgave har 'Gøiske'.

149 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

glammer, som ikke kan sove for Vægterraabene, som kun kan arbejde i dybeste Stilhed, som er saa pirrelig og heftig, at en Student, der uformodet træder ind til ham, ikke er ganske tryg for Overfusning, og saa utilgængelig, at han »endog lader Danebrogs-Riddere og Raader, ja Ambassadeurer« atter og atter gaa forgæves — han er et Geni, som et utaknemmeligt Folk har vendt Ryggen.

Hans Skæbne undte ham ikke Nydelsen af den Sejr, han som Reformator og Digter havde vundet; Sejren forvandlede sig til Forladthed under Hænderne paa ham.

Hans Livsanskuelse havde altid havt et tungsindigt Anstrøg. Ti Aar før sin Død skrev han (i *Moralske Tanker):* »De gode Dage, jeg haver haft i Verden, ere let talte. Den største Part af mit Liv er henbragt i Bekymring, Sygdom og Afsmag udi alt det, som Verden kalder Got. Hvis andre kan tælle flere gode Dage, skal det være mig kiært; thi endskiønt man er udi stedsevarende Lidelse, bør man ikke misunde andre deres korte Fornøielser«.

Hans sidste Leveaar var særligt sørgelige. Han følte sine Evner og sin Modtagelighed tage af. Musiken havde tidligere været ham, ligesom en anden af Tidens store Reformatorer, Frederik den Anden, en Kilde til Glæde; han selv spillede Violin som Frederik Fløjte; han kunde atter og atter røres til Taarer af det samme Musikstykke. Nu hørte han ligegyldig paa den skønneste Musik. Han vedblev til det sidste at lære, lærte sig grundigere Græsk og lærte sig fra nyt af Islandsk. Men han var bleven glemsom og læste sin egen Danmarkshistorie næsten som var den et Værk af en anden.

Holberg døde den 28. Januar 1754. Intet Udbrud af Følelse i Kjøbenhavn ved hans Død. Teatret tog intet Hensyn til dette Dødsfald; der blev end ikke fremsagt et Par Verslinjer i den Anledning fra den Skueplads, der skyldte ham sin Eksistens. Selv om efter Tidens Opfattelse Teatret ikke var det passende Sted for en Sørgefest, saa havde den danske Skueplads dog ret vel kunnet mindes Holberg. Der var ingen Sørgefest, fordi der ingen Sorg var.

Liget førtes fra Kjøbenhavn til Sorø for at bisættes der. Som det hedder i et Brev til Suhm[150]: »Baron Holbergs Lig blev hentet herfra af fire sjællandske Øg; de tvende Bønder udgjorde Comitaten [Følget].«. Da ni Dage derefter en ung Skuespillerinde, Jomfrue Thielo[151] døde, (rigtignok under oprørende Omstændigheder, myrdet af hendes Elsker, den russiske Gesandt) kom derimod hele Kjøbenhavn i Bevægelse. Studenterne bar hende til Graven, og et stort Ligfølge af alle Stænder bar Vidnesbyrd om Byens Savn.

Fem Aar efter Holberg Død skriver Tyge Rothe[152] i sine *Tanker om Kiærlighed til Fædrelandet* om ham:

---

150 Se biografisk artikel s. 248.

151 Se biografisk artikel s. 286.

152 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Carl Henrik Koch har en artikel om Rothe i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 257 ff.

Han søgte intet uden sine Landsmænds beste, han fandt dennem sovende, og vakte dennem op ... Var han bleven fød i og opdragen i videnskabernes, i konsternes og smagens tempel, da var han bleven større, men han var ikke bleven vores . . . Holberg døde, og hans Landsmænd tiede; ingen sagde de fremmede hvor stoert et tab vi leed; man kunde tænke, at vi end ikke erkiendte tabet. Jeg blues ved at siige det: de Danske nævne alt hans Navn med Ligegyldighed.«

Den første Reaktion, der ramte Holberg, det var Pænheds-Reaktionen, der med Destouches'[153] Navn som Løsen skyllede hen over hans Navn og gærne i Forbigaaende vilde vaske hans Værker rene, renskrive dem, som det hed.

Saa følger den højpatetiske Reaktion, der med Klopstocks Navn til Løsen gennem Ewald blev herskende i vor Literatur. Intet kunde være mere uholbergsk end det Klopstockske Væsen, fra hvilket Wessel udløste os og Holberg.

Saa fulgte den egenlige Oplysningstids Reaktion, der med Nytten til Feltraab og ikke findende Nytte i Komedier, fornægtede Fantasien og forkastede Holbergs Overdrivelser, hans *Ulysses* etc. Birchner har hos os en Rem af Huden, og Luxdorph[154] er Retningens danske Repræsentant.

Fra denne Reaktion imod Holberg, fordi han var for meget Digter, befriede den indbrydende Romantik os, men kun som ny Reaktion imod Holberg, fordi han ikke var Digter nok. Holberg havde fulgt fransk Smag; man deltog i det tyske Stormløb mod »Paryktiden«. Man fandt den bedste Poesi i Visen om Axel Thordsøn og Skøn Valborg, som Holberg med Urette havde ladet haant om; Folkebøgerne og Ammestuernes Legender, hvis Overtro han i sin Tids Aand havde bekæmpet, kom til Ære. Ingemann er antiholbergsk, Hauch ligeledes, Heiberg er det i *Alferne,* hvis Aand er den i *Ulysses* stik modsat. Oprigtigst er Grundtvig, der paa mange Steder beklager Holbergs Indflydelse, men især, at han »udødeliggjorde en Samtidens Narreverden istedenfor at genvække Fortidens Helte-Old«, ja han lægger ham endog i 1810 etsteds Landets politiske Nederlag til Last.

Er Holbergs Digterskib imidlertid kommen uskadt igennem alle disse Brændinger, saa har det gode Udsigter for Fremtiden.

I det nærværende Øjeblik glider det ikke mod Strømmen, men med den. Ved sin stærke, fordomsfrit prøvende Aand, sin Naturtroskab og sin i vor hele Literatur enestaaende Virkelighedsskildring er Holberg i Øjeblikket den af alle store Skikkelser i vor Kultur, som den nulevende Slægt føler sig dybest og i flest Henseender forpligtet.

Dog paa Øjeblikket kommer det ikke an; ogsaa dets Sympatier og Bestræbelser vil svinde for nye, vi ikke kender. Men det er i vore Dage gaaet op for de Bedste, at, som Middelalderens Folkeviser ligger bag vor Lyrik, saaledes er Holbergs Digtning den eneste faste Grund, paa hvilken vor

153 Se biografisk artikel om Charlotta Dorothea Biehl s. 188.

154 Se biografisk artikel s. 223.

dramatiske Literatur kan bygge videre, og der bygges, siden Romantiken blev styrtet, paa den.

Vi er nutildags mindre raske end vore Fædre var til at tale om et udødeligt Navn i Literaturen. Vi har set, at et Ry kan være stort i Samtiden, glansløst for Eftertiden, og vi véd, at en Menneskealder er den Evighed, der er de fleste Digterværker forundt. Vi kender ogsaa den Art Ry, der vedbliver at hænge ved Navnet, skønt Værkerne ikke mere læses. Men med Holberg er Prøven gjort. Saavidt de skandinaviske Sprog tales, er han i vore Dage mere kendt og læst end nogensinde tilforn. I Tyskland, hvor han paa Gottscheds Tid beherskede alle Teatre, er hans Berømmelse fastslaaet; thi Lessing, den nyere tyske Literaturs Grundlægger, benytter og fortsætter ham umiddelbart *(Der junge Gelehrte* er paavirket af *Montanus, Die alte Jungfer* af *Den Stundesløse, Der Misogyn* af *Den politiske Kandestøber, Der Freigeist* af *Jean de France).* Europa og Amerika over gaar nutildags hans Ry. Det er med Navnkundighed som med Rigdom, det er de første hundredtusind (af Dage eller Kroner), som det kommer an paa. Er man derover, saa er Resten meget lettere. For Holbergs Navnkundighed i den fjerneste Fremtid er der da ingen Grund til at ængstes. Han er over det Værste. Naar Talen er om literær Udødelighed, saa er det de første tohundrede Aar, hvorom det gælder.

3. DANSKE PERSONLIGHEDER: LUDVIG HOLBERG (1887)

Jubeludgaven af Holbergs Komedier indeholder, rigt forsiret som den er, det Klenodie, som er vor dyreste nationale Fortidsarv. Det burde komme dertil, som nu er sket, at Ludvig Holbergs Komedier blev den smukkeste danske Bog. Det, som her foreligger samlet og billedsmykket, det er jo nemlig hvad den Mand, som grundlagde Danmarks og Norges Literatur, har frembragt i sine lyseste Øjeblikke, i de Timer af sit Liv, hvor han fuldest var sig selv. Det er Blomsten af den store Ensommes[155] Eksistens.

Intet Værk giver en fyldigere Forestilling om, hvad disse to Lande skylder ham og om hvad de gennem ham skylder hinanden. Danmark er og bliver dybt i Gæld til Norge, fordi han saa Lyset i Bergens By som norske Forældres Barn. Norge staar i neppe mindre dyb Gæld til Danmark, fordi det gav ham Betingelserne for at kunne virke, særligt Muligheden til at udfolde sine digteriske Anlæg i Skuespillets Form.

Men begge Lande skylder dog ham uendelig meget mere end han skylder dem. Der fødtes dem i ham en Herre og Mester. Ludvig Holberg er den første Mand, der aandelig har underkastet sig Danmark og Norge.

155 *»Den store ensomme«* blev titlen på Lars Roar Langslet's Holberg-biografi.

I - Der er i den nyere Tid talt og skrevet meget mod Genidyrkelse

Man har fundet, at Kritikens opløsende Undersøgelser af Geniet befriede for Taknemmelighedens Byrde imod det, idet de tilbageførte meget i ethvert Værk til andre Ophavsmænd end Værkets. Man har ment Geniet forringet, formindsket ved at være hvad man har kaldt sin Tidsalders Produkt og sit Folkeslags Udtryk. Man har troet de store Mænds Indflydelse overvurderet. Alt vilde være naaet ogsaa uden dem, kun langsommere.

Hertil kommer undertiden, især blandt Demokratiets Talsmænd og Tilhængere, den Anskuelse, at Menneskeheden ikke behøver ledende Aander, ja er bedst stillet uden dem, den Tro med andre Ord, at de lader sig erstatte ved Sammenlægning af megen jævn Dygtighed og megen begavet Middelmaadighed.

Men dette Hang til aandelig Udvisning af Geniet som skræmmende, der tilskyndes ved Studiet af Naturvidenskaben og iøvrigt faar sin Næring af den simple og fine Misundelse, udspringer fra en falsk Grundsynsmaade.

Den Opfattelse af Literatur og Kunst, efter hvilken det er fra Masserne, fra Hoben, at Ideer og Syner, naar de føres længst tilbage, udgaar — en Opfattelse, som er formet af Taine, der, skønt i politisk Henseende udpræget Aristokrat, i dette Punkt er mærkeligt[156] demokratisk sindet — har sin Rod i et altfor længe næret Sansebedrag. En Idé, en Kunstform, en omdannende Tanke spirer aldrig i Hoben. Selv Middelalderens Folkesange gik ikke ud fra »Folket«. Ideen opstaar hos den enkelte Mand, der rager op over Hoben og drager den til sig. Han skaber sig langsomt en Kres blandt de mest opvakte, særlig blandt dem, der er anlagte som han, men har samme Anlæg i ringere Grad. Dog den første Bevægelse udgaar altid fra den store Personlighed, aldrig fra et Publikum eller en Befolkning.

Det er nærmest Forholdene i Oldtiden, hvilke Europas Dannede i Reglen lærer at kende før de moderne, der har vildledt Tænkerne i vore Dage. I Oldtiden, da Samfærdselsmidlerne var svagt udviklede og Folkeslagene levede mere for sig selv, betød Afstamningen og de Omgivelser, som var givne med Fødelandet, næsten alt. I den nyere Tid er det anderledes. En Oldtidsliteratur som den græske er nødvendigvis helt bestemt ved Karakteren af det Folk, i hvis Midte den opstod, af den simple Grund, at Forfatterne var uberørte af nogen anden Nation. Saaledes bliver da Grækenlands Literatur et sammentrængt Udtryk for dets Kultur, givet af nogle repræsentative Mænd. I den nyere Tid udtrykker en Literatur i Reglen kun forsaavidt et Folks Karakter og Egenskaber, som Folket har formaaet at beundre den og tilegne sig den. Men man kan ingenlunde altid være sikker paa, at den store, efterhaanden anerkendte Forfatter oprindeligt har været et Udtryk for sit Folks Egenskaber. Undertiden viser hans Storhed sig netop stærkest i, at han omformer Folkets Egenskaber efter sine, idet han langsomt tiltvingende sig Beundring paavirker Sindene ad utallige Veje.

Holberg er et Eksempel i største Stil. Han er ikke et Udtryk for den nationale Kultur; den var, da han vaagnede som Personlighed, saare ringe, laa tilbage for Europas, kunde ingen tilstrækkelig Næring byde en lærelysten Aand, end

156 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

sige en cæsarisk. Han stod fremmed for den i alle de Former, hvori den traadte ham imøde, han manglede Sansen for den, ja ringeagtede den i Folkevisernes og Folkebøgernes naive Skikkelse; han afskyede den, hvor den ytrede sig i Pedanteriets og den lærde Skolastiks bevidste og fordringsfulde Form.

Hvorledes danner han sig da? Som i den nyere Tid saa mangen anden fri og betydelig Aand. Ved Berøringen med andre frie og betydelige Aander, tyndt spredte i Europa, som de var, hvem han søgte i deres Bøger eller hvis Indflydelse han i fremmede Lande indaandede med Luften. Hans lærde Dannelse er almen, stammende fra mange Menneskeracer og Folk; hans kunstneriske Dannelse er nærmest romansk.

Han staar ene i sin Tid. Og bliver ikke desmindre det folkeligste Navn i de to Landes Literatur, den almindeligst anerkendte Mester. I et Tidsrum af halvandet hundrede Aar har han erobret alle Samfundsklasser i to Folkeslag. Danske og norske Folke-Ejendommeligheder har til et vist Punkt formet sig efter hans.

Han var jo nemlig helt anderledes artet end de andre Nordboer i hans Tid. Der var ingen som han, og han genkaldte intet Tidligere i disse Lande. Hans Betydning beror for en stor Del herpaa.

Thi der er én stor Fare, som stadig truer de moderne Samfund, én aandelig Pest, som stadigt udbreder sig mere og mere; denne Fare, denne Pest er, at alle bliver éns, at indenfor den Kres, som et Land eller en Kaste udgør, alle forstaar hverandre og ikke forstaar andet end hverandre, saa de alle efterhaanden bliver Gennemsnitsmennesker med det mest Mulige tilfælles, Forestillinger og Fordomme tilfælles, smaa Laster, ringe Dyder, uhyre Middelmaadighed tilfælles.

Til Menneskehedens store Velgørere hører de Mænd, der med Held har søgt at stemme for den Strømning, som i den nyere Tids Liv med saa rivende Kraft og Fart fører mod det sædvanlige og ensartede. Kort Tid før Holberg havde Englænderen Molesworth[157] brændemærket Danmark med de Ord, at han i dette Land ikke fandt noget Menneske med usædvanlige Egenskaber. Holberg er den store Sten, som af Danmarks gode Skæbne blev kastet midt ud i Strømmen og som stemmede for den. Han skildrede sin Samtid som den var, med dens Dumheder og Skrøbeligheder, dens Domme og Fordomme, gav dens Tværsnit og Gennemsnit, dens Middelmaal og Middelmaadighed i stærke Træk, dristigt, i højt Relief. Han var saa uensartet med den, at dens Hverdagsfysiognomi blev ham en munter Karikatur.

Og hans Hensigt var ikke den blot at more som Skildrer, nej han vilde optugte Racen som Moralist.

Holberg er den store Opdrætter af de nordiske Folk. Han overtog denne Hjord og stræbte at gøre Mennesker af den. Han virkede ved at give den kraftig Næring og satiriske Piskeslag, ved at rense Luften for Overtro og Vejene for dumme Skranker. Andre blidere Aander har stræbt at opelske en ny og bedre

157 Robert Molesworth: *»En beskrivelse af DANMARK som det var i året 1692«* (1. udgave på engelsk 1694). Oversat af Svend Lyndrup. Efterskrift af Erik Kjersgaard. Wormianum 1977, 2. oplag, Aarhus 1978.

Slægt, Holberg forsøgte at optugte Slægten. Han er dens store, ensomme, lattermilde Tugtemester.

Holberg er den oplyste Enevælde i Danmark-Norge.

Der gives to Arter af frembringende Aander: de avlende og de fødende, de rent mandlige, hvis inderste Væsen lægger sig for Dagen i Befrugtning af andre Aander, og de mere kvindelige, hvis Evne og Hverv det er, under Befrugtning af Tidsalderens Ideer, at udforme disse i kunstnerisk Form, i en Skikkelseverden. De fleste moderne Digtere er af den sidste Art; de forholder sig modtagende til Ideerne; til Gengæld forholder de sig frembringende til næsten ethvert lille Træk af Udformningen. Med Holberg er det anderledes; han er i lige saa høj Grad en avlende som en fødende Aand. Han, som var anlagt til en Hersker og Herre over andres Sind, har tænkt og villet fuldt saa meget som han har digtet og drømt. Han har staaet mere frembringende end Digtere plejer med Hensyn til Ideer, og samtidigt mere modtagende, end det nuomstunder er Skik og Brug overfor Enkeltheder i Formen.

Ypperlige og samvittighedsfulde Forskere har med megen Iver sammensøgt alt, hvad der i ældre og nyere Literatur har tjent Holberg som Komedieforfatter til Mønster og Forbillede. Medens man i Holbergs Samtid undertiden uforstandigt lod ham høre ilde for denne Benytten og Omformen af en ældre Tids Novellestof og dramatiske Elementer, er man i den nyere Tid ikke langt fra at regne ham den til Ære. Alligevel har man ladet sig føre ikke lidt for vidt af sin Jagtiver under den fortsatte Jagen efter Holbergske Laan. Den svageste Lighed er bleven udledet fra Efterligning; i den tilfældigste Overensstemmelse har man set et Bevis for, at Holberg har havt et enkelt bestemt Forbillede; selv i saadanne Træk, som med Nødvendighed bliver fælles for forskellige Bearbejdere af et beslægtet Æmne, har man fundet talende Vidnesbyrd. Uden at paalægge det naturlige Indtryk Tvang vil imidlertid neppe Nogen, som man har gjort det, finde *Mascarade* paavirket af Regnards *Le joueur,* eller Molières *Le Misanthrope* efterlignet først i *Den Vægelsindede,* senere i *Philosophus udi egen Indbildning.*

Dette udelukker jo ikke, at Holberg som Digter staar i stor Gæld til ældre Tiders Opfindsomhed. Til Gengæld er han da, som alt berørt, i langt ringere Grad end de fleste andre Poeter et Udtryk for Ideer, til hvilke han forholder sig blot modtagende. Han vilde ikke nøjes med at være sin Tidsalders Spejl. Han var ikke tilfreds med i sin Kunst paa Kunstens Vis at fastholde en flygtig Tidsforekomst i et blivende Billed.

Nej, han vilde opklække, opdrætte denne Menneskehjord saaledes, at han forbedrede Stammen, han vilde optugte denne Flok af Daarer, opfostre denne Befolkning af Børn, saa Daarerne bluedes og Børnene blev modne Mænd og Kvinder. Han er Folkeopdrageren blandt vore store Mænd.

II - Nitten Aar gammel drager han ud paa sin første Rejse,

en og tyve Aar gammel paa sin anden. Paa sine første tre med korte Mellemrum foretagne Rejser bliver han borte i halvsjette Aar. Raad til disse Udenlandsfarter har han ikke, men han hjælper sig som han kan, rejser tilsøs eller tilfods, fægter sig frem som en fattig Svend eller synger for Folks Døre eller slaar sig igennem ved Undervisning i Musik (Violinspil) og Sprog eller paatager sig en Hovmesters Rolle. Saaledes ser han Holland, England, Tyskland, Frankrig, Italien, levende yderst sparsomt af Nødvendighed og yderst diætetisk af forstandigt Hensyn til sit ømtaalige Helbred. Han oplever Rejse-Æventyr i Mængde, lærer Mennesker af alle Samfundsklasser og alle Nationer at kende, og studerer i de store fremmede Biblioteker, ledet af Driften til grundigt at udrense af sit Sind det Støv, hvormed hans norske Skoledannelse og kjøbenhavnske Universitetskultur havde fyldt det.

Han optræder først som populariserende Historiker og Retsfilosof, bliver saa Professor i Metafysik og Forfatter til *Peder Paars.* Og med rivende Hast følger nu i Aarene 1722—24 mere end en Snes ypperlige Skuespil. Det er som om den paatænkte og 23. September 1722 iværksatte Aabning af en dansk Nationalscene havde lukket Sluser op for en overstrømmende Produktionstrang hos Holberg. Fra sit 37te til sit 40de Aar maa han have levet i Frembringelsens saa godt som uafbrudte Febertilstand, neppe fornemmende sit eget Legem, med en Følelse af stedse fornyet Klarhed i Hjernen, der nu og da er steget til en Art indre Illumination. Trods alle Holbergs Genvordigheder med Teatret, der kæmpede den haarde og udsigtsløse Kamp mod Opgivelse af sit Bo, trods alle de Ærgrelser, han i sin Egenskab af Professor maatte udstaa, fordi han gav sig af med saa letsindig en Gerning som den at skrive Skuespil for Scenen, trods Ydmygelsen ved som Medlem af Konsistorium at maatte deltage i Universitetets dumme og grusomme Fremfærd mod de stakkels Studenter, der var optraadte paa Teatrets Brædder, og trods de virkeligt eller formentligt i Komedierne Angrebnes Had, maa dette have været et lyksaligt Tidsrum i hans Liv, efter al menneskelig Sandsynlighed dets lykkeligste Periode.

Det er ikke let at danne sig en Forestilling om, hvorledes det saa ud i denne Sjæl paa den Tid, da Holberg saa at sige paa én Gang skabte Henrik lyslevende i en bergensisk Gadeguts Lignelse af gamle Komediefigurers Muld og dannede Pernille, Kvinden efter hans Hjerte, af et af hans Ribben, at hun kunde være ham en Medhjælp — da han fremdeles gav Kandestøberen hans Ærgerrighed og Mester Gert hans Ordstrøm, formede de to store Bussemænd von Tyboe og Menschen-Skræk, malte den sjællandske Bonde i Jeppe og den jydske i Studenstrup og klippede de udødelige Skyggebilleder Ulysses og Chilian ud. Men sikkert nok har der været Fest i hans Indre, Og næsten samtidigt giver han det kjøbenhavnske Publikum sine prægtige, støjende Vinterbilleder fra Provins og Hovedstad i *Jule-Stue* og *Mascarade* og sine lette, lystige Sommerbilleder fra Byen og Skoven i *Den ellevte Junii* og *Kilde-Reysen.* Og medens han slaar Gækken løs med vild Overgivenhed i sine Skolemestres og Degnes værdigt vigtige Alvor, nedlægger han sit hele Dybsind i Udformningen af Erasmus Montanus' evige Situation og tager med sikker

Selvfølelse Hævn over sine Fjender i *Det lykkelige Skibbrud,* hans Selvforsvar og hans Kunsts Forherligelse.

Havde man straks derefter kranset ham offenlig og baaret ham i Triumf, det havde været en ringe Løn og en afmægtig Tak for hvad han i disse Aar skænkede sine Landsmænd. Men af Triumfer har Holberg ingen at opvise, og Kranse fik han først, da han laa i sin Grav.

Naar det med Sandhed maa siges, at Holberg er vor største Digter, saa maa ingen derfor vente at finde et nyt og dybt Syn paa Livet og Døden i hans Skuespil. Han har jo holdt sig strengt indenfor sit Talents Begrænsning; han har aldrig søgt at skrive noget ikke-komisk Drama, og han har overalt i Karakterer, Livsforhold og Situationer set ufarlige, forholdsvis uskadelige Fornuftstridigheder. Hvad han end fører frem, han tager det fra den lystige Side. Livet fremtræder i disse Komedier som den *Skueplads,* hvor der er tykt med Narre, dels elskværdige, dels skikkelige, dels Fjols, og hvor der er en evindelig Stimen af Tosser, der kommer tiltorvs, Taaber, der plager sig selv og andre. Gække, der giver deres Daarskab til Pris, tomme Pralhanse og braadløse Løgnere, dumme Skolefukser, urimelige Særlinge, pudsige Fraadsere og end pudserligere Fyldebøtter, Kedsommelige, hvis Kedsomhed morer, smaa Hyklere og plumpe, let narrede Slyngler, uvidende, overtroiske Stakler, tykpandede Bedsteborgere og Matroner, giftesyge gamle Piger, Karikaturer, der blærer sig, naive gode Hoveder, forlibt eller fornøjelsessyg Ungdom af begge Køn og saa Pudsenmagere og Skelmer og Skalke.

Livet, det er disse Menneskers Ytren og Udfolden af deres Væsen, det er deres Handlinger og Hændelser, deres Ønsker og forskelligartede Attraa, deres Planer og Formaal, deres Tiltrækning til hinanden, Uvilje mod hinanden og Skaktræk mod hverandre. Døden forekommer ikke. Den saa lidt som alvorlig Ulykke, Sygdom eller Sorg, dyb alvorlig Lidenskab eller alvorlig Forbrydelse eller tragikomisk Begejstring eller Kamp for Livet eller rent aandelig Stræben efter Dannelse, og Indsigt eller stærke Følelsers Spil eller en kraftig endsige mægtig Viljes Attraa efter Magt og Herredømme. Og her er forholdsvis lidet af anden Stemning end det gode Humørs, yderst sjældent et Stænk af Vemod, kun en enkelt Gang et Glimt af det Rørende. Og her er saa at sige aldrig blot et Spor af Naturstemning. Hverken Aarstid eller Dagstid spiller nogen anden Rolle end en rent ydre. Den aabne Gade, hvor Handlingen saa ofte foregaar, er et uvirkeligt Sceneri. Aldrig overraskes Personerne af noget Uvejr, aldrig spores Regn eller Sne, aldrig falder der en Solstraale eller Maanestraale ind gennem Ruden i Stuen. Tales der engang om Regn, er det for al belyse Montanus' Latterlighed, at han af lærd Uagtsomhed lader sig gennembløde uden at udbede sig sin Kappe. Livet her er borgerligt Familieliv eller Skuespillerliv eller Skribentliv, hvad som helst, men det er opfattet i den franske Klassicismes Aand og er derfor aldrig Liv i og med Naturen.

Dette Liv, i hvilket Døden ikke griber ind og hvorfra alvorlig Nød og Sygdom, alvorlig Lidenskab og Brøde er banlyst, er nu saaledes indrettet, at det, der for Digteren staar som Retfærdighed, altid sker Fyldest. Der gives maaske ikke nogen mere lyst seende Komiker end Holberg. Han synes, saa nedslaaet han personligt kunde være, at betragte det lyse Syn som Digterens Kald og Pligt.

Det gaar altid ud over dem, der fortjener Nederlaget. Og selv naar det ikke netop er Dyden, der sejrer *(Jule-Stue, Den pantsatte Bondedreng),* saa faar den Narrede dog kun hvad han for sin Indskrænkethed eller Lettroenhed havde fortjent. Den saakaldte poetiske Retfærdighed haandhæves altid nidkært.

Det ligger nu allerede i den Holbergske Komedies Væsen som Kunstart. Den gaar i lige Linje ud paa at vække Latter. Men Latteren, som er over Lapsen eller Sladderhanken eller Hykleren, er allerede en Straf; Stokkepryglene, den uundgaaelige Gaaen Glip af Pigebarnet eller den spanske Kappe er kun en simpel Fortsættelse af Latterstraffen, der følgerigtigt faar det naive Publikums Lattersalver til at stige endnu en Grad. Den Nydelse, Holberg til syvende og sidst vil berede sin Tilskuer, er den berettigede Skadefryds.

Den Verden, der udbredes for vore Øjne, er da en saadan, hvor uendelig Ufornuft tumler sig frit, men over hvilken der herskende svæver en Fornuft, som altid til Slutning gør det af med Ufornuften, eller — i mindre høj Stil — gør Kaal paa Naragtigheden og klarer Ærterne.

Og Læserens eller Tilskuerens Grundfornøjelse er saa den, at paa Grund af Stykkernes Bygning denne overlegne Fornuft hele Tiden igennem synes at have forlagt sit Herskersæde til hans egen Hjerne. Uafbrudt appellerer Holberg til Læserens Overlegenhedsfølelse overfor den fremførte Karakter eller den stedfindende Situation. Ansigt til Ansigt med denne Komik sidder Tilskueren uafbrudt og nyder sig selv, tykkes sig bedre forstandigere, indsigtsfuldere, finere end de komiske Helte og Heltinder, og nyder enten især denne sin *Væren-bedre* eller (som overfor *Ulysses von Ithacia* med dens Tidsregningsfejl og Urimeligheder) udelukkende sin *Bedreviden* og sin renere Smag, der er en Følge af den.

Holbergs umaadelige Folkeyndest beror for en ikke ringe Del paa, at der i Grunden ikke gives nogen for friske Hjerner og for Dannelsens Gennemsnitsmennesker mere indsmigrende Art Skuespil end en saadan rent komisk Kunst som hans. Naar det med Rette maa hedde, at Holberg som Aand har opdraget, optugtet sit Folk, saa bør det ogsaa paa den anden Side fremhæves, hvor uendeligt indsmigrende hans Undervisning og hele Formen for hans Henvendelse til Læser og Tilskuer er. Han hører ikke til de Skribenter, ikke til de Digtere, der gaar ud paa, at Læseren skal føle sit Intet, eller som morer sig med at lade deres Overlegenhed over ham fremtræde eller ane. Tvertimod, han henvender sig uafbrudt til *den* sunde Sans, som han er aldeles sikker paa at finde hos *Spectatores,* og synes altid mellem Linjerne at sige til Læseren: Du og jeg, vi to, vi ler af disse Tosser.

Kun ved Komediernes allerførste Fremtræden kunde det hænde, at en og anden af Publikum, en eller anden Pedant som Tychonius[158], til hvem vel endda ligefrem var sigtet, kunde føle sig personligt ramt og latterliggjort. Straks derefter var det umuligt. Selv den, der havde en Rem af Huden, selv den, der var en Smule forfalden til politisk Kandestøberi eller som ikke kunde sige sig fri for Jean-de-Franceriet, nød som Tilskuer sin uendelige Overlegenhed over Herman von Bremen eller Hans Frandsen og blev dog naturnødvendigt efter

158 Se biografisk artikel s. 259.

igennem Komediens Forstørrelsesglas at have set det lystige Vrængbillede af sin Svaghed, ledet til at skjule, tilbagetrænge eller vel endog tilsidst helt aflægge Fejlen. Og hvad Stykkerne ikke formaaede i en Hast at udrette overfor den Enkelte, det udvirkede de langsomt ved deres stille, stadige Indflydelse overfor Slægtled efter Slægtled.

Adskillige af Holbergs afgjort moraliserende Skuespil hører til hans ypperste. Men digterisk staar han højest, hvor han hæver sig op over Bestræbelsen for at opdrage, hinsides Bekymringen for Godt og Ondt, Tilladt og Forbudt, til det Overmoralske. Derfor er han saa guddommelig i *Ulysses,* derfor er han saa stor i de to herlige Kulturbilleder, den dristige *Jule-Stue* og den sprudlende rige *Barselstue.* Kunstnerisk betragtede, som dramatisk Arkitektur, staar disse to Mesterværker vel kun lavt, men i poetisk Henseende er de uovertrufne. Den Iagttagelsesgave, den overdaadige Evne til Karakteristik, den ligeglade Lystighed og den overmodige Vittighed, som findes i disse to Figurgallerier fra en svunden Fortids Skik og Brug, stiller dem ikke langt under *Montanus* og højt over adskillige regelret anlagte og fejlfrit gennemførte opdragende Komedier som f. Eks. *Det arabiske Pulver* eller *Uden Hoved og Hale.*

III - Følelsen af det Komiske er en særegen Blandingsfølelse,

fremkaldt ved at en og samme Genstand paa én Gang fremkalder en Følelse af Lyst og en Følelse af Ulyst, en behagelig og en ubehagelig Følelse, paa en saadan Maade, at disse to Følelser ikke er hinanden meget ulige i Styrke, og at den behagelige beholder Overhaand, styrket eller krydret ved det overvundne Ubehag.

Hvor Holberg ikke blot morede sin Samtid, men morer endnu den Dag idag, dèr staar Lyst- og Ulystfølelserne, som det Komiske hos ham vækker, i det rette indbyrdes Forhold. Naar han med visse Stykker eller visse Enkeltheder overhovedet ikke mere kan vække Latter eller f. Eks. ikke længere morer de finere eller de efter Vedtægten opdragne Naturer (Damerne, de unge Piger), saa beror det paa, at i disse Tilfælde, idetmindste overfor disse Tilskuere, det indre Spil i Komiken, Kappestriden imellem Følelserne, er falden bort, saa Ulystfølelsen som herskende ene er bleven tilbage.

Her et Par Eksempler paa det Blivende og det Forgængelige i hans Komik:

Jeppe paa Bjergets Drukkenskab fremkalder vel forsaavidt en Ulystfølelse hos Tilskueren som al Drukkenskab er et udviklet Menneske imod; den er imidlertid ikke blot uskadelig, ufarlig — Betingelsen for at den komiske Virkning overhovet kan opstaa — men den er højst underholdende. Fuldskaben gør ikke alene Jeppe stedse mere utilregnelig, den gør ham vittig, skelmsk, humoristisk; den giver baade hans Naivetet og hans gode Hoveds mildhed et Højtryk og en forøget Virkekraft. Tilskueren faar neppe Lejlighed til at finde Drukkenbolten uskøn, før han finder ham morsom. Og alt hvad Jeppe siger, selv det urimeligste, der som urimeligt mishager, er tillige, set fra en vis Side eller dog fra hans Standpunkt, saa bifaldsværdigt, at det besnærer. Naar han skildrer sig som den uvirksomme Tumleplads for sine Lemmers indbyrdes Krig, forsikrer at Maven og Benene vil til Kroen, men Ryggen til Byen, saa synes denne kun skrømtvis barnlige Forklaring af Kampen mellem Lyst og Frygt afvekslende umulig og uantagelig, dumt Vrøvl og fiffig Vending, Skaberi og Sindbilled, Deliriumssnak og god Spas, alt dette i et Blinks hurtige Skifte, indtil Indtrykket af det Komiske opstaar og bliver som en varig, rytmisk afbrudt Følelse af Velbehag, der giver sig Udslag i Latter. Og saaledes i større Stil overfor hele Karakterer. Per Degn morer uafbrudt, fordi hans naive Selvtilfredshed er saa solid, at den altid i første Øjeblik giver hans Ord en vis Vægt. Nogle Sekunder idetmindste lykkes det ham ved den formelle Sammenhæng imellem hans Forestillinger og Tanker at smitte os med sin selvsikre Synsmaade og paadutte os sin Opfattelse som mulig; saa kaster vi den ud af vor Bevidsthed med et Latterstød; den vender tilbage til ny Beskuelse som begribelig og fornuftig ud fra Degnens Idékres, som beslægtet med Vendinger, vi kender og er vante til fra vore Omgivelsers Tankegang, og stødes saa atter tilbage med stødvis tilbagevendende Latteranfald. Det gaar til som naar Bjørnen med Hovedet tilbagestøder den Træklods, der hænger i en Snor foran Honningstedet: Træklodsen faar sit Puf, Honningen nydes, Klodsen kommer igen, stødes atter bort - kun at Klods og Honning her skifter anderledes lynsnart end i Fablen, og at det bliver Honningen ikke Klodsen, der gør Udslaget tilsidst.

I de afgørende Situationer i *Erasmus Montanus* beror Morskaben saaledes paa, at det Mishag, som Hovedpersonens pedantiske Vigtigmageri opvækker, dels taber sig i Fornøjelsen over Jacobs naive Gennemhuggen af hans Bevisførelse, dels i Nydelsen af Degnens ufortrødne og uforfærdede Overbyden af hans forbløffende Sætninger med langt vildere Meningsløsheder, der overfor denne Tilhørerkres faar og beholder Ret.

Den Straf over Erasmus, som ligger heri, og som i sin Rigdom paa indre Modsigelser sætter et saa stort Apparat af Ulyst- og Lystfølelser i Svingning — denne Straf er Straf nok og den eneste nøjagtigt passende. Stokkepryglene derimod er ikke mere noget for os, fordi der intet Spil, ingen Kappestrid er i de Følelser, de fremkalder. Det keder os at se Fyren faa Prygl, og Pryglenes Raahed giver ham netop den Ret, som Digteren har villet, at han ikke skulde have.

Det er denne Fremtræden af Ulystfølelsen, som nu og da skader Holbergs Komedier hos Efterverdenen. Undertiden er han allerede selv kommen til at tage det Plumpe for det Vittige (vi kan f. Eks. ikke mere le af de grove latinske Skældsord, som Petronius i *Jacob von Tyboe* sælger Peer for Hædersvers); ofte beror Tilskuerens Kulde paa, at hans Nervesystem er mere forfinet end de oprindelige Tilhøreres var. Et og andet forekommer os barnligt eller flovt, der engang var i Jævnhøjde med Publikums Forudsætninger eller vel endog et godt Stykke over Jævnhøjden. Herved er Intet at gøre, Fejlen er i dette Tilfælde ikke Holbergs og ikke vor. Skylden ligger hos Tidsomstændighederne, op over hvilke selv ypperlige Kunstværker aldrig løftes helt. Hvad der derimod udelukkende er den moderne Læsers eller Læserindes Fejl, det er den Mangel paa Dannelse, som stødes ved den dristige Skemt: Snerperiet, som forarges, Raaheden, der keder sig ved et Frisprog uden Slibrighed, endelig[159] Farveblindheden for en Storhed, der ikke er iført vor Tids dæmpede, farveløse Dragt, men bærer det begyndende 18de Aarhundredes brogede, os saa fjerne Kostyme.

159 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

end gennem alle hans øvrige Skrifter tilsammen. Vi indvies i hans Opfattelse af, hvad det tilbørlige Forhold er til alle Livsmagter (Politik, Religion, Poesi), og erfarer, hvorledes han forestiller sig de forskellige menneskelige Sindsbevægelser og Drifter i Virksomhed og indbyrdes Strid.

Den, der f. Eks. vil skaffe sig et Indblik i hans Syn paa Politiken, faar det gennem *Kandestøberen,* der med saa meget Lune forkynder Nytten af politisk Særkundskab, og i *Jeppe paa Bjerget*, hvis Hensigt er at advare mod en Venden op og ned paa Samfundets Orden og Skik, for hvilken der iøvrigt visselig den Gang ingen Fare var, og hvis Moral er lidt ilde anbragt, fordi den stakkels Jeppe intet Øjeblik selv har tænkt paa at sætte den syvkuglede Baronkrone paa sit Hoved.

Det er vel især Haandværkeren og Bonden, i hvis Hænder Holberg finder det umuligt at lægge Magten, men *Don Ranudo* viser, at Tanken om Adelsaristokrati laa ham lige saa fjern. Hans Politik er et tro og ligefremt Udslag af Borgerstandens Frigørelse fra ethvert Adelstryk og for dens altfor tillidsfulde Overdragen af Enevoldsmagten til Kongen.

Det er især i *Uden Hoved og Hale, i Hekseri eller blind Allarm* og i *Det arabiske Pulver* at man finder Holbergs Forhold til Religionen, til Tro og Overtro udtalt. Det første Stykke har han lagt an som en Forherligelse af den rette Midte mellem Hanget til at tro alt Overnaturligt og til at benegte alt. Han viser, hvorledes Tilbøjeligheden til Overtro i sin Lidenskabelighed er udsat for Misbrug af Bedragere, og, naar Bedrageriet opdages, atter udsat for pludselige Omslag til den modsatte Yderlighed, og han fremstiller gennem et andet Eksempel, hvorledes den principielle Vantro, der ikke er Udtryk for en tilkæmpet Overbevisning, men for en vis med alle Vanskeligheder let færdig Frivolitet, ligeledes staar paa yderst svage Fødder og kan forvandle sig til den vankundigste Dumfromhed. Han lægger sin egen Synsmaade, det, der for ham staar som Fornuftstandpunktet, en Tvivlen, der ikke vover sig til paa Forhaand at benegte, i Munden paa den desværre kedelige Person Ovidius. Det er her endnu mindre lykkedes ham at gøre sit Kontrafej paa Scenen interessant end i *Det lykkelige Skibbrud,* hvor Philemon dog har langt mere menneskeligt ved sig. Men naar man husker, at Holberg, skønt aldeles vantro overfor de fleste Spøgelsehistorier, ikke ubetinget vovede at negte Spøgelsers Eksistens, ja endog selv troede at have set et, forstaar man, at der er mere af hans eget Væsen i den blodløse Ovidius end man skulde tro. *Hekseri eller blind Allarm*, et uendelig meget bedre Skuespil, er helt og holdent et lystigt Indlæg for Teatret mod Overtroen som Kulturens og Kunstens Hovedfjende i hans Tid.

Holbergs Opfattelse af Poesiens, særlig Skuespillets Væsen ligger klart for Dagen i *Det lykkelige Skibbrud* og i *Ulysses,* og kommer noget uklarere frem i *Melampe.* Han hævder især den sandhedskærlige Satires sædelige Kald, og overøser i lige Grad med sin Spot den affekterede Tragediepatos og Spektakel-fantastiken med dens Tilsidesættelse af Virkelighedens Orden og Klassicismens Regler.

I den Dyreverden, som ligger til Grund for den menneskelige og over hvilken den er bygget, er Sulten og Kønskærligheden de to store Grunddrifter. I Samfundet, som vi i vort Aarhundrede kender det, er Begærligheden efter Penge, Nydelsessygen og Attraaen efter Anseelse og Magt Grunddrifterne, vi møder, og som giver Anledning til det store Flertal af komiske og tragiske, rørende og afskyelige Skuespil, hvortil vi i vort Liv bliver Vidne.

Holberg ser ikke Samfundet saadan. Rimeligvis var det i hans Tid forsaavidt heller ikke saadan, som Kapløbet var uendelig meget mindre anstrengt. Attraaen efter Penge spiller en forholdsvis ringe Rolle i hans Komediers Verden. Den besjæler den ene smudsige Slyngel Rosiflengius, den gamle Hykler Jeronimus i *Pernilles korte Frøikenstand* og en hel Del fattige Lerbeutler og Oldfukser, Den er ikke Henrik fremmed (mindst Kandestøberdrengen), skønt den ikke en Gang hos Henrik som smidig Lakaj er fremtrædende. Hos Polidor, den eneste, der gaar op i Kærlighed til Guldet, taber den sig som saadan i Haabet om en magisk Almagt i Kraft af Alkymi.

Da det er ægte danske Naturer, som Holberg stedse skildrer det vil sige svage og sprøde, der for Vilje kun har Stædighed og for Lidenskab kun Forfængelighed, er Livet hos ham i hans Skuespil ikke Attraa efter Magt. Kun Kandestøberen sukker efter Magt, og selv for ham er dens Opnaaelse næsten helt en Forfængelighedssag.

Langt dybere Indtryk har Holberg øjensynlig modtaget af Kønskærlighedens Betydning som Drivhjul i Verdensmaskineriet. Ikke blot har han — vistnok tildels af Hensyn til en ham uundværlig dramatisk Vedtægt — næsten allevegne gjort to Elskendes Attraa efter Forening til Midtpunktet i sit Skuespil; men hans Stykker er saa gennemtrukne med djærve og drøje Hentydninger til det Kønslige, at man ser, hans Fantasi har været opfyldt deraf, ja overfyldt dermed. Saa vanskeligt det er ham at gengive en finere eller rigere og dybere Erotik, saa vel bevandret viser han sig i Alt, hvad der vedrører den Kærlighed mellem de to Køn, som er paa Tapetet, hvor Tjenestepiger og Gaardskarle, Tyende og Bønder, Smaaborgere og Haandværkere, Proprietærer og Skuespillere, Pudsenmagere og Skøger og gamle Kærlinger fører Ordet frit; han bruger med fuld Dristighed og Hensynsløshed Sproget fra Datidens Gader og Dagligstuer, ja fra dens Borgestuer og Køkkener; ikke saaledes, at man nogensinde faar Indtrykket af, at han selv har været en stærkt sanselig Natur — han er det saa lidet som en ømt erotisk — men saaledes, at man føler den humoristiske Iagttager, der véd Besked, og som, selv i sit Tankeliv ude af Spillet, ser ned paa den hele besynderlige Færd med højst aarvaagent Blik for dens komiske Sider, altid rede til et Smil og en Spøg.

Meget lærerigt er det nu at se, med hvilken Bestemthed Holberg, som først henad sit fyrretyvende Aar begynder at skrive Skuespil, i den store Retsstrid mellem Ungdommens Drifter, dens forelskede Hang og dens Fornøjelsessyge paa den ene Side, og saa Alderdommens Strenghed, dens formanende og prækende Afmagt, og dens Alvor, der former sig som Vrantenhed, paa den anden, overalt og haardnakket paa ethvert Punkt tager Ungdommens Parti. Hør Leonard i *Mascarade:*

»Han vil nok blive ærbar, Svoger. Vi har jo været ligedan i vor Ungdom, og ikke vendet Verden Ryggen, førend den vendte os Ryggen. Dersom vi bleve ligesaa friske og muntre igien, som vi var for 20 Aar siden, gik vi paa Mascarade igien; naar vi forfølger vore Børn for de Vellyster, som vi selv udi vor Ungdom har øvet, men nu ved Alderen ere blevne ubequemme til, lader det, som vi giør det af puur Misundelse. Det lader for os, ligesom een, der har Liig-Torner, og derfor fordømmer Dantzen«.

En moderne nordisk Digter, der skrev i Holbergs Alder, vilde i Regelen tænke og tale hverken som hans Henrik eller som hans Leonard, men som hans Jeronimus, hvor denne er værdigst. Men Holberg staar højt over dette sit Kreatur. Man læse i *Diderich Menschen-Skræk* Scenen mellem Jeronimus og Henrik.

Henrich.
Maa en Far ikke glæde sig ved, at hans Søn træder i hans Fodspor? Har ikke Hr. Jeronimus selv fortalt, at han var ganske gal af Kierlighed til et fornemme Fruentimmer udenlands?

Jeronimus
løfter sin Stok.
Tør din Hund hebreyde mig, at ...

Henrich.
Det være langt fra. Jeg siger saadant til Hr. Jeronimusses Berømmelse; thi jeg vil ikke give 4 Skilling for et ungt Menneske, der ingen Kierlighed har.

Jeronimus.
Kierlighed og Kierlighed er to Ting . . . Jeg har selv løbet gal i min Ungdom, jeg bekiender min Feyl; men jeg har begrædt mine Synder, og giort Poenitentze derfor.

Henrich.
Monsr. Leander vil ogsaa giøre Poenitentze, naar han bliver gammel.

Det er da regelmæssigt gennem den ældre overbærende Borger eller gennem den livlige opvakte Tjener, at Holberg lægger sin Overbevisning om Livsglædens Ret for Dagen. Sjældent eller aldrig derimod har han formaaet at lade Naiveteten i dens guddommelige Simpelhed, og Renhed blotte Vedtægt og Hykleri. Den falske Barnlighed maa hos ham (som hos La Fontaine) stadigt erstatte den virkelige. Jacob i *Erasmus Montanus* kommer denne nærmest, men selv han er dog yderst snild og bevidst. Holberg, der undertiden — som i *Jule-Stuen* — indfører Børn paa Scenen, har ikke vidst at drage en nærliggende Fordel af deres Ukunstlethed. Paa dette Punkt sporer man Pebersvenden, der ingen stadige, daglige Iagttagelser har havt at ty til. Børnene hos ham gentager tankeløst og pudsigt deres Skolemesters stakkels Lærdom, men af Uskyldens Urforstand, der tidt, saa sikkert som ubevidst, træffer Hovedet paa Sømmet, har Forstandens store digteriske Repræsentant ikke vidst at gøre Brug.

Hvad der især er den moderne Læser paafaldende hos ham, er dog dette: Ikke af Mennesker, der i rastløs og komisk Kappestrid styrte afsted efter Penge og Penges Værd, efter grove og fine Nydelser, efter varigere eller tlygtigere

Lykke, efter Anseelse og Magt — har Holberg set Verden fyldt. Men af Mennesker, der næsten alle og gennemgaaende vil gælde for andet og mere end de er, eller der af Dumhed (som Per Degn) eller af Særhed (som Vielgeschrey) bærer sig galt og urimeligt ad. Nogle vil blot *synes,* som Jean de France, Jacob von Tyboe, Don Ranudo eller Jeronimus i *Den honnette Ambition,* Andre er uvidende Stakler, som ikke forstaar de Situationer, hvori de bringes (Kandestøberen, Jeppe), atter andre er Særlinge, som den Vægelsindede eller Guldmageren, eller de har en Mani som Gert Westphaler eller en fiks Idé som den indbildte Hanrej i Barselstuen. Med andre Ord: det er de intellektuelle Fejl, de logiske Urimeligheder, som Holbergs Øje og Sind er modtagelige for. Det er hvad han fortrinsvis ser i Verdensaltet. Verden synes ham ikke lidenskabelig, ikke slet, ikke god, ikke stor og sublim, ikke heller frygtelig og' skrækindjagende, men urimelig og snurrig, et Herberg for Daarer, derfor Latteren værd. Latterlig er den. At give den til Pris for Latteren, det er da at sætte den rette Pris paa den og betale den med dens egen Mønt:

O du Verden af stædige Tykpander og indbildske Tossefaar og pudserlige Fløse og fjottet vigtige Pedanter i Sort og i Rødt, op paa Brædderne skal du! En Dans skal du danse, som du vil undres over — efter den enlige Fedelspillers Bue!

Ja efter hans Strengeleg skal du danse, du Landsmand — o du Nar! Du Hans og du Per! du Rasmus og du Ranudo! Og du hulde Landsmandinde, hvad du nu hedder, du Ingeborg Blytækkers, du Anne Kandestøbers, du Arianche Bogtrykkers, du Else Skolemesters og I Øllegaarde og I Dorther, o I charmante Tobenede! I skal komme til at krænge jert Indvendigste ud, saa Alle og Enhver kan se alt det Intet, der er jert eneste Indhold!

En Latterbølge, bred og mægtig som en Vandflod, skal jævnt og stilfærdigt men uimodstaaeligt glide hen over Landet, skylle jer, dykke jer, bade jer, rense jer, og overalt afsætte sit skarpe Salt.

V - Og saa stod *Den danske Skueplads* der ved Geniets Magtbud.

Og Folket kom og undredes og lo og vrededes, forstod hist og her lidt, gik glad og glemsomt bort, betragtede det danske Teater som et Morskabslokale af mindre fin Art, evnede end ikke et Opsving til den Tanke, at Publikum havde en Pligt, imod det, Pligt til at understøtte det og holde det opret, og saa' det med Ligegyldighed vakle paa Fallittens Rand, atter og atter lukkes for en Tid, endelig[160] efter kun fire Aars Tilværelse bukke under.

Hvor inderligt Holberg end følte sig knyttet til den danske Skueplads, han maatte som dramatisk Digter forstumme.

I Mellemtiden mellem Holbergs første og sidste Periode af Skuespildigtning hengav Digteren, som tidligt var bleven forflyttet fra sin metafysiske Lærestol til en historisk, sig nu næsten udelukkende til videnskabelige Studier, virkede som Forfatter af historiske, populærfilosofiske og journalistiske Arbejder og skrev, dog paa Latin, det ene dristige Digterværk *Niels Klim.*

Niels Klim minder ved den Uvilje, den fremkaldte, og ved den Maade, hvorpaa den foregriber en Gruppe af Holbergs dramatiske Frembringelser (den sidste) om den Betydning, *Peder Paars* har for Holbergs Ungdomsdigtning. Som i sin Tid Rostgaard[161] og Gram[162] havde stræbt at undertrykke *Peder Paars, s*aaledes ivrede nu Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan[163] for at faa *Niels Klim* forbudt. Heldigvis for Holberg strandede den sidste Bestræbelse som den første. Og som *Peder Paars* allerede indeholder Omrids til Kandestøberen, Gert Westphaler, Per Degn og Spirer til Pernille, Diderich Menschen-Skræk, Philemon, saaledes foranlediger *Niels Klim* dels direkte, dels gennem de Studier af Lukian og andre, som Holberg foretog i Anledning af denne Roman, enten den hele Plan eller dog talrige Enkeltheder i hans Alderdoms Skuespil: *Philosophus udi egen Indbildning, Sganarels Reyse til det philosophiske Land, Republiqven* og *Plutus.*

Det er, da Teatret efter Frederik den Femtes Tronbestigelse i 1747 aabnes paany, at Holberg skænker Scenen det sidste Kuld af sine Aandsbørn, blege Gammelmandsbørn i Sammenligning med de yngre Aars sundhedssprudlende Afkom.

Den Lykke, de gjorde, var neppe stor, men selv fra hans Ungdoms Værker havde Modesmagen vendt sig. Det enfoldigt forfinede Publikum opfattede Forholdet, som havde Holberg overlevet sig selv paa dette Tidspunkt, da Udviklingen manglede et halvt hundred Aar i at være naaet til den Højde, hvorfra man har begyndt tilfulde at forstaa ham.

Selvfølgelig maa der i hine Aar have været Mange, der med Interesse læste hans Bøger. Ellers vilde deres forholdsvis stærke Salg ikke kunne forklares. Men medens hans Skrifter var paa Veje til at blive Folkebøger, nød han hverken hos Verdens Børn eller hos de Lærde og Skriftkloge den Anseelse, han

160 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

161 Se biografisk artikel s. 237.

162 Se biografisk artikel s. 199.

163 Se biografisk artikel s. 229.

saa rigeligt fortjente, endsige det høje Ry, der nu saa længe efter hans Død omstraaler hans Navn.

Han havde alt i en temmelig ung Alder udgivet sit Levned under Form af *Tre Epistler til en berømt Mand,* skrevne paa livligt men ikke fuldendt Latin. Man holdt sig baade op over Smaafejl i Latinen og over at han sysselsatte Læseverdenen med sin private Person, bebrejdede ham Selvros og beskyldte ham for at ville røre Hjerterne ved Klager over sine Fjender.

Han havde dernæst, med sit Hang til at omspænde saa mange Fag som muligt og til overalt at meddele en Oversigt, af og til i sine Skrifter, saaledes i sit statistisk-topografiske Værk *Danmarks og Norges Beskrivelse,* taget det vel let med det Historiske, særligt med Oldtidsforholdene, saa Beskyldningen mod ham for overhovedet at mangle Grundighed laa nær.

Han var endelig[164] paa Grund af sin Uvilje mod Autoritetstro og formedelst sin Tro paa Fornuften som Kærnen baade i Religion og i Moral ilde lidt som Fritænker, og dette desmere jo højere den religiøse Reaktion steg.

Han havde allerede for længere Tid siden nedlagt sit Professorat. Den skarpt kritiske Metode, som Gram[165] havde indført i Historieforskningen, formaaede han ikke at tilegne sig; hans Blik var rettet paa det Almene, det Hele; Nøjagtighedsbestræbelsen i det Smaa, ja Smaalige, for hvilken der ingen Forskel gaves paa vigtige og ligegyldige Sandheder, var ikke hans Sag. Han havde i sin Tid virket mere som Lærer og Skribent end som Gransker og Lærd, mere ved det klarende Overblik end ved den redegørende Indtrængen; derfor gik han, saa snart han saa' sig over fløjet i den historiske Enkelthedskritik, bort fra Danmarkshistorien og ombyttede sin Professorstilling med et Kvæstor-Embede.

Han var en dygtig Finansmand — i egne som i fremmede Anliggender. Han var den første og er vel endnu den eneste danske Skribent, der har vundet sig en Formue ved sine Skrifter. Han anlagde den i Jordegods, købte sig en Landejendom, Tersløsegaarden, hvor han tilbragte sine Somre, lod sig i sit 63de Aar af Kong Frederik den Femte ophøje til Baron og skænkede testamentarisk sin hele Kapital i Jordejendom og rede Penge til det nye Sorø Akademi, dog saaledes at Akademiet allerede mens han var i Live skulde nyde godt af Summens Renter. Saaledes var han paa alle Maader og til det Yderste en Velgører for Land og Folk.

Han synes ved at have ansøgt om Ophøjelse til Baronistanden at have fulgt den samme ærgerrige Drift, der hele hans Liv igennem bragte ham til at prøve sig frem i de forskelligste Fag, ivrig for at udmærke sig paa hvilketsomhelst indenfor hans Rækkevidde liggende Omraade, hvor nogen Anden havde udmærket sig. Han har villet være Baron for ogsaa paa rent ydre Maade at faa det slaaet fast, at han ved egen Kraft og Kløgt havde hævet sig fra en uanselig Stilling og Fattigmandsvilkaar til en Højde, der ragede op over den lærde Stands Jævnmaal hertillands. Han har villet, man skulde se den skønne Literatur adlet i hans Person; det har tilfredsstillet ham som en Hævn over

164 'Endelig' betyder 'sluttelig', 'til sidst' eller tilsvarende.

165 Se biografisk artikel s. 199.

Teatrets Foragtere og Fjender. Hans store Mester Molière havde man behandlet som en hjemløs Zigøjner; man havde nægtet ham en hæderlig Grav. Han skulde vise dem, at en Komedieskriver kunde sikre sig Rang med dem, der førte Vaaben og adeligt Skjold. En blot Titel vilde ikke have fristet ham; men da han allerede var Friherre af Gavn, det vil sige besad fuldt saa meget Jordegods, som udkrævedes til et Baroni, saa vilde han ogsaa være det af Navn.

Hvad som heri har undret og stødt adskillige Fintfølende, er mindre at Holberg var forfængelig nok til at attraa Titlen, end at han ikke var for stolt til at bryde sig om den. Det er ligesom lidt pinligt, at han ansaa en saadan Værdighed for egnet til Belønning for Fortjenester som hans. Det er imidlertid ganske urimeligt at lægge en anden Maalestok an paa Holberg i hine Dage end man anlægger paa Goethe, Schiller, Victor Hugo, saa lang Tid derefter endda. Faa har fundet det besynderligt, at Goethe og Schiller lod sig adle; næppe flere har taget Hugo det ilde op, at han lod sig gøre til Pair af Frankrig.

Og interessant er det at se, hvorledes Holberg i det Vaaben, han ønsker sig givet, har gjort sin Digtervirksomhed (ikke sin Forfattervirksomhed som lærd Skribent) gældende som sin væsentlige Adkomst til Adelsrang og har villet henlede Opmærksomheden paa sin norske Afstamning. Granen betyder øjensynligt Norge, som Lyren Poesien, medens det hule Bjerg selvfølgelig hentyder til Navnet.

Sine sidste Leveaar tilbragte han i streng Indesluttethed, efter Evne afspærrende sig fra den Verden, hvis Taknemmelighed og Troskab han havde lært at kende, iagttagende samme Tarvelighed og øvende samme Flid, der havde betegnet ham som Yngling.

Han døde i sit 70de Aar, efter Midnat den 28de Januar 1754. Faa var de, som forstod, at det var Danmarks og Norges største Mand, som nu laa Lig, og færre var de, som følte noget derved.

Omtrent 25 Aar senere lod Sorø Akademi i Stadens Kirke over Holbergs Kiste opsætte det Mindesmærke, Wiedewelt havde udført. Flere Statuer af ham er senere blevne rejste. Men det bedste eksisterende Mindesmærke over ham er det, han har sat sig selv i *Den danske Skueplads.*

Man kan paa dette Værk tillæmpe et Ord, der er blevet sagt i et andet Sprog om et andet Værk: I enhver Dansk eller Norsk, der lærer at læse, vinder Holbergs Komedier en Læser mer.

4. BIOGRAFIER FRA »DANSK BIOGRAFISK LEXICON«

Fra DBL's 1. udgave[166]

Indledning

Brandes har ikke læst i *»Dansk Biografisk Lexicon«*[167], da han skrev sin bog om Holberg eller sin artikel om ham i *»Danske Personligheder«*, for artiklerne i Lexicon fremkom først i de følgende år, fra 1887 til 1905; de aftrykkes her for at supplere billedet af Holberg's tid, men også af Brandes' - hvordan skrev man biografier den gang? Hvad vidste man?

Der er udvalgt artikler om personer, som Holberg har været i forbindelse med og som har spillet en betydelig rolle for ham; flere af dem er selv sagt personer som Brandes har omtalt i sin bog (fx Hans Gram, Andreas Hojer, Søren Lintrup og Frederik Rostgaard), men også enkelte andre er taget med – fx Carl August Thielo der bl.a. komponerede musik til nogle af Holberg's stykker, men som Holberg kritiserede temmelig kraftigt i sin epistel 179, omend ikke med navns nævnelse[168].

Nogle af de omtalte var Holberg's bogtrykkere (Berling, Høpffner, Phønixberg og Wielandt). Men havde han også en direkte eller indirekte forbindelse til Villads Jersin (undertiden stavet: Willads Jersin), der var virksom i København[169] i begyndelsen af 1700-tallet? Jeg ved det ikke og har desværre ikke mange oplysninger om ham at gå videre med[170]. Én af Holberg's første bøger var 'Natur- og Folkeretten', der blev udgivet med ringe held af Johan Kruse og trykt af Ove Lynnov i 1715 – ingen af dem har jeg oplysninger om[171].

166 Konsultér evt. den 3' og seneste udgave af DBL (1979-1984), se desuden: http://www.litteraturpriser.dk/hbog/dble.htm, hvor de tre udgaver af DBL sammenholdes navn for navn. Artiklerne i *»Gyldendals DVD-Leksikon«* (de encyklopædiske artikler) er generelt alt for kortfattede. Biografierne nedenfor bygger på scanninger der er udført af det fortrinlige Runeberg Projekt (se: http://runeberg.org/dbl/). OCR-behandlingen har jeg selv foretaget ved hjælp af Abbyy Fine Reader.

167 Artiklerne er søgt gengivet uden ændringer (de første ord eller linjer er dog i flere tilfælde justeret en smule af redaktionelle grunde). I de originale artikler kan man sidst i dem finde henvisninger til baggrundslitteratur.

168 Se epistlen s. 313 f.

169 Kort over København 1728 – og oplysninger om branden dét år - kan ses på:

http://da.wikipedia.org/wiki/Københavns_brand_1728

170 Jersin udgav i 1709 en oversættelse fra tysk med titlen *»Sandfærdige Beskrivelse om de tre Mægtigste Tørckiske Keysere, og derhos Arrigste Tyranner: nemlig Amurath den Anden, den Ottende Keyser. Mahumeth den Anden, Amurathis Søn. Item Solymannus den Tolfte Tørckiske Keyser ... : Derhos de tre Berømmeligste Krigs-Heldtis Historier, som udi de Tider her i Christenheden haver levet, nemlig Johannes Corvinus Hunniades, Kongens udaf Ungerns General og Feldt-Herre, Georgius Castriotus eller Scanderberg Første udi Epiro og Albanien, Saaog Nicolaus Grefve af Serini ... ; Af det Tydske Sprog paa Danske udsat«.* Oversætteren er ikke angivet, endsige kendt, men var dygtig. Pt. ved jeg ikke om Holberg kendte denne udgivelse, men det er muligt.

171 Bogen blev solgt hos Johan Kruse i København. Ifølge oplysninger fra Holberg selv gik denne 1' udgave ikke særlig godt; senere udgaver derimod *rigtig* godt – en medvirkende årsag var indførelsen af en ny juridisk uddannelse på akademisk niveau og af en særlig dansk

Artiklerne om Abraham Lehn og P.B. Mylius har en særlig anledning der har med »Jeppe« og Bidermann at gøre, se sidst i Lehn-opslaget[172].

Endelig er artiklerne om Holberg, Brandes og Paludan taget med. Julius Paludan fordi det er ham der har skrevet DBL-artiklen om Holberg; Paludan skrev i øvrigt disputats om *»Niels Klim«* i 1878 og var flere gang i fejde med *Brandes*.

Holberg's konger, Frederik IV, Christian VI og Frederik V, og dronninger har jeg udeladt i denne omgang, de vil følge i en senere udgave.

Ved en senere lejlighed vil jeg samle flere biografiske artikler, også vedrørende personer, der *ikke* har haft med Holberg at gøre, men som havde betydning på hans tid. Blandt personer jeg har kig på er Holberg's professorkolleger på Københavns Universitet, de første professorer på Sorø Akademi, flere af de samtidige digtere – som fx Brorson – fremtrædende arkitekter som Thurah og Eigtved og nogle af de fremtrædende kirkefolk som fx Johs. Bluhme.

Et par biografiske »småting«

Inddragelsen af biografiske oplysninger fra *Biografisk Lexicon,* fra internettet og fra forskellige artikler i *Holberg Årbogen* (1920-1925) har ført til et par »småting«:

1. Holberg efterlod sit løsøre til sin søstersøns datter, Frederikke Lovise Tostrup. Frederikke Lovise blev gift i 1752 med en premierløjtnant Christian Valentin Frawen. Det er vist af C. Behrend at Frawen tidligere havde haft Holberg som privatpræceptor[173], og at denne Frawen var nært beslægtet med præsten Johan Frauen. Johan Frauen var af norsk afstamning og var i sine unge dage pietistisk orienteret. Han blev sognepræst og senere kongelig konfessionarius efter Søren Lintrup[174], men tog så afstand fra pietistiske »overdrivelser«, blev afskediget og kom i unåde. Johan Frauen var sandsynligvis Christian Valentin Frawen's farbror, ikke hans far (som det står flere steder på internettet)[175]

---

juridiske eksamen for ustuderede, begge blev indført i 1736. Nærmere herom kan læses i Ditlev Tamm m.fl.: *»Juraen på Københavns Universitet 1479-1979«*, Københavns Universitet 2005, bl.a. s. 71 ff.

1' udgaven af Holberg's 'Naturret' blev trykt i 1.000 eksemplarer, men kun 300 blev solgt – over 10 år. Titelbladet er afbildet i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. 1, Rosenkilde og Bagger, København 1969, over for s. 112. Se også *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 205-209.

172 Se s. 290.

173 En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet. Jf. C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742.

174 Se biografisk artikel s. 221.

175 Fejlen blev allerede opdaget af Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, særligt s. 80 ff., men nu kan Müller understøttes yderligere. Hvis Frawen skulle have været søn af Frauen, ville der være noget galt med hensyn til moder & kone. Han kan – af

2. Paul Johansen's idé om at Holberg skulle have været ejer af det ene af de to eksemplarer af Bidermann's *»Utopia«*, som findes på Det Kongelige Bibliotek, må anses for at være særdeles tvivlsom. Tilsvarende gælder den dermed forbundne idé om at Abraham Lehn skulle have haft Holberg som lærer (via en fælles bekendt, P.B. Mygind). Der er sket en skrivefejl; P.B. Mygind hedder rettelig P.B. Mylius, og det var *ham* der førte Lehn til studentereksamen. Mylius må formodes selv at have kunnet dén latin der var nødvendig for at undervise i den, og i betragtning af at latinen spillede så stor en rolle i eksamen, er det ikke sandsynligt at han har afgivet denne del af undervisningen til Holberg[176]. [Siden dette blev skrevet er der fundet yderligere oplysninger, se nærmere på: http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm]
3. Caspar Frederik Munthe der efterfulgte H. P. Anchersen som lejer hos Holberg i Fiolstræde var ikke hvem som helst. Han var (som Langslet lige akkurat skriver i *»Den store ensomme«*) en slægtning; Holberg og Munthe havde fælles oldemor[177]. I nogle år – formodes det – fik Holberg maden leveret fra Munthe's husholdning. Det »nye« er at Munthe hørte til kredsen omkring Hans Gram. Gram kritiserede ganske vist Holberg i forbindelse med udgivelsen af *»Peder Paars«* (men vidste muligvis ikke at det var Holberg der var forfatteren), senere stod de på ret god fod med hinanden.
4. Vennen Christian Brix blev – efter hans og Holberg's rejse til England – amanuensis på Det Kongelige Bibliotek, hvorefter han rejste til Norge for at blive kapellan dér og for at blive gift med sin forgængers enke. Hvorfor? Fordi han – formentlig – blev tilkaldt af sin storesøster. Hun var et par år før blevet gift med præsten i byen, og præsten var far til enken[178]. Om Holberg og Brix traf hinanden efter Englandsrejsen er vel tænkeligt, men der vides intet om det.
5. I de latinske levnedsbreve fortælles om en smuk jomfru i Kristiansand[179]. Der er almindelig enighed om at der må være tale om Sophia Stoud[180]. Der er dukket en »ny« kusine op under opstillingen af slægtstavlerne, ikke én der kan fortrænge Sophia Stoud, men en lidt ældre - Cathrine Munthe Stoud (1676-1722). Så vidt jeg ved har Holberg ikke omtalt hverken hende eller hendes mand - Lauritz Luja[181] – nogetsteds. Måske har de aldrig truffet hinanden, men man har nok kendt til hinanden; i

---

kronologiske grunde – ikke have været søn af dén Anna Juul der er noteret som Frauen's (eneste?) kone.

176 Se nærmere på s. 290.

177 Se slægtstavlen s. 164 og oplysninger i Oluf Nielsen: *»Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«*, se s. 185.

178 Formodningen beror på en kombination af oplysninger på internettet om de to familier, Brix og Tønder. Se nærmere i en note på s. 168.

179 Brandes omtaler hende, se s. 99.

180 Se slægtstavlen s. 164.

181 Se biografisk artikel s. 167. Om der kan findes noget interessant om Holberg ad dette spor, ved jeg ikke.

Odense kendte man til Holberg's forfatterskab og måske vidste man at han var »familie«. Tilsvarende har Holberg nok i Kristiansand hørt tale om Cathrine Munthe Stoud i Odense. Luja's skole dimitterede adskillige til universitetet[182] [183].

6. Endelig er der dukket en »ting« op der ikke har noget med Holberg at gøre. Det fremgår af den biografiske artikel om skuespillerinden Materna (Anna Catharina von Passow)[184] at hun ved sin død i 1757 efterlod sig en næsten færdig oversættelse af Cervantes' *»Don Quixote«*. Nu er spørgsmålet om Charlotta Dorothea Biehl[185] kan have overtaget oversættelsen og benyttet sig af den i forbindelse med sin egen oversættelse, der udkom i 1776-1777? Jeg véd det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, og Biehl havde en del kontakt med teatermiljøet eftersom hun selv oversatte Destouches og selv skrev teaterting.

   Tilføjelse 20.2.2007: Marianne Alenius, der tidligere har udgivet Biehl's selvbiografi, mener ikke at Biehl har kendt Passow's oversættelse. Hun skriver om Biehl's Cervantes-oversættelse i et festskrift til Erland Kolding Nielsen (under udgivelse).

182 Frederik Christian Eilschov blev – efter undervisning hjemme - dimitteret af skolens rektor i 1741, flere år efter Luja's død i 1732.

183 Se biografisk artikel s. 190.

184 Se biografisk artikel s. 278.

185 Se biografisk artikel s. 188.

Holberg-familien (kronologisk)

Holberg-familien. Indledning

Ludvig Holberg havde på mødrene side en stor familie, der – i én retning - kan spores langt tilbage til ridderslægten Munte fra Gent, Oost-Vlaanderen, Belgien, og i en anden retning til familien Svaning fra Ribe; en anden efterkommer af denne familie er biskop Hans Svane, der spillede en betydelig rolle ved Enevældens indførelse i 1660.

På fædrene side kan man derimod ikke komme særlig langt tilbage, i det mindste ikke med sikkerhed.

Da først faderen (1686), nogle år efter moderen (1695) døde, var der forskellige slægtninge, der – efter tur – tog sig af den unge Holberg, således præsten Otto Munthe[186] og senere morbroderen, Peder Pedersen Lem, der selv døde i 1703.

Holberg interesserede sig også senere i sit liv for sin fødeby, Bergen – i 1737 udgav han en 'Bergens Beskrivelse' (på basis af allerede indsamlet materiale)[187] - men han vendte ikke tilbage til byen eller til andre steder i Norge efter at han i 1706 rejste til England.

Han havde *nogen* kontakt med slægtninge. Søstersønnen Christian Tostrup[188] hjalp ham i forbindelse med købet af Brorupgaard i 1740, og måske hjalp han selv Tostrup til at blive universitetsridefoged, men Tostrup døde allerede i 1744. Tostrup's datter – Frederikke Lovise Tostrup – arvede Holberg's løsøre[189]. Det var ikke Holberg der holdt Frederikke Lovise's bryllup med Christian Frawen i 1752[190], men tilsyneladende præsten i Gerlev[191].

---

186 Se slægtstavlen s. 164.

187 Se: http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesbok&bokid=bgbeskriv

188 Se slægtstavlen s. 163. De testamentariske bestemmelser findes i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1969, s. 353 ff., se også:

http://www.adl.dk/adl_pub/vaerker/cv/e_vaerk/e_vaerk.xsql?ff_id=5&id=5345&hist=fmH&nnoc=adl_pub

189 Se Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 80 ff.

190 Holberg har øjensynlig været privatpræceptor for Frawen i 1735, jf. listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

191 Årsagen er måske at brudgommen, officeren Christian Valentin Frawen (1717-1760), havde en vis tilknytning til Gerlev, for han har formentlig været på besøg dér som barn (eller .

Hans farbror – Johan Frauen [Frawen] – var født i Trondheim i 1688; efter nogle år i udlandet og i København blev han i 1721 præst i Gerlev-Draaby i Hornsherred, men i 1733 blev han tvunget væk af Hoffet, måske af Kongen selv. I to år – fra 1731 (hvor han efterfulgte Søren Lintrup, se biografisk artikel s. 221) til 1733 - var han kongelig konfessionarius. Først havde han været pietistisk orienteret, siden havde han vendt sig mod dem, eller de mest 'vilde' af dem. Efter sin tid i Gerlev boede Johan Frauen i Helsingør til sin død i december 1736; han måtte ikke indfinde sig i København. Johan Frauen kan findes i *»Dansk Biografisk Lexikon«*. Oplysninger kan i øvrigt findes i Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, særligt s. 80 ff.

Müller mener at Christian Frawen var søn af toldinspektør Marcus Haggæus Frauen og ikke af Johan Frauen (som der er flere der stadig tror). Müller har formentlig ret, selv om der er en mindre fejl i hans artikel. Han skriver (s. 82) at Christian Frawen's søster – Elisabeth – blev gift samme år som han selv; hun blev gift med Poul Egede i Trinitatis 10 år før, fik en datter i 1748 og døde 9 dage efter Christian's bryllup i 1752.

Hvad der i øvrigt kan tale imod formodningen - om at Christian skulle være søn af Johan - er at Johan så må have været gift med en anden – som der, mig bekendt, ikke kendes til - før han kom til Gerlev i 1721 (hvor han nemlig giftede sig med sin forgængers enke, Anna Juul). Eftersom Christian Frawen blev immatrikuleret i 1735, må han være født nogle år før 1721-1722, fx i 1717-1718, og altså før Gerlev.

Holberg vidste at en lillebror til Christian Tostrup, Hans Ulrik Tostrup (1712-1776), der boede i Norge, var »svag«[192]; han var enten vanfør fra fødslen eller havde i ret ung alder fået et slagtilfælde, der havde lammet hans højre side, og derfor sendte Holberg ham 30 rigsdaler[193] om året; efter Tostrup's død vedblev Sorø Akademi – *formodes* det – med at sende pengene til Hans Ulrik's kone frem til hendes død i 1813[194].

Da kollegaen H.P. Anchersen[195] flyttede ud af sin lejlighed hos Holberg i Fiolstræde i 1749, var der en anden kollega, professor Caspar Fredrik Munthe[196], der overtog lejemålet. Munthe og Holberg var beslægtede, for Ludvig Munthe og Ingeborg Friis var oldeforældre for dem begge. Både Anchersen og Munthe leverede maden til Holberg; det var først i sine sidste dage, formodes det, at han etablerede egen husholdning og hver uge skrev sedler om hvad han ønskede at få at spise.

Holberg har åbenbart haft besøg af Fredrich Christian Holberg Arentz[197], men hvordan dét er forløbet vides ikke; måske håbede Arentz på lidt hjælp, måske havde hans familie i Norge bedt ham se indenfor? - Arentz selv ville ikke tale om det.

Om Holberg's familieforhold kan i øvrigt læses i Lars Roar Langslet's biografi: *»Den store ensomme«*[198].

192 Holberg's udtryk.

193 På omtrent samme tid fik Carl August Thielo 46 Rdl. Om året for at være organist ved Kastelskirken i København, se biografisk artikel s. 284.

194 Se Francis Bull's artikel i *»Holberg Aarbog«* 1921, s. 279-280.

195 Se biografisk artikel s. 184.

196 Se slægtstavlen s. 164 og biografisk artikel s. 179.

197 Se slægtstavlen s. 180 og biografisk artikel s. 163.

198 Den danske udgave fra 2002 kan anbefales, da der citeres direkte fra kilderne. Bagest kildeoversigt, tidstavle og værkliste.

Slægtstavle 1: Christian Nielssøn Holberg's og Karen Lem's børn

1-**Karen Lem**
  født: 1647
  død: 1695, Bergen, Norge
 +**Oberstløjtnant Christian Nielssøn Holberg**
  født: 1625
  død: 29-3-1686, [Bergen, Norge]
  forældre: Tolder Niels Christenssøn og Sofie Jørgensdatter
|---2-Abel Holberg
| født: [1672?]
| død: 1732 - efterkommere
|---2-Sofie Holberg
| født: [1674]
| død: [1734] - efterkommere
|---2-Henrik Jørgen Holberg
| født: [1674?]
| død: 8-12-1675 - døde som barn
|---2-Edel Holberg
| født: 2-9-1678
| død: 1744 - efterkommere
|---2-Peder Holberg
| født: 24-9-1681, Bergen, Norge
| død: 1729 - ugift? efterkommere?
|---2-Frederik Christian Holberg
| født: 24-3-1683
| død: 1747 - efterkommere
|---2-Ludvig Holberg
  født: 3-12-1684, Bergen, Norge
  død: 28-1-1754, København, Danmark – ingen efterkommere

- - -

Noter og kilder:

Begge tavler: Tallene til venstre for personerne angiver 'generation'.

Efterkommere af Ludvig H. Munthe: Kun personer der er *direkte* relevante for relationen til Ludvig Holberg er medtaget.

Kilder: Egen database, der er opbygget vha oplysninger på nettet. Det er *ikke* hensigten at udbygge databasen væsentligt, i det mindste kun for så vidt det har betydning for de mest direkte familierelationer.

Om familien Munthe: http://genealogy.munthe.net/database/g0004407.html#I5085.

Om familien Paludan: http://www.nose.dk/Norge/paludan.html

Om familien Stoud: http://www.nose.dk/Norge/stoud.html

Om Holberg's far: http://home.no.net/pgjendem/artikler/pg_nytt_holberg.htm. Der er forskellige synspunkter om Christen Nielssøn Holberg's oprindelse.

Nogle oplysninger er usikre og evt. i modstrid med andre oplysninger; i så fald er dén oplysning jeg formoder er mest rigtige angivet først, evt. varianter er sat i kantet parentes.

Slægtstavle 2: Efterkommere af Ludvig Hanssøn Munthe, Biskop i Bergen

1-Biskop/Bergen Ludvig Hanssøn Munthe
  født: 2-8-1593, Tikøb, Danmark
  død: 12-3-1649, Bergen, Norge
 +Ingeborg Sørensdatter Friis
  født: 1605
  død: som manden: 12-3-1649, Bergen, Norge
|---2-Abigail Ludvigsdatter Munthe
| født: 1628, Borrby, Malmøhus, Sverige
| død: 1676
| +Mag. Peder Nilsen Lem
| født: 10-8-1617
| død: 1663
| forældre: Niels Lem og Mette Pedersdatter
| |---3-Karen Lem
| | født: 1647
| | død: 1695, Bergen, Norge
| | +**Oberstløjtnant Christian Nielssøn Holberg**
| | født: 1625
| | død: 29-3-1686, [Bergen, Norge]
| | |---4-Sofie Holberg
| | | født: [1674]
| | | død: [1734]
| | | +Sognepræst Nicolai Jacobsen Tostrup
| | | født: ?
| | | forældre: Jacob Fredriksen Tostrup og Mette [?]
| | | |---5-**Ridefoged Christian Tostrup**
| | | | født: 1704
| | | | død: 1744
| | |---4-Frederik Christian Holberg
| | | født: 24-3-1683
| | | død: 1747
| | | +Karen Krog
| | | født: ?
| | | død: 1744, Bergen, Norge
| | | forældre: Truels Christian Krog og Maren Thøgersdatter Hoffmann
| | | |---5-Cathrine Frederikke Holberg
| | | | født: 1715, Eid [?], Nordfjord, Norge
| | | | død: 1-12-1738, Askvoll, Norge
| | | | +Biskop i Bergen Frederik Arentz
| | | | født: 1699 [1702?]
| | | | død: 1779
| | | | |---6-**Rektor for Bergen Katedralskole. Frederik Christian Holberg Arentz**
| | | | | født: 28-9-1736, Askvoll, Norge
| | | | | død: 31-12-1825, Bergen, Norge
| | |---4-**Ludvig Holberg**
| | | født: 3-12-1684, Bergen, Norge
| | | død: 28-1-1754, København, Danmark
| |---3-LB I,21 **Købmand, jordgodsejer Peder Pedersen Lem**
| | født: 1660
| | død: 1703, Bergen, Norge - skifte 20.1.1703

|---2-Anna Munthe
| født: 1639
| død: 1715
| +Iver Anderssøn
| født: 1630
| død: 1683
| forældre: Anders Iverssøn og Inger Jacobsdatter Falch
| |---3-Ludvig Munthe
| født: 1666, Gjermundsnaes, Vestnes, Møre og Romsdal, Norge
| død: 21-6-1735, Molde, Møre og Romsdal, Norge
| +Anna Kaasbøl
| født: 1681, Trondheim, Sør-Trøndelag, Norge
| død: 10-1751, Tingvoll, Møre og Romsdal, Norge
| |---4-**Professor Caspar Frederik Munthe**
| født: 31-10-1704, Møre og Romsdal, Norge
| død: 10-12-1763, København, Danmark
| + Thyra Sophie Kølichen
| + Mille Johanne Kaasbøll
|---2-Catharina Munthe
| født: 1628, Borrby, Malmøhus, Sverige
| død: 1674, (Aker, Norge)
| +Otto Stoud
| født: 17-5-1620, Bergen, Norge
| død: 1657, Bergen, Norge
| |---3-LB I,39f, Biskop/Kristiansand Ludvig Stoud
| født: 25-4-1649, Bergen, Norge
| død: 28-8-1705, Kristiansand, VA, Norge
| +Maren May
| død: 28-7-1677, Odense, Danmark
| |---4-Cathrine Munthe Stoud
| | født: 18-7-1676
| | død: 26-5-1722
| |---4-Sogneprest Otto Stoud
| født: 28-7-1677, Odense, Danmark
| død: 1-1-1731, København, Danmark
| +Sophie von Angel
| født: 1646
| død: 1716
| |---4-LB I,41 **Sophia Stoud**
| | født: 1686
| | død: 1714
|---2-Birgitte Munthe
  født: 26-6-1634, Borrby, Malmøhus, Sverige
  død: 23-4-1708, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  +Fogd Christian d.e. Morgenstierne
  født: 3-1-1619, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  død: 12-11-1679, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  |---3-LB I,13 **Provst Otto Munthe**
  født: 1659, Flahammer, Luster, Sogn og Fjordane, Norge
  død: 23-7-1733, Fron, Oppland, Norge

Christian Nielsen Holberg (1625-1686), oberstløjtnant

Af H.J. Huitfeldt-Kaas [199]

Christian Nielsen Holberg er uden Tvivl født paa en Gaard af dette Navn i Throndhjems Stift (maaske Holberg i Skogn), tjente først som Soldat, blev under Hannibalsfejden[200], senest i Maj 1645, Sergent og allerede i Avg. s. A. Fændrik ved throndhjemske Regiment. 1653 blev han Lieutenant ved akershusiske og kort efter ved bergenhusiske Regiment og erholdt som saadan, formentlig s. A., Tilladelse til med Bibehold af sin Gage at foretage en Udenlandsrejse til sin videre militære Uddannelse. Han vides at have staaet i maltesisk og venetiansk Tjeneste (i Juni 1656 var han i Venedig) samt at have gjennemvandret hele Italien. Formodentlig er han vendt hjem i Anledning af Krigen med Sverige og bleven udnævnt til Kapitajn ved søndenfjordske Kompagni, hvilket han var i Sept. 1658. Han deltog med Berømmelse i Throndhjems Tilbageerobring i dette Aar og var i Begyndelsen af 1660 tilstede under Svenskernes Belejring af Halden, hvor hans Folk lede meget af Feltsygdomme, og hvorfra han vendte hjem i April 1660. Allerede i Maj s. A. blev han Major og i 1667 Oberstlieutenant. Som saadan deltog han i Indfaldet i Sverige 1676 under Statholder U. F. Gyldenløve, af hvem han var meget yndet. Han boede baade før og siden i Bergen, hvor han undertiden fungerede som Vicekommandant paa Bergenhus. 1679 erholdt han Afsked med Pension, men fik under et Ophold i Kiøbenhavn i 1684 paa Ansøgning — under Tilbud om Opgivelse af sin Fordring paa resterende Gage — Inspektion over Bøndernes Armatur i Bergenhus Amt, uden at han dog erholdt den ligeledes ansøgte Karakter som Oberst. Han afgik ved Døden i Bergen 29. Marts 1686, efterladende en Del Formue, der dog for største Delen gik tabt ved Bergens Brand i Sept. s. A. Hans Hustru, Karen Lem (d. 1695), var en Datter af Mag. Peder Nielsen L., Lector theol. i Bergen og Sognepræst til Fane, samt dennes Hustru, Abel Ludvigsdatter Munthe. Af deres 12 Børn levede ved Faderens Død de 6, blandt hvilke [...] Ludvig H. var det yngste.

199 Se slægtstavlen s. 163.

200 Krig i 1644-1645 i området på grænsen mellem Norge og Sverige4. Har navn efter den danske statholder, Hannibal Sehested.

Ludvig Munthe Stoud (1649-1705), biskop i Kristiansand

Af D. Thrap

Ludvig Munthe Stoud var født i Bergen 25. April 1649 af Forældrene Otto Rasmussen S., den første Sognepræst til Nykirken (f. 1620 , d. 1657), og Cathrine Munthe (f. 1628, d. 1674 som Enke efter Generaltoldforvalter Herman Garmann, hendes 3. Mand, V, 574). Han deponerede fra Bergens Skole 1667, fik Attestats 1669, drog s. A. udenlands og studerede i Holland, England og Frankrig. Han blev immatrikuleret i Leiden 1669. Han vendte hjem 1672 og blev 1673 Magister. S. A. blev han Vicepastor i Holbæk og 1676 Stiftsprovst og Sognepræst til St. Knuds Kirke i Odense, hvorfra han 1699 kaldedes til Biskop i Christianssand, hvor han døde 28. Avg. 1705. Han har kun udgivet et Par Ligprædikener af det i hin Tid almindelige Slags med Vidnesbyrd om den gamle Orthodoxi, som han tilhørte. I Odense stod han i et venskabeligt Forhold til Kingo, med hvem han vistnok i et og alt har stemt sammen. Om hans Virksomhed som Biskop fortæller Bloch i »Fynske Gejstligheds Hist.«, at han med Iver og Nidkjærhed søgte at udrydde Levninger af papistiske og hedenske Vederstyggeligheder. Bloch udtaler sig ikke nærmere herom, men det maa være i Sætersdalen, han har haft dette Arbejde, der kan have været haardt nok med det stridbare Folkefærd. Biskoppen naaede ikke sit Maal, da der endnu 1780 fandtes et »Afgudsbillede«, der blev foræret Biskop Spidberg. Han var en heftig Mand, og naar han indlod sig paa ovennævnte Arbejde, kan det da være rimeligt, at Ærgrelser have forkortet hans Liv. Han var ellers bekjendt for sin ualmindelige Legemshøjde. Gift 1. (1673) i Holbæk med Maren May (d. 1677), Datter af Mag. Søren Nielsen M., Sognepræst i Holbæk (d. 1679), og Cathrine Pedersdatter Motzfeldt, Søster til Griffenfelds Moder; 2. (1678) med Sophie v. Angel (f. 1646, d. 1716, begravet i Odense 10. Sept.), Datter af Raadmand Peter Otto v. A. og Sophie Jørgensdatter Altewelt.

Laurids Luja (1668-1732), professor ved Odense Gymnasium

Af G.L. Wad

Luja var Søn af Konsistorial[201], Dr. med. Christian Henrik L. og Abigael, Biskop Laurids Jacobsen Hindsholms Datter, er født i Odense 21. Avg. 1668, blev fra Gymnasiet 1686 sendt til Universitetet, tog 1688 theolog. Attestats, tilbragte 1689—90 i Udlandet, mest hos sin fædrene Slægt i Leipzig, hvor han foruden at dyrke Filosofi og Theologi studerede baade nye og gamle Sprog, opnaaede 1692, efter ved offentlig Disputats paa Universitetet at have aflagt Prøve paa sin Lærdom, et Embede som Professor philosophiae et matheseos ved Odense Gymnasium og arbejdede ved dette til sin Død, 20. Okt. 1732. Med sin Hustru, Cathrine f. Stoud[202] (døbt 23. Juli 1676, gift 19. Okt. 1697[203], d. 26. Maj 1722), Datter af Stiftsprovst, siden Biskop, Ludvig S. og Maren May, havde han flere Døtre, af hvilke Marie Sophie blev Stammoder til Præsteslægten Balslev. 2 af L.s smaa latinske Skrifter indeholde historiske Meddelelser om Odense Gymnasium, St. Knuds Kirke m. m.

201 Se om assessor'er s. 315.

202 Se slægtstavlen s. 164.

203 Hendes far blev biskop i Kristiansand et par år efter brylluppet.

Ludvig Holberg (1684-1754), forfatter, udgiver

Af J. Paludan[204] [205]

Holberg er født i Bergen 3. Dec. 1684. Hans Fader, [nedennævnte] Oberstlieutenant Christian Nielsen H.[206], døde 2 Aar efter Ludvigs, den yngste Søns, Fødsel. Samtidig mistede Familien sin Velstand ved Bergens Ildebrand; men Moderen [Karen Lem] evnede dog at give sine mange Børn en god Opdragelse. Efter hendes Død (1695) blev H. som Officerssøn først bestemt til Militærstanden og sendt til en Slægtning, der var Præst i Gudbrandsdalen[207]. Kort efter kom han dog tilbage til Bergen, hvor hans Morbroder Peder Lem[208] tog ham i Huset, og han gjennemgik Latinskolen under den senere Professor Søren Lintrups[209] Rektorat. Skolen hørte til Tidens bedre, og H. afgik vistnok vel forberedt til Kjøbenhavns Universitet 1702, men maatte strax efter tage Huslærerplads hos en Provst paa Voss, hvor han ogsaa øvede sig i at prædike. Stillingen egnede sig dog ikke for ham; 1703 drog han atter til Kjøbenhavn og tog i Løbet af et Aar filosofisk og theologisk Examen, foruden at han lagde sig efter nyere Sprog; men derefter maatte han paa ny tjene som Huslærer, denne Gang hos Lektor Smith i Bergen, hvis Rejsedagbøger vakte H.s egen Rejselyst. Han skrabede en lille Sum sammen og afrejste endnu i Aaret 1704 til Holland, som stod i livlig Handelsforbindelse med Bergen. Rejsen var dog uoverlagt; H.s Penge slap snart op, og hans Haab om at kunne leve af Sproginformationer[210] slog fejl, ligesom hans meget ungdommelige Ydre udsatte ham for ubehagelige Misforstaaelser. For sit Helbred tog han til Badene i Aachen og til Fods tilbage til Holland; men Pengetrang nødte ham til at føre en Art Vagabondliv, hvorpaa han i sin Levnedsbeskrivelse aabenbart ikke vil nærmere ind. Efter et Aars Fraværelse naaede han med Nød og næppe hjem, dog ikke til Bergen, hvor han frygtede sine Slægtninges Kritik, men til Christianssand [Kristiansand]. I denne By manglede han heller ikke Forbindelser; han ernærede sig som Sproglærer og havde her sin muntreste Ungdomsperiode, hvor end ikke en Forelskelse synes at have manglet[211]. Men H. havde aabenbart Uro i Blodet; efter mindre end et Aar slog han Følge med en Student Brix[212] og gik til Søs til England, hvor han tilbragte Aarene 1706—8, især

204 Se biografisk artikel s. 312.

205 Se slægtstavlen s. 163.

206 Se biografisk artikel s. 165.

207 Sognepræst Otto Munthe (f. 1659, d. 1733), Fron, Oppland, Norge. Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 13 f. Se slægtstavlen s. 164.

208 Se slægtstavlen s. 163.

209 Se biografisk artikel s. 221.

210 Dvs. 'leve af at undervise i sprog'.

211 Der tænkes formentlig på Sophia Stoud, f. 1686.

212 Holberg mødte formentlig Christian Lauridsen Brix i 1705, tidligt under sit Kristiansandophold. Brix (1685-1748) havde taget teologisk attestats i 1704, året efter Holberg. Brix' far - Laurits Pedersen Brix - havde været førsteborgmester i Trondheim, men var død i 1699, hans mor - Anne Gregersdatter – levede endnu.

Efter hjemkomsten fra England blev Brix amanuensis ved Det Kgl. Bibliotek (1709-1720), derefter blev han residerende kapellan i Meldalen, Trondheim Stift, hvor han giftede sig med enken til den forrige kapellan Ellen Olufsdatter Tønder [Ellen Olsdatter Tønder] (f. 1698) og fik 2 børn med hende. Brix døde i 1748.

Ellen Olufsdatter var ældste datter af sognepræsten i Meldalen (SØ for Trondheim), Mag. Ole Olsen Tønder (1663-1725) i dennes første ægteskab med Elisabeth Melchiorsdatter Meldal. Oluf Tønder blev gift 2' gang i 1717 med Christian Brix' storesøster Margrethe Christine Brix (1684-1764). Oluf Tønder og Margrethe Brix har nok kaldt på Christian Brix, da Ellen Olufsdatter blev enke o. 1720; så kunne man løse flere problemer på én gang.

Christian Brix's lillebror – Fredrich Brix (f. 1695) – blev i 1722 [1725] gift med Ellen Olufsdatter's lillesøster, Elisabeth Olufsdatter Tønder; de fik ejendom i Steinkjer, NØ for Trondheim. Jf.: F.J. Billeskov Jansen's kommentar i *»Ludvig Holbergs Memoirer«*, 2' udgave, Schønberg, København 1963, s. 270 og på følgende internetadresser:

ved Universitetet i Oxford. Her befandt han sig i det hele vel, underviste i Fransk og Musik og lærte den filosofiske Empirisme saa vel som den engelske Parlamentarisme at kjende, uden dog at hylde noget af disse Systemer, maaske til Dels fordi Aanden ved selve Universitetet var konservativ. Imidlertid førtes hans Studier her i mere moderne Retning, end det var almindeligt hjemme. Ved Hjælp af det vel forsynede Bibliothek paabegyndte han sin 1711 udgivne »Introduktion til de evropæiske Rigers Historie«, den første Udsigt over Verdenshistorien paa Dansk, anlagt efter Pufendorfs Methode og 1713 forøget med et ufuldendt »Anhang« om Rigernes indre Forfatning.

1708 rejste H. til Kjøbenhavn og gjensaa fra nu af ikke mere sit Fødeland Norge. I Steden for at gaa Embedsvejen forsøgte han at gjøre Erfaringerne fra sine Rejser frugtbringende ved at holde private Forelæsninger, men da dette ikke indbragte noget, maatte han snart efter som Hovmester for en Søn af Professor Vinding[213] gjøre en lille Rejse til Dresden og Leipzig, hvor han dog følte sig langt mindre tiltalt af den tyske Videnskabelighed end tidligere af den engelske. Efter Hjemkomsten blev han atter Huslærer, hos Admiral F. E. Gjedde (VI, 29), men fik kort efter Borchs Kollegium[214] og opgav da Pladsen[215] for udelukkende at vie sig især til historiske Studier. Samtidig synes han ved Fodvandringer at have erhvervet sig den Kundskab til Sæder og Befolkning i Danmark, som han i sine senere Skrifter lægger for Dagen. I Steden for de Alumnerne paalagte Disputationer, hvis Ørkesløshed H. under sit Ophold i Udlandet havde lært at indse, holdt han i de 5 Aar, han laa paa Kollegiet, 4 Taler eller Foredrag, som des værre ere tabte, men hvis Æmner vise Retningen af hans Interesser: om Rejser, om Historieskrivning, om Musik og om Sprogstudium. Foruden de ovenfor nævnte Skrifter forfattede han her sin utrykte »Introduktion til det forrige Seculi danske Historie«, som han senere delvis benyttede i Danmarks Historie og Beskrivelse. Haandskriftets Tilegnelse til Kongen skaffede ham 1714 Udnævnelse til extraordinær Professor, en Exspektancestilling uden Forpligtelser og uden Løn, som imidlertid nødte ham til at fraflytte Kollegiet. Alligevel fandt mange Udnævnelsen utilbørlig, fordi H. aldrig havde disputeret paa Latin eller erhvervet det officielle Lærdomsmærke: Magistergraden.

H. stod nu foreløbig atter uden Subsistensmidler, men opnaaede et lille Stipendium, med hvilket han i Foraaret 1714 tiltraadte sin 4. og længste Udenlandsrejse. Denne, som han for en stor Del gjorde til Fods, gik over Holland og Belgien til Paris, hvor han levede i 1 1/2 Aar, først et ensomt Studereliv, senere i livlig Omgang, ogsaa med Landsmænd, hvoraf mange vare Konvertiter, saa at Religionsdisputer spillede en stor Rolle. Her gjorde H. Bekjendtskab med nyere fransk Litteratur, deriblandt med Skepticismens Hovedarsenal, Bayles berømte »Dictionnaire«. Men ved Siden af Bøgerne ses dog Livet og de fremmede Nationers Sæder at have tildraget sig en Hovedpart af hans Interesse. Trods de smaa Midler kunde han ikke modstaa Lysten til at udstrække sin Rejse til Italien. 1715 gik han til Fods eller i Trækskøjte, til Dels i temmelig blandet Selskab, gjennem hele Frankrig til Marseille og til Søs til Genua, hvor han ensom og forladt var Døden nær af Feber. Endelig naaede han til Rom og tilbragte Vinteren 1715—16 især med at bese Staden og dens Mindesmærker, medens den katholske Intolerance vanskeliggjorde ham Brugen af Bibliothekerne. Naturen synes H. som hele Samtiden ikke at have haft meget Øje for; derimod har sikkert Bekjendtskabet med den italienske Folkekomedie, ligesom tidligere med det franske Theater, haft Betydning for hans senere Virksomhed. Næste Foraar vandrede han over Florents, Bologna, Turin og Lyon til Paris igjen, stadig plaget af Feber, som først i Amsterdam paa en mærkelig[216] Maade blev fordreven ved Musik.

---

http://www.tuxen.info/coldevin/doennes_slaegtsregister.htm

http://www.nose.dk/Norge/toender.html

http://www.nermo.org/slekt/d0012/g0000038.html#I9303

213 Sønnen hed Andreas Vinding, faderen var filologen professor Poul Vinding (1658-1712), der igen var søn af Rasmus Vinding, én af fædrene til *»Danske Lov af 1683«*.

214 Dvs. 'kost og logi på kollegiet'.

215 Som huslærer.

216 Dvs. 'på en bemærkelsesværdig måde'.

Over Hamborg kom han hjem 1716, aabenbart trods Sygdom og Nød stærkt udviklet ved sine Rejser; men med Hensyn til Udkommet var han lige nær. Han maatte leve af Understøttelser for fattige Studenter og udgav (allerede 1715?)[217] sin paa Borchs Kollegium skrevne »Introduktion til Natur- og Folkeretten«, hvor han først i Danmark hævder moderne, verdslig filosofiske Retsgrundsætninger over for de theologiske, og en national Retsvidenskab, støttet paa dansk og norsk Lov, mod Romerretten. Original er H. naturligvis ikke paa dette ham fjærnere liggende Omraade; det er de nyere Retsfilosofers, Grotius', Pufendorfs og Thomasius', Anskuelser, han i populær Form overfører paa Modersmaalet. Foreløbig indbragte Skriftet ham ikke meget, skjønt det senere fandt stor Afsætning. Imidlertid blev der 1717 et Professorat ledigt, som H. efter Tidens Skik tiltraadte, uden Hensyn til at Faget, Metafysik, var det, der laa hans Studier og Interesser allerfjærnest og blev drevet i den mest gammeldags, skolastisk spidsfindige Aand. Hans Tiltrædelsestale, »snarere en Ligtale end en Lovtale« over Metafysikken, synes at have vakt Anstød, men er tabt, og naturligvis udrettede han intet i denne Stilling, som han allerede 1720 ombyttede med Professoratet i (latinsk) Veltalenhed. 1719 blev han indviklet i en temmelig bitter og personlig Polemik med den senere bekjendte Jurist og Historiker Andreas Hojer[218] (S. 508), der i Fortalen til sin »Dännemarkische Geschichte« paa forskjellig Maade havde saaret den danske Nationalfølelse og bl. a. antydet, at H.s »Introduktion til de evropæiske Rigers Historie« var Plagiat af Pufendorf. H.s Angreb paa ham under den berygtede, i Anledning af den thistedske Besættelsessag[219] relegerede Student Poul Rytters[220] Navn saa vel som et følgende Stridsskrift, da Hojer havde givet sig en Blottelse ved at forsvare Ægteskab i forbudne Grader[221], vare imidlertid lovlig nærgaaende og billigedes ingenlunde af alle; men for H. selv synes de at have faaet Betydning ved at gjøre ham klar over sit Talent til Satireskrivning. Omtrent samtidig gav han, der indtil sit 35. Aar aldrig havde syslet med Poesi, sig til at bearbejde Juvenals 6. Satire paa danske Vers, og endnu samme Aar, 1719, udgav han Begyndelsen af »En sandfærdig ny Vise om Peder Paars«. Med rette har han selv fremhævet, at dette komiske Epos førte den danske Skjønlitteratur ind i den moderne, almenevropæiske Bevægelse; thi havde denne end i et Hundredaar været kjendt og efterlignet hos os, saa blev den først nu virkelig selvstændig og nationalt tilegnet. I det H. her følger Tassonis og Boileaus Spor, giver han med det samme i den kalundborgske Kræmmers[222] Rejsebeskrivelse et af den frodigste Komik gjennemstrømmet satirisk Billede af hele Aandslivets og Kulturens forældede Tilstand her hjemme, et Galleri af skarpt opfattede og glimrende tegnede Tidstyper, der indeholde Spiren til Karaktererne i mange af hans Komedier og gjøre os den forbavsende Frugtbarhed forklarlig, ved hvilken han senere paa nogle faa Aar evnede at skabe en dansk Nationalskueplads. Særlig rettes Angrebet mod det ufrugtbare Lærdomspedanteri, som altid var H. en Pest, og som allerede snærtes ved Digtets i og for sig dristige ydre Anlæg som Parodi paa de forgudede klassiske Epikere og deres Kommentatorer. Den forlorne Pathos i dens kostelige Modsætning til Æmnets Filistrøsitet bliver i alt Fald for

217 Parentsen stammer fra DBL.

218 Se biografisk artikel s. 208.

219 Sagen drejede sig om de anklager en præst, Ole Bjørn, i 1696 havde rejst mod folk i Thisted for at udøve heksekunst. Sagen blev behandlet i flere instanser og med meget forskelligt resultat, en særlig domstol i Aalborg gav flere af de implicerede kvinder dødsstraf og fradømte præsten sit embede. Sagen blev anket til Højesteret, som gav de implicerede meget mildere domme (nok nærmest for at have afgivet falske udsagn), men skærpede dommen over præsten; han fik livsvarigt fængsel, men blev landsforvist året efter; herefter han til Sverige og Tyskland, hvor han endte sine dage. Han skal have opsøgt Frederik IV, da denne passerede Dresden, for at opnå en form for understøttelse, hvilket han ikke fik. Den ansvarlige biskop, Jens Bircherod, og forskellige embedsmænd blev idømt pengebøder; Bircherod's var anselig: 1.000 Rdl. Jf. *»Historisk Årbog for Thisted amt«* 1924, s. 58-68, DBL's artikel om Bircherod og *»Illustreret Dansk Litteraturhiustorie«*:

http://runeberg.org/ildalihi/1/0394.html

220 Povl Rytter var student og (så vidt vides) skoleholder i Thisted; han blev relegeret fra – dvs. smidt ud af – Københavns Universitet for sin andel i besættelsessagen.

221 Hojer fandt at der burde kunne indgås ægteskab mellem visse nærtbeslægtede.

222 Altså beretningen om Peder Paars, 'velfornem Kremmer' fra Kalundborg.

Eftertiden endnu mere slaaende ved det højtidelige alexandrinske Versemaal, og selv bortset fra Satirens dybe og omfattende Sigte indeholder Digtet en Fylde af enkelte komiske Træk og Replikker, der strax maatte gjøre det til en yndet Folkelæsning og lader det straale i lige frisk Liv ned til vore Dage. At det paa den anden Side maatte vække stort Anstød, var naturligt. Satiren er aldrig velset af dem, den gaar ud over, særlig i en Tid, der endnu ikke var udviklet nok til at skjelne mellem almindelig Satire og personligt Skandskrift. Mange følte sig med rette eller urette ramte, og Psevdonymet »Hans Mikkelsen« var kun et gjennemsigtigt Slør over det uhørte, at det var en Universitetsprofessor, der gav sig af med den Slags Poesi. Det er bekjendt, hvor grovt H.s Kollega Hans Gram[223] misforstod Digtet, hvorledes Hojer her fandt Lejlighed til at sige H. Tak for sidst, og hvorledes Øen Anholts Ejer, den indflydelsesrige Fr. Rostgaard[224], endog vilde have ham draget til Ansvar, saa at kun Kong Frederik IV's sunde Sans reddede Forfatteren. Ligesom Ængstelsen over disse Angreb spores i de sidste, svagere Bøger af »Peder Paars«, bidrog den vel til at give hans næste poetiske Arbejde, de »Fire Skjæmtedigte« (1722), dets mere gammeldags Præg af generelt moraliserende Satire i Laurembergs, Vilh. Helts og Falsters[225] Aand, skjønt H. ved Siden af Klassikerne ogsaa her tager Boileau til Forbillede. De forskjellige Fortaler og »Kritikken over P. Paars« søge at retlede Samtidens Opfattelse af Satirens Væsen og Berettigelse; de øvrige Digte rettes dels mod menneskelige Daarskaber i Almindelighed, dels mod Vægelsind, som H. senere og mindre overlegent behandlede i dramatisk Form, dels mod Gammelmandsægteskaber i den ovennævnte Efterligning af Juvenals Satire mod Kvindekjønnet, medens H. i »Sille Hansdotters Forsvarsskrift« for dette Kjøn udvikler sine egne, for den Tid lidt besynderlige Pebersvendedoktriner om Kvindens Natur og Bestemmelse.

Endnu i samme Aar begyndte H. sit Livs Storværk, Grundlæggelsen af den danske Skueplads. Hidtil var der hos os kun spillet Skolekomedier, tyske Haupt- und Staatsactionen og fransk Hofkomedie. Da denne maatte vige for tysk Opera, og Theatermaleren Capion[226] havde faaet Privilegium paa at lade opføre Komedier, mente ansete Patrioter, hvoriblandt H.s tidligere Modstander Rostgaard[227], at man burde benytte Lejligheden til at fremkalde Skuespil i Modersmaalet. Tanken faldt ganske naturlig paa H., som maaske allerede den Gang var begyndt at sysle med dramatisk Digtning, og efter nogen Betænkning overlod han den imidlertid dannede danske Trup sin »Politiske Kandestøber«, som opførtes sidst i Sept. 1722 og inden Aarets Udgang fulgtes af »Den vægelsindede«, »Jean de France«, »Jeppe« og »Gert Westfaler«, som opførtes afvexlende med Oversættelser, især af Molière, og i det hele bleve optagne med Bifald, om det end kun var faa, der fattede, hvilket Skridt Danmark hermed havde gjort ind paa den moderne Kulturs Bane. Det var imidlertid kun Foretagendets Nyhed, som trak; snart vakte ogsaa her Satiren Anstød i alle Stænder; Hoffet holdt sig efter Datidens Etikette borte, og med det de fornemme; Universitetet vilde ikke taale, at Truppen rekruteredes af Studenter, og Fallitten hang stadig over Nationaltheatrets Hoved. Forgjæves indledede H. 1. Tome af sine Komedier (1723) med et Forsvar for Skuespil og Skuespillere; forgjæves skjænkede han i Aarenes Løb Theatret i alt nogle og tyve Komedier, som dog ikke alle opførtes: karakteristisk nok vare de, der for en Tid gjenvakte Publikums Interesse, »Den 11. Juni«, paa Grund af de burleske Optrin, og Parodien »Melampe«, som Folk misforstode og bleve rørte over. Men i Febr. 1727 kunde Theatret ikke holdes oppe længer og maatte slutte med »Den danske Komedies Ligbegængelse«. Under den kortvarige Gjenaabning 1728 kom ingen Holbergske Stykker til Opførelse, hvorpaa Kjøbenhavns Ildebrand i Okt. og Tronskiftet 1730, der bragte den pietistiske Aandsretning til Magten, for lange Tider gjorde Ende paa alt Komediespil i Danmark.

H. selv var træt af de idelige Bryderier med Skuespillerne og med Publikum. Allerede i Sommeren 1725 tiltraadte han en Rekreationsrejse til Badene i Aachen, men betænkte sig undervejs, og efter at være gaaet over Land til Holland tog han til Paris. Skjønt han her mødte Dyrtid og alskens Optrækkeri og i det hele nu, i sit 41. Aar, havde mindre let ved at finde sig i

223 Se biografisk artikel s. 199.

224 Se biografisk artikel s. 237.

225 Se biografisk artikel s. 194.

226 Se biografisk artikel s. 273

227 Se biografisk artikel s. 237.

en Rejses Besværligheder, befandt han sig dog aandelig og legemlig vel i denne Stad med dens store Bibliotheker og berømte lærde, hvem han nu kunde omgaas mere paa lige Fod. Han lægger Mærke til, hvor meget den religiøse Interesse er aftagen under Ludvig XV's Regering, og maa tillige sande, at den litterære Smag havde vendt sig bort fra hans eget klassiske Mønster, Molière. Man lagde nu mest Vægt paa Dans, Sang og Udstyr og vilde ikke mere se længere Stykker eller Almuesfolk paa Scenen. H. havde oversat et Par af sine Komedier paa Fransk og indsendte »Den politiske Kandestøber« til de italienske Komedianter, som rivaliserede med de franske. Men de holdt sig helst til Harlekinader og sendte Stykket tilbage med en høflig Undskyldning: man frygtede ogsaa her for personlige Udtydninger. Rimeligvis har der dog ligget noget andet bagved: H. har lige saa lidt som andre Digtere, der have næret den Ærgjerrighed at ville skrive for fremmede Nationer, ret betænkt, hvor meget af sin Saft og Kraft et Digterværk taber ved at overflyttes paa et fremmed Sprog, mere, jo stærkere nationalt udpræget det er, og mest, naar det tilhører en lille Nation, hvis Aandsliv end ikke i sine Hovedtræk kan forudsættes alment bekjendt og forstaaet. — Et andet Forsøg, som han gjorde 1746 med at lade sine Komedier oversætte paa Fransk, lykkedes ikke bedre.

Paa Tilbagerejsen gjennem Holland og Friesland i Foraaret 1726 mødte H. ikke faa Ubehageligheder, og dette blev hans sidste Udenlandsrejse. S. A. udgav han »Metamorphosis eller Forvandlinger«, en Travesti af Ovid, hvori Dyr forvandles til Mennesker af tilsvarende Naturejendommelighed. Det er altsaa en moralsk Satire i parodierende Tone, hvilken imidlertid her som oftere jævnlig slaar Klik for H. Alexandrinerne virke noget trættende, og de personlige Udtydninger udebleve som sædvanlig ikke. Kort efter foranledigede en Strid med den lærde Stiftsprovst Tychonius[228] i Viborg, hvis Navn H. tilfældig, som det synes, havde givet Pedanten i »Jacob v. Thyboe«, Satiren »Den jyske Fejde«, ligesom en Udtalelse af den hollandske Filolog Burman, hvilken H.s let pirrelige Patriotisme opfattede som et Angreb paa dansk Videnskabelighed, affødte det latinske Stridsskrift »Holger Danskes Brev til Burman«, der ogsaa fremkom paa Dansk, men misbilligedes bl. a. af Gram[229].

Imidlertid følte H. med Alderen mere og mere sin »poetiske Raptus« svinde og vendte sig atter til videnskabelig Virksomhed. Dette er aabenbart ikke alene eller nærmest en Følge af ydre Forhold, af Theatrets uheldige Skæbne og endelige Lukning eller af den mørke Tidsaand under Christian VI. Allerede før havde han følt sig træt og delvis udtømt, og han afslutter tydelig nok en Periode af sit Liv, da han sidst i 1727 skriver sin første »Epistola ad virum perillustrem«, Begyndelsen til de lunefulde[230] og ejendommelige[231] Memoirer, hvori han paa lige saa ejendommelig Latin giver os et Indblik i sit Liv og sin Karakter. Dette 1. Brev offentliggjordes mod hans Vilje af den unævnte Adressat[232], hvem man har søgt i næsten alle de fremragende Personligheder, til hvilke H. har staaet i nærmere Forhold: Rostgaard[233], Stiftamtmand Reitzer[234] o. a. I nyeste Tid er man i Henhold til en endelig opdaget Meddelelse fra Rostgaard til Langebek[235] standset ved den senere Statholder i Norge, Grev Chr. Rantzau[236], som ligeledes var Falsters[237] Mæcen, og med hvem H. ogsaa ellers vides at have korresponderet[238]. Efter at H. i 1728 havde givet Bevis for sine mangesidige Interesser i et Par Piecer om Handels- og Industriforhold, »Samtaler hinsides Elben«, udkom 1729 hans »Danmarks og Norges Beskrivelse«, ikke nogen egentlig Topografi eller Statistik, men en kulturhistorisk Skildring af

228 Se biografisk artikel s. 259.

229 Se biografisk artikel s. 199.

230 Lunefuld betyder nærmest: fuld af lune (og ikke: humørskiftende).

231 Nærmest: karakteristiske eller måske: særegne.

232 Næppe af denne (som formentlig var en fiktiv person).

233 Se biografisk artikel s. 237.

234 Se biografisk artikel s. 235.

235 Se biografisk artikel s. 216.

236 Se biografisk artikel s. 295.

237 Se biografisk artikel s. 194.

238 Formentlig er Holberg's adressat i levnedsbrevene og epistlerne en fiktiv person, som er en følge af hans genrevalg.

Folkekarakteren og Institutionernes Udvikling. Næste Aar ændredes hans Stilling ved Universitetet paa en Maade, der maatte opfordre ham til mere at vie Videnskaben sin Tid, i det han overtog Lærestolen i Historie i Steden for den i klassiske Sprog. Til egentlig Universitetslærer egnede H. sig imidlertid lige saa lidt som tidligere til Privatlærer. Hans Personlighed har næppe haft noget vindende for Ungdommen, og den Maade, hvorpaa Undervisningen meddeltes, ansaa han for ufrugtbar, ikke blot Disputereøvelserne, men ogsaa Forelæsningerne, ligesom han ikke vides at have haft det mundtlige Ord særlig i sin Magt[239]. Han klager over, at Theologien var den herskende Videnskab, medens ingen brød sig om Jura og Statsvidenskaberne, som han havde søgt at fremdrage. Den praktiske Filosofi og Moralen forsømtes for Logik og Metafysik, og i Sprogstudiet var pedantisk Syslen med »Skolemestergloser« Hovedsagen. Allerede 1720 i et latinsk Program, som hans Kolleger fik undertrykt, forklarer han Universitetets ringe Frekvens af dets forældede Methoder, og lignende Grundsætninger kom ved Slutningen af hans Universitetsvirksomhed til Orde i hans Rektortale 1736. Som Lærer i Historie samlede han næppe heller mange Tilhørere, og da efter 7 Aars Forløb hans økonomiske og praktiske Sans bragte ham til at overtage Universitetskvæsturen[240], blev han fri for at holde Forelæsninger, men beholdt Titel og Sæde som Professor og Assessor consistorii[241].

Det var altsaa som Skribent, H. gjorde sig fortjent af Videnskaben, vistnok[242] ikke, som hans Kollega Gram[243], ved at grave sig ned i den og bringe nye Fund for Dagen, men snarere ved sin Lydhørhed for Tidens Strømninger og Tanker, sin fransk uddannede Evne til at tilegne sig dem personlig og sætte dem i Omløb langt ud over de lærdes Kreds. Dette viser sig ikke blot i hans for den Tid fortjenstlige latinske Skolelærebøger i Historie og Geografi (1733) og i de historiske og politiske Haandbøger, han alt havde udgivet, men langt mere i hans Manddoms selvstændigere Værker, hvor han i en her hidtil ukjendt Grad anvendte Modersmaalet i videnskabelig Fremstilling og formaaede at give denne et individuelt Præg og en tillokkende, almenforstaaelig Form, der stillede sig i den mest slaaende Modsætning til Pedanteriets Exklusivitet. Det var i denne Henseende mere end som Digter, han dannede Skole: efter Universitetets og Undervisningens tidsmæssige Reform (1732 og 39) træder en hel Kreds af yngre Mænd i hans Fodspor ved at lægge Vægten paa let og underholdende Stil, optage Tidsinteresserne til videnskabelig Drøftelse og drage hele det dannede Publikum med ind i denne.

Af sin første officielle Optræden i den nye Stilling havde H. nærmest Ubehageligheder som af sine fleste Universitetstaler, i det hans varme Mindeord over den afdøde Kong Frederik IV ikke faldt i god Jord under den forandrede Stemning ved Hoffet og først efter Christian VI's Død kunde trykkes. Desto heldigere var han med sit næste Arbejde, »Danmarks Riges Historie« (til og med Frederik III, 1732—35). Her udførte H. et Værk, som alle vore tidligere Historikere vare strandede paa. Det kan da naturligvis ikke være anlagt med en Vedels Udførlighed eller en Grams[244] kritiske Grundighed, om end navnlig den nyere Tid er behandlet efter Førstehaands Kilder. Men det er heller ikke som hos Huitfeldt en blot Stofsamling; H. er den første, der hos os hævder Historieskrivningen som Fremstillingens Kunst og sætter det som Kritikkens Opgave ikke blot at prøve, men at vælge og ordne sit Stof. I det han lægger Hovedvægten paa Rigets indre Udvikling og fortæller med sit ejendommelige[245] Lune og sin Evne til at karakterisere Tider og Personer, lykkes det ham at give vort Folk den første almenlæselige og almeninteressante Fremstilling af dets eget Levnedsløb paa Modersmaalet. Med sædvanlig Lethed i Arbejdet frembragte H. nu i hurtig Rækkefølge andre historiske

239 Se her hvad Holberg skriver om sine unge år i *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 113 ff.

240 Som kvæstor var Holberg ansvarlig for driften af Universitetets mange ejendomme og fæstegårde; indtægterne gik bl.a. til universitetets lønninger. Se s. 178.

241 Se om assessor'er s. 315.

242 Betyder her nok nærmest: sandt nok.

243 Se biografisk artikel s. 199.

244 Se biografisk artikel s. 199.

245 Nærmest: karakteristiske eller måske: særegne.

Værker, alle mindre udmærkede ved Fremdragelse af nye Kjendsgjerninger end ved den livfulde Stil og det nye Lys, hvori det allerede bekjendte stilles: Beskrivelsen af hans Fødeby Bergen (1737), »Almindelig Kirkehistorie« (1738—40), hvor han rigtignok som hele Samtiden viser sig at mangle Blik for Middelalderens historiske Ret[246] og af en let forstaaelig Forsigtighed standser ved Reformationen, men hvor hans Domme[247] ellers røbe Frisind og en for den Tid sjælden Upartiskhed. Hertil slutter sig 1742 »Den jødiske Historie«, medens han i »Berømmelige Mænds og Heltes sammenlignede Historier« (1739) og »Heltindehistorier« (1745) fulgte Plutarchs Mønster i Sammenstilling af historiske Biografier til gjensidig Belysning og moraliserende Behandling. Skjønt han i det første Værk jævnlig vælger noget fjærnt liggende Æmner, og skjønt hans Karakterskildringers psykologiske Dybde ikke altid svarer til det stilistiske Liv, hørte disse Skrifter til hans mest læste. Hans Omtale af Dronning Christina bragte ham i Polemik med Tyskeren Arckenholtz. — Af hans historiske Smaaskrifter skal her kun fremhæves Indledningen til Oversættelsen af den græske Historiker Herodian (1746), om Aarsagerne til Roms Fremvæxt, hvor han behandler et ogsaa af Montesquieu fremdraget Æmne. I nogle af Epistlerne polemiserede han ogsaa mod dennes »Esprit des lois« og udgav 1753 begge Afhandlinger paa Fransk, et Bevis paa den levende Interesse, hvormed han endnu i sin Alderdom fulgte Dagens Spørgsmaal i Udlandet.

I disse Aar samlede og fortsatte H. en Del af sine Smaaskrifter: 1737 og 43 i »Opuscula Latina« de selvbiografiske Breve, som snart bleve oversatte paa Dansk, tillige med Epigrammer m. m.; 1746 i »Mindre poetiske Skrifter«, Metamorfoserne, Skjæmtedigtene og Smaasatirer, hvoraf kun »Det daphniske Blodbad«, en mod Hykleriet rettet ubetydelig Fabel, var utrykt. Imidlertid lagde han ikke ganske Digtekunsten paa Hylden; han havde vistnok alt i adskillige Aar syslet med »Niels Klims underjordiske Rejse«, før han paa Grund af de vanskelige Forhold her hjemme udgav den i Leipzig 1741, anonymt og paa Latin; men næste Aar blev den oversat. Atter her valgte H. en i Danmark saa godt som ukjendt, men i Udlandet meget yndet Form for sin Satire: Prosaromanens, særlig den vidunderlige[248] Rejseromans. Den lange Række af opdigtede og fantastiske Rejsebeskrivelser begynder allerede i Oldtiden (Lucian), men havde især siden Renæssancen fulgt og populariseret de store geografiske og naturvidenskabelige Opdagelser og tjente ofte tillige som en gjennemsigtig Indklædning for dristig Samfundssatire og utopiske Reformforslag. Den kulminerede i Defoes »Robinson« (1719), Montesquieus »Lettres Persanes« (1721) og Swifts »Gulliver« (1726), hvilke alle i Forbindelse med mange mindre betydende Fiktioner af samme Art have paavirket »Niels Klim« og givet Romanen dens noget aforistiske Form. Ligesom i »P. Paars« udvider det vedkjendte polemiske Sigte — her mod Rejsebeskrivernes Løgne, hist mod den episke Pathos — sig til en omfattende social og moralsk Satire, og det ikke blot over danske, men over almenevropæiske Daarligheder (franske Sæder og Moder). Viddet er rigtignok ikke saa frodigt som i H.s Ungdomsværk, den poetiske Ramme er mere søgt og den moralske Hensigt mere haandgribelig. Paa den anden Side griber Satiren fuldt saa dristig ind i Tidens brændende Spørgsmaal, især de religiøse, og Forargelsen udeblev heller ikke. Men denne Gang havde den allerede højt ansete Forfatter den offentlige Mening paa sin Side, og Pietisterne vovede ikke at sætte nogen Forfølgelse i Scene.

I det H. i »Niels Klim« søger at bryde alle Fordomme og al Vanebetragtning ved at stille de tilvante Forhold paa Hovedet og belyse dem gjennem deres Modsætning, snart gjennem Idealet, snart gjennem Karikaturen, danner Bogen en Overgang til de kort efter udgivne »Moralske Tanker« (1744), hvis Maal ligeledes er at vække til Eftertanke ved at opstille Paradoxer og uvante Synsmaader efter Montaignes og Erasmus' Mønster. Som Filosof er H. mere en livlig end en dyb Tænker; han hævder den praktiske Filosofi mod Spekulationen og stiller snarere Problemerne, end han løser dem. H. knyttede de moralske Tanker som nærmere Forklaring til et Udvalg af sine latinske Epigrammer og fortsatte dem senere, endnu tvangløsere og mere tilfældig, i Brevform med Indblanding af rene Bagateller og personlige

246 Måske menes at man, inkl. Holberg, havde svært ved at forstå hvorfor Middelalderen var en »naturlig« fase i historien? (Evt., men jeg tvivler, at man havde svært ved at forstå retsforholdene?)

247 I betydningen: 'Vurderinger'.

248 Betyder måske den fantasifulde eller den fiktive rejseromans?

Forhold, i »Epistlerne« (I—IV, 1748—50; V efter hans Død 1754). Medens Filosofien tidligere i et barbarisk Latin og inden for det fastslaaede aristoteliske Skema havde bevæget sig i Kreds om tørre, abstrakte Begreber, tog den her ganske socratisk, i let, spøgende Samtaleform paa Modersmaalet, sit Udgangspunkt fra rent dagligdags Fænomener og førte derved langt dybere ind i Forstaaelsen af Livet og Menneskene; men det er intet Under, at Tiden stod noget desorienteret over for denne pludselige Overgang: det gamle *var* Trivialitet, det nye syntes at være det. Det var atter her den engelske og franske Videnskabelighed, der med H. afløste den tyske, og fra Renæssancefilosofien naar hans Blik gjennem Grotius og Bayle, Locke og Spinoza — der have paavirket ham i Methoden og i Enkeltheder, men hvis religiøse Standpunkt han bekæmper — ned til Malebranches Modifikation af Cartesianismen, til la Bruyères populære Moraliseren og den spirende fransk-materialistiske Retning. Skjønt H. i moderne Aand arbejder paa at verdsliggjøre Livsanskuelsen og lægger Vægten paa Livet over for Læren, Moralen over for Dogmet, vender hans Filosoferen dog stadig tilbage til de religiøse Spørgsmaal, som endnu vare Tidens store Livsinteresse. Selv er han vel nærmest Rationalist, men ingenlunde indifferent; han hævder Tænkningen og den religiøse Kritik deres Ret og fordrer fremfor alt Tolerance. Den fremmede Fritænkning gjør han bekjendt, men billiger den ikke og føler sig navnlig frastødt af dens yderliggaaende Former. I det hele er han aldrig afgjort Oppositionsmand, men paa alle Omraader besindig Reformator, religiøst, politisk og socialt. I det han saaledes forsigtig beredte den gryende Tidsaand Vejen, vakte han stor Opsigt og øvede betydelig Indflydelse uden egentlig at bryde Tænkningen nye Baner eller blive Filosof af Fag.

Efter Christian VI's Død tabte Pietismen sin Magt, og et lysere Livssyn blev herskende, som bl. a. medførte Gjenaabningen af den danske Skueplads 1747. H., som hilste denne Forandring med Glæde, bistod ogsaa de nye Skuespillere med sin Erfaring og førte i nogle Aar et privat Tilsyn med Theatret, uden dog at ville indtræde i dets Bestyrelse; i Virkeligheden havde han ogsaa kun Ærgrelse af Skuespillernes indre Strid og idelige Pengenød. »Den politiske Kandestøber« var det første Stykke, der opførtes; men det mærkedes snart, at Smagen var bleven forfinet og fordrede franske Konversationsstykker. De 6 Komedier, H. nu skrev i sin Alderdom, hævede heller ikke hans Ry. Han vendte sig bort fra Virkelighedsskildringen til en allegoriserende og filosoferende Retning, hvor han blev mat og blodløs (»Plutus«, »Sganarels Rejse«, »Philosophus udi egen Indbildning«, »Abracadabra«, »Republikken«, »Den forvandlede Brudgom«; den sidste opførtes ikke før 1882). Her spores undertiden aristophanisk Indflydelse, medens hans Blomstringstids klassiske Mønstre vare Terents og især Plautus. Disse Forbilleder har han imidlertid til fælles med Molière, som jo ubetinget har haft størst Indflydelse paa hans Digtning. Er Molière end den dybere Aand, der trænger mere til Bunds i Sjæleskildringen, saa ejer H. til Gjengjæld et umiddelbarere og mere ægte folkeligt Lune, der gjør ham til alle Klassers Digter, ikke blot de dannedes. Medens Molière lader sine sammensatte Karakterer udvikle sig for vore Øjne, skaber H. snarere Typer i den italienske Maskekomedies Spor; men han varierer disse Typer ganske anderledes rigt og individuelt end Italienerne, efter Tid, Sted og personlige Forhold, saa at de dog til sidst blive hans og hans Folks egentligste Ejendom. En saa frugtbar Digter som H. maa nødvendigvis laane sine Motiver, og næsten hele Evropas Litteratur har i saa Henseende ydet ham Tribut, endog det kluntede tyske Drama (i »Jacob v. Thyboe« og »Ulysses«). Æmnerne har han taget overalt, hvor han fandt dem, og Komediernes Digtform er den fransk-klassiske, som han først gjorde os bekjendt med, uden dog at lade sin Genialitet indsnævre ved pedantisk Overholdelse af dens Regler, over for hvilke Komedien som Virkeligheds- og Samtidsskildring jo altid maa stille sig friere. Den omhyggelige franske Teknik har H. aldrig tilegnet sig; Handlingen er hos ham underordnet og ofte forsømt; det er gjennem Situationer og Replikker, at hans Vid udfolder sig i den rigeste Komik; derigjennem giver han et Billede af sin Tids hele Liv og Færden, dens Brydninger mellem gammelt og nyt, saa livagtigt og slaaende, at det aldrig forældes, saa ejendommeligt, at han trods sine Laan er en blandt alle Tiders originaleste og nationaleste Digtere, saa omfattende og indgaaende, at Oehlenschläger har kunnet sige: »Hvis Kjøbenhavn var forgaaet paa H.s Tid og kun hans Komedier blevne reddede, vilde vi gjennem dem have en lige saa klar Forestilling om Datidens hele Liv, som Udgravningerne give os af Livet i Pompeji.«

H.s sidste og svageste Alderdomsværk var »Moralske Fabler« (1751) i Prosa, til Dels kun moralske Exempler og Historier. Hans betydelige Indtægter, bl. a. som Forlægger af sine egne

Skrifter, i Forbindelse med hans tarvelige Levemaade og økonomiske Sans tillode ham 1740 at kjøbe Godset Brorup, 1745 Tersløse og Ødemark. Disse store Ejendomme styrede han med Dygtighed og fandt meget Behag i Landlivet om Sommeren. Da der blev Tale om Gjenoprettelsen af Christian IV's 1665 nedlagte Akademi i Sorø, besluttede H. i fuld Overensstemmelse med nogle af sit Livs Grundtanker at skjænke Akademiet sine Godser tillige med sit Bibliothek og en Del Kapitalformue til Fremme af en friere og modernere Videnskabelighed end den, der trivedes ved Universitetet, og tillige i det Haab derved at modvirke Ungdommens skadelige Udenlandsrejser. I denne Anledning oprettedes hans Godser til et Baroni 1747, kort før Akademiets Indvielse. At Fortællingerne om den Tilsidesættelse, der ved den Lejlighed skulde være vist mod H.s Ønsker og Person, i alt Fald ere i høj Grad overdrevne, er nylig gjort sandsynligt[249]. Gaven fuldbyrdedes dog først 1751, og faa Aar efter døde H. efter længere Tids Svagelighed af Brystsyge, 28. Jan. 1754, og blev begravet i Sorø.

Der har endog i vore Dage vist sig Tendens til at uddanne en Legende om, at vor store Digter henlevede sin meste Tid under Fattigdom, Forfølgelse og Miskjendelse. Sandheden er tvært imod, at hans ydre Stilling i største Delen af hans Liv var glimrende. Sin Ungdoms Pengenød synes han at have baaret med let Sind; i sit 30. Aar blev han extraordinær, i sit 33. virkelig Professor, og hans praktiske Forretningsdygtighed gjorde ham det muligt, hvad der før og vel ogsaa siden var ukjendt i Danmark, temmelig hurtig at samle endog betydelig Formue ved Skribentvirksomhed. 1740 blev han Godsejer; 1747 fulgte hans for en Videnskabsmand ganske usædvanlige Ophøjelse til Baron[250], og i sin Ligtale over ham kunde Professor Lysholm endog sammenligne ham med Sorøs første Stifter, Absalon. At hans Satire i Forbindelse med hans vanskelige Sind skabte ham Uvenner, er kun naturligt, ligesom det er en Selvfølge, at det Væld af nye Ideer, der brød ind med ham, ikke strax blev fuldt vurderet og hans populære Videnskabelighed ikke forstaaet af de gammeldags lærde. Men allerede hans første Optræden modtoges dog ogsaa med varm Anerkjendelse, og paa sin ældre Alder var han beundret baade i Ind- og Udlandet. Ingen anden dansk Forfatter havde den Gang set sine Værker udkomme i saa mange Oplag, og ingen er lige til vore Dage bleven oversat paa saa mange Sprog, maaske med Undtagelse af H. C. Andersen. Om Forfølgelse kan der højst være Tale ved »P. Paars« og »N. Klim«, og det blev ikke til mere end nogle Ubehageligheder, som enhver Banebryder maa være forberedt paa. Snarere undres Baden o. a. med rette paa, at hans dristige Udtalelser, f. Ex. i »Moralske Tanker«, gik saa uanfægtede hen, og at han saa godt som ikke generedes af Censur, hvad der vel maa tilskrives hans Stilling i det filosofiske Fakultet, der selv øvede Censuren.

Noget andet er, at H. næppe hverken i Livet eller i Døden vakte nogen varm personlig Sympathi. Grundtonen i hans Værker er den mest ægte »festivitas«, men som Menneske var han, i alt Fald i Manddoms- og Alderdomsaarene, en saare pirrelig Hypokondrist, hvis Særhed var fremkaldt af legemlig Svaghed og næret ved hans ugifte Stand. Det var af eget Valg og Tilbøjelighed, at H. stod som en ensom Mand, ligegyldig for sin Familie og uden selskabelig Trang, til sidst egentlig kun knyttet til andre gjennem sin Kjærlighed til Musikken. Disse Livsvaner havde ogsaa en Grund i hans unægtelige Paaholdenhed, især i Smaating, medens han ikke skyede Ofre for store Almenformaals Skyld. Ikke blot ved at skjænke hele sin Formue til Sorø og til Udstyrslegater viste han sig som en »nyttig Borger«, men maaske endnu mere ved den storartede Gave af sit bedste aandelige Eje, Komedierne, til den danske Skueplads og ved de Præmier, ved hvilke han i Aarene 1738—40, rigtignok med ringe Resultat, søgte at fremkalde smukke danske Vers. I sin Alderdom klager han selv over aftagende Popularitet, som han tilskriver Misstemningen over, at han, den honnette Ambitions afsagte Fjende, havde ladet sig baronisere og efterladt sit Gods til et *adeligt* Akademi. Men N. M. Petersen henviser med større Ret til, at H. nu var udtømt, og at Tiden var løbet ham forbi, hvor meget han end fordum havde været forud for den.

---

249 Paludan er formentlig i polemik med Brandes, jf. s. 73.

250 Holberg blev ikke baron pga sine videnskabelige bedrifter, men fordi han havde samlet en stor formue, ikke havde andre nære arvinger, fordi han var indstillet på at testamentere sin formue til et stort formål – og fordi Kongen havde brug for at kunne finansiere etableringen af et nyt Sorø Akademi med midler »udefra« og var indstillet på at betale »prisen«, som bl.a. var at ophøje Holberg til friherre.

Naturligvis maa det indrømmes, at H.s digteriske Syn har sin væsentlige Begrænsning. Lige fra Reformationen ned gjennem Oplysningsperioden var Nyttebetragtningen herskende i vor Litteratur; Renæssancens og siden den franske Klassicismes Bestræbelse for at hævde Poesien som sit eget Maal trængte aldrig igjennem hos os, og i denne Henseende var H. sin Tids Barn. Som det 17. Aarhundredes Digtere skriver han

»for Folk ej ene, men for Sproget at polere«,[251]

dvs. i Belæringens og Sprogopdyrkningens Tjeneste. Digtningen er ham én blandt flere Maader at moralisere paa; Komedierne regner han blandt sine moralske Skrifter; de »have tvende Sigter, som er at forlyste og undervise tillige«, det gamle »utile dulci«. Den poetiske Form betragter han som noget tilfældigt, Forgyldning paa den moralske Pille, og særlig i den bundne Stil ser han en Tvang, der kun fører til Svulst og Uklarhed; selv var han jo ingen stor Versifikator. Derfor kan han heller ikke ret finde sig i den franske Tragedie. Han er Forstandsdigter uden Sans for lyrisk Sving, Erotik eller Naturstemning; han hylder efter Tidens franske Smag Regelen, ikke Fantasien i dens Frihed. Men heldigvis rive Inspirationen og Lunet ham ofte med sig langt ud over de Grænser, hans Theori vilde afstikke. Saaledes allerede, naar han først af alle lærte sit Folk at sondre mellem Lærdom og Aand, at tillægge Æmnets smagfulde og underholdende Behandling selvstændigt Værd. Men uden ret at klare sig det aner han ogsaa noget højere, guddommeligt bag Formen og Nyttevirkningen i Poesien:

»Et kunstigt Arbejd, skjønt det er af ingen Nytte,
med lærde Skrifter dog en Kjender ej vil bytte«,

og:

»En sig af Lærdom, en af Gejst sig viser rig,
en klog, skarpsindig er, en er guddommelig!«

Det gjælder om H., mere maaske end om nogen enkelt Forfatter i noget andet Land, at han har skabt en Nationallitteratur og et helt læsende Publikum:

»Før var der knap skrevet paa Dansk en Bog, som ret kunde Hjærterne hue.«

Han frembragte her hjemme, om ikke af intet saa dog af højst ubetydelige Spirer, alle Poesiens Hovedgrene, undtagen Lyrikken, og derhos en populær, især historisk og filosofisk, Videnskabelighed. Men dette Storværk, var kun muligt ved at bringe Fædrelandet i frugtbar aandelig Vexelvirkning med det øvrige Evropa, ved i rigt Maal at benytte fremmede Ideer og fremmede litterære Former. Thi i vort eget Aandsliv var der den Gang ingen Kim til ny Udvikling, i alt Fald ingen, som endnu vare modne, og det Aandsliv, som havde udviklet sig uden om os siden Renæssancen, kjendte vi kun paa anden Haand, gjennem Tyskernes uselvstændige og plumpe Efterligning. Først H. fører os til Kilderne, ind under fransk og engelsk Indflydelse, og det med saadanne Kæmpeskridt, at han i vor Litteratur repræsenterer paa en Gang Renæssancens Fuldendelse, den franske Klassicisme og Oplysningstidens Begyndelse, de 3 store Faser, som den evropæiske litterære Bevægelse havde gjennemløbet fra det 16. til først i det 18. Aarhundrede, i 3 Generationers Levetid og gjennem mangfoldige Forfatteres Arbejder. Fra H. af kan den danske Litteratur fortsætte sin Gang Haand i Haand med, om end lidt bag efter, det øvrige Evropas.

---

251 Se ovenfor - s. 70 - hvordan Brandes bruger samme citat, desuden henvisningen til Rahbek's Holberg-udgave af *»Skjemtedigte«* og til »Kalliope«'s gengivelse af Liebenberg's. Det kunne se ud til at Paludan har hentet citatet fra Brandes' bog (og ændret et par 'ee' til 'e'), ikke fra hverken Rahbek eller Liebenberg; der er også andre steder i Paludan's tekst, hvor han synes at trække på eller polemisere mod Brandes. Brandes' bog nævnes ét sted, i den afsluttende liste over 'henvisninger' (som jeg ikke har trykt med, men som er nem at finde på http://runeberg.org/dbl/).

For saa vidt fortsatte og uddybede H. dog kun et allerede indslaaet Spor, som han især dyrkede den moraliserende Forstandsdigtning og her kunde slutte sig til noget af det bedste og livskraftigste i vor gamle Litteratur. Hvor meget han end skylder Molière, er han dog aandelig langt mindre beslægtet med Franskmandens ætsende Vid end med det godmodige Lune hos vor egen Fortids Satirikere, og med dem har han ofte baade Syn og Æmner til fælles, især paa sine ældre Dage, da han stod betænkelig over for den af ham selv vakte Bevægelse og vendte sin Satire mod alt det fremmede, forlorne Væsen. Ej heller var *det* det nye hos ham, at han uddannede Litteratur og Modersmaal efter udenlandske Mønstre: Indførelsen af det øvrige Evropas Ideer og Litteraturformer var begyndt over Tyskland 100 Aar før, med Arrebo, men Tilegnelsen var raa og ufordøjet. Forgængerne lode sig overvælde af den fremmede Kultur og vilde snøre dansk Aandsliv ind i dens Former i Steden for at lempe den efter vort Behov. Derfor trængte de aldrig ned i Folket, og deres Virksomhed blev uden Resultat. Først H. forstod, at Opgaven ikke var at lave os selv om paa evropæisk, men at omsætte de fremmede Tanker, ikke blot i vort Sprog, men i vor Aand. National i Sind, om ikke i Dannelse, vidste han at bringe en Nationallitteratur ud af den udvortes Efterligning, en populær Videnskab ud af den til enkelte Kredse indskrænkede Lærdom, at sprede Ideerne gjennem alle Folkets Lag ved let og smagfuld Fremstilling. Dette er hans ejendommelige[252] Fortjeneste, der har Værd for alle Tider, og som i hans egen Tid gjør ham til Hovedfiguren, i hvem Fortid og Fremtid mødes, i hvem næsten alle Videnskabens og Litteraturens Grene samles og faa deres Fuldendelse, hvem alle andre Forfattere enten forberede eller fortsætte, i alt Fald paa det populærvidenskabelige Omraade.

- - -

Tilføjelse

Holberg var kvæstor (forretningsfører) for Universitetet fra 1737 og frem til april 1751[253]. Hans professorkolleger var – med et par undtagelser - godt tilfredse med ham, men i 1751 ville den daværende rektor, teologen Poul Holm, se regnskaberne. Der var, viste det sig, ikke noget særligt at kritisere, men Holberg blev voldsomt irriteret over mistanken og bad om at måtte nedlægge hvervet; de fleste af hans kolleger ønskede at han skulle fortsætte og opfordrede ham til det, men forgæves, Holberg fandt en anden: professor og universitetssekretær Henrik Stampe[254], der derefter valgtes og som bestred hvervet helt frem til 1784[255].

252 Betyder nærmest: særegne eller: uovertrufne.

253 Se også s. 173.

254 Se biografisk artikel s. 242.

255 Oplysningerne stammer i det væsentlige fra *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 169 ff..

Caspar Frederik Munthe (1704-1763), filolog

Af M. Cl. Gertz[256]

Caspar Munthe fødtes i Romsdalen i Norge 31. Okt. 1704 som Søn af Ludvig Iversen M., Tolder paa Molde, og Anna f. Kaasbøll. Fra Throndhjems Skole kom han 1723 til Universitetet i Kiøbenhavn, blev Alumnus paa Borchs Kollegium og tog 1735 Magistergraden. 1731 blev han ansat ved Frue Skole i Kiøbenhavn som Hører og steg til Vicerektor 1740; 1747 blev han designeret og 1748 virkelig beskikket til Professor i det græske Sprog ved Universitetet, men virkede samtidig ved Skolen til 1759; 1762 udnævntes han til Justitsraad og døde 10. Dec. 1763. Han var først gift med en Datter af Kapellan Kølichen ved Frue Kirke, siden med en Datter af Sognepræst Kaasbøll ved Helliggejstes Kirke. Foruden ved nogle »Observationes« til det nye Testamente, som han søgte at oplyse ved Sammenstillinger med Herodot og Diodor, samt en Række »Disputationes de historia Græcæ lingvæ« (i Smag med Falsters[257] »Idea historiæ litt. Romanorum«) er han navnlig bekjendt ved den paa Dansk skrevne Lærebog i »det græske Sprogs Grammatik« (1744), som længe benyttedes i Skolerne.

- - -

Tilføjelse

Munthe var en fjernere slægtning til Ludvig Holberg (hvad de formentlig begge vidste); Ludvig Munthe og Ingeborg Friis var oldeforældre for dem begge. Munthe samarbejde med Hans Gram[258] - og flyttede ind hos Holberg i Fiolstræde efter H.P. Anchersen[259].

Munthe's far var Ludvig Iversen Munthe (1666-1735), *hans* mor var Anna Munthe (1639-1715).

Holberg's mor var Karen Lem (1647-1695), *hendes* mor var Abigail Ludvigsdatter Munthe (1628-1676).

Anna Munthe og Abigail Munthe var søstre; begge var døtre af Ludvig Munthe (1593-1649) og Ingeborg Friis (1605-1649).

256 Se slægtstavlen s. 164.

257 Se biografisk artikel s. 194.

258 Se biografisk artikel s. 199.

259 Se biografisk artikel s. 184.

Fredrich Christian Holberg Arentz (1736-1825), rektor

Af D. Thrap [260]

Arentz var født paa Askevold 28. Sept. 1736, Søn af [...] Biskop [i Bergen] Fr. A. i hans 1. Ægteskab[261]. Han blev undervist hjemme af Johan Plate Brun (død som Sognepræst til Nykirken i Bergen) og af ham dimitteret 1751. Efter Examen philos. rejste han 1752 hjem, blev Informator for 2 Brødre og studerede selv Theologi, saa han 1756 kunde dimittere sine Elever, følge dem til Universitetet og selv tage theologisk Examen med bedste Karakter. Han lagde op hele det gamle Testamente og aflagde saaledes strax i sin Ungdom Vidnesbyrd om den Jærnflid, der udmærkede ham i hele hans lange Liv. Da Faderen var velstaaende, kunde han nu blive 2 Aar i Kjøbenhavn og drive paa filosofiske og mathematiske Studier, for hvilke sidste han havde stor Interesse. Han drev det saa vidt heri, at han fik Tilbud om at følge som »Mathematicus« med det lærde Selskab, Frederik V lod rejse til Arabien, men da dette ikke skulde drage afsted før om et Par Aar, rejste han til Leiden, hvor han 1758—59 studerede Mathematik under Muschenbrock. Da han nu skulde vende tilbage til Kjøbenhavn, fik han høre, at Faderen var bleven Enkemand[262], og drog derfor til Hjemmet uden at tænke mere paa den arabiske Rejse, hvor Niebuhr kom til at indtage hans Plads. Inderlig gjennemtrængt af Faderhusets Fromhed havde han visselig tænkt paa at blive Præst, men tidlig opgivet denne Tanke, da det, den eneste Gang han prædikede, viste sig, at han havde den største Møje ved at memorere. Han maatte saaledes nu ofre sig til Skolen og blev 1760 konstitueret som Lektor i Mathematik og Fysik ved det nyoprettede Seminarium Fredericianum i Bergen. Han fik kongelig Udnævnelse 1762 og blev 1769 tillige Konrektor ved Kathedralskolen, hvis Rektor han blev 1781. I denne Stilling virkede han uafbrudt, til han 22. Marts 1825 fik Afsked med fuld Gage i Pension og Tilladelse til fremdeles at blive boende i Skolebygningen, hvor han døde 31. Dec. 1825.

A. var en Broderdattersøn af Holberg og var maaske den længst levende af alle, der vare komne i Berørelse med ham. Ved sit Besøg hos Grandonkelen var han ikke bleven vel modtagen og talte ikke gjærne derom[263]. I sin Faders Præstegaard havde han truffet sammen med Pontoppidan[264], der visselig har sat mere Pris paa den fromme Yngling med de rige Kundskaber og den polyhistoriske Tilbøjelighed. Det var ogsaa under denne berømmelige Biskop, han blev ført ind i en Skolegjerning, han skulde vedblive i henved 65 Aar. I denne Tid dimitterede han o. 300 Disciple, af hvilke mange bleve fremragende Mænd. Norge har maaske ikke ejet en Mand, der i den Grad som A. levede i og for sin Skolegjerning. Lærdom, Bestemthed, Kjærlighed og et afgjort Lærertalent vare i sjælden Grad forenede hos ham, og han maatte derfor vinde megen Paaskjønnelse og blive hædret og elsket af alle. Nogen Modgang paa sin lange Embedsbane havde han ikke, med mindre man hertil vil regne en Avisfejde, hvori han sigtedes for Partiskhed ved Besættelsen af Pladserne i Seminarium Fredericianum af en tidligere Elev (L. Rottwitt), der fik bøde haardt for sin kaade Optræden. Han blev tidlig gammel, og allerede fra Begyndelsen af dette Aarhundrede høres der om, at hans Godmodighed og svækkede Hørelse foranledigede Spektakler hos Eleverne, der dog alle som en elskede ham som en Fader. Tidlig var han ogsaa bleven svagelig, men holdt sig fri for Sygdom ved en næsten asketisk Levemaade. Han havde en eneste Gang i sit Liv »smagt paa« et Glas Brændevin, og Kaffe kjendte han kun af Navn. Hans Liv gled hen i fuldkommen Stilhed, og da han kaldtes bort, havde han i en Aarrække ikke været uden for Skolebygningen uden ved nogle festlige Anledninger — f. Ex. Holbergs-Jubilæet 1822 — da han maatte ud og modtage Vidnesbyrd om Højagtelsen hos den Befolkning, hvis største Del kun vidste, at han var til, og ansaa ham for et rent Vidunder af Lærdom.

Med al sin mangeartede Lærdom blev A. ingen Videnskabsmand. Han havde Lyst til at skrive, men den Iver, hvormed han tog sin Skolegjerning, levnede ham ikke den fornødne Tid. Nogle

260 Se slægtstavlen s. 163.

261 Med Cathrine Frederikke Holberg, Ludvig Holberg's brordatter.

262 Efter sin 2' kone, Drude Frimann.

263 Arentz kan ikke have været ret gammel, o. de 17 år.

264 Erik Pontoppidan, se biografisk artikel s. 229.

Afhandlinger af mathematisk, fysisk og filosofisk (mod Kant) Indhold lod han Tid efter anden trykke i forskjellige Tidsskrifter. At han ikke manglede Skarpsindighed, viste han ved en Proces, han maatte føre som Executor testamenti efter en Broder. Han skrev her selv sine Indlæg og vandt Sagen for Højesteret. Han blev 1806 Professor, 1774 Medlem af det throndhjemske og 1775 af det kjøbenhavnske Videnskabsselskab. Han var en Velstandsmand og oprettede ved Testamente 3 Legater: 1. til Universitetsstipendier, 2. til Selskabet for Norges Vel, 3. til fattige i Bergen. Hans Disciple stiftede paa hans 89. Aars Fødselsdag et Legat til hans Minde. Han var gift 1. i 1764 med Christiane Meldahl (f. 16. Nov. 1743 , d. 1. Avg. 1765), Datter af Jørgen Evensen M., Sognepræst til Fane, og Christiane f. Bergmann, 2. 1767 med Ingeborg Maria Frørup (f. 1739 , d. 1775), Datter af Hans F., Sognepræst til Graven (Ulvik), og Marie Margrete f. Stabel, 3. 1777 med Bolette Rebekka Meldahl (f. 2. Avg. 1747 , d. 7. Sept. 1819), Søster til hans første Hustru. Han havde 14 Børn, af hvilke 5 Sønner, der alle efter hans udtrykkelige Vilje bleve Præster, og 3 Døtre, der alle bleve gifte. En talrig Efterslægt er der efter dem.

Holberg's samtidige (gruppevis, alfabetisk)

Holberg's bataljer

Holberg var – undertiden – temmelig ilter og indviklede sig i mange bataljer. Nogle med folk fra de højere cirkler, nogle med folk lige i nærheden. Der var andre der var i bataljer, ikke mindst en del præster[265], men Holberg havde nok flere bataljer end folk flest, og han lagde ikke fingrene imellem. Nedenfor en foreløbig (alfabetisk) oversigt over dem Holberg sloges med, som han var *efter* eller som var *efter* Holberg. Nogle af bataljerne var mere alvorlige, nogle kun overfladiske, men de fleste synes at være temmelig karakteristiske for Holberg:

- Christian Falster, se s. 195.
- Sognepræsten i Havrebjerg, Joachim Gynther, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
- Rektor Poul Holm (om Holberg's varetagelse af opgaven som kvæstor, dvs. forretningsfører, for universitetet), se s. 178 og s. 173. Holberg blev efterfulgt af Henrik de Stampe[266].
- Horrebow, se s. 186.
- Andreas Hojer, se Brandes s. 46 ff. og s. 208 ff.
- Joachim Richard Paulli, se s. 227.
- Præsterne Pontoppidan (se s. 229 ff) og Bluhme om *»Niels Klim«*, se Brandes s. 132.
- Frederik Rostgaard og dermed også Hans Gram. Anledningen var *»Peder Paars«*. Begge kom han senere på fornuftig eller god fod med. Se s. 237 og s. 199.
- Degnen i Havrebjerg, Frederic Africanus Svane, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
- Christian Thestrup, se s. 256.
- Christen Lassen Tychonius, se s. 259 ff., særligt s. 260. Se Brandes s. 145 f.
- Ridefogeden på Brorupgård ved Havrebjerg, Lars Winderslef, se: http://bjoerna.dk/Holberg/Breve.htm - [267]
- Bogtrykkere der optrykte Holberg's værker uden aftale og honorar, fx Poul Johs. Phønixberg, se s. 267 - og Joachim Wielandt, se s. 269.
- Nogle af skuespillerne (1753), se nedenfor, s. 271 f.

---

265 Blandt præsterne kan nævnes Johan Frauen, Peter Nicolai Holst Og Christen Lassen Tychonius (som alle nævnes i denne udgave), men der var *adskillige* andre. Nogle var under Christian VI *for* pietistiske, andre for lidt. På det litterært-filologiske område kan nævnes Søren Lintrup, der i sin ungdom måtte i universitetets fængsel for uærbødighed, se s. 221, Christian Falster, der var efter Andreas Strubel, se s. 196, og Langebek der var efter Erik Pontoppidan, se s. 217. Og det var for resten ikke kun Holberg der var efter Andreas Hojer.

266 Stampe er af eftertiden blevet rost for stor juridisk indsigt og for en klar fremstillingsform, se s. 242 ff. Han lagde stor vægt på magtdelingslæren, her adskillelsen af den udøvende og den dømmende magt.

267 F.J. Billeskov Jansen har gengivet en side (i Holberg's håndskrift) om sagen mod Winderslef, se: *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1971, på plancherne mellem s. 104 og 105.

Videnskabsfolk, forfattere m.fl.

Hans Peder Anchersen (1700-1765), filolog, historiker, jurist

Af Chr. Bruun

Anchersen er født 4. Okt. 1700 i Bork Præstegaard i Ribe Stift og var en Broder til [Læge Ancher Anchersen, 1702-1760]. Han blev Student 1716, 1717 tog han Exam. philos., blev Baccalaureus og Alumnus paa Valkendorfs Kollegium, 1719 blev han Dekanus paa Klosteret, rejste 1723—26 udenlands (i Tyskland) med en Borgersøn, blev 1726 Magister og Hovmester for Etatsraad Axel Billes tre Sønner, med hvilke han laa to Aar i Halle; besøgte derefter Paris, England, Nederlandene; efter sin Hjemkomst 1730 holdt han private Kollegier over Verdenshistorie, Geografi og Veltalenhed. 1732 blev han Konrektor ved Kathedralskolen i Kjøbenhavn, 1733 tillige Universitetsbibliothekar; han læste over Veltalenhed for Prof. Th. Bartholin, over Historie og Geografi for Prof. Holberg. 1736 blev han Professor og Assessor[268] i Konsistoriet, samme Aar Dr. juris, 1737 Professor eloqventiæ[269]. Han var to Gange Rector magn., ni Gange Dekanus. 1752 blev han virkelig Justitsraad. Han døde 22. April 1765. Han blev 1737 gift med Catharine Wiel, Enke efter Raadmand Herman Høyer.

A. var en meget lærd Mand i sine Fag, klassisk Filologi og de nordiske Landes Historie og indre Forhold i Middelalderen. Han var derhos en meget flittig Mand, om end hans Skrifter ikke alle udmærke sig ved deres Omfang, de fleste vare Disputatser, af hvilke han har udgivet 56. En Disputats: »Observationes de solduriis«, udkom i 12 Afdelinger i Aarene 1734—40, en anden: »Horatii Carmina sæcularia ad laudem Phoebi et Dianæ«, udkom i 13 Afdelinger i Aarene 1749—60. Nogle af hans Disputatser bleve udgivne i Bremen 1775 som »Opuscula minora collecta«; 4 Disputatser fra 1741—45 om Fejltagelser, som fremmede have begaaet ved at behandle Fædrelandets Geografi, udkom samlede som Bog 1747. Af hans andre Skrifter (heriblandt Universitetsprogrammer, akademiske Taler) maa fremhæves: »Herthedal ved Leyre i Siæland og det gamle Danemark 150 for og efter Christi Fødsel« (1745), som 1747 udkom paa Latin i ny Bearbejdelse: »Vallis Herthæ Deæ et Origines Danicæ ex Græcis et Latinis Autoribus descr. et illustr.«, men hvoraf kun første Bind blev udgivet, samt det første Universitetsprogram i Modersmaalet ved Kjøbenhavns Universitet: »Indbydelse til at høre en Forelæsning om en Hofmesters Pligter« (1754, Fol.). A. indtager en smuk, om ikke nogen fremragende Plads blandt de danske Lærde i det 18. Aarhundrede; han omtales som en Mand med et godt Hjærte og som meget godgjørende; han besad en udmærket Hukommelse, han kunde Virgil udenad, men ogsaa danske Kæmpeviser; naar han reciterede Visen om Axel Thorsen, stode Taarerne ham i Øjnene.

- - -

268 Se om assessor'er s. 315.

269 Denne lærestol (i latin) havde Holberg fra 1720 til 1730.

Tilføjelse

Holbergs Professorbolig i Fiolstræde. Efter et Maleri i Oldnordisk Museum. Illustration i Oluf Nielsen (1838-1896): *»Kjøbenhavn paa Holbergs Tid«* (København, 1884). Billedet er scannet af http://eremit.dk. Billedet er næppe helt korrekt, se artikel herom i »Holberg Aarbog« 1923.

Anchersen var én af Holberg's få gode venner; en tid var han Holberg's hjælpelærer i geografi og historie; han boede til leje hos ham i Fiolstræde fra 1740 til 1749[270] – og skrev inskriptionen til Holberg's grav i Sorø[271].

---

270 Se herom hos Oluf Nielsen: »1740 rykkede Holberg op til at faa Professorresidensen paa Hjørnet af Fiolstræde og Kannikestræde, hvor nu Stiftsprovstens Bolig er. Denne Ejendom strakte sig langt højere op i Fiolstræde end nu og saaledes, at Nr. 16 og 18 i Lille Fiolstræde, der da var en samlet Ejendom og tilhørte en Klejnsmed, var det eneste Hus paa samme Side af Gaden som Professorboligen; hele denne Side af Fiolstræde indtil Hjørnehuset var altsaa Holbergs Have. Stueetagen i Huset lejede han ud til Professor Hans Peder Anchersen, der var gift, men var en rolig Lejer uden Børn. Det er karakteristisk, at Anchersen i Mandtallet til Kop- og Karosskatten 1743 opføres med en Tjener, som Gaardskarl, 2 Piger og en Karos, medens Holberg kun nævnes med en Karos og uden noget som helst Tjenerskab. Han har altsaa ejheller her ført Husholdning, men hans Lejer har ved sit Tyende sørget for hans Tarv. Anchersen boede her til 1749, derefter Professor Kaspar Frederik Munthe. Af et Syn over Huset efter Holbergs Død 7) ses det, at han havde et Værelse til Gaarden paa 4 Fag og 2 Fag til Fiolstræde, med malede Tapeter, et Værelse med 2 Fag til Fiolstræde og 3 Fag til Kannikestræde, betrukket med rødt og grønt vatret Silketøj, Vindovn med 15 Messingknapper og Messingplade, en Stue paa 3 Fag til Kannikestræde med malede Tapeter og dobbelte Vinduer; denne var vel hans Studereværelse, thi ved Siden af var hans Bibliothek med 3 Fag til Kannikestræde, Voxdugsbetræk paa Væggene og perlefarvet Panel. Der var altsaa 4 Fag til Fiolstræde, 9 Fag til Kannikestræde«.

Efter: Oluf Nielsen: »Kjøbenhavn paa Holbergs Tid« (1884):
http://www.eremit.dk/ebog/kht/kht_1.html

271 Inskriptionen er optrykt i K.L. Rahbek's udvalg af Holberg-skrifter i 21 bd. (bd. 21, s. 584-586) og i Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler (bd. V, s. XIV-XV).

Efter Anchersen boede Caspar Frederik Munthe og dennes kone i Holberg's hus i Fiolstræde[272].

Anchersen har været officiel censor for nogle af Holberg's værker, således *»Moralske Tanker«* (1744) og *»Epistler«* tomus I (1748). Han omtales – ganske perifært – i denne egenskab i Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler (bd. VII, s. 500).

Blandt dem der i øvrigt har været **censorer på Holberg's værker** er P. Horrebow[273] (Bergens Beskrivelse) og J.F. Ramus[274] (Heltehistorier).

272 Se biografisk artikel s. 179.

273 P. Horrebow - såvel som hans søn Christian H. - var astronomer. Horrebow og Holberg havde været på kant med hinanden, men ikke så længe før Holberg's død strakte Horrebow hånden ud til forsoning, jf. Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 87.

274 Joachim Frederik Ramus, professor i matematik på Københavns Universitet. Stammede fra Trondheim. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Laurent Angliviel de la Beaumelle (1726-1773), forfatter

Af P. Stolpe

Beaumelle[275] var Søn af den reformerte Kjøbmand Jean Angliviel og den katholske Suzanne d'Arnal, er født 28. Jan. 1726 i Valleranges i Languedoc og opdraget i Jesuiterkollegiet i Alais. 1745 drog han til Genf, rimeligvis for at studere reformert Theologi, for hvilken Lære han altid bevarede stor Hengivenhed. Som Hovmester for Overjægermester Grams[276] Sønner kom han i April 1747 til Kjøbenhavn, hvor han fra Sept. 1748 til April 1750 udgav Ugebladet »La Spectatrice danoise ou l'Aspasie moderne«. Dets Indhold er meget uensartet — fra religiøse Afhandlinger til slibrige Smaafortællinger —, men det behandler sine Æmner med en Frihed og Lethed i Stilen, som her var ukjendt. Det vakte Anstød, vistnok ved sine Angreb paa danske Misbrug og Uskikke, f. Ex. Lakajforfremmelsen, Rangsygen, ved Fremhæven af Litteraturens og Smagens lave Standpunkt i Danmark, ved sin demokratiske Bitterhed over for Adelen og den Friheds- og Lighedsaand, som det bar til Skue. Med Holberg, hvem B. aabenlyst smigrede, mens han saarede ham i maskerede Udfald, stødte han sammen ved Ytringer om den danske Skueplads. Ved Grev A. G. Moltkes Indflydelse udnævntes han 28. Marts 1750 til Professor i fransk Sprog. Efter en Rejse til Paris begyndte han i Jan. 1751 Forelæsninger paa Charlottenborg for en adelig Kreds, men dristige politiske Udtalelser i hans s. A. udgivne »Mes pensées« — et Værk, hvori fine og træffende Reflexioner staa ved Siden af højst ubetydelige — fremkaldte Klager til Kongen; han fjærnedes med en Rejsepenge og gik til Berlin (1751). Men en hensynsløs Ytring i »Mes pensées« gjorde Voltaire til hans uforsonlige Fjende. Dennes Had forfulgte ham hele Livet, tvang ham til at forlade Berlin (1752) og bragte ham to Gange i Bastillen (1753, 1756—57), hvorefter han forvistes til Languedoc, og det forbødes ham at lade noget trykke. Kampen med Voltaire gav hans Liv en skjæv Retning. Den sled ham op i en ufrugtbar Polemik, hvori han i Vid staar ved Siden af, i Maadehold overgaar sin store Modstander (»Réponse au Supplement du siècle de Louis XIV«, 1754). I Toulouse optraadte han som varm Forsvarer af den ulykkelige reformerte Familie Calas. 23. Marts 1764 ægtede han Enken Rose Victoire Nicol, f. de Lavaysse. Uagtet Voltaire ved lumpne Angivelser hos Ministrene søgte at bringe ham i Ulykke, hævedes hans Forvisning 1770, han fik en Ansættelse ved det kgl. Bibliothek i Paris, men døde allerede 17. Nov. 1773. Af hans mangeartede Skrifter mærkes: Romanen »l'Asiatique tolerant« (1750), et Forsvar for Toleransen; »Suite de la Défense de l'esprit des lois« (1751), et Forsvarsskrift for Montesquieu; »Pensées de Sénèque« (1752), Text og Oversættelse; »Memoires pour servir à l'histoire de Mdm. de Maintenon« (1755—56). Mellem hans mange efterladte Haandskrifter nævnes en ufuldendt dansk-historisk Roman.

---

275 Claude Lauriol har i 2003 skrevet artiklen *»La Beaumelle et l'éducation: un précepteur français à Copenhague«,* se:

http://www.blackwell-synergy.com/links/doi/10.1034/j.1600-0730.2003.580101.x/abs

276 Overjægermester Gram er *muligvis* Friedrich von Gram (1664-1741), der stammede fra Brandenburg. Men i så fald må der være tale om nogle meget »sene« sønner. Friedrich von Gram blev amtmand i Nordsjælland og var bl.a. involveret i kampen mod sandflugten i Tisvilde. I 1730 blev han også overjægermester. *»Dansk Biografisk Lexicon«* fortæller om én søn, Friedrich Carl von Gram (1702-1782), der blev amtmand efter faderen i 1741, men vist ikke overjægermester. Måske er det *hans* sønner der tales om?

Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788), forfatter og oversætter

Af H. Schwanenflügel[277]

Biehl var Skuespilforfatterinde og Oversætterinde. Hun fødtes 2. Juni 1731 i Kjøbenhavn. Hendes Fader var Christian Æmilius B., Sekretær ved Det kgl. Billedhugger- og Bygningsakademi paa Charlottenborg i Kjøbenhavn, hendes Moder Sophie Hedevig f. Brøer. Hendes Morfader, Præsident B., var en alvorlig, religiøs Mand, der ledede sin lille Datterdatters Opdragelse og Udvikling med Ømhed og Omsorg. Tidlig ytrede hendes Læselyst sig. Hendes Morfader havde foræret hende flere religiøse Skrifter samt Holbergs Komedier, Peder Paars og Danmarks Historie, og hun fejede alt sit kostbare Dukketøj ud af sit Skab og satte sine Bøger derind. For at forstaa de græske og latinske Udtryk hos Holberg tiggede hun Bedstefaderen om at maatte lære disse Sprog, hvad han til hendes uendelige Glæde lovede hende.

Efter Morfaderens Død gjorde Faderen alt for at hindre hende i Tilfredsstillelsen af hendes Læselyst. Men det hjalp ikke: hun sprættede Foret op paa sine Skjørter og skjulte Bøgerne deri (man erindre, at de var de store Fiskebensskjørters Tid); naar Moderen gik ud af Stuen, kastede hun Synaalen og satte sig til at læse under Syrammen; ved Vintertid læste hun paa sit fugtige Kammer til langt ud paa Natten, eller hun listede sig til smaat Brænde og læste ved Kakkelovnsluen. — Aaret 1750 gjorde Epoke i hendes Liv: franske Skuespillere optraadte paa Charlottenborg; hun havde fri Entré, hendes Interesse for Skuespil blev vakt, og hun lærte sig Fransk for at forstaa Aktørerne. Konferensraad Bornemann, som hun havde stiftet Bekjendtskab med, lærte hende Prosodiens Regler, og da hun til hans Tilfredshed havde oversat Destouches »l'Amoureuse«, opmuntrede han hende til at fortsætte med flere Forsøg af samme Art, et Raad, hun ogsaa tog til Følge. — Men nu fik hun Lyst til selv at skrive Skuespil efter Destouches Mønster, og Saaledes fremkom: »Den kjærlige Mand«, Komedie i 5 Akter (1764), »Den kjærlige Datter«, der vandt de skjønne Videnskabers Selskabs Pris 1766, og »Den forelskede Ven« (1765), der ved sin komiske Skikkelse v. Pralendorf vakte flere Militæres Mishag og nødte Forfatterinden til at paakalde Politiets og Kommandantens Assistance i Theatret. — Destouche var Tidens Modedigter, og Sansen for hans Dramer fordrev en Tid Holberg fra den danske Scene; men medens han i sit Fødeland Frankrig ved sine moralskrørende Komedier danner en naturlig Modsætning til den franske slibrige Roman, havde hans Skolar her hjemme intet saadant Modstykke. C. B.s Skuespil gjorde da ogsaa kun kortvarig Lykke. Hendes bedste Komedie, »Den listige Optrækkerske« (1765), kunde ikke vinde Smagsdommeren Luxdorphs[278] Bifald, fordi den ikke endte med en lærerig Moral. — Blivende Værd turde hendes Oversættelser af Cervantes' »Don Quixote« (1776—77; ny Udg. 1865—69)[279] og Noveller have, hvortil hun har anvendt Holbergske Udtryk og Vendinger. — I

---

277 Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/138/origin/170/query/Biehl/

Se evt. ADL's opslag om Biehl på:

http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=73&nnoc=adl_pub

Marianne Alenius har udgivet Biehl's selvbiografi - *»Mit ubetydelige Levnets Løb«* - på Museum Tusculanums Forlag, København 1986. Bogen er forsynet med indledning og kommentar. Året efter kom Alenius' *»Brev til eftertiden. Om Charlotta Dorothea Biehls selvbiografi og andre breve«*, på samme forlag.

ADL, Alenius og flere andre skriver 'Charlotta' (som Biehl selv gjorde på sin selvbiografi) - og således også her. Andetsteds (som i *Biografisk Lexicon* skrives hun 'Charlotte').

Charlotte Dorothea Bihl kastrerer Ludvig Holberg – se Cornelius Høyer's akvarel i F.J. Billeskov Jansen *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 2, Rosenkilde og Bagger, København 1969, planche og tekst mellem s. 56 og 57. Billeskov Jansen skriver bl.a.: *»[Billedet] er ogsaa tydet saaledes, at Jomfru Bihl's egne Komedier var at opfatte som kastrerede Holberg-Komedier«.*

278 Se biografisk artikel s. 223.

279 Jomfru Materna efterlod sig ved sin død i 1757 en næsten færdig oversættelse af samme værk, se biografisk artikel s. 278. Måske har Biehl overtaget og bearbejdet Materna's manuskript, jeg ved det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, se biografisk artikel s. 283. Se også tilføjelse s. 159.

vor Tid have hendes udgivne »Historiske Breve« (Histor. Tidsskr. 3. R. 4. Bd.), hvori hun fortæller sin Samtids Hofkrønnike, ligesom hendes Beretning om Regeringsforandringen 14. April 1784 (smstds. 5. Bd.), vakt en vis Opsigt: hendes Meddelelser ere langt fra paalidelige, men dog uundværlige i vor historiske Litteratur paa Grund af flere karakteristiske Oplysninger, som man forgjæves vil søge andensteds.

C. B. havde i sin Ungdom en ulykkelig Kjærlighed, hvorfor hun afslog flere Bejleres Tilbud; thi det var hendes Mening, »at en Kones Pligter vare overmaade vigtige, og at intet uden inderlig Kjærlighed kunde gjøre dem behagelige«. Hendes sidste Aar vare ikke forskaanede for Næringssorger, som Kronprinsens Understøttelse vel kunde lindre, men ikke helt afhjælpe. At hendes ældre Dage dog ikke bleve hende endnu ubehageligere, dertil bidrog vistnok ikke lidet den bekjendte Mæcen Johan Bülows Venskab og smaa Opmærksomheder. Hun døde 17. Maj 1788.

Trods sine let paaviselige litterære Mangler er hun dog hin Periodes interessanteste danske Forfatterindeskikkelse.

Frederik Christian Eilschov (1725-1750), filosof, sprogrenser

Af K. Kroman[280]

Eilschov fødtes 13. Febr. 1725 i Rynkeby paa Fyn, hvor hans Fader, Laurids Christian E. (f. i Odense 29. Dec. 1695, d. 31. Marts 1764), var Sognepræst. Moderen var Cathrine f. Munderlow (f. 1690). Uden at have gaaet i nogen offentlig Skole blev E. 1741 Student (dimitteret af Odense Skoles Rektor)[281] og 1742 Baccalaureus, lagde sig navnlig efter Filosofi, men erhvervede sig samtidig en omfattende Viden paa forskjellige andre Omraader, udgav allerede i sit 18. Aar »En kort Anvisning til at eftertænke, indrettet efter de ustuderedes Begreb« (1743), tog 3 Aar senere Magistergraden (1746), fik [plads på] Borchs Kollegium (1747)[282], holdt der offentlige Forelæsninger over forskjellige filosofiske Æmner og udsendte samtidig, Slag i Slag, det ene filosofiske Arbejde efter det andet, vandt betydelig Tilslutning, vakte stort Røre og store Forventninger, men bortreves af Døden allerede efter en 4aarig Virksomhed, kun 25 Aar gammel, 15. Okt. 1750.

Han var et mærkeligt[283] Stjærneskud paa vor Litteraturs Himmel. Ligesom Holberg sætter han sig ingen ringere Opgave end den at opdrage sit Folk, og det vil for ham som for Holberg først og fremmest sige: at rationalisere det. Men som han er forskjellig fra Holberg i Anlæg og Tilbøjeligheder, vælger han ogsaa andre Midler og Veje og peger til Dels paa andre Maal end denne. Det er for E. Livet og Videnskaben, der først og fremmest maa bringes i langt inderligere Forening end hidtil. Livet skal ordnes og højnes ved Videnskabens Indflydelse, og omvendt skal Videnskabens Maal og Veje bestemmes ved Livets virkelige Krav. Hidtil har der været en Kløft mellem begge: »Man maa leve, som man vil, naar man ikkun tror, som man skal«, har bl. a. været Løsenet. »Nu derimod har Fornuften sat sig i sin rette Frihed; nu har den gjennem mange forudfattede Meninger, uanset Præsternes Myndighed og Religionens Tvang, besteget sin Trone. Hvad gjør den der? Den regerer Mennesket efter nye og magelige Love.«

Men skal Videnskaben magte denne sin Opgave, maa den være Filosofi eller i det mindste ledes ved Filosofi. Den bliver ellers let falsk Overfladiskhed eller tom, uvæsentlig Lærdom. Det er ikke nok at have Smag; man maa ogsaa have Hjærne; og det er ikke nok at være grundig; man maa ogsaa kunne skjelne mellem Grundighed paa rette og paa urette Sted. At lære alle Londons Gader udenad kan være priseligt nok, men vel at mærke: kun saafremt man bor der. At endog Mænd som Holberg have kunnet staa halv ligegyldige eller afvisende over for Filosofien — selv efter at Leibniz har levet —, forbavser ham. Thi at der er en endog overordentlig værdifuld Kjærne bag Skallerne, er dog let nok at se. Han vil ingenlunde uden videre forkaste Aabenbaringen og Aabenbaringstheologien; men man maa begynde filosofisk, begynde med den naturlige Theologi for ret at forstaa den aabenbarede, for at kunne skjelne rettelig mellem Tro og Overtro. »Et Menneske synder; en Oxe eller et Faar skal lide; bliver dermed den Skyld og Straf borttagen, som hviler over Synderen selv? Det kommer mig for, som om man vilde frelses fra Tandpine ved at lægge et Plaster paa sin Albue eller holde det for rimeligt, at en andens Aareladelse kunde hemme min Sygdom.« Og paa samme Maade med

280 Carl Henrik Koch har en artikel om Eilschov i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 231-255, se også s. 28 f. og s. 52. Eilschov er omtalt i kommentarbindene til F.J. Billeskov Jansen's udgave af Holberg's Epistler, nemlig bd. VI, s. 70 og 160 (FJBJ skriver at H næppe har læst E's bemærkninger i *»Philosophiske Breve«* 1748 om en kritik H har skrevet af Fénelon) og i bd. VII, s. 376-378 (ad Ep. 451 om purisme), s. 381 (do.) og s. 430 hvor der *muligvis* hentydes til *»Philosophiske Breve«* 1748.

281 Holberg var privatpræceptor for Andreas Eilschou fra Odense i 1738, næppe for den yngre Frederik Christian E. Andreas E. var søn af købmand Anders Lauritsen Eilschou. Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

282 Holberg blev efor for Borch's i 1749 og har formentlig mødt Eilschov både dér og på universitetet.

283 Dvs. 'bemærkelsesværdigt'.

den verdslige Videnskab: »Dersom Filologien og de saakaldte smukke Videnskaber læres eller forhandles uden Filosofi, gjøre de Folk til Pedanter«. Væsentligt og uvæsentligt glide i ét for dem, og de komme til at anse de gamles Tøfler, Skjorter og andre Lapperier for Ting af Vigtighed.

Og som Videnskabens Indhold maa være noget væsentligt, maa dens Form være almenfattelig. Thi det er Videnskabens Opgave at gaa ud over Akademiernes snævre Grænser, ud iblandt Folk i den vide Verden, til almindelig Nytte. Selv Kvinden skal ingenlunde være udelukket fra at lære noget virkeligt. Ogsaa Fremstillingsformen maa derfor holdes fri for alt Pedanteri; Saaledes maa f. Ex. Wolfs »mathematiske« Formalisme forkastes. Ja, der er end intet i Vejen for at lade Skjæmt og Alvor følges ad. »Det er muligt paa én Gang baade at tænke ret og at tale net.« Men første og væsentligste Betingelse for, at dette Krav til Fremstillingsformen kan blive opfyldt, er den, at vi gaa til »vor Fru Moders Maal«. Det er i Virkeligheden »baade overflødigt nok til at lære alle fornødne Videnskaber paa, saa og saa sirligt, fyndigt og veltalende, at vi ej alene saa godt som andre kan fremsætte den tørre Sandhed, men endog udpynte den med alle de Sirater, som Talekunsten udkræver«. Ja ikke blot er det muligt og for Formaalets Skyld nødvendigt at gaa til Modersmaalet; men ogsaa af indre Grunde bør det gjøres. Thi baade for Forfatter og Læser »er intet tjenligere til at skille Avner fra Kornet, Ting fra Ord, Visdom fra Sladder end at foredrage sine Tanker og filosofiske Lærdomme paa et Sprog, som alle forstaa«. I et Land, hvor alle lærde tale Latin, kan man let af sig selv eller andre blive anset for lærd, blot fordi man ogsaa taler Sproget, ligesom mangen en Taabe har bildt sig ind at være Filosof, blot fordi han havde Kappen og Skjægget. Det nytter ikke at undskylde sig med, at Modersmaalet vel kan bruges til forskjellige andre Ting, men ingenlunde til noget saa højt og vanskeligt som Filosofi; thi al Vanskelighed her forsvinder netop, naar man klæder Tankerne i det hjemlige Sprog. »Ingen filosofisk Sandhed har nødig at frygte for Lyset, og dens indvortes Dejlighed behager aldrig Tilskueren mere, end naar den omgives af en udvortes Klarhed.« Selv alle de fremmede Kunstord ere overflødige og skulle afløses af danske. For at ingen skal undskylde sig med, at dette er umuligt, giver E. selv i sin latinske Disputats: »Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ« (1747) en betydelig Række saadanne danske Kunstord, hvoraf adskillige helt vare skabte af ham selv, og af hvilke de fleste virkelig efterhaanden ere gaaede over i Sproget, saaledes — for at nævne et Par enkelte Exempler — Sædelighed, Sindsbevægelse, Sandsynlighed, Lærestol, Høresal osv. Og han lader det ikke blive ved Theorien alene; men lige fra først af handler han derefter. Allerede i den lille Tænkelære fra 1743 og ligesaa i ethvert af hans senere Skrifter forefinde vi et ualmindelig rent og klart Sprog. At gaa fra Holberg til E. er i saa Henseende næsten som at komme fra et Mosehul til en Skovbæk. Datidens urimelig mange Fremmedord ere hos E. som blæste bort, og den tunge Sætnings- og Periodebygning, enhver kjender fra Holbergs Prosa, forsvinder hos E. saa at sige med synlig Hastighed. Den behersker endnu hans første Arbejder; men i flere af de sidste er Stilen saa let og livlig som i en Bog fra i Gaar. Uden at være egentlig Sprogforsker bliver E. som Sprogrenser og Stilist derfor ligefrem af banebrydende Betydning.

Naturligvis skal hin Opdragelse helst begynde allerede i Ungdommen; men det vil da være nødvendigt, at Skolerne blive stærkt forbedrede. Det næsten eneraadende Sprogpiskeri tjener kun til at overvælde Hukommelsen og opdrager slet ikke Tanken, endsige Karakteren. For en stor Del bør det derfor ombyttes med Dyrkelsen af Filosofien, ved hvilket Udtryk E. forstaar ikke blot Tænkelære, Sjælelære o. dsl., men efter Datidens sædvanlige Sprogbrug ogsaa samtlige theoretiske Naturfag (s. 2. Del af »Fruentimmerfilos.«). Men skulle disse Fag ret øve deres Virkning, maa man ikke atter her gjøre alt til en Hukommelsessag og lade Eleverne lære Smaabøger paa Ramse, medens hverken Lærerne eller de selv forstaa noget deraf, og til Forebyggelse heraf vilde det være heldigt, om man i Steden for Klasselærere (»Lektiehørerne«, der hver havde sin Klasse i *alle* Fag) indførte Faglærere, som virkelig havde Kjærlighed til deres Fag og forstode langt mere deraf, end de skulde meddele Eleverne. Afskaffede man saa end videre den pedantiske Skoletugt og indførte et friere og ædlere Forhold mellem Lærer og Elev, og sørgede man saa vidt muligt for, at kun de, der virkelig havde Evne og Anlæg, kom til at studere, vilde man se et ganske anderledes rigt Udbytte af Skolegangen end nu.

Men ikke blot Drengenes, ogsaa Pigernes Opdragelse skulde være en helt anden. Nu om Stunder lære de kun alt, hvad der kan gjøre dem skikkede til at behage: at synge, danse, tale Fransk — for at kunne besvare Komplimenter og læse daarlige Romaner, osv. Dette er selvfølgelig højst urigtigt. De vilde ikke i mindste Maade sætte deres Elskværdighed til ved at lære noget virkeligt, og da de aandelige Evner allernærmest ere ens hos de to Kjøn, vilde der intet være i Vejen for væsentlig at opdrage dem ens. End ikke den egentlig videnskabelige Vej bør forbeholdes Mændene. E. vilde langt foretrække at se en Kvinde med et venligt og indtagende Væsen paa en akademisk Lærestol fremfor »en bleg Mand med forlæste Øjne og Parykken paa det ene Øre«. Kvindens medfødte Ynde, mener han, vilde sikkert virke med til, at Foredraget gjennemgaaende blev klart og behageligt, og en ikke ringe Mængde Pedanteri vilde sikkert ved hendes Medvirken snart forsvinde fra den lærde Verden. »Havde jeg levet paa de lykkelige Tider, da en Theano, en Aspasia, en Diotime vare Læremesterinder i de alvorligste Videnskaber, hvor skulde jeg ikke have ført mig deres Undervisning til Nytte!« Kun i én Henseende ønsker han ikke Pigebørnenes Opdragelse indrettet efter Drengenes, i alt Fald som denne foreløbig er: de skulle ikke som disse med Tilsidesættelse af Modersmaalet overfyldes med de gamle Sprog. Vi bør i saa Henseende lære af Grækerne, der holdt deres Modersmaal i Ære og ingenlunde opdroge deres Ungdom paa Ægyptisk.

Adskillige af disse Tanker findes allerede udtalte eller antydede i E.s første større Værk: »Filosofiske, historiske og økonomiske Skrifter«, der udkom 1746—47 med en Fortale af Kofod Ancher[284] og en Tilegnelse til Gram[285]. Dette Arbejde har endnu et noget tungt og tørt Præg over sig og er fuldt af lærde Anmærkninger og Henvisninger. Snart har E. sikkert selv følt dette, og kort efter behandler han derfor til Dels de samme Æmner paa ny i sine »Filosofiske Breve« (1748). Baade Stil og Behandlingsmaade ere her lettere og elegantere. Det er vel nærmest de Leibniz-Wolfske Grundtanker, hvorover alt er bygget; men E. gjennemfører dem med en usædvanlig Klarhed og betydelig Selvstændighed. En Afhandling om Dyrene giver ham Anledning til at fremkomme med et varmt Indlæg for en mildere og hensynsfuldere Behandling af disse. Til en Afhandling om Pythagoras knytter han de første Antydninger af sine Skoletanker. I en Oversættelse af Fontenelles »En tretiens sur la pluralité des mondes« (»Fontenelles Samtaler om flere end én Verden«, 1748) og i sit »Forsøg til en Fruentimmerfilosofi eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Filosofiens Parter« (1749) udvikler han dem videre, og det er disse indstrøede Bemærkninger, der karakterisere ham bedst og for Nutiden frembyde den største Interesse. E. har end videre oversat et Stykke af Seneca (»Om den fyrstelige Naade«, 1747), et Udtog af Boccalinus (»Betænkning over de 7 vises Tanker om Verdens Forbedring«, 1747) og Voltaires »Zadig« (1750). Desuden har han leveret forskjellige mindre Afhandlinger og Tidsskriftsartikler, til Dels som Gjensvar paa Angreb fra forskjellige Sider.

Thi saadanne Angreb udebleve naturligvis ikke. Selv Holberg saa jo med Ængstelse paa Sprogrensningsbevægelsen i og uden for Landet og indvender lejlighedsvis (Epistel 451) mod E., at det ikke gaar an at sige »Høresal«, da dette Ord ogsaa kan betegne »et stort Værelse, hvorudi man forvarer Hør og Hamp«. Mod E.s Sprogrensningsforsøg optraadte ogsaa den norske Digter Peder Christopher Stenersen med sine »Kritiske Betænkninger over Mag. Eilschovs Prøve paa en dansk Kunstordbog« (1748) foruden et Par andre. E. tager til Gjenmæle i et sprudlende livligt lille Arbejde: »Gjensvar paa de Kritiske Betænkninger«, forfattet »en galop» og forsynet med Mottoet: »Du sollst dich nicht verblüffen lassen«.

(Om Stridens Enkeltheder se N. M. Petersen, Den dsk. Lit. Hist., 2. Udg., IV, 272 ff.) Endnu stærkere blev han dog angrebet for sine Ytringer om Skolerne. Det var 6. Lektiehører ved Frue Skole i Kiøbenhavn Jacob Høyer, der her gik i Spidsen og i et langt latinsk Indlæg (1749) temmelig forvirret og næsten som med en ond Samvittighed søgte at frede om det bestaaende. E. imødegaar ham med en let Overlegenhed i sit »Brev til en god Ven i Provinsen« (1749), paaviser her, hvor lidt Modstanderen har forstaaet ham, og hvor vedholdende han skyder ved Siden af, og fremhæver, hvorledes han (E.) blot i al Almindelighed har ivret mod

284 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

285 Se biografisk artikel s. 199.

Ufrugtbarhed, Tyranni og Pedanteri i Undervisningen; har nogen følt sig truffen, maa det derfor blive vedkommendes egen Sag.

Men ogsaa af endnu ringere Mænd blev E. angrebet. Hans Ungdom, hans kjække og frodige Forfattervirksomhed, den Lykke, han gjorde, skabte ham selvfølgelig en Mængde Misundere, og havde man intet andet at anke over, saa angreb man netop denne Ungdom, Kjækhed og Frodighed. Fra Myndighedernes Side gjordes der intet for ham, og først, da det en skjønne Dag hed: Mag. E. er død! lød der klagende Røster over det unge dristige Geni, maaske »en anden Holberg«, ja maaske »en større«, der saa brat var revet bort, endnu før man ret havde faaet Tid til at skjønne dets Værd.

»En anden Holberg« var E. nu dog næppe blevet, og Nationen trængte da heller ikke først og fremmest til en saadan Gjentagelse. Men tager man ret i Betragtning, at hele denne sunde, kjække og righoldige Forfattervirksomhed skrev sig fra en 25aarig Yngling, og lægger man dernæst Mærke til, hvorledes der spores Fremskridt i Form som i Indholdsfylde saa at sige fra Bog til Bog, saa fristes man unægtelig til den Formodning, at havde det været ham beskaaret at opnaa Holbergs Livsalder, da vilde han sikkert have bygget saaledes med paa den frembrydende Oplysningstids Aandsværk, at dette havde faaet langt rigere og mægtigere Former ogsaa holdbare, at det efterfølgende Bølgeslag i Slægtens Udvikling ikke som nu næsten fuldstændig havde formaaet atter at skylle alt over Ende, hvad der var naaet af sandt og godt paa de Omraader, hin Tid skjænkede sine varmeste Interesser.

Christian Falster (1690-1752), rektor, satiriker

1' artikel af J. Paludan[286]

Filolog og Digter, er født 1. Jan. 1690 i Branderslev paa Laaland [Lolland], hvor Faderen, Christen F., som allerede døde 1695, den Gang var Præst. Moderen, Marie Pedersdatter Staal, holdt F. i Skole i Nykjøbing, hvorfra han 1708 blev Student, men kun for næste Aar at vende tilbage til Skolen som Hører og Kantor. 1712 kaldtes han til Konrektor i Ribe, blev 2 Aar efter Magister og vandt efterhaanden Ry som Filolog og Skolemand, i det han bragte den forfaldne Skole i en fortrinlig Orden og styrede den med en paa den Tid sjælden Blanding af Fasthed og Humanitet. Efter 1723 at være bleven Rektor fik han opført en ny Skolebygning, samlet et Bibliothek osv., og han forlod aldrig sin Skole, men afslog baade 1719 og 1732 Tilbud om Ansættelse ved Universitetet, fordi kun Theologien der var i nogen Anseelse, og han ikke vilde nødes til at skifte Fag for at opnaa højere Lønning. Heller ikke vilde han overtage det rigt aflagte Rektorat ved Roskilde Skole, som næsten var i Opløsning. Hans eget Embede var imidlertid meget ringe, og kun med Møje opnaaede han at faa Konrektoratets Lønning slaaet sammen dermed; Traditionen om, at hans egen Biskop, Lejlighedsdigteren Laurids Thura, her skulde have modarbejdet ham, synes dog ugrundet.

1717 havde F. indgaaet et lykkeligt, men barnløst Ægteskab med Datteren af Handelsmand Jens Baggesen i Ribe, Margrethe B., som overlevede ham i 37[287] Aar og døde 1789, 97 Aar gammel. Den joviale og nøjsomme Mand følte sig tilfreds med sin beskedne Stilling og sit virksomme Liv i Ribe, hvor han udfyldte sin Fritid med Musik og livlig Selskabelighed, men tillige ved Siden af sin Skolegjerning udfoldede en betydelig videnskabelig og digterisk Produktion samt underholdt omfattende Forbindelser med ansete Mænd inden- og udenlands, bl. a. med den hollandske Filolog Havercamp, hvorom hans store, til Dels utrykte Brevsamling bærer Vidne. Skjønt han selv aldrig rejste, nød han Ry i Udlandet og udgav de fleste af sine filologiske Skrifter i Tyskland og Holland. Paafaldende tidlig standsede imidlertid hans litterære Virksomhed, og i de sidste 20 Aar før sin Død (af Vattersot, 24. Okt. 1752) skrev og udgav han saa godt som intet. Det er ikke ganske klart, om Grunden hertil nærmest er at søge i Skuffelsen over, at hans filologiske Hovedværk ingen Forlægger kunde finde, eller i Trykket af den under Christian VI raadende pietistiske Stemning, mod hvilken F.s i Satirerne og »Amoenitates philologicæ« udtalte frie Meninger stødte stærkt an, og som nu trængte ind ved hans egen Skole og voldte ham Bryderi. Der er Spor af, at han har været mindre vel set paa højere Steder; saaledes blev der i 1732 nægtet ham Tilladelse til at gjøre en Udenlandsrejse. Man har vel næppe syntes om hans gjentagne Afslag af al Forfremmelse, og paa den anden Side var han i sin egen Virkekreds en myndig og selvbevidst Mand, der oftere kom i Strid med sin umiddelbare foresatte, Thuras Efterfølger Biskop Anchersen, og derved tildrog sig forskjellige Ubehageligheder.

I digterisk Evne staar F. vistnok lige saa langt tilbage for sin store samtidige, Holberg, som han i Lærdom overgaar ham; men hvad der i Tidens Litteratur giver ham Plads umiddelbart efter hin, er en den Gang sjælden Aandfuldhed og Frisindethed, der præger ej blot Satirerne, men ogsaa flere af de filologiske Skrifter, især »Amoenitates«, som i mange Henseender kan sammenstilles med Holbergs Epistler. F.s Digtning udgik aabenbart fra hans filologiske Studier; allerede som Hører i Nykjøbing oversatte han paa Vers Ovids Klagebreve, der dog først udkom 1719, sandsynligvis omtrent samtidig med den rimede Bearbejdelse af Juvenals 14. Satire, om Børnetugt (findes nu kun i en Udg. 1731). Denne førte ham atter til selvstændige Forsøg i samme Digtart, formodentlig siden 1720. Hans fleste Satirer udkom 1721—22, enkelte 1730—39 (42?), alle trykte enkeltvis og anonymt, saa at det har haft sine Vanskeligheder at fastslaa Omfanget af F.s danske Forfatterskab. Satirerne ere: »Disse Tiders onde Optugtelse«, »Daarers alamodiske Leveregler«, »Den daarlige Udenlandsrejse«, »Den utidige Rangsyge«, »Den uforsvarlige Rekommendation«, »Det daarlige Giftermaal«, »Betænkning om Frieri og Giftermaal« (der dog mere har Præg af et temmelig udtværet Læredigt end af Satire), »Gjerrigheds Afmaling«, »Verden som et Dolhus«, »Den latinske Skriverstue« og »Om falske

286 Se evt. ADL's opslag om Falster på:
http://www.adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=54&nnoc=

287 En formentlig trykfejl [47] er rettet.

Venner«, hvilken sidste F. indsendte som Besvarelse af Holbergs 3. Prisopgave 1739. De modtoges med stort Bifald og oplevede næsten alle i kort Tid flere, indtil 5 Oplag. Andr. Hojer[288] i »Nova lit.«[289] 1721 og Alb. Thura i »Idea hist. lit. Danorum« 1723 roste nogle af de første som uskyldige og frie for personlige Hentydninger, aabenbart paa Holbergs Bekostning. Holberg selv indrømmer i Fortalen til Skjæmtedigtene gjærne dette, men hævder paa den anden Side, at ingen kan undgaa Beskyldning for at sigte paa Personer, naar han vil satirisere i Karakterskildringer og under danske brugelige Navne. Han approberer ingenlunde »Juvenals eller deslige Poeters Morosité, der dræbe Folk med gammel Postilmorale og locis communibus«, nemlig Ivren mod nye Moder i Dragt og Levemaade og mod de Fejl, som gaa i Svang blandt rige og fornemme Folk, og som Mængden derfor gjærne ser gjennemheglede.

Holberg betegner her tydelig nok F. som Repræsentant for den ældre, generelt moraliserende Satire, rettet mod Fejl og Laster i al Almindelighed og mod de nye Moder og Noder, til Forsvar for gammeldags Tugt og Ærbarhed. Virkelig er det ogsaa denne ældre, nationale Retning, der for sidste Gang blomstrer op i F., netop samtidig med at hans Bysbarn, Præsidenten i Ribe Carsten Worm, 1718—27 indførte nyevropæiske Mønstre ved Oversættelsen af Boileaus Satirer, og at Holberg begyndte den selvstændigere Tilegnelse af disse Mønstre med »Peder Paars« 1719 og Skjæmtedigtene 1722. Holberg stiller sig altsaa, modsat af F., væsentlig paa det nyes, den indtrængende almenevropæiske Kulturs Side, og med rette kan han fremhæve sin Satire som mere individualiserende Virkelighedsdigtning og derfor lettere udsat for at vække Uvilje. F. fulgte som vore ældre Satirikere ingen andre fremmede Forbilleder end Klassikerne, især Juvenal, og naar han af og til minder om Lauremberg og andre tyske Digtere, især sin lidt ældre samtidige Benj. Neukirch, maa Grunden nærmest søges i de fælles Mønstre og de fælles Æmner. Men den gammeldags Satire optraadte hos ham i forædlet Form, hverken plump eller kjedelig, skjønt han nok har noget af dens snaksomme Vidtløftighed. Besidder han end ikke Holbergs slagfærdige Vid, og kan man, især i Begyndelsen af hans Virksomhed, ikke frikjende ham for en noget Juvenalsk »Morosité« og Bitterhed, saa savner han dog hverken Lune eller Evne til psykologisk Karakterskildring. Ogsaa han vælger sine Æmner i Samtidens Liv og har dem derfor ofte til fælles med Holberg, om han end udfører dem mindre livfuldt realistisk. I formel Henseende er F.s Tilbagevenden til det ældre, den Bordingske firfodede Jambe, ubetinget at foretrække for Holbergs Alexandrinere, hvor disse ikke ligefrem ere anlagte paa at virke parodisk som i »Peder Paars«.

F.s talrige Lejlighedsvers hæve sig derimod ikke over Samtidens Gjennemsnitsmaal, hvad enten han i »Castrum doloris« besynger hele »Kong Frederik IV's højst priselige Regering«, eller han ansøger paa Vers, lykønsker kongelige og andre højt staaende Personer til Fødsels- og Mærkedage eller ledsager dem til deres sidste Hvilested. Kun den Del af Lejlighedsdigtene, der knytter sig til hans egen Livsgjerning, rimede Taler og Taksigelser ved Skolehøjtider, har nogen personlig og biografisk Interesse, især maaske hans »Brudevers til sit eget Bryllup med Riber Domskole« ved Rektorindsættelsen 1723.

2' artikel af M. Cl. Gertz

Som *klassisk* (og aldeles overvejende *latinsk) Filolog* hører Christian Falster sikkert til de ypperste Dyrkere af denne Videnskab, vort Land har frembragt, og deltager med Hæder i de forskjellige Arbejder paa dens Omraade, som vare oppe paa den Tid. I sit første Skrift: »Supplementum lingvæ Latinæ« (1717) gik han videre i den samme lexikalsk-grammatiske Retning med Bestræbelse for Latinitetens Befrielse fra Barbarismer, som O. Borch havde indført her i Landet (s. II, 504); han behandlede heri o. 5.000 latinske Ord, der enten aldeles manglede i det 1710 udgivne og da meget ansete »Lexicon Fabro-Cellarianum«* eller trængte til bedre Kildeangivelser. Dette Værk, hvis Indhold for det meste er gaaet over i de nuværende

288 Se biografisk artikel s. 208.

289 Se biografisk artikel om Joachim Wielandt s. 269.

* Basilius Fabers 1571 udgivne »Thesaurus eruditionis scholasticæ«, som senere gjentagne Gange blev udgivet paa ny med mange Tilsætninger af forskjellige Filologer, særlig af Christopher Keller.

større latinske Ordbøger, vidner om F.s udbredte og nøjagtige Læsning af de latinske Forfattere, særlig fra Tiden efter Augustus, og om hans fortrolige Kjendskab med den filologiske Litteratur, som var fremkommen siden Renæssancens Tid, i Regelen ogsaa om god Kritik. I Anledning af denne Bog kom han strax ind i en litterær Fejde; thi samme Aar leverede den tyske Magister Andreas Stubel en ny Udgave af det ovennævnte Lexikon, og i sin Fortale hertil priste han i høje Toner sine egne Fortjenester af Værkets Forbedring, hvorimod han udtalte sig, om end ikke nedsættende, saa dog temmelig kølig anerkjendende om F.s nys udkomne Skrift, uagtet han havde benyttet, ja ligefrem plagieret det i et til sin Udgave føjet Tillæg. Med rette følte F. sig fornærmet herover og skrev da, rigtignok mest paa andres Opfordring, endnu 1717 sine »Animadversiones epistolicæ« som Stridsskrift mod Stubel. At F. heri paaviste, baade hvor liden Grund Stubel havde til at prale af sit eget Arbejde, og hvor frækt han havde plagieret ham selv, var fuldt berettiget; men nægtes kan det dog ikke, at Polemikken baade paa sine Steder er noget smaalig og tillige, i en mærkelig[290] Modstrid med Indledningsordene, ufornødent bidsk, og F. var da ogsaa selv senere misfornøjet med, at han havde ladet sig rive saaledes hen; han iagttager ogsaa ellers altid sine ofte udtalte Grundsætninger om Overholdelse af en mild og human Tone i videnskabelige Stridigheder.

I sine følgende Skrifter kommer F. mere ind paa Filologiens historiske Side og slutter sig her særlig til den berømte Hamborger-Professor Joh. Alb. Fabricius' litteraturhistorisk-bibliografiske Studieretning. Her maa først nævnes hans »Qvæstiones Romanæ sive Idea historiæ litterariæ Romanorum« (1718); det er ikke en latinsk Litteraturhistorie, som Titelen kunde antyde, men snarere en Indledning til en saadan, omhandlende væsentlig de dels i Sproget, dels i visse ydre Forhold liggende Betingelser for den latinske Litteraturs Fremkomst: han taler om det latinske Sprogs Udviklingshistorie, dets Forhold til Græsk og begge Sprogs Udbredelse, om Romernes Alfabet og Skrift, om deres hele lavere og højere Undervisningsvæsen, deres Bibliotheker og Boghandel, deres Studierejser til Udlandet m. m., og endelig gives der en Udsigt over deres litterære Virksomhed i de forskjellige Grene af Videnskaben (Theologi, Filosofi, Historie osv., dog ikke Medicinen). Alt afgjøres ganske kort, og det er vistnok mere Forfatterens Mening at sammenstille Kildestederne end at give en derpaa bygget kritisk Fremstilling af Gjenstanden. Værket har langt mere Interesse ved den Plan, han har lagt for det, og det Syn for Betydningen af de der behandlede Spørgsmaal, som lægger sig for Dagen deri, end ved Udførelsen i Enkelthederne, mod hvilken der kan være meget at indvende; thi dels er Materialsamlingen temmelig ufuldstændig, hvad der kommer deraf, at F. aldeles overvejende har hentet sit Materiale fra Kejsertidens græske og latinske Litteratur, hvori han aabenbart er mest hjemme, dels har han ingenlunde kunnet frigjøre sig for den mærkelige[291] Kritikløshed, der er saa karakteristisk for de store filologiske Kompilatorarbejder, som tilhøre denne og den nærmest forudgaaende Tid. I sit paafølgende Skrift, »Cogitationes variæ philologicæ tripartitæ« (1719), forsvarer han i 1. Del Studiet af den klassiske Filologi mod dem, der mente, at Syslen med de hedenske Værker ikke var passende for kristne Mennesker, og paaviser, hvorledes dette Studium ogsaa har sin store Betydning som Tjenerinde for den daværende »Videnskabernes Dronning«, Theologien, et Æmne, hvortil han oftere vender tilbage; i 2. Del taler han om forskjellige filologiske Værker, hvortil der er megen Trang, og yder Bidrag til dem, navnlig til et latinsk Lexikon og til en »historia litteraria Græca«, i det han opstiller et Skema for denne, der omtrent svarer til den ovennævnte Bog om den romerske Litteratur; endelig taler han om forskjellige Spørgsmaal vedrørende den filologiske Methode, om de Fordringer, der maa stilles til en god Udgave af klassiske Oldtidsværker (hvorved han især bekæmper den da gængse Udgivermaner, fornemmelig hos Hollænderne, som fyldte Udgaverne og Kommentarerne med Variantsamlinger), om Latinens Udtale, Orthografi og Etymologi m. m.; der findes her mange interessante og lærerige Bemærkninger. 1722 udgav han, nærmest som et Slags Supplement til Fabricius' »Bibliotheca Latina«, sine »Memoriæ obscuræ«, en Omarbejdelse med store Udvidelser af et med samme Titel forsynet Anhang (fra 1719) til hans »Qvæstiones Romanæ«; i lexikalsk Orden omtaler han her i 1. Del en Række latinske Forfattere, mest fra den senere Tid, hvis Værker ere tabte eller lidet kjendte, i 2. Del en Række romerske Personligheder, der uden at være optraadte i Litteraturen dog have udmærket sig ved Begavelse og litterær Dannelse, i 3. Del en Række latinske Litteraturværker,

290 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

291 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

hvis Forfattere ere ubekjendte, eller som vare Samlerværker, i 4. Del en Række Byer i Romerriget, som have været berømte som Lærdomssæder. Om den her foreliggende Materialsamling kan det samme siges, som ovenfor er sagt om den i hans »Qvæstiones Romanæ«.

En Hovedkilde, hvorfra han henter sine Notitser, er den romerske Forfatter Aulus Gellius (o. 130—75 eft. Chr.); dennes Værk »Noctes Atticæ« satte han umaadelig højt og gjorde det til Gjenstand for et meget ivrigt Specialstudium. Alt, hvad han havde samlet til den kritisk-exegetiske Behandling af dette Værk, havde han nedlagt i et overmaade omfangsrigt Arbejde, som han betitlede »Noctes Ripenses«, og hele den filologiske Verden var meget spændt paa dets Komme; men han naaede aldrig at faa det udgivet. Som Prøve paa det udgav han 1721 »Vigilia prima noctium Ripensium«, det eneste af alle hans latinske filologiske Arbejder som fandt en dansk Forlægger, medens han ellers maatte gaa til Tyskland og Holland; han behandlede heri de bevarede Kapiteloverskrifter til den ellers tabte 8. Bog af Gellius, paaviste deres Ægthed og opstillede Formodninger om Kapitlernes Indhold samt leverede en Prøve paa et Speciallexikon til Gellius. Til selve Hovedværket havde han haabet at finde en hollandsk eller tysk Forlægger, men da det kom til Stykket, turde ingen paatage sig Udgivelsen af det bindstærke Værk; hvad han har faaet endelig udført af det, findes nu som Manuskript paa Universitetsbibliotheket, til hvilket han nogle Aar før sin Død skjænkede alle sine Samlinger, og udgjør 2 tykke sammenbundne Foliobind, i hvilke han i lexikalsk Form har nedskrevet alle sine Bemærkninger til de latinske Partier af Gellius, medens der intet særligt findes om de græske; det vil utvivlsomt være en rig Fundgrube for enhver, der vil studere Gellius, men er næppe nogen Sinde endnu blevet benyttet. Kun et Par Prøver deraf udkom i hans »Amoenitates philologicæ«, nemlig i 2. Bind en »libellus commentarius de vita et rebus Auli Gellii«, vistnok et Sammendrag af de for Hovedværket bestemte Prolegomena, som ellers ikke findes, for øvrigt et lidet betydende Arbejde, samt i 3. Bind hans »Admonitiones ad interpretes A. Gellii«, hvori han leverer en Række kritiske og exegetiske Bemærkninger til udvalgte Steder af alle Gellius' Bøger (mest, som han siger, for at faa offentliggjort nogle kritiske Bidrag, der vare sendte ham af en Tysker, D. W. Triller, hvis Bidrag for øvrigt ere værdiløse, medens der er ikke lidet godt i F.s egne).

F. s mest berømte latinske Værk er hans »Amoenitates philologicæ«, som udkom i Amsterdam i 3 Bind 1729—32; han havde selv givet Værket den beskedne og til Indholdet mere svarende Titel »Sermones«, men den hollandske Forlægger (eller F.s Ven Siegbert Havercamp, Professor i Leiden) satte den anden, mere prangende Titel i Steden derfor. Med den klassiske Filologi har dette Værk paa nogle Kapitler nær intet andet at gjøre, end at det (des værre!) er skrevet paa Latin, hvilket Sprog F. skrev mesterlig , om end just ikke med den Renhed, som nu kræves, og at der stadig søges Paralleler for de deri behandlede Spørgsmaal fra de klassiske Skribenter, atter her særlig dem fra den senere Oldtid. Ellers indeholder Værket en rig Fylde af Betragtninger over religiøse og moralske, litterære og sociale Spørgsmaal m. m., sædvanlig under Form af Referater af Samtaler, som Forfatteren har ført med forskjellige Personer, med hvem hans Omgangsliv førte ham sammen, eller været Vidne til. Disse Samtaler vise os Forfatteren som en særlig i religiøs Henseende strængt konservativ Mand, derhos som en overordentlig human, grundig gjennemdannet og aandrig Personlighed, og de yde overmaade rige Bidrag til at kaste Lys saa vel over Forfatterens egne personlige Forhold som over det hele aandelige Liv i hans Samtid. Det vil sikkert være en vanskelig Opgave at oversætte dem paa Dansk, naturligvis i den Form, F. ventelig selv vilde have givet dem i dette Sprog, men det er lige saa sikkert, at der burde gjøres Forsøg derpaa; man vilde da, om det lykkedes, kunne skaffe den danske Litteratur et værdigt Sidestykke til Holbergs Epistler; indtil videre maa man nøjes med de yderst sparsomme Uddrag i N. M. Petersens Litteraturhistorie.

Endnu skal blot nævnes F.s Udgave af Juvenals 14. Satire med den dertil knyttede Oversættelse paa Dansk i moderne Vers og hans smukke Oversættelse paa Dansk i Alexandrinere af Ovids »Tristia« (jvfr. ovfr. S. 74).

- - -

Tilføjelse:

Falster var en god bekendt af Hans Gram[292] og blev støttet af grev Rantzau[293].

292 Se biografisk artikel s. 199.

293 Se biografisk artikel s. 295.

Hans Gram (1685-1748), historiker

1' artikel af H.F. Rørdam

Filolog og Historiker, var født 28. Okt. 1685 i Bjærgby, 1 Mil nord for Hjørring, hvor hans Fader, Niels Hansen G., var Præst fra 1676 til sin Død 1712. Moderen, der hed Anne Christensdatter Mule, døde først 1731. Begge Forældrene tilhørte Slægter, der havde deres Hjem i Vendsyssel. De havde 9 Børn. Et Par af Sønnerne blev Præster, deriblandt den dygtige *Laurids G.* (f. 1701 , d. 1775), der begyndte sin Embedsbane som Subrektor i Ribe og endte som Præst i Stege og Provst paa Møen, og fra hvis Haand der bl. a. foreligger en (utrykt) latinsk Biografi af hans berømte Broder, der havde været som en Fader for ham.

I sin første Levetid var H. G. et meget svagt Barn, om hvilket man ikke ventede, at det skulde leve. Men siden kom han dog til Kræfter og udviklede sig godt. Da Faderens Embedsindtægter vare smaa, underviste han selv Sønnen, der allerede tidlig viste en sjælden Begavelse. Navnlig udmærkede han sig ved en utrolig sikker Hukommelse, et fortrinligt Sprogtalent og en energisk Flid. Faderen, der selv var en dygtig Filolog, fandt i Sønnen en overordentlig lærenem Discipel. 1703 dimitterede han ham til Universitetet, og allerede ved den første Prøve vakte H. G. en Formodning om, hvad den lærde Verden i Tiden kunde vente af ham. Som Privatist var han sat nederst i sit Hold, ukjendt stod han der, fattig klædt og uanselig; men da han i Græsk opgav hele Homer og Callimachus, udbrød den examinerende Professor (Poul Vinding[294]): »Hvad, du have læst og forstaa Callimachus!« Og end mere forøgedes Forundringen, da han næsten fandt sin Overmand i den 18-aarige Depositorus[295]. Samme Dag indbød han ham til sit Bord, som om han anede, at G. i Tiden skulde afløse ham selv som Lærer i Græsk ved Universitetet. Og efter denne gode Begyndelse blev det ikke vanskeligt for G. at vinde Velyndere blandt Professorerne, da hans Flid og Begavelse vare parrede med et beskedent og tiltalende Væsen. Snart aabnede Regensen sig for ham, og de værste Bekymringer for Fremtiden vare saaledes ryddede af Vejen. Universitetet var for øvrigt den Gang ikke i nogen blomstrende Tilstand. Frederik IV's Tid var lige saa lidt som hans Forgængers gunstig for Litteratur og Videnskabelighed. Men da Lavmaalet var naaet, begyndte lidt efter lidt Gjenrejsningen. Holberg, der blev Student Aaret før G. og udnævntes til Professor samme Dag som han, blev Skaber af en ny Litteratur, og G. blev Grundlægger af en ny Videnskabelighed. Da han forstod selv at bane sig Vej til Kilderne og ved sit overordentlige Sprogtalent ikke blot var i Stand til at tilegne sig den klassiske Oldtids Viden til Fuldkommenhed, men ogsaa at trænge ind i de fleste nyere Kultursprog, blandt hvilke navnlig Fransk i Tiden blev ham som et nyt Modersmaal, saa savnede han mindre den kyndige og omhyggelige Vejledning end de fleste andre studerende, der ikke i den Grad som han vare selvhjulpne. Mange Aar efter, da G. for længst var en af Universitetets Fædre, udtalte han: »Et ungt Menneske med god Begavelse og gode Skolekundskaber kan virkelig ved egen Flid og gode Bøgers Læsning (efter Raadførelse med vedkommende Professor) komme lige saa vidt som baade ved offentlige Forelæsninger og private Kollegier, og herpaa kunde vises og navngives mange Exempler, hvis Sagen i nogen Maade var tvivlsom.« At G. har talt ud af Erfaringer, han selv i sin Ungdom har gjort, er højst sandsynligt. Og da han allerede som ung Student viste den ham egne[296] Villighed til at meddele af sit selverhvervede Forraad, blev han meget afholdt af sine medstuderende, medens de kyndigste af dem betragtede ham som den, der snart vilde overstraale dem alle. En af G.s Venner fra hine Dage var Chr. Falster[297], med hvem han bevarede Forbindelsen Livet igjennem.

Allerede fra 1704, da G. havde taget Philosophicum, finde vi ham deltagende i de akademiske Disputatser over filologiske Æmner; og saadanne Øvelser gave ham den første Anledning til at betræde Forfatterbanen, hvorved han kom i Forbindelse med den berømte hamborgske Filolog Joh. Alb. Fabricius, hvem han senere ydede væsentlige litterære Tjenester. Tidlig blev han

294 Filologen professor Poul Vinding (1658-1712). Poul Vinding var søn af Rasmus Vinding, der var én af fædrene til *»Danske Lov af 1683«*. Holberg havde i 1708 et kortvarig job for Vinding-familien, se s. 169.

295 Dvs. 'den 18-årige eksaminand'.

296 Dvs. 'karakteristiske'.

297 Se biografisk artikel s. 194.

ogsaa kjendt med Fr. Rostgaard[298], til hvem han siden var knyttet i 40 Aar, og med den lærde Søren Lintrup[299], i hvis »Societas indagantium« han indtraadte. Selv nævner han Biskop Jens Bircherod i Aalborg (d. 1708) som den, der først gav ham Lyst til historiske Undersøgelser. 1705 tog G. den da brugelige[300] Bakkalavrgrad, og Aaret efter blev han Alumnus paa Elers' Kollegium. Den Plads, han fik, var bestemt for en Mathematiker; men skjønt det egentlig ikke var hans Fag, og O. Rømer skal have ytret sig tvivlende, om han kunde udfylde Pladsen, viste han dog snart ved nogle Afhandlinger vedrørende Oldtidens Mathematik, at han ikke gjorde den ham viste Tillid til Skamme. For øvrigt vare Theologi og Filologi hans Hovedstudier. I hans Hjem næredes det Ønske, at han skulde blive Præst; men skjønt intet vilde have været ham lettere end at tage theologisk Attestats med Ære, underkastede han sig dog aldrig denne Prøve, som ellers den Gang toges af de fleste studerende, selv om de just ikke havde den gejstlige Stand for Øje. Derimod erhvervede han 1708 Magistergraden og ernærede sig nu i nogle Aar dels ved Undervisning, dels som Korrektør i Assessor[301] Lauerentzens Bogtrykkeri[302], hvilken sidstnævnte Virksomhed han fortsatte ogsaa længe efter, at han var kommen i Embede. I øvrigt studerede han videre med den ham egne Utrættelighed og erhvervede det rige Fond af Kundskaber i forskjellig Retning, der i Tiden gjorde ham til »Danmarks lærdeste Mand«.

I Pestens Tid 1711, da saa mange flygtede, forblev G. i Kjøbenhavn og bestyrede paa Lauerentzens Vegne det kgl. privilegerede Bogtrykkeri[303]; og da Konrektoren ved Frue Skole var bortreven af den frygtelige Epidemi, overdrog Biskop Worm G. det ledige Embede, som ganske passede for ham, da han havde baade Lyst og Gaver til at vejlede Ungdommen. Senere optog den store Bogsamler Professor juris Chr. Reitzer[304] ham i sit Hus. G. havde vistnok allerede tidligere benyttet Reitzers udmærkede Bibliothek; men nu fik han endnu bedre Lejlighed til at fordybe sig deri og blev som en Søn i Huset. Reitzer har ved en given Lejlighed paa denne Tid karakteriseret G. som »et ærligt og dydigt Menneske, et ypperligt Hoved, som var lærd og foruden Hebraisk, Græsk og Latin forstod de fleste evropæiske Sprog, ja endog var bekvem til verdslige Sager og af den Færdighed, at han i i Time kunde gjøre det, som mange andre skulde være ganske Dage om«.

29. Jan. 1714 blev G. beskikket til Professor i det græske Sprog ved Universitetet[305]. Da han[306] imidlertid indtil videre ikke fik nogen Løn som Professor, maatte han være glad ved, at han tillige kunde betjene Konrektoratet. I Spøg plejede han derfor at sige, at Professoren maatte dø af Sult, dersom Konrektoren ikke kom ham til Hjælp. Ved sin overordentlige Arbejdskraft blev det ham ikke vanskeligt til fulde at røgte begge Embeder og dog vinde Tid til egne Studier og til den Brevvexling med lærde hjemme og ude, der Aar for Aar antog større Omfang. Han var god at spørge; thi sædvanlig havde han Svaret paa rede Haand, i ethvert Tilfælde sparede han ingen Møje for at give de forlangte Oplysninger.

22. Dec. 1718 indgik G. Ægteskab med en bemidlet Enke, Anne Cathrine Sylvers, tidligere gift med Hans Hansen, Grynmaaler ved det kgl. Provianthus. Hun var 10 Aar ældre end G. og havde 4 Børn. Da hun døde efter nogle Maaneders Forløb (begravet 15. Maj 1719 i sit 44. Aar), skal G. have taget sig hendes Død meget nær. Siden forblev han ugift; »jeg har været der og kommer der ikke mere«, skrev han til en Ven. For sine Stifbørn blev han en kjærlig Fader, og skjønt en af dem, den begavede Idealist og Pietist Peter Nicolai Holst[307], »det 18.

298 Se biografisk artikel s. 237.

299 Se biografisk artikel s. 221.

300 Dvs. 'brugte'.

301 Se om assessor'er s. 315.

302 Se biografisk artikel s. 265.

303 Se biografisk artikel s. 265.

304 Se biografisk artikel s. 235.

305 Gram havde (som Holberg) fået lovning på et professorat, når et sådant blev ledigt.

306 Som Holberg.

307 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Aarhundredes Søren Kierkegaard«, der en Tid var Kapellan ved Trinitatis Kirke, forvoldte sin Stiffader mange Bryderier ved sin fanatiske Optræden, der bevirkede hans Afsættelse, saa slog G. dog ikke Haanden af ham, men viste ham fremdeles faderlig Godhed, saa langt han end var fra at dele hans Anskuelser.

Da G.s Formuestilstand var bleven forbedret ved hans Ægteskab, opgav han 1719 Konrektoratet. Han faar det Vidnesbyrd, at han havde været en mild og sagtmodig Lærer, der havde vist megen Godhed mod Disciplene; de flittige havde han opmuntret ved Belønninger, og de fattige havde han understøttet af sin egen Lomme. Han havde derhos lagt en sjælden Gave for Dagen til at meddele Disciplene netop saa meget, som de kunde modtage, og at gjøre dem alting forstaaeligt.

Efter at G. havde opgivet Skolen, var han i nogle Aar Universitetets Notarius eller Sekretær og har som saadan forfattet en Del Programmer og lignende akademiske Aktstykker. Der foreligger en Række Disputatser af ham (1722—33) over den græske Oversættelse af det gamle Testamente, som almindelig kaldes Septuaginta, og dens Anvendelse i det nye Testamente. Heri imødegaar han navnlig den overdrevne Forestilling, som visse, især katholske, Theologer havde om denne Oversættelses Værd. I en Tilhørers (C. F. Munthes)[308] Opskrift foreligger en Forelæsning fra 1724—25 af G. over det 1. Aarhundredes Kirkehistorie, der udmærker sig lige saa meget ved Grundighed som ved Klarhed i Fremstillingen. G.s Velynder Fr. Rostgaard[309] tænkte paa at udgive O. Worms store Brevsamling, der indeholder saa rigt et Materiale til Lærdoms- og Litterærhistorien i det 17. Aarhundrede, men da han 1725 var bleven styrtet fra sin høje Embedsstilling og havde forladt Hovedstaden, overlod han Arbejdet til G., som ogsaa fuldendte det. Værket var saa godt som færdigt fra Pressen, da den ødelæggende Ildebrand 1728 fortærede en stor Del af Oplaget. Da G.s egen Bolig ogsaa brændte ved denne Lejlighed, viste det sig ret, hvor afholdt han var af Studenterne, i det en Del af dem som et frivilligt Brandkorps stillede sig til hans Raadighed, hvorved det lykkedes ham af sin store Bogsamling dog at redde de indbundne Bøger, medens de uindbundne og den største Del af hans Papirer gik op i Luerne.

Efter Branden, da G. var husvild, tilbød Gehejmeraad Chr. Ludvig v. Plessen[310] ham Bolig i sit Palais. Men dette Ophold i v. Plessens Hus blev uden Tvivl af afgjørende Betydning for G.s senere Liv. Her blev han nemlig nøje kjendt med flere af de Mænd, som senere fik Statens Styrelse i deres Hænder, navnlig, foruden ovennævnte Gehejmeraad, hans Broder Overkammerherre Carl Adolf v. Plessen samt Iver Rosenkrantz[311], Mænd, der alle forstode at vurdere hans dybe Lærdom og hans Indsigt i mange Haande Ting, og som fik ham kjær paa Grund af hans elskværdige Væsen og urbane Omgangstone, der paa en tiltalende Maade forenede Alvor og Humor. Da Regeringsskiftet var foregaaet i Okt. 1730 ved Frederik IV's Død og Christian VI's Tronbestigelse, og da ovennævnte Stormænd vare komne i Spidsen for Ministeriet, blev G. da ogsaa strax udset til nye og betydningsfulde Opgaver. Med Bibehold af Stillingen ved Universitetet udnævntes han nemlig 17. Nov. s. A. til kgl. Historiograf, Arkivsekretær og kgl. Bibliothekar, og i Anledning af Christian VI's forestaaende Kroning beskikkedes han 25. Maj 1731 til Gehejmearkivar og fik s. A. Titel af Justitsraad.

Hver af de nævnte Opgaver var stor nok for én Mand; men ingen vil dog kunne sige med rette, at G. forsømte noget af det, han havde paataget sig. Hans Arbejdskraft var lige saa stor som hans Flid. Hans akademiske Forretninger gik deres vante Gang. Han var Efor for Borchs Kollegium og Værge for Trinitatis Kirke, deltog i Afholdelsen af Examiner og i Konsistoriums Forhandlinger, hvor hans store Anseelse gav hans Stemme særlig Vægt. Dog synes det, at han i sine Forelæsninger mindre optog nye Æmner end tidligere. Lektionskatalogerne vise nemlig, at han fra 1733 af stadig, ved Siden af de græske Profanforfattere, har læst over Ny Testamente, i det han vel nærmest har haft den sproglige Side af samme for Øje. Fra 1740 af,

308 Caspar Frederik Munthe, se biografisk artikel s. 179.

309 Se biografisk artikel s. 237.

310 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

311 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

da han var bleven Universitetets Senior, besørgede C. F. Munthe[312] som Vikar hans Forelæsninger. 1732—33, ligesom ogsaa 1744—45, beklædte G. Rektoratet ved Universitetet. Hans »rolige og sagtmodige« Færd gjorde ham særlig skikket til denne Æresplads. Da Universitetet trængte til en Reform, blev der under Forsæde af Statsminister Iver Rosenkrantz[313] nedsat en Kommission for at overveje Sagen. I denne var Biskop Chr. Worm og G. de vigtigste Medlemmer, særlig den sidste, og den nye Universitetsfundats af 31. Marts 1732, som blev Resultatet af Forhandlingerne, kan for en ikke ringe Del betragtes som G.s Værk.

I det hele satte Christian VI stor Pris paa G. og benyttede ham meget. Undertiden besøgte Kongen, uden Ledsagelse af andre, ham i Bibliotheket eller Arkivet, og naar G. da havde noget paa Hjærtet, særlig naar der var litterære Foretagender, som skulde fremmes, benyttede han slige Lejligheder til at sætte Kongen ind i Sagerne og vinde hans Deltagelse for dem. Den Anseelse og Yndest, G. nød hos de store i Landet, kom ogsaa paa forskjellig Maade Videnskaben til gode, selv om vi nu synes, at for meget af hans kostbare Tid gik tabt ved den Selskabelighed, hvori han blev inddraget af dem. Det var nemlig de fornemme meget kjært at pryde deres Saloner med denne hjemme og ude lige anerkjendte lærde, der vidste alt og talte alle Sprog, der, skjønt han aldrig havde sat Foden uden for Fædrelandet, kunde underholde en Franskmand om Versailles med en Sagkundskab, der maatte sætte enhver i Forbavselse, og som var saa fortrolig med alle Tiders Historie, som om han havde færdedes paa Begivenhedernes Skueplads. Fremmede Statssendebud, der kom til Kjøbenhavn, søgte derfor hans Selskab, og med nogle af dem vedligeholdt han Forbindelsen, efter at de havde forladt Landet. Herved og ikke mindre ved den udbredte Brevvexling, G. førte med en stor Del af Evropas berømteste lærde, kastedes en Glans tilbage paa hans Fædreland, for hvis Ære han altid var rede til at træde i Skranken, hvad navnlig ses af hans Skrift mod Mosheim og hans Brevvexling med den kejserlige Gesandt Grev H. v. Bünau, der selv var en lærd Historiker.

Man har med Føje bemærket, at den Indflydelse, G. havde paa Adelen her hjemme, bidrog til, at der strømmede en Interesse for Historie og Videnskab ind i de højeste Kredse, som man ikke havde kjendt i lang Tid. At være Mæcen, at anlægge Bibliotheker og Samlinger af Natur- og Kunstgjenstande agtedes for noget, der ligesom hørte med til den høje Stilling i Samfundet. Breve som de, G. vexlede med Statholderen i Norge Grev Christian Rantzau[314], med Overkammerherre C. A. v. Plessen[315] o. a., vise noksom, hvor stor Tillid man havde til ham, og hvor megen Vægt man tillagde hans Mening, særlig i hvad der angik Uddannelsen af unge Adelsmænd, hvorfor en samtidig træffende har sagt, at han var en Slags General-Hovmester for de store Herrers Børn.

Sin Virksomhed i Arkivet og Bibliotheket omfattede G. med megen Interesse. Allerede 1731 lagde han Grunden til den Samling af Afskrifter af Diplomer til Fædrelandets Historie, der siden fortsattes af hans Discipel og Efterfølger J. Langebek[316], og som sædvanlig efter denne kaldes Langebeks Diplomatarium. I en Mængde Afskrifter gjenkjende vi G.s egen Haand, og »hans Rødkridt« spores alle Vegne i Arkivet. Bibliotheket fik under ham ikke blot forskjellige betydningsfulde Forøgelser, men kom ogsaa, takket være G.s overordentlige Hjælpsomhed, Videnskaben langt mere til gode, end Tilfældet havde været nogen Sinde tidligere. En Række fremmede lærde fik af ham Understøttelse til Udgaver, særlig af Klassikerne; saaledes J. A. Fabricius til hans »Bibliotheca græca«, Duker til Thucydides, J. Chff. Wolff til »Anecdota græca«, Havercamp til Josephus, Drakenborch til Livius, Breytinger til Septuaginta o. fl.

I de forskjellige Kommissioner, hvortil G. kaldtes, ydede han altid dygtigt Arbejde. Saaledes i den vedrørende de latinske Skolers Reform, der førte til Udstedelsen af Forordningen af 17. April 1739, hvorved mange Smaaskoler nedlagdes, og de øvrige udrustedes med større Midler,

312 Se biografisk artikel s. 179.

313 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

314 Se biografisk artikel s. 295.

315 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

316 Se biografisk artikel s. 216.

ligesom Undervisningen reformeredes. Det fremhæves, at G. hindrede en alt for overdreven Reduktion af Skoler, og at han beskjærmede de fattiges Adgang til Stipendier. — I den Kommission, der (1739 ff.) havde til Formaal at revidere den danske Bibeltext, var G. egentlig den, der trak Læsset, som hans endnu bevarede Udkast vise. Det laa ham alvorlig paa Hjærte, at de bibelske Bøger bleve gjengivne i et saa rent dansk Sprog som muligt; men de endeløse Forhandlinger i Kommissionen trykkede ham dog i ikke ringe Grad, da hans kostbare Tid derved bortødsledes, uden at et tilsvarende Udbytte opnaaedes. Af mest Betydning for Videnskaberne blev hans Sæde i den saakaldte Medaillekommission (1739 ff.), der havde til Formaal at beskrive den kongl. Mønt- og Medaillesamling; thi vel kom Værket ikke paa den Tid til Udførelse, men det gav Anledning til, at G. 1742 indkom til Kongen med et Forslag til Oprettelse af et Selskab for Fædrelandets Antikviteter og Historie efter det svenske Antikvitetskollegiums Mønster. Planen modtog nogle Ændringer og førte da til Oprettelsen af det kgl. danske Videnskabernes Selskab, i det Samfundets Opgave udvidedes til at omfatte ogsaa andre Videnskaber end Oldstudiet og Historien. Selskabet begyndte sin Virksomhed 1743, og Gehejmeraad J. L. Holstein[317] blev dets første Præsident; men Sjælen i Samfundet var i dets første Periode G., som hans Afhandlinger i 1.—5. Bind af Selskabets Skrifter noksom vise. Ogsaa med Hensyn til et andet litterært Selskab, der, til Forskjel fra det mere omfattende Videnskabernes Selskab, sædvanlig kaldtes »det lille«, nemlig »det danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring« (stiftet 1745), har G. ikke ringe Fortjeneste, skjønt det er hans Discipel J. Langebek[318], der har Æren af dets Stiftelse og blev dets første Forstander.

Ligesom de ovennævnte Kommissioner optoge meget af G.s Tid, saaledes ogsaa de Opgaver, der offentlig og privat stilledes ham. Selv ytrede han en Gang (1734): »Stundum maa jeg lade mig bruge til det, hvoraf jeg noget har lært, stundum til andet, hvoraf jeg aldrig i mine Dage har tænkt paa det ringeste at lære«. Ved det sidste kunde man mulig tænke paa de Handelsaffærer paa Ostindien og Kina, i hvilke G. i en Række Aar var impliceret, vistnok mere for at føje sine fornemme Venner, som han maatte holde a jour med Sagernes Gang, end efter eget Initiativ. — G.s Breve til Rostgaard[319], Grev Chr. Rantzau[320] o. a. vise noksom, hvor megen Tid han anvendte i sine Venners Tjeneste, ofte i aldeles illitterære Sager. De Hverv, der paalagdes ham af Regeringsavtoriteter, plejede dog at staa i nærmere Forhold til hans egentlige Kald, om de end kunde være besværlige nok, som da Kongen 1734 forlangte hans Betænkning om den af en Tysker givne Forklaring af Indskriften paa det ved Møgeltønder fundne Guldhorn, eller da Udenrigsminister Schulin[321] 1741 forlangte og fik Oplysninger om Fiskeriet og den fremmede Nationer forbudne Handel paa Island, Færøerne og Norge.

Ikke faa af G.s Skrifter have deres Oprindelse fra Opfordringer eller Spørgsmaal, der ere udgaaede til ham fra andre; og da han ikke synes at have haft nogen stærk Selvdrift i Retning af Offentliggjørelse af sine Studier, kan man sige, at disse Tilskyndelser udenfra have været betydningsfulde, i det Efterslægten derved delagtiggjordes i det uhyre Kundskabsforraad, som G. sad inde med, men som vel ellers unyttet vilde være gaaet med ham i Graven. Dette gjælder saaledes hans Deltagelse i Udgivelsen af Slanges »Christian IV's Historie«. Konferensraad N. Slange havde udarbejdet ét saadant Værk; men da han var en meget gammel Mand, og Værket led af adskillige Mangler, gav Christian VI o. 1733 G. det Hverv at gjennemgaa Skriftet inden Trykningen og at paase, at der intet fandtes i samme, der stred imod Sandheden eller kunde være krænkende for Christian IV. Det var et saare møjsomt Hverv for G., især paa Grund af det ejendommelige Forhold, hvori han var stillet til Slange, hvorved det ikke blev muligt for ham at røre sig frit før efter dennes Død (1737). Med Hensyn til den nævnte Historie, som først udkom 1749, efter at ogsaa G. var gaaet bort, var Forholdet derfor dette: Historien før 1613 er væsentlig Slanges Arbejde, fra 1613—29 har G. bidraget

317 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

318 Se biografisk artikel s. 216.

319 Se biografisk artikel s. 237.

320 Se biografisk artikel s. 295.

321 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

betydeligt til at udfylde Manglerne, og fra 1629—48 har han haft fri Haand over det foreliggende Manuskript.

En noget lignende Stilling indtog G. ogsaa til den florentinske Udgave af Meursius' »Historia Danica«. Johs. Lamius, en italiensk Videnskabsmand, vilde foranstalte en samlet Udgave af Johs. Meursius' lærde Værker og henvendte sig derfor her til Landet for at faa Bistand. G. paaviste da, at Meursius' »Hist. Dan.« var et Andenhaandsarbejde uden videnskabeligt Værd; men da Lamius alligevel vilde have den med i Udgaven, paatog han sig det uhyre Arbejde i Form af Noter under Texten at rette, supplere og forbedre den foreliggende Historie, saa at den 9. Del af Meursii »Opera« (udk. 1746) fra at være et Værk, der kun havde Værd i stilistisk Henseende, blev et af de vigtigste Kildeskrifter til Danmarks ældre Historie. Tillige forsynede han den italienske Udgiver med Afskrifter af en stor Samling Breve fra og til Meursius, der blev trykt i Værkets 11. Del. G.s »Commentatio de ficta Henrici Aucupis expeditione Danica«, der udkom i et Tidsskrift i Leipzig, er en udvidet Bearbejdelse af en af de kritiske Undersøgelser, som Meursius' Historie gav Anledning til. Naar G. 1737 udgav Niels Krags hidtil utrykte »Annales Christiani III«, ledsaget af forskjellige andre Bidrag til samme Konges Historie, saa var Meursius paa en Maade ogsaa Anledning dertil. Det var nemlig G. om at gjøre at vise, at Krag var den egentlige Forfatter af Christian III's Historie, som Meursius ved nogle Ændringer, mest af stilistisk Art, havde gjort til sit Værk. Tillige forøgede han Arbejdets Værd i høj Grad ved en lang og meget instruktiv Indledning, der ikke uden Føje af C. Paludan-Müller betegnes som den første Prøve paa og Mønster af en historisk Kildekritik i vor Litteratur. — Da Videnskabernes Selskab 1744 foranstaltede Udgivelsen af Johs. Møllers store Litteraturlexikon, »Cimbria literata«, forsynede G. ogsaa dette Værk med en udførlig og fortrinlig Fortale, hvori han bl. a. fremstillede sine Grundsætninger med Hensyn til den historiske Kritik. — Ogsaa Udgaven af A. Bordings poetiske Skrifter (1735) har G. Fortjeneste af og har i en længere Fortale udtalt sig om den nævnte Digter og hans Arbejders Værd.

Da G. 1745 nedlagde Rektoratet ved Universitetet, holdt han en lang og i litterærhistorisk Henseende meget indholdsrig Tale, »De origine et statu rei litterariæ in Dania et Norvegia usqve ad fundatam Universitatem Hafniensem«, der blev trykt i »Dän. Bibl.« VII. Derimod fik han aldrig et andet Arbejde af lignende Art, nemlig en Udsigt over Historieskrivningen i Danmark, fuldendt. Kun hans Udkast til Skriftets Grundlinjer er bevaret (»Scr. rer. Dan.« I, Præfatio). Heller ikke den Samling af Kildeskrifter til Fædrelandets Historie, som han allerede 1718 syslede med, naaede væsentlig ud over Planernes og Overvejelsernes Omraade. Derimod gav Stiftelsen af Videnskabernes Selskab ham Anledning til at udarbejde en Række interessante Afhandlinger over Æmner vedrørende Danmarks Historie og Sprog. Blandt disse Afhandlinger, »der endnu ere Mønstre paa historisk Kritik og kritisk Sproggranskning«, kan nævnes: »Om det Aar, da Knud den store rejste til Rom«, »Om Krudtets Opfindelse og Brug i Danmark«, »Om Christian II's Religionsreformation«, »Om Theophrastus Paracelsus har været i Danmark«, »Om Christian II's Medfølgere ud af Danmark«, »Forbedringer til Kong Valdemar Christoffersens Historie«, »Om Christian II's Datter Christine« samt »Om Ordene Skrifte og Skriftemaal«, »Om Ordet Dimmeluge«, »Om Hærmand eller Herremand«, »Om Ordet Arildstid«, »Prøve af danske Ord og Talemaader af det angelsaxiske Sprog forklarede«.

Overskue vi hele G.s historiske Forfatter- og Udgivervirksomhed, hvortil endnu kunde føjes en ufuldendt Udgave af Knytlinga Saga med latinsk Oversættelse, saa se vi, at den tilhørte Tiden efter 1730, da G. som kgl. Historiograf og Arkivar havde faaet et bestemt Kald i historisk Retning. Saa godt som alle Skrifterne fremkom efter ydre Foranledning. Dog er det G.s uforglemmelige Betydning, at ved ham begyndte den historiske Kritik at uddanne sig i Danmark. »Al tidligere Kritik var tilfældig, fremtvungen af Kildernes indbyrdes Modsigelse eller alt for aabenbare Ensidighed. Nu viser G., at det overalt gjælder om ikke at gjentage blindt hen, hvad der alt er sagt, men at prøve, hvad der siges, af hvem det siges, at afveje Kildernes Troværdighed og overalt nøje at klare sig, om det angivne er muligt, om det er sandsynligt og rimeligt eller endelig bevist. Kun gjennem saadanne Særstudier kunne vi — sagde han — komme til et Fremskridt i den historiske Videnskab som det, hvortil man er naaet i Tyskland og Frankrig.«

I April 1746 blev G. udnævnt til Etatsraad. Nogle Maaneder efter døde Christian VI. G. havde haft Øje for Manglerne i denne Konges Regeringsførelse. Han havde følt det Tryk, der i flere

Henseender havde hvilet paa Folket. I et Brev til en Ven havde han ytret: »Her er mere end paa noget andet Sted Hold paa Folkets Mund og Pen«. G. var visselig en oprigtig Kristen, men efter gammel Stil; det pietistiske Væsen var ham derfor imod, saa venligt hans Forhold end var til enkelte af denne Retnings fremtrædende Mænd, f. Ex. Professor J. F. Reuss[322], der tillidsfuldt raadførte sig med G. om theologiske Spørgsmaal. Modsætningen til den da herskende Retning havde bragt G. nærmere til hans Kollega Holberg, hvis tidligere Optræden i »Peder Paars« og Komedierne havde været ham imod, men hvem G. efterhaanden kom til at betragte som en Mand, der var vel skikket til at revse Overdrivelserne og Latterlighederne i Tiden, og som derfor havde hans Sympathi. Kjendeligt er det ogsaa, hvor meget G. interesserede sig for de naturvidenskabelige Undersøgelser, som begyndte at vinde Indgang. »Han staar derfor som Overgang fra den gamle Tid til den nye, der begge have Del i ham.« En saa omfattende Lærdom som den, G. besad, er nu en Umulighed paa Grund af Videnskabernes Fremskriden og deraf følgende Deling. Hans overlegne Kundskaber i Forhold til hans samtidige gave hans Arbejder den afgjørende Sikkerhed, der karakteriserer dem, og skaffede hans Kritik Indgang. Der er noget vederhæftigt ved G.s Stil, særlig naar han skriver Latin. Man mærker, at det er en Mand, der har fast Grund under Fødderne og derfor træder sikkert, hvor han færdes.

G. skulde ikke længe overleve Regeringsskiftet. Efter i mange Aar at have kunnet glæde sig ved en uforstyrret Sundhed og en ualmindelig Arbejdskraft faldt han i sit 63. Aar i en Sygdom, som han selv ansaa for dødelig. Han var dog ikke sengeliggende, men arbejdede indtil faa Timer før sin Død. Men da han om Aftenen vilde se paa Uret, mærkede han, at Synet svigtede ham; »derefter lagde han sig paa Sengen, laa nogle Timer stille og talte med sin Gud og forlod saa denne Verden som en mæt Gjæst« 19. Febr. 1748. Hans Minde hædredes ved et meget talrigt Ligfølge. Videnskabernes Selskab lod slaa en Erindringsmedaille, og Hjelmstjerne[323] holdt en Lovtale over ham i dette Selskab. — Meget efterlod han ufuldendt; men han kunde dog med Sandhed sige: Jeg har arbejdet uafladelig, ufortrøden; Tiden kunde jeg ikke forlænge. Mænd, som han havde uddannet, traadte i hans Spor og optoge den Traad, der ved hans Død var bristet.

I mange Aar havde G. ført fælles Husholdning med Lægen Jens Bing[324] (s. II, 272), hvis noget skarpe Væsen og raske Domme vare en Slags Forfriskelse for G. i hans Hviletimer. Morsomt er det at læse G.s Ytringer om, at han ikke turde lade Bing mærke noget til sit Kvaksalveri med det Tjærevand[325], som han og gamle Jørgen Fyrbøder i Arkivet i Smug tilberedte, og som han selv drak og anbefalede sine fornemme Venner. P. F. Suhm[326], der i sin Ungdom havde kjendt G. og af denne ligesom var indviet til Historikerkaldet, siger om ham, at han ingen Fejl havde uden nogen Hastighed. En anden samtidig har sagt om ham: Han blev til sidst noget gnaven af det meget Arbejde. Det er vel altsaa sandt — G. indrømmede det selv —, men lige saa vist er det, at han for øvrigt var en ualmindelig ædelt tænkende og tiltalende Personlighed, en Mand, der ikke søgte sit eget, gjærne vilde hjælpe andre og altid bedømte sig selv og sine Evner med den største Beskedenhed. Fædrelandet vil bevare hans Navn som et af de store fra Fortiden.

2' artikel af M. Cl. Gertz

— De trykte Arbejder til den klassiske og fortrinsvis da den *græske Filologi,* som foreligge fra H. Grams Haand, ere hverken mange i Antal eller store i Omfang; alle have de Form af Disputationer, som han har skrevet dels som Alumnus paa Elers' Kollegium, dels som Professor

322 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

323 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

324 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

325 Tjærevandskur, se Holberg's Epistel nr. 71, der udkom i 1748.

326 Se biografisk artikel s. 248. Jens Bing stammede fra Trondheim og boede på Borchs Kollegium (en kort tid samtidig med Holberg).

ved Universitetet. Paa Kollegiet var han kommen ind i en Plads, der egentlig skulde tilfalde en mathematisk studerende; hermed hænger det sammen, at hans Disputationer fra Kollegietiden for største Delen dreje sig om Æmner, der staa i nærmere eller fjærnere Berøring med de mathematiske Videnskaber. Den mærkeligste[327] af disse Afhandlinger er Skriftet »De origine geometriæ apud Ægyptios« fra 1706. Han bekæmper deri den paa de Tider almindelig antagne Mening, at Geometrien først skulde være fremkommen i Ægypten paa Sesostris' Tid og have sit Udspring fra Nødvendigheden af en Grænseregulering af Markerne, naar Nilens Oversvømmelser havde udslettet Grænseskjellene, og han viser med rette, at det er en blot og bar Gisning af Herodot, ikke nogen positiv Efterretning hos ham, hvorpaa man har grundet denne Anskuelse; i Overensstemmelse med andre Steder hos de gamle Forfattere vil han hævde Geometrien en langt større Ælde og henføre dens Oprindelse til den mythiske ægyptiske Hermes (Theuth eller Thoth), og saa falder han paa den besynderlige Idé at ville bevise, navnlig ved Hjælp af Steder hos meget sene jødiske eller kristelige græske Forfattere, at denne Thoth snarest maa være identisk med Bibelens Abraham. Mere egentlig filologisk Karakter har en anden Afhandling fra 1710: »Observationes ad Arati Phænomena«, en exegetisk-kritisk Kommentar til dette astronomiske Læredigt. Af hans Universitetsarbejder er det betydeligste vistnok hans »Historia deorum ex Xenophonte» (1716), i hvilket han i Tilknytning til de Navne paa Guder og Heroer, der findes i Xenophons Værker, giver en paa visse Punkter meget udførlig og indgaaende, paa andre mere knapt holdt Udvikling af de mythologiske Forestillinger, der samle sig om disse Navne; i et Tillæg dertil yder han en ret anselig Række Bidrag til den da meget mangelfulde græske Lexikografi, væsentlig hentede fra Læsningen af Xenophon. Værket, som egentlig kun er 1. Afsnit af et paatænkt større Arbejde, »Antiqvitates Xenophonteæ«, der dog aldrig kom til Udførelse, vidner om stor Belæsthed i den græske Litteratur og om nøje Bekjendtskab med de foreliggende Arbejder af ældre Filologer; mod disse retter han oftere en berigtigende og supplerende Kritik, men over for selve Oldtidsforfatterne optræder han mere som notitssamlende end som kritiserende, naar undtages, at han paa enkelte Steder ikke uden Held forsøger sig i Verbalkritik. Enkelte ret værdifulde Bidrag til Thucydides' Exegese og Kritik foreligge i hans »Castigationes ad scholia in Thucydidem«, 2 Disputationer fra 1721—22; de ere ogsaa benyttede af senere Udgivere, f. Ex. K. W. Krüger. Til sidst maa omtales hans »Notitia veterum Græcæ lingvæ autorum contractior«, 2 Disputationer fra 1729—32, en kortfattet græsk Litteraturhistorie, der (til Dels i kronologisk Orden) omhandler de bevarede og nogle enkelte af de tabte græske Forfattere fra Homer til Aristoteles; efter Angivelsen paa Titelbladet har Skriftet nærmest været bestemt til at danne Grundlaget for udførligere Forelæsninger over den græske Litteraturhistorie. Værket er udarbejdet i Smag med O. Borchs latinske Litteraturhistorie (s. II, 505), men af ringere Værd; den alt for ensidige Fremhævelse af Forfatternes stilistiske Ejendommeligheder, medens andre og vigtigere Karaktermærker for deres Forfattervirksomhed forbigaas eller dog ikke komme fuldt til deres Ret, er her ikke paa sin Plads, og i de biografiske og bibliografiske Bemærkninger følges den da antagne Overlevering temmelig godtroende. — Om G.s filologiske Arbejder i det hele kan man vel udtale den Dom, at de vistnok for deres Tid have været meget dygtige og godt kunne gjøre det forstaaeligt, at han har vundet Ry for at være en meget lærd og grundig Filolog; men de bære dog saa Stærkt Præget af den Tids Arbejdsbetingelser og Arbejdsmethode, at de, bortset fra visse Enkeltheder, ikke kunne have megen Betydning for Nutiden. En Totalanskuelse af den græske Oldtid kommer ingensteds til Orde hos ham. Hans latinske Sprog er i de ældre Skrifter tungt og knudret, i de senere betydelig bedre, men dog aldrig rigtig elegant.

For Skolerne har han virket ved Udgivelsen af sin »Nucleus Latinitatis«, hvis dette Værk da virkelig skyldes ham; thi efter Worms Udtalelse i hans Litteraturlexikon synes der at have hersket nogen Tvivl derom, og vist er det, at det ikke bærer hans Navn paa Titelbladet. Men det har dog almindelig gaaet for at være af ham, og det var fra dets første Fremkomst i 1722 den mest brugte latinsk-danske (og ved det tilføjede Register ogsaa dansk-latinske) Ordbog i Skolerne, lige indtil Jacob Badens Ordbøger (s. I, 404) afløste det.

- - -

327 Betyder 'den mest bemærkelsesværdige'.

Tilføjelse:

Nogle af Gram's samarbejdspartnere, medarbejdere eller elever:

Caspar Frederik Munthe, se biografisk artikel s. 179.

Frederik Christian Eilschov, se biografisk artikel s. 190.

Jacob Langebek, se biografisk artikel s. 216.

Frederik Rostgaard, se biografisk artikel s. 237.

Peter Frederik Suhm, se biografisk artikel s. 248.

Andreas Hojer (1690-1739), historiker, jurist og læge

1' artikel af H.F. Rørdam

Historiker, Jurist, administrativ Embedsmand, var født 18. Maj 1690 i Karlum i Nærheden af Tønder, hvor hans Fader, Johan Hojer (d. 1726) var Præst; Moderen var en født Fabricius. Paa Fædrene- som paa Mødreneside var han knyttet til vidt udbredte sønderjyske Præsteslægter. Efter at have lagt en god Grund, navnlig i Sprog og Historie, dels hjemme under Faderens Vejledning, dels hos sin Morbroder, den lærde Præst Vilhad Fabricius i Løjt, afgik Hojer 1706 til Pædagogiet i Halle. Fra Hjemmet af var han af Faderen vænnet til Arbejdsomhed og selvstændig Tænkning, noget, der blev af største Betydning for hans følgende Liv. I Besiddelse af et hurtigt Hoved og stor Flid gjorde han derfor raske Fremskridt. 1707 gik han over til Universitetet i Halle og gav sig til at studere Medicin, som han selv siger, af Helbredshensyn, da han fra Barndommen af havde været noget svagelig. Men skjønt han i den berømte Stahl og hans Discipel Alberti fandt Lærere efter sit Sind, der indviede ham i »den praktiske Medicin«, kunde den Sysselsættelse med Menneskets legemlige Natur, som Lægevidenskaben førte ham ind paa, dog ingenlunde tilfredsstille hans søgende Aand; samtidig studerede han derfor ogsaa Moral, Historie, Natur- og Statsret, og i Professor Christian Thomasius fandt han en Vejleder til rationel Betragtning af Livet i Staten og Folket, som bidrog til at udvikle den ham iboende Drift til at gjøre sig uafhængig af videnskabelige Avtoriteter og at se med egne Øjne. I Pietismen saa han ogsaa en Forbundsfælle i Kampen mod den da endnu herskende orthodox-lutherske Theologi, af hvilken han følte sig frastødt, vistnok fordi han allerede fra Hjemmet var paavirket af den konfessionelt-indifferente, ethiske Retning, der i sin Tid havde haft en kraftig Talsmand i Sønderjyden Georg Calixt i Helmstedt (III, 338).

Udbruddet af den nordiske Krig 1709 bragte imidlertid Forstyrrelse i Hojers Studieplan. Af økonomiske Grunde maatte han tænke paa at begive sig hjem. Dog fik han Lejlighed til et Ophold ved Universitetet i Wittenberg. Fra Hjemmet gjorde han forskjellige Rejser, altid med et aabent Øje for det politiske og sociale Livs forskjellige Forhold og baade hjemme og ude sysselsat med Studier af forskjellig Art. 1713 kom han til Kjøbenhavn, som han for øvrigt ogsaa tidligere synes at have besøgt, og i Juni 1714 blev han immatrikuleret ved Universitetet. Som ved et Tilfælde blev han af Gehejmeraad J. G. Holstein [328] antaget til Lærer for hans 2 yngre Sønner, og derved knyttedes han for bestandig til Danmark, hvis Historie og Sprog han, skjønt tysk dannet og levende i et tysk talende Hus, kom til at omfatte med en Kjærlighed, der er saa meget mærkeligere[329], som han var født gottorpsk Undersaat. Ved Flid og Duelighed og sin i den inderste Grund brave og retsindige Tænkemaade vandt Hojer snart en Yndest og Agtelse i det Holsteinske Hus, der senere blev af stor Betydning for ham som Værn mod de heftige Angreb, som hans noget fremfusende og selvbevidste Brud med tilvante Synsmaader udsatte ham for. Hojer var nemlig en ung Mand, der, følende sig i Besiddelse af betydelige Evner i forskjellig Retning og rig paa reformatoriske Ideer, havde Lyst til at gjøre sig gjældende og at komme frem. Et Forsøg, han 1717 gjorde paa at blive Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, mislykkedes, da Kongens Livlæge, Justitsraad, Dr. med. Johs. de Buchwald (III, 225), der af Alder kunde være Hojers Fader, sejrede i Konkurrencen, som rimeligt kunde findes. Hojer vandt dog ved denne Konkurrence Adkomst til at praktisere som Læge, skjønt han ikke havde taget Doktorgraden. Kort efter rejste han til Universitetet i Helmstedt med sine adelige Elever. Her stiftede han nøje Bekjendtskab med flere af Tidens videnskabelige Celebriteter. Men efter et Aars Tids Forløb kom han atter tilbage til Kjøbenhavn, i Haab om at faa en Ansættelse i Statens Tjeneste. Det gik imidlertid ikke saa let, navnlig fordi han samtidig kom i to slemme litterære Fejder, som nær havde forstyrret hans Fremtidsudsigter.

Til Brug for de unge Holsteiner havde Hojer nemlig forfattet sin »Kurtzgefasste dännemarkische Geschichte« (Flensb. 1718), et Skrift, der i flere Henseender viser Forfatterens fortræffelige Evner og sunde Dom over historiske Personer og Begivenheder, men hvori han tillige om forskjellige Forhold havde udtalt sig med en da uvant Dristighed, der

328 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

329 Betyder 'bemærkelsesværdigere'.

fremkaldte megen Harme og paadrog ham langvarige Ubehageligheder. Navnlig optraadte Holberg (under »Poul Rytters« Navn[330]) meget skarpt og haanlig imod ham, da han havde følt sig personlig krænket ved Hojers Udtalelse om et af hans Skrifter. Endnu større Forargelse vakte Hojers naturretlige Afhandling »De nuptiis propinqvorum«, der udkom 1718 i Tyskland. Thi da adskillige vovede Paastande i dette Skrift kunde fortolkes, som om Forfatteren gjorde sig til Forsvarer af Ægteskab mellem de allernærmeste blodsbeslægtede, saa opstod der en sand Storm imod ham baade hjemme og ude. Ved sin rolige Holdning og sin ufortrødne Besvarelse af alle Indvendinger lykkedes det dog Hojer endelig at faa Stormen til at lægge sig. Dog vilde han vel næppe have naaet dette Resultat, hvis formaaende Venner ikke havde taget ham under deres Vinger, og hvis han ikke selv med en god Samvittigheds uforstyrrelige Ro midt under Stormen havde arbejdet videre og ved en Række til Kongen og Kronprins Christian rettede finansielle, statsøkonomiske og historiske Skrifter og Afhandlinger — trykt blev kun »Continuatio annalium Alberti Stadensis« (1720) — havde vidst at bibringe de højeste Myndigheder den Anskuelse, at han, trods sine Særmeninger, var en brugbar og talentfuld Mand.

Imidlertid havde Hojer, for at leve, praktiseret som Læge. Tillige var han, om end uden at navngive sig for Offentligheden, traadt i Forbindelse med Bogtrykker Jochum Wielandt[331] om Redaktionen af Nyheds- og Litteraturblade (»Extrait des nouvelles« og »Novalitteraria«), hvorved Hojer, som altid, lagde Talent for Dagen, men ogsaa ved uforbeholdne Ytringer vakte en saadan Opposition, at han maatte standse. Hans gjentagne Forsøg paa at blive Professor i Medicin mislykkedes, hvilket af kyndige beklages, da han uden Tvivl vilde have kunnet tilføre det medicinske Fakultet en betydelig Kraft og nye Impulser; heller ikke fik han paa denne Tid sit Ønske om Ansættelse ved det kgl. Bibliothek opfyldt. Derimod blev han, støttet af den bekjendte Hans Nobel[332], 1721 Sekretær i den af Regeringen nedsatte norske Matrikkelkommission og Aaret efter kongelig Historiograf.

Den Formodning er udtalt, at Hojer skyldte Dronning Anna Sophies Gunst, at han blev Historiograf; men om det end var saa, er Hojer dog meget langt fra at være en almindelig Lykkejæger. Tvært imod se vi, at han ved Siden af sine Forretninger i Matrikkel-kommissionen, der en Tid førte ham til Norge, varetog Historiograf-embedet med overordentlig Energi. Hans Opgave var nærmest at fortsætte de af Amthor[333] (I, 197) paabegyndte tyske Aarbøger over Kong Frederik IV's Regeringshistorie, og han sparede ingen Møje for at skaffe de fornødne Kilder tilstede. Navnlig foretog han 1723 omfattende Arkivundersøgelser i Hertugdømmerne, og naar han havde faaet det nødvendige Materiale tilvejebragt, gik det rask fremad med Udarbejdelsen, saa der i Løbet af 8 Aar fra hans Haand forelaa en Række skrevne Foliobind, hvori Kong Frederiks Regeringsaarbøger vare førte til 1711.

I Dec. 1724 ophævedes den norske Matrikkelkommission uden at have naaet sit Maal, da der var rejst en stærk Uvilje imod den paatænkte Omregulering af Matrikkelvæsenet. For Hojer blev Sagen dog ikke uden Betydning, ikke blot fordi han havde faaet Lejlighed til at lægge sin Forretningsdygtighed for Dagen og var bleven godt kjendt med norske Forhold, men ogsaa fordi han var kommen i nøje Forbindelse med indflydelsesrige Mænd, særlig Overhofmarskal og Præses i Kommercekollegiet C. F. Holstein[334] og Biskop B. Deichman[335] i Christiania. Da Hojer, vistnok efter den sidstnævntes Forslag, blev udset til at indtræde som Sekretær i »den gehejme Kommission«, som nedsattes, samtidig med at den ovennævnte Matrikkelkommission opløstes, med det Hverv at undersøge, hvorvidt flere højtstaaende Embedsmænd, som Rygtet

330 Povl Rytter, se s. 170.

331 Se biografisk artikel s. 269.

332 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

333 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

334 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

335 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

gik, havde taget imod Bestikkelse (s. IV, 236), var han dog saa forstandig at frabede sig dette odiøse[336] Hverv. Imidlertid var han ikke ledig. Hans store historiske Arbejde, der stadig skred fremad, var dog ikke Sysselsættelse nok for ham. Rig paa Reformideer, som han var, indgav han fra Tid til anden til Regeringen forskjellige Forslag, som vel ikke alle vare af lige Værd, men som dog viste, hvor varmt han interesserede sig for Statens og Samfundets Vel, og hvor nøje han var inde i mangfoldige offentlige Forhold. Regeringen gjorde da ogsaa Brug af hans Indsigt. Med Forbigaaelse af mindre vigtige Sager kan saaledes nævnes, at Hojer i Okt. 1726 beordredes til at indtræde i en Kommission, der skulde undersøge det ostindiske Kompagnis Tilstand og Udsigter. Kort efter blev han Medlem af en Møntkommission og udnævntes samtidig til Justitsraad. Da han havde syslet en Del med Handelsspørgsmaal og navnlig interesserede sig for den danske Stats Frigjørelse for Hamborgs Handelssupremati, var det ham uden Tvivl kjært 1729 at blive udnævnt til Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet. Omtrent samtidig fik han et længe næret Ønske opfyldt, i det han beskikkedes til adjungeret og succederende Bibliothekar ved det kgl. Bibliothek (Formanden[337] døde 27. Juni 1730), en Opgave, som i høj Grad interesserede ham, hvorfor han ogsaa i den korte Tid, han havde dette Hverv, viste stor Iver for Bogsamlingens Ordning og Fremvæxt.

Hojer stod saaledes i en udstrakt Virksomhed som Historiograf, Bibliothekar og Kollegieembedsmand, da Frederik IV's Død (Okt. 1730) medførte en brat Standsning i alt dette. Hojer betragtedes nemlig af Efterfølgeren, Christian VI, som knyttet til Dronning Anna Sophies Parti, hvorfor han kort efter Tronskiftet mistede alle sine offentlige Hverv, i det der dog tillagdes ham en anstændig Pension. Her viste sig imidlertid den mærkelige[338] Elasticitet, der var Hojers Karakter egen. Det var meget langt fra ham at trække sig surmulende tilbage. Rig paa Udveje, som han var, søgte han strax at vinde sig en Position hos den nye Regering. Han indgav 1731 et Udkast til en værdig Skildring af Christian VI's Salvingshøjtid, og da han efter at have mistet Historiografstillingen ikke længere havde den Opgave at fortsætte de vidtløftige Aarbøger over Frederik IV's Regering, benyttede han sit Otium til at forfatte en sammentrængt, overordentlig indholdsrig og velskreven Skildring af denne Konges Historie, som han i Haandskrift overrakte Christian VI med en Tilegnelse, dat. 31. Marts 1732.

Dette Værk, »König Friedrich des IV glorwürdigstes Leben«, der viser os Hojer som en af vore mest fremragende Historieskrivere, var næppe bestemt for Offentligheden, i alt Fald kunde det ikke komme for Lyset, med mindre Christian VI selv tog Initiativet i saa Henseende. Skriftet blev da ogsaa henliggende utrykt i mange Aar. I »Fortsetzung der Allgem. Welthistorie« XXXIII (Halle 1770) blev vel den allerstørste Del deraf trykt, men uden at Forfatterens Navn kom til sin Ret. Først 1829 blev det hele som selvstændigt Skrift udgivet af N. Falck, skjønt ingenlunde saa korrekt, som ønskeligt var.

Saa udmærket et Vidnesbyrd dette Historieværk end aflagde om Hojers Evner og Dygtighed, blev det dog næppe det, der gjenerhvervede ham den Tillid og Yndest, han i tidligere Tid havde nydt paa de højeste Steder, men dels personlig Forbindelse med Mænd som J. L. Holstein[339] og J. B. Bluhme[340], som Christian VI satte højt, dels et fortræffeligt handelspolitisk Skrift, Hojer 1734 anonymt udgav under Danmarks længe verserende Strid med Hamborg. Thi fra nu af gik det atter i en rivende Fart med hans Forfremmelse fra den ene Embedsstilling til den anden, eller rettere: han blev i den Grad overvældet med offentlige Hverv, at vi ikke kunne fatte, hvorledes én Mands Kræfter kunde forslaa til alt dette. Først maa dog omtales, at han 1734 paa meget gunstige Vilkaar forpagtede den inddragne, forhenværende hertugeliggottorpske Hovedgaard Satrupholm i Angel med tilhørende skjønne og udstrakte Gods, deriblandt flere store Avlsgaarde. 15. Avg. s. A. beskikkedes han til Medlem af Overretten paa

336 Betyder nok nærmest 'ubehagelige' eller snarere et hverv man ville blive angrebet for, ikke 'moralsk forkastelige og angribelige'.

337 Dvs. 'forgængeren'.

338 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

339 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

340 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Gottorp og den lokale Regering, og saaledes havde han vundet en anselig og indflydelsesrig Stilling midt iblandt sine nærmeste Venner og Frænder, der saa op til ham som Slægtens berømte Mand. Og dog lød han, da Kongen, just som han havde sat sig til rette i sin Hjemstavn, kaldte ham bort fra alt dette tilbage til Kjøbenhavn, hvor han vidste, at mange betragtede ham som en fremmed, der vilde trænge sig ind i noget, der ikke kom ham ved. 3. Dec. 1734 udnævntes han til Professor i Natur-, Folke- og Statsret ved Universitetet og 14 Dage efter tillige til Medlem af Missionskollegiet, Direktør for Waisenhuset og Sekretær i ovennævnte Kollegium, hvortil senere lagdes det, som det synes, underordnede, i ethvert Tilfælde brydsomme Hverv som Inspektør ved Waisenhuset med tilhørende vidtløftige Administration og Korrespondance.

20. Jan. 1736 blev Hojer ved kgl. Bulle[341] kreeret til Dr. juris. S. A. fik han Sæde i Kancellikollegiet og Højesteret og blev Generalprokurør. 1737 udnævntes han til Medlem af det nyoprettede General-Kirkeinspektionskollegium og blev Etatsraad — alt med Bibehold af de Embeder, han tidligere havde. Kun for Sekretariatet i Missionskollegiet og for Inspektoratet i Waisenhuset slap han fri 1738. Ogsaa var han desuden Medlem af en Række vigtige og omfattende kgl. Kommissioner vedrørende Kirke-, Skole-, Rets- og Medicinalvæsen, ligesom han flere Gange med Held var Regeringens Advokat i vanskelige Sager over for Udlandet. I næsten alt, hvad Hojer havde at gjøre med, var det ham, der maatte trække Læsset; særlig spillede han en vigtig Rolle i Kirkeinspektionskollegiet, hvis Virksomhed afspejler hans energiske, men noget urolige og til Pietismen hældende Aandsretning. Overalt arbejdede Hojer paa Indførelse af Tilstande, som han ansaa for Forbedringer, og som, om end ganske vist ikke altid saa dog i de fleste Tilfælde, ogsaa vare det. Navnlig kan det fremhæves, at det laa ham paa Sinde at skaffe det danske Folkesprog i Sønderjylland bedre Vilkaar, end det hidtil havde haft og efter hans Død fik.

Men »hvorledes skulde denne overmaade flittige Mand vel kunne mage det saa, at Dagen bestod af mere end 24 Timer« Det kunde kun ske ved et forøget Forbrug af Oljen i Livslampen. Ofte følte Hojer sig derfor yderlig svag, men han vilde ikke give efter; saa snart det blev lidt bedre, tog han fat med fornyet Kraft. Men under en Rejse i Slesvig overvældede Sygdommen ham, og 28. Avg. 1739 døde han i Byen Slesvig, endnu ikke 50 Aar gammel.

1735 havde Hojer ægtet Elsabe Margrethe f. Ambders, en Præstedatter fra Burkal i Mellemslesvig, Enke efter Andreas Nissen, Ejer af »Frigodset« Store Tønde i Hostrup Sogn. Hun overlevede Hojer i mangfoldige Aar. Da han kort før sin Død havde faaet Forpagtningen af Satrupholm og Gods fornyet paa sin og sin Hustrus Levetid, sad Etatsraadinde Hojer siden i over 30 Aar som en mægtig Frue paa Ahlefeldternes gamle Borg, indtil Regeringen endelig 1770 tingede hende ud for at udparcellere Godset.

Hojer var en stor Bogven, og skjønt hans Samlinger et Par Gange bleve forstyrrede ved Ild, sidst ved Hovedstadens Brand 1728, efterlod han dog et stort Bibliothek, hvori der navnlig fandtes mange Haandskrifter til Fædrelandets, særlig Slesvigs, Historie og Retsforfatning. — Saa længe Hojer levede, var der mange, der følte sig trykkede af hans rastløse Energi eller krænkedes ved, at han skulde med til næsten alt, hvad der paa Statens Omraade skulde udrettes. Da han var ung, sagdes der om ham, at han var en forvoven Karl, begjærlig efter nyt. Fra hans ældre Aar er Biskop P. Herslebs[342] Dom om ham bekjendt, at han var »en klog og skarpsindig, men derhos meget farlig og entreprenant Mand«. Da han ikke mere gik nogen i Vejen, kom hans Fortjenester efterhaanden til deres Ret, og det blev mere og mere erkjendt, hvilken sjælden Forening af udmærkede Evner, Virkelyst og kraftigt Initiativ denne Mand havde besiddet ved Siden af Egenskaber, der vidnede om en retsindig og gudhengiven Karakter samt en ualmindelig Embedstroskab.

341 Dvs. 'ved kongelig bestemmelse'.

342 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

2' artikel af Julius Lassen

A. Hojers egentlige *juridiske Forfattervirksomhed* begynder med hans Professur. I 1735 og 1736 fremkom Dissertationerne »De eo, qvod jure belli licet in minores« og »Idea jurisconsulti Danici« (overs. og udg. af Sommer 1737). Dette sidste Værk, der var beregnet paa at udgjøre 13 Kapitler, hvoraf kun de 3 første udkom, indeholder Programmet for Hojers Virksomhed som retslærd. I 3. Kapitel udtaler han: »Efter Naturens og den guddommelige Rets Kundskab bør en Jurist hos os for alle Ting gjøre sig den danske og norske Ret vel bekjendt og deraf retteligen danne sig en ret Sammenhæng af vores indenlandske Lovkyndighed«, og det bemærkes endog, at »den romerske Ret intet hjælper til at lære den danske Jurisprudens, men snarere hindrer et rent og akkurat Begreb deraf og indvikler den i alle Haande af den romerske Ret laante unyttige Spidsfindigheder og Fiktioner«. Endelig var det gaaet op for en retskyndig med fremragende Evner — hvad allerede Holberg havde udtalt —, at en videnskabelig Behandling af det nationale Lovstof maatte være Retsvidenskabens Opgave, og i denne Opfattelse støttedes Hojer af Mænd som I. Rosenkrantz[343] og H. Gram[344]. Ved Gjennemførelsen af dette sit Program blev Hojer, som det tidlig erkjendtes, den dansk-norske Retsvidenskabs Stifter[345]. Hans Kollegier over den danske og norske Proces (udg. af Hagerup 1742, af Hedegaard 1764, 1769) og forskjellige utrykte Forelæsninger — særlig omtaler Eftertiden hans exegetiske Forelæsninger over Lovens 1. Bog, Kap. 1—9 —, til Dels ogsaa hans Forelæsninger over Jus publicum (»Statsret for Danmark, Norge og Fyrstendømmerne«, overs. og udg. af Bredsdorff 1783) ere i den af ham anviste Retning banebrydende og overraskende ved en for Tiden usædvanlig Friskhed, Klarhed og naturlig Skarpsindighed. Det er ikke at undres over, at saadanne Arbejder fremkaldte Disciple som Kofod Ancker[346] og Stampe[347]. Hojers Interesse for Retsvidenskaben antages ogsaa at have fundet Udslag i væsentlig Medvirken til den for Retsplejen saa betydningsfulde Reform af det juridiske Studium, som gjennemførtes ved Forordningen af 10. Febr. 1736, der indførte deri fuldstændige juridiske Embedsexamen og som Nødhjælp den juridiske Examen for ustuderede.

- - -

Tilføjelser

Hojer bidrog til tidsskriftet *»Nova literaria«*, som blev udgivet af Joachim Wielandt[348].

Hojer's efterfølger som juridisk professor blev ovennævnte Peder Koefoed Anker[349]. Henrik Stampe[350], der konkurrerede med ham, blev i stedet professor i filosofi. Senere blev han hhv. generalprokurør og juridisk professor.

---

343 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

344 Se biografisk artikel s. 199.

345 Heri ligger en opfattelse af at den hidtidige retsvidenskab i Danmark og Norge hvilede på et ikke-nordisk grundlag. Praktisk ret havde derimod rødder langt tilbage i Dansk og Norsk retspleje, således i Middelalderens landsskabslove og senere i *»Danske Lov af 1683«* og i den tilsvarende *»Norske Lov af 1687«*. Se nærmere på: http://bjoerna.dk/DanskeLov/

346 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

347 Se biografisk artikel s. 242.

348 Se biografisk artikel om denne s. 269.

349 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

350 Se biografisk artikel s. 242.

Martin Hübner (1723-1795), naturretsforfatter

1' artikel af C. Nyrop[351]

Hübner er født i Hannover, men kom tidlig til Danmark, hvor han blev opdragen. 1741 blev han Student fra Frederiksborg Skole, noget efter Informator for Grev Chr. Holstein[352] (Ledreborg) og 1751 Professor designatus ved Kjøbenhavns Universitet. Da han var den 5. i Rækken af designerede Professorer, besluttede han at benytte Tiden til Studier i Udlandet, og 1752 rejste han udenlands med det Lassenske Stipendium[353] for 3 Aar. Han vilde studere Statslære, Handel og Industri[354]. Rejsen, paa hvilken han besøgte Tyskland, Schweits, Holland, England og Frankrig, kom imidlertid til at vare ikke 3, men 7 Aar og belyses udførlig i en Række Breve fra ham til Statsminister J. L. Holstein[355], der opbevares i Ledreborgs Manuskriptsamling. Paa denne i pekuniær Henseende ofte trange Rejse udviklede han sig som folkeretlig Forfatter (s. ndfr.). I Paris omgikkes han fortrolig med de betydeligste lærde, saasom Buffon, d'Alembert, Fontenelle[356] osv., og Frankrigs Udenrigsminister søgte at faa ham til at gaa til England for at indlede Forhandlinger om en Separatfred. 1759 blev han kaldt hjem af Bernstorff[357], der ønskede, at han skulde bistaa den danske Gesandt i London i Varetagelsen af de danske søfarendes Interesser i Sagerne angaaende de af England kaprede Skibe. Før i Marts 1761 kom han dog ikke afsted, men paa et kort Besøg i Paris nær blev han nu ogsaa i London til 1764, hvor han til Gavn for danske Interesser bl. a. fremkaldte Skriftet »The present state of Denmark«.

Ved Universitetet blev han paa denne Tid virkelig Professor, men skjønt han 2 Gange holdt Taler ved dets Reformationsfest (1760 og 1769), var Rector magnificus i 1772 og var ivrig for Bevarelsen af det Lilliendalske Legat ved det, fik det ikke megen Glæde af ham. Han var aktuel Professor i o. 30 Aar og anmeldte stadig i dem Forelæsninger over Kameralvidenskaberne[358],

---

351 Holberg fik besøg af Hübner 19.5.1752, dvs. lige før dennes lange udlandsfærd, se: Th. A. Müller: *»Minder om Holberg«* i: *»Holberg Aarbog«* 1920, s. 88-89 (se også professor Axel Nielsen's notits i årbogen for 1924). Måske var det kun en høflighedsvisit (Holberg skrev en hilsen i Hübner's stambog), men de har muligvis talt med hinanden ved tidligere lejligheder også. Hübner er, så vidt jeg véd, ikke omtalt i Epistlerne. Holberg's hilsen er en standardhilsen - for den ligner de tre andre man kender – og lyder: *»Nobillissimo et doctiss. Possessori peregere eunti felicem abitum et reditum apprecatur. Hafn, die 19 Maij 1752, L. Holberg«.*

352 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

353 Måske er der tale om et stipendium der blev indstiftet af Peder Lassen (1606-1681) og hans kone, Magdalene Pedersdatter. Lassen var juridisk licentiat fra universitetet i Basel og blandt dem der deltog i arbejdet med at skrive *»Danske Lov«*. Se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

354 Betyder nærmest 'udvindings- og fremstillingsvirksomhed'.

355 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

356 Som den jævnaldrende Eilschov også interesserede sig for, se den biografiske artikel s. 190.

357 J.H.E. Bernstorff. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

358 En økonomisk-politisk tankegang der forsøger at tænke over udviklingen af erhvervsøkonomien og statsøkonomien under ét. Er udsprunget af merkantilistisk tankegang. *»Salmonsens Konversations Leksikon«* (2. udg.) skriver: »Kameralvidenskab, de Kundskaber, som Kameralforvaltnmgen har Brug for. Udtrykket stammer fra Tyskland, hvor det kom i alm. Brug i Beg. af 18. Aarh, til Betegnelse af al den Viden, en god 'Røgtelse' af »Kammeret« kræver; Kammeret (Camera), opr. den Embedsmandsstab, der bestyrede Fyrstens Privatkasse, gled efterhaanden, alt som med de stigende Udgifter Fyrstens halvt private Husholdning antog en mere offentlig Karakter, over til at omfatte de Institutioner, Kollegier o. l. (Rentekammer etc.), der var knyttede til Statskassens Forvaltning; idet Kameralforvaltningens Genstand saaledes var Domæner, Regaler, Skatter o. a.

men skal aldrig have holdt en Forelæsning. Studenterne »brændte af Længsel« efter at høre ham, men hans Helbredstilstand nævntes stadig som Hindring. Uvirksom synes han dog heller ikke at have været. Imellem Sorø Akademis Manuskripter findes Betænkninger fra ham til Kronprins Frederik angaaende Politilove for Kjøbenhavn, Kornmagasiner m. m., og en af ham 1768 udgiven Afhandling om Statens Indtægter viser, at han har været en fordomsfri og frisindet Tænker, der dog — Samtiden roser ham herfor — ikke skilte »Statens og Fædrelandets Interesser fra Fyrstens«. Praktisk Nytte kom han til at gjøre i det kgl. danske Landhusholdningsselskab.

Allerede 1761 havde han fra London tilskrevet Bernstorff om det der existerende Society of arts som en god Støtte for det økonomiske Liv, og 1765 saa det ud, som om han skulde faa dannet et lignende Selskab her hjemme, hvad dog Frederik V's Død bragte til at strande. Da Landhusholdningsselskabet stiftedes 1769, blev han Vicepræsident i det, og denne Post beklædte han til 1774. Det virkede den Gang fuldt saa meget for Industrien[359] som for Agerbruget. 1765 udnævntes han til Kommitteret i Rentekammeret, men denne Udnævnelse gjaldt kun paa Papiret. 1762 var han bleven Justitsraad, 1770 Etatsraad og 1774 Konferensraad. Han var Medlem af det norske Videnskabernes Selskab, af Videnskabernes Selskab i London og af Académie des inscriptions et belles lettres i Paris. Han døde 27. April 1795.

2' artikel af P. Vedel

— M. Hübner er den eneste danske Forfatter, der har vundet et varigt Navn i den *folkeretlige* Litteratur. Endnu stedse citeres han som en betydelig Avtoritet, og selv hans engelske Modstandere erkjende, at han har leveret det dygtigste Forsvar for den nevtrale Handels Ret i Krigstid. Hans Forgængere — H. Grotius, Heineccius og Bynkershoek — havde væsentlig holdt

---

Statsindtægter, maatte der af dens Embedsmænd fordres Kendskab til Landbrug, Skovbrug, Bjergværksdrift o. a. Næringsveje, i det hele en indgaaende Forstaaelse af de enkelte Indtægtskilders Natur; alt det skulde K. uddanne Embedsmændene i. Forfattere som Seckendorff og v. Schroder i Slutn. af 17. Aarh. docerede i Virkeligheden en saadan Videnskab; 1727 oprettede Fr. Vilhelm I i Halle og Frankfurt a. d. O. Lærestole i Økonomi og K.; i Kaiserslautern opstod der endog en selvstændig kameralistisk Højskole, — Begrebet K. er i øvrigt ikke fast afgrænset, flytter Grænser med de toneangivende Videnskabsmænds og de forsk. Tidskravs Skiften. Zincke definerer det, i sin Lærebog fra 1755 om K., som den Videnskab, der maa til for at lære alle Næringsforhold at kende, og som derfor kan anvise Veje til at lade Landets Erhverv blomstre; den bestaar da af Teknologi, »Politividenskab«, hvilket nærmest vil sige Forvaltning, Økonomik og Finansvidenskab ell. K. i snæver Forstand; Justi [se nedenfor i denne note] drager Statslære med ind i K.'s Omraade. Rau's Skrift om K. (1828) bidrager til at rede denne Videnskabs højst uensartede Bestanddele ud fra hinanden; af dens praktiske Lære udvikler sig den egl. Nationaløkonomi, idet Synspunktet efterhaanden forflyttes fra den regerende Fyrstes til hele det økonomiske Samfunds Stade. — I Danmark ansattes 1770 en Professor (Fabricius) i Økonomi og K. ved Universitetet; Pontoppidan definerer K. som Forvaltningslære; ogsaa Sorø Akademi varetog de kameralistiske Interesser (jfr. Schytte, »Om Staternes indvortes Regering«); i Slutn. af 18, Aarh. var der Tale om at indføre en kameralistisk Eksamen, en 1833 nedsat kommission fik samme Tanke til nærmere Overvejelse; den K., der her foresvævede Administrationen, var nærmest knyttet til »Kammervæsen« (jfr. Mandix, »Om det danske Kammervæsen« [1820]) endnu den gammeldags med Statsøkonomi og Polyteknik vævede ind i hinanden; det sidste Fag blev imidlertid udskilt, da der ved kgl. Resol. af 1848 oprettedes.en statsvidenskabelig Eksamen ved Kbhvn's Universitet. Udtrykket K. er i øvrigt nu næsten ganske ilde af Kurs og falder, naar det bruges, i alt væsentligt sammen med Statsvidenskab.«.

Johann Heinrich Gottlob von Justi var professor i Tyskland og et par år – 1757-1758 koloniinspektør i Danmark; han rådgav også mht den jyske hede og vedr. etableringen af Ejderkanalen; han anses for at være en betydningsfuld forløber for Adam Smith, se: http://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_Gottlob_von_Justi.

359 Betyder nærmest 'udvindings- og fremstillingsvirksomheden'.

sig til »consolato del mare«, som erklærede nevtralt Gods i fjendtligt Skib for frit, men fjendtligt Gods i nevtralt Skib for god Prise. I Søkrigene mellem England og Frankrig hævdede den engelske Regering disse Regler, som de engelske Kapere anvendte med en saadan Vilkaarlighed, at den nevtrale Skibsfart, navnlig i Syvaarskrigen, næsten led lige saa meget derunder som den fjendtlige. Allerede i sit første betydelige Arbejde, »Essai sur l'histoire du droit naturel« (London 1758), havde H. kort fremsat sine afvigende Anskuelser, og han begrundede dem nærmere i sit berømte Værk: »De la saisie des bâtiments neutres«, som udkom i Haag 1759. Hans Udgangspunkt er, at Krigen ikke berører de nevtrales Retsstilling, uden for saa vidt de selv ved at erklære sig nevtrale have paalagt sig den Pligt ikke at yde nogen af de krigsførende direkte og umiddelbare Midler til Krigens Førelse. Deraf følger for dem Forpligtelsen til ikke at anløbe en blokeret eller belejret Plads og til ikke at føre Krigskontrabande til noget af de krigsførende Lande. Derimod kan nevtralt Gods i fjendtligt Skib lige saa lidt erklæres for god Prise, som nevtralt Gods i Fjendens Land kan konfiskeres, og fjendtligt Gods kan lige saa lidt borttages i nevtralt Skib, som nogen krigsførende har Ret til at trænge ind paa nevtralt Landterritorium og bemægtige sig det derværende fjendtlige Gods, thi det nevtrale Skib er nevtralt Territorium, saa længe det befinder sig paa aaben Sø. De krigsførendes Visitationsret omfatter derfor kun Ret til ved Undersøgelse af Skibspapirerne at forsikre sig om, at Skibet virkelig tilhører en nevtral Stat, og at det ikke fører Krigskontrabande. Endelig hævder han i Princippet og tvært imod den saakaldte Rule of 1756 de nevtrales Ret til at benytte sig af den Frihed, som en af de krigsførende Magter maatte tilstaa dem til under Krigen at handle paa dens Kolonier eller drive Kystfart, medens saadan Frihed ikke gaves dem i Fredstid.

Næppe havde H. opstillet disse klare og rationelle Grundsætninger, før alle Publicister med Undtagelse af de engelske sluttede sig dertil. Ogsaa Regeringerne, atter naturligvis med Undtagelse af England, antoge i Almindelighed disse Sætninger, og de bevæbnede Nevtralitetsakter af 1780 og 1800 proklamerede dem. Men det var dog først ved Pariser-Deklarationen af 16. April 1856, at de to Sætninger, som H. havde været den første til at begrunde, at nevtralt Skib dækker fjendtligt Gods, og at nevtralt Gods er frit paa fjendtligt Skib, bleve positiv Folkeret.

I de to nævnte Værker havde H. vist sig ikke blot som en overordentlig lærd og kundskabsrig Mand, men ogsaa som en meget selvstændig og skarpsindig Tænker. Hans Stil er klar, hans Fremstilling strængt logisk og fri for alt lærd Pedanteri og Lyst til at udkramme unyttig Lærdom, og han bevæger sig i det franske Sprog med en indfødts Lethed.

Det er et besynderligt Fænomen, at H. efter en saa glimrende Debut i den følgende Del af sit Liv forholdt sig tavs, og det saa meget mere, som han i en Række Breve, han fra Udlandet skrev til Bernstorff, viser sig lige saa selvstændig og kyndig i statsøkonomiske som i folkeretlige Spørgsmaal. Kun i 1766 ved sin Indtrædelse i Konsistorium udgav han en latinsk Dissertation »om Statens Indtægter«, der paa hans sædvanlige klare Maade giver en summarisk Oversigt over denne Del af Finansøkonomien. Det synes, at han beskæftigede sig med at skrive sine politiske Erindringer, men de saa ikke Dagens Lys og ere desto værre vistnok tabte. Derimod har man tillagt ham Forfatterskabet til en overordentlig heftig Pamflet mod England og den engelske Regering, der under Titelen »Le politique Danois« udkom anonymt i Kjøbenhavn 1756 og senere oftere er udgivet, saaledes ogsaa i Frankrig under Napoleon 1805 med en noget forandret Titel. Han fralagde sig strax i Aviserne at være Forfatteren, men 1760, da han skulde gaa til England som Kommissær, nægtede desuagtet den engelske Regering at modtage ham, indtil det lykkedes ham at overtyde den engelske Gesandt om sin Uskyldighed. Ikke desto mindre anføres han endnu i senere Tider som Forfatter, i det man formodentlig støtter sig paa en Antydning af den lidet paalidelige Fréron. Saa meget er imidlertid vist, at Bernstorff[360], hvem H. forelagde sine politiske Skrifter, før de kom ud (dette var saaledes Tilfældet med »De la saisie« og med et Memorandum om Spanien, til hvis Udgivelse Bernstorff ikke vilde give sit Samtykke), ikke antog ham for Forfatteren. Men det bedste Bevis er Skriftets lidenskabelige og overfladiske Tone, der er saa forskjellig fra H.s Stil, og navnlig dets Indhold, som til Dels forfægter andre Principper end dem, H. antog.

360 J.H.E. Bernstorff. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Jacob Langebek (1710-1775), historiker, arkivar

Af H.F. Rørdam

Langebek tilhørte en gammel Præsteslægt, hvis Tilnavn skrev sig fra Langebæk Præstegaard i Kallehave Sogn, hvor Stamfaderen, M. Jacob Andersen[361], og dennes Søn og Efterfølger, M. Anders Jacobsen Langebek, levede i Christian IV's Tid. I Skjoldborg i Thy var L. født 23. Jan. 1710. Her var hans Fader, Frederik L., Præst (d. 1727); Moderen hed Else f. Skytte (d. 1726). En Maaned før sin Død var Faderen indtraadt i nyt Ægteskab, med Sabine Marie Stoltzig, der siden ægtede Eftermanden i Kaldet, Hr. Oluf Kamp. Indtil sit 16. Aar undervistes L. hjemme, men allerede da var hans Sans bleven aabnet for Minderne fra Fortiden, eller rettere, en ham medfødt Lyst til at granske Fædrenes Spor var kommen til Gjennembrud. Gamle Kirker med deres Ligstene og Mindesmærker, Slotte og Herregaarde, gamle Voldsteder, Kæmpehøje og Stendysser, Sagn og Saga, Saxe og Huitfeldt, kort alt, hvad der smagte af Oldtiden, fængslede hans Opmærksomhed i en overordentlig Grad. I Nykjøbing Skole paa Mors, som han derefter besøgte i 3 Aar, havde han den Lykke at nyde Undervisning af en Rektor (M. Vilhelm Rogert), der af samtidige skildres som en baade i Henseende til Lærdom, Karakter og Dygtighed udmærket Lærer. Da L. i Juli 1728 afgik til Universitetet, var han derfor vel funderet i de Kundskaber, Skolen havde ydet ham Adgang til, særlig i det latinske Sprog; men han var meget fattig, saa godt som forældreløs. Kun ved den største Nøjsomhed og Flid kunde han vente at komme frem i Verden. Men ingen af disse Egenskaber fattedes ham, og derhos besad han en overordentlig Arbejdskraft, en klar Forstand, en stærk Hukommelse, en brav Karakter og et gudfrygtigt Sind — dog uden Tilbøjelighed til de religiøse Overdrivelser, der i hans Studieaar bemægtigede sig ikke faa af hans ældre og yngre samtidige.

Formodentlig har L., da Hovedstadens Brand i Efteraaret 1728 forstyrrede alle Ting, for en Tid maattet forlade Kjøbenhavn for andensteds at søge sit Ophold ved Undervisning[362]. I alt Fald fik han først 1731 2. Examen. Men allerede 1. April 1732 tog han theologisk Attestats. Skjønt han fremdeles ved at »konditionere« med Møje maatte erhverve sit Underhold og skaffe sig Midler til at kjøbe Bøger, der næsten vare ham uundværligere end Brød, saa kunde han dog nu mere frit hengive sig til Studiet af Fædrelandets Historie og Oldsager, der havde hele hans Kjærlighed. Under Benyttelse af de faa da tilgængelige Hjælpemidler lagde han sig med Flid efter det oldnordiske Sprog, vejledet af en islandsk Student. Senere erhvervede han ogsaa god Færdighed i flere nyere Sprog, som Skolen ikke den Gang gav Vejledning i, særlig i Engelsk og Tysk ligesom ogsaa i Oldengelsk og, hvilke andre Sprog der kunde tjene til Fremme for hans historiske Studier. Den Forbindelse med den bogelskende Etatsraad Fr. Rostgaard[363], som L. tidlig kom i, vistnok gjennem sin trofaste Ungdomsven Oluf Bruun[364] (III, 177), Huslærer hos Rostgaards Datter, Enkefru Conradine Sophie v. d. Maase, som Bruun siden ægtede til hendes Forældres største Harme, blev betydningsfuld for L., i det den blev Middel for ham til baade at udvide sine Kundskaber og til at komme ind i større Forhold end dem, der ellers ere tilgængelige for en fattig ung Mand. Vel benyttede Rostgaard, der boede paa Krogerup ved Helsingør, L. som en Art Kommissionær i Kjøbenhavn til at besørge mangt og meget, der nu synes os mindre passende Hverv for en ung Videnskabsdyrker; men den lærde og ansete Mands Tillid og Fortrolighed lønnede dog L. for hans Møje, og de jævnlige Ophold paa det smukke Krogerup have uden Tvivl været oplivende og lærerige for ham. Særlig maatte Rostgaards store Manuskriptsamling, der siden kom i Universitetsbibliothekets Eje, og over hvilken vi endnu have en af L. forfattet Katalog, være oplysende og tiltrækkende for denne. Naar Rostgaard senere tog L. til Medarbejder ved den store danske Ordbog, han syslede med, da var Pengelønnen, L. nød, vel ikke stor i Forhold til det overordentlig besværlige Arbejde; men det grundige Kjendskab, han derved erhvervede til det danske Sprogs Ordforraad og Former, har dog sikkert bidraget til, at han kom til at skrive Modersmaalet saa rent og smukt som kun faa i hans Samtid.

---

361 M. betyder 'Magister'.

362 Dvs. 'ved at give undervisning'.

363 Se biografisk artikel s. 237.

364 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Af endnu større Betydning for L. var det, at han 1735 kom i nærmere Forhold til den grundlærde Professor, kongl. Bibliothekar og Gehejmearkivar H. Gram[365]. L. havde nemlig forfattet en dansk Oversættelse af »Kristni-Saga«, som han i Haandskrift tilegnede Gram, i det han tillidsfuldt og udførlig fortalte ham om sin tidlig begyndte og stadig fortsatte Syslen med Fædrelandets Minder og Oldsager og om sine litterære Fremtidsplaner. Gram fattede strax Velvilje for den unge Videnskabsdyrker, skaffede ham en Plads som Amanuensis ved det kongl. Bibliothek og optog ham senere (1739) i sit Hus. I Bibliotheket og i Omgangen med Gram, hvis fortrinlige Bogsamling fra nu af stod ham aaben, var der meget at lære for L., der ikke forsømte nogen Lejlighed til at forøge sine Kundskaber, og 1737 aabnede han sin offentlige litterære Virksomhed, da han i Forening med Ludvig Harboe[366] begyndte at udgive »Dänische Bibliothek«, der indeholder historiske Afhandlinger, Aktstykker, Meddelelser om udkomne Skrifter o. l. (s. VII, 84). Men da der, efter at 3 Stykker eller Bind vare udkomne af det nævnte Skrift, indtraadte en Standsning deri (1739), var L. betænkt paa Udgivelsen af en Samling »Monumenta Danica«, der skulde indeholde alle Haande ældre og nyere Bidrag til Fædrelandets almindelige og specielle Historie. Vi have endnu L.s udførlige, latinske Prospectus (af 1740) til dette Samlerværk (Suhms Nye Saml. IV, 2, 62 ff.[367]), som dog aldrig kom for Dagen, men hvori vi se de Planer dæmre, som siden kom til Udførelse i »Danske Magasin« og i »Scripteres rerum Danicarum«. I de følgende Aar var L. stærkt optagen af Arbejdet paa den danske Ordbog; men da det syntes næsten uendeligt og berøvede ham Tiden til andre Studier, medens det materielle Udbytte for ham kun var ringe, maatte han til sidst standse dermed. Hans flittige og omhyggelige Forarbejder fandt dog siden god Anvendelse ved Udgivelsen af Videnskabernes Selskabs danske Ordbog.

Et talende Vidnesbyrd om L.s store Kiærlighed til Arven fra Fædrene var hans Stiftelse af det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. En Kreds af yngre Mænd forenede sig nemlig efter hans Tilskyndelse og under hans Forsæde (8. Jan. 1745) med det Formaal at samle Bøger, Haandskrifter, Dokumenter, Portrætter, Kort, Mønter og, hvad andet der kunde fremme Kundskaben om Fædrelandets Fortid, og at udgive en Samling af historiske Kilder, særlig saadanne, som vare affattede i Modersmaalet, ledsagede af de fornødne Indledninger og Oplysninger. L. var ikke blot Leder af Foretagendet, men ogsaa den, paa hvem Arbejdet i alt væsentligt kom til at hvile. Men han havde baade Lyst og Evne, og »Danske Magasin«, der blev Navnet paa Selskabets Tidsskrift, er et udmærket Vidnesbyrd om hans historiske Indsigt og Grundighed. Selskabets Virksomhed hilstes med almindeligt Bifald, og det fik i Løbet af faa Aar samlet meget værdifuldt historisk Materiale (s. »Det kongl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt i de tre første Aar«, 1748); navnlig viste Gram[368] sig som Selskabets Velynder, ikke mindst ved den frie Adgang, han gav L. til at benytte de rige Kilder, som Gehejmearkivet gjemte. Kort sagt, alt saa lovende ud, og Christian VI tog 7. Jan. 1746 Selskabet under sin Beskyttelse og gav det Tilladelse til i sit Navn at antyde dette. Samtidig trak imidlertid en mørk Sky op over L. og hans Selskab. Han havde nemlig i det 1. Bind af »Danske Mag.« af og til rettet en og anden Fejl i Hofpræst E. Pontoppidans[369] nys udkomne danske Kirkehistorie; særlig havde han etsteds, uden just udtrykkelig at nævne Værket, udtalt en meget stræng Kritik over dets Mangel paa Nøjagtighed i Specialundersøgelserne. Dette tog Pontoppidan sig meget nær og skrev et i O. Bangs »Samling af adskillige nyttige og opbyggelige Materier« trykt, anonymt »Brev angaaende den Dristighed, med hvilken A. Huitfeldt og andre Historieskrivere korrigeres af det Danske Mag. s Forfattere«. Herimod udgav L. paa Selskabets Vegne nogle »Anmærkninger«, der i en temmelig overlegen Tone, men med en knusende Virkning imødegik Pontoppidans Brev. I sin Vaande tog denne nu sin Tilflugt til Kongen ved en Klage, hvori han fremstillede sig som grovelig krænket paa sin Ære og bad om Oprejsning. L. fra sin Side indgav ogsaa et Andragende til Kongen, hvori han til Satisfaktion for sig og Selskabet ansøgte om Plads ved Universitetet som Professor i Fædrelandets Sprog og Historie,

365 Se biografisk artikel s. 199.

366 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

367 Se biografisk artikel s. 248.

368 Se biografisk artikel s. 199.

369 Se biografisk artikel s. 229.

dog uden Forpligtelse til at holde Forelæsninger, mod at han, »foruden »Danske Magasin«, aarlig udgav et eller andet dansk Skrift til Ære for Landets Sprog og Historie«. En saadan Begjæring af L. i samme Øjeblik, der var indkommet en alvorlig Klage over hans Færd, fandt Kongen dog »meget impertinent« af ham og bød, at han skulde indkaldes for Konsistorium og gjøre Pontoppidan Afbigt. Begges Fejdeskrifter skulde undertrykkes. L. maatte bøje sig; men den offentlige Mening gav ham Ret, og da Christian VI altid var mest tilbøjelig til at vise »Naade«, naar han først tilstrækkelig havde tilkjendegivet sin Misfornøjelse, saa fik Sagen ingen ubehagelige Følger for nogen af Parterne. Til begges Ære kan det siges, at de siden bleve vel forligte og viste hinanden alt sømmeligt Hensyn. Som Selskabets Ordfører har L. i Skriftet »Videnskabers Tab i Kong Christian VI's Død« (1746) givet den afdøde Konge et smukt Eftermæle, da det rolige og stille Væsen, som var herskende under ham, efter L.s Mening var særlig gunstigt for Videnskabernes Fremme.

Efter at Frederik V havde besteget Tronen, fik det danske Selskab Prædikat af »kongeligt«, og L. udtalte paa dets Vegne i »Videnskabers Haab under Kong Frederik V« (1747) de bedste Forventninger om Fremtiden. For ham selv, der endnu gik som »Studiosus«, blev da ogsaa særlig de første Aar af denne Konges Regeringstid betydningsfulde. Da Gram[370] nemlig døde 1748, blev L. efter et af Gram tidligere ytret Ønske udnævnt til hans Eftermand som Gehejmearkivar, hvorved han kom paa en Plads, der ret egnede sig for ham, ligesom han snart efter blev Medlem af Videnskabernes Selskab. I en »Jubeltale« i Anledning af den oldenborgske Kongeslægts Jubelfest 1749 har L. som Tolk for det danske Selskab skildret Stamfaderens, Christian I's, Historie. »Danske Magasin« fortsatte han til 1752; i alt foreligger der 6 Bind fra hans Haand, der altid ville beholde deres Værd som en umistelig Kilde til Fædrelandets Historie. Men dermed standsede ogsaa for lange Tider Selskabets Virksomhed, til Dels fordi andre litterære Planer optoge Udgiveren. Gram havde nemlig allerede gjort ikke ubetydelige Samlinger til et dansk-norsk Diplomatarium. Denne Plan tog L. nu op med overordentlig Iver og afskrev eller lod afskrive en stor Mængde Breve og Aktstykker, især fra Middelalderen, og da det var ham klart, at skulde et saadant Værk blive nogenlunde fuldstændigt, maatte Nabolandenes Arkiver og Bibliotheker afsøges, saa opnaaede han, støttet af den ham altid gunstige Kancellipræsident, Grev J. L. Holstein[371], Statsunderstøttelse til en Rejse til Sverige og Østersølandene, hvilken foregik 1753—54.

L., der imidlertid havde faaet Titel af Justitsraad, gjorde en rig Høst paa sin Rejse, ikke at tale om, at han stiftede værdifulde Bekjendtskaber. I Stockholm blev han Medlem af »det kgl. Vetenskaps-Akademix. Som Ledsagere paa Rejsen havde han Arkivtegneren S. Abildgaard[372] (I, 57) og Svenskeren N. R. Brocman, der blev ham særdeles hengiven og baade da og senere ydede ham udmærket Hjælp.

Efter sin Hjemkomst indtraadte L. 18. Maj 1755 i Ægteskab med Helene Marie Pauli (f. 1731 , d. 1766), der bragte ham saa meget, at han kunde kjøbe sig en Gaard til Beboelse. Imidlertid søgte han at ordne og bearbejde det historiske Stof, han var kommen i Besiddelse af. Særlig Pris satte han paa den saakaldte »Kong Valdemars Jordebog«, til hvis Oplysning han fordybede sig i Middelalderens Topografi og med stort Arbejde udkastede Kort over Danmark i Valdemarstiden. Af disse bleve nogle stukne i Kobber; men det lykkedes ham dog ikke at faa Værket udgivet. Saaledes gik det ogsaa med meget andet, han arbejdede paa. Diplomatariet, som havde kostet ham saa uhyre Møje, kom ikke ud, — selv kunde han ikke afholde de store Udgifter, og Statsmidler vare vanskelige at opnaa, skjønt Grev Otto Thott[373], der 1763 var bleven J. L. Holsteins[374] Efterfølger i Kancellipræsidiet, nærede stor Interesse for Foretagendet.

370 Se biografisk artikel s. 199.

371 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

372 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

373 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

374 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Desuden stillede L. saa store Fordringer til Fuldstændighed, at han havde svært ved at afslutte. I Anledning af Mindedagen for Enevældens Indførelse havde han forfattet en Souverænitetshistorie, samlet et stort Apparat af oplysende Bidrag og faaet forfærdiget et tilhørende stort Kobberstik; men sidste Haand blev ikke lagt derpaa. (Souverænitetshistorien er udgivet af J. H. Bang i Programmerne fra Sorø Akademi 1881 ff. En Del af de tilhørende Aktstykker er ad andre Veje kommen for Lyset.) Af L.s Historie om de norske Bjærgværker, hvortil han havde samlet med utrolig Energi, fremkom kun 1. Stykke, der nærmest var Indledning, i Videnskabernes Selskabs Skrifter, men Resten fremkom aldrig. Hans store Samlinger til dansk Mønthistorie kom ikke for Lyset, lige saa lidt som et Sigil- og Monumentværk, hvorpaa han havde ofret meget. Til dette mindre heldige Resultat af en opofrende og anstrængt videnskabelig Stræben bidrog dels nogen Ubestandighed hos L. i Fastholdelsen af en Gang fattede Planer, dels hans store Beredvillighed til at hjælpe andre med Tilsidesættelse af egne Formaal, dels et skrøbeligt Helbred, som L. en stor Del af sin Tid maatte kæmpe med, og endelig Mangel paa de tilstrækkelige Midler. Dertil kom endnu, at et nyt, stort, patriotisk Foretagende i hans senere Aar trængte sig i Forgrunden og optog hans Tanker og Arbejdskraft.

1770 blev L. Etatsraad; den paafølgende Struenseeske Periode var meget nedtrykkende for ham, skjønt den ikke direkte berørte ham selv. Sine Følelser for Fædrelandets Nød og Jubelen over dets Befrielse (17. Jan. 1772) gav han et Udtryk i sine 3 »Skaldedigte«, der dog langt mere ere Bidrag til Tidshistorien end Poesi. En anden Virkning af den nationale Befrielse var, at L. fik Mod til at begynde Udgivelsen af sin store Samling af Kilder til Fædrelandets Historie i Middelalderen, som han Aaret forud havde bebudet i en trykt »Intimatio«. For at fjærne L.s Betænkeligheder ved de store Omkostninger, et Værk som det paatænkte vilde kræve, tilbød P. F. Suhm[375], hvem dets Fremkomst særlig laa paa Hjærte, at afholde Udgifterne derved, et Tilbud, som L. vel modtog, men ikke kom til at gjøre Brug af. 1772 udkom 1. Foliobind af »Scriptores rerum Danicarum medii ævi«, der modtoges med Bifald af alle kyndige. Ved Overrækkelsen til Kongen af Bindet modtog L. Guldmedaillen »pro meritis«, ligesom det gøttingske historiske Institut optog ham som Medlem. Værket skred rask frem (2. Bind udkom 1773, 3. Bind 1774), da L. ved sit nye Ægteskab (24. Febr. 1773) med Marie f. Wulff, Enke efter Klokker ved Frue Kirke Niels Glud, havde faaet rigeligere Midler til sin Raadighed. Alt tegnede Saaledes til, at nu skulde Frugten høstes af et overordentlig flittigt, til den historiske Videnskab indviet Liv. Men saa var Timeglasset udrundet. Efter kort Sygdom døde L. 16. Avg. 1775, 65 Aar gammel. Han var langtfra naaet halvvejs til Ende med Udgivelsen af det meget, han havde haft under Hænder. Men hvad han har udrettet, sikrer ham dog et uudsletteligt Minde i hans Landsmænds taknemmelige Erindring.

L.s litterære Fortjenester ere nemlig ikke udtømte med de Skrifter, der udkom under hans eget Navn. Mange fremmede Arbejder skylde hans velvillige Hjælpsomhed overordentlig meget. Den restituerede Udgave af O. Worms »Epistolæ« (1751) havde næppe set Lyset uden hans Bistand. Han sørgede for, at Christian IV's Historie, som først Slange og siden Gram[376] vare døde fra, endelig udkom (1749). Hofmans »Fundationer« har han givet mangt et Bidrag til, ligeledes til »Danske Atlas«, hvis sidste Dele (fra 4. Bind af) vistnok skylde L. deres bedste Indhold. J. Worms »Lexikon over lærde Mænd« har han gjennemgaaet og forøget betydelig; A. N. Ryges »Peder Oxe« er for en Del hans Værk; Pontoppidans[377] »Kjøbenhavns Beskrivelse« har ham meget at takke for; hvad der i Videnskabernes Selskabs historiske Almanakker nu har Værd, skriver sig saa at sige altsammen fra L., og saaledes gaar det med flere Skrifter, som ikke her kunne nævnes, ikke at tale om, hvad Bistand han har ydet fremmede Historieskrivere som Lagerbring og Gebhardi. — Ved L.s Død fik hans store Samlinger — hvoriblandt utallige Notitser skrevne paa smaa Papirslapper — just ikke den omhyggeligste Medfart. Den største Del, særlig det haandskrevne Diplomatarium, gjemmes i Rigsarkivet; en Del findes i det kongl. Bibliothek; en Del er landet i Christiania. Men der er ogsaa det, som L. vides at have arbejdet paa, der nu synes tabt. L. efterlod en ypperlig Bogsamling, særlig godt forsynet med svensk Litteratur. — 2 Børn af 1. Ægteskab overlevede Faderen og forplantede Slægten.

375 Se biografisk artikel s. 248.

376 Se biografisk artikel s. 199.

377 Se biografisk artikel s. 229.

Grundtrækkene i L.s Karakter vare Retsind og Tjenstvillighed. I hans Breve, der alle ere i en smuk, klar og rolig, om end noget ensformig, Stil, fremtræder hans Personlighed tydelig for Læseren og efterlader Billedet af en varm Fædrelandsven, et elskværdigt, fordringsløst og trofast Menneske. Kan der end i hans yngre Aar, da han maatte kæmpe sig frem under vanskelige Kaar, paavises Træk af en Selvhævdelse, der maaske kan have noget stødende ved sig, saa tabte dette sig dog senere, da han for alle veltænkendes Bevidsthed stod som den uendelig flittige, kundskabsrige og hjælpsomme Videnskabsmand, der ikke misundte nogen, men vilde alle vel, som med ham vilde arbejde paa Formaal, der kunde tjene til Ære for Fædrelandet. Hædersmænd som Hielmstierne[378], Suhm[379], Luxdorph[380] — for ikke at nævne andre — vare hans hengivne Venner. De 2 førstnævnte lode efter hans Død slaa en Skuepenge til hans Ære. Suhm[381] fortsatte Udgaven af »Scriptores rerum Danicarum« ved Hjælp af de af L. efterladte Materialer. I Fortalen til 4. Bind, hvoraf den allerstørste Del var færdigtrykt inden L.s Død, har Suhm med Sympathi og Varme skildret hans Levned; bl. a. har han bevaret det lille Træk, at L., som maatte gjennemlæse saa overordentlig meget, dog daglig tog Tid til Læsning i sin Bibel. For øvrigt er det Suhms Dom om ham, at ingen — end ikke Gram[382] — nogen Sinde har overgaaet ham i Kundskab til vort Fædrelands Fortid. Næppe er der heller nogen, som senere har naaet ham.

378 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

379 Se biografisk artikel s. 248.

380 Se biografisk artikel s. 223.

381 Se biografisk artikel s. 248.

382 Se biografisk artikel s. 199.

Søren Lintrup (1669-1731), rektor, biskop, digter

Af A. Jantzen

Biskop, blev født i Lintrup (ved Ribe), hvor hans Fader, Jacob Sørensen (d. 1678), var Præst; hans Farfader var Bonde i samme Sogn. Drengen lagde tidlig ypperlige Evner for Dagen og blev Student fra Kolding Skole 1686. I Kjøbenhavn kom han snart i Huset hos Hofpræst, Dr. Masius[383], hos hvem der boede en hel Del unge Mennesker, og hvor han baade underviste og lærte selv. Ved de daglige Sammenkomster afhandledes alle Haande litterære Spørgsmaal, og Kostgængerne fik god Lejlighed til at øve sig i forskjellige Sprog, Tysk, Fransk saa vel som Latin. Samtidig med L. boede Fr. Rostgaard[384], J. Trellund[385], H. Ocksen[386] foruden flere unge Adelspersoner hos Dr. Masius. Den førstnævnte undervistes af L., og til ham udarbejdede L. et udførligt, lærd Skrift, »Armilustrium«, der var en Polemik mod den katholske og reformerte Lære. Ved sine grundige og omfattende Kundskaber indtog han ganske vist en fremragende Plads blandt sine samtidige; men »Kundskaben opblæser«. Hans ungdommelige Overmod kunde nær have kommet ham dyrt at staa. Det kom for Konsistoriums Øren, at han havde talt meget uærbødig og nedsættende om de fleste Professorer. Man lod Naade gaa for Ret og dømte ham først til at relegeres paa 3 Aar og fratages alle Stipendier; senere formildedes Straffen til en kort Tids Fængsel (1691); og da denne Straf var overstaaet, bragte hans Dygtighed snart hans Forseelse i Glemmebogen. 1692 udgav han et grundlærd Indlæg i Dr. Masius' Strid med de reformerte (»Vindiciæ hist-theol. pro Dania orthodoxa, fideli et pacifica H. G. Masii«), hvori han i en Alder af knap 23 Aar lagde en aldeles forbavsende kirkehistorisk Lærdom for Dagen. Aaret efter blev han Alumn paa Borchs Kollegium og boede her i 3 Aar.

Mod Slutningen af sit Ophold paa Kollegiet tog han (Maj 1696) Magistergraden og var allerede udset til theologisk Professor, men stod forinden i Begreb med at rejse til Udlandet, da han uventet kaldedes til Rektor i Bergen. Her giftede han sig nu med Biskoppens Datter Marie Randulf (d. 1754 i Roskilde) og var Fyr og Flamme for at bringe Skolen fremad. Disciple strømmede til; latinske Disputereøvelser over dogmatiske Æmner bleve indførte, og Beretninger om disse Skoledisputatser bleve optagne i det i Lybek udkommende litterære Tidsskrift: »Nova litteraria maris Balthici«. Ogsaa Musikøvelser bleve meget fremelskede ved Skolen, og der opførtes af Disciplene dramatiske Koncerter i Domkirken, hvilke i høj Grad vandt Borgernes Yndest. Ludvig Holberg var Discipel i Skolen under L. s Rektorat, men nævner i sin Levnedsbeskrivelse kun hans Navn; L. har sikkert ikke nydt hans Sympathi. 19. Maj 1702 rasede en forfærdelig Ildebrand i Bergen, hvorved omtrent hele Byen blev lagt i Aske. Skolen med alle L.s Bøger og Haandskrifter blev Luernes Rov. Da drog han til Kjøbenhavn for aldrig mere at vende tilbage til Norge. Det havde været ham en Hjærtesorg at se alle sine Samlinger blive ødelagte, og han var selv ikke den, der mindst berømmede den svundne Herlighed; i et særligt Skrift (»Reliqviæ incendii Bergensis«, 1704) gav han Beskrivelse deraf, men maatte mange Gange senere se og høre dette Skrift blive gjort til Skive for Satirens hvasse Pile. Han blev nu Provst ved Kommunitetet og Regensen[387]; unge Mennesker optoges i hans Hus ligesom tidligere hos Dr. Masius[388]. 1705 stiftede han et »Forskersamfund« (»Societas litteraria indagantium«), der samledes Søndag Eftermiddag. Det var en lille Kreds af de flittigste og dygtigste blandt den studerende Ungdom, der under L.s Forsæde kritiserede nys udkomne Skrifter, oplæste og forsvarede Afhandlinger o. dsl.; efter et Aars Forløb sygnede det allerede hen af Mangel paa Deltagelse (Thottske Saml., 40, Nr. 1851).

383 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

384 Se biografisk artikel s. 237.

385 Se biografisk artikel s. 257. Ovenfor er H. Trellund rettet til: J. Trellund.

386 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

387 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

388 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

1707 blev L. Professor eloqventiæ; en Kaldelse til Kiel afslog han. 1716 blev han theologisk Professor. Studenterne flokkedes om hans Lærestol, og han var ubetinget Fakultetets største Lys. Med lærde hjemme og ude stod han i levende Brevvexling, og stadig var han litterært virksom. 1715 lykkedes det ham endelig at faa udgivet Ole Borchs latinske Taler; i 12 Aar havde der været arbejdet derpaa. 1719 bleve Dr. Masius'[389] akademiske Afhandlinger færdige fra hans Haand, ledsagede af en Levnedsskildring af Forfatteren, hvem han stadig følte sig knyttet til ved Taknemmelighed og Hengivenhed. Ved Reformationsjubilæet 1717 udgav L. en Tale, han havde holdt 1702; det karakteristiske ved denne er ikke selve Texten, men de alt opslugende Noter, hvorved Forfatteren forstaar at bringe sin struttende Lærdom til Torvs. Hans Breve i disse Aar strømme i øvrigt over af Beklagelse over Tidens Foragt for Videnskab og store Mangel paa litterær Interesse.

1720 blev han, efter sit eget Udsagn »fast uformodentlig«, kaldet til Biskop i Viborg. Men i dette Embede mødte ham mange Fortrædeligheder; hverken kunde han selv finde sig til rette i den nye Gjerning, ej heller vandt han nogen Sinde Paaskjønnelse hos Stiftets Præster. Hvad der mest tog hans Interesse fangen, var Omsorgen for Skolevæsenet; han ivrede for Opførelsen af nye Skolehuse og for Tilvejebringelse af Midler til flere Skoleholderes Ansættelse (Visitatsbog i Ny kongl. Saml, 8°, Nr. 280 b). Da Frederik IV indgik Dobbeltægteskab, var L. vistnok den blandt Theologerne, som var mest tilbøjelig til at godkjende dette Skridt, hvorfor han ogsaa kom i høj Yndest hos den senere Dronning Anna Sophie. Da derfor Stillingen som kongl. Konfessionarius blev ledig i Okt. 1724, sendte bemeldte Dronning et egenhændigt Brev til L. med Tilbud til ham om at overtage dette Embede. Han erklærede sig strax villig, men udbad sig den Gunst, at han samtidig maatte blive beskikket til Professor theologiæ honorarius; dette indrømmedes, og i Febr. 1725 vendte L. tilbage til Hovedstaden efter i en temmelig kølig Skrivelse at have taget Afsked med Gejstligheden i Viborg Stift. Som Prædikant var L. en Umulighed; selv ved Hoffet, hvor man dog satte Pris paa ham, kunde hans Prædikener daarlig døjes. Saa længe Frederik IV levede, forblev han uantastet; han var tilstede i Odense ved Kongens Dødsleje og holdt latinsk Sørgeprædiken i St. Hans Kirke over den afdøde Konge. Men næppe havde Christian VI tiltraadt Regeringen, før L. fik Afsked som Konfessionarius[390], men beholdt sin Stilling ved Universitetet. Denne Fjærnelse fra Hoffet græmmede ham overordentlig og bidrog vistnok væsentlig til at fremskynde hans Død 2 Maaneder efter, 13. Marts 1731. — I de kjøbenhavnske Bibliotheker bevares store Samlinger af hans haandskrevne Efterladenskaber. Om hans store Lærdom kan der kun være én Mening; men noget tiltalende Indtryk faar man i øvrigt ikke ved Betragtningen af hans Personlighed. En Datter af ham var gift med Domprovst Hans Buch (III, 216).

389 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

390 Han blev efterfulgt af Johan Frauen, se s. 160.

Bolle Willum Luxdorph (1716-1788), jurist, embedsmand

Af A. Jantzen

Luxdorph var Gehejmeraad, Sønnesøn af [Bolle Luxdorph] og Søn af Oberst Christian L. (d. 1726) og Susanne Magdalene f. Worm (d. 1735). Han blev født i Bispegaarden i Kjøbenhavn 24. Juli 1716. Han blev opkaldt efter sin Bedstefader paa fædrene og mødrene Side. Biskop Christen Worm, i hvis Bolig han blev født, var hans Morbroder. Hans Fader deltog med Ære i Krigene under Frederik IV, men døde allerede, før Sønnen var fyldt 10 Aar.

Moderen tog som Enke fast Ophold paa Hovedgaarden Mørup (ved Ringsted), som Familien ejede; men Indkomsterne vare kun smaa. 2 Tredjedele heraf anvendte hun paa Sønnens Opdragelse; med den lille Rest bestred hun sine egne Udgifter og betænkte fattige. Der herskede den inderligste Fortrolighed mellem Moder og Søn. 7 Aar gammel fik han til Lærer den senere Provst Holger Rørdam (d. 1783), som underviste ham i 7 Aar, og til hvem han i hele sin Livstid følte sig inderlig knyttet i Taknemmelighed og Hengivenhed. 1733 blev han privat dimitteret til Universitetet og begyndte efter Moderens Ønske at studere Lovkyndighed; men samtidig fordybede han sig i Læsningen af Oldtidens klassiske Digtere, baade de latinske og græske. Allerede det følgende Aar (1734) blev han ansat som Sekretær i danske Kancelli, og som saadan tilfaldt det ham ogsaa efter Omgang at føre Protokollen i Højesteret. 1738 blev han Vicelandsdommer i Sjælland. Begge Stillinger vare ulønnede, og hans Indkomster af Mørup, som han havde overtaget efter Moderens Død, kun smaa. Men her i Barndomshjemmet viede han al sin Fritid til litterære Sysler og studerede sine kjære Oldtidsdigtere. Kun faa Fordringer stillede han til Livet; men en ulykkelig Ildsvaade 1743 lagde hans Gaard i Aske; al den indbjærgede Sæd blev et Rov for Luerne, og truende Fattigdom stod for ham. Imidlertid blev han 1744 Assessor[391] i Højesteret, og Aaret efter (14. Juli 1745[392]) ægtede han Anna Bolette de Junge, Datter af Konferensraad Severin de J. (VIII, 619). Hun bragte ham ikke Midler; men med hende levede han et sjælden lykkeligt, dog barnløst Ægteskab i 36[393] Aar; hendes Død (14. Juni 1781) voldte ham den dybeste Hjærtesorg og knækkede hans Livsmod. Som Dommer vandt L. hurtig Anerkjendelse for sin Skarpsindighed og store Samvittighedsfuldhed, og da Stillingen som Generalprokurør blev ledig 1749, vandt det almindeligt Bifald, at dette ansvarsfulde og vigtige Embede overdroges ham. Mangfoldige Erklæringer, hvorefter Regeringen afgjorde Sagerne, skyldes ham, og de bedste af hin Tids Forordninger har han konciperet. 1753 blev han Maitre des requêtes[394], og en omhyggeligere, retfærdigere Mand til dette møjsomme Arbejde kunde næppe findes. Han varetog Embedet til Maj 1771, men var imidlertid nogle Maaneder i Forvejen bleven Deputeret i danske Kancelli. Dettes 1. danske Departement blev ham underlagt, og 1773 blev han 1. Deputeret i Kancelliet. 1760 var han bleven Etatsraad, 1766 Konferensraad, 1774 hvid Ridder og tog til Devise: »In spe, qviete fortis«; 1777 Gehejmeraad. Saaledes beklædende en af de vigtigste Embedsstillinger i Landet og paaskjønnet med de største Æresbevisninger oplevede han sit 70. Aar. Da tilstødte ham et ulykkeligt Fald, som længe holdt ham til Sygesengen. Heftige Anfald af Kolik foruden Podagra røvede ham yderligere Arbejdskraft. Han havde skrevet sin Begjæring om Dimission; men forinden den afsendtes, udløste Døden ham, 13. Avg. 1788.

Foruden sin egentlige Embedsvirksomhed, i hvilken han under de forskjellige Regeringer til enhver Tid vidste at hævde sin høje Anseelse, var L. Medlem af en betydelig Række særlige Regeringskommissioner; bl. m. a. skal her blot peges paa hans Arbejde i den store Landbokommission, i hvilken hans Betænkning over Forslaget om Stavnsbaandets Ophævelse fik væsentlig Betydning. Han sad ogsaa i Kommissionen, som paadømte Struensees Sag. I

391 Se om assessor'er s. 315.

392 Skal muligvis være: '1748'.

393 Skal muligvis være: '33'.

394 *»Salmonsens Konversations Leksikon«* 2' udgave skriver: »Maitre des requêtes er Betegnelsen for en Del fr. Embedsmænd, der var knyttede til det gl. *conseil du roi* med det Hverv at aflægge Rapport der om private Henvendelser, rettede til Regeringen, og en Del andre Sager. Deres Stilling ordnedes under Ludvig XIV 1674, og de var fra da af i alt 80. Stillingerne var arvelige og købelige og stod højt i Pris«. Luxdorph blev som generalprokurør efterfulgt af Henrik de Stampe, se biografisk artikel s. 242.

flere af Tidens celebre Retstrætter gjorde hans Indlæg, naar Kommissorium var sat, ogsaa Udslaget. Det var saaledes en indgribende og vidtrækkende offentlig Virksomhed, L. udøvede i mere end 30 Aar. Undertiden klagede man vel over hans Langsomhed til at træffe Afgjørelser; dog denne fremgik ikke af Uvirksomhed, men nødvendiggjordes ved hans omhyggelige Drøften af Sagens forskjellige Sider og af hans udprægede Retfærdighedsfølelse.

L.s store Embedsgjerning bevirkede dog ikke, at han derover glemte Muserne. Sin Kjærlighed til Digtekunsten lagde han for Dagen fra tidlig Ungdom. Han søgte at virke for dansk Poesi ved sin »Samling af smukke danske Vers« (1742). I Udgaven 1769 af T. Reenbergs »Poetiske Skrifter« har L. ogsaa stor Del, og han skrev Anmærkningerne dertil. Blandt hans egne poetiske Arbejder har hans berømte Satire »Tossernes Lyksalighed«, indrykket i 2. Stykke af »Forsøg i de skjønne og nyttige Videnskaber« (1764), og som ender med de ofte citerede Ord: »Lyksalig Claus, der har en Hjærne, der er tom!«, vundet mest Udbredelse. I Haandskrift (Ny kongl. Saml., 4°, Nr. 830 c) haves en Samling danske Digte af ham. Ellers benyttede han mest det latinske Sprog til sine Vers. Da det nys stiftede svenske Vitterhedsakademi udsatte en Præmie for det bedste latinske Digt om Carl Gustavs Tog over Bæltet, vandt L. Prisen (1755). Det er i Forbindelse med et Digt om Musikkens Oprindelse (»De origine musices«) og adskillige latinske Oversættelser af Pope, Klopstock o. fl. indrykket i et Bind »Carmina« (1775; 2. forøgede Udg. 1784), som indledes med hans Avtobiografi. Af Holbergs Vittighedsværker var han stor Ynder, og han har væsentlig Andel i Kvartudgaven[395] af »Peder Paars« (1772), hvortil han skrev Forerindringen. Molière, Corneille og Voltaire vare hans Yndlingslæsning, men med Shakspeare [Shakespeare] kunde han ikke forsone sig. Han var en af Stifterne af »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« og øvede ogsaa gjennem dette Selskab en betydelig Indflydelse paa sin Tid som Smagsdommer. Dog ikke blot Poesien fængslede ham. Han drev ogsaa historiske, sproglige og retsvidenskabelige Studier. I Videnskabernes Selskabs Skrifter findes flere Afhandlinger af ham om det danske Møntvæsen i ældre Tid og Rettelser og Tillæg til Osterson Weyles »Glossarium«. Han deltog ligeledes i Redaktionen af Selskabets historiske Almanakker. Medlem blev han 1750 og ved Hielmstiernes[396] Død 1780 Selskabets Præsident, hvilken Stilling han beklædte til sin Død; men hans Indflydelse paa Selskabet har i øvrigt næppe været stor. Allerede 1746 var han bleven optaget i Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog.

Med Landets bedste Mænd plejede L. Venskab og fortrolig Omgang. Hielmstierne[397], Suhm[398], Langebek[399] hørte til hans nærmeste Kreds. Strax efter sit Bryllup havde han solgt Mørup og havde til sin Død en tarvelig Familielejlighed i Snaregade i Kjøbenhavn. En stor Del af Aaret opholdt han sig paa en lille Gaard, han havde kjøbt i Nærum, hvor Landvæsen og Havedyrkning fængslede hans Interesse. Her fra gjordes der stadige Besøg til Suhm i Øverød, Hielmstierne paa Kaningaarden og Langebek paa Springforbi; Afstandene vare ikke store. Gudstjenesten om Søndagen forsømte han aldrig, hverken i Byen eller paa Landet, og ved sin Hjemkomst nedskrev han udførlig Dispositionerne i de hørte Prædikener i sine Skrivkalendere. Disse begyndte han at føre 1745 — i Begyndelsen paa Fransk og efter Konferensraad v. Støckens[400] Exempel — og vedblev dermed til et Par Dage før sin Død. De ere endnu bevarede (1745—69 paa det st. kongl. Bibl. med Undtagelse af 3 Aargange paa Universitetsbibl., 1770—88 i Rigsarkivet) og indeholde foruden detaillerede Familienotitser højst interessante Optegnelser om Dagens Begivenheder og Tidens politiske og litterære Forhold. Kalenderne ere vel delvis flittig benyttede af historiske Forfattere, men fortjente at offentliggjøres ved Trykken udtogsvis i Sammenhæng. Ved disse Optegnelser kan man ogsaa forfølge L. s mangeartede Læsning og høre hans Domme over det læste. Han besad en fortrinlig og kostbar Bogsamling,

395 Se om bogformater s. 315.

396 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

397 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

398 Se biografisk artikel s. 248.

399 Se biografisk artikel s. 216.

400 Måske tænkes der på gehejmeråd Christian v. Støcken (1694-1762)?

en af de største og mest udsøgte Privatsamlinger i Kjøbenhavn. I mange af Bøgerne skrev han historiske og litterære Efterretninger, og adskillige af disse ere som »Luxdorphiana eller Bidrag til den danske Litterærhistorie, uddragne af L.s efterladte Samlinger« udgivne af R. Nyerup 1791. Fra hans Bibliothek ere mangfoldige litterære Sjældenheder og righoldige Rækker af Flyveskrifter gaaede over til de offentlige Samlinger.

Af Ydre var L. højst uanselig: lille, noget skjæv, grove Ansigtstræk, overordentlig nærsynet; dertil en haard og ikke behagelig Talestemme. I Klædedragt paafaldende tarvelig. Hans Temperament var tungsindigt-rugende; men ved Samtale frembød han megen tør Humor og kunde være skarp vittig. Fremherskende i hele hans Færd vare oprigtig Gudsfrygt, Trofasthed og et ædelt, varmt Hjærte.

Peder Benzon Mylius (o. 1689-1745), landsdommer, historiker

Af G.L. Wad

Mylius var Landsdommer og historisk Forfatter. Han var Søn af den tyskfødte Apotheker i Slagelse Johan Jacob M. og Sophie v. Støcken (tidligere gift med Rektor Peder Bendtsen), blev døbt 8. Jan. 1689, dimitteredes 1706 fra Slagelse Skole, tog 1710 theologisk Attestats, blev 1723 Sekretær i danske Kancelli, 1724 Assessor[401] i Hofretten, 1728 i Højesteret, 1732 Landsdommer i Sjælland, 1733 Justitsraad, d. i Sorø 18. Marts 1745. Gift 1721 med Magdalene Margrethe Holmann (f. 17. Marts 1692, d. 2. Juni 1778), Datter af Overkonduktør for Landmaalingen Claus H. og Hedevig Vedel. M. var en Mand med litterær Sans og historiske Interesser, hvorom den betydelige Haandskriftsamling, han efterlod sig, vidner. Selv udarbejdede han ogsaa historiske Skrifter, hvoraf dog kun hans Levnedsbeskrivelse af Cort Adeler udkom (1740), efter at først Holberg havde benyttet hans Manuskript i sin Danmarkshistorie. At hans andre Arbejder (Danebrogsordenens Historie, Frederik IV's Historie m. fl.) forbleve utrykte, kan ikke beklages, naar man ser hen til, hvor ukritisk og upaalidelig som Historieskriver han viser sig i sit trykte Arbejde.

- - -

Tilføjelse

P.B. Mylius dimitterede Abraham Lehn[402] til studentereksamen i 1717 og ledsagede ham senere på en et-årig udlandsrejse.

En Johan Jacob Mylius, muligvis en søn af P.B. Mylius, blev optaget på Borch's Kollegium[403] 9.9.1749 - samme år som Holberg efterfulgte Hans Gram[404] som efor. Måske ville Holberg give en håndsrækning til den efterladte familie?[405] Mylius fraflyttede 16.9. 1754, formentlig havde han da taget sin eksamen. Holberg var død i januar samme år. Denne Mylius blev vicelandsdommer og kancelliråd[406].

401 Se om assessor'er s. 315.

402 Se biografisk artikel s. 290.

403 Se: http://www.borchskollegium.dk/alumner.html

404 Se biografisk artikel s. 199.

405 Ligesom han nok har spillet med, da søstersønnen Christian Tostrup [Christian Thostrup], der havde hjulpet ham med købet af Brorupgaard, blev udnævnt til universitetsridefoged?

406 Se nemlig artikel om denne Mylius' søn, Johan Caspar Mylius, i *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1. udgave).

Joachim Richard Paulli (-1759), forfatter (bl.a. af skuespil)

Af J. Paludan

J.R. Paulli var Søn af [...] Holger P.[407] Han maa være født o. 1690, da han blev Student 1709. 1717 udnævntes han til Hofretssekretær, 1729 til Toldinspektør i Kjøbenhavn, 1733 til Kammerraad og Aaret efter til Justitssekretær og Brevkammerskriver (dvs: Arkivar) i Rentekammeret. Han var gift med Henrica Cathrine f. Aspach[408] og døde 31. Marts 1759.

Foruden at udgive Registre til Danske og Norske Lov (1738), til Kirkeritualet og Toldrullen (1744—45), lægge Plan til et Lotteri forbundet med Enkeforsørgelse osv. udfoldede P. ogsaa skjønlitterær Virksomhed, der imidlertid tyder paa, at han havde arvet noget af Faderens abnorme Sindstilstand; han skal bl. a. ogsaa have været Alkymist. Samtidig med Holberg optraadte han som Dramatiker i nyere Smag og skrev 1723 en Treakts-Komedie: »Den seendis blinde«, et meget ubehændigt og pedantisk Forsøg i Molières Stil, som dog holdt sig paa Scenen i et halvt Hundrede Aar ved Siden af Holbergs Stykker. S. A. affattede han sin »Julestue og Maskerade« paa Anmodning af de danske Skuespillere, der ønskede at trække Folk til Theatermaskeraderne, af hvilke de for største Delen levede, og befrygtede et Forbud mod disse, som ogsaa kom næste Aar. P.s Stykke blev dog henlagt som mindre svarende til Hensigten, og i Steden skrev Holberg sine 2 Komedier af samme Navn, der forsvare Maskerader som fuldt saa uskyldige som Julestuer og andre gammeldags Forlystelser. P. udgav da sin Komedie, efter Fortalen nærmest for at værge Holberg mod Mistanke for at have plagieret den, og det var vistnok ogsaa i fuldkommen god Tro, at han ligeledes 1724 gav sig til at omarbejde Holbergs »Politiske Kandestøber« og opfordrede Forfatteren til Samarbejde for at ophjælpe Skuepladsen. Omarbejdelsen var imidlertid en ægte »Ballhornisering«[409], og det eneste, der duer, er det, der lige er taget fra Holbergs Stykke. Ømtaalig og hidsig, som denne var, udgav han P.s Henvendelse med en skarp og haanlig Afvisning som »Tvende splinter nye Breve«. Allerede tidligere havde mange tydet hans Tyske Jochum i »Peder Paars« paa P. (andre paa Bogtrykkeren Jochum Wielandt[410]), og det er da intet Under, at den »Korte Undervisning, hvorledes Komedier med Nytte og Skjønsomhed kan ses«, der udkom faa Aar efter og af Werlauff med nogen Sandsynlighed tillægges P., ikke nævner Holbergs Arbejde for at skabe en dansk Skueplads, men roser Skuespillerne, fordi de lægge Vægten paa franske Stykker. Af denne Piece fremgaar ogsaa, hvad det var, P. havde at udsætte paa Holbergs Komedier, og hvor overfladisk hans egen Opfattelse var, i det Hovedsagen for ham er en temmelig raa ydre Effekt, burleske Scener osv.

Efter sine uheldige Forsøg paa at reformere Skuepladsen slog P. sig paa Arkæologi og Kuriositeter, i det han skrev (paa Tysk) om det 1734 fundne Guldhorn og s. A. »En Haandfuld af Kunst-, Natur- og Forstandsmærkværdigheder«. Men især optræder han nu som opbyggelig Forfatter i Følelsen af, at der over for den begyndende Rationalisme krævedes en populær apologetisk Behandling af religiøse Spørgsmaal i Steden for den gamle, lærd orthodoxe. Han stræbte derfor at klæde Diskussionen i Journalistikkens og Morskabslæsningens moderne Former og udgav 1734—37 »Den Christ-opbyggelige Tidsfordriv« som et Slags Tidsskrift i tvangfrie Hæfter. Det er en Andagtsbog eller Postil »i Overensstemmelse med den augsburgske Konfession«, men anlagt i Romanform, i det den gudfrygtige Eusebius opdrager en Discipel gjennem gudelige Betragtninger over alt, hvad der møder dem i det daglige Liv: Værksteder, Samlinger, Kortspil, Værtshusscener med politisk Diskurs osv. Bogen er altsaa en Slags Forløber for Pontoppidans[411] bekjendtere »Menoza« og trods sin ubehjælpsomme Form ikke uden kulturhistorisk Interesse. Nær beslægtet var den »Forblommede Korrespondance«, som P. i nogle Maaneder af Aaret 1746 udgav i Avisform med fingerede og allegoriske

407 Se biografisk artikel s. 294.

408 Muligvis er navnet: 'Anspach'.

409 Se nærmere *»Salmonsens Konversations Leksikon«* (2. udg.). Betydningen er at der er sket »forbedringer« til det værre. En vis tysk bogtrykker, Johann Ballhorn (1531-1599), har lagt navn til udtrykket.

410 Se biografisk artikel s. 269.

411 Se biografisk artikel s. 229.

Nyheder, Anekdoter og Avertissementer, der i et Parallelnummer af Bladet fik deres Forklaring i opbyggelig Aand. Heller ikke denne kuriøse Idé slog an; den vidner som hele P.s Virksomhed om, at han var et forvirret Hoved, der havde Ideer og Fornemmelse af det nye i Tiden, men ganske manglede Evne til at skabe sig en Form.

Erik Pontoppidan (1698-1764), biskop, topograf, forfatter

1. artikel af S.M. Gjellerup

P. var Biskop og Prokansler, theologisk, historisk og sproglig Forfatter, er født 24. Avg. 1698 i Aarhus og Søn af [...] Stiftsprovst Ludv. P. (d. 1706). Efter at Hjemmet var blevet opløst, førte han i sin Opvæxt en mærkelig[412] omflakkende Tilværelse. Sin egentlige Skolegang begyndte han hos en fjærn Slægtning paa Kokkedal ved Limfjorden, men da han blev mishandlet af en ondsindet Huslærer, kom han i Aarhus Latinskole, som han forlod 1709, da Halvbroderen Præsten Henr. P. i Fredericia tog ham til sig og satte ham i Byens Latinskole. Undervisningsforholdene her vare imidlertid slette, og han kom da nogle Aar efter i Huset hos Præsten Ove Guldberg i Barrit, en bekjendt Pædagog, som i sit Hjem forberedte unge Mennesker til Universitetet. Sin Skolegang afsluttede han i Fredericia, hvorfra han blev Student 1716. Han studerede Theologi, uden dog at være dreven af nogen egentlig religiøs Trang. En forbigaaende Vækkelse synes han dog at have modtaget af en Skriverkarl, der boede Dør om Dør med ham og drev sin Morgen- og Aftenandagt med Bøn og Salmesang. Først da han 1718 havde taget sin Embedsexamen og en Tid lang opholdt sig hos sin Morbroder paa en holstensk Herregaard, naaede han under en stærk religiøs Paavirkning til et afgjørende Gjennembrud, der især synes fremkaldt ved Læsningen af en Række bekjendte fransk-reformerte Opbyggelsesskrifter af la Placette[413] [...], Jurien, Saurin o. fl., der i det hele taget fik større Betydning for hans senere Udvikling end Pietisterne i Halle.

1719 kom P. til Norge som Huslærer hos Generallieutenant B. H. Lützow (X, 569) og rejste 1720 udenlands som Hovmester for Claus Huitfeldt, en Søn af Søhelten Ivar H. Rejsen gik over Amsterdam og Leiden til Utrecht, hvor han især søgte Omgang med den bekjendte reformerte Theolog F. A. Lampe. Efter en farefuld Rejse, hvor Rejsefællerne paa en mærkelig[414] Maade undgik Skibbrud paa Schelden, naaede de over Antwerpen til England og opholdt sig i længere Tid i London og Oxford. P. opgav derefter Rejsen i Udlandet og søgte hjem efter, da man havde tilbudt ham et Præstekald. Det var bortgivet, da han kom tilbage, og i Steden for blev han 1721 Informator for Frederik Carl v. Carlstein, den senere Hertug af Pløen (V, 342). 1723 blev han Froprædikenpræst ved Nordborg Slot og Aftensangspræst i Nordborg, og 1726—34 var han Sognepræst i Hagenbjærg ved Nordborg. I sin Embedsvirksomhed mødte han store Vanskeligheder. De første fremkaldte han selv, i det han søgte at gjennemføre en strængere Kirketugt og særlig modarbejdede forskjellige Udskejelser iblandt Hoftjenerne paa Nordborg. Allerede det, at han forsvarede Pietisterne, var tilstrækkeligt til at vække Uvilje imod ham. Af denne Grund blev han ogsaa modarbejdet af Sognepræsten i Nordborg H. C. Brandt, der senere, da han blev Provst og P.s Overordnede, vilde tvinge ham til at anerkjende Konkordieformelen[415] som Lærenorm. Forsøget mislykkedes, men Striden fik først sin Afgjørelse flere Aar efter, da Nordborg kom ind under Fyns Stift.

Under denne Strid begyndte P. sin Forfattervirksomhed, i det han udsendte et lille Skrift kaldet »Dialogus od. Underredung Severi, Sinceri et Simplicis von der Religion u. Reinheit der Lehre«, hvori han søgte at klare Stridens Kjærne, men kun øgede Modstandernes Forbitrelse, fordi man troede, at han stiklede paa bestemte Personer. Derefter udgav han 1727 »Heller

412 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

413 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

414 Betyder 'bemærkelsesværdig'.

415 Se *»Salmonsens Konversations Leksikon«,* 2. udg. Artiklen indledes således: »*Fórmula Concórdiæ* (»Enighedsformelen«) kaldes et Bekendelsesskrift, som blev affattet 1577 af lutherske Teologer og indført i de fleste lutherske Kirker.« Anledningen var en strid mellem dem der stod på Melanchton's standpunkt – der søgte at forene 'nåde' og 'vilje' – mens andre var mere luthersk »fundamentalistiske«. Der var også uenighed om 'retfærdiggørelsen af troen'. Med »*enighedsformlen«* forsøgte man at 'udstøde' romersk-katolske og calvinistiske synspunkter. Se endvidere følgende internetsider:

http://da.wikipedia.org/wiki/Konkordieformel

http://www.lutherdansk.dk/KB-titelside/default.htm

Glaubensspiegel«, et Andagtsskrift, der er vel bredt i sit Anlæg, men vidner om en omfattende Læsning af fransk, engelsk og tysk asketisk Litteratur. Det blev senere oversat paa Dansk (»Troens Spejl«, 1740) og fandt betydelig Udbredelse. Ogsaa dette Skrift indviklede ham i en Polemik, denne Gang med en Rostocker-Professor, der vist var sat ud paa ham af ovennævnte H. C. Brandt. Men mærkeligt[416] er det, at han under alt dette fik Tid til at samle det store Stof, som blev Grundlaget for hans senere bekjendte topografiske og historiske Arbejder. Han gjennemlæste i denne Tid alt, hvad han kunde komme over af topografiske og historiske Skrifter om danske Forhold, og medens han gjorde omfattende Uddrag af disse, søgte han Forbindelser rundt om i Provinserne, især iblandt Præsterne, der sendte ham Oplysninger om Indskrifter i Kirker og Optegnelser i Kirkebøger. Lokale Sagn og ejendommelige Skikke iblandt Almuen løb ogsaa ind med, og selv nyttede han Lejligheden til i sine egne Omgivelser at gjøre Iagttagelser om den sønderjyske Almues Leveskik og Livsopfattelse. Paa dette Grundlag udgav han 1729 »Memoria Hafniæ«, en kort Beskrivelse af Kjøbenhavn, 1730 »Theatrum Daniæ«, en Beskrivelse af Kongeriget og Slesvig, Forløber for »Danske Atlas«, og 1734 »Kurzgefasste Reformations-historie der dänischen Kirche« som en Prøve paa den danske Kirkes Historie, hvis Udgivelse han forberedte. Alle disse Skrifter skrev han paa Tysk, som han selv siger, fordi han havde sat sig til Opgave at retlede Udlændingers Opfattelse af danske Forhold. Allerede fra første Færd af har han altsaa haft sin Arbejdsplan lagt, men det skal dog tilføjes til anden Mands Ære, at Stødet dertil vistnok, efter P.s egen Oplysning, skyldes den bekjendte jyske Præst Chr. L. Tychonius[417]. Men under dette omfattende Arbejde glemte han dog ikke sin Præstegjerning. Han holdt Bibellæsning baade Sommer og Vinter og fik oprettet et Præstekonvent, der dog ophørte, da han, der var dets egentlige Leder, kaldtes til en anden Præstegjerning.

1734 blev han Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød og Herlev, 1735 dansk Hofpræst i Kjøbenhavn og Meddirektør ved de fattiges Væsen, 1738 extraordinær Professor i Theologi, 1740 Medlem af Missionskollegiet og Meddirektør for Waisenhuset. I Anledning af Reformationsfesten 1736 udgav han »Everriculum fermenti veteris«, en Paavisning af Levninger af hedensk og katholsk Overtro, som endnu fandtes i Danmark og Norge. Stoffet havde han udskilt af de store Samlinger, der senere fremkom i »Danske Atlas«. S. A. blev det ved Kongebrev overdraget ham at udarbejde en Katekismusforklaring og en ny Salmebog. Forklaringen udkom allerede 1737, kaldet »Sandhed til Gudfrygtighed«, og blev 1738 befalet indført overalt i Danmark og Norge. Denne Forklaring havde store Fortrin fremfor de tidligere saa vel med Hensyn til Stoffets Ordning som med Hensyn til Simpelhed og Klarhed i Behandlingen, men hele Fremstillingen var gjennemtrængt af den pietistiske Grundanskuelse. Bisper og Præster af den orthodoxe Skole[418] rejste derfor alvorlig Modstand imod dens Indførelse, og en Præst, som bestemt vægrede sig ved at bruge den, blev afsat, men efter nogle Aars Forløb tabte Misfornøjelsen sig, og Bogen vedblev at være i Brug, indtil den afløstes af Balles Lærebog. Et Udtog af den bruges endnu i Norge. Den nye Salmebog (1740), der til Kingos Salmer føjede Brorsons og nogle Oversættelser fra Tysk, mødte ikke den samme Modstand, vel nærmest fordi der ikke blev givet noget Paabud om dens Indførelse, og Valget altsaa var frit.

P. var Medlem af Videnskabernes Selskab siden dets Stiftelse, og til den første Række af dets Skrifter har han ydet gode Bidrag. De store Samlinger, han sad inde med, fik han yderligere

416 Betyder 'bemærkelsesværdigt'.

417 Se biografisk artikel s. 259.

418 'De ortodokse' så pietisterne som 'sværmere', der satte den personlige Gudsopfattelse over for 'den rette lære'. I modsætning til den ortodokse kirke (som var stærkt hierarkisk) var der – ejendommeligt nok – både et stærkt demokratisk og et stærkt autokratisk element i den pietistiske bevægelse; det var stort set den statsforbundne pietisme der satte sig igennem. Blandt de pietistiske initiativer i Danmark var etableringen af Vajsenhuset, udgivelsen af en salmebog, Brødremenighedens etablering i Christiansfeld, indførelsen af konfirmationen (1736), missionsaktiviteter i Grønland, Vestinden, Trankebar og Afrika. Endelig må nævnes mange aktiviteter på undervisningsområdet. Brorson var fremtrædende som pietistisk salmedigter. Kong Christian 6' understøttede pietismen og sikrede gennemførelsen af teaterforbuddet.

Lejlighed til at forøge, da han paa Grund af sin ansete Stilling uden Vanskelighed fik Adgang til Hovedstadens Bibliotheker og, hvad der var af større Betydning, til Statens forskjellige Arkiver; dog var han ikke altid heldig i Valget af de Mænd, han brugte som Afskrivere og Korrektører. Iblandt de Skrifter, han udgav i denne sin anden Forfatterperiode, skal først nævnes »Marmora Danica« (I—II, 1739—41), indeholdende mærkelige[419] Indskrifter, samlede fra alle danske Landskaber, især af Ligstene og andre kirkelige Monumenter. Meget er her gjengivet, som senere er gaaet tabt. Skjønt Gjengivelsen er i høj Grad upaalidelig, yder han dog her værdifulde Bidrag især til Personalhistorien. Ogsaa maa nævnes hans »Gesta et vestigia Danorum extra Daniam« (I—III, 1740—41), fordi det vidner om stort Kjendskab til Udlandets historiske Kilder, men ellers er det et meget kritikløst Arbejde. Særligt maa derimod fremhæves hans »Annales ecclesiæ Danicæ« (1.—3. Theil, 1741—47), som med alle sine Svagheder er et Værk af blivende Betydning. 1742—43 udgav han »Menoza, en asiatisk Prins, som drog Verden rundt og søgte Kristne« (I—III), et Skrift, der i Form af en Rejsebeskrivelse giver Tidens religiøse Karakteristik saa vel i Udlandet som i Danmark — en Form, der giver Anledning til frimodige Udtalelser om mange Forhold, som ellers ikke let kunde fremsættes i hine Tider. Det blev oversat paa flere fremmede Sprog og i Udlandet fortsat af en anonym med 3 nye Tomer.

1747 blev Bergens Bispestol ledig. Stiftet havde i lange Tider været slet styret[420], og Regeringen søgte en kraftig og praktisk anlagt Personlighed, der kunde gjenoprette den Orden, der i høj Grad tiltrængtes. Den henvendte sig til P., der var villig til at modtage Kaldelsen. Han havde i sin Ungdom faaet stor Interesse for norske Forhold og var desuden træt af Hoftjenesten, men den nærmeste Grund var dog vist den, at han ønskede at komme bort fra Hovedstaden, hvor han af forskjellige Grunde ikke nød den samme Anseelse som tidligere, maaske særlig paa Grund af hans forargelige Strid med J. Langebek[421] (X, 54). Han tiltraadte først sit nye Embede 1748 og blev 1749 Dr. theol. ved Kongehusets Jubelfest. Han greb strax kraftig ind for at gjennemføre en fornuftig Orden i Stiftsstyrelsen, men havde store Vanskeligheder at overvinde baade over for Præster og Lægfolk. Forordningen om Almueskoler (1739) havde ikke taget tilstrækkeligt Hensyn til de norske Bygdeforhold og var derfor ikke bleven gjennemført. Ved en bestemt Optræden fik han dog i forholdsvis kort Tid Skolefundatserne i Orden. Men der manglede Lærere. 1749 fik han Regeringens Tilladelse til at oprette et Skolelærerseminarium. Samtidig dermed udgav han en Anvisning for Skolelærere og anbefalede en Slags indbyrdes Undervisning til Lettelse i Skolegjerningen. Allerede 1751 havde han indsat Lærere i de fleste Præstegjæld i Stiftet. Almueskolevæsenets Ordning i Norge skyldes væsentlig P. Latinskolen i Bergen var, da han kom der til, i fuldstændig Opløsning, men allerede 1749 havde han ført Undervisningsforholdene ind i en god Gænge[422]. Denne Skole var den eneste, der endnu havde en Lector theol. Den sidste døde 1749. P. foreslog da, at Lektoratets store Indtægter med Tillæg af Renterne af Skolens Kapital skulde bruges til Oprettelsen af et Seminarium for 12 Elever, som skulde undervises i Moralfilosofi, Mathematik,

---

419 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

420 De forrige biskopper var – ifølge Holberg's 'Bergens Beskrivelse',

http://da2.uib.no/cgi-win/WebBok.exe?slag=lesside&bokid=bgbeskriv&sideid=90&innhaldid=12&storleik=

Magister Niels Smeed (biskop 1711-1716), [Clemens Smitt] Clemens Schmidt (biskop 1716-1723), [Detleff Müller] Marcus Müller (biskop 1724-1731) og Oluf Bornemann (biskop 1732-1747); noget længere tilbage var Ludvig Munthe (Holberg's oldefar) biskop.

Efter Pontoppidan fulgte først Ole Tidemand (biskop 1755-1762), derefter Frederik Arentz (biskop 1762-1774), der var gift med en Holberg. Kritikken i artiklen ovenfor er formentlig rettet mod henholdsvis Marcus Müller og Oluf Bornemann. (Biografiske artikler over biskopperne vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.)

Der kan findes en oversigt over norske biskopper på:

http://www.kirken.no/index.cfm?event=downloadFile&nodeid=24207

421 Se biografisk artikel s. 216.

422 Fredrich Christian Holberg Arentz – se biografisk artikel s. 180 - blev rektor for skolen i 1781.

Fysik, Litteraturhistorie samt det tyske og franske Sprog. Han paastod, at Latin og Græsk ikke vare nok til Ungdommens Udvikling, men at der fordredes noget mere, hvorved Synskredsen kunde udvides og Færdigheder erhverves til det praktiske Livs Behov. Kongen billigede Forslaget, og »Seminarium Fridericianum« oprettedes 1750 (ophævet 1808). Ogsaa her viser P. sig som den praktiske Mand, der var langt forud for sin Tid. Stillingen over for Byens Gejstlighed var meget vanskelig. De gjenstridige Præster vare ansatte paa Indstilling af Kirkeinspektionskollegiet, der ikke tog noget Hensyn til hans Klager. Han maatte derfor henvende sig til Kancelliet eller direkte til Kongen, men selv her fandt han ikke den nødvendige Støtte, og Forholdet blev ikke væsentlig forandret i hans Embedstid. P. var en dygtig Visitator, ikke yndet af Præsterne, men vel modtaget af Bønderne, der kaldte ham »en gemejn Mand«[423]. Almuens daglige Syssel og Naturen i dens storartede Udfoldelse fængslede hans Opmærksomhed. Hos Præster, Jægere og Fiskere søgte han Oplysninger om Almuens Sæd og Skik, om Sproget, om Landets Favna, Flora osv. Hvad han havde samlet, gjennemarbejdede han, naar han kom hjem i Bispegaarden, og paa dette Grundlag udgav han 1752—53 »Forsøg til Norges naturlige Historie«, for Norges Vedkommende det første Arbejde i denne Retning, et Værk, der ogsaa fandt fortjent Anerkjendelse i Udlandet. Han er i øvrigt her stærkt paavirket af Svenskeren Linné. Samtidig hermed udgav han 4. Theils i. Bd. af sine »Annales ecclesiæ Danicæ«. Tillige udsendte han aarlig sine Hyrdebreve til Præsteskabet i Bergens Stift, Pastoralanvisninger i kortfattet Begreb, senere sammenarbejdede i hans »Collegium pastorale«.

Ligesom P. i sin Tid havde søgt bort fra Kjøbenhavn, fordi han fandt sin Stilling rokket, saaledes var det ogsaa Vanskeligheder, dog af mere forargelig Karakter, der bevægede ham til at forlade Bergen. 1754 søgte han Rejsetilladelse til Kjøbenhavn. Den egentlige Grund, som dog ikke blev nævnet, var en skammelig Beskyldning af Bergens Viceborgmester Garboe[424] (V, 565), der var bleven Fader til et Barn ved en ugift Datter af Bergens Politimester Mathiesen. For at komme ud over disse Vanskeligheder lod han[425] i en Provsteprotokol i Jylland, hvor Barnet blev døbt, tilføre, at P. delte Beskyldningen for Paterniteten med ham[426]. P. fik dog fuldstændig Oprejsning for denne Tort, men vendte ikke tilbage til Bergen.

Grev J. L. Holstein[427] (VIII, 37), P.s Velynder, der var Universitetskansler, trængte til en praktisk Mand, som kunde støtte ham i hans Bestræbelser for at omordne de mange uheldige Forhold ved Universitetet, der den Gang var i stærkt Forfald. Valget faldt paa P., som udnævntes til Prokansler 1755. Han skulde gaa Kansleren til Haande i alt, hvad der angik Universitetet, og især have Tilsyn med Økonomien og Stipendierne. Hvert Aar skulde han indgive Beretning til Kongen om Universitetets Virksomhed, og dersom Misbrug og Forsømmelser ikke kunde afhjælpes med det gode, skulde han derom gjøre særlig Indstilling. Tillige paahvilede det ham at holde pastoraltheologiske Øvelser med de theologiske studerende. Skjønt han satte stor Kraft ind paa at løse den Opgave, man havde stillet ham, udrettede han dog saa godt som intet. Efter hans Forslag bleve Præstekaldene delte i Klasser, svarende til Hovedkarakterne ved Embedsexamen, og det skyldes vistnok ogsaa ham, at slesvigske Studenter fik Adgang til Kommunitetet[428] og andre Stipendier. Men til Held for Universitetet strandede hans Forsøg paa at faa sat igjennem, at det skulde sælge sit Jordegods, og da han vilde gjennemføre en bedre Ordning af Lærervirksomheden og tvinge Professorerne til at anvende større Flid med Hensyn til Forelæsninger og Disputatser, særlig

423 Omtrent det samme som 'et ganske almindeligt menneske'.

424 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

425 Dvs. 'Garboe'.

426 Betyder formentlig at Garboe hævdede at Pontoppidan også kunne være faderen.

427 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

428 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

ved at gjenoptage et for længst opgivet Mulktsystem[429], mødte han en saa bestemt Modstand, at han opgav Ævret. I sin Indberetning til Kongen 1761 beklager han, at hans Bestræbelser for at udrette noget til sand Forbedring af Universitetet ere slaaede fejl. Imidlertid fortsatte han sin Forfattervirksomhed, og foruden en Række mindre Afhandlinger, der kun havde en forsvindende Betydning, udgav han sin Pastoraltheologi: »Collegium pastorale practicum« (1757), et Værk af blivende Værd. 1760 overrakte han Frederik V sin »Origines Hafnienses ell. den kongelige Residensstad Kjøbenhavn i sin oprindelige Tilstand«, og da Kongen opfordrede ham til at fortsætte Værket, saaledes at det kom til at omfatte Landet med alle dets Provinser, passede det saa godt med hans egen Plan, at han strax fortsatte Arbejdet, men han naaede kun at faa udgivet »Den danske Atlas« I—II (1763—64), der senere paa Grundlag af hans Forarbejder fortsattes med 3.—7. Bind af hans Svoger Hans de Hofman, af Langebek[430] og Sandvig — »et Pragtværk i den danske Litteratur, der ligesom hans Kirkehistorie ikke let vil blive fortrængt af noget senere«.

Men efterhaanden som P. forøgede sin store Materialsamling, skød han Planen for sin Forfattervirksomhed videre frem. Han havde udvidet sine Landsmaends Kjendskab til Landets historiske og topografiske Forhold, nu vilde han paa dette Grundlag aabne deres Blik for Landets naturlige Hjælpekilder, for at de kunde blive udnyttede paa rette Maade og Landets Velstand øget. Dette forsøgte han 1759 i »Eutropii Philadelphi Økonomiske Ballance«. Men allerede 1755 var der, vistnok paa hans Forslag, udgaaet en kongelig Indbydelse til alle, uden Hensyn til Rang eller Stand, at indsende almennyttige økonomiske og fysiske Afhandlinger til Grev A. G. Moltke (XI, 380). Naar de fandtes værdige, vilde de med Belønning til Forfatteren blive trykte paa offentlig Bekostning. P. samlede og udgav dem i »Danmarks og Norges økonomiske Magasin« (I—VIII, 1757—64), der indeholder Grundtrækkene af saa godt som alle de senere Reformer i Landbovæsenet. P. og Brødrene F. C.[431] og O. D. Lütken[432] (X, 551 og 554) grundlagde det nationaløkonomiske Studium i Danmark.

P. døde 20. Dec. 1764 og blev begraven i St. Petri Kirkes Urtegaard. Han ægtede 1. (26. Okt. 1723) Francisca Toxwerd, Præstedatter fra Aarhus Stift (d. 30. Dec. 1730); 2. (1731) Helene Danielsen (d. 1. Febr. 1744), Datter af en kongl. Husfoged paa Sønderborg; 3. (16. Febr. 1745) Johanne Maria de Hofman (d. 3. Maj 1809, 87 Aar gammel), Datter af Justitsraad Sør. de H. til Skjærrildgaard.

Den historiske Kritik har rettet skarpe Angreb paa P.s Arbejdsmethode og med rette, og han har selv udfordret den dertil, fordi han i Bevidstheden om sit Arbejdes Betydning har gjort Fordring paa en fremragende Plads inden for Historikernes Kreds. Han var kun en historisk Dilettant, men han var Samler efter en stor Maalestok, og han var ualmindelig praktisk, maaske den mest praktiske iblandt de Mænd, der grebe ind i Udviklingen her hjemme i Midten af det 18. Aarhundrede. Han blev Foregangsmand paa mange Omraader. Dersom han skulde have kritisk sigtet det rige Stof, han sad inde med, havde han aldrig faaet Tid til at føre det frem. Havde han ikke taget over tvært og udgivet Danmarks Kirkehistorie og Topografi, havde Helveg og Trap ikke senere kunnet udføre deres fortjenstfulde Arbejder paa disse Omraader. Det kommer an paa Synspunktet, hvorfra man dømmer Mands Gjerning.

2. artikel af P.K. Thorsen

E. Pontoppidan har berørt og beskrevet *Nationalitets- og Sprogforhold* i Danmark og Norge. Under sit mangeaarige Ophold i Hertugdømmerne fik han grundigt Kjendskab til de nationale og sproglige Tilstande i Sønderjylland, og han fremstillede dem i sine Skrifter, især i sin berømte Afhandling »Det danske Sprogs Skæbne og forrige saa vel som nuværende Tilstand udi Sønderjylland« (Videnskabernes Selskabs Skrifter I, 1745). I denne Afhandling, der

429 Dvs. 'bødesystem'.

430 Se biografisk artikel s. 216.

431 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

432 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

ledsages af en sønderjysk Ordsamling, gjør han Rede saa vel for dansk Folkesprogs som for dansk Skriftsprogs Landomraade, og han giver tillige en livlig Beskrivelse af den Maade, paa hvilken det tyske Sprog trængte sig frem efter Reformationen og blev Kirkesprog i rent dansktalende Egne i Sydslesvig. Det er aldrig blevet oplyst, om P. har haft Førstehaandskilder som Grundlag for denne Skildring. Det er en almindelig Antagelse, at P. har haft Indflydelse paa Udstedelsen af Christian VI's slesvigske Sprogreskript 1736, men noget sikkert er ikke heller blevet oplyst desangaaende. Dialektejendommeligheder uden for Sønderjylland har P. ogsaa berørt. Saa vidt vides, er han den første, der har omtalt Brugen af den foransatte Artikel (æ Mand dvs: Manden) i det sydlige og vestlige Jylland og antydet Grænsen for denne sproglige Ejendommeligheds Landomraade. I Norge fangedes P.s Interesse af de norske Dialekter, og den voxede, da han lærte Christen Jensens norske Ordsamling at kjende. Frugten af hans Studier blev »Glossarium Norvagicum« (1749). Hans Syslen med Folkemaalene bragte ham i Forbindelse med andre Sider af Folkeoverleveringen. En Frugt heraf blev »Everriculum fermenti veteris« (1736), hvor Stoffet fornemmelig er hentet fra Sønderjylland. Han vilde med dette Skrift saa vel som med sit Skrift »Onde Ordsprog« (1739) bekæmpe Overtro og Umoralitet. Skrifterne ere blevne vigtige Kilder til Kundskab om Fortidens Folketro og Folkevaner.

Christian Reitzer (1665-1736), jurist, bogsamler

Af G.L. Wad

Reitzer var Søn af Assessor[433] i Skatkammerkollegiet, tidligere Sekretær i tyske Kancelli, Jørgen R. (d. 1676) og Anna Fabricius, er født i Kjøbenhavn 3. Okt. 1665. Efter at være bleven Student fra Hovedstadens Skole 1683 studerede han ved Universitetet, indtil han 1686, følgende Tidens Skik, søgte videre Uddannelse ved fremmede Universiteter. Hans Rejse gik over Nederlandene, med Studieophold i Leiden, Frankrig, Schweits og Tyskland. Efter sin Hjemkomst 1689 opnaaede han Tilsagn om det juridiske Professorat ved Universitetet, hvorefter han 1690 atter drog til Tyskland for yderligere at gjøre sig skikket til dette Embede. Hans Hovedophold faldt væsentlig i Halle, hvor den berømte Jurist Chr. Thomasius docerede, og her fra kaldtes han 1692 hjem for at overtage Professoratet efter Cosmus Bornemanns Død. Med dette Embede forbandt R. fra 1709 tillige Embedet som Assessor i Højesteret med Justitsraads Titel og fra 1712 som Assessor i Overadmiralitetet; 2 Gange var han Universitetets Rektor, og 1721 blev han Etatsraad. 1723 gik han over i en ganske anden Virksomhed, da han udnævntes til Stiftamtmand over Throndhjems Stift og Amtmand over Throndhjems Amt, en Forandring i Livsstilling, der vistnok stod i Forbindelse med Salget af hans Bibliothek, som ndfr. skal omtales. Under et Besøg, han i Begyndelsen af 1725 gjorde i Kjøbenhavn, fik han Ordre til at indtage den ved Biskop Deichmans Hjemrejse til Norge ledigblevne Plads i den til Undersøgelse af adskillige Embedsmænds Forhold til Forordningen af 23. Okt. 1700 om »Skjænk og Gave« (jvfr. IV, 236) nedsatte Gehejme-Inkvisitionskommission. Som Grund til, at netop han fik dette odiøse[434] Hverv, anførtes, at han fra sit mangeaarige Arbejde i Højesteret maatte have god Kundskab om, hvad der var passeret til Rettens Forvendelse. For Højesterets Vedkommende blev det væsentligste Resultat, at 2 af Assessorerne afskedigedes. Formentlig har hans Virksomhed i denne Sag givet Anledning til, at R. 1726 blev forflyttet til Aalborg som Stiftamtmand samt Amtmand over Aalborghus, Aastrup, Børglum og Sejlstrup Amter, fra hvilke Embeder han dog kort efter Frederik IV s Død 1730 afskedigedes, en Afskedigelse, der vistnok stod i Forbindelse med Christian VI's Uvilje mod den berygtede Kommission og de Mænd, der havde haft Sæde i den. R. flyttede snart efter til Flensborg, hvor han døde 29. Febr. 1736. Kort efter sin Afskedigelse havde han mistet sin Hustru, Marie f. Schou (ell. Rhode) (d. 28. Dec. 1730, 68 Aar gammel), som han havde ægtet i Kjøbenhavn 10. Sept. 1705; hun var Datter af Renteskriver Jens Sørensen.

R. hørte til den Slags grundige lærde, der i den Grad fordybe sig i Studierne, at de sjælden overkomme at gjøre Resultaterne af disse tilgængelige for andre i trykte Værker; i Litteraturen haves derfor fra hans Haand kun nogle juridiske Disputatser og en Universitetstale foruden en Oversættelse af et af Ovids Klagebreve. Ved Siden af hans Hovedfag, det juridiske, var det Historiens Studium, der tiltrak ham. 1701 ansøgte han Kongen om Tilladelse til at benytte saa vel det kongelige Arkiv som Raadstuearkivet for at kunne skrive Kjøbenhavns Historie, og 1705 tillod Kongen ham at faa Underretning af Arkiverne og Kancellierne til Brug ved Udarbejdelsen af en Christian V's Historie; om han virkelig s. A. er bleven udnævnt til kongl. Historiograf, er ikke sikkert. Senere havde han Planer om at omarbejde Niels Krags Christian III's Historie. Hvor meget der kom ud af R.s Studier, kan ikke nu afgjøres, da han selv inden sin Afrejse til Throndhjem tilintetgjorde sine Samlinger, efter at han forud havde skilt sig ved sit Bibliothek. I dette havde han sat baade alt, hvad han havde arvet, og hvad han »ved et stille, enfoldigt Levned« havde erhvervet, i det han i en lang Aarrække fra sin tidligste Ungdom havde kjøbt Bøger saa vel i Indlandet som i Udlandet. Det var derved lykkedes ham at samle et sjælden udmærket Bibliothek paa o. 17.000 Bind, af hvilke over de 2 Tredjedele angik Historien. Med sjælden Uegennyttighed undte han andre lærde Adgang til denne Skat; om Gram[435] hedder det, at hver en Bog i det hele Bibliothek var ham bekjendt, og Holberg[436]

433 Se om assessor'er s. 315.

434 Betyder nok nærmest 'ubehagelige' eller snarere et hverv man ville blive angrfebet for, ikke 'moralsk forkastelige og angribelige'.

435 Se biografisk artikel s. 199.

436 Måske var det Reitzer der opfordrede Holberg til at skrive sin bog om Folke- og Naturretten?

gjorde flittig Brug af de historiske Værker. Men Nedgang i hans økonomiske Vilkaar, dels foranlediget af de slette Tider, dels vel ogsaa af de Ofre, han havde bragt Videnskaben — han bekostede saaledes 1711 Trykningen af Torfæus'[437] norske Historie med en Udgift af 1.500 Rdl. —, nødte ham til at afhænde denne sin kostbare Samling; efter flere Aars vidtløftige Underhandlinger lykkedes det ham endelig 1721, især ved Fr. Rostgaards[438] Mellemkomst, at faa Bibliotheket, som han pro formå havde overdraget til Hans Nobel (XII, 304), solgt til Kongen for 9.000 Rdl. i Kroner, efter at Faren for, at det skulde gaa til England eller Rusland, var afværget. Det kongl. Bibliothek kom ved denne Lejlighed i Besiddelse ikke blot af mange historiske Hovedværker, men ogsaa af værdifulde Haandskrifter, der for en stor Del skreve sig fra den lærde Otto Sperling den yngre[439], der sine sidste Aar havde fundet et Hjem i R.s Hus.

Ogsaa efter Salget af sit Bibliothek vedblev R. at samle Bøger, af hvilke han testamenterede en Del til Aalborg Latinskole, der har solgt dem og aarlig uddeler Renten af Provenuet til Skolens flittigste Dimittend.

437 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Torfæus havde en *vis*, fjern familiemæssig forbindelse til Holberg. Han blev nemlig gift med enken *»Anna Hansdatter, der havde været 2 Gange gift, sidste Gang med en Forvalter over Udstens Klostergods, Iver Nilsen Lem, Broder til Holbergs Morfader«.*

438 Se biografisk artikel s. 237.

439 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Frederik Rostgaard (1671-1745), filolog, statsmand

Af E. Holm

Gehejmearkivar, Oversekretær, videnskabelig Samler og Legatstifter, var født paa Herregaarden Krogerup i Nordsjælland 8. Nov. 1671; hans Forældre vare nedennævnte Hans R. og dennes 2. Hustru. Ved Faderens Død 1684 stod han som en forældreløs Dreng; men Formuesforholdene vare gode, saaledes at han kunde faa en omhyggelig Undervisning og videregaaende Uddannelse. Efter at have været i Huset hos Rektoren ved Kjøbenhavns Skole Peder Foss blev han privat dimitteret af denne 1687; han havde den senere Justitiarius i Højesteret Villum Worm til Formynder og boede som Student flere Aar hos den bekjendte Hofpræst Hector Gotfred Masius[440]. Velstaaende, som han var, drev han forskjellige frie Studier, holdt af at gaa paa Bibliotheker og begyndte som ganske ung Student paa at anlægge Samlinger af Bordings og andre danske Digteres Arbejder, særlig saadanne, der vare paa Latin.

Efter et Par kortere Udflugter, til Skaane og til Nordtyskland, rejste han 1690 til Udlandet, og det for at blive hele 9 Aar borte. Han opholdt sig først i Tyskland, især i Giessen, hvor det var hans Hovedstudium at lægge sig efter Retsvidenskab, men saaledes at han tillige studerede Arabisk. I Foraaret 1692 drog han til Holland, idet han selvfølgelig her gjorde Leiden til sit Hovedopholdssted, og skjønt han ikke lagde Juraen til Side, blev det dog fra nu af Sprogvidenskaben, der tog ham fangen under hans Ophold i Udlandet. Han fandt tillige Lejlighed til her at udgive sine Samlinger af danske Forfatteres latinske Digte (1693) under Titel af »Deliciæ qvorundam poëtarum Danorum«. I Okt. 1693 kom han til England, hvor Oxford blev hans vigtigste Opholdssted, og hvor han foruden at gjøre danske sproglige Studier især kastede sig over Oldtysk, Oldengelsk og Græsk. Paa disse forskjellige Omraader gjorde han betydelige Samlinger, i det han lod tage Afskrifter af vigtige gamle Haandskrifter. Nytaarsdag 1695 kom han til Paris, der bød ham saa meget, at han blev der i 3 Aar. Her som andre Steder føjede han til sine Studier ivrig Omgang med ansete lærde i forskjellige Fag; men for Parises Vedkommende kan endnu tilføjes, at han ogsaa var fængslet ved et Kjærlighedsforhold til en Dame, der fødte ham en Søn og en Datter, som han senere lod komme til Danmark og der tog sig af. Et Skrift, han udgav i Paris om, hvorledes et Bibliothek bedst skulde ordnes, er et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Bogsamlinger interesserede ham, og han indkjøbte da ogsaa Bøger i Mængde til sig selv. 1698 gik Rejsen syd paa til Italien, og han naaede her lige ned til Sicilien med en Udflugt til Malta, fortsættende alle Vegne, hvor det lod sig gjøre, sine Undersøgelser om værdifulde Haandskrifter og Bøger.

Omsider maatte der dog en Ende paa dette omflakkende Liv, under hvilket han med rette kunde sige, at »Studier vare hans højeste Inklination«, og i Nov. 1699 stod han atter i Kjøbenhavn. Hvilke Skatte af Samlinger baade af Haandskrifter og af Bøger bragte han ikke hjem! Hvilket mageløst Fond havde han ikke til at kunne i Hjemmet begynde et virksomt, producerende Liv som Videnskabsmand, især da han havde i det mindste nogen Formue i Ryggen! Men det kom til at gaa anderledes. Hvor flittig han end var, naar det gjaldt om at læse og samle, fattedes det ham helt paa den Hengivelse i visse bestemte Arbejder, paa den Tilsidesættelse af alt andet ikke mindre end paa den Evne til at forme og gruppere, der behøves for at blive virkelig Videnskabsmand. Hertil kom en ikke ringe Forfængelighed, der glædedes ved ydre Glans, og Lyst til at spille en Rolle i den ydre Verden. Nu traf det sig ogsaa saaledes, at han, uvist hvorledes, kom i Forbindelse med Rigets indflydelsesrigeste Personlighed, Storkansleren Conrad Reventlow[441], der besluttede at knytte ham, den kundskabsrige og arbejdsdygtige Mand, til sig. I det Reventlow anbefalede ham til Kongen, fordi han »havde øvet sig i saadanne Videnskaber, som den bør have, som skal sættes over et kongeligt Arkiv«, fik han ham udnævnt til Gehejmearkivar 9. Marts 1700. Det var unægtelig et Embede, der kunde tænkes at passe godt til R. med hans lærde Fordannelse. Men Storkansleren havde imidlertid ogsaa en anden Bestemmelse med ham. 2 Maaneder efter, at

440 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

441 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

R. havde faaet sin Udnævnelse til Gehejmearkivar, blev han forlovet med Reventlows uægte, men for øvrigt af ham anerkjendte og nobiliterede[442] Datter Conradine Revenfeldt (20. Maj 1700). Hun var endnu ikke fuldt 13 Aar gammel — et Bevis paa, at der her ikke var den ringeste Tale om nogen gjensidig Tilbøjelighed —, og der maatte derfor gaa 3 Aar hen, inden Brylluppet kunde staa (1. Marts 1703).

Den unge Fru R. var udmærket smuk — og derved en Modsætning til sin Mand —, men hun var for lidet udviklet til i den første Tid at kunne andet end pynte i hans Hus, senere faar man Indtryk baade af noget koldt og noget forfængeligt ved hende, saaledes at hun mindst af alt var skikket til at være en stille Videnskabsmands Hustru, men derimod langt mere maa tænkes at have ægget de forfængelige Sider af R.s Natur. Intet har aabenbart ligget hende mere paa Sinde end saa vidt muligt at kunne hævde sin Plads ved Siden af sin højfornemme Slægt paa fædrene Side.

Sin Stilling som Gehejmearkivar synes R. at have udfyldt med Iver og Samvittighedsfuldhed, og det gode Navn, han derved vandt, gjorde, at han ikke blot efterhaanden tillige blev brugt i adskillige af de Kommissioner, der i denne Del af Enevældens Tid tidt paakjendte Retssager eller maatte give Kongen Betænkning om forskjellige vigtige Sager; men han kom ogsaa efter 1709 til at dømme som Medlem af Højesteret, og 1. Jan. 1720 blev han endog Justitiarius i denne Ret. Ved Siden deraf var han 12. Sept. 1712 bleven Direktør i det vestindiske og guineiske Kompagni, og 16. Marts 1714 blev han Medlem af Direktionen for Brandvæsenet og Vandværkerne i Kjøbenhavn. Imidlertid havde han ikke lagt sine gamle Interesser paa Hylden, for saa vidt de kunde fremmes uden at lægge for meget Beslag paa hans Tid; han vedblev at samle. Dels var det atter Bordings paa mange Steder spredte Digte, der i saa Henseende optoge ham, dels gav han sig til at samle til en dansk Ordbog, som han mente skulde indeholde en fuldstændig Fortegnelse over det danske Sprogs Ordforraad paa hans egen Tid, og han fattede tillige Tanken om at faa et dansk Adelslexikon i Stand. Det opmuntrede ham sikkert i saa Henseende, at han selv 1702 var bleven optaget i den danske Adel, naturligvis for at passe bedre i sin Hustrus fine Slægt. Det var ikke faa Medarbejdere, som R. brugte for at faa disse Arbejder fremmede, og samtidig med at han stadig forøgede sin Bogsamling, som han meget liberalt tillod andre at bruge, kunde han glæde sig ved at se sine haandskrevne Pakker blive flere og flere; men noget selvstændigt saa man ikke fra hans Haand, og derfor begyndte ogsaa Filologer i Udlandet, der vidste god Besked med, hvor store Samlinger han havde gjort under sin Rejse, særlig paa det oldtyske Omraade og med Hensyn til Libanius, en græsk Rhetor fra det 4. Aarhundrede eft. Chr., at blive utaalmodige over, at disse Skatte laa hen, uden at den lærde Verden fik nogen Gavn af dem. Værre har Efterverdenen her hjemme dog taget ham i Skole, fordi han, der ejede Anholt (foruden Sejrø), i den Grad blev forbitret paa Holberg, da denne i sin »Peder Paars« havde gjort Øen til Skueplads for sin Helts Hændelser, at han klagede til Kongen og krævede saa vel Forfatteren som Bogtrykker og Boghandler alvorlig straffede. Saa lidt formaaede han trods sin æsthetiske Dannelse, og uagtet han selv syslede med Digtekunsten, at hæve sig over sin udannede Samtids taabelige Forvexling af et satirisk Skrift og en Pasquil. Heldigvis saa Konseillet og Kongen forstandigere end han paa Sagen, og hans Klage blev afvist.

Hvis R., saaledes som det er sandsynligt, har ærgret sig over Konseillets Holdning i denne Sag, saa fik han den Tilfredsstillelse, at de Mænd i dette Kollegium, der stode ham fjærnest, Vibe og Sehested, snart efter, nemlig 2. Dec. 1721, bleve afskedigede derfra. Ja, han kom endog selv til at afløse Vibe som Oversekretær i danske Kancelli (samme Dag). Vistnok blev han ikke ved dette Embede, hvad Oversekretæren plejede at være, Chef for sit Kollegium, thi et halvt Aar i Forvejen var Grev U. A. Holstein-Holsteinborg[443] bleven Storkansler og derved sat i Spidsen for begge Kancellierne, og desuden var danske Kancelli i denne Tid stillet i ret stor Afhængighed af Konseillet; men trods dette var Oversekretærembedet afgjort et af de højeste i Staten og udmærket lønnet. Han maatte derfor siges at have gjort paafaldende Lykke, og da Storkansleren som gift med en af Conrad Reventlows ægte Døtre var hans egen Svoger, maatte hans Forhold opad til antages at være behageligt. Overtagelsen af det nye,

442 Dvs. 'adlede'.

443 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

ansvarsfulde Embede gjorde det naturligt, at han frasagde sig Stillingen som Justitiarius i Højesteret.

Virksom og arbejdslysten, som R. var, satte han sig med Iver ind i sit nye Embede, der dog ikke i de Aar, han beklædte det, gav ham Lejlighed til at virke for nogen større Reform. I det denne høje Stilling gjorde det muligt for ham at udøve Indflydelse paa allerhøjeste Steder, brugte han den blandt andet paa en smuk Maade til at støtte det nu begyndende danske Skuespil i Kjøbenhavn. Kjærlighed til dansk Litteratur og til Modersmaalet var stærkt fremtrædende hos ham, og ligesom Holberg saa han, at det nygrundede Theater i Grønnegade her kunde virke noget skjønt, at det kunde tjene »det ædle Sprog, som Kongens Riger tale«. Derfor holdt han sig dels ikke for at være for fornem til at hjælpe Skuespillerne med at affatte flere Prologer for dem, dels virkede han til at stemme Kongen gunstig imod dem. Men uheldigvis var det ikke alle Sider af R.s Virksomhed, der fortjente Anerkjendelse, og han havde Uvenner, der lurede paa ham og vel skulde vide at drage hans svage Sider frem. Iblandt disse Fjender var Biskop B. Deichman[444] (IV, 234) den farligste, og der kan næppe være Tvivl om, at Lyst til at hævne sig paa R., fordi denne havde modarbejdet Planer fra hans Side, virkede betydelig med til, at han, der i høj Grad havde Frederik IV's Øre, fik denne til at lade R. blive trukket med ind i Undersøgelser, som efter Deichmans Forslag i Dec. 1724 bleve anstillede imod saadanne, der havde gjort sig skyldige i at lade sig bestikke. Skjønt R. ikke kunde siges ligefrem at have solgt Retten eller Embeder, havde han dog flere Gange taget imod Pengegaver i Anledning af Tjenester, han i Embeds Medfør havde haft Lejlighed til at vise forskjellige, og han var derfor utvivlsomt hjemfalden til Straf efter den 23. Okt. 1700 udstedte Forordning, rettet imod dem, der toge imod »Skjænk og Gave«. At sligt i hin Tid ikke var ualmindeligt, og at det kunde ske i meget værre Former end den, hvori man ser det hos R., kan paa ingen Maader undskylde ham. Det var en Skandale, at en velstaaende Mand i et udmærket lønnet Embede ikke kunde holde Hænderne rene. Han gjorde Sagen endnu værre ved helt at tabe Ligevægten. Saa snart han mærkede, hvad der truede ham, skrev han ikke blot ynkelige Breve til Kongen, men flygtede endog til Helsingborg. Man har ondt ved at begribe, hvad han vilde opnaa derved, thi saa snart Kongen sendte et Par Lakajer der over for at hente ham, fulgte han strax med tilbage til Kjøbenhavn. Her slap han for den almindelige Rettergang, der fulgtes imod de andre, som vare Gjenstand for samme Anklage, og der blev taget saa meget Hensyn til hans høje Embedsstilling, at der blev holdt Forhør over ham i selve Konseillet, hvor det blev hans egen Svoger Storkansleren, der forhørte ham og derpaa oplæste Kongens Dom for ham. Den lød paa, at han skulde have sine Embeder som Oversekretær og Gehejmearkivar forbrudt, han skulde stille Kavtion for Tilbagebetaling af de Pengebeløb, som han havde modtaget imod Lovens Bydende, og han maatte ikke under den højeste Straf komme for Kongens Ansigt eller til Hove, men skulde flytte fra Kjøbenhavn (23. Jan. 1725).

Skjønt den Straf, der her ramte R., var betydelig mildere end den ved den ovennævnte Forordning fastsatte, der lød paa Tab baade af Embede, Ære og Gods, maatte han føle den som et haardt Slag; den havde styrtet ham fra hans høje Embede, berøvet ham Kongens Naade og sat en Plet paa hans Navn i Folks Omdømme.

Men hvad enten det laa i, at hans Svoger Storkansleren og dennes Hustru, der holdt meget af Halvsøsteren Fru R., arbejdede for ham, eller andre Hensyn have gjort sig gjældende, saa mildnede Kongen efterhaanden hans Lod. Allerede i Marts 1725 fik han Lov til i visse Tilfælde at komme til Kjøbenhavn, i Juni 1727 blev det endog tilladt ham at komme til Hove, hvad der maatte gjælde for en vigtig Rehabilitation, og nogle Maaneder derefter (29. Okt. 1727) udnævntes han til Amtmand i Antvorskov og Korsør Amter. Det er betegnende for hans Hustrus haarde Karakter, at hun nægtede at følge ham til hans Bolig i den nye Embedskreds; hun vilde ikke bort fra det smukke Krogerup, og han var altsaa nødt til at passe sit Embede fjærnt fra sin Familie. Men dette varede dog ikke længere end til Frederik IV's Død. Faa Dage efter den blev han nemlig uden noget derom af ham selv udtalt Ønske flyttet til at overtage en Stilling som Translatør ved Øresundstolden i Helsingør (17. Okt. 1730). At blive Translatør i Steden for at være Amtmand syntes at maatte være en ret anselig Tilbagegang; men det er dog et Spørgsmaal, om det maa opfattes saaledes; i det mindste følte han det som et Gode, at

444 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

han nu var kommen i Nærheden af sin Familie, og Embedet var ikke daarlig lønnet. Selve Forretningerne viste sig imidlertid ikke at ligge for ham, og allerede 19. Febr. 1731 opnaaede han at faa sin Afsked med en aarlig Pension af 600 Rdl. Han trak sig nu tilbage til Krogerup, hvor han levede Resten af sine Levedage som en velstaaende Privatmand. Da han, der allerede 1712 var bleven Etatsraad, 1735 blev gjort til Konferensraad, kunde han ogsaa have Nydelsen af at føle sig som en anselig Rangsperson. Den slemme Historie fra 1725 var nu glemt, eller han gjaldt for den Gang at have været Gjenstand for en uretfærdig Forfølgelse.

Fru R. fødte sin Mand 7 Børn. Af disse døde det eneste, der var en Søn, Dagen efter Fødselen, og af Døtrene bleve kun 3 voxne. Betydeligst af disse var den ældste, Conradine Sophie, der var ypperlig begavet og kundskabsrig. Hun var først gift med en Kammerjunker v. d. Maase, der døde 1728. Siden (1736) ægtede hun en Oluf Bruun[445] (III, 177), der havde været Huslærer for hendes Børn af første Ægteskab, og som hun havde staaet i Kærlighedsforhold til. Hendes Forældre havde god Grund til i flere Henseender at være misfornøjede med den Maade, hvorpaa dette Ægteskab blev sluttet; men de toge Sagen uforstandig og haardt. Uden at bryde sig om, at hendes nye Ægtefælle var en fuldstændig hæderlig og dygtig Mand, brøde de ganske Staven over Datteren, og hun blev gjort arveløs. Havde R. tabt Ligevægten i Ulykkens Dage, gjorde han det ikke mindre i dette Familiedrama. Men sikkert falder en stor Del af Skylden her paa hans Hustru. Hvordan hans eget Forhold til denne i det hele har været, ved man ikke. Derimod er det sikkert, at, hvad der udbredte Tilfredshed over R. s Leveaar i hans Privatliv ude paa Krogerup, det var hans Tilbagevenden til de lærde Sysler fra hans yngre Aar og det venlige Forhold, hvori han kom til en Del Videnskabsmænd som f. Ex. Gram[446] og ganske særlig Langebek[447]; det var fra hans Side betegnet ved en ikke ringe personlig Elskværdighed, ligesom han ogsaa gjærne vilde hjælpe med Penge, for saa vidt hans Midler strakte til.

Da Ulykken ramte R. ved hans Afsættelse, greb han til at sælge sine Haandskriftsamlinger og sit udmærkede Bibliothek; men han beholdt dog ikke saa ganske lidt, og dette forøgede han siden, thi han var af den Slags Mennesker, der ikke kunne leve uden at samle. Der var saaledes Stof nok for ham til lærde Sysler i det sidste, stille Afsnit af hans Liv. Ganske vist fremkom der ikke mere nu end tidligere selvstændige større videnskabelige Værker fra hans Haand; han vedblev stedse i saa Henseende nærmest at være, hvad man maa kalde en lærd Dilettant. Det vigtigste af, hvad han selv skrev, var en Skildring af hans eget videnskabelige og litterære Liv, der i en af ham personlig udarbejdet tysk Oversættelse blev udgivet i »Dänische Bibliothek«, samt paa det digteriske Felt en Oversættelse af tyske Salmer, som han forøgede med nogle af ham selv digtede. Mest holdt han af at give Bidrag fra sine Samlinger til andre lærdes Arbejder. Det var saaledes paa Grundlag af saadanne, at Bordings poetiske Skrifter bleve udgivne 1736[448]. Stærkest var han maaske en Tid optaget af at faa sine danske Ordbogssamlinger bearbejdede til endelig Udgivelse, og han var rede til at bringe pekuniære Ofre, for at dette kunde naas. Arbejdet blev lagt i Langebeks[449] Haand og fortsattes indtil efter R.s Død, men som bekjendt uden at blive ført til Ende.

Det kan ikke nægtes, at da R. døde 25. April 1745, var det ikke store Resultater, hans varme Kiærlighed til Videnskaben havde bragt; men naar man trods hans vitterlige Mangler ikke kan andet end anerkjende denne Kiærlighed, saa maa der endnu som et nyt Vidnesbyrd derom anføres, at han ved testamentariske Bestemmelser lod henlægge en Sum Penge, der ved Oplæg efterhaanden skulde voxe saaledes at der deraf med Tiden kunde oprettes visse Legater til videnskabeligt Brug, blandt andet til at lønne en Professor i den nordiske Historie og de nordiske Oldsager (den nuværende Rostgardianus). Det var en smuk fæderlandsk Følelse, der her ledede ham, nemlig Tanken om at fremdrage gamle nationale Minder af »den tykke

445 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Bruun var en ungdomsven af Jacob Langebek, se biografisk artikel s. 216.

446 Se biografisk artikel s. 199.

447 Se biografisk artikel s. 216.

448 Se biografisk artikel om Hans Gram s. 199.

449 Se biografisk artikel s. 216.

Uvidenheds Mørke« og om »Forsvar imod vore Fjenders og Misunderes daglige og skammelige Bagvaskelse«. Hans Hustru døde først 22. Okt. 1770, 83 Aar gammel.

- - -

Tilføjelse

Se om kobberstikkeren Andreas Reinhardt s. 298.

Henrik de Stampe (1713-1789), jurist, generalprokurør, statsminister

1' artikel af E. Holm

Hans Forældre vare Provst Jens S. (d. 1733), Præst i Hammer, Horsens, Sulsted og Ajstrup Menigheder i Aalborg Stift, og Christine Amalie f. Thestrup, en Datter af Biskop Frants T. S., der var født 28. Jan. 1713, var den ældste af 8 Søskende. Som Dreng gik han i Aalborg Kathedralskole, hvorfra han 1728 dimitteredes til Universitetet. Efter at han havde taget theologisk Embedsexamen i 1731, blev han af sin Morfader beskikket til Konrektor ved Aalborg Skole (1734), og her virkede han som ung Lærer indtil 1737, da han med Tilladelse til at lade sit Embede bestyre ved en Vikar rejste udenlands for at uddanne sig i de Retninger, der laa ham nærmest. Først og fremmest tænkte han her paa at lægge sig efter den Wolfiske Filosofi, der allerede tidligere havde grebet ham. I næsten 2 Aar opholdt han sig da hos Wolf ved Universitetet i Marburg, og foruden i Filosofi uddannede han sig under Opholdet der ogsaa baade i Jura, Fysik og Mathematik. Han synes paa denne Tid at have været noget i Tvivl, om han skulde vælge Jura eller Mathematik til Hovedstudium. Det blev dog Retsvidenskaben, der gik af med Sejeren. Efter Opholdet i Marburg rejste S. til Paris og siden til England; men et Brev fra hans Velynder Grev J. L. Holstein[450] kaldte ham hjem, da der her syntes at aabne sig Lejlighed for ham til videnskabelig Virksomhed.

A. Hojer[451] var nemlig død (1739), og hans Plads skulde besættes ved Konkurrence. Til den meldte da S. sig sammen med ikke færre end 5 andre. Udfaldet af Konkurrencen blev (1740) for S.s Vedkommende, at han vel ikke fik den juridiske Professur, der blev givet til Kofod Ancher[452], men blev udnævnt til Professor i Filosofi. Dette laa ham vistnok ingenlunde fjærnt; men hans Hu stod dog til Juraen, og det var derfor meget heldigt for ham, at Holstein[453], der var Universitetets Patron, ønskede, at han skulde holde private juridiske Forelæsninger. Dette gjorde han i en Aarrække med overordentlig stor Iver og med stort Udbytte baade for sig selv og for sine Tilhørere. Imidlertid var han (1743) bleven baade Medlem af det juridiske Fakultet og af Konsistorium, hvilket sidste stod i Forbindelse med, at han ogsaa blev Universitetets Sekretær. I 1751 forbandt han med disse Stillinger ogsaa at blive Kvæstor ved Universitetet[454]. Omsider udnævntes han 16. Febr. 1753 til juridisk Professor, og det saa nu ud, som om han paa forskjellige Maader var forsvarlig knyttet til Universitetet; men ejendommelig nok, samme Dag, han blev juridisk Professor, udnævntes han til den vigtige Stilling at være Generalprokurør[455] og dermed tillige til at have Sæde i Kancelliet, et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad hans gamle Velynder Holstein, der var Kancelliets Præsident, havde sin Opmærksomhed henvendt paa ham.

Naturligvis var det umuligt samtidig at være Generalprokurør og at virke med Kraft som Universitetsprofessor; men Holstein[456] fik det indrettet paa bedste Vis for ham. Medens han nemlig slap for i Fremtiden at holde Forelæsninger imod at betale en mindre Sum til en Vikar, beholdt han for øvrigt Professorembedets ret betydelige Indtægter i Forening med sin Lønning som Generalprokurør. Visse Forretninger vedblev han stedse at røgte ved det juridiske Fakultet, ligesom han stadig var Medlem af Konsistorium indtil Aaret 1785 og tillige bevarede Kvæstorforretningerne indtil Aaret 1784.

---

450 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

451 Se biografisk artikel s. 208.

452 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

453 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

454 Efter Ludvig Holberg og på *hans* forslag, se s. 178.

455 Efter Bolle Willum Luxdorph, se biografisk artikel s. 223.

456 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Hans fortsatte Virksomhed ved Universitetet vedrører os dog ikke her. Det er hans Arbejde som Generalprokurør, der fra Aaret 1753 træder i Forgrunden. Saaledes som denne Embedsmand paa denne Tid var stillet, bestod hans Gjerning væsentlig i at være en Slags Konsulent for de forskjellige Kollegier, især for danske Kancelli, ved at afgive Erklæringer over juridiske Spørgsmaal, der rettedes til ham, samt i at udarbejde Udkast til Love enten efter opgivne Momenter eller uden saadanne. Enhver vil kunne forstaa, at i en fremragende Jurists Haand maatte et sligt Embede kunne faa stor Betydning, og der er da ingen Tvivl om, at S. i Tiden fra 1753—70 har været den vigtigste Mand i Kancelliet. Medens man sædvanlig i hine Tider ved Kollegiernes Historie lider af Vanskeligheden ved at skjelne, hvad der har været de enkelte Kollegiemedlemmers særlige Del i det, der er udrettet enten af godt eller af mindre heldigt, er det anderledes med S. Udbyttet af hans Gjerning ligger tydelig og klart i de efter hans Død i Følge hans egen Beslutning udgivne »Erklæringer«, hvorved han i høj Grad har sat sig selv et monumentum ære perennius[457].

Hvad der udmærker dem, er for det første store formelle Fortrin. De indtage, rent stilistisk set, en høj Plads i den Tids Prosalitteratur her hjemme; i den Grad er Fremstillingen naturlig og klar, samtidig med at Sproget er ualmindelig godt og tit paafaldende livligt, naar man tager de med Nødvendighed jævnlig temmelig tørre Æmner i Betragtning. Hovedsagen er imidlertid naturligvis de fortrinlige juridiske Udviklinger, de indeholde, der bæres af en mærkelig bon sens og af et klart Blik for det praktiske Livs Krav. Det er dog ikke den rent juridiske Side af dem, der i denne Skildring skal fremdrages. De ere nemlig tillige saare vigtige ved det Billede, de give af S.s Opfattelse af vigtige Statsforhold og Samfundsforhold og af hans Virksomhed for deres Udvikling.

S. var saa fuldt som nogen her hjemme en varm Tilhænger af Enevælden og overtydet om det fortræffelige ved Statens Forfatning med dens Kollegiestyrelse. Men han stod derfor ingenlunde uden for adskillige af de Fremskridtstanker, der paa den Tid vare satte i Bevægelse ad statsvidenskabelig eller filosofisk Vej. Man kan saaledes ikke være i Tvivl om, at han paa flere Punkter var paavirket af Wolf, naar denne paa den ene Side betonede det almene Vel som Statssamfundets Opgave og tillige fremhævede Menneskenes naturlige Lighed og Frihed. Der var herved fremdraget meget vigtige Synspunkter til Bedømmelse af adskillige Stats- og Samfundsforhold, og Tanken om det store Hensyn, der skyldtes Folket midt i den enevældige Stat i Modsætning til den tidligere stærke Fremhævelse af Fyrstens dynastiske Interesser, var herved kommen til at ligge ligefor. Under Paavirkning af disse Bevægelser i Datiden var S. ligesom Sneedorff[458], Rothe[459], Fr. Lütken[460] og andre stærkt gjennemtrængt af Tanken om den Ret til borgerlig Frihed, som de enkelte Borgere i et Land havde, og han mente ogsaa, at den dansk-norske Stats Lovgivning sikrede Folket en saadan. Værnet for denne Frihed og den dermed forbundne Sikkerhedsfølelse laa efter hans Opfattelse i den trygge Adgang til Lands Lov og Ret, der kunde sikre Borgerne imod Vilkaarlighed, fra hvilken Side den saa kom. I det han mente, at det særlig var Kancelliets Opgave at vaage over, at Undersaatternes Ret paa dette Omraade blev agtet, kan man sige, at han ogsaa opfattede det som sin personlige Pligt, og den gjennemførte han trofast, hvor der var Lejlighed dertil.

Et Hovedpunkt var her, at der værnedes over Adskillelsen imellem den udøvende og den dømmende Myndighed, en Adskillelse, som ikke længe i Forvejen Montesquieu med stor Kraft havde ført Ordet for i sit berømte Værk om Lovenes Aand. Den ene Gang efter den anden førte S. en levende Kamp imod Embedsmænd omkring i Landet eller imod Regeringskollegier, som

---

457 Sætningen betyder: *Jeg har rejst et mindesmærke, der er mere holdbart end bronze*. Stammer fra Horats' digt til Melpemone (Lyriske digte, bog 3, digt 30).

458 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

459 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Carl Henrik Koch har en artikel om Rothe i sin *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s. 257 ff.

460 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

han mente gjorde sig skyldige i at gaa uden for deres Omraade ved at blande sig i Domstolenes Gjerning og udvirke Kjendelser ved kongelige Resolutioner i Steden for at lade Afgjørelsen ske ved Domstolene. S. kunde ved slige Lejligheder bruge det skarpeste Sprog. I det han vilde arbejde for, at den ved Lovgivningen fastslaaede Rettergang blev stillet paa den Plads, der tilkom den i Samfundet, værnede han da ogsaa med Iver om Appellationsinstitutionen. Han bekæmpede af al Magt, at en Sag, der var paadømt ved en lavere Domstol, bag efter kunde indankes til endelig Afgjørelse ved en kongelig Resolution, den skulde gaa til den højere Retsinstans. Naturligvis værgede han derfor med stor Styrke om Højesteretsdommenes Uforanderlighed, med Undtagelse af at selvfølgelig Kongen maatte have Benaadningsret. Kun i visse enkelte Tilfælde mente S., at der kunde fældes Domme ved kongelige Resolutioner. Der kan ingen Tvivl være om, at ligesom den Begrundelse, han gav af hele dette Punkt, har sin store Interesse, saaledes har hans varme Kamp for Domstolenes Ret og Ukrænkelighed haft Betydning med Hensyn til vor indre Udviklings Historie. Haand i Haand hermed kan det fremhæves, at han med ikke mindre Styrke vilde have alles Lighed for Loven slaaet fast. Det maatte, udtalte han, gjøres klart, at »Kongen har lige stor Omsorg for alle sine Undersaatter, fra den højeste til den laveste, og forskaffer dem alle lige Sikkerhed for deres Liv og alt, hvad dem tilhører«.

Det Had imod Vilkaarlighed, der gik igjennem alt dette, lod ham blandt andet i flere Henseender være en skarp Kritiker af den Behandling, som Bønderne bleve Gjenstand for fra Herremændenes Side, og han havde et klart Blik for, at deres Tilstand havde udviklet sig paa en for dem saare sørgelig Maade. Hertil kom, at han havde fremskredne Meninger paa det økonomiske Omraade, i det han holdt for, at Frihed langt bedre end Tvang fremkaldte Flid og Opsving. Han var derfor bestemt af den Overbevisning, at Selvejendom burde udvikles saa meget som muligt paa Landet, medens Hoveriet fremkaldte daarligt Arbejde, foruden at det gav Plads for megen Haardhed og Vilkaarlighed. Paa flere Punkter mødtes han altsaa med den Bevægelse for Bondestandens Frigjørelse, der var i fuld Gang her hjemme allerede under Frederik V. Ganske vist var han efter sin hele Natur ikke de dristige Reformers Mand; dertil var han, f. Ex. hvad Landbosagen angik, for ængstelig for at komme til at træde Proprietærernes vel erhvervede Rettigheder for nær; men hans Kritik af de bestaaende Fejl i Ordningen var dog saa stærk, at Regeringen naturlig tog ham med, da Spørgsmaalet om indgribende Reformer blev rejst i Aaret 1767 efter Reverdils Initiativ. En Erklæring, som han da afgav (1. Okt.) om, hvorledes Kongens Hensigt at ville befri Bønderne bedst kunde fremmes, udtalte, hvad der var meget vigtigt, at Stavnsbaandet alene afhang af Proprietærernes Forpligtelse til at stille Rekrutter, thi heraf var Følgen, at naar denne Forpligtelse hævedes, var Kongen i sin gode Ret til at afskaffe Stavnsbaandet. Han udviklede ogsaa, hvorledes Friheden vilde have gode Virkninger, bl. a. ved at fremme Folkeformerelsen; men han tilraadede, at hvis Kongen vilde forbedre Bøndernes Stilling, skulde man blive staaende ved at indskrænke Stavnsbaandet til at omfatte Tiden fra det fyldte 14. Aar til det fyldte 36. Aar. I den følgende Tid havde S. Sæde baade i Landvæsenskommissionen af 27. Okt. 1767 og i Landvæsenskollegiet af 15. April 1768, og han havde stor Del i de Forordninger, som dette Kollegium fik udstedt baade om Hoveriets Bestemmelse, om Forøgelse af Selvejendom og om Fællesskabets Ophævelse. Det vides, at han var et af de ivrigste Medlemmer af Kollegiet, og det maa tillige erindres, at videre end han dristede selv Reverdil sig ikke til at gaa med sit Forslag til Stavnsbaandets Indskrænkning.

Den Sans for Frihedens Betydning for Arbejdet, som bragte S. til at ønske Selvejendom fremmet, gjorde ham ogsaa ilde stemt imod de Skranker, som vidtgaaende Privilegier og Lavsrettigheder kunde sætte for Omsætningen. Det var bl. a. det, der bragte ham til at faa udvirket et Reskript af 10. April 1761, hvorefter der ikke maatte oprettes flere Lav, samtidig med at Optagelsen i de bestaaende Lav lettedes, og Eneret kun maatte gives i visse bestemte Tilfælde og for en vis Tid, ligesom Næringsfriheden i de danske og norske Kiøbstæder betydelig udvidedes.

I det vigtige Afsnit af S.s Liv, som vi her have dvælet ved, havde han med Stillingen som Generalprokurør ogsaa forbundet den at være Højesteretsassessor[461], og foruden at han var bleven udnævnt til Direktør for det kongl. Søassuranceselskab, var der tilfaldet ham

461 Se om assessor'er s. 315.

forskjellige Titler og andre Udmærkelser. Han var 1766 bleven Konferensraad, 1769 Ridder af Danebrog, 1770 gav Dronning Sophie Magdalene ham sin Orden de l'union parfaite, og han var desuden 4. Maj 1759 bleven optaget i den danske Adelstand. Imidlertid havde han tillige giftet sig (30. Nov. 1753) med Christine Elisabeth Kløcker, Datter af Etatsraad H. L. K. (IX, 246); men Døden berøvede ham hende allerede 1761.

Den meget indflydelsesrige Rolle, som S. havde spillet indtil 1770, ophørte, da Struensee i dette Aar greb Magten. Vistnok lod han S. beholde Embedet som Generalprokurør, og han brugte ham ogsaa, bl. a. til at udarbejde en ny Instrux for Højesteret; men stor Indflydelse havde S. dog ikke i denne Tid, og som andre Medlemmer af Kancelliet følte han sig stærkt trykket ved den Myndighed, Struensee udøvede. Et meget godt Arbejde fik han imidlertid dog i denne Tid Lejlighed til at udføre ved Udarbejdelsen af Forordningen af 15. Juni 1771 om Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, og han holdt da ogsaa bag efter sin Haand med Kraft over denne Domstol, med hvis Indretning han havde sympathiseret. Derimod havde han des værre ingen Ære af, da han havde faaet Sæde imellem Struensees Dommere, saa at være den, der affattede Dommen over Struensee, som vel kjendt et i flere Henseender højst uheldig redigeret Aktstykke. S. var aabenbart under Struensee - Katastrofen som saa mange andre her hjemme kommen rent ud af Ligevægten[462].

I den saakaldte Guldbergske Tid indtog han naturligvis en meget anset ydre Stilling, og foruden at blive Gehejmeraad (1774) fik han Sæde ikke alene i flere Kommissioner, men ogsaa baade i Overskattedirektionen (1777) og i Overbankdirektionen (1782), og i Kancelliet vedblev hans Ord at gjælde meget; men dog var hans Virksomhed i denne Tid mindre, end den havde været før 1770. Det ser ogsaa stærkt ud til, at han i Længden ikke har følt sig tilfreds med den Guldbergske Styrelse, efterhaanden som den ved Kabinetsordrerne fik et Vilkaarlighedens Præg, der i høj Grad stred mod de Grundsætninger, han stedse havde gjort gjældende. Et tydeligt Vidnesbyrd om Uoverensstemmelsen imellem ham og Guldberg var det, da han paa Grund af Opposition imod dennes Indgriben i Bankstyrelsen fik sin Afsked fra Overbankdirektionen (19. Avg. 1783). Det er under saadanne Forhold ikke underligt, at han blev draget ind i de Forhandlinger imellem flere af Guldbergs Modstandere, der førte til Regeringsforandringen af 14. April 1784. Der var ved denne Lejlighed gjort Regning, bl. a. af A. P. Bernstorff, paa, at han skulde træde ind i Konseillet, hvad ogsaa skete. Men uheldigvis var S. den Gang begyndt at blive legemlig svækket som en Følge af apoplektiske Anfald, hvoraf det første havde ramt ham i Dec. 1781. Under Indflydelse af den tiltagende Svækkelse af hans Arbejdskraft, der var en Følge heraf, blev det i Virkeligheden ikke noget energisk Arbejde, han kunde udføre som Statsminister. Han døde 10. Juli 1789.

Under Tidsafsnittet imellem Struensees Fald og 1784 havde han 1776 giftet sig anden Gang, med en Enke efter Konferensraad J. G. Klinggraf, Margrethe Elisabeth f. Grøn, der overlevede ham. Ligesom hans første Hustru bragte hun ham Formue, men fødte ham ingen Børn.

Det Portræt, man har af S., malet af Juel, gjør et overordentlig tiltalende Indtryk, baade klogt og elskværdigt. Dertil svarer helt det Billede, man faar af ham ved at sysle med hans Historie. Man ser i ham ikke alene den udmærkede Embedsmand og Jurist, men ogsaa en Mand med humane og ædle Grundsætninger, og hvad man hører om ham som Privatmand, tyder paa, at han har været en saare elskværdig Personlighed.

2' artikel af H. Munch-Petersen

— Et anseligt Vidnesbyrd om sin *juridiske Virksomhed* har H. Stampe efterladt sig i sine ovennævnte »Erklæringer, Breve og Forestillinger, Generalprokurørembedet vedkommende«, i

462 Se nærmere om sagen mod Struensee og Brandt i Stig Iuul's artikel: *»Kommissionsdommen over Struensee og Brandt« i: »Historisk Tidsskrift«* 1974, København, s. 153-182. Iuul konkluderer at kommissionsdommen i det grundlæggende var juridisk korrekt, hvis man vurderer den ud fra tidens retsgrundlag. De moralske aspekter ønsker han ikke at udtale sig om. Se om Kongeloven i: Bjørn Andersen: *»Kongeloven. Om kongens eventuelt manglende evne til at udøve sin myndighed«,*

http://bjoerna.dk/DanskeLov/Notat-om-Kongens-myndighed.pdf

6 store Kvartbind[463] (1793—1807). Disse have en betydelig Interesse saa vel ved at bringe Bud om vor Retstilstand fra en Tid, hvor den egentlige Retsvidenskab var meget sparsom, som gjennem de rige Bidrag, de give til Bedømmelse af S.s Personlighed, og da særlig som Jurist.

Til Værkets Vurdering maa det erindres, at disse Erklæringer ikke ere tænkte at skulle være videnskabelige Afhandlinger, men kun praktiske Løsninger af Spørgsmaal, der fremlagdes S. til embedsmæssig Afgjørelse. Hermed er dog ikke ment, at hans Betænkninger skulde være uden videnskabeligt Værd. Tvært imod indeholde adskillige af dem en saa omhyggelig Udredning af Sagens theoretiske Sider, at de ogsaa efter en rent videnskabelig Maalestok kunne staa deres Prøve. S. havde jo ikke blot viet sin Ungdomstid til theoretiske Studier, men var ogsaa i Besiddelse af utvivlsomme Evner i denne Retning. Mange nye og originale Synspunkter kan han dog ikke siges at have bragt Videnskaben, og hans egentlige Betydning ligger altsaa ikke paa dette Felt. Den beror derimod paa hans sjældne Evne til i Praxis at anvende og gjennemføre de Tanker, der vare oppe i Tiden, og som han gjennem sine Studier var kommet i frisk og umiddelbar Berøring med. Den ydre Lejlighed hertil gav hans Stilling som Generalprokurør ham, men han maatte ogsaa siges i sjælden Grad at forene de indre Betingelser, der krævedes for at udfylde denne betydningsfulde Post. Til et frit og aabent Blik paa mange af Livets Forhold, hvilket hans Beskæftigelse med theoretiske Spørgsmaal yderligere havde bidraget til at udvide, føjede sig en juridisk Skarpsindighed, en sund praktisk Sans og en Retsindighed, der sjælden lode ham forfejle den rette Afgjørelse.

Blandt Tanker, som saaledes for S.s Tid til en vis Grad vare nye, og som i alt Fald først ved S. ere blevne bragte til fuld praktisk Gyldighed hos os, er den skarpe Adskillelse af Retsplejen fra Forvaltningen, hvilken danner et saa betydningsfuldt Led i Nutidens Retstilstand. S. bliver i sine Betænkninger ikke træt af at gjentage, at Spørgsmaal om private Rettigheder eller om Straf skulle afgjøres, ikke ved administrativ Resolution, men ved Dom, og at en saadan fuldt maa respekteres, indtil den omstødes ved Appel til højere Ret. Paa en Tid, da vor hele Retsorganisation for Alvor skulde grundlægges (den juridiske Examen var jo først indført 1736), var det en stor og ubestridelig Fortjeneste, at den saaledes strax med sikker Haand blev lagt i den rette Plan, og derved en skæbnesvanger Forvirring, der paa Grund af, at de forskjellige Funktioner sædvanlig udøvedes af samme Person, hos os laa særlig nær, lykkelig blev undgaaet. For øvrigt var S. alt for meget de praktiske Opportunitetshensyns Mand, til at han ikke selv, hvor særlige Grunde i høj Grad talte derfor, bestemte sig til at gjøre Brud paa sit Princip.

Hans Iver for at sikre Borgerne fri Adgang til Domstolene stod i Sammenhæng med hans Bestræbelser for i det hele at beskytte dem mod Overgreb fra Statsmagtens Side. Embedsmænd, der viste sig for ivrige til at udsuge Folk med Sportler[464] (som jo i de Tider tilfaldt dem selv), forsømte han ingen Lejlighed til at indskærpe, at de vare til for Publikums Skyld og ikke omvendt. Under den enevældige Konges Beskyttelse skulde Borgerne i videst muligt Omfang nyde Frihed og Lighed for Loven. Foranstaltninger f. Ex. gaaende ud paa at paalægge Bønderne Tarvelighed i Klædedragt modsatte han sig, fordi de kun kunde bidrage til at udvikle en uheldig Følelse af Standsforskjel; snarere skulde de højere Stænder i saa Henseende foregaa de andre med et godt Exempel. I det hele følte han en varm Interesse for at hæve og frigjøre Bondestanden, om end han med den Forsigtighed, som ogsaa til en vis Grad hans Stilling paalagde ham, anbefalede at gaa langsomt til Værks. Ogsaa for Næringsfrihed, imod Lavsvæsen og Kjøbstadsprivilegier træder han i sine Betænkninger ofte i Brechen. Over for Militærmagten er han stadig paa sin Post, naar den forsøger at ville tilrane sig Jurisdiktion over civile Borgere eller begaar andre Overgreb, og det lykkedes ham ogsaa ved bestemt Optræden at faa afværget et Forsøg, der blev gjort paa at faa pensionerede Officerer ansatte i de forskjellige civile Embeder.

Indtog saaledes S. end i mange Retninger et oplyst og frisindet Standpunkt, kan det dog ikke undre, at han i enkelte Henseender kun var et Barn af sin Tid. Dette viste sig saaledes med Hensyn til hans kriminalistiske Opfattelse, i det han sluttede sig til den gamle

463 Se om bogformater s. 315.

464 Dvs. 'pengeafgifter'. Sportler var en anerkendt del af en embedsmands indkomst; undertiden brugte han dem til at aflønne en fuldmægtig.

Afskrækkelsestheori og som Følge deraf var tilbøjelig til ret strænge, ja barbariske Straffe, jvfr. saaledes den af ham forfattede Plakat af 18. Dec. 1767 om Straffen for »melankolske og tungsindige Mennesker«, der alene for selv at blive af med Livet begaa Mord[465]; dog gribe ogsaa her hans menneskelige Følelse og sunde Sans ikke sjælden regulerende ind og lempe Princippets Strænghed. Det er saaledes vel ikke i samme Grad for hele Værkets Vedkommende, at det har bevaret sin direkte Betydning for Nutiden, — allerede paa Grund af Forandringer i Lovgivningen ere jo store Partier traadte ud af Kraft. Men som et smukt Minde om en i mange Maader fremragende Personlighed, der i sjælden Grad forenede fint juridisk Skarpsind med sundt praktisk Judicium og brav, human Tænkemaade, ville S.s Erklæringer blive staaende og kunne tjene Eftertiden til Belæring og Efterfølgelse.

Nogen udpræget Initiativets Mand var S. ikke. Skjønt det ogsaa hørte til hans Embede som Generalprokurør at indgive Forslag til nye Love, er det dog ikke mange af Betydning, der i Følge hans Foranstaltning saa Lyset. Dog kan som Exempler paa saadanne Love nævnes Forordningen af 6. Okt. 1753 om Hasardspil, af 14. Maj 1754 om Aager og Kredit til umyndige og Forordningen af 8. April 1768, der hjemler Arvingerne det saakaldte »beneficium inventarii«. S.s særlige Interesse for Arve- og Skifte-forhold var for øvrigt af gammel Dato, i det hans Disputats ved den juridiske Professorkonkurrence i 1740 handlede om Testamenter.

Den strænge Dom over Struensee, ved hvilken, som oven anført, S. medvirkede, har man vel søgt at retfærdiggjøre fra strængt juridisk Standpunkt, men det er dog næppe lykkedes. Man maa vistnok nøjes med at finde nogen Undskyldning for den i særlige historiske Forhold, der undertiden vise sig stærkere end Retten, og for hvilke i alt Fald S. ubevidst blev et Offer.

465 Et emne som historikeren Tyge Krogh har skrevet om. Se: http://www.sa.dk/ra/forskning/Forskere/tk.htm

Peter Frederik Suhm (1728-1798), historiker og forfatter, bogsamler

1' artikel af H.F. Rørdam

Suhm var Søn af [...] Kommandørkapitajn (senere Admiral) Ulrik Fred. S. (d. 1758). Han blev født i Kjøbenhavn 18. Okt. 1728. I sin Barndom nød han privat Undervisning af forskjellige Lærere, hvoriblandt flere baade dygtige og samvittighedsfulde Mænd, og da han besad et udmærket Nemme og stor Lærelyst, gjorde han hurtig Fremgang. Fra sit 11. til sit 18. Aar havde han Niels Chr. Graae til Lærer, hvem han har givet det Vidnesbyrd: »Han vedligeholdt og opflammede Lysten hos mig til de gamle (Forfattere) og de gamle Sprog, ej ved at drive paa mig, langt mindre ved at knurre, men ved at gjøre al Ting let, ved at fortælle mig forud Indholdet af hvert Stykke og ved at vise mig dets Nytte og Skjønheder. Han var taalmodig, mild og beleven. Hvad jeg ved, maa jeg takke hans Lærdom og Flid for, men særdeles hans lette og milde Undervisningsmaade.« I Jan. 1746 blev S. privat indskreven ved Universitetet. Han var sikkert i mange Retninger et ualmindelig udviklet ungt Menneske; men den Omstændighed, at han næsten hele sin Skoletid havde læst alene og i sin Læsning til Dels havde fulgt sit eget Hoved, bidrog vistnok til, at hans senere, store Forfattervirksomhed bærer Præg af en vis Mangel paa Methode og Stringens. Sandsynligt er det ogsaa, at den stærke Frihedstrang, der senere ytrede sig hos ham, har faaet Næring ved de overordentlig frie Former, under hvilke han i sin Barndom og Ungdom havde tilegnet sig sine Kundskaber.

Endnu efter at S. var bleven Student, havde han Privatlærere i forskjellige Fag, som Mathematik og legemlige Færdigheder. Da han var Adelsmand, faldt det for øvrigt som af sig selv, at hans Forberedelse til Embedsbanen maatte ske gjennem det juridiske Studium, der dog ikke i nogen høj Grad kunde fængsle hans livlige Aand. Inden han endnu havde fyldt 20 Aar, blev han 23. Febr. 1748 udnævnt til Assessor[466] i Hofretten; tillige synes han i nogen Tid at have været Avskultant[467] i Højesteret. Hofjunkertitelen havde han tidlig faaet, og 1749 udnævntes han til Kammerjunker, hvorved han fik Adgang til Hoffet. Men Hoflivet var ellers ikke det, der fængslede denne unge Mand, for hvem Frihed og Uafhængighed gik for alt. Embedsvejen havde heller ikke nogen Tiltrækning for ham, hvorfor han frasagde sig Stillingen som Assessor i Hofretten, ligesom han i en senere Alder afslog Tilbudet om at blive Assessor i Højesteret. Et litterært Otium var hans Ideal. Allerede i sin Skoletid havde han syslet med selvstændige Udarbejdelser. Selv siger han, at det var ved Læsning af Holbergs Skrifter, han først fik Lyst til at betræde Forfatterbanen. Professor H. P. Anchersen[468] (I, 210) fik stor Indflydelse paa den litteraturelskende unge Mand, og efter Anchersens Tilskyndelse udgav han 1749 »De gamles Krigsskole, aabnet ved de gamle Skribenters, Frontini, Polyæni, Æliani og Arriani, Oversættelser«, i Fortalen til hvilket Skrift han omtaler den udmærkede Hjælp, han havde haft af H. Grams[469] »kostbare og udvalgte Bibliothek«, ligesom han med den største Berømmelse omtaler J. Langebeks[470] Tale »Videnskabernes Haab under Kong Frederik V's Regering« som et Mønster i dansk Veltalenhed, han kunde ønske at efterligne. Her er nævnt 2 Mænd, der i Forbindelse med H. P. Anchersen fik stor Indflydelse paa S.s Studieretning, og til hvem han sluttede sig med megen Hengivenhed.

Det var i Selskab med saadanne Mænd, den unge Hof- og Kammerjunker følte sig hjemme, og det var deres Bifald, han søgte at vinde ved sine Skrifter. Det har sikkert derfor været en stor Glæde for ham o. 1749 at blive optagen som Medlem af det ved Langebek[471] stiftede »danske Selskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring«. Ogsaa til Holberg traadte S. i nærmere Forhold, og det var langt fra, at den unge Mand, der ved Siden af sine Oversættelser af Oldtidens Skribenter ogsaa forsøgte sig som dansk Komedieforfatter, lod sit Mod nedslaa, ved at Holberg, efter at have gjennemlæst et af hans dramatiske Forsøg, gav ham det tilbage

466 Se om assessor'er s. 315.

467 'Avskultant' = 'auskultant', dvs. én der »sidder med«, ikke som dommer, men som én der skal uddanne sig til at være dommer.

468 Se biografisk artikel s. 184.

469 Se biografisk artikel s. 199.

470 Se biografisk artikel s. 216.

471 Se biografisk artikel s. 216.

med den Bemærkning, at det »ikke duede meget«. Saa tog han fat paa Oversættelser af Plautus' Komedier, og da Holberg heller ikke fandt disse »at være med de bedste«, gav S. sig efter sin strænge Censors Forslag til at oversætte franske Theaterstykker. Disse Forsøg maa være lykkedes bedre for ham, da flere af dem bleve opførte paa den danske Skueplads. At Holberg i det hele har sat ikke ringe Pris paa den mærkelige[472] unge Kammerjunker, der saa kjendelig var anlagt for litterær Virksomhed, og som fandt sin bedste Glæde i lærde og dygtige Mænds Selskab, viste han ved at ledsage S.s Oversættelse af »Pythagoræ gyldne Vers, P. Syri Sentenser og Phædri Fabler« (1750) med et meget anbefalende Forord. Og vist er det, at S., inden han endnu var 21 Aar, havde lagt en mærkværdig Forfatterevne for Dagen og vist en litterær Interesserthed, der vel endnu var spredt over et meget stort Felt, men dog tydede paa, at naar han kunde faa Lykke til at samle sine Kræfter om større Opgaver, vilde han kunne udrette noget betydeligt, da hans Arbejdsevne svarede til hans Lyst og Gaver til litterær Virksomhed.

Medens S. brugte sine Ungdomsaar i Kjøbenhavn til flittige Studier og travl Syslen med Pennen, var der gode Venner, som tænkte paa at skaffe ham en mere betrygget Fremtid end den, han kunde opnaa som uformuende Litterat. Thi Embedsvejen, der jo ellers laa ham aaben, havde noget afskrækkende for ham, da han ikke ønskede at binde sig til bestemte Pligter, der kunde betage ham hans Frihed. Noget andet maatte altsaa forsøges. I Throndhjem levede den Gang Generallieutenant Joh. Fred. Frølich[473] (V, 476), hvis Hustru var beslægtet med Familien Suhm. Gjennem dette Ægtepar blev S. gjort opmærksom paa, at der i Throndhjem fandtes en ung og meget rig Arvedatter, og at, hvis han kunde vinde hende, vilde hans Fremtid være sikret. Hendes Navn var Karen Angell[474]. Hun var født 16. Maj 1732 og var eneste gjenlevende Barn af den rige Handelsmand Etatsraad Lorents A., der var død 19. Marts 1751, og hans endnu levende Hustru, Sara f. Collett. Det var Udsigten til Ægteskab med denne unge Pige, der drog S. til Norge, hvilket Land siden i en Række Aar holdt ham fast.

I Juni 1751 begav S., der kort forinden havde faaet Titel af Etatsraad, sig paa Vejen til Throndhjem, ledsaget af 2 lærde Nordmænd, i hvem han havde fundet gode og tro Venner, nemlig Benjamin Dass[475] (IV, 200) og Gerhard Schøning[476] (XV, 451), af hvilke den første hidtil havde været Rektor ved Latinskolen i Throndhjem, og den anden, der var en Discipel af Dass, nu drog op for at overtage Styrelsen af nævnte Skole. Sammen med disse gjennemrejste S. nu Norge og kom en Maaneds Tid efter Afrejsen fra Kiøbenhavn til Throndhjem. Her synes den Sag, for hvilken han var dragen saa højt mod Nord, allerede at have været godt forberedt af ovennævnte General og Frue; thi S. kom, saa og vandt. En Uge efter Ankomsten blev han nemlig forlovet med Karen Angell. Da hun endnu bar Sorg for Faderen, fandt Brylluppet først Sted 19. April 1752. For at faa Bruden havde S. maattet forpligte sig til at blive i Throndhjem, saa længe hans Svigermoder levede, og at lade hende sidde i uskiftet Bo. Dette kunde allerede være noget tyngende. Værre var det, at afdøde Lorents Angells[477] Broder og Deltager i Handelsforretningen, den siden berømte Legatstifter Thomas A.[478] (I, 266), der havde boet i Hus sammen med Broderen og siden med Enken, havde tilegnet sig et saadant Herredømme i Huset og Forretningen, at de unge Folk maatte tage enhver Skilling af hans Haand, noget, der

472 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

473 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

474 Den mandlige del af denne norske Angel-slægt stammer formentlig fra Flensborg-området.

475 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

476 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

477 Brødrene Lorentz og Thomas Angell havde studeret teologi og jura, dels i København, dels i Leipzig og Leiden. Da Thomas Angell døde efterlod han sig ovcer 5.000 bøger, væsentligst faglitteratur.

478 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

let kunde føre til Ubehageligheder og i Tiden da ogsaa gav Anledning til Sammenstød. Dog forbleve S. og hans Hustru boende i Throndhjem — om Sommeren paa Landejendommen Grilstad i Strinden — endnu 9 Aar efter Moderens Død (1756). Af deres Ægteskab fødtes kun ét Barn, Sønnen Ulrik Frederik S. (f. 1761), der blev et meget lovende ungt Menneske, men allerede døde 3. Jan. 1778 til Forældrenes store Sorg, som de gave et ydre Udtryk i den overordentlig skjønne og pragtfulde Marmorsarkofag, der gjemmer hans Støv (i den nuværende Christianskirke paa Christianshavn, hvor Forældrene ogsaa fandt deres Hvilested).

Forsiden af Angell's testamente. Hentet på: http://www.thomasangell.no/?D=6

S.s Ægteskab og Ophold i Throndhjem førte ham mere ind i det selskabelige Liv, end Tilfældet havde været i Kiøbenhavn; men for øvrigt fortsatte han sine flittige Studier med ikke mindre Kraft end tilforn. I Forening med Schøning udgav han 1757 »Forsøg til Forbedringer i den gamle danske og norske Historie«, hvilket Skrift gav Anledning til, at S. efter Grev J. L. Holsteins[479] Forslag 1758 valgtes til Medlem af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn, blandt hvis Skrifter forskjellige historiske Afhandlinger af ham senere ere optagne, hvoriblandt »Om de danskes og norskes Handel og Sejlads i den hedenske Tid« (1762) og »Tanker om Vanskeligheden ved at skrive den gamle danske og norske Historie« (1763). Da det norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem 1760 stiftedes af Biskop J. E. Gunnerus[480], var S. et af dets første Medlemmer og har leveret flere Bidrag til dets Skrifter. Under Psevdonymet »Philalethus« udgav han »Throndhjemske Samlinger« I—V (1761—65), der indeholder Afhandlinger og Meddelelser af meget broget Art, men alt vidnende om S.s overordentlig udstrakte Læsning og hurtige Opfattelsesevne.

Efter at have boet 14 Aar i Throndhjem forlod S. 1765 med sin Familie Byen for at tage Bolig i Kjøbenhavn. Anledningen var nærmest den, at det var kommet til et Brud mellem ham og hans Hustrus Farbroder, Thomas Angell, hvilket førte til, at sidstnævnte testamenterede sin store Formue til velgjørende Øjemed. Sagnet fortæller, at S.s Frue en Aften, da de hayde Selskab, havde glemt at lade den gamle Mand faa sin sædvanlige Aftengrød op i sin Stue, og Følgen blev, at han flyttede ud af den gamle Gaard, som han ellers kun forlod de 2 Gange om Aaret, han gik til Alters, og at hans Broderdatter og hendes Mand mistede Udsigten til at arve ham[481]. For øvrigt havde S.s lærde Venner i Kjøbenhavn længe ønsket, at han skulde være dem nær, hvad hans egne Studier ogsaa gjorde ønskeligt for ham, især da det blev maget saa, at hans tro Studiefælle G. Schøning[482] samtidig kunde ombytte Rektoratet i Throndhjem med et Professorat i Sorø, medens den tidligere nævnte throndhjemske Ven Mag. Benj. Dass[483] allerede i en Del Aar havde boet i Kjøbenhavn, hvorfra han paa en vittig og underholdende Maade havde holdt S. à jour med de litterære Forhold og Personligheder i Hovedstaden.

---

479 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

480 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Gunnerus diskuteres i Carl Henrik Koch: *»Dansk Oplysningsfilosofi«* (i serien: *»Den Danske Filosofis Historie«*), Gyldendal, København 2003, s.78 ff.

481 Thomas Angell testamenterede hele sin del af formuen til velgørende formål, hvilket muligvis hele tiden har været hans hensigt. »Sagnet« kan være være digt – måske med hensyn til *hele* formuen. Noget tyder dog på at der *har* været uenighed mellem Suhm & hans kone og Thomas Angell. Se i øvrigt: http://www.thomasangell.no/?D=7

482 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

483 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Efter at S. selv var kommen til Kjøbenhavn, hvor hans Moder (d. 1767) endnu levede, kjøbte han en anselig Gaard i Pustervig med Rum for hans allerede betydelige og stadig voxende Bogsamling samt tilhørende Have (til Dels den nuværende Hauserplads), hvor han i 2 Pavilloner havde sin Samling af mærkelige[484] Naturgjenstande og andre Rariteter. Senere erhvervede han en Lystgaard i Øverød, hvor han med Familie opholdt sig om Sommeren og ret havde Lejlighed til at tilfredsstille sin Passion for Havevæsen. Baade her og i Hovedstaden førte han et ret selskabeligt Liv, og dog fandt han Tid til Læsning og Excerpering af saa talrige Bøger, at næppe ret mange i den Henseende have overgaaet ham. Hans litterære Interesser strakte sig over et vidt Felt: Historie, Theologi, Filosofi, Økonomi, Politik, Æsthetik, litterær Kritik laa inden for hans Synskreds, og i alle disse Fag og vel endnu flere er han optraadt som Forfatter, om han end ikke stak lige dybt i dem alle. Hans Tænkeevne var levende, og han arbejdede med stor Lethed. Derhos besad han en lykkelig Sindsligevægt, noget, der bidrog til, at han blev afholdt af alle. En ung svensk Videnskabsmand, J. H. Liden, der 1768 besøgte Kjøbenhavn og jævnlig kom til S., skriver om ham: »Han er, som mig synes, et af de faa lykkelige Mennesker: Ejer af alt, hvad man kan ønske sig, har han et tilfreds og stille Sind, er ikke afhængig af nogen, søger sin Glæde hos sig selv og blandt sine Bøger, hvilke han forstaar at benytte, og blandt hvilke han trives bedst«. Statsembeder ønskede han ikke, og ydre Æresbevisninger søgte han ikke, om de end søgte ham, da han 1769 blev Konferensraad, 1774 Kammerherre og 1787 kongl. Historiograf, i hvilken Anledning R. Nyerup som Festskrift udgav »Anders Sørensen Vedel, Om den danske Krønnike at beskrive« med et Tillæg om de »kongl. danske Historieskrivere«. 1785 blev S. Medlem af den Kommission, der skulde gjøre Forslag til Forbedringer ved Universitetet og de lærde Skoler.

I politisk og social Henseende var S. ualmindelig frisindet, og han hilsede Trykkefrihedsforordningen af 14. Sept. 1770 med Glæde, da han haabede, at den vilde bidrage til at udbrede Kundskab, forjage Dorskhed, berige Sproget og bringe Modersmaalet i Ære, som det højlig trængte til, da, som han sagde, mange af de store, selv af dem, der beklædte Statens høje Embeder, kunde være hele deres Livstid her i Landet uden at tale eller forstaa Dansk. De slette Skrifter, som den ubundne Skrivefrihed vilde fremkalde, haabede han vilde synke til Bunds, medens de gode vilde bevare deres Værd. S.s Misfornøjelse med de store Begunstigelser, fremmede nøde, medens Landets Børn tilsidesattes, kommer ogsaa frem i den »Udsigt over Videnskabernes og de smukke Kunsters Tilstand i Danmark og Norge i Aaret 1771«, der udkom anonymt paa Fransk og snart efter oversattes paa Dansk. Heri siger han nemlig bl. a.: »Imedens man pensionerer fremmede lærde, som bo her i Landet, imedens man overøser lærde uden for Landet med Foræringer, lader man de indfødte lærde vansmægte, kjender dem ikke eller ringeagter dem og læser ikke, hvad de skrive. Det, som paa en Maade kan tjene til Undskyldning for de store, er, at de ikke forstaa Landets Sprog.« — I samme Skrift taler S. ogsaa i stærke Ord Norges Sag: »Norge er næsten blottet for alle Midler til Oplysning. Det forekommer mig, at de danske af en lav Misundelse og ugrundet Ængstelighed søge at forevige Uvidenhed der i Riget. Der gives intet Akademi, intet Universitet, ingen offentlig Bogsamling. De Nordmænd, som vil studere, maa rejse ned til Kjøbenhavn.«

I det hele holdt S. af at give sit Bidrag til Besvarelsen af Dagens brændende Spørgsmaal, og han gjorde det ofte med Fynd og Klem. Skulde den offentlige Mening have et prægnant Udtryk, følte S. Kald til at være Ordfører, og mange saa hen til ham som til den, hvis Ord man i bevægede Tider gjærne vilde høre. Det Brev »Til Kongen«, som S. udgav efter Hofrevolutionen 17. Jan. 1772, vakte en Opmærksomhed og et Bifald over hele Riget, ja vel endog i hele Norden, som næppe noget andet Skrift nogen Sinde havde gjort, og vidner om en Oprigtighed og Frimodighed hos dets Forfatter, som i høj Grad maa tiltale, selv om adskillige Udtryk nu maa synes os overspændte og smagløse (s. VIII, 613). Det Udkast til en konstitutionel Statsforfatning, som S. omtrent samtidig overrakte Guldberg[485], vandt derimod ingenlunde denne Statsmands Bifald og forblev ubekjendt for Almenheden, indtil Nyerup efter S.s Død udgav det (i »Submiana«) og derved nær var kommen i en slem Forlegenhed (XII, 344), da det maatte synes at være et Forsøg paa at omstyrte Kongeloven. Anonymt udgav S.

484 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

485 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

»Til mine Landsmænd og Medborgere, de danske, norske og Holstenere« (1772), et fortræffeligt lille Skrift, der fælder en stræng Dom over Struensees Fremfærd i mange Stykker, men dog ogsaa anbefaler Bevarelsen af flere af hans Foranstaltninger, særlig Trykkefriheden, der »befordrer Videnskaberne, gjør, at et Folk føler sig, giver Frihed, Styrke og Rigtighed i Tankerne og lægger Sandheden for Dagen«.

Den ret omfangsrige æsthetiske Produktion, som S. i de følgende Aar udfoldede, vil senere finde Omtale. Her vende vi os til den Forfattervirksomhed, der mere end noget andet vil bevare hans Navn gjennem Tiderne, nemlig hans Historieskrivning. Med Forbigaaelse af mindre vigtige Skrifter og Afhandlinger skal da først fremhæves hans »Danmarks, Norges og Holstens Historie i Udtog, til den studerende Ungdoms Tjeneste« (1776), en for sin Tid fortrinlig Skolebog og den første i sit Slags, der har bidraget overordentlig til Udbredelse af historisk Kundskab og fædrelandsk Aand i Folket (oftere oplagt paa ny[486], sidst 1832 ved Werlauff). Længe havde S., opmuntret af sine Venner, forberedt sig til at levere en udførlig Fremstilling af Danmarks Historie fra de ældste Tider af. En Række, til Dels meget omfangsrige, Skrifter fra hans Haand danner Indledning til dette hans Hovedværk, saasom: »Forsøg til et Udkast af en Historie om Folkenes Oprindelse i Almindelighed« (1769); »Om de nordiske Folks ældste Oprindelse« (1770); »Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstjeneste udi Norden« (1772); »Historie om de fra Norden udvandrede Folk« (2 Bd., 1772—73); »Kritisk Historie af Danmark« (4 Bd., 1774—81) foruden »Genealogiske Tabeller« til samme (1779).

Det var i Sandhed en bred Grundvold (o. 5.000 Kvartsider[487]), S. saaledes havde søgt at lægge for sit Værk. Men med Undtagelse af Skriftet om Odin, der i sin Tid bidrog til at vække Sansen for den nordiske Gudelære og derved virkede inspirerende paa flere af vore Digtere, samt Partier af den »Kritiske Historie« er det meste af disse indledende Undersøgelser nu ret betydningsløst. Anderledes er det derimod med S.s »Historie af Danmark« I—XIV (1782—1828), der er et saare vel forsynet historisk Forraadskammer. I sin Helhed er det el Kæmpeværk, der viser den mest udstrakte Læsning af alle da tilgængelige Kilder, som paa nogen Maade kunde tænkes at ville kaste Lys over Danmarks Historie, taget i videste Betydning, i det meget af Nabolandenes Historie er inddraget i Fremstillingen, naar der var mindste Anledning dertil. — Det er ikke nogen pragmatisk Historie, men nærmest en Aarbog med indstrøede Bemærkninger og Ræsonnementer, der vidne om S.s sunde Sans, hans Retsind og Billighed. Som Bogen er, vil den endnu i lange Tider være uundværlig for enhver, der sysler med vor Middelalders Historie; men ingen vil kunne holde ud at læse den igjennem for sin Fornøjelses Skyld, dertil er Stofmængden for stor og Fremstillingen for bred. Men hvad der nu til Dags kun kunde tænkes udført af flere samarbejdende Historikere, det udførte S. alene, dreven af en levende Kjærlighed til Fædrelandet og dets Historie og støttet af en Arbejdskraft og Arbejdslyst, som sjælden findes. Det er ganske vist ikke vanskeligt at finde Fejl eller Vidnesbyrd om svigtende Kritik i S.s store Værk; men vi maa dog underskrive C. Paludan-Müllers Dom om Værket: »Fordi man ikke kan lukke Øjnene for Manglerne og Svaghederne i S.s Værk, vilde det være ikke alene urigtigt, men taabeligt, om man vilde skyde det til Side som et Foster af en uoplyst Tids forældede og overvundne Anskuelser. Omfanget af hans Værk, Massen af den Kundskab, han meddeler, vil altid gjøre ham og det umisteligt. Hundrede Aar ere hengaaede, siden han udsendte sine første Tomer; men endnu vender enhver, der søger Oplysning om vor ældre Historie, sig først til ham, og saaledes vil det sandsynligvis vedblive ogsaa i Fremtiden; thi det er vel ikke for dristig en Forudsigelse, at Danmark ikke tør vente sig en ny S., der gjør den gamles Gjerning om igjen ved at samle det hele historiske Stof i en saadan Række stærke Kvarter[488].« — En praktisk Ulempe, som føles stærkt ved Brugen af Værkets første Dele, er det, at en Opregning af de benyttede Kilder, uden Henvisninger i det enkelte, sædvanlig er bunket op ved hvert Aars Slutning, hvilket gjør Opregningen saa godt som unyttig. Senere hen er denne uheldige Fremgangsmaade dog forladt. Paaskjønnelse fortjener det, at navnlig de sidste Dele af Værket ere ledsagede af ret rigelige Diplomsamlinger, hvilket dog maaske især er Udgiverens (R. Nyerups) Fortjeneste.

---

486 Dvs. 'genudgivet'.

487 Se om bogformater s. 315.

488 Se om bogformater s. 315.

Det havde været S.s Plan i sin Historie at gaa til Christoffer af Bajerns Død (1448); men i sin Udarbejdelse naaede han kun til 1400. Ved hans Død vare af de 14 Bind endnu kun de 6 første udkomne. Udgivelsen af de sidste 8 Bind besørgedes dels af Abr. Kali, dels (og især) af R. Nyerup. Uden den sidstes store Kjærlighed til den afdøde og uden hans Udholdenhed og nøje Kjendskab til S.s næsten ulæselige Haandskrift var Værket næppe kommet for Lyset, i ethvert Tilfælde ikke i saa god en Skikkelse som den, hvori det nu foreligger.

De gode økonomiske Vilkaar, hvori S. befandt sig, og hans levende Gavnelyst satte ham i Stand til paa forskjellige andre Maader at fremme den historiske Litteratur. Saaledes bragte han ved sit ædelmodige Tilbud om eventuelt at afholde Udgifterne ved Trykningen af »Scripteres rerum Danicarum« Langebek[489] til at vove Udgivelsen af dette betydningsfulde Værk, og efter Langebeks Død (1775) fortsatte S. selv Udgivelsen af samme (Tom. IV—VII). Han bekostede Udgaven af »Abulfedæ Annales Moslemici«, 5 Bind (ved J. G. C. Adler), af en Række islandske Sagaer (ved forskjellige Islændere), ligesom ogsaa af de værdifulde »Samlinger til den danske Historie«, der nu sædvanlig betegnes med hans Navn, hvilke han lod yngre Historikere udgive, især efter Manuskripter i hans egen Bogsamling (1. Række, 1779—84, ved B. C. Sandvig, i 2 store Kvartbind[490]; 2. Række, 1792—95, kaldet »Nye Samlinger«, ved R. Nyerup, i 4 mindre Kvartbind). — En stor og fortjent Berømmelse erhvervede S. desuden ved at aabne sin store og fortrinlige Bogsamling, der til sidst udgjorde henved 100.000 Bind, til offentlig Brug paa en Tid, da det store kongl. Bibliothek og Universitetsbibliotheket endnu ikke, eller kun i meget ringe Grad, vare tilgængelige for den større Almenhed. Intet Under derfor, at S.s Navn blandt Videnskabens Dyrkere baade hjemme og ude var højt agtet og elsket, hvortil hans vennesæle Væsen og store Hjælpsomhed over for enhver, der kom i nærmere Forbindelse med ham, ogsaa i væsentlig Grad bidroge. Humanitet, Kjærlighed til Mennesker og ædelt Frisind vare Grundtræk i hans Karakter. Det var derfor vel fortjent, naar skjønsomme Medborgere 1797 ærede ham ved at lade præge en Medaille med hans Billede. Hans Død, 7. Sept. 1798, vakte stor og almindelig Deltagelse. De mindre fordelagtige Rygter, som i sin Tid havde sneget sig om vedrørende S.s Privatliv, vare og bør helst være glemte.

En stor Del af S.s mindre Skrifter og Afhandlinger udkom i en samlet Udgave 1788—99 i 16 Bind. Deraf indeholder 15. Bd. S.s Levned ved R. Nyerup, som i 16. Bd. ogsaa leverede »Suhmiana«, en Del forhen mest utrykte Smaastykker, der fandtes blandt S. s efterladte Papirer.

S.s tidligere nævnte Hustru, Karen f. Angell, døde 15. Juli 1788. Den Omstændighed, at S. havde taget hende for Pengenes Skyld, undlod ikke at efterlade mindre heldige Spor i deres Samliv. Faa Maaneder efter hendes Død ægtede S. (18. Okt. 1788) Christiane Becker, Hofapotheker J. G. B.s 24aarige, smukke og livlige Datter[491], der blev hans »Alderdoms Trøst og Glæde«. Hun overlevede ham kun i 5 Maaneder og døde 7. Febr. 1799 efter at have født en Datter, gjennem hvem der endnu lever Efterkommere af S., men med Tyskland som Fædreland.

S. havde med sin første Hustrus Bifald bestemt sin store Bogsamling til fremtidig at blive en offentlig Stiftelse og havde tænkt at testamentere sin Formue til Samlingens Vedligeholdelse og Forøgelse. Disse »medicæiske Planer« bleve dog forandrede efter hans nye Giftermaal, og 1796 blev det afgjort, at Samlingen skulde indlemmes i det store kongl. Bibliothek, mod at Staten fremtidig ydede S. og hans Hustru en Livrente. Da de begge døde faa Aar derefter, fik det kongl. Bibliothek paa den Maade den store Bog- og Haandskriftsamling for billigt Kjøb.

489 Se biografisk artikel s. 216.

490 Se om bogformater s. 315.

491 Nok en storesøster til apoteker og professor Gottfried Becker (f. 1767, d. 1845).

2' artikel af E. Rørdam

Som *skjønlitterær Forfatter* er P. F. Suhm langtfra af høj Rang, ihvorvel han af sin Samtid sattes i første Række, og dog have hans »nordiske Fortællinger« haft stor Betydning for Eftertiden som det første i sit Slags; gjennem dem har han skabt en ny Digtform, der blev dyrket og efterlignet, ikke blot af en Digter som Samsøe, men selv af Oehlenschläger og Grundtvig, og som bidrog meget til at vække Interessen for det gamle Norden.

Allerede i hans tidligste Ungdom stod hans Hu til »at opnaa at skrive som Holberg«, og kun 20 Aar gammel udgiver han sit første æsthetiske Forsøg, »Samtale efter Luciani Maade imellem Lyciscum og Aristidem og Thrasybulum« (1748), Aaret efter fortsat i »Samtale imellem Lyciscum, Aristidem og Lampriam«, 2 Smaastykker i græsk Iklædning, der gaa ud paa, at kysk Elskov og Filosofi godt kunne forliges. Senere (1761) fælder S. selv den haarde — men ret træffende — Dom over dem, at »de beskrive en unaturlig og tvungen Kiærlighed i en almindelig Stil . . . Overalt findes her intet andet end romansk og daarlig forliebt Sladder«. Allerede inden disse 2 Arbejder skrev han en Komedie: »Den uformodentlige Lykke«, som han gav Holberg til Bedømmelse og fik tilbage med Besked, at den »ikke duede meget«. Fra hans første Forfatteraar stamme end videre nogle Oversættelser fra Græsk og Latin, som skaffede ham stor Anerkjendelse, og en anden meget tarvelig Komedie: »Den fuldkomne Kjærlighed« (trykt i »Throndhjemske Samlinger« III, 1763). Det er sikkert Læsningen af Holbergs Komedier, der fik S. til at forsøge sig som Komedieskriver, og det er rimeligt, at Holberg gjærne har villet hjælpe ham paa Vej, i det han fik S. til at oversætte 2 franske Komedier for Theatret. I de ovennævnte »Throndhjemske Samlinger« (1761—65) optræder S. ogsaa som Kritiker: han inddeler de recenserede Værker i »gode nye Bøger« og »slette nye Bøger«; Rousseaus »Émile« kommer ind under den sidste Kategori, fordi den foreslaaede Opdragelsesmethode var »ugjørlig«. Den Klopstockske Odedigtning var ham ogsaa imod som »uforstaaelig og opskruet Snak«. Senere indskrænkes hans kritiske Virksomhed til Censurerne i »Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse«, hvoraf han blev Medlem 1772, lige efter at han havde vundet Selskabets Pris for sin nordiske Fortælling »Sigrid eller Kjærlighed Tapperheds Belønning«. At S. var Forfatteren, fik man først senere at vide; i Steden for Navneseddel fandtes kun en Seddel, hvorpaa stod: »Bene vixit, bene qvi latuit«[492]. Dette Værk gjorde almindelig Lykke: »Alle erkjendte, at Titelen: Forfatteren af »Sigrid« . . ., var en Hæderstitel af mere sand Værdi end hvilken som helst Titel, der kunde meddeles af noget Hof« (R. Nyerup). Æmnet er taget fra Saxos bekjendte Fortælling, og S. har behandlet det sødlig og sentimentalt med »Moral« som Topfigur paa Kransekagen, altsaa just i Tidens Smag. Han havde i sine Fortællinger — siges der i en Anmeldelse af den senere Fortælling »Alfsol« — ikke moderniseret sine Helte à la française; dog var han heller ikke bleven Sandheden tro til Ækelhed. Allerede før »Sigrid« udkom, havde S. udgivet »Idyller og Samtaler« (1772), der blev averteret med det Tillæg: »som næppe finder sin Lige i dette Slags«, en Række Skildringer, dels i fuldstændig traditionel Hyrdestil med de velkjendte Hyrdenavne, dels ogsaa med nordiske Navne og Forsøg paa Sagatone i Sproget, men Parykkerne og Fiskebensskjørterne stikke igjennem trods al »Nordiskhed«. Sin nordiske Digtning fortsætter S. i de følgende Aar med Fortællinger som »Gyrithe«, »Frode«, »De 3 Venner eller Hjalmar, Asbjørn og Orvarodd«, »Alfsol« o. a.; ved »De 3 Venner« er der det mærkelige[493], at »den værdige Forfatters Yndlingstanke synes at have været den, at de 3 nordiske Hovedfolk bør anse hverandre for Brødre« (Abrahamson), altsaa en første Spire til litterær Forskandinavisme. — 1774 skrev S. en politisk Fortælling: »Euphron«, som han lod trykke i 2 Udgaver, den ene, bestemt til Uddeling til gode Venner, indeholdende 42 ret mærkelige og frisindede »Regeringsregler«, den anden, uden disse, til almindeligt Salg.

Som Medlem af »Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse« fik S. udsat en Præmie (paa indtil 1.000 Rdl.) for det bedste episke Digt, og han udkastede selv Plan til et saadant om den nordiske Mythologi, et Arbejde, som han imidlertid aldrig kunde have evnet trods al sin Flid. Men ved dette som ved sine nordiske Fortællinger kommer han til at staa som en Vejviser hen imod den Gjenfødelse, som ved Oehlenschlägers Fremtræden skulde bryde frem i hele

492 Dvs. 'den levede bedst, der levede ubemærket'.

493 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

vort Aandsliv: S. er her »Nattens Grubler«, der »flittig grunder«, — men den Skat, han ikke kan hæve, den finder »Naturens muntre Søn«, uden Grublen, »med Lethed ved et Under«.

Christian Thestrup (1689-1750), professor

Af A. Jantzen

Christian Thestrup blev født 14. Nov. 1689 i Nakskov, hvor Faderen, [...] Biskop Frands T., den Gang var Provst. Han dimitteredes 1703 af sin Fader til Universitetet og blev Dekan paa Kommunitetet[494]. 1709 fik han Attestats, og s. A. blev han Hører ved Aalborg Skole, hvor han 1712 avancerede til Konrektor. 1714 tog han Magistergraden. 1718—20 var han udenlands, medens hans Embede bestyredes ved Vikar. 1722 blev han Provst paa Kommunitetet og s. A. Professor i Mathematik; senere blev han Professor i Filosofi. 1731 beskikkedes han til Assessor[495] i Højesteret; fik 1735 Justitsraads Titel; 1739 udnævntes han til extraordinær juridisk Professor og blev 1749 Etatsraad. Han døde 14. Juli 1750 under et Sommerophold i Farum. Et Par filosofiske Lærebøger foruden en Del akademiske Afhandlinger af filosofisk Indhold foreligger fra hans Haand. Ved Siden af Ry for Lærdom havde han Ord for at være paaholdende i Pengesager og var ikke saa lidt pedantisk. Holberg brugte ham ofte som Skive for sine sarkastiske Pile. Hans Hustru, Karen f. Fogh (Præstedatter fra Ejby ved Kjøge), hvem han havde ægtet 1725, og som var 20 Aar yngre end Manden, døde i April 1747. Deres 7 Døtre vare alle gifte med bekjendte Mænd, nemlig C. M. de Falsen (V, 59), Fætteren Frands Thestrup [...], Poul Egede[496] (IV, 431, gift med 2 Søstre[497]), I. A. Gold (IV, 44), J. S. Sneedorff[498] (XVI, 141) og C. J. Berger (II, 101).

494 Kommunitetet var en stiftelse der havde tilknytning til Københavns Universitet. Den vigtigste aktivitet var driften af Regensen, derudover blev der ydet pengestøtte til bespisningen af fattige studerende. se: http://www.regensen.dk/historie/historie.php

495 Se om assessor'er s. 315.

496 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

497 Poul Egede var gift tre gange, først med Elisabeth Marie Frauen (d. 1752) – se s. 160 - derefter med to søstre Thestrup efter tur.

498 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Johannes Trellund (1669-1735), feltprovst i Italien, biskop i Viborg

Af S.M. Gjellerup

Johannes Trellund er født 5. Okt. 1669 i Kjøbenhavn, hvor Faderen, Iver eller Edvard T., af jysk Slægt, var en anset Handelsmand (d. 1677). Moderen, Catharine Mølmann (d. 1714), stammede fra Flensborg. Efter sin Daab kom han i Huset hos Dorothea Moth, Enke efter Hofpræst J. Bremer (III, 53). Hendes Slægtning, den senere Professor H. G. Masius[499] (XI, 179), der den Gang som Student opholdt sig i Kjøbenhavn, tog sig af Drengen og førte ham sammen med 2 jævnaldrende, Ditlev Wibe og Carl Ahlefeldt (I, 124), Sønner af Gehejmeraad Mich. Wibe og Storkansler Fr. Ahlefeldt (I, 136), i hvis Huse de fik deres første Undervisning indtil 1683, da T. kom i Frue Latinskole, hvorfra han blev Student 1686. Han kom derefter i Huset hos Professor Masius, hvor han var Kostgænger tillige med Fr. Rostgaard[500] (XIV, 337), S. Lintrup (X, 336)[501], J. Ocksen[502] (XII, 376) og flere. 1692 tog han theologisk Examen og besøgte derefter 1692—97 tyske, hollandske og engelske Universiteter — i Berlin traadte han i Forbindelse med den bekjendte Pietist Ph. J. Spener, hvilket fik Betydning for ham i hans senere Virksomhed, i det han hørte til det første Hold af theologiske Professorer her hjemme, som uden selv at være Pietister stillede sig mildt dømmende over for denne Livsretning. Masius, som havde planlagt hans Rejser, udvirkede, at han kaldtes tilbage 1697 med Løfte om et Professorat, først i Filosofi og derefter i Theologi, men da der intet Professorat var ledigt, blev han 1699 Lektor i Theologi i Christiania og 1701 Feltprovst ved de danske Lejetropper i Italien. 1704 fik han Orlov og gjennemrejste derefter Italien med et længere Ophold i Rom. 1705 blev han Professor Eloqventiæ, 1707 Stiftsprovst i Christiania og 1711 kaldet tilbage som Professor i Theologi. 1712 blev han Medlem af Missionsbestyrelsen. Da Professor H. Bartholin[503] og Præsten M. C. Wolfburg[504] rettede vægtig Indsigelse imod den ostindiske Missions Arbejdsmethode, tog T. til Gjenmæle herimod, og der blev fra begge Sider vexlet adskillige Stridsskrifter, de fleste dog utrykte, indtil Striden standsedes 1718 ved en kongelig Forordning. 1715 blev det overdraget ham tillige med Professor H. Steenbuch[505] og Stiftsprovst J. Lodberg[506] at gjøre Forslag til en bedre. Ordning af de norske og særlig de nordlandske Kirkeforhold, og 1716 fik han Befaling til at forfatte et Forsvar for Barnedaaben imod den slesvigske Sværmer O. L. Strandiger[507] (XVI, 477). Disse og andre offentlige Hverv hindrede ham dog ikke i at opfylde sine Forpligtelser som Professor. 1712—24 udgav han 19 Disputatser over exegetiske og kirkehistoriske Æmner.

---

499 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

500 Se biografisk artikel s. 237.

501 Se biografisk artikel s. 221.

502 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

503 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Heri står bl.a.: *»i H. B. havde Pietismen en af sine bitreste Modstandere. Da Pietisterne begyndte at arbejde for Missionen, søgte han i nogle Theses, der kun foreligge i Haandskrift (Ny kgl. Saml. 4. 1151), at gjendrive deres store Forventninger om Hedningernes Omvendelse; da de i 1723 fik deres egen Katekisme, anbefalet af Biskop Worm, advarede han mod Bogen som farlig for den rene Lære (Thottske Saml. 4. 1578), og kort før sin Død samlede han alle sine Indvendinger mod Pietismen i et lille, ligeledes kun haandskrevet, Skrift«.*

504 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

505 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

506 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

507 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

1725 blev T. udnævnt til Biskop i Viborg — et Misgreb, som forbitrede ham Resten af hans Liv. Han blev der stillet over for store Vanskeligheder, som han ikke magtede. 1726 brændte en stor Del af Viborg. Domkirken og Bispegaarden gik op i Luer tillige med en stor Del af hans store Bibliothek, hvori mange Afhandlinger i Haandskrift, færdige til Udgivelse. Det lykkedes ham dog at redde Stiftsarkivet. T. visiterede flittig i sit Stift, og Præsternes Pligtforsømmelser paatalte han med stor Strænghed, men han kunde ikke gjøre sig gjældende med tilstrækkelig Vægt, fordi han var i højeste Grad upraktisk og ligefrem uvidende paa mange Omraader. Jyderne paastode, at han kjendte ikke en Ko fra en Hest. Man anerkjendte hans store Lærdom, men Fristelsen laa alt for nær til at have ham til bedste, naar Lejligheden frembød sig. Hans Tyende løb med ham, Præsterne drillede ham paa den smaaligste Maade, og over for Almuen frembød han store Blottelser, især i sine Katekisationer[508]. Ingen forstod den sprænglærde Mands Spørgsmaal. Hertil kom legemlig Svækkelse, som øgedes ved de mange Ærgrelser, han var udsat for. Christian VI, der ønskede at gjøre ham til sin Konfessionarius — maaske for at hjælpe ham ud af hans vanskelige Stilling — kaldte ham 1730 til Kjøbenhavn, men fandt ham for affældig og hædrede ham i Stedet for med Etatsraads Rang. I sine sidste Aar led han i høj Grad af Stensmerter[509], der bandt ham til Sygelejet. Men da hans Aand var usvækket, brugte han Tiden til at oversætte en stor Del af Bibelen og Luthers lille Katekisme metrisk paa Latin. Han døde 12. Juni 1735. 10. Juni 1711 havde han ægtet Catharina Treschow (d. 1727), Datter af Admiralitetsraad Gerh. T.[510] (ndfr. S. 500) i Christiania. — I sit Testamente skjænkede han 20.000 Rdl. til offentlig Brug, deraf 6.000 Rdl. til Universitetsbibliotheket til Anskaffelsen af theologiske og filologiske Værker. Med Legatet fulgte hans Portræt, som endnu findes paa Bibliotheket.

Stiftsprovst Chr. Tychonius[511], der, skjønt han bøjede sig for hans store Lærdom, ofte havde gjort ham til Skive for sit bitre Vid baade privat og paa Prædikestolen, rejste dog sin Biskop et smukt Minde i sin Ligprædiken over ham — maaske en af de længste, der er holdt i Danmark; den varede 3 ½ Time.

508 Dvs. 'undervisning i religiøst-moralske emner'.

509 Han har formentlig lidt af galde- eller nyresten.

510 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

511 Se biografisk artikel s. 259.

Christen Lassen Tychonius (1680-1740), præst, forfatter

Af Vilh. Bang

Præst, Forfatter, blev født 17. Avg. 1680 i Sal Præstegaard ved Holstebro som Søn af den bondefødte Præst Lars Thygesen (d. 1700); Moderen hed Karen f. Nørkjær (d. 1708). Sønnen, der fra sin tidligste Barndom stadig nævnedes med det latiniserede Navn Tychonius, blev undervist af Faderen sammen med sine Brødre og et Par andre Drenge, som vare i Huset. Han viste sig meget begavet; 7 Aar gammel begyndte han at lære Latin, og i 10 Aars Alderen kunde han allerede lave latinske Vers; danske havde han længe i Forvejen skrevet; i sit 11. Aar begyndte han paa Græsk og kunde snart efter skrive græske Vers, saa tog han fat paa Hebraisk, ja endog Syrisk. Men det synes at have været en tom og aandløs Lærdom, han fik i Hjemmet, da det som særligt Tegn paa hans Kundskabsfylde omtales, at han havde lært udenad paa Græsk hele Romerbrevet, og at han ved en Lejlighed reciterede det fra Ende til anden uden at standse deri mere end 2 Gange. 1695 blev T. Student og tog næste Aar med stor Berømmelse 2. Examen, til hvilken han ogsaa var forberedt af sin Fader; allerede i Nov. 1697 tog han, kun lidt over 17 Aar, theologisk Attestats. Han havde nu Plads paa forskjellige Steder, saaledes hos sin Fader og i Efteraaret 1701 maaske endog som Skriverkarl paa Ringkjøbing Amtstue; allerede 29. Okt. s. A. blev han dog udnævnt til Kapellan i Skive og Resen; det blev sagt, at han havde brugt ikke saa ganske fine Midler for at blive valgt. 1. Avg. 1702 ægtede han Cecilie Margrethe Breth (f. 15. Juni 1682), Datter af Sognepræsten i Skive, Provst Laurits B. Da denne allerede i Sept. s. A. døde, var det naturligvis T. meget magtpaaliggende at faa sin Svigerfaders ledige Embede. Han oppebiede ikke engang Begravelsen, men skyndte sig til Kjøbenhavn for at stemme Kongen til Gunst for sig, og han maatte tro, at denne havde ham i venlig Erindring, da han ved Kongens Besøg i Skive samme Sommer havde opvartet med en Kantate i forskjellige Afdelinger, af hvilken blot et enkelt Vers til Exempel:

Kom dintedyppet Rør, som mig for Flinten tjener!
vær proppet med et Ønsk', som Kongen trolig mener!
Lad Hjærtet give Fyr i brændend' Andagts Blus
med Lykke-Ønskninger for Kongen og hans Hus!

Hans Ansøgning var naturligvis paa Vers, og da Kongens Fødselsdag indtraf netop i de Dage, lod han ikke Lejligheden ubenyttet til at møde frem med et Lykønskningsdigt, af hvis Vers det ene lyder:

Træd frem endnu og kys det Støv, som Kongens Fod skal træde,
lad Hjærtet kildres ud af Fryd, lad Øjet ud af Glæde
oppumpe klare Fryds Fontain af Hjærnens Taarer-Væld
ved Majestætens Alders Væxt til begge Rigers Held! osv.

Han fik Embedet 14. Okt.; men at han har faaet andre til at lægge et godt Ord ind for sig, ses af »Et Papirs Diskretion offereret Hans Exe. Hr. Ditlev Wibe for sit store Patrocinium til at erlange Skive Kald«.

Aaret efter brændte hans Præstegaard og med den hans forholdsvis store Bogsamling, der mest var Arvegods efter hans Svigerfader; men han begyndte paa ny at samle, saa da han 1715 atter ramtes af Ildsvaade, var det 3.090 Bind, der gik op i Luer. Desuden stillede Biskop B. Deichmann[512] (IV, 232) i Viborg, der i høj Grad var hans Velynder, sit betydelige Bibliothek til hans Raadighed; og i den halve Snes Aar, Deichmann endnu forblev i Viborg, rejste T., der 1706 tog Magistergraden og 1709 blev Provst, gjærne 10 —12 Gange om Aaret der til for at benytte denne Skat; det stadige Samkvem bidrog til at knytte Baandet mellem disse 2 Mænd fastere. I sin Egenskab af Provst var det da ogsaa, at T. paa Gejstlighedens Vegne 1713 holdt en Afskedstale til Deichmann, da denne skulde drage til Norge for at overtage sit nye Embede

512 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

som Biskop i Christiania, en Tale, for hvilken T. bag efter maatte høre ilde paa Grund af dens overdrevne Smigrerier.

T. har næppe anet, at han skulde tilbringe over et Fjerdedel Aarhundrede i Skive. Formodentlig har Viborg Bispestol staaet som Maalet for hans Ønsker; men 3 Gange i Frederik IV's Tid, 1712, 1720 og 1725 blev den ledig, og hver Gang blev T. forbigaaet. Maaske har det været for at trøste ham over de skuffede Forventninger, at Regeringen 1725 tilbød ham Embedet som Sognepræst ved Frelsers Kirke paa Christianshavn; men i yderste Øjeblik frabad han sig det. Endelig naaede han at komme bort fra Skive, hvor hans Popularitet i Aarenes Løb havde været i stærk Dalen, og at blive befordret til Viborg 1727, ganske vist ikke som Biskop, men som Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken. Denne havde Aaret i Forvejen lidt betydelig ved Ildebrand, saa han i de første Aar maatte prædike i en af Byens andre Kirker; først 1730 blev den gjenindviet, ved hvilken Lejlighed T. selvfølgelig havde skrevet Kantaten. Han blev strax Modeprædikant i Viborg, saa i Snapstingstiden[513] Kareterne ikke uden største Møje kunde komme forbi hinanden, naar de skulde bringe Tilhørerne til eller fra Kirke, ligesom Byens Vægtere fik Befaling til at patrouillere i Gaderne, naar han prædikede, da Husene saa i Regelen stode tomme. Som Prædikant var han aldeles uberegnelig: som oftest vare hans Prædikener af en saa skruet Beskaffenhed, med saa kunstige Vendinger og en saadan Mangel paa Smag og Takt, at man har ondt ved at forstaa det Ry, der gik af dem; undertiden kunde han prædike rigtig godt og opbyggeligt, nemlig naar han ikke havde haft Tid eller Lyst til at forberede sig alt for grundig. Tit slog han løs paa den pietistiske Retning, som der netop i den Tid var kommen Fart i; »Hykler« kaldte han enhver, som han med eller uden Grund mente hyldede pietistiske Anskuelser; til andre Tider kunde han faa i Sinde at optræde som den strænge Bodsprædikant og tordne mod alskens Laster, der gik i Svang. Men den Yndest, han fra først af havde vundet i Viborg, kunde ikke holde sig; det varede ikke længe, inden Folk fik den Opfattelse, at hans saa højt priste Veltalenhed kun var lydende Malm og klingende Bjælde. Hertil kom, at han som Menneske var langt fra at være yndet og vistnok heller ikke videre agtet; mod sine underordnede, Præsterne og Latinskolens Lærere, viste han stor Myndighed, og med flere af dem laa han i stadige Processer; Menigmand havde faaet den Erkjendelse, at han ikke mente, hvad han sagde; Mand og Mand imellem hviskedes, at han i Hjærtet sikkert var Atheist, og man vidste at berette adskillige ikke saa lidt blasfemiske Udtalelser af ham. Disse have vel nok gjort Lykke hos en Del af de Adelsmænd, der udgjorde hans fortroligste Omgang baade i Viborg, omkring paa Herregaardene og i Kjøbenhavn, hvorhen han ikke sjælden rejste; men denne Selskabelighed har ofte bragt ham i en Stilling, der var mindre passende for ham, ligesom der alt for tit blev betroet ham det tvivlsomme Tillidshverv at være et Slags »maitre de plaisir« for de fornemme.

At T. paa højere Steder har været anset for en dygtig Mand, viser sig af, at der flere Gange blev lagt Beslag paa hans Pen til Erklæringer baade om theologiske og praktiske Spørgsmaal, der stod paa Dagsordenen; og at han virkelig var en lærd Mand — hvilket maaske nok i Tidernes Løb er blevet lovlig meget overset — fremgaar bl. a. af det dygtige Værk »Den augsburgske Bekjendelses Historie«, han udgav 1730 i Anledning af 200 Aars Festen for denne den lutherske Kirkes symbolske Bog, en Fest, der faldt sammen med Indvielsen af den gjenopførte Viborg Domkirke. Maaske har T. ment, at denne Bog kunde være i Stand til at jævne ham Vejen til en theologisk Professorpost ved det Universitet, han allerede i en Aarrække havde stræbt efter at faa oprettet i Viborg, hvad der naturligvis blev meget ilde optaget af Professorerne i Kjøbenhavn, blandt hvilke Holberg tog T. under skarp Behandling i Satiren »Den jyske Fejde« (VII, 525)[514]. Allerede tidligere havde disse 2 Mænd haft et Sammenstød; 1724 opførtes Holbergs »Jakob v. Thybo«, og den deri forekommende Pedant gik fra først af under Navnet »Magister Tychonius«. Da T. fik dette at vide, blev han ærgerlig over saaledes at være bleven stillet i Gabestokken, og Holberg blev nødt til at forandre Navnet, saa Pedanten kom til at hedde »Stygotius«. Maaske har ogsaa Holberg følt sig ilde berørt ved, at T. i manges Øjne gjaldt for en stor Digter, og han har muligvis frygtet for at skulle blive overfløjet af ham. Det lyder i vor Tid underligt: Rivaliseren mellem Holberg og T.! Og dog var der 16 Aar efter den sidstes og 2 Aar efter Holbergs Død en velvillig Kritiker Wille

513 Se s. 315.

514 Se s. 172.

Høyberg[515] (VIII, 252), der udtalte som sin Mening, at det kunde være tvivlsomt, hvem af de to der burde sættes højest, men synes at være mest tilbøjelig til at lade Vægtskaalen synke til Fordel for T.

Ovenfor er anført nogle Prøver paa T.s Vers fra hans Ungdom; de fleste af dem, der skrive sig fra hans senere Aar, ere skaarne over den samme Læst; 1736 forfattede han følgende Gravskrift over en Herremands Frue:

I andre Kister er kun Lig
af Mennesker at finde;
men disse Fjæl har inden sig
en livløs Dydsgudinde.

Det Værk, som T. sikkert har anset som sit bedste, det, hvori han ligesom har koncentreret sig selv, er »Tolv Elims Kilder, aabnede til Husvalelse for Hr. Gehejme- og Etatsraad Chr. Ludv. v. Plessen[516] ved hans uforlignelige Frues dødelige Afgang«. Da Fruen 1729 var død temmelig pludselig, og hendes Mand tog sig Tabet meget nær, sendte T. i hver af Sørgeaarets 12 Maaneder en saadan »Elims Trøstekilde« til den sørgende Excellence, og de synes virkelig at have naaet deres Hensigt. W. Høyberg[517], der 1756 udgav Elims-Kilderne samt en Skildring af T. som Menneske og Forfatter, omtaler dette Værk som i højeste Grad indtagende; i vore Dage vil man langt snarere smile ad eller ærgre sig over T.s mærkværdig smagløse og taktløse Indfald end blive opbygget ved de virkelig smukke og vel udarbejdede Dele, der nok have kunnet være til Trøst for en sørgende Enkemand. »En snurrig Blanding af Bibelsprog, franske Gloser, dansk Klingklang, forunderlige Lignelser og affekteret Svulst; helligt og verdsligt mænges i Hob, og alt det midt i den sørgelige Gjenstand«, skriver N. M. Petersen om Elims-Kilderne.

Til Biskop Deichmanns[518] Efterfølgere var Forholdet ikke saa godt, og da T. var kommen til Viborg, kunde han nok falde paa i sine Prædikener at stikle paa Trellund[519], som et Par Aar i Forvejen var bleven Biskop; men som oftest iagttog han dog de udvortes Høflighedsformer, og da Trellund 1735 var død, holdt T. i Domkirken en sprænglærd Ligtale, der varede 3 ½ Time, men da var han ogsaa saa afkræftet, at han vilde være styrtet om paa Kirkegulvet, hvis ikke Klokkeren havde grebet ham i sine Arme. Havde han tidligere ikke kunnet naa sit Ønske at blive Biskop, maatte han kunne sige sig selv, at han under Christian VI's Regering vilde være en fuldstændig Umulighed som Biskop; da saa A. Wøldike var bleven udnævnt, viste T. sin Uvilje imod ham ved mange Gange, endog ligefrem uopdragent og drengeagtig, at udæske ham baade i sine Prædikener og i Privatlivet. Men T. fik at fornemme, at den ellers sagtmodige Biskop ikke var helt til at spøge med; baade fra Stiftsøvrigheden og fra det i 1737 oprettede General-Kirkeinspektionskollegium, der endnu mindre var til at spøge med, fik T. flere Gange drøje Tilrettevisninger for adskillige Mangler og Misligheder i hans Embedsførelse.

De sidste Aar, T. levede, vare meget sørgelige for ham; et Par Aar før sin Død blev han ramt af et apoplektisk Anfald, og siden den Dag kom han aldrig mere paa Prædikestolen; naar han var saa rask, at han kunde taale at prædike, skete det fra en Stol, paa hvilken han sad i Kordøren. Selv har han haft paa Følelsen, at ikke blot hans legemlige, men ogsaa hans aandelige Kraft var brudt; derfor søgte han at gjøre den store Bogsamling, han efter de 2 Ildebrande i Skive

---

515 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

516 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

517 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

518 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

519 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

havde anskaffet sig, i rede Penge; der var saa mange Bøger, at flere Vognlæs af sjældne Værker kunde sendes til Holland, ligesom en Mængde solgtes til Kjøbenhavn. Til sidst kunde han ikke komme ud, ja end ikke af Sengen, hvor han henlaa ussel og elendig, efter at han ved et nyt Anfald Aaret før sin Død var bleven lammet paa Tungen, saa ingen kunde forstaa ham; endelig udfriedes han ved Døden Juleaften 1740.

Hans første Hustru døde 1. Maj 1731, og kunne vi slutte af det yderst vemodige latinske Digt, han i den Anledning skrev, maa han have taget sig Dødsfaldet saare nær og vel næsten anset sig selv for utrøstelig. Men allerede 4. April 1732 indgik han Ægteskab med Bolette Sophie Amalie Holmer, Datter af Krigsraad H., Borgmester i Randers. Hun ægtede siden (1752) Jacob Hasse, der 1727 var bleven T.s Eftermand i Skive og 1750 blev Stiftsprovst i Viborg.

Bogtrykkere

Ernst Heinrich Berling (1708-1750), bogtrykker

Af P. Stolpe

Bogtrykker og Avisudgiver, Søn af ridende Førster Melchior Christian B. og Catharina Hennings, er født i Meklenborg 22. Marts 1708. Han lærte Bogtrykkerkunsten i Lauenborg, blev Svend 1727 og indkaldtes 1731 til Kjøbenhavn af Bogtrykker Høpffner[520], hvis Stifdatter, Cecilie Cathrine Godiche[521], Datter af Bogtrykker Jørgen Mathiesen G., han Aaret efter ægtede. Fra dem nedstammer den danske Bogtrykkerslægt Berling. 1733 nedsatte han sig som Bogtrykker[522], fik 1747 det eneste danske Skriftstøberi overdraget af Regeringen og udnævntes s. A. til Hofbogtrykker. Udstyrelsen af hans Presses talrige Frembringelser betegner et stort Fremskridt i dansk Bogtryk. 27. Dec. 1748 fik han for sig og Arvinger Privilegium paa at trykke de Aviser — danske, tyske, franske og lærde —, som han havde afkjøbt Bogtrykkerenken Inger Wielandt[523]. Hans »Kjøbenhavnske Danske Post-Tidender«, den nuværende »Berlingske Tidende«, har tilført de politiske Tidender en hidtil ukjendt Fylde af indenlandske Nyheder. B. døde i Okt. 1750, faa Maaneder efter sin Hustru.

520 Se biografisk artikel s. 264.

521 En slægtning (formoder jeg), Andreas Hartvig Godiche overtog Wielandt's stokke m.v. til *»Peder Paars«,* jf. Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23. Se også under: J.J. Høpffner, s. 264.

522 Nyttige informationer om forholdet mellem Berling og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 13, 42-43, 49, 53-54, 56, 58-60, 63.

523 Se biografisk artikel s. 269.

Johan Jørgen Høpffner (1689-1759), bogtrykker

Af P. Stolpe

[DBL skriver: Høpfner, mange andre steder skrives imidlertid som i overskriften]

Bogtrykker og Avisudgiver, Søn af Brygger Chr. H. og Margrethe Liermanns, er født i Lüneburg 19. Maj 1689. Efter at have gaaet i Bogtrykkerlære i Hamborg (1705—10) og rejst i Tyskland kom han 1715 i Tjeneste hos Jørgen Mathiesen Godiche[524] i Kjøbenhavn, blev ved hans Død 1717 Faktor i Trykkeriet og ægtede 12. Marts 1720 hans velstaaende Enke, Marie Cathrine f. Meyer (d. 3. Juli 1741). I Febr. s. A. var han bleven 2. Universitetsbogtrykker. Ildebranden 1728, der fortærede hans Ejendomme og Trykkeri i Skindergade, synes ikke at have standset ham paa Vejen til at blive Byens rigeste Bogtrykker. 1731 blev han Direktør for det kongl. Bogtrykkeri og 1. Universitetsbogtrykker med Privilegium paa Udgivelse af Forordninger og Aviser. Han udgav Ugeaviserne »Kjøbenhavns Postrytter« og »Dänische Fama«. Artikler i denne om Udlandets politiske Forhold fremkaldte saa alvorlige Klager, især fra Ruslands Side, at Aviserne 1738 sattes under Generalpostamtets Censur. Efter Tidens Lejlighed vare hans Aviser godt redigerede, men stilledes fra 1749 i Skygge af Berlings[525] (II, 131), som til H.s Ærgrelse fik den vigtige Postforsendelsesret. Det indbringende Almanakprivilegium erhvervede han 1750 ved Overenskomst med dets Ejer, Professor Ramus[526]. Som tysk født og oplært Bogtrykker optraadte H. som stræng Hævder af de tyske, her i Landet forbudte Lavsskikke ved Svendeprøverne, hvad der oftere bragte ham i Kollision med Avtoriteterne. Med sej Udholdenhed bragte han sin Forretning op til den største i Kjøbenhavn. 1746 holdt han 14 Svende og 5 Drenge, og 1737 udtalte Konsistorium lejlighedsvis, at han havde den visseste og meste Fortjeneste fremfor alle andre Bogtrykkere i Kongens Riger og Lande[527]. Ved sin Død sidst i Febr. 1759 efterlod han Bestillinger og Privilegier til Sønnen *Nicolai Christian H.* (døbt 17. Febr. 1721 , d. 29. Sept. 1782), hvis Søn *Peter Marquard H.* (døbt 13. Nov. 1751 , d. 26. Okt. 1800) 1795 solgte Trykkeriet til J. F. Schultz for 30.000 Rdl.[528]

524 En slægtning (formoder jeg), Andreas Hartvig Godiche overtog Wielandt's stokke m.v. til *»Peder Paars«,* jf. Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23. Se også under: E.H. Berling, s. 263.

525 Se biografisk artikel s. 263.

526 Formentlig matematikeren J.F. Ramus. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

527 Nyttige informationer om forholdet mellem Høpffner og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 12 f., 28, 32-33, 37, 39, 41, 43-44, 46, 49-51, 54, 56.

528 En steddatter blev gift med bogtrykker Berling, se s. 263.

Johannes Laverentzen (o. 1648-1729), bogtrykker

Af P. Stolpe

Historisk og numismatisk Forfatter, Bogtrykker, en Datterdattersøn af Historiografen A. S. Vedel, er født i Ribe. Der vides intet om hans Skæbne, før han 1683 fik Løn som Skriver ved Gehejmearkivet. Vist har han dog alt[529] et Par Aar før gjort Tjeneste saa vel der som ved Rentekammeret og Kunstkammeret. Han kaldes kongl. Haandskriver. Han var en Mand af lærd Dannelse og med videnskabelige Interesser. Ved Kunstkammeret holdt han Repertorier[530] over Rariteterne og Medaillerne, og han var en flittig Medarbejder ved Holg. Jacobæus' beskrivende Katalog derover, »Museum regium« (s. VIII, 377), som han til Dels bekostede Forlaget[531] af. Dette Værk forsynede han senere med et Tillæg og udgav det paa ny 1710 i kostbar Udstyrelse, fuldstændig omarbejdet og betydelig forøget navnlig i historisk og numismatisk Henseende. Møntbeskrivelsen har saaledes udvidet sig til en hel dansk Mønthistorie. Den lærde Samtid roste højt hans Antikvitets- og Møntkundskab. Med Th. Torfæus[532] deltog han halvt i Udgifterne ved Udgivelsen af dennes »Historia Orcadum« (1697) og forestod Korrekturen. Hans historiske Virksomhed kredser om hans berømte Stamfader og dennes Tid. 1693 udgav han »Das preiswürdigste Gedächtniss des Königs Friedrich II«, en populær, stærkt lovprisende Fremstilling af Kongens Liv og Regering, 1705 Vedels efterladte Arbejde om Svend Tveskjægs Bedrifter med Fortalen til hans danske Kongekrønnike. En Omarbejdelse af Oversættelsen af Saxo syslede L. allerede med 1692, men naaede kun 1713 at faa udgivet »Den danske Krønnikes« 1. Bog, forsynet med Anmærkninger og smukt illustreret.

Arkivskriverens Løn var vexlende mellem 100 og 300 Rdl. og vanskelig at faa udbetalt; 1697 tilskjødedes ham Bregninge Kongetiende imod Afkortning paa 4 Aars resterende Løn, 1718 havde han endnu 600 Rdl. til gode. Hans litterære Virksomhed og lange Tjeneste skaffede ham, vistnok ved Chr. Sigfr. Plessens Protektion, 1698 Bestalling som Direktør for Kongens Bogtrykkeri og Titel af Konsistorialassessor[533]. Først et Aar efter blev han Universitetets 1. Bogtrykker, thi Konsistorium, som nødig har set en Mand med den lærde Stands Selvfølelse beklæde en Plads, som hidtil havde været indtaget af en det hørig og lydig Haandværker, lagde ham Hindringer i Vejen, tilkjendte ved Dom af 1700 hans Formand Bockenhoffers Enke, Dor. Cassube, det af hende paastaaede Naadsensaar og vedblev at lade trykke hos hende længe efter, at L. havde faaet sit Bogtrykkeri i Stand. Først 1701 afgjorde en Højesteretsdom Sagen; L. slap med en Erstatning til Enken af 120 Rdl. L. var her kommen ind i en praktisk Virksomhed, som han ikke var voxen. Sløvhed, Sendrægtighed og Mangel paa Virkelyst præge hans Færd. De store og indbringende Privilegier, som fulgte med Bestillingen, eller som han senere erhvervede — Trykning af Forordninger, Skolebøger, Aviser, Salmebøger, Bibler —, søgte han at værge imod virkelige eller formentlige Indgreb dels ved de smaaligste Forfølgelser mod sine Lavsbrødre, dels ved en utrolig Mængde Klager og Ansøgninger til Regeringen, medens han selv udnyttede dem saa lidet som muligt, væsentligst ved høje Priser. Privilegiet paa Trykning af Hus- og Kirkesalmebogen forvaltede han saaledes, at der var almindelig Mangel paa den. 1708 havde han faaet Privilegium paa Udgivelse af en Bibel; først 1716 naaede han at faa den trykt. Følgen var, at han i det 1714 oprettede Missionskollegium fik en virksom Konkurrent i Bibeltrykningen, og at Udgivelse af Salmebøger aabnedes for den almindelige Konkurrence. Hans tarvelige Aviser, vilde han, skulde beskyttes ved Forbud imod

529 Dvs. 'allerede'.

530 Måske er meningen at han vedligeholdt fortegnelserne over samlingerne. *»Salmonsens Konversations Leksikon«* forklarer 'repertorium' som 'fortegnelse'. *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* er blank. Ordet er muligvis beslægtet med 'repertoire'?

531 Dvs. 'udgivelsen af'.

532 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Torfæus havde en *vis*, fjern familiemæssig forbindelse til Holberg. Han blev nemlig gift med enken *»Anna Hansdatter, der havde været 2 Gange gift, sidste Gang med en Forvalter over Udstens Klostergods, Iver Nilsen Lem, Broder til Holbergs Morfader«.*

533 Se om assessor'er s. 315.

Salg af udenlandske Aviser; her gav man ham 1719 en Konkurrent i den driftige Joach. Wielandt[534].

I det private Liv har L. vist haft tiltrækkende Egenskaber. I hans velhavende Hjem opdroges Slægts og Venners Børn — den berømte Gram[535] var i sin Ungdom deres Præceptor og knyttedes derved til L., saaledes at han vedblev at fungere som Korrektør, tilsaa Værkernes Trykning, ja styrede Trykkeriet ved L.s Bortrejse i Pestens Tid; sammen med den senere Rektor B. Schnabel[536] arbejdede han paa Bibeludgaven. L.s Trykkeri brændte 1728, men han havde paa ny sat det i Drift, da han døde 1729 (begr. 31. Avg.). Han var gift 1. (1. Maj 1709) med Johanne Marie Thomasdatter f. Daabelsten (begr. 25. Avg. 1724), Enke efter Borgmester A. Bartholin; 2. (22. Jan. 1727) med Ellen Marie f. Lemvigh (f. 20. Juni 1688 , d. 30. Nov. 1759), Enke efter Professor Hans Bircherod (II, 289).

534 Se biografisk artikel s. 269.

535 Se biografisk artikel s. 199.

536 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Heri står bla.: *»I Paris disputerede han 1715 i Holbergs Paahør med en katholsk Pater«.* Se *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve 1728-1743«* ved Aage Kragelund, Gad, København 1965, bd. 1, s. 116-117 (og tilhørende realoplysninger i bd. III, s. 32). Hos Holberg omtales han som 'en dansk student'. Schnabel's beretning om diskussionen afviger ifølge Kragelund en hel del fra Holberg's.

Poul Johs. Phønixberg (o. 1679-1729), bogtrykker

Af P. Stolpe

Bogtrykker, er sandsynligvis af tysk Herkomst. Han maa have tumlet sig i flere Livsstillinger. En Tid skal han have holdt et berygtet Hus i Hamborg, hvorfor han blev forvist. Holberg[537] kalder ham Øltapper paa Landet og afskediget Bøsseskytte. Fra 1710 optræder han i Kjøbenhavn som frugtbar Visemager, der helst rimer om Tidens Krigsbegivenheder. Omtr. 1720 fik han ved Laan anlagt et Bogtrykkeri, der ikke benyttedes saa lidt. Holberg lod ham trykke de 2 første Tomer af Komedierne, som Ph. saa optrykte 1725 tvært imod »Eder og skrevne Reverser«. Holberg anlagde ikke Sag imod ham, men forevigede ham i 3. Tomes berømte, vittige Dedikation til Ph. og Hustru. Det første danske Vittighedsblad eller rettere Smudsblad, Maanedsbladet »Den forkerte Mercurius«, Jan. 1726—Sept. 1728, skylder ham sin Tilværelse. Paa forblommet Maade i en Avises Form raillerer[538] det med Dagens Begivenheder. Løjerne ere plumpe og raa, ikke altid uvittige, Æmnet mest hentet fra de lavere Klassers Liv. Med Bladet fulgte »Det ny indrettede The- og Kaffehus« af novellistisk, mest slibrigt Indhold. Ph. kæmpede til det sidste med trange Kaar, Bogtrykkeriet forgik ved Branden 1728, han døde Aaret efter (begravet 8. Avg.). Hans Hustru begravedes 16. April 1754, 84 Aar gammel.

537 Fornavnet er undertiden stavet 'Povel'. Nyttige informationer om forholdet mellem Phønixberg og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 23, 28-29, 32-33, 36.

538 Dvs. 'gør det grin med'.

Jacob Preuss (-), bogtrykker

Denne artikel er hentet fra *»Illustreret dansk Litteraturhistorie«*[539]

For nogle af sine senere Skrifters Vedkommende traadte Holberg i Forbindelse med det unge og driftige Firma JACOB PREUSS, hvis Forretning var saare betydelig efter den Tids Vilkaar, eftersom Bogladens Indhold og Bogtrykkeriets Inventarium ansloges til over fyrretyvetusind Rigsdalers Værdi. Hos Preuss udkom anden Udgave af Kirkehistorien, og da han fik Nys om, at Holberg havde Manuskriptet til »Niels Klim« liggende i sin Pult, helmede han ikke, før Forfatteren overlod ham det til Udgivelse. Den latinske Original udkom da paa Jacob Preuss' Forlag i »Kiøbenhavn og Leipzig«; han bekostede endvidere en tydsk og en fransk Udgave og stod just i Begreb med at lade Skriftet fremkomme ogsaa paa Dansk, da hans Forretning — for stort anlagt efter vore Forhold — maatte standse og han selv rømme af Landet.

- - -

Tilføjelse

Den danske udgave af »Niels Klim« blev i stedet trykt af Herman Henrich Rottmer, København 1742[540].

539 P. Hansen: *»Illustreret dansk Litteraturhistorie«*, København 1902. Findes i digital udgave på: http://runeberg.org/ildalihi/; citatet er fra:

540 Titelbladet er afbildet i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 104, og i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, ved F.J. Billeskov Jansen, bd. IX, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 121.

Joachim Wielandt (1690-1730), avisudgiver, bogtrykker

Af P. Stolpe

Avisudgiver og Bogtrykker, Forfatter, Søn af islandsk Kjøbmand Peter W. (d. 1702) og Margrethe Thomasdatter Daabelsten (d. 1711), var født i Kjøbenhavn i Marts 1690. 1707 blev han Student fra Sorø Skole. Tidlig syslede han med historiske og arkæologiske Studier. Som Alumnus paa Borchs Kollegium[541] disputerede han 1709 og 1710 »De Thoro, principe veterum septentrionalium idolo« og har senere udgivet og oversat et Par danske Kildeskrifter fra Middelalderen; et heraldisk Værk om det danske Vaaben haves i Haandskrift. I hans »Nye Tidender om lærde Sager« foreligge talrige kirkehistoriske, genealogiske og heraldiske Artikler. Desuden var han Poet, skrev ikke faa Lejlighedsdigte, ja en Tragedie »Achilles og Polixene« (1725).

Det var dog ikke som Forfatter, at han skulde faa Betydning. Den Formue, Faderen havde efterladt sig, gik tabt ved Uheld under hans Moders Bestyrelse af Handelen, og W.s Liv fik en helt praktisk Retning. Han slog ind paa Embedsvejen, blev 1712 Sekretær i Danske Kancelli, 1714 tillige Protokolfører i Højesteret, 1722 Kancelliraad, 1726 Justitssekretær i Højesteret — Stillinger, der bragte ham meget Arbejde og liden Indtægt. 1713 eller 1714 havde han ægtet Inger Windekilde (f. 27. Nov. 1672 , d. 1755), Enke efter 1. islandsk Kjøbmand Jacob Sørensen Graahe og 2. Kommerceraad Thomas Hiørning. Der er ikke Tvivl om, at hendes Formue har sat ham i Stand til at anskaffe et Bogtrykkeri. For sig og Arvinger fik han da 1719 Privilegium paa Bogtrykkeri og Boghandel. Rig paa Ideer kastede han sig med sand Lidenskab og aldrig svigtende Dygtighed ind paa denne Vej. Efter Tidens Forhold maatte han omgærde sin Virksomhed med Privilegier og blev derfor en ivrig og aldrig trættet Supplikant[542]. Hans Bestræbelser gik ud paa Eneret til Trykning af let afsættelige Artikler. Ved Siden af Alterbogen, en Farmakopé[543], Salmebøger og gudelige Traktater var det Avktionskataloger og -plakater, Fragt- og Bodmeribreve[544], Spillekort og endelig et Utal af Folkebøger og Romaner, »thi saadant Kram er det, der skal soutenere[545] en stor Hasard[546] og de store Omkostninger, der falde ved reelle og gode Bøgers Oplag[547]«. Om han ved sin Virksomhed gik andres Ret for nær, dermed tog han det ikke saa nøje; Holberg[548], hvis Peder Paars han eftertrykte, og flere have haft Grund til Klage. Trykkeriet var Udgangspunktet for hans Virksomhed, men Tyngdepunktet, det som laa hans Hjærte nærmest, var hans Avisudgivning. 1719 fik han Privilegium paa Trykning af franske Ugeaviser og 22. Nov. 1720 en Fornyelse af Daniel Paullis[549] Privilegium (XII, 567) paa Udgivelse af danske og tyske »Extraordinære Relationer«. Hans kraftige Personlighed og opfindsomme Aand bragte nyt Liv i den hensygnende Dagspresse. Den danske Avis gjorde han til Hovedbladet og skaffede sine Aviser den for deres Udbredelse nødvendige portofri Forsendelse imod en Afgift til Postvæsenet (1724). Dette opnaaede han først gjennem aarelang, med stor Sejhed og Snildhed ført Kamp imod Postembedsmændene, der havde

541 Holberg boede på Borch's fra 1709 til 1714, Wielandt fra fra 1709 til 1711.

542 Wielandt var utrættelig med at ansøge om at få priveligium (eneret) til at trykke forskellige skrifter (se den efterfølgende oversigt i teksten).

543 Dvs. 'oversigt over lægemidler, deres sammensætning, produktion og brug'.

544 'Bodmeri' er at 'låne (udlåne) penge med sikkerhed i en skibsfragt'. 'Bodmeribrev' er 'den skriftlige aftale herom'. Se fx »Danske Lov« 4-5-1 ff., se nærmere på:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

545 Dvs. 'understøtte'.

546 Dvs. 'stor usikkerhed (med hensyn til salget af andre skrifter').

547 Dvs. 'udgivelse'.

548 Nyttige informationer om forholdet mellem Wielandt og Holberg kan findes i Paul Johansen: *»En samling Holberg bøger«*, Dansk Bibliofil-Klub, København 1984, s. 22 f., bl.a. at de to herrer kendte hinanden fra Borchs Kollegium; Wielandt boede der fra 1709 til 1711, Holberg fra 1709 til 1714, jf. også tidstavlen i Billeskov Jansen's 12 bindsudgave (bd. 1, s. 8-10).

549 Daniel Paulli (1640-1684), avisudgiver og boghandler. Se: *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/

tiltaget sig Eneret til at forsende Aviser, som de saa afhændede til meget høj Pris. Alt, hvad der hører til periodiske Udgivelser, gjorde W. det til sin Opgave at skaffe Indgang. I Forbindelse med v. d. Osten (XII, 460) søgte han at puste Liv i Adressekontoret, projekterede Udgivelsen af en Statskalender og en storartet Udvidelse[550] af Kontorets Virksomhed. Planen strandede paa Kommercekollegiets Modstand, og W. nøjedes da med at udgive en Adresseavis (1722), der senere knyttedes som Tillæg til den danske Ugeavis og endnu lever i »Berlingske Tidendes« Morgenavis. Hans Forsøg paa at skaffe de moralsk-satiriske Ugeblade Indgang mislykkedes, og til et paatænkt belletristisk-historisk[551] Tidsskrift meldte sig ingen Bidragydere; i Stedet for udkom i 14 Bind 1725—28 hans »Samling af smukke og udvalde danske Vers og Miscellanea«. Bedre Held havde han med at skabe et kritisk Tidsskrift. Den politisk-litterære Maanedsavis »Extrait des Nouvelles« (1720—22) og »Nova literaria« (1721) redigeredes for W. af Andreas Hoyer [Hojer[552]] (VII, 510), men allerede fra Januar 1720 havde W. begyndt det første danske kritiske Ugeblad »Nye Tidender om lærde Sager«, der har haft en saadan Livskraft, at det bestod til 1836.

Efter W.s Udsagn skulle hans Foretagender ikke have bragt ham Fordel, han klager stedse over sine smaa Kaar, vist dog med urette, thi han førte et stort Hus; men da Ildebranden 1728 havde fortæret hans Trykkeri og Indbo, var han økonomisk ruineret. Nu benyttede han rigelig Lejligheden til at sollicitere[553], fik ogsaa et Aars Eftergivelse af Afgiften til Postkassen, men Laan kunde han ikke opnaa, da de 3.000 Rdl., som Aviserne havde indbragt Postkassen, bedst viste, hvor indbringende de vare. Et længe næret, tidt udtalt Ønske fik han opfyldt, da han ved Laverentzens[554] Død i Avg. 1729 (X, 150) blev Direktør over det kongl. og Universitetsbogtrykkeriet. Denne rigt doterede[555] Stilling skulde snart have bragt en Mand med W.s Evner paa Fode. Da døde han pludselig 18. Dec. 1730 uden at have faaet sit Tab oprettet; hans Bo var insolvent[556]. Med rette synes han at have klaget over sit ved Overanstrængelse svækkede Helbred. Hans Enke fortsatte Avisudgivningen, indtil hun 1748 afhændede sin Ret til Berling[557] (II, 131). Man kan finde et komisk Anstrøg i W.s idelige Fremhæven af, at hans Foretagender kun sigte til »det almindelige bedste«, »Nationens Gloire og Lustre«[558], og man kan stødes ved hans Hensynsløshed som Forretningsmand, men man kan ikke miskjende den overlegne Dygtighed, Styrke og Udholdenhed, hvormed han har tjent og fremmet den danske Dagspresses Sag.

550 Dvs. 'storstilet udvidelse'.

551 'Belletristisk' kommer af det franske 'belles lettres' = 'de skønne videnskaber'; her er 'belletristisk' = 'skønlitterært'.

552 Se biografisk artikel s. 208.

553 Dvs. 'søge om embede, søge om hjælp'.

554 Se biografisk artikel s. 265.

555 Dvs. 'betalte'.

556 'Insolvens' = 'manglende betalingsevne'. Boet kunne ikke dække de fordringer der var på det.

557 Se biografisk artikel s. 263.

558 Dvs. 'ære og berømmelse', jf. 'illustre'.

Teaterfolk

Holberg's Tordenbrev (1753)

Saasom[559] jeg staaer ferdig til at rejse paa Landet, og jeg merker, at nogle faa stridige Personer af Trouppen, som efter Sædvane pleje at giøre Bevægelser, naar en ny Acteur eller Actrice skal antages, nu opponere sig imod Mad: Rosenkilde[560]: saa vil jeg forestille dem, huad deraf vil flyde, helst saasom bemeldte Rosenkilde saa vel af Geheime-Raaden[561], som af mig er approbered. Ved Maternes[562] Bortgang behøvedes udi hast en Actrice. Hvor vanskeligt det er at faae en, som er bequem dertil, have nogle Aars forgæves Arbejde viset. Om Rosenkildes Bequemhed tvivler ingen. De maae derfor betiene sig af anden Prætext[563], og søge at sværte hende med den hæsligste Farve; da de dog ikke kan sige hende andet paa, end at hun har været dømt til at have forbrudt Ægteskab med hendes Mand, hvilket er skeet med mange anseelige[564] Personer, som siden leve udi agt og Ære. Motiven er derfor gandske anden end den som foregives, og den forbigangne Tid har saadant viset. Saaledes, da Mr Reersløw blev antagen, søgte Rose at opvikle[565] de andre mod ham, ligesom Mad: Lund nu giør mod denne Rosenkilde, og ligesom hun tilforn har giort saa vel i henseende til Jeronomij, som den lille Bødtker[566], hvilken sidste nu ogsaa paadigtes hæslige og ubeviislige Historier, da deres Brøde dog ikke har været andet, end at de have været approberede af Tilskuerne.

Aarsagen, hvi jeg har taget mig Mad^{me} Rosenkilde an, er af en puur fornødenhed. Jeg og andre have ogsaa haft Medynk med hende, endeel, efterdi hun uden Brøde engang blev forkastet, alene fordi hun førde Ordet for de andre, som siden opofrede hende, eendeel ogsaa, saasom hun siden har levet udi en usel Tilstand, og fortæret de 200^{rdr}, som hun arvede, hvilket viser, at hun efter mange andres Exempel ikke har søgt at nære sig ved ublue[567] Midler. Mad^{me} Lund veed selv, hvorledes jeg tog hendes Partie, da andre talede om hende det, som hun nu taler om Mad^{me} Rosenkilde. Hun bør ikke giøre mod andre, uden hvad hun vil, at andre skal giøre mod hende, og derfor ikke afmale en, der eengang er falden, som et æreløs Menneske, for hvilken Expression[568] de kunde for Retten tiltales paa deres egen Ære. En anden Aarsag er, at eftersom jeg har forferdiget de fleeste Stykker, som spilles, og endnu har i Beredskab henved 8, som jeg enten selv, eller ved andre har ladet giøre uden Comoedien til Bekostning, som forhen er skeet, saa kan jeg ikke see[569], at de blive ved Actionen fordervede.

---

559 Brevet kendes fra en afskrift; originalen gik tabt ved Christiansborg's brand i 1794. Se Holberg's epistel 179 om holdning til komedier og skuespillere, s. 313.

560 Inger Cathrine Rosenkilde (født Ferslew) havde spillet hos C.A. Thielo (se biografisk artikel s. 284).

561 Gehejmeråd, general Frederik Otto Rappe. Rappe var Overpræsident for København 1750 til 1754 og i samme periode overdirektør for Den Danske Skueplads.

562 Skuespillerinden Anna Cathrina Materna havde forladt teatret tidligere i 1753. Se biografisk artikel s. 278. Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

563 Dvs. 'påskud'.

564 Dvs. 'ansete'.

565 Dvs. 'opvigle' = 'sætte de andre op imod'.

566 Senere gift med Christopher Pauli Rose, se biografisk artikel om Elisabeth Rose s. 283.

567 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

568 Dvs. 'udtalelse'.

569 Dvs. 'acceptere' ('ikke tåle at se').

Suiten[570] af denne Opsætsighed er, at Comoedien aldrig kand komme i Stand, hvis man skal dependere[571] af to eller tre Personers Capricer[572], som hverken vil have beqvemme[573] Personer, eller som kan dømme om deres Bequemhed.

Dette beder jeg, at maae blive oplæset for trouppen, og en Copie mig derfore gives, som jeg kan fremlegge paa højere Stæder, for at vise, hvorfore Comoedien trues med Decadence[574]; og hvi ingen hverken vil eller kan paatage sig dens Direction.

Jeg seer ellers af nogles Betænkninger, at ingen er haardere end Roses. Intet er forargeligere end at høre en Person, hvis Levnet er en Kiede af Uordentligheder, at catechisere[575]. Alt hvad han har skrevet om Mad^{me}: Rosenkilde, undtagen det, som hun selv tilstaaer, er ublue[576] og usandfærdigt, saavel om hendes Opførsel, som Helbrede, hvilket ansees af tvende brave Chirurgers Wederkamps og Hendrichsens Attester, saa at han har fortient saavel for denne hans grove Calumnie[577], som for anden Opførsel at removeres; men denne gang kan slippe med Mulct[578], og Løfte om Levnets Forbedring.

Det kan ellers være mig ligemeget, om der bliver Comoedie eller ej; thi jeg kommer der kun gandske sielden. Jeg seer dog ikke gierne, at den skulde falde, efterdi jeg er første Stifter deraf, og efterdi jeg har lovet at igiennemsee Stykker, og at dømme om deres Capacitet, som antages til at agere.

Kiøbenhavn d. 17 Maj 1753.

L. Holberg.

Skuespillerne accepterede (tilsyneladende) at Mad^{me} Rosenkilde kom på scenen (6.6.1753), men hun blev pebet ud af nogle af tilskuerne, formentlig nogle der sympatiserede med skuespillerne. Derefter lukkede direktionen teatret og genåbnede det først i august.

Mad^{me} Rosenkilde fik arbejde i garderoben og kom ikke på scenen igen. Skuespillerne fik *noget* af lønnen for sommerperioden udbetalt. Holberg selv måtte på grund af sygdom opgive at gøre mere ved sagen.[579]

570 Dvs. 'følgen'.

571 Dvs. 'være afhængig af'.

572 Dvs. 'luner' eller 'nykker'.

573 Dvs. 'egnede'.

574 Dvs. 'tilbagegang' eller 'forfald', her måske nærmest = 'undergang'.

575 Dvs. 'undervise i moralske emner'.

576 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

577 Dvs. 'falsk(e) anklage(r)', af latin: 'calumnia'.

578 Dvs. 'bøde'.

579 Oplysningerne stammer i det væsentlige fra *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff..

Etienne Capion (-1722-), teaterentreprenør

Af Edgar Collin

—1722—, Theaterprivilegie-Ejer. Om C. haves kun faa Oplysninger[580]. Han menes at være indforskreven til Danmark fra Frankrig i Slutningen af det 17. Aarhundrede som Maskinist og Theatermaler ved en fransk Troup, fik 1703 Tilladelse til at vinde Borgerskab i Kjøbenhavn som Vinhandler, gjorde under Frederik IV Felttoget mod Sverige med som »Hof- og Stabs-Traiteur« (Marketender) og fik 17. Maj 1720 Privilegium paa at anlægge et Komediehus i Kjøbenhavn. Af General Arnoldt[581] (s. I, 341) laante han 7000 Rdl. til Opførelse af Theatret paa en Parcel mellem lille Grønnegade og Gothersgade, mod at han satte Privilegiet i Pant for Laanet. Han fik Privilegiet yderligere udvidet og stadfæstet 12. Maj 1721 og begyndte endelig 20. Jan. 1722 Forestillingerne paa Grønnegades Scene. Samme Aar traadte han i en Art Interessentskab med René Montaigu[582], der havde faaet Bevilling paa at opføre Skuespil i det danske Sprog, men allerede i Juli 1723 maatte C. flygte for Vexelgjæld, kom tilbage, blev sat i Gjældsarrest, og hans Theater udlejedes til Montaigu. I 1724 søgte han forgjæves om Tilladelse til »at agere danske Komedier i Norge«, og nu vides intet om ham, indtil han i 1738 ligeledes forgjæves ansøger om at maatte nedsætte sig som Gjæstgiver i Odense. C., der synes at have levet endnu ved Udgangen af 1747, var gift med Susanne le Creux (rimeligvis: la Croix), med hvem han havde flere Børn, og var efter al Sandsynlighed besvogret med Montaigu.

580 Om Montaigu, von Quoten og flere andre og om Holberg's Pariserrejser kan man læse meget i Anne E. Jensen's disputats: *»Studier over Europæisk Drama i Danmark 1722-1770«*, Akademisk Forlag, København 1968.

581 Se biografisk artikel s. 289.

582 Se biografisk artikel s. 279.

Niels Hjersing Clementin (1721-1776), skuespiller

Af Edgar Collin

Clementin[583] er født 1. Dec. 1721 i Hvorslev i Jylland, hvor Faderen, Søren Jacobsen C. (d. 1729), var Præst. Han blev holdt til Bogen, studerede Theologi, men fik næppe Examen, om han end efter Fr. Schwarz' Udsagn ofte har prædiket. Vist er det, at han i sit 27. Aar lagde Theologien paa Hylden for at blive Aktør. Han meldte sig i 1747 hos Thielo[584], gjorde Prøve, men blev befunden ubekvem for Skuepladsen og fik saa en Ansættelse i v. Qvotens Selskab[585]. Saaledes fortæller Schwarz, men dette forholder sig næppe Saaledes. C. maa snarere antages strax at have meldt sig hos den tyske Theaterentreprenør, men hvilken Rolle han har spillet paa Theatret i Store Kongensgade, lader sig ikke afgjøre. Adskilligt taler for, at han allerede der — f. Ex. i »Den Stundesløse« — kan have haft Lejlighed til at vise sit store Talent, som skaffede ham Hortulans[586] og Utilia van Manders[587] Venskab og fik den sidstnævnte til at anbefale ham til de danske Aktører, da hun selv fik Engagement hos dem. Det er vanskeligt at afgjøre, om C. har medvirket ved den første Forestilling paa det kgl. Theater 18. Dec. 1748 eller ej. Rimeligst er det, at han den Aften har spillet Skrædderen i »Dobleren« og muligvis ogsaa Philidor i »De tre Rivaler«, for hvilke Roller han staar opført i de ældre Regiebøger, om dette end kolliderer noget med Overskous Udsagn om, at C.'s Talent i Begyndelsen ikke var rigtig kjendt, fordi han maatte spille Officerer og Spradebasser, der slet ikke laa for ham. Der var overhovedet paa hin Tid saa faatalligt et Personale, at C. vistnok har været medvirkende paa Aabningsaftenen. Der gik som sagt Tid, før man fik Øjet op for C.'s Betydning. Nødvendigheden har rimeligvis bevirket, at man tildelte ham Gammelmands- eller de saakaldte »Kaabe-Roller«, og han gik langsomt, men sikkert frem, arbejdede ihærdig, forsømte aldrig sin Tjeneste, var ikke som sine Kolleger Stamgjæst paa Vinkjælderen, men derimod et Mønster til Efterlevelse. »Saa lidet som hans Anlæg i Begyndelsen var til at blive Skuespiller,« — skriver Schwarz i sin korte Nekrolog over ham — »saa meget mere tog han siden til i Fuldkommenhed, saa at han omsider blandt fremmede blev agtet for den største Skuespiller i sit Fag, som nogen Skueplads har kunnet fremvise i de første hundrede Aar.« Og til denne Ros slutter Rosenstand-Goiske[588] sig. Ikke en, men flere Gange kalder han i sin »Dramatiske Journal« C. »vor første Aktør« og bliver ikke træt af at sige om ham, at han er »uforbederlig«, hvilket i Journalens Sprog vil sige det samme som, at han ikke kan blive bedre. C. spillede første Gang 21. Jan. 1750 Vielgeschrey i »Den Stundesløse«, og en Anekdote vil vide, at Holberg havde givet ham Anvisning paa at se en Renteskriver, der var et Pragtexemplar af et stundesløst Menneske. Denne Rolle blev C.'s mest berømte, og efter den kom Mester Herman i »Den politiske Kandestøber«, hvilken han første Gang spillede 13. Febr. 1750. Rosenstand-Goiske roste ham stadig, men kunde dog i »Journalen« af og til give ham et Vink, og det tjener til C.'s Ære, at han lagde sig sligt paa Sinde. Blandt C.'s Roller, der i Antal ikke vare saa mange, kunne særlig fremhæves Jeronimus i »Maskeraden« og i »Den honnette Ambition«, Polidor i »Det arabiske Pulver«, Titelrollen i »Ulysses von Ithacia«, Harpagon i »Gnieren«, Argan i »Den indbildte syge« og Argante i »Scapins Skalkestykker«. Med rette hed det derfor: »Med ham døde Molières Harpagon og Holbergs Vielgeschrey«. Han hørte til de højstlønnede Skuespillere med 6 Rdl. om Ugen og maatte for den Gage tillige være en Art Theaterinspicient[589]. Endnu i sit 70. Aar glødede Schwarz af Begejstring ved at mindes ham og

583 Holberg har været privatpræceptor for flere med efternavnet 'Clementin', men ikke for denne, der vist nok havde professor Thestrup, som Holberg flere gange var efter. Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

584 Se biografisk artikel s. 284.

585 Se biografiske artikler s. 280.

586 Se biografisk artikel s. 276.

587 Se biografisk artikel s. 277.

588 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

589 Måske 'daglig praktisk-teknisk leder', jf. det hollandske 'Inspeciënt'.

udbrød: »Hvad jeg har været i mine gamle Mænd, takker jeg C. for, han var mit Mønster, han var en stor Mand!« I Begyndelsen af Sæsonen 1775—76 udførte C., der Aaret i Forvejen havde skrantet stærkt, flere af sine ypperste Roller, men havde selv en Fornemmelse af, at det lakkede mod Enden, og da han 4. Dec. 1775 skulde spille Geronte i »Det gavmilde Testament«, ytrede han før Forestillingen til sin Hustru, at det vist blev hans sidste Rolle. Maanedsdagen derefter, 4. Jan. 1776, drog han sit sidste Suk. — 13. Sept. 1753 havde han ægtet Sophie Magdalene Schrøder, der døde 1796, 61 Aar gammel.

Marcus Ulsøe Hortulan (1732-1783), skuespiller

Af Arthur Aumont[590]

Hortulan, der af Fødsel var Jyde — maaske havde hans Vugge staaet i Randers[591] - som hans Arv i »Maskeraden« nævnte som sin Fødeby —, dimitteredes fra Viborg Skole, 23 Aar gammel, 1746; videre end til Student naaede H. ikke paa den akademiske Bane, som han forlod for at spille Komedie. Det var sagtens ham, der udførte Jeppe ved v. Qvotens[592] Opførelse af »Jeppe paa Bjærget« 28. Nov. 1747 paa Theatret i Store Kongensgade, i det mindste hørte han til dennes Bande, og da den i Maj 1748 opløstes, indtraadte han ligesom andre af v. Qvotens Troup blandt de danske Aktører; ved Aabningsforestillingen af Theatret paa Kongens Nytorv 18. Dec. 1748 optraadte han sandsynligvis som Geronte i »Dobleren«. Snart efter sin Indtrædelse i den danske Troup ægtede H. 26. Marts 1749 Lisbet Cathrine de Rous eller Rauch, som fødte ham en talrig Række Børn. Naar H. sidste Gang spillede paa Theatret, lader sig ikke sige, men 27. Febr. 1779 gav det nydannede dramatiske Selskab en Forestilling for ham, der var dets Æresmedlem, og denne Aften viste H. sig »paaklædt en père noble« paa Scenen for at tage en tavs Afsked med Publikum. Med Udgangen af Theateraaret 1778—79 afgik han med Pension og døde 11. Juli 1783; hans Enke døde, 78 Aar gammel, 4. Dec. 1803. — H.s Roller vare mangeartede; hans oprindelige Fag var Bonderoller, hvortil hans i Begyndelsen stærkt fremtrædende jyske Dialekt gjorde ham selvskreven, hans Spil roses for dets rolige Naturlighed; denne Ro søgte han at omsætte dels — men uden rigtigt Held — til Pedanternes naragtige Stivhed og dels — med lykkeligt Udfald — til de værdige Fædres alvorlige Myndighed; hans Ansigt skal efter Rosenstand-Goiske[593] i disse Roller have set »baade ærværdigt og fornemt« ud. H. rensede ved ihærdigt Arbejde sin Stemme for dens jyske Tonefald, saa den kunde klinge baade ædel og mandig, og han omtales som den bedste Versefremsiger ved Theatret, derimod dadles han for skjødesløs Memorering af Rollen, mærkeligt nok, da han var den afmaalte Clementins[594] kjæreste medspillende; maaske havde denne Fejl i 1771, da Rosenstand-Goiske nævner den, sin Grund i den ulægelige Sygdom — det vides ikke hvilken —, der faa Aar efter tvang den kun 55aarige Mand til at forlade Scenen.

590 Billede af Hortulan kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 96.

591 Måske var han født i Vester Hassing, lige nord for Limfjorden, hvor hans far – Søren Hortulan – var præst?

592 Se biografiske artikler s. 280.

593 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

594 Se biografisk artikel s. 274.

Utilia Lenkiewitz – Utilia van Mander (1711-1770), skuespiller

Af Arthur Aumont[595]

Mad. L. nedstammede paa fædrene Side fra den berømte Kunstnerslægt van Mander, og hendes Fader var sandsynligvis den i Kiøbenhavn bosiddende Instrumentmager Carl van Mander. For øvrigt vides intet om hendes Slægt eller hendes Liv, forinden hun 1747 optraadte, rimeligvis i ældre komiske Roller, paa den yngre v. Qvotens[596] Theater i Store Kongensgade; her lærte hun at kjende Polakken Adam Lenkiewitz, der senere blev hendes Mand, han ernærede sig som Skuespiller og forsøgte sig tillige som Forfatter; v. Qvotens Aabningsstykke »Phistophile od. die träumende Liebe« skyldtes saaledes hans Pen. Da v. Qvoten havde maattet lukke sit Theater, optoges Mad. L., eller maaske hun endnu da bar sit Pigenavn, thi det vides ikke, naar Brylluppet stod, i de danske Aktørers Trup, og hendes Mand blev Kontrollør ved det nye Komediehus. — Mad. L. havde efter Traditionen, der gjennem Schwarz, som i sin tidlige Ungdom havde set hende paa Scenen, naaede Overskou, til Valgsprog: »Det er Naturen, som skal komme Folk til at le«, og der tilføjes, at hun aldrig svigtede dette, hvor yppig hun end lod sit Lune spille. Hun ansaas for en fuldendt Fremstillerinde af »alle gamle Fruentimre, fra virkelig fornemme Standsdamer ned til Sladderkællinger og Bønderkoner«. Det siges, at hun forstod at variere selv temmelig ensartede Roller, og at hun med Fasthed gjennemførte den anslaaede Karakter. Hendes Standsfæller beundrede »den Virkelighed, hvormed hun holdt sig i sin Rolle fra det Øjeblik, hun betraadte Scenen, og indtil hun var kommen langt ind i Kulissen«. Paa det opbevarede Portræt af Mad. L. er hun afbildet med en spids Anstand, der minder noget om en Høne, der bryster sig; den maa have passet omtrent lige vel til den forlystelsessyge Magdelone i »Maskeraden« som til den anestolte Donna Olympia i »Don Ranudo«; Mundens bestemte, skarpe Linjer maa have gjort hende skikket til at fremstille de Koner, der selv ere hjemme, hendes Skikkelse er ungdommelig og fristende nok til leflende Koketter som Béline i »Den indbildt syge«, og de store, kloge Øjne sige, at hun var en bevidst Kunstnerinde. — Mad. L. døde 23. Sept. 1770 »af tærende Syge«.

595 Se også biografisk artikel på:
http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1806/origin/170/query/Lenkiewitz/

596 Se biografiske artikler s. 280.

Materna = Anna Catharina von Passow (1731-1757), skuespiller og forfatter

Af Arthur Aumont [597]

Jomfru Materna var Skuespillerinde og Forfatterinde. Forældrene, Premierlieutenant Fred. Siegfr. Joh. Hans v. d. Lühe (f. o. 1705, d. 4. Sept. 1750) og Mechtilde Siegfriede f. Jullern, sade i trange Kaar, da Datteren A. C., der var født 25. Jan. 1731, i 1747 under Navnet Jfr. Materna indtraadte i de danske Aktørers Troup. Hun besad en medfødt Anstand, der kom hende til gode saa vel i Komediens elegante Elskerinderoller som i Tragediens højtstemte Heltinderoller; hun synes derimod ikke at have kunnet krænge Vrangsiden over i Parodien, i det mindste fremkaldte hendes Deklamation som Philocyne i »Melampe« Taarer og ikke Latter. 19. Marts 1753 optraadte hun sidste Gang som Phenice i »Cato« og ægtede 26. Dec. s. A. Lieutenant Chr. Albrecht v. P. (døbt 24. Maj 1732 i Grue i Norge, død som Etatsraad). Ved Opførelsen af det første danske Syngespil, N. K. Bredals »Gram og Signe«, i Bryggergaarden 21. Febr. 1757 medvirkede Fru P., hvis Mand da var i Trankebar, og senere paa Aaret udgav hun ikke mindre end 3 dramatiske Arbejder, af hvilke »Den uventede Forlibelse eller Cupido Filosof« som det første danske Stykke benyttede nordiske Gudenavne. Femakts-Lystspillet »Mariane eller det frie Valg«, i hvilket Fru P. uden Held havde forsøgt at tegne en ubeslutsom Kvindekarakter, blev den første danske Komedie uden for det Holbergske Repertoire, Theatret bragte til Opførelse (26. Okt. 1757). 7—8 Uger i Forvejen var Forfatterinden død, 3. Sept. Af hendes litterære Efterladenskaber, blandt hvilke fandtes en næsten fuldendt Oversættelse af »Don Quixote«[598], udgaves en Oversættelse af Prevosts[599] »Clevelands Historie« I (1759); hendes 3 Stykker oversattes baade paa Tysk (Frankf. o. Leipz. 1759) og paa Fransk (i 4. Del af de Sauvignys »Parnasse des dames«, Paris 1777).

597 Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/915/origin/170/query/Passow/

598 Den jævnaldrende Charlotta Dorothea Biehl udgav en oversættelse af dette værk i 1776-1777, se biografisk artikel s. 188. Måske har Biehl overtaget og bearbejdet Materna's manuskript, jeg ved det ikke, men Biehl kendte i det mindste Materna's 'efterfølger' skuespillerinden Elisabeth Rose, se biografisk artikel s. 283. Se også tilføjelse s. 159.

599 Antoine-François Prévost d'Exiles. I dag mest kendt for *»Manon Lescaut«,* se:

http://en.wikipedia.org/wiki/Manon_Lescaut

René Magnon de Montaigu (1661-1737), teaterdirektør

Af Arthur Aumont

Skuespildirektør [600]. M., der tilhørte en fornem fransk Familie, var efter sin egen Angivelse født 6. Dec. 1661, sandsynligvis i Frankrig. Allerede 1685 er han i den danske Konges Tjeneste som Hofkomediant, og fra 1701 er han Hoftruppens Leder. Det turde være uden for al Tvivl, at M. ikke fulgte sine Kammerater af Landet, da Pesten i 1710 forjog dem, i det mindste fungerede han 1714 som en Slags Sekretær hos Løvenørn, ligesom han 2. Febr. s. A. ansattes som Lærer i Fransk ved Landkadetkompagniet. Aaret efter findes M. atter iblandt og som Leder af de franske Hofkomedianter, og da disse i Sept. 1721 afskedigedes, blev M. bosiddende i Kjøbenhavn; han var nogle Maaneder forud afgaaet fra sin Lærerpost, som han altsaa i flere Aar havde passet jævnsides sin Theatervirksomhed, og 1722 tilstod Kongen ham »for hans lange Tjeneste« en aarlig Pension af 200 Rdl. Skjønt M. paa denne Tid var over 60 Aar, gik han snart efter i Gang med et nyt Foretagende: 1. Juli 1722 indgav han Ansøgning om Privilegium paa at give danske Skuespil i Kjøbenhavn, og 14. Avg. s. A. bevilgedes dette ham paa den Betingelse, at han ikke traadte det Etienne Capion[601] (III, 353) 2 Aar forud givne Privilegium for nær. M. gik i Kompagni med Capion, og 23. Sept. 1722 gaves den første danske Forestilling paa Capions Theater i Lille Grønnegade; i de følgende 6 Aar styrede M. — efter Capions Fallit i Sept. 1723 som Eneleder — den danske Skueplads med vexlende eller maaske rettere nedadgaaende Held, altid ivrig og opfindsom, utrættet og raadsnar; selv ikke Hovedstadens store Ildsvaade 1728 og den derefter fremtrængende Devotion[602] knækkede hans livfulde Foretagsomhed: i Begyndelsen af 1731 fik han sit Privilegium fornyet, og s. A. ansøgte han i Fællesskab med den af General Arnoldt[603] (I, 341) engagerede Direktør Landé Grev Christian Rantzau[604] om Understøttelse til Forestillingernes Gjenoptagelse med afvexlende dansk og fransk Scenesprog. Denne Plan kom ikke til Udførelse, og M., der i April 1731 havde faaet sin Pension nedsat til 100 Rdl., levede sine sidste Aar i trange Kaar; 1736 forhøjedes vel hans Pension atter til 200 Rdl., men Aaret efter, 14. Febr., døde han. Holberg kalder M. »en gammel anselig[605] fransk Aktør, der i Grund havde udstuderet Theatret, og som var i Stand til at danne gode Aktører«.

M.s 2. Hustru, *Marie Magdalene* f. de la Croix, der var dansk af Fødsel og sandsynligvis beslægtet med Capions og Pilloys Hustruer, indtraadte i Nov. 1716 i den franske Hoftrup; paa den danske Skueplads blev hun en anset Skuespillerinde, særlig i Pernilleroller, ligesom hun glimrede i nogle Karakterroller, f. Ex. Holbergs »Den vægelsindede«. Den Jomfru Frederikke Sophie M., der 1728 nævnes blandt det danske Skuespilpersonale, var vistnok en Datter af Montaigu's 1. Hustru[606].

---

600 Om Montaigu, von Quoten og flere andre og om Holberg's Pariserrejser kan man læse meget i Anne E. Jensen's disputats: *»Studier over Europæisk Drama i Danmark 1722-1770«*, Akademisk Forlag, København 1968.

601 Se biografisk artikel s. 273.

602 Dvs. 'gudfrygtighed'.

603 Se biografisk artikel s. 289.

604 Se biografisk artikel s. 295.

605 Dvs. 'anset'.

606 Måske snarere en datter af Montaigu og hans 2. hustru?

Salomon Poulsen von Qvoten, (-1720-), teaterentreprenør

Af Arthur Aumont

Salomon Poulsen von Qvoten træffes, efter 8 Aars Tjeneste i Fodgarden, 1711 i Aarhus som »Okulist[607], Sten- og Broksnider«, 4 Aar senere havde han forlagt sin Virksomhed til Kjøbenhavn, hvor han i adskillige Aar stræbte at faa Theaterprivilegium; 1718 skal han dog have faaet Bevilling til at give tyske Komedier, gik Aaret efter i Kompagni med Capion (III, 353)[608], gav ogsaa 1720 nogle Forestillinger i det lille Gjethus[609] paa Kongens Nytorv, men Fællesskabet hævedes snart, og da han 1722 ene søgte om Tilladelse til at give tyske Komedier uden for Staden, nægtedes denne ham. Derefter synes v. Q. i en Del Aar at have ladet sig nøje med sin »Tandbrækker«-Virksomhed, men strax efter Christian VI's Død var han atter paa Færde med Theaterplaner: i de første Dage af 1747 søgte han (med sin [...] Søn Julius v. Q.) om Privilegium paa at give tyske Komedier, men fik Afslag og døde vistnok snart efter. v. Q. var gift med Agnete f. Meitman (d. 3. Dec. 1748).

Julius Henrik von Qvoten, (-1748-), teaterentreprenør

Af Arthur Aumont

Julius Henrik var Søn af [...] Salomon P. v. Q. [se nedenfor]. Han fik 17. Jan. 1747 Tilladelse til »at agere saa vel tyske som danske Komedier«, traadte senere paa Aaret i Forbindelse med General Arnoldt[610] (I, 341) og opførte i St. Kongensgade et Theater, hvor han 20. Nov. 1747 med en tysk Forestilling aabnede »den kongl. privilegerede tyske og danske Skueplads«. I Begyndelsen gaves 2 ugentlige Forestillinger paa Tysk og 2 paa Dansk, men efterhaanden fik det danske Sprog Overtaget, og fra 23. Jan. 1748 var »Hovedkomedien« altid paa Dansk. v. Q. lagde ikke ringe Dygtighed for Dagen som Theaterleder; hans Personale som hans Repertoire kunde fuldt ud maale sig med »de danske Aktørers«, men alligevel vandt disse den største Folkeyndest, og 17. Maj 1748 gav v. Q. sin sidste Forestilling. Efter flere forgjæves Forsøg paa at faa Tilladelse til at give — tyske og danske — Theaterforestillinger i de danske og norske Kjøbstæder træffes han 1749—51 som Tandlæge, han solgte desuden Brokbaand og udlejede Maskeradedragter; derefter forsvinder han.

---

607 Dvs. 'én der tog sig af øjensygdomme' (uden at have en lægefaglig uddannelse).

608 Se biografisk artikel s. 273.

609 Dvs. 'kanonstøberi'. Gjethuset lå ved det nuværende Charlottenborg. På det pågældende tidspunkt blev der ikke støbt. Kanonstøbningerne blev genoptaget nogle år senere, indtil de – i 1757 - blev flyttet til Frederiksværk. Saly's rytterstatue af Frederik V – til Amalienborg Slotsplads – blev støbt i huset i 1768. Huset blev senere brugt til uddannelse af artilleri- og andre officerer; huset blev i den forbindelse udvidet. Senere blev huset nedrevet; det sidste i begyndelsen af 1870'erne, da man byggede Det Kongelige Teater.

610 Se biografisk artikel s. 289.

Christopher Pauli Rose (1723-1784), skuespiller

Af Arthur Aumont[611] [612]

Rose fødtes 10. Okt. 1723 i Kjøbenhavn, hvor hans Forældre levede i jævne Borgerkaar; de holdt ham til Bogen, og 1744 blev han Student, snart efter (8. Avg. 1746) giftede han sig med Gertrud Lemvig — en Ungdomsforbindelse, der ikke blev ham til Lykke —, og maaske var det lige saa meget Pengetrang som Kunstnerkald, der drev ham til som en af de første at melde sig hos Thielo[613], da denne 1747 forberedte Skuepladsens Gjenaabning. Det være med Anledningen, som det være vil, R. viste hurtig, at han besad Gnisten, og da de danske Aktører indviede deres nye Hjem paa Kongens Nytorv, stod han i øverste Gageklasse; maaske var det ogsaa ham, der 18. Dec. 1748 fremsagde Prologen, i hvert Fald spillede han med i Aabningsstykkerne: i »Dobleren« Valerius og i »De tre Rivaler« Marquis Lisimon.

R. begyndte, som disse Roller vise, sin Theaterbane som Elsker, først i Komedien, senere i det rørende Skuespil, og gled gjennem den heroiske Tragedie lidt efter lidt over til de værdige Fædre og Anstandsrollerne. Som Lystspilelsker stod han Fuldkommenheden nær: hans Ansigt var ikke blot smukt af Form og Træk, men dets Udtryk var, takket være hans fyrige Øjne og elskværdige Smil, ungt og lyst, hans Gang var naturlig og let, hans Holdning fri og kjæk, og hans Stemmes bløde Mandighed gav Ordene Varme og Paalidelighed. Temmelig tidlig vendte R. sig dog fra de Holbergske Leandre og andre Komedieelskere til det rørende Skuespil, hvor han i Roller som Titelrollen i »Beverley« og Tellheim i »Minna v. Barnhelm« fejrede store Triumfer ved den lykkelige Forening af Mandighed og Følsomhed, af Inderlighed og Værdighed, han besad, og han stræbte gjennem mange, det virkelige Liv aflurede Smaatræk i Minespil og Stemmeovergange at give sin Udførelse af disse Figurer en skarpere Karakteristik. Trods sin Anstand var R. udpræget borgerlig i sin Fremtræden som i sit Temperament; derfor lykkedes de egentlige Helteroller ham ikke, skjønt han havde ikke faa Betingelser for dem: han deklamerede vel hyppig smukt og klangfuldt, men lige saa hyppig stivt og monotont eller svulstig og affekteret, hans Holdning blev let, især da hans Legeme med Aarene tiltog i Fyldighed, opblæst i Steden for imponerende, og hans Ansigt magtede ikke, eftersom dets Fedme udviskede dets smaa Træk, at afspejle stærke Sindsbevægelser, og dog, trods alle sine Mangler, kunde R., naar han kom i Aande — men det skete ikke hver Aften —, illudere[614] selv saa kritisk en Tilskuer som Rosenstand-Goiske[615]. I den sidste Del af sit Theaterliv fandt R. i en Række myndige Fædre og kloge Verdensmænd den sanddru og naturlige Samtaletone.

R. var ikke lykkelig i sit Liv uden for Scenen, hans Hustru gjorde ham Hjemmet lidet tillokkende, og han søgte sig derfor alle Haande Erstatning uden for det — hans Levned var, efter Holbergs Ord, »en Kjæde af Uordentligheder«[616] —, men da Prøvelsens Stund ved hans Datters Bortførelse [1765][617] var inde, bestod han den som en ærekjær Mand, og Rahbek[618] kunde derfor med god Grund sætte R.s Portræt foran sine »Breve fra en gammel Skuespiller«, der sigtede til at hæve Skuespillerstanden i saa vel social som kunstnerisk Henseende.

Efter sin første Hustrus Død (Okt. 1775) ægtede R. 1779 Elisabeth Cathrine Amalie Bøttger, der hyppig havde været hans Elskerinde paa Scenen, og til hvem han allerede i nogle Aar havde staaet i Forhold (om hende s. ndfr.)[619]. R., der siden 1778 havde været Instruktør mere af Navn end af Gavn, optraadte sidste Gang 23. Sept. 1784 som Melac Fader i »De to Venner«

---

611 Billede af Rose kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 68.

612 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff..

613 Se biografisk artikel s. 284.

614 Her nærmest = 'overbevise'.

615 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

616 I 'Tordenbrevet', se s. 272.

617 Hun blev bortført på foranledning af greve C.C. Danneskjold-Laurvigen og blev frigivet efter nogle dage. Greven blev dømt at betale hende og hendes far en årlig understøttelse.

618 Se biografisk artikel s. 301.

og døde 30. Okt. s. A.; 6. Dec. s. A. gav det kongl. Theater efter Skuespillernes Initiativ en Mindefest for ham.

619 Se biografisk artikel s. 283. Holberg omtaler hende (som 'den lille Bødtker') i 'Tordenbrevet', se s. 271.

Elisabeth Cathrine Amalie Rose (1738-1793), skuespiller

Af Arthur Aumont[620]

Caroline Rose fødtes 1738 (døbt 25. Sept.) i Kjøbenhavn som Datter af Guldsmed Matthias Bøttger og Else f. Lindegaard. Jfr. Bøttger, som hun hed den største Del af sin Levetid, fik, endnu ikke fyldt 14 Aar, 28. Juni 1752 sin første Fremtræden paa Scenen som Leonora i [Holberg's] »Kilderejsen«; Publikum fandt ikke stærkt Behag hverken i hendes Person eller i hendes Spillemaade, men ved Holbergs Bevaagenhed fik hun Roller — Jfr. Materna (XII, 560)[621] havde netop da trukket sig tilbage —, og da Jfr. Thielo[622] snart efter (5. Febr. 1754) døde, blev Jfr. B. mere ved Begivenhedernes Sammentræf end ved sit Talent Skuepladsens Primadonna, og hun forstod, maaske ikke altid paa den elskværdigste Maade, at haandhæve denne Stilling i mange Aar: endnu saa sent som i Slutningen af 1780'erne var hun den næsthøjst gagerede Skuespillerinde, kun Eickstedts[623] Favoritinde, Jfr. Møller (dvs.: Mad. Frydendahl), stod i saa Henseende højere. Jfr. B.s Repertoire omfattede Komedien som Tragedien, Idyllen som Parodien, hun spillede Elskerinder og Koketter, Ingenuer[624] og Heltinder, paa Vers og paa Prosa; hun maatte have været noget nær et Geni, om hun havde kunnet magte hele dette Repertoire, og i Virkeligheden var hun kun en Brugbarhed, som Tidens Fattigdom paa Skuespillerinder gav Roller og Vanens Magt Anseelse blandt Publikum. Hun repræsenterer paa den danske Scene Fiskebensskjørt-Tragedien: hendes Anstand var kunstlet indtil Stivhed, hendes Deklamation mekanisk ved den bestandige Svingen mellem opstyltet Svulst og graadkvalt Føleri; overført til det borgerlige Skuespil og Komedien blev denne Spillemaade til Unatur, og Maniereretheden frøs Følelsen paa Skuespillerindens Læber. Medens hun Saaledes ikke traf den naturlige Tone hos Elskerinden, fandt hun derimod — endnu oppe i Aarene — slaaende Udtryk for den pur unge Piges Nyfigenhed, ligesom hun med kraftige Træk tegnede den erfarne Kvindes Koketteren. I sine sidste Aar gled hun, der 28. Juli 1779 ægtede ovfr. nævnte C. P. R., ikke uden Held over i det ældre Konefag; 1. Nov. 1792 optraadte hun sidste Gang som Marquisen i »Den virkelige vise« og døde 23. Febr. 1793. I sine unge Dage havde hun, der var Veninde med Jfr. Biehl[625], forsøgt sig som dramatisk Forfatterinde med Femakts-Komedien »Clarice eller den forrejste Frøken«, men deri viste sig i scenisk som litterær Henseende lige blottet for Talent og Smag og forsvandt efter kun 3 Forestillinger (Febr. 1772).

---

620 Se også biografisk artikel om E.C.A. Rose på:
http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1715/origin/170/

621 Se biografisk artikel s. 278. Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

622 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

623 Hans Henrik von Eickstedt. Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

624 Dvs. 'en uskyldig ung pige'.

625 Se biografisk artikel s. 188.

Carl August Thielo (1702-1763), musiker, teaterdirektør, forfatter

1' artikel af A. Jantzen

Musiker, Theaterdirektør, Forfatter, var født i Sachsen og kom 1726 som Student paa 24 Aar til Kjøbenhavn, hvor han begyndte at give Undervisning i Musik; men det var kun et kummerligt Livsophold, han derved kunde fortjene. Meget bedre blev det ikke, da han i Slutningen af Trediverne blev Organist ved Kastelskirken og i 5 Aar besørgede denne Tjeneste for en aarlig Løn af 46 Rdl. »Hunger og Kummer ligesom kiger en ud af Øjnene« — skriver han selv, i det han beskriver sin og sin Families ynkelige Forfatning[626]. Men da Christian VI var død, og Theaterlysten paa ny vaagnede, rettede T. al sin Iver paa at kunne opnaa Stillingen som Theaterleder. Holberg hørte om hans Planer, og han raadede ham til at begrænse disse til kun at omfatte Opførelsen af danske Skuespil. T. opnaaede da ogsaa et Theaterprivilegium (30. Dec. 1746), hvorved han fik Ret til, saa snart Kongesorgen var forbi, at arrangere danske Skuespil i Kjøbenhavn »efter den Plan, som forhen af os elskelige Ludv. Holberg er bleven lagt«. Efter betydelige Vanskeligheder fik han samlet et Skuespillerselskab, og Forestillingerne toge deres Begyndelse i et lejet Lokale i Læderstræde i Foraaret 1747 med en Række Holbergske Komedier. Men snart kom T. i Strid med Skuespillerne, bl. a. foranlediget ved, at han selv begyndte at skrive »Nach-Komedier for den danske Skueplads« (»Spøgelset med Klokken«, »Den nyeste Mode» o. fl.), som de skulde tvinges til at opføre. De gjorde derfor Strike og forlangte Part i Ledelsen af Theatret. T. nødsagedes til at indrømme Forlangendet, og snart trængtes han fuldstændig tilbage. Da det nye Skuespilhus paa Kongens Nytorv skulde grundlægges, hed det i Privilegierne af 29. Dec. 1747 for »de danske Aktørers Komediehus«, at da T. ikke kunde antages at raade over tilstrækkelige Pengemidler til Husets Indretning, overdroges Privilegierne til Skuespillernes samlede Troup. Dermed endte hans Direktørvirksomhed; men indtil sin Død oppebar han dog en Pension af 6 Rdl. ugentlig af Theaterkassen. Han vedblev imidlertid at oversætte Stykker til Theatrets Brug og skrev adskillige Romaner (deriblandt »Charlotte ell. forunderlige Tildragelser med Frk. v. Weisensøe«, 3 Dele, 1756—58, der blev oversat paa Svensk og Tysk); men disse ere forlængst sunkne i fuldstændig Glemsel. Musikkens Dyrkning var og blev ham dog det vigtigste, og efter hans eget Skjøn kunde han nok for sine Studier fortjene Titel af Professor. Da han 1757 indgav Ansøgning om saadan Benaadning, sendtes Andragendet til Universitetets Erklæring; men Konsistorium fraraadede enstemmig at bevilge det. Han døde 3. Dec. 1763.

2' artikel af V.C. Ravn

— Skjønt C. A. Thielo ikke var nogen betydelig *Musiker,* fortjener han dog at mindes ogsaa i denne Egenskab, fordi han ved sin mangeartede musikalske Virksomhed som Klaverlærer, Forfatter og Komponist, Musikhandler og Udgiver af forskjellige Samlinger Sange og Klaverstykker bidrog til at udbrede Sansen for Musik i Hjemmene og i flere Retninger var den, som begyndte paa noget nyt her hjemme. Hans Samlinger af »De Oder, som paa den danske Skueplads udi Kjøbenhavn ere blevne opførte«, der begyndte at udkomme i 1751, bleve saa stærkt efterspurgte, at 1. Samling maatte optrykkes allerede det følgende Aar; i 1755 udkom alle 3 Samlinger i en ny Udgave med Titel »Musikaliske Komediestykker«. Ikke faa af disse Sange vare komponerede af T. selv, deriblandt nogle, som forekomme i Komedier af Holberg (»Plutus«, »Sganarels Rejse til det filosofiske Land«, »Den forvandlede Brudgom«)[627]. En 4. Samling »Komediestykker« tilføjedes i 1761. Desuden udgav T. tyske Oder, et Par Hæfter Menuetter og en Samling »Musikaliske Galanteristykker« af forskjellige Komponister, indeholdende dels Sange, dels Brudstykker af Symfonier arrangerede for Klaver m. m. Af hans musikpædagogiske Skrifter maa nævnes »Tanker og Regler fra Grunden af om Musikken«, som han i 1746 udgav efter Opfordring af det et Par Aar i Forvejen stiftede »Musikalske

626 C.A. Thielo var far til skuespillerinden Jomfru Thielo, se 286.

627 Der findes interessante informationer på: http://www.musikbibliotek.dk/7829. Foto af én af kompositionerne kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 99.

Societet«, og som er den første paa Dansk affattede Bog om Musikken, der er udkommen i Kjøbenhavn.

Caroline Amalie Thielo (1735-1754), skuespiller

Af Arthur Aumont[628] [629]

Caroline Thielo var datter af C. A. T. [C.A. Thielo][630], fødtes 1. Marts 1735 i Kjøbenhavn, og lige fyldt 14 Aar begyndte hun sin Theaterbane som Medlem af den Troup, hvormed hendes Fader fra 1747 gav danske Komedieforestillinger i Kjøbenhavn. Hun, der allerede Aaret efter, da det nye Theater paa Kongens Nytorv aabnedes, var fuldkommen udvoxet, blev hurtig Publikums erklærede Yndling lige saa meget ved sin pikante Livfuldhed som ved sin legemlige Dejlighed; selv den kritiske Franskmand la Beaumelle[631] maatte indrømme, at »i Paris vilde man finde Jfr. T. særdeles lækker«. Hun skildres som rank af Figur, yppig, efter som hun blev ældre, snarere svulmende af Former, med et smukt, aabent Ansigt, der fik Liv og Lys af et Par store, talende Øjne. Fra først af spillede hun de skjælmske Ungpiger og de muntre Elskerinder, saaledes Holbergs Leonoraer til hans fulde Tilfredshed; efterhaanden udvidede hun sit Repertoire til de lunefulde Koketter og aandfulde Verdensdamer, og fra det borgerlige Lystspil hævede hun, der som Lucilia i »Melampe« viste en ikke almindelig Evne til Versfremsigelse, sig til Tragediens Pathos som Portia i Deschamps' »Cato«. Alt syntes at love et rigt og langt Kunstnerliv — Jfr. T. havde endog med Held oversat St. Foix' »Deucalion og Pyrrha« —, da Døden pludselig 5. Febr. 1754 ramte hende. Hendes Bysbørn, der ganske nylig havde set hende dejlig og livssprudlende paa Theatret — 30. Jan. havde hun henrevet som Sophronia i »Livet er en Drøm« — og paa Gaden, fæstede almindelig Tiltro til det Rygte, der fortalte, at hendes erklærede[632] Elsker, den russiske Minister Baron Korff, i Vrede over, at hun havde ikke alene fralokket ham nogle Frimurerhemmeligheder, men endogsaa fortalt dem videre til en Veninde, havde ladet sin Kammertjener aarelade hende, saa hun døde af Blodtabet.

---

628 Billede af Jomfru Thielo kan ses i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg i tekst og billeder«*, København 1984 (min udgave er en særudgave fra Soransk Samfund), s. 98. Se også biografisk artikel på:

http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/936/origin/170/query/Thielo/

629 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 191 ff.

630 Se biografisk artikel s. 284.

631 Se biografisk artikel s. 187.

632 Betyder måske at deres forhold var 'officielt', evt. at de var 'forlovet'.

Henrich Wegner (-1743), skuespiller, siden postmester og embedsmand

Af Arthur Aumont

Det kan ikke med Vished siges, hverken naar eller hvor W. er født, ja ikke engang, hvem der er hans Forældre; ganske vist fremtræder han senere i Livet som Søn af Postmester i Aarhus Henrich Weigner (d. 1731) og dennes Hustru Marie, men der er adskilligt, der taler for (Illustr. Tid. XXXII Nr. 33), at han i Virkeligheden ikke var disses ægtefødte Barn, men kun et Barn, de havde antaget som deres eget paa Grund af den Forsørgelsespligt, de ved at staa Fadder til det havde paataget sig; hvis denne Gisning stemmer med de virkelige Forhold, er W. en Søn af Skrædder Christen Pedersen i Tanum (Viborg Amt) og Hustru Maria Rasmusdatter og end videre 15. Juli 1703 døbt i Bjerregrav Kirke, ikke langt fra Randers. Sikkert er det, at han 20. Juli 1720, privat dimitteret af Th. Bartholin, indskreves som Student ved Universitetet — dets Matrikkel angiver i Modstrid med ovenfor fremsatte Gisning hans Alder til 19 Aar — at han begyndte at studere Theologi, og at han 2 Aar senere opgav dette Studium for at slutte sig til de »privilegerede danske Komedianter«, der 23. Sept. 1722 aabnede deres Theater i Grønnegade. Lige saa sikkert er det, at W. her har spillet Tjenerrollerne, selv de største og vanskeligste, hos Molière og Holberg; af hans Repertoire kan med Sikkerhed nævnes: Henrik i »Den politiske Kandestøber«, Torben (Henrik) i »Den vægelsindede«, Pierre i »Jean de France», Troels i »Barselstuen«, Henrik i »Det arabiske Pulver«, Skolemesteren i »Julestuen« og Henrik i »Maskeraden«, og ganske utvivlsomt er det, at han har været en stor, man kan vist vove at sige usædvanlig stor scenisk Begavelse, selv om den Overskouske Overlevering, at de holbergske Tjenere opkaldtes efter hans Fornavn, ikke kan bestaa for Historiens Kritik. W. blev den første danske Skueplads tro, indtil Kjøbenhavns store Ildsvaade 20. Okt. 1728 lige saa brat som uafvendelig afbrød Skuespillene. Hvor hurtig han har vendt Hovedstaden Ryggen, lader sig ikke afgjøre, men i Febr. 1730 ansøgte han fra Aarhus om Bestalling som Viceborgmester der og om at faa Løfte paa Postmesterembedet sammesteds efter Faderen, Maaneden efter tilstades begge Dele W. »af besynderlig[633] Naade«; Aaret efter døde Faderen, og W. fik 11. Maj s. A. Bestalling som Postmester i Aarhus, halvtredje Aar efter udnævntes han, 11. Nov. 1733, til Arkivar i Krigskancelliet, hvilken Stilling han 6. Okt. 1741 ombyttede med en Kancellists sammesteds. W. døde ugift 1. Marts 1743 i Kjøbenhavn og begravedes paa Holmens Kirkegaard uden for Porten[634].

---

633 Dvs. 'særlig'.

634 'Uden for Porten': Holmens Kirkegård har i tidens løb ligget forskellige steder. Da Wegner skulle begraves lå den hvor den ligger nu, dvs. uden for Østerport. Først troede jeg der mentes noget andet med udtrykket, men Aumont har formentlig blot villet erindre læseren om hvordan tingene var déngang. Tak til museumsinspektør Jakob Seerup, Orlogsmuseet, for bidrag til opklaringen.

Udtrykket er – ved en ren tilfældighed - fundet i søofficeren Peter Schiønning's dagbog for perioden 1732-1812, dvs. bl.a. for de sidste godt 20 år af Holbergtiden. De følgende notater er fra perioden 10. juli - 19. september 1793: *»Geheimeraad Holmskiold var i disse dage kommen kørende herud liggende i sengeklæder for at dø paa sin gaard »Aldershvile«, som han elskede saa meget. [...] Den 15. september 1793. Fik at vide om morgenen, at gehejmeraad Holmskiold var død i nat, 61 aar. Han havde længe været syg af farlige hæmorogiske tilfælde uden haab. Den 19. september 1793. Om morgenen tidlig blev Holmskiold indkørt i en rustvogn for at begraves paa en af kirkegaardene uden for porten efter hans egen villie. Da kusk og tjenere, som var alene med vognen, ikke havde spist frokost, holdt de uden for kroen med liget omtrent ½ time for at drikke og spise. De kørte derefter til Løgten med liget, hvor de følgende forsamlede sig, og hvorfra han blev begravet«*. Dagbogen kan findes på:

http://www.orlogsmuseet.dk/sidestart.htm.

Johan Theodor Holm (1731-1793) - der blev adlet under navnet Holmskjold - var uddannet som læge, men er mest kendt som fremstående botaniker med speciale i svampe; nogle få år frem til 1765 var han professor ved Sorø Akademi. Herefter arbejdede han med administrative opgaver, blev postdirektør og var sidst hofchef hos Dronning Juliane Marie. Han byggede Sophieholm og Aldershvile på hver sin side af Bagsværd Sø. 'Løgten' (Lygten) er en

---

københavnsk lokalitet ved Nørrebro Station, nemlig området langs Lygteåen. Åen var afløb fra Lersøen. 'Løgh(æ)' betød i gamle dage 'vand' eller 'sump'. Holmskjold blev begravet på Assistens Kirkegård.

Andre

Hans Jacob Arnoldt (1669-1758), general, husejer

Af H.J. Huitfeldt-Kaas

Officer. Han fødtes paa Gaarden Haugen i Spydebergs Sogn 21. April 1669 og var en Søn af [...] Generalmajor Johan A. af dennes første Ægteskab. Allerede 1687 blev han Fændrik ved Faderens (vesterlenske) Regiment, hvorved han 1690 avancerede til Lieutenant, og hvor han opføres som saadan lige til 1699, uagtet han samtidig angives at være bleven Premierlieutenant i Livgarden (til Fods) 1693 senere i samme Aar Kapitajn og 1696 ansat ved Dronningens Livregiment. I disse Aar deltog han med de danske Auxiliærtropper[635] i Kampene i Irland, Italien, Ungarn og Nederlandene. 28. Febr. 1702 blev han Major i Livgarden og var i dette Aar igjen hjemme i Norge, da han 30. Nov. i Gjerpens Kirke blev viet til sin Faders Stifdatter, Karen Tonsberg (d. 1737). 1710 deltog han i det uheldige Slag ved Helsingborg og blev kort efter Oberst, først for riberske nationale Infanteriregiment, men overflyttedes strax efter til det danske Infanteriregiment. 1711—15 fulgte han de danske Tropper i Krigen i Nordtyskland, blev 1716 Kommandør for Grenadérkorpset i Kjøbenhavn, Generalmajor og Ridder af Danebrog 1722, 1722—24 anvendt i en Sendelse til det svenske Hof, Kommandant i Rensborg 1728, Generallieutenant samt Inspektør og højstkommanderende over Fodfolket i Hertugdømmerne 1733. Ved General P. Rømelings Død i Aaret 1736 udnævntes han til kommanderende General i Norge og Overinspektør over Fæstningerne sammesteds. 1739 blev han General af Infanteriet, fik 1746 Rang foran alle Gehejmekonferensraader, blev 1747 ved Frederik V's Kroning Ridder af Elefanten og 1749 Feltmarskal ved Kongens Ankomst til Laurvig, hvor han modtoges af A., ligesom ogsaa Kongen ved sit andet Besøg i Christiania s. A. tog Ophold i hans Gaard (Finansdepartementets nuværende Lokale paa Hjørnet af Prinsens og Dronningens Gade). 1752 fik han Rang med Gehejmeraader i Konseillet. A. bevarede en usvækket Helbred til sin høje Alder og beklædte sin militære Stilling lige til sin Død, der indtraf 24. Dec. 1758 i Christiania, da han var nær 90 Aar gammel. I de 22 Aar, han stod i Spidsen for den norske Armé, udviklede han stor Iver og Dygtighed for dens Organisation og Forsyning, hvorom navnlig Skiløberkorpset og Landeværnet bare Vidnesbyrd. Den mathematiske Skole i Christiania (Krigsskolen) for værende eller vordende Officerer, der oprettedes 1750, skyldtes væsentlig hans Initiativ, i det han fik Kongens Løfte paa Oprettelsen under dennes Ophold i Christiania 1749. Paa Grund af sin Alder, Erfaring og Omsorg for sine undergivne betragtedes han af den norske Armé næsten som en Fader, og de Æresbevisninger, der bleve ham til Del fra Regeringens Side, og som ellers kun sjælden faldt i Nordmænds Lod, ansaas af Armeen, ja af Nordmændene overhovedet, som noget, der var af national Betydning. Medens A. var ansat i Kjøbenhavn, kom han i Forbindelse med Theaterentreprenøren Etienne Capion[636], hvem han forstrakte med 7.000 Rdl. til Opførelse af Komediehuset i Grønnegade, der tillige med Privilegiet snart blev A.s Ejendom, og som han beholdt til 1733, da Huset solgtes. Privilegiet beholdt han imidlertid fremdeles og fik det i 1747 endog fornyet paa 15 Aar, uden at dette dog i det hele taget synes at have været ham selv til nogen Fordel eller Kunsten til noget Gavn. — Ingen af A.s 3 Sønner bleve gifte, og Familien uddøde i Norden 1785 med den sidste af disse, Gehejmekonferensraad Johan Frederik A.; kun gjennem hans ene Datter Catharina Elisabeth A. (d. 1736), der var gift med Grev Christian Wedell af Wedellsborg (d. 1759 som Gehejmeraad, Amtmand i Segeberg m. m.), leve endnu Descendenter af ham i Danmark.

635 Dvs. 'hjælpetropper'.

636 Se biografisk artikel s. 273.

Abraham Lehn (1701-1757), godsejer

Af G.L. Wad

Lehn var født i Kjøbenhavn 10. Maj 1701; hans Fader var den ovennævnte Vinhandler af samme Navn. Tillige med sine Brødre blev han opdragen i deres Svogers Kjøbmand Chr. Schupps Hus, og 1717 dimitterede P. B. Mylius[637] ham til Universitetet. Efter at han 1719 havde faaet Raadighed under Kurator over sin Formue (over 200.000 Rdl.), begav han sig 1720 med Mylius som Mentor paa en etaarig Udenlandsrejse, paa hvilken han bl. a. besøgte Hamborg, Dresden, Wien og Paris. L.s Fader havde ønsket, at Sønnen vilde følge sine Forfædres Levevej som Handelsmand; men dertil følte han ingen Lyst, og han valgte da som andre Rigmænd at anbringe sin Formue i Jordegods. 1725 kjøbte han af Kronen Højbygaard og Gods paa Laaland og Aaret efter Fuglsang og Prierskov med Gods, hvortil han endelig 1729 føjede Berritsgaard[638] og Gods, i alt 331 Tdr. frit og 2.145 Tdr. ufrit Hartkorn foruden 362 Tdr. matr. Tiendehartkorn; sin Bolig havde han om Sommeren mest paa sidstnævnte Gaard, om Vinteren i Kjøbenhavn, hvor han ejede flere Gaarde. Tillige med sin Broder, der ogsaa havde kjøbt flere Godser, lod han sig 1731 optage i Adelstanden. Med stor Interesse og Dygtighed tog L. sig af sine Ejendommes Bestyrelse, og mange endnu bevarede Breve fra hans Haand vidne om, at han ogsaa under sine Ophold i Kjøbenhavn stod i levende Korrespondance med sine Forvaltere; baade Jordernes Drift og Godsstyrelsen fulgte han i Detaillerne. Et fremtrædende Træk hos L. var en Alvor, som mentes at hidrøre fra den Begivenhed paa hans Udenlandsrejse, hvor han, rigtignok fuldkommen uskyldig, gav Anledning til den Duel, der kostede Tordenskjold[639] Livet; at denne skulde have haft Opsigt med L. paa hans Rejse, maa anses for en ganske uhjemlet Overlevering, saa meget mere som det er godtgjort, at de aldeles ikke fulgtes ad paa Rejsen, men kun tilfældig traf sammen.

Under sin Virksomhed som Godsejer glemte L. dog ikke de Interesser, som fra Ungdommen havde optaget ham. Allerede paa sin Rejse indkjøbte han mange Bøger, Mønter og Naturalier, og sine Samlinger af disse Ting vedblev han til sin Død at forøge, saa han kunde efterlade sig bl. a. en værdifuld Bogsamling paa 4—5.000 Bind, væsentlig af theologisk og historisk Indhold, og en Del Manuskripter. Medens de fleste af hans Mønter m. m. i Tidens Løb ere forsvundne, ere hans Bøger og en smuk Samling af Malerier, Kobbere og Raderinger, indeholdende mange gode, især hollandske, Billeder, bevarede til Nutiden. L., der døde paa Berritsgaard 31. Juli 1757, havde 25. Juni 1727 ægtet Sophie Amalie Edinger (f. 21. Marts 1700 , d. 28. Jan. 1768), Datter af Kjøbmand i Kjøbenhavn Vilhelm E. og Else Margrethe Wigand.

- - -

Tilføjelse

F.J. Billeskov Jansen skrev følgende i en billedtekst i *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 9, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 336.

> »I det her gengivne [Bidermann] Eksemplar, trykt 1649, der har været i Danmark siden det 18. Aarh., findes forskellige Annotationer og Afmærkninger, der har foranlediget at Eksemplarets Ejer [E. Langager] anser det for netop det Eksemplar, der har tilhørt Holberg, og som denne har benyttet. Denne Anskuelse er udfra palæografiske[640] Undersøgelser tiltraadt af fhv. Overarkivar i Rigsarkivet Dr. phil. Erik Kroman. Nogle, deriblandt F.J. Billeskov Jansen, deler ikke denne Opfattelse«.

637 Se biografisk artikel s. 226.

638 NNØ for Sakskøbing.

639 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

640 Dvs. 'skrifttekniske' eller 'skriftvidenskabelige' (i modsætning til det mere 'uvidenskabelige' begreb: 'grafologiske').

Paul Johansen, dr.polit. og Holberg-samler, skrev flere år senere en artikel i »Politiken«[641]. Heri står:

> »Abraham Lehn mistede som ganske ung begge sine forældre og han arvede en stor formue. Han fik privat skoleundervisning og blev i december 1717 indstillet til studentereksamen ved Københavns Universitet og bestod eksamen knap 17 år gammel. Hans private lærer var magister P.B. Mygind, der senere blev landsdommer. Mygind kendte den seks år ældre Holberg, som i årene inden han blev professor tjente lidt penge ved privatundervisning. Hvem Holberg iøvrigt har undervist ved man ikke noget om[642], men her har Mygind øjensynligt[643] skaffet ham en lille ekstraindtægt ved at give den velstillede unge mand en afpudsning af latinen: hvis undervisningen har fundet sted lige før Lehn gik op til eksamen, har han nok været Holbergs sidste privatelev, for lige derefter begyndte denne at oppebære gage som professor i Metafysik«.

Måske er det sådan, skriver Paul Johansen, at de to eksemplarer, som Det Kongelige Bibliotek ejer af Jacob Bidermann's *»Utopia«,* har tilhørt henholdsvis Ludvig Holberg og Abraham Lehn (det ene eksemplar stammer med stor sikkerhed fra *hans* bibliotek).

Om dét er tilfældet, ved jeg ikke; det er en mulighed, skønt jeg tvivler meget. Derimod har jeg opdaget at 'P.B. Mygind' må være en skrivefejl for 'P.B. Mylius'; de angivne oplysninger passer fint på hvad der står om *ham* i *»Dansk Biografisk Lexicon«*[644]*.* For en sikkerheds skyld har jeg dog spurgt Cai Mygind, der har skrevet flere bøger om sin slægt, om han kender til en P.B. Mygind på Holberg-tiden; det gør han ikke.

Opsummering

1/ Ludvig Holberg og – og den 4-5 år yngre - P.B. Mylius har kendt hinanden, muligvis allerede fra de yngre år. Hvordan de lærte hinanden at kende – og hvordan deres bekendtskab udviklede sig – vides mig bekendt ikke. Det fremgår af ovennævnte DBL-artikel om Mylius at Holberg – formentlig med accept – har lånt noget historisk skriveri af ham og anvendt det i ét af sine egne værker.

2/ Holberg har formentlig også kendt til Lehn, for denne har - ifølge Paul Johansen – på et *senere* tidspunkt optaget lån fra Universitetet – og det er muligvis, måske endda *sandsynligvis*, sket ved Holberg's mellemkomst. Om Holberg også kendte Lehn på et tidligt tidspunkt – *evt.* via Mylius - er en mulighed, men dét vides der intet om fra andre kilder.

3/ Mylius førte Lehn til studentereksamen i 1717 (dvs. dimitterede ham til Københavns Universitet). Muligvis har Lehn derefter påbegyndt studier på universitetet – i så fald formentlig i teologi som så mange andre.

4/ Johansen's formodning er at P.B. Mygind [dvs. P.B. Mylius] deromkring, i givet fald mest sandsynligt lige før eksamen i 1717, har bedt Holberg om at tage sig af Lehn's latinundervisning. Holberg kan tidligst have gjort dette fra engang i 1716, nemlig efter sin hjemkomst fra den lange rejse til Paris og Rom. Men eftersom Mylius både havde gået på latinskole og taget teologisk attestats (i 1710), må det formodes at han sagtens *selv* kunne have varetaget latinundervisningen; han havde samme baggrund som Holberg for at kunne gøre det, og latinundervisningen udgjorde givetvis en væsentlig del af dét Mylius fik sine penge for.

---

641 14.1.1996 (sektionen *Inter*POL).

642 Derimod ved man noget om hvilke studenter der havde Holberg som privatpræceptor, her figurerer Abraham Lehn ikke (hvad han heller ikke burde hvis han ikke påbegyndte et studium på Københavns Universitet; men *havde* han været på listen, havde det styrket Paul Johansen's teori noget). Se listen i C. Behrend: *»Holberg som privatpræceptor«* i: *»Holberg Aarbog«* 1922, s. 158 ff. Listen går fra 1718 til 1742. En privatpræceptor var nærmest en tutor, en personlig vejleder i den første tid på universitetet.

643 'Øjensynligt' er nok et noget 'frisk' ord.

644 Se biografisk artikel s. 226.

Det skal dog tages med at Holberg var velbevandret i netop *»Utopia«* - det fremgår fx af *»Peder Paars«* (1719-1720) og af *»Jeppe på Bjerget«* (1722). Om Mylius var dét er særdeles tænkeligt, men det vides ikke fra anden side.

5/ Noterne i de to eksemplarer af *»Utopia«* ('Langager' og 'Lehn'[645], hvoraf det sidstnævnte stammer fra Lehn's gods) er næsten ens, siger Johansen – og muligvis skrevet med samme hånd. Johansen mener at det i begge tilfælde er Holberg's håndskrift[646].

6/ Der findes nogle noter der kun findes i det ene eksemplar, og dem mener Johansen (af grunde jeg ikke er klar over) er fra december 1717, vel nok noget sent i forhold til eksamen?

7/ En formodning kunne være at de to eksemplarer nok »hører sammen« (noter med samme indhold og muligvis skrevet med samme hånd), men at de har været brugt af henholdsvis P.B. Mylius og Abraham Lehn, ikke af Holberg og sidstnævnte.

8/ Lehn og Mylius rejste til udlandet i ét år fra 1720 (ifølge ovenstående biografiske artikel om Lehn).

9/ P.B. Mylius døde i 1745. En Johan Jacob Mylius, muligvis en søn af P.B. Mylius, blev optaget på Borch's Kollegium[647] 9.9.1749 - samme år som Holberg efterfulgte Hans Gram[648] som efor. Måske ville Holberg give en håndsrækning til den efterladte familie?[649] Mylius fraflyttede 16.9. 1754, formentlig havde han da taget sin eksamen. Holberg var død i januar samme år. Den unge Mylius blev vicelandsdommer og kancelliråd[650].

Konklusion

Vi er formentlig kommet *en lille smule* tættere på med hensyn til en afklaring af hvem 'det andet eksemplar' af *»Utopia«* har tilhørt (det ene har givetvis været Lehn's[651]), det andet så formentlig Mylius. Der foreligger dog ikke tilstrækkelige beviser, kun indicier.

Paradoksalt nok har fremkomsten af Lehn's eksemplar - og Johansen's bemærkninger om Mygind (dvs. Mylius) - ikke styrket idéen om at Det Kongelige Bibliotek *havde* Holberg's eksemplar af Bidermann, men snarere svækket den. Der var nemlig ingen grund til at *Holberg* skulle overtage en væsentlig del af dén opgave Mylius var lønnet til at løse, at føre Lehn til studentereksamen.

---

645 L blev for et ret lille beløb købt af Paul Johansen og - noget senere - videresolgt til Det Kongelige Bibliotek for et *meget* større beløb.

646 Holberg's håndskrift er bevaret, men kun ret få steder. En hel side er gengivet på plancherne mellem s. 104 og 105 i F.J. Billeskov Jansen: *»Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«*, bd. 12, Rosenkilde og Bagger, København 1971. Nogle få linier kan ses på s. 293.

647 Se: http://www.borchskollegium.dk/alumner.html

648 Se biografisk artikel s. 199.

649 Ligesom han nok har spillet med, da søstersønnen Christian Tostrup [Christian Thostrup], der havde hjulpet ham med købet af Brorupgaard, blev ansat som universitetsridefoged?

650 Se nemlig artikel om hans søn, Johan Caspar Mylius, i *»Dansk Biografisk Lexicon«* (1. udgave).

651 Skal man holde sig til dét man ved, er det at eksemplar L har tilhørt Lehn, men man ved – mig bekendt – ikke hvornår det er anskaffet af ham og hvad det har været brugt til.

94

den stærk, at Mahomed omsidder med
en del af Trigeherren begaw sig til
Constantinopel igien, efterladende Ba
labanum for at fortsætte belejringen.
I midlertid giorde Scanderbeg en reise
for at erholde understøtning af andre lan
de. Han kom da ogsaa til Rom i sam
men henseende, og formaadde Paven til
at antage sig hans sag med iver. Et
for at han havde samlet en anselig
mangt af hielpe-troppen, kom han til
Epirum igien, og satte sig for at angri
be den Tyrkiske Leyer: men beleiring
gen blev strax ophævet, og Tyr
kerne forlode Staden og Landet igien,
efterdi den förrige Ballabanus blev
omkommen i en storm. En saadan
mand fik ogsaa dette Tog, som var ret
det største af alle.

Scanderbeg bo
gen kommer
hiælp

Manuskriptside til historien om Skanderbeg. Teksten er renskrevet af én af Holberg's skrivere. Noten i marginen tv. antages at være Holberg's. På grund af indbindingen er de yderste millimeter til højre forsvundet. Jeg har - for gode ord og betaling - fået sendt denne smukke fotografiske gengivelse af siden fra Nasjonalbiblioteket i Oslo.

Holger Paulli (1644-1714), religiøs fantast

Af A Jantzen

Holger Paulli [...] blev født i Kjøbenhavn. Han immatrikuleredes ved Kjøbenhavns Universitet 1671 fra Odense Gymnasium. Om hans Ungdom vides i øvrigt intet. Han har rimeligvis studeret Theologi og været udenlands. En dansk Salme af ham (»Solen udi mørke Klæder viser os til Christus hen«) er optagen i en af hans Broder udgiven Salmebog, og sammen med denne Broder traf han vidtløftige Forberedelser til Udgivelsen af en stor og kostbar Billedbibel, men Broderens Død 1684 afbrød Foretagendet. Fra o. 1680 træffes han som Bogholder ved Vestindisk-guineisk Kompagni. Senere blev han selvstændig Kjøbmand, der handlede paa Guinea og Vestindien og samlede sig Velstand, i det ogsaa han tog Del i den hæslige Slavehandel. Han boede i sin Faders Gaard i Læderstræde og var gift med Elisabeth v. Geldern (d. 1727). Men betagen af religiøse Griller forlod han pludselig Hustru og 6 Børn, drog først til Frankrig, hvor han opholdt sig 1694, og kom der fra til Amsterdam, hvor han fra 1697 begyndte at udgive en Masse Flyveskrifter (paa Hollandsk eller Tysk), der havde til Formaal at vække Israels Folk af dets aandelige Søvn og bringe en Forening til Veje mellem det og Kristenheden. Til saadan Opgave følte han sig særlig kaldet, i det hans Oldefader, en Borgmester i Rostock, efter hans Paastand skulde have været en døbt Jøde af Davids kongelige Æt. Han vilde ogsaa stifte et Rige i Palæstina, hvorom han tilskrev flere Herskere i Evropa. Han forsikrede, at Jerusalems Tempel vilde blive gjenopbygget 1720 og Jesus Christus strax derpaa stige ned der som Ypperstepræst. Kongen af Frankrig kunde frasige sig Tronen og Dauphin træde i Forbindelse med Kong Vilhelm af England, for at de under hans Ledelse kunde begynde at tvinge dem, der ikke vilde omvende sig. Paa Grund af disse vilde og fanatiske Sværmerier blev han 1701 indespærret i Tugthuset i Amsterdam. Hans Svoger og en af hans Brødre søgte det følgende Aar med gunstigt Udfald at faa ham løsladt under Paaberaabelse af hans Sindssygdom og mod Løfte om, at han ikke mere skulde komme til Holland. Rimeligvis førtes han til Tyskland, og fra 1704 begynder han atter i Udlandet at udgive Skrifter om Oprettelsen af det 5. Monarki og med vanvittige Skriftfortolkninger. 1706 er han hjemme igjen i Kjøbenhavn. Da Jøderne samledes i hans Hus og opmuntrede ham til fortsat Virksomhed til Gunst for dem, udgik der Kongebreve til Politimesteren og Biskoppen for at forhindre dette Samkvem og faa P. til at forholde sig rolig. Han holdt sig dog ikke Paalægget efterrettelig og fortsatte ogsaa efter den Tid sine Skriverier paa vanlig Vis. Fornyede Tilhold i endnu strængere Form bragte dog Familien til at tage fornødne Forholdsregler for at gjøre ham uskadelig. Han døde i Kjøbenhavn i Begyndelsen af Avg. 1714.

Christian greve Rantzau (1683-1771), vicestatholder, stiftamtmand

Af G.L. Wad

Christian Rantzau var Søn af [...] Otto Greve R. til Asdal (d. 1719), fødtes i Kjøbenhavn 23. Jan. 1683 og fik utvivlsomt en meget omhyggelig Uddannelse. 1702 immatrikuleredes han ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn og tilbragte siden vistnok flere Aar i Udlandet. Efter sin Hjemkomst blev han i en ung Alder Kammerherre og traadte snart i Statens Tjeneste; en Rejse, han gjorde 1709 til England, synes han at have foretaget i Kongens Ærende, og o. 1711 blev han Deputeret i Søetatens Generalkommissariat, hvor han virkede i 10 Aar; allerede 1714 fik han det hvide Baand. Men den forunderlige Uvilje, som Frederik IV nærede mod den gamle Adel, gik ogsaa ud over R., der 1721 blev afskediget fra sit Embede, ikke uden Medvirkning af Admiral C. C. Gabel[652] (V, 508), mente Samtiden. Ikke desto mindre fik han Sæde i den Kommission, som Kongen 1726 nedsatte til Undersøgelse af Forholdene ved Marinen under Gabels Styrelse, og at det ikke, efter at Kommissionens indholdsrige Betænkning forelaa, gik ud over Gabel, antog man, skyldtes R., der ved at holde sin Haand over ham, gjengjældte ondt med godt. Uagtet han ellers var uden offentlig Bestilling i Frederik IV's sidste Aar, hædredes R. 1729 med Gehejmeraads Titel. I disse Aar vare R.s private Forhold undergaaede væsentlige Forandringer. 30. Nov. 1716 havde han ægtet Oberst Manderup Dues (IV, 361) Enke, Charlotte Amalie f. Gjøe (f. 11. Febr. 1689), der bragte ham Brahesborg og Barløsegaard samt de Dueske Godser Krastrup og Gundersted i Jylland, hvilke sidste R. solgte 1756. Efter sin Hustrus Død paa Brahesborg 31. Juli 1724 giftede R. sig 10. Maj 1726 med Eleonore Hedevig v. Plessen (f. 15. Dec. 1708, Dame de l'union parfaite 1750), Datter af Gehejmeraad Chr. Ludv. v. P.[653] (ovfr. S. 148), der 1740 overdrog ham Odden og Stensbæk Godser i Jylland, hvilke han dog 1743 igjen afhændede. Endelig arvede R. efter sin Fader og sin ugifte ældre Broder Generalmajor Frederik R. (d. 1726) de jyske Godser Rosenvold, Asdal, det halve Hammelmose og Voldbjærg, og ved Broderens Død tilfaldt Familiens Grevetitel R., der hidtil kun havde været Baron. I Løbet af 10 Aar var R. bleven en af Landets største Jordegodsejere; det kan her tilføjes, at han lejlighedsvis forøgede sit Gods med bekvemt liggende Gaarde; 1756 kjøbte han saaledes Skovgaarde og 1770 Krængerup (nu Frederikslund), begge i Fyn.

Næppe var Christian VI kommen paa Tronen, før R. paa ny kaldtes til Statens Tjeneste, i det han 1730 udnævntes til Præses[654] i Land- og Søetatens Generalkommissariat med Titel af Gehejmekonferensraad; allerede Aaret efter fik han Elefantordenen. Men knap et Aar havde han ledet denne vigtige Gren af Administrationen, før Kongen betroede ham det høje Embede som Vicestatholder i Norge. I denne Stilling forstod han at vinde Popularitet hos Nordmændene, i det han gav enhver, hvad ham tilkom, og holdt »et artigt[655] Hus og aabent Taffel«; men man fandt, at hans Virksomhed sporedes for lidt, og det Faktum, at han jævnlig og længe opholdt sig paa Brahesborg i Steden for paa sin smukke Gaard i Christiania, tyder unægtelig ikke paa stor Energi hos ham i Opfyldelsen af sine Embedspligter. Under Kongens Rejse i Norge 1733 spillede R. i Medfør af sin Stilling en stor Rolle; han ledsagede Hoffet paa Rejsen landværts til Throndhjem og søværts tilbage paa sit eget Skib; Kongen spiste hos ham og forærede Grevinden, om hvem Nordmændene fortalte, at hun satte Pris paa at lade sig kalde Vice-Reine de Norvège, en Tabatière med en Guldring i. Men Kongen yndede ikke R., og i sine private Breve lader han efterhaanden sin Uvilje mod ham tydeligere fremskinne; allerede 1735 udtaler han som sin Hensigt at skille sig af med R., og 1739 gjorde han Alvor af det, i det han ophævede Statholderposten og dimitterede[656] R. med en stor Pension. »De Tjenester, han hidtil har ydet os, have været meget slette, ja han hindrer vor Tjeneste mere, end han befordrer den«, skriver Kongen i den Anledning til Schulin[657]**.** Grunden til Kongens Misstemning

652 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

653 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

654 Dvs. 'præsident' eller 'foresiddende'.

655 Dvs. 'smukt' eller 'nydeligt'.

656 Dvs. 'afskedigede'.

maa vistnok nærmest søges i, at han mente R. for nøje forbunden med Brødrene Plessen[658] — den ene var jo hans Svigerfader —, hvilke han stedse opfattede som sine Modstandere. Det kan vel ogsaa være, at R.s alt andet end pietistiske Tænkemaade har stødt Kongen. Men Publikum havde det Indtryk, at R. paa en fornærmende Maade var bleven fjærnet fra sit Embede.

Imidlertid var R. ikke længe ledig; efter 1 1/2 Aars Forløb fulgte[659] han 1740 C. Sehestedt som Stiftamtmand i Fyn og Amtmand over Odense m. fl. Amter. I 20 Aar styrede han sine Amter, vistnok med jævn Dygtighed; Orden og Akkuratesse i Forretningerne, Retfærdighed mod alle og Strænghed mod efterladende Embedsmænd kjendetegne hans Administration. I Odense boede han paa St. Knuds Kloster, som han kjøbte 1744, og her modtog han 2 Gange Frederik V's Besøg; det ene (1747) skaffede ham Rang med Gehejmeraaderne i Konseillet. I det hele faldt han mere i denne Konges Smag end i hans Forgængers, og 1749 var han i den kongelige Suite paa Norgesrejsen. For øvrigt tiltrak Brahesborg R. mest, og her opholdt han sig saa hyppig, det lod sig gjøre. Da han 1760 som 76aarig Olding tog sin Afsked fra Stiftamtmandsembedet, tog han fast Bopæl paa dette skjønne Sted, som han elskede fremfor alle sine andre Ejendomme og derfor ofrede meget paa; Jørgen Brahes gamle, massive Hovedbygning moderniserede han efter Tidens Smag, bl. a. ved at nedbryde dens 3 kobbertækte Taarne. Af Rosenvold, Asdal og det halve Hammelmose havde han 1756 oprettet det saakaldte Rantzaus grevelige Præcipuum[660] med o. 1.300 Tdr. Hartkorn. Den halve Snes Aar, R. endnu levede, var i mere end en Henseende tung for ham; af sine 4 Sønner havde han tidligere mistet en, nu bortkaldtes de 2 ældste, af hvilke den ene efterlod sig en 2aarig Søn; 31. Maj 1770 døde hans Hustru. Dertil kom, at R. i sin høje Alderdom henfaldt i et Slags Vanvid, der forledte ham til saadanne Ting som at tilintetgjøre en Mængde historiske Dokumenter, han tidligere med Omhu havde samlet, og deriblandt nogle Klosterarkiver, han havde ført med sig fra Norge. At det under disse Forhold gik ud over hans Godser, er forstaaeligt, og nogle Aar senere omtales det, hvor yderlig brøstfældig og slet alle de grevelige Stamgodsers, Bygningers, Kirkers, Broers og Møllers Tilstand var ved hans Død, 16. April 1771[661].

Naar R. s Navn endnu er omgivet af en egen Glans, skyldes det hverken hans Byrd, hans Rigdom eller hans Embeder; en ringere begavet Person end han vilde, udrustet med de samme ydre Fordele, have kunnet naaet det selv samme. Det, der vil bevare hans Navn i Historien, er hans aandelige Egenskaber. R. var besjælet af en levende videnskabelig Interesse og havde

---

657 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

658 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

659 Dvs. 'efterfulgte'.

660 'Præcipuum' kan oversættes direkte til 'Forlods'. Begrebet er også brugt i forbindelse med familien Scheel-Plessen. Meningen er at en særlig del af godset skal holdes samlet, og at denne del skal arves efter bestemte regler. Se evt.: *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* under: 'Forlods' og under 'Fideikommis'.

Holberg brugte begrebet i 'Natur- og Folkeretten' under omtalen af arveforhold for stamhuse m.v. Han skrev: *»Det er ellers at merke ved Arv, at blant mange Arvinger en bekommer Ret at tage noget vist forud, som den Afdøde har nævnet, hvilket kaldes Forlodd, paa Latin Præceptio, og Tingen, som han bekommer saaledes, kaldes Præcipuum.«* (Se i: http://bjoerna.dk/Holberg/Et-aabent-sind-Tekster.pdf). Se evt. *»Holberg Ordbog«* under 'Forladd'.

Et tilsvarende engelsk-amerikansk begreb drejer sig om forlods aflønning for et særligt stykke arbejde. Betydningen adskiller sig meget fra det romersk-engelske 'praecipe' (jf. bl.a. *»Magna Carta«*), se fx:

http://en.wikipedia.org/wiki/Praecipe

661 Jf. diskussionen mellem Holberg og præsten Gynther om en bro nær Brorupgaard, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/

selv tilegnet sig ualmindelige Kundskaber eller, hvad man i gamle Dage kaldte Erudition[662]; han var saa stor en Elsker af Videnskaberne, at han efter en samtidigs Fortælling endog paa Jagten beskæftigede sig med dem. Med Mænd som Gram[663] og Falster[664] stod han i levende Brevvexling; i Omgangen med saadanne Mænd, der glimrede ved Intelligens, Kundskaber og Dannelse, søgte han sin Glæde, og af den Anseelse, han nød i disses Kreds, har man, men næppe med tilstrækkelig Grund, sluttet, at han kunde være den »vir perillustris«, til hvem Holberg har skrevet sine avtobiografiske Breve. Med denne sin jævnaldrende har R. ret tidlig staaet i nogen Forbindelse, om hvis nærmere Beskaffenhed dog nu intet vides. Sikkert er det, at R. forstod at vurdere Holbergs Værker; han kunde nyde »Peder Paars« og var med sit livlige Temperament selv oplagt baade til Munterhed og Kritik. At han var en Ven af den danske Skueplads, have vi det bedste Bevis paa deri, at han var den, til hvem Skuespillerne i 1731 henvendte sig om Bistand i deres ved Ildebranden 1728 og Tronskiftet 1730 foranledigede fortvivlede Situation. Ogsaa Ambrosius Stub har utvivlsomt haft en Velynder i R., der baade forstod at glæde sig ved hans Digte og belønne Digteren for hans Vers.

R. ejede et stort Bibliothek, og af sin Rigdom betænkte han saa vel Kathedralskolen i Christiania som Gymnasiet i Odense med Boggaver. Men den største Gave lod han tilflyde Universitetsbibliotheket, da han inden sin Afrejse til Norge 1731 skjænkede det en kostelig Samling af vigtige haandskrevne Kilder til Danmarks Middelalders Historie, hvoriblandt »Calendarium Nestvediense«, »Exordium Caræ Insulæ« og »Codex Esromensis«, en Skat, der med en vis Sandsynlighed for største Delen kan føres tilbage til Arild Huitfeldt, hvis Søstersøn Christopher Ulfelds Sønnesøns Enke og Arving, Sophie Amalie Krag, i sit 2. Ægteskab var Moder til R.

662 Betyder nærmest 'stor indsigt'.

663 Se biografisk artikel s. 199.

664 Se biografisk artikel s. 194.

Andreas Reinhardt (-1709-), kobberstikker

Af Ph. Weilbach

Reiunhardt siges at være født i Nürnberg og at have arbejdet i Giessen. Da et Stik af ham, Portræt af Jørgen Skeel, malet af Riboldt, er betegnet med Aarstallet 1699, har han rimeligvis været i Danmark paa den Tid, og et 1704 i Hamborg udført Portræt kan være blevet til under et kortere Ophold der. Efter at have udført flere danske Portrætter stak han 1708—9 de af Claus Møinichen tegnede Ornamenter til Kongeloven, medens selve Skriften blev udført af Medailløren Mikkel Røg[665]. Vistnok fra 1711 var han kongl. Kobberstikker, men i 1717 tog han til Augsburg, hvorfra han i 1725 vendte tilbage til Danmark. Dog blev han kun et Aar i Kjøbenhavn, rejste derpaa atter til Tyskland, og fra nu af forsvinder hans Spor. En i Kjøbenhavn 1715 født Søn, den yngre Andreas R., tog han allerede 1717 med sig til Tyskland, men denne, der ogsaa blev Kobberstikker, vedkommer ikke Danmarks Kunst. Et af R.s bekjendteste Blade er et Krucifix, udført for Rostgaards[666] Regning til Erindring om Pesten i 1711. Til Hofpræst H. G. Masius'[667] Ligprædiken over Christian Gyldenløve stak R. en Række Plader, forestillende Ligfærden. Tegningerne dertil af Gotfred Fuchs ere saa vel fra Udførelsens som fra Indholdets Side uden kunstnerisk Interesse, men R. viser sig heri som en i teknisk Henseende dygtig Kobberstikker, hvis Arbejde, hvor Æmnet giver ham Lejlighed dertil, har virkeligt Kunstværd.

665 Se biografisk artikel s. 300.

666 Se biografisk artikel s. 237.

667 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi

Af Louis Bobé

Grev Reuss var en Søn af Henrik XXIV Greve af R. (yngre Linje) til Plauen og Køstritz og Marie Eleonore Emilie f. Grevinde Promnitz og fødtes 1. Juli 1707. Udgaaet fra et udpræget pietistisk Hjem sendtes han 1732 til Danmark, udnævntes 1739 til Kammerherre og blev Aaret efter hvid Ridder. 1742 udnævntes han til Stiftamtmand over Christianssands Stift og Amtmand over Nedenæs Amt, 1746 til Amtmand over Sorø Amt og Aaret efter tillige til Overhofmester ved det nydannede Sorø Akademi og Stiftamtmand over Sorø Kjøbstad. Under sit Ophold her i Landet havde Grev R. tilegnet sig det danske Sprog saa godt, at han ved Indvielsen af Akademiet 1747 holdt Aabningstalen paa Dansk, et Tilfælde, der vistnok er enestaaende blandt de mange Tyskere, Bernstorfferne iberegnede, der i det 18. Aarhundrede indkaldtes her til. Büsching betegner Greven som en Herre ikke uden lærde Kundskaber, ogsaa gudfrygtig og en Menneskeven, men alt for afhængig af sin rige Gemalinde. 1748—54 var han Amtmand over Ringsted Amt og udnævntes 1754 til Amtmand over Sønderborg Amt. 1747 blev han Gehejmeraad og fik 1779 Elefantordenen. 1765 forlod han Danmark og traadte i preussisk Tjeneste som Statsminister. Han døde 17. Maj 1783. — Han ægtede 16. Dec. 1746 Anna Françoise Henriette Suzanne Casada Marguerite Marquise de Monteleone (f. 2. Maj 1725 , d. 6. Jan. 1761), Datter af Don Antonio Casado Marquis de Monteleone og Marguerite f. Huguetan, Komtesse af Gyldensten (VI, 364)[668].

- - -

Tilføjelse

Reuss og Holberg har nogle gange været i forbindelse med hinanden, således i efteråret 1746, hvor Reuss fik Holberg interesseret i at testamentere sin formue til Sorø Akademi - mod at Holberg's godser blev gjort til et baroni; derved blev skattebyrden i øvrigt lettet en del[669].

I juli-august 1749 var der nye underhandlinger hvor Reuss overtalte Holberg til at fremrykke noget af donationen, fordi Akademiet manglede penge. Til gengæld skulle Kongen love Holberg at han ville blive gravsat i Sorø Kirke[670].

668 Biografisk artikel om Jean Henri Huguetan Greve af Gyldensten vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

669 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 116 ff.

670 Se *»Holbergs Breve«* ved Verner Dahlerup, Gads Forlag, København 1926, s. 145 ff.

Michael Augustus Røg [Mikkel Røg] (-1709-), medaljør, stempelskærer

Af Ph. Weilbach

[Mikkel Røg] var Søn af Præst i Nordlandene Augustinus Gabrielsen R. (d. 1708) og Margrethe Mikkelsdatter Andersen (d. 1706) og var født i Kvædfjord Præstegjæld. Han blev sat i Bergens lærde Skole, hvor han var Holbergs Skolefælle. Student blev han 1699, men opgav Studeringerne for at lægge sig efter Medaillør- og Kobberstikkerkunsten. Han har stukket Skriften til den første officielle Udgave af Kongeloven[671] (1709), men synes ikke at have været anset nok til at faa den kunstneriske Del overdraget, hvilken udførtes af Reinhardt[672] (XIII, 605). Det vides ikke, om han allerede i 1709, efter at have søgt forskjellige borgerlige Stillinger i Norge og Danmark, eller mulig først 1713 er rejst til Paris, hvor han nævnes 1715, da Holberg mødtes med ham der og rejste til Italien paa hans Pas. Efter Udførelsen af en Medaille s. A., forestillende Hertuginden af Orleans, fik han »en raisonable Pension« og forblev nu i Paris som kongl. fransk Medaillør. I denne Stilling var han den senere saa ansete Medaillør P. Winsløvs Lærer, mulig ved Tiden 1728—30, men derefter tabes hans Spor, og hans Dødsaar er ubekjendt. I Danmark eller for dansk Regning har han, saa vidt vides, kun udført 3 Medailler, til Frederik IV s Fødselsdag (1706), i Anledning af Prins Jørgens Død (1708) og Reversen til en Medaille i Anledning af Grev Stenbocks Tilfangetagelse (1713).

671 Kongeloven, se: http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm

672 Se biografisk artikel s. 300.

Rahbek-generationen

Knud Lyne Rahbek (1760-1830), forfatter, udgiver

Af Nicolai Bøgh

R.s Fader, Bondesønnen Jacob R. (f. 17. Sept. 1728 , d. 19. Nov. 1795), havde taget Navn efter sin Fødeby Rabæk i Ringkjøbing Amt og arbejdet sig op til at blive Toldinspektør i Kjøbenhavn; han var gift med Johanne f. Riis (f. 2. Dec. 1731 , d. 12. Nov. 1761). 18. Dec. 1760 fødtes Sønnen Knud i Kjøbenhavn. Inden han havde fyldt 1 Aar, var han moderløs; først tog hans trofaste og hyggelige Farmoder sig af ham, senere hans 2 kjærlige og gode Stifmødre. Hans ædle, dygtige Fader opdrog ham strængt og lod ham tidlig undervises; han vilde aabenbart drive Slægten opad. I det for en Dreng noget kjedelige Hjem kom der betydeligere Personer, som virkede dannende og udviklende paa R. I sit 12. Aar (1772) kom han til Herlufsholm, hvor den kundskabsrige og uegennyttige Rektor Bernth fik en heldig Indflydelse paa ham, ligesom Sønderjyden Adzer tidligere havde haft. Under sit 3aarige Ophold her følte han sig lykkelig ved Naturen, Komediespil og godt Kammeratskab; thi alt, da han var Dreng, faldt intet Offer ham for stort, naar Venskab fordrede det. Samsøe hørte til de jævnaldrende, han her lærte at kjende. I sin Fortælling »Melneks Barndom og Ungdom« har han skildret sin Ungdomstid, bl. a. Skolelivet paa Herlufsholm. — Ikke 15 Aar gammel blev han Student med Udmærkelse (1775), og, vejledet af Abr. Kali, tog han sammen med P. A. Heiberg den da lige oprettede Storphilologicum (Febr. 1777). Nu var Skoleembedsvejen ham aaben; men han ønskede ikke at gaa ad den. Først hed det sig, han studerede Theologi, saa Jura, men i Virkeligheden ingen af Delene. I sit Rusaar havde han gjort Bekjendtskab med Michael Rosing, der var gaaet til Theatret, hvilket da ogsaa blev R.s Maal, skjønt hans Skikkelse og pibende Fistelstemme saa godt som umuliggjorde denne Plan. Foreløbig skaffede han sig Adgang til det 1774 stiftede dramatiske Selskab, hvor han viste sig selvraadig og oppositionel mod selve Theatret, hvis Direktion indgav Ansøgning om, at Selskabet maatte blive opløst, hvilket Andragende Kongen approberede, og R. havde saaledes væsentlig Skyld i, at en for Skuespillerstanden nyttig Institution gik til Grunde. Andre Steder maatte han nu øve og udvikle sig, saaledes i »den filologiske Forening«, hvis Øjemed var Øvelser i latinske Disputatser, og i »Skindergadens Selskab«, hvortil han skrev flere uheldige Komedier. I 1780 stiftede han sammen med Th. Thaarup o. fl. »Borups Selskab«, hvor han med Lidenskab deltog i Komediespil, men ofte mere til Latter end Beundring; hans Vilje var her omtrent eneraadende, og han sværmede for Tidens borgerlige Skuespil, der viste Dydens Kamp og Sejer gjennem Livets daglige Konflikter. Et Arbejde som Ifflands »Jægere» var hans Ideal. Sit Studium af Klassikerne lagde han til Side og kastede sig over tyske, engelske og svenske Romaner, næsten alle af den følsomme Art. Rousseaus »Heloïse« var han meget indtagen i, Boileau og Racine efterlignede og oversatte han, Goethes »Werther« elskede han og gik altid med den i Lommen; den havde »en ubeskrivelig Indflydelse« paa ham.

Theatret var ham det bedste af alt; men Billetterne dertil kostede Penge, og disse skaffede han sig ved Kortspil hele Dagen igjennem i et Kaffehus. Han kunde nemt være bleven en Spiller og være kommen ind i anden Daarskab, hvis ikke Rosings Hus havde reddet ham. 1778 havde Rosing ægtet den udmærkede Skuespillerinde Jfr. Olsen, og i dette unge Ægtepars Hjem kom nu R. hver Aften, naar de ikke spillede Komedie, og forelæste her tyske og franske Dramer. Han var Werthersk forelsket i den unge Frue, og den i »Musæum« 1895 offentliggjorte Brevvexling imellem dem — den strækker sig fra 1778—85 — giver et klart Indblik i dette Forhold, men maa synes en Læser i vor Tid opstyltet og afskrækkende. Denne R.s Kjærlighed var saa »platonisk og super-petrarkisk«, at den ikke kunde forurolige nogen, mindst Rosing, der var inderlig elsket af sin Hustru.

1778 begyndte R. paa en Tragedie, »Axel og Valborg«, som han efter 3 Aars Arbejde lagde hen i Følelsen af, at det pathetiske ikke laa for ham. Et af hans ældste udgivne Arbejder er »Portræt af de danske Skuespillere« (»Alm. dansk Bibliothek« 1778); men dette Forsøg faldt ikke heldig ud, hvilket saa drev ham til at ville skrive noget bedre, og hans Aaret efter med stræng Anonymitet sammesteds offentliggjorte »Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn« (udg. særskilt 1782) vakte stort Bifald, men ogsaa ivrig Modstand, navnlig hos Datidens

dygtigste Dramaturg hos os, Rosenstand-Goiske[673]. I denne Bog forfægtede R., at Dyd bør være Skuespillerens første Betingelse og Theatret en Institution til Forkyndelse af Moral. I hans Øjne vare Kunstneren og Mennesket uadskillelige. Han kæmpede for fuld Sandhed paa Scenen og fordrede, at Skuespilkunst skal være en naturlig Gjengivelse af Livet. Liden Pris satte han paa Dekorationer og Dragter, der droge Opmærksomheden bort fra det væsentlige. Bogen var sindig skreven og røbede større Modenhed, Erfaring og Belæsthed, end man efter hans Alder skulde have ventet; men uheldigt var det, at han — for at synes uhildet — fingerede, at det var tyske Theatertilstande, han skildrede, saa at det blev vanskeligt med Sikkerhed at overføre alt paa de danske Forhold, han i Virkeligheden sigtede til. I sin senere Forfattervirksomhed hævdede han gjentagne Gange, at Regeringen ikke bør støtte den danske Skueplads, hvis denne ikke gjør moralsk Nytte.

Omtrent samtidig hermed skrev R. »Den unge Darby, et alvorligt Skuespil i 5 Akter«, der i April 1780, da han var o. 19 Aar gammel, blev opført paa det kongl. Theater, men paa Grund af sin Kjedsomhed kun opnaaede 4 Forestillinger. Kort efter forfattede han »Sophie Braunek, et Skuespil i 3 Akter« og forskjellige Romaner og Digte.

Paa mange Maader og særlig gjennem de »Iversenske Nytaarsgaver«, som han i 1782 i Forening med Pram begyndte at udgive, var R. traadt i Forhold til omtrent alle danske og norske Forfattere, og dette forøgede hans i Forvejen store selskabelige Omgang i høj Grad. Selv havde han Lyst til at løsrive sig fra hele sin Kreds og tænkte endog paa at blive militær i Amerika. For at bringe en Vending i Sagerne paatvang Faderen ham en Rejse syd paa, hvortil O. Høegh-Guldberg[674] lovede ham offentligt Stipendium. I Juli 1782 rejste han til Kiel, hvor han levede med sin Ven Samsøe, der — paa nogle Afbrydelser nær — fulgte ham paa hele Turen. Et Aars Tid studerede han her Filosofi under J. N. Tetens og drog saa til Leipzig. I denne By studerede den Gang Frederik Christian af Augustenborg, og R.s Bekjendtskab med denne Mand fik en ikke ringe Betydning for hans Fremtid. Ogsaa her nede var Theatret ham det vigtigste af alt, og hans Venskab med forskjellige tyske Skuespildigtere og Skuespillere var ham til stor Glæde. Efter en lille Afstikker til Berlin tog han til Prag og begyndte her Enaktsskuespillet »Den fortrolige«, der fra til Mannheim, hvor han fik dette Arbejde opført. Hans Rejse fortsattes til Paris, som aldeles ikke tiltalte ham uden ved sine Theaterforestillinger; ingen anden Art Kunst havde han paa hele sin Rejse Sans for, og han gjorde alt, for at intet skulde fortrænge hans Indtryk fra Scenen. I Okt. 1784 vendte han tilbage til Kjøbenhavn. Guldberg var nu fjærnet fra Regeringen, og den Støtte, R. havde ventet sig i ham, maatte opgives; han fik heller aldrig udbetalt det ham lovede Rejsestipendium, og den Gjæld, han havde gjort paa denne Konto, tyngede ham. Hans Fader vilde have ham anbragt ved Toldfaget; men det vilde Sønnen aldeles ikke indlade sig paa. Han vedblev med at digte og spille Komedie i alle mulige Selskaber. »Den fortrolige» blev opført paa det kongl. Theater, men opnaaede kun 2 Forestillinger.

Paa denne Tid blev R. optagen i »Dreiers Klub«, et Samlingssted for gode Hoveder og frisindede Mænd, og efter R.s egne Ord havde Livet her en uberegnelig Indflydelse paa ham: Tidens Sans for »Almenvellet« og »Borgerdyden« betog ham her og gjorde ham til populær Folkeskribent. — 1785 udgav han 1. Bind af sine »Prosaiske Forsøg« (1.—8. Saml., 1785—1806), hvis smukke nye Sprogform og gode Menneskeskildring skaffede ham mange Venner, medens de ogsaa bidroge til at nære den Sentimentalitet, som stammede fra Iffland, Kotzebue og Lafontaine. Sammen med Pram grundlagde han Maanedsskriftet »Minerva« 1785 (s. ovfr. S. 267 f). Redaktionen søgte »at holde det fri for alt, der kunde gjøre det uværdigt til alle Hædersmænds Understøttelse, men vilde paa den anden Side undgaa Menneskefrygt og fej Personsanseelse«. Alle de bedste Forfattere skreve deri, og man optog gjærne Artikler af saadanne unge, som vakte Forhaabninger. Pram gjorde det største Arbejde, men R.s Stil var mere flydende, veltalende og almeninteressant end Prams. Publikum sluttede sig varmt til dette Foretagende og slugte hvert Ord i Tidsskriftet, som saaledes fik stor Indflydelse paa Samtiden. Med Udgangen af 1789 fratraadte R. Redaktionen, men overtog den atter ved Nytaar 1794, og da paa egen Haand; med Undtagelse af 1798—99, da Peter Collett var hans

673 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/. Slå op under 'Goiske'.

674 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

Medredaktør, vedblev han med dette Arbejde til Slutningen af 1808; under Titelen »Dansk Minerva« fortsatte han det derpaa fra 1815—19 og gav det fra 1819—23 Navnet »Hesperus«; i 1828 optog han samme Idé i »Tritogenia«, som han fortsatte til sin Død; men i alle de senere Aar røgtede han denne Redaktionsvirksomhed mindre og mindre kraftig og karakterfuldt. Fra 1811—14 redigerede han det politiske Blad »Dagen«.

Hans Sans for »Borgervellet« bragte ham 1786 til at være meget virksom ved Stiftelsen af »Selskabet til Efterslægtens Fremme«. Allerede fra 1780 havde han i enkelte Sommermaaneder boet paa Bakkehuset ved Søndermarken; i 1787 tog han fast Ophold der, men var forresten mere i Klubber og paa »Skydebanen« end i sit Hjem. Det litterære Hovedværk, han paa denne Tid gav sig af med, var »Dramaturgiske Samlinger« I—III (1788—91); Fortsættelsen deraf, »Dramatisk og litterarisk Tillæg« I—II, udkom 1792—93. Da Prinsen af Augustenborg i 1788 blev Universitetets Patron, gav han R. Tilladelse til der at holde æsthetiske Forelæsninger, de første af den Art i Danmark. Skjønt hans Udtalelser fra Kathedret til Dels kun vare en Gjenklang af det, der lød fra tyske Lærestole, og vare uden synderlig videnskabelig Stringens og System, gjorde disse stærkt besøgte Forelæsninger stor Lykke.

Paa denne Tid var han indviklet i litterære Fejder med P. A. Heiberg, Tode, Riegels, Baggesen o. fl., og han forsømte mere og mere »Minerva«. Hans Formuesomstændigheder vare ynkelige, og skjønt han havde skrevet en Afhandling for Magistergraden og gjort sig bemærket paa Universitetet, lykkedes det ham ikke at blive fast ansat der. Han var misfornøjet med alt her hjemme, han tænkte paa at blive Præst og under Striden med Sverige paa at blive Kriger. Imidlertid døde hans moderlige Veninde, Tante Lyne, efter hvis Mand han var opkaldt, og han arvede nu 12.000 Rdl.; han kunde betale sin Gjæld og gjøre en Rejse til Tyskland (1789), hvor han — trods det »Danersind«, han førte i Munden — havde Lyst til at nedsætte sig. Han paabegyndte et originalt Sørgespil i 5 Akter, »Forføreren«; først 25 Aar efter (1814) blev det opført paa det kongl. Theater, men gjorde, trods flere rosværdige Egenskaber, ringe Lykke. Sammen med Iffland og Schrøder vilde han ofre sig for den tyske Scene, hvorfor han fratraadte Redaktionen af »Minerva«; men da det upatriotiske i hans Planer bebrejdedes ham stærkt, opgav han dem, saa meget mere som Hertugen af Augustenborg tilbød ham Pladsen som extraordinær Professor i Æsthetik ved vort Universitet, hvortil han udnævntes 14. Maj 1790, rigtignok kun med 200 Rdl. i aarlig Gage, hvilken dog 3 Aar efter fordobledes. Som Universitetslærer hørte han ikke til de særlig kaldede; men Steffens siger dog, at der gjennem R. dannede sig et virksomt og oplivende Princip ved Siden af det forstenede Universitet og de gamle, mest jammerlige Professorer. Hans Foredrag vare behagelige; men i en meget højere Grad var hans Omgang oplivende for Studenterne; han var altid deres fortrolige Ven, hvem de med Resultat kunde betro alt, hvad der laa dem paa Hjærtet. Han var aldrig doktrinær, aldrig stiv og abstrakt i sin Form. I sin æsthetiske Theori blev han omtrent staaende ved Lessing, Eberhard, Engel og Eschenburg, i sin Filosofi ved Mendelssohn. Med Kant, som lidt efter lidt kom paa Mode her hjemme, var han kun lidet kjendt, som han overhovedet kun lidet var anlagt for filosofisk Granskning.

I den Periode, R. kalder »sit Livs Krisis« (1790—97), traadte han i Forbindelse med »det norske Selskab«. Her fandt han Ungdommelighed og Ligegladhed[675] i Modsætning til »Dreiers Klubs« »Mandsinteresse for Borgeranliggender«. Her fremmedes meget hans Lyst til Visedigtning, som egentlig var hans Hovedbegavelse. Hans alle Vegne anvendte Drikkesange gjorde ham meget populær; der var Godmodighed, Friskhed og Munterhed i dem, og i sjælden Grad forstod han at variere sine Themaer, at anvende Billeder og med versifikatorisk Lethed forme det altsammen. I sine Viser priste han Nydelsen af Øjeblikket og Tilsidesættelsen af unyttige Bekymringer.

At R.s Formuesforhold stadig vare uheldige — hvilket han for Resten selv ikke tog sig videre nær —, laa til en vis Grad i hans Godgjørenhed over for Venner og saa i hans for en Skribent ikke praktiske Princip, at man egentlig ingen anden Belønning end den moralske skulde søge ved litterære Arbejder. Han følte paa dette Tidspunkt, at der maatte raades Bod paa hans Fattigdom, og besluttede sig til at udgive »Den danske Tilskuer«, efter engelsk Forbillede.

675 Dvs. 'ubekymrethed'.

Dette Tidsskrift udkom uafbrudt fra 1791—1808 med et halvt Oktavark[676] hver Mandag og Torsdag. Som dets Fortsættelse udgav han »Sandsigeren« (1811), »Tilskueren« (1815—22) og »Tilskuerne« (1823). De 10—12 første Aargange heraf have — ligesom »Minerva« — gjort Epoke i vor Litteratur. Det havde en æsthetisk-moralsk Tendens. Alle mulige Æmner bleve deri behandlede livlig og interessant; uden at nævne Personer revsede det godmodig og vittig[677], baade med Satire og Hjærtelighed, men uden det egentlig dybt aandige i sit Præg. R. viste sig her som en kyndig Folkeleder og Opdrager og udøvede noget af Lystspildigterens Indflydelse, dog altid under en fredsommelig Form; thi nødig vilde han lægge sig ud med nogen, fast eller konsekvent i sine Anskuelser var han ikke, og han manglede Dristighed. Hans Venner gave ham gode Ideer, selv opsøgte han saadanne i udenlandske Tidsskrifter, han vidste, hvad der faldt i Publikums Smag, og han lokaliserede med Lethed. Hans sjældne Hukommelse gavnede ham meget, og naar han ikke selv skrev, hjalp hans talrige dygtige Medarbejdere ham. Næsten altid var han dog selv oplagt til at skrive, og hans Stil prægedes i hans gode Tid af noget epigrammatisk[678], der mindede om Lessing; men den Fabriksproduktion, han drev, skæmmede lidt efter lidt hans Sprog, der blev snakkesaligt, knudret og svulstigt. Hans mange litterære Venskabsforbindelser gjorde ham ufri som Kritiker, hans Domme bleve mere og mere ensidige, han var uudtømmelig i Lovtaler over sine Venner og i at anbefale daarlige Arbejder, han spurgte ikke om *hvad,* men om *hvem,* derved fordærvede han Tidens Smag og skadede saa vel Litteraturen som sit eget Tidsskrift.

Ligesom R. var en stor Børneven, saaledes havde han den største Ærbødighed og Begejstring for ædle Kvinder. Endelig faldt han til Ro i det erotiske, i det han 31. Avg. 1798 ægtede sin Kamma [...][679], med hvem han havde været forlovet fra Jan. 1796. Deres Hjem var til det sidste Bakkehuset, som de kjøbte 1802. Omtrent et halvt Aar efter sit Bryllup tog R. uventet Afsked som Universitetsprofessor. I sin historiske Oversigt i »Minerva« havde han i April 1798 klaget over nogle »Uborgere«, dvs: nogle Skibskapitajner, der brugte engelske Navne og indrettede deres Skibsdokumenter saaledes, at Skib og Ladning kunde gaa for nevtrale[680]. I den Anledning blev han i en Kancelliskrivelse haardelig irettesat og benyttede saa dette som et Paaskud; selv følte han aabenbart, at han ikke ret kunde fyldestgjøre de Fordringer, Videnskaben stillede til ham. Sin Afsked fik han 12. April 1799, men vedblev dog til 1805 med at være Sekretær i Universitetskommissionen, hvilken Stilling han havde beklædt fra 1794, ligesom han fra 1793 havde været Privatsekretær hos Hertugen af Augustenborg. Han tænkte nu paa at oprette et Institut i Smag med det, Hofpræst Christiani i 1795 havde grundlagt (III, 558); der skulde lægges særlig Vægt paa de naturvidenskabelige Fag og de levende Sprog. Da Christiani erfarede R. s Plan, foreslog han ham, at de skulde forene sig. Fra 1799—1805 var R. Historielærer hos Christiani og tillige Bestyrer af den lærde Undervisning der; hans historiske Kundskaber vare gode, han forstod at knytte Eleverne til sig, og han regnede disse Aar for nogle af de lykkeligste i sit Liv.

Den nationale Begejstring, som Englændernes Overfald 1801 fremkaldte, greb ogsaa R., der blev ansat som Lieutenant à la suite[681] i Studenterkorpset, hvor han lige meget udmærkede sig ved Iver og Kejtethed. Under Bombardementet 1807 blev han Kapitajn og holdt i denne Egenskab Vagt paa Universitetsbibliotheket, hvor han bidrog til at redde litterære Skatte fra Undergang. Længe efter at andre havde aflagt Uniformen, gik han stadig i sin. Til sin store

676 Dvs. '4 blade, 8 tryksider'. Se om bogformater s. 315.

677 Dvs. 'med vid'.

678 Dvs. at teksterne var korte og skarpe, at de mindede om 'epigrammer'. Om Holberg's epigrammer se fx udvalget i:

http://bjoerna.dk/Holberg/Et-aabent-sind-Tekster.pdf

679 Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.

680 Se den biografiske artikel om naturetsteoretikeren Martin Hübner s. 213.

681 'à la suite' betyder på denne tid nærmest at den pågældende havde en vis fastere tilknytning til en bestemt militære enhed, selv om den pågældende ikke var i tjeneste; næsten som senere tiders reserveofficerer?

Sorg afskedigedes han i 1828, men optoges 3 Maaneder senere atter i Korpset; da han snart efter blev Etatsraad, vilde han meget hellere have været Major.

Fra 1805—16 var han Lærer i den efter hans ihærdige Opfordring oprettede dramatiske Skole, som Rosing bestyrede; her havde han en gavnlig Indflydelse paa Elevernes Recitation af Vers og naturlige Behandling af Prosareplikken, men gjorde i det hele ikke Fyldest som Instruktør. De Forelæsninger, han her holdt, udgav han 1809 under Titelen »Om Skuespilkunsten«, ligesom han til Brug for Eleverne ved deres Forestillinger paa Hoftheatret skrev »Samlede Skuespil« (1809—13), der først vare særskilt udgivne[682]; de udmærke sig ved rent Sprog, god Karaktertegning og velordnet, fængslende Stof. 1807 blev han Inspektør i »det pædagogiske Seminariums« danske Klasse og fra 1809 til sin Død Medlem af den kongl. Theaterdirektion. Hans personlige Venskab med næsten alle de spillende gjorde ham med hans bløde Sind umulig som overordnet. Han manglede ganske Sans for Opera og Ballet, han var i det hele ensidig, hans særlige Smag for det borgerlig rørende og hans Mangel paa god Kritik bevirkede, at denne hans Virksomhed blev til liden Glæde for ham selv og til ringe Gavn for Theatret. Ved dettes Hundredaarsjubilæum udgav han »Bidrag til den danske Skuepladses Historie i dens første Aarhundrede« (1822).

1811 udnævntes han til Æresdoktor i Filosofi ved Kiels Universitet, og 21. Dec. 1816 indtraadte han med sin forrige Anciennitet i sin gamle Plads som Universitetsprofessor, især i dansk Sprog og Litteratur; 1817 blev han ordentlig[683] Professor og 1820 Assessor[684] (og Sekretær til 1822) i Konsistoriet. S. A. optoges han som Medlem af det kongl. danske Videnskabernes Selskab, blev 1821 Medlem af dette Selskabs Ordbogskommission og deltog i Udgivelsen af Bogstaverne M til R. 1826—27 var han Universitetets Rektor. Desuden var han Medlem af forskjellige litterære Selskaber. Da Studenterforeningen blev dannet i 1820, og Matadorerne[685] ved Universitetet saa meget skjævt til den, var R. den første af dets Professorer, der meldte sig ind i den, og den første, der blev dens Æresmedlem. Han deltog virksomt i dens Liv.

Foruden de alt nævnte Arbejder af R. skulle endnu fremhæves »Poetiske Forsøg« I—II (1794—1802); et Udvalg af den danske Litteratur: »Dansk Læsebog og Exempelsamling til de forandrede lærde Skolers Brug« I—II (1799—1804); »Om den danske Stil« (1802; 4. Opl. 1833); »Haandbog i den evropæiske Statshistorie« (1803; 2. forbedr. Opl. 1805); »Saml. Fortællinger)) I—IV (1804—14) og »Om Ludvig Holberg som Lystspildigter og om hans Lystspil« I—III (1815 —17). Til dette sidste Arbejde havde han faaet mundtlige Efterretninger fra Mennesker, som havde kjendt Holberg personlig, og fra den Skuespillerskole[686], han havde efterladt sig; det er et Hovedværk i Litteraturen om Holberg. Længe havde han syslet med en Plan om en ny Udgave af Holbergs Skrifter og for længe siden faaet forskjellig Understøttelse dertil; først da andre vilde udføre dette Arbejde, tog han fat og fik disses Subskribenter; men hans »Holbergs udvalgte Skrifter« I—XXI (1804—14)[687] er et ukritisk Arbejde, som ikke gjør ham Ære. Senere udgav han fra 1824 —27 en rettet Text af Komedierne, hvortil hans Ven A. E. Boye var ham behjælpelig. Sammen med R. Nyerup udgav han »Bidrag til den danske Digtekunsts Historie« I—IV (1800—8), »Udsigt over den danske Digtekunst under Frederik V« (1819) og »Bidrag til en Udsigt over dansk Digtekunst under Christian VII« I (1828). Her have vi det første Forsøg paa en samlet Fremstilling af den danske Poesis Historie; Nyerup forfattede den mere litterærhistoriske Side af den, R. den æsthetiske Undersøgelse af Digterværkerne. Trods sine betydelige Mangler er det et for sin Tid meget fortjenstfuldt Værk, i det væsentlige et Uddrag af hans Forelæsninger paa Universitetet. I Forening med Abrahamson og Nyerup udgav R. »Udvalgte danske Viser fra Middelalderen« I—V (1811—14),

682 Dvs. 'udgivet hver for sig'.

683 Dvs. 'ordinær' eller 'fast' i modsætning til 'ekstraordinær' (eller måske 'titulær').

684 Se om assessor'er s. 315.

685 Dvs. 'de toneangivende professorer'.

686 Nærmest lig den 'spilletradition, han havde efterladt sig'.

687 Heri kan man finde Rahbek's gengivelse af 'bondehistorien' fra Bidermann's fiktive rejseroman *»Utopia«* (bd. VI, s. 153 ff.). Se om Gunnar Sivertsen's disputats på: http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf [foreløbig henvisning, se note på s. 12].

nærmest grundlagt paa Vedels og Syvs trykte Udgaver og enkelte haandskrevne Samlinger, dog med en Mængde ikke heldige Omskrivninger. Paa sine ældre Dage gav han sig til at lære Islandsk, og i sine »Nordiske Fortællinger« I—II (1819—21) har han meddelt fortjenstfulde Oversættelser af islandske Sagaer i Brudstykker. Fra 1824—29 udgav han »Erindringer af mit Liv«, hvori Meddelelserne kun gaa til 1801, dog med Undtagelse af den Skildring, han i 5. Bind giver af Kammas Død. Dette Værk paa over 2.000 Sider er meget bredt affattet, men tillige ærligt og frimodigt; det er Synd at sige, han deri smigrer sig selv. Hans Frygt for at drage private Personer frem bevirker, at man undertiden ikke véd, hvem det er, han taler om, hvilket er lidet heldigt i et biografisk Arbejde; men man har alligevel her et Øjevidnes værdifulde Optegnelser om mærkelige[688] Perioder i vor Historie. R. har end videre leveret en ubeskrivelig Masse Theateranmeldelser, Biografier, Nytaarsgaver, Taler og Oversættelser fra de mange Sprog, i hvilke han var saa vel bevandret; dog maa det bemærkes, at ikke faa af de Oversættelser, som bære hans Navn, har han aldrig haft noget at gjøre med. Man har beregnet, at hans samlede Værker vilde udgjøre henved 60 Bind. Desuden har han udgivet talrige af de med ham samtidige Digteres Værker, saaledes Samsøes, Tullins, Wessels, Brødrene Trojels, Ribers, P. A. Heibergs (samlede Skuespil), Th. Thaarups, Prams, H. C. Sneedorffs og fleres; men disse Udgaver ere skjødesløse og ukritiske.

Tiden voxede lidt efter lidt fra den saa stærkt konservative R.; han følte, at man undertiden overlever sine Fortjenester. En besynderlig mørk Stemning bemægtigede sig ham mere og mere, og da han havde mistet sin Kamma, forsvandt hans Haab og Livslyst; nu levede han — som han selv sagde — kun for at afbetale sin Gjæld. 5 Fjerdingaar efter hendes Død dræbte en heftig Forkølelse ham 22. April 1830. Et Mindesmærke for ham og hans Hustru rejstes ved Indgangen til Bakkehusets gamle Have. — R.s Bo var fallit, og hans litterære Efterladenskaber tog den frederiksbergske Skifteret i Besiddelse; nu ere de dog komne til det store kongl. Bibliothek, hvor de imidlertid foreløbig henstaa forseglede.

R.s Tidsalder var gunstig for hans Evner; Danmark trængte den Gang til en Skribent som ham. Han var en Frihedsven og fuldblods Demokrat. Der var en vis Inderlighed i hans Person, han var god, blød, hurtig forsonlig og bar aldrig Nag; han havde et let fængende Hjærte, en uskyldig, barnlig Glæde tindrede ofte ud af hans blaa Øjne, og denne hans Glæde var smitsom. Han yndede den fortrolige Tone og var ikke Ven af mange Komplimenter. Intolerance skyede han, men var saa tillige karakterløs; han forandrede let sine Meninger og viste ikke stor logisk Styrke i at forsvare dem; mundtlig Disput og Debat yndede han ikke, men trak sig tilbage med et vittigt Indfald. Hans Evne til at fortælle med Lune og Liv var betydelig. Store Modsætninger kunde han slutte sig til; han kunde saaledes være Ven baade med Wessel og Ewald, men havde jo ogsaa noget af begges Natur i sig. I Striden mellem Baggesen og Oehlenschläger sluttede han sig ikke til nogen af dem. Han forstod kun lidet det nye i Oehlenschlägers og J. L. Heibergs Produktioner og var paa mange Maader til Hinder for dem. Mangesidigheden i hans Venskab forhindrede Dybden i det, ligesom i det hele den lidenskabelige, stærke Følelse ikke laa saa meget for ham som den eftergivende og godmodige. De mange Jærn, han havde i Ilden, gjorde ham overfladisk og bevirkede, at han ikke naaede til en højere Anskuelse af Livet; men umaadelig arbejdsdygtig var han, meget kundskabsrig og begejstret for Litteratur, helst naar den behandlede et jævnt, muntert Stof med en kjærnefuld Moral eller malede det rørende Genrebillede. Ofte viste han psykologisk Sans og Iagttagelsesevne. Dyden var hans Ideal. Egentlig religiøs var han ikke; han blev staaende paa det Standpunkt, som Lessing havde betegnet i »Wolfenbüttler-Fragmente« og »Nathan der Weise«. I sine Manerer var han en Diogenes, i sit Ydre en Cyniker. Han var af Middelhøjde og gik noget kroget; hans Haar var brændende rødt; hans brede Ansigt, der var meget fregnet og rødligt, udmærkede sig ikke ved paafaldende Træk. Meget nærsynet var han.

Ingen dansk Forfatter havde siden Holberg haft den Navnkundighed i Almenheden som R.; han var den første, der opdyrkede Æsthetikken i nogen Fuldstændighed, og han var en udmærket Samler. Han satte frie Ideer i Omløb og var helt igjennem national. I væsentlig Grad har han bidraget til at vække aandelig Sans i sin Samtid.

688 Betyder 'bemærkelsesværdige'.

Brandes-generationen (alfabetisk)

Georg Brandes (1842-1927) litteraturkritiker, forfatter

Af Cl. Wilkens[689]

G. B. er født i Kjøbenhavn 4. Febr. 1842 i en begavet jødisk Kjøbmandsfamilie [Broder til Ernst og Edvard Brandes] og blev Student 1859. Tidlig litterært bevæget, særlig ved Læsning af Heiberg og Kierkegaard, kastede han sig, efter en kort Tid at have studeret Jura, over æsthetiske og filosofiske Studier (Spinoza, Hegel, Feuerbach), besvarede Universitetets æsthetiske Prisspørgsmaal om den historiske Roman 1862, hvorfor der tilkjendtes ham et meget hæderligt Accessit[690], og om Skæbnebegrebet i den antike Tragedie 1863, for hvilken Afhandling han fik Guldmedaillen, og tog 1864 Magisterkonferens i Æsthetik med Udmærkelse.

Stærkt bevæget af filosofiske og religiøse Problemer gjennemlevede han nu en frugtbar og smertelig Gjæringstid, i hvilken Grundlinjerne til en Livsanskuelse, der maatte føre bort fra den æsthetisk-metafysiske Aandsretning til en mere positivitisk Verdensanskuelse, udformede sig hos ham. Da han, samtidig med at han i talrige Bladartikler og ved den polemiske Piece »Dualismen i vor nyeste Filosofi« (1866) tog ivrig Del i Bekæmpelsen af den Nielsenske Filosofis Principper og optraadte som litterær Kritiker (Anmeldelser i »Fædrelandet« og »Dagbladet«, Theaterkritikker i »Illustr. Tidende«[691]), begyndte at studere fransk Kritik og engelsk Filosofi, fik denne Verdensanskuelse stærkere Rod og fastere Form. I »Kritikker og Portrætter» (1870), i hvilken han samlede sine fine og aandfulde Kritikker fra Slutningen af Treserne, og i hans Doktordisputats: »Den franske Æsthetik i vore Dage; en Afhandling om H. Taine« (1870), finde vi en stigende Sans for, at Litteraturen skal staa i Forhold til Virkeligheden og Livet, og efterhaanden en varm Tilslutning til den psykologisk-kulturhistoriske Litteraturbetragtning. Paa en større Udenlandsrejse fra Foraaret 1870 til Efteraaret 1871 (Paris, Rom) ligesom ogsaa ved personligt Bekjendtskab med fremragende Repræsentanter for det moderne realistiske Aandsliv (Mill, Taine, Renan) fik han en levende og daadslysten Følelse af at befinde sig i Opposition mod det hele i Danmark herskende Idéliv. Vi forekom ham som udespærrede fra Evropas frie Aandsliv, som siddende fast i den Reaktion mod det 18. Aarhundredes Aand, af hvilken man andensteds for længst havde arbejdet sig ud. Der trængtes til nyt Liv, til en ny Virkelighedens Digtning, til en Kreds af Forfattere, der havde Mod til fuldt og helt at sætte Individualiteten ind, til nye Ideer og en ny Sprogform. Men vi sade lunt og tilfredse inden Døre, og Døren var lukket. »At aabne Døren indenfra«, at vise Vejen til den frie Tanke og Humanitetens frie Udfoldelse, at give Stødet til en ny Virkelighedens Litteratur, der var vor og ikke blot vore Fædres, — det var den Opgave, B. følte som sin. »Hovedopgaven vil blive gjennem en Mangfoldighed af Kanaler at lede de nye Strømninger, der have deres Udspring i Revolutionen og Fremskridtsidéerne, her ind og standse Reaktionen paa de Punkter, hvor dens Opgave historisk er endt.« B. lagde Planen til sit Hovedværk: »Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur«, og Nov. 1871 begyndte han under stor Tilstrømning sine Forelæsninger over 1. Del: Emigrantlitteraturen, og gjorde Rede for sit Formaal og sine Ideer. Angrebene paa Hjemmets Litteratur, den stolte Hævden af den frie Tanke, den varme Tilslutning til forskjellige Emancipationsideer[692], den dybe Skepsis lige over for Avtoriteten og B.s radikale[693] Individualisme, den afvisende Holdning over for Kristendommen, der betragtedes som en for længst afdød, med »den moderne Videnskab«

689 Se evt. ADL's opslag om Brandes på:

http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=2&nnoc=adl_pub

690 En prisafhandling kunne – hvis den var flot nok - tildeles en guldmedalje (13 efter den langt senere 13-skala) eller det noget lavere 'accessit' ('han er kommet nær'), dvs. 'en rosende omtale'. En prisafhandling blev altid skrevet over et opgivet emne.

691 »Illustreret Tidende« kan findes på:

http://illustrerettidende.dk/iti_pub/cv/main/Forside.xsql?nnoc=iti_pub

692 GB talte for 'en åndelig frigørelse', men også for kvindens selvstændiggørelse, et tema der også tages op i Holberg-bogen, se fx s. 100.

693 Nærmest: 'provokerende'.

uforenelig Livsanskuelse, de mange æggende radikale Udtalelser af social, politisk, religiøs og litterær Natur, det paa en Gang fængslende og uvante i den aandfulde kulturhistoriske Litteraturbetragtning, den kjække, paa en Gang berusende og tirrende Veltalenhed vakte paa den ene Side begejstret Tilslutning og vandt B. en Kreds af Ildtilbedere, paa den anden Side stærk Modsigelse (i hvilken ogsaa D. G. Monrad deltog) og fremkaldte efterhaanden en bitter Polemik, under hvilken det fortræffelige ved det nye psykologisk-kulturhistoriske Syn glemtes over Udenværkerne. I én Forstand naaede B. dog, hvad han vilde: at blive en Vækker og Strømbryder, den tændende Gnist, der betegner Litteraturens Omslag med den nyere unge Litteratur i Halvfjerdsindstyverne. Medens vi i Naturvidenskab, sammenlignende Sprogvidenskab og Filosofi ingenlunde vare udespærrede fra nyere Ideer, nyere Methoder og fri Forskning, var Litteraturen ganske vist formel, mat, hensygnende. De store gamle vare døde eller trætte, de yngres Stemme paa faa Undtagelser nær Efterklang[694]. B. blev Høvding for det unge Danmark, en Fanebærer, der vakte Jubel og Forbitrelse, og i uafbrudt Produktionstrang fuldførte han de 4 første Dele af »Hovedstrømningerne«: 1872 udkom »Emigrantliteraturen«, 1873 »Den romantiske Skole i Tyskland«, 1874 »Reaktionen i Frankrig«, 1875 »Naturalismen i England«. 1874 stiftede B. i Forening med Broderen Edvard B. Maanedsskriftet »Det 19 Aarhundrede«, der samlede de unge Forfattere, som sluttede sig til hans litterære Skole. Den i Længden trættende Kampstilling i Forbindelse med den Omstændighed, at B. til Dels af socialpolitiske og religiøse Grunde ikke blev Hauchs Efterfølger paa den æsthetiske Lærestol, der vedblivende holdtes ubesat[695], gjorde ham Opholdet her ubehageligt. I Efteraaret 1877 forlod han Danmark og drog til Berlin, hilsende sit Fædreland med den ensidige, men tankevækkende Monografi »Søren Kierkegaard« og den fine og kjærlig forstaaende Bog »Danske Digtere« og hilset ved en Adresse fra 45 bekjendte[696] Mænd med en Tak for hans omfattende Virksomhed, hans Mod, Fasthed og pletfrie Uegennyttighed. Fra Berlin, hvor han var en skattet Medarbejder af de store Tidsskrifter, udgav han de fortræffelige Karakterbilleder »Esaias Tegner« 1878, »Benjamin Disraeli« 1881 og »Lassalle« s. A. (tidligere i »Det 19. Aarhundrede«) og udarbejdede det 5. Bind af »Hovedstrømningerne«: »Den romantiske Skole i Frankrig« 1882. En Kreds af Venner sikrede imidlertid B. en Slags privat Professorgage for en Række af Aar, og 1883 kom han tilbage til Kjøbenhavn. 1883 udgav han »Mennesker og Værker i nyere evropæisk Litteratur« og »Det moderne Gjennembruds Mænd«. 1884—85 udkom »Berlin som tysk Rigshovedstad, Erindringer fra et 5aarigt Ophold«, 1884 det udmærkede Festskrift »Ludvig Holberg« og 1888 »Indtryk fra Polen« og »Indtryk fra Rusland«. 1876 havde B. ægtet en tysk Dame, Henriette Strodtmann, f. Steinhof.

B.s Betydning for nordisk Aandsliv er flersidig: 1. I »Hovedstrømningernes oprullede han et stort anlagt Billede af Ideernes og Følelsernes Bevægelse i dette Aarhundredes Litteratur og aabnede Øjet for nye Syner og nye Ideer; 2. i sin frugtbare Forfattervirksomhed, ved sine Forelæsninger og ved sin store Evne som personlig Vækker har han været en indflydelsesrig og aandfuld Talsmand for Realismens almindelige litterære Princip: Fordringen paa Naturiagttagelse og den fulde Indsættelse af den kunstneriske Individualitet i Værket; og 3. i Litteraturbehandlingen har han indført en ny Methode: den psykologisk-kritiske. Men for at forstaa B.s Stilling og det Røre, han vakte, maa det mærkes[697], at denne rige Livsgjerning udførtes under Brydningen af to forskjellige Strømme i hans lidenskabelige og stærkt stemningsbevægede Personlighed: den centrale — en stor Kritiker med sjælden Evne til at se, et fint psykologisk Blik og en overordentlig bøjelig, vid og indtrængende Sympathi[698], og den periferiske — en lidenskabelig polemisk agitatorisk Fritænker med stadig opdukkende Lyst til at gaa ud over det æsthetisk-litterære Omraade og ud fra dette virke som radikal Samfundsreformator med Krav paa den mest ubetingede Frihed for Aand og Individ. Denne Dobbelthed gaar mer eller mindre igjennem hele hans Produktion og forklarer den højst ulige Bedømmelse, der er bleven ham til Del.

---

694 Dvs. 'epigoneri' eller 'eftersnakkeri'.

695 Stillingen blev besat med ...

696 Nærmest = 'fremtrædende mænd der fremstod ved navn'.

697 Dvs. 'bemærkes'.

698 Dvs. 'medleven' eller 'indfølingsevne'.

Imod en formel og hensygnende Idealisme hævdede B. Realismens Aand og gjorde sig til Talsmand for den levende Model, for Betydningen af Virkelighedsstudiet og Iagttagelsen, den dristige og energiske Gjengivelse i digterisk Sammentrængen af det sete og oplevede, tilspidset i den Sætning, at en Digter egentlig kun kan give sin Samtid og sig selv som den Virkelighed, han alene fuldt kjender. Derfor maa Digteren mættes af sin Tid, føle dens Lykke og Lidelse og kraftig bevæges af dens Strømninger, i det en Litteratur *nu* kun ret viser sin Livskraft ved at »sætte Problemer under Debat«. Men medens *Polemikeren* for at bryde Strømmen ofte optraadte stærkt imod vor ældre Litteratur og navnlig ikke ret var i Stand til at dele Lys og Skygge lige mellem sin Skole og andre uden for Skolen (»Det moderne Gjennembruds Mænd«), viste *Kritikeren* i en Række fortrinlig karakteriserende Monografier, at han netop havde en sjælden Evne til med fin og dybt forstaaende Sympathi at værdsætte vor ældre Litteratur. I den Gruppe af B.s Skrifter, der dannes af hans Karakteristikker af danske og nordiske Forfattere, ere de, der tegne vore ældre Forfattere: Henrik Hertz og Aarestrup (i »Æsthetiske Studier»), Rahbek[699], H. C. Andersen, Goldschmidt (i »Kritikker og Portrætter«), Hauch, Bødtcher, Chr. Winther og Paludan-Müller (i »Danske Digtere«) og Schack Staffeldt (i »Mennesker og Værker«, hvori ogsaa den fortræffelige Skildring Goethe og Danmark), netop de, der ved skarpsindig Analyse, fin og kjærlig Forstaaelse og aandfulde Sammenligninger altid ville staa som noget af det værdifuldeste, dansk Litteraturkritik ejer, ligesom de ogsaa ere mere objektive end de tilsvarende Fremstillinger af de unge: J. P. Jacobsen, Drachmann, E. Brandes, Schandorph, Skram (i »Det moderne Gjennembruds Mænd«).

Størst Betydning har B. imidlertid ved i Norden at have indført en *ny litterær-kritisk Methode.* Medens J. L. Heiberg havde været et Mønster paa den æsthetisk-formelt-tekniske Kritik, der, efter begrebsmæssig at have deduceret Digtarterne ud af Poesiens Idé, bedømmer Kunstværket efter, om det svarer til sin Kunstarts Begreb eller ikke, indførte B. den psykologisk-kritiske Methode, der gjennem Værket søger tilbage til Forstaaelsen af den kunstneriske Individualitet. B. var med Hensyn til denne Methode paavirket af Taine og Ste. Beuve[700], men han har omformet den ejendommelig og selvstændig. Medens Taine i sin historisk-psykologiske Litteraturbehandling søger tilbage til Samfundstilstande, Folk og Race, og Ste. Beuve saa ensidig opsøger Frembringeren, at hans Kritik opløses i Psykologi, ser B. ligelig paa Værket og Frembringeren for æsthetisk-psykologisk at forstaa begge og Forholdet mellem dern. Hans herskende Evne er Blikket for det individuelt-psykologiske, men han søger ikke blot psykologisk at forstaa Forfatteren som Menneske, men ogsaa æsthetisk som Kunstner. I det han for at forstaa Værket søger tilbage til den frembringende Personlighed, belyser han ogsaa denne ved dens Sammenhæng med Tidens Aand, herskende Følelser, Livsanskuelser, Interesser og Ideer, opsøger det typiske i Forfatteren og i hans Karakterer og benytter overalt til Belysning den sammenlignende Methode. Med smidig og omfattende Sympathi, med skarpt Blik for Sammenhængen mellem Personligheden og Værket opklarer han den ejendommelige Brydning mellem Forfatteren og hans Stof, som den viser sig i Valg af Æmne, i Typer og Typiseren, i Indholdets Udprægning i Form, Stil osv. Denne Kritik er dels Videnskab, thi hvor meget en saadan Kritik efter sin Natur end maa løbe Fare for at blive subjektiv, er her dog noget, der lader sig konstatere og kontrollere, dels Kunst, thi ingen Videnskab alene finder Vejen til en sammensat menneskelig Aand, — det er psykologisk-æsthetisk Videnskab, der for at haandteres med Frihed og Sikkerhed kræver en lykkelig Forening af en Psykolog, en Kritiker og noget af en Digter.

B. fandt dog først efterhaanden sig selv. Medens det centrale i hans Personlighed havde aabenbaret sig i kraftigt Anlæg i »Kritikker og Portrætter«, traadte det periferiske stærkt frem i de første Dele af »Hovedstrømningerne«. Det var forstaaeligt, at Angriberne holdt sig til det periferiske, og de havde let nok ved at paavise den Tendens, B. aldrig havde lagt Skjul paa. Den store psykologiske Kritiker havde ret boltret sig i det polemisk-negative og derved skadet Kritikken. Ikke blot var Anlægget af »Hovedstrømningerne«, der opfattedes som en Kamp mellem Reaktionens og Fremskridtets Aand, polemisk tilspidset og delvis fortegnet, men Bedømmelsen var væsentlig bestemt ved polemiske Hensyn. B. vilde give en sammenlignende psykologisk Litteraturbetragtning med det Formaal at fremstille de Følelser og Ideer, der

699 Se biografisk artikel s. 301.

700 Sainte Beuve.

gjennem de i Hovedværkerne givne Typer give Tiden dens Præg og afsløre dens Psykologi, og hans omfattende og prompte Viden gjorde ham det muligt at finde og fremstille den genetiske[701] Sammenhæng mellem det beslægtede og belyse Typerne ved Sammenstillinger og Sammenligninger, der naa ind til fine Nuancer. Men i de første Bind traadte Hensynet til den kunstneriske Frembringer tilbage for Følelsernes og Ideernes almindelige Bevægelse, og Vurderingen med dens Fordeling af Lys og Skygge bestemtes ud fra det radikale Syn paa Frihed og Fremskridt, Samfundsliv, Religion og Politik, B. selv hyldede, og det gjaldt for ham om gjennem Fremstillingen af de fremmede Forfattere at ramme vore hjemlige Forhold. »Opfattelsen af Poesi og Kunst var«, som B. aabent indrømmer, »betinget ved Tendensen[702].« Først da B. fra Værkets Typer førtes til Forfatterens Type, og det blev hans Opgave psykologisk at forstaa, hvorledes Forfatterens Produktion fremgik af hans Liv, fandt han fuldt ud sig selv. Dette nye æsthetisk-psykologiske Synspunkt traadte allerede tydelig frem i Fremstillingen af Byron (»Naturalismen i England«), viste sig slaaende i »Søren Kierkegaard«, til Dels i de fortrinlige psykologiske Analyser i »Danske Digtere«, i den fra svensk Side stærkt kritiserede »Esaias Tegner« og i »Den romantiske Skole i Frankrig«. Nye Udgaver af de første Bind af »Hovedstrømninger« bleve reviderede fra dette nye Standpunkt, der ogsaa indvirkede paa B.s Opfattelse af Poesien overhovedet. Det er dette nye Synspunkt, der giver B.s Karakterbilleder deres fængslende Tiltrækning og stiller »Hovedstrømningerne« som et Hovedværk i dansk Litteratur, ligesom det ogsaa ved talrige Oversættelser har vundet sig en Hædersplads i andre Litteraturer. Der kan selvfølgelig strides om Livsanskuelsen, der kan gjøres Indvendinger mod Planen, mod Tendensen i de tidligere Udgaver, mod det af og til subjektive og polemiske, der kan ankes over ufuldstændig Kildeangivelse og en stundum noget souveræn Brug af andres Aandrigheder — hvilket sidste dog ikke har saa stort at sige over for Anvendelsen af den nye psykologiske Methode, der giver Værket dets Værd og gjør alt nyt -, som »Hovedstrømningerne« foreligger, er det et Værk af Aand: ved det psykologiske Blik for Sammenhængen mellem Personligheden, Tiden og Omgivelserne, ved de klare og vækkende Billeder, ved den Frihed, som det fuldstændige Herredømme over Stoffet giver, ved de fine Sammenligninger mellem de forskjellige Litteraturer, Karakterer og Typer, ved den genetiske Forstaaelse af en litterær Idés Kilde og Forgreninger. Og Indholdet er baaret frem i en paa én Gang bestemt, pointeret, klar og livlig og tillige fin, bøjelig og farverig Fremstillingsmaade, som det er lykkedes, oprindelig maaske naaet af B. ved ihærdig Øvelse efter fremmede Mønstre, men ogsaa noget støttet af hans Races Ejendommeligheder[703], smidig at bøje sig om Individualiteten, naa ind til de fineste Træk og finde Ordet for dem. B.s Mangler, en vis Ulyst til eller bristende Evne for det systematiske, belærende, bestemte Oversigter og afsluttende Resultater, det subjektives Overvægt over det objektive osv., skyldes til Dels selve de Evner, der ere hans Rigdom og Styrke, baade som Kritiker og som personlig Vækker, som Mæevtiker[704]: det digteriske i ham og Blikket for det individuelt-psykologiske. Naar man ikke mere almindelig har forstaaet at skatte disse Egenskaber, uden hvilke det bedste ikke naas, saa skyldes det dog ikke blot, at han som Frembærer af noget her nyt maatte blive et Stridens Mærke, men ogsaa den anden, periferiske Side af hans Væsen: det lidenskabelig-polemiske, agitatoriske, iltre og stemningsbevægede. Medens B. i Virkeligheden har arbejdet sig frem til en fyldig, overskuende, mere systematisk og videnskabelig Holdning, i hvilken det, vi have fundet som hans Styrke, er traadt renere og renere frem, har han samtidig i tilspidsede Forord, i Dagbladsartikler osv. givet sig hen til hint polemiske, ensidige, æggende og tirrende; det gode som det slette har faaet Næring fra Stemningsmennesket i ham, og Modstanderne

701 Formentlig omtrent 'den historisk-psykologisk-tematiske lighed'. Dén parallellitet GB så mellem forskellige æstetiske værker kunne måske forklares historisk-tematisk-inspirationsmæssigt? Ordet 'genetisk' har en noget anden betydning nu om stunder. Det findes ikke i *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«* (der dækker det lidt ældre sprog). *»Salmonsens Konversations Leksikon«* er særdeles kortfattet: *»genetisk, hvad der angaar Oprindelsen. At forklare en ting genetisk er at forklare den i dens Tilblivelse«.*

702 'Tendens' omtrent lig 'Holdning'. Spørgsmålet var hvad værket *'ville'* (som kunne være noget andet end dét kunsteren *sagde* han eller hun ville).

703 Der var mange der på dén tid mente at den 'jødiske race' havde betydning for Brandes' adfærd, åbenbart også Wilkens?

704 Dvs. 'maieutiker', 'fødselshjælper'.

kunne stadig finde nye Angrebspunkter i dette periferiske i hans Personlighed og i Sindets Hede overse det centrale og værdifulde. Og nægtes kan det ikke, at denne Ubillighed har faaet noget Skin af Ret ved mange af hans Tilhængeres Holdning, i det disse netop ogsaa særlig have hyldet det periferiske i ham, fordi det satte Følelser og Lidenskaber stærkere i Bevægelse.

Julius Paludan (1843-1926), litteraturhistoriker

Af Axel Olrik

P. er født 11. Avg. 1843 i Allinge paa Bornholm, hvor hans Fader, Kancelliraad Hans Jacob P., var By- og Herredsskriver; efter sin Faders Forflyttelse til Vejle kom han i Horsens Latinskole 1859 og dimitteredes her fra 1862, læste til theologisk Examen og gjennemførte dette Studium (Embedsexamen 1868) trods Lysten til hellere at tage en Magisterkonferens. Strax i 1868 drog han da til Paris og studerede her fransk Sprog og Litteratur i et Halvaar paa egen Bekostning. Disse Studier, hvor mere og mere Litteraturen blev Hovedsagen, fortsattes i den følgende Tid, medens P. ernærede sig som Lærer ved kjøbenhavnske Latinskoler. 1874 udgav han en populær »Udsigt over den franske Nationallitteraturs Historie«; 1878 fremkom den mere omfattende Doktorgradsafhandling: »Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til fremmede Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejser«. Den indleder en Periode, hvor P. anvender sin Fortrolighed med Udlandets Litteratur til Paavisning af de fremmede Aandsstrømningers Indvirkning i Danmark, dels i mindre Afhandlinger (til Skuespillets Historie m. m.), dels i hans Hovedværk: »Renæssancebevægelsen i Danmarks Litteratur, især i det 17. Aarhundrede« (1887). Samtidig skrev han den lærde Skoles Historie, især for det 19. Aarhundrede: »Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverige, en sammenlignende historisk Fremstilling« (1885). Siden sin Doktorgrad havde P. holdt Forelæsninger som Privatdocent, og 1884 efter Svend Grundtvigs Død blev han ansat som midlertidig Docent i nordisk Litteratur sammen med C. Rosenberg. Senere (1892) blev han udnævnt til Professor i Æsthetik, særlig i almindelig og sammenlignende Litteraturhistorie, med Pligt til at holde Forelæsninger og Prøver i dansk Litteratur[705]. Hans samvittighedsfulde Lærergjerning i dette Fag har bl. *a.* sat Frugt i en »Danmarks Litteratur i Middelalderen, med Henblik til det øvrige Nordens«, og et lignende Skrift om Litteraturen »mellem Reformationen og Holberg, med Henblik til den svenske», begge udgivne 1896 »som Grundlag for Universitetsundervisning«. En pædagogisk Virksomhed af anden Art har han siden 1888 udfoldet som Medlem af Undervisningsinspektionen for det højere Skolevæsen[706]. Tillige har han paa forskjellig Maade optraadt i det almindelige Aandsliv. I en Aarrække var han Senior i Studenterforeningen og deltog længe efter med Iver i Foreningens indre Bevægelser. For en større Offentlighed optraadte han som Modstander af Dr. Georg Brandes[707], saaledes i en Række Artikler: »Den revolutionære Historieskrivning« og »Emigrantlitteraturen» (i »Nær og fjærn« 1877); han udgav 1897 »Emile Zola og Naturalismen«.

P.s Personlighed er præget af et Retsind og en Hensynsfuldhed, der gjøre ham vel egnet til Lærer og ikke mindre til Tilsynsmand ved Lærergjerningen. Hans fagvidenskabelige Arbejder staa som Værker af Grundighed og Indsigt paa Omraader, hvor man indtil da kun havde meget ufuldstændig og overfladisk Viden; han samler med Forkjærlighed og Omhu alle Enkeltfænomener og ordner dem i Grupper og Afsnit, medens hans Forskning har mindre af Fordybelsen i de enkelte betydningsfulde Værker. — Han ægtede 12. Juli 1884 Gerda Puggaard (f. 7. April 1859), Datter af Dr. phil., Godsejer Christopher P. til Hjuleberg i Halland.

705 Adskillige håbede på at Georg Brandes ville have fået professoratet, men dette blev forhindret af Regeringen. Se biografisk artikel om Brandes s. 307.

706 Han spillede en rolle i det statslige tilsyn med gymnasieundervisningen.

707 Se biografisk artikel s. 307.

5. HOLBERG'S EPISTEL 179

I »Epistler« Tomus II der udkom i 1748[708] indgik[709]

Epistola CLXXIX.

Til * *

Jeg haver ofte udi mine Skrifter tilkiendegivet, at jeg holder uskyldig Lyst lige saa fornøden, for Sindet, som Mad og Drikke er for Legemet. De fornuftigste Lovgivere have været af saadanne Tanker; og ere de besynderligen at berømme, som have seet til, at det som kaldes *dulce* er mænged med *utile*[710]*:* Det er, at Lystighederne ere ikke alle ene uskyldige, men end og saadanne, at en Stad eller et *Societet* derved kand zires og undervises. Blant saadanne Lystigheder regner jeg tvende, som for kort Tiid siden ere stiftede udi denne Hoved-Stad, nemlig det *Musical*ske *Societet*[711] og de Danske Skuespill. Hvad det første angaaer da bestaaer det af adskillige Liebhabere[712] og af alle Slags Stands-Personer, henved 40 udi Tallet, naar de alle ere samlede. De samme have udi en kort Tiid saaledes tiltaget udi *Musiken,* at mange af dem kand *passere* for Mestere. Og, saasom dette *Societet* tiener til Konstens Forfremmelse, og tillige med er en Zirath for Staden, ønske alle dets Vedligeholdelse[713], helst, saasom det kand skee ved en gandske maadelig Bekostning. Hvad *Comoedierne* angaaer, da ere derom *differente* Meeninger. *Fanatici*[714] have stedse regnet Skuespill blant syndige Lyster, og adskillige andre have prædiket derimod, men ere kraftigen igiendrevne af de strængeste og fornuftigste *Moralister.* De *Argumenter* som bruges *pro* og *contra,* vil jeg her ikke anføre, saasom de ere alle bekiendte: Jeg vil ikkun alleene sige dette, at vore Danske Skuespill have omstøbt disse Rigers Almue ligesom udi en anden *Form,* og lært dem at *raisonnere* om Dyder og Lyder, hvorom mange tilforn havde kun liden *Idée,* Hvis ikke andet var at sige til vore Skuespills Forsvar, kunde man frit sige, at derved gives Middel til det Danske Sprogs Forfremmelse, ja at Sproget, som uforskyldt lidet eller intet tales udi store Huuse, med Tiden derved kand blive Hof-Sproget. Jeg siger at Sproget uforskyldt er kommen af Brug paa store Steder, efterdi det sig selv haver alle de Behageligheder, som noget Sprog kand bryste sig af. Thi det er letflydende,

708 Den Danske Skueplads genåbnede tidligt dét år efter den pietistiske »tørke«.

709 Tak til Niels D. som mindede om netop *denne* epistel.

710 Holberg taler om at forene det behagelige med det nyttige.

711 F.J. Billeskov Jansen oplyser nærmere om Holberg's forhold til musikken og om det omtalte musikalske selskab i sine kommentarer til Epistel 373, se hans episteludgave, bd. VII, s. 261 ff.

712 Her nærmest 'personer der var engageret i at spille god musik'.

713 Dvs. 'dets fortsættelse'.

714 Bemærkningen har adresse til præsterne Bluhme og Pontoppidan (se biografisk artikel s. 229), men også mod Frederik V's forgænger, Christian VI.

naturligt, og uden Vanskelighed og ringeste *Contorsion*[715] kand udtales: Og have Erfarenhed viset, at det er ligesaa beqvemt for *Tragoedie* og *Heroiske* Vers, som for *Comoedier* og *Musik;* hvilket ikke kand siges om mange andre Sprog. Naar jeg taler til Forsvar af Skue-Spill, forstaaer jeg alleene *moralske* og uskyldige Stykker; thi man maa tilstaae, at af *Comoedien* ofte er giort Misbrug. Til Beviis herpaa kand anføres de vanskabte og ublue[716] smaa Skuespill, som for nogen Tiid komme for lyset[717]: Thi de samme vare saaledes forfattede, at alle fornuftige Folk væmmedes derved, og forargede sig derover. Men, naar *Comoedier* ere *moral*ske og opbyggelige, kand jeg ikke see, med hvad Føye man kand kaste Foragt paa *Acteurs,* som forestille[718] dem. *Comoedianter* ere vel udi de Roman-Catholske Lande *excommunicerede*[719]: men, saasom paa mange saadanne Steder Skiøger offentligen tillades, lærer man intet andet deraf, end at den *Canon* er giort hen i Taaget, eller forfattet af *Hypocriter*[720], hvilke ere de eeneste lastværdige *Comoedianter*[721]; Thi en Øyenskalk spiller de hæsligste *Comoedier.* Den Forskiel imellem ham og en anden *Acteur* er denne, at skiønt begge *agere* forstilte Personer, saa forstiller den første sig, for at bedrage Verden, og den sidste, for at legge Bedragerie og falske Dyder for Lyset. Pave *Sixtus Qvintus*[722] og *Molière* have begge været store *Acteurs*, men man kunde ikke tage i Betænkning at *excommunicere* den første, og at sætte den sidste udi *Classe* med de største *Philosophis.* Jeg forbliver &c.

---

715 Dvs. 'forvridning'.

716 Dvs. 'skamløse', 'frække'.

717 Holberg kritiserer givetvis C.A. Thielo, som han havde samarbejdet med, men nu opgivet. Se biografisk artikel s. 284.

718 Dvs. 'spiller dem'.

719 Dvs. 'ekskluderet af den katolske kirke'.

720 Dvs. 'hyklere' eller 'skinhellige'.

721 Holberg kritiserede et par år senere nogle af sine komedianter for uordentlighed, se Tordenbrevet s. 271.

722 Pave Sixtus 5' (pave 1585-1590) spillede svag ... lige til han var kåret som Pave, skriver F.J. Billeskov Jansen i sin kommentar til Ep. 179.

6. FORKLARINGER OG NOTER

I almindelighed gives der forklaringer i fodnoter på den pågældende side. Hér placeres enkelte længere forklaringer, når der refereres til dem flere gange.

Nogle fodnoter – fx med flg. indhold: 'Biografisk artikel vil blive tilføjet i en senere udgave, se *»Dansk Biografisk Lexicon«* på: http://runeberg.org/dbl/.' - kan findes to eller flere gange på samme side (også selv om det er samme person der henvises til). Grunden er at de er anbragt automatisk ud fra devisen: *Hellere én gang for meget end én for lidt, »prisen« er den samme* – og derved bliver det også lidt nemmere at springe frem og tilbage i bogen (når man skal *tilbage*, kan man med fordel bruge Adobe Reader's 'tilbage-til-det-forrige-sted-funktion').

Assessor

Assessor = dommer; evt. medlem af Konsistorium på Københavns Universitet; evt. titel for medlemmerne af visse særlige regeringsorganer. Konsistorium pådømte på Holberg's tid sager der skulle for tamperretten[723] på Sjælland, dvs. sager vedrørende ægteskabsbrud.

Betegnelsen 'assessor' var ude af brug i mange år, men blev genindført i midten af 1960'erne i sammensætningerne 'politiassessor' og 'retsassessor', der skulle betegne seniore politifuldmægtige og retsfuldmægtige.

Bogformater

Et papirark i A0 kan foldes 1, 2, 3, 4, 5 gange til henholdsvis A1, A2, A3, A4, A5. Nogle, men langt fra alle, bøger produceres i disse formater.

I ældre tid gik man ud fra trykark i varierende format og foldede 1, 2, 3 gange til henholdsvis **folioformat** (2 blade, 4 sider ofte over 35 cm i højden), **kvartformat** (4 blade, 8 sider måske 20 cm i højden) eller **oktavformat** (8 blade, 16 tryksider måske 15-17 cm i højden). Et populært format var det endnu mindre **duodez** (12 blade, 24 sider).

Holberg leger med formaterne i *»Barselstuen«*, II.6.

Snapsting, omslag

Snapsting (gammeldansk[724]: 'snabsthing') er især brugt om landstinget i Viborg[725]. Men det er også, men formentlig først senere, brugt om andre jyske ting[726]. Snapsting blev gerne holdt kort efter Helligtrekonger, og der blev ofte samtidig holdt marked eller '**omslag**'; det sidste er et udtryk der også kendes fra 'Kieler Omslag'.

Ordets oprindelse er gammel og uvis, og der kendes ikke gamle kilder der antyder en forklaring. Når man leder efter oprindelsen til et ord som 'snapsting' kunne man lede efter noget der havde at gøre med **lokaliteten** (fx 'Viborg landsting'), med **tidspunktet** (fx 'Helligtrekongersting') eller evt. med den **konge** eller meget fremstående adelsmand der havde kaldt til tinge. 'Viborg landsting' kendes, 'Helligtrekongersting' kendes (mig bekendt) ikke, ej heller et navn som fx 'Kong Valdemar's ting'.

---

723 Se s. 318.

724 Gammeldansk taltes fra ca. 1100 frem til omkring Reformationen.

725 Se evt. om Viborg's historie: http://www.viborghistorie.dk/post.asp?m=6&id=128

726 Der kendes fx – ifølge Otto Kalkar - et Hanherred Snapsting i slutningen af 1500-tallet, dvs. over 100 år senere end den første forekomst i forbindelse med Viborg.

Udtrykket 'snapstinget' eller 'Viborg snapsting' er brugt allerede i den sene Middelalder, men tilsyneladende kun om det *første* ting i året[727]; tilsvarende kendes et udtryk som 'snapsmandag'. Tidligste forekomst er fra omkring midten af 1400-tallet[728]:

»aar efter Guds byrd 1442 dend søndag næst efter 12 dag iuul som kaldes snapsthing«

En tilsvarende, lidt senere kilde skriver ordet med 'b', altså: 'snabsthing'.

Snapsetinget omtales flere gange i dokumenter og domme fra slutningen af 1500-tallet[729].

Måske kommer udtrykket 'snapsting' – som nogle mener - af **'Snabeshøj'** eller **'Snabesbanker'**, nogle lokaliteter uden for Viborg, nær Hald, men der kan være tale om det rene gætteri, for hvorfor er det (tilsyneladende) kun det første ting i året der bærer navnet? Der er dog én forfatter der mener at Landstinget i ældre tid *blev* holdt på Snabeshøj, men om denne formodning er begrundet ud fra ordet 'Snapsting' (og derfor er en slags cirkelslutning) eller ud fra arkæologiske eller andre undersøgelser ved jeg ikke pt.

Aage Houken skriver om **'snabe'**, at ordet oprindelig har betydet 'kile, fremspring', 'spids af ager', osv.[730] Desuden giver han forskellige eksempler på lokaliteter, fx 'Horsnap', der kan betyde 'fremspringende højdedrag'. *»Trap Danmark«* omtaler tilsvarende adskillige lokaliteter hvor 'snabe' eller 'snap' indgår.

Mig forekommer det ikke overbevisende at man engang skulle have fundet på at kalde netop dette ting i Viborg, det første i året, 'snapsting' *fordi* tinget fandt sted på Snabeshøj eller tilsvarende, og jeg kan ikke umiddelbart komme på en tilsvarende navngivning af en begivenhed eller en 'institution' fra dén periode.

Bynavnet 'Viborg' er i øvrigt meget gammelt; det kendes muligvis fra mønter i 1000-årene, men i hvert fald findes det på latin hos Saxo ('Wibergum') og på dansk i 1231 som 'Vvibiærgh'[731].

---

727 Tidspunktet for snapstinget i Viborg er flyttet flere gange, i 1600-tallet til marts, i 1778 juni af hensyn til salg og køb af stude. På Holberg's tid (frem til 1751) lå snapstinget efter Påske og varede én uge. Fra 1751 varede snapstinget ca. 2 uger, fra 1778 ca. 2 1/2.

'Snapsting' er ikke omtalt hverken i *»Jyske Lov«* (1241), se:

http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/41/

eller i *»Danske Lov«*, se:

http://bjoerna.dk/DanskeLov/

Derimod står i 3-1-6 - men tidspunktet er 1683, dvs. meget sent ift 1400-tallet: *»Alle Landsting skulle holdis om Onsdagen, eller, om da hellig Dag indfalder, paa næste Søgnedag derefter, een gang hver maanet i det mindste, med mindre Fornødenhed det udkræver, da een gang hver fiortende Dag. De skulle settis om Sommeren ved syv Slet, og om Vinteren ved otte Slet.«*

728 Kilden er yngre end det nævnte '1442'. Hvornår udtrykket er opstået vides ikke, det kan være en del tidligere, men senest omkring 1462. Jf. Kalkar's *»Ordbog til det Ældre Danske Sprog«*, der kan findes på:

http://www.hist.uib.no/kalkar/

729 Se fx i Ditlev Tamm (red.): *»Kongens Retterting 1537-1660 BIND II Rettertings-dommene«*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2003. Bd. II (dommene) findes både i en trykt udgave og som gratis og søgbar PDF-fil, se:

http://www.djoef-forlag.dk/images/pdf/8757401624/ps0162_bd2.pdf

Snapstinget omtales under # 1797 (sag fra 1590), # 1852 (sag fra 1591) og # 2091 (sag fra 1590, 1598)

730 Aage Houken: *»Håndbog i Danske Stednavne«*, Rosenkilde og Bagger, København 1956, s. 153.

731 Ifølge Bent Jørgensen: *»Stednavneordbog«* 2. udgave, Gyldendal, København 1994. Tilsvarende på latin på et bysegl fra 1200-tallet, se *»Middelalderbyen Viborg«*, Forlaget Centrum, 1987, s. 90b.

Måske er forklaringen på 'snapsting' derfor af en ganske anden art?

Der kendes en sådan anden fortolkning af 'snap' = **'sessio novi anni prima'** = 'det første ting i det nye år', men denne *latinske* fortolkning forekommer mig at være en sen 'konstruktion' der er anvendt på et meget ældre og oprindeligt dansk navn (som endda *muligvis* var skrevet med finalt -b, dvs.: 'snab' i stedet for 'snap').

En tilsvarende fortolkning – men uden brug af latinsk »konstruktion« - gives af Hans Krongaard Kristensen[732]: *»Årets første tingmøde kaldtes snapstinget. Flere forskere har villet aflede dette navn af stednavnet Snabe i Almind sogn ca. 8 km syd for Viborg og har ment, at landstinget oprindelig blev afholdt her. Nu brugtes ordet snapsting også om det første tingmøde ved forskellige lokale ting i Jylland, så der er næppe hold i den ovennævnte antagelse, og det forekommer rimeligere at sætte ordet snap i forbindelse med årets eller kalenderstavens begyndelse.«*

Den sidste forklaring synes at snerpe, men heller ikke mere, og der er ikke bevaret andre ord hvor 'snap(s)' har tilsvarende funktion.

I betragtning af at ordet **'snaps'** *formentlig* først er kommet ind i dansk fra tysk i slutningen af 1700-tallet[733] - evt. lidt tidligere i købstæderne som havde forbindelse til Tyskland - er det ikke sandsynligt at forklaringen er af alkoholisk art, selv om der givetvis *blev* drukket en hel del i forbindelse med tinget, ligesom der formentlig altid blev drukket lidkøb i forbindelse med salg og køb af kvæg - på det tilstødende marked - og også med køb og salg af ejendom som formentlig blev bekræftet på tinge (især måske på herredstingene). Viggo Sørensen fra *»Jysk Ordbog«*[734] minder desuden om at man i Jylland brugte ordet 'dram' for nutidens 'snaps'.

Opsummering: Hvis forklaringen ikke skal søges i en bestemt lokalitet eller i noget alkoholisk eller i en latinsk 'konstruktion', er den *måske* den temmelig simple – som svarer en hel del til Krongaard Kristensen's - at 'snapsting' var dén af tingsamlingerne der fulgte **'snap' (eller 'snabbt') efter jul, umiddelbart efter Helligtrekonger?** Men Viggo Sørensen indvender – givetvis med rette – at 's'-et mellem 'snap' og 'ting' ikke passer særlig godt med den almindelige orddannelse og lydudvikling.

Men så kunne forklaringen *måske* i stedet være at **snapstinget – oprindelig - var en tingsamling af kortere varighed end samlingerne senere på året?** For denne sidste tolkning kunne tale at tingsamlingerne – oprindelig - foregik udendørs, og at der ofte var temmelig koldt ved Helligtrekonger, hvad der nok kunne begrænse lysten til langvarige drøftelser.

Holberg brugte – men det er oppe i 1700-tallet - ordet 'snapsting' et par gange, således i *»Jean de France«*, IV,7, i øvrigt i en replik hvor også 'Kieler Omslag' nævnes[735].

Ordet har **nu om stunder** fået en anden og mere humoristisk og alkoholisk betydning end den formentligt oprindelige, nemlig som navn på Folketingets restaurant; så er det ikke i alkohol at ordet *'snapsting'* har sin oprindelse, så er det tilsyneladende i dén at det har sin finale.

Fra **Flensborg**-området kendes betegnelsen **'allemandsting'** ('up allmannsdinge') om årets første ting. En senere betegnelse - 'almænnings thing' – kendes også.

Forskellige steder i Jylland, muligvis især i den sydlige og den sydvestlige del, har man ret tidligt brugt betegnelsen **'drikting'** eller **'drikketing'**; der kendes fx en gammeldansk udgave heraf: 'dregtingh' fra omkring 1480[736]. Otto Kalkar skriver at ordet **'drikketing'** formentlig havde sin oprindelse i dét drikkeri, tingsamlingen gav anledning til. Eftersom ordet 'snapsting'

732 Hans Krongaard Kristensen: *»Middelalderbyen Viborg«*, Forlaget Centrum, 1987, s. 89.

733 Det er hvad man antager i *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«.*

734 Tak til Viggo Sørensen for meget nyttige oplysninger. Se i øvrigt *»Jysk Ordbog«*: http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html

735 Jf. Aage Hansen (red.): *»Holberg-Ordbog«* bd. IV, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1986, sp. 1423 f. I bd. I kan man fx finde 'Drikke-Broder', 'Drikke-Laug' og 'Drikke-Penge', men ikke 'Drikke-Ting'. I bd. III kan man finde 'Lands-Ting' og herunder Viborg Landsting og Siællandsfars Landsting.

næppe har alkoholisk forklaring, så er ordet 'drikketing' ikke opstået pr. inspiration fra Viborg, men det modsatte gælder også; 'drikketing' har ikke inspireret folkene på Viborg landsting til at finde på deres eget udtryk.

At betegnelsen 'drikketing' findes allerede i 1400-tallet viser – når man følger Kalkar's meget sandsynlige tydning - at 'snapsting' sagtens kunne have haft en alkoholisk betydning, hvis ikke det havde været fordi det ikke synes at passe med den sproglige udvikling.

Tamperretten

Tamperretten[737] tog sig (på Holberg's tid) af sager vedrørende ægteskabsbrud. Retten blev sat 4 gange årligt, nemlig på *tamperdagene* (af latin: 'quatuor tempora'), oprindelig katolske fastedage, der var henlagt til onsdag efter Askeonsdag, efter Pinsedag, efter Korsets Ophøjelse og på Sankt Lucia Dag.

Ordet *tamperretten* har intet af gøre med 'tamp' (som nærmest betyder 'tovende') eller med udtrykket 'trampen brænder'.

Tamperretterne blev etableret ved de såkaldte Ribe-artikler fra 1542 *»efterdi der findes stor Uskikkelighed i Ægteskabs- og Horsager«.* Oprindelig bestod retten af Stiftslensmanden (senere Stiftamtmanden) og en række præster eller gejstligt uddannede. På Sjælland var retten først nedsat ved Roskilde Domkirke, men i 1681 overførtes opgaverne til Konsistorium på Københavns Universitet. Holberg var derfor en tid medlem af tamperretten for Sjælland.

I 1771 overførtes sagerne til Hof- og Stadsretten og i 1797 afskaffedes tamperretterne, hvorefter sagerne overførtes til de sædvanlige domstole.

736 Se dels Kalkar's *»Ordbog til det Ældre Danske Sprog«* (bd. 1, s. 383), dels *»Jysk Ordbog«:* http://www.jyskordbog.dk/ordbog/, dels *»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«.*

737 Kilde: *»Salmonsens Konversations Leksikon«*, 2. udgave. Se i øvrigt *»Danske Lov«* (se: http://bjoerna.dk/DanskeLov/) 1-3-8: *»I Egteskabs Sager dømmis paa de fire Tamperdage om Aaret.«* Se endvidere 2-9-4 om tamperdage.

7. INTERNETHENVISNINGER

Holberg

Internetsider *om* Ludvig Holberg: http://bjoerna.dk/Holberg/ABRACADABRA.htm

Holberg's *egne* skrifter: http://bjoerna.dk/Holberg/paa-nettet.htm#Register

Internetmagasinet **holberg.nu**: http://holberg.nu/

Brandes

ADL: http://adl.dk/adl_pub/forfatter/e_forfatter/e_forfatter.xsql?ff_id=2&nnoc=adl_pub

Runeberg: http://runeberg.org/authors/brandesg.html

Ordbøger på internettet

»ODS / ORDBOG over det DANSKE SPROG«: http://ordnet.dk/ods/index_html

Otto Kalkar: *»Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)«:*
http://www.hist.uib.no/kalkar/

Jysk Ordbog: http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html

Bokmålsordboka og *Nynorskordboka:* http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html

Svenska Akademiens Ordbok (SAOB): http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html

8. OM DENNE DIGITALE UDGAVE

Udgaven må anvendes frit til undervisning og privat brug

Udgaven kan bruges frit til undervisningsbrug og til privat brug, når blot der henvises til: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«.* Udvidet digital udgave ved Bjørn Andersen, http://bjoerna.dk (2007). Man må ikke rette i selve PDF-filen. Hvis et bibliotek eller en uddannelsesinstitution ønsker det, må man lægge en »spejludgave« på sin egen internetside, men i så fald skal man sende besked til mig på e-mail-adressen på sidste side og tilføje følgende på sin egen side:

Denne udgave er en kopi der er hentet fra:

http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-1884.pdf

Om udprintning

Der er valgt en fontstørrelse (Verdana, størrelse 12) der gør det tåleligt at printe bogen ud i A5 i portræt-format; har man en duplex-printer, kan man evt. printe ud som 'hæfte' [booklet].

Benyttet udgave m.v.

Benyttet udgave: *»Samlede Skrifter«*, bd. 1, 1899 sammenholdt med Uglebogsudgaven (Gyldendal, 1969; uglebogsudgaven er trykt efter *»Samlede Skrifter«*, 2. udgave, 1919). Afvigelser mellem de to udgaver er bemærket hvis de er opdaget; jeg har af tidsmæssige grunde ikke foretaget en ord-for-ord sammenligning.

Jeg har fulgt Brandes' bogstavering og tegnsætning; der er forskellige karakteristiske forskelle på hans bogstaveringer og nutidens. Fx er der flere steder hvor han ikke bruger dobbeltkonsonant ('literatur' i stedet for 'litteratur'), og steder hvor han ikke bruger 'd' ('stanser' og 'Stansning' i stedet for 'standser' og 'standsning'[738]; i dag betyder dé to skrivemåder i øvrigt noget forskelligt).

Brandes' bog er omtalt i Jørgen Knudsen: *»Georg Brandes. Symbolet og manden 1883-1895«,* Gyldendal, København 1994, bd. 1.

Denne digitale udgave er produceret med et tegngenkendelsesprogram, et såkaldt OCR-program[739]. Trods korrekturlæsning er der givetvis stadig »fortolkningsfejl« tilbage. Oplysninger om fejl bedes sendt til e-mail-adressen på sidste side.

Signaturer; rettelser

Bemærkninger i afrundede eller kantede parenteser stammer fra den benyttede udgave.

Fodnoter markeret med asterisk (*) stammer ligeledes fra den benyttede udgave.

---

738 Der er ét sted hvor der bruges 'd', formentlig fordi der er tale om et citat.

739 OCR = Optical Character Recognition. Jeg har brugt Abbyy Fine Reader.

Sideoverskrifter fra 1899-udgaven er anført forrest i hvert kapitel.

Mine anmærkninger er anført i nummererede fodnoter.

Et par tilfælde (i 1899-udgaven) af 'eg' er rettet til 'og', tilsvarende er 'en' rettet til 'end' i: »mindre en 24 Tilfælde«.

ISBN-nummeret for denne udgivelse vil blive »aktiveret« 27.06.2007.

Følger i en senere udgave

Flere forklarende noter og biografiske artikler. Forslag til begge dele modtages gerne. Send dem til:

post@bjoerna.dk

bjoerna.dk Kultursociolog Bjørn Andersen
post@bjoerna.dk

Georg Brandes' Holberg-bog: Biografier fra Holberg til Rahbek. Navneliste

Udvidet digital udgave 2007

Version 1.02 - 21.05.2007 - Det anbefales at bruge browseren *Internet Explorer* eller evt. *Opera* til at håndtere denne fil. *Firefox* er tilsyneladende ikke stærk nok.

Alfabetisk liste

'Aa' står forrest, 'Å' bagest

Kongehuset efter denne liste

Niels Ebbesen Aagaard
Arent Nicolai Aasheim
Nicolai Abraham Abildgaard
Peter Christian Abildgaard
Søren Abildgaard
Daniel Jensen Adzer
Frederik Svane Africanus, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
Iver Als
Peder Als
Christoff Heinrich Amthor
Peder Kofod Ancher
Hans Peder Anchersen (1700-1765), filolog, historiker, jurist
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Thomas Angell
Georg David Anthon
Fredrich Christian Holberg Arentz (1736-1825), rektor
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Hans Jacob Arnoldt (1669-1758), general, husejer
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Johan Samuel Augustin

Torkil Baden [Forvalter]

Poul Badstuber
Matthias Bagger [Matthias Olsen Bagger]
Jens Baggesen [Jens Immanuel Baggesen]
Nicolai Edinger Balle
Henning Frederik Bargum
Bertel Bartholin
Caspar Bartholin
Hans Bartholin
Johan Bernhard Basedow
Georg Wilhelm Baurenfeind
Laurent Angliviel de la Beaumelle (1726-1773), forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Knud Ahasverus Becker [Knud Ahasverus Becher]
Knud Nielsen Benstrup
Johan Severin Bentzon
Ernst Heinrich Berling (1708-1750), bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Andreas Peter Bernstorff
J.H.E. Bernstorff
Jacob Christian Bie
Charlotta Dorothea Biehl (1731-1788), forfatter og oversætter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Steen Andersen Bille
Jens Bing
Andreas Bjørn
Søren Bloch
Johannes Bartholomæus Bluhme
Rasmus Borch
Johannes Bormann [Bornemann]
Henrik Bornemann
Adolph Engelbert Boye
Birgitte Cathrine Boye
Georg Brandes (1842-1927) litteraturkritiker, forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Enevold Brandt
Iver Brinck [Iver Brink]
Broder Brorson
Hans Adolf Brorson
Nicolai Brorson [Niels Brorson]
Malthe Conrad Bruun
Oluf Bruun
Balthazar Johannes de Buchwald
Johannes de Buchwald
Johan Bülow

Etienne Capion (-1722-), teaterentreprenør
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Carl Landgreve af Hessen-Kassel
Johan Frederik Carøe
Guiseppe Casorti
Ulrik Frederik Cicignon

Christian Friederich Gottlob Clar
Johan Frederik Classen
Peter Hersleb Classen
Peter Clausen
Thomas Clausen
Johan Frederik Clemens
Niels Hjersing Clementin (1721-1776), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Thomas Christensen Clitau
Christian Colbjørnsen
Antonio Como
Frédéric de Coninck
Christian Cramer
Johan Andreas Cramer
Peter Cramer
Magnus Crusius

Werner Dam
Christian Conrad Greve Danneskjold-Laurwigen
Frederik Greve Danneskjold-Samsøe
Benjamin Dass
Peter Dass [Petter Dass]
Bartholomæus Deichman
Georg Detharding
Johan Christian Drewsen
Christian Drubin

Hans Poulsen Egede
Poul Hansen Egede
Hans Henrik von Eickstedt
Nicolai Eigtved
Frederik Christian Eilschov (1725-1750), filosof, sprogrenser
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Dorthe Engelbretsdatter [Dorthea Engelbretsdatter; Dorthe Engebretsdatter]
Laurids Engelstoft
Edvard Edvardsen
Carl Wilhelm Anton Eegholm
Lorentz Peter Eenholm
Christian Ulrich Detlev Baron von Eggers
Johan Bartram Ernst
Johan Conrad Ernst
Enevold Ewald
Johannes Ewald

Peder Ditlev Faber
Christian Falster (1690-1752), rektor, satiriker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Claus Fasting
Diderich Christian Fester
Esaias Fleischer
Per Forskål
Lars Larsen Forsæt
Jacob Fortling
Niels Foss
Louis Fournier
Catharina Frydendahl [Jomfru Møller]
Peter Jørgen Frydendahl
Christian Fædder

Christian Carl Gabel
Vincenzo Galeotti
Peder Severin Garboe
Frederik Eiler Gjedde
Adam Gottlob Gjelstrup
Cathrine Marie Gjelstrup
Hans Gram (1685-1748), historiker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Hans Gram [Supplerende]
Johan Gram
Niels Gram
Johannes Green
Ulrik Green
Emanuel Rasmus Grove
Gustav Grüner
Peter Grønland
Ove Høegh-Guldberg [Ove Høgh Guldberg]
Johan Ernst Gunnerus
Søren Gyldendal
Jean Henri Huguetan Greve af Gyldensten Jørgen Gylding
Carl Frederik Ehrensvärd Gyllembourg
Thomasine Christine Gyllembourg-Ehrensvärd
Peter Güntelberg
Joachim Gynther se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
Caspar Frederik von Gähler
Peter Elias von Gähler
Sigismund Vilhelm von Gähler

August Christian Wilhelm Haack

Ludolf Hammeken
Christine Harboe
Jens Harboe
Ludvig Harboe
Caspar Frederik Harsdorff
Joachim Hassing
Frederik Christian von Haven
Jens Haven
Niels von Haven
Peder von Haven
Peter Andreas Heiberg
Joost van Hemert
Peter van Hemert
Ole Hersleb
Peder Hersleb
Bemærk en stilmæssig sammenligning med Holberg
Henrik Hielmstjerne [Henrik Hjelmstjerne]
Andreas Hojer (1690-1739), historiker, jurist og læge
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Se også: Andreas Hojer,
Christian Nielsen Holberg (1625-1686), oberstløjtnant
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Ludvig Holberg (1684-1754), forfatter, udgiver
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Hans Holck [Agent Holck]
Peder Holm
Peter Nicolai Holst
Christian Frederik Holstein
Johan Ludvig Holstein
Ulrik Adolf Holstein
Clas Frederik Greve Horn
Frederik Horn
Peder Horrebow
Marcus Ulsøe Hortulan (1732-1783), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Jean Henri Huguetan [Greve af Gyldensten]
Andreas Christian Hviid
Matthias Hviid
Martin Hübner (1723-1795), naturretsforfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Elias David Häusser
Jens Sørensen Høberg
Ove Høegh-Guldberg [Ove Høgh Guldberg]
Johan Jørgen Høpffner (1689-1759), bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Wille Høyberg
Christian Fædder Høyer
Cornelius Høyer
Jacob Høyer
Lyder Sørensen Høyer
Marcus Haggæus Høyer
Jens Pedersen Høysgaard

Johannes Erasmus Iversen

Ferdinand Heinrich Jahn
Nicolas Henri Jardin
Juliane Marie Jessen
Nicolai Jacob Jessen
Ole Judichær
Jens Juel
Hans Christensen Juul

Abraham Kall
Johan Christian Kall
Johan Gottfried Kemp
Terkel Klevenfeldt
Friedrich Gottlieb Klopstock
Hans Christian Knudsen
Jens Kraft
Ole Kraft
Peder Kraft
Christian Carl Kramer [Christian Carl Cramer]
Johan Cornelius Krieger
Frederik Ludvig Æmilius Kunzen

Hinrich Ladiges
Joachim Henriksen Lafrentz
Gerhard Ludvig Lahde
Johan Matthias Lahn
Hans Landorph
Barthold Nicolai Landsberg
Jacob Langebek (1710-1775), historiker, arkivar
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Johannes Laverentzen (o. 1648-1729), bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Abraham Lehn (1701-1757), godsejer
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Poul Abraham Lehn
Niels Lembach
Utilia Lenkiewitz – Utilia van Mander (1711-1770), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Ferdinand Ludvig Vilhelm Lindgreen
Søren Lintrup (1669-1731), rektor, biskop, digter

[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Jacob Lodberg
Barthold Johan Lodde
Odvardt Helmoldt von Lode
Gert Londemann
Laurids Luja (1668-1732), professor ved Odense Gymnasium
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
A(nna?) D(orothea?) Lund
Bjørn Christian Lund
Bolle Willum Luxdorph (1716-1788), jurist, embedsmand
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Volrad August v.d. Lühe
Christopher Lysholm
Frederik Christopher Lütken
Otto Diderik Lütken
Frantz Julius Lütkens
Poul Løvenørn

Árni Magnússon [Arni Magnusson]
Ove Malling
Christian Martfelt
Ferdinand Martini
Hector Gotfred Masius
Materna = Anna Catharina von Passow (1731-1757), skuespiller og forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Søren Matthiesen
Johan Gabriel Maurenbrecher
Adam Gottlob Moltke
René Magnon de Montaigu (1661-1737), teaterdirektør
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Hans Mossin
Bredo von Munthe af Morgenstierne
Caspar Frederik Munthe (1704-1763), filolog
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Caspar Wilhelm von Munthe af Morgenstierne
Otto Christopher von Munthe af Morgenstierne
Frands Mygind
Peder Benzon Mylius (o. 1689-1745), landsdommer, historiker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Frantz Heinrich Müller
Bernhard Møllmann

Carsten Niebuhr
Hans Nobel
Frederik Hartvig Greve von Nostitz
Christopher Nyrop

Henrik Ocksen
Johannes Ocksen
Georg Christian Oeder
Eggert Ólafsson
Guðmundur Ólafsson
Jón Ólafsson [1705-1779]
Jón Ólafsson [1731—1811]
Hark Oluf, omtales under: Ludolf Hammeken
Oluf Christian Olufsen

Julius Paludan (1843-1926), litteraturhistoriker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Holger Paulli (1644-1714), religiøs fantast
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Joachim Richard Paulli (-1759), forfatter (bl.a. af skuespil)
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Poul Pedersen
Domenico Pelli
Abraham Pelt
Poul Johs. Phønixberg (o. 1679-1729), bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Carl Gustav Pilo
Frederik Daniel de Pilloy
Carl Adolf von Plessen
Christian Ludvig von Plessen
Erik Pontoppidan (1698-1764), biskop, topograf, forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Christen Henriksen Pram
Jacob Preuss (-), bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]

Salomon Poulsen von Qvoten, (-1720-), teaterentreprenør
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Julius Henrik von Qvoten, (-1748-), teaterentreprenør
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]

Kamma Rahbek
Knud Lyne Rahbek (1760-1830), forfatter, udgiver
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Christian Ramus

Joachim Frederik Ramus
Johan Daniel Ramus [Johan David Ramus]
Christian greve Rantzau (1683-1771), vicestatholder, stiftamtmand
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Hans Rigsgreve Rantzau
Frederik Otto Rappe
Christian Christopher Reenberg
Morten Reenberg
Thøger Reenberg
Lorentz Christian Reersløw [Lorentz Christian Reerslew]
Niels Lunde Reiersen
Andreas Reinhardt (-1709-), kobberstikker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Christian Reitzer (1665-1736), jurist, bogsamler
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Jeremias Friedrich Reuss
Anna Sophie Reventlow
Christian Ditlev Frederik Greve Reventlow
Elie Salomon François Reverdil
Niels Ditlev Riegels
Jørgen Riis [Jørgen Ries]
Børge Riisbrigh
Christopher Pauli Rose (1723-1784), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Elisabeth Cathrine Amalie Rose (1738-1793), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Ivar Rosenkrantz [Iver Rosenkrantz]
Peder Rosenstand-Goiske [teolog]
Peder Rosenstand-Goiske [dramaturg]
Frederik Rostgaard (1671-1745), filolog, statsmand
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Casper Peter Rothe
Tyge Jesper Rothe
Christian Friis Rottbøll
Christian Michael Rottbøll
Niels Ryberg
Poul Pedersen Rytter
Michael Augustus Røg [Mikkel Røg] (-1709-), medaljør, stempelskærer
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Se også: Mikkel Røg

Hans Egede Saabye
Peter Rasmussen Saabye
Antonio Sacco
Claude Louis Greve de Saint-Germain
Jacques Francois Joseph Saly
Paolo Scalabrini
Christian Scavenius
Johan Adolph Scheibe

Heinrich Carl Greve Schimmelmann
Heinrich Ernst Greve Schimmelmann
Gerhard Schøning
Johann Elias Schlegel
Thomas Schmidt
Bernhard Schnabel
Johan Vilhelm Schrøder
Johan Sigismund Schulin
Johan Frederik Schultz
Johan Abraham Peter Schulz
Frederik Schwarz
Andreas Schytte
Christian Sehested
Claus Seidelin
Jacob Sewerin [Jacob Severin]
Johann August Seydlitz
Frederik Sneedorff
Jens Schielderup Sneedorff
Jørgen Jørgensen Sorterup
Otto Sperling d.y.
Henrik de Stampe (1713-1789), jurist, generalprokurør, statsminister
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Carl Frederik Stanley
Simon Carl Stanley
Hans Steenbuch
Christian Günther Rigsgreve Stolberg
Andre af familien Stolberg medtages evt. senere
Ludvig Munthe Stoud (1649-1705), biskop i Kristiansand
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Otto Lorentzen Strandiger
Adam Struensee
Carl August Struensee
Johann Friedrich Greve Struensee
Ambrosius Stub
Christian Stub
Brødrene Støttrup
Peter Frederik Suhm (1728-1798), historiker og forfatter, bogsamler
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]

Christian Thestrup (1689-1750), professor
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Carl August Thielo (1702-1763), musiker, teaterdirektør, forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Caroline Amalie Thielo (1735-1754), skuespiller
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Otto Thott
Albert Thura
Christian Thura
Laurids Thura
Diderik de Thura
Laurids Lauridsen de Thurah

Johann Clemens Tode
Peder Tordenskjold
Thormod Torfæus (Torvesen)
Johannes Trellund (1669-1735), feltprovst i Italien, biskop i Viborg
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Gerhard Treschow [industridrivende]
Gerhard Treschow [præst, forfatter]
Christen Lassen Tychonius (1680-1740), præst, forfatter
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]

Johannes Nicolaj Ulsøe
Georg Ursin

Ditlev Vibe
Poul Vinding

Christian Frederik Wadskiær
Peder Olsen Walløe
Caroline Frederikke Walter
Hans Vilhelm von Warnstedt
Jens Severin Wartberg
Joachim Wasserschlebe
Henrich Wegner (-1743), skuespiller, siden postmester og embedsmand
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Erich Christian Werlauff
Caspar von Wessel
Caspar Wessel [Matematiker]
Johan Herman Wessel
Bemærk sammenligninger med Holberg
Ole Christopher Wessel
Johannes Wiedewelt
Joachim Wielandt (1690-1730), avisudgiver, bogtrykker
[se nærmere i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«*]
Jacob Benignus Winsløw
Ludvig Winsløw
Niels Bruun Winsløw
Peder Jacobsen Winsløw
Peter Christian Winsløw
Frederik Vilhelm Wivet
Carsten Worm
Christen Worm

Nikolaus Ludwig Zinzendorf [Zinsendorf]
Johan Zoega
Peiter Zonnix

Christopher Hartmann Ørsted

Kongehuset

Frederik 3.
Christian 5.
Frederik 4.
Christian 6.
Frederik 5.
Juliane Marie
Christian 7.
Arveprins Frederik
Frederik 6.
Christian 8.

Carl Landgreve af Hessen-Kassel

Illegitim? Dømt som svindler

Anna Sophie Magdalene Frederikke Ulrikke

---

bjoerna.dk Kultursociolog Bjørn Andersen post@bjoerna.dk

Georg Brandes' Holberg-bog: Biografier fra Holberg til Rahbek

Udvidet digital udgave 2007

Version 3.04a - 03.11.2007 - Det anbefales at bruge browseren *Internet Explorer* eller evt. *Opera* til at håndtere denne fil. *Firefox* er tilsyneladende ikke stærk nok.

SUPPLERENDE BIOGRAFIER FRA *»DANSK BIOGRAFISK LEXICON«* 1. udgave og fra enkelte andre kilder

De personer - der er udvalgt til denne samling - har haft betydning i samfundslivet i 1700-tallet eller særlig betydning i forhold til Holberg eller hans værker i samme periode. Flere personer vil blive tilføjet efter behov i 2007/2008.

Ekstra knap 100 biografier kan findes på: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Extra.htm. Dén fil vil senere blive bygget sammen med denne. Fælles alfabetisk navneliste for de to filer kan foreløbig findes på: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.htm.

De 250 og de 100 biografier (plus Brandes' bog m.v.) kan findes i én samlet PDF-fil på ca. 10 MB. Brug Adobe Reader's bogmærkefunktion til at finde rundt: http://bjoerna.dk/Holberg/Holberg-Brandes-Biografier.pdf

Se dertil de ca. 55 biografier i Brandes-bogen. Se endvidere nyere udgaver af disse biografier og af de nedenfølgende i: 3' udgave af »Dansk Biografisk Leksikon« (1979-1984).

Se evt. sammenligningen af hvem der er med i de forskellige udgaver af DBL på: http://www.litteraturpriser.dk/hbog/dbla.htm og frem. Stort set alle danske som norske og islandske, hvis biografier findes nedenfor, kan også findes i DBL 3' udgave. Nogle undtagelser er Thomas Angell (Throndhjem [Trondheim]) og Lars Larsen Forsæt (syd for Throndhjem [Trondheim]), men der er muligvis et par til [dette vil blive kontrolleret mere systematisk senere].

En mulighed er - for de få kvinders vedkommende - også at konsultere »Dansk Kvindebiografisk Leksikon« på: http://www.kvinfo.dk/side/170/. Her kan findes yderligere informationer.

På et senere tidspunkt, formentlig i efteråret 2007, vil der blive udarbejdet en oversigt over personernes fordeling på »faggrupper« eller ske en opdeling af databasen (svarende til opdelingen i 1. udg. af Brandes-bogen).

Kommentarer, forslag og spørgsmål er velkomne og kan sendes til: Bjørn Andersen.

DET KONGELIGE TEATER 1748-1761 / CITAT FRA CARL BRUUN

Nicolai Abraham Abildgaard
Peter Christian Abildgaard
Søren Abildgaard
Daniel Jensen Adzer
Frederik Svane Africanus, se: http://bjoerna.net/havrebjerg/
Iver Als
Peder Als
Christoff Heinrich Amthor
Peder Kofod Ancher
Thomas Angell
Georg David Anthon
Johan Samuel Augustin

Torkil Baden [Forvalter]
Poul Badstuber
Matthias Bagger [Matthias Olsen Bagger]
Jens Baggesen [Jens Immanuel Baggesen]
Caspar Bartholin
Hans Bartholin
Johan Bernhard Basedow
Georg Wilhelm Baurenfeind
Knud Ahasverus Becker [Knud Ahasverus Becher]
Knud Nielsen Benstrup
Johan Severin Bentzon
Andreas Peter Bernstorff
J.H.E. Bernstorff
Jacob Christian Bie
Steen Andersen Bille
Jens Bing
Andreas Bjørn
Johannes Bartholomæus Bluhme
Johannes Bormann [Bornemann]
Henrik Bornemann
Birgitte Cathrine Boye
Enevold Brandt
Iver Brinck [Iver Brink]
Broder Brorson
Hans Adolf Brorson
Nicolai Brorson [Niels Brorson]
Malthe Conrad Bruun
Oluf Bruun
Balthazar Johannes de Buchwald
Johannes de Buchwald
Johan Bülow

Johan Frederik Carøe
Guiseppe Casorti
Peter Clausen
Thomas Clausen
Johan Frederik Clemens
Thomas Christensen Clitau
Christian Colbjørnsen
Antonio Como
Frédéric de Coninck
Christian Cramer
Johan Andreas Cramer
Peter Cramer

Werner Dam
Christian Conrad Greve Danneskjold-Laurwigen
Frederik Greve Danneskjold-Samsøe
Benjamin Dass

Peter Dass [Petter Dass]
Bartholomæus Deichman
Georg Detharding
Johan Christian Drewsen

Hans Poulsen Egede
Poul Hansen Egede
Hans Henrik von Eickstedt
Nicolai Eigtved
Dorthe Engelbretsdatter [Dorthea Engelbretsdatter; Dorthe Engebretsdatter]
Laurids Engelstoft
Johan Bartram Ernst
Johan Conrad Ernst
Enevold Ewald
Johannes Ewald

Peder Ditlev Faber
Diderich Christian Fester
Esaias Fleischer
Per Forskål
Lars Larsen Forsæt
Jacob Fortling
Christian Fædder

Christian Carl Gabel
Vincenzo Galeotti
Peder Severin Garboe
Frederik Eiler Gjedde
Johan Gram
Ove Høegh-Guldberg [Ove Høgh Guldberg]
Johan Ernst Gunnerus
Jean Henri Huguetan Greve af Gyldensten
Carl Frederik Ehrensvärd Gyllembourg
Thomasine Christine Gyllembourg-Ehrensvärd
Joachim Gynther se: http://bjoerna.net/havrebjerg/

Ludolf Hammeken
Christine Harboe
Jens Harboe
Ludvig Harboe
Caspar Frederik Harsdorff
Joachim Hassing
Frederik Christian von Haven
Jens Haven
Niels von Haven
Peder von Haven
Peter Andreas Heiberg
Joost van Hemert
Peter van Hemert
Ole Hersleb
Peder Hersleb
Bemærk en stilmæssig sammenligning med Holberg
Henrik Hielmstjerne [Henrik Hjelmstjerne]
Andreas Hojer,
Se endvidere artikel i Brandes' Holberg-bog
Hans Holck [Agent Holck]
Peder Holm
Peter Nicolai Holst
Christian Frederik Holstein
Johan Ludvig Holstein
Ulrik Adolf Holstein
Peder Horrebow
Jean Henri Huguetan [Greve af Gyldensten]
Andreas Christian Hviid
Matthias Hviid
Elias David Häusser

Jens Sørensen Høberg
Ove Høegh-Guldberg [Ove Høgh Guldberg]
Wille Høyberg
Christian Fædder Høyer
Cornelius Høyer
Jacob Høyer
Lyder Sørensen Høyer
Marcus Haggæus Høyer
Jens Pedersen Høysgaard

Nicolas Henri Jardin
Juliane Marie Jessen
Nicolai Jacob Jessen
Ole Judichær
Jens Juel
Hans Christensen Juul

Abraham Kall
Johan Christian Kall
Terkel Klevenfeldt
Friedrich Gottlieb Klopstock
Jens Kraft
Christian Carl Kramer [Christian Carl Cramer]
Johan Cornelius Krieger

Poul Abraham Lehn
Jacob Lodberg
Barthold Johan Lodde
Odvardt Helmoldt von Lode
Gert Londemann
Volrad August v.d. Lühe
Frederik Christopher Lütken
Otto Diderik Lütken
Frantz Julius Lütkens
Poul Løvenørn

Árni Magnússon [Arni Magnusson]
Christian Martfelt
Ferdinand Martini
Hector Gotfred Masius
Adam Gottlob Moltke
Hans Mossin
Bredo von Munthe af Morgenstierne
Caspar Wilhelm von Munthe af Morgenstierne
Otto Christopher von Munthe af Morgenstierne
Frands Mygind

Carsten Niebuhr
Hans Nobel

Henrik Ocksen
Johannes Ocksen
Georg Christian Oeder
Eggert Ólafsson
Guðmundur Ólafsson
Jón Ólafsson [1705-1779]
Jón Ólafsson [1731—1811]
Hark Oluf, omtales under: Ludolf Hammeken
Oluf Christian Olufsen

Domenico Pelli
Abraham Pelt
Carl Gustav Pilo
Frederik Daniel de Pilloy
Carl Adolf von Plessen

Christian Ludvig von Plessen
Christen Henriksen Pram

Christian Ramus
Joachim Frederik Ramus
Johan Daniel Ramus [Johan David Ramus]
Hans Rigsgreve Rantzau
Frederik Otto Rappe
Christian Christopher Reenberg
Morten Reenberg
Thøger Reenberg
Lorentz Christian Reersløw [Lorentz Christian Reerslew]
Niels Lunde Reiersen
Anna Sophie Reventlow
Christian Ditlev Frederik Greve Reventlow
Elie Salomon François Reverdil
Niels Ditlev Riegels
Jørgen Riis [Jørgen Ries]
Børge Riisbrigh
Ivar Rosenkrantz [Iver Rosenkrantz]
Peder Rosenstand-Goiske [teolog]
Peder Rosenstand-Goiske [dramaturg]
Casper Peter Rothe
Tyge Jesper Rothe
Christian Friis Rottbøll
Christian Michael Rottbøll
Niels Ryberg
Poul Pedersen Rytter
Mikkel Røg

Jacques Francois Joseph Saly
Paolo Scalabrini
Christian Scavenius
Johan Adolph Scheibe
Heinrich Carl Greve Schimmelmann
Heinrich Ernst Greve Schimmelmann
Gerhard Schøning
Johann Elias Schlegel
Bernhard Schnabel
Johan Vilhelm Schrøder
Johan Sigismund Schulin
Christian Sehested
Claus Seidelin
Frederik Sneedorff
Jens Schielderup Sneedorff
Jørgen Jørgensen Sorterup
Otto Sperling d.y.
Hans Steenbuch
Otto Lorentzen Strandiger
Adam Struensee
Carl August Struensee
Johann Friedrich Greve Struensee
Ambrosius Stub
Christian Stub
Brødrene Støttrup

Otto Thott
Albert Thura
Christian Thura
Laurids Thura
Diderik de Thura
Laurids Lauridsen de Thurah
Johann Clemens Tode
Peder Tordenskjold
Thormod Torfæus (Torvesen)

Gerhard Treschow [industridrivende]
Gerhard Treschow [præst, forfatter]

Johannes Nicolaj Ulsøe
Georg Ursin

Ditlev Vibe
Poul Vinding

Christian Frederik Wadskiær
Caspar von Wessel
Caspar Wessel [Matematiker]
Johan Herman Wessel
Bemærk sammenligninger med Holberg
Ole Christopher Wessel
Johannes Wiedewelt
Jacob Benignus Winsløw
Ludvig Winsløw
Niels Bruun Winsløw
Peder Jacobsen Winsløw
Peter Christian Winsløw

Nikolaus Ludwig Zinzendorf [Zinsendorf]

Christopher Hartmann Ørsted

Niels Ebbesen Aagaard
Arent Nicolai Aasheim

Frederik 3.
Christian 5.
Frederik 4.
Christian 6.
Frederik 5.
Juliane Marie
Christian 7.
Arveprins Frederik
Frederik 6.
Christian 8.

Anna Sophie Magdalene Frederikke Ulrikke

Abildgaard, Nicolai Abraham, 1743—1809, Maler

Af Jul. Lange

Nicolai Abildgaard tegnede de fleste af illustrationerne til Jens Baggesen's oversættelse af *»Niels Klim«*. En enkelt blev dog tegnet af Jens Juel. Alle illustrationerne blev stukket af Clemens.

Nicolai Abraham Abildgaard, 1743—1809, Maler. A. er født i Kjøbenhavn (døbt 11. Sept. 1743); hans Fader var Arkivtegneren Søren A.. Da han som Dreng ansaas for at have ringe Evner, sattes han i Lære hos en Malermester; men det maa erindres, at hans Hjem og Omgivelser samtidig bøde hans, da den en Gang var vaagnet, ualmindelige Trang til Dannelse Næring. Som Malersvend arbejdede han paa Dekorationer under Prof. J.E. Mandelberg og besøgte nu ogsaa det nye Kunstakademi, hvor han fra 1764 til 1767 vandt Medaillerne. Tre Konkursarbejder [dvs. Konkurrencearbejder] af ham (Malerier over gammeltestamentariske Æmner) bevares paa Kunstakademiet; de vise tydelig, at det, som Akademiet paa hin Tid meddelte sine Elever og atter krævede af dem, kun var en aldeles overfladisk Praxis i at lave et Billede i en Manér, som for den, der ikke saa nøjere til, kunde minde om Nic. Poussin, le Brun og de øvrige franske Malere. Naturen kastede man kun et flygtigt Blik paa gjennem en tankeløst overleveret Kunststils Briller. Det blev senere A. selv, som først indlagde sig Fortjeneste af at højne Niveauet for Akademiets Malerskole meget betydelig; dog maa det her strax bemærkes, at hans Stræben ingensinde gik i Retning af at sætte Kunsten i noget nærmere, mere direkte Forhold til Naturen og Virkeligheden. Han var bestandig erklæret Idealist, endog i den Grad, at han ikke gav sig af med at male Portrætter; han øste Kunsten i alt væsentligt op af den ældre, klassiske Kunsts Kilder. Selv hvor han i et eller andet satirisk Æmne tegner eller maler noget, som skal forestille den samtidige Virkelighed, er Stilen i hans Fremstilling alligevel ikke formet over Virkeligheden, men over den store Kunsts Traditioner.

For en dansk Maler af denne Retning er Udenlandsrejsen den vigtigste Sag af alle. Den store Guldmedaille, som han havde vundet, gav ham Adkomst til et Stipendium; men han maatte vente paa det i 5 Aar (til 1772). Medens det tidligere havde været det almindeligste, at de rejsende Kunstnere først gik til Paris, begav A. sig lige til Rom og forblev der, med Udflugter til Neapel osv., i 5 Aar, ivrig beflittet paa at udvide og uddybe sin kunstneriske

Dannelse. Efter nedarvet Skik studerede han Annibale Carraccis Freskomalerier i Palazzo Farnese, dernæst Rafael, som han, i alt Fald senere, skattede højere end alle andre Malere, og Michelangelo, der dog synes at have haft mere Indflydelse paa ham end Rafael. For Koloritens Skyld kopierede han Titians store Altertavle med den nøgne Sebastiansfigur (nu i Vatikanets Galleri): den pragtfulde, dybe, rødlig gyldne Karnation og den fede Paasætning af Farven i denne Skikkelse fik en overordentlig bestemmende Indflydelse paa hans egen Farvegivning hele hans Liv igjennem. Men alsidig anlagt, som han var, studerede han alle Kunstens Grene: Skulptur, Arkitektur, Dekoration og erhvervede sig meget betydelige Kundskaber i Mythologi og Antikviteter saa vel som i Anatomi og Perspektiv. Antikens plastiske Sans beundrede og studerede han i dens Skulptur og i dens Vaseformer, Bygningsformer, Møbler; Levningerne af dens Malerkunst, som man den Gang netop begyndte at faa Øjet op for, interesserede ham; men han synes ikke at have vurderet dem saa højt, som de fortjene.

Med Rette benyttede han sit Ophold i Italien mere til Studium end til Produktion. Det betydeligste Maleri, han frembragte, var »den jamrende Philoktet« (i den kgl. Malerisamling). Det laa godt for A. hele hans Liv igjennem at vælge en enkelt, betydningsfuld Skikkelse til Gjenstand for Maleri eller Tegning: han komponerede vel meget kunstfærdig; men et dramatisk Sammenspil mellem flere Figurer blev aldrig hans Sag, det hæmmes af hans overvejende Interesse for den enkelte Figurs Stilling og Linjer. Hans Philoktet, som man ikke kan frakjende virkelig Alvor, men heller ikke sige fri for Affektation, vidner i Henseende til Behandlingen af Legemet om et meget dybtgaaende Studium: enkelte Partier, som højre Arm og Haand, ere næsten uovertræffelige; andre Ting rigtignok mindre vel lykkede (den bløde, slappe Ryg); Farven er glødende, stilfuld og skjøn, men ganske vist ikke studeret efter Naturen. Senere, da A. mere malede sine Figurer »ud af Hovedet«, henfaldt han til en Ensformighed, som har været paafaldende for alle: Skikkelserne blive alle lange og smalle ligesom hans egen, deres Gang krumknæet og slæbende; Bevægelsen af Figurens enkelte Dele følges hyppig ikke rigtig ad, falder ikke sammen til en hel, sandt opfattet Bevægelse; heri føler man allermest Savnet af et skarpt og hurtigt Blik for det virkelige Livs Fænomener. Dog bliver der bestandig noget vist storladent ved hans Skikkelser, og det bør stærkt fremhæves, at man vilde kunne sammensamle et lille Galleri af tegnede og malede Abildgaardske Figurer, maaske mest fra hans senere Periode, af en ren og glimrende Skjønhed, Frembringelser af en virkelig udmærket Kunst.

I Juni 1777 forlod A. Rom med Haab om at kunne blive Professor ved Akademiet i Kjøbenhavn, efter at Als var død Aaret i Forvejen. Han stod nu virkelig som en af Evropas lærdeste akademiske Malere, i lignende Betydning som man kan bruge dette Udtryk om hans samtidige: Mengs, Fussli, Julien de Parme, Reynolds, Benjamin West; hans Navn var kjendt og anset flere Steder i Evropa. Inden Hjemkomsten opholdt han sig nogle Maaneder i Paris. Her fik Poussins Stil, der jo tidlig havde indvirket paa ham gjennem Overlevering, vistnok ny Betydning for ham; man synes ogsaa at spore Indflydelse af Eustache Lesueur. Det manglede ikke paa Opfordringer til at gjøre Medlemsarbejde for Optagelse i det franske Akademi; men han undslog sig af Mangel paa Tid — ikke af Stolthed, udtalte han senere, skjønt han med det samme erklærede, at han ikke satte alt for megen Pris paa denne Ære.

I Dec. s. A. er han atter i sit Fædreland. Han udvirker extraordinært, at han strax kan blive agreeret ved Akademiet, tager derefter fat paa sit Medlemsarbejde (»Svend Tveskjæg og de danske Kvinder«), bliver Medlem af Akademiet næste Foraar, ansøger strax om at blive Professor og opnaar det. Samtidig med en flittig Virksomhed i Akademiet er han i de første 16—17 Aar derefter tillige meget produktiv som Kunstner. Hans store monumentale Værker skulle vi strax omtale; men foruden dem udgaar der fra hans Atelier en Mængde mindre, hvortil Æmnerne vare tagne fra alle Haande litterære Kilder — undertiden mindre bekjendte, eftersom A. satte mere Pris paa Anseelse for Lærdom end paa at blive let forstaaet. Der var græsk Mythologi og romersk Historie, Scener fra det gamle Norden efter Saxe eller efter Ewalds Behandlinger, Ossianske eller Shakespearske Skikkelser, Illustrationer til Niels Klim, som udkom i Clemens' smukke Stik. Skulde noget særlig fremhæves, kunde det vel blive hans smaa Malerier med enkelte Figurer af de to heroiske Skjalde Homer og Ossian, eller hans Sokrates i Fængselet (alle ligeledes stukne af Clemens). Tillige syslede han med Modellering, Kobberstikkunst, Læsning og Forfattervirksomhed osv.

Omtrent 1780 bød den danske Regering ham som »kongl. Historiemaler« en højst ærefuld Virksomhed: de største monumentale Opgaver, som kunde falde i en dansk Malers Lod, og en efter Datidens Priser anselig Løn derfor (1.000 Rdl. d. C. = 3.200 Kr. aarlig). Den overdrog ham nemlig at udføre fædrelandshistoriske Malerier til Christiansborgs Riddersal, det betydningsfuldeste Rum af verdslig Karakter i hele Landet. Paa de større Vægfelter for neden skulde den nyere Tids Historie fremstilles i et Billede fra enhver af de oldenborgske Kongers Regeringstid, i Salens øvre Del Æmner fra de ældre kristelige Kongers Historie, og i Loftet allegoriske Malerier med Hentydning til Rigets Tilstand under Oldtidens hedenske Konger. Til disse Billeder — Oliemaleri paa Lærred i fuld Farve — sluttede sig andre, malede graat i graat som Relieffer. Nogle af Hovedbillederne vare rent historiske Malerier, f. Ex. Christian IV i Slaget ved Femern, havde til Dels endog en temmelig tør administrativ Karakter, som Christian VI's Oprettelse af Dokken, Flaadearsenalet og Brandkassen i Kjøbenhavn. Men paa andre Malerier vare historiske og allegoriske Figurer blandede mellem hverandre efter det Exempel, som Rubens havde givet i sit berømte Galérie Medicis. Frederik V var forherliget som »den hyperboræiske Apollo«, tronende paa Skyer, omgivet af Minerva medica (Hentydning til Hospitalerne), Juno Lucina (Fødselsstiftelsen), »Freden«, »Kunstakademiet«, Neptun osv. Dette allegoriske Element var eneraadende i fire Dørstykker, som A. malede i »Souveræn-Gemakket« paa Christiansborg, og som forestillede Hovedepokerne i Evropas Historie.

Den Slags Allegori ansaas af Tidsalderens Æsthetikere for »Kunstens højeste og vanskeligste Trin, som kun Malere af første Rang kunde opnaa«, og A. erhvervede sig Navn af en »højst genial Allegorimaler«. Man beundrede f. Ex., at han for at minde om Krudtets Opfindelse havde fremstillet »Europa« siddende paa en Kanon, der er omstrøet med Bomber og Kugler. »Europa« saas her — med Hensyn til Søfart og Handel — med et Kompas i den ene Haand og et Par Vægtskaale i den anden. »Vægtskaalene staa i Ligevægt, men ere tomme — hvor sindrig udtrykkende!» udraabes der. (Der skal dog en ret sindrig Læser eller Beskuer til at fatte, hvori det sindrige her egentlig bestaar.) Disse dybsindige Ideer ansaa man for særlig udviklende for den unge Kronprins: »Store, og sikkert — derom kan ej tvivles uden af dem, som intet kjende til hans Karakter — frugtbare, gavnrige Tanker maa gjennemstrømme hans Sjæl ved ethvert Blik, han kaster paa dem.«

Det var, som man ser, en Slags kunstnerisk Hieroglyfskrift. A. vilde selv have vedkjendt sig dette Udtryk: han beundrede de gamles »vittige Billedsprog« og paastod, at »der var et sandt Billedsprog hos Grækerne som Hieroglyferne hos Ægypterne«. Han satte en Stolthed i at kunne dechiffrere den kunstige Sammenstilling af Symboler paa sent antike Monumenter; man har fra hans Haand en virkelig sindrig og lærd Fortolkning af en antik Marmortavle med Solens Billede (Minerva 1793, II). Men Hieroglyfer kunne kun læses af indviede, og et Chiffersprog duer kun for dem, der ere i Besiddelse af Nøglen til samme. Derfor arbejdede A. kun for et lærd og yderst faatalligt Publikum, eller maaske egentlig for slet intet, og havde ogsaa, som han ved Lejlighed røber, en Følelse af »at fattes Venner, som forstode ham«. For det større Publikum nærede han en souveræn Foragt. Et satirisk Billede af ham, »le sort des artistes«, stukket af Clemens, viser Publikum foran et Maleri: det bestaar af Personer med Æselsører, Svine- og Faarehoveder, af Kalkuner og Gæs osv. Billedet har følgende Motto af la Fontaine:

»Ceci s'adresse à vous, esprits du dernier ordre,
Qui n'étant bons à rien, cherchent sur tout à mordre.«

Dette er jo meget fornemt; men det er des værre for en Kunstner en mer end halvt ulykkelig Stilling at staa i et saa aldeles fjærnt Forhold til dem, der skulle se hans Billeder.

Han var unægtelig ikke saa ganske kommet paa sin rette Hylde. Derfor ligger det Spørgsmaal nær, om han da egentlig var kaldet til at være Kunstner, et Spørgsmaal, som Høyen, senere tiltraadt af Weilbach, har besvaret benægtende. Det skal være *ene ved Arbejde, ved Flid*, at han har naaet sine Resultater; »det var en begavet og aandrig Mand, som invita Minerva søgte at blive Kunstner«. Men det er ikke rigtigt. Ingen Kunstner i Verden er blevet fremragende uden stor Flid; men ingen har frembragt Arbejder som mange af A.'s alene ved Flid. Han havde store Naturgaver netop til det egentlig kunstneriske i Kunsten, et overordentlig sikkert Øje for Form og et endnu finere for Farve: han staar endnu som en af de faa danske Malere, der med Rette kunne kaldes Kolorister. Ogsaa for den rent mekaniske, praktiske Del af sin Kunst havde han udmærkede Evner: han var en Virtuos, en dreven Tekniker. Det, som det skortede ham paa, var ikke Kaldet og Evnen, men det rette Kunstner*sind*, der finder sig rigtig fyldestgjort ved Udøvelsen af Kunsten. Med sin overlegne Intelligens og stærke Selvfølelse vilde han fremfor alt være en af de Mænd, som gik i Spidsen for Udviklingen. Der har været Tider, da de forreste Pladser virkelig indtoges af Kunstnerne; men det kunde ikke blive Tilfældet i en Tid, der var saa mægtig bevæget af filosofiske og politiske Kampe som A.'s, tilmed i et Land, hvor Kunsten var ny og en lidet anerkjendt Magt. Derfor havde han ikke nok i sin Kunst, selv om han paa de gamle Renaissancemestres Vis vilde udøve alle Kunster. Han vilde være Leder og Styrer, Tænker, Forsker, Kritiker, Lærd. Og dette virkede tilbage paa hans Malerkunst: for at give den en Stemme med i Diskussionen gjorde han den mere filosofisk og pædagogisk, end dens Natur tillod; den led Skade paa sin æsthetiske Uskyldighed, erstattede den umiddelbare Følelse ved spidsfindig udspekulerede Hentydninger, saa at til Slutningen Forklaringen i Katalogen blev mere vigtig end Malerierne selv.

Christiansborgs Brand i Febr. 1794 blev en afgjørende Begivenhed i A.'s Liv. »Nu brænder mit Navn«, raabte den ærgjerrige Mand. Han havde den Gang afleveret 10 af de større Malerier, af hvilke kun tre frelstes. Ej alene Fortidens Arbejde gik til Grunde, ogsaa Fremtidens Virksomhed og dens Løn indskrænkedes med ét. Den kraftige Mands Virkelyst led et alvorligt Knæk: Arbejdet i Atelieret smagte ham i lang Tid ikke, som Maler frembragte han i 6 Aar saa godt som intet. Arkitektur og Dekoration synes i denne Mellemtid at have været mere tillokkende for ham. Han ledede Dekorationen af det Levetzau'ske Palais paa Amalienborg (for Tiden Udenrigsministerium) [nuværende Christian VIII's Palæ]; i det plastiske Arbejde deltog hans unge Ven Thorvaldsen. Gjenopførelsen af store Partier af Kjøbenhavn efter Branden 1795 gav ham ikke alene flere dekorative Opgaver, men gjorde ham endog til udøvende Arkitekt: Vinhandler Lorenzens Gaard paa Nytorv opførtes efter hans smukke Plan (desuden vistnok en stor Gaard paa Gammeltorv). Han syslede ogsaa med Planer til Christiansborgs Gjenopførelse. Men i Begyndelsen af det nye Aarhundrede fik han under forandrede huslige Forhold ny Lyst til Malerkunsten. Han udførte med megen Omhu fire Malerier, som fremstille Scener af Terents' Komedie »Andria« (i den kgl. Malerisamling), desuden et Par fine Smaabilleder af Appulejus' »Gyldne Æsel« (sammesteds). I de terentsiske Billeder har A., som Høyen fremhæver, mindre tænkt paa at fremstille det antike Theater end Hverdagslivet i en antik By: det er derfor en Inkonsekvens, at Davus optræder med den komiske Maske for Ansigtet. Meget i disse

Malerier minder for Resten endnu om Poussin.

Frihedsstøtten i København mellem Vesterport Station og Hovedbanegården, i baggrunden Axelborg. Déngang på terrænet mellem voldene og 'søerne'. På obelisken står:

KONGEN / BØD / STAVNSBAANDET / SKAL OPHØRE / LANDBOE LOVENE / GIVES / ORDEN OG KRAFT / AT / DEN FRIE BONDE / KAN VORDE / KIEK OG OPLYST / FLITTIG OG GOD / HÆDERLIG BORGER / LYKKELIG

Foto: Bjørn Andersen, 2007.

A., som i sin Ungdom havde oplevet den Struenseeske Periode i Danmark, senere i Rom Jesuiterordenens Ophævelse og i Paris de stærke Brydninger, der gik forud for Revolutionen, hyldede afgjort frisindede og fritænkerske Anskuelser. Han var saa temmelig en Præstehader og vistnok en meget lunken Beundrer af Kongerne, om han end med sin Pensel forherligede den oldenborgske Stamme. Hvor Regeringen selv optraadte i den nye Tids Aand, som ved Bondeemancipationen, samstemmede han med den: han var en af Indbyderne til Indsamling for Frihedsstøtten (1792), han gav Tegning til dette Monument som Helhed og til de to Relieffer paa Fodstykket. Men for Resten kom hans Anskuelser, især i den sidste Tid af det 18. Aarh., tit i Strid med konservative Avtoriteter og Traditioner. I en (anonym) Artikel i »Minerva« 1798 protesterer han i en irriteret Tone imod, at en Hædersmedaille for Biskop Balle havde faaet Mottoet: »Religionens Ven, Statens Ven« (»Vi ville ikke engang betragte disse Ord i deres videste og mest forhadte Betydning, — at ingen skulde være Statens Ven uden tillige at være Religionens« — — men »hvad har Politik med Dogmatik, Stat med Religion, nogen menneskelig eller borgerlig Myndighed med min Tro at gjøre?«). Han var den Gang Omgangsven med den franske Republiks Repræsentanter og med P.A. Heiberg. Da Heiberg i Følge Hof- og Stadsrettens Dom af 24. Dec. 1799 skulde gaa i Landflygtighed, tegnede A. til hans Stambog et Billede af en kvindelig Skikkelse, som i fortvivlet Sorg og Skam skjuler Ansigtet i Hænderne, medens Retfærdighedens Symboler ligge henslængte paa Jorden. Han snærtede ogsaa Samfundstilstandene i satiriske Billeder i en Aand, som minder om P.A. Heibergs polemiske Digte (»Lykkens Tempel«, malet paa en Kakkelovnsskjærm, og Laterna-magica-Billeder, stukne af Clemens m. m.). Det kan være hvast og sindrigt og i kunstnerisk Henseende pikant og smukt; men det er, ligesom Billederne til Niels Klim, ganske blottet for umiddelbart komisk Lune.

I sit Forhold til Akademiet og sine Kunstfæller begyndte A. som Opponent og endte som Despot. Allerede da han ansøgte om Rejsestipendium, optraadte han som Reformator, idet han krævede Stipendierne tildelte ikke som hidtil efter Anciennitet, men efter Konkurrence. Han havde Ret i Principet og vandt Sejr, maaske ved Struenseeés Indblanding; naturligvis høstede han selv Fordelen deraf. Næppe er han blevet Professor (1778), før han

nedlægger Indsigelse imod den Bestemmelse, at Professorerne selv skulle betale deres Patenter, og erklærer sig utilfreds med sin Løn som kgl. Historiemaler (til Dronning Juliane Marie sagde han: »Deres Majestæt, jeg tjener nu paa det samme som en Hyrekusk«). Ogsaa denne Gang føjede man ham. Senere, da han ansaa sig for moden til at blive Akademiets Direktør, 1787, nedlagde han Indsigelse mod den forrige Direktørs, Wiedeweltes, Gjenvalg; foreløbig uden Held, dog opnaaede han næste Gang sit Ønske, idet han enstemmig valgtes til Direktør for Perioden 1789—91. Saa længe hans ældre Kolleger Wiedewelt og især Harsdorff levede, kunde hans Indflydelse næppe være eneraadende, om man end allerede tidligere kunde høre ham kaldt »den almægtige Abildgaard«; men da de faldt fra eller svækkedes, var der ikke længere nogen indenfor Akademiet, som kunde holde ham Stangen. Han var uafbrudt dets Direktør fra 1801 til sin Død 1809. Akademiet kunde paa mange Maader være tjent med en saa dygtig Mand til Leder; han har bl.a. Fortjeneste af dets Forsyning med Gibsafstøbninger og andet Apparat. Men han kunde optræde overmaade egenraadig og havde en Tilbøjelighed til at samle saa meget af Akademiet og overhovedet af Landets monumentale Kunstøvelse i sin Person som muligt. Foruden at være Professor ved Modelskolen vilde han ogsaa være Professor i Mythologi og i Anatomi; dog føjede Regeringen ham ikke heri, saa lidt som i hans Ønske om at lede Christiansborgs Gjenopførelse. Mødte han Vanskeligheder fra Akademiet, trak han sig gjærne som den vrede Achilles tilbage i sit Telt; det skete navnlig 1798—1800.

Som Personlighed er A. blevet meget strængt bedømt fra forskjellige Sider. En samvittighedsfuld Historiker som Werlauff (Hist. Tidsskr. 4. Række, 4. Bd.), der endog har overdrevne Forestillinger om hans kunstneriske Betydning, siger, at »han fra Karakterens Side var mindre anset; man antog og har stedse antaget, at han i høj Grad var Egoist og derfor søgte at fjærne eller nedtrykke alle fremspirende Talenter, i hvilke han troede at kunne befrygte nogen Rival«. Denne Dom kan, som ogsaa Weilbach har antydet, ikke anses for retfærdig. A. har en Gang ved Lejlighed ytret: »Hvad de franske kalde Jalousie de métier, tror jeg ikke, man med Rette skal kunne beskylde mig for, i det mindste er jeg mig det ikke selv bevidst.« Naar man til Støtte for Anklagen nævner hans bekjendte Sammenstød med A.J. Carstens, da denne i sin Ungdom opholdt sig i Kjøbenhavn, maa det erindres, at Carstens selv netop meddeler, at A. efter at have set hans tidligste Forsøg vilde drage ham frem og drage ham til sig. At det kort efter kom til et skarpt Brud imellem dem, er ikke saa underligt, eftersom Carstens fra sin Side medbragte en lignende Lyst til at »nedlægge Indsigelser«, som var ejendommelig for A., ja endog aabenbart brændte af Lyst til at udmærke sig som Oprører; han karakteriserer selv sin Færd paa et lidt senere Standpunkt som »starrsinniger Trotz«.

Vistnok krævede A. meget for sig selv: Magt, Indflydelse, en rundelig og anset Tilværelse; men han satte Pris paa det virkelige og solide Venskab og var ikke ligegyldig for andres Interesser, naar de vare Interesse værd. Dette bevises især af hans Forhold til Thorvaldsen, som er mindeværdigt i vor Kunsts Historie. A. synes tidligere end nogen anden at have haft en bestemt Overbevisning om Thorvaldsens Betydning, og det uagtet den unge Kunstners naive, bløde, drømmende Natur, der var saa utilgængelig for lærde Kundskaber, var meget forskjellig fra hans egen. Han tog sig med den utrætteligste Iver af Thorvaldsens Sager og gjorde ham uundværlige Tjenester. Og hans Venskab for Thorvaldsen gjaldt ikke alene den lovende Kunstner, men strakte sig til hans rent menneskelige Forhold. Under Begyndelsen af Thorvaldsens Ophold i Italien hjalp A. uafladelig hans fattige Forældre. En Ytring af den gamle Fader i et Brev til Sønnen i Rom fortjener at anføres til Modvægt mod hint Ry for Egoisme: »Der er ingen af dine Venner, der har gjort mig noget godt, undtagen Hr. Justitsraad Abildgaard.«

Men i Venskab gjælder det ikke alene om positive Tjenester, men ogsaa om Maaden, hvorpaa de ydes: af Maaden kjender man Hjærtelaget. Og heri har der vistnok tit været noget stødende ved A.'s Færd. Han synes temmelig hensynsløst at have paabyrdet Thorvaldsen Hverv og Kommissioner, der voldte Omkostninger, uden at være tilstrækkelig redebon til at dække disse. Og han taler lidt vel meget om sin Protektion. »Vær De ganske rolig«, skriver han, »jeg har en Gang været saa heldig at kunne bidrage noget til Deres Vel, og jeg slipper sjældent halvgjort Arbejde. Hvad jeg kan gjøre for Dem, kan De lide paa, skal ikke blive forsømt.« A. kunde med Sandhed udtale disse Ord; men man synes dog at mærke igjennem dem et Sind, der ingenlunde glemmer sig selv for Vennens Interesser, men tager den Opgave at virke for dem som et Stykke Arbejde, der tiltaler hans stolte Energi, hans Lyst til at sætte sin Vilje igjennem. Desuden var han overdrevent lidt følsom i sin Udtryksmaade, som da han i et Brev af 17. Jan. 1804, rent i forbigaaende og midt inde mellem andre Ting, melder Thorvaldsen — hans Moders Død! (»Om De ikke allerede véd det, vil jeg herved lade Dem vide, at Deres Moder er død og begraven for en 14 Dage siden; naar Deres Fader trænger, kommer han til mig, og jeg giver ham den Understøttelse, jeg formaar, som jeg for Fremtiden skal vedblive for Deres Skyld.«) Intet Under, at Thorvaldsen baade ved Indholdet og Formen af denne Meddelelse følte et Stik i Hjærtet, som i længere Tid gjorde ham bittert stemt mod A. Og dog var det A., som i Gjerningen ogsaa havde hjulpet her, i det han havde lagt de fornødne Penge ud til Moderens Begravelse. Han brugte senere det Udtryk, at han havde »betalt hendes Begravelse«; men af et Brev fra Gotskalk Thorvaldsen ser man dog, at det denne Gang var et Laan.

Vi fremdrage dette Træk exempelvis til Oplysning om hans Handlemaade i rent menneskelige Anliggender. Ligesom hans Kunst har hans personlige Væsen baaret Præg af Viljens og Intelligensens Overvægt over den umiddelbare Følelse. Han har desuden vistnok manglet en vis naturlig Ynde, været haard og kantet af Væsen ligesom af Figur, kold, arrogant og bydende i sin Tale, selv hvor han mente det godt. Deraf forstaar man let, at han har stødt an imod manges Egoisme, hvilket atter tilstrækkelig forklarer, at han selv er blevet udskreget som

en stor Egoist. Paa hin Tid, da den offentlige Stemme kun gjorde sig lidet gjældende om Kunstens Anliggender, maatte Kritiken lige saa vel som Kunsten mest udøves fra oven, fra Akademiet og dets styrende Mænd. Sikkert har mangt et lille Kunstneræmnes Indbildskhed vaandet sig for hans hvasse, spodske Ord og ment sig berettiget til at jamre over, at han ingen Rival vilde taale ved Siden af sig, selv om vedkommende aldeles manglede Evne til at blive hans Rival. Om han end »fra Karakterens Side var mindre anset«, saa har han dog sikkert i det mindste været anset for at have Karakter, hvilket ikke er nogen ringe Ros.

En samtidig Tegning viser A. i et af hans smukke, rummelige Værelser paa Charlottenborg: den lange, magre Skikkelse sidder fordybet i sine Tanker, med Ryggen støttet mod en Kommode, hvori han har sin Samling af Mønter, Kobberstik osv.; Fødderne med Tøfler paa strækker han hen imod Kakkelovnen. En opslagen Bog har han lagt fra sig; en stor Reol med Bøger staar umiddelbart ved Siden af ham. Det har vistnok været en Yndlingssituation for A., som en Vennehaand (formodentlig Sergel [den svenske billedhugger Johan Tobias Sergel]) her har skildret. Han lagde megen Vægt paa en skjøn, solid, kunstnerisk Udstyrelse af sit Hjem, gav selv Tegninger til sine Møbler efter antike Motiver, i en Stil, som den Gang var ny i Danmark, og omgav sig med en ret kostbar Samling af Billedværker, Bøger og alle Haande Kunstsager. Hjemmet havde ikke altid været lykkeligt for ham. Hans første Hustru; f. Oxholm, skal have været »en meget lunefuld Person«; Ægteskabet opløstes ved Skilsmisse, og en Søn af det døde. Senere, som en Mand paa 60 Aar, 1803, indgik han et nyt Ægteskab med en smuk og aandrig ung Kone, som var skilt fra sin Mand (Juliane Marie f. Ottesen, f. i Ostindien 1770, død 1848, forhen gift med Kammerjunker A. Hauch). Det skal have været et virkeligt Inklinationsparti, og det gjorde den aldrende Mand lykkelig. Paa et af sine seneste Malerier, en af Illustrationerne til Terents' »Andria«, har A. malet sig selv i Mellemgrunden som en antik Borger, staaende i sin Husdør med sin Hund, medens den unge Hustru sidder uden for Døren med Barnet paa Skjødet — en Gruppe af ualmindelig Skjønhed. Det er et idealiseret Billede af hans sene huslige Lykke. Ægteskabet skjænkede ham to Sønner og en Datter. Han forøgede endnu dette Familielivs Skjønhed ved at kjøbe et yndigt lille Landsted, Spurveskjul, ved Frederiksdal; der døde han 4. Juli 1809, efterladende sig rundelige Kaar for sin Familie.

Hans Portræt er malet af Juel og modelleret i Medaillon af hans Ven, den berømte Sergel. Senere har Saabye modelleret en Statue af ham efter samtidige Portrætter.

Til: Indholdsfortegnelsen

Abildgaard, Peter Christian, 1740—1801, Veterinær

Af B. Bang

Peter Christian Abildgaard blev født i Kjøbenhavn 22. Dec. 1740. Hans Fader var Søren A. Han meddelte Sønnen den første Undervisning og lærte ham ikke blot de gamle Sprog og Tegnekunsten, men lod ham allerede meget tidlig læse kemiske og mineralogiske Bøger. Fra sit 12. til sit 16. Aar gik A. dernæst i Kathedralskolen, men blev saa taget ud af 5. Klasse og sat i Lære i et Apothek, fordi Faderen ikke mente at kunne faa Raad til at holde ham frem ad den studerende Vej.

Heldigvis kom han til den bekjendte Apotheker J. F. Cappel, som var en dygtig Kemiker, og hos ham kom han tillige i Berøring med en ung Mand, F. H. Müller, der senere vandt et stort Navn som teknisk Kemiker. Her var altsaa Lejlighed til at lære Kemien grundig, og A.s Biograf, E. Viborg, fortæller ogsaa, »at han, der om Dagen maatte passe sin Dont som Lærling i Apotheket, ofte brugte Natten til kemiske Forsøg, medens han sædvanlig anvendte Morgenstunden til at udvide sine Skolekundskaber«. Hos Cappel blev han i 4 Aar og vandt i høj Grad hans Yndest, men da det 5te Aar kom, meldte han ganske uventet sin Principal og sin Fader, at han vilde være Student. Uagtet deres Modstand satte han sin Plan igjennem og blev akademisk Borger i sit 20. Aar (1760). Efter at have underkastet sig den filosofiske Examen og taget Baccalaureigraden ved en Afhandling »de utilitate chemiæ in oeconomia reipublicæ« 1762 studerede han Medicin. Han blev snart yndet af Universitetets Lærere, tegnede for E. Pontoppidan [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] til »Danske Atlas« og blev Amanuensis hos Prof. de Buchwald.

Imidlertid begyndte i 1762 Kvægpesten, der i Aarene 1745—51 havde hærget Danmark umaadelig, igjen at vise sig, og Frederik V besluttede nu efter Bernstorffs Raad at sende 3 unge Medicinere til Lyon, hvor Bourgelat i 1760 havde grundet den første Veterinærskole, for at de der kunde lære at behandle Kvægsygen. Valget faldt blandt andre paa A., og herved blev han ført ind paa den Vej, som senere fortrinsvis skulde gjøre ham berømt. Han kom til Lyon i 1763. Forholdene her tiltalte i Begyndelsen hverken ham eller hans Rejsefæller. Uagtet det foruden deres særlige Opgave med Hensyn til Kvægpesten tillige i al Almindelighed var paalagt dem at lægge sig efter Veterinærkunsten, havde de egentlig ingen Forestilling om, at de skulde tage fat paa en hel ny og stor Videnskab. A. fortæller selv, at de nærmest tænkte paa at dyrke de Studier, de allerede havde paabegyndt, og kun ved Siden af søge at indhente Erfaring om Behandlingen af Kvægpesten. Men nu fandt de i Lyon en Anstalt, der med de menneskelige Lægeskoler som Forbillede lagde Vind paa det theoretiske Studium især af Hesten og dens Sygdomme. Særlig Hestens Anatomi dyrkedes, »maaske mere end ret var«. Pathologien og Therapien stode derimod paa svage Fødder. »Den Videnskab, som Skolen højtidelig lovede, skulde først grundlægges«, siger A. De saa snart, at Helbredelseskurene kun kunde kaldes Forsøg, og at disse »experimenta«, der vare overladte til ukyndige Elever, sjælden anstilledes saaledes, at man deraf kunde høste grundig Kundskab om Sygdommens Natur og Lægemidlernes Virkning. Undervisningen led ogsaa af store Mangler, idet Bourgelat selv blot skrev sine Forelæsninger og lod dem holde af ukyndige Kirurger, fordi det ikke passede for en Mand af hans Stand at holde Forelæsninger.

Medens en af A.s Rejsefæller aabent udtalte sig om disse Mangler og derved fornærmede Bourgelat saa meget, at han maatte drage bort, kastede A. sig derimod med sin vanlige Energi ind i Studiet og underkastede sig til sine Rejsefællers Forundring ganske den Disciplin, som var indført for Skolens Lærlinge, der gjennemgaaende vare af langt ringere Opdragelse. Han lærte alt, hvad der kunde læres, og vandt Bourgelats Yndest, saa at han endog nogenlunde fandt sig i, at A. ogsaa søgte Undervisning hos Bourgelats Modstander Dr. Vitet. Man gjorde ham smigrende Tilbud om at faa Ansættelse ved Skolen i Lyon, men han afslog dem og vendte efter 2 1/2 Aars Ophold der tilbage til Kjøbenhavn i 1766.

Her var imidlertid Frederik V død, og Interessen for Veterinærvæsenet var kølnet. Det lykkedes dog A.s Velynder, Livmedikus Berger, at sætte igjennem, at han beholdt sit Stipendium (250 Rdl.) i 2 Aar og blev udsendt for at søge at bekæmpe den endnu herskende Kvægpest. Hermed havde han imidlertid intet Held, og da han nu troede at maatte opgive ethvert Haab om at komme til at virke for Veterinærvæsenet, kastede han sig paa ny over Lægevidenskaben, som han i øvrigt ogsaa i Lyon havde dyrket ved Siden af Veterinærfagene, og i 1768 fik han den medicinske Doktorgrad ved en Afhandling »de venæsectione in suppressis menstruis«. Derpaa praktiserede han som Læge i Kjøbenhavn, og uagtet han maatte kæmpe imod en hel Del Fordom og Ringeagt paa Grund af hans tidligere Syslen med Dyrlægekunsten, lykkedes det ham dog at samle sig en god og anset Praxis, støttet som han var af en Del af de mere fremragende Lægers Yndest. Theoretisk syslede han dog endnu noget med Veterinærvæsenet og udgav saaledes i 1770 sin fortrinlige lille Bog: »En Dansk Heste- og Qvæg-Læge. Efter Kgl. allernaadigst Befaling forfærdiget til Bøndernes Brug og Nytte« (82 S.). Denne Bog har haft en overordentlig stor Udbredelse, er udkommen i 5 Oplag paa Tysk og 8 paa Svensk og blev endnu i 1883 udgivet i 13. (ganske vist stærkt omarbejdede) Oplag paa Dansk. I 1771 udgav han, ligeledes med kgl. Understøttelse, 1ste Bind af »Unterricht von Pferden, Kühen, Schaafen und Schweinen» (256 S.), indeholdende disse Husdyrs, navnlig Hestens, Bedømmelseslære og Læren om deres Avl og Pleje. Bogen havde allerede i 4 Aar ligget færdig i Manuskript paa Dansk. 2det Bind, som skulde indeholde Sygdomslæren, udkom des værre aldrig.

Denne Bog gav Anledning til, at Struensee efter Geders Tilskyndelse opfordrede A. til at indgive Forslag om Oprettelsen af en dansk Veterinærskole. A. havde paa dette Tidspunkt egentlig slet ingen Lyst til at afbryde sin gode Livsstilling som Læge og begynde paa et saa stort og vanskeligt Foretagende, men han gav dog efter for Bergers indtrængende Formaninger om at gjøre sine veterinære Kundskaber frugtbringende for sit Fædreland. Kort efter indtraadte imidlertid Struensees Fald, men paa samme Tid optraadte der en meget dødelig Lungesyge i de kgl. Stutterier, og Arveprinsen søgte A.s Raad herom. Da det var lykkedes ham i kort Tid at standse Sygdommen, bleve Forhandlingerne om Oprettelsen af en Veterinærskole gjenoptagne, og 3. Jan. 1773 blev det efter A.P. Bernstorffs Indstilling resolveret, at A. med en Gage af 1.200 Rdl. skulde paa egen Bekostning indrette en saadan. Nu kastede han sig med megen Energi over Sagen, kjøbte en Ejendom med stor Grund paa Christianshavn, og allerede 13. Juli samme Aar aabnede han sin Skole, ved hvilken han i de første Aar var den eneste Lærer. Hans aarlige Løn kunde naturligvis ikke forslaa til Afholdelsen af Udgifterne til Skolens Indretning og Drift, men det varede heller ikke længe, inden Staten ofrede noget mere paa den nye Anstalt, som den endelig overtog helt i 1776. Senere afkjøbte den tillige A. hans anselige Bibliothek, mineralogiske og fysikalske Samling, hvorved Skolen i denne Henseende blev bedre udstyret end nogen af Udlandets Veterinærskoler. Dens første Elever vare Officerer og Korporaler af Kavalleriet og Beriderne fra de kgl. Stalde. Senere kom Lærlingene væsentlig til at bestaa af Underofficerer og Fanesmede fra Kavalleri og Artilleri samt af civile Lærlinge, en fra hvert Stift i Danmark og Norge. Studietiden var 3 Aar. Desuden modtog en Del Smedesvende af Lavet en kortere Uddannelse for at blive brugbare som Kursmede. Fra 1776 af blev der holdt 1 eller 2 unge Medici eller Chirurgi som Pensionærer og Hjælpelærere ved Skolen. Den første af disse, der kom til at gjøre Veterinærvæsenet varig Nytte, var Erik Viborg. Han virkede fra 1783 som anden Lærer ved Skolen, men synes at have voldet A. mange Bryderier ved sin urolige, forfængelige og intrigante Karakter. Desuagtet ophørte A. aldrig at hjælpe og støtte ham og bedømte hans Færd paa den elskværdigste og mest overbærende Maade. En anden meget talentfuld og ham altid inderlig hengiven Elev fik A. senere i J. V. Neergaard. Ogsaa adskillige fremmede besøgte A.s Skole, og ligesom denne efterhaanden tilkæmpede sig megen Anseelse her hjemme, indtog den i det hele en fremragende Stilling mellem Datidens veterinære Læreanstalter.

Ganske uden Kritik blev A.s Virksomhed dog ikke. Den bekjendte skarpe og hensynsløse Riegels angreb ham saaledes i sin Bog »de fatis faustis et infaustis Chirurgiæ« (1787) meget heftig, navnlig i hans Egenskab af Lærer i Dyreanatomi, idet han siger, at der »om Dyrenes Anatomi som Videnskab hersker stor Tavshed«, og at A. »elsker og driver hellere Hofsager end de Ting, der høre til Dyrlægekunsten«. For saa vidt der til Grund for dette Angreb har ligget andet end personlig Uvilje, har det sikkert beroet paa et Fejlsyn paa Skolens Opgave, der ikke væsentlig var at være en videnskabelig Anstalt til Studiet af Dyreanatomi, men som i første Linje skulde være en praktisk Skole for Dyrlæger. »Hellere ulærd end unyttig«, siger A. i Fortalen til sin »Heste- og Kvæglæge«, og i sit Svar til Riegels hævder han, at saa vist som Bondens Ruin ofte følger af hans Husdyrs Sygdom og Død, maa Veterinærskolen anses for en af Statens nyttigste Indretninger, og han tror, at den Tid og det Arbejde, han har anvendt paa dens Fremme, ere vel anvendte, ja bedre, end om han havde sørget mere for sit Ry ved lærde Værker. Riegels' Angreb fremkaldte ogsaa de mest anerkjendende Udtalelser om A.s Virksomhed fra Skolens Direktion.

Ligesom saa mange andre af Datidens bedste Mænd saa ogsaa A. sin højeste Opgave i at fremme det nyttige, det, der kunde tjene til Landets Fremgang og Borgernes Lykke. Til dette Maal arbejdede han hele sit Liv utrættelig og paa mangfoldige Maader. Som Medlem af Stutteridirektionen virkede han meget til Hesteavlens Forbedring, og ikke mindre ivrig arbejdede han paa Ophjælpningen af Faareavlen, navnlig ved Indførelsen af det spanske finuldede Faar, over hvis Levemaade han paa en Rejse i Spanien 1793 gjorde interessante Iagttagelser. I Forening med E. Viborg udgav han i 1800 et udførligt og grundigt Arbejde (128 S.) »Vejledning til en forbedret Faareavl og de spanske Faars Behandling i Danmark og Norge«.

Viborg tillægger ham stor Fortjeneste af Kvægpestens endelige Udryddelse ved Hjælp af Spærring og Nedslagning (1781). Om denne Sygdom skrev han i 1779 en udførlig Afhandling, som indeholder mange interessante Iagttagelser. Den er oversat paa Tysk af Viborg og udgiven i hans »Sammlung von Abhandlungen für Thierarzte und Oekonomen« I, 1795 (88 S.). Praktisk vigtige vare ogsaa de Forbedringer, han indførte ved Hestebeslaget, i det han afpassede det nøje efter Fodens Bygning og grundede det paa fysiologiske Principer, som i det væsentlige vare rigtige.

I Aarene 1774—78 var han Præsident i Landhusholdningsselskabet, og det kan næppe betvivles, at han har haft væsentlig Andel i den betydelige Virksomhed til Landbrugets Fremme, som paa den Tid udfoldedes.

I de første Aar, efter at Veterinærskolen var oprettet, vedblev A. at virke som Læge, og i 1775 blev han endog Stadsfysikus. Som saadan virkede han, efter Viborgs Vidnesbyrd, »adskilligt godt for det offentlige og var en ivrig Deltager i Jordemoderkommissionens, Karantænekommissionens og Collegii medici Forretninger«. Senere se vi ham meget virksom i Selskabet for druknedes og skindødes Redning. To Taler af ham ved dette Selskabs Aarsmøder ere offentliggjorte i »Bibliothek for Physik, Medicin og Oekonomie« 1798 og 1800. Sit Lægeembede og sin Praxis nedlagde han i 1782, da Veterinærskolen lagde mere og mere Beslag paa hans Tid og Arbejdskraft.

Ved Siden af sin mangesidige Virksomhed i forskjellige praktiske Retninger fandt A. Tid til videnskabelige Arbejder i Naturvidenskabens forskjellige Grene. I disse var han hjemme som faa, og han har leveret mangfoldige, om end i Regelen ikke omfangsrige, Arbejder paa Fysikens, Kemiens, Mineralogiens, Zoologiens og Fysiologiens Omraade. Han spillede en meget betydelig Rolle i det videnskabelige Liv her hjemme og stod i jævnlig Forbindelse med mange Naturforskere i Udlandet, hvor hans Navn overalt havde en god Klang. Han var Medlem af en Mængde lærde Selskaber i Udlandet, og 1791 tilbød man ham Stillingen som Direktør for Veterinærskolen i Hannover. Af det danske Videnskabernes Selskab blev han Medlem 1775, og fra 1795 til sin Død var han dets Sekretær. Som saadan holdt han i 1797 en Mindetale over A.P. Bernstorff, der havde været Selskabets Præsident. Denne meget vel skrevne Tale (57 S.) roser Molbech (i sin »Vidensk. Selskabs Historie«) som »en af de bedste, værdigste og mest passende Taler, der ved lignende Anledninger ere hørte i dette Selskabs Sale«.

Af A.s mineralogisk-kemiske Undersøgelser fortjener især at anføres, at han var den første, der foretog en kemisk Undersøgelse af Kryolith og gav den Navn. Han paaviste, at den indeholdt Fluor og Aluminium, medens den tredje Bestanddel, Natrium, først fandtes senere. Hans mineralogiske Samlinger vare betydelige; en stor Del af dem blev kjøbt til Prins Christian Frederik, men gik des værre til Grunde ved Slotsbranden 1794. Ved A.s Død blev en betydelig og værdifuld Mineralsamling kjøbt til det den Gang paatænkte Nationalmusæum; den findes nu i Universitetets mineralogiske Musæum.

Hans zoologiske Arbejder ere vel for største Delen Smaaartikler, men om hans Virksomhed i denne Retning saaledes end ikke er særdeles omfangsrig, er den dog (efter en Kjenders Udtalelser) »egnet til at indgyde Respekt og bærer Vidnesbyrd om en fremragende videnskabelig Begavelse«. Dette træder vel tydeligst frem i hans Afhandling om Slimaalen, Myxine, (»Schrift. der Ges. naturforsch. Freunde«) og i hans Bemærkninger om en hos Hundestejlen snyltende Bændelorm, Schistocephalus solidus, (i. Bd. af »Naturhist.-Selskabets Skrifter«). For det første af disse Dyr paaviste A. gjennem en anatomisk Undersøgelse, at det ikke som hidtil sædvanlig antaget hørte til Linnés Vermes, men var et Hvirveldyr. For Ormens Vedkommende paaviste han ved Fodringsforsøg — en den Gang ukjendt Methode —, at den i Hundestejlens Krophule levende Snylter, naar Hundestejlen fortæres af Vandfugle, udvikler sig videre i disses Tarme, som han rigtig formoder, til Kjønsmodenhed. Ogsaa hans Afhandlinger om Infusionsdyrenes Oprindelse (3. Bd. af Nat.-Selskabets Skr.) og om Megatheriet (Vid. Selskabs Skr., Ny Samling 5. D.), som han maatte snige sig til delvis at aftegne under sit Besøg af Musæet i Madrid, indeholde gode og træffende Bemærkninger. Hans øvrige zoologiske Arbejder — heri indbefattede de temmelig omfattende Bidrag til O. Fr. Müllers »Zoologia Danica« 3. og 4. Bd. — ere væsentlig af arts-beskrivende Natur.

Blandt hans fysiologiske Arbejder bør nævnes Bemærkninger om Granden, hvorfor Næsen altid mangler hos enøjede Monstra, Forsøg over Elektricitetens Indvirkning paa Dyr, over Blodkarrenes Indsugningsevne, over Hovedets Reproduktion hos Snegle, over Aandedrættet og over Kulstoffets Mængde i Blodet. Ogsaa disse Arbejder vidne om hans videnskabelige Begavelse og sunde kritiske Sans.

At han ogsaa paa Fysikens Omraade hørte til Tidens kyndigste Mænd her hjemme, kan man skjønne deraf, at det kort før hans Død blev ham tilbudt at blive Lærer i dette Fag ved Universitetet, hvilket han dog afslog, I Forening med E. Viborg udgav han i 1800 en stor Lærebog, »Indledning til almindelig Naturkyndighed for Dyrlæger« (324 S.), i hvilken Kapitlerne om Lyset, Elektriciteten, Magneten og Jordkloden ganske ere hans Arbejde. Denne Bog blev oversat paa Svensk og paa Tysk.

At A. maatte nære en levende Interesse for alt, hvad der kunde fremme Studiet af Naturvidenskaberne og Udbredelsen af Naturkundskab i vide Kredse, er en Selvfølge. Dette gav sig ogsaa mange Vidnesbyrd, af hvilke særlig fortjener at fremhæves, at han er den egentlige Stifter af Naturhistorieselskabet (1789), som en Tid lang spillede en ikke ringe Rolle i det videnskabelige Liv her hjemme.

For at fuldstændiggjøre Billedet af A. fortjener det at omtales, at han i sine yngre Dage var Medarbejder af flere af Datidens kritiske og æsthetiske Journaler. I en af dem (»Alm. dansk Bibliothek«, 1778) findes der af ham under Mærket Andreas Naalemager enkelte vittige, satiriske, smaa Afhandlinger.

Efter et Liv, der trods hans svage Helbred lige til det sidste var viet til utrætteligt Arbejde til Gavn for hans Fædreland, døde A. pludselig af et apoplektisk Tilfælde 21. Jan. 1801. Hans Død vakte almindelig Beklagelse, og hans Minde hædredes i Tale og Skrift af adskillige ansete Mænd. Det kan heller ikke betvivles, at A. hørte til Fædrelandets bedste Sønner. Han var et lyst og skarpsindigt Hoved, havde ualmindelige Kundskaber og besad fortrinlig Fremstillingsevne. Han havde stor praktisk Dygtighed og synes at have besiddet lykkelige Gaver til at arbejde sammen med andre. Hertil bidroge hans fine Dannelse og vindende Væsen, men. først og fremmest hans ualmindelig elskværdige Karakter.

A. ægtede 1767 Margrethe Christine Jagenreuter, Datter af Borgerkaptajn J., og fik med hende 2 Døtre. Den ene af dem blev gift med Kapitajnlieutenant Oxholm, den anden med Kammersekretær og Kommiteret Stoud.

Henvisning

Ludvig Holberg om kvægsygen, se: http://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.htm

Til: Indholdsfortegnelsen

Abildgaard, Søren, 1718—91, Arkivtegner

Af Henry Petersen

Søren Abildgaard var Søn af Tolder Peder A. i Flekkefjord og Hustru Anne Sørensdatter og fødtes 18. Febr. 1718. Familiens formodede Nedstammen fra den danske Adelsfamilie af dette Navn har ikke kunnet bevises. A. gik i Skole i Christianssand og blev Student 1737. Noget Examensstudium har han ikke lagt Vind paa, og naar vi allerede finde ham gift 1739 med Anne Margrethe Bastholm, skyldes det vistnok et tidligt udviklet Tegnetalent, at han har fundet et nøjsomt Udkomme. I 1751 malede han et Miniaturportræt af Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], det eneste Billede af denne, der kjendes, og i 1753 og 54 træffe vi ham som Langebeks Ledsager paa Rejse i Sverige og i Østersøprovinserne med det Hverv at tage Faksimiler af Haandskrifter og tegne de Segl og Monumenter, der fandtes at have Betydning for Fædrelandets Historie. Hans oprindelige Interesser gik, som maaske allerede hans Valg af Professor Horrebov til Privatpræceptor antyder, i Retning af Naturvidenskaberne, og for disses praktiske Anvendelse, særlig hvad Jordbundslæren angik, har han haft en udviklet Sans, der i Litteraturen viser sig ved en Række økonomiske Smaaafhandlinger saasom: Om Kalk og Kalkbrænderi, om Mergel, om Tørveproduktion, om Bliantserts i Norge, om Stutteri og Fiskeri o. s. fr. Endog medens han fulgte Langebek i Sverige, fik han Tid til at »paafinde en Komposition af Ler til Porcellæn«, som han lod brænde i Stockholm med et saa heldigt Resultat, at den svenske Regering, som Langebek vidner, bød ham et Par Hundrede Plåtar for Opfindelsen, et Tilbud, han dog ikke modtog.

Da A. kom tilbage fra sin 2 Aars Rejse med Langebek, var »hans forrige Levebrød kommet i andres Hænder«. Han indgav da 1755 en Ansøgning om at maatte blive Arkivtegnemester ved det kgl. Gehejmearkiv, indtil han kunde blive befordret til nødtørftigt Levebrød i Byen. Ansøgningen, der var varmt anbefalet af Langebek, bevilgedes i Sept. samme Aar, men Embedet var ulønnet, og allerede i Jan. 1756 indgiver A. en ny Ansøgning om mod fri Befordring og et lignende Gratiale af 300 Kr., som han havde haft paa sin svenske Rejse, at maatte aftegne »Monumenta Patriæ« saa vel i Hovedstaden som i Provinserne. Ogsaa denne Ansøgning bilagdes med en indtrængende Anbefaling af Langebek, til hvis egne Bestræbelser for at indsamle alt Materiale til Oplysning om Fædrelandets Historie de paatænkte antikvariske Rejser vilde afgive et betydningsfuldt Supplement. Og endnu i samme Maaned bevilgedes Ansøgningen — én Mand til Ærgrelse, Samleren Højesteretsassessor Klevenfeldt, der først havde Fortjenesten af at have ladet Segl og Gravstene aftegne og derfor betragtede A.s Forehavende som Indgreb i sit Domæne.

A.s Rejser strakte sig gjennem et Tidsrum af 21 Aar, 1756—76. Hans Tegninger, der ere udførte med Tusch, enkelte med Farve, bevares nu, 918 i Tallet, i det med Oldsagmusæet forbundne antikvarisk-topografiske Arkiv. Den langt overvejende Del er Gravmonumenter, ligesom det i det hele kun var de Monumenter, der bare Aarstal, Navne og Inskriptioner og saaledes fremtraadte som historiske Kilder, for hvilke Datidens Opmærksomhed var vakt, og som man fandt Interesse i at afbilde. Tegningerne vise en før ukjendt Bestræbelse for Proportionernes korrekte Gjengivelse og for Indgaaen i Detaillen, for saa vidt man da vidste at erkjende dens Interesse. I Læsning af Indskrifter har A. vist stort Mesterskab og Taalmodighed; sikkert nok skylder han Langebek sin første Undervisning heri.

A. havde ikke blot Gravstenene til Maal, naar han med sit kgl. Kommissoriepas meldte sig hos Herremænd eller Præster; han spurgte — som hans i antikvarisk-topografisk Arkiv bevarede fynske og jyske Rejsedagbøger udvise — om gamle Dokumenter og Portrætter paa Herregaardene, og i Kirkerne gjorde han Notitser om Inventariegjenstande, der bare Navne og Vaabenmærker, om Klokkeindskrifter og om Epitafier, hvilke Tiden ikke tillod ham at aftegne. For Døbefonternes Skulpturer og for Kirkernes Arkitektur og Bygningshistorie havde man endnu ikke Øje paa hans Tid. Om Dysser og Høje træffe vi derimod ikke sjælden Notitser med Beskrivelser og Maal. A. er den første sagkyndige Antikvar, der gjennemrejser Landet og til Dels Sogn for Sogn søger Oplysning om Mindesmærkerne. Alle tidligere Underretninger om disse vare indvundne ved Beretninger fra Præsterne af højst forskjellig Værdi.

I Firserne i forrige Aarhundrede var der Planer oppe om Udgivelse af Gravstenstegningerne i Kobberstik ved G. Haas under A.s Korrektur, men de strandede paa Omkostningerne. I 1859 er en enkelt Suite, de antvorskovske Monumenter, bleven bekostet udgiven af Fuldmægtig Anton Petersen. Af andre lejlighedsvis udgivne Monumenttegninger af A. maa særlig henvises til den mesterlige Tegning af den nu tabte Gravplade over Biskop Niels Jepsen i Værket over Roskilde Domkirkes Gravstene ved J.B. Løffler.

A. døde 2. Juli 1791. Efter et Vers over ham i Adresseavisen havde han længe været lidende, men var sig bevidst til Dødsstunden, i hvilken han sendte sin Slægt sin sidste Tanke. Hans fremragende Karaktertræk vare Nøjsomhed og Flid. Efter Tradition i Familien skal han til Tider have været sær og vanskelig, hvad der vel kunde stemme med Skildringer i Langebeks Breve fra Rejsen i Sverige, hvorefter A. ikke hørte til dem, der toge mødende Rejsegjenvordigheder med let Sind. Hans Hustru overlevede ham. I en mærkelig Grad gik A.s Begavelse som Kunstner og hans praktiske Sans over for Naturens Frembringelser i Arv til hans to Sønner,

Maleren Nicolai A. og Veterinæren Peter Christian A. — Der er i Familien bevaret to forskjellige Miniaturportrætter af A. fra hans ældre Dage; hans Ansigt viser en skarp Profil og magre Træk.

Til: Indholdsfortegnelsen

Adzer, Daniel Jensen, 1731—1808, Medaillør

Af F.J. Meier

Daniel Jensen Adzer, af sønderjysk Æt, var født i Kjøbenhavn og Søn af Smeden Jonas Jensen A., en Slægtning af Smeden Daniel Preisler, der var Brandmajor i Kjøbenhavn under den store Brand 1728. Han blev Guldsmedsvend og lagde sig derpaa efter Medaillørkunsten. Det lykkedes ham at komme til Paris, hvor han uddannedes af gode Lærere, og senere til Rom, hvor han var sammen med Harsdorff, Billedhuggeren Stanley den yngre o. a., og hvorfra han i 1764 kom tilbage til Danmark. 1766 blev han Medlem af Akademiet i Kjøbenhavn paa en Medaille over dettes Præses Grev Moltke. I den følgende Snes Aar udførte A. Stemplerne til en stor Del større og mindre Medailler, blandt hvilke kan nævnes Medaillen paa Frederik V's Død, Medaillen pro meritis, Medaillerne over begge Bernstorfferne osv. [J.H.E. Bernstorff og Andreas Peter Bernstorff] A. var en flittig og duelig Kunstner, men hans Arbejder staa dog tilbage for Arbiens i Henseende til aandfuld Opfattelse og kunstnerisk Smag. Han havde adskillige Gange Uheld med sine Stempler, saaledes med dem til Medaillerne paa Moltke og paa Arveprins Frederiks Giftermaal; det ene Stempel til denne sidste sprang i Hærdningen, hvisaarsag A. i Skrivelse af 23. Juni 1774 klager sig fortvivlet for Akademiets Direktør Wiedewelt og beder ham »have Medlidenhed med en bedrøvet og sorrigfuld Medaillør, som er den usleste Dyr, der kan være til paa Jorden«. Efterhaanden blev A. forglemt og fortrængt af andre og yngre Kræfter og hensad i i sin Medlemsbolig i øverste Stokværk paa Charlottenborg næsten uden Sysselsættelse. Hans Indtægter, som aldrig havde været rundelige, vare som en Følge heraf i den sidste Snes Aar af hans Liv meget smaa, og ved sin Død 4. April 1808 efterlod han sin Enke Christiane Frederikke f. Schaeffer, Datter af en ruineret Snedker, i Nød og Trang, saa at Akademiet maatte anbefale hende til Kongens Naade. A.'s Broder J.L. Jensen A. var K.L. Rahbeks Lærer [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]; hans Datter Cathrine giftede sig ind i Familien Bügel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Als, Iver, 1722—70, Skuespiller

Af Edgar Collin

Iver Als var en Søn af Caspar Johan A., der først var Bogbinder i Horsens og senere en fortræffelig »Lakerer« i Kjøbenhavn. Moderens Navn var Marie Margrethe f. Zeuthen. Sammen med sin et Aar yngre Broder [...] Professor Peder A. [Broderen var - jf. nedenfor - født i 1725 eller 1726], fik han en udmærket Opdragelse i Hjemmet, men Kjærlighed til Kunsten drev ham til at søge Ansættelse som Skuespiller. Da Prøvekomedierne 14. April 1747 toge deres Begyndelse i Bergs Hus i Læderstræde med »Den politiske Kandestøber«, tildelte C.A. Thielo [se om Thielo i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] den unge Student A. Mester Hermans Rolle, og han vandt ved sit Spil ikke blot Publikums, men ogsaa Holbergs Tilfredshed, saa at han strax blev engageret som Skuespiller af første Klasse med 6 Rdl. om Ugen. Han virkede dog kun kort Tid ved Scenen, thi allerede i Slutningen af samme eller maaske snarere i Begyndelsen af næste Theateraar trak han sig tilbage fra Skuepladsen. Nogle have ment, at Grunden hertil var ulykkelig Kjærlighed, men den bør naturligere være at søge deri, at hans Forældre have faaet ham til at opgive den paa hin Tid saa ringeagtede Stilling som Aktør. Der kjendes ikke noget Portræt af A., men han skal have været en smuk ung Mand med en usædvanlig elegant Figur, et godt Organ og en Dannelse og Intelligens, der stode ikke saa lidt over de fleste af hans Kollegers. I det første Aar var det mest Gammelmands- og udprægede Karakterroller i det holbergske Repertoire, der bleve ham til Del, og Holberg siges at have taget sig hans Bortgang [= tilbagetrækning] meget nær. Nogle Aar senere tilbød han imidlertid paa ny Theatret sin Tjeneste og debuterede atter 12. Febr. 1751 som Per Andersen (Arnolphe) i »Fruentimmerets Skole«. Han fik snart Ord for at høre til den danske Komedies ypperste Bærere, mange hidtil slet besatte Roller fandt i ham en fortræffelig Fremstiller, og saa megen Vægt blev der lagt paa ham, at det offentlig bekjendtgjordes, at Herman von Bremen »efter Autors Vilje« skulde spilles af ham. Hans mangesidige Talent skaffede ham et betydeligt Repertoire, men da han var et Mønster paa Orden og Akkuratesse, gjorde man ham samtidig til Inspektør ved Theatret, og hans betydelige Arbejde i denne Retning var Aarsagen til, at han efterhaanden afgav en stor Mængde af sine Roller. A. optraadte sidste Gang 9. Okt. 1769 som Buurman i »Crispin Lakaj og Doktor«, blev faa Dage derefter alvorlig syg og døde 30. Avg. 1770.

Til: Indholdsfortegnelsen

Als, Peder, 1725 (ell. 26) —76, Maler

Af F.J. Meier

Peder Als var Broder til ovfr. nævnte Iver A. og født i Kjøbenhavn 16. Maj 1725 (ell. 1726). Han lærte under Pilo og var den første, som vandt Kunstskolens store Guldmedaille (1755) for »Loths Udgang fra Sodoma«. Dette Billede kjøbtes af Kong Frederik V, som for det og for et Portræt af sig selv, Legemsstørrelse, som Ordensherre og i »romansk« Dragt, udført 1756, betalte Kunstneren 300 Rdl. Ved kongelig Resolution af 22. Dec. 1755 var der tilstaaet A. et Rejsestipendium paa 400 Rdl. aarlig i 6 Aar. Midt i 1756 drog han til Rom. Her synes Als — ligesom Tilfældet var med flere andre af Akademiets første Pensionærer, som Almer og Antonius Müller, der døde som Munk i Rom, — at have følt sig tiltalt af det katholske Væsen og af den romerske Gudstjenestes sanselige Pragt og Glans; her hjemme beskyldte man ham endog, skjønt uden Grund, for at have apostaseret. Det lykkedes ham hurtig at faa Plads i Rafael Mengs' Værksted. Hos denne eller hos Wiedewelt, der ogsaa var i Rom paa den Tid, lærte han den store Winckelmann at kjende og malede hans Portræt, som efter Winckelmanns egen Dom var et fortræffeligt Billede og meget lignende, hvad der ikke altid skal have været Tilfældet med Portrætter fra A.s Haand. Skjønt A., som der meldes, hos Mengs først maatte lære at glemme alt, hvad han havde lært her hjemme, arbejdede og studerede han dog flittig og gjorde adskillige Kopier efter gode Mestre som Correggio, le Lorrain og Raphael Sanzio. Han kunde uden Tvivl være bleven en respektabel Historiemaler, hvis man her hjemme havde undet ham Tid til at blive det, men hans Ansøgning om at blive borte og nyde sit knappe Stipendium i 8 i Steden for i 6 Aar, blev afslaaet, skjønt Mengs havde givet den den Paategning, at et forlænget Ophold udenlands var nødvendigt for A., hvis han skulde være Historiemaler; han maatte saaledes vende hjem, 1762, som Portrætmaler, og som saadan agreeredes han 1763 af det samme Akademi, hvis Stipendium han havde nydt som Historiemaler. Det følgende Aar blev han Medlem af Akademiet. Han var ligeledes Medlem af Academia Clementina i Bologna; naar og hvor han var bleven det, vides ikke. I 1765 fik A. en kgl. Gave af 400 Rdl. og blev næste Aar Professor ved Akademiet og »kongelig Hof-Historie(!)- og Portrætmaler« med 800 Rdl. C. aarlig. Han blev nu meget sysselsat, og skjønt den Betaling, der den Gang ydedes for Kunstværker, kun var saare ringe — Portrætter i fuld Legemsstørrelse til Hest 600 Rdl., helt Korpus 100—500 Rdl., yderst sjældent derover, Knæstykke 50 Rdl., Brystbillede 20 Rdl. —, levede A., der ikke var gift, dog sorgfrit, ja endog paa en større Fod, end Tilfældet ellers var med de danske Kunstnere, der næsten alle vare fattige: han havde Embedsbolig paa Charlottenborg, holdt Tyende og havde Loge hos Scalabrinis Italienere. A. var en smuk, anselig Mand, men besværet af Fedme. Han tog sig faderlig af sin afdøde Broders uforsørgede Døtre og erklærede dem i sit Testamente for sine Hovedarvinger. Han døde paa Charlottenborg 8. Juli 1776.

Af hans Arbejder kan nævnes: Wiedewelts Portræt i Akademiet, sammes paa Rosenborg, Jardins og Preislers, hvilke han malede for Receptionen, Akademiets Æresmedlem Grev Schmettaus, ligeledes i Akademiet, Caroline Mathildes i Oberstuniform (1771), af Kongen skjænket til Grev Rantzau-Ascheberg, og Christian VII i Legemsstørrelse, hvilket var hans sidste Arbejde, og som han ikke naaede at faa fuldendt. Hans Portrætter ere ret vakre, men Koloriten i dem som Helhed mørk og mat, Karnationen er noget jordagtig, og de tilbagetrædende Partier, som Underansigt og Hals, lide af uheldige graagrønne Toner. A. malede ogsaa Miniaturbilleder, saaledes flere Gange Christian VII.

Til: Indholdsfortegnelsen

Amthor, Christoff Heinrich, o. 1678-1721, Historiograf

Af A.D. Jørgensen

Christoff Heinrich Amthor, Søn af den grevelig Stolbergske Kansler Joachim Huldrich A., var født i Stolberg (i Thüringen) ved Aar 1678. Han kom som Dreng i Huset hos sin Farbroder Ehrenfried Amthor, dansk Etatsraad og Over-Krigs- og Land-Kommissær i Hertugdømmerne, der levede i barnløst Ægteskab med sin Hustru Anna Sabine f. Claudi. De boede i den kongelige Del af Holsten, først i Glückstadt, senere i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg]. I Aaret 1694 dimitteredes han til Universitetet i Kiel, hvorefter han gik til andre tyske Højskoler [Universiteter]. Han lagde sig efter Lovkyndighed, Statsvidenskab og Historie og blev en Discipel af Thomasius, hvis Iver for den nationale Ret og Modersmaalet han tilegnede sig. Ligeledes optraadte han som Digter i Tidens legende, dels fade, dels svulstige Maner.

Allerede i Aaret 1702 blev han Enkemand; hans første Hustru var Anna Gørritzen. Aaret efter, i sit 26. Aar, ansattes han som ordentlig Professor i Statsvidenskab og Privatret i Kiel, hvor han ægtede en Datter af den ældste Professor i Fakultetet, Prokansler og Justitsraad Nicolaus Martini. Som Professor optraadte han med megen Iver for den nye Tids Ideer; han brugte endog Modersmaalet ved enkelte af sine Forelæsninger og udgav Skrifter i det. Han søgte at fremkalde et alvorligt Selvarbejde hos de studerende, større videnskabelig Sans og jævnlig Indøvelse af det lærte. 1712 blev han Professor i national (den slesvigske og holstenske) Ret, som han særlig havde dyrket. I de samme Aar skrev han i eget og andres Navn en stor Mængde Lejlighedsdigte og Festsange.

Men imidlertid droges han ind i de samtidige politiske Begivenheder. Som opdragen af en kongelig Embedsmand fulgte han den danske Sag med sin fulde Sympathi og skrev bl.a. Hædersdigte til Kongen i Anledning af hans Sejrvindinger. Da det afgjørende Brud med Gottorp derefter indtraadte, modtog han Udnævnelse til dansk Kancelliraad (21. Avg. 1713) og søgte strax efter sin Afsked af den hertugelige Tjeneste uden dog at kunne faa den. Han forlod derfor Kiel og modtog Udnævnelse til Medlem af den under 4. Nov. s. A. oprettede Overret for det gjenforenede Hertugdømme Slesvig. Aaret efter blev han desuden kongelig Historiograf og Præsident i Staden Rensborg [Rendsborg; Rendsburg].

Han udfoldede nu en betydningsfuld Forfattervirksomhed til Oplysning af Hertugdømmernes, særlig Sønderjyllands offentlige Ret, ligesom han kastede sig ind i den samtidige litterære Strid med Sverige og Gottorp for at retfærdiggjøre den danske Politik og paavise dens Nødvendighed. Af størst Betydning ere hans Skrifter om Ridderskabet og om Sønderjyllands historiske Forhold til Kronen, der begge fik Betydning for den følgende Tids politiske Omvæltninger (»Historischer Bericht von dem vormaligen und gegenwärtigen Zustande der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft und ihrer Privilegien.« 1714. »In jure et facto gegründeter Beweis der vielfältigen Treulosigkeiten, so das jetzt regierende konigl. dähnische Haus von dem fürsti. Holstein-Gottorpischen bisher erlitten, worin . . . gezeiget wird, dass das Herzogthum Schleswig durch offenbare Rebellionen und böse Intriguen der damahligen Holsteiner von der Krohne Dänemark zum erstenmal abgerissen etc. Auf allergnädigstem Befehl.« 1715). I Aaret 1717 udgav han i Flensborg [Flensburg] en betydelig Samling af sine Digte (»Poetischer Versuch einiger teutschen Gedichte»). 1719 kaldtes han til Kjøbenhavn, hvor der anvistes ham Bolig paa Rosenborg. Han sysselsattes nu med at skrive den regerende Konges Aarbøger efter Aktstykker i Arkiverne, men naaede kun til i to Folianter at faa det første Aar (1699—1700) gjort færdigt. Efter Fredens Ratifikation i Efteraaret 1720 henvendte det tyske Kancelli sig til ham for at konferere med ham om de fremtidige Former for Sønderjyllands Styrelse, men han oplevede ikke at se Indlemmelsen fuldbyrdet. Han døde 21. Febr. 1721 paa Rosenborg, kun et Par og 40 Aar gammel. Vistnok maa han henregnes til de mest nidkjære og begavede Mænd, som stode paa dansk Side i den lange og vanskelige Kamp med Huset Gottorp.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ancher, Peder Kofod, 1710—88, Retslærd

Af H. Matzen

Peder Kofod Ancher er født 14. Juni 1710 i Østerlarsker paa Bornholm, Søn af Sognepræst Jørgen A. og Hustru Johanne f. Kofod. 1722 sattes han i Sorø Skole under Rektor Sneedorf og dimitteredes derfra i 1726 til Kjøbenhavns Universitet. Aaret efter bestod han den filosofiske Prøve med Udmærkelse i Logik, Arithmetik og Geometri, men maadelig i Metafysik. Derpaa studerede han Theologi og bestod i 1730 den theologiske Embedsexamen med laudabilis. Hans Lyst og Evne laa dog i anden Retning og fik Lejlighed til at udfolde sig, efter at den retsvidenskabelige Examen var bleven indført i 1736. A. bestod den 1738 som den sjette i Rækken og konkurrerede i Aaret 1740 om det ved Scheidts Oprykning i afdøde Hojers Post ledigblevne andet juridiske Professorat. Efter Konkurrencens Slutning udvalgtes A., H. Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og B. Møllmann til at holde Prøveforelæsninger i et halvt Aar, og saa sejrede endelig den første, i det han 19. Maj 1741 udnævntes til Professor juris. Aaret efter disputerede han for den juridiske Doktorgrad og indgik Ægteskab med Sophie Amalie Bildsøe, en Præstedatter fra Kjettinge, med hvem han blev Fader til [...] Professor, Dr. theol. L. Ancher. Efter denne Hustrus Død i 1746 giftede han sig i 1751 paa ny med Johanne Maria Sevel, som overlevede ham, og ved hvem han blev Fader til en Datter, Ane Sophie, gift med Justitsraad H. H. de Kløcker i Arendal.

Efter Scheidts Bortrejse i 1748 rykkede A. op til første Professor og Dekanus i Fakultetet, i hvilken Egenskab han kreerede en Række Doktorer i den hurtig fremblomstrende Retsvidenskab, hvoriblandt Obelitz, Dons og J. E. Colbjørnsen. Sin regelmæssige Lærervirksomhed vedblev han indtil 1756. I den Tid disputerede han og holdt Forelæsninger over dansk Civilret, dansk og romersk Retshistorie, Strafferet, Proces, Kirkeret og dansk-norsk Statsret m. fl., af hvilke Forelæsninger de fleste endnu findes i Haandskrift paa det kgl. Bibliothek og Christiania [Kristiania] Universitets Bibliothek. Men da han havde et svagt Bryst og ikke kunde taale at holde mange Forelæsninger, i Særdeleshed fordi han havde den Vane at tale »fort, hidsigt og stærkt«, blev han adskillige Gange syg af for megen Talen og faldt 1756 i en svær Sygdom, der i 8 Maaneder fængslede ham til Sygelejet. Med kgl. Understøttelse gjorde han i det følgende Aar ligesom et Par Gange senere en Baderejse til Pyrmont, men naaede dog ikke at blive rask nok til atter at kunne holde offentlige Forelæsninger. Disse lod han derfor efter Datidens Skik besørge af Vikarer, hvoriblandt Sevel og J. Erichsen, medens han selv vedblev at beklæde Professoratet og varetog de øvrige dertil hørende Forretninger, endog private Forelæsninger, indtil han døde som Universitetets Senior 5. Juli 1788. Ligeledes holdt han Sædet i Konsistorium, beklædte efter Omgang 4 Gange Rektoratet og udførte akademiske Hverv, som Eforatet for Borchs Kollegium. I 1776 varetog han tillige med H. Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] som Universitetets delegerede dettes Tarv mod Guldbergs snilde Forsøg paa at overliste Universitetet ved et foreslaaet Mageskifte.

Med sit Professorat forenede han endnu andre Embeder, i det han i 1753 var bleven udnævnt til Assessor i Overadmiralitetsretten og Generalavditør i Søetaten, hvilket Embede han dog ligeledes i 1764 fik Tilladelse til at lade forrette ved sin Svoger, Sevel, og da han i 1776 efter Ansøgning afskedigedes derfra, beholdt han Gagen, 500 Rdl., sin Livstid, medens Efterfølgerne, først J. E. Colbjørnsen, derefter J. Nørregaard,- saa længe nøjedes med de andre Indtægter. End videre udnævntes han i 1753 til virkelig Justitsraad, hvilket i Datiden var det samme som Assessor i Højesteret, hvor han gjorde Tjeneste efter Tilsigelse i vigtige og vidtløftige Sager. I 1766 blev han Etatsraad, 1770 virkelig Etatsraad, 1774 tillige Konferensraad. Efter Overleveringen af hans Udgave af Jyske Lov i Aaret 1783 modtog han fra Kongen gjennem Guldberg en med Kongens Navnetræk og Omskriften »merito« prydet Brillantring samt Tilsagn om en Pension for hans Enke paa 300 Rdl. af Kongens Kasse.

Den Frihed for Embedsforretninger, der var indrømmet A., muliggjorde ham Overtagelse af en Række særlige Hverv. I sine Levnedsoptegnelser skildrer han udførlig, hvorledes han i 1770 sendtes til sin Fødeø for at mægle mellem Regeringen og Bornholmerne, der i Henhold til deres Privilegier nægtede at betale de da paalagte Skatter. Det lykkedes A. fuldstændig at bilægge Konflikten og tilvejebringe Forstaaelse baade om Skatterne og om Privilegierne. Samme Aar var han Medlem af en Kommission, der paadømte en Ægteskabssag mellem Herman Løvenskiold og Ingeborg Akeleye, og 1772 sad han i den Kommission, der dømte Struensee og Brandt, i hvilken Sag han efter Anmodning forfattede species facti. Endnu i 1784 udnævntes han paa Foranledning af Hertugen af Augustenborg til Medlem af den Kommission, der dømte i den Laurvigske Arvesag, men det Mindretals-Votum, A. selv anden afgav til Fordel for Hertugen, underkjendtes i Højesteret.

Blandt de Lovkommissioner, i hvilke A. havde Sæde, nævner han selv i sine Optegnelser forskjellige vedrørende Undervisningsvæsenet, hvorom dog ingen Oplysninger have kunnet findes. Derimod var han med til at udarbejde Krigsartikelsbrevet for Landtjenesten ved Søetaten af 29. Juli 1756 og havde Sæde i den Kommission, der var nedsat til at gjennemse Landsloven. Den sad fra 1737 indtil sin stille Bortgang i 1772 og udarbejdede nogle særlige Love, hvoriblandt Lov af 14. Okt. 1773 om Selvejergaardes Arv paa Bornholm, hvilken A. er Forfatter af; men til at gjennemse Landsloven naaede den ikke. A. var Medlem af Kommissionen fra 1743, men først efter at Etatsraad Lousen var død, paatog han sig i 1758 efter forudgaaende Forhandling med Grev J. L. Holstein gjennem Prokansler Pontoppidan [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]

at affatte et Udkast. Under 31. Marts 1759 indgav han et udførligt Promemoria til Kommissionen med en fuldstændig Plan til Arbejdets Udførelse, hvilken vandt Bifald. Med vanlig Flid fremmede han dernæst Arbejdet, som Kommissionens Akter i Kongerigets Arkiv vise. Men den øvrige Kommission lod hans Udarbejdelser henligge ureviderede, og derved gik Sagen i Staa. For at fralægge sig Ansvaret herfor indgav han 25. Febr. 1777 en Erklæring til Kongen, hvoraf udførlige Uddrag ere bevarede i det nævnte Arkiv.

Da A. saa, at det ikke blev til noget med Lovgivningsarbejdet, fattede han den glædelige Beslutning at skrive en udførlig dansk Lovhistorie.

A.s videnskabelige Virksomhed skyldes i første Række hans Forbindelse med Universitetet, ved hvilket han holdt Festtaler og Disputatser samt fra 1748—79 som Dekan i det juridiske Fakultet affattede dettes Betænkninger. Dertil kom hans Forhold til forskjellige lærde Selskaber. Han var saaledes «Opseer» for det i 1746 af Magister Eilschov [se om Eilschov i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] dannede Selskab for Udgivelse af filosofiske, historiske og økonomiske Skrifter, som dog fristede en kort Tilværelse. Efter Forslag af Grev J. L. Holstein optoges han 1750 i det danske og blev senere ogsaa Medlem af det norske Videnskabernes Selskab. End videre tog han efter Grev Bernstorffs Foranledning Del i Datidens økonomiske Bestræbelser og blev 1769 Medlem af det danske Landhusholdningsselskab. Til de saaledes fremkaldte Skrifter slutte sig endelig endnu de mest betydningsfulde, der skyldes Forfatterens frie Initiativ, fremgaaet af hans egen videnskabelige Lyst.

A. var en selvlært Mand, der i det væsentlige skyldte egen Granskning sin Dannelse. Professor Thestrup paaankede dette i sin Censur over A.s Konkurrenceafhandling; men takket være hans videnskabelige Selvstændighed, blev A. netop en Banebryder i den danske Retsvidenskab. Denne Udviklingsmaade medførte ogsaa, at han ikke, som f. Ex. Henrik Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], søgte udenlandske Lærdes Undervisning. Han rejste kun én Gang i videnskabeligt Øjemed 1772—73 for at undersøge danske Haandskrifter i Antikvitetsarkivet i Stockholm. Ellers vare hans Rejser Bade- og Rekreationsrejser, paa hvilke Bibliotheker og Haandskrifter synes at have interesseret ham mere end lærde Mænd. Han brevvexlede derfor ogsaa kun med saadanne fremmede, der selv søgte ham, saasom den kejserlige Hofraad Baron Senkenberg, Hofraad Platner i Leipzig og Hr. Fellenberg i Genf [Genève].

A. var i Besiddelse af et vist Lune, der i »Brevet til ingen om intet i Lov og Ret« (1765) boltrede sig saa lystig, at det vakte Anstød, og Forfatteren i en Alvorsmands Skikkelse maatte gjendrive sig selv. Han synes derfor ogsaa at have yndet Holberg — hvem han valgte til sin private Præceptor — og Molière og forsøgte sig endog selv en Gang imellem i Skjæmtevers; men i øvrigt laa Æsthetiken ham fjærnere. I Fortalen til T. Reenbergs Skrifter behandler han saaledes det haartrukne Æmne, om en Digter kan være Jurist, indtil han med Møje har sammenskrevet saa meget, som »ungefær kan udgjøre den sædvanlige Størrelse af en Fortale«. Hans Dannelse var derfor mere af den lærde Art. Theologien, som han havde studeret i sin Ungdom, synes dog først at have sysselsat ham stærkere i Slutningen af hans Liv. »En Mand ved Gravens Bred skriver dette«, hedder det i Afhandlingen om »Den fornuftige Gudsdyrkelse« (1781), »for at have Tanker for Øje, som han kan føre med sig ind i Evigheden.« Derimod var han vedblivende optaget af Filosofien, men var dog ikke nogen spekulativ Natur, i det han ogsaa her altid havde et praktisk Maal for Øje. Efter vidtløftig at have kritiseret Wolffs Mening om Dyrenes Fornuft slutter han med at lade den Ting staa ved sit Værd og indskærper Menneskene de Pligter, Fornuften paalægger dem. Bryder han en Lanse med Bayle om det Spørgsmaal, hvor vidt Lysten til det gode eller Afsky for det onde virker stærkest hos et Menneske, sker det af Hensyn til Besvarelsens Betydning for Sædelære, Naturret og Statskunst. Fra dette praktiske Synspunkt er det særlig Sæde- og Retslæren, der interessere ham, og skjønt han godtgjør Kjendskab til forskjellige Folks fremragende Tænkere i ældre og nyere Tid, er det dog fortrinsvis den Wolff'ske Filosofi, der da herskede i Tyskland, som han har dyrket, og hvis brede demonstrative Methode har sat mindre heldige Spor i hans ældre Disputatser. A.s Syslen med økonomiske Spørgsmaal har affødt en Afhandling om Handelen, som ikke frembyder videre Interesse.

Hans retsvidenskabelige Belæsthed fremgaar tilstrækkelig af hans »Anvisning for en dansk Jurist« (1755), som er et ligefrem Mønster for en juridisk Encyklopædi, hvorfor den ogsaa nød den sjældne Ære at udkomme i anden forøgede Udgave (1777).

Naar A. i sine akademiske Skrifter paa ganske unødvendig Maade glimrer med sin udbredte Læsthed, følger han derved kun Datidens Skik. Dens akademiske Frembringelsesform var Disputatsen, som A. ogsaa benyttede. Men Pligten til regelmæssig at disputere var mindre yndet af Professorerne, og dette bidrog vistnok til, at Disputatserne jævnlig vare mindre gode. Blandt A.s Disputatser findes ogsaa hans svageste Arbejder. Bedst lykkede ere de politiske, særlig de, hvori han forsvarer den dansk-norske Regeringsform mod Datidens revolutionære Tænkere. Rousseau er ham bekjendt, i det der f. Ex. blandt A.s Excerpter paa det kgl. Bibliothek findes Uddrag af hans »Discours sur l'inégalité«, men han nævnes dog kun i forbigaaende. Derimod fører A. en udførlig og dygtig Polemik mod Montesquieus Skrift »De l'esprit des loix«. Mindre tilfredsstillende ere hans privatretlige Afhandlinger. De, som henhøre til den almindelige Del, yde intet Udbytte af den trættende Vandring gjennem Theser og Scholier, og selv hans tingligretlige Konkurrenceafhandling om Præskription er i Form og Indhold forfejlet. De arveretlige Afhandlinger, f. Ex. om syvende Mands Grænsen, som han senere omarbejdede og afsluttede paa Dansk, betegne et Fremskridt derved, at han har opgivet den Wolff'ske Methode og mere og mere

er kommet ind paa den historiske Behandling, som giver selv hans mindre gode Afhandlinger paa sine Steder Værdi; thi i denne Retning laa hans enestaaende Begavelse, der har gjort ham til Grundlæggeren af den danske Retshistorie.

A.'s Længsel efter en national Retsvidenskabs Fremblomstring giver sig atter og atter Luft i Klager over den danske Rets langvarige Tilsidesættelse ved Universitetet, og han havde Lyst og Evne til at afhjælpe Savnet. Med utrættelig Flid samlede han et rigt Materiale, hvorpaa alene et grundigt Studium kan bygges, og var i Besiddelse af den rette kritiske Sans til at sigte og prøve det. »Historieskriverne maa tages paa en juridisk Fod; man anser dem som Vidner og bør derfor prøve deres Udsigende som andre Vidners.« Ædruelig og forsigtig holder han sig paa Kjendsgjerningernes Grund; men han behersker dem med den videnskabelige Evne, der kan øjne og fremstille den historiske Udviklings Gang gjennem deres brogede Mangfoldighed. Hans nationale Sans er saa inderlig og sand, at han overalt med Klarhed og Styrke hævder den danske Rets Ejendommelighed og Selvstændighed; men tillige har han det frie og overskuende Blik, der kan se de enkelte Landes Forhold i den almindelige Udviklings Lys. Ved Betragtningen heraf tager han det samme Hensyn til Folkenes Slægtskabsforhold, som Nutidens Videnskab godkjender, og fremhæver endog den sammenlignende Sprogvidenskabs Betydning paa dette Punkt, i det han i Afhandlingen om »Sprogkunstens Nytte« spørger, hvorfor man ikke skulde kunne bruge Sprogenes Slægtskab og Oprindelse til at finde Folkenes Oprindelse.

A.s utrættelige Flid og intuitive Evne til at gribe det Stof, som har Interesse, har medført, at der næppe endnu findes noget retshistorisk Spørgsmaal i den danske Ret, hvis Granskning ikke kan tage sit Udgangspunkt fra hans Arbejder. Ypperst iblandt dem staar »Den danske Lovhistorie« (1769—76), og hans Gravskrift hædrer ham derfor ogsaa særlig som den danske Lovhistories Forfatter. Efter eget Sigende havde han først tænkt at skrive den paa Latin til Udfyldning af Stubs Disputatser, og han udarbejdede ogsaa nogle Kapitler, hvoraf et endnu findes i Haandskrift paa det kgl. Bibliothek, men selve Stoffet og dets Omfang nødte ham dog heldigvis snart til at forandre denne Plan. At Lovhistorien ikke er noget egentlig systematisk Arbejde, men nærmest en Samling af Afhandlinger og Aktstykker, saa vel som at hans Anskuelser om forskjellige vigtige Spørgsmaal ere noget ubestemte og skiftende, kan ikke bebrejdes Forfatteren. Derimod er hans Blik paa Rettens historiske Tilblivelsesformer hildet noget af Forholdene under Enevælden, og dette har øvet en mindre heldig Indflydelse paa hans herhen hørende Undersøgelser. Endelig har han vel Fortjenesten af at have fremdraget en stor Del Lovhaandskrifter, men hans Behandling af dem tilfredsstiller ikke Nutidens Krav, saaledes som hans Udgave af Jyske Lov (1783) godtgjør, og Savnet i den her nævnte Retning er ikke blevet afhjulpet af hans Efterfølgere.

Om A.s trykte Skrifter henvises til Nyerups Lit.-Lex. Et Maleri af ham, der er malet 1785 af Portrætmaler Fuchs og ejes af Familien, fremstiller ham siddende paa Kathederet med den venstre Haand hvilende paa hans Lovhistorie, medens han paa højre Haand bærer den tidligere omtalte Brillantring. Efter dette Maleri er hans Billede i Medaillonen paa det juridiske Fakultets Jubilæumsskrift (1879) tegnet. Et Skyggerids af ham findes foran i Barens' »Juridiske Lommebog« (1795). Hans Gravsted kjendes ikke, men en Gravskrift er opbevaret fra Søn til Søn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Angell, Thomas, 1692—1767, Kjøbmand, Legatstifter

Af H. J. Huitfeldt-Kaas

Thomas Angell er født i Throndhjem [Trondheim] 29. Dec. 1692 og er Søn af Albert A., Kancelliraad og Præsident i Throndhjem (f. 1660 død 1705) og Sara Thomasdatter Hammond, senere gift med Kancelliraad Søren Bygball. Farfaderen, Lorentz Mortensen A., Kjøbmand og Raadmand i Throndhjem (død 1697), var født i Angel i Slesvig, hvoraf Familienavnet. Den fra Faderen arvede Formue forøgedes af Thomas A. og hans ældre Broder, Etatsraad Lorentz A. (f. 1692 død 1751), til en betydelig Rigdom; den sidstes Del overgik med hans eneste Datter, Karen A., til den bekjendte Historiker, Kammerherre P. F. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]; Thomas A.s, der stadig voxede, antoges ogsaa, da han var ugift, i alle Fald til Dels at ville tilfalde denne, men det viste sig ved hans Død, der indtraf i Throndhjem 19. Sept. 1767, at han ved Testamente af 28. Sept. 1762 og Kodiciller af 1763 og 1765 havde testamenteret alt sit Gods: Kapitaler, Aktier, Jordegods, Savbrug, Kongetiender osv. til velgjørende Øjemed, hvoriblandt især kan mærkes: 1) Thomas Angells Hus, en Stiftelse for 16 (senere 18, nu 28 Personer af begge Kjøn, som der erholde Hus med Lys og Ved samt en Maanedspenge. Legatstifterens trængende Familie er nærmest berettiget til Optagelse, dernæst fattige Standspersoner eller Borgerfolk; 2) Angellsstuerne, ligeledes en Stiftelse for 16 fattige Personer af Borgerstand af begge Kjøn; Familien har Fortrinsret. End videre uddeles aarlig større Summer til Fattighuset i Throndhjem, til Vajsenhuset, til husarme og til Skoler. En Tredjedel af Legatets Renter skulle efter Testamentet egentlig stadig oplægges, hvilket dog ikke altid er sket, i det de have været anvendte til forskjellige offentlige og private Indretningers Fremme. Legatets Ejendomme og Regnskabsvæsen bestyres af en lønnet Forstander, Stiftelsens Inspektion udnævnes af Regeringen. En i Throndhjem bekjendt Anekdote udleder A.s Bortskjænken af den hele Formue med Forbigaaelse af sin Broderdatter og hendes Mand fra den Omstændighed, at man en Aften under et Selskab hos Suhm forsømte at skaffe A. hans sædvanlige Grød. De Angellske Stiftelser have været af overordentlig Betydning, navnlig for Throndhjems By, hvis Fattigvæsen heri har haft sin væsentligste Støtte. Dette forstod man allerede strax ved A.s Død, og hans Begravelsesdag fejredes derfor i Throndhjem med usædvanlige og storartede Ceremonier.

Til: Indholdsfortegnelsen

Anthon, Georg David, 1714—81, Arkitekt

Af F.J. Meier

Georg David Anthon var Elev af og Konduktør hos Eigtved og blev 1748 udnævnt til Lærer i Geometri og Arkitektur, med en aarlig Løn af 100 Rdl. Kur., ved Kunstakademiet, som den Gang var i Enken Lüders' Hus ved Gammel Strand. I 1751 blev han kgl. Bygningsinspektør, 1761 Hofbygmester og Inspektør over alle kongelige Slotte. Hans Virksomhed som Lærer ved Akademiet varede ved til 1760; i 1759 søgte han om at blive Medlem af Akademiet, men skjønt dette fandt hans indsendte Arbejde tilfredsstillende som og, »at han til fulde fortjente til akademisk Medlem at vorde optaget«, tilkjendegav det ham dog, »at denne Værdighed aldeles ikke kunde skikke sig med at være Informator«. A. blev aldrig Medlem af Akademiet. Han var en maadelig Arkitekt og uden Smag: han vilde saaledes nedrive baade Børstaarnet og Rosenborg Slots Hovedtaarn og erstatte dem ved Kuppelbygninger, hvad dog Harsdorff fik forhindret. A. har bygget Frederikskirkens Taarn paa Christianshavn og ombygget Bregentved. En kort Tid, efter Eigtveds Død, ledede han det hensygnende Arbejde paa Marmorkirken. Han udgav i 1759 en »Anvisning til den civile Bygningskunst«, som oplevede 3 Oplag. A. døde 30. Avg. 1781. Han havde 28. April 1755 ægtet Eigtveds Datter Anne Margrethe og havde med hende en Søn, Adam Gottlob, f. 1756.

Til: Indholdsfortegnelsen

Augustin, Johan Samuel, 1715—85, astronomisk Forfatter og Embedsmand

Af Schjellerup

Engageret i udgivelsen af *»Peder Paars«* med Clemens' kobberstik.
»Første Mand af Stand, som havde anordnet at blive begravet paa Assistenskirkegaarden«.
Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Johan Samuel Augustin er født 31. Marts 1715 i Oldenswort af en gammel ejderfrisisk Familie. Da han var 2 Aar gammel, døde Faderen, Joh. Sam. A., hvorpaa hans Morbroder og Formynder, Corniels Bischoff i Tetenbüll, lod ham opdrage i Fødebyen af Farbroderen, Steffens A. Efter endt Skolegang studerede han ved Universiteterne i Kiel, Jena og Leipzig. Det var hans Hensigt efter sin Hjemkomst at studere Jura, men han foretrak at tage imod en Informatorplads, der blev ham tilbudt. Hos Wiedeburg i Leipzig havde han faaet Smag for Mathematik og Astronomi, hvilke Videnskaber han senere dyrkede med stor Iver, hvad hans store Bibliothek og Instrumentsamling (Katalog udg. af Erichsen) noksom bære Vidnesbyrd om. Han var ogsaa en virksom Deltager i Udgivelsen af »Peder Paars« med Kobbere af Clemens. 1750 fik han Ansættelse i Krigskancelliet i Kjøbenhavn, i hvilket han 1757 avancerede til første Sekretær. Det kgl. danske Videnskabernes Selskab optog ham 1775 som Medlem. Han døde ugift som Etatsraad 26. April 1785 og var den første Mand af Stand, som havde anordnet at blive begravet paa Assistenskirkegaarden. Hans Portræt findes i ovennævnte Katalog over hans Bogsamling.

Foruden nogle Oversættelser paa Tysk har han udgivet: »Briefe des Joaber Adaders aus der Sonne an Pyrophilus auf Kosten der Pyrophilaner« (s.l. 1748). Desuden i 12. Del af Videnskabernes Selskabs Skrifter: »Om Forskjellen imellem Tycho Brahes og Picards Meridian af Uranienborg« samt »Adskillige Steders Længde og Bredde i Norge«. Derimod ere de i 1781 og 1782 forelæste Afhandlinger: »Om Tycho Brahes skrevne Observationer og deres Skæbne« samt »Om Vejrligets besynderlige Forandringer i Januar 1782« ikke udkomne i Trykken.

Baden, Torkil, 1734—1805, Forvalter, landøkonomisk Forfatter

Af J.P. Petersen

Torkil Baden fødtes i Vordingborg som Søn af [...] Jacob B., Rektor ved Vordingborg lærde Skole. T. B., der blev dimitteret fra Vordingborg Skole 1754, havde i 1761—62 Ansættelse som Assistent ved de geografiske Opmaalinger, som paa den Tid lededes af Professor P. Kofod. 1763 blev han Hovmester hos Grev Bernstorff og senere Forvalter paa dennes Gods ved Kjøbenhavn. 1770 blev han udnævnt til kgl. Inspektør ved det vordingborgske Distrikt og nogle Aar efter til Inspektør ved Kongens Gods Baadesgaard paa Laaland [Lolland]. 1780 blev han Kammerraad. Han var korresponderende Medlem af det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Døde 14. Nov. 1805. Gift 1. (1767) med Johanne Sørensen, 2. (1798) med Charlotte Helene Riisbright [Riisbrigh?]. — B. var en varm Talsmand for Gjennemførelsen af de store Landboreformer i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Hans første Skrift, som han tilegnede Kongen, »Agerbruget og Landvæsenet i Sjælland i Henseende til dets Udspring og indbyrdes Forhold« (1770), var et første Forsøg paa at give en historisk Udvikling af Landbrugets Udvikling gjennem Tiderne og de Forhold, som betingede dets daværende usle Tilstand, et Arbejde, der vidner om ikke ubetydelig historisk Kundskab og megen Skarpsindighed. Hans andet, noget større Arbejde, »Beskrivelse over den paa Godset Bernstorff i Gjentofte Sogn under Kjøbenhavns Amt iværksatte nye Indretning i Landbruget, fremlagt i nogle Breve til en Proprietær« (1774), er et varmt og dygtigt Forsvar for den nye Tingenes Orden, som, til Dels under hans egen Medvirkning, var gjennemført paa Bernstorff Gods med Indførelse af Arvefæste, og Skriftet indeholder tillige gode Oplysninger om Datidens Landbrug. I Anledning af et 1773 udgivet Skrift, »Efterretning om de kgl. Domæners forrige og nuværende økonomiske Forfatning i Vordingborg Amt«, blev han indviklet i en temmelig vidtløftig og skarp Strid med E. Fleischer, som affødte en Del Indlæg af mindre Værd. Han paabegyndte ogsaa i 1782 at lade trykke en Traktat »om Hartkornets rette Brug og Benyttelse«, men ophørte dermed, efter at nogle faa Ark vare blevne færdige.

Til: Indholdsfortegnelsen

Badstuber, Poul, —1739—, Fabrikejer

Af C. Nyrop

Poul Badstuber tilhører en Kobbersmeddeslægt og er formentlig en Søn af Kobbersmed Lorents B., der ejer en Gaard paa Nørregade i Kjøbenhavn og i April 1681 paa 4 Aar forpagter Dronning Charlotte Amalies lille Kobbermølle ved Lundtofte (d. v. s. Nymølle ved Lyngby). Sønnen, der ogsaa var Kobbersmed i Kjøbenhavn, gik videre end Faderen. 1719 erhvervede han Brede og 1738 Nymølle som sin Ejendom og drev paa disse Møller et betydeligt Kobber- og Messingværk, en Le- og Skæreknivfabrik samt et Staaltraadsværk. 31. Maj 1728 fik han et i Tidens Aand affattet Privilegium med Enerettigheder og Indførselsforbud. Han betragtede da ogsaa sin Virksomhed som noget overordentligt; ved en testamentarisk Disposition af Dec. 1739 bestemte han, at Brede, Nymølle og Gaarden paa Nørregade i Kjøbenhavn skulde blive samlede hos hans 2 ældste Sønner, Lorents og Andreas, og at Samtiden havde Tillid til ham som Forretningsmand, kan ses deraf, at endog Legatmidler indsattes hos ham til Forrentning. Men Tilliden blev skuffet, i Juni 1746 gik han pludselig fallit; for at skaffe Orden i Boet fik han under 1. Juli s. A. et Protektorium mod personlig Arrest paa 3 Maaneder, men en Ansøgning fra ham om et lignende Protektorium paa Livstid blev ikke tilstaaet, og han synes saa at have forladt Landet. Brede og Nymølle bleve ved Avktionsskjøde af Dec. 1746 for 19.000 Rdl. overdragne til et Interessentskab af Kjøbenhavns største Handelsmænd. B.s Hustru, Engelke f. Legang, døde i Avg. 1736 paa Brede; deres vistnok ældste Barn, en Datter Anna, var født 1714 og ægtede i 1733 Præsten i Søllerød, Anders Jensen Cramer.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bagger, Matthias Olsen, ca. 1683-ca. 1744 eller senere, Bibliothekar

Af Christian Bruun

Matthias Bagger [Matthias Olsen Bagger] var født [o. 1683] i Christianssand [Kristiansand] [som Søn af Hører, senere Sognepræst Ove Hansen Bagger], blev Student fra Sorø Skole 1701 (18 eller 15 Aar gammel); paavirket af jesuitiske Præster hos den franske Gesandt i Kjøbenhavn gik han over til den katholske Tro, opholdt sig nogle Aar ved Jesuiter-Kollegiet i Strasburg, besøgte Kjøbenhavn, hvor han 1706 tog Baccalaureus-Graden, drog atter udenlands, blev Underbibliothekar ved det kgl. Bibliothek i Madrid, maatte forlade denne Stilling og gik til Mexiko, hvor han opholdt sig 3 Aar. Senere blev han Abbé og første Aumonier hos Grev Staremberg, kejserlig Ambassadør i London; her traadte han ud af den katholske Kirke og maatte opgive sin Stilling. Som hans Liv hidtil havde været uroligt og omflakkende, saaledes vedblev det at være, han var ved 1725 bleven ansat som Tolk ved det kgl. Bibliothek i Paris, men optog sin Løn og flygtede, senere var han i Italien. Af og til besøgte han Danmark, sidste Gang, som det synes, 1740—42; han besøgte da Holberg, og Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] lod ham arbejde, for sig med at oversætte Knytlinga Saga paa Latin. 1744 var han i London, hvorfra han indgav en Ansøgning til Christian VI om at blive ansat ved Kongens Bibliothek i Kjøbenhavn, dog uden Held. Hans senere Skæbne saa vel som hans Dødsaar ere ubekjendte.

[Holberg omtaler Bagger i Første Levnedsbrev og langt senere i Epistel 311. Holberg opfatter Bagger som et menneskeligt *perpetuum mobile*, en vægelsindet. I Epistel 311 oplyser Holberg at Bagger var irriteret over omtalen af sig i levnedsbrevet. Bemærk i epistlen i øvrigt Holberg's omtale af Niels Klim i »underjordisk Dragt«].

Til: Indholdsfortegnelsen

Baggesen, Jens (Immanuel), 1764—1826, Digter

Af P. Hansen

Comiske

Fortællinger

af

Jens Baggesen.

— — — Ubi gelid durat et
Modo clarus; hoc est mediocribus illis
Ex vitiis unum. —

Horat.

Kiøbenhavn, 1785.
Trykt hos August Friderich Stein.

Jens Baggesen's *»Comiske Fortællinger«*, 1785

Jens Baggesen [Jens Immanuel Baggesen]: Kun i Omrids kan denne mærkelige danske Forfatters stærkt bevægede ydre Livsførelse og lige saa urolig springende aandelige Udviklingsgang skildres her. Han kom til Verden 15. Febr. 1764 i den fattige lille Bæltstad Korsør, hvor Faderen, Bagge B., var Kornmaaler ved Fæstningens Oplagshus og Skriver ved Amtstuen; med sin et Aar ældre Hustru, en Skipperdatter der fra Byen, havde han ikke mindre end 10 Børn. Jens var en svagelig, stille og indesluttet Dreng, der uhyggelig tidlig blev hjemsøgt af religiøse og erotiske Anfægtelser, saa han allerede inden sit 9. Aar havde gjort flere Forsøg paa at tage sig af Dage; under »den strænge, tragisk religiøse Moders« Førelse voxede Børneflokken op »ligesom i bestandig Bøn til Gud«. Modvægten til denne Kuelse dannede i Drengens Sind hans romantiske Trang til Vovestykker, om hvilken han skriver i et Brev fra sine sidste Leveaar, at »det øverste af Master og Taarne alt som Barn var hans Yndlingsopholdssted«. Det tarvelige Liv i Hjemmet gav saaledes dog i visse Maader de extreme Elementer i hans Natur Næring, uden at nogen Ballast af regelbundet Arbejde tilvejebragte den fornødne Ligevægt, thi den paa én Gang umodne og overmodne Dreng nød indtil sit 13. Aar kun en højst nødtørftig, af alskens tilfældig Læsning suppleret Undervisning, medens hans smukke Haandskrift, tagen i Tjeneste af Postmesteren og Amtsforvalteren, bidrog sin Del til hans Underhold. 1777 kom han i Slagelse Latinskole. Han fandt her Tid baade til at forelske sig, at føre Dagbog over sine exalterede Stemninger og ensformige Oplevelser og at skrive Digte saa vel af munter som af alvorlig Art, og nogle af disse poetiske Forsøg, som uden hans Vidende kom Ewald for Øje, indbragte ham »et med Blyant skrevet apollonisk Opmuntringsvink« fra den dødssyge Digter. 18 Aar gammel dimitteredes B. fra Latinskolen med et meget godt Testimonium, i hvilket ogsaa hans digteriske Begavelse var omtalt. Skjønt yderst svag af Helbred maatte han i Kjøbenhavn føre den fattigste Students Tilværelse, løbe lange Veje for at ernære sig ved Timeinformationer og stundum, af Mangel paa egen Bolig, søge Nattely hos en Ven eller endog under aaben Himmel. Men hverken hans livlige Hoved eller hans let bevægelige Følelse tog Skade af disse Gjenvordigheder, og den usædvanlige Opvakthed, som var over ham, skaffede ham desuden snart Venner og Velyndere. Pram, som alt paa den Tid var en afholdt Digter og indtog en betrygget Stilling i Samfundet, aabnede sit nystiftede Hjem for B., hvem han i et Brev til Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] betegnede som »en Dreng, der har alle mulige Talenter til at blive en god og stor Digter,« og karakteriserede som »en underlig, enthusiastisk, melankolsk, ubeskrivelig én«. I et Par af Pram udgivne Nytaarsgaver for 1783 og 1784 debuterede B. som Lyriker og vandt saa meget Bifald for en den Gang sjælden Fylde og Lethed i Udtrykket, at Bebudelsen af et større Arbejde fra den 20-aarige Forfatters Haand samlede det højst usædvanlige Antal af 1.200 Subskribenter. I Begyndelsen af 1785 saa dette Værk Lyset under Titelen »Komiske Fortællinger«, indeholdende »Poesiens Oprindelse«, en Wesselsk Behandling af Eddamythen om Suttungsmjøden, »Katten eller Elskovs Magt«, første Afsnit af »Deukalion og Pyrrha«, en Travestering af Ovid, samt »Jeppe«, hvor der over Motiver fra Holbergs Komedie og et gammelt Æventyr er bygget en Skildring af Bondens Trællestand og udtalt Tanker om hans Frigjørelse i Overens stemmelse med Tidsalderens emancipatoriske Stræben.

B. har paa et senere Trin af sin Udvikling fremhævet, at det ikke var af indre Tilskyndelse, han ved sin Debut slog ind paa den komiske Digtning. Den overvejende Del af hans Læsning havde haft den alvorlige poetiske Litteratur til Gjenstand, fra den havde han modtaget de dybeste Indtryk, og det var Gjengivelsen af saadanne, der voldte ham størst Tilfredsstillelse. Men da de Kjendere, hvis Dom han søgte, afgjort fandt mere Behag i hans komiske Forsøg, stillede han deres Indsigt over sin egen Fornemmelse og betraadte det Spor, de anviste ham. Udfaldet godtgjorde, at han derved ogsaa traf det større Publikums Smag. De komiske Fortællinger henreve Læseverdenen ved deres aandfuldt konverserende Form, ved den til en hidtil ukjendt Fuldkommenhed drevne Behandling af det metriske Sprog, ved den elegante Lethed, hvormed de foretoge Overgangene fra Alvor til Spøg, fra erotisklyriske Stemninger til satiriske Forstandsræsormementer, samt ikke mindst ved den Gratie, hvormed de halvt som i Leg berørte de politiske, sociale og religiøse Spørgsmaal, som vare oppe i Tiden, og behandlede dem i dennes noget frivole og til oppositionel Kritik stemte Aand. De kyndigste i Litteraturen hilste denne Forfatterdebut som noget ualmindelig lovende, og Wessel selv, hvis komiske Fortællinger disse Digtninger fortsatte, uden dog at naa Forbilledets friske Naivitet, hyldede B. som den opgaaende Sol og ønskede ham Lykke paa hans Vandring. Men ikke blot for det bredere Publikum var B. nu med ét Slag bleven Dagens Helt; ikke blot de litterære Kredse søgte at tilegne sig ham, som da han knyttedes til det nylig stiftede Tidsskrift »Minerva«, hvor han bl.a. offentliggjorde de versificerede Fortællinger »Emma« og »Censurens Oprindelse«. Ogsaa Samfundets øverste Cirkler, hvor tillige den videst omfattende Dannelse havde hjemme, aabnede sig for den unge Digter: hos Schimmelmanns, Reventlows, Bernstorffs og Stolbergs deltog B. i et under de fineste og yppigste Former blomstrende aandeligt Liv, der havde Tidens højeste Interesser til Æmne, og med den vidunderlige Tillempningsevne, som allerede tidlig var en fremtrædende Bestanddel af B.s Væsen, fandt den borgerlig fødte og i fattige Forhold opvoxede Digter sig hurtig til rette i de rige adelige Omgivelser, fængslende Mændene ved sin livfulde Tilegnelse af de ledende Tanker og forkjælet af Damerne som en Gratiernes Sanger, der ikke forlangte bedre end at inspireres af deres Skjønhed og Vid. I de danske litterære Kredse, hvor demokratiske og nationale Følelser begyndte at fæstne sig til Modstand mod Adelsoverlegenhed og tysk Indflydelse, var man med lige saa megen Harme som Beklagelse Vidne til et Erobringsværk, der endog — da B. havde forsøgt sig med tyske Poesier — truede med at berøve det danske Sprog dets talentfuldeste Digter. Denne Stemning fik Luft i en skarp og paa adskillige Punkter ubillig Polemik imod B.s Operatext »Holger Danske« (1789), som havde det Uheld at blive overvurderet af de tyske Kredse og derved udfordrede til Protest, uden at der til Gunst for B. toges noget Hensyn til, at han kort forinden havde godtgjort baade sin Kjærlighed til og sit Mesterskab i det danske Sprog ved sin ypperlige Oversættelse af Holbergs »Niels Klim«.

B.s yderst sensible Natur følte sig paa det pinligste berørt af denne litterære Modgang, og han modtog under disse Omstændigheder med dobbelt Taknemmelighed det Tilbud om en Udenlandsrejse, som hans Velynder Prinsen af Augustenborg, Universitetets Patron, gjorde ham. Medens »Holgerfejden« vedblev at brede sig her hjemme, tiltraadte B. da i Foraaret 1789 denne sin første større Rejse, hvis Begyndelsesafsnit — Turen gjennem Tyskland indtil Indtrædelsen i Schweits — han 1792 og 93 skildrede i de 2 Bind af »Labyrinthen«, der høre til vor Litteraturs ypperste Prosaværker og indtage en Førsterangsplads blandt Rejseberetninger overhovedet ved Opfattelsens friske Oprindelighed og den uforlignelig livfulde Fremstilling, hvis Stil og Methode paa ethvert Punkt slutter sig paa den inderligste Maade om Æmnet. At Forfatterens hyppige Extase-Tilstande, hans stundum affekterte Begejstring og usunde Sværmen hist og her skæmme Fremstillingen for en ædruelig Nutidslæsers Smag, viser jo kun, at B. gav sig, som han var, i denne lyrisk-episke Rejseskildring.

B. havde endnu kun opholdt sig et Par Maaneder udenlands, da Efterretningen om den franske Revolutions Udbrud naaede ham og hensatte hans let bevægelige Sind i en fuldkommen Frihedsrus; hans Hjærte »bankede af Rædsel og af brændende Henrykkelse ved de Tings Forventelse, som skulle komme over Jorderige«; paa Rhinbroen ved Strasburg »bemægtigede Taarnet, Bogtrykkerkunsten og Revolutionen sig hele hans Fantasi«, og ved Betrædelsen af Schweits' [Schweiz'] republikanske Jord ligger Landet for ham som »det herlige, hellige, frie, lyksalige*, »hvis Indbyggere endnu den Dag i Dag bevare den eneste Rest af Frihed, det forkjælede Evropa har tilbage». Efter en Bjærgvandring i den bedste Sommertid havnede han i Begyndelsen af Sept. ved Thunersøen, hvor han første Gang traf sammen med Bernerinden Sophie Haller, Datterdatter af den som Naturforsker og Digter berømte Albrecht v. H. En heftig Forelskelse betog B. ved Bekjendtskabet med den smukke unge Pige, og efter at han havde fortsat dette som Gjæst i hendes Hjem i Bern, vandt han et Par Maaneder efter hendes Haand og Familiens Samtykke. Hans nærmeste Bestræbelser gik nu ud paa at sikre sig en saadan Stilling i Danmark, at han kunde hjemføre hende som sin Hustru; efter at han havde afsendt de hertil stræbende Forklaringer og Anmodninger, begav B. sig paa et kort Besøg til Paris, hvor han svælgede i Frihedsjubel og bl.a. »dansede en Solo paa Bastillens Ruiner« under de tilstedeværende Pariseres Bifaldsklap. Ved Tilbagekomsten til Bern fandt han alting ordnet paa bedste Maade af Velynderne der hjemme, holdt Bryllup i Begyndelsen af Marts 1790 og begav sig i Juni paa Rejsen hjem efter, en langsom Tur op igjennem Tyskland med Besøg i mange Byer og hos endnu flere litterære Berømtheder. Henimod Slutningen af Okt. gjensaa han Kjøbenhavn.

Men hans Fædreland blev ham ikke længe noget blivende Sted; med hans Giftermaal begyndte for B. det ustadige Liv, som gjorde ham til en farende Svend uden Stunder til at gro fast nogensteds; hindredes han end derved fra at slaa sig til Ro paa vundet Ry og spinde sig ind i fastslaaede Opfattelsesmaader, saa fremmede paa den anden Side dette Vandringsliv hans Naturs oprindelige Drift til flygtig Omskiftelighed, til vexlende Paavirkning af de mest uligeartede Indflydelser og til at lægge Kraften stærkere paa de forjættende Begyndelser end paa den

udholdende Gjennemførelse.

Efter Udgivelsen af »Labyrinthen« og 2 Bind »Ungdomsarbejder«, blandt hvis nye Indhold Fragmentet »Forfatterens Liv og Levned« især er at fremhæve, forlod B. i Foraaret 1793 paa ny Danmark med Hustru og Barn, begge svagelige og trængende til et mildere Klima; atter ved denne Lejlighed var det Prinsen af Augustenborg, der traadte hjælpende til ved at sikre Digteren en regelmæssig Indtægt som Honorar for de Studier i — pædagogisk Øjemed, det med en Slags gjensidigt venskabeligt Bedrag aftaltes, at han skulde sysselsætte sig med i Udlandet. Efter nogle Maaneders Omflakken i Tyskland naaede Familien Bern, hvor den forøgedes med endnu en Søn (Karl Albrecht Reinhold); men kort efter havde B. den Sorg at miste sin førstefødte. Medens hans Hustru søgte Hvile i sit Barndomshjem, rejste B. til Wien og Norditalien og vendte først tilbage i April 1794, benyttede Sommertiden til en Alpevandring sammen med sin Hustru, Wielands Datter og en tredje Dame og tilbragte Efteraaret ved Genfersøen [Genève-søen]. I Begyndelsen af 1795 tiltraadtes Hjemrejsen til Danmark, for B.s Vedkommende afbrudt af en Maaneds Udflugt til Paris, hvor Jakobinerne vare paa Højdepunktet af deres Magt; skjønt B. kom i nær Berøring med flere af de terroristiske Optrin, bevarede han sin Begejstring for Revolutionen. I Juli naaede han med Hustru og Barn sin Beskytters gjæstfrie Herresæde Augustenborg paa Als, hvor hans tredje Søn (August) kom til Verden. Vinteren tilbragtes i Kiel, og først i Sommeren 1796, efter mere end 3 Aars Fraværelse, opslog han atter sit Telt bag den danske Hovedstads Volde.

Heller ikke dette Ophold blev af Varighed. Ved Protektion havde B. faaet Pladsen som Viceprovst paa Regensen, en Stilling, som kun lidet passede for hans Naturel; han klager i et Brev over, at han idelig tager fejl mellem de 35 Nøgler, som vare betroede ham, og over, at han paa én Gang er bleven gjort til »Provst, Reparationsopsynsmand, Dørvogter, Husvært, Natvægter, Gaardskarl, Universitetsbud og, hvad véd jeg alt«. Han kunde dog til andre Tider skjønne paa, at han havde »noget fast og en ordentlig, bestemt Stilling, Tid til overs for mig selv, Lejlighed til at udsaa megen god Sæd og opelske mangen smuk Plante, saa megen Uafhængighed, som kan forenes med et Embede, en taalelig Bolig og Udsigt til Forbedring af mine Omstændigheder«. Han havde derfor, efter sit eget Sigende, aldrig været »sattere og virksommere« end da, han underviste i Dansk og Æsthetik hos Christiani paa Vesterbro og tog Del i forskjelligt litterært Organisationsarbejde. Men i Hjemmet selv laa Spiren til dets Splittelse: Sophie B.s Helbred blev mere og mere vaklende, og skulde en Katastrofe undgaas eller endog blot forhales, maatte det syge Bryst aande en mildere Luft. Allerede i Marts 1797 maatte B. bryde op paa ny. Maaneden efter er han i Kiel med Hustruen og de to Smaabørn, men kun faa Uger efter krævede Døden sit Offer. Forpint, fortvivlet, legemlig og aandelig syg, stundum Afsindighed nær, bragte den unge Enkemand de moderløse Drenge til Bedstemoderen i Bern, rejste med hende og dem fra Sted til Sted i Schweits [Schweiz], besøgte alene Norditalien og gjæstede sin Hustrus rige Slægt i Milano. I Sept. 1798 begav han sig endelig med Børn og Svigermoder paa Vejen hjemad, men lagde atter Routen over det tillokkende republikanske Paris. Her gjorde han Bekjendtskab med den genfiske Ministerresident Reybaz, hvis smukke og talentfulde Datter Fanny bragte den følsomme Digters Hjærte til at blusse i Luer, efter at det allerede forinden havde røbet sin Fængelighed ved forskjellige erotiske Anfægtelser, som havde ført til mere eller mindre fremskredne Planer om nyt Ægteskab. Han bejlede og fik Ja. For at ordne sine hjemlige Forhold begav han sig til Kjøbenhavn, hvor hans Embedsstilling havde været holdt aaben for ham under den lange Fraværelse, og hvor han — efter at hans Opera »Erik Ejegod«, med Musik af Kunzen, var bleven opført tidlig paa Aaret — end ydermere forefandt sin Udnævnelse til Medlem af det kgl. Theaters Direktion. I Juni det følgende Aar, 1799, holdt han Bryllup i Paris og hjemførte sin Hustru.

Ej heller dette Ægteskab skaffede B. huslig Hygge og rolige Livsvilkaar. Fanny, en kølig Natur, der havde ægtet B., efter at en tidligere Forelskelse var glippet, brød sig ikke om at forstaa det Sprog, hvori hendes Mand digtede, holdt sig fornemt borte fra hans Omgangskreds og betragtede med lidet dulgt Ringeagt et selskabeligt Liv, der stod saa langt tilbage for de glimrende sociale Forhold, hvorunder hun tidligere havde levet. Sygelig og kuldskær trivedes hun ej heller legemlig i vort Klima, og efter at hun i Maj 1800 havde bragt en Datter til Verden, maatte B. paa ny tænke paa at forandre Domicil. Han fik Rejsetilladelse for et Par Aar med Bibeholdelse af sin Gage og ikke uden Ønsker om, at han vilde blive borte med det samme, thi hans Mæcener begyndte nu at blive noget trætte af ham. Samme Efteraar brød han med Familie op til Paris. Ved en Afskedsfest i Dreiers Klub blev der sunget en Sang til hans Pris; dens Forfatter hed Adam Oehlenschläger, og den greb B. saa stærkt, at han omfavnede den unge Digter og testamenterede ham »sin danske Lyra«, som han nu ikke havde i Sinde at slaa mere. Som for at slutte af med sin danske Fortid begyndte B. paa Udgivelsen af sine »Samtlige Værker«, hvoraf dog kun ét Bind udkom — en af de mange Begyndelser uden Afslutning, som betegne hans litterære Liv. Sin Overgang til en anden Litteratur manifesterede B. ved Udgivelsen af sit idylliske Epos i Hexametre »Parthenai's oder die Alpenreise« (1802) og de 2 Bind »Gedichte« (1803), der især ere mærkelige ved deres Railleri med Goethe. Men samtidig var han optagen af nordisk-mythologiske Æmner og skriver i et af sine Rimbreve fra denne Periode, at han »ingen Sinde var saa pæredansk som her, hvor alt er ganske fransk«, i det han »dansker, fynsker, jysker Dag og Nat«. Et ganske kort Besøg i Kjøbenhavn Sommeren 1802 sikrede ham, ved Kronprinsens Anbefaling, en Regeringspension paa 800 Rdl. aarlig, og med den samme Sum lovede hans Ven og Velynder Adam Moltke [Adam Gottlob Ditlev Moltke [1765-1843]] at støtte ham i 3 Aar. Men dette forslog ikke til at holde Næringssorgerne borte fra det franske Hjem, hvis Uhygge forøgedes ved Fannys idelige Migraine og hendes Faders apoplektiske Hjælpeløshed, hvortil kom Sorgen over den lille Datters Død og B.s egne legemlige Lidelser.

B. stod nu ved Indgangen til Fyrrerne, i den bedste Mandsalder, og havde alt bag sig en Livsbane saa bugtet og broget, saa rig paa ydre og indre Oplevelser som hidtil ingen dansk Digters. Fra et fattigt Barndomshjem og et glædeløst Skoleliv var han ligesom med ét Ryk bleven løftet op i Dagens fulde Lys, beundret som en uforlignelig Digter og henflyttet til de Samfundets Højder, hvor Kampen for det nødtørftige ikke kjendes, og hvor Livet er rigt, skjønt og indholdsfyldigt. Og med den samme Smidighed i Væsen, som gjorde ham hjemme i de fornemme Kredse, tilegnede han sig i den tidlige Alder, da Udlandet alt aabnede sig for ham, hvad der paa hans Rejser kom ham i Møde af ejendommeligt og udmærket. Han traadte i Forbindelse med sin Tids aandelige Notabiliteter: Claudius og Klopstock, Voss og Burger, Wieland og Herder, Schiller og Iffland, Reinhold og Fichte, Lavater og Jacobi, Pichegru og Sieyes, Benjamin Constant og Mdm. Staël, — alle kjendte han dem af personlig Omgang, og med de allerfleste af dem var Samkvemmet ikke af den løse Visitart, som vore Dages hurtige Rejsemaade afføder; det fortsattes endog for en Del i betydningsfulde Brevvexlinger, omhandlende Tidens højeste Idéindhold (her maa især nævnes den efter B.s Død udgivne Brevvexling med Kantianeren K. L. Reinhold). Dette Idéindhold opfattedes i B.s klare Hoved som i et Spejl, men paavirkede af hans let bevægelige Følelse og hurtig vakte Fantasi skiftede Indtrykkene ogsaa som Spejlbilleder. Som hans erotiske Passion for en »Zemire« (Ungdomsforelskelsen i Mariane Eggers) afløstes af hans Elskovslyrik til »Seline« (Fru Pram), denne af hans Kjærlighedskvad til »Palmine« (Sophie Haller) og saaledes videre, paa lignende Vis vexlede ogsaa hans poetiske og intellektuelle Idealer. Hans tidlige Forherligelse af Voltaire fornægtedes, da han blev greben af Rousseau; med brændende Begejstring omfattede han Kants fra »den rene Fornufts« kølig-klare Sfære hentede Filosofi og hyldede den store Tænker ved at antage hans Fornavn, men med ikke mindre Varme omsluttede han F. H. Jacobis ogsaa mod Kant rettede theosofiske Mystik; han var som et Barn af sin Tid Skeptiker og Rationalist, hyppig vælgende Dogmerne og deres professionelle Hævdere til Skive for sin Satire, men til andre Tider gjorde han »et Saltomortale« ud i Troen og søgte Hvile der. Snart var det Homer, snart Virgil, der satte ham i fyldigst Forhold til Oldtiden, og snart atter ryddede han Digtning og Fortid til Side som unyttigt Skrammel for at fordybe sig i Naturvidenskaberne med stærk, men kortvarig Energi. Men hvor hurtig end hans Interesser skiftede Æmne, havde de dog langt mere end en dilettantisk Viden til Udbytte, thi B. var et af sin Tidsalders bedste Hoveder og livligst opfattende Aander, der over for intellektuel Tilegnelse havde den samme mærkelige Selvforvandlingsevne, som satte ham i Stand til ikke blot at tækkes og vinde, men ligefrem at fortrylle de Mennesker, han kom i Berøring med. Hvorledes hans Overblik over Tidens ledende Ideer forbandt sig med hans poetiske Inspiration, have vi et Vidnesbyrd om i de storslaaede Planer til Digtning, som han undfangede: han vilde skrive sin Samtids Epos i en gjennemført Allegorisering af Revolutionens Begivenheder, han vilde behandle den sejrrig frembrydende Naturerkjendelse i en anden episk Allegori »Uranion eller Lysets Helte«, han tænkte paa »et Heltedigt uden Krig« med Verdensomsejleren Cook til Midtpunkt og »Opdagelsen af Jordens Sydpol og af Menneskeslægtens Sydpol, Videnskabernes og Kunstens Triumf« til Æmne; ja han troede en Tid lang i den nordiske Mythologi at have fundet det Billedsprog, i hvilket Verdensgaaderne klarest lode sig tyde. At ingen af disse vidtspændende Planer kom til Udførelse, vidner igjen om Digterens Mangel paa Evne til at isolere sig fra de idelige nye Paavirkninger for standhaftig at fastholde en enkelt Tanke. Men man har tillige Lov til at formode, at om end et paa mange Maader fængslende Idéliv vilde have udfoldet sig i disse Digterværker, vilde det være sket paa Bekostning af den umiddelbart betagende, simple og enfoldige poetiske Skjønhed. Thi B. er som Digter størst paa det mindre Omraade; hvor han svimler odehøjt eller profeterer bardedybt, bliver han lige saa søgt og usand, som han er yndefuld naturlig i sine med al deres store Kunst saa skjælmsk legende Rimbreve saa vel som i de mange lyriske Smaadigte, hvor Sprogets sødeste Velklang forbinder sig med Stemningens harmoniske Hvile til en i dansk Digtning uovertruffen Fuldendthed. Vi nævne af saadanne Digte det tidlig undfangne »Da jeg var lille«, »Gjensyn og Tilbageblik» med de berømte Linjer »Ak, ingensteds er Roserne saa røde« osv., »Citherspilleren« (»Jeg vandrer fra By og til By«), »Erindringer« (»Naar Børn sig om mig slynge«). Hertil kan føjes de lige saa fortræffelige tyske Digte, som ere lagte Digterens omvankende Skjærsliber-Jeg i Munden, hans »Dichterlied« (»Der Dichter liebt den guten Wein«) og den navnkundige »gesammte Trinklehre« (»Seit Vater Noah in Becher goss«). I det vi anføre disse Prøver paa B.s tyske Digtning, staa vi paa ny ved en Dobbelthed i hans Væsen: hans Flagren mellem de to Sprog, Modersmaalet og Verdenssproget, som skiftevis drog ham til forskjellige Sider, en Spaltning, som hans Ægteskaber med udenlandske Hustruer nødvendigvis maatte forøge.

I denne splittede Personlighed, sygelig af Helbred, urolig af Temperament, ustadig flakkende imellem Ideernes Omraader som imellem vor Verdensdels Lande, hjemme for en Stund, hvor han slog sig ned, men snart atter dreven videre af sin Hvileløshed, — i denne af modstridende Bestanddele interessant sammensatte Natur fik Tidsalderens Gjæring et følsomt-mærkende Udslag. B. var orienteret ogsaa paa de nye Idéstrømningers Omraade, og mere end én Gang forsøgte han at tilpasse sit Væsen efter deres Krav. Men alt som den nye Tid tydeligere og tydeligere aabenbarede sit Indhold, viste det sig, at han, i den Alder han nu havde naaet, trods alle indre Brydninger dog i det hele og store stod som et sammenfattet Udtryk for det tilbagelagte Aarhundrede i Modsætning til det nye. For Poesiens Vedkommende gav dette sig til Kjende ved hans stadig tiltagende Uvilje imod den romantiske Digtning, en Uvilje, som polemisk fik Luft i det paa denne Tid skrevne, om end først efter hans Død udgivne store dramatiske Digt: »Der vollendete Faust oder Romanien in Jauer«. Hvad Romantikken ejede af dybt, gjorde nærmest et Indtryk af Uklarhed paa ham, dens Mystik var ham kras Overtro, og mod dens Vilkaarlighed oprørtes hans Formsans. I det følgende Tidsrum bliver B. derfor, med betinget Ret, Hævderen af Fornuftmæssighed i Modsætning til fantastiske Overgreb, af Lovmæssighed i Modsætning til genialsk Anarki og af sproglig Regelbundenhed i Modsætning til personligt Forgodtbefindende.

Hvad B. havde lært at kjende af Oehlenschlägers Ungdomsdigtning, havde gjennemgaaende ikke tiltalt ham, hvor stærkt han end i bevægede Øjeblikke kunde begejstres for enkelte Partier af den; den unge Digters overmodige Selvfølelse havde stundum krænket den ældre, og Følelsen af, at en nyopgaaende Sol med ufortjent Hast fordunklede hans egen i det danske Folks Øjne, bidrog til at nære Bitterheden. Forholdet mellem de to Digtere var køligt, da B. i Sommeren 1806, under Oehlenschlägers store Udenlandsrejse, gjæstede Kjøbenhavn og gjorde Bekjendtskab med A.S. Ørsted og hans Hustru, Oehlenschlägers Søster Sophie. Et exalteret Venskab i Tidens sentimentale Smag opstod mellem B. og den 24-aarige unge Kone, hvis Længsler Ægteskabet ikke helt havde opfyldt, og hvis for alle intellektuelle Indtryk modtagelige Natur paavirkedes livlig af den verdenskyndige og vidtbevandrede B.s fængslende Underholdning, paa samme Tid som hun »omvendte ham til Goethe« og ved at føre ham ind i denne Digters Verden tillige forberedte ham til en bedre Opfattelse af Broderens Poesi. I det Oehlenschlägers Betydning nu virkelig gik fyldigere op for B. end nogensinde tidligere, og i det han fandt det ubetimeligt at staa halvvejs paa en spændt Fod med Broderen, medens han tilbad Søsteren, tilskrev han paa Oehlenschlägers Fødselsdag 14. Nov. 1806 denne sit berømte indholdsvægtige og mesterlig formede Rimbrev »Noureddin til Aladdin«, i hvilket han, hyldende Oehlenschläger som den største, tilbød ham Fostbroderskab og Samarbejde. Oehlenschlägers Svar røbede, at den unge Digter fuldt vel var sig sit Værd bevidst, og afslog den tilbudte Alliance; de Bemærkninger, han med rette gjør om B.s Misforstaaelse af den digteriske Aladdin-Skikkelse, viste tydelig nok Kløften mellem de to Naturer som mellem de to Tidsaldres Livsidealer, hvad B. ogsaa med lønlig Smerte fornam og gav et vemodig-skjønt Udtryk i sit Gjensvar »til Digteren Adam Oehlenschläger«.

I Slutningen af 1806 udkom B.s »Skjæmtsomme Rimbreve«, om hvilke Forfatteren med rolig Selvfølelse udtaler, at »dersom der i hans Modersmaal gives noget i Stil, Sprog og Versemaal lettere, rundere og mere flydende, har han haft Uret i at drage disse Smaadigte frem for Lyset«; men ikke blot i den gratiøse Form og det spillende Vid have disse uforlignelige Improvisationer deres litterære Værd: de yde tillige deres Bidrag til Opfattelsen af B.s Personlighed ved at vise os ham i Tankeudvexling med adskillige af de Kvinder og Mænd, hans bevægede Livsgang havde bragt ham i Berøring med. Samtidig med Rimbrevene udkom 1. Del af »Æventyrer og komiske Fortællinger«, indeholdende af nyt den med den fuldendteste Verskunst fortalte »Theateradministratoriade«; nogle Maaneder efter udkom 2. Del med lutter tidligere trykte Fortællinger, deriblandt »Ja og Nej eller den hurtige Frier«.

Ved Udgivelsen af disse Bind vilde B. fastslaa i Publikums Omdømme, hvad hans Digtning hidtil havde ydet, hvor den havde givet sit bedste. Efter at have paapeget dette Resultat vendte han sig i »Gjengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen« polemisk imod den ældre Tids Poesi og den Del af sin egen, han ikke vilde have betragtet som et væsentligt Udtryk for sit digteriske Jeg; med hvas Satire svinger han Svøben over Litteraturens forkomne Tilstand, over dens lave Idealer og den inkompetente Kritik; han bebuder, at han som den hjemvendte Odysseus, i Pagt med Sønnen Telemakos, Rigets Arving (Oehlenschläger), vil slaa et Dommedagsslag for Kunstens og Sprogets af frække Bejlere hjemsøgte Penelope og atter bringe Orden i Huset. Men fra nu af ved positive Bidrag til den nye Tidsaands Digtning, ikke længer ved negativ Satire; thi i Fortalen til de strax efter »Gjengangeren« udkomne »Nye blandede Digte« udtaler han, at den »skjæmtsomme Rolle«, han hidtil havde spillet »til Dels imod sin oprindelige Lyst, til Dels ogsaa maaske imod sin egentlige Naturevne«, nu er afsluttet, og at han hermed begynder paa »en ny Periode af sit Digterliv og med samme sin egentlige Kunstbane«. Fortalen til den nye Udgave af »Labyrinthen« — under Titelen »Digtervandringer«, hvoraf kun ét Bind udkom — udviklede omstændeligere hans forandrede poetiske Trosbekjendelse, i hvilken navnlig Naturfænomenernes Anvendelse som digteriske Æmner betones. Denne Tilnærmelse til Naturfilosofien i Forening med B.s nu hurtig tiltagende Anerkjendelse af den forhen forkjætrede Goethe og hans forstaaende Blik for Oehlenschlägers Betydning viser os ham stærkt i Færd med smidig at akkomodere sig efter det nye; men at han dybest inde hørte en anden Stemningsverden til, viste baade hans mangelfulde Ydelser i den nye Retning og hans nu og da spontant frembrydende Polemik imod den, saaledes den 1810 udgivne »Karfunkel- oder Klingklingel-Almanach, ein Taschenbuch für vollendete Romantiker und angehende Mystiker«.

Det i litterær Henseende saa mindeværdige Timaaneders Ophold i Danmark afsluttedes i Forsommeren 1807, da B. atter begav sig til sit franske Hjem i Marly. Efterretningen om Kjøbenhavns Bombardement og Flaadens Tab i Eftersommeren samme Aar fremkaldte B.s Sømandssange, skrevne i Knud Sjællandsfars Navn. Aaret efter udkom den tyske Digtsamling »Heideblumen«, indledet med et Digt »an Lilia« dvs. Sophie Ørsted, og Prøver af Heltedigtet »Oceania«, under hvilket Navn Planen til det fornævnte Epos om Cooks Verdensomsejling nu forsøgtes virkeliggjort, — atter en Begyndelse uden Fortsættelse. Filosofiske og mathematiske Studier sysselsatte ham stærkt i de nærmest følgende Aar, og han kom til et nyt indre Omslag, i hvilket Troen tog Magten fra den tidligere Forstandsdyrkelse, og det forhen forgudede Kantske System viste sig for ham som »den haardeste og huleste filosofiske Nød«. Sygdom og Svaghed hørte baade til hans og hans Hustrus jævnlige Hjemsøgelser, og Pengenød forbitrede ham yderligere Livet. Under disse sørgelige Forhold ansøgte han Regeringen om Bistand og kaldtes 1811 til Professor i dansk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Kiel. Under Krigen fik B. Tilladelse til at bosætte sig i Kjøbenhavn, hvortil han ankom med Kone og Barn i Avg. 1813 og strax indvikledes i den litterære »Jødefejde«, i hvilken han navnlig tørnede voldsomt sammen med »Fritimernes« bekjendte Forfatter Th.C. Bruun.

Men en langt større og mere indgribende Polemik stod for Døren: den langvarige »Baggesenske Fejde«, som

medførte en Partisplittelse af den bitreste Art og afstedkom en Række voldsomme Optrin, indtil efter Aars Forløb Krigstilstanden omsider endte med B.s frivillige Exil som Følge af Opinionens tiltagende Uvilje over hans Færd. B. begyndte Polemikken i J.K. Høsts Ugeblad »Dannora« og fortsatte den siden i den samme Udgivers »Nordiske Tilskuer« saa vel som i de af ham selv stiftede Tidsskrifter »Lille Søndag-Aften«, »Søndagen», »Skuddagen« og »Danfana«. I Hovedstadens Dagblade og i selvstændige Flyveskrifter fremkom Indlæggene fra Modstanderne, hvis betydeligste Talsmænd vare C. Molbech (med Maanedsskriftet »Athene«), Poul Møller, Hauch, A.E. Boye (under Psevdonymet »Peder Wegner«), P. Hiort, Sibbern og paa et enkelt Tidspunkt Grundtvig, som dog senere delvis sluttede sig til B. og modtoges af ham som en saare kjærkommen Forbundsfælle.

Sin kritiske Udrensning — der jo var bebudet i »Gjengangeren« — begyndte B. med en Række Anmeldelser af Oehlenschlägers Tragedier. »Hakon Jarl« betegnedes, trods enkelte Udsættelser, som Digterens Mesterstykke, »Axel og Valborg« fremhævedes, med Paavisning af Mangler ved de 2 sidste Akter, i en udførlig og værdifuld Kritik som et betydeligt Arbejde, rigt paa store Skjønheder, medens »Correggio« angav det »sceniske Vendepunkt«, fra hvilket det var gaaet ned ad Bakke, og »Hugo von Rheinberg« samt Syngespiltexterne »Røverborgen« og »Ludlams Hule« stempledes som den fuldbyrdede Tilbagegangs værdiløse Produkter, hvis Usselhed lagdes frem til Beskuelse i en lige saa vittig som skaanselløs kritisk Redegjørelse.

Eftertiden har givet B. Ret i denne Dom, men for hans Samtid var den en haard og utilbørlig Tale, som fortjente skarp Modsigelse. Hvad den halvhundredaarige B., som tilmed havde tilbragt saa stor en Del af sin Tid uden for Fædrelandet, ikke lagde tilstrækkelig Mærke til, var den Omstændighed, at der var opvoxet en ny Slægt med andre poetiske Idealer end hans og med en Ungdom, hos hvem just Oehlenschlägers Digtning havde aabnet Øjnene for disse Idealer. At denne Ungdom med sværmerisk Begejstring hyldede sin Digter og sluttede sig sammen til Værn om ham, naar han blev angreben, var lige saa naturligt, som at den ikke var noksom kritisk moden til at kunne se nogen synderlig Forskjel mellem den Oehlenschläger, hvis første rige Produktion havde indviet en Litteratur-Epoke af aldrig hidtil kjendt Skjønhed og Fylde, og den Oehlenschläger, der efter Hjemkomsten 1810 havde lagt sig til Hvile paa sine Lavrbær og i Kraft af den Myndighed, han øvede, bød sine Tilhængere umodne Arbejder og halvfærdige Fabrikater i Flæng med sin Muses ægtefødte Værker. B., hvis Kritik just gik ud paa at indprente denne Forskjel og i Sprogets som i Smagens og Kunstens Navn at protestere imod Sjuskeriet, talte følgelig for døve Øren eller for Øren, der troede at kunne kjende Niddets Stemmeklang i hans advarende Røst og endog fandt hans Anerkjendelse fremtvungen og modvillig, naar han midt i Fordømmelsen af Oehlenschlägers paa denne Tid just særlig talrige poetiske Misfostre med ubetinget Ros fremhævede Digtninger som »Helge« og »Den lille Hyrdedreng«. Tonen i B.s Persiflage blev af denne Grund mere og mere bitter, hans Spot mere og mere hensynsløs, medens just hans overlegne Vittighed bragte de pathetiske Oehlenschlägerianere i det yderste Raseri. I et Par Tilfælde blev endog det litterære Forum ombyttet med det juridiske og Hof- og Stadsretten paakaldt som Mellemmand, saaledes i Anledning af P. Hiorts »Tolv Paragrafer om Jens Baggesen« og samme Forfatters grundløse Plagiatbeskyldning angaaende B.s Operatext »Trylleharpen«.

B.s polemiske Hovedskrifter fra denne Fejdetid ere: den store allegoriske Fortælling paa Vers »Pindsvinet«, »Kritisk Vurdering af Ludlams Hule«, en versificeret Fortælling »Den nyeste skjønne Litteratur eller de sex Dages Arbejde«, det komiske Læredigt »Per Vrøvler«, fremkaldt af en Oehlenschlägersk Skydebanevise, det store satiriske Digt »Asenutidens Abrakadabra eller Skjaldbørnelærdommens Kjærne«, »Breve til Adam Oehlenschläger fra Jens Baggesen«, affødte af førstnævntes saare uheldige »Rejse, fortalt i Breve til mit Hjem«; en Fortale, hvori B. appellerede til »Fædrelandets studerende Ynglinger«, havde den uventede Virkning at fremkalde en Udfordring til latinsk Disputats fra 12 navngivne studerende (»Tylvten«), hvilket mærkelige Forslag B. dog ikke gik ind paa.

Midt under Kampens Gjald og Gny lød der dog ogsaa bløde Toner fra B.s Harpe, og hans Aand husede baade dybe Tanker og lyse Stemninger, som ikke paavirkedes af Krigshumøret. Fra denne Tid skriver sig det forunderlig gribende Fragment »Thora fra Havsgaard«, den yndefulde Digtning »Balders Igjenkomst eller Digte til Nanna« og de i Højde med Rimbrevene staaende »Poetiske Epistler« — Arbejder, som under de givne Forhold naturligvis maatte savne den rette Anerkjendelse. Gaaden »Det evige Sindbillede« sysselsatte dog nogle af Tidens bedste Hoveder, men fremkaldte ogsaa Grundtvigs »Rimelige Strøtanker ved Kalundborgs i Livet vel meriterede Stads-Satyrikus Jens Baggesens Grav«. Senere stillede — som allerede kortelig nævnt — Grundtvig sig væsentligst paa Baggesens Side med sin store Afhandling »Om Digterne Oehlenschläger og Baggesen«, med Indlægget »Om Tylvten, til vedkommende« o. fl. a. Skrifter.

Oehlenschläger havde kun én Gang taget direkte til Orde mod B. i en »Erklæring til Publikum«, men ved adskillige Allusioner i sine Skrifter (»Fiskeren«, »Hroars Saga«, »Robinson i England«, »En Rejse«) bidraget til at nære Forestillingen om ham som en af Misundelse inspireret Modstander. I sit sidste paa Dansk udgivne Skrift »Rosenblade med et Par Torne« (1819) afsluttede B. Striden med nogle satiriske Udfald imod Oehlenschläger (bl.a. Parodierne »Shak Peer eller Adam Vævers Romance« og »Robinson i England«), men tillige med det skjønne Digt »Jubelæblet eller den gamle Harpespiller«, hvor Oldingen, »hvis Tid er omme«, ser Sangens Livsæble gløde frem i Træet, som han har vandet med sit Hjærteblod, og fuld af Fryd vil gribe det, — da en Dreng træder ind i Lunden, og den gamle i sit Dødsøjeblik maa se, at »da hans Offers Frugt var moden, faldt den ned i

Drengens Skjød«; Tanken giver et lignende Billede som i Rimbrevet »Noureddin til Aladdin«, med hvilket den lange Kamp oprindelig indvarsledes ved dets Fremhævelse af Modsætningen mellem de to Digternaturer.

B., der allerede 1814 var bleven entlediget fra sit Professorat i Kiel, forlod for sidste Gang Danmark i Efteraaret 1820 og drog med Familie til Paris. En Del af Vinteren maatte han her tilbringe i Gjældsfængsel, og Sygdom, hans stadige Svøbe fra Ungdommen af, tærede alt mere og mere paa hans Kraft. I et og samme Aar — 1822 — døde hans Hustru Fanny og hans Søn af Ægteskabet med hende, den usædvanlig begavede Paul. Efter deres Død opholdt han sig mest i Schweits [Schweiz], altid lidende, men ogsaa altid sysselsat, dels med filosofiske Studier og religiøs Tænkning, dels med Arbejdet paa sit store humoristiske Epos »Adam und Eva oder die Geschichte des Sündenfalls«, der udkom efter hans Død. I Somrene 1825 og 26 brugte han Badekure i Karlsbad og Teplitz, men uden at hans Sygdom, en haardnakket og farlig Nyrelidelse, bedredes i nogen væsentlig Grad. I Avg. 1826 prøvedes end ydermere Marienbad, hvorfra B. dødssyg naaede Dresden. Her kom hans Søn August til ham, og B. gik gjærne ind paa hans Forslag, at forsøge paa at naa tilbage til Fædrelandet. I Sygevogn og Bærestol transporteredes Patienten langsomt den vidtstrakte Vej, saa medtagen, at man ventede Døden den ene Dag lige saa godt som den anden. Da man naaede Hamborg, maatte Hjem vandringen standse — ved Grænsen af Fædrelandet. Døende blev B. bragt til Frimurer-Hospitalet, hvor han udaandede ved Daggry 3. Okt. 1826. Hans Sønner bragte Liget til Kiel, hvor den afdøde efter sit Ønske jordedes hos sin første Hustru. I Danmark vakte Efterretningen om B.s Bortgang megen Deltagelse, men kaldte ogsaa for en lille Stund de hadefulde Røster til Orde igjen, indtil Forargelsen standsedes med Myndighed af den Digter og Kritiker, der tog B.s smagshævdende Gjerning i Arv: J.L. Heiberg. Til det kgl. Theaters Sørgefest havde Oehlenschläger skrevet Mindedigtet og saaledes paa den smukkeste Maade formanet al tidligere Modstand til at forsones ved den bortgangne Digters Grav.

»Jens Baggesens danske Værker« udkom 1827—32 i 12 Bind, udgivne af Forfatterens Sønner og C.J. Boye; 2. Udgave saa Lyset allerede 1845—47. »Jens Baggesens poetische Werke in deutscher Sprache«, ligeledes udgivne af Karl og August B., udkom i 5 Bind 1836. Hans Biografi, »udarbejdet fornemmeligen efter hans egne Haandskrifter og efterladte litterære Arbejder«, udgaves i 4 Bind af Aug. Baggesen 1843—56 men er ingenlunde nøjagtig i sine Angivelser, lige saa lidt som den samlede Udgave af de danske Skrifter er behandlet med den ønskelige Omhyggelighed. 1831 udkom »Aus Jens Baggesens Briefwechsel mit K.L. Reinhold und F.H. Jacobi« i 2 Dele, 1855 »Fragmente«, 1858 og 1863 »Philosophischer Nachlass« i 2 Bind. Den paalideligste og bedst orienterende Fremstilling af B.s Liv og Digtning har Kr. Arentzen givet i sit store litteraturhistoriske Værk »Baggesen og Oehlenschläger«, 8 Bind, 1870—78.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bartholin, Caspar, 1655—1738, Generalprokurør, Læge

Af G.L. Wad og Julius Petersen

Caspar Bartholin var født i Kjøbenhavn 10. Sept. 1655 og Søn af [...] Professor Thomas B. (død 1680). Kun 15 Aar gammel blev han Student (1671), og hans Studier, eller maaske mest hans Faders Indflydelse, skaffede ham allerede 1674 Udnævnelse til Professor philosophiae ved Universitetet, dog saaledes at han kunde fortsætte sine Studier i Udlandet. Han tiltraadte samme Foraar sin 3-aarige Rejse, paa hvilken han studerede bl.a. ved Leidens Universitet og besøgte Frankrig, Italien o. fl. St, i det han overalt gjorde sig bemærket ved sin for en saa ung Mand usædvanlige Lærdom; man har da ogsaa fra denne Tid adskillige Skrifter fra hans Haand om saare forskjellige Æmner, dels hentede fra Lægevidenskaben, dels fra den klassiske Arkæologi. Efter sin Hjemkomst tiltraadte han sit Professorat og begyndte sin Virksomhed med Forelæsninger over Anatomi og Fysik; 1678 havde hans Fader den Glæde at kreere ham til Dr. med., næppe 23 Aar gammel; efter dennes Død (1680) blev B. Medlem af det medicinske Fakultet; hvis Dekanat han senere (fra 1704) kom til at bestyre i 34 Aar; Rektor ved Universitetet var han 1687 og siden oftere, medens han tillige havde forskjellige andre akademiske Tillidshverv. For øvrigt gav den Maade, hvorpaa han og hans Slægt, Bartholiner og Wormer, fremmede deres egne Interesser ved Universitetet — især ved bestandig at sørge for, at de flest mulige Professorater overdroges dem —, Anledning til en 1707 fremkommen anonym Klage, der til Dels satte en Stopper for Slægtens Nepotisme.

Indtil 1701 vedblev B. at docere Anatomien, og efter den Tid har hans Virksomhed som Universitetslærer næppe været stor, saa meget mere som der efterhaanden var blevet lagt Beslag paa hans Kræfter og Tid i ganske andre Retninger. Som saa mange andre Embedsmænd fik han nemlig Sæde i Højesteret (1691), hvormed 1694 fulgte Titel af Justitsraad, 1708 af Etatsraad, og 1719 betroede Kongen ham den ansvarsfulde og omfattende Post som Generalprokurør [til 1729]. Det gik ham som flere andre, at hans Brugbarhed skaffede ham saa mange Embeder, at man ikke fatter, hvorledes han kunde overkomme dem. Efter at han 1722 var bleven Konferensraad, udnævntes han 1724 til Deputeret for Finanserne og [indtil 1730] Præses i Rentekammeret. Den største Hædersbevisning blev ham til Del, da Kongen 1729 gav ham det hvide Baand, som endnu aldrig havde smykket nogen borgerlig og selv til adelige uddeltes sparsomt; til sit Valgsprog tog B. »invia virtuti nulla est via« [meningen er at B. vil søge at åbne ufarbare veje; sentensen er hentet fra Ovid's Metamorfoser XIV 113, der igen refererer til Vergil's Aeneiden VI' sang, hvor Aeneas og Sibyllen slipper afsted ad en bagvej; sentensen også brugt om Karl X Gustav's tur over Bæltet]. To Aar efter optoges han med sin Slægt i Adelsstanden. Han døde 11. Juni 1738 som Senior Universitatis. Efter sin Fader havde han arvet Hagestedgaard, som han solgte 1686. Han ægtede i Sept. 1679 Anna Fabricius, f. 10. Nov. 1643, død 18. Febr. 1713, Datter af Lægen, Dr. jur. & med. Christian F. og Enke efter Assessor Jørgen Reitzer.

B.s litterære Arbejder ere talrige fra den Epoke af hans Liv, da han endnu ikke var overlæsset med uvidenskabelige Embedspligter; efter den Tid ere de kun faa, som naturligt er. Som ovenfor nævnt har han leveret flere Arbejder i den klassiske Arkæologi (om de gamles Øresmykker, om de gamles Fløjter); men sin største Betydning har han som lægevidenskabelig Forfatter. Naar Riegels i de stærkeste Udtryk bebrejder B., at han sveg sit egentlige Kald, Videnskabsmandens, for at være Adelens Haandlanger og arbejde i Kollegierne, er dette næppe ganske uden Grund, og at han blev trukken frem af den Reventlowske alt formaaende Slægt, er der ogsaa andet, der tyder paa, end Riegels' Udsagn alene. Hvorledes B.s Virksomhed uden for Universitetet har været, er det nu vanskeligt at dømme om; det taler for hans Uundværlighed, at han efter de ved Frederik IV's Død indtraadte store Forandringer beholdt sine Embeder og belønnedes af den nye Konge med Adelsbrevet.

— Thomas Bartholins Søn Caspar blev født saa sent, at Faderen, der tidlig trak sig tilbage fra den egentlige lægevidenskabelige Professorvirksomhed, ikke i saa Henseende kunde være hans Lærer. I Anatomi og Fysiologi — de Fag, som han i Overensstemmelse med de Bartholinske Traditioner, i det mindste i den tidligere Del af sit Liv, særlig dyrkede — var derimod Steno hans væsentlige Lærer, og de Arbejder, han i denne Retning har publiceret, vise alle en tydelig Paavirkning af Lærerens Synspunkter og Ideer. Dennes betydningsfulde Opdagelser paa Kjertelsystemets [kirtelsystemets] Omraade førte Discipelen dog videre paa en hæderlig og ret fremtrædende Maade; saaledes opdagede han, først hos en Kalv (1682), senere ogsaa hos andre Dyr, en særlig vid Udførselsgang fra den ene af Spytkjertlerne (glandula sublingvalis), hvilken han beskrev i en 1684 i Kjøbenhavn udgiven Afhandling, og som fremdeles bærer hans Navn (Kjertelens mindre Udførselsgange ere væsentlig opdagede af Steno, men bære i øvrigt Navn efter Leipzigeranatomen Rivinus, der ogsaa beskjæftigede sig med disse Undersøgelser). Nogle Kjertler ved Indgangen til de kvindelige Kjønsorganer fremtræde ligeledes ofte i Haandbøgerne under B.s Navn, fordi han først har paavist og beskrevet dem hos Mennesket (i et Brev til den romerske Anatom Riva 1677), medens de dog allerede forinden vare paaviste hos Koen af den berømte Pariseranatom Duverney. I en til 3. Udgave af Lysers »Culter anatomicus« (1679) tilføjet Afhandling giver han forskjellige gode Vink med Hensyn til Dissektion og anatomisk Demonstration, ligesom han ogsaa i en vis Modsætning til Steno stærkt accentuerer Mikroskopets Betydning for anatomiske Undersøgelser, men for øvrigt slutter han sig ogsaa her til sin Lærer og til de af denne givne Anvisninger. Foruden de nævnte Arbejder publicerede han som medicinsk Professor et ret betydeligt Antal Dissertationer af anatomisk og fysiologisk

Indhold, dog næppe nogen af særlig fremragende Betydning.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bartholin, Hans, 1665—1739, Theolog

Af Fr. Nielsen

Hans Bartholin var en Søn af [...] Professor Thomas B. og blev født paa Hagestedgaard 16. April 1665. Indtil sin Faders Død (1680) blev han undervist i sit Hjem paa Hagestedgaard, men senere kom han i Kjøbenhavns Skole, og i Aaret 1683 blev han Student. Allerede 1684 rejste han udenlands for i Holland, England og Frankrig at studere de østerlandske Sprog og den bibelske Filologi. I Paris sluttede han et nøje Venskab med sin Landsmand C.C. Reenberg [Morten Reenberg], som ved at besøge ham daglig fik ham trukket ud af daarligt Selskab — en Vennetjeneste, som H. B. aldrig glemte. I 1688 blev han hjemkaldt for at overtage et Professorat i Filosofi og en Adjunktur i Theologi ved Universitetet, og efter faa Aars Forløb blev han Provst ved Kommunitetet og Professor i det hebraiske Sprog. Endelig blev han 1693 Medlem af det theologiske Fakultet, og som saadant forsvarede han for den theologiske Doktorgrad en Afhandling: »De Deo triuno«, den sidste theologiske Doktorpromotion i lange Tider; først 1736 træffe vi den næste. H. B. var Medlem af den Kommission, der efter kongelig Ordre traadte sammen for at gjennemse Baggers Alterbog og for, navnlig med Kingos Salmebog som Grundlag, at udarbejde »en fuldkommen Salmebog« baade til Kirkebrug og til Husandagt. Da Sjællands Bispestol blev ledig 1710, ventede mange at se H. B. som Henrik Bornemanns Efterfølger; men Christen Worm, en Ætling af en anden berømt Professor-Familie, blev foretrukket for ham, efter Sigende fordi Jacob Lodberg gjennem sin Ven, Hofpræsten F. J. Lütkens, havde modarbejdet hans Valg. Det var Venskabet med Magister Reenberg, der havde bragt H. B. i Fejde med Lodberg, og Striden mellem de to Theologer drejede sig navnlig om det Spørgsmaal, hvorvidt Englene vare skabte i de 6 Dage eller før disse. Det første paastod H. B., og han har i en lærd Disputats bekæmpet den modsatte Opfattelse som Socinianisme. H. B. var nemlig ikke blot en lærd, men ogsaa en ivrig orthodox Theolog. I sine »Elementa theologica« (1710), der i en Del Aar vare en yndet theologisk Lærebog, har han givet en Fremstilling af Dogmatikken, der i visse Maader kan betragtes som en Vejledning til Forstaaelse af Jesper Brochmands berømte System. Og i H. B. havde Pietismen en af sine bitreste Modstandere. Da Pietisterne begyndte at arbejde for Missionen, søgte han i nogle Theses, der kun foreligge i Haandskrift (Ny kgl. Saml. 4. 1151), at gjendrive deres store Forventninger om Hedningernes Omvendelse; da de i 1723 fik deres egen Katekisme, anbefalet af Biskop Worm, advarede han mod Bogen som farlig for den rene Lære (Thottske Saml. 4. 1578)> og kort før sin Død samlede han alle sine Indvendinger mod Pietismen i et lille, ligeledes kun haandskrevet, Skrift, »Underretninger om en Del Pietisters Vildfarelse« (Gl. kgl. Saml. 4. 1495), der er at betragte som Orthodoxiens Svanesang i Danmark. Pietisterne havde imidlertid ikke ladet H. B. uden Svar. Den sværmerske Degn paa Laaland [Lolland] Christian Mundt mente endog at kunne bevise, at H. B. hverken forstod »Begyndelsens Elementer i Guds synderlige Ord eller den almindelige Katekismus«, og han erklærede, at i H. B.s »Elementer« var der »ikke én Trosartikel ret lært efter Troens Maade i Profeternes og Apostlernes Skrifter uden den ene Artikel om den hellige Skrift,« som B. efter hans Mening endda ikke forstod. I Aaret 1731 nedlagde H. B. alle sine Embeder og trak sig tilbage til Herregaarden Kongsdal, der dog ikke var hans Ejendom; her døde han i (Marts; 1739. 6 Aar tidligere havde han mistet sin Hustru, Anna Maria Reitzer, Datter af Assessor Jørgen R.

Til: Indholdsfortegnelsen

Basedow, Johann Bernhard, 1724—90, Pædagog

Af L. Koch

Johan Bernhard Basedow er født i Hamborg, hvor Faderen var Parykhandler. Han besøgte Gymnasiet i sin Fødeby 1741—44, hvor Reimarus var hans Lærer; de næste to Aar studerede han i Leipzig, levede derefter i 4 Aar i Hamborg og fik da en Plads som Huslærer hos Gehejmeraad Qvalen paa Burghorst i Holsten. Til Fordel for sin Elev opfandt han her mange sindrige Maader, hvorpaa Kundskaberne kunde gjøres anskuelige. Hans Methode maa have vakt hans Principals Tilfredshed; thi han anbefalede ham til Bernstorff; B. havde desuden under sit Ophold paa Burghorst erhvervet sig Magistergraden i Kiel for en Afhandling om en ny Undervisningsmethode, og han ansattes nu som Professor i Tysk og de skjønne Videnskaber ved Sorø Akademi 1753. Han kom her i Forbindelse med hele den Kreds af tyskfødte Mænd, der angav Tonen i de højere Kredse i Kjøbenhavn, og da han 1757—58 udgav sin »Die praktische Philosophie für alle Stände«, roste Cramer den med stærke Ord i »Der nordische Aufseher«. I Sorø viste sig strax baade de heldige og uheldige Sider hos B. Hans kraftige, om end raa Veltalenhed, hans store Arbejdskraft og den Energi, hvormed han fremsatte sine Anskuelser, gjorde Indtryk paa Eleverne; men hans raa Ligegyldighed ikke blot for Formerne, men for ligefrem Sømmelighed, hans Forfængelighed og ingenlunde dadelfrie Vandel vakte ogsaa Forargelse. Ikke desto mindre lod man ham holde Forelæsninger over Theologi; han søgte selv Tilladelse dertil i Aaret 1757 for at forbedre sine Indtægter, da han med en Løn af 400 Rdl. umulig kunde »iagttage den pligtmæssige Velstand«. B. vilde egentlig heller ikke Kristendommen til Livs, tvært imod vilde han forsvare den mod Deisterne, men dette skulde ske ved at afføre den alle ubibelske Udvæxter, f. Ex. Læren om evige Helvedstraffe. Dette fremtraadte dog ikke skarpere, end at Cramer kunde sige om ham: »Saa lidt som han skjuler sin Højagtelse for Fornuften, viser han dog en langt større Ærbødighed for Aabenbaringen«. Men B. skulde snart faa med en Mand at gjøre, der, endskjønt han ikke var Theolog, dog havde et skarpere Blik for, hvad der laa paa Bunden af hans Theologi. I Aaret 1760 blev Grev F. Danneskjold-Samsøe Hovmester [Den daglige leder, ca. = Direktør] paa Sorø. Han tog strax B. for sig, og denne indrømmede ham, »at han favoriserede Materialisternes Lærdom, ja roste endog disse falske Lærere som de, der vare de bekvemmeste til at omvende Naturalister, Deister og Atheister«. Danneskjold vilde dog ikke ligefrem undertrykke B.s Skrifter; men han satte den hidtil under Fødder traadte Censur igjen i dens fulde lovlige Kraft, og B., der indsaa hans Hensigt, holdt op at skrive. Derimod var det ikke muligt at bringe ham til at opgive sine Vildfarelser; »hans stolte Hensigt, Drivfjeder af alle hans Handlinger, at blive Hæresiark tillod ham det ikke«. Det blev da forment ham at læse over Theologi; men han benyttede nu sine Forelæsninger over Grammatik til at bibringe Tilhørerne sine theologiske Meninger. Danneskjold vilde da have ham anbragt i et civilt Embede; men han blev 1761 ansat ved Gymnasiet i Altona. Det røbede ikke megen Menneskekundskab, at han næsten 1 1/2 Aar efter vedblev at skrive til Danneskjold for at overbevise denne om Rigtigheden af de af ham forfægtede religiøse Anskuelser.

I Altona havde han langt mindre Arbejde i sit Embede end i Sorø, og han begyndte nu at udfolde en betydelig litterær Virksomhed, hvor han fortsatte Kristendommens Renselse for ubibelske Udvæxter paa en Maade, som ikke lod nogen af dens Hovedlærdomme uantastede. Han kom da i Strid med det hamborgske Præsteskab, deriblandt med Pastor J.M. Gøtze [Götze], der siden skulde gjøre sig bekjendt som Lessings Modstander. B. arbejdede i disse Aar med en Iver, der undertiden næppe lod ham have Tid til at spise og sove; han dikterede, saa den ene Skriver blev træt efter den anden; men de Værker, han udgav, bare rigtignok ogsaa kjendelige Spor af Hastværk. Han maatte selv forlægge sine Bøger, da de vare komne i saa daarligt Ry, hvilket kostede ham mere, end han havde Raad til. Hans Familie sukkede og klagede; men han selv bevarede sit Mod.

Danneskjold skulde endnu en Gang faa Lejlighed til at mødes med sin gamle Uven. I den korte Tid, han efter Christian VII's Tronbestigelse var Medlem af Konseillet, skrev han et langt Brev til Kongen, i hvilket han med Paakaldelse af Kongelovens Forpligtelse for ham til at holde Haand over den rene Lære formanede ham til at afskedige en saa skadelig Mand som B. Der er ingen Tvivl om, at Danneskjold, der var en oprigtig religiøs Mand, virkelig har følt sig oprørt over B.s Vranglære; men det har vel heller næppe den Gang, da han satte alt i Bevægelse for at styrte Bernstorff, været ham imod at gjøre et Angreb paa en af de mange Tyskere, der ved hans Gunst vare komne ind i Landet. Det er uvist, om Danneskjolds Skrivelse er kommen Kongen i Hænde; men da den er affattet i Okt. 1767, samme Maaned, som han fik sin Afsked og blev forvist fra Kjøbenhavn, har den næppe kunnet afgjøre B.s Skæbne. Men dennes Skribentvirksomhed, og særlig hans »Philalethie« (1764), havde, som alt anført, ogsaa uden for Danmark vakt en ubehagelig Opsigt, og hvor tolerant end Bernstorff kunde være, har han dog næppe ønsket at beholde Forfatteren i Statens Tjeneste; han fik 1768 sin Afsked eller fik Fritagelse for sine Forretninger, men beholdt sin Gage. Det var først efter denne Tid, han, begejstret af Rousseaus Ideer, med Iver kastede sig over Opdragelsens Forbedring; men hans Virksomhed i denne Retning tilhører Tyskland. Han udarbejdede en Plan til Skolevæsenets Forbedring, som skal være bleven bifaldet af Bernstorff, og som udkom 1768. Han udstedte et Opraab til at subskribere paa hans »Elementærværk«, og da han anbefaledes af Lavater og mange andre ansete Mænd i Tyskland, modtog han i faa Aar 15.000 Rdl. Mindre heldig var han, da han senere forlangte Publikums Understøttelse til Oprettelse af sit »Philanthropinum, eine Schule der Menschenfreundschaft für lernende und junge Lehrer«. Det kom dog i Stand i Dessau 1774, men vilde ikke trives.

B. døde i Magdeburg 25. Juli 1790. Hans sidste Ord vare: »Ich will secirt sein zum Besten meiner Mitmenschen«. B. er af de Mænd, man har vanskeligt ved at tage alvorlig. Latterligheden, Raaheden, Markskrigeriet, det uforsvarligste Jaskeri ligge saa tykt uden paa, at man fristes til Tvivl om, at der er noget godt inden for; og dog har dette været Tilfældet; det kan allerede sluttes af det Indtryk, han har gjort paa mange af de bedste af sine samtidige. Skulde man sige, hvad der stod som Hovedopgaven for hans paa Reformplaner saa rige Tid, saa var det at tilvejebringe en bedre Opdragelse. Derom vare alle Tidens Ordførere enige. Men en stor Reform trænger ogsaa til saadanne Mænd, der berusede af den nye Vin blindt gaa i Spidsen for Stormkolonnen mod det gamle; en saadan Mand var B. - L.C. Sander, der selv havde været Lærer ved Filanthropinen i Dessau, siger, at han aldrig har hørt Mage til hans kraftige Deklamation, og kalder ham Pædagogikkens Mirabeau. Deri er der noget træffende; thi han havde virkelig en betydelig Evne til at rive Menneskene med sig i den Retning, som Tidens Strøm var ved at tage. Det er med rette sagt, at han var lige saa berygtet som berømt og lige saa berømt som berygtet; vi ville kun tilføje, at han fortjente at være begge Dele.

Henvisning

Se omtale: i Carl Henrik Koch: *»Dansk oplysningsfilosofi«*, Gyldendal, København 2003.
Kommentar til Koch's bog kan findes i afsnittet »Holberg's filosofi og hans behandling af teodicéproblemet« i:
»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning. Kommentarer« [4-5 MB].

Til: Indholdsfortegnelsen

Baurenfeind, Georg Vilhelm, o. 1725—63, Kobberstikker

Af F.J. Meier

Georg Wilhelm Baurenfeind var født i Nürnberg og blev indkaldt til Kjøbenhavn for at stikke Kobbere for Klevenfeldt. Han synes imidlertid ikke at have svaret til de Forventninger, man havde gjort sig om ham, og han kom derfor under sin Landsmand J.M. Preislers Haand, under hvilken han lærte saa godt, at han 1754 fik Akademiets lille og 1759 dets store Guldmedaille, den sidste paa et Stik efter N. Poussins »Brændende Tornebusk«. Da Frederik V snart efter udsendte den lærde Expedition til Arabien, blev B., som hurtig havde opnaaet en ikke ringe Anseelse som Tegner, Maler og Kobberstikker, sendt med Expeditionen som »Tegnemester«. Tropernes Hede lagde ham imidlertid hurtig i Graven: han afgik ved Døden paa Havet mellem Mokka og Bombay 29. Avg. 1763. Af hans Arbejder kan nævnes: Iver Rosenkrantz (1757, efter J.S. Wahl), Frederik V i Salvingsdragt (1758, efter Pilo), A.G. Moltke (halv Figur, sort Kunst, efter Pilo) og en Del kongelige Portrætter. B. malede ogsaa i Olie.

Til: Indholdsfortegnelsen

Becker, Knud Ahasverus, 1681—1738, Godsejer, Landsdommer [Knud Ahasverus Becher]

Af G.L. Wad

Becker var Søn af Færgemand Ahasverus B. ved Hvalpsund, Lovns Sogn, hvor han fødtes 7. Sept. 1681. Som Dreng kom han i Tjeneste hos Landstingshører Peder Bering i Viborg, af hvem B., der var »ikke lidet skalkagtig«, ikke lærte noget godt. Efter at have færdedes mellem forskjellige Folk kom han, henimod 30 Aar gammel, i Frederik IV's Tjeneste og styrede i en lang Aarrække som Anna Sophie Reventlows Ridefoged Vallø Gods. 1718 fik han Titel af Vice-Landsdommer over Laaland [Lolland] og Falster, hvortil der først 1734 knyttedes Funktion som Landsdommer. Som Godsinspektør laa B. jævnlig i Strid med Kjøge By og havde et slet Rygte for sin Haardhed mod Bønderne, og denne hans Strænghed blev ikke bedre, efter at han 1729 havde kjøbt Bækkeskov Gaard og Gods i Sydsjælland; han ydede her Bevis for den Sætning, at Herremænd af lav Herkomst ofte ere de ubarmhjærtigste Herrer mod deres Bønder. Hans Hovbønder sammenrottede sig derfor om at myrde ham ved given Lejlighed, og da han 12. Avg. 1738 var reden ud til dem i Enghaven ved Gaarden og der irettesatte og slog en af dem med sit Spanskrør og tog til Pistolen, kastede de sig efter Aftale over ham og myrdede ham med Høtyve, River o. lign. Forbryderne straffedes paa Livet. B.s Enke, Helene Marie f. Brummondt, f. 1706, Datter af Hofskrædder, Kommerceraad B., ægtede siden Etatsraad Hans Folsach til Gjessinggaard og døde 22. Nov. 1769. Endnu paavises ved Bækkeskov Stedet, hvor B. myrdedes, og i Almuens Mund lever Sagnet endnu om den haarde Bondeplager.

Til: Indholdsfortegnelsen

Benstrup, Knud Nielsen, o. 1691—1742, Søofficer og Overfabrikmester

Af C. With

Knud Nielsen Benstrup var søn af en Byskriver i Ebeltoft; han blev Sekondlieutenant 1714, Premierlieutenant 1719, Kapitajnlieutenant 1723 og Kommandørkapitajn 1731. I sin Ungdom studerede han Skibsbyggeri i Frankrig og blev efter sin Tilbagekomst 1729 ansat som Fabrikmester paa Holmen sammen med Lieutenant Bragenæs, 2 Aar efter at Admiral Judichær, der i en lang Aarrække havde ledet Skibsbyggeriet, var blevet afskediget som Følge af en Krigsretsdom. Bragenæs døde imidlertid samme Aar, han var bleven ansat, og efterfulgtes af Kapitajnlieutenant Thura, med B. som overordnet. I Modsætning til Judichærs brede og langsomt sejlende, men stive Skibe lagde B. Hovedvægten paa skarpe, fine Linjer, hvorved Flaaden kom i Besiddelse af adskillige velsejlende Orlogsskibe. Hans System billigedes dog ikke af alle Flaadens Officerer, navnlig ikke af de ældre. Klagerne over hans Konstruktioner maa dog nu anses som ugrundede, thi Marinebestyrelsen bandt i for høj Grad hans Hænder, i det den anviste alt for smaa Summer til hvert enkelt Skib, da den foretrak at have mange smaa i Stedet for færre, men større Kampskibe. 1731 udnævntes B., samtidig med at han var bleven forfremmet til Kommandørkapitajn, til Overfabrikmester. Af Karakter synes han at have været heftig og opfarende, om end ærlig og rettænkende; det varede derfor heller ikke længe, inden han kom paa en spændt Fod med Marinens den Gang altformaaende Overbestyrer, den dygtige, men herskesyge Grev F.C. Danneskjold-Samsøe, til hvilken Kommandørkapitajnerne Suhm og Kragh samt Underfabrikmesteren Thura strax sluttede sig. I 1734 nedsattes en kgl. Kommission med det Hverv at undersøge og bedømme B.s sidste Nybygning, Orlogsskibet »Christianus Sixtus«, som efter Afløbningen var blevet lidt for dybt stikkende, og over hvilket den for øvrigt som Skibskonstruktør uduelige Thura havde fremført Klage. Kommissionen bestod af Kommandørkapitajnerne Suhm, Kragh, Neuspitzer og Coningh samt Kapitajnerne Thura, Lütken og Lützow; dens Flertal afgav en for B. ufordelagtig Dom, hvorimod Lütken og Lützow toge ham kraftig i Forsvar. For at komme til Klarhed i Sagen lod Kongen (Christian VI) dem alle møde for sig, og ved den Lejlighed udtalte Lütken sig saa djærvt, at han paadrog sig saa vel Kongens som Danneskjolds Unaade, hvilket atter havde til Følge, at han Aaret efter blev afskediget paa en lige saa uretfærdig som formløs Maade. B. selv fik senere Tilladelse til at forsvare sig mod de rejste Beskyldninger, men gjorde dette i et saa heftigt og uærbødigt Sprog, at man lod ham stille for en Krigsret, der dømte ham til at have sit Embede forbrudt og desuden til Fængsel i Kastellet. Her forblev han til Dokkens Indvielsesdag, 26. Maj 1739, da han atter benaadedes og med en Pension af 800 Rdl. aarlig fik Tilladelse til at tage Bopæl i Riget, hvor som helst uden for Kjøbenhavn. Han valgte Æbeltoft og levede der til sin Død, 26. Febr. 1742. I sin Funktionstid havde han konstrueret 14 Orlogsskibe og 1 Fregat. At Marinen var daarlig tjent med at miste denne dygtige Mand, fremgik strax deraf, at man Aaret efter hans Bortfjærnelse saa sig nødt til at indkalde den franske Konstruktør L. Barbe, i det hverken Kragh, Thura eller Overskibsbygmesteren Andr. Thuresen formaaede at magte Skibsbyggeriet paa Holmen.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bentzon, Johan Severin, 1692-1741, Kancellisekretær

Oktober 2006: Udsnittet er fotograferet efter et matrikelkort fra 1789, der er tegnet af Stockfleth. Kortet befinder sig i arkivet hos Kort- og Matrikelstyrelsen i København NV. Kortet er omtegnet i 1861, fremgår det af en bemærkning på bagsiden.

Forskellige topografiske detaljer er ikke tegnet ind på kortet, fordi formålet var et andet - at aftegne matriklerne. Én af de ting der ikke er tegnet med er Skidenrenden, der løb ind i Tude Å, lige øst for Brorupgaard.

Johan Severin Bentzon ejede Broupgaard nær Havrebjerg. Christian Tostrup [Christian Thostrup], Holbergs søstersøn, var foged hos ham. **Holberg** lånte Bentzon penge og overtog Brorupgaard 1740 (af 13.4.1740), formentlig bistået af Tostrup. Desuden forpagtede Holberg i dét år Havrebjerg Kongetiende af Slagelse Hospital. Bentzon havde - ifølge Holberg - ikke investeret seriøst i bygninger, bøndergårde eller drift.

Bentzon var gift med **Frederikke Louise Bentzon** ifølge G.L. Wad's artikel om hende i DBL. Hun fødtes 10. Nov. 1702 paa Bragnæs i Norge, hvor hendes Fader, Poul Glud, var Amtmand; hendes Moder, Ingeborg Marie Bording (Datter af Professor Laurids B.), dræbtes ved et Vaadeskud af sin Mand. I ung Alder blev hun 1719 gift med Kancellisekretær Johan Severin Bentzon, f. 27. April 1692, Ejer af Estvadgaard, som hun efter hans Død, 9. Maj 1741, blev Ejerinde af, da Ægteskabet var barnløst. Kort før sin Død oprettede hun, efter derom mellem hende og hendes Ægtefælle truffen Aftale, ved Testamente af 4. Marts 1745 sit Gods til en Stiftelse for Enker efter og ugifte Døtre af Mænd af Adelen eller i Rangen, hvilken Stiftelse endnu bestaar, i det dog Gaarden er solgt og substitueret med en Kapital; ogsaa de fattige i Viborg betænkte hun. Fru B. døde 16. Marts 1745 og ligger begraven i Estvad Kirke ved sin Mands Side.

Henvisninger

Se nærmere om Brorupgaard i *»Havrebjerg Kirke«* på: http://bjoerna.net/havrebjerg/

Se nærmere om Christian Tostrup og Holberg's familie i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]

Bernstorff, Andreas Peter Greve, 1735—97, Statsminister

Af E. Holm

A.P. Bernstorff foran Bernstorff Slot. Statuen er udført af Andreas Stephan Mygind Paulsen i 1904 (f. 1836, d. 1915). Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Andreas Peter Greve Bernstorff hørte til en hannoveransk Adelsslægt og var født i Hannover 28. Avg. 1735. Han var Søn af en Landraad og meget velstaaende Godsejer, Andreas Gottlieb Friherre B.; Moderen, en født v. Weitersheim, omtales som en begavet og karakterstærk Dame. Det fik stor Betydning for hans Udvikling i religiøs Henseende, at han i Overgangsaarene, inden han blev voxen, havde Generalsuperintendent Jacobi i Celle, en udmærket dygtig Mand, til Lærer. Den, der kom til at bestemme hans Løbebane, var imidlertid hans Farbroder, ndfr. nævnte Johan Hartvig Ernst Bernstorff, der fra Aaret 1751 afgjørende traadte i dansk Statstjeneste som Minister. Han havde Blik for Brodersønnens ypperlige Evner, og efter hans Raad søgte A.P. B. ved akademiske Studier i Leipzig, Gøttingen [Göttingen] og Genf [Genève] og ved længere Udenlandsrejser i Italien, Frankrig, England og Holland at forberede sig til Statsmandsgjerningen. Det var med stor Kjærlighed, han siden stedse fra denne Tid mindedes Digteren Gellert i Leipzig; han var saa heldig i Gøttingen at høre en Kapacitet som Achenwall, Statistikkens Grundlægger, i Genf at leve sammen med Necker, i Italien at gjøre Bekjendtskab med Hertugen af Choiseul og Forfatteren til Anacharsis, Barthélemy. Af hvad han saa paa sine Rejser, var der dog

lidet, der fængslede ham i den Grad som Synet af det for hin Tid fortrinlige Agerbrug, visse Dele af England den Gang udmærkede sig ved. Erindringen derom skulde faa stor Virkning paa en vigtig Side af hans senere Livsgjerning.

Da han i disse Ungdomsaar en Gang opholdt sig nogen Tid i sin Fødeegn Hannover, søgte den ledende Minister her, Münchhausen, at overtale ham til at gaa i hannoveransk Tjeneste; men Onkelens Exempel og Ønsket om at optræde paa en noget større Skueplads bragte ham til at foretrække dansk Statstjeneste. Allerede 1755 var han paa en Maade bleven indviet til denne ved at blive udnævnt til dansk Kammerjunker. En anselig Løbebane i Danmark ventede den unge Mand, saa snart han havde endt sine »Lehr-« og »Wanderjahre«. Han fik 1759, da han kun var 24 Aar gammel, Sæde i tyske Kancelli, altsaa under Onkelens umiddelbare Tilsyn; men ved Siden deraf blev han 1760 Deputeret i det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer, og kort efter traadte han som Deputeret ind i General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet; han forenede dermed 1765 at blive Deputeret i Rentekammeret. Som en Følge af en Omdannelse af Kollegierne snart efter Christian VII's Tronbestigelse blev han (1768) første Deputeret i Generaltoldkammeret og anden Deputeret i Kommercekollegiet. Tillige havde han (1767) faaet Sæde i Overskattedirektionen, der nærmest var det øverste Kollegium paa det finansielle Omraade. Det er en Selvfølge, at han imidlertid havde faaet Danebrogsordenen (1766), ligesom han 1765 var bleven Ridder af Ordenen de l'union parfaite; nogle Aar senere (1769) fik han Gehejmeraadstitel. Greve var han bleven 1767, da hans Farbroder blev belønnet med at faa Greveværdigheden, ikke blot for sig selv, men ogsaa for sin Broder, A.P. B.s Fader, og det hele friherrelige Bernstorffske Hus. Reverdil har fra denne Del af hans Liv givet en Karakteristik af ham som baade meget kundskabsrig, ubøjelig retskaffen og meget husholderisk i sine egne Forhold. Han anbefalede ham af den Grund, skjønt forgjæves, til at blive Overhofmarskal hos Kongen efter Adam Gottlob Moltkes Afskedigelse fra denne Stilling. Men han tilføjer, at A.P. B. kun lidet havde Evne til at vinde Folk, fordi han var i højeste Grad paastaaelig og egensindig. »Med en Oldgransker«, siger han, »tvistedes han om Mønter, med en Staldmester om Heste, med en rejsende om, hvad der foregik i dennes Fædreland, og han var, kort sagt, stedse vis i sin Sag, som om det, hvorom Talen var, var det, han havde sat sig bedst ind i.« Reverdil plejer ikke at lægge Fingrene imellem ved sin Kritik af andre Personligheder; men det er rimeligt, at der virkelig har været en ikke ringe Egensindighed hos B. i hans yngre Dage. Hans lovprisende Biograf Eggers fremhæver det som et Træk hos ham, medens han var Barn, og det hedder i en meget rosende Karakteristik, som en fremmed Diplomat nogle Aar senere har givet af ham, at han havde den Fejl vanskelig at kunne lade sig overbevise. Dertil kom en vis Svaghed for at høre sig selv tale. Men med Stivheden i hans Karakter hang ogsaa Paalidelighed og Trofasthed sammen.

Saa nøje som han var knyttet til Farbroderen, var det naturligt, at han delte dennes Unaade, da Struensee kom til Magten. Han forlod (1770) Statstjenesten og tillige Kjøbenhavn. Da Reverdil nogen Tid senere traf ham i Hamborg, udtalte han, at det var hans faste Agt ikke mere at overtage noget Embede; men da han efter Struensees Fald i Anledning af en privat Sag kom til Kjøbenhavn, lod han sig dog overtale til atter at tage Plads i Regerings-kollegierne. Han blev i Slutningen af 1772 første Deputeret i Finanskollegiet, Økonomi- og Kommercekollegiet samt Bjærgværksdirektoriet. Det havde hidtil været paa det økonomiske og finansielle Omraade, han havde virket. Man har ikke Indtryk af, at hans Gjerning her betegner noget Fremskridt. Hvor stor Interesse han end havde for Agerbruget, synes det ikke, som han er bleven paavirket af de fysiokratiske Grundsætninger, der den Gang begyndte at slaa igjennem. I det mindste blev han staaende ved det gammeldags, stive Beskyttelsessystem, og han var ikke kommen ud over den Tro, at det var muligt ved alskens kunstige Midler at opelske en kraftig Industri. Kun peger det i en noget friere Retning, at han var en Modstander af Monopoler. Derimod blev det en god og tidssvarende Virkning af, hvad han havde set i England, at han ivrig tilraadede Onkelen at gjennemføre de Forandringer i Fæstebøndernes Stilling paa Godset Bernstorff, der danne et af de første vigtige Skridt til Forberedelse af de store Landboreformer.

Da A.P. B. blev kaldt tilbage til den dansk-norske Stats-tjeneste, skrev en begejstret Tilhænger af ham, Cramer [Johan Andreas Cramer], til Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]: »Hvor har jeg dog takket Gud, og hvilken Glæde har jeg ikke følt over, at den unge B. er bleven kaldet tilbage! Der faar I en Mand med de største Talenter, den mest uegennyttige Redelighed og med en Kraft i Karakteren, i hvilken Visdom parrer sig med Mod.« Denne Spaadom skulde i væsentlige Henseender gaa i Opfyldelse, efter at A.P. B. i April 1773 var bleven flyttet over i den Stilling, hvortil han særlig var skikket, da han nemlig blev stillet i Spidsen for den udenrigske Styrelse og med det samme fik Sæde i Gehejmestatsraadet. Han voxede i denne nye Stilling efterhaanden op til at blive en af de ypperste Statsmænd i vort Fædrelands Tjeneste. 29. Febr. 1776 blev han Ridder af Elefanten.

Kort Tid før han traadte ind i Regeringen, var Udenrigsministeren Osten bleven afskediget, fordi han ikke var nogen grata persona i Petersborg. Øjeblikket var vigtigt. Endelig syntes det, at man vilde kunne naa det længe eftertragtede Maal at faa det holstenske Mageskifte bragt i Orden; men man frygtede for, at Ostens Personlighed skulde staa i Vejen. Denne blev derfor fjærnet, og efter at Schack-Rathlou midlertidig nogle Uger havde ledet Sagerne, lagdes de i B.s Hænder. Han kom da til at indvie sin Virksomhed som Udenrigsminister ved at bringe Underhandlingerne med Rusland og Storfyrst Poul til Afslutning. Resultatet af dem blev Mageskiftetraktaten af 1. Juni 1773, hvorved Storfyrst Poul som fuldmyndig i Egenskab af holsten-gottorpsk Hertug i alt væsentligt stadfæstede den foreløbige Traktat af 1767 (se Art. J.H.E. Bernstorff). Men hertil føjede Rusland en dobbelt

Alliancetraktat med Danmark-Norge af 12. Avg. 1773. Dels blev der sluttet en defensiv Alliance, som fastsatte de tvende Staters gjensidige Forpligtelser i Tilfælde af, at en af dem blev angreben. Dels fastsatte en anden Traktat, hvorledes begge Stater skulde holde sig rede til, naar det rette Øjeblik kom, f. Ex. naar der blev sluttet Fred mellem Rusland og Tyrkiet, da at kunne faa den ved Revolutionen af 19. Avg. 1772 i Sverige dannede Statsforfatning kuldkastet og dermed den ældre Forfatning af 1720 tilbageført i dette Land.

Der kan hverken gives A.P. B. nogen Ære eller tillægges ham noget Ansvar for disse Traktater. Forhandlingen var allerede, inden han blev Minister, ført saa vidt, at der kun kunde være Tale om at gaa ind paa dem. Det var J.H.E. Bernstorffs Politik, der nu omsider havde baaret sin Frugt. Men at denne Politik havde været den rette, derom nærede A.P. B. ingen Tvivl. Den havde, som nedenfor vil blive paavist med Hensyn til J.H.E. Bernstorff, foruden at sigte til at ende de dansk-gottorpske Forviklinger tillige haft til Formaal at give Danmark-Norge Sikkerhed imod den formentlige Fare, der truede fra det gottorpske Kongehus i Sverige, hvis dette med en stærk Kongemagt i Hænderne kom til at føle sig som Herre over Statens Stridskræfter uden at behøve de svenske Stænders Samtykke til at bruge dem. For at naa begge disse Øjemed havde Regeringen i Kjøbenhavn siden 1765 stærkt nærmet sig til Rusland. Saaledes som Stillingen var bleven, efter at Gustav III 19. Avg. 1772 havde omdannet den svenske Statsforfatning til Gavn for sin egen Magt, indeholdt den for saa vidt en særlig Fare for Danmark-Norge, som han ikke blot var en begavet Konge, men ogsaa af Hjærtet hadede det danske Kongehus og det danske Folk. Forbitrelse over den Iver, Regeringen i Kjøbenhavn havde vist for sammen med Rusland og England at hindre Udviklingen af en stærk Kongemagt i Sverige, skærpede hans nedarvede gottorpske Had imod Naboriget og forøgede hans Lyst til at skille Norge fra Danmark og lægge det under sin egen Krone. Hans Uvilje blev endnu mere næret ved den Fordel, Danmark-Norge vandt ved Mageskiftet, saa meget mere som han holdt sin Families Rettigheder for brøstholdne derved, at dette havde ført til, at Storfyrst Poul overlod Oldenborg og Delmenhorst til en yngre Linje. En russisk Statsmand udtalte nogle Aar senere, at den paa Mageskiftetraktaten saa hurtig følgende Alliancetraktat havde været Betingelsen for, at Rusland havde villet indlade sig paa hin Traktat. Ingen kan heller være i Tvivl om, at Cathrine II [Katarina 2. den Store] mente ved denne Alliance at kunne holde Danmark-Norge fast knyttet til sig og derved paa en Maade i sit Ledebaand. Men den føltes dog i det mindste strax fra dansk Side som en Støtte for Staten imod den saa stærkt mistænkte Nabo paa Sveriges Trone.

Særlig A.P. B. mente under disse Forhold at kunne se med Ro paa Forholdet til Sverige. Inden han blev Minister, havde der været en febrilsk Uro over Regeringen. Det var næsten kommet til det Punkt, at det vakte Mistanke, saa snart en Svensker rejste i Norge, naar Gustav III talte med en Nordmand, naar der i en eller anden Fæstning blev sat en Lavet under en Kanon eller et forfaldent Stykke Mur blev repareret, eller naar der blev samlet et Par Regimenter til Øvelser. B. derimod fandt, at »den evindelige Ængstelse« var et unyttigt Selvplageri, han holdt Staten for at være Sverige voxen, og oven i Kjøbet gjorde Forbundet med Rusland, »at vi kunne sætte os ud over en Frygt, som blot Svaghed hos os selv kunde undskylde«. Imidlertid vilde en Krig fra Gustavs Side altid volde Plage og alvorlige Pengetab, og imod sligt mente B., at man kun kunde være sikker, »naar Gustav ikke kunde føre Krig, ikke give nye Love, ikke paalægge nye Afgifter uden Medvirken fra de samlede Stænders Side. Dette var vistnok fastsat, men intet værnede om Forfatningen, naar Landet ingen Sikkerhed havde for, at Stænderne bleve sammenkaldte.« Ellers kunde Loven omgaas; man maatte derfor søge at bringe det dertil, at Gustav III blev forpligtet til at sammenkalde Stænderne hvert 3. Aar. Videre Forandringer i den svenske Forfatning holdt B. for overflødige. For at opnaa sligt mente han, at Rusland og Danmark havde Ret til at slutte sig sammen med Oppositionen i Sverige imod Kongen, og han søgte endog at drive Cathrine II frem i den Retning. Men hvor ivrig Kejserinden end havde været for at fastslaa Aftaler 1773 med Danmark-Norge, der vare truende for Gustav III, gjorde hun ikke senere Alvor deraf. De russiske Ministre hørte kun »med den yderste Lede« Tale om de svenske Forhold. Aarene gik rolig hen.

I det B. endnu paa denne Tid gik ud fra, at Sverige var Danmark-Norges »altid virksomme og uforsonlige Fjende«, ja »dets eneste naturlige Fjende, saa længe Grænselandene til Holsten ejedes af svagere Magter«, kom han til ogsaa at opfatte Frankrig, der stedse i denne Tid stod Sverige nær og betalte det Subsidier, som en »fjendtlig Magt«, medens Frankrigs bitre Modstander England ikke mindre end Rusland maatte gjælde for at være Statens »naturlige Ven«. Den store og fordelagtige Handelsforbindelse, hvori man stod med England, forøgede hans Interesse for denne Stat. Dette var en Hovedgrund til, at han under den nordamerikanske Frihedskrig, især da Frankrig optraadte paa Amerikanernes Side, holdt det for at være en Ulykke, saafremt England bukkede under. Vistnok havde de Stridspunkter, som gjentagne Gange under de store Søkrige vare komne op imellem Danmark-Norge og England, ogsaa under denne Krig fremkaldt alvorlig Uenighed imellem Regeringerne i London og i Kjøbenhavn. Der klagedes særlig med Bitterhed fra dansk-norsk Side over, at Englænderne fortolkede Begrebet Kontrabande paa en traktatstridig Maade og derved lagde utaalelige Hindringer i Vejen for de danskes og Nordmændenes Handel paa de Lande, der vare Englands Fjender. Men B. haabede at kunne løse denne Konflikt uden noget Brud. Da Rusland stod i et venskabeligt Forhold til England, og dets Holdning under den store Krig kunde tænkes at ville faa stor Vigtighed, foreslog han denne Stat et Nevtralitetsforbund (28. Sept. 1778), hvorefter begge Riger skulde værne om deres Skibsfart ved fælles Rustninger og i Forening søge at faa England til at gaa ind paa visse billige Grundsætninger med Hensyn til de nevtrale Staters Skibsfart. Men dette afslog Kejserinden; hun vilde ikke indlade sig paa andet end nogle Forholdsregler for at værne om Handelen paa Nord rusland, og disse havde ingen Interesse for Danmark-Norge. Samtidig afslog B. at ville slutte sig til et Forslag fra Sveriges Side om et væbnet Nevtralitetsforbund, et Forslag, som Gustav III ogsaa sendte til Rusland. Den Kjendsgjerning,

at Sverige stod i nøje Venskabsforhold til Frankrig, var tilstrækkelig til at skræmme B. fra at gaa ind paa dets Forslag. Han maatte holde det for utvivlsomt, at England vilde tillægge det en imod det fjendtlig Retning, og et Brud med England, mente han, var en Ulykke for den dansk-norske Stat.

Den Sympathi for England, som denne Opfattelse under de daværende Forhold naturlig førte med sig, maatte styrkes end mere, da Spanien 1779 forenede sig med dets Fjender. I Tillid til denne Stemning henvendte den engelske Regering sig endog i Vinteren 1779—80 til Danmark-Norge med Opfordring til, at det sammen med den selv og Rusland skulde danne en Trippelalliance med det Formaal at bringe de bourbonske Magter til at gaa ind paa billige Fredsvilkaar. Medens her i Kjøbenhavn Arveprins Frederik, d. v. s. Guldberg, holdt dette for at være alt for voveligt, mente B., at det var Pligt for »enhver ægte dansk« at virke for Englands Opretholdelse. Men hans Politik sejrede ikke. Den blev umulig derved, at Rusland afslog at indlade sig paa en saadan Alliance. Ja, denne Stat fjærnede sig endog stærkt fra Englands Interesser; Ministeren Panin fik Kejserinden til at forkynde Verden, at hun vilde stifte et væbnet Forbund med det Formaal at sikre den nevtrale Skibsfart i Krigstider (10. Marts). Dette Forbund skulde omfatte alle nevtrale Magter, og hun opfordrede strax Regeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm til at tiltræde det. De folkeretlige Sætninger, som Forbundet skulde gjennemføre, vare nøjagtig de samme, som B. havde opstillet i det Forslag, han i Sept. 1778 havde gjort til et dansk-russisk Forbund, saaledes Sætningen, at frit Skib gjør fri Ladning, at Blokade bør være effektiv for at have Gyldighed, osv. Men ingen kunde tage fejl af, at saaledes som Nevtralitetsforbundet nu traadte frem i russisk Form, vilde det ved den almindelige Karakter, det havde, faa en imod England rettet Spids. Det var netop denne Stat, der bestred Sætningen: »frit Skib gjør fri Ladning«, og Forbundet var bestemt til at omfatte dels en Stat som Sverige, der var fransksindet, dels Holland, som England paa Grund af Handelsnid aldrig vilde indrømme at drive sin Handel, beskyttet af andre Magter. [Se om folkeretsforfatteren Martin Hübner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]].

Men, hvor lidet tilfreds B. end var med at se Forbundet komme frem i en saadan Skikkelse, var det umuligt at afslaa at tiltræde det. Dette skete 9. Juli 1780. Da han imidlertid nærede Tvivl om, at Forbundet vilde faa stor praktisk Betydning, og det forekom ham vigtigt at komme til Enighed med England om et af de vigtigste Stridspunkter, Spørgsmaalet om, hvad der skulde forstaas ved Krigskontrabande, havde han 4. Juli, altsaa inden Danmark-Norge tiltraadte Forbundet, afgjort denne Sag ved en Særtraktat med England. Dette vakte stærk Vrede i Petersborg, hvor det — uden tilstrækkelig Grund — blev opfattet som Vidnesbyrd om, at han ikke loyalt vilde gjennemføre Forpligtelserne over for Forbundets andre Medlemmer. Da Budskabet derom kom til Kjøbenhavn, bleve Arveprinsen og Guldberg saa bange for de Virkninger, Ruslands Vrede kunde faa, at B. maatte gaa af som Minister (13. Nov. 1780). Det var ikke alene den udenrigske Styrelse, han derved opgav; men han havde efter Mageskiftets Gjennemførelse tillige staaet i Spidsen for det tyske Kancelli. Skjønt B. var falden, fordi han havde villet følge en selvstændig Politik over for Rusland, grebe Arveprinsen og Guldberg sikkert ikke ugjærne Lejligheden til at faa ham fjærnet. Han havde i vigtige Spørgsmaal været uenig med Guldberg. Som født Tysker holdt han ikke af »Indfødsrettens« Indførelse, og hans Opfattelse af Landboforholdene var ganske forskjellig fra Guldbergs. Endnu mindre fandt han Behag i den stigende Tilbøjelighed hos Enkedronningen og Arveprinsen til at regere ved Kabinetsordrer. Faa den anden Side mente Guldberg, at B. tog for meget Hensyn til England, for lidet til Rusland. Han og Arveprinsen havde endog bag B.s Ryg givet Statsafsendingen i Petersborg Ordrer, der gik i en anden Retning end de, B. sendte. Guldberg nærede en saadan Uvilje imod ham, at han højst uretfærdig har sigtet ham for Underfundighed.

Efter sin Afgang fra Ministeriet trak B. sig tilbage til sine Godser i Holsten og Meklenborg (Borstel og Dreilützau); men der gik ikke lang Tid hen, førend den unge Kronprins og hans Venner, misfornøjede med Enkedronningen og Guldberg, hemmelig bade ham om Raad med Hensyn til en Regeringsforandring, hvorved der kunde gjøres Ende paa den daværende Styrelse. Da denne Forandring virkelig fandt Sted 14. April 1784, kom B. selvfølgelig strax tilbage i sine gamle Embeder, og han blev nu i dem indtil sin Død.

Det er hans Virksomhed i dette Tidsrum, der især har givet ham det smukke Navn i vor Historie. Han var afgjort den Mand, der havde mest at sige, da Kronprinsen nøje sluttede sig til ham.

Skjønt det var Reventlow og Colbjørnsen i Forening med Kronprinsen selv, der havde Hovedfortjenesten af at gjennemføre de store Landboreformer, havde det stor Betydning for denne Sags Fremme, at B. i Gehejmestatsraadet var en varm Talsmand for dem over for den Modstand, der her rejstes imod dem, og han viste for Slesvigs og Holstens Vedkommende den samme Iver ved at arbejde paa Livegenskabets Ophævelse, saaledes at denne var at anse for en afgjort Sag allerede inden hans Død (1797). Landboreformerne vare kun én Side, om end den vigtigste, af Styrelsen i disse Enevældens 13 smukkeste Aar, under hvilke Regeringen med fast Haand holdt Middelvejen imellem Struensees udskejende Reformiver og Guldbergs stive Konservatisme. B. som Regeringens betydeligste Mand har virket overordentlig til at paatrykke den dette Præg og til at skabe det tætte Baand, der i denne Tid bandt Folket til Regeringen.

I Anledning af den Iver, med hvilken Folk efter Christiansborg Slots Brand 1794 skøde sammen til en ny Slotsbygning og samtidig til Flaaderustninger, skrev B. til en Ven: »Jeg er i Sandhed stolt af at tilhøre et Folk, der viser saa megen Sjæl og Energi, at enhver baade maa lykønske sig selv og sin Nabo dertil . . ., og hvad der fremfor alt rører mig, er, at jeg ser, hvor meget Tanken om at opretholde Danmarks Uafhængighed har Del deri.«

Saadanne Ord ere et slaaende Vidnesbyrd om, med hvilken Kjærlighed han, den fødte Tysker, sluttede sig til sit nye Fædreland og dets Folk. Svaret derpaa var en Folkeyndest, saa stor, at den bragte en svensk Diplomat til at udtale om ham: »Det er lykkedes ham i den Grad ligesom at naturalisere sig i Landet, at hvis man skal dømme efter den Tone, der hersker iblandt Kjøbenhavns Borgere og hos Embedsklassen, vilde han ikke kunne fjærnes uden Fare.«

Man vil kunne paa vise Træk, der vidne om, at B., som kunde meget godt Dansk, havde Sans for dansk Aandsliv og Videnskabelighed, og dette blev ogsaa anerkjendt, f. Ex. i det han i en Række Aar var Præsident i Videnskabernes Selskab (valgt 14. Nov. 1788); men hans Dannelse var tysk-fransk, ikke dansk, og han, Stolbergernes Svoger, levede overvejende i en tysk Selskabskreds her i Kjøbenhavn. Det Baand, der knyttede ham saa nøje til Folket her hjemme, var Tilliden til ham som Statsmand og Kjærligheden til ham som den ædle, humane Karakter. I det der dannede sig et gjensidigt Tillidsforhold imellem ham og Folket, følte han sig oplagt til at gaa ind paa de Tanker om den offentlige Menings Betydning, som friere Aander i det 18. Aarhundrede havde været Talsmænd for. Han paastod endog en Gang i Statsraadet, at Nationens Vilje maatte være Lov for Kongen, og han viste denne sin Synsmaade i Gjerningen ved med Styrke at opretholde Trykkefriheden. Reskriptet af 3. Dec. 1790 gav, saaledes som Regeringen fortolkede det, al ønskelig Frihed i saa Henseende. »I er vistnok«, ytrede han en Dag til en svensk Diplomat, »forbavset over, hvad der bliver trykt her. Det er min Grundsætning ikke at bryde mig derom, thi sligt falder til Jorden af sig selv, naar man ikke giver sig af dermed, og Forfølgelsen vilde kun endnu mere ophidse Sindene.«

Samtidig med at den dansk-norske Stat gjennemgik en vigtig Reformperiode, vare Forholdene udad til for det meste meget alvorlige. B. havde anet rigtig ved at forudse uheldige Virkninger af den Form, Rusland gav det væbnede Nevtralitetsforbund. Det havde fremkaldt et Brud imellem denne Stat og England, og dermed havde Forholdene i Nordevropa undergaaet en Forandring, som i Følge Danmark-Norges Beliggenhed kunde blive følelig for denne Stat. Dette skulde snart vise sig i Virkeligheden.

Da nemlig Cathrine II's Politik 1787 bragte hende i Krig med Tyrkerne, besluttede Gustav III, netop for en Del i Tillid til det spændte Forhold, hvori Rusland stod til England saa vel som til Preussen, at angribe Cathrine. Forinden overraskede han Regeringen i Kjøbenhavn ved uventet at komme her til 29. Okt. 1787. Han vilde formaa Danmark-Norge til at slutte sig sammen med ham imod Rusland eller til i det mindste at love at forblive nevtralt under en Krig imellem ham og denne Stat. Det var et dristigt Forsøg. 4 Aar tidligere havde han vitterlig arbejdet paa pludselig at overfalde Danmark-Norge, og han var kun bleven afholdt derfra ved Kejserindens Trusler om ikke at ville taale det. Efter et saadant Vidnesbyrd om hans Sindelag vilde det have været Vanvid at bryde med Rusland for hans Skyld, og foruden at hans Forslag blev afslaaet, udtalte B. under Samtaler med ham, at hvis han angreb Rusland, var Danmark paa Grund af sin Traktat med denne Stat (af 1773) nødt til at optræde imod ham. Da han desuagtet begyndte Krigen mod Kejserinden, og hun krævede Hjælp af Regeringen i Kjøbenhavn, mente denne ikke at kunne svigte sin traktatmæssige Pligt. Men den gik kun nødig til Kampen. Saa lidt B. ønskede Gustav III Sejr paa Russernes Bekostning, saa lidt holdt han det paa den anden Side for at stemme med Danmark-Norges Tarv, at Rusland mulig kom til at gjøre Erobringer fra Sverige. Om selv at vinde Land fra denne Stat havde B. ikke den ringeste Tanke. Han satte derfor igjennem, at Hjælpen blev ydet saa lille, som det efter en maaske tvivlsom Fortolkning af Traktaten af 1773 gik an. Da saa efter Ruslands Ønske Hjælpen blev givet derved, at 12.000 Mand under Landgrev Carl af Messens Anførsel trængte fra den norske Grænse ned mod Gøteborg [Göteborg], var han ængstelig for, at denne Fyrste og tillige Kronprinsen skulde bringe Staten i en vanskelig Stilling ved alt for stor Krigsiver. Denne vanskelige Stilling var allerede givet ved Englands og Preussens tydelige Uvilje over Danmark-Norges Deltagelse i Krigen, og den fandt særlig sit Udtryk ved den Iver, hvormed den engelske Statsafsending i Kjøbenhavn, Elliot, kastede sig ind i Striden. Hans Trusler, der støttedes af Preussen, nødte Regeringen i Kjøbenhavn til at trække sig ud af Krigen (1789). Naturligvis vilde den russiske Regering nødig erkjende, at dens Forbundsfælle havde Ret til at vige for slige Trusler, og B. blev denne Gang om muligt endnu mere ilde omtalt i Petersborg, end han havde været det i 1780.

Men snart kom der endnu mere truende Tider. Hvorledes vilde man stille sig over for Frankrig, det blev det store Spørgsmaal, der fra Aaret 1791 med stedse stærkere Alvor paatrængte sig de ledende Statsmænd i Evropa. For B. var der i saa Henseende ingen Tvivl. Han havde visselig ingen Sympathi for de franske Revolutionsmænd; men han bestred af Princip de andre Staters Ret til at blande sig i Frankrigs indre Forhold, og han holdt dem for saa meget mere uberettigede dertil, som han mistænkte dem for at forbinde egennyttige Planer dermed. Han saa Østerrigs, Preussens og Ruslands Politik i Lys af deres Færd i Polen under dette Riges ulykkelige Opløsning 1793 og 1795. For Danmark-Norge ventede han ingen anden Frugt end den at blive Bold for de store Magters Politik; dets Tarv krævede klart og tydelig, at det blev holdt uden for Krigen. Den Kurs holdt han med urokkelig Fasthed baade over for indtrængende Forestillinger fra de tre Østmagters Side 1792 og over for lignende endnu stærkere Opfordringer 1793 baade fra Preussens, Ruslands og Englands Side. End ikke Afsendelsen af en russisk Flaade paa 23 Linjeskibe til de danske Farvande skræmmede ham, han gjennemskuede klart Cathrine II, at hun ikke vilde drive Sagen paa Spidsen. Den sejrrige Gjendrivelse, hvorved han paaviste det uretfærdige i Fordringen til Danmark-Norge, gav ham et fortjent Ry rundt omkring i Evropa.

Samtidig dermed traadte hans Politik over for Sverige ind i et nyt Stadium. Gustav III, der havde bevaret sit Had

imod ham og den dansk-norske Regering, var bleven skudt 1792 og derved død bort fra sine æventyrlige Planer om at føre an i et royalistisk Korstog imod Frankrig. Hertug Carl af Sødermanland, der efter hans Død overtog Regentskabet for sin umyndige Brodersøn, Gustav IV, ønskede efter Tilskyndelse af sin altformaaende Raadgiver Reuterholm, i Modsætning til den afdøde Konge, blot at holde Sverige uden for Krigen. Der var saaledes givet et Grundlag for Overenskomst imellem Regeringerne i Stockholm og Kjøbenhavn, og hvor meget der end var levnet af gammel gjensidig Uvilje, hvor tilbøjelige Hertug Carl og Reuterholm end vare til at se skjævt til B., denne »Sansculotminister«, der i mistænkelig Grad var befængt med frisindede Meninger, kom det dog 27. Marts 1794 til et væbnet Nevtralitetsforbund imellem de tvende skandinaviske Stater. De enedes om i Fællesskab at holde Eskadrer i Søen for i paakommende Tilfælde at kunne udøve Repressalier imod den af de krigførende Stater, der paa traktatstridig Maade forulempede deres Undersaatters Skibsfart. Uheldigvis skortede det ikke paa Uenigheder. B. var i Følge sin hele Natur en forsigtig Statsmand og søgte at styre imellem Skjærene, saaledes at han saa vidt muligt undgik store Konflikter. Han mente, at man saa meget, det lod sig gjøre, skulde opsætte at gribe til Repressalier imod Englænderne, der under denne Krig ligesom under tidligere Søkrige vare vanskeligst at have at gjøre med. Det svenske Regentskab, der hældede stærkt over imod Frankrig, havde langt mere Lyst til at byde England Spidsen. Men trods alt dette gjorde Forbundet god Nytte ved gjentagne Gange at bringe England til at holde inde med sine Overgreb, og det var den aldeles fremherskende Folkemening i den dansk-norske Stat, at B.s Politik var den rette, og at man skyldte ham Taknemmelighed, ikke blot fordi han holdt Staten uden for Krigen, men ogsaa for det Opsving, den udenrigske Handel tog i disse Aar. En Del Mænd i Kjøbenhavn gave denne Mening Udtryk ved at lade slaa en Medaille, der foruden hans Portræt havde i Præget en Kompasnaal med Underskrift: »Uden Misvisning«. De Rivninger, B. havde med den svenske Regering, hindrede ham heller ikke fra nu at se, at der burde arbejdes hen imod »en oprigtig og fuldstændig Harmoni« imellem de nordiske Stater. Fortidens Politik over for Sverige burde kastes helt over Bord. »Vi vilde«, skriver han 1795 i en Instrux for sin Søn som Statsafsending i Stockholm, »ikke have den ringeste Grund mere til enten at støtte Frankrig eller Rusland i Sverige, enhver fremmed Indflydelse skader den Venskabets og Fornuftens Indflydelse, der er den eneste, vi attraa at have .... Nu for Tiden har man mere og mere erkjendt det rigtige og hellige ved den Grundsætning, at ingen Magt har Ret til at blande sig i et andet Lands indre Forhold . . . Vort Ønske er, at Sverige maa blive lykkeligt, og det kan det ikke være, naar det er sønderrevet af Partier og uforsonlige Fjendskaber.«

Det er et velgjørende Indtryk, man ved at overse B.s Løbebane har af en Personlighed, der stedse voxer sig større, og hos hvem med Aarene Mildhed og Humanitet i stigende Grad træde frem ved Siden af en kraftfuld Personlighed. Ikke mindre beundringsværdige vare hans Arbejdskraft og den Omhu, med hvilken han røgtede sin Statsmandsgjerning. Trods de Plager, Podagraen Aar for Aar hjemsøgte ham med i den senere Del af hans Liv, holdt han med Sjælsstyrke og kristelig Resignation ud, indtil Sygdommen faa Uger før hans Død omtaagede hans Forstand. Han døde 21. Juni 1797, ikke fuldt 62 Aar gammel. Der var Landesorg ved hans Død, og det med Grund; han var i lige Grad Gjenstand for Folkets Kiærlighed og Beundring.

B. var 2 Gange gift, begge Gange med Søstre af de fra Tysklands Litteraturhistorie bekjendte Brødre Greverne Christian og Frederik Leopold Stolberg. Hans første Hustru, Henriette Frederikke Stolberg (f. 1747 død 1782), fødte ham 6 Sønner og 3 Døtre; Aaret efter hendes Død ægtede han Søsteren Augusta Louise, som fødte ham en Søn, der døde som Barn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bernstorff, Johan Hartvig Ernst Greve, 1712—72, Statsmand

Af E. Holm

Bernstorff Slot, bygget af Nicolas Henri Jardin. Slottet bruges i dag af Beredskabsstyrelsen. Fotograferet en dag hvor der var mere røg i køkkenet end ønskeligt. Foto: BA, 2007.

Johan Hartvig Ernst Greve Bernstorff blev født 13. Maj 1712 og var en Søn af en hannoveransk Adelsmand, Joachim Engelke Friherre B. til Gartow, Wotersen og flere Godser. Efter at hans Morfader, Andreas Gottlieb Bernstorff, havde spillet en vigtig Rolle som hannoveransk Minister hos Kong Georg I af England, blev han den næste fremragende Statsmand af denne Familie. Han var selv Farbroder til [...] A. P. B. For en Del opdraget hos Morfaderen vandt han dernæst sin Uddannelse paa intelligente unge Adelsmænds Vis i hin Tid, dels ved Ophold paa forskjellige Universiteter, dels ved Udenlandsrejser. Saaledes lagde han Grunden til den rige Aandsudvikling og den sjældne Sprogfærdighed i flere evropæiske Sprog, særlig i Fransk, som udmærkede ham senere. Beslægtet med Familien Plessen blev han af de tvende Brødre af dette Navn [Carl Adolf von Plessen og Christian Ludvig von Plessen], der vare Statsministre under Christian VI, bragt i Forbindelse med denne Konge, der gjorde ham til Kammerjunker og (1733) sendte ham som »Envoyé« til Kursachsen. Den polske Tronfølgekrig udbrød netop paa den Tid, og da Kurfyrsten af Sachsen ved den naaede at blive Konge af Polen, var Dresden et Sted, hvor den unge B. fik rig Lejlighed til baade at komme ind i det evropæiske Diplomatis Finesser og bugtede Veje og til paa nært Hold at følge Løsningen af vigtige politiske Knuder. Nogle Aar senere (1737) lod Christian VI ham repræsentere den dansk-norske Stat ved den tyske Rigsdag i Regensburg, og han gjorde god Gavn under de Forhandlinger med Hannover, som Strid om Amtet Steinhorst fremkaldte (1739). Endelig fik han, da han 1744 blev sendt til Frankrig som Gesandt, den diplomatiske Stilling, der paa den Tid havde størst Vigtighed for Regeringen her hjemme. Han havde her en betydningsfuld Del i de Forhandlinger, der førte til en nøje Tilknytning mellem vort Fædreland og Frankrig (1749) og samtidig ogsaa hidførte Mageskiftetraktaten (1750) med den svenske Tronfølger Adolf Frederik.

Den Gang B. skulde sendes til Frankrig, skrev den franske Statsafsending i Kjøbenhavn til sin Regering med afgjort Uvilje om ham. Hans hannoveranske Byrd gjorde ham i den mistænksomme franske Diplomats Øjne til en farlig Person, der havde engelske Sympathier, og med den i den diplomatiske Verden ganske almindelige Letfærdighed i Domme forberedte han sin Regering paa, at B. var »en lidet paalidelig Karakter« og saa meget mere farlig, som han var »dygtig, af et vindende Væsen og elskværdig i Selskabslivet«. Det blev kun disse sidste Egenskaber, man kom til at gjøre Bekjendtskab med i Paris, thi han var i Virkeligheden saare langt fra at være fjendtlig stemt imod Frankrig, og den franske Udenrigsminister fik i sine Depecher til Statsafsendingen i Kjøbenhavn Lejlighed til ikke alene at fremhæve den store »Veltalenhed«, som B. kunde udfolde i sine Forhandlinger med ham, men ogsaa til at omtale hans fremragende Begavelse, Behageligheden ved at forhandle med ham (»sa douceur«) og den ubegrænsede Tillid og Højagtelse, han selv havde for ham.

Men Regeringen havde Brug for den prøvede, talentfulde Diplomat paa et endnu større Omraade. Udenrigsministeren Schulin var svagelig, han ønskede at have B. til Hjælp, og denne blev derfor kaldt hjem (1750). Han medbragte et Kjendskab til det evropæiske Diplomati, der maatte kunne faa den største Værd for ham, saa meget mere som han personlig havde knyttet nøje Forbindelser med betydelige Personligheder, især i Paris; han havde tilegnet sig den fine Verdensmands overlegne Væsen, uden at Dybden i hans Karakter eller Inderligheden i hans religiøse Følelser led derved, og han kjendte til Bunds Forholdet mellem de forskjellige Magter og, hvad der i saa Henseende kunde have Betydning for den dansk-norske Stats ydre Stilling. Skjønt født i Udlandet havde han vundet en alvorlig Kjærlighed til vort Fædreland; men det kunde let blive betænkeligt, at dets indre Forhold, dets Styrelse og Hjælpekilder vare ham lige saa ubekjendte som dets Sprog og nationale Ejendommeligheder.

Da han kom til Kjøbenhavn, var Schulin død. Det blev strax tilbudt ham at træde ind i dennes Stilling; men han holdt sig for bunden ved et Tilsagn, han havde givet Prinsen af Wales om en Gang at overtage en Ministerstilling i Hannover. Da imidlertid denne Fyrste døde 20. Marts 1751, faldt Hindringen bort, og han tiltraadte nu Pladsen som Udenrigsminister og den dermed forbundne Ledelse af det tyske Kancelli. Samtidig blev han Medlem af Konseillet. Allerede tidligere var han (1736) bleven Kammerherre og (1746) Ridder af Danebrog, i hvilken Anledning han valgte sig et Valgsprog, som hans Liv ikke gjorde til Skamme, nemlig Ordene: »integritas et rectum custodiant me«. Gehejmeraadstitelen fik han 1749.

Det blev en imponerende Stilling, B. beklædte en lang Række Aar her hjemme. Støttet af A.G. Moltke, der ikke kjendte til nogen Skinsyge over for ham, og høj agtet af Frederik V indtog han indtil dennes Død den ypperste Plads i Regeringen, og hans Ord havde afgjørende Vægt i alle de Sager, der kom til Forhandling i Konseillet. Men hans Hovedgjerning var Ledelsen af den udenrigske Styrelse. Frederik V's personlige Mangel paa Initiativ og Virkelyst bidrog til, at han her blev den altbestemmende. I Frederik IV's Tid var saa godt som ingen vigtig Depeche sendt nogen Statsafsending, med mindre den var underskreven af selve Kongen. Ogsaa Christian VI havde fulgt de udenrigske Forhandlinger i stor Detail. Ved J.H.E. B.s Korrespondance ligesom senere under hans Brodersøn A.P. B. føler man, at de vare de raadende, saa fuldt som nogen ansvarlig Udenrigsminister i en konstitutionel Stat kan være det.

Lige siden den store nordiske Krig var der blevet arbejdet paa at sikre, hvad der var vundet ved denne Krig, nemlig den gottorpske Del af Slesvig, og Spørgsmaalet om, hvorledes en endelig Udjævning af Striden med Huset Gottorp kunde bringes til Veje, havde været alvorlig oppe. Mageskiftetraktaten med den svenske Tronfølger Adolf Frederik 1750 var det sidste Skridt paa denne Bane. Derimod var et Forsøg, der samtidig var gjort paa at komme til en lignende Afgjørelse med Chefen for den ældre gottorpske Linje, den russiske Tronfølger Hertug Carl Peter Ulrik, ganske slaaet fejl. Opgaven maatte blive for B. at vinde et heldigere Resultat over for denne Linje, og han viede med Trofasthed og Talent sit Liv dertil. I nøje Forbindelse med den gottorpske Sag stod Spørgsmaalet om Magtens Fordeling i Norden. Siden Rusland efter den store nordiske Krigs Slutning ikke alene var blevet den overlegne Stat ved Østersøen, men ogsaa den Magt, til hvis Hjælp Gottorperne ivrigst bejlede, havde Tanken om det nødvendige i et godt Forhold imellem de skandinaviske Stater for det meste haft Raaderum hos Regeringen i Kjøbenhavn, især fra Christian VI's Tid. Atter her optog B. den foregaaende Tids Politik. Uheldigvis havde denne sunde og forstandige Stræben store Hindringer at besejre, dels ved de Levninger af det gamle Nationalhad, der havde holdt sig paa begge Sider af Sundet, dels derved, at ogsaa her Gottorpernes Had til Danmark greb forstyrrende ind. Da Adolf Frederik besteg Tronen i Sverige, vare hans Stemninger i saa Henseende kun alt for godt kjendte, og de næredes end mere af hans herskelystne, intrigante Dronning, Louise Ulrikke. Kun nødtvungne havde de samtykket i Mageskiftet af 1750, og med ikke mindre Vrangvilje vare de gaaede ind paa at lade deres ældste Søn Gustav, den senere Gustav III, der den Gang kun var 5 Aar gammel, blive trolovet med den jævnaldrende danske Prinsesse Sophie Magdalene, Frederik V's Datter. Det gjaldt fra gammel Tid som en Kjendsgjerning, at en enevældig Kongemagt var ulige farligere for Nabostaterne end en Kongemagt, der var bunden af Landets Stænder. Fra det Stade havde svenske Adelsmænd i det 17. Aarhundrede set skjævt til Enevældens Indførelse i Danmark, og det var den samme Opfattelsesmaade, der bragte de dansk-norske Konger i det 18. Aarhundrede efter den svenske Kongemagts Svækkelse ved Carl XII's [Karl 12.] Fald til i høj Grad at ønske, at den ikke atter vandt i Styrke. Man havde under Carl XII prøvet, hvor farlig den kunde være. Da saa Dødsfjenderne kom paa Tronen 1751, stod det dobbelt stærkt som en Livssag for B. om muligt at hindre en Forfatningsudvikling i Sverige, der kunde give Kongen her fri Raadighed over Rigets Stridskræfter.

Samtidig med at B. havde slige Opgaver at løse, kom han til at se den ene store evropæiske Forvikling efter den anden krydse hans Veje, store Begivenheder indtraf, der stærkt lagde Beslag paa Opmærksomheden, Forudsætninger, som det havde været naturligt at gaa ud fra, bristede, hvad der havde gjældt som det naturlige og sikreste Alliancesystem, slog fejl, og nye Midler maatte gribes for at naa Maalet. B. viste sig under alt dette som en overlegen Statsmand. Han havde en Sindets Ligevægt, der aldrig svigtede, en Sejhed, som ikke slappedes ved Skuffelser og uventede Hindringer, et fint politisk Instinkt til at gjætte sig af lidt til Sagernes rette Sammenhæng, stor Omtanke og Forsigtighed ved Afslutning af Overenskomster, en betydelig Aarvaagenhed, saaledes at han kastede Øjnene til alle Sider, en ualmindelig Arbejdsdygtighed, endelig en rig Aand, som idelig forstod at skabe Udveje og at knytte nye Traade, naar de gamle brast. Ja, det var næsten, som om han æggedes

ved Vanskeligheder, og som om han fandt en Nydelse i nye Kombinationer. Det 18. Aarhundrede var en gylden Tid for Diplomatiets Kunster med idelige Forsøg paa at skabe Alliancesystemer og Koalitioner under den Række af store Krige, der fulgte hverandre i Hælene. B. havde saa at sige en dygtig Kunstners Selvbevidsthed paa dette Omraade; men da han af Princip fordømte enhver Krig, der ikke var nødvendig som Forsvarskrig, var han allerede for saa vidt oplagt til kun at bruge Diplomatiens Midler for at opnaa en fredelig Afgjørelse af de forskjellige Stridsspørgsmaal; og da det var faldet i hans Lod at blive Leder af en Stat med forholdsvis svage Kræfter, var han ogsaa herved mest henvist til at forsøge, hvad der kunde udrettes ad Underhandlingers Vej. Det er vel endog et Spørgsmaal, om han ikke har haft vel sangvinske Forhaabninger i saa Henseender og troet, at Noter og Depecher kunde strække til, hvor der i Virkeligheden behøvedes et kraftig ført Sværdhug.

Den Hovedbegivenhed, som først ret bragte ham en Række Vanskeligheder at kæmpe med, var den preussiske Syvaarskrig. Skjønt Frankrig den Gang indtog en fremragende Plads i B.s politiske System, saaledes som det traadte frem ved en Alliance- og Subsidietraktat med denne Stat af 27. Febr. 1754, lykkedes det ham dog at holde Danmark-Norge uden for denne Krig og den med den i nær Forbindelse staaende store Sø- og Kolonialkrig imellem Frankrig og England. Som sædvanlig frembød denne Søkrig store Vanskeligheder og Farer for den nevtrale Skibsfart, især paa Grund af de engelske Kaperes Overgreb, der begunstigedes af Regering og Domstole. Da den dansk-norske Skibsfart i den nærmest foregaaende Tid havde taget et godt Opsving baade i Middelhavet og i Vestindien, var der dobbelt Anledning til at gaa ind paa Forslag fra Sveriges Side om at sikre de skandinaviske Staters Handel og Skibsfart ved et væbnet Nevtralitetsforbund. En saadan Samvirken kunde maaske ogsaa skabe et nærmere Forhold mellem Regeringerne i Kjøbenhavn og Stockholm, thi uagtet Hattepartiet, der den Gang var det herskende i Sverige, havde fælles Interesse med den dansk-norske Regering over for Adolf Frederiks og hans Dronnings Arbejde paa at vinde en udvidet Kongemagt, var Forholdet imellem de tvende Regeringer kun koldt. Høpken [Anders Johan von Höpken], der var den ledende Statsmand i Sverige, hadede Danmark med et ægte gammelsvensk Had og viste idelig Kulde og Mistro. Det Forbund, som de tvende Stater trods dette nu enedes om (12. Juli 1756), blev affattet med stor Forsigtighed, for saa vidt B. fik forhindret, at Fordringen paa, at frit Skib gjør fri Ladning, blev optaget deri. Han vidste, at Englænderne aldrig vilde indrømme dette, og det stred ogsaa imod den dansk-engelske Handels- og Skibsfartstraktat af 1670. Uheldigvis var det kun kort Tid, Forbundet kunde gjøre Gavn. Aaret efter dets Afslutning forenede Sverige sine Vaaben med Frankrig imod Preussen; derved blev Forholdet vanskeligere over for Preussens Forbundsfælle England, og det forøgede Høpkens og hans Partivenners Uvilje mod Danmark-Norge, da de saa, at dette ikke vilde gjøre samme Svingning, men forblev nevtralt. Allerede 1758 var Nevtralitets-forbundets Rolle udspillet. [Se om folkeretsforfatteren Martin Hübner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]].

Samtidig var det et naturligt Ønske hos B. at holde Landkrigen saa langt borte som muligt fra Danmarks Grænser. De Hjemsøgelser, Meklenborg var udsat for fra preussisk Side, vidnede klart om, hvor farligt det var at være Nabo til de krigførende Magter. Det lykkedes ham at sikre Hamborg og Lybek [Lübeck] imod at blive dragne ind i Krigen, og da Slaget ved Hastenbeck (26. Juli 1757) havde aabnet Hannover for de franske Hære, gik han med Glæde ind paa en Opfordring, som baade fra hannoveransk og fra fransk Side rettedes til Danmark om at mægle en Overenskomst.

Statholderen i Oldenborg, Grev Lynar, blev strax sendt til Hannover for at bringe en saadan i Stand, og det lykkedes ham ogsaa at faa afsluttet den saakaldte Konvention i Kloster Zeven (10. Sept. 1757); men da hverken den franske Regering eller Kong Georg III vilde ratificere den, havde Mæglingen været frugtesløs. Gjentagne Forsøg, som B. senere under Krigen efter Opfordring fra fransk Side gjorde paa at mægle Stilstand eller Fred imellem Frankrig og England, vare lige saa resultatløse. Da Krigen imidlertid syntes let at kunne naa op til Elben, havde Regeringen i Kjøbenhavn maattet bestemme sig til at opstille et temmelig anseligt Korps i den kongelige Del af Holsten som Værn for Statens Sydgrænse. Dette, der var givet i Forholdene, forstod B. at drage Fordel af til at slutte en meget heldig Traktat med Frankrig (4. Maj 1758), hvorefter Danmark til Vederlag for at holde 24.000 Mand i Holsten indtil Krigens Ende og sikre Hamborg, Lybek og den gottorpske Del af Holsten imod fjendtlige Indfald skulde opnaa dels den franske Regerings Hjælp til Afslutning af et forholdsvis heldigt Pengelaan i Frankrig, dels at Hoffet i Versailles vilde arbejde paa ved Fredslutningen eller om muligt forinden at faa en Overenskomst og et Mageskifte i Stand imellem Kongen af Danmark og Storfyrst-Tronfølgeren i Rusland, Hertug Carl Peter Ulrik. Østerrig gav snart efter (i. Nov. 1758) denne Traktat sin Garanti.

B. kunde i Anledning heraf med en vis Ret udtale, at man havde sikret sig at komme til at »dele Frankrigs og Østerrigs Lykke uden at udsætte sig for at lide ved deres Ulykke«. Men Krigens Gang blev ikke en saadan, at Traktaten kunde bringe Fordele, og Syvaarskrigen hidførte snart truende Forhold. Det laa i Sagen selv, at den gottorpske Hertugs Stilling som Tronfølger i Rusland maatte give Forholdet til denne Magt en særegen Betydning. Det saa ogsaa ud, som om en Forbindelse her kunde faa Vægt ved Siden af de Tilsagn, man havde faaet fra Frankrig og Østerrig. Omtrent samtidig (21. og 28. Marts 1760) tiltraadte Rusland den dansk-franske Traktat af 4. Maj 1758 og Regeringen i Kjøbenhavn et Forbund, Rusland (20. Marts 1759) havde sluttet med Sverige om at sikre Handelen og Skibsfarten paa Østersøen ved Udelukkelse af alle fremmede Magters Krigsskibe og Kapere der fra. Men dette var kun en tilsyneladende Fordel. Rusland og Østerrig sluttede netop nu (1. April 1760) en hemmelig Overenskomst, hvorved Wienerhoffet ganske ugenert erklærede den Garanti for ugyldig, som det 1732 havde givet den danske Krone for hele Slesvigs Besiddelse, og tillige baade garanterede Storfyrsten hans Lande i

Tyskland og lovede atter at handle i Overensstemmelse med Kejserinden af Rusland til Bevarelse af det slesvig-holstenske Huses Interesser. En anden Traktat af samme Dato tilsikrede Rusland Ret til at beholde Østpreussen, saafremt Østerrig ved den endelige Fred gjenvandt hele Schlesien. Kejserinde Elisabeth i Rusland følte vistnok ingen Interesse for Storfyrstens gottorpske Politik; men hun var for sløv til at lægge noget Tryk paa ham, og hans Uvilje imod enhver blot nogenlunde rimelig Overenskomst med Danmark fik i Øjeblikket stor Indflydelse paa Ruslands Holdning.

Uagtet B. ingen Meddelelse modtog om disse Aftaler, anede han med sin Evne til at forstaa en halvkvædet Vise hurtig Uraad. Han havde kun liden Sympathi for Frederik II, hvis Erobrings-politik forekom ham at pege i en Retning, der kunde blive farlig for hele Evropa og blandt andet ogsaa for Danmark; men han frygtede ikke mindre en for stor Overvægt hos Rusland, og en Plan som den, at denne Stat skulde kunne udvide sin Magt over Østpreussen, forekom ham saa farlig, at han alvorlig tænkte paa endog at kaste Danmark-Norge ind i Krigen som Frederik II's Forbundsfælle for at hindre det. Kun saafremt Storfyrsten samtidig uden noget som helst territorialt Vederlag overlod den danske Konge sin Del af Holsten og frafaldt alle Fordringer paa det gottorpske Slesvig, vilde man kunne finde sig deri. Dette lod han endog med Ord, der ikke vare til at misforstaa, udtale til selve den russiske Regering. Men den hele Storm drev over, da Rusland snart mente at maatte frafalde Fordringen paa Østpreussen. Derimod var det frugtesløst, at B. i disse Aar stærkt vilde fremme Forhandlingen med Storfyrsten; denne svarede med at opstille utrolige Fordringer. Da saa B. søgte at drive Frankrig frem til at trykke paa den russiske Regering i Sagen og derfor sendte sin Brodersøn A.P. B. til Frankrig, saa døde netop Kejserinde Elisabeth (5. Jan. 1762); Carl Peter Ulrik besteg den russiske Kejsertrone og kunde nu bruge det mægtige Riges Hjælpemidler til at faa Hævn over Danmark.

Aaret 1762 er det smukkeste i B.s Liv. Aldrig viste hans Forening af politisk Takt, Omtanke og Fasthed sig klarere. Stillingen var vistnok i høj Grad farlig, thi Hjælp fra Frankrig og Østerrig kunde der ikke tænkes paa. Selv om de havde villet yde en saadan, vare de ude af Stand til at gjøre noget, i den Grad vare de medtagne af Krigen. Men dette skræmmede ikke B. fra at vove en alvorlig Kamp. Det var ikke tomme Ord, naar han for ikke længe siden havde udtalt, at »Slesvig var Kongen ved sin Krone forpligtet til at bevare, saa længe der var et Værge i hans Rige og en Blodsdraabe i det danske Folks Aarer«. Han fandt fuld Støtte hos Frederik V og hos sine Embedsbrødre i Konseillet, og samtidig med at der forsøgtes, hvad der kunde udrettes ad Underhandlingens Vej, i det mindste for at vinde den nødvendige Tid til Rustninger, bleve alle Forberedelser til Krig trufne saa godt, det var muligt. Det Valg, han gjorde af en Hærfører ved at indkalde den franske General St. Germain, kunde ikke træffes bedre. Enhver véd, at Kampen imellem den russiske og den danske Hær, da de stode opstillede over for hinanden i det meklenborgske, kun blev forhindret ved Budskabet om, at Kejseren var styrtet fra Tronen af sin Hustru [Katarina 2. den Store] (8. Juli 1762). Det Haab, B. havde haft om at finde Støtte i den russiske Misfornøjelse over Krigen, gik i Opfyldelse, førend han kunde vente det. Da Cathrine II strax stillede sig i et venskabeligt Forhold til Hoffet i Kjøbenhavn, havde man kun Grund til at glæde sig over ikke at have firet for Kejser Peter. En Indskrift i Fredensborg Slotshave: »fortissima consilia tutissima« vidner om Tilfredsheden derover.

Kunde det imidlertid haabes, at den gamle Strid nu vilde blive udjævnet? Cathrine II var forfængelig, pirrelig og herskelysten. Hun blev strax i høj Grad opirret over, at Regeringen i Kjøbenhavn i Henhold til gamle Bestemmelser vilde tiltage sig Regentskabet, saa længe hendes Søn Poul, der var fulgt efter Faderen som Hertug i Holsten-Gottorp, var umyndig. B. maatte lade alle Krav i saa Henseende falde, og han saa med megen Uro paa, hvorledes hendes Karakter vilde udvikle sig, især da han frygtede for, at hendes Følelser imod Danmark ikke vare stort venligere, end Peter III's havde været. Rent galt syntes det at skulle blive, da der gik Rygter — og det i det mindste til Dels sande Rygter — om, at hun begunstigede den svenske Dronnings Planer om en Udvidelse af Kongemagten. En saadan Forbindelse var efter B.s Mening en Fare for Danmark-Norges Sikkerhed ikke mindre end for Sveriges Selvstændighed, og han var rede til at vove en Krig for at sikre »Lovenes og Frihedens Forsvarere i Sverige«. »Intet«, skrev han til sin Ven, den svenske Rigsraad C. F. Scheffer, »skulde afholde den danske Konge fra at dele Sveriges Skæbne.« Men nu skete et vigtigt Omslag i Cathrine II's Politik, maaske under Indflydelse af den Mand, der fra denne Tid blev hendes vigtigste Raadgiver i den ydre Politik, Nikita Panin. Hun foretrak at knytte Danmark-Norge til sig ved at komme det i Møde med Hensyn til det holstenske Mageskifte og at støtte den indre Splid i Sverige ved at bevare den frie Forfatning der, samtidig med at hun kastede sig ind i de polske Sager efter August III's Død (1763).

Dette Omslag maatte klare Horisonten for B. De seneste Aar havde vist, at Frankrigs Støtte intet var værd, naar det kneb, og oven i Kjøbet begyndte Hoffet i Versailles, der med god Grund fandt, at Sverige var magtesløst under dets indre Partikampe mellem »Hattene« og »Huerne«, at ønske en Forfatningsudvikling her til Gavn for Kongemagten. Hvad kunde i et saadant Øjeblik synes heldigere end Vendingen i den russiske Politik? Om end med Varsomhed lod B. da vort Fædreland 1763—65 foretage en afgjort Svingning bort fra Frankrig og over imod Rusland. En Forbundstraktat af 11. Marts 1765 beseglede det nye Forhold til Kejserinden, som lovede sin Hjælp til en Udjævning af den gottorpske Strid, og at der snart skulde blive arbejdet paa en foreløbig Traktat herom. Tillige enedes man om at virke for Opretholdelsen af »Sveriges Frihed og lovmæssige Regeringsform«. Medens Frankrig og Rusland under Syvaarskrigen havde været Forbundsfæller, traadte de paa denne Tid i stærk Modsætning til hinanden, og efter at den bekjendte franske Statsmand Choiseul i en Række Aar under

venskabelige Former havde brevvexlet med B., udtalte han nu i et iskoldt Brev til denne, at Frankrig opfattede Danmark-Norge som staaende uden for sit Alliancesystem. 3 Aar senere nægtede den franske Regering endog ligefrem at udbetale Subsidier, som Danmark-Norge havde til gode hos den.

Det var ikke med glade Følelser, at B. havde fjærnet sig fra Frankrig, til hvilket Land han havde følt sig draget ved stærke sympathetiske Baand; men ulige mere kom det dog til at gaa ham til Hjærte at se sin Politik truet i selve Danmark. Ved Frederik V's Død (1766) tabte han den sikre Støtte, han hidtil havde haft i denne Konge. Christian VII's Tronbestigelse førte til Aar, hvor alt syntes usikkert her hjemme som en Følge af den unge Konges ondskabsfulde Lunefuldhed og de Rænker fra forskjellige Sider, der spandtes ved Hoffet. Gjentagne Gange var B. udsat for Anklager og hemmelige Angreb. Det mærkeligste af disse kom fra en dygtig og fædrelandssindet, men tillige lidenskabelig og trættekjær Mand, Frederik Danneskjold-Samsøe. Denne, der i Sommeren 1766 af Kongen blev sat i Spidsen for Marinen og fik Sæde i Konseillet, udtalte i en Skrivelse til Kongen, at han ikke kunde tilraade at »konservere B., en Mand, der har været Fædrelandet til største Fordærvelse, og under hvis Ministerie det er saa yderlig forfaldent«, han stemplede ham endog som »en snedig, sødtalende Hofmand« og angav en Række Punkter, hvorved han mente, at B. havde gjort stor Skade. Hans værste Sigtelse var, at B. skulde have virket til at forøge Statsgjælden ved sine diplomatiske Underhandlinger og ved at udvirke Statsunderstøttelse til Fabrikker. B. havde fremdeles handlet uforsvarlig ved ikke at faa den Forlovelse hævet, som tidligere var indgaaet imellem den danske Prinsesse Sophie Magdalene og den svenske Kronprins Gustav, men derimod tilraadet et Ægteskab imellem dem; B. foragtede endelig den danske Nation og brugte kun fremmede, osv. Disse Anklager vare det første stærke Udtryk af en ingenlunde unaturlig Misstemning, som Landets uheldige finansielle og økonomiske Stilling og den stærke Indtrængen af fremmede skabte, og som i længere Tid blev almindelig. Men skjønt der ganske sikkert under B.s Ægide fandt en Indstrømning Sted af fremmede, der havde alvorlige Skyggesider, saa var det uretfærdigt at sigte ham for at have ringeagtet den danske Nation og ikke at have villet bruge indfødte. Hans Anvendelse af Pengemidler i den udenrigske Politik, som han ogsaa maatte høre ilde for, var fuldt forsvarlig. For øvrigt hørte Ledelsen af Finanserne ikke under B. Derimod havde denne, der siden 1752 havde været Deputeret i General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet, unægtelig overensstemmende med sin Tids almindelige økonomiske Fejlsyn alt for meget søgt at fremme Industriens Udvikling, hvor lidt end de naturlige Betingelser for, at denne kunde trives, vare tilstede. En skammelig Ensidighed var det fremdeles at glemme, hvor trofast B. havde sluttet sig til Danmark, der for ham stadig var »Fædrelandet«. Han var saa langt fra at have været Lykkejæger her i Landet, at han tvært imod havde brugt store Summer her, som han havde fra sine tyske Godser, og at han endelig paa Bernstorff Gods havde indført den Forbedring af Bøndernes Kaar, der blev et saa lysende Exempel. Medens Danneskjold ikke havde angrebet B.s udenrigske Politik, var der andre, der brøde Staven over den og paastode, at han lod sig tage ved Næsen af Rusland, Kejserinden vilde aldrig lade Mageskiftetraktaten blive til Virkelighed, men drev blot Forhandlingerne som en Skinmanøvre. Det lykkedes B. ved et Forsvarsskrift sejrrig at gjendrive Danneskjolds Sigtelser, og de hemmelige Intriger, der flere Gange bleve spillede imod ham, blandt andet af den herværende preussiske Statsafsending Borch, sloge heldigvis fejl. Skjønt Kongen næppe ugjærne havde ladet B. falde, dristede han sig dog ikke dertil paa et Tidspunkt, da der førtes en saa vigtig Forhandling med Rusland, og det lykkedes omsider B. ved den provisoriske Mageskiftetraktat af 22. April 1767 at bringe den gottorpske Strid til en relativ Afslutning. Kejserinden lod herved paa sin umyndige Søn Pouls Vegne alle Krav paa den gamle hertugelige Del af Slesvig falde, og det fastsloges, at den gottorpske Del af Holsten skulde mageskiftes med Fyrstendømmerne Oldenborg og Delmenhorst. Den endelige Afgjørelse af Sagen kom vistnok først til at finde Sted 1773, og det faldt ikke i B.s Lod at opleve den; men et stort Resultat var dog allerede naaet, et Resultat, der ikke var kjøbt for dyrt ved forskjellige Pengeforpligtelser, som den danske Konge maatte paatage sig, eller ved at Arveprins Frederik maatte give Afkald paa den Ret, han en Del Aar tidligere havde opnaaet til at faa Bispedømmet Lybek [Lübeck], naar den daværende Fyrstbiskop døde. B. havde, siden han overtog sin Ministerstilling i Kjøbenhavn, modtaget flere Udmærkelser. Han var 31. Marts 1752 bleven Ridder af Ordenen de l'union parfaite og den 8. Juli s. A. Ridder af Elefanten. Nu efter Mageskiftetraktatens Afslutning blev han tillige med sin Broder Andreas Gottlieb og dennes Børn optaget i den danske Grevestand.

Samtidig med at B. havde arbejdet paa at faa Konflikten med Gottorperne udjævnet, havde han, saa vidt det stod i menneskelig Magt, søgt at værne om Foreningen med Slesvig ved at afkjøbe Augustenborgerne og Fyrsterne af Sønderborg-Beck deres Arveret til Glücksborg. Da Hertugerne af Glücksborg vare de eneste af de sønderborgske Linjer, der ejede et Len i Slesvig, og om hvis Ret til dette Land der efter den gottorpske Mandslinjes Uddøen kunde blive Spørgsmaal, havde B. ved hine Kjøb begrænset denne Ret til den Linje, der i Øjeblikket ejede Gliicksborg. Dens Uddøen 1779 stillede for stedse den danske Kongefamilies Eneret til Slesvig uden for al berettiget Tvivl.

Da B. var det betydeligste Medlem af Konseillet, har han selvfølgelig haft stor Indflydelse paa meget af, hvad der siden 1751 blev foretaget vedrørende Landets indre Forhold, uden at det er muligt bestemt at sige, hvad der skyldes ham personlig. En Række Handelstraktater med forskjellige Middelhavsstater ere et Vidnesbyrd om, hvorledes han ad diplomatisk Vej arbejdede paa at fremme den danske og norske Skibsfart. Naar han 1769 var med at oprette Landhusholdningsselskabet, hvis første Præsident han var, og søgte at støtte »Selskabet til de skiønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse«, giver ogsaa det Indtryk af, at han stærkt voxede sammen med Forholdene her hjemme. Det lyder derfor utroligt, om det end bevidnes fra paalidelig Side, at han, der var her i over 20 Aar, aldrig lærte Landets Sprog. Hvis det virkelig har været Tilfældet, var det en vitterlig Fejl. De andre

betydelige Tyskere, der spillede en Rolle her hjemme i Midten af Aarhundredet, Mænd som Schulin, A.G. Moltke og selv Lynar, stode i saa Henseende over ham.

Saa længe indtil Mageskiftet var en fuldbragt Kjendsgjerning, var Danmark-Norge nødt til at slutte sig nøje til Rusland. At Kejserinden agtede at holde skarpt Øje med den dansk-norske Regerings Politik, blev ogsaa paa den hensynsløseste Maade udtalt ved den foreløbige Traktats Afslutning af de tvende Mænd, der paa hendes Vegne havde drevet Forhandlingen, Holsteneren Saldern og Russeren Filosofow, og den første af disse teede sig med et Overmod, som om han var den vigtigste Mand her i Kjøbenhavn. Men dette skræmmede ikke B., der holdt Forbindelsen med Rusland for nødvendig for Danmark-Norges Sikkerhed i det hele og troede paa Muligheden af at hævde en selvstændig Stilling ved Siden af den mægtige, lunefulde og pirrelige Kejserinde. Den Politik, som Frankrig under Choiseuls Ledelse netop nu slog ind paa med Tanken om at modarbejde Rusland paa alle Kanter, drev ham end mere over til at knytte en ny Alliance med Rusland, den af 13. Dec. 1769, der var endnu tættere end nogen tidligere. Et Hovedpunkt i denne var Aftaler om, at saadanne Forandringer i den svenske Forfatning, der tjente til at udvide Kongemagtens Rettigheder, skulde opfattes af de tvende Stater som et Angreb fra Sveriges Side, og Rusland indsatte en Paragraf, hvorefter i Tilfælde af en Krig Kongen af Danmark skulde beholde de Erobringer, han mulig gjorde ved den norske Grænse. Alt tyder paa, at B. slet ikke har tænkt paa at gjøre Erobringer fra Sverige; hans Politik var baade fredelig og venskabelig ment; men det var en paafaldende Fejltagelse af ham, naar han troede, at Svenskerne selv kunde være tjente med Bevarelsen af en Statsforfatning som den, de den Gang havde, og at derfor de dansk-russiske Bestræbelser for at opretholde denne vare til deres eget bedste. Ikke mindre var det en Illusion, naar han troede ved sin Alliance med Rusland at kunne hæve Danmark-Norge ti) en Sømagt af første Rang, der som saadan vilde kunne hævde en Plads ved Siden af Rusland.

Traktaten af 13. Dec. 1769 var den sidste vigtige Handling af B. 3 Fjerdingaar derefter blev han styrtet af Struensee (15. Sept. 1770). Efter sin Afskedigelse levede han mest i Hamborg og paa Godset Wotersen, indtil han allerede døde 18. Febr. 1772. Hans Enke, Charitas Emilie f. v. Buchwald, med hvem han havde levet i lidt over 20 Aars lykkelige, men barnløse Ægteskab, overlevede ham indtil 1820.

Da han fik sin Afsked, var hans første Udbrud: »Almægtige, velsign dette Land og Kongen.« Det var et naturligt Udtryk for den Kiærlighed, hvormed han omfattede vort Fædreland. At han tillige har været en af de talentfuldeste og samvittighedsfuldeste Statsmænd, der have ledet dettes Styrelse, kan der ingen Tvivl være om.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bie, Jacob Christian, o. 1738-[senere end 1775], Forfatter

Af A. Jantzen

Jacob Christian Bie har erhvervet et sørgeligt Navn i den danske Litteraturhistorie, og noget Lyspunkt i denne Mands Liv er det vanskeligt at finde. Han var født i Throndhjem [Trondheim] o. 1738 og blev Student fra sin Fødebys Skole 1755. Blottet for alle Subsistensmidler forlod han sit Fødeland (gid jeg aldrig var kommet uden for Norges Grænser, sukkede han med rette senere) og maatte i Kjøbenhavn søge Livsophold ved Pennen. Nogle frække »Originale danske moralske Fabler« paa Vers udgav han 1765. For at vinde Prof. Kratzensteins »Imprimatur« [censurgodkendelse] brugte han den List at dedicere Fru Kratzenstein, der var ham fuldstændig ubekjendt, Bogen ved en indsmigrende Fortale. Men næppe vare Fablerne udgivne, førend Bogen blev konfiskeret, da B. i den 6. Fabel »om Bæveren« havde tilladt sig hensynsløst at kritisere en Sag, der var afgjort ved kgl. Resolution. Samtidig blev Forfatteren dømt til at hensættes paa Christiansø; men han unddrog sig ved Flugten. Efter et Aars Landflygtighed blev han benaadet. Hans økonomiske Elendighed blev ved disse Forhold yderligere forværret, og han maatte bestandig skrive for at leve. Han kunde rime i alle Genrer. En højst uvittig »Jacobi Ilias, en Beskrivelse af den store Drikkehelt Biberius i alexandrinske Vers«, gik Side om Side med »Tanker over Juleevangelierne og Lidelseshistorien, i Sange udførte«, samt nye »Moralske Tanker i bunden Stil«. Han var imidlertid bleven gift, og af Medynk med hans slette Omstændigheder fik han Bestalling som Prokurator (1768), men misbrugte strax sin Stilling ved en studs og uforskammet Optræden, hvorfor han efter kongelig Ordre fik en alvorlig Irettesættelse og Advarsel. Da saa Struensee ved Reskript af 14. Sept. 1770 ophævede Censuren, begyndte den store Syndflod af Trykkefrihedslitteraturen med et Flyveskrift af B.: »Philopatreias' trende Anmærkninger, 1. om de dyre Tider og Handelens Svaghed, 2. om Rettergang, 3. om Gejstlighedens Indkomster«, noget overfladisk Tøjeri, fremsat i en utaalelig, selvbehagelig Bredde; men stærkest synes det dog at have ligget ham paa Sinde at komme Præsterne (saa vel som Klokkerne og Graverne) til Livs paa Grund af deres formentlig urimelig høje Indtægter. »Hvor mange Landsbypræster er der ikke«, siger han, »om hvilke man kan sige med Asaph: Deres Øjne blive borte for deres Ansigts Fedme.« Skriftet gjorde overordentlig Opsigt og fremkaldte en hel Litteratur baade for og imod (jvfr. Bibi. Dan. II, 908 f.); men selv havde han kun ringe Glæde deraf. I Juli 1769 havde han i Hvidovre Kirke prædiket og valgt til Text Højsangen 3, 1: »Jeg ledte om Nætterne i min Seng efter den, min Sjæl elskede« (Thottske Saml. 4to. 410), og skjønt han fremlagde Vidnesbyrd for, at Prædikenen af de tilstedeværende blev hørt med Stilhed og Andagt uden Latter, kom det dog for Dagen, at han til Slutning havde bedet for adskillige navngivne offentlige Fruentimmer i Smaagaderne i Kjøbenhavn; han blev derfor af Højesteret 1771 dømt til Rasphuset paa 6 Aar; og Aaret efter dømtes han til at have forbrudt Haand, Ære og Boslod, fordi han havde udfærdiget et falsk Privilegium med Kongens Underskrift. Han blev imidlertid benaadet med livsvarig Rasphusstraf, og fra »det kummerfulde Fængsel« udsendte han nu den ene poetiske Klagesang efter den anden, snart til sin »fraværende Melicerte«, snart med Bønskrift til Schack-Rathlou »for at faa udlirket nogle Dukater til Rejsepenge«, snart til »den ædelmodigste Prins Frederik fra den ulyksalige B.« Ved kgl. Reskript af 13. Okt. 1775 løslodes han mod at bortsendes til Guinea og forblive der paa Livstid. Senere kom han alligevel med Hustru og Børn til Ostindien, hvor han havde nære Slægtninge, og døde som Lieutenant i engelsk Tjeneste i Bengalen. Hans Hustrus Navn var Mette Margrethe B., og en Datter af ham blev som Enke gift med Kastelspræst, senere Biskop i Viborg N. E. Øllgaard.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bille, Steen Andersen, 1751—1833, Søofficer og Gehejmestatsminister

Af C. With

Steen Andersen Bille blev født 22. Avg. 1751 i Assens, hvor Faderen, [...] Kontreadmiral Daniel Ernst B., den Gang laa paa Indrullering. Allerede i 11 Aars Alderen traadte han, skjønt svagelig af Legemsbygning, i Marinens Tjeneste som Kadet, efter at han Aaret forinden havde gjort et Prøvetogt. Som Kadet deltog han ogsaa i Fregatten »Hvide Ørn«'s Togt 1765, da Storme og Modvind opholdt Skibet saa længe i Østersøen, at man til sidst frygtede, det skulde være gaaet under, og fra Prædikestolene Landet rundt lod opsende Bønner for dets Frelse. Som en af de dygtigste paa sit Hold udnævntes han 16. Marts 1768 til Sekondlieutenant og var samme Aar saa vel som 1773 tjenstgjørende i Linjeskibet »Norske Løve« under sin Faders Kommando. Sidstnævnte Aar forfremmedes han til Premierlieutenant. 1775 havde B. sin første selvstændige Kommando: et bevæbnet Fartøj, tilhørende Agent Bodenhoff, som tillige med andre krydsede i Bælterne i Anledning af en i Hertugdømmerne udbrudt Kvægpest. 2 Aar efter rejste han til Vestindien for at overtage Kommandoen over en lille armeret Brig i General-Toldkammerets Tjeneste. I henved 2 Aar forblev han i dette Hverv, der tiltalte ham særdeles meget, stiftede intimt Venskab med Waltersdorff og Oxholm, som begge senere bleve Generalgouvernører, og var meget paaskjønnet af Koloniernes daværende Generalgouvernør, General Clausen. Strax efter sin Hjemkomst gik han som næstkommanderende med Fregatten »Bornholm« (Kapitajn Schønning) tilbage til Vestindien. Det var paa denne Rejse, at Fregatten led meget i Storm og Søgang i de vestindiske Farvande, hvorved mange af Besætningen bleve syge. Blandt disse befandt sig ogsaa B., som maatte efterlades i St. Thomas, medens »Bornholm« gik med en Konvoi til Guadeloupe. Dens lidet energiske Chef havde paa samme Rejse en Affære mod tre engelske Kapere, der fratoge ham hele Konvoien. At B. ikke personlig havde været tilstede paa Kampdagen, græmmede ham bag efter, dog kan det til Undskyldning for Chefen anføres, at han havde 60 Mand paa Sygelisten.

1781 udnævntes B. til Kapitajnlieutenant og fik strax efter Orlov for at gaa i Koffardifart som Fører af det ostindiske Kompagnis Skib »Kjøbenhavn«, noget nær en af de sletteste Sejlere, Landet ejede. Efter en meget farefuld og besværlig Rejse til Holland, Norge og Ostindien bragte han omsider 1784 sit Skib lykkelig og vel tilbage, dog ikke uden at have døjet mange Fataliteter undervejs. Inden Skibet naaede Kap, udbrød der Skjørbug om Bord, hvorved 12 Mand døde, og den øvrige Besætning blev saa medtagen, at han, efter at være kommen til Ankers, ikke havde en eneste Matros tjenstdygtig. Under Opholdet i Kapstaden var han tilmed saa uheldig at brække en Arm, hans egen Skibslæge havde faa Dage forinden skudt sig, saa han maatte nøjes med Forbinding af en Barbér, som gjorde sine Sager saa slet, at B. bevarede Mindelser deraf hele Livet. Ankommen til Bengalen havde han ydermere den Ærgrelse at maatte sende sin Overstyrmand hjem som Arrestant for Besvigelser mod Selskabet.

I nogle Aar herefter var B. ikke udkommanderet, hans Helbred havde lidt en Del i Ostindien, og han benyttede nu sin Fritid til Rejser, dels til tyske Bade og dels til et længere Ophold i Paris. 1788 tog han imidlertid fat paa ny og havde en Række Chefskommandoer; saaledes var han Aaret efter som 38-aarig og nylig forfremmet til Kapitajn Admiral Schindels Flagkapitajn i Linjeskibet »den prægtige«, et af de stolteste Skibe, den danske Flaade nogen Sinde har besiddet. 1790 var han som Chef paa Besejlingstogt mellem Fregatterne »Kronborg« og »Havfruen«, hvoraf han førte sidstnævnte, og efter adskillige andre Kommandoer i 1795 med Fregatten »Frederiksværn« som Chef for Kadetterne. Ved denne Lejlighed erhvervede han sig de unge Menneskers aldrig senere svigtende Kjærlighed, simpelt hen ved at give dem Lov til at spise sig mætte hver Dag, noget, hvortil de ikke tidligere havde været vante. 1796 foretoges en i Marinens Historie særdeles interessant Besejling mellem Fregatten »Kronborg«, et gammelt Skib af Gerners Tegning, og Fregatten »Najaden«, den unge talentfulde Hohlenbergs første Konstruktion. B. var Chef for »Kronborg« og sejlede saa dristig og dygtig med dette Skib, at »Najaden«, endog den førtes af den dygtige (senere Admiral) Krieger, aldrig kom den forbi.

Vi komme nu til et af de vigtigste Afsnit i B.s Liv og vel nok det, der bedst afgiver Bidrag til Bedømmelsen af hans Dygtighed og Konduite. I Foraaret 1797 vare Forholdene i Middelhavet blevne af en saa alvorlig Natur, at man følte Nødvendigheden af en ny energisk Ledelse i den lille Flaadestyrke, der skulde optræde som Forsvarer af de danske Interesser i dette Farvand. Den almindelige Krigstilstand, hvori Evropa med Undtagelse af de skandinaviske Riger den Gang befandt sig, og som ikke mindst gik ud over Koffardiskibene, havde efterhaanden skaffet det nevtrale Danmark, hvis Politik ledede af den indsigtsfulde A.P. Bernstorff, en saa udbredt Søfart paa Middelhavet, at det blev en Velfærdssag for Landet at bevare den. Men baade franske, spanske og engelske Kapere saa vel som de barbariske Magter paa Afrikas Nordkyst foruroligede stadig Søfarten. Mavrerne [Maurerne] havde man hidtil nogenlunde holdt i Tømme ved aarlige Tributafgifter; men nu erklærede Tripolis pludselig Danmark Krig, bemestrede sig en Del danske Handelsskibe og kastede Besætningerne i Slaveri. Det blev B. betroet at klare disse Forhold. Han afgik med Fregatten »Najaden« tidlig paa Foraaret, naaede 2. Maj Maltas Havn, hvor han traf den i Middelhavet stationerede Brig »Sarpen« (Kapitajn Holck) samt en liden armeret Chebek (Premierlieutenant Munck), med hvilke Skibe han 12. ud for Lampedusa mødte Fregatten »Thetis« (Kapitajn Lorenz Fisker). Efter at Overlevering havde fundet Sted, vendte »Thetis« om for at sejle hjem, medens B. med sin Styrke samlet gik til Tripolis, som han naaede 15. Dagen benyttede han til at udspejde

Fjendens Styrke, som befandtes at være 10 Sejlere, dels Fregatter, dels Brigger og Chebekker, stod saa ud efter for Natten og mødte 16. Maj om Eftermiddagen den tripolitanske Flaade. Efter 2 Timers hidsig Kamp, hvor et Entringsforsøg mod Fregatten blev forpurret ved en behændig Manøvre, og hvor Fjenden led meget af Granatilden fra de danske Skibe, flygtede Barbarerne i største Hast og Forvirring tilbage til Havnen, som B. derefter blokerede, indtil det 25. lykkedes ham at faa Freden gjenoprettet mod en Udbetaling af 75.000 Pjastre. Fra 1797 til 1801, i hvilken Tid Eskadren efterhaanden steg til 3 Fregatter og 2 Brigger, vedblev B. nu at beskytte den danske Handel, dels ved at underhandle, dels ved stadig Konvoiering. Den Takt, Energi og Kløgt, han ved mangfoldige Lejligheder lagde for Dagen under Forhold, hvis Vanskelighed her ikke til fulde kan beskrives, geraader B. til den største Ære; den anerkjendtes ogsaa hjemme fra, i det han forfremmedes til Kommandørkapitajn samt udnævntes til Kammerherre. Ikke alene over for de barbariske Magter, hvis Fordringer paa Presenter og andre Ydelser altid vare overdrevne, maatte der handles med megen Snildhed, men navnlig over for den langt overlegne engelske Søstyrke gjaldt det om at være fast og værdig, uden dog at spænde Buen for stramt. Den engelske Regering havde til sine Chefer udstedt Ordre om saa vidt muligt at hævde Retten til Visitation af Konvoier; dette var et Punkt, hvorpaa B. aldeles ikke kunde gaa ind, og talrige vare de Lejligheder, hvor han og hans underlagte Skibschefer vare lige paa Nippet at maatte forsvare deres Standpunkt med Kanonskud. Til nogen egentlig Kamp kom det dog aldrig, og B.s korrekte Optræden bidrog efterhaanden til, at Forulempelserne bleve sjældnere. Et Tilfælde, hvor en Kamp om rene Formaliteter mellem ikke krigførende Magters Skibe virkelig begyndte, uden dog at føre til anden Blodsudgydelse, end at 2 Mand saaredes, oplevede Kapitajn van Dockum med Fregatten »Havfruen« Juledag 1799, da han med Skud maatte søge at forhindre 3 engelske Fregatter fra at visitere hans Konvoi, hvad der dog kun til Dels lykkedes. Han blev senere opholdt af de engelske Avtoriteter i Gibraltar og havde mange Fortrædeligheder, inden han slap ud igjen. B. havde dog den Sorg, da han i Begyndelsen af 1801 hjemkaldtes, at se sit skjønne Værk, det danske Flags Anerkjendelse overalt i Middelhavet, i Begreb med at briste paa ny, da en Krig med Tunis blev uundgaaelig. Denne lykkedes det vel hans Afløser, Generaladjudant, Kapitajn Kofoed at besværge ved en Udbetaling af en stor Sum Penge, men andre Uheld fulgte paa, Skyerne trak lidt efter lidt sammen over Danmark, Englands Angreb 1801, Opgivelsen af den bevæbnede Nevtralitet og Krigen derefter 1807 ødelagde hurtig alle de Fordele, Landet i de foregaaende Aar havde erhvervet sig. — Det maa her omtales, at en af de Fregatter, som vare B. underlagte, nemlig »Hvide Ørn« (Kapitajn v. Osten), i Aaret 1800 havde den sørgelige Skæbne at kuldsejle vesten for Korsika en mørk Nat mellem 29. og 30. Dec., uden at Konvoiskibene observerede Ulykken, hvorved hele Besætningen druknede.

Ved sin Tilbagekomst til Danmark 1801 kom B. strax igjen i Virksomhed, i det der 2. April betroedes ham Kommandoen over Defensionens venstre Fløj: Linjeskibene »Danmark« og »Trekroner«, Fregatten »Iris«, Briggerne »Sarpen« og »Nidelven« samt en større Deling Kanonbaade, hvilken Styrke dog ikke kom til at gribe synderlig aktivt ind i Slagets Gang. Da imidlertid den engelske Kontreadmiral Graves med 5 Linjeskibe, efter at Slaget havde staaet paa i 4 Timer, og Defensionens sydligste Fløj omtrent var opreven, drog sig nordligere, var han saa uheldig at komme paa Grund under Batteriet Trekroners Kanoner. B. anmodede da om at maatte gjøre et Anfald mod Graves' Division; men Nelson, der lige saa hurtig havde indset det farefulde i Graves' Stilling, havde da allerede indledet Underhandlinger om Vaabenstilstand, hvilken han som bekjendt senere ogsaa erholdt, og hvorved han fik Tid til at slæbe sine Skibe af Grunden. Der blev saaledes intet af B.s Udfald. Samme Aar havde han Kommandoen over »Norge«, det første Linjeskib, Hohlenberg havde konstrueret. Skibet blev sendt paa Besejling med »Danmark«. Udfaldet af Prøven imødesaas med megen Spænding i Marinen, men gav dog ikke noget tilforladeligt Resultat; dog maatte det vel nærmest regnes som en Sejr for Hohlenberg. Dette var B.s sidste Søtogt.

1803 blev han Deputeret i Admiralitetskollegiet og avancerede 1804 til Kommandør; 1804 fik han tillige Sæde i den afrikanske Konsulatskommission, i Karantænekommissionen samt Sødefensionskommissionen. Da Englænderne imidlertid 1807 paa ny viste sig i vore Farvande, og Situationen blev spændt, tyede man strax til B. igjen, udnævnte ham til kommanderende under General Peymann og navnlig til Chef for Søforsvaret. Hans og hans undergivnes Virksomhed her gavnede vel i og for sig ikke Sagen stort, da Hovedmanden i Forsvaret, General Peymann, kun saa lidet var Opgaven voxen; men de mange Udfald, Kanonbaadene gjorde baade mod de engelske Kystbatterier og den engelske Flaade, der forgjæves søgte at bombardere Hovedstaden fra Søsiden, bør dog billigvis regnes B. til Ære, lige saa meget som at han traf Dispositioner til at sænke eller ødelægge Flaaden, hvis Kapitulation blev uundgaaelig. Til den Ende blev der hugget Huller i Skibene i Flaadens Leje, og Master og Kor opstabledes parate til Opbrænding; men Ordren at fuldføre disse Forberedelser indløb som bekjendt aldrig. Af de Kampe, B. lod foretage, ere navnlig bekjendte: Kanonbaadenes Angreb 17. Avg. mod den engelske Flaade, deres Understøttelse af Udfaldet mod Classens Have 26. og 31. Avg., Angrebet mod Enighedsværns Batteriet af Kanonbaadene i Kalvebodstrand, ved hvilken Lejlighed den unge Kadet Buhl fik Ilddaaben og mistede en Arm, samt Angrebene 21. og 23. Avg. og 1. og 2. Sept. af vore Kanonbaade mod de fjendtlige Bombarderfartøjer paa Kjøbenhavns Red. Da Kjøbenhavn 7. Sept. overgav sig, underskrev B. ikke Kapitulationen; han forlangte forgjæves at maatte gjøre et Udfald med alt, hvad der kunde føre Vaaben; »men«, skrev han senere til Kronprinsen, »jeg indsaa godt, at mit Forslag ikke nyttede andet end til at skaffe mig og mine Søkrigere en ærefuld Død, imidlertid kunde man dog have vundet saa megen Tid, at Flaaden kunde være bleven ødelagt forinden«.

Da Danmark efter Flaadens Udlevering baade kom i Krig med England og Sverige, var B. som Deputeret i

Admiralitetet en virksom Deltager, ja egentlig Sjælen i Tilvejebringelsen af det Kanonbaadsforsvar, der efter Evne og med et fortvivlet Mod forsvarede vore Farvande; hans vækkende Indflydelse og patriotiske Sindelag gav sig Udslag i mangfoldige Breve til og fra Marinens tapreste Officerer. Og da Landet efter Krigen og Tabet af Norge 1815 atter skulde rejse et Søforsvar, var det atter B., der bragte dette paa Fode, og som ved en fornuftig Økonomi endogsaa tilvejebragte et anseligt Reservefond for Etaten. Ved selve Norges Adskillelse fungerede han som kgl. Kommissarius og skilte sig med Værdighed og Takt fra dette vanskelige Hverv. I de paafølgende Aar steg han fra Grad til Grad, i 1825 blev han Viceadmiral samt ved Admiral Wleugels Død første Deputeret i Admiralitetet, 4 Aar derefter virkelig Admiral og modtog endelig 1831 Udnævnelse til Gehejmestatsminister. 1811 var han bleven dekoreret med Storkorset af Danebrog.

1790 ægtede B. en Datter af Konferensraad, Generalavditør Vilh. Bornemann, Frederikke Vilhelmine B. (f. 1776 død 1851), med hvem han havde 2 Sønner og 2 Døtre. Hans yngste Søn var [...] Viceadmiral Steen Andersen B. (død 1883).

Ligesom B. i sin offentlige Stilling stedse vidste at indklæde den Værdighed, hvormed han bestandig fremtraadte, i de venligste Former, saaledes var han i sit private Liv af den elskværdigste Omgang. Sit Valgsprog: »Gjør Ret og frygt ingen« holdt han trolig lige til sin Død, der indtraf i hans 82. Aar 15. April 1833, efter at han havde tjent sin Konge og sit Land med Hæder i 70 Aar.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bing, Jens, 1681—1751, Læge

Af Julius Petersen

Jens Bing fødtes i Throndhjem [Trondheim] i Avg. 1681. Hans Forældre vare Byfoged og Raadmand Jens B. og Clara f. Meldahl (eller Bruse). Han uddannede sig først som Apotheker og forestod i nogle Aar Apotheket i Ribe, men fik da Lyst til at studere Medicin, lagde sig efter Humaniora og immatrikuleredes 1705 ved Kjøbenhavns Universitet. Han var derpaa Alumnus paa Borchs Kollegium sammen med Holberg. I 1709 skal han være bleven Medikus ved Flaaden, 1712 erhvervede han sig den medicinske Doktorgrad, fik snart en betydelig Praxis og nød megen Anseelse som Læge, ligesom han ogsaa var Livmedikus hos Grev Danneskjold-Laurwigen og andre fornemme Herrer. 1717 konkurrerede han med A. Hojer og J. Buchwald til det ledige medicinske Professorat, men denne sidste sejrede. 1726 blev han Kancelliraad, 1727 Justitsraad og 1746 Etatsraad. Han vedblev at være ugift og boede i lang Tid sammen med Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Han døde 10. Okt. 1751 og blev begravet i Frue Kirke. En betydelig Del af sin Formue testamenterede han til Universitetet, navnlig til fattige Studenter.

Henvisning

Frederik Eiler Gjedde

Til: Indholdsfortegnelsen

Bjørn, Andreas, -1750, Handelsmand og Teaterdirektør

Af O. Nielsen

Ikke alt var selvfølgelig *Holberg*, og dog! AB var én af de fire direktører for Teatret!

Andreas Bjørn's værft på Christianshavn.

Scanning fra: Carl Bruun: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring«*, bd. 2, s. 722 (P.G. Philipsens Forlag, Kbhvn. 1890).

Bogen kan downloades til undervisningsbrug m.v. fra: http://www.eremit.dk/ebog/bkh/2/index.html

A. B. eller, som han oprindelig hed, Anders Bjørnsen, er i Følge Borgerskabsprotokollen født i Skjelskør; efter Svigersønnens Udsagn var han en Bondesøn. 1730 tog han Borgerskab i Kjøbenhavn som Kjøbmand og drev i de første Aar Tømmerhandel, men kom snart ind paa større Foretagender. Han opfyldte den Grund paa Christianshavn, der nu hedder Wilders Plads, men længe bevarede Navnet Bjørns Plads, som ved hans Død var 6 Tdr. Land stor; han indpælede den Kanal, der skiller Pladsen fra Strandgade, og bebyggede i denne sidste Gade Grunden mellem Baadsmandsstræde og Kanalen. Paa det store Inddæmningsforetagende fik han kgl. Privilegium 18. Juli 1735, og her anlagde han et Skibsværft, der blev drevet i en Maalestok, som man hidtil ikke havde kjendt i Kjøbenhavn. Han byggede her henved 50 Skibe og opnaaede 1742 den Begunstigelse, at alle hans Arbejdere bleve forskaanede for borgerlig Tynge; 1747 fritoges de for enhver Lavstvang. Hans Plads blev ogsaa en Tid benyttet af Skydeselskabet det danske Kompagni, og da Kong Frederik V blev Medlem af dette, gjorde B. paa egen Bekostning en stor Fest for ham. Det fortælles, at det var en yndet Fornøjelse for samme Konge at være tilstede, naar Agent B.s Skibe løb af Stabelen. B. var desuden en af Stadens driftigste Kjøbmænd. 1747 var han Medstifter af det almindelige Handelskompagni, til hvilket en Del af hans Plads blev overdraget, og

som navnlig drev Handel paa Island og Finmarken og senere paa Grønland. Ved hans Død laa der 2 Skibe færdige paa hans Værft, hvilke paa hans egen Bekostning skulde have gjort Opdagelsesrejser i Grønland. Han var ogsaa Medlem af det islandske og det vestindiske Handelskompagni. 1748 udnævntes han til en af de 4 Direktører for det nye Theater. Han døde 27. Jan. 1750. Hans Hustru hed Karen Lentz; deres eneste Barn, Karen, var gift med den bekjendte Forfatter Tyge Rothe.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bluhme, Johannes Bartholomæus, 1681—1753, Hofpræst

Af L. Koch

Johannes Bartholomæus Bluhme er født 1. Nov. 1681 i Tønder, hvor Faderen, Christopher B., var Rektor; Moderen hed Cathrine Thomsen. Han blev undervist af Faderen, til han 1700 tog til Universitetet i Rostock. Efter at have opholdt sig her i 2 Aar rejste han til Kjøbenhavn for at øve sig i det danske Sprog, »som i Amtet Tønder til gejstlige Betjeninger er højst fornødent«. Professor Fecht i Rostock havde anbefalet ham til den lærde Joh. Brunsmann, Præst ved Vartov og Forfatter af »Kjøge Huskors«. Denne tog sig ogsaa af ham og flyede ham bl.a. Speners og Franckes Skrifter. I Kjøbenhavn tog han Attestats og prædikede første Gang paa Dansk. Efter et Ophold i Tønder drog han 1704 til Kiel, hvorfra Faderen det næste Foraar maatte hente ham syg hjem. Han laa i 17 Uger mellem Liv og Død; i denne Korsets Skole lærte Gud ham mere til hans Sjæls Salighed, end han havde lært paa Universitetet. — Efter en Prøveprædiken valgtes han 1707 til Præst i Borne (paa Tysk Bohren) i Angel, og »efter en og anden Vanskelighed« blev han ordineret af Generalsuperintendent Dr. Muhlius. Samme Aar ægtede han Ida Amalie, Datter af Pastor Georg Jønsius i Borne. Efter at han havde afslaaet flere Kaldelser, blev han 1728 første Præst ved Mariekirken i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg]. Men Aaret efter hørte Frederik IV ham her, hvorefter han stævnedes til Odense for atter at prædike for Kongen, som derpaa kaldte ham til tysk Hofprædikant i Steden for Conradi. Da Christian VI 1733 afskedigede sin Konfessionarius J. Frauen [se om Johan Frauen i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]; brug søgefunktionen], fik B. hans Embede, men ikke Titelen.

B. tilhører helt den halleske Skole og maa anses for en ægte Discipel af Spener og Francke. Samtidig med at han kaldedes til Konfessionarius, kom Grev Zinsendorf til Kjøbenhavn og fremkaldte den stærke religiøse Bevægelse, der udmærker dette Tidsrum. B. sluttede sig helt til den, og ved sit nære Forhold til Kongen fik han den største Indflydelse paa de Foranstaltninger, hvorved denne søgte dels at lede Opvækkelsen, dels at dæmme for den, naar den brød ud i Separatisme. Kongen raadførte sig i disse Sager bestandig med B., hvem han ærede og elskede som en Fader. Denne har ofte søgt at formilde Kongen, naar han fandt, at dennes Vrede gik for vidt. Det er et Træk, som kun kan hædre en Konfessionarius, at han havde Mod til at formane Kongen til en mildere Fremgangsmaade mod hans Faders Enke, Anna Sophie (Reventlow); thi dette var ganske vist at røre ved et ømt Sted. Ligeledes bad han for sin afskedigede Formand, at Kongen vilde tilgive ham, uagtet han netop var bleven fjærnet for sine utilbørlige Prædikener mod Pietisterne. Endelig fandt ogsaa den haardt forurettede Orlogskapitajn Fr. Lütken en Talsmand i ham, saa Lütken, der var afskediget uden Pension, fik en ny Ansættelse.

I Aaret 1735 blev J. L. Holstein, der tilhørte den pietistiske Retning, Oversekretær i det danske Kancelli, og fra nu af fik B. Indflydelse paa mange offentlige Foranstaltninger. Allerede tidligere havde han bevirket, at der ansattes Kateketer ved de kjøbenhavnske Kirker. Efter at Kongens forrige Lærer, Konferensraad J.W. Schrøder, havde gjort Forslag til Konfirmationens Indførelse, blev det overdraget ham og B. at udarbejde Anordningen derom 1736. Da General-Kirkeinspektionskollegiet blev oprettet 1737, blev han et indflydelsesrigt Medlem af det, ligesom han havde Sæde baade i den forberedende og den endelige Kommission, der udarbejdede Anordningen for Almueskolevæsenet i Danmark og Norge af 1739, men som tillige det følgende Aar maatte tilraade at indskrænke disse Anordninger væsentlig, da de Forudsætninger, hvorpaa de vare byggede, ikke holdt Stik. Som Medlem af General-Kirkeinspektionen maatte B. deltage i de Bestræbelser, som især efter 1740 gjordes for at standse de separatistiske Bevægelser, der udbrøde baade i Danmark, Norge og Holsten. Medens Biskop Hersleb arbejdede ivrig for at sætte Skranker for disse, modsatte B. sig de dertil sigtende Foranstaltninger saa længe som muligt; det var hans Overbevisning, at det var Uret at anvende verdslig Tvang i aandelige Sager, og at Separatisterne vel maatte lade sig tale til Rette, naar Præsterne kun anvendte Flid og Omhu nok herpaa. Men netop denne Forudsætning bristede bestandig. Separatismen optraadte i mere og mere uhyggelige Former, og det viste sig nødvendigt enten at tilstaa en virkelig Religionsfrihed, hvad ingen, heller ikke B., tænkte paa, eller at lade Statsmagten træde til for at opretholde Kirkens Enhed. B. gik derfor til sidst, om end kun modstræbende, ind paa de ovenfor omtalte Foranstaltninger, der ogsaa ganske rigtig kom til at betegne Slutningen af den pietistiske eller, som den maaske rettere burde kaldes, herrnhutiske Bevægelse.

B. er kommet til at staa for Eftertiden som en Inkarnation af Bigotteri, næsten som Christian VI's onde Aand, der fik Skyld for hele det pietistiske Præg, denne Konge yndede at paatrykke Folket, og der er Vidnesbyrd nok om, at hans samtidige heller ikke have set paa ham med venlige Øjne. I hvad der her er meddelt om ham, vil der ikke findes nogen Grund til at fælde en saadan Dom over ham. Men den store Indflydelse, han udøvede, var i en mærkelig Grad underjordisk; den føltes alle Vegne, uden at han selv fremtraadte, hverken for at kræve Æren eller for at bære Ansvaret for, hvad der skete. Han var en Mand, der nok ønskede at have Indflydelse, men som ikke brød sig om at have den Stilling, som svarede dertil. Derfor blev han heller aldrig virkelig Konfessionarius, men nøjedes i en Tid, da Rangsygen ellers grasserede saa stærkt, med en Hofprædikants Rang. Saa priseligt nu end dette kunde være, var det ikke saa underligt, at det vakte Misfornøjelse, at en Mand, der hverken ved sin Stilling var berettiget dertil, eller som traadte frem for at bære Ansvaret, havde den største Indflydelse paa Afgjørelsen af alle kirkelige Sager. Naar Kongen i de bevægede Aar 1732—34 ofte sendte Kancelliet egenhændige Kladder til de Reskripter, der skulde udfærdiges, mente man, formodentlig med rette, at B. stod bag ved; det samme var

Tilfældet, da Pietismens uforsonlige Modstander, Præsten ved Nicolai Kirke, H. Mossin, dømtes fra sit Embede, og ved mange andre Lejligheder; men en saadan Indflydelse maatte være saa meget betænkeligere, som Christian VI var en mistænksom Mand, der gjærne ad Omveje vilde skaffe sig Underretning om Personer og Forhold. Dertil kom, at B. fremfor alt var Kongens Raadgiver ved Embedsbesættelser, og her er det utvivlsomt, baade at han er optraadt som en ensidig Partimand, der foretrak Pietister ved enhver Lejlighed, og at han ikke har haft Menneskekundskab nok til at bedømme, hvor Fromheden var oprigtig, og hvor den var en Kappe, der kunde vendes efter Hofvinden, ligesom de Mænd, der paa hans Anbefaling bleve ansatte, langtfra altid gjorde Fyldest i Embederne. Men selv om han, hvad der sikkert som oftest var Tilfældet, anbefalede værdige og dygtige Kandidater, paadrog han sig alle deres Uvilje, der med eller uden hans Skyld bleve tilsidesatte. Det var en af Kirkekollegiets Tanker at danne et Seminarium theologicum, det vil sige en Fortegnelse over værdige Kandidater; den blev aldrig udført officielt; men i Virkeligheden har B. haft en saadan Fortegnelse, og det var ikke til Skade for dem, der stode paa hans Liste.

Da Christian VI laa for Døden paa Hirschholm, sendtes der Bud efter B.; men Kongen var død, før han naaede Slottet. I den Ligtale, han holdt over ham, har han sat ham et smukt Minde. — Under Frederik V blev hans Stilling i det udvortes uforandret; han vedblev endog, i det mindste en Tid, at give Kongen Kandidatlister; men efterhaanden maatte han miste sin Indflydelse. Han døde 26. Okt. 1753. Af Skrifter har han kun efterladt en Disputats og to Klageprædikener over Christian VI og Dronning Louise.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bormann, Johannes, Bibliotekar

Holberg mødte Johannes Bormann [Bornemann] i Paris; Bormann blev ifølge Holberg født på Fyn, blev student fra Odense 1694 og immatrikuleret på Københavns Universitet. Efter nogle år rejste han til Paris hvor han på et tidspunkt fik arbejde som bibliotekar ved Abbé Jean Paul de Bignon's bibliotek; senere skal han - pga 'sin slette administration' være blevet afskediget og leve i elendighed. Holberg beskriver Bormann som en meget vægelsindet person. Se nærmere hos Aage Kragelund: *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve«*, bd. I, s. 107 ff. og bd. III, s. 30 f.].

Til: Indholdsfortegnelsen

Bornemann, Henrik, 1646—1710, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Henrik Bornemann blev født 3. Jan. 1646 i Kjøbenhavn og var Søn af [...] Lic. jur. Phil. Jul. B. 1657 kom han som forældreløs med sine to Brødre, Christian og Joh. Adolph, i Huset hos en Slægtning i Viborg, men vendte 1659 tilbage til Kjøbenhavn. 1662 blev han Student og tog 1668 theologisk Examen. 1669 udnævntes han til Subrektor ved Frue Latinskole og forfremmedes 1671 til Konrektor og 1672 til Rektor. Til dette Embede føjedes desuden 1674 Professoratet i Logik og Metafysik ved Universitetet. 1675 blev han kaldet til Sognepræst ved Frue Kirke, Stiftsprovst og Provst over Sokkelund Herred og deltog derefter fra 1682 af i Forarbejderne til det nye Kirkeritual. 1683 udnævntes han til Biskop over Aalborg Stift og blev s. A. Dr. theol. per bullam [pr. kongeligt dekret]. Han hørte til den gamle, stive orthodoxe Skole og viste sig meget nidkjær i at hævde sin gejstlige Værdighed baade over for Stiftsøvrigheden og over for Præsterne. I øvrigt søgte han at forbedre Katekisationen i Skolerne og udarbejdede selv en Katekismusforklaring for Degne og Skoleholdere. 14. Okt. 1693. blev han udnævnt til Biskop over Sjællands Stift og skjænkede, førend han forlod Aalborg, betydelige Legater til Byens Kirker, Skoler og fattige. Kort efter at han havde tiltraadt sit nye Embede, indvikledes han i en forargelig Strid med den theologiske Professor H. Vandal. Denne, der følte sig tilsidesat ved Bispevalget, anklagede B. for at føre Vranglære i sin Katekismusforklaring. Skjønt Vandal vistnok havde Ret, kunde B. dog med Føje beklage sig over den Hadefuldhed, hvormed hans Modstander forfulgte ham. Men han selv førte dog Striden paa en lidet sømmelig Maade og optraadte med en utilbørlig Hidsighed. Vandal maatte efter et Par Aars Forløb afgjøre Sagen med en Undskyldning, der var saa meget mere nødvendig, som disse to Mænd efter deres Embedsstilling ofte nødtes til at arbejde sammen i forskjellige gejstlige Sager. Saaledes havde de begge Sæde i den Kommission, der 1698 bragte den Kingoske Salmebogssag til endelig Afslutning. B. havde i det hele taget Nød med at styre sin skarpe Tunge og beredte sig derfor ogsaa ofte vel fortjente Ydmygelser. Ligesom han en Gang i Stridens Hede havde sagt til Vandal: »Gud skal dømme eder, at I skal have Uro i eders Dødsstund, og, sand for Gud, I skal brænde derfor i Helvedes Afgrund. Jeg skal paa mine Knæ bede Gud, at I skal aldrig faa nogen Kirke eller noget Stift at forestaa«, saaledes sagde han paa et Landemode i Roskilde til en Provst, der havde udtalt sig vel dristig: »Jeg skal ikke lade af, før jeg ser jert Hoved sidde paa en Stage«. Men Provsten blev ham ikke Svar skyldig. Han mindede ham kun om, at han gjorde bedst i at lade Hovedet sidde paa den Stage, hvorpaa Gud havde sat det. I Modsætning til denne ubændige Hidsighed maa det dog fremhæves, at B. var. ualmindelig godgjørende, især over for fattige Studenter.

1699 holdt han en latinsk Ligprædiken over Christian V, og Aaret efter salvede han Frederik IV og Dronning Louise. Med dette Kongeskifte begyndte et nyt Afsnit i den danske Kirkes Historie, der ogsaa fik Betydning for B., for saa vidt som han fra sit Standpunkt maatte stille sig i Modsætning til de pietistiske Bevægelser, der naaede her ind fra Tyskland. I Begyndelsen spores de nærmest paa rent praktiske Omraader som filanthropiske Bestræbelser for at fremme Almuens Oplysning og ophjælpe Fattigplejen, og disse Bestræbelser understøttede han efter bedste Evne. Men han var for pedantisk til at kunne indlade sig paa noget Foretagende, der i mindste Maade kunde forrykke de bestaaende statskirkelige Forhold. Selv Spørgsmaalet om Hedningemissionen afviste han som Sværmeri. Frederik IV havde lige fra sine første Regeringsaar af haft et aabent Øje for denne Sags Betydning, og da han, understøttet af sin Hofpræst, F.J. Lütkens, arbejdede paa at fremme Missionen i Trankebar, lod han denne opfordre B. til at udpege nogle unge Mænd, der kunde sendes ud som Missionærer. Men Sjællands Biskop afviste haardnakket denne Opfordring og bidrog derved selv til at bane Vejen for Pietismen. Lütkens henvendte sig til de pietistiske Professorer i Halle, og disse sendte to unge Mænd, H. Plütschau og B. Ziegenbalch, til Kjøbenhavn. 1705 fik B. Befaling til at ordinere »disse Sværmere«. Allerede samme Aar maatte han søge Kongens Tilladelse til at lade foretage Undersøgelse angaaende gudelige Forsamlinger, der holdtes hos to kjøbenhavnske Borgere. Husandagten lededes af tyske Studenter, der tillige udbredte pietistiske Skrifter. I sine Bestræbelser for at standse disse Udskejelser understøttedes han dog af Lütkens, og efter deres Forslag udgik Forordningen af 2. Okt. 1706, som forbød alle Forsamlinger i Husene af særsindede Personer, »der føre en egen Lære, som ikke stemmer med Bibelen og den rene augs-burgske Konfession«. Dermed var Bevægelsen foreløbig trængt tilbage, og B. døde, inden Pietismen fik Overtaget. — Han havde 1672 ægtet Susanne Worm, Datter af den berømte Ole W. Hun døde 1674. Aaret efter giftede han sig med Anne Würger, Datter af H. W., der havde været Christian IV's og Frederik III's Agent i Lybek [Lübeck]. Hun var den Gang Enke efter Præsten H. Buck ved Petri Kirke og døde 1698. B. døde 31. Dec. 1710 og bortgav i sit Testamente 3300 Rdl. i Legater. Hans Samtid nævner ham som en fremragende Taler. Iblandt hans Skrifter maa fremhæves »Salvingsakten ved Frederik IV's og Dronning Louises Kroning«, et stort Pragtværk i Folio, som han udgav 1702. Hans Taler ved denne Fest udmærke sig ved en sjælden Højhed og Kraft. B. var for lange Tider den sidste sjællandske Biskop, der bar Skjæg. Han plejede sit lange hvide Hageskjæg med særlig Omhu, og naar han rejste, bar han det i en sort eller rød Fløjels Pung. Men i hans sidste Aar vakte den danske Gejstlighed hans Forargelse ved at optage en Mode, der allerede i Christian V's Tid havde udbredt sig i de højere Samfundsklasser: man ragede sit Skjæg af og bar Allongeparyk.

Boye, Birgitte Cathrine, 1742—1824, Digterinde

Af A. Jantzen

Birgitte Cathrine Boye blev født i Gjentofte ved Kjøbenhavn 7. Marts 1742 som ældste Barn af kgl. Jagtbetjent Jens Johannissen og Hustru Dorthe Henriksdatter. De oplærte hende efter deres Kaar med megen Omhu og indprentede hende Gudsfrygt fra hendes tidlige Alder. 21 Aar gammel blev hun gift med kgl. Skovrider Herman Michelsen Hertz, med hvem hun drog til sit nye Hjem ved Vordingborg. Hun blev i dette Ægteskab Moder til 4 Børn, blandt hvilke den yngste Søn, Jens Michael, døde 1825 som Biskop i Ribe. Sit Hus og sine Børn omfattede hun med Omhu og Kjærlighed; i den Fritid, der levnedes hende, søgte hun ved god Læsning at udvide sine Kundskaber og at tilegne sig fremmede Sprog, navnlig for at kunne lære Udlandets Digterværker at kjende. Da de skjønne Videnskabers Selskab 1773 udstedte offentlig Indbydelse til enhver, der følte Kald og Lyst til at dyrke den hellige Poesi, til at indsende Arbejder, konkurrerede ogsaa Mad. Hertz med 20 Salmer, som fremfor alle andres Forsøg Saaledes sloge an, at 18 af dem senere optoges i den saakaldte Guldbergske Salmebog; for de første 10 Salmer havde hun lagt Davids 104. Salme til Grund; deriblandt var den til Skræk og Advarsel ofte citerede »Naturen sov ved tændte Nattefakler«; for de øvrige var Luk. 9, 18—36 det bibelske Grundlag. Senere føjedes hertil et helt Væld af Salmer, dels originale, dels oversatte, saa den nævnte Salmebog talte henved halvandet Hundrede af hendes Frembringelser; hun blev saaledes den, der overvejende gav Samlingen dens Præg. Samtiden lovede hende Udødelighed for denne Virksomhed; nu nævnes hendes Navn som Salmedigterinde næsten kun nedsættende. 13 af Salmerne have dog bjærget sig over i Roskilde Konvents Salmebog. Det er Gellert og Klopstock, der ere hendes Forbilleder; men »hun var heldigere«, siger C.J. Brandt, »naar hun travede jævnt med Gellert, end naar hun vilde flyve højt med Klopstock«. — Imidlertid var Salg af kongelige Domæner besluttet, og hendes Mands Stilling var truet, hvorved Familien kunde blive brødløs. Da ilede hun til Kjøbenhavn, søgte Guldberg, som hun endnu ikke personlig kjendte; ved hans Anbefaling fik hun Understøttelse af Arveprins Frederik, der paa sin Bekostning lod hendes to Sønner optage i Helsingørs Skole. Da Skovrider Hertz døde 1775, oprandt der en meget trang Tid for hende; men Guldberg, der var bleven hendes Velgjører, opmuntrede hende til fortsat digterisk Virksomhed, og »vor danske Karschin«, som hun ikke med urette er bleven kaldet (første Gang vist af J. Baden), satte ikke sit Lys under en Skjæppe. 1778 indgik hun andet Ægteskab med daværende Kontrollør ved Maltmøllen, senere Toldskriver og Justitsraad, Hans Boye. Hun forsøgte sig nu ogsaa i den dramatiske Poesi. Flere af hendes Arbejder i denne Retning bleve gunstig modtagne, saaledes Hyrdestykket »Melicerte« (1780) og navnlig »Gorm den gamle, et heroisk Sørgespil« (1781). Hun blev anden Gang Enke 1815, men henlevede nu sin Alderdoms Dage sorgfrit og i ret gode Omstændigheder. Hun døde i sit 83. Aar 17. Okt. 1824 i Kjøbenhavn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Brandt, Enevold Greve, 1738— 72, Hofmand

Af E. Holm

Enevold Greve Brandt var Broder til [...] Chr. B. (død 1805) og født i Kjøbenhavn. Han blev efter at have nydt privat Undervisning Student ved Kjøbenhavns Universitet og studerede Jura her. Kun 17 Aar gammel blev han Hofjunker, hvorefter han i nogen Tid studerede ved Sorø Akademi. Han bestod her (Sept. 1756) Examen med Ære. Det saa ud, som om han vilde gaa Embedsvejen, i det han (1759) blev Assessor auscultans i Højesteret og 1764 Assessor i denne Ret. Imidlertid havde han (1760) faaet Kammerjunkertitel. Efterhaanden valgte han at gjøre Karriere ved Hoffet; men han tørnede her sammen med Christian VII's Yndling Holck og dristede sig endog til at tilskrive Kongen et Brev, hvori han i lige Grad angreb sin Rival og roste sig selv (2. Maj 1768). Svaret derpaa var en Ordre fra Kongen om at forlade Kjøbenhavn inden 24 Timer og de kongelige Stater i Løbet af 8 Dage, det blev forbudt ham mere at vise sig i dem. Under Kongens snart paafølgende Udenlandsrejse skaffede han sig dog Adgang til ham i Paris, og han maa snart efter være bleven taget til Naade igjen. I det mindste blev han (Juli 1769) udnævnt til Kammerherre og fik kort derefter Sæde i den oldenborgske Regering.

Allerede tidligere havde han gjort Struensees Bekjendtskab, og da denne stræbte at gjøre sig til Herre over Christian VII, mente han at kunne faa Gavn af B., og han introducerede ham derfor i Sommeren 1770 hos Kongen paa Gottorp. Ved denne Lejlighed skal Holck være bleven meget ubehagelig berørt ved hans Komme og have lagt dette saaledes for Dagen, at B. udbrød til ham: »Hr. Greve, jeg tror, De er bange for Spøgelser« (les spectres). »Nej ingenlunde,« svarede Holck; »men jeg har Afsky for Gjengangere« (les révenants). Han havde Grund dertil, da han nu blev fjærnet, og B. ved Struensees Ophøjelse i den følgende Tid kom til at indtage den ypperste Plads blandt Kongens nærmeste Omgivelser. Foruden det Hverv at holde den allerede aandssvækkede Christian VII med Selskab blev det overdraget ham under Titel af Directeur des spectacles at styre Hoftheatret og det kongelige Theater, han fik Overtilsyn med den kongelige Malerisamling og Kunstkammeret, og omsider (Nov. 1771) udnævntes han til Grand maitre de la garderobe, hvorved der bl.a. overdroges ham Opsyn med alle de Betjente, der havde at gjøre med Kongens personlige Opvartning. Han havde imidlertid ogsaa været en af de første, der bleve dekorerede med den i Anledning af Kongens Fødselsdag (29. Jan. 1771) oprettede Mathildeorden, og 30. Sept. 1771 ophøjedes han samtidig med Struensee i Grevestanden.

B. var et ubetydeligt Menneske, der hverken fortjente den Lykke, han gjorde, eller den forsmædelige Lod, som til sidst blev ham til Del. Han var styg, men maa have haft en vis Lethed ved at bevæge sig i Verden. Var han end fri for store Laster, saa gjør han et frastødende Indtryk ved den Letfærdighed, der prægede hans Færd, og ved den Lavhed, hvormed han for at opnaa en i ydre Henseende glimrende Stilling lod sig overdrage det Hverv af Struensee at have Tilsyn med Kongen. Der paahviler ham en stor Del af Ansvaret for den usømmelige Tone, der i den Struenseeske Tid herskede ved Hoffet; han var med ved de utilbørlige Tilsidesættelser, der vistes Kongens Broder, Arveprins Frederik, i det han lod denne fjærne fra den kongelige Loge i Theatret; det var uanstændigt, at han lod sig udbetale ikke mindre end 60.000 Rdl. af den kongelige Partikulærkasse; men mest forarges man over den Hensynsløshed, med hvilken han behandlede Kongen. Var det end sikkert en lidet misundelsesværdig Lod at holde denne med Selskab, saa skyldte han ham ydre Ærbødighed, og intet kan undskylde den Frækhed af ham, i Anledning af en fornærmelig Udtalelse af Kongen, at prygle denne. Det var saa meget mere utilgiveligt, som det ikke skete i Hidsighed, men med Overlæg efter Aftale med Struease som en Slags Afstraffelse.

Hvor meget man end kan fristes til at opfatte B. og Struensee som et Par sammensvorne, var Forholdet imellem dem alt for grundet paa Egoisme til længe at kunne blive godt. I et bittert Brev til Struensee (Efteraaret 1771) klagede B. over den nedværdigende Rolle, han selv spillede, og sagde Struensee højst ubehagelige Sandheder om den Vilkaarlighed og det Despoti, han udøvede. Han var taabelig udelikat nok til med det samme at antyde, at han vilde blive tilfreds, hvis Struensee skaffede ham — Grevskabet Rantzau i Holsten. Der er ogsaa al Sandsynlighed for, at B. har haft Planer om at deltage i Skridt til at styrte Struensee. Det kom imidlertid til at gaa anderledes, da han selv tillige med denne blev Offer for den Sammensværgelse, der førte til begges Fængsling 17. Jan. 1772. Med sin vante Letsindighed synes han i Fængselet ikke at have anet, hvad Anklagerne imod ham kunde bringe over hans Hoved. Blød og let bevægelig, som han var, lod han sig imidlertid let paavirke i kristelig Retning af Holmens Provst Hee, da denne besøgte ham i Fængselet, og efter at Dødsdommen var fældet (25. April 1772), besteg han sammen med Struensee som en angergiven Kristen Skafottet (28. April). Den barbariske Dødsdom var ens for dem begge, i det først den højre Haand, saa Hovedet huggedes af dem, hvorefter deres Lig sattes paa Stejle; men han fik det Fortrin, at Henrettelsen kom til at begynde med ham. En saadan Straf var monstrøs i Forhold til, hvad han havde gjort sig skyldig i, og Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der selv havde haft Sæde iblandt Dommerne, fandt det oprørende, at Dommen var bleven stadfæstet af Statsraadet og Kongen. Maaske havde det personlige Had, denne følte mod B., sin Del i, at Straffen ikke blev formildet. — B. var ugift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Brinck, Iver, 1665-1728, Præst

Af A. Jantzen

A N
ACCOUNT
O F
Denmark,
AS
It was in the Year 1692.

Pauci prudentiâ, honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernunt; plures aliorum eventis docentur. Tacit. lib. 4° Ann.

Vincit amor patriæ-----Virg.

LONDON:
Printed in the Year 1694.

Den engelske ambassadør i København 1689-1692 - Robert Molesworth - udgav i 1694 sin: *»An Account of Denmark as It was in the Year 1692«*. Molesworth's hensigt var formentlig især at påvirke den politiske udvikling i England ved at beskrive hvor galt det kunne gå, når man - som i Danmark - havde indført et enevældigt styre. Dertil kom at man i Danmark var temmelig tæt allieret med det enevældige Frankrig, selv om der var ret tætgte familiemæssige relationer mellem det danske og det engelske kongehus. Molesworth var stærkt kritisk over forholdene i Danmark - fx med hensyn til undertrykkelsen af bønderne - og det er stort set kun vores retssystem, der hvilede på *»Danske Lov af 1683«*, der fandt synderlig nåde. Bogen fik stor udbredelse i Europa og nævnes stadig som et godt eksempel på en landebeskrivelse fra dén tid. Mange i Danmark læste bogen - og lod sig irritere over den. Der blev gjort forskellige forsøg på at imødegå bogen, men det er Molesworth's bog og ikke de danske modangreb der huskes.

Iver Brinck blev født 19. Nov. 1665 paa Valderhavg i Bergens Stift og var Søn af Inspektør Diderik B. fra Aalborg og Hustru Helene Hansdatter. Han gik i Skole i Christiania [Kristiania] og blev Student i Upsala 1681; men Aaret efter kom han til Kjøbenhavn og lod sig indskrive ved Universitetet der. 1683 rejste han tilbage til Norge og var Huslærer i flere højtstaaende Familier. 1686 er han atter i Kjøbenhavn, Alumn paa Valkendorfs Kollegium og Dekan paa Klosteret. I nogen Tid var han ogsaa i Huset hos Ulrik Christian Gyldenløve, hvis Yndest han i særlig Grad skal have erhvervet. Ved den forfærdelige Theaterbrand paa Amalienborg 1689 var B. selv i Livsfare, og hans forlovede omkom i Flammerne. Samme Aar blev han Feltpræst ved de engelske Hjælpetropper og fulgte disse under alle Krigsbegivenhederne i Irland indtil 1691. Saa blev han kaldet til Præst for den danske Menighed i London og var saare virksom for, at Menigheden fik sin egen Kirke, som stod til 1864, da den blev afløst af en ny. Medens B. virkede i London, udgav den forhenværende engelske Gesandt i Kjøbenhavn Rob. Molesworth sit berygtede Skrift: »An account of Denmark, as it was in the year 1692«. Ved Hjælp af en ung, særdeles anset Jurist, Dr. King, hvem B. leverede de faktiske Oplysninger til Gjendrivelse af Molesworths uretfærdige Beskyldninger, fremkaldte han det dygtige Modskrift: »Animadversions on a pretended account of Denmark« (London 1694), som yderligere befæstede B.s Anseelse og Yndest hos den danske Regering. Samme Dag han kom til Kjøbenhavn 1702, døde Sognepræsten ved Holmens Kirke, Mag. G. Winecken; uden Ansøgning blev han da kaldet til dennes Eftermand. Da Frederik IV til sin store italienske Rejse 1708 skulde have en Rejsepræst og Konfessionarius med, faldt Valget paa B., som saa fulgte Kongen paa hele den interessante Rejse. Medens B. var i Udlandet, blev Aalborg Bispestol ledig; den blev tilbudt ham; men han foretrak at blive i Kjøbenhavn og ombyttede kort Tid efter Holmens Kirke med Nicolai Kirke (1711). Som Sognepræst ved

sidstnævnte Kirke døde han 25. Juni 1728. Hans Skrifter ere ikke betydelige. Foruden nogle Disputatser har han forfattet en poetisk Omskrivning af Højsangen (1695 og oftere) og en Salmesamling, »En Kristens Tanketøjle«, som har været en meget udbredt Opbyggelsesbog baade i Danmark og Norge og er optrykt paa ny endnu i dette Aarhundrede; herfra er Nadversalmen i Roskilde Konvents Salmebog Nr. 718 (»Op sødeste Sang«) taget. Tillige kan nævnes en nitid udstyret Ligprædiken i Folio over Fru Berthe Scheel til Selsø (1720), den første og den største Bog, der er udgaaet fra Phønixbergs Trykkeri. Endnu maa tilføjes, at B. ogsaa paa forskjellig Maade lagde sin Interesse for Modersmaalets Dyrkning for Dagen og ytrede sin Harme over dets Tilsidesættelse, ligesom han var Rostgaards Medarbejder ved den danske Ordbog. B. var 2 Gange gift, 1. med Ambrosia Michelsen, hvis Fader var bosiddende i London (jvfr. om hendes Død Giessing, Jubellærere II, 2, 294), 2. med Konferensraad Hans Seidelins Datter Sophie S., ved hvem han blev Stamfader for Slægten Brinck-Seidelin. Efter B.s Død ægtede hans Enke Biskop Chr. Ramus i Odense.

Til: Indholdsfortegnelsen

Brorson, Broder, 1692—1778, Biskop

Af A. Jantzen

Broder Brorson var den mellemste af det bekjendte Trekløverblad fra Randrup Præstegaard (s. nedenanførte Nicolai B. og Hans Adolf B.). Han blev født 12. Sept. 1692 og bar samme Navn som Faderen. 12 Aar gammel mistede han denne, men fik snart en omhyggelig Stiffader i Eftermanden i Præsteembedet, Oluf Holbek, der læste med sine Stifsønner, til de kunde optages i Ribe Skole. Sammen med sin yngste Broder, den senere bekjendte Salmedigter, dimitteredes han til Universitetet 1712, tog Attestats 1714 og studerede derpaa et Aar i Kiel. Her fra tog han hjem til Randrup og blev Huslærer hos Biskop Thura i Ribe. Af denne blev han kaldet til Rektor i Lemvig 1719. Her virkede han i 3 Aar, til han af Trøjborgs Ejer blev kaldet til Præst i Mjolden i Ribe Amt, altsaa i umiddelbar Nærhed af sit Hjem og sine Slægtninger, og derefter sammen med sin Broder Hans Adolf, der ved Stiffaderens Død var bleven dennes Eftermand i Randrup, ved Paasketid 1722 ordineret af Biskop Thura. Begge Brødrene bleve ligeledes paa samme Dag indsatte i deres Embeder af deres Farbroder, der var Herredets Provst. B. var ligesom sine Brødre en nidkjær Præst, der ganske levede i sin Embedsgjerning, og besad derhos megen Veltalenhed. Da Christian VI 1736 foretog en Rejse til Hertugdømmerne, havde Bluhme henledet Kongens Opmærksomhed paa B. Han maatte da prædike for Kongen paa Koldinghus, vandt Bifald og var nu udset til at beklæde højere Embede. Strax efter Kongens Hjemkomst fra Rejsen udnævntes B. til Stiftsprovst i Ribe; og da Biskop Mumme døde i Aalborg 1737, blev han dennes Eftermand. Da han i Anledning af Bispevielsen opholdt sig i Kjøbenhavn, prædikede han atter for Kongen, der i høj Grad blev bevæget ved hans Forkyndelse og næsten syntes, det var Skade, den Mand skulde være Biskop; »thi saa har ingen Nytte af den Gave« (Mnemosyne IV, 401). Men Chr. Worm, som skulde have bispeviet ham, døde netop i de Dage, og B. rejste hjem til Ribe og modtog Bispevielsen i Ribe af M. Anchersen. I samfulde 41 Aar sad han nu som Biskop i Aalborg og var i sin kraftfulde Alder højt anset for sin Dygtighed; hans Betænkning tillagdes særlig Vægt ved vanskelige Sagers Afgjørelse. Ved Jubelfesten 1749 tilbød det theologiske Fakultet ham Doktorværdigheden, men han frabad sig Æren; først ved næste Jubelfest, 1760, disputerede han og modtog Graden. Ved Christian VII's Salvingsfest 1766 fungerede den gamle Biskop og prædikede. Aaret før hans Død blev Stiftsprovsten, Professor Studsgaard, ham adjungeret, men B. forrettede dog som oftest selv alle Embedsgjerninger lige til sin Død, 29. Avg. 1778. Hans Hustru, en Provstedatter fra Agerskov, Antonette Margrethe f. Riise, overlevede ham i 2 Aar. De havde talrige Børn og Børnebørn. Foruden sin Doktordisputats har han kun udgivet Prædikener. En enkelt Salme af ham findes i Tillægget til Broderens »Troens rare Klenodie« (udg. 1742).

Til: Indholdsfortegnelsen

Brorson, Hans Adolf, 1694—1764, Biskop, Salmedigter

Af A.D. Jørgensen

Hans Adolf Brorson var født 20. Juni 1694 i Randrup Præstegaard, i den daværende nørrejyske Enklave midt paa Nordslesvigs Vestkyst. Hans Fader, Broder Brodersen, var Præst i Randrup efter sin Fader, Bondesønnen Broder Pedersen; hans Moder, Cathrine Margrethe, var en Datter af Forvalteren paa Trøjborg Nicolai Clausen (Oldefader til Georg Zoegas Moder). Navnet Brodersen, som var tillagt ham efter Faderen, og som han i sin Ungdom synes selv at have brugt, forandrede han senere til Brorson. — Den første Undervisning fik han i Hjemmet af sin Fader og efter dennes Død af sin Stiffader, Præsten Oluf Holbek. 1712 blev han Student fra Ribe Skole sammen med sin noget ældre Broder »Broder«, medens den ældste, Niels (Nicolai), var dimitteret et Par Aar i Forvejen. I Kjøbenhavn studerede han ligesom Brødrene Theologi; men medens de to ældre tilendebragte deres Uddannelse i den sædvanlige Tid, fordybede H. A. sig i alle Haande frie Studier, saaledes at Aarene gik, uden at han fik Examen. Han kom ind paa de den Gang fremspirende Naturvidenskaber, ligesom han lagde sig efter Historie og Sprog, og det synes, at han i høj Grad har været optagen af den samtidige Verdenslitteratur, for saa vidt som den den Gang var tilgængelig her hjemme. Denne Sysselsættelse indvirkede imidlertid uheldig paa hans Sundhed saa vel som paa hans Sinds Ligevægt, og den Smule, som kan oplyses om ham i de Aar, tyder paa, at han var kommen uden for den ellers fastsatte Vej for en flittig og flink Student. I Foraaret 1715 fik han nemlig vel den ene af de for Ribestudenter forbeholdte Pladser paa Borchs Kollegium; men det oplystes senere, at han havde givet en ældre Ripenser, Christoffer Pedersen fra Ballum, altsaa hans Fætter, 23 Rdl. for at opnaa denne Begunstigelse. Vedkommende mistede ved denne Lejlighed sin Plads; men det samme overgik kort efter ogsaa B., fordi han ikke havde efterkommet sin Forpligtelse til at disputere. Foraaret efter (1717) forlod han Kjøbenhavn uden Examen for igjen at komme paa ret Kjøl i Hjemmet.

Efter et kortere Ophold hos den ældste Broder, Niels, som var bleven Sognepræst i Bedsted, mellem Tønder og Aabenraa, og i Randrup hos Stiffaderen blev han Huslærer hos sin Morbroder Nicolai Clausen, som efter den danske Okkupation af de gottorpske Amter havde forenet Embedet som Amtsforvalter i Løgumkloster med sin Stilling som Godsforvalter paa Trøjborg. De fredelige Omgivelser i den lille By og Livet i en beslægtet Familiekreds, i Amtsforvalterboligen ved den store og skjønne Klosterkirke, synes at have gjengivet B. baade den tabte Ro i Sindet og den trygge Hvile i Kirkens Lære. Erik Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] siger om ham: »Han søgte at anvende sin Ensomhed til en inderligere Omgang med Gud i Christo, i hvilken Aandens Skole han under mange Prøvelser erfor Guds Troskab, ja ret fornam og saa, hvor venlig Herren er imod dem, som haabe paa ham.« Det var den pietistiske Bevægelse, som fra Tyskland var i Færd med at gaa nord paa, der nu greb ham saa vel som hans Brødre med hele den Magt, som en dyb og stærk aandelig Rørelse har i en sløv og aandsforladt Tidsalder. Medens Niels B. begyndte at holde gudelige Forsamlinger i Bedsted, og Enevold Ewald, Digterens Fader, i Højst, modnedes denne Retnings Salmedigter i Løgumkloster, — de 3 Sogne støde sammen paa den flade Hedestrækning, som betegner Halvøens saakaldte Højderyg.

Efter godt 4 Aars Ophold i Løgumkloster udnævntes B. i Avg. 1721 af Biskop Thura til Rektor i Holstebro; men i samme Maaned aabnede der sig en ulige bedre Udsigt for ham, i det hans Stiffader i Randrup døde, og Morbroderen skaffede ham Løfte om at blive hans Efterfølger; Kaldsretten hørte nemlig til Trøjborg Gods. Sarnme Efteraar fik han sin Examen i Kjøbenhavn og tiltraadte derefter Embedet i det følgende Foraar. Kort efter ægtede han sin Morbroders Datter, den 16-aarige Cathrine Stenbæk Clausen, hvis Lærer han havde været i Løgumkloster. Samtidig var Broder B. bleven Præst i Mjolden, Nabosognet til Randrup.

Uet var under disse Forhold og Omgivelser, at B.s rige Salmedigtning blev til. I sit Barndomshjem, som sin Faders og Farfaders Efterfølger i Præsteembedet, i et lykkeligt Familieliv og mildt bevæget af de rige aandelige Brydninger i hans første Ungdom, fandt han det Væld af inderlig og dyb religiøs Poesi og den jævne, folkelige Tone, som i Forening have gjort hans Salmer til de bedst kjendte og mest afholdte i den dansk-norske Kirke. B. var en stor Elsker af Sang og Musik, han yndede især Folkevisens Tonefald og andre iørefaldende Melodier; hele Timer kunde han daglig sysselsætte sig med Øvelser af den Art, og hans Broder delte denne Lyst. Det var da især Trangen til at faa andre Ord til Melodierne end de tilfældige, verdslige, ofte stødende Vers, som fremkaldte den unge Præstemands aandelige Digtninger, og denne Oprindelse var det vistnok for en stor Del, som strax gjorde dem saa yndede og især knyttede dem saa nær til Menigmand. De Tanker og Stemninger, som han helst gav Udtryk, vare tilmed saa almenmenneskelige og almenkristelige, at de kunde forstaas af den enfoldigste og samtidig deles af den mest udviklede og aandelig erfarne. Og endelig kom hertil den Rigdom, som lagde sig for Dagen i Valget af Æmner og tilsvarende Rythmer; alle det religiøse Livs Grundstemninger og alle Kristendommens Grundtanker syntes at ligge hans Hjærte lige nær: Glæde over Skabningen og Menneskelivet og Smerte over Døden og Forkrænkeligheden, Angest og Fortrøstning, Tro og Anfægtelser, Kjærlighed til Næsten og Forargelse over det onde, — alt kom til at gjenlyde i hans Sang med det samme ejendommelige Præg af hans Personlighed.

Det var nærmest ydre Forhold, som foranledigede B. til at lade sine Salmer komme offentlig frem. I Okt. 1729

opgav han sit Landsbykald for at modtage Ansættelse som dansk Diakon i Tønder ved Siden af den nylig ansatte udmærkede Præst J. H. Schrader, en af den nye Retnings første Mænd her i Landet. Denne udgav kort efter en omfattende tysk Salmebog, ved hvis Samling og Ordning ogsaa B. skal have været virksom. For hans egen Menigheds Vedkommende bestod fra tidligere Tid det Misforhold, at man brugte tyske Salmer ved den danske Gudstjeneste, og det var muligvis nærmest dette, som foranledigede ham til at udgive, ikke blot hvad han havde liggende af egne Salmer, men ogsaa at foretage en talrig Række Oversættelser fra Tysk. Saaledes fremkom Indholdet af den i 1739 samlede og senere utallige Gange optrykte Bog: »Troens rare Klenodie«, i en Række smaa Hæfter, af hvilke de fleste endnu haves i enkelte Exemplarer. Det 1. Hæfte udkom henimod Slutningen af 1732 og har følgende Titel: »Nogle Julesalmer, Gud til Ære og kristne Sjæle, især sin elskelige Menighed, til Opmuntring; til den forestaaende glædelige Julefest enfoldig og i Hast sammenskrevne af H. A. B.« I dette lille Hæfte fandtes samlet nogle af de mest bekjendte af B.s Salmer: »I denne søde Juletid«, »Mit Hjærte altid vanker«, »Hvordan takke vi Vorherre«, »Frisk op, endnu en Gang«, »Her komme dine arme smaa«, og fremfor alt den berømte Sang: »Den yndigste Rose er funden«. I de følgende Højtider fortsattes Udgivelsen af »Paaskesalmer« osv., af hvilke dog ingen paa langt nær naaede op ved Siden af Julesalmerne. Derefter fortsattes med lignende Smaasamlinger: »Troens Grund«, »Troens Midler« osv.; de udkom i Aarene 1734—35. »Troens rare Klenodie« indeholdt i den 1. Udgave noget over 250 Salmer, af hvilke de fleste selvfølgelig vare Oversættelser fra Tysk. Af disse have dog mange faaet varig Borgerret hos os, og ingen tænker mere paa, at de ere overførte fra et andet Sprog; saaledes: »Kom Helligaand, kom hjærtemild«, »O Gud, Fornuften fatter ej«, »Bryd frem, mit Hjærtes Trang at lindre«, »Vor Sjæl er dertil født og baaren«, »Vor Tro er den Forvisning paa«, »Alle Vegne, hvor jeg vanker«, »Falder paa dig Modgangs Hede«, »Vægter, vil det mørke Rige ej bortvige?«. Paa den anden Side ere ikke faa af de originale nu glemte; de synes væsentlig at være fremgaaede af en Bestræbelse for at skaffe passende Ord til Gudstjenestens praktiske Behov, uden at den digteriske Beaandelse i disse Tilfælde havde indfundet sig. Men selv om man saaledes vil indskrænke Tallet af de virkelig udmærkede eller betydelige Salmer til en ringe Brøkdel af, hvad Forfatteren og med ham Samtiden fandt værdigt til at trykkes den ene Gang efter den anden, saa bliver der endda nok tilbage til at sikre B. en Plads blandt vore ypperste Salmedigtere. Af bekjendte originale foruden de foran nævnte Julesalmer skal her kun nævnes: »Kom Hjærte, tag dit Regnebræt«, »Lad dit Rige alle Vegne bredes ud«, »Et helligt Liv, en salig Død«, »Op, al den Ting, som Gud har gjort«, »O giver Lyd, I Folk, i alle Verdens Riger«, »Ak, vidste du, som gaar i Syndsens Lænke«, »Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar«, »Vor Trængsel, hvor besværlig den ogsaa synes kan«, »Min Død er mig til gode«, »Naar mit Øje, træt af Møje«, »Her vil ties, her vil bies!«. De sidstnævnte høre til hans sidste Aar og udkom først efter Digterens Død sammen med en Række mindre betydelige under den fælles Titel: »Svanesang«.

Kong Christian VI blev snart opmærksom paa de 3 begavede Brødre, »det rare Kløverblad fra Randrup«, som de kaldtes. 26. Juli 1737 kaldedes Broder til Biskop i Aalborg, og Hans Adolf udnævntes til hans Efterfølger som Stiftsprovst i Ribe; 5. Maj 1741 blev han selv Biskop i Ribe efter M. Anchersen. Det var en Overlevering i hans Familie, at Kongen var bleven grebet af det bekjendte Vers: »Gik alle Konger frem i Rad osv.«, havde ladet ham kalde og derefter tilbudt ham Bispestolen, og selv om det næppe kan være gaaet til paa den Maade, er det dog mere end sandsynligt, at det nok saa meget var Salmedigteren som Præsten, der kaldedes til Stiftsprovst og senere til Biskop.

B.s Embedsførelse blev til sin Tid Gjenstand for stærke Angreb, men maa, efter hvad der senere er bleven oplyst, have været upaaklagelig og velsignelsesrig. Han var en nidkjær Tilsynsmand over for Præsterne i sit udstrakte Stift, til sine Tider stræng og myndig nok, men ikke mindre hensynsfuld og kjærlig, lige opmærksom paa det kirkelige Liv i Menighederne, Ungdommens Undervisning og Bispeembedets verdslige Forretninger. Samtidig fortælles der, at hans Prædiken i Domkirken altid samlede talrige Tilhørere, saa Folk langvejs fra endog lejrede sig paa Gulvet for at kunne deltage i Gudstjenesten. — Selv var han af et tungsindigt Temperament og havde i sine senere Aar et svagt Helbred. Han udførte dog til det sidste sine Embedspligter, naar ikke Sygdom gjorde ham det umuligt. B. var 2 Gange gift; efter sin første Hustrus Død (1741) ægtede han Præstedatteren Johanne Christiane Rise fra Agerskov; af hans talrige Børneflok døde de fleste i en ung Alder. — Ved Hundredaarsfesten for Enevældens Indførelse 1760 blev han af Universitetet kreeret til Doktor i Theologien. B. døde 3. Juni 1764, 70 Aar gammel; han blev jordfæstet i Ribe Domkirke, i hvis Mur der 100 Aar efter hans Død indsattes en Mindetavle.

Til: Indholdsfortegnelsen

Brorson, Nicolai (eller Niels), 1690—1757, Præst

Af A. Jantzen

Nicolai (eller Niels) Brorson var ældste Broder til ovenanførte Broder B. og Hans Adolf B. Han blev født i Randrup 23. Juli 1690, blev Student fra Ribe Skole 1710; men paa Grund af Pesten maatte han rejse hjem igjen Aaret efter, vendte tilbage til Universitetet 1712, laa paa Regensen og blev efter tilendebragte Examiner Hører ved Ribe Skole 1714. To Aar efter blev han Præst i Bedsted ved Løgumkloster. Ved hans ihærdige Arbejden fremkaldtes stærkt religiøst Liv i Egnen, og adskillige unge Theologer søgte til hans Hus for at vejledes af ham. Opvækkelsen gik i udpræget pietistisk Retning, hvad der ikke mindst lagdes for Dagen ved Forsamlingerne i hans Hjem. Heftige Sammenstød mellem Pietisterne og »de orthodoxe« kunde ikke undgaas. Da Christian VI opholdt sig paa Koldinghus 1734, maatte B. prædike for ham, og Aaret efter blev han Pontoppidans [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Eftermand som Slotspræst i Frederiksborg. Her fortsatte han ligesom i Bedsted med stadige Katekisationsøvelser og med at fremelske Forsamlingslivet, men kom i Konflikt med General-Kirkeinspektionskollegiet i Anledning af Kirketugtens Udøvelse. Dette forhindrede dog ikke, at han 1738, da Magister Mossin ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn var bleven afsat, blev kaldet til Sognepræst der. Han tiltraadte dette Embede under meget vanskelige Forhold, i det en stor Del i Sognet holdt med den afsatte Præst, og Provsten, der indsatte ham, ikke undlod at advare Menigheden mod den nye Præsts Lærdomme. Men B.s Sagtmodighed og kjærlige Vandel vandt snart Hjærterne, ligesom hans Husbesøg skaffede ham megen Yndest, selv om han med Hensyn til Begavelse som Prædikant stod tilbage for sine tvende Brødre. Tilbud om at ombytte sit Embede med en Bispestol fristede ham derfor ikke, han foretrak at forblive i sin Stilling. Da den danske Skueplads blev gjenaabnet ved Frederik V's Tronbestigelse, var B. blandt de Præster, der fra Prædikestolen ivrede mod Besøg i Theatret som noget sjælefordærvende (Kirkehist. Saml. 3. R. II, 569). Af Skrifter har han kun udgivet et pietistisk Kontroversskrift; men i Tillægget til »Troens rare Klenodie« (udg. 1742) findes 3 Salmer af ham, deriblandt den bekjendte »Amen raabe hver en Tunge«. B. døde 30. Marts 1757. Han var 4 Gange gift og havde talrige Efterkommere.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bruun, Malthe Conrad, 1775—1826, Digter, Publicist og Geograf

Af H. Schwanenflügel og S.B. Thrige

Malthe Conrad Bruun Han fødtes i Thisted 12. Avg. 1775 og var en Søn af Justitsraad, Amtsforvalter og Herregaardsejer Adolf Christian B. (der igjen var en Søn af den bekjendte Frederik Rostgaards Datter Conradine [og af Oluf Bruun; se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]) og Anne Christine Lange f. v. Hoff. Allerede som halvvoxen Dreng skal M.C. B., da det ved et Middagsgilde hos hans Forældre kom paa Tale, hvad han skulde blive til, have svaret sin Moder: »Jeg vil haabe, jeg en Gang kommer til at staa ved Heibergs Side!« Efter at han 1790 var bleven privat dimitteret og »indkaldt« til Artium, begyndte han at studere Theologi, men opgav dog snart dette Studium, paavirket af Rationalisten Otto Horrebow, hvis Bekjendtskab han havde gjort ved Universitetet. Ogsaa Juraen lagde han snart paa Hylden. Men i denne spædlemmede, bly, lidt frygtsomme Yngling, hvis lange gule Haar, røde Kinder og blaa Øjne skaffede ham Navnet »Jomfru Bruun« mellem Studenterne, og hvis ravjyske Udtale og Hvergarns Kjole lode formode, at han var »et Guds Ord fra Landet«, — i ham boede der en letfængelig Sjæl og en ustyrlig Attraa efter at kaste sig ind i Tidens Bevægelser. Han blev da Digter og Publicist. Som Digter hører han sikkert til sin Tids betydeligere. Hans Poesier ere som oftest i den pathetiske Stil og have ideale Begreber til Gjenstand (»Menneskeadel«, »Oprigtighed«, »Kjækhed«, »Dyden«, »Sandheden«, »Nøjsomhed«). Betydeligst er dog hans publicistiske Virksomhed.

Allerede før han havde fyldt sit 20. Aar, begyndte han Udgivelsen af det lille Ugeblad »Vækkeren« (1794), hvori han fremsætter de Rousseauske Anskuelser om Lighed og Broderskab. Men Bladet kom ikke længere end til de første 3 Numre, saa blev der anlagt Sag mod Forlæggeren, da Tidsskriftet udgaves anonymt. Nogle Tumulter mellem de kjøbenhavnske Tømmersvende formentes at være foranledigede ved nogle Udtalelser i »Vækkeren«. Dette var sikkert grundløst, men »Vækkeren«'s Forlægger idømtes dog 200 Rdl.s Mulkt. En Del af denne Sum blev imidlertid dækket ved Subskription. Hvad B. udtalte, havde mange Lyst til at høre, og hans flydende Pen, et Særsyn i hine Tider, beundredes af alle. — De ældre liberale Publicister, Heiberg og Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], vare lidt betænkelige ved at se denne 19-aarige Yngling tumle saa flot med de Ideer, som de mente med Sindighed og Kløgt burde fremsættes for Publikum; hvorfor B. stiklede til dem i sin Satire »Oprørssnuserne« (1795). Men Forholdet til Rahbek blev dog efterhaanden det bedste; derimod blev det aldrig til Venskab mellem B. og Heiberg. En Gang i Begyndelsen af 1796 kom det endogsaa i Anledning af Besættelsen af en Hovedrolle i en Tragedie til et skandaløst Optrin imellem dem. B. kaldte sin politiske Meningsfælle for »en Løgner«; Heiberg svor, at han vilde sagsøge B. derfor. Denne saakaldte »Dyvekefejde« bilagdes dog af begges Venner; Forsoningen fejredes med Middagsgilder; men til Heibergs blev B. ikke indbudt.

B. havde, siden »Vækkeren« blev standset, imidlertid ikke været ledig. Navnlig havde han, medens Heiberg en Stund pavserede, været frugtbar som politisk Visedigter. Som saadan havde han alt tidligere skrevet den ironiske »Aristokratisk Selskabssang«; nu skrev han i samme Dur en »Engelsk Ministervise«, i Anledning af, at den antirevolutionære Burke havde brugt Udtrykket »den svinske Pøbel«. Men ogsaa som Journalist fortsatte han sin Virksomhed. Foruden et Flyveskrift »Om Trykkefrihedens Rettigheder« (1795), hvori han beklager sig over den Modsigelse, der finder Sted mellem Colbjørnsens liberale Pressereskript af 1790 og vedkommende § i »Danske Lov«, udgiver han i Foraaret 1795 10 Numre af et lille Ugeblad, »Patrioten«, et Bevis paa, hvor hurtigt et Hoved denne Forfatter besad. Næppe har den Kantiske Filosofi naaet dansk Grund, før hans rastløse Aand strax er helt oppe i den og søger at deducere sine politiske Theorier ud af dens Grundsætninger. Det lille Ugeblad blev dog pludselig afbrudt; rimeligvis har det trods al sin Klarhed været Læserne og det store Publikum for abstrakt. — B.s paafølgende Skrift, Samfundssatiren »Jerusalems Skomagers Rejse til Maanen« (1795—96), af samme Art som Holbergs »Niels Klim«, paadrog Forfatteren en Generalfiskalsag, da Navnene Adina (Dania) og Anifah (Hafnia) vare let gjennemskuelige. Dog, takket være Advokat Klingbergs udmærkede Forsvar, slap han denne Gang for videre Tiltale. Ikke saa heldig var han med »Aristokraternes Katekismus« (1796), i Anledning af hvilken Biskop Balle optraadte som Angiver for det danske Kancelli. B. fik Ordre til at møde for Retten. Men da andre for kort Tid siden domfældte Brochureforfatteres Skæbne svævede ham for Øje, besluttede han efter sine Venners Raad at søge Sikkerhed paa fremmed Grund. Han ilede ud til Strandmøllens Ejer, Drewsen [faderen til Johan Christian Drewsen], og bad ham om Hjælp til at komme bort. Skjønt denne hverken kjendte B. eller billigede hans Færd, ynkedes han dog over det unge Menneske og skjulte ham paa »Springforbi«, indtil han kunde se Lejlighed til at skaffe ham over til Hven. Her indrettede B. sig da for en Stund. Venner kom over og besøgte ham. Selv aflagde han i Smug et Besøg hos Clavs Pavels, der var Præst i Hørsholm. Men i Længden kjedede han sig ovre paa den lille Ø og spejdede efter Lejlighed til at forlade den. En saadan tilbød sig, da han havde forfattet en Ode ved den yngre Bernstorffs Død 1797; den fandt Gjenklang i alle danskes Hjærter; B. benyttede denne Stemning til at bede Regeringen om Tilgivelse, og han erholdt den paa den Betingelse, »at han for Fremtiden vilde gjøre bedre Brug af sine Evner«.

Hjemkommen til Hovedstaden og hyldet som Nationaldigter, følte B. sig atter inspireret til Sang, da Efterretningen om Billes Sejr ved Tripolis naaede Danmark. Ogsaa denne »Ode« vakte Opmærksomhed; og nu synes det, som B. en kort Tid har været Dagens Æmne: alle indsaa nu, hvilke overordentlige Evner den 22-aarige unge Mand

besad, og Prof. theol. Cl. Frees Horneman, B.s ældre Omgangsven, maatte høre ilde for, at han ikke havde holdt sin yngre Ven tilbage fra den oppositionelle Journalistiks Afveje. — B. kunde dog ikke holde sig rolig. I Anledning af, at Assessor Peter Collett havde faaet sin Afsked, fordi han i en litterær Anmeldelse havde udtalt, »at den dydige Atheist synes ham i sin Person at realisere det højeste Ideal af menneskelig Fuldkommenhed«, udgav B. 3 Smaaskrifter: »Tria juncta in uno« (1797), hvoraf de to sidste ere forfattede af ham. I det ene erklærer han, at den Regering, der bruger Magt for at undertrykke andres Tanker, handler mod Guds Indretning og opfordrer til Opstand; thi naar Tanken ikke længer er fri, naar en Regering ikke længer vil høre Grunde, saa »bør man bruge Kugler og Dolke«. I det andet, »En besynderlig Trykkefrihedslov i Abessinien«, haaner han den formentlige Modsigelse mellem Trykkefrihedsreskriptet af 1790 og Regeringens Optræden mod de liberale Publicister. — For disse to Smaaskrifter blev der atter af Generalfiskalen anlagt Sag mod B. Han flygtede atter til Hven og der fra til Sverige, men blev som mistænkelig snart udvist her fra. Imidlertid vare hans Sager ikke blevne forbedrede i Hjemmet ved hans Udgivelse af en spydig Piece: »Bevis for, at en monarkisk Regering ikke er forbunden til at bortgive Embeder efter de søgendes Duelighed« (1798); ogsaa denne blev nu inddraget i hans Proces og, hvad der var det værste, Sagen angaaende »Aristokraternes Katekismus« optagen paa ny. I Slutningen af Aaret 1800 faldt Højesteretsdommen i B.s Sag; den lød paa »Forvisning fra Kongens Riger og Lande«. Men da var B. allerede langt borte.

B. tog nu Ophold i Paris. Men her fandt han ved sin Ankomst den revolutionære Begejstring stærkt afsvalet: Napoleon Bonapartes Sejre beskæftigede alle Gemytter. Denne Stemning havde ogsaa sin Virkning paa B.s kamæleontiske Naturel, og i 1806 finde vi ham som ivrig Medarbejder af det Napoleonistiske Organ »Journal d'empire«. Da »Kongen af Rom« blev født 1811, stemte han sin Lyre i Anledning af denne lykkelige Begivenhed i Kejserens Familie. Efter Slaget ved Waterloo blev han derimod Medarbejder af »Quotidienne«, et Blad, som var en erklæret Modstander af den faldne Kejser, og udgav en Apologi for den hjemvendte Bourbon Ludvig XVIII. For dette politiske Vendekaaberis Skyld maatte B. da ogsaa i den satiriske »Dictionnaire des girouettes« se sit Navn betegnet med flere Vejrhaner.

Trods sit poetiske Talent, sit hurtige Hoved og sin sjældne Skrivefærdighed hører B. dog kun med til Skummet paa Tidens Bølger; og dette viser sig saa meget mere, som han i den historiske Situation har en Mand som P.A. Heiberg ved sin Side, en stolt Karakter, der alle Dage stod, hvor han stod. Forholdet mellem de to Skæbnefæller var da heller ikke det bedste. Faa den anden Side tør det ikke nægtes, at B. ved sin publicistiske Virksomhed i sit Fædreland har gavnet dettes Frihedsudvikling. Højesteretsdommens Virkning blev, paa B.s Ansøgning, hævet 18. Jan. 1826. Enkelte af hans gamle Venner, som J.P. Mynster, glædede sig ved Tanken om atter at gjense ham i Fødelandet. Men allerede 14. Dec. s. A. døde B. i Paris.

- - -

— Under Navnet Malte-Brun virkede Malthe Conrad Bruun i Paris især som *geografisk Forfatter* og var 1821 en af Stifterne af det geografiske Selskab i Paris og derefter dets Hovedsekretær. I Frankrig gjaldt han for Evropas første Geograf; men hans Betydning bestaar dog mere i, at han bidrog til Udbredelsen af geografiske Kundskaber i Frankrig, end i, at han har ydet noget væsentligt til den geografiske Videnskabs Udvikling. Blandt hans Skrifter maa fremhæves: »Géographie mathématique, physique et politique de toutes les parties du monde« (16 Bind, 1803—7, i Forening med flere), »Annales des voyages« (24 Bind, 1808—15), »Nouvelles annales des voyages« (30 Bind, 1819—26), »Précis de la géographie universelle« (8 Bind, 1810—29), »Tableau historique et physique de la Pologne« (1807). Af blandet Indhold er »Le Spectateur«, som han udgav 1814—15. Flere af hans Afhandlinger ere efter hans Død samlede og udgivne af Nachet: »Melanges scientifiques et littéraires de Malte-Brun«, 1828.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bruun, Oluf, 1711—68, Byfoged, Godsejer

Af O. Nielsen

Oluf Bruun, Søn af Præsten Peder Jacobsen Brunov i Dragstrup paa Mors, er født 6. April 1711. 1733 blev han Huslærer hos Ritmester v. d. Maases Enke, Conradine Sophie f. Rostgaard, paa Tybjærggaard. Det vakte stor Bevægelse i Familien, da det erfaredes, at B. og Fru v. d. Maase 1736 havde holdt Bryllup, hendes Forældre [se om F. Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] gjorde hende arveløs, og hendes Børn af første Ægteskab bleve hende fratagne; det hjalp ikke, at B. før Brylluppet havde faaet sin Titel af Studiosus ombyttet med Kancelliassessor. 1736 kjøbte han Gjerdrup Hovedgaard i Sjælland. Da han solgte Gaarden 1750, flyttede han til en Gaard, han ejede ved Vordingborg. 1753 blev han Birkedommer for Hammer, Baarse og Jungshoved Birker, Justitsraad 1761 og Byfoged i Kjøbenhavn 1763, i hvilken Stilling han døde 30. Dec. 1767. Efter sin første Hustrus Død 1758 ægtede han Margrethe Frederikke v. Storm. B. var en dygtig Mand, der i sin Ungdom var vel anset for sine gode Kundskaber og senere som Landmand og Embedsmand. Hans Børn af første Ægteskab have efterladt en talrig Efterslægt. Hans Interesse for Stavnsbaandets Løsning bevirkede, at han 2 Maaneder før sin Død blev Medlem af en Kommission til Landvæsenets Fremme. Hans Sønnesøn var [...] Malthe Conrad B.

Henvisning

Se under Albert Thura.

Til: Indholdsfortegnelsen

Buchwald, Balthazar Johannes de, 1697—1763, Læge

Af Julius Petersen

Balthazar Johannes de Buchwald var født i Kjøbenhavn 22. Jan. 1697 og en Søn af daværende Livkirurg Johannes de B., der tidlig vakte hans Interesse for Lægekunsten. 1714 blev han immatrikuleret ved Universitetet og kort efter Alumnus paa Borchs Kollegium. 1719 blev han Assistent hos Lægen ved Kvæsthuset Hieronymus Laub, 1720 disputerede han for den medicinske Doktorgrad og rejste strax efter til Holland, hvor han hørte Boerhaaves Forelæsninger, men for øvrigt lagde sig særlig efter Fødselshjælpen under Vejledning af de berømte Obstetrikere Deventer, Roonhuyze og Ruysch; i Helmstedt hos den berømte Kirurg Heister fortsatte han sine Studier videre. Efter sin Tilbagekomst blev han 1725 Landfysikus for Laaland [Lolland] og Falster med 300 Rdl. i Løn og med Bopæl i Maribo, hvorfra han 1739 drog til Kjøbenhavn for efter heldig at have konkurreret med Lodberg Friis, Søren Hee og J. H. Becker at blive sin Faders Efterfølger i den medicinske Professorpost, og de sædvanlige officielle Hædersbevisninger bleve ham nu efterhaanden til Del. 1745 blev han Medlem af det kgl. Videnskabernes Selskab, 1749 Justitsraad, 1760 Etatsraad; Universitetsrektor var han gjentagne Gange. Han havde det Fortrin for sin Fader at have faaet den skolerette lærde Dannelse, men kunde i øvrigt langt fra maale sig med denne i overlegen Dygtighed, og nogen fremragende Universitetslærer blev han aldrig. Dog fortjener han ingenlunde et saa nedsættende Skudsmaal, som Riegels har givet ham, »der vel kunde arve Faderens Professorat, men ikke hans Evner. I ethvert Tilfælde har han Fortjeneste af Anatomien, som han flittig demonstrerede paa Kadaver, og ganske særlig af det Fag, der fra hans Ungdom var hans Yndlingsfag, Fødselshjælpen. Paa Laaland-Falster virkede han utrættelig for Uddannelse og Anbringelse af Jordemødre og udgav den første danske Jordemoderbog, »Ny Jordemoderskole« (1725), i øvrigt væsentlig efter Deventer og den svenske Fødselshjælper Johan v. Hoorn. Som Professor var han et virksomt Medlem af Jordemoderkommissionen og holdt regelmæssige Forelæsninger for Jordemødre, ligesom han ogsaa fik udvirket, at Fødselshjælp blev obligatorisk Examensfag for alle, der søgte Fysikatposter (Reskr. 2. Jan. 1761), og at de medicinske Studenter erholdt Adgang til praktisk Uddannelse i Faget. Han begyndte end videre efter Faderens Forbillede at holde Forelæsninger ogsaa for disse, hvilken Opgave dog først fuldt ud løstes af Berger. Ogsaa Kirurgien, navnlig »Chirurgia medica«, læste han flittig over. B. var gift først med Gundel Marie f. Rodriguez, Datter af Præst ved Trinitatis Kirke R., og derefter med Dorothea Johanne Juel, f. Holst (død 1780), Enke efter Amtsforvalter J. Han og hans Hustru oprettede et Legat paa 4.000 Rdl. for fattige medicinske Studenter. Hans Død indtraf 21. Avg. 1763.

Til: Indholdsfortegnelsen

Buchwald, Johannes de, 1658—1738, Læge

Af Julius Petersen

Johannes de Buchwald var født i Meldorf i Ditmarsken 7. April 1658 og en Søn af Sogneskriver Ditlef B. og Magdalene Boie, Datter af en dansk Officer. Da han 1668 mistede begge sine Forældre, kom han først i Huset hos en Farbroder og blev derpaa 1674 sendt til Kjøbenhavn, hvor han kom i Lære hos sin Morbroder Niels Boie, en anset Amtsmester. 1680 fik han sit Lærebrev som Bartskærsvend og foretog derefter den i Lavsartiklerne paabudte 4 Aars Rejse, der strakte sig over forskjellige af Tysklands og Hollands store Byer, hvor han overalt med Iver søgte at tilegne sig lægevidenskabelige Kundskaber, og endte i Wien, hvor han forblev et helt Aar, først havde Plads hos den kejserlige Livkirurg Hawelant og derefter paa Grund af sin anerkjendte Duelighed blev Huskirurg hos den danske Gesandt Baron Liliencron, hos hvem han forblev under Byens Belejring af Tyrkerne i 1683. I Okt. samme Aar kom han tilbage til Kjøbenhavn og gjorde i nogen Tid Tjeneste som Skibskirurg. Han tørstede imidlertid bestandig efter yderligere Uddannelse og foretog snart igjen en længere Rejse til Holland og navnlig til Paris, hvor han i en for den Tid usædvanlig klar Erkjendelse af, at Medicin og Kirurgi stode i det nøjeste Sammenhæng, gav sig til et indgaaende Studium af den egentlige Medicins forskjellige Fag og Hjælpevidenskaber, medens han dog fremdeles med Forkjærlighed dyrkede Kirurgien.

Ved hans Tilbagekomst til Kjøbenhavn 1689 overdrog hans tidligere Principals Enke ham sit Barberamt, saaledes at han blev indskreven i Lavet som Amtsmester. Samtidig blev han Kirurg ved Kvæsthuset og blev hurtig en anset Operatør, der blandt andet foretog den vanskelige Stenoperation hos Ole Borch. Et Par Aar efter fik han igjen Lejlighed til som Livbartskær hos Kronprinsen (fra 1692) i dennes Følge at foretage en længere Rejse, hvilken han ligeledes ivrig benyttede til at udvide sine Kundskaber. Derefter levede han i Ro som Amtsmester til 1697, da han paa ny foretog en Studierejse og denne Gang til Leiden, hvor han blev immatrikuleret og sammen med sin Ven J. B. Winsløw, den senere saa berømte Anatom, i nogle Maaneder med en overordentlig Energi dyrkede Studiet af hele Lægevidenskaben, i hvilken han derpaa lod sig examinere af Professorerne Bidloo, Hottonius og Dekkers og af disse kreere til Licentiatus. Herved fik han Ret til at disputere for Doktorgraden i Medicinen, men de lærde theoretiske Medicinere i Kjøbenhavn begyndte nu at se paa den saa energisk fremadstræbende Barbér med skjæve Øjne, og rimeligvis af dette Hensyn lod han efter sin Tilbagekomst hele 3 Aar hengaa med fortsatte Studier, navnlig i Anatomi hos Caspar Bartholin jun., inden han af denne lod sig kreere til Doktor (1700), hvorved han fuldstændig løftedes op fra sit lave Haandværkslav og nu hurtig avancerede til bestandig fornemmere Stillinger. Han blev først Overmedikus ved Kvæsthuset, 1707 titulær kgl. Livlæge, 1711 under Krigen øverste Feltmedikus med overordentlig Myndighed, 1717 fik han Justitsraadstitelen og steg bestandig i Yndest og Indflydelse hos Kongen. Endnu samme Aar naaede han efter en sejrrig Konkurrence med Jens Bing [...] og Andreas Hojer det attraaede Toppunkt af videnskabelig Værdighed: et Professorat i det fornemme medicinske Fakultet.

Ogsaa i denne Stilling vedblev han at virke med Energi baade som Lærer og praktisk Kirurg og fik navnlig Betydning ved lige over for den lærde medicinske Theoretiseren at hævde den praktiske Kirurgis hidtil forsømte Stilling i Fakultetet, ligesom han ogsaa arbejdede til Fremme for det den Gang til Bartskærlav og Kirurger knyttede og af de fornemme Læger ringeagtede Fag Fødselshjælpen, hvorover han holdt Forelæsninger ved Universitetet — hvad der ikke var sket tidligere. Allerede 1713 havde han bevirket Oprettelsen af en Jordemoderkommission, hvorved Læredøtrenes Beskikkelse blev gjort afhængig af en Examen, der afholdtes af Kommissionen, hvis vigtigste Medlem han selv var.

At denne saa praktisk dygtige og fortjente Mand sammen med sin kæmpemæssige Energi, Ærgjerrighed og velgrundede Selvfølelse har frembudt skarpe og i det hele mindre behagelige Kanter, er rimeligt nok, og Dette var vistnok en Hovedgrund til, at flere af hans lærde Universitetskolleger aldeles ikke kunde forsone sig med den fordums Barbersvend, der var og vedblev at være meget forskjellig fra de typiske lærde; det er ham, der af Ludvig Holberg i Peder Paars stilles i Gabestokken som Jens Blok, ligesom ogsaa Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] synes at have betragtet ham med nogen Ringeagt. Paa den anden Side omtaler Ole Rømer ham med den største Højagtelse og Anerkjendelse, og det samme er Tilfældet med J. B. Winsløw, der erklærer at skylde B.s Undervisning meget. — Allerede som ganske ung Svend havde han giftet sig med en fattig Slægtning, Anna Margrethe Buchwald (død 1735), med hvem han havde 12 Børn, hvoraf to Sønner bleve fremragende Læger og den ene hans Efterfølger i Professoratet. Efter at han gjentagne Gange havde været Universitetsrektor og 1728 var bleven udnævnt til Etatsraad, døde han af Vattersot 24. Oct. 1738.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bülow, Johan, 1751—1828, Hofmand og Beskytter af Videnskaben

Af E. Holm

Johan Bülow blev født 29. Juli 1751 i Nyborg, hvor hans Fader, Major Christian Wind B., var Vicekommandant. Hans Moder var Vibeke Magdalene Brockenhuus-Løvenhjelm. Da hans Forældre døde, inden han var stort over 1 Aar gammel, blev han opdraget hos en Onkel, Godsejer J. Lehn til Hvidkilde [bror til Abraham Lehn; se om denne i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Allerede medens han var Barn, blev han (1760) ansat som Kornet i Hæren, 6 Aar senere (1766) udnævntes han til »reforme Sekondlieutenant« ved det fynske Dragonregiment, og 1769 ansattes han som virkelig Sekondlieutenant ved Livgarden til Fods, i hvilken Stilling han overværede dette Korpses Rejsning mod Struensee Juleaften 1771. Han avancerede det følgende Aar til Premierlieutenant i samme Hærafdeling. Men det blev dog ikke den militære Vej, B. følte sig oplagt til at følge. Hans Plejeforældre havde ladet ham nyde en omhyggelig Privatundervisning og ved deres tidlige Død (1760 og 1767) efterladt ham en lille Kapital, der satte ham i Stand til at uddanne sig videre, særlig ved Sorø Akademi, hvor han trods sin Officersstilling fik Lejlighed til at frekventere Undervisningen — om end med nogen Afbrydelse — fra April 1768 til Marts 1771. Det var ham et uforglemmeligt Ophold, saaledes som han senere skulde vise det i Gjerningen, og skjønt han næppe nogen Sinde har gjort dybere Studier i nogen Retning, blev den aandelige Vækkelse og den Interesse for videnskabelige Arbejder, han vandt i disse Aar, bestemmende for en Hovedside af hans følgende Liv. Den Kjendsgjerning, at han vidste adskillig mere end en almindelig Gardeofficer, har sandsynlig virket meget til, at han (Okt. 1773) blev udnævnt til anden Kammerjunker hos den 5-aarige Kronprins Frederik og 2 Aar senere blev første Kammerjunker hos den samme. Ved sit nøje Samliv i en Række Aar med den opvoxende Prins vandt han dennes levende Yndest, og da han 4. April 1784 blev udnævnt til Marskal hos ham, kom han derved i Spidsen for hans Hofstat. Samme Dag fik han Ret til at bære Kammerherrenøglen, der allerede 1779 var bleven givet ham »i Lommen«, og 9. Maj 1784 blev han benaadet med Danebrogsordenen.

B. var i disse Aar bleven en Modstander af den Guldbergske Styrelse, og han var en af dem, der virkede ivrigst med til Regeringsforandringen 14. April 1784, hvorved nye Mænd og nye Grundsætninger kom til Magten samtidig med Kronprinsens Indtrædelse i Statsraadet. Han har senere ladet sin litterære Veninde Dorothea Biehl [se om hende i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] efter det Materiale, han stillede til hendes Raadighed, udarbejde en Fremstilling af Forberedelserne til denne Begivenhed og selve dens Forløb. Dagen derefter overgav han den 16-aarige Kronprins en Slags Memoire med alskens Raad for Regeringens Førelse, betitlet »En tro Tjeners Tanker for hans Herre«. Ved Siden af adskilligt, der var affattet i almindelig Frasestil og uden særlig Interesse, indeholdt dette Skrift en tydelig Opfordring til at undgaa at lade nogen enkelt Personlighed faa en saadan Magt som den, Struensee og bag efter Guldberg havde haft, og han tilraadede som et Hovedpunkt Reformer i Bøndernes Stilling.

Den høje Hofcharge, B. indtog, gav ham i de følgende Aar i en Del enkelte Tilfælde Lejlighed til at udøve Indflydelse og bragte ham i Forbindelse med adskillige Mænd. Da han havde stor Samlelyst og betydelig historisk Interesse, søgte han fra forskjellige Sider at skaffe sig Aktstykker til Oplysning om Statens Historie, og han traadte samtidig i Brevvexling med Personligheder i meget uensartede Livsstillinger for ad den Vej at vinde baade Belærelse om mange Forhold og Kjendskab til vort Fædrelands Udvikling. Iblandt de betydeligere Mænd, han ved sin Stilling hos Kronprinsen kom i Berøring med, var han nærmest knyttet til Schack-Rathlou og Henrik Stampe [se om ham i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], medens han stod i et køligere Forhold til A.P. Bernstorff og havde en udpræget Uvilje imod Chr. D. Reventlow. Skjønt han vedkjendte sig visse Fremskridtsidéer, syntes han kun lidet om den Maade, paa hvilken Styrelsen efter 1784 søgte at gjennemføre disse, og de, der angrebe Regeringens vigtigste Mænd, fandt aabent Øre hos ham. Han, der tidligere havde været med at styrte Guldberg, vexlede derfor nu tit Breve med denne og tillige med den tidligere Diplomat, Kammerherre P.C. Schumacher, der var en ivrig Tilhænger af Guldberg og ikke kjendte nogen større Nydelse end i sine Breve til B. at hudflette Bernstorff og Reventlow.

Hvis man kan tro ham selv, afholdt han sig samvittighedsfuldt fra at blande sig i Statssager, hvorimod han indskrænkede sig til at søge at paavirke Kronprinsens Karakter og Grundsætninger. Her synes han at have haft de bedste Formaal og kun at have arbejdet paa at give den unge Fyrste Kjærlighed til, hvad der var ædelt og godt. Men uheldigvis tabte efterhaanden det varme Forhold sig, der havde været mellem ham og hans tidligere Myndling. Skjønt han agtede dennes Arbejdsomhed og Iver for sin Gjerning, vakte Prinsens, utvivlsomt lidet heldige, Lidenskab for at exercere Soldater hans Misbilligelse, og han ængstedes ved noget haardt i Kronprinsens Karakter, som oftere traadte frem, ligesom ved hans Mangel paa højere aandelige Interesser. Paa den anden Side bleve B.s idelige Formaninger og en vis, maaske noget vranten Mentortone, han kunde forfalde til, i Længden Kronprinsen utaalelige, især da denne allerede meget tidlig havde høje Tanker om sin Herskerstilling. Om han end paa den store Politiks Omraade helt bøjede sig for A.P. Bernstorff og ligeledes lod baade Reventlow og Schimmelmann have vidt Spillerum, vaagede han i adskillige Forhold skinsyg over sin Magt. Dette maatte Aar for Aar gjøre B.s Stilling vanskeligere, især da Kronprinsen, ingenlunde uden Grund, mere og mere opfattede ham som uvillig stemt imod den daværende Styrelse i det hele. Det kunde ej heller være heldigt for ham, at de Forsøg mislykkedes, som han i længere Tid gjorde paa at skræmme Kronprinsen fra en nærmere

Forbindelse med Prins Carl af Hessen, der efter hans Overbevisning havde haft en fordærvelig Indflydelse paa Christian VII, og som han derfor nødig saa Kronprinsen komme i Berøring med. Til Trods for B.s gjentagne Formaninger ægtede denne dog Prins Carls Datter Marie Sophie Frederikke, og hans Forhold til Svigerfaderen var i flere Aar meget intimt. Skjønt Prins Carl udtalte de varmeste Venskabsforsikringer til B., har man Grund til at tvivle om Oprigtigheden af dem.

Vistnok opnaaede B. i disse Aar forskjellige Udmærkelser. Foruden at det Ord, han havde for at have Indflydelse hos Kronprinsen, bragte Gustav III af Sverige til (1787) at gjøre ham til Kommandør af Nordstjærneordenen, blev han (31. Juli 1790) i Anledning af Kronprinsens Formæling udnævnt til Gehejmeraad og fik rige Presenter, der blev overdraget ham Tilsyn med Kunstkammeret, og han blev (30. Nov. 1792) »virkelig Ordenssekretær«. Men han havde dog i flere Aar en stærk Følelse af, at Kronprinsens Tillid til ham var i Aftagende, og Livet ved Hoffet blev ham stedse mere trykkende. Endelig kom Slaget. Et halvt Aar efter sin sidste Udnævnelse faldt han i komplet Unaade. Efter at Kronprinsen først lejlighedsvis havde stiklet til hans Brevvexling med Guldberg, hvem han selv paa denne Tid næsten havde Afsky for, greb han med en paafaldende Iver nogle urimelige Sigtelser, der vare fremsatte imod B. for at være i Ledtog med en Slags Skandskriftforfatter, Kancelliraad Hans Holm, og en taabelig, halvlitterær Æventyrer, Porcellænshandler M. Brabrand [...]. Det var forgjæves, at B. søgte personlig at retfærdiggjøre sig over for Kronprinsen; denne svarede med isnende Kulde og afskedigede ham fra hans Stillinger 4. Juni 1793, utvivlsomt baade et vilkaarligt og højst uforstandigt Skridt. B. var en Mand med baade større Dygtighed og langt alvorligere aandelige Interesser end de, der senere dannede Frederik VI's personlige Omgivelser. Om end hans Oppositionsaand imod den daværende Styrelse var ensidig og for det meste uberettiget, var den paa ingen Maade traadt saaledes frem, at den gjorde hans Fald forsvarligt.

Efter at være faldet i Unaade flyttede B. til Herregaarden Sanderumgaard i Fyn. Da han 21. Maj 1785 havde ægtet Else Marie Hoppe, en Datter af Konferensraad H., en hæslig og saare lidet begavet, men rig Dame, satte den Formue, han derved vandt, ham i Stand til at leve som en meget velstaaende Godsejer. Han kom aldrig mere i nogen Statsstilling eller Hofcharge, og der gik en Række Aar hen, inden Frederik VI's Unaade tabte sig. Imidlertid gjorde han dog B. (1808) til Gehejmekonferensraad med Rang i 1. Klasse Nr. 10 (3 Aar senere med Rang i Nr. 8), 1817 fik B. Elefantordenen og 1824 Rang med Gehejmestatsministre. Ogsaa havde Kongen 1822 bevilget ham en aarlig Pension paa 2.000 Rdl., da han, som ikke tidligere havde haft Pension, i de nærmest fore gaaende Aar havde lidt store Pengetab. Han døde 22. Jan, 1828. Da hans eneste Datter allerede var død i det for ham saa uheldige Aar 1793, efterlod han sig ingen Børn. Hans Enke døde 1835.

Hvad der mest har gjort B. hæderlig bekjendt, er den storartede Rundhaandethed, med hvilken han understøttede videnskabelige Udgiverforetagender og Rejser (jvfr. en Opregning deraf i Erslews Forf. Lex.). Han angav selv i en Skrivelse til Kongen 1822, at han siden 1800 havde brugt 41.000 Rdl. paa den Maade. De interessante Samlinger af Breve og andre historiske Aktstykker, som han havde gjort, ere i den nyeste Tid komne Videnskaben til gode, i det han testamenterede dem til Sorø Akademi. Ogsaa har han efterladt sig vigtige Dagbogsoptegnelser.

Til: Indholdsfortegnelsen

Carøe, Johan Frederik, 1742—1819, Borgmester

Af O. Nielsen

Johan Frederik Carøe, født i Randers 2. Nov. 1742 og Søn af Kjøbmand Hans C. og Maren f. Schnell. Han tog dansk-juridisk Examen 1767, blev 1769 Raadmand i sin Fødeby og 1773 Borgmester. Samtidig havde han flere andre Embeder, i det han 1769—72 var konstitueret Byfoged samt Herredsfoged i Sønder Hald, Øster Lisbjærg og Rugsø Herreder og fra 1775 til sin Død Birkedommer og Skriver i Dronningborg Birk, medens han 1804 gik af som Borgmester. I de 50 Aar, i hvilke han var Embedsmand, og af hvilke han i de 35 var Medlem af Magistraten, opnaaede han en Indflydelse og Anseelse, hvoraf næppe nogen før eller siden har været i Besiddelse i Randers. Han ophjalp Kommunens slette økonomiske Tilstand, i det han 1772 udarbejdede en Vedtægt, i Følge hvilken Byens Jorder bleve opdyrkede og ved Udleje kunde indbringe betydelige Summer, saa ikke alene Gjælden kunde afbetales, men der blev Raad til mange store Udgifter; et nyt Raadhus blev opført 1778, St. Mortens Kirke fik et nyt Taarn 1796, et Sprøjtehus byggedes 1800. Med store Bekostninger ryddedes Havnen for Sten, og den opmudredes saaledes, at efter 13 Aars Arbejde Aar 1.800 større Fartøjer kunde lægge til ved Byen. Det skyldtes ogsaa ham, at Landevejen mod Syd, der hidtil ofte havde staaet under Vand, nu blev farbar. Han oprettede en Spindeskole for fattige Pigebørn, der 1789 forandredes til en almindelig Arbejdsanstalt, hvorved alt Tiggeri blev afskaffet, hvorom han selv skriver, at dette skete i Randers førend i nogen anden By. Det var ogsaa ham, der bevirkede, at det gamle Helligaandshus blev indrettet til Latinskole og Rektorbolig, hvorved han reddede Skolen fra at blive nedlagt. I det hele tog Randers et stort Opsving i hans Tid baade i Henseende til Handel og Industri. Om hans Interesse for denne sidste vidner en trykt Indberetning fra ham til Selskabet for indenlandsk Kunstflid, af hvilket han var korresponderende Medlem. Han karakteriseres som en udmærket dygtig, men tillige højst myndig Mand. Regeringen paaskjønnede hans Fortjenester ved 1790 at udnævne ham til Justitsraad og 1805 til Etatsraad, og Randers By lod hans Portræt ophænge i Raadhussalen. Han blev 1771 gift med Anne Marie Hansen, en Halvsøsterdatter til Legatstifteren Niels Brock. Han døde 24. Okt. 1819.

Til: Indholdsfortegnelsen

Casorti, Giuseppe, 1749—1826, Mimiker

Af Edgar Collin

Guiseppe Casorti fødtes 4. Dec. 1749 af Forældrene Pasquale C. og Theresa Rinaldi. C., som hørte til en omrejsende Artistfamilie, blev 18. Maj 1776 i Nærheden af Genf [Genève] gift med Antoinette Damatte (eller Tonietta Damato) og kom ved det 19. Aarhundredes Begyndelse til Kiøbenhavn, hvor han i Avg. og Sept. 1801 paa Hoftheatret gav Forestillinger med et af ham og hans Landsmand Cetti styret Linedanser- og Pantomimeselskab.

Senere paa Aaret drog Selskabet til Christiania [Kristiania], som det atter besøgte i 1804, men C. bosatte sig dog snart i Kjøbenhavn og gav Forestillinger paa det af ham opførte Vesterbros Theater. Naar Pantomimen i Danmark som i intet andet Land har holdt sig saa temmelig uforandret i den gamle italienske Skikkelse, skyldes dette fremfor nogen C., der ikke blot selv var en uovertræffelig Pjerrot, hvis Optræden ofte overværedes af en Kunstner som Frydendal for det komiske Studiums Skyld, men tillige skrev de fleste af sine Pantomimer, »Harlekin Skelet«, »Harlekin mekanisk Statue« m. fl., til hvilke Sujettet for en Del var hentet fra Gherardis »Théâtre-Italien«. Vesterbros Theater, hvis vigtigste Kræfter foruden C. og Hustru vare Kuhn, Petoletti, Brødrene Price, Lewin (Luin) m. fl., blev drevet af C. til hans Død, 11. Juli 1826. Han døde barnløs, men efterlod sig 2 Adoptivdøtre, der begge bleve gifte, den ene med Petoletti, der har komponeret Musik til flere af C.s Pantomimer.

Til: Indholdsfortegnelsen

Clausen, Peter, o. 1721—84, Generalgouvernør

Af G. Kringelbach

Clausen, Peter, o. 1721—84, Generalgouvernør, var først Kjøbmand og Kasserer i det vestindiske Kompagnis Tjeneste, blev derefter af Kompagniet 1751 beskikket til Gouvernør (»Opperhoved«) paa St. Croix og fik 1752 sin Bestalling bekræftet af Kongen. Efter at Staten selv havde overtaget Øerne 1755, blev han efter Ansøgning entlediget, fik 1758 Oberstlieutenants og 1762 Obersts Karakter. Da Regeringen i 1766 ønskede at faa inddrevet betydelige udestaaende Fordringer hos Beboerne af de vestindiske Øer, blev den daværende Gouvernør, v. Prøck, tilbagekaldt og C., der var anset for at være en meget energisk Mand, sendt over til Øerne som Generalgouvernør for 3 Aar. Efter Udløbet af disse lod han sig overtale til fremdeles at forblive i sin Stilling, men indvikledes snart i alvorlige Stridigheder med Kommandanten paa St. Thomas og St. Jan, Ulrich Wilhelm v. Roepstorff, der vel først afskedigedes, men til Gjengjæld under Struensees Regimente udnævntes til Generalgouvernør i Steden for C. Denne afløste imidlertid atter i 1773 Roepstorff og forblev nu indtil sin Død, 29. Juni 1784, paa St. Croix i sin Stilling som Generalgouvernør for de vestindiske Øer, i de sidste 3 Aar dog assisteret af en Vice-Generalgouvernør. Han var meget afholdt og vandt almindelig Anerkjendelse for sin nidkjære Virksomhed; Regeringen viste ham sin Paaskjønnelse ved 1767 at udnævne ham til Generalmajor, 1773 til Ridder af Danebrog og 1780 til Generallieutenant. Han var gift med Anna Marie f. Creutzer (død 11. Sept. 1783), en Datter af Kapitajn Johan Jacob C., der 1733 havde været med at dæmpe en farlig Negeropstand paa St. Jan.

Til: Indholdsfortegnelsen

Clausen, Thomas, 1677—1724, Generalsuperintendent

Af S.M. Gjellerup

Clausen, Thomas, 1677—1724, Generalsuperintendent, blev født i Flensborg [Flensburg] 29. April 1677 af borgerlige Forældre og gik i Fødebyens Latinskole. Sine Studier fuldendte han i Sachsen og var derefter en kort Tid ansat som Informator paa Glücksborg. 1706 blev han Lærer ved Flensborg [Flensburg] Skole og 1709 Konrektor. De kirkelige Bevægelser i Hertugdømmerne fulgte han med stor Interesse og optraadte især skarpt imod Anabaptisten Otto Lorensen Strandiger [Otto Lorentzen Strandiger]. Et tysk Lykønskningsdigt til Kong Frederik IV i Anledning af hans Hjemkomst fra Italien og Tyskland 1709 har maaske henledet Kongens Opmærksomhed paa ham. Da Frederik IV 1712 havde besluttet at indgaa morganatisk Ægteskab med Anna Sophie Reventlow, som han forinden havde ophøjet til Fyrstinde af Slesvig, lod han C. foretage Vielsen. At han den Gang var ordineret Præst, véd man ellers intet om. S. A. blev han udnævnt til tysk Hofprædikant hos Fyrstinden. 1714 blev han Dr. theol. per bullam [pr. kongeligt dekret], og 4. April 1721 viede han Fyrstinden til Kongen ved den højre Haand. 12. Sept. s. A. udnævntes han til slesvig-holstensk Generalsuperintendent og til Provst over Gottorp og Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] Amter, hvortil 1722 tillige føjedes Ejdersted. Han bestræbte sig for at forbedre Kirkevæsenet, fik Provsterne berøvet den Jus vocandi, de hidtil havde haft i Hertugdømmerne, og forfulgte Pietisterne, f.Ex. Enevold Ewald, med stor Strænghed. Han var gift med en flensborgsk Skippers, Martin Ulriks, Datter og havde med hende 2 Sønner og 2 Døtre. 23. April 1724 døde han i Hamborg paa Rejsen til et tysk Bad.

Til: Indholdsfortegnelsen

Clemens, Johan Frederik, 1749—1831, Kobberstikker

Af F.J. Meier

Johan Frederik Clemens blev født 29. Nov. 1749 i Golnau nær ved Stettin [siden afslutningen af 2' Verdenskrig: Szczecin (i Polen)] og var Søn af en fattig sachsisk Væver, Johan David C. (f. 1710, død i Kjøbenhavn 1782). Faderen flyttede til Danmark, hvorhen han var indkaldt som Klædevæver, medens C. endnu var et lille Barn, og medtog sin Søn. I sit 15. Aar kom C. i Lære hos en drikfældig Malermester, hvor han sysselsattes med simpelt Dekorationsarbejde, med at male kgl. Navnechiffre i Flag o.l.. Da han var bleven Malersvend, kom han til Mandelberg, der til sine mange Dekorationsarbejder benyttede ikke faa dygtige Malersvende, og her lærte C. Abildgaard, Bradt, Lymann og andre senere bekjendte Kunstnere at kjende. Samtidig hermed havde han flittig søgt Akademiets Undervisning. Allerede i 1760, da han endnu var saa lille af Væxt, at han maatte staa paa en Skammel for at naa op til Tegnebordet, havde han meldt sig til Undervisning paa Akademiet, men var bleven afvist som alt for ung og lille af Tegnemesteren Hans Clio. Men den gamle Billedhugger Simon Stanley fattede Interesse for den bortviste Purk og fik ham optaget i Tegneskolen. Allerede i 1765 vandt C. begge Akademiets Sølvmedailler. Saly, som den Gang var Akademiets Direktør, raadede ham til at blive Billedhugger, men da han følte sig hendragen til Kobberstikkeriet, anbefalede Saly ham til J.M. Preisler, der dog i Førstningen omtrent lod ham skjøtte sig selv. Den stakkels forladte Knøs, der ligesom sine gamle Forældre havde Nød med at bjærge det daglige Brød, tabte dog ikke Modet, men arbejdede trøstig videre paa egen Haand, og da han endelig havde gjort et Blad efter et Stik af Daullé, fik Preisler Øjnene op for det Geni, der laa skjult i Ynglingen, og blev fra nu af hans hengivne Ven og Beskytter.

Snart efter vandt C. en anden indflydelsesrig Beskytter: Theatermaler Cramer, hvis Bekjendtskab han havde gjort, anbefalede ham til Wiedewelt, hvis kyndige Øje snart opdagede den unge Mands store Talent, og som til sin Død vedblev at være hans velvillige og faderlige Ven og Velynder. For Wiedewelt stak han Tegningerne til Pragtudgaven af »Peder Paars« (1772) og tjente saaledes i nogen Tid det daglige Brød for sig og sine gamle Forældre, hvem han stadig maatte understøtte. De nævnte Illustrationer hæve sig dog hverken for Tegningernes eller Stikkenes Vedkommende over det almindelige, naa næppe endda det.

I 1773 blev der, navnlig ved Wiedewelts og Augustins Bestræbelser, gjort Udveje for et Rejsestipendium til C., som saa, efter at have fuldendt sit bekjendte Stik efter Als' Portræt af Mandelberg, 1774 forlod Kjøbenhavn. Han begav sig strax til Paris, hvor han tegnede flittig, ogsaa efter den levende Model, og nød godt af den navnkundige Willes og de Launays Vejledning. I Paris forlovede han sig med Marie Jeanne Crevoisier (f. 16. Nov. 1755), Datter af en afdød Urmager. Hendes Moder havde indgaaet et nyt Ægteskab, hvorfor Datteren havde taget Bolig hos en Tante. I Paris stak C. en Del, særlig Portrætter, og nød snart saadan Anseelse som Kunstner, at Akademiet der tilbød at optage ham til dets Medlem paa et nyt og godt Stik. Et saadant er imidlertid ikke gjort paa en Maaned eller to, og da C.'s 3aarige Stipendium udløb just paa samme Tid, søgte han om Tilladelse til at blive i Paris endnu i nogen Tid. Akademiet kunde imidlertid ikke bevilge dette, da »visse høje Personer« absolut vilde have C. hjem for at stikke Pladerne til Wandalls Værk over Mindestenene paa Arveprins Frederiks Gods Jægerspris; C, blev endog, som han selv beretter, kaldt hjem ved en Kabinetsordre og maatte saaledes gjøre Afkald paa de parisiske Lavrbær. Dog lykkedes det hans Venner at udvirke Tilladelse for ham til paa Hjemrejsen at opholde sig nogen Tid i Schweits [Schweiz] for at stikke Bonnets Portræt efter Juel.

C. forlod saa Paris (1777) sammen med Juel og gik til Genf [Genève]. Her udførte han saa sit navnkundige Stik af Bonnet, uden Tvivl det ypperste, en dansk Kobberstikker endnu havde ydet. Sent paa Efteraaret 1778 forlod C. saa endelig Genf og kom tilbage til Kjøbenhavn, hvor han fandt sin gamle Fader endnu i Live, men syg og affældig. Den gamle havde den Gang Plads som Spindemester ved Almindeligt Hospital og døde et Par Aar efter. Et Aars Tid før Faderens Død havde C. i Paris ægtet sin trolovede (1781); ved Wiedewelts Bestræbelser var det lykkedes ham at blive udnævnt til kgl. Hofkobberstikker med 400 Rdl. aarlig Løn, og han mente nu at kunne forsørge en Familie. Han havde været sin Bruds Vejleder i Kobberstikkerkunsten — og hun har stukket adskillige endnu seværdige Blade — som hun hans i Fransken.

Skjønt C. allerede 1778 var bleven agreeret ved Akademiet i Kjøbenhavn, blev han dog først Medlem 1786 paa sine bekjendte fortræffelige Stik »Kronprins Frederik« og »Louise Augusta«. Aaret efter fremsendte han til Akademiet sin fortrinlige »Sokrates« efter Abildgaard og sin »Ossian« efter samme Mester; Stikkene til »Niels Klim« skrive sig ligeledes fra denne Tid. Om C. eller Terkel Kleve skulde stikke Ewald — efter C.'s egen Tegning —, gik ikke af uden Kamp; til sidst satte dog Wiedewelt igjennem, at C. fik Arbejdet, og det skjønt Kleve kraftig protegeredes af Enkedronning Juliane Marie. Ved sit kunstneriske Talent vandt C. hurtig Anseelse her hjemme som i fremmede Lande, og hans venlige og beskedne Væsen gjorde ham afholdt af alle. Selv den iltre og stundum alt andet end elskværdige Abildgaard viste ham dog i det hele taget Velvilje og Interesse. Med Preisler, Mandelberg, Wiedewelt og Juel levede C. i nøje og hjærteligt Venskab.

I 1787 fik C. en Indbydelse til Berlin for at stikke en af Frederik II's Revuer efter Englænderen Cunninghams Tegning, og i 1788 rejste han med kgl. Tilladelse til den nævnte By, hvor han opholdt sig i 4 Aar, ikke altid under

de behageligste Forhold, da Cunningham, med hvem han ofte maatte konferere, og hos hvem han en Tid lang boede, var en raa og brutal Person. I Berlin sluttede han Venskab med den ældre Schadow og Chodowiecky og hædredes med en Medlemsplads i Akademiet der, men havde den Sorg at miste sin Hustru, der blev bortrevet af Brystsyge. Hans Stik efter Cunningham er godt — hvad der af Konturfejl kan være at paaanke ved det, bærer ikke C., men Cunningham Skylden for —; da det var fuldført, gik C. med kgl. Tilladelse 1792 til London for at stikke »Montgomerys Død« efter Amerikaneren Trumbull. Dette udmærkede Arbejde var han 3 paa 4. Aar om og fik det betalt med 1.050 Guineer, en Pris, som uden at være høj dog stod i en skærende Modsætning til den kummerlige Betaling, der ydedes her hjemme for Kunstværker af enhver Art.

I 1795 vendte C. tilbage til Danmark, ihvorvel han havde modtaget flere hædrende og fordelagtige Tilbud fra Udlandet. Skjønt tysk af Fødsel og Herkomst var han dog dansk med Liv og Sjæl, om end det Land, hvor han var opvoxet og havde vundet de første Palmer, og hvor han ogsaa vilde, at hans Støv skulde hvile, intet større havde at byde ham. Hans Løn steg vel efterhaanden til 800 Rdl., og i 1797 fik han Fribolig paa Akademiet, men i 1810 maatte han døje den ufortjente Krænkelse, at Georg Haas, der bestandig havde været hans Uven og som Kunstner stod langt under ham, blev foretrukken for ham til Professor ved Modelskolen, og først i 1813 blev C. Professor i Kobberstikkerkunsten og i 1818 extraordinær Professor ved Modelskolen. Den Gang trykkede Alderen ham allerede meget, hans Syn svækkedes Dag for Dag, og hans Stik fra denne sidste Del af hans Liv hæve sig ikke over det almindelige.

Efter sin første Hustrus Død havde C. i England ægtet (1795) Ann Rees, Datter af en Bygmester i Wales; hun var født 1768. Med hende førte C. et lykkeligt, om end tarveligt Familieliv. Den skjønneste Sommertid plejede han at tilbringe hos sin Ven og Velynder Bülow paa Sanderumgaard. I 1804 havde han den Sorg at miste sin Søn, Johan David C., en haabefuld 22-aarig Søofficer. Efter sin Hustrus Død i 1824 faldt han stærkt og hurtig sammen og hensov endelig, legemlig og aandelig nedbrudt, 5. Nov. 1831.

Til: Indholdsfortegnelsen

Clitau, Thomas Christensen, 1694—1754, Forfatter

Af P. Stolpe

Thomas Christensen Clitau, Søn af en Jordbruger, er født paa Bygholm ved Horsens og blev Student 1714 fra Odense Gymnasium. Efter et Ophold i Udlandet (o. 1727), især i Jena og Halle, informerede han i Kjøbenhavn i Lovkyndighed og levende Sprog og blev Regimentsavditør. Han var en flersidig begavet Mand: Jurist, Historiker, Poet, Musiker og sprogkyndig. Han talte og skrev de fleste nyere og begge de gamle Sprog og var ikke ubevandret i flere østerlandske, men synes at have manglet Evne eller Lejlighed til at koncentrere sine Studier. Hans »Overensstemmelse og Forskjel imellem den romerske og danske Ret« (1736) — den første Behandling af Romerretten paa Modersmaalet — og »Juridisk Examen ved Spørgsmaal og Svar« (1746) ere Haandbøger til Vejledning ved Examensstudiet. Sine fleste Digte — ogsaa i fremmede Sprog — samlede han 1738 i »Poetisk Tidsfordriv« og roser dem med vidtdreven Selvfølelse som prosodiske Modeller for unge Digtere. Deres flydende Sprog er ogsaa deres eneste Fortrin. Fra 1735 var han Medarbejder ved de »Lærde Tidender«; som deres Redaktør (o. 1740—48) har han Fortjeneste af at have indført den litterære Kritik i Dagspressen. Imod v. Havens og Høysgaards Retskrivningsreformer stod han som Forkæmper for det bestaaende (»Journal over den grammatikalske og orthografiske Krig«, 1742; »Commentarius kaldet Adde unum tribus«, 1743). Da Tidenderne 1745 aabnede et Angreb paa Ries' »Danske Spectator«, svarede denne med et voldsomt Udfald, hvori C.'s Selvtilfredshed skarpt og vittig persifleredes. Den iltre C. svarede med en Stævning, men Højesteretsdommen (1747) gik ham imod. Forinden havde han dog faaet en litterær Oprejsning, i det han havde forfulgt Ries' nye Ugeblad »Den politiske Tilskuer« med sine »Dubia«, indtil Bladet maatte ophøre. 1748 blev han Notarius publicus i Bergen, hvor han døde ugift 9. Jan. 1754. I Manuskript efterlod han »Theatrum sapientiæ et stultitiæ humanæ sive historia philosophica«. Sine Efterladenskaber testerede han til et Legat for en blind i Bergen. Hans kobberstukne Billede findes i hans Hovedværker.

Til: Indholdsfortegnelsen

Colbjørnsen, Christian, 1749—1814, Justitiarius i Højesteret

Af E. Holm

Christian Colbjørnsen var født paa Sørum Gaard i Romerike i Norge samme Dag som Christian VII, 29. Jan. 1749 (efter en anden Angivelse 1. Febr.). Han var Sønnesøn af en Broder til de [...] navnkundige Brødre Peder og Hans Colbjørnsen og til den ovfr. omtalte berømte Præstekone i Norderhov Anna Colbjørnsdatter. C.s Fader, Colbjørn Jacobsen C., var Regimentskvartermester, men døde allerede 1761; Moderen hed Anna Dorothea f. Røring (død 1773). En Amtmand Christian Petersen, en dansk født Mand, der var fjærnere besvogret med Familien [...], tog sig af den 12-aarige Dreng, og efter at han havde ladet ham nogle Aar gaa i Latinskolen i Christiania [Kristiania], førte han ham ind i praktisk juridisk Virksomhed. Omtr. 1771 træffe vi C. i Kjøbenhavn, hvor hans ældre Broder Jacob Edvard C. [...] var en anset Sagfører. Først et Par Aar senere blev C. indskrevet som Student (17. Juli 1773) og — hvad der maa kaldes en exempelløs kort akademisk Bane — allerede 2 Dage efter blev han juridisk Kandidat med Laudabilis. 3 1/2 Maaned derefter (11. Nov. 1773) fik han Bestalling som Højesteretsadvokat. Overvejende praktisk som C.s Udvikling havde været, var det naturligt, at han aldrig blev en egentlig lærd Jurist. Han stod i saa Henseende afgjort tilbage for Broderen. Men det er som praktisk Jurist og som Embedsmand, han har vundet sit store Navn, og højst sandsynlig har i saa Henseende hans Uddannelse haft sine meget heldige Sider. Han gjorde hurtig Lykke som Advokat ved sin Skarphed i Tanken og sin slagfærdige Veltalenhed, og det var formodentlig som en Anerkjendelse deraf, at han 1776 fik Titel af Justitsraad; men han havde en skrøbelig Helbred, han følte sig overanstrengt ved Proceduren, og 1778 søgte han Exspectance paa Amtmandskabet i Stavanger Amt. Det ser ud, som om han ved denne Lejlighed har faaet Løfte om Embedet, naar det blev ledigt; men da dette skete (1781), blev dog ved en kongelig Kabinetsordre en 21-aarig Adelsmand, P.U.F. Benzon, hvis Kvalifikation var, at han havde dansk-juridisk Examen, foretrukket for ham, uagtet Rentekammeret gjorde opmærksom paa, hvor dygtig en Ansøger C. var [...]. Saaledes maatte C. blive i Kjøbenhavn, hvad der skulde vise sig at være en stor Lykke.

Imidlertid var han 1780 bleven Kammeradvokat, en Stilling, der knyttede ham nøje til Rentekammeret. Da han 1781 i et Anfald af Mismod over Vanskeligheder ved sin Stilling og maaske ogsaa over sin Sygelighed ønskede at blive fri for Kammeradvokatstillingen, fraraadede Rentekammeret det i en for ham meget smigrende Forestilling til Kongen, og det blev afslaaet med nogle stærke Udtalelser om den kongelige Tilfredshed og Naade. Baandet imellem ham og Kammeret blev endnu tættere, da Chr. D.F. Reventlow snart efter Regeringsforandringen 1784 blev stillet i Spidsen for dette Kollegium. Men samtidig kom C. efterhaanden saaledes paa Kant med Højesterets Justitiarius, Grev Osten, at han følte sin Stilling utaalelig. Vistnok blev der, hvad der maatte gjælde for en Begunstigelse, givet ham (25. Juni 1783) Tilsagn om, at han, naar han en Gang fratraadte sin Advokatur, skulde nyde »Anciennitet til Sæde og Løn« som Højesteretsassessor ved forefaldende Vakance; men at Forholdet maa være blevet meget slet, viste sig et Par Aar senere. Da C. i en Skrivelse til Rentekammeret (21. Marts 1785) havde udtalt sig spidst om et ham af Højesteret tilkjendt Salær i en Sag, han havde ført som Kammeradvokat, og Rentekammeret havde ytret sig paa en tilsvarende Maade til Kancelliet, gav det Osten Anledning til ved en yderst nærgaaende Skildring af C.s Optræden at udvirke en kongelig Resolution, som denne med rette fandt saa unaadig, at han faa Dage efter under Paaskud af Sygelighed fratraadte sin Advokatstilling (9. Juni 1785) og trak sig tilbage til en Bondegaard, han havde kjøbt i Nærum. Kort efter at han havde opgivet sin Plads, gav Osten atter i en ny Skrivelse til Regeringen sit Had imod ham Luft, blandt andet ved at fremstille ham som den, der under en Sag, hvori ingen Kontrapart var mødt, paa en mistænkelig Maade havde fordulgt et Hoveddokument og derved let havde kunnet fremkalde en uretfærdig Dom.

Rentekammeret havde under alt dette gjort, hvad det kunde, for at støtte C., og det varede ikke længe, inden dets Chef, Reventlow, skaffede ham en glimrende Oprejsning. 25. Avg. 1786 udkom den kongelige Resolution om Sammenkaldelsen af den store Landbokommission, og blandt dem, Reventlow fik optaget i denne, var C., der endog blev Kommissionens Sekretær og dermed den, der i Virkeligheden ledede dens Forhandlinger. Snart efter traadte han (1787) ind i Højesteret som Assessor. Da det første Afsnit af Kommissionens Forhandlinger var endt 19. Maj 1788, blev han nogle Maaneder senere (29. Avgust 1788) til Løn for sin udmærkede Virksomhed i den hævet til at indtage den vigtige Stilling som Generalprokurør i Kancelliet. Han beklædte denne Plads indtil 1804, da han blev udnævnt til Justitiarius i Højesteret, i hvilket Embede han virkede til sin Død, 17. Dec. 1814. Samtidig var han avanceret med Hensyn til Titler og Ordensdekorationer: han var 1790 bleven Etatsraad, 1792 Konferensraad, 1809 Kommandør af Danebroge, 1811 Storkors, 1812 Gehejmekonferensraad. Han var 2 Gange gift, 1. (1776) med en Enke Johanne Mouritzen, f. Piper (død 1782), 2. (1782) med Engelke Margarete f. Falbe (død 1848), Datter af Etatsraad J. C. F. Han efterlod sig 4 Døtre.

C.s Hovedvirksomhed knytter sig til de store Landboreformer, og han har ved den indlagt sig Fortjenester som faa her hjemme. Allerede inden han kom ind i Landbokommissionen, havde han i en Betænkning, han efter Rentekammerets Opfordring afgav om Fæsteforholdet (4. Marts 1785), udtalt de vigtigste af de Grundsætninger, som han senere søgte at gjennemføre paa Landbolovgivningens Omraade; han var under det første Afsnit af den store Landbokommissions Forhandlinger en uovertræffelig Sekretær, der ved flere »Promemorier« gav et ypperligt Grundlag for Drøftelsen, og han affattede de udførlige, fortrinlig redigerede Forestillinger, der laa til

Grund for de tvende Hovedlove, Forordningen af 8. Juni 1787 om Fæstevæsenets Ordning og den af 20. Juni 1788 om Stavnsbaandets Ophævelse. Maa han end med Hensyn til denne sidste Lov dele Æren med flere andre af Kommissionens Medlemmer, særlig med Reventlow, hvis Fortjeneste vel endog her er nok saa stor som hans, saa var Fæsteloven af 8. Juni 1787 næsten helt og holdent hans Værk. Efter at han var bleven Generalprokurør, opgav han sin Stilling som Sekretær i Kommissionen, og han deltog senere, som det synes, kun lidet i dens Forhandlinger; men dermed var hans Arbejde for Landboreformerne ingenlunde endt. Hans Udnævnelse til Generalprokurør havde for Landbosagen den Vigtighed, at det danske Kancelli, hvis betydeligste Medlem han var i en Række Aar, blev draget over til at blive Rentekammerets og Landbokommissionens ivrige Forbundsfælle. En Række Forordninger var et Vidnesbyrd derom, især den af 19. Marts 1790, ved hvilken Regeringen fastslog, at det maatte opfattes som Meningen af Danske Lovs 3—13—1 og 4, at alle Fæstebreve skulde gjælde for Bondens og hans Hustrus Levetid. I de følgende Aar sluttede blandt andre de Lovbestemmelser sig hertil, der tilsigtede at fremme Afløsningen af Hoveriet, indtil den afgjørende Hovedforordning derom udkom 6. Dec. 1799. Ganske kort Tid efter at C. var traadt ind i Kancelliet, blev det ogsaa overdraget ham i Forbindelse med Generalkrigskommissær Wildenrath at lede de saakaldte Extrasessioner omkring i Landet for derved at gjennemføre Loven om Stavnsbaandets Løsning. Han gjorde dette med stor Iver og Dygtighed.

C.s Virksomhed for Landboreformerne stod i nøje Sammenhæng med, at han stærkt var grebet af sin Tids Ideer. Man mærker dette paa den ene Side, hvor de saa at sige gik i negativ Retning, thi i religiøs Henseende var han Fritænker, om det end ikke fattedes ham paa religiøs Følelse; men det træder ogsaa stærkt frem ved den Styrke, hvormed han omfattede det bedste i Tidens Stræben, dens Humanitetsideer, dens Lære om Menneskerettighederne. Det er en hos ham idelig tilbagevendende Sætning, at Staterne ere grundede for at værne om Borgerfrihed og Borgersikkerhed, eller, som han ogsaa har udtrykt sig, »Menneskene have sluttet sig sammen i Stater for det almindelige bedstes Skyld, og derved forstaas det hele Selskabs og hvert enkelt Menneskes mulige Lyksalighed«. Denne Lyksalighed kunde kun findes i Friheden. »Ingen Følelse,« har han sagt, »er mere indprentet hos Mennesket end Lyst til Frihed . . . Friheden er Naturens første og ypperligste Gave til den ædleste af sine Skabninger.« Denne C.s stærke Følelse for Friheden — vel at mærke den personlige Frihed eller, hvad man den Gang kaldte den borgerlige Frihed, ikke derimod den politiske Frihed — næredes ved en levende Uvilje imod den Standsulighed, der havde været fremherskende i tidligere Tider. Han, der dog stod A.P. Bernstorff og Reventlow saa nær, følte en instinktmæssig Uvilje imod al Adel i og for sig, og han afskyede alt, hvad der kunde kaldes aristokratiske Forrettigheder. Det var da ogsaa hans Opfattelse, at Statsforandringen her hjemme 1660 var bleven nødvendig, fordi »Statslegemet svækkedes, og Folket mishandledes under Aristokratiets tunge Aag, uden at Kongerne (hvis Magt var indskrænket ved aftvungne Haandfæstninger) kunde afhjælpe den offentlige Nød, men maatte ofte med det sukkende Folk lade sig nøje med at beklage deres egen og Landets Skæbne«. Altsaa Kongen og Folkets store Masse vare naturlige Venner, forudsat at man fra begge Sider forstod Opgaven ret. »Regenter,« har han ytret i en Tale, han holdt 1794, »ere ikke de, der ved Misbrug have tiltaget sig dette ædle Navn. Nej! I Landsfædre, det er den eder af Folket overdragne Magt, vi hylde, det er denne, vi kalde Regering, det er eders herlige Daad, vi prise, naar vi se eder med vældig Haand at bryde Lenstyranniets forhadte Lænker, Tronens Rettigheder ere uadskillelige fra Folkets, fordi begges Fordele ere væsentlig de samme.«

C. stod, som man kan se heraf, fuldstændig paa den oplyste Enevældes Standpunkt; han mente, som mange paa hans Tid, at netop ved den stærke Kongemagt kunde den sociale Ligheds og den personlige Friheds Sag bedst gjennemføres. Og paa denne Sag satte han sin kraftige, ildfulde Personlighed ind, den helligede han sine rige Evner. Lige saa højt man maa beundre den Arbejdsiver og Nidkjærhed, der udmærkede ham, lige saa stærkt fængsles man af den Skarphed i Opfattelsen, den Klarhed i Fremstillingen og den Kraft i Bevisførelsen, der udmærke de betydeligere af hans Betænkninger og Indlæg. Hertil kom en Veltalenhed, der ganske vist undertiden for meget har sin Tids deklamatoriske Præg til at kunne tiltale os, men hvori der dog ogsaa tit kan være en mægtig Flugt og ægte Pathos, og som i høj Grad vakte Samtidens Beundring. Disse Egenskaber i Forbindelse med et rigt Fond af spydig Vittighed gjorde ham tillige til en farlig Modstander, naar det kom til alvorlige Kampe. Og dem gave Landbospørgsmaalene jævnlig Lejlighed til. Skade kun, at han mere end én Gang lod sig rive hen af sit lidenskabelige Temperament til at bruge Kampmidler, der ikke vare ham værdige. Saaledes da han — for øvrigt med fuldstændig Berettigelse og i mange Henseender med glimrende Held — rettede et voldsomt Angreb imod de 103 jyske Proprietærer, der i Sommeren 1790 i et saakaldt Tillidsskrift, de overrakte Kronprins Frederik, skarpt havde kritiseret de stedfundne Reformer. Men heller intet kunde overgaa den Forbitrelse, han ved dette sit Angreb paa »Jydernes Proprietærer« vakte imod sig hos dem og deres Venner. Særlig den lidenskabelige Kammerherre Lüttichau til Aakjær og Dybvad gik løs paa ham med saa hidsige og ubesindige Udtalelser, at C. sagsøgte ham og fik ham idømt en klækkelig Bøde som Injuriant (1791).

Stillingen som Generalprokurør førte C. ind paa en Række andre Lovgivningsarbejder. Hans Indflydelse var saa betydelig, at den største Del af de mange Kancelliet vedrørende Love, der udkom i det sidste Tiaar af det 18. Aarhundrede, nøje stemmede overens med hans Forslag, ligesom det ved Princip- og Lovfortolkningsspørgsmaal sædvanlig var hans Mening, der blev fulgt. Flere af sine Betænkninger med Forslag til vigtige Love offentliggjorde han i Schlegels Tidsskrift »Astræa«, og et Fragment af ham over Grundsætningerne til en ny Kriminallov, som han udarbejdede, da han (1800) var bleven Medlem af en Kommission, der blev nedsat for at arbejde i den Retning, blev først trykt i »Juridisk Arkiv« XIX; senere udgav Ørsted det paa ny i »Arkiv for Retsvidenskaben og dens Anvendelse« VI, i det han ledsagede det med et Forord og nogle Noter. Men det overvejende Flertal af C.s

Betænkninger og Koncepter til Lovforslag ligger endnu utrykt i vore Arkiver. Da her kun exempelvis kan nævnes enkelte af hans Lovarbejder, skal blot anføres Forordningen af 20. Febr. 1789 angaaende nærmere Bestemmelse af Straffe for Tyve og Hælere, Forordningerne af 5. April 1793 om Fængslernes bedre Indretning, af 5. Juli 1793 om en forbedret Politiindretning for Kjøbenhavns Vedkommende, af 10. Juli 1795 om Forligelseskommissioners Stiftelse og af 3. Juni 1796 om Rettens vedbørlige og hurtige Pleje.

En fortrinlig Affattelse og et sundt praktisk Blik have altid været fremhævede som i høj Grad udmærkende C.s Lovarbejder, ligesom de ogsaa vidne om Organisationstalent og om Evne til at fjærne unyttige Omsvøb. Forordningen om Indretningen af Forligelseskommissioner virkede efter alle samtidiges Skjøn paa en velgjørende Maade til at formindske Processernes Tal, og den om Rettens hurtige og vedbørlige Pleje betegnede et betydningsfuldt Fremskridt i Udviklingen af vor Retspleje. Den fastslog i renset Form en stor Del af de Sætninger, som igjennem Praxis havde givet Processen en helt anden Form end den i Danske Lov hjemlede og forudsatte. I kriminalprocessuel Henseende betegner den et Vendepunkt i Udviklingen, i det den lod Processen gaa over til at blive, hvad den endnu er, inkvisitorisk i Steden for som tidligere akkusatorisk, og dette var efter de daværende Forhold en utvivlsom Forbedring, hvad enten man stiller sig paa Anklagerens eller den tiltaltes Standpunkt. Anvendelsen af Benægtelsesed i Straffesager forsvandt med det samme.

Den Lyst, C. altid havde til at gjøre almindelige Grundsætninger gjældende, viste sig ogsaa i hans rent juridiske Betænkninger; men hvor stærkt han end her var paavirket af Datidens Forkjærlighed for visse Almentheorier, hvor abstrakt anlagt han end for saa vidt var, saa holdt hans sunde Blik ham dog inden for de rette Grænser. I det han paa Strafferettens Omraade lige saa godt, som naar han drøftede Landboforholdene, gik ud fra Samfundets Opgave at værne om Borgerfrihed og Borgersikkerhed i Forening, søgte han alle Vegne, hvor det var muligt, at bygge paa Grundlaget af Datidens Humanitetsideer. »Straffenes Grader,« har han udtalt, »bør afvejes paa Retfærdigheds Vægtskaal i Forhold til enhver Forbrydelses Natur. Men Retfærdighed bør ledes af Mildhed, saa at den i at beskytte imod Forurettelser paa den ene Side sætter tillige paa den anden Side Grænser for den fornærmede Medborgers Hævn.« Det var udgaaende fra dette Princip, at han f. Ex. ved Straffene for Tyveri søgte at faa et billigere og mere passende Forhold fastslaaet imellem Misgjerningens forskjellige Grader og Straffene for dem, ligesom Forordningen herom af 20. Febr. 1789 ogsaa har den Betydning, at den indeholdt en Anerkjendelse af, at Straf bør sigte til den dømtes Forbedring. Man mærker en lignende human Aand i Forordningen af 5. April 1793 om en bedre Indretning af Fængslerne, for at »de, som formedelst Misgjerninger ere tiltalte og hæftede, ikke, medens Søgsmaal imod dem for Retterne forfølges, skulle udsættes for større Lidelser end de, der ere nødvendige Følger af deres Friheds Indskrænkelse og deres Personers Bevogtning, indtil deres Skæbne ved endelig Dom er bleven afgjort«. I god Overensstemmelse hermed fik han ved en Forordning af 5. Juli 1793 indført de to extraordinære Sessioner af Højesteret i Sommerens Løb, som endnu pleje at holdes, og som skulde bruges til Justitssagers Afgjørelse, især for ikke unødvendig at forlænge Varetægtsarresten. Ved en anden Forordning af samme Dato fik han slaaet fast, at enhver, der ved en underordnet Ret dømtes til Strafarbejde, skulde, inden Exekutionen maatte begynde, spørges, om han ønskede Appel.

Landboreformerne havde skabt C. en ganske overordentlig Yndest i de toneangivende Kredse i Kjøbenhavn, og hans Ry naaede rundt omkring iblandt Bønderne. Dette Ry blev endnu større ved Reskriptet af 3. Dec. 1790 om Trykkefriheden, som han vitterlig var Fader til, og som gjorde Ende paa den vilkaarlige Straffemyndighed, Politimesteren siden Forordningen af 20. Okt. 1773 havde haft over for de Forfattere, som Regeringen vilde til Livs. C. gjaldt i flere Aar med rette som Trykkefrihedens varme Forsvarer. Men i Længden var det umuligt for ham at gaa sammen med adskillige af dem, der først i Halvfemserne havde hørt til hans varme Beundrere. Medens den franske Revolutions Paavirkning førte til, at mere eller mindre vidtgaaende politiske Frihedsideer kom i Omløb, holdt han fast ved, at Enevælden maatte opretholdes i dens fulde Omfang. Efterhaanden som Kritikken af den dansk-norske Stats Forfatningsforhold under Indflydelse af Revolutionsideerne fik et mere og mere glubsk Præg, slog Regeringen løs med Pressesager. Men dermed var Bruddet imellem ham og de fremskredne Førere for, hvad man kan kalde det liberale Parti, afgjort. Han havde vitterlig sin Del i, at Pressesagerne bleve anlagte, og man vendte sig med Bitterhed imod ham som Renegaten. Da der 1799 blev anlagt Sag imod P.A. Heiberg for hans »Politisk Dispache« og »Sproggranskning«, antoge Angrebene paa C., særlig fra Heibergs Side, en yderst lidenskabelig, ja ligefrem infamerende Karakter.

Men endnu havde C. ikke vist Lyst til at komme bort fra den gjældende Trykkefrihedsordning, og han bekæmpede endog ikke uden Skarphed Forslag, der fremkom i den Retning. Da sendte Kejser Poul i Efteraaret 1799, forbitret over formentlige jakobinske Lyster her hjemme, Regeringen en truende Opfordring til at tøjle Pressen, og dette Tryk fik ulykkeligvis i høj Grad en forøget Vægt ved den politiske Stilling i Øjeblikket, der bragte Regeringen til saare nødig at lade det komme til et Brud med Rusland. Men unægtelig passede Kejser Pouls Opfordring ikke ilde til de Stemninger, der under Forbitrelsen over Pressens utvivlsomme Udskejelser havde Overhaand hos Kronprins Frederik og i hans Omgivelser. Det blev altsaa besluttet, at Trykkefriheden skulde indskrænkes, og C. fik som Generalprokurør Ordre til at udarbejde en Forordning med dette Formaal, i det der tillige blev tilsendt ham Hovedtrækkene af et Udkast til en saadan. C.s egen Opfattelse havde samtidig utvivlsomt undergaaet en Forandring; han var bleven bitter over det hele Omslag i Stemningen, og hvor lidt han end selv vilde tage Initiativet til en ny Forordning, synes han ikke uvillig at have adlydt den Ordre, han fik. Saaledes fremkom Forordningen af 27. Sept. 1799, der vistnok lod Pressen her hjemme have en bedre Stilling, end den havde i de

fleste evropæiske Lande, men dog lige saa sikkert indeholdt Bestemmelser af langt mere reaktionær Natur, end Forholdene gjorde nødvendige.

Det nøje Sammenhæng med Forordningens Tilblivelse var den Gang ubekjendt, og C.s Fjender fik travlt med at vælte hele Ansvaret for den over paa ham, ja med at sigte ham for at have faaet den udstedt som et Middel til Hævn over P.A. Heiberg. Da nu ogsaa dennes Domfældelse fulgte nær efter Forordningen, blev C. Gjenstand for et Had, der ikke var mindre end den Beundring, man havde vist for ham nogle Aar tidligere. Netop nu ramte ogsaa en alvorlig Skuffelse ham. Den gamle Kancellipræsident Chr. Brandt [...] veg paa denne Tid sin Plads, og C. maatte synes selvskreven til at blive hans Efterfølger; men da blev han sat til Side for en Adelsmand, den for øvrigt vel begavede og grundhæderlige Frederik Moltke, der tidligere havde været Stiftamtmand i Christiania [Kristiania] Stift og nu var første Deputeret i General-Toldkammeret. [Anders Sandøe] Ørsted har ment, at C.s store Upopularitet i dette Øjeblik skræmmede Regeringen fra at give ham Præsidentstillingen; men det er dog et Spørgsmaal, om ikke selve den Reaktionsaand, som C. ved Udarbejdelsen af Forordningen af 27. Sept. 1799 paa en Maade havde rakt Haanden, her vendte sig imod ham. Det passede ikke til den at stille ham, den borgerlig fødte Mand, i Spidsen for det vigtigste Regeringskollegium. C. synes tidligere at have staaet i et venskabeligt Forhold til Moltke; men han følte dog dennes Udnævnelse som en bitter Krænkelse. Da han som ung Mand havde søgt Amtmandspladsen i Stavanger, var en aldeles ukvalificeret Adelsmand bleven foretrukket for ham, nu efter at han — bortset endog fra Virksomheden i Landbokommissionen — i en Række Aar havde gjort det betydeligste Arbejde og baaret det største Ansvar paa et af Statsstyrelsens vigtigste Omraader, saa han sig atter tilsidesat for en Adelsmand. Skjønt han i flere Aar arbejdede i ydre god Forstaaelse med Moltke og havde fortsat væsentlig Del i vigtige Lovarbejder, var der en Brod i hans Indre. Det var, som om den gamle Bitterhed imod Fødselsaristokratiet kun ventede paa en Lejlighed til at bryde løs.

Denne kom (1803), da et Andragende fra en borgerlig født Mand, Generaladjudant Lindholm, om at faa sine Døtre indskrevne i Vemmetofte Kloster bragte C. til at opstille den Paastand, at Retten til at opnaa Adgang til dette adelige Kloster ikke alene tilkom de adelig fødte, men ogsaa Døtrene af »Embedsmænd i Rangen«. Sagen var tilsyneladende ikke af stor Betydning; men da Moltke bestred Rigtigheden af C.s Paastand, kom det til en Kamp imellem dem, der vidnede om, at en dybere Modsætning laa bag ved den. Med en paafaldende Lidenskab greb C. Lejligheden til over for sin adelig fødte Modstander at skildre den aristokratiske Aand, som han mente efter Frederik IV's Død havde faaet Magten her hjemme. Det var Tonen fra hans Indlæg i Landboreformsagen, men skærpet ved personlig Bitterhed, der her atter kom frem. Ingen kan tage fejl af, at det skulde være et Sidehug til Moltkes formentlig aristokratiske Standpunkt, naar han efter at have fremhævet det Dødshug, Landboreformerne havde rettet imod Levningerne af »det stygge Lensvæsen«, udbryder: »Men Aristokratiets Aand turde maaske endnu skjule sig iblandt disse Ruiner og lure paa Fremtiden.«

Skjønt C. under Debatten viste sig baade Moltke og de andre Kancellideputerede, der støttede denne, i høj Grad overlegen, kan der næppe være Tvivl om, at han med Hensyn til det egentlige Stridspunkt ikke havde Ret. Derimod var det en vitterlig retshistorisk Fortjeneste, at han henledede Opmærksomheden paa Betydningen af de hidtil ganske oversete Privilegier for de kongelige Betjente af 11. Febr. 1679 og paa det Vidnesbyrd, de gave om Christian V's Ønske at hæve Embedsstanden i Klasse med Adelen.

Efter denne Strid holdt Regeringen en fortsat Samvirken imellem C. og Moltke for umulig, og for ikke at vise sig partisk fjærnede Kronprinsen dem begge fra Kancelliet, Moltke vendte tilbage til General-Toldkammeret som dets Chef med Titel af Præsident, C. blev Justitiarius i Højesteret, og denne Stilling, i hvilken han aabenbart har følt sig lykkelig, beholdt han til sin Død. Moltke og han vare begge for brave Mænd til at bevare Naget imod hinanden. De udsonedes fuldstændig.

C.s Virkomhed for Landboreformerne var særlig kommen Danmark til gode; men skjønt han aldrig gjensaa Norge, efter at han som ungt Menneske havde forladt det, bevarede han Kjærligheden til det fuldt ud. Man ser ham ogsaa med Hensyn til det vise sig som den store Bondeven, i det han stræbte at faa fjærnet, hvad der der oppe fandtes af et Slags Stavnsbaand ved det unge Mandskabs Forpligtelse til at tage Tjeneste i de Sogne, i hvilke det var født. I Slutningen af sit Liv havde han stor Del i Omordningen af de med Hensyn til Odelsretten gjældende Bestemmelser. Man kan forstaa, hvor dybt Norges Adskillelse fra Danmark ved Kielerfreden maatte gaa en Mand som ham til Hjærte. Han saa for mørkt paa den hele Stilling i Evropa til at tro paa, at der ved Christian Frederiks Udvælgelse til norsk Konge skulde kunne banes Vej til en Gjenforening med Danmark. Lige saa lidt troede han paa, at Norge vilde faa Lov til at blive staaende som et Rige helt for sig. Derimod haabede han, at der skulde kunne skabes det en friere Stilling til Sverige. Med den Tanke for Øje gav han sine Følelser for sine gamle Landsmænd Luft, i det han 19. Maj 1814 skrev til Christian Frederik: »Søg derfor, min naadigste Herre, at tilmægle dette tro Folk de bedste Vilkaar, der nu (maaske aldrig siden) kunne erholdes som et føderativt Rige med Sverige. Aldrig har da nogen gavnet Norge saa meget som De. Da skal jeg velsigne Dem fra min Grav.«

C. var en sjælden udpræget Personlighed. Han havde skarpe Kanter, var herskelysten, taalte ikke let Modsigelser, og hvor meget han end indtil det smagløse holdt af at tale om sine svage Evner, havde han megen Selvfølelse. Den Tone, hvori han lod Kancelliet skrive til andre Avtoriteter, var ikke altid den behageligste. Men han var tillige en Mand med varme Følelser, med en flammende Begejstring for vort Folks Vel, med ædle Formaal

og uforfærdet i at kæmpe for det, der efter hans Overbevisning var det rette. Han syntes som skabt til at spille en stor Rolle som Statsmand i et Land med en fri Forfatning; men blev han, Enevældens Embedsmand, end indskrænket til overvejende at virke i Kommissioner og i et Regeringskollegium, var det dog lykkeligvis paa et Tidspunkt, da det gjaldt store sociale Spørgsmaal, og hvor der var Lejlighed for en rig Personlighed til ogsaa at gjøre sig gjældende for Offentligheden. Man kan beklage, at Forordningen af 27. Sept. 1799, der ikke har været til Velsignelse, er redigeret af ham; men det kan ikke fordunkle hans store Fortjenester eller svække Højagtelsen for ham som Karakter.

Det gik C. som mange stærke og tillige kantede, men i Grunden ædle Naturer, at Alderdommen mildner dem uden dog at svække dem. En af hans yngre Venner har skildret hans Dødsleje paa følgende Maade: »Ja end skue vi ham, den blide, elskværdige Olding, hvis matte Legeme er nedbøjet under en langvarig Sygdoms utaalelige Lidelser, men hvis evig unge Sjæl tindrer i det levende Øje, fremlyser i hele hans sindrige Tale og modner hvert Arbejde, der, skjønt udkastet paa Sygelejet, synes at bære Præg af Ungdommens usvækkede Kraft. Rigets dueligste, Rigets første Embedsmænd samles hos ham for at bevidne Oldingen, der staar ved Gravens Bred, deres mest uskrømtede Medlidenhed; men C. taler, man lytter paa den sunde Sjæls Ytringer, Sygdommen glemmes, spillende Vid og dyb Granskning kappes om fortjent Bifald. Sygestuen vorder Visdoms Skole, og mangen en Tanke, vigtig for Danmarks Fremtids Lykke, undfanges ved C.s Smerteleje.«

Til: Indholdsfortegnelsen

Como, Antonio, —1756—, Balletmester

Af Edgar Collin

Italieneren A.C. kom tillige med sin Hustru, Anna f. Geringhelli, henholdsvis som første Danser og første Danserinde til Kjøbenhavn med det Operaselskab, som Italieneren Pietro Mingotti i 1755 havde samlet, og optraadte fra Nov. s. A. paa det kgl. Theater. Da Mingotti ved Theateraarets Slutning gik fallit, blev C. tillige med sin Hustru fra 1. Okt. 1756 engageret til det kgl. Theater, hvor han Saaledes blev den første Balletmester med Forpligtelse til at komponere Balletter og uddanne Figuranter. Som Balletkomponist var han aldeles betydningsløs, og hans Hustru, der i den første Tid ved sit Koketteri havde vundet en Del Bifald, sank snart i Publikums Gunst, dels paa Grund af sin frække Dans, dels paa Grund af sit usædelige Levned. Men i den berygtede Theaterdirektør Fædder havde hun en Tilbeder, der holdt sin Haand over Ægteparret og skaffede det alle Haande Gunstbevisninger, saa at C. endog 1761 udnævntes til Hofdansemester. Publikums Uvilje mod Ægteparret, som udviste den mest brutale Adfærd mod det underordnede Dansepersonale, tog imidlertid saaledes til, at der i 1762 flere Aftener var stor Tumult i Theatret, og skjønt man endelig opnaaede en Forsoning, var Stillingen for C. og hans Hustru dog bleven saa ubehagelig, at de søgte om og fra 9. Marts 1763 fik deres Afsked fra det kgl. Theater.

Til: Indholdsfortegnelsen

Coninck, Frédéric de, 1740—1811, Handelsmand

Af Jul. Schovelin

Frédéric de Coninck var af gammel brabantsk Æt [Brabant i Nederlandene], der i det 18. Aarhundrede havde nedsat sig i Holland, hvor C. fødtes 5. Dec. 1740 i Haag. Han var Søn af Jean de C. og Susanne Esther f. de Rapin. Som 23-aarig kom han til Kjøbenhavn og tog i 1765 Borgerskab som Grosserer. Med Held og Dygtighed forstod han at udnytte de glimrende Konjunkturer, som just den følgende Periode skabte for Danmarks oversøiske Handel, beskyttet af den væbnede Nevtralitet. Navnlig tjente han i Slutningen af i78oerne med sine 5 Ostindiefarere store Penge og skabte en, selv efter Datidens Kjøbmandsforhold, betydelig Formue. Af nu bekjendte Bygninger ejede han bl.a. det Moltkeske Palais i Bredgade og Dronninggaard i Nordsjælland. I 1790 var han Medstifter af »Groshandlernes nøjere Forening«, der senere udviklede sig til det nuværende Grosserersocietet, og i det hele indtog han stadig en fremskudt Plads i Handelsstanden, ligesom han ogsaa blev udnævnt til Etatsraad. Da Krigen brød ud i 1807, led han ikke alene kolossale Tab, mistede Skibe og Varer osv., men blev tillige indviklet i en højst ubehagelig Retssag. Da Kjøbenhavns Amt under Hovedstadens Belejring var blottet for Embedsmænd, paatog han sig nemlig sammen med tvende andre Engelskhærens Forsyning for at befri Amtets Beboere for Plyndring og Vold. For dette sit Forhold blev han anklaget for Forræderi, en Beskyldning, han til Trods for en fuldstændig og ærefuld Frikjendelse tog sig meget nær, og som vistnok har bidraget til at fremskynde hans Død. Han døde 4. Sept. 1811. Hans sjældne personlige Egenskaber og store Godgjørenhed gjorde ham til en ualmindelig afholdt og efter sin Død savnet Mand. — 7. Jan. 1770 ægtede han Marie de Joncourt (f. 1747 død 1821), med hvem han havde flere Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Cramer, Christian, 1699—1764, Skolemand

Af Joakim Larsen

Christian Cramer er født 26. Febr. 1699 i Haderslev af borgerlig Stand. Hans Fader hed Hans Christian C., Moderen Guner Jesdatter. Efter at have tjent ved Hestgarden blev han dansk Skoleholder i Aarhus 1721, tog Studenterexamen 1728 og blev 1741 Klokker og Underdegn ved Aarhus Domkirke. Han døde 24. Jan. 1764. C. er bleven bekjendt som Forfatter af en Række Lærebøger i Regning og Mathematik, af hvilke den første, »Arithmetica Tyronica eller grundig Veiviisning practice at lære ald fornøden Huus- og Handels-Regning fremsat ved en nye og fordeelagtig Lære-Maade«, var et for sin Tid fortjenstligt Arbejde og blev Mønster for de fleste danske Regnebøger indtil vor Tid. Fra dens Fremkomst 1735 til langt ind i det 19. Aarhundrede udkom den i en Mængde Oplag, de første udgivne af Sønnen Hans Christian C., der blev Faderens Efterfølger i Aarhus.

Til: Indholdsfortegnelsen

Cramer, Johan Andreas, 1723—88, Theolog

Af A. Jantzen

Johan Andreas Cramer var Søn af en fattig Landsbypræst i Jöhstädt (St. Georgenstadt) i sachsiske Erzgebirge og blev født 27. Jan. 1723. Efter at have gjennemgaaet den berømte sachsiske Fyrsteskole i Grimma drog han 19 Aar gammel til Universitetet i Leipzig, hvis største theologiske Lys den Gang var J.A. Ernesti, der ogsaa øvede en stærk Indflydelse paa C. 1745 tog han Magistergraden og begyndte at holde Forelæsninger. Men ved Siden af Theologien dyrkede han tillige fra sine første Studenterdage flittig de skjønne Videnskaber. Han blev Medarbejder af det den Gang i vide Kredse udbredte Maanedsskrift »Belustigungen des Verstandes und Witzes« og kom i nær Omgang med Gellert, Rabener o. fl. Men Misfornøjelse med dette Tidsskrifts Ledelse fremkaldte et nyt, det saakaldte »Bremer Beiträge«, og blandt Stifterne deraf indtog C. en fremragende Plads. Denne Virksomhed ledede til et nøje Bekjendtskab med Digteren Klopstock, med hvem C. en Tid boede Dør om Dør. Imidlertid blev C. 1748 Præst i Crellwitz, en Landsby mellem Magdeburg og Halle. Han ægtede Johanne Charlotte Radicke (død 1777), en Datter af Skrædder R., hans Husvært i Leipzig, og benyttede den landlige Ro til flittig videnskabelig Syssel. Her fortsatte han et i Leipzig paabegyndt moraliserende Ugeblad, »Der Schutzgeist«, udgav en Oversættelse af Chrysostomus' Prædikener og Smaaskrifter med oplysende Anmærkninger (10 Bind, 1748—51) og arbejdede videre paa sit ligeledes i Leipzig begyndte Hovedværk, en Bearbejdelse af Bossuets »Discours sur l'histoire universelle« med Fortsættelse deraf — men »Fortsættelsen« er mange Gange større og betydeligere end, hvad der angives som Værkets Stamme. Som Digter — mest af religiøs Poesi — og Prædikant gik hans Ry vidt omkring og bevirkede, at han 1750 blev kaldet til Quedlinburg, Klopstocks Fødeby, som Overhofprædikant og Konsistorialraad. Vennen Klopstock blev imidlertid indkaldt til Danmark ved Bernstorffs og Moltkes Indflydelse og kom til Kjøbenhavn ved Paasketid 1751. En tysk, litterær Koloni begyndte at strømme ind i Landet, og paa Klopstocks Anbefaling blev ogsaa C. kaldet her til som Hofpræst i Marts 1754, altsaa i en Alder af 31 Aar.

Sin Anseelse som Prædikant og religiøs Digter vidste han fremdeles at hævde og blev i høj Grad yndet af Hoffet. Snart blev hans samt Præsten B. Münters Huse Samlingssteder for en betydelig Kreds af højere Embedsmænd og af Videnskabens og Kunstens Dyrkere. Disse to Familier boede lige over for hinanden i St. Pederstræde i Kjøbenhavn. Om Sommeren levede C. i de første Aar i Lyngby; senere (1761) kjøbte han for en ringe aarlig Afgift Gaarden Sandholm i Blovstrød Sogn, en Mils Vej fra Hørsholm, hvor Enkedronningen Sophie Magdalene boede. C. prædikede da paa Hørsholm Slot i Dronningens Kabinet, og en af C.s Sønner fortæller, hvorledes Enkedronningen undertiden besøgte hans Fader paa Sandholm, og Drengen havde mere end én Gang siddet paa hendes Skjød. Ved Sophie Magdalenes Yndest opnaaede C. da ogsaa den ene Begunstigelse efter den anden for sin lille Landejendom. Han var en ivrig Jordbruger og den første, der indførte Kartoffeldyrkning der i Egnen. Landlivet om Sommeren styrkede hans Arbejdskraft; og den litterære Virksomhed, han udfoldede ved Siden af sin Præstegjerning, var meget betydelig. I Kjøbenhavn fuldendte han en poetisk Oversættelse af Davids Salmer (4 Bind, 1755—64), skrev en omfangsrig Kommentar til Hebræerbrevet (2 Bind, 1757), 5 Bind Passionsprædikener (1759—65), mere end 20 Bind andre Prædikener og samlede en Del af sine ældre Arbejder i »Bremer Beiträge« tillige med flere Afhandlinger under Titelen »Vermischte Schriften« (1757). 1765 udnævntes han til tillige at være Professor i Theologi. Han holdt Forelæsninger (paa Tysk og Latin) over Dogmatik og Moral, men stadig kun for meget faa Tilhørere; en og anden Gang foredrog han ogsaa Kirkehistorien — noget usædvanligt i de Tider —, særlig Kjætterhistorien, men til sidst var der kun to, der besøgte Forelæsningen, og af dem var hans ældste Søn den ene. Kirkehistorien var i øvrigt C.s Hovedstudium, og den tidligere nævnte Fortsættelse af Bossuet forøgedes i Kjøbenhavn med et 4. og 5. Bind. Han maatte indhente speciel kongelig Tilladelse for at kunne bruge det store kgl. Bibliotheks ellers utilgængelige Skatte under sine Studier. Afhandlingerne om Skolastikken i dette hans store historiske Værk have endnu betydeligt Værd og vidne om C.s dybe og alvorlige Indtrængen i Æmnet. Ved Christian VII's Salving 1767 fik han den theologiske Doktorgrad. Men C.s Betydning for Danmark ligger dog ikke væsentlig i hans Virksomhed som lærd Theolog eller som Prædikant, men derimod i hele hans fremmende Indvirkning paa Aandslivet overhovedet og paa Smagsretningen. Hvad der end fra et ensidig nationalt Standpunkt kan udsættes paa den tyske indvandrede Koloni, hvortil han hørte, nægtes kan det umulig, at den har bragt en stærk og en frugtbar Kulturstrømning med sig for Danmark. Med 1758 begyndte C. Udgivelsen af et Ugeblad af blandet Indhold, »Der nordische Aufseher«, og det holdt sig gjennem 3 Aargange. Dets nærmeste Forbillede kan søges i de moraliserende engelske Ugeskrifter. C. skrev selv de fleste Stykker; Klopstock var flittig Medarbejder. Populærfilosofiske og theologiske Betragtninger afvexle med religiøse Digte og kritisk-æsthetiske Afhandlinger.

C.s rosende Anmeldelse og Kritik i Ugebladet (Nov. 1758) af Tullins »Majdagen« henledede først det store Publikums Opmærksomhed paa dette Lejlighedsdigt, og Tullins Ry som Digter var grundfæstet fra nu af. Et Aar efter bringer Bladet Meddelelse om »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse«, hvis egentlige Stifter vel ikke kjendes, men i hvis Grundlæggelse C. uden Tvivl har haft den væsentligste Andel, og i hvis Virksomhed med Prisopgaver og Bedømmelsen af disses Besvarelser han under sit Ophold i Kjøbenhavn tog levende Del. Hans theologiske Anskuelse lærer man ogsaa fyldig at kjende gjennem hans Ugeblad: Bibelen er en moralsk Bog, hvis Formaal er at danne retskafne, dydige Mennesker. Fritænkerne kunne ogsaa godt have Glæde af at studere Bibelen som Smagsværk; den kunde da skaffe dem rig æsthetisk Nydelse; thi hvilke Skjønheder

indeholder den ikke! — C. staar her som Repræsentant for den sentimental-æsthetiske Kristendom, der bliver Overgangstrinnet til den udprægede Rationalisme. I sine Prædikener førte C. et djærvt Sprog mod de herskende løse Sæder i Hofkredsen. Han konfirmerede Christian VII som Kronprins 1765 og bevarede sin Anseelse ogsaa de første Aar efter hans Tronbestigelse. Men da Tøjlesløsheden ved Hoffet bredte sig, steg ogsaa hans indtrængende og alvorlige Paamindelser. »Hans Venner skjælvede, han ikke.« Da Struensee kom til Styret, maatte C. imidlertid dele Skæbne med saa mange andre Embedsmænd. Han fik 1771 sin Afsked med 800 Rdl. i Pension. Men næppe rygtedes hans Afskedigelse, før der sendtes ham 2 forskjellige Indbydelser fra Tyskland. Han modtog Kaldelsen som Superintendent i Lybek og tiltraadte denne Stilling i Sept. s. A. Den vigtigste Sag, han fik fremmet under sit Ophold i Lybek [Lünbeck], var Udgivelsen af en ny Katekisme, hvis ukirkelige, evdæmonistiske Præg strax falder i Øjnene ved dens første Spørgsmaal: »Ønske vi Mennesker ikke altid at være fornøjede og glade?« Længe blev han dog ikke her. Efter Struensees Fald lod den nye Regering sig det være magtpaaliggende at vinde C. tilbage inden for den danske Stats Omraade, og 1774 udnævntes han til første theologiske Professor i Kiel og Prokansler ved Universitetet. I denne fremragende Embedsstilling udrettede han meget. Mange Reformer baade i Højskolens Administration og ved dens Examiner og Øvelser gjennemførtes af ham; han fik oprettet et Pastoralseminarium, sørgede for sin nye Katekismes Indførelse i Hertugdømmerne og udarbejdede ogsaa den Salmebog (1. Udg., Altona 1780), som har været almindelig benyttet langt hen i det 19. Aarhundrede. Af dens 914 Psalmer ere 244 af C. selv og 31 omarbejdede af ham; men nu til Dags faar dette Arbejde en stræng Medfart at Hymnologerne. I øvrigt havde C. i Kiel mange møjsommelige Bryderier med Universitetslærerne, klager i sine Breve til Vennerne i Kjøbenhavn dybt derover og udtaler sin inderlige Længsel efter Danmarks Hovedstad, som han [under sin Embedstid i Kiel besøgte flere Gange, bl.a. i Sommeren 1785].

Men i Aarene umiddelbart før Regeringsskiftet 1784 havde C. været Medvider i Kronprinsens Plan; gjennem Dr. Münter i Kjøbenhavn modtog han Kronprinsens Breve til videre Besørgelse til Grev A.P. Bernstorff, med hvem C. stod i inderlig Venskabsforbindelse, og som den Gang opholdt sig paa sine Godser Borstel og Dreilützau i Holsten og Meklenborg. C. blev før selve Regeringsskiftet forfremmet fra Prokansler til Kansler (Jan. 1784, jvfr. Hist. Tidsskr. IV, 346).

Hans første Hustru døde 1777, og samme Aar mistede han 2 voxne Døtre. 1781 indgik han andet Ægteskab med Konferensraad C. L. Scherewiens Enke, Margrethe Maria f. de Falsen (død 1795), hvorved han blev Ejer af Gaarden Søbo ved Faaborg. Her opholdt han sig efter den Tid regelmæssig hver Sommerferie og udhvilede efter Bryderierne i Kiel. Det var en stor Glæde for ham i Sommeren 1782 her at modtage en Uges Besøg af Gehejmeraad A.G. Carstens og dennes Broder. Med Carstens stod han til sin Død i den fortroligste Brevvexling, og disse hans Breve ere endnu for en stor Del bevarede (i den Bøllingske Brevsamling paa St. kgl. Bibliothek). Efter et langt og smertefuldt Sygeleje døde C. i Kiel Natten mellem 11. og 12. Juni 1788. Blandt hans Sønner vare den bekjendte kielske Professor Carl Fr. C., der blev afsat 1794 og døde som Boghandler i Paris 1807, og [...] Bibliothekar A. W. C.

Til: Indholdsfortegnelsen

Cramer, Peter, 1726—82, Maler

Af F.J. Meier

Peter Cramer var født i Kjøbenhavn 24. Avg. 1726. Han lagde sig først efter Historiemaleriet og konkurrerede i 1756 til Guldmedaille — der var den Gang 3, alle af lige Værd, en for hvert af Kunstfagene —, men uden at opnaa en saadan, hvorpaa han med Held kastede sig over Theatermaleriet. I dette Fag ydede han fortræffelige Ting og havde i den sidste halve Snes Aar af sit Liv fast Ansættelse som Theatermaler ved Skuespilhuset paa Kongens Nytorv. Skjønt C. aldrig var uden for Danmarks Grænser, havde han dog tillige, som Avtodidakt og med ikke ringe Held, lagt sig efter Genremaleriet, og hans Smaabilleder, til hvilke han ofte hentede Æmnerne fra dansk Folkeliv, pristes i høje Toner af hans samtidige, der for ramme Alvor satte ham ved Siden af, ja endog over Teniers og Ostade, og hans »smaa Figurer« var det nu rent umuligt at tænke sig bedre gjort. Man var endog saa indtaget i hans »smaa Figurer«, at man lod ham male saadanne som Staffage paa andres Billeder, saaledes paa to Kongen tilhørende Arkitekturstykker af Tauras. Ogsaa gjorde han Portrætter og nydelige Konversationsstykker og tegnede »skuffende« i Bouchers Smag. I 1777 blev han agreeret ved Akademiet som Genremaler og 1778 Medlem. Mange af C.s Billeder ere stukne af Clemens, Haas o. a.

C. var en venlig, hjælpsom Mand og støttede de unge Kunstnere efter Evne. Det var saaledes ham, der anbefalede den unge Clemens og Emaillemaleren Ruch til Wiedewelt, og han havde Del i, at Ruch — des værre til liden Baade for denne selv — tilkaldtes fra London. I sine yngre Aar havde C. en smuk Syngestemme og var en yndet Koncertsanger i det musikalske Akademi i Raadhusstræde. 1774 mistede han sin gamle Moder, og ugift og ensom, som han nu var, begyndte han snart at føle Livet som en Byrde, og i de sidste Aar af sit Liv søgte han sin Husværts, en Vintappers, Kjælder langt oftere, end ønskeligt var. Han døde, beklaget af mange, 17. Juli 1782.

Til: Indholdsfortegnelsen

Dam, Werner [Verner Dam], 1700-tallet (død 1762), Øltapper

Werner Dam levede i 1700-tallet. Han var fodgarder, dvs. soldat i 'Livgarden til Fods', og etablerede senere - omkring 1733 - et gartneri, et øltapperi eller et ølbryggeri og et traktørsted hvor Værnedamsvej ligger. I begyndelsen af 1700-tallet havde vejen intet navn, senere talte man om en vej hvor Werner Dam havde et sted - deraf vejnavnet.

Kilde: Evan Bogan: *»Københavns Gadenavne«*, Bogans Forlag, København 1993, og Bent Jørgensen: *»Storbyens Stednavne«*, Gyldendal 1999.

Til: Indholdsfortegnelsen

Danneskjold-Laurwigen, Christian Conrad Greve, 1723—83. Søofficer

Af C. With

Christian Conrad Greve Danneskjold-Laurwigen, Søn af [...] Ferd. Ant. Greve D.-L. Allerede 17 Aar gammel blev han fra Kadet udnævnt til Kapitajn, nærmest paa Foranledning af Marinens daværende mægtige Bestyrer, Grev F. Danneskjold-Samsøe, og uagtet der kort forinden var truffet den Bestemmelse, at Hensynet til Dygtighed skulde være den eneste Adkomst til Avancement. D.-L.s Karriere, der egentlig mere skyldtes Fødsel og indflydelsesrige Forbindelser end Evner og smuk Karakter, var lige saa hurtig som glimrende: 1744 forfremmedes han til Kommandørkapitajn, 1746 til Kommandør, 1755 til Kontreadmiral, 1758 til Viceadmiral, 1767 til Admiral, ja i April 1783 udfærdigedes der endog Bestalling som Generaladmiral-Lieutenant for ham, men han var da faa Dage forinden afgaaet ved Døden. I Aaret 1744 udnævntes D.-L. til militær Assessor i Admiralitets- og General-Krigskommissariatskollegiet og 1761 til Deputeret i samme Kollegium; 1749 blev han Marinens Generaladjudant, hvilken Bestilling han beholdt under hele Frederik V's Regering. Foruden disse Bestillinger hædredes han desuden 1743 med Titelen af Kammerherre, 1747 dekoreredes han med Danebrogsordenen, 1758 med Enkedronningens Orden, 1764 erholdt han Rang med Gehejmeraader og 1769 Elefantordenen. Af større Kommandoer har D.-L. haft følgende: 1748 var han Chef for en Eskadre paa 4 Fregatter i Nordsøen; 1762 under den bevæbnede Nevtralitet førte han en Eskadre paa 6 Linjeskibe og 2 Fregatter, med hvilke der overførtes 2.700 Mand Tropper til Slesvig; 2 Aar senere var han endelig øverstkommanderende for en Øvelseseskadre af Smaafartøjer paa Kjøbenhavns Red.

I Aaret 1760 oprettedes det første Privattheater i Hovedstaden, væsentlig paa Foranledning af D.-L. En Skuespillerinde, Jomfru Mette Marie Rose [se om Jfr. Rose i note til biografisk artikel om Christopher Pauli Rose i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], blev herved bekjendt med Greven, hvis udsvævende Tilbøjeligheder førte ham til i Marts 1765 at forsøge et Bortførelsesattentat mod hende. Hendes Fader tog imidlertid Sagen saa alvorlig, at den til sidst kom Kongen for Øre. D.-L. faldt i Unaade og fik Befaling til ufortøvet at begive sig til sine Godser i Norge. Her forblev han indtil 1766 efter flere Gange forgjæves at have bønfaldet Kongen om Tilgivelse; først paa hans foran nævnte mægtige Slægtnings, Grev F. Danneskjold-Samsøes, Forbøn lykkedes det ham at erholde Kongens Naade igjen, hvorefter han ilede tilbage til Hovedstaden efterladende sig et alt andet end godt Eftermæle i Norge, hvis Befolkning han paa Grund af sit usædelige Levned og sine lidet hæderlige Pengeforhold havde opirret i høj Grad [...].

I Danmark havde F. Danneskjold-Samsøe med Titel af Overintendant imidlertid med megen Dygtighed, men tillige med stræng Myndighed bestyret Marinens Anliggender. Paa Grund af sidstnævnte Egenskab havde han erhvervet sig en Del Uvenner, der tragtede efter at styrte ham. Uagtet det just ikke er bevist, synes dog meget at tyde paa, at D.-L. ved at slutte sig til disse væsentlig har bidraget til, at hans tidligere Forsvarer og trofaste Støtte blev fjærnet fra Bestyrelsen, hvilket skete i Okt. 1767. D.-L. overtog hans Embede, først med Titel af Overkrigssekretær og Deputeret i General-Krigskommissariatet, senere (14. Juni 1769) som Intendant over Søetaten, alt til liden Baade for Marinen, der herved kom i Hænderne paa en daarlig og upaalidelig Administrator. Følgerne viste sig snart. Flaaden kom i Forfald, og en Expedition, som under Schoutbynacht F.C. Kaas udsendtes til Algier for at tugte Barbarerne, mislykkedes ganske, da de medgivne Bombardérfartøjer viste sig at være ubrugelige. D.-L. fik i den Anledning en Irettesættelse af Kongen. 18. Sept. 1770 afskedigedes han endelig af aktiv Tjeneste, og hans Embeder inddroges. Han trak sig da atter tilbage til Norge og døde 9. April 1783 paa sin Ejendom Rolighed ved Lavrvik.

D.-L. blev 5. Sept. 1743 gift med Dorthe Sophie v. Holstein, f. 15. Okt. 1713, død 9. Juli 1766, Datter af Stiftamtmand Chr. Fred. v. H. (død 1747) og Birte Scheel f. v. Schack.

Til: Indholdsfortegnelsen

Danneskjold-Samsøe, Frederik Greve, 1703—70, Generaladmiral-Lieutenant, Statsminister

Af E. Holm

Frederik Greve Danneskjold-Samsøe var yngre Søn af Christian Gyldenløve og Dorothea Krag. Han var født 1. Nov. 1703. Uet blev bestemmende for hans Liv, at han allerede i sit 9. Aar tillige med sin ældre Broder Christian D.-S. [...] kom til England, hvor han forblev, indtil han havde fyldt 16 Aar. Han lagde sig der efter det, der senere blev hans Livsgjerning, nemlig efter alt, hvad der vedrørte Søvæsen, Skibsbyggeri og Mekanik. Efter at have forladt England opholdt han sig en kort Tid i Paris, men gjenoptog derpaa i Holland sine maritime Studier.

Da han kom tilbage til Danmark 1721, 18 Aar gammel, havde han ondt ved at vinde sin kongelige Onkel Frederik IV's Velvilje. I Søetaten fik han ingen Ansættelse; men han maatte tage til Takke, først med Kommando over et Kompagni Ryttere, siden med at faa et Kompagni i Fodgarden at føre, og det endda kun for en kort Tid; han fik snart sin Afsked. Dog blev han 1729 hædret med Gehejmeraadstitel. Da Christian VI korn paa Tronen, søgte han atter Ansættelse, og saa blev den til Søvæsenet opdragne Mand ansat som — Assessor i Højesteret og i Hofretten. Men heldigvis kom Kongen dog under Vejr med, hvad han egentlig duede til, og gjorde ham til Deputeret i Søkommissariatet (1731). Han forstod snart at gjøre sig gjældende her; men hans Kritik over adskilligt i Marinens Styrelse bragte ham i Strid med General Løvenørn, der i Christian VI's første Aar havde den øverste Ledelse af Søetaten ligesom ogsaa af Landetaten. Da D.-S. forelagde sine Udsættelser for Kongen, fandt de i det mindste efterhaanden dennes Tilslutning, og Resultatet blev, at Christian VI, trods sit varme Venskab for Løvenørn, besluttede at skille Søetatens Styrelse fra Landetatens, og efter at Løvenørn havde fratraadt Marinen 26. Marts 1735, overdroges dennes Ledelse til D.-S., dog saaledes at han først 23. Nov. blev udnævnt til Oversekretær. Det følgende Aar blev den øverste Styrelse endnu fuldstændigere lagt i hans Haand, i det han samtidig fik Titel af Intendant. Som saadan vedblev han at virke under hele Christian VI's Regering. 1738 blev han Gehejmekonferensraad og 1743 Generaladmiral-Lieutenant.

Ingenlunde alt i D.-S.s Kritik af Forholdene under hans Forgænger var berettiget. Det er et yderst skjævt Billede, han selv senere har givet af Flaadens Tilstand, som den var, da han overtog Styrelsen. Intet kunde være uretfærdigere end at paastaa, at den var bleven forsømt af Løvenørn, thi der var blevet bygget betydeligt i hans Tid, og en sagkyndig fransk Admiral har den Gang i en Indberetning derom til sin Regering udtalt en meget anerkjendende Dom over det Arbejde, der blev udført paa Holmen. D.-S. kunde med rette have kritiseret, at man byggede Linjeskibene for smaa; men i det Sted angreb han selve den talentfulde Konstruktør Benstrup og voldte hans og hans Forsvarer Fr. Lütkens Fald [...]. Dog maa det nævnes, at han nogle Aar senere udvirkede, at Kongen tildelte Benstrup en aarlig Pension paa 800 Rdl. Hvor ensidig han var optraadt imod Benstrup, viste sig, da han kom i Spidsen for Søetaten, thi han havde ondt ved at komme til Klarhed om, hvorledes Linjeskibene skulde bygges, og han maatte efter faa Aars Forløb tage sin Tilflugt til en fransk Konstruktør, Barbe, hvis Princip for Skibsbygningen var det samme som Benstrups, kun anvendt paa Skibe af større Dimensioner, hvorved det først kom til sin rette Anvendelse.

Men trods dette betegner D.-S.s Styrelse et tydeligt og stort Fremskridt. Han var et afgjort administrativt Talent, der havde Øjnene med sig i forskjellige Retninger, og samtidig med at han gavnede Marinen paa mange Omraader, forstod han at vise forstandig Økonomi. Den Flaade, der kunde raades over paa den Tid, da Christian VI døde, talte 29 Linjeskibe og en Mængde mindre Skibe; han havde strax fra sin første Tid taget fat paa at skaffe Flaaden en Dok, hvortil der selvfølgelig var den største Trang, og ved Hjælp af en indkaldt hollandsk Vandbygmester, Dumreicher, gjennemførte han i Løbet af 4 Aar med stor Energi dette Foretagende, som de stedlige Forhold gjorde vanskeligt; han uddybede Flaadens Leje og Kjøbenhavns Havn saaledes, at Orlogsskibene nu først fuldt kunde ekviperes der, og det var under ham,, at Flaaden fik flere af sine vigtigste Arsenalbygninger, som den har brugt til den Dag i Dag. Ikke mindre tænkte han paa at sikre Havnen ved faste Søbatterier, en Plan, der dog først senere blev udført. Alt, hvad der vedrørte Skibenes Ekvipering, kom i en tidligere ukjendt Orden, og det var ham, der gjenoptog og fuldt udviklede, hvad der tidligere var forsøgt for at skaffe Flaaden dens nødvendige Mandskab ved Indrullering, men var kommet i Forfald. Nu grundlagdes 1739—41 det Indrulleringsværk baade i Danmark, Norge og Slesvig, som har holdt sig indtil de nyeste Tider. Samtidig arbejdede han med Iver paa at skaffe Marinen en god Søofficersstand ved at lade Officererne faa en meget bedre Uddannelse, end de tidligere havde haft. Den skarpe Opmærksomhed, han havde henvendt paa Havneforholdene ved Kjøbenhavn, bragte ham ind paa den storartede Tanke at uddybe Kalvebodstrand saaledes, at Skibsfarten syd fra til Kjøbenhavn kunde gaa den Vej. Men han gav rigtignok sin Plan et aldeles overdrevent Omfang. Samtidig med at Kalvebodstrand skulde uddybes, var det nemlig hans Mening, at man skulde forsænke Drogden, saa al Skibsfart til og fra Østersøen nødvendigvis kom til at gaa igjennem Kjøbenhavns Havn. Dette vilde aabenbart baade have vakt andre Østersøstaters Forbitrelse og vilde desuden kun have ført til en udstrakt Brug af Flinterenden og Store Bælt, hvilke Løb han dog ikke kunde spærre. Men som et Middel til at forbedre Indsejlingen til Kjøbenhavn havde hans Tanke sin store Berettigelse.

Uheldigvis forenede D.-S. et vanskeligt Temperament med sin ualmindelige Dygtighed. Han var aabenbart ikke let at arbejde sammen med, og det blev ikke bedre ved hans Oplagthed til at finde det galt, andre gjorde. Selv

Christian VI skrev betegnende nok om ham til Schulin: »Grev D. er meget sensibel; men efterdi han er os nyttig, ville vi gjærne menagere ham saa meget som muligt«. Det var godt for D.-S., at Christian VI, der interesserede sig meget for Flaaden, havde denne Opfattelse af hans Dygtighed, thi der skete gjentagne Gange Forsøg paa at styrte ham. Snart hed det, at Dokken var et forfejlet Arbejde, der aldrig vilde blive til noget, snart fik Kongen Meddelelser saa ad den ene, saa ad den anden Vej om, at D.-S.s Beretninger om Flaadens Tilstand gave en aldeles falsk Forestilling derom, eller det hed sig, at Arbejdet gik rent i Staa paa Holmen, og at der intet blev udført der ude. Farligst var det maaske, da selve Holmens Chef, Admiral Suhm — Historikerens Fader —, som tidligere havde staaet ham meget nær, optraadte imod ham med den Klage til Kongen, at Havnen ikke var i den Tilstand, som D.-S. havde indberettet. Men hvor tilbøjelig Christian VI end var til Mistænksomhed, saa tog han med Besindighed paa al denne onde Snak, han lod Forholdene omhyggelig undersøge, og det uretfærdige i Sigtelserne imod D.-S. traadte da tydelig frem.

Imidlertid havde Kongen ogsaa ladet denne faa stor Indflydelse paa et andet Omraade, det var, da han 5. Dec. 1735 oprettede General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet. D.-S. har aabenbart været Sjælen i dette, hvis Præses han var fra dets Oprettelse til Marts 1739. For saa vidt det var Kollegiet, der fremkaldte Stiftelsen af Banken i Kjøbenhavn, hvis Virksomhed begyndte 1737, har D.-S. her arbejdet i en heldig Retning. Man kan heller ikke miskjende, at der var noget fædrelandssindet i den Iver, som blev udfoldet for at udvikle Handel og Industri; men det hele Forsøg paa at skabe Vindskibelighed [dvs. Driftighed] ved et til stor Yderlighed drevet Beskyttelsessystem med Forbud paa Indførsel af en Masse Varer var dog i sin Grund en stor Misforstaaelse.

Allerede under Frederik IV var D.-S. paa en Tid, da han ellers havde ondt ved at arbejde sig frem, bleven Danebrogsridder (1722), hvad der vel altsaa er bleven opfattet som en Æresbevisning, der ikke kunde nægtes ham, en Konges Sønnesøn. Christian VI synes at have haft en egen Smag med Hensyn til sine Hædersbevisninger. I det mindste lod han ved Dokkens Indvielse D.-S. kun faa en Sølvmedaille, medens hver af Konseillets Medlemmer fik en Guldmedaille. Senere skjænkede han ham efter en af Anklagerne imod ham som et Oprejsningstegn sit Portræt, indfattet i Brillanter, til at bære paa Brystet. Derimod blev D.-S. besynderlig nok ikke under ham Ridder af Elefanten. Denne Orden skjænkedes ham først ved Frederik V's Kroning 1747. Den blev den Gang sendt ham med den Tilføjelse, at dette Exemplar af Ordenen var det, Christian VI selv havde baaret, og at Kongen derfor troede, den vilde være ham dobbelt kjær.

Men dog kom denne udsøgte Hædersbevisning nærmest som et Plaster paa et Saar. D.-S. var meget snart efter Christian VI's Død bleven afskediget fra sin Stilling i Søetaten. Han var nu i adskillige Aar pensioneret Embedsmand, blev fristet af Frederik II af Preussen til at træde i hans Tjeneste for at organisere ham en Marine, men modstod det og levede i Ro, først paa Søllerødgaard, som han havde ejet en Række Aar, saa i Aarhus, hvor han kunde være i Nærheden af Marselisborg, som han havde faaet efter sin Farbroder Ulrik Chr. Gyldenløves Død (1719). Men da kaldte Kongen ham tilbage til Virksomhed i Statens Tjeneste, dog ikke inden for Marinens Omraade, men som Overhofmester ved Sorø Akademi (1760). Embedskarrieren under Enevælden slog tit besynderlige Bugter, saaledes ogsaa her. Men den virksomme Mand tog sig med Iver af de ham hidtil ganske fremmede Forretninger. Der var altid noget af en stærk Personlighed i, hvad han tog sig for, og han skal have arbejdet Akademiet hæderlig op i de 4 Aar, han tilbragte der, indtil hans mange Klager over den pekuniære slette Stilling, hvorunder Regeringen lod Akademiet lide, bevirkede, at han fik sin Afsked (1764). Man har et Par Taler af ham fra denne Tid, den ene holdt kort efter, at han havde mistet sin Hustru, som han havde levet meget lykkelig med. De vise en dyb religiøs Følelse og et for Ungdommen varmt Sind, der særlig tiltaler, fordi det Sprog, hvori han udtrykte disse Stemninger, har et paafaldende naturligt og simpelt Præg. Efter hans Død udgaves hans »Samling af Morgen- og Aftenbønner« (2 Dele, 1775), dels originale, dels frie Oversættelser. Hans stærkt religiøse Stade bragte ham til at se med lidet venlige Øjne paa den som Pædagog bekjendte Basedow, hvem han paa Grund af hans fritænkerske Meninger holdt for en farlig Ungdomslærer, og han fik ham fjærnet fra Sorø Akademi, hvor han var Professor. Da senere Basedow havde faaet et Professorat i Altona, søgte D.-S., haardnakket som han var, ogsaa at faa Regeringen til at fjærne ham der fra og derimod at lade ham faa en Stilling af en helt anden Slags, i hvilken han ingen Skade kunde gjøre [...].

To Aar efter, at D.-S. havde forladt Sorø, indtraf en ny Svingning i hans Liv. Da Christian VII havde tiltraadt Regeringen, henvendte D.-S. sig strax til ham med en Fremstilling af, hvor uheldig Søetatens Styrelse var ordnet, og da den daværende Overkrigssekretær, F. Chr. Rosenkrantz, forgjæves havde stræbt at tilbagevise hans Angreb, udnævnte Christian VII ham — ikke uden stærk Tilskyndelse af sin Svoger Carl af Hessen — 1. Avg. 1766 til Medlem af Konseillet. 25. samme Maaned blev han atter stillet i Spidsen for Marinen som Overkrigssekretær for Søetaten og »Surintendant de marine«. Aarene havde imidlertid lige saa lidt svækket den lidenskabelige Mands Stridslyst som hans Virkelyst. Det var ham ikke nok at styre Søetaten, og i en Memoire, han overleverede Kongen, angreb han J.H.E. Bernstorff skarpt som en skadelig Minister [...]. Men Bernstorff forsvarede sig saa kraftig, at Angrebet prellede af, og det varede ikke længe, inden D.-S. selv maatte vige sine Stillinger i Konseillet og i Søetaten (27. Okt. 1767). Man har i tidligere Tid givet den temmelig uværdige Mand, der blev hans Efterfølger i Søetaten, Grev Danneskjold-Laurwigen [...], Skylden for at have faaet ham styrtet; men højst sandsynlig har han ogsaa haft en særlig Fjende i den hos Kongen meget formaaende russisk-holstenske Diplomat Saldern, der var forbitret paa ham, fordi han var en Modstander af det holstenske Mageskifte og af den stærke Tilnærmelse til Rusland, der den Gang var betegnende for J.H.E. Bernstorffs udenrigske Politik. D.-S.

overlevede kun kort sin sidste Afskedigelse, han døde allerede 18. Juli 1770 paa Marselisborg.

I sit Ægteskab med Dorothea f. Komtesse Wedell-Wedellsborg (død 1763), som han var bleven gift med i en Alder af 21 Aar 31. Juli 1724, havde han haft 3 Sønner og 6 Døtre. Kun 1 Søn og 2 Døtre bleve voxne. Dels som Formynder en Tid lang for en Brodersøn, dels som Styrer af sine egne Sager viste han paafaldende ringe økonomisk Sans; men han har aabenbart som Embedsmand haft administrative Evner som faa her hjemme, og hvad der end var af lidenskabeligt og trættekjært ved hans Natur, ere hans Fortjenester ubestridelige. De have været lige saa store, som hans Fædrelandsfølelse var varm.

Til: Indholdsfortegnelsen

Dass, Benjamin, 1706—75, Skolemand og Lærd

Af A.E. Erichsen

Benjamin Dass fødtes 15. Avg. 1706 paa Gaarden Skar i Alstahovg Præstegjæld i Nordlandene. Hans Fader, Jacob D. (Brodersøn af efternævnte Peter D.), var Gaardbruger og levede i trange Kaar. Moderen, Juditha Carstensdatter, var Søster af Digteren Marcus Volquartz. Da Finnernes Missionær Thomas v. Westen i 1719 opholdt sig i Alstahovg, blev han opmærksom paa D. og tog ham med sig til Throndhjem [Trondheim] for at uddanne ham for Missionen. Efter 7 Aars Undervisning i Throndhjems Kathedralskole, der paa den Tid tillige var indrettet som Forskole for vordende Missionærer, blev D. Student i 1726. Da Th. v. Westen døde det følgende Aar, opgav D. al Tanke om Missionsvirksomhed og benyttede sit lange Ophold i Kjøbenhavn til omfattende Studier i klassisk Filologi, Theologi og Historie. Han sluttede sig navnlig til Professor Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der tog sig meget af ham. 10. Dec. 1734 udnævntes han paa Grams Anbefaling til Rektor ved Throndhjems Kathedralskole. Efter at han 15. Jan. 1735 havde taget Magistergraden, ilede han til Throndhjem for at indtage sin nye Stilling.

Throndhjems Skole var, da D. overtog den, i den sørgeligste Forfatning, næsten i Opløsningstilstand. Han begyndte med at befri den for en Del gamle og umulige Disciple og udarbejdede derefter en Plan for Undervisning og Disciplin, der vidner om en paa den Tid ualmindelig pædagogisk Indsigt. D. var som Rektor og Lærer alvorlig og stræng; »vor forkjælede Tidsalder«, siger Johan Nordahl Brun, »havde vel kaldt ham Tyran«. Han holdt skarpt Øje med Disciplenes Sæder, var sparsom paa Ros, af sine Dimittender krævede han meget; man ventede sig derfor ogsaa ved Universitetet, hedder det, mere af D.s Dimittender end af andre. Fra mange af hans Elever er der opbevaret Udtalelser om den Taknemmelighed, de nærede mod denne strænge, men varmtfølende Lærer, som vakte deres Æresfølelse, skabte Lysten hos dem til Studeringer og understøttede dem, naar de vare trængende. Alle ere enige om, at han efterlod Skolen i en blomstrende Tilstand. Med sin overordnede, den myndige Biskop Eiler Hagerup, var D. fra første Færd af kommen paa en spændt Fod. Biskoppen havde faaet ansat som Konrektor sin egen 18-aarige og for en saadan Stilling aldeles uskikkede Søn, og for øvrigt søgte han ved enhver Lejlighed at gjøre sig gjældende paa en for Rektoren krænkende Maade; da denne heller ikke vilde give Slip paa den ham tilkommende Myndighed, kom det gjentagne Gange endog i Disciplenes Paahør til uhyggelige Optrin. Ogsaa med Nannestad, Biskop fra 1748, fandt der Rivninger Sted. Efterhaanden blev D. træt af Skolelivets Besværligheder, og da han som ugift kunde nøje sig med en ringere Indtægt, besluttede han at fratræde. Det lykkedes ham at faa sin kjæreste Elev, Gerhard Schøning, udnævnt til sin Eftermand 15. Jan. 1751, mod at denne afstod ham en liden Del af Embedets Indtægter som Pension.

Som Rektor havde D. efterhaanden lagt sig til et anseligt Bibliothek, ligesom han var ivrig Samler af Mønter, Medailler og Kobberstik. Ogsaa til videnskabelige Sysler havde han faaet Tid og havde bl.a. ikke ringe Del i den Oversættelse af det nye Testamente, der udarbejdedes under Grams [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Avspicier, og hvoraf den første Prøve udkom 1742. Efter sin Afsked ofrede han sig helt for Videnskaberne. Endnu blev han et Par Aar boende i Throndhjem [Trondheim]og sluttede i denne Tid et varmt Venskab med Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], som samtidig med Schøning havde bosat sig i denne By. I 1753 flyttede han til Kjøbenhavn, hvor han tilbragte 16 Aar i litterært Otium og under fortrolig Omgang med Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Luxdorph [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Hjelmstjerne og andre samtidige lærde. Han var Medarbejder i de 1756 og 1757 udkomne »Efterretninger om nye Bøger og lærde Sager«. Han arbejdede paa Biografier af sine Velgjørere v. Westen og Gram og af den fortjente throndhjemske Biskop Erik Bredal; men, blottet for litterær Ærgjerrighed, som han var, fik han intet udgivet; hans Forarbejder ere imidlertid komne senere Forfattere til gode. En stor Del af hans Tid optoges med at yde Vennerne i Throndhjem [Trondheim], Suhm og Schøning, litterær Hjælp: han skaffede dem Afskrifter fra Hovedstadens Arkiver, Excerpter af Bøger, modtog og gjennemgik deres Manuskripter, forhandlede med Bogtrykkerne og læste Korrekturen; ogsaa deres store Bogindkjøb besørgedes væsentlig af ham. Hvor indholdsrig hans Brevvexling med disse fraværende Venner har været, kan skjønnes af de endnu bevarede, af Nyerup (i »Suhms Levned og Skrifter« S. 189 ff.) offentliggjorte 25 Breve til Suhm. »De udgjøre«, siger Nyerup, »en sammenhængende Udsigt over det danske lærde Væsen i Aarene 1755—63.« Stilen i disse Breve er fyndig og pikant; i sin Dom om Personer og Bøger er han højst uforbeholden, oftest træffende, hyppig ogsaa skarp og sarkastisk. Senere Litteraturhistorikere, som Nyerup og N. M. Petersen, henvise jævnlig til D.s Kritik.

Baade Schøning og Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] forlode Throndhjem [Trondheim] i 1765, den første for at overtage et Professorat i Sorø; Suhm opslog sin Bopæl i Kjøbenhavn. Fra nu af havde D. i nogle Aar sit egentlige Hjem hos Suhm, i hvis Hus han ogsaa havde faaet Plads til sin Bogsamling. I 1769 flyttede han til Sorø, hvor han haabede at gjenvinde sin svækkede Helbred, og boede hos Schøning; men da denne 1773 tiltraadte sin videnskabelige Norgesrejse, vendte D. tilbage til Kjøbenhavn, sygere end før. Han lagde sig ind paa Frederiks Hospital, hvor han døde 5. Maj 1775. Han testamenterede Schøning den værdifuldeste Del af sin Bogsamling, nemlig alt, hvad der henhørte til nordisk Litteratur, samt alle sine Manuskripter paa den Betingelse, at det efter Schønings Død skulde tilfalde Videnskabsselskabet i Throndhjem.

D.s og Schønings Bøger udgjøre Grundstammen for dette Selskabs værdifulde Bibliothek.

Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] giver mangesteds i sine Skrifter Bidrag til D.s Karakteristik. Af alle sine Venner satte han D. højst i Trofasthed og Oprigtighed. Han kunde være opbrusende og »sur«, men han var altid rede til at ofre baade sin Tid og sine Penge til andres bedste. »Han var en Mand af grundig og stor Lærdom, af fin og sikker Smag, næsten ikke uerfaren i nogen Videnskab, gik enhver lærd til Haande i mange Maader. Hans Disciple, Throndhjem [Trondheim] og Akademiet vidne, at en dueligere Rektor end han kan ikke være.«

Til: Indholdsfortegnelsen

Dass, Peter [Petter Dass], 1647—1708, Præst og Digter

Af A.E. Erichsen

Peter Dass fødtes paa Gaarden Nord Herø i Alstahovg i Nordlandene og var Søn af Peter Don D. eller Dundas, som o. 1630 var indvandret til Norge og bosatte sig paa Helgeland, hvor han ægtede Fogeddatteren Maren Falch. Som Barn mistede D. sin Fader og blev sat i Huset hos Sognepræst Niels Mikkelsen Arctander i Nærø, der var gift med hans Moders Søster. Af denne Præst blev han undervist sammen med sin Fætter Peter Jespersen, den senere kongelige Konfessionarius. Derefter gik han 5 Aar i Bergens Kathedralskole, der paa den Tid havde flere duelige Lærere, saasom den bekjendte Topograf Edvard Edvardsen. Fra Skolegangen i Bergen skriver sig ganske vist D.s Dygtighed i at behandle det latinske Sprog, som han har benyttet i endnu bevarede poetiske og prosaiske Frembringelser. Han blev Student 1665. Efter et Par Aars Ophold i Kjøbenhavn, hvor han havde vanskeligt ved at slaa sig igjennem, fik han Plads som Huslærer i Vefsen paa Helgeland hos Præsten Jacob Wirthmand, hvis Stifdatter Margrethe Andersdatter nogle Aar senere blev hans Hustru. Omtr. 1672 blev han personel Kapellan i Nesne paa Helgeland for en meget ringe Løn. Da han ved den Tid stiftede Familie, var hans Stilling i nogle Aar meget trykket; »jeg som en anden Bonde arbejded' for mit Brød«, hedder det i hans rimede Avtobiografi.

En væsentlig Forbedring i D.s Kaar indtraadte, da han i 1681 blev residerende Kapellan i Nesne, men endnu mere, efter at han 1689 var bleven befordret til Sognepræst i Alstahovg. Dette var paa den Tid det største og mest indbringende Kald i det nordenfjældske Norge og omfattede ikke mindre end 8 nuværende Præstegjæld; under Sognepræsten stode i flere af de underliggende Sogne residerende Kapellaner. Efterhaanden blev D. i dette rige Kald en formuende Mand. Men Møje og Farer vare forbundne med hans Stilling. Han havde jævnlig Kirkerejser at foretage i aaben Baad milevis over farlige Havstykker; dog blev af den Grund, forsikrer hans første Biograf (Sønnesønnen A. C. D.), næppe nogen Gudstjeneste forsømt af D. Skjønt han fra Barnsben af var vant til den strænge nordlandske Natur, har han dog mangen Gang følt dens Tryk; »mens andre kan frydes ved straalende Sol, er vi Elementernes Slaver«, klager han i et af sine Rimbreve. Derhos maatte en Mand med D.s stærke litterære Interesser mangen Gang bittert savne Omgang med aandsbeslægtede deroppe »i et Land, hvor ej findes Skrift eller Bøger«. Men foruden »Guds Ord og Samvittigheds Glæde« havde han megen Hygge af Samkvemmet med talrige Slægtninger og Venner, som boede rundt om paa Helgeland; med Præsten i Nabosognet Brønø, den lærde Magister Peter Bredal, førte han en livlig latinsk Brevvexling, hvorved ogsaa theologiske Æmner kom paa Bane. I endnu fortroligere Forhold stod han til Svogeren Steen Wirthmand, der ogsaa optraadte som Digter. En velkommen Afvexling i det ensformige Liv dannede hans Bergens-rejser. I Bergen, Nordlændingernes egentlige Hovedstad, fandt han en Travlhed og et Liv, som tiltalte ham, og der gjorde han Bekjendtskab med Datidens fejrede Digterinde, Dorothea Engebrektsdatter.

D. begyndte tidlig at føle den tiltagende Alders Skrøbeligheder. I sine sidste Leveaar led han af Stensmerter, som voldte ham megen Pine. Dog vedblev han at digte lige til det sidste. Han døde i Avg. 1708, 61 Aar gammel. Af hans 2 Sønner døde den ene som Student, den anden, Anders D., som i nogle Aar havde været Faderens Personelkapellan, blev dennes Eftermand som Sognepræst i Alstahovg.

I sine Velmagtsdage var D. en mere end almindelig sund og djærv Personlighed, skikket til at vinde og imponere sine Omgivelser. Som Præst og Digter nød han i sin Kreds den største Anseelse, og næppe har nogen Nordmand fra de senere Aarhundreder levet saa længe i Folkets Traditioner som han. Navnlig i Nordlandene blev »Hr. Petter« en Sagnfigur, om hvem de vidunderligste Ting fortaltes, og paa hvem ogsaa Sagn fra andre Kanter overførtes. — Det er dog fornemmelig som Digter, D. har Krav paa at mindes. Den Tid, hvori han virkede, Slutningen af »det lærde Tidsrum», var en for Poesien og allermest den verdslige Digtning gold Periode, i hvilken metriske Kunststykker og ilde anbragt Lærdom alt for ofte traadte i Steden for virkelig poetisk Løftelse. D., hvis Liv henrandt fjærnt fra de toneangivende Kredse, indtager ogsaa som Digter en afsondret Plads. Han taler selv ofte om sit Ubekjendtskab med den lærde Poesi og betragter sin Digtning som en ringere Art. Sin Læsekreds søgte han lige s'aa meget blandt »de kofteklædte Bønder« som mellem de mere oplyste Stænder. Han er bevidst Folkedigter, og det har til Fuldkommenhed lykkedes ham at blive det. Han er den eneste norske Forfatter fra Tiden før Holberg, hvis Arbejder endnu ere Folkelæsning.

D.s første Arbejder vare Lejlighedsdigte, og han fortsatte med denne Produktion lige til sin Død. Det meste deraf er gaaet tabt, men man har bevaret Titlerne paa ikke mindre end 127 saadanne Digte. Af dem, som ere i Behold, ere adskillige utilbørlig udtværede og ordrige; ikke sjælden støder man paa Smagløsheder, og Forfatteren synes ikke altid at have givet sig Tid til at afrunde og affile. Imidlertid vil man ogsaa i disse Lejlighedsvers hyppig overraskes ved D.s Evne til at træffe et smukt og tiltalende Udtryk for sin Stemning. De fleste af dem fremkaldtes ved Begivenheder i de helgelandske Familier, som udgjorde hans Omgangskreds; enkelte angaa Tildragelser i Udenverdenen, der have gjort Indtryk paa Forfatteren, saasom de mærkelige Viser om Bergens Ødelæggelse ved Ildebranden i 1702. Til denne Digtning maa ogsaa henregnes hans Rimbreve, hvoraf navnlig de til Dorothea Engebrektsdatter udmærke sig ved megen Kvikhed; end videre 2 Digte fra Slutningen af hans Liv, hvori han skildrer sit Levnedsløb og sin Sygdom, og som have holdt sig i stor Yndest blandt Almuen, saa at de fremdeles

udkomme i særskilte Aftryk efter gamle Opskrifter. Om betydelige Gaver som satirisk Digter vidner den fortræffelige »Dale vise« (»Fjældbyggen agter paa Tiden«), hvori Forfatteren med megen Djærvhed og Anskuelighed opruller en Række Folkelivsbilleder til Belysning af Helgelændingernes Hovedfejl: Urenlighed, Processyge og Usædelighed.

Af D.s større Arbejder har intet vundet større Navnkundighed end hans »Nordlands Trompet«. Det var paabegyndt allerede i 1678, lagdes flere Gange hen og var først færdigt mod Slutningen af Aarhundredet. »Nordlands Trompet« er en poetisk Beskrivelse af hele det nuværende Tromsø Stift, hvoraf Forfatteren gjennem Selvsyn kun kjendte den sydlige Del, Helgeland; hvad han fortæller om de nordligere Dele, hviler paa mundtlige Efterretninger fra andre. Naar D. her optræder samtidig som Topograf og Digter, falder det ham ikke et Øjeblik ind at lade den poetiske Frihed tumle sig paa den faktiske Sandheds Bekostning. Digtet er en indtil de mindste Smaating sand og troværdig Skildring af Forholdene nord paa. Øernes Beliggenhed, Fjordenes Retning, de herskende Vinde, Dyrelivet paa Land og Hav gjøres der lige saa nøje Rede for som Lofotfisket, Handelsforholdene og Befolkningens daglige Levemaade. Der er lange Opregninger og en Indgaaen i Enkeltheder, som vilde være overvældende, hvis ikke den kjække, livsglade Tone, Forfatterens levende Interesse for sit Æmne og hans Kiærlighed til det fattige og nøjsomme Folk, hvis Bedrift han skildrer, gik som en belivende Strømning gjennem det hele Digt. Dertil komme de mange Steder af virkelig poetisk Skjønhed, de letflydende Vers og det heldig valgte Metrum. Det er ved disse Egenskaber, at »Nordlands Trompet« i Norge er bleven en Folkebog som maaske intet andet Skrift uden for den gudelige Litteratur.

Derimod kan Forfatteren ingenlunde siges i de enkelte Udtryk at have lagt an paa at skrive populært. Vistnok findes her, fordi Æmnet førte det med sig, en Mængde norske Betegnelser, som tidligere, ikke vare fremkomne i Skriftsproget; men ved Siden deraf vrimler der af franske og tyske Ord, ligesom den romersk-græske Gudeverden stadig optræder indgribende i Nordlændingens Livsforhold. Den enfoldige Læser lod sig ikke forstyrre af saadanne Enkeltheder.

Af D.s religiøse Digtninger er hans Katekismus-Sange (»Dr. Mort. Luthers lille Katekismus, forfattet i bekvemme Sange under føjelige Melodier«) saa vel i Omfang som i indre Værd den betydeligste. Dette Arbejde havde han færdigt 1698, da det undergaves hans Biskops Censur. Han har dediceret Bogen til sin Fætter Dr. Peter Jespersen og sine mange Slægtninger paa Helgeland. I Dedikationen beder han P. Jespersen tage sig af Bogens Trykning, hvilket denne vistnok ogsaa har gjort, thi den første Udgave udkom 1714, nogle Maaneder før P. Jespersens Død. Digteren har villet, at »de unge skulde lære sin Katekismus syngende«; han har derfor ved alle Sangene givet Anvisning paa kjendte Melodier, hvoraf mange ere laante fra verdslige Viser. I intet af sine øvrige Skrifter lægger D. en saadan Færdighed i Versets Behandling for Dagen, ingensteds er hans Foredrag varmere og mere indtrængende. Endnu kan man læse det ene efter det andet af disse lange Digte uden at trættes. Af Katekismus-Sangene har Landstad gjort et forholdsvis rigeligt Udvalg i sin Salmebog og derved ladet D. for første Gang komme til Orde i den norske Kirkesang. — Ikke mindre Yndest og Udbredelse blandt Almuen vandt D.s »Aandelige Tidsfordriv eller bibelske Visebog«. Den indeholder en Samling af Fortællinger fra det gamle Testamente, som Digteren har gjenfortalt paa Vers. Særlig tiltalende har Almuen fundet Sangen om Jephtas Løfte (»Det hændte sig Jephta, den Gileads Mand«), som blev sungen overalt i Landet. — D.s »Evangelier sangvis forfattede« udgaves sammen med Svogeren Steen Wirthmands Sange over Epistlerne. Skjønt unægtelig af noget ringere Værd end hans øvrige gudelige Digtning har dog ogsaa Evangelie-Sangene kunnet glæde sig ved meget stor Udbredelse. — Dette gjælder ikke om de bibelhistoriske »Digte om Ruth, Esther og Judith«, der allerede snart efter sin første Udgivelse (1723) synes at være saa godt som glemte. Og dog røbe ogsaa disse Digte, for at bruge Welhavens Udtryk om dem, »et Digteranlæg eller, om man vil, en ubevidst Kunst, som i gunstigere Tider og Forhold kunde have naaet den højeste Udvikling«.

Uagtet D.s større Skrifter alle vare fuldt færdige til Trykken, endog med Fortaler og Tilegnelser, fra hans Haand, udkom intet af dem og sandsynligvis heller ingen af hans mindre Digte, medens han levede. Dog var hans Digtning allerede spredt viden om i hans levende Live. Biskop Krog i Throndhjem [Trondheim] sang ved hans Død: »Den norske Maro, Dass, er død, hvis Digtergejst som Honning flød ud af Parnassi Top«. Udbredelsen af hans Værker skete en Tid lang gjennem Afskrifter, hvoraf der endnu haves mange bevaret, af »Nordlands Trompet« f. Ex. ikke mindre end 12. Da de først vare udkomne i Trykken, fulgte af de fleste Oplag paa Oplag. De optryktes (ofte slet nok) som herreløst Gods af Bogtrykkere, ikke alene i Kjøbenhavn og Christiania, men ogsaa i Aalborg og i alle de norske Byer, som havde et Trykkeri. Af de omfangsrige Katekismus-Sange haves Rede paa 25 fuldstændige Udgaver, hvorhos flere Sange af denne Bog tryktes særskilt og udkom som anonyme Gadeviser. Der er ingen Tvivl om, at D.s Digte gjennem hele det 18. Aarhundrede og den første Halvdel af det følgende have været den norske Almues Yndlingslæsning. Fra Nordkap til Lindesnæs, fra Havet til de inderste Bygder har han været kjendt som ingen anden norsk Digter. Allermest har han naturligvis været skattet i Nordland, hvor man sammenfattede hans Forfatterskab under Navnet »Hr. Petter-Digt«, og hvor han lige til vor Tid har fundet talrige Efterlignere. Blandt de højere Klasser bleve derimod D.s Skrifter lidet paaagtede. Det stadfæstede sig, som A. C. Dass siger i sin Udgave af »Nordlands Trompet«, at denne Poet »levede før den polerede Alder«. Han fjærnede sig alt for langt fra, hvad man i det 18. Aarhundrede betragtede som mønstergyldig Poesi, til at hans jævne og ukunstlede Vers kunde finde Naade. Det er egentlig først i vore Dage, at denne Digter har faaet den ham tilkommende Plads i vor Litteraturs Historie. Hans »Samlede Skrifter«, udgivne af A. E. Erichsen, udkom i 3 Bind

Til: Indholdsfortegnelsen

Deichman, Bartholomæus, 1671—1731, Biskop

Af E. Holm

Bartholomæus Deichman blev født 5. Febr. 1671 i Kjøbenhavn. Hans Fader, Peder D., var Byfoged her; hans Moder hed Else Pedersdatter. Efter at han 1688 var bleven Student, tog han allerede 3 Maaneder efter Baccalaureusgraden; det følgende Aar studerede han i Leipzig og Jena, og 1690 underkastede han sig theologisk Embedsexamen i Kjøbenhavn. En ny Rejse, særlig til Holland, varede kun kort; men derpaa naaede han, 22 Aar gammel, at blive Feltpræst ved de danske Tropper, der som Auxiliærtropper kæmpede med i Kong Vilhelm III's Hær imod Franskmændene (1693). Det er karakteristisk for Hærforholdene, at den Vanskelighed, han som Præst i et dansk Hærkorps i Førstningen havde at kæmpe med, var, at han ikke havde den rette tyske Udtale. Han vandt imidlertid efterhaanden saa stor Anseelse, at han, efter at have gjort Tjeneste paa denne Maade i 3 Aar, i Juni 1696 blev ansat som Hofprædikant og Skriftefader hos Prins Carl, der netop den Gang var paa en Udenlandsrejse [...]. Det gav ham Lejlighed til et 3 Aars Ophold i forskjellige Lande, indtil han tidlig i 1699 kom med Prinsen tilbage til Danmark.

En højst besynderlig Række Avancementer ligesom ventede paa ham. Under selve sin Rejse var han bleven kaldet til at blive Præst i Helsingør, naar den daværende Præst der døde; men inden denne Begivenhed indtraf, blev han ansat som Præst i Kolding. Han foretrak imidlertid at blive Stiftsprovst i Odense, hvad han opnaaede allerede i April 1699; men det var kun et flygtigt Besøg, han gjorde i denne By, thi i Efteraaret samme Aar forflyttedes han som Superintendent til Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. Han kom imidlertid end ikke til at tiltræde dette Embede; thi inden han blev færdig til at rejse der over, blev han i Sommeren 1700 (12. Juni) Biskop i Viborg. Denne Gang var det endelig for at virke paa samme Sted i længere Tid.

En saadan Løbebane vidner om, at han havde gjort Opsigt og havde Velyndere ved Hove. Uagtet han aldrig er optraadt som egentlig Videnskabsmand, var han en Mand med litterære Interesser og en stor Bogelsker; han har aabenbart været en ualmindelig begavet Mand og en livlig, opvakt Natur; han roses for Veltalenhed, og den Tro, Regeringen havde haft til, at han, skjønt endnu ung, skulde kunne udfylde en Biskops vigtige Embede, blev for saa vidt ikke skuffet, som han udfoldede stor administrativ Dygtighed. Men allerede i Viborg viste sig det, der har været hans Lod, ogsaa efter hans Død, at der er fældet de mest forskjellige Domme om ham. Da han 1713 forlod Viborg for at drage til Christiania [Kristiania], hvorhen han var kaldet som Biskop det foregaaende Aar, holdt en bekjendt Præst, Magister Tychonius [se om Tychonius i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], en Afskedstale til ham, der var affattet i de mest lovprisende Udtryk og blev udgivet under den betegnende Titel: »Idea episcopi consummatissimi« (Billede af en Biskop uden Fejl). Men samtidig var der Smædeskrifter i Omløb om ham, hvori han sigtedes for Nepotisme, Gjerrighed og Løsagtighed. I det mindste et af disse kan man ikke uden videre slaa en Streg over, thi det var forfattet af en baade anset og vel begavet Mand, Digteren og Landsdommeren Tøger Reenberg. Der falder ogsaa en stærk Mistanke paa ham for vel ugenert at have indlemmet Bøger, han laante af sit Stifts Præster, i sit eget Bibliothek. Der kan næppe være Tvivl om, at Skyggesiden ved D., det, at han var en bundverdslig, egenraadig og i flere Henseender egennyttig Mand, allerede tydelig har vist sig under hans Liv i Viborg.

Men Hovedafsnittet af hans Virksomhed knytter sig til hans Bispegjerning i Christiania [Kristiania], hvorhen han, som nys anført, flyttede 1713. Der er paa en Maade noget imponerende ved den Rolle, han spillede. Det var, som om han nødvendigvis maatte være med, naar det gjaldt vigtige Sager der oppe, selv om de laa det kirkelige nok saa fjærnt. Han blev draget ind med i Styrelsen af Kongsberg Sølvværk, hvis Forhold den Gang gave meget at tænke paa, og han indlod sig her paa at gjøre Forslag om rent tekniske Enkeltheder; han fik at gjøre med Perlefiskeriet, der var et — for øvrigt saare ringe — Regale, med de kongelige Skove, Landevejene, Stutterivæsenet osv., og samtidig blev han udnævnt til »Kommissær« ved en Mængde Retssager. Dette sidste kan for en Del kun forklares af, at han nød Tillid hos Folk, der for deres Vedkommende gjærne lagde Afgjørelsen af slige Sager i hans Haand. Hvilken Fristelse for ham til helt at bukke under for den Lejlighed, der saaledes var til at udøve Indflydelse i verdslig Henseende! Han var af Naturen kun alt for tilbøjelig dertil. Derimod synes han ikke at have følt sig opfordret til at spille en Rolle med ved Landets Forsvar under den store nordiske Krig. I det mindste vidner det ikke om krigersk Mod, at han ved Carl XII's Indfald i Norge 1716 ansøgte Regeringen om at faa Tilladelse til enten at rejse til Danmark eller til at tage Ophold i Bergens Stift. Fornuftigvis fik han det Svar, at han »skulde forblive i det ham anbetroede Stift og sig ej der ud af maatte begive, efterdi der kunde være saadant, som hans Tilstedeværelse kunde behøve«.

Det var især efter den store nordiske Krig, at han ret havde Spillerum for sine Kræfter. Man har paastaaet, at han tidligere som Biskop i Viborg havde begunstiget Frederik IV's Forhold til Anna Sophie, da han bortførte hende fra Clausholm; men der foreligger langtfra tilstrækkeligt til at begrunde en saadan Sigtelse. Derimod er det sikkert, at han blev hendes varme Tilhænger, efter at hun var bleven Dronning, og at han brugte den Hofyndest, han forstod at vinde, til at hjælpe sine Slægtninger frem. Hans ene Svigersøn, Jacob Rasch, der var Rektor i Christiania [Kristiania], fik sin Gage betydelig forøget, en anden, Peter Matthias Tanche, fik Exspektance paa Throndhjems [Trondheim] Bispestol, naar den blev ledig, en Brodersøn opnaaede et Landsdommerembede i Sjælland, og hans

yngste Søn fik Bestalling som Kapitajn i Infanteriet og dermed Ret »til at nyde et eller andet vakant blivende Kompagni«.

I Aaret 1724 skrev han et langt Brev til Kongen, der gjentagne Gange er blevet trykt og indeholdt et Forsvar for det norske Folk. Vistnok findes der de mest forunderlige Overdrivelser i dette Brev, hvor han skildrer, hvad det norske Folk havde lidt ved Krigen. Han gaar til saadanne Yderligheder som til at paastaa, at i det mindste en Tredjedel af Landets Indbyggere var bortsmeltet og over Halvdelen af dets Formue gaaet tabt. Men enhver maa sande alt, hvad han siger til Ros for Nordmændenes Fædrelandssind, Troskab og Tapperhed under den store nordiske Krig. Der er for saa vidt ikke Grund til andet end at anerkjende hans varme Sindelag for det Folk, hos hvem han nærmest virkede, og hans Brev kan anføres som et af de for øvrigt ikke faa Vidnesbyrd, man har om, at dansk fødte Embedsmænd i Norge kunde voxe stærkt sammen med Befolkningen der oppe. Kun har man ondt ved at tro paa, at der fra nogen Side, der havde Betydning, er blevet fremført saadanne taabelige Anklager imod Nordmændene som de, han her gik til Felts imod. Det ser stærkt ud, som om det lille Skrift har været rettet imod Mænd, der advarede Kongen imod at ophidse Stemningen i Norge ved at gaa ind paa visse Reformer der oppe, som D. var ivrig for.

Han havde nemlig med stor Iver kastet sig ind i flere Sager, der havde mere end almindelig Vigtighed for Norge. Beskatningen her hvilede paa et meget forældet og indviklet Grundlag, og det var rimeligt nok, om man søgte at naa en lignende Simpelhed som den, der i Danmark var vundet ved Hartkornsberegningen. En Amtmand Nobel havde i længere Tid arbejdet for at faa en Reform i den Retning i Gang, og efter at Regeringen havde besluttet at forsøge derpaa, fik D. ogsaa at gjøre dermed. Han kastede sig derover med sin vante, næsten krampagtige Virksomhedslyst. Saa meget mere tog han sig det nær, da Sagens Gjennemførelse til sidst fandt en Modstand, som han ikke formaaede at bryde. Den blev (Dec. 1724) stillet i Bero, og der er næppe Tvivl om, at, hvor sund en Tanke der end laa til Grund for Reformplanen, var det en lidet praktisk Vej, ad hvilken Nobel og D. søgte at gjennemføre den. De Mænd, som her især havde stillet sig i Vejen for ham, vare Statholderen i Norge, Ditlev Vibe, og den daværende Overkrigssekretær, Ministeren for Flaade og Hær, Admiral Gabel. Medens D. i denne Sag vistnok havde et norsk patriotisk Formaal, fristes man ved to andre Spørgsmaal, som han samtidig var ivrig for, til at søge hans Hovedmotiv i Lysten til at indynde sig hos Kongen. Det var, da han arbejdede for og ogsaa naaede at faa solgt Kirkerne i Norge for derved at skaffe en Del Penge i Statskassen, aabenbart et i sine Virkninger for den norske Kirke højst uheldigt Foretagende, og da han gjenoptog en ældre Tanke om at sælge Præstegaardene i Norge, saaledes at enhver Præst skulde være nødt til at tilforhandle sig den Præstegaards Bygning, som var forundt ham til Bolig. Men dette Forslag, der utvivlsomt vilde have vakt almindelig Misfornøjelse i den norske Gejstlighed, gik, da det kom til Stykket, ikke igjennem. Især Oversekretæren i det danske Kancelli, Frederik Rostgaard [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], arbejdede derimod, saa Kongen lod det falde (Sept. 1724).

Paa flere Punkter havde D. saaledes lidt Nederlag; men det stod ikke i Sammenhæng med, at hans Yndest var taget af. Det skulde aabenbart være et Bevis paa, at det modsatte var Tilfældet, naar han 1. Dec. 1724 fik Titel af Konferensraad — unægtelig en højst paafaldende Titel for en Biskop, men som kun alt for godt passede til den stærkt verdslige Side ved hans Virksomhed. Han glemte imidlertid ikke dem, der havde været hans Modstandere i de nys nævnte Sager. Det er umuligt andet end at stille hans vrede Stemning imod dem i Forbindelse med, at han i Dec. 1724 hidsede Kongen til at skride ind imod saadanne Embedsmænd, der havde forbrudt sig imod Forordningen af 23. Okt. 1700, i Følge hvilken det var Embedsmændene strængt forbudt at tage imod »Skjænk og Gave«. I det Kongen æggedes ved Angivelsen om, at slig Misbrug gik i Svang, forøgedes hans Ophidselse derved, at det blev paastaaet, at de, der forbrøde sig paa den Maade, havde for Skik at dække sig ved Dronning Anna Sophies Navn, som om det var til hende, de Penge indbetaltes, som de krævede for at skaffe Folk Embeder, Titler, Adelsbreve osv. saaledes kom det til den uhyggelige Gehejmekommission (Dec. 1724) eller, som den ogsaa kaldtes af Folk paa Grund af de Eder, der krævedes af dem, som forhørtes af den, Bandekommissionen [udtales formentlig derfor: 'banne' ...]. Disse Undersøgelser fremkaldte ved den Maade, hvorpaa de bleve ledede, i flere Aar en uhyggelig Stemning i vide Kredse. Og som D. var den, der fra først af gav Stødet til denne Kommission, saaledes vare de vigtigste Personligheder, som den ramte, netop de to Mænd, som nylig havde været hans ivrigste Modstandere, Rostgaard og Gabel. D. deltog vel kun selv en kort Tid i Kommissionens Forhandlinger i Kjøbenhavn, men dog længe nok til at se Rostgaard i Konseillet blive dømt til Afskedigelse. Senere røgtede han Kommissionens Gjerning i Norge.

D. havde tillige med flere andre Medlemmer af denne Kommission (23. Marts 1726) faaet en Decharge, »hvorved endog de kongelige Souveræner i Regeringen forbydes at have nogen Tiltale imod dem«. Men hvornaar har en saadan Udtalelse bundet en Konges enevældige Efterfølger? D. var netop den af alle Anna Sophies virkelige eller formentlige Tilhængere, hvem Christian VI's Vrede ramte haardest, da han 12. Okt. 1730 besteg Tronen. Ikke usandsynlig har den nye Konge troet paa det Rygte, der havde fortalt om, at D. havde hjulpet med til fra først af at fremme Frederik IV's Kjærlighedsforhold til Anna Sophie. Allerede 6 Dage efter sin Tronbestigelse sendte Christian VI Statholderen D. Vibe Befaling til at suspendere ham, og 24. Nov. blev der givet Vibe Ordre til at meddele D. hans Afsættelse. Ja, Kongen berøvede D. endog det Naadensaar, der tilkom ham, og dette var ligefrem en Vilkaarlighed, thi dømt for en Forbrydelse var han ingenlunde. Naturligvis krævede D. retslig Undersøgelse. Hvor sikkert det end er, at adskilligt i hans Færd havde været lidet tiltalende, er det dog et

Spørgsmaal, om han havde gjort sig skyldig i noget, der retfærdiggjorde hans Afsættelse. Han havde utvivlsomt i det hele passet sit Embede forsvarlig og kunde maaske med rette sige, at han gjorde sit bedste for, at man ikke skulde glemme Biskoppen over Konferensraaden. Det var ogsaa aldeles overvejende Regeringen selv, der havde draget Gavn af hans administrative Dygtighed paa de mange verdslige Omraader. Man kan derfor kun finde det forargeligt, at Christian VI og hans nærmeste Raadgivere aabenbart vare meget utilfredse med, at ingen fremkom med graverende Sigtelser imod den faldne Biskop. Ivar Rosenkrantz udtalte med rene Ord sin Misstemning derover i et Brev til Vibe, og Regeringen søgte endog at opmuntre til at fremkomme med Anklager. Men imidlertid døde D. 17. April 1731, vistnok for en stor Del knust af Græmmelse. Der fremkom efter hans Død nogle Beskyldninger imod ham for det selv samme, han havde faaet Rostgaard dømt for, nemlig for at have ladet sig bestikke. Men vi kjende kun Anklagerne, og om der end ved dem falder en stærk Mistanke over ham, berettige de ikke til at domfælde ham.

D. var gift med Else Rosenmeier, der overlevede ham indtil 1745. Af deres Børn bleve 6, 3 Sønner og 3 Døtre, voxne, blandt hine [...] Kancelliraad Carl D. og Generalmajor Peter D.

Til: Indholdsfortegnelsen

Detharding, Georg, 1671—1747, Læge

Af Julius Petersen

Georg Detharding tilhørte en anset tysk Lægeslægt og fødtes 13. Maj 1671 i Stralsund, hvor hans Fader, Georg D., senere Livlæge hos Hertugen af Meklenborg, den Gang praktiserede. Hans Moders Navn var Anna Cathrine Nesen. Sine medicinske Studier begyndte han i Rostock, men fortsatte dem derefter ved fremmede Universiteter og opholdt sig navnlig længe i Leiden hos den berømte Anatom Nuck. Her fra drog han over England og Frankrig tilbage til Tyskland, til berømte Lærere i Leipzig og Altdorf, hvor han 1693 disputerede for Doktorgraden og efter en yderligere Rejse, navnlig i Italien, ogsaa blev kreeret (1695), i det han samtidig fik smigrende Tilbud om at blive der som Professor. Han rejste dog hjem og overtog 1697 et Professorat i Rostock, hvor han derefter under en 35-aarig Universitetsvirksomhed vandt en ikke ringe Anerkjendelse, navnlig som anatomisk Docent, og for øvrigt var en overordentlig frugtbar og utrættelig Forfatter af akademiske Programmer og Disputationer. Universitetets Rektorat beklædte han 4 Gange. 1714 blev han optaget i det kejserlig Leopoldinske Akademi under Navnet »Andronicus«.

Ved den kjøbenhavnske Professor Frankenaus Død 1732 modtog D. i en Alder af 62 Aar en Kaldelse som hans Efterfølger i det medicinske Fakultet og blev derefter Gjenstand for de sædvanlige officielle Udmærkelser i Danmark. Allerede 1734 valgtes han til Universitetsrektor, 1743 blev han virkelig Justitsraad og Medlem af det danske Videnskabernes Selskab. Men nogen egentlig Anerkjendelse eller Paaskjønnelse fandt han ikke her til Lands i kompetente Kredse, og fra national Side kunde man heller ikke paa Forhaand nære særlig Sympathi for den indkaldte Tysker. Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] siger haanlig i et Brev til Grev Chr. Rantzau [se om Rantzau i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], at »D., som vi fik fra Rostock, var en stor Mand der ude, men sandelig intet Miraculum her«, og gjør sig lystig over hans akademiske og litterære Præstationer. Og 2 Aar efter sin Ankomst her til, paa en Tid, hvor han beklædte Rektorværdigheden, blev han under en Disputation, hvor han førte Forsædet, paa det groveste forhaanet af en ung Opponent ex auditorio, en i øvrigt begavet og velanskreven Student Frands Mygind, der netop stod i særlig nært Forhold til Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Mygind relegeredes som Følge af sin uartige Optræden (og gjorde derefter glimrende Karriere i Udlandet), men D. formaaede efter Entomologen Professor J. C. Fabricius' Vidnesbyrd aldrig ret at hæve sig efter den lidte Forsmædelse. Riegels kalder D. en »Bogpjaltelæge, der aldeles ikke gavnede enten Videnskaberne eller deres Dyrkere«.

Paa god Vilje fra D.s Side synes det dog ikke at have skortet, og hans ringe Virkeevne har vel til Dels i det mindste været en Følge af hans allerede fremrykkede Alder i Forbindelse med de ugunstige Forhold for Medicinen ved Kjøbenhavns Universitet i den daværende Tidsperiode. De til Undervisningen fornødne Institutter laa endnu ved hans Tiltrædelse af Embedet i Grus efter Ildebranden 1728. Et lille Anatomikammer lykkedes det først 1740 at faa indrettet i Studiegaarden, og dette skete netop ved D.s usvækkede Interesse for Anatomien og oven i Kjøbet kun ved pekuniært Tilskud fra ham selv, hvilket dog senere blev ham tilbagebetalt. De anatomiske Forelæsninger og Demonstrationer heri overtoges imidlertid efterhaanden af B. Buchwald. Som en ny Disciplin indførte D. legal Medicin [retsmedicin, i dag betyder 'legal medicin' 'lovlig medicin'], hvorover han i et Par Aar indbød til Forelæsninger, og som han synes at have viet en særlig Interesse. Ogsaa til Forelæsninger over Experimentalfysik indbød han (det særlige Professorat i Fysik var inddraget ved den nye Fundats) og fremhævede i Lektionskatalogen, at han havde kjøbt en stor Samling fysiske Instrumenter. Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] omtaler imidlertid ogsaa disse hans Bestræbelser med Ringeagt.

Men i ethvert Tilfælde var han i litterær Henseende vedblivende meget flittig og ihærdig og publicerede i sin kjøbenhavnske Periode ligesom tidligere særdeles talrige Disputatser og andre Afhandlinger, mellem hvilke et Skrift om Epidemier af Marskfeber i Ejdersted vandt særlig Anerkjendelse, i det mindste i Tyskland. Ogsaa flere andre Afhandlinger fra den praktiske Medicins Omraade, saaledes t.Ex. hans Dissertation om den store Koppeepidemi i Grønland, vidne hæderlig om gode videnskabelige og praktiske Indsigter og udviklet kritisk Sans, medens dog unægtelig det overvejende Flertal deraf tyder paa, at han fuldt tilhørte det 17. Aarhundredes skolastisk-lærde Tid og paa ingen Maade var i Stand til at repræsentere den nye realistisk-rationelle Retning i Medicinen. En lille populær og særlig paa de studerende beregnet Anvisning af ham: »Elementa diætæ s. regulæ physico-medico-ethicæ« indeholder adskillige meget fornuftige og praktiske Vink, men er dog ogsaa Gjenstand for Grams spottende Kritik. At han, i øvrigt i fuld Forstaaelse med sin Fakultetskollega Joh. Buchwald, søgte at hindre Simon Krügers Bestræbelser for at udvikle en praktisk Kirurgi uafhængig af Universitetet, var fra et videnskabeligt Fakultetsstandpunkt baade selvfølgeligt og under visse Forudsætninger forsvarligt. I den fortsatte Kamp mod Krüger kom han imidlertid fuldstændig til kort. — D. døde 19. Okt. 1747. Han var gift med Maria f. Reuschen, Datter af en meklenborgsk Konsistorialraad, og havde i dette Ægteskab 7 Børn, af hvilke en Søn, Georg Christoph D., blev hans Efterfølger ved Rostocks Universitet.

Drewsen, Johan Christian, 1777—1851, Landøkonom, Industridrivende og Politiker

Af C. Nyrop

Strandmøllen i 2007 ved Mølleåens udløb i Øresund. Udløbet er flyttet siden Drewsens tid, og bygningen er bygget om. Nærmere kan læses i Jan Møller's *»Mølleåen«*, 1992. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Længere oppe ad åen ligger Rådvad, hvor den tidligere kongelige kammertjener Nicolai Jacob Jessen etablerede virksomhed i 1758; virksomheden gik imidlertid omkuld; siden blev der anlagt en industrivirksomhed på stedet - der med tiden blev fabrik for køkkenknive og andet køkkenudstyr. Fra engang i 1970'erne bor denne virksomhed i Brønderslev. I dag har Center for Bygningsbevaring i Raadvad, forskellige håndværkere - og private familier - til huse i de gamle bygninger, se: http://www.bygningsbevaring.dk/

Endnu længere oppe af åen ligger Brede, se: http://www.natmus.dk/sw4937.asp, der i slutningen af 1700-tallet var ejet af Peter van Hemert. Foto: Bjørn Andersen, 2007

Johan Christian Drewsen er født 23. Dec. 1777 paa Strandmøllen, nord for Kjøbenhavn, hvor hans fra Hannover stammende Slægt fra 1693 havde drevet Papirfabrikation (fra 1718 som Møllens Ejer). Hans Fader var Papirmøller Chr. D. (f. 1745 død 1810) og Moderen dennes 2. Hustru, Anna f. Wesseltoft (død 1791). Uden at blive overbebyrdet med boglig Viden voxede D. op i det livlige Hjem paa Strandmøllen, hvor f. Ex. baade Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Oehlenschläger kom, og hvorhen Malthe Conrad Bruun tyede, da han 1793 fandt det raadeligt at flygte til Hven. D. lærte efter Familiens Tradition Papirmageriet og blev zünftig Papirmagersvend, men hans Hu stod til at blive Officer for at gaa i fransk Tjeneste. Den store Revolution havde betaget ham med mægtige Tanker om Frihed og Tapperhed. Men alt blev anderledes. Han saa Johanne Ophelia Rosing (f. 11. Juni 1778 død 18. Okt. 1824), Datter af Skuespiller Michael R., og nu satte han hele sin livlige Energi ind paa at vinde og hjemføre hende. 10. Nov. 1798, da han endnu ikke var fuldt 21 Aar gammel, stod deres Bryllup, og nu var han forvandlet til en fredelig Borger. Hans Lyst til Krigerstanden blev dog paa en Maade tilfredsstillet. Da Englænderne 1801 angrebe Danmark, indtraadte han som Lieutenant i Landeværnet, og da han 1807 laa med sin Bataillon i Kjøbenhavn, deltog han som frivillig i Livjægernes Udfald 31. Avg. i Classens Have. 1808 afskedigedes han fra Landeværnet; 1813 brugtes han til at indhente Efterretninger fra Skaane om, hvad Svenskerne havde i Sinde.

Da han 1798 holdt Bryllup, fik han af sin Fader en Bondegaard i Smidstrup, o. 1 Mil nord for Strandmøllen, og her begyndte han sin for det danske Landbrug saa betydningsfulde Virksomhed, som han senere fortsatte i Lundtofte. Ved Studiet af navnlig tyske Agerdyrkningsskrifter, ved Forhandling med Egnens bedste Landmænd —

fornemmelig Præsten H.J.C. Høegh i Gjentofte og dennes Kollega B.F. Rønne i Lyngby samt Frederik de Coninck paa Frederikslund ved Dronninggaard og hans Broder Jean de Coninck — samt ved egen Erfaring dannede han sig efterhaanden selvstændige Meninger og brød fuldstændig med al gammel Slendrian. Han arbejdede personlig med i Marken, og med urokkelig Bestemthed bibragte han Folkene, der i Begyndelsen vare uvillige, den Overbevisning, at hvad »Herren« én Gang havde sat sig i Hovedet, det maatte ske. Først og fremmest lagde han Vægt paa gode Redskaber; i Steden for den klodsede Hjulplov indførte han saaledes Svingploven, men han indførte ogsaa Kartoffelavl i det store, Roeavl, Vexeldrift, Staldfodring osv., alt betydningsfulde Reformer, og hvad han saaledes efterhaanden kæmpede sig frem til, vilde han ikke bevare for sig selv. Han blev landøkonomisk Forfatter, og 1813 fik han det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Sølvmedaille for et Skrift om Vexeldrift ligesom 1817 dets Guldmedaille for en Afhandling om Kløveren. Og i dette Selskab, som han 1812 indtraadte i, blev han hurtig en betydende Person. 1814 blev han Medlem af dets Skriftkomité, 1815 af dets første Agerdyrkningskomité, og fra 1819—30 var han en af dets 3 Præsidenter. Han var ogsaa stadig virksom. Han oversatte Alb. Thaers »Grundsætninger for Landøkonomien« (I—IV, 1816—19), stiftede 1818 sammen med J. Collin »Agerdyrkningsselskabet for Kjøbenhavns Amt« (der for øvrigt kun bestod til 1824), foretog 1819 en landøkonomisk Rejse i Tyskland, var i Aarene 1820—30 virksom ved en Række Prøvepløjninger, lod i 1825 smedde Mønsterplove ved Strandmøllen og udgav sammen med Fr. de Coninck og Pastor Rønne »Landøkonomiske Tidender« (I—VII, 1815—17), som han fortsatte alene (VIII—IX, 1818—19; »Nye landøkonomiske Tidender« I—IV, 1819—25), kun en kort Tid assisteret af J. Collin. 1834 udgav han endelig sit vigtige Skrift »Landøkonomiske Betragtninger« (2. Opl. 1842) og i 1841 og 1842 nogle Smaaskrifter om Silkeavl og Morbærtræer.

Den Friskhed og Frejdighed, der gjennemstrømmer hele hans landøkonomiske Virksomhed, maatte nødvendigvis gjøre Indtryk. I vide Kredse blev han en anerkjendt Avtoritet, men uden Modstand trængte han ikke igjennem. Forholdet til Professor C. Olufsen, i hvis »Økonomiske Annaler« han i 1807 debuterede som Forfatter, udviklede sig til en bitter Polemik, og der foreligger ogsaa andre polemiske Artikler af ham, f. Ex. imod Hertugen af Augustenborg og Landvæsenskommissær C.F.J. Dalgas. Hans ivrige Begejstring for alt nyt i Forbindelse med, at han paa Avtodidakters Vis kunde staa uvidende om væsentlige Forudsætninger, undlod i det hele ikke at berede ham Vanskeligheder, men hans store naturlige Begavelse kom ham paa den anden Side næsten altid til Hjælp. D. trak sig aldrig ængstelig tilbage, men forsvarede livlig sine Meninger, og at han anerkjendtes, kan ses deraf, at han i 1835 blev optagen som Medlem af Videnskabernes Selskabs fysiske Klasse. Staten anerkjendte ham ved 1817 at udnævne ham til — Kammerraad, en Titel, som han beholdt hele sit Liv.

Som han optraadte i Agerbruget, optraadte han ogsaa i Industrien. 1810 døde hans Fader, og da han nu overtog Strandmøllen, blev han ogsaa her trods de trykkede Tider en energisk Reformator. Allerede 1790 havde Dampmaskinen holdt sit Indtog i Danmark, men det var dog først under D. paa Strandmøllen, at Landet blev fortroligt med Dampen. 1821 anskaffede han en Dampmaskine, som 1829 kom til at drive en Papirmaskine, den første i Norden, og 1835 havde Strandmøllen ikke mindre end 3 Dampmaskiner paa henholdsvis 6, 20 og 40 Hestes Kraft og 2 Papirmaskiner. Medens den i 1827 kun producerede 15.000 Ris Papir, var dens Produktion i 1843 84.000 Ris. D. forsvarede sejerrig Maskinpapiret over for en Række Angribere, der holdt paa det tidligere, haandforarbejdede Bøttepapir, og 1841 indforskrev han en fransk Papirmager, for at alt kunde blive bedst muligt. Han holdt sig imidlertid langtfra udelukkende til Papirfabrikationen. En i 1821 indtraadt Forhøjelse af Oljetolden lod ham anlægge Oljemøller, som Toldens Nedsættelse i 1831, under hans kraftige Protest, dog igjen bragte til at forsvinde, 1827 var han Medanlægger af en Fajancefabrik, Søholm, i Nærheden af Bellevue paa Strandvejen, en Tid tænkte han paa at anlægge et Garnspinderi paa Strandmøllen, og han arbejdede ivrig for det i 1841 stiftede »Dansk Silkeselskab«. Med Haand og Mund kæmpede han imod den overleverede Sætning, at Danmark ikke var og ikke kunde blive et Fabrikland, han stræbte fremad i stort og smaat — 1824 fik han saaledes den første hydravliske Presse her til Landet —, men han fordrede Industrien beskyttet gjennem Tolden. Han udtalte sig oftere bestemt imod Frihandelstheorien. Den manglede Erfaringens Stempel, og han saa ingen Grund til, at Danmark i denne Retning skulde tjene som Prøveklud.

Dette kunde synes dikteret af personlige Interesser, hvad han ogsaa fik at høre, thi han fordrede høj Indførselstold paa Papir og et fuldstændigt Forbud mod Udførsel af Klude, men D.s kraftige og energiske Optræden var aldrig præget af Egennytte, den havde vide Horisonter. Hans Maal var tidlig de brede Lags Udvikling, hvad han tydelig lagde for Dagen. Fra 1816—36 skrev han økonomiske Meddelelser i Almanakkerne, 1835 var han Medstifter af Trykkefrihedsselskabet, fra 1836—38 deltog han i Udgivelsen af »Læsning for Almuen«, og fra 1838—41 udgav han alene »Til Underholdning for Menigmand«, ligesom han oftere holdt Foredrag i den 1838 stiftede Industriforening i Kjøbenhavn. Det var dog særlig Bondestanden, han som Landmand var kommen i nær og fortrolig Forbindelse med, der ejede hans Interesse. Han havde derfor med Sympathi fulgt bl.a. Schweitseren Fellenbergs landøkonomiske Opdragelsesanstalt i Hofwyl, og hvor frit, næsten revolutionært han saa paa vore Landboforhold, udtrykker han kraftig i sine ovenfor nævnte »Landøkonomiske Betragtninger« (1834). »Frivillig eller tvungen«, siger han, »tidligere eller sildigere ville de privilegerede Klasser blive nødte til at opgive formentlige og i en mørk Tidsalder erhvervede eller tillistede Rettigheder, der stride mod Tidens Aand og Menneskets Værd. Bonden vil opleve den Tid, da ej blot hans Legeme er lige saa frit som hver anden Borgers, men og hans Ejendom, hans Tid ene er underkastet egen Vilje. Herremanden vil blive nødt til at pløje sin egen Mark, og Adelsmandens og Borgerens Søn vil miste den lidet ærefulde Rettighed at lade Bondens

Søn værne om sig i Fejdens Tid.«

Det er den vordende bondevenlige Politikers fuldt færdige Program, som her klart lægges frem, og det skulde hurtig faa praktisk Betydning. Da der i Dec. 1834 foretoges Valg til de af Frederik VI indførte raadgivende Stænderforsamlinger, blev D. i sin Egn valgt til Deputeret. Han gav som saadan Møde i Roskilde Stænderforsamling, og i de skarpe Sammenstød, som det kom til her mellem de konservative og frihedsvenlige Anskuelser, stod D. paa de sidstes Side. Han blev en af Roskilde Stænders frisindede Førere og øvede en afgjørende Indflydelse paa de fleste Deputerede af Bondestanden. Han talte og virkede for Petitioner angaaende Formildelse af Jagtlovgivningen, Indskrænkning af de offentlige Frirejser [på bøndernes bekostning], Afløsning af Hoveriet, Salg af offentlige Stiftelsers, Lens og Stamhuses Bøndergods, Forbedring af Landsbyskolelærernes Kaar, Indførelse af almindelig Værnepligt, Jødernes Valgbarhed, almindelig Ret for alle Aviser til Postforsendelse, fuld Offentlighed i Stænderforsamlingernes Forhandlinger osv. Enhver Frihedsbestræbelse var han paa Forhaand en Ven af, kun ikke paa det kirkelige Omraade, som han synes at have staaet fjærnt. Og at hans Virksomhed fulgtes og anerkjendtes, ses tydelig bl.a. deraf, at han ved Omvalgene i 1841 gjenvalgtes til Deputeret endog 3 Steder.

D. var for øvrigt ingen stor Taler, men han var i Besiddelse af et vist tørt Humor, der i Forbindelse med hans Udtalelsers djærve, for ikke at sige skarpe, ja undertiden bitre Præg ikke undlod at gjøre Virkning, og hans Optræden i 1844, da han sammen med Prokurator Balthasar Christensen havde indgivet et Forslag, der gik ud paa, at Bondestanden »fuldstændig skulde emanciperes til virkelig Frihed og Lighed for Person, Ejendom og Virksomhed med Statens øvrige Borgere«, gjorde ham i vide Kredse populær. Medens Forslagsstillerne i Forsamlingen bleve Gjenstand for en Række skarpe personlige Angreb, strømmede det ind med Taknemmeligheds- og Hengivenhedsadresser til D., der stod som en betydelig Skikkelse, og det med Grund. Foruden at være Stænderdeputeret var han ogsaa Medlem af Kjøbenhavns Amtsraad og Formand for den ved hans Initiativ skabte ivrige »Landkommunalforening for Kjøbenhavns Amt«. Den ved Anordningen af 13. Avg. 1841 angaaende Landkommunevæsenet skabte Adgang til Selvstyre blev i vid Maalestok benyttet af Frihedspartiet, der den Gang endnu stod samlet og enigt, hvorfor vi ogsaa se D. lige saa ivrig for det danske Sprog i Slesvig som for Bondeemancipationen. Han var en af de 18, der indbøde til at give P. Hjort Lorenzen, der 1842 i den slesvigske Stænderforsamling »vedblev at tale Dansk«, en Hædersgave, og det blev ham, der ved Skamlingsbank-Festen 18. Maj 1843 overrakte Lorenzen det ved en Nationalsubskription anskaffede Sølvdrikkehorn. Han var mellem de 22, der med H.N. Clausen i Spidsen indbøde til Dannelsen af en Fond for Oprettelsen af danske Undervisningsanstalter i Nordslesvig, og han var i 1844 Medlem af den saakaldte »Syvstjærne«, der med J.F. Schouw som Leder bl.a. fremkaldte en af 20.960 Underskrifter bedækket Adresse til Kongen om det danske Sprog i Slesvig.

Datidens politiske Liv slog sig imidlertid ikke til Ro ved Pengeindsamlinger og Indgivelsen af Adresser. Det agiterede ved Afholdelsen af Fester og Banketter med politiske Udtalelser, og D. mødte med »uopslidelig Ungdommelighed« som Taler paa den kgl. Skydebane ved Kjøbenhavn, paa Himmelbjærget, i Egebæksvang og mange andre Steder. I Juni 1845 var han saaledes tilstede ved et Møde paa Ulkestrup Mark i Holbæk Amt, men her forkølede den 68-aarige Mand sig, og et uheldigt Fald forværrede hans Tilstand. Han blev syg, og Sygdommen varede til ind i 1848. Han blev forhindret i at give Møde i Stænderne, hvortil han 2. Gang var bleven gjenvalgt 1847, men derfor var han ikke ledig. I Dec. 1845 indbød han sammen med Balthasar Christensen til Oprettelsen af et »Bondevennernes Selskab«, der ogsaa stiftedes 1. Juni 1846, og for hvilket Kapitajn A.F. Tscherning blev Formand. Den syge D. blev kun Medlem af Selskabets Bestyrelse, men hvor levende han paaskjønnedes, kan bl.a. ses deraf, at Bønderne i Kjøbenhavns Amt i Dec. 1846 overrakte ham en Gulddaase med hans Navn i Brillanter. Betegnende er det ogsaa, at da en større Deputation af Bønder fra Østifterne 14. Febr. 1848 ønskede at overrække Kongen forskjellige Adresser, men kun blev kølig modtagen ved Hoffet, svarede den ved en Demonstration til Ære for D. Den begav sig til hans Bolig, hvor den takkede ham for hans mangeaarige Virksomhed for Bondestandens Opkomst.

Med det nye politiske Liv, som brød frem ved Frederik VII's Tronbestigelse i Jan. 1848, syntes D.s gode Helbred at skulle vende tilbage. Han var mellem de 45 ansete Mænd, der 23. Febr. protesterede mod Forfatningsreskriptet af 28. Jan., og da Bondevenneselskabet med Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling for Øje principielt modarbejdede Valg af de Stænderdeputerede, der havde stemt for Kongevalg, viste han sig som den gamle selvstændige Karakter. Han brød med Selskabet, støttede de af det bekæmpede Kandidater og stillede sig selv imod dets Kandidat i Holbæk Amts 2. Valgkreds (Tvede Kro). Han faldt her, men desuagtet blev han folkevalgt Medlem af Rigsforsamlingen, i det han blev valgt i Frederiksborg Amts 2. Valgkreds (Esrom).

Alder og Svagelighed undlode dog ikke nu at gjøre sig gjældende. Han spillede kun en mindre Rolle i Rigsforsamlingen, hvor han selvfølgelig stemte for Grundloven, men betegnende for den store Agtelse, han vedblivende nød, er, at Bondevenneselskabet i Okt. 1849 henvendte sig til ham om paa ny at træde ind i dets Bestyrelse, hvad han ogsaa gjorde, men kun for i Marts 1851 endelig at udmelde sig, ligesom han allerede i Juli 1850 havde nedlagt sit Mandat som Folketingsmand for Kjøbenhavns Amts 2. Valgkreds (Lyngby). Han følte sig uskikket til videre Deltagelse i det offentlige Liv, og 25. Avg. 1851 døde han da i Kjøbenhavn efter 11 Dages Sygeleje. — Hvad hans industrielle Virksomhed angaar, skal her endnu kun meddeles, at han allerede i 1840

havde optaget sine Sønner Christian og Michael D. som sine Kompagnoner i Strandmøllen (Drewsen & Sønner), at han i 1844 selv var udtraadt af dette Firma, og at han i 1848 havde tilskjødet Sønnerne Strandmøllen.

Fra Kjøbenhavn førtes hans Lig til Strandmøllen, og 30. Avg. 1851 samledes her et umaadeligt Følge; et storartet og højtideligt Ligtog drog gjennem Dyrehaven til Søllerød Kirkegaard, hvor Begravelsen fandt Sted. — Efter at hans første Hustru, som ovfr. nævnt, var død i 1824, havde han 16. April 1828 ægtet Emmy Richter (f. 15. Nov. 1800), Datter af Klædekræmmer Hans R.; hun overlevede ham til 4. Maj 1880.

Til: Indholdsfortegnelsen

Egede, Hans Poulsen, 1686—1758, Missionær

Af Fr. Nielsen

Hans Poulsen Egede blev født paa Gaarden Harstad i Throndenæs Sogn i Nordlandene 31. Jan. 1686. Hans Fader, Sorenskriver Poul Hansen E., var en Søn af Sognepræst i Vester Egede paa Sjælland Hans Jensen (Ravn) Colding, hvis Børn toge et nyt Efternavn efter deres Fødested, i Følge et Familiesagn oprindelig for derved at blive skjelnede fra nogle Skolekammerater, der ogsaa bare Navnet Ravn. I deres Segl havde Egederne siden en Ravn, der stod paa en Egestub. H. E.s Moder, Kirstine Hind, var en Sorenskriverdatter fra Senjens Fogderi, under hvilket ogsaa hans Faders Embede hørte. Hans Morbroder Peder H., Sognepræst for Sand Menighed, var hans første Lærer, men det var Kapellanen Niels Schielderup paa Hammerøen, der 1704 dimitterede ham til Kjøbenhavns Universitet med et meget rosende Vidnesbyrd. I Schielderups Sogn fandtes der en Del hedenske Lapper, men det var dog ikke under Opholdet paa Hammerøen, at Loddet blev kastet for E.s Fremtid. Schielderup, der for øvrigt skal have været baade en nidkjær og en velstuderet Præst, synes nemlig ikke at have taget sig særlig af de Hedninger, der boede i hans Nærhed.

Allerede i Avg. 1705 kunde H. E., efter i Løbet af 1 l/2 Aar at have tilendebragt sine theologiske Studier, vende hjem til Norge med Ret til at søge Præstekald og med en Anbefaling for stor Flid og hurtigt Nemme. Denne var udstedt af hans kjøbenhavnske Privatpræceptor, Prof. theol. Hans Bartholin, en orthodox Theolog af den gamle Skole, der senere optraadte som en ivrig Modstander af Pietismens store Forhaabninger om Hedningernes Omvendelse [...]. Knap 2 Aar efter sin Hjemkomst (15. April 1707) blev E. ordineret til Præst for Vaagen, en af Lofotenøerne, og kort efter ægtede han den 13 Aar ældre Gertrud Rasch, hvis Fader, Niels R., ejede Gaarden Vebestad i Nordlandene. Da han et Aars Tid havde været Præst, randt det ham en Gang i Hu, at han havde læst, at der i gamle Dage havde været Kristne i Grønland; men han havde en Formodning om, at dette ikke længer var Tilfældet. Ved at spørge sig for hos en Svoger, der havde faret paa Grønland, fik han at vide, at der i den sydlige Del af Landet kun var vilde Hedninger, og om Østerbygden kunde Svogeren intet sige, fordi ingen vovede sig der til af Frygt for Drivisen. Denne Meddelelse vakte, som han selv siger, hans hjærtelige Medynk med disse arme Menneskers elendige Tilstand, og han følte strax stor Lyst til at prædike Christus for dem, saa meget mere, som Grønlands Indbyggere efter hans Mening maatte være Efterkommere af Nordmænd, der i længst forsvundne Dage som Nybyggere havde nedsat sig i det fjærne Land. Da han ikke kunde slippe de stakkels Grønlændere af Tanker, sendte han (1710), for dog at gjøre noget, sin egen Biskop (i Throndhjem [Trondheim]) og Bispen i Bergen, Hvalfangernes Stapelstad, et »allerunderdanigst Forslag til Grønlændernes Omvendelse og Oplysning*. Biskop Randulff i Bergen glædede sig over hans Tilbud om selv at bringe Grønlænderne Evangeliet, men mindede dog om de sproglige Vanskeligheder, der vilde være forbundne med Udførelsen af en saadan Plan. Biskop Krog i Throndhjem var ogsaa glad over E.s Plan, især fordi han havde erfaret, at der tilforn havde været Bisper i Grønland, som havde »dependeret« af den throndhjemske Bispestol; og han havde vilde Fantasier om de »utrolige Herligheder«, der maatte kunne findes i et Land, som umulig kunde være meget langt fra Cuba og Hispaniola, »hvor den store Abondance af Guld fandtes«.

Det var imidlertid ikke Haabet om at finde Guldstøv, der bragte E. til at fastholde Planen om en grønlandsk Missionsvirksomhed, til Trods for at hans Hustru ved sin Modstand mod den gjorde ham »næsten desperat«. Han havde en Følelse af, at det var Guds Vilje, at han skulde gaa til det fjærne, uvejsomme Land, og til sidst lovede hans trofaste Hustru ham ogsaa, at hun som en tro Sara med Glæde vilde følge ham. Efter at Gertrud Rasch's Modstand var brudt, sendte E. paa ny Breve til nogle af de norske Bisper og til Missionskollegiet for at faa Planen udført; men fra alle Sider kom der det Svar, at han maatte have Taalmodighed, i det mindste indtil Danmark havde faaet Fred. I Ventetiden groede Indvendingerne mod hans Plan, og for at værge denne skrev han da i Jan. 1715: »En skrift- og fornuftgrundet Resolution og Erklæring over de Objektioner og Forhindringer angaaende det Forsæt til de hedenske Grønlænderes Omvendelse«. Forgjæves tilbød han, for personlig i Danmark at kunne virke for sin Livssag, at opgive sit Embede mod en ringe Pension, indtil han var bleven hjulpen paa anden Maade. Han fik til Svar, at Vaagen Kald var alt for daarligt til, at nogen kunde overtage det paa de Betingelser, og paa samme Tid indløb der en, for øvrigt usand, Skipperhistorie om nogle Søfolk, der vare blevne dræbte og spiste af de »vilde« Grønlændere. Men E. kunde trods alt ikke opgive sin Plan. 1717 skrev han til Biskoppen i Throndhjem [Trondheim], at han uden Betingelser gav Afkald paa sit Embede, og efter en oprivende Afsked med Slægt og Venner rejste han til Bergen. Nogle mente, at han var afsindig, andre troede, at han havde haft Syner og Aabenbaringer, men atter andre »dømte retsindig og kristelig« om hans Forehavende, og da der efter Carl XII's Død blev indledet Fredsunderhandlinger, rejste han til Kjøbenhavn for selv at forelægge Kongen sin Plan. Thomas v. Westen, der den Gang var i Hovedstaden, har rimeligvis banet Vej for ham baade hos Kongen og i Missionskollegiet, og i Nov. 1719 udgik der til Stiftsbefalingsmanden og Magistraten i Bergen en kongelig Skrivelse, der bød de bergensiske Kjøbmænd overveje, paa hvilke Betingelser Handelen paa Grønland fra deres By kunde drives med Fordel.

Dette Skridt førte dog ikke til noget, og E. græmmede sig over Bergensernes Kræmmerpolitik i en Sag, der efter hans Overbevisning gjaldt mange Menneskesjæles evige Frelse. En ny Henvendelse til Regeringen bar heller ingen Frugter, og E. og hans Hustru havde rig Lejlighed til at erfare, at Spot og Skade følges ad. Til sidst lykkedes

det ham dog, ved først selv at tegne sig for et Bidrag paa 300 Rdl., at tilvejebringe 8—10.000 Rdl., og for denne Sum blev der kjøbt et Skib, som fik Navnet »Haabet«. Regeringen gav derpaa sit Minde til, at dette Skib gik paa Grønlandstogt, og 15. Marts 1721 blev E. udnævnt til Missionær i Grønland med 300 Rdl. i aarlig Løn og 200 Rdl. til Udrustning. Efter 11 trange Aar stod han da endelig ved sine Ønskers Maal, og med godt Mod lettede han Anker 3. Maj. »Haabet«, der var fulgt af 2 andre Skibe, kunde imidlertid paa Grund af Modvind først 12. Maj stikke i rum Sø.

Efter en Maaneds lykkelig Sejlads fik E. og hans Fæller Grønlands Sydspidse i Sigte, men Isen tillod dem ikke at gaa i Land, og 24. Juni saa det ud, som om de smaa Skibe skulde blive skruede sønder og sammen af Isen. Et af Skibene fik en alvorlig Læk, og Kapitajnen paa »Haabet« opfordrede E. og hans Hustru til at berede sig paa Døden. Men da Taagen næste Morgen lettede, opdagede E. med Tak til Gud, at den stærke Storm havde adsplittet de truende Isflager, og 3. Juli landede han og hans Ledsagere paa Vestkysten i en god Havn paa Øen Imeriksok under den 64. Breddegrad. E. kaldte Stedet »Haabets Havn«, og han udsaa sig strax en Byggeplads til et Hus, der kunde være Vinterbolig for ham og hans Ledsagere. I Løbet af en Maaned blev dette opført af Tørv og Sten og indvendig beklædt med Brædder, og 31. Avg. holdt han i det sin første Prædiken paa grønlandsk Grund. Da han saaledes havde skaffet sig og sine Ledsagere Ly mod Vinterkulden, spredtes han og de til forskjellige Sider for at lære Egnen at kjende og for at undersøge, hvad der fandtes af Vildt og Fisk.

Grønlændernes Mistænksomhed lagde i Begyndelsen mange Hindringer i Vejen for de fremmedes Virksomhed, men lidt efter lidt fik de Tillid til E., og han begyndte at lære deres Sprog, først og fremmest en hel Række Gloser, som han lokkede ud af dem, efter at han havde opdaget, hvorledes Spørgsmaalet: »Hvad hedder det?« blev udtrykt paa Grønlandsk. Senere fik han ogsaa gjennem sine Børn god Hjælp til Udvidelse af sine Sprogkundskaber; thi hans Sønner bleve snart ved at færdes mellem grønlandske Børn fortrolige med det fremmede Tungemaal. Men Sproget var dog længe en Bom for hans Virksomhed. Han maatte begynde med »saa sagteligen at stamme med Grønlænderne og ved Tegn søge at give dem nogen Impression i Hjærtet af Gud«, og det holdt haardt i det fattige grønlandske Sprog at finde Ord for det, der var udtrykt paa Sokrates' og Platos Modersmaal. Men den Kiærlighed, der brændte i ham, bragte ham ogsaa lykkelig over disse Vanskeligheder, og de grønlandske Troldmænd (Angekut) lærte deres Landsmænd at se en stor Angekut i den fremmede Missionær. Den største Vanskelighed mødte E. fra hans egne Folk. Da det første Aar var gaaet, uden at det Skib, man havde ventet fra Hjemmet, var kommet, vilde de fleste vende tilbage til Norge. Hans Ledsagere vare allerede i Færd med at pakke sammen for at søge hjem med en af de hollandske Hvalfangere, da der endelig (Juni 1722) kom 2 Skibe fra Fædrelandet. Da disse ikke blot medbragte Levnedsmidler, men ogsaa gode Løfter fra Kongen og Missionskollegiet, rejstes Modet hos E.s lille Skare, og der blev udsøgt en bedre Plads til en ny Nybygd, som fik Navnet »Godthaab«. E. begyndte nu ogsaa at tage grønlandske Børn i sit Hus for at lægge Grunden til en Skole, og i Tiden fra Mandag til Fredag rejste han i Regelen om for at være saa nyttig som muligt for Grønlænderne og for at dygtiggjøre sig selv til paa deres Modersmaal at meddele dem det bedste, han ejede. Han maatte bekjende, at han »ingen synderlig Andagt eller Bevægelse havde fornummet hos dem«, men det var ham dog en Trøst, at de »snart viste mere Andagt end tilforn ved med Jesu Navns Paakaldelse at lægge sig til at sove og igjen opstaa«. Hvor han kom, flokkedes de om ham for at indbyde ham til at tage Plads i deres Hytter, og han var i Løbet af et Aars Tid naaet saa vidt, at han kunde gjøre det første Udkast til en grønlandsk Katekisme, som han kaldte »Enfoldige Kristendomsspørgsmaal«.

1723 bragte Skibet fra Hjemmet ham en Medarbejder, Albert Top, der blev sendt til Nepisene, hvor der blev oprettet en ny Koloni, og Top kunde fortælle, at Interessen for E.s Gjerning var voxet i de forenede Riger. Kongen havde besluttet, at Grønland skulde undersøges, og paa et til dette Øjemed opsendt Skib foretog E. i Høsten 1723 en lang og vanskelig Rejse, der imidlertid gav ham rigelig Lejlighed til at forkynde Evangeliet. 10. Jan. 1724 holdt han sin første Prædiken paa Grønlandsk, og hans Arbejde bar nu saa gode Frugter, at han allerede kunde melde hjem om større Alvor og Agtpaagivenhed baade hos gamle og unge. Det var ham ogsaa en stor Opmuntring at erfare, at Kongen, efter at Forsøget paa at holde det bergensisk-grønlandske Kompagni oppe ved et Lotteri var glippet, ved en Kollekt i Danmark og Norge havde tilvejebragt 50.000 Rdl, der bleve skjænkede til Kompagniet. Denne Sum var dog ikke stor nok, og 1727 maatte Regeringen selv tage Sagen i sin Haand. E. vedblev, selv efter at Handelen var bleven kongelig, at være Leder af Handelsforetagendet, men denne Stilling bragte ham ofte i et skjævt Forhold til Grønlænderne, og lidt efter lidt trak han sig tilbage fra Overtilsynet med Kjøbmandskabet for helt at ofre sig for Missionen. Regeringens Omsorg havde ogsaa ført til, at der var blevet sendt Soldater og Slaver der op, og disse havde man inden Afrejsen fra Danmark ladet indgaa Ægteskab med løse Kvindfolk fra Børnehuset. Saadanne Kolonister vare naturligvis en tvivlsom Forøgelse af den danske Kreds, og baade Soldaterne og Slaverne førte et ryggesløst Liv til stor Forargelse for Grønlænderne. Desuden bleve Soldaterne snart kjede af at være der oppe, og der udbrød et Mytteri, saa at E.s Liv endog var i Fare. Men trods alle Hindringer gjorde han sin Gjerning, støttet af en stadig voxende Skare Medarbejdere, og efter 1729 begyndte han med større Frimodighed at meddele Børn og voxne Daaben, for de sidstes Vedkommende dog kun, hvor han fandt en forholdsvis betydelig Kristendomskundskab forenet med klare Vidnesbyrd om oprigtig Tro.

Efterhaanden som Missionens Fremtid syntes sikret, kunde E. se lysere paa sin Gjerning; men Sorger skiftede idelig med Glæder. 1726 fremkaldte det sædvanlige danske Skibs Udeblivelse en pinlig Hungersnød; 1727 havde han nær bragt sig selv og sine Husfolk i Ulykke ved en Luftforgiftning, der var en Følge af et af hans Forsøg paa

ved Kemiens Hjælp at finde de vises Sten. 1731, da Budskabet om Frederik IV's Død naaede Grønland, indløb der tillige en kongelig Befaling til at opgive det hele Foretagende og til at nedlægge Nybygderne af økonomiske Grunde. Det lykkedes dog E. at faa den kommanderende Officers Tilladelse til at beholde 10 Matroser, der frivillig vilde blive i Grønland, og derved frelstes Missionen. Allerede næste Aar kom der nemlig Bud om, at Grev Zinzendorf under sit Ophold i Kjøbenhavn havde omstemt Christian VI med Hensyn til »den grønlandske Affære«. 1733 bragte imidlertid Forbindelsen med Danmark en stor Ulykke over Landet, i det Børnekopperne kom ind ved et dansk Skib, og de indfødte bukkede i Hobetal under for Farsoten. Der var Egne, som næsten døde ud, og blandt Ofrene for den ødelæggende Sygdom var ogsaa en ung Grønlænder, i hvem E. havde haabet at faa en indfødt Evangelist. Med Smerte sagde han til sig selv, at han, der kun vilde bringe de stakkels Hedninger Frelse og Salighed, var kommen til at bringe dem Undergang og Fordærvelse, og han og hans trofaste Hustru søgte med den største Opofrelse at yde de syge al den Pleje, de kunde. Gertrud Rasch fik i denne trange Tid et Knæk, som hun ikke forvandt, og 21. Dec. 1735 lukkede E. hendes Øjne »i det trøstelige Haab om en glædelig Samling igjen i Guds Herlighedsrige«, men tillige med en levende Følelse af, at den Berømmelse, han kunde give hende, »ikke rakte til den Højde, som hendes Gudsfrygt og kristelige Dyder fortjente«. Det Aar, der bragte Koppesygdommen til Grønland, havde ogsaa bragt E. nye Medarbejdere, 3 Herrnhuter: Christian David og de to Fættere Matthæus og Christian Stach, som Zinzendorf med Christian VI's Minde sendte der til. De herrnhutiske Missionærer havde lagt Vejen om ad Kjøbenhavn, og der havde de erfaret, at den pietistiske Kreds, som da gav Tonen an, ikke havde meget tilovers for den orthodoxe E. Da de kom til Grønland, saa de paa E. med Fordomme, og Forholdet blev strax mindre godt. De tilhørte en anden Aandsretning, og de mødte med store Fordringer og en krænkende Overlegenhed. Alle Manglerne og Skrøbelighederne ved E.s Arbejde bleve strax udfundne og meldte til Herrnhut og Kjøbenhavn, og med pietistisk Ensidighed brøde de helt Staven over E.s Prædikener, som de maaske kun forstode lidet af, fordi de hverken kunde Dansk eller Grønlandsk. Den store Strid mellem den herrnhutiske Pietisme og den orthodoxe Lutherdom skulde nu ogsaa udkæmpes paa Grønlands Kyster. Herrnhuterne nøjedes ikke med at kalde E. en uomvendt Mand, men de beskyldte ham endog for at have beriget sig selv paa Missionens Bekostning. En saa skamløs Bagvaskelse maatte de dog tage tilbage, men de holdt fast ved, at han »ikke vandrede i Troen for Gud«, og de vilde ikke modtage Nadveren af hans Haand. Denne Strid nagede E. dybt, men han lønnede Herrnhuternes Had med Kiærlighed ved at besøge dem flittig, da de vare blevne syge. Dog, da hans Hustru døde, var hans legemlige Kraft brudt; han led baade af Skjørbug og Brystsvaghed. Til de legemlige Lidelser kom ogsaa svare Anfægtelser, og under disse modnedes hans Beslutning om at forlade Grønland, i det han haabede at kunne gavne Grønlænderne mere ved at virke for sin Livssag i Danmark end ved at blive ude paa Missionsmarken, hvor han ikke længer kunde trives. 29. Juli 1736 holdt han sin Afskedsprædiken over Jes. 49, 4. I den udtalte han en stræng Dom over sit eget Arbejde, men priste Guds Trofasthed, og da han sluttede sin »Omstændelig og udførlig Relation angaaende den grønlandske Missions Begyndelse og Fortsættelse« (1738), vidnede han: »Som jeg ikke for timelig Fordels og Nyttes Skyld er rejst til Grønland, saa er jeg ligeledes ikke heller for timelig Fordels og Nyttes Skyld igjen rejst der fra, men Guds Ære alene og disse arme vankundige Menneskers Oplysning har, er og skal være mit eneste Øjemærke, ja Hjærtets uafladelige Ønske indtil min Død«.

Disse Ord vare intet tomt Mundsvejr. Kort efter at E. 24. Sept. var kommen til Kjøbenhavn, blev der paa hans Tilskyndelse oprettet et grønlandsk Seminarium, paa hvilket Studenter skulde uddannes til Missionærer og Waisenhusdrenge til Kateketer, og ved dette blev E. Lærer i det grønlandske Sprog. 18. Marts 1740 blev han end videre udnævnt til Superintendent eller Biskop for Grønland, og som saadan skulde han have Opsyn »saa vel med at udvælge og forestille [Missions-]Kollegiet bekvemme og dygtige Seminarister som med under Kollegiets Approbation at forfatte Instruktioner for dem og have Indseende med deres Embedsførelse og endelig efter Embedspligt at erindre, hvad videre til at befordre Grønlændernes Omvendelse maatte for nødvendigt og rigtigt eragtes«. Disse Hverv søgte E. at udføre med den Troskab og Ihærdighed, som han hele sit Liv havde lagt for Dagen. Da han syntes at mærke, at hans legemlige Kræfter vendte tilbage, fremkom han endog paa ny med et Forslag til et Togt, der skulde søge at opdage Østerbygden, og han haabede selv med sin yngre Søn Niels ved sin Side at kunne være Togtets Fører. Hans Forslag vandt imidlertid ikke Regeringens Bifald, og under sit Arbejde paa det grønlandske Seminarium havde han ofte Grund til at klage over den statskirkelige Maade, paa hvilken Missionens Sager bleve afgjorte. Waisenhusbørnene bleve uden Hensyn til deres Anlæg kommanderede ind paa Seminariet, og Missionstjenesten i Grønland sank hurtig ned til at være det første Trin paa Præstestigen for de Kandidater, der af en eller anden Grund ikke strax kunde vente Embeder hjemme. Kom der af og til unge Mennesker med Hjærter, der brændte for Missionen, havde de i Regelen faaet deres Vækkelse ved Herrnhutismens Paavirkning, og i saa Tilfælde kunde E. opleve en Gjentagelse af Sammenstødet med Herrnhuterne ude paa Missionsmarken [...]. Disse Forhold og Vanskeligheden ved at faa den knappe Løn til at slaa til i Hovedstaden bragte ham til 1747 at søge om Tilladelse til at nedlægge sin Gjerning for at tilbringe Alderdommen i en mindre By. Han var overbevist om, at hans ældste Søn, Poul E., der havde været hans Medhjælper baade i Grønland og i Kjøbenhavn, med friskere og større Kræfter vilde kunne fortsætte hans Arbejde ved Seminariet, og han haabede, at Pengene vilde strække videre uden for Hovedstaden.

Da Regeringen havde bevilget E.s Ansøgning, forlod han Kjøbenhavn, og efter at have besøgt sine Børn, der vare bosatte paa forskjellige Steder i Danmark, slog han sig ned i Stubbekjøbing, hvor hans Datter Kirstines Mand, L.J. Alsbach, var Sognepræst. Kort efter sin Hjemkomst havde han giftet sig paa ny (1740) med Majorinde Mettea Thrane, f. Dau, »et midaldrende, sær forstandigt og husraadigt Fruentimmer«, der gjorde sit bedste for at

faa den tarvelige Løn til at slaa til. Ogsaa i Stubbekjøbing fulgte han den grønlandske Missionssag med livlig Deltagelse, og det glædede ham at se de store Tjenester, som hans Søn stadig ydede Missionen ved sine sproglige Arbejder. Selv havde han 1742 udgivet en Traktat (»Elementa fidei Christianæ«), der indeholdt Saliggjørelsens Orden, Luthers lille Katekisme, nogle Bønner, Salmer og Daabsformularer paa Grønlandsk, og hans Skrift »Det gamle Grønlands nye Perlustration«, der første Gang udkom 1729, blev 1741 udgivet i udvidet Skikkelse. Den 2. Udgave af Bogen blev, ligesom den 1., oversat paa Tysk, og derved blev Udlandets Opmærksomhed henledet paa Grønland og den grønlandske Mission.

E.s Liv gled lige saa stille hen i Stubbekjøbing som i Kjøbenhavn. »Man kjendte ham«, siger en Slægtning (J. J. Lund), der har skrevet hans Levned, »som den sande Kristen og skjulte Veldæder, som med største Flid tildækkede sin Godgjørenhed mod Byens fattige, og for at kunne gjøre meget godt af smaa Indkomster levede som en stor Økonom. Hvert et Skridt, han gjorde, var ærværdigt, og hans Levned var Opbyggelse«. Det maadeholdne Liv, han førte, gjorde, at han, »alt sit Slæb uagtet, bevarede en grønnende Sundhed i en høj Alder«. 1758 fik han imidlertid, uden at være syg, en sikker Forudfølelse af, at hans Bortgang var nær forestaaende; han troede, at nogle salige afdøde havde vinket ad ham, og 5. Nov. 1758 døde han af en smitsom Syge stille og fredelig. Kort efter blev han stedet til Hvile paa Nicolai Kirkegaard i Kjøbenhavn ved Gertrud Rasch's Side.

Den dansk-norske Kirke har haft mange Mænd med større aandelige Gaver end H. E., men den har ikke haft mange, der have været hans Lige i Ydmyghed og selvfornægtende Kjærlighed. Missionshistorien kjender større Skikkelser, men det vil ikke være let at nævne nogen, der i Troskab har overgaaet denne Evangelist, for hvem Maalesnorene faldt paa de lidet gjæstmilde Steder »højt i Nord, hvor ingen Sangfugl bygger«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Egede, Poul Hansen, 1708—89, Missionær

Af Fr. Nielsen

Poul Hansen Egede, Søn af [...] H. P. E., blev født i Vaagen Præstegaard 9. Sept. 1708. Da Faderen opgav sit Embede i Nordlandene, fulgte P. E. med sine Forældre, først til Bergen og Kjøbenhavn, senere (1721) til Grønland. Saa snart han havde lært lidt af det grønlandske Sprog, blev han sat til at undervise grønlandske Børn i den kristelige Børnelærdom, men i Begyndelsen høstede han som oftest kun Spot for sit Arbejde, fordi han ikke udtalte det fremmede Tungemaal rigtig. Det varede dog ikke længe, inden han ved sit lette Nemme gjorde saa store Fremskridt i Grønlandsk, at han blev en god Støtte for sin Fader. Han var en modig Knøs, der med Uforfærdethed klatrede om paa de stejle Bjærge, og han lærte at bruge Bue og Pil og at styre en Kajak som en indfødt.

1728 blev han sendt til Kjøbenhavn for at faa en ordentlig boglig Uddannelse. Han og de Grønlændere, der fulgte med ham, bleve først forestillede ved Hove og derpaa indkvarterede paa Waisenhuset, indtil den store Ildebrand tvang dem til at søge Ly andensteds. Frederik IV syntes godt om den frejdige Yngling med det smidige Legeme, og hvis P. E. havde turdet følge sit eget Hoved, havde han taget imod Kongens Tilbud om at gjøre ham til Søkadet. Men det var hans Faders Vilje, at han skulde være Missionær i Grønland, og for at han kunde dygtiggjøre sig til den Gjerning, blev han 1729 overgivet til en Privatlærer, Student Peder Palstrup, der »mod allernaadigst Løfte om konvenabel Emploi« uden Kost og Løn lovede at gjøre ham færdig til Universitetet i Løbet af 2 Aar. Dette Løfte blev imidlertid ikke holdt, og da Missionskollegiets Formand 1733 vilde sende P. E. op til Grønland sammen med de herrnhutiske Missionærer, var han endnu saa langt tilbage i sine theologiske Studier, at han maatte bede om Tilladelse til at blive et Aar til i Danmark for at naa saa vidt, at han kunde tage Plads paa »tredje Stol« ved Examensbordet. Denne Bøn blev opfyldt, og 1734 afgik P. E. da til Grønland efter at være ordineret til Præst og Missionær sammen med Andreas Bing; en tredje Missionær, der blev ordineret samme Dag, Martin Ohnsorg, var kort i Forvejen med et andet Skib rejst til Godthaab. P. E. ventede ogsaa selv at komme der til, men da Skibet var kommet lige ud for Godthaab, meddelte Kapitajnen ham, at han havde Ordre til at gaa til Diskobugten, 100 Mil længere mod Nord, hvor der paa Kjøbmand Jacob Severins Bekostning skulde anlægges en ny Koloni, der siden blev kaldet Christianshaab. Saa snart P. E. havde sat Arbejdet der i Gang, rejste han til Godthaab for at besøge sine Forældre; under hans Fraværelse skulde Bing sørge for den nye Koloni. Allerede 1735 maatte Bing imidlertid af Mangel paa Levnedsmidler forlade Christianshaab og overvintre paa Godthaab. Da H. Egede (1736) vendte tilbage til Danmark, overlod han Missionen paa Godthaab til Bing og Ohnsorg, medens P. E. gik til den nye Koloni, hvor han udfoldede en stor Virksomhed under Kampe med Angekut, ofte knuget af en Sygdom, som han havde paadraget sig ved sine lange Rejser og Opholdet i en usund Bolig.

Samtidig med selve Missionsgjerningen havde P. E. haft et stort bogligt Arbejde for. Han, der i højere Grad end Faderen var bleven hjemme i det grønlandske Sprog, begyndte baade paa en grønlandsk Bibeloversættelse og en grønlandsk Ordbog. Inden Udgangen af 1737 var han allerede færdig med Oversættelsen af 1. Mosebog, men han tøvede med Udgivelsen, fordi nogle af de kristne Grønlændere, der havde hjulpet ham, vare bange for, at en Del af denne Bogs Indhold, t.Ex. Fortællingerne om Kains Brodermord og Patriarkernes Polygami, kunde volde Grønlænderne Skade og Forargelse. 1739 lagde han, efter at have fuldendt Oversættelsen af de 3 første Mosebøger, det gamle Testament til Side og tog, ogsaa paa Opfordring af sin Fader og et Medlem af Missionskollegiet, fat paa Gjengivelsen af de 2 første Evangelier, der forelaa paa Grønlandsk efter et Aars Tids Forløb. Dernæst lagde han Haand paa Pontoppidans Forklaring [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der ikke alene blev oversat, men omarbejdet af Hensyn til Grønlændernes Tarv. Denne Side af hans Gjerning tog saa stærkt paa hans Syn, at han frygtede for Blindhed. Hans Øjne vare blevne saa daarlige, at han kun kunde taale at skrive ved det korte Dagslys, og selv med Læsningen gik det kun smaat ved kunstigt Lys. Derfor begyndte han til Grønlændernes store Sorg at tale om Hjemrejse. »Munden er god«, sagde de til ham; »selv om du ej kan se, kan du nok derfor gjøre Nytte hos os. Tal derfor ej om at gaa til dit Fædreland; Gud gjør nok dine Øjne klare.« Deres Kiærlighed kunde dog ikke holde ham tilbage fra at gjøre det, der efter hans egen Overbevisning var det bedste for Missionssagen. 24. Juli 1740 holdt han Afskedsprædiken, og derpaa vendte han med Regeringens Tilladelse tilbage til Danmark efter at være afløst af 2 nye Missionærer, Alsbach og Wedzel.

Efter Hjemkomsten til Danmark mærkede han imidlertid snart, at hans Arbejde vilde finde en alvorlig Hindring i de knappe Pengemidler. Hans rige Ven Severin, der ejede Dronninglund, tilbød ham Sognekaldet der, men han foretrak at blive i Kjøbenhavn, da Christian VI for at skaffe ham Vartov Præstekald forflyttede Præsten der 1741. Da hans Fader 1747 forlod Hovedstaden, blev han endnu fastere knyttet til det grønlandske Seminarium. 1758 blev han Præpositus eller Provst for Grønland, 1761 fik han Titel af Professor; 1774 blev han Tilforordnet i Missionskollegiet og Direktør ved Waisenhuset, og 1779 fik han Titel og Rang som Biskop over den grønlandske Mission.

Som Præst ved Vartov og Docent ved det grønlandske Seminarium fortsatte han sit Oversætterarbejde. 1744 var han færdig med de 4 Evangelier, 1758 med Apostlenes Gjerninger, 1766 med hele det nye Testament. 1756

udgav han en forbedret Bearbejdelse af Katekismen; 1783 fulgte et grønlandsk Ritual, 1787 en Oversættelse af Thomas fra Kempens Bog om Christi Efterfølgelse. Og endda havde han faaet Tid til at fuldende den grønlandske Ordbog (1750), til at udarbejde en grønlandsk Grammatik (1760) og til at hjælpe med til Udgivelsen af en grønlandsk Salmebog og Bønnebog. 1788 udgav han under Titelen »Efterretninger om Grønland, uddragne af en Journal, holden fra 1721 til 1788« en Oversigt over sine Oplevelser i Missionens Tjeneste. Denne Bog, der blev oversat paa flere fremmede Sprog, gjorde stor Lykke, da mange af dem, der ikke delte P. E.s kristne Tro, havde Interesse for Grønlænderne som et Folk i den i Slutningen af det 18. Aarhundrede saa meget priste Naturtilstand.

6. Juni 1789 døde P. E., æret af alle som Grønlands Lærer. Han var 3 Gange gift, først med Elisabeth Marie f. Frauen (død 1752, Datter af Justitsraad F.), med hvem han havde en Datter, der blev Stammoder til Slægten Glahn. Aaret efter sin første Hustrus Død ægtede han Marie Kirstine Thestrup (død 1768), Datter af Højesteretsassessor C. F. T., og 1771 giftede han sig med hendes Søster, Christiane Amalie T., der overlevede ham i 6 Aar.

Til: Indholdsfortegnelsen

Eickstedt, Hans Henrik von, 1715—1801, Officer

Af S.A. Sørensen

Hans Henrik von Eickstedt er født 14. Juli 1715 og en Søn af [...] Valentin v. E. og dennes 2. Hustru. Efter først at have nydt Undervisning i Hjemmet og derpaa studeret i Kjøbenhavn blev E. 1732 Kornet ved 5. jyske Kavalleriregiment, 1737 Kapitajnlieutenant ved 2. jyske Kavalleriregiment, 1738 Ritmester, 1746 Major, 1754 Oberstlieutenant, 1759 Oberst, 1766 Chef for Regimentet, der nu hed sjællanske Dragonregiment, og 1769 Generalmajor. E. var paa dette Tidspunkt den opadgaaende Sol i Hæren. Fra begge Lejre havde de ledende i det politiske Drama, der nu snart skulde begynde at spille, Øjnene henvendte paa ham som en Mand, man vist maatte søge at sikre sig. Hans Regimentschef, Grev Holck, havde 1763 i Konduitelisten til Saint-Germain banet ham Vejen med følgende Karakteristik: »Ein Däne; vornehmer Extraction; ein habiler Mann; von ihm kan nicht zu viel Gutes gesagt werden«, og E.s hofmandsmæssige Optræden, hans legemlige Kraft og Styrke og Ry som Idrætsmand gjorde Resten. Men Holcks Dom var misvisende, for saa vidt der var taget Sigte paa andet end det rent ydre; thi E. var uden aandelig Energi og Dannelse, af en svag og uselvstændig Karakter, vellystig og usædelig indtil Skandale.

1771 blev han med sine Dragoner kaldt fra Næstved til Kjøbenhavn af Struensee for at være denne til Støtte under den voxende Gjæring, men det lykkedes Juliane Marie at drage ham over til sit Parti, og det var som bekjendt E. og Chefen for falsterske Regiment, Oberst Køller, i hvis Hænder den praktiske Udførelse af Hofrevolutionen af 17. Jan. 1772 blev lagt. De nye Magthaveres Taknemmelighed mod E. kjendte ingen Grænse. Han overvældedes med Smiger, der tildeltes ham en stor Pengebelønning, og han udnævntes samme Dag, Omvæltningen fandt Sted, eller i den nærmeste Tid derefter til hvid Ridder (Valgsprog: »Gud, Kongen og Landet tro«), Statsminister, General af Kavalleriet, Kommandør for Livgarden til Hest, Kommandant i Kjøbenhavn, Deputeret i Generalitets- og Kommissariatskollegiet. Det følgende Aar fritoges han for de to sidstnævnte Stillinger, men blev i det Sted Kavalleriinspektør i Sjælland og Fyn og fik overdraget det ansvarsfulde Hverv som Overhofmester hos Kronprins Frederik. 1776 udnævntes han til Ridder af Elefanten. 1777 stilledes han i Spidsen for Overtilsynskommissionen ved det kgl. Theater, 1783 blev han Medlem af Overbankdirektionen. Flere af disse Embeder savnede han Indsigt og Alvor til at bestride, og i ingen af dem lagde han Dygtighed for Dagen. Mest bekjendt er han bleven for sin Theaterstyrelse, i hvilken, som paa andre Omraader, han lod sig lede af en af sine mange Elskerinder, den kapriciøse Skuespillerinde Jfr. Møller, senere Mad. Frydendahl, - hende, om hvem der blev sunget:

»Af Jomfru X.s Strømpebaand
Fik Officererne Kokarder«,

da E. 1780 ved kgl. Resolution havde udvirket, at Landetaten, og kun den alene, skulde bære røde og gule Kokarder paa Hattene. Til sidst blev man dog ved Hove kjed af E.; om en Bagatel synes der at være kommen en Kurre paa Traaden mellem ham og Guldberg, der hidtil gjensidig havde støttet og ladet sig beundre af hinanden, og paa Kronprinsens Konfirmationsdag, 4. April 1784, blev E. ved kongelig Haandskrivelse, i hvilken han først komplimenteredes for sine Fortjenester og udnævntes til Overkammerherre, afskediget fra alle sine Embeder og i lempelige Udtryk forvist Hoffet.

E. var gift med Marie Lucie f. Krakewitz, f. o. 1728, død 24. Avg. 1800 i Rostock, Datter af meklenborgsk Kammerjunker Ernst Gustav v. K. og Louise Amalie f. Kosboth. Efter sin Fader arvede han Godserne Hohenholz og Glasow, men afstod dem 1741 til Broderen Alexander Ernst E.; gjennem Moderens Slægt kom han i Besiddelse af Boltinggaard i Fyn; han ejede desuden Louisenlund i Sjælland. Han havde som Herremand ingen Interesse af Godsbestyrelsen, men overlod den til Forpagteres og Forvalteres eget Tykke, og det siges, at en smuk Kone eller Datter i Regelen maatte skikkes forud, hvis hans Bønder skulde kunne vente, at han vilde tage sig af deres Anliggender. Han har stiftet et Legat for fattige paa Boltinggaards Gods. Døde 13. Avg. 1801 paa Boltinggaard og ligger begravet i et af ham 1776 i kunstnerisk og yndefuld Stil indrettet Kapel i Ringe Kirke.

Til: Indholdsfortegnelsen

Eigtved, Nicolai, 1701-1754, Arkitekt

Af F.J. Meier

Det Kongelige Teater. Eigtved's skuespilhus på Kongens Nytorv fra 1748; der kunne rummes knap 800 tilskuere. Tegningen tryktes første gang i Erik Pontoppidan's *»Danske Atlas«*, bind 2, København 1764. Her scannet fra Carl Bruun's: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner«*. Tredie Del, København 1901, s. 236. Her står at der var en latinsk indskrift over prosceniet: *»Nil dictu faedum visuqve haec limina tanget«*, dvs.: *»Intet hæsligt Ord eller Skue komme paa dette Sted«*. Teatret blev åbnet 18.12.1748 - på Dronning Louise's fødselsdag - med Molière's *»Amphitryon«*. Grundstenen var blevet lagt 4.7.1748, så byggeriet er gået temmeligt hurtigt. Se i øvrigt nedenfor.

Teatret blev ombygget og udvidet af C.F. Harsdorff i 1774. Tegninger af Eigtved's og Harsdorff's teaterhuse er udstillet på Teatermuseet, Chrstiansborg Ridebane: http://www.teatermuseet.dk/

Nicolai Eigtved [født som Niels Madsen] var en Bondesøn fra Landsbyen Egtved i Skjoldenæsholms Birk og født 22. Juni 1701. Han blev sat til Gartneriet, men saa sit Snit til at komme udenlands, og i Udlandet vendte han Gartneriet Ryggen og kastede sig med Iver over Studiet af Arkitekturen. Han arbejdede og studerede i Berlin, Merseburg o. a. St. og var i 1725 i Warschau, og her interesserede Arkitekten Oberst Pöppelmann, der bl.a. virkede ved Opførelsen af Zwingeren i Dresden, sig for ham, tog ham i sin Tjeneste som Konduktør og skaffede ham et Patent som Lieutenant i Ingeniørerne. I Lejren ved Zeithain indlagde E. sig Ære ved sine Militærtegninger og gjorde her Bekjendtskab med den danske General Løvenørn, som efter sin Tilbagekomst til Danmark henledede Christian VI's Opmærksomhed paa ham. Christian VI kaldte nu E. hjem, og med Titel af Kapitajn afskedigedes han af polsk-sachsisk Tjeneste. E. følte imidlertid, at han endnu trængte til at lære og lære meget, og Christian VI lod ham da rejse til Italien (1732), hvor han opholdt sig i 3 Aar, og hvorfra han vendte hjem som en for sin Tid ganske habil Arkitekt. Paa Hjemrejsen opholdt han sig i nogen Tid i München og Wien, hvor han gjorde gode Tegninger henholdsvis af Residensslottet og Prins Eugens Palais (dvs. Belvedere), hvilke Tegninger Christian VI afkjøbte ham.

Efter sin Hjemkomst til Danmark blev E. 1735 udnævnt til Kapitajn af Fortifikationen, steg efterhaanden til Hofbygmester, Kirkeinspektør og Oberst og blev meget benyttet. Han — og Boye Junge — ombyggede saaledes i 1743 og følgende Aar Prinsens Palais i Kalveboderne, han opførte de 4 Palaiser paa Amalienborg, Slottet

Sophienberg ved Rungsted, det gamle kgl. Theater o. a. m., ombyggede Bregentved, virkede ved Opførelsen af Christiansborg Slot, Fredensborg osv. og ledede en Tid Arbejdet paa »Marmorkirken«. Skjønt E.s Arbejder ingenlunde ere dadelløse, ere de dog for deres Tid agtværdige; som Arkitekt staar han omtrent i Højde med den samtidige Thurah, - for ikke at tale om hans nærmeste Forgængere, Ernst, Häusser og Krieger.

Snart efter sin Tilbagekomst til Fædrelandet traadte E. i nøje Forhold til Kunstakademiet, som hidtil med Schulin som Direktør og Miani og le Clerc som Ledere havde ført en kummerlig Tilværelse. Da Miani i 1745 forlod Danmark, blev Inspektionen overdraget til E., som nu under 28. Dec. 1747 fremsendte Forslag til Akademiets Ophjælpning, hvilke Forslag approberedes af Frederik V 12. Febr. 1748. Herved kom der endelig en Slags Orden i den fattige Kunstskoles forvirrede Sager. E. er saaledes Akademiets første egentlige Organisator, dets første Direktør de facto, den første danske, som dukker op af det Ocean af Udlændinger, der oversvømmede Akademiet. Han styrede dette med Ære, fra 1751 som Direktør, i nogle Aar. Men han, Hjemmefødningen, Bondesønnen, Obersten, der havde ægtet en Kammerjomfru, fortrængtes snart fra Højsædet; det blev ham ikke forundt at se den af ham styrede Kunstskole som en national. E. fjærnedes kort efter Akademiets Indflytning paa Charlottenborg, og efter at de af ham udarbejdede »Statutter« vare blevne underskrevne af Professorerne, fra Direktoratet, som den fra Frankrig indforskrevne og i lang Tid almægtige Saly derpaa indtog, og afgik faa Uger efter ved Døden, 7. Juni 1754.

Mindeplade for Eigtved; opsat i Frederiksgade mellem Bredgade og Amalienborg. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Det Lov tog E. med sig i Graven, at han havde været, om ikke en stor, saa en højst agtværdig Kunstner, dertil en hæderlig, retskaffen Mand, velvillig og hjælpsom mod alle. Der vidnes til hans Ære, at han hverken skammede sig ved sin ringe Byrd eller ved sine fattige Slægtninger. Han havde 24. Maj 1743 ægtet Sophie Christine Walther (f. 1726), Kammerjomfru hos Prinsesse Louise. E.s efterladte

hensade i temmelig trange Kaar, skjønt der tilstodes Enken en Pension af 300 Rdl. K. aarlig. Det lidet, den afdøde havde ejet, havde han sat i norske Marmorbrud, da han havde opnaaet at faa en Del af Leverancen af det til den nye Kirke i Frederiksstaden nødvendige Marmor; efter hans Død nød Enken i nogle Aar godt af denne Leverance, indtil den i 1771, temmelig pludselig og uventet, ophørte, og da hun paa den Tid endnu sad inde med store Forraad baade i Kjøbenhavn og ved Bruddene i Norge, led hun store Tab og blev vel sagtens i Bund og Grund ødelagt. Hun afgik ved Døden midt i Okt. 1795.

Henvisninger

http://www.ses.dk/portal/portal_2/html/chapter09.htm

http://www.kglteater.dk/OmTeateret/Teatrets%20historie/250%20aar.aspx

Til: Indholdsfortegnelsen

Dorthe Engelbretsdatter 1634—1716, Digterinde

Af Julius Paludan

Dorthe Engelbretsdatter [Dorthea Engelbretsdatter; Dorthe Engebretsdatter] var født i Bergen 16. Jan. 1634 og Datter af Rektor, senere Præst ved Domkirken, Engelbret Jørgensen og Anna Wrangel. Hun synes at have tilbragt nogle Ungdomsaar i Kjøbenhavn; men allerede 1652 blev hun gift med sin Faders Kapellan, siden hans Efterfølger i Embedet, Ambrosius Hardenbeck, der døde som Provst 1683. Hun nød et godt Navn baade som Hustru og Moder og indlagde sig ved Siden deraf et ikke ringe Ry ved sin religiøse Digtning, men fristede den tunge Skæbne at miste baade sin Mand og alle sine 9 Børn, deriblandt 2 Sønner i en voxen Alder, inden hun selv, 82 Aar gammel, lukkede sine Øjne i sin Fødeby 19. Febr. 1716.

Hendes Samling af Salmer, Morgen- og Aftensuk, »Sjælens Sangoffer« (1678), blev flere Gange eftertrykt og med Forøgelser paa ny oplagt lige ned til vore Dage. 1685 og ofte senere udkom det »Andægtige Taareoffer for bodfærdige Syndere«, en versificeret Bearbejdelse, til Dels i Alexandrinere, af Præsten Peder Møllers Andagtsbog »Trøst- og Taarekilde« (1677—79), knyttet til Fortællingen om den bodfærdige Magdalena og inddelt i 4 Afsnit: »Den taaregydende«, »den fodtørrende«, »den kyssende« og »den salvende Synderinde«. Endelig udgav Digterinden sit »Kristelige Valet fra Verden« (1698) og sin »Ligsang«.

Skjønt ganske jævnaldrende med Kingo tilhører D. E. en tidligere, nærmest tysk paavirket Retning i Salmedigtningen. Samtiden stillede hende lige med ham, og de talrige Æredigte foran hendes Arbejder prise hende som den 10. Muse; Kingo selv skriver:

»Gaar nu, gaar hen, I ni berømteste Gudinder,
at bukke eder dybt for en af Nordens Kvinder!«

Det usædvanlige i, at en Kvinde optraadte som Digter, er aabenbart medvirkende til denne Overvurdering; Reenberg i »Forsamling paa Parnas« var derimod ugalant nok til at bedømme det samme Fænomen paa helt modsat Maade. Vore Dages Smag vil næppe engang stille D. E. ved Siden af samtidige religiøse Digtere af anden Rang som Peter Dass eller Frederik Brandt. Hendes Digtning præges af Tidens tunge Livssyn, en livstræt Lede ved »Ormesækken« og en sygelig Dvælen ved Syndeskylden og dens »blodige Tvæt«, som i Forbindelse med hendes egne huslige Ulykker, til hvilke hun ofte vender tilbage, gjøre Tonen saare drøvelig. De oftest trivielle Tanker skæmmes yderligere ved smagløst Udtryk og Misbrug af Fremmedord, naar hun f. Ex. synger om Nadveren:

»Se, Lammens Bryllupstraktement
gav han dig som en høj Present«

eller om Djævelen, som

»forsmædelig skamfuter
de, som var hans Kanuter.«

Lettere tilgive vi hende de »selvgjorte danske Gloser« eller rettere Norvagismer, som Reenberg laster, og i formel Henseende ere hendes Vers lette og korrekte, enkelte virkelig ganske smukke, som Aftensalmen »Dagen viger og gaar bort«:

»Fire Fjæle er min Pragt,
hvorudi jeg bliver lagt
med et Lagen og lidt mer,
ejer ikke saa en Fjer.«

Den ret friske Tilegnelse foran »Sangofferet« saa vel som hendes i Wielandts [se om Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Høpfners Verssamlinger og Schønaus »Lærde Fruentimmer« optagne Lejlighedsdigte, poetisk Polemik mod Kritikere eller Eftertrykkere og Rimbrevvexling med P. Dass, Præsten Joh. Olavius i Randers o. a. bære Vidne om, at hun heller ikke ganske manglede den for Bergenserne ejendommelige aandelige Livlighed og det Lune, hvorpaa hendes yngre Bysbarn Holberg snart skulde give saa glimrende Prøver. Men ikke sjælden falder Lunet dog i det platte og plumpe, hvilket hine Dages drøjere Smag let saa igjennem Fingre med, selv hos en Kvinde. Hvor lidt der den Gang fordredes i Retning af Aand, ses bedst af den almindelige Beundring for de bekjendte og oftere, bl.a. i N. M. Petersens Litteraturhistorie, gjentagne Impromptuer, som D. E.

vexlede med Kingo under sit andet Besøg i Kjøbenhavn, hvor hun synes at have nydt ikke saa lidt Opmærksomhed. Om Tiden for dette Ophold ere hendes Biografer uenige; men efter Dateringen af flere herhen hørende Vers tør det med temmelig Sikkerhed sættes kort efter, at hun var bleven Enke, fra Slutningen af 1684 til Avg. 1685.

Til: Indholdsfortegnelsen

Engelstoft, Laurids, 1774—1851, Historiker

Af Johannes C.H.R. Steenstrup

Laurids Engelstoft er født 2. Dec. 1774 i Gislum Præstegaard ved Hobro. Hans [...] Fader, Provst, Mag. Chr. E., gav ham den første Undervisning og dermed tillige Grundvolden til hans Viden i de klassiske Fag, til hvilke baade Fader og Søn følte sig stærkt hendragne. 15 Aar gammel kom han i Randers Skole og fandtes efter 1 1/2 Aars Undervisning saa vel forberedt, at han kunde afgaa til Universitetet (1791). Her tog han 1. og 2. Examen og i April 1796 theologisk Embedsexamen med Udmærkelse. Han syntes endog strax at skulle træde i præstelig Virksomhed, i det Grev Rosencrone tilbød ham et Kald, til hvilket han havde Kaldsret. E. var et Øjeblik i Tvivl, men besluttede saa at følge den videnskabelige Vej, til hvilken han ved sin hurtige Tilegnelsesevne, sit klare Overblik og sin Lyst til Studier maatte føle sig selvskreven. Med sin Ven Børge Thorlacius havde han drevet fælles Studier; begge vare nu fuldt beskæftigede med at besvare Universitetets Prisopgaver, og der tilkjendtes 1797 Thorlacius Guldmedaillen for en filologisk og E. for en historisk Afhandling (om Kvindekjønnets huslige og borgerlige Kaar hos Skandinaverne før Kristendommens Indførsel). Endnu samme Aar disputerede E. for den filosofiske Doktorgrad »de Hieronymo Stridonensi«, en Afhandling, der vandt megen Anerkjendelse. Med offentlig Understøttelse kunde Thorlacius og E. nu drage til Udlandet. Efter et længere Ophold i Gøttingen [Göttingen] og Besøg i en Del af Tysklands andre Byer droge de over Holland og Belgien til Frankrig.

Dette Ophold i Frankrig var betydningsfuldt for E.s senere Udvikling og gav hans hele Dannelse og Aandsretning et Præg, som aldrig udslettedes. Netop da de to Venner i Nov. 1798 kom til Paris, udbrød den anden Koalitionskrig; da Bonaparte 18. Brumaire næste Aar holdt sin Tordentale til de 500's Forsamling, maatte den tilstedeværende E. flygte ud af Vinduet, og næppe vare han og Thorlacius paa Hjemvejen komne over Frankrigs Grænse, førend Marengosejrens Ry naaede dem. E. var henrykt over saaledes i 1 1/2 Aar at leve midt i Verdensbegivenhederne, som han opmærksomt iagttog. Samtidig med at han flittig studerede i Bibliothekerne over historiske og filologiske Æmner, fulgte han, som alt tidligere i Tyskland, Forelæsninger over naturvidenskabelige Fag, rejste nogle Maaneder med danske Botanikere til Pyrenæerne, æsthetiserede og øvede sig i fremmede Sprog, red og fægtede, kort sagt, den lille, blondlokkede Nordbo tabte enhver jysk Tunghed, og der kom en fransk Elegance over hans Person og hele Væsen. Han bragtes desuden, vistnok for bestandig, ud af et saadant Forhold til Theologien, at han vilde kunne overtage præstelig Gjerning.

Efter Rejsens brede, nydelsesrige Veje fulgte ved Hjemkomsten i Sommeren 1800 de trangere Stier ad Embedsbanen. E. maatte udslette et mindre gunstigt Indtryk, som han havde bibragt de styrende, og efter at have offentliggjort en i Paris begyndt Afhandling om »Philip August og Ingeborg« (1801), der ligesom det tidligere Arbejde, om Kvindekjønnets Stilling i Oldtiden, vidner om en sjælden Fremstillingsevne og omhyggelige Studier, udnævntes han (1802) til Adjunkt i Historie og Geografi ved det filosofiske Fakultet, 1803 til Professor extraord. Gage opnaaede han dog først 1805, og han maatte saaledes dels ved Undervisning i Schouboes Institut, dels ved en Ansættelse som Sekretær ved det kgl. Bibliothek (1803—5) tjene det fornødne til sit Underhold.

Paa Kathedret var E. en aandfuld og tiltalende Forelæser. Om Ordet end ikke fødtes hurtig paa hans Læber, antog det altid den skjønne Form; han stod anskuende over for sit Æmne og kaldte Hovedpunkterne frem; det spændte, hvilende Øjelaag over det glansfulde Øje aabenbarede en Mand, der søgte at finde Overblik og Standpunkter og stræbte efter at oplyse Tankerne i Verdensstyrelsen. E. yndede historiske Paralleler, og han lod ofte Strejflys virke klarende, kun følte Tilhøreren stundum et Savn ved, at E. havde ladet sig nøje med at henkaste Tanker om en mulig Forstaaelse uden selv at forsøge den dybere Indtrængen. Under hele sin Universitetsvirksomhed — han blev 1817 Professor ordinarius — bestræbte han sig for ogsaa uden for Læresalen at træde de studerende nær. Hans gjæstfrie Hjem — 1805 blev han gift med Magdalene Cathrine Estrup (f. 1786 død 1878), Datter af Pastor P. E. og Søster til Historikeren E. — stod aabent for mangfoldige studerende, som her nøde godt af hans belærende Samtale eller traf sammen med fremragende Mænd i Lærdommens og Digtningens Verden. Da der indkom 600 Rdl. for hans Universitetstale om den akademiske Borgerrets Betydning (1809), gav han disse til et Stipendium for studerende til Anskaffelse af Bøger. Islandske Studenter, der i E. fandt en god Beskytter, lode hans Portræt stikke i Kobber ved Eckersberg (1830).

Stiftelsen af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler 1805 havde imidlertid været en skæbnesvanger Begivenhed for E.s Virksomhed. Ved sin store Arbejdsdygtighed, sine omfattende Kundskaber og sin Lyst til at gribe ind i praktiske Forhold var han som selvskreven til at træde i Direktionens Tjeneste, og dens Existens og E.s Liv vare paa en egen Maade knyttede sammen. Han blev 1805 dens Sekretær, 1812 Assessor i Direktionen og var fra 1817—32 og derpaa igjen fra 1840—48, da Direktionen opløstes, Medlem af den. Han kastede sig med største Iver ind i denne Gjerning, og hans »Universitets- og Skoleannaler« (1806 — 13) vidne bedst om, med hvor megen Opmærksomhed han fulgte alle Skolespørgsmaal i Udlandet og søgte at fremdrage alt nyttigt og oplysende om Universitetet og de lærde Skoler her hjemme, om deres Historie, Institutioner, nuværende Virkemaade og Undervisningens Resultater. Opdragelsen havde altid ligget E. paa Hjærte, allermest for saa vidt den skabte Folkekarakteren, og i et tankevægtigt Skrift, som han skrev under et Ophold i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] 1807—8, da han som Direktionens Referent fulgte Regeringen her ned, »Tanker om

Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almenaand og Fædrelandskærlighed« (1808), udviklede han, hvorledes den unge skulde opdrages til at føle sig som Landets Søn, som Arvtager af en stor Fortid. Kjendskabet til Landet, som det var og er, maatte derfor staa i første Linje, ligesom Opdragelsen burde være militær, Legeme og Aand uddannes i fuld Harmoni, og Staten ved Udmærkelser tilskynde til sand Borgeraands Væxt. — E. har sin Andel i de Reformer, som Universitetet og Skoleundervisningen i Løbet af næsten et halvt Aarhundrede undergik, og har derved indlagt sig megen Fortjeneste; et i særlig Grad fremragende administrativt Talent tør man dog maaske næppe tillægge ham. I øvrigt benyttedes hans Arbejdsdygtighed ved mange Lejligheder; saaledes klager E. 1813 i et Brev over, at hans Helbred havde faaet et mærkeligt Stød under den norske Universitets-Kommissions Forhandlinger i den forudgaaende Vinter, da han efter 5 à 6 Timers Seance maatte, til Dels om Natten, udkaste Breve og Forestillinger, hvorved han paadrog sig en alt for stærk Anspændelse. For Sorø Akademis Gjenfødelse (1822) og følgende Udvikling var E. levende interesseret.

Haarde Klager kunde den historiske Videnskab dog føre over at være svigtet af en højt begavet Dyrker. E.s foran nævnte historiske Afhandlinger og ligeledes hans »Blik paa Forsvarsvæsenets Forfatning og Tilstand i det byzantinske Rige under Kejser Justinian I« (1815) og »Wiens Belejring af Tyrkerne 1683 (1817) maa kaldes mønsterværdige, hvad historisk Granskning og Fremstilling angaar, men de bleve ikke efterfulgte af mange eller af store Arbejder. Han udgav sammen med Jens Møller »Historisk Kalender«, 3 Bind (1814—17), og skrev sammen med Werlauff »Kjøbenhavns Universitetsbygnings Historie« (1836), han var Medredaktør af »Journal for udenlandsk Litteratur« og »Maanedsskrift for Litteratur«. I øvrigt var det nærmest ved et mere tilfældigt Fund af Aktstykker eller ved Begivenheder, der danne Paralleler til Fortidens Forhold (især naar det gjaldt Fædrelandets Forsvar), at han optraadte som Forfatter (Saaledes om »Christian IV's Forsøg paa at afskaffe Vornedskabet«, »Kjøbenhavns Stilling og Farer i Sommeren 1700«). I nogle mindre Afhandlinger har han ogsaa omhandlet Statistikken, i hvilket Fag han holdt Forelæsninger for de juridiske studerende. Men altid gjennemgik Stoffet en Støbning i den smukke, ofte elegante Form, som var E. egen. Et Udvalg af hans Skrifter udgaves i 3 Bind af Samfundet til den danske Litteraturs Fremme 1859—62. E. var den sidste af vore lærde, som skrev elegante latinske Vers.

Naar E. et Aar før sin Død skrev: »Mit hele Liv har mest været Opofrelser«, og han derved sikkert tænkte paa, hvorledes han ved praktisk Gjerning var dreven bort fra højere Kald, saa han den Gang, som ofte i sin senere Levetid, vist ikke dybt nok til Bunds i sit eget Sind. Det er en Historikers Lod saa at sige ved hvert enkelt Studium at skulle paa ny tjene sig op fra menig til Officer; han maa længe gjøre trættende og pinligt [pinefuldt] Arbejde, inden han naar til at befale og lede, men til den første Art Gjerning følte E. sig noget for fornem. Et Arbejde i Slid og Møje uden æsthetisk Tilfredsstillelse tiltalte ikke E. Vel havde E., som P.A. Munch siger, »et sjældent historisk Instinkt«, men Instinkt uden Studier paa første Haand hjælper kun halvvejs. E. vilde hellere iagttage Samtiden og nedskrive, hvad der meddeltes ham om denne og den nærmeste Fortid, — han begyndte endog en Brevvexling med sin Kollega Thorlacius om Dagens Begivenheder i det Øjemed at være Kilde for Eftertiden, og mange Optegnelser om Samtiden og om Traditionen fra den nærmest forudgaaende Tid findes fra hans Haand. For den nye historiske Arbejdsmaade, som efterhaanden brød sig Vej, kom han derfor til at staa noget fjærn, og da E. ingenlunde i sin senere Levetid vandt Paaskjønnelse for sin administrative Virksomhed, kom der et vist Misforhold ind i den i øvrigt saa højt fortjente Mands Liv. Men hans varme Fædrelandskærlighed og Omsorg for, at ægte Borgeraand trivedes — tidlig havde han gjort opmærksom paa det danske Sprogs ulykkelige Stilling i Slesvig, og Tanken om Enheden i de nordiske Folks Fortid og Skæbne havde grebet ham stærkt —, hans utrættelige Arbejdslyst og betydelige videnskabelige Fortjenester maatte alle erkjende.

E. var 1811 bleven udnævnt til Justitsraad og 1836 til Konferensraad og Ordenshistoriograf. 1840 blev han Kommandør af Danebrog. 1845 blev han som Universitetets Senior fritaget for at holde Forelæsninger, og 1848 udnævntes han, samtidig med at han entledigedes af Universitetsdirektionen, til Storkors af Danebrog. 1812 var han bleven Medlem af det danske Videnskabernes Selskab, 1813 af Danske Selskab, hvis Forstander han var fra 1829 til sin Død. Sine sidste Aar tilbragte han i Stilhed og døde 14. Marts 1851.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ernst, Johan Bartram, 1663—1722, Politimester

Af O. Nielsen

Johan Bartram Ernst, født i Kjøbenhavn 30. Okt. 1663, Søn af Kræmmer Johan Adolf E. og Helene Sophie M[...] [og formentlig bror til Johan Conrad Ernst]. Han blev Student 1681, studerede i Tyskland, Italien, Frankrig, Holland og England og rejste siden udenlands som Hovmester for unge Adelsmænd. Derpaa blev han Lærer for Christian V's Søn Prins Christian og ledsagede denne paa den Udenlandsrejse, paa hvilken han døde 1695. 1697 blev han Assessor i Hofretten og ernærede sig som juridisk Konsulent og Forretningsfører. Han var ogsaa Medarbejder ved Aviserne, indtil han 1701 blev beskikket til en af Censorerne ved disse; samtidig udarbejdede han Christian V's »Tageregister«, en udførlig kronologisk Udsigt over de vigtigste Begivenheder under denne Konges Regering, der udkom anonymt 1701. Samme Aar blev han beskikket til Politimester Rasch's Medhjælper og til Kancelliraad, 1703 til Borgmester i Kjøbenhavn, 1704 til Justitsraad; det var ham en Skuffelse, da O. Rømer 1705 blev Rasch's Efterfølger, men allerede 1710 døde Rømer, og E. blev nu Politimester. 1717 udnævntes han til Etatsraad og døde 22. Dec. 1722. Han var gift med Vilhelmine Justine Dotzem fra Preussen. Som Politimester havde han en Del Modgang. I den første Tid rasede Pesten, og 1716 fandt man Smædeskrifter om ham opslaaede paa Børsen og Raadhuset, hvorfor han udvirkede en kgl. Befaling til at lade disse Skrifter brænde af Bøddelen paa Nytorv og til at vise E. al Respekt og Høflighed. Under den langvarige Krig med Sverige var det en vanskelig Sag for det lidet talrige Politi med kun 10 Betjente at holde Orden paa de militære, og han kunde kun udvirke et Reskript 1717, hvorved det blev forbudt civile Personers Lakajer at bære Kaarde. Han blev endog selv udsat for ærerørige Ord og Anklager af sin forrige Politibetjent Nagel og kunde ikke hindre en Skandale som Kadetternes Storm paa Regensen 1719.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ernst, Johan Conrad, 1666—1750, Arkitekt

Af F.J. Meier

Johan Conrad Ernst var [formentlig] Broder til Johan Bartram Ernst. Om hans Ungdom og kunstneriske Uddannelse vides intet. Han var allerede i de sidste Aar af det 17. Aarhundrede kgl. Bygmester, blev senere Hofretsassessor, i 1709 Kancelliraad, derpaa Justitsraad, endelig 1729 endog Etatsraad, altsaa en meget fornem Mand for den Tid. Som kgl. Bygmester blev han i 1696 sendt til Stockholm for til Kjøbenhavn at hjembringe den af Nicod. Tessin d.y. forfærdigede Model til et nyt og stort Residensslot, som Christian V havde til Hensigt at opføre paa det afbrændte Amalienborgs Grund, en Plan, der aldrig kom til Udførelse. Nogle Aar senere virkede E. under Generalbygmester Vilhelm Platens Overledelse ved Opførelsen af Frederiksberg Slot. Da Platen nedlagde sit Embede som Generalbygmester, blev E. hans Efterfølger (1716) med 1.000 Rdl. K. aarlig Løn. Et Par Aar før havde han været virksom paa Kjøbenhavns Slot, opført Kongens Boldhus (ved Kanalen ud for Boldhusgaden) o.a.m. Fra 1718—21 omdannede han Operahuset til et Landkadetakademi og havde en kort Tid Overledelsen ved Fredensborg Slots Opførelse i sin Haand. I 1719 opførte han Kancellibygningen paa Slotsholmen [Den Røde Bygning], og i 1731 og de følgende Aar ledede han de vidtløftige Arbejder paa Hørsholm Slot. Endnu i 1734 var han Generalbygmester, men i 1735 afskediget.

E. var 23. April 1703 bleven viet til Magdalene Foss (f. 1676 død 1718). Efter sin første Hustrus Død ægtede han 6. Juli 1719 Margrethe Elisabeth Weinmann, Enke efter Borgmester Anders Jacobsen; hun overlevede ham. E. var en anset og velhavende Mand, ejede Godset Avnsøgaard ved Kalundborg og førte et herskabeligt Hus i sin Ejendom i Stormgade. Han døde i 1750 og blev 8. Okt. s. A. gravsat i Viskinde Kirkes Kapel ved Kalundborg.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ewald, Enevold, 1696—1754, Præst

Af A.D. Jørgensen

Enevold Ewald var Søn af Præsten Niels Enevoldsen (Evald) (f. 1658 død 1733) og Mette Magdalene Prætorius (f. 1671 død 1729) og født i Højst, mellem Tønder og Aabenraa, 29. Avg. 1696. Faderen var en Præstesøn fra Nabosognet Bylderup, men dansk Student fra Frederiksborg Skole; Moderens Forfædre havde i 3 Slægtled været Præster i Højst. E. var en tidlig vakt og alvorlig Dreng, der alt før sit 14. Aar, som han selv fortæller, havde gjennemlæst hele Bibelen 4 Gange. Som hjemmehørende i Hertugen af Gottorps Lande sendtes han til tyske Universiteter, rimeligvis først til Kiel, senere til Jena og Halle. Faa det sidstnævnte Sted stod den Gang Pietismen i sin højeste Flor, og E. paavirkedes meget stærkt af dens indtrængende og vækkende Forkyndelse. Han gjenoptog her sin flittige Bibellæsning og opnaaede, om end ikke uden Anfægtelser, at komme til aandelig Hvile i en fast Tillid til det aabenbarede Ord; hans Kjendskab til Bibelen var enestaaende, og de store Flidsværker, som han senere forfattede, havde deres sikre Grund i disse Ungdomsstudier. Efter at være vendt tilbage til sit Hjem optraadte han her som den første Forkynder af den pietistiske Kristendomsopfattelse; han holdt Forsamlinger, prædikede og katekiserede og havde stort Tilløb fra hele Egnen; det kirkelige Tilsyn holdt ikke af denne Bevægelse, men det gik dog af uden Sammenstød. Han udgav ved denne Tid sine første Smaaskrifter, baade i bunden og ubunden Stil.

Da i Aaret 1727 det store Waisenhus oprettedes i Kjøbenhavn, kaldtes E., der var bleven bekjendt i Hovedstaden ved gjentagne Besøg og Gjæsteprædikener, til Lærer og et Par Maaneder efter til Præst ved denne Opdragelsesanstalt. Hans Virksomhed her faldt i to Perioder; i de første Aar vakte han Opsigt ved sin Veltalenhed og ved de Tanker, han fremsatte, senere gik han mere og mere op i sine lærde Værker. E. synes at have været den første, som bragte Pietismen til Kjøbenhavn; hans Prædikener havde stort Tilløb; selv da Waisenhuset var brændt, og der maatte holdes Gudstjeneste i Ridehuset, flokkedes rige og fattige om hans Talerstol; »en større Prædikant og Katekisator haver Danmark næppe haft«, siger en samtidig. Det var dog ikke blot den Inderlighed og den Veltalenhed, hvormed han forstod at fremsætte sine Tanker, der droge Folk til ham, men ogsaa de efter Tidens Lejlighed kjætterske Meninger, han fremsatte. Saaledes vovede han at paastaa, at der maatte skjelnes mellem den indre, sande Kristendom og den udvortes Kirke med dens Naademidler, og at Mennesket først efterhaanden kunde vinde Naade hos Gud ved Selvopdragelse i Taalmodighed og Troskab; ligeledes krævede han Taalsomhed over for anderledes troende. Følgen blev da ogsaa, at han droges ind i den forargelige Strid mellem Hovedstadens Præster og underkastedes Forhør og andre Ubehageligheder; han beholdt dog sit Embede mod at holde en Kapellan, som var fri for hans Anfægtelser med Hensyn til Absolutionen (1734).

Der havde i disse Aar samlet sig en talrig fri Menighed om E., men senere synes denne igjen til Dels at have opløst sig, og det blev vanskeligt for ham at komme ud af det med de meget smaa Indtægter ved Waisenhuset, som han dog ikke vilde forlade. Saaledes nødtes han til at paatage sig andre anstrængende Arbejder; han oversatte opbyggelige Skrifter og begyndte derefter en brydsom Forfattervirksomhed: 1741—42 udkom i 2 Bind et »Tidsregister over det gamle og det nye Testamentes Kirkehistorie« og 1744—50 i 5 Bind Prædikener over Mosebøgerne med deres Spaadomme og i 3 Bind den bekjendte »bibelske Konkordans«. Endelig udgav han et Par mindre Skrifter med opbyggelige Digte og en Anvisning til Bibellæsning. — E. blev 1747 tit. Professor theol. og i det følgende Aar Medlem af Missionskollegiet og Waisenhusets Direktion. Han var 2 Gange gift; hans første Hustru, som han ægtede 1730, kjendes ikke af Navn; anden Gang ægtede han (o. 1739) Marie Wulf (f. 1715), Datter af en Kjøbmand Matthias W., hvis Enke Marie [Marie Wulf] havde været stærkt indviklet i Sagen om de gudelige Forsamlinger. Hans Helbred var alt den Gang svagt og nedbrødes yderligere ved Overanstrængelse; om Sommeren maatte han opholde sig paa Landet. Senere formaaede han næsten slet ikke at røgte sit Embede, i hele Aar talte han kun faa Gange. Han døde 17. Nov. 1754; hans Enke ægtede 4 Aar efter Hørkræmmer og Overformynder Peder Hulegaard, men blev atter Enke 1769 og døde 27. April 1791. Af deres 3 Sønner var Digteren Johannes E. [...] den mellemste.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ewald, Johannes, 1743—81, Digter

Af A.D. Jørgensen

Johannes Ewald var Søn af Waisenhuspræsten Enevold E. og født i Kjøbenhavn 18. Nov. 1743. Saa længe Faderen levede, undervistes han i Hjemmet, Waisenhusets Gaard paa Nytorv, sammen med sin 3 Aar ældre Broder Matthias og havde i den Tid forskjellige Lærere. Af hvad han selv lejlighedsvis fortæller, fremgaar det, at han havde en levende Fantasi, og at denne tidlig udvikledes, først ved Børneæventyr, senere ved Læsning om Oldtidens Helte i Grækenland og Rom og af Kirkens og Missionens Historie; men det er vanskeligt at følge ham i den Opfattelse, at hans Forældre og Lærere forsyndede sig ved saaledes at nære hans Indbildningskraft og varme Følelse for det ualmindelige og det menneskelig store. Da Faderen med sit aldeles nedbrudte Helbred vel maatte forudse sin nære Død, medens Sønnerne nu efter deres Alder skulde sendes i en offentlig Skole, blev der truffet Bestemmelse om, at den ældste skulde til Roskilde, medens den mere begavede J. sendtes til Slesvig, hvor Faderen havde Slægtninger, rimeligvis for at faa en fyldigere tysk Opdragelse; han skulde i Huset hos Rektoren, Licht, en bekjendt udmærket Lærer. Overfarten foregik selvfølgelig med Skipper og var altsaa afhængig af dennes Afrejse, og det var derfor tilfældigt, at denne netop kom til at foregaa faa Timer før Faderens Død, Dagen før Drengen fyldte sit 11. Aar.

Opholdet i Slesvig varede i henved 4 Aar, i hvilken Tid han tilegnede sig de almindelige Skolekundskaber, ligesom han opnaaede en vis Færdighed i at skrive latinske og tyske Vers. Uden for Skoletiden havde han Adgang til Rektorens temmelig betydelige Bogsamling, i hvilken han bl.a. fandt en Samling nordiske Heltesagaer; Licht elskede nemlig alt, hvad der var dansk, og søgte at paavirke sine Elever til at lære og dyrke Sproget, hvis Nytte og Skjønhed han fremhævede for dem. Hvad E. i øvrigt fortæller om sit Ophold i Slesvig, tyder paa en stadig Udvikling af hans medfødte poetiske og æventyrlige Sans, medens han endnu var uimodtagelig for selve Digtningens Skjønhed. Saaledes løb han bort efter at have læst Robinson for over Holland, paa Vejen til Indien, at strande paa en øde Ø, og Rektoren indhentede ham først 4 Mil fra Byen. Ligeledes drev han med den største Lidenskab Krigslegen som en Efterligning af den samtidige Syvaarskrig i Tyskland, og han var stærkt optagen af gjentagne Forelskelser. Derimod kjedede Oldtidens Digtere ham til Trods for Lærernes Bestræbelser for at aabne hans Sans for deres Skjønheder. »Jeg havde tvende (Lærere)«, siger han, »og de vare begge for brave Mænd, de havde for megen Indsigt og for sund Smag til, at de enten ikke selv skulde have følt eller ikke have anprist mig Yndigheder, som det næsten var vanskeligt at overse eller at være kold imod. Jeg bilder mig meget mere ind, at min Sjæl da var alt for virksom, alt for meget i Gjæring til, at blotte Tanker eller Billeder kunde berolige den; det var Handling, som den brændte efter.«

I Sommeren 1758, i sit 15. Aar, kom E. tilbage til Kjøbenhavn og tog med Ære sin Studenterexamen. Han kom i Pensionat hos den formuende Hørkræmmer (islandsk Kjøbmand) og Overformynder Peder Hulegaard, der et halvt Aar efter ægtede hans Moder, som boede i samme Hus, det sydlige Hjørnested ved Kultorvet og Frederiksborggade. Samme Efteraar var det, han gjorde Bekjendtskab med den jævnaldrende Arense Hulegaard og ved deres første Møde blev fuldstændig betagen af hendes Skjønhed og Ynde. Hun var Datter af Overformynderens afdøde Broder Oluf H., og hendes Stiffader, Oluf Mandix, var en velhavende islandsk Kjøbmand og Ejer af Gislingegaard og Gods. E. kom i et tilfældigt Ærende op til Familien, der boede paa Vestergade; men næppe havde han set og talt med Arense, før han følte sig greben af den heftigste Forelskelse; han tabte Sans og Tanke for alt andet og var som ude af sig selv. Som i en Drøm naaede han hjem, fast bestemt paa at vinde denne Pige og saa ikke begjære andet eller mere af jordisk Lyksalighed; han var pludselig vaagnet til en ny Bevidsthed og et selvstændigt Liv. Hans første Plan var nu i en Fart at fuldende sit theologiske Studium; men medens den nærmeste Tid snart bragte ham Vished for, at Arense delte hans Følelser, blev det ham tillige klart, at han havde farlige Medbejlere i Mænd, hvis Alder stod i et rimeligere Forhold til Arenses end hans 15 Aar. Han fik da den Indskydelse at forkorte Vejen til en selvstændig og anset Stilling i Samfundet ved at gaa i udenlandsk Krigstjeneste, og da han kunde være sikker paa, at hverken hans Moder eller hendes Mand, der med stor Omhu tog sig af Stifsønnerne, vilde billige en saadan Plan, løb han sin Vej efter at have forsynet sig rigelig med Rejsepenge af Faderens Beholdning. Broderen, som var fulgt med og vel endogsaa var den, som fra først af havde tilskyndet til Flugt, fortrød snart, hvad han havde gjort, og skrev hjem fra Hamborg, hvorefter han hentedes tilbage; men J. lod sig hverve til preussisk Husar og fortsatte sin Rejse syd paa med en Skipper ad Elben. Det var i Foraaret 1759; han tjente nogen Tid som menig Infanterist i den preussiske Hær, men løb derpaa over til Østerrigerne, da han følte sig bedragen ved ikke at være bleven Husar. Efter halvandet Aars Soldaterliv kom han tilbage til sit Hjem, grundig kureret for sine Drømme om en æventyrlig Lykke, men vistnok tillige svækket ved de unaturlige Strabadser, som hans uudviklede og fintbyggede Legem havde været udsat for; den forfærdelige Gigtsygdom, som senere ødelagde ham og i Forbindelse med Udskejelser hidførte hans tidlige Død, antoges at stamme fra denne Tid.

Efter sin Tilbagekomst tilendebragte E. i forholdsvis kort Tid sit Embedsstudium; i Sommeren 1762 blev han theologisk Kandidat med bedste Karakter, han blev forlovet med Arense og fik Fribolig med Stipendium paa Valkendorfs Kollegium. Det synes nu at have været hans Plan at søge en videregaaende videnskabelig Uddannelse, snarest til en Lærervirksomhed ved Universitetet. Saaledes kom han ogsaa til at kappes med

jævnaldrende Venner i lettere litterære Sysler, uden at egentlig digterisk Virksomhed fra først af synes at være kommen ham i Tanke. Han skrev en Afhandling om en guddommelig Forløsers Nødvendighed og et allegorisk Stykke: »Lykkens Tempel«, begge i Stil med de Æmner og Former, som Jens Schielderup Sneedorf havde indført i sin »Patriotiske Tilskuer«. Han blev personlig bekjendt med denne udmærkede Forfatter, som opmuntrede og vejledede ham, men til stort Tab for Litteraturen og særlig for E. alt døde et Par Aar efter (1764). Samtidig løstes Forholdet til Arense, hvorefter hun ægtede en anden (Hørkræmmer Rasmus Riber), et Brud, som bragte E. til helt at opgive sine tidligere Planer for det borgerlige Liv; han besluttede nu, siger han, »at slentre Livet igjennem«.

Naar E. senere var tilbøjelig til at henføre sit Livs Ulykker til Tabet af Arense, gjorde han sig dog utvivlsomt skyldig i en Forvexling af Grund og Følge. Han tabte i Virkeligheden sin ungdomselskede, fordi hans Sind af Naturen var ustadigt og hans Vilje svag, og det var de samme Fejl, som, yderligere udviklede, paaførte ham hans andre Ulykker. Efter at have anstrængt sig til det yderste i et Par Aar med sine Studier synes han at være falden til Ro i spredte og tilsyneladende hensigtsløse Sysler, medens han tillige sorgløst hengav sig til et muntert og uregelmæssigt Ungdomsliv i Selskab med ligesindede Venner, gode Hoveder og gode Kammerater, men farlige for et Menneske med hans lidenskabelige Temperament. Og da nu samtidig hans geniale digteriske Begavelse begyndte at bryde frem og foruroligede ham med sine gjærende Ideer og smertelige Stemninger, kan det ikke forundre, at Følelsen for Arense traadte i Baggrunden, ligesom det paa den anden Side var naturligt, at hun, der, som han siger, var »en dejlig, en fin og skarpsindig, en ædel, en majestætisk Arense«, under disse Omstændigheder brød Forholdet til den umandige Bejler, der ikke forstod at skjønne paa hendes Værd. Saaledes som det kom, blev Bruddet dog snarest en Befrielse for Digteren, der nu kunde hengive sig til sit Kald uden noget ydre trykkende Baand eller nogen borgerlig Forpligtelse, om det end tillige gav Anledning til, at han mere uforbeholdent hengav sig til sine Udskejelser. Først senere, da Arenses Ægteskab blev ulykkeligt og hans egen Skæbne saa haard, vaagnede den første Ungdoms rige Følelse paa ny og sønderrev hans Hjærte med Anger og Sorg. Arense glemte heller ikke ham, og skjønt hun senere omtalte ham med Bitterhed, slap hun ham dog aldrig af Syne og var blandt de Venner, paa hvis Hjælp han altid kunde gjøre Regning.

Den første Opgave, som E. herefter gav sig i Lag med, var et Læredigt om Guds Godhed, knyttet til Historien om Skabelsen, Syndefaldet og Forjættelsen. Det blev i det følgende Foraar (1765) indleveret til de skjønne Videnskabers Selskab, der dog forkastede det, hvorefter han lovede sig selv i 2 Aar at studere Digtekunsten saa grundig, at han kunde blive Danmarks første Digter. Han henvendte nu sin Opmærksomhed dels paa det klassiske Skuespil i Frankrig og den antike Digtning, dels paa Klopstock og hans store Heltedigt »Messias«. Først senere lærte han Wielands prosaiske Oversættelse af Shakspeare at kjende; men den forfejlede da heller ikke sin Virkning paa ham. Han tog nu sin »Adam og Eva« frem igjen, omarbejdede den i fransk-dramatisk Form og udgav den i Aaret 1769 som sit første og omfangsrigeste Digterværk. Det modtoges med levende Anerkjendelse og stillede ham uimodsagt paa den Plads, han havde villet kæmpe for, paa Toppen af det danske Parnas. »Adam og Eva« er dog til Trods for den rige og sublime Poesi, der er nedlagt i det, mere en Hyldest til Fortiden end et Løfte om en ny Fremtid. Det er Digterens Barndoms Verden, hans Faders inderlige Fortrolighed med og veltalende Forkyndelse af Kristendommens Livsanskuelse, der finder sit storslaaede Udtryk i dette Drama, som hos os kun har sin Tilknytning i den lutherske Salmedigtning hos Kingo og Brorson, den eneste alvorlige Digtning af noget Værd siden Middelalderen. Først derefter bliver E. selvstændig skabende, med et fuldt personligt Indhold i sin Gjerning.

Forberedelserne hertil gaa gjennem en ny Række Studier og Øvelser, saa vel som gjennem nye Tilskikkelser og Fejl. Efter at være kommen i Forbindelse med den tyske litterære Koloni, Klopstock, Cramer osv., og efter at have lært Engelsk for at kunne læse Shakspeare [Shakespeare] og Ossian i Grundsproget gjorde han sit første Forsøg i nordisk Digtning, Sørgespillet »Rolf Krage«, efter Saxes Fortælling. Den prosaiske Dialog, som var stærkt paavirket af Klopstock og Ossian, gjorde dog kun ringe Virkning, og Stykket har sin største Betydning i Litteraturen som et første Forsøg paa at benytte Oldtidssagnene i moderne Digtning. Som saadant vedblev E. bestandig selv at sætte særlig Pris paa det, og det blev udgivet (1770) af en Kreds af Mænd af alle Samfundsklasser og fra alle Landets Egne; saa store Forventninger knyttedes der alt nu til E.s Foretagender. Umiddelbart efter fattede hans tyske Velyndere den Plan paa offentlig Bekostning at faa ham sendt til Skotland og de højnordiske Øer for at indsamle Folkesange i Ossians Smag, og han forberedte sig ivrig dertil, da Bernstorffs Fald (Sept. 1770) spredte den hele Kreds og standsede alle Regeringens Foranstaltninger til Litteraturens Fremme. Samtidig hermed blev Digterens Helbred mere og mere nedbrudt, og de Skuffelser, han led, bragte ham til for en Tid helt at opgive enhver Modstand mod sine Lidenskaber. Gigtsygdommen plagede ham, som det ses af Breve, alt i Foraaret 1769; senere i Aarets Løb forværredes den, medens han arbejdede paa »Rolf Krage«, og i det følgende Foraar laa han paa Frederiks Hospital. Selv her kunde han ikke give Afkald paa sit uregelmæssige Liv, og han kom saaledes til en Gang, da han havde forladt Hospitalet, at tilbringe en Nat paa Gaden. Lægen forbød ham at drikke Punch og anbefalede The; men saa drak han Punch af en Thepotte. Efter at være udskreven fra Hospitalet sendte Moderen ham paa Landet; han kom til at bo paa Rygaard ved Lyngbyvejen hos en god Bekjendt, Torkil Baden, Godsforvalter paa Bernstorffs Gods. Han omtales fra den Tid som ligefrem forfalden til Drik, ligesom han ofte var sengeliggende; men da man den Gang endnu nærede Planer om at sende ham paa Rejser, maa han dog have forstaaet at bevare i det mindste det ydre Skin. Der fortælles i øvrigt, at han var saa uheldig at blive kastet af en Hest og i Faldet at faa et Stød i Siden, som blev Anledning til Sygdommens senere kroniske Karakter. Fra denne Tid lod han sig helt glide ned i »Pølen«, ubekymret om Folks Snak og kun

svagt holdt oppe af sin Moders og sine Venners Advarsler.

Efter Tilendebringelsen af sine større dramatiske Digtninger havde han selv følt Mangelen af virkelig Menneskekundskab, psykologiske Iagttagelser. Han havde da begyndt at gjøre Optegnelser i den Retning, i rigtig Erkjendelse af, at han kun saaledes kunde naa frem til indholdsrige Virkelighedsskildringer. Efter Sneedorfs Exempel holdt han sig dog i sine Studier til de mindst sammensatte Typer, Børn og Almuesfolk fra Land og By. Han søgte Omgang med saadanne; saaledes fortælles der, at han om Aftenen samlede Karle og Piger ved sit Sygeleje i Farvergade, lod dem snakke og more sig, ogsaa med Dans og Punch, medens han iagttog deres Tænke- og Udtryksmaade. Disse Studier førte ham da ogsaa til at skrive en Afhandling om »Pebersvende« og senere at dramatisere den som Holbergsk Komedie; han vilde paa én Gang virke som »Patriot« til Samfundets Forbedring, i dette Tilfælde imod den ugifte Stand, og vise sit Kjendskab til og sin Forstaaelse af jævne Folks Maade at være paa. Der kan ingen Tvivl være om, at jo disse Øvelser i høj Grad bidroge til at udvikle baade hans Stil og Herredømme over Sproget som ogsaa hans Blik for Menneskelivet og Menneskenaturen; men for Litteraturen ere de i øvrigt uden synderligt Værd.

Men hans egne Oplevelser, hans Lidelser og Forvildelser, hans Anger og Fortvivlelse, hans viljeløse Hengivelse i Lidenskaben og hans religiøse Selvbesindelse og Kamp for at rive sig løs og vende tilbage til det Samfund, som han havde trodset, — alle disse fristende og smertelige Følelser havde imidlertid gjort ham til en lyrisk Digter af højeste Rang. Hvilken sjælden Evne han i den Henseende sad inde med, havde første Gang vist sig, da han skulde skrive en Sørgekantate over Frederik V (Jan. 1766); det lykkedes ham her i faa og simple Ord at give et rørende Udtryk for de Følelser, som havde grebet alle ved den folkekjære Konges Død, og det blev denne »Solo« (»Hold, Taare, op at trille«), der til hans egen Overraskelse første Gang bragte hans Navn paa alles Læber. Senere havde hans lyriske Sprogkunst givet sig Vidnesbyrd i »Adam og Eva« og flere samtidige Kantater; men det var dog først nu, under de vanskeligste sjælelige Brydninger, at ogsaa hans Lyrik naaede sin Fuldendelse. Fra Vinteren efter Opholdet paa Rygaard ere Digtene »Pønitenten« og »Hvo kan opholde Ormens Liv«; noget senere bearbejdede han Syngestykket »Philemon og Baucis«, og ud paa Efteraaret offentliggjorde han: »Da jeg var syg«. Samtidig begyndte Rækken af de berømte Lejlighedsdigte, Bryllups- og Sørgesange, der til Dels afkjøbtes ham for en ringe Betaling, medens andre gjaldt nære Venner som Lieutenant Arnsbach og Fru Thonning. Fra denne Tid er ogsaa Digtet til Schleppegrell (»Haab og Erindring«) og til hans Moder (»Nyaarsønske«) samt »Nattetanker«.

Ved sin Moders Omsorg var E. imidlertid bragt ind under mindre sørgelige Forhold, i det han fra Efteraaret 1771 kom til at bo hos en Fuldmægtig Niels Winther i Vingaardsstræde, hvor han ikke blot havde det godt med Hensyn til sine ydre Fornødenheder, men ogsaa fandt en venlig Omgang; hans Moder og hengivne Venner kom jævnlig til ham, og han fik en ny og trofast Ven i Moderens Sognepræst, J.C. Schønheyder, senere Biskop i Throndhjem [Trondheim]. Som Sjælesørger støttede han E. i hans Kamp mod slette Vaner og uværdige Forvildelser, uden at det dog endnu kunde lykkes helt at afholde ham fra de mest paafaldende Udskejelser, saa snart han havde Penge, og Sygdom tillod ham at færdes ude. Deraf fulgte da atter bitter Fortrydelse og jævnlige Rivninger med hans Moder og de Folk, han boede hos. — Fra Opholdet i Vingaardsstræde hidrøre ikke blot de nævnte lyriske Digte, men ogsaa de Lystspil, E. har skrevet, det bekjendte Lejlighedsstykke »De brutale Klappere« (som han skrev i 36 Timer paa et Spækkebræt i Sengen), det prosaiske »Pebersvendene« og det versificerede »Harlekin Patriot«. I dette sidste søgte han fra et overlegent Standpunkt at give en satirisk Fremstilling af det store Røre, som var fremkaldt af den Struenseeske Regering og den patriotiske Reaktion imod den; og skjønt det ikke lykkedes ham at give dette Billed den umiddelbare komiske Kraft, som Holberg og Wessel raadede over, er dette Lystspil dog ikke blot et mærkeligt Tidsbilled, men ogsaa et Bevis paa Digterens Aandsfrihed og sunde Blik midt i hans Lidelser og Kampe.

I Foraaret 1773 flyttedes E. ud paa Landet, dels vel for sit Helbreds Skyld, dels for at fjærnes fra Hovedstadens Fristelser. Han kom til at bo i Rungsted hos den kongelige Fiskemester Oluf Jacobsen i Rungsted Kro, det nuværende Rungstedlund, en større Landejendom med Krohold, Ølbryggeri, Brænderi og Postexpedition; Stedets store og smukke Have strakte sig langs Strandvejen til og med den saakaldte »Ewalds Høj«, en Udsigtsbakke med Lysthus, som blev Digterens Yndlingsplads. Som det synes, var Konen i Huset en gammel Bekjendt af E. og hans Moder, rimeligvis fra deres Landophold i denne Egn i hans Barndom. Det var et dannet Hjem og kjærlige Mennesker, og der var i alle Maader sørget for, at han her kunde befinde sig vel, arbejde paa sine litterære Foretagender og vænne sig til et regelmæssigt Liv. Opholdet i Rungsted (til Efteraaret 1775) var da ogsaa den lykkeligste Periode i hans Digterliv.

Hans lyriske Digte fik her en Tilsætning af Naturskildring, der giver dem en endnu fyldigere Baggrund i Tankernes og Stemningernes Slægtskab med Omgivelsernes Skjønhed eller Vemod. Saaledes især i den berømte Ode »Rungsteds Lyksaligheder« og i Digtet til Datteren i Huset: »Solen flygter —«, saa vel som i de ypperlige Brudstykker »Vinteren« og »Aftenen« (»Ned fra Finlands nøgne Skjær«, »Skjul din Straale, skaan mit Hjærte«, »Indsvøbt i al sin Skræk«). Af størst Betydning blev dog det Digterværk, som fremstod i de to Somre her i Rungsted, Syngestykket »Balders Død«. Det var fremkaldt af Theaterstyrelsen, og den bekjendte Skjønaand Konferensraad A.G. Carstens deltog i dets endelige Redaktion for at gjøre det præsentabelt for de høje Smagsdommere, hvorved det dog kun vandt lidt og tabte adskilligt; men selv saaledes, som det kom til at

foreligge trykt, blev det det første følgerige Forsøg paa for hele den danske og norske Læseverden at gjenføde Oldtidens Helteliv og Sagnene om vore Fædres Guder. Digteren havde opgivet den ubundne Stil fra »Rolf Krage« og valgt Verset, i hvis Behandling han nu havde naaet det højeste Mesterskab; samtidig var den jordiske Handling sammenknyttet med Kampen mellem Guder og Jætter, og de mest ejendommelig nordiske Myther, om Loke og Valkyrjerne, vare førte frem med en enestaaende lyrisk Kraft og Genialitet. Man kan vistnok uden Overdrivelse sige, at hele Oehlenschlägers og Grundtvigs oldnordiske Digtning har sin umiddelbare Kilde i E.s »Balder«.

Endelig skrev E. i Rungsted forskjellige Ting, som høre til det bedste af dansk Prosa i det 18. Aarhundrede. Det første var et paatænkt Ugeblad, »De fremmede«, i hvilket han i Romanform vilde nedlægge sine psykologiske Studier; det kom ikke ud i hans Levetid, men han fik ikke saa lidt skrevet af det, nok i alle Tilfælde til, at man deraf kan lære hans egen Synsmaade at kjende. Hans Fremstilling er let og flydende, om end noget vidtløftig; han er vittig og har gjort mange rigtige lagttagelser; men i det hele og store er hans Opfattelse af Menneskene idealistisk spændt, fuld af grelle Modsætninger, saaledes som hans eget Liv havde lært ham det. Med langt større Fornøjelse læser man derfor hans egne Erindringer, hans saakaldte »Levned og Meninger«, som han ogsaa begyndte her og nedskrev for Schønheyder og Carstens. Han skrev om sin Flugt til Tyskland, om »Højen«, om sin Svaghed for »Vinen« og om Arense, — disse faa Kapitler, henkastede med løbende Pen, men gjennemtrængte af en saadan Rigdom af Poesi, af saa megen Lykke og Smerte, at de vel kunne siges i senere Tider alene at have vundet ham lige saa mange Venner som alle hans Digterværker tilsammen.

Des værre for E. døde hans Værtinde i Foraaret 1775, og dermed var Freden atter ude. Han havde hidtil med mindre Undtagelser levet et regelmæssigt Liv under hendes moderlige Tilsyn, men nu faldt han paa den Tanke at ville gifte sig, og det, som hans Venner paastode, med en aldeles uværdig Kvinde. Dette førte til pinlige Forhandlinger med Moderen og Schønheyder, og da intet andet hjalp, maatte han fjærnes fra Rungsted og føres til et nyt Opholdssted, Søbækhus ved Humlebæk, hos Godsforvalteren paa Krogerup, Herman Lem. Det varede en Stund, inden han her kunde komme til Ro; han blev trods alle Indsigelser ved sin Plan at ville gifte sig og sætte Bo, og Schønheyder maatte ty til de haardeste Ord og Trusler for at faa ham til at opgive denne fortvivlede Tanke. »Ligesom denne Elskovshandel er begyndt,« skriver han, »saa har De ogsaa hærdet Dem i den paa samme Maade, nemlig at gjøre Deres Indbildning skummende af Paafund og Drømmerier — og Deres Hjærte mere bittert og stormende mod alle andre Mennesker uden dem, der smigre Deres Naragtighed, Deres Stolthed og Deres Begjærlighed, at gjøre alt dette ved daglig Drukkenskab!« Den forfærdelige Sygdom, som nu tog nyt Tilløb og for en Tid bragte ham Døden nær, medens det mishandlede Legem ligesom bukkedes sammen, gjorde en sørgelig Ende paa denne Strid; da han igjen kom til Kræfter, var Rusen forbi, men han selv fattigere paa Venner, uden Arbejdslyst og Arbejdsevne. Kun en enkelt Lysstraale naaede ind i denne mørke Tid, Forholdet til Herskabet paa Krogerup, Kammerherreinde v. d. Maase og hendes Moder, Generalinde Moltke, hvis Søn Frederik han havde undervist som Dreng. Samme Frederik Moltke var nu Kammerjunker hos Enkedronningen og kom jævnlig fra Fredensborg til Krogerup, hvor han da ogsaa besøgte den syge Digter, som var Gjenstand for hans levende Beundring og nu ogsaa snart vandt hans personlige Venskab. Ad denne Vej kom E. da atter i Forhold til Hoffet; han fik nogen Understøttelse gjennem Guldberg, skrev en Ode om Indfødsretten og Festdigte til Dronningen og Arveprinsen og hævedes derved ogsaa i sine ældre Venners Øjne. Af varig Betydning ere dog kun faa Digte fra denne Tid, saaledes det betalte Bryllupsdigt: »Dæmp Harpens Klang!«, »Ode til Sjælen« og den prægtige Sang »Til min Moltke« [Moltke = Frederik Moltke]: »Sværdets Hvinen og Skraldet af Skjolde«.

I Efteraaret 1777 lykkedes det at faa E. tilbage til Hovedstaden; han kom nu til at bo hos en Tømmermesterenke, senere Læremoder i Waisenhuset, Ane Kirstine Skou, i Skindergade. Han nød her den kjærligste Pleje, og da der nu tillige synes at være faldet Ro paa hans ubændige Sind, bragte de sidste halvfjerde Aar, som han tilbragte i hendes Hus, en vemodig forsonende Afslutning paa hans korte Livsbane. Hans aabne, elskelige Natur havde altid vundet ham hengivne Venner; flere af dem, som han havde knyttet til sig i sin første Ungdom, samledes nu igjen med ham i Kjøbenhavn, saaledes Digteren P.M. Trojel, den senere Landsdommer Rogert, som komponerede Melodien til »Kong Christian«, Theologerne Bast og Milling o. fl. Fra en noget senere Tid skrev sig Venskabet med Kapitajn Abrahamson, den bekjendte patriotiske Digter og Forfatter, A.G. Carstens, Schønheyder, Etatsraad Jacobi, Medlem af Theaterbestyrelsen, og Fr. Moltke. Hertil kom nu de yngre, der havde dannet et »dansk Litteraturselskab«, og for hvem E. var den enestaaende danske Digter, især i Modsætning til det »norske Selskab«: Fr. Munter, Ove Malling, K.L. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Fr. Sneedorf o. a. E. blev nu Gjenstand for en Hyldest, som man ikke tidligere havde kjendt over for litterære Berømtheder. Ved Opførelsen af »Balders Død«, først i en privat Kreds, senere paa Skuepladsen (1778), hilsedes han med Jubel; alt, hvad der kom fra hans Haand, modtoges med den største Anerkjendelse, og hans Venner taalte ingen Kritik mod ham, medens de søgte at efterligne hans Digtning. Under disse gunstige Forhold og venlig opmuntret af Theaterbestyrelsen fremkom hans sidste Digterværk, Syngespillet »Fiskerne« (1778). Som dramatisk Arbejde er dette ligesom de tidligere Stykker svagt, men dets Lyrik er af uforgængeligt Værd i sin Skildring af Havet og Menneskets Kamp med og paa det; her skal kun mindes om Arien: »Liden Gunver vandrer som helst i Kvæld«, Terzetten: »Trodsige og vilde brøle Bølgerne«, Koret: »Havets mægtige Betvinger« og vor senere Nationalsang: »Kong Christian stod ved højen Mast«. Efter Tilendebringelsen af dette Syngespil, der opførtes med stort Bifald, fremkom der kun lidet fra E.s Haand, om han end udkastede forskjellige Planer. Han fik endnu skrevet en Fortsættelse af Erindringerne, suppleret med Fortaler dels til sine samlede Skrifter, dels til enkelte af de vigtigste af dem, et enkelt lyrisk Digt (»Til min Moltke«: »Tro mig, Damon,

vor Sjæl har sit bestemte Maal!«) og et mærkeligt Brudstykke: »Om Almuens Oplysning«, der viser, med hvor stor Kjærlighed han omfattede denne Sag og forstod dens Betydning. — En omhyggelig Udgave af E.s samlede Skrifter i 8 Dele er besørget af F.L. Liebenberg 1850—55.

Hans Helbred var meget omskifteligt, skjønt han stadig led; snart syntes Kræfterne at svinde bort, snart fattede han selv, somme Tider ogsaa hans Venner, Haab om en fuldstændig Helbredelse. Hans Kaar vare forholdsvis gode; han kunde ikke blot komme ud af det uden fremmed Hjælp, som redebon blev tilbudt ham, men tilbragte endog et Par Somre paa Landet, i Gjentofte. Men det viste sig dog snart, at hans Livskraft var udtømt; han blev mere og mere hjælpeløs, Smerterne rasede uafbrudt i det ødelagte Legem, og han behøvede hele sin Sindsstyrke for at holde Modet oppe og møde sine Venner med et venligt Smil. I den Henseende viste han et Herredømme over sig selv, som var hans dristige Digterflugt og hans stort anlagte Personlighed værdigt. Omsider overvældedes han dog af Smerterne og sin stærke Aandenød, og han længtes efter at udfries fra sine Lidelser. Under den lange Dødskamp formede han sin Angest og Nød i det sidste Digt: »Udrust dig, Helt fra Golgatha«. Døden indtraf 17. Marts 1781. Hans Jordfæstelse paa Trinitatis Kirkegaard blev en enestaaende Hyldest for den fattige og frændeløse Mand; et Følge, hvis Lige man ikke mindedes at have set, fulgte ham ubuden til Jorden, og unge Piger strøede Foraarsblomster paa hans Grav.

I vor Historie vil E. bestandig hævde sin Plads som den første store Digterpersonlighed, den første, som med Myndighed og Mesterskab brugte vort Sprog i Poesiens Tjeneste, og den første, som gjenfødte Nordens Heltealder i nyere Digtning.

Til: Indholdsfortegnelsen

Faber, Peder Ditlev, 1768—1847, Præst og landøkonomisk Forfatter

Af A. Jantzen og H. Hertel

Peder Ditlev Faber blev født i Stavreby Præstegaard (Jungshoved Sogn) ved Præstø 15. Sept. 1768. Hans Forældre vare Sognepræst Augustinus Christian F. og Jacobe f. Staal. Indtil sit 17. Aar blev han undervist i Hjemmet, kom derefter i Vordingborg Skole, hvorfra han blev Student 1787. Attestats tog han 1791 og begyndte 2 Aar efter som gift Mand og i sørgelig økonomisk Forfatning Præstegjerning som Kapellan i Vig og Asmindrup i Ods Herred. Da Faderen døde 1795, havde hans Familie uden hans Vidende og Vilje søgt Jungshoved Sognekald til ham og ogsaa opnaaet det til F.s store Overraskelse. I 15 Aar beklædte han Præsteembedet i sit Fødesogn, men 1810 meddeltes ham »efter Ansøgning« Afsked. Om Grunden til hans Fjærnelse fra Embedet foreligge forskjellige Beretninger. Selv har han benægtet, at det blev paalagt ham at søge Afsked, og angiver derimod som Grund sit svage Syn og svækkede Helbred. Men han havde længe været til Forargelse baade ved sit Levned og sin Lære. Han var Stokrationalist og gjorde sig nyttig paa mange forskjellige Maader, som lidet passede med hans Stand. Det var at regne for Smaating, at han skrev Balviser med Omkvæd »O Dans, du giør Hjærtet saa let og tilfreds«, og at han var Instruktør ved Kammerherre Wedels Theater i Næstved; men i Aviserne anmeldte han sig som Kommissionær ved Herregaardes Kjøb og Salg og overtog Inspektionen over Jordegodser, hvis Ejere vare fraværende. I Krigsaarene var han Landeværnsofficer. Som Landøkonom udfoldede han dog størst Virksomhed, som oftere paaskjønnedes ved Præmier (s. ndfr.), og han arbejdede paa Bibliothekers Oprettelse til Almuens Brug. Efter sin Afsked var han Forpagter paa Falster i adskillige Aar; 1812 fik han Bevilling som Kjøbmand, kjøbte 1823 Gaarden Rørdal ved Aalborg til sine Sønner, boede nogle Aar i Aalborg, men flyttede 1835 til Kjøbenhavn, hvor han døde 17. Marts 1847, lidet agtet, hvor han saa færdedes. Hans Pen løb meget let; men Kvantiteten af hans Forfatterskab stod i omvendt Forhold til Kvaliteten. Han har bearbejdet en Række Dramer af Kotzebue o.a., leveret en slet Oversættelse af Knigges »Om Omgang med Mennesker«, af Blumauers travesterede Æneide m. m. Forskjellige Tidsskrifter begyndte han ogsaa at udgive. I et saadant fra hans seneste Aar, »Frihedstræet« (1843 ff.), indledede han en Selvbiografi, som han haabede skulde tjene til Nytte og Morskab, ganske betegnende saaledes: »Vel sige Theologer, at Mennesket fødes i Synd; men jeg er dog uskyldig deri. Jeg har været fristet til at ønske, at jeg aldrig var født; men dette er vel en større Synd.« — Nyerup omtaler (Efterr. om Frederik III S. 118) en utrykt Beskrivelse af Jungshoved Sogn af F.

- - -

— Da P. D. Faber i 1810 havde nedlagt sit Embede, kastede han sig med stor Iver over Landbruget. Han var ikke blot praktisk Landmand, men ogsaa en flittig Forfatter. I en Aarrække drev han som Forpagter Gaardene Kringelborg og Christiansminde paa Falster, flyttede senere til Rørdal ved Aalborg og 1835 til Kjøbenhavn. Han hørte til Tidens fremmeligste Landmænd, og dels i selvstændige Skrifter, dels i Tidsskriftsartikler og gjennem Oversættelser var han Talsmand for landøkonomiske Fremskridt. Hans Forfattervirksomhed var meget omfattende, han skrev om Staldfodring og forbedret Kvægavl, om nye Redskaber, Kartoffeldyrkning og Hesteavl, om Betydningen af vel renset Sædekorn, Rodfrugtdyrkning osv. Af Landhusholdningsselskabet modtog han flere Guldmedailler for »Indretning af Bibliotheker til Almuens Brug«, og 1845 fik han af et fransk Selskab Præmie for en Afhandling »Om Blodiglens Natur og Beskaffenhed«. Af hans Skrifter kan nævnes: »Gives der Midler til at forbedre Landmandens Kaar, og hvilke ere disse?« (1823), »Anvisning til Husdyrenes Fodring og Pleje, grundet paa Erfaring« (1836) og en Dyrlægebog (1839). Dels alene, dels sammen med andre udgav han »Tilskueren for Landvæsenet« (1798—99) og »Tidende for Hesteelskere og Landmænd« (1830-31).

Til: Indholdsfortegnelsen

Fester, Diderich Christian, 1732—1811, Forfatter

Af C. Christiansen

Illustration til Fester's *»Forslag til en Rydnings-Maskine«*.

Diderich Christian Fester, født 3. Febr. 1732 i Boslunde, hvor hans Fader var Degn, kom efter Faderens Død i Huset hos en Morbroder, der var Degn i Lynge, blev derefter Tjener, først hos Konferensraadinde Lillienskjold, derefter hos Professor Wadskiær, hos hvem han var i over 9 Aar. Ved Samtale med Wadskjær vaktes hans Lyst til at lære Mathematik, skjønt Wadskjær ikke yndede denne Videnskab og lod ham høre ilde derfor. Efter grundig at have gjennemgaaet Euclids Elementer og ladet sig prøve deri af Professor Ziegenbalg læste han en Del navtiske og astronomiske Skrifter og udarbejdede en Afhandling om Kometer, som blev trykt 1759 med en Anbefaling af Chr. Horrebow. 1760 modtog han en Medaille for Opfindelsen af en Tærskemaskine, som han havde udtænkt i Anledning af en i det økonomiske Magasin stillet Opgave. Tærskemaskinen bestod kun af 12 Plejle, der vare anbragte paa en vandret Axe, men det udtales dog i Bedømmelsen, at F. af Naturen var dannet til noget ædlere end at gaa Ærender og akkommodere en Paryk. 1760 opgav da F. sin Tjenerstilling og ernærede sig ved at undervise i Mathematik samt ved Korttegning; han har saaledes tegnet de fleste Kort i Pontoppidans »Danske Atlas« [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og i Videnskabernes Selskabs Almanakker. Efter Pontoppidans Død (1764) ordnede og katalogiserede F. dennes efterladte Samlinger; han udgav ogsaa 1764 paa egen Bekostning en meget elementær Indledning til Landmaaling. Anbefalet til Biskop Gunnerus af Pontoppidans Enke og andre fik han 1768 Ansættelse som Mathematiker ved den Angellske Stiftelse i Throndhjem [Trondheim] med 200 Rdl. i Løn; tillige blev han Lærer ved Borgerskolen og Examinator i Navigation. 1783 blev han Mathematiklærer ved Kathedralskolen. 1771 giftede han sig med en Datter af Bager Hørberg i Stege, hvorved han, som han selv siger, tænkte at gjøre vel mod en fattig Pige, men var ikke heldig i sit Valg; hun blev sindssyg og døde 1781. I Throndhjem var F. virksom i mange Retninger. Han konstruerede Kjærneværker, Apparater til Rydning af Træer, udarbejdede en Mængde Kort og optraadte som Forfatter baade i bunden og ubunden Stil. Han var en meget yndet Taler og behandler som saadan de mest uligeartede Æmner. Da han 1794 vendte tilbage til Danmark med Pension, tog han Afsked med Throndhjem i en Avisartikel, hvori han udtaler, at han ikke tror at være nogen noget skyldig uden en Tale, som han havde forberedt sig til at holde i Kronprinsens Nærværelse; han er vis paa, at ædle Sjæle ikke ville glemme ham; dem, der ikke sætte tilbørlig Pris paa Ærlighed og sande Fortjenester, anmoder han om at glemme ham saa snart som muligt. Disse Ord synes at være betegnende for F.s Tænkemaade. Uden nogen egentlig Begavelse arbejdede han utrættelig og uegennyttig for det almene bedste; hvor flittig han har været, ses ogsaa af den Fortegnelse over hans litterære Arbejder, trykte og utrykte, han selv har udgivet; den indeholder 178 Nummere. Sin Skribentvirksomhed, navnlig i moraliserende Retning, fortsatte han til sin Død, men det synes, at Læseverdenens Interesse for den tabte sig. Efter nogle Aars Ophold i Kjøbenhavn flyttede han til Sorø, hvor han døde upaaagtet 5. Jan. 1811. At han, som det ofte er fortalt, skulde have understøttet Wadskjær, inden denne blev Professor, maa, som man ser af ovenstaaende, være en Fejltagelse.

Forskål, Per, o. 1736—1763, Naturforsker

Af Eugen Warming

Per Forskål blev født 1736 (eller maaske allerede 1732), sandsynligvis i Helsingfors [Helsinki], hvor Faderen, Johan F., af Fødsel en Finne, da var Præst. Han studerede først i Upsala [Uppsala], senere under Michaelis i Gøttingen [Göttingen] Theologi, Filosofi og østerlandske Sprog med den Tanke at blive Præst, men var ved Siden af en af Linnés Disciple. I Gøttingen disputerede han 1756 om et filosofisk Æmne for Doktorgraden. Efter sin Hjemkomst til Upsala fik han, der var en kritisk og skeptisk Natur, en Række alvorlige Ubehageligheder i Anledning af en frisindet Afhandling: »Tankar om den medborgerliga friheten« (1759); han blev stemplet som et uroligt Hoved, der satte sig op mod den borgerlige Orden og bestaaende Indretninger, og da der fra Danmark i Okt. 1759 kom Tilbud til ham om at følge en videnskabelig Expedition til Orienten som Naturforsker og sproglærd, greb han, for hvem Udsigterne i Hjemmet til en Stilling i Statens Tjeneste vare blevne slette, med Glæde dette Tilbud. Planen til Expeditionen stammede fra Michaelis, men var optagen af den ældre Bernstorff og gik ud paa en Gjennemforskning af Orienten for at samle Materialier til Forstaaelse og kritisk Oversættelse af Bibelen. Expeditionens Medlemmer skulde være: en orientalsk Sprogforsker, en Naturhistoriker, en Mathematiker og Geograf, en Læge og en Tegner. F., der blev udnævnt til dansk Professor, opnaaede først hen paa Sommeren 1760 at faa sit Pas og rejste derpaa til Kjøbenhavn, hvor han udgav et nyt Oplag af sin Gøttinger-Disputats. 1761 tiltraadtes Rejsen med Orlogsskibet »Grønland«, og efter at have anløbet en Del Havne og Øer i Middelhavet (s. hans »Flora Ægyptiaco-Arabica«) kom Expeditionen til Ægypten, hvor den forblev længere Tid. Derefter fortsattes Rejsen over Suez til Lohaia i det sydvestlige Arabien. Rejsen her er aflagt paa Niebuhrs Kort i »Flora Ægypt-Arab.«; den gik fra Lohaia syd paa ned til Mokka og der fra ind i Landet til Jerim, hvor F. døde 11. Juli 1763. Klimaet, det anstrængende Arbejde paa den omtrent 6 Maaneders Rejse og de mange Hindringer og Ærgrelser, som han var udsat for fra de arabiske Statholderes Side, havde indvirket nedbrydende paa hans Helbred.

Han havde særlig sluttet sig til Expeditionens Chef, Carsten Niebuhr, Ingeniørofficer i dansk Tjeneste, og denne samlede efter hans Død hans paa o. 1.800 større og mindre Papirstykker nedskrevne videnskabelige, zoologiske og botaniske, Optegnelser og udgav dem i Aarene 1775 og 1776 i 3 Værker (»Descriptiones animalium«, »Flora Ægyptiaco-Arabica« og »Icones rerum naturalium«). Meget faa Naturforskere have siden F.s Tid berejst Jemen [Yemen], og hans Værker ere fremdeles vigtige Kildeskrifter til Kundskab om dettes Dyr og Planter. Herom se Schweinfurth i Verhandl. d. Gesellsch. für Erdkunde zu Berlin 1889.

Til: Indholdsfortegnelsen

Forsæt, Lars Larsen, 1731—1812, Bonde

Af Yngvar Nielsen

Forsæt, Lars Larsen, 1731—1812, Bonde, født i Klæbo, Søndre Throndhjems [Trondheim] Amt, død sammesteds 10. Marts 1812. Han udmærkede sig ved sin Flid og Iver for at fremme Agerbruget i sit Distrikt og erholdt for disse sine Bestræbelser 2 Gange Præmie af det kgl. Videnskabers Selskab i Throndhjem. Den ene af disse var den af Arveprins Frederik opsendte Medaille »Minde for Vindskibelighed«, som i det hele kun er uddelt 2 Gange af nævnte Selskab. Han udmærkede sig ogsaa ved sin Omhu for Kirkerne, specielt for Kirkesangen. Han indsamlede 1.255 Rdl., hvoraf der oprettedes et Fond til bedste for Fattigvæsenet i Klæbo Præstegjæld.

Til: Indholdsfortegnelsen

Fortling, Jacob, 1711—61, Stenhugger, Lervarefabrikant og Bygmester

Af C. Nyrop

Jacob Fortling er født i Tyskland 23. Dec. 1711, men det vides ikke, naar han er kommen til Kjøbenhavn. 1744 fik han et Privilegium paa i 25 Aar at drive Stenbrud i Akershus Stift, og lignende Ret fik han senere paa Saltholm og i Throndhjems Stift. Han blev imidlertid ikke staaende som blot Hofstenhugger, i hvilken Egenskab han, en Tid i Kompagni med Hofbygmester N. Eigtved, navnlig leverede »norsk Marmor« til den 1749 paabegyndte Marmorkirke i Kjøbenhavn. Han anlagde et Kalkbrænderi (1749), et Mur-og Teglstensbrænderi (1752) og en Stentøjs- og Fajancefabrik (1755), alt i Kastrup paa Amager med Understøttelse af Staten, og her hen flyttede han ogsaa to af Staten begyndte Virksomheder, 1754 et af den i Jylland paabegyndt Okkerværk og 1760 det saakaldte Porcellænsværk ved Blaataarn (d.v.s. i eller ved Ryssenstens Bastion [Rysensteen] ved Langebro). Hans Virksomhed voxede stærkt op, men desuagtet kunde han i 1756 modtage Udnævnelse som Hofbygningsinspektør og i 1760 som Hofbygmester ved de kongelige Slotte paa Sjælland. Han døde imidlertid allerede 15. Juli 1761. Han var 2 Gange gift. Hans første Hustru, Dorthea, døde i Dec. 1746, og i Sept. Aaret efter ægtede han Anne Christine Hellesen, der overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Fædder, Christian, 1710—93, Borgmester

Af O. Nielsen

Christian Fædder er født i Horsens 4. Okt. 1710; hans Fader hed Jørgen F.; hans Moder, Maren f. Høyer, havde første Gang været gift med Christian Fischer til Lavindsgaard. F. kom i sin Ungdom til Kjøbenhavn som Tjener hos to unge Mennesker, der gave ham Lejlighed til at »lægge sig efter Pennen«, og siden blev han kgl. Lakaj, hvortil den Omstændighed formodentlig bidrog, at hans Halvbroder Mauritz Fischer var kgl. Livkarl. 1745 blev han Hoffourér, 1746 Hofskriver og ved Grev A.G. Moltkes Indflydelse 1749 Viceborgmester i Kjøbenhavn. Som Medlem af Magistraten blev han 1757 en af Direktørerne for Theatret, til hvis Bestyrelse han var aldeles uskikket, saa man blev nødt til at lade ham trække sig tilbage 1762, efter at hans Forhold havde fremkaldt flere Skandaler, ikke mindst paa Grund af hans Elskovsforbindelser med flere af det kvindelige Personale. Som Borgmester afskedigedes han med den øvrige Magistrat af Struensee, men efter dennes Fald blev han Politimester 1772 med Løfte om at blive virkelig Borgmester, naar hans Alder forbød ham længer at varetage Politimesterembedet, hvilket skete 1788. Han døde som Borgmester 7. April 1793, efter at han allerede 1776 var bleven udnævnt til Konferensraad. Hans Hustru, Johanne Marie f. v. Oste, Datter af Stadskapitajn Jan v. O., døde 1759. — F. er et Exempel paa ældre Tiders ubehagelige Embedsmænd. Han skildres som lige saa ydmyg og indsmigrende over for overordnede som hoven og opblæst imod undergivne. Som den, der intet havde lært og derfor maatte være paa sin Post over for andre, udtalte han altid med største Selvtillid sin Dom om hvilket som helst Æmne og affærdigede andres Meninger i en ringeagtende Tone. Den opblæste og bydende Maade, hvorpaa han optraadte i sin Embedsstilling, gjorde ham almindelig forhadt, hvorfor han ogsaa blev Gjenstand for Haan i satiriske Blade. Særlig ilde omtalt er hans Forhold til Litteraturen under Guldbergs Ministerium, som R. Nyerup karakteriserer saaledes: »Politimester F. var Censor og Statssekretæren (Guldberg) Overcensor, og nu blev Tænke-, Tale- og Samvittighedsfrihed lænkebundne. Gammeltorv, hvor F. i Højsædet med et Nik kunde ryste det danske Parnas, fortjente med rette sit Navn af Geniets Gehenna.« [Gehenna af hebraisk: Ge hinnom) - det jødiske helvede].

Til: Indholdsfortegnelsen

Gabel, Christian Carl, 1679—1748, Søofficer, Overkrigssekretær, Stiftamtmand

Af C. With

Christian Carl Gabel er født 10. Nov. 1679 og Søn af [...] Frederik G. G., der fra sin Ungdom bestemtes til Søen, findes ikke omtalt førend Aaret 1700; han var da alt Kapitajnlieutenant. Han forfremmedes derefter hurtig: 1704 til Kapitajn, 1710 til Kommandørkapitajn, Aaret efter til Kommandør, 1714 til Schoutbynaacht og 1715 til Viceadmiral. 1717 udtraadte han af de farende Officerers Tal for at overtage Stillingen som Overkrigssekretær, en Post, der nærmest maa sammenstilles med Krigs- og Marineminister nutildags, dog uden Stemme i Statsraadet (Konseillet). I denne Stilling forblev han indtil 1725, da han faldt i Unaade og afskedigedes; allerede 1726 erholdt han dog Embedet som Stiftamtmand i Ribe, hvor han forblev indtil sin Død 1748.

Som Skibschef deltog G. med Orlogsskibet »Sophie Hedevig« i Gyldenløves Eskadre i den løbende Fægtning mod Svenskerne, som fandt Sted 28., 29. og 30. Sept. 1712 under den pommerske Kyst, og som endte med, at de danske erobrede 100 Transportskibe; han var der paa det forreste Skib i Flaaden. 1714 var han først Delingschef i Admiral Rabens Eskadre, senere selvstændig opererende Eskadrechef i Østersøen med en mindre Styrke, til hvilken den bekjendte Fregat »Løvendals Galej«, ført af Peter Wessel [Peder Tordenskjold], hørte. I Aaret 1715 udsendtes G. tidlig i Foraaret med 8 Orlogsskibe foruden nogle mindre Fartøjer for at forhindre den svenske Eskadre paa 4 Orlogsskibe og 2 Fregatter under den yngre Wachtmeister i at plyndre paa de danske Kyster. Han traf sine Modstandere 24. April under Femern og leverede dem et 7 Timers Slag, der senere er bleven kaldt »Slaget paa Kolberger-Heide«; den underlegne svenske Styrke maatte flygte. Forgjæves søgte Wachtmeister at slippe nord ud af Store Bælt; ved forstandige Manøvrer tvang G. ham til at vende om, og han havde da med sine stærkt medtagne Skibe ingen anden Udvej end at sætte dem paa Grund ved Bülck, hvor han Natten igjennem gjorde sit yderste for at ødelægge dem. Heri blev han tidlig om Morgenen standset af Wessel, som med sin Fregat kom til og i sin Chefs, G.s, Navn erklærede, at ingen Svensker vilde blive skaanet, saafremt ikke Ødelæggelsen strax ophørte. Det blev ogsaa Wessel, som førte den fangne svenske Admiral til G. For denne Sejer, hvorved de danske erobrede 5 Orlogsmænd samt gjorde o. 1.800 Fanger, blev G. forfremmet til Viceadmiral samt udnævnt til Kammerherre, en Udmærkelse, der var temmelig enestaaende paa den Tid. Den svenske Hovedflaade paa 21 Orlogsskibe under Admiral Sparre var imidlertid løben ud og havde søgt at komme i Kamp med den danske Hovedstyrke under Admiral Raben. Efter et kort Ophold for Gøteborg [Göteborg] sluttede G. sig til Raben, som derefter 8. Avg. slog Svenskerne under Rygen [Rügen] og tvang dem tilbage til Carlskrona [Karlskrona]. Da Raben senere paa Aaret maatte gaa i Land som syg, fik G. en kort Tid Overkommandoen over Hovedflaaden og medvirkede da ved Stralsunds Erobring, som dog væsentligst udførtes af den bekjendte Viceadmiral Sehested.

I Aaret 1716 havde Carl XII [Karl 12.] overført Krigen til Norge, hvor han tidlig paa Foraaret truede forskjellige Punkter. G. fik da Ordre til med en Eskadre paa 7 Orlogsskibe og flere mindre Krigsfartøjer at overføre Tropper og afskære Fjenden Tilførsler. Uagtet han ved forskjellige Lejligheder gjorde god Fyldest, saa at Kongen endog fandt sig foranlediget til at bevidne ham sin Tilfredshed, blev det dog hans undergivne, Tordenskjold, som her vandt de største Lavrbær, i det han 8. Juli i Dynekilen dels erobrede, dels ødelagde den svenske Transportflaade, som skulde have bragt Kong Carl Tilførsler. Efter en kortere Kampagne i Aaret 1717, hvor G. skiftedes med Raben i Overkommandoen over Hovedstyrken i Østersøen, aftraadte han den 31. Maj for at overtage den vigtige Post som Overkrigssekretær. Samme Aar udnævntes han til Ridder af Danebrog.

Efter Fredslutningen var det saaledes G., som erholdt det vanskelige Hverv at bringe Orden i Marinens Administration. Ved alt for karrige Pengebevillinger var Flaadens Personel efterhaanden blevet bragt i en Tilstand af Demoralisation, som vanskelig lader sig beskrive. Mandskabet havde Løn til gode for 1 1/2 Aar; Officerskorpset var belemret med en Mængde udygtige Individer, det var dertil yderlig slet lønnet og nu, da Krigen var forbi, saa godt som uden Virksomhed; Skibene vare udslidte og forældede. Et betegnende Træk, som ret tydelig viser, i hvilken Grad Uorden havde bredt sig, er, at det faste Mandskabs Koner indgave Ansøgning til G. om Tilladelse til at »stjæle eller tigge«. G.s første Handlinger gik ud paa at raade Bod paa disse slette Forhold; han betalte Folkene deres Tilgodehavende, rømmede op i Officersstanden, indordnede det faste Mandskab, regulerede Udskrivningsvæsenet, forbedrede Skibsbyggeriet, gjorde forstandige Indkjøb af Tømmer, udvidede Holmene, forbedrede Retsvæsenet, uniformerede Personellet, kort sagt, han forbedrede paa mange Punkter og søgte øjensynlig efter det bedste. Administrationen centraliseredes efterhaanden mere og mere i hans Person, saaledes at han fik en betydelig Magt, og skjønt han senere er bleven haardt medtaget af samtidige og efterfølgende Historikere, saa kan det dog ikke nægtes, at han i de fleste Foretagender sigtende til Krigsvæsenets Opkomst var heldig. Det synes, som om hans Indflydelse hos Frederik IV ved denne Virksomhed er bleven meget stor; thi uagtet G.s Stilling ikke gav ham Adgang til Statsraadet, blev der dog givet ham mange betroede Hverv, der egentlig laa ganske uden for hans Embedsomraade. Ved et af disse — Reguleringen af visse Præstegaardsforhold i Norge — kom han i et spændt Forhold til den indflydelsesrige Biskop Deichmann i Christiania [Kristiania]; denne Mand beskyldte ham senere for at have taget imod Bestikkelser og rokkede derved allerede ved hans Stilling over for den mistænksomme Monark. Hans Forhold blev undersøgt, men Undersøgelsen førte dog ikke til noget afgjørende Resultat. Senere blev han dog styrtet, som man den Gang

mente, fordi han havde ført hemmelige Underhandlinger bag Kongens og Konseillets Ryg med Hertug Carl Frederik af Holsten-Gottorp, der som Zar Peters Svigersøn boede i St. Petersborg, og hvis Interesser understøttedes af den russiske Politik. Senere Oplysninger have dog tilvejebragt en stærk Sandsynlighed for, at Samtiden i dette Stykke har gjort G. Uret, og at det snarere har været Kongen selv, der har ført disse Underhandlinger gjennem G., men uden Statsraadets Vidende. Da Forsøget nu mislykkedes, og Konseillet med Storkansleren Holstein i Spidsen blev beskyldt for dobbelt Spil, maatte det desavouere G., som da blev afskediget fra sin Stilling som Overkrigssekretær (1725).

G. udnævntes Aaret efter til Stiftamtmand i Ribe efter Gehejmeraad H. E. Kalneins Død. Ved Giftermaal var han alt tidligere kommen i Besiddelse af Herregaarden Bramminge i Byens Nærhed, og her opholdt han sig Resten af sit Liv. I Aaret 1731 udnævntes han til Gehejmeraad. Som Stiftamtmand tog han sig ivrig af Skole- og Kirkevæsenet og blev meget yndet; paa sit Gods var han ligeledes særdeles afholdt af alle sine underordnede, for hvem han altid havde Hjælp eller Arbejde til Rede; naar hertil føjes, at han stod paa den venskabeligste Fod med den ædle Rektor Christian Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] i Ribe, da synes det utvivlsomt, at den haarde Dom, som hans samtidige, Historikeren Hojer, og andre fælde over ham, maa have været mere dikteret af personligt Nag eller manglende Kjendskab til Forholdenes sande Sammenhæng end begrundet i virkelige Forhold. Jens Møller skriver saaledes: »Det er, Himlen være lovet, et Særsyn at finde en Mand som denne G., der begynder sin Løbebane som Tordenskjolds værdige Medbejler, som en rask og modig Søhelt, men siden forvandles til en foragtelig Hofsnog«. Senere Forskere som Chr. Bruun og E. Holm have imidlertid dømt ham mildere og sikkert ogsaa retfærdigere. At han ikke var ganske uimodtagelig for Bestikkelse, medens han som Minister styrede Statens Krigsvæsen, er noget, man til Dels kan undskylde, naar det erindres, hvor almindeligt sligt var i hine Tider; i alt Fald var han det mindre end saa mange andre af hans samtidige.

G. gav sig meget af med Kjøb og Salg af Godser. Foruden Bregentved, som han kjøbte af sin Faders Bo 1709 og atter afhændede til Kongen 1718, ejede han saaledes til forskjellige Tider Christiansdal ved Odense, Oregaard og Enggaard ved Bogense, Giesegaard, Ringstedkloster, Ottestrup og Spanager paa Sjælland samt Bramminge i Jylland. — Han var gift 2 Gange: 1. med Frederikke Christiane Schult, Datter af Gehejmeraad Diderik S. og Ermegard Sophie Gabel; med hende havde han 8 Børn, som alle døde i ung Alder. Hans Hustru døde 1731. Aaret efter ægtede han Anna Benedicte Steensen, Datter af Oberstlieutenant Erik S. og Vibeke Urne; hun døde barnløs i Ribe 1756. — G. selv døde 3. Avg. 1748 og begravedes i Bramminge Kirke.

Til: Indholdsfortegnelsen

Galeotti, Vincenzo, 1733—1816, Balletmester og Balletkomponist

Af Edgar Collin

V. Tomaselli, hvis Kunstnernavn var Galeotti, fødtes i Florents 5. Marts 1733 og begyndte med at studere Medicin, men førtes af sin opvakte, poetiske Aand snart hen til Kunsten og lærte Dans tillige med Mimik og Komposition under den berømte Angiolini i Italien, hvorefter han drog til Paris for yderligere at uddanne sig under en Celebritet som Noverre. Han fik snart et anset Navn, modtog et Engagement i London, hvor han virkede i 3 Aar, tog atter tilbage til Italien og blev der fra kaldt til Kjøbenhavn, hvor han 6. Okt. 1775 begyndte sin langvarige og heldbringende Virksomhed som Balletmester. Den højtbegavede Italiener, der var udstyret med en levende Fantasi, en fin, lutret Smag, et nøje Kjendskab til alle sin Kunsts tekniske Hjælpemidler og et sikkert Blik for den rette Benyttelse af de artistiske Kræfter, som stode til hans Raadighed, er Grundlæggeren af den danske Ballet, thi hvad der i denne Retning før hans Tid var fremkommet paa den danske Scene, var uden al Betydning. Som ægte Kunstner havde G. den sande Opfattelse af Ballettens Væsen og Natur: han vilde have, at Balletten skulde være noget andet og mere end et blot og bart Tidsfordriv; Balletten skulde være et mimisk Kunstværk, hvori en bestemt Handling fremstilledes med en Intrige, som knyttedes og løstes paa en dramatisk naturlig og anskuelig Maade, og i hvilket Danse, Grupper, Optog og Effektsteder fremgik som en Selvfølge af Handlingen, saaledes at denne ikke afbrødes af dem, men fandt en Støtte i dem, samtidig med at der paatryktes Kunstværket et Præg af den Tid, hvorpaa det foregik, og af det Folk, til hvilket Handlingen var henlagt. Det var kun et faatalligt Personale, med hvilket G. kunde begynde sin Virksomhed i Kjøbenhavn, men han forstod udmærket at anvende det, og skjønt han selv som Danser allerede var ude over de bedste Aar, bevægede han med sin smukke Figur, sine ildfulde Øjne og sin levende Mimik sig dog saa anstandsfuldt, gratiøst og malerisk paa Bræderne, at man rent oversaa de Mangler, han kunde have som Bravourdanser.

Han debuterede som Balletmester paa den danske Skueplads 20. Okt. 1775 med Balletten »Kongen paa Jagt«, og saa vel denne som »Zigeunernes Lejr« og flere andre, der alle vare frie Bearbejdelser af hans Lærer Angiolinis Kompositioner, gjorde betydelig Lykke. Hvad der her bødes Publikum, var en koreografisk Kunst, det ikke tidligere havde kjendt, og selv en saa stræng Dommer som Rosenstand-Goiske, i hvis Øjne Balletten næsten var en Uting, maatte anerkjende G.s store Evner og har givet følgende Skildring af ham: »Hans Stof eller, hvad det samme er, hans Fabel og Plan er ordentlig dramatisk, hans Udførelse fuldkommen regelmæssig og hans Situationer pittoreske eller dannede ved skjønne Grupper. Men det, som gjør denne fortræffelige Mands Kunst og Smag Ære, er, at han, naar han tager sit Stof eller sin Fabel af et andet Skuespil, da ypperlig forstaar at ballettisere det, om jeg saa maa sige. Altid maa Tilskueren beundre den skjønne Forvirring, den Mængde af Personer, som bringes paa Skuepladsen, hvorved dog den ene ikke gaar den anden i Vejen, de mange Situationer og Tableaux, den ypperlige Aktion og Pantomime, som vises os, og overhovedet den Regelmæssighed og Sandsynlighed, der altid hersker i hans Kompositioner. Med ét Ord, man kan her sige: det er ikke alene Sanserne, denne Mand véd at fornøje, men det er endogsaa Sjælen.«

Efter et Aars Forløb fornyede G. sin Kontrakt med Theatret paa den Betingelse, at det ogsaa engagerede hans Hustru, Antonia f. Guidi, der var en anset Danserinde i Mailand [Milano]. Hun debuterede paa det kgl. Theater 26. Nov. 1778 i Balletten »Statuen«, men blev kort efter syg og døde 29. Juli 1780.

I sine første Aar i Kjøbenhavn udfoldede G. en meget stor Virksomhed og komponerede saaledes fra 1775—80 ikke mindre end 17 forskjellige Balletter, der næsten alle vandt stort Bifald, særlig »Marybones Have i London«, »Statuen«, »Linna og Valvais« samt »L'orphelin de la Chine«. Om en anden af hans Balletter, »Kjærligheds og Mistankens Magt«, skriver Overskou, at han her havde digtet et lille Skuespil, tiltalende ved Begivenheden, fuldt af Liv, Følelse, Lune og Afvexling, og alt med Anvendelse af yderst smaa Midler. At Publikums Interesse for denne Kunstretning efterhaanden steg, er lige saa naturligt, som at Landet søgte at sikre sig den dygtige Mand. Han blev derfor i 1781 ansat paa Livstid med Tilsagn om Pension, Meddelelse af Indfødsret og Haab om at blive Hofballetmester. I Aarenes Løb havde han faaet sig et Personale, med hvilket han var i Stand til at skride til de større og fuldkomnere Opgaver, som fremstillede sig for hans Kunstnerblik, og for disse Kræfter skabte han da i de kommende Aar de mange Balletter, der gjorde hans Navn berømt langt ud over Landets Grænser. Saaledes fremkom i 1786 den nydelige lille Humoreske »Amors og Balletmesterens Luner«, der Aaret efter fulgtes af hans første tragiske, med stort Bifald optagne Ballet »Semiramis«. Med Fireakts-Balletten »Telemach paa Kalypsos Ø« betraadte G. i 1792 en — som han troede — ny Vej, i det han tog Sangen med som understøttende Element for Dansen, og hvor meget der end kunde indvendes mod denne Sammenblanding, gjorde den ypperlige Balletkomposition, som støttedes af C.H. Prams Vers og Grevinde Ahlefeldts Musik [...], megen Lykke. Paavirket af Pram fremførte han i 1801 sin Treakts-Ballet »Lagertha«, der med rette af Datiden erkjendtes for et Mesterværk saa vel i Henseende til Handlingens Gang som til Danse, smagfulde Grupperinger og maleriske Optog. Ogsaa her havde han anvendt Sange og i Schall, der har sat Musik til mange af hans Arbejder, fundet en fortræffelig Komponist. Det paafølgende Aar bragte atter to nye Beviser paa G.s store Talent som Balletdigter i »Bjærgbøndernes Bøn og Spejlet« samt i »Nina eller den vanvittige af Kjærlighed«, og i Fireakts-Balletten »Rolf Blaaskjæg«, som skriver sig fra 1808, saa vel som i Femakts-Balletten »Romeo og Giulietta« fra 1811 lagde Oldingen tydelig for Dagen, at Aarene endnu ikke havde svækket hans Aandsevner. Derfor skriver Rahbek [se

om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] ogsaa om ham efter hans Død: »Ikke drister jeg mig til at bedømme ham som egentlig Balletkomponist, mindst naturligvis med Hensyn paa, hvad der vedkommer den egentlige Dans; men det vover jeg at sige med Sandhed, at mellem de tragiske Digtere, jeg har kjendt, jeg har ingen genialere fundet, at hans Aands Ild langtfra at svækkes, endsige slukkes, med Aarene, tvært imod syntes bestandig at brænde klarere og stærkere, og at mellem samtlige de Kunstnere, vi her have tabt, ingen fra denne Synspunkt betragtet i højere Grad havde Adkomst til det Hædersminde, Cicero satte sin Ven og Lærer Roscius, at, skjønt han døde en Olding, syntes han dog, i Betragtning af hans mageløse Kunst, aldeles ikke at have burdet dø.«

G. har i alt komponeret 48 Balletter, som ere gaaede 2.181 Gange over Scenen; desuden har han komponeret 16 pantomimiske Prologer og Epiloger samt Entreer og arrangeret Danse og Optog til 25 Skuespil. Han blev, hvad der paa hin Tid var en stor Sjældenhed, for sin fortjenstfulde Virksomhed i 1812 benaadet med Danebrogsordenens Ridderkors og fik i 1814 Rang med Universitetets Professorer. Han døde 16. Dec. 1816, og med ham jordedes ogsaa hans Balletter. Vel gjorde man i 1833 et Forsøg paa at gjenoptage »Romeo og Giulietta«, men det mislykkedes, og kun hans lille Ballet »Amors og Balletmesterens Luner« har holdt sig indtil de sidste Aar.

Til: Indholdsfortegnelsen

Garboe, Peder Severin, 1711—71, Læge

Af G.L. WAd

Peder Severin Garboe var født 6. Maj 1711 i Vejrum og Søn af Præsten Mag. Henrik G. og Karen Sørensdatter; privat dimitteret 1728. kom til Christiania som Fuldmægtig hos Stiftamtmand J. Benzon, blev 1743 Proviants-, Ammunitions- og Materialforvalter ved Bergens Fæstning, 1745 tillige Viceborgmester i Bergen, hvor han oprettede det første Sukkerraffinaderi uden for Kjøbenhavn; 1749 tog han Afsked som Viceborgmester (Embedet som Forvalter ved Fæstningen havde han opgivet 1746) og rejste udenlands, hvor han studerede Medicin, blev 1762 Dr. med. i Halle og senere anhalt-bernburgsk Hofraad, vendte efter nogle Aars Forløb tilbage til Danmark, praktiserede en Tid i Helsingør og endelig i Kjøbenhavn, hvor han døde 13. Nov. 1771. Skjønt han omtales som den vidunderligen navnkundige Dr. G., efterlod han sig saa lidt, at hans Bo var insolvent; han skildres for øvrigt som en Særling. Foruden nogle smaa medicinske Afhandlinger har han udgivet nogle populære Skrifter i samme Fag. Gift 1. med Geske Johanne f. Kaa, Datter af Mag. Jochum K., Præst i Bergen; 2. med Maren f. Mathiasen (død 10. April 1810), Datter af Politimester i Bergen, Kancelliraad M.

Tilføjelse: Garboe var involveret i en »skandalesag«, jf. flg. fra biografien over Erik Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]: Ligesom P. i sin Tid havde søgt bort fra Kjøbenhavn, fordi han fandt sin Stilling rokket, saaledes var det ogsaa Vanskeligheder, dog af mere forargelig Karakter, der bevægede ham til at forlade Bergen. 1754 søgte han Rejsetilladelse til Kjøbenhavn. Den egentlige Grund, som dog ikke blev nævnet, var en skammelig Beskyldning af Bergens Viceborgmester Garboe, der var bleven Fader til et Barn ved en ugift Datter af Bergens Politimester Mathiesen. For at komme ud over disse Vanskeligheder lod han i en Provsteprotokol i Jylland, hvor Barnet blev døbt, tilføre, at P. delte Beskyldningen for Paterniteten med ham. P. fik dog fuldstændig Oprejsning for denne Tort, men vendte ikke tilbage til Bergen.

Se også artiklen om Jacob Høyer.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gjedde, Frederik Eiler, 1641—1717, Søofficer, Stiftamtmand

Af C. With

Frederik Gjedde var Søn af [...] Ove G. Han nævnes første Gang 1677 som Chef for Orlogsskibet »Neptunus«, hvormed han 1. Juli deltog i Slaget paa Kjøge Bugt og sekunderede Niels Juel saa godt, at han med Ære omtaltes af denne til Kongen; kort Tid efter forfremmedes han til Schoutbynacht. 1687, udsendtes han som Viceadmiral til Nordsøen med en liden Eskadre for at forjage Sørøvere; 2 Aar senere var han atter underlagt Hovedflaaden under Niels Juel, der dog ikke udrettede noget dette Aar. 1695 førte han Kronprinsens Brud, Prinsesse Louise af Meklenborg, fra Warnemünde og var Aaret hernæst Chef for en Øvelseseskadre i Sundet. Aar 1700 havde han en Kommando i den store Flaade, som under Gyldenløve skulde forhindre Svenskerne under Wachtmeister i at forene sig med en engelsk-hollandsk Flaade; imod Forventning gik Wachtmeister gjennem Flinterenden, medens G. passede paa i Drogden, og Foreningen blev derved alligevel iværksat. Flaaden maatte nu indskrænke sig til at forsvare Hovedstaden og kunde saaledes ikke forhindre, at Svenskerne 4. Avg. landsatte Tropper ved Humlebæk; 14 Dage senere sluttedes dog Krigen ved Freden i Traventhal. 1702 blev G. hvid Ridder. 1704—6 var han ansat som Overdirektør for Norges Indrulleringsvæsen, af hvis Ordning han indlagde sig en Del Fortjeneste. 1707 udnævntes han til Gehejmeraad; 1710—12 og senere 1712—13 var han Medlem af General-Kommissariatet i Søetaten. 1713 afgik han fra Marinens Tjeneste og ansattes som Generalpostdirektør, derefter (s. A.) som Stiftamtmand i Fyn, hvor han forblev til sin Død, og hvor han ejede Godserne Hindema og Nordskov i Svendborg Amt.

G. var 3 Gange gift: 1. (1682) med Susanne Elisabeth Adeler (f. 13. Nov. 1663 død 3. Marts 1685), Datter af Admiral Cort A.; 2. (1687) med Sophie Amalie Løvenhjelm (f. 6. Sept. 1671 død 21. Okt. 1698), Datter af Generallieutenant Hans L.; 3. (1707) med Abel Cathrine v. Buchwald. Han havde 3 Sønner, for hvilke Ludvig Holberg i 1709 var Lærer. I en anonym Supplik fra Odense 1716 erholder G. kun et daarligt Skudsmaal; Beskyldningerne vare saa grove, at Kongen beordrede Summus Theologus, Dr. Bartholin til i Forening med 2 Provster at undersøge Sagen; forinden var G. imidlertid død, og Anklagen, som formodentlig, efter hvad der i øvrigt findes oplyst om ham, næppe har været retfærdig, bortfaldt dermed. I Skrivelser til Konseillet fra den Tid, han var i Admiralitetet, angaaende Stridigheder med Kollegiets øvrige Medlemmer om Lægen Jens Bing [...] viser han sig som en sindig og fordomsfri Karakter. Han døde i Odense 13. April 1717.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gram, Johan, omkr. 1695-1747, student, skuespiller, pedel ved Universitetet

Johan Gram [Johan Wibe Gram?] var - så vidt vides - søn af en bonde på Ringsted-kanten. Han blev dimitteret til studentereksamen fra Ringsted. 1722-1723 var han skuespiller og spillede fx Jeppe. I 1730 blev han pedel ved Universitetet. Se: Just Justesens Betenkning over Comoedier.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gunnerus, Johan Ernst, 1718—73, Biskop, Naturforsker

Af D. Thrap, Jonas Collin og E. Rostrup

Johan Ernst Gunnerus er født i Christiania [Kristiania] 26. Febr. 1718. Faderen, Erasmus G. (død 20. Nov. 1732 som Stadsfysikus), synes at have været Nordmand; Moderen, Anna f. Gerhard, var fra Skotland. G. kom 1729 i Christiania [Kristiania] Skole, hvorfra han dimitteredes 1737. Han glimrede ved Examen artium, og det kan ikke undre, naar der — efter hans egne Ord — næppe var nogen klassisk Avtor, han ikke allerede i Skolen havde læst foruden en hel Del ældre filologiske Skrifter. Hans dygtige Lærere, Rektor Jacob Raseri og Konrektor E. N. Arbien, fritoge ham for at læse den Tids »usle filosofiske Lærebøger«, og allerede som Skolediscipel kunde han holde filologiske Forelæsninger for Kammerater. I Kjøbenhavn blev han kun kort, da han snart maatte vende tilbage til sin fattige Moder, informere, prædike og paa egen Haand studere Filosofi og Theologi til 1740, da han atter drog til Kjøbenhavn og blev Baccalaureus. Han blev her nu i 2 Aar, fik da et kongeligt Stipendium og rejste til Halle, hvor han i 2 Aar studerede de forskjelligste Videnskaber, medens han tillige var Hovmester hos en liflandsk Adelsmand, v. Stahl. Da denne gik i fransk Tjeneste, drog han med 2 kurlandske Herrer, v. Medem, til Jena. Maaske det var Forholdet til disse, der strax ved Ankomsten 18. Dec. 1745 bekostede G.s Magisterpromotion, som førte ham til dette paa hin Tid ikke blomstrende Universitet. Her var imidlertid en Størrelse som Joachim Darjes, der kan have tiltrukket G., som slog sig ned her og i 2 Aar fortsatte sine Studier i de forskjelligste Retninger.

Han var tidlig bleven bekjendt som en af de dybere Wolfianere, man satte ham i Klasse med Baumgarten, Reusch, Meier o. fl., og man tør efter hans litterære Produktion antage, at det er de filosofiske Studier, der have fængslet ham her i de mange Aar, og at han maaske har haabet paa denne Vej at gjøre Lykke. Her har vel imidlertid Fattigdommen været ham en Hindring, da det ellers er vanskeligt at forstaa, at han ikke tog Doktorgraden. 1747 optraadte han som Forfatter med 2 latinske Traktater, hvori han vilde bevise, at de nyere Filosofers Lære om Friheden stemte overens med Theologernes. Forelæsninger havde han hidtil ikke holdt, men i Begyndelsen af 1748 blev J. E. Schubert, Præst i Stadthagen og Privatdocent i Jena, kaldet til Professor i Helmstedt, og G. paatog sig da at tilendebringe et af ham paabegyndt Kollegium. Efter at have disputeret pro venia docendi begyndte han da at holde Forelæsninger og synes her at være kommen paa sin rette Plads. Han tog derhos fat paa det betydelige Arbejde over Natur- og Folkeretten, som han tilendebragte i 4 Aar, i dét han læste [underviste] 8 Timer ugentlig hvert Semester og saa ved Siden heraf i 8 Bind (1748—52) udgav sit Arbejde som Fortolkning af Darjes' Kompendium (»Erklärung des Natur- und Völkerrechts nach den Grundsätzen des Herrn Darjes«), fra hvilket han i enkelte Punkter afveg. Har han nu ved dette Arbejde skaffet sig Venner og Beundrere inden den akademiske Ungdom, saa fik han ogsaa føle, hvor farligt det var at optræde mod en Størrelse som Darjes. Denne optraadte i et Skrift mod G., efter at den 1. Del af hans Værk var udkommen, og snart løftede flere sin Røst. G. blev ikke sine Modstandere Svar skyldig, men synes ikke at have befæstet sit Ry ved denne Strid, da de lærde Tidsskrifter, der med Velvilje havde omtalt hans tidligere Arbejder, forbigik dette hans betydeligste Værk med Tavshed. Om noget Avancement blev der ikke Tale for G. i Jena, men hans Dygtighed maatte erkjendes, og han blev mod Slutningen af sit Ophold her (1753) Adjunctus designatus ved det filosofiske Fakultet og begyndte at foredrage »Mathematikken og alle Filosofiens Dele«. Ved denne Tid blev han ogsaa optagen i det latinske Selskab, og dette var da alt, hvad han her opnaaede. Noget egentlig nyt og stort kan G. ikke siges at have baaret frem under sin ihærdige filosofiske Virksomhed i Tyskland, medens han vel maa betragtes som en dygtig Bearbejder af de Ideer, som bevægede Tiden inden det Leibnitz-Wolfske Systems Ramme. At han befæstede sit Ry inden den Kreds, hvor han arbejdede og stred, er rimeligt nok, om det end ikke er kommet saa vidt, som man senere antog (Suhm, Saml. Skr. VII, 50). Til hans Fædreland kan det næppe være naaet, da han ikke nævnes i »Kjøbenhavns lærde Tidender« alle de Aar, han var i Tyskland.

G. var ikke længer ung, og hvor vel han end befandt sig ved det tyske Studenterliv, med hvis Duelvæsen og ubundne Levemaade han ikke var ukjendt, maatte han dog nu tænke paa sin Fremtid. Maaske har en saadan Tanke ligget i Tilegnelsen af hans store Værk om Natur- og Folkeretten til Kong Frederik V. Muligens har man ogsaa nu søgt at finde en Plads til ham i Danmark, og da Herlufsholms Kald i Nov. 1754 blev ledigt, kaldedes han hertil, hvorhos han fik Titel af Professor og blev Lector lingvæ Hebraicæ ved Skolen 13. Dec. s. A. At han i Jena fik Tilbud om et Professorat, som Brodersønnen N. D. G. fortæller, er lidet rimeligt, medens det tør anses sikkert, at man der vilde have ham til Rektor ved Latinskolen. Herlufsholms Kald har han næppe søgt, da han ikke havde Attestats, og ingen Ansøgning fra ham er funden. Ved Paasketid 1755 kom han til Kjøbenhavn, hvor han snart fik Anledning til at optræde ved en af Professor Obelitz afholdt Disputats og vakte Opsigt, men ikke ubetinget Anerkjendelse. 12. Juni 1755 blev han ordineret efter at være fritagen for Attestats. Til Herlufsholm kom han imidlertid ikke, og som Præst kom han aldrig til at virke. Der blev indledet Forhandlinger med Kommunitetsprovsten N. Nannestad om at bytte Embede, og det lykkedes, saa G. 10. Sept. 1755 kunde udnævnes til Kommunitetsprovst, hvorhos han blev Biskoppens Vikar ved Universitetet. Han forlovede sig med en Jomfru Hagen, Søster til Professorinde Kratzenstein, men hævede snart Forbindelsen, gav sin forlovede Erstatning i Penge og paadrog sig ubehagelig Omtale. Det anfægtede ham dog ikke, og han begyndte strax en Forelæsningsvirksomhed, som vistnok paa den Tid var enestaaende i Kjøbenhavn. Han læste over Theologi, Logik, Metafysik, Natur- og Folkeret, — holdt 4 Kollegier om Dagen foruden sine akademiske Forelæsninger. Det

klinger næsten utroligt, men hans Arbejdskraft maa have været lige saa stor som hans polyhistoriske Viden. Ved Siden af denne betydelige akademiske Gjerning gik ogsaa her en Forfattervirksomhed, der ikke ved sit Omfang alene maatte vække den største Opmærksomhed, og fra nu af have ogsaa de lærde Tidender nok at fortælle om ham. Endnu før han havde tiltraadt sin Lærestol, udkom hans »Institutiones theologiæ dogmaticæ«, hvori han efter Wolfs Methode søger at forklare de gamle Theologer, navnlig Baier, medens han dog ogsaa vil have fremført originale Tanker, navnlig til Klargjørelse af den Helligaands Vidnesbyrd og Maaden, hvorpaa det opkommer i Sjælen. Maalet for Verdensstyrelsen sætter han ikke i Guds Forherligelse, men i Menneskenes Lyksalighed, som han dog vil forlige med Læren om Helvedstraffenes Evighed. Han optræder her med stor formel Dygtighed, der ogsaa maa erkjendes i hans mindre theologiske Arbejder. Ved Siden af disse maa nævnes hans Metafysik (1757), der roses som et særdeles godt Arbejde. At han gjorde Lykke og samlede mange Tilhørere, blandt hvilke mærkes B. Riisbrigh og Tyge Rothe, maa vel ikke blot tilskrives hans Personlighed, Kraft og Iver, men ogsaa Forholdene ved Universitetet, hvor Wolfs Filosofi hidtil ikke havde fundet synderligt Indpas. Som en Nyhedernes Mand af uomtvistelig Dygtighed og temmelig utilhyllet Lyst til at fremhæve sig selv fandt han baade Modstandere og Misundere.

G. blev ikke længe i Kjøbenhavn. I Juli 1758 blev Throndhjems [Trondheim] Bispestol ledig, og G. blev under en Avdiens hos Kongen af denne lykønsket som dens Indehaver, hvortil han faa Dage efter (31. Juli) blev udnævnt. Det antages, at hans Stilling som Overhovmester i Grev Moltkes Hus har givet Anledning hertil. G. drog til Norge, medens B. Riisbrigh, J. Wøldike, C. G. Seydlitz og J. Sivertsen paa en Maade fortsatte hans Gjerning ved Foredrag og Disputatser over hans filosofiske Kompendier. Selv havde han begyndt paa kirkehistoriske Forelæsninger, og han traadte frem for sit Stifts Gejstlighed med kirkehistoriske Tanker i sit Hyrdebrev (1758), mod hvis Rettroenhed der intet er at bemærke, om det end kan ses, at dets Forfatter ikke hører den gamle Tid til. Han anbefaler sine Præster Joh. Arndt og Spener, medens han indtrængende lægger dem paa Hjærte at vedblive med videnskabelig, navnlig filosofisk, Syssel. Størst Interesse har dette Hyrdebrev ved den udførlige Fortegnelse over alle i Throndhjems Stift fødte eller bosatte Forfattere efter Reformationen. Han udtalte her, at han agtede at oprette et videnskabeligt Selskab, som han ogsaa strax med Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og G. Schøning satte i Værk. 1. Bind af dets Skrifter (1761) aabnede han med en Afhandling om Sjælens Udødelighed. Ved Jubelfesten 1760 blev han Dr. theol. Videnskabsselskabet blev 1767 kongeligt og har siden haft ikke ringe Betydning for Stiftet. G. satte sig til Formaal at virke for Videnskabelighed i sit Fødeland. Han begyndte med Historien, men fandt snart i Zoologien og Botanikken aldeles ubearbejdede Felter, hvor han kunde udrette mere. Hvad han her har bragt for Dagen omtales nedenfor, og her skal kun bemærkes den Iver, han optændte hos Præster og andre Mænd for at indsamle mærkelige Sager, og den Interesse, han saa ofte viste for at efterspore de overtroiske Forestillinger, der knyttede sig til forskjellige Planter og Dyr. Fra fjendtligt Hold (N. C. Friis) fik han Bebrejdelser for, at han brugte Tiden paa sine Visitatser til at fremme sine naturvidenskabelige Interesser. Dette er sikkert nok, men der er ingen Grund til den Tanke, at han for disses Skyld forsømte sit Embede. Dette fik den ovennævnte Forfatter selv bedst føle, da G. afslørede hans mislige Forhold som Kasserer for Missionen [...]. Han var en flittig Visitator, blev en varm Talsmand for Finnerne og en god Støtte for det i hans Tid virkende Seminarium Lapponicum. De Erklæringer, der ere fundne fra hans Haand, lade i Klarhed, Bestemthed og frimodige — til Dels noget hensynsløse — Udtalelser intet tilbage at ønske. For Bispearkivet indsamlede han en Del kirkehistoriske Aktstykker.

G. er en af de første — om ikke den første —, der har udtalt Ønsket om et Universitet i Norge — i en Tale paa Christian VII's Fødselsdag 1768 —, og det saa en Tid ud til, at han skulde blive Redskab til dets Opfyldelse. Ved Kabinetsordre af 4. Jan. 1771 paalagde Struensee Konsistoriet at udkaste en ny Plan for Universitetets Virksomhed. Der indkom flere Projekter, men der blev foreløbig intet Hensyn taget til dem, hvorimod Struensee om Sommeren efter Opfordring af Livlægen C. J. Berger kaldte G. til Danmark for at udarbejde nye Reformforslag. G. kom til Kjøbenhavn i Okt. 1771 og fik de indkomne Projekter til Behandling. Det gik hurtig, og allerede 16. Dec. fremkom han med sin Plan i 2 Udkast. Disses Enkeltheder findes i Nyerups Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider III, 2, 383 ff. Han vilde skaffe Universitetet en fastere Styrelse ved en Vicekansler, afskaffe Professorernes corpora, Rangordningen mellem Fakulteterne og Disputerøvelserne ved Kommunitetet, medens Forelæsningerne skulde ophjælpes. Der indløb en Mængde Breve til ham om, at han skulde arbejde for et Universitet i Norge, og han udkastede da ogsaa en Plan til et saadant, der skulde have sit Sæde i Christianssand [Kristiansand]. Hid vilde han i saa Fald have Videnskabsselskabet flyttet og ønskede selv her at være Vicekansler. Sin Amanuensis i Kjøbenhavn, J. H. Tauber, vilde han have til Professor i Norge og, da der herom ikke blev Tale, til Konrektor i Throndhjem [Trondheim] og Sekretær i Videnskabsselskabet. Hans inderlige Tilslutning til denne Repræsentant for den begyndende Rationalisme synes at betegne hos ham en Opgiven af den gamle Orthodoxi. Universitetsplanen faldt med Begivenheden 17. Jan. 1772, men meget af den kom op i en følgende Tid.

G. vendte tilbage til Throndhjem [Trondheim] i Sommeren 1772 og opgav snart al Tanke om Universitetssagerne. Til en Forandring i hans Stilling aabnede der sig en Udsigt, da Biskop Nannestad i Christiania [Kristiania] blev syg i Marts 1773, men inden han resignerede, var G. død under sin Visitats i Christianssund 25. Sept. 1773. Han var ugift, men efterlod dog en Gjæld paa 9.000 Rdl. Han var en slet Husholder og havde megen fattig Familie. Der er maaske ingen Nordmand, der forholdsvis har udrettet saa meget for den videnskabelige Dannelse blandt sine Landsmænd som G., og den Berømmelse, hvormed hans Navn er kommet til Efterverdenen, skriver sig væsentlig

fra hans Virksomhed i Fødelandet, som han var inderlig hengiven. Om hans moralske Forhold har Jens Møller paa et Par Steder udtalt sig skarpt.

— Som videnskabelig Naturforsker indtager J. E. Gunnerus ikke nogen fremragende Stilling, men han maa betragtes som en intelligent og kundskabsrig Dilettant, der med Iver og Dygtighed benyttede den udmærkede Lejlighed, som hans udstrakte Visitatsrejser i forholdsvis lidet kjendte Egne gave ham, til at gjøre Iagttagelser og berige sin Indsigt i Naturvidenskaberne, navnlig i Zoologien. Resultaterne af sine Undersøgelser nedlagde han i en større Række Afhandlinger, af hvilke de fleste offentliggjordes i »Det throndhjemske Selskabs Skrifter« og »Det kgl. norske Videnskabernes Selskabs Skrifter«, bl.a. »Om Havhesten (Procellaria Grønlandiæ)«, »Om nogle lomartede Fugle«, »Om et Søtræ, kaldet Gorgonia flabelliformis« og »Kritiske Tanker om Kraken, Søormen og nogle flere Vidunder i Havet«, hvilket sidste Arbejde, der baade vidner om Lærdom og Skarpsindighed, dog først udkom adskillige Aar efter hans Død, nemlig i 1784. Han forener i denne Afhandling sin Opgave som gejstlig med sin Virksomhed som Zoolog, i det han søger at udrydde de overtroiske Forestillinger, som især hos den lavere Del af Befolkningen knyttede sig til Beretningen om disse Fabeldyr. Ved sine 2 Afhandlinger om Brugden (Sqvalus maximus), som »efter al Formodning har været den Fisk, som opslugede Profeten Jonas«, leverede han værdifulde Bidrag til denne interessante Hajfisks endnu paa mange Punkter uopklarede Naturhistorie og navnlig saadanne Oplysninger om dens mærkelige Gjællebarder, at det, om end først 100 Aar senere (ved Steenstrups Undersøgelser), lykkedes at fastslaa den rette Tydning af disse Organer ved Hjælp af hans Meddelelser. I »Det kjøbenhavnske Selskabs Skrifter« X (1770) findes en ret værdifuld Afhandling af G., betitlet »Nogle smaa rare og mestendelen nye norske Sødyr« og forsynet med en Tavle. — Det var dog ikke Zoologien alene, der fængslede G.s Interesse. Ogsaa paa Botanikkens og Mineralogiens Omraader gjorde han Undersøgelser (jvfr. ndfr.). Han udgav saaledes »Adskillige Anmærkninger, fornemmelig i Henseende til Mineralier i Nordland og Finmarken« (1761). Hvad der endnu existerer af G.s naturhistoriske Samlinger, findes i det throndhjemske Musæum.

— J. E. Gunnerus har ogsaa gjort sig fortjent ved botaniske Arbejder, særlig ved sin »Flora Norvegica«, en i sin Tid meget anset og med til Dels fortrinlige Kobbertavler udstyret Foliant, hvis 1. Del udkom i Throndhjem [Trondheim] 1766, 2. Del i Kjøbenhavn 1772, og som i henved et Aarhundrede var den eneste nogenlunde fuldstændige Fortegnelse over norske Planter. Over 1.100 Arter ere beskrevne og ledsagede af talrige Angivelser om deres Udbredelse i Norge; ligeledes ere mange gængse Trivialnavne meddelte, og særlig udførlig er for mange Arters Vedkommende angivet deres Anvendelse i de forskjellige Egne af Landet, hvilke økonomiske Meddelelser Forfatteren synes at have anset for Hovedsagen. Der findes ikke mindre end 350 blomsterløse Planter optagne i Floraen, et for den Tid ikke ringe Antal. G. har ogsaa efterladt ét paa hans mange og lange Visitatsrejser indsamlet Herbarium, der dog peger hen paa, at Bestemmelserne i hans Flora ikke altid ere paalidelige, ligesom de af ham opstillede nye Plantearter i mange Tilfælde ikke have kunnet bestaa for en senere Kritik. En paa den sydlige Halvkugle hjemmehørende Planteslægt Gunnera er af Linné opkaldt til Ære for ham.

Henvisning

Se omtale: i Carl Henrik Koch: *»Dansk oplysningsfilosofi«*, Gyldendal, København 2003.
Kommentar til Koch's bog kan findes i afsnittet »Holberg's filosofi og hans behandling af teodicéproblemet« i:
»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning. Kommentarer« [4-5 MB].

Til: Indholdsfortegnelsen

Gyldensten, Jean Henri Huguetan Greve af, 1654—1749, Godsejer og Forretningsmand

Af E. Holm

Jean Henri Huguetan Greve af Gyldensten var født i Lyon og var Søn af en Boghandler og Bogtrykker. Skjønt han var Protestant, blev der ikke lagt Hindringer i Vejen for de omfattende Bankierforretninger, han en Tid lang drev i Frankrig. Dog foretrak han efter 1690 at bo en halv Snes Aar i Amsterdam, hvor han sammen med en Broder virkede som Boghandler. Siden finde vi ham atter i Frankrig. Paa den spanske Arvefølgekrigs Tid tjente han mange Penge ved Leverandørforretninger; men uheldigvis kom han paa Kant med den franske Regering om Pengesager (April 1705), og han maatte flygte til Holland, hvorfra han gik til England. Store Svingninger vedbleve at betegne hans Liv. Efter at han var gaaet fallit i England, og han der havde bragt adskillige store Huse til at fallere, synes han at have flakket om i forskjellige Lande, indtil han omsider 1711 flyttede til Danmark. Han havde fra sit bevægede Liv bjærget Titel af Baron af Odyk og en betydelig Rigdom, hvad onde Tunger vilde sætte i Forbindelse med, at han havde gjort svigagtig Fallit. Overhovedet har der været foranderlige Rygter i Gang om hans Levned, inden han kom til Danmark. Her anbragte han en Del af sine store Midler i Jordegods baade i selve Kongeriget og i Holsten. De fynske Godser Enggaard, Oregaard og Uggerslevgaard fik han 1720 gjort til et Grevskab under Navn af Gyldensten. Desuden nævnes han som Herre til Cronsburg i Holsten.

Han var tillige Kammerherre (fra 1714) og Ridder af Danebrog (fra 1717). Af offentlige Embeder synes han kun en Tid at have beklædt Stillingen som Envoyé ved de ober- og nederrhinske Kredse og den westfalske Kreds; men han indtog dog en meget fremskudt Stilling her hjemme. Foruden sine Rigdomme havde han under sit Livs stærke Omskiftninger vundet en betydelig Smidighed og Evne til at tumle med forskjellige Personligheder, og han var en særdeles begavet Mand med stor Kundskab i alt, hvad der vedrørte Pengeforretninger og Handelssager. Alt dette kastede i Frederik IV's og hans Stormænds Øjne et Dække over hans oprindelig lave Byrd og tvivlsomme Fortid. Han var jævnlig Gjæst ved Kongens Taffel, og han hørte til Storkansleren Grev U. A. Holsteins og hans Frues nærmeste Venner. Den franske Regering anbefalede sine Diplomater at være forsigtige over for ham, »der var bleven saa bekjendt ved sin Bankerot«; men de tilraadede stærkt at stille sig i et venskabeligt Forhold til ham. Baade hans Klogskab og hans Indflydelse gjorde det ønskeligt. Da det ostindiske Kompagni i 1722 stod paa svage Fødder, ansøgte det Kongen, om G., uagtet han ikke var Lutheraner, men reformert, maatte blive en af dets Direktører, et Ønske, Kongen ogsaa opfyldte. Efter Frederik IV's Død gjaldt det for tvivlsomt, om han kunde undgaa den Unaade, der ramte dem, som havde staaet denne Konge nær; men han forstod at holde sig oven Vande. Under den Iver, som Christian VI's Regering viste for Handel og Industri, gjaldt han ligesom hans uægte Søn Demercières [...] for omtrent uundværlig, og det var saa langt fra, at Kongen stødte ham bort, at han 1731 gjorde ham til Gehejmeraad (1738 Gehejmekonferensraad). Ogsaa var han med at give Raad ved Bankens Oprettelse 1736, og han tegnede sig til Glæde for Kongen for et stort Antal Aktier. Endnu 1742 omtaler en svensk Diplomat i Kjøbenhavn ham som ualmindelig kraftig baade paa Sjæl og Legeme. Han døde 14. Juni 1749.

Foruden den ovennævnte uægte Søn havde G. en Datter, der var født i et Ægteskab med en hollandsk Dame af Slægten Wassenaer. Denne Datter flygtede til Skaane med en Antoine Casado Marquis de Monteleone, Søn af den spanske Minister i Kjøbenhavn, og hun lod sig her vie til ham. Det kom i den Anledning til et Brud imellem hende og Faderen, der for øvrigt fik endnu mere Grund til Sorg ved hendes senere udsvævende Liv.

Fra en Datter af hende nedstamme de senere Besiddere af Grevskabet Gyldensten.

Henvisning

Se nærmere om Henrik VI greve af Reuss (1707-1783), amtmand, overhofmester Sorø Akademi i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave].

Til: Indholdsfortegnelsen

Gyllembourg, Carl Frederik (Ehrensvärd), 1767—1815, Politiker og landøkonomisk Forfatter

Af H. Schwanenflügel

Carl Frederik Ehrensvärd Gyllembourg blev født 7. Jan. 1767. Hans Forældre vare Carl Friherre Ehrensvärd, General og Chef for det svenske Artilleri (død 1770) og Anna Antoinette f. Gyllenborg. Som landflygtig antog G. Moderens Navn, kun lidt anderledes bogstaveret. — Den unge G.s Uvilje mod Gustav III's Regeringsforanstaltninger næredes ved Enkedronningens Hof, hvor han var bleven antagen som Page, og forøgedes, da han efter endt Officersexamen kom til at gjøre Tjeneste i Artilleriet, blandt hvis Befalingsmænd Kongen havde nogle af sine ivrigste Modstandere. Den Del af Oppositionen, som mente, at Kongens Død var den eneste Frelse for Fædrelandet, fandt derfor et af sine villigste Redskaber i den unge politiske Enthusiast G. Sammensværgelsen var slet forberedt, men den førte dog til, at Gustav III 16. Marts 1792 saaredes dødelig. G. dømtes af Svea Hofret til at miste Ære, Gods og Livet ved Halshugning; men Højesteret formildede Dommen til Landsforvisning og Tab af Adelskab og alle borgerlige Rettigheder, en Straf, der sikkert var alt for haard i Forhold til G.s Brøde, der kun bestod i, at han havde maattet love Oberst Liljehorn at bringe ham Melding om Kongens Død og var rede til at parere Ordre fra sin foresatte, Major Hartmansdorff, som ogsaa var impliceret i Sammensværgelsen. G. forlod nu sit Fødeland med den Beslutning at træde i fransk Krigstjeneste; men den jakobinske Revolution af 10. Avg. 1792 og navnlig Septembermyrderierne holdt ham tilbage. Efter at G. en Tid havde styret en Gaard, en af hans Venner havde kjøbt i Holsten, og i Direktoriets Periode atter gjort en forgjæves Rejse til Frankrig for at blive ansat i Militærtjenesten, besluttede han at bosætte sig i Danmark. I Kjøbenhavn traadte han i venskabeligt Forhold til flere frisindede Forfattere som Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og P.A. Heiberg og blev af den sidste indført i hans Hus. Dette skulde dog faa skæbnesvanger Betydning [...]. Da G. i Dec. 1801 var bleven viet til Heibergs fraskilte Hustru, bosatte Ægteparret sig paa den lille Gaard Ruhedal (Gyrstinge Sogn, Sorø Amt), som G., der altid havde haft Lyst til og Interesse for Landvæsenet, havde kjøbt. Da Ruhedal nogle Aar efter brændte, flyttede de til Hovedstaden. Her var det, at G. efter Modtagelsen af en Præmie fra det kgl. Landhusholdningsselskab søgte Avdiens hos dettes Præses, Kronprinsen, rimeligvis for samtidig at anbefale sig. Da imidlertid Kronprinsen paa sin ligefremme, barske Vis svarede G., at »den, som havde været utro mod én Herre, ogsaa kunde være det mod en anden«, indleverede G. en Memoire, hvori han gjennem en udførlig Beretning om Begivenhederne i Stockholm 1792 søgte at forsvare og undskylde sit Forhold i Katastrofen. Efter den Tid synes G. at være stegen i den unge Fyrstes Gunst, og da Gustav IV's afsindige Regimente under Napoleonskrigene i Aarhundredets Begyndelse havde bragt Sverige til Undergangens Rand, og et Tronskifte af alle fornuftige Svenskere ansaas for aldeles nødvendigt, var G. en af Frederik VI's ivrigste Agenter. Skandinaviske Sympathier, der den Gang begyndte at røre sig i begge Landene, og Lyst til at tjene sit nye Fædrelands Herre turde her have været lige virksomme hos G., og det var ham en stor Skuffelse, at den danske Tronkandidatur blev forkastet af det svenske Statsraad og Rigsdagens hemmelige Udvalg. Ogsaa for Norges nye Konstitution nærede G. megen Interesse, og han var den første, der i 1814 foreslog at gjøre »Dagen for Norges nye Skabelse til en national Højtidsdag«. — Som Ægtemand og Fader har han faaet det bedste Lov af sin Hustru og Stifsøn. Den Tone for Anstand og Høviskhed, som paa G.s Tid har været raadende i de svenske Adelskredse, skal (efter Traditionen) i ikke ringe Grad have meddelt sig baade til Fru Gyllembourg og J.L. Heiberg. G. døde 1815.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gyllembourg-Ehrensvärd, Thomasine Christine, 1773—1856, Forfatterinde

Af P. Hansen

Thomasine Gyllembourg [Thomasine Christine Gyllembourg-Ehrensvärd] var en Datter af Stadsmægler og Dispachør i Kjøbenhavn Johan Buntzen i hans andet Ægteskab med Anna Bolette f. Sandgaard, som i en Alder af 17 Aar var bleven gift med den 23 Aar ældre Mand. Han var en hjærtensgod, paalidelig Karakter og tillige en højtbegavet, original Natur med mange Interesser uden for sin egentlige Livsgjerning, især med en Sans for astronomiske Studier, som gik i Arv til hans berømte Barnebarn; hun var af et stille, sværmerisk Naturel og hensank efter det første Barns, en Søns, Død i en Tungsindighed, der først spredtes, da Datteren Thomasine kom til Verden 9. Nov. 1773 som den ældste af 4 Søstre. Hun blev sine Forældres Afgud, men mistede allerede i en Alder af o. 8 Aar sin Moder. Faderen saa med Stolthed og Glæde hendes ualmindelige Evner udvikle sig og ytrede ofte: »Det er rent galt, at hun er bleven en Pige, hun burde være en Dreng«, hvorved han dog ingenlunde vilde antyde et maskulint Element i hendes Natur, men kun sigtede til hendes usædvanlige Begavelse; hun var tvært imod stille af Væsen, i høj Grad undselig og blufærdig, blød af Hjærte og med en stærk Trang til at vise og modtage Kiærlighed. Mindet om sin Moder holdt hun fast ved med sværmerisk Tilbedelse, ogsaa for sin Fader nærede hun den største Hengivenhed, og han fortjente den ved den Omhu, hvormed han dels selv, dels ved Hjælp af dygtige Lærere ledede hendes Undervisning i de forskjellige Retninger, som Tiden fordrede; ogsaa Musik lærte T., og hendes bløde, klare, barnlige Sangstemme uddannedes omhyggelig efter alle Kunstens Regler.

Som Translatør havde P.A. Heiberg jævnlig Forretninger med Buntzen, og deres Bekjendtskab førte til, at han blev den unge Piges Lærer i Tysk, Fransk og Italiensk. Da han efter et Par Aars Undervisning og kort efter hendes Konfirmation anholdt om hendes Haand, blev det af Buntzen betragtet som en stor Ære at faa »Rigsdalerseddelens« og de udmærkede Lystspils berømte Forfatter, den uforfærdede Polemiker og Frihedsmand til Svigersøn, og T. faldt det ikke ind, at der kunde være Tale om at afslaa et saa hædrende Tilbud; snarest undrede hun sig over, at en fremragende offentlig Personlighed som Heiberg kunde have ladet sine Tanker falde paa en Ubetydelighed som hende. De bleve viede 7. Maj 1790; han havde da fyldt sit 31., hun sit 16. Aar. Halvandet Aar efter blev Ægteparrets eneste Søn, Johan Ludvig, født.

»I de første Aar af deres Ægteskab,« fortæller Fru J.L. Heiberg, »støttede hun sig som et Barn tryg og frejdig op til sin Husbond med den Inderlighed, som var hende egen. Han glædede sig over hendes Ungdom, hendes Munterhed, hendes Ubevidsthed og en ejendommelig Naivitet, der fulgte hende hele Livet igjennem. Med en medfødt Ordenssans morede det hende at holde sit lille Hjem pænt og smukt, ligesom et Barn morer sig med at ordne sin første Dukkestue. Hun lyttede til sin kloge Mands Ord, saa op til ham som til en Herre, det nok var værd at tjene, var lykkelig, naar han roste hende for noget, og trak sig sky og bedrøvet tilbage, naar han dadlede hende. Hun var stolt af hans offentlige litterære Virksomhed, som hun fulgte med den højeste Interesse. Undertiden kunde den saakaldte ubetydelige lille Hustru betænkelig ryste paa Hovedet over hans noget kaade og hensynsløse offentlige Angreb, snart i én Retning, snart i en anden, men vovede dog ikke i sin Beskedenhed at tale til ham herom af Frygt for, at hendes Mening kunde være fejlagtig, da han jo maatte forstaa dette bedre end hun.« Har der i dette Ægteskab været Trang til Fortrolighed fra hendes Side, saa er den aabenbart ikke bleven gjengjældt fra hans. Aldersforskjellen forklarer dette for en Del, Temperamentsforskjellen mellem Forstands- og Følelsesmennesket endnu mere, og Heibergs udad til stærkt optagne Liv gjorde yderligere sit til at fjærne ham fra det ægteskabelige Samlivs dybere Fællesinteresser. Kort efter hans Giftermaal blev den første Justitssag rejst imod ham i Anledning af Indtogsvisen, og i de følgende Aar fulgte Aktionerne Haand i Haand med hans politiske Polemik, hvis Skarphed forøgedes ved den Tilsidesættelse, han mente at være bleven Gjenstand for, da han, trods de mest udmærkede Anbefalinger fra alle kompetente Myndigheder, blev forbigaaet ved Besættelsen af Embedet som Notarius publicus. Udsigten til en sorgfri og sikret økonomisk Tilværelse blev ham herved afskaaren, det litterære Arbejde kunde den Gang ikke føde en Mand, endsige en Familie, og Bitterheden over disse Forhold i Forbindelse med hans stigende Had til al avtoritær Vilkaarlighed avlede i hans Sind en Irritabilitet, der nærmest og hyppigst fik sit Afløb i Hjemmet. Naar han stundum lod sin Kone høre, at han aldrig havde været forelsket i hende, skete dette vistnok mindre for at krænke hende end for at vise sit aandelige Standpunkts Uanfægtelighed af underordnede Drifter; men naar han med sin skarpe Forstand skar igjennem hendes religiøse Følelse, som han antog for Uklarhed i Begreberne, uden at have Anelse om dens Sammenhæng med Kvindenaturens inderste Strænge, saa ramte han dybere, end han vidste, og rev ned, hvad der ikke let kunde bygges op igjen. At de galante Franskmænd og andre republikanske Meningsfæller, som samledes i den bekjendte Oppositionsmands Hus, bragte dets Frue deres ridderlige Hyldest og fortrylledes af hendes Elskværdighed og Ynde, smigrede vel hendes Ægtefælle; men hans egen spartanske Retsindighed havde ikke Rum for den Tanke, at der kunde spire nogen Fare frem af denne Omgang. Det gik den ellers saa skarpsindige Mands Oje uænset forbi, at der i Løbet af nogle Aar udviklede sig et stadig inderligere Fortrolighedsforhold mellem hans Hustru og en o. 30-aarig svensk Officer, den elegante og belevne Baron Carl Frederik Ehrensvärd, der, forvist fra sit Fædreland, opholdt sig i Kjøbenhavn under Navnet Gyllembourg [...]. Mellem Heiberg og ham bestod der et Venskab, som mest var fremgaaet af Overensstemmelse i politiske Anskuelser og efter svensk Skik havde antaget Form af Dusbroderskab. Et varmere Venskab knyttede dog Gyllembourg til den unge Kone, for

hvem han var et velkomment Selskab I hendes mange ensomme Timer. Hendes Følelse sagde hende, at Venskabets stigende Varme ligesom gik hendes Mands Rettigheder noget for nær, og for at komme paa det klare med hans Opfattelse spurgte hun ham, om hendes Omgang med Gyllembourg foruroligede ham, da hun i saa Tilfælde var villig til at afbryde den: »Men vil du det, saa sig det nu, thi maaske vil jeg om et Aar ikke kunne det«. Heiberg svarede, at han ikke forlangte et saadant Offer, og sluttede med at sige: »Gjør i den Henseende, som om jeg ikke var til«, ligesom han tidligere, da hun ængstedes over en ung Franskmands lidenskabelige Kjærlighedserklæringer og betroede sine Ængstelser til sin Mand, havde svaret hende: »Aa, ikke andet, du har din Frihed«. Heibergs stolte Ligegyldighed, da hun søgte sin naturlige Støtte hos ham, gav hende større Sikkerhed i hendes Forhold til Ægtemanden og Tilbederen. Det blev hende klart, at enhver Tanke om, at hun var elsket af sin Mand, maatte bortkastes som en Illusion, og hun besluttede da, at han for Fremtiden skulde have en Søster og Veninde i hende, men heller intet mere, medens hun ikke mente at krænke Agtelsen for ham og sig selv ved at elske Gyllembourg i al Ærbarhed og Stilhed.

Den forandrede Situation gik først op for Heiberg i hele sit pinlige Omfang, da han i sin Livsskæbnes mest afgjørende Vending havde størst Behov for den Samlivets Hjælp, han saa overmodig havde vraget. Om Aftenen 7. Febr. 1800 sagde han Farvel til Hustru og Barn og kjørte, ledsaget til Frederiksberg Bakke af Ægteparret Rahbek [Knyd Lyhne og Kamma Rahbek, se om Knud Lyhne Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], ad Roskilde Landevej for over Korsør, Odense og Kiel at naa Hamborg og saaledes tiltræde den Landsforvisning, som Hof- og Stadsretsdommen af 24. Dec. 1799 havde dømt ham til. Hans Indbo og Bøger bleve solgte ved Avktion for at skaffe ham de nødvendige Midler til Rejsen, og hans Svigerfader maatte tage sin Datter og hendes Barn i Huset til sig. Her var ogsaa Gyllembourg en velset Gjæst, hvis Besøg bleve hyppigere og hyppigere, kun af og til afbrudte ved korte Rejser ud paa Landet i Omegnen af Ringsted, hvor han stod i Underhandling om Kjøbet af Gaarden Ruhedal. Kjærlighedsforholdet mellem ham og Thomasine Heiberg voxede i Lidenskabelighed efter enhver saadan Adskillelse, og hvor megen Tilbageholdenhed de end paalagde sig i andres Nærværelse, blev deres Forhold dog snart bekjendt i den Buntzenske Kreds og delte den i Angribere og Forsvarere. Først 11. Sept. 1801, efter mange Tilløb og Opsættelser, underrettede hun sin Mand, der den Gang var i Paris, om Sagernes virkelige Stilling i et langt Brev, i hvilket hun, appellerende til »hans enthusiastiske Kjærlighed for Frihed og Sandhed, hans Had mod Fordomme, hans stolte Følelse af hans eget Værd, hans Foragt for den blinde Hobs Domme, hans Ædelmodighed, hans Hjærtes Godhed og endelig hans Venskab for hende«, gjorde ham den Tilstaaelse, at hendes Hjærte tilhørte en anden. Efter at have rekapituleret deres Ægteskabs Historie i den Hensigt at vise, hvor langt det har været fra et sandt Samlivs Ideal, beder hun ham bryde dets Baand og skjænke hende Friheden tilbage. »Tænk selv, kjære Heiberg! du taber intet ved dette Bytte. Din Elskerinde har jeg aldrig været, din Hustru har jeg i en Række af Aar heller ikke anset mig for at være; din Veninde! — ak, det vil jeg være mere, end jeg nogen Sinde har været det; og hvad vilde du med mig nu? Efter at have elsket saaledes, som jeg elsker Gyllembourg, kan jeg aldrig mere være din, jeg var uværdig til at være din Hustru, om jeg vilde være det, og, tør jeg sige det, du var uværdig til at være min Mand, om du kunde ville det.« Heibergs Svar var helt anderledes, end hans Hustru havde ventet; han forsikrede hende, at han »aldrig havde elsket hende saa inderlig, saa usigelig som i dette Øjeblik, da han svævede i den grusomme Frygt for at tabe hende«, at selv om hendes Forvildelser »vare stegne til den højest mulige Grad, vilde det intet koste ham at glemme og at elske hende endnu højere«; han anraaber hende om at frigjøre sig for den Forblindelse, hvori hun er hildet, og han vil nedlade sig til at ansøge Regeringen om Benaadning for at kunne vende tilbage til hende, ja, han vedlægger endog sin Ansøgning samt et Brev til sin Modstander Generalprokurør Chr. Colbjørnsen og bereder sig paa at bryde op til Hamborg for at være Udfaldet saa meget nærmere. Men dette lod sig ikke længer bøje efter hans Ønsker. Trods Bønner og Trusler, Stolthed og Ydmygelse maatte han erkjende, at den ulykkelige Situation var stærkere end han, og i et fra Hamborg 30. Okt. afsendt Brev gav han sin Hustru hendes Frihed tilbage. Allerede 17. Dec. næst efter blev Thomasine Heiberg Fru Gyllembourg-Ehrensvärd og tog Bolig paa Ruhedal.

Hendes Søn, Johan Ludvig, hvem hun havde maattet fraskrive sig Retten til at opdrage, kom i Huset hos hendes Søster Lise Jürgensen, gift med en Grosserer J., der under Sagens hele Forløb havde taget Parti for Heiberg; Moderen havde Lov til at besøge ham, men den 10-aarige Dreng maatte under ingen Betingelse sætte sine Ben i det Gyllembourgske Hus. Et halvt Aar senere blev hans Opdragelse betroet til Rahbeks [Knyd Lyhne og Kamma Rahbek, se om Knud Lyhne Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], og han fik Bolig paa Bakkehuset, som han dog forlod efter 2 Aars Forløb. Efter at Gaarden Ruhedal i Begyndelsen af 1806 var brændt og Gyllembourgs som en Følge heraf flyttede til Kjøbenhavn, blev han lidt efter lidt, alt som hans Selvbestemmelse voxede i Overgangstiden fra Barn til Yngling, en jævnlig Gjæst hos sin Moder, hvem han elskede med en sværmerisk Hengivenhed, og han paavirkedes til sin Fordel af den fine og noble Selskabelighed, som Huset snart vandt Ry for; her færdedes Gyllembourgs adelige Slægtninge samt andre svenske Gjæster, og til de intime Omgangsfæller hørte Oehlenschläger, Weyse, Brødrene Ørsted, Baggesen, senere Poul Møller og andre af Tidens udmærkede Mænd, ældre som yngre. Allerede inden Gyllembourgs pludselige Død 1815 synes J.L. Heiberg endog at have været Medlem af sin Moders Husstand, skjønt hans Fader, der satte sin Stolthed i selv og uden noget fremmed Tilskud at sørge for sin Søns pekuniære Fornødenheder, vedblev at betragte sin lykkelige Medbejler som sin bitreste og lumskeste Fjende. Som Enke dannede Fru G. ved Hjælp af den Pension paa 600 Rdl., som Frederik VI ædelmodig tilstod hende, da Dødsboets Status havde vist sig at være meget mislig, sammen med sin Søn et nyt Hjem, mindre glimrende end det forrige, men ikke mindre tiltrækkende for

Samtidens bedste Personligheder ved aandfuld Omgangstone og venlig Hygge. Under J.L. Heibergs Pariserophold (1819—22) tog Fru G. i Huset hos sin (Moders) Fætter Grosserer Andr. Buntzen [...] som Lærerinde for hans Børn, og da Sønnen 1822 blev ansat som Lektor i Kiel, fulgte hun ham her til. Fra 1825, da den første Vaudevilles gjennemgribende Succes gjorde det muligt for dens Forfatter at danne sig en litterær Tilværelse i Hovedstaden, boede Fru G. for Resten af sit Liv i Kjøbenhavn og kom efter Sønnens Giftermaal med Johanne Pätges 1831 i Huset hos dem. De 3 hvert for sig usædvanlige og højtbegavede Mennesker dannede et tæt sammenlevet, men for deres Tids intelligenteste Bevægelser og Personligheder gjæstfrit aabnet Hjem, indtil Fru G., endnu aandsfrisk i sin høje Alderdom, døde 1. Juli 1856, næsten 83 Aar gammel. Med P.A. Heiberg var hun for længst bleven forsonet; i Paris havde Sønnen overbragt ham et langt, paa én Gang ydmygt og værdigt Brev fra hende; det besvaredes med Varme og Hengivenhed af ham og affødte en, om ikke hyppig, saa dog aldrig afbrudt Brevvexling mellem de to forhenværende Ægtefæller. Til sin Svigerdatter sagde P.A. Heiberg 1836, da hun bragte ham en Hilsen fra Fru G.: »Vil du hilse hende igjen og sige hende, at af alle Kvinder er der ingen, som jeg nærer en større Agtelse for end for hende«. Af Fru G.s baade indad til og udad til dybt bevægede Liv, af hendes Erfaringer og Iagttagelser, af hendes Resignation ikke mindre end af de Kampe, den havde bragt til Ro og kunde skue tilbage paa, fremspirede der en sen, men til Gjengjæld saa meget mere moden og harmonisk Digtning, som har givet hende et stort Navn i dansk Litteratur og brudt en senere meget betraadt Vej, hvis første Spor dog ere dybere og varigere end noget af de efterfølgende. I hendes Livsskæbne og Oplevelser har hendes Forfatterskab sin Bund og Grund; dets ydre Anledning tager sig ud som en Tilfældighed. 1827 begyndte J.L. Heiberg paa »Kjøbenhavns flyvende Post«. Da han en Dag ikke var oplagt til at fylde Bladet og beklagede sig herover for hende, sagde hun: »Stakkels Ludvig, gid jeg kunde hjælpe dig!« »Det kunde du vist godt, i Fald du vilde«, svarede han, tog sin Hat og gik. I den ensomme Aften sad hun og tænkte paa disse hans sidste Ord, og inden hun den Nat gik til Hvile, var »Brevet fra en Lieutenant til Redaktionen af den flyvende Post« fuldt færdig skrevet. Hun sendte det afsted næste Morgen med det Spørgsmaal, om dette kunde hjælpe ham i hans øjeblikkelige Nød. Brevet blev optaget og gjorde stor Opsigt. Saaledes fortæller Fru J.L. Heiberg Oprindelsen til »Familien Polonius«. Det væsentlige i Beretningen er sikkert rigtigt, nemlig Heibergs Opfordring til Moderen, om det end kan antages, at Referatet er noget for sammentrængt. Brevet fra Lieutenanten stod at læse i det 4. Nummer af »Flyvende Post«, og at Heiberg allerede efter Udgivelsen af et Par Numre skulde være i Forlegenhed for Stof, lyder lidt usandsynligt, ikke mindre end den hurtige Affattelse af Manuskriptet, som fylder hele Bladet for 12. Jan. 1827. Den store Opsigt, Artiklen og dens Fortsættelse vakte, er derimod en ubestridelig Kjendsgjerning; i det den snildt var knyttet til et anonymt Avertissement i den folkelige Adresseavis, fik den et Aktualitetens og Virkelighedens Præg, som i høj Grad pirrede Kjøbenhavnernes Nysgjerrighed og holdt den fangen under hele Fortællingens Forløb, fordi man ikke kunde komme paa det rene med, om det var sine Medborgeres intime Forhold, man indviedes i, eller man var Gjenstand for en litterær Mystifikation. I den følgende Aargang af Sønnens Blad skrev Fru G. Fortællingerne »Den magiske Nøgle« og »En Hverdagshistorie«, efter hvilket sidste, fortræffelige Arbejde hun fra nu af tog Forfattersignatur, i det hun paa Titelbladet til de følgende Skrifter kaldte sig — med en tvetydig Betegnelse af Kjønnet — »Forf. til en Hverdagshistorie«. Under dette Mærke var Fru G. i henved en Snes Aar en virksom Skribentinde og en af Landets mest læste Forfattere. Et nyt Bind Hverdagshistorier var en Begivenhed i ethvert dannet Hjem og satte baade den private og den officielle Kritik i Bevægelse, mest for at udtale en Beundring og Tilslutning, der kunde blive Bøgerne til Del uden al Paavirkning af personlige Motiver, fordi det i lang Tid lykkedes at overholde en uigjennemskuelig Anonymitet og at føre Publikums Gisninger paa Vildspor ved adskillige aandfulde litterære Plaisanterier. De betydeligste af Hverdagshistorierne ere »Mesalliance«, »De lyse Nætter«, »Ægtestand«, »Extremerne«, »Jøden«, »Montanus den yngre«, »Én i alle«, »Korsvejen« og »To Tidsaldre«, den sidste af Novellerne, udgiven 1845. Ogsaa paa det dramatiske Omraade forsøgte Fru G. sig, med 4 Skuespil, af hvilke dog kun de 2, »Magt og List« og »Sproglæreren«, kom paa Scenen; under megen Uro faldt det første til Jorden efter 2 Opførelser 1832, hvorimod Enaktsskitsen »Sproglæreren« gik 22 Gange i Aarene 1832—39.

Fru G.s litterære Produktion fængslede hendes Samtids betydeligste Aander og fremkaldte deres Værdsættelse af denne Digtning. Hauch fremhævede i Oehlenschlägers [tidsskrift] »Prometheus« som en Egenskab ved Hverdagshistorierne, at de vare »udrundne af en aandelig Anskuelse, altsaa grundede paa Ideer, der ligesom lyse gjennem Stoffet; derved er en levende Form og virkelige Kunstværker under Digterens Hænder opstaaede, hvori alle Elementer, beherskede af det højere, organiserende Princip, inderlig have gjennemtrængt hverandre til et nyt helt«. Poul Møller anmeldte »Extremerne« i »Maanedsskrift for Litteratur« og bemærkede, at hvad der stiller denne som de tidligere Fortællinger saa højt over det meste af, hvad vor Litteratur ejer i samme Digtart, er »den sande poetiske Aandsfrihed, som hersker deri, der er lige saa langt fjærnet fra egoistisk Mangel paa Medfølelse som fra den ufrie Sindsbevægelse, der kommer af, at en Digters prosaiske Interesser have for stor Indflydelse paa hans poetiske Fantasier«. Søren Kierkegaard udgav 1846 »En litterær Anmeldelse« (af »To Tidsaldre«), tilegnet »den navnløse — og dog saa navnkundige, Forfatteren af en Hverdagshistorie«; han udhæver som noget sjældent og skjønt, at Forfatteren i 20 Aar har været sig selv og vist »den samme, næsten kvindelige Resignation, der dog indgyder Ærbødighed, den samme Beskedenhed i Fremtræden, den samme Afsideshed fra Alarmen og Tidens Fordringer, den samme Hjemlighed og trofaste Vedhængen ved en dansk Læseverden; thi ogsaa dette er saa skjønt, at Hverdagshistorien saa godt som ikke er oversat i noget fremmed Sprog: en Nøjsomhedens og Selvbevidsthedens Glæde over det lille Danmark«. Denne sidste Bemærkning har dog ikke længer fuld Gyldighed, thi de fleste af Novellerne ere oversatte paa Svensk og Tysk, nogle enkelte endog paa Fransk.

Den første fuldstændige Samling af Hverdagshistorierne udkom i 12 Bind 1849—51. Da 2. Udgave blev paabegyndt 1866, havde Forfatterinden hvilet i sin Grav i 10 Aar, og hendes Navn, der længe havde været nævnt i Forbindelse med den anonyme Digtning, sattes nu officielt paa Titelbladet, samtidig med at hendes til Sønnen henvendte »litterære Testament« meddeltes. Testamentet suppleres af en kortfattet, fin og sympathetisk Karakteristik af Fru G., skreven af hendes Svigerdatter. Den skildrer hendes Besindighed i Dommen om Personer og Forhold, hendes Frihed for al Affektation, hendes Afsky for det exalterede, hendes stærke Trang til at møde Kjærlighed hos sine Omgivelser. Hun havde en udpræget Skjønhedssans, som aabenbarede sig i de Fordringer til urban og elegant Optræden, hun stillede, saa vel som i den Sirlighed og Hygge, hvormed hun forstod at udstyre sit daglige Liv; hermed hænger det sammen, at hun af alle kvindelige Dyder satte de huslige højest. Det var derfor med en vis Undseelse og i det skjulte, hun drev sit Forfatterskab, og det var hende pinligt at overraskes ved Arbejdet eller at møde Hentydninger til det.

Et Ungdomsportræt af Fru G., det eneste existerende, er malet af Juel; Trækkene ere runde og bløde, Munden barnligglad smilende, Øjnene smukke og levende. Hvad Brystbilledet ikke giver nogen Forestilling om, er hendes lille og spinkle Skikkelse, der i hendes Alderdom sank saaledes sammen, at hun ikke var større end et Barn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hammeken, Ludolf - død 1759, Dansk konsul i Algier og Tunis

Ludolf Hammeken var født i Bergen. Han var dansk [dansk-norsk] konsul i Algier o. 1746-1751 og kom derefter til Tunis. Han var involveret i forhandlingerne om fredsaftaler med Algier og Tunis, der - mod betaling af årlige tributter til sultan og bey - skulle give fri sejlads for dansk-norske skibe, og som skulle forhindre at dansk-norsk-islandske søfolk og passagerer blev fanget af pirater. Hammeken døde i Tunis i 1759 og blev begravet dér.

Der blev i 1715 oprettet en statslig slavekasse, der skulle frikøbe tilfangetagne.

Blandt de hundreder fra Danmark-Norge-Island der var blevet fanget af pirater var **Christian Børs** fra Bergen og **Niels Nielsen Moss** fra Throndhjem [Trondheim]. Begge blev senere løsladt og har beskrevet fangenskabet.

Henvisninger

Holberg skriver i det første af sine levnedsbreve om sørøverne i Middelhavet, se Kragelund's udgave bd. I, s. 163 ff (og kommentar i bd. III, s. 36).

Artiklen ovenfor om Danneskjold-Laurwigen.

Sømanden **Hark Oluf** fra Nebel på Amrum (syd for Sylt) blev fanget i 1724 15 år gammel og ført til Constantine i Algier [Algeriet], hvor han blev slave hos den lokale hersker. Han blev siden én af herskerens officerer og blev leder af skatkammeret. I 1735 blev han frigivet og vendte hjem til sit fødested, hvor han slog sig ned som strandfoged og skrev om sin tid i Algier. Der blev gisnet om at han var blevet muslim, men det forsøgte han at afvise ved at lade sig konfirmere - efter sigende i algiersk dragt (konfirmationen blev indført i 1736).

»Pirater og kristne slaver« udgivet af Fiskeri & Søfartsmuseet i Esbjerg.

Bergens Sjøfartsmuseum: http://www.bsj.uib.no/index.htm

Til: Indholdsfortegnelsen

Harboe, Christine, o. 1682—1735, Gehejmeraadinde, Legatstifterinde

Af G.L. Wad

Christine Fuiren, Datter af Baron Diderik F. [...], ægtede 28. Marts 1703 [...] Gehejmeraad Jens Harboe, efter hvem hun allerede 7. Febr. 1709 blev Enke. En omhyggelig Opdragelse og Undervisning havde gjort denne ualmindelig begavede Kvinde til en særdeles dannet Dame, der med levende Interesse for litterære Sager forbandt Sans for Omgang med lærde og begavede Mænd. Mest vide vi i saa Henseende om hendes Forhold til Chr. Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der jævnlig besøgte hende paa Støvringgaard og i mange Retninger havde en betydelig Støtte i hende, hvorom hendes velskrevne og fornøjelige Breve til ham vidne. Ved Siden af de litterære Beskæftigelser forsømte hun ikke at tage sig af de praktiske Opgaver; som Ejerinde af Støvringgaard og Søndervang viste hun stor Dygtighed i Bestyrelsen af sine Godser, og hun hjalp ofte ved sin Klogskab Bønderne ud af Prokuratorernes Garn; dertil var hun godgjørende paa en forstandig Maade og understøttede uopfordret mange trængende. Til sine sidste Dage bevarede hun et godt Helbred, indtil hun 1734 begyndte at skrante; hun besøgte derfor Badene i Aachen, hvorfra hun i Følgeskab med en Del Bekjendte, Herrer og Damer, gjorde en Rejse gjennem Frankrig og England, som hun havde faaet Lyst til at se. Aaret efter, just som hun kom tilbage fra en Inspektionsrejse til Støvringgaard, blev hun syg i Kjøbenhavn og døde 24. Nov. 1735. »Blandt Mænd og lærde var hun lærd og behagelig og blandt Fruentimmer Kone og en fornuftig, vis og høj agtet Husmoder«, siger en samtidig om hende; som Bevis paa hendes ualmindelige Kundskaber anføres, at hun var hjemme i Latin, Tysk, Fransk og Italiensk. Allerede flere Aar før sin Død havde den barnløse Frue taget Bestemmelse om sin Formues Anvendelse i Fremtiden; først Dagen før sin Død naaede hun at underskrive Fundatserne for det Harboeske Fruekloster i Kjøbenhavn og Støvringgaard Jomfrukloster, til hvilke udmærkede Stiftelser hun legerede saa godt som hele sin meget betydelige Formue, der herved er bleven til stor Velsignelse for mangfoldige.

Til: Indholdsfortegnelsen

Harboe, Jens, 1646—1709, Overkrigssekretær

Af H.W. Barbou

Jens Harboe, Broder til [...] Andreas H. (død 1706), blev født i Helsingør 1646 (døbt 6. Nov.). Faderen var da Ridefoged paa Kronborg, og Sønnen begyndte sin Embedsbane i en lignende Stilling, i det han efter Anbefaling af Amtmand Enevold Parsberg, i hvis Tjeneste han havde staaet, 1669 beskikkedes til Ridefoged over Kongens Godser Frydendal og Kongsdal. 1674 blev han Notarius publicus i Kjøbenhavn, et Embede, han »frasagde sig« 1677, men allerede Aaret forud var han traadt ind i den militære Administration, i det han efter Landskrones [Landskrona] Erobring havde overtaget Forretningerne som Kommissarius i denne Fæstning. Her virkede han endnu, da han 10. Avg. 1678 blev kaldet til Krigssekretær.

H.s Tiltrædelse af denne Post betegner et Vendepunkt i Hærens og Flaadens øverste Styrelse, som i Enevældens første Tid var lagt i Hænderne henholdsvis paa et Krigs- og et Admiralitetskollegium, men som nu gik over til at blive en Kabinetsstyrelse. Kongen blev »sin egen Krigs- og Marineminister«: han traf personlig Bestemmelse selv i ubetydelige Spørgsmaal Krigsmagten vedrørende. Herved blev H.s Stilling som Krigssekretær eller, som han fra 1688 kaldtes, Overkrigssekretær en ganske anden end hans Forgængers. Denne havde været Kollegiernes Protokol- og Expeditionssekretær; H. blev Kongens militære Kabinetschef, der forelagde Kongen alle militære Sager, modtog hans Bestemmelse i disse og udfærdigede de deraf flydende Expeditioner, til Dels under sin egen Haand. Personal- og Kommandosager forberedtes i hans eget Bureau (Krigskancelliet). Han var derhos ordentligvis Deputeret i Generalkommissariatet, der behandlede de økonomiske Anliggender, og Medlem af de Kommissioner, der jævnlig nedsattes til Overvejelse af særlige Spørgsmaal.

Ogsaa i Sager, der laa uden for det militære, benyttede Kongen H.s administrative og finansielle Indsigt, navnlig fra 1691 i de vigtige Kommissioner i Raadstuen for Slottet. Men fra samme Tidspunkt, som hans Virksomhed saaledes udvidedes til nye Om-raader, maatte han bestaa en haard Kamp for at hævde sig i sit egentlige Embede. I Begyndelsen af 1692 maatte nemlig Overrentemester Peter Brandt [...] vige Pladsen for C.S. v. Plessen [1646-1723; Far til Carl Adolf og Christian Ludvig von Plessen, og i den Strid, der alt længe havde staaet mellem »Meklenborgerne« og »Oversekretærerne«, d. e. Hoffets og Administrationens Spidser, sank herved Vægtskaalen stærkt til Fordel for de førstnævnte, der nu havde faaet en af deres egne og tilmed en betydelig Personlighed i Spidsen for en af Statsstyrelsens vigtigste Grene. Plessen, der i det hele kun daarlig harmonerede med de borgerlig fødte Oversekretærer, ønskede særlig at faa H. fjærnet, fordi den under ham indførte Forretningsgang hindrede Plessen som Finansernes Chef i at faa Indseende med Militærvæsenet, og hans Bestræbelser gik derfor ud paa atter at faa dette henlagt under en Kollegialstyrelse, hvis Sager saa, ligesom de civile Kollegiers, skulde foredrages Kongen i Konseillet. Flere Gange lod det til, at denne Plan skulde lykkes, til andre Tider til, at H., der til sidst synes at være gaaet over fra Forsvar til Angreb, skulde fortrænge Plessen fra Rentekammeret. Saa længe Christian V levede, henstod Kampen dog uafgjort, men ved Tronskiftet maatte H. opgive Kampen og trække sig tilbage til Privatlivet. Ved sin hovmodige Optræden havde han skaffet sig mange Fjender og blandt dem ikke blot flere af den nye Konges nærmeste fortrolige, men ogsaa denne selv, hvis Ønsker han, saa længe han kun var Kronprins, havde fundet det ufornødent at tage Hensyn til. Plessen havde derfor let ved strax at faa H. afløst med en af sine Venner, Chr. Lente.

I 21 Aar havde H. beklædt sit vigtige Embede. De fra den skaanske Krig hjemvendte, mere eller mindre løst forbundne og uensartet organiserede Afdelinger vare i dette Tidsrum sammenarbejdede til en staaende Hær, og de Dele af denne, som, rigtignok i fremmed Tjeneste, deltoge i Tidens Krige, indlagde sig al Ære. Ogsaa Flaaden, hvis første Flagmand Niels Juel var i næsten hele Perioden, var holdt i god Stand, og begge Værns øverste Styrelse var bragt i et fast Spor, fra hvilket der under de næste 3 Konger kun skete en væsentlig Forandring ved Oprettelsen af et særligt Oversekretærembede for Flaaden. En vigtig Del af Æren herfor maa tilskrives H. »Droit et diligent« var den Devise, han havde valgt som Ridder af Danebrog; ved Retskaffenhed og Flid havde han vundet sin Konges Tillid, og alle Vidnesbyrd om den Maade, hvorpaa han benyttede sin Indflydelse hos den let paavirkelige Christian V, stemme med de Ord, som denne paa sit Dødsleje henvendte til H.: »I har handlet som en ærlig Mand!« Beviser paa Kongens Naade vare ogsaa i rigeligt Maal blevne ham til Del. Han var efterhaanden stegen til Admiralitetsraad (1680), Krigsraad (1682), Etatsraad (1684) og Gehejmeraad (1695); han var bleven hædret med et Adelsbrev eller maaske rettere Vaabenbrev (1684) og med Danebrogsordenen (1693), og endelig havde Kongen skjænket ham et Gods, først, som det synes, i den sekvestrerede gottorpske Andel af Slesvig, senere i det oldenborgske, hvor han 1689 oprettede en Domæne til et Riddergods for H. under Navn af Hoveneck. — I Danmark besad H. af Jordegods kun Søndervang, som hans 2. Hustru arvede; han ejede en Gaard paa Østergade i Kjøbenhavn og kjøbte af Magistraten en større Grund uden for Østerport, hvor han anlagde en Have, der i lang Tid bar hans Navn. Det bør ogsaa nævnes, at han tog livlig Del i industrielle og kommercielle Foretagender; navnlig satte han mange Penge i Skibsparter. Han blev herved en meget velhavende Mand og maatte gjentagende komme Statskassen til Hjælp med betydelige Forstrækninger.

H. var 2 Gange gift: 1. (1682) med Karen v. Meulengracht (f. 29. Juni 1655 død 28. Jan. 1702), Datter af Hans v. M. til Svendstrup; 2. (28. Marts 1703) med Christine Baronesse Fuiren [...], hvis Stiftelser ogsaa have bevaret H.s

Navn for Efterverdenen. Derimod efterlod han ved sin Død, 7. Febr. 1709, ikke Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Harboe, Ludvig, 1709—1783, Biskop, Kirkehistoriker

Af A. Jantzen

Ludvig Harboe var en slesvigsk Præstesøn fra Broager i Sundeved, hvor han fødtes 16. Avg. 1709. Hans Fader, Provst Johannes H., døde som Jubellærer 1757; Moderen hed Marie f. Petersen og var selv barnefødt i Broager Præstegaard. Efter en grundig Hjemmeundervisning blev H., 18 Aar gammel, sendt til Gymnasiet i Hamborg, hvor han opholdt sig i 2 Aar, studerede derefter ved Universiteterne i Rostock, Wittenberg og Jena og kom efter en videre Udenlandsrejse hjem til Broager 1732. Her fortsatte han sine theologiske Studier, indtil han 1735 rejste over til Kjøbenhavn. Hele H.s Dannelse og hans akademiske Studier havde været tyske; men snart efter sin Ankomst til Kjøbenhavn satte han sig med Iver ind i Studiet af Danmarks Historie og blev dens grundige Kjender og Dyrker. Han vandt den lærde H. Grams [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Yndest og blev Huslærer hos Præsten Rohn ved St. Petri Kirke. Til Dels efter Grams Opfordring begyndte han 1738 i Forening med Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] at udgive »Dänische Bibliothek od. Sammlung von alten u. neuen gelehrten Sachen aus Dannemark«. Øjemedet var dels at give Udlandet fornøden Efterretning om de litterære Forhold i Danmark, dels at levere Biografier af afdøde og dalevende lærde. H. og Langebek naaede at faa udgivet 3 Bind; men Samlingen fortsattes derefter af Flensborgeren O. H. Moller, medens dog ogsaa de følgende Bind indeholde flere Afhandlinger af H., som kun ved sin Bortrejse fra Danmark forhindredes i selv at fortsætte Udgivelsen. Det var ogsaa i Aaret 1738, at H. begyndte sin Gjerning som Præst, i det han udnævntes til tysk Kapellan ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn. Da Kastelskirken sammesteds paa denne Tid blev opført, blev han tillige den første Præst ved denne et halvt Aar efter (1739).

General-Kirkeinspektionskollegiet havde imidlertid ønsket, at der skulde sendes en Visitator til Island for at skaffe paalidelig Oplysning om Landets kirkelige Forhold og for at fremme det kirkelige Liv paa Øen ved at bringe Katekisationer i Gang, indføre Konfirmationen og Pontoppidans Forklaring m. m. Til dette Embede blev H. udset. Han tiltraadte Rejsen i Sommeren 1741, forsynet med Fuldmagt som Landets øverste gejstlige Øvrighed og med en udførlig Instrux fra Kirkekollegiet. Efter 8 Ugers Sejlads kom han til Holum, hvor Bispestolen den Gang var ledig. Han holdt strax Provstemøde for at sætte, sig ind i Forholdene, og saa snart Aarstiden tillod det det følgende Foraar, begyndte han flittig at visitere. Det havde fra Begyndelsen kun været Tanken, at hans Ophold paa Island skulde vare højst et Par Aar; men da Biskoppen i Skalholt døde 1743, ønskede han selv at udstrække Visitatsen ogsaa til Skalholt Stift, hvad der gjærne tilstodes ham. Den tidligere Rektor i Skalholt Jón Thorkelsson, som muligvis havde givet Anledning til hele Foretagendet ved under sit Ophold i Kjøbenhavn at henlede Kirkekollegiets Opmærksomhed paa de sørgelige Forhold i hans Hjem, tjente som Tolk og Notar under hele Rejsen. H. blev — hvad der ikke er at undres over — ved sin Ankomst til Island modtaget med Mistro og ikke synderlig Velvilje; men lidt efter lidt vandt han baade Præsters og Menigheders Tillid, og det lykkedes ham at faa afskaffet adskillige Misbrug og indført Forbedringer; en Række Forordninger 1742—45 om Kirke- og Skolevæsenet i Island (om Skriftemaal, Hustugt, Ægteskab m. m.) vidner om det flittige Arbejde, han fik udrettet; de skylde alle H. deres Fremkomst. Hans Navn har den Dag i Dag en god Klang i Island. I sit senere Liv viste han sig ogsaa altid som Islændernes Velynder og ydede dem Tjenester, naar Lejlighed gaves. Reskriptet af 4. Maj 1759 til Islands Biskopper, at der aarlig fra hvert Stift skulde sendes et ungt Menneske til Danmark for at uddannes i en af Sjællands Latinskoler og der understøttes med Stipendier, har ogsaa H. til Ophavsmand.

H.s Ophold paa Island kom til at vare over 4 Aar. Men allerede 1743 var han bleven udnævnt til Biskop i Throndhjem [Trondheim], dog saaledes, at Visitatsen paa Island hverken skulde fremskyndes eller afkortes af den Grund. Han kom først tilbage til Kjøbenhavn i Efteraaret 1745 og havde med sig en ung Islænder, der var bleven hans Yndling og Plejesøn, den senere Konferensraad, Dr. juris Jon Erichsen [...]. Efter at være bleven bispeviet drog han afsted til Throndhjem, hvortil han ankom i Juli 1746, men allerede forinden han naaede Stiftsstaden, havde han visiteret i adskillige Bygder. H. var ivrig for at faa indført de nye Bestemmelser om Almueskolevæsenet, men mødte stærk Modstand og mange Bryderier hos Befolkningen. I sine Indberetninger til Kirkekollegiet paataler han ogsaa flere usømmelige Folkeskikke, som gik i Svang, og som han havde Møje med at faa bekæmpet. Kun 2 Aar virkede H. i Throndhjems Stift, men fik dog berejst den største Del af Stiftet og naaede helt op til Vardøhus. 1748 drog han tilbage til Kjøbenhavn og ægtede 11. Sept. s. A. Biskop Herslebs Datter Frederikke Louise H. (f. 20. Juli 1720 død 24. Dec. 1780 [...]. Nogle Maaneder forinden var han bleven adjungeret sin Svigerfader som Medhjælper i Sjællands Stift, og ved hans Død 1757 blev han hans Efterfølger som Sjællands Biskop; 1756 var han bleven Generalkirkeinspektør. 1766 udnævntes han til Konfessionarius og viede 8. Nov. s. A. Kong Christian VII og Caroline Mathilde, hvem han ogsaa salvede 1. Maj 1767. Paa Grund af Svagelighed fik han 1782 sin Svigersøn N. E. Balle adjungeret i Bispeembedet, hvorfor Folkevittigheden talte om Arons Sorg over, at Yppersteprædsteembedet var blevet arveligt paa Spindesiden. Men H. var allerede stærkt bøjet af Sygdom, og han naaede ikke selv at bispevie Balle, men døde 15. Juni 1783 efter en lang og hæderlig Virksomhed.

H. faar almindelig Ros for sit milde, velvillige og rettænkende Væsen; men hans Bispetid indeholder for Kirkens Vedkommende ingen store Begivenheder eller Kampe; det er ligesom Vindstille forud for den kommende Storm.

Fritænkeriet bredte sig i de højere Klasser, aandelig Sløvhed og Uvidenhed i Almuen. Regeringen havde sin særlige Opmærksomhed rettet paa Skoleundervisningen og paa Reformer ved Gudstjenesten. Det er H., der har konciperet Forordningen af 25. Maj 1759, der nærmere præciserer Bestemmelserne om Konfirmationen. Ved Kirkekollegiets Betænkning over adskillige Helligdages Afskaffelse var det H.s og Grev Thotts Votum, der fik Lovskraft i Forordningen af 26. Okt. 1770; naar 2. Helligdag paa de store Fester opretholdtes, støttede H. dette af Hensyn til, at Tjenestefolk, der ej kunde komme i Kirke den første Dag, dog kunde komme der den anden. — Den Pontoppidanske kjærnefulde Salmebog fra 1740 kunde ikke mere tiltale de »oplystes« Smag. H. og Ove Høegh-Guldberg fik da i Febr. 1777 Ordre til at sammentræde i en Kommission for at udarbejde en mere tidssvarende Samling Salmer. Guldberg udførte vel det meste Arbejde derved, og Fru B.C. Boyes [...] Poesier gave Samlingen sit Karaktermærke. Salmebogen udkom 1778 og befaledes indført i Kjøbenhavn fra Advent 1781, 1786 i samtlige Kjøbstæder og 1791 overalt paa Landet; men den naaede aldrig saa vidt og kom heller ikke til at udøve nogen virkelig Indflydelse i Menigheden, da den, selv hvor den allerede var indført, hurtig igjen blev fortrængt.

Som Forfatter er H. mere Historiker end Theolog. Han har givet værdifulde Bidrag til Islands og Norges Kirkehistorie i »Dänische Bibliothek« og »Danske Magasin«. Af det danske Videnskabernes Selskab var han Medlem og leverede i dettes Skrifter Afhandlinger om Reformationen i Island. Til Zwergs »Sjællandske Kleresi« skrev han Fortale (1757) og udarbejdede hertil en udførlig Afhandling om den bekjendte Kalvinist Johan a Lascos Ophold i Danmark under Christian III. Afhandlingen er ogsaa udgivet særskilt og oversat paa Tysk. Desforuden har man af H. flere kirkelige Lejlighedstaler og en Mindetale over Biskop Hersleb. Hans Prædikener roses af Samtiden som dygtige og kjærnefulde; men hans Organ var hult og frastødende. — Han var en stor Bogelsker og ejede et kostbart og sjældent Bibliothek; her i fandtes en betydelig Samling Manuskripter, indsamlede bl.a. under hans Ophold i Island og Norge. Da han rejste fra Norge, medtog han en Del af sin Stiftskistes bedste Indhold. Af Luthers Skrifter ejede han en temmelig fuldstændig Samling Originaludgaver, hvilken Samling var grundlagt af Gram og af hans Svigerfader, Hersleb.

Til: Indholdsfortegnelsen

Harsdorff, Caspar Frederik, 1735—99, Arkitekt

Af Erik Schiødte

Harsdorff's kolonnade (th henimod det tidligere Moltke's Palæ). Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Caspar Frederik Harsdorff er født i Kjøbenhavn 26. Maj 1735 og Søn af en tysk, fra Nilrnberg indvandret Fader, der ernærede sig som Skoleholder, og en svensk Moder, Anne Marie Eriksdatter. Hans Fader hed Johan Christoph Harsdørffer, hvilket Navn Sønnen senere ændrede til det nu saa berømte Harsdorff. H. begyndte at lære Mathematik for at uddanne sig til Ingeniørofficer, men hans Hu stod til Bygningskunsten, og denne studerede han derfor ivrig, saa at han efter det nye Kunstakademis Stiftelse 1754 kunde nyde Jardins Undervisning og allerede 1756 opnaa den store Guldmedaille for »En Stadsport«. Saaledes blev H. den første Arkitekt, der her hjemme nød denne Udmærkelse, med hvilken der fulgte et 6-aarigt Rejsestipendium paa 400 Rdl. d. K. aarlig.

H. rejste til Paris og tilbragte der 4 Aar under flittigt Arbejde, medens han samtidig trods sine tarvelige økonomiske Forhold levede en ung Kunstners frie og glade Liv, baade sammen med franske Kammerater og med danske Venner, særlig Maleren J.P. Lund og Billedhuggeren C.F. Stanley; man fortæller flere Æventyr om ham, men noget paalideligt véd man næppe. Derimod véd man af hans egne og andres Udsagn, at han, saa snart han havde lært at tale nogenlunde ordentligt Fransk, gjorde solide Studier, navnlig under Arkitekten Blondels Vejledning, og at han samtidig øvede sig i at komponere paa egen Haand. I Forsommeren 1762 rejste han til Rom, og her fik han et helt nyt Blik paa sin Kunst.

Her saa han for første Gang i Virkeligheden Resterne af selve de antike Monumenter, og han forstod pludselig, at hele hans tidligere Udvikling var ufuldkommen, og at han maatte vandre ad helt nye Veje for at naa sit kunstneriske Maal. Hvad han hidtil havde beundret og studeret, var nu i hans Øjne kun en Andenhaandskunst, et Studium af de samme oprindelige Kilder, til hvilke han nu selv vendte sig, og af hvilke han øste i fulde Drag med al den Lidenskab, der laa i hans Sind, og med den næsten ubevidst sikre Forstaaelse, som var hans ægte Kunstnernatur egen. Han opmaalte og tegnede de antike Levninger, og han opfattede til Fuldkommenhed deres inderste Karakter og Væsen; dette er sikkert, thi derom vidne hans senere Arbejder. Derimod véd man ikke bestemt, om det var en ung romersk Arkitekts paa Kapitolium udstillede Prisarbejde, som slog ham ved sin Behandling og ledede ham ind paa den rette Vej, eller om det var en ung spansk Arkitekts Dovenskab med selv at tegne de Opmaalinger af Antikerne, som han skulde sende hjem, der gav H. Anledning til at udføre dette Arbejde for ham. Men dette er ogsaa temmelig ligegyldigt; nok er det, da H. kom hjem til Danmark i 1764, mødte han med en arkitektonisk Dannelse og en kunstnerisk Modenhed, der langt overgik alle hans samtidiges.

Først de ydre Omrids af hans Liv: 1764 blev han agreeret og fik som Opgave »Et kongeligt Palais, liggende paa en smuk Plads«. 1765 blev han Medlem af Akademiet, 1766 Professor i Perspektiv, 1770 kgl. Hofbygmester, 1771 efter Jardins udtrykkelige Ønske hans Efterfølger som Professor i Arkitektur. 1777—79 fungerede han som Akademiets Direktør og udnævntes derefter til Justitsraad. I Maj 1799 blev han syg paa sit Landsted »Rosenlund« ved Gammel Kongevej og døde sammesteds Natten mellem 23. og 24. Maj. 1770 havde han ægtet en Datter af Hofbygmester Fortling [...] Elisabeth Margrethe, f. 1749 og i 1765 allerede Enke efter Hofbilledhugger August Braun; hun overlevede ham i 13 Aar og døde 16. Juni 1812.

H. fik ikke tilnærmelsesvis de Arbejder at udføre, som hans sjældne Begavelse evnede; Forholdene vare ugunstige og Sansen for Kunst yderst ringe. I den første Periode efter sin Hjemkomst maatte han nøjes med at opføre nogle Privathuse og restavrere nogle Herregaarde. Og naar der endelig forelaa Opgaver, ved hvis Løsning han kunde faa Brug for sit kunstneriske Snille og sin rige Fantasi, saa vare de des værre af den Art, at de paa Grund af deres Bestemmelse og Materiale kun levede saa kort et Liv, at de ikke formaaede at bringe hans Navn til Efterverdenen. Naar der var Festligheder i Anledning af Fødselsdage eller andre Mærkedage i den kongelige Familie, overdroges det H. at komponere de pompøse Dekorationer, som opstilledes paa alfar Vej, og hans Opfindsomhed og fint udviklede Smag paatrykte disse Øjeblikkets Børn et Præg, som i højeste Grad vakte Samtidens Beundring. Flere af dem opstilledes senere i Fredensborg Slotshave for en kort Tid at modstaa den Ødelæggelsens Skæbne, som det skrøbelige Materiale nødvendigvis var udsat for.

Lad os kortelig gjennemgaa de forskjellige Arbejder, som det blev H.s Lod at udføre i sit Fædreland.

Uden for Kjøbenhavn har han bygget General Eickstedts Gravkapel i Ringe Kirke i Fyn og Gravkapellet i Karise Kirke ved Faxe for Grev Moltke 1766—69; sidstnævnte Kapel var paabegyndt af en fransk Arkitekt, rimeligvis Nicolas Jardin, men H. forandrede Anlægget efter sit eget Naturel og benyttede ved det lille Kapel allerede den samme Hovedidé i Karakteren, som han senere udformede videre i en langt rigere og pragtfuldere Grad ved Christian VI's og Frederik V's Gravkapel ved Roskilde Domkirke, 1774—79. Lige saa lidt som Christian IV i Renæssancetiden tog Hensyn til Kirkens Stil, men lod sit eget Kapel opføre efter sin egen Smag, lige saa lidt brød H. sig om at underordne sin kunstneriske Tanke under Helhedens Tidspræg; de arkæologisk-arkitektoniske Hensyn existerede overhovedet endnu ikke den Gang. Hvad han tilstræbte, var at skabe et værdigt Gjemmested for de høje Kongers og Dronningers Gravmonumenter; derfor er Bygningen simpel og enkelt i det ydre, kun virkende ved sine Forhold, sine store Flader og sin strænge Alvor, hvorimod der i det indre er anvendt en stilfuld Pragt i Dekorationen, som dog ikke helt er kommen til sin Ret efter Bygmesterens oprindelige Tanke. I 1779 standsedes nemlig Arbejdet paa Grund af Mangel paa Penge, og først mange Aar efter, da H. længst var død, fuldførtes det af hans Elev C.F. Hansen. Nu er det indre helt hvidt, hvorimod H. havde tænkt sig en velgjørende Brydning af lyse, harmoniske Toner, frembragte ved Anvendelsen af mørkere og lysere, graaligt og hvidt Marmor mellem hinanden. Fremdeles ombyggede han den ene Fløj af Hørsholm Slot og opførte et Par Pavilloner i Slotshaven. Hvad hans Virksomhed som Bygmester i Kjøbenhavn angaar, var det kun faa offentlige Hverv, der bleve ham overdragne. 1773 ombyggede han den lille Eremitagepavillon i Rosenborg Have og frembragte med faa og tarvelige Midler den lige saa stilfulde som yndefulde »Herkulesloge«. I det store kongelige Bibliothek indrettede og dekorerede han 1781—85 2 store Sale, og 1773—74 ombyggede han det kongelige Theater, men maatte des værre 18 Aar senere selv skæmme den noble Fagade ved Tilbygningen af de 2 Afstigningspavilloner, som de fornemme Klassers Trang til Bekvemmelighed gjorde nødvendige. Blandt hans Privatbygninger i Kjøbenhavn maa nævnes: Petersens Jomfrukloster paa Amagertorv, et Par Huse i Amaliegade, Gaarden Nr. 72 i St. Kongensgade, hans egen Gaard paa Kongens Nytorv, 1780, hvis mærkelige Form afhænger af den skjæve og kantede Grund, der stilledes til hans Raadighed. End videre Grosserer Peschiers Gaard ved Holmens Kanal, den nuværende Landmandsbank, hvor han med stor Finfølelse anvendte Mursten og Sandsten i Forening, I en senere Tid har Hetsch paabygget den en 3. Etage, og i de sidste Aaringer er den med respektfuld Forstaaelse restavreret af H. Storck. 1795 opførte han Løveapotheket og 1798—99 Agent Erichsens Gaard paa Kongens Nytorv, den nuværende Handelsbank, som des værre har mistet en Del af sin ejendommelige Karakter ved en moderniserende Restavration fra den seneste Tid. H. døde, før Bygningen var fuldt færdig, og har saaledes næppe nogen Del i de prægtige Dekorationer paa 1. Sal, som sandsynligvis skyldes indkaldte italienske Kunstnere. Endelig maa det bemærkes, at han udarbejdede et Projekt til en ny Bankbygning i Kjøbenhavn, der dog aldrig kom til Udførelse.

Naar man skulde karakterisere disse Harsdorffske Bygninger, maa man først og fremmest nævne deres beundringsværdige Simpelhed. Om end de indre Rum, bestemte for rige Handelsherrer, ofte ere prægtig dekorerede, saa vel plastisk som malerisk, saa har Bygmesteren dog i det ydre overalt foragtet al Brask og Bram og kun lagt an paa at virke ved Forholdenes Harmoni og ved Linjernes ædle Renhed. Som Forbillede har den antike Kunst bestandig staaet for ham, naturligvis fortrinsvis den romerske, som han nøje kjendte af Selvsyn, men mærkelig nok tillige den græske, til hvilken han kun kunde have et ringere Kjendskab; og med en forbavsende Forstaaelse er han saaledes trængt ind i den antike Kunsts Aand og Væsen, at hans egen Produktion paa en næsten fabuløs Maade er bleven præget deraf. Et eneste Exempel herpaa skal anføres: Ved Løveapotheket og ved sin egen Gaard, hvor han, som for øvrigt næsten overalt, anvendte den ioniske Stil, havde han paa Grund af de indskrænkede Forhold ikke Plads til at lade det ioniske Pilasterkapitæl udfolde sine brede Voluter, hvorfor han ganske simpelt vendte Kapitælets Side udad, noget, man den Gang aldrig havde set og derfor selvfølgelig forargedes over; og nu senere, ved nyere Fund i Pompeji, har man opdaget, at Oldtidens Kunstnere under lignende Forhold have anvendt ganske den samme Fremgangsmaade.

Det Arbejde, hvortil H.s Navn er knyttet med den største Hæder, og som længst vil vidne om ham som sin Tids største Bygmester, er Kolonnaden ved Amalienborg, og er det ikke en sørgelig Skæbnens Ironi, at dette vor genialeste Bygmesters genialeste Arbejde er udført i et saa forgængeligt Materiale som Træ? Da Christiansborg Slot 1794 gik op i Luer, blev Kongen nødt til at flytte Residensen til Amalienborg. Det gjaldt da at forbinde Moltkes

og Schacks Palaiser paa en saadan Maade, at der let kunde finde Adgang Sted fra det ene til det andet. Opgaven blev stillet H. som kgl. Hofbygmester, og en Række Udkast viser, hvorledes han først forsøgte at løse den ved at anvende samme Stil som den, hvori Palaiserne ere opførte. Ved alle disse Projekter var der imidlertid den Svaghed, at man for at tilfredsstille Stilens Fordringer og de høje Herskabers Bekvemmelighed dækkede over Udsigten til Frederik V's skjønne Rytterstatue. H. fandt da paa at løse Opgaven ad en anden Vej. Han havde under sit Pariserophold stiftet Bekjendtskab med Le Roys Værk over de græske Ruiner, og han har senere truffet Stuarts og Revetts Værk »The antiquities of Athens«, hvoraf 2. Del udkom 1778, dette mærkelige Arbejde, det første, som gav den civiliserede Verden fyldestgjørende Besked om Grækenlands Bygningskunst i Oldtiden. Man fortæller, at H. var saa begejstret over disse Fremstillinger af den antike Kunst, at han efter de i Værket angivne Opmaalinger paa sit Kontor lod udføre store Detailtegninger i virkelig Størrelse, som han ophængte paa Væggene til sin og sine Elevers Glæde og kunstneriske Opdragelse. Opfyldt af Interesse for, hvorledes Oldtidens Mestre havde dannet Propylæerne, de store, aabne Gjennemgangsbygninger, ad hvilke Vejen førte til Templer og Slotte, optog han denne Idé og gjenfødte den saa levende, at der næppe før eller senere i den moderne Tid er fremkommet et Arbejde i ionisk Stil, som er saa fuldt ud præget af Antikens Aand. Heldigvis gjorde Kongen ingen Indvendinger mod hans Tegning, og i Løbet af et halvt Aar, 1795, fuldførtes dette Værk, som trods den store Stilforskjel paa den fineste og aandfuldeste Maade forbinder de 2 Palaiser, medens det samtidig, set fra Syd, danner en værdig Ramme om Rytterstatuen. I sine indbyrdes Forhold og i sin forstaaende Benyttelse af de antike Former staar dette Arbejde som et overraskende Udslag af kunstnerisk Gjenfødelsesevne.

Endnu et Arbejde af stort kunstnerisk Værd kunde H. have været saa lykkelig at udføre, hvis ikke Døden havde forhindret ham deri. Det var Fuldførelsen af Marmorkirken. Da en stor Del af Kjøbenhavn i 1795, Aaret efter Slotsbranden, var lagt i Aske, og bl.a. derved Nicolai Kirke var umuliggjort som Sognekirke, vaagnede Tanken paa ny om at fuldende den i 1770 standsede Opførelse af Marmorkirken. Man henvendte sig herom til H., og med ungdommelig Lidenskab tog den aldrende Mand fat paa denne Opgave. I Løbet af forholdsvis kort Tid lykkedes det ham at udarbejde 2 Projekter, af hvilke han fuldførte det ene i Model, et Arbejde, som har været opbevaret paa Kunstakademiet, indtil det ved Afstøbningssamlingens Overførelse til sit nye Lokale ødelagdes og fjærnedes med unænsom Haand. Dette Projekt var beundringsværdigt ved sin storladne Simpelhed; Kunstneren havde under Udarbejdelsen stadig haft Roms Pantheon for Øje, og der er ingen Tvivl om, at Kirken, opført i denne Skikkelse, vilde være bleven et karakteristisk og mærkeligt arkitektonisk Monument i Norden. Projektet vedtoges, trods alvorlig Modstand fra flere Professorers Side, men da Efterretningen herom bragtes den gamle og syge Kunstner, overvældede Glædesbudskabet ham, og de svage Kræfter svigtede. Han døde, som ovenfor nævnt, i Foraaret 1799.

Des værre eje vi saare lidet af H.s Efterladenskaber. Hans Akademitegning er forsvundet, hans Model ligesaa, og de fleste af hans Originaltegninger, som vare gaaede i Arv til hans Svigersøn Murmester Schaper, tilintetgjordes ved en Ildebrand. Hvad vi have tilbage, er det smukke Værk »C.F. Harsdorffs Værker« (1871), udgivet af Selskabet for nordisk Kunst, hvori hans Hovedarbejder ere gjengivne i dygtige Raderinger, og hvortil Høyen har skrevet en (af Julius Lange fortsat) saa kyndig og forstaaende Text, at dette Værk altid vil blive en Hovedkilde til Studiet af H.s Kunst.

Som et Exempel paa, hvor alsidig H. var, skjønt han selv saa fuldstændig gik op i Antiken, kan følgende anføres: Som kgl. Hofbygmester blev han ofte raadspurgt i vanskelige Spørgsmaal, og man maa beundre hans omfattende Blik og klare Dømmekraft. Han viste bl.a. en saadan Respekt for Christian IV's Renæssancebygninger, skjønt deres Stil laa hans Smag saa fjærnt, at det er hans Fortjeneste, at han ved sin vægtige Indflydelse forhindrede Virkeliggjørelsen af Hofbygmester Anthons taabelige Projekter om at omlægge S-Broen ved Frederiksborg Slot og at nedbryde Spiret paa Rosenborg Taarn og erstatte det ved en Ballustrade (!).

Thomas Thaarup satte de kjønne Ord paa hans Kiste: »Sjælden som Kunstner, som Menneske«.

Vagtafløsning foran det tidligere Moltke's Palæ. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hassing, Joachim, korttegner; matematikstuderende

København efter branden i 1728. Se større format på: http://bjoerna.dk/billeder/Kbh-1728.gif.

Joachim Hassing har tegnet ovenstående kort der viser konsekvenserne af Københavns Brand 1728: »Den afbrændte Strekning findes betegnet med den guule Farve«. Kortet er gengivet i: *»Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728«*, København 1906.

Til: Indholdsfortegnelsen

Haven, Frederik Christian von, 1727—63, Orientalist [Frederik Christian van Haven]

Af Vilh. Thomsen

Frederik Christian von Haven var Søn af Lambert v. H., Kapellan og derefter Sognepræst i Vester Skjerninge, og Maren f. Wielandt og var født 1727 (døbt 3. Juli i Odense). Han blev Student fra Odense Skole 1745, theologisk Kandidat 1748, Magister 1750; lagde sig derpaa efter orientalske Sprog, som han studerede i Göttingen under J.D. Michaelis. Faa dennes Anbefaling blev han udset til som sprogkyndig at deltage i den af den danske Regering foranstaltede Rejse til Orienten under C. Niebuhr. Med Titel af Professor tiltraadte han Rejsen 1761, men døde undervejs i Mokka i Arabien 25. Maj 1763. Han synes for øvrigt ikke at have været dette Hverv fuldt voxen, hverken hvad Kundskaber eller personlige Egenskaber angaar, og hans Bidrag til Rejsens Udbytte indskrænkede sig væsentlig til at lede Indkjøbet af de ret betydelige Samlinger af Manuskripter, især arabiske og hebraiske, der hjemsendtes til det store kgl. Bibliothek. Nogle Breve fra ham og Dagbogsoptegnelser ere trykte i »Literarischer Briefwechsel von J. D. Michaelis« II (Lpz. 1795).

Til: Indholdsfortegnelsen

Haven, Jens, 1724—96, Missionær

Af Fr. Nielsen

Jens Haven var en Gaardmandssøn fra Vust Sogn i Han Herred. Han blev født 23. Juni 1724. I Landsbyskolen vakte han Opmærksomhed ved sit gode Nemme, men Sognets stærkt pietistiske Præst, Mag. Andreas Langgaard, var ikke tilfreds med hans selvglade Væsen og sagde en Gang under Konfirmationsforberedelsen til ham: »I Hovedet har du nok, Jens, men det er ogsaa alt det, du har«. Disse Ord gjorde et vist Indtryk paa Drengen, men i flere Aar forholdt han sig dog kun spottende og uvillig over for den pietistiske Vækkelse, der bredte sig i Sognet, og han tænkte endog paa ved Lejlighed at skyde Pastor Langgaard. Men da han en Dag blev sendt hjem fra Marken, blev han overfalden af et heftigt Uvejr, og Lynet slog ned tæt ved ham uden at gjøre ham Skade. Efter denne Oplevelse blev han helt forandret. Da han kort efter kom til Kjøbenhavn for at lære Snedkerhaandværket, holdt han sig til de vakte i Hovedstaden, og da han havde udlært (1748), rejste han til Herrnhut for at søge Optagelse i Brødremenigheden. Der traf han Præsten fra Vust, som ogsaa søgte Fred for sin Sjæl ved at slutte sig til Grev Zinzendorf">Zinzendorfs Kreds.

Under Opholdet i Herrnhut fattede H. den Beslutning at gaa ud som Missionær, og da han 1752 hørte, at en Herrnhuter, Broder Erhardt, var bleven myrdet af Eskimoerne paa Labrador, følte han et stærkt Kald til paa ny at tage Missionsgjerningen op blandt dette vilde Folk. En Landsmand, Jeppe Nielsen, der opholdt sig i Herrnhut, lovede at følge med ham paa den farlige Rejse, men foreløbig var der ingen Udsigt til Virkeliggjørelsen af denne Plan. 1758 maatte H. drage til Lichtenfels i Grønland, men under Missionsarbejdet der kunde han ikke glemme Labrador. Da han 1763 var paa et Besøg i Herrnhut, blev det ved Lodkastning afgjort, at han ikke skulde vende tilbage til Grønland, og da han ved at tage Varsel af Losungsbogen stødte paa 1. Sam. 14, 7: »Gjør alt det, som er i dit Hjærte!« følte han en endnu stærkere Drift til at gaa til Labrador.

I Febr. 1764 kunde han endelig med Menighedens Velsignelse og Anbefaling til Kommandanten i St. Johns rejse til New-Foundland, og fra St. Johns naaede han en Septemberdag i 1764 Labrador paa en irsk Fiskerbaad. Det første Møde med Eskimoerne syntes at varsle godt, og efter at have givet Løfte om snart at komme igjen sejlede han tilbage til New-Foundland og der fra til England. Da det engelske Handelsselskab ventede sig store Fordele for Handel og Fiskeri af den paatænkte Mission paa Labrador, opmuntrede det H. til ved Brødremenighedens Hjælp at faa Missionsarbejdet der organiseret, og 1765 blev der til Labrador afsendt en Fregat, som foruden H. tillige medførte 2 Tyskere, Hill og Schløzer, og den danske Præst C. L. Drachardt [...]. Først efter mange vanskelige Underhandlinger og gjentagne Rejser til Evropa lykkedes det H. at faa Missionen rigtig i Gang og at skaffe den fornødne Støtte, men saa længe hans legemlige Kræfter sloge til, holdt han ud paa den vanskelige Post, og Eskimoerne lærte bedre og bedre at skjønne paa »Jensingoak« (lille Jens). 1784 var den nidkjære Missionærs Helbred imidlertid saa nedbrudt, at han maatte søge Hvile i Herrnhut, og der levede han endnu 12 Aar, de sidste 6 som helt blind. Han døde 16. April 1796. 11. April 1771 var han i England ble ven viet til »en engelsk Søster«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Haven, Niels von, 1709—77, Sprogmand

Af P.K. Thorsen

Niels von Haven er født 8. Sept. 1709 i Odense og Broder til [...] Jens v. H. (død 1778). Moderen var en Søsterdatter af Niels Slange, efter hvem Niels v. H. er opkaldt. 1729 blev han Student, 1732 Hører i Odense, 1734 Cand. theol., 1744 Magister, 1751 Professor designatus ved Gymnasiet i Odense, 1757 virkelig Professor i Græsk sammesteds. 24. Juli 1754 ægtede han Christiane Grüner (død 23. Nov. 1782), Datter af Elias Christian G., resid. Kapellan til St. Hans Kirke i Odense. De havde 9 Børn. Han døde 4. Avg. 1777. — N. v. H. udgav 1741 »Et lidet orthografisk Lexikon«, indeholdende et Udvalg af det danske Sprogs mest almindelige Ord. Det er ikke noget betydeligt Skrift; men det har dog Betydning den Dag i Dag, navnlig derved, at det ikke alene giver Ordenes skrevne Form, men ogsaa oplyser om deres Form i det daglige Omgangssprog. I dette Skrift foreslog v. H. nogle faa ubetydelige Forandringer af den traditionelle Orthografi, blandt andet Brugen af smaa Begyndelsesbogstaver ved Substantiver, hvilket gav Anledning til et plumpt Angreb af Th. Clitau i Wielandts »Lærde Tidender« (1741, Nr. 41) [se om Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Heraf udspandt sig en hidsig Pennefejde, der endogsaa foranledigede Clitau til at indgive en Klage til Konsistorium, uden at han dog derved opnaaede noget Resultat. Denne »orthografiske Krig« blev den ydre Foranledning til, at Høysgaards første grammatikalske Afhandling saa Lyset.

Til: Indholdsfortegnelsen

Haven, Peder von, 1715—57, Theolog

Af A. Jantzen

Haven, Peder von, 1715—57, Theolog, sidstanførtes yngre Broder, blev født i Odense 9. Avg. 1715, Student 1731 og tog Attestats 1734. Snart efter drog han til Udlandet, først til Tyskland, derefter i Sommeren 1736 til Rusland og blev efter nogen Tids Forløb Sekretær og Prædikant hos Nordmanden Admiral Peter Bredal [...], der var øverstbefalende over den asovske Flaade [den russiske flåde i det Asovske Hav, NØ for Krim] i Russernes Krig mod Tyrkerne. Efter Hjemkomsten, som blev fremskyndet i Anledning af Faderens Død 1739, tog han Magistergraden i Kjøbenhavn 1740, rejste saa til Holland og Tyskland til 1742 og udarbejdede derefter sin »Rejse i Rusland« (1743, 2. Udg. 1757), som er et dygtigt og velskrevet Arbejde, der nød den Ære at ledsages af anbefalende Forord af Holberg. Han levede en Tid hjemme i Odense, og fra dette Ophold stammer hans »Anfangsgründe der dänischen Sprache« (1744, 2. Udg. 1753), hvori han tager særligt Hensyn til Svensk og søger at vise, at Dansk, Norsk og Svensk godt kunne betragtes som et og samme Tungemaal. Men da Grammatikken udkom, var han allerede borte fra Landet igjen. I Slutningen af 1743 havde han modtaget Ordination for at gaa som Legationspræst til Rusland, og her forblev han da til 1746. Ved dette sit andet Ophold i Zarens Land forøgede v. H. yderligere sit Kjendskab til Folket og dets Tilstande, og Resultatet heraf er nedlagt i hans »Nye og forbedrede Efterretninger om det russiske Rige« (2 Dele, 1747), som er oversat saa vel paa Russisk som paa Fransk. Da Sorø Akademi gjenoprettedes 1747, blev han Professor theologiæ her og tillige Sognepræst i Sorø. Ved Indvielsesfesten 26. Juli s. A. i Kongens Nærværelse indledede han Festlighederne ved sin Prædiken, som senere blev trykt i »Prædikener« (1752). Den theologiske Doktorgrad erholdt han 1749 ved Jubelfesten for det oldenborgske Kongehus. 1754 blev han tillige Provst. Paa Sorø Akademi læste han over Kirkehistorie, Dogmatik og Moral og udgav 1756 et fuldstændigt theologisk System, det første paa Modersmaalet (»Om Theologien«), men rigtignok spækket med en Mængde Særheder. Han døde, kun 42 Aar gammel, 8. Avg. 1757 og efterlod som Enke Mariane f. Grüner (død i Kjøbenhavn 8. Juli 1799 i sit 81. Aar), ældste Søster til Professor Niels v. H.s Hustru. [...]. Nyerup, Lit. Lex. Hundrup, Doctores theol. S. 42. (Norsk) Hist. Tidsskr. 2. R. IV, 444. Bloch, Den fyenske Geistligheds Hist. I, 770 f. ^

Til: Indholdsfortegnelsen

Heiberg, Peter Andreas, 1758—1841, Publicist, Visedigter og Skuespilforfatter

Af H. Schwanenflügel

Peter Andreas Heiberg Forældre vare Mag. Ludvig H., Rektor ved Vordingborg lærde Skole, og Inger Margrethe f. Heiberg. H. fødtes 16. Nov. 1758 i Vordingborg. Da Faderen, som i høj Grad havde gjort sig fortjent af Vordingborg Skoles Reorganisation, allerede døde 31. Avg. 1760, flyttede Moderen med sine 2 Smaadrenge til sin Fader, Præsten ved Vemmetofte Mag. Peder H. (død 1775). Denne var allerede bleven stokblind i sit 40. Aar, men var ikke desto mindre en kraftig og virksom Mand. Allerede i Bedstefaderens Præstebolig viste Dattersønnen Tegn paa det satiriske Lune, som senere skulde udmærke ham. Trods alle smaa Skjælmsstykker samt de Følger deraf, som ikke altid kunde undgaas, have sikkert H.s Barndomsaar i Vemmetofte baade været frejdige og lykkelige. Men alvorlige bleve Dagene, da Moderen flyttede tilbage til Vordingborg, for at hendes Sønner kunde komme i Latinskolen der. 1774 blev H. dimitteret og tog Aaret derpaa Examen philos. Herefter opholdt han sig et godt Aars Tid hos sin Morbroder T.S. Heiberg, der var Præst i Kirke-Saaby. Han maa have benyttet Tiden vel her; thi allerede 1777 meldte han sig til den nylig indførte store filologiske Examen og opgav endogsaa langt mere, end der fordredes (fornemmelig i Græsk). Han klarede sig glimrende.

H. har aabenbart forment, at han nu »var noget«, og med Grund. Hvor meget maa det da ikke have saaret hans ærekjære Hjærte endnu i de ældres Selskab at blive behandlet som en Dreng eller et ubetydeligt, ungt Menneske. Stødt tilbage ved dette Forhold fra de ældres Side har H. søgt andet Selskab, der muligvis ikke altid var det bedste. Saa vidt vi kunne skjønne, har han for at hjælpe paa sin uheldige pekuniære Stilling og de Afhængighedsforhold, som fulgte heraf, søgt Lykken i Spil eller ved stadig forhøjede Indsatser i Tallotteriet. Han har været uheldig, gjort Gjæld, og da han ikke har kunnet betale den, er han af Frygt for Gjældsfængselet i Midsommeren 1779 flygtet til Sverige, hvor han har ladet sig hverve til Soldat. At noget kriminelt skulde have været Grunden til denne Flugt, er mindre end rimeligt. Senere, da Aar vare svundne, blev han af litterære Modstandere paa en tvetydig Maade sigtet for i sin Tid at have begaaet et Tyveri. H. tilbageviste ikke alene med Harme disse ondskabsfulde Sigtelser, men truede endog med at lade »Lovene tale«. Dette havde H. sikkert ikke vovet, hvis han virkelig havde forbrudt sig mod Lovene; thi det vilde ikke have faldet hans Modstandere vanskeligt gjennem Politiet at faa den formentlige, langtfra gamle Lovovertrædelse opsporet, og havde H. da vist sig at være skyldig, vilde han have været borgerlig fortabt. — Efter en Tid at have tjent som svensk hvervet Soldat lykkedes det H. ved sin Farbroder i Bergen, Klokker J. Heibergs Hjælp at kjøbe sig fri. En kort Stund opholdt han sig derpaa ved Upsala Universitet [Uppsala], hvor han agtede at tage Doktorgraden. Men snart opfordrede hans Farbroder ham til at komme til Bergen, hvor han mente Udsigterne for Brodersønnens Fremtid vare lysere. Der hen drog H. i Aaret 1782.

Her begynder et nyt Afsnit af H.s Liv. Efter en kort Tid at have tjent som Huslærer hos en Provst Krog blev han ansat som Kontorist hos en af Byens Storhandlere, Etatsraad Krohn. H.s Stilling var i Begyndelsen meget behagelig. Krohn havde særdeles Nytte af sin kundskabsrige og flittige Kontorist, og det sagdes almindelig rundt om i Byen, at Principalen i en nær Fremtid vilde gjøre ham til sin Svigersøn. Da forstyrredes pludselig det gode Forhold ganske. Et Bedrageri fra Krohns Side, som H. meget mod sin Vilje var bleven tvungen til at deltage i, vakte hans Harme i den Grad, at han ikke kunde lade være at meddele sin Broder i Kjøbenhavn det hele. Brevet blev læst af uvedkommende, og Grossererens Forbitrelse kjendte nu ingen Grænser. H. maatte strax forlade hans Hus. Efter 3 Aars Ophold i Bergen maatte H. drage tilbage til Kjøbenhavn. Men fra det Øjeblik af nærede han en sand Modbydelighed for alt Handelsvæsen.

I Kjøbenhavn fik han snart Ansættelse hos Notarius publicus, og 1787 erholdt han Bestalling paa at være Translatør i det spanske, portugisiske og flere Sprog. Allerede 1779 var han for første Gang optraadt i Litteraturen med en Oversættelse af Moses Mendelsohns »Phædon«. Nu udgav han en fri Oversættelse af Jean de Laveaux' satiriske Fortælling »Eusebius eller, hvad Frugt man høster af Dyden i vore Tider«. Dette Arbejde tilstillede han Rahbek (der paa hin Tid vel meget førte »Dyd« og atter »Dyd« i Pennen) med en spydig Dedikation [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Herover udspandt der sig en lille litterær Bataille, hvorunder de unge Forfattere sagde hinanden en Del Grovheder; men det hele blev dog uden videre Følger. Under de sig nærmende politiske Brydninger fandt H. og Rahbek snart hinanden som frisindede Mænd. Omtrent samtidig med »Eusebiusfejden« udkom det første Nummer af »Rigsdalersedlens Hændelser«. Ideen til dette satiriske Tidsskrift, som udgaves med ubestemte Mellemrum, har H. faaet fra den engelske Forfatter Johnston, men Stødet, som angav dets Retning, er aabenbart kommet fra Riegels' »Kjøbenhavns Skilderi«, der allerede 1786 havde taget sin Begyndelse, og hvori Udgiveren med skaanselløs Bitterhed blottede Hovedstadens sociale Brøst. Ogsaa disse vilde H. til Livs, men hans Stil og Maade at polemisere paa have i meget et Fortrin for Riegels'. Mangt vil nu forekomme os antikveret i disse Flyveblade; men Interesse ville de altid beholde som Bidrag til Tidens Krønnike, og om, hvad H. forstaar ved Satireskrivning, give de mere end én Oplysning. Naar han saaledes siger: »En Satyricus maa sige den rene Sandhed, intet laste uden Overbevisning, ikke rose af Frygt og aldrig laste af Had, og naar han overbevises om et eller andet Sted at have fejlet, da bør han være lige saa villig til at erkjende sin Fejl, som han er haard i at forekaste andre deres. Paskvillanten derimod siger aldrig Sandhed«, — saa har H. aabenbart her villet udtale »en litterær Trosbekjendelse, som han i det hele og væsentlige kan siges

aldrig at have svigtet«. »Rigsdalersedlens Hændelser« (2 Dele) sluttede med Udgangen af 1793.

Allerede 5 Aar forinden var H. optraadt som Skuespilforfatter med Intrigestykket »Forvandlingerne«. Æmnet er taget af en Novelle af Cervantes og ikke heldig lokaliseret; ikke des mindre gjorde Stykket Lykke og drev H. til fortsat Arbejde for Theatret. Samme Aar, som »Forvandlingerne« opførtes (1788), skrev han Karakterkomedien »Heckingborn«; men dette kan dog lige saa lidt som det foregaaende kaldes et godt dramatisk Arbejde. Højere end disse Stykker staar H.s Operaparodi »Holger Tyske« (1789), der fremkaldte en hel Fejde i Litteraturen, hvorunder det længe tilbageholdte Had mod den gjennem Enevældens Tider kun alt for meget Overhaand tagende Tyskhed kom til Udbrud. Medens H.s Operaparodi kun gav Anledning til denne »Holgerfejde«, og han selv ikke tog Del deri, fremkaldte en kritisk Bemærkning om Skuespillet »Heckingborn«, der fremsattes af Tode, som misbilligede, at Baggesen blev »epigrammatiseret« for sin Opera, et lille Fejdeskrift fra H., betitlet »Formaninger til den unge Tode«. Heri fingerede Forfatteren, at det var Todes Søn (en Dreng, han havde set med en Notitsbog i Theatret), som hin efter hans Formening uheldige kritiske Bemærkning skyldtes. Det hele var kun et sarkastisk Indfald af H., der skulde ramme Faderen og ikke Sønnen. Men det ganske spidsborgerlige Kjøbenhavn (for ikke at tale om Tode selv og hans uheldige Adjudant Gutfeldt) tog i høj Grad Forargelse af dette Indfald; og da H. havde erfaret, at det oven i Kjøbet havde forstyrret Todes »huslige Rolighed«, fandt han sig beføjet til offentlig at udtale sin Beklagelse over den Maade, han havde polemiseret paa, medens han samtidig forbeholdt sig Ret til at protestere mod Todes uefterrettelige Kritik.

Det var dog ikke som skjønlitterær Forfatter, H. skulde vinde Betydning i sit Fødelands Historie. Hans Navn er derimod uløselig knyttet til de politiske Bevægelser, som fandt Sted her hjemme i det 18. Aarhundredes sidste Decennium. — De første Efterretninger om Revolutionens Udbrud i Frankrig 1789 gjorde kun lidet Indtryk paa Hovedstadens intelligente Ungdom. Tvært imod, da Prinsregenten med sin Brud holdt sit Indtog i Kjøbenhavn i Sept. 1790, blev det unge Ægtepar modtaget af Befolkningens Jubel, og H. var selv med til paa taktfuld Maade at hylde dem i Sang og Kantater. Da hændte det sig, at H. i de samme Dage paa Opfordring fra et privat Selskab skrev en Vise, hvori han (med Motiver fra et vittigt Indtogstransparent hos en Skomager) snærtede »de Vonner, Vanner og De'er« og udtalte, at kun »Idioter« vare blevne behængte med Ordner ved denne Lejlighed, hvorimod fortjente Mænd vare blevne forbigaaede. For denne Vise, der uden H.s Medvirkning blev offentliggjort, blev han af Politiretten idømt en Bøde paa 150 Rdl. som den, »der havde tilladt sig en dumdristig Kritik af. Hs. Maj. Kongens Forhold«. Denne Sag gjorde H. meget populær: man fandt Politimesterens Tjenstiver i høj Grad utidig, ja selv Chr. Colbjørnsen dadlede ham derfor og fik Reskriptet af 3. Dec. 1790 udgivet, i Følge hvilket Trykkefrihedsmisbrug for Fremtiden skulde forfølges ved de almindelige Retter og ikke, som hidtil, paatales af Politimesteren. Fra nu af anvender H. sit Digtertalent saa godt som udelukkende i den politiske Satires Tjeneste. Hans Viser gjøre stormende Lykke hos det kjøbenhavnske Publikum, som efterhaanden stærkere og stærkere paavirkes af Luftningerne fra Frankrig.

Allerede tidligere havde H. spottet tysk Vindbeutleri og Frækhed i sit Enakts-Skuespil »Virtuosen« (1789). I Jan. 1792 opføres nu under stærk Tilslutning fra Publikums Side hans Femakts-Komedie »De Vonner og de Vanner«, hvori der polemiseres skarpt mod Korruptionen inden for vor den Gang halvtyske Landofficersstand. Som Kontrast hertil lader Forfatteren et hæderligt Lys falde over vor Flaades Befalingsmænd, der i Modsætning til Landetaten vare lige saa nationale som populære. Men paa højere Steder forargedes man over denne skarpe Skjelnen mellem »den røde« og »den blaa Kjoles« Bærere, og Stykket blev for Fremtiden forbudt. Det kunde ikke være synderlig opmuntrende for H. at se det første af hans dramatiske Arbejder, som ganske havde slaaet igjennem hos Publikum og lovede at skaffe Forfatteren saa vel som Theaterkassen en betydelig Indtægt, henlagt af rent illitterære Grunde. Denne hans Utilfredshed maatte forøges, da den nye Theaterchef, Grev Ahlefeldt, der selv havde opmuntret H. til at skrive Enakts-Stykker, forkastede et saadant, fordi han (efter Sigende) læste dets Titel galt: Hofsnogen i Steden for »Hofsorgen«. I den Strid, som derefter udspandt sig, havde H. aldeles det store Publikum paa sin Side. Men fra nu af tabte han Lysten til at skrive for Theatret. Der skulde ikke gaa lang Tid, inden ogsaa Lysten og Modet til at skrive politiske Viser blev ham berøvet.

26. Febr. 1794 brændte Christiansborg Slot. Ved denne Lejlighed, hvor den kongelige Families Fare og Tab vare Gjenstand for alle Hovedstadbeboeres Deltagelse, havde den engelske Gesandt Hailes vist en højst taktløs Opførsel. H. revsede ham skarpt herfor i en til Rahbeks »Danske Tilskuer« indsendt Artikel [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. I den Anledning klagede Hailes til Bernstorff, og denne lod «Tilskueren»'s Redaktør sagsøge. Men Hof- og Stadsretten frifandt ham. Hailes var meget forbitret. Kort efter skrev H. en ny politisk Vise. I dens 5. Vers havde han givet «King Georges (III) det Raad ikke at lade sig lede i sin Statsstyrelse af en Mand som den yngre Pitt (der paa den Tid var almindelig forhadt i Kjøbenhavn) og tilføjet:

»Han tror ej, Briten mukke tør,
hvor gal han endog Sagen gjør;
tror I, godt Folk! slig Politik
kan længe holde Stik?«

At H. ved denne »han« har forstaaet Pitt, er der ingen Grund til at tvivle om; men Bernstorff henførte »han« til

»King George« og sørgede for, at Generalfiskalen efter allerhøjeste Ordre anlagde Sag mod H. Denne blev i Nov. 1794 af Hof- og Stadsretten dømt til en Mulkt paa 300 Rdl. Dommen var uforsvarlig og saa meget mere at beklage, som den senere blev benyttet til at aggravere hans Landsforvisningsdom.

Fra nu af synes H. at have besluttet ikke mere at optræde som offentlig Skribent. Forholdene medførte dog, at han ikke vedblivende kunde holde sig tilbage. Den vindige unge Republikaner M.C. Bruun [...], der som Dramaturg støttedes af Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], havde i »Svada« væltet sig ind paa H., fordi denne forfægtede Mad. Preislers Ret til at spille Sigbrit i Samsøes Tragedie »Dyveke«. H. var ikke sen til at give den unge Mand Svar paa Tiltale, og Bruun replicerede atter paa en uforskammet Maade. Af dette Skjænderi mellem to ansete liberale Publicister kunde efter de kjøbenhavnske frisindedes Formening »kun Fanden have Fryd«, og de skyndte sig med at faa H. og Bruun forligte. Ikke desto mindre havde navnlig Bruuns Maade at polemisere paa vakt Anstød hos indflydelsesrige Mænd, og saaledes bidrog denne »Dyvekefejde« til, at Ønsket om en ny Presselov blev stærkere og stærkere. I den offentlige Debat, som i den Anledning udspandt sig, deltog H. med sin lille, klare »Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefrihed« (1797). H. havde ikke skrevet denne lille Brochure af Lyst; »Sagens Vigtighed« ligesom tvang ham dertil. Og om den Dom, der senere drev ham i Landflygtighed, ogsaa heri fandt Udtalelser, der kunde forøge hans Skyld, saa var det dog navnlig den Del af hans Forfattervirksomhed, der faldt under og efter »Notarialfejden«, der fremkaldte Dommen.

Notarialfejdens Aarsag var følgende: H. havde i 10 Aar assisteret den gamle Notar Schmidt til dennes fuldstændige Tilfredshed. Schmidt havde derfor lovet ham, at han skulde gjøre alt for at faa ham udnævnt til sin Eftermand i Embedet. Dette synes H. ogsaa at have været saa sikker paa, at han opgav den visse Exspektance, han (i Maj 1790) havde faaet paa sin Svigerfaders Dispachørbestilling. Ikke desto mindre havde H. søgt 2. Deputeret i Kancelliet, Chr. Colbjørnsen, for at faa yderligere Stadfæstelse af sit Haab om Notarposten. Colbjørnsen havde da, efter H.s Sigende, »i meget smigrende Udtryk opmuntret dette Haab«». Da hændte det sig, at N.D. Riegels under H.s korte Sommerophold i Norge (1797) udgav nogle aabne Breve til ham. Disse fremkaldte et skarpt og haanligt Modskrift fra Colbjørnsens Side, hvori ogsaa H. fik et hvast Sideblik, fordi Riegels havde kaldt ham »sin Ven«. Riegels' Adfærd ved denne som ved flere andre Lejligheder var baade uklog og taktløs; thi da nu H. ansøgte om Notarposten, indstillede Colbjørnsen saa vel som de andre Kancelliherrer ikke H., men en Professor Olsen til Embedet. H. havde ikke kunnet vente sig andet af Kancellipræsident Brandt og 1. Deputeret, Schou; men paa Colbjørnsen, den erklærede Frihedsmand, der selv i sin Tid havde opmuntret ham til at bruge sin satiriske Pen, havde han sikkert haabet. At denne Skuffelse har fremkaldt Bitterhed i H.s Sind, er naturligt, og at den har forenet sig med den Mistænksomhed, som var ham medfødt og særlig udviklet under hans Livsskæbner, er rimeligt. I de Flyveskrifter, han udgav mod sin heldige Medbejler til Notarposten: »Suum cuiqve« og »Si tacuisses etc.«, mærker man tydelig, at han formener, det er Colbjørnsen, der staar bag ved det hele.

H. har paa dette Tidspunkt (Avg. 1798) følt sig stærkt trykket, ja forpint. Olsen havde til Regeringen indgivet Ansøgning om, at flere Translatører maatte blive ansatte, og H. mente, han havde gjort dette ikke alene for at hjælpe paa sig selv, men ogsaa for at skade H. i hans Brøderhverv. Hertil kom hans private Sorger. H. tilstaar selv, at han under disse ulykkelige Forhold har taget sin Tilflugt til farlige Stimulanser (rimeligvis Opium). Dette Forhold forklarer den Hensynsløshed, der fra nu af kan spores i hans Polemik, især i den berømte »Sproggranskning«, hvor hvert Ord er en rammende Pil. Det var her, han i Artiklen »Privilegier«, benyttende sig af den bibelske Fortælling om Achab og Naboth som et gjennemsigtigt Slør, sigtede Colbjørnsen for skammelig Adfærd i en Sag, hvorved en Mand i Nærum mistede sin Ret til at drive Erhverv som Krovært. Da der, efter at H.s »Sproggranskning« havde set Lyset, blev anlagt Sag mod ham af Regeringen for Udtalelser i dette saa vel som i andre af hans Skrifter, derimellem Afhandlingen »Politisk Dispache« i Kvartalsskriftet »For Sandhed«, troede hele den store Del af Publikum, der var paa H.s Side, og denne selv, at det var Colbjørnsen, der var Skyld i Sagsanlæggelsen og paa den Maade søgte at hævne sig. H. holdt under hele Processen Publikum a jour med Sagens Gang ved at udgive sine Forsvarsindlæg. Først da den nye Presseforordning af 27. Sept. 1799 fremkom, saa han sig nødsaget til at standse sin »Læsning for Publikum«. Ogsaa denne Forordning har H. tilskrevet Colbjørnsens Initiativ, men med urette. Det hele skyldtes en Pression fra den russiske Regerings Side; derimod har Colbjørnsen som Regeringens juridiske Konsulent tydeligvis Del i Ansvaret for, hvad der kom til at staa i Forordningens Paragraffer. For H.s Vedkommende fik den nye Lov tilbagevirkende Kraft, og 24. Dec. (Juleaften) 1799 faldt hans Dom: den lød paa, at han skulde forvises Kongens Riger og Lande. Hvad der synes at have været det mest tyngende Anklagepunkt i H.s Proces, var hans Ytring i »Suum cuiqve«, at han i sin Tid var bleven tiltalt for »Udtryk mod Master Pitt, som Kongen befalede skulde anses som brugte mod Kongen af Storbritannien«. H. forlod Kjøbenhavn 7. Febr. 1800. Forinden saa vel som under selve Afrejsen var han Gjenstand for den største Deltagelse og Hyldest fra den kjøbenhavnske Befolknings Side.

Skjønt H. aldrig mere skulde gjense sit Fødeland, er der dog ingen Tvivl om, at han saa vel som hans Venner inderlig har troet og ventet, at hans Landsforvisning blot skulde være foreløbig. Om en Tilbagekaldelse var der dog ikke Tale, dertil vare Regeringsmændene, ikke mindst Kronprins Frederik, alt for forbitrede over den Skribentvirksomhed, H. havde udfoldet i det sidste Par Aar, saa vel som over det Bifald, den havde vakt. Da hans Hustrus Utroskab var bleven ham bekjendt, viste han en Stund stor Iver for at faa Lov til at komme tilbage: han vilde endog være nøjet med et Fængselsophold i Citadellet, om han blot kunde faa Lov til at opdrage sin unge

Søn Johan Ludvig [Heiberg]. Dog ogsaa denne Beslutning opgav han, stødt tilbage af den uærlige Maade, hvorpaa hans Hustru, der synes for alt i Verden ikke at ville have haft ham til Kjøbenhavn, omgikkes de Ansøgninger, han betroede i hendes Hænder. Af denne hans Hustru, Thomasine Christine f. Buntzen [Thomasine Gyllembourg], hvem han havde ægtet 7. Maj 1790, findes ovfr. [...] en egen Biografi.

I Paris fik H. Ansættelse i Bureau des traducteurs under Udenrigsministeriet. Ved sine solide Kundskaber, sin Arbejdsevne og sin Samvittighedsfuldhed vandt han snart den bekjendte Talleyrand og efter ham de andre Udenrigsministres Velvilje. Men under de meget forandrede Forhold efter Napoleon I's Fald fik han 1. Jan. 1817 en hæderlig Afsked med 3.000 Frs. i Pension. En stor Glæde nød H. et Par Aar efter ved at modtage sin Søn Johan Ludvig, der som ung Dr. phil. kom til Paris. Han søgte at gjøre ham hans 3-aarige Ophold i Verdensstaden saa behageligt og lærerigt som muligt. Men Sønnens Udgifter vare ikke lette at afholde, og efter hans Afrejse maatte den gamle indskrænke sine Fornødenheder til det mindst mulige.

I den sene Alder optog H. atter sin Forfattervirksomhed. Han udarbejdede og fuldendte en stor kriminalretlig Afhandling, som han allerede for Aar siden havde paabegyndt under de Rejser i Udlandet, han havde foretaget i Udenrigsministerens Følge. Af denne Afhandling udkom et Brudstykke, »Om Dødsstraffene«, i Christiania [Kristiania] 1820, hvori Forfatteren afgjort erklærer sig mod disse. 1822 udgaves i Paris hans »Lettres d'un Norvègien de la vieille roche, ou Examen des changemens, qui menacent la constitution du Royaume de Norvège«. Heri advarede den frisindede Forfatter det Folk, hvorfra han stammede, mod de Forslag, den svenske Regering gjorde til Forandring i den norske Konstitution. 1826 udkom i Christiania H.s »Politiske Aforismer«, medens en spansk Oversættelse af dette Skrift blev forbudt af »den hellige Kongregation i Rom«, »en uventet Ære, som Forfatteren reklamerede sin Andel af«. 1827 udkom den for H.s politisk-juridiske Standpunkt mærkelige Afhandling: »Hvad betyder Ordet »arbitrær«?«, 1828 »Enevældens Indførelse i Danmark«, 1829—30 de avtobiografiske Skrifter: »Tre Aar i Bergen« og »Erindringer«, alle i Norge. Intet af H.s senere Skrifter udkom i hans Fødeland. Da en Gang en Artikel af ham, trykt i Kjøbenhavn, var bleven mærket med den danske Censors »Imprimatur« [= må trykkes], havde han derved faaet en saadan Afsky for at udgive noget, der skulde bære dette Stempel, at han ikke forsøgte at faa nogen Bog ud paa dansk Forlag. Denne Kjendsgjerning staar dog i ingen som helst Forbindelse med nogen Animositet mod det danske Folk; tvært imod de danske, som kom til Paris, vare altid sikre paa at træffe den venligste Modtagelse og beredvilligste Vejledning hos H. H.s »Erindringer« handle mere om de mærkelige Mænd, Forfatteren er truffen sammen med, end om ham selv; kun én vigtig Oplysning give de os om H.: at han gjennem hele sin Landflygtighedsperiode har nydt de Folks Agtelse, han kom i Berøring med; og at vise dette turde ogsaa have været hans Hensigt med hint avtobiografiske Skrifts Udgivelse. — H. var nu over Støvets Aar og havde sikkert haabet snart at skulle gaa bort. Men des værre havde Skæbnen bestemt det anderledes. I Begyndelsen af 1830-erne udviklede en Øjensvaghed, der allerede for flere Aar siden havde ængstet ham, sig i den Grad, at han snart blev fuldstændig blind. Mere og mere følte han sig forladt og ensom. En enkelt Gang blev han oplivet af Sønnens og Svigerdatterens Besøg i Paris; men i Regelen mente han, at Sønnen forsømte ham utilbørlig med Breve. Endelig, 30. April 1841, kom den Død, den haardt prøvede Mand saa længe havde ventet paa.

Faa af H.s Skrifter kunne endnu have Interesse for det store Publikum, dertil have de alt for meget slaaet Rod i den Tid, hvori de ere fremkomne; men som Aktstykker til Tidshistorien ere de af betydeligt Værd. H. var egentlig ikke skabt til Partifører, dertil var han en alt for stejl Natur og selvstændig Karakter; ej heller var han i Stand til at opstille eller hensynsløst gjennemføre noget bestemt politisk Program, i saa Henseende var han for lidet doktrinær og alt for kritisk. Han havde Modbydelighed for Enevælden i den idolatoriske Form, visse Perioder af det 17. og 18. Aarhundrede kjendte den: han ønskede, at Regenterne skulde være Folket ansvarlige for deres Regerings Førelse; men han priste de forstandige og oplyste Konger, der vogtede sig for slette Raadgivere og samvittighedsfuldt sørgede for deres Undersaatters Tarv. Han hadede den Adelsmand, der henviste ham til sit Stamtræ, inden han nævnede ham sine Fortjenester; men han bøjede sig for den højbyrdige Mand, der aldrig glemte, at Adelskab forpligter (jvfr. H.s store Digt »Selvstændighed«, Bearbejdelse efter Churchill). Han satte den ærlige Republikaner højt, men afskyede Jakobinismens Udskejelser (jvfr. Fierval i »Menneskekjenderen«). Kun ét Sted, i »Politiske Aforismer«, har H. med udhævet Tryk fremsat sit politiske Ideal, og d. e. »en Regeringsform, der udelukker alt, hvad der er arbitrært« (dvs. al Vilkaarlighed og Egenmægtighed, som Lovene ikke kunne beskytte en imod). »Er blot en Stat saaledes organiseret og denne Organisation redelig holdt ved lige, er det H. ligegyldigt, om Statsoverhovedet kaldes Kejser eller Konge, Præsident eller Konsul.« Da H. mere end én Gang under sin Landflygtighed udtaler, at de Meninger, han har lidt for, saa langt fra at være forandrede, snarere i Aarenes Løb ere tiltagne i Styrke, maa vi lade det bero ved hin Erklæring; thi det turde dog være mindre korrekt at tillægge H. andre politiske Anskuelser end dem, han selv har tillagt sig paa en Tid, hvor intet som helst Hensyn kunde tvinge hans Tunge til Forsigtighed.

Faa have som H. med rette været Gjenstand for den offentlige Opmærksomhed og de frisindedes Tilslutning her hjemme; thi faa have vidst og endnu færre vist som han, at det egentlige Frihedssind, det eneste, der kan bære et Folks politiske Liv, bestaar i den ærlige Forstandighed, hvormed man vejer sine Meninger, den Uegennytte, hvormed man gjør dem gjældende, og den mandige Uforsagthed, hvormed man fastholder dem. At H.s kjøbenhavnske Medborgere i ham saa den ideale Frihedsmand, deres Stands liberaleste og dygtigste Repræsentant, er da vel forstaaeligt. H.s Landsforvisningsdom kan aldrig forsvares. Med Presseloven af 27. Sept.

1799, der drev ham ud af Landet, lammedes den danske Frihedsudvikling for et halvt Aarhundrede, og han efterlod i vort politiske og litterære Liv en tom Plads, som i over en Menneskealder ikke kunde fyldes.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hemert, Joost van, 1696—1775, Handelsmand

Af G.L. Grove

Joost van Hemert fødtes i Kjøbenhavn 22. Jan. 1696. Faderen, Peter v. H. (f. 1648 død 1703), der stammede fra en nederlandsk Slægt, var Vinhandler og Grundejer sammesteds og hørte til Grundlæggerne af Stadens tysk-reformerte Menighed, til hvilken Familien i flere Generationer sluttede sig. Moderen, Susanne Margrethe v. Tangen, døde 1703 efter 20 Aars Ægteskab. J. v. H. tog 1727 Borgerskab som Grosserer i Kjøbenhavn, drev betydelige Bank- og Kommissionsforretninger og grundlagde et af vore anseligste Handelshuse, »Joost v. H. og Sønner«. I en lang Række af Aar førte han, indtil sin Død, som Medlem af Direktionen for det kgl. oktroierede Søassuranceselskab dettes Udenrigskorrespondance, og han var til forskjellige Tider i Spidsen for næsten alle de i hans Tid grundede større monopoliserede Handelsselskaber, saaledes fra 1743—52 Direktør i det asiatiske, 1747—54 i det vestindisk-guineiske, 1755—67 i det afrikanske Kompagni og 1757—69 i det almindelige Handelskompagni, ligesom han ogsaa 1737, Aaret efter Bankens Oprettelse, og siden flere Gange var Bankkommissær, v. H., der 1745 var bleven udnævnt til kgl. Agent og 1751 til Etatsraad, afgik ved Døden 25. Juni 1775. Han havde 6. Nov. 1725 ægtet Cornelia Decker (f. 31. Marts 1709 død 15. Nov. 1731) og 14. Okt. 1732 Petronelle Elisabeth Behagen, f. Mestecker (f. 13. Sept. 1703 død 19. Febr. 1778), Enke efter Anthony B.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hemert, Peter van, 1734—1810, Handelsmand

Af G.L. Grove

Peter van Hemert, Peter, Søn af Joost van Hemert i hans andet Ægteskab, gik tidlig i Kompagni med Faderen, blev 1763 udnævnt til Agent med Justitsraads Rang og tog 1765 Borgerskab som Grosserer i Kjøbenhavn. Medens Faderen havde delt sine Interesser mellem de mange da bestaaende monopoliserede Handelsselskaber, var Sønnen navnlig interesseret i det asiatiske Kompagni, hvor han f. Ex. ejede over 50 Aktier i den gunstige Periode 1772—81, der bragte Aktiernes Værdi op fra 500 til 1.900 Rdl. Stykket. Tillige deltog han, da Handelen paa Ostindien ved den nye Oktroi for Kompagniet af 1772 gaves fri, for egen Regning og med egne Skibe i de følgende Aars opblomstrende Handel. Ogsaa paa Rangstigen steg v. H. i disse Aar, i det han 1776 udnævntes til Etatsraad, og hans Formue ansloges 1782 til o. 500.000 Rdl. Den Krise, der indtraadte for Danmarks Handel ved Udsigten til den amerikanske Krigs Ophør, bragte imidlertid ogsaa hans Hus til at vakle, skjønt Bankbestyrelsen endnu ved samme Tid benævner det et »af Landets ældste og mest akkrediterede Handelshuse«. Situationen klaredes dog den Gang, da Staten traadte hjælpende til og 1783 ydede først et Laan paa 100.000 Rdl. mod Sikkerhed i 6 Ostindiefarere og derefter et paa 200.000 Rdl. mod Sikkerhed i nogle vestindiske Fordringer. S. A. havde v. H., der sad i Direktionen for Asiatisk Kompagni, ogsaa her Uheld med sig, i det der opdagedes en Kassesvig paa over 1/3 Mill. Rdl., begaaet af den juridiske Direktør i Forbindelse med Kassereren og Bogholderen, hvilket foranledigede den øvrige Direktion baade Pengetab og andre Ubehageligheder.

Om end Huset atter hævede sig, i alt Fald i ydre Anseelse, blandt Landets første, havde det allerede faaet et Grundstød. Dets og v. H.s private Gjæld til Banken og Kongens Kasse var i 1792 over 500.000 Rdl. Det kneb med at betale de stipulerede betydelige Afdrag til Staten, og Aktiverne, Wodrofs Sejldugsfabrik, kjøbt 1783 for 40.000 Rdl., og Kobber- og Messingværkerne ved Brede, Nymølle og Fuglevad, som Faderen med flere af Hovedstadens større handlende havde kjøbt af Badstubers Fallitbo 1746 og Sønnen betydelig udvidet, saa vel som de endnu betydeligere vestindiske Fordringer, vare vanskelige at realisere. Den Skæbne, der havde truet 1783, var nok forhalet, men ikke afvendt. 1805 maatte v. H. gjøre Opbud, og hans Bo blev taget under Behandling af en Kommission. Resultatet af denne Behandling, der endnu 1822 ikke var sluttet, naaede v. H. dog ikke at se, da han 20. Maj 1810 døde i Huset hos sin Søn Jost Johan v. H., hvor han og hans Hustru imidlertid havde faaet deres Underhold. — Ved sine Ægteskaber var han traadt i Forbindelse med to andre i Handelsverdenen vel ansete tysk-reformerte Familier, i det han 3. Avg. 1763 havde ægtet Charlotte Fabritius (f. 2. Dec. 1745 død 17. Okt. 1766), Datter af Etatsraad Gotthilf Just F., og 11. Sept. 1769 Agatha Hooglandt (f. 5. Jan. 1746 død 11. Nov. 1823), Datter af Admiral H.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hersleb, Ole, 1695— 1760, Præst

Af L. Koch

Ole Hersleb, Broder til den ndfr. nævnte Biskop Peder H., er født i Stod i Throndhjem [Trondheim] Stift. Han blev 1726 ansat som Præst ved Vartov, og her blev han inddraget i den stærke herrnhutisk-pietistiske Bevægelse i de første Aar af Christian VI's Regering. Han var mere og mere kommet til den Overbevisning, som han delte med alle sine Meningsfæller, at det var Haandspaalæggelsen og Syndsforladelsen i Skriftestolen, der vare Skyld i al den Ligegyldighed og Verdslighed, han mødte i sin Menighed, og som bevirkede, »at Omvendelsens Ord var paa de fleste spildt«. Han skrev da 5. Juni 1733 til Kongen og bad ham ikke blot om Fritagelse for selv at forrette Skriftemaalet efter Ritualet, men ogsaa om, at han vilde træffe Foranstaltning til en Forandring af dette, i hvilken Hensigt han lod medfølge en lang Skrivelse med mange Spørgsmaal, som han vilde, at det theologiske Fakultet skulde erklære sig over. Biskop Worm fik derefter Ordre til at kalde H. for sig, afkræve ham Løfte om, at han herefter vilde rette sig efter Kirkens Orden, og, hvis han nægtede dette, strax erklære ham for afsat. H., der allerede nogle Dage i Forvejen var bleven suspenderet og da havde søgt sin Afsked, fik denne paa Mødet hos Biskoppen 25. Juli, og endnu samme Dag udnævntes hans Eftermand. — Naar Kongen gik strængere frem mod H. end mod de andre Præster, der søgte Fritagelse for at sidde i Skriftestolen, har vel Grunden været, at H. ikke nøjedes med at forlange en personlig Begunstigelse, men tillige androg paa en Forandring af Kirkelovene. Om hans senere Liv vides ikke andet, end at han efter et Ophold i Tyskland vendte tilbage til Kjøbenhavn, hvor han døde 1760.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hersleb, Peder, 1689—1757, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Mindetavle for Peder Hersleb i Hillerød. Foto: BA, 2007

Peder Herslebs Slægt lader sig føre tilbage til Reformationstiden, da en Korsbroder Jens i Viborg gik over til den lutherske Lære, ægtede en forhenværende Nonne og derefter blev Præst i Herslev og Viuf ved Kolding. Præstekaldet gik i en lang Aarrække i Arv i Slægten, uden at denne dog optog Bynavnet som Slægtnavn, og det er først en yngre Linje, som udvandrede til Norge henimod Midten af det 17. Aarhundrede, der tog Navnet Hersleb til Minde om sin tidligere Hjemstavn. Til denne Linje hørte P. H., der er født 25. Marts 1689 i Stod Præstegaard i Throndhjem [Trondheim]Stift og Søn af Præsten Christopher H. og Sophie Borch, en Præstedatter fra Stod. Han gik først i Skole hjemme og mindedes endnu i sine senere Aar med Taknemmelighed den religiøse Paavirkning, han skyldte sin fromme Moder (død 1718). Senere kom han i Throndhjem Skole, hvorfra han blev Student 1703. Efter at have taget Bakkalavrgraden 1704 deltog han i en Række Disputatser og blev til Løn for sin store Flid af Konsistoriet valgt til den første Alumnus i det nylig oprettede Elers' Kollegium [...]. 1707 tog han theologisk Examen og rejste derefter hjem og underviste sine yngre Søskende [vel bl.a. Ole Hersleb]. Samtidig hermed øvede han sig i at prædike og katekisere, men da han ikke følte sig dygtig eller værdig nok til at varetage en Præstegjerning, turde han ikke foreløbig tage nogen Bestemmelse for Livet, men gav dog sin Fader det Løfte, at han ikke før sit 30. Aar vilde gjøre noget Valg, der kunde afskære ham fra at blive Præst. Han tænkte en Tid paa at vælge den juridiske Bane og at fortsætte sine Studeringer i Udlandet. 1713 fulgte han en yngre Broder til Kjøbenhavn, hvor han deltog i en Disputats og udmærkede sig saaledes, at Konsistoriet tildelte ham Magistergraden som Æresgrad. Paa Forslag af kongl. Konfessionarius P. Jespersen blev han 1714 udnævnt til Feltpræst og trængtes saaledes meget imod sin Vilje ind i gejstlig Virksomhed. Han fulgte derefter Kronprinsens Regiment til Holsten og laa senere med forskjellige Troppeafdelinger i Nordtyskland, hvor han overværede Stralsunds Erobring. Medens han tjente som Feltpræst, fik han stor Øvelse i at prædike paa Tysk, hvilket blev af Betydning for hans senere Forfremmelse, og han maatte ofte prædike for Frederik IV, der den Gang opholdt sig ved Hæren.

1718 blev han uden Ansøgning kaldet til Præst i Gunderslev paa Falster, men allerede samme Aar, da Kongen kom til Nykjøbing, lod han ham prædike for sig og udnævnte ham derefter til Slotspræst paa Frederiksborg og Sognepræst i Hillerød og Herlev, skjønt Embedet ikke var ledigt. Formanden maatte derfor forflyttes til et andet Kald, og H. tiltraadte først Embedet 1719. S. A. ægtede han Bolette Hjort (død 1767), en Slægtning og Plejedatter af Konfessionarius P. Jespersen. I de 7 Aar, hvori han virkede i denne Stilling, maatte han ofte prædike for de kongelige Herskaber paa Frederiksborg, Fredensborg og Hirschholm, som oftest paa Tysk. Men 1725 blev han, atter meget imod sit Ønske, forflyttet til Kjøbenhavn som dansk Hofprædikant, blev 1727 Medlem af Missionskollegiet og Meddirektør for Waisenhuset, som han indviede i Foraaret 1728. Kort efter fulgte han Kronprins Christian og kronprinsesse Sophie Magdalene paa en Baderejse til Carlsbad. Paa Tilbagerejsen traadte de i Forbindelse med flere af de saakaldte »fromme Grevefamilier«, ogsaa med Grev Zinzendorf. Under nogle

Dages Ophold i det den Gang berømte Halle besøgte de de store pietistiske Stiftelser, Waisenhuset og Pædagogiet, og mødtes med Grev Chr. E. Stolberg, der indbød dem til at lægge Rejsen over Wernigerode, hvor de dog kun opholdt sig en Dag. For H.s religiøse Udvikling har denne Rejse vistnok haft stor Betydning. Han havde faaet Lejlighed til at se den tyske Pietisme paa tilstrækkelig nært Hold til at føle sig frastødt af den. Den var allerede den Gang udartet til Separatisme og havde i de Egne, hvor den udfoldede sig under Beskyttelse af det højere tyske Aristokrati, skruet sig ind i Former, der truede med at lægge hele Livet i Spændetrøje. Over for disse Misvisninger maatte han med sin sunde, praktiske Sans og sin udprægede Personlighed nødvendigvis tage Afstand.

Da Frederik IV 1730 laa dødssyg i Odense, blev H. kaldt til ham og tjente ham paa hans Dødsleje. Dagen efter Kongens Død, da Christian VI besteg Tronen, var det en af hans første Regeringshandlinger at afskedige Biskop B. Deichman i Christiania [...] og udnævne H. til hans Efterfølger. Denne modtog dog Embedet under stor Modstræben. Men Kongen overvandt hans Betænkeligheder ved et Magtsprog og forøgede hans aarlige Indtægter med et personligt Tillæg paa 800 Rdl. Han blev dog endnu en Tid i Danmark, da han som Norges øverste Biskop skulde deltage i Kroningen 6. Juni 1731. Hans Virksomhed i det nye Embede blev af stor Betydning for den norske Kirke og fremkaldte en aandelig Vækkelse, som sporedes længe efter hans Tid. I Efteraaret 1737 blev han kaldt tilbage til Danmark, hvor han 27. Okt. udnævntes til Sjællands Biskop. 1738 indviede han Frue Kirke efter Branden. S. A. blev han optaget i General-Kirkeinspektionskollegiet, blev Medlem af Generaldirektionen for de fattiges Væsen, Deputeret for de fransk-tyske reformerte Menigheder og fik desuden mange forskjellige Hverv, som stode i fjærn Forbindelse med hans gejstlige Stilling. Han indtraadte ogsaa i Kommissionen for de lærde Skoler og havde en væsentlig Del i den nye Skoleforordning 1739. 4. Sept. 1747 salvede han Frederik V og Dronning Louise og fik Rang med Konferensraader. Paa Grund af Svagelighed fik han 1748 sin Svigersøn Biskop L. Harboe [...] i Throndhjem [Trondheim] udnævnt til sin Medhjælper og Efterfølger. H. døde 4. April 1757 og blev begravet i Holmens Kirkes Kapel.

H. maa nærmest henregnes til de ældre Pietister af A. H. Franckes og Ph. J. Speners Skole, hvis Forkjærlighed for filanthropiske Opgaver han delte. Men i hans Prædikener sporer man dog kun ringe Paavirkning fra denne Side, hvilket er saa meget mærkeligere, som hans vigtigste Virksomhed dog falder i den Periode, hvor den pietistiske Bevægelse naaede sin højeste Blomstring i Danmark. I en Prædiken om »den Kraft, der er i Guds Ord«, har han lejlighedsvis udtalt sig om Prædikekunsten. »Det er«, siger han, »Kunsten at prædike Guds Ord enfoldig og dog i sin Kraft, Saligheds Vej i sin Sammenhæng, saa enhver kan føle det i sit Hjærte, at han har selv fundet det; at kunne tale fyndig om Guds Riges Hemmelighed og det af Hjærtet, saa det kan gaa til Hjærterne, dertil fordres Følelse og Erfarenhed.« Og denne Kunst forstod han selv at øve. For sin Samtid stod han som et Mønster paa Veltalenhed. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der havde hørt ham, siger: »H. besad en ugemen [dvs. ualmindelig] legemlig Veltalenhed, saa mig synes deri aldrig at have set eller hørt hans Lige«. Trangen til at høre ham var saa stor, at skjønt Vagten for Kirkedøren blev fordoblet, naar han skulde prædike, kunde den dog næppe holde den indstrømmende Mængde tilbage. Man bar ogsaa gjærne over med, at han prædikede langt ud over den fastsatte Tid; thi det maa tilføjes, at han havde ondt ved at begrænse sig. Han kunde til sine Tider i mærkelig faa Ord stille Tanker og Begreber klart og tydelig frem, ofte med et Vid og Lune, der mindede om hans store samtidige: Holberg. Men til andre Tider kunde han blive staaende ved en Lignelse, som han førte ud i de mindste Enkeltheder, indtil han endte i stor Uklarhed. Men en vækkende Betydning maa han have haft. Derom vidnede Breve til ham fra Tyskland, Trankebar og Batavia med Tak for den Opbyggelse, hans Prædikener havde bragt. Iblandt disse maa især fremhæves: »Livets Ord udi Dødens Stund« (1729), »Prædikener over adskillige Søndags- og andre Texter« (1741), »Offentlige Taler ved Kirke-, Bispe- og Præstevielser« (»I ere Jordens Salt«) (1740—56). En Samling af hans opbyggelige Taler udkom paa Tysk i 12 Bind (1743—57). Iblandt hans Skrifter maa ogsaa nævnes: »Guds Børns daglige Adgang til Naadestolen« (1748), en Bønnebog, der endnu læses af Almuen, især i Norge og Sverige. Endnu maa tilføjes, at H. var en kundskabsrig Mand, der fulgte godt med sin Tid. Han havde stor Indsigt i Fædrelandets Historie og opmuntrede til Udgivelsen af historiske Skrifter. Det skyldes ogsaa ham, at mange gamle Dokumenter fra Præste- og Kirkearkiver ere blevne bevarede. Naturvidenskabelige Skrifter læste han med stor Lyst. Han havde selv en Naturaliesamling, og til Mønter havde han stort Kjendskab.

Det er nødvendigt at fremhæve H.s Betydning som Prædikant, fordi den alt for hurtig blev glemt. Bastholm med sin »gejstlige Talekunst« og hele den rationalistiske Retning fremtraadte saa nær op efter hans Tid, at han blev stillet i Skygge derved. Dersom man nu vil sammenstille Bastholms og H.s Prædikener, vil man, naar Spørgsmaalet gjælder kristelig Inderlighed og Dybde, ikke være i Tvivl om, til hvilken Side Vægtskaalen maa synke. Men paa et andet Omraade har H. endnu større Betydning. Som praktisk Embedsmand og som gejstlig Tilsynsmand er han en af de mest fremragende, som den dansk-norske Kirke har at opvise. Allerede kort efter, at han var bleven Præst i Hillerød og Herlev, sporer man en Virksomhed af indgribende Betydning. Hans Forslag til Oprettelsen af en Skole for Bønderbørn i Herlev henledte Regeringens Opmærksomhed paa de uheldige Skoleforhold paa Landet og gav Stødet til Oprettelsen af de 240 Skoler paa Rytterdistrikterne, og hans Plan om Indretning af Fattighuse paa Landet fremkaldte Oprettelsen af Hospitalet i Hillerød, hvortil Frederik IV gav 24.000 Rdl. Men langt større Betydning fik han i sin Virksomhed som Biskop over Akershus Stift, hvor han bragte Kirkevæsenet ind i en hel ny Gænge og ved en vel gjennemført Forretningsgang nødte sine Embedsbrødre til en samvittighedsfuld Opfyldelse af deres Embedspligter. Han fordrede Katekisation i Kirker og Skoler og gav selv en

praktisk Vejledning til dens Gjennemførelse. Han drev stærkt paa Husbesøg, og Konfirmationen var indført i hans Stift 2 Aar, førend den kongl. Forordning om dens Indførelse udkom. Han indgav ogsaa til Regeringen et Forslag til en Ritualforandring, nærmest med Hensyn til Skriftemaal og Absolution. Han sørgede for Oprettelsen af Hospitaler, Arbejdshuse, Enkekasser osv., og de Stiftelser, der stode under hans Tilsyn, sikrede han ved nye Fundatser. Han gjennemførte en stræng Regnskabsførelse i Stiftsmidlernes Forvaltning og hævede derved en Uorden, der havde hersket i 18 Aar, hvori ingen Regnskabsrevision havde fundet Sted. Han holdt Dagbog over sin Virksomhed og lod ikke uden stor Selvbebrejdelse nogen indgaaet Forespørgsel henligge ubesvaret Dagen over. Den samme udstrakte Virksomhed udfoldede han, efter at han var vendt tilbage til Danmark som Sjællands Biskop. Men i dette sit sidste Embede maatte han dog arbejde under Forhold, der vare lidet tilfredsstillende for ham. Han var en praktisk Mand med et sundt Blik paa Livet og havde et mærkeligt Greb paa at oprede en Sag og lægge den saaledes til rette, at den lod sig gjennemføre uden Vanskeligheder. Han var vant til at gribe hurtig ind, og han taalte intet Omsvøb. Der var noget af en Jurist i ham, og de Fundatser, han har udarbejdet for Stiftelser, der stode under hans Tilsyn, vække endnu Beundring og vidne baade om Omblik og Fremsyn. Men han følte sig i høj Grad hemmet af General-Kirkeinspektionskollegiet, der paa mange Maader indskrænkede Biskoppernes Selvstændighed. Han blev selv optaget i Kollegiet, som han siger, »for Skams Skyld«, fordi man ikke godt kunde udelukke Sjællands Biskop. Da man roste ham for den gode Orden og Skik, han havde gjennemført i Akershus Stift, svarede et af Kollegiets Medlemmer: »Lad ham kun komme her, vi skal nok holde ham saa varm, at han ikke mange Spring skal gjøre«. Dette lykkedes ogsaa. Han stod i Kollegiet ene over for et tætsluttet Flertal, der desuden ofte brugte Tiden, medens han var fraværende paa Visitatsrejser, til at tage Beslutninger, som han ikke kunde godkjende, men han havde dog undertiden Indflydelse nok til at kunne omstøde dem, naar han vendte tilbage. Han omtaler Kollegiet med stor Bitterhed, og efter Frederik V's Tronbestigelse indsendte han et Forslag om dets Ophævelse, der dog ikke blev taget til Følge.

H. har holdt Dagbog fra sin tidlige Ungdom til sine sidste Aar. Efter de Uddrag, man kjender af den, maa man have Grund til at forudsætte, at den fortjener at udgives, dersom den ellers endnu er bevaret.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hielmstierne, Henrik, 1715—80, Gehejmeraad, Bogsamler

Af A. Jantzen

Henrik Hielmstierne, hvis borgerlige Navn var Henrik Henrichsen, blev født 1. Jan. 1715 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, Niels Henrichsen, var en rig islandsk Kjøbmand, der blev Raadmand, senere Justitsraad og Viceborgmester (død 9. Okt. 1745). Moderen hed Agnete Birgitte f. Finkenhagen (død 1763). Forældrene lode sig det være magtpaaliggende at give deres Børn den bedste Opdragelse og Uddannelse. H. blev undervist i Hjemmet, og H. Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og A. Hojer, der vare Faderens Omgangsvenner (den sidste boede i Huset hos Faderen), vare ogsaa Raadgivere ved Valget af Lærere. De bekjendte theologiske Professorer P. Holm og C. L. Leth underviste Drengen, der i sit 18. Aar dimitteredes til Universitetet. Han studerede derpaa Theologi og tog Attestats 1736, skjønt han paatænkte at gaa den diplomatiske Vej. Ved daglig Omgang med A. Hojer og en anden som Bogelsker og Samler bekjendt Mand, Kapitajn Schulenburg (senere Generalavditør i Norge), som ogsaa boede i Faderens Gaard, blev hans Lyst til historiske Studier yderligere vakt, og tidlig gav han sig selv til at samle Bøger og Kunstsager, særlig nordiske Mønter. Allerede 1738 blev han Sekretær i det danske Kancelli. I denne Stilling begyndte han at gaa Kornmissionen til Ordning og Beskrivelse af den kongelige Møntsamling til Haande og lagde ved dette Arbejde god Indsigt og Kundskab for Dagen. Samtidig udarbejdede han en Fortegnelse over de ældste danske Bøger og beskrev deres Forfatteres Levned samt beskæftigede sig med Studiet af de ældre oldenborgske Kongers Historie, navnlig efter utrykte Kilder. I Begyndelsen af 1740 tiltraadte han en længere Udenlandsrejse til Tyskland, Frankrig og England og opholdt sig navnlig i Strasburg, Paris og London. Overalt, hvor han kom hen, stiftede han Bekjendtskab med fremragende lærde og Statsmænd og vedligeholdt Forbindelsen med adskillige af dem gjennem Brevvexling efter sin Hjemkomst. Historikeren Schøpflin i Strasburg og den berømte svenske Statsmand og Kunstkjender Grev C. G. Tessin, der paa den Tid var Gesandt i Paris, fortjene særlig at fremhæves blandt disse, fordi de ved deres Studier og Interesser fik en stor Betydning for H.s hele Aandsretning. H. kom hjem i Efteraaret 1742 med rige litterære og kunstneriske Skatte, men tillige aldeles inddrukket af franske Sæder og fransk Levevis. »Mr. Anrison« vakte en Del Opsigt i Kjøbenhavn, just ikke til sin Fordel. Han holdt kostbare Gjæstebud og samlede ved sit Bord Stadens fornemste og lærdeste Mænd. Allerede behøvede han én Sal til sit Bibliothek, én til sin Malerisamling; og i en anden Etage i Huset havde han sine Dagligværelser. Det blev ham foreslaaet at gaa som Legationssekretær til Madrid. Men da det kongl. danske Videnskabernes Selskab blev stiftet i Nov. s. A., blev H. strax ved første Møde efter Gehejmeraad Holsteins Ønske Selskabets Sekretær og maatte saaledes afslaa Tilbudet om den diplomatiske Post. Selskabets første Medlemmer vare foruden Præses, Grev Holstein, H. Gram og Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], med hvem H. derved kom i nær Forbindelse. Allerede i 1743 blev H. optaget som Medlem af det londonske Videnskabers Societet. Sin Plads i Kancelliet bevarede han fremdeles -— fra 1750 som Assessor — lige til sin Afskedigelse her fra 1771 under Struensees Regimente. 1744 blev han Assessor i Højesteret. Næppe havde Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] 1745 stiftet Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog (»det lille Selskab«), før H. lod sig forstaa med gjærne at ville optages som Medlem i dette, og hans Ønske herom blev villig imødekommet; han var da et virksomt Medlem af Selskabet lige til sin Død.

Da hans Fader ved Sygdom var forhindret i selv at styre sit store Gods Vesterbygaard ved Kalundborg, overtog H. i Foraaret 1745 dets Bestyrelse og begyndte at lægge sig efter Landvæsenet. Ved Faderens Død s. A. blev han Ejer af Godset. 3. Febr. 1747 ophøjedes han i Adelstanden med Navnet Hielmstierne, og 4. Avg. s. A. ægtede han Andrea Kirstine Kjærulf af adelig Byrd (f. 19. Jan. 1730, død i Kjøbenhavn 19. Okt. 1806), Datter af Kancelliraad Søren K. (død 1730) og Johanne Marie f. Bentzon. Ved dette Giftermaal blev H. Ejer af Mølgaard i Aalborg Amt og Holmgaard i Viborg Amt, men solgte dem begge allerede Aaret efter. Han steg nu fra den ene Værdighed til den anden. Ved Frederik V's Salving 1747 blev han Justitsraad, 1760 Etatsraad, 1766 Konferensraad, 1774 Ridder af Danebrog og tog til Symbolum: »Gloria in obseqvio«. 1776 blev han Justitiarius i Højesteret, hvilket Embede han beklædte til sin Død, 1777 Gehejmeraad. I Videnskabernes Selskab blev han Præses 1776 og Aaret efter Æresmedlem af Kunstakademiet. Han døde i Kjøbenhavn 18. Juli 1780.

I sine forskjellige Embedsstillinger vandt H. almindelig Højagtelse for Retsind, Dygtighed og utrættelig Flid. Luxdorph [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] kaldte ham i det latinske Epigram, han satte under hans Billede, »en uforfærdet Hævder af Sandhed, et Forbillede paa Dyd og en Mand, som altid satte Fædrelandet over sin egen Person«. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] fremhæver, ved Siden af hans Duelighed, hans Paalidelighed og Trofasthed. Jacobi holdt Sørgetale over ham i Videnskabernes Selskab og stillede i denne »sin Velgjører og sin Ven« meget højt. H. var ikke produktiv som Forfatter. Nogle enkelte haandskrevne Ungdomsarbejder ere nævnte ovenfor. Trykt haves kun nogle Lejlighedstaler. Et Udkast til en Lovtale over Gram [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] , oplæst i Videnskabernes Selskab, blev efter hans Død trykt i Suhms »Nye Samlinger« IV, 165 ff. Sammen med Luxdorph og Langebek foranstaltede han Udgaven 1751 af O. Worms latinske Brevvexling. Hans Haandskrift og Orthografi vare paafaldende slette og skjødesløse; men hans lærde Brevvexling var meget vidtstrakt baade i yngre og ældre Aar. Det havde fra hans tidlige Ungdom været en Trang hos ham at

samle Bøger; og i det han indskrænkede sig mest til dansk Litteratur og, hvad dermed stod i Forbindelse, og han derhos raadede over betydelige Pengemidler, fik hans Samling en enestaaende Fuldstændighed og Skjønhed. Han var omhyggelig for at erhverve de bedst vedligeholdte Exemplarer; og kunde han ej paa anden Maade komme i Besiddelse af litterære Sjældenheder, lod han dem aftrykke. Til sit Bibliothek gav han villig danske Videnskabsmænd Adgang. Da hans ældste Datter, hans eneste i Live værende Barn, 1773 ægtede Kammerherre, senere Greve, Rosencrone, bestemte H. ved Ægtepagten, at hans Samlinger af Danica, det være sig Bøger, Manuskripter, Landkort eller Portrætter, skulde evindelig konserveres i Familien og være et Fideikommis; og efter hans Død skulde en udførlig Katalog trykkes og Samlingerne forøges. Katalogen blev ogsaa udgivet (1782—86) i 3 anselige Kvartbind under Tilsyn af Suhm, som ledsagede den med Fortaler. I lang Tid stode Samlingerne ubenyttede; men Grev Rosencrone troede ikke at handle mod Stifterens patriotiske Hensigt ved at søge Bibliotheket forenet med et større offentligt. Han overdrog derfor Bogsamlingen til Kongen, hvorefter det ved kgl. Resolution af 6. Marts 1807 bestemtes, at den samlet skulde opstilles i det store kgl. Bibliothek og der bestandig udgjøre en særskilt Afdeling under Navn af »den Hielmstierne-Rosencronske Bogsamling«. Den er saaledes nu en af nævnte Bibliotheks herlige Skatte, der har været og stadig er en vigtig Hjælpekilde for Litteraturens Dyrkere. Stifterens Marmorbuste, modelleret af Thorvaldsen, er opstillet ved Samlingen.

Til: Indholdsfortegnelsen

Holck, Hans, 1726—83, Filanthrop, Journalist og Forfatter [Agent Holck]

Af Joakim Larsen

Hans Holck i Nyborg 12. Marts 1726. Da Forældrene, Peter Nielsen Dyrhauge og Margrethe f. Bolt, vare ubemidlede og havde 7 Børn, blev Sønnen sat i en Regne- og Skriveskole, uagtet han havde Lyst til Studering. Ved Læsning i sin Fritid erhvervede han sig dog en Del spredte Kundskaber og udvidede dem som ældre, uden dog paa noget Omraade at opnaa solid Dannelse. Efter at have lært Handelen i Nyborg tog han Tjeneste som »Kjøbmandskarl«, først i Flensborg [Flensburg] og siden i Kjøbenhavn, hvor han jævnlig søgte de opvaktes Forsamlinger. Her etablerede han sig 1754, og ved at han optog en Kompagnon i Forretningen, fik denne et betydeligt Opsving. Handelen alene kunde dog ikke tilfredsstille hans mangesidige Interesser. Han ønskede at udgive et Blad, og da han savnede Midler dertil, gik han en Omvej. Af Kammerjunker v. Ostens Arvinger lejede han 1759 Privilegiet paa at holde Adressekontor og kjøbte det senere. I Begyndelsen udsendte han kun én Gang om Ugen et skrevet Uddrag af de Bekjendtgjørelser, der indkom paa Kontoret, men snart efter lod han sin Adresseavis trykke, den udkom siden 4 Gange ugentlig, og Antallet af Subskribenter voxede fra 30 til flere Tusende. Det lille, 2-spaltede Blad i Kvart indeholdt ikke blot Bekjendtgjørelser, men ogsaa forskjellige Lister, Dagsnyheder, Digte m. m. Herover mødte H. Indsigelse, ikke blot fra de 2 andre Hovedstadsaviser, men fra mange flere, lige til Stodderkongerne, der tidligere havde været ene om at meddele Prædikantlisten. Til Trods for Modstanden udvidede han dog stadig Avisens Indhold. For at udbrede den uden for Kjøbenhavn søgte han om at faa den sendt med den ridende Post, men dette blev afslaaet, da Pladsen i Postsækken var optagen af »Den Berlingske Tidende«. Herover triumferede denne og antog Titelen »De til Forsendelse med Posten alene privilegerede kjøbenhavnske Tidender«. H. fik dog den agende Post til at besørge hans Avis og kaldte den nu »den med Posten forsendende«. 1767 fik Avisen et ugentlig Tillæg, der siden forandredes til en kritisk Journal over udkomne Bøger.

Af filanthropisk Iver fremkaldte H. en Række godgjørende Institutioner. 1765 oprettede han en Sygekasse og 1769 en Bespisningskasse for at skaffe Fattigfolk varm Mad om Vinteren. Af Medlidenhed med de mange tiggende Børn, som ofte bleve moralsk fordærvede ved deres vagabonderende Liv, oprettede han 5 Friskoler for fattige Børn 1771, en Foranstaltning af stor Betydning i Betragtning af Skolevæsenets daværende Tilstand. Til alle disse Foretagender paakaldte han den private Velgjørenhed. For Børn af bedre Klasser fik han Gratistskolen i Gang 1775 og Aaret efter Indfødsskolen. H. bevirkede, at Husene i Kjøbenhavn bleve nummererede, og udgav 1765 »Kjøbenhavns Handelsspejl«, Byens første Vejviser. For sin gavnlige Virksomhed blev han 1763 Agent, og 4 Aar efter blev han Grosserer. 1771 fik han Bevilling paa at anlægge et Bogtrykkeri.

Over sine mange andre Foretagender forsømte han imidlertid sin Forretning og maatte for at rejse Penge overlade Adressekontoret og Avisen til et Interessentskab. Desuagtet fallerede han 1773. Nu oprettede han et Avisudsalg og en Boghandel baade for de Bøger og Tidsskrifter, han selv udgav, og for dem, han tog paa Forlag efter at have faaet andre til at skrive dem efter hans Ideer. Emanuel Balling [...] og Niels Prahl vare hans vigtigste Medarbejdere. Af de henved 50 litterære Foretagender, der vare Frugten af denne Samarbejden, og som omhandlede Økonomi, Statistik, Historie, Moral, praktisk Filosofi, populær Medicin og Læsning for Børn, opnaaede kun »Aftenposten« nogen Betydning. Dette Blad begyndte at udkomme 17. Jan. 1772, da der efter H.s Mening aabnede sig en ny Æra for Danmark ved Struensees og Brandts Fald. I den 1. Aargang indeholder Bladet en Mængde Oplysninger om Hofrevolutionen, men rigtignok yderst ensidige. For øvrigt havde »Aftenposten« et meget broget Indhold: Nyheder fra Ind- og Udland, et »Handelsarkiv«, et »Børnespejl«, endog »Byrygter«, notable Forlovelser, Anekdoter og Gaader. Senere blev Indholdet ordnet i bestemte Rubrikker: »Landvæsenspost«, »Kommercepost«, »Kirkepost«, »Huspost« osv. Den sidste, der som Regel havde dialogisk Form, giver en ret anskuelig Skildring af Samfundsforhold og huslig Levevis i den Tids Kjøbenhavn. I det hele var Avisen kvikt skrevet, og med Hensyn til journalistisk Teknik var H. langt forud for sin Samtid. »Aftenposten« indeholdt ogsaa Digte ved Familiebegivenheder og versificerede Taksigelser for indkomne Gaver til H.s filanthropiske Foretagender. Disse poetiske Udgydelser, snart pathetiske og snart sentimentale, udmærke sig næsten alle ved en komisk Naivitet og en yderst ubehjælpsom Form, der gjorde dem til Skive for Samtidens Vittighed. Almindelig bekjendt er Wessels Railleri over »Sygekassens Patriark«. Herved fik H. et Skjær af Latterlighed over sin Person, og dette har for Eftertiden stillet hans fortjenstlige Virksomhed i Skygge. Vel fik han som Folkeskribent ingen blivende Betydning, men hans Dygtighed som Journalist i Forening med den menneskekjærlige Iver, hvormed han søgte at hjælpe syge og fattige og modarbejde Raahed og Uvidenhed, gjør ham fortjent til et hæderligt Eftermæle.

H. døde 2. Marts 1783. Han ægtede 1. (14. Okt. 1754) Bolette Thrane (død 12. Maj 1764) og 2. (12. Nov. 1764) Charlotte Sophie Topp.

Johan Herman Wessel's digt

Til Agent Holck

Agent Holck,
De Fattiges Tolk,
Sygekassens Patriarch!
Jeg dig sender her en Mark,
I det Haab, at Himmelen
Mig giver en Ducat igien.

INDRYKKET I AFTENPOSTEN

To Acteurer i een Rolle,
Tvende, beilende til Een,
Og to Hunde om eet Been,
Aldrig kunne Venskab holde.

LIGELEDES

Tør jeg besvære Aftenposten
Med ringe Raad imod Kiighosten:
Stød Nelliker en Morgen smaae,
Kom dem i Miød, og drik dem saa.
Hvis du er ikke inden Aften
Som den, der aldrig havde havt'en;
Saa kan du sige allenfals:
Hr. Medicus! Løgn i jer Hals!

Til: Indholdsfortegnelsen

Holm, Peder, 1706—77, Theolog

Af A. Jantzen

Peder Holm blev født i Norge, men begge hans Forældre vare af dansk Herkomst og tilhørte gamle danske Præsteslægter. Faderen, Jacob H. (død 1738), var Avktionsdirektør og boede paa Gaarden Moum ved Frederiksstad. Her blev H. født 6. Juni 1706; hans Moder hed Ida Sophie f. Ølgod (død 1716). Han sattes i Skole i Frederiksstad, hvorhen Forældrene vare flyttede, da Krigen med Sverige udbrød; men han blev privat dimitteret 1724; og da han rejste til Universitetet i Kjøbenhavn, forlod han Norge for bestandig. Efter at have taget Attestats 1726 blev han det følgende Aar Alumn paa Valkendorfs Kollegium og boede her i 5 Aar. Han blev efter H. Grams [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Andr. Hojers Anbefaling Lærer for den unge Hielmstierne og blev i hele sit senere Liv nøje knyttet til denne sin Elev og hans Familie. 1732 fik han Magistergraden og begyndte at holde theologiske og filosofiske Forelæsninger. Rektoratet i Aarhus blev ham tilbudt; men efter sine Velyndere Grams og Hojers Raad foretrak han at blive i Kjøbenhavn for at søge at bane sig Vej til fast Ansættelse som Universitetslærer. 1735 blev han Provst paa Kommunitetet og omtrent samtidig Biskop Worms Vikar ved de offentlige Forelæsninger, 1738 Professor extraordinarius i Theologi og Filosofi og endelig 1746 ordentlig Professor i Theologi og Medlem af Konsistorium, i hvilket Embede han virkede til sin Død, 4. Juni 1777. Ved Jubelfesten 1749 for det oldenborgske Kongehus fik han den theologiske Doktorgrad. Han levede ugift.

H. har næsten intet udgivet. Naar nogle akademiske Disputatser, hans Fortale til J. Hees store Prædikensamling over Jesu Lidelseshistorie (1758) og hans Deltagelse i Bibeloversættelsen under Christian VI ere nævnte, er dermed hans Forfattervirksomhed udtømt; men dog har han sat sig et varigt Navn ved sin Virksomhed som Universitetslærer i over en Menneskealder. Han var en ivrig Tilhænger af den gamle, lutherske Orthodoxi og var selv overbevist om, at det dogmatiske Kollegium, han meddelte, var den ufejlbare Vej til Salighed. Han hadede og ivrede imod al Nyhedssyge og sporede Kjætteri, hvor andre vanskelig vilde kunne opdage sligt. Hans Foredrag var uendelig tørt og kjedsommeligt, hans Organ frastødende, og vanskeligt var det for ham at have Tilhørere, naar ikke Hensynet til Examen og Haabet om Stipendium gjorde sig gjældende hos disse. »Man skulde høre mans Kollegier, saa kunde man nok selv hjælpe dem til Stipendier«, skal han oftere have ladet sig forlyde med lige over for de studerende. Men i øvrigt er der ikke faa blandt hans Disciple, som med Paaskjønnelse have erkjendt den Godhed og redebonne Hjælpsomhed, der bleve dem til Del fra denne grundhæderlige, men snæversynede lærde.

Langt større Betydning end hans Virksomhed fra den theologiske Lærestol har H.s Deltagelse i Universitetets økonomiske Anliggender som Medlem af Konsistorium og af Kommunitetsdirektionen. Her arbejdede han med den utrætteligste Flid og med den største Interesse og indlagde sig virkelige Fortjenester; men paa disse Felter skaffede han sig ogsaa selv ved sin Stridighed og Egensindighed, der sørgelig tiltoge med Alderen, en uendelig Række Bryderier og Kvaler. Hans Indlæg og Vota svulmede op til lange Afhandlinger; i Kallske Samling, Fol., Nr. 148 findes opbevaret en tyk Bunke af hans Koncepter. Han er bleven kaldet »Universitetets Aristides« for den strænge og urokkelige Retfærdighed, hvormed han hævdede de ham betroede Stiftelsers Tarv; og vilde nogen prøve paa at indføre Reformer eller røre det allermindste ved Bestemmelserne i en eller anden Fundats, saa tordnede han mod en saadan formastelig Adfærd og truede med Guds Vrede paa Dommedag; dette fik bl.a. hans Kolleger Janson og Balle at føle, da der i 1775 af Guldberg var nedsat en Kommission, hvori ogsaa han selv havde Sæde, til Indførelse af en ny Studieindretning ved Kommunitetet og Regensen. Guldberg var i det hele taget hans bitreste Modstander; og Balle, som i sine yngre Aar havde været i Kridthuset hos H., havde senere som Professor paadraget sig hans stærke Fjendskab. Det har været et almindeligt Sagn, at H., der i 1774 var den eneste Doktor i det theologiske Fakultet, skulde have nægtet at kreere Balle ved hans Doktorpromotion i Anledning af Arveprinsens Formæling, fordi H. skulde have Mistanke til hans Orthodoxi og derfor skulde have ytret, at han »ej vilde lægge Haand paa den Kjætter«; men Anledningen til H.s Modstand ved denne Lejlighed var, at Balle havde injurieret ham og ikke vilde give ham Oprejsning og »derfor levede i vitterlig Synd«. H. stod i Kampen for det gamles Bevarelse aldeles isoleret; og næppe havde Døden lukket hans Øjne, før en Række af de Forandringer, han havde modarbejdet, blev gjennemført.

Til: Indholdsfortegnelsen

Holst, Peter Nicolai, 1699—1774, Præst

Af L. Koch

Peter Nicolai Holst er født i Kjøbenhavn 21. Jan. 1699, Søn af Grynmaaler paa Proviantgaarden Hans Pedersen H. og Anna Cathrine Sylvers, der blev anden Gang gift med Professor Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. H. deponerede 1717 fra Frederiksborg Skole; han ejede nogle Midler efter Faderen, og da han havde Ophold hos Stiffaderen, vare hans Kaar bedre end de fleste Studenters den Gang. Men i det mindste senere paastod han, at hans Sind allerede fra Ungdommen af havde været trykket af Mismod og Samvittighedsskrupler. Han underkastede sig theologisk Attestats 1723, og efter at han nogen Tid havde »opvartet Aftensangen« for Præsten ved Vartov, O. Hersleb, samt prædiket andre Steder, ogsaa i Frue Kirke, blev han 1730 ved Stiffaderens Hjælp Kapellan ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Baade Biskop Hersleb og Stiftsprovst Reenberg anbefalede ham den Gang paa en Maade, der noksom viser, at de ansaa ham for en ualmindelig lovende ung Mand; de rose baade hans Lærdom, hans opbyggelige Levned og hans Veltalenhed.

Men Aaret efter, at H. var bleven Præst, kom Grev Zinzendorf til Kjøbenhavn i Anledning af Christian VI's Kroning, og hans Ophold her gav Anledning til et heftigt Udbrud af pietistisk-herrnhutisk Bevægelse i de følgende Aar. Mellem de Præster, der bleve revne stærkest med af denne, var H. Han skal have deltaget i de Forsamlinger, Waisenhusets Præst, Ewald, holdt i sin Svigermoders Hus; men det var ikke Spørgsmaalet om Forsamlingernes Berettigelse, der blev Midtpunktet i Bevægelsen, men derimod Skriftemaalet, som i de herrnhutisksindede Præsters Øjne var en Vederstyggelighed, fordi Præsten her ingen Sikkerhed havde for, at han ikke tilsagde ubodfærdige Syndernes Forladelse. H. prædikede derimod i de stærkeste Udtryk og erklærede sig rede til at gaa ud af Sodoma, om ikke andet kunde være. Herved fortørnede han Gram, der ikke vilde se ham mere, hvad der sikkert har været ham en Sorg; thi han nærede en sønlig Kjærlighed til ham. Paa hans Ansøgning tillod dog Kongen, at der maatte ansættes en Kapellan hos ham, til hvem han maatte afstaa sin halve Løn, for at han skulde sidde i Skriftestolen for ham. Kongen havde vistnok Ret, naar han i Reskriptet herom siger, at den arme Mand pines af Samvittighedsskrupler; men har han troet, at den Haand, der blev rakt ham, vilde hjælpe ham over disse, har han taget meget fejl. Den stærke Bevægelse i ham selv saa vel som hos hans Omgivelser havde revet ham næsten viljeløst med sig, og uvilkaarlig dreves han videre og videre ud i sekteriske Meninger, der toge ethvert objektivt Grundlag bort under ham. Han afholdt sig selv fra den hellige Nadvere og prædikede med glødende Iver mod Statskirken og dens Sakramentforvaltning. Der blev da i Efteraaret 1734 nedsat en Provsteret over ham, og han kunde saa meget mindre undgaa at blive dømt, som der faa Maaneder i Forvejen var bleven udstedt et Reskript, der havde forbudt Præsterne at prædike mod deres Modstandere. Retten synes ikke at have været tilbøjelig til at gaa strængt til Værks; den nøjedes med at erklære H. for skyldig, og det var først, da Kongen forlangte, at der skulde afsiges en ordentlig Dom, han kjendtes uværdig til at bære Præstekjole og dømtes til »at overleveres til verdslig Øvrigheds Ret imod ham«. Kongen stadfæstede 3. Febr. 1735 Dommen, dog vilde han ikke vide af, at der skulde anlægges offentlig Sag mod H., men denne udvistes af Landet. Han rejste da til Tyskland, hvor han opholdt sig paa adskillige af de Steder, hvor de tyske Separatister havde Tilhold, især i Büdingen ved Frankfurt a. M.

Den glødende Iver, der havde fyldt ham i de Aar, han var Præst her hjemme, afkøledes hurtig, og i de faa Breve fra hans Ophold i Tyskland, der ere bevarede, udtaler han sig med anerkjendelsesværdig Sindighed om sin Færd i Kjøbenhavn, f. Ex. naar han 1740 skriver: »Gud var ogsaa til Dels med os, men Opvækkelsen kom i et vrangt Spor ... Vi stred vel for Guds Hus, men ikke altid med Forstand.« Da Gram døde 1748, indgav han Ansøgning om at maatte opholde sig et Par Maaneder i Kjøbenhavn, da der var tilfaldet ham nogen Arv efter Stiffaderen. Men da vare Forholdene her forandrede, Opvækkelsens Strøm var udløbet, og Kancelliet svarede, at han maatte blive her baade et Par Maaneder og mere, naar han vilde holde sig rolig. Han bosatte sig da i Ribe, hvor han levede af at holde Skole og døde i en høj Alder 11. Sept. 1774. Hans Efterladenskab, som han testamenterede Ribe Bys Fattigkasse, udgjorde 126 Rdl.

H.s Skæbne er i det smaa et Afbillede af hele den stærke herrnhutiske Bevægelse. Ligesom denne hurtig udløb i Kjøbenhavn, saaledes var det kun kort, han selv var opfyldt af de Tanker, der skulde forstyrre hans udvortes Lykke. Der er hos ham lidet ejendommeligt og originalt; han har kun behandlet de Spørgsmaal, som alle hans Meningsfæller den Gang behandlede, og han har intet nyt sagt om dem; det er kun lidet træffende, naar hans Biograf har kaldt ham »det 18. Aarhundredes Søren Kierkegaard«. Han var ikke nogen ensom Mand, men tvært imod en af Flokken. Det er dog ikke blot hans tunge Skæbne, der giver hans Liv Interesse, men den Sandhedskærlighed og redebonne Opofrelse, han har lagt for Dagen; gjennem hans Udtalelser baade i Opvækkelsestiden og siden gaar der en Strøm af Ydmyghed og Hengivenhed i Guds Vilje mod ham, som vi tør haabe har beredt ham en nøjsom og tilfreds Alderdom i hans smaa Kaar i Ribe. — Han synes ikke at have været gift, uagtet han 1732 taler om »de 7 Munde, Vorherre giver Mad ved mig«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Holstein, Christian Frederik von, 1678—1747, Overhofmarskal

Af F.J. Meier

Christian Frederik von Holstein var en yngre Broder til [...] Storkansler Ulr. Adolf Greve H. (død 1737) og blev født 8. Maj 1678. Han kom tidlig ind i Hæren, blev 1694 Fændrik ved Prins Frederiks Regiment, 1695 Sekondlieutenant, 1699 Premierlieutenant, s. A. Kapitajn, 1701 forsat til Grenadererne og i 1707 Oberstlieutenant, dog uden Gage og Kompagni, i det østsjællandske nationale Infanteriregiment. Senere blev han Kammerjunker hos Prins Carl og Amtmand over Prinsens Godser, hvilken Stilling han fratraadte i 1718, Etatsraad og Kammerherre, og ved Anna Sophie Reventlows Ophøjelse til Dronning 1721 Overhofmester hos hende og kort efter hvid Ridder og Overhofmarskal hos Kongen. Som saadan blev han af Frederik IV sat i Spidsen for det norske Matrikuleringsarbejde, og da Kongen havde faaet Øje for, at H. sad inde med betydelige administrative Evner, afskedigede han ham 1724 fra Hofmarskalstillingen og gjorde ham til Præses i Politi- og Kommercekollegiet (indtil 1730). Da den store Ildsvaade, som ødelagde det meste af Kjøbenhavn, udbrød (Okt. 1728), var H. paa sin Gaard Cathrinebjærg [Katrinebjerg]; i Spidsen for 60 af sine Folk og medførende 40 Vogne ilede han øjeblikkelig ad den brændende By til for at bringe Hjælp, men kunde ikke blive indladt, da Frederik IV havde ladet Byens Porte lukke for at forhindre Soldaterne i at desertere. — H. var en hæderlig, arbejdsom og frimodig Mand, om han end stundum ved alt for stor Frimodighed kunde støde an mod Hofetiketten. Ogsaa efter at han havde opgivet Amtmandskabet over Prinsens Godser, stod han paa den venligste Fod med Prins Carl og Sophie Hedevig og varetog med Iver sit Herskabs Tarv. Da det under Zar Peters Ophold i Kjøbenhavn 1716 blev nødvendigt for Alvor at vise Zaren Tænder, tilbød H. Kongen i en Haandevending at tage samtlige Moskoviter og deres Zar til Fange, hvis Kongen for nogle Timer vilde give ham Kommandoen over Rytteriet. I 1729-1730 var H. Kongens-Stiftamtmand i Sjælland og Amtmand i Roskilde og Tryggevælde Amter. Han døde 29. Dec. 1747. 13. Juli 1704 havde han ægtet Birthe Scheel v. Schack (f. 20. Juli 1680 død 21. Sept. 1729).

Til: Indholdsfortegnelsen

Holstein, Johan Ludvig Greve, 1694—1763, Statsminister

Af E. Holm

Johan Ludvig Greve Holstein var Søn af [...] Joh. Georg v. H. (død 1730) og Ida Frederikke Joachime f. Bülow, han blev født 7. Sept. 1694 paa Godset Lübz i Meklenborg, der tilhørte hans Mormoder, og hvor hans Forældre den Gang opholdt sig. Faderen gav ham en omhyggelig Opdragelse; hans første Lærer var den samme J.V. Schrøder, der siden blev Lærer for Christian VI og en Tid lang paa det kirkelige Omraade hørte til dennes vigtige Raadgivere. Efter at H.s Fader i Aaret 1711 havde forestillet Sønnen for Frederik IV, der den Gang opholdt sig paa Kolding Slot, sendte han ham siden til Hamborg, hvor han et Aar igjennem studerede hos den berømte polyhistoriske lærde J. A. Fabricius og hos den ligeledes højt ansete Hübner [[se om Hübner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]]. Det følgende Aar studerede han i Kiel, men blev kaldt der fra for for en Tid at høre med til Frederik IV's Hofstat under Felttoget 1712—13, ved hvilken Lejlighed han udnævntes til Kammerjunker. Heldigvis fik han dog snart Tilladelse til at fortsætte sin Uddannelse paa forskjellige Universiteter og ved Rejser i Holland, England, Frankrig og Tyskland. Dette Afsnit af hans Liv endte 1716, efter hvilken Tid vi kun have at gjøre med ham som knyttet til den dansk-norske Stats Tjeneste. Han prøvede først sine Kræfter paa den diplomatiske Bane, da han i Slutningen af 1718 fulgte sin fjærne Slægtning Grev U. A. Holstein-Holsteinborg paa en vigtig Sendefærd til England; men han blev snart draget ind i andre Retninger. I Slutningen af 1721 (29. Dec.) blev han Hofmarskal hos Kronprins Christian, og 3 Aar senere fik han som Overkæmmerér Styrelsen af dennes Hofstat. Endnu medens hans Fader var Medlem af Konseillet, havde han saaledes opnaaet høje Stillinger, og han blev paa en Maade sin Faders Kollega, da han tillige blev Tilforordnet i Missionskollegiet (9. Juni 1727), hvis Præsident Faderen var. Samme Dag, han fik Sæde i Missionskollegiet, blev han ogsaa 1. Direktør for Waisenhuset.

Den nære Berøring, hvori H. ved sin Hofstilling under Frederik IV's Regering kom til Kronprinsen, blev af stor Betydning for ham. Selv om der er Træk, der tyde paa, at Prinsen ikke altid var tilfreds med ham, bleve dog Agtelse og Tillid hans fremherskende Følelser for H., og saa snart han kom paa Tronen efter Frederik IV's Død, gav han ham den vigtige Stilling som Stiftamtmand over Sjællands Stift og Amtmand over Kjøbenhavns og Roskilde Amter 11. Nov. 1730). Noget senere (18. Jan. 1732) forenede H. dermed det Hverv at være Skoleherre for Herlufsholm, og 11. Febr. 1734 blev han gjort til Deputeret for Finanserne, ligesom han i Slutningen af dette samme Aar kom til at indtage Pladsen som Præses i Missionskollegiet og Patron for Waisenhuset (17. Dec. 1734). Det var en rigtig Opfattelse af H.s Personlighed, der bragte Christian VI til at flytte ham over fra Hofchargerne til civile Embedsstillinger, og han følte sig saa tilfreds med hans Virksomhed i disse, at han besluttede at optage ham i sit Konseil. Der var ikke gaaet lang Tid, efter at Kong Christian havde besteget Tronen, inden han følte sig utilfreds med de Mænd, som han først havde taget til sine Ministre. De 2 af dem, Brødrene Plessen, vare traadte ud af Konseillet 1733 og 1734, og Ivar Rosenkrantz, der var det tredje vigtige Medlem af Konseillet og Oversekretær baade for danske og for tyske Kancelli, nød saa lidt Kongens Tillid, at denne gjærne vilde have ham bort fra hans Plads som Chef for Kancellierne. Allerede i Vinteren 1733—34 følte han sig for hos H., om denne i paakommende Tilfælde kunde være villig til at overtage Stillingen som Oversekretær i danske Kancelli, og han rettede i den Anledning nogle Spørgsmaal til ham, f. Ex. om han vilde give ham Efterretning om alt, hvad han erfarede i Kancelliet og Konseillet, eller hvad der ellers kunde gavne hans Tjeneste, og det, hvad enten han blev spurgt derom eller ikke, osv. Den Ophøjelse, han saaledes tiltænkte H., lod han da ogsaa blive ham til Del i Foraaret 1735. Da maatte Rosenkrantz 12. Maj vige sin Plads som Oversekretær i danske Kancelli til H., der samtidig fik Sæde i Konseillet. Disse høje Stillinger bevarede han ikke blot, saa længe Christian VI levede, men ogsaa under hans Efterfølger, Frederik V, lige indtil han selv døde, 29. Jan. 1763. Da ikke længe efter hans Indtræden i Statsministerstillingen Styrelsen af de kirkelige Sager for en stor Del lagdes under et eget Kollegium, det saakaldte General-Kirkeinspektionskollegium, blev han Præses i dette (Okt. 1737), og han afløste Rosenkrantz 3 Aar senere som Patron for Universitetet (18. Juli 1740). En Række Aar derefter føjede han et særligt Hverv til disse faste Stillinger, da han nemlig blev udnævnt til 1. Medlem af den i Aaret 1757 nedsatte Landvæsenskommission (26. Nov.). Han var tillige bleven Ridder af Danebrog (1727), Kammerherre (1731), Gehejmeraad (1733), Gehejmekonferensraad (1738), Ridder af Elefanten ved Frederik V's Kroning (1747), og i Aaret 1750 blev han gjort til Lensgreve til Ledreborg.

Hvad der strax falder i Øjnene, naar man følger et saadant Levnedsløb, er det, at han saa længe fik Lov til at sidde urokket i sine høje Embeder. Det er et Vidnesbyrd om den faste Tillid, begge de Konger havde til ham, under hvem han virkede som Minister. En talrig Række Breve fra Christian VI til ham, der endnu ere bevarede, vidne om det nøje Forhold, hvori denne Konge stillede sig til ham, et Forhold, der næppe var meget mindre inderligt end det, hvori han stod til Schulin. De Spørgsmaal, som Christian VI havde forelagt H., inden han tog ham til Minister, havde ganske vist kunnet give denne Indtryk af noget mistænksomt hos Kongen; men i Virkeligheden fik han senere kun Lejlighed til at glæde sig over den Tillid, Christian VI viste ham. Denne skrev til ham om stort og smaat, undertiden om de største Bagateller, der ikke havde det mindste med hans Embedsvirksomhed at gjøre; men han søgte ogsaa hans Raad i Spørgsmaal, hvorom han kun vilde henvende sig til en Mand, paa hvis Karakter han fuldt stolede. Den Gang i Aaret 1743 Planen om at faa Kronprins Frederik valgt til Tronfølger i Sverige var slaaet fejl, var Kongen i nogen Tid optagen af den Tanke, om han ikke skulde forsøge, i

Tillid til den svenske Bondestands Hjælp, med Vaabenmagt at sætte Sønnens Valg igjennem; men han fik Samvittighedsskrupler, om en saadan Krig vilde være retfærdig, og den, hos hvem han da søgte Raad under denne Tvivl, var H. Hvad der imidlertid mest fyldte Kongens Korrespondance med H. og var Gjenstand for deres Samarbejde, var naturligvis de Sager, der hørte under H. som Embedsmand, og her traadte denne dels op som Kongens vigtige Raadgiver, dels som en Slags Expeditionssekretær for ham.

Det var en Mangfoldighed af Forretninger, der laa under H. i hans forskjellige Embedsstillinger. Som Medlem af Konseillet deltog han jævnlig i Overvejelser om vigtige udenrigske Spørgsmaal og i Forhandlinger med fremmede Diplomater; men den Rolle, han spillede paa dette Omraade, var næppe overvættes betydelig. Han stod her naturlig i Skygge, først for Schulin, siden for J.H.E. Bernstorff. Men der var Forhold nok i andre Retninger, hvor han udøvede stor Indflydelse, særlig som Oversekretær i Kancelliet og som Patron for Universitetet. Han indtog i Ordets fuldeste Forstand en Præsidents Stilling i danske Kancelli. Dette var efter Christian VI's Tronbestigelse blevet reorganiseret som et virkeligt Kollegium, medens det i Frederik IV's sidste Tid kun havde været et Expeditionsbureau for Konseillet, og H. forstod at hævde dets selvstændige Stilling, saaledes at det under hans Ledelse ikke sjælden gav Erklæringer, der slet ikke havde været refererede i Konseillet og faaet dettes Stadfæstelse; men ved Siden deraf afgjorde han i Virkeligheden ikke faa Sager paa egen Haand, uagtet man skulde have ventet at se dem blive behandlede af Kancelliet. Det laa imidlertid ikke i H.s Natur at se med Skinsyge paa andre begavede Mænd, og da under Frederik V Henrik Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] som Generalprokurør tilførte Kancelliet sin fremragende Begavelse, forstod H. at stille sig i det rette Forhold til ham og lade ham i sandeste Forstand være Kancelliets juridiske Konsulent.

H. var næppe nogen udmærket begavet Mand; men han var en dygtig Natur, der saa sundt paa Sagerne, røgtede sin Gjerning i forskjellige Retninger med stor Samvittighedsfuldhed og havde betydelig Arbejdsevne. Han kunde vistnok optræde med Myndighed; men hans Embedsførelse var tillige præget af Humanitet. Et elskværdigt Træk hos ham var saaledes hans Lyst til i visse Tilfælde at faa Sager afgjorte med det gode, inden de kom til Kongens Kundskab. Da en Gang saaledes en Præst havde fornærmet Biskop Hersleb, opfordrede han ham til at gjøre Bispen Afbigt derfor, og i det han tilføjede en Irettesættelse, gav han denne en vis faderlig mild Form ved at ende den med følgende Ord: »Saa har jeg i Henseende, at jeg i mange Aar har kjendt Deres salige Fader for en kristelig og retsindig Præstemand og fremdeles gjærne saa hans Børn konserverede, villet give Deres Ærværdighed dette mit velmenende Raad«. Det hedder i en Biografi om ham, at han »fattedes Belevenhed i det udvortes Væsen«; men dette hindrede ham dog ikke i at gjøre sig i høj Grad yndet saa vel som agtet af dem, der kom i Forbindelse med ham. Baade Kofod Ancher og Hielmstierne have efter hans Død skildret hans Personlighed med megen Sympathi, og Holberg, der ikke skyldte ham noget som helst, har karakteriseret ham som den, der »stedse var den samme, udi Storm og Stilhed, udi Regn og Solskin, der talte lidt og tænkte des mere, var sanddru og ordholdig og intet lovede, uden hvad han agtede at holde, som hørte alle Forslag, men som drøftede og reformerede dem nøje, førend de af ham underskreves, som ved egen klog og ordentlig Økonomi viste, hvorledes en publique Husholdning kunde føres, som underhavende frygtede og tilligemed venererede og elskede«.

Det er tit sagt, at H.s Ophøjelse til Ministerstillingen hang sammen med, at han paa Grund af sine pietistiske Meninger var yndet af Dronning Sophie Magdalene og hendes Moder, den gamle Markgrevinde. Herom vides i Virkeligheden aldeles intet; men utvivlsomt var H. stærk religiøs; han holdt daglig Husandagt sammen med sine Tjenestefolk, og som ældre Mand lagde han sig efter Græsk for at kunne læse det nye Testamente i Grundsproget. Da han hældede til Pietismen, passede han for saa vidt godt til den Aand, hvori Christian VI ønskede Kirkesagerne ledede. Ogsaa fra Frederik V's Tid fortælles der Træk, som vise, at han havde Forkjærlighed for Præster af pietistiske Meninger; men over Kirkesagerne glemte han dog ikke Aandslivets andre Sider. Han var en fortræffelig Skoleherre paa Herlufsholm, hvor alt var i Forfald, da han kom i Spidsen for Stiftelsen, og hvor han skabte den glædeligste Forandring paa alle Punkter. Med stor Iver omfattede han ogsaa sine Pligter som Universitetets Patron; han overværede flere Gange endog Professorernes Forelæsninger, og han gjorde sig den Ulejlighed at undersøge, hvad Værd Kollegiestudenternes Disputatser havde — en Undersøgelse, der førte til højst bedrøvelige Resultater og til, at han anbefalede Konsistorium at skabe en Forandring heri. Det var ham nemlig vigtigt at faa at vide, hvilke Studenter man kunde vente sig noget godt af. Omsorgen for, hvad der stod i Forbindelse med Universitetet, maatte ligge ham saa meget nærmere, som han havde faaet en fortrinlig Uddannelse i sin Ungdom og stedse bevarede videnskabelige Interesser. Disse omfattede ikke blot Theologien, men han syslede ogsaa med Filosofi, i det han f. Ex. med Iver studerede Frands Baco, en Forfatter, man ikke paa Forhaand vilde tænke sig, at han særlig skulde have følt sig fængslet af, og fremfor alt havde han Sans for Historien og de med den i Forbindelse staaende Fag som Geografi, Genealogi og Heraldik. Han støttede da ogsaa paa forskjellig Maade flinke unge Mænd under deres videnskabelige Uddannelse, og han stod i Brevvexling med betydelige Videnskabsmænd i Udlandet som Fabricius, Mosheim og Gesner; men, hvad der var vigtigere, han kom i stærk personlig Berøring med nogle af vore egne mest fremragende Personligheder paa dette Omraade, særlig med Andreas Hojer og Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Hans Forhold til Hojer havde dog maaske nærmest Betydning for ham under deres Samvirken i Kancelliet og i General-Kirkeinspektionskollegiet. Forbindelsen med Gram var derimod af særlig Vigtighed for det videnskabelige Liv her hjemme. Da Kongen nemlig havde ladet dem begge faa Sæde i en Kommission, der skulde gjennemgaa hans Medaillesamling og sørge for Udarbejdelsen af en

Katalog over den, gav denne deres Samvirken Anledning til Oprettelsen af Videnskabernes Selskab. Den første Tanke hertil fremsattes vistnok af Gram, der ønskede et Selskab stiftet efter Forbillede af et Antikvitetskollegium, som fandtes i Sverige. H. bragte et Forslag derom for Kongen, og da denne med Varme gik ind derpaa, førte fortsatte Forhandlinger til en Udvidelse af Planen, saaledes at Videnskabernes Selskab fra 13. Nov. 1742 kunde gjælde for stiftet. Der er ingen Tvivl om, at H.s Indflydelse hos Kongen var af stor Betydning ved denne Lejlighed, og den levende Interesse, han havde vist for Selskabets Stiftelse, bevarede han for det, saa længe han levede. Han var stedse dets Præsident, og det holdt sine Møder i hans Hus.

En af de første vigtige Beslutninger, der bleve trufne om dette Selskabs Virksomhed, var, at dets Skrifter skulde udgives paa Dansk, og efter H.s Stilling til det, kan der ingen Tvivl være om, at denne Bestemmelse var efter hans Hjærte. Det er værd at lægge Mærke hertil. Det er et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad han, den tysk fødte Mand, i Tidens Løb var kommen til at føle sig som dansk.

Han valgte i det hele ganske at tilhøre Danmark; det var blandt den gamle danske Adels Familier, han søgte sin Brud, da han 1733 ægtede Hedevig Vind, og ved at sælge sine Familieejendomme i Meklenborg brød han det Baand, der knyttede ham til hans Stammeland. Derimod ønskede han at blive Lensbesidder i Danmark, og det lykkedes ham ved, hvad han tjente som rigt aflagt Embedsmand, og ved Salget dels af de meklenborgske Ejendomme, dels af sin Hustrus Herregaarde i Vendsyssel at samle saa meget, at han kunde kjøbe Lejregaard og tilstødende Landejendomme. Heraf oprettedes, endnu medens Christian VI levede, Stamhuset Ledreborg, der, som ovfr. antydet, i 1750 blev gjort til et Lensgrevskab. Opholdet herude var hans Yndlingsrekreation, og han fandt sin Glæde i at bygge en smuk Hovedbygning efter Tidens Mode og anlægge en prægtig Have med Springvand, Alleer og et Slags Vandfald. Der fandtes i denne Have som et Vidnesbyrd om hans historiske Sans et saakaldet »historisk og genealogisk peripatetisk Akademi«, hvor der ved Alleer var dannet et Slags genealogiske Tabeller over de danske, svenske og engelske Kongefamilier med hver enkelt Regents Navn, Fødsels- og Dødsaar samt vigtigste Bedrifter indhuggede i Stenstøtter. Desuden fandtes der Statuer i Legemsstørrelse af de mærkeligste iblandt dem ligesom ogsaa Brystbilleder af de oldenborgske Konger. Et betydningsfuldere Minde om hans aandelige Interesser efterlod han sig dog ved et Bibliothek paa 20.000 Bind og en Haandskriftsamling, der indeholder talrige Aktstykker af stor Interesse. Som ovfr. angivet var H. gift med Hedevig Vind, Datter af Christian V. til Vrejlev-kloster og Fuglsig. Hun var født 14. Marts 1707 og døde 3. Juli 1756. De havde 3 Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Holstein, Ulrik Adolf Greve, 1664—1737, Storkansler

Af E. Holm

Ulrik Adolf Greve Holstein var født 14. April 1664; hans Fader, Adam Christoffer v. H. (f. 1631 død 1690), der ejede Netzeband og Buchholtz i Meklenborg, var traadt i dansk Tjeneste som Rytterofficer; Moderen hed Cathrine Christine Reventlow af Futterkamp (f. 1647 død 1704). Allerede som Dreng var H. bleven Page ved Christian V's Hof, hvor han ansattes til »daglig Opvartning« hos Kronprinsen, den senere Fredederik IV, der den Gang var 7 Aar gammel. Han vedblev nu at staa i Prinsens personlige Tjeneste, denne fattede efterhaanden stort Venskab for ham, og da han besteg Tronen, gjorde han ham strax til Overkammerjunker. Der var ingen, han hellere vilde have med sig paa sine Rideture, og det var et tydeligt Udtryk af hans Venskab, da han optog ham i Friherrestanden og skjænkede ham det til Kronen hjemfaldne Fiurendal som Lensbaron! (Sept. 1700). Tilsyneladende skiltes Vennerne dog snart. Da Frederik IV i Aaret 1703 forelskede sig i den preussiske Statsafsending Baron Vierecks Datter, maatte han for at føje Elskerinden, der hadede H., fjærne denne fra Hoffet. Han blev i Vinteren 1703—4 Amtmand i Flensborg [Flensburg] Amt, og han beklædte dette Embede en Række Aar. Imidlertid gav Kongen ham et Bevis paa, at han ikke havde glemt ham, da han 1. Jan. 1708 ophøjede ham til Lensgreve. Samtidig blev Fiurendal tillige med Godset Trolholm, som H. havde kjøbt det foregaaende Aar, gjort til et Grevskab under Navn af Holsteinborg. Det var en Elskerinde, der havde søgt at drage Kongen bort fra ham; men senere skulde Frederik IV ved at forelske sig i en anden Kvinde blive bragt i et særlig nært Forhold til H.; det var, da han (1712) bortførte Anna Sophie Reventlow, en Halvsøster til H.s Hustru, fra Clausholm og lod sig vie til hende ved venstre Haand. Der falder en stærk Mistanke paa H. for at have begunstiget denne Forbindelse.

Trods dette Svogerskab gik der adskillige Aar hen, inden H. kom til at optræde paa en større Skueplads. Det var først i den store nordiske Krigs sidste Aar, at han fra sin Amtmandsplads kaldtes til egentlig Statsmandstjeneste. Han var i 1718 en af de 28 høje, dels fungerende, dels forhenværende Embedsmænd, hvis Raad Frederik IV æskede om, hvad der vilde være den rette Politik under Øjeblikkets »tvivlsomme og epineuse Konjunkturer«, og snart efter sendtes han i et vigtigt Ærende til England for at forsøge at skabe en nærmere Sammenslutning imellem Kong Georg I og Frederik IV. Han optraadte ved denne Lejlighed med Dygtighed og viste baade Ihærdighed og et klart Blik paa de forskjellige Forhold i den forviklede Stilling, som der maatte tages Hensyn til. Hans Opfattelse af den Politik, der i denne Tid burde følges, faldt sammen med den, hans fjærne Slægtning Johan Georg Holstein havde [...]; han mente med andre Ord, at Frederik IV under den Splid, der den Gang var udbrudt imellem Zar Peter og Georg I, burde forene sig med denne sidste.

Da Frederik IV efter den store nordiske Krigs Slutning kom i et spændt Forhold til Rusland, syntes Tilslutning til England særlig at maatte anbefale sig, og dette var en Grund mere til, at Kongen, der allerede 29. Sept. 1719 havde givet H. Sæde i Konseillet, 2 Aar senere stillede ham paa den øverste Plads i Embedsklassen ved at gjøre ham til Storkansler, saaledes at baade danske og tyske Kancelli lagdes under ham (20. Juni 1721). Samme Aar blev han Patron for Universitetet. Men den vigtigste Grund til denne Ophøjelse var dog utvivlsomt, at Kongen i April s. A. havde ladet sig vie ved højre Haand til hans Svigerinde Anna Sophie og 30. Maj havde kronet hende til sin Dronning. Hvid Ridder var H. imidlertid allerede bleven 1699, Ridder af Elefanten havde han været siden 1712.

Efter at H. var bleven hævet saa højt, som en Undersaat kunde blive det, vedblev han at hævde denne Plads, saa længe Frederik IV levede. Men det er et Spørgsmaal, om han fuldt har udøvet en Indflydelse, der svarede til Stillingen. I det mindste havde i flere Aar Admiral Gabel [...] utvivlsomt mere Kongens Øre end han, og i Frederik IV s sidste Aar holdt denne mere af at afgjøre de danske Kancellisager i Forbindelse med Oversekretæren Møinichen end ved Forhandling med H. Hvor lidt han dog havde tabt noget i Kongens personlige Velvilje, derom var blandt andet det et Vidnesbyrd, at denne bevilgede alle hans ægte Descendenter Sæde og Gang med Lensgrever og Lensgrevinder. Derimod var det en Selvfølge, at han mødte en mindre god Stemning hos Kronprinsen, den senere Christian VI. Denne hadede sin Stifmoder Anna Sophie alt for stærkt til ikke at overføre en Del Uvilje paa hendes nærmeste Slægtninge, og altsaa ogsaa paa hendes Søster Grevinde H. og selve Storkansleren. Han var derfor næppe kommen paa Tronen, førend han afskedigede H. fra hans høje Stillinger (Okt. 1730). Da han imidlertid ikke med Føje kunde sigte ham for nogen Brøde, og det desuden ikke havde været H., der i Frederik IV's sidste Regeringsaar havde haft mest at sige hos denne, gav han ham en anselig Pension (4.000 Rdl.), og han viste ham tillige det Hensyn, at han lod ham saa vel som hans Hustru spille en ret fremragende Rolle ved hans egen Salving. Fra nu af forsvandt H. i Privatlivet, og han døde faa Aar senere (21. Avg. 1737).

Hvor vigtige Embeder H. end beklædte, er det dog vanskeligt at danne sig en klar Forestilling om, hvad han har udrettet. Man tager næppe fejl, naar man antager, at hans Virksomhed som Patron ved Universitetet var betydningsløs, og der er Træk ved Kancellisagernes Behandling i hin Tid, som tyde paa, at det skortede ham paa Energi. Flere franske Diplomater have fældet blodige Domme, snart om hans Karakter, snart om hans Evner; men de ere vitterlig saa partiske, at man ingenlunde fuldt kan stole paa dem. Selv om der vistnok var noget smaaligt ved hans Forretningsførelse, der kunde gjøre det til en Plage at forhandle med ham, saa havde han dog flere

gode Egenskaber, han var en forstandig Mand, tillige forsigtig og ikke let at overliste, og han havde en vis Sejhed, som undertiden var paa rette Plads ved de meget trælsomme Forhandlinger af forskjellig Slags, som der den Gang var fuldt op med, blandt andet netop over for de franske Diplomater. I personlig Omgang var han behagelig og venlig; en engelsk Diplomat, der havde meget med ham at gjøre, har endog karakteriseret ham som en meget god Mand, og han førte et gjæstfrit Hus.

Den Kjendsgjerning, at hans Hustru var en Halvsøster til Dronning Anna Sophie, virkede, som ovfr. antydet, ubestridelig til at styrke hans Stilling. Men ogsaa hendes egne personlige Egenskaber havde deres Betydning. Hun, hvis Pigenavn var Christine Sophie Komtesse Reventlow, var en Datter af Storkansler, Grev Conrad R. og Anna Margrethe Gabel, og hun var født 30. Okt. 1672. 16 Aar gammel blev hun gift med Grev Niels Friis til Frijsenborg [...], og da han døde 1699, ægtede hun det følgende Aar (24. Dec. 1700) H. Ogsaa denne sin anden Mand overlevede hun; hun døde først i sin høje Alderdom 27. Juni 1757, og efter at hun i sin Ungdom havde set Christian V i sit Hus, kunde hun som gammel Kone opleve at have dennes Sønnesøns Sønnesøn Christian VII, der den Gang var Dreng, som Gjæst hos sig. Foruden som U. A. H.s Hustru at være Lensgrevinde paa Holsteinborg bevarede hun stedse efter sin første Mands Død Indtægterne af de med Frijsenborg forenede Godser Boller og Møgelkjær.

Det var en imponerende Stilling, denne Kvinde indtog i det selskabelige Liv. Hendes Skjønhed lovprises i samtidige Beretninger i de stærkeste Udtryk, og hun forstod at forøge Virkningen deraf ved en ædel Anstand og en behagelig Talestemme. Hertil kom endelig ypperlige Evner, der satte hende i Stand til at udøve en betydelig Indflydelse paa sin Mand, om hvem det blev fortalt, at han betroede hende alle sine Hemmeligheder. Samtidig dermed gjaldt hendes Ord meget hos Halvsøsteren Dronning Anna Sophie, og derved i adskillige Tilfælde ogsaa hos selve Kongen. Da hun var gjæstfri ligesom hendes Mand, var det intet Under, at hendes Salon blev den første i Kjøbenhavn og i adskillige Aar Samlingsstedet for den fine Verden og de fremmede Diplomater. Lige saa lidt kan man undres over at se, hvorledes forskjellige Mænd i høje Stillinger søgte at vinde hendes Velvilje. Statens Diplomater vare ivrige for at udføre Smaahverv for hende i Udlandet, og de fremmede Statsafsendinger i Danmark satte Pris paa at staa paa en god Fod med hende. Hun var deres Tilflugt, naar det gjaldt om at fjærne forskjellige Vanskeligheder, som Etikettevæsen voldte, eller om at bryde igjennem det smaalige og pedantiske, der var ved Manden. For saa vidt det er sandsynligt, at hun har begunstiget Søsterens Forbindelse med Frederik IV, falder der en vis Skygge over hende; men ellers hører man ikke noget ufordelagtigt om hende, og hun synes som gammel Kone i sin egen Slægt at have været Gjenstand for stor Pietet. Et afgjort tiltalende Træk hos hende var den varme Interesse, hun viste de danske Skuespil i Frederik IV's Tid. I hendes og Storkanslerens Ægteskab fødtes 6 Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Horrebow, Peder, 1679—1764, Astronom og Fysiker

Af Aug. Svedstrup

Peder Horrebow fødtes 14. Maj 1679 og var Søn af en fattig Fisker i Løgstør. Han viste tidlig betydelige Anlæg for Udførelsen af mekaniske Arbejder, saa han, da han i en Alder af 17 Aar kom i Aalborg lærde Skole, paa Grund af Faderens Fattigdom selv kunde bidrage til sit Underhold ved at stikke Signeter og reparere mekaniske og musikalske Instrumenter. 1703 blev han dimitteret fra Skolen og kom til Universitetet, hvor Ole Rømer strax fattede Interesse for hans Duelighed, tog ham i Huset hos sig og skaffede ham lidt Fortjeneste ved at lade ham assistere ved Inddelingen af astronomiske Instrumenter. 1705 tog han theologisk Embedsexamen, og et Par Aar efter maatte han overtage en Huslærerplads hos Baron Fr. Krag i Jylland. 1711 kom han tilbage. Rømer var da død og L. Schive ansat som Professor i Astronomi. H. nøjedes saa med en Ansættelse som Acciseskriver og giftede sig 18. Dec. s. A. med Anna Margrethe Rosing (død 1749), Datter af en kjøbenhavnsk Kjøbmand. I deres Ægteskab fik de 20 Børn, hvoraf de 13 levede. Efter Schives Død 1711 blev der udskrevet en Konkurrence mellem Navigationsdirektør Rasch paa Møen, H. og C. Lerche. De 2 sidste traadte dog tilbage af Hensyn til, at Rasch var en ældre Mand; muligvis vilde en Konkurrence heller ikke have nyttet H., da det synes, som om Familierne Worm og Bartholin havde en overvejende Indflydelse ved Besættelsen af Universitetets Embeder. Efter Rasch's Død 1714 henvendte H. sig personlig til Kongen, der tog sig venlig af ham og satte igjennem, at H. fik Pladsen efter en aflagt Prøve trods Professorernes Modstand. 2 Aar efter (1716) blev han Magister, 1720 blev han Universitetets Notar, og 1722 fik han Sæde i Konsistorium.

Ved sin Tiltrædelse fandt H. Observatoriet paa Taarnet i en meget daarlig Forfatning, saa han ansøgte om forskjellige Reparationer og Forbedringer, der ogsaa bleve bevilgede ham, hvorefter han i Aarene 1716—20 har anstillet en stor Del Observationer, hovedsagelig for at revidere Rømers 3 Dages Observationer i dennes Privatobservatorium Tusculanum ved Pilenborg. Disse Rømers Observationer havde H. i Forvaring; de skulle have været af meget stor Nøjagtighed og vare anstillede for at paavise Rigtigheden af det Kopernikanske System, hvorefter Jorden bevæger sig med Solen som Centrum. H. troede at komme til samme Resultat og udgav Skriftet »Copernicus triumphans« (1727). I disse Aar gav H. sig ogsaa af med lægevidenskabelige Undersøgelser og disputerede 1725 for den medicinske Doktorgrad. Disputatsen, et ubetydeligt Arbejde, er mærkelig ved den Aabenhed, hvormed H. tilstaar sin Ukyndighed i Lægevidenskab, og viser ham som en erklæret Tilhænger af den fra Tyskland indtrængende Stahlianisme. Den store Brand 1728 ødelagde det meste af Resultaterne af H.s Arbejder. Ilden sprang fra Trinitatis Kirke over paa Observatoriet, der var af Bindingsværk, og trængte ind i dette, saa H. mistede alle sine Ejendele og kun reddede et Skrin, indeholdende nogle af Rømers og hans egne Skrifter. Slaget traf Observatoriet og H. næsten lige haardt. H., der havde sin store Familie at forsørge, fik strax nogen Hjælp af sin Velynder Overceremonimester Lerche, der ogsaa lod Planetmaskinen i Taarnet reparere, forærede H. nogle Bøger og gav ham fri Adgang til sit Bibliothek. 1730 fik H. bevilget 300 Rdl. til Reparation af Taarnet og af Instrumenterne, men der gik lang Tid, inden det kom fuldstændig i Orden, og det fik aldrig saa gode Instrumenter som de, Rømer og H. havde konstrueret i Forening. Først 1741 blev Rundetaarn godt indrettet til Observatorium, da der blev bygget et mindre Taarn ovenpaa, og det blev forsynet med Ækvatoreal- og Meridianinstrument, men H.s observerende Virksomhed var nu ringe, medtaget, som han var, af Alder og Næringssorg. Sine Sønner Christian og Andreas lod han besørge Observationerne.

H. havde ikke alene været virksom som praktisk Astronom, ogsaa theoretisk har han udmærket sig. Han opfandt en ny Me-thode til at bestemme et Steds geografiske Bredde. Med samme Instrument observerer man 2 Stjærner med kjendt Deklination, udvalgte saaledes, at den ene kulminerer lige saa langt syd for Zenith som den anden nord for Zenith. Observeres først den ene og derefter den anden ved deres Passage gjennem Meridianen, vil Instrumentet i begge Tilfælde have samme Hældning mod Syd og mod Nord, saa Virkningerne af Fejl paa den inddelte Kreds undgaas. Methoden blev, uagtet dens Godhed, snart glemt og først i den nyeste Tid funden paa ny af en amerikansk Astronom, Talcott; den bærer nu begges Navn. Ved Universitetet holdt H. Forelæsninger over Astronomi og Fysik. Udenlands havde H. et anset Navn, var Medlem af Videnskabernes Selskaber i Paris og Berlin (ligesom ogsaa af det kjøbenhavnske), korresponderede med flere ansete udenlandske Astronomer og blev opfordret af Peter den store, der besøgte Kjøbenhavn 1716, til at følge ham til Rusland. — Af hans astronomiske Skrifter ere de vigtigste: »Ars interpolandi« (1731) og »Basis astronomiæ« (1734—35). En Udgave af hans mathematisk-fysiske Skrifter udkom 1740—41 i 3 Kvartbind. Hans ovfr. nævnte Søn Christian maatte fra 1753 overtage hans Arbejde, da han til sidst var fuldstændig arbejdsudygtig. Han døde 15. April 1764.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hviid, Andreas Christian, 1749—88, Orientalist og Theolog

Af Fr. Nielsen

Andreas Christian Hviid, Søn af ndfr. nævnte Provst Matthias H., blev født i Kjøbenhavn 20. Okt. 1749. Efter at have modtaget Undervisning i Hjemmet kom han 1763 i Roskilde Skole, fra hvilken han blev dimitteret 1769. Han valgte det theologiske Studium, men det var kun den filologiske og kritiske Side af dette, som interesserede ham; han havde tidlig læst »den savoyardiske Præsts Bekjendelser« og der-igjennem faaet »Modbydelighed for den Slags Dogmatik, der vel driver paa Bibelen som Grunden til vor Tro, men uden at hente skarpe Beviser af denne«. Da han 1777 ved Guldbergs Protektion fik et Rejsestipendium, tog han til Gøttingen [Göttingen] for under J.D. Michaelis' og Heynes Vejledning at dyrke de østerlandske og klassiske Sprog og skærpe sin kritiske Sans. I Efteraaret 1778 forlod han den lille tyske Universitetsby for over Wien, hvor han vilde kollationere nogle Bibelhaandskrifter, at naa Italien. I Wien kom han i nærmere Forbindelse med Ærkebiskop Migazzi og den lærde pavelige Nuntius Garampi, der anbefalede ham til Kardinal Albani, den Gang Forstander for det vatikanske Bibliothek, og til Propagandaens Sekretær, den senere Kardinal Borgia. Under et 15 Maaneders Ophold i Rom fortsatte H. Kollationeringen af Bibelhaandskrifter, og ved indfødte Læreres Hjælp blev han bedre hjemme i de østerlandske Sprog. Som en Prøve paa sine Studier udgav han det 49. Kapitel i Genesis efter en arabisk Oversættelse i en samaritansk Triglotte paa det Barberiniske Bibliothek. Tillige granskede han flittig i Roms Kunstsamlinger, og i Kunstnernes Kreds var han en hyppig Gjæst. 1780 forlod han Rom for over Paris og Holland at vende tilbage til Kjøbenhavn. Kort efter sin Hjemkomst (1781) blev han Provst ved Kommunitetet og Regensen med Titel af Professor, og i de følgende Aar holdt han exegetiske og hermenevtiske [hermeneutiske] Forelæsninger ved Universitetet. Han havde hjembragt adskillige Frugter af sin Flid i Wien og Rom, men kun faa af disse kom Læseverdenen til gode. Derimod lykkedes det ham (1787) at faa udgivet 1. Bind af den Dagbog, han havde ført paa sin Rejse, og et Brudstykke af 2. Del, som var trykt før hans Død (3. Maj 1788), udgav A. Gamborg efter først paa sin døende Vens Forlangende at have tilintetgjort den endnu utrykte Del. Gjennem disse Dagbogsoptegnelser med de mange indstrøede Sentenser lære vi H. at kjende som en elskværdig og beskeden Mand og som en afgjort Tilhænger af den da herskende Rationalisme. 1782 havde han ægtet Maria Sophia Munch, Datter af Justitsraad, Sekretær og Revisor ved Postvæsenet Søren M.; hun overlevede ham.

Henvisning

Leif Grane om Hviid i: *»Tradition og Kritik. Festskrift til Svend Ellehøj«*, Den Historiske Forening, København 1984, s. 351 ff.

Til: Indholdsfortegnelsen

Hviid, Matthias, 1703—59, Præst

Af L. Koch

Hviid, Matthias, 1703—59, Præst, Søn af Birkedommer Jens H. og Anna f. Kohl, er født i Baarse ved Vordingborg 15. April 1703. Han deponerede 1722, fra Kjøbenhavns Skole, tog theologisk Attestats 1724 og blev 1725 Adjunctus ved den hollandske Menighed paa Amager, hvilket Embede han dog først tiltraadte efter at have rejst 2 Aar i Udlandet. Fra denne beskedne Stilling sprang han 1735, 32 Aar gammel, til at blive Holmens Provst; det næste Aar blev han Konsistorialraad, 1737 Medlem af Kirkeinspektionen og fik 1756 Rang med Biskopper. Han døde 11. Marts 1759. 1732 ægtede han Karen Fjelsted, Datter af Justitsraad og Stadthauptmand Michael F. i Kjøbenhavn. — H. har næppe været i Besiddelse af nogen særegen Duelighed, der kunde retfærdiggjøre, at han fik en saa høj Stilling. Men han var en ivrig Pietist, og han var blevet Hofpræst Bluhmes haandgangne Mand; denne brugte ham til at udføre forskjellige Hverv, naar han selv, der ikke gjærne vilde træde for meget frem, ønskede at holde sig i Baggrunden. Hvor vi se H. optræde, er det som Pietisternes Beskytter og de orthodoxes Modstander. Han bevirkede 1737, at 2 Studenter, Brødrene Støttrup, der som Sværmere vare satte i Citadellet, fritoges for at arbejde i Smedjen. Aaret efter, »i Forfølgelsens Tid«, sad han i den Kommission, der fældte saa stræng en Dom over Præsten H. Mossin. I Kirkeinspektionen holdt han, A. Hoier og Bluhme sammen; de afgjorde, siger Biskop Hersleb, Sagerne forud, saa de andre Medlemmer intet havde at sige. Den Indflydelse, H. her havde opnaaet, synes ogsaa at være steget ham til Hovedet. Da Hersleb skulde være Biskop paa Sjælland, og det blev sagt, at han havde holdt stræng Orden i Christiania Stift, skal H. have sagt: »Ja lad ham kun komme! Vi skal i Kirkeinspektionen nok holde ham saa varm, at han ikke mange Spring skal gjøre.«

Til: Indholdsfortegnelsen

Häusser, Elias David, 1687—1745, Officer, Bygmester

Af V.E. Tychsen

Elias David Häusser er født i Erfurt i Tyskland, hvor hans Fader - [David H. (1645-1709)] - var kurmainzlig »Ober-Stadt- und Landbaumeister« i Erfurt [; hans Moder var Johanna Maria Evander (1666-1741)]. Fra sin Ungdom lagde han sig efter Studiet af den civile og militære Arkitektur og opholdt sig nogen Tid ved Hertugen af Sachsen-Gothas Hof, hvor han underviste dennes Brødre i Mathematik og Militærarkitektur. For i Praxis at faa Anvendelse for sine Kundskaber gik han i polsk-sachsisk Krigstjeneste, i hvilken han avancerede til Lieutenant. Han deltog med sachsiske Tropper som Ingeniør i de af de allierede Armeer under Hertugen af Marlborough og Prins Eugen af Savoyen foretagne Erobringer af de spansk-nederlandske (belgiske) Fæstninger Tournay og Mons og den dermed i Forbindelse staaende Forcering af de franske Linjer Condé—Mons—Maubeuge i 1709 (den spanske Arvefølgekrig), men maatte i Anledning af Faderens samtidig indtrufne Dødsfald forlade Krigstjenesten og vende tilbage til Erfurt for at ordne nogle Familieanliggender. Da dette var sket, besluttede han sig til atter at drage udenlands, og han kom da til Kjøbenhavn i Begyndelsen af 1711. Her fik han Lejlighed til at forevise nogle af sine Rids for Kongen og blev efter Ansøgning 16. Febr. 1711 udnævnt til Sekondlieutenant ved Garden til Fods. Han deltog med denne i Felttoget i Meklenborg [Mecklenburg] og Pommern i 1711—12, men kaldtes i Nov. 1712 tilbage til Kjøbenhavn for at ansættes som Informator for Kronprinsen, den senere Christian VI, i Ingeniørkunsten. Han udnævntes til Kapitajn af Infanteriet i 1713 og erholdt Karakter som Major af samme Vaaben i 1716 samt vedblev at være Kronprinsens Lærer indtil 1719. I 1720 ansattes han som Ingeniørkapitajn ved den danske Fortifikationsetat, og han blev 1723 Oberstlieutenant af Fortifikationen og Chef for Fortifikationsetaten. Som saadan erholdt han følgende Udnævnelser: 1724 Generalkvartermester, 1731 Oberst af Infanteriet og 1735 Brigader af Infanteriet. Han afgik 3. Marts 1738 fra Fortifikationsetaten og blev Generalbygmester. I 1733—40 forestod han Opførelsen af Christiansborg Slot paa det nedbrudte Kjøbenhavns Slots Plads. Det nye Slot byggedes til Dels efter Planer, som vare indforskrevne fra Italien, og H. var Saaledes ikke Bygmester i Ordets egentlige Forstand, om han end i flere Retninger maatte foretage Afvigelser fra det oprindelige Projekt for at omplante dette paa dansk Grund og afpasse det efter de stedlige Forhold og de særlige Krav, som stilledes. Det var navnlig Bygningens Skelet og ydre Arkitektur, som vare ham overdragne, medens dens indre Udsmykning paahvilede Thura og Eigtved. 1741 blev H. Kommandant i Nyborg, i hvilken Stilling han i 1742 udnævntes til Generalmajor. Han døde der 16. Marts 1745 efter langvarig Sygdom. — H.s Hustru, Christiane (Christine) Sophie, hvem han havde ægtet i de sidste Dage af 1713 eller i Begyndelsen af 1714, døde 1761 (begravet 13. Okt.) i Kjøbenhavn, 69 Aar gammel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høberg, Jens Sørensen, 1695—1727

Af Arthur Aumont

Jens Sørensen Høberg, dimitteredes 1716 fra Aalborg Skole til Universitetet, hvor han 1720 tog theologisk Examen; efter 1722 at have holdt Demisprædiken blev han s. A. Alumnus paa Valkendorfs Kollegium, og her skrev han 3 Disputatser. I Slutningen af 1722 indtraadte han i den danske Skuespillertroup i Grønnegade, hvor han spillede bl.a. Arverne og andre Dialektroller; Konsistorium fradømte ham herfor Kollegiepladsen, og efter megen Modstand flyttede H. i Sommeren 1723 der fra. Samtidig søgte han et Præstekald, men fik det ikke, og endnu i 1724 træffes H. blandt de danske Aktører, hvorefter han forsvinder.

- - -

»Salmonsens Konversations Leksikon« (2' udgave) skriver tilsvarende: Høberg, Jens Sørensen, dansk Skuespiller, f. c. 1695 i Høberg i Aalborg Stift, d. 1727 i Nykøbing Mors, havde afsluttet det teologiske Studium, da han 1722 meldte sig ved den første danske Skueplads i Lille Grønnegade, hvor han til 1725 i Holberg's Komedier bl.a. spillede Arv, Jacob Skomager og Studenstrup. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] omtaler ham efter Schwarz' Beretning som en »ikke ubetydelig Skuespiller«, men hans Navn er dog særlig blevet bevaret, fordi han, da Universitetet skred ind mod Studenternes Komediespil, mistede sin Plads paa Valkendorf's Kollegium, uden at Holberg gjorde Indsigelse derimod. Siden hindrede H.'s sceniske Virksomhed hans Ansættelse som Præst.

Henvisning

Kirkebog for Nykøbing Mors. 30.11.1727 er Student Jens Høberg blevet begravet (facsimile er svær at læse).

Til: Indholdsfortegnelsen

Høegh-Guldberg, Ove, 1731—1808, Statsmand og historisk og theologisk Forfatter

Af E. Holm og L. Koch

Ove Høegh-Guldbergs Fader, Jørgen Høegh, var Kjøbmand, siden Bedemand, i Horsens, hvor Sønnen fødtes 1. Sept. 1731. Moderen, Helene Dorthea Ovesdatter f. Guldberg, var en Kræmmerdatter. Kaarene i Hjemmet vare meget smaa, og G. maatte som Barn spise paa Omgang hos nogle velhavende Borgere i Horsens. Det skyldtes Hjælp af hans Morbroder Dines Guldberg, Præst i Gylling, at han blev sat i Stand til at studere. Efter denne Morbroder antog han Navnet Guldberg, hvormed han altid betegnes. Men hans Forhold som Student (hvilket han blev 1749) vare saa fattige, at han maatte forlade Kjøbenhavn og ernære sig som Huslærer i Jylland, samtidig med at han læste til theologisk Embedsexamen. Efter at han havde taget den (1754), kastede han sig ind i videnskabelige Studier. Han maa have tildraget sig Opmærksomhed som en ung lovende Videnskabsmand. I det mindste blev han 1761 ansat som Professor eloqventiæ ved Akademiet i Sorø [Sorø Akademi], hvor han virkede indtil 1764. Hans videnskabelige Interesser vare og vedbleve hele hans Liv igjennem at være overvejende theologiske og historiske. Det var et Vidnesbyrd om hans Kiærlighed til den klassiske Oldtids Historie, at han i disse Aar udgav en Oversættelse af Plinius' »Lovtale til Trajan« med en Indledning om den romerske Statsforfatning (1763). Naar han 1761 offentliggjorde »Tanker om Milton og den saakaldte religiøse Poesi«, viste det, at han med sine historisk-theologiske Interesser forbandt en vis æsthetisk Sans. Denne fandt ogsaa et Udtryk deri, at han var Medstifter af Selskabet til de skjønne Videnskabers Fremme, og han vandt Præmien for Besvarelsen af en Opgave, dette Selskab udsatte, nemlig »Svar paa det Spørgsmaal, hvilken Indflydelse det har i de skjønne Videnskaber, naar oplyste Folk stræbe at overgaa hinanden« (udkommet 1761).

At han virkede saa faa Aar i Sorø, var en Følge af, at han 1764 blev kaldet til Lærer for Arveprins Frederik [...], en Stilling, han senere afløste med at blive Kabinetssekretær hos Prinsen (1771). Hans fornemme Elev var for lidet begavet til, at hans Undervisning kunde bære rige Frugter; men han brugte ved Siden deraf sin Tid til omfattende Studier. For en Del har han nedlagt Udbyttet deraf i sit betydeligste videnskabelige Arbejde: »Verdens Historie«, der udkom i 3 Bind (1768—72). Uheldigvis blev dette Værk kun et Fragment, der som en Følge af den paafaldende Vidtløftighed, hvormed Forfatteren behandlede de ældste Tiders og Jødernes Historie, ikke naaede længere ned i Tiden end til den peloponnesiske Krigs Slutning. Nu har dette Skrift kun litterærhistorisk Interesse; det er, som det naturlig maatte være, i kritisk Henseende meget svagt, uden noget sikkert Princip for Kritikken, og Forfatterens religiøse Orthodoxi er drevet til Yderligheder; men det vidner om en betydelig Læsning, og det staar højt, hvad Fremstillingen angaar. Der er baade Liv og Kraft der i, paa sine Steder virkelig Aandrighed. Samtidig holdt G. sig ikke borte fra den Drøftelse af forskjellige økonomiske og finansielle Spørgsmaal, som Trykkefriheden fremkaldte. Han skrev dels under Navnet »Philodanus«, dels anonymt et Flyveskrift: »Azan eller den for Gjæld udfriede Fyrste« (1771). Hans senere Virksomhed som Statsmand give flere Udtalelser af ham i disse Smaaskrifter Interesse; men han fandt en alvorlig Kritiker i Martfelt, der blandt andet udtalte om ham, at han ikke havde sagt »andet end det, enhver god Borger bør vide, som ikke vil passere for rent fremmed i Landets Økonomi og Kommerce«.

Den største Betydning havde dog disse Aar derved, at de banede Vejen for G. til at blive ledende Statsmand. Modsætningen imellem hans og Struensees Livsanskuelse og Grundsætninger var saa stor som vel tænkeligt; han mente, som han personlig har udtrykt det, at »Fædrelandet, rystet ved Struensees rasende Parti, hvert Øjeblik truedes med Undergang«, og hans Forbitrelse æggedes end mere ved de Krænkelser, som Arveprinsen og dennes Moder vare udsatte for. G. mente derfor fuldt ud at gjøre sin Pligt, da han deltog i Sammensværgelsen imod Struensee. Det var efter dennes Fald (17. Jan. 1772), at han kom til at spille sin vigtige Rolle i den Regering, der efter ham har faaet Navn af den Guldbergske Styrelse. Forordningen af 13. Febr. 1772 havde skullet gjøre Ende paa Kabinetsregering efter Struenseesk Mønster og tilsyneladende lagt Magten i Gehejmestatsraadets Hænder. G. selv fik ikke Sæde i dette, men vedblev at beholde Stillingen som Kabinetssekretær hos Arveprinsen. De Forfremmelser, der i den følgende Tid bleve ham til Del, vare vel i og for sig hurtige og store, men dog langsomme i Sammenligning med, hvad Struensees Karriere havde været. 11. Okt. 1774 udnævntes han til Gehejmekabinetssekretær hos Kongen, 14. Maj 1776 blev han Stats- og Gehejmekabinetssekretær, han fik Danebrogsordenen 29. Jan. 1776, blev adlet 11. Okt. 1777 (fra 1773 at regne) med Navnet *Høegh-Guldberg*, opnaaede 22. Nov. 1780 Titel af Gehejmeraad og fik 9 Dage efter (i. Dec.) Titel af Statsminister. Endelig blev han virkelig Statsminister og Medlem af Statsraadet 6. April 1784; men allerede 8 Dage efter afskedigedes han ved Regeringsforandringen 14. April 1784. Ved Siden deraf var han bleven Assessor i Skatkammeret 3. Juni 1773, Medlem af Overbankdirektionen og den extraordinære Finanskommission (13. April 1782) samt af den vedvarende Direktion for Sorø Akademi (9. Okt. 1782); endelig havde han Sæde i Kommissionen for Skolevæsenets Omordning og i en Kommission til »bedre Indretning af de kongelige Skuespil«.

Denne Opregning af hans forskjellige Stillinger og Værdigheder viser, at det ikke var mere end 8 Dage før hans Afskedigelse, at han fik Sæde i Statsraadet; men al Verden havde fra først af vidst, at han udøvede en overordentlig Indflydelse over dem, der under Christian VII's tiltagende Aandssvaghed [dvs. Sindssyge] kunde kaldes Statens Regenter, Arveprinsen og Enkedronning Juliane Marie. Vistnok ere Forholdene i den Guldbergske Styrelse endnu ikke tilstrækkelig oplyste. Han har selv senere undertiden let af, at man gav ham Ansvar for

Beslutninger, hvori han slet ingen Del havde haft, og han har i sine Breve talt om Forholdsregler, han gjærne havde villet sætte igjennem, men uden at det var lykkedes ham. Vitterlig raadede A.P. Bernstorff for den udenrigske Styrelse fra 1773—80; Schack-Rathlou havde i mere end én Retning meget at sige; den ældre Schimmelmann, om hvem en samtidig Statsmand, Grev Osten, i Aaret 1776 skrev, at han nu »var det store Hjul«, havde indtil sin Død 1782 den afgjørende Mening paa det finansielle Omraade, og G. følte selv, at der maatte tages stærkt Hensyn til hans Ønsker. Det vilde under slige Forhold være meningsløst at opstille G.s Magt som jævnbyrdig med den, Struensee havde udøvet. Men det var dog fuldt berettiget, naar man allerede snart efter dennes Fald mente, at den, som det synes, ubegrænsede Tillid, G. fandt hos Enkedronning Juliane Marie og Arveprinsen, i det hele og store gav ham mere Indflydelse end nogen anden enkelt Mand, og det var ved Siden deraf umuligt at tage fejl af, at han spillede en vigtig Rolle i de forskjellige Direktioner og Kommissioner, hvori han havde Sæde. Allerede 1773 omtalte Grev Osten ham i et Brev som den, der raadede for »Regn og Solskin«, og Schimmelmann betegnede ham et Par Aar senere som en Mand, hvis Venskab nødvendigvis maatte kultiveres; men han fik stedse større og større Raaderum. Han angav selv senere i et Privatbrev, at han først fra Sept. 1783 »indflød med fuldstændig Virksomhed«, d.v.s. blev eneraadende paa det finansielle og økonomiske Omraade; men i andre Retninger var han det vitterlig allerede tidligere. Bernstorffs Fald i Nov. 1780 [...] var et slaaende Vidnesbyrd derom. Paa flere Punkter var der store Modsætninger imellem dem, blandt andet netop ogsaa, hvad den ydre Politik angaar. Hvor stor Betydning Bernstorff end tillagde Ruslands Venskab, holdt han dog tillige et godt Forhold til England for nødvendigt, G. derimod mente i den Grad at maatte anse Rusland for den vigtigste Forbundsfælle, at han udtalte: »Danmark trænger ej til England«. Medens Bernstorff derfor i Aaret 1780 kun nødig gik ind paa en væbnet Nevtralitet i den Form, som Rusland vilde have, fordi Venskabet med England let kunde bringes i Fare derved, fandt G. intet betænkeligt derved, og han gav paa denne Tid endog bag Bernstorffs Ryg den danske Statsafsending i St. Petersborg Ordrer, der pegede i en anden Retning end den, hvori Bernstorff instruerede denne. Føjer man dertil, at Forholdet imellem de to Statsmænd paa denne Tid var vanskeliggjort ved personlig Uvilje, i det mindste fra G.s Side, kan man være overtydet om, at det ikke var denne ubehageligt, da Forholdet til Rusland gav en passende Anledning til at afskedige Bernstorff. I hvilken Grad G. derefter følte sig som den, der havde mest at sige paa den store Politiks Omraade, viser den Instrux, han 6. Dec. 1780 udarbejdede for den nye Udenrigsminister, Grev Rosencrone, og som fik Kongens Underskrift, efter at Statsraadet havde tiltraadt den. Hovedpunktet i denne var, at Rusland ikke blot var »den bedste Bundsforvandt, thi den er for Sverige, vores Arvefjende, forskrækkelig«, men at Venskab med det gav Staten en saadan Sikkerhed, at den ikke trængte til nogen anden Forbundsfælle. Naar man brugte Forstand og handlede snildeligen, havde man ej heller noget »at frygte for Ruslands Overvægt eller at skjælve for en Dependance«. For øvrigt var G.s Udenrigspolitik afgjort fredelig, ogsaa over for Sverige, som han dog troede altid vilde bevare sit gamle fjendske Sindelag imod Danmark; han mente, at de skaanske Provinser maatte man en Gang for alle opgive Tanken om at gjenvinde, og at det var bedst at afholde sig fra al Indblanding i Svenskernes indre Sager. Heldigvis slap den dansk-norske Stat for Krig i G.s følgende Styrelsesaar, og Cathrine II [Katarina 2. den Store] viste sig paalidelig, da Gustav III i Aaret 1783 lagde Planer om at overfalde Danmark; men det skulde dog snart blive klart, hvor lidt G. havde haft Ret, naar han opfattede Rusland som en mageløs Støtte for Danmark.

Det friere Raaderum, G. havde faaet efter Bernstorffs Fald, viste sig snart ved forskjellige Forandringer, der fandt Sted i Sammensætningen af det høje Embedspersonale, og samtidig voxede Kabinetsregeringen ganske Statsraadets Indflydelse over Hovedet. G. havde selv været med at styrte Struensee, fordi han havde styret Staten ved vilkaarlige Kabinetsordrer; men dog blev han nu selv den, der regerede paa en lignende Maade, og Statsraadets Myndighed sank langt ned under den Plads, det efter Forordningen af 13. Febr. 1772 skulde have indtaget. Misfornøjelsen derover var i stærk Stigen; det var de høje Kollegier utaaleligt at skulle rette sig blindt efter Kabinettets Ordrer, og Publikum delte saa meget mere denne Misstemning, som Kabinetsordrerne kunde antage paafaldende stødende, ja »glubske« Former. Men G. synes ikke at have mærket dette Misnøje, og tillige oversaa han den Uvilje, han havde vakt imod sig hos den unge Kronprins. Det var kjendelig hans Haab, at han ogsaa, naar denne efter sin Konfirmation traadte ind i Statsraadet, da, støttet til Arveprins Frederik og Enkedronningen, kunde bevare stor Indflydelse paa Regeringen. Men dette hindredes ved Regeringsforandringen 14. April 1784. G. maatte nu som Retrætestilling tage imod at blive Stiftamtmand i Aarhus og, hvad der var forbundet dermed, tillige Amtmand over Havreballegaards og Stjærnholm Amter. Han virkede i disse Stillinger, indtil han efter eget Ønske fratraadte som Amtmand 1. April 1795 og som Stiftamtmand 22. Dec. 1802. Imidlertid havde han kjøbt Herregaarden Hald, hvor han levede sine sidste Aar, og hvor han døde 8. Febr. 1808. Alt tyder paa, at han har taget sit Fald som Statsmand med megen Resignation, han røgtede sit jyske Embede med stor Nidkjærhed og Dygtighed, samtidig med at det var ham kjært i sin Fritid at gjenoptage sine tidligere Studier eller, som han udtrykkede det, at gjenoprette gammelt Venskab med Muserne. Da han var en flittig Brevskriver, førte han tillige en stadig Brevvexling med forskjellige Mænd, og mange af hans Breve fra disse Aar kaste et vigtigt Lys baade over hans Synsmaader og over ham som Personlighed.

Der var noget helstøbt ved G., for saa vidt han hele Livet igjennem holdt fast ved visse Grundanskuelser, der vare bestemmende for hans Opfattelse i alle Retninger, i Statsstyrelsen ikke mindre end i det daglige Liv og i hans Domme om andre Mennesker. En af hans Sønner har karakteriseret ham som »en Frembringning af Tidsaanden fra 1660«. Ganske sikkert var han langt mere det 17. end det 18. Aarhundredes Mand. Det dobbelte Udgangspunkt, hvorfra G. i Kraft heraf bedømte alt, var hans religiøse Orthodoxi, der var uddybet til et inderligt Trosliv, og dernæst en stor Ærefrygt for Enevælden, skærpet ved personlig Hengivenhed for Dronning Juliane

Marie og Arveprins Frederik. Hans Royalisme kunde antage et i vore Øjne smagløst Præg, naar han f. Ex. den Gang, da Kronprinsesse Marie Sophie Frederikke første Gang ventede sin Nedkomst, skrev i Breve til Johan Bülow om »det høje Foster« og »den høje Frugtsommelighed«. Vi forbavses ogsaa over den Styrke, med hvilken han i en Tilegnelse til Enkedronningen udtalte sin ærbødige Beundring af hendes Storhed; men der var kjendelig Alvor i hans royalistiske Følelse, som han i bogstavelig Forstand tog med sig i Graven. Han paabød nemlig, at de Breve, som han havde modtaget fra kongelige Personer, skulde lægges under hans Hoved i Ligkisten, naar han blev begravet. Den kongelige Magt i dens største Udstrækning som Enevælde var ham derfor, som hans Søn har udtrykt det, et fuldkomment »Noli me tangere«. Ingen dansk Undersaat kunde efter hans Mening tale om en Rigsdag uden at begaa Majestætsforbrydelse. Denne Ærefrygt drev ham ogsaa til at kræve, at der skulde tales om »de hedengangne Konger med Hede og Ømhed«. Han var angest og bange for al Kritik, selv af Styrelse og Regeringsgrundsætninger hos Fortidens Konger, hvorved navnlig Ungdommen kunde bringes til at tvivle om, at den enevældige Styrelse var den bedst mulige af alle Forfatningsformer. Intet var derfor rimeligere, end at han, der efter Suhms [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Udtryk var »vant til Slaveri«, forkastede den Plan til en friere Forfatningsform, som denne havde udarbejdet omtrent ved Tiden for Struensees Fald. Selv den i høj Grad loyale Jacob Baden fik som Redaktør af »Kritisk Journal« Erindringer fra Regeringen, d. v. s. fra G., om at være varsommere i sine Udtryk om Souveræniteten. Helt uden Paavirkning af det 18. Aarhundrede i politisk Henseende var G. vel ikke bleven, for saa vidt han ikke nærede den gamle orthodoxe lutherske Opfattelse af Staterne og Kongemagten som umiddelbart stiftede af Gud, og for saa vidt han tillige havde den Mening, at Kongerne vare til for Folkets Skyld. Derimod havde han helt ud det 17. Aarhundredes yderliggaaende Statsidé i Modsætning til det 18. Aarhundredes Fremhævelse af det Hensyn, der skulde tages til de enkelte Individers Krav. Alt burde, det var G.s Mening, afpasses efter det Begreb, han gjorde sig om, hvad Statens Tarv fordrede. Dette i Forbindelse med hans stærkt konservative Aand fremkaldte hans Uvilje imod de store Landboreformer. Han havde vistnok i tidligere Tid set, at Bøndernes Kaar i flere Retninger burde forbedres, han udtalte senere, at hvis ikke finansielle Hensyn havde gjort det umuligt, vilde han have ydet Bønderne forskjellig Hjælp for at forbedre deres økonomiske Kaar; men hans Styrelsestid fremkaldte ingen anden Reform end Forordningen om Fællesskabets Ophævelse (23. April 1781), og den betegnede ved Forordningen om Hoveriet af 12. Aug. 1773 et Tilbageskridt i Sammenligning med, hvad der var indført i Struensees Tid. Efter G.s Opfattelse var enhver Stand kun til, for at Staten kunde bruge den efter sit Tarv. Bondestandens Sag var det at gjøre det »haarde og ensdanne Arbejde«, og standsede det, kunde Staten ikke bestaa.

Men hvorledes, mente han, skulde det kunne andet end standse, hvis Bondestanden kunde røre sig frit? Den vilde foretrække alt andet Arbejde fremfor sit eget, og den vilde søge bort fra de magre Egne, der da kom til at ligge øde og folketomme. Hvorledes skulde Proprietærerne, der maatte indestaa Staten for Skatterne, kunne give Afkald paa Bøndernes Hoveri, og hvorledes skulde Staten kunne faa de Soldater, den behøvede, naar Bønderne ikke vare stavnsbundne? Selv om han fandt »Selvejerbønder ypperlige for Staten«, tænkte han sig ogsaa dem vedblivende bundne ved Stavnen. For den personlige Friheds forædlende Magt havde han intet Øje. Al Tale derom var efter hans Mening tomme Theorier, hverken »mere eller andet end, hvad Veddedøberne eller Anabaptisterne sagde og gjorde under Reformationens Begyndelse«. Han fandt samme Aand hos dem, der vilde have Bondens Baand løste, som hos dem, der vilde have de Baand sønderrevne, Fyrsterne havde om deres Undersaatter.

Ikke mindre stift vilde han baade paa det økonomisk-finansielle Omraade og, hvad Opdragelse og Undervisning angaar, gjennemføre et strængt regulerende, underlig snævert Statsstandpunkt. Det var, som om der ingensteds maatte finde nogen fri Rørelse eller Udvikling Sted, Individerne kunde det kun tillades at bevæge sig inden for de Skranker, som Staten efter G.s Opfattelse kunde være tjent med. Stemmende dermed maatte da ogsaa Grænserne trækkes for den Undervisning, de forskjellige Samfundsklasser maatte faa; Tanken om, hvad der kunde give Personligheden den bedste Udvikling, kom i Sammenligning dermed aldrig frem hos ham.

Som den gamle Tids Mand holdt G. selvfølgelig i det hele stærkt paa det historisk nedarvede. Intet laa ham fjærnere end Tilbøjelighed til at lytte efter, hvad man i Kraft af Theorier eller abstrakte Ræsonnementer vilde indføre af nyt. Jo mere netop det 18. Aarhundredes Tilstand gik i den Retning, desto mere følte han sig i skarp Modsætning til den. Ingenlunde uden Føje kunde han stemple det som Daarskab, naar man troede at kunne sætte et halvt Hundrede »abstrakte, smukt vendte Sætninger i Stedet for 2000 Aars lange, dyrekjøbte, ofte gjentagne Erfaringer«, og han havde den fuldeste Ret til at føle sig forarget ved det i lige Grad overfladiske og frække Fritænkeri, der bredte sig saa stærkt; men han stod paa den anden Side med sin stive Fastholden ved det gamle uden nogen Forstaaelse af det berettigede, der var i mange af Tidens Fremskridtsbestræbelser. Havde allerede Landboreformbevægelsen været ham en Forargelse, saa kan man tænke sig, hvad han dømte om den franske Revolution. Han kunde ikke se Spor af Berettigelse i den, kun en Kuldkastelse af alt, hvad der havde virkeligt Værd; Tanken om Menneskerettighederne var for ham omtrent det samme som Oprør imod Guds og Statens Love. Alt, hvad der i Tidens Stræben kunde henføres til dem, opfattede han som afskyligt, som blot førende til Revolution, og i de andre evropæiske Magters Kamp imod det revolutionære Frankrig saa han »en hellig Krig«. Allerede som Forkæmperen for Statens Avtoritet havde han fra tidlig Tid været uvillig stemt imod al politisk Kritik, og han har talt med Bitterhed baade om den »ubillige Holsteinismus«, om »Kjøbenhavns Sludder« og om »de foragtelige Christianiæ Raisonneurs«. Det varede ej heller længe, efter at han havde faaet Magten, inden han arbejdede paa at tøjle den af Struensee løsslupne Presse, og afholdt han sig end fra at lade det

komme til Censur, saa blev Reskriptet af 20. Okt. 1773 — der for øvrigt stemmede med Kancelliets Forestilling — dog et stærkt Baand paa Pressen ved at give Politimesteren en vilkaarlig Myndighed til at skride ind imod den, og adskillige særlige Reskripter imod enkelte Forfattere forøgede Usikkerheden for Pressen. Intet kunde derfor mindre passe til hans Synsmaade end den frisindede Holdning, som Regeringen efter 1784 indtog over for Pressen. Jo mere denne virkede til at udbrede baade Frihedsideer og fritænkerske Meninger, jo mere den derved gjorde sit til at skabe, hvad han kaldte »det forroste 18. Seculi liderlige Ende«, desto mindre kunde han forstaa Regeringens Holdning. »Ve dem,« skrev han i et Brev 1797, »der undlade at bruge den Magt, Gud har lagt i deres Haand.«

Med saa stokkonservative Meninger og en saa stor Bornerthed i sin Synsmaade kunde G. umulig være en fremragende Statsmand. Og naar han som den ledende i Regeringen vilde angive de rette Grundsætninger baade for den ydre Politik og for Finansstyrelsen, faar man lige saa lidt Indtryk af en overlegen Aand. Det lader sig ej heller nægte, at den absolutistiske Magt, som han mente Staten stod sig bedst ved at lyde, fristede ham selv til Vilkaarligheder, da han var Herre over den. Men hvor meget man end kritiserer hos G., vilde det være ubilligt at overse, at hans Opfattelse af Vanskelighederne ved at emancipere Bondestanden deltes af dygtige samtidige Statsmænd i andre evropæiske Lande. Man maa heller ikke glemme, at han ingenlunde var konservativ i den Forstand, at han ikke skulde kunne se, at der trængtes til Forbedringer paa flere Omraader, hans Reform af det lærde Skolevæsen ved Forordningen af 11. Maj 1775 betegnede et afgjort Fremskridt, og han syslede med Tanker om forskjellige Reformer i den nærmeste Tid inden sit Fald. Men først og fremmest bør det erindres, at i én, og det meget vigtig, Henseende var hans Styrelse et stort Gode, nemlig ved den varme danske, fædrelandssindede Aand, der besjælede ham. Det er ikke for meget sagt, at det er ham, der har gjort vor Kongefamilie dansk. Først fra hans Tid kom siden Christian IV's Dage vort Modersmaal paa sin rette Plads ved Hove. Som han sikkert havde Del i, at der blev gjort Ende paa, at Tysk var Kommandosprog ved Hæren, Saaledes indførte han Undervisning i det danske Sprog i Skolerne, og han lod Mallings »Store og gode Handlinger« tjene som Læsebog baade for at støtte denne Undervisning og for at nære fædrelandssindede Følelser. Det pegede i lignende Retning, naar han fik rejst Mindestene over fortjente Mænd ved Jægerspris, naar han vilde have Videnskabernes Selskabs Ordbog helt affattet i »det kjære danske Sprog«, og naar han syslede med Tanken om at faa oprettet en staaende national Hær. Endelig bragte den samme Aand ham til at faa udstedt Forordningen om Indfødsretten (15. Jan. 1776) som Værn imod Oversvømmelser af fremmede i alskens Embeder. Her havde han Retten paa sin Side i Modsætning til Bernstorff, der som den fødte Udlænding ikke havde Øje for, at der var Trang til en saadan Lov.

Til dette smukke og gode maa føjes, at han ikke blot i sine private Forhold var en meget elskværdig Mand, men at hans Fædrelandssind ogsaa fandt sit Udtryk i en stor personlig Uegennyttighed, hvad Penge angik, og i en uovertræffelig Pligtfølelse. Det gjør et saare tiltalende Indtryk at se ham, efter at Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse var givet, med den største Loyalitet gaa ind paa dens Gjennemførelse. »Naar nu«, skrev han i et Brev, »Stavnsbaandet er løsnet, og Mennesket, der af Naturen er fri, er ved Lovgiverens hellige Ord kaldet tilbage til en lovbestemt Frihed, saa ve den, der nu vilde krænke eller underminere den helligen forsikrede Rettighed, den, jeg nu anser som et væsentligt Stykke af Landets Konstitution, og derfor glæder mig over, at dette Stykke faar sin gode og faste Indfletning i de øvrige Dele.« Da han kort efter sit Fald 1784 skrev til en god Ven: »Staten er det blivende; vi andre, hvem vi end ere, ere kun Trækfugle«, udtalte han, hvad der var hans oprigtige Mening. For ham var Staten og Fædrelandet alt. Det er hans Ære, hvad man saa end kan kritisere hos ham som Statsmand.

G. var 2 Gange gift, nemlig med 2 Søstre, Døtre af en jysk Møller ved Navn Nørlem. Af disse døde den første, Cathrine Marie, meget tidlig, den anden, Lucie Emerence, hvem han ægtede 1769, var Moder til hans 6 Børn. Hun var født 1737 og døde 5. Sept. 1807.

- - -

— O. Høegh-Guldberg har, før han kom ind paa Statsmandsbanen, øjensynlig tænkt at bane sig en Vej som theologisk Forfatter. Det Spørgsmaal, der i hans unge Dage fyldte Theologernes Sind, var Kampen mod Fritænkeriet, og det var ogsaa som Deltager i denne, G. begyndte sin Forfattervirksomhed. I 2. Del af Rosenstand-Goiskes »Billige Tanker om ubilligt Fritænkeri« (1753) findes der 2 Breve; i det 1. fremsættes der nogle Tvivl mod Kristendommens Lære, i det 2. takkes der for Besvarelsen, hvorved Tvivlene ere overvundne. Disse Breve ere forfattede af G., og i »En omvendt Tvivlers Levnedsbeskrivelse« (1760) skildrede han siden den Mands Liv, der skulde have skrevet dem. Det faar staa hen, om han selv har næret Tvivlene, eller om han blot har tænkt sig ind i Tvivlerens Tankegang. Bogen vil ikke kunne gjøre Indtryk paa Nutidslæsere; vi forstaa ikke, hvorfor den skildrede Mands Opdragelse gjør ham til Fritænker, og endnu mindre, hvorfor han lidt efter lidt bliver troende igjen, men allermindst, at de tørre Demonstrationer i Rosenstand-Goiskes Skrifter gjøre det af med den sidste Rest af hans Vantro. G. har allerede her og i et lignende Skrift det næste Aar indtaget det Standpunkt, han hele sit Liv bevarede. Det er den Wolfiske Filosofis Opfattelse, at der umulig kan være Strid mellem den sunde Fornuft og den kristne Lærdom; Fritænkeriet er kun vildfarende Fornuft, og det eneste virkelige Omvendelsesmiddel er Ræsonnementet.

Det er paa det samme Standpunkt, han staar i sin »Den naturlige Theologi« (1765). Denne skal tjene til at »grundfæste Ungdommen i den allerhelligste Sandhed og vise dem det faste Baand, som er imellem den sunde Fornufts og den hellige Skrifts Lærdomme«. Den naturlige Theologi naar til at bevise en Aabenbarings Nødvendighed og fastsætte de Egenskaber, som denne, det vil sige den hellige Skrift, maa have. Faa dette Grundlag fortsættes der saa i »Den aabenbarede Theologi« (1773), hvor da Skriftens Lære fremsættes i Overensstemmelse med Kirkelæren. Begge Bøger ere afFattede som Grundlag for den Undervisning, han gav Arveprinsen. Deres Fortrin er, at de vare den første læselige, populære Fremstilling af den kristne Tros Indhold.

Da G. fik Indflydelse paa Statsstyreisen, var det ham magtpaaliggende at fremdrage saadanne Mænd, der som N.E. Balle vilde forene Tidens videnskabelige Fremskridt med Bevarelsen af Kirkelæren. Han skaffede ogsaa A. Birch Understøttelse til sin kritiske Udgave af det nye Testamente [...], og det var ham en stor Sorg, at dette Værk standsede, da der efter Schack-Rathlous Afgang 1788 ikke længer var nogen, der interesserede sig for det. Selv samlede G. tillige med Biskop Harboe den Salmebog (1778), der ogsaa i Almindelighed kaldes med hans Navn. Det viste sig her, hvor lidt Sans han havde for Kristendommens historiske Side; thi det gik stærkt ud over de bedste af Festsalmerne, og da Opgaven tillige var at optage »Lovsalmer fulde af den højestes Tilbedelse og da især gjorte i Davids Aand«, løstes den ved at benytte Mad. Boyes Salmer meget rigelig. Denne Salmebog fik som bekjendt kun et meget kort Liv.

Som Stiftamtmand i Aarhus tog G. igjen fat paa Theologien. Han udgav 1785 en »Tidsbestemmelse af det nye Testamentes Bøger« og 1794 »Det nye Testamente med Anmærkninger« (2 Bind). Ved dette haabede han selv at have rejst »et Bulværk mod Fritænkeriets Nyheder«; men Skribenten delte Skæbne med Statsmanden; det lykkedes ham hverken paa det ene eller det andet Omraade at dæmme mod den nye Tids Tanker.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyberg, Wille, —o. 1757, Litterat

Af Julius Paludan

Wille Høyberg var Søn af en Skomager i Nykjøbing paa Mors og gik i Skole her og i Aalborg, hvorfra han blev Student 1729, efter eget Sigende uden at have lært synderligt. Af Fattigdom maatte han konditionere som Huslærer i Jylland og Kjøbenhavn, bl.a. hos Professor P. Horrebow, og synes i en temmelig fremrykket Alder at have indstillet sig til 2. Examen, maaske mellem 1743—45, da han som Alumnus paa Valkendorfs Kollegium lod trykke Disputatser. Han naaede ikke videre, men døde som gammel Student o. 1757. Hans »Ærestøtte« over Christian VI (1746), »Poetisk Salveolje« til Frederik V (1747) og »Ihukommelsestegn paa Rachels Grav« over Dronning Louise (1752) ere, som allerede Titlerne angive, Dusinpoesi af Tidens sædvanlige Art, ti] Dels ikke engang paa Vers, men i den da moderne Lapidarprosa. Litterær Sans og Evne viser han derimod i sine »Kjøbenhavnske Samlinger af rare trykte og utrykte Piecer« (1755—56). Den 1. Samling, »Holbergiana«, siger sig udgiven af et Selskab, som dog nok kun bestod af H. og Oversætteren, senere Notarius publicus, Chr. Schmidt. Den har Fortjeneste ved at samle og bevare en Del af Holbergs Smaaskrifter, medens H.s efter Tidens Skik vidtløftige og diffuse Fortale ikke blot aander varm Beundring for Holberg, men tillige giver spredte Bidrag til den Holbergske Periodes Lærdomshistorie. Mindre heldig var H. i Valg af Indholdet af 2. Samling, »Tychoniana«, som udkom under hans eget Navn. Holbergs pedantiske Modstander, Stiftsprovst Tychonius i Viborg [se om Tychonius i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], nød imidlertid den Gang Ry navnlig som uforlignelig gejstlig Taler, og H. er ingenlunde ene om at stille ham op som Holbergs jævnbyrdige. Samlingen af Tychonius' Skrifter forblev dog ufuldendt. Ogsaa den indledes med en lang Fortale, hvoraf det interessanteste er et Forsvar for Brugen af de hos Tychonius mylrende Fremmedord.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyer, Christian Fædder, 1775—1855, Historiemaler

Af Ph. Weilbach

Christian Fædder Høyer, var Søn af Sognepræst Jens Offesen H. og Sophie Dorothea f. Helvad, og var født i Rerslev 24. Jan. 1775. [Han var Bror til Cornelius Høyer]. Han kom efter sin Konfirmation paa Kunstakademiet, hvis Skoler han gjennemgik, og vandt 1794 og 1797 de 2 Sølvmedailler. Derefter konkurrerede han om Akademiets Guldmedailler, som han vandt 1799 og 1803. Han var Elev af Abildgaard, der synes at have næret stort Haab til ham. Da han søgte det store Rejsestipendium, tilkjendtes det ham ogsaa paa en rosende Maade fra 1. Jan. 1806. Han var borte sine fulde 6 Aar og blev i Rom en god Ven af Thorvaldsen ligesom ogsaa af Bygmesteren P. Malling, der begge bevarede deres Venskab for ham. Fra Rom hjemsendte han »Hero ventende Leander« (kgl. Malerisamling), uden Tvivl hans bedste Arbejde, om det end vel meget ligner hans Lærer, uden dog at naa den Varme og Dybde i Farven, som denne havde i sine bedre Billeder. Men fra dette Øjeblik af er det næsten, som om Aanden er vegen fra H.; Abildgaard var død, og alle andre kunde med rette ikke se noget betydeligt i ham til Trods for den Lethed, hvormed han komponerede og anordnede meget store Billeder. »Sokrates tømmer Giftbægeret« (Kronborg) og Børsbilledet »Christian IV beærer Tyge Brahe med en Guldkjæde« ere svage i Udførelsen. Selv ved hans Medlemsbillede ønskede Akademiet, at det blev omarbejdet en Gang endnu, inden det blev ophængt; dog blev han Medlem 1812. Nu forbitrede den ene Skuffelse efter den anden hans ensomme Liv. Til kgl. Historiemaler vilde Akademiet ikke anbefale ham, til Professorer valgte det de 2 yngre Mænd Eckersberg og J.L. Lund, hvoraf den sidste ikke engang havde konkurreret; ved et tredje extraordinært Professorvalg stode dog Stemmerne lige mellem ham og Clemens, men Direktøren afgjorde Valget til Gunst for Clemens. Ikke engang Titel af Professor kunde han opnaa. Efter Dajons Død (1823) prøvede han igjen paa at blive Professor, men da dette heller ikke lykkedes, fik hans Udtalelser imod Akademiet et saadant Præg af Bitterhed, at han 1826 blev udslettet af Medlemmernes Tal og hans Receptionsstykke sat bort. Ikke desto mindre søgte han 1828 paa ny Professoratet efter Lorentzens Død. Endnu en Gang søgte hans Ven, Universitetets Bygmester, P. Malling, at slaa et Slag for ham, saa at denne Bygning kunde blive udsmykket af H. (1835); men han fik ingen Stemmer for sig. Med utrættelig Energi malede og udstillede han Aar for Aar, og da han døde ugift 23. Juni 1855, fandt man hans Bolig paa Graabrødretorv stopfuld af store Billeder.

Trods det, at han som Kunstner i saa ringe Grad naaede det Maal, der i hans Ungdom havde foresvævet ham, synes han dog at have været en i flere Henseender begavet, men urolig og stridbar Natur. Han kastede sig med Iver ind i Striden »om den nordiske Mythologis Brugbarhed for de skjønne Kunster«. Han paakaldte flere Gange den offentlige Mening i sin Strid med Akademiet baade i særskilte Piecer og i Blade; han udtalte sig adskillige Gange om sin Opfattelse af Kunsten, men det lader til, at ogsaa hans Forfatterskab har været en Røst i Ørkenen. Man kan føle Medlidenhed med en Natur, der saaledes tilbringer Livet i en trøstesløs Kamp med sin Skæbne, men maa mere undres over, at der har kunnet knytte sig saa stort et Haab til hans Ungdom, end over, at han fik saa krank en Lykke.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyer, Cornelius, 1741—1804, Miniaturmaler

Af F.J. Meier

Cornelius Høyer, Bror til Christian Fædder Høyer, var født paa Hammermøllen og var allerede som Dreng Elev af det under Eigtveds Avspicier reorganiserede Akademi, hvor han lagde sig efter Malerkunsten. Det var navnlig Miniaturmaleriet, han følte Kald for, og under en dygtig, ældre Mesters, Andreas Thornborgs, Vejledning gjorde han hurtige og store Fremskridt. Ved Akademiet vandt han dettes Præses Grev Moltkes og Direktøren Salys Velvilje ved sin Flid og Duelighed og fik begge Sølvmedaillerne, den store endogsaa 2 Gange. Med Understøttelse af Kongens Kasse drog han til Udlandet, først til Paris, hvor Bekjendtskabet med J.B. Massé blev af Betydning for ham, der fra til Rom og saa til Dresden, hvor han blev i 9 Maaneder, og hvor han blev Medlem af Akademiet paa en sovende Eros og Psyche med Lampen. I 1768 kom H. tilbage til Danmark, blev det næste Aar agreeret og 1770 Medlem af Akademiet. Det varede dog noget, inden denne fremragende Kunstner ret slog an her, og det var egentlig først fra Udstillingen 1778 at regne, at han ret blev vurderet for, hvad han var. Ogsaa i Udlandet nød han stor Anseelse, besøgte flere af Evropas Hovedstæder og fik navnlig en smigrende Modtagelse ved det kunstelskende Hof i Weimar (1788). Her hjemme var H. imidlertid efterhaanden bleven kgl. Hofminiaturmaler, Akademiets Sekretær, Kancelliraad, Professor og Justitsraad og havde faaet Embedsbolig paa Charlottenborg, men trods al denne Medbør og trods den store Anseelse, han med rette nød som Kunstner, vare hans Kaar kun smaa og hans hele Situation kun lidet misundelsesværdig. Af Karakter var han rethaverisk, trættekjær og mundgjæv og laa derfor jævnlig i Strid med sine Kunstbrødre, særlig med den lige saa rethaveriske, trættekjære og mundgjæve Abildgaard; med sin Hustru kunde han heller ikke forliges, og i 1786 drog hver sine Veje. Til al Lykke slog al denne Modgang ikke Penselen ud af Haanden paa ham, og mange fortræffelige Arbejder af ham, Miniaturer og Pasteller, ere bevarede og ville stedse sikre ham et anset Kunstnernavn. H. døde i Kjøbenhavn 2. juni 1804. Han havde 15. Okt. 1773 ægtet en af Hovedstadens største Skjønheder, Harsdorffs Svigerske, Frederikke Christiane Fortling, Datter af Hofbygmester J. F. [...]. Efter Skilsmissen fra hendes Mand og særlig efter hans Død bleve hendes Kaar trange; langt om længe kom hun i det Harboeske Fruekloster og døde der i 1829.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyer, Jacob, 1712—56, Rektor

Af D. Thrap

Jacob Høyer, født i Hjembæk paa Sjælland, hvor Faderen, Mag. Johan H., var Sognepræst. Han deponerede 1732 fra Roskilde, blev Alumnus paa Borchs Kollegium [1735-1740, da Hans Gram [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] var efor] og Decanus paa Klosteret, 1742 Magister og s. A. øverste Kollega ved vor Frue latinske Skole i Kjøbenhavn, hvorfra han 1749 blev kaldet til Rektor i Bergen. Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] bad indtrængende om, at »den meget brøstfældige Skole maatte blive hjulpen ved en udi alle Dele suffisant Rektor«, og vidste næppe at finde nogen bedre end H. Det viste sig ogsaa snart, at han var Mand for at bringe Skolen i en bedre Tilstand, men saa skete den Ulykke, at Konrektor Poul Lakjær paa Grund af sin Delagtighed i de Begivenheder, der fremkaldte den i hin Tid meget bekjendte Garboeske Proces, blev suspenderet. Sagen mod ham endte først Aaret efter H.s Død med hans Frikjendelse, og i den længste Tid af sit Rektorat maatte H. derfor arbejde uden nogen Konrektor ved sin Side. Han havde Ry som en meget dygtig Skolemand og var kjendt i Samtiden ved sin Kamp for det bestaaende imod den dristige og højt begavede Reformator F.C. Eilschov [se om Eilschov i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] [...]. Foruden sit Skrift mod denne udgav han i Bergen 3 latinske Programmer; han viser sig at være paavirket af Wolf. Han døde 12. Jan. 1756. I Begyndelsen af 1752 blev han gift med Mette Carstine Sylow fra Throndhjem [Trondheim], der overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyer, Lyder Sørensen, 1706—57, Degn, Forfatter

Af Vilh. Bang

Lyder Sørensen Høyer var født i Aalborg, fra hvilken Bys Skole han blev Student 1725; var derefter i 4 Aar udenlands; blev 1731 typografisk Korrektør ved det kongl. og Universitetsbogtrykkeriet; 1739 Sognedegn i Grevinge i Ods Herred, hvor han døde 1757. Han har dels forfattet, dels oversat nogle gudelige Smaaskrifter, af hvilke et, »Aandelige, sjælerørende Betænkninger«, først udkom 1761, udgivet af hans Enke, Sophie Amalie f. Godsche (eller maaske snarere Godiche). I Manuskript efterlod han en ufuldendt Beskrivelse over Grevinge Sogn (Kgl. Bibl.) hvilken ligger til Grund for den 1887 af Ferd. Petersen udgivne historisk-topografiske Skildring af Grevinge.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høyer, Marcus Haggæus, 1741—73, Kancellideputeret

Af G. Kringelbach

Marcus Haggæus Høyer, en Søn af Regimentskvartermester, Generalkrigskommissær Hans H. (død 1769, 71 Aar gammel) og Johanne f. Holmsted (død 24. Avg. 1772 i sit 59. Aar), fødtes i Kjøbenhavn. Efter at han 1766 i »To Breve om Bondestanden og Landhusholdningens Forbedring« [se artiklen om Hans Rigsgreve Rantzau] havde lagt sin Interesse for og Indsigt i Landbospørgsmaalene for Dagen, blev han 1767 Protokolfører for den Kommission, som da nedsattes for at gjøre Forslag til Landvæsenets Forbedring, s. A. Kancelliraad, 1768 Sekretær i General-Landvæsenskollegiet, 1769 Kommitteret sammesteds, 1770 Justitsraad og Medlem af General-Landvæsenskommissionen, som da afløste det nævnte Kollegium, 1771 tillige Deputeret i det danske Kancelli, i hvilken Egenskab han deltog i Forhandlingerne om Gjennemførelsen af den af Struensee projekterede nye Plan for Kancelliets Omordning, der traadte i Kraft 1. Maj s. A. H. blev selv Chef for Kancelliets 4. Departement, der foruden Kolonierne havde Behandlingen af Lenssagerne under sig. Efter Struensees Fald blev han, endnu forinden den i 1771 skabte Ordning var bleven kuldkastet, 1773 beskikket til Amtmand over Lundenæs og Bøvling Amter, men døde allerede 9. Febr. s. A., faa Dage efter sin Udnævnelse.

Tilføjelse: Har oversat *»Cenie«* - Komedie i 5 Akter af Mad. d'Happencourt de Graffigny. Stykket blev opført 5 gange på Det Kongelige Teater i perioden 1763-1765.

Til: Indholdsfortegnelsen

Høysgaard, Jens Pedersen, 1698—1773, Pedel og Klokker; Sprogmand og Mathematiker

Af P.K. Thorsen og H. G. Zeuthen

Methodisk Forsøg
til en
Fuldstændig
Dansk Syntax.

Hvoraf
kan tages Anledning, ey alene til en ræt
og tydelig Construction i vort Sprog, men
og til des nøyere Indsigt i alle
andre.

Imprimatur. B. MÖLLMANN.

SIC VOS NON VOBIS.

Dette og den A. Danske Grammatica er tilkjøbs paa Studligaarden
ved Frue Kirke i Kiøbenhavn. 1752

Illustrationen er et forblad i Henrik Bertelsen (red): *»Danske Grammatikere«* bd. V. Oprindelig udgivet 1923, genudgivet v/ Caroline C. Henriksen og Carl Behrend for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab / C.A. Reitzel, København 1979. Bd. V - og en stor del af bd. IV - er viet Høysgaard. Et udsnit af illustrationen kan ses over artiklen om kobberstikkeren Lode

Jens Pedersen Høysgaard er født Juledag 1698, blev Student fra Aarhus Skole 1719 og tog Bakkalavrgraden 1727. Om hans ydre Livsforhold vides ikke meget. I en Aarrække var han Universitetspedel (2. eller 3. Pedel). 9. Maj 1759 udnævnte Konsistorium ham »i Henseende til hans langvarige, tro Tjeneste ved Universitetet« til Klokker ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn. Han fritoges ved denne Lejlighed enstemmig fra at stille den med Udnævnelsen forbundne ikke ubetydelige Kavtion, men maatte svare den vanlige Aarsafgift paa 150 Rdl. til Universitetets Vedligeholdelse. 1771 tilbød Konsistorium ham Klokkerembedet ved vor Frue Kirke, men han foretrak at blive, hvor han var, naar han kunde faa 100 Rdl.s Afslag i den aarlige Afgift, hvilket bevilgedes. Han døde som Klokker ved Trinitatis Kirke 21. April 1773. — H. var gift med Johanne Poulsdatter f. Calmer, der døde i Maj 1761, 58 Aar gammel. Siden ægtede han 10. April 1764 Anne Lucie Marcusdatter f. Pahl, Enke efter Pastor

Frederik Boye [...]. Hun døde 21. Avg. 1770, 52 Aar gammel. Endnu en Gang indlod han sig i Ægteskab, i det han 6. Maj 1772 giftede sig med Cæcilie Birgitte Wormstrup fra »Prinsen« paa Vestergade.

H. indtager en høj Rang som Sprogforsker, navnlig som Fonetiker. Hans Studiers Gjenstand var det danske Sprog i talt og skreven Form, som han forefandt det i sin Samtid. Han nærede stor Interesse for Modersmaalet. »Enhvers Fædernesprog har noget i sig, som er hans Betragtning værd. Thi er det vel mere angelegent at vide, hvordan en Flue er skabt, end med nogenledes god Forstand og Indsigt at kjende, hvorledes den Evne, David kalder sin Ære, ytrer sig i sine daglige Virkninger, og hvorledes de samme ere beskafne? Det er vel saa, at et Land kan have mange Fordele af sit Sprog uden at kjende det saa grant; dog er det ikke en blot Kuriositet at kjende det efter Kunsten; men lad det hedde en Kuriositet! saa er denne nok saa god som mange andre.« Og Interessen for Sproget var hos H. forenet med en ganske mærkværdig Evne til at iagttage. Han havde — for at bruge Badens Ord om ham — stor naturlig Skarpsindighed til at forfølge Sproget i dets inderste Smutkroge og at opdage dets fineste Mekanisme.

H. begyndte sin Forfattervirksomhed i Aaret 1743 med Udgivelsen af 2 anonyme Smaaskrifter. Han havde tidligere samlet sproglige Iagttagelser, havde ogsaa tænkt paa at udgive dem, men denne Tanke var igjen bleven opgiven. Anledningen til Offentriggjørelsen kom i Følge hans egne Ord udefra. Det var Retskrivningsstriden mellem Th. Clitau og N. v. Haven.

Det første Skrift omhandler Retskrivningsspørgsmaalet og er holdt i en spøgende Tone. Han vil dømme i den gamle Retskrivningsstrid mellem Henrik Gerner og Peder Syv, da det dog var paa Tide, at denne Trætte blev bilagt. Han fremdrager 3 Stridspunkter: 1) Brugen af *i* eller *j* foran Vokaler, hvor han foretrækker det sidste; 2) Vokal- eller Konsonantfordobling til Angivelse af Vokalens Kvantitetsforskjel, hvor han forkaster begge Dele; 3) Tal-bøjning i Verbers Indikativ, hvor han foretrækker Opgivelsen af Talforskjellen; den volder undertiden Utydelighed og er til Plage at lære. Det andet lille Skrift handler om Accenterne og deres Brug. Heri fremstilles et helt Accentuationssystem: 1 Acutus eller Skarptone ´(Lóft, Fád), 2) Gravis eller Stødetone ` (Sèng, Knìv) — senere ombyttede han disse 2 Betegnelser —, 3) Circumflexus eller Vringeltone ^ (Bôrd, Stôl), 4) Apostrophicus eller Drægetone ' (Kio'l, Fa'r, Mo'r, efter kjøbenhavnsk Udtale); Jyderne have her, som H. ogsaa bemærker, »Vringeltone«. I den nærmest følgende Tid udgav H., ligeledes anonymt, 2 ret omfangsrige Skrifter, en accentueret Grammatik (1747) og en Syntax (1752). Hans sidste lille Skrift, et »Anhang« til den accentuerede Grammatik, udkom 1769. Han kalder det »første Anhang«, men der udkom aldrig mere. Paa »Anhangets« sidste Side angiver H. sig som Forfatter ved Mærket J. H. Paragrafinddelingen er fortløbende gjennem alle 3 Skrifter.

H.s Forfattervirksomhed har et dobbelt Formaal: han vil simpelt hen beskrive Sproget, som det er, og han vil give Vejledning i dets skriftlige og mundtlige Brug. Paa Grammatikkens Titelblad hedder det, at den er »udgiven de fremmede til Vilje, som allerede véd noget af Sproget, og især for de unges Skyld, som opdrages enten til Bogen eller Pennen«. Han fremsætter ogsaa sine Meninger om, hvordan Sproget burde være. »Man bør skrive«, hedder det (med Bevarelse af hans egen Retskrivning), »ligesom man tåler, nåar man tåler ræt; og dêrimòd, hvàd som er ræt skrevet, bør og læses, sòm det er skrevet. Eller páa en anden maade: dêrsom man er forsikred óm, at man tåler ræt, behø'ver man ikke at bekymre sig stôrt om nogen anden régel end at skrive, som man tåler« (Gramm. § 257). «Man bør éj al-ene af den rætte og behâgeligste ûdta'le at tage ànlédning til Skrive-regler, men end òg tvèrt imòd stræbe skriftlig ved fornùftige regler, dêls at vise dèt, som ùdta'len éj áltîd kan lære, dêls at rætte adskíllige ôrds mìsbrúg og fordærved udtale« (Gramm. § 258).

»Man fâaer at tage Euphoniam eller vèllyd i àgt, baade hvad Bo'g-stàvene og Aàndelàvene àngàaer, begge dele efter den beste Dialect eller land-sprôg. Men den beste Dialèct er efter de lærdeste og omhýgeligste Orthographisters skjønnende først dén i Roeskilde og dernæst den Kjøbenhávnske. Den Fyenske i Odinse og den Lollandske i Nachskov ere ogsaa ypperlige; men den sidste hâr en slettere Accènt énd den første, hvilket Lolliker og Fyenboer ikke saa vèl kan dømme óm som dén, hvis Dialèct viger længst fra dem begge« (Gramm. § 260). »Vil ellers nogen vide a'arságen, hvorfor jeg hôlder Roeskildfolkes Dialect for den beste, da èr det, fordi den ùdtâler næsten alle sine ôrd, ligesom de rættest skrives, saa at naar èt ôrd udsiges noget lèmlèsted eller règel-stridigt i dén, bliver der over ti ù-rìgtig prononcêrede i andre» (Gramm. § 261). Der er i alle disse Udtalelser intet andet, end hvad der er tænkt og sagt af mangfoldige baade før og efter H.s Tid. Men her er dog én Ting at mærke: H.s Meninger om det rigtige og det urigtige, om det gode og det slette i Sproget bragte ingen Forstyrrelse ind i hans Opfattelse og Fremstilling af det rent faktisk foreliggende. Han forstod skarpt at skjelne mellem Lyd og Bogstav, mellem Sproget i daglig Samtale og Sproget i Oplæsning, Deklamation og Foredrag.

Det er ved sine Iagttagelser af det danske Sprogs syntaktiske og endnu mere af dets fonetiske Ejendommeligheder, som det lægger sig for Dagen særlig i »Anhanget«, at H. rager op over sin Samtid. Hans egne Udtalelser oplyse bedst hans Undersøgelsesmethode: »Lad een sætte sig hen i en Krog for sig selv og der nævne *i* og *u* uden Fløjtelyd og Stemme! det er, lad ham hviske dem ud! han vil da befinde, at Aspirationen, som følger med *i*, modificeres til een Slags Hvislen og Aspirationen, som følger med *u*, til en anden. Nævner han dernæst, enten lydelig eller hviskende, den Stavelse *ja* (i hvilken j plejer at kaldes Consonant), da hører han ikke Vocalen *i*, men dens blotte Aspiration og Hvislen; og nævner han *aj*, hører han just den samme stumme Hvislen og ikke Vocalen *i*« (Anh. § 1941). »En hviskende Vocal har ligesaa vel som en Klarlydende ej alene sin

Aspiration, men og sin væsentlige Form, som gjør den kjendelig fra de andre. Den er, saa at sige, Rendingen i den Klarlydende, da Tonen, egentligen forstaaet, er, Isletten« (Anh. § 1938). »Lad een nøje merke, hvad Stilling hans hele Mund fra Svelget af indtil Læberne er i, naar han nævner Vocalen *u*, og stræbe at beholde samme Stilling gandske uforandret!« (Anh. § 1940). »En hidsig og vreed Mand toner og aander sine Ord anderledes ud end en koldsindig og sagtmodig: men lad den vrede puste og tone enten de to forskjellige Ord Lágen og La'gen, eller de nok saa forskjellige fòrdŭm og fŏr dúm, hvordan han vil, saa skal man dog lige saa kjendelig kunne høre de samme Forskjel paa hvert Par fra háns Mund som fra déns, der taler mildest og venligst« (Anh. § 1956). Det er Henvisning til at bruge den sunde Fornuft og de naturlige Sanser i Steden for at fortabe sig i golde Spekulationer. Der gik over hundrede Aar hen, før der paa Fonetikkens Omraade kom noget frem i Danmark, der i Originalitet kan stilles ved Siden af H. s Iagttagelser.

- - -

— J. Høysgaard som *Mathematiker*. I 1767 udgav H. et lille Skrift: »Algebraisk Kvadratur eller tydelig Integralregning«. Det ene af de 2 Ark, hvoraf det bestaar, var dog udkommet i 1759, og H.s Beskæftigelse med Mathematikken ligger endnu 20 Aar tidligere. Ligesom Cramer [...] i det endnu mindre Skrift »Algebraisk Nulloregning eller tydelig Differentialregning« (1748) frigjør H. sig i sin Stræben efter virkelig Forstaaelse fra de Former, Intitesimalregningen havde antaget ved Leibnitz. Deres Behandlingsmaade kommer derved af sig selv til at stemme med den, som gik forud for den egentlige Differential- og Integralregning.

Til: Indholdsfortegnelsen

Jardin, Nicolas Henri, 1720—99, Arkitekt

Af F.J. Meier

Fra F.J. Meier: *»Marmorkirken fra 1749 til 1772. Et Bidrag til Den Danske Kunsthistorie«*, C.A. Reitzels Forlag, 1883. Her står: »Omrids af Jardins Plan til Marmorkirken med Angivelse af Ruinens Størrelse for faa Aar siden. Efter en Tegning af *F. Larsen*«. Marmorkirken (officielt: Frederikskirken) blev først planlagt af Eigtved [se mindepladen i artiklen om ham]; ved hans død i 1754 gav Thurah udkast, men opgaven gik imidlertid til Jardin. 1770 blev projektet dog opgivet af pengemangel - på Struensee's tilskyndelse, men byggeriet blev ikke genoptaget efter hans fald. Ruinen blev motiv for mange kunstnere op gennem 1800-tallet.

Nicolas Henri Jardin, født i St. Germain des Noyers, Dept. Seine-et-Marne, 22. Marts 1720, vandt 22 Aar gammel den store Pris for Arkitekturen og afrejste i 1744 til Italien, hvor han opholdt sig længe som Pariser-Akademiets Pensionær ved det franske Akademi i Rom. Han var allerede en habil Arkitekt, da han i 1754 vendte tilbage til Frankrig og slog sig ned i Paris. Hans Ven og Landsmand Saly, som den Gang var almægtig her hjemme paa Kunstens Enemærker, henledede Frederik V's Opmærksomhed paa J. som en Mester, der bedre end Eigtved eller nogen anden dansk Arkitekt vilde kunne gjøre deri i 1749 paabegyndte Frederikskirke i Kjøbenhavn til et arkitektonisk Vidunder, som man aldrig havde set Magen til her i Norden, og Legationen i Paris fik Paalæg om at vinde J. for Danmark. Ikke uden Vanskelighed bragtes der en »Notarialkonvention« mellem den danske Regering og J. i Stand, og skjønt den kgl. Bygningskommission her hjemme nærede store Betænkeligheder ved at gaa ind paa de fra J.s Side stillede Betingelser — de vare hverken faa eller smaa —, accepteredes dog disse paa Frederik V's udtrykkelige Befaling, og Kontrakt med J. afsluttedes 12. Okt. 1754 i Paris. J. traadte i Frederik V's Tjeneste med en aarlig Løn af 4.000 Dir. K. [...] og fik Tilladelse til at medtage sin 24-aarige, aldeles betydningsløse Broder Louis Henri J., der skulde lønnes med 1.000 Dir. K. aarlig. Brødrene kom til Kjøbenhavn samme Efteraar og bleve kort efter begge gjorte til Medlemmer af Akademiet og Professorer ved samme Kunstanstalt, — hvor de, som ikke forstode eller talte et Ord Dansk, skulde holde Forelæsninger for et Avditorium, der ikke talte eller forstod et Ord Fransk. Den ældste Broder blev senere, ved Thurahs Død, Intendant over alle

kgl. Slotte og Bygninger; den yngste døde paa Charlottenborg 1759 uden at have bygget saa meget som blot et Bomhus eller gjort Nytte for en Skilling.

1. April 1756 overtog J. Ledelsen af Arbejdet paa Marmorkirken. Hans første Sæt Bygningstegninger forkastedes af Frederik V paa Grund af de kolossale Udgifter, de stillede i Udsigt; i Sommeren 1756 præsenterede J. paa Fredensborg nye Tegninger, som Kongen godkjendte, skjønt den kgl. Bygningskommission ogsaa fandt denne Plan alt for dyr. Frederik V gav Tilsagn om en aarlig Subvention af 50.000 Dir. K. til Kirkens Fuldførelse. (Der blev dog aldrig udbetalt mere end 40.000 Dir. K. aarlig.) J.s Kirkebygningsprojekt var smukt og storladent, men alt for kostbart efter vore hjemlige Forhold og kom kun for en ringe Del til Udførelse. I 1764 var man kun naaet 15 Alen over Fundamentet; det hed sig i 1770, at det endnu vilde vare 27 Aar, inden Bygningens Ydre var fuldendt, og derefter endnu 50 Aar, før den indre Udsmykning var til Ende. Under saadanne Omstændigheder bød en kgl. Resolution af 9. Nov. 1770, at Byggearbejdet skulde standses paa ubestemt Tid; Stilladser, Maskiner og en stor Del Materialier bortsolgtes ved offentlig Avktion, og J. afskedigedes fra sit Hverv som Kirkebygmester med en kgl. Gratifikation af 3.000 Dir. K. 26. Marts 1771 nedlagde han sit Professorat ved Akademiet og forlod Danmark.

Marmorkirken i København. I 1870 købte C.F. Tietgen tomten og finansierede byggeriet af en revideret udgave, som F. Meldahl tegnede og fik ansvaret for. Kuplen er udført i nybarok stil. Kirken blev indviet 1894. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Her hjemme havde han i 1762 opført Lystslottet Bernstorff ved Gjentofte, desuden det gule Palais i Amaliegade o. a. m., ligesom han var virksom ved Udsmykningen af Riddersalen paa Christiansborg og ved Omlægningen af Fredensborg Have og Park. J. havde i Danmark, der den Gang — som altid — for Udlændinger, navnlig Franskmænd, var et Kanaan, der flød med Mælk og Honning, samlet sig en betydelig Formue. I Paris gjorde Ludvig XV ham til kgl. Bygmester; i 1769 havde han givet ham det sorte Baand (St. Michaels Ordenen). I den store Revolutions blodige Dage trak J. sig tilbage til sin Fødeby, St. Germain des Noyers, og afgik der ved Døden

i 1799. — I Kjøbenhavn havde han udgivet et Kobberværk i stor Folio med tilhørende kortfattet Text: »Plans, coupés et elevations de l'église royale de Frédéric V« (1765), til hvilket han selv stak et Par af Pladerne.

Til: Indholdsfortegnelsen

Jessen, Juliane Marie, 1760—1832, Forfatterinde

Af Nic. Bøgh

Juliane Marie Jessen, er Datter af nedenstaaende Etatsraad Nic. Jac. J. (død 1800) og fødtes 11. Febr. 1760 i Kjøbenhavn. Tidlig paavirkedes hun af hin Tids nationale Digtere og Skribenter, mest af Jacob Baden og af sin Morbroder og Lærer C.F. Jacobi [...], der mente, at hun havde Evne til at dyrke Muserne. Enkedronning Juliane Marie valgte hende til sin Lektrice, hvilken Stilling hun beklædte fra sit 27.—30. Aar, da hun maatte tage Afsked paa Grund af en Mavegigt, som i 8 Aar holdt hende paa Sygelejet, hvorefter hun stadig var svag og aflukket fra Verden. Efter Jacobis Død (1810) blev Rasmus Nyerup hendes litterære Vejleder. Tidlig havde hun angrebet Baggesen for at hævne hans Udfald mod Jacobi. I 1816 sendte hun ham imidlertid et Forsøg paa at løse hans Gaade »Det evige Sindbillede«, og fra nu af blev han hendes Ven, samtidig med at hun stillede sig skarpt imod Oehlenschläger. Mest bekjendt blev hun ved, at hun (1819) vandt den af Selskabet til de skjønne Videnskabers Fremme udsatte Præmie for en Nationalsang. Af 59 Besvarelser — deriblandt Jetsmarks »Duftende Enge« og Chr. Wilsters senere noget omarbejdede »Hvor Bølgen larmer højt fra Sø« — vandt Frk. J.s Prisen, skjønt hendes Sang »Dannemark, Dannemark, hellige Lyd!« er temmelig uheldig og affødte en Mængde berettigede Parodier. Det var Weyses Musik til den, som bevirkede, at den blev sungen. Hun har for øvrigt udgivet mange Digte, en Komedie osv. Agtet for sin ædle Karakter døde hun efter et fleraarigt Sygeleje i Frederiksberg By 6. Okt. 1832.

Til: Indholdsfortegnelsen

Jessen, Nicolai Jacob, 1718—1800, Kammertjener, Fabrikant og Etatsraad

Af G.L. Wad

Fileværket i Rådvad, bagsiden. Foto: Bjørn Andersen, 2007

Nicolai Jacob Jessen, født Nytaarsdag 1718, Søn af Diaconus i Neuenkirchen Tycho J. og Anna Elisabeth f. Schrøder, tjente i en Aarrække Frederik V som Kammertjener og fik som saadan 1759 Gavebrev paa den forhenværende Krudtmølle ved Raavad for der at anlægge et Filehuggeri, der blev beskyttet ved omfattende Privilegier. 1762 fik han desuden Stubbemøllen (Stampen) til en Sabelfabrik. Fabrikvirksomheden gik imidlertid kun daarlig, og trods mange Begunstigelser og Pengetilskud af Kongen gik Foretagendet 1765 fallit. Ved Struensees Fald var J., der ved sin Afgang efter Kongens Død var bleven Justitsraad, et virksomt Medlem af Sammensværgelsen og med sit Kjendskab til Christiansborgs indviklede Gange og talløse Døre, hvortil han endnu havde en Hovednøgle, var han hin 17. Jan. en habil Vejviser ved Overrumplingen; for sine Tjenester belønnedes han med 400 Rdl. aarlig. 1778 fik han det indbringende Embede som Kæmmerér ved Øresunds Toldkammer, blev s. A. Etatsraad og døde 16. Avg. 1800. Gift 8. Dec. 1758 med Marie Christine Jacobi (f. 5. Marts 1738 død 11. Febr. 1801), Søster til [...] Chr. Fr. J. [Far til Juliane Marie Jessen].

Vis à vis bagsiden. Foto: Bjørn Andersen, 2007

Til: Indholdsfortegnelsen

Judichær, Ole, 1661—1729, Søofficer

Af C. With

Ole Judichær var Søn af Præsten Niels Olufsen J. til Vamlingbo paa Gulland [Gotland]; Moderen hed Anne Nielsdatter Gardea; Navnet J. stammer fra en latinsk Tillempelse af Slægtens Ejendom Dommerarv paa Gulland. J. er født paa denne Ø 20. Marts (ell. 20. Febr.) 1661 og rejste, efter at Niels Juel 1676 havde erobret den, til Kjøbenhavn, hvor han, som 1683 blev Student og 1684 Baccalaureus, studerede Theologi. Han kom senere i Forbindelse med den ansete Videnskabmand Ole Rømer, der underviste ham i Mathematik og anbefalede ham til Niels Juel og Holmens daværende Fabrikmester, Admiral Henrik Span. Hos denne blev han antaget som Huslærer og skal have prædiket nogle Gange i Holmens Kirke; da Span imidlertid snart fik Øjet aabnet for hans mathematiske Anlæg, skaffede han ham 1690 Ansættelse paa Bremerholm som Viceekvipagemester, og kort efter antoges han som Skibskonstruktør og Leder af Skibsbygningsskolen. Skibsbyggeriet havde før hans Tid ikke været synderlig udviklet, man byggede mest efter Modeller, men uden noget videnskabeligt Grundlag. J. har indlagt sig Fortjeneste som den første, der indførte et saadant. Da det nybyggede Linjeskib »Danebrog«, ved hvis Tilblivelse han havde vigtig Del, 1692 løb af Stabelen, fik han som Anerkjendelse for sin Virksomhed Udnævnelse til virkelig Ekvipagemester og Fabrikmester. Som saadan vedblev han at virke lige indtil 1727 og konstruerede i den Tid ikke færre end 23 Linjeskibe og 9 Fregatter, der vel vare temmelig langsomt sejlende og fyldige i Linjerne, men dog anerkjendte som særdeles gode Kampskibe; kun med ét, det store »Fredericus Qvartus« paa 110 Kanoner (sat i Vandet 1699), var han absolut uheldig, da det var saa rankt, at det ikke kunde bruge sine underste Batterikanoner.

J. var for øvrigt en meget brugt og betroet Mand. Han udnævntes 1698 til Kommandørkapitajn, 1703 til Kommandør, blev 1708 Schoutbynacht, 1714 Viceadmiral og 1718 endog virkelig Admiral. 1705 fik han Sæde i Admiralitetet; allerede 5 Aar forinden førte han personlig en mindre Styrke til Flaaden som Eskadrechef, uagtet han jo egentlig ikke oprindelig var uddannet som Sømand. Ved den nævnte Lejlighed deltog han under U. C. Gyldenløve i Forsvaret af Hovedstaden mod den allierede svensk-engelsk-hollandske Flaades Bombardement. 1706 rejste han udenlands for at studere Skibsbyggeriet. Strax efter sin Hjemkomst 1708 drog han til Lithauen for at modtage Tømmer, herefter sendtes han til Fæstningen Christiansø for at besørge denne istandsat. Ved Admiral v. Støckens Afgang som Holmens Chef 1710 udvidedes hans Forretningsomfang paa Værftet betydelig, indtil man 4 Aar efter betroede ham Posten som Holmens Admiral. 1710 førte han under Gyldenløve en Eskadre i Slaget paa Kjøge Bugt, hvor Ivar Huitfeldt sprang i Luften. 1711 sattes han i Spidsen for Forsvaret, som skulde dække Sjællands Kyster; det paafølgende Aar havde han samme Kommando og anlagde samtidig ved Sænkning af nogle gamle Krigsskibe det første Batterifundament for Batteriet Tre Kroner. 1715 var det J., der som den sagkyndige udsendtes til Admiral Rabens Flaade efter Slaget 13. Avg. for at istandsætte denne, næste Aar fik han Overkommandoen over Kjøbenhavns Batterier og ledede Troppeoverførsler, 1718 udsendtes han med en anselig Styrke for at beskytte Handelen, fik derefter det Hverv at optage de af Peder Tordenskjold i Marstrand sænkede Skibe; senere satte man ham i Spidsen for Karantæneforanstaltningerne mod Pesten og 1721 tillige i en Kommission, der havde til Formaal at ordne Flaadens Regnskabsvæsen. Ved alle disse højst forskjellige Hverv gjorde J. god Fyldest og nød megen Paaskjønnelse, men da den store nordiske Krig var endt og Landets Finanser til Dels ødelagte, forandrede Forholdet sig ganske. Det synes, som om der da er opstaaet et daarligt Forhold hos de ledende Mænd i Marinen, og at disse hos den arbejdsomme, men ogsaa meget mistænksomme Frederik IV fandt villigt Øre for Angiveri. Et Parti, i Spidsen for hvilket Admiralerne P. Raben og F. Trojel stode, arbejdede paa at styrte den i mange Henseender fortjenstfulde Gabel [...] fra Stillingen som Marinens øverste Chef. Det lykkedes dem ogsaa at faa ham fjærnet 1725, men ikke tilfredse hermed fortsatte de Anklagerne videre; herunder blev J. ogsaa indviklet i Processen, hans stridige Karakter og hvasse Tilsvar forøgede Misstemningen mod ham, han beskyldtes for at have taget mod Bestikkelser, for uøkonomisk Tømmerindkjøb, for slet Administration paa Værftet og for Mangel paa Indsigt ved Anlægget af Batteriet paa Refshalen. De fleste af disse Beskyldninger vare overdrevne; men det kan paa den anden Side ikke nægtes, at Forholdene paa Holmen ikke vare, som de burde være. J. paastod, at Aarsagen til disse væsentligst laa deri, at Pengemidlerne vare for knappe; han havde imidlertid faaet Stemningen imod sig, væsentlig ved sin umedgjørlige Karakter, og medens Gabel gik fri, blev J. som Syndebuk for et uheldigt System dømt til at have sin Stilling forbrudt. Sagnet om, at han maatte lide den Krænkelse at forlade Holmen ad den »uærlige« Port, Slaveporten, er ganske ubeføjet. I Følge paalidelige Efterretninger blev han simpelthen »dimitteret« af Tjenesten 10. Nov. 1727, hvorefter han trak sig tilbage til Næstved. Han døde her 29. Sept. 1729. — J. blev 16. Sept. 1696 gift med Veronica Scavenia Foss (f. 1672 død 1745).

Til: Indholdsfortegnelsen

Juel, Jens, 1745—1802, Maler

Af F.J. Meier

Nicolai Abildgaard tegnede de fleste af illustrationerne til Jens Baggesen's oversættelse af *»Niels Klim«*. En enkelt blev dog tegnet af Jens Juel. Alle illustrationerne blev stukket af Clemens.

Jens Juel var uægte Søn af Vilhelmine Elisabeth Juel, Husjomfru paa Wedellsborg, og »en velfornemme Herre«, en Wedell eller Kammerherre Jens Juel (f. 1707 død 1775). Moderen, som var født i Jan. 1725 og døde i Marts 1799, var Søster til Degnen Johan Jørgensen J. i Balslev paa Fyen, og det var uden Tvivl i dennes Degnebolig (derimod *ikke* i Gamborg), at J.J. fødtes til Verden 12. Maj 1745. Moderen ægtede det følgende Aar »Studiosus« Jørgen Jørgensen (f. 1724 død 4. Juni 1796), som var bleven Degn og Skoleholder i Gamborg, en Mils Vej fra Balslev, og det staar derfor vel til at antage, at han har modtaget ikke alene Kald og Brød, men ogsaa Kone og Barn af hin »velfornemme Herres« Haand. I Gamborg Degnebolig henrandt J. s Barndom sorgfrit og rolig. Han ytrede tidlig Lyst til Malerkunsten, og Forældrene satte ham efter hans Konfirmation i Lære hos Maleren Gehrmann i Hamborg, hvor J. i 5—6 Aar mellem Stolper og Paneler sled sig frem til Malersvend, medens han samtidig dermed gjorde saa stor Fremgang i Malerkunsten, at han snart overfløjede sin ikke ganske uhabile Læremester og var godt paa Veje til at vinde sig et Navn som Kunstmaler (Portrætter, smaa Genrebilleder, Natstykker, Landskaber, af hvilke 2 bevares i Hamborgs Musæum, osv.). Noget over en Snes Aar gammel kom han til Kjøbenhavn, hvor han strax med ungdommelig Suffisance [selvsikkerhed] optraadte som Portrætmaler og virkelig ogsaa opnaaede baade Sysselsættelse og Anerkjendelse. Denne Medbør synes at have gjort den unge Mand meget selvtillidsfuld, og der fortælles, at da Als [...] tilbød ham sin Vejledning i Kunsten, modtog han ikke dette velvillige Tilbud »af Mangel paa Tid«. Et og andet kunde han dog den Gang nok have lært af Als, om han end snart overfløjede denne langt.

Han slap for at konkurrere om Sølvmedaillerne og vandt 1767 med Lethed Akademiets lille Guldmedaille. Nogen mere Møje kostede det ham at opnaa den store: i 1770 tilstedes den hverken ham eller nogen anden af de

konkurrerende »Artister«; dog opnaaede han den det følgende Aar. Med at komme til Udlandet syntes det derimod at have lange Udsigter, Abildgaard kom først afsted, saa Almer, endelig dog ogsaa J.; en Del fornemme Damer havde interesseret sig for ham og sammenskudt de nødvendige Pengemidler. I 1772 forlod han Kjøbenhavn og var borte i 8 Aar. Først gik han til Rom, hvor han opholdt sig i 4 Aar i fortroligt Samliv med andre danske Kunstnere, som dels allerede vare i den evige Stad, dels efterhaanden kom dertil, som Abildgaard, Beeken, Almer, Dajon, Rude, Malcho. I Rom studerede og arbejdede han flittig; flere mindre Billeder skrive sig fra hans Ophold i denne By, bekjendt er navnlig Portrættet af en vanskabt Dværg, som den Gang tiggede paa Roms Gader (nu i den kgl. Samling); dets tekniske Udførelse er fortræffelig, men æsthetisk set er det uskjønt. Fra Rom drog J. til Paris, som den Gang var og i lang Tid havde været Portrætmaleriets fornemste Højskole. Hvor var der ikke her meget for ham at se og lære, mange fremragende Kunstnere at studere: Mignard, Vanloo, Rigaud, Seb. Bourdon, de Troy, og af yngre samtidige: le Toqué, Natoire, Greuze, Fragonard o. a. Disses og mange andres Værker havde han her for Øje — skjønt ikke samlede i noget Musæum —, og at han flittig har studeret disse Malere og deres Kunst, fremgaar tydelig af hans senere Produktion: den franske Portrætkunsts gode Egenskaber, dens aandrige Opfattelse og Karakteriseren, dens smagfulde Anordning af Figuren i Rummet, dens fine, om end noget sirlige og blødagtige, Gratie, dens delikate Udførelse, kunne uden Vanskelighed gjenfindes i mangfoldige af J.s Billeder, og uden Tvivl er det ligeledes de franske Mestre, han skylder den noble og tiltalende Kunst, hvormed han lader mange af sine Portrætfigurer fremtræde i en hel lille, kvikt komponeret Situation, optræde i et diskret behandlet Landskab, i en Have, ved Arbejdsbordet, i Atelieret, foran Staffeliet, ved Bordet med den opslagne Bibel, bringende friske Blomster fra Mark og Skov osv. Fra hans Pariserophold stammer et af hans i nævnte og i andre Henseender fortrinligste og interessanteste Billeder, Clemens ved Arbejdsbordet (nu i den kgl. Samling).

I 1777 forlod J. Paris og drog til Genf [Genève], hvor han hurtig kom i nær Forbindelse med Naturforskeren Bonnet (død 1793), der den Gang paa sit Landsted i Nærheden af den nævnte By samlede et helt lille Hof af danske Kunstnere om sig — foruden J. Kobberstikkeren Clemens, Emaillemaleren Pløtz, ovenomtalte Maler Simon Malcho o. a. —, og som kort efter blev Æresmedlem af det danske Kunstakademi. I Genf fik J. hurtig et vel fortjent Ry som fremragende Kunstner og malede en Hoben Portrætter, blandt dem ogsaa det fortræffelige Billede af Bonnet, hvilket Clemens stak lige saa fortræffelig i Kobber. At Bonnet, efter at være bleven Æresmedlem af Akademiet i Kjøbenhavn, i Breve til dette udtalte sig paa det fordelagtigste om sine 2 unge danske Venner, Maleren, der havde gjort hans Billede, og Kobberstikkeren, der havde overført det paa Pladen, forstaar sig af sig selv, og dette bidrog ikke lidet til at skaffe J. og Clemens et i øvrigt vel fortjent Ry her hjemme. J. blev godt og vel 2 Aar i Genf, stærkt sysselsat og med rette anset for en betydelig Mester, og maaske var han bleven der endnu længere, hvis ikke en, som det synes, meget flygtig Forelskelse i en Jomfru Holm, Datter af en senere Inspektør ved Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn, havde slaaet sig til der nede. Den i Kjærlighedssager ganske uerfarne Maler, som maaske kun havde fundet et rent kunstnerisk, æsthetisk Behag i den nævnte unge Piges sympathetiske Ansigtstræk, dem det for en Kunstner som ham lønnede sig Umagen at fængsle paa Lærredet, blev, som der siges, under Pigebarnets kyndige og erfarne Moders Paavirkning forlovet med Jfr. Holm, en Forbindelse, som dog hurtig opløste sig af sig selv, men som dog uden Tvivl væsentlig har bidraget til at drive ham bort fra Genf. (Hele dette Forhold og de nærmere Omstændigheder ved det ere endnu ikke tilstrækkelig opklarede.) Som det synes, har Familien Holm ladet sig det være magtpaaliggende at faa den brudte Trolovelse fornyet, i det mindste forlod den Genf kort efter J. og fulgte efter ham lige til Holsten, hvor den unge Pige temmelig pludselig bortreves af Døden, og J. saaledes udløstes af et Baand, han maaske i sin Uerfarenhed noget uoverlagt havde paalagt sig — eller ladet sig paalægge. J. slog sig foreløbig ned i Hamborg, hvor han blev et Aars Tid, og hvor han, som der meldes, malede en Del Portrætter af den rige Hansestads store Matadorer. Han kom her i nøje Bekjendtskab med Klopstock, som den Gang, efter at have vendt Danmark Ryggen, fra 1774 til sin Død boede i sit endnu existerende Hus i Königsstrasse; det var her, J. malede sit bekjendte Billede af »Messiaden«s Digter.

Endelig, efter 8 Aars Fraværelse, kom J. tilbage til Kjøbenhavn 1780. Først i April s. A. agreerede Akademiet ham paa et Par Portrætter og nogle romerske Studier og paalagde ham for Receptionen at gjøre et Portræt i hel Figur og naturlig Størrelse af Arveprins Frederik. Det var den Gang Skik ved Akademiet, at Aspiranterne til Medlemsværdigheden udbade sig, at nogle af Akademiprofessorerne som »Kommissærer« vilde syne og vurdere deres Receptionsarbejder; saaledes havde Wiedewelt og Mandelberg synet Abildgaards Medlemsstykke, og den gamle Mandelberg, Weidenhaupt og Abildgaard synede nu J.s. Det blev godkjendt og J. 4. April 1782 enstemmig valgt til Akademiets Medlem. Allerede tidligere var han bleven kongelig Hofportrætmaler. Efter gjentagne Gange forgjæves at have søgt om at blive Professor ved Akademiets Modelskole blev han fra April 1784 ansat som »adjungerende« Professor med Tilsagn om den første reglementerede Professorplads, der blev ledig, og da Mandelberg 2 Aar efter afgik ved Døden, fik J. den saaledes ledigblevne Plads. Men hvor lidet sikker en Kunstners, en Akademiprofessors Stilling i det hele den Gang var — man kunde fristes til at tilføje: hvor lidet agtet og æret, og det gjaldt selv en saa fremragende og udmærket Mester som J. —, hvor værgeløse Kunstnerne og hele deres Akademi stode over for en anmassende Stormands naadige eller unaadige Forgodtbefindende og vilkaarlige Overgreb, ses klart af Overhofmarskal Numsens Fremfærd mod J. i 1790: Numsen, der ogsaa fra Theatrets Historie er kjendt som en myndig og hovmodig Herre, fratog i Juni nævnte Aar uden videre J. hans Atelier paa Charlottenborg og henviste den forurettede Kunstner — ret som for at haane ham og hele Akademiet — til dette, som i Følelsen af sin Afmagt lige over for den overmodige Stormand »maatte nøjes med at beklage ham, J.«. Og Numsen var endda Akademiets Æresmedlem, og det nævnte Overgreb fandt Sted, medens den energiske Abildgaard, den eneste af alle Akademikerne, der i Ny og Næ vovede at vise Tænder, var Direktør.

I »Salonen« (dvs. Kunstudstillingen) 1794 havde det store Publikum rig Lejlighed til at beundre J.s fortrinlige Billeder, og hans Ry som en af Evropas største Portrætmalere var fra den Tid grundfæstet. Aaret før, under Wiedewelts 8. Direktorat, var han enstemmig valgt til Akademiets Kasserer for Tidsrummet 1793—95; ved Direktørvalget 23. Febr. 1795 — der var kun 5 stemmeberettigede tilstede — opnaaede J. og Bygmesteren Meyn hver 2 Stemmer, hvorfor Valget indstilledes til Præses', Arveprinsens, Afgjørelse; denne erklærede sig for J., der saaledes blev Akademiets Direktør. Hans Direktorat var kun lidet glædeligt: Byens Brand medførte en Invasion paa Charlottenborg af Politiretten og Politivagtmesteren og af brandlidte og reddet Gods — og af Lotteriet, som man end ikke under den almindelige Nød og Elendighed kunde undvære —, og det var endog paa højeste Steder under Overvejelse rent at fratage Akademiet Charlottenborg Slot. J. som Direktør stod selvfølgelig ganske magtesløs over for alle disse Kunstens Trivsel saa lidet fremmende Forhold. Hans Direktorat udløb i Marts 1797; 2 Aar efter blev J. for anden Gang Direktør. Da Harsdorff snart efter afgik ved Døden [1799], fik J. hans Bolig paa Charlottenborg, som han, des værre for den danske Kunst, saa hurtig maatte forlade [han døde i 1802].

Tallet paa J.s Arbejder er overmaade stort, hvorved dog maa bemærkes, at adskillige Portrætter fra den Tid udgives for Værker af J. uden at være det. Ved hans rige Produktion er det let forstaaeligt, at der ved flere af hans Billeder nok kunde være et og andet at udsætte, thi ikke ethvert Aasyn, Kunstneren skal overføre paa Lærredet, virker sympathetisk, end sige æggende eller inspirerende, og deraf er jo dog grumme meget afhængigt. Men som Regel ere Billederne fra hans Haand i høj Grad aandfuldt opfattede, habilt indstillede i Rummet og udførte med virtuosmæssig Dygtighed og med sand og dyb Kjærlighed til Opgaven, om han end ikke sidder inde med de store Hollænderes dybe og mættede Farver og brede, kraftige, marvfulde Pensel, ja maaske undertiden ikke hæver sig op til enkelte af deres ham nærmest forudgaaende Epigoner her hjemme (som f.Ex. Pilo i hans Billede af Æmilius Biehl). Men om det end maaske ikke kan nægtes, at Rokokotidens Portrætkunst, navnlig den franske, som J. jo havde staaet paa nært Hold ved, har kunnet brede ligesom et let Stænk af mild Sødlighed over en Del af hans Billeder, saa rager han desuagtet langt op over største Delen af hans samtidige Medbrødre i Portrætfaget og fører en fin, delikat, elegant og dog naturtro Pensel, som i enkelte Værker, f.Ex. det herlige Portræt af ham selv, siddende ved sin Hustrus Side i Atelieret med Paletten i Haand foran Staffeliet, i Adel og Ynde overgaar alt, hvad man af Portrætkunst hidtil havde set her hjemme. De talrigste af J.s Arbejder ere Brystbilleder, og det er ogsaa i dem, han naar sit højeste Mesterskab; hans Knæstykker og endnu mere hans hele Figurer og Grupper ere ikke aldeles dadelløse: man mærker undertiden i dem, at han ikke var Figurmaler, end mindre Historiemaler, skjønt han ganske vist havde vundet den store Guldmedaille som saadan (for »Mardochais Triumf«). — Foruden Portrætter og Portrætgrupper, af hvilke adskillige, som tidligere antydet, ved Anordning og Staffage nærme sig Genrestykkernes Kategori, leverede J. ogsaa Landskabsbilleder, ligesom han da ogsaa hyppig lod sine Portrætfigurer fremtræde paa en diskret holdt landskabelig Baggrund. Hans egentlige Landskabsbilleder — de romerske Studier undtagne — sysselsætte sig mest med dansk Natur, men skjønt det ingenlunde mangler dem paa poesifuld Stemning og Opfattelse eller paa naturtro Udførelse, lide de dog af en vis Tunghed i Farvetonerne, og hans Landskabsbilleder staa ikke fuldt i Højde med hans øvrige Produktion. I sine ældre Aar gjorde han ogsaa ikke faa Pastelbilleder, mest let henkastede og udførte, men derfor ikke mindre gratiøse og karakteristiske.

At give en Fortegnelse over J.s talrige Arbejder kan ikke ske her. Vi nøjes med, foruden de foran nævnte Værker af ham, i Flæng at nævne nogle enkelte: hans Portræt af Caroline Mathilde, af Kronprins Frederik som 14-aarigt Barn, af Arveprins Frederik, af Christian VII i Kroningsdragt med Regalierne, hel Figur, naturlig Størrelse (Rosenborg), det nydelige Raben-Levetzauske Familiestykke (1796), det Tuteinske Familiebillede, flere Portrætter af Familien Tuteins Medlemmer, Portræt af Joachim Godske Moltke (1796), af Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Bastholm (1781), Tode (1787), Ryberg, Billederne af 2 unge ostindiske Piger (Døtre af Generalkonsul Pingel, 1792—94), Portrætterne af Kunstnerens Moder og Stiffader, begge i Bondedragt, o. fl. Den kongelige Samling ejer en Del Billeder af J., men langtfra nok af en saa stor og udmærket Kunstner som han.

J. blev, som det af alt foranstaaende vil fremgaa, stærkt sysselsat og lod sig ræsonnabelt betale for sine Arbejder. Foruden hvad hans Pensel indbragte ham, havde han ellers kun grumme lidt at leve af, og hans Løn af Staten oversteg aldrig 400 Rdl. K. aarlig (Balletmester Galeottis Løn var 5 Gange saa stor). Økonomi i Husførelsen havde derfor nok været nødvendig for J., men baade han og hans Hustru kjendte næppe Økonomi af Navn, de vare glade, muntre, elskværdige Mennesker, som ikke brøde sig om den Dag i Morgen, som selv vilde leve og lade andre leve med sig, og Kunstnerens Kaar vare derfor bestandig alt andet end glimrende. Ved sin Død efterlod han kun Gjæld, og hans Enke solgte rask væk af Boets Ejendele og vilde uden Tvivl være nedsunken i Armod og Elendighed, hvis hun ikke havde opnaaet en lille Pension af Kongens Chatolkasse. Hun havde i sin Tid været en af Kjøbenhavns største Skjønheder, hed Rosine f. Dørschel, var Datter af den afdøde Slotsgartner ved Rosenborg Christoffer D. (f. 1719 død 1782) og Catharine f. Køhne og havde ægtet J. 9. Febr. 1790. De fik i deres Ægteskab en Hoben Børn, baade Sønner og Døtre, af hvilke de fleste dog døde i en meget ung Alder. 2 af Døtrene bleve efter hinanden gifte med C.V. Eckersberg [...]. — J. s og hans Hustrus Hjem var muntert, gjæstfrit og »vennehuldt«, som man den Gang sagde, og baade han og hun elskede og afholdte af alle, som kjendte dem eller kom i Berøring med dem.

Til deres stadige Omgangskreds hørte først og fremmest Hustruens ældre Søster Charite Elisabeth og hendes

Ægtefælle, kongelig Gartner C.E. Døllner, dernæst de andre Damer af det Dørschelske Hus, Ungdomsvennen Abildgaard, Cornelius Høyer og Harsdorff og den disse 2 nærstaaende Fortlingske Familie, endelig Wiedewelt, Weidenhaupt, demens o. a. af den Tids mest fremragende Kunstnere. Og baade de unge Lærlinger og de gamle Lærere ved Akademiet og hele det dannede Selskab i Hovedstaden elskede og ærede den ypperlige Kunstner, og derfor var der stor Sorg, ikke alene i Akademiets Læresale og Professorboliger, men i alle dannede Kredse, da J. brat bortkaldtes af Døden, noget over 57 Aar gammel, 27. Dec. 1802, Dagen efter, at man havde fundet hans gamle og trofaste Ven Wiedewelts Lig i Sortedamssøen. J. efterlod sin Hustru frugtsommelig med deres 7. Barn. Hun overlevede ham i mange Aar og døde først 1831.

J. blev jordfæstet paa Assistens Kirkegaard. Paa hans sidste Hvilested lagde hans Ven Weidenhaupt en Gravsten med en kort Indskrift. Da Stenen i Tidernes Løb var stærkt medtaget og forvitret, blev den for henved en Snes Aar siden fornyet »af Venner og Beundrere af den afdødes Kunst«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Juul, Hans Christensen, 1695—1769, Godsejer

Af O. Nielsen

Christensen Juul er født paa Erholm, hvor hans Fader formodes at have været Forpagter, 22. Marts 1695. Han oplærtes i Landvæsenet og var en Tid Forpagter paa Hindsgavl, ligesom han ejede Provstigaarden ved Assens. 1736 kjøbte han paa Avktion Hovedgaarden Tyrrestrup ved Horsens, hvilken Gaard endnu besiddes af hans Efterkommere paa Spindesiden. Han blev en virksom Godsejer paa det forarmede Gods, hvor han om Morgenen saas at ride omkring i Byerne og vække de sovende; han hjalp Bønderne baade til Besætning og Sædekorn og var i det hele en forstandig og omhyggelig Husbonde. En Retssag, som nogle af hans Bønder, ophidsede af en skalkagtig Degn, paaførte ham, navnlig paa Grund af en Jordlod, der blev lagt ind under Tyrrestrup, og fordi han havde ødelagt Galternes faldefærdige Begravelse i Søvind Kirke, tabte Bønderne; derimod fremkaldte en Angivelse af, at hans Søn havde jaget paa Kongens Vildtbane, en henved 20-aarig Proces. 1749 kjøbte J. Viskum og Hemmestrup. 28. Okt. 1716 blev han gift med Elisabeth Clausdatter fra Forpagtergaarden ved Billeskov; hun døde 11. Maj 1766, han selv 2. Okt. 1769.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kall, Abraham, 1743—1821, Historiker

Af Johannes C.H.R. Steenstrup.

Abraham Kall var Søn af nedennævnte Professor J.C. K. og fødtes 2. Juli 1743 i Kjøbenhavn. Kun 13 Aar gammel blev han Student og i sit 19. Aar theologisk Kandidat (1762). Derpaa rejste han i o. 4 Aar udenlands, men opholdt sig kun i Tyskland, især i Gøttingen [Göttingen]. Under sin Rejse udnævntes han til Universitetsbibliothekar (1765) og blev efter Hjemkomsten tillige Professor designatus i Græsk (1770). Da imidlertid Professorposten i Historie og Geografi blev ledig, og ingen syntes mere værdig hertil end K., medens den græske Professur lettere lod sig besætte, maatte K. 1781 overtage denne Stilling, som han beholdt i 40 Aar til sin Død. S. A. blev han tillige Professor i Mythologi og Kunsthistorie ved Kunstakademiet.

K. havde en Hukommelse, der intet slap; han var end videre en overordentlig flittig Læser og Tilhører, og da omtrent ethvert Fag faldt lige let for hans store Tilegnelsesevne, naaede han tidlig en overordentlig Viden. Han havde i Ungdomsaarene haft størst Kjærlighed til Mathematik, men paavirket af sine Omgivelser skød han disse Studier til Side for at kaste sig over den græske Filologi. Hans første Arbejder vare da ogsaa Udgaver af græske eller romerske Forfattere eller Afhandlinger i disse Æmner, og selv efter at Historie var blevet hans Embedsfag, kom han gjærne tilbage til de græske Studier og sine lexikalske Samlinger. Hans første historiske Arbejde var »Den almindelige Verdenshistorie til Skolernes Brug« (1776), der skulde afløse Holbergs »Historia universalis« og i mange Udgaver holde sig gjennem et halvt Aarhundrede som den almindelige Lærebog i de lærde Skoler. Det var haard Kost, der bødes Disciplene; den med Enkeltheder overfyldte Bog meddelte paalidelig Kundskab i god Aand, men den stræbte kun i ringe Grad efter at lette Tilegnelsen, de store Mænd og de betydelige Begivenheder traadte ikke klart frem, og Fantasien kunde Bogen ikke sætte i Bevægelse.

K. har skrevet nogle faa Afhandlinger og udgivet en Del Aktstykker, men et større Arbejde foreligger ikke fra hans Haand. Han besad ingen selvstændige Synspunkter og arbejdede mest efter ydre Opfordring; hans gode kritiske Sans ledede ham ikke ud over Løsningen af de enkelte Spørgsmaal til videnskabelige Sætninger af større Vidde eller til systematisk Behandling af almindeligere Opgaver. Der manglede K. Udholdenhed til at føre et selvvalgt Maal til Ende; nye Interesser kvalte de ældre, og Ærgjerrighedens Drivefjeder besad han ikke. Hans Undervisning fra Kathedret var efter alles Vidnesbyrd lidet beaandet, i formel Henseende mangelfuld. Ikke des mindre blev K. af sin Samtid, til Dels med gode Grunde, opfattet som en af Universitetets største Prydelser, han var ogsaa en af de sidste Repræsentanter for de gamle Tiders ubegrænsede Erudition. Den Viden, som bar saa liden Frugt for K. selv, kom ved hans sjældne Redebonhed og Arbejdsvillighed til at tjene mangfoldige. Ikke blot Universitetet benyttede i høj Grad hans Kundskaber ved Programmer og andre Skrifter — 1798 beregnede han endog Almanakken —, enhver spørgende og søgende kunde være sikker paa hos K. at faa Hjælp og vejledende Vink. Han paatog sig Udgaven af 8. og 9. Bind af Suhms Danmarkshistorie [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og ledsagede dem med værdifulde kritiske Noter. I Videnskabernes Selskab, hvori han optoges 1780, gav han nogle Meddelelser, og i Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, hvoraf han blev Medlem 1793, og hvis Formand han var fra 1816, gav han en Række Bidrag til »Nye danske Magasin«.

Humanitet, Velvilje og Frimodighed vare Hovedegenskaber i K.s Karakter, og de lyste ud af hans venlige Ansigtstræk; de bragte ham ogsaa til jævnlig at tage fat paa sociale Opgaver. Han var en af Stifterne af Selskabet for Borgerdyd (1785), han skrev efter Branden 1795 om den kjøbenhavnske Brandkasse, efter Bombardementet 1807 om samme Æmne, 1802 om et Understøttelsesselskab for ugifte Fruentimmer, 1810 udgav han en Advarsel mod Livrenteselskaber, og samtidig holdt han Forelæsning over Enkekassernes Theori.

K. var ualmindelig agtet og afholdt af sin Samtid. 1808 udnævntes han til Ordenshistoriograf, 1811 til Etatsraad, 1816 fritoges han for sin Forelæsningspligt. Universitetet fejrede 1817 med Program, Kantate og Tale hans 52 Aars Embedsjubilæum, og nogle Dage senere hyldedes han paa sin Fødselsdag af et stort Antal Borgere ved en Fest paa Skydebanen, hvor man i Sang og Tale priste den lærdeste Mand siden Grams Dage [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. — K. var gift med Marie Anna Sophie f. Rosenstand-Goiske (gift 1774 død 1825), Datter af [teologen] Professor P. R.-G.; han døde 5. Dec. 1821. Han efterlod sig foruden et stort Bibliothek en betydelig Formue. Hans Haandskriftsamling kjøbtes til det store kongl. Bibliothek og udgjør en særlig Afdeling af dettes Manuskriptsamling.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kall, Johan Christian, 1714—75, Orientalist

Af J.C. Jacobsen

Johan Christian Kall var født 24. Nov. 1714 i Charlottenburg (ved Berlin), hvor hans Fader, Abraham K., var Præst. Kommer 1719 til Flensborg [Flensburg], hvortil hans Fader forflyttedes. Gaar i Flensborg [Flensburg] Skole til 1731, undervises derpaa i Hjemmet af Faderen i Theologi, Filosofi og semitisk Filologi. Studerer 1732—35 i Jena. Kaldes 1735 af Christian VI til Lærer for de kongl. Pager, 1738 til Lærer for Kronprinsen, paa hvis Bogsamlings Sammensætning han i den følgende Tid øver den afgjørende Indflydelse. Udnævnes 1738 til Professor i orientalske Sprog ved Universitetet. Var Rector magnificus 1753—54, 1761—62, 1770—71. Død som Konferensraad 6. Nov. 1775. Var gift med Elisabeth f. Wøldike (død 12. April 1791), Datter af Biskop Andreas W. i Viborg. — K. nød betydelig Anseelse som Universitetslærer. Af den 1739 nedsatte Kommission til Udarbejdelse af en ny selvstændig Bibeloversættelse var han Medlem sammen med de theologiske Professorer samt Hans Gram [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Enevold Ewald. I Forbindelse med de theologiske Professorer foretog han til Brug for de Kennicottske Samlinger Kollation af de - ved den af Staten foranstaltede orientalske Expedition til Indkjøb af orientalske Haandskrifter - erhvervede 7 hebraiske Haandskrifter til det gamle Testamente, som han tillige beskrev i et Program 1766. Af litterære Arbejder foreligger desuden fra hans Haand bl.a. en arabisk Grammatik for Begyndere, »Fundamenta lingvæ Arabicæ« (1760); fremdeles en med Noter forsynet Udgave af Fr. Rostgaards »Arabum philosophia popularis« [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Kommentar til en Samling arabiske Ordsprog (4 Hæfter, 1757—60, samlet 1764), samt en Række Programmer.

Til: Indholdsfortegnelsen

Klevenfeldt, Terkel, 1710—77, Genealog

Af C.F. Bricka

T. Kleve blev født 1710 (døbt 25. Avg.) i Kjøbenhavn. Hans Fader, Peder Iversen K., var Kjøbmand, men havde 1707 ægtet Brygger Ole Jørgensen Høibys Enke, Anne Sørensdatter Fohrmann (død 1744), og derved faaet en Bryggergaard paa Nørregade. 1711 blev han en af Stadens 32 Mænd, men samtidig holdt Pesten Indtog i hans Hus, gjorde lyst blandt de 2 Kuld Børn og bortrev ham selv. Aaret efter stod Enken tredje Gang Brud, i det hun blev gift med Hans Ursin, der nu overtog Bryggeriet, men som ved Siden heraf blev Prokurator ved alle Retterne i Danmark (1719) for senere at stige til Generalfiskal og Højesteretsassessor (død 1757). I et velhavende Hjem og med en, som det synes, omhyggelig Stiffader voxede K. op, blev Student 1728 (privat dimitteret) og tog det næste Aar Bakkalavrgraden. Kjøbenhavns store Ildebrand 1728 havde imidlertid berøvet Familien dens Velstand, og K., hvis Interesser gik i historisk Retning, og som vistnok helst havde levet for dem alene, maatte se at komme i Embede. 1734 udnævntes han til Sekretær i danske Kancelli, 1737 til Justitssekretær i Højesteret. Den sidste Stilling var ret indbringende, men forringedes betydelig i de første Aar, da K. efterhaanden maatte udrede 4.000 Rdl. i Pension til Formanden. Efter at have tjent nogle Aar i Retten følte han imidlertid sit Bryst angrebet, og for at gjenvinde sit Helbred foretog han da en næsten 4-aarig Udenlandsrejse (1741—45). Paa denne, der blev meget mere end en Sundhedsrejse, og som gik til Tyskland, hvor han hørte Forelæsninger i Gøttingen [Göttingen], Holland, Frankrig, hvor han opholdt sig længe i Paris, og England, førte han en udførlig, endnu bevaret Dagbog (i Universitetsbiblioteket). Medens han paa den ene Side var ivrig for at udvide sine historiske Kundskaber og dyrke sine Samlerinteresser, forsømte han paa den anden Side ikke at se sig godt om og stifte Bekjendtskab med en Mængde Mennesker, saa vel Landsmænd som Udlændinger, særlig i Samfundets højere Kredse. 1744 udnævntes han, endnu i Udlandet, til Assessor i Højesteret uden derfor at miste Justitssekretær-Stillingen.

Da han i Begyndelsen af 1745 vendte hjem, havde Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og hans litterære Venner lige stiftet »Selskabet til det danske Sprogs og Historiens Forbedring«, og i dette Selskab, der snart skulde vinde et godt Navn, optoges K. nu strax. Han overtog rimeligvis ogsaa strax sine Forretninger som Justitssekretær, hvorimod han først i Foraaret 1746 synes at være begyndt med at votere som Assessor. Varetog han imidlertid end vistnok sin Embedsgjerning, i hvert Fald i de tidligere Aar, med Samvittighedsfuldhed, ejede den dog ikke hans Hjærte. Det havde han skjænket den gamle danske Adels Genealogi, og paa dette Omraade blev han da ogsaa sin Samtids ypperste. Hvad han havde begyndt som ung Student, da han benyttede sine Sommerudflugter til Indsamling af historisk Materiale, fortsatte han med sjælden Udholdenhed og store Opofrelser. Han excerperede flittig, foretog Rejser omkring i Landet og over til Skaane, holdt Afskrivere til at kopiere gamle Breve og Tegnere til at udføre Afbildninger af Segl og Ligstene, indkaldte en Kobberstikker fra Nürnberg [...] for [efterhaanden at faa Tegningerne stukne, erhvervede sig store Samlinger af Breve, Manuskripter og Portrætter, anlagde en i hans Specialfag fortrinlig Bogsamling, fik Regeringen til at paalægge Stiftsøvrighederne at foranledige indsendt Oplysninger om alle adelige i begge Rigerne, kort sagt, han udfoldede en Virksomhed i stor Stil, der lovede lykkelige Resultater. Og medens dette stod paa, fik han Vidnesbyrd om, at han paaskjønnedes af sin Konge og sine Medborgere: 1747 blev han Justitsraad; s. A. ophøjedes han i Adelstanden med Navnet Klevenfeldt, en Udmærkelse, som efter hans eget Udsagn skete uden noget foregaaende Skridt fra hans Side; 1748 var han en af de Mænd, som efter Grams Død [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] overleverede Gehejmearkivet til Efterfølgeren, Langebek; 1750 optoges han paa denne sin Vens Forslag i Videnskabernes Selskab; 1751 blev han Formand for et juridisk Selskab; 1760 udnævntes han til Etatsraad (1767 virkelig Etatsraad), 1768 til Konferensraad.

Dette tilsyneladende saa lyse Billede havde imidlertid sine Skygger, der, alt som Aarene gik, bleve mørkere og mørkere. K. var en Samlernatur, en af dem, hvorpaa det 18. Aarhundrede var saa rigt. Foruden de nys nævnte Samlinger, hvoraf Haandskriftsamlingen ved hans Død beløb sig til over 550 Numre, Samlingen af malede Portrætter til over 350, samlede han ogsaa paa Mønter og Antikviteter og ejede Dukker, klædte i alle de Dragter, som brugtes i Norges forskjellige Egne; ja, paa sine senere Aar anskaffede han sig ogsaa en Mineraliesamling, foranlediget ved, at han paa den østerrigske Gesandts Anmodning skulde forsyne Samlingerne i Wien med Naturgjenstande fra de nordiske Lande, især Mineralier, ligesom han tidligere havde skaffet dem Mønter, og denne Samlen for andre førte saa til, at han ogsaa selv maatte have sig et Udvalg af Mineralier. Naar hans fleste Samlinger havde et temmelig beskedent Omfang, var det saaledes ikke Samlerlysten, det skortede paa. Men var han en født Samler, saa var han ogsaa som de fleste Samlere en uproduktiv Natur. Medens han saa sine Samlinger voxe og øgede sine Optegnelser, følte han sig med Aarene mindre og mindre i Stand til at afbryde Forberedelserne og koncentrere sin Kraft paa Løsningen af den foresatte Opgave, og samtidig saa han dette lykkes for andre. Det var mere, end han kunde taale. Hans Sind fyldtes med Bitterhed og Misundelse; han ansaa sig selv for miskjendt og forurettet, medens han fandt, at andre begunstigedes langt over Fortjeneste, og navnlig følte han det som en Indgriben i sine Rettigheder, naar andre vovede sig ind paa de Enemærker, han havde udsøgt sig. Glemmende al den Understøttelse, der var bleven ham selv til Del, men som ikke havde formaaet at hæve den Skat, han skinsyg rugede over, op for Dagens Lys, ærgrede han sig over den frugtbare Virksomhed, der udfoldedes omkring ham. Sin jævnaldrende Ven Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] kom han saaledes efterhaanden til at nære Nag imod, især efter at Langebek var

begyndt paa at lade Mindesmærker aftegne. Karakteristisk for K. er følgende Udtalelse af ham: »Havde jeg været rig, havde jeg gjort større Fordel ude [d. e. i Udlandet], men størst Fordel i Fædernelandet, hvor jeg for Aarsager har maattet staa tilbage for den rige Knejser [Langebek?], som Million Gange har pløjet med min Kalv og flagret med mine Vinger, indtil hans egne udgroede og førte ham over alle Bjærge«. Men i det K. fortabte sig i disse bitre Sammenligninger mellem sin og andres Skæbne og fandt en tarvelig Tilfredsstillelse i at betro sine lidenskabelige Tanker, der stadig kredsede om det samme, til Papiret — ofte ikke engang i Breve, men paa Steder, hvor de ligesom hengjemtes til Eftertiden —, var Ævret opgivet og hans Kraft brudt. Ogsaa ydre Forhold bidroge deres til dette sørgelige Udfald. Om end Udenlandsrejsen havde styrket hans Helbred, vedblev han dog at være en svagelig Mand, ofte hjemsøgt af Sygdomsanfald. Og lige saa galt stod det til med hans Pengeforhold. Skjønt i og for sig vistnok ikke ubetydelige, svarede hans Indtægter ikke til de Fordringer, han stillede til Livet, og da han ikke ejede Formue, gjorde han Gjæld. Fra Statens Side ydedes der ham ikke ringe Hjælp. Først eftergav Kongen ham (1745) Halvdelen af den ham til hans store Rejse gjorte Forstrækning paa 2.500 Rdl., rimeligvis som Tak for nogle fra Paris hjembragte illuminerede Haandskrifter, og 1751 tilstedes der ham en aarlig Understøttelse af 400 Rdl. til hans genealogiske Værk, ligesom han fik Penge til at rejse til Skaane for. Desuagtet maatte K. 1758 laane 4.000 Rdl. af Staten, den samme Sum, som han havde udredet i Pension af sit ene Embede. En medvirkende Aarsag til hans slette økonomiske Stilling vare uheldige Familieforhold, i det en Broder af ham, som havde været Præst, var bleven afskediget og holdtes i et Slags Fangenskab, og hans 5 Børn faldt nu K. til Byrde [...]; i de senere Aar synes desuden K.s Sportelindtægter at være tagne kjendelig af. For at forbedre sin Status paatog han sig mod Betaling at besørge Kommissioner i Regeringskollegierne for fraværende, og han vilde gjærne have unge Mennesker i Huset. Alt var forgjæves. Hans Gjæld voxede, og hans private Kreditorer trængte ind paa ham for at faa deres Tilgodehavende. — Som en stakkels svagelig, forgjældet Pebersvend sad K. med sine døde Skatte og bitre Tanker.

Aaret 1771 blev et Ulykkesaar i K.s Liv. Under Struensees Styrelse, der rørte op i saa meget, blev det uventet paalagt K. at tilbagebetale de 4.000 Rdl., og denne Fordring fastholdtes trods hans ynkelige Klager. Samtidig toges fat paa en Reform af Højesteret. Den nedsatte Kommission foreslog Afskedigelsen af et Par Assessorer, deriblandt K. paa Grund af hans tiltagende Alder og Skrøbelighed, hvilken sidste man satte i Forbindelse med hans »hel beknyttede Omstændigheder«, og den indstillede ham til en god Pension, for at han med Lyst kunde arbejde paa sit heraldiske Værk — det klinger næsten som Spot —, og til at faa sin Gjæld til Kongen eftergivet, da den dog vist var uerholdelig. Denne Indstilling fulgtes, kun at Pensionen nedsattes en hel Del, og i Dec. 1771 afskedigedes da K. fra begge sine Embeder i Retten. Han levede endnu nogle Aar, indtil Døden 14. April 1777 gjorde Ende paa hans lidet glædelige Liv. Et halvt Aar forinden havde han et Sted i sine Stamtavler, dette hans »genealogiske Kaos«, der »som Flyvesandet var voxet til Banker«, henvendt et Par Ord til en fremtidig Benytter og der i betegnet sig som »en 67 Aar gammel, skrøbelig, træskoknuset og ved Forurettelse fattiggjort Mand«.

Som antydet har K. kun udgivet lidet: i sine yngre Dage nogle Smaating, deriblandt et Par Æredigte, der vise, at han ikke var Digter, og i Videnskabernes Selskabs Skrifter (1754) en antikvarisk Afhandling, der er mærkelig ved sin Smagløshed. Af de kobberstukne Afbildninger af Monumenter og Segl, som han havde ladet udføre, men som ikke tilfredsstille Nutidens Fordringer til Korrekthed, henlaa der ved hans Død 2 smaa Rækker, og disse udgaves, som de forelaa, uden Text, af Skiftekommissionen i hans Dødsbo. (Nye Aftryk af den første Række udkom 1860.) Et og andet er senere kommet frem, bl.a. et lille Ungdomsarbejde om Elefantordenen og adskillige Breve. Som Brevskriver indtager K. en vis Rang; han kan udtale sig med ikke ringe Lune, ganske vist ikke af den godmodige Art. Hans Hovedbetydning ligger imidlertid i hans store utrykte Samlinger til den danske Adels Historie, hvilke Staten kjøbte paa hans Avktion og afgav til Gehejmearkivet. Det er et stort og rigt Materiale, som her er samlet og lagt til rette, navnlig i Stamtavlerne, og det var ikke for meget sagt, naar en Historiker (Werlauff) endnu 2 Menneskealdre efter K.s Død betegnede ham som »den bedste Kjender af den dansk-norske Adelshistorie og Genealogi«, omtrent samtidig med at en anden Historiker (Vedel Simonsen) mindre betænksomt tog Ordet for en Udgivelse af K.s Stamtavler. Som ingen af K.s Forgængere kan maale sig med ham, saaledes have hans Samlinger dannet Grundlaget for et helt følgende Aarhundredes Syslen med disse Æmner. At der derved er fremkommet mange Rettelser og Tilføjelser til hans Stamtavler, og at disse nu paa mange Punkter maa opgives, maa ikke gjøre Eftertiden uskjønsom over for Betydningen af K.s Livsværk.

Henvisning

Det lykkedes Klevenfeldt at irritere Holberg godt og grundigt. Klevenfeldt havde skrevet et sørgedigt i anledning af Hans Gram's død, hvor temaet - at udgive meget eller lidt - blev taget op. Der stod:

»Dog et, Han skrev ey nok! [siger man]. Ney, skrev ey for at skrive,
Ey prangde ud sit Pund, som Høkren gammel Smør;
Han ikke Aager-Kram med Lærdom vilde drive,
Men skenkte ud omsonst [gratis], ey lukte for sin Dør«

Holberg tog til genmæle i sin Epistel 289, der afsluttedes med at opfordre Klevenfeldt til at nedlægge sin pen. Tilsvarende er der en stikpille i slutningen af Ep. 290: *»At jeg haver soldt mine Skrifter som en vis Versemager haver beæret med den* Titul *af Høkkerie, er en*

ganske honnete *Handel [...]«*

Se Bjørn Kornerup's kommentar s. 210 i: *»Vita Johannis Grammi / Hans Grams Levned«*, Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie i kommission hos Gyldendal, København 1942.

Se tilsvarende F.J. Billeskov Jansen: Kommentar til Epistel 289 (i hans udgave af Holberg's epistler).

Til: Indholdsfortegnelsen

Klopstock, Friedrich Gottlieb, 1724—1803, tysk Digter

Af C.A. Nissen

Friedrich Gottlob Klopstock, Søn af Gottlieb Heinrich K. og Anna Maria f. Schmidt, fødtes i Quedlinburg 2. Juli 1724. Efter at have gaaet i Gymnasiet i sin Fødeby kom han 1739 paa den bekjendte Opdragelsesanstalt Schulpforta ved Naumburg, og her fattede han allerede i sine sidste Skoleaar Planen til sit Hovedværk, »Messias«. I 1745 kom K. paa Universitetet i Jena, og Aaret efter drog han til Leipzig, hvor han studerede Theologi, men brugte den største Del af sin Tid til litterære Sysler; her forfattede han sine første Oder og de første Sange af »Messias«. I 1748 forlod K. Universitetet og tog en Huslærerplads i Langensalza, hvor han forelskede sig i sin Kusine Sophia Schmidt, som han forevigede i flere Oder under Navnet »Fanny«, uden at hun dog gjengjældte hans Tilbedelse. Han opgav nu sin Plads og saa sig om efter en Stilling, der kunde tillade ham at følge sit Digterkald, og fik ogsaa flere Tilbud, bl.a. fra Grev J.H.E. Bernstorff, som lovede at skaffe ham Pension i Danmark. Imidlertid foretrak K. en hjærtelig Indbydelse fra Schweitserdigternes Fører, Bodmer i Zürich, og rejste i 1750 til Schweits [Schweiz], hvor han blev modtagen med aabne Arme og stærkt feteret. Det kom imidlertid snart til et Brud med Bodmer, og da Bernstorff paa ny indbød ham og meddelte ham, at Kong Frederik V vilde tilstaa ham en Digtergage paa 400 Rdl., for at han kunde fuldende sin Digtning, samt Rejsepenge, for at han strax kunde efterkomme Kaldelsen, saa tøvede K. ikke længere, men begav sig i Febr. 1751 paa Vej til sit nye Hjem. Paa Gjennemrejsen tog han Afsked med sine Forældre og gjorde i Hamborg Bekjendtskab med en livlig ung Pige, Meta Moller, som nærede dyb Beundring for hans Digtning og Person, og som han strax forelskede sig i.

I April kom K. til Kjøbenhavn, hvor han blev særdeles venlig modtagen, og hvor han fandt to varme Velyndere i Grev Bernstorff og Overhofmarskal A.G. Moltke. Kongen, hvem han allerede havde bragt sin Hyldest i Dedikationsoden til »Messias«, modtog ham meget naadig og smigrende og lod ham indbyde til at tage med Hoffet til Fredensborg. Her levede K. meget behagelig og utvungent; han havde frit Ophold og kunde rekvirere Vin fra Kongens Kjælder, og han kunde tage til Kjøbenhavn, naar han lystede. Han udtaler sig ogsaa i Breve med stor Begejstring om den gode Modtagelse, det behagelige Ophold og den dejlige Natur, som han forherligede i Oden »Friedensburg«. Hos Kongen havde han en høj Stjærne, og paa hans Anbefaling blev hans Svoger H. Rahn indkaldt for at anlægge en Silkefabrik ved Mølleaaen. For Dronning Louise følte han stor Hengivenhed og Højagtelse; han blev dybt greben af hendes haarde Lidelser og tidlige Død, 19. Dec. 1751, og gav sine egne og Folkets Følelser Luft i Oden »An den König« (senere kaldet »Die Königin Louise«). K.s Forhold til Bernstorff blev mere og mere intimt; han spiste hos Ministeren én Gang om Ugen og havde fri Adgang til hans udmærkede Bibliothek, hvor han studerede Engelsk og især Tysklands Oldhistorie og nordisk Mythologi. Vinteren og Foraaret 1752 boede K. dels paa Bernstorff, dels hos sin Svoger Rahn i Lyngby. I Maj rejste han til Hamborg for at trolove sig med sin Meta, men i Eftersommeren kom han tilbage til Kjøbenhavn og blev her hele det næste Aar, i det han stadig udvidede sin Kreds og ved sin Anbefaling fik flere af sine Landsmænd kaldede til Danmark; saaledes fik Pædagogen Basedow Ansættelse ved Sorø Akademi, og K.s Ven og Beundrer J.A. Cramer blev udnævnt til Hofpræst, ligesom senere Resewitz blev Præst ved Petri Kirke. I Foraaret 1754 tog K. til Hamborg og holdt Bryllup; derpaa rejste de nygifte til Quedlinburg, hvor K. blev syg og maatte blive hele Sommeren, saaledes at han først i Okt. kunde vende tilbage til Kjøbenhavn. Her tilbragte han nu nogle lykkelige Aar i sit Hjem og i sin Vennekreds, beskæftiget med sin ideale Livsopgave. I 1755 blev den første Halvdel af Messiaden trykt i Kjøbenhavn paa Kongens Bekostning; i 1756 skrev K. sit første religiøse Drama, »Abels Tod«, og i disse Aar fremkom ogsaa nogle gudelige Oder og aandelige Sange, som vistnok vare bestemte til Kirkebrug, men de vare for højt anlagte for Menigmand og næppe heller rigtig sangbare. I Nov. 1758 mistede K. sin elskede Hustru Meta, som han har foreviget i flere Oder og især i Messiaden som »Cidli«; hun døde i Barselseng paa et Besøg hos sin Slægt i Hamborg, og K., som selv var syg, blev ved daarligt Vejr forhindret fra at være tilstede ved hendes Dødsleje. I 1759 og Begyndelsen af 1760 var K. igjen i Tyskland; i 1762 se vi ham atter i hans Fødeland, og denne Gang for længere Tid; han opholdt sig mest i Blankenburg, Quedlinburg og i Halberstadt hos sin Ven Gleim, hvor han skrev 2 nye religiøse Dramer, »Salomo« og »David«, lige saa tarvelige som det første. I 1764 kom K. tilbage til Kjøbenhavn og levede i sin sædvanlige Kreds, som dog forøgedes med Bernstorffs Svigerfader, Overhofmester, Grev Stolberg, der ved sin Død 1765 betroede sine Sønners Opdragelse til K. og Cramer, samt med Gerstenberg [...]. I 1767 skrev K. sine første tysk-patriotiske Dramer (»Bardiete«): »Hermanns Schlacht« og »Hermann u. die Fürsten«. I dette Aar falder hans ejendommelige anonyme Brevvexling med Anna Cäcilie Ambrosius (senere Fabricius [...]) i Flensborg [Flensburg], en Veninde af hans afdøde Meta.

I Jan. 1766 døde Frederik V, og det varede ikke længe, inden Bernstorffs Stilling blev prekær, og da hans Stjærne blegnede for den opgaaende Sol Struensee, forlod K. Danmark med sin Velynder. I 1771 blev K.s Stilling i Danmark ogsaa truet; paa en Rejse i Sydtyskland fik han en Skrivelse fra Danmark med Forespørgsel om, paa Grund af hvilke Fortjenester han nød Understøttelse af den danske Konge; K. havde først ikke ringe Lyst til at frasige sig Pensionen, men han betænkte sig dog, og der blev heller ikke fra dansk Side gjort Skridt til at unddrage ham den. Efter Bernstorffs Død 1772 blev K. efter Enkegrevindens Ønske i Nærheden af Hamborg, hvor han desuden følte sig fængslet ved Erindringen om sin Meta, som laa begravet i Ottensen. I Sept. 1772 stiftedes i Gøttingen [Göttingen] den saakaldte »Hainbund« under stærk Forgudelse af K. og blev samme Efteraar ved de unge Grever Stolberg bragt i skriftlig Forbindelse med K., som kun var alt for henrykt over den Virak, disse

unge Enthusiaster ofrede ham, og som i Efteraaret 1773 selv kom til Gøttingen for at lade sig personlig fetere. Han var den Gang paa Rejse til Wien for at se, hvad der kunde udrettes hos Josef II for den tyske Digtekunst og dens Udøvere, efter at han tidligere gjennem den østerrigske Gesandt i Kjøbenhavn havde skaffet sig Tilladelse til at dedicere sin »Hermanns Schlacht« til denne Fyrste. Imidlertid fandt Regeringen i Wien K.s Planer og Forslag alt for utopiske, og man afspiste ham med en Guldmedaille.

I dette Aar var »Messias« bleven fuldendt og dermed hans Livs Hovedværk. Paavirket og til Dels fremkaldt af Miltons religiøse Digtning staar den som Epos tilbage for denne [John Milton skrev bl.a. *»Paradise Lost«*], stærkt udsmykket, som den er, med overnaturlige og upersonlige, ubibelske Figurer og uforstaaelige Metaforer, mere lyrisk end episk i Udførelsen, skreven i et kraftigt og klangfuldt, men tungt og upopulært Sprog, ligesom hans Oder, hvilket fuldt ud retfærdiggjør Lessings bidende Epigram, der ender Saaledes: »Vir wollen weniger erhoben, wir wollen mehr gelesen sein«.

I 1774 fik K. en Anmodning fra Markgrev Carl Frederik af Baden-Durlach om at bosætte sig i Carlsruhe [Karlsruhe]. Efter et nyt Ophold og en ny Apotheose i Gøttingen rejste han til sin nye Velynder, der strax betalte hans Rejseudgifter og tilsikrede ham en aarlig Digtergage paa 528 Gylden samt udnævnte ham til Hofraad. K.s Ophold i Carlsruhe og paa Slottet i Rastatt var særdeles behageligt og utvungent, men allerede i Foraaret 1775 rejste han pludselig og uden Afsked til Hamborg, hvorfra han skrev et koldt Brev til Markgreven med et halvt Løfte om at komme tilbage, som han dog aldrig opfyldte. Den brave Markgreve var imidlertid højmodig nok til at lade ham beholde Pensionen til sin Død. I Hamborg blev K. holdt fast af en Kreds af Beundrere og Tilbedere, især Damer, iblandt hvilke en Enkefru v. Winthem, en Niece af Meta, samlede en Læsekreds i sit Hus til Forherligelse af Digterens Værker og Person. Her havde K. nu travlt med de samlede Udgaver af »Messias« (en af dem med en særlig, af ham selv opfunden Retskrivning) og med at rette paa Oversættelserne i fremmede Sprog. I 1787 udgav han sit tredje og sidste Bardiet: »Hermanns Tod«, og i sine sidste Aar skrev han en Række sproglige Afhandlinger i forskjellige Retninger, som ikke vare uden Betydning for det tyske Sprogs Udvikling.

En fransk Oversættelse af hans patriotiske Dramer indbragte ham den Udmærkelse, at den franske Nationalforsamling i Sept. 1792 meddelte ham et fransk Borgerdiplom, som han modtog, men sendte tilbage i 1794. K. holdt sig legemlig og sjælelig rask og rørig indtil sit 79. Aar, hvilket ikke mindst skyldtes hans sidste Flamme, den trofaste »Windeme« (Fru v. Winthem), som han havde ægtet i sit 67. Aar. Han døde efter et Par Maaneders Svagelighed 14. Marts 1803 og blev begravet i Ottensen ved sin Metas Side under uhyre Deltagelse af Hamborgs og Altonas Borgere.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kraft, Jens, 1720—65, Filosof og Mathematiker

Af K. Kromann

Jens Kraft blev født i Frederikshald, mistede tidlig sin Fader, Anders K., der var Kapitajn ved det norske Infanteri, men blev opdraget hos sin Farbroder Major Jens K. til Rostrupgaard i Thy. Ved privat Undervisning blev han Student 1738 og derpaa Alumnus paa Borchs Kollegium, hvor han udgav et Par Disputatser (»Explicatio in Newtoni arithmeticam universalem«, 1741, og »Theoria generalis succincta construendi æqvationes analyticas«, 1742), der vidnede om en ikke ringe mathematisk Dygtighed. Han blev Dekan paa Klosteret og 1742 Magister, hvorefter han tiltraadte en fleraarig Udenlandsrejse. Efter sin Hjemkomst blev han Professor i Mathematik og Filosofi ved Sorø Akademi (1746). K. dyrkede nemlig tillige Filosofien og begyndte sin litterære Virksomhed med Udgivelsen af en Række efter den Tids Maalestok gode Lærebøger i »Logik« (1751), »Ontologi« (1751), »Kosmologi« (1752), »Psykologi« (1752) og »Naturlig Theologi« (1753). De 4 sidste have Fællestitelen »Metafysik« og stemple saaledes Forfatteren som en Tilhænger af Wolf, hvis Forelæsninger han havde hørt i Halle; dog røber han en vis Selvstændighed og er i Modsætning til sin Mester en ivrig Tilhænger af Newton. 1760 udgav han »Kort Fortælning af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger«, en Slags filosofisk Anthropologi, som vakte en ikke ringe Opsigt og blev oversat paa Tysk. Aaret efter begyndte J. S. Sneedorff Udgivelsen af sit Tidsskrift »Den patriotiske Tilskuer«, hvori han tog Ordet for en friere og naturligere Opdragelse af Ungdommen og ivrede mod al død Lærdom og videnskabeligt Pedanteri. Med fuld Ret gjorde han sig lystig over den daværende Filosofis abstrakt formalistiske Fremgangsmaade og spottede særlig den Wolfiske mathematiske Methode, der foredrog Filosofien som en Slags Geometri i Læresætninger, Beviser osv. uden at agte paa den afgjørende Forskjel mellem de mathematiske, selvskabte og de filosofiske, forefundne Udgangspunkter (Nr. 14). Skjønt Sneedorff dermed i Virkeligheden hverken var gaaet Filosofien eller de mathematiske Videnskaber for nær, og skjønt K. selv i Almindelighed havde taget en vis Afstand fra Wolfs mathematiske Methode, følte han sig dog opfordret til at træde i Skranken for »de grundige Videnskaber« over for »de smukke«, og han udsendte 1761 sine »Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvæxt og Smagens Forbedring» og endnu samme Aar »Fortsættelse af de kritiske Breve«, hvori han fremhæver, hvorledes et Lands og Folks Velfærd til sidst dog beror paa de økonomiske og praktiske Forhold og disse atter paa de forskjellige theoretiske og anvendte Naturvidenskabers Højde og Rækkevidde, medens de saakaldte smukke Videnskaber i saa Henseende kun have en underordnet Betydning og tilmed let ved deres Sky for Grundighed og Objektivitet kunne foranledige Forvirring og Splittelse. Striden kulminerede og endte med Sneedorffs iltre Tillæg til Nr. 56 af »Tilskueren», der af K. optryktes med en Række skarpe Anmærkninger. I Virkeligheden havde de to Modstandere nærmest skudt forbi hinanden, og i det mindste Sneedorff synes ogsaa snart at have indset dette og fortrudt Kampen. K. kastede sig nu paa ny over mathematiske Arbejder og udgav paa kongelig Opfordring 1763 sit Hovedværk: »Forelæsninger over Mekanik« (Dynamik), og det følgende Aar 2. Del: »Forelæsninger over Statik og Hydrodynamik med Maskinvæsenets Theorier«, et Arbejde, der viser Forfatteren som en dygtig Fremstiller og som grundig hjemme i al sin Tids Mathematik og Fysik. Bogens 1. Del blev siden oversat baade paa Latin og Tysk.

Foruden de nævnte Arbejder har K. skrevet en Afhandling: »Systema mundi deductum ex principiis monadicis«, der blev optaget i Berliner-Akademiets Samling over Monaderne (Nr. 10). End videre skrev han forskjellige Afhandlinger i »Det kjøbenhavnske Selskabs Skrifter«: »Betænkninger over Newtons og Cartesii Systemer«, »Anmærkninger over de Ligheder [ligninger], i hvilke flere Værdier af den ubekjendte Størrelse ere lige store«, »Methode at bevise, hvorledes man i alle Tilfælde kan bestemme den ene ubekjendte ved en uendelig Følge af Terminis, som gives ved den anden, i de algebraiske Ligheder, som indeholde to ubekjendte«, »Om Sjælens Udødelighed«, »Om Træernes Natur« o. fl. Det er i den næstsidste af disse Afhandlinger, at K. (1754) kommer ind paa en vel dristig Sammenligning mellem Bevidsthedslivets Udvikling og de mathematiske Kurvers Ordinater; den sidste Afhandling er en Række Reflexioner over Saftstigningen hos Planterne, foranledigede ved, at Forfatteren har set et knækket Træ, der endnu kun hang ved Stubben ved en Strimmel Bark, sætte Frugt; Tankegangen har ikke, som N. M. Petersen antyder, noget med Goethes Plantemetamorfose at gjøre.

K. var 2 Gange gift; han døde 1765.

Henvisning

Se omtale: i Carl Henrik Koch: *»Dansk oplysningsfilosofi«*, Gyldendal, København 2003.
Kommentar til Koch's bog kan findes i afsnittet »Holberg's filosofi og hans behandling af teodicéproblemet« i:
»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning. Kommentarer« [4-5 MB].

Til: Indholdsfortegnelsen

Kramer, Christian Carl [Christian Carl Cramer]

Lægen Christian Carl Kramer deltog i den arabiske ekspedition med Carsten Niebuhr m.fl., men døde tidligt.

Til: Indholdsfortegnelsen

Krieger, Johan Cornelius, 1683—1755, Bygmester

Af F.J. Meier

Johan Cornelius Krieger blev 1711 Gartner ved Orangerihuset i Rosenborg og 1721 tillige ved samme Slots Lyst- og Køkkenhave, en Stilling, han beklædte til 1749. Han havde med Flid lagt sig efter Arkitekturen, blev tidlig for kongl. Regning benyttet som Bygmester og blev i 1722 kongl. Bygningsinspektør og 1725 Overlandbygmester. Ved Opførelsen af Fredensborg, som 1720—21 byggedes af Marcantonio Pelli, førte K., efter Generalbygmester Ernst, Overtilsynet; han anlagde Slottets Have og Park og byggede Fredensborg Slotskirke (1725) samt Marskalshusene og andre »Dependensbygninger«. 1723 havde han opført en Pavillon ved (det gamle) Amalienborg, 1724 foretog han en delvis Ombygning af Vallø og var samtidig virksom paa Kjøbenhavns Slot, Odense Slot, Frydenlund o.a.St. 1725 byggede han »Christianshavns nye Bro«, ledede 1728 de vidtløftige Udbedringsarbejder paa Kronborg og anlagde s.A. en Agatslibemølle ved Arresø. 1737 opførte han det nye Orangeri ved Rosenborg. I sine sidste Leveaar byggede han det nuværende Moltkeske Palais paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade. Trods denne sin betydelige Virksomhed fordunkledes og fortrængtes han dog længe før sin Død af Thurah og Eigtved og sank efterhaanden i dyb Glemsel. 1749 var han bleven Justitsraad. Han døde i Kjøbenhavn 21. Sept. 1755. Han havde 8. Marts 1712 ægtet Anna Matthisen (f. 1692 død 1760), Datter af Klokker Søren M. (død 1740) og Maren Nielsdatter Banner (død 1719); ved hende blev han Stamfader til den vidt udbredte Kriegerske Slægt. — I 1729 udgav K. »Berechnungen u. Desseins auf 3 differente, grundgemauerte Gebäude« osv., efter hvilke han og Kong Frederik IV formente, at de ved Byens Brand 1728 ødelagte Bygninger passende kunde gjenopføres.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lehn, Poul Abraham Baron, 1732—1804, Godsejer

Af E. Holm

Poul Abraham Baron Lehn, 1732—1804, Godsejer, Søn af [...] Abraham Lehn [se om Abraham Lehn i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], var født 9. Okt. 1732. Han, der hørte til sin Tids største Godsejere, arvede efter Faderen ved dennes Død Godserne Berritsgaard og Højbygaard paa Laaland [Lolland], ligesom der ogsaa ved en Farbroder Johan L.s Død tilfaldt ham de fynske Godser Hvidkilde, Nielstrup og Lundskov. Hertil føjede han ved Kjøb 1775 Orebygaard paa Laaland. I Aaret 1780 blev han gjort til Baron, og af hans fynske Godser oprettedes ved denne Lejlighed Baroniet Lehn; 4 Aar efter skete det samme med de laalandske Godser Orebygaard og Berritsgaard, hvoraf Baroniet Guldborgland stiftedes, hvorimod Højbygaard og Lungholm adskillige Aar senere (1803) kom til at danne et Stamhus.

L.s Liv faldt i den for vort Landbrug og vore Landboforhold saa vigtige Periode, der begyndte med den første Landbokommissions Nedsættelse 1757 og efterhaanden saa de store Landboreformer blive gjennemførte. Af Naturen mild og godhjærtet lod han sig i visse Retninger paavirke af den humanere Stemning, der gik igjennem Tiden, saaledes at han afgjort hørte til de gode Godsejere, der gjærne vilde sørge for deres Bønders Vel. Samtidig søgte han at drive dem frem til Flid, blandt andet ved at faa industriel Virksomhed i Gang paa sine Godser; han anlagde saaledes en Strømpe-væverfabrik paa et af dem. Det var et smukt Navn, han vandt som Godsejer. Selv Mænd iblandt Datidens Forfattere, der vare ivrige for Fremskridt, fremhævede hans Fortjenester i saa Henseende. August Hennings skrev rosende i »Minerva« om de »virkeligen store Indretninger, han gjorde paa Hvidkilde Gods, her, hvor man kunde se Bøndergaarde, opførte af Grundmur, ligge midt i deres Marker og lange Rader af Huse, som beboedes af flittige Vævere og andre Fabrikarbejdere«. Selv Godsejerfjenden Riegels kaldte ham »en Mand, der aldrig kan glemmes, saa længe Bondeavl og sandt Agerbrug bliver Danmark vigtigt«.

Men L. var alt andet end en Mand med en vid Synskreds. Det praktiske Blik, han havde, kunde vistnok bringe ham til fuldt at gaa ind paa det Fremskridt, der laa i Ophævelsen af Fællesskabet, og han gjennemførte denne Reform med en saadan Iver, at han naaede at faa udflyttet næsten alle Bønderbyer paa sine Godser. Han kunde ogsaa se, at Hoveriarbejdet var en Skole i Dovenskab, og »at 10 Hoverifolk næppe udrettede saa meget paa i Dag som 2 gode lejede Arbejdere«, han var ej heller blind for, at den Guldbergske Hoveriforordning af 13. Avg. 1773 var et Tilbageskridt fra Struensees af 20. Febr. 1771; men han kunde aldeles ikke gaa ind paa Landboreformer i stort Omfang. Da han paa Grund af sin Anseelse som Godsejer havde faaet Sæde i den bekjendte store Landbokommission af 1786, følte han sig meget ilde over for den Reformiver, der her særlig besjælede Reventlow, Colbjørnsen og V. Hansen. Ubehagelig berørt af Forhandlingerne holdt han sig jævnlig borte fra dem; men endnu stærkere traadte hans Uvilje imod Reformbevægelsen frem i et skriftligt Indlæg, hvori han navnlig bekæmpede den fremsatte Plan om at hæve Stavnsbaandet; han holdt det for den blodigste Uret imod Godsejerne at ville udskrive Soldater efter Mandtallet i Steden for efter Hartkornet; i Følge et besynderlig kortsynet Ræsonnement mente han, at det vilde være en Straf for de gode Godsejere, paa hvis Ejendomme Bønder gjærne vilde bo. Reventlow havde ikke svært ved at gjendrive ham. Det gik L. som mange andre af Datidens Godsejere, at de bleve Vidne til, hvorledes Velstanden og frisk Liv udviklede sig i Læ af de frygtede Reformer. Døden befriede ham for at se ydre Ulykker bringe økonomisk Trængsel over Landet. Han døde 24. Okt. 1804. Han blev 1761 gift med Erica Christine Cicignon, Datter af Oberst J. Fr. C.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lodberg, Jacob, 1672—1731, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Jacob Lodberg er født i Roskilde 27. Sept. 1672 og Søn af [...] Biskop C. J. L. Han gik i Skole i Ribe og senere i Fredericia, hvorfra han blev Student 1687. Efter at have fuldendt sine theologiske Studier var han en kort Tid Hører i Ribe, men rejste siden i Udlandet. Han opholdt sig 2 Aar i England, hvor han fik Adgang til den danske Prins Jørgen, der anbefalede ham til Christian V, som gav ham et Kanonikat i Ribe og Løfte paa et Professorat i Filosofi ved Universitetet, men førend et saadant blev ledigt, blev han 1699 Lektor ved Aarhus Skole, 1701 Sognepræst og Stiftsprovst i Christiania [Kristiania], 1706 Præst ved Nicolai Kirke i Kjøbenhavn og 1711 Præst ved Frue Kirke sammesteds og Stiftsprovst. Under sin Embedsvirksomhed i Kjøbenhavn traadte han i Venskabsforhold til Hofpræst F. J. Lütkens. Uden at være Pietister optraadte de dog meget frisindet over for denne Retning, hvis filanthropiske Bestræbelser de søgte at fremme. Da L. af de orthodoxe blev mistænkt for at være Pietist, kom han til at træde i skarp Modsætning til dem, især til Professor H. Bartholin [...] og Præsten M. Reenberg. Den sidstnævnte stiklede paa hans Ægteskab og lod ham høre, at dersom han havde taget en Trappetøs ligesom L., havde han ventelig været en større Mand. 1702 havde L. nemlig ægtet Maria Dorothea Schobel (død 1731), Datter af en tysk Kammerfrue hos Dronning Louise, der maaske nok har haft nogen Indflydelse paa hans senere Forfremmelse og i ethvert Tilfælde rigelig støttede hans filanthropiske Bestræbelser, især hans Oprettelse af Friskoler i Frue Sogn. 1714 blev han Medlem af Missionskollegiet og tog sig ihærdig af Missionen i Trankebar og Finmarken, ligesom han virkede for en Skærpelse af Kirkedisciplinen og en Forbedring af Kirkeritualet. 1716 kom han i Strid med Kjøbenhavns Fattigdirektion, der i Henhold til en kongelig Forordning forbød at give Tiggere Almisse. Han prædikede skarpt imod denne Bestemmelse, og da Biskop Worm krævede ham til Regnskab derfor, søgte han til Kongen, der gav ham Lov til at prædike om denne Sag, som han hidtil havde gjort, uden at nogen skulde kunne drage ham til Ansvar derfor. 1718 blev han Biskop i Fyn, hvor han oprettede en gejstlig Enkekasse og fortsatte sine Bestræbelser for at ophjælpe Skolevæsenet (Fundatsen for Mulernes Skole i Odense). For at fremme Ensartetheden i Katekisationen udgav han 1720 en Katekismusforklaring, som han dog maatte omarbejde paa Grund af nogle mindre vel overvejede Udtryk (man beskyldte ham for, at han uden tilstrækkeligt Forbehold havde henregnet Ridefogeder til Tyve). I sine sidste Aar led han af Fedtsyge, der til sidst næsten lukkede hans Øjne. Han døde 31. Dec. 1731.

Foruden en Række Disputatser har han udgivet en Ligprædiken over Manderup Due (1711) og efterladt sig i Haandskrift et Forslag om Skolevæsenets Forbedring, som vistnok har haft sin Betydning, men nu synes tabt.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lodde, Barthold Johan, 1706—88, Forfatter

Af A. Jantzen

Barthold Johan Lodde blev født 31. Okt. 1706 i Kjøbenhavn. Faderen hed Christian Vilhelm L. Han gik i Skole i Kalundborg og skulde have været dimitteret der fra 1721, men Rektorens Sygdom forhindrede det; først Aaret efter kom han til Universitetet og tog derpaa Attestats 1726. I lange Tider søgte han Præstekald, men da han manglede Protektion, opnaaede han aldrig Embede og maatte udelukkende leve af litterære Arbejder. 1743 begyndte han med en Oversættelse af Richardsons berømte Roman »Pamela eller den belønnede Dyd«, hvis Fremkomst opvakte en stærk Bevægelse og betegner Romanens Gjennembrud her hjemme. Snart efter fulgte en Oversættelse af Erasmus af Rotterdams »Moria eller Daarligheds Berømmelse« (1745), ledsaget af Anmærkninger. Ikke mindst bekjendt er han som heldig Oversætter af Gellerts Fabler (udkom først arkevis 1751, senere flere Oplag). For Theatret har han oversat o. 30 franske Skuespil. Desforuden begyndte han 1754 et Ugeskrift, »Bikuben eller andres Tanker« (5 Bind i 4°, 1754—61; paa ny optrykt i 6 Bind i 8° 1778), for største Delen et Udvalg af engelske moralske Skrifter. Addison, Hervey og Young hørte til hans Yndlingsforfattere. Hans Oversættelser maa regnes blandt de dygtigste, hin Tid kjendte. Men tunge Kaar fulgte stedse den hæderlige og arbejdsomme Mand og bragte Bitterhed over hans Livsbetragtning; tillige svækkedes Synet stærkt med de tiltagende Aar. Uden Ven, uden Slægt og Frænder henlevede han sine sidste Aar i Boghandler Gyldendals Hus og døde mæt af Dage 1. Maj 1788. Aaret i Forvejen havde han endnu udsendt »En liden Samling af nogle faa sildigste poetiske Stykker« med Betragtninger over Alderdommen og Bearbejdelser efter Young.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lode, Odvardt Helmoldt von, o. 1720—1757, Kobberstikker

Af F.J. Meier

Illustrationen er et udsnit af et forblad i Henrik Bertelsen (red): *»Danske Grammatikere«* bd. V. Oprindelig udgivet 1923, genudgivet v/ Caroline C. Henriksen og Carl Behrend for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab / C.A. Reitzel, København 1979. Bd. V - og en stor del af bd. IV - er viet Jens Pedersen Høysgaard.

Odvardt Helmoldt von Lode, Søn (eller yngre Broder) af Gustav v. L., Maler i Viborg og senere i Kjøbenhavn, omtales første Gang 1742, da han stak kongl. Navnechiffre paa et Theservice. Fra 1743 kalder han sig paa flere Blade »Chalc. Reg, Soc. Dan.«. 1745 stak han Titelkobberet til den s. A. i Altona udkomne Udgave af Erasmus Rotterodamus' »Daarligheds Berømmelse« og i de følgende Aar en Hob for deres Tid respektable Portrætter: Tyge Brahe, Norcross, Henning og A. G. Moltke, Erik Thott, Ole Worm, Tordenskjold, Caspar Rothe, Morten Reenberg (1746), Holberg (1752), J. L. Holstein (1757) o. fl. Først i 1755 fik han Akademiets store Fjerdingaarspræmie eller Sølvmedaille. 1754 havde han ægtet Vinhandlerdatteren Karen Nordrup. L.s Kaar vare smaa. 1755 bevilgedes det ham at maatte stikke de 12 oldenborgske Konger for en vis Betaling. Han fik Christian I færdig (1757), men døde saa, 3. Sept. 1757. Hans Enke døde 1763. — Hans Søster, *Alexia v. L.*, stak ogsaa i Kobber, nemlig til »Den danske Atlas«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Londemann, Gert, 1718—73, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Gert Londemann blev født 21. April 1718 i Smidstrup i Ribe Stift, hvor hans Fader, Mag. Laurids Gertsen L. (f. 4. Dec. 1684 død 8. Okt. 1764), da var Sognepræst. Han opkaldtes efter sin Farfader, blev 1739 Student, tog derefter fat paa Theologien, men det gik kun trægt med Studeringerne, og endnu 1747, da Thielo [se om Thielo i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] søgte Skuespilleræmner til sit danske Theater, var han stadig kun Student. L., der mangen Gang havde moret sine Kammerater med munter og livagtig Efterligning af andres, maaske især Professorers og Præsters, Særegenheder og Latterligheder, følte nu i sig Kunstnerlysterne; længe vaklede han ikke, men meldte sig hos Thielo, bestod Prøven for Holbergs og Pilloys Dommerøjne, og 14. April 1747, da Forestillingerne begyndte i »Bergs Hus«, stod L., der havde Løfte paa at efterfølge sin Fader i Smidstrup Præstekald, paa Scenen som Henrik i »Den politiske Kandestøber«, og han spillede i Følge en mundtlig Beretning, der naaede Schwarz, allerede denne første Aften saa ypperlig, »som om han havde været en længe øvet Skuespiller«. Han fik hurtig flere Roller og blev snart Publikums Yndlingsskuespiller: »han havde«, fortæller Saaledes P.F. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], »saadant et Herskab over Publikum, at han behøvede kun at røre en Finger for at faa dem til at le.« Efter alt at dømme brugte L. dette sit »Herskab« over Publikum med en sand souveræn Hensynsløshed, der brød sig fejl om, hvorvidt hans kaade Improvisationer og overstadige Uglspilstreger passede til Situationen eller ej, blot han kunde fremkalde Latteren, ja saa vidt drev han sine Pudsenmagerier, at han undertiden i en stiv og kjedelig Tragedie pludselig stak sit Ansigt frem og med et uimodstaaeligt Gavtyvesmil nikkede ned til sit kjære Publikum. Men, vidner J.C. Tode, der havde set L. i hans Manddomsdage og senere netop ud fra L.s Lyst til Improvisationer drog til Felts mod senere Skuespilleres Tilbøjelighed i denne Retning, »unægtelig klædte en L. al Ting godt«.

L. var Forvandlingskunstner paa en Hals: hans Ansigt med den lige Næse, den smalle Mund, de brede Kinder og den spidse Hage ejede vel ikke nogen ejendommelig Karakter, men det rummede i sin store Bevægelighed lige saa mange Masker, som hans Mæle ejede forskjellige Stemmer. Denne Forvandlingsevne kom ham til gode i mange Roller, først og fremmest som Oldfux i »Den Stundesløse«, men han havde ikke nødig at tage Maskeringskunstens Midler til Hjælp for at forvandle sig: en Aften, han spillede Henrik i »Maskeraden«, fik han Øje paa en bekjendt Højesteretsadvokat blandt Tilskuerne, og i Tamperetsscenen efterlignede han nu dennes Manerer og Tale saa tydelig, at alle gjenkjendte Originalen, men tillige saa fint, at Advokaten var den første til at klappe. L. spillede Tjenerne og Pudsenmagerne hos Holberg, Molière og Regnard, fremdeles den pantsatte Bondedreng, Jacob Skomager i »Jeppe paa Bjærget«, Skolemesteren i »Julestuen«, undertiden enkelte Gammelmandsroller og uden for dette burleske Felt mærkelig nok Molières »Tartuffe«, som han gjennemførte med stor Alvor, og hvor han, der ellers vakte Latter, fremkaldte Rædsel og Gysen. L. optraadte sidste Gang 10. Febr. 1773 som Crispin i »Det gavmilde Testament«; »Døden spillede paa hans Læber, og Sygdommen havde udbredt sine Plager og Rædsler over alle hans Ledemod, men«, vidner Rosenstand-Goiske, »jeg saa dog gjennem alle disse Lidelser intet uden den overgivne Crispin«. Dette synes netop at have været det centrale i L.s Kunst: trods alt, trods alle Haande Løjer og Lazzi, trods legemlig Svaghed illuderede han paa Scenen lige til sin sidste Dag. L. døde 3. Marts 1773; han havde 27. Okt. 1749 ægtet Bente Marie Møller, der overlevede ham til 1775.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lühe, Volrad August v.d., 1705—78, Overpræsident

Af Louis Bobé

Volrad August v.d. Lühe, var Søn af dansk Kapitajn Diderik Otto v.d. L. til Dambek og Charlotte Amalie f. du Puits og fødtes 28. Okt. 1705. Ligesom de 3 ovennævnte Brødre, hans fjærnere Slægtninge, traadte han som ung i dansk Hoftjeneste, udnævntes 1735 til Kammerjunker, blev 1743 Overkammerjunker og 1745 Ridder af det hvide Baand. 1746 blev han Kammerherre og dekoreredes Aaret efter med Enkedronningens Orden. 1750 udnævntes han til Gehejmeraad og 1754 til Overpræsident i Kjøbenhavn, hvilket Embede han beklædte til 1771. 1764 blev han Gehejmekonferensraad, fulgte 1767 med Kongen til Holsten, fik 1768 Elefantordenen og fungerede som Maitre des requêtes ved Hoffet til Dec. 1770, da han afløstes af Struensee. 1771 udnævntes han til Ordenssekretær og optoges 1776 i den danske Adelstand. Ved Siden af sine forskjellige Hofcharger beklædte v. d. L. flere Tillidsposter. Som Overdirektør for Skuepladsen (fra 1754) under dennes i økonomisk Henseende vanskeligste Periode viste han en redelig Vilje til at ophjælpe dens Finanser. Hvad Repertoiret angaar, var han afhængig af Hoffet og dets Smag. Italienske Divertissements og Intermezzoer fortrængte Holbergs Komedier. Skjønt hine en Tid lang trak Hus, efterlod han dog ved sin Udtræden af Direktionen en tom Kasse. Fra 1771 var han Overdirektør for Frederiks Hospital, v. d. L. var Ejer af Skodsborg, den Gang kaldet Retræte, og kjøbte 1753 (Baroniet) Høgholm, som han dog atter afhændede 1761. Han døde 1. April 1778. I første Ægteskab var han 1747 bleven gift med Cathrine Marie f. v. Vieregg (f. 1717 f 1764), Datter af Jørgen Frederik v. V. til Zierstorff og Enke efter Kapitajn Christian Ludvig v. Hein til Zierstorff; hun var Dame de l'union parfaite. 1767 ægtede han Margrethe Komtesse Holck, Datter af Christian Christopher Greve H. [...]. Hun var født 1741, blev 1766 Hofdame hos Prinsesse Louise og 1768, da hendes Broder, Christian VII's bekjendte Yndling, havde fjærnet Fru v. Plessen, i dennes Sted Overhofmesterinde hos Dronning Caroline Mathilde og fik 1774 samme Stilling hos Enkedronningen. Hun ægtede efter v.d. L. s Død 1784 Generallieutenant, Gehejmeraad Christian Frederik Numsen (f. 1741 død 1811) og døde først 1826.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lütken, Frederik Christopher, 1698—1784, Søofficer, økonomisk og religiøs Forfatter

Af hhv. C. With og H. Westergaard

Frederik Christopher Lütken, Søn af Joachim L., Kornet ved Garden til Hest, senere Regimentsskriver, (f. 1664 død 1743) og Margrethe Elisabeth f. Bilefeld (f. 1669 død 1754), blev født 27. April 1698 og 1709 Søkadet. Som saadan tog han Del i den store nordiske Krigs Søbegivenheder, var 1712 under Admiral Sehested med ved dennes Operationer i Farvandene omkring Rygen, 1715 under Raben i Søslaget ved Jasmund. 1716 udnævntes han til Maanedslieutenant og gjorde herefter i nogle Aar Tjeneste paa Hovedflaaden. 1719 deltog han under Tordenskjold i dennes Angreb paa Ny Elfsborg og Gøteborg [Göteborg]. I Slutningen af s. A. forfremmedes han til Sekondlieutenant, studerede nogle Aar Filosofi og Fysik, blev 1723 Premierlieutenant og gjorde et Par Aar senere et Togt med en Fregat, hvor han, som han selv siger, lærte at spille Fløjte. I de næstpaafølgende Aar studerede han paa ny, men kom i denne Fredsperiode for øvrigt ikke meget paa Togt. 1732 avancerede han til Kapitajnlieutenant, 1733 til Kapitajn. Det var ved denne Tid, at F. Danneskjold-Samsøe stræbte at blive Marinens øverste Chef, et Maal, han forfulgte med en vis Hensynsløshed, som tidlig eller sent maatte bringe ham paa spændt Fod med forskjellige af Søetatens mere fremragende Personer. Da Danneskjold over for Christian VI havde paatalt en Del formentlige Misbrug, fremkomne ved den ellers saa fortjenstfulde Fabrikmester K. N. Benstrups Bygning af visse Orlogsskibe, blev en Kommission 1734 nedsat for nærmere at undersøge Sagen [...]. Blandt Medlemmerne, der væsentligst bestode af Benstrups Modstandere, fik Kommandørkapitajn A. F. Lützow og L. ogsaa Sæde. Disse 2 nægtede sluttelig at underskrive Kommissionens Indstilling, L. fremkom endogsaa med et særskilt Indlæg, hvori han varmt forsvarede Benstrup, som utvivlsomt i det omhandlede Spørgsmaal havde Ret. For at komme til Klarhed over Sagen lod Kongen Kommissionen kalde for sig, og ved denne Lejlighed tog L. paa en saa djærv Maade Ordet, at han derved paadrog sig Kongens Unaade og Danneskjolds højeste Vrede. For utilbørlig Tale over for Regenten, og fordi han skulde have overskredet sin Kompetence i Kommissionen, nedsattes derefter en Ret, der uden at forhøre L. dømte denne til at have sin Stilling forbrudt. Det synes, som om Christian VI en Tid har vaklet i sin Beslutning, men sluttelig sejrede dog Danneskjolds Indflydelse, og 1737 fik L. Afsked uden Pension. Først senere — væsentlig ved Hofpræst Bluhmes Hjælp — erholdt han en ringe Pension og endelig (1739) en Ansættelse som Kontrollør ved Translationen i Øresunds Toldkammer (Helsingør). Som saadan levede L., indtil han 1777 efter Ansøgning fik sin Afsked. Han døde i Helsingør 1. Febr. 1784.

L., der blev adlet 1780, var gift 1. (1729) med Cornelia f. Siewers (fra Rusland), død 17. Juni 1745; 2. (1746) med Anna Cathrine f. Riis (med antaget Navn Stibolt), død 15. Marts 1781.

- - -

F. C. Lütken er optraadt som økonomisk Forfatter med en Samling »Økonomiske Tanker til højere Eftertanke« I—IX (1755—61), frimodige og friske Udtalelser, som ikke ere slupne helt ubeskaarne fra Censuren. Han kommer deri ind paa mange forskjellige Æmner, som vare oppe i Tiden. I Modsætning til sin [...] Broder O. D. L., der overgaar ham i Tankens Klarhed, hævder han Betydningen af en stor Folkemængde, men har for saa vidt frigjort sig for Merkantilismen, som han indser, at det ikke er Guld og Sølv, der beriger et Land, men »Arbejde og Mennesker«. Han bekæmper ogsaa Forestillingen om, at Luxus er gavnlig for et Land, naar den kun gjælder indenlandske Varer; han anser Luxus for skadelig, hvilket Udspring Varerne end have, og vil kun fremme de indenlandske Produkters Afsætning ved Forøgelse af Folkemængden, ikke ved Overdaadighed. Men i hele sin Beskyttelsespolitik og sin Frygt for, at Pengene skulle strømme ud af Landet, viser han sit Slægtskab med Merkantilisterne. — Paa Fordelingen lægger han en særlig Vægt. Den bør være saa ligelig som muligt; han beklager, »at en flittig Arbejdsmand skal for Mangel af Brød være saa bange for Børn som for en Ulykke«, og at der vises »Mangel paa Omsorg for at sætte friske forarmede til Arbejdes. — En sædelig Alvor gaar igjennem alt, hvad han skriver; jvfr. saaledes »Om Bankerotter«, »Om Sandhed« osv.

Ogsaa som religiøs Forfatter er L. optraadt. Han har bl.a. skrevet »Hellige Opmuntringer i mødige og tankefulde Stunder« (1764). Denne Andagtsbog, der er udkommen i flere Oplag, er særlig udarbejdet for hans nærmeste, men har ved sin enfoldige, jævne Inderlighed sikkert haft Ærende til adskillige andre.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lütken, Otto Diderik, 1713—88, økonomisk Forfatter, Præst

Af H. Westergaard

Otto Diderik Lütken, som er en Broder til forannævnte F. C. L., blev født i Nordrup ved Slagelse 17. Marts 1713. Efter at være blevet Student i Sorø 1732 tog han 1737 theologisk Examen og ernærede sig derefter i nogle Aar som Huslærer, indtil han 1743 blev Sognepræst i Skjellerup og Ellinge paa Fyn. Her blev han nu til sin Død, 25. Jan. 1788, trods gjentagne fordelagtige Tilbud om Forflyttelse. Han var 3 Gange gift: 1. (1743) med Anna f. Pedersen (død 1751), Datter af Kancelliraad L. P. til Brolykke, 2. (1752) med Anna f. Aabye (død 1754), Datter af Rektor i Odense Th. A., 3. (1755) med Margrethe Schandorff f. Suhr (død 1778), Datter af Sognepræst i Utterslev P. S.

L. optraadte som Forfatter i Pontoppidans »Økonomisk Magasin« [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]], der udkom i Aarene 1757—64; en Del af Afhandlingerne i dette Tidsskrift blev optagen i hans »Undersøgninger angaaende Statens almindelige Økonomi« I—II (Sorø 1760), der er et Hovedværk i den danske nationaløkonomiske Litteratur. Hertil slutter sig bl.a. en »Undersøgning om Hindringer for Folkemængden« (1761). Uden at han synes at kjende synderlig meget til den samtidige fremmede Litteratur, som i øvrigt ogsaa endnu var forholdsvis uudviklet, behandler han en Række Spørgsmaal med en Skarpsindighed, som ikke er almindelig. De fleste økonomiske Forfattere paa hans Tid betragtede det som en Selvfølge, at Folkemængden ikke kunde være stor nok, og Litteraturen vrimlede af Forslag til Folkemængdens Forøgelse, Skat paa Pebersvende, Brudeudstyrsforsikringer osv. Imod dette Befolkningssværmeri optræder L. samtidig med den fysiokratiske Skole i Frankrig og vistnok ganske uafhængig af den. Han kommer til den samme Slutning som en Menneskealder senere Englænderen Malthus, at Folkemængden afhænger af Mængden af Næringsmidler, og at Menneskeslægten vil formere sig, indtil Næringsmidlernes Knaphed sætter Bom derfor.

Ogsaa med Hensyn til Spørgsmaalet om Luxus hæver han sig højt over en Mængde samtidige, navnlig i Tyskland, som vare hildede i merkantilistiske Forestillinger. En særlig Interesse viser han Landboforholdene, dels Landbrugspolitikken, f. Ex. Spørgsmaalet om Ophævelse af Jordfællesskabet, dels det praktiske Landbrug, som f. Ex. ved Afhandlinger om «De saakaldede onde Urter eller Morgenfruer og om Midler til at ophjælpe Stutterier.

Lejlighedsvis forsøgte L. sig som Digter, bl.a. ved *»Sørgetanker over Enkesocieteter«* og ved et Par prisbelønnede Pinse- og Julesalmer, skrevne i hans Ungdom; disse Frembringelser ville dog næppe falde i Nutidens Smag.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lütkens, Frantz Julius, 1650—1712, Præst

Af S.M. Gjellerup

Frantz Julius Lütkens er født 21. Okt. 1650 i Dellien i Hertugdømmet Lauenborg og Søn af Møller Frantz L. og Anna Sophie Wolf. Efter at have fuldendt sin Skolegang paa Gymnasiet i Lüneburg studerede han fra 1668 af i Wittenberg, Jena og Hamborg. Da han havde afsluttet sine Universitetsstudier, søgte han praktisk Vejledning hos den bekjendte Bibeltheolog Superintendent Sandhagen i Lüneburg, den samme Mand, der fik saa stor Betydning for Pietisten Speners Udvikling. 1676 blev L. Rektor ved den Saldernske Skole i Brandenburg, 1679 Diakon i Magdeburg, 1685 første Præst, Provst og Prosuperintendent i Stargard og 1688 Provst og Kirkeraad i Berlin. Han stod allerede højt paa Embedsstigen og nød stor Anseelse hos den preussiske Regering, da han 1702 blev udnævnt til Medlem af et Konvent, der skulde forberede en Union imellem den lutherske og reformerte Kirke. Men han nægtede at forhandle og gjorde Rede for sit Standpunkt i et Stridsskrift, der vakte stort Røre. Da han derved tabte sin Anseelse, og hans Fremtid var usikker, modtog han 1704 en Kaldelse til Danmark som tysk Hofprædikant, Assessor i Konsistoriet og Professor theologiæ ved det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn. S. A. blev han ved kongl. Diplom Dr. theol. L. var ikke Pietist, men stærkt paavirket af den filanthropiske Retning, der udgik fra Pietisterne i Halle og særlig omfattede Hedningemission og Almuens Oplysning. Frederik IV, som ønskede at grunde en Mission blandt de Hedninger, der fandtes inden for dansk Landomraade, fandt hos L. den Støtte, han tidligere forgjæves havde søgt her hjemme. Ved Hjælp af Missionærer, L. fik indkaldt fra Halle, grundlagdes Trankebarmissionen 1705, og L. førte Tilsynet med den til sin Død. At han ikke kunde udsende danske Mænd, havde sin Grund i den Uvilje over for Missionstanken, han mødte fra orthodox Side, særlig hos Sjællands Biskop H. Bornemann [...]. Samtidig hermed virkede han for Oprettelsen af Almueskoler i Kjøbenhavn og oprettede selv 2. Ligeledes indførte han Konfirmation i Petri tyske Menighed. Derimod tog han bestemt Afstand fra de egentlige pietistiske Bevægelser, og i Forening med Biskop Bornemann udarbejdede han Forslag til Forordningen af 2. Okt. 1706, der forbød gudelige Forsamlinger og Udbredelsen af pietistiske Skrifter. Han var Medlem af den Kommission, der forberedte Forordningen af 1. Avg. 1707 om en ny Form for den theologiske Embedsprøve. L. døde 12. Avg. 1712. Han ægtede 1. Rosina Elisabeth Prætorius (død 1709), Datter af Andreas P., Superintendent i Brandenburg, 2. (1711) Gertrud Stuve (død 1722), Datter af Stadshauptmand i Kjøbenhavn Barthel S. Hans Skrifter, der paa faa Undtagelser nær udkom i Tyskland og paa Tysk, de fleste efter hans Død, havde ingen Betydning for dansk Aandsliv.

Til: Indholdsfortegnelsen

Løvenørn, Poul (Vendelbo), 1686—1740, Officer og Statsmand

Af E. Holm

Poul Løvenørn [Poul Vendelbo Løvenørn] blev født 5. April 1686 i Horsens, hvor hans Fader var Haandværker og senere blev Bedemand. Faderen hed Thomas Poulsen, og han selv kom ved Daaben til at hedde Poul Thomsen; men det synes, som om Tilnavnet »Vendelbo« jævnlig har været brugt i Familien, og han kaldte sig selv senere Poul Vendelbo. Da han i Aaret 1705 var bleven dimitteret til Universitetet, levede han derefter som en bundfattig Student i Kjøbenhavn. Den, der stod ham nærmest, var en 4 Aar ældre Nordmand, den siden som Missionær i Finmarken navnkundige Thomas v. Westen. De vare, hedder det i en Levnedsbeskrivelse over den sidste, saa fattige, at de to, der boede sammen, kun havde én nogenlunde ordentlig Klædning, hvori de kunde vise sig paa Gaden, og som de altsaa maatte skiftes om at bruge. Men Fattigdommen kuede dem ikke. P. V. studerede Theologi og forsøgte sig som Prædikant; men efter hvad der senere, medens han endnu levede, blev fortalt om ham, gik han fra det midt i Prædikenen, og dermed tabte han Lysten til mere at komme paa Prædikestolen.

Nu hørte han ogsaa Opmuntringer til at prøve sine Kræfter paa helt andre Omraader. Det var netop paa denne Tid, at Peter den store havde Brug for alle de dygtige Kræfter, han kunde faa fra andre Lande, dels til at civilisere sine Russere, dels til at slaas med Svenskerne under den store nordiske Krig. Ingensteds var der den Gang i den Grad som i Rusland Lejlighed for en ung Mand til at gjøre Lykke. Det traf sig nu saaledes, at en danskfødt russisk Oberst Lange i Vinteren 1706—7 kom til Kjøbenhavn for at faa flinke unge Mennesker til at drage til Rusland. Iblandt dem, der fulgte hans Opfordring, var V., som i Foraaret 1707 rejste til Rusland. Han fandt her snart Lejlighed til at henvende sig til Zarens bekjendte Yndling Menzikof, og denne syntes saa godt om den smukke unge Mand, at han knyttede ham til sig. Først bragte han ham som Lærer for en Søn; men det varede ikke længe, førend han opfyldte V.s brændende Ønske om at blive Officer. Denne arbejdede sig saa energisk frem under disse for en dansk Student besynderlig fremmede Forhold, at han allerede 1708 blev Kapitajn. I denne Stilling udmærkede han sig under de Kampe, der førte til den svenske General Lewenhaupts Nederlag ved Liesna 8. Okt. 1708. Han blev nu Major og Adjudant hos Menzikof, og han var som saadan voldsomt med i Slaget ved Pultava [Poltava] (8. Juli 1709). Da efter dette Slag Menzikof med sine Tropper indhentede en stor Del af den svenske Hær, brugte den russiske Feltherre ham, den 23-aarige danske Mand, der kun havde været 2 1/2 Aar i Rusland, til at føre den Forhandling med de svenske Anførere, der førte til, at de kapitulerede med deres hele Korps paa 16.000 Mand. Til Belønning for den Dygtighed, han ved denne Lejlighed havde vist, gjorde Peter den store ham til Oberstlieutenant og Generaladjudant. Samtidig havde han ogsaa vist sig personlig elskværdig imod fangne Svenskere. I det mindste var der senere dem i Sverige, der huskede, hvorledes han saa meget som muligt havde stræbt at hjælpe fangne svenske Officerer og Soldater.

Den Fremgang, han havde haft i Rusland, klinger som et Æventyr, og man skulde tro, at det vilde blive dette Land, hans Fremtid skulde knyttes til. Men det blev dog vort Fædreland, der kom til at drage Gavn af hans Dygtighed. Under Forhandlinger imellem Frederik IV og Zaren sendte Menzikof med Peter den stores Tilladelse i Vinteren 1710—11 V. til Danmark, og her fandt Kongen sig saa tiltalt af ham, at han (14. Jan. 1711) ophøjede ham i den danske Adelstand under det Navn, som han sædvanlig nævnes med, Navnet Løvenørn; han erklærede tillige, at han vilde tildele ham virkelig Oberstlieutenants Charge i den danske Hær, naar han efter Krigens Ophør blev dimitteret med Zarens Tilladelse. Navnet Løvenørn var, som enhver ser, valgt for at betegne hans Forhold baade til Danmark og til Rusland; Løven hentydede til det danske Vaaben, Ørnen til det russiske; men ogsaa hans Stilling kom i flere Aar til at bære Mærke af denne Dobbelthed. Efter at Frederik IV havde kastet sig ind i den store nordiske Krig, skulde man synes, at det maatte være af største Vigtighed for ham og den russiske Zar at hjælpe hinanden imod deres fælles Fjende, Carl XII [Karl 12.]; men de havde dog ondt ved at enes. Under disse Forhold følte L. sig alt for meget som dansk til ikke helst at følge sin Konges og sit Fædrelands Interesser. Oven i Kjøbet blev han i Foraaret 1712 forlovet med Professor og Etatsraad Poul Vindings Datter Ingeborg, der 2 Aar efter blev hans Hustru; det var et nyt Baand, der knyttede ham til Danmark. I Aaret 1712 træffe vi ham, der imidlertid havde ladet sig ansætte som Generaladjudant hos Frederik IV, i en vigtig Sendelse til Zar Peter, der den Gang stod med en Hær i Pommern. Da det netop nu viste sig umuligt for Kong Frederik IV og Zaren at enes om at handle i Fællesskab, havde L. en højst vanskelig Stilling, og det endte ogsaa med et fuldstændigt Brud imellem ham personlig og Zaren. »Saa god en Moskoviter«, skrev han i et Brev, »som jeg var før, saa ond er jeg nu«, og han tog derfor formelig sin Afsked fra russisk Tjeneste. Meget snart efter dette gjorde Frederik IV ham til Oberst (28. Okt. 1712).

Det var et overordentlig omfattende Arbejde, L. udførte i de følgende Aar som Kongens Generaladjudant. Særlig interessant er det at se, at han, der i Rusland havde spillet en vigtig Rolle som Underhandler ved den Katastrofe, der ramte Svenskerne efter Slaget ved Pultava [Poltava], var med i en lignende Stilling ved den næste store Ulykke, hvormed de bleve hjemsøgte, nemlig Stenbocks Kapitulation 1713 ved Tønning. En endnu større Virksomhed udfoldede han, da selve denne Fæstning overgav sig (7. Febr. 1714). Her var han afgjort den, der drev hele Forhandlingen med Byens Kommandant. Han skrev i den Anledning, at hans Rejse der ned ved denne Lejlighed havde været den lykkeligste, han nogen Sinde havde gjort. Det stod strax klart for ham, hvor usigelig vigtigt det Fund af Aktstykker var, der blev gjort ved Byens Overgivelse, da det tydelig godtgjorde den gottorpske

Regerings Nevtralitetsbrud.

Den Holdning, L. havde vist ved disse Lejligheder, gav Frederik IV et rigtigt Indtryk af, at der boede en Diplomat i ham. Det var derfor ham, der i Begyndelsen af 1719 og derefter i 1720 blev sendt til Stockholm for at drive de Underhandlinger, som omsider førte til den store nordiske Krigs Afslutning ved Frederiksborgfreden. Men ogsaa derefter blev der god Brug for ham. Stillingen i Norden, og man kan sige: i det hele i Evropa, var i nogle Aar meget spændt, og vort Fædreland havde næppe faaet Ende paa Krigen med Sverige, førend det blev stærkt truet af Rusland. Under disse Forhold fik det nye Kongerige Preussen baade paa Grund af sin forholdsvis stærke Militærmagt og sin geografiske Beliggenhed megen Vigtighed for Kong Frederik, og det var derfor et Vidnesbyrd om stor Tillid til L., at han valgte at bruge ham som sin Statsafsending i Berlin. L. kom der til i Febr. 1722, og han blev der indtil Efteraaret 1726. Et Par Maaneder efter sit Komme til Preussen blev han Danebrogsridder (16. April 1722).

Han udfyldte sin Plads ved det preussiske Hof med Dygtighed. Hans Depecher gjøre et særdeles godt Indtryk, de ere baade omhyggelig affattede og livlig skrevne; han forstod at bruge sine Øjne, havde Evne til at faa gode Forbindelser, var virksom og havde et klart Blik, saaledes at han i det hele opfattede den politiske Stilling rigtig. Det var ogsaa med stor Energi, at han arbejdede paa at drage Preussen bort fra Rusland. En betydelig Fordel havde han i sin vindende Personlighed. Som han var en anselig, statelig Mand, saaledes havde han noget frisk og hyggeligt ved sig og et næsten aldrig svigtende godt Humør — Egenskaber, hans Hustru, at slutte efter flere af hendes Breve, synes at have delt med ham. Han var, hvad der i en Virksomhed som hans kunde have sin Betydning, en fortræffelig Selskabsmand. Den bekjendte svenske Statsmand Karl Gustaf Tessin udtalte senere om ham, at han aldrig havde kjendt en Mand, der havde flere daarlige Malerier paa sine Vægge og bedre Vine i sin Kjælder, og han betegnede ham som »den personificerede Glæde«. Hans Lyst til Skjæmt kunde i hans yngre Dage have et endog meget drøjt Præg, et Træk, der minder om, at vi ere i den Holbergske Tid; men senere giver den kun hans Breve et vist jovialt Præg. Om det saa var under hans Ophold i Sverige ved den store nordiske Krigs Slutning, paa en Tid, da Svenskerne nærede et Had imod de danske, der overgaar enhver Beskrivelse, kom han i et saa venligt Forhold til flere svenske Herrer og Damer, at man, af hans Breve at dømme, skulde tro, at man var i vore Dage. Al denne Omgængelighed og Livlighed var ikke blot forenet med en betydelig Intelligens, men ogsaa med alvorlig Pligtfølelse og stor Arbejdsevne.

Et Held maa det vistnok kaldes, at den daværende, i flere Henseender brave, men tillige brutale og pirrelige preussiske Konge, Frederik Vilhelm, syntes udmærket om ham, og det ejendommelig nok, uagtet disse Følelser aldeles ikke gjengjældtes fra hans Side. Kongen vilde blandt andet absolut have ham med i sit den Gang bekjendte Tobaksselskab, saaledes at L. af Hensyn til ham holdt det for nødvendigt at lægge sig efter at ryge Tobak. Ogsaa var det med en paafaldende Aabenhed, at Frederik Vilhelm under timelange Samtaler og Rideture udtalte sig for ham om sin Politik.

Hvor stor en Velvilje L. end mødte ved Berliner-Hoffet, attraaede han dog efterhaanden stedse mere at komme bort der fra, nærmest af økonomiske Grunde, da Gagen ikke vilde strække til, og det ikke var muligt at faa den sparsommelige Frederik IV til at forhøje Lønningen. Omsider naaede han at blive kaldt hjem, som det synes ved at faa Dronning Anna Sophie og hendes Søster Storkanslerinden Grevinde Holstein til at interessere sig derfor. Han blev da Stiftamtmand i Aarhus. Om han for øvrigt herved fik det Embede, han ønskede, er tvivlsomt. Medens han i Aarene 1726—30 passede sit Stiftamtmandsembede, var det, at der udviklede sig en ret skarp Modsætning imellem dem, der hørte til Dronning Anna Sophies Kreds, og Kronprins Christians Venner. Iblandt de sidste stode flere, som Chr. Ludvig Plessen og Ivar Rosenkrantz, L. nær, og han var i disse Aar ikke synderlig vel anskreven ved Hove. Men Frederik IV havde dog ikke tabt sin gamle Tro paa hans diplomatiske Dygtighed, og da det i Begyndelsen af 1730 var kommet til en alvorlig Spænding imellem Preussen og England, to Stater, som det var Frederik IV vigtigt at se ikke kom i Haarene paa hinanden, sendte han atter L. til Berlin. Han blev ved Hoffet her modtaget formelig som en gammel Husven; men netop derved kom han i en meget vanskelig Stilling. Det var nu, at det bekjendte Familiedrama blev spillet ved det preussiske Hof, der førte til, at Kronprinsen, den senere Frederik den Store, fortvivlet over Faderens Mishandlinger, vilde flygte til Frankrig, men blev opsnappet og sat i Fængsel som Desertør, saaledes at der endog var Fare for, at Kongen vilde lade ham henrette. De voldsomste Familieoptrin, hvori ogsaa Dronningen var indviklet, stode i Forbindelse dermed. Ved denne Lejlighed havde L. den lidet misundelsesværdige Stilling at være begge Parters fortrolige. Kronprinsen havde endog vist ham saa stor Tillid, at han havde fortalt ham, at han vilde flygte, hvad L. paa det mest indtrængende fraraadede ham. En kort Tid vakte det den preussiske Konges store Fortrydelse, at L. ikke havde røbet ham, hvad Sønnen havde tænkt paa; men hans Vrede tabte sig dog hurtig, og baade han og Kronprinsen bevarede siden L. i den venligste Erindring. Men under alt dette var Opholdet i Berlin blevet L. utaaleligt, Jorden brændte under Fødderne paa ham. Det var derfor som en sand Befrielse, at han opfattede den Ordre, han netop nu fik til strax at vende hjem. Frederik IV var død 12. Okt. 1730, og den unge Konge, Christian VI, havde Brug for ham her hjemme.

De Mænd, som Kong Christian strax tog til sine vigtigste Raadgivere, Brødrene Plessen og Ivar Rosenkrantz, havde, som ovenfor omtalt, tidligere været L.s Venner, og han syntes derfor at maatte passe godt ved Siden af dem paa den høje Stilling, som Kongen nu overdrog ham, nemlig Pladsen som Overkrigssekretær, hvorved han baade blev, hvad vi vilde kalde Krigs- og Marineminister. Man skulde tro, at den joviale, livsglade L. kun lidet

maatte falde i den sygelige, pietistiske Christian VI's og den ligesindede Dronnings Smag. Men ogsaa her viste sig hans mærkelige Evne til at vinde Mennesker, og det vel at mærke, uden at han nogen Sinde fornægtede sin aabne, djærve Natur. Han var en af dem, som Kongeparret afgjort holdt mest af, og deres Venskab for ham varede urokket indtil hans Død. L. ledede de Sager, der hørte under ham, med fast Haand uden Persons Anseelse, han søgte særlig at forbedre Landofficerernes Uddannelse, og for Flaadens Vedkommende fremmede han stærkt Bygning af nye Linjeskibe, i det han her havde den talentfulde Benstrup at støtte sig til som Skibskonstruktør. Trods dette var det næppe uden Grund, at Kongen i Aaret 1735 besluttede at skille Flaadens Styrelse fra Hærens og at lægge den første under den paa dette Omraade fortrinlig sagkyndige Danneskjold [...]. Dette Skridt stod ikke i mindste Maade i Forbindelse med en Svækkelse i Kongens Tillid til L., der da ogsaa vedblev at være Overkrigssekretær for Hæren.

Men imidlertid havde han fjærnet sig fra sine tidligere politiske Venner, Brødrene Plessen og Rosenkrantz. Maaske var det en Overdrivelse, naar det blev sagt, at Chr. Ludvig og Carl Adolf Plessen, der med al deres Hæderlighed og Dygtighed tillige vare myndige og herskelystne Mænd, havde søgt at holde ham i en vis Afhængighed af sig, og at han da havde gjort Oprør imod dem. En Kjendsgjerning er det, at han i vigtige Spørgsmaal var uenig med dem saa vel som med Rosenkrantz, og at han benyttede sig af den høje Stjærne, han havde hos Kongen, til af al Magt at bekæmpe dem. Han drev, trods deres Modstand, igjennem, at Landmilitsen, hvis store Betydning for Statens Forsvar han kjendte, blev gjenindført 1733 — for det Stavnsbaand, der blev knyttet til den, havde han intet Ansvar. Han var fremdeles med Hensyn til den udenrigske Politik ganske uenig med Konseillet, særlig med Rosenkrantz, der nærmest var, hvad vi vilde kalde Udenrigsminister. Lige siden L. i den store nordiske Krigs sidste Aar havde set den stærke Spænding udvikle sig imellem Zar Peter og Frederik IV, havde han faaet en levende Opfattelse af, at Rusland var ved at vinde en Overvægt, der kunde blive farlig for de skandinaviske Stater. Han ønskede derfor ikke blot et godt Forhold til Sverige — hvad ogsaa Rosenkrantz var stemt for —, men han mente, at saaledes som de evropæiske Forhold den Gang havde formet sig, kunde der kun i Frankrig findes en stærk Støtte imod Faren øst fra. Samtidig var imidlertid den engelske Politik traadt i Modsætning til den franske, og de tvende store Vestmagter kappedes om at faa den dansk-norske Stat knyttet til sig. Medens L. af al Magt hjalp den franske Ambassadør i Kjøbenhavn, Grev Plélo, under hans Bestræbelser for at drage Kongen over til Frankrig, foretrak Rosenkrantz langt en Forbindelse med England. Christian VI stod usikker; men de Raad, han fik af sin Fætter Grev Chr. Ernst Stolberg, bragte ham til at foretrække en Alliance med England (1734), og den fornyedes 5 Aar senere. Men trods dette var L. s Indflydelse, netop hvad den ydre Politik angik, ingenlunde forbi. Da Rosenkrantz i Aaret 1735 afløstes som Udenrigsminister af Schulin, hilste L. det med Glæde, fordi han ventede at finde en Støtte hos ham, og han tog ej heller fejl deri. I det mindste fik han at se, at Kongen i Sommeren 1739 svingede stærkt over imod Tanken om en Trippelalliance imellem Frankrig, Sverige og den dansk-norske Stat. I Sommeren 1739 kom den vigtigste Mand paa den Tid i det svenske Hatteparti, Karl Gustaf Tessin, til Kjøbenhavn og forhandlede med L. ligesom ogsaa med Kongen personlig og med Schulin. Da snart efter Frankrig endog gjorde paafaldende store Tilbud om Subsidier, blev det lagt i L. s Haand at drive Underhandlingen derom med den franske Chargé d'affaires i Kjøbenhavn, og det kom nu til hemmelige Aftaler om et dansk-fransk Forbund, der dog først skulde undertegnes officielt, naar den Alliancetraktat, der var sluttet med England, udløb 14. Marts 1742. Paa den Tid skete det da ogsaa. L. havde saaledes en vægtig Indflydelse paa Udviklingen af den Forbindelse med Frankrig, der var et Hovedled i vor udenrigske Historie fra 1742 indtil 1765. Men han kom ikke til selv at se det dansk-franske Forbund blive til Virkelighed. Han døde af en indre Svulst 27. Febr. 1740.

Imidlertid havde den store Yndest og Tillid, Kongen og Dronningen havde til ham, faaet Udtryk i en Række Venskabs- og Hædersbevisninger. Meget snart efter hans Hjemkomst fra Berlin blev han Gehejmeraad (12. Marts 1731), og han fik (1731) Bregentved til Kjøbs af Kongen paa saadanne Vilkaar, at det omtrent kunde gjælde for en Gave; 28. Nov. 1732 paa Dronningens Fødselsdag blev han Generallieutenant i Rytteriet, nogle Aar senere (30. Maj 1738) udnævntes han til General i det samme Vaaben, endelig fik han det følgende Aar baade Dronningens Orden de l'union parfaite og endog Elefantordenen. Det Besøg, Kongen aflagde hos ham, da han laa paa sit Dødsleje, var det sidste, men næppe det mindste Vidnesbyrd om hans Hengivenhed for ham.

L.s Død vakte stor og almindelig Sorg. Det var med Grund. Han hører vistnok ikke til den lille Kreds af udmærkede Mænd, der staa i den forreste Række i vor Historie; men han var en en ualmindelig dygtig Personlighed, der fyldte smukt paa alle de Punkter, hvor vi faa at gjøre med ham; han, Bedemandens Søn fra Horsens, har arbejdet sig frem uden Krogveje til de højeste Stillinger i Staten, altid med aaben Pande og med et venligt Sind imod hvem han kom i Berøring med.

L.s Hustru var allerede død 28. Jan. 1734. Af deres 2 Børn, der begge vare Sønner, overlevede det ene dem, Frederik L., der døde 1779 som Amtmand over Antvorskov og Korsør Amter.

Til: Indholdsfortegnelsen

Magnússon, Árni, 1663—1730, Professor, Arkivsekretær, Samler

Af Kr. Kaalund

Árni Magnússon, hvis Navn var den lærde Verden bedst kjendt i dets latiniserede Form Arnas Magnæus, fødtes 13. Nov. 1663 paa Kvennabrekka i det vestlige Island. Forældrene vare Magnús Jónsson, Stedets Præst (senere Sysselmand), og Gudrún Ketilsdatter; men A. M. opdroges hos Moderens Slægt paa den nærliggende Præstegaard Hvammur, indtil han 1683 dimitteredes fra Skalholt Skole og immatrikuleredes ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han 1685 afsluttede sine Embedsstudier med en theologisk Attestats. Tidlig havde han kastet sig over Studiet af den nordiske Oldlitteratur og var bleven den kongl. Antikvar, Professor og Arkivsekretær Th. Bartholins Amanuensis. Samtidig med at han opsporede Materiale til denne, blev han selv en ivrig og heldig Samler af Bøger og Haandskrifter; sine Evner i denne Henseende fik han Lejlighed til at lægge for Dagen dels under et Vinterophold paa Island 1685—86, dels ved et Besøg i Norge 1689 og mindre Udflugter til Jylland og Skaane 1690. I dette Aar døde Bartholin, men A. M. fik i Oversekretæren Gehejmeraad M. Moth en indflydelsesrig Beskytter, der skaffede ham Fribolig paa Borchs Kollegium 1691—93 og i de følgende 3 Aar satte ham i Stand til at studere ved tyske Universiteter og Bibliotheker. Efter sin Hjemkomst blev han Moths Bibliothekar og kom til at bo hos ham, og denne skaffede ham ogsaa hans første virkelige Ansættelse, i det A. M., der 1694 var bleven designeret Professor, nu 1697 udnævntes til Arkivsekretær ved Gehejmearkivet. Med dette Embede forbandt A. M. fra 1701 Stillingen som Professor philosophiae et antiqvitatum Danicarum ved Universitetet og blev 1721 Professor i Historie og Geografi, men indskrænkede væsentlig sin Universitetsvirksomhed til Deltagelse i Konsistoriums Arbejder. Derimod overtog han 1721 Posten som Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket og maa derefter antages at være dettes egentlige Bestyrer, ligesom han fra 1725 i Virkeligheden forestod Gehejmearkivet.

Imidlertid afbrødes A. M.s kjøbenhavnske Virksomhed næsten fuldstændig 1702—12 ved hans Deltagelse i den islandske Landkommission, der foranledigedes ved de i de nærmest foregaaende Aar til Regeringen indløbne Besværinger over Landets økonomiske Tilbagegang. 1702 overdroges det nemlig A. M., med Vicelagmand Páll Jónsson Vídalín til Medhjælper, at begive sig til Island for der at lade udarbejde en almindelig Jordebog, til hvilket Hverv knyttede sig en Folketælling m. v., hvorhos det befaledes Kommissærerne at undersøge de utilfredsstillende Handelsforhold, at have Tilsyn med Retsplejen og afhjælpe Misligheder i Administration og Rettergang. Dette var en indviklet og vanskelig Opgave, som kun ved en sjælden Forening af Virkelyst og Betænksomhed kunde ventes gjennemført i rimelig Tid og uden alt for stor Modstand fra de mange, hvis Interesser truedes. Á. M. har tydelig nok ønsket at tage Sagen alvorlig. Ikke alene har han gjennem Forarbejderne til Jordebogen søgt at tilvejebringe et saa righoldigt Materiale som muligt til Underretning om Land og Folk, men paa selve Stedet har han villet undersøge Fæsteforholdene, Handelens Drift og Administrationen for saaledes ved Værkets Slutning at kunne indgive Forslag til en Reorganisation af hele Landets Bestyrelse, hvorved Fæsternes Kaar kunde lettes, Overgrebene fjærnes og Handelstvangen gjøres saa lempelig som muligt. Men han har overset, at — særlig under de smaa og forviklede Forhold — maatte overilet Strid med Lokaladministrationen og Indblanding i de allerede foreliggende eller ny opdukkende Retstrætter nødvendig føre bort fra Hovedopgaven. Dobbelt Forsigtighed krævedes af Kommissærerne som Dommere, da Landet manglede en tidssvarende Lovbog; Straffebestemmelserne bleve tilsyneladende vilkaarlige og ofte urimelig høje; heraf fulgte Appel til højere Instanser, og den ene Retssag drog den anden efter sig. I denne Henseende var det allerede en mislig Sag, at P. Vídalín fra Begyndelsen var paa Krigsfod med flere af Landets Embedsmænd, og Á. M. selv synes at have haft en lovlig stærk Følelse af egen Myndighed. Saaledes fik 1709 A. M. en Højesteretsdom for under en Injurieproces at være gaaet alt for voldsomt frem mod Modparten, og begge Kommissærer fik 1713 deres Dom over Lagmand Sigurd Bjørnsson (paa Embeds- og Æresfortabelse), for hans Forhold i nogle paa ny til Paakjendelse optagne Retssager, underkjendt. Hovedværket, Jordebogens Udarbejdelse, trak i Langdrag, uden at Materialets Indsamling hverken tilendebragtes eller gjennemførtes overalt af dem personlig, og efter at Regeringen flere Gange havde vist Tegn til Utaalmodighed, afbrødes det 1712, da A. M. hjemkaldtes og — efter at have tilbragt Vinteren hos Torfæus i Norge — fra Foraaret 1713 igjen tog fast Ophold i Kjøbenhavn; sine Papirer og Samlinger maatte han dog paa Grund af Krigsforholdene for en stor Del efterlade paa Island og gjensaa dem først 1720, da de førtes til Kjøbenhavn af Admiral Raben. — Nogen afsluttende Betænkning indkom ikke fra Kommissionen, og Jordebogen redigeredes aldrig efter Rentekammerets Ønske, medens Á. M. paa sin Side mente sig brøstholden ved, at Rentekammeret mod Slutningen af hans Kommissionstid havde ophørt at udbetale Diæter. Paa en Maade løb saaledes det hele Foretagende ud i Sandet. Men det i Jordebogen (hvor des værre nogle Sysler mangle) foreliggende Forarbejde til en islandsk Matrikkel er i Virkeligheden en omstændelig statistisk-topografisk Beskrivelse af stor Værdi. Først efter Á. M.s Død oversattes Jordebogen paa Dansk, mod at Rentekammeret frafaldt den Fordring, det mente at have i hans Bo.

I den nævnte Periode var Á. M. kun 2 Gange i Kjøbenhavn, nemlig Vintrene 1705—6 og 1708—9. Under sit sidste Ophold ægtede han en velstaaende aldrende Enke, Mette Fischer af norsk Slægt, tidligere gift med Kongens tyske »Remmesnider«. For Á. M. havde hans islandske Embedsvirksomhed haft en særlig Betydning ved den Lejlighed, der gaves ham til Indsamling af Haandskrifter og Diplomer. Af Haandskrifter (navnlig nordiske og fremfor alt norsk-islandske) saa vel som af Palæotyper og sjældne Bøger havde Á. M. dannet sig et enestaaende

Bibliothek, da dette ved Kjøbenhavns Brand 1728 truedes med fuldstændig Undergang. Først i sidste Øjeblik besluttede han sig til at flytte, hans Samling af trykte Bøger maatte da ofres, hvorimod Haandskriftsamlingen — afvigende fra, hvad man tidligere har troet — i det væsentlige reddedes; dog bleve bl.a. mange af hans egenhændige Optegnelser et Rov for Luerne, og han naaede aldrig mere ret at faa ordnet sin Samling. Denne Ulykke tilføjede ham et Knæk, som han ikke forvandt. Ved Juletid 1729 kastedes han paa Sygelejet, og 7. Jan. 1730 døde han. Dagen forud havde han ladet gjøre Udkast til et Testamente, hvorved hans Bibliothek og efterladte Midler skjænkedes til det offentlige til hans Studiums Fremme og til Hjælp for islandske studerende. I Henhold hertil udarbejdedes en Fundats for det efter ham benævnte Amamagnæanske Legat (»Arnæ Magnæi Stiftelse«), hvorefter Renterne af Legatkapitalen (der nu er o. 64.000 Kr.) skulde anvendes dels til Lønning af 2 islandske Stipendiarer, mod Arbejde i Legatets Tjeneste, dels til Udgivelse af Samlingens Haandskrifter og lign. Stiftelsen, der er knyttet til Kjøbenhavns Universitet, bestyres af en Kommission paa 5 Mand.

Til denne Samling — nu o. 2.000 Haandskrifter og 6.000 Diplomer — havde Á. M. allerede før Islandsrejsen tilvejebragt et anseligt Grundlag ad privat Vej eller ved Avktionsindkjøb, og ogsaa i den følgende Tid fik han betydningsfulde Erhvervelser uden for Island. Men særlig karakteristisk er den Indsamling, han under sit 10-aarige Ophold paa Øen formaaede at gjennemføre. De fleste af de store Skindbøger vare i Løbet af det 17. Aarhundrede sendte ud af Landet, eller de vare paa Island selv faldne fra hinanden i usammenhængende Fragmenter eller skudte til Side for de lettere læselige Papirshaandskrifter og i Massevis ødelagte. Hvad Á. M. fik af Skindbøger, var sædvanlig defekt og vanrøgtet; til disses Supplering blev ethvert Blad ham dyrebart, hvad enten det slidt og sværtet fandtes som Omslag om Bøger og Hæfter eller ituskaaret til Mønstre og Brugsgjenstande. Til yderligere Vejledning anstilledes de omhyggeligste Efterforskninger over Haandskriftets Historie, enhver Notits angaaende dette optegnedes, og Forespørgslerne fortsattes, saa længe der var mindste Haab om selv de ubetydeligste Rester. Selvfølgelig har Á. M.s Stilling som islandsk Landkommissær med de dertil knyttede Rejser og hans Tilstedeværelse ved de aarlige Alting, der frembøde den bekvemmeste Lejlighed til at faa fjærnerestaaende i Tale, i høj Grad støttet hans Indsamling og til en vis Grad været en nødvendig Betingelse for dennes Gjennemførelse, men efter hvad der af de talrige Seddelnotitser kan sluttes, var det væsentlig Slægtninge og Venner, fra hvem de store Bidrag ere komne, ligesom det ogsaa vides, at Á. M. var en særdeles villig Betaler, hvor det gjaldt Indkjøb af Oldskrifter. Hvad han i sin Stilling som Embedsmand krævede sig tilstillet til Undersøgelse, var Gaardenes Ejendomsbreve; og de Klager, der senere kom til Orde, gjaldt ogsaa nærmest saadanne Dokumenters Tilbageholdelse. Fra Bispestolene fik han adskilligt, navnlig fra Skalholt, hvor han boede under sit Ophold paa Island. Da Á. M. forlod Island, havde han, halvvejs mod Forventning, gjort en smuk Høst eller Efterhøst, og senere modtog han jævnlig Tilsendelser, om end af mindre Betydning. Da hans Livsgjerning afsluttedes, var der saa godt som intet tilbage; det lidet, der levnedes, er til Dels senere forsvundet.

Á. M. var som ægte Samler langsom til at tilbagesende laante Sager, og ved hans Død fandtes adskillige saadanne Ting i hans Samling, som man under Boets Behandling registrerede sammen med det øvrige, og som saaledes faktisk indlemmedes i Hovedsamlingen. Det mærkeligste af disse Laan ere de til norske Stiftsarkiver hørende Diplomer og Jordebøger. Hvad danske Sager angaar, kan mærkes, at en Del af Diplomerne (St. Clara Klosters Breve) oprindelig er laant Á. M. af Konsistorium. Derimod er der ingen Grund til at antage, at Á. M. i øvrigt ad retsstridig Vej skulde være kommen i Besiddelse af sin danske Diplomsamling. De islandske Sager foranledigede Admiral Raben 1720 ved Ankomsten her til beslaglagte [= blev beslaglagte], for at det kunde undersøges, hvorvidt det medbragte burde tilbageleveres Ejerne eller indlemmes i Gehejmearkivet, men i Følge kongl. Befaling udleveredes det hele til Á. M.

Uagtet Á. M. hele Livet igjennem, saa vidt hans praktiske Forretninger tillode det, studerede, optegnede og kritisk sigtede det indsamlede, er han dog saa at sige ikke optraadt som Forfatter. 2 smaa latinske Texter, henholdsvis til Belysning af Danmarks og Norges Historie (»Incerti autoris chronica Danorum et præcipue Sialandiæ«, 1695, og »Testamentum Magni regis Norvegiæ«, 1719;, ere alt, hvad Litteraturlexikonnerne af egentlige Publikationer vide at anføre under hans Navn. Hertil kan føjes en anonym, men af ham efter Moths Opfordring 1699 besørget Beretning om Besættelsen i Thisted (paa ny udg. af A. Ipsen 1891), der giver en god Forestilling om hans køligironiske Opfattelse af Samtidens Overtro, som han ogsaa over for sine særlige Landsmænd med Styrke gjorde gjældende. Han havde betydelig Andel i Bartholins »Antiqvitates Danicæ« og tog sig ivrig af Torfæus' Skrifters Udgivelse, men selv var han utilbøjelig til Publikation og havde vanskelig ved at afslutte et Arbejde. Forholdsvis vidt naaede han i sine (bevarede) Forarbejder til en kommenteret Udgave af »Islendingabók«; en hertil hørende latinsk Biografi af Sæmund frode er senere trykt i 1. Bind af «Sæmundar Edda». Mangfoldige Seddelnotitser har han efterladt sig, indlagte i de paagjældende Haandskrifter. Saa vel af disse som af andre Optegnelser og Privatmeddelelser til samtidige lærde fremgaar som videnskabelige Karaktermærker hos ham kritisk Sans og sundt Judicium.

Á. M., der baade ved de ham betroede Embeder og sin pekuniære Uafhængighed indtog en anset Stilling, var en Mand med Selvfølelse og værdig Fremtræden. Han var af Naturen myndig og har aabenbart forstaaet at gjøre sig gjældende. Paa-faldende tidlig havde han et grundfæstet Ry for Indsigt i nordisk Sprog og Litteratur, og hertil kom senere et indgaaende Kjendskab til Islands Forhold og Befolkningens Vilkaar, saa at han, trods Landkommissionens utilfredsstillende Forløb, vedblivende var Regeringens Konsulent i islandske Handelssager og lignende Anliggender. Han var langsom og med Sky for at fatte afgjørende Beslutninger, men tillige noget

stivsindet, og det er ret overraskende at se, hvad Regeringen Aar efter Aar har ladet sig byde af passiv Modstand fra hans Side. Om hans Karakters Retskaffenhed herskede ingen Tvivl, og sin Fødeø omfattede han med oprigtig Kiærlighed.

Henvisninger

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum: http://www.am.hi.is/enska/english.php?fl=10

Randburg's præsentation: http://www.randburg.com/is/am/am_de.asp

Den Arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet: http://arnamagnaeansk.ku.dk/

Til: Indholdsfortegnelsen

Martfelt, Christian, 1728—90, Nationaløkonom

Af H. Westergaard

Christian Martfelt blev født i Odense 8. Maj 1728. Hans Forældre vare August M., Borgmester i Odense, og Elisabeth Marie f. Bendixen. Han kom i 1748 til Universitetet og tog næste Aar Philosophicum. I nogen Tid levede han som Privatlærer i Kjøbenhavn og blev i 1758 Hovmester i Sorø for Hof- og Kammerjunker Carl Adolph Linstow. Ved Sneedorffs Forelæsninger over Montesquieus Lære fik han Interesse for Statsvidenskaberne og foretog i den Anledning med Understøttelse af den rige Grosserer Ryberg fra 1761—68 Rejser i Ind- og Udland, der endte paa de vestindiske Øer. Efter sin Hjemkomst deltog han i Stiftelsen af det kongl. danske Landhusholdningsselskab (1769), hvis Sekretær han ved sin hele Uddannelse, sin Iver for Selskabets Trivsel og sin Interesse for Landøkonomi var selvskrevet til at blive. Han tilførte Selskabet en Mængde Medlemmer og virkede i 18 Aar med rastløs Energi i dets Tjeneste, indtil han mod Slutningen af sit Liv hjemsøgtes af Sindssyge, et religiøst Vanvid, der medførte, at han efterhaanden fjærnedes fra sine Forretninger.

Det var i Landhusholdningsselskabets Tjeneste, at M. i Aaret 1770 sammen med Bergraad Blichfeldt [Bjergråd Blichfeldt] undersøgte Stenkulslejerne paa Bornholm; i Forening med denne afgav han s. A. en Beretning derom. Det følgende Aar paafulgte en Afhandling om Irlands Handel med Fedevarer, der vakte en hel Del Opsigt og indbragte ham Selskabets Guldmedaille. I 1772 fik han atter en Guldmedaille af Selskabet, for en Afhandling om Aarsagerne til de høje Kornpriser, og fik s. A. kongelig Ordre til ved Toldstedernes Toldbøger og ved andre Hjælpekilder at beregne Danmarks Handelsbalance for de sidste 9 Aar. Han afleverede allerede sin Beregning i Slutningen af Aaret og blev belønnet med Fortjenstmedaillen i Guld. Disse Aar vare i det hele taget M.s Glansperiode. Ogsaa som politisk Forfatter optraadte han i denne Tid i Ly af Trykkefriheden. Han angreb under Mærket »Philocosmus« tidligere Regeringer i skarpe Udtryk og kritiserede ivrig Ove Guldbergs Udtalelser (skrevne under Mærket »Philodanus«), medens han anerkjendte Struenseees Regimente.

I Jan. 1773 udnævntes han til Chef for Kommercekollegiets danske Sekretariat og tillige til Kommitteret i dette Kollegium, og et Par Uger derefter blev han gjort til Justitsraad (1770 var han bleven udnævnt til Kancelliraad); men snart maatte hans friere Anskuelser komme i Konflikt med den konservative Retning, som nu var bleven raadende. Allerede i 1774 entledigedes han fra sit Sæde i Kommercekollegiet og blev beskikket til Kommercekonsulent, i hvilken Stilling han vistnok ikke blev synderlig benyttet, og hans Skrift »Bevis, at Danmarks og Norges 40 Aar gamle Kornhandelsplan, lagt ved Forordning af 16. Sept. 1735, ikke naar sin Hensigt til Tronens og Statens bedste«, som var færdigtrykt i 1774, blev holdt tilbage i 11 Aar til efter Guldbergs Fald. Efter 1774 skrev M. da ogsaa forholdsvis lidet.

M.s Navn er ikke mindst knyttet til det sidstnævnte Skrift, der sikkert har haft Betydning for den efterfølgende liberalere Lovgivning. Han hævder Handelsfriheden som Princip, men han er dog enig med Guldberg i, at Friheden skal være »ledsaget med Klogskab«, og hertil hører Ind- og Udførselstold, der skal være et Øje ved Handelen, der vejleder uden at vildlede den. Helt fri for merkantilistiske Fejlsyn kan han dog næppe siges at have været (jvfr. saaledes Falbe Hansen og Scharling, Danmarks Statistik III, 394), men i det hele vidne hans Skrifter om en for hans Tid ualmindelig økonomisk Indsigt. — I 1779 udnævntes M. til Etatsraad. Han døde 8. Febr. 1790. Uden Tvivl har han aldrig været gift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Martini, Ferdinand, 1734—94, Kirurg

Af Jul. Petersen

Ferdinand Martini fødtes i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] 24. Marts 1734; hans Forældre vare Amtskirurg Peter M. og Clara Magdalene f. Waltermann. Faderen døde tidlig, og han fik en Stiffader, der ogsaa var Amtskirurg, og hos hvem han kom i Lære. 1753 sendtes han til Kjøbenhavn, hvor han uddannede sig i Anatomi og Kirurgi paa Amfitheatret og hos Heuermann. 1755 underkastede han sig Tentamen ved Theatret og sendtes derefter med offentlig Understøttelse til Preussen til Lasarettjeneste. 1758 blev han Underkirurg ved Felthospitalerne i Holsten og ansattes under Heuermann. Efter sin Tilbagekomst her fra udnævntes han 1762 til Regimentsfeltskær ved Husarerne, og 1764 absolverede han den kirurgiske Examen ved Theatret, i det han som en af de fremmelige og mere videnskabelig anlagte Kirurger forsvarede nogle til dette Øjemed skrevne »Chirurgische Streitschriften«. S. A. blev han paa sin Generaldirektør Hennings' Forslag »som en meget erfaren og habil Mand« udnævnt til Kirurg i Varde og omliggende Herreder og paabegyndte derefter en livlig litterær Virksomhed ved Smaaskrifter om kirurgiske Æmner. 1768 forlod han Varde for at overtage en Hus- og Godskirurgtjeneste hos daværende Konferensraad Løvenskiold paa Løvenborg, men fratraadte denne Stilling allerede det følgende Aar. Rimeligvis var den i øvrigt meget frisindede Godsejer bleven fortørnet over hans Skribentvirksomhed, der paa én Gang slog ind paa det brændende Landbospørgsmaal; i et anonymt udgivet og i Sorø trykt Skrift, der vakte overordentlig Røre og Opsigt, »Briefe üb. den schlechten Zustand des Landmannes u. die Mittel ihn zu verbessern, aus dem Englischen«, optraadte han med stor Voldsomhed som revolutionær Landboreformator og skildrede Godsejerne som noget forvorpent Udskud.

Han forlod nu igjen Sjælland og modtog 1769 en Udnævnelse til Regimentsfeltskær ved det slesvigske Infanteriregiment med Bopæl i Ribe. I den følgende Tid samlede hans Forfatterskab sig igjen hovedsagelig om Kirurgien, et Fag, han aabenbart omfattede med Begejstring, og hvori han foruden flere mindre Skrifter publicerede et omfangsrigt Arbejde (6 Bind), »Betrachtungen in der Lehre von den Kopfwunden« (Hamb. 1780—84), hvilket under hans sædvanlige febrilske og fortumlede Fremstillingsform skjuler adskilligt godt og dygtigt og ogsaa senere vandt nogen Anerkjendelse. Ved et Skrift, »Versuche u. Erfahrungen üb. die Empfindlichkeit der Sehnen« (1770), vandt han tillige en vis Anseelse som naturvidenskabelig Fysiolog i Hallers og sin Lærer Heuermanns Aand. Da Striden mellem Medicinerne og Kirurgerne i Halvfjerdserne blussede op i lys Lue, meldte M. sig hurtig og stillede sig i Brechen for de sidste; han optraadte i sin ustandselige polemiske Ordflom mod Doktorerne med saa stor Ildfuldhed og Energi, at han opnaaede en Art førende Stilling og samlede en Del Kirurger om sig, som af Modpartiet halv spottende kaldtes Martinianere. Men da det kirurgiske Akademi var stiftet, og dettes Direktører vare blevne myndige og ret hensynsløse Magthavere, brød den utæmmelige Oppositionsmand ogsaa Staven over dem og gjorde dem, særlig deres egentlige Chef Kølpin, til Skive for sine Angreb. Sin tidligere social-reformatoriske Agitation gjenoptog han samtidig. Da Landboproblemet igjen kom frem i første Række, og den store Landbokommission i 1786 var bleven nedsat, rykkede han, denne Gang under Navn, frem med et i Haderslev 1787 udgivet Skrift, »Freimüthig geäusserte Einfälle, veranlasst duren den Schriftstellerstreit üb. die Gerechtsame des Landmannes u. des Volkes«, hvori hans Optræden efter egen Mening er meget afdæmpet, men dog saaledes, at den »grænser nærmere til Petulants end til Frimodighed«, som en Kritik deraf i »Lærde Tidender« udtrykker sig, og hvori han for øvrigt fremsætter forskjellige yderst radikale Reformforslag.

M. bliver ofte sammenstillet med Riegels, hans yngre Medkæmper i mangen Kampagne, men han er dog en langt mere sympathetisk Personlighed end denne. Han var utvivlsomt en fanatisk Idealist, hvis vildt bistre Polemik aldrig fremgik af lave Grundmotiver; han var kun, som Haller siger om ham, »vir excitati ingenii sibique credens«. Da han 21. Marts 1794 døde i Kjøbenhavn, fik han ogsaa fra sine medicinske Modstanderes egen Lejr det hædrende Skudsmaal, at han altid i sin Lægevirksomhed havde vist sig ikke blot videnskabelig dygtig, men tillige yderst uegennyttig og opofrende, altid rede til Hjælp for hver, der trængte til ham. — Han var ugift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Masius, Hector Gotfred, 1653—1709, Theolog

Af A. Jantzen

Hector Gotfred Masius blev født 13. April 1653 i Schlagsdorf i Meklenborg, hvor hans Fader, Nicolai M. (død 1668), var Præst; hans Moder, Elisabeth Bremer, var Søster til Hofpræst Johan B. og Mag. Chr. B. ved Petri Kirke i Kjøbenhavn [...]. M. gik i Skole i Lybek [Lübeck] og studerede derefter i Giessen. 1670 kom han første Gang til Kjøbenhavn for at besøge sin nævnte Morbroder Hofpræsten og opholdt sig længere Tid her. Men hans Studier førte ham paa ny til Tysklands forskjellige Højskoler. 1675 fik han Magistergraden i Giessen; studerede derefter bl.a. i Leiden og Utrecht, og kun Sygdom forhindrede ham i at komme til England. For sit Helbreds Skyld rejste han til Kjøbenhavn, prædikede flere Gange i Petri Kirke og vandt derved Storkansleren Fr. Ahlefeldts Gunst; han opnaaede 1682 at faa Løfte paa det første ledige theologiske Professorat. Men allerede s. A. gik han som dansk Legationspræst til Paris. Her forfulgtes Huguenotterne paa denne Tid, og han gjennemlevede i Frankrigs Hovedstad de store Uroligheder som Følge af det nantiske Edikts Ophævelse 1685. Hans Præstegjerning fik derved en særegen Karakter og lagde Beslag paa alle hans Kræfter. 1684 udgav han et Forsvarsskrift paa Fransk mod Romerkirken. Fra Paris fik han ogsaa Lejlighed til at komme til England og gjøre sig bekjendt med Forholdene i Oxford. Det tilbødes ham at blive Generalsuperintendent i Lauenborg, men 1686 vendte han hjem efter Befaling af den danske Konge, i det han var udnævnt til Hofprædikant og Professor i Theologi. Disse Embeder beklædte han derefter i 23 Aar til sin Død. Ved hans Hjemkomst fra Paris vakte hans ydre Optræden stor Forundring. Han var den første Præst, som viste sig her til Lands med Allongeparyk. Hans Ophold i Frankrig havde ogsaa sat andre mærkbare Spor saa vel med Hensyn til hans Læremaade som til hans Stil.

Aaret efter (1687) fik han den theologiske Doktorgrad i Kjøbenhavn. Men ved samme Tid indvikledes han i heftig Strid. Han havde i Frankrig været de reformertes Beskytter; nu blev han deres hidsige Avindsmand [angriber, modstander] i Danmark. Ved deres Trosfælles Dronning Charlotte Amalies Protektion havde de opnaaet adskillige Privilegier, men betragtedes dog stadig med mistænksomme Blikke af Præsterne og Theologerne her hjemme. Ved et latinsk Skrift, som M. udgav i Slutningen af 1687, blussede Ilden op paa ny. Det bar Titelen: »Den evangeliske Religions Vigtighed for Fyrsterne« (»Interesse principum circa religionem evangelicam«) og gik ud paa at vise, at Kalvinismen i sin Helhed hyldede Folkesouveræniteten som sit Princip og derfor var farlig for den absolute Kongemagt. Allerede 1663 havde daværende Professor H. Vandal (d. æ.) i et Skrift anslaaet samme Streng, uden at det den Gang havde draget Følger efter sig. Men nu rejste sig et Ramaskrig fra reformerte Theologer rundtom, og Krigen fortsattes med tiltagende Bitterhed gjennem flere Aar. Blandt Modstanderne kan særlig nævnes Professor Samuel Andreæ i Marburg og Joh. Bekman i Frankfurt, som skrev under Mærket »Hubert Mosanus«. Striden fik efterhaanden en fuldstændig politisk Karakter, og de reformerte fremførte bl.a. Bemærkninger om, at de danske Konger — t.Ex. Frederik II — tidligere havde dømt mildere om Kalvinismen. I »Dania orthodoxa fidelis et pacifica« (1689) forsvarer M. den danske Regering mod Beskyldningen for Kalvinisme. Denne Vending af Striden fremkaldte saa et Kongebrev af 5. Febr. 1689 til M. om strax at paatage sig at udarbejde en fuldstændig Danmarks Kirkehistorie, hvad der hidtil savnedes; til det Øjemed skulde Arkiverne staa til hans Raadighed. Sammen med den unge Fr. Rostgaard [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] rejste saa M. s. A. til Nordtyskland for ogsaa her at drive arkivalske Undersøgelser, ligesom det i den følgende Konges Tid paatænktes at sende ham til Rom for i Vatikanet at skaffe Oplysninger til Nordens Kirkehistorie. Der blev imidlertid intet af hele Arbejdet; hans Samlinger dertil kjendes heller ikke. Nye Indlæg i den staaende Strid gav han 1690 i sit iltre Skrift »Das treue Lutherthum« og 1691 i »Epistola ad Bart. Botsaccum«, der den Gang var ansat i Brunsvig [Braunschweig]. Hans Yndlingsdiscipel S. Lintrup [se om Lintrup i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] kom ham ogsaa til Undsætning 1692 med et sprænglærd Arbejde [...]. Imidlertid var den vittige Retsfilosof Chr. Thomasius i Halle kommet med paa Kamppladsen, og han viste sig baade af Navn og af Gavn at være »mere end Masius«. Naar M. mod den Sætning, at Kongemagten skulde være overdraget af Folket, indvendte, at ingen kan give, hvad han ikke har; derfor kan Folket heller ikke give nogen Kongemagt, — svarede Thomasius: »Jeg har ingen Ørefigen; men derfor kan jeg godt give Hr. M. en; thi jeg har, hvad der hører til.« M. blev rasende og fik Kongen overtalt til ikke blot at lade Thomasius' »Skandskrift« offentlig brænde af Bøddelen, men ogsaa til at sende en egenhændig Skrivelse til Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenborg og deri forlange hans alvorlige Afstraffelse. Svaret blev en Gjenfordring fra Kurfyrsten til den danske Konge, at denne skulde straffe sin Hofpræst, der ikke blot havde rejst en theologisk Kontrovers, men meget mere krænket alle reformertes Ære og mistænkeliggjort deres Redelighed. M. høstede ingen Lavrbær i denne Strid, men han blev derved Aarsag til, at de reformertes Stilling i Danmark blev vanskeligere, deres Rettigheder indsnævrede, og at Forbud udgik imod, at unge Adelsmænd, der rejste udenlands, maatte opholde sig ved kalvinistiske Universiteter for ikke at blive smittede af republikanske Grundsætninger.

Strax efter sin Hjemkomst fra Paris havde M. — endnu ugift — taget en Del unge studerende, saa vel adelige som borgerlige, i Huset. Han var jo en kundskabsrig og berejst Mand, i hvis Omgang der kunde være meget at lære. »Man kunde snarere kalde det et lille Akademi end et Spisehus«, skriver Fr. Rostgaard, som selv i 3 Aar opholdt sig i dette store Selskab og uddannedes af denne lærde. M. var en virksom og anset Universitetslærer og havde betydelig Indflydelse i Hofkredsen. Sorn Disputator lod han sig hyppig høre i Nærværelse af Landets øverste Mænd, og Æmnerne kunde omhandle noget saa sindrigt som »om Absalons Haar« (1693). Alle hans

Disputatser udgaves samlede efter hans Død med en panegyrisk Levnedsskildring af S. Lintrup (Hamb. 1719). Desforuden haves adskillige asketiske Skrifter af M., ligesom han ogsaa har digtet en Del Salmer, optagne i Datidens Salmebøger. 1692 blev han af Kongen beordret at være Skriftefader hos Grevinden af Samsø, Sophie Amalie Moth. Han holdt 1703 Ligprædiken over hendes Søn, Chr. Gyldenløve. Den udkom 1709 i prægtig Udstyrelse.

I Paris blev M. i Avg. 1691 trolovet med en Søsterdatter af Gesandten, Gehejmeraad Meyercrone. Det var eneste Datter af Justitsraad And. v. Engberg [...], Birgitte Magdalene v. E., der ved Faderens Død (1690) som et 13 Aars forældreløst Barn var kommet i Huset hos sin Onkel. Ægteskabet kunde dog paa Grund af Brudens Alder ikke fuldbyrdes før 4. Sept. 1692, hvorefter M. hjemførte til Danmark den rige Arving til Herregaarden Ravnstrup og flere Ejendomme. Hun døde allerede 15. Marts 1694 efter at have født en Søn. Aaret efter indgik han nyt Ægteskab, med Anna Cathrine Reimer, f. Drøge (f. 1661 død 1705), Enke efter Claus R., »en af de principaleste og rigeste Kjøbmænd i Kjøbenhavn«, og Datter af Raadmand Johan D. Ved sine Giftermaal blev M. hovedrig. 1706 fik han Skjøde paa Gunderslevholm og ejede desuden Førslev og Fuglebjærg. I Sommeren 1709 tog hans svagelige Helbred Overhaand. Han flyttede ud til Ravnstrup; Sygdommen forværredes, og han døde her 20. Sept. s. A. Hans Børn bleve 1. Juli 1712 optagne i den danske Adelstand under Navn af «von der Maase», med hvilket Navn deres Farbroder Etatsraad Nicolai Henrik M., der døde 1719 uden at efterlade Afkom, allerede 1710 var adlet. Descendenter have indtil Nutiden beklædt høje Hofstillinger. Skiftet efter M. fremkaldte adskillige Forviklinger. Ved Dom af 26. Jan. 1718 bleve Arvingerne tilpligtede at udbetale en Kapital, som M. havde testamenteret til de fattige; derved oprettedes »det Masius-Rostgaardske Stipendium« ved Kjøbenhavns Universitet, hvilket Legat tildeles 4 Regensalumner.

Til: Indholdsfortegnelsen

Moltke, Adam Gottlob Greve, 1710—92, Hofmand og Statsmand

Af E. Holm

Moltke's Palæ blev opført af Eigtved 1750-1754, men blev afsluttet af Jardin.
Palæet blev købt af Christian 7. (efter Christiansborgs brand i 1794) og kaldes derfor Christian 7.'s Palæ.
Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Adam Gottlob Greve Moltke var født 10. Nov. 1710 paa Godset Riesenow i Meklenborg og var tysk af Fødsel. Hans Fader, Oberstlieutenant Joachim M. (død 1730), gift med Magdalene Sophie f. v. Cothmann, havde dog været dansk Officer, en af hans Farbrødre var Staldmester hos Frederik IV's Broder Prins Carl, en anden var Amtmand paa Møen. Denne sidste, Gaspar Gottlob M. [...], fik ham i Aaret 1722 ansat som Page hos den daværende Kronprins Christian, og da han i Aaret 1730 blev udnævnt til Kammerpage hos den 7-aarige Prins Frederik (den senere Frederik V), grundedes det nøje Forhold imellem ham og denne, der trofast varede indtil den sidstnævntes Død. Saadan som M.s Løbebane blev, var det umuligt for ham at opnaa nogen rig aandelig Uddannelse ved Studier eller Rejser; derimod var han tidlig religiøst vakt og synes i nogen Tid at have staaet i Berøring med Herrnhuterne; religiøse Stemninger træde da ogsaa stærkt frem i hans efterladte Optegnelser. Skjønt Prinsen holdt overordentlig meget af ham, følte M. sig dog trykket, medens han som Kammerjunker (fra 1735) virkede ved hans Hof. Han havde nemlig, fattig som han var, 1735 ægtet en Datter af Oberstlieutenant G. H. Brüggemann, Christiane Frederikke (f. 1712 død 1760), som han havde været forlovet med i 7 Aar, og hun fødte ham det ene Barn efter det andet. Han attraaede derfor blot at faa en nogenlunde god Stilling som Amtmand paa Møen, og han fik ogsaa Tilsagn om at blive det; men da overraskede Christian VI ham ved (1743) at gjøre ham til Hofmarskal hos Prinsen, det følgende Aar stillede han ham som Overkæmmerér i Spidsen for Sønnens Hofstat, og snart efter gjorde han ham til hvid Ridder (1745). Et betydningsfuldt Vidnesbyrd om, hvilken Tillid han havde til M., gav han, da han frygtede for, at Sønnen var ved at skeje ud i sædelig Henseende, og da han saa i Fortrolighed søgte M.s Hjælp for at faa Klarhed herpaa og for at faa daarlige Elementer fjærnede fra Sønnens Omgivelser.

Næppe var Frederik V bleven Konge 1746, førend han overvældede M. med Naadesbevisninger; han gjorde ham til Overhofmarskal (13. Sept. 1746), forærede ham Godset Bregentved og udnævnte ham til Gehejmeraad (1747). Faa Aar efter (31. Marts 1750) ophøjede han Bregentved tillige med flere Godser, som M. imidlertid havde kjøbt, til et Lensgrevskab.

Overhofmarskalembedet havde tidligere været en blot Hofcharge; men nu under Frederik V blev det den ydre Stilling, der gav M. Lejlighed til som Kongens fortrolige Ven at være om ham tidlig og silde. Da Frederik V talte med ham om alt, hvad der laa ham paa Sinde, var det muligt for ham ved Samtaler og Referater at gjøre sin Indflydelse gjældende paa alle Omraader, hvor det lystede ham. Han attraaede derfor aldeles ikke at staa i Spidsen for noget Regeringskollegium eller engang at være Medlem af Konseillet. Da Kongen i Aaret 1763 udtrykkelig gav ham Sæde i dette Kollegium, opnaaede han at faa Fritagelse for at møde der. Ganske sikkert var det ogsaa overflødigt for ham at tage Del i Konseillets Forhandlinger, da Ministrene maatte holde det for nødvendigt at tale med ham om mangfoldige Sager og at sikre sig hans Medvirkning, naar det gjaldt noget af Vigtighed. De fremmede Diplomater havde saa vidtgaaende Tanker om hans Indflydelse, at en af dem lejlighedsvis udtalte, at han efter Behag kunde af- og indsætte Ministre. Derfor holdt de det tit for lige saa vigtigt at forhandle med ham som med selve Udenrigsministeren, ja undertiden for endnu vigtigere.

Den Opfattelse, de fremmede Diplomater havde, faldt ganske sammen med, hvad der var den almindelige Mening i selve Landet, baade hos høje og lave; ingen var i Tvivl om, at den bedste Vej til at opnaa noget hos Kongen var at vinde M. for sin Sag. Men hvad sagde Ministrene hertil? De kunde, skulde man tro, ikke finde andet, end at det var et ganske utaaleligt Forhold; det maatte efter al Sandsynlighed enten føre til højst pinagtige Rivninger eller til, at Ministrene sank ned til at blive Nikkedukker i M.s Haand. Men dog er det et helt andet Syn, Frederik V's Regeringshistorie frembyder, og det maa siges først og fremmest at være M.s Fortjeneste, at det ikke kom til at gaa, som man kunde frygte for. M. var nemlig lykkeligvis ikke en almindelig »Favorit«, men sin Konges trofaste Ven og en god dansk Fædrelandsven, der, om han end til sine Tider ikke glemte sin egen Fordel, dog paa flere Maader med Alvor arbejdede for Landets Vel. Han, der havde en god Forstand og i det mindste i flere Retninger et sundt Blik, men ingenlunde var en Mand med overlegen Begavelse, kj endte godt sin egen Begrænsning, og han var lykkeligvis uden den Ærgjerrighed at ville være alt. Derfor tilraadede han ogsaa Kongen strax i Begyndelsen af hans Regering, at han, om han end saa vidt muligt burde se med egne Øjne, dog tillige skulde støtte sig til Konseillets Overvejelser, og han opfordrede ham tillige til at bevare dette i dets daværende Sammensætning. Da han desuden selv aabenbart var hensynsfuld og behagelig i sit Væsen, forstod han personlig at stille sig i det rette Forhold til Konseillet og de andre Regeringskollegier. Vistnok mangler det ingenlunde paa Kabinetsordrer fra Kongen eller paa Forandringer fra dennes Side i Kollegiernes Indstillinger, ligesom det ogsaa temmelig jævnlig skete, at Kongen ved Embedsudnævnelser gik sine egne Veje, og i alt sligt har han ganske sikkert raadført sig med M.; men Regeringens fremherskende Træk, i det mindste hvad hele Sider af de indre Forhold angaar, var dog en Kollegiestyrelse, hvori M. ikke blandede sig.

Særlig Interesse har M.s personlige Forhold til de 2 betydelige Statsmænd, der spillede den største Rolle under Frederik V's Regering, nemlig Schulin og J.H.E. Bernstorff. For den første af disse nærede han stor Ærbødighed, og han synes at have opfattet ham som den, der havde været et Slags Velynder for ham. Med god Grund mente derfor de fremmede Diplomater, at M. ganske rettede sig efter den Politik, som Schulin ansaa for den rigtige, at han støttede den hos Kongen og aldrig modarbejdede den. Anderledes blev Forholdet, da Schulin døde i 1750, og efter en kort Mellemtid Bernstorff i 1751 baade blev Udenrigsminister og Medlem af Konseillet. Det var vistnok med rette, det den Gang blev sagt, at M. hellere saa denne Plads besat med Bernstorff end med den anden fremragende Diplomat, hvorom der kunde være Tale, nemlig Grev Lynar. Men den Ærbødighed, M. havde haft for Schulin, der var saa meget ældre end han, følte han ikke over for den med ham samtidige Bernstorff. Det synes ogsaa, som om denne, ved Siden af al den fine Form, der udmærkede ham, har haft en vis docerende Bredde, der kunde virke irriterende, og at han nok holdt af at lade sin aandelige Overlegenhed træde frem. Nok er det, at M. følte sig stødt ved hans Væsen, og det var der dem, som forstode at benytte sig af. Oven i Kjøbet var det en ikke ualmindelig, om end sikkert i det væsentlige uberettiget, Opfattelse, at Bernstorffs politiske System var forskjelligt fra M.s, at han nemlig var engelsksindet, medens M. var fransksindet. Særlig Frederik II af Preussen hadede Bernstorff, og den ene Gang efter den anden pønsede han derfor paa, om det ikke skulde være muligt at faa M. til at styrte Bernstorff. Men til Lykke for Staten gav M. ikke sin vrantne Stemning lige over for Bernstorff Spillerum; han saa, at det var Pligt at lade denne blive siddende paa sin Plads, og saaledes skete det da. Efter at han her havde taget sit Parti, fulgte han Bernstorffs Fane lige saa trofast, som han havde fulgt Schulins, og han var stadig en værdifuld Støtte for Bernstorff, medens Staten slap for et Rænkespil, der paa det daværende farlige Tidspunkt kunde have været ødelæggende. Den Gavn, han gjorde ved Siden af Bernstorff, traadte klarest frem i 1762 under den Fare, som den Gang truede fra Rusland. Man maa kalde det en Lykke for Landet, at han paa dette Tidspunkt, da adskillige tabte Modet, var enig med Bernstorff i at staa fast og byde den russiske Kejser Peter III Spidsen. Det var saa at sige bag Kulisserne, at vi have set M. virke som Kongens Raadgiver, baade hvad den ydre Politik angaar og med Hensyn til den egentlige Statsstyrelse. Det gjorde, som tidligere omtalt, ikke stor Forandring heri, at han 18. Marts 1763 blev Medlem af Konseillet, da han holdt sig borte fra Møderne. Faa Maaneder i Forvejen (2. Dec. 1762) var han bleven Medlem af Overskattedirektionen, og skjønt Schimmelmann afgjort var Hovedmanden her, kom han dog ved denne Stilling officielt i Forbindelse med en vigtig Gren af Statsforvaltningen. Ved Siden deraf havde han dels det Hverv at bestyre Kongens Partikulærkasse, dels traadte han tydelig frem for Offentligheden ved den overordnede Ledelse, Kongen lod ham faa paa visse aandelige Omraader. Da nemlig Kunstakademiet blev stiftet 31. Marts 1754, gjorde Frederik V ham til Præsident for dette, og tillige lagde han en ny videnskabelig Institution under ham, nemlig det i 1759 oprettede Natural- og Husholdningsselskab, for øvrigt en besynderlig Ordning, da man skulde tro, at en saadan Institution naturlig hørte sammen med Universitetet. Ikke mindre maatte der blive lagt Mærke til, at M. fik den ypperste Plads ved

Styrelsen af Frederiks Hospital, der netop stiftedes paa denne Tid (1756). Skjønt Forfængelighed hos M. kan have haft Del med i, at han kom til at træde frem paa denne Maade, vil man ikke kunne frakjende ham virkelig Interesse for de Sager, han saaledes fik at gjøre med. At han havde Sans for Kunst, derom synes den udmærkede Samling af Malerier, som han har efterladt sig, klart at vidne, han anskaffede en betydelig Naturaliesamling, og at de økonomiske Spørgsmaal, som paa den Tid kom op, satte ham i stærk Bevægelse, viste han, da han udvirkede en kongl. Kundgjørelse af 31. Marts 1755, hvorved Folk bleve opfordrede til at udarbejde Afhandlinger over herhen hørende Æmner; hvad de skreve, vilde da blive trykt paa offentlig Bekostning. Virkningen heraf blev den livlige Forhandling i Litteraturen, som vi særlig kjende fra »Økonomisk Magasin« og fra Frederik Lütkens »Økonomiske Tanker til højere Eftertanke«. Iblandt de Æmner, som paa den Maade bleve behandlede, var Landbospørgsmaalet afgjort det vigtigste, og man maa rose M. for at have ladet der være fuldstændigt Frisprog paa dette Omraade, thi han sympathiserede ikke med den Opfattelse, som begyndte at komme stærkt frem i Litteraturen, at der burde indføres betydelige Reformer for at hæve Bondestanden. M. var selv stor Godsejer. Ikke blot ejede han de betydelige Godser, der nu danne Grevskabet Bregentved (han havde af dem 1747 kjøbt Thurebyholm af Staten, 1750 Juellinge af Grev Frederik Danneskjold og 1751 Alslev og Tryggevælde af Grev Oertzen); men han ejede tillige til forskjellig Tid Glorup og Rygaard i Fyn, Baronierne Lindenborg og Høgholm samt Dronninglund og Dronninggaard i Jylland, Gammelgaard paa Laaland [Lolland], Nygaard paa Møen, som han siden solgte til Schimmelmann, Noer i Sydslesvig og Testorf i Holsten. Det er ikke usandsynligt, at de store Herremandsinteresser, han saaledes havde, have bragt ham til, uagtet han som Godsejer var god imod sine Bønder, ikke at søge Forbedringen af de slette Landboforhold i en Forandring af Bøndernes sociale Stilling, men derimod i et mere tidssvarende Agerbrug og i Ophævelsen af det for Herremænd saa vel som for Bønder fordærvelige Fællesskab. Han var som Godsejer iblandt de forreste med at faa indført den holstenske Kobbeldrift i Steden for det forældede Trevangsbrug; han indførte Dyrkning af Hvede paa Sjælland og forøgede ved sine forskjellige Forandringer Kornproduktionen paa sine Godser meget betydelig. Efter en Opgivelse af ham i Aaret 1776 gave hans sjællandske Hovedgaarde alene en forøget Afgrøde paa 4.000 Tdr., hvoriblandt 2.000 Tdr. Hvede; Forøgelsen af Bøndernes Høst paa de samme Godser regnede han til 8.000 Tdr. Ved Siden af, hvad han udrettede som Godsejer, havde han stor Del i de første Skridt, der skete for at indskrænke Fællesskabet (Forordningerne af 29. Dec. 1758, 28. Dec. 1759 og 8. Marts 1760).

Men M. var ikke blot Godsejer, han tog ogsaa Del i Handelsforetagender, hvad fornemme Folk i det hele taget ikke sjælden indlode sig paa i den Tid. De Handelskompagnier, der opstode, ansaa det for at være fordelagtigt at have Stormænd i Spidsen for sig. Fremfor alle maatte da en Mand, der i den Grad som M. havde Kongens Øre, og som havde hans Indflydelse i Regeringskredsene, være et ypperligt Præsidentæmne. Han beklædte denne Stilling baade i det vestindisk-guineiske og det asiatiske Kompagni; han var endogsaa det sidstnævnte Kompagnis Præsident i 21 Aar (1750—71). Men uheldigvis kom han netop i sit Forhold til det asiatiske Kompagni til at vise, at det kunde være misligt for et Handelsselskab at have en Hofmand til Præsident. Da nemlig det ny Frederiks Kvarter i Kjøbenhavn blev anlagt (1749), kom den Tanke frem, at det skulde smykkes med Kongens Statue. Frederik V var forfængelig nok til at forelske sig i denne Plan, og ikke blot støttede M. ham heri, men han forstod ogsaa at finde Penge dertil ved som Præsident i det asiatiske Kompagni at formaa dette til at paatage sig Bekostningen som en Erkjendtlighed for de Tjenester, Kongen ved flere Lejligheder havde vist det. Aktionærerne gik villig ind paa Forslaget; men da Udgifterne, takket være Snyderier og slet Kontrol, efterhaanden svulmede op til det monstrøse, blev deres Stemning alt andet end tilfreds. Den Kulde, de viste M., da han 1771 fratraadte Præsidentstillingen, hang maaske i ikke ringe Grad sammen hermed.

Medens M. i denne Sag vel meget havde vist sig som Hofmanden, tilkommer der ham i det hele den Ros, at han i sit Forhold til Frederik V ærlig og trofast har søgt at gavne denne. Han har blandt andet aabenbart gjort, hvad han kunde, for at støtte Kongen imod de Fristelser, som hans sanselige Temperament og hans svage Karakter udsatte ham for. De Breve fra Kongen til ham, som vi kjende, ere paa en Maade lidet indholdsrige, de indeholde kun Udbrud af Frederik V's Stemninger; men de have Betydning ved det stærke Indtryk, de give af, at M. mange Gange hellere har udsat sig for Kongens Heftighed end villet undlade at holde igjen imod hans Udskejelser. Han har paa dette Omraade været sin Konges gode Aand. En stor Løn høstede M. unægtelig ved det trofaste Venskab, som Frederik V nærede for ham, lige indtil han, saa at sige, udaandede i hans Arme. Han gav denne Følelse Udtryk, ikke blot ved Æresbevisninger som dem, der ovenfor ere nævnte, hvortil kan føjes, at M. 1747 fik Ordenen de la fidelité og 1752 blev Ridder af Elefanten, men særlig derved, at han efter Dronning Louises Død vilde ægte en Datter af M. Denne, der mindst af alt i Verden manglede Forsigtighed, var imidlertid besindig nok til at afværge denne farlige Ære.

Til Uheld for M. svarede ikke en almindelig Yndest til det Venskab, Kongen nærede for ham. I og for sig var det naturligt, at der opstod Misundelse imod ham, ikke mindre end at de bleve vrede, der havde søgt den højtstaaende Mands Hjælp og ikke opnaaet, hvad de ønskede. Hertil kom, at der var en ret almindelig Misstemning i Slutningen af Kongens Regeringstid imod dem, der vare dennes nærmeste Raadgivere. Vistnok kunde man sige, at Lykken havde begunstiget den Bernstorffske, af M. stærkt støttede Politik. Den Fare, der 1762 havde truet ved den russiske Kejser Peter III's Fjendskab, var drevet over ved hans Afsættelse og Død, og der var Udsigt til paa fredelig Maade at faa det plagende gottorpske Spørgsmaal bragt ud af Verden. Men dels havde Folk ingen Kundskab om, hvorledes det stod til, dels havde de ingen Forstand derpaa; de saa blot paa de Ulemper, som Forholdet udad til havde bragt over Folket ved at fremkalde nye Skatter og bringe Pengevæsenet i

Forvirring. Herfor gav man Ministrene Skylden; men Uviljen vendte sig særlig imod M., fordi han vitterlig efterhaanden var bleven en rig Mand; hans Palais paa Amalienborg gjaldt med Grund for at være den pragtfuldest udstyrede Privatbolig i Byen.

Naar Folk dømte strængt om M., var det for en stor Del, fordi de sigtede ham for at bruge sin Indflydelse hos Kongen til sin egen Fordel. Dette var dog en uretfærdig Beskyldning. Naar man undtager et enkelt, i Virkeligheden temmelig ubetydeligt Træk, vil man ikke kunne paavise, at han har gjort sig Fordele paa en uforsvarlig Maade. Sin Formue har han i Hovedsagen forstaaet at skaffe sig ved at være en god Økonom og ved at kjøbe sine Godser paa en Tid, da Prisen paa Landejendomme var overordentlig lav i Sammenligning med, hvad den blev allerede i Slutningen af Frederik V's Regering. Ogsaa havde han flere Gange i en mærkelig Grad Lykken med sig, saaledes vandt hans Hustru en Gang ikke mindre end 60.000 Rdl. i Lotteriet. Den fremragende Stilling, han indtog, har naturligvis haft til Følge, at de fremmede Diplomater oftere have udtalt sig om hans Karakter. Deres Domme lyde meget forskjellig. Man kan se ham blive omtalt som »en forstandig Hofmand, en brav Karakter, fast og paalidelig i, hvad han lover, omhyggelig i at sætte sig ind i alle Sager, meget øm om sin Herres Ære«; men han er ogsaa bleven skildret som en højst uelskværdig Personlighed, der bare tænkte paa at berige sig selv og tilfredsstille sin Herskesyge, og som holdt en Skare Spejdere omkring i Kjøbenhavn, saaledes at han blev i Stand til at plage alle dem i deres Privatforhold, som han ikke offentlig kunde undertrykke. Diplomaterne ere imidlertid kun alt for tit overfladiske og lidenskabelige Iagttagere, hvis Domme bestemmes af, hvorvidt de finde Behag i den Mands Politik, som de dømme om. Sikkert er det, at om der end ikke kan siges at være noget storslaaet hos M. i nogen Retning, som vækker levende Sympathi, vidner ikke blot det, vi paa anden Maade høre om hans Forhold til Kongen og til Statsmændene paa Frederik V's Tid, fordelagtig for hans Karakter; men Udtalelser fra flere forskjellige Personligheder, der kom i Berøring med ham, tyde ogsaa paa, at han i sin Grund har været en brav og hæderlig Mand, der netop har holdt af at gavne, men ikke af at skade andre. Man har et Brev fra Bernstorff til ham, skrevet i Dec. 1770, hvori det bl.a. hedder: »I 26 Aar har Deres Excellence aldrig kjendt hverken Hævn eller Hovmod eller nogen Sinde misbrugt Deres Magt, De har gjort vel imod alle, ondt imod ingen, De har gjort det Tidsrum, i hvilket De havde Indflydelse, til Ærens og Velgjerningernes Epoke.«

Da Frederik V døde 14. Jan. 1766, var M.s Magtperiode forbi. Christian VII kunde ikke lide ham, og det fortælles, at han, med Hentydning til M.s høje Væxt, sagde om ham: »Storch vom unten, Fuchs vom oben«; han havde en Fjende i Enkedronning Sophie Magdalene, der i nogen Tid var vel lidt af Christian VII og havde været skinsyg paa M. for hans Indflydelse paa Frederik V. Danneskjold havde lige siden sin Afsked i 1746 et Horn i Siden paa ham, og han lagde sig ud med den af Kongen meget yndede unge Prins Carl af Hessen, da han bekæmpede dennes Giftermaal med Kongens Søster, Prinsesse Louise. Det var under disse Forhold dobbelt uheldigt, at det vidstes, at han var alt andet end populær. Allerede strax efter Christian VII's Tronbestigelse blev der af Uvenner, deriblandt af hans egen Svoger Statsministeren Ditlev Reventlow, rettet Angreb paa ham for hans Bestyrelse af Partikulærkassen, og selv om han, efter hvad han fortæller, ganske afviste disse Angreb, er det ikke usandsynligt, at der er blevet nogen Mistanke tilbage hos Kongen. En Kjendsgjerning er det under alle Omstændigheder, at han allerede i Juli 1766 pludselig fik sin Afsked fra sine vigtigste Embeder, og det uden Pension, et tydeligt Bevis paa, at han var faldet i Unaade. Han trak sig herefter tilbage til Bregentved. Men snart kom han atter til at føle et Pust af Lykken. Ikke alene blev han indbudt til at overvære Kongens Salving (1. Maj 1767), men han havde ogsaa den Glæde, at Kunstakademiet s. A. hædrede ham med en Guldmedaille som Anerkjendelse af hans Fortjenester af det, og under den Svingning, der i Vinteren 1767—68 fandt Sted ved Hoffet, til Dels som en Følge af russisk Indflydelse, kom han, der var en ivrig Talsmand for Tilslutningen til Rusland, atter ind i Konseillet (8. Febr. 1768). Samme Dag blev han paa ny Præses for Overskattedirektionen og fik Sæde i den i 1767 oprettede Landvæsenskommission, der 15. April 1768 blev omdannet til General-Landvæsenskollegiet. Han havde her Lejlighed til at virke for den Side af Landboforholdene, som vi ovenfor have set interesserede ham, nemlig den økonomiske, bl.a. for en videre Udvikling af Fællesskabets Ophævelse (Forordning af 28. Juni 1769). Imidlertid varede hans Virksomhed baade her og i Konseillet ikke længe. Da han afslog at ville have noget at gjøre med Rantzau-Ascheberg og Struensee, afskedigedes han 10. Dec. 1770, og det atter uden Pension. Fra nu af var hans Rolle udspillet for stedse. Det var forgjæves, at Beringskjold i Slutningen af 1771 søgte at faa ham til at være med i Sammensværgelsen imod Struensee; ikke blot M.s Forsigtighed, men ogsaa det nøje Kjendskab, han fra tidligere Tid havde til Beringskjolds Upaalidelighed, maatte afholde ham fra at være med i sligt. Struensees Fald 17. Jan. 1772 fremkaldte ingen Forandring i hans Stilling; men efter Mageskiftet 1773 tildeltes der ham en Pension paa 4.000 Rdl., hvad der mere maatte opfattes som et Bevis paa Anerkjendelse end som en nødvendig Hjælp. Han fortæller selv, at han faa Aar i Forvejen i Anledning af Rygter om, at han havde samlet en kolossal Formue (10—12 Mill. Rdl.), havde ladet denne opgjøre, og at det da havde vist sig, at han ikke ejede 1 Mill. Men selv om han maatte have Ret heri, var han dog en efter den Tids Forhold ualmindelig rig Mand. Den sidste Aarrække af sit Liv indtil sin Død, 25. Sept. 1792, tilbragte han i Stilhed, om Vinteren i Kjøbenhavn, om Sommeren paa Bregentved.

Han afsluttede i denne Tid Optegnelser, som han tidligere havde gjort vedrørende Frederik V's Historie og sine egne Oplevelser. Allerede strax efter hans Død blev der talt om, at han havde efterladt sig saadanne; men det var dog ikke førend i 1870, at de offentliggjordes i »Hist. Tidsskrift« (4. R. II). Som de her kom til at foreligge, omfattede de en paavisning af, hvorvidt Frederik V havde fulgt en af M. ved hans Tronbestigelse udarbejdet Plan for hans Styrelse, endvidere en Fremstilling af de vigtigste Begivenheder under Frederik V's Regering, nogle

Træk af Underhandlingerne med Rusland om den gottorpske Sag og M.s egen Selvbiografi. Et Par Aar senere offentliggjordes i det samme Tidsskrift (4. R. IV) selve M.s ovennævnte Plan for Frederik V's Regering. Uagtet M. fuldstændig beherskede det danske Sprog i Skrift som i Tale, vedblev hans Modersmaal, Tysk, dog at ligge ham nærmest, og det er ogsaa i dette Sprog, at hans Optegnelser ere affattede. De have betydelig Værd ved de Oplysninger, de give om M.s Opfattelse af en Række vigtige Forhold og Regeringsskridt i Frederik V's Tid ligesom ogsaa om hans Stilling til denne Konge. De have den Fortjeneste at være jævnt og naturlig affattede uden Tilsætning af haarde Domme om andre, endsige af Bagvaskelser eller af Lyst til at fortælle Skandaler. De vidne derved til Fordel for deres Forfatters Karakter. Ikke faa Steder indeholde de ogsaa historisk vigtige Enkeltheder, og de vise, hvor nøje indviet M. har været i, hvad der skete af Betydning i politisk Henseende; men uangribelige for Kritikken ere de ingenlunde. M. har rimeligvis stolet paa sin Hukommelse, da han nedskrev dem, og den har ikke helt sjælden ganske svigtet ham. Der er paafaldende Fejl i dem, og det endog paa Punkter, hvor man mindst skulde have ventet det.

Efter sin første Hustrus Død 1760 ægtede han s. A. Sophie Hedevig Raben (f. 1732 død 1802), Datter af Gehejmeraad Fred. R. Aaret efter sin Mands Død stiftede hun Stamhuset Moltkenborg for sine Sønner med Greven.

Til: Indholdsfortegnelsen

Mossin, Hans, o. 1678—1755, Præst

Af L. Koch

Hans Mossin er født i Randers 1678 eller 1680 og blev Student fra Byens Skole 1698. Han tog theologisk Attestats 1701 og blev 1709 Sognepræst til Skuldelev og Selsø og 1727 Provst i Horns Herred. 1731 blev han Sognepræst ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn, og 1736 forflyttedes han til Nicolai Sogn. I Kjøbenhavn blev han indviklet i de voldsomme kirkelige Stridigheder, som da fandt Sted. Allerede 1734 havde han i sin Egenskab af Studenternes Præst indberettet til den Kommission, der da var nedsat for at dæmpe Stridighederne mellem Præsterne, at Studenter havde meldt ham, at Professor Reuss [Jeremias Friedrich Reuss] paa sine Forelæsninger brugte Ytringer, der maatte fremkalde Tvivl om hans Rettroenhed. Dette hindrede dog ikke hans Forflyttelse til Nicolai Sogn, maaske fordi han havde en mægtig Beskytter i Grev Danneskjold-Samsøe. Men det viste sig strax, at Mændene af den pietistiske Retning, der nu helt havde sejret, havde Mistillid til ham. Den Reformation, der skulde gjennemføres, sattes i Kjøbenhavn for en stor Del i Værk ved, at man ansatte unge, ivrige Pietister som Kateketer ved Sognekirkerne. To saadanne, A. Balslev og H. Rehling, ansattes ogsaa tvært imod M.s Indstilling ved hans Kirke. Han kom strax i Strid med dem, og i Sommeren 1737 forklarede han Menigheden, at Kateketerne ikke lærte den sande Lærdom, men førte en falsk og djævelsk Lærdom. Biskoppen fik Befaling til at give ham en Irettesættelse; men M. vilde ikke lade det bero derved, men skrev en Forklaring, som han sendte Kongen. Der blev nu efter Bluhmes Forslag nedsat en Kommission for at undersøge Sagen. Denne fældede 1738 den Dom, at der intet væsentligt var at udsætte paa den Lærdom, begge Parter førte, men M. havde forset sig mod Loven og Ritualet saa vel som mod Kongens Forbud ved at tale om Sagen paa Prædikestolen; de af ham brugte Udtryk om Kateketerne mortificeredes, han dømtes fra sit Embede og til en større Mulkt. Dommen gjorde baade Opsigt og Indtryk. I de orthodoxe Kredse huskede man dette »Forfølgelsens Aar«, hvor det havde vist sig, at der ikke længer vilde blive taalt Opposition mod Pietismen. M. blev dog 1740 atter ansat, som Sognepræst i Kjøge, hvor han døde 29. Sept. 1755. — Han var gift med Anna f. Wissing (f. 1690 død 1759). Der kjendes kun lidt til ham uden for den her omtalte Sag. Efter hans Indlæg at dømme har det været ham en Samvittighedssag at værge Kirken mod, hvad han ansaa for falsk Lære.

Til: Indholdsfortegnelsen

Munthe af Morgenstierne, Bredo von, 1701-1757, Jurist

Af V.A. Secher

Bredo von Munthe af Morgenstierne blev født 23. September 1701. Han var Søn af Provst Otto Munthe, Præst i Froen i Gudbrandsdalen, deponerede fra Christiania [Kristiania] Skole 1718, blev Cand. theol. 1720 og søgte derefter juridisk Uddannelse; blev 1728 Prokurator ved Højesteret, 1735 Kammeradvokat, 1737 Kancelliraad, 1747 Assessor i Højesteret og virkelig Justitsraad, var 1747—49 og 1753—57 Kommitteret i Økonomi- og Kommercekollegiet og kjøbte 1741, til Dels for arvede Midler, Bækkeskov Gods i Præstø Amt; 1755 optoges han i Adelstanden med Navnet v. Munthe af Morgenstierne og døde 13. Jan. 1757. Han ægtede 25. Maj 1730 Anna Dorothea Smith (f. 10. Sept. 1714 død 18. Dec. 1777), Datter af Generalfiskal Troels S. - B. M. er med urette bleven rost for den Dygtighed, hvormed han fremmede den i 1737 begyndte, senere standsede Revision af Christian V's Lovbøger, der vist overdroges ham efter eget Ønske; han arbejdede herpaa fra 1747 til sin Død efter udførlige Instruxer, først alene, fra 1756 som Medlem af en Kommission, men da Kofod Ancher 1759 skulde levere en Oversigt over det udrettede, var Udbyttet kun ringe: M. havde indsamlet Parallelhenvisninger til Lovbogsartikler og Henvisninger til nyere Love, der nu ingen Værdi havde; Extrakterne af Højesterets Dombøger vare »choiserte med maadeligt Jugement«; M.s bedste Arbejde var en Indsamling af Henvisninger til Lovbøgernes Kilder; derimod havde han ikke tilvejebragt det mindste af de i hans Instrux forlangte Codices af Lovbøgerne med indførte Mangler og rettede Fejl. Det hidtil indsamlede Materiale til Revisionen af Lovbøgerne betegnede Kofod Ancher som en »rudis et indigesta moles«, og de bevarede Haandskrifter vise, at denne Dom over dem som Helhed ikke er for stræng.

- - -

Bredo von Munthe af Morgenstierne var en slægtning til Ludvig Holberg og bistod ham juridisk, se: http://bjoerna.dk/Holberg/Holbergs-Bidermann-eksemplar.htm

- - -

[Salmonsen 2' udgave] Bækkeskov, Hovedgaard i Baarse Herred, NV. f. Præstø, nævnes første Gang 1320; den har tilhørt Slægterne Galde, Grubbe, Lindenov, Urne, Skinkel m. fl. En senere Ejer, Landsdommer Knud Ahasverus Becker, blev p. Gr. a. sin Haardhed i den Grad forhadt, at hans Bønder 1738 slog ham ihjel uden for Gaarden. Agent, senere Friherre Charles Selbye købte 1796 B. og opførte den nuværende Hovedbygning i italiensk Stil. 1844 købtes B. af Kmh. Vind til Sanderumgaard.

Til: Indholdsfortegnelsen

Munthe af Morgenstierne, Caspar Wilhelm von, 1744—1811, Officer og Stiftamtmand

Af G. Kringelbach

Caspar Wilhelm von Munthe af Morgenstierne, en Søn af ovennævnte Justitsraad Bredo v. M. af M., fødtes i Kjøbenhavn 4. Marts 1744, dimitteredes 1758 privat til Universitetet, blev s. A. karakt. Kornet i Kavalleriet, udnævntes 1760 til virkelig Kornet og 1762 til Lieutenant, 1763 til Kapitajn i Infanteriet og 1765 til Chef for Grenaderkompagniet i det holstenske Infanteriregiment, fik 1769 Tilladelse til at gaa i russisk Krigstjeneste, indlagde sig der megen Berømmelse for sin Tapperhed og avancerede til Premiermajor, men saaredes haardt under Stormen paa Bender 1770 og opgav derefter sin Stilling i den russiske Hær. 1772 udnævntes han til Major i den danske Armé og 1773 til Generaladjudant [fmtl. adjudant for en general], men sattes 1774 a la suite og kastede sig nu over Landvæsenet, kjøbte Lundbygaard ved Vordingborg, senere - efter at han 1781 var bleven dimitteret fra Armeen — Gammelgaard paa Laaland [Lolland] og tog levende Del i Kampene om Landboreformerne, med Hensyn til hvilke han delvis stillede sig paa et konservativt Stade trods sin øjensynlig varme Interesse for Bondestanden. 1795 indtraadte han paa ny i Statstjenesten som Amtmand over Havreballegaard og Stjærnholm Amter, overtog desuden 1799 Skanderborg og Aakjær Amter, var fra 1803 tillige Stiftamtmand over Aarhus Stift, forflyttedes 1804 der fra til den tilsvarende Stilling i Laaland-Falsters Stift, i hvilken han bl.a. indlagde sig Fortjeneste ved sin Holdning under Englændernes Overfald. Han døde 20. Sept. 1811 paa Gammelgaard. 1774 var han bleven Kammerherre og 1808 Storkors af Danebrog. — Han blev 13. Marts 1772 gift med Anna Petra Cathrine Flindt (f. 20. Nov. 1750 død 19. Okt. 1814), en Datter af Konferensraad Henrik F.

Henvisning

C.W. von Munthe var én af dem Reventlow rådspurgte, jf. Thorkild Kjærgaard: *»Konjunkturer og afgifter. C.D. Reventlows betænkning af 11. februar 1788 om hoveriet«*.

Til: Indholdsfortegnelsen

Munthe af Morgenstierne, Otto Christopher von, 1735—1809, Generalitets- og Kommissariatsdeputeret

Af Lesser

Otto Christopher von Munthe af Morgenstierne er Søn af ovfr. nævnte Højesteretsassessor Bredo v. M. af M. og blev døbt i Kjøbenhavn ii. Jan. 1735. 16 Aar gammel blev han Student, tog 1753 juridisk Examen og blev, endnu ikke 20 Aar gammel, Sekretær i danske Kancelli. 1758 blev han Vicelandsdommer i Sjælland-Møen og fik 1765 »Survivance« som Krigs- og Landkommissær i det sjællandske Distrikt, hvilket Embede han tiltraadte 2 Aar senere. Paa Sessionerne skal han ikke have været Bonden god. Allerede 1762 var han bleven Justitsraad og gik derefter rask igjennem de forskjellige Rangklasser (Etatsraad 1768, Konferensraad 1776), indtil han 1783 blev Deputeret i Generalitets- og Kommissariatskollegiet, hvor han blev et meget virksomt Medlem, men hvorfra han allerede 1789 blev afskediget, maaske fordi han var stemt imod Stavnsbaandets Løsning (1788). Afskeden krænkede ham dybt og gjorde ham pirrelig. 1759 havde han overtaget Bækkeskov Gods, som han udvidede, men 1796 solgte til Friherre C. Selbye. Han døde 17. Marts 1809. — Gift 1. (26. Juni 1760) med Marie Bolette Reichard (f. 1741 død 12. Marts 1765), Datter af Søofficer Jesp. Hansen R. (død 1752) og Margrethe Marie f. Berg; 2. (22. Febr. 1768) med Christine Bodille Birgitte Flindt (f. 11. Maj 1748 død 22. Juni 1787), Datter af Konferensraad Henr. F. (død 1790) og dennes 1. Hustru, Johanne Christine f. Riis (død 1755); 3. med Elisabeth f. Flindt (f. 1743 død 18. Juni 1819), Enke efter Kammerraad Thor Hansen Wederkinch og Datter af Major Henr. F. og Vilhelmine Elisabeth Charlotte f. Merchel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Mygind, Frands, o. 1710—1789, Botaniker

Af E. Rostrup

Biographiske Efterretninger

om

Botanikeren Frands Mygind;

ved

E. C. Werlauff.

Særskilt aftrykte af Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhistorie.

Kiøbenhavn.

Trykt i det Brünnichske Bogtrykkeri.

1834.

Frands Mygind var Søn af Provst Chr. Henrik M. i Brovst (død 1734) og Margrethe Marie Kirstine f. Daniton, blev dimitteret 1729 fra Aalborg, hvor han var Dux i Skolen, men skildres allerede den Gang som vanskelig omgængelig. Han begyndte at studere Theologi, hvad han dog snart opgav til stor Misfornøjelse for Forældrene; dette var vel ogsaa en medvirkende Grund til den Trætte, der opstod mellem Moder og Søn ved Skiftet efter Faderen, saa at de skiltes i Fjendskab. I 1734 indtraadte et Vendepunkt i hans Liv, i det han ved en medicinsk Disputats, hvor N. Ryberg var Forsvarer under Præsidium af Universitetsrektor Detharding (som rimeligvis var Afhandlingens Forfatter), optraadte som Opponent paa en for Præses saa usømmelig Maade, ledsaget af uhøviske Gebærder, at denne forebragte en Klage for Konsistoriet, som førte til M.s Relegation fra Universitetet, skjønt der synes at have været megen Meningsforskjel om denne Sag. Han ansøgte senere om Ophævelse af Relegationen og blev kraftig støttet af Universitetets Patron Ivar Rosenkrantz, men uden Resultat, hvilket bibragte ham den bitre Følelse mod hans Fædreland, som han stedse bevarede. M. rejste derefter til Udlandet for aldrig at vende tilbage. Han opholdt sig et Par Aar i Leiden, Paris og Berlin og fik i 1736 Ansættelse som Adjunkt ved Akademiet i St. Petersborg; men allerede Aaret efter forlod han denne Stilling og flakkede om i forskjellige Lande, især i Italien, hvor han synes at have ernæret sig ved Lægepraxis. I 1741 kom han syg og fattig til Wien, hvor de barmhjærtige Brødre optoge ham i et Hospital. Han blev Katholik og gjorde snart en glimrende Karriere, avancerede hurtig som kejserlig Embedsmand i Statshusholdningssager, skal have vist megen Dygtighed i denne Stilling og blev 1756 udnævnt til Hofraad. S. A. (24. Maj) ægtede han Elisabeth Schmidt v. Eisen-fels, Datter af den kort i Forvejen adlede S. v. E. Hun døde allerede 12. Febr. 1761, og den eneste, aargamle Søn døde s. A. I 1759 stiftede han Bekjendtskab med den berømte Botaniker Jacquin, og han kastede sig fra nu af med stor Iver over Botanikken. Han har ikke selv publiceret noget af Betydning — før han forlod Hjemmet, skrev han nogle Disputatser —, men han har ydet værdifulde Bidrag til Jacquins, Scopolis og Schrebers botaniske Værker, til den sidstes under den Betingelse, at hans Navn ikke maatte anføres, hvilket vidner om, at han ikke havde Ærgjerrighed i denne Retning. Han støttede pekuniært baade Schreber og Wulfen, saa at de bleve satte i Stand til at foretage længere botaniske Rejser. Hans videnskabelige Fortjenester omtales med Berømmelse af de østerrigske Botanikere, og en Planteslægt (Myginda) blev opkaldt efter harn. I 1775 blev han pensioneret og anvendte sit Otium væsentlig til botaniske Sysler. Han døde 6. April 1789 paa sin Landejendom i Wiens Omegn, og han testamenterede sit store Herbarium til Universitetet i Pesth, medens en Svigerinde blev Arving til hans rige Bogsamling og øvrige ret betydelige Ejendele, efter at en Del Legater vare uddelte.

Til: Indholdsfortegnelsen

Niebuhr, Carsten, 1733—1815, geografisk Rejsende

Af P. Lauridsen

Carsten Niebuhr fødtes 17. Marts 1733 i en velhavende Marskbondefamilie i Lüdingwort i Hadeln i Hannover. Moderen døde kort efter hans Fødsel, og næppe havde han begyndt sine Studier i Otterndorfs Latinskole, før ogsaa Faderen gik bort. Da hans Fædrenearv ikke var meget betydelig, tog hans Formynder ham ud af Skolen, og N. tilbragte 4 Aar ved almindeligt Bondearbejde paa en Slægtnings Gaard, ja end ikke sine musikalske Anlæg, der kunde have stillet ham en Organistpost i Udsigt, fik han Tilladelse til at uddanne. Imidlertid vakte en Proces om nogle Marskjorder hans Interesse for Landmaalerkunsten, og da han samtidig blev myndig og fik Dispositionsret over sin Formue, besluttede han at uddanne sig i denne Retning. Over 22 Aar gammel drog han 1755 til Hamborg, hvor han studerede Latin, almindelige Skolefag og Geometri ved det derværende Gymnasium, og 1757 drog han til Gøttingen [Göttingen] for ved det derværende Universitet at fuldende sin faglige Uddannelse. Et Familiestipendium satte ham i Stand til et forlænget Studieophold, og han tænkte paa at indtræde i det hannoveranske Ingeniørkorps, da han 1758 modtog et højst smigrende og fordelagtigt Tilbud fra Danmark. Den bekjendte Orientalist Professor J.D. Michaelis i Gøttingen havde foreslaaet Statsminister J.H.E. Bernstorff at sende en sproglærd til Sydarabien for at indsamle nyt Stof til gammeltestamentlig Filologi og Exegese; Ministeren gik ind paa Forslaget, men udvidede det til samtidig at omfatte almenarkæologiske, historiske, geografiske og fysiske Undersøgelser af enhver Art, og saaledes opstod den danske »arabiske Expedition«. Paa Michaelis' Forslag valgtes Præstesønnen fra Vester Skjerninge Fr. Chr. van Haven, der den Gang studerede i Gøttingen, til Expeditionens egentlige Leder og Filolog, og ad samme Vej opfordredes N. til at deltage som Astronom og Naturhistoriker. Han tog med Glæde imod Tilbudet, men betingede sig 1 1/2 Aar til videnskabelig Forberedelse og Uddannelse og i samme Tidsrum en lignende Statsunderstøttelse som den, van Haven nød. Han studerede nu en Række Fag, der kunde have Betydning for Rejsen, og kastede sig med Jærnflid over Tobias Mayers astronomiske System, særlig hans nye Methode til Bestemmelsen af den geografiske Længde ved Hjælp af Maanedistancer. 1760 ankom han til Kjøbenhavn og udnævntes til Lieutenant i Ingeniørkorpset. Foruden de alt nævnte bestod Expeditionen af den svenske Filolog og Naturforsker Dr. P. Forskål [...], Lægen Chr. Carl Cramer [Christian Carl Kramer] og Maleren Georg Wilh. Baurenfeind [...]. Bernstorff, der hurtig fattede Tillid til N., udnævnte ham til Togtets Skatmester, og da han var den eneste, der vendte tilbage, tales nu almindelig om N. s Expedition, uden at en saadan Førerstilling oprindelig var tildelt ham.

Den første Plan gik ud paa at sende Expeditionen ad Søvejen over Trankebar til Jemen [Yemen], hvor den skulde opholde sig i 2 à 3 Aar, men af Hensyn til den lange Sørejse opgav man dette. Orlogsskibet »Grønland«, der afgik fra Kjøbenhavn 7. Jan. 1761, førte Expeditionen til Dardanellerne, hvorfra den begav sig til Konstantinopel og paa et Handelsskib naaede Alexandria. I Nedreægypten og paa Sinaihalvøen foretog den betydelige arkæologiske og fysiske Undersøgelser indtil Sept. 1762, da den indskibede sig i Suez for at naa Sydarabien. Her landede den i Loheia 29. Dec. og rejste over Land til Mokka. Men Medlemmernes Sundhed var allerede nedbrudt, van Haven, der synes at have savnet Energi og videnskabelig Sans, døde i Mokka, og Forskål, der havde udført et stort botanisk Arbejde, bukkede under for det uvante Klima og Overanstrængelse paa Vejen til Sanā, Jemens Hovedstad. Fra dette Øjeblik var N., der frelste sig selv ved et strængt orientalsk Levesæt, Expeditionens Sjæl. I 8 Maaneder gjennemforskede han en stor Del af Jemen, havde gjentagne Gange Foretræde hos Imanen af Sana, og højst ugjærne indskibede han sig 23. Avg. 1763 i Mokka for at naa Bombay. Paa Overrejsen døde Baurenfeind og kort efter tillige Dr. Cramer. N. stod nu ene med en svensk Tjener og følte sig saa svag, at han tit opgav ethvert Haab om at gjense Hjemmet, men ikke des mindre fandt han Kraft og Lejlighed til at undersøge Ruinerne i Elephanta m. m., og efter et 14 Maaneders Ophold i Bombay afsejlede han atter til Arabien, landede i Maskat, Omans Hovedstad, og naaede her fra over Bender Buschir og Schiras Persepolis' pragtfulde Ruiner, der fængslede ham i det meste af en Maaned og for ham selv bleve Glanspunktet under hele Rejsen. Med utrættelig Flid aftegnede han Mindesmærker og Indskrifter, hans Syn svækkedes under Arbejdet i det blændende Sollys, hans Tjener bukkede under for Ørkenlivet, og ene maatte han tiltræde Tilbagevejen over Buschir og den persiske Havbugt til Basra. I Nov. 1765 gik Rejsen videre over Bagdad, Mosul og Diarbekr til Halep, hvorfra han foretog en Forskningsudflugt til Cypern og der fra over Jaffa til Jerusalem og Damaskus. Sluttelig gjennemrejste han Anatolien for over Konstantinopel og det evropæiske Fastland at naa hjem til Kjøbenhavn i Nov. 1767. — Her modtoges han med stor Udmærkelse af Hoffet, af Grev Bernstorff og af de lærde; han forfremmedes til Ingeniørkapitajn og optoges i flere udenlandske lærde Selskaber.

Paa Grund af van Havens og Forskåls tidlige Død naaedes Expeditionens filologiske Øjemed kun i ringere Grad, og endnu mere maa det beklages, at N.s astronomiske Observationer ikke offentliggjordes før en Menneskealder efter hans Hjemkomst. Som Tobias Mayers Elev var N. den første, der praktisk benyttede hans Methode og Maanetavler ved Længdebestemmelser, og endnu førend Dr. N. Maskelyne paa sin berømte Rejse til St. Helena 1761 havde overbevist sig om Fremgangsmaadens Brugbarhed, hjemsendte N. Stedbestemmelser, der udmærkede sig ved den mest beundringsværdige Nøjagtighed og bidroge til, at Mayers Enke fik den af det engelske Admiralitet udlovede Belønning for Længdebestemmelser til Søs. Men uheldig paavirket af Astronomen Pater Hell fandt N. ikke Mod til at offentliggjøre sine Observationer, og Kortet over Middelhavet og Levanten naaede derfor først sin rigtige Form ved Bonapartes Togt til Ægypten 1800 og den samtidige Offentliggjørelse af

N.s Observationer i Astronomen F. X. Zachs Maanedsskrift. — Derimod fik Expeditionen ved Forskåls og særlig N.s Arbejder stor Betydning i andre Retninger. N. er en af de dygtigste videnskabelige rejsende, der nogen Sinde have levet. Han var vel ingen genial Begavelse, i mange Retninger savnede han ogsaa Kundskab og Fordannelse; men han besad en aldrig svigtende videnskabelig Sans; i sit særlige Fag stod han blandt de fremmeligste i Tiden, og da han pludselig maatte overtage baade Ledelsen og Ansvaret for det hele, udfoldede han en Samlerflid, en Troskab og Mangesidethed i Iagttagelsen og en Nøjagtighed i Beskrivelsen, der altid ville sikre hans Skrifter en høj Rang i den geografiske Rejselitteratur. Foruden Forskåls efterladte botaniske Arbejder udgav han »Beschreibung von Arabien« (1772) og »Reisebeschreibung von Arabien« (I—II, 1774—78, hvortil 1837 sluttede sig en 3. Del, udgivet af J. N. Gloyer og J. Olshausen). Uagtet der nu er forløbet 4 Slægtled, har Verdenslitteraturen ikke et eneste Skrift over Jemen, der i Klarhed og mangesidet Interesse, i Stilens Simpelhed og Indholdets Værd kan stilles ved Siden af disse Arbejder. N. er endnu en Avtoritet.

1773 tænkte han stærkt paa at foretage en ny Rejse til Nord- og Mellemafrika, men da han samtidig giftede sig med Christiane Sophie Blumenberg (f. 1742), Datter af Justitsraad, Dr. med. Georg Heinr. B., opgav han disse Planer. Hans militære Stilling trættede ham, og da han 1778 frygtede for at blive sendt paa en Opmaalingsrejse til Norge, søgte og fik han Embedet som Landskriver i Sønderditmarsken med Titel af Justitsraad og henlevede Resten af sit Liv i Meldorf, optaget hovedsagelig af Embedsforretninger, Have- og Landbrug. I flere Aar opgav han al litterær Syssel, der havde bragt ham pekuniære Tab, og først efter 1784 begyndte han atter at offentliggjøre Afhandlinger om orientalske Forhold, og den Anerkjendelse, som hans astronomiske Observationer fandt omkring Aarhundredskiftet, oplivede ham kjendelig; han optoges som Medlem af Institut de France og traadte i Brevvexling med adskillige lærde, ligesom Regeringen udnævnte ham til Etatsraad (1808), og da han 1810 ganske mistede Synet, lod den ham ikke des mindre forblive i Embedet. Han døde 26. April 1815.

Henvisninger

Forlaget Vandkunsten har udgivet Niebuhr's rejsebeskrivelse på dansk, se nærmere på: http://www.forlagetvandkunsten.dk/86885/

Forlaget har lagt en række artikler online på: http://www.forlagetvandkunsten.dk/98148/

http://www.kb.dk/da/nb/samling/os/naeroest/cneksp.html

Til: Indholdsfortegnelsen

Nobel, Hans, 1657—1732, Amtmand, Godsejer

Af L. Daae

Hans Nobel var født i Christianopel i Skaane og Søn af Kjøbmand Hans Mortensen N. og Sophie Eggers. Under den skaanske Krig blev han 1677 dimitteret fra Christiansstads [Kristianstad] Skole til Kjøbenhavns Universitet. Ikke ret længe efter maa han være kommen til Norge, hvor han 1681 indgik et fordelagtigt Giftermaal med Margrethe Tønder, Datter af Tolder paa Nordmøre Christopher Nielsen T. og Karen Olufsdatter Skriver samt Enke efter Tolder Johan Garmann. Han blev ved hende Ejer af Sædegaarden Holden i Hevne (Throndhjems [Trondheim] Stift). Han synes en Tid at have været Tolder i Nordmøre, blev 1702 Bergraad, forpagtede Tolden nordenfjælds og blev 1703 Amtmand i Romsdals Amt, hvor Oprettelsen af Reknæs Hospital væsentlig skal skyldes ham. Efter imidlertid at være bleven Kammerraad udnævntes han 1713 med Bibehold af sit Amtmandskab til Medlem af Slotsloven i Norge, fra hvilken Stilling han (siden 1717 Justitsraad) entledigedes 1719. Han forlod s. A. Norge og kjøbte Jordegods i Danmark, navnlig Sandholt i Fyn, som han 1726 fik gjort til et Stamhus, der fremdeles tilhører hans Efterkommere paa Spindesiden. Han var efterhaanden bleven en meget rig Mand, dels ved sin Nærighed, dels ved nye Giftermaal. Han havde nemlig o. 1690 for anden (eller, som man, dog næppe med Føje, har ment, for tredje) Gang ægtet Enken Dorothea Isabella Jessen, Datter af Møntskriver i Norge Peter J. og tidligere gift med Major J. C. Testmann, og til sidst 1717 endnu en Gang hjemført en (barnløs) Enke, Dorothea Hansdatter, der efter sin forrige Mand, Anders Nielsen i Brevik, skal — rigtignok efter en Beregning af N.s Uvenner — have medbragt ham en Formue af 184.000 Rdl. N. døde som Etatsraad 1732. Mellem hans Børn kan nævnes Hans N. den yngre, der 1714—25 var Amtmand i Stavanger og døde 1752.

H. N., en af Samtidens mange Parvenuer, gjør et lidet sympathetisk Indtryk, skjønt han vistnok har været et godt Hoved og ikke uden Dygtighed ogsaa i andre Forretninger end sine private. Hans Navn er knyttet til den under Frederik IV saa meget omtalte norske Matrikuleringssag. Han nedsendte 1713 et Forslag om en ny Matrikkel, der vandt Kongens Bifald, men derimod vakte stærkt Mishag hos flere højerestaaende Mænd i Norge, navnlig Biskop Deichman. Et stort Maskineri sattes imidlertid i Bevægelse for at fremme denne Sag, og efter at de lokale Embedsmænd havde udført et betydeligt Arbejde, hver i sine Distrikter, sendtes N. 1722 til Norge for i Forening med Deichman at berejse Landet og bringe Sagen i Orden, men Enden blev dog at det hele bortfaldt ved et kongl. Reskript af 8. Dec. 1724. For Salget af de norske Kirker, der vistnok alene kan betegnes som et Misgreb, var N. meget ivrig, og det blev da ogsaa gjennemført. Han modsatte sig derimod Salget af de norske Præstegaarde eller rettere deres Bygninger, hvilket ogsaa afværgedes. Rige Mænd bleve i den Tid højt beskattede, og N. undgik heller ikke den Skæbne, og man søgte ogsaa at udpresse af ham store Tvangslaan til det offentlige, især efter hans sidste og fordelagtigste Giftermaal, men her gjorde han haardnakket Modstand: »han havde gjort sin Kup, fundet Havn og bød Lykken og Haabet Farvel«. Hojer betegner i sit Værk om Frederik IV N. som en Intrigant og en egennyttig Person. Vist er det, at han, der, ved Siden af at fremhæve egne Fortjenester, strængt kritiserede andre, f. Ex. sine Kolleger i Slotsloven, til Gjengjæld selv ikke undgik haarde Domme.

N. var en Bekjendt af Arne Magnussen, og af et bevaret Brev fra ham til denne tør maaske sluttes, at han ikke har været uden al litterær Interesse. At han kjøbte Reitzers [se om Reitzer i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] store Bibliothek, var imidlertid en slet og ret Pengespekulation, og Bibliotheket blev, som bekjendt, til sidst solgt til det store kongelige. De ikke faa Breve fra N.s Haand, der ere trykte i Chr. Bruuns »Fr. Rostgaard og hans Samtid« II [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], ere ikke ilde skrevne og indeholde flere ikke uvigtige Oplysninger.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ocksen, Henrik, 1660—1750, Stiftamtmand

Af G. Kringelbach

Henrik Ocksen, en Søn af Silke-og Klædekræmmer Thomas O. (f. 1624 død 1686) og Elisabeth Thofall (f. 1634 død 1725), fødtes i Kjøbenhavn 26. April 1660 [bror til Johannes Ocksen], blev 1692 udnævnt til Zahlkasserer og 1712 til Deputeret for Finanserne, men afskedigedes allerede 1716 fra dette Embede og beklædte derefter ikke nogen offentlig Funktion, før han i Slutningen af Aaret 1730 beskikkedes til Stiftsbefalingsmand over Island og Færøerne, hvilken Stilling han beholdt til sin Død, 9. Sept. 1750, i Kjøbenhavn uden nogen Sinde ved personlig Nærværelse paa de nævnte Øer at erhverve sig en Førstehaands Erfaring om deres Forhold. 1701 var han bleven Kancelliraad, 1707 Justitsraad og 1712 Etatsraad. Han blev 22. Avg. 1698 gift med Margrethe Hartvigsdatter, der døde 1747 i en Alder af 74 Aar.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ocksen, Johannes, 1667—1738, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Johannes Ocksen er født i Kjøbenhavn 5. Dec. 1667 og Broder til foregaaende. Han fik sin Undervisning i Hjemmet, hvorfra han blev dimitteret til Universitetet 1687 af en ungarsk Student. Han studerede først Medicin, men da han paa en vidunderlig Maade var bleven frelst ud af Operahuset ved Amalienborg under Branden 1689, forandrede han sin Studieplan og kastede sig over Theologien, som han studerede under Vejledning af Professor H. G. Masius. Efter at have taget Embedsexamen 1690 rejste han i flere Aar i Udlandet. Han studerede i Holland og derefter i England, hvor han en kort Tid gjorde Tjeneste som Hofprædikant hos den danske Prins Jørgen. 1691—92 rejste han i Frankrig, Schweits [Schweiz] og Østerrig og studerede siden en Tid i Leipzig. Under sit Ophold i Tyskland traadte han i Forbindelse med Pietisterne. 1693 vendte han tilbage til Kjøbenhavn. Hans Prædiken i tysk Kirke vakte snart Opmærksomhed, ogsaa ved Hove, hvor han ofte maatte prædike for Christian V, der udnævnte ham til Informator for sin yngste Søn, Prins Vilhelm. 1694 blev han Præst ved Mariekirken i Flensborg [Flensburg]. Da den senere bekjendte Sværmer O. L. Strandiger 1698 blev Fripræst i denne By, hvor han endnu foreløbig indskrænkede sig til at arbejde i pietistisk og særlig i filanthropisk Retning, fandt han Understøttelse hos O. Under den Bevægelse, der snart rejste sig imod dem fra orthodox Side, afgav det theologiske Fakultet i Kjøbenhavn 1703 en Erklæring, hvori det udtalte Ønsket om, at der maatte blive givet dem og især O. Tilhold om »at blive ved Guds Ord og de symbolske Bøger og ikke anbefale vildfarende og af rene Lærere forkastede pietistiske Bøger«. O. synes dog ikke at være bleven rokket i sin Stilling ved denne Erklæring. Frederik IV udnævnte ham 1707 til 2. Hofpræst. 1708 blev han Meddirektør ved de fattiges Væsen, og i Forbindelse med 1. Hofpræst Lütkens førte han Tilsynet med Missionen i Trankebar. 1712 blev han Biskop i Ribe, 1713 Biskop i Aarhus og 1714 Dr. theol. bullatus [pr. dekret]. I Missionskollegiet var han korresponderende Medlem til sin Død, 13. Jan. 1738. — 9. Juni 1696 havde han ægtet Anna Petersen, en Raadmandsdatter fra Flensborg [Flensburg].

Til: Indholdsfortegnelsen

Oeder, Georg Christian, 1728-1791, Botaniker og Statsøkonom

Af E. Rostrup

Laplandstroldurt. Udsnit af Oeder's *»Flora Danica«*.

Se nærmere på Det Kongelige Bibliotek's web:
http://www2.kb.dk/elib/mss/skatte//aeldre_danske/22_55.htm

og: http://www2.kb.dk/udstillinger/floradanica/fdonline/homepage/hefter.html
[hele Flora Danica]

Se desuden (på Det Kongelige Bibliotek'w web) indbydelse til at subskribere:
http://www2.kb.dk/tekster/floraefterretning1761/floraefterretning.html

Se plancher af vilde danske roser på: http://www.dvjb.life.ku.dk/bb/udstillinger/webudstillinger/rosa.aspx

Oeder er født 3. Febr. 1728 i Ansbach, hvor hans Fader, Dr. G. Ludw. O den Gang var Konrektor; hans Moder var Margrete Sibylle f. Hamberger. O. gik 1746 til Universitetet i Gøttingen og tog her i 1749 Doktorgraden i Medicin, men studerede dog især under den bekjendte Botaniker A. v. Haller. Hans Interesser vare i øvrigt allerede den Gang delte mellem Botanik og Kameralvidenskab [se om Martin Hübner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], hvilke Studier han ogsaa fortsatte gjennem hele sit Liv, dog saaledes at den sidste efterhaanden fik Overhaand. Han gik som Praktiker til Slesvig og fik her Adgang hos Etatsraad Ericius, hvis Datter Marie Dorothea han senere — 1755 — ægtede. Efter Anbefaling af General Schmettau, og efter at der var sket Forespørgsel til Haller, blev O. af J.H.E. Bernstorff udset til at ansættes som Professor ved Universitetet; men med den Disputats, som i den Anledning fordredes, og som behandlede den Hallerske Lære om Irritabiliteten, gik det uheldig, særlig med Forsvaret, hvor navnlig Rottbøll [Christian Friis Rottbøll] var hans ivrige Modstander. Det blev da overdraget O. at forestaa Anlæg og Ledelse af en botanisk Have ved Amalienborg, som ikke maa forvexles med Universitetets botaniske Have, med hvilken O. intet fik at gjøre. Det blev ham end videre overdraget at forestaa Udgivelsen af det paatænkte store, botaniske Arbejde, der senere blev berømt under Navn af »Flora Danica«. I Anledning af disse Hverv foretog O. i 1754 en Rejse til de vigtigste udenlandske botaniske Haver; samme Aar fik han Titel af kongl. Professor og 1755—60 berejste han Norge og flere danske Provinser for at samle Materiale til det nævnte store Billedværk. I 1761 publicerede han Planen for »Flora Danica«, hvis første 10 Hæfters Udgivelse med 600 Tavler han forestod i Tiden 1761—71. Det vakte en Del Uvilje blandt hjemlige Botanikere, at et saadant Hverv overdroges en fremmed, da man mente, at vi havde dygtige og passende Kræfter hertil; navnlig tænkte man i saa Henseende paa J. T. Holm [...], der af Joh. Chr. Fabricius i hans Skrift om Folkeformeringen i Danmark særlig beklages som en Mand, der fortrængtes af en fremmed, og som vel endog tog sin Død derover. Men den dygtige Maade, paa hvilken Arbejdet iværksattes, bragte Klagerne til at forstumme, og »Flora Danica«s senere Udgiver, J.W. Hornemann, erklærede, at »Forventningen om den Hallerske Discipel var stor og blev ikke skuffet«, ligesom han ogsaa beklagede, »at denne virksomme og dygtige Mand saa tidlig forlod den Bane, han saa hæderlig havde begyndt«.

O. var, som Elev af Haller, ikke særlig gunstig stemt for Linné og dennes Sexualsystem; han publicerede selv et andet Plantesystem, som dog ikke fik nogen varig Betydning. O.s Fortjenester bleve dog for saa vidt anerkjendte af Linné, at denne opkaldte en Planteslægt »Oedera« efter ham. De fleste af O.s botaniske Publikationer vedkomme væsentligst »Flora Danica«. Hans statsøkonomiske Interesser synes efterhaanden at optage ham mere og mere, hvilket maaske kan forklare, at de senere af ham udgivne Hæfter af det nævnte botaniske Billedværk staa en Del tilbage for de første. I 1770 sejrede Universitetet i Kampen mod den botaniske Institution, som O. forestod, idet denne ganske blev ophævet ved kongl. Resolution 8. Juni, dog saaledes at O. beholdt sine Indtægter og indtil videre skulde vedblive at udgive »Flora Danica«, men i øvrigt gjøre Statshusholdning til sin Hovedsyssel og lade sig bruge til derhen hørende Forretninger. Det blev ham da ogsaa kort efter overdraget at have Tilsynet med de Forsøg, der skulde anstilles med den herskende Kvægsyge [Se Holberg om samme emne i: http://bjoerna.net/holberg/Kvaegsyge.htm eller http://bjoerna.dk/Holberg/Et-aabent-sind-Tekster.pdf [2-3 MB], hvilke bleve henlagte til Avnø ved Vordingborg, hvor han derfor jævnlig maatte opholde sig.

Som Statsøkonom har O. spillet en ret betydelig Rolle, og navnlig ydede han vigtige Bidrag, især i den Struenseeske Periode, til Fremme af Bondestandens Frigjørelse. Allerede paa sin botaniske Rejse i Norge havde O. gjort politisk-økonomiske Studier, hvorom han gav udførlig Beretning efter sin Hjemkomst, hvad der foranledigede, at A. G. Moltke opfordrede O. til at give en Betænkning om det den Gang ivrig debatterede Problem om en Forbedring af Bondestandens Vilkaar. Ved sit paa Tysk affattede, anonyme, senere (1771) paa Dansk udgivne Flyveskrift fra 1769 »Betænkning om, hvorledes der kan skaffes Bonden Frihed og Ejendom« fremstillede han klart og skarpt, men noget doktrinært, de Reformtanker, der kom saa stærkt op paa den Tid; det var et af de vigtigste Indlæg for Bondefrigjørelsen, om end man maaske har overdrevet dets Betydning. I 1770 gjorde Struensee ham til Medlem af Landvæsenskommissionen, trods Modstand fra Reformfjendernes Side, der frygtede hans Overlegenhed og hans Iver for Fremskridt, og umiddelbart derefter forelagde O. Kommissionen en omfattende Plan for dens Virksomhed og de Principper, der burde følges, bl.a. med Hensyn til Bestyrelsen af Krongodserne, Ophævelse af Fællesskabet, Lettelse af Stavnsbaandet, Bestemmelse om Hoveriet og Nationalmilitsens Forandring. Det følgende Aar udtraadte O. af Kommissionen, da han blev udnævnt til Deputeret i Finanskollegiet; ogsaa her paabegyndtes en Række Reformer efter O.s Raad.

Som Følge af Statsomvæltningen i 1772 forlod O. Finanskollegiet; den nye Styrelse ønskede at fjærne ham fra Kjøbenhavn og tilbød ham en Stiftamtmandspost i Bergen, hvilken han dog afslog, hvorefter han udnævntes til den noget bedre Stilling som Stiftamtmand i Throndhjem [Trondheim]. Han naaede imidlertid aldrig at tiltræde dette Embede; han udbad sig nemlig, i Anledning af sin Hustrus Sygelighed, Tilladelse til først at gjøre en Rejse til Tyskland; men paa Hjemrejsen erfarede han, at en anden, nemlig General Vibe von der Osten, havde faaet Embedet, og at han selv skulde forblive i Slesvig eller Holsten, til han andensteds fik Embede. Han ilede imidlertid til Kjøbenhavn og besværede sig for Enkedronning Juliane Marie, men fik kun den Besked, at diplomatiske Forhold havde gjort en Militærpersons Ansættelse i Embedet nødvendig. Det lykkedes endelig hans Fjender at faa ham helt fjærnet, idet der blev sørget for, at han blev ansat som Landfoged i Oldenborg i Slutningen af 1773, kort førend dette Hertugdømmes Afstaaelse, hvorved man haabede for stedse at blive befriet for dette »ubekvemme Hoved«. Denne Stilling svarede dog ingenlunde til hans Ønske, da det var helt nye juridiske Pligter, han her fik, ganske uden for hans tidligere Beskæftigelser, idet han blev sat i Spidsen for Landsretten, skjønt han, som det hedder, »maaske aldrig havde haft en juridisk Bog i Haanden« ; men han klarede sig dog ret godt, især ved Hjælp af sin unge juridiske Ven Halem. I denne Stilling forblev han til sin Død, 28. Jan. 1791. — Efter sin første Hustrus Død ægtede han 14. Nov. 1776 Cathrine Gertrud Matthiesen (f. 13. Juni 1755 død 24. Marts 1807), Datter af Justitsraad, Raadmand Conrad M. i Altona. Ved sin Død efterlod O. Enke og tre Børn; det var vistnok for disses Skyld, at han et Par Aar forud havde erhvervet sig et tysk Adelspatent. Tre Aar før sin Død havde han den Tilfredsstillelse at modtage Opfordring til at vende tilbage til Danmark paa det Tidspunkt, da de Reformer, han havde arbejdet for, havde sejret; men han følte sig da for gammel til at overtage ny Virksomhed.

For at give en Forestilling om O.s mangesidige Virksomhed skal endnu nævnes, at han har udarbejdet Planer og skrevet Afhandlinger om Enkekasser, om Danmarks Militærvæsen, om Papirpenge, om Tallotteriet — »alle politiske og moralske Grunde forene sig mod denne skadelige Opfindelse« — samt at han ret udførlig imødegik de Angreb, som han var Gjenstand for, bl.a. af Joh. Chr. Fabricius og Es. Fleischer; hans Forsvarsskrifter udkom 1792, efter hans Død, under Titelen »Oederiana«. I den »Udsigt over P.F. Suhms Levned og Skrifter«, som udgaves af R. Nyerup, hedder det som Indledning til en Række Breve fra ham: »den brave Oeder, som uagtet han var fremmed, var dansk med Liv og Sjæl og har i sin Grav alle danskes Højagtelse«. O. skildres som en klarttænkende Mand, af utrættelig og alvorlig Virkelyst, men tillige af en jovial og glad Natur. Hans Ven Suhm gav ham et meget anerkjendende Eftermæle, der blev benyttet som Gravskrift paa det Mindesmærke af norsk Marmor, som udførtes af Wiedewelt og anbragtes paa Kirkegaarden i Oldenburg.

- - -

Af H. Westergaard

— Som Nationaløkonom og Statistiker har G. C. Oeder gjort sig bekjendt ved forskjellige Skrifter, særlig det i 1769 udkomne frisindede Arbejde om Bondeemancipationen, hvortil han i det følgende Aar udarbejdede et Tillæg, og som har spillet en ikke uvigtig Rolle under den paafølgende Landbolovgivning. Bearbejdelsen af Folketællingen af 1769 foregik under hans Ledelse, og han søgte ogsaa paa anden Maade at tilvejebringe Oplysning om Landets Forhold, saaledes ved en Undersøgelse angaaende Danmarks Areal (»Areal eller Indhold i Kvadratmaal af Danmark, Slesvig, Holsten, Oldenborg og Delmenhorst«, 1776, oprindelig paa Tysk i »Deutsches Museum«), et den Gang temmelig uopklaret Spørgsmaal. Med særlig Interesse omfattede han Spørgsmaalet om Enkekasser og tilvejebragte under sit Ophold i Oldenborg et brugbart Materiale til de fornødne Beregninger desangaaende, medens hans egne Betragtninger over dette Æmne (1771) i øvrigt savnede den Stringens, som udkrævedes for at komme til Bunds deri.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ólafsson, Eggert, 1726—68, Forfatter

Af Kr. Kaalund

Eggert Ólafsson er født 1. Dec. 1726 paa Øgruppen Svefneyjar i det vestlige Island, hvor Forældrene, Ólafur Gunnlaugsson og Ragnheiður Sigurðsdatter, dreve den derværende Gaard; Faderen roses for Opvakthed og Dygtighed. [Broder til Jón Ólafsson [1731—1811]] Efter at have faaet en forberedende Undervisning hos 2 af sine Morbrødre sendtes E. Ó., 15 Aar gammel, til Skalholt Skole, hvorfra han dimitteredes 1746. Ved Kjøbenhavns Universitet studerede han de følgende Aar, stærkt hendraget til den nationale Oldlitteratur og boglige Sysler overhovedet, men gjorde dog efterhaanden Naturvidenskab til Hovedstudium. Herom vidner allerede en af ham 1749 udgiven latinsk Afhandling om Islands naturlige Beskaffenhed: »Enarrationes historicæ de natura et constitutione Islandiæ«. For at forberede sig til en paatænkt Fortsættelse af dette lille Arbejde rejste E. Ó. 1750 til Island og færdedes, til Dels i Forening med sin senere Værkfælle Bjarne Pálsson, over en Del af Landet, som den Gang efter kongl. Befaling undersøgtes af N. Horrebow [...]. De 2 unge Mænd, der samme Efteraar vendte tilbage til Kjøbenhavn, maa have tiltrukket sig Opmærksomhed; allerede i Foraaret 1751 besluttede Regeringen at kalde Horrebow tilbage og i samme Øjemed at lade Landet berejse ved disse; foruden hvad der ellers anvistes til deres Underhold, tilstedes der dem en Understøttelse af det egentlig til Fremme af nordisk Oldforskning indstiftede Arnamagnæanske Legat. Det videnskabelige Tilsyn overdroges Videnskabernes Selskab, og paa dettes Anbefaling udsattes Rejsen et Aar, for at de kunde lægge sig efter de til denne nødvendige Færdigheder. Selve Rejsen varede 1752—57. Hvert Halvaar nedsendtes sædvanlig Beretning til Selskabet, som lod et og andet heraf trykke i sine Skrifter; end videre holdt de rejsende udførlige Dagbøger. Paa Grundlag af disse samt af, hvad han dels havde set 1750, dels iagttog under et 4aarigt Ophold 1760—64 i det nordvestlige Island, forfattede senere E. Ó. den under hans og Bjarne Pálssons Navn i 2 Kvartbind udgivne »Rejse igjennem Island«, der dog først efter hans Død udkom i Sorø 1772, besørget i Trykken ved Professorerne J. Erichsen og G. Schøning, ledsaget af et Kort over Island og talrige Afbildninger. Værket fandt fortjent Anerkjendelse; omtrent samtidig offentliggjordes en tysk Oversættelse, og 1802 fulgte en fransk. Overensstemmende med den udkastede Plan lægges særlig Vægt paa de landøkonomiske Forhold, Naturhistorien og den geografiske Oversigt. Men lejlighedsvis indflettes Meddelelser om Befolkningens Levevis, Sæder og Skikke, overtroiske Forestillinger, ligesom ogsaa fremhæves, hvad der kan være af historisk eller arkæologisk Interesse. Bogen har til Dels bevaret Karakteren af en Rejsebeskrivelse, hvorved Gjentagelser ikke ganske have kunnet undgaas, i det Landet afdelingsvis beskrives; som Regel tages under de først behandlede Landskaber det for hele Landet fælles, under de senere Afsnit det for hver Landsdel mest karakteristiske og de her foretagne Specialundersøgelser. Med rette betragtes dette Værk som Grundvold for al senere Islandsforskning. Man fik her for første Gang en paa fuld Sagkundskab hvilende, udførlig Oversigt over Landet med dets Beboere og Næringsveje samt en med stor Interesse for Naturen forfattet Beskrivelse af Dyr, Planter og Mineralier.

E. Ó. og Bjarne Pálsson, som under Islandsopholdet i Regelen havde tilbragt Vinteren hos Landfoged Skule Magnusson paa Vidø [...], gave sig efter Tilbagekomsten til Kjøbenhavn i Færd med at bearbejde deres indsamlede Materiale, men faa Aar efter forflyttedes Bjarne Pálsson til Island, og ogsaa E. Ó. foretrak (som det synes af Helbredshensyn) at vende tilbage til Fødeøen, hvor han tog Ophold hos sin Svoger Præsten Bjørn Halldórsson i Saudlauksdal [...]. Klager over, at Værket trak i Langdrag, førte ham til Kjøbenhavn, hvor han 1764—66 tilendebragte den foreløbige Udarbejdelse. Regeringen viste sin Tilfredshed med hans Virksomhed ved 1767 at udnævne ham til Vicelagmand paa Island. S. A. ægtede han sit Søskendebarn Ingibjørg Gudmundsdatter. Efter at det nygifte Par havde tilbragt den første Vinter i Saudlauksdal, brød E. Ó. op med Hustru og samtlige Ejendele for at bosætte sig længere syd paa, i Snefjældsnæs Syssel, hvor han havde ladet opføre en Bolig; men da han vilde sætte over den store Bredefjord 30. Maj 1768, begravede en pludselig opkommen Storm Fartøjet i Bølgerne, saa at intet Spor af de forulykkede senere saas. Dette Dødsfald var en Landesorg for Island, hvor E. Ó. ved sin Personlighed, sin Forfattervirksomhed og sin Fædrelandskjærlighed berettigede til store Forventninger.

Drivfjederen i E. Ó.s hele Virksomhed var en brændende Kiærlighed til Island, som i smaat og stort lagde sig for Dagen. Han var en stor Beundrer af Fortiden, og skjønt stærkt paavirket af sin Samtid og med aabent Blik for de mange Fordomme, der vare at bekæmpe paa Island, nærede han dog Uvilje mod de nye Moder, som han frygtede for at hans Modstandere skulde indføre til Islands Skade, hvorfor han ogsaa i Kjøbenhavn blev Fører for det saakaldte Bondesønneparti blandt de islandske Studenter og stillede sig i Modsætning til den af den senere Biskop H. Finsen ledede Oplysningsbevægelse. Selv kæmpede han for gammel Sæd og Skik, for Benyttelsen af Islands egne Hjælpekilder, hvad Spise, Drikke og Klædedragt angik. Sit Bryllup lod han fejre paa middelalderlig Vis, og selv bar han en hjemmevævet Dragt.

E. Ó. vilde gjennem sin Digtning — over hvilken den 1832 udgivne »Kvæðabók« giver en Oversigt — være en Opdrager for sit Folk. Mest bekjendt er hans »Búnaðarbálkur«, der under Titel af »Det islandske Landlevned« er oversat af hans Brodersøn Finn Magnusson i »Skandinavisk Musæum« I, 1803 (dog med forandret Versemaal og i en noget pompøs Stil). Han giver her en Skildring af et islandsk Hjem, som det bør være, med sin Svoger B. Halldórssons Husholdning som Forbillede, og mange Steder faar hans Kjærlighed til Naturen et smukt Udtryk. E.

Ó.s Digtning — hovedsagelig Læredigte — er mærkværdig som den første paa Island, der bærer kjendelige Spor af sin Forfatters alsidige Dannelse og Kjendskab til fremmede Forbilleder. Han tiltaler ved sin nationale Følelse, Natursans og sædelige Alvor, men trykkes af et overvældende lærd Apparat, stor Bredde og bliver ofte stiv, tør og mindre smagfuld. Med Forkjærlighed anvender han kunstige Omskrivninger og forældede Udtryk, der dog ofte stikke besynderlig af mod Fremmedord og nye Laan.

E. Ó. var en frugtbar og mangesidig Forfatter, og Fortegnelsen over de af ham udarbejdede eller paabegyndte Skrifter, til Dels af historisk-antikvarisk Art, udgjør en lang Liste, men for største Delen gik de tabt ved det ulykkelige Forlis. I Uddrag er bevaret en (utrykt) islandsk Retskrivningslære, hvor han som Rettesnor anbefaler de ældste og bedste Skindbøger. En islandsk Vejledning til Havedyrkning (»Lachanologia eda Maturtabók«), ligeledes i Uddrag, udgaves 1774.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ólafsson, Guðmundur, 1652—95, Oldforsker

Af Kr. Kaalund

Guðmundur Ólafsson er født paa Island; hans Fader, Ólafur Hálfdanarsson, skal have været Præst paa Undirfell i Hunavatns Syssel. Han kæmpede i sin Opvæxt med trange Kaar, men dimitteredes dog 1678 fra Skalholt Skole til Kjøbenhavns Universitet. Her gjorde 1680 tilfældigvis en svensk Afsending hans Bekjendtskab, og han modtog dennes Tilbud om litterær Virksomhed i Sverige. Som Følge heraf ansattes han 1681 som Translator ved Antikvitetskollegiet, ved hvilket han virkede til sin Død, 20. Dec. 1695. — Han medførte eller hidskaffede adskillige islandske Sagaafskrifter, som senere indlemmedes i det kongl. Bibliothek i Stockholm, og sammesteds opbevares en stor Del af ham forfattede Oversættelser af nordisk Oldlitteratur samt hans Forarbejder til et islandsk Lexikon. Udgivne af ham ere 2 mindre Sagaer (»Sturlaugs saga«, 1694; »Illuga saga«, 1695) med tilhørende svensk Oversættelse; end videre ligger en af ham udført Oversættelse til Grund for den Peringskjølds Udgave af »Heimskringla« (1697) ledsagende svenske Text. [Peringskøld = riksantikvarien Johan Peringsköld; sønnen (også riksantikvarie) hed: Johan Fredrik Peringsköld (1689-1725)].

G.Ó. ægtede en svensk Dame af god Familie, Juliana Margaretha Bagge, havde 1682—86 sin Broder Helgi Ó. hos sig som Amanuensis og synes i det hele under den i Sverige herskende patriotiske Interesse for Oldsproget at have haft gode Udsigter, men skal være forfaldet til Drik.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ólafsson, Jón [d.æ.], 1705—79, nordisk Filolog

Af Kr. Kaalund

Jón Ólafsson fødtes 15. Avg. 1705 paa Staður i Grunnavík i det nordvestligste Island og benævnes, til Adskillelse fra sin Studiefælle af samme Navn, efter Fødestedet Grunnavík eller med Tillægget »den ældre«. Forældrene vare Stedets Præst Ólafur Jónsson og Thérun Pálsdatter. Da Faderen 2 Aar efter bortreves af en hærgende Koppeepidemi, flyttede Moderen til sine Forældre paa Præstegaarden Melstaður paa Nordlandet. J. Ó. optoges i Huset hos Faderens Ven, den bekjendte Lagmand P. Vídalín, som ogsaa efter, at han var bleven Student fra Holar 1723, beholdt ham hos sig, indtil han 1726 efter Opfordring fra Arne Magnusson [Árni Magnússon] begav sig til Kjøbenhavn for at tjene denne som Skriver. Efter Arne Magnussons Ønske deponerede han ved Universitetet, oprindelig dog uden Tanke om at studere videre, hvorimod han under Arne Magnussons Vejledning uddannede sig i Læsning og Afskrivning af gamle Membraner. 1728 indtraf Kjøbenhavns Brand, under hvilken han deltog i Redningen af A. Magnussons Haandskriftsamling, og som han har givet en omstændelig Beskrivelse af (trykt i Oversættelse i »Danske Saml.« II). Ved denne Lejlighed tilintetgjordes et Fragment af det eneste kjendte Haandskrift af »Heiðarvíga saga« tillige med den af J. Ó. kort forud tagne Afskrift, men støttet til nogle til eget Brug nedskrevne Citater formaaede han ved Hjælp af Hukommelsen udførlig at gjengive det tabte (trykt med Udgaverne af denne Saga).

Efter A. Magnussons Død 1730 forfattede han Katalog over dennes til Universitetet legerede Haandskrifter samt danske og islandske Diplomer og tog desuden 1731 theologisk Examen, men forblev dog i Kjøbenhavn, da han 1732 ansattes som Arnamagnæansk Stipendiar, hvilken Stilling han indehavde til 1743. Da opgav han Stipendiet og rejste til Island — af Ærgrelse, som det synes, over Landsmaends Skumlerier over hans, i alt Fald senere fremtrædende, Hang til stærke Drikke. Paa Island, hvor han i øvrigt 1733 havde aflagt et Sommerbesøg med efterfølgende ufrivilligt Vinterophold i Norge, levede han tilsyneladende temmelig planløst hos Slægt og Venner eller arbejdede som Skriver hos Retsbetjente, til han paa ny søgte om Antagelse ved det Arnamagnæanske Legat og efter erholdt Tilsagn indtraf til Kjøbenhavn 1751. Fra nu af til sin Død, 17. Juni 1779, var han en Slags »emerit« Stipendiar, men i de trangeste Kaar. Legatets Bestyrer Professor Møllmann betalte Kost og Logis for ham hos en tarvelig Haandværkerfamilie, og i øvrigt maatte han lade sig nøje med det nødvendigste. Under alt dette arbejdede og skrev han, men da al Vejledning og vel ogsaa de nødvendige videnskabelige Hjælpemidler manglede, blev Resultatet derefter.

J. Ó. var ingen skarpsindig Mand, og hans Hukommelse svækkedes efterhaanden stærkt, han var ukritisk og overtroisk, men sad inde med et rigt Forraad af Tradition, Viser, Sagn og alle Haande Folkeminder, hvoraf meget lejlighedsvis anføres i hans Værker, men hvorom han øjensynlig havde kunnet fortælle langt mere, hvis han ikke havde skammet sig over for sin oplyste Samtid. Det er navnlig hans, 9 utrykte Foliobind optagende, »Lexicon Islandicum«, der bevarer meget sligt, men rigtignok saaledes begravet i det ubearbejdede Materiale, at det kun ved en møjsommelig Gjennemgang kan findes. Dette maa vel kaldes hans vigtigste Værk; et tilsvarende Arbejde, »Contractismus«, er som etymologisk Ordbog ganske mislykket, men indeholder adskilligt lignende Stof. Om Runernes Brug paa Island meddeler hans »Runologia« adskilligt. Han har efterladt Udkast til en islandsk Litteraturhistorie samt biografiske (ogsaa avtobiografiske) og annalistiske Samlinger. Ogsaa helt forskjellige Æmner, som Islands Opkomst, Islands Fiske og Sødyr, behandler han. Mindst Værdi have hans strængt filologiske Arbejder; dog vides det, at hans Bearbejdelse af Snorra Edda har, før nogen tilfredsstillende Udgave forelaa, tjent Forskere til Vejledning. Trykt er kun en ringe Del af hans voluminøse Produktion paa Dansk, Latin og Islandsk. Mærkes kan, foruden det ovennævnte, hans af Werlauff udgivne Biografi af Arne Magnusson.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ólafsson, Jón [d.y.], 1731—1811, nordisk Filolog

Af Louis Bobé

Jón Ólafsson, Broder til ovennævnte Eggert Ó., er født paa Snefneyjar og benævntes til Adskillelse fra sin ældre samtidige af samme Navn efter sit Fødested, hyppig med latiniseret Afledning »Hypnonensis«, eller, i Henseende til Aldersforskjellen, »den yngre«, uagtet han selv blev meget gammel og desuden havde en yngre Broder, der ligeledes hed Jón. 1753 indskreves han ved Kjøbenhavns Universitet, tog 1765 theologisk Examen, men studerede samtidig Filologi og arbejdede ved det Arnamagnæanske Legat, med hvis Understøttelse han 1770 og 1771 udgav 2 latinske Afhandlinger om den nordiske Kirke i Middelalderen (»De baptismo«, »De cognatione spirituali«). Fra 1775 knyttedes han til den store »Heimskringla«-Udgave; her tilfaldt ham særlig den lidet tilfredsstillende Opgave at oversætte Texten paa Grundlag af Peder Clausens fra 16. Aarhundrede stammende Oversættelse, saaledes at Sprog og Stil afpassedes efter denne. Hans betydeligste Arbejde er det 1786 udkomne Skrift »Om Nordens gamle Digtekunst«, der fremkom som en Besvarelse af en af Videnskabernes Selskab 1783 udsat Prisopgave. I en særdeles grundig Fremstilling gjøres her Rede for Eddadigtningens og Skjaldedigtenes ejendommelige Beskaffenhed: Versarterne, Ordforraadet og de indviklede Omskrivninger. Et og andet er nu forældet, og over Metrikken have først den nyeste Tids Undersøgelser kastet fuldt Lys, men det fortjenstlige Arbejde lader sig dog endnu læse med Interesse.

J. Ó. har udarbejdet adskillige Glossarer og deltog i Videnskabernes Selskabs Ordbogsarbejde, men med Hensyn til, hvad han selv betragtede som sin Livsopgave, Tilvejebringelsen af et Supplement til Svenskeren Ihres bekjendte etymologiske Ordbog: »Glossarium Sviogothicum« (1769), var Lykken ham ikke gunstig. Videnskabernes Selskab havde paataget sig Udgivelsen, da ved Kjøbenhavns Brand 1807 de færdigtrykte Ark med tilhørende Manuskript brændte. Vel blev ved den aldrende Forfatters store Ihærdighed nyt Manuskript tilvejebragt, men Værket kom dog til at henligge utrykt. Han, der havde et svagt Syn og til sidst var blind paa det ene Øje, var en stille, nøjsom Gransker, hvis Samvittighedsfuldhed og agtværdige Karakter berømmes af alle, der kjendte ham. Han døde ugift 18. Juni 1811. Til Medlem af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat udnævntes han 1800.

Til: Indholdsfortegnelsen

Olufsen, Oluf Christian, 1764—1827, Digter, Landbrugs- og Skovbrugsforfatter, Statsøkonom

Af Johannes C.H.R. Steenstrup

Oluf Christian Olufsen fødtes 20. Jan. 1764 i Viborg, hvor Faderen, Hans O., var Raadmand, tillige Ejer af Hovedgaarden Hessel ved Grenaa. Moderen, Christine f. Testrup, døde ved hans Fødsel, Faderen 2 Aar efter, hvorpaa han kom i Huset hos sin formuende Mormoder, Fru Testrup paa Vesterris, senere hos Provst L.F. Winther i Gjedsted. Da han var udset til at skulle forvalte et af Mormoderens Godser, blev han anbragt paa Stiftamtmandens Skriverstue i Viborg; senere sendtes han til Kjøbenhavn for at læse til dansk-juridisk Examen, som han tog 1783, men Mathematikken interesserede ham mere, hvorfor han 1784 tog Landmaalerexamen. Han var derefter i nogle Aar beskæftiget med Opmaalinger i Jylland; under Krigen 1788 udførte han en kort Tid Regimentskvartermester- og Avditørforretningerne ved en Grenader-bataillon.

Saaledes vare hos O. fra Ungdommen af praktisk Virksomhed og Studium gaaede Haand i Haand. Den opvakte Yngling havde tilegnet sig Latin foruden flere moderne Sprog, var vel belæst i den evropæiske Skjønlitteratur og havde levende Sans for Poesi. O. var bleven nøje knyttet til Christen Pram, med hvem han havde baade økonomiske og digteriske Interesser fælles; ogsaa dennes fængslende Hustru, Baggesens »Seline«, drog ham til Huset. O. skrev lyriske Digte i forskjellige Nytaarsgaver og Tidsskrifter og oversatte Sangene til Syngestykket »Renaud d'Ast«; hans velklingende Digte vidne om en levende Naturglæde. Et i »Minerva« (1791) trykt længere Digt, »Rosen«, kan især fremhæves; man vil ikke i den samtidige Litteratur finde en saa yndefuld, med frisk Humor iblandet Idyl. Men var O. her fin og følsom, saa var han i Parodien paa P.A. Heibergs Syngestykke »Selim og Mirza«, »Jochum og Maren« (1790), vel ikke uvittig, men haardhændet og grovkornet.

2. Maj 1793 gik Komedien »Gulddaasen« over det kongl. Theaters Scene og gjorde stormende Lykke. Forfatteren havde holdt sig strængt anonymt, og der blev gættet paa mange, men de kyndige udpegede hurtig O. som Digteren. Stykket indeholdt da ogsaa klare Afspejlinger af, hvad O. med sit iagttagende Øje havde set paa Amtets Skriverstue, eller da han færdedes med Maalebaandet i Haanden. Det var Skildringer fra de samme midtsjællandske Egne som i »Rosen«, men det fredelige Billede fra Præstegaarden var bleven afløst af lystige Herregaards- og Værtshusscener, hvor et stærkt blandet Selskab af til Dels forvorpne Personer tumlede sig. Imellem de skarptskaarne Figurer fængsledes især Opmærksomheden ved den vel begavede, ved egen Skyld og Skæbnens Ugunst nedsunkne Prokurator Faldsmaal, hos hvem ondt og godt førte en stadig Kamp om Overtaget. Komedien havde en interessant og vexlende Handling, Dialogen lyste af vittige Indfald og Sidehug til samtidige Forhold. Om end bygget paa gamle Iagttagelser var Stykket skrevet i en ganske kort Frist, og den Friskhed, som gjennemstrømmede det, har holdt det ungt endnu den Dag i Dag, da det er gaaet 123 Gange over Scenen.

O. havde holdt strængt over sin Anonymitet, da han vilde undgaa Modangreb fra P.A. Heibergs Side og end videre maatte ønske, at Forfatterskabet og Stykkets Skæbne ikke skulde forringe hans Udsigter som Ansøger om at blive Lærer paa et Agerdyrkningsinstitut, som det Classenske Fideikommis var i Færd med at oprette. Og netop 4 Uger efter »Gulddaasen«s første Opførelse tildelte Landhusholdningsselskabet ham denne Stilling; dog skulde han forinden rejse i nogle Aar paa Fideikommissets Bekostning. O. begav sig derfor i Efteraaret 1793 paa Vej og opholdt sig den første Vinter i Gøttingen [Göttingen], hvor især Fysikeren Professor G.C. Lichtenberg fængslede ham. Den berømte lærde fik paa sin Side et betydeligt Indtryk af O.; han anbefalede ham i et Brev til Goethe som en fortræffelig Mand med usædvanlig Aand og dyb Indsigt i den hele Naturlære, af hvem han havde lært ved ethvert Besøg; han er, tilføjer han, Forfatter af »Gulddaasen«, hvilken herlige Komedie han har skrevet i Løbet af 8 Dage. Senere var O. i Schweits [Schweiz], England og Skotland. Fra første Færd viste han, at han med Alvor forfulgte Rejsens Maal. Imidlertid fjærnede han sig ogsaa stadig bestemtere fra Poesien og søgte »Kostalde« i Steden for Skuespilhuse; Vers skrev han næppe nogen Sinde mere i sit Liv. O. saa ned paa den tidligere poetiske Periode som »fjantet«, hans ejendommelige Naturel medførte, at han helt maatte gaa op i en enkelt Ting ad Gangen; »hos mig maa én Trop Kundskaber afløse den anden som en Flok Soldater den anden paa en Hovedvagt«. Saaledes hjemkom han da i Sommeren 1796 som en »fuldkommen Økonom«.

O. begyndte sin Virksomhed paa Næsgaard under Carlsfeldt paa Falster. Det viste sig imidlertid vanskeligt at faa Elever her nede, hvorfor Skolen forlagdes til Kjøbenhavn; nogle Forsøgsmarker bleve dannede i de Classenske Haver, og en Bygning blev rejst; efter at imidlertid alt var bleven lagt øde i Krigen 1807, maatte O. indskrænke sin Gjerning til Forelæsninger, hvilke ogsaa i det hele bleve godt besøgte. Han havde begyndt at udgive »Økonomiske Annaler« (12 Bd., 1797—1810), fortsat af »Nye økonomiske Annaler« (5 Bind, 1812—20), der var et nyttigt og velredigeret Tidsskrift. O., som med grundige Kundskaber forbandt praktisk Sans og klar Fremstilling, skrev ogsaa »Anvisning til Hampens Dyrkning« (1810), der kronedes af Landhusholdningsselskabet; dette Skrift, ligesom ogsaa hans »Anvisning for Landalmuen til at brygge Øl» (1812), blev uddelt gratis paa Regeringens Bekostning. Ligesaa skrev O. en »Lærebog i den danske Landøkonomi« (1805); et nyt Oplag blev udgivet paa det Classenske Fideikommisses Bekostning (1814). Dette som andre af O.s Arbejder blev oversat paa Svensk og vandt ogsaa i Sverige megen Anerkjendelse.

Under al sin praktiske og videnskabelige Gjerning havde O. ikke glemt sin Kiærlighed til Digtekunsten. Han var

ved Venskabsbaand knyttet til flere af vore Digtere, især Baggesen, og det manglede derfor heller ikke paa Opfordringer til ham om at fortsætte sin Virksomhed for Theatret. Saaledes tilskyndet optog O. da den Plan til en Komedie, han havde lagt i Ungdomsaarene, og skrev »Rosenkjæderne«, der opførtes paa det kongl. Theater 1803, men ikke gjorde Lykke. Stykket havde enkelte veltegnede Figurer, men led under Usandsynlighed og burleske Overdrivelser. I Dialogen mærkedes vel O.s bekjendte Vid, men det skortede paa et frodigt og elskværdigt Lune; under sin Kamp mod det alt for følelsesfulde syntes Forfatteren selv at være stivnet eller mangle Varme. O. skrev efter den Tid intet for Scenen.

Imidlertid havde O. stadig udvidet sine Studieomraader. Han var optraadt som Skovbrugsforfatter og som Lærer i Nationaløkonomi — om hans Virksomhed i disse Retninger vil der særlig blive redegjort nedenfor —, og 1815 blev han ansat som Professor ordinarius i Statsøkonomi ved Universitetet.

O. var 1814 bleven optaget til Medlem af Videnskabernes Selskab og offentliggjorde i dets Skrifter »Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i de ældre Tider, især i det 13. Aarhundrede« (1821). Denne Afhandling gav for første Gang en Forstaaelse af det gamle Landsbyfællesskab og den derpaa byggede Kommunalforfatning. Man kan sige, at O. ved de Erfaringer, han havde gjort i Marken paa den gamle Fællesskabstid, ved sin sunde Opfattelsesevne og gode historiske Viden var ligesom kaldet til at løse denne Opgave. Han godtgjorde her, hvorledes det gamle Fællesskabssystem i Virkeligheden havde for sin Tid været en grumme sund og fornuftig Ordning. Paa Grundlag af O.s Paavisninger og hans Fortolkninger af de gamle Lovkilder har der rejst sig et helt nyt Videnskabsomraade, som især er bleven dyrket med stort Udbytte i Udlandet, og alle have været enige om at hylde O. som den, der genialt brød Vej. — Nærmest til dette Arbejde slutter sig en Række paa Selvsyn og Studier grundede Optegnelser, der udgaves efter hans Død: »Collectanea til et antikvarisk-topografisk Lexikon over Danmark« (1829).

O. er overalt i sin Forfattergjerning original og tankerig. I »Nogle fysikalske og politiske Bemærkninger over den danske Stat« fremsatte han mismodige Betragtninger over det dansk-norske Riges, højst ulige Sammensætning, dets alt for store Udstrækning i Nord og Syd og dets slette militære Grænser. Først 4 Aar senere, efter at Afhandlingens mørke Syn var bleven sørgelig Virkelighed, lod O. den gaa i Trykken (1815). Mærkelig er ogsaa hans Afhandling »Om Menneskets Rolle i den fysiske Verden« (1822), der rummer en hel fysisk Verdensbetragtning. Han paaviser, hvordan Livskraften stadig arbejder mod et Maal, i det den omdanner og udvikler Organismerne. Under de forskjellige Jordperioder ere Arterne undergaaede Omdannelser ved Udartning eller Forædling, ved Organismernes gjensidige Indgriben i hinanden og deres Evne til under den store Kamp for Tilværelsen at tilpasses efter de nye Forhold; endelig fremtræder Mennesket som det sidste Led i Udviklingen. Om end paavirket af Lamarck er O. selvstændig i mange af sine Iagttagelser, og hans Resultat stemmer mærkelig overens med den Lære, som Darwin en Menneskealder senere fremsatte; dog er O. fri for Materialisme og udvikler, at Naturen arbejder mod et bestemt Maal og for at forædle Materie til Aand.

O. viser sig saaledes som en selvstændig Tænker, der stadig brød sig Veje paa nye Omraader og kaldte til Opmærksomhed for nye Synspunkter. Han kjendte ret vel sine Evners Grænse og ønskede kun i Ro og selvraadig at arbejde paa sin egen Udvikling; naar hans Iagttagelser vare modne, frembragte han med stor Lethed og udtrykte sig i et kjækt, velformet Sprog. En egen Evne til hurtig Tankevending, der allerede viste sig i de stundum overvægtige Replikker i »Gulddaasen«, gav ofte hans Udtalelser en dialektiserende, tilmed alt for stærkt koncentreret Form. Det lykkedes ham dog derved ofte at forme slaaende Udsagn, der trængte igjennem. O. har end videre beriget vort tekniske Sprog med gode nye Kunstord.

O. var 1801 bleven gift med Mette Christine Rottbøll (f. 1781 død 1846), Datter af medicinsk Professor C.F.R., deres Søn er [...] C.F.R.O. O. døde 19. Maj 1827.

- - -

— O.C. Olufsen som Nationaløkonom. Som Udgiver af »Økonomiske Annaler« (1797—1810) og deres Fortsættelse (1812—20) fik O. Lejlighed til i en Aarrække at udfolde en anselig Forfattervirksomhed. Mange af Artiklerne stamme fra hans Pen, og han har gjort Uddrag af adskillige fremmede Tidsskrifter. Sædvanligvis ere disse Artikler og Meddelelser af rent landøkonomisk Indhold, og naar man læser dem fra Datidens Synspunkt, tør man vistnok, trods Drewsens heftige Angreb, gaa ud fra, at de have gjort Nytte under Landbrugets famlende Anstrængelser for at naa et mere rationelt Grundlag. En Del af Afhandlingerne have mere almen Interesse, saaledes hans ofte omtalte Forslag om at forbedre de slette Kommunikationsmidler ved en Kanal gjennem Sjælland fra Kjøbenhavn til Korsør (1807), hans Forsøg paa at udfinde Antallet af Heste, Hornkvæg osv. i Danmark (1804), hans Betragtninger over »det danske Kornpoliti« [nærmest = dansk kornpolitik] (1804), hvori han som Tilhænger af Adam Smith hævder Frihandelsprincippet, eller hans Undersøgelser om Udstykning af Jord (1805), hvori han gjør opmærksom paa det store Antal Husmænd med 1—4 Tdr. Land, som vare komne til siden Forordningen om Jordfællesskabets Ophævelse i 1781, og hævder, at den stærke Udstykning snarest formindskede Arbejdskraften, at de smaa Lodder gave slettere og forholdsvis mindre Udbytte end de store Gaarde, og at man vilde opnaa bedre Tilstande ved paa de større Gaarde at opføre Huse med knap en Td. Land

hvert til de faste, gifte Tjenestefolk. Af Interesse er ogsaa hans Paavisning efter en i 1802 udtaget Prøve af, hvor slet det Korn var, der sendtes til Norge.

En Del af de saaledes fremkomne Tanker fremsætter O. paa ny i sine »Grundtræk af den praktiske Statsøkonomi« (1815) og »Bidrag til en Oversigt af Nationalindustrien i Danmark« (1819). Den første af disse Bøger udkom omtrent samtidig med, at han blev ansat ved Universitetet. Den er nærmest efter tysk Mønster, og trods hans Beundring for Adam Smith sporer man kun liden direkte Læsning af den den Gang stærkt opblomstrende engelske Nationaløkonomi. Mere indholdsrigt er det sidstnævnte Skrift. Vel bringer det færre positive Oplysninger om Forholdene i Danmark, end man skulde vente efter Titelen, men der findes dog mange Vink til Belysning af den Tids Forhold. Begge Skrifter indeholde mange sunde Betragtninger, selv om de ikke gaa meget i Dybden, hvad der f. Ex. viser sig i hans Kritik af Fysiokraternes og Ad. Smiths Værdilære og ligeledes i hans Fremstilling af Handelsbalancen, hvor Uklarheden i øvrigt gjenfindes langt senere hos udenlandske Nationaløkonomer som f. Ex. den berømte K.H. Rau. Han har det ogsaa fælles med mange af Datidens nationaløkomiske Forfattere i en uforholdsmæssig lille Grad at vove sig ind paa et saa vigtigt Afsnit som Læren om Arbejdslønnen. Dybest kommer han vel ind paa dette Æmne i sin Afhandling om Kornpolitikken, i det han hævder den Anskuelse, at det er Arbejdsgiveren, der bestemmer Arbejdslønnen, »ingenlunde efter den populære Forestilling Arbejderne selv«. Men nogen mere indgaaende Undersøgelse af dette Spørgsmaal giver han ikke. Derimod læser man med Interesse, hvad han skriver af agrarpolitisk Indhold, og det kan ikke bebrejdes ham, at Landbrugets Udvikling paa flere Punkter er kommet til at gaa i en anden Retning, end han tænkte sig.

- - -

— I sine »Annaler« behandler O.C. Olufsen jævnlig forstlige Æmner, og i Skriftet »Danmarks Brændselvæsen« (1811) optræder han som Talsmand for Anlæg af levende Hegn og Smaaskove, der kunne frembringe det Brændsel, som Landet ikke kan undvære, men hvis Produktion ofte foregaar med Tab. De store samlede Skove ønsker han især anvendte til Gavntræproduktion; paa Hederne mener han at man ikke blot skal dyrke Naaletræer, men ogsaa Eg, Birk, Bævreasp o. fl. andre Løvtræer. O. advarer med rette mod at bygge vort Skovbrug ensidig paa tyske Læresætninger og anbefaler at indsamle Erfaringer i vore egne Skove eller i England; en særlig Vægt lægger han paa Besparelser i Brændselforbruget, og hans Undersøgelser paa dette Omraade have endnu Værdi.

Til: Indholdsfortegnelsen

Pelli, Domenico (ogsaa nævnt som Damian), —1700—, venetiansk Bygmester og Bygningsentreprenør

Af F.J. Meier

Domenico Pelli, venetiansk Bygmester og Bygningsentreprenør, opførte 1690 og følgende Aar de nu næsten fuldstændig sløjfede Fortifikationer om Rensborg [Rendsborg; Rendsburg]s »Ny værk« (dvs. den syd for Ejderen liggende Del af denne By), 1698 og følgende Aar Garnisonskirken paa St. Annæ Plads i Kjøbenhavn, var 1702 sysselsat paa Gottorp, 1705 i Ekernførde [Eckernförde], byggede den monumentale (nu nedbrudte) Nyport (dvs. den mod Syd vendende Fæstningsport) i Rensborg, 1707—8 2 kongelige Magasinbygninger i Rensborg og Glückstadt o.m.a., men forsvinder fra o. 1710. *Marcantonio P.*, Broder (?) til Domenico, opførte 1704 sammen med Hans Wiedewelt Operahuset i Kjøbenhavn (nu Rigsdagsbygningen), var 1712 en forgjældet Mand og fik kongeligt Moratorium til Værn mod sine Kreditorer, byggede 1720 og følgende Aar Fredensborg Slot i dets ældste Skikkelse, de 7 Fløje om dette og det for længst nedbrudte Porttaarn, var virksom ved Udvidelsen af det ældste Frederiksberg Slot, opførte 1721 Rytterkaserner ved Antvorskov og efter Kontrakt af 1724 4 Fløje af det under grundig Ombygning værende Kjøbenhavns Slot. Paa dette arbejdede han endnu ved Byens Brand 1728, men var allerede den Gang halvvejs fortrængt af J.C. Krieger [...]. Strax efter Branden nævnte Aar forsvinder han, er formodentlig vendt tilbage til Italien.

Til: Indholdsfortegnelsen

Pelt, Abraham, 1695—1783, Legatstifter

Af G.L. Grove

Pelt, Abraham, 1695—T783, Legatstifter, var Søn af Hans Peter P., der, efter at have været Sukkermester i Amsterdam, havde faaet Privilegium paa et Sukkerraffinaderi paa Christianshavn, og Dorothea Kellinghusen. P. fødtes 11. Febr. 1695 og traadte tidlig ind i samme Virksomhed som Faderen, der døde 1715. Efter Kjøbenhavns Ildebrand 1728 ombyggede han Moderens store Gaard paa Gammeltorv og oprettede her et Sukkerraffinaderi. Han ægtede 18. Nov. 1743 Maria Elisabeth Mushardt (f. i Christiania 13. Marts 1725, død 1. Febr. 1760), en Datter af Generalmajor C.E. M. [...] og Maria Elisabeth f. Maul. P. var en meget velstaaende Mand og fra 1759—74 som Bankkommissær en af Kurantbankens Ledere. Efter hans eneste Søns tidlige Død (1770) oprettede han den Peltske Plejestiftelse i Larslejstræde. Han døde 14. April 1783.

Til: Indholdsfortegnelsen

Pilo, Carl Gustaf, 1712 [1713?]—1793, Maler

Af F.J. Meier

Carl Gustav Pilo, Søn af Maleren Olof P. og Beate f. Sahlstedt, blev født paa Gaarden Göksäter i Runtuna Sogn, Södermanland, 19. Marts 1712 (eller 6. Marts 1713). Den gamle Fader, som vilde føre Sønnen frem ad de studerendes Vej, gav kun efter stærk Modstand efter for Sønnens ubetvingelige Lyst til at blive Maler og satte ham i Lære hos en den Gang vel anset, nu ganske forglemt Maler Crisman i Stockholm. Den unge P. besøgte nu Akademiet der, malede, saa godt han kunde, for at friste Livet og havde i sin Egenskab af Svend hos Crisman saa mange Batailler med Malerlavet i Stockholm, der vilde have ham tiltalt som Bønhas og Løsgænger, at han til sidst forlod Sverige og gik til Wien (1734). Efter 2 Aars Ophold i denne By vendte han hjem til Sverige og slog sig ned i Skaane, hvor han snart vandt Navn som habil Kontrafejer og malede en Del for den skaanske Adel, saaledes et stort Familiebillede for en Enkegrevinde Lewenhaupt. Efter nogle Aars Forløb drog han til Kjøbenhavn (1741), hvor han hurtig opnaaede at blive Ridsemester (dvs. Tegnelærer) for de kongelige Pager og Landkadetterne, og hvor det lykkedes ham at vinde Admiral, Grev Danneskjolds Yndest, i hvilken høje Herres Galleri han nu flittig studerede. Det bedrøvelige Akademi, som under Mianis og le Clercs Ledelse sad med sin halve Snes Lærlinger i Enken Lyders' Hus, støttede han ved selv at tegne og undervise i Tegning der, ligesom han ogsaa nogle Aar senere syslede med en Plan til Akademiets »Forbedring«. Samtidig malede han en Del Portrætter, deriblandt et af Kronprinsesse Louise, fik 1745 en kongelig Aarpenge af 500 Rdl. K. — en den Gang betydelig Sum — og blev i 1747 kongl. Hofmaler. Han blev ogsaa en Del Aar senere Ridsemester for Kronprins Christian (VII). Da den hendøende Kunstskole under Eigtveds Avspicier vaagnede til nyt Liv, var P. den ene af de 4 første Professorer, der ansattes ved Akademiet (1748), og da dette endelig langt om længe havnede paa Charlottenborg, var det P., som der holdt Talen til Hans Majestæt ved Akademiets Indvielse 30. Marts 1754.

Faa Dage efter fjærnedes den fortjente Eigtved. Under den myndige Salys Direktorat havde P. kun ringe Indflydelse paa Charlottenborg; men da Saly 1771 nedlagde Direktoratet, blev P. hans Eftermand. For at skaffe Akademiet en mægtig Beskytter foranledigede P., at Arveprins Frederik udnævntes til Præses (1772), men da Præses første Gang indfandt sig i Akademiet paa dettes Stiftelsesdag, holdt P. ikke den sædvanlige Hyldingstale til Prinsen, hvad denne næppe har glemt P. Det er da ogsaa øjensynligt, at P. fra Tiden omkring Struensees Fald ikke mere var i Naade paa de høje Steder, og han, som var en stolt Mand med stærk Selvfølelse, har mulig undertiden stødt de store og mægtige for Hovedet ved djærv Optræden. Det lykkedes ham dog endnu at frelse Charlottenborg — hvor P. havde Embedsbolig — for Akademiet, da meget indflydelsesrige Personer vilde have Kunstakademiet ud af Slottet. Da kort efter Gustav III sendte P. Ridderkorset af den nystiftede Vasaorden, søgte og fik P. Christian VII's Tilladelse til at anlægge og bære denne Dekoration og i Tilgift et tilsyneladende hjærteligt Lykønskningsbrev fra Guldberg, men 2 Maaneder efter affordrede Regeringen ham barsk en Erklæring om og Redegjørelse for den Riddered, han havde aflagt til den svenske Konge, og som man vel fandt utilbørlig for en Embedsmand i Kongen af Danmarks Tjeneste. P. afgav de forlangte Oplysninger og fik derefter Ordre til inden 24 Timer at rejse til Gottorp og male Prinsen af Hessen og dennes Familie. Men da det var almindelig bekjendt, at nævnte Prins stod i Begreb med at afrejse til Norge, saa P. i denne Ordre et odiøst Forsøg paa at fjærne ham fra det Akademi, hvis Leder han var, og hvis maaske for nidkjære Talsmand han havde været, og paa helt og holdent at blive ham kvit. Dette har dog næppe været Magthavernes Mening, men P., der følte sig dybt saaret, forlangte strax sin Afsked af Kongens Tjeneste, hvad Monarken i høj Grad tog ham ilde op, og fik den og endda en Pension af 300 Rdl. K., men tillige — skriver han senere til Gustav III — »blev jeg forvist Danmark«. Og da Akademiet var samlet 28. Sept. 1772 og ventede paa sin Direktør, indløb der Skrivelse fra Præses, at Akademiet havde at vælge en ny Direktør i Steden for P., som var afskediget.

P., der, som der meldes, snart skal have angret sin Overilelse og 1773 gjennem det danske Udenrigsministerium have indledet Underhandlinger om at vende tilbage til Kjøbenhavn, gik til Helsingborg, der fra til Stockholm, hvor Gustav III modtog ham med aabne Arme, og bosatte sig derpaa i Nykøping. 1775 blev han Medlem af Akademiet i Stockholm og 1778 dettes Direktør. Han døde i Stockholm 2. Marts 1793, barnløs. Han havde været 2 Gange gift. Hans første Ægteskab ophævedes 1747, da det kom for en Dag, at Konen, Eva Marie f. Malmgren, var skyldig i Bigami; 1749 ægtede han Charlotte Marie Dorothea Desmarez, Søster til Almers Hustru og født i Kjøbenhavn af franske Forældre.

Som Kunstner var P. hovedsagelig Portrætmaler — skjønt hans Billeders Portrætlighed er bleven meget omtvistet — og overvættes frugtbar. Utallige ere de Billeder, store og smaa, han fra 1748 til henad 1770 malede for det danske Hof, af Frederik V, Dronningerne Louise og Juliane Marie, Christian VII, Caroline Mathilde osv., i Brystbilleder, Knæstykker, hel Figur, til Hest; disse Malerier anvendtes mest som kongelige Gaver til fyrstelige Personer og høje Herrer. Desuden malede han talrige Portrætter af Adelspersoner, Diplomater, ansete Embedsmænd og kjøbenhavnske Borgere, som af den russiske Gesandt Korf [Gesandt Korff omtales i den biografiske artikel om Caroline Amalie Thielo [se i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], af A.G. Moltke, Joh. L. Holstein, Enevold Ewald, et Par Akademiprofessorer osv., og mange ere uden Tvivl de Arbejder af P., som endnu findes i gamle kjøbenhavnske Patricierhuse. Endog helt ned til den i de Dage lidet estimerede Skuespillerstand naaede hans frugtbare Pensel, han malede saaledes det bekjendte Portræt af Aktricen Caroline

Thielo [se om Caroline Amalie Thielo i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Han maa, efter hans Produktion at dømme, have malet med overordentlig Lethed; hans Billeder ere dog ikke Mesterværker, der er ikke altid tilstrækkelig Kraft og Dybde i Farvegivningen, derimod ofte kjedelige graaliggrønne Toner i de tilbagetrædende Partier af Kjøddelene; bedst ere uden Tvivl enkelte af hans Portrætter, som Biehls [se om Charlotta Biehl i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] paa Charlottenborg. Han malede ogsaa Genrebilleder i de bedste hollandske Mesteres Smag, Blomster og Fugle osv. Hans sidste (ufuldendte) Arbejde var det store »Gustav III's Kroning«, paa Drottningholm.

Til: Indholdsfortegnelsen

Pilloy [Pilloi], Frederik Daniel de, —1755, Skuespiller

Af Arthur Aumont

I Slutningen af Frederik III's Regering fandtes ved det danske Hof en Dansemester (dvs.: Solodanser) Daniel Pilloy; han døde 1679 i Kjøbenhavn, og hans Bestilling gik i Arv til hans Søn Frederik, der senere (fra 1704) træffes som Dansemester i den franske Hoftroup. Han synes at have staaet i særlig Gunst hos Frederik IV, og 1728 ophøjede denne F. P. i den danske Adelstand, maaske for at han under en Arvesag i Frankrig kunde optræde med større Virkning; han døde 5. Marts 1729 i Frankrig. Han var gift 2 Gange, den ene Gang (21. Nov. 1686) med Anna Cornelia Coffre; denne var Moder til Sønnen Frederik Daniel [Frederik Daniel Pilloy / Frederik Daniel Pilloi], fødtes i Kjøbenhavn og døbtes 26. januar 1702. F. D. P. træffes første Gang, da de danske Aktører 1722 aabnede deres Theater i Lille Grønnegade: han var her en af Trouppens fornemste Medlemmer. Han, der i Modsætning til de andre ikke var Student, spillede Elskere, Kavallerer og Lapse samt var den første Barselkone i Holbergs »Barselstuen«. Traditionen har opbevaret en Anekdote, hvorefter P. har spillet Elskerne med hidsigere Livfuldhed eller inderligere Optagenhed, end det senere blev klassisk Stil. P. har sagtens taget i Arv fra sine Forfædre en naturlig Anstand, der vel gav hans Elskere og Kavallerer en klædelig Elegance, medens han paa den anden Side synes at have kunnet drive den ud i Naragtighed, i det mindste nævnes Jean de France som en af hans Hovedroller; at netop P. valgtes til Barselkonens Fremstiller, synes at fortælle om en fin og sympathisk Skjønhed. P. var den eneste af de danske Aktører, der blev trofast ved Grønnegade-Scenen i dens 6 Leveaar (1722—28); senere tog han Del i Montaigus Bestræbelser for Theatrets Gjenaabning [...], og da disse mislykkedes, har han vistnok i nogle Aar søgt Lykken udenlands paa tyske og franske Theatre, men uden Held, og vendte tilbage til Kjøbenhavn, hvor han i 2 1/2 Aar tjente hos Traktør Tujon og senere 3—4 Aars Tid var i Kompagni med en anden Traktør, Cardinal. 1741 fik P., der var gaaet over fra Katholicismen til den lutherske Lære, og Anna Floren, en Datter af afdøde Vinhandler Lennard F., — de agtede at gifte sig — kongl. Bevilling til »at handle med Vin og Brændevin i store og smaa Partier i og uden for Huset« imod en Afgift til Vinhandlerlavet; det hedder i P.s Ansøgning, at han paa Grund af sine Øjnes Svaghed ikke har kunnet gjøre Svendestykke til Optagelse i Vinhandlerlavet. Da de danske Komedieforestillinger atter begyndte, var P. virksom ved deres Iscenesættelse, og han blev Medlem af den første Direktion (1747); han, der da synes at have været en velstaaende Mand, søgte at drage den størst mulige Fordel af dette sit ulønnede Embede; saaledes fik han, da Vinkjælderen under det nye Komediehus paa Kongens Nytorv var færdig (1749), sig denne overdraget »til Forsøg om, hvad Næring derudi kan haves«; han beholdt den, indtil han ved Udgangen af 1750—51 udtraadte af Direktionen. P., der havde »Direktionen over den danske Trouppe ved Aktionen i Skuespillene og deres Repetitioner, Rollernes Uddeling og Dragterne«, har utvivlsomt ved Siden af at mele sin egen Kage været den unge danske Skueplads til megen Nytte. P. døde 3. Febr. 1755 i Kjøbenhavn, han var da blind og efter Kirkebogen 53 Aar gammel; hans Hustru overlevede ham og fortsatte hans Vinkjælder i Højbrostrædet, indtil hun i Sept. 1757 blev erklæret fallit, hun døde 1787.

Til: Indholdsfortegnelsen

Plessen, Carl Adolf von, 1678—1758, Statsmand og Godsejer

Af E. Holm

Carl Adolf von Plessen fødtes 18. Marts 1678 og var Søn af [Christian Siegfred von Plessen]. Efter at han havde faaet den i hin Tid for intelligente unge Adelsmænd almindelige Uddannelse og bl.a. opholdt sig ved Universiteter i Udlandet, blev han meget tidlig knyttet til Christian V's yngre Søn Carl [...], hvem han fulgte paa den Udenlandsrejse, denne foretog 1696—99. Snart efter at den var endt, ansattes han som Hofmarskal hos Prinsen, og 1708 blev han Overkammerherre hos ham, hvilken Stilling han bevarede indtil Prinsens Død 1729. Da P.s Fader allerede tidlig var faldet i Unaade hos Frederik IV, var Stemningen i Familien imod Kongen næppe særdeles god, og dette var maaske en Grund til, at P. ikke havde Lyst til at træde i Statstjeneste, men nøjedes med at indtage en Hofstilling hos Prinsen, for hvem han efterhaanden blev en uundværlig Ven, og hos hvem han havde en overordentlig Indflydelse. Det er en bekjendt Fortælling, at Frederik IV, da han en Gang saa sin Broder og P. komme, udbrød: »Der kommer Prins Plessen og min Broder Carl«.

P.s nøje Forhold til Prinsen udvidedes til snart ogsaa at omfatte dennes Søster Sophie Hedevig, især efter at Søskendeparret havde taget Bolig paa Vemmetofte (1721). P. var uden Sammenligning den vigtigste Mand ved det lille Hof, der førtes her. I hvilken Grad det var Venskab og ikke Tanke om Pengeløn, der bragte ham til at styre Prinsens Hof, viser det, at han fra Aaret 1723 aldrig krævede Gage og derimod i den Grad ved rentefri Laan hjalp Prinsen, naar han var i Forlegenhed, at han ved hans Død havde 74.000 Rdl. til gode hos ham. Prinsens Død 1729 gjorde for øvrigt ingen Forandring i P.s Stilling, da han vedblev at indtage sin gamle Plads hos Prinsesse Sophie Hedevig, hvis Yndlingsopholdssted Vemmetofte stedse var. Og som P. i det hele hjalp Prinsessen med Raad og Daad, saaledes var han hende særlig til Gavn ved Udarbejdelsen af Fundatsen for Vemmetofte Kloster, der traadte i Kraft efter hendes Død 1735. Ja, P. gjorde mere. Det var ham i den Grad en Hjærtesag at gjennemføre Prinsessens Tanker, at han, der indtil sin Død var den ene af Klosterets 2 Kuratorer, under dettes vanskelige pekuniære Stilling ydede en Række Pengetilskud af sin egen Lomme for at holde det oppe. Paa alle Punkter føltes hans faste Haand og hans varme Deltagelse i, hvad der vedrørte Klosteret, lige fra dets vigtigste Velfærdsspørgsmaal ned til saadanne Træk, som at han bestemte en vis aarlig Sum til at bestride Gudstjenesten paa Klosteret med, at han forsynede alle dets Skoler med Exemplarer af »Kristendommens Hovedartikler«, og at han i sit Testamente udsatte 1.000 Rdl. til Uddeling blandt de fattige paa dets Godser. Det er ikke for meget sagt, at det ganske særlig skyldtes ham, at denne store Stiftelse kom i Gang og efterhaanden fik kraftig Væxt. Prinsesse Sophie Hedevig viste da ogsaa, hvor meget hun skjønnede paa ham, da hun ved sin Død testamentarisk vilde overdrage ham »et Sølvtaffel og en Sølvbuffet« og tillige fastsatte, at han skulde eje den saakaldte »Have« (d. v. s. Blaagaard) uden for Kjøbenhavns Nørreport. P. vilde helst sige nej hertil, men Christian VI nødte ham dog til at tage imod »Haven«. Saa nært som Forholdet var mellem den ugifte Prinsesse og P., der var Pebersvend, kunde det ikke være andet, end at Folkesnakken fik travlt med dem, og man vidste da ogsaa at fortælle, at de vare hemmelig gifte, et Rygte, der dog savner dybere Grund.

Naar Prins Carl og Søsteren 1721 havde taget Bo paa Vemmetofte, havde det hængt sammen med deres Forbitrelse over, at Anna Sophie var bleven Dronning, og det var den Gang kommet til et Brud mellem dem og Broderen, Frederik IV. Deres Forbitrelse imod Dronningen deltes ganske af P. Herom vidste Frederik IV god Besked, og da det var ham klart, at netop Mænd som P. sandsynligvis vilde faa meget at sige hos hans Søn, naar han besteg Tronen, søgte han, da han laa paa sit Dødsleje, at stemme ham blidere. Der er noget forunderlig rørende i det bekjendte Optrin 11. Okt. 1730, da den døende Enevoldskonge kaldte P. hen til sin Seng og, foruden at han hængte Elefantordenens Baand om hans Hals, bad ham om at værne om Dronningen og hans andre nærmeste. Men paa P. gjorde det uheldigvis ikke det ringeste Indtryk, han vedblev at være Anna Sophie lige gram.

Det gik, som Frederik IV havde forudset, at P. vilde komme til at spille en større Rolle, naar han selv havde lukket sine Øjne. Christian VI udnævnte ham til i Forening med Broderen Christian Ludvig, Ivar Rosenkrantz og Holsteneren Blome at danne hans første Konseil. Nogen særlig Ministerportefeuille fik han ikke, hvorimod han blev Overkammerherre ved det kongelige Hof (17. Okt. 1730). Det syntes at være med Grund, at P. blev kaldet til at optræde som Statsmand. Han var aabenbart en mer end almindelig begavet Mand, der havde vundet en rig Dannelse og talte meget godt for sig. Der var meget ædelt, uegennyttigt og trofast i hans Karakter, og hans Interesser vare alvorlige og dybe; han var en virkelig from Mand. Hertil føjede han en levende videnskabelig Sans, der blandt andet bragte ham til at sætte stor Pris paa Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og gjorde det til en kjær Syssel for ham at skaffe sig en god Bogsamling. Men over sligt glemte han dog ikke det praktiske Liv, og ligesom han var en dygtig Styrer baade af sine egne vidtstrakte Godser og af Vemmetoftes Ejendomme, saaledes var han ivrig Deltager i det asiatiske saa vel som i det vestindisk-guineiske Kompagnis Foretagender; han var i en Aarrække Præsident i det sidstnævnte af disse Selskaber.

Det var den fælles Modstandsaand imod Anna Sophie og hendes Venner, der i Frederik IV s sidste Tid havde knyttet P. og den senere Konge Christian VI sammen. Denne begyndte ogsaa sin Regering med at sætte stor Pris

paa ham, og han havde maaske større Indflydelse end nogen anden; det var, som om Kongen ikke kunde undvære ham. Men hans Stilling begyndte alligevel snart at vakle. Det kom til levende Stridigheder mellem Konseillets Medlemmer og Krigsministeren Løvenørn, især da Konseillet, efter først at have raadet Kongen til at hæve Landmilitsen, i Overensstemmelse dermed senere bekæmpede dens Gjenoprettelse, hvilken Løvenørn derimod af militære Grunde stærkt ønskede. Kongen fulgte Krigsministeren [...], og det alvorlige Nederlag, Konseillet her led, ramte P. følelig.

Samtidig mærkede han, ligesom Konseillets andre Medlemmer, at deres Stilling var truet ved den Indflydelse, Kongens Svigermoder, den intrigante Markgrevinde af Baireuth, dels personlig, dels gjennem Datteren Dronning Sophie Magdalene udøvede paa Christian VI. Her spillede det religiøse sikkert ind. P. s Religiøsitet havde vistnok en noget pietistisk Farve, og han stod en Tid lang Herrnhuternes Fører, Grev Zinzendorf, personlig nær; men han holdt dog ligesom Broderen og Rosenkrantz for meget paa den bestaaende Statskirke til at finde Behag i Pietisternes Stormløb imod denne, og derved forbitrede han den pietistisk ivrige Markgrevinde. Hertil kom nogle uheldige Sider ved hans Personlighed. Hvor tiltalende det end er i ham at se en selvstændig Adelsmand, der tillod sig at have en Mening ogsaa over for den enevældige Konge, saa var dette viljestærke hos ham tilsat med en betydelig Selvfølelse, og han kunde være baade lunefuld og opfarende i sin Maade at være paa. Som han derved stødte adskillige andre fra sig, saaledes gjorde det ham lidet skikket til at omgaas en Konge, der i den Grad som Christian VI satte Pris paa en »submis« Holdning hos sine høje Embedsmænd. Det hjalp ikke, at han havde en Støtte hos den af Kongen højt skattede Prinsesse Hedevig, han følte sig dog, pirrelig som han var, snart saa ilde ved sin Stilling, at han allerede 27. April 1733 tog sin Afsked fra Konseillet.

Bruddet imellem ham og Kongen havde været saa stærkt, at han, om han end beholdt sin Titel som Overkammerherre, stedse vedblev at være ilde anskreven hos Christian VI, der i ham saa vel som i Broderen saa hemmelige Modstandere; han kaldte dem og deres Venner »en Bande«, og et nyt Sammenstød med Kongen førte til, at denne fratog ham den Pension, han havde givet ham, da han forlod Konseillet. Det synes som en Følge af disse Forhold at have været ganske uden Grund, naar der senere blev talt om, at P. havde Udsigt til atter at faa noget at sige hos Christian VI. Derimod er det sikkert nok, at han strax efter Frederik V's Tronbestigelse har gjort Skridt for igjen at vinde Indflydelse, han raadede da den unge Konge til at gjøre en Del Forandringer baade i smaat og stort; men Forsøget faldt uheldigt ud, og han maatte trække sig tilbage til sine vante private Sysler.

Sandt at sige behøvede han ikke derfor at være ledig. Den betydelige Formue, han havde arvet efter sin Fader, havde han forstaaet at forøge i Tidens Løb, og han døde som en af Landets største Godsejere; han ejede baade Førslev, Harrested, Gunderslevholm, Saltø, Kastrup, Fuglebjærg og Fodby i Sjælland foruden Dronninglund i Jylland.

P. hører ikke til de Herremænd, der have været med at bryde Banen for Landboreformerne; men han har sat sig et smukt Minde ved sin Iver for at fremme Skoleundervisningen hos sine Bønder. Baade oprettede han 16 Almueskoler, og han vaagede ved flittige Besøg i dem over, at Undervisningen blev ledet paa forsvarlig Maade. Til dette Træk knyttede der sig, da han døde, et andet smukt Minde om ham, nemlig om at han var en i høj Grad godgjørende Mand. Da han, som ovenfor omtalt, var ugift, gik hans Godser efter hans Død, der indtraf 30. Jan. 1758, over til hans ndfr. nævnte Broder C. L. v. P.s Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Plessen, Christian Ludvig von, 1676—1752, Statsmand og Godsejer

Af E. Holm

Christian Ludvig von Plessen var født 10. Dec. 1676, [Søn af Christian Siegfred von Plessen og] ældre Broder til den ovfr. omtalte Carl Adolf v. P. Efter at han havde nydt samme Opdragelse som Broderen og bl.a. sammen med denne opholdt sig ved Universitetet i Leiden for at uddanne sig der, blev han (1696) ansat som Kammerjunker hos Christian V's yngste Søn, Prins Vilhelm, paa samme Tid som Broderen knyttedes til Prins Carl; men han forlod snart Hoftjenesten for at slaa ind paa Embedsbanen. Ikke mere end 26 Aar gammel blev han (1702) Stiftamtmand i Aarhus Stift, hvor han virkede i 23 Aar. Han maa have gjældt for en energisk og dygtig Embedsmand, thi 8. Okt. 1725 kaldtes han fra denne Stilling til at blive Medlem af Konseillet. Under de sidste Aar af sit Liv i Aarhus havde han staaet i nøje Forbindelse med Ivar Rosenkrantz, der siden 1723 havde været Stiftamtmand i Viborg og i sit andet Ægteskab var gift med en Søsterdatter af ham. P. spillede en ret fremragende Rolle i Konseillet, hvis dygtigste Medlem han aabenbart var, og de udenlandske Diplomater lagde ikke ringe Vægt paa hans Udtalelser om den udenrigske Stilling. Ogsaa viste Frederik IV ham Anerkjendelse ved 16. April 1727 i Anledning af det samme Dag sluttede Forbund med England og Frankrig at gjøre ham til Elefantridder. Men P. hørte dog til de misfornøjedes Kreds og delte ligesom Rosenkrantz fuldt ud den Uvilje imod Dronning Anna Sophie og hendes Tilhængere, som trivedes iblandt Kronprinsens Omgivelser og ved det lille Vemmetofte Hof; ja han afholdt sig end ikke fra over for fremmede Diplomater at klage over, at Konseillets Indflydelse svækkedes ved Røster fra den Kant.

Som en Følge heraf var han saa at sige selvskreven til at gaa over i det nye Konseil, som Christian VI strax efter sin Tronbestigelse samlede om sig. Oven i Kjøbet havde han Ry for solid Dygtighed, og det var derfor med god Grund, at den nye Konge samtidig gjorde ham til Generaldirektør over Finanserne og Kommercevæsenet (26. Okt. 1730). Hvor uenig han end i meget havde været med Frederik IV, fortsatte han dog som Finansminister dennes Sparsommelighedssystem og lagde særlig Vægt paa Afbetaling af Statsgjælden. Haand i Haand hermed viste han i det hele Kraft og Ordenssans som Kollegiechef, og paa Handels- og Toldomraadet havde han endog ret fremskredne Ideer. Han var nemlig ingen Ven af høje Toldsatser, men mente, at man ved at holde dem lave vilde fremme Handelen, og han havde ingen Tanke om ved høj Beskyttelsestold paa kunstig Maade at opelske en Industri. Naar man talte om, at det af finansielle Grunde var nødvendigt at holde Toldsatserne høje, gjorde han i Modsætning dertil gjældende, at Nedsættelsen af Told paa Varer vilde fremkalde stærk Forøgelse af Afsætningen af dem, saaledes at Statsindtægterne ad den Vej i Løbet af faa Aar vilde stige, uden at Undersaatterne mærkede noget Tryk. Den Toldtarif, han fik udstedt 1732, viste da ogsaa Nedsættelse af Told paa mange Industriartikler.

Samtidig med at P. havde sine betydningsfulde Hverv som Kollegiechef at passe, var han ligesom Broderen et vigtigt Medlem af Konseillet og havde stor Del i den Politik, der førtes udad til. Hans Udtalelser paa dette Omraade udmærke sig, saa vidt vi kjende dem, altid ved Klarhed ikke mindre end ved en vis djærv Ligefremhed. Skal man nævne, hvad der for ham gjaldt som Hovedpunktet, var det at faa Slesvigs Inkorporation i den danske Krone sikret ved saa mange Garantier som muligt; ved Siden deraf var længe et Hovedtræk hos ham en indgroet Mistillid til, at man kunde opnaa et virkelig venskabeligt Forhold til Sverige. Han var overtydet om, at saa snart Svenskerne kom en Smule til Kræfter, vilde de ved første givne Lejlighed kaste sig over Danmark, og han tvivlede derfor i Førstningen om, at den Tilnærmelse til dem, som Christian VI og Rosenkrantz ønskede, vilde føre til noget; men ogsaa han blev dog efterhaanden stemt for, at de Skridt burde gjøres, der førte til det dansk-svenske Forbund af 5. Okt. 1734. Ligesom Broderen var han enig med Rosenkrantz i at foretrække en Tilslutning til England fremfor Forbund med Frankrig, og samtidig stod han, hvad de indre Forhold angik, ganske paa samme Side som disse 2 Mænd under de Stridigheder, der et Par Aar efter Christian VI's Tronbestigelse kom til Udbrud i Regeringskredsene i Kjøbenhavn. Det Sammenstød, Konseillet her havde med Krigsminister Løvenørn [...], kom for hans Vedkommende til at volde Skaar i et tidligere personligt Venskabsforhold. Han havde nemlig nogle Aar tilbage staaet Løvenørn saa nær, at han havde betroet en Søn til ham for at opdrages og uddannes i hans Hus.

Under disse Rivninger havde P., ligesom Konseillets andre Medlemmer, ogsaa Kongens Svigermoder, Markgrevinden, til Modstander, og han formaaede ikke mere end Broderen at fastholde Kongens Yndest. Maaske har han end ingen Sinde ret haft den; det var mere fælles Uvilje imod Anna Sophie og Agtelse for P.s utvivlsomme Dygtighed end Sympathi for ham, der havde bragt Kongen til at tage ham til Minister. Dels følte Christian VI sig ogsaa hos ham stødt ved en vis aristokratisk Selvstændighedsfølelse, dels havde han ved Siden af at være en samvittighedsfuld, vederhæftig Personlighed Broderens skarpe Kanter i endnu højere Grad, han var bitter, opfarende, lunefuld, stivsindet og derfor undertiden alt andet end behagelig at have at gjøre med. Ingen kunde altsaa være mere uskikket end han til at være Hofmand, og det endte da ogsaa med, at Kongen og hans Damer fandt ham umulig. Følgen af alt dette blev, at han misfornøjet 1734 (18. Jan.) traadte ud af Konseillet 3 Fjerdingaar efter, at Broderen havde maattet opgive sin Plads deri.

Fra nu af var det forbi med hans saa vel som med C. A. P.s politiske Virksomhed; han delte ganske med denne Kongens Mistro og Uvilje og mistede paa samme Tid som han den Pension, han havde faaet ved sin Afgang fra Konseillet. Ogsaa han trak sig tilbage for at styre sine Godser og i det hele passe sine økonomiske Interesser.

Ligesom Broderen var han Parthaver med et anseligt Antal Aktier i det asiatiske og det vestindiske Kompagni, og hans Godser havde et betydeligt Omfang. Ved sit Ægteskab (1702—29) med Charlotte Amalie f. Skeel, Datter af Mogens S. til Fussingø, var han bleven Ejer af dette Gods, og desuden ejede han Odden, Stensbæk, Holbækgaard, Selsø, Lindholm, Glorup, Eskildsø, Torp Ladegaard og Salzau. Da han døde 30. Avg. 1752, værdsattes hans Formue, med Fradrag af alle Passiver, til 681.397 Rdl., hvad der, naar Forskjellen i Pengenes Værdi regnes med, vil svare til henved 4 Mill. Kr. nu til Dags. Storslaaet Godgjørenhed omtales mindre for hans end for Broderens Vedkommende, derimod synes han ligesom denne at have haft videnskabelige Interesser og var derfor ikke mindre end han en Ven af Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Da dennes Bolig brændte ved den store Ildebrand 1728, var det til P., at han flyttede hen.

I sit Ægteskab havde P. ikke mindre end 17 Børn, af hvilke dog de 8 døde som ganske smaa; af de andre 9 vare 3 Sønner og 6 Døtre. Paa Sønnernes Hænder samledes i Følge Farbroderens Testamente ogsaa dennes vidtstrakte Godser; fra dem nedstammede de i vor nyeste Historie bekjendte Plessener og Scheel-Plessener.

Man kan ikke læse om de tvende Brødre C. A. P. og C. L. P. uden at beklage, at disse 2 begavede Mænds Virksomhed som Ministre kun var kort, dels som en Følge af uheldige Forhold, dels paa Grund af Kanter ved deres egne Personligheder. Og denne Beklagelse stiger, naar man ser, hvorledes de trods deres tyske Byrd bleve gode danske Mænd. Det var i Danmark, at de anbragte hele deres Formue, og danske Forhold, de helligede deres Virksomhed; det var til Danmark, de vilde binde deres Slægt, Dansk kom som Sprog til at ligge C. A. P. meget nær, og det er for C. L. P.s Vedkommende et højst tiltalende Træk, at han i Aaret 1737 af Penge, som hans Hustru havde efterladt, stiftede et Legat for studerende Sønner af »de faa gamle Slægter her i Danmark, hvis Forfædre for nogle hundrede Aar have tjent Kongen og deres Fædreland«. Underligt, naar man tænker paa sligt, saa at se, at disse Mænds Slægt efterhaanden i national Henseende næsten helt er gaaet tabt for Danmark!

Til: Indholdsfortegnelsen

Pram, Christen Henriksen, 1756—1821, Digter og socialøkonomisk Forfatter

Af F. Rønning

Christen Henriksen Pram, 1756—1821, Digter og socialøkonomisk Forfatter. P. er født 4. Sept. 1756 i Lesje Præstegjæld i Gudbrandsdalen i Norge, hvor hans Fader, Henrik Frederik P., der var af dansk Æt, den Gang var personel Kapellan; hans Moder, Olava Maria f. de Stockfleth, en Præstedatter fra Faaberg i Gudbrandsdalen, var af norsk Slægt. 1765 blev Faderen forflyttet til Slagslunde i Nordsjælland, og Sønnen blev, efter i nogen Tid at have faaet Undervisning i Hjemmet, privat dimitteret til Examen artium (1772). Han valgte Jura som Brødstudium, men det blev ikke til noget med Examenslæsningen; der var saa meget, som fængslede hans Interesse og spredte hans Kræfter. Han lagde sig efter de økonomisk-kameralistiske Videnskaber, men syslede samtidig med Græsk og de nyere Sprog samt deres Skjønlitteratur. Disse Studier afspejle det dobbeltsidige i P.s Natur og Virksomhed; hans Liv blev delt mellem den røde Ministeriumsbygning og Parnas. Vi følge først hans Løbebane som Embedsmand.

Fra 1776—79 var P. Huslærer hos Etatsraad Bornemann, men saa aabnede Embedsbanen sig for ham. Hans Fader stod i Venskabsforhold til fremragende Mænd som Kofod Ancher, Luxdorph [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], hvorved Sønnen fik Adgang til Hovedstadens dannede Kredse og bl.a. kom i Forbindelse med Grev E. Schimmelmann. Denne indflydelsesrige Mand skaffede ham (1781) Plads som Fuldmægtig i Økonomi- og Kommercekollegiet, hvor han 1786 blev Arkivar, 1797 Kommitteret og 1812 Deputeret. I 1816, da dette Kollegium forenedes med det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer, fik han Afsked i Naade og med Ventepenge. I Medfør af sin Embedsstilling besøgte han i 1798 og 1799 Bornholm for at undersøge de derværende Kullejer; i 1804—6 gjorde han flere Rejser til Norge og gav en Indberetning paa 10 Bind (ikke udgivne) om Landets forskjellige Næringskilder. Samtidig havde han, i kortere eller længere Tidsrum, haft forskjellige andre Hverv; han havde været Søpasskriver (1786—1808), Sekretær ved Postkassepensionsdirektionen (1786—1809) og en af Landhusholdningsselskabets Præsidenter (1803—6). 1802 blev han udnævnt til virkelig Justitsraad, 1810 til virkelig Etatsraad.

En Del af P.s litterære Virksomhed staar i Forbindelse med hans forskellige Embedsstillinger, i det den nærmest behandler Æmner af socialøkonomisk Art, f. Ex. »Om en Husmoders Pligter« (1787), »Forsøg om Dragten, især for Danmark og Norge« (1791) og »Forsøg om en Højskoles Anlæg i Norge« [Højskole = Universitet](1795), alle 3 Prisskrifter, for hvilke han vandt den udsatte Pris. Desuden har han skrevet en Række mindre Skrifter og Afhandlinger over Æmner af lignende Art: »Undersøgelse om den kjøbenhavnske Waisenhusstiftelse« (1796), »Om Forbrugningen af Tobak i Danmark«, »Om Uldproduktionen« m. m.

Som et Mellemled mellem P.s videnskabelige og digteriske Frembringelser staar hans Virksomhed som Udgiver af periodiske Skrifter. Han var Redaktør eller Medudgiver af »Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart osv.« (1782—87), af Maanedsskriftet »Minerva« (1785—93) og af »Borgervennen« (1796—1804 og 1818—19). Til disse Tidsskrifter leverede han en Række Bidrag af socialøkonomisk, historisk, moralfilosofisk og æsthetisk Art, f. Ex. »Om Kilderne til Rigdom«, »Om Opdragelse«, »Om Bogskriveri« m. m. Det vigtigste af de ovennævnte periodiske Skrifter er »Minerva«, hvis Udgivelse han, sammen med Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], begyndte i Juli 1785. Rahbeks Tanke var, at Indholdet væsentlig skulde være skjønlitterært, men P. vilde drage hele Samfundslivet ind under Tidsskriftets Behandling, saa det kom til at omfatte baade Skjønlitteraturen, de religiøse Bevægelser, den økonomiske Udvikling, Undervisningen, Politikken m. m. P. fik sin Plan sat igjennem — heldigvis; thi han kom derved til at skabe et Tidsskrift, der vel nok er enestaaende i dansk Litteratur. I det have, siger R. Nyerup, »næsten alle Landets bogskrivende Mennesker taget Del, lige fra ham af, hvis Plads er ved Siden af Tronen, og indtil Bonden bag Ploven, og de have heri henlagt hver sit Kontingent til Massen af de Ideer, som i de sidste 16 Aar have sysselsat alle tænkende Hoveder i tvende Kongeriger«. P.s egne Bidrag til »Minerva« ere af meget forskjellig Art; foruden nogle Digte har han skrevet Artikler over Æmner fra Socialøkonomien, Historien, Æsthetikken, Moralfilosofien m. m., f. Ex.: »Om Negerhandelen«, »0m Bygselvæsenet i Norge«, »Om Kongen af Preussen«, »Det filosofiske Seculum« (18. Aarhundrede), »Om Selskabelighed«» m. m. Vigtigere end disse Bidrag er den maanedlige historiske Artikel, som ledsagede hvert Hefte, og som P. stadig skrev, saa længe han deltog i Tidsskriftets Redaktion (dog undtagen 1. Kvartal af 1793). Det var gjennem denne Artikel, at de fleste dannede Mennesker paa den Tid fulgte den store franske Revolutions skæbnesvangre Optrin; P. søgte at gjøre sin Fremstilling saa objektiv som muligt, men alligevel blev den noget farvet af hans egen fremskridtsvenlige Anskuelse.

Den videnskabelige Forfatter var imidlertid ikke den hele P. Med sin klare, praktiske Forstand forbandt han et ildfuldt, let bevægeligt Følelsesliv. Hans Ungdom faldt til Dels sammen med det Ewald-Wesselske Tidsrum og det Opsving i dansk Poesi, som det betegner. »Selskabet for de skjønne og nyttige Videnskaber« søgte med sine Prisopgaver at lokke de unge Talenter frem, og P. fulgte dets Kalden. Han havde i 1778 i »Alm. dansk Bibliothek« offentliggjort nogle Idyller og Sange og fik saa i 1779 sin Heroide »Philippa til Erik« antaget af det nævnte

Selskab. I 1782 skrev han det Digt, som har gjort ham mest bekjendt, »Emilies Kilde«, et naturbeskrivende Digt, der giver et Rundskue fra det bekjendte Punkt ved Schimmelmanns Landsted Sølyst paa Strandvejen. Det har samme Præg som Tidens øvrige naturbeskrivende Digtning: den methodiske Opregning af en Række Enkeltheder, i hvilke som Regel Stemningen drukner.

I Begyndelsen af Firserne var der over vort Aandsliv noget vist frisk, forventningsfuldt. Bevægelsen for Bondestandens Frigjørelse tog Fart, og Digterne gjorde sig til Ordførere for den. I 1783 blev der rejst en Mindesten for den ældre Bernstorff til Tak for hans Virksomhed for Bondesagen, og P. skrev i den Anledning sit bekjendte Digt: »Omtrent en Mil fra Kjøbenhavn — paa høje Gjentofts Bakke«. Da Kronprinsen i 1784 selv overtog Regeringen, ventede man, der vilde komme en ny Tid, med Frihed og Fremskridt som sit Løsen. P. blev greben af Tidens Stemning og udgav »Stærkodder, et Digt i 15 Sange« (Jan. 1785). Af Oldtidens Aand er der intet i dette store Epos; det historiske Sagn er kun en allegorisk Ramme omkring en Række moralfilosofiske Betragtninger. Indholdet er følgende: Stærkodder har myrdet en norsk Konge; »Midlerne, hvorved han paa én Gang skal forsone Guderne og redde Ingilds forfaldne Rige, ere Opdagelsen af 3 Klenodier: Skirners Sværd, et Symbolum paa Krigsstyrken, Skibladner, der ligger nedsænket i et fejt og balstyrigt Folks ubrugte Havn, et Billed paa den da forsømte Sømagt og Handel, og Mimers Brønd eller Kundskab og Klogskab, af hvis Vand han skal bringe Kong Ingild en Flaske«. Det er altsaa det »til Borgerheld sigtende«, som P. synger om i denne versificerede moralfilosofiske Afhandling. Digtet er utrolig tungt at arbejde sig igjennem; digterisk Flugt er der saa godt som intet af; men Forfatteren har da ogsaa i Indledningen anraabt »den simple Forstand« om at være hans inspirerende Muse. Man havde i sin Tid spurgt, om P. ikke var den Digter, der bedst kunde indtage den ved Ewalds Død ledigblevne Plads paa Parnas. »Stærkodder« afgjorde det Spørgsmaal: P. var ikke Manden.

Det var ikke lykkedes for P. at blive Skaberen af et nationalt Epos; i de følgende Aar vender han sig til Dramet. Men hans mislykkede historiske Dramer »Lagertha« (1789), »Damon og Pythias« (1790) og »Frode og Fingab« (1790) godtgjorde til fulde, at han ikke kunde fortsætte, hvad Ewald havde begyndt med »Rolf Krage« og »Balders Død«. Saa forsøgte han sig i Syngestykket og Skuespillet, med Æmner fra Hverdagslivet: »Negeren« (1791), »Ægteskabsskolen« (1795), »Serenaden eller de sorte Næser« (1795), »Brønden« (1800), »Frokosten i Bellevue« (1803) o. a. Replikskiftet i disse Stykker falder ofte ret naturligt, men for øvrigt hæve de sig ikke over det middelmaadige; intet af dem har kunnet holde sig paa Theatret eller i Læseverdenen. Det bedste af dem er »Ægteskabsskolen«, der opnaaede 15 Forestillinger (sidste Gang 1822 ved en Mindefest for Forfatteren). — Eahbek udgav P.s »Udvalgte digteriske Arbejder« (I—VI, 1824—29).

P. har altsaa som Digter intet frembragt, der har haft Levedygtighed i sig, og heller ikke i litteraturhistorisk Henseende betegne hans Arbejder noget nyt. Ikke desto mindre nød han, vel nærmest paa Grund af sin travle, mangeartede Forfattervirksomhed, et betydeligt Ry som Skribent, og da han i 1819 af økonomiske Grunde søgte og fik Embedet som Toldforvalter paa St. Thomas, indbød en Kreds af bekjendte Mænd, Baggesen, Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Thorvaldsen o. fl., til en Afskedsfest for ham (10. April 1820); Oehlenschläger og Ingemann skreve Sange i Dagens Anledning, og Provst Gutfeldt holdt Festtalen. Oehlenschläger spaar i sit Digt, at Hr. Christen snart »la'r sin Snække stande« tilbage til Danmark. Det skete dog ikke. P. kunde ikke taale det vestindiske Klima; han døde Aaret efter sin Ankomst til St. Thomas (25. Nov. 1821).

P. havde et paa én Gang tungt og lidenskabeligt Sind. Oehlenschläger fortæller, at han ingen Ven havde, »som han ikke havde vist Døren eller truet med Prygl«. Efter sin egen Beretning var han fra Barndommen til hen i sin modnere Alder plaget af de græsseligste religiøse Anfægtelser. »Tid, Beskæftigelse og Vellyst svækkede, sløvede hine Ængstelsers Brod.« Hvad han læste, greb ham saa dybt, at de fleste andre Mennesker, f. Ex. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], forekom ham kolde i Sammenligning dermed. »Jeg er«, skriver han et Sted, »umaadeligen destitueret for alt det, der er vittigt, yndigt, behageligt, en tvær, treven, langsom Figur, hvis udvortes og indvortes ligner højt Mængden af de sjællandske Bønder, Fortrædelighed, underkuet, forkert; en slavisk Stræben efter at opnaa, hvad han en Gang foresætter sig, er hans eneste Fortjeneste.« Og dette vanskelige Sind havde saa at kæmpe med økonomiske Bekymringer og ægteskabelige Sorger. Medens P. var Huslærer hos Bornemann, blev han forelsket i Husets Lærerinde, Maria Magdalene Erichsen (f. 30. Juli 1754), en Datter af Stadsfysikus J.G. E. i Bergen [...]; i Maj 1782 blev han i Slagslunde Kirke viet til sin 28-aarige Brud. Ægteskabet blev ulykkeligt; allerede et halvt Aar efter Brylluppet klager P. derover i et Brev til Rahbek. Af og til forefaldt der voldsomme Scener mellem Ægtefællerne, der en Tid endogsaa levede næsten afsondrede fra hinanden. Hans Hustru søgte Trøst derfor i Baggesens Sværmeri for hende. Hun døde før P.s Afrejse til St. Thomas, 30. Sept. 1819.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ramus, Christian, o. 1687—1762, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Christian Ramus er født i Febr. 1687 (eller 88) i Throndhjem [Trondheim], hvor Faderen, [Melchior R.], var Lector theol. R. blev Student fra Throndhjem 1707 og studerede først Medicin, men af økonomiske Grunde valgte han senere det theologiske Studium og tog sin Embedsexamen 1710. Allerede 1711 under Pesten fik han gejstlig Ansættelse i Kjøbenhavn, førend han endnu havde naaet den Alder, Loven kræver, først som Hjælpepræst ved Garnisons Kirke, hvor Sognepræsten var bortrejst af Frygt for Sygdommen, og dernæst som Kapellan ved Holmens Kirke, hvor hans Formand var død af samme Sygdom. 1720 blev han Meddirektør ved de fattiges Væsen, 1728 Præst i Vordingborg, Provst over Baarse Herred og Konsistorialassessor [en af forgængerne som provst var Peder Jacobsen Winsløw]. 1730 kaldtes han atter tilbage til Hovedstaden som Præst for Helliggejstes Menighed, der efter Branden 1728 holdt sin Gudstjeneste i Holmens Kirke, og efter at han igjen var indtraadt i Bestyrelsen for Fattigvæsenet, gjorde han sig fortjent ved at arbejde paa at afhjælpe den store Nød, der var fremkaldt ved Branden, ligesom han ogsaa søgte at fremme Almueundervisningen igjennem en udvidet Katekisation. 18. Jan. 1732 udnævntes han til Biskop over Fyns Stift. R. var ikke Pietist, men de filanthropiske Bestræbelser, der udgik fra Pietismen, støttede han fuldt ud. I Odense bar han særlig Omhu for Skole- og Hospitalsvæsenet. Han øgede deres Midler og udvidede deres Virksomhed, og igjennem en udstrakt Godgjørenhed satte han sig et smukt Minde. I sine sidste Aar led han af Stær og var en Tid lang ganske blind, indtil han ved en heldig Operation gjenvandt Synet paa det ene Øje. Han døde 14. Dec. 1762, kort efter at han havde faaet sin Søn Jacob [...] udnævnt til Vicebiskop. Han ægtede 1. (1712) Magdalene Cathrine Gosbruch (død 1713), en kjøbenhavnsk Bryggerdatter; 2. (1713) Elisabeth Holst (død 1730), Datter af Tøjhusskriver Jac. Nielsen; 3. (1735) Sophie Seidelin (død 1741), Datter af Konferensraad Hans S. og Enke efter Præsten I. Brinck.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ramus, Joachim Frederik, o. 1685—1769, Mathematiker og Ingeniør

Af H.G. Zeuthen

Joachim Frederik Ramus er født 10. Sept. 1685 (efter andre 3. Juli 1686) i Throndhjem [Trondheim], hvor Faderen, [...] Melchior R., var Lector theol. Efter at han 1707 var kommen til Kjøbenhavn som Student, viste han Lyst til Tegning og Mathematik og studerede dette sidste Fag under Ole Rømer, hvem han hjalp med et Kort over Nordsøen. Efter flere Aar at have været paa Rejser blev han 1718 Stadskonduktør i Kjøbenhavn, 1720 Lærer ved Navigationsskolen paa Møen, hvilken Skole, stadig under R., i 1727 flyttedes til Kjøbenhavn og 1737 nedlagdes. Tillige designeredes han 1720 til Professoratet i Mathematik ved Universitetet og overtog det i 1722. 1725 blev han Direktør for Brand- og Vandvæsenets Kommission i Kjøbenhavn. Han har udført Sortedamssøens Rensning og Regulering, istandsat Slottene m. m. og var Medlem af flere Kommissioner med praktiske Formaal; men desuden sendtes han til Oldenborg for at istandsætte Digerne og til Kongsberg Sølvværk for at foretage en Synsforretning. Som Belønning for disse Hverv blev han ikke blot Kancelliraad 1720 og virkelig Justitsraad 1738, men fik Almanakprivilegiet paa Livstid, og dette ændredes paa en for ham og Familie gunstig Maade, da han ikke havde Tid til selv at udføre det dermed forbundne Arbejde. R. har som ung skrevet nogle trigonometriske og astronomiske Disputatser. Som Professor har han til Undervisningsbrug udgivet noget af Euclids Elementer paa Latin (1737) og en dansk Oversættelse af en tysk elementær Lærebog af Chr. Wolff. Disse Bøger har han formodentlig lagt til Grund for de Forelæsninger for Begyndere, som han holdt, naar hans andre Hverv tillode det. I senere Aar tilbød han tillige de videregaaende Hjælp med Studierne. Fra 1747 holdt han ikke Forelæsninger. Han kom ind i Videnskabernes Selskab ganske kort efter dets Stiftelse 1742 og har i dets Skrifter i et Arbejde om Nordlys omhyggelig sammenstillet ældre og nyere Beretninger om Iagttagelse af dette Fænomen. Han døde 4. Jan. 1769 som Universitetets Senior. 1722 havde han ægtet Marie Schiønebøl (f. 1696 død 1771), Datter af Schoutbynacht Hans S.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ramus, Johan Daniel, 1683—1762, Bibliothekar

Af A. Jantzen

Johan Daniel Ramus [ifølge Th. A. Müller i *»Den unge Ludvig Holberg«*: Johan David Ramus], Søn af [...] Lektor Melchior R.- (død 1693), blev født i Throndhjem [Trondheim]. Ved Faderens Død kom han til Bergens Skole og dimitteredes der fra sammen med Ludv. Holberg 1702. Han laa paa Regensen 1703—4, kom 1705 paa Elers' Kollegium og var en lystig og vel begavet Student. Sammen med en anden Student lod han sig lokke af Konvertiten Matthias Bagger ved Løfter om Guld og Herlighed, der ventede hos Jesuiterne i Strasburg. Aftale var alt truffet med en Skipper, der skulde føre dem til Lybek [Lúbeck]; men Præsteskabet i Kjøbenhavn bad Politimesteren have et vaagent Øje med Flygtningerne, som mistænktes for Frafald fra den evangeliske Kirke. Som Arrestant blev R. stillet for Konsistorium; men mod Udstedelse af en Revers (Juli 1706), at han ikke i nogen Maade havde tænkt paa at gaa over til Katholicismen, »saasom han ansaa Papismen for vederstyggeligt Kjætteri og Afguderi«, løslodes han. — Senere — Aaret kjendes ikke — rejste han udenlands; gik alligevel over til den katholske Kirke, blev Jesuit og Bibliothekar hos Biskoppen af Køln [Köln], hvor han døde 1762.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rantzau, Hans Rigsgreve, 1693—1769, Overpræsident

Af Louis Bobé

Hans Rigsgreve Rantzau, Søn af Gehejmeraad Christian R. til Salzau, Rastorf og Ascheberg og Margrethe Rantzau, fødtes 14. Avg. 1693, blev ved Faderens Død 1704 Arving til Ascheberg med Lindau, beskikkedes 1718 til Landraad og udnævntes til Kammerherre. Med Brødrene Christian til Rastorf og Ditlev til Oppendorf lod han sig 1728 optage i Rigsgrevestanden for eventuelt at kunne gjøre Fordring paa det sekvestrerede Grevskab Rantzau. Efter Christian VI's Tronbestigelse sendtes han som Envoyé til London, men kaldtes allerede 1732 tilbage. 1744 udnævntes han til Gehejmeraad og var 1746—49 Overpræsident i Altona. 1731 blev han hvid Ridder og 1767 Ridder af Elefanten. Paa sit Gods Ascheberg foretog R. flere betydningsfulde og paa hans Tid her hjemme ukjendte Forbedringer, der bleve et Forbillede for de senere Landboreformer. Han udstykkede Hovedgaardsjorderne og afskaffede alt Hoveri, hvorved hans Undersaatter »fra et elendigt Samfund af Tyve og Kjeltringer bleve til et mønsterværdigt Samfund af frie, dygtige og velhavende Bønder«. R. døde 15. Jan. 1769. Han ægtede 1716 Margrethe Hedevig Baronesse Brockdorff (f. 1702 død 1741), Datter af Generallieutenant Schack Baron B. og Charlotte Sophie Frederikke f. v. Vittinghof.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rappe, Frederik Otto, 1679—1758, Officer, Overpræsident

Af H.J. Huitfeldt-Kaas

Frederik Otto Rappe var en Søn af Oberst Joachim Gaspar R., der var født i Meklenborg og døde 1699 som Kommandant paa Frederikssten; Moderen var af Slægten Winterfeld. Sønnen fødtes paa Frederikshald 3. Okt. 1679, blev 1699 Fændrik ved smaalenske Infanteriregiment, hvor han 1700 avancerede til Lieutenant (fra 1704 kaldet Premierlieutenant) og 1709 til Kapitajn. 1717 blev han Major og Aide de camp hos General, Baron Erhard Wedel, forsattes i Nov. s. A. med Oberstlieutenants Titel til akershusiske nationale Infanteriregiment, blev, da Regimentet deltes i 1718, virkelig Oberstlieutenant ved 2. akershusiske Regiment og deltog s. A. i Krigen nordenfjælds under det Armfeltske Indfald. 1728 blev han Oberst og Chef for r. (vestre) akershusiske Infanteriregiment og forflyttedes 1732 i samme Egenskab til det gevorbne Regiment. 1735 blev han Generalmajor, 1736 Kommissær ved Grænsereguleringen, 1740 Ridder af Danebrog og s. A. Stiftamtmand i Akershus Stift og Amtmand i Akershus Amt. 1747 fik han Titel af Gehejmeraad og 1752 af Generallieutenant (med Anciennitet fra 1747). 1750 udnævntes han til Overpræsident i Kjøbenhavn, i hvilken Egenskab han tillige var Overdirektør ved det kongl. Skuespilhus, hvor dog hans Virksomhed synes at have været af meget tvivlsom Nytte. Allerede 1754 maatte han paa Grund af Sygelighed tage Afsked og døde i Kjøbenhavn 2. Dec. 1758. Han havde 1752 erholdt Ordenen de l'union par-faite, men trods alle disse Embeds- og Æresposter var Samtidens Dom om ham lidet gunstig; Stiftsprovst Holmboe i Christiania [Kristiania] sammenfatter den ved hans Død saaledes: »Han var yndet af faa, mens han levede, begrædt af ingen, da han døde, saa han ved sin Død gjorde Verden den største Tjeneste, han nogen Tid har gjort. 3 Stene i Blæren.« Han blev i Christiania 16. Juni 1728 gift med den aldrende, men rige Dorothea Gjords (døbt i Christiania 4. Marts 1686, død sammesteds 16. Maj 1742), Datter af Justitsraad Gjord Andersen [...]. Hun havde som ugift 1728 skjænket 400 Rdl. til Savbankens Fattighus i Christiania.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reenberg, Christian Christopher, 1687 — 1757, Præst

Af A. Jantzen

Christian Christopher Reenberg blev født i Aalborg 4. Avg. 1687 og var Søn af Provinsialmedikus, Dr. med. Frands R, (død 1727) og dennes 1. Hustru, Bente Marie de Hemmer (død 1697). Som Privatist blev han Student 1705 og var Alumn paa Borchs Kollegium 1710—12 [samtidig med Holberg]. Strax efter at han var kommen ind paa Kollegiet, benyttede hans Farbroder Stiftsprovst Morten R. hans Hjælp i en Strid med daværende Professor Jac. Lodberg om »Verdens Evighed«, i det den unge Mand tog dette Æmne til Gjenstand for sin første Disputats. Men næppe var den paabegyndte Trykning kommen Lodberg for Øje, før denne satte alt i Bevægelse for at faa Skriftet supprimeret, hvad ogsaa lykkedes. 1715 blev R. Præst i Finderup (ved Slagelse), senere Herredsprovst og døde 3. Sept. 1757. Han var gift med Christine f. Lerche. — Ligesom Farbroderen, Stiftsprovsten, var han Pietismens svorne Fjende. Da derfor Kirkeinspektionskollegiet allerede efter sit første Møde 1738 ønskede Præsternes Betænkning om Kirketugt, Husbesøg, Medhjælpere o. dsl., gav R. meget hurtig paa egne og sine Herredsbrødres Vegne Kollegiet ren Besked om, at nye Forholdsregler slet ikke behøvedes, naar man blot vilde holde sig efter Ritualets Forskrifter; derimod vilde Almueskolers Oprettelse overalt paa Landet være det bedste Middel til Almuens kristelige Oplysning. — I »Spectatorfejden«, hvor J. Riis havde rettet et skarpt Angreb paa Præsterne, udgav R. anonymt et interessant og dygtigt Modskrift, »En Faders sidste Brev til en ung Student« (1745), hvori han dog giver »Spectator« Ret i meget og nærmere udvikler, hvorledes den præstelige Gjerning er at forrette.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reenberg, Morten, 1660—1736, Præst

Af A. Jantzen

Morten Reenberg blev født 18. Juni 1660 i Viborg, hvor Faderen, Claus Christensen (død 1671), var Borgmester; Moderen, Mette Pedersdatter (død 1677), var en Provstedatter fra Viborg. Han var den yngste af 16 Søskende og havde 6 Brødre. Fra Viborg Skole blev han Student 1677 og tog 1682 Attestats. En ikke ubetydelig Forældrearv gjorde ham det muligt at opholde sig udenlands i flere Aar. Først opholdt han sig 2 Aar i Glückstadt hos den lærde Præst P. Zitscher, tidligere Hofpræst i Kjøbenhavn; tog der fra til Holland og England og forblev i Cambridge og Oxford 2 1/2 Aar, hvor han lærte mange Berømtheder at kjende; saaledes kom han i længere Tid daglig hos den store Filosof og Theolog R. Cudworth, Deismens Bekæmper; han var ogsaa oftere Gjæst hos Biskop Barlow i Lincoln, som tilbød ham Plads hos sig som Bibliothekar paa meget gunstige Vilkaar; men han afslog Tilbudet, hvad han senere mange Gange fortrød. Paa Grund af Revolutionen 1688 forlod han England og drog til Paris; her indgik han nøje Venskab med Hans Bartholin, hvilken Forbindelse senere drog store Følger efter sig. Fra Frankrig tog han tilbage til England, der fra til Holland og Tyskland og gjorde længere Ophold i Leipzig. Her fik han Lejlighed til at hilse paa Pietismens Fader, Spener; men det er let forstaaeligt, at dette Besøg gik meget kølig af, naar man erindrer, at R. alle Dage var Pietismens svorne Fjende.

Efter henved 7 Aars Fraværelse kom R. hjem til Danmark 1690 med meget rigt Udbytte og stor Aandsmodenhed (jvfr. Iris og Hebe 1794, III, 225 ff.). Han boede efter Hjemkomsten hos sin Velynder, senere Generalfiskal Brostrup Albertin, men søgte længe forgiæves en eller anden Ansættelse, hvorfor han til sidst besluttede at vende tilbage til England og bosætte sig der. Men ved Afskedsbesøget hos Biskop Bagger overtalte denne ham til at opgive sit Forsæt og udvirkede, at han i Febr. 1693 blev Feltprovst ved de danske Hjælpetropper i Flandern. Ved Ankomsten til Krigsskuepladsen forefandt han sine 2 Rytterregimenter næsten oprevne af en hærgende Farsot. Efter at Regimenterne vare restituerede, kom de til at deltage i Nederlaget ved Neerwinden i Juli 1693. Paa Flugten der fra var R. nær omkommen og blev kastet paa Sygelejet. Men allerede en Maaned før Slaget havde Kongen underskrevet hans Kaldsbrev paa at være Provst paa Møen og Sognepræst i Stege. Inden han tog til sit nye Bestemmelsessted, erhvervede han i Maj 1694 Magistergraden i Kjøbenhavn. I Stege ægtede han sin Formands Enke, Marie Margrethe Gemzøe, f. Bagger, en Søster til Biskop H. Bagger. Hun var 13 Aar ældre end R. og Moder til 6 Børn. R.s hele originale Personlighed fik kraftigt Vidnesbyrd i den første Landemodeprædiken, han holdt i Roskilde, og hvori han behandlede Præsteembedets Farer og Byrder. Biskop Bornemann for op imod ham i Hidsighed i den Anledning og sagde: »Jeg skal ikke lade af, førend jeg ser jert Hoved sidde paa en Stage.« Ganske koldblodig svarede R.: »Det er bedst at lade det sidde paa den Stage, Gud har sat det paa.« Prædikenen paadrog ham dog en tjenstlig Irettesættelse. I sit dobbelte Embede som Provst og Præst viste han sig som en ualmindelig dygtig og ivrig Embedsmand, hvorfor han fik mange Venner, men ogsaa heftige Modstandere; der fortælles mangfoldige Smaatræk om hans bidende Vittighed og skarpe Dømmekraft; men Tidens urolige religiøse Strømninger fandt i ham en afgjort Fjende.

Uden Ansøgning blev R. 1709 kaldet til Sognepræst ved Helligaands Kirke i Kjøbenhavn. Snart efter udbrød den forfærdelige Pest; hvor stærkt end Epidemien rasede i hans Menighed, kølnedes dog ikke hans Iver i at besøge de syge. Med daværende Professor Jac. Lodberg [...] tørnede han sammen i en theologisk Disput om Englenes Skabelse og Verdens Evighed. Vennen Hans Bartholin kom R. til Hjælp ved en trykt Afhandling; men denne skarpe Modstand mod Lodberg anses for at have været medvirkende til, at Bartholin blev vraget ved Besættelsen af Sjællands Bispestol 1711. Foruden at R.s Brodersøn skrev en Afhandling, forfattede R. selv »Tanker, om Verdens Skabelse kan bevises af Naturen eller alene kan bevises af Skriften« (Ny kongl. Saml., 4°, Nr. 2086), som dog ikke blev trykt. Hans Prædikener gave stadig Folk nok at snakke om paa Grund af hans mange snurrige Indfald. I Anledning af Frederik IV's Forhold til Anna Sophie Reventlow skal R. en Gang have begyndt sin Prædiken: »Naar der er Ildløs paa Slottet, maa da Helliggejstes Klokker ikke klemte? Naar Landets vældige ved Synd og Laster drage Herrens Straf over det, maa da Guds Ords Tjener ikke vække dem af Sikkerhedens Søvn?« Naar han talede saaledes, medens Kongen levede, kan man ikke undre sig over, at han ogsaa ved Prædikenen i Anledning af Kongens Død brugte meget stærke Udtryk ikke blot om den afdødes personlige Forhold, men ogsaa om de daarlige Personer, endog »Ulve«, der havde hersket i Kongens Navn i Slutningen af hans Liv. 1720 kaldedes han til Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. I den forhadte »Gehejmekommission« nægtede R. med sædvanlig Djærvhed at tage Sæde. Ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728, der ogsaa ødelagde Frue Kirke, mistede han saa godt som alt sit Eje, men bar med uforstyrret Sindsro sit store Tab og holdt en af de nærmeste Søndage i Nicolai Kirke en endogsaa ualmindelig kraftig Bodsprædiken, hvoraf der længe gik stort Ry. Hans rige Bibliothek brændte ogsaa; han havde efter sit eget Udsagn lige saa mange Folianter som Job havde haft Kameler, dvs. 3.000; desuden ødelagdes hans Manuskripter, Naturaliekabinet og en betydelig Møntsamling m. v.

Da Pietismen under Christian VI tog mægtig Overhaand, fandt den i R. en standhaftig Modstander, og hans Prædikener ivrede mod de vrange Lærdomme, som fik Indpas trindt om. Kongen var heftig vred paa »den gamle Provst« og lod ham gjentagne Gange tildele alvorlige Advarsler gjennem Biskoppen; han blev endog indkaldt for en Kommission; men der blev ikke krummet et Haar paa hans Hoved. Han angreb ogsaa Waisenhusets

Bibeludgave, i det han paastod, at Parallelstederne bleve brugte til at indsmugle pietistiske Lærdomme. R. var en helstøbt Personlighed, der ganske vist kunde have stødende Kanter, men Oprigtighed og Sandhedskjærlighed lyste ud af al hans Færd. Han besad en omfattende Lærdom; men denne har ikke sat Spor i Litteraturen. Præsten Fr. Monrad [...], der et Par Aar var Hører ved Kjøbenhavns Skole og senere maaske har været Amanuensis hos R., har udførlig skildret hans Liv og tillige nedskrevet en Del livlige Anekdoter om Personer i det 17. og 18. Aarhundrede, vistnok efter R.s mundtlige Fortælling. — R. døde uden Børn 23. Febr. 1736; hans gamle Hustru overlevede ham til 2. Maj 1739, i det hun opnaaede en Alder af 92 Aar.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reenberg, Thøger, 1656—1742, Digter

Af Julius Paludan

Thøger Reenberg fødtes i Viborg 10. Okt. 1656 og var Broder til ovennævnte Stiftsprovst Morten R. Trods en stor Børneflok vare Hjemmets Kaar velhavende, og efter at være bleven Student fra Viborg Skole 1675 og have taget theologisk Examen 1679 kunde R., som imidlertid havde mistet begge sine Forældre, tiltræde en længere Udenlandsrejse 1680—82. Han studerede i Oxford, besøgte London, traf i Paris en ældre Broder Frands, senere Læge i Aalborg, og rejste med ham til Venedig, Rom og Neapel samt gjennem Vesttyskland og Holland hjem. Denne Rejse har utvivlsomt haft en lignende Betydning for R., som Holbergs store Rejse 20—30 Aar senere fik for dennes digteriske Udvikling. Direkte vide vi vel endnu mindre om R.s end om Holbergs Rejseindtryk; men han besøgte de vigtigste Kulturlande netop paa den Tid, da Hoffet i Versailles stod i sin Glans som Mønster for alle andre Lande, og da den franske Smag begyndte sin Sejersgang gjennem Evropa. Intet Under da, at han, som var et kvikt Hoved og en litterært interesseret Mand, allerede 20 Aar før Holberg brød med den her hjemme herskende Efterligning af tysk Andenhaandspoesi, udvidede den digteriske Synskreds til Frankrig og England og hos os blev den første Herold for en Reform, der gjennem lange Tider skulde præge al evropæisk Litteratur.

De første Aar efter Rejsen benyttede R. til fortsatte, især litterære, Studier. Han var godt hjemme i de moderne Hovedsprog saa vel som i Latin og oversatte flere Andagtsbøger fra Engelsk og Fransk. Men imidlertid smeltede hans Formue ind, og da han 1685 ægtede Magdalene, en Datter af Dr. jur. Matthias Broberg, maatte han være betænkt paa at underholde en Familie. Han forpagtede da af sin ældre Broder Jens Fædrenegaarden Lynderup nord for Viborg. Her synes han i Begyndelsen at have haft vanskeligt ved at forbinde sine Studier med sin praktiske Virksomhed, især da han i Aarenes Løb fik ikke mindre end 12 Børn, hvoraf dog kun 2 overlevede Faderen. Hans Hustru var sygelig og døde 27. Dec. 1729. Men R. var en dygtig Landmand, der trods sine stadige Klager over smaa Kaar i Aaret 1703 kunde kjøbe sin egen Herregaard, Ristrup nordvest for Aarhus, og som efterhaanden naaede betydelig Anseelse. Han blev 1688 titulær Kancellisekretær og anvendtes i en Mængde offentlige Forretninger og Tillidshverv, især efter at han 1703 var udnævnt til 4. Landsdommer i Jylland. 1714 opnaaede han den lønnede Stilling som 2. Landsdommer, blev 1730 Justitsraad og døde 24. Juni 1742 som en 86-aarig Olding.

Først en halv Snes Aar efter sit Giftermaal, da han havde overvundet de første Vanskeligheder ved Landvæsenet, optræder R. som en frugtbar Lejlighedsdigter med rimede Indbydelser, Taksigelser, Ansøgninger osv., som den Gang vare saa almindelige. Men hvor ubetydeligt og prosaisk end Indholdet er, betegne disse Digte dog en Reform i Stil og Sprog. Samtidens langtrukne, højtidelige, ofte servile Alexandrinerdigtning laa hans jævne Natur fjærnt; strax fra først af søger han tilbage til den danske Lejlighedspoesis Fader og gjenindfører Bordings lette, 4-fodede Jamber og i Forbindelse dermed hans fordringsløse, spøgende Tone, som fra nu af bliver almindelig i denne Art Digtning. R.s Vers ere i det mindste usøgte og naturlige; medens Personligheden før druknede i Abstraktion, kunstlet Pomp og Stivhed, give de et kulturhistorisk interessant, livagtigt Billede af den kjærnesunde, gemytlige jyske Proprietær for 200 Aar siden, der elsker et godt Lag og et godt Glas og aldrig taber Humøret midt i sine Penge- og Familiesorger. Det er ogsaa R., vi skylde vore første ægte Drikkeviser. De ere rigtignok oversatte fra Fransk; men hans: »Kommer, I Filosofister!« og

»I et Vinhus vil jeg sige
mit Farvel og lægges ned.«

ere blevne varierede paa forskjellig Maade ned gjennem det 18. og 19. Aarhundrede.

Natursans eller erotisk Følelse søger man derimod forgiæves i R.s Digtning, og de faa Vers, han efter Tidens Skik har ofret paa Religionens Alter, deriblandt en Oversættelse af Davids Bodssalmer, vidne ikke om nogen dybere Grebethed. Han var Forstandsmenneske som alle hans samtidige, og en Mængde af hans Digte er moraliserende: praktiske Leveregler, til Dels rettede til hans Børn, Anprisninger af »den ædle Middelmaadighed«, Betragtninger over Ægteskabet og Kvinderne eller over almenmenneskelige Daarskaber og Latterligheder, som i ofte beslægtet Form gaa igjen fra J. Steen Sehested og helt ned til Holberg og Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Her begynder imidlertid R.s Tilslutning til franske Mønstre, især Boileau, hvis Satirer saa vel som deres Forbilleder hos Horats og Juvenal han flittig benytter, til Dels endog bearbejder og lokaliserer, som i »Det latterlige Gjæstebud« efter Boileaus »Festin ridicule«.

1706 oversatte R. Englænderen Vanbrughs Skuespil »Æsop«, en Oversættelse, som i øvrigt kom paa Scenen i den danske Skuepladses første Sæson 1722. Stykkets Æmne førte ham ind paa Fabelen, som Lafontaine havde bragt i Mode, og som ved Aarhundredets Midte kom til at spille en saa stor Rolle i Tyskland med Züricher-Skolen, Gellert og Lessing, som Middel i Kampen mod den franske Klassicismes Unatur. I 14 Aar skal R. have arbejdet paa sin Oversættelse af Phædrus' Fabler, og han fik ogsaa i denne Retning Efterfølgere, bl.a. i Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Holberg.

Størst Betydning fik R. dog ved hos os at indføre den litterære Satire og Kritik i fransk Aand, atter efter Boileau. I et af de sidste Aar i det 17. Aarhundrede vakte hans »Forsamling paa Parnas« overordentlig Opsigt og spredtes i Afskrifter over hele Landet. I den allegoriske Form af en Drøm, hvor Apollo mønstrer en Række af Tidens Poeter som Aspiranter til Arrebos Plads paa Parnasset og omsider bestemmer sig for Kingo, fremstiller R. her, ligesom Boileau i sin 2. Satire, Vanskelighederne ved at give Tanken en let og fri poetisk Form. Men Samtiden, forstod endnu ikke Nødvendigheden og Berettigelsen af den udrensende Kritik, der maatte forberede en Reform af Poesien. Kritikkens offentlige Fremdragelse af Digternes Fejl opfattedes nærmest som Skandskrift og Indgreb i Privatlivets Fred, og fra dette Synspunkt blev R. Gjenstand for rimede Angreb af Præsten Mads Bergenhammer, Poeten Jacob Schandrup og til Dels af Sorterup. Som Forsvar og Bevis for sit poetiske Dommerkald skrev han saa omtr. 1701 »Ars poética«, et Læredigt om Poesiens Natur, som næsten alle Nationer fik dem i denne Reglernes og den klassiske Efterlignings Periode. Det er her som overalt Aristoteles' og Horats' Tanker, vi møde, til Dels i Boileaus Behandling (»Art poétique«, 1674). R. var nu hverken som Digter eller som Menneske betydelig nok til at blive en dansk Boileau eller Pope, der formaaede at lempe disse sproglige og poetiske Regler saaledes efter vort Folks Aand, at man fra ham kan datere den nye Smagsretning. Dennes delvise Gjennemførelse ved en mere udpræget Digterpersonlighed oplevede han først som en allerede halv forglemt Olding. Men han var i alt Fald den første her hjemme, der gjorde opmærksom paa, hvad der i saa Henseende var oppe i Verden uden om os, og man vil næppe kunne nægte, at han i Modsætning til Fortiden havde Sans for det afgjørende i al Poesi:

»Ved Regler det forgjæves er
at ville Verset tvinge,«

eller at han fremfor sine samtidige, Holberg iberegnet, besad aabent Blik for de digteriske Skjønheder, navnlig hos Klassikerne. Han følger ingenlunde slavisk Boileau, men behandler Æmnet frit, i sine egne lette Vers, i en kvik og klar Fremstilling, ofte krydret med Lune, og i et forholdsvis rent og godt Sprog, skjønt hans versifikatoriske Lethed stundum kan forføre ham til Skjødesløshed og snaksom Vidtløftighed. Hans sproglige og stilistiske Fortrin træde ikke mindst frem ved Sammenligning med Jørgen Sorterup, som omtrent samtidig forsøgte sig i den litterære Satire, men er lige saa dunkel og skruet, som R. er klar og jævn. — Til »Ars poética« slutte sig et Par mindre Læredigte: »Poesiens Opmuntring« (1702), nærmest Panegyrik til Kongen, og »Poesiens Vanskelighed« (1703), en Klage over Uviljen mod Satiredigtning med fornyede Udfald mod slette Lejlighedspoeter, atter støttet til Boileau.

R.s poetiske Skrifter, som i Forfatterens Levetid kun kom frem i spredte Enkelttryk samt i de Wielandtske [se om Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Luxdorphske Verssamlinger, udkom 1769 i en efter Tidens Forhold statelig Udgave med Fortale af Professor Kofod Ancher, Forfatterens Levned og Luxdorphs lærde Noter [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]].

Til: Indholdsfortegnelsen

Reersløv, Lorentz Christian, o. 1716-1770, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Lorentz Christian Reersløw dimitteredes 1734 fra Frederiksborg lærde Skole, tog næste Aar Philosophicum, men naaede næppe videre ad den akademiske Vej, skjønt der foreligger en Disputats (»De exemplis«, 1741) fra hans Haand. 1747 findes han blandt »det musikalske Societets« Ordinarii, og det var ham, der skrev Texten til den Kantate, »Forsynstempelet«, dette lod opføre ved Festlighederne i Anledning af Kong Frederik V's Kroning. 27. Sept. 1752 debuterede R. paa den danske Skueplads som Kapitajn Menechmus i »Menechmi«; hans kjønne Udseende og dannede Fremtræden skaffede ham Publikums Bifald, og Theaterbestyrelsen ansatte ham trods Roses Modstand med en Middelgage. R. kunde, ikke uden Held, i Roses Forfald erstatte ham i lystige Elskerroller, ja, takket være hans litterære Smagfuldhed, kunde han give sig ogsaa i Kast med deklamatoriske og tragiske Roller, men størst Betydning fik han som Als' Afløser i Ræsonnørfaget. R. besad en poetisk Aare: han var Theatrets Lejlighedsdigter, og han forsøgte sig en enkelt Gang med et Hyrdespil, »Den nøjsomme Hyrde« (1761), men dets Scenelykke fristede ikke til Fortsættelse; større Held havde han med sine talrige Oversættelser. R., der vistnok i Efteraaret 1756 var indtraadt i Ægtestanden — i det mindste modtog han ved denne Tid »Brudeskjænk« af Theatret —, døde 3. Dec. 1770 i Kjøbenhavn af et Slagtilfælde; endnu 29. Nov. havde han spillet Nerestan i »Zaïre«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reiersen, Niels Lunde, 1742—95, Fabrikembedsmand, Handelsmand og Legatstifter

Af C. Nyrop

Niels Lunde Reiersen er født 16. Febr. 1742 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, Peter R., var Bogholder ved det almindelige Varemagasin; Moderen var Anna Elisabeth f. Lunde. Som Dreng synes han at have været et uroligt Hoved, hvorfor han en Tid sendtes til Søs, men 1760 adjungeredes han Faderen som Bogholder ved Varemagasinet, og 1763 betroedes det ham at gaa med en Prøvesending af Magasinets Varer til Thorn i Polen. Da Magasinet 1768 omordnedes, blev han dets Bogholder og Kasserer, og Aaret efter blev han tillige Sekretær ved en Kommission, der skulde have Opsyn med Landets Fabrikvæsen, hvad der førte til, at han i 1774 blev selvstændig Fabrikkommissær for Kjøbenhavn med Titel af Agent. Da Varemagasinet paa ny omordnedes i 1777, blev han Medlem af dets Direktion og 1782, da det ophørte, Medlem af Fabrikdirektionen; 1783 fik han Etatsraadstitelen. I sin Stilling som Fabrikkommissær (1774—77) viste han sig som en energisk Embedsmand med et klart Syn paa Forholdene; men foruden at være Embedsmand var han tillige baade Fabrikant og Kjøbmand. Fra Begyndelsen af 1775 overtog han den af Staten i sin Tid drevne kongl. Silkefabrik, som hans Fader fra 1760 havde været Medejer af. I denne sin industrielle Virksomhed nød han Statens Støtte i væsentlig Grad; fra 1786 var Grosserer Hans Brandorph hans Kompagnon i Fabrikken. Det er dog næppe ved denne Virksomhed, at han tjente sin store Formue, men snarere ved den Handelsforretning, han fra omtr. 1775 drev sammen med Frederik de Coninck [...]. Handelshuset de Coninck & R. deltog dristig og heldig i den Handelskamp, som de daværende Krigsforhold aabnede for de nevtrale Magter. Det bragte en Række Skibe, som tilhørte krigsførende Staters Undersaatter, under dansk Flag. Det gjennemførte ogsaa sejerrig de private ostindiske Expeditioner, hvad der rejste en Storm imod det i det asiatiske Kompagni, der tidligere havde haft Monopol paa denne Handel, og det skal endnu nævnes, at det (1787) overtog det østersøisk-guineiske Kompagni. 1783 kjøbte R. Godserne Nysø, Jungshoved og Oremandsgaard og 1785 Liljendal, Høfdinggaard og Skuderupgaard. 1790 udtraadte han af Kompagniskabet med de Coninck, og R., der i sine sidste Leveaar var svagelig, døde 20. Juli 1795. Han var ugift. Ved sit Testamente af 30. Marts 1793 stiftede han det noksom bekjendte Reiersenske Fond, der skulde tjene til »Manufakturvæsenets og Industriens Udvidelse og Forøgelse« baade ad theoretisk og praktisk Vej i Kjø-benhavn og de sjællandske Kjøbstæder. Beholdningen i hans Bo, der overgik til Fondet, var o. 499.000 Rdl.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reventlow, Anna Sophie = Anna Sophie, 1693—1743, Dronning

Af E. Holm

Anna Sophie indtager blandt Danmark-Norges Dronninger en særegen Plads som den eneste, der ikke har været af fyrstelig Æt; men uheldigvis knytter der sig ikke noget tiltalende Minde til hendes Ophøjelses Historie. Hun var født 16. April 1693 og var den yngste Datter af Grev Conrad Reventlow, død som Storkansler 1708, og Sophie Amalie Hahn, en Datter af den fra Christian V's Historie bekiendte Overjægermester Vincents H. Medens hendes ældste Halvsøster, Christine Sophie, Stammoder baade til Greverne Frijs-Frijsenborg og Holstein-Holstein-borg, ved Skjønhed og selskabelige Talenter naaede at indtage den ypperste Plads iblandt den Tids Adelsdamer her hjemme, fængslede hun selv, 18 Aar gammel, den letfængelige Frederik IV's Hjærte, da denne 1711 første Gang saa hende ved en Maskerade i Kolding. Det var forgjæves, at hendes karakterstærke og fortræffelige Moder søgte at holde hende fjærnet fra Kongen. Uagtet dennes Dronning, Louise af Meklenborg, endnu levede, vandt han let den livsglade og forfængelige Pige, og han bortførte hende 26. Juni 1712 fra Moderens Gaard Clausholm i Jylland. De Samvittighedsskrupler, hun havde ved at blive hans Elskerinde, og som han maaske ogsaa selv havde ved at tage sig en Mætresse, døvede han ved at lade sig vie til hende yed venstre Haand, uagtet Dronning Louise endnu levede. En tidligere Konrektor i Flensborg [Flensburg], Clausen, var villig til at forrette denne Vielse, der unægtelig ikke var noget enestaaende i Danmark-Norges Historie, for saa vidt Frederik IV allerede 1703 havde ladet sig vie paa den Maade til Frøken Viereck, der var Datter af en herværende preussisk Statsafsending og var død det følgende Aar; men Forargelsen blev ikke mindre ved at være en Gjentagelse. Med den enevældige Konges Bevidsthed om, at han stod over Loven, brød Frederik IV sig saa lidt om, at han og A. S. herved gjorde sig skyldige i en Forbrydelse, hvorfor Loven satte Dødsstraf, at han lod det hele Forhold træde frem i stor Offentlighed. A. S. fik en anselig og smuk Bolig tæt ved Slottet i Kjøbenhavn, og medens Dronningen maatte græmme sig i Stilhed, blev hun Midtpunktet for det selskabelige Liv, der var Kongens bedste Adspredelse. Han smykkede hende med Titel af Fyrstinde af Slesvig; foruden hvad hun modtog af forskjellige Gaver, havde hun en aarlig Apanage af den kongelige Partikulærkasse, der i det mindste et Par Aar senere steg til 28.000 Rdl. aarlig, og han skjænkede hende dels det sjællandske 1.765 Tdr. Hartkorn store Gods Vallø, dels i Holsten Godser, hvoraf der efter en Opgjørelse af Indtægten i Aaret 1730 blev svaret omtr. 13.000 Rdl. aarlig.

Men hendes Forhold til Kongen fik et nyt Præg, da Dronning Louise døde 15. Marts 1726. I Følge en Familietradition i hendes Søster Grevinde Holsteins Slægt havde Kongen kun vundet hende ved at give hende sit kongelige Ord paa, at han baade vilde ægte hende og hæve hende paa Tronen ved Siden af sig, naar Dronningen døde. Hvor usikker end en saadan Overlevering er, saa er der ingen Tvivl om, at hun selv attraaede dette Maal. Hun kunde i saa Henseende bygge paa Kongens stærke og vedholdende Lidenskab for hende, en Følelse, hun selv synes at have gjengjældt oprigtig. Adskillige Breve fra Kongen til hende og Smaaoptegnelser af hende af forskjellig Art vidne om Styrken af deres gjensidige Følelser. Man fristes næsten til at tro, at Kongen har længtes efter den Dag, da han kunde give sit Forhold til A. S. et mere legitimt Præg. I det mindste skyndte han sig paa den mest iøjnefaldende — for ikke at sige upassende — Maade dermed. 2. April 1721 blev Dronning Louises Lig ført fra Kjøbenhavn til Roskilde, hvor det bisattes d. 3. Den følgende Dag holdt Universitetet Sørgefest i den Anledning, og samme Dags Eftermiddag blev A. S. viet til Kongen ved den højre Haand af den samme Clausen, der 9 Aar tidligere havde sat Kirkens Stempel paa deres Forhold. En saadan Omvielse kunde ikke have anden Mening, end at hun skulde sættes i Stand til at bære Kronen, og Folks Forventning, at dette skulde ske, gik hurtig i Opfyldelse. 31. Maj i Overværelse af Kronprinsen og Kronprinsessen, Kongens Søskende og en pragtfuld Forsamling af høje Embedsmænd, Officerer og udenlandske Diplomater satte Frederik IV paa Frederiksberg Slot selv Kronen paa A. S.s Hoved med de Ord: »Denne Krone give vi eders Majestæt af godt Hjærte og ønske al Lykke og Velsignelse med den.« Ikke før 15. Juli holdt den unge Dronning dog sit Indtog i Kjøbenhavn.

Samtidige skildre A. S. som smuk og indtagende. Den franske Statsafsending de Camilly omtaler hende i en Indberetning til sit Hof 1728, da hun allerede var 35 Aar gammel, med følgende Ord: »Hun er høj og ser godt ud, hendes Figur vilde være fuldkommen smuk, dersom hun ikke havde nogen Tilbøjelighed til at blive svær. Hun er brunet, har mørke, ildfulde Øjne, en veldannet Næse og en smuk Mund, men hendes Hud er for varm i Farven og hendes Tænder stygge, hvad der vanhelder hendes for øvrigt saa skjønne Ydre.« Uagtet Frederik IV vel nok undertiden kunde give selv hende Anledning til Skinsyge, bevarede hun dog hans Kiærlighed indtil hans Død, og deres lykkelige Forhold var næppe alvorlig forstyrret ved andet end den Ulykke, der forfulgte dem, i det alle deres Børn døde smaa, baade de 3, som hun havde født, inden hun blev Dronning, og de andre 3, som hun fødte, efter at hun havde naaet denne Stilling.

Den høje Stjærne, hun havde hos Kongen, har givet Anledning til alskens Fortællinger om, at hun som Dronning udøvede stor Indflydelse over ham. Selv i sin egen Slægt gjaldt hun senere som den, der ved Siden af at have haft megen Aand tillige havde været »stolt, lunefuld og bydende«. Slige Fortællinger vare næppe ugrundede. Som hendes Ophøjelse paa Tronen stod i Forbindelse med, at Kongen fra nu af nærmest støttede sig til Personer, der stode hende nær, først og fremmest til Storkansleren U. A. Holstein, saaledes er der Træk nok fra Datiden af Folks Henvendelser til hende som den, de mente kunde lægge et vægtigt Ord ind for dem hos Kongen, og af Taksigelser til hende for den Hjælp, hun havde ydet dem. Det taler til Gavn for hendes aandelige Sans, at

hun baade viste Interesse for »de danske Komedianter« og for, at der kunde finde en tidssvarende Reform Sted ved Universitetet; men paa andre Punkter var hendes Indflydelse næppe heldig; flere af de Mænd, hun virkede til at drage frem, have ikke efterladt sig et godt Navn fra Karakterens Side, og der synes at have været noget intrigant ved hende. Hvor ivrig Frederik IV var for at værne om hendes Ry, vidner blandt andet den saakaldte hemmelige Kommission om, der blev nedsat i Jan. 1725. Skjønt denne nærmest gav sig af med Undersøgelser om forskjellige Misligheder ved Embedsmænds Færd, blev deri indblandet Eftergranskninger om Pengeprellerier, der skulde have fundet Sted i Dronningens Navn. Hun fulgte med ikke mindre Iver end Kongen denne uhyggelige Kommissions Undersøgelser.

Det var Frederik IV's stærke Følelser for hende, hvoraf hendes timelige Lykke og Indflydelse afhang, det fik hun at føle, da han døde. Intet var naturligere, end at de svære Krænkelser, som hendes Forhold til Kongen havde voldt Dronning Louise, medens hun levede, havde naget Kronprins Christian [Christian VI] stærkt, og højst forstaaeligt var det, at det krænkede ham dybt, naar han efter Moderens Død skulde vise Stifmoderen Hyldest som Dronning og vel endog maatte søge at staa paa en god Fod med hende. Den Bitterhed, han følte ved sligt, blev end yderligere ægget af hans alt andet end godmodige Gemalinde Sophie Magdalene. Den Kjendsgjerning, at A. S. kun var en fornem Adelsmands Datter, ikke en Fyrstinde, gjorde aabenbart Forargelsen endnu større i deres Øjne, hvor komisk det end nu kan forekomme os, at hendes Fødsel gjaldt for saa meget ringere end en Prinsesses fra hvilket som helst tysk Duodezfyrstendømme. Lignende Følelser som Kronprinsen og Kronprinsessen havde Kongens Søskende Prins Carl og hans lidenskabelige Søster Sophie Hedevig. Frederik IV maatte sige sig selv, at ved hans Død ventede en Storm hans eget »Engelshjærte« eller »cher coeur«, som han kaldte A. S. Han gjorde derfor alt, hvad der stod i hans Magt for at sikre hendes Stilling, naar han ikke mere var i Live. Ved en Række testamentariske Bestemmelser, hvori han stævnede dem, der handlede derimod, til »at aflægge Regnskab derfor paa Dommens Dag for hele Verdens Dommer«, fastslog han blandt andet en Ordning, der kunde lade A. S. leve paa samme Vis som tidligere Enkedronninger. Kronprinsen maatte give ham et skriftligt Tilsagn »om ikke blot som en lydig Søn selv at ville efterkomme det alt sammen, men ogsaa at ville holde alle vedkommende til at rette sig derefter« (23, Febr. 1725). Umiddelbart før sin Død i Odense (12. Okt. 1730) søgte Frederik IV at stemme den af Kronprins Christian meget yndede Carl Adolf Plessen forsonlig ved at hænge den Elefantorden, han selv havde baaret, om hans Hals, og han besvor ham at arbejde for, at Kronprinsen opfyldte, hvad han havde lovet med Hensyn til Dronning A. S. Et Øjenvidne har fortalt, at Plessen gav ham et edeligt Tilsagn derom.

Men det gik med Frederik IV's Testamente, som det i Frankrig var gaaet med Ludvig XIII's og Ludvig XIV's. Med Døden var Agtelsen for den enevældige Konges Vilje forbi. Vistnok kan man ikke sige, at A. S. blev haardt plaget. Hun fik Godset Clausholm i Jylland, hvilket Frederik IV i sin Tid havde afkjøbt hendes Moder, som en Slags Livgeding, desuden en Sum af 100.000 Rdl. én Gang for alle og en aarlig Apanage paa 25.000 Rdl. Ogsaa bevarede hun Dronningetitelen uden dog at maatte kalde sig Dronning til Danmark og Norge. Men Livet paa Clausholm var i Virkeligheden en Forvisning, Modsætningen imellem de Kaar, hun havde, og dem, der vare lovede hende, var overordentlig stor, og hun maatte leve paa en jysk Gaard, stemplet med den kongelige Unaades Mærke som den, der havde forført Frederik IV til det formastelige Skridt at gjøre hende til Dronning, som den, der havde misbrugt sin Stilling og endog udsuget Landet. Det var Sigtelser, som, hvad der end i sædelig Henseende kunde bebrejdes hende, vare umaadelig overdrevne. Men Christian VI holdt fast ved at se hende paa denne Maade. Den ubehagelige Kjendsgjerning, at han havde givet et skriftligt Løfte om at behandle hende ganske anderledes, end han i Virkeligheden gjorde, tyngede ikke paa hans Samvittighed. Da hans Skriftefader Bluhme senere opfordrede ham til at tilgive hende og »lade hende vederfares nogle Tegn paa sin Naade«, fandt han kun, at han »endnu havde gjort for lidt imod hende«.

Det kan forbavse at se den for sin Strænghed bekjendte Bluhme her række Synderinden Haanden; men den Gang var A. S. en bodfærdig Kvinde. De Træk af stærk Religiøsitet, som tydelig mærkes hos Frederik IV i hans sidste Aar, have maaske allerede den Gang ikke været uden Indflydelse paa Dronningen, og under det stille Liv paa Clausholm, hvor hun syslede med sin Fortids stærkt betegnede og stærkt nagende Minder, var hun lige saa oplagt som hendes kongelige Stifsøn og Avindsmand til at søge Trøst og Støtte i en pietistisk Religiøsitet. Hun døde 7. Jan. 1743.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reventlow, Christian Ditlev Frederik Greve, 1748—1827, Statsmand, Godsejer

Af E. Holm og A. Oppermann

Christian Ditlev Frederik Greve Reventlow var en Søn af ovennævnte Gehejmeraad Christian Ditlev Greve R. (død 1775) og dennes 1. Hustru, og han var født 11. Marts 1748. Sin vigtigste Undervisning modtog han sammen med sin yngre Broder Johan Ludvig [...], først i Aarene 1763 og 1764 ved Gymnasiet i Altona, hvor Opholdet dog i flere Henseender ikke var tilfredsstillende, og dernæst i 3 Aar ved Sorø Akademi, der den Gang havde fortrinlige Lærerkræfter som Kraft, Sneedorff, Erichsen og Schytte. I en Alder af 19 Aar rejste han derefter, stadig sammen med den nys nævnte Broder, til Udlandet, hvor de opholdt sig 1 1/2 Aar ved Universitetet i Leipzig, som den Gang hørte til Tysklands bedste. Endnu større Betydning havde det dog for dem, at de fra Paasken 1769 foretoge en Rejse omkring i Tyskland, Schweits [Schweiz], Frankrig og England. Det var et saare vigtigt Kjendskab, de begge og særlig C. R. paa denne Rejse vandt til sociale og økonomiske Forhold i de mest fremskredne Kulturlande. Sammenligningen imellem Landboforholdene i Frankrig og England maatte bl.a. være i høj Grad befrugtende, og Udbyttet af Rejsen blev saa meget større, som de havde med sig som et Slags Hovmester en fortræffelig og kundskabsrig Mand, Sachseren Wendt, der siden hele Livet igjennem var nøje knyttet til R. og steg til høje Embedsstillinger her hjemme. Efter at Brødrene i Efteraaret 1770 vare komne tilbage til Danmark, rejste de næste Aar til Sverige og Norge, især for at studere Bjærgværksdriften.

Sjælden har vel en ung Adelsmand været bedre udrustet med Fordannelse paa vigtige Omraader, end R. var det, da han snart efter, at Rejserne vare endte, kom ind paa Embedsbanen; og naturligvis avancerede han med sin fornemme Byrd og sine Forbindelser meget hurtig. I Aaret 1774 blev han Deputeret i Kommercekollegiet, 2 Aar derefter blev han tillige Deputeret i Bjærgværkskollegiet, og dermed forbandt han i Aaret 1781 at blive Deputeret i Søkommissariatet og Medlem af Overskattedirektionen. Det følgende Aar føjede han endnu dertil at blive i. Deputeret i General-Toldkammeret og Medlem af Overbankdirektionen.

Imidlertid var han 1774 bleven gift med Frederikke Charlotte v. Beulwitz, en Datter af Gehejmeraad C.E. v. B. [...], og ved Faderens Død 1775 arvede han Grevskabet Christianssæde paa Laaland [Lolland]. Opfyldt af de Fremskridtstanker paa Landbovæsenets Omraade, der den Gang fandt saa levende Tilslutning hos mange opvakte og frisindede Mænd, gav han sig strax som Godsejer i Færd med Reformer paa sine store Landejendomme med Forbedring af Agerbrugsredskaber, Indførelse af en ny og bedre Drift, Udskiftning og Udflytning af Bøndergaarde, Afløsning af Hoveri osv. Godsejervirksomheden fængslede ham endog i den Grad, at han følte sig stærkt fristet til at opgive Embedsgjerningen, trække sig tilbage til sit Grevskab og alene leve for at bringe det i en blomstrende Tilstand og særlig for at forbedre sine Bønders Kaar. Men lykkeligvis sejrede Trangen hos ham til at gjøre Gavn paa en større Virkeplads, og han vedblev at arbejde i Statstjenesten, samtidig med at han dog tillige søgte at gjøre for sit Gods og sine Bønder, hvad han kunde.

Man kunde tro, at den rige Virksomhed, han havde Lejlighed til at udfolde i sine betydelige Embeder, maatte tilfredsstille ham; men han følte sig efterhaanden mere og mere utilfreds med de Grundsætninger, hvorefter Styrelsen lededes paa Statens øverste Trin i denne den saakaldte Guldbergske Tid. Hans Misstemning blev særlig levende, efter at A.P. Bernstorff var bleven afskediget i Nov. 1780; thi han hørte helt til den Kreds, hvis Midtpunkt Bernstorff var, og intet kunde let overgaa den Beundring og den Hengivenhed, han følte for denne Statsmand. Samtidig med at Uenighed imellem ham og Guldberg paa Finansstyrelsens Omraade bevirkede, at han (1783) blev fjærnet fra sin Plads i Overbankdirektionen, var han derfor med i de Planer, der af flere misfornøjede iblandt de høje Embedsmænd efter Samraad med den unge Kronprins bleve lagte om at styrte det Guldbergske Regimente og stille Kronprinsen i Spidsen af Staten som dens virkelige Styrer med Bernstorff ved sin Side som den vigtigste Raadgiver. Dette skete som vel bekjendt 14. April 1784, og R. var iblandt dem, der ved denne Lejlighed viste allerstørst Iver. Han høstede da ogsaa Lønnen derfor; thi ingen mere end han vandt ved Regeringsskiftet Lejlighed til at kunne røre sig frit og kraftig paa de Omraader, paa hvilke han følte Kald til at gjøre Gavn. Det var ved sin Virksomhed i en Aarrække fra nu af, at han vandt sig det Navn, han har faaet som en af de Mænd, der have haft de største Fortjenester af vort Lands og vort Folks Udvikling.

R. var ikke en overlegen Statsmand, der som Fører i kritiske Øjeblikke kunde danne Midtpunktet i Styrelsen; men han var en udmærket Fagminister, der beherskede et vidt Omraade. Han havde fortræffelige Evner, der, styrkede ved en rig Uddannelse, satte ham i Stand til at se sundt og skarpt paa mange Punkter — i en enkelt Retning endog genialt —, han bevægede sig inden for de Omraader, hvor han følte sig hjemme, med Fasthed og Sikkerhed og satte modig sin Personlighed ind paa at naa sit Maal trods de Vanskeligheder, som Fordomme eller personligt Uvenskab kunde volde. Han gjorde dette saa meget mere, som hans Gjerning, i det mindste paa det vigtigste Omraade, tillige var ham en Hjærtesag. Han var et Menneske med stærk og varm Følelse, i sin dybeste Grund inderlig religiøs, hvad der hos ham ligesom hos A.P. Bernstorff og andre af Datidens fromme Mennesker især viste sig ved en overordentlig levende Forsynstro. Denne hans Religiøsitet virkede med til at give ham den Sikkerhed, hvormed han gik frem, og med den hang hans i Virkeligheden lyse Livsanskuelse sammen; han følte Guds Finger og Guds Naade alle Vegne i sit Livs skiftende Skæbner. Men den styrkede ogsaa hans Følelse af, at han havde den Pligt at hjælpe de fortrykte og lidende i Samfundet, den ligesom højnede hos ham den

Humanitetsfølelse, der paa den Tid var et smukt Træk hos de bedste i Folket. Naar han allerede derved var stemt for Reformer i Bondestandens Stilling, saa kom hertil hos ham som hos saa mange af Reformvennerne Overbevisningen om, at det Arbejde, Bonden vilde gjøre, naar han blev en virkelig fri Mand, vilde blive ganske anderledes frugtbringende for Landet, end det var, naar han skulde trælle i Stavnsbaandets Lænker og med Tvangsarbejdet paa Herregaardens Hovmarker. Man har sigtet R. for, at han som Kollegieembedsmand kunde være hensynsløs at arbejde med, at han her kunde have noget af den fornemme Mands Hovmod ved sig; men Bunden i hans Sind var dog Kjærlighed, og dette gjorde ham, hvad Opfattelsen af Samfundsforholdene angaar, til en folkelig Mand som faa eller ingen i hin Tid. Før 1784 havde han kun paa sit Grevskabs snævrere Omraade kunnet handle, som han vilde; efter Regeringsskiftet blev det som Statsmand, han ret kunde lade sine Grundsætninger faa Spillerum.

2. Juni 1784 blev R. gjenindsat i Overbankdirektionen og tillige Deputeret i Finanskollegiet, men, hvad der var vigtigere, han blev 6. Avg. 1784 som 1. Deputeret stillet i Spidsen for Rentekammeret, hvorunder Landbosagerne hørte, og dermed var der aabnet en Mark for ham til at virke paa dette hans Yndlingsomraade. Styrket ved Visheden om, at han i Bernstorff havde en kraftig Støtte i Statsraadet imod den Modstand, der ikke vilde udeblive, tog han hurtig fat paa Reformer. Det første Skridt var, at han allerede i Nov. fik nedsat den saakaldte lille Landbokommission, hvis Hverv det blev at lade Bønderne paa Krongodset i Frederiksborg og Kronborg Amter faa deres Fæstegaarde i Arvefæste, udskifte Gaardene, afløse Hoveriet og indføre andre Forbedringer. Han havde selv tillige med sin Broder Sæde i denne Kommission, der arbejdede med stor Iver og Grundighed, og hvis Gjerning bragte rige Frugter. Men medens dette Arbejde gik sin Gang i en Række Aar, havde han slaaet et endnu langt større Slag. Det var lykkedes ham, da han mærkede, at Kronprinsen personlig i høj Grad var stemt for at forbedre Bøndernes Kaar, i Juli 1786 at faa denne til at lade nedsætte en stor Kommission, der skulde tage hele Bondestandens Stilling under Overvejelse. Et mærkeligt Brev, han den Gang skrev til sin Søster Louise Stolberg, viser, hvilken jublende Glæde han følte herover, og med hvilket, man kunde fristes til at sige overmodigt, Sejershaab han gik til at arbejde i denne Kommission. Det skulde vise sig, at han havde Grund dertil. Enhver véd, hvorledes denne saa berømte store Landbokommission ved sine i adskillige Aar fortsatte Arbejder fremkaldte den betydningsfulde Række Reformer, der i Spidsen havde Forordningen af 8. Juni 1787, som helt omdannede Fæsteforholdet til Bøndernes Gavn, og Stavnsbaandets Løsning ved Forordningen af 20. Juni 1788, men hvorved tillige, for blot at nævne nogle Hovedpunkter, Hoveritjenesten omordnedes i flere Henseender, indtil Forordningen af 6. Dec. 1799 til sidst fastslog den Ordning, der gjorde Ende paa alt ubestemt Hoveri, ligesom ogsaa Tiendespørgsmaalet underkastedes en omhyggelig Undersøgelse, der omsider førte til Forordningen af 8. Jan. 1810. Medens R. maa dele Æren for de Forordninger, der skyldtes Landbokommissionen i dens 2 første Aar, med Landboreformernes anden store Mand, Christian Colbjørnsen, og i det mindste til Dels ogsaa med Konferensraad V. Hansen [...], var han senere afgjort Kommissionens vigtigste Medlem, og man maa i det hele sige, at naar man tager Kommissionens Forhandlinger under ét, har han været den, der har gjort det meste og betydeligste Arbejde i den. Desuden fik han ogsaa Sæde i andre meget vigtige Kommissioner, og dels ved sit Arbejde i dem, dels ved sin Stilling i Spidsen for Rentekammeret fremkaldte han eller havde han i det mindste en væsentlig Del i adskillige meget vigtige Love, saaledes, hvad særlig Agerbruget angaar, i Forordningerne af 9. Juli 1790 om skadeligt Vands Afledning, af 19. Sept. 1792 om Sandflugtens Dæmpning og af 29. Okt. 1793 om Hegn og Fred for Jorder i Danmark.

Allerede tidlig var man imidlertid bleven klar paa, at det for at lette Gjennemførelsen af Forbedringer paa Landbovæsenets Omraade ligesom for øvrigt ogsaa paa andre økonomiske Felter i Statens forskjellige Lande var nødvendigt at lette Adgangen til at faa Pengelaan paa gunstige Vilkaar, og det havde derfor en ganske overordentlig Betydning, at der 16. Avg. 1786 blev oprettet en offentlig Kreditkasse, hvor saadanne Laan kunde faas. R. var en af de Mænd, der havde Fortjenesten af denne heldbringende Institutions Oprettelse. Kort efter fik han Sæde i den vigtige Finanskommission, som blev nedsat 1787, og som blandt andet skulde overveje, paa hvilke Maader Landets Hjælpekilder bedst kunde udvikles. Var Ernst Schimmelmann end vistnok denne Kommissions vigtigste Mand, havde R. dog ogsaa stor Del i de Forordninger, der skyldtes den og have betydelig Interesse ved det Arbejde for at udvikle en friere Omsætning, der træder frem i dem. Grundede paa dens Forslag udkom allerede i 1788 2 overordentlig heldbringende Forordninger, den ene af 11. Juni, hvorved Kvægopdrætningen i Jylland, der hidtil var forbeholdt Sædegaardsejere og Kjøbstadsborgere, nu blev tilladt alle, den anden Forordningen af 6. Juni, der tillod Tilførsel af Korn til Danmark og det søndenfjældske Norge fra fremmede Lande, hvad Christian VI havde forbudt ved Forordningen af 16. Sept. 1735. Ogsaa fjærnere Dele af Staten kom til at nyde godt af R.s og Schimmelmanns Frisind. 18. Avg. 1786 var den gamle Monopolhandel paa Island, der hidtil havde gjældt her, bleven ophævet, og Handel paa Øen blev aabnet for alle Kongens Undersaatter; det næste Aar blev ved en Forordning af 5. Sept. Handel paa Finmarken tilladt alle, fremmede saa vel som indenlandske. Og naar Finanskommissionen senere gik saa vidt i at fremme den friere Omsætning, at den udvirkede den berømte Toldlov af 1. Febr. 1797, der betegnede et Fremskridt, som den Gang var uden noget Sidestykke i Evropa, kan R. ogsaa siges at have haft sin Del deri. Ganske særlig skyldtes det Iver fra hans Side, naar Fortidens Tvang løstes paa et andet Omraade, nemlig hvad det norske Skov- og Savbrug angik, da nemlig en Forordning af 22. April 1795 gav Skov- og Savejerne langt større Frihed til at bruge deres Ejendomme, som de vilde, end de før havde haft.

Det har været Reformer paa det økonomiske Omraade, vi hidtil have dvælet ved — nogle mindre vigtige forbigaa

vi —; men R. var for rig og aandelig en Natur til blot at holde sig hertil. Det var ham klart, at hvis Bondestanden virkelig skulde bringes til at leve og virke, som det sømmede sig for en fri Befolkning, maatte den ogsaa hæves aandelig, og dertil gik Vejen igjennem en forbedret Skoleundervisning. Ønsket om Fremskridt i denne Retning var som vel bekjendt i hin Tid stærkt oppe, og hos R. traadte det frem igjennem levende Gjerning. Der var lidet, han tog sig af med den Iver paa sine Godser, og det var igjennem hele hans Liv en Yndlingssyssel for ham at følge Undervisningen i Almueskolerne paa sit Grevskab; men han havde ogsaa her en videre Virkeplads, da han 1789 var bleven Medlem af den da nedsatte Kommission for det danske Skolevæsen, og med vanlig Iver tog han Del i dens vigtige Forhandlinger, som omsider førte til Skoleforordningen af 1814.

Aarene fra 1784—1800 vare aabenbart Tiden for den mest frugtbringende Del af R.s Embedsvirksomhed, og medens han i den Tid, især som Landboreformernes store Mand, vandt en overordentlig Folkeyndest, fik han ogsaa Vidnesbyrd om Kronprinsens Velvilje og Tillid. Han fik 28. Nov. 1789 Værdigheden som Præsident i Rentekammeret, og 5. Juli 1797 blev han Statsminister. Vi ville hertil føje, at efter at han allerede 1778 var bleven hvid Ridder, gjorde Kronprinsen ham 1803 til Ridder af Elefanten. Som Medlem af Statsraadet kom R. til at bære sin Del af de Vanskeligheder, som Regeringen i den følgende svære Tid fik at kæmpe med, og han følte stærkt Trykket deraf. Samtidig med at den finansielle Stilling i stigende Grad vakte hans Bekymring, kom Ulykkerne udad til, han saa som en Følge af det af ham selv ganske billigede Skattebud af 1. Okt. 1802 en Modstandsaand udvikle sig hos det holstenske Ridderskab, der baade politisk og rent personlig pinte ham, og, hvor stor Kjærlighed og Højagtelse han end følte for Kronprinsen, ængstedes han dog alvorlig ved dennes voxende Lyst til at ville afgjøre alt paa egen Haand og ved hans Skinsyge imod sine officielle Raadgivere, der bragte ham til i flere Aar helt at regere uden Statsraadets Medvirken. R. havde i denne Tid meget tunge Timer, og det holdt haardt for ham at bevare sit vante lyse Syn paa Livet. Da han tilmed havde Følelse af, at han ikke mere kunde gjøre Nytte, var det ham vistnok en Lettelse, da han 7. Dec. 1813 fik sin Afsked baade som Præsident i Rentekammeret og som Deputeret i Finanserne. At han vedblev at staa som Statsminister, var i Virkeligheden nærmest en Slags Opmærksomhed imod ham; han trak sig tilbage til sit Grevskab; hans Virksomhed som Statsmand og som Embedsmand var forbi.

Men nu, da han levede ovre paa Christianssæde og Pederstrup, fik han aabenbart mere Livsglæde igjen. Efter at Ulykkernes Maal var naaet for Staten, og da det gjaldt om i Fredens Dage at arbejde Land og Folk op igjen, var det ham ikke tilstrækkeligt med Resignation at bære de Byrder, der maatte bæres; men han fandt ogsaa Arbejde nok at glæde sig ved; dels syslede han med Undersøgelser paa Forstvæsenets Omraade, hvori han havde ypperlige Kundskaber og et genialt Syn (jvfr. ndfr.), dels, hvad der var Hovedsagen, gav han sig til som Godsejer at arbejde videre paa det Grundlag, der var givet ved de store Landboreformer, og han følte stærk Opmuntring ved at se, hvor meget der allerede var udrettet. Intet kunde nu i dette sidste Afsnit af hans Liv være ham en større Glæde end at sammenligne sine Bønders Kaar og Arbejde med, hvad de havde været i hans Ungdoms Dage. Den Gang, skriver han i et Brev fra 1820, kunde jeg kan klage over deres Dumhed og Træghed, nu ere de herlige Mennesker, i Stand til alt godt. Han saa da ind i Fremtiden med lyst Haab for Fædrelandet, og med det samme var der for den fromme Mand en stadig Trang til i Tanken at dvæle ved alt, hvad Gud havde skjænket ham af Goder i Livet; det var for ham, som om han ikke kunde være taknemmelig nok derfor. Disse Følelser og Stemninger holdt sig hos ham til hans sidste Dage, hvor tunge Tab han end maatte lide, da han 1822 mistede sin Hustru efter 48 Aars overordentlig lykkelige Ægteskab, og da hans Søster Louise Stolberg, der efter sin Mands Død levede hos ham og stod ham meget nær, døde 2 Aar derefter. Aandsfrisk og arbejdsdygtig indtil sin høje Alderdom døde han efter nogle Maaneders Sygdom 11. Okt. 1827, 79 Aar gammel. — I sit Ægteskab havde han 13 Børn.

- - -

— Paa Skovbrugets Omraade staar C.D.F. Greve Reventlow som en Banebryder, hvis Arbejde endnu den Dag i Dag har Betydning, og hvis Skrifter vilde være en Pryd for ethvert Lands Litteratur. Til Grevskabet Christianssæde hørte der store Skove, en vigtig Indtægtskilde for Besidderen; som Chef for Rentekammeret maatte R. føle sig kaldet til at reformere Statsskovene og at standse den overhaandtagende Ødelæggelse af de private Skove. Det var hans Yndlingsarbejde at passe og pleje Skoven, og selv paa rent praktiske Omraader, særlig Udhugning af de unge Bevoxninger, blev han en Læremester for sin Samtid. Den vigtige Driftsplan for Statens Skove, der fremkom 1804, bærer tydeligt Præg af R.s Anskuelser; Driften blev forbedret, og Udbyttet steg kjendelig; en Række dygtige Mænd, hvoriblandt Hannoveranerne G.W. Brüel, G.C. Ulrich og G. Sarauw, blev ansat i Statens Tjeneste; paa Hederne og andre øde Jorder i Landets forskjellige Egne begyndte man store nye Skovanlæg. I de private Skove tilvejebragte Forordningen af 27. Sept. 1805 om Skovenes Udskiftning, Vedligeholdelse og Fredning ordnede Tilstande, ganske vist kun gjennem Borthugning af store Skovstrækninger som Vederlag for Græsningsretten, der nu ophørte.

Medens Datidens opblomstrende tyske Skovbrugslitteratur havde et stærkt spekulativt og doktrinært Præg, pegede R. idelig paa Iagttagelser, Forsøg og Undersøgelser som de vigtigste Kilder til Kundskab om Træernes rette Behandling. »Af gode Forstbøger lærer man meget, men langt mere ved selv at agte paa, hvad der har bidraget til eller skadet Træernes fordelagtige Fremvæxt.« Ved Beregning, bygget paa omfattende Maalinger,

godtgjorde R., at rummeligere Plads, større Frihed for de enkelte Træer vilde fremme deres Væxt, saaledes at de i langt kortere Tid end almindelig antaget kunde naa en vis Tykkelse; gjennem den stærkere Tilvæxt vilde man opnaa et højere Udbytte, en rimelig Rente af Træernes Værdi. Grundtrækkene af disse Anskuelser fremsatte R. allerede 1811 i en Afhandling, der blev optaget i Videnskabernes Selskabs Skrifter; han havde længe arbejdet paa en udførlig Fremstilling, som han selv tillagde stor Betydning; i de følgende trange Tider naaede han dog ikke at faa den udgivet; Manuskriptet blev glemt, men mange Aar efter gjenfundet, og 1879 udkom hans »Forslag til en forbedret Skovdrift«, udg. af W. Gyldenfeldt.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reverdil, Elie Salomon François, 1732—1808, Lærer, siden Forelæser og Kabinetssekretær, hos Christian VII

Af E. Holm

Elie Salomon François Reverdil var født i en lille By Niort i Kanton Waadt i Schweits [Schweiz] og Søn af en juridisk Embedsmand. Efter at han havde faaet sin Uddannelse ved Universitetet i Genf [Genève], kom han o. 1758 til Danmark, rimeligvis ved Medvirkning af en Fætter, Roger, der havde en høj Stjærne hos Bernstorff. Han kom i Kjøbenhavn til at indtage en Plads som Lærer i Fransk og Mathematik ved Kunstakademiet; men snart efter, i Aaret 1760, blev han ansat som Lærer hos Kronprinsen, den senere Christian VII. Det er bekjendt, at det lykkedes ham at vinde sin Elevs Velvilje, og at hans Undervisning dannede et Lyspunkt i Prinsens paa flere Maader sørgelige Historie som Barn. Følgen af dette Forhold var, at saa snart hans Elev 1766 besteg Tronen, knyttede han R. til sig, først som Forelæser og dernæst som Kabinetssekretær. Saa stærkt som den unge Fyrste fra først af følte Trykket af sin nye Stillings Hverv, og saa vaklende som han stod, var der, som det synes, Lejlighed for R. til at blande sig i Regeringssagerne og spille en ret betydelig Rolle; men det ser ud til, at han viste megen Takt under disse Forhold. Paa ét Punkt mente han dog, at det var hans Pligt at bruge sin Indflydelse, og det var for at faa Reformer i Stand paa Landboforholdenes Omraade, i det han her søgte at nytte den Varme for Bondestanden, som han allerede havde forstaaet at indgive Kongen, medens [denne] var Barn. 1767 affattede R. et Par Memoirer for Christian VII, i hvilke han udviklede, hvad han mente, at der fortrinsvis burde gjøres for Bondestanden. Følgen heraf var, at der i Okt. s. A. blev nedsat en Landvæsenskommission, i hvilken han selv tik Sæde; men netop som Øjeblikket syntes at være kommet for ham til at gjøre Gavn paa et vigtigt Omraade, fik han i Nov. s. A. Befaling til ufortøvet at forlade Landet, i det der tillige udbetaltes ham 10.000 Rdl. som en Naadepenge én Gang for alle.

Grunden til dette paafaldende Skridt fra Kongens Side var aldeles overvejende, at de russiske Diplomater, der den Gang i Kjøbenhavn forhandlede om en endelig Løsning af det gamle gottorpske Stridsspørgsmaal, ved en besynderlig Fejltagelse holdt R. for en Fjende af Rusland og derfor vilde have ham bort; men for øvrigt var Kongens Yndling Grev Holck næppe uden Del deri. R. selv tog sig denne Behandling nær og skrev Christian VII et temmelig bittert Brev til i den Anledning, hvad der havde til Følge, at denne lod sende ham et skarpt Svar. Man skulde tro, at der hermed var indtruffet et ulægeligt Brud imellem dem. Men under den sørgelige Sindssygdom, der i den følgende Tid mere og mere lagde sig over Kongen, maa han dog have bevaret gode Minder om R. I det mindste ligger det nær at tro det, naar man ser, at Struensee overtalte R. til i Sommeren 1771 at vende tilbage til Danmark og paatage sig at være den ulykkelige Konge til Selskab. R. blev forfærdet ved at se Kongens Tilstand, da han kom til Hoffet igjen, men helligede ham dog trofast Omhu, indtil Struensees Fald (17. Jan. 1772) gjorde Ende paa dette andet Ophold i Danmark. Han blev atter sendt bort, og siden levede han til sin Død i sit Fædreland. Hans Liv i den Tid vedrører os derfor ikke.

R. var en begavet og indsigtsfuld Mand, der baade havde Menneskekundskab og god Iagttagelsesevne. Han satte sig nøje ind i Forholdene her i Landet, hans Følelse af at tilhøre en større Kultur bragte ham ikke til at overse, hvad der var dansk, og han forstod at dømme, om end alvorlig, saa dog uhildet og forstandig. Dette hang sammen med hans ubetinget hæderlige Karakter. Han havde ivrige Modstandere, særlig paa Grund af sin Kjærlighed til Bondestanden, og fra deres Side er han bleven opfattet baade som fanatisk og ærgjerrig; men selv de erkjendte fuldt ud hans Uegennyttighed og Hæderlighed. Hans gode Egenskaber træde tydelig frem, dels i den Fortsættelse af Rogers »Lettres sur le Danemarc«, som han affattede o. 1764, dels, og det i endnu højere Grad, ved hans for vor Historie betydningsfulde Skrift »Struensée et la cour de Copenhague 1760—72«, der først udkom mange Aar efter hans Død, nemlig i Aaret 1858, og strax blev oversat paa Dansk. Han skrev dette Arbejde dels efter, hvad han selv ligesom saa for sine Øjne under sit Ophold i vort Fædreland, dels paa Grundlag af, hvad han ved sine gode Forbindelser her hjemme hørte om Forholdenes Udvikling i den Tid, da han var i Schweits. Besindig og fordomsfri, som han var, indtager han en enestaaende Stilling midt i al den Lidenskabelighed og Partiskhed, der beherskede Sindene, og det selv hos de allerbedste. Han nærede vistnok en uindskrænket Højagtelse for J.H.E. Bernstorff som Menneske og i visse Henseender ogsaa som Statsmand; men dette hindrede ikke ham, Schweitseren, i at se, at meget trængte til at reformeres her hjemme, og at her var fuldt af Fordomme og Misbrug. Det kunde derfor ikke være andet, end at han maatte finde adskilligt berettiget i Struensees Reformer, samtidig med at han dømte strængt om denne baade som Personlighed og som Statsmand. I høj Grad tiltalende er hans Skildring af Caroline Mathilde, som han, uden at skjule hendes Skyld, bedømmer med Forstaaelse og Billighed. Visselig kan man ikke altid tiltræde R.s Domme, og hvad han fortæller, er ikke altid rigtigt; han har ikke kunnet undgaa at fortælle efter, hvad han havde hørt andre sige, især naturligvis under sin ufrivillige Fraværelse fra Landet, og derved er der kommet Skjævheder og Fejl; men taget i sin Helhed er han forbavsende troværdig, og faa Memoirer findes overhovedet, der i saa Henseende kunne staa ved Siden af hans.

R. blev gift 1785 med en Dame i Schweits, men havde ingen Børn i sit Ægteskab.

Riegels, Niels Ditlev, 1755—1802, Historiker og Litterat

Af E. Holm, Jul. Petersen og Jonas Collin

Niels Ditlev Riegels var født paa Søllestedgaard paa Laaland [Lolland], og han var Søn af Justitsraad, Landsdommer Hans R. (dvs. Riegelsen) (død 1770) og Bodil Birgitte f. Flindt (død 1767). Efter at han var bleven Student 1771, begyndte han at studere Theologi, især Kirkehistorie, og han udgav nogle mindre Arbejder i denne Retning; men han blev kjed deraf, rejste udenlands og opholdt sig ved flere Universiteter, saaledes baade ved det i Gøttingen og det i Kiel, hvor han kom i en nærmere Forbindelse med en fra ham for øvrigt meget forskjellig Personlighed, Prokansleren J. A. Cramer. Han vendte tilbage til Kjøbenhavn 1779, og 2 Aar derefter blev han ansat som Pagehovmester hos Dronning Juliane Marie. Trods den Uvilje, som han siger at han havde fattet for det theologiske Studium, følte han dog Lyst til at udgive et stort kirkehistorisk Arbejde, og i Tiden fra 1781—86 fik han udgivet 3 Bind, der dog ikke naaede længere end fra den kristne Kirkes Begyndelse til den arianske Strids Afslutning. Under dette Arbejde havde han søgt at nærme sig til Guldberg, som synes at have fattet Interesse for hans Plan; men han valgte dog snart at slutte sig til dem, der paa denne Tid arbejdede paa at styrte det Guldbergske Ministerium for at stille den unge Kronprins i Spidsen for Staten; han virkede bl.a. til igjennem Cramer [Johan Andreas Cramer] i Kiel at faa en Brevvexling i Stand imellem Kronprinsen og Bernstorff. Men naar han aabenbart havde haabet ved at deltage heri at bane sig Vejen til stor Indflydelse for sig selv, blev han skuffet, thi de andre Deltagere i Planen havde Mistillid til ham og følte sig frastødte ved hans lidet tiltalende Personlighed. Intet Avancement faldt derfor i hans Lod, da Kronprinsen kom til Magten 14. April 1784; men han opnaaede dog, hvad der maatte synes at være en ikke ringe Fordel, at faa en aarlig Pension paa 1.200 Rdl. Skjønt dette ingenlunde kunde kaldes en daarlig Betaling for, hvad han havde udrettet til Gavn for Kronprinsen, og uagtet det i hin Tid fra flere Sider blev kritiseret som en urimelig Begunstigelse af ham, mente han dog selv, at han var bleven skammelig tilsidesat, og han glemte det aldrig. I den følgende Tid levede han mest paa en Gaard, som han ejede i Landsbyen Højet paa Falster, optagen af en omfattende Skribentvirksomhed. I Slutningen af sit Liv styrede han et af ham selv grundet »Læreinstitut« i Sorø, ved hvilket han bl.a. holdt offentlige Foredrag over historiske og naturhistoriske Æmner. Under et Besøg i Gunslev Præstegaard paa Falster — vistnok for at se til Arbejder ved Skovby Nor, som han havde væsentlig Andel i — døde han af et apoplektisk Anfald 24. Avg. 1802.

Hans Forfattergjerning var af meget forskjellig Slags. Han skrev saaledes baade et saakaldet »Forsøg til Kirurgiens Historie« (s. ndfr.) og, hvad der maa nævnes som hans vigtigste Arbejder, udførlige Skildringer af den danske Historie, nemlig Christian Vs Historie (1792), Frederik IV's Historie i 2 Bind (1795) samt »Smaa historiske Skrifter« i 3 Bind (1796—98). Af dette sidste Skrift drejer næsten hele 3. Del sig om Christian VI; i 1. Del findes et »Skilderi« af Christian II, et lille «Maleri» af Christian IV og et Par »Skilderier« af Dronningerne Sophie Amalie og Charlotte Amalie. Det øvrige af disse 3 Bind behandler den almindelige Historie. Hertil kom mindre Skrifter vedrørende Dyrlægevidenskab og flere Grene af Naturhistorien (s. ndfr.) samt en stor Mængde Afhandlinger og Flyveskrifter med Hensyn til forskjellige Forhold i Kirke, Stat og Samfund, sædvanlig af udpræget polemisk Farve. Heriblandt kan fremhæves det Maanedskrift, han i Aarene 1788—90 udgav under Navn af »Kjøbenhavns Skilderi«.

R. var aabenbart en Mand med Begavelse; han havde et skarpt Blik til at iagttage alskens Forhold i Samfundet, han havde Sans for Fremskridt, og man kan ikke frakjende ham Følelse for de lidende i Samfundet. Som man her mærker Paavirkning af det filanthropiske i Tiden, saaledes var han paa mange Maader stærkt greben af, hvad der den Gang var oppe. Da der utvivlsomt var meget, der trængte til kritisk at belyses, for at de nødvendige Forandringer kunde finde Sted, vilde en Mand med hans Evner kunne have gjort god Nytte; men ulykkeligvis havde han som Personlighed alvorlige Skyggesider. Han var en underlig misfornøjet, bidsk Natur, der havde en utrolig Forkjærlighed for kun at se, hvad der ikke duede, og for at se det slette i meget forstørret Maalestok. Naar man undtager nogle ganske faa Mennesker, saa han sig arrig paa næsten alle, som han paa en eller anden Maade kom i Berøring med.

Det er en Selvfølge, at en Mand med hans Aandsretning og hans Temperament blev stærkt greben af den franske Revolution. Han stolede paa, at der vilde komme herlige Virkninger af »den franske Nations for den selv farlige, men for Menneskeheden heldige Gjæring«; han saa i Aanden, hvorledes »dens Lærdomme i Fremtiden ville ophøje sig langt over gothisk Adelsaand, hierarkiske Voldsmænd og da holde disse lænkede til deres Triumfvogn, naar de uforstyrrede drage om fra Hytte til Byen og udbrede varig Lyksalighed«. Mange her hjemme forstode den Gang at forene Begejstring for den franske Revolution med Ærefrygt for den dansk-norske Enevælde, særlig som den traadte frem i Tiden efter 1784. Men dette var R. langt fra. Han var vistnok i og for sig ikke en afgjort Fjende af Monarkiet; derimod var Aristokrati det, han hadede mest af alt, og han kunde derfor godt finde sig i et Kongedømme, der gjennemførte stræng Lighed — helst med nogen Uvilje imod Adelen —, og som tillige havde Lyst til Reformer, med andre Ord den oplyste Enevælde. Men helst saa han dog denne Enevælde paa visse Maader noget indskrænket, ikke alene ved Pressefrihed, men ogsaa ved at have den Pligt at aflægge offentligt Regnskab, og dette førte ham da konsekvent til at ønske en Rigsstænderforsamling, for hvilken Regeringen skulde aflægge sit Regnskab. Bortset herfra vare for øvrigt R.s politiske Meninger ligesom næsten alle deres her hjemme, hvem Revolutionen satte i Bevægelse, meget uklare.

Med det Syn, som han altsaa havde paa Kongemagtens Opgaver, brød han saa godt som ganske Staven over den, saaledes som den var optraadt i Historien. Naar man undtager nogle faa udmærkede Regenter, mente han, at, hvad en monarkisk Stat gav Billedet af, var en Fyrste, der var forfalden til Udsvævelser og desuden en Bold for rænkefulde Hofmænd og egennyttige Ministre, af Stormænd, som udsugede eller lode sig bestikke, af en Embedsstand, der var lutter Slendrian og kun tænkte paa at berige sig selv, af Proprietærer og Præster, der kappedes om at flaa Menigmand, og saa de ynkelige Faar, der klippedes eller flaaedes. Alt dette mente han at finde i sin Samtid her hjemme. Han kunde erkjende med Tak, at der var givet Trykkefrihed, men det var i Grunden det eneste, han fandt fortjente Paaskjønnelse. I sin Bitterhed over ikke at være kommen til Vejrs hadede han de styrende; men ligesom han fandt alt slet, hvad der kom fra den Kant, saaledes var han tilbøjelig til i Embedsførelsen fortrinsvis at se Uduelighed og Uredelighed. Ingen skulde, naar han læste hans Skrifter, ane, at man var i en betydningsfuld Reformperiode. Det er, som om der aldeles intet skete, men alt var nedsunket i Sløvhed. Og ganske med samme Bitterhed vendte han sig baade imod forskjellige Personligheder, som han paa det løseste Grundlag overvældede med Grovheder, og ikke mindre imod hele Institutioner. Han kunde tale om, at han vilde fremme Gudsfrygt og Religion, og for saa vidt kan man sige, at der var noget religiøst hos ham; men den bestaaende Kirke var ham en Modbydelighed. Det var kun Katekismuspjat og Præstevaas, der kom fra den Side, samtidig med at Præsterne fedede sig paa Menighedernes Bekostning. Omtrent lige saa modbydelige vare Lægerne ham, ogsaa de »glinsede af Fedme«, medens de plukkede deres Patienter. Og nu Universitetet, ja dér var der kun Søvn og Uduelighed. I sin Lidenskab gik han endog saa at sige løs paa hele Folket, som han kaldte en Skrællingeafkom af Rangsyge og Brændevinsdrik.

Visselig kunde der være noget berettiget ved hans Angreb, og det var med god Grund, at han krævede Offentlighed ved Statens saa vel som ved forskjellige Stiftelsers Regnskaber, ikke mindre end naar han vilde have et omhyggeligere og humanere Tilsyn ved Pesthus og Waisenhus; men alt det berettigede drukner i de rent ud taabelige Overdrivelser og i det ubehagelige Indtryk af Bidskhed, for ikke at sige ligefrem Ondskabsfuldhed, og af Mangel paa Retfærdighedsfølelse, som han gjør. I det han, opfyldt af sin Lidenskab, lader Pennen løbe, taber han ogsaa med Hensyn til sin Stil al Selvkritik og bliver i en Grad vidtløftig og sjusket, saa at det jævnlig kan være ligefrem utaaleligt at læse ham. Hvad her er anført om ham, gaar ogsaa stærkt igjennem hans Historieskrivning. Han benytter enhver mulig eller umulig Lejlighed til at komme med sine vante Deklamationer og til at rase imod Fyrstemagt, Adel, Kirke og Embedsmænd osv. Skjønt han kan fremsætte træffende Bemærkninger, er dette forsvindende i Sammenligning med hans Mangel paa Evne eller Lyst til alvorlig at sætte sig ind i tidligere Tider og forstaa dem; hans Domme om Fortidens Personer ere tit dikterede af den besynderligste forudfattede Mening, og naar hertil kommer stor Upaalidelighed i, hvad han anfører som Kjendsgjerninger, og hans sædvanlig ubehagelige Stil, er det klart, at han trods sin utvivlsomme Begavelse staar alt andet end højt som Historieskriver.

R. var gift med Oda Sophie Henriette f. Wagner, der overlevede ham. Deres eneste Barn, en Søn, døde ung, før Faderen.

— I sin spredte Berøring med Lægevidenskaben har N. D. Riegels gjort sig særlig bemærket ved 2 medico-historiske Skrifter: »Forsøg til Kirurgiens Historie« (1786) og det omfattende, med en vis monumental Udstyrelse og en pompøs Tilegnelse til Cathrine II, Joseph II, Frederik Vilhelm II og den danske Kronprins Frederik forsynede Skrift »De fatis faustis et infaustis chirurgiæ commentatio historica« (1787). Positive Oplysninger om Fagets historiske Udviklingsgang i videnskabelig-teknisk Henseende give disse Skrifter aldeles ikke. De dvæle næsten udelukkende ved Kirurgiens bestandige Kampstilling til den lærde Medicin og vise overensstemmende med Forfatterens bekjendte Grundtendens en lige saa overstrømmende Sympathi for den første som polemisk Sindelag mod den sidste, der væsentlig falder sammen med Universitetsmedicinen. Skrifterne bære overhovedet helt igjennem Præg af R.s litterære Maner, med hans grænseløse Svada og urolige Fremstilling, men give i øvrigt, navnlig ved aftrykte Aktstykker, adskillige Oplysninger af Værd angaaende baade den danske og den udenlandske Kirurgis Vilkaar til forskjellige Tider.

— Som Zoolog har N. D. Riegels ikke indlagt sig synderlig Fortjeneste af Videnskaben. Hans naturlige Begavelse, hans virkelige Interesse for Zoologien og specielt for Anatomien vare blandede med en vis overfladisk Behandlingsmaade, og uagtet han ved enhver Lejlighed indprentede andre sine fortræffelige Anskuelser om Naturstudiets Principper, havde han hverken Taalmodighed nok eller tilstrækkelig videnskabelig Alvor til at anvende disse Principper paa sine egne naturvidenskabelige Arbejder. Blandt hans zoologiske og anatomisk-fysiologiske Arbejder maa nævnes »De usu glandularum superrenalium in animalibus« (1790), hvor han opstiller den Theori, at Fedtet afsondres af Binyrerne, og drager til Felts mod »den uhæderlige Søvn, som Kjøbenhavns Universitet endnu faar Lov til at nyde«; fremdeles »Forsøg til Sælhundens granskende Beskrivelse, ell. hvorledes Sælhunden faar Liv, opholder det, forplanter sin Art, dør, og om hans Sæder« (i »Skrifter af Naturhistorie-Selsk.«, 1792), samt 2 anatomisk-fysiologiske Monografier under Fællestitelen »Philosophia animalium«, nemlig »De Erinaceo, tradens hujus digestionis instrumenta etc.« og »De inspiratione cutænea aéris cellulosa etc.« (1799 — 1800).

Riis, Jørgen [Jørgen Ries] 1717—49, Forfatter

Af P. Stolpe

Jørgen Riis, ældste Søn af Skibsskriver paa Vagtskibet ved Helsingør Peter R. og Anna Cathrine f. Normann, er født i Helsingør 1717 (døbt 8. Dec.). Faderen blev 1723 Byfoged i Nysted, hvor han døde 1726. Sønnen er uden Tvivl opdragen i trange Kaar, blev 1736 Student fra Nykjøbing Skole, hvor han 1737 ansattes som Hører, tog 1738 Bakkalavrgraden og 1741 theologisk Examen. Da Pladsen som øverste Hører blev ledig, og Rektors Stifsøn blev foretrukken for R., forlod han Skolen og søgte ivrig Præstekald, men da hans Forhaabninger glippede, kastede han sig paa Journalistikken og vakte ved Udgivelse af moralske Ugeblade efter engelsk Mønster et voldsomt litterært Røre. Fra Maj 1744 til Juli 1745 udkom hans Hovedværk: »Den danske Spectator eller Sande- og Granskningsmand«, som ved Siden af almindelig Satiriseren over Sæder og Skikke, Laster og Daarskaber med en næsten brutal Styrke rettede Angreb imod enkelte Stænder og bestaaende Forhold, medens hans poetiske Ugeblad »Den danske Anti-Spectator eller en for alle imod den danske Sandemand« (Juli 1744—Marts 1745) under Skin af at polemisere imod »Spectator« med bidende Vid slagfærdig gjorde Front imod Modstanderne .

»Spectator« er et tidligt Indlæg for Aarhundredets frisindede og humane Reformbestræbelser, der som Maal sætter det lyksalige Seculum, da Dyden triumferer. R. bekæmper Fordomme og forudfattede Meninger, ironiserer over, at Adelskab og Ærestitler sættes over sand Fortjeneste, medens al Ære og Højagtelse burde grunde sig paa virkelige Fuldkommenheder, kritiserer Bondens Stavnsbaand, Infamien ved uægte Fødsel, Skoledannelsen, der skaber Pedanter, Dommernes Uvidenhed og Bestikkelighed og andre Administrationens Brøst; med en vis Forkjærlighed hudflettes i Skildringer, der røbe Studier efter Naturen, Præsternes Skrøbeligheder. Medens Holberg med overlegent Lune revser sin Samtid, er det hos R. den levende Indignation over Uretfærdigheden i de bestaaende Tilstande, Overklassens Magtmisbrug over for de fattige og svage, som har Overtaget. I en Dæmring lader han endog skimte Tanken om Menneskenes Lighed og Broderskab, som det er forbavsende at træffe her hjemme og paa denne Tid. Der er paa sine Steder noget revolutionært ætsende, noget af Proletarens personlig oprørte Sind, der ligesom lader ane den knyttede Næve bag ved den spidse Pen. Man maa søge langt frem i dansk Journalistik for at finde Magen. Sneedorffs «Tilskuer» er mat og spag over for R. Og dog giver »Spectator« næppe et fuldt Billede af ham selv, thi han har haft en haard Kamp at bestaa med Censuren, som brød Brodden af hans Udfald og nødte ham til, som han siger, at skille sine Blade ved deres Saft og Kraft for at komme til Slutningen af Aaret. Medens man endnu gættede paa Holberg som Forfatter, blev »Spectator« gunstig modtaget af Publikum, men da det kom ud, at Forfatteren var en ung Student, slog Velviljen over i sin Modsætning.

R.s følgende Skrifter ere populære Blade uden satirisk Tendens. Maanedsskriftet »Exegetiske Betænkninger over vigtige og vanskelige Steder i det nye Testamente« (Marts—Maj 1745) skal, skjønt det udkomne synes orthodoxt uangribeligt, være standset af Censuren; Ugebladet »Den politiske Tilskuer« (Sept.—Nov. 1745) faldt for hans gamle Modstander Clitaus Kritik. Træt af disse frugtesløse Kampe er det vel, at R. blev Fuldmægtig hos Byfogeden i Kjøbenhavn. 1748 tog han juridisk Examen og beskikkedes s. A. til Højesteretsadvokat. I Komedien »Den ædelmodige Dame« (1748), som blev opført paa v. Qvotens Theater i St. Kongensgade, forsøgte han sig som Dramatiker i Holbergs Stil. Han døde pludselig 2. Okt. 1749, Dagen før han skulde have haft Bryllup med Jomfru Marie Liungsaa. Mange Muligheder synes at være gaaede i Graven med ham. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] har Ret i at regne ham til Trykke- og Tænkefrihedens tidlige og modige Stridsmænd.

Til: Indholdsfortegnelsen

Riisbrigh, Børge, 1731—1809, Filosof

Af K. Kroman

Børge Riisbrigh var født 5. Dec. 1731 i Vejlby i Fyn, hvor hans Fader, Hans R., var Sognepræst (død 1746). 1749 dimitteredes han fra Fredericia Skole, studerede Theologi, navnlig stærkt paavirket af J.E. Gunnerus, og fik theologisk Embedsexamen 1753. Fra 1760 var han Dekan paa Klosteret og begyndte samtidig at holde offentlige Forelæsninger over filosofiske Æmner. Han talte klart og præcist og havde stor Tilstrømning. Efter en 3-aarig Udenlandsrejse (1762—65), paa hvilken han besøgte tyske Universiteter og Paris og stiftede Bekjendtskaber med adskillige lærde, blev han 1767 extraordinær og 1773 ordinær Professor i Logik og Metafysik ved vort Universitet. I denne Stilling virkede han med utrættet Iver og Nidkjærhed, indtil en overhaandtagende Døvhed 1803 førte ham til at tage sin Afsked. Ved Bombardementet 1807 mistede han sit Bibliothek og forskjellige værdifulde Samlinger, et Tab, han dog bar med stor Sindsro. Han døde 18. April 1809, ugift.

Hans Skrifter ere ikke mange. Foruden et Par latinske Disputatser udgav han sin Lærebog for de studerende: »Prænotiones philosophicæ« (1775), end videre en i Videnskabernes Selskabs Skrifter optagen Afhandling: »Undersøgelse om, og hvorvidt, deres Mening er grundet, som holde for, at sand Filosofi og et fuldstændigt Begreb om sand Filosofi først i vore Tider ere blevne til« (1803), og endelig leverede han en Oversættelse af Diogenes fra Laértes »Filosofiske Historie«, som senere (1812) udgaves af B. Thorlacius.

Det var den af Wolf og Baumgarten indførte Filosofi, der omkring Aarhundredets Midte særlig beherskede Tyskland, og det var væsentlig ogsaa denne, R. foredrog fra sit Katheder. Det var de første kejtede og famlende Forsøg paa at vinde større Kritiskhed over for Opgavernes Løsning; men ofte nok blev man stikkende i en tom, pedantisk og udtværet Formalisme. Det kan derfor ikke forbavse, at H. Steffens, der jo var udgaaet fra en ganske modsat Lejr, med stor Ringeagt taler om R.s Forelæsninger, som han hørte o. 1790. Fra anden Side roses R. omtrent enstemmig for sit klare og tydelige Foredrag; han havde bestandig talrige Tilhørere, og adskillige af disse have udtalt sig varmt om, hvor meget de skyldte ham. Han var sund og besindig, som J.P. Mynster fremhæver: ikke uden Lune, og han fulgte endnu i sin ældre Alder med usvækket Iver de filosofiske Bevægelser i Udlandet. Da Kant i Firserne havde gjort sit heldigere Forsøg paa at indføre en mere kritisk Methode, gjorde R. i sine Forelæsninger og i det førnævnte Skrift dette nye Fænomen til Gjenstand for besindige Undersøgelser, og om han end ikke — som det snart blev Tilfældet med de fleste yngre — i ubetinget Tilslutning stillede sig paa Kants Side, ydede han dog det gjorte Fremskridt sin varme Anerkjendelse. Men var R. som Videnskabsmand saaledes ikke blandt de særlig fremragende, var han saa meget mere betydelig ved sin elskelige Personlighed. Med den største Nidkjærhed røgtede han sit Embede; med varm Opofrelse tog han sig personlig af de studerende, som han endog opsøgte for at yde dem Understøttelse, naar han troede dem trængende. »Uberegnelig«, siger J. Møller, »er den Udbredelse af sund Tænkning, som han befordrede blandt Danmarks og Norges Embedsmænd«, og i sin Nekrolog over ham kalder P.E. Müller ham »den danske Sokrates«.

Henvisning

Se omtale: i Carl Henrik Koch: *»Dansk oplysningsfilosofi«*, Gyldendal, København 2003.
Kommentar til Koch's bog kan findes i afsnittet »Holberg's filosofi og hans behandling af teodicéproblemet« i:
»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning. Kommentarer« [4-5 MB].

Til: Indholdsfortegnelsen

Rosenkrantz, Ivar, 1674—1745, Statsmand

Af E. Holm

Ivar Rosenkrantz [Iver Rosenkrantz] var en Søn af [...] Gehejmeraad Erik R. til Rosenholm og Margrethe Krabbe til Vemmetofte og var født 5. Dec. 1674. Faderen mistede han allerede, da han var 7 Aar; men han synes at have faaet en meget omhyggelig Opdragelse og en god Undervisning, uvist dog ved hvilke Lærere. 1694 tiltraadte han en Udenlandsrejse, der varede et Par Aar. I Jan. 1698 blev han efter sin Tilbagekomst udnævnt til Kammerjunker hos Prinsesse Sophie Hedevig; men det skulde dog ikke blive Hofmandsbanen, han kom til at gaa. Allerede i Aaret 1700 udnævntes han (30. Okt.) til Afsending hos Carl XII, og han opsøgte da ogsaa denne i Lifland; men han blev ikke modtaget, saaledes at han maatte rejse hjem uden saa meget som at have talt med den svenske Konge. Heldigere var han i det mindste personlig, da han 1702 kom til England som Statsafsending og kunde virke her indtil 1705. Det ser ud til, at han har gjort et godt Indtryk i de engelske Statsmandskredse og ved Dronning Annas Hof. Da han var kommen tilbage der fra, valgte Kong Frederik IV ham til at følge med paa hans italienske Rejse 1708—9 som Hofmarskal. De Forhold, der førte til, at Frederik IV kastede sig ind i den store nordiske Krig (1709), kaldte atter R. til diplomatisk Virksomhed. Han sluttede i Sept. 1709 et Forsvarsforbund imellem Danmark og Biskoppen af Múnster, og derefter underhandlede han med Sømagterne, hvad der var Begyndelsen til, at han i flere Aar (indtil 1714) var Statsafsending i England. Derpaa nævnes han som Deltager i Fredskongressen i Brunsvig [Braunschweig], der dog blev betydningsløs. Der knytter sig ikke Træk af særlig Vigtighed til hans diplomatiske Virksomhed; men naar man ser ham blive saa stærkt brugt paa dette Omraade, tyder det paa, at han har gjældt for at være dygtig dertil.

Imidlertid var han allerede 1709 bleven udnævnt til Amtmand i Kjøbenhavns Amt, en Stilling, som Forholdene dog hidtil havde gjort det umuligt for ham at give sig af med. Fra Aaret 1716 derimod kunde han overtage den, og han fik tillige i dette Aar Sæde i Politi- og Kommercekollegiet, hvor han kom til at virke som Formand indtil 1723. I Aaret 1709 var han bleven Ridder af Danebrog, 1717 fik han Gehejmeraadstitel. Men nu i 1723 indtraf der en Forandring i hans Stilling, der ganske sikkert ikke var efter hans Hoved; han blev (30. Avg.) gjort til Stiftamtmand i Viborg. Den Bortfjærnelse fra Kjøbenhavn og fra Centralstyrelsen, der var en Følge heraf, var aabenbart en Virkning af det lidenskabelige Had til den gamle danske Adel, der netop paa denne Tid kulminerede hos Kongen og faa Maaneder i Forvejen havde faaet Udtryk ved hans bekjendte Regeringsregler for hans Søn, hvor han advarer imod at bruge Mænd af denne Stand i høje Embeder. R. s Virksomhed var nu i en Række Aar begrænset til, hvad der vedrørte en afsides jysk Egn; men den kunde have sin Betydning ved det Kjendskab, han her vandt til Forholdene fjærnt fra Hovedstaden. Medens han aabenbart i denne Tid maa opfattes som lidet i Naade hos Kongen, bevarede han det Venskabsforhold til Kongens Søskende, Prins Carl og Prinsesse Sophie Hedevig, der allerede var blevet grundet ved hans Stilling en Del Aar tilbage som Kammerjunker hos Prinsessen. Efter at han først havde været gift med en Datter af Frederik Gersdorff [...], Birte, der var død 1719 uden at have født ham Børn, havde han i Aaret 1721 ægtet Charlotte Amalie Skeel, der var Datter af Christen S. til Vallø og Søsterdatter af Brødrene Christian Ludvig og Carl Adolf v. Plessen [...], og det nære Forhold, hvori han derved kom til disse Mænd, blev endnu nøjere ved den Berøring, han jævnlig havde under sit Liv i Viborg med den førstnævnte af dem, der indtil Slutningen af 1725 var Stiftamtmand i Aarhus. En Følge af disse Forhold var det, at R. hørte til, hvad man maa kalde Oppositionen under Frederik IV's sidste Regeringsaar, og dermed ogsaa til dem, som det kunde ventes at Kronprinsen, den senere Christian VI, vilde knytte til sig, saa snart han blev Konge.

Saaledes kom det da ogsaa til at gaa. Strax den første Dag efter Faderens Død kaldte den unge Konge R. til at tage Sæde i Konseillet, foruden at han gjorde ham til Ridder af Elefanten, og R. blev tillige sat i Spidsen baade for det danske og det tyske Kancelli (Bestalling af 17. Okt. 1730), saaledes at han havde en Storkanslers Virkeomraade, uden dog at bære den høje Titel. Ved Siden deraf fik han Overtilsyn med Kronprinsens Opdragelse. Da begge Plessenerne vare hans Kolleger i Konseillet, syntes der at være Udsigt til behageligt Samarbejde paa Statsstyreisens øverste Trin, og R. var desuden i høj Grad Gjenstand for Kongens Tillid. Ogsaa han fra sin Side satte Kongen højt, saaledes som han har givet det Udtryk i et Brev til en Ven, hvor det hedder: »Sikkert har der aldrig levet en retfærdigere eller bedre Fyrste i Verden end vor nuværende Konge, og vi kunne kun ønske, at slige Følelser og et sligt Liv kunde vare evig.«

Det var et Fremskridt, at R. kom til at afløse U.A. Holstein som Chef for de tvende Kancellier; han stod over denne baade ved Dygtighed og, hvad Personlighedens Finhed angaar. Ligesom R.s Portrætter vise os en smuk Mand med et mildt og nobelt Udtryk i Ansigtet, saaledes faa vi et ganske lignende Indtryk af hans hele Færd. Han var en ædel og ren Karakter, venlig i Omgang og elskværdig at have at gjøre med. Det kan vel være, at han havde et for ensidigt Godsejersyn paa Landboforholdene, og at han havde vel megen Adelsmandsfølelse; men han havde ogsaa adskillige af den ægte Adelsmands gode Egenskaber, og det blev med rette sagt om ham af en fremmed Diplomat, at han var et smukt Exempel paa en Adelsmand af den gamle Slags. Hans Dannelse var fin og grundig med den klassiske Farve, som man paa den Tid kunde træffe den hos betydeligere fornemme Mænd rundt omkring i Evropa. Han havde i saa Henseende drevet det til at blive en stiv Latiner, saaledes at han kunde skrive velformede latinske Digte. Med dette stod i Forbindelse, at han satte stor Pris paa videnskabelige Studier i det hele, og ligesom det virkede med til, at han stillede sig i et personligt Venskabsforhold til Hans Gram [se om Hans

Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], saaledes gjorde det ham vel skikket til at være Universitetets Patron, hvad han var bleven 16. Marts 1731.

R. medbragte fra sin tidligere diplomatiske Virksomhed Kundskaber paa dette Omraade, der maatte have Betydning for ham, da han nu som Oversekretær i tyske Kancelli tillige blev Udenrigsminister, og han havde desuden i sine andre Embeder vundet godt Kjendskab til Landets Forhold i flere Retninger; han var ogsaa samvittighedsfuld i sin Embedsførelse. Som Udenrigsminister var han afgjort mere fremtrædende, end hans Forgængere i den senere Tid havde været, og det har sin Interesse at se ham gjøre Begyndelsen paa, hvad der siden blev i høj Grad iøjnefaldende hos Bernstorfferne [J.H.E. Bernstorff og A.P. Bernstorff], nemlig ved sine Depecher at sætte de danske Diplomater ind i Regeringens politiske Opfattelse af de evropæiske Forhold i Almindelighed. Men naar han dog ved sin Stilling til Kongen aabenbart var mindre fri i sin Virksomhed, end de bleve det, saa staar han unægtelig ej heller ved Siden af dem, hvad overlegent politisk Blik angaar. Man vil vel overhovedet, hvor stor Sympathi man end føler for ham, og hvor meget man end anerkjender hans Dygtighed, næppe sætte ham i den første Række af vore Statsmænd; man har ikke ved ham egentlig Indtrykket af en overlegen Mand.

I sin Udenrigspolitik mødtes han godt med Kongen i at søge et venskabeligt Forhold til Sverige og ikke mindre i den Politik, der førte til Traktaterne med Østerrig og Rusland i 1732, som skaffede nye Garantier for Slesvigs Besiddelse. Under den Rivalisering imellem England og Frankrig, der netop nu begyndte igjen, foretrak han afgjort Tilslutning til den første af disse Magter, og han fandt deri stærk Støtte hos sine Kolleger Brødrene Plessen; men højst sandsynlig vilde han dog ikke uden Hjælp fra anden Side have kunnet trænge igjennem med sin Politik over for den Indflydelse, som Krigsministeren Løvenørn [...] udøvede paa Kongen i franskvenlig Retning. Naar Striden imellem disse Statsmænd endte med, at der 1734 blev sluttet Forbund med England, skyldtes det ikke R.s overlegne Indflydelse, men de Raad, som Kongen fik af sin Fætter Grev Stolberg-Wernigerode. I Virkeligheden var R. s Stilling allerede begyndt at blive vaklende.

Hvor nøje man end kunde have troet at Forholdet vilde blive imellem Kongen og det Konseil, han havde valgt sig, da han besteg Tronen, holdt det dog ikke længe. Efter at R. og Plessenerne havde virket til, at Christian VI, saa snart han blev Konge, skyndte sig med at ophæve Landmilitsen, maatte de lide et Nederlag, da de et Par Aar efter forgjæves bekæmpede Tanken om at gjenindføre den. Uheldigvis kan man ikke give R. og hans tvende Kolleger den Ros, at de ved denne Lejlighed havde staaet paa Bondefrihedens Side, thi hvad de vilde have Kongen til at stille i Steden for Landmilitsen, var i Virkeligheden et Stavnsbaand fra det 14. til det 40. Aar. Det var Løvenørn, som her havde sejret over dem, og samtidig med at R. tillige havde at kæmpe med denne paa det udenrigske Omraade, blev han uenig med Kongen med Hensyn til de kirkelige Forhold, hvor han selv ganske bestemt stod paa det gamle orthodoxe Partis Side, medens Christian VI mere og mere gled over i Pietisternes Lejr. Den Modsætning, der her fremkom, skærpedes aabenbart end mere ved den pietistiske Nidkjærhed, der opfyldte Kongens Damer, baade hans Dronning, Sophie Magdalene, og hans Svigermoder, den magtlystne Markgrevinde af Bayreuth. Saa indtraf tillige det store Uheld for R., at hans Hustru gjorde Skandale. Skjønt hun ikke mere var helt ung og havde født ham 5 Børn, var hun ikke lidt flanet og koketterede paa en aldeles upassende Maade med unge Herrer. Følgen deraf var et blodigt Sammenstød imellem 2 af Hoffets unge Kavallerer hos hende selv, en Historie, der opvakte Kongens levende Forbitrelse imod hende, og som ikke kunde andet end skade baade R. og hendes Onkler. Det var kun faa Dage efter dette Optrin, at Ludvig Plessen i Jan. 1734 traadte ud af Konseillet. Det blev nu en pinlig Tid for R. Hans Hustru havde bragt ham i Folkemunde paa en alt andet end behagelig Maade, og efter at begge Plessenerne havde forladt Konseillet, stod han alene tilbage der, blot med en ubetydelig Mand, Blome, til Kollega. Hans Stilling hos Kongen var saa undergravet, at denne ventede, at han vilde tage sin Afsked. R. gik imidlertid ikke, uvist af hvilken Grund, og Kongen lod ham foreløbig blive siddende; men hvor liden hans Tillid til ham var, viser et saadant Træk som det, at han lod Schulin, der den Gang var Sekretær i tyske Kancelli, jævnlig gjennemlæse R.s Expeditioner og udtale sig for ham selv om dem.

Et saadant Forhold kunde naturligvis ikke vare længe, og Christian VI lod ham derfor i. Juni 1735 afgive sine Embeder som Chef for begge Kancellierne, saaledes at J. L. Holstein afløste ham i danske Kancelli og Schulin i det tyske. Derimod beholdt han sine Pladser som Medlem af Konseillet og som Patron for Universitetet. I Kraft af denne sidste Stilling havde han faa Aar i Forvejen (1732) virket med til, at Universitetet havde faaet en ny Fundats. Det vilde være Uret at nægte, at han derved havde virket til Fremskridt i flere Henseender; men man maa uheldigvis tilføje, at der dog blev staaende saa meget forældet, og at der endnu kom til at fattes saa meget af nødvendige Udvidelser, at man maa sige, at R. og hans gode Ven og Raadgiver Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] ved denne Lejlighed viste, at de langtfra havde Reformaand nok.

Stillingen som Medlem af Konseillet gjorde det ganske vist ogsaa efter 1735 muligt for R. at tale et Ord med i vigtige Statsspørgsmaal; men han maatte nødvendigvis føle sig ene der, saaledes som dette nu blev sammensat. At han ikke var bange for ogsaa under disse Forhold at udtale Meninger, som han kunde sige sig selv at Kongen ikke vilde synes om, viser det, at han i Aaret 1737 indgav en indtrængende Forestilling imod et Forslag af Generalprokuræren Andreas Hojer om Indførelse af Landfiskaler, som skulde holde vaagent Øje med, hvad der skete imod Loven og Forordningerne. R. frygtede med Grund for, at dette kunde føre til et uhyggeligt Spioneri, der

vilde gjøre en slet Virkning paa Befolkningen; men han kunde lige saa lidt trænge igjennem her som ved flere andre Lejligheder, hvor han udtalte sig om ret vigtige Forhold. Det var i det hele langt fra, at Kongen fik mere tilovers for ham, efter at han var fratraadt sine Stillinger i danske og tyske Kancelli. I det Christian VI i stigende Grad opfattede Brødrene Plessen som ubehagelige Oppositionsmænd, blev R. paa Grund af sit nøje Forhold til disse Mænd ogsaa Gjenstand for hans Mistro. Da Banken i Kjøbenhavn grundedes 1736, fandt Kongen, at R. var alt for lidt ivrig i at tegne sig for Aktier i dette af ham selv stærkt begunstigede Foretagende, og med en klar Hentydning til Plessenerne skrev han i den Anledning til Schulin: »Gehejmeraad R. viser ved enhver Lejlighed, af hvilken Bande han er, og at han ikke vil flattere os.«

Det synes ogsaa, som om R., der i det hele holdt for meget af at høre sig selv tale, ikke altid var tavs nok, og at han, der med en stor Overbærenhed ganske tilgav sin Hustru og endog viste hende megen Tillid, havde ondt ved at holde tæt over for hende, som ingenlunde var diskret nok. Men var der nogen Egenskab, Christian VI krævede af sine Ministre, var det Tavshed, og ærgerlig sagde han derfor, at R. ikke kunde tie længere, end til han saa sin Kone.

Alt dette tilsammenlagt giver Indtryk af, at R.s Stilling i Aarene efter 1735 var alt andet end behagelig, og dertil kom, at Kongen efterhaanden ogsaa blev uenig med ham, hvad den udenrigske Politik angik. R. holdt paa dette Omraade stadig fast ved, at Forbund med England burde foretrækkes for en fransk Alliance. Da 1739 det tidligere Forbund med England blev fornyet, kunde det se ud, som om R.s politiske System endnu skulde opretholdes; men meget snart derefter foregik der en Svingning i den danske Politik over imod Frankrig, saaledes som Løvenørn og Schulin vare ivrige for. Ved Nytaarstid 1740 blev der truffet hemmelige Aftaler om et dansk-fransk Forbund, der skulde træde i Kraft, saa snart Alliancen med England var udløbet. Efter denne Svingning var R.s Forbliven i Konseillet umulig længere, og 27. April 1740 fik han pludselig sin Afsked. Det Brev, hvorved Kongen meddelte ham dette, indeholdt ingen Paaskjønnelse af hans lange Virksomhed i Statens Tjeneste, men dog den Forsikring, at det kun var Hensynet til hans Alder, ikke derimod nogen Misfornøjelse eller Tanke om at vise ham Unaade, der gjorde, at han fritog ham for mere at deltage i Konseillets Forhandlinger; han skulde have en Pension paa 5.000 Rdl., og han vilde kunne vælge, om han vilde være Stiftamtmand i Odense eller Aarhus. R. fandt imidlertid, at han havde været Embedsmand længe nok, og ønskede desuden ikke at staa under nogen Minister. Han bad derfor om at maatte faa Pensionen uden at behøve at overtage noget nyt Embede, og dette indrømmede Kongen ham.

R. havde efter sin Fader arvet Rosenholm, og senere (1735) kjøbte han Rygaard og Aaret efter Egholm, begge Godser i Sjælland. Da han fik sin Afsked, forlod han Kjøbenhavn og boede paa sine Godser, mest paa Rosenholm. Hvorledes han tilbragte sin Tid der ovre, har han skildret i et Digt paa Latin til Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] 1741. Det viser, at om han end havde Syssel nok og endnu kunde finde Glæder i Livet, følte han dog Smerte ved den Uret, han mente at han havde lidt. Det har derfor maattet være ham en Glæde, da Kongen et Par Aar efter hans Afsked greb en Lejlighed til at vise ham, at han tænkte med Venlighed paa ham. Han forhøjede nemlig uden nogen Anmodning fra R.s Side hans Pension med 1.000 Rdl. Netop den Gang havde han faaet at vide, at R. var svagelig, og han skrev i Anledning af Pensionsforhøjelsen til J. L. Holstein: »Maaske lever R. ikke længe. Katarrhalske Febre ere farlige for en Mand i hans Alder. Det gjør mig ret ondt for den brave Mand«. Ikke længe efter skjænkede han R. en kostbar Daase med Brillanter. Efter forskjellige Svingninger endte Forholdet imellem Kongen og R. saaledes mildt og harmonisk.

R. døde 13. Nov. 1745. I sit andet Ægteskab havde han 5 Børn, 3 Sønner og 2 Døtre. Meget bekjendt blandt Sønnerne blev [...] Fred. Chr. R. Hans Enke, som 1750 fik Ordenen de la fidelité, døde 1763.

[Th.A. Müller formoder i *»Den unge Ludvig Holberg«*, s. 169, at Rosenkrantz var Holberg's model i 412' og 538' Epistel].

Til: Indholdsfortegnelsen

Rosenstand-Goiske, Peder, 1704—69, Theolog

Af A. Jantzen

Peder Rosenstand-Goiske blev født 1. Maj 1704 i Vestervig Præstegaard i Thy. Hans Forældre vare Provst Peder G. og Bodil Margrethe f. Rosenstand. Sin første Undervisning fik han hos en kvindelig Slægtning i Aalborg, kom derefter hjem til Faderen for at forberedes til Latinskolen og blev dimitteret fra Aalborg 1722. Var han kun svag i Kundskaber, da han kom til Universitetet, hævede han sig dog snart til at blive bekjendt for sin solide Lærdom. Da hans Fader døde faa Maaneder efter, at han havde deponeret, maatte han vende hjem og fik saaledes sine Studeringer afbrudt i nogen Tid. Han fik alligevel Attestats 1724 og var nu Huslærer dels i Hvedstrup Præstegaard ved Roskilde, dels i Kjættinge Præstegaard paa Laaland [Lolland], hvor den senere Biskop, Dr. P. M. Bildsøe [...] var hans Elev og af ham blev fulgt til Universitetet 1726. Sidstnævnte Aar blev han Femte-lektiehører i Aalborg, forflyttedes 1733 til Viborg som Konrektor og blev Aaret efter tillige Lector theologiæ, indtil dette Embede nedlagdes 1740. I denne sidste Egenskab paahvilede de aarlige Skærtorsdagsprædikener ham; 11 af disse samlede han senere under Titel: »Betragtning over vor Frelseres Jesu Christi Testamente og Sakramente eller over Skærtorsdagstext« (1753; 2. Opl. 1762; de udkom ogsaa i tysk Oversættelse). I Viborg kom han meget i Stiftsprovst, Mag. Tychonius' Hus [se om Tychonius i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og drog stor Nytte af hans rige Bibliothek. 1735 havde han faaet Magistergraden, og 1742 erhvervede han den theologiske Doktorgrad for en Afhandling om Treenigheden. Efter den lange Skolevirksomhed blev han 1747 Stiftsprovst i Viborg. Om hans Prædiken skriver Viborgs Kronikør, Degnen Thjørring: »Han var langt bedre skikket til at være Skolelærer end til Prædikeembedet, da han tilforn kun havde ringe Øvelse deri. Hertil kom, at han ikke saa vel kunde udtrykke sig i det danske som i fremmede Sprog. Dersom han skulde have prædiket paa Latin, Græsk eller Hebraisk, havde det faldet ham let; men at prædike paa Dansk faldt ham noget tvungent«; men Thjørring giver ham derhos den største Ros for hans usminkede Gudsfrygt og kjærlige Virken, hvorfor han var »særdeles højt æret og elsket af alle«. Af hans Prædikener i Viborg udkom senere (1766—69) »Betragtninger over alle Søn- og hellige Dages Evangelier udi Prædikener«, 4 Dele. Men knap 2 Aar havde han været Stiftsprovst, da han i Maj 1749 kaldtes til at være Reuss' Eftermand som theologisk Professor i Kjøbenhavn.

R.-G.s Indtræden i det theologiske Fakultet var af stor Betydning. Han pustede Liv i det hensygnende Studium, og de unge flokkedes om hans Lærestol. Han er den, som her hjemme først gjennemfører den Wolfske Filosofis Anvendelse paa Theologien. Det var hans Overbevisning, at Kristentro og Fornuft ikke kunde stride imod hinanden; Kristendommens Sandhed, paastod han, lod sig bevise ved Fornuftens Slutninger; Fritænkeriet var kun en vildfarende Fornuft; og naar Mennesker ikke vare troende, var det kun, fordi de ikke brugte deres Fornuft. Ligesom Wolf selv mente R.-G., at en saadan Lære maatte være en fortrinlig Støtte for Religionen; men Resultatet blev, at denne religiøse Retning nødvendig maatte bane Vejen for Rationalismen; og Fejlsynet er ikke mindst dette, at R.-G. i Kristendommen kun ser en Lære. Denne demonstrerende Methode forkyndtes ikke blot fra Kathedret for de studerende, men han vilde ogsaa praktisere den i Folkets brede Lag og paabegyndte i det Øjemed 1753 et Ugeskrift: »Billige Frie-Tanker over ubillig Frie-Tænkeri«. Han vilde for Lægfolk gjennemgaa alle de Tvivl og Indvendinger, der rejstes mod Kristendommen for at vise Daarligheden i disse. Det kunde synes et farligt Vovestykke, naar Hensyn tages til Tidsforholdene; R.-G. havde ogsaa Ord for at tale med større Frihed, end der hidtil var hørt af nogen dansk Theolog. Den arkevise Udgivelsesmaade blev dog snart opgivet, og den sidste større Halvdel udkom som et samlet Hele. Skriftet er over 1.000 Sider stort, men maa vistnok anses som ulæseligt nu til Dags baade paa Grund af det knudrede Sprog og den tunge Begrebsudvikling. Dermed tør ingenlunde nægtes, at det ikke i sin Tid har gjort sin Nytte og virkelig har kunnet bruges til Opbyggelse og til Befæstelse i Troen. Adskillige Vidnesbyrd bestyrke ogsaa dette. Senere indvikledes R.-G. i en kjedelig Sag i Anledning af sin Beredvillighed til at omvende Fritænkere. Et Skrift, »Religion der Adepten«, blev paa anden Haand tilsendt ham fra den fritænkerske Advokat G. Schade i Hamborg med Anmodning om at opfordre en Theolog til at gjendrive dette. R.-G. gjorde det selv og lod Gjendrivelsen i tysk Oversættelse blive tilstillet Schade. Denne trykte det nævnte Skrift sammen med R.-G.s Gjendrivelse og brugte vistnok kun denne Fremgangsmaade for overhovedet at kunne faa sit eget Arbejde trykt. De hamborgske Recensenter rejste stærke Anker mod R.-G., og saa snart dette kom denne for Øre, bad han Kancelliet skaffe sig Satisfaktion. En retslig Undersøgelse blev anstillet, og Schades Bog blev brændt i Hamborg af Bøddelen. Rygtet sagde, at R.-G.s Gjendrivelse havde faaet samme Skæbne, men dette viste sig at være urigtigt. Der blev givet R.-G. Oprejsning; og Schade, der nu levede i Altona, blev forvist til Christiansø.

I 20 Aar var R.-G. et anset og virksomt Medlem af det theologiske Fakultet; fra 1751 havde han tillige været Tilforordnet i Missionskollegiet og Direktør for Waisenhuset; fra dette Embede søgte han dog Afsked formedelst Svagelighed 1767. Efter at han 13. Juni 1769 om Formiddagen havde sluttet sin Forelæsning over Dogmatikken for det Semester, døde han samme Dags Aften meget pludselig. Han blev 1740 i Viborg gift med Marie Benedicte Kneyln, Datter af Major i Kavalleriet Joh. Philip K. De havde 10 Børn, og Faderens »Navn, Agtelse og Yndest gik i Arv til hans vittige og lærde Sønner«, skriver Nyerup. 2 af disse ere anførte her, og 5 Svigersønner have alle vundet et Navn: Etatsraad, Prof. Jerem. Wøldike, Prof. C. A. Borch [...], Konfessionarius, Dr. Bastholm [...], Historikeren Abraham Kall og Dr. med. Johan Philip Rogert i Viborg.

Rosenstand-Goiske, Peder, 1752—1803, Dramaturg og Jurist

Af A. Jantzen

Peder Rosenstand-Goiske, Søn af Teologen Peder Rosenstand-Goiske, blev født i Kjøbenhavn i Sommeren 1752 (døbt 12. Avg.) og undervistes privat af sin Fader, i hvis Dødsaar (1769) han blev Student. Allerede et Par Aar forinden havde han med Iver lagt sig efter de skjønne Videnskaber, særlig Dramaturgien, og dette sidste Studium optog ham ganske i hans 4 første akademiske Aar. Han fordybede sig baade i de gamle Mestre og i de nyere Forfattere, og Lessings »Hamburgische Dramaturgie«, der udkom 1767—68, øvede ikke mindst Indflydelse paa ham og var hans Forbillede, da han som 19-aarig Student i Okt. 1771 anonymt udsendte det første Nummer af »Den dramatiske Journal«, det ældste danske Theaterblad. Det begyndte med en skaanselløs Kritik over Theaterdirektøren N. K. Bredals Syngestykke »Tronfølgen i Sidon«, hvilken Kritik indledede et mærkeligt Afsnit i Theatrets Historie [...] og drog »den dramatiske Krig« efter sig. Men hvor megen Forbitrelse R.-G. end tildrog sig ved denne sin dristige Optræden lige over for det, Mængden havde tiljublet Bifald, lod han sig dog ikke i nogen Maade skræmme, men fortsatte Journalens Udgivelse gjennem 2 Theatersæsoner (1771—73). Dens skjødesløse Sprog er paafaldende, men med ungdommeligt Overmod udslyngede han sine stærke Domme over Skuespillene og de udøvende Kunstnere uden nogen som helst Personsanseelse. Publikums erklærede Yndlinger bleve lige saa lidt skaanede som Stymperne; og han fremførte kjække og bitre Klager over det danske Theaters Forsømmelse og danske Skuespilleres Tilsidesættelse for fremmede, ligesom ogsaa Theaterbestyrelsen fik drøje Sandheder at høre. Virkningen af disse Theaterblade var meget betydelig.

Men Embedsstudierne krævede hans Tid. Han forberedte sig til juridisk Virksomhed, tog 1775 dansk-juridisk Examen og blev 1776 Avditør ved det holstenske Infanteriregiment. Hans Interesse for Theaterforholdene var dog ingenlunde svækket. I 1778—80 udarbejdede han »Kritiske Efterretninger om den danske Skueplads tillige med særskilt Bedømmelse om Skuespillerne og Danserne af begge Kjøn«. Han skrev det, siger han selv, for at gjøre sig bekjendt og fortjene noget til sit Underhold. I Manuskript er det rimeligvis blevet bekjendt paa højere Steder, og General Eickstedt interesserede sig nu for at forbedre hans Kaar. R.-G. blev 1780 ansat som Theatercensor med 400 Rdl. aarlig Løn. Onde Tunger sagde, at det skete, for at han ikke skulde udgive Bogen, og Faktum er, at Haandskriftet i 60 Aar forblev utrykt. Det kom i O. Høegh-Guldbergs Besiddelse; i hans Bogsamling fandt Sønnen det efter hans Død og forærede det til Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Derefter udgav C. Molbech det i Trykken 1839 med Fortale og Anmærkninger, og Skriftet bliver med rette anset for en vigtig Kilde til Kundskab om Theatret og dets Personale i Aarene 1773—80.

Fra 1786—92 var R.-G. tillige Medlem af Theaterdirektionen. Men i de mellemliggende Aar havde han heller ikke forsømt sin egentlige Embedsgjerning. 1782 var der tillagt ham Overavditørs Karakter, og 1783 blev han, efter s. A. at have underkastet sig latinsk-juridisk Examen, Prokurator ved Højesteret. Han var skarp, men tillige meget dygtig i Proceduren. Flere celebre Sager havde han at føre, og hans Indlæg i disse ere trykte. Saaledes var han Defensor i en meget stor og omfattende Vexelsag for Gouvernør Abbestée o. fl. Ligeledes defenderede han Kammerherre Lüttichau i hans Sag mod Chr. Colbjørnsen. Da R.-G. hørte til Reformvennerne og var en Beundrer af Colbjørnsen, var det en vanskelig Opgave, der saaledes var stillet ham; men han fortjener den Ros, at han skilte sig fra den med megen Takt og gjorde, hvad der overhovedet kunde gjøres, for at formindske sin Klients Ansvar. For sin Svoger Abr. Kall var han Defensor i den Injurieproces, der var anlagt mod Kall af den fra Franeker indkaldte Professor G. Coopmans [...], og som i lange Tider var et brændende Spørgsmaal her hjemme (Lærde Efterr. 1793, Nr. 29 ff.). 1794 forlod han Kjøbenhavn, da han var udnævnt til Vicelagmand i Christiania [Kristiania], og 1796 blev han virkelig Lagmand. Men i Norge kunde han ikke trives, og hans sarkastiske Væsen og hvasse Tunge skaffede ham en Del Modstandere. 1797 blev han entlediget fra sit Embede, rejste tilbage til Danmark og tilbragte sine sidste Leveaar i Kalundborg, hvor han ogsaa døde 6. Febr. 1803. Han var 2 Gange gift: 1. med Sara Dorthea f. Mühlhausen, Datter af Dr. med. M. i Kjøbenhavn, og 2. (1786) med Frederikke Amalie f. Kaas (død 1821), ældre Søster til Johan Philip Kneyln R.-G.s anden Hustru. Datteren af sidste Ægteskab var gift med General C. Ewald [...].

Til: Indholdsfortegnelsen

Rothe, Caspar Peter, 1724—84, historisk Forfatter

Af G.L. Wad

Casper Peter Rothe, Søn af den tyskfødte Regimentskvartermester, Kancelliraad Carl Adolph R. (død 1766) og dennes 1. Hustru, Cornelia f. Molderup fra Vestervigkloster, var født i Randers 6. Maj 1724, blev Student fra Slagelse Latinskole 1742 og juridisk Kandidat 1745, hvorefter han levede en Aarrække i Kjøbenhavn, optagen af sine litterære Beskæftigelser, indtil han 1758 fik Embede som Byfoged i Skive og Herredsfoged i Salling Herred; 1761 blev han tillige Landsdommer i Nørrejylland, 1773 opgav han sine Underdommerembeder. 1760 fik han Titel af Generalavditør og 1776 af Etatsraad. Han døde 27. Dec. 1784 paa Herregaarden Urup (Østbirk Sogn), som han tillige med Møldrup-Kroggaard 1777 havde kjøbt af Grev J. D. Trampe. Gift 28. Febr. 1771 med Edel Cathrine Severine Soelberg (f. 28. Febr. 1754 død 14. Maj 1837), Datter af Brygger i Kjøbenhavn Søren S. og Else Marie f. Stampe (Søster til Gehejmeraad Henrik S.). R.s Enke solgte 1787 de ovennævnte Gaarde til den bekjendte Herregaardsslagter U. C. Schmidten.

R. var en Mand med udpræget historisk Interesse, og især var det Personalhistorien, som i ham fandt en ivrig og flittig, om ikke altid heldig, Dyrker. Allerede 1745, samme Aar, han tog sin Embedsexamen, udgav han »Griffenfelds Liv og Levned«, der af Forfatteren betegnes som 1. Stykke af »Forsøg til navnkundige danske Mænds Livs og Levneds Beskrivelser«. Bekjendt er Grams [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] haarde Dom om denne Biografi, som han indførte i det Exemplar af Bogen, som Bogbinderen havde sendt ham, indbundet i et prægtigt Bind. Det var Frygten for, at nogen skulde mistænke ham for at have spenderet denne Indbinding paa et tarveligt, kompilatorisk Arbejde, som henrev Gram til stærke Udtryk om Bogens Mangler, Forfatterens Upaalidelighed og hans urimelige Domme. Suhms [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Dom om Bogen var ikke meget bedre; men til Lykke for R. kom disse Kritikker først langt senere for Dagens Lys, og Bogen maa have gaaet godt af, siden han faa Aar efter kunde fortsætte med 2. Stykke af disse Levnedsbeskrivelser: Tordenskjolds Levned i 3 Bind (1747—50), et Arbejde, der kun ved det deri ophobede Materiale, som han for en stor Del samlede i Admiralitetets Arkiv, har bevaret noget Værd; ellers er det lige saa ukritisk og smagløst som Skriftet om Griffenfeld. Af større Interesse er den Samling af Udtog af Ligprædikener og Universitetets latinske Ligprogrammer i Oversættelse, som R. udgav i maanedlige Leveringer 1753, smukt udstyrede og forsynede med Portrætter, under Titel: »Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle«. Desuden indeholder Skriftet en Del Biografier, samlede af R. efter andre Aktstykker og Optegnelser. Tanken i sig selv var fortræffelig; men Udførelsen tilfredsstiller rigtignok langtfra vor Tids Fordringer til Kundskaber og Nøjagtighed hos Udgiveren af slige Kildeskrifter. Enkelte andre, mindre Biografier, saasom Christoffer Valkendorffs Liv (1754), Norcross' Levned (1756), Oversættelser af historiske Smaaskrifter m. m. udgav han Tid efter anden. Samtidig besørgede han nogle Reskriptsamlinger, der endnu kunne bruges af Historikerne, og det var hans Hensigt at udgive forskjellige ældre danske og norske Love, hvorpaa han 1749 erhvervede Privilegium; det blev dog ved Udgivelsen af Christian V's danske og norske Lov, der imidlertid senere fik det Skudsmaal af det juridiske Fakultet, at de vare »fulde af betydelige Fejl, der ikke alene gjøre Lovens Mening paa nogle Steder mørk og uforstaaelig, men endog paa andre Steder medføre det modsatte af det, som Lovgiveren har villet«. Det bør dog bemærkes, at R. ikke er skyldig i alt det, der gaar under hans Navn; paa den ganske særlig slette Lovudgave af 1753 anførte Bogtrykkeren uden videre R. som Udgiver, uagtet han ikke havde besørget den. Er der saaledes gjennemgaaende ikke stor Værdi ved hans videnskabelige Arbejder, kan man dog ikke nægte, at de, for saa vidt de historiske angaar en Tid gjorde nogen Nytte ved at tilfredsstille Folks Sans for historisk Læsning. Hvad det var for »Klafferes nidske og hvasse Tænder«, han søgte Værn imod ved at insinuere sig hos formaa-ende Stormænd, vides ikke; men at han ikke lod det mangle paa Opvartning hos saadanne og formodentlig ogsaa fik den betalt, derpaa tyder et og andet. Dog lykkedes det ham ikke trods al anvendt Umage at blive Professor juris et historiarum i Sorø (1755), lige saa lidt som Universitetet ønskede at promovere ham til Dr. juris. I sine senere Aar gjorde R. sig under den Struenseeske Trykkefrihedsperiode bemærket ved sit Skrift »Lovtale over Skobørsten« (1771), en hvas Satire mod Lakajismen, der vakte megen Opsigt og affødte mange Skrifter i samme Retning; Resultatet blev den Kabinetsordre, der forbød at befordre nogen Domestik til kongeligt Embede. En anden Sag, der laa R. højlig paa Hjærte, var Modersmaalets Hævdelse og dets Renselse fra fremmede Ord, og i sit Skrift »Hr. B*** Forslag om det danske Sprogs Indførsel udi Frankerige« (1755) revsede og latterliggjorde han djærvt og ikke uden Vid, skjønt hans eget Sprog ikke er særlig godt, Datidens urimelige Indblanden af Fransk i det danske Sprog. Dette Skrift blev imødegaaet af C. M. Priebst, hvilket afnødte R. et Modskrift, som dog ikke blev trykt. Denne R.s Kiærlighed til Modersmaalet var det vistnok, som skaffede ham en Ven i N. K. Bredal, Forfatteren af det første danske Syngespil, »Gram og Signe«, som 1756 af Studenter opførtes i Vennernes fælles Bolig [...}.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rothe, Tyge Jesper, 1731—95, Forfatter

Af A. Jantzen

Tyge Jesper Rothe, yngre Halvbroder til ovfr. anførte Etatsraad Casp. Pet. R., men ældste Søn af Faderens 2. Ægteskab, med Kirstine Margrethe f. Tygesen (død 1746), blev født i Randers 16. Jan. 1731. Allerede i sit 14. Aar (1744) blev han Student fra Slagelse Skole og tog 3 Aar efter theologisk Attestats. Hans Yndlingsfag var dog ikke Theologi, men Historie og Filologi. Han blev Huslærer, først for en Thura, derefter for en Juel; denne sidste fulgte han som Hovmester til Sorø. Han attraaede inderlig at faa Lejlighed til at rejse i Udlandet. I den Hensigt skrev han nogle franske Breve om forskjellige Materier og overrakte den ældre Bernstorff dem med Bøn om at hjælpe ham til det ønskede Maal, for at han derefter kunde søge et Embede i Staten. Hans Henvendelse var ikke forgjæves; der bevilgedes ham et Rejsestipendium paa 3 Aar, i det han forpligtedes til at følge en foreskrevet Rejseplan. I Maj 1756 rejste han først til Gøttingen, hvor han studerede Kirkehistorie, Fysik og Filosofi. Derefter opholdt han sig 1/2 Aar i Genf [Genève], senere i Frankrig. I Juni 1759 blev han udnævnt til overordentlig Professor ved Kjøbenhavns Universitet og Lærer for den 6-aarige Arveprins Frederik. Men R.s hele Naturel — »han manglede Taalmodighed, Blidhed i Ytringer og Omgang og var for stræng Moralist«, siger hans ældste Biograf — passede ikke til dette Kald, og han fratraadte Stillingen 1761, i det han blev Kommitteret i Generaltoldkammeret og fik Justitsraads Rang. S. A. ægtede han Karen Bjørn (f. 1742), eneste Barn af den afdøde rige Handelsmand, Agent Andreas B. [...] paa Christianshavn. Med hende fik han betydelig Formue, der satte ham i Stand til at kjøbe Godset Tybjærggaard (Præstø Amt), en af Landets ældste Herregaarde. Han tog nu Afsked fra sit Embede og blev Landmand med Liv og Sjæl, og mange Spirer til hans senere rige Forfattervirksomhed nedlagdes i disse Aar. 1765 lod han sig beskikke til Vicelandsdommer i Sjælland og Møen, og 1769 blev han atter ansat som Kommitteret i Generaltoldkammeret, dog uden Gage, men med Tilladelse til, saa længe han ikke oppebar Løn, at være fraværende, saa ofte han vilde. Da kom Struensees Tid, hvor Afsættelser og forandrede Besættelser af Statens Embeder hørte til Dagens Orden. Da Kjøbenhavns gamle Magistrat var opløst og en ny Overpræsident beskikket, indkaldtes R. i April 1771 til at varetage Embedet som 1. Borgmester i Hovedstaden. Et samtidigt, almindelig udbredt Rygte fortalte, at Udnævnelsen skyldtes en Fejltagelse; det var hans ældre Broder, Landsdommer C. P. Rothe, der var ment. Sønnen kan kun gjendrive Rygtet ved at sige, at »det mangler alt Bevis og er, saa vidt han ved, urigtigt«. Men i hvert Tilfælde har R. været meget lidet egnet til at bøje sig ind under dette juridiske Embedes mangeartede Vanskeligheder, som ikke gjordes ringere ved Tidsforholdene. Det varede heller ikke mere end 1 1/2 Maaned, før han atter fratraadte Stillingen og ved Justitsraad Struensees, Ministerens Broders, Medvirkning blev 3. Deputeret i det nyoprettede Finanskollegium. R.s Departement havde hele Landbovæsenet under sig. Men alle hans Planer og Bestræbelser for heldbringende Forandringer kunde ikke faa Tid til at komme til Udførelse, thi 7 Maaneder efter Kollegiets Oprettelse opløstes det atter ved Struensees Fald. R. havde ikke taget i Betænkning at lade sig ophøje af det Struenseeske Regimente og tage Del i Styrelsen under denne Chef. Det gjorde da med Føje baade den Gang og senere et meget uheldigt Indtryk, at han strax efter Omvæltningen offentlig brugte de stærkeste Smædeord om den faldne Storhed (»Til Folket og til Suhm, om hans Tale til Kongen« i »Suhmiana« [...] [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] samt Digtet »Om Dagen den 17. Januar, trykt efter Befaling«). Han vandt alligevel langtfra den nye Regerings Yndest; i det han i April 1772 udnævntes til Amtmand i Segeberg, var dette efter Tidens Opfattelse nærmest at betragte som en Art Forvisning. I Segeberg forblev han kun 9 Maaneder. Imod sit Ønske afskedigedes han i Jan. 1773 med 700 Rdl.s Pension. Dermed afsluttedes hans Embedsbane. Han drog til sit Gods i Sjælland og ofrede Resten af sit Liv til litterær Virksomhed. Senere fik han Etatsraads Titel. At han ikke fik Sæde i den store Landbokommission 1786, krænkede ham dybt. Men i sit Hjem paa Tybjærggaard og i Kjøbenhavn følte han sig lykkelig ved sit Samliv med sin ædle Hustru og sine Børn. Da han 12. Febr. 1795 mistede sin Hustru, var hans Kraft brudt. Nedbøjet paa Sjæl og Legeme flyttede han om Sommeren ud paa Frederiksberg. Her udarbejdede han Skriftet »Karen Bjørns Minde«, hvori han ophøjede den elskede og aandfulde Hustru og Moder (jvfr. ogsaa Grundtvigs skjønne Mindedigt fra 1813 »Karen Bjørns Minde« i »Kvædlinger« og i »Poet. Skr.« III, 141 ff.). Den Dag, Skriftet averteredes i Avisen, døde han selv, 19. Dec. 1795.

Karen Bjørn's og Tyge Rothe's grav, Assistens Kirkegård. Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Sin Navnkundighed skylder R. langtfra sin Embedsvirksomhed. Men naar hans Stemme af Samtiden blev regnet blandt de mest indflydelsesrige i Fædrelandet, er det dels hans mange Skrifters Skyld, dels hans betydelige Personlighed. Det er vanskeligt med faa Ord at karakterisere ham som Forfatter. Med rette er der sagt om ham, at han var en Blanding af en betydelig Skribent og af en Karikatur. Hans Stil er trættende, sær og knudret; det er en stor Taalmodighedsprøve at arbejde sig frem gjennem alt det skruede og affekterte; men kan man holde ud, er der ikke faa Lysglimt og ægte Guldkorn at finde. Da Skrifterne udkom, havde han kun meget faa Læsere; nu om Stunder vil vistnok kun den specielle Forsker ty til dem. Luxdorph [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] sagde ganske vittig: »R. skriver virkelig et smukt Sprog; dersom han blev oversat, skulde jeg tilforladelig læse ham«. Det er dog ikke blot R.s Stil, som frembyder den underlige Dobbelthed; det samme gjælder om hele hans Standpunkt: paa samme Tid, han lovpriser Enevoldsmagten og det bestaaendes Herlighed, er han gjennemtrængt af det 18. Aarhundredes Frihedsideer. Montesquieu og Rousseau ere hans Læremestre. Det kjendes lige fra hans Ungdomsarbejde »Tanker om Kjærlighed til Fædrenelandet« (1759), der vakte betydelig Opmærksomhed og gav Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Anledning til at nævne ham som »vor Borgerfriheds første Apostel«, og til hans seneste Skrifter. Om tvende Ting gruppere de fleste af hans Skrifter sig: Landbosagen og Kristendommen. Han giver vægtige Indlæg om Reformers Nødvendighed for Landboforholdenes Vedkommende; og at se Historien som en Helhed i Kristendommens Lys er hans Opgave i hans Livs Hovedværk: »Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i

Evropa« (I—V, 1774—83, med særskilte Titler for 3. og 4. Bind: »Om Hierarkiet og Pavemagten«, og for 5. Bind: »Evropas Lensvæsen«). Dette Værk øvede en meget stærk Indflydelse paa Grundtvig ved hans »Verdenskrønnike« fra 1812. Dette er atter et slaaende Vidnesbyrd om Dobbeltheden hos R.; thi hvor begejstret han end er for »den himmelske« Religion, Kristendommen og dens Virkninger, er han dog afgjort Rationalist; det er den skjønne, ophøjede, dydfulde, sanddru Lære, han hylder. — Med Hensyn til Landbosagen har R. dels givet Skrifter af rent videnskabelig Natur (»Om de saakaldte Bryder i Middelalderen«, og »Nordens Statsforfatning før og i Lenstiden«, 2 Bd., 1781—82), dels virket direkte ved sin Kritik: »Danske Agerdyrkeres Kaar eller vort Landvæsenssystem, som det var 1783« (2 Bd., 1784—86). Her udmaler han den herlige »Odelsfrihed« i Oldtiden i Modsætning til Samtidens »vanærende Idé om Agerdyrkere«. Frederik IV med sin Forordning om Vornedskabets Ophævelse lovprises; men Friheden »kunde ikke bæres«; naar der skulde arbejdes paa at forbedre Bondestandens Kaar, var det ikke nok med at faa Forbedringer i selve Landbruget, men Forandringer maatte ske i Lovgivningen og Landvæsenssystemet; hvad der skal virkes for, er ikke forhøjet Skatteevne for Statskassen, men Bøndernes Lykke. — I sine sidste Aar optoges R. mest af naturvidenskabelige og religionsfilosofiske Studier; som en Frugt heraf udkom »Naturen, betragtet efter Bonnets Maade« (I—VI, 1791—94). Han udtalte sig med Anerkjendelse om Henrik Steffens' første geologiske Arbejder; og af sit Besøg hos den højt ansete lærde har Steffens givet en interessant Skildring (Was ich erlebte II, 223 ff.).

Ved sit stive, tilknappede Væsen har R. næppe været tilgængelig for fortrolig Vennekreds. I sine yngre Aar var han sammen med Reverdil og Sneedorff ofte J.H.E. Bernstorffs Gjæst om Aftenen. Senere kunde han i »Drejers Klub« ofte samle en lyttende Kreds om sig og udvikle sine Tanker om Dagens Anliggender. Det gjaldt »Borgersind«, »Almenvellet«. »Tænkeren, Daneborgeren, Sandsigeren T. R.« — som Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] nævner ham — blev anset som en af sin Tids berømteste Talere. Det var R., der ved sin Tale i Maj 1785 gav »Selskabet for Borgerdyd« dets Navn; men faa Maaneder efter gik han ud af Selskabet. Den mindst heldige Side af R.s Forfattervirksomhed er hans poetiske Forsøg. Da han efter Frederik V's Sygdom 1760 udsendte en Ode, affødte denne en Strøm af skarpe Satirer. Ved flere andre fremtrædende Lejligheder søgte han ogsaa at give sin overvældende Følelse poetisk Form uden Hensyn til Rim eller Metrik. Som Salmedigter (»En Kristens Sange«, 1778) er han stærkt paavirket af Klopstock; kun et Par af Salmerne have holdt deres Plads i Nutidens Salmebøger, men alle vidne de om hans fromme, ærlige og gudhengivne Sind. —

Efter hans Død udgav hans ældste Søn, Andr. Bjørn R., 2 Bind af hans »Adspredte Skrifter« (1799) med Tilegnelse til K. L. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der havde opfordret til Udgivelsen i »Den danske Tilskuer«. I Forerindringen gives Bidrag til den afdødes Levnedsbeskrivelse og til hans Skrifters Vurdering.

Henvisning

Se omtale: i Carl Henrik Koch: *»Dansk oplysningsfilosofi«*, Gyldendal, København 2003.
Kommentar til Koch's bog kan findes i afsnittet »Holberg's filosofi og hans behandling af teodicéproblemet« i:
»Et åbent sind? Om Holberg's tænkning. Kommentarer« [4-5 MB].

Til: Indholdsfortegnelsen

Rottbøll, Christian Friis, 1727 — 97, Læge, Botaniker

Af Julius Petersen

Christian Friis Rottbølls Forældre vare Forvalter Christian Mikkelsen R. og Margrethe Cathrine f. Friis, og han fødtes paa Hørbygaard i Sjælland 3. April 1727. 1745 deponerede han fra Roskilde Skole, blev Alumnus paa Valkendorfs og derefter paa Elers' Kollegium, studerede først Theologi og tog theologisk Attestats 1752, men havde tidlig tillige kastet sig over medicinske Studier og gjorde sig allerede i Begyndelsen af 1752 i høj Grad bemærket som Mediciner ved at optræde som Opponent mod den af Regeringen indkaldte unge Læge Oeder fra Gøttingen ved dennes Disputats pro loco. Ved sin dialektiske Dygtighed og Færdighed i Latin overvældede han aldeles den i disse Henseender svage Præses og bidrog meget væsentlig til at hindre Oeders Ansættelse ved Universitetet, ligesom han ogsaa ved denne sin Optræden vandt en høj Yndest hos Universitetets mod den indkaldte Tysker fjendtligsindede Professorer, hvad der tydelig fremgaar af Rektor Anchersens og det medicinske Fakultets afgivne Erklæringer om Disputatsen. Denne gav nemlig Anledning til et vidtløftigt Efterspil, i det Oeder klagede til Universitetspatronen over R.s nærgaaende og injurierende Optræden, og derved forskjellige Erklæringer i Sagen fremkaldtes, saaledes ogsaa en klar og dygtig Erklæring fra R. selv. Samme Efteraar udgav han end videre en hel Disputats om Æmnet (»Meditationes de motus muscularis causis præsertim occasionalibus«), hvori han ikke blot imødegaar Oeders, men med megen Lærdom drøfter hele den nye Hallerske Irritabilitetslære, den, som Oeders Disputats omhandlede.

Baade i denne polemiske Affære og senere viste R. sig at være Øjeblikkets Mand, selvskreven til at glide ind i Ansættelse ved Universitetet. Faa den ene Side gjennemtrængt af den gammeldags lærde Konservatisme, som Universitetet fremdeles fuldt holdt i Hævd, og paa den anden Side dog i en passende Grad interesseret for og bekjendt med de nye banebrydende Strømninger i Læge- og Naturvidenskaben — hvad denne Overgangstid nødvendig tiltrængte — var han et af Universitetet særlig begunstiget Professoræmne, og efter at han 1755 havde erhvervet sig den medicinske Doktorgrad, i øvrigt ved en ikke meget betydelig Afhandling, opnaaede han snart (1756), med Forbigaaelse af sin Rival, den ulærde Heuermann [...], at blive Professor medicinæ designatus. Samtidig sluttede han sig med stor Iver til den nye, af Regeringen beskyttede Koppeindpodningsbevægelse og overtog Lægeposten ved den 1755 oprettede Inokulationsanstalt under Livlægen v. Bergers Overbestyrelse, hvorved han dokumenterede sit fremskridtsvenlige Sindelag og fuldt kunde blive udsonet med Hofkredsen, i hvilken hans Optræden mod Oeder selvfølgelig havde vakt meget Anstød. 1756 fratraadte han igjen Inokulatorposten, i det han strax efter at have modtaget Designationen paa det medicinske Fakultets Initiativ drog til Upsala for at studere Botanik under Linné, og hjemkommen her fra foretog han det følgende Aar i Selskab med Joh. Th. Holm (Holmskjold) [se note om Holmskjold i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave], s. 285 f.] en stor Studierejse til Tyskland, Holland og Frankrig, paa hvilken han særlig kastede sig over Anatomiens og Botanikkens Studium.

Hjemkommen 1760 overtog han som Vikar for Fakultetets Senior, B. Buchwald, Undervisningen i Anatomi og Botanik, hvormed tillige fulgte Bestyrelsen af den [déngang] endnu bevarede lille botaniske Have ved Universitetet. Efter Buchwalds Død fungerede han paa samme Maade, med Iver og Dygtighed, som Vikar for Lodberg Friis. 1763 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab og debuterede da i Selskabets Skrifter med en udførlig, dygtig og grundig Afhandling om sin gamle Yndlingssag Koppeinokulationen: »Forsøg til en ny Grundlære om Koppernes Indpodning samt Anhang om Indpodningens Historie i Danmark og Norge« — vistnok den vigtigste af R.s litterære Publikationer. 1770 blev han Justitsraad, og 1776 rykkede han op til at blive Professor ordinarius. Men ved denne Tid havde han kulmineret og havde ikke mere nogen synderlig Betydning som Universitetslærer eller Videnskabsmand, om han end, efter J. P. Mynsters Vidnesbyrd, vedblev at vise sine gode Docentgaver, Orden, Klarhed og kraftig Stemme i Foredraget. Hans Interesse og Energi samlede sig nu mere om de til hans Avtoritetsstilling knyttede Magtspørgsmaal end om Undervisningen. Som Meddirektør for den nye kongl. botaniske Have havde han nok Fortjenester, ligesom Botanikken vedblivende var hans videnskabelige Yndlingsfag baade med Hensyn til Undervisning og til litterær Produktion; men hans Administration var dog i flere Henseender alt andet end rosværdig, særlig i Forholdet til Vahl, og han kan overhovedet næppe siges fri for paa en noget intrigant Maade at have benyttet sine Forbindelser ved Hoffet, om end Hovedskylden for Misgrebene maaske falder paa hans i det hele lidet tiltalende Meddirektør og Ven Holmskjold. 1779 fik han Titel af Etatsraad, 1784 af Konferensraad.

De i Forhold til hans oprindelige Evner temmelig ringe videnskabelige Ydelser have i øvrigt vistnok deres nærmeste Grund i hans altid noget svagelige Helbred, der i hans modnere Aar udartede til en langvarig og indgribende hypokondrisk Sygelighed, som bl.a. bragte ham til helt at opgive al Lægepraxis, og som kom til Udbrud ved hans 2. Hustrus Død. Efter at hans 1. Hustru, Ursula f. Schnabel (Datter af Rektor i Roskilde Bernt S.), hvem han havde ægtet 1762, var død 1767, ægtede han det følgende Aar Johanne Elisabeth Mangor, Datter af Apotheker og Ejer af Svaneapotheket i Kjøbenhavn Christoffer Heerfort M.; men til hans store Sorg døde hun 1771. Dog giftede han sig 3. Gang 1778, med Catharina Hedvig Wohlert (død 1811), Datter af Drejer Daniel Jacob W. Interesse for Videnskaben viste han dog ogsaa i sine senere Aar, navnlig ved i Videnskabernes Selskab at give Meddelelser af botanisk, anatomisk og filologisk Indhold. Med en vis Forkjærlighed vedblev han

som gammeldags lærd Latiner at beskæftige sig med klassisk Litteratur, særlig fordybede han sig i M. Porcius Catos »De re rustica«, hvor hans naturvidenskabelige Indsigter ogsaa kom ham til gode. Fra 1794 ophørte han med Universitetsundervisning, i det hans kjære og talentfulde Discipel M. Horrebow [...] i Følge kongelig Resolution blev hans Vikar. Hans Død indtraf 15. Juni 1797. I sit Testamente skjænkede han sit Herbarium og nogle botaniske Manuskripter til den botaniske Have.

- - -

Af O.G. Petersen

— Som Botaniker faar C. F. Rottbøll foruden ved sine egne Fortjenester ogsaa derved mere Relief, at han som Botanikkens Repræsentant ved Universitetet afløste Buchwalderne, Fader og Søn, der »sandsynligvis begge vare udmærket praktiske Læger, men Botanikere vare de saa vist ikke« (F. Didrichsen). Han havde derfor ingen botanisk Vejledning haft her hjemme, men maatte søge sin Uddannelse i Udlandet og rejste, efter at han 1756 var bleven Professor medicinæ designatus, til Sverige og studerede hos Linné, der antagelig har sat Pris paa ham, siden han har opkaldt en Planteslægt — af Græsfamilien — efter ham. End videre studerede han i Tyskland, Frankrig og Italien. Efter sin Hjemkomst blev Ledelsen af den botaniske Have ham overdraget. Hans botaniske Publikationer bevæge sig, som rimeligt er, inden for den deskriptive Botaniks Omraade; hans Plantebeskrivelser have et godt Lov paa sig for Korrekthed og Udførlighed, og de dem ledsagende Afbildninger ere gode. Af denne Art kan fremhæves »Descriptionum et iconum rariores et pro maxima parte novas plantas illustrantium liber I« (1773), behandlende mest Planter af Halvgræsfamilien og ledsaget af 21 smukke kobberstukne Tavler. Materialet til hans Plantebeskrivelser er for en Del tilvejebragt ved forskjellige rejsendes Indsamlinger; var der særlig Grund til det, viste han ogsaa, at han havde det større Publikums Tarv for Øje, f. Ex. ved af den pragtfulde Strelitzia reginæ, der var hjembragt fra Kap og »havde den Lykke at skaffe sig Hoffet og den største Del af Byen til Beskuere«, at affatte baade en videnskabelig og en populær Beskrivelse, ledsaget af en smukt koloreret Afbildning, ligesom han ogsaa skrev — paa Dansk — om Botanikkens udstrakte Nytte. Han har end videre som Indledning til en Afhandling om grønlandske og islandske Planter givet en Oversigt over Botanikkens Historie i Danmark, særlig i det 17. Aarhundrede, offentliggjort, som flere andre af hans Arbejder, i Videnskabernes Selskabs Skrifter. I et Bind af disse findes ogsaa hans »Anmærkninger og Oplysninger til M. Porcius Cato de re rustica« (1793), et textkritisk Arbejde, der røber Belæsthed i de romerske Landbrugsforfattere.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rottbøll, Christian Michael, 1729—80, Biskop

Af A. Jantzen

Christian Michael Rottbøll, forriges Broder, blev født paa Hørbygaard 12. April 1729. Familienavnet hidrører fra den gamle Herregaard Rotbøl i Lodbjærg Sogn i Thy; Gaarden havde i flere Slægtled været i Familiens Eje. Hans Fader døde 2 Maaneder før hans Fødsel, hvorfor han i Daaben fik hans Navn. Sammen med sin ældre Broder blev han efter 5 Aars Skoletid Student fra Roskilde 1745 og tog Attestats 1747. Han var derefter i 4 Aar Huslærer hos en Kjøbmand i Nyborg og blev 1752 Hører ved Nyborg Skole. Denne Stilling opgav han 1755 og drog til Kjøbenhavn, hvor han blev Alumn paa Borchs Kollegium og Dekan paa Kommunitetet. 1756—57 var han Medredaktør af »Lærde Tidender«. 1759 blev han Professor theologiæ i Sorø og Sognepræst sammesteds samt Herredsprovst. Han tiltraadte disse Embeder i Foraaret 1760, men forflyttedes allerede s. A. til Aarhus som Sognepræst ved Frue Kirke og Provst i Ning Herred; tillige maatte han bistaa Stiftsprovst Chr. Pontoppidan [...] i hans Embedsgjerning paa Grund af hans Svagelighed. Efter Pontoppidans Død 1765 overtog han hans Embede ved Domkirken i Aarhus; men 3 Maaneder efter (1766) forflyttedes han til Kjøbenhavn som Sognepræst ved Trinitatis Kirke. Ved den store Promotion i Anledning af Christian VII's Salving fik han den theologiske Doktorgrad ved en Afhandling om 2. og 3. Johannes' Brev. Endelig kom han 1770 som Biskop til Viborg, hvor han døde 8. Dec. 1780.

R. viste sig i alle sine Embeder som en kundskabsrig, dygtig og samvittighedsfuld Mand. I Kjøbenhavn var han den første, som brugte hver Uge at lade Dispositionerne til sine Søndagsprædikener trykke og uddele. Han fik udgivet 3 1/2 Aargang (1768—71). Som Biskop forefandt han megen gammel Slendrian i Stiftet at raade Bod paa og havde adskillige Bryderier ved Embedets Overtagelse; men han tog fat baade i Kirke- og Skolevæsen med fast og myndig Haand, hvorved han dog ikke lod det mangle paa Venlighed og Imødekommenhed, hvor han ikke traf paa vitterlig Trods eller Dorskhed. Han prædikede meget flittig i Viborg og var i ualmindelig Grad udholdende ved Katekisationerne under Visitatserne. Han stod i Venskabsforhold til P.F. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], og denne giver ham det Skudsmaal, at han var »et klart og lyst Hoved, havde megen Anstand paa Prædikestolen og besad et skjønt Foredrag og herlige Naturgaver«. Endnu føjer Suhm til »Han havde afkastet mange Fordomme«. Hvad hermed egentlig sigtes til, er ikke ganske klart; thi R. har ellers ikke paa nogen fremtrædende Maade gjort sig bekjendt som hyldende Tidsaanden. Han blev kun lidt over 50 Aar; hans stærke Fedme fremskyndede vistnok hans tidlige Død. 1760 havde han ægtet Kirstine Hedevig Brix (død 1792 i Kjøbenhavn), Datter af Kapitajn Marcus B., Kommandant i Nyborg. En Søn af ham er [...] Højesteretsadvokat J. L. R.; en Datter var gift med den ulykkelige Konferensraad Chr. Birch [...]

Til: Indholdsfortegnelsen

Ryberg, Niels, 1725—1804, Handelsmand

Af G.L. Grove

Niels Ryberg fødtes 14. Sept. 1725 i Rybjærg By i Salling i Jylland. Forældrene, Bertel Christensen og Vibeke Nielsdatter, hørte til Bondestanden. Den heraf følgende Pligt for Sønnerne til at gjøre Krigstjeneste unddrog Niels sig ved at flygte fra Godset som mange andre jyske Bønderkarle i hin Tid. Han kom til Morbroderen Axel Møller, en dygtig og meget anset Kjøbmand i Aalborg, der kjøbte ham et Fripas fra Herremanden og opdrog ham til Handelen. 1750 drog R. til Kjøbenhavn og tog her Borgerskab som Grosserer 4. April 1753. Hans Kontor blev ved hans Flid, Udholdenhed og punktlige Nøjagtighed hurtig et af de vigtigste private Assurancekontorer, der skabte en for Handelsstanden meget gavnlig Konkurrence til det kongl. oktroierede Assurancekompagni. 1756 gik R. i Kompagni med det meget formuende Thygesenske Handelshus under Firma »R. & Thygesen jun.«. Senere tog han Cramer og Black i Kompagni med sig. De skiltes dog 1775 og derefter var »N. R.« hans Firmanavn, indtil han 1789 associerede sig med flere yngre paarørende, nemlig en Søsterdatters Mand, H.R. Saabye, amerikansk Konsul, siden Etatsraad, en Søstersøn, Grosserer Mørch, og Svogeren Grosserer Otte, og med disse dannede Firmaet »R. & Co.«.

R. havde fortrinlige Evner for Handelen, hans Handelshus voxede op til et af de allerførste i Danmark, og paa Storhandelens forskjelligste Omraader spillede han en ledende Rolle. I 1759, da det islandske Kompagnis Interessenter ikke længer kunde drive Handelen uden Underballance, blev det overdraget R. at føre Handelen for Kongens Regning. Med utrættet Iver ledede han denne, indtil det almindelige Handelskompagni i 1763 mod en aarlig Forpagtningsafgift fik Monopol paa den islandske, grønlandske og finmarkske Handel. Gjennem Rentekammeret udvirkede han, at det paalagdes Landets Øvrighed at vaage over, at Salt- og Ferskvandsfiskeriet blev drevet af alle Kræfter, en Fiskeriinspektør blev behørig instrueret og Islands økonomiske Forhold belyste ved Student P. Rønnes Rejse der til. Fra 1764—67 drev han for egen Regning Kabliavfiskeri efter den hollandske Methode og gav herved Stødet til et større Fiskeri under Island med Fiskerhukkerter for kongl. Regning.

Fra 1772—75 og 1779—84 var R. Medlem af Direktionen for det asiatiske Kompagni og deler med sine Kolleger Æren for en af dets mest glimrende Perioder. Da R. traadte til, var der 5 Kina- og 2 Ostindiefarere i Fart, da han traadte fra, henholdsvis 9 og 6 med en Besætning af over 1.750 Mand; og i Løbet af de 12 Aar 1772—83 var Overskuddet over 5 Mill. Rdl. eller mere, end der var tjent i de forudgaaende 40 Aar. En betydelig Kassemangel, foranlediget ved et Komplot af Justitsdirektør, Bogholder og Kasserer, skaffede dog R. en ubehagelig Afslutning paa hans Direktionsvirksomhed, i det Interessenterne ikke uden Grund bebrejdede Direktionen en alt for stor Tillid til hine Mænd, hvilket førte til en Pennefejde, hvori R. forsvarede Direktionen, og en Kommissionsdom, hvorefter R. maatte tilsvare en større Del af et Bogholderen ydet Laan. Ved Kabinetsordre af 6. Maj 1776, korroboreret af Kongen 11. Maj 1778, blev R. udnævnt til handelskyndigt Medlem af Direktionen for »det kongl. danske oktroierede vestindiske Handelsselskab«, hvori flere af Statens højeste Embedsmænd som Høegh-Guldberg, Schack-Rathlou, Stemann og Greverne Schimmelmann havde Sæde. Det meget privilegerede Selskab gav i nogle Aar Interessenterne betydelige Fordele, men det gik navnlig efter Freden i Versailles stærkt tilbage. R. blev uenig med sine Kolleger om Selskabets Drift og fik 20. April 1785 Kongens Tilladelse til at tage sin Afsked.

Hele Samfundets Økonomi laa R. i høj Grad paa Hjærtet, og navnlig var han besjælet af Iver for at modvirke Fattigdommen og ophjælpe fattige, syge, svage og hjælpeløse paa den mest hensigtsmæssige Maade. R. var et virksomt Medlem af Direktionen for Opfostringshuset paa Christianshavn, hvortil han udnævntes 1759, og da Struensee 1771 havde besluttet at omordne Hovedstadens Fattigvæsen fra Grunden af, stilledes ogsaa R. (med Præsten Resewitz og Raadmand Lunding) i Spidsen for den Kommission, der resulterede i Kabinetsordre af 16. Okt. 1771, som ophævede de 3 hidtil særskilte Direktioner for Waisenhuset, Opfostringshuset og Fattigvæsenet og i Steden oprettede en almindelig Plejeanstalt, i hvis Direktion R. ogsaa fik Sæde. Arbejdsløse trængende forsynedes her med Raamaterialier, en Lærredsmanufaktur i stor Stil anlagdes paa Almindeligt Hospital, ledet af en indkaldt engelsk Fabrikmester, hvormed forenedes en Hegleskole, et Blegeri, et Spinderi m. m. Denne Ordning, der tog lidet Hensyn til bestaaende Forhold og ældre Fundatser, vandt i Almindelighed Anerkjendelse, men ophørte 1781, da Fattigvæsenet atter omordnedes.

Ogsaa som Godsejer fik R. Lejlighed til at virke for det almennyttige. Han kjøbte Øbjærggaard i Sjælland [mellem Næstved og Vordingborg] og Frederiksgave i Fyn. Begge Steder udskiftede han Jorderne og afløste Hoveriet og hjalp tilmed de ny Selvejere til at bygge ny Gaarde eller forbedre de gamle ved dertil at give dem frit Tømmer fra Skoven og Sten fra de af ham selv anlagte Teglværker. Han lod bygge Møller og Skoler, smykkede Godsets Kirker, uddelte nyttige Bøger, lønnede Distriktslæge og Jordemoder, opførte Hospitaler og oprettede en stor Spindeskole i Kjøng [Køng], der blev et Forbillede for adskillige lignende.

Den unge Jyde havde ikke været mange Aar om i Kjøbenhavn at vinde sine Medborgeres Tillid og Paaskjønnelse for sine ualmindelige Evner. Forholdsvis tidlig var han bleven en af Grosserersocietetets »Ældste« (1762). Fra 1767—78 var han Bankkommissær. I den Struenseeske Periode blev R. som fagkyndig Handelsmand gjort til Medlem af Kommercedeputationen, og Kongen hædrede ham ved Udnævnelsen til Hofagent 1758, Etatsraad

1770 og Konferensraad 1780. Han var en stor Skibsreder og en af Landets største Exportører, og baade hvad Handelsindsigt og Handelsvirksomhed angaar, maa R. regnes blandt Danmarks mest fremragende Mænd, ligesom det til hans Ære maa siges, at han har gavnet sit Fædreland i høj Grad ved at inspirere sin Arbejdslyst og Iver i de videste og forskjelligste Kredse og give mange Midler i Hænde til frugtbringende Virksomhed.

R. ægtede 1764 Margrethe Dorothea Otte, en Datter af Kancelliraad Friedrich O. i Ekernførde. Hun døde allerede 1767, kun 18 Aar gammel. R. selv levede til 29. Avg. 1804, da han stille og uden Lidelser sov hen i Kjøbenhavn. Hans Lig blev nedsat i det af ham byggede Familiekapel i Dreslette Kirke i Fyn.

Hans eneste overlevende Søn, Agent, siden Etatsraad, Johan Christian R., f. 1767 død 15. Jan. 1832, fortsatte Forretningen, men denne ruineredes ved Danmarks Krig med England, og Staten, der havde støttet ham med betydelige Laan, som han ikke kunde refundere, overtog bl.a. hans smukke Gods Frederiksgave.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rytter, Poul Pedersen, 1663—1728, Student

Af G.L. Wad

Poul Pedersen Rytter, Søn af Mag. Peder Rasmussen R., Sognepræst i Horsens, fødtes 19. Nov. 1663, blev 1681 Student fra Byens Skole, 1684 theologisk Kandidat, opholdt sig nogle Aar i Kjøbenhavn og var her jævnlig i Konflikt med de akademiske Love, gik derpaa til sit Hjem i Horsens, hvor han ogsaa ses at have været tiltalt (for Vold mod Byhyrden), og efter sin Faders Død 1695 til Thisted som Medhjælper hos en Kapellan. Her kom han til at spille en Rolle i den af Sognepræsten Ole Bjørn [...] arrangerede Besættelseshistorie, og for sin Deltagelse i dette Uvæsen blev han ved Højesterets Dom 1698 relegeret in perpetuum og mistede sine gejstlige Privilegier. Efter Christian V's Død lykkedes det dog R. 1699 at faa Dommen ophævet, og Resten af sit Liv indtil sin Død 1728 (begravet 16. Febr.) tilbragte han i Hovedstaden som en Slags Studiosus perpetuus, hengiven til Brændevin og Tobak, jævnlig stævnet for Konsistorium for Gjæld og Skjældsord, vel ogsaa jævnlig understøttet af Konsistoriet. Da Holberg 1719 udgav sit mod Andr. Hojers Danmarkshistorie rettede Stridsskrift [...], benyttede han R.s Navn til dets Titelblad, hvilket vakte den gamle, berygtede Studiosus' Mishag, som dog fortog sig, da han blev opmærksom paa, at det Skrift, der prydedes med hans Navn, var et Forsvarsskrift for Fædrelandet.

Til: Indholdsfortegnelsen

Saly, Jacques Francois Joseph, 1717—76, Billedhugger

Af Ph. Weilbach

Saly's rytterstatue af Frederik 5. Statuen blev finansieret af Asiatisk Kompagni. Foto: Bjørn Andersen, 2007. *Klik* på billedet for at få et nærbillede frem [http://bjoerna.dk/billeder/Fr5-Saly-naer.jpg].

Jacques Francois Joseph Saly var født i Valenciennes i Frankrig 20. Juni 1717 og var Søn af Snedker Francois Marie S. (f. 1684 død 1776) og Marie Michelle f. Jardez (f. 1690 død 1760). Han var Elev af Billedhuggeren G. Coustou og af Kunstakademiet i Paris, hvis Medailler han vandt lige til den store Guldmedaille, der gav Ret til at studere ved det franske Kunstakademi i Rom. Her forblev han i 8 Aar (1740—49) og vakte saa megen Opmærksomhed ved sine hjemsendte Arbejder, at hans Fødeby, da han kom hjem, bestilte et Standbillede af Ludvig XV hos ham. Kunstneren skjænkede dog Modellen, saaledes at Byen blot skulde betale Støbning i Bronce m. m. Derefter blev han 1751 Medlem af Kunstakademiet i Paris paa »En Favn med et Gedekid«.

I Kjøbenhavn mente det asiatiske Handelskompagni at skylde Kong Frederik V saa meget, at Selskabet besluttede paa sin Bekostning at rejse Kongen en Rytterstøtte paa Amalienborg Plads. Underhandlingen om Valget af en fransk Billedhugger førtes dog af den danske Regering selv, og efter Billedhuggeren Bonchardous Raad sluttedes derpaa 1752 Kontrakt med S., der skulde have en betydelig Sum for Modellen og fri Bolig i Kjøbenhavn. S. kom til Danmark i Okt. 1753, medførende sine Forældre og 2 Søstre samt mindst én Medhjælper, Journée, der ogsaa havde Familie. Da det danske Kunstakademi Aaret efter fik sine Lokaler paa Charlottenborg og en ny Fundats, blev S. strax Medlem og Professor med Bolig paa Charlottenborg samt fik 1760 en livsvarig aarlig Pension paa 1.000 Rdl. d. K. Endnu s. A. blev S. Akademiets Direktør og ledede dette lige til 1771, da han, misfornøjet med et nyt Reglement og med den Indflydelse, indfødte danske Kunstnere efterhaanden havde opnaaet, tog sin Afsked. Dog beholdt han endnu sin Bolig paa Charlottenborg. Imidlertid vare baade Moderen og den ene Søster døde i Kjøbenhavn, den anden blev gift med en fransk Søofficer i dansk Tjeneste, og kun den alderstegne Fader fulgte ham til Paris 1774. Her døde S. ugift 4. Maj 1776.

Samtidig med at S. tog sig meget af Akademiet og søgte at indføre nogle Forandringer, der skulde give det større Glans, arbejdede han paa sin Model til den ridende Konge. Heste fra Kongens Stalde stilledes til hans Raadighed til Valg, og han udførte først en mindre Model, hvoraf en Afstøbning findes i Akademiet, en anden i Statens Samling, samt en Buste i Legemsstørrelse af Kongen. Deraf blev afstøbt 7 Exemplarer i Bronce. Den store Model var færdig 1764 og blev afformet i Gibs. Den fik Kongen saaledes at se. Derimod oplevede han ikke selve Statuens Opstilling, då Afstøbningen i Bronce ikke blev færdig før i 1768, og Efterarbejdet tog saa megen Tid, at den færdige Billedstøtte først kunde afleveres i 1770. At dog 1768 regnedes for Fuldendelsesaaret, ser man ogsaa deraf, at det asiatiske Kompagni s. A. lod præge 2 Medailler til Minde om Begivenheden, den ene af Medaillør Wulff, den anden af Adzer. Christian VII, som netop den Gang var i Paris, fik S. udnævnt til Ridder af Fordre de St. Michel, men Kunstneren fik ikke Tilladelse til at bære den, før han 1775 atter var bosat i Paris. S. var tillige Medlem af Akademierne i St. Petersborg, Florents og Bologna. Den Statue, som endnu pryder Amalienborg Plads, var et for sin Tid meget fortjenstligt Kunstværk og hævder endnu paa en værdig Maade sin Plads mellem Kjøbenhavns offentlige Mindesmærker; navnlig anerkjendtes allerede af Samtiden den Dygtighed, hvormed Hesten baade i Form og Bevægelse var udført. Da S., som havde faaet alt det, Kontrakten hjemlede ham, og mere til, alligevel syntes, at han kunde gjøre Fordring paa et Tillæg, navnlig af Hensyn til, at Arbejdet havde taget meget længere Tid end paaregnet, udgav han paa Fransk en Beskrivelse af Statuen (1771) som Redegjørelse for den Omhu, han havde anvendt paa Udførelsen, og han forblev, efter at have taget sin Afsked fra Akademiet, endnu 2—3 Aar i Kjøbenhavn i stadig Underhandling om Pengetilskud fra Kompagniet, men uden at faa sine endog ret betydelig nedstemte Fordringer fyldestgjorte. Som dansk Elev af S. nævnes kun Billedhuggeren Weidenhaupt.

Til: Indholdsfortegnelsen

Scalabrini, Paolo, 1713—1803, Musiker

Af V.C. Ravn

Paolo Scalabrini kom til Kjøbenhavn i Slutningen af 1747 med et til Hoffet engageret italiensk Operaselskab under Ledelse af Pietro Mingotti, hvis Komponist og Kapelmester han da havde været i nogle Sæsoner. Operaforestillingerne, der vare noget nyt her til Lands, begyndte paa Charlottenborg 18. Dec. og gjorde stormende Lykke. Dronning Louise sværmede for italiensk Musik, og da S. viste sig at være en rutineret Musiker med et frugtbart og behageligt melodisk Talent, blev han 15. Juli 1748 udnævnt til kongl. Kapelmester i Steden for Scheibe, der var en erklæret Modstander af den moderne italienske Opera, og hvis Stilling ved Hoffet som Følge deraf var bleven uholdbar. Det varede ikke længe, inden S. igjen maatte vige for Sarti [...]. Denne kom her til med Mingottis Selskab i 1753 og blev 1755 kongl. Kapelmester; men S. vedblev dog at opholde sig i Kjøbenhavn og knyttedes atter til Hoffet i 1768 som Kapelmester ved en italiensk komisk Opera, som da blev oprettet. Ved Sartis Landsforvisning 1775 antoges S. paa ny til Hofkapelmester og beklædte derefter denne Stilling indtil 1781, da han efter at have mistet sin Hustru vendte tilbage til Italien, hvor han døde i Lucca 1803 i den høje Alder af 90 Aar. Han var gift med den indtagende Intermezzosangerinde Grazia f. Mellini, der samtidig med S.s Ansættelse som Kapelmester 1748 blev udnævnt til Hofsangerinde (død 16. Febr. 1781, 61 Aar gammel). Efter hendes Død ægtede han i Italien Sangerinden Teresa Torre, som han havde bragt med her til 1768, og som i flere Aar sang i den italienske Opera i Kjøbenhavn.

S. udfoldede en kvantitativt meget betydelig Produktivitet baade paa Operaens og Kantatens Omraade. Fra de første Aar af hans Virksomhed her kunne exempelvis nævnes Operaerne »Didone«, »Demetrio«, »Artaserse«, »L'Adriano« og »Siroe«. Til nogle af disse var dog til Dels benyttet Musik af andre Komponister, og S. synes i det hele ligesom adskillige af hans Landsmænd ret ugenert at have tilsidesat de kunstneriske Hensyn for de praktiske. Det omtales saaledes, at han endog ved almindelig yndede Syngespil lavede om paa Musikken for Sangernes Skyld, saa at den paa mange Steder ikke var til at kjende igjen. Efter at han i det alvorlige Fag var stillet i Skygge af Sarti, dyrkede han især Intermezzoet og den komiske Opera. »Den belønnede Kjærlighed«, som han havde komponeret til en italiensk Text, der blev oversat paa Dansk (1758), var det første af danske Sangere paa Theatret opførte større Syngespil. Senere skrev han til dansk Text »Geniernes Fest« (1760) og Syngestykket »Oraklet« (1776). Mange af hans Kantater og andre Lejlighedskompositioner ere ligeledes komponerede til danske Texter, hvoriblandt flere af Ewald. Til disse høre Kantaterne til Kongens Fødselsdag 1771 og 1772 samt Forspillene »Cereris og Thetidis Strid« (1774) og »Landsbyhøjtiden« (1775). Han komponerede ogsaa et Passionsoratorium af Ewald (1771), hvortil Schulz senere skrev en ny Musik (»Maria og Johannes«). Kun ét af hans Værker overlevede ham: Musikken til Wessels Parodi »Kjærlighed uden Strømper« (1773), hvormed han, sikkert meget imod sin Vilje, bibragte den italienske Opera, som han selv havde introduceret her i Landet, det sidste, dræbende Stød.

Til: Indholdsfortegnelsen

Scavenius, Christian, 1670-1732, Højesteretsjustitiarius

Af Louis Bobé

Christian Scavenius var Søn af [...] Generalprokurør Peder L. S. og fødtes 22. Okt. 1670. 1692 kom han paa det ridderlige Akademi i Kjøbenhavn. 1701 fik han Titel af Kancelliraad, blev senere Assessor i Hofretten, udnævntes 1705 til Justitsraad. 1716 til Kommitteret i Politi- og Kommercekollegiet og blev 1717 Etatsraad. 1720 fik han Befaling til i Rostgaards Sted at fungere som Justitiarius i Højesteret og blev Aaret efter indsat i dette Embede. Den Tid, han forestod Landets højeste Domstol, betegner et lidet opbyggeligt Afsnit af Højesterets Historie. Assessorerne udebleve hyppig fra Møderne, Tallet af de resterende Sager voxede i betænkelig Grad, Skjænk og Gave gik i Svang paa den ublueste Maade. 1725 nedsattes til at undersøge disse Misbrug en Gehejme-Inkvisitionskommission, der i sin Betænkning erklærede, at Højesteret »daglig violeredes ved hans utilladelige Direktorium«, og S. erklæredes for skyldig i at have modtaget Bestikkelser. 1726 blev han afskediget i Naade. Ved Christian VI's Tronbestigelse udnævntes S. til Konferensraad »med Rang foran dem, som efter hans Dimission vare forfremmede«, kom atter til at votere og blev Medlem af en Kommission til at indgive Forslag om Lavenes Artikler og Privilegier. S. døde allerede 30. Nov. 1732. Hojer kalder ham en forstandig og vakker, men pengebegjærlig Herre. S. ægtede 21. Sept. 1698 i Kjøbenhavn Ingeborg Christine Hjort (døbt 23. Marts 1680 i Kjøbenhavn, gravsat 27. Avg. 1748 sammesteds), Datter af Etatsraad Peder Sørensen H. og Anna Winding.

Til: Indholdsfortegnelsen

Scheibe, Johan Adolph, 1708—76, Komponist og musikalsk Forfatter

Af V.C. Ravn

Johan Adolph Scheibe fødtes i Leipzig i Maj 1708 og var en Søn af Orgelbygger Johann S. og Anna Rosina f. Hess. 1725 blev han dimitteret til Universitetet og begyndte at studere Jura, men maatte paa Grund af sin Faders økonomiske Ruin opgive Studeringerne. Han kastede sig nu med stor Energi over Musikken, som han allerede tidlig havde begyndt at dyrke, og søgte samtidig at tilegne sig et videre Syn paa Kunsten ved at høre filosofiske Forelæsninger og ved Studiet af de gamle Grækere. Bekjendtskabet med Gottscheds »Kritische Dichtkunst« bragte ham paa den Tanke at gjøre Musikken til Gjenstand for en kritisk Undersøgelse, da den som Følge af slet Paavirkning fra Udlandet var kommen i Forfald og trængte til at reformeres. Ligesom Gottsched vilde han paa sit Omraade arbejde paa at forbedre Smagen og vække den nationale Bevidsthed. Sine reformatoriske Ideer begyndte han dog først at udvikle, efter at han 1736 havde taget Ophold i Hamborg, hvor han 1737—40 udgav Tidsskriftet »Der kritische Musikus«, som ved sine nye Synspunkter og sin kraftige Polemik, især mod den samtidige italienske Opera, vakte Opsigt og fremkaldte et livligt Røre. Ved Siden deraf komponerede han en Mængde Musik af alle Slags, Koncerter, Symfonier, Kammermusik, Kantater og Oratorier. En Opera, hvori hans Ideer om den dramatiske Musik fik praktisk Anvendelse, kom ikke offentlig frem, da det hamborgske Operaforetagende gik over Styr under Forberedelserne til dens Opførelse. Bedre Lykke havde han med Musikken til Tragedierne »Polyeukt« og »Mithridat«, hvorved han indførte noget helt nyt. 1739 opnaaede han ved indflydelsesrige Venners Hjælp at blive Kapelmester hos Statholderen i Holsten, Christian VI's Svoger Markgrev Frederik Ernst af Brandenborg-Kulmbach, og i Sept. 1740 kaldtes han til Kjøbenhavn for at komponere Kantaten til Christiansborg Slotskirkes Indvielse. Efter at have aflagt yderligere Prøver paa sin Duelighed ved et Par Fødselsdagskantater, som han tillige selv havde digtet, blev han 1. Dec. udnævnt til kongl. Kapelmester. Den følgende Sommer ægtede han i Hamborg den 21-aarige Jomfru Ilsabe Müller.

Den pietistiske, skuespilfjendske Aandsretning, som herskede under Christian VI, afskar S. fra paa Operaens Omraade at virkeliggjøre sine Reformideer, som han derimod søgte at skaffe videre Udbredelse ved en ny, samlet og omarbejdet Udgave af »Der kritische Musikus«, der udkom 1745, forøget med flere Tillæg, hvoriblandt de vigtige Afhandlinger om Recitativet og om »den nuværende Smag i Musikken«. I sin praktiske Virksomhed var han henvist til Kirken og Koncertsalen, og i Samklang med Tidsaanden lagde han sig særlig efter Passionsmusikken. 1742 opførtes i Slotskirken Passionsoratoriet »Gottselige Gedanken bei dem Kreuze unsers Erlösers«, og for det i 1744 oprettede »Musikalske Societet«, hvoraf han var Medlem, komponerede han bl.a. Oratoriet «Thränen der Sünder bei dem Kreuze ihres Erlösers» til en af ham selvforfattet Text (1746) og en dansk Passionsmusik: »Gudelige Tanker osv.« af G. Treschow (1747). I sin Egenskab af Hofkapelmester komponerede han »Klagesangen« i Anledning af Christian VI's Død.

Tronskiftet og det dermed følgende Omslag i Hoffets Anskuelser og Sædvaner medførte en hel Omvæltning i de musikalske Forhold. Den italienske Opera indførtes og opslugte for en Tid al musikalsk Interesse, saa at det musikalske Societet maatte gaa ind. S. mistede sin Stilling som Kapelmester og afløstes 1748 af Scalabrini, Italienernes Musikdirigent, i hvis Sted den senere berømte Gluck blev Kapelmester ved Operaen. Det nationale Musikinstituts Undergang og Brydningerne mellem de forskjellige Smagsretninger affødte en interessant litterær Fejde imod den italienske Opera, som tør antages ikke at være undgaaet Glucks aarvaagne Opmærksomhed, en Formodning, der bestyrkes ved, at man i hans »Telemacco«, den første Opera, han skrev efter Opholdet i Kjøbenhavn, har fundet de tidligste Spor af en ny Stil. Det vægtigste Indlæg i denne Strid var S.s »Thusnelde, ein Singspiel in 4 Aufzügen« med en udførlig Indledning »von der Möglichkeit u. Beschaffenheit guter Singspiele», der udkom 1749, og hvori Glucks Ideer til en Reform af Operaen foregribes. De, samme Tanker, der findes i Dedikationen af »Alceste«, ere allerede udviklede af S. i Fortalen til »Thusnelde« og de Afsnit af »Der kritische Musikus«, hvortil den henviser. Et og andet hos S. — f. Ex. hans Ideer om »Sprogets Melodi«, om alle Kunsters Samvirken i Syngespillet og den Tanke, at Komponisten helst tillige burde være Digter og Filosof — peger endog videre ud i Tiden, hen imod det Wagnerske Musikdrama. Der er Grund til at tro, at det var paatænkt, at det italienske Operaselskab, hvortil der netop det Aar, da Gluck stod i Spidsen for det, var engageret et delvis tysk født Personale, skulde have opført »Thusnelde«. Dette ses imidlertid ikke at være sket. Musikken var komponeret, men er ikke bevaret.

I 1749 tog S. Bopæl i Sønderborg, hvor han oprettede en Musikskole for Ungdommen og beskæftigede sig med litterære og musikalske Arbejder. Et af de første var hans tyske Oversættelse af »Peder Paars« (1750), som han siden omarbejdede og udgav paa ny i 1764 tillige med en Biografi af Holberg, til hvis Omgangsvenner han i flere Aar havde hørt. Fra Tiden i Sønderborg skrive sig ligeledes den lærde Afhandling »Vom Ursprung u. Alter der Musik« og en stor dramatisk Oratoriedigtning, »Der wundervolle Tod des Welterlösers«, med en kritisk Fortale om Passionsmusikken. Begge disse Skrifter udkom 1754, medens Musikken til Oratoriet først senere blev komponeret.

Skjønt fraværende vedblev S. dog at være knyttet til Hovedstadens Musikliv. Da der igjen blev dannet et musikalsk Selskab, som 1751 indviede sin nye Koncertsal i Raadhusstræde, var det ham, som efter Opfordring

digtede og komponerede Indvielseskantaten, og for dette Selskab skrev han derefter bl.a. Musikken til »Sørge- og Klagesangene« over Dronning Louise (1752) og Oratoriet »Abbildung der Martern u. des Todes unsers Erlösers Jesus Christus« (1753). Forbindelsen med den nye Musikforening og med den tyske litterære Koloni i Kjøbenhavn, særlig Hofpræst Cramer, førte til, at S. atter tog Ophold her, hvor han 1761 traadte frem for Offentligheden med et stort nyt Værk, det foran nævnte Oratorium »Der wundervolle Tod des Welterlösers«, der var saa omfangsrigt, at det maatte fordeles paa 2 Dage. Næste Aar opførtes Passionssangen »Den døende Jesus«, hvori der findes mærkelige Prøver paa den recitativiske Stil, som S. tillagde saa stor Betydning. Han fordybede sig herefter paa ny i Undersøgelser angaaende Sprogets musikalske Behandling. Udbyttet af disse Studier offentliggjordes i en vidtløftig Afhandling om Recitativet, der findes i »Bibliothek der schönen Wissenschaften« XI—XII, og som oplysende Exempler udgav han i 1765 under Titelen »Tragische Cantaten« Gerstenbergs »Ariadne auf Naxos« og J.E. Schlegels »Procris u. Cephalus«, komponerede for Sang og Klaver og ledsagede af et Sendebrev om Recitativet.

Ved Frederik V's Død var Kapelmester Sarti i Udlandet, og S. fik da det Hverv at komponere Sørgemusikken. Han kom ved denne Lejlighed i Berøring med den unge, hidtil ubekjendte Johannes Ewald, i det han blandt flere indsendte Texter valgte dennes »Sørgesange« til den Komposition, som skulde opføres i Slotskirken. Kantaten over Frederik V hørte til S.s mest vellykkede Kompositioner, og for at give Musikken en større Anvendelighed omarbejdede han den i Forening med Digteren til en »Passionscantata«, der første Gang opførtes i Fasten 1768 af det Aaret i Forvejen stiftede nye musikalske Selskab — det senere kongl. musikalske Akademi — og gjorde et dybt Indtryk, hvorfor den gjenopførtes flere følgende Aar. Samarbejdet med Ewald, der i S. fandt en faderlig Ven og Raadgiver paa den musikalske Poesis Omraade, frembragte flere andre Værker, blandt hvilke især en »Sørgecantata ved Christi Grav«, opført 1769, synes at have vundet Bifald. Endnu s. A. opførtes en stor ny Musik af S. til Metastasios »Giuseppe riconosciuto, ell. Joseph, som giver sig til Kjende for sine Brødre«. Hans sidste større Arbejde var Musikken til et Oratotorium af N. K. Bredal.

Det blev saaledes Oratoriet og den store Kantate for Soli, Kor og Orkester, hvori S. især fik Lejlighed til at udføre sine Ideer. For den danske Musik havde hans Kantater og Oratorier deres Betydning som de første kyndige Forsøg paa at udnytte Sprogets musikalske Egenskaber i større Kunstformer og som Forbilleder for senere Værker af lignende Art. En langt mere vækkende og befrugtende Indflydelse udøvede han dog gjennem sine Skrifter, som behandle en Mængde vigtige musikalske Spørgsmaal og ved deres Rigdom paa nye Tanker og klare, om end noget vidtløftige, Fremstilling indtage en høj Plads i det 18. Aarhundredes musikalske Litteratur. Som Komponist var han ikke uden Følelse, hvorimod det skortede ham paa Fantasi og umiddelbar Inspiration. De sidste Aar af sit Liv syslede han med et stort anlagt Værk om Kompositionen, hvoraf kun 1. Bind udkom (1773). S. døde 22. April 1776, hans Hustru 24. Avg. 1781.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schimmelmann, Heinrich Carl Greve, 1724—82, Handelsmand og Statsmand

Af E. Holm

Heinrich Carl Greve Schimmelmann var født 13. Juli 1724 i Demmin i Pommern, hvor hans Fader var Kjøbmand. Efter al Sandsynlighed fik han ikke anden Undervisning end den, en Dreng den Gang kunde faa i en lille tysk By, men han havde i sin energiske og virkelystne Personlighed en Kraft, der efterhaanden bragte ham vidt i Verden. Han søgte snart at bane sig en selvstændig Vej som Handelsmand, og han var af dem, der ikke vare bange for at vove noget og ej heller bleve skræmmede, naar det gik galt, men hurtig kom paa Benene igjen. Adskilligt er uklart over den Maade, hvorpaa han arbejdede sig frem. Det synes dog nogenlunde sikkert, at han, efter at have lært Handelen i Stettin, fandt Lejlighed til at blive Leverandør til den preussiske Hær under den 2. schlesiske Krig og tjente godt derved; men han mistede, hvad han havde tjent, ved at blive fanget af sachsiske Ulaner. Snart efter slog han sig dog op i Dresden, hvor han tjente ganske godt ved at faa en Materialhandel i Gang. Her ægtede han 4. Marts 1747, altsaa knap 23 Aar gammel, den næppe 17-aarige Caroline Tugendreich Friedeborn, og det gav ham et godt Skub frem, at han (1755) forpagtede Generalaccisen i Kursachsen; men endnu fordelagtigere var det for ham, at han kunde overtage Leverancer til den preussiske Hær i Aaret 1756, ligesom det ogsaa var et godt Kup, at han under Frederik den stores Okkupation af Sachsen i dette Aar kjøbte Porcellænsfabrikken i Meissen af ham for siden at sælge den igjen med betydelig Fordel.

Men Forholdene i Mellemtyskland, hvor Syvaarskrigen rasede, vare ham for brogede, og han, der allerede nu havde tjent en stor Formue, nyttede 1759 til Hamborg, i Nærheden af hvilken By han kjøbte Godset Ahrensburg paa holstensk Grund. Her i Hamborg begyndte saa en Forbindelse imellem ham og den dansk-norske Regering, hvis vigtigste Mand, den ældre Bernstorff, snart blev klar paa, hvilken Gavn S.s iøjnefaldende Kjøbmandsbegavelse kunde yde under Statens daværende vanskelige finansielle Forhold. S. paa sin Side stillede sig gjærne i et nært Forhold til Regeringen i Kjøbenhavn for at nytte den Brug, han saa at den havde for ham, til at vinde ydre Glans og Anseelse og for tillige at drive fordelagtig Handel, skjærmet af dens Nevtralitetspolitik. De Forhandlinger, der aabnedes, førte hurtig til, at S. (1761) blev adjungeret den daværende danske Statsafsending i Hamborg, v. Johnn, med Ret til at blive hans Efterfølger, og snart efter blev han ogsaa udnævnt til Generalkommerceintendant. At han vilde knytte sig nøje til Danmark-Norge, viste han ved at kjøbe det Berckentinske Palais i Bredgade (det nuværende Koncertpalais) og Baroniet Lindenborg i Jylland. Regeringen gjorde ham til Baron og Ridder af Danebrog (1762).

Det var, synes det, en glimrende ydre Stilling, denne Mand med den ret æventyrlige Fortid saaledes vandt sig. Men han gjorde unægtelig ogsaa Fyldest derfor ved de Tjenester, han i Løbet af faa Aar formaaede at yde. Statens finansielle Stilling var netop paa denne Tid stærkt rystet, især paa Grund af de store Udgifter, det havde voldt i flere Aar at holde en Styrke paa 20—25.000 Mand paa Benene i Holsten, og de endnu større, som man maatte paatage sig for at kunne møde den Krigsfare, der i Foraaret 1762 truede fra Ruslands Side efter Peter III's Tronbestigelse. Oven i Kjøbet var det et Tidspunkt, da, som Bernstorff ytrede, det var, som om Pengene vare forsvundne fra Jordens Overflade, i den Grad døjede man med at faa rejst, om det saa var ubetydelige Statslaan. Man havde stræbt at slaa sig igjennem ved at hæve store Summer hos Kjøbenhavns Bank, der ikke mente at kunne vægre sig ved at yde disse Laan, men kun kunde skaffe dem til Veje ved at fabrikere Papirpenge i Millionvis, og derved var dens Stilling bleven rystet paa det alvorligste. Finansielle Kapaciteter, der havde Dygtighed og personlig Kredit til at raade Bod paa de truende Ulykker, havde man ingen af. Men det var en saadan, man nu fandt i S. Det lykkedes ham virkelig ved sit store Talent og det Ry, han havde for at være en hovedrig Mand, at faa sluttet flere udenlandske Laan dels til Banken og dels til Staten, og det paa Vilkaar, der maatte siges at være paafaldende gunstige. Efter at han ved disse Laan til Banken havde skaffet den Pusterum til at komme over den værste øjeblikkelige Fare, satte han ved nye Statslaan Regeringen i Stand til at betale den en stor Del af, hvad den skyldte den, saaledes at den Fare drev over, der truede den og Pengemarkedet her hjemme (Aarene 1762—65). Ogsaa af sin egen Formue ydede S. lejlighedsvis Forstrækninger.

Haand i Haand hermed havde han, hvad der var ganske nødvendigt, gjort Forsøg paa at skaffe nye Statsindtægter af Betydning; men medens der havde maattet udfoldes en overordnet Dygtighed for at faa Laanene bragte i Stand, vare Vejene til at skaffe nye Indtægter kun de gamle, velkjendte, at sælge Krongodser og paalægge nye Skatter. Hvad han i sidste Henseende greb til, var den saakaldte Extraskat af 23. Sept. 1762. Det var en Personskat (Kopskat), en Skat, der var yderst brutal og ubillig i sit Princip, i det den ramte den fattige Arbejder lige saa godt som den rige og den, der havde Børn, haardere end den, der ingen havde. Ganske vist var den nem at opkræve, og det vilde have voldt store Bryderier at gjennemføre en Indkomstskat eller Formueskat efter billige Grundsætninger; men den Haardhed imod de lidet formuende, der gaar igjennem den, er næsten uhyggelig. Derfor vakte den ogsaa stor Forbitrelse, paa sine Steder ligefrem Uroligheder, og den tyngede i den følgende Tid haardt paa adskillige Statsmænds Samvittighed.

Iblandt disse var S. dog ikke. Denne Skat var betegnende for en Side af hans Karakter. Man har ved ham, som det træffende er sagt, altid at gjøre med Forretningsmanden. Lige saa talentfuld og energisk han var, lige saa praktisk han saa paa Tingene, lige saa hensynsløs var han i sin Færd. I personlige Forhold fattedes det ham i høj

Grad paa fin Følelse, og selv Mænd, der satte stor Pris paa ham, som f. Ex. Bernstorfferne [J.H.E. Bernsdtorff og A.P. Bernstorff], kunde være ved at flyve i Flint over, hvad han kunde byde dem, og han var ikke mindre en haard Mand, hvor det gjaldt om at fremme, hvad han mente vilde være nyttigt. Derfor kunde det ikke falde ham ind, at humane Hensyn kunde træde i Vejen for, hvad Staten maatte antages at behøve, og ganske sikkert indbragte Extraskatten ret betydeligt. I det hele maa det erkjendes, at ad de Veje, som han fulgte, opnaaede han, hvad der var store Goder, at styrke Statens Kredit og skaffe Pengemarkedet Fasthed.

Paabudet om Extraskatten bevirkede, at der 2. Dec. 1762 blev nedsat en egen saakaldet Overskattedirektion, der fik at gjøre med den og i det hele med, hvad der vedrørte Statsgjælden. Som Medlem af den blev han i Virkeligheden den raadende paa dette vigtige Omraade, og med Undtagelse af en kort Tid havde han derigjennem en overlegen Indflydelse paa Finansstyrelsen i den følgende Tid lige indtil sin Død. Hertil kan der føjes, om det end er mindre vigtigt, at han, der 10. Juni 1768 havde faaet Titel af Skatmester, 13. April 1769 stilledes i Spidsen for Skatkammeret, en ny Institution, der da blev oprettet og fik det Hverv at bestyre visse Kapitaler, som skulde være et Slags Reservefond for paakommende uforudsete Tilfældes Skyld.

Men alt dette var kun den ene Side af hans Virksomhed. Det var den Gang en fast Overbevisning hos mangfoldige, at ved at fremme Industri og endnu mere Handel naaede man hurtigst og lettest at ophjælpe et Lands Hjælpekilder. S. delte ganske denne Opfattelse. Men hvad Industrien angaar, var det dog nærmest ved sin private Virksomhed, at han fik Betydning. Efter at han nemlig havde afkjøbt Staten dens Plantager i Vestindien og et dertil knyttet stort Raffinaderi i Kjøbenhavn for 400.000 Rdl., en Sum, der ret vel svarede til, hvad det var muligt at faa for disse Ejendomme, drev han en betydelig Forretning fra dette Raffinaderi, og i 1768 afkjøbte han ligeledes Staten Geværfabrikken Hammermøllen nord for Helsingør for 70.000 Rdl. Derimod var det afgjort Handelen, han ved sin offentlige Virksomhed mest søgte at fremme. Der er med rette gjort opmærksom paa, at S. mente, at naar det overhovedet altid er vigtigt for et Land at have en gunstig Handelsbalance over for Udlandet, gjaldt det særlig ved en Stat som den dansk-norske, hvor Papirpenge dannede saa godt som det eneste Omsætningsmiddel; der vilde man kun ad den Vej kunne hindre, at Landets Penge tabte i Kredit over for Udlandet, og at Vexelkursen forværredes. At Handelens Udvikling tillige vilde forøge Velstanden her hjemme og derved ogsaa Skatteevnen og Statens Indtægter, er en Selvfølge.

Hele denne vigtige Sag fik han saa at sige paa Embeds Vegne at gjøre med, da han 7. Marts 1767 blev Deputeret i Kommercekollegiet, og da han 11. Dec. s. A. fik Sæde i en Kommission, der da blev oprettet, den saakaldte Balancekommission, som baade skulde undersøge Landets Finanser og dets Handelsbalance. Allerede før ham havde kjøbenhavnske Kjøbmænd set, at det paa Grund af den Mangel paa naturlige Udførselsvarer, som særlig Kongeriget Danmark led af, var nødvendigt at skabe en Transithandel med oversøiske Varer, og dette havde blandt andet fremkaldt Dannelsen af det asiatiske Kompagni. Nu vilde S. gaa videre i samme Spor, særlig ved at forøge Transithandelen for Kjøbenhavns Vedkommende, og han virkede derfor for at faa en Frihavn anlagt ved denne By, en Tanke, som de kjøbenhavnske Handelsmænd ogsaa grebe, og som vistnok vilde være bleven gjort til Virkelighed, saafremt ikke Struensee var kommen imellem.

I Modsætning til Handelsinteresserne laa aabenbart Sans for Landboforholdene S. fjærnere, thi da han 30. Marts 1768 havde faaet Sæde i General-Landvæsenskollegiet, der netop skulde have sin Virksomhed paa dette Omraade, viste han, skjønt til en vis Grad reformvenlig, kun liden Iver for Kollegiets Sager.

Samtidig med sin omfattende Virksomhed indtog S. en i alle Maader glimrende Stilling i det sociale Liv. I sit Palais i Kjøbenhavn førte han om Vinteren et stort Hus, hvor hans Hustru, en højst indtagende Verdensdame, forstod at glimre i pragtfulde Selskaber, og hvor der endog efter særlig kongelig Tilladelse blev givet Maskerader; Sommeren tilbragte Familien sædvanlig paa det rigt udstyrede Ahrensburg i Holsten. Sin personlige Omgang fandt S. nærmest i den Statsmandskreds, hvis Midtpunkt den ældre Bernstorff var, og ligesom dennes Ledelse af den ydre Politik godt faldt i Traad med den Iver, han selv viste for at udvikle Handelen, saaledes samstemmede han ogsaa fuldt med Bernstorffs Politik, hvad det gottorpske Spørgsmaal angik, og han kom paa en Maade til at virke paa det politiske Omraade, da han var Medunderhandler ved et Forlig, der 27. Maj 1768 blev sluttet imellem Hamborg paa den ene Side, Danmark og Gottorp paa den anden.

Under de mangfoldige Berøringer, hvori han ved sin forskjelligartede Virksomhed kom med Christian VII — han var ogsaa med paa dennes Udenlandsrejse 1768 —, vandt han en ret betydelig Indflydelse hos denne. Dette hang vistnok for en ikke ringe Del sammen med, at Kongen havde en meget stor Respekt for hans finansielle Visdom, og han tilkaldte ham derfor ogsaa ved Overvejelser, der fandt Sted om, hvor meget der kunde kostes paa Hæren; men S. forstod aabenbart tillige ganske anderledes personlig at imponere Kongen, end Bernstorff nogen Sinde formaaede, og det var saaledes ham, der maatte til for at faa Kongen i Begyndelsen af 1768 til at sende den berygtede Støvlet-Cathrine bort fra Kjøbenhavn. Men for øvrigt var S.s Stilling i det hele ikke alene et Vidnesbyrd om den Magt, en energisk og paa sit Omraade genial Mand kunde udøve, men ogsaa om Pengenes Betydning; thi den hvilede i ikke ringe Grad paa, at han var den rige Bankier og Kjøbmand, og der fremkom derved det i og for sig besynderlige og lidet heldige Forhold, at den samme Mand, der skulde give Raad som Finansembedsmand, tillige tjente Penge som Bankier for Staten og som Laangiver til den. Naar Fjender have sigtet ham saa omtrent for at have plyndret Statskassen for at mele sin egen Kage, er det Bagvaskelser; men at

han nyttede sin officielle Stilling til Gavn for sig som Kjøbmand, vil umulig kunne nægtes, og dette tog sig ikke altid heldig ud.

Midt under hans stedse stigende Indflydelse kom Struensee-tiden. Det var Mændene af hans Kreds, der nu bleve styrtede, og man skulde da have troet, at det var gaaet ham paa samme Maade; men det skete ikke. De nye Magthavere havde nemlig foreløbig god Brug for ham, og han fra sin Side var alt andet end Følelsespolitiker. Saaledes som han i det mindste fremstillede Forholdet for politiske Venner, mente han at have at vælge imellem at bryde alle sine Forbindelser med Staten og forlade dens Tjeneste eller at begive sig til Hoffet for at se, hvorledes man der vilde stille sig til ham og saa vidt det stod til ham, frelse Levningerne af, hvad han havde virket til at grundlægge, og, kunne vi føje til, sikre sig de Fordele, som endnu kunde vindes. Han valgte derfor at gjøre gode Miner til slet Spil og saa vidt muligt være Hofmanden under de nye Forhold, hvad der lykkedes over al Forventning paa Grund af den Velvilje, med hvilken Struensee og hans Venner kom ham i Møde. bl.a. blev han gjort til Medlem af den Gehejmekonferens, som Struensee nedsatte 28. Dec. 1770, og hvis Hovedopgave var at afgive Betænkning om finansielle Hovedspørgsmaal. Ligesom han i sin Gjerning virkede sammen med den nye Tids Mænd, saaledes lod han sit Hus ikke mindre nu være i Festglans, end det før havde været, og han fandt sig rolig i — for saa vidt han ikke opmuntrede dertil —, at hans Hustru kom til at indtage en fremragende Plads iblandt Damerne i Caroline Mathildes Kreds; hun var en af de første, der fik dennes Orden, Mathilde-Ordenen.

S.s Forhold til hans gamle Venner maatte naturligvis blive paavirket heraf. Hvor tilbøjelig den ældre Bernstorff end var til at opfatte ham fra den gunstigste Side, følte dog ogsaa han en Tid, at S. nu var ved at blive fremmed for ham, og adskillige af Kredsen dømte ret strængt om hans Færd, i det det ganske særlig harmede dem at se Fru S. ved Dronningens Fødder. Men i Længden var Forbindelsen imellem Struensee og S. dog umulig, thi at bøje sig for Doktoren fra Altona maatte blive en Mand som S. modbydeligt, og der var desuden alt for meget i Struensees Færd, der vakte hans Forbitrelse, medens paa den anden Side Struensee helst, saa snart det lod sig gjøre, vilde være fri for en Mand, som han vidste at han i Længden ikke kunde beherske. Allerede i Foraaret 1771 begyndte S. at trække sig ud af sine Pengeforhold til Staten, og da omtrent samtidig Skatkammeret hævedes (18. April), ligesom ud paa Sommeren det samme skete med Kommercekollegiet (18. Juli), og i det hele Finansstyrelsen omordnedes for at lægges under nye Mænd, var S.s Rolle foreløbig forbi. Men som forsigtig Mand lod han det dog ikke komme til et aabent Brud, og man saa ham i Vinteren 1771—72 paa vanlig Vis holde Fester i sit Hus, hvad der dog ikke hindrede ham, som havde et klart Blik for det skrøbelige i Struensees Stilling, i atter stærkt at nærme sig til Mændene af sin gamle Kreds for med dem efter Evne at sukke over og endnu mere at skumle over Skandalerne ved Hoffet.

Da saa Struensee faldt, kom Tiden for ham til paa ny at gjøre sin Indflydelse gjældende i den saakaldte Guldbergske Tid, og det paa visse Maader mere end nogen Sinde. Rent ydre set knyttede hans Magt sig mest til Stillingen som Medlem af Overskattedirektionen, og hertil kom, at han i 1772 fik Sæde i en da oprettet extraordinær Finanskommission (29. Okt), der foruden at undersøge, hvad der kunde tjene til Forbedring af Finansernes Stilling, tillige inddrog under sine Overvejelser, hvad der kunde udvikle Landets Hjælpekilder og Skatteevne. Hertil kan saa ogsaa føjes, at Skatkammeret gjenoprettedes 3. Juni 1773, og at han blev Lederen af dette. Som ydre Udmærkelser maa desuden mærkes, at han 1773 blev Ridder af Elefanten og i 1779 optaget i den danske Lensgrevestand.

Datidens Aktstykker vise klart, paa hvor mange Punkter S. greb ind i denne Tid. Han havde strax i Begyndelsen stor Indflydelse paa, at A. P. Bernstorff blev kaldt tilbage, og paa, at Osten blev fjærnet fra Gehejmestatsraadet i Foraaret 1773, ligesom han, der var med i Forhandlingen om Mageskiftets Gjennemførelse i Efteraaret 1773, her fra sin Side virkede med til, at den yngre Bernstorff kom i Spidsen for det tyske Kancelli. Denne Statsmand, der satte hans Begavelse overordentlig højt og havde langt mere Lyst til at se paa Lyssiderne i hans Personlighed end paa hans Mangler, nemlig hans Hensynsløshed, hans temmelig materialistiske Livssyn og hans overlegne Tone, var aabenbart den, der stod ham nærmest, og med ham drøftede han sine forskjellige finansielle Planer. En Frugt af disse Overvejelser var den saa tit omtalte Overtagelse fra Statens Side af Banken, saaledes at den fra nu af blev en Statsbank (Marts 1773), et Skridt, ved hvilket for øvrigt S., da det kom til Stykket, havde flere Betænkeligheder end Bernstorff. Da Banken snart blev henlagt under Overskattedirektionen, var det i Virkeligheden det samme som, at den kom under S.s personlige Styrelse, og det var da ogsaa ham, der ledede dens Operationer i de følgende Aar indtil hans Død.

Samtidig greb han paa mange Maader ind i Finansernes Styrelse, uagtet han slet ikke havde Sæde i Finanskollegiet. A.P. Bernstorff taler i sine Breve flere Steder om det utrolige Arbejde, S. ydede, han skildrer med megen Sympathi den Enevælde, han udøvede ved Fastsættelsen af alle varige Udgifter, saaledes at han alene fastslog alle Reglementer paa det finansielle Felt, og han viser, hvorledes S. indvirkede paa forskjellige Kollegier. »Han er«, hedder det saaledes hos ham, »Sjælen i alt nyt, der sker i Departementerne, han holder dem i Aande og vækker dem af Søvne«, eller, som han ogsaa udtrykker det, »S. er Sjælen i alt, hvad der sker i Statens indre Sager. Selv hvor der er truffet Beslutninger uden ham, er det, som om det var ham, der fremskyndede Udførelsen deraf«.

Naturligvis kunde han ikke optræde med en saadan Myndighed og trodse den personlige Uvilje, han nødvendigvis

maatte vække hos forskjellige, naar han ikke havde Rygstød for oven. Men her havde han det Held, at han forstod at holde sig gode Venner med baade Enkedronningen, Arveprinsen og endnu mere med Guldberg. Ligesom denne satte stor Pris paa S., hvis Meninger om Finanser og Handel han tilegnede sig — og outrerede, saaledes holdt S., i det mindste indtil Bernstorffs Afskedigelse 1780, meget af Guldberg og kunde godt arbejde sammen med denne. Virkningen af dette Samarbejde viste sig stærkt paa Handelspolitikkens Omraade. Det var nemlig efter en overordentlig stor Maalestok, at Beskyttelsessystemet blev gjennemført i den Guldbergske Tid som ved Industrien saaledes ogsaa ved Handelen, og hertil kom endog det, at Staten selv virkede som stor Grosserer og stor Skibsreder. Det blev besluttet, at Regeringen skulde lægge sig efter at drive Fiskeri i større Stil i Havene nord paa og desuden baade Hval- og Sælhundefangst, hvilke Foretagender bleve knyttede sammen med den kongl. grønlandske og islandske Handel, og desuden optraadte Staten ogsaa som drivende Skibsbyggeri efter stor Maalestok. For alt dette har Guldberg vitterlig vist stor Iver; men der kan efter hele S.s Stilling med Hensyn til, hvad der havde økonomisk Betydning, og den uhyre Avtoritet, han havde paa dette Omraade, i Forbindelse med den Respekt, som Guldberg havde for ham, ikke være Skygge af Tvivl om, at det fortrinsvis er ham, der har Ansvaret eller Æren, hvad man vil, for Regeringens Holdning i disse Henseender. Og dette gjælder da ogsaa om et enkelt Foretagende, der udførtes i denne Tid og mentes at skulle faa stor Betydning for Handelen, nemlig Gravningen af den saakaldte slesvig-holstenske Kanal fra Kieler-Fjord til Ejderens nedre Løb.

I Slutningen af 70-erne begyndte S.s Helbred at vakle, og under hans Sygelighed pinte det ham stærkt, naar han saa, at de lyse Forhaabninger, som han havde haft om gode finansielle Forhold for Danmark, bleve skuffede, naar Bankens Sedler faldt i Kurs, og allermest, at han i 1780 maatte se A.P. Bernstorff blive afskediget; men som han var lige utrættelig i sit Arbejde, saaledes fandt han en Trøst i dette. Imidlertid tog Sygeligheden til, og ikke mere end 58 Aar gammel døde han 15. Febr. 1782. Sin Sjælsstyrke bevarede han til det sidste, og hvor stærkt han end havde været optaget af Livets ydre Forhold, hang han ikke ved Livet. Hans sidste Timer vare helligede Bøn til Gud, kjærlige Ord til hans nærmeste og tillige til Tanker om Statens Vel og Fremtid.

Dette sidste er det værdt at lægge Mærke til, thi hvor meget der end var i ham af Kjøbmanden, som forstod at se paa sin Fordel, var der dog ikke lidt i ham af Statsmanden, for hvem det var en hellig Pligt at fremme det Lands Tarv, som han havde sluttet sig til. A.P. Bernstorff udtalte om ham efter hans Død, at han til Trods for store Fejl var en saare stor Mand. Der kan ej heller være Tvivl om, at han ved sin Færd i de første Aar efter sin Indflytning her til Landet indlagde sig Fortjenester af den største Betydning ved at frelse Staten af en overordentlig stor finansiel Fare, og det staar lige saa fast, at han paa mange Punkter ogsaa senere viste en overordnet Dygtighed. Men de hidsige Angreb, der ere gjorte paa hans Minde, have for saa vidt ikke været uden delvis Berettigelse, som Statens Overtagelse af Banken 1773, om den end i Øjeblikket bragte store finansielle Fordele, dog i Længden blev fordærvelig ved den Fristelse, den bragte til at nytte Udstedelsen af Banksedler som et Hjælpemiddel, naar man havde Brug for Penge, og det er umuligt at sige andet end, at den Maade, hvorpaa han lod Staten gribe ind i de økonomiske Forhold, allerede i hans Tid havde begyndt at vise sig mislig.

I sit Ægteskab havde S. 9 Børn, 6 Sønner og 3 Døtre. Den ældste af denne Børneflok var den ndfr. omtalte H.E. Greve S.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schimmelmann, Heinrich Ernst Greve, 1747—1831, Statsmand

Af Louis Bobé

Heinrich Ernst Greve Schimmelmann, var ældste Søn af førnævnte Skatmester H.C. Greve S. og fødtes 4. Dec. 1747 i Dresden. Under Ledelse af den senere Lottoadministrator L.F. Zagel rejste han udenlands, lærte i Genf [Genève] Necker at kjende og fattede Beundring for dennes Finanssystem, berejste England, Frankrig og Norditalien, hvorfra han vendte tilbage i Efteraaret 1767. Hans Hu stod til fortsatte videnskabelige Studier, men Faderen bestemte ham til Statstjenesten. I Sommeren 1771 berejste han Norge, og Kjærligheden til dette Land forlod ham aldrig siden. Efter Dronning Caroline Mathildes Forvisning sluttede han sig til det af Englænderen Wraxall dannede hemmelige Forbund til hendes Gjenindsættelse, en Plan, der dog ikke modnedes. 1773 blev han Medlem af Overskattedirektionen og Deputeret i Kommercekollegiet samt 1775 Assessor i Skatkammerdirektionen. Aaret efter udnævntes han til 1. Deputeret i det nævnte Kollegium samt tillige til Deputeret i Finanskollegiet. I April 1781 afgik han fra denne sidste Stilling, men blev Aaret efter Kommerceminister og Medlem af Bankdirektionen og den extraordinære Finanskommission. Saa længe Faderen levede, der i Karakter og Livsanskuelse dannede en fuldkommen Modsætning til sin udpræget ideelt anlagte Søn, arbejdede Ernst S. ivrig og ihærdig, men kun lidet paaskjønnet, til Gavn for Danmarks Handel og Industri.

Emiliekilde uden for Sølyst; egentlig står der *Emilias Kilde* på søjlen. Støtten er skabt af http://bjoerna.dk/billeder/Emiliekilde-2.jpg]

18. Sept. 1775 holdt han Bryllup med Emilie Caroline Christiane Rigsgrevinde Rantzau (f. 2. Juni 1752 i Burg paa Femern, død 6. Febr. 1780), Datter af General og Kommandant i Glückstadt Ditlev Carl Rigsgreve R. og Gisela

Christiane f. v. Stammer. Med hende, der af alle samtidige skildres som en ualmindelig tiltalende, lys og fager Kvindeskikkelse, levede han et meget lykkeligt, men kun kort Samliv. Indskriften paa Støtten ved »Emilies Kilde« — opkaldt efter hende — uden for hans Landsted »Sølyst« ved Klampenborg, der skiftevis med Hellebækgaard tjente ham til Sommerbolig, taler endnu til den vejfarende om hans dybe Sorg ved hendes Død. Til hendes Ære skrev Pram sin Digtning »Emilies Kilde«, og F.L. Stolberg, hendes Ven og Beundrer, sin en Gang saa berømte Ode »Hellebeck«.

Ved Faderens Død 1782 arvede S. Grevskabet Lindenborg og blev Medejer af Plantagerne i Vestindien. Kort efter indgik han Ægteskab med Charlotte Schubart [...]. Begge hans Ægteskaber vare barnløse. Saa vel i sit Palais i Bredgade som paa »Sølyst« førte han indtil hendes Død 1816 og senere endnu 1824—31 et glimrende Hus, hvor alt samledes, hvad Danmark ejede af fremragende Personligheder i Videnskabens, Kunstens og Litteraturens Verden. Det blev et Fristed for de forskjelligste Interesser, her udvexledes Tanker, der fik stor Betydning for vort Aandsliv, og mangen lovende Begavelse udvikledes her i Omgang med saa mange ypperlige Mænd og Kvinder.

Med sine trofaste Venner A.P. Bernstorff og C.D.F. Reventlow dannede S. i Aarene 1773—84 Oppositionen mod den Guldbergske Styrelse og afgik i Avg. 1783 sammen med Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Reventlow og C.F. Numsen fra Bankdirektionen. S. og Svogeren Grev J.L. Reventlow vare de første, hvem Schlanbusch drog ind i de mellem Kronprinsen og A.P. Bernstorff tilvejebragte hemmelige Forhandlinger, der førte til Statskuppet 14. April 1784, i hvilket S. tog virksom Del. Efter Bernstorffs Tilbagekaldelse udnævntes S. 2. Juni til 1. Deputeret i Finanskollegiet, Medlem af Skatkammer- og Overbankdirektionen samt faa Dage senere til Finansminister. 1788 blev han Statsminister og fik 1790 Elefantordenen.

Efter Regeringsforandringen gjaldt det at omordne Pengevæsenet, der befandt sig i en meget mislig Tilstand. Allerede 1785 kunde S. offentlig forelægge sin store Finansplan, i Følge hvilken hele Statsgjælden, o. 24 Mill. Rdl., skulde være afbetalt 1815. Seddelmængden (o. 15 Mill.), som S. alt 1781 havde betegnet som »den evige Løgn«, skulde atter gjøres indløselig og nye Sedler kun udstedes mod fuld Valuta i ædelt Metal eller let realisable Effekter. Til Forrentningen af Statsgjælden oprettedes en særlig Rentefond og til dens Afdrag en synkende Fond. Fællesskabet mellem Banken og Statskassen skulde ophæves. Den stort og skarpsindig anlagte Plan gjør i høj Grad S. Ære, selv om den ikke stod sin Prøve under de tunge Ulykker, der hjemsøgte Danmark. I Altona oprettedes 1788 Speciesbanken, der holdt sig i usvækket Kredit indtil 1812. Den korte Krig 1788 medførte alt en Udgift paa 7 Mill., og Seddelkursen gik betydelig tilbage. 1791 oprettedes den dansk-norske Speciesbank, der styrkede Publikums Tillid til Finansstyrelsen. De gode Aar i goerne med gunstige Handels-forhold, fremmede ved de vigtige Forordninger af 1788 om Frihandelen, af 1793 om Kreditoplag og især Toldforordningen af 1797, for hvilken S. selv tilregnede sig Æren, bragte Opsving i alle Forhold.

[Note om krigen i 1788: Sverige angreb Rusland; Danmark blev trukket ind som følge af traktat med Rusland. Danmark angreb Sverige fra Norge: Slag ved Kvistrumbro 29.9.1788].

Under den store Handelsperiode fik S. Lejlighed til at sikre sig et uforglemmeligt Navn som Ophavsmanden til Negerhandelens Afskaffelse i de danske Besiddelser i Guinea og Vestindien. Det skyldes ham, ikke A.P. Bernstorff, at Danmark først af alle Stater i Evropa bragte denne humane Tanke til Udførelse. Som Ejer af store Plantager paa St. Croix havde han tidlig haft Opmærksomheden henvendt paa Negrenes sørgelige Kaar. De fleste Slaver, der arbejdede paa de dansk-vestindiske Øer, opkjøbtes i Guinea. Under den lange Rejse der hen lede Negrene ofte store Pinsler. 1778—87 indkjøbtes over 5.000 Slaver. I sin paa Foranledning af S. 1787 afgivne Betænkning fraraadede den vestindiske Regering bestemt Slavehandelens Ophævelse med den Motivering, at Danmark ikke var rigt nok dertil, og at »denne Ære maatte forbeholdes en større Nation og en heldigere Tidsalder«. S. lod sig dog ikke afskrække heraf, men fik 1791 nedsat en Kommission, dannet af ham, Statsministrene Scheel og Brandt m. fl., til Drøftelse af Sagen. Hans omhyggelig gjennemtænkte, af ægte Menneskekjærlighed prægede Forestilling havde den mindeværdige Forordning af 16. Marts 1792 til Følge, der bestemte, at Negerhandelen for Danmarks Vedkommende skulde ophøre fra 1803. I Mellemtiden skulde man betrygge Negrene mod voldelige Overgreb og arbejde paa deres Opdragelse og Undervisning. For at forbedre Negrenes Kaar i Guinea og tillige at udvide Danmarks Landomraade her udsendte S. 1788—89 den dygtige og humane Kolonisator P.E. Isert, der indkjøbte store Landstrækninger paa Guineakysten, hvor han lod opføre Bygninger til Brug ved Landets Opdyrkning; men des værre lagde hans tidlige Død alle S.s Forhaabninger øde. En anden af S. foranlediget Sendelse til Vestindien fik et lignende sørgeligt Udfald.

Et stort og frugtbringende Arbejde udførte S. i de mange Kommissioner og Direktioner, af hvilke han ikke alene var Medlem, men i de fleste Tilfælde den ledende Mand. 1778 blev han Direktør for det vestindiske Kompagni. 1785 blev han Formand i Kommissionen angaaende Islands almindelige Væsen. 1780—1804 var han Medlem af Kanalkommissionen. Som Finansminister havde han Sæde i den i Anledning af den nye Hærordning af Dec. 1784 nedsatte store Kommission. Særlig som Meddirektør af Fonden ad usus publicos i det lange Tidsrum 1784—1831 har han udfoldet en højst fortjenstfuld Virksomhed. 1796—1829 var han Medlem af Kommissionen til Oprettelse af et Musæum for Naturvidenskaberne. Fra 1789 sad han i Kommissionen til de danske Almueskolers bedre

Indretning og blev 1791 Meddirektør for Blaagaards Seminarium. Som Beundrer af Pestalozzis Methode, for hvis Indførelse her i Landet han var meget virksom, fik han Riber og Strøm sendt til Udlandet. 1793 fik han sammen med Chr. Brandt det Hverv at undersøge den kongl. Porcellænsfabriks Forhold. 1786 blev han Meddirektør af Postpensionskassen. Fra 1800 var han Medlem af den afrikanske Konsulatsdirektion. Desuden var han Meddirektør for det Classenske Fideikommis og Patron for St. Petri og for Frederiks Kirke i Kjøbenhavn. 1815 blev han Præsident for Bibelselskabet, der skylder hans nidkjære Ledelse meget. 1797 —1831 var han Præsident i Videnskabernes Selskab.

Der var saaledes ikke levnet S. megen Tid til Varetagelsen af hans private Anliggender. 1798 kjøbte han Gudumlund, som han indlemmede i Grevskabet Lindenborg. Her fortsatte han F. Buchwalds Kanalarbejder og Fabrikanlæg [...] og oprettede Tegl-, Glas- og Saltværker, et Sæbesyderi samt en Stentøjs- og Fajancefabrik. 1800 kjøbte han Brede Kobberværk og erhvervede Papirfabrikkerne Ørholm og Nymølle, paa hvis Drift han anvendte betydelige Summer, hvilket ogsaa var Tilfældet med den ham tilhørende Kronborg Geværfabrik og det store Sukkerraffinaderi paa Christianshavn. Paa Grevskabet Lindenborg ophævede han med store Ofre Jordfællesskabet i Landsbyerne, afskaffede næsten helt Hoveriet og opførte efter J.L. Reventlows Forbillede gode Skole- og Skolelærerbygninger. Ogsaa i Hellebæk var han elsket som sine undergivnes Velgjører, og paa den skjønne Odinshøj, hvor han havde ønsket at jordfæstes, rejste taknemmelige Bønder ham en simpel Mindesten, som en uskjønsom Eftertid har fjærnet. — Den af Statssager aarle og silde optagne Minister kunde des værre ikke personlig føre Tilsyn med sine Ejendomme og industrielle Anlæg, men maatte betro sig til Funktionærer, af hvilke flere misbrugte hans Tillid. Mislykkede Transaktioner, Krigsaarene og hans egen, næsten exempelløse Rundhaandethed og Godgjørenhed bevirkede, at han i Tidens Løb tilsatte hele den store, fra Faderen arvede Formue og efterlod sig Gjæld.

Hvor meget godt og nyttigt S. har udrettet i sin offentlige Virksomhed, der overvejende beredte ham store og dybe Skuffelser, vil han dog længst blive mindet som den højsindede Mæcen og Velynder. Selv nærede han gjennem hele Livet den største Kjærlighed til Videnskab, Kunst og Digtning, og der er i Manuskript bevaret en stor Samling Afhandlinger fra hans Haand, af æsthetisk og filosofisk Indhold, samt Poesier. Rousseau og Ossians Sange vare hans Yndlingslæsning i unge Dage, senere vendte han sig til Shakspeare, Schiller og Goethe. I Filosofien var han en ivrig Tilhænger af Kant og Schelling. Med faderlig Omhu tog han sig af Baggesen (1787), jævnede hans Veje, højnede hans Mod og støttede ham i mange Aar rundhaandet; ogsaa Oehlenschläger »satte han i Sol«, talte hans Sag, udvirkede ham Understøttelse til den store Udenlandsrejse (1805) og gav Digteren Ophold paa sit Landsted Christiansholm (1810). Steffens, Schack Staffeldt og Mynster staa ogsaa i Taknemmelighedsgjæld til ham, Pram og Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] ligeledes. Klopstock, Claudius og Gerstenberg skylde hans virksomme Fortale meget. Sammen med Hertug Frederik Christian af Augustenborg udsatte han 1791 for den af Sygdom og tunge økonomiske Sorger nedbrudte Schiller en Hædersgave af 1.000 Rdl. gjennem 3 Aar under den hensynsfuldeste Form. Alle Digterens Biografer have tiltraadt den Mening, at Schillers Forfatterbane uden hin virkningsfulde Bistand efter menneskelig Beregning vilde være endt med »Don Carlos«. Senere gav S. af sin egen Kasse Digterens Enke en rundelig aarlig Understøttelse indtil hendes Død. — Sine Privatsekretærer, Kirstein, Merkel, Rist, Niebuhr, Grev Herman Wedel-Jarlsberg, Schmidt von Lübeck og Dankwart, hvis Valg gjør ham den største Ære, uddannede han til dygtige Mænd i Statstjenesten, og alle som én have udtalt deres Beundring og Kjærlighed for ham.

Det var lykkelige Aar for Danmark, da S. sammen med Bernstorff og Reventlow styrede Landet. Bernstorff forstod ham, skattede ham i fuldeste Maal og lyttede til hans Raad, deres Samarbejde var en næsten uafbrudt Udvexling af gjensidig befrugtende Tanker og Følelser. S. indvirkede heldig paa Bernstorffs til Tider haarde og herskesyge Væsen, og tør man tro Merkel, var det endog ham, der afholdt Bernstorff fra at bryde Nevtraliteten, da den franske Revolution udbrød. Efter Bernstorffs Død, der vakte det smerteligste Savn hos S., beklædte denne Stillingen som Premierminister i mange Aar i de ugunstigste Tider.

I Statsraadet efter Slaget paa Reden (2. April 1801) var S. i Modsætning til Kronprinsen og C.G. Bernstorff stemt for at slutte Fred med England, medens han i Følge Niebuhr i selve Farens Stund viste stort Mod og Standhaftighed. I de nu paafølgende Aar forværredes Finansernes Tilstand i betænkelig Grad. 1801—7 optoges en Række betydelige Statslaan, og byrdefulde Skatter paalagdes. En Skatkammerfond til Bestridelse af de overordentlige Militærudgifter oprettedes (1803), Tolden og Konsumtionen forhøjedes (1806). Englændernes Overfald 1807, Hovedstadens Ødelæggelse og Flaadens Ran paaskyndede yderligere Pengevæsenets Sammenstyrtning. Handel og Industri laa hen i Aarevis. Hærens Vedligeholdelse, Bygningen af en ny Flaade og Underholdningen af det fransk-spanske Hjælpekorps samt endelig Norges Providering krævede store Udgifter. Uafhængig af selve Provideringskommissionen (1809—14) udfoldede S., som det fremgaar af de til ham rettede kongelige Reskripter og hans Koncepter, en storstilet Virksomhed til Fordel for det af Hungersnød truede Norge. Skjønt Danmark selv led Savn, sendtes her fra ufortrødent Skib efter Skib, ladet med Levnetsmidler, der op, uagtet mange Ladninger faldt i Kapernes Hænder. I Ord og Skrift var S. Talsmand for den skandinaviske Tanke, og det 1810 udkomne Skrift »Über die Vereinigung der drei nordischen Reiche« tillægges ham.

Til Forsvar for S.s haardt angrebne Finansstyrelse tjener, at alle Forudsætninger, under hvilke han tænkte sig Gjennemførelsen af sin Plan, brast, hovedsagelig ved Tidernes Ugunst og uforudsete Ulykker. Mærkes bør

ogsaa, at Frederik VI, uden at ænse S.s Modforestillinger, indgik Forbundet med Napoleon, fra den Tid af stadig sjældnere raadspurgte ham og ved sin stivsindede Egenvilje og Selvklogskab krydsede hans Planer. Skjønt S. alt fra 1808 ansaa den finansielle Katastrofe for uafvendelig, forblev han paa sin Post og søgte, uudtømmelig i Kunstgreb, hvis Virkninger tit ophævede hinanden, at forhale dens Indtræden. Seddelmængden var efterhaanden voxet til en uhyre Størrelse, og dens Værdi (1812) reduceret til en Fjortendedel af det paalydende Beløb. Indtil 1812, da Banken i Altona fik Ordre til at standse Indløsningen af sine Sedler, havde Pengevæsenet i Hertugdømmerne, i Modsætning til Kongeriget, været i ret god Forfatning. Dette fortvivlede Skridt fremkaldte stor Forbitrelse i Hertugdømmerne, og hermed var det sidste Nødanker kappet, der hidtil havde reddet Situationen. Forordningen af 5. Jan. 1813, der indførte et helt nyt Pengevæsen: Reduktionen af Kurantsedlerne, Ophævelsen af alle bestaaende Banker og Oprettelsen af den nye Rigsbank samt Paaligningen af en stor Skat paa al fast Ejendom, betegner Statens og Folkets Bankerot. Den vakte overalt en Storm af Uvilje mod S., selv blandt hans nære Venner. Sikkert har han begaaet mange Misgreb, han lod sig for meget lede af sit gode Hjærte, og man bebrejder ham ikke med urette Frygtsomhed og Ubeslutsomhed. Utvivlsomt kunde der ved fornuftige Skattepaaligninger i de gode Aar have været tilvejebragt en Ordning af Landets Pengevæsen, saa at man i de vanskelige Tider vilde have haft en Reservefond at ty til. Det maa dog ikke overses, at A.S. Ørsted og flere samtidige, der nøje kjendte Traadene i det Schimmelmannske Finanssystem, tage hans Styrelse varmt i Forsvar. Hans Efterfølgere, der oplevede Landets Gjenopblomstring under den lange Fredsperiode, kunde være ham taknemmelige for, at han havde holdt fuldstændigt Opgjør med Fortiden. »Det er vanskeligt«, ytrer S. selv, »at fælde en retfærdig Dom over den, der fører et Fartøj i Storm, og som maa kaste en Del af den ham betroede Ladning i Bølgerne. Ene den lykkelige, den sejrende, bliver retfærdiggjort her paa Jorden.«

S. afskedigedes 6. Dec. 1813 som Minister, men beholdt sit Sæde i Statsraadet og (indtil 1816) i Finanskommissionen, af hvilken han fra 1787 af havde været Medlem. Frederik VI skrev til S.: »Finanserne ere gaaede tilbage ved Tidsomstændighederne, vist ikke ved Deres Skyld, De har haft den sjældne Højmodighed hellere at opofre Dem selv end at lade Statens Finanser falde.« Under N. Rosenkrantz' Fraværelse paa Kongressen i Wien fra Sept. 1814 til Juni 1815 fungerede S. som Chef for det udenlandske Departement og ligesaa efter hans Død fra 1824 til sin egen dødelige Afgang. Da Joachim Bernstorffs Forhandlinger i London for at bevare Foreningen med Norge afbrødes i Maj 1813 uden Resultat, opfordrede Prins Christian Frederik Kongen til at udsende S. som den eneste, der med højere Overblik kjendte England og Englænderne nøjere. Frederik VI optog dog ikke Prinsens Tanke. Under de Forhandlinger, der førte til Kieler-Freden, lykkedes det S. at bevare vore nordlige Bilande for den danske Krone. Hans Gjenindtræden i den aktive Statstjeneste i en Alder af 77 Aar opflammede paa ny hans svigtende Livsmod, og med usvækket Aandskraft og Iver arbejdede han ufortrødent videre til sin sidste Livsdag, 9. Febr. 1831.

Samtiden har givet S. et saa enstemmig hædrende og skjønt Eftermæle, som kun er blevet faa af Danmarks Stormænd til Del. Oehlenschläger har sat ham et blivende Minde i sit stemningsrige Digt. H.C. Ørsted fremhæver i sin prægtige Mindetale, holdt over S. i Videnskabernes Selskab, »den Hjærtets Renhed, den Barnlighed og Tiltro til Menneskene, han aldrig gav Slip paa«. Jens Møller skrev i »Litteraturtidende« en varmtfølt Nekrolog over den hedengangne Statsmand. »Aldrig«, siger Rist, »har jeg kjendt et renere Sind, en mere barnlig Sjæl, en ædlere Aand.« Niebuhr priser hans Fordomsfrihed og Konsekvens, hans store Aand og uendelig milde og blide Sind. »Jeg beundrer dette overordentlige Menneske jo længere jo mere«, skriver Gierlew, »denne dybe Granskeraand, forenet med en glødende, ungdommelig Fantasi; en herlig, lysende Guddomsstraale maa være trængt dybt ned i denne Sjæl, der er hævet over den menneskelige Aands sædvanlige Lod.«

Lignende Udtalelser foreligge fra mange andre. I sit Ydre skildres S. som en lille, bleg Mand, uanselig, forlegen og undselig over for fremmede, indtagende ved sin venlige Tale og sit hjærtevindende Smil.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schøning, Gerhard, 1722—80, Historiker

Af L. Daae

Gerhard Schøning var født 2. Maj 1722 paa Gaarden Skotaas i Buksnæs Præstegjæld (Lofoten) og Søn af Handelsmand og Tiendeforpagter Andreas S. og Martha f. Ursin, en Præstedatter. Efter foregaaende Undervisning af et Par Præster kom han 1739 i Throndhjems [Trondheim] Skole, hvis Rektor den Gang var den udmærkede Skolemand Benjamin Dass [...]. Han var saa heldig at blive denne Mands Yndling og gjorde under ham store Fremskridt. I 1742 kom han til Universitetet, tog 1744 theologisk Examen og 1748 Magistergraden, men havde dog allerede som Student trods trange Kaar ved Siden af klassisk Filologi, hvori han drev det meget vidt, med Forkjærlighed dyrket Historien. Det var H. Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der gav ham de videnskabelige Impulser, og han havde af denne faaet Løfte om at blive Amanuensis ved det store kongl. Bibliothek, hvoraf der dog ikke blev noget, da Gram døde 1748. I 1750 betraadte han Forfatterbanen, og i 1751 udkom hans for den Tid mærkelige Arbejde »Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geografi«, udgivet af Danske Selskab, i hvilket S. netop da optoges. S. A. blev han Rektor i Throndhjem [Trondheim], i det Dass, med hvem han til dennes Død stod i den intimeste Forbindelse, oplod ham dette Embede imod en aarlig Afgift.

Som bekjendt rejste S. op til Throndhjem [Trondheim] ledsaget af Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der forblev netop lige saa længe der oppe som han, og disse 2 lærde kom til at leve sammen i disse sine kraftigste Aar under daglig Omgang og gjensidig Paavirkning. De delte saa at sige Rigernes Historie mellem sig og udgave fra Throndhjem i Forening sine »Forbedringer til den gamle danske og norske Historie« (1757). Da Gunnerus 1758 var bleven Biskop i Throndhjem, indbød han de 2 Historikere til med ham at grundlægge et norsk Videnskabsselskab, og i dettes Skrifter meddelte nu S. forskjellige Afhandlinger og udgav derhos 1762 sit klassiske Skrift om Throndhjems Domkirke, der vidner om et for den Tid enestaaende Kjendskab til Middelalderens Diplomer. Hvad der dog gjorde mest Opsigt og skaffede ham størst Anseelse, skjønt det nu for længst er glemt, var det lærde Arbejde »Om de gamle Grækeres og Romeres Kundskab om de nordiske Lande«, der fremkom i det danske Videnskabsselskab, i hvilket han var indvalgt 1758.

Som Rektor virkede S. med Dygtighed og Nidkjærhed, men han trivedes dog ikke ved Skolegjerningen, der i Begyndelsen ogsaa blev ham ubehagelig paa Grund af Biskop Nannestads herskesyge Indblanding i hans Embede. Da nu Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] besluttede at forlade Throndhjem [Trondheim], modtog S. gjærne, skjønt han tabte derved i Indkomster, en Kaldelse til Professor i Veltalenheden (Latin) og Historie i Sorø og tiltraadte dette nye Embede 1765. Han havde nu mere Tid til sin Raadighed, end Rektoratet havde levnet ham, og brugte flittig sin Pen. Han fortsatte den nys nævnte Afhandling i Videnskabernes Selskabs Skrifter med flere lignende, der vakte Opsigt i Tyskland og bragte ham i en Polemik med A. L. Schløsser. I 1769 kom hans Værk »Om de norskes og en Del andre nordiske Folks Oprindelse«, der var at betragte som en Indledning til det Hovedværk, der havde staaet som hans Livs Maal lige fra Ungdommen, nemlig en stor Norgeshistorie, der skulde omfatte hans Fødelands Fortid lige fra Hedenold til den nyere Tid. Dette Skrift er mærkeligt derved, at den Theori om Nordmændenes Indvandring som et allerede for sig existerende Folk ad en nordlig Vej, der i det 19. Aarhundrede fremsattes af Keyser (1839) og forfægtedes af Munch (men senere fuldstændig er opgiven), allerede her findes fuldt udviklet, skjønt Keyser og Munch ganske ignorerede det, om de for øvrigt have været opmærksomme derpaa. 2 Aar efter begyndte han ogsaa Udgivelsen af dette sit Hovedværk, hvis 1. Bind udkom 1771.

I Værkets Interesse fandt han imidlertid en Rejse i Norge, af hvilket han hidtil kun kjendte faa Egne uden for Nordland og Throndhjems [Trondheim] By gjennem Selvsyn, at være højst ønskelig, og hans Velyndere, især vistnok Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Luxdorph [se om Luxdorph i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], formaaede ogsaa at sætte igjennem, at der gaves ham en Rejseunderstøttelse, og han tilbragte nu fra 1773 en længere Tid i Norge, især i sit gamle Hjem Throndhjems Stift; derpaa berejste han Gudbrandsdalen, Hedemarken og Egnen ned til Christiania [Kristiania]. Han udarbejdede naturligvis en nøjagtig Beskrivelse over denne Rejse, den første, der overhovedet har fundet Sted i Norge i historisk og antikvarisk Øjemed, men kun 2 Hæfter bleve trykte (1778—82), den større Del henligger i Haandskrift.

Aarsagen til, at kun en mindre Del af Norge blev besøgt, var den, at han i Christiania modtog den Efterretning, at Kongen 23. Avg. 1775 havde udnævnt ham til Gehejmearkivar efter den 8 Dage i Forvejen afdøde Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Han fik Befaling til strax at tiltræde Embedet og kom altsaa til at forlade Norge. Helst havde han vistnok helt helliget sig til sit Hovedværk, men nu paalagdes det ham at udgive »Heimskringla«, der hidtil kun forelaa trykt i Svenskeren Peringskølds Udgave. S., der længe havde studeret den islandsk-norske Oldlitteratur og i sin Tid tænkt at udgive »Kongespejlet«, tog fat paa dette Arbejde og fik de 2 første og en Del af det 3. Bind af den store Folioudgave (1777 ff.) i Stand paa en for den Tid antagelig, men for en senere naturligvis mindre tilfredsstillende Maade. Med Fortsættelsen af sin Norgeshistorie naaede han des værre ikke længere frem end til 995, hvor 3. Del, der først udkom efter hans Død, standser. S.s

Helbred havde næppe nogen Sinde været egentlig stærk, i sine sidste Aar var han sygelig og døde allerede 18. Juli 1780 (samme Dag som Hielmstierne). Det antoges, at det hyppige Ophold i Arkivets kolde Rum havde fremskyndet hans Død. Han havde siden 1756 været gift med Frederikke f. Hveding, Datter af Byskriver i Throndhjem [Trondheim] Jens H. Ægteskabet havde været barnløst; Enken døde i Stavanger hos sin derværende Broder 1788.

Paludan-Müller har med Føje kaldt S. »en af de lærdeste Historikere, Norden har haft«. Hans Skrifter bære Vidnesbyrd om en ganske overordentlig Belæsthed og Litteraturkundskab. Hertil kom, at han ikke alene var ivrig for at samle Stof, men ogsaa omhyggelig i Behandlingen deraf. Han var en af sin Tids ypperste danske Prosaister. Men den Opgave, han havde sat sig, var for stor, til at nogen, især paa den Tid, vilde have kunnet magte den. Det blev derfor kun et storartet Tilløb. Men det skal altid erindres, at S. er den første Nordmand, som har givet sig i Færd med den Opgave at skrive en udtømmende, paa videnskabelig Forskning grundet Fremstilling af sit Fædrelands Historie. — S. havde dels selv samlet, dels efter sin Ven Dass arvet en udmærket historisk Bogsamling, der heldigvis blev erhvervet for Videnskabsselskabet i Throndhjem [Trondheim] og er dets Bibliotheks egentlige Stamme. Hans egne Haandskrifter bevares i det store kongl. Bibliothek, hans i Norge erhvervede Diplomer ere afleverede fra Gehejmearkivet til det norske Rigsarkiv.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schlegel, Johann Elias, 1719—49, Forfatter

Af P. Stolpe

Johann Elias Schlegel, født 17. Jan. 1719 (ikke som før antaget 28. Jan. 1718) i Meissen, hvor hans Fader, Johann Friedrich S. (f. 1689 død 6. Sept. 1748), var Appellationsraad og Stiftssyndikus; Moderen, Ulrica Rebecca f. Wilke (død 1736), var Datter af en Superintendent i Meissen. S. undervistes i Hjemmet, indtil han 1733 kom i Landsskolen i Pforta, hvor Studiet af de klassiske Sprog dreves paa Modersmaalets Bekostning; Latin var Samtale- og Undervisningssprog. Den begavede og litterært dannede Fader fulgte med Omhu sine Sønners Studier; i latinske Breve maatte de gjøre ham Rede for dem, og han stillede dem Opgaver til Besvarelse, som han kritisk bedømte. Som Dreng skrev S. alt Vers, i Skolen Oversættelser af Klassikerne og efter klassiske Forbilleder fra 1736 en Række Tragedier, der ere holdte stramt inden for den franske Tragediestils Rammer med dens typiske Helteskikkelser. Hans »Hermann« (1741) var det første tyske Drama med et nationalt Æmne. Med omfattende og grundige Kundskaber i Oldtidens og den moderne Skjønlitteratur, især den dramatiske, der blev hans Livs Studium og Lidenskab, og besjælet af utæmmelig Lærelyst og Lyst til at omsætte det lærte i Produktion kom han 1739 til Universitetet i Leipzig for at studere Retsvidenskab. Den unge, dramatisk interesserede Student knyttedes først til den da litterært enevældige Gottsched, Forkæmperen for den stive franske Smagsretning, men svingede efter at have lært de engelske Digtere, især Shakspeare [Shakespeare], at kjende stærkt over til de friere Anskuelser, som repræsenteredes af Schweitseren Bodmer; men for selvstændig i sin Udvikling, en for kølig overvejende Natur til at »sværge til nogens Fane«, deltog han ikke i deres Polemik. Ved Siden af juridiske og historiske Studier skrev han Digte og Lystspil, fattige paa Lune, men de første, der skildre det borgerlige Livs Karakterer. Hans Studier af dramatisk Digtning affødte en Række æsthetiske og dramaturgiske Afhandlinger, der vise ham som tænksom Theoretiker. I »Abhandlung von der Nachahmung« (1742—43) hævder han, at Kunsten bestaar i Efterligning med det Formaal at fornøje ved Iagttagelsen af det fremstilledes Lighed (Ähnlichkeit, ikke Gleichheit) med sit Forbillede. 1741 havde hans Fader ved forsømmelig Embedsførelse mistet Embede og Formue. Sønnerne maatte hjælpe sig selv, og S. blev, efter 1742 at have fuldendt sine Studier, Privatsekretær hos Gehejmekrigsraad v. Spener i Dresden, som s. A. udnævntes til kursachsisk Gesandt ved det danske Hof.

19. Febr. 1743 ankom S. til Kjøbenhavn. Den unge, beskedne, flittige og alvorlige lærde fik her den bedste Modtagelse. Han kom strax i Forbindelse med Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], fik Adgang til Berckentins og Korffs [Gesandt Korff omtales i den biografiske artikel om Caroline Amalie Thielo [se i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] store Bibliotheker, J. P. Anchersen forsynede ham med Bøger om dansk Sprog og Historie, og hos den ikke let tilgængelige Holberg mødte han stor Venlighed. Med forbavsende Hurtighed satte han sig ind i dansk Sprog og Litteratur og gjorde sig fortrolig med Folkets Skik og Tænkesæt; hvor godt det er lykkedes ham, derom vidner bl.a. hans træffende Betragtninger over danske Digtere, der fremkom i hans Ugeblad »Der Fremde« (6. April 1745—5. April 1746), skrevet for danske om danske Forhold, fornøjelig underholdende ved Betragtninger over, hvad han kalder Sædelærens Smaating: den gode Smag i Omgangstone og Selskabsliv, i Skrive- og Tænkemaade i Danmark, og udført livlig og yndefuldt af en fin og dannet Iagttager. Med en uskyldig Mine snærter han det pietistiske Hofs Afsky for Forlystelser, og i Striden mellem Langebek [se om Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] greb han ind med en vittig Artikel, der vakte den sidstes levende Harme. Hele hans Virksomhed i Danmark er præget af Viljen at være dansk; Sproget havde han, som Holberg siger, i Grund udstuderet; her har ogsaa hans Talent baaret sine modneste Frugter. Til hans Tragedie »Canut« (1746) er Æmnet taget af den danske Historie; baade den og sine Lystspil skrev han med deres Opførelse paa den danske Skueplads for Øje; Prologen »Die Langeweile« var bestemt til i Oversættelse at aabne Theatret 1747. Skuepladsens Gjenaabning fremkaldte hans »Gedanken zur Aufhahme des dänischen Theaters«; her fremhæver han med Vægt, hvilken opdragende og dannende Magt en national Skueplads har for Folket; kun maatte man ikke blive staaende ved den lave Komedie, som man havde — hvormed han mener Holbergs —, men gjennem højere Skuespilarter, passende for Middelstandens og Hoffets Smag, til sidst hæve sig til Tragedien. Maaske af Hensyn til sin Velynder Holberg lod S. ikke Afhandlingen trykke; den kom først frem 1764 i hans »Werke« (I—V, 1761—70).

Da der 1747 skulde ansættes Professorer ved Sorø Akademi, foreslog Holberg S. til Professor i Historie og Statsret, men opnaaede ikke sit Ønske. Ved A. G. Moltkes Hjælp blev han dog i Maj 1748 Professor i nyere Historie, Statsret og Handelsvidenskab i Sorø med 300 Rdl.s Løn. Med sin Jærnflid satte han sig ind i sin nye Virksomhed, fik mellem Akademisterne oprettet et Diskussionsselskab, udkastede Planer til poetiske Arbejder og fordybede sig i Studier af Tysklands Middelalder og Nordens Oldtid. Hans svage Helbred taalte ikke Overanstrængelsen, en hidsig Feber bortrev ham 13. Avg. 1749. I April 1748 havde han ægtet Johanna Sophia Niordt (f. o. 1730 død 22. Maj 1774).

Som dramaturgisk Forløber for Lessing brød S. theoretisk med det franske Dramas Kunstform, men som Digter mægtede han ikke at løsrive sig fra den. Hans fint dannede Aand har vel højnet det tyske Skuespils yderst lave Niveau, og hans Lethed i Dialogen og smagfulde Versbehandling kaste i hans bedste Værker Tække over hans Fremstilling (»Die stumme Schönheit«», 1747), men han besad for liden oprindelig Digterevne til at skabe en ny

Stil. I »Die Braut im Trauer«, oversat fra Engelsk (1748), anvender han som den første Fremtidens Tragedies Versemaal, den 5-fodede rimfri Jambe.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schnabel, Bernhard, 1691—1754, Rektor

Af A. Jantzen

Bernhard Schnabel blev født 17. Febr. 1691 i Vemmelev (ved Slagelse), hvor hans Fader, Provst, Mag. Rasmus S. (død 1727), var Sognepræst. 1707 blev han Student fra Slagelse og tog 3 Aar efter Attestats. 1712—14 var han Alumn paa Elers' Kollegium og var en meget benyttet Manuduktør. 1714 tiltraadte han en 2 Aars Udenlandsrejse. I Paris disputerede han 1715 i Holbergs Paahør med en katholsk Pater [...] [Se Holberg's Levnedsbreve]. Hjemkommen blev den nye Udgave af Svanes Oversættelse af det gamle Testamente gjennemset og rettet af ham (H. Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] havde gjennemgaaet Oversættelsen af det nye Testamente); hele den nye reviderede Bibeloversættelse udkom 1719. Aaret i Forvejen havde han efter Biskop Worms Indstilling faaet Rektorembedet i Kjøge. 1722 blev han Magister, 1726 Rektor i Roskilde og virkede her i 28 Aar til sin Død, 27. Maj 1754. Han havde i de 2 sidste Aar sin [...] Søn Christian S. adjungeret i Embedet. 1753 udgav han M. Wøldikes dogmatiske Lærebog (»Compendium theologiæ theticæ«) med Oplysninger og polemiske Anmærkninger; den udkom paa ny (1756) efter hans Redaktion efter hans Død og blev i sin Tid stærkt benyttet i Skolerne.

En paabegyndt dansk Oversættelse af Ovids »Forvandlinger« naaede han ikke at fuldføre. Om hans Dygtighed som Rektor tør næppe tvivles. En af hans Disciple (Es. Fleischer) kalder ham en »ulignelig Skolemand, brav Lærer og mod sine Disciple kjærlig Lærer«. Rektor S. N. J. Bloch har [...] med Varme hævdet denne hans Ros. — 1725 havde han ægtet Sophie Rasmussen (død 1752), en Borgmesterdatter fra Kjøge. Konferensraad C. F. Rottbøll [...] var hans Svigersøn.

[Se nærmere hos Aage Kragelund: *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve«*, bd. III, s. 32]

Til: Indholdsfortegnelsen

Schrøder, Johan Vilhelm, 1669—1741, Konferensraad

Af A. Jantzen

Johan Vilhelm Schrøder stammede rimeligvis fra Holsten; dér levede i det mindste hans fleste Slægtninge. Han er vistnok kommet fra Universitetet i Halle til Kjøbenhavn og boede 1705 i Kjøbenhavn hos Hofpræst, Dr. Lütkens [...]. Denne maa da antages at have anbefalet ham til Lærer for den 7-aarige Kronprins Christian (VI). Som en Mand paa 37 Aar tiltraadte S. denne Stilling 1706, samtidig med at den pietistiske Gehejmeraad J. G. Holstein [...] blev Prinsens Hofmester. S. var en tungsindig Mand, stærkt grebet af den nye kirkelige Retning. Som hos saa mange af Retningen tærede religiøse Skrupler paa hans Livskraft. Det er let forklarligt, at en saadan Lærer og Vejleder maatte give sin kongelige Elev stærke Indtryk for hele Livet, tilmed da han var nøje knyttet til hans Person lige til 1721, da Prinsen var 22 Aar gammel. 1717 blev han Justitsraad, 1728 Etatsraad. Senere gjorde han sig saa mange Skrupler over den Ed, han havde aflagt ved sin Udnævnelse til Etatsraad, at han bad Kongen om at maatte faa Eden tilbage, og Kongen, der selv var betænkelig ved de mange Eder, som forlangtes, opfyldte strax hans Begjæring (Nov. 1735). En Maaned efter blev han Konferensraad.

Da S. 1721 forlod Hoffet, blev han Medlem af Missionskollegiet, der sendte Missionærer til Ostindien og til Finmarken. Kollegiet havde fra 1720 tillige Direktionen for Waisenhuset, der traadte i Virksomhed 1727. Missionssagen havde dog mest S.s Interesse, og han stod i hyppig Brevvexling med Missionens Ledere i Tyskland. Han fik Sæde i flere Kommissioner vedrørende Kirke- og Skolevæsen og gav vægtige Indlæg i de paa hin Tid meget omdebatterede Skolespørgsmaal; men særlig er dog hans Navn knyttet til Konfirmationens Indførelse i Danmark. Han havde stærkt paavirket Kongen til at sætte denne Sag i Værk for Kongerigets Vedkommende, som det tidligere var sket i Hertugdømmerne, og det er en Betænkning af S. og Hofpræst Bluhme, der ligger til Grund for Forordningen af 13. Jan. 1736 om Konfirmationen. Ved General-Kirkeinspektionskollegiets Oprettelse 1737 fik S. strax Sæde i dette, men hans Sygelighed tog stærkt til. I »Menoza« lader Pontoppidan [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] S.s bedste Ven, den theologiske Professor H. Steenbuch, udtale sig saaledes om ham: »Var her i denne Stad ikkun 5 retfærdige, da véd jeg vist, at den gode S. var en af dem; men fandtes der ikkun 5 aandelig elendige og trøstesløse, da var han ogsaa visselig den ene«. I Jan. 1739 blev han ved Kongebrev gjort umyndig [pga sindssyge] og Renteskriver, senere Kammerraad, Elias Svane beskikket til hans Kurator. I dennes Hus i Stormgade var S. i 3 Aar sengeliggende, syg paa Legeme og Sjæl, til Tider fuldstændig maniakalsk. Døden udfriede den ulykkelige lidende 27. Maj 1741. Han blev 72 Aar gammel og var ugift. En Del af hans Brevvexling og skriftlige Efterladenskaber findes i den ledreborgske Haandskriftsamling.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schulin, Johan Sigismund Greve, 1694—1750, Statsmand

Af E. Holm

Johan Sigismund Greve Schulin var født 18. Avg. 1694 i Rostal i det anspachske, hvor hans Fader var Præst. Denne sørgede med Omhu for, at han kunde faa en god akademisk Uddannelse, og efter at have gjennemgaaet et Gymnasium i Heilbronn studerede han paa Universiteterne i Jena, Helmstedt og Leiden. Det var et Vidnesbyrd om det gode Navn, han vandt sig, at han snart blev antaget som Hovmester for de unge Markgrever Frederik Ernst og Frederik Christian af Baireuth-Kulmbach, Brødre til den danske Kronprinssesse Sophie Magdalene. Medens han beklædte denne Stilling, forelskede han sig i en Datter af en Dr. jur. v. d. Veni og ægtede hende; men hun døde snart. Hvor svært han end i Øjeblikket følte dette Tab, kom det dog vistnok til at gavne ham med Hensyn til hans fremtidige Løbebane, da han vel næppe, hvis hans Hustru var bleven i Live, vilde være kommen til at søge sin Lykke i et fremmed Land og derved være bleven en anset Statsmand.

Da hans Hustru var død, var han sin egen Herre, saa at han kunde følge den ældste af de unge Markgrever til Danmark, og her kom han, som imidlertid havde kunnet pynte sig med Titelen af baireuthsk Hofraad, i Forbindelse baade med Markgrevernes Moder, Christian VI's Svigermoder, og med ham selv, der den Gang endnu var Kronprins. Hvor stærkt han snart vandt Prinsens Yndest, derom vidner bl.a. et Brev, som denne skrev til ham 1729, og hvori han ikke alene takkede ham for den Omhu, han havde næret for de 2 unge Markgrever, men tillige tilføjede de betydningsfulde Ord: »Jeg ønskede intet højere, end at Gud maatte sætte mig i Stand til at gjøre Gjengjæld for den Trofasthed, han (dvs: S.) har vist imod hele Familien.....jeg har endnu mange Desseins med ham«. Husker man paa, hvor nær Tanken om den forestaaende Kongegjerning den Gang maatte ligge Kronprinsen, kan man ikke være i Tvivl om, at han her har tænkt paa at ville gjøre Brug af S. i Statstjenesten.

Tiden til at gjøre Alvor heraf kom snart, da Frederik IV døde Natten imellem 11. og 12. Okt. 1730. Ikke mere end et Par Maaneder derefter gjorde Christian VI S. til en af Direktørerne i Generalpostamtet, en Uge derefter udnævnte han ham til Etatsraad, og 6. April 1731 optog han ham i den danske Adel. Rask gik nu Vejen videre opad, saaledes at han, efter 1733 at være bleven Sekretær i tyske Kancelli, 28. Maj 1735 blev Oversekretær (Præsident) i dette Kollegium, hvad der vilde sige, at han foruden at faa vigtige Sider af Slesvigs og den kongelige Del af Holstens Styrelse i sin Haand tillige blev Udenrigsminister. Danebrogsordenen tilfaldt ham s. A., og efter at han 26. Juli 1737 var bleven udnævnt til Assessor i Konseillet, hvad der gav ham Ret til at votere i dette, opnaaede han Højdepunktet af Naadesbevisninger under Christian VI, da han 28. Nov. 1738 blev virkelig Gehejmeraad i Konseillet.

Den Yndest, Christian VI viste S., var visselig fuldt berettiget. S. var afgjort en begavet Mand med en skarp Forstand og fortrinlig oplagt til at tumle med de udenrigske Forhold, da han baade var smidig og forsigtig, saa han kunde være ganske uigjennemtrængelig; han havde desuden Øjnene godt med sig og, hvad der under Diplomatiens Krogveje nok kunde være Brug for, tillige fornøden Dristighed til, hvor det behøvedes, at nægte ubehagelige Sandheder. Som Personlighed efterlod han sig et godt Minde her hjemme. Det blev bl.a. efter hans Død sagt til hans Ære, at uagtet han var født Tysker, sluttede han sig helt til sit nye Fædreland, lærte vort Sprog til Fuldkommenhed og gjorde personlig ikke det mindste for at trække sine Landsmænd, end ikke sine egne Brødre, ind i Landet. Ogsaa vidste man at fortælle, at han i sit Væsen var en meget behagelig Mand.

Det omgængelige i hans Maade at være paa i Forbindelse med det smidige hos ham og en vis Forsigtighed, hvori man for øvrigt nok kunde være fristet til at se nogen Beregning, kom ham overordentlig til gode i hans Forhold til Kongen. Thi hvor meget godmodigt, venligt og bravt der end fandtes hos denne, var han paa Grund af de besynderlig vidtgaaende Meninger, han havde om sin kongelige Magts Ophøjethed, ikke altid ganske let at have at gjøre med. Han krævede noget »submist« hos dem, som han ret skulde holde af at se om sig, og han havde en lidet behagelig Lyst til i Embedsmanden først og fremmest at ville se Kongetjeneren. Foruden at komme godt ud af det med Kongen vilde det imidlertid ogsaa være af stor Vigtighed at staa paa en god Fod med Kongens Damer, hans Svigermoder, Markgrevinden af Baireuth, og Dronningen, Sophie Magdalene, der begge gjaldt meget hos Christian VI, og af hvilke Markgrevinden var en ærgjerrig Fyrstinde, som havde Lyst til at spille en politisk Rolle og paa Grund af den Respekt, Kongen havde for hende, ingenlunde var ude af Stand til at gjøre det. S. havde imidlertid det rette Greb paa at behandle disse Damer, som desuden i ham ikke uden Grund saa en Mand, der i sin tidligere Stilling som Hovmester for Dronningens 2 Brødre havde gjort sig fortjent af Familien. Hertil kom, at Sophie Magdalene med sine ødsle Tilbøjeligheder, især efter at hun havde kastet sig ind i Byggeforetagenderne ved Hirschholm Slot, idelig var i Pengeforlegenhed og under de Vanskeligheder, den voldte hende, ikke kjendte nogen bedre Raadgiver end S.

Der kunde være noget tiltalende for denne ved den Tillid, der saaledes vistes ham, og den omfattende Brevvexling, Kongen førte med ham, indeholder mange Træk af virkeligt Venskab fra Kongens Side og af Omhu hos ham for S.s Vel. Som et enkelt betegnende Træk af Kongens Venskab for ham kan det nævnes, at han forærede ham Herresædet Frederiksdal i Nordsjælland. Men ganske sikkert var det besværligt for S. at skulle fungere som et Slags Husminister og blive overhængt med en Mængde Anmodninger vedrørende Kongefamiliens

private Forhold, som f. Ex. at skulle skaffe Bankaktier afsatte for Kongen, give Raad om Tegninger til Christiansborg Slot, ja lige til at skulle sige Dronningen sin Mening om nye Tjenestefolk, der skulde antages, eller om, hvad hun skulde skrive til sin yngste Broder, naar han gjorde Skandaler, og først og fremmest om, hvorledes hun skulde komme ud af sine Pengesorger. Det var et ikke ringe Tillæg af trættende Smaating, der herved føjedes til S.s ansvarsfulde Statsmandsgjerning.

Saa længe Christian VI levede, kan man vistnok ikke sige, at S. som Minister alene bestemte Statens ydre Politik, thi Kongen vilde i Virkeligheden her selv være den styrende; men han trængte i høj Grad til Raad af andre, og der kan ingen Tvivl være om, at S. efterhaanden her blev den, hvis Ord i udenrigske Sager gjaldt mest, ligesom det er en Selvfølge, at han ved sit Forhold baade til de indenlandske og de fremmede Diplomater paa mange Maader kunde udøve Indflydelse.

Den Gang S. tiltraadte sin Ministerplads, havde Staten for kort Tid siden sluttet Forsvarsforbund med England og med Sverige, ligesom Forholdet til Rusland ogsaa maatte gjælde for venskabeligt, og det fremtrædende Ønske hos S. som hos Kongen var, at Freden i Norden kunde blive bevaret. Men der var uheldigvis en stærk Spænding imellem Rusland og Sverige, i hvilket sidste Land Hattepartiet snart kom til Roret og nærede Planer om at vinde Oprejsning for Tabene ved Nystadfreden. Bag dette Parti stod tydelig nok Frankrig, som paa denne Tid indtog en i høj Grad imponerende Stilling i Evropa. Under Indtrykket af, at det om kort Tid paa denne Kant vilde komme til et Brud, hævede der sig blandt Statsmændene her hjemme Røster for, at man, hvis det skete, skulde forene sig med Sverige og dets stærke Ven Frankrig, for at Rusland, hvis Overmagt havde vist sig at kunne være truende nok, kunde blive trængt tilbage og Lejligheden tillige blive nyttet til at vinde en Udvidelse af dansk-norsk Omraade, samtidig med at Sverige naturligvis ogsaa skulde blive stærkere. Baade fra Frankrigs og Sveriges Side lød der lokkende Røster, og da der tillige var forskjellige Grunde til Misnøje med Frankrigs gamle Medbejler England, blev Følgen en Svingning over imod Frankrig ved Nytaarstid 1740, som 2 Aar senere fremkaldte Afslutningen af et Forbund 15. Marts 1742 og en dertil knyttet Handelstraktat af 23. Avg. 1742. Foruden Løvenørn havde S. stor Del i denne Svingning, og Kongen udtalte da ogsaa sin store Tilfredshed med, hvad han havde gjort for at bane Vejen til denne Forbindelse.

Men til Trods for, at denne Alliance syntes at frembyde betydelige Fordele for vort Fædreland, udviklede der sig dog netop nu Forhold, som Christian VI og S. ikke kunde magte. Da Svenskerne nemlig i 1741 højst ubesindig havde begyndt Krig med Rusland, gik det dem saare galt i Kampen, saaledes at de ved en Kapitulation 4. Sept. 1742 endog maatte rømme Finland, og medens denne ulykkelige Krig gik sin Gang, kom Spørgsmaalet om Valget af en Tronfølger i Sverige frem paa den svenske Rigsdag. Som vel kjendt bejlede Christian VI til denne Stilling først for sig selv og siden for sin Søn, Kronprins Frederik, i det han i Tilfælde af et sligt Valg lovede Hjælp imod Rusland. Det var altsaa en Fornyelse af Kalmarunionen, der her var paa Bane. At en saadan vilde være forbunden med Vanskeligheder, kunde ikke være skjult for nogen; men baade Kongen og S. haabede ikke alene, at der paa den Maade skulde vindes forøget Glans for det oldenborgske Hus, men ogsaa at der skulde opnaas varige Goder for Norden i det hele. »Jeg ser godt«, skrev S. derom, »hvor meget de 3 nordiske Kongeriger vilde vinde i Magt, Selvstændighed og Lykke, naar deres Interesser bleve de samme, efter at de hidtil havde været, om end ikke hverandre fuldstændig modsatte, saa dog adskilte. De fælles Fordele, der vilde blive Følgen deraf, ere alt for mange til, at en stor Del af dem ikke let skulde falde i Øjnene paa den, der vil tænke over dem. Jeg ser heller ikke andet, end at Sagen maa være mulig. Under den nuværende Stilling i Norden ere Danmarks og Sveriges Interesser de samme med Hensyn til alle de evropæiske Hoffer, og det er kun deres Adskillelse, som forhindrer dem fra altid at stemme overens. Og saa er der Enhed, hvad Nationalitet og Religion angaar, ikke mindre end med Hensyn til Handel og Kongerigernes indre saa vel som ydre Forhold«.

Men denne Plan mislykkedes som vel bekjendt. Til Trods for, at Hattepartiet en Tid havde anglet efter Christian VI's Hjælp, optraadte det, da Tronfølgerspørgsmaalet kom til at foreligge, bestemt imod at tage den danske Kronprins til Tronfølger, og Tilnærmelsen til Hoffet i Versailles var saa langt fra at være til Gavn for Unionspolitikken, at dette endog bestemt bekæmpede denne. Endelig kom som det afgjørende, at Kejserinde Elisabeth i Rusland ved de russiske Vaabens Fremgang fik det i sin Haand at diktere Svenskerne Freden, og da hun som Vilkaar for at lade Sverige faa den største Del af Finland tilbage krævede, at det skulde tage hendes Slægtning, den gottorpske Prins Adolf Frederik, til Tronfølger, var dennes Valg dermed en afgjort Sag.

Om det vilde have været til Nordens Lykke, hvis Christian VI's og S.s Politik havde sejret, kan være meget tvivlsomt; men en Kjendsgjerning var det desto værre, at der ved det Nederlag, den led, nu var fremkommet den for vort Fædreland meget slemme Stilling, at baade Sverige og Rusland, i hvilket Land Kejserinden havde gjort sin Søstersøn, den gottorpske Hertug Carl Peter Ulrik, til Tronfølger, snart vilde faa Herskere, der vare opfyldte af levende Had imod det danske Kongehus. Opgaven for dansk Statsmandskunst maatte nu blive at afværge de Farer, der truede fra disse Kanter, og det var derpaa, at først S. og saa den ældre Bernstorff i en Række Aar indsatte et talentfuldt og ihærdigt Arbejde. I de første Aar, i hvilke S. havde virket, kan hans politiske Færd nok ved enkelte Lejligheder kritiseres; men i Tiden efter Afslutningen af den svenske Tronfølgersag og dens nærmeste Eftervirkninger kan man kun med udelt Anerkjendelse følge hans Ledelse af den udenrigske Politik.

Han havde saaledes aabenbart stor Del i, at det lykkedes ved klog Benyttelse af en personlig Misstemning hos

Kejserinde Elisabeth imod den nylig af hende saa stærkt støttede svenske Tronfølger Adolf Frederik og ved Hjælp af den russiske Kansler Bestuscheff at besejre den levende Uvilje imod Danmark-Norge, der i nogen Tid havde haft Magten ved det russiske Hof, og at faa sluttet en Traktat (10. Juni 1746) med Kejserinden, der ikke alene gav Tryghed fra den Side, saa længe hun levede, men ogsaa skaffede russisk Garanti for Slesvig imod Krav, der maatte blive gjorte gjældende fra andre Gottorperes end Carl Peter Ulriks Side, altsaa netop af Adolf Frederik, og tillige indeholdt Tilsagn om, at Kejserinden vilde yde sine gode Tjenester for at formaa sin nysnævnte Søstersøn til paa venskabelig Maade at udjævne sin Familiestrid med den danske Konge. Og 3 Maaneder i Forvejen (9. April 1746) havde S. været heldig med at faa sluttet en Traktat med Frankrig, hvilken Stat under Mistanke om Tilnærmelse imellem Danmark-Norge og England, særlig paa Grund af Kronprins Frederiks Giftermaal med den engelske Prinsesse Louise, i den sidste Tid havde indtaget en meget uvenlig Holdning. Man havde staaet over for en for øvrigt i Frankrig jævnlig tilbagevendende Opfattelse, at det alene burde støtte Sverige, og at dette kun kunde ske ved paa enhver Maade at modarbejde Danmark. Men dette Standpunkt fik S. og hans talentfulde Hjælper Bernstorff, der var Statsafsending i Paris, den franske Regering bort fra, og den nye Traktat, der blev sluttet, var meget fordelagtig, da den dels sikrede Danmark-Norge betydelige Subsidier, dels stadfæstede Frankrigs ældre Garanti for Slesvig. Det lod sig derefter haabe, at man vilde kunne bringe den franske Regering til at være med om at formaa Adolf Frederik i Sverige til at komme det Ønske i Møde, som man saa stærkt havde om at faa udjævnet den gottorpske Strid med den Linje af Gottorperne, hvis Chef han var. Der kan overhovedet ingen Tvivl være om, at det ved disse Traktater var lykkedes i høj Grad at forbedre Stillingen udad til i Sammenligning med, hvad den havde været i Begyndelsen af 1744.

Da Christian VI døde 1746, var dermed den Konge borte, paa hvis personlige Yndest S.s høje Stilling beroede. Men der blev dog ikke rokket ved den. Den unge Frederik V, der nu besteg Tronen, havde Respekt for ham, og det var tillige et stort Held, at den Mand, der strax fra først af blev den altformaaende Yndling hos Frederik V, nemlig A. G. Moltke, følte baade Hengivenhed og Ærbødighed for S., hvis udenrigske Politik han holdt for den rette. Han gav ham derfor al den Støtte hos Kongen, som han formaaede. Naar det var et ydre Tegn paa den unge Konges Tillid til S., at han gjorde ham til Ridder af Elefanten 4. Sept. 1747, saa var Hovedsagen dog, at han lod ham være den raadende paa den ydre Politiks Omraade. Og om end adskilligt var vundet i Christian VI's sidste Aar, kom der dog Forhold, der gjorde en klog Ledelse nødvendig. Den russiske Kansler Bestuscheff, som paa denne Tid ledede Ruslands Politik, var nemlig bittert stemt baade imod Preussen og Sverige, i det han med Hensyn til det sidste Land ønskede at faa Adolf Frederik fortrængt og at skille Finland der fra. Men hertil vilde han have Danmark-Norges Hjælp, og for at faa den fremhævede han stærkt den fælles Interesse, Hofferne i Kjøbenhavn og Moskau havde af at hindre Adolf Frederik i at gjennemføre farlige Planer, som han sigtede ham for at nære, nemlig at ville faa Kongemagten gjort stærk i Sverige.

Men skjønt der ganske vist ved dette sidste Punkt var skabt et Baand imellem Rusland og vort Fædreland, og man i Kjøbenhavn med Grund holdt Adolf Frederik for at være fjendtligsindet imod det danske Kongehus, vilde S. dog ikke paa nogen Maade lade Staten blive trukket paa Slæbetov af Bestuscheff. Han gjennemskuede ganske klart det lidenskabelige og ensidige i dennes Politik, han fandt ikke, at man havde den ringeste Ret til at søge at faa Adolf Frederik forjaget, et Skridt, hvorved man vilde vække hele det svenske Folks Forbitrelse, det var ham indlysende, at ved at gaa Ruslands Ærende vilde den dansk-norske Stat blive udsat for et farligt Angreb fra Preussens Side, og endelig vilde det derved helt støde Frankrig fra sig; men denne Stat mente han netop kunde gjøre udmærket Gavn med Hensyn til at skabe en Udsoning af den gottorpske Strid med Adolf Frederik, hvad han i Øjeblikket ansaa for det vigtigste af alt. I Kraft af dette Standpunkt holdt han vistnok Underhandlinger gaaende med Rusland for ikke i Utide at støde det fra sig; men han gjorde det med Koldblodighed og Forsigtighed, saaledes at han ikke bandt Staten, men kunde vælge det afgjørende Parti, naar det rette Øjeblik kom.

Dette kom, da Frederik II af Preussen og Frankrig i 1749 optraadte bestemt imod Bestuscheffs Politik, og da den franske Regering, støttet af Preussen, søgte at drage vort Fædreland over til sig, bl.a. ved at love at opfylde dets Ønsker om at paavirke den svenske Tronfølger til at komme det i Møde. Samtidig tilbød den ogsaa Fornyelse af Forbundet af 1746 paa gunstige Vilkaar. S. saa klart, hvorledes Stillingen begyndte at blive heldig, og det saa meget mere som ogsaa England, der stod Rusland nær, gjorde Regeringen i Kjøbenhavn Tilbud for at drage den til sig. Heraf forstod han at benytte sig til at opnaa den Pris, han vilde have for at nærme sig til Frankrig, og jo mere Hoffet i Versailles under disse Forhold attraaede et Forbund med den dansk-norske Stat, desto bedre Udsigt blev der for S. til at faa det franske Diplomati til at arbejde i dansk Interesse i Sverige, hvor Hattepartiets Førere, skjønt de sandelig ikke vare velsindede, saa Nødvendigheden af at tage Hensyn til, hvad Frankrig førte Ordet for. Det var da ogsaa umuligt for Adolf Frederik, om han end nødig vilde give efter, i Længden at holde Stand imod de indtrængende Forestillinger, der gjordes ham. Saaledes kom det 7. Avg. 1749 til Præliminærer til en Overenskomst imellem denne og det danske Hof paa Vilkaar, som dette var tilfreds med; en Uge efter fornyedes Danmarks Forbund med Frankrig (14. Avg.), og 5. Okt. blev et Forbund med Sverige af 1739 ligeledes fornyet. Bernstorff havde et Par Maaneder tidligere skrevet til S.: »Jeg tror ikke, at der overhovedet findes nogen vigtigere og for Kongens Tjeneste fordelagtigere Sag end den, hvorom Deres Exe. for Øjeblikket underhandler med Frankrig og Sverige. Hvis De har Held med Dem, vil der uden Tvivl blive opnaaet det vigtigste af alt, hvad vi kunde ønske for hans Majestæts Storhed og Sikkerhed og for hans Krones Vel«. Men netop dette Held havde S. haft.

Jo uhyggeligere Bestuscheffs Politik havde været i disse Aar, og jo mere han havde lagt an paa under en almindelig evropæisk Konflikt at bruge vort Fædreland til at gaa Ruslands Ærende paa en for det selv saare farlig Maade, desto rigtigere og klogere havde S.s Ledelse af den udenrigske Styrelse været; men det maa erkjendes, at han foruden af Bernstorff ogsaa havde været godt støttet af sine Kolleger i Konseillet og af A. G. Moltke. Kongen selv, der fra først af aabenbart havde haft noget ondt ved at følge ham, kom stedse mere til at se det rette i hans Politik, og det var som en Anerkjendelse af det heldige i Ledelsen, at han 31. Marts 1750 gjorde baade S. og de 3 andre Konseilsherrer samt Moltke til Lensgrever. Men S. fik ikke længe Lejlighed til at glæde sig over sin Ophøjelse, thi allerede 13. April s. A. døde han af en hidsig Sygdom. Dette Dødsfald forhindrede ham ogsaa fra at opleve den endelige Afslutning af sit Værk, da Præliminærerne af 7. Avg. 1749 gik over til 25. April 1750 at blive en definitiv Mageskiftetraktat med Adolf Frederik. Derved sikrede Staten sig, at hvis Storfyrsten af Rusland døde uden Arvinger, hvad man den Gang holdt for sandsynligt, de svenske Gottorpere ikke vilde gjøre Krav paa den tidligere gottorpske Del af Slesvig, og tillige, at de vilde mageskifte den hertugelige Del af Holsten imod Oldenborg og Delmenhorst. Staten vilde derved slippe for de Bryderier, som Delingen af Holsten hidtil havde haft som Følge, og man vilde være tryg imod, at en Del af Holsten i det mindste i lang Tid kunde komme til at staa under en svensk Konge.

Da S. døde, udtalte Frederik V personlig for en større Kreds: »Jeg har tabt en stor Minister og en Minister, som jeg har holdt overordentlig meget af«. Vi forstaa fuldstændig denne Dom, ikke alene fordi det fra flere Sider hedder, at S. var en elskværdig Mand, men først og fremmest paa Grund af det Indtryk, vi have faaet af den Dygtighed, med hvilken han i det mindste fra 1744 havde ledet den udenrigske Styrelse. I Sammenligning med denne hans Virksomhed har det mindre Betydning, men bør dog nævnes, at han, da General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegiet blev stiftet 5. Dec. 1735, fik Sæde i det. Han har naturligvis som Medlem af det virket med til den Beskyttelsespolitik med Hensyn til Industri og Handel, der var betegnende for denne Tid. bl.a. har han derved haft Del i Oprettelsen af den kjøbenhavnske Bank. Ogsaa valgte det asiatiske Kompagni ham 12. April 1743 til sin Præses.

S. ægtede i andet Ægteskab 19. Nov. 1732 Catharine Marie Møsting, der fødte ham 5 Børn, af hvilke de 3 døde som smaa. Af de 2, der overlevede ham, var det ældste en Datter, det yngste en Søn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Sehested, Christian, 1666—1740, Statsmand

Af E. Holm

Christian Sehested var født 22. Febr. 1666; hans Fader var [...] Christoffer S. (død 1699). Efter at være bleven Hofjunker 1687 blev han Deputeret i Land- og Søkommissariatet 1694 og fik Etatsraadstitel 1698. Men fra denne Stilling gik han over til at faa med de udenrigske Sager at gjøre. Han blev nemlig i Efteraaret 1698 sendt til Stockholm som Statsafsending for her at afløse Jens Juel. Denne forlod dog først Sverige i Jan. 1699, hvorefter S. fungerede i Stockholm indtil Krigens Udbrud 1700. Derefter kaldtes han 1. Okt. 1700 til at være Oversekretær eller Præsident i tyske Kancelli, hvorved han, foruden at forestaa en vigtig Del af Styrelsen af den kongelige Del af Slesvig og Holsten, tillige blev Udenrigsminister. Aaret efter blev han Ridder af Danebrog.

Paa det Tidspunkt, da han fik den vigtige Ministerstilling, var det første Afsnit af den store Kamp imod Sverige og Gottorp allerede afsluttet ved Freden i Traventhal; men Forholdet til begge disse Nabostater var i de følgende Aar spændt og lagde stærkt Beslag paa en Udenrigsministers Opmærksomhed og Tid. Uvist af hvilken Grund blev han afskediget 29. Juli 1707; men det var kun for en kort Tid, thi allerede 6. Juli 1708 gjenindsattes han i sin Stilling, og nu fik han tillige Plads i Konseillet. Netop den Gang tænkte Kong Frederik IV paa den Rejse til Italien, som han tiltraadte i Okt. 1708, og som varede til Juli 1709, og medens han var borte, var Styrelsen af Regeringssagerne lagt i Hænderne paa S. og hans Kollega i Konseillet Otto Krabbe. Foruden hvad der herved kom til at paahvile ham med Hensyn til Statens andre Sager, var det netop paa dette Tidspunkt, medens Kongen var i Italien, at Zar Peter aabnede Underhandlinger for at drage den dansk-norske Stat ind i Krigen med Carl XII, der den Gang havde aabnet sit skæbnesvangre andet Angreb paa Rusland. S. havde i denne Tid at forhandle dels med den russiske Afsending, Fyrst Dolgorucki, dels med den svenske Minister i Kjøbenhavn, Leijonkloo. Da denne bl.a. vilde forsøge at faa et Forbund i Stand imellem de skandinaviske Stater ved at minde om, hvilke Farer der truede baade Frederik IV og Carl XII, saafremt Zaren fik en Havn ved Østersøen og med Tiden byggede sig en mægtig Flaade, svarede S. ham, unægtelig ikke uden Grund, at om man end ikke var blind for det truende, der kunde ligge heri, var et Forbund med Sverige dog umuligt, saa længe det- vedblev med uden Nødvendighed at ophidse Gottorp imod Kongen og stedse at træde i Vejen for ham.

Her have vi sikkert det, der i S.s Øjne maatte være en Hovedsag for dansk Politik, nemlig at sprænge Forbundet imellem Sverige og Gottorp. Det var almindeligt, at S. i den følgende Tid blev opfattet som nøje følgende den Mand, der utvivlsomt i en Aarrække var Kongens vigtigste politiske Raadgiver, D. Vibe; men det hang ikke alene sammen med, at Vibe maaske nok var den mest begavede af de 2 Mænd, det var ogsaa en Følge af, at deres Synsmaader med Hensyn til Udenrigspolitikken faldt sammen. Dette viste sig tydelig i Aaret 1709, da den afgjørende Beslutning blev fattet om at kaste Staten ind i den store nordiske Krig paa Ruslands Side. S. holdt da ligesom Vibe og Krabbe bestemt paa, at dette Parti burde vælges. Han vedblev da ogsaa at være Oversekretær og Medlem af Konseillet under hele den 11-aarige Krig med dens Omskiftelser, samtidig med at han siden Marts 1713, i det mindste efter Navnet, var Amtmand i Husum, Ejdersted og Svabsted Amter, altsaa i tidligere gottorpske Egne. I det han stadig holdt fast ved Tanken om det nødvendige ved Forbundet med Rusland, var han bl.a. ivrig for Planen om et Angreb paa Sverige i Skaane med fælles Kræfter i Aaret 1716. Da saa i Slutningen af Krigen en alvorlig Spænding udbrød imellem Frederik IV's 2 Forbundsfæller, Zaren og Georg I af England-Hannover, saaledes at det vilde blive nødvendigt at træffe et Valg imellem dem, var S. af den Mening, at Rusland burde foretrækkes. Dette traadte tydelig frem ved en mærkelig Votering, som Frederik IV i Sept. 1718 lod foretage af en Del ansete Mænd om, hvilken Politik man under de vanskelige Forhold burde følge. Ligesom det har Interesse at se S. her være iblandt dem, der mente, at det vilde være meningsløst at prøve paa at faa en Særfred med Sverige, som han holdt for en ganske uforsonlig Fjende, der vilde begynde Krig igjen, saa snart det saa sit Snit, saaledes ser man ham til Trods for, at Zaren paa dette Tidspunkt havde aabnet de i højeste Grad mistænkelige Underhandlinger med Sverige paa Aalandsøerne, dog endnu holde paa, at der burde gjøres et Forsøg paa Tilslutning til Rusland for i Forening med det at rette et Angreb paa Carl XII, Der kan ingen Tvivl være om, at S. her saa galt, og at deres Mening var rigtigere, der stemte for, at man, naar et Valg maatte gjøres, da skulde foretrække Englands Forbund.

Afslutningen af den store nordiske Krig ved Freden i Frederiksborg 1720 førte meget hurtig over i Ordningen af en vigtig Sag, der stod i nøje Forbindelse med, hvad der var vundet ved Krigen, nemlig Inkorporationen af det tidligere gottorpske Slesvig i den danske Krone og dermed tillige Fastsættelsen af hele Slesvigs uadskillelige Forening med Kongeriget, hvad der fandt Sted ved de slesvigske Stænders Hylding 4. Sept. 1721. I den endelige Form for, hvad der her skete, havde S. ret betydelig Del. Men hermed var ogsaa hans Virksomhed som en af de ledende Statsmænd afsluttet. Den omfattende Forandring af det højere Embedspersonale, der fandt Sted, efter at Dronning Louise var død, og Anna Sophie var bleven Dronning, kom ogsaa til at ramme S., der 31. Dec. 1721 blev afskediget fra sin Oversekretærstilling og fra at have Sæde i Konseillet. I Steden derfor blev han, saaledes som det jævnlig skete, naar Mænd ophørte at være Statsministre, ansat som Stiftamtmand i en af Provinserne. Han fik Pladsen som saadan i Fyn. Man kunde have troet, at han forholdsvis gjærne vilde have taget Bo her, da han som Arv efter sin Fader ejede Nislevgaard i Fyn, og han med sin Hustru, en Datter af Frederik Gersdorff [...], Charlotte Amalie (f. 1685 død 1751), med hvem han blev gift 26. Maj 1701, havde faaet Ravnholt i samme Stift.

Men han vilde hellere have beholdt sine Amter i Slesvig, da Odense havde Ord for at være et ubehageligt Opholdssted paa Grund af al den Strid, der herskede i Byen. Imidlertid var det dog gode Aar, han levede der ovre, dels i Odense, dels paa Ravnholt. Han tog sig med Iver og Dygtighed af sin Stift-amtmandsgjerning, og hans efterladte Dagbog giver Indtryk af, at han i det hele var tilfreds, og at han særlig var lykkelig ved Samlivet med sin Hustru, en elskværdig og ualmindelig forstandig Dame. Man ser bl.a. det Ry, hun havde, ved en Udtalelse af en fransk her ansat Diplomat, Camilly, der skriver om hende: »Hun er en meget begavet Dame med et fint Væsen, i høj Grad i Stand til at føre et smukt Hus«, og 20 Aar efter hendes Død skriver [håndskrevet rettelse kun delvis læselig] Hofman om hende, at hendes beundrigsværdige Forstand endnu er i frisk Minde i Frankrig].

Skjønt S. s Afsked havde smertet ham dybt og af ham blev opfattet som en Følge af, at Kongen havde lyttet til en Klikes uforsvarlige Angreb paa ham, tabte han dog ingenlunde helt Forbindelsen med Kongen, der da ogsaa ved at gjøre ham til Ridder af Elefanten i Marts 1722 havde vist, at han bevarede ham i venlig Erindring. Der gik ej heller mange Aar hen, førend Kongen mente at have Brug for hans Samvittighedsfuldhed som Statsmand og tillige for hans Indsigt i, hvad der vedrørte Forholdet til Gottorperne. Han valgte ham derfor til at repræsentere Danmark ved Kongressen i Soissons 1728, en af de Kongresser, der i anden Halvdel af aoerne bleve holdte i Anledning af de Konflikter, som den Gang skilte de evropæiske Magter i modsatte Lejre, og ved hvilken det vidstes at den gottorpske Hertug Carl Frederik vilde stræbe at aftvinge Danmark et forsvarligt Vederlag for sin tidligere Del af Slesvig. Det var udelukkende Pligtfølelse, alt andet derimod end Lyst, der bragte S. til at tage imod denne Sendelse, som han vidste vilde blive rig paa Vanskeligheder og volde ham store Udgifter. Han kom med sin Hustru til Paris i Avg. 1728 og beklædte Ambassadørstillingen i Frankrig indtil 5. Febr. 1731. En svær Sygdom gjorde ikke Opholdet i Paris lettere for ham; men han havde for øvrigt mindst af alt Grund til Misnøje med sit Ophold der. Han mødte personlig megen Velvilje, hans kraftige Kamp imod Gottorp kronedes med Held, da Hertugen intet udrettede, og desuden var han ogsaa heldig med et andet lidet behageligt Hverv, han havde, nemlig at formaa Frankrig til at udbetale ikke ubetydelige Summer, som det skyldte Danmark i resterende Subsidier. Det lykkedes ham virkelig at faa den allerstørste Del deraf udbetalt.

S.s Holdning i Paris havde i enhver Henseende været fortræffelig; han optraadte med Takt, saa sundt og rigtig paa Forholdene og gav sin Regering gode Raad. Dette havde vistnok Del i, at han, uagtet han var ved at blive stærkt til Aars, endnu en Gang blev brugt paa det diplomatiske Omraade.

Medens S. var i Paris, døde Frederik IV (Okt. 1730). S. havde bevaret personlig Hengivenhed for denne Konge; men han havde bestemt hørt til Modstanderne af de Mænd, der under Anna Sophies Ægide havde haft meget at sige i Frederik IV's sidste Regeringsaar. Derimod stod han Ivar Rosenkrantz nær, og denne var det da ogsaa, der atter vilde bruge ham som Diplomat. Forholdet til Sverige spillede nemlig som bekjendt en vigtig Rolle i Christian VI's første Regeringsaar, i det Kongen ønskede en stærk Tilnærmelse til Regeringen i Stockholm. Da der nu i 1734 viste sig Mulighed for at opnaa et Forbund med denne, valgte Rosenkrantz S. til at gaa som extraordinær Ambassadør der over for at faa en Alliance i Stand. Vi have set S. som afgjort Fjende af Sverige i Frederik IV's Tid; men senere var Stillingen bleven en helt anden i Norden, end den havde været i Carl XII's Tid, og S. kunde med fuld Overbevisning slutte sig til den Politik, der nu havde faaet Kurs. Han fik ogsaa Glæde af sin Sendelse, i det det 5. Okt. 1734 kom til et Forbund af en ret nær Natur paa 15 Aar. Den stærkt religiøse Mand skrev i den Anledning til Christian VI: »Og er saa hermed dette af eders kongl. Majestæt selv saa kristelig og vel overlagte, ja Gud selv behagelige Foreningsværk udi Jesu velsignede Navn fuldbyrdet og tilendebragt.«

Efter at have udrettet dette Hverv, vendte S. tilbage til sin Stiftamtmandspost i Odense (Marts 1735), og her fungerede han i de følgende Aar, indtil han, der nu var en gammel Mand, blev afskediget paa en meget hæderlig Maade i Begyndelsen af 1740. Snart efter døde han, 19. Juli 1740.

Selv om S. ikke har hørt til de egentlig fremragende Statsmænd her hjemme, staar han dog smukt ved sin samvittighedsfulde Embedsførelse og sin ualmindelig rene og elskværdige Karakter, der gjorde ham til Gjenstand for almindelig Højagtelse, og det fortjener tillige at nævnes, at han var en Mand med en varm dansk Følelse, der derfor i en Tid, da Modersmaalet var trængt stærkt tilbage ved Hoffet og i de høje Kredse for Fransk og endnu mere for Tysk, holdt af at bruge det i sine Embedsskrivelser. — Hans Ægteskab var barnløst.

Til: Indholdsfortegnelsen

Seidelin, Claus, 1702—82, Apotheker

Af G.L. Wad

Claus Seidelin, Søn af Apotheker i Nykjøbing paa Falster Frederik S. (Søn af [...] M. Hans Hansen S., død 1668) og Karen Clausdatter, var født 26. Jan. 1702, lærte 1715—17 paa sin Faders Apothek og 1717—21 hos Hofapotheker Becker i Kjøbenhavn, hos hvem han derefter i et Aar tjente som Svend, til han 1722 tiltraadte en Udenlandsrejse, paa hvilken han konditionerede hos Apothekere i Nordhausen, Berlin, Strasburg og Bern, besøgte derefter, dels for at studere, dels for at se sig om, Frankrig, England og Nederlandene, kom 1728 hjem og overtog 1729 ved sin Faders Død dennes Apothek, som han bestyrede i 35 Aar, indtil han overdrog det til sin Søn; død 16. Maj 1782. Borgmesterværdigheden afslog han 2 Gange. Gift 18. Juli 1730 med Elisabeth Cathrine Wicbmand (f. 1713), Datter af Bertel W., Kjøbmand i Nykjøbing og Ejer af Engestofte. S. efterlod sig en senere trykt Levnedsbeskrivelse, der indeholder mange interessante Træk; den er livfuldt skreven og især for hans Rejseskildringers Vedkommende tiltrækkende. Han viser sig heri som en vel begavet og dannet Mand, tillige som en betænksom og klog Mand, der var fri for sin Samtids Ambition [se Georg Brandes' gennemgang i: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]].

Til: Indholdsfortegnelsen

Sneedorff, Frederik, 1760—92, Historiker

Af H. Schwanenflügel

Frederik Sneedorff, Søn af ndfr. anførte Professor Jens Schielderup S. og dennes 2. Hustru, blev født 1. Sept. 1760 paa Sorø Ridderakademi, 4 Aar gammel mistede han Faderen; Moderen, der synes at have været en fortræffelig Kvinde, beholdt han til sit 16. Aar. Efter hendes Død kom han i Huset hos Præsten Poul Egede. 1778 blev han Student med Udmærkelse og fik s. A. Regensen og Kommunitetet. I Arveprinsen, hans afdøde Faders sidste Elev, fik han en Velynder, der bidrog til, at han kunde fortsætte sine Studeringer uden noget økonomisk Tryk. Studierne bleve drevne efter en ikke almindelig Maalestok og bidroge vistnok til at gjøre hans i Forvejen sarte Konstitution endnu mere nervøs, men paa den anden Side holdt de ham borte fra adspredende Fornøjelser og alt for lystige Kammeraters Selskab. En lærd Pedant blev dog S. aldrig, og Steffens fortæller, at han for en Gangs Skyld godt kunde være med til en Studenterkommers. Helst søgte S. dog begavede Studiefællers Selskab, saaledes den klassiske Filolog Oluf Worms, Rasmus Nyerups og Andreas Birchs, den senere Biskop. 1781 fik han Borchs Kollegium. Hans Hovedstudium var klassisk Filologi og Historie. I det sidste Fag har den lærde Abraham Kall kunnet forøge hans Kundskaber; men et mægtigt Stød fremad har dette Studium faaet, da han begyndte at besøge Suhms Bibliotek [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Bibliothek; han blev snart den gamle Historikers Yndling, og Suhms Hus S.s andet Hjem.

1783 fik S. Rejsestipendium og opholdt sig over 2 Aar i Gøttingen [Göttingen], hvor han med Flid og Iver studerede Historie under Schløzer [Schlözer] og Spittler, men navnlig græsk Arkæologi og Litteratur under Heyne. Fra Gøttingen drog han til Leipzig, hvor han 1786 udarbejdede sin Magisterdisputats: »Om de gamle græske Hymner«. Man havde nu ventet, at S. skulde skride videre paa de klassiske Studiers Bane; men Suhm har utvivlsomt paavirket ham til Gunst for Historien, og som Privatdocent heri begyndte den unge Magister sin Optræden ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Forelæsninger over de 3 sidste Aarhundreders Historie vandt et overordentligt Bifald. »Det er maaske enestaaende hos os«, siger A. Birch, »at en Privatdocent har haft 136 Tilhørere, og Antallet vilde have været større, om Avditoriet havde kunnet rumme flere. S.s Foredrag var lyst, bestemt og behageligt. Tilhørerne kunde spore,, at han nøje havde gjennemtænkt, hvad han foredrog, og at han forstod at vælge, hvad der ret egentlig hørte til Sagen.« 1788 blev S. Professor extraordinarius. Som Student havde han haft Hang til Railleri, men efter Opholdet i Gøttingen var der fore-gaaet en Forandring i hans Væsen, og nu vandt han de studerende ved sin vakre Personlighed. Da han som Professor i Historie ogsaa skulde holde Foredrag over politisk Geografi og ønskede at gjøre Studier paa første Haand, berejste han 1790 Norge. Hans utrykte Dagbog vidner om Nøjagtigheden af hans Iagttagelser. I det hele taget var S. en af de første Historikere her hjemme, der indsaa, hvor nødvendigt for Faget et ethnografisk Kjendskab til Evropa var. Han greb derfor 1791 med Glæde den Lejlighed, der tilbød sig for ham til en længere Udenlandsrejse, og fik foreløbig Fritagelse for at holde Forelæsninger.

S.s Rejse gik til Tysklands store Stæder, Schweits [Schweiz], Lyon, Paris, London og Oxford. Fra denne Rejse sendte han danske Venner lange, indholdsrige Breve, der for største Delen bleve trykte i »Minerva«. Endnu kunne disse Breve læses med udelt Interesse. Videnskabelige Fremtoninger, det 18. Aarhundredes pædagogiske Bestræbelser, sociale Institutioner, politiske Forhold, intet er und-gaaet hans Opmærksomhed. Størst Betydning have dog Pariserbrevene. — Til Paris kom S. i Okt. 1791, ikke længe efter at den lovgivende Forsamling paa Grundlag af den ny Konstitution var traadt sammen. Af den da herskende Brydning giver S. en overlegen og ræsonneret Skildring. Han er tilstede ved Jakobinerklubbens larmende Forsamlinger og bliver Medlem af Feuillanternes Klub, der vilde værge Kongens Ret og den ny Statsforfatning. Og til Trods for sin politiske Optagethed faar S. alligevel Lejlighed til at lære Pariserlivet at kjende saa vel fra dets mørke som dets glimrende Side. Den anskuelige Maade, hvorpaa han beskriver Palais Royal og Salpetrière, overgaas næppe af nogen Nutidsjournalists løbende Pen. — Fra Paris rejste S. til England, hans politiske Længslers Land. Han skuffedes ikke i sit Indtryk og overværede med beundringsværdig Udholdenhed Parlamentets timelange Møder. Efter et Par Ugers Ophold i Oxford gik Rejsen videre ind i Landet. Det fremgaar af S.s Breve, at han uden for sit Fødeland aldrig har befundet sig bedre end her. — Da fik hans rige Ungdomsliv en brat og sørgelig Afslutning. Da S. 14. Juni 1792 befandt sig i Diligencen til Penrith, løb Hestene pludselig løbsk. S. vilde redde sig ved et Spring fra Vognen, men faldt paa Hovedet og fik et Stød paa Hjærnen, der i Løbet af Natten havde Døden til Følge. — Sjælden har en Universitetslærers Død voldt hans Venner og de studerende mere Sorg; thi til S. vare store Forventninger knyttede. Ingen følte dog dette Tab dybere end gamle Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]: han havde elsket S. som en Søn. Ikke uden Rørelse læser man den gamles latinske Mindeord over ham. A. Birch udgav sin uforglemmelige Vens »Samlede Skrifter« I—IV med et kobberstukket Portræt efter Juels Maleri.

Naar man gjør sig bekjendt med S.s i »Saml. Skrifter« trykte Forelæsninger over dansk og fremmed Historie, er det let at blive det ufærdige vár, der altid knytter sig til ubearbejdede Foredrag. Men man forstaar paa den anden Side til fulde den Opsigt og Opmærksomhed, disse Forelæsninger vakte, da de første Gang bleve holdte. Her er et afgjort Brud med det gamle skolastiske Kathederforedrag. Sønnen tog her Arv efter Faderen: han behandlede Modersmaalet i elegante, smagfulde Vendinger og Perioder og fremstillede de historiske Begivenheder ikke blot

med Indsigt og Forstand, men tillige med en Takt og Humanitet, som gjør S. til en smuk Type paa den Tids Videnskabsmænd. Den gamle Tids Mand Abraham Kall kunde slet ikke finde sig i, at en Docent ved Universitetet i sit Foredrag henvendte sig til alle dannede: dette burde bære Mærke af en omfattende Forsknings tunge Apparat og turde blot interessere akademiske Lærdomsaspiranter. Derfor kaldte den lærde Polyhistor sin unge Kollegas Forelæsninger »en Roman«. Rigtigere dømte Suhm, da han i sin Nekrolog over S. udtalte sit nu bristede Haab, at S. skulde have været i Stand til en Gang at levere »en skjøn pragmatisk Historie paa Dansk af Evropa og især af Danmark i de sidste Aarhundreder«. — Tabet af S. forblev uerstattet. Den, som for menneskelige Øjne synes at have været bestemt til at hæve hans Arv, Laurids Engelstoft nemlig, lod den ligge.

Til: Indholdsfortegnelsen

Sneedorff, Jens Schielderup, 1724—64, Forfatter

Af A. Jantzen

Jens Schielderup Sneedorff blev født 22. Avg. 1724 i Sorø, hvor Faderen, Mag. Hans S. (død 1742), var den sidste Rektor før Akademiets Oprettelse; Moderen, Anna Margrethe f. Schielderup (død 1756), var en Provstedatter fra Sorø. Kun 15 Aar gammel blev S. Student fra Kjøbenhavns Skole og laa derefter i 5 Aar (1742—47) paa Borchs Kollegium sammen med sin Hjærtensven, Navigationsdirektør C. C. Lous [...], hvis Søster han senere ægtede. 1746 tog han Magistergraden; tillige var han Dekan paa Kommunitetet. Hans Disputatser paa Kollegiet vare af religionsfilosofisk Art. Han studerede derefter i længere Tid — vistnok med Understøttelse fra J.H.E. Bernstorff — i Gøttingen [Göttingen] og lagde sig her især efter Diplomati og fransk Sprog under Vejledning af Professor Is. Colom du Clos, der var Docent i Fransk. Under sit Ophold i Gøttingen udgav han en fransk Exempelbog og en Anvisning i diplomatisk Brevstil (1750 og 1751), hvilken sidste senere paa ny blev trykt i gjennemset og forbedret Udgave af Colom (Hannover 1775). S. skrev saaledes paa Fransk, før han udgav noget i Modersmaalet. Foruden Gøttingen besøgte S. ogsaa andre af Tysklands Universiteter og rejste der fra til Frankrig. I Efteraaret 1751 kom han hjem. Allerede før Udenlandsrejsen var han med H. Grams [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] varmeste Anbefaling som den lærdeste og skarpsindigste ved Universitetet foreslaaet til historisk Professor ved Sorø Akademi, men — Wadskiær blev foretrukket for ham. Nu efter Hjemkomsten blev han indstillet til Professor juris et politices ved Akademiet, denne Gang efter Holbergs Ønske, og Overhofmesteren, Grev Reuss [se om Reuss i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], lagde i sin Indstilling ikke Skjul paa, at det kunde have meget farlige Følger for Akademiet, hvis Holbergs Ønske ikke blev efterkommet; Udnævnelsen lod da ikke længe vente paa sig, og i Dec. 1751 fik S. Bestallingen. De vare nu 5 Professorer ved Akademiet, men Elevernes Tal var ikke stort, aldrig i disse Aar over 20. Der var rig Lejlighed til litterær Virksomhed, og S. forsømte ikke Lejligheden. I 10 Aar virkede han i Sorø, indtil han 1761 blev Tyge Rothes Afløser som Lærer for den 8-aarige Arveprins Frederik; men allerede 3 Aar efter, 5. Juni 1764, bortreves han som Offer for Koppesygdommen, knap 40 Aar gammel, efterladende et dybt Savn ikke alene for Litteratur og Videnskab, men tillige paa Grund af sin ualmindelige humane og elskelige Karakter. Baade som Forfatter og som Menneske maa hans Minde holdes højt i Agt og Ære.

S.s Forfattervirksomhed tilhører udelukkende Frederik V's Regeringstid. Den, der ønsker et klart Indblik i den aandelige Udvikling i Landet i disse Aar, vil i S.s Skrifter faa den fyldigste og bedste Vejledning. Der er tillige hos S. en Ungdomsfriskhed, en Veltalenhed, der river Læseren med; og vanskeligt er det at fatte, at der kun ligger et Par Aar imellem de sidste af Holbergs «Epistler* og saa S.s Skrifter. Det er en hel ny Sprogform, beriget særlig ved Paavirkning af Fransk, og S. er en af de vigtigste Førere for Sprogbevægelsen og Sprogrensningen fra Midten af det 18. Aarhundrede. Hans største Interesse var knyttet til Statsvidenskaberne. Embedet førte det med sig, at han holdt Forelæsninger over Montesquieus »Lovenes Aand«, som han i høj Grad beundrede. Det fremkaldte S.s første større Arbejde: »Om den borgerlige Regering« (1757; oversat paa Tysk, Wien 1780), der vel er stærkt paavirket af Montesquieu, men ingenlunde afhængigt deraf. Det er det første Forsøg her hjemme paa at give en udførlig systematisk almindelig Statsret. Hans Plan gik oprindelig ud paa at udarbejde et Værk i 5 Bind med Fremstilling af de forskjellige Hovedstaters Forfatning og øvrige Samfundsforhold; men mere end 1. Bind udkom aldrig. I 3 Afsnit behandler han Regering i Almindelighed, Republikker og Monarkier; det enevældige Kongedømme med Kollegiestyrelse anser han som den rette Type for Monarkierne og som den Regeringsform, der lettest kan fremme det almindelige bedste. — 1758 udgav S. en Oversættelse af Voltaires »Verden, som den er, eller Babues Syn« og »Memnon«, som i østerlandsk Iklædning satirisere over Samtidens Sæd og Skik. Disse Oversættelser dannede kun Indledning til et originalt Arbejde af S., »Fortsættelse af Babues Syn« (1759), hvori der under opdigtede Navne drages til Felts mod forskjellige danske Forhold. Det fremkaldte et lille Modskrift af T. Rothe, hvorpaa S. svarede med et Par mindre Flyveskrifter. Dette Forfatterskab fortsattes nu uden den billedlige Iklædning i en Række (40) »Breve« (Sorø 1759; ogsaa aftrykte i »Saml. af Prof. S.s smaa Skrifter« I; overs. paa Tysk af J. Baden, 1764), hvori alle Haande Æmner i social og litterær Retning drøftes. S. søger i en let og tiltrækkende Form at faa sine Landsmænd i Tale og øve Indflydelse paa deres Smag og Tænkemaade.

Det samme Øjemed forfulgte han i sit Tidsskrift »Den patriotiske Tilskuer«, der udkom 2 Gange om Ugen fra Begyndelsen af 1761 til Udgangen af 1763 og blev en Afløser af Cramers »Der nordische Aufseher« [...], begge med de moraliserende engelske «Spectators» som Mønster. »Det er min Hensigt«, siger S. i det i. Blad, »at udbrede Sandheder, som kunne forbedre Tænke-maaden, Smagen og Sæderne, oplyse Menneskene om deres sande Fordele og gjøre dem nidkjære til at opfylde Pligterne i alle Stænder.« Bladet havde i Begyndelsen lidt Vanskelighed ved at trænge igjennem, men fik snart vid Udbredelse, og der skjænkedes det stor og vel fortjent Opmærksomhed; det var fritaget for Censur. Endnu vil det kunne læses med Interesse, ikke mindst ved de Indblik, det giver i Tidens kulturhistoriske Forhold. S. er Talsmand for de »skjønne« Videnskaber, den belletristiske Retnings Betydning lige over for den strængt logisk-mathematiske Methode, fremelsket ved den Wolfiske Filosofi. At gavne og fornøje maa være Løsenet og det lærde Pedanteri maa erklæres Krig, under hvilken videnskabelig Maske det end vil give sig Skikkelse. Det er ikke nok, at en Tanke er sand; den maa ogsaa møde i en smuk Dragt. Mathematik og Dialektik ere hver for sig fortræffelige, men de maa efter S.s Paastand ikke øve Herredømmet ud over deres eget Omraade. Den mathematiske Professor i Sorø J. Kraft følte sig i den

Anledning udæsket og forsvarede »de grundige Videnskabers« Overlegenhed fremfor »det skjønne« i sine »Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvæxt og Smagens Forbedring« (1761). Denne første filosofiske Fejde her hjemme blev ret hed og blev ikke af nogen af Parterne ført uden Ensidighed. S. overgaar sin Modstander i Smidighed og Vittighed og har i Kampmaaden lært ikke saa lidt af Voltaire. — Særlig Opmærksomhed fortjener det, at S. gjentagne Gange peger paa Ønskeligheden af Foreningen af de nordiske Sprog, saa at »Indbyggerne i de 3 Riger udgjorde kun ét Selskab i Henseende til Videnskaberne«; han bliver saaledes Forfægter af en praktisk Skandinavisme.

I nær Forbindelse med S.s Virksomhed som Forfatter af »Brevene« og Udgiver af Tidsskriftet staar vistnok Oprettelsen af »Selskabet til Forfremmelse af de skjønne Videnskaber og til Smagens Udbredelse« (1759). Hviler der end et Slør over Selskabets Udspring, tør det siges, at selv om S. ikke er den egentlige Stifter, har han været med i Stifternes Kreds, og sikkert er det, at han til sin Død var Sjælen i Selskabet. Dets Formaal var at opmuntre den hjemlige Litteratur ved Udsættelse af Prisopgaver og ved at støtte Udgivelsen af gode Skrifter. Det blev derved ogsaa en Slags Censuranstalt for de unge Digtere, hvis Arbejder bleve »affilede« af Selskabets Medlemmer. Johs. Ewalds første digteriske Arbejde havde faaet Impulsen fra S.; hans »Lykkens Tempel« blev i Haandskrift sendt til S., og Ewald skriver selv derom i Fortalen til »Samtl. Skrifter«: »Det blev fundet værdigt til vor store S.s Omdømme; den patriotiske Tilskuers ædelhjærtede Forfatter lærte mig at sætte Pris paa mit Arbejde ved en Opmuntring, der langt overgik mit Haab, og det var efter hans Raad, at jeg foreviste det til Selskabet for de skjønne Videnskaber«.

Efter S.s Død udgav Bogtrykkeren i Sorø J. Lindgren som Vidnesbyrd om sin Erkjendtlighed for flere end én Velgjerning en Samling af den afdødes smaa Skrifter (2 Bind, 1770) i »et ganske lidet Oplag«. 5 Aar efter udkom S.s »Samtlige Skrifter« i 9 Bind (1775—77); der havde tegnet sig 700 Subskribenter derpaa, og dette forholdsvis store Tal blev med Føje anset som Vidnesbyrd om det smukke Navn, Forfatteren havde efterladt sig. De 6 første Bind optages af »Den patriotiske Tilskuer«.

S. var 2 Gange gift: 1. (1752) med Inger Andrea f. Lous; 2. (1757) med Øllegaard Wilhelmine f. Thestrup (død 11. Nov. 1775), Datter af Etatsraad, Professor Christian T.

Se om Jørgen Riis

Til: Indholdsfortegnelsen

Sorterup, Jørgen Jørgensen, 1662—1723, Præst og Digter

Af Julius Paludan

Jørgen Jørgensen Sorterup er født i Ottestrup ved Slagelse og Søn af daværende Kapellan, senere Sognepræst til Sorterup og Ottestrup, Jørgen Madsen Aarby (d. 1685) og Anne Jørgensdatter Morsing, Datter af Formanden i Kaldet. S. blev Student fra Kjøbenhavns Skole 1683 og o. 1687 Huslærer for de unge Baroner Güldencrone fra Vilhelmsborg, hvis Moder, Regitze Sophie Vind, 1686 var indtraadt i andet Ægteskab, med Baron Jens Juel til Juellinge i Stævns. 1690 tog S. Magistergraden, og da hans Elever 1692 skulde optages paa det nystiftede ridderlige Akademi [i København], ansøgte han i et Nytaarsvers Moderen om at skaffe ham Præstekald, hvad han ogsaa opnaaede et Par Maaneder efter, da Juel kaldede ham til Lyderslev og Frøslev i Stævns. 1. Sept. 1692 (ell. 93) ægtede han Anna Cathrine, Datter af Boghandler Chr. Hjort i Kjøbenhavn, der formodentlig har haft noget til bedste [= haft økonomiske midler], da det fremgaar af et Brev til Biskop Jens Bircherod, at dette Synspunkt for S. som for mange samtidige har været det afgjørende for Ægteskabet. Efter hendes Død 1694 blev S. gift med Birgitte Frederiksdatter Lorentzen, som overlevede ham til 1752. Med sine Hustruer havde han 4 Sønner og i Datter og sad vistnok i gode Kaar; han efterlod Bibliothek og Samlinger, som splittedes ved Avktion efter hans Død.

S. var en meget stridbar Mand, som i det meste af sin Embedstid førte bitre Kampe for Kaldets formentlige Ret. Først angreb han i sine Prædikener Ejeren af Frøslevgaard, Rasmus Ibsen, der plagede sine Bønder saaledes, at de fleste Gaarde laa øde, og S. mistede sin Tiende af Annexet. Det kom til Sag; men inden den var endt, kjøbte Enkedronning Charlotte Amalie Godset 1704 og forenede det med sine andre store Ejendomme i Stævns. Da hun imidlertid her nedlagde Hovedgaarde og oprettede andre af ufrit Bøndergods, fik S. en fleraarig Strid med hendes Forvaltere om Tiendens Ansættelse, hvilken dog 1709 ved en Kommissions Kjendelse endtes til Fordel for ham. Men nu havde han fattet Nag til Godsinspektøren Terkelsen og indgav psevdonymt til Dronningens Sekretær Neuhausen et latinsk Anklageskrift: »Præstigiæ oeconomiæ ruralis revelatæ« (»en Godsbestyrelses afslørede Bedragerier«). Det indeholdt en Række lumsk maskerede Beskyldninger paa et Sprog, som de angrebne ikke forstode, og forsmaaede end ikke den Insinuation, at Forvalterne ringeagtede Neuhausen som fremmed og Tysker. Hvor meget begrundet der er deri, lader sig nu vanskelig afgjøre; men S. var selv en dygtig Landmand og nøje inde i sjællandske Landboforhold, hvad der ogsaa fremgaar af nogle Vers fra 1698 (i Wielandts Samlinger [se om Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]), hvor han med utaalelig Snaksomhed væver op ad Vægge og ned ad Stolper om en Egetrunte [= (evt. udgået) stamme uden top og grene], han havde kjøbt i Skoven og ikke kunde faa udleveret. Foruden at vidne om hans store Bjærgsomhed have disse Vers ogsaa kulturhistorisk Interesse. Hans Anklageskrift er i alt Fald sikkert mere dikteret af personligt Nag end af Medfølelse med de fortrykte Bønder og førte til, at adskillige af Godspersonalet, bl.a. Terkelsen, vistnok temmelig uforskyldt fik Afsked. Hans egen Anseelse synes det ikke at have skadet; 1713 blev han valgt til Provst i Stævns Herred, men ved Dronningens Død Aaret efter kom Nemesis over ham. Terkelsen blev gjenindsat og glemte naturligvis ikke sin gamle Fjende. S.s Tiender bleve atter nedsatte, og hans Sognefolk klagede over, at han ikke holdt sine Gærder lukkede og pløjede over fremmed Skjel, hvorfor han maatte gjøre en ydmygende Afbigt. Han opnaaede heller ikke sit Ønske om at faa en Skole i sit Sogn og efterlod ved sin Død Aaret efter, 4. Okt. 1723, alt andet end et godt Navn. Falster [se biografi i Brandes-bogen] udtrykker sig maaske vel stærkt, naar han kalder ham »en lærd og sindrig Bagvasker, som ikke sjælden besmittede vort Modersmaals Helligdomme ved sin ulykkelige og smudsige poetiske Evne, ilde stemt mod alle brave Folks Navn og Rygte og derhos selv alle brave Folk forhadt«. Men det er tydeligt nok, at han har været mere frygtet end agtet og afholdt, hvad der ogsaa fremgaar af Sagnene paa Egnen om, at han kunde mane og vise igjen [= ad magisk vej paavise en tyv].

Som gejstlig Forfatter var S. ikke frugtbar. Han lod trykke et »Trøstebrev« ved sin første Hustrus Død og s. A., 1695, en Ligprædiken over en ved Lynnedslag dræbt Mand. End videre kan maaske herhen regnes hans »Levneds Ihukommelse« over Borgmester og Politimester Claus Rasch (XIII, 481), alt i Tidens Stil, langtrukket, højtravende og sprænglærd.

Langt mærkeligere [= Langt mere bemærkelsesværdig] er hans Digtning, der ligesom hans Liv giver os Indtryk af en begavet, men smagløs og dertil myndig og stridssyg Personlighed. Hans »Poetiske Smaasagers 1. Part« udkom vel først 1714, men indeholder Nytaars- og Lykønskningsvers, Bindebreve osv. fra hans Huslærertid og rettede til hans Elever eller i disses Navn til deres Moder og Slægtninge. Det er udtværet Moral og submis [ca. = underdanig] Smiger, spækket med lærde Noter i de Dages trivielle Aand og Form. Kun den jævnlige Brug af gamle og sjældne Ord særtegner Samlingen, og ikke bedre ere en Del enkeltvis trykte eller haandskrevne Lejlighedsvers.

1701 rettede S. til den store Mæcen Rostgaard [se biografi i Brandes-bogen] en skarp og nærgaaende Satire mod en stor Del af Samtidens Poeter: »Ret Tak, rar Skjæmt og ram Alvor ... for at afmale satyriskvis disse Tiders Rimgjerrighed eller Cacoëthes carminificum«. Han følger her det Spor, Reenberg nogle Aar før var slaaet ind paa med »Forsamling paa Parnas« (XIII, 574), men i en langt plumpere, mere skruet og uklar Stil, hvor den stærke Brug af forældede og Dialektudtryk og den forblommede Omsætning af Digternes Navne i haartrukne Ordspil

nødvendiggjøre et stort Noteapparat, uden dog altid at blive forstaaelige. Kun sjælden hæver han sig til større Frihed og Lethed:

»Der er Ord i Tvillings Vise, som er Lyst at høre paa.
Sangemestre maa jeg prise, naar de kun vil digte saa«,

eller:

»Kingo skjænker os at drikke af sit kryded Digtervæld«,

Og

»Bordings lette Skrivemaade sætter Fjere paa vor Pen«.

Digtet var lige saa lidt som Reenbergs bestemt til Offentliggjørelse, men blev snart udbredt, vakte stor Forbitrelse og affødte den første større »Versekrig« i vor Litteratur, der afgiver et sørgeligt Bevis for, hvor ringe Forstaaelsen af og Evnen til litterær Satire endnu var, og hvorledes Kritik opfattedes som personligt Angreb paa andres gode Navn og Rygte. S. havde dadlet Præsten Frands Kyhns (IX, 611) bibelske Epos »Esther«:

»Skuer den, der har en Dronning nylig klædt i ringe Dragt!«

Denne optraadte da med et versificeret »Gjensvar paa Tiltale«, og S. riposterede først med »Ekko eller Gjenlyd« i latinske Disticha og strax efter med »Svar mod et meget fantastisk Kryppel-hoved«, der utaalelig langtrukket Vers for Vers afviser Kyhn. Dette tilsendte han Vicestiftsbefalingsmanden over Sjælland Chr. Scheel med en ligeledes versificeret Klage over Kyhn. Alle disse Vers ere utrykte og mest anonyme, i lige Grad raa og forvirrede; Hovedargumenterne bestaa i Skjældsord og gjensidige Beskyldninger for Smædeskriveri. Saaledes tiltaler Kyhn S.:

»Sathanas! O Gud dig straffe! Du i Stilhed maatte bo og ej paa din Næste klaffe, som vil gjærne nyde Ro!

Tiden spildes paa dig ilde, ond Poet og værre Præst!«

I samme Tone er et Prosabrev fra Kyhn, der af indre Grunde vist maa sættes efter S.s »Svar«, og som i nogle Haandskrifter dateres 1. Nov. 1704. Den afsatte Rektor i Aalborg Mogens Wingaard, om hvis aandelige Sange S. havde skrevet:

»Sure Druer, halv opædte, i min Vingaard elskes ej«,

føjede et Par om muligt endnu jammerligere Vers-»Tilhæng« til Striden.

S. var imidlertid ikke den Mand, der lod sig skræmme af Angreb. Faa Aar efter, 1709, vakte han en ny Polemik ved sin »Poetiske Skansekurv, fremsat til Beskjærmelses Brystværn« for Præsten S. Lolcks »Saligheds Vandrebog«, et opbyggeligt Læredigt, hvis Fortale tydelig nok stiklede til S.s og Reenbergs litterære Satirer. I Form af et satirisk Forsvar for sin fordums Lærer Lolcks Makværk og med nye Angreb paa Skillingspoeterne hævder nu S. Berettigelsen af sin egen Kritik. Som direkte Efterligning af Reenbergs »Forsamling« begynder hans Digt med en Drøm, i hvilken der for Skjalden Hjarnes, som hos Reenberg for Apollos, Domstol anstilles en poetisk Retsforhandling om Lolcks Digterevne. Defensor, Poeten Chr. Rose [...], forsvarer ham som en vel anset Præst, der har 8 andre gejstliges Æredigte at støtte sig til. Hans Medbejler til Lavrbærkransen er en Bonde, hvis Sag føres af en anden samtidig Rimer, Hans Nordrup, og begge komme kun daarlig fra det. Som Bevis paa det danske Sprogs Rigdom, naar det kommer i de rette Hænder, omsætter S. i Digtets anden Afdeling Lolcks første Ode eller Rimsang i en Række forskjellige Versemaal, deriblandt baade Sonet og Madrigal, og viser herved unægtelig Rimefærdighed, men hverken Smag eller poetisk Sans.

Rose, hvis Oversættelse af Ovid S. for Resten før havde rost, men hvem han nu mistænkte for Stiklerierne i »Vandrebogens« Fortale, syntes ikke om den Rolle, han her havde maattet spille, og svarede med det utrykte »Skjægge (Navnet paa en stor Kanon fra Kronborg) .... opkjørt paa Parnassum for at beskyde og sløjfe en Skansekurv osv.«, plat og udtværet, uden Sans for Betydningen og Berettigelsen af Kritik:

»Her er opstanden i vort Land en sælsom Versevrager,
en Ismael, dog Præstemand ....
Hvo er saa blind, saa dum og døv, at han ej ser og kjender,
hvor Sorterup i Lydersløv af Avinds Lue brænder.«

Lolck, der havde ført et hæderligt Liv og nu var død, burde nyde Fred og ligesaa hans efterladte Kone og Børn. I Modsætning til S. stilles Reenberg, hvem »al Verden ærer«. I et andet utrykt Digt skjælder en Psevdonym, Christen Sanddru, ligefrem S. for Æretyv og raader ham hellere at bane sig Vej i Verden ved Æredigte end ved Skandskrifter.

Hidtil havde S. hverken vundet synderlige Lavrbær eller vist synderlig Selvstændighed som Digter. Men med sine »Nye Heltesange om Kong Frederik IV's Sejervindinger« i den store nordiske Krig (1716) gav han Bevis for, at han ikke alene kunde kritisere andre, men selv anvise Digtningen nye Baner. Her førte han Tidens historiske og patriotiske Lejlighedspoesi fra Alexandrinerne og den 2. schlesiske Skoles opstyltede Stil tilbage til Folkevisetonen, om ikke just til Folkeviseverset, med heldig Benyttelse af Omkvædet (»Af Herren er Sejren alene«) og Stræben efter folkelig naiv Sprogfarve. Naturligvis kunde han ikke gjennemføre denne Tone; Rokoko- og Parykstilen, som laa ham selv saa nær, skurrer imod den, f. Ex. i den ellers saa berømte allegoriske Fremstilling af Sejeren under Rygen:

»Hr. Sehsted har avlet en Søn under Ø.«

Men med fuld Ret udtaler han sig i Tilegnelsen om det nye og dristige i dette Forsøg paa at gjenoplive »nordisk Kæmpesang« og sætte den i Steden for de fade Hyrde- og Lireviser, de franske Arier og Tidens

»Heltevers, der er paa Skruer drevet«,

pyntede med Mythologi og fladtraadte i Alexandrinere. De 5 Sange, om Flaadens Udrustning, Gabels, Rabens og Sehesteds Sejre samt Stralsunds Erobring, hvortil slutter sig et senere og svagere Digt om Krigen i Norge og Frederikshalds Belejring, have derfor ogsaa overlevet det meste af Tidens øvrige Poesi og endnu i vore Dage fundet en Udgiver (F. Rønning 1889). Rahbeks [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og senere Grundtvigs Ros have maaske skabt S. et Digterry noget ud over Fortjeneste; men med rette er det sagt, at han danner et mærkelig [= bemærkelsesværdigt] enestaaende Overgangsled fra Vedel og P. Syv til den moderne fædrelandske Romance. Det er sikkert ogsaa P. Syv selv, hans ældre Ven og indtil sin Død 1702 hans Nabo som Præst i Hellested i Stævns, der har vakt hans Sans for den gamle Poesi saa vel som for det ældre Sprog og Nordens Oldsager. Disse sidste dyrkede S. nemlig ogsaa i sit Forsøg paa at tolke Guldhornsbillederne (1717) og i en Afhandling om Runeindskrifter i Wielandts »Lærde Tidender« 1723 [Wielandt, se biografi i Brandes-bogen], hvor der tillige refereres en Undersøgelse af ham »De mensa Isiaca«. Som Arkæolog naaede han dog ikke højere end til sprænglærd Dilettantisme.

Til: Indholdsfortegnelsen

Sperling, Otto, 1634—1715, Historiker

Af G.L. Wad

Otto Sperling, Søn af [...] Dr. med. Otto S., var født i Christiania 3. Jan. 1634 og kom i sin spæde Barndom med sine Forældre til Danmark. Sin første Undervisning fik han i Hjemmet, indtil han blev sendt til Gymnasiet i Bordesholm, hvis Rektor, Poul Sperling, var hans Farbroder; af ham dimitteredes han 1652 til Universitetet i Helmstedt, hvor han kom i Huset hos den berømte lærde Herman Conring. 1655 gik han til Pommern som Lærer for den svenske Gouvernør Carl Gustaf Wrangels Søn, efter hvis Død han 1658, efter først at have besøgt sin Fader i Hamborg, begav sig paa en Studierejse til Nederlandene (immatrikuleret i Leiden i Sept. 1659 som politices studiosus), Frankrig og England, hvorfra han 1662 vendte tilbage til Hamborg, og han levede nu som Lærer for unge Mennesker, først for Corfits Ulfeldts Søn Leo, siden for en Del holstenske Herremænds Sønner, indtil 1670, da han efter Kong Frederik III's Død tog til Kjøbenhavn for om muligt ved sine Bestræbelser at udvirke Lettelser i sin fangne Faders Kaar. Stort Udbytte havde han dog i denne Henseende ikke af sit næsten 3-aarige Ophold i Kjøbenhavn; dog fik han Lov til at se sin Fader [der sad fængslet i Blåtårn]. Efter en Exkursion til Lifland og Øsel vendte S. 1673 hjem til Hamborg, hvor han, efter 1674 at have erhvervet den juridiske Doktorgrad i Kiel, fandt sit Underhold som Sagfører. Imidlertid rejste han atter 1681 udenlands, som Hovmester for nogle unge Buchwalder, og paa denne Rejse var han saa heldig i Paris at blive antagen til at ordne Colberts Bibliothek, hvilket indbragte ham en aarlig Pension af 200 Rdl. indtil Colberts Død, der rigtignok indtraf allerede 1683. Efter sin Hjemkomst fortsatte han sin juridiske Praxis; men da denne paadrog ham Ubehageligheder, opgav han den 1687 og gik i dansk Tjeneste som kongelig Raad og Assessor i den pinnebergske Overappellationsret, hvilken Stilling han dog kun beklædte til 1690; de Vanskeligheder, han, som saa mange af Datidens Embedsmænd, havde ved at faa sin Lønning udbetalt, foranledigede ham nemlig til at rejse til Kjøbenhavn, og her blev han med det samme, i det han, ikke just efter sit Ønske, fik det Hverv at skrive en Historia metallica Daniæ et Norvegiæ, dvs. en historisk Beskrivelse af de under Kongerne af den oldenborgske Stamme slaaede Medailler og Mindepenge. Herfor tillagde Kongen ham 1691 en Aarsløn af 200 Rdl., der formentlig ophørte, da han Aaret efter uden Ansøgning blev ansat som Professor ved det nyoprettede Ridderakademi i Kjøbenhavn. Hans Professorat var først det juridisk-historiske, hvilket han snart efter ombyttede med Professio oratorio-historica. Men var han uden Ønske derom kommen i dette Embede, saa kom han meget mod sin Vilje ud af det 1697; »foruden nogen Ret og Aarsag«, siger han, blev han afskediget og fordrevet ved Chikaner af Overhofmesteren Marcus Gjøe, der maaske nok her som ved andre Lejligheder har ladet sin stive Egenraadighed løbe af med sig.

For S. var Afskedigelsen, om han end beholdt sin halve Gage, et føleligt Slag; han fristede nu kun kummerlig Livet og tænkte paa at følge de Tilbud, der gjordes ham fra Sverige og andensteds fra, men holdtes tilbage ved Løfte om at blive kongl. Historiograf i Hertugdømmerne og Grevskaberne. Det blev imidlertid ved Løfterne, og forgiæves bad og bønfaldt den fattige lærde Chr. S. v. Plessen og andre indflydelsesrige Mænd om at tage sig hans Sag an. Havde ikke Hædersmanden Generalmajor Johan Rantzau [...] støttet ham baade med Pengehjælp og ved at give ham Adgang til sit Bord, havde det set sørgeligt ud for S. Da Frederik IV besteg Tronen, benyttede S. Lejligheden til at anbefale sig hos ham som Ansøger til et Embede i Kancellierne, i Rentekammeret, ved Postvæsenet eller ved det kongl. Bibliothek, kort sagt, blot et Embede, der kunde give ham Brødet, og hvor hans Kundskaber og Evner kunde finde Anvendelse. Men det hele, han opnaaede, var paa ny (1701) at blive ansat som Professor i Historie og Veltalenhed ved Ridderakademiet med en aarlig Løn af samme Størrelse som hans Pension, altsaa i Virkeligheden ingen som helst økonomisk Forbedring. Hans Ansøgninger om Lønningstillæg, om at blive Inspektør ved Kunstkammeret m. m. toges der intet Hensyn til. Nogen Understøttelse fik han af en Søster, — den ophørte ved hendes Død; da Akademiet nedlagdes 1710, beholdt han sine usle 200 Rdl. i Pension, — dem fik han enten slet ikke eller maatte modtage dem i Sedler, der forringede dem med 40 Rdl. Under saadanne Omstændigheder maatte han, for at friste Livet, ved Avktion sælge sit over 8.000 Bind store, i Historie, Retsvidenskab og Antikviteter vel forsynede Bibliothek, til hvilket Adgangen, selv under Ejermandens yderlige Nød, liberalt stod aaben for alle. Sin Samling af danske og antike Mønter kunde han dog ikke skille sig ved; efter hans Død kjøbte Kongen den for 700 Rdl. Omsider fandt den forladte Olding et Tilflugtssted hos en trofast Ven, den lærde Chr. Reitzer [se om Reitzer i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] [...], der gjæstmildt optog ham i sit Hus, der for S. tillige havde den store Fordel at være forsynet med et udmærket Bibliothek. Efter 2 Aars Ophold hos Reitzer døde S. 18. Marts 1715, 81 Aar gammel.

Har nogen Sinde en Videnskabsmands Liv været ført i Forsagelse, da har det visselig været hans; om han har tænkt paa at gifte sig, vides ikke, — han havde i hvert Fald aldrig haft Raad dertil. Hans Breve gjenlyde af hjærteskærende Klager over den Mangel paa Mæcenater, der er i Danmark, og over Boghandlernes Ligegyldighed over for lærde Værker, der ikke betale sig saa godt som Katekismer og ABC-Bøger. Trods Fattigdom og Tilsidesættelse arbejdede og studerede S. hele sit lange Liv; til hans Lykke stode hans Øjne ham bi ogsaa i hans Alderdom, hvilket han tilskriver Virkningen af den Pibe Tobak, han røg Morgen og Aften. Han var en Polyhistor efter sin Tids Smag; især var det dog Historien med dens forskjellige Bifag, der optog hans Interesser, og et mærkeligt Vidnesbyrd om hans Aands Livlighed er det, at han i en Alder af henimod 60 Aar tog sig for at lære Islandsk, da det til hans Undren gik op for ham, hvilken Skat af historisk Stof der laa gjemt hos den fjærne Øs Skribenter. Dette Studium førte ham i Forbindelse med Arne Magnussen, fra hvem man har et fornøjeligt Brev

til S., skrevet 1707 fra Island; han tilbagesender et Haandskrift, han havde laant af S., og med Undskyldning for dets lange Udebliven indpakker han det i et Par islandske Strømper som Rente af Laanet. De Skrifter, det lykkedes S. at faa trykte, ere i Betragtning af hans Flid og Lærdom hverken mange eller store; de ere væsentlig af historisk, arkæologisk og numismatisk Indhold, og adskillige af dem ere indførte i lærde Tidsskrifter eller Samlinger. Af hans særskilt udgivne Skrifter maa nævnes hans Udgave af Absalons Testamente (1696), hans Brev »De nummorum bracteatorum et cavorum origine et progressu« (1700), »De nummo Svecico Sevennensibus adscripto« (1703), »De summo regio nomine Konning« (1707), «Dissertatio de nomine et festo Jul« (1711), alle bærende Vidnesbyrd om Forfatterens Skarpsindighed og grundmurede Lærdom. Desto flere Værker efterlod han sig i Haandskrift; ved hans Testamente indlemmedes de i Reitzers Bibliothek, med hvilket de sammen med en stor Del af hans og hans Faders Brevvexlinger ere havnede i det kongl. Bibliothek, for saa vidt de ikke ad andre Veje ere komne der hen. Blandt disse fremhæves den af S. paa Tysk affattede hamborgske Krønnike indtil 1690, Frugten af 20 Aars Arbejde, i alt 18 Bind; forgjæves havde Hamborgs Magistrat budt ham en høj Pris for den, og da han senere i sin Nød tilbød Kongen den, fandt man den forlangte Betaling for høj. End videre 17 Kvartbind indeholdende dybtgaaende Undersøgelser og Afhandlinger af antikvarisk Indhold, især vedrørende de nordiske Oldsager — et Ocean af Lærdom har man kaldt dette Værk —, «Valerius Maximus Danicus« i 4 Kvartbind, et Slags Forløber for Mallings «Store og gode Handlinger», og talrige litterære og antikvariske Samlinger. Endelig fortjener at nævnes hans Samlinger til et Værk »De feminis doctis«, fordi dette leder Tanken hen paa hans Forbindelse med den Ulfeldtske Familie, hvilken han viste en lignende Trofasthed og Hengivenhed som hans Fader. Endnu medens Leonora Christina sad i Blaataarn, vidste han at sætte sig i Forbindelse med hende, et Forhold, der vedligeholdtes til hendes Død, i det han af og til besøgte hende paa Maribo Kloster. Til Brug for S. nedskrev Grevinden sin Avtobiografi, ligesom hun af sin udbredte Læsning forsynede ham med en og anden Oplysning til ovennævnte Værk; til Gjengjæld støttede han hende ved hendes Arbejde paa Skriftet om Heltinder.

Til: Indholdsfortegnelsen

Steenbuch, Hans, 1664—1740, Theolog

Af Louis Bobé

Hans Steenbuch, Søn af [...] Professor Christen S. (død 1665), blev født i Kjøbenhavn 7. Juli 1664. Han blev Student fra Kjøbenhavns Skole 1683, rejste udenlands i 7 Aar fra 1686 og besøgte Holland, England, Frankrig, Italien og Tyskland. I Okt. 1689, altsaa medens han var i Udlandet, beskikkedes han til Professor i Filosofi i Kjøbenhavn med Udsigt til Plads i det theologiske Fakultet. 1690 boede han i Giessen hos Generalsuperintendenten, Professor P. L. Hanneken, Pietisternes ivrige Modstander, og i hans Hus kom han meget sammen med Fred. Rostgaard [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], med hvem han sluttede et Venskab, som varede til deres Alderdom. Efter sin Hjemkomst blev han 1693 Professor i Hebraisk. 1709 afløste han Masius som theologisk Professor og bevarede denne Stilling til sin Død, 21. Juni 1740. Han skulde have været Biskop i Ribe 1731, og Bestalling var allerede udfærdiget, da den tilintetgjordes, fordi han ikke kunde undværes i det theologiske Fakultet, hvor han paa den Tid var eneste Professor. Han var Universitetets Rektor 1714—16 og 1733. Da Missionskollegiet blev oprettet 1714, fik han strax Sæde i dette og interesserede sig varmt for Missionssagen. Som Summus Theologus blev han 1733 Medlem af den Kommission, der skulde indkalde og kræve til Regnskab de af Hovedstadens Præster, der førte Klager over, at falsk Lære trivedes rundt om. End videre havde han stort Arbejde med Revisionen af den danske Bibeloversættelse. Den i 1731 paa Waisenhusets Forlag udgivne, meget omstridte Varnæs-Salmebog har han revideret og derefter forsynet med sit Imprimatur, uagtet han senere nægtede det, formodentlig fordi hans Hukommelse svigtede ham; men hans Medvirkning fremgaar uomtvistelig af nogle nylig (1895) fremdragne og trykte Aktstykker. Hans egentlige Forfattervirksomhed indskrænker sig til Disputatser, dels angaaende Bibelrevisionen, dels en Række af ikke færre end 26 Afhandlinger fra Aarene 1710—38 angaaende Læren om Christus og i Forening dannende en Art Christologi paa den orthodoxe Dogmatiks Grund.

S. var ikke nogen fremragende lærd eller Mand af betydelige Evner, men han var retsindig og velvillig og nød alles Agtelse. Han var ugift og øvede Godgjørenhed i stor Udstrækning. Ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728 mistede han meget af sit Eje foruden hele sit Bibliothek og sine skrevne Sager. Han testamenterede sin Formue til forskjellige Legater, deriblandt til en Theolog, til 4 Studenter paa Regensen og til Waisenhuset, foruden at han funderede 10 Senge i Vartov Hospital i Kjøbenhavn.

Se om hans ven Johan Vilhelm Schrøder

Til: Indholdsfortegnelsen

Strandiger, Otto Lorentzen, —1724, Præst og Separatist

Af A. Jantzen

Otto Lorentzen Strandiger var født i Flensborg [Flensburg], hvor hans Fader, Lorentz Hansen S., var Handelsmand; Moderen hed Adelheid Cypræus. Tilnavnet Strandiger betegner Familiens Hjemstavn, Øen Nordstrand. Her blev S. ogsaa Kapellan 1677 og senere Sognepræst. Men han laa stadig i Strid med Katholikerne paa Øen, og da han vilde øve stræng Kirketugt i sin egen Menighed, bleve Fjenderne saa mange og stærke, at Regeringen ansaa det rettest at forflytte ham til Holsten; men han vilde ikke modtage det ham bestemte Kald og forlod Øen 1698. I Flensborg [Flensburg] blev han derefter fri Aftensangspræst ved Mariekirken og stod i stor Yndest hos Sognepræsten, Johs. Ocksen [...]. Da han i sine Prædikener brugte stærke og bitre Udfald mod Statskirkens Praxis og dens Lærere, rejste der sig heftig Modstand imod ham, særlig fra Thomas Clausen, den senere Generalsuperintendent, som den Gang var Hører ved Byens Skole. S. blev suspenderet — Jos. Schwartz styrede paa hin Tid Kirken i Hertugdømmerne —, og da han ikke vilde underskrive en Retraktation, forlod han Flensborg [Flensburg] og drog over til Kjøbenhavn. Her blev han modtaget med aabne Arme i de fremspirende pietistiske Forsamlinger (1704—5). Efter at være vendt tilbage til Flensborg [Flensburg], hvor han nu privatiserede, begyndte han at ivre mod Barnedaaben og forny sine tidligere Udfald mod Statskirken. Indstævnet for Konsistoriet i Flensborg [Flensburg] gav han sine Svar paa de til ham rettede Spørgsmaal i en trykt »Bekjendelse« (1708) og forlod derefter Flensborg [Flensburg]. Han sluttede sig til Mennoniterne i det ejderstedske. Det var ham dog umuligt at holde sig borte fra Flensborg [Flensburg]. Ved kongl. Reskript af 29. Febr. 1716 blev han derfor som Kjætter og Apostat forvist fra Kongens Riger og Lande med Trusel om at komme paa Bremerholm, hvis han vovede sig tilbage. Den theologiske Professor J. Trellund [se om Trellund i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] fik det Hverv at gjendrive S. og udgav derfor 1716 en »Schriftmässige Wiederlegung«» mod ham, hvorefter der vexledes flere Stridsskrifter fra begge Sider. S. flakkede om fra Sted til Sted og døde i Nærheden af Hamborg 23. April 1724. En Søster til ham er Stammoder til Familien Kall i Danmark.

Til: Indholdsfortegnelsen

Struensee, Adam, 1708—91, Generalsuperintendent

Af A. Jantzen

Adam Struensee blev født 8. Sept. 1708 i Neu-Ruppin i Brandenborg [Brandenburg]. Hans Fader, Lorentz S., var Dugmager; Moderen hed Elisabeth f. Thomschläger. Han kom 1727 til det pietistiske Halle og fortsatte Aaret efter Studeringerne i Jena, hvor han 1729 blev Huslærer hos den berømte Theolog Fr. Buddeus og stiftede personligt Bekjendtskab med Zinzendorf. 1730 blev han Hofpræst i Berleburg, et Samlingssted for alle Haande religiøse Sværmere, hvad der ikke blev uden Indflydelse paa hans Aandsretning ved at gjøre ham tolerant lige over for Tidens religiøse Strømninger. Fra 1732 var han i 25 Aar Præst ved forskjellige Menigheder i Halle og forbandt fra 1747 med Præsteembedet et theologisk Professorat ved Stadens Universitet. Han holdt Forelæsninger over Exegese og Moral, hvilke senere bleve trykte (Udlægning af Hebræerbrevet, Flensb. 1764; af Galater-brevet, 1764; akademiske Forelæsn. over den kristelige Moral, Flensb. 1765). Som Prædikant vandt han stor Anseelse (»Biblischer Unterricht im wahren Christenthum«, 1747 og oftere). Imidlertid udnævntes han 1757 af den danske Konge til Provst i Altona og blev tillige Konsistorialraad og Medlem af Overkonsistoriet i Glückstadt. Universitetet i Halle meddelte ham ved hans Afsked der fra den theologiske Doktorgrad honoris causa. I Altona blev han dog kun 2 Aar, da han ved Grev J.H.E. Bernstorffs Indflydelse blev Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten og flyttede til Rensborg [Rendsborg; Rendsburg].

S. var en flittig Visitator, men optraadte med stor Myndighed og var ikke lidet fordringsfuld i sin Optræden, hvorfor Præsterne kaldte ham deres »Tordenvejr«. I hans Embedstid indførtes Cramers Katekisme og Salmebog i Hertugdømmerne [...]. Lige over for de Friheder, der tilstedes Herrnhuterkolonien i Christiansfeld, nærede han store Betænkeligheder. Skolevæsenet laa ham ganske særlig paa Sinde, men det voldte ham ogsaa megen Sorg. Han anstrængte sig forgjæves for at komme det danske Folkesprog til Livs og var i al sin Færd og Idræt en nidkjær Tyskhedens Apostel. Selv lærte han aldrig at tale ordentlig Dansk. Det stemte ikke ganske med hans eget Væsen, naar han idelig opfordrede andre til Ydmyghed; han kunde ved saadan Lejlighed da ogsaa til Advarsel med Salvelse fremdrage sin ulykkelige Søns, Statsministerens, Exempel. I øvrigt bør det fremhæves, at enhver Opfordring til ham om privat at anbefale en Sag til Regeringen, medens Sønnen sad ved Roret, afviste han med Bestemthed. Men opfyldt af Bekymring tilskrev han denne Søn endnu ved Nytaar 1772 et meget vemodsfuldt, advarende Brev, men mødte kun kold Afvisning. Hans Prædiken fra 1735, »Guds Vilje efter det 6. Bud«, var 1771 optrykt paa ny saa vel paa Tysk som i dansk Oversættelse. Da det fra Kjøbenhavn tilskreves ham, at Sønnerne [Johann Friedrich Greve Struensee og Carl August Struensee] vare arresterede, svarede han med et kort og høfligt Brev, der endte med Citatet: »Og Aron tav« (3. Mos. 10,3). I Fængselet modtog den fordums Minister Breve fra Forældrene med Formaninger til Omvendelse og efterlod ogsaa et Afskedsbrev til dem. Den Dag, Sønnen blev henrettet, sad S.s Hustru stille hen og græd; men ved det Klokkeslæt, man antog Exekutionen fandt Sted, tog S. Huen af, foldede sine Hænder og sagde: »Mutter, jetzt hat unser unglücklicher Sohn überwunden,« 1780 fejredes S.s 50 Aars Embedsjubilæum med stor Højtidelighed i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg]. Højt bedaget døde han 20. Maj 1791. Han havde 1732 i Berleburg ægtet Marie Dorothea Carl, eneste Datter af den bekjendte kongl. Livlæge, Dr. Joh. Sam. C. [...]. Blandt deres Børn var, foruden ndfr. anførte 2 Sønner, en Datter, gift med Provst W.A. Schwollmann i Slesvig [...].

Til: Indholdsfortegnelsen

Struensee, Carl August, 1735—1804, Finansdeputeret

Af Louis Bobé

Carl August Struensee, Broder til nedennævnte Joh. Friedr. Greve S. Han fødtes 18. Avg. 1735 i Halle, studerede her først Theologi og senere Mathematik og Filosofi. Kun 22 Aar gammel fik han Ansættelse som Lærer i de sidstnævnte Fag ved det ridderlige Akademi i Liegnitz. Til Brug for sine Elever udgav han 1760 et Værk om Begyndelsesgrundene i Artillerikunsten, der længe benyttedes som Lærebog. 1767 udgav han en Oversættelse af »Kriegskunst des Grafen v. Sachsen«», udførlig kommenteret. Allerede i Nov. 1769 fik S. ved Broderens Indflydelse Udnævnelse til dansk Justitsraad, men først i April 1771 efterkom han dennes indtrængende Opfordring om at flytte til Danmark og overtage Ledelsen af Landets Finansvæsen. Med sin fremragende Intelligens og sjældne Arbejdsevne satte han, der alt i Maj udnævntes til Deputeret i Finanskollegiet, sig ind i Finansernes Forretningsgang og fremkom kort efter med vidtrækkende Planer til deres Reformering. Modsætningen mellem Schimmelmann, der ledede Pengevæsenet som Kjøbmand og efter rutinemæssig Erfaring, og S., der vilde styre Finanserne efter doktrinære Principper, traadte snart frem. I Juni ophævedes Rentekammeret og afløstes af 3 Kamre, et dansk, et norsk og et tysk, der ligesom det samtidig opløste Generalkommercekollegium henlagdes under det nyoprettede Finanskollegium. Til S.s Program hørte Ophævelsen af Extraskatten, der efter hans Mening kun kunde være opfunden af »en magelig Finansmand uden dybere Eftertanke«, samt Nedlæggelsen af og Forbudet mod alle Fabrikker for Tilvirkning af Luxusartikler, hvorimod Lærreds-, Uld- og Bomuldsmanufakturen skulde ophjælpes. Hans Tanker om Transithandelen og Anlæggelsen af en Frihavn ved Kjøbenhavn gik i Traad med Schimmelmanns. S. foranledigede end videre Herrnhuternes Bosættelse i Slesvig (Tyrstrupgaard). I Okt. 1771 blev S. Medlem af den nyoprettede Overbygningsdirektion. I Modsætning til Broderen, hvem han stod temmelig fjærnt, vandt S. ikke faa Venner her hjemme. 17. Jan. 1772 blev han fængslet, men løslodes i Juli, hvorefter han boede som Privatmand dels i Berlin, dels paa sit 1775 erhvervede Gods Alzenau ved Hainau i Schlesien, indtil han 1778 udnævntes til Bankdirektør i Elbing. 1782 blev han Direktør for Sø- og Salthandelen samt Gehejmefinans-, Krigs- og Domæneraad i Berlin. Efter egen Anmodning ophøjedes S. som Erstatning for den 1772 lidte Uret 1789 i den danske Adelstand (stadfæstet i Preussen) med Navnet *v. Carlsbach*. 1791 blev han preussisk Minister i Accise-, Told-, Kommerce- og Fabriksvæsenet, hvilken Stilling han beklædte indtil sin Død. Hans Karakter afveg fra Broderens, for saa vidt han viste sig som en besindig Mand, der regnede med Udviklingen og erklærede Tiden for den eneste Reformator; dog lignede han hin i sin fremtrædende Skepsis, Menneskeforagt og sin Ligegyldighed over for Kunst og Digtning. Hans Dygtighed som Statsmand anerkjendtes af Tidens mest fremragende Mænd, bl.a. Mirabeau, og han havde Del i Fredslutningen i Basel 1795.

S. døde 17. Okt. 1804 i Berlin og jordedes paa sit Gods Matschdorf ved Frankfurt a. d. O. 1769 havde han ægtet Caroline Elisabeth Müller (f. 1749 død 27. Nov. 1803), Datter af Stiftsforvalteren ved Akademiet i Liegnitz.

Til: Indholdsfortegnelsen

Struensee, Johann Friedrich Greve, 1737—72, Statsmand

Af E. Holm

Johann Friedrich Greve Struensee, var født 5. Avg. 1737 i Halle og var Søn af [...] Adam S., der den Gang var Præst der i Byen. S. studerede Medicin i Halle, hvor han, ikke endnu 20 Aar gammel, tog Doktorgraden, og snart derefter fulgte han med Faderen, da denne af den danske Regering blev ansat som Hovedpræst i Altona (1757). Rimeligvis som en Følge af de Forbindelser, hans Fader havde med indflydelsesrige Mænd, blev han, der dog den Gang endnu kun havde liden praktisk Uddannelse som Læge, i en Alder af ikke mere end 21 Aar gjort til Stadsfysikus i denne By og Landfysikus i Grevskabet Rantzau, hvorved han opnaaede det største og anseligste Fysikat i Holsten. Foruden at passe sin Praxis levede han som Ungkarl i et selskabeligt Liv, der bragte ham i Berøring med forskjellige Mænd, hvis Forhold til ham senere skulde faa stor Betydning, deriblandt paa den ene Side Christian VII's bekjendte Yndling Conrad Holck [...], paa den anden Side Enevold Brandt og fremfor alle Grev Rantzau-Ascheberg [...]. Ved Siden deraf kastede han sig over en populær Forfattervirksomhed, der gav ham Lejlighed til i en let læselig Form at behandle Æmner, som stode i Forbindelse med hans Fag, men som han en Tid tillige brugte til bitre, endog ligefrem hadefulde Angreb paa en Kollega, der havde større Praxis end han selv.

Skjønt han kunde synes at have gjort Lykke ved at opnaa Fysikusstillingen i Altona, vilde Indtægterne ikke slaa til for ham. Desuden havde han, der higede efter at nyde Livet i fuldeste Maal, Lyst til at bevæge sig i finere og større Forhold, end hans Lægegjerning i den afsides By tillod ham, og da Christian VII i Aaret 1768 tiltraadte sin bekjendte Udenlandsrejse, opnaaede han, for en ikke ringe Del, som det synes, ved Rantzau-Aschebergs Anbefaling til Holck, at blive valgt til Rejselæge hos Kongen. Denne Stilling overtog han under Christian VII's Ophold paa Gottorp i Maj 1768, og han fulgte der fra med ham paa Rejsen.

Naturligvis gav denne ham Lejlighed til at se meget i England og Frankrig, der havde stor Interesse for ham, og, takket være hans Stilling hos Kongen, blev han Æresdoktor i Medicin i Oxford. Men det vigtigste ved Rejsen var naturligvis det Forhold, hvori han kom til Kongen personlig. Han havde fra først af gjort et behageligt Indtryk paa denne, og han forstod efterhaanden at sætte sig fastere og fastere i Yndest hos ham. Efter hvad han selv har fortalt, holdt han det under Rejsen for sin Hovedopgave at hjælpe paa Kongens allerede den Gang stærkt rystede Nervesystem og vænne ham til en Levevis, der kunde styrke ham paa Sjæl og Legeme. Hvorledes det end har hængt sammen hermed, blev Rejsens Virkning, at Kongen efter dens Forløb snart sank sammen i stigende Sløvhed og Viljeløshed, og at den Yndest, han mere og mere havde fattet for S., banede Vejen for denne til efter Hjemkomsten at vinde en uindskrænket Indflydelse over ham.

Det var først som Livlæge, at S. nu tog Ophold i Kjøbenhavn med en aarlig Lønning paa 1.000 Rdl. og fri Bolig paa Prinsens Palais. 12. Maj 1769 fik han Etatsraadstitel, hvad der gav ham Adgang til at spise ved »det andet Hoftaffel«. Da det endnu nærmest var som Læge, at han havde gjort sig bekjendt, blev han 13. Okt. 1769 sat ind i en Kommission, der skulde gjøre Forslag til en Koppeindpodningsanstalt, og 2. Maj 1770 foretog han selv Koppeinokulationen paa den kun lidt over 2 Aar gamle Kronprins. Det gik heldig dermed, og som en Slags Løn derfor blev han 3 Dage derefter gjort til Forelæser hos Kongen med 1.500 Rdl.s Gage og Konferensraadstitel.

Om S. nogen Sinde har haft synderlig Dygtighed som Læge, er tvivlsomt; der var i det mindste meget delte Meninger derom, og vi vide lejlighedsvis fra paalidelig Kilde, at han i Foraaret 1770 helt havde tabt Interessen derfor. Da var han ved i en ganske anden Retning at begynde at forberede den Løbebane, som skulde hæve ham saa højt, men ogsaa til sidst fremkalde hans dybe Fald.

Den Gang han fulgte Kongen til Kjøbenhavn, havde han ganske sikkert endnu ingen bestemte Tanker om at spille en Rolle som Statsmand, men nok om at gjøre Lykke, paa hvilken Maade det kunde ske. Den alvorlige

Opdragelse, han havde faaet i sine Forældres pietistiske Hjem, og de Indtryk, han havde modtaget i Halle, Pietismens gamle Hjem, havde saa lidt stemt ham religiøst, at han tvært imod ved denne Retnings Overdrivelser var ført over til det modsatte, nemlig til at slutte sig til den fritænkerske Bevægelse, der den Gang udgik fra Frankrig og betegnedes ved Voltaire og efter ham endnu stærkere ved Encyklopædisterne. Han var desuden en stærkt sanselig Natur med en umættelig Higen efter Livsnydelse, først og fremmest i høj Grad kvindekjær, og han havde den farlige Egenskab at gjøre Lykke hos Damerne. Hans moralske Standpunkt var, at et Menneskes Handlinger udelukkende vare bestemte ved dets Fornemmelser og Følelser. Om de vare gode eller onde, afhang alene af de Virkninger, de havde for Samfundet, og saafremt det, man gjorde, ikke skadede det, havde ingen Ret til at bebrejde en noget.

For en Mand med et saadant Temperament og slige Anskuelser frembød Hoffet i Kjøbenhavn, hvor Sæderne den Gang vare i høj Grad løse, betydelige Tillokkelser; men det var ham dog snart ikke tilstrækkeligt at gjøre Lykke hos Hoffets Damer. Han ønskede at spille en større Rolle, og han, der overhovedet havde ikke ringe Iagttagelsesevne, saa snart, at hvis han skulde frem, maatte han ikke alene støtte sig til den Magt, han havde over Kongen, men ogsaa vinde Dronningen, hvis Forhold til hendes Ægtefælle var iskoldt. Det lykkedes ham med ikke ringe Takt at skabe en Tilnærmelse imellem Kongen og den unge, i og for sig livslystne, men af Forholdene forpinte Dronning, og fra at have været den tilsidesatte blev hun ved hans Hjælp snart Midtpunktet ved Hoffet, og det i den Grad, at hun ganske fik Overtaget over den stedse mere sløve Konge. Man kan forstaa, at S. herved maatte komme til at staa i et lyst Skjær hos hende, og den Magt, han havde til at vinde Kvindehjærter, førte under den Berøring, hvori han under dette kom til hende, til, at hun lidenskabelig forelskede sig i ham. Om han gjengjældte hendes Følelse med blot nogenlunde tilsvarende Styrke, er tvivlsomt; men han, den erfarne Forfører, der allerede i Altona havde haft flere Kvinders Ulykke paa sin Samvittighed, misbrugte sin Magt over hende til at gjøre hende til sin Elskerinde. Fra Begyndelsen af Aaret 1770 var Forholdet imellem dem en Kjendsgjerning, og den Ugenerthed, hvormed han lod det træde frem, ikke mindre end hendes Ubesindighed, gjorde, at det blev Gjenstand for Omtale baade ved Hoffet og i videre Kredse.

Paa denne Tid var det nu ogsaa, at Tanken om at gjøre sig gjældende som Statsmand, støttet til Magten over Kongen og Dronningen, begyndte at arbejde sig frem hos ham. Han styrkedes i den Retning baade i Almindelighed ved den Utilfredshed over de bestaaende Forhold i flere Henseender, der af forskjellige Grunde begyndte at udbrede sig, og særlig ved den skarpe Kritik over de daværende Magthavere, som var almindelig fremtrædende hos Mænd, med hvem han den Gang var i Berøring, eller som han mente vilde være med om at fremme Forandringer, saadanne Mænd som Rantzau-Ascheberg og General Gähler [...].

Under disse Forhold var det, at Kongeparret, sandsynlig efter Tilskyndelse af S., besluttede i Sommeren 1770 at rejse til Holsten for at tilbringe et Par Maaneder der ovre, og denne Tid valgte han til at aabne Kampen imod det gamle Statsmandsparti, især imod Bernstorff. Dette faldt sammen med, at Dronningen ønskede Forandringer ved Hoffet, hvor Conrad Holck, Kongens tidligere Yndling, endnu havde bevaret en høj Stilling. Hun hadede ham som den, der efter hendes Mening havde haft stor Del i hendes Ydmygelser tidligere, og da han, i det mindste til en vis Grad, gjaldt for at staa Bernstorff nær, ønskede ogsaa S. ham af Vejen og afløst af en Mand, som han kunde stole paa. Uden Tvivl havde han da ogsaa stor Del i, at Holck faldt i Unaade og afløstes af hans egen gamle Ven Enevold Brandt. Men endnu vigtigere var det, at S. fik Rantzau kaldt tilbage til Hoffet. Dette var en Krigserklæring imod Bernstorff, som særlig holdt Rantzau for farlig, fordi han var en Modstander af hans egen udenrigske Politik og var inderlig forhadt i Rusland. Fra den Tid var Bernstorffs Stilling undergravet, og det var ikke vanskeligt for S. at drage Gavn af den Skinsyge, Kongen fra tidlig Tid følte imod det gamle Konseil. Uagtet denne var stærkt ved at synke sammen i Sløvhed, var det dog muligt for S. i hans lysere Øjeblikke at hidse hans Uvilje imod Konseillet som et Kollegium, der var hans Medbejler i Steden for kun at være hans afhængige Raadgiver. Men denne Uvilje vendte sig særlig imod Konseillets første Mand, Bernstorff, og 15. Sept. afskedigedes denne.

Hermed var Banen brudt for S. til at naa Magtens Tinde. Skjønt han efter Navnet kun var Forelæser hos Kongen, blev han i Virkeligheden snart Statens Herre. Han har ganske vist senere villet have Verden til at tro, at det var Kongen personlig, der regerede og fandt paa de vigtige Kongebud, der i denne Tid efterhaanden bleve udstedte, medens han selv kun tjente ham som Sekretær; men uheldigvis vide vi fra anden Side tilstrækkelig, hvor umuligt det var for Kongen at være selvstyrende. Kunde han end ganske vist endnu have ikke faa lyse Øjeblikke under det voxende Vanvid, var hans Selvarbejde dog endog i disse aldeles intet. S. forstod med ikke ringe Kløgt under sine Samtaler med ham at lægge de Kongebud, han ønskede udstedte, til rette for ham paa en saadan Maade, som om det var ham, der havde fundet paa dem, og som om han selv kun var den, der hjalp ham med at forme Befalingerne og faa dem udstedte som Kabinetsordrer til Regeringskollegier eller andre. De 2 første saadanne, der Saaledes fremkom og aabnede Rækken af de Struenseeske Kabinetsordrer, udstedtes allerede 4. Sept., altsaa inden Bernstorff endnu var afskediget. Den ene af dem indeholdt Indskærpelse af, at Rangtitler og Ærestegn skulde uddeles langt sjældnere end forhen, den anden var den tit omtalte, hvorefter der skulde indføres uindskrænket Trykkefrihed. At S. ved den sidste regnede paa at skulle vinde Folkeyndest, kan der ingen Tvivl være om.

Til disse Skridt sluttede sig efter Bernstorffs Fald forskjellige vigtige Regeringshandlinger, der tjente til at forberede hele Magtens Sammentrængning i Kongéns Kabinet. Først og fremmest sattes Konseillet ud af Spillet, i

det det med en enkelt Undtagelse aldrig raadspurgtes. Desuden greb S. Lejligheden til at faa forskjellige høje Embedsmænd, der hørte til det ældre Statsmandsparti, afsatte, og han gjorde Ende paa al mundtlig Forhandling imellem Kollegiernes Chefer og Kongen ved at indføre, at der fra Kollegierne skulde indgives kortfattede skriftlige Forestillinger til Kongen; de afgjordes da af denne, naturligvis efter Samraad med ham selv, og Resolutioner afgaves ved skriftlig Paategning paa Sagerne. Det var derved gjort umuligt for Kollegiernes Præsidenter at udøve nogen personlig Indflydelse paa Kongen. Det næste Skridt var, at alle Konseillets Medlemmer afsattes (10. Dec.), og ikke mange Dage derefter fulgte Konseillets fuldstændige Afskaffelse. Fra nu af var Kabinettet uden noget Medbejlerskab Midtpunktet i Styrelsen. I dette Kabinet var S. ikke mange Dage i Forvejen (18. Dec.) kommen til at indtage en ny Stilling ved at være bleven Maître des requêtes i det. Han havde derved faaet ligesom den officielle Ledelse af Sagerne der, og det var da ogsaa efter Dec. 1770 snart bekjendt for al Verden, at han var den, der raadede for alt.

Kan man end indtil ud paa Vinteren 1770—71 tale om, at Kongen var med i S.s Arbejde, tabte dette sig fuldstændig i de første Maaneder af 1771. Da naaede Kongens Sindssyge efterhaanden en saadan Højde, at han efter S.s eget Udsagn blev ganske umulig som Regent, og han sank under disse Forhold ned til alene at blive en Underskrivningsmaskine i hans Haand. Men dette var ikke nok for S. I al den første Tid havde han efter Formerne at dømme holdt sig tilbage, han var bleven staaende ved en i ydre Henseende beskeden Stilling, og i det han brugte Kongens Underskrift paa alle vigtige Regeringsbefalinger, havde han endnu ladet ham staa som den regerende for Folket; men dette forandrede han, da han (14. og 15. Juli) lod Kongen udnævne sig til Kabinetsminister med en Myndighed, som ingen anden Undersaat havde haft tidligere her i Landet. Det overdroges ham nemlig herved, efter at have modtaget Kongens mundtlige Ordrer(!), at udstede dem uden hans Underskrift, men blot undertegnede af ham selv »efter Kongens Befaling«; de skulde adlydes lige saa fuldt, som om de vare underskrevne af Kongen. Herved var han selv tydelig nok kommen til, rent ydre set, at træde frem for Folket med en Myndighed, der skulde adlydes, som om det var Kongens egen.

Lige saa stor Ærgjerrighed han havde vist ved at arbejde sig frem til at kunne holde Enevælden i sin Haand, lige saa ærgjerrig var han efter at gjennemføre en Styrelse, der skulde bygges paa de Fornuftprincipper, som Datidens Populærfilosofer og Statsvidenskabsmænd opstillede. En vis Lyst til at prange med Navnet af en Reformator efter Tidens Grundsætninger, men sikkert ogsaa et Ønske om at gjøre Gavn forenede sig hos ham med Nydelsen ved at kunne bruge den enevældige Magt i dens fuldeste Udstrækning.

S. var langt fra at være en original Tænker, alvorlige Studier havde aldrig været hans Sag, og som han var løs af Sæder, saaledes var han i det hele en overfladisk Natur; men han var et livligt Hoved med hurtig Opfattelse, og han lyttede med Iver til de Sætninger, der den Gang vare i Omløb om, hvorledes Stat og Samfund burde grundlægges paa visse Fornuftsætninger og Samfundslivet forme sig efter humane Grundsætninger til større Lighed imellem Menneskene ligesom ogsaa til, at den enkelte kunde udvikle sig saa frit som muligt efter sin Individualitet. Om politisk Frihed i moderne Forstand havde han derimod saa lidt Tanke som nogen anden af dem, der troede paa den oplyste Enevældes Kald.

Hans første Kabinetsordre om Indførelse af uindskrænket Trykkefrihed havde været en Forkyndelse af Menneskeaandens Ret til at ytre sig frit uden nogen Skranke. Hertil sluttede sig snart Skridt for at hjælpe paa fortrykte og lidende, en Gjerning, hvor for øvrigt Vejen paa flere Maader var banet i Forvejen, saaledes at han her kunde følge det allerede betraadte Spor. Det var noget saadant, der skete, da han (7. Dec. 1770) — sikkert med betydelig Støtte af den talentfulde Læge Chr. J. Berger [...] — for at hjælpe paa nyfødte Børn i Kjøbenhavn, der dels »for Skjændsels, dels for Armods Skyld vare forladte af deres Forældre«, oprettede en saakaldet Opfostringsanstalt, der aarlig tog sig af 100 saadanne. Hertil føjedes snart, at der ved Frederiks Hospital anbragtes en Kasse, hvori ulykkelige Mødre kunde lægge deres spæde Børn, som de ikke evnede at opfostre — for øvrigt en Forholdsregel af tvivlsom Godhed, om den end var godt ment. Ogsaa søgte han at gaa videre, end det allerede i Forvejen var sket, med at hjælpe paa uægte Børns sørgelige Stilling; det blev nu paabudt, at uægte Fødsel aldrig i nogen Maade maatte forekastes dem, der vare fødte saaledes. Samtidig pegede det i human Retning, naar det blev fastsat, at Dødsstraf for groft Tyveri skulde bortfalde, hvad ganske vist i den senere Tid var blevet bevilget i de enkelte Tilfælde, men nu blev fastslaaet ved Lov; han ophævede den besynderlige, imod moderne Begreber ganske stridende Ret, Forældre havde haft til at sætte deres egne Børn i Tugthuset, naar de vare vanartede, og han lod gjøre Ende paa den Uskik, der herskede ved en enkelt Domstol i Kjøbenhavn, den saakaldte Inkvisitionskommission, at nemlig Piskning (den skarpe Examination), altsaa en Slags Tortur, brugtes for at faa stivnakkede Forbrydere til at bekjende.

Ikke mindre mærker man Fremskridtets Aand, og det foruden i human ogsaa i økonomisk Retning, naar han — for øvrigt ogsaa som Fortsættelse af, hvad der var begyndt i den nærmest foregaaende Tid — stræbte at faa Landboreformer i Gang. En Landvæsenskommission, han lod nedsætte, og hvis vigtigste Mand var Oeder, gjorde Forslag til en gjennemgribende Forandring af Hoveriet ved at bestemme det efter Hartkornet, og dette lod han blive til Lov ved Forordningen af 20. Febr. 1771. Derimod havde han enten ikke Mod eller ikke Lyst til at gjennemføre et Forslag, den samme Kornmission gjorde til en Indskrænkning af Stavnsbaandet til kun at gjælde for Aldersklasserne fra det fyldte 14. til det fyldte 34. Aar.

Ogsaa paa andre økonomiske Felter vækker han Opmærksomhed, for saa vidt han nemlig vilde bort fra det udstrakte Beskyttelsessystem, der hidtil var fulgt med Hensyn til den store Industri. Han borttog forskjellige vigtige Støtter, den tidligere havde haft, og det var tillige tydeligt, at han var en Fjende af Lavsvæsenet, selv om han under sin korte Styrelsestid ikke fik Tid til at rokke stort ved det.

Skjønt en Reformvirksomhed som den her antydede allerede i fuldt Maal kunde lægge Beslag paa en Statsmands Tid, var der dog andre Sider af Styrelsen, der langt mere optoge ham, og hvor han viste revolutionær Omvæltningslyst. Den hele nedarvede Embedsordning var i hans Øjne forældet, dels som behersket af nogle adelige Slægter, dels som betegnet af Slendrian og Uduelighed. Alt, udtalte han i den Anledning en Gang til Reverdil, var fejlfuldt i den danske Stat, og han vilde ikke lade Sten tilbage paa Sten. Efter at han allerede i Slutningen af 1770 havde bortfjærnet adskillige af de ældre Magthavere fra deres Embeder og fra Konseillet, gik han videre i at ophæve alle Præsidentpladser i Kollegierne for ligesom derved at trykke disse ned og sikre sin egen Magt desto mere, og han tog snart paa den hensynsløseste Maade fat paa gjennemgribende Ændringer i den hele Centralstyrelse. Det var næsten, som om ikke et eneste Kollegium eller en eneste vigtig Institution maatte faa Lov til at bestaa urokket. Vi kunne her kun nævne som den vigtigste af disse Forandringer, at han gjorde Finanskollegiet til det vigtigste i Staten, i det han nemlig baade lagde Styrelsen af de Indtægter, der tidligere vare gaaede i Partikulærkassen, under det og tillige sammensmeltede Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet med det, foruden at ogsaa en Del Sager, som i ældre Tid havde hørt under Kancelliet, nu føjedes til dets Omraade.

Medens han ved de høje Regeringskollegier drev store Forandringer igjennem, førte det Forsøg ikke til noget, som han gjorde paa at omdanne Universitetet. Højst sandsynlig spillede Besparelsestanker den vigtigste Rolle hos ham heri, og det Udkast, som den fra Throndhjem [Trondheim] hidkaldte Biskop Gunnerus [...] udarbejdede, synes ikke at have tilfredsstillet ham i saa Henseende. Nok er det, der kom intet ud deraf.

Derimod havde de Forandringer Betydning, som han indførte i Kjøbenhavns Styrelse og forskjellige vigtige Institutioner her. Den Mand, der i denne Sag var hans højre Haand og for det meste fik Lov til at følge sit eget Hoved ved, hvad der skete, var Grev U.A. Holstein [den yngre] der som Overpræsident blev stillet i Spidsen for Byens Sager. Ikke alene blev selve Kommunalstyrelsen omordnet; men der indførtes gjennemgribende Ændringer og for det meste Forbedringer med Hensyn til Byens Politivæsen, Gadebelysning, Renlighedsforhold, Indførelse af Husnumre o. a. m. Vigtigt var det ogsaa, at S. godkjendte Holsteins Omordning af Jurisdiktionsforholdene i Byen, i det en enkelt Domstol, Hof- og Stads-retten, stilledes i Steden for de mange forskjellige, der hidtil havde været her, en Forandring, der, som vel bekjendt, var en væsentlig Forbedring. Ogsaa Omordningen af Byens Fattigvæsen havde meget gode Sider.

Som her for Kjøbenhavns Vedkommende saaledes har der vistnok ved S.s store Omdannelse af Centralstyrelsen været noget godt, men, taget i sin Helhed, var denne dog ganske unødvendig og tilmed ubetimelig, fordi der var vigtigere Reformer, som først burde fremmes, og fordi S. vanskeliggjorde sig sin hele Gjerning ved samtidig at arbejde i saa forskjellige Retninger, og det endda med et urimeligt Hastværk. Ogsaa fandt de Forandringer, han indførte, jævnlig Sted uden tilstrækkelig Overvejelse, og de gjennemførtes med saa liden Omtanke, at der oftere opstod en højst uheldig Konfusion.

Hertil kom saa, at hans Forhold til Embedspersonalet havde alvorlige Skyggesider. Ganske vist havde der i ældre Tider været baade Klikevæsen og en Del Slendrian, og der kunde derfor være noget godt ved den stramme Disciplin, som S. indførte. Selve de Principper, som han opstillede, kun at ville udnævne Embedsmænd efter Dygtighed, og at man strængt skulde rette sig efter gjældende Lov og afholde sig fra administrativ Vilkaarlighed, vare fortræffelige, ligesom det ogsaa var forstandigt, at han stræbte at afskaffe Lønninger ved Sportler og kun vilde have fast Gagering af Embedsmændene; men alt kom an paa den Maade, hvorpaa Principperne gjennemførtes, og her vækker han skarp Kritik. Hvor lidt han end kjendte til den store Mængde af ældre Embedsmænd og deres Gjerning, saa han dog skjævt til dem, og han fejede derfor ud iblandt dem for at faa nye Kræfter ind, som han mente bedre at kunne stole paa. Men selv om der ganske vist i den Kreds af yngre intelligente Mænd, der i den Bernstorffske Tid vare blevne udviklede her hjemme, fandtes gode Kræfter, som han kunde bruge, og om han end i sin noget ældre Broder Justitsraad C.A. S. [...] havde en begavet Mand, der, som det viste sig, kunde gjøre Gavn i Finansfaget, saa maatte han alt for tit ved Udnævnelser gaa omtrent i Blinde efter de løseste Anbefalinger, og det var et dumdristigt Spil at lade saa mange uprøvede Mænd tage fat paa én Gang i høje Stillinger. Ligefrem oprørende var saa den Vilkaarlighed, hvormed han ved disse Forandringer afskedigede Embedsmænd for Fode, uden at han havde nogen paalidelig Kundskab om deres større eller mindre Dygtighed, og oven i Kjøbet tit med en lille eller endog slet ingen Pension. Det var ham ganske ligegyldigt, at han derved bragte ufortjent Ulykke over adskillige Familier.

Til disse Skyggesider ved hans Styrelse kom saa det velkjendte Træk, at han, der var ganske ubekjendt med vort Sprog, udstedte alle Kabinetsordrer paa Tysk og overhovedet teede sig, som om det var i et tysk Land, at han var ledende Minister. I den Grad var Hensynet til Landets langt overvejende Nationalitet ham en ligegyldig Sag.

Én Side af Statens Forhold var der, hvor alle vare enige om, at der trængtes til en Forbedring af Tilstandene, og

det var Finanserne. Det lykkedes S. her at gjennemføre Besparelser i flere Henseender, og paa visse Maader kom der bedre Orden i Styrelsen. Især var det forstandigt, at alle den saakaldte Partikulærkasses Indtægter sloges sammen med den almindelige kongl. Kasses og lagdes ind under Finanskollegiet, der til Vederlag havde at udbetale alt, hvad der behøvedes til Hofudgifter. Men uheldigvis voldte det ikke faa extraordinære Udgifter, at der forberedtes en ny og forholdsvis stor Expedition imod Sørøverstaten Algier [se artiklen om Ludolf Hammeken], som man laa i Krig med, og ganske uforsvarlig var den Ødselhed, S. viste med Hensyn til alt, hvad der vedrørte Hoffets Forlystelser. Det blev derfor kun saare tarvelige Resultater, som den af ham med megen Bram forkyndte Sparsommelighed i Finansstyrelsen bragte.

Hvor meget S. end tog imod Raad af forskjellige, vilde han dog ikke, hvad de indre Forhold angik, lade nogen anden indtage en fremragende Stilling som en Slags Minister. Dette var han derimod nødt til ved den udenrigske Styrelse, hvor der baade krævedes stadigt personligt Arbejde med de fremmede Statsafsendinger i Kjøbenhavn, og hvor der behøvedes en diplomatisk Rutine og et Kjendskab til Statens Forhandlinger med udenlandske Magter i de senere Tider, som han slet ikke havde. Han havde derfor maattet lade der være en egen Udenrigsministerplads, og den havde han i Slutningen af 1770 betroet til den bekjendte dygtige Diplomat Grev Osten [...], som han mente at kunne drage Nytte af, fordi denne var bleven uenig med Bernstorff. Det var imidlertid blot hans Mening at bruge Osten som et Redskab for sin egen udenrigske Politik. Medens Staten i Bernstorffs sidste Tid havde sluttet sig nær til Rusland for at opnaa det holstenske Mageskifte og i Forening med denne Stat hindre den for fjendtlig ansete Kongeslægt i Sverige fra at udvide Kongemagten der, vilde S. følge en Middelvejspolitik, paa den ene Side bevare Venskab med Rusland og paa den anden Side holde Staten uden for Indblanding i Sveriges indre Forhold. Men Osten var ganske enig i den Politik, som Bernstorff havde fulgt, og det kom derfor til idelige store og smaa Rivninger imellem ham og S. Rusland saa samtidig med liden Velvilje paa S., og skjønt denne efterhaanden begyndte at nærme sig mere til Hoffet i St. Petersborg i Haab om at opnaa Afslutning af Mageskiftet, hvis Betydning han snart fik mere Øje for, saa vedblev dog Cathrine II [Katarina 2. den Store] i Rusland at se med Mistillid paa ham, og Mageskiftesagen skred derfor slet ikke frem i hans Tid.

Imidlertid kunde det synes, som om hans Stilling i selve Landet var lige grundfæstet. Hans Herredømme over Kongen og Dronningen var stadig urokket. Kongens voxende Sindssyge gjorde denne om mulig endnu mere viljeløs i alle Retninger, hvad Regeringen angik, og Dronningens Lidenskab for S. blev ved at holde sig paa samme Højde. Under disse Forhold var han lige saa fuldt Herre ved Hoffet, som han var det i Regeringen, og det var et paa Fornøjelser af, forskjellig Natur rigt Hofliv, der i Sommeren 1771 førtes paa Hirschholm Slot med ham og hans Elskerinde Dronningen som Midtpunkter. Ved Kongens Fødselsdag 29. Jan. 1771 var han, man kan sige selvfølgelig, en af dem, som Caroline Mathilde smykkede med den efter hende selv opkaldte Orden, som hun ved denne Lejlighed indstiftede, og 22. Juli opnaaede S. sammen med sin Ven Brandt at blive gjort til dansk Lensgreve. Det var altsaa, rent ydre set, som om han endnu var ved at stige stedse højere, og højere.

Men den blinde Lydighed, han hidtil havde fundet, blev ud paa Sommeren tilsat med et glødende Had imod ham, der siden stedse tog til, og intet Sted udviklede dette sig stærkere end der, hvor det maatte være farligst for ham, nemlig i Kjøbenhavn.

Det var i og for sig umuligt andet, end at forskjellige af hans Reformer maatte vække Uvilje imod ham hos mange, fordi de stødte an imod Folks Privatinteresser; selve den voldsomme Iver, hvormed han lod den ene Omdannelse følge den anden i Hælene, vakte Anstød hos en Befolkning, der var vant til stilfærdige Forhold uden synderlige Forandringer; hans despotiske Fremfærd imod de mange Embedsmænd, der vilkaarlig bleve afsatte, fremkaldte Forbitrelse i vide Kredse; Masser af Arbejdere bleve arbejdsløse paa Grund af den utilbørlige Pludselighed, hvormed han gjorde Ende paa den Beskyttelse, Fabrikkerne hidtil havde nydt; man fandt det skammeligt, at Kjøbenhavns gamle Kommunalforfatning med de 32 Mænds Raad, der kunde føres tilbage til Byens Privilegier fra 1661, var udslettet med et Pennestrøg; den Hensynsløshed, med hvilken han satte sig ud over gjældende Fundatser og Bestemmelser, naar de ikke passede ham, skabte en, i det mindste til Dels berettiget, Harme; man fandt snart med, snart uden Grund i forskjellige af hans Forordninger Vidnesbyrd baade om hans bekjendte Irreligiøsitet og om hans ikke mindre berygtede Løsagtighed, og man saa deri Forbud om, at han vilde søge at undergrave Dyd og gode Sæder; der var Regeringsskridt af ham, der frembøde Stof til alvorlig Kritik, f. Ex. Indførelsen af Tallotteriet paa Grund af dets fordærvelige Virkninger, særlig iblandt den fattige Befolkning; man oprørtes ved hans Ringeagt for Folkets Sprog og Nationalitet, selve hans Personlighed stødte Folk fra ham paa Grund af den hovmodige Holdning, han stedse mere indtog over for alle, og som gjorde, at ingen kunde fortælle noget Træk af Venlighed eller Elskværdighed hos ham; men ganske særlig vakte han Forargelse og Forbitrelse ved sit Forhold til Kongen og Dronningen. Den Afsluttethed, hvori han holdt Kongen, gav Anledning til Rygter om, at han og Brandt mishandlede ham; selve den Myndigheds Omfang, han havde tiltaget sig ved Udnævnelsen til Kabinetsminister, syntes at være en Krænkelse af den Magt, Kongen alene burde have Ret til at udøve, og rundt omkring blev der talt om, at den var et Brud paa Kongeloven. Saa kom hertil, at al Verden vidste, at han var Dronningens Elsker, og da hun i Juli fødte Datteren Louise Augusta til Verden, gjaldt det rundt omkring, og det med god Grund, for en Kjendsgjerning, at denne var S.s Datter. Det var paa den Dag, da hun blev døbt, at S. blev Greve. Sligt syntes at bide Hovedet af al Skam. For ligesom at fuldende det uhyggelige Billede af den Stilling, han indtog til Kongefamilien, kom hertil ogsaa, at efter hans Tilskyndelse den lille Kronprins var Gjenstand for den velkjendte haarde Opfostring, der skulde gjøre ham til et Naturbarn paa Rousseausk Vis, men ganske vist blev,

drevet til en dumdristig og taabelig Yderlighed, saa det ikke var noget Under, naar Rygter vare i Gang om, at den var anlagt paa at ødelægge Prinsens Helbred.

Den bitre Kritik af ham og det formelige Had imod ham, der udviklede sig som en Følge heraf, og som fandt Gjenlyd oppe i Norge saa vel som nede i Hertugdømmerne, fik et stærkt Udtryk dels ved Smædeskrifter, der i Form af Plakater opsloges rundt omkring i Kjøbenhavn eller indsmugledes paa Slottene, dels ved Flyveskrifter, der udkom i Pressen. Han kunde ved et Reskript om Trykkefriheden af 7. Okt. 1771 lægge en vis Kapsun paa sine Modstanderes Voldsomhed, for saa vidt det blev fastsat, at Forfatterne skulde være ansvarlige for, hvad de skreve stridende imod gjældende Lov; men han kunde ikke derved svække Forbitrelsen imod sig. Oven i Kjøbet var det, som om denne fik forøget Dristighed ved det Indtryk, han gav af Brist paa personligt Mod ved flere Lejligheder. Saaledes da det tit omtalte Tog af et Par Hundrede norske Matroser ud til Hirschholm Slot for at faa deres Lønninger (10. Sept.) vitterlig satte ham i største Skræk, og endnu mere, da han ved Juletid 1771 gav tabt over for et Mytteri af Fodgarden, som han havde fremkaldt ved en højst ubesindig Befaling om, at den skulde opløses og Gardisterne stikkes ind under andre Regimenter. Jo mere han gjaldt for at være den despotisk bydende, desto mere glædede man sig ved Haabet om snart at skulle se ham falde, da man fik det Indtryk, at han var bange.

Imidlertid havde det ogsaa vist sig, at han var uden virkelig Støtte hos selve dem, der maatte gjælde for at være hans Tilhængere. Det var Lyst til at komme frem, ikke virkeligt Venskab for ham, der havde skaffet ham saadanne, og den uheldige Udvikling, hans Karakter tog til at være utaalelig hovmodig, ogsaa imod sine Omgivelser, slappede i høj Grad det Baand, der knyttede dem til ham. Om det saa var Brandt, den eneste Mand, for hvem han synes at have næret virkeligt Venskab, følte han Forholdet til S. som saa ulideligt, at han flere Gange hældede stærkt til at være med om at styrte ham. Endelig kom der fra selve hans tidligere Venners Kreds en Mand, der skulde blive en af hans allerfarligste Fjender, Grev Rantzau-Ascheberg. Lige saa stærkt denne for ikke længe siden havde beundret S., som han den Gang kaldte »min Kiærlighed« og ligeledes nævnede som et af de bedste Hoveder, han nogen Sinde havde kjendt, lige saa forbitret blev han siden paa ham, dels fordi S. helt havde stillet ham i Skyggen, dels fordi han ikke havde fundet den Støtte hos ham, som han ganske uberettiget vilde have imod paatrængende Kreditorer.

Enhver ved, hvilken Betydning dette Fjendskab fik, at det bragte Rantzau til at være en af dem, der først fattede Planen om den Sammensværgelse, der omsider styrtede S. Allerede tidlig paa Efteraaret 1771 mødtes han i Tanker herom med en anden Mand, der ogsaa af rent personlige Grunde vilde S. til Livs og ved sin Karakter lige saa lidt fortjente Agtelse som Rantzau, nemlig Beringskjold [...]. Det var dog først, efter at S. havde svækket sin Stilling ved Nederlaget over for Fodgarden, at denne deres fælles Plan fik Betydning, og den støttedes da særlig ved Rygter, der i en forbavsende Grad fandt Tiltro, hvor taabelige de end vare, om, at S. i Forbindelse med Dronningen tragtede efter at afsætte Kongen. Dronningen skulde da være Regentinde for Kronprinsen med S. ved Siden. Ja, der var endog dem, der vidste at fortælle, at Planen gik lige til at dræbe baade Kongen og Kronprinsen, hvorefter Dronningen vilde ægte S. Disse Rygter lettede det for Rantzau og Beringskjold at finde Mænd, der vilde slutte sig til Sammensværgelsen, nemlig General Eickstedt, Oberst Køller og Guldberg samt endelig ogsaa de kongelige Personer, som det var nødvendigt at have at samle sig om, nemlig Enkedronning Juliane Marie og hendes Søn, Arveprins Frederik.

Efter at Sammensværgelsen var dannet i den første Halvdel af Jan. 1772, kom det til Katastrofen [ordet skal forstås i sin klassiske betydning, se: http://ordnet.dk/ods/opslag?opslag=katastrofe] Natten imellem 16. og 17. Jan., da S. og de vigtigste af hans Tilhængere fængsledes, og Dronningen førtes til Kronborg. S. selv blev sat i Fængsel i Kastellet og belagt med Lænker.

Sjælden har vel en Mand i den Grad af den offentlige Mening været udset til at lide en Forbryders Død, som Tilfældet var med S. i de første Uger efter Fængslingen, da der baade fra Prædikestolene, igjennem Skrifter af ansete Videnskabsmænd og ved Døgnlitteraturens usle Flyveskrifter lød Jubelraab over, at hans skjændige Planer imod Kongehuset vare tilintetgjorte, og Raab om Straf uden Barmhjærtighed for alle hans Forbrydelser. Intet Sted vare dog disse Følelser mere levende end hos selve dem, der efter hans Fald havde taget Magten og raadede over den sindssvage Konges Underskrift.

Imidlertid vare retslige Undersøgelser satte i Gang imod ham og hans fængslede Tilhængere. De Vidneforhør, der bleve afholdte, viste til Fordel for ham, at Rygterne om hans Planer imod Kongen vare fuldstændig falske; men paa den anden Side blev det paa den mest overtydende Maade godtgjort, at han siden Begyndelsen af 1770 og lige til den sidste Tid havde været Caroline Mathildes Elsker. Over for dette overvældende Bevisstof tabte han, da han selv kom i Forhør, hurtig Modet, og allerede under det andet Forhør (21. Febr.) tilstod han, at Sigtelsen herfor var sand. Hertil sluttede sig en Række Forhør over ham med Hensyn til hans hele Færd baade over for Kongen og som Statsmand. Paa Grundlag heraf vedtog Regeringen, at han skulde anklages for Majestætsforbrydelse baade i Anledning af Forholdet til Dronningen og som den, der havde udøvet en saadan Magt, at han derved var traadt Kongemagten for nær. Det var særlig et Par Paragrafer af Kongeloven (§§ 26 og 7), som man paastod at han havde krænket.

Naar Regeringen vilde anlægge formelig Proces imod S., kunde store Ulemper ikke undgaas. Det vilde være umuligt andet, end at der baade ved den ægteskabelige Skandale, der da maatte komme frem, og tillige ved det Indtryk, som man vilde faa af Kongens fuldstændige Afhængighed af S., vilde falde et Skjær over ham som en ligefrem ynkelig Personlighed, og fremdeles maatte det, da man beholdt Fiktionen om ham som selvregerende, komme til at tage sig forargeligt ud, at man lod ham befale, at S. skulde sættes under Tiltale for at have overtaget en Myndighed, som han selv havde overdraget ham. Men for alt det havde Magthaverne ikke Øje, de tænkte kun paa at faa S. domfældt, for at han, som de mente, kunde faa den Straf, han fortjente, og de selv være sikre imod ham i Fremtiden.

Medens saaledes Processen gik sin Gang, var S. i Fængselet gjennemgaaet en alvorlig Krise. Den tarvelige, materialistiske Filosofi, han havde hyldet, kunde ikke give ham Ro i Sjælen til at bære det forfærdelige Omslag, der havde ramt ham, og til at gaa det i Møde, der ventede ham, og under Følelsen heraf aabnede han sig endog paafaldende let for Præsten Münter, da denne kom til ham i Fængselet og søgte at omvende ham til at blive Kristen. Der kan efter alt, hvad der foreligger, ikke være Tvivl om, at der virkelig foregik et Omslag, som satte S. i Stand til at dø som Kristen.

Struensee's henrettelse. Efter samtidigt kobberstik. Her beskåret i top og bund. Stikket havde følgende tekst: »En nöyagtig Forestilling af Executionen som skeede uden for Kiöbenhavn paa Stadens Östre Fælled paa Græverne, Struensee og Brandt, den 28 April A° 1772«.

Thi den Dom, der fældedes over ham, var, som alle vide, en Dødsdom. Hvad der end med Føje kan indvendes imod Redaktionen af Domsakten som uheldig i flere Henseender, maa det vist dog erkjendes, at Dommerne havde vægtige Grunde til at lade deres Kjendelse blive, som den blev. Og, maa man desto værre tilføje, efter det Standpunkt, hvorpaa Magthaverne havde stillet sig, kunde der ikke ventes noget Højsind fra deres Side, som kunde fremkalde nogen Formildelse af den barbariske Dødsstraf, som Loven paabød. Den fuldbyrdedes 28. April 1772 paa Østerfælled, hvor S. henrettedes, umiddelbart efter at Brandt havde lidt samme Straf. Først blev den højre Haand hugget af ham og dernæst Hovedet, hvorefter Legemet parteredes og sattes paa Stejle og Hjul.

S. var lidet tiltalende, hvad enten man ser paa ham som privat eller som offentlig Personlighed, og det gode, som han virkelig vilde udrette, overskyggedes alt for meget af store Fejl hos ham, til at han kan gjælde for at have været en Statsmand af Fortjeneste; men ved at lade den barbariske Dødsdom fuldbyrde skabte hans Fjender ganske naturlig en Tilbøjelighed hos adskillige til siden fortrinsvis at se paa de gode Sider hos ham, og det skulde kun virke i samme Retning, naar der bag efter fandt en i høj Grad ensidig Reaktion Sted imod det meste af, hvad der var blevet grundet i hans Tid.

Henvisning

Se: BA: *»Kongeloven. Om kongens eventuelt manglende evne til at udøve sin myndighed«*: http://bjoerna.dk/DanskeLov/Notat-om-Kongens-myndighed.pdf

Stub, Ambrosius, 1705—58, Digter

Af Julius Paludan

Ambrosius Stub blev født i Gummerup ved Assens i Maj 1705 og var Søn af Fæstehusmand og Skrædder Christoffer Pedersen S. og Christence Ibsdatter. Faderen synes at have været en vel anset Mand, der stod i Forbindelse baade med Egnens Storbønder og med Herskaberne paa Brahesholm og Søholm, 2 Damer af Familien Charisius, af hvilke den ene, Digterens Gudmoder, blev gift med Major Stockfleth. Et Par af S.s Søskende tjente i gode Stillinger paa disse Gaarde, og det var formodentlig ved Hjælp af Fru Stockfleth, at S. selv kom i Odense Skole, hvorfra han blev Student 1725. Skjønt han vistnok laa ved Universitetet i 9 Aar og ikke synes at have spildt sin Tid, fik han dog aldrig nogen Examen. Rimeligvis har han ikke haft Lyst til at gaa den slagne theologiske Landevej og har derved mistet sine Beskytteres Understøttelse. Hans Interesser gik i anden Retning, og han var en ustadig Natur, mest oplagt til at deltage i et lystigt Lag og skrive en lystig Vise. Han bestemte sig da, som han i en senere, rimet Ansøgning siger, til at »leve af sin Pen«, hvad der den Gang var en vanskelig Ting, selv om han derved næppe i første Linje har tænkt paa Digtervirksomhed, men snarere paa Stillingen som Sekretær eller, som det hed, »Skriverkarl« »ved et og andet Hof«, dvs. paa fynske Herregaarde, hvor han ikke savnede Forbindelser.

Han vendte da tilbage til sin Fødeegn uden, som det synes, at have nogen fast Stilling, men giftede sig ikke desto mindre kort efter, 17. Okt. 1735, med Mette Cathrine Skovsbo, Datter af en afdød Præst, Hans S. i Ejsing. Et, til Dels af Molbech i »Ambrosius« benyttet, romantisk Sagn beretter, at S. stod i Kjærlighedsforhold til en adelig Dame og for at skjule det maatte begjære hendes Kammerjomfru til Ægte. Dette forholder sig ikke rigtigt; men hans Ægteskab var næppe lykkeligt, maaske heller ikke saa ganske frivilligt fra hans Side, da det første Barn blev født nogle Uger efter Brylluppet. Hustruen arvede efter sin Bedstemoder en Bondegaard i Verninge, i Nærheden af S.s gamle Hjem; men S. maatte snart sælge den og flytte til Faaborg og der fra til Odense, hvor hans Hustru boede i trange Kaar indtil sin Død 1747, hvorefter S.s Familie maatte overtage Omsorgen for Børnene, en Søn og en Datter.

S. selv derimod førte et omflakkende Liv, enten af Tilbøjelighed eller for at tjene Brødet. Hans Viser og Vers ere snart skrevne til Gilder paa Ærø, snart paa fynske Gaarde og snart i Odense; overalt synes han at have været velset, saa vel i rige Borgerkredse som blandt den højere Embedsstand og Adelen. Sit nærmeste Tilhold havde han hos sin Gudmoders Søn, den unge Landsdommer Stockfleth [...] paa Brahesholm, hvor han vel var en Slags Skriver og Inspektør. Her fra gik han o. 1749 over i en lignende Stilling hos Kammerherre Niels Juel [...] paa Taasinge; men dermed vare de lystige Dage forbi. Tjenesten synes at have været stræng, hvad der vistnok ikke var S.s Sag; han led allerede af den Sygdom, formodentlig Gigt i Ryggen, som aldrig siden forlod ham, og var tilmed nu i en Alder, hvor den afhængige Stilling maatte begynde at trykke. Til sit nye Herskab kom han ikke i det venlige Forhold som til Stockfleth. Kammerherre Juel var en dygtig og begavet Mand, der gjærne samlede Kunstnere og Sangere om sig, men tillige en raa og lunefuld Herre, der rimeligvis har følt sig saaret ved det Frisprog, S. var vant til. Dennes Vandel har dog heller ikke været ulastelig, og vi finde ham udlagt som Barnefader, omtrent samtidig med at han efter 3—4 Aars Ophold pludselig og voldsomt fjærnedes fra Taasinge, om det end ikke er mere end et Sagn, at Kammerherren lod den svagelige Digter prygle og kaste ud af Huset.

Om han der fra er kommen lige til Ribe, og hvorfor han just søgte her hen, er ikke klart. Vi vide kun, at Skolelærerne i Ribe 1754 indgave Klage over, at han holdt privat Skole. Da det imidlertid var Byens Embedsmænd og bedre Borgere, der havde formaaet ham hertil paa Grund af Almueskolernes Slethed, blev S. ikke videre forulempet. Han synes trods sine kummerlige ydre Forhold at have nydt en vis Agtelse for Lærdom og Evner; 1756 ansøgte han paa Vers Stiftamtmanden om officiel Anerkjendelse for sin Undervisning og Adgang til ved forefaldende Vakance at overtage en af Byens offentlige Skoler. Dette sidste naaede han dog ikke; han døde 15. Juli 1758, 53 Aar gammel, insolvent og »i den yderste Armod«.

S.s Levnedsomstændigheder og digteriske Betydning ere først i nyere Tid nogenlunde udredede. Hans nærmeste Eftertid tillagde ikke hans Produktion nogen litterær Vægt; men derimod har Traditionen paa de Egne, hvor han færdedes, omgivet hans Navn med 2 Rækker af Sagn, dels, ligesom det var Tilfældet med Wessel, af cynisk og skurril Art, dels, som med Ewald, af et romantiskerotisk Skjær. Det første forklares af hans Stilling paa Herregaardene, hvor han vistnok bl.a. har fungeret som Forlystelsesraad, efter Tidens Skik ikke altid i den fineste Stil. Men det plumpe eller smudsige Element træder ingenlunde saaledes frem i hans Digte som i mange af hans samtidiges, og tog han sig end stundum en Taar over Tørsten, er der dog intet, der tyder paa, at han har været forfalden til Drik. Paa den anden Side var Skriverkarlen hos de fynske Godsejere alt andet end en Troubadour, der fri som Fuglen

»drog om fra Kastel til Kastel«,

saa lidt som han var en sværmende Erotiker eller en romantisk Aand, der bukkede under og sank sammen over

for en uforstaaende Samtids Miskjendelse. Han var aabenbart en højst letsindig og ustadig Svend, der nød Livet, lidet nøjeregnende med Elskovsæventyr som med Penge, og derfor ganske naturlig endte i Sygdom og Fattigdom. Den ejendommelige Stilling, han indtog i Selskabslivet, betegnes maaske bedst ved Grev Rantzau til Brahesborgs lidt aristokratisk overlegne Ytring, at han var «en ganske egen Fyr og et Pokkers godt Hoved«. Baade som Menneske og som Digter har han noget til fælles med Ewald, om han end er i mindre Stil. Midt i Paryktiden, paa Overgangen fra Holbergs Forstandsdigtning til den Klopstockske »überschwengliche« Følelsesretning, som han dog ikke levede nær nok paa eller længe nok til at blive paavirket af, er S. den enlige Svale, der varsler en ny Sommer for Lyrikken, Stenersens, Tullins og Ewalds Alder. Dette beror maaske især paa, at han ikke tog sig selv og ikke af andre blev tagen alvorlig som Digter og netop derfor vovede at være sig selv i sin Digtning. Fortidens meste Lyrik var religiøs eller stift og ensformig heroisk-historisk; de faa spøgende Ungdomsdigte, hvori anerkjendte Poeter som Kingo og nogle af hans jævnaldrende sloge sig løs og gave sig hen, ere utrykte eller mere tilfældig bevarede. Naar man skulde optræde for et større Publikum, tog man Selskabsdragten og den højtidelige Mine paa. Men over sine faa Forgængere i den humoristiske Digtning, en Bording eller Reenberg, hæver S. sig paa den anden Side ved sin Fantasibegavelse og sin den Gang enestaaende friske Naturfølelse (»Rosenknoppen«, som dog skæmmes af uheldige Rim, »Den kjedsom Vinter gik sin Gang«), der ofte endog synes ægtere end Tullins eller Ewalds stundum noget stiliserede Rundmalerier. Dertil kommer hans mærkelige sproglige Lethed, der ganske naturlig og utvungent føjer Tanken ind under de kunstige italienske Arie- og tyske Visemelodier, som mere og mere bleve Mode. Ypperligst er han maaske i sine smaa, morsomt og let rundede Epigrammer, Skaaler og Impromptuer, en Digtart, som Fortiden, tung i Tanke og vidtløftig i Udtryk, som den var, forgiæves havde søgt at mestre, men hvori end ikke Wessel overgaar S. (»Kongen opnaa snehvid Alder!«, »Vor Neubergs Bryst«, »Ved Vinen den klare«, »Vel født er vel en Trøst«(?), »En har det i Ryggen«). Drikkeviser havde Reenberg nøjedes med at oversætte, medens S. som Originaldigter undertiden varsler Rahbek («Lad Krig fornøje Potentater») [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] . Større Digtninger førte hverken hans Forhold eller formodentlig hans Lyst og Evner ind paa, og dybt gaar han heller ikke. Som de fleste samtidige var han vistnok alvorlig troende og søgte i Religionen en Støtte for sin Letsindighed og en Trøst for sin ublide Skæbne:

»Uforsagt, hvordan min Lykke
end i Verden blive maa!«

Men af hans »gudelige Arier«, hvor den kunstige Viseform desuden er mindre passende, vise i Grunden kun de faa nogen Ejendommelighed, hvor Billeder eller Inspiration hentes fra Naturbetragtning (»Hvad regner Naturens Ransagere op?«, »Hvad vindes ved Verdens vidtløftige Hav?«). S.s moraliserende Digtning naar ikke ud over Tidens sædvanlige, lidt lavloftede Lovprisning af Dyd og Nøjsomhed — aurea mediocritas — og Klage over Verdens Falskhed og Lykkens Omskiftelighed. I de heldigvis sjældne Tilfælde, hvor han ved højtidelige Lejligheder falder tilbage til Alexandrineren, f. Ex. i Gravskriften over Løvenørn, er det mærkeligt at se, hvorledes dette ominøse Versemaal ligesom fører Fortidens muldne Duft med sig og med ét Slag gjør den ellers saa friske og modernt anlagte Digter 50 Aar ældre: hele den gamle Garde, Mythologien, de allegoriske Personifikationer og de franske Gloser, tropper op igjen.

Af de o. 100 Digte, som med mere eller mindre Sikkerhed tillægges S., er det i alt en Snes Smaavers, der udgjør den litterære Bagage, hvormed han indtager sin ejendommelige Plads i dansk Lyrik. Det er lette og muntre Indfald eller følte og ægte Stemninger, der betegne ham som den fødte Digter, ledet af Inspiration mere end af Flid og Fil, og som derfor sloge umiddelbart an i hans nærmeste Kreds, uden at det dog faldt nogen ind at give Skræddersønnen og Skriverkarlen Plads ved Siden af Tidens store Poeter, en Biskop Thura eller Professor Wadskjær, endsige ane, at hans Navn vilde leve, naar deres længst vare glemte. I hans Levetid kom kun et enkelt af hans Vers i Trykken; først flere Aar efter hans Død besørgede Præsten T.S. Heiberg og derefter Sønnen Christian S., der var Skolelærer paa Langeland, temmelig unøjagtige Samlinger og Udgaver af hans Digte. Egentlig er det Fr. Barfod, der har Fortjenesten af midt i det følgende Aarhundrede at have gjenoplivet Mindet om hans Digtning, og Chr. K.F. Molbech, der ved sit Skuespil »Ambrosius« har omgivet hans Navn med et lidt idealiseret Skjær.

Til: Indholdsfortegnelsen

Stub, Christian, o. 1693—1736, retshistorisk Forfatter

Af H. Matzen

Christian Stub, Christian, Søn af Justitssekretær ved Overhofretten i Norge Matthias S. ([...] Kjeld S.s Søn) og Gunhild Thomasdatter Blix; deponerede fra Christiania Skole 1714, Bakkalavr 1715, Alumnus paa Elers' Kollegium 1716—20; udgav der 1716—19 4 »Dissertationes de lege et legislatoribus Danorum«, indeholdende en dansk Retshistorie indtil Frederik II's Tid, som L. Holberg har benyttet i høj Grad. Ved Udarbejdelsen havde Forfatteren benyttet Reitzers [se om Reitzer i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Resens Bibliotheker, ligesom han med særlig Tak mindes Arne Magnussens velvillige Bistand. Hans Privatpræceptor og senere Ven og Velynder var H. Gram [se om Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], med hvem han vedligeholdt en stadig Brevvexling. Efter Ildebranden 1728 fulgte S. som Stiftamtmand W.A. v.d. Ostens Fuldmægtig med til Bergen og udnævntes i 1731 uden Ansøgning til Generaltoldforvalter sammesteds. Men denne Stilling som Regnskabsbetjent behagede ham ikke. Han havde i Nov. 1728 faaet Ventebrev paa Vicelagmandsembedet i Bergen, og da dette ikke blev ledigt, søgte han i Nov. 1734 Ventebrev paa samme Embede i Throndhjem [Trondheim] og midlertidig 300 Rdl. som Ventepenge af sin Eftermand i Generaltoldforvalterembedet. Men 7. Jan. 1735 fik han sin Afsked fra dette Embede med 300 Rdl. i Pension af sin Eftermand. S. A. sattes han under Tiltale af Generalfiskalen for en Gjæld af o. 3.700 Rdl. til den kongl. Partikulærkasse, som Kavtionisten Oberstlieutenant P. Colbjørnsen formentlig senere dækkede, og 18. Dec. 1736 døde S. ugift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thott, Otto Greve, 1703—85, Statsmand, Bogsamler

Af E. Holm

Otto Greve Thott var født 13. Okt. 1703, og hans Fader var [...] Gehejmeraad Tage T. (død 1707). Det var paa Moderens Ejendom Thurebyholm, at han saa Lyset. Da Faderen døde, inden han endnu var bleven 4 Aar gammel, flyttede hans Moder, efter at have solgt Thurebyholm, til Sorø med ham, og han gjennemgik Skolen her. Men han mistede Moderen, inden han endnu var fyldt 17 Aar, og da den Formue, hun havde haft, omtrent var forsvunden, skyldtes det kun et Par kvindelige Slægtninge, at han blev i Stand til at fortsætte sin videre Udvikling paa den Maade, der den Gang ansaas for at være nødvendig for en ung Adelsmand, nemlig ved en Udenlandsrejse.

Først opholdt han sig en Tid i Halle, hvor han boede hos en den Gang berømt Jurist Bøhmer. Han studerede især Retsvidenskab, derunder naturligvis Naturret, og tillige Historie og Filosofi m. m. Disse Studier fortsatte han i Jena og senere under Ophold i Holland, England og Frankrig. Foruden at han søgte at forberede sig til fremtidig Virksomhed i Statstjenesten, traadte allerede nu det Træk stærkt frem hos ham, der senere skulde blive saa ejendommeligt for ham, nemlig Kiærlighed til lærde Studier i flere Retninger. Han kom derfor i Forbindelse med en Række Videnskabsmænd i de forskjellige Byer, hvor han opholdt sig, og skjønt hans Pengemidler sikkert vare alt andet end betydelige, forstod han med det Samlertalent, han havde, at skaffe sig værdifulde Haandskrifter og Bøger. Efter sin Hjemkomst fra Rejsen fik han en Sekretærstilling i danske Kancelli 1723, skjønt han endnu knap var 20 Aar gammel, og fra denne Begyndelse avancerede han efterhaanden højt op. 1728 blev han Højesteretsassessor, 2 Aar senere Kommitteret i Kammerkollegiet, her fra avancerede han til Deputeret for Finanserne (15. Febr. 1734), og da General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegiet blev oprettet, traadte han ind som Deputeret i det 5. Dec. 1735. Et betydeligt Skridt fremad var det for ham, at han 30. Avg. 1746 kom i Spidsen for Finanskollegiet som 1. Deputeret, en Stilling, han beklædte indtil 6. Dec. 1759. Aaret i Forvejen havde han naaet den højeste Statsmandsværdighed ved 21. Juli 1758 at blive Medlem af Gehejmekonseillet. Som Udmærkelse havde han kort efter Frederik V's Tronbestigelse modtaget Danebrogsordenen, og Folk havde med Tilfredshed lagt Mærke til, at han, der hørte til den gamle danske Adel, var den første, der under den nye Konge fik denne Orden. 4. Sept. 1747 havde han faaet Gehejmeraadstitel, 1752 havde Enkedronning Sophie Magdalene tildelt ham Ordenen »de l'union parfaite«, og han beklædte i Følge Valg gjentagne Gange i længere Tid Stillingen som en af den kjøbenhavnske Banks Direktører.

Ved de Embeder, vi have set ham beklæde, var det nærmest, hvad der stod i Forbindelse med Landets økonomiske Udvikling, der kom til at optage ham, og umiddelbart efter, at han havde faaet Sæde i Kommercekollegiet, havde han 31. Dec. 1735 indgivet en lang Betænkning, som han gav Navnet af »Allerunderdanigste uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand og Opkomst«, og hvori han udtalte sig i Almindelighed om baade Danmarks og Norges økonomiske Forhold i de forskjelligste Retninger. I denne Betænkning, der ingenlunde savner Interesse, viser han sig som hyldende Merkantilismen, men i dens nyere og mere moderate Skikkelse. »Det er«, siger han, »ikke alene Sølv og Guld, som medfører Rigdom; men det er fornemmelig Flittighed, Arbejde, Sparsommelighed, Forstand, Kunster og Videnskaber, som alle ere de troeste og aldeles fornødne Tilhjælpere til et ægte Kommercium.« Sandheden heraf oplyser han ved at pege paa, hvor højt England og Holland havde hævet sig i Sammenligning med Spanien, der kun havde haft Ulykker af sin Metalrigdom. Men man mærker tydelig Merkantilismen, naar man ser, hvor stærkt han fremhæver, at det er den rette Kunst at udføre for større Værdier, end man indfører, og at det er derpaa, Opmærksomheden fremfor alt bør henvendes. Størst Interesse har det dog ved dette Aktstykke at se, med hvilken Styrke han, den endnu unge Embedsmand, skildrer de umaadelige Brøst, hvorunder »dette usle og fattige Land« led paa saa godt som alle de økonomiske Omraader. Som det var at vente, dvæler han stærkt ved de elendige Landboforhold, og han angiver her med rette som en af Aarsagerne dertil de overordentlig lave Kornpriser. Han skildrer baade Proprietærerne som gjældbundne og særlig de danske Bønders jammerlige Kaar. »Det er«, skriver han, »fast ubegribeligt, hvorledes Bonden kan faa det, han skal svare.....han maa nødvendigvis arbejde med Ulyst og Lunkenhed, ja vorder lad og liderlig og drikker ofte op alt, hvad han kan overkomme.« Der er meget sandt og træffende i den Skildring, T. giver af Forholdene i det hele, og han fremsætter ogsaa paa flere Punkter fornuftige Forslag. Men for det, der var Hovedaarsagen til Bondestandens Ulykke, nemlig dens Trældom, havde han intet Øje, og nogen frugtbar Reformtanke fremsætter han ikke. Medens han var en personlig saare brav Karakter og baade havde aandelige Interesser og en fortrinlig Hukommelse, var han ikke en Mand med noget stort Overblik eller med nogen reformerende Kraft. Naar han, da han blev Danebrogsridder, tog til Valgsprog de Ord »cogitando et conando«, kunde det første Ord passe paa ham, men det sidste aldeles ikke. Initiativets Mand var han mindst af alt.

De Aar, i hvilke T. stod i Spidsen for Finansstyrelsen (1746—59), vare de sidste gunstige for Statens Finanser, som den havde lige indtil højt op i det 19. Aarhundrede. Det lykkedes i dem at afbetale en Del af Statens Gjæld, og denne Forbedring i Stillingen er senere oftere bleven holdt for et Vidnesbyrd om T.s administrative Dygtighed; men uden at miskjende, at han havde en vis Sparsommelighedssans, var Fremgangen en Følge af, at det for det meste var lykkelige Fredsaar, og allerede i Slutningen af dette korte Tidsrum var Stillingen da ogsaa ved stærkt at

forværre sig som en Følge af de ydre politiske Forhold. Man skulde netop nu komme til at mærke uheldige Virkninger af, at der ikke i de gode Aar var opsamlet noget som helst Reservefond. Følgen deraf blev en mere og mere fortvivlet Kamp for at rejse de nødvendige Penge. Samtidig faa vi fra en paalidelig Side at høre, at T. ikke havde den nødvendige Personlighed til at holde Disciplin i sit Kollegium og drive sit Personale til flittig at gjøre sin Pligt.

I Gehejmekonseillet, hvori han, som vi have sagt, fik Sæde 1758, hørte han aabenbart ikke til de ledende Personligheder; men ved sin personlige Elskværdighed og Omgængelighed virkede han sit til den Enighed, der i disse Aar under den ældre Bernstorffs overlegne Indflydelse betegnede Styrelsen paa dens øverste Trin. Imidlertid var han i. Febr. 1763 kommen til at efterfølge Johan Ludvig Holstein i hans forskjellige Stillinger, nemlig baade som Oversekretær i danske Kancelli, Præses for Missionskollegiet og Waisenhuset, 1. Generalkirkeinspektør, Præses i Videnskabernes Selskab, Patron for Universitetet og Skoleherre for Herlufsholm. Faa Uger efter blev han Ridder af Elefanten.

Ingen kan være i Tvivl om, at Kancelliets betydeligste Jurist paa denne Tid var Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], og heldigvis lod T. ligesom Holstein før ham denne som Generalprokurør være Kancelliets højtbetroede Konsulent. Men bortset fra den Betydning, Stampes Erklæringer have haft, knytter der sig ikke noget særlig mærkeligt til danske Kancellis Historie i T.s Tid, og man mente at kunne spore en større Langsomhed i Forretningernes Gang under ham, end Tilfældet havde været, medens Holstein havde staaet i Spidsen for Kollegiet. Den store Masse Forretninger synes at have været for meget for ham, og saa var han desuden Medlem af den første bekjendte Landvæsenskommission, fra Nov. 1757 til Okt. 1767, i hvilken Stilling han har haft sin Del i de 3 første Forordninger, der bleve udstedte om Fællesskabets Ophævelse.

Christian VII's Tronbestigelse forandrede intet i T.s Embedsgjerning; men derimod kom han som Konseillets andre Medlemmer til stærkt at føle Overgangen fra de rolige Dage under Frederik V til den forvirrede og af alskens Rænkespil opfyldte Tid, der begyndte efter den nye Konges Tronbestigelse. Han stod i disse Aar trofast paa Bernstorffs Side, og den Støtte, han ydede denne under hans Arbejde for at bringe den provisionelle Mageskiftetraktat med Rusland af 22. April 1767 i Stand, havde til Følge, at han sammen med ham og D. Reventlow efter Kejserinde Cathrine II's udtrykkelige Ønske blev gjort til Lensgreve 14. Dec. 1767.

Bernstorffs Fald 15. Sept. 1770 havde vel ikke ogsaa T.s Afskedigelse til umiddelbar Følge; men hans Virksomhed i Konseillet var som bekjendt alligevel forbi, da Struensee lod det være i fuldstændig Uvirksomhed, naar undtages den Erklæring, som T. 24. Sept. ligesom hans Kolleger afgav om, hvorledes et Statsraad bedst kunde indrettes i en monarkisk Stat, en Erklæring, der yderligere ophidsede Struensee imod de gamle Statsraadsmedlemmer. Det varede da heller ikke længere end til 10. Dec. 1770, inden alle Konseillets Medlemmer bleve afskedigede. Pension fik T. ikke. Hermed var hans Virksomhed i samtlige hans ældre Stillinger ophørt, undtagen for saa vidt Struensee lod ham blive ved at være Skoleherre paa Herlufsholm, en Virksomhed, hvortil der dog ikke knytter sig videre Interesse for hans Vedkommende.

Efter sin Afskedigelse trak T. sig tilbage til sine betydelige Godser i Sydsjælland. Han havde i 1732 ægtet Birgitte Charlotte Kruse, en Datter af den bekjendte Generalmajor Ulr. Chr. K. [...], og hun havde bragt ham Lindersvold i Medgift. 1731 havde han, der maa have været en god Økonom, kjøbt Strandegaard, og 1737 erhvervede han ved Arv og Kjøb Gavnø. Det synes, som om han i Struenseetiden har levet ret isoleret nede paa Gavnø, medens hans tidligere Kolleger stode i levende Forbindelse med hverandre. Dette stille Liv blev han revet ud af ved Struensees Fald. Strax efter 17. Jan. 1772 var han en af dem, som de nye Magthavere mente at burde tilkalde for at lade dem faa Sæde i det Statsraad, som paatænktes oprettet. Han har da bl.a. været med i Forhandlingerne om den Ordning af Styrelsen paa dens øverste Trin, der fastsloges ved Forordningen af 13. Febr. 1772, og det synes, som om han har foreslaaet de 2 vigtige Paragrafer i denne Forordning, hvorefter Udenrigsministeren altid skulde have Sæde i det nye Statsraad, og »alting herefter (det alene undtagen, som angaar vore tyske Provinser) skal søges, behandles, foredrages og udfærdiges i det danske Sprog«. Dette sidste tyder paa, at han ganske har været enig i den nationaldanske Retning, der som bekjendt blev betegnende for Styrelsen i den saakaldte Guldbergske Tid.

Da i Følge den nys nævnte Forordning intet Medlem af Statsraadet, med Undtagelse af Udenrigsministeren, maatte staa i Spidsen for noget Regeringskollegium, kom han ved sin Gjenoptagelse i det højeste Regeringsraad ikke til ogsaa atter at blive Kancellipræsident eller til at faa nogen af de Stillinger, der plejede at være forenede med dette Embede. Derimod fik han Sæde i flere af de særdeles vigtige Kommissioner, som i dette Tidsrum havde gjennemgribende Indflydelse paa Finansstyrelsen. Han blev nemlig 29. Okt. 1772 Medlem af den extraordinære Finanskommission, 11. Marts 1773 Medlem af Overskattedirektionen, 19. Maj 1774 blev han en af Direktørerne i Skatkammeret, og 13. April 1782 fik han Sæde i Overbankdirektionen. Disse Udnævnelser vare vistnok et Vidnesbyrd om, hvorledes man i ydre Henseende viste den nu stærkt aldrende Mand alt muligt Hensyn; men det er dog tydeligt nok, at han aldeles ikke har spillet nogen Rolle som egentlig ledende Statsmand i denne Tid. Tiltagende Alderdomsskrøbeligheder synes ogsaa at have gjort det nødvendigt at formindske Trykket af Embedsgjerningen for ham. I det mindste forekommer der oftere Kabinetsordrer om, at den »gode Grev T.« skal

lettes, saa for et, saa for et andet Hverv. Til Alderens Tryk kom pri vate Sorger. Hans Hustru døde efter 49 Aars lykkeligt Ægteskab 1781, og snart efter mistede han sit eneste Barn, Datteren Christine Sophie, der var Enke efter Hofmarskal Chr. D. Rantzau. Skjønt han som en Følge af alt dette maatte synes at være mæt af Dage paa den Tid, da den Guldbergske Styrelse faldt, beholdt han dog sit Sæde i Gehejmestatsraadet efter Regeringsforandringen 14. April 1784, og han fik endog kort efter (5. Maj) atter den Stilling som Patron for Kjøbenhavns Universitet, som han havde haft før Struensees Tid. Men i Virkeligheden var han nu udslidt, han led ogsaa af en slem Øjensygdom, og 10. Sept. 1785 døde han i den høje Alder af 82 Aar.

Hvor megen Højagtelse T. end under sin lange Embedsvirksomhed vandt fra alle Sider ved sin personlige Bravhed, Pligtfølelse og Omgængelighed, kan man umulig holde ham for nogen betydelig Statsmand, og det er i Virkeligheden paa et andet Omraade, nemlig ved hans allerede fra de unge Dage stærkt fremtrædende Kjærlighed til Videnskaberne, at han er bleven mest bekjendt. Sit tydeligste Udslag fik denne hans Kjærlighed ved den udmærkede Samling af Haandskrifter og Bøger, som han efterhaanden skaffede sig. Vi have set ham allerede begynde derpaa som ungt Menneske, og vel gik, hvad han havde faaet samlet paa sin Udenlandsrejse, tabt ved Kjøbenhavns Brand 1728, men han tog snart fat igjen, og efterhaanden som han blev en meget formuende Mand, fik han, der ellers ikke havde kostbare Tilbøjeligheder, rigelige Midler til at tilfredsstille sin Samlerlyst. Man tager ikke fejl, naar man mener, at det ikke blot var en Rekreation for ham at sysle med sligt under sin anstrengende Embedsgjerning, men at det i Virkeligheden var paa dette Punkt, han havde sin største Interesse. Det optog ham aabenbart stærkt igjennem Kataloger at følge, hvilke Bogavktioner af Betydning der bleve holdte rundt omkring i Evropa, og at brevvexle med kyndige Mænd om værdifulde Haandskrifter og Bøger. Han var, det faar man stærkt Indtrykket af, ikke blot en ivrig, men ogsaa en meget kyndig Samler. Og det blev en i lige Grad stor og fortrinlig Samling, han forstod at skaffe sig. Det virker imponerende, naar man hører, at hans Bibliothek ved hans Død bestod af mere end 120.000 Bind og i Størrelse overgik selve det daværende kongl. Bibliothek. Med sit liberale Sind lod han gjærne Videnskabsmænd faa Adgang til at bruge Bøger, der tilhørte ham, og ved sin Død skjænkede han til Kongens Bibliothek baade hele sin Manuskriptsamling, bestaaende af 4.154 Numre, og en meget kostbar Samling af 6.159 Bøger, der vare trykte før Aaret 1530. Ved Avktionen efter hans Død bleve desuden ikke mindre end 60.000 Bind kjøbte til Kongens Bibliothek. Skjønt T. ogsaa havde samlet betydeligt i andre Retninger og bl.a. erhvervet sig en omfattende Malerisamling, hvori der ved Siden af meget ubetydeligt findes særdeles værdifulde Billeder, især Portrætter, var dog aabenbart Bogsamlingen det, hvorved han har gjort mest Nytte.

Man forstaar, at en Stormand, der viste en saadan Kiærlighed til Videnskaben, efter den Tids Forhold var selvskreven til at være Præsident i Videnskabernes Selskab, og efter at han havde været det ved kongelig Udnævnelse før Struensee-Tiden, men var bleven fjærnet derfra i 1770, valgtes han 1776 paa ny dertil af Selskabets Medlemmer; men han undskyldte sig med sin Alder og sine mange Embedsforretninger. Han valgtes da til Selskabets Æresmedlem. Et efter ham benævnt Legat paa 2.500 Rdl., som han skjænkede Selskabet, bærer endnu den Dag i Dag Vidne om hans nære Forhold til det. — Med ham uddøde den gamle Thottske Slægt her i Danmark.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thura, Albert, 1700—40, Præst og Litterærhistoriker

Af H.F. Rørdam

Albert Thura var født 6. Okt. 1700 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, ndfr. nævnte Biskop Laurids T. (død 1731), da var Præst. Da Faderen fra Stiftsprovstiet i Aarhus forflyttedes til Bispestolen i Ribe, havde A. T. den Lykke her fra 1715 at faa den udmærkede Filolog og Skolemand Chr. Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] [...] til Lærer, og det er kjendeligt nok, at denne har haft en betydelig Indflydelse paa sin begavede og tidlig udviklede Discipels Studieretning, medens A. T. fra Faderen havde arvet det poetiske Anlæg, der senere satte Frugt i hans litterære Produktion. 1718 blev han Student fra Ribe Skole og tog Aaret efter Bakkalavrgraden. Som Ripenser fik han Plads paa Borchs Kollegium, og da det den Gang og længe derefter var et Krav til Alumnerne, at de skulde udgive og forsvare Disputatser over lærde Æmner, saa kom A. T. allerede 19 Aar gammel ind paa Forfatterbanen, i det han 1719—23 udgav en Række smaa Afhandlinger af akademisk og litterærhistorisk Indhold, hvoriblandt kan fremhæves »De studio philologico in Dania« I—III. Med ungdommelig Iver og forbavsende Flid havde han nemlig kastet sig over Danmarks Litterær- og Personalhistorie, saa han allerede 1723 kunde udgive sit ret omfangsrige og fortjenstfulde Værk »Idea historiæ litterariæ Danorum«, der vidner om en meget stor Litteraturkundskab og har Falsters tilsvarende Værk om den romerske Litteratur til Forbillede. Imidlertid havde han dog ikke forsømt sit Embedsstudium, i det han 1722 havde taget theologisk Attestats. 31. Dec. 1723 blev han kaldet og siden af sin Fader indsat til Rektor ved Latinskolen i Kolding, en Stilling, hvori han utvivlsomt har gjort god Fyldest. Endnu er et Par vakre Smaasange, han skrev til Skolens Majfester, bevaret. 1726 kaldedes han til Sognepræst i Lejrskov og Jordrup, 1 1/4 Mil fra Kolding. S. A. erhvervede han Magistergraden ved Universitetet, giftede sig og optraadte som Poet med »Betænkninger og Indfald paa Vers«, der, da de vandt Bifald, siden efterfulgtes af »150 mestendel moralske Betænkninger og Indfald paa Vers« (1728), hvoraf det meste ganske vist nu er temmelig værdiløst, men hvoraf der dog kan udsøges Stykker, der baade ere vel udtænkte og ret vel formede, om end Forfatterens Digterflugt aldrig hævede sig højt. Under Titel »Epistola ad populares« udgav han s. A. en Fortegnelse over sin store Samling af akademiske Smaaskrifter med Bøn om Supplementer. Omtrent samtidig med at han saaledes gjorde Almenheden bekjendt med sin fremtrædende Samlerevne, havde han det store Uheld, at hans Præstegaard og dermed saa godt som hele hans Bogsamling (1728) gik op i Luer. Men efter at have sundet sig oven paa dette haarde Slag, der meget anskuelig er beskrevet af ham paa Vers i »Lejrskov Præstegaards Ildebrand« (1730), tog han atter fat med vant Ihærdighed. Hans »Enfoldige og gudelige Tanker over Sprog af den hellige Skrift« vare færdige fra hans Haand 1732, men udkom dog først 1736. Af hans store Samlinger til Aalborg Stifts Presbyterologi udgav han som Prøve »Beretning om Jerslevs Herreds Kirker« (1732) og »Series episcoporum, qvi diæcesi Børglumensi, hodie Aalburgensi, præfuerunt« (1733). Resten forblev utrykt. Da han 1732 havde udgivet et Skrift om danske Kvinders litterære Frembringelser (»Gynæceum Daniæ litteratum«), gav det Anledning til en poetisk Brevvexling mellem ham og »Coraline« (Fr. Rostgaards Datter Conradine Sophie, Enke efter Fr. v. d. Maase til Tybjærggaard). [Se under Oluf Bruun].

Det for Eftertiden værdifuldeste af T.s Skrifter er »Regiæ academiæ Hafn. infantia et pueritia« (1734). Heri har han nemlig benyttet Jens Bircherods Uddrag af den for længst tabte ældste Universitetsmatrikkel, og da de nævnte Uddrag nu ogsaa ere forsvundne, vilde vi uden T.s Skrift vide saare lidt om vort Universitets ældste Historie. Et historisk Arbejde om Sorø Akademi, som 1736 var færdigt fra T.s Haand, kunde han trods alle Anstrængelser ikke faa nogen Forlægger til, og det er des værre nu tabt (Soransk Tidsskr. I, 2, 121 ff.). 1731 var T. traadt i Forbindelse med Udgiveren af »Nye Tidender om lærde og kuriøse Sager«, J. Wielandt [se om Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], hvis Ugeblad han i de følgende Aar forsynede med en lang Række antikvariske, litterær- og personalhistoriske Bidrag. Hans sidste trykte Skrift er »Conspectus Danorum, qvi de lingvæ Romanæ et Græcæ scriptoribus optime meruerunt« (1740). Dermed standsede hans flittige Pen; thi allerede 10. Marts 1740 døde han, til Sorg for alle, der havde skjønnet paa hans fortjenstlige Arbejde. Blandt hans efterladte haandskrevne Samlinger fortjener særlig at nævnes hans Bidrag til Latinskolernes Historie (»Valvæ scholarum Danici regni apertæ«, Universitetsbibl., Addit., 4°, Nr. 205). — A. T. var 2 Gange gift: 1. (10. Sept. 1726) med Jacobe Marie (død 1732), Datter af Hans Pedersen, Amtsforvalter paa Møen, 2. (18. Juni 1734) med Cathrine Margrethe, Datter af Biskop Matthias Anchersen i Ribe [...]. Han efterlod 7 Børn, af hvilke 2 bleve Præster; en blev Søofficer, adlet »de Thurah«, Stamfader til den yngre Linje af Slægten.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thura, Christian, 1730—87, Litterat

Af A. Jantzen

Christian Thura var fra Kjøbenhavn, men ikke af de lærde Thuraers Slægt. Som ubefordret theologisk Kandidat tiltrak han sig betydelig Opmærksomhed ved den haarde Skæbne, der ramte ham paa Grund af hans Skribentvirksomhed. I Trykkefrihedsperioden havde han skrevet nogle højst tarvelige Piecer imod »Philopatreias« [...] og mod Hoffets Usædelighed, og førend Trykkefriheden var bleven indskrænket, havde han paabegyndt et nyt Skrift: »Den patriotiske Sandsiger« 1. Del» (1771); men det udkom ikke før efter Struensees Fald. Det indeholdt fanatiske Angreb paa Struensee, men tillige stærk Kritik af Regeringens Udøvelse af Magten og kom derved ogsaa ind paa nedsættende Omdømme af selve Kongeloven. Regeringen ansaa Skriftet for farligt, og T. blev sat under Tiltale i Henhold til Reskriptet af 7. Okt. 1771. Der er ikke Tvivl om, at T. var en veltænkende Mand, der havde fremsat sin Hjærtensmening i bedste Hensigt; men han var exalteret og konfus og havde ikke taget de forandrede Tidsforhold i Agt. En Kommission dømte ham i Marts 1773 til at have forbrudt Ære og Gods samt til at hensættes for Livstid paa Munkholm; tillige skulde hans Skrifter brændes ved Bøddelen. Ved kongl. Resolution blev T., i Steden for at miste Æren, hensat paa Munkholm paa Kongens Naade, og hans Skrifter konfiskeredes. — Paa Munkholm prædikede T. ofte for Garnisonen, og han beskæftigede sig med at undervise Børn, naar Lejlighed gaves. 1779 fik han Tilladelse til at maatte overflyttes til Bornholm. Her levede han i 8 Aar i Rønne, blot med den Indskrænkning i sin Frihed, at han ikke maatte forlade Øen. Han døde i Rønne 1787 (begravet 19. Juni), 57 Aar gammel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thura, Laurids, 1657—1731, Biskop

Af A. Jantzen

Laurids Thura blev født 20. Avg. 1657 i Nakskov, hvor hans Fader, Mag. Laurids Mortensen Vidsted, den Gang var Provst og Sognepræst. Moderen, Margrethe Thura, var Datter af [...] Provst Laurids Pedersen T., efter hvem den udbredte Slægt har antaget Familienavnet. Han gik først i Kjøge Skole; forflyttedes senere ved nogle Velynderes Foranstaltning til Kjøbenhavns Skole, hvorfra han blev Student 1676. Efter at have fuldendt sine akademiske Examiner blev han 1680 Hører ved Kjøge Skole og Aaret efter Rektor sammesteds. 1682 tog han Magistergraden. 1690 nedlagde han Rektoratet for efter Landsdommer P. Luxdorphs Opfordring at følge et Par af dennes nærpaarørende som Hovmester paa Udenlandsrejse. Han opholdt sig længere Tid i Holland og England. I Leiden, hvor han tilbragte 2 Aar, sluttede han fortroligt Venskab med Frederik Rostgaard [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og begyndte Udarbejdelsen af sin store versificerede Levnedsbeskrivelse af dennes Fader, Hans R. [...]; Digtet udkom først 1726, bekostet af Fr. Rostgaard, men de fleste Exemplarer ødelagdes ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Paa denne Rejse opnaaede T. saa stor Færdighed i at tale Hollandsk, at han efter sin Hjemkomst blev udnævnt til Præst ved den hollandske Menighed i Kjøbenhavn (1695), som paa den Tid benyttede Holmens Kirke til Gudstjeneste. Aaret efter beskikkedes han tillige til Præst i »Ny Hollænderby uden for Vesterport« (Frederiksberg). 1703 forflyttedes han til vor Frue Kirke i Aarhus og blev Provst for Ning Herred; 1706 blev han Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken i Aarhus, og endelig 1713 udnævntes han til Biskop i Ribe. Han døde 1. April 1731. Som Biskop nød han stor Anseelse og indlagde sig særlig Fortjeneste af Latinskolen i Ribe. Med ufortrøden Iver og Uegennytte arbejdede han i Forening med Rektor Chr. Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] paa at skaffe nye Bygninger saa vel for Hørerne som til selve Undervisningen, og hans Bestræbelser kronedes med Held (1727). Hundredaarsdagen efter Skolebygningens Indvielse holdtes stor Mindefest ved Ribe Skole herom; T.s og Falsters Portrætter ophængtes i Skolen, og daværende Adjunkt N. S. Hjort udgav et Mindeskrift paa Latin om T. Ogsaa som Digter vandt T. et Navn. Foruden ovfr. anførte poetiske Levnedsskildring af H. Rostgaard har han for at undgaa, at andre skulde udgive hans Arbejder i forvansket Skikkelse, selv foranstaltet en Samling af »Adskillige poetiske Sager« (1721), indeholdende dels Oversættelser — deriblandt Versene i Saxo Grammaticus —, dels originale Ting. Efter hans Død udgav Sønnen Alb. Thura hans Oversættelse af Jesuiten Herman Hugos Digt »Sjælens gudelige Attraa og Længsel« (»Pia desideria«, udg. af J. H. Ernesti 1721) i alexandrinsk Versemaal (1738). — T. ægtede 1697 Helene Cathrine With (død 1760), Datter af Sognepræst, Mag. Alb. W. ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thurah, Diderik de, 1704—88, Søofficer, Forfatter

Af C. With og A. Jantzen

Diderik de Thurah, Søn af ovennævnte Biskop Laur. Thura, er født i Aarhus 1. Maj 1704. Han var først Landkadet, men viste Talent for Konstruktion, blev derefter 1723 Sekondlieutenant i Marinen, rejste strax udenlands sammen med Benstrup o. fl. for at studere Skibsbyggeri, kom tilbage 1728 og ansattes Aaret efter ved Skibsbyggeriet med Benstrup som overordnet. Uagtet T. aldrig kom til Søs, avancerede han dog i Søofficerskorpset, blev saaledes 1732 Premierlieutenant, 1734 Kapitajnlieutenant, Aaret efter Kapitajn og 1738 Kommandørkapitajn. 1740 optoges han i den danske Adelstand. Som Skibskonstruktør viste T. sig ikke videre dygtig, derimod skilte han sig godt fra Anlægget af en Savmølle ved Toldboden og nogle andre mindre Opgaver. Under [Striden] mod Benstrup tog T. Parti mod ham, han valgtes til Medlem af den Kommission, der skulde bedømme Benstrups Virksomhed, og var saaledes delagtig i den haarde Skæbne, der ramte denne fortjenstfulde Mand; men da han efter Benstrups Fald 1738 selv skulde lede Marinens Skibsbyggeri, viste det sig snart, at han ikke var Stillingen voxen; de 2 af ham byggede Linjeskibe samt nogle Brigantiner vare saa maade-lige Sejlere, at man 1740 indkaldte den franske Konstruktør L. Barbe [...] og lod denne samt Skibsbygmester Anders Thuresen levere Tegninger til de nye Skibe. T. vedblev dog at være Fabrikmester af Navn indtil 1758, da han afløstes af F. M. Krabbe, hvorefter han ansattes i den vellønnede Stilling som Kommandant paa Toldboden. Uagtet han her havde en Strid med Kapitajn, Greve Sponneck, imod hvem han viste en fornærmelig Opførsel, i hvilken Anledning han stilledes for en Krigsret, beholdt han dog sit Embede lige til sin Død, 1. Marts 1788. Den forholdsvis gunstige Karriere, T. trods sine ringe Evner gjorde, maa formentlig tilskrives den tilfældige Omstændighed, at han havde undervist Christian VI i Kunstdrejning, i hvilken han besad stor Færdighed, og ved denne Lejlighed havde erhvervet sig Kongens Velvilje. — T. var 3 Gange gift: 1. (1736) med Johanne Marie f. Sylling (f i Dec. 1741); 2. (1742) med Ingeborg Johanne Sohl, f. Brünstorph (død i Helsingør 1745), Enke efter Kommerceraad S.; 3. (1746) med Frederikke Christiane f. Scavenius (f. 1717 død 26. Juli 1796), Datter af Generalmajor Peder S. (f. 1678 død 30. Maj 1738) og Helene Urne f. Benzon (f. 1690 død 1763).

- - -

— Træt af Gjenvordigheder begyndte D. de Thurah, særlig efter 1758, da han havde forladt Tjenesten paa Holmen, at optages af litterære Arbejder. Han oversatte en Række gode religiøse Skrifter af engelske Forfattere, saaledes J. Blairs Prædikener over Bjærgprædikenen (4 Dele, 1761), Th. Newtons Afhandlinger over Profetierne (3 Dele, 1765), W. Sherlocks apologetiske Skrifter over Forsyn, Død og Dom (1770—73) o. fl. 1768 begyndte han et Ugeskrift, indeholdende Oversættelser af »lærerige og opbyggelige Materier«; det fortsattes gjennem 3 Aargange og vandt meget Bifald, men skaffede T. betydelige Udgifter, hvorfor han standsede Udgivelsen. Da Bogtrykkerierne fra 1771 vare saa opfyldte med »Philopatreias og andet Snavs» — som han udtrykker sig —, og den gamle Mand, der mest levede paa sit Studerekammer mellem sine Bøger og sine mekaniske Sysler, dog havde Lyst til at forsøge en Fortsættelse, maatte han bie til 1776, da der udkom et Anhang og det følgende Aar en »Visdomsskole til Frimodighed mod Døden«. I sit 81. Aar udgav han »efter adskillige Venners Forlangende« en ganske kort Avtobiografi og endelig 1785 (anonymt) et lille Modskrift mod Bastholms liturgiske Forslag.

Til: Indholdsfortegnelsen

Thurah, Laurids Lauridsen de, 1706—1759, Arkitekt og arkitektonisk Forfatter

Af Erik Schiødte

Eremitageslottet, Vestsiden [*Klik* for at se Østsiden]. Foto: Bjoern Andersen, 2007

Nærmere om slottet i: Claus M. Smidt: *»Eremitagen. Jagtsloittets historie gennem 300 år«*, Strandbergs Forlag, København 1988.

Laurids de Thurah var 3. Søn af [...] Biskop Laurids Thura og blev født 4. Marts 1706 i Aarhus. Ved et Tilfælde kom han i Forbindelse med Kongen, som kaldte ham til Kjøbenhavn som Landkadet 1719. 1725 blev han ansat som Underkonduktør i det holstenske Fortifikationskorps og rejste til Rensborg [Rendsborg; Rendsburg], hvor han særlig med Iver studerede den civile Bygningskunst. Han brændte af Længsel efter at komme til Udlandet, og for at faa Rejsepenge af Kongen udførte han nøjagtige Tegninger af Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] Fæstning, Kirker og Huse og senere en Model til en Hængebro; Kongen fandt Behag i Arbejdet, og efter at have overdraget T. og hans Ven Lieutenant Holger Rosenkrantz forskjellige Opmaalings- og Tegnearbejder, som de udførte til hans Tilfredshed, bevilgede han T. 400 Rdl. foruden hans Lønning, og 1729 rejste Vennerne til Udlandet, hvor de besøgte en Del tyske Byer, bl.a. Kassel, og hvor de overalt gjorde grundige Studier og Opmaalinger. Efter sin Hjemkomst blev T. 1732 Overkonduktør og 1733 Hofbygmester samt forfremmedes s. A. til Ingeniørkapitajn; 1736 blev han Oberstlieutenant, 1740 adlet under Navnet de Thurah, 1744 Oberst, 1753 efter sin Afsked Generalmajor, 1754 Generalbygmester. - 19. Okt. 1740 havde han ægtet Anna Rosenørn (f. 1714, død 1748), Datter af Generalmajor Poul R. (f. 1665, død 1731) og Mette f. Benzon (f. 1693, død 1752); 16. Jan. 1750 ægtede han Christiane Marie f. de Kiærskiold (f. 1714, død 1760), Datter af Justitsraad Frederik Kiær de K. og Inger f. Pop og Enke efter Johan Henrik Rantzau til Børglumkloster, som paa denne Maade kom i T.s Besiddelse. Han døde Natten mellem 5. og 6. Sept. 1759.

T. var en Mand, som stod paa Højden af sin Tids arkitektoniske og tekniske Viden; han har spillet en betydelig Rolle i dansk Bygningskunst og udfoldet en meget omfattende Virksomhed. Han deltog sammen med Häusser og Eigtved i Christiansborg Slots indre Udstyrelse, han byggede 1733 det kongl. Palais i Roskilde, senere Hirschholm Slot, Eremitagen, Fødselsstiftelsen, som oprindelig var hans egen private Bolig, de 4 Pavilloner ved Frederiks Hospital, Spiret paa vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, delvis efter en Tegning af Vincents Lerche, færdigt 1744, Spiret paa vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, færdigt 1752, den »hvide Fløj« paa Vallø, oprindelig kun i

én Etage, osv. Derimod har ikke han, men Eigtved opført Prinsens Palais. Som Generalbygmester har han sikkert haft Andel i adskillige Omdannelser ved vore Slotte og andre offentlige Bygninger, men mærkelig nok savnede han ganske Sans for Bevarelsen af vore gamle Mindesmærker. Til Gjengjæld har han gjennem sine Skrifter ydet uvurderlige Bidrag til Kundskaben om Samtidens Bygningskunst. Af »Den danske Vitruvius« I—II (1746—49) indeholder 1. Bind paa 122 Tavler Opmaalinger og Tegninger af de fornemste Bygninger i Kjøbenhavn af enhver Art lige ned til et Par Borgerhuse paa Kongens Nytorv, 2. Bind paa 161 Tavler alle kongl. Slotte og andre mærkelige Bygninger i det øvrige Danmark. Tavlerne til et uudgivet 3. Bind findes paa det store kongl. Bibliothek. »Hafnia hodierna«, et Kvartbind med 110 Kobbere (1748), er en udførlig Beskrivelse af »alle de mærkelige Ting, som Kjøbenhavn indbefatter, enten de høre til Bygningskunsten eller til andre Videnskaber og Indretninger«. Til begge disse Værker findes dansk, tysk og fransk Text. Desuden har han udgivet illustrerede »Beskrivelser« over Bornholm, Christiansø, Amager, Saltholm og Samsø (1756-58), ledsagede af Kort og Kobbere.

Til: Indholdsfortegnelsen

Tode, Johann Clemens, 1736—1806, Læge, skjønlitterær Forfatter

Af Jul. Petersen og F. Rønning

Johann Clemens Tode fødtes 24. Juni 1736 i Toldstedet Zollenspieker ved Elben i de saakaldte Vierländer og var en Søn af Tolder Johann Dietrich T. og Agnesa Maria f. Schlöpke; Farfaderen, Borger i Hamborg Hans T., var gift med en Kjøbmandsdatter fra Bergen, og der flød saaledes ogsaa norsk Blod i J.C.T.s Aarer. Ved Faderens Død 1744 flyttede Enken til Hamborg, og den opvakte Søn kom i den latinske Johannisskole. 1752 kom han i Lære hos sin ældste Søsters Mand, der var dansk Kirurg og Regimentsfeltskær i Tønder, og ved dennes Forflyttelse til Haderslev og derpaa til Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] fulgte Lærlingen med og fungerede paa sidstnævnte Sted ved en Lejrsamling som Eskadronskirurg. 1757 kom han til Kjøbenhavn med god Anbefaling fra Svogeren til dennes tidligere Lærer i Kjøbenhavn Wohlert, som med faderlig Omhu og Nidkjærhed tog sig af den videbegjærlige og aandslivlige Ynglings videre Uddannelse baade i Lægevidenskab og i anden Kundskab. Wohlert var ham, siger han i sin Selvbiografi, i alle Henseender et ædelt Mønster til Efterfølgelse, »af ham har jeg lært at foragte det Charlatanen, som endnu er alt for gængse, at spille den tavse Orakelrolle, som om man saa gjærne vilde holdes for en af de vise Mestre«. Wohlert benyttede ham som Assistent i sin store kirurgiske og medicinske Praxis, bl.a. ogsaa til at vaage hos syge af Stand, og Nætterne anvendte han da med Iver til Læsning i saadanne Familiers Bibliotheker. Særlig Tilfredsstillelse for sin uudslukkelige Læsetrang fandt han ved at komme i Forbindelse med den bibliofile Samler Klevenfeldt. Skjønlitteratur dyrkede han med samme Iver som lægevidenskabelige Skrifter, og i de forskjellige fremmede Sprog blev han ved sit store Nemme hurtig hjemme.

1763 opnaaede han ved Wohlerts Hjælp Ansættelse som Rejsekirurg ved Hoffet og kom derved i nær Forbindelse med Livmedikus v. Berger og Livkirurg Braun, hvis Yndest han snart vandt ved sit lyse Hoved og sit altid muntre og spøgefulde Sind. Saaledes fik han 1765 bevilget et kongeligt Rejsestipendium for i Udlandet at studere Medicin, i det hans Velynder Wohlert fandt, at »hans Hoved var bedre end hans Haand«, hvorfor han skulde bort fra Kirurgien og ind paa den lærde Medicin. Sammen med J.H. Schønheyder [...] rejste han nu først til Leiden, senere til Edinburgh og London og endelig til Paris, overalt studerende ivrig, tilegnende sig alt nyt og trædende i Forbindelse med de forskjellige lægevidenskabelige Celebriteter. Hjemkommen 1768 fik han en ny Understøttelse for at kunne tage sin Examen og Doktorgrad (1769), hvorefter han straks begyndte at læse akademiske Kollegier og indledede samtidig sit senere saa frugtbare Forfatterskab ved at udgive Oversættelser paa Tysk af engelske medicinske Forfattere.

I v. Berger havde han en trofast Velynder og blev ved dennes Anbefaling Assistent hos den gamle Hofmedikus Clausen med Titel af Hofmedikus; selve Embedet erholdt han 1771 ved Clausens Død og blev derved et virksomt Medlem af Collegium medicum. 1770 blev han Læge ved Vartov og ved Børnehuset, kort efter ogsaa ved det franske Skuespillerselskab, og 1771 blev han en af de 3 Læger ved den nyoprettede Plejeanstalt. Han blev nu i Stand til at indgaa Ægteskab og ægtede 1771 Johanne Sophie Schønfeldt, Datter af en kjøbenhavnsk Borger. Som Hofmedikus ledsagede han 1772 Dronning Caroline Mathilde til Helsingør.

Han havde nu naaet en smuk Stilling i den medicinske Verden og fik rig Lejlighed til at udfolde sin store og altid lige livlige Aktivitet. 1772 var han Medstifter af det medicinske Selskab og fungerede i Begyndelsen som dets Sekretær, s. A. oprettede han det kirurgiske Disputerselskab, der i en Aarrække under hans vedblivende Førerskab førte et virksomt Liv, 1774 stiftede han som medicinsk Pendant til det foregaaende et »Societas exercitatoria medica Hauniensis«, s. A. paabegyndte han sit mest betydende lægevidenskabelige Tidsskriftsforetagende med Udgivelsen af sit »medicinisch-chirurgische Bibliothek«, hvori han publicerede talrige Afhandlinger, til Dels af recenserende og kritisk Indhold med Polemik mod forskjellige, navnlig udenlandske Forfattere og særlig mod den ligeledes stærkt polemiske Professor Gruner i Jena. Tillige lod han sine Disputerselskaber og det medicinske Selskabs Forhandlinger tilflyde talrige Meddelelser og Disputationer over forskjellige Æmner.

1774 erholdt han Designation som medicinsk Professor ved Universitetet og virkede derefter i en lang Aarrække som en utrættelig, livlig og paaskjønnet medicinsk Docent i forskjellige Discipliner. Ved de akademiske Disputationer udmærkede han sig stadig ved sit Lune og sin Vittighed, sit hurtige og skarpe Blik og sine omfattende Kundskaber. Hans litterære Produktion blev i dette Tidsrum overvældende, om ikke just i Kvalitet saa dog i Kvantitet, i særskilte Skrifter og i af ham udgivne Tidsskrifter, og omfattede baade egentlig Lægevidenskab, med Gjengivelse af, hvad han havde lært og tilegnet sig i Udlandets Litteratur, som det væsentligste Indhold, og Skrifter og Artikler af populariserende Karakter, ligesom ogsaa — last, not least — Belletristik og æsthetiserende Kritik (s. ndfr.). Med Forkjærlighed kastede han sig, navnlig i den lange Række af ham udgivne Tidsskrifter (Sundhedstidender) med forskjellige Titler (hver enkelt af dem bestod kun en kort Tid), over Hygiejnen, og utallige ere de mere eller mindre gode og nyttige Raad og Anvisninger, han i disse smaa Tidsskrifter har givet Publikum, ofte isprængte med pudsige Anekdoter eller en gemytlig Vise. Heller ikke Polemik gaar han her af Vejen for, saaledes i »Nye Sundhedstidende« 1782 en stor Polemik med Dr. Buchhave [...]; mest er den dog af en ret harmløs Karakter — Humoristen fornægter sig næsten aldrig — ligesom han ogsaa til Trods for sin livlige Oppositionslyst og stærke Selvstændighedstrang paa alle vigtigere Punkter væsentlig forholder sig konservativ og

rettroende, baade paa det medicinske og paa andre Omraader. Fra Midten af Halvfjerdserne begyndte han at skrive paa Dansk.

Viser han sig i disse velmente hygiejniske Reformbestræbelser ganske som et Barn af Oplysningstidens Filanthropi, saa træder det samme frem og det paa en mere vægtig og frugtbringende Maade i forskjellige praktiske, til Borgerheld sigtende Foretagender, som hans Aktivitet ligeledes samlede sig om, og som han til Dels virkelig fik sat i Værk. Saaledes var han Hovedstifteren af »Selskabet for Borgerdyd« (1785), og da han blev uenig med sine Bestyrelseskolleger i Selskabet, stiftede han snart efter »Selskabet for Efterslægten«. Han var end videre Medstifter af Pigeskolen i Kronprinsensgade og Drengeskolen i Pilestræde, af hvilken det senere Schouboeske Institut [...] udviklede sig.

I o. 23 Aar blev han staaende som designeret Professor og saaledes uden Lønning. Først 1796, samtidig med at han med sine øvrige Ansættelser forenede Lægeposten ved Tugthuset, opnaaede han et aarligt Gratiale af 300 Rdl. for at holde praktisk-medicinske Forelæsninger for Kirurgerne, og da han det følgende Aar blev svagelig efter et apoplektisk Anfald, fik han Gratialet forhøjet; s. A. rykkede han endelig op i normeret Plads ved Rottbølls Død. 1800 valgtes han til Universitetets Rektor. Trods Svageligheden bevarede han endnu sin Aands Spændstighed og Liv, og da højre Haand vedblev at være lammet, øvede han sig ufortrøden i at skrive med venstre Haand. Lidt efter lidt toge dog Svageligheden og Svækkelsen Overhaand, og dertil kom Trykket af de bestandig sørgeligere og mere derangerede huslige Forhold. Hustruen forfaldt efterhaanden til Drik, og heller ikke af de 2 Børn, en Søn og en Datter, fik han nogen Glæde. 1805 fik han sin Afsked fra Universitetet, dog med Bibeholdelse af sine Indtægter og kun med Fradrag af 200 Rdl. til det akademiske Fond. Hans hele Stilling blev imidlertid ogsaa i økonomisk Henseende bestandig mere fortvivlet — nogen god Økonom havde han aldrig været —, og under tiltagende Nød og Elendighed sygnede han hen, indtil Døden 16. Marts 1806 befriede ham fra Kvalerne.

Efter hans Død viste det sig, hvor skattet han havde været. Fra alle Sider kappedes man om at hædre hans Minde i varmtfølte Nekrologer og Mindedigte; for en sammenskudt Kapital modelleredes hans Buste til Anbringelse i det anthropologiske Musæum, og et smukt Gravmonument rejstes paa Assistens Kirkegaard for »Lægen, Digteren, Menneskevennen«. Hans bekjendte, af Juel malede Portræt (1787) er gjengivet i Kobberstik i Lahdes Samlinger.

- - -

— J. C. Tode blev en moden Mand, før han kom ind paa den skjønlitterære Bane. I 1772 begyndte han Udgivelsen af et kritisk Tidsskrift: »Blandinger«. Det indeholdt bl.a. en Kritik af Wessels »Kjærlighed uden Strømper«; T. er ikke sikker paa, om dette Stykke skal være alvorlig ment eller en Parodi. Det synes ikke at spaa godt om hans fremtidige Virksomhed som Kritiker; heldigvis gik Spaadommen ikke i Opfyldelse. T. griber ganske vist ogsaa senere adskillige Gange fejl i sin Dom over litterære Arbejder, men i mange Tilfælde virke hans Kritikker saa velgjørende ved den sunde Sans, som de røbe; og ét Fortrin endnu havde han: han var ingen Partimand og hørte ikke til nogen Klike. Da Baggesens »Ungdomsarbejder« udkom (1791), var Kritikkens Tone over for dette ejendommelige Arbejde gjennemgaaende noget kølig; men T. erklærer i en Anmeldelse, at Baggesen »vil nok blive mest berettiget til at kaldes de levende danske Poeters Konge«, og han spaaede jo rigtig. T. var ikke bange for at binde an med de mest forskjelligartede Æmner; han anmeldte religiøse Skrifter, filosofiske Afhandlinger m. m. Gamborgs »Nysa« [...] vakte ved sin Fremkomst (1790) en stærk Bevægelse; T. tog den under Behandling i en Anmeldelse, pillede dens løse Paastande fra hinanden, men bemærker samtidig med et lunt Smil: »at give den Dada for Alvor, det var Synd.«

T. var meget frugtbar som Udgiver af Tidsskrifter, men adskillige af dem vare temmelig kortlivede; af »Blandinger« kom der saaledes kun 7 Numre. Derefter fulgte: »Kjøbenhavns Universalmagasin« (1784), »Hertha« (1789), »Freya« (1789—90), »Valhalla« (1790—91). Disse ere nærmest af blandet, underholdende Art. Af egentlig recenserende Tidsskrifter udgav han, i Forbindelse med nogle andre, »Kritik og Antikritik«; han fratraadte dog som Redaktør allerede ved Slutningen af 1. Bind (1787), dels fordi nogle meget konservative theologiske Medarbejdere fik den afgjørende Indflydelse, dels vel ogsaa fordi han var for meget af en Enspændernatur til at kunne arbejde sammen med andre. Saa begyndte han i 1790 alene paa et nyt kritisk Tidsskrift: »Kritik og Analyse«; Aaret efter startede han et litterært Maanedsskrift: »Iris« (1791—95), der blev fortsat under Navnet »Iris og Hebe« (1796—1800). — T. var, som allerede bemærket, en Løsgænger i Datidens litterære Verden; han afskyede Klikevæsenet. »Fremskridtsmændene« havde i Midten af Firserne erobret det eneste betydelige kritiske Tidsskrift, som den Gang fandtes, »Lærde Efterretninger«, og derved kunde de næsten ganske beherske den litterære Kritik. Dette Enevoldsherredømme harmedes T. over, og han rettede i »Et lidet Bidrag til den danske Litteraturs og Kritiks Historie i de sidste 7 Aar« (1788) et skarpt Angreb paa den Kreds, som regerede i »Lærde Efterretninger«, og det var som en Modvægt mod det, at han det foregaaende Aar havde begyndt »Kritik og Antikritik«. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], særlig hans Virksomhed som Dramaturg, bekæmpede han ivrig, bl.a. i sine »Dramatiske Tillæg«. — T. var ved sine Kritikker og litterære Afhandlinger en virkelig Kraft i Datidens Litteratur; han var det paa Grund af sin sunde, ligevægtige Natur, sit friske Lune og sin uafhængige Stilling, der tillod ham at rette sine Hug i begge Retninger, baade mod de

stokkonservative og de radikale.

T. begyndte som skjønlitterær Kritiker, men endte med selv at optræde som Digter. I 1782 udgav han et Skuespil, »Søofficererne«; det var med dette Stykke og Rahbeks 2 Aar i Forvejen udgivne »Den unge Darby«, at det moraliserende Drama holdt sit egentlige Indtog i vor Litteratur. »Moralen« stikker da ogsaa hvert Øjeblik frem gjennem det poetiske Overtræk. Stykket vakte Opsigt; i samme Aar, i hvilket det blev udgivet, udkom der 2 forkortede Udgaver af det, og det følgende Aar blev det oversat paa Tysk. — Da T. først havde begyndt, blev han en meget frugtbar dramatisk Forfatter; han skrev baade moraliserende Skuespil og Syngestykker, baade paa Dansk og paa Tysk: »Raadførslerne« (1783), »Ægteskabsdjævelen ell. Bankerotten« (1783), »Halmkuren« (1784), »Mændenes nye Skole« (1784), »Husarerne, et Syngestykke« (1794), »Natur u. Liebe« (1794) o. a.; men intet af disse Arbejder kjendes mere, og intet af dem kom til at spille en Rolle i vor litterære Udvikling.

Dette er derimod Tilfældet med et andet Arbejde af ham. Allerede i 1771 var han begyndt paa en Oversættelse af Smollets Romaner, og han oversatte efterhaanden de fleste af dem. Dette Bekjendtskab med de engelske Humorister, som han var aandelig i Slægt med, fik stor Betydning for hans Udvikling; det satte sit Præg paa hans Stil og Fremstillingsmaade, hvad der da særlig er kjendeligt i en Roman, som han i 1791—92 offentliggjorde i sit Tidsskrift »Iris«; han kaldte den »Kjærligheds Nytte«. Som allerede Titelen antyder, er ogsaa her det moraliserende Element stærkt fremtrædende; Fortællingen skal godtgjøre, at en ren, sand Kjærlighed er det bedste Middel til at bevare et Menneske fra at komme ud i sædelige Forvildelser. Trods sin moraliserende Tendens er Romanen fri for den sentimentale Tone, der f. Ex. præger Rahbeks moraliserende Fortællinger [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Der er adskillige Steder Kraft og Friskhed over Skildringen og ikke faa Udslag af et drøjt Lune. Bogen vakte Opsigt og fortjente det; allerede den samtidige Kritik var klar over, at her havde vi faaet den første danske originale Roman. T. udgav den senere i Bogform paa Tysk under Titelen: »Die drei Charlotten od. Geschichte dreier Tage« (1798). Aaret efter udgav han et Bind »Moralische Erzählungen«. — Endnu kan tilføjes, at T. — man kunde fristes til at sige: selvfølgelig — var en frugtbar Visedigter; den mest bekjendte af hans Sange er: »Vi Sømænd gjør ej mange Ord«. — Hans samlede danske Skrifter ere udgivne 1793—1805 i 8 Dele (I—II Poetiske Skrifter, III—VI Prosaiske Skrifter, VII—VIII Supplementbind). Et Udvalg af hans Skrifter (2 Bind) er givet af J.C. Lange 1834.

Til: Indholdsfortegnelsen

Tordenskjold, Peder, 1691—1720, Søhelt

Af C. With

P. Tordenskjold.

Efter Salmonsens Konversationsleksikon, 2' Udgave

Peder Wessel, senere Peder Tordenskjold, Søn af Raadmand Johan (Jan) Wessel (f. i Bergen n. Marts 1646, død i Throndhjem [Trondheim] 1716) og Maren f. Schøller (f. i Throndhjem 17. April 1656, død 1742). Faderen, der i sin Ungdom for til Søs og i den spanske Arvefølgekrig blev tagen til Fange og ført til St. Malo i Frankrig, var en alvorlig og stræng Mand; han havde i sit Ægteskab 12 Sønner og 6 Døtre; af førstnævnte var Peder W. den 10. i Rækken, født i Throndhjem 28. Okt. 1691. Som Barn viste W. sig tidlig som en vild og forvoven Knægt, der voldte Forældrene mange Bryderier. For at neddæmpe hans urolige Sind, satte Faderen ham først i Skrædderlære; men han løb der fra og kom derefter i Lære hos en Barbér, hos hvem han dog heller ikke forblev ret længe. 1704 foretog Frederik IV en Rejse til Norge og besøgte ved denne Lejlighed Throndhjem, ved Bortrejsen saa W. sit Snit til at slippe hjemme fra i det kongl. Følge; paa Eskadren, hvormed Kongen sejlede, kom han velbeholden til Kjøbenhavn, men stod da rigtignok uden noget som helst Støttepunkt i den fremmede By. Den kongl. Konfessionarius Dr. Peder Jespersen fattede imidlertid Godhed for den 14-aarige Dreng og antog ham til Tjener. I Kjøbenhavn vaagnede ret W.s Lyst til Søen, og med den ham ejendommelige Frimodighed indgav han 1706 i Marts en Ansøgning til Kongen om at blive Søkadet. Vel lykkedes Forsøget ikke strax, men til Dels fik han dog sit Ønske opfyldt, i det han fra Nov. 1706 til Avg. 1708 som yngste Skibsdreng foretog en Rejse med Vestindiefareren »Christianus Qvintus« (Kapitajn N. C. Boomfeldt) til Guinea og Vestindien. Efter Hjemkomsten fik han Tilladelse til at deltage som Volontær i Kadetternes Undervisning, og da i Nov. en Kadet var død, befalede Kongen udtrykkelig, at W. skulde ansættes i det ledigblevne Nummer. Til Bevis for, hvor vanskeligt det kan være at bedømme unge Mennesker, kan anføres, at Kadetchefen C. T. Sehested [...] herimod gjør gjældende, at W. vel en Tid lang har gaaet paa Holmen, men hverken kan sin Navigation eller Artilleri og desuden har vist et usømmeligt Forhold; han indstiller derfor selv en ganske anderledes lovende Yngling, J. C. Woldenberg (som dog aldrig opnaaede at blive Officer), til den ledige Plads. Formodentlig har Dr. Jespersen imidlertid gjort sin Indflydelse gjældende, thi 11. Jan. 1709 erholdt W. sin Udnævnelse til Søkadet.

Kort efter afgik W. med en Ostindiefarer til Ostindien og skal paa dette Togt have gjort Tjeneste som Understyrmand. Desto værre findes der i Arkiverne intet overleveret om denne Rejse, men af 2 opbevarede Breve til Kongen fremgaar, at han i Febr. 1711 er kommen ind til Bergen, er bleven afmønstret, har gjort et Forsøg paa at komme ned til Kjøbenhavn, men er strandet ved Marstrand; her har han spioneret og er derefter undkommen til Admiral Barfods Eskadre i Kattegat. 7. Juli 1711 udnævnes han til Sekondlieutenant i Marinen, gjør derefter Tjeneste om Bord i Fregatten »Postillonen« (Kapitajnlieutenant H.J. Rostgaard) ved den glückstadtske Ekvipage; da Fregatten i Efteraaret opsendes til Norge, kommer W. i Forbindelse med den øverstkommanderende her Baron Løvendal, der fattede Godhed for ham og udnævnte ham til Chef for en lille Snav, »Ormen«, paa 4 Kanoner. Med denne krydsede han nu Vinteren over under den svenske Kyst og indhentede mange nyttige Efterretninger om Fjendens Foretagender; i Foraaret underlagdes han Kommandør D.J. Wilster, som førte en Eskadre i Norge. Da der fra denne detacheredes en Afdeling under Kommandørkapitajn H. Knoff til Frederikshavn for at beskytte en derværende Konvoi, fulgte W. med og deltog nu i Knoffs raske Kamp mod Svenskerne 1. Maj [...]. I W.s Brev af 28. Febr. 171] beder han om at faa Kommandoen over en Fregat, der agtedes sendt til Throndhjem [Trondheim]; Sehested bemærker hertil, at han med Tiden vel kan blive god, men for Tiden mangler han Stadighed og Sindighed; Krigssekretæren Eickstedt føjer til: »um eine Fregatte zu commandiren wäre er zu flüchtig und noch nicht genug gesetzt.« Til Held baade for W. og Landet havde Løvendal imidlertid et mere aabent Øje for, hvad der boede i den ildfulde unge Nordmand, og betroede ham Kommandoen over den i Langesund nybyggede Fregat: »Løvendals Galej« paa 20 smaa Kanoner. Af en Rapport til General Hausmann i Norge — dat. Staværn 3. Juni 1712 — ses det, at W. for nylig har tiltraadt denne Kommando, med hvilken han strax

erobrede en svensk Kaper, »Svenske Vaaben«, og gjorde adskillige Priser. Han var nu en Tid i Kattegat underlagt Kommandør Wilster, hvis Ørkesløshed opirrede ham i høj Grad, saa at han endog klagede over ham; derefter afsendtes han til Hovedflaaden i Østersøen under U.C. Gyldenløve [...], der ikke var længe om at indse, hvilken Nytte han kunde drage af en saa aktiv og modig Officer, og som benyttede ham til jævnlig at rekognoscere Fjenden. Under disse Spejderture benyttede W. trolig enhver Lejlighed, som frembød sig, til at angribe de detacherede svenske Skibe, uden Hensyn til om han var Modstanderne jævnbyrdig eller ikke, men takket være hans enestaaende Manøvredygtighed slap han bestandig uskadt ud af selv de værste Klemmer. Da Gyldenløve omsider var bleven forstærket saa meget, at han kunde binde an med sin Modstander, Wachtmeister, der havde overført en Transportflaade til Rygen [Rügen] for dermed at undsætte det betrængte Stralsund, angreb han 29. Sept. denne; under Kampen detacherede han sine Fregatter ind under Land. Transportflaaden blev nu angreben og næsten helt ødelagt eller erobret, ved hvilket Arbejde W. kom i Kamp med 2 svenske Spaniefarere. Det herved Svenskerne paaførte Tab kom senere til at gribe væsentlig ind i Krigens videre Gang. For sit gode Forhold under denne Kampagne forfremmedes W. til Kapitajnlieutenant i Okt., i det han oversprang hele Premierlieutenantsklassen. I Resten af Aaret benyttedes han til nogle Konvoirejser o. lign. til Norge.

1713 var W. tidlig paa Færde; han havde først et selvstændigt Kryds — hvad der særlig tiltalte ham —, men sendtes kort efter med en Konvoi til og fra Holland. Da Ventetiden her blev ham for lang, gjorde han paa egen Haand en Afstikker over under Gøteborg [Göteborg], indlod sig i en dumdristig Kamp med 2 svenske Linjeskibe, slap dog lykkelig tilbage til Holland, førte sin Konvoi velbeholden til Norge, afsøgte paa ny de svenske Skjær og gik endelig i Vinterkvarter i Staværn, hvor han førte et muntert Liv og hurtig blev alles erklærede Yndling.

Tidlig paa Foraaret 1714 finde vi atter den unge Fregatchef i travl Virksomhed paa de svenske Kyster, for hvis Befolkning han ligefrem blev en Skræk, og fra hvem han hvert Øjeblik tager Priser. Under en Rekognoscering i Land hændte det ham her, at han overraskedes af nogle Dragoner, og at hans Mandskab svigtede ham, løb i Baaden og satte af. Dragonerne, der indhentede W. i Nærheden af Strandbredden, omringede ham og opfordrede ham til at overgive sig. W. tager Kaarden og gjør Mine til at ville afgive den; en Dragon rækker Haanden ud efter den, men W. hugger ham over Armen, tager Kaarden mellem Tænderne, springer i Søen og svømmer ud til sin Baad, uden at de forbløffede Svenskere kunne forhindre det. Historien viser en Snarraadighed, der i Krigstid er en uforlignelig Egenskab. W.s Optræden kan vel ogsaa nok undskyldes og tilgives, men som nogen egentlig Bravour kan det dog næppe betegnes at saare en Modstander, der i god Tro rækker ud efter det Værge, han tror at skulle modtage til Tegn paa Overgivelse. Ud for Gøteborg [Göteborg] viste han sig gjentagne Gange og sendte Kommandanten den ene haanende Udfordring efter den anden. I Juli traf han en Fregat, der for svensk Regning var udrustet i England og — ført af en Englænder, Kapitajn Bactmann — var paa Vej ind til Byen. Øjeblikkelig angriber W., men træffer i Englænderen en næsten jævnbyrdig Modstander. Skud vexles mod Skud, Kampen afbrydes af Natten, men fornyes næste Morgen; pludselig opdager vor Helt, at han næsten er renonce paa Ammunition. I Stedet for nu at klare sig ved Flugt, griber W. til en Udvej, som er yderst betegnende for hans Karakter, men ganske sikkert uden Sidestykke i Krigshistorien. Han sender en Parlamentær om Bord, meddeler den fjendtlige Chef, at han ikke kan fortsætte Kampen, og beder ham laane sig nogle Kugler og noget Krudt; Englænderen gaar ind i Tonen, beklager at maatte give Afslag, men er for øvrigt fuld af Artighed; de 2 Modstandere nærme sig nu til hinanden, Cheferne vise sig paa Hytten med fyldte Glas, drikke hinandens Skaal, komplimentere hinanden og sejle derpaa hver sin Vej. 30. Avg. kom W. efter denne Affære ind til Flækkerø med sin stærkt ramponerede Fregat. Hans raske Avancement, udfordrende Optræden og den Yndest, hvori han hurtig var kommen hos Kongen, havde selvfølgelig allerede skaffet ham adskillige misundelige Fjender, særlig da Tonen i Officerskorpset paa dette Tidspunkt var alt andet end kollegial. Den Blottelse, han her havde givet sig, blev derfor strax benyttet, tillige beskyldtes han for alt for stor Tilbøjelighed til at indlade sig i Kamp med Overmagten. Resultatet blev, at en Krigsret nedsattes for at bedømme hans Forhold. Vi have hidtil set Helten optræde i Kamp, som gik han til en Fest; i de efterladte Akter viser han sig som en Skribent, der ikke alene forsvarer sig ualmindelig energisk, men som endogsaa er i Besiddelse af en Pen, der kan stikke og svide. I et af sine Forsvarsindlæg fremkommer han med efterfølgende sublime Vending: »Hvad ellers den Irettesættelse angaar om den af Fjendens Kanoner tilføjede Skade paa den mig allernaadigst anfortroede Fregat, da kan jeg det ikke nægte, thi man véd, at Kanonen er et Instrument, som temmelig lader se sin Virkning, hvor den træffer, og var det mig umuligt den fjendtlige at forbyde Fregatten eller Mandskabet at beskadige, med mindre jeg som en Kujon straxen vilde have strøget for første Lag.« Han ender sine Indlæg med at forlange Fiskalen tiltalt for Æresfornærmelser. Om det nu har været W.s trofaste Beskytter Gyldenløve, der her er gaaet i Forbøn for ham, eller at selve den enevældige Monark er bleven rørt af den frejdige Tro paa en god Sag, der glimter gjennem Forsvaret, nok er det: Frederik IV gjorde omsider en brat Ende paa Pennefejden ved skriftlig at frikjende W. for al Skyld, hvorhos han 28. Dec. forfremmede den 23-aarige Kapitajnlieutenant til Kapitajn. At W.s Hengivenhed for Kongen herefter hartad steg til Tilbedelse, siger næsten sig selv.

Aaret 1715 betegner et stærkt Opsving i Krigsførelsen. Efter sit lange Ophold i Tyrkiet var Carl XII [Karl 12.] endelig brudt op; til Hest ilede han gjennem Europa, indtraf allerede i Nov. 1714 til Stralsund og ved sin personlige Nærværelse pustede han nyt Liv i det omtrent udpinte Sveriges Modstandskraft. Talrige Rygter om Foretagender, der vare planlagte, sivede efterhaanden frem til Hoffet i Kjøbenhavn, og for at skaffe tilforladelige Oplysninger om disse og om den svenske Flaades Tilstand, sendtes W. med »Løvendals Galej« ud for at spionere ved de blekingske Kyster. Ved Ternø opsnappede han nogle Fiskere, erfarede af dem, at Flaaden laa

helt aftaklet, bragte Meddelelse herom hjem og opholdt sig derefter indtil midt i April i Norge.

Ved den Tid var imidlertid Schoutbynacht Wachtmeister løben ud fra Carlskrona [Karlskrona] med en mindre Eskadre (4 Linjeskibe og 2 Fregatter). Han bemægtigede sig i Østersøen den danske Fregat »Ørnen« (sorte Ørn) og havde allerede naaet Holstens Kyst, inden den fra dansk Side udrustede Modstyrke under C.C. Gabel (8 Linjeskibe og 2 Fregatter) kunde gaa imod ham. 21. April stødte W. til Styrken, sendtes strax ud paa Rekognoscering og var ikke sen til at opspore Fjenden; 24. April deltog han virksomt i Slaget paa Kolberg Red, der endte med, at Svenskerne i Nattens Løb satte deres Skibe paa Grund ved Bülk. Tidlig næste Morgen opdagede W. dem, sejlede lige ind mod Land, tvang ved Trusler Modstanderne til at holde inde med deres Ødelæggelsesværk og bragte den svenske Schoutbynacht som Fange til Gabel. Senere hjalp han kraftig med til at bringe de grundstødte Skibe flot, navnlig bjærgede han alene den store svenske Fregat »Hvide Ørn«, som han bragte til Kjøbenhavn. Efter at have nydt en begejstret Modtagelse her fik han som Belønning for sin Konduite den nye Prise at føre. Faa et Krydstogt i Kattegat prøvede han den saa grundig, at han sejlede Master og Stænger ud af den og maatte reparere i Norge, ved hvilken Lejlighed han fik den indrettet ganske efter sit eget Hoved. I Juli sluttede han sig til Hovedflaaden i Østersøen under Raben, som skulde holde den svenske Hovedflaade i Skak og understøtte Admiral Sehesteds Operationer i Indvandene ved Rygen. Først i Avg. bleve Danskerne tilstrækkelig talrige til at turde binde an med deres Modstandere; i Mellemtiden havde W. dog jævnlig været paa Færde hos disse, ægget dem, udspejdet dem og bortsnappet af deres Transportskibe lige for deres Næse. Da Raben endelig 8. Avg. angreb og fordrev Svenskerne i Slaget ved Jasmund, tog W. selvfølgelig livlig Del i Kampen. Den paafølgende Nat fulgte han efter Fjenden, indhentede 2 af hans agterste Linjeskibe, angreb uforsagt paa klods Hold og vilde have entret det ene, »Ösel«, hvis ikke hans Mandskab var blevet bange; det nægtede at følge sin Chef, og ærgerlig i Hu maatte W. da. opgive Jagten. Den svenske Flaade havde hurtigst mulig begivet sig til Carlskrona [Karlskrona] for at reparere; men i Sept. indløb Meddelelse om, at den paa ny havde vist sig i Søen. Som sædvanlig sendtes W. ud for at spejde; han traf 1. Okt. et svensk Linjeskib og en Fregat i Søen, og faldt strax an uden at ænse den store Overmagt. Nær var det dog gaaet ham galt her, og ynkelig tilredt maatte han retirere til Kjøbenhavn, hvor han var 6 Uger om at reparere. I Nov. tager han Station ved Rygen [Rügen], angriber her »Sorte Ørn« uden dog at erobre den, tager derimod nogle Priser og sendes ved Juletid over til Frederik IV, som paa den Tid opholdt sig ved Belejringshæren for Stralsund. Paa Kongen gjorde den unge Skibschef et udmærket Indtryk; W.s Ønske om at blive forfremmet til Kommandørkapitajn vilde han dog ikke imødekomme for ikke yderligere at forøge Antallet af hans misundelige Modstandere, men ved sin Hjemkomst til Danmark i Begyndelsen af 1716 ophøjede han ham i Adelstanden under Navn af *Tordenskjold*.

Carl XII [Karl 12.] havde i Vinterens Løb forberedt et Angreb over Isen paa Sjælland; et indtrædende Tøvejr bragte imidlertid denne Plan til at strande. I Stedet for faldt han nu pludselig ind over Norge, hvor General Lützow førte Overkommandoen, og hvorhen skyndsomt Gabel sendtes for at afskære svenske Tilførsler. Medens den svenske Konge nu laa og belejrede Frederikssten, samlede T. hurtig en Styrke af mindre Krigsfartøjer; 2. Juli afgik han nord paa og erfarede, at en stor svensk Transport med Krigsfornødenheder, under Anførsel af Schoutbynacht Knabbe (Strømstjerna [= Admiral Strömstjärna]), laa nær ved Grænsen af Norge i det smalle Sund Dynekil. Uagtet T. efter sin Instrux først skulde have meldt sig til Gabel, indsaa han snart, at en hurtig Optræden var at foretrække. Uden for Skjærene opsnappede han nogle Fiskere, og da han af disse fik Meddelelse om, at Officererne paa den svenske Transport ikke ventede noget Angreb, og at de vare til Fest inde i Landet, betænkte han sig ikke længe. Begunstiget af en aaben Vind løb han 8. Juli ind i det snævre Sund, faldt over de intet anende Svenskere og havde det Held efter en morderisk Kamp at erobre og tilintetgjøre hele Transporten. Officererne Tønder og Grib bør nævnes ved denne Lejlighed som dem, der ved uforfærdet Mod væsentligst bidroge til det heldige Udfald. Kl. 9 Aften var Havnen ryddet; med en gunstig Vind og dækket af Mørket trak T. sig uden synderligt Tab tilbage med sit Bytte: 1 Bombarderskib, 3 Galejer, 5 Halvgalejer, nogle mindre Fartøjer samt 19 Ammunitionsskibe, Resten af den svenske Styrke, o. 25 Skibe, laa ødelagt i Havnen; det danske Tab beløb sig til 19 døde og 57 saarede. Ved denne behjærtede Daad bidrog T. væsentlig til, at hans Fædreland forskaanedes for Svenskernes videre Hærgen, thi efter Nederlaget i Dynekil maatte Carl XII [Karl 12.] strax ophæve Belejringen af Frederikshald og forlade Landet. I Anledning af Sejren blev T. forfremmet til Kommandør og fik en Guldmedaille at bære, men hans Forhold til Gabel, der i sit Hjærte følte sig tilsidesat, led et Skaar, som ikke senere heledes. Lang Tid hvilede T. nu ikke paa sine Lavrbær; Hvile var i det hele taget ikke det, hvortil hans Hu stod. Han bragte friske Forsyninger til Norge, fratog en svensk Fregat 6 Priser, løb i en Storm ind i en svensk Udhavn, tog atter her flere Priser og kom hjem 28. Avg. Ud paa Efteraaret sendtes han med en Eskadre til Norge for at afhente Soldater, paa Hjemrejsen adsplittede en Storm hans Skibe, og 2 Kompagnier, der strandede paa den svenske Kyst, faldt derved i Fjendens Hænder. Et lille Træk, der karakteriserer vor Helt ganske tydelig, maa nævnes her. Han havde under en Hoffest, hvorved han var tilstede, hørt Kongen ytre Ønske om at erfare noget om Stemningen blandt den skaanske Befolkning. Uden at sige noget forlod han strax Festen, besteg en Sejlbaad, skyndte sig over Sundet, gik i Land paa Kysten og bemægtigede sig et Brudeselskab samt en svensk Lieutenant, han forefandt i Nærheden af Landgangsstedet. Endnu inden Hoffesten var til Ende, var han tilbage igjen og fremstillede sig for Kongen med sine Fanger. Indfaldet gjorde megen Lykke, Majestæten udspurgte Svenskerne, skjænkede dem Gaver og sendte dem kort efter hjem igjen.

Det havde ved flere Lejligheder vist sig, hvilken Skade den i Gøteborg [Göteborg] stationerede svenske Eskadre anrettede paa Forbindelsen mellem Norge og Danmark, og man besluttede nu at træde aktivt op mod denne

Styrke. Til sin store Glæde udnævntes T. i Begyndelsen af 1717 til Chef for Foretagendet. 8. April stak han i Søen med en ret anselig Eskadre, førte først en stor Konvoi til Norge og gik derefter til Fladstrand. Her fra skulde Angrebet mod Gøteborg [Göteborg] iværksættes, og efter hans Plan skulde det have Karakteren af et Overfald. Uheldigvis ledsagedes han denne Gang af flere illoyale Officerer, der vare misfornøjede med at staa under den unge Lykkeridder; blandt disse maa særlig nævnes Kapitajn Vosbein. Det gjaldt om i Nattens Mørke at overføre den slet sejlende Stykpram »Noæ Ark«, hvilket Hverv overdroges til Vosbein med Fregatten »Søridderen«. Denne Officer adlød imidlertid ikke Ordren, og da T. 12. Maj ankom til den svenske Skjærgaard, var Arken ikke tilstede. Der maatte nu ventes paa den, og Svenskerne fik derved Tid til at træffe Modforberedelser. T. vilde imidlertid ikke af den Grund opgive Kampen; d. 13. om Natten sejler han ind og angriber Fæstningen Ny Elfsborg, men bliver meget djærvt modtaget af Svenskerne under C.G. Mørner [Mörner]. I 5 Timer fortsættes Beskydningen, men da Chefen for Linjeskibet »Fyen«, Kapitajn Sievertz, er falden, Galejen »Louise«» er sunken og »Lucretia« maa forlades efter at være kommen paa Grund, indser T., at der intet er at udrette, og med temmelig stort Mandefald trækker han sig tilbage. Medens han nu laa uden for og blokerede Gøteborg [Göteborg], indsendte han en forbitret Klage over Vosbein; kort Tid efter modtog han imidlertid et undskyldende Brev fra denne, og da han samtidig erfarede, at hans Modstander havde udmærket sig i en Kamp, fik hans gode Hjærte strax Overtag over Naget, og øjeblikkelig gik han i Forbøn for ham. Svenskerne havde i den sidste Tid anlagt en befæstet Flaadestation ved Strømstad [Strömstad], og denne blev snart en Torn i Øjet paa T. Med sit fyrige Sind betænkte han sig ikke længe; da Blokaden for Gøteborg [Göteborg] var ophævet, fordi han maatte afgive en Del af sin Styrke til Troppedislokationer, gik han fra Frederiksstad 14. Juli og angreb d. 17. Batterierne ved Strømstad [Strömstad], der forsvaredes af den heltemodige Johan Giertta, men maatte efter en haard Kamp, hvori Kapitajn Lillienskjold faldt, og han selv, Tønder og Grib saaredes, ogsaa her vige. Han forberedte dog strax et nyt Angreb og var selv fuld af de bedste Forhaabninger om Udfaldet, da Giertta led stor Mangel paa Krigsfornødenheder; men efter nogle indledende Smaakampe i Begyndelsen af Avg. blev han 17. Avg. overrasket ved en Ordre, hvorved han afsattes fra sin Post som øverstkommanderende og reduceredes til Chef for Linjeskibet »Laaland«. Endnu i Slutningen af Avg. saa han dog med dette Lejlighed til at bortsnappe 16 fjendtlige Transportskibe, rigtignok med Tabet af en Galej; derefter maatte han ogsaa afstaa sit Skib for at rejse til Kjøbenhavn. Om Bord i en lille Hukkert tog han da fra Norge, havde paa Nedrejsen en højst æventyrlig Kamp med en meget overlegen Kaper; stærkt forskudt strandede Hukkerten senere sønden for Kullen, og i en ussel Jolle naaede T. endelig til Sjælland efterladende alle sine Værdisager i Hukkerten, der ved Vagtskibschefens Ligegyldighed faldt i Svenskernes Hænder.

Hjemme havde i Mellemtiden hans Fjender, navnlig Gabel, benyttet de nævnte Uheld til at sætte ondt for ham. Man beskyldte ham for Fusentasteri og Mangel paa Evne til at bedømme Modstanden. Denne Anklage var dog uretfærdig; i alle T.s Angrebsplaner spores umiskjendelig et medfødt strategisk Anlæg, han er hurtig klar over sine Modstanderes svage Punkter og lynsnar til at finde paa Udveje; men rigtignok kan det ikke nægtes, at han ofte stolede mere paa Lykken og sin Evne til at rive de undergivne med, end han egentlig burde. Resultatet af Intrigerne blev imidlertid en Krigsret, der trak ind i 1718 og maaske vilde have faaet et skæbnesvangert Udfald, hvis ikke hans gamle Beskytter U.C. Gyldenløve var fremkommen med et kraftigt Indlæg til hans Gunst, hvorved Anklagen faldt til Jorden.

Aaret 1718 blev forholdsvis fattigt paa Begivenheder for T. Som Chef for Linjeskibet »Ebenezer« i Rabens Flaade færdedes han i Østersøen, uden at noget særlig nævneværdigt forefaldt. Hans Skib oplagdes i Nov.; men allerede forinden havde han indgivet et Forslag orn Søkrigsførelsen i Norge, hvorefter han udnævntes til Chef for en mindre Eskadre, der midt i Dec. bragte Tropper der op. Ved Ankomsten til Moss d. 16. erfór han, at Carl XII [Karl 12.] var falden ved Belejringen af Frederikssten; hurtig ilede han atter hjem og kunde d. 28. personlig overbringe Kongen denne vigtige Nyhed. I sin Glæde herover udnævnte Frederik IV ham til Schoutbynacht.

Uagtet Fredsunderhandlinger strax herefter indlededes, fortsattes Krigen dog foreløbig, om end for Sveriges Vedkommende med en kjendelig mindsket Kraft. Allerede i Jan. 1719 afgik T. med en Eskadre nord paa for at blokere Gøteborg [Göteborg] og Marstrand; sidstnævnte By, der forsvaredes af Fæstningen Carlsten [Karlsten], var tillige Oplagssted for den oprindelige Gøteborg [Göteborg]s Eskadre, som nu bestod af 5 Linjeskibe samt 8 mindre Krigsfartøjer under Kommando af Sjøblad [Sjöblad]. Efter flere Gange at have modtaget Forstærkninger blev T. endelig i Juli saa stærk, at han turde vove et Kup. Efter at have anlagt nogle Batterier paa Koøen [Koön] lige over for Marstrand, førte han 23. Juli et kraftigt Anfald paa Byen, tvang Svenskerne til at rømme den og erobrede en Del af de i Havnen liggende Orlogsskibe, medens Fjenden selv maatte sænke Resten (der dog senere for største Parten optoges af Admiral Judichær); faa Dage efter kapitulerede Kommandanten paa Carlsten [Karlsten], Oberst Danckwardt, og T. var hermed Herre over hele Staden. Bekjendt fra Viser og Anekdoter er noksom T.s Optræden og Æventyr fra denne Belejring: hvorlunde han forklædt som Fisker listede sig ind i Fæstningen, sendte Stikbreve til Besætningen, paavirkede Kommandanten gjennem en Enke o.m.a. Alle disse Historier bekræftes ogsaa af Akterne i den Krigsret, der senere nedsattes over Danckwardt. Mindre paalidelig synes derimod Historien om Adjudanten, der skulde overbevise sig om den danske Styrkes Størrelse, blev drukket fuld og derefter ført omkring i Gaderne, hvor han stadig inspicerede de samme Soldater, som løb fra en Gade til en anden. Under alle Omstændigheder kommer dette Moment slet ikke frem i de nævnte Akter (»Nord og Syd« Nov. 1897).

Vistnok stærkt beruset af sin Sejr fik T. — hvis ildfulde Sjæl jo aldrig hvilede — det dristige Indfald at prøve et lignende Spil mod Gøteborg [Göteborg]. 31. Juli ankommer han med 6 Linjeskibe, 1 Fregat, Bombarderfartøjer og Galejer ud for Ny Elfsborg og aabner mod dette en morderisk Ild, der fortsættes i de paafølgende Dage. Var Angrebet heftigt, gav Forsvaret, ledet af Oberstlieutenant Jean Lilje, imidlertid intet efter i Djærvhed; endnu ikke Natten mellem 2. og 3. Avg. havde T. opnaaet nogen afgjørende Fordel, hvorimod hans egne Skibe havde lidt betydelig. Han trak sig da personlig ud af Kampen, overlod Kommandoen til Kommandørkapitajn Fr. Hoppe og rejste tilbage til Marstrand for at være tilstede ved Frederik IV's paatænkte Indtog. Naturligvis kunde Hoppe heller intet udrette; d. 4. afbrødes Kampen, og med et Tab af 133 døde og saarede trak de danske sig tilbage. Noget senere lykkedes det Admiral Ørnfeldt [Örnfeldt] ved Øen Hissingen at fratage de danske 2 Bombarderpramme, 1 Galej og 4 Transportskibe. Under Festerne i Marstrand, ved hvilke T. udnævntes til Viceadmiral, var Glæden over Fæstningens Erobring saa stor, at Nederlaget ved Ny Elfsborg blev forbigaaet, men da T. ved Tilbagekomsten til sin Eskadre erfarede det Puds, Ørnfeldt [Örnfeldt] havde spillet ham 12. Sept, blev han rasende. Uagtet han kunde sige sig selv, at Fredslutningen var lige for Haanden, besluttede han dog at give sine Modstandere en Tak for sidst, og 26. Sept. udførte han — kraftig understøttet af den kjække Kapitajn Budde — et natligt Baadeangreb paa Gøteborg [Göteborg], fornaglede Strandbatteriernes Kanoner, bortførte den tagne Galej, brændte eller sprængte de øvrige svenske Orlogsfartøjer i Luften og kom velbeholden tilbage til sine Skibe.

Dette var den store nordiske Krigs sidste Krigsbedrift, og intet kunde være mere naturligt, end at det netop blev Helten og Æventyreren T., der afsluttede den aarelange Strid med en saadan Salut til det Sted, der bestandig havde været Maalet for hans ivrigste Efterstræbelser.

Med Ophøret af Krigen slutter ogsaa T. s Saga. Da han den paafølgende Høst, efter at have besøgt sin Broder Schoutbynacht Casp. Wessel paa Ravnholt (Fyen), foretog en Udenlandsrejse og naaede Hannover, indvikledes han i Skjænderi med den liflandske Oberst Jacob Axel Staël v. Holstein, der havde været i svensk Krigstjeneste. Skjænderiet afsluttedes med en Duel paa Kaarder, der fandt Sted i det hildesheimiske 20. Nov. 1720; i denne Duel faldt T. gjennemboret af Staëls Sværd. Fra dansk Side er Staël bestandig bleven fremstillet som en bedragerisk Spillefugl, hvem T. havde tildelt en fortjent Revselse; ligeledes er det blevet paastaaet, at T.s Sekundant, Oberstlieutenant Münnichhausen, i Ledtog med Staël, har forlokket T. til at slaas med Kaarde, for at Staël desto lettere kunde fælde ham; kort sagt: at T.s Død havde Karakteren af et Mord. En svensk Forfatter, Gjørwell [Gjörwell], har dog alt 1764 og Dr. A. Hammarskjøld [Hammarskjöld] senere (1890—91) stærkt modsagt denne Opfattelse. Og paa Grundlag af de officielle Beretninger kan det vel nu nok betragtes som bevist, at Staël hverken har været værre eller bedre end de fleste andre af den Tids hvervede Officerer, skjønt han var af rig og anset Familie, dog at han ingenlunde kan stemples som Bedrager og Morder, samt at T. lidt letsindig har begyndt Kampen med en meget spinkel Kaarde, men er bleven fældet ærlig i lovlig Duel. Hans Lig hjemførtes fra Travemünde og bisattes i Holmens Kirke; først i vor Tid er en liden Statue af ham opstillet ved Kirken.

I T.s Bo, om hvilket der førtes langvarige Stridigheder, saa at det først sluttedes 1735, anføres et Beløb af 170.000 Rdl. som hans Tilgodehavende for en Del af de af ham tagne Priser; denne Sum anskueliggjør ret tydelig hans Virksomhed.

Ihvorvel T.s Indgriben i Krigen — Dynekilen undtagen — ikke var af saa afgjørende Betydning som f. Ex. Sehesteds ved Stralsund og Gyldenløves ved Rygen [Rügen], og skjønt han som Søhelt overstraales af Niels Juel, regnes han dog med rette for en af Danmark-Norges ypperste Sønner. Som et Meteor fór hans Saga over Himlen i Krigen og sluktes med den; smuk, aaben og vindende, modig og uforfærdet som selve Heltekongen Carl [Karl 12.] lyser hans Skikkelse gjennem Kampens Aar med en Æventyrglans, som selve hans bitre Fjender, Svenskerne, have anerkjendt og beundret.

Henvisning

Tordenskjold og Abraham Lehn: http://bjoerna.dk/Holberg/Tordenskjold-og-Abraham-Lehn.htm

Til: Indholdsfortegnelsen

Torfæus (Torvesen), Thormod, 1636—1719, Historiker

Af L. Daae

Thormod Torfæus (Torvesen) var født 27. Maj 1636 paa Øen Engø, der ligger uden for Reykjaviks Havn paa Island. Faderen, Torve Erlandsen (død 1665), var Sysselmand og dertil saa formuende, at han førte en efter islandske Forhold »prægtig Husholdning«. Moderen hed Thordis Bergsveinsdatter. Hans Fader, om hvis Karakter der for øvrigt var delte Meninger, lod begge sine 2 Sønner studere. Thormod, den yngre af disse, gik da først i Skalholt Stiftsskole og sendtes 1654 til Universitetet, hvorhen han dog ikke ankom før i Slutningen af Aaret, efter paa Vejen at have gjort Bekjendtskab med Amsterdam. Først i Juni 1655 blev han immatrikuleret med Thomas Bartholin som Privatpræceptor. I Maj 1657 fik han theologisk Attestats og drog saa hjem til Island, hvor han tilbragte den følgende Vinter hos Forældrene. Om Sommeren 1658 drog han atter bort fra Hjemmet, men ved Tidenden om, at Krigen med Sverige paa ny var udbrudt, fandt Skipperen det ikke raadeligt at sejle til Kjøbenhavn, og Skibet løb ind til Christianssand [Kristiansand]. I denne endnu unge og ubetydelige By forblev T. i flere Maaneder og fik saaledes Anledning til at stifte et foreløbigt Bekjendtskab med det Land, til hvilket han siden for bestandig skulde knyttes. Da han i Marts 1659 vilde forsøge at komme videre, blev han opbragt af en svensk Kaper og kom til at færdes en Tid i Jylland, især i Aalborg, og naaede først i Juli s. A. Kjøbenhavn.

Vi vide ikke, hvilke Livsplaner den 22-aarige Islænding kan have lagt, eller om han allerede havde sat sig videnskabelige Maal. Imidlertid føjede det sig saa, at han snart kom ind paa en litterær Bane. Sansen for den oldnorsk-islandske Litteraturs Betydning var bleven vakt, og Frederik III var en Konge med videnskabelig Sans. Til at oversætte nogle af de Haandskrifter, som vare nedsendte fra Island, havde han allerede før benyttet en afsat Præst, Thorarin Eiriksson (af hvem en trykt latinsk Afhandling om Halvdan Svarte haves), men denne døde 1659 kort efter T.s Ankomst. Heldige Forbindelser (en kongl. Jægermester Diepholt og vel fornemmelig Islands Befalingsmand Henrik Bjelke) anbefalede T. til at blive den afdødes Eftermand, og om Foraaret 1660 opnaaede han Pladsen, et mærkeligt Held paa en Tid, da Krigsnøden og Forarmelsen vare saa store. Det var under saadanne Omstændigheder forbavsende gode Vilkaar, han fik: 300 Rdl. med fri Bolig m. m. paa Slottet. Kongen fulgte hans Arbejder med Interesse og besøgte ham endog personlig i hans Studerekammer, men en Anekdote, som Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] flere Menneskealdre senere har nedskrevet om, at T. kom til at foranledige, at Kronprinsen lærte det danske Sprog, tør vistnok betegnes som apokryfisk.

Efter i et Par Aar at have levet under disse behagelige Forhold var T. allerede næsten bleven færdig med Oversættelsen af de islandske Skrifter, der fandtes i Kjøbenhavn. Nogle af disse hans Arbejder findes fremdeles paa det store kongl. Bibliothek, og en Del af hans Oversættelse af Snorres Edda blev trykt af Resen 1665. Senere kompilerede Jonas Ramus (XIII, 389) af T.s Arbejder sin latinske Bog om det »hedenske Norge«. For at samle nyt Haandskriftforraad rejste T. 1662 i Følge med Henrik Bjelke op til Island, besøgte Bisperne i Skalholt (den gamle Brynjulf Sveinsson) og i Holar og vendte om Høsten tilbage med, hvad han havde overkommet, efter at have set Hamborg og Lybek. Han fuldførte nu sit (først 1702 udgivne) Skrift: »Series dynastarum et regum Daniae«, der, som bekjendt, opstillede en fra Saxos forskjellig dansk Kongerække og strax gjorde megen Opsigt, i det der toges talrige Afskrifter deraf.

T. havde imidlertid Fjender, og Statens Finanser vare slette. Mod sit Ønske og temmelig pludselig fjærnedes han fra sin Stilling, men den egentlige Sammenhæng hermed er nu ubekjendt. Hans Biograf, Jon Erichsen, har dog kjendt Beretninger derom, men ikke villet meddele, hvad han fandt at hvile »paa en vaklende Grund«. Hans Afskedigelse skete under Form af Befordring til et Embede i Norge, Tjenesten som »Kammererer« (det vil sige Stiftamtskriver) i Stavanger Stift, hvortil han udnævntes 10. Juli 1664. I den nye Stilling fik han kun Plager og Fortrædeligheder med Amtmænd, Fogeder og andre norske Embedsmænd, til Dels vist paa Grund af sin egen fra Faderen arvede stridige Karakter. Han var kommen op over Baahuslen [Bohuslen] og Christiania [Kristiania] og skulde have Bolig i Christianssand [Krtistiansand], men fandt sig ikke til rette der, Indtægterne vare smaa osv. Et opnaaede han dog, nemlig et fordelagtigt Giftermaal med en Enke Anna Hansdatter, der havde været 2 Gange gift, sidste Gang med en Forvalter over Udstens Klostergods, Iver Nilsen Lem, Broder til Holbergs Morfader. Med hende, hvem han ægtede 9. Juli 1665, fik han bl.a. den gode Gaard Stangeland ved Avaldsnæs paa Karmøen. I det følgende Aar gjorde han en Rejse til Kjøbenhavn for at opnaa bedre Lønvilkaar, i det han tilbød at ville forfatte et Skrift om den »politiske Administration« i gamle Dage og et etymologisk Lexicon Danicum. Han opnaaede ogsaa Afsked fra sit Embede (22. Avg. 1667) og Udnævnelse til Antiqvarius regius, dog saaledes at han kunde bo paa sin nye norske Ejendom, der nu blev hans Hjem for Livet. Hid kom han tilbage 1668. Han skulde gjenoptage sit Oversætterarbejde, forfatte et Corpus historicum m. m. En utrykt Oversættelse af »Graagaasen« hidrører fra denne Tid, men ved Frederik III's Død blev hans Bestalling ikke fornyet. I en Aarrække sad han nu paa Stangeland, efter hans egne Ord som »en anden Bonde«. Og snart fik han en stor Modgang. I 1671 havde han gjort en Rejse til Island i Anledning af den ham tilfaldne, ikke ringe Arv, men da han paa Tilbagerejsen fra Fødeøen, som han aldrig mere gjensaa, var kommen til Samsø, indtraf en fortvivlet Begivenhed. En af de andre Islændinger i Rejseselskabet kommer om Natten ind i det Værelse, hvor T. selv anden laa til Sengs, og raaber, at han, om han vilde, kunde dræbe dem. T. rømmer ind i et andet Kammer, men »Manden i Huset« trænger sig ind

og farer paa ham, hvorpaa T. griber sin Kaarde og saarer ham dødelig. T. arresteres, Underretten dømmer ham fra Livet, men Viborg Landsting eragter, at Dommen ej maa exekveres, førend den er forelagt Kongen. Højesteret kan ikke betragte Gjerningen som Nødværge, men finder dog, at angjældende, »en Person ved Navn Thormund (!) Thorfveson« ikke har haft animum occidendi, hvorfor han bør slippe med aabenbart Skrifte samt at betale 100 Rdl. til Helliggejstes Kirke. Kirkedisciplinen udstod han 1673 (i Christianshavns Kirke) og vendte saa tilbage til Stangeland efter sin uheldige Rejse. Han vides i de nærmest følgende Aar ikke at have skrevet noget uden nogle juridiske Anmærkninger til Christian IV's norske Lov. Tænkeligt kunde det være, at dette har staaet i Forbindelse med de Forarbejder, som paa den Tid gjordes til Christian V's Lov.

I 1682 fik han dog atter Mod til at søge Lykken i Kjøbenhavn. Hvad der vistnok mere end noget andet gav ham Haab om ny Ansættelse var den Interesse og Offervillighed, hvormed det nordiske Oldtidsstudium i den sidste Tid var blevet omfattet af den svenske Regering. Denne havde oprettet et Antikvitetskollegium, man havde indkaldt Islændinger og, hvad T. særlig kunde paaberaabe sig, han havde selv modtaget en indtrængende Kaldelse fra Sverige. Hans Ansøgning blev derfor nu opfyldt, og 23. Sept. 1682 fik han Bestalling som »Historiographus for Kongeriget Norge«, en Titel, som egentlig kun han nogen Sinde har indehaft, i det Biskop A. de Fine [...] blot paa egen Haand havde tiltaget sig den. Hans Besolding ansattes til 600 Rdl., og han kunde fremdeles blive boende paa Stangeland, ja til dette sit fjærne Hjem, der for Norge gjemmer Minder, som ligne dem, der i Danmark knytte sig til Liljebjærget i Ribe, fik han endog udlaant de umistelige Haandskrifter baade fra Kongens og Universitetets Bibliotheker: Eddaerne, Flatø-bogen, Kongesagaer, islandske Sagaer og Annaler i talrig Mængde. Man maa forbavses over, at man vovede at sende alt dette bort paa ubestemt Tid, og man maa glæde sig over, at intet af den rige Skat synes at være kommet bort, da den mere end 20 Aar senere kom tilbage! Mange af de vigtige Codices have siden beholdt de Navne, T. gav dem: »Jöfraskinna«, »Fagrskinna«, »Morkinskinna« osv.

For den, der skulde skrive Norges Historie, kunde det maaske ogsaa have nogle Fordele at være bosat i dette Land, men Ulemperne herved vare aabenbart langt større, især naar man skulde bo saa ensomt som paa Karmøen, hvilket han aabenbart kun af økonomiske Grunde kan have valgt. Beskaffenheden af hans Bibliothek kjendes ikke nærmere, i Norge fandtes ingen større Bogsamling og ikke en eneste betydeligere lærd. I 1689 havde han dog den Glæde at se Arne Magnussen som sin Gjæst, og med nogle for Historien interesserede Nordmænd, navnlig Provst Iver Leganger i Sogn stod han i en Brevvexling, der er bevaret. Han vilde ogsaa have sig Domkapitlernes Arkiver tilsendt, men heraf blev intet, og siden kom disse i Arne Magnussens Hænder; kun de stavangerske Skindbreve fik T. fat i, uden dog at benytte dem i nogen større Udstrækning. En paatænkt Rejse til Throndhjem [Trondheim] blev der intet af, derimod kom han gjentagne Gange til Kjøbenhavn, vistnok især fordi hans Gage ikke alene ikke blev prompte betalt, men egentlig stedse var prekær og idelig udsat for at formindskes eller helt inddrages.

At han har arbejdet med Flid, derom vidne hans mange Skrifter. Han begyndte med en Række Afhandlinger om norske Bilande og Kolonier. I 1695 kom hans Bog »De rebus gestis Færøensium«, i 1697 hans »Orcades«. Sidstnævnte Værk skrev han efter særlig højeste Befaling, og Bogen, en Foliant, er endnu af Vigtighed ved de Aktstykker, han meddeler for at godtgjøre den norske Krones Ret til at indløse Orknøerne. 1705 kom »Vinlandia«, 1706 »Grønlandia antiqva«. Ved Trykningen af de sidste Skrifter havde han Bistand af en ung norsk Ven, den siden som Rektor i Christiania [Kristiania] bekjendte Jacob Rasch [...]. Paa Stangeland havde han en Række af mere og mindre litterære Haandskrivere, af hvilke hans Frænde, den flittige Afskriver Asgir Jonsson, der, efter at have afslaaet en Kaldelse til Sverige, tilsidst blev Sorenskriver i Smaalenene, er den mest mærkelige. Han levede hos T. fra 1688—1704.

Omsider udkom hans Hovedværk, »Historia rerum Norvegicarum« i 4 Foliobind 1711. Under Krigen havde der naturligvis ikke været at tænke paa offentlig Understøttelse til dets Trykning, og at det ej kom til at henligge som Haandskrift, skyldtes alene Chr. Reitzers Opofrelser [se om Reitzer i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] [...]; han har da ogsaa forfattet Fortalen. Værket blev det sidste i Rækken af de store latinske Historiografers Opera i Folio. Skjønt Holberg (i den 171. Epistel) finder hans Latinitet »sirlig«, vil denne Dom næppe tiltrædes af Filologer. I én Henseende gjorde den latinske Form sin Nytte, i det Udlandet nu fik noget bedre Kjendskab til Norges Historie end før. Den yngre Jonas Ramus [...] indbød 1744 til Subskription paa en dansk Oversættelse, der aldrig udkom.

At T.s Norges Historie »lider af Mangel paa Kritik« er vist og sandt, men med Føje kan man med N. M. Petersen sige: »Hvorfra skulde han hente den?« Han tog ogsaa de fabelagtige Sagaer for gode Varer og troede f. Ex. (som for øvrigt mange efter ham) paa Fablerne om »Nor og Gor« som paa de sikreste Vidnesbyrd. Men han er den første, der har gjennemgaaet og stræbt at sammenstille det hele Sagaforraad, og længe var det til ham, man tyede, naar man vilde gjøre Bekjendtskab med den gamle norske Historie, og det saa meget længer, som jo Schøning kun naaede til 995. Særlig er T. den første, som har gjort Sverres Historie bekjendt for Verden, thi Peder Clausen kjendte ikke dennes Saga, men kun et kort Uddrag deraf. Han førte Historien ned til 1387, men Fremstillingen kunde naturligvis fra den Tid af, da Sagaskrivningen standsede, kun blive mager. En geografisk Beskrivelse skulde danne Indledning til Værket, men man fik egentlig kun en latinsk Gjengivelse af Peder Clausen, skjønt T. ivrig ønskede at kunne give noget mere. I 1706 udvirkede han en Befaling om, at der fra Embedsmænd rundt om i Landet skulde sendes ham Efterretninger, og der indkom ogsaa nogle saadanne, af

hvilke Levninger ere bevarede, men det var da for sent, thi hans Kraft var nedbrudt.

I Slutningen af 1705 blev nemlig T. syg og var herefter uskikket til Arbejde. Imidlertid gjorde han dog Aaret efter endnu en sidste Kjøbenhavnsrejse, ja i 1709 indgik han, der siden 1695 havde været Enkemand, nyt Ægteskab, med Anne Hansdatter, en Raadmandsdatter fra Stavanger. Om han i sine sidste Aar fremdeles har nydt [= modtaget] sin Historiografløn, vides ikke. Han døde paa Stangeland 31. Jan. 1719 og blev begravet under Koret i Avaldsnæs Kirke, hvor endnu Gravstenen er at se. Hans Samtid i Norge havde vistnok i det hele lidet Begreb om, hvilken Mand han var, i det mindste beretter hans Beundrer, Holberg, der paa Grund af Svoger-skabsforholdet maaske som Barn har set ham i det nærliggende Bergen, at han i denne By var »fast ubekjendt«. Men det har dog vist vakt stor Opsigt, at Frederik IV i 1704 var hans Gjæst paa Stangeland og blev der Natten over.

Arne Magnussen, der i T.s affældige Aar atter havde besøgt ham og tilbragt Vinteren 1712—13 paa Stangeland, arvede bl.a. hans store Kopibøger (4 Folianter) og siges at have gjort biogra fiske Optegnelser om ham, der skulle være brændte 1728. I 1777 udkom den vigtige Samling »Torfæana«. T. s Landsmand Jon Erichsen [...] udgav nogle af hans Breve i sin »Jon Loptssøns Encomiast« og forfattede en for den Tid ypperlig Biografi af ham (i »Minerva« 1786—88), der des værre ikke blev fuldført. T.s Liv og Fortjenester vente dog fremdeles paa en værdig Monografi.

Til: Indholdsfortegnelsen

Treschow, Gerhard, —1719, Industridrivende

Af E. Daae

Treschow, Gerhard, —1719, Industridrivende, var Søn af Raadmand i Stege Gert Rasmussen T. Han er vistnok ikke, som tidligere antaget, identisk, ja maaske ikke en Gang beslægtet med den Gerhard T., der 1655 indskreves ved Leidens Universitet og siden var Sekretær ved det norske Statholderskab (Danmarks Adels Aarbog 1889). Vor G. T. forekommer 1683 som Tolder i Christiania, hvor han senere drev store Forretninger. I Aarene efter 1690 drev han et Teglværk, hvorfra leveredes Sten til Vor Frelsers Kirke i Christiania. Paa sin Gaard Bjølsen ved samme By havde han i Forening med Mads Wiel i Drammen et stort Savbrug, Oliemølle og et Sæbesyderi (det første i Norge). Mest bekjendt blev hans Papirmølle ved Akerselven, paa hvis Anlæg han fik Privilegium 1698 tillige med Toldfrihed for 30.000 Pund Klude samt 10 Aars Frihed for »Paabud, Udskrivning, Skyds og Indkvartering« for sine Betjente m. m. Hans Fabrikat af finere og simplere Papir synes at have været meget tilfredsstillende. I en senere Tid har der været fortalt (Danm. og Norges økonom. Mag. II, 171 f.) forskjellige Anekdoter om dette Anlæg. Han havde, hedder det, antaget en hollandsk Papirmester, der af hans Konkurrenter i Holland blev underkjøbt til at »fordærve« Papiret. T. rejste saa selv til Holland for at tilegne sig Hemmelighederne ved Fabrikationen, men da han selv ej fik Adgang til Fabrikkerne, lod han en medbragt Gudbrandsdøl, Svend Hugen, forklædt gaa omkring, og denne lykkedes det at komme paa Spor efter den rette Methode. T., der i 1706 ogsaa havde anlagt en Skibskran og i 1710 byggede sin ret mærkelige, kostbare Gaard i Strandgaden, som endnu er et Minde om ham, blev ved en Ligning i 1709 opført som en af Byens rige, om end ikke allerrigeste Mænd, men i den lange Krig gik det stærkt tilbage for ham, og i 1717 saa han sig nødt til at sælge Papirmøllen for en ringe Pris. Et Par Aar efter døde han, 23. Maj 1719. Efter at have været Sekretær var han 1704 bleven udnævnt til Admiralitetsraad. Han havde været gift med Karen Lemmich (død 1727) og efterlod flere Børn, hvoriblandt en Søn Johannes (død 1751), der tog Magistergraden, ejede et smukt Bibliothek, skjænkede forskjellige Legater til velgjørende Stiftelser i Danmark og Norge, men ikke blev Embedsmand.

Til: Indholdsfortegnelsen

Treschow, Gerhard, 1703—65, Præst

Af A. Jantzen

Gerhard Treschow blev født i Lesje 5. Juli 1703. Hans Fader, Herman T. (død 1723) ejede Lesje Jærnværk og blev senere Generaltoldforvalter i Throndhjem [Trondheim]. Moderen, Mette Margrethe f. Krenchel (død 1727), havde tidligere været gift med Postmester L. C. Wildhagen. Da en Halvbroder, Mag. Casper Wildhagen var bleven tysk Præst paa Kongsberg, fulgte den 11-aarige Dreng med ham for at undervises. Han blev Student 1720 og boede i Kjøbenhavn hos daværende Professor Johs. Trellund [se om Trellund i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], hvis Hustru var hans Søskendebarn. 1723 kom han paa Borchs Kollegium, hvor han var Alumn i 5 Aar. Medens han laa paa Kollegiet, udgav han 1726 under Mærket »Michel Hansen, Brændevinsbrænder og Øltapper i Kalundborg« et versificeret Angreb paa Holbergs »Metamorphosis«, som Digteren tog meget unaadig op og ansaa for under sin Værdighed at besvare. 1730 fik han Attestats, og Aaret efter kaldede Dronning Sophie Magdalene ham til Præst i Birkerød. Her forblev han over en Menneskealder. Han opfordredes 1765 til at flytte til Kjøbenhavn som Sognepræst ved Trinitatis Kirke, men han nærede mange Betænkeligheder derved, ikke mindst paa Grund af sin fremrykkede Alder. Hans Modstand overvandtes dog; men i Hovedstaden kom han ikke til at virke mere end et halvt Aar: Han døde allerede 20. Nov. 1765. T. nød stor Anseelse som Prædikant og lærd; men det satiriske Træk i hans Karakter fornægtede sig sjælden. Han var en heftig Modstander af den Klopstockske Odedigtning, og hans Parodier fik vid Udbredelse. Da J. Riis [...] i sin »Spectator« (1745) rettede Angreb paa Præsterne, kaldtes T. frem paa Kamppladsen med et Par velskrevne Modskrifter, i hvilke han viste sig Riis fuldstændig voxen, om ikke overlegen. Man har ogsaa af T. et Oratorium og nogle Salmer, dels oversatte, dels originale, »trykte paa Overkammerherre Plessens Bekostning«. Men mest er dog hans Navn bekjendt for Efterverdenen ved Skriftet »Danske Jubellærere« (1753), som paa Titelbladet angiver: »I Trykken udgivet af G. T.«. Denne Betegnelse udelukker ikke, hvad andet steds fra er bekjendt, at Biskop P. Hersleb er den egentlige Samler af Bogen. — T. var 2 Gange gift: 1. (1734) med Marie Dorscheus (død 1735, 32 Aar), Datter af Stiftsprovst Hans D. [...]; 2. (1740) med den 17-aarige Marie Berg (død 1799 i Farum), Datter af Vinhandler Hans B., en af Kjøbenhavns 32 Mænd.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ulsøe, Johannes Nicolaj, 1694—1733, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Johannes Nicolaj Ulsøe blev født 1694 i Vendsyssel, hvor hans Fader, Krigsraad og Regimentsskriver Marcus U. (død 1. Juli 1748 i sit 83. Aar), da sad i et godt kongeligt Forvalterembede, kom i Skole paa Herlufsholm, blev 1712 Student der fra, tog 15. Jan. 1720 theologisk Examen med haud. ill. og senere paa Aaret Homileticum [prøve i at prædike], men opgav Theologien og Embedsvejen, da den danske Skueplads et Par Aar senere spirede frem, og han holdt trofast ved denne fra dens første Begyndelse til dens sidste Forestilling. U. ansaas for en af Grønnegadetheatrets betydeligste Kræfter, særlig nævnes han som en ypperlig Fremstiller af de komiske Fædre, men han spillede ogsaa andre Fag, baade komiske Karakterfigurer, som Herman v. Bremen i »Den politiske Kandestøber«, Apicius i »Den vægelsindede«, Corfitz i »Barselstuen« og Mester Gert i »Mester Gert Westfaler«, og myndige Mandsroller som de værdige Fædre og Tyrannerne i Theatrets sikkert ikke store alvorlige og endnu mindre tragiske Repertoire. Da den store Ildsvaade i Kjøbenhavn (1728) standsede Skuespillene, slog U. med Sorg ind paa Embedsvejen og blev ved sin Faders Forbindelser endnu s. A. Fiskal ved det mindre Politikammer i Kjøbenhavn og to Aar senere Byfoged i Grenaa og Herredsfoged i Nørre Herred. I Grenaa synes U. med særlig Iver at have taget sig af den danske Skoles Ordning; der er saaledes opbevaret en af ham udarbejdet udførlig Instruks for Skoleholderen [...]; hans Embedsvirksomhed blev dog ikke lang, i det han, der 1732 havde ægtet Personalhistorikeren Christoffer Giessings [...] Moder, Mette Giessing (døbt 20. Marts 1698), allerede døde 1733.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ursin, Georg (Jørgen), 1670—1727, Præst

Af A. Jantzen

Georg (Jørgen) Ursin blev født 19. Dec. 1670 i Jerslev (ved Hjørring), hvor hans Fader, Laurids Bjørn — latiniseret »Ursinus« — var Præst (død 1684); Moderen, Anna f. Hemmet, var Sønnedatter af Biskop, Dr. Iver Hemmet [...]. Han blev Student fra Aalborg 1689 og studerede ivrig ældre og nyere Sprog; bl.a. skrev han et Digt til Gehejmeraad Moth i 18 Tungemaal og var bekjendt som et Vidunder ved sin Sproglærdom. Foruden at kunne tale Hebraisk, Græsk og Latin bevægede han sig med Færdighed i de fleste evropæiske Sprog, endog Polsk, som han lærte ved at undervise den polske Minister i Dansk. Han boede 1694—98 paa Borchs Kollegium og var Dekan paa Kommunitetet. Som saadan holdt han bibelske, homiletiske og filosofiske Forelæsninger. Tillige var han ansat ved Universitetsbibliotheket. Hans Studium omfattede alle Videnskaber, og han var en enestaaende Polyhistor her hjemme. 1698 blev han Konrektor ved Kjøbenhavns Skole, og s. A. tog han Magistergraden. 1702 udnævntes han til Præst ved den danske Kirke i London [dvs. mens Ludvig Holberg og Christian Brix var i England, se [se om Brix i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave], s. 158 og 168], hvor han nød stor Anseelse og oftere prædikede for Prins Jørgen, hvis Yndest han vandt, saa at det blev tilbudt ham at blive Prinsens Konfessionarius med meget høj Løn; men han frabad sig Æren. 1708 holdt han Sørgetale over Prinsen. Kulrøgen i London angreb hans Bryst, saa at han for sit Helbreds Skyld i flere Maaneder opholdt sig i Frankrig, hvor Jesuiterne gjærne vilde have fat i ham. Ofte søgte han Forflyttelse til Fædrelandet, men først 1713 opnaaede han at blive Sognepræst i Nakskov. Han havde gjort store Forarbejder til en Udgave af Bibelen med Parafraser; men Udgivelsen stødte paa Modstand hos Professorerne, der ikke vilde approbere den, førend de havde faaet indsendt det fuldstændige Værk. Gjentagne Gange rejste han til Kjøbenhavn for personlig at faa ryddet Hindringerne af Vejen og opnaa Privilegium for Værket. Da han saaledes 1727 var draget til Hovedstaden, bortreves han under sit Ophold der, 12. Avg. Hans Hustru, Anna Sofie Eisenberg (f. 1682), hvem han havde ægtet 1704, og som var Datter af Byfoged Frederik E. i Kjøbenhavn, døde en Maaned efter Manden i Nakskov. Hun var i England ligesom Manden berømt for sine omfattende Kundskaber og kom meget i Hofkredsen. Foruden 7 Døtre havde de en eneste Søn, Frederik Ursin (f. i London 1712, død 1755 paa Udrejsen til Vestindien, hvor han var beskikket til Byfoged paa St. Croix). Han udgav efter Faderens Død adskillige af dennes Skrifter, saaledes Brudstykker af Bibelparafrasen (Gamle Testamentes poetiske Bøger, 2 Dele, 1740—41; Jacobs Brev, 1748) m. fl. Selv var han Stifter af det ældste praktisk-juridiske Selskab i Kjøbenhavn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Vibe, Ditlev, 1670—1731, Gehejmeraad

Af G. L. Wad

Ditlev Vibe, Søn af [...] Gehejmeraad Michael V., var født 15. Nov. 1670 og blev, da hans Fader 1678 kaldtes til Kjøbenhavn for at lede Prins Frederiks [Frederik IV's] Opdragelse, ganske naturlig Kammerat med den næsten jævnaldrende Tronfølger, et Forhold, der blev af afgjørende Betydning for hans Livsbane. Medens det med rette kan bebrejdes Faderen, at han ikke sørgede saa omhyggelig for Prinsens Undervisning, som han burde, er der ikke Tvivl om, at han har søgt at udvikle sin Søns Evner paa en saadan Maade, at han med Tiden vilde blive skikket til de høje Embedsstillinger, som hans Fødsel og Forbindelser gav ham al mulig Udsigt til. Af den Instrux, som medgaves V.s Hovmester Daniel Müller (siden Borgmester i Lybek [Lübeck]), da han som Slutstenen paa sin Uddannelse tiltraadte den nødvendige Rejse til fremmede Lande, fremgaar det, hvilken Vægt der blev lagt paa de historiske og Statsvidenskaberne, kort sagt paa alt, hvad der kunde danne den vordende Statsmand. Efter sin Hjemkomst blev V. først 1695 ansat som Kammerjunker hos Prins Carl, hvem han dog ikke ledsagede paa hans kort efter foretagne Udenlandsrejse, og 1697 i lignende Stilling hos Kongen. S. A. ledsagede han Chr. Siegfr. v. Plessen paa Ambassaden til Holland, hvor han levede meget sammen med Chr. Sehested, med hvem han siden i Livet skulde faa saa meget at gjøre. Næppe vare imidlertid Christian V's Øjne lukkede (Avg. 1699) og V.s Barndomsven kommen paa Tronen, før han, knap 29 Aar gammel, hævedes op til det høje administrative Embede som Oversekretær i Danske Kancelli, hvilket han ledede i den lange Aarrække til 1721; som saadan blev han 1718 Patron for Universitetet. I de den Gang jævnlig til vigtige Raadslagninger sammenkaldte Kommissioner i Slottets Raadstue havde V. Sæde i Aarene 1700—5; 1708 udnævnte Kongen ham til Gehejmeraad, og kort efter optoges han i Gehejmekonseillet, altsaa mellem Monarkens nærmeste Raadgivere eller Ministre, en glimrende Stilling for den 38-aarige Mand. Desuden var han 1714—21 Amtmand over Gottorp Amt. Allerede 1701 fik han Danebrogsordenen, 1716 Elefantordenen. Om end V. allerede før 1708 har haft betydelig Indflydelse paa mange Anliggender i Kraft af den Tillid, Kongen nærede til ham, er det dog først, efter at han er kommen ind i Konseillet, at hans Stemme faar en afgjørende Betydning for Ledelsen af Statens Politik udad til. Trods den Forsigtighed, nogle af V.s samtidige tillægge ham, var han, da de med Zar Peter, under V.s Fraværelse i Italien 1708—9 i Kongens Følge, førte Underhandlinger ledede til Forbundet med Rusland mod Sverige, ikke i Tvivl om, at Krigen mod denne gamle Arvefjende var det eneste Middel til at lamme den for Danmark saa skadelige svensk-gottorpske Politik. Som sin Kollega i Konseillet Chr. Sehested, der i Følge sin Embedsstilling som tysk Oversekretær var Udenrigsminister, var han overbevist om, at Sverige, hvis det fik Bugt med Rusland, strax vilde vende sine Vaaben mod Danmark. Det er Sammenholdet mellem disse to Mænd, repræsenterende den nationale Politik i Kongens Raad, der fik den afgjørende Indflydelse i de følgende Aar, i Modsætning til C. Lente og J. G. Holstein, der af politiske og finansielle Grunde fraraadede Krigen. Det var Aar, rige paa Spænding og paa Handling hos V. som Kongens højre Haand; 1711 var han delegeret til Underhandling med Zaren, 1712 maatte han ved sin Herres Side i den uhyggelige Decembernat redde sig fra Gadebusch, og store Krav er der under Krigens vexlende Gang stillet til hans Evner og Arbejdskraft. For ham, hvem en saa væsentlig Del af Ansvaret for Krigens Begyndelse paahvilede, vare Sejrene næsten mere end for de kæmpende en Kilde til Glæde, og det fortælles, at han efter Slaget ved Dynekilen 1716 tog General Dewitz paa Sengen og kyssede ham gjentagne Gange uden i lang Tid at kunne fremføre et Ord for lutter Jubel, saa Generalen først troede, at der maatte være hændet en stor Ulykke. Da det efter mange Vanskeligheder lykkedes Frederik IV og Zaren i Maj s. A. at blive enige om en Sammenkomst i Hamborg for at forhandle om en fælles Aktion imod Sverige med et Angreb i Fjendens eget Land, var V., hvis Raad bestandig gjaldt mest hos Kongen, den Minister, der fra dansk Side ledede Underhandlingerne. Og ligesom for 7 Aar siden var V. højlig stemt for Samvirken med Rusland, i hvilken Opfattelse han støttedes af Sehested, der for øvrigt ikke deltog i Forhandlingerne. Ved en Traktat, dat. Altona 3. Juni, enedes man om en Landgang i Skaane, der, som bekjendt, ikke blev til Virkelighed, da de allieredes gjensidige Mistænksomhed under Zarens paafølgende Ophold i Kjøbenhavn hindrede Udførelsen af denne Plan. Man kan tænke sig, hvilken Skuffelse dette har været for V., og hans Frygt for Fremtiden maatte i de nærmest paafølgende Aar voxe, efter som Sveriges Fjender, Zaren og England-Hannover, fulde af Forbitrelse paa hinanden, hver for sig søgte at slutte Fred med Sverige. Ruslands i Foraaret 1718 med Sverige aabnede Underhandlinger paa Aalandsøerne benyttedes af England til at paavirke Danmark til et afgjørende Brud med Zaren. Under disse »tvivlsomme og epineuse Konjunkturer«, da det for Frederik IV gjaldt at træffe et afgjørende Valg, greb han i Efteraaret s. A. til den enestaaende Udvej at æske Erklæring af o. 30 af Statens kyndigste Mænd om den politiske Stilling. Blandt de afgivne Erklæringer er V.s den mest omfattende, indledet med en Fremstilling af Forholdet til Udlandet siden Aar 1700, der har betydelig Interesse. Han fraraadede bestemt Forsøg paa Fredslutning med Sverige og tilraadede Kongen at søge Tilslutning til England, alene derved kunde Besiddelsen af den gottorpske Del af Slesvig sikres. Han var heri enig med de fleste af de adspurgte; kun faa udtalte sig for Forbund med Rusland, og blandt disse mærkelig nok Sehested, der ellers i vigtigere Sager plejede at lade sig stærkt paavirke af V. De følgende Aars Begivenheder gav V. Ret, og da Freden omsider sluttedes 1720, var det under en engelsk Statsmands Mægling.

De mærkelige Begivenheder ved Hoffet, som kjendetegne Aaret 1721 — Dronning Louises Død, Anna Sophies Ophøjelse til Dronning, som V. skal have fraraadet, hendes Svoger U. A. Holsteins Udnævnelse til Storkansler, et Embede, der ikke havde været besat siden 1708 — alt dette havde til Følge store Forandringer i de høje Hof- og

Statsembedsmænds Kreds. De, der ikke yndede den nye Dronning og hendes Tilhæng, kunde ikke længere høre til Kongens nærmeste Omgivelser, og blandt dem var V., der, skjønt Kongens fortrolige og Raadgiver i snart en Menneskealder, mod Aarets Slutning, rigtignok i de for ham mest smigrende Udtryk, blev udnævnt til Statholder i Norge og saaledes, ligesom sin Ven Sehested, fjærnet fra Konseillet. Fra nu af var hans politiske Rolle udspillet; og da han 1728 fik Tilbud om at gaa som Ambassadør til Kongressen i Soissons, ønskede han ikke at forlade Christiania [Kristiania], vistnok ogsaa fordi en saadan Rejse hverken konvenerede hans Helbred eller hans Pung.

Som Kongens Ledsager paa Rejsen til Norge 1704 var V. ikke ganske ukjendt med dette Land. Dette kom ham nu til gode, da han 1722 tiltraadte sit Embede samtidig med, at det hidtilværende Regeringskollegium i Christiania [Kristiania], Slotsloven, ophævedes. Vel har man antaget, at han ikke skulde have været synderlig virksom i sit Statholderembede, men det er i sig selv usandynligt, at han, endnu i sin kraftige Alder og vant igjennem mangfoldige Aar til intensivt Arbejde i Statens Sager, skulde have taget sig sin nye Opgave let. Hvad der foreligger, tyder heller ikke derpaa, og i hvert Fald var Tilstedeværelsen i Christiania [Kristiania] af en Mand som Biskop Deichman [...], der i Tillid til sin Gunst ved Hove fremkom med det ene Forslag efter det andet til indgribende Forandringer i den norske Statsforvaltning, nok til at holde V. i Aande. Saaledes bekæmpede V. Deichmans Forslag til en ny Matrikkel og var 1724 kaldt til Kjøbenhavn som Medlem af en i den Anledning nedsat Kommission, samtidig maatte han finde sig i at tage Sæde med sin Modstander i andre Kommissioner om det bergenske grønlandske Handelskompagni og om Behandlingen af Skovene. Vi se V. tage sig med Omhu af Bønderne mod Embedsmænd, der undertrykkede dem, og det 1722 og følgende Aar til Bøndernes Gavn iværksatte Salg af Kronens Gods i Norge drev han med saadan Iver, at han sædvanlig selv var til Stede ved Avktionerne. Ham skyldes en Forordning (1730), hvorved Jagten paa Vildt ordnedes; Reguleringen af de slette Forhold ved Statens Sølvværk paa Kongsberg skyldtes for en stor Del hans indtrængende Forestillinger, og Finmarkens Beboere kunde takke ham for, at de beholdt den dem under Krigen indrømmede forholdsvis frie Handel; at Regeringen ikke nedsatte den norske Told, var ikke hans Skyld.

Efter knap 10 Aars Virksomhed i Norge døde V. i Christiania [Kristiania], hvor Kongsgaarden paa Ladegaardsøen var ham overladt til Benyttelse, 5. Okt. 1731. Det har næppe været ubetinget lykkelige Aar for ham, væsentlig paa Grund af Forholdet til Deichman, som Regeringen jævnlig skubbede ind mellem sig og Statholderen paa en Maade, som denne maatte føle sig højlig krænket ved, og det uagtet Rentekammeret flere Gange fremhævede »den Vigilance og Forsorg, som han lod se i alle Tilfælde«. Men han fik et godt Eftermæle som en for Landets Tarv »omhyggelig Herre«. Trods Deichmans Underfundigheder glemte Kongen dog ikke sin gamle Ven; han fritoges for Afgifter af sit Savværk, og da han 1725 kjøbte det hjemfaldne Baroni Rosendal, fik han det med friherrelige Privilegier. Sit fædrene Gods, Freienfelde i Oldenborg, har han vistnok afhændet.

V. var utvivlsomt en begavet, om end ikke nogen overlegen Personlighed; om hans Dygtighed som Embedsmand er der kun én Mening. Han var af Karakter elskværdig og højsindet; det vanskelige Hverv at suspendere Deichman, da denne 1730 faldt i Unaade, kunde han derfor udføre med mere end almindelig Takt. Hans glade og aabne Sindelag afspejler sig i hans Portræt, der unægtelig ogsaa bestyrker Overleveringen om ham som noget af en Bonvivant. At to saa ædle Mænd som Sehested og Løvenørn vare hans fortrolige Venner, vejer ikke lidet til Fordel for V. Han var hele sit Liv ugift og skal have afslaaet de fordelagtige Ægteskabstilbud, der bleve gjorte ham, da han ikke brød sig om Rigdom. En Del af sine Indtægter anvendte han til at samle sig et overordentlig smukt Bibliothek, og at han i det mindste paa visse Omraader vedligeholdt sine, selv for en Datids Statsmand usædvanlig grundige Kundskaber, have vi et Bevis paa deri, at han kunde besvare et latinsk Brev fra Sehested paa Græsk. Sine Optegnelser om Kongens italienske Rejse og om hele Krigsperioden tilintetgjorde han tillige med mange af sine egne Papirer, for at ingen efter hans Død skulde kompromitteres ved dem — ogsaa et Bevis paa hans humane Tænkemaade, som dog Historikeren vanskelig fuldt ud vil kunne paaskjønne.

Til: Indholdsfortegnelsen

Vinding, Poul, 1658—1712, Professor

Af M. Cl. Gertz

Poul Vinding var en Søn af [...] Rasmus V. i hans andet Ægteskab. Han blev født i Kjøbenhavn 8. Sept. 1658 og indskrevet som akademisk Borger ved Universitetet 25. April 1675. Allerede et Par Aar efter, i Febr. 1677, blev han designeret til Universitetsprofessor, men foretog derefter en fleraarig Udenlandsrejse til Holland, England, Frankrig og Tyskland. Efter at være kommen hjem fra Strasburg 1681 holdt han en med stor Anerkjendelse modtagen Disputation over Lukianos' Skrift om Peregrinos Proteus og blev straks derpaa beskikket til Professor i græsk Sprog ved Universitetet, hvilken Post han beklædte til sin Død; men samtidig gjennemløb han ligesom sin Fader en glimrende juridisk og politisk Løbebane, i det han 1686 blev Assessor i Hofretten og i Kancelliet, 1688 Assessor i Højesteret, 1693 Justitsraad og endelig Etatsraad 1706. Han var tillige et meget benyttet Medlem i en Række Kommissioner. Han døde pludselig af et apoplektisk Slag 27. Marts 1712. Straks efter sin Udnævnelse til Professor ægtede han i 1682 Margrethe Sophie Bøgvad, en Datter af Anders B., Kæmner ved Øresunds Toldkammer. Han ansaas for sin Tids bedste Latinist i Danmark efter Ole Borch og har efterladt sig en Række latinske Mindetaler over fornemme og berømte afdøde (den svenske Dronning Ulrikke Eleonore, Prins Jørgen, Vilhelm Worm, Grev Conrad Reventlow, Ole Borch). Allerede i sin Studentertid holdt han ved Kommunitetet forskjellige endnu bevarede Disputationer over filologiske Æmner; men det af hans Arbejder, som man synes at have sat mest Pris paa, var en kort Oversigt over den græske Litteraturs Historie »De variis linguæ Græcæ scriptoribus«. Han inddelte den græske Litteratur i fire Perioder, som han betegnede efter Aarstidernes Navne som »Ver, Æstas, Autumnus, Hiems«; de tre første Dele udgav han i Aarene 1693, 1699, 1703, men den sidste Del, hvori han havde villet omtale den byzantinske Litteratur, saa aldrig Lyset. Værket har han villet indrette efter Forbillede af Ole Borchs Oversigt over den latinske Litteratur [...]; men det er et meget tarveligt og ufuldstændigt Arbejde, som vidner om, at Studiet af Græsk her hjemme paa den Tid ikke har staaet videre højt. Nyerup tilskriver ham ogsaa Forfatterskabet til en græsk Grammatik »Grammaticæ Græcæ præcepta majora«, som efter kongelig Befaling udkom i Kbhvn. 1703; men Bogen selv bærer dog ikke hans Navn som Forfatter eller Udgiver. — Han havde en Søn, Rasmus Vinding den yngre, som blev Kancelliraad og Justitsraad og døde ugift i Kjøbenhavn 21. Juni 1727; han var Herre til Bistrupgaard i Sjælland og syslede ogsaa lidt med græsk Filologi, i det han 1702 udgav Euteknios' prosaiske Parafrase af Oppianos' Digt Ixeutica.

[Holberg havde Vinding som privatpræceptor i 1702; Vinding var efor for Borch's. Begge dele jf. Aage Kragelund: *»Ludvig Holbergs Tre Levnedsbreve«*, bd. III, s. 21]

Wadskiær, Christian Frederik, 1712—79, Poet og Professor

Af Julius Paludan

Christian Frederik Wadskiær var Søn af Forpagter Søren Mogensen, der stammede fra Wa(d)skjærgaard ved Lemvig, og Elisabeth f. Lynge, Datter af Provst L. W. er født 1712 paa Ørslevkloster, som Faderen havde forpagtet af General, senere Greve Levetzau [...], blev Student fra Sæby Skole 1728, laa paa Regensen og maatte leve af privat Understøttelse (bl.a. af Levetzau) og Undervisning, medens han dog samtidig erhvervede sig omfattende Kundskaber i Sprog og Antikviteter. Vistnok 1735 blev han Amanuensis hos daværende Professor Erik Pontoppidan [se om Erik Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der benyttede hans polyhistoriske Viden ved Udarbejdelsen af sine historiske Arbejder og sin Salmebog. Tillige overtog W. o. 1738—40 for Wielandts Enke Redaktionen af »Lærde Tidender« [se om Joachim Wielandt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Datidens eneste litterær-kritiske Organ, og konkurrerede samtidig til de af Holberg 1738 udsatte Verspræmier. Efter at have opgivet sine Bestillinger levede han i flere Aar fra 1740 i Nød og Trang, til Dels af at skrive Lejlighedsvers for Betaling, skjønt han allerede nød ikke ringe Anseelse som Skribent, stod i Venskabsforhold til de bedste af Tidens Ungdom, Langebek [se om Jacob Langebek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Eilschov [se om Frederik Christian Eilschov i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og J. Riis (hvis »Danske Spectator« han 1745 sluttede med et langt Afskedsvers), og beskyttedes af Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Holberg. Endog paa højeste Steder vakte han en vis Opmærksomhed, fik Tilbud om en Titel og opnaaede 1741 en aarlig Understøttelse paa 100 Rdl. som en Slags Oversætter og Forfatter af Indskrifter og Vers ved Mønt- og Medaillekabinettet under Videnskabernes Selskab. Men trods Ansøgninger om alle mulige Embeder — som Sorenskriver, Notarius publicus eller Toldbetjent — blev han stadig holdt hen med Løfter og fik først 1747 Ansættelse som Professor i Historie ved det nyoprettede Akademi i Sorø. Naar han her blev foretrukken for Mænd som J.E. Schlegel og J.S. Sneedorff, var det dog ikke, som man har troet, paa Holbergs Anbefaling; baade Holberg og Gram anbefalede tvært imod Sneedorff. Schlegel blev dog siden W.s Kollega i Sorø, ligesom J. Kraft o. a. Jævnlig optraadte W. som Akademiets officielle Festdigter, men til Lærer egnede han sig ikke og blev efter et Sammenstød med Overhofmesteren afskediget 1751.

Nu stod W. atter paa bar Bund; men naar hans egen Søn beretter, at han endog en Tid maatte lade sig underholde af sin fordums Tjener,Mathematikeren Didrik Fester [...], lader dette sig dog ikke forene med Festers Alder (19 Aar) og øvrige Forhold paa denne Tid. Det varede ogsaa kun nogle Maaneder, inden Universitetspatronen Grev Holstein fik W. anbragt som Professor poeseos, senere eloqventiæ, ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han i Juli 1755 ogsaa tog Magistergraden. Fra den Tid skrev han væsentlig kun latinske litteraturhistoriske Disputatser, men medens han opgav sin egen Digtervirksomhed, overtog han i Kraft af sin Stilling Censuren over andres, hvortil hans Smag lidet kvalificerede ham, ligesom han trods sin ubestridelige Flid og Lærdom næppe heller fyldte i det akademiske Lærerembede. Han døde 5. (9. ?) Nov. 1779.

W. skal have været en godmodig og hjælpsom Mand, efter eget Sigende snarere af et tungt end, som man af hans Digte skulde slutte, et muntert Sind. Han ægtede 1755 Christiane Annette Friedenreich (død 1774), Datter af Provst F. i Stege, og 1778 Frederikke Hæseker, Datter af Etatsraad, Borgmester H. [...].

W. besad baade Aandslivlighed, stor metrisk Lethed og en udbredt Belæsthed. Men hans Digtning var lige saa tom paa Indhold som udtværet og smagløs i sin Form, og hans Viden var polyhistorisk Sprænglærdom, anbragt paa urette Sted. Som saa mange af sine Kaldsfæller maatte han en Tid lang leve af at holde formelig Versbutik, og da han endelig fik en fast Stilling, foranledigede den ham til at blive ved paa samme Maade: splitte sine poetiske Evner i Lejlighedspoesi og sin Lærdom i Disputatser, uden nogen Sinde at forsøge sig paa et større og betydningsfulderé poetisk eller videnskabeligt Æmne. Da Forholdene nu tillige hævede ham op paa den akademiske Lærestol og i Poesiens officielle Dommersæde, samtidig med at Ambrosius Stub og Ewald nødlidende og ringeagtede gjenfødte den danske verdslige Digtning, er han for Eftertiden kommen til at staa i et næsten komisk Lys som vor sidste professionelle Rimer og Type for en forældet og udlevet Smag.

Ligesom sine Forgængere helt fra Bording af er W. mindst heldig i de større, højtidelige Lejlighedsdigte, hvor han især fejrer Begivenheder i Kongehuset i pathetiske Alexandrinere eller endog paa Latin. Her bevæger han sig i de tomrneste og mest opstyltede Fraser, undertiden endnu i den 2. schlesiske Skoles hule Ordbram, som han drager helt ned i det barokke ved sin uovervindelige Tilbøjelighed til trivielle Ordspil og til at overbrodere sit Sprog med tyske, franske og latinske Gloser. Det bekjendteste Exempel er vel hans »Poetiske Reflexioner fra den filosofiske Gang i Sorø«:

Skingrer, I Sorø omzinglende Skove,
Egen med Bøgen antræde en Dans!

hvor han lader hele Naturen opføre Festoptog og Bal i Anledning af Frederik V's Salving 1747.

Lige saa forældet er hans Bestræbelse for at pynte sin poetiske Prosa op med uvedkommende Lærdom, der allerede anmeldes i de sidelange, søgte og skruede Titler som »Poetisk Skueplads, aabnet paa det saa kongelige som kostelige Christiansborgs Slotsplads, forestillende i tre Scenes de kongl. danske Residenceslotte, saa mange af Historien og Antikviteten har været at opspore, med udførlige historiske Anmærkninger« osv., 1741. Til en yderst nøjagtig og kjedsommelig rimet Opregning af alle de Steder i Danmark, hvor Konger fra Arilds Tid have eller kunne have resideret, knyttes her en Vrimmel af heterogene Prosanoter, der i de vilkaarligste Tankespring udkramme alt, hvad der i Øjeblikket farer Forfatteren gjennem Hovedet, latinske og danske Vers, historiske Anekdoter og brogede Citater fra W.s spredte Læsning.

Af lignende Art, men kortere, er »Det afgudiske Lejre og kristelige Lethraborg« 1747, og »Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lueplads« 1754, W.s sidste Digtning, skreven i Anledning af Indvielsen af Grev Moltkes Palais og Frederik V's Nybebyggelse af Stadsdelen omkring Amalienborg efter den store Brand, der i 1689 havde fortæret Operahuset og Slottet. I disse Digte blander plat Smiger for Familierne Holstein og Moltke sig med den vamle Kongerøgelse, W. idelig afbrænder, lige overdreven og smagløs enten det gjælder Frederik V eller Christian VI,

Verdens Under, Nordens Ære,
purpurværdigste Monark!

Hele Beskrivelsen af Christiansborg i »Poetisk Skueplads« er én fortløbende Panegyrik over denne Konge, og i Skriftet om Bogtrykkerkunsten kaldes han:

Optronede Christian! fra Himlen til Jorden
nedtrinet, at styre de Snemænd i Norden!

. . . . . .

Livsaligste Sextal, som lod Sexer alle
med mildeste Øjne i Skjødet os falde,

. . . . . .

Du Kronen for Verdens guldkronede Sexer,
vi kysse dit Purpur og gjør Circumflexer!

Det var imidlertid netop denne hastemte Loyalitet, der faldt i god Jord og henledte allerhøjeste Opmærksomhed paa Digteren. Hans humoristiske Aare, som i sin Blanding med det højtidelige falder ud til ren Barokstil, kommer heldigere frem i de rimede Ansøgninger, som W. for en Del skyldte sit Ry og sin Fremgang:

Kingo Biskop, Bording Lektor,
Nordrup Præst og Falster Rektor,
Kyhn tillige Præst og Degn,
Schandrup blev en Herredsfoged,
hver Poet er bleven noget, ingen bleven er forlegn.
Med flere Syndere jeg underdanigst holder
om Tolderembed an hos Deres Majestæt.

. . . . . .

Jeg søgte Toldbod sidst, nu søger jeg Katheder;
hvad gjælder, det om mig hos Majestæten hedder:
Er ikke den Poet en underlig Krabat?
Snart vil han Tolderi og snart Professorat!

Hovedmassen af W.s Digte er dog de bestilte Bryllups- og Begravelsesvers i det 17. Aarhundredes Stil og i det gamle alexandrinske eller jambiske Trav. Nogle har han selv udgivet som »Liden Samling af udvalgte Vers« 1743; mange flere ere bevarede i Enkelttryk, ofte, »efter Begjæring paa ny oplagte«, et Bevis for, at de trods deres efemere Præg have slaaet an og endog vakt Polemik, f. Ex. ved spøgende Angreb paa de kjøbenhavnske Piger, i Aarene mellem 1741—44 stiger deres Tal til nogle og fyrre. W. spøger selv uforbeholdent med denne Fabriksproduktion og søger at variere den ved indflettede Anekdoter, branderagtige Allusioner til Parternes Navne eller private Forhold og de traditionelle Hentydninger til eventuel Barselfærd. Bryllupper give ham Anledning til at

behandle Spørgsmaal om »hvorfor Norden nu omstunder ikke er saa folkerig som i gamle Dage«, om »Gynæcocrati eller Kvinderegimente«, om »Jomfruers Prærogativer fremfor Enker« eller omvendt, naar Bruden er Enke. Den bekjendte Advokat Fr. Horns [...] Bryllup fejrer han med en poetisk »Erindring af det ældre danske Guldhorn«; er der død en Tolder, skjaldrer han om »Naturens Toldbod som uforbigængelig for alle«; i Anledning af en Kvinde ved Navn Margrethe om »Guds Børns salige Perlehandel« eller »Poetisk Perlefangst«. Det meste er, hvad han selv kalder »Poetisk Hastværk«; kun af og til spores hans kvikke Hoved i en heldig Vending eller et godt Indfald, samt i en vis Fart og Flugt i Versifikationen, der dog strax drukner i uvedkommende Digressioner og i en utrolig Vidtløftighed og Snakkesalighed, som baade i Form og Indhold minder om Satirerne fra det 17. Aarhundrede. Han kan have Held til at anslaa en næsten Ambrosius Stubsk Tone:

Nu se mig kun til Jomfru Gluud,
som altid saa saa ærbar ud,
om hun ej og tør vove
at dele Dyne med en Mand
og lærer os, hvor lidt man kan
for nogen Pige love

men tværer saa Motivet ud i nogle og halvtredsindstyve Vers. Under den lidet lovende Titel »Poetiske Plukkefinker af allehaande Krimskrams som en Biret paa Bryllupsfesten« for Filologen H. P. Anchersen [...] serverer han først »en Mundfuld ram Jysk til at aabne Maven med«, og derefter en ganske vellykket spøgende Folkeviseparodi:

Og det var Dr. Anchersen, og saa tog han oppaa:
Gid ingen længer som Pebersvend og gammel Ungkarl gaa!
Forinden den Fryd saa leve de sammen baade!

W.s latinske »lærde« Arbejder, fra Klagen over Kommunitetsprovst Chr. Nolds [...] Afgang 1735 til de tre Universitetsdisputatser om Fyrstelærdom i Almindelighed og særlig om lærde nordiske Fyrster, 1767—74, der udvide sig til en hel dansk Lærdomshistorie, blev ikke til meget andet end Stumper og Stykker, en velkommen Anledning for Forfatteren til at lægge sin konfuse Belæsthed for Dagen. Hans »Hilaria Sorana« 1751 er en Tale i Anledning af det oldenborgske Hus' 300 Aars Jubilæum, med Noter til Akademiets Historie og Dedikation til den 2-aarige Kronprins Christian (VII). Det danske Skrift »Om Bogtrykkerkunsten« 1738 med Tillæg i de lærde Tidender begynder med Runeskriften og er en Slags opstyltet Festprogram i Anledning af Oprettelsen af et Bogtrykkeri i Viborg. Desuden efterlod han mange uudgivne Haandskrifter.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wessel, Caspar von, 1693—1768, Søofficer

Af C. With

Caspar von Wessel, yngre Broder til P. Tordenskjold [...], var født i Throndhjem [Trondheim] 1. Nov. 1693. Allerede 1704 gik W. til Koffardis og gjorde en Del Rejser i evropæiske Farvande; 19 Aar gammel førte han et norsk Skib, der forliste paa Jyllands Kyst, Aaret efter fik han Kommandoen over Skibet »Kronprinsens Galej«, og da dette 1713 solgtes til Søetaten, overtog han Befalingen paa Kaperen »Grev Danneskjold-Laurvig«, som 1715 strandede ved Læsø. Da den store nordiske Krig paa dette Tidspunkt var i fuld Gang, erholdt han kort efter Udnævnelse til Maanedskapitajn (Reserveofficer) i Flaaden, ansattes i Orlogsskibet »Sophie Hedevig« og deltog paa dette i Admiral Rabens Søslag ved Jasmund 8. Avg. 1715; efter Kampen forfremmedes han til fast Kapitajn. Det paafølgende Aar tjente W. paa Hovedflaadens Admiralskib »Elefanten« i Østersøen under U. C. Gyldenløve, men afgik om Vinteren til Norge for at gjøre Tjeneste paa sin Broder Tordenskjolds Eskadre. Her førte han 1717 en Afdeling Galejer, der opererede ved den svenske Grænse, og frelste sine Skibe ud af en farlig Situation tilbage til Norge, da de svenske forsøgte at overrumple ham; med Broderen deltog han 13. Maj i det mislykkede Angreb paa Ny Elfsborg og Gøteborg [Göteborg]; efter at Chefen for Orlogsskibet »Fyen«, Kapitajn Sievertz var falden, fik W. Kommandoen over dette Skib, men ombyttede det senere med »Laaland« og deltog hermed i Kampen ved Strømstad, hvor næsten alle hans Officerer saaredes. W. foretrak imidlertid en mere selvstændig Virksomhed og forsattes derfor til Chef for Fregatten »Søridderen«, med hvilken han i Resten af Krigsaarene foretog en Del Konvoirejser og opbragte adskillige Priser. I Febr. 1720 optoges han i Adelstanden som von W. for at kunne indgaa Ægteskab med Gehejmeraad Eichstedts Enke, Edele Cathrine Kaas (f. 1679 død 1742). 1720 erholdt han Afsked med Schoutbynachts Karakter, og Aaret efter giftede han sig og tiltraadte samtidig Besiddelsen af Herregaarden Ravnstrup paa Sjælland, som hans Hustru havde kjøbt.

Som Landmand var W. meget uheldig, og 1740 maatte han med en stor og trykkende Gjæld afhænde Ejendommen, hvorefter Ægteparret flyttede til Næstved. Efter Hustruens Død kom hans Ven Gehejmeraad Plessen ham til Hjælp og ansatte ham som Fuldmægtig hos Kuratoren for Vemmetofte Kloster, men heller ikke i denne Stilling følte han sig lykkelig; forgiæves søgte han Ansættelse i Søkrigskommissariatet og som Amtmand. Grev Danneskjold-Laurvig spærrede ham al Adgang til Statsansættelse, og til sidst fandt han da paa at redde sig ud af sine trykkede Kaar ved at gjøre et rigt Parti. Ved Mellemkomst af Svogeren General Henr. Bielke Kaas lykkedes det ham at vinde Enkefru Elisabeth Skeel til Broholm (f. 1696 død 1754), Enke 1745 efter Oberstlieutenant Niels Sehested; hun fordrede som Betingelse for at indgaa Ægteskabet, at han skulde være Viceadmiral, og dette Ønske opnaaede han paa Plessens Forbøn 1747. 4. Avg. s. A. giftede han sig da for 2. Gang, dog toges der det Forbehold, at Broholm efter hans Død skulde oprettes til Stamhus for Familien Sehested. Efter sin Hustrus Død flyttede han til Nyborg, hvor han døde barnløs 9. Sept. 1768. Hos Brasch, i hans Bog om Vemmetofte, skildres W. som en punktlig, betænksom og redelig Mand, smuk som Broderen, men uden dennes Ild og Myndighed.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wessel, Caspar, 1745—1818, geografisk Landmaaler og Mathematiker

Af H.G. Zeuthen

Caspar Wessel var født 8. Juni 1745 i Jonsrud, Vestby Sogn, Akershus Stift i Norge. Her var Faderen, Jonas W. (f. 21. Jan. 1707, død 4. Sept. 1785), en Brodersøn af Tordenskjold, Præst; senere blev han tillige Provst i Øvre Borgesyssel. Moderen Lene Maria f. Schumacher (f. 15. Avg. 1715, død 17. April 1789) skal have været af Griffenfelds Slægt. W. kom 1757 i Latinskolen i Christiania [Kristiania] og drog 1763 som Student til Kjøbenhavn; 1778 tog han juridisk Embedsexamen; men allerede 1764 var han som Landmaaler traadt i det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Tjeneste, foreløbig som Assistent hos Broderen Ole Christopher W. 1766 blev han Interimslandmaaler, 1769 virkelig Landmaaler, og 1798 fik han efter Selskabets Anmodning kongl. Bestalling med Titel af Landmaalingsinspektør. I Selskabets Tjeneste forblev han, indtil han 1805 paa Grund af Svagelighed søgte og fik sin Afsked med Pension. I denne Tjeneste har han taget en virksom og yderst værdifuld Del i den af Selskabet ledede Udarbejdelse af Specialkort over de enkelte Dele af Kongeriget og Hertugdømmerne, grundet paa nøjagtige Opmaalinger. W. deltog ikke blot i disse, men havde tillige væsentlig Andel i Kortenes Reduktion og Tegning, og det er ham, der 1779 stiller Forslag til den dertil tjenende Inddeling af Landet. Ogsaa den Triangulation, hvorved Opmaalingernes Nøjagtighed skulde kontrolleres, gik efterhaanden over til ham, og han har leveret et trigonometrisk Generalkort over hele Kongeriget og Hertugdømmerne. Arbejdet her hjemme afbrødes ved, at han 1781 paa Grund af sin anerkjendte Dygtighed af Regeringen i Oldenborg blev udset til at udføre en geografisk Opmaaling af dette Land og med Selskabets Samtykke udførte dette Hverv i 4 Aar paa en Maade, som vandt varm Paaskjønnelse. Ogsaa efter sin Afsked foretog W. enkelte Kortarbejder, saaledes 1808 en Kopi af de trigonometriske Kort over Slesvig og Holsten med de derhen hørende Triangelrækker og Beregninger, som efter Kongens Befaling og efter den franske Regerings Begjæring skulde afgives til det franske militære Kortarkiv. W.s Arbejder fik endnu saa sent som 1820 en Anerkjendelse, i det det, skønt Selskabets Kort den Gang ikke mere kunde betragtes som tidssvarende, bestemtes, at hans trigonometriske Bestemmelser skulde lægges til Grund for en paatænkt ny og nøjagtig Kortlægning af Hertugdømmerne. Der foreligger i det hele mange Vidnesbyrd om, at han har bevaret den Troskab og Flid i sit Arbejde, hvorom Broderen Johan Herman W. havde skrevet:

Han tegner Landkort og læser Loven,
han er saa flittig, som jeg er doven.

[»Han« er også blevet opfattet som Ole Christopher Wessel]

Og dog er det paa anden Maade, at W. har sat sig det varigste Minde, nemlig ved en mathematisk Afhandling, den eneste, som han har skrevet, og som han først har offentliggjort i en Alder af 52 Aar; tilmed forblev den omtrent upaaagtet i 100 Aar. Den hedder: »Om Direktionens analytiske Betegning, et Forsøg, anvendt fornemmelig til plane og sfæriske Polygoners Opløsning«, og er, efter at være forelagt Videnskabernes Selskab 10. Marts 1797, i Løbet af 1798 trykt i »Nye Saml. af det kongl. dsk. Videnskab. Selskabs Skrifter«. Som man længe havde udtrykt Linjestykker, afsatte ii en ret Linjes to Retninger, ved positive og negative Størrelser, anvender W. først af alle den nu almindelig brugelige Fremstilling af Linjestykker trukne i forskjellige Retninger i en Plan ved imaginære Størrelser, hvad der omvendt giver en grafisk Fremstilling af disse Størrelser. 1799 benyttes uafhængig af W. samme Fremstilling i Gauss' Doktorafhandling i Beviset for en Hovedsætning i Ligningernes Theori, og 1806 gav Argand, hvis Arbejde ogsaa længe blev upaaagtet, i fuldstændigere Sammenhæng, end Gauss endnu den Gang havde gjort, den dermed forbundne geometriske Tydning af Regninger med imaginære Størrelser. W. overgaar dog Argand i logisk Sikkerhed og er den, der har givet disse Regninger det exakte Grundlag, som de hidtil havde savnet. Hans Arbejde kunde derfor, hvis det havde været kjendt, umiddelbart være taget til Udgangspunkt for den moderne, af Cauchy og Riemann grundlagte Funktionstheori, som netop benytter samme Fremstilling af imaginære Størrelser. Denne havde W. selv væsentlig anvendt til Sammenfatning af trigonometriske og polygonometriske Formler. W. udvider fremdeles med megen geometrisk Finhed sin Betragtningsmaade til Rummet og anvender den paa sfæriske Trekanter og Polygoner. Ved denne Udvidelse foregriber han væsentlige Dele af den 50 Aar yngre Kvaterniontheori.

Paa ingen af disse Theorier fik W.s Skrift dog nogen umiddelbar Indflydelse. Videnskabernes Selskab paaskjønnede det vel som et i og for sig smukt Arbejde, og det er det første af et Ikke-Medlem, som det har optaget i sine Skrifter; men man kunde ikke forudse Rækkevidden af de deri indeholdte Tanker, om end W. antyder en Retning, hvori han selv kunde ønske at gaa videre. Og de, som senere hen i Tiden, efter at denne Rækkevidde var bleven bekjendt, fik Skriftet i Hænde, bemærkede ikke, at W. var den første, som fremførte dem. Saaledes gik det endnu Forfatteren af en 1895 fremkommen Doktorafhandling om Mathematikken i Danmark og Norge i det 18. Aarh.; men denne Afhandling henledede dog Opmærksomheden paa den fremragende Betydning af W.s Arbejde, og Videnskabernes Selskab traf strax Foranstaltninger til at udgive det paa Fransk. Det udkom Hundredaarsdagen efter dets første Fremlæggelse i Selskabet med Fortaler af H. Valentiner og T. N. Thiele. Forud var fremkommet Udtog af C. Juel i »Tidsskrift for Mathematik«, og paa den norske Mathematiker Lies Foranstaltning var selve Afhandlingen optrykt i »Arkiv for Mathematik og Naturvidenskab«. Nu er W.s Navn

indprentet saaledes i Matbematikernes Bevidsthed her hjemme og ude, at det ikke atter vil blive glemt. — W., der 1780 havde ægtet Cathrine Elisabeth Møller død 1791 i en Alder af 42 Aar), døde 25. Marts 1818.

Henvisninger

Wessel havde brug for en matematik der kunne håndtere beregninger på liniestykker der ligger på kryds og tværs i landskabet. Hertil er »normal« regning ikke tilstrækkelig. »Normal« regning handler om reelle tal, dvs. tal der kun kan have to retninger, fordi de kun kan være positive eller negative (hvortil kommer tallet 0). I mange tilfælde bruger man ganske vist kun de positive tal, men undertiden - i regnskaber fx - er man nødt til at kunne låne eller skylde noget væk, og derfor må man også have negative tal.

Wessel havde brug for tal der kunne have mange flere retninger end disse to; han havde brug for at kunne regne med retninger fra 0 grader til 360 grader - og udviklede derfor en lære der kunne dét. Det er læren om *komplekse tal*, hvor regnereglerne minder om de »normale« regneregler for addition, subtraktion, multiplikation og division.

De der har haft matematik på gymnasieniveau har formentlig hørt om de komplekse tal og om at ét af de store skridt fremad var at man med dén form for regning fik løst et gammelt problem. Nemlig problemet om hvordan man skulle forstå og forklare kvadratroden af -1. Kvadratroden af -1 kan forstås som et liniestykke med længden 1 i retningen 90 grader. Multiplicerer man dette liniestykke med sig selv: (længden 1 i retningen 90 grader) * (længden 1 i retningen 90 grader), bliver resultatet længden 1 i retningen 180 grader, hvilket er det samme som minus 1.

Læren om de reelle tal kan betragtes som et specialtilfælde - eller som en »enkel« udgave - af læren om komplekse tal. Det er i øvrigt et eksempel på at man - historisk eller udviklingsmæssigt - ofte bevæger sig fra det specielle til det generelle og ikke omvendt (eller deduktivt). Tilsvarende gjaldt da man i sin tid supplerede de positive tal med de negative, for derved blev læren om de positive tal et specialtilfælde af læren om de reelle tal (læren om positive og negative tal).

Introduktionsmateriale om Wessel og undervisningsmateriale om hans teori kan findes på: Jørgen Ebert's: http://www.ugle.dk/mat.html

Til: Indholdsfortegnelsen

Wessel, Johan Herman, 1742—85, Digter

Af Julius Paludan

Johan Herman Wessel, Broder til ovennævnte Mathematiker Caspar W. (f 1818), var født i Jonsrud Kapellanbolig 6. Okt. 1742 som det fjerde af 13 Børn og blev efter privat Forberedelse optagen i Christiania [Kristiania] Kathedralskole, hvorfra han dimitteredes 1761. I Kjøbenhavn erhvervede han gode Kundskaber i nyere Sprog, især Fransk og Engelsk, men fik aldrig nogen Embedsexamen. Hans Helbred var svageligt og hans Energi for ringe til at overvinde Lysten til et mageligt og muntert Liv, der lod hver Dag have sin Plage. Derfor afsatte hans eminente komiske Begavelse og formelle Sans kun spredte og tilfældige Frugter; han levede kummerlig fra Haanden og i Munden af Sprogundervisning, tilbragte sin rigelige Fritid i lystigt Samkvem med begavede unge Landsmænd og strøede sit Vids og sit Lunes Gnister om sig i halv improviserede Indfald uden at samle sig til alvorligt poetisk Arbejde.

Det er bekjendt, hvorledes de vaagnende nationale Modsætninger og den spirende Interesse for Theater, Litteratur og Kritik i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede fremkaldte et stærkt pulserende offentligt Liv i mindre Kredse, paa Kaffehuse og Vinstuer og i der fra udgaaende litterære Selskaber, der øvede sig i at tumle med Dagens Spørgsmaal i Visens, Satirens og Vittighedens Form. Fremmest blandt disse staar »det norske Selskab« paa Md. Juels Kaffehus i Sværtegade, Samlingsstedet for de i Kjøbenhavn temmelig hjemløse studerende Nordmænd, de kvikkeste Hoveder blandt Datidens Ungdom. Her havde W. sit Tilhold; uden at indtage nogen officiel Førerstilling blev han ved sin overlegne Begavelse og fordringsløse Elskværdighed Sjælen i Selskabet, og her fik han Impulserne til sine betydeligste Arbejder.

Selskabet stiftedes i Foraaret 1772 som Modvægt mod den danske Kritik af Joh. Nordal Bruns Sørgespil »Zarine«, hvori Nordmændene saa et Udslag af national Skinsyge. Det er da et paafaldende Bevis paa W.s selvstændige og sikre Smag saa vel som paa Selskabets Fordomsfrihed, at hans berømte Indlæg i denne Strid (der vistnok var skrevet før Selskabets Konstitution, men udgivet paa Vennernes Foranledning), snarest gik i modsat Retning, imod den af Nordmændene Bredal og Brun indførte fransk-italienske Synge- og Sørgespilstil paa Theatret. Vistnok var W. selv næppe klar over sin Satires Rækkevidde, om han end ogsaa hos sine egne Landsmænd kunde se den Opstyltethed, som ellers var den norske Natur saa meget imod, f. Ex. hos Ewald. Men da han skrev »Kjærlighed uden Strømper«, tilsigtede han kun at frembringe en spøgende Bagatel, et Udslag af den godmodige indbyrdes Persiflage, som siden trivedes saa frit inden for Norske Selskab. Han havde endnu intet offentliggjort og havde heller ingen Tanke om at bringe dette Stykke offentlig frem. Det var kun hans Venners Overtalelser, der formaaede den beskedne og indolente Digter hertil, uden at nogen af Parterne gjorde sig nogen Forestilling om den uhørte Lykke, dette »komiske Sørgespil« skulde gjøre ved Udgivelsen (uden Forfatternavn) 1772 og især ved Opførelsen i næste Foraar. Den dramatiske Parodi, som hos os 50 Aar tidligere i Holbergs »Ulysses v. Ithacia« havde vendt sig mod den middelalderlige Formløshed, Haupt- und Staatsactionen, rettedes her med maaske endnu større komisk Genialitet mod den tomme Form, den fransk-klassiske Smags Udartning, som Holberg allerede, men uden Held, havde villet ramme i »Melampe«. W. tog den paa Kornet: Indholdets Frivolitet (de stjaalne Strømper) og den rhetorisk sententiøse Diktion; den indtil Kjedsommelighed fladtraadte Konflikt mellem Pligt og Kiærlighed; det udvortes opfattede Æresbegreb (hellere Tyv end strømpeløs Brudgom); de konventionelle Regler, Enhederne (»Du bliver aldrig gift, hvis ej i Dag det sker!«), de ørkesløst paaklistrede »fortrolige«, det tragiske Anelses-, Drømme- og Selvmordsapparat, — alt er benyttet med den virkningsfuldeste Komik, fra Fyrsters og Heroers Sfære draget ned i den platteste Hverdagslighed, der yderligere understreges ved Personernes naive Reflexion over deres egne Helteroller, og indrammet i de højtidelige Alexandrinere, som aldrig rigtig kom sig efter dette Stød. Og ikke mindre end Tragedien parodieres det den Gang saa yndede heroiske Syngespil, der behandlede beslægtede Æmner i en mekanisk Afvexling af Recitativ og Arie, hvor Personerne skildrede deres Sindsaffekter billedlig (»Naar Dig nogen Karper byder«, »Paa mit Hjærtes Skorsten brænder«) og i en affekteret italiensk Sangstil, som Komponisten Scalabrini fremhævede ved sin kunstlede Musik, og som Skuespillerne med Held efterlignede ved Opførelsen.

Det gik med W. som med Holberg, at hans Genialitet og komiske Kraft førte langt videre, end han selv tilsigtede, og skabte en Parodi, der staar paa Højde med Verdenslitteraturens ypperste, som Don Quixote, fordi den ikke blot rammer et enkelt Værk eller en enkelt Digter, men en hel Tidsalders falske Smag. Dette ses bl.a. ved Sammenligning med Hertugen af Buckinghams »The Rehearsal« (»Komedieprøven«) 1671, en dramatisk Satire mod Popes og Drydens franske Smag, hvorfra W. maaske nok har laant Motiv, men som i Betydning og Gjennemførelse staar langt under »Kjærlighed uden Strømper«. Derfor har Stykket ogsaa bevaret sit selvstændige Værd længe efter, at Parodien har mistet sin Gjenstand. Dette skete naturligvis ikke paa én Gang; de parodierede Stykker stod endnu en Tid lang paa Repertoiret sammen med »Kjærlighed uden Strømper«, og Samtiden fattede lige saa lidt som Forfatteren denne litterære Bedrifts fulde Betydning. Alle lod sig rive med, af Stykkets umiddelbare Vittighed, medens de, der deri anede et Angreb paa Tragedien som Genre, Tode, Baden, Wadum, nærmest misbilligede denne Tendens. Men i Virkeligheden havde W. hos os givet Dødsstødet til en hel Aands- og Poesiretning, der havde sin Berettigelse paa sin egen hjemlige Jordbund, men overført paa fremmed maatte blive rodløs og unaturlig.

Ligegyldig og uden Initiativ som W. efter sin egen bekjendte Gravskrift var, ydede han aldrig mere noget, som svarede til denne Debut. Som Rouget de l'Isle vaagnede han en Morgen og var berømt; han leverede sit bedste strax og var udtømt med det samme. Norske Selskabs Præmier fremkaldte, til Dels efter engelske Forbilleder, hans to alvorlige Digte »Nøjsomhed« og »Ode til Søvnen«, af hvilke især det sidste er naturlig følt og let versificeret uden dog i nogen udmærket Grad at hæve sig over Tidens sædvanlige Reflexionslyrik. Hans Lystspil i holbergsk Stil »Lykken bedre end Forstanden«, 1776, er lige saa ubehændigt og skjødesløst i sit Anlæg som mange holbergske Stykker, men savner ganske Holbergs Vid og viser os, at den store Verskunstner ikke var mindre stiv og tung i sit Prosasprog end de fleste af hans samtidige. Samme Aar ramtes W. af en langvarig og haard Fistelsygdom i den ene Kind, der ganske synes at have berøvet ham Livsmodet og gjort ham yderligere tilbøjelig til at søge Forglemmelse i Drik og uregelmæssig Levemaade, saa at han endog ofte led ligefrem Nød. Et Lyspunkt var det, da Theaterdirektør Warnstedt 1779 skaffede ham en tarvelig lønnet Bestilling som Theateroversætter, der dog ikke bragte ham ud af hans trykkende Forhold, især da han 10. Maj næste Aar ægtede en ikke ganske ung norsk Pige, Anna Cathrine Bukier (død 1812), Datter af Justitsraad, Krigsbogholder Thomas B. Ved dette Ægteskab har W. vel nærmest tænkt at sikre sig en Sygeplejerske, og skjønt hans faa Udtalelser til og om sin Hustru ikke bekræfte Traditionen om hans ulykkelige huslige Forhold, formaaede Hustruen dog ikke at knytte ham til Hjemmet eller overvinde hans uheldige Tilbøjeligheder, selv ikke efter at hun 1781 havde født ham en Søn. Hans tidligere saa sorgløse Sind blev stadig tungere, og selv om han kunde tø op i et muntert Lag, svandt Haabet om at se nye Frugter af hans Lune mere og mere. Det var tydelig nok ogsaa mere ydre end indre Trang, der i 1784 foranledigede Udgivelsen af hans Ugeblad »Votre serviteur otiosis«, der baade ved sin Form og sit Indhold, som var laant af almenbekjendte Anekdotesamlinger og sat paa tarvelige Vers, noksom røbede sin Tilblivelse »in vita Minerva« og under almindelig Skuffelse ophørte efter et Aars Tids Forløb. Endnu ringere og næsten barnagtig baade i Plan og Udførelse er den uopførte og af W. selv ikke vedkjendte fantastiske Komedie »Anno 7603« fra 1785, en Satire paa Kvindeemancipation, ikke uden Mindelser om Holbergs Niels Klim. S. A. hilste han, beskeden og uselvisk som altid, i et Rimbrev Baggesen som den opgaaende Sol. W. døde efter et kort Sygeleje af Nervefeber 29. Dec. 1785, kun 43 Aar gammel, og uden at hans Bortgang vakte stor Opmærksomhed. Hans Venner tog sig af hans Søn uden Hensyn til Enken, bl.a. ved at faa arrangeret en Mindefest paa Theatret, og Baggesen gjengjældte senere hans Hyldest ved de bekjendte, for Resten ofte varierede Linjer under hans Portræt:

Graad smelted hen i Smil, naar Wessels Lune bød,
og Glædens Smil forsvandt i Taarer ved hans Død.

W. var en godmodig, naiv Improvisator, hvis rige Lune traadte frem i Indfatning af en glimrende Sprogkunst og en sikker poetisk Takt, der f. Ex. i »Kjærlighed uden Strømper« midt i den vildeste Karikatur altid bevarer sin Overlegenhed over Stoffet, aldrig lader sig rive med af det. Men Arbejde, Studium, Udvikling er der hos ham ikke Tale om; alt maatte komme ligesom af sig selv, halvt ubevidst, født af øjeblikkelig Indskydelse som hans Impromptuer (»Hestehandleren«, »Jfr. Biehls Smørrebrødsselskab«, »Gravskrifterne«), der imidlertid i Runding og Pointe ikke staa over den aandsbeslægtede Ambr. Stubs, — eller dog udarbejdet uden Møje eller Reflexion, i ét Aandedræt, som »Kjærlighed uden Strømper«, der blev til paa nogle faa Uger. Han stod fuldt færdig som Digter allerede i sit første Forsøg, og næsten hele hans i Omfang vistnok ringe, men desto lødigere Produktion falder i A arene 1772—75. Senere fremkom kun nogle smaa Perler af komisk Fortællekunst som »Gaffelen«, »Herremanden«, »Hundemordet«, »Smedden og Bageren«, og i »Votre serviteur« spores kun hist og her hans ejendommelige Humor med dens Sidespring og overraskende Pointer, især i den saa uventet tilknyttede Moral, der spotter Samtidens moraliserende Hang. Ikke mindst mærkelig er W.s medfødte Overlegenhed og Originalitet i Versbehandlingen. Under hans Haand taber Alexandrineren ganske det ensformig klaprende Præg, som hidtil skæmmede dens Overførelse paa de germanske Sprog, og tumler sig med en Frihed og Lethed, der ikke giver Franskmændenes noget efter og f. Ex. i »Kiærlighed uden Strømper« i en ukjendt Grad nærmer sig til naturligt Talesprog. Siden uddannede han i sine komiske Fortællinger, nærmest efter Lafontaine, et aldeles frit jambisk Vers, der i sin uregelmæssige Vexlen fra 1 til 6 Fødder lunefuldt snor og bøjer sig efter Fortællingens Gang, og som Baggesen senere optog og tillempede i sine Rimbreve.

I dansk Digtning danner W. Overgangsleddet mellem Holberg og Baggesen. Den første overgik han langt i formel Lethed, og han veg ikke for ham i komisk Naturbegavelse; snarere sprudlede W.s Vid endnu mere umiddelbart frem, og ingen enkelt af Holbergs Komedier staar maaske fuldt paa Højde med »Kiærlighed uden Strømper«. En anden Sag er det, at Holbergs mere omfattende Aand gjennem et langt Livs Arbejde satte ganske anderledes dybe Spor i Litteraturen. Baggesen var lige saa urolig virksom, som W. var doven, men fik dog lige saa lidt som han noget fuldt og helt ud af sine Evner og sit Arbejde. I Vid som i overlegen Form- og Sprogsans ligne de hinanden; men Baggesens Vittighed er gjærne bevidst og villet, hvor W.s er rent umiddelbar, og hans [Baggesens] sproglige Færdighed løber ofte løbsk med ham i kunstlede og uklare Perioder, medens W. netop udmærker sig ved den fuldkomneste og mest usøgte Naturlighed i Tanke og Udtryk. Det var denne Naturlighed, der gjorde ham til en Fjende baade af fransk Rhetorik og af Klopstocks »hastemte Toner«; men paa Grund af Digterens noble og fredsommelige Karakter blev hans Opposition, f. Ex. over for Ewald, aldrig personlig og ubillig som nogle af hans Venners.

Wessel, Ole Christopher, 1744—94, Generalavditør

Af L. Daae

Ole Christopher Wessel var Digteren J. H. Wessels yngre Broder, født i Vestby 12. Jan. 1744, og gik som denne i Christianias [Kristiania]s den Gang fortrinlige Kathedralskole. Allerede i Studenteraarene viste det sig, at hans, ligesom Broderen Caspars, Begavelse og Anlæg gik i en ganske anden Retning end Digterens, ligesom ogsaa hans Livsbane blev højst forskjellig fra dennes. W. synes at have staaet uden for »det norske Selskabs« Kreds, han lagde sig efter trigonometrisk Landmaaling under Thomas Bugge og har omkring 1768 opmaalt og kortlagt en stor Del af de danske Øer og det paa en Maade, der fandt »almindelig Approbation« (Molbech, Videnskabernes Selskabs Historie S. 81 ff.). Derhos studerede han Lovkyndighed, og det tør være denne Broder, hvem Digteren for Spøg karakteriserede saaledes: »Han tegner Landkort og læser Loven, han er saa flittig, som jeg er doven!« [»Han« er også blevet opfattet som Caspar Wessel] 4. Maj 1770 tog han den juridiske Embedsexamen og avancerede saa hurtig fra det ene Embede til det andet. Han blev nemlig 7. Dec. 1771 udnævnt til Assessor i den kort i Forvejen oprettede Hof- og Stadsret i Kjøbenhavn. Her fra gik han over i Højesteret 3. April 1775 og blev samtidig virkelig Justitsraad. Men allerede 27. Nov. 1776 udnævntes han til Generalavditør i Norge og senere til 2. Deputeret i det kongl. Generalitets- og Kommissariatskollegium i Christiania [Kristiania]. Han led i sin sidste Tid af Sygelighed og tog Afsked fra sine Embeder 25. April 1794. Inden Aarets Udgang døde han, nylig hjemkommen fra en Baderejse til Pyrmont, 26. Dec.

Wessel nød stor Anseelse som Embedsmand og var en af Norges den Gang mest fremtrædende Mænd. Gjentagne Gange benyttedes han i vigtige Kommissioner. I 1785 var han Medlem af den »Generalkommission« i Christiania [Kristiania], som skulde udlægge Gaarde af det beneficerede Gods til Embedsgaarde for Officerer, og kom herved til i et Lejlighedsskrift (1788) at optræde mod Legangers [...] Protest imod dette Godses Anvendelse i det nævnte Øjemed. Denne W.s Piece er ret mærkelig, da Forfatteren med stor Frimodighed udtalte Ønskeligheden af »et øverste Kollegium i Norge selv, med Ret ej alene til Regeringens, men ogsaa Nationens Fortrolighed« og i ret stærke Udtryk talte om, at Norge var »miskjendt«. I 1788 var han Medlem af det »Felt-kommissariat«, som fulgte med de norske Tropper, der rykkede ind i Baahus Len [Bohuslen] under Carl af Hessen, 1789 af Kommissionen angaaende en ny Landmilitsforordning for Norge. Hans Forestillinger i denne Anledning bleve efter hans Død trykte i »Minerva«. For Oprettelsen af et norsk Universitet var han en ivrig Talsmand og udsatte af egne Midler Præmier for Skrifter om denne Sag. Hans tidlige Bortgang vakte Sorg i Landet. Medens hans Broder Digteren begravedes i største Stilhed, fejredes O. C. W.s Minde ved store Festligheder i Christiania [Kristiania], hans Ven Jonas Rein besang ham, og N. Treschow indbød til Højtideligheden ved Program paa Latin og Dansk. Enken rejste ham et prægtigt Monument i Skjeberg Kirke.

Han var 2 Gange gift. Hans første Hustru var Helene Barcklay, Datter af Avktionsdirektør B. i Christiania [Kristiania]. Under W.s Fraværelse paa Toget i Baahus Len indlod Fruen sig i en Liaison med Justitiarius Enevold de Falsen [...], der medførte hendes Skilsmisse fra W. (hun døde 19. April 1826 i Danmark efter et ulykkeligt Ægteskab med en Lieutenant Lous). I 1791 blev W. gift med den bekjendte Fru Maren Holter, f. Juel, en i alle Henseender udmærket Dame, der efter sin første Mands, Zahlkasserer Holters [...], Død sad inde med en af Norges allerbetydeligste Formuer og besad store Ejendomme, navnlig Hafslund og Borregaard. Hun ægtede efter W.s Død Statsraad M. G. Rosenkrantz og døde 1815. Begge W.s Ægteskaber vare barnløse.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wiedewelt, Johannes, 1731—1802, Billedhugger

Af Sigurd Müller

Johannes Wiedewelt var født i Kjøbenhavn 1. Juli 1731 og Søn af [...] Just W. [Billedhugger, indvandret fra Tyskland]. Faderen maa tidlig have faaet Øje for sin Søns kunstneriske Begavelse, thi allerede som Dreng blev W. sat i Lære hos den italiensk-fødte Historiemaler Miani. Da denne imidlertid forlod Kjøbenhavn 1745, tog Just W. sig selv af Sønnens videre Uddannelse samtidig med, at han lod ham besøge det ældre Kunstakademi, hvor W. rimeligvis har tegnet og modelleret under Petzold. Tidlig er han dog begyndt at arbejde paa egen Haand og har naaet Resultater, der maa have vakt en vis Opmærksomhed; saa meget vides i alt Fald, at den unge Kunstner allerede i Foraaret 1750 havde modelleret og faaet støbt i Tin to smaa Buster, forestillende Kong Frederik V og Dronning Louise, og at disse Arbejder bleve overrakte de høje Herskaber og betalte med 120 Daler. Stort mere end denne Sum har W. næppe haft til Raadighed, da han et Par Maaneder senere gav sig ud paa en større Studierejse. Over Hamborg drog han til Rouen og naaede i Begyndelsen af Avgust Paris, hvor han ikke længe efter havde det Held at gjøre Bekjendtskab med den danske Legationssekretær ved det franske Hof, Justitsraad Wasserschlebe. Denne blev ham en værdifuld Støtte, i det han først skaffede sin unge Landsmand Optagelse i den ansete Billedhugger G. Coustou den yngres Atelier og senere formaaede Kong Frederik til at yde ham en aarlig Understøttelse, foreløbig paa 2 Aar og paa 200 Rigsdaler d. K. aarlig; senere blev Summen forhøjet til det dobbelte. Hos Coustou indtog W. en Stilling dels som Elev, dels som Medhjælper, og var i den sidste Egenskab højt skattet af Mesteren, hvem han stod bi med Marmorhugningen; det viste sig ogsaa, da W. udtalte sit Ønske om at rejse til Italien, at Coustou søgte at holde ham tilbage ved at forestille ham, at han, om han blev i Paris, ved hvis Akademi han havde vundet en Sølvmedaille, endnu et Aar (hele Aaret 1754), vilde kunne gjøre sig Haab om at opnaa Akademiets store Rejsestipendium. Hertil synes W. imidlertid kun at have fæstet ringe Lid, og tilmed stod det ham vistnok klart, at han i det franske Atelier ikke lærte andet godt end at hugge i Marmor. Han skilte sig da fra Coustou, studerede endnu en kort Tid paa egen Haand i Paris og begav sig saa, i Maj 1754, over Lyon, Marseille og Civitavecchia til Rom. Fra Wasserschlebe havde W. Anbefalingsbreve med til Direktøren for det franske Akademi i Rom, Professor Natoire, der tog venlig imod ham, og gjennem hvem han blev kjendt med adskillige andre franske Kunstnere; til hans Omgangskreds kom ogsaa andre fremmede Mestre til at høre, Saaledes Tyskeren Rafael Mengs og Italieneren Pompeo Battoni. Af ganske særlig Betydning for ham blev dog fremfor alt det nære Venskabsforhold, hvori han kom til at staa til den fremragende tyske Arkæolog og Kunstgransker Winckelmann, Grundlæggeren af den nyere Tids Antikstudium. Sammen studerede Winckelmann og W. hvad der paa den Tid fandtes i Rom af Oldtidens Billedhuggerarbejder, og den store lærde vejledede sin unge Ven til deres rigtige Forstaaelse, opmuntrede ham til at tegne saa meget som muligt efter dem og har sikkert ikke forsømt nogen Lejlighed til at indskærpe ham den Grundsætning, som W. senere hævdede i sit lille Skrift »Tanker om Smagen udi Kunsterne i Almindelighed«, at den fremadstræbende Kunstner gjør stor Uret mod sig selv og mod sit Kald, dersom han giver sig til at arbejde efter Naturen, før han grundig har studeret Antikken og tilegnet sig dens Aand og Stil. Winckelmanns Indflydelse paa W. har saaledes ingenlunde helt igjennem været af det gode. Mere end tvivlsomt er det dog, om W. i de Aar, han levede i Rom, uden sin Vens Hjælp overhovedet havde faaet Øjnene op for den oldgræske Plastiks Fortrin for den nyete franske og mægtet at iværksætte de agtværdige Forsøg, han senere i sine bedste Værker gjorde paa at komme ud over den Barokstil, der raadede i Coustous Værksted.

W. blev i Italien til 1758, da Akademiets Præses gav ham Tilhold om at vende hjem; største Delen af de 4 Aar tilbragte han i Rom, men fik dog Tid til at gjøre en Udflugt til Neapel, Pompeji, Herculanum og Portici, i hvilken sidste By han viede de to Rytterstatuer af M. Nonius Balbus en ikke ringere Hyldest end den, han i Rom havde ladet blive sine Yndlingsskulpturer, Apollon i Belvedere, Laokoonsgruppen og Niobegruppen, til Del. 1. Juli i det nævnte Aar tog han i Rom Afsked med Vennerne og gav sig i Følge med Maleren Mandelberg paa Hjemrejsen. Denne gik over Siena og Florents, hvor Vennerne tilbragte 16 Dage og flittig besøgte Kunstsamlingerne; W. har selv i sine Optegnelser og Breve udtalt sig om Indtrykkene, han modtog i disse og i Kirkerne, og det er med noget blandede Følelser, man erfarer, i hvilken Retning hans Smag gik; af Malerierne synes et Værk af den ret ubetydelige Eklektiker Trevisani at have gjort det stærkeste Indtryk paa ham, medens det om Michelangelos Monumenter i Kapellet ved S. Lorenzo (Medicigravene) hedder, at de ere »schlechter, als man sich einbilden sollte«. I Pisa saa han Freskerne i Campo santo, »so aber nicht viel taugen«, i Padua interessere Billedhuggerarbejderne, deriblandt Donatellos berømte Rytterstatue, ham ikke, »ist nicht sonderlich«. Rejsen førte ham for øvrigt over Venedig gjennem Tyrol og Tyskland; til Kjøbenhavn kom han 6. Okt. 1758.

Hvad W. havde hjemsendt fra Rom var ikke meget; foruden en Del Tegninger og Kopier efter Antikken nævnes kun et Relief, der kom til Akademiet i sønderbrudt Tilstand, og hvis Æmne nu ikke kjendes. At man imidlertid i de raadende Kredse allerede regnede ham for en betydelig Kraft, fremgaar af Begivenhedernes Gang: næppe et halvt Aar efter sin Hjemkomst blev han optagen som Medlem af det nyorganiserede Kunstakademi, og samtidig fik han Udnævnelse til kongl. Hof billedhugger med frit Atelier i Materialgaarden ved Frederiksholms Kanal. Og Bestillingerne lod ikke vente paa sig; først blev det ham paalagt at udføre et Monument over Christian VI — det var færdigt i Marmor 1770 og bestaar af en mægtig, med allegoriske Relieffer prydet Sarkofag, ved hvis Endestykker 2 kvindelige Figurer, »Sorgen« og »Berømmelsen« ere anbragte; det hele er samlet med ikke ringe

Følelse for dekorativ Virkning og i mange Enkeltheder smukt modelleret. Lidt senere overdroges det ham at bidrage til den paabegyndte Frederikskirkes Udsmykkelse med en stor Mængde Kunstværker, ikke mindre end 64 »Figurer« og 30 Relieffer foruden flere dekorative Ting. Til alt dette fik W., der maa have modelleret med ganske overordentlig Lethed, Skitserne færdige i mindre end et Aars Tid. Til endelig Udførelse kom disse Arbejder imidlertid ikke, da Opførelsen af Kirken, som man ved, blev standset, og af Skitserne er ikke en eneste bevaret til vore Dage.

I 1760 begyndte W. at efterkomme en vistnok ikke mindre omfattende Bestilling, og det lykkedes ham, selvfølgelig med Bistand af talrige Medhjælpere, at føre Arbejdet til Ende i Løbet af næppe længere — maaske endog kortere — Tid end 8 Aar. Det er de mangfoldige Grupper, Statuer og Dekorationer af forskjellig Art, som endnu staa paa deres Plads i Fredensborg Slotshave. Disse Værker ere af meget ulige Værdi og i forskjellig Stil, om de end for Enkeltfigurernes og endnu mere for Figurkompositionens Vedkommende gjennemgaaende bære utvetydigt Mærke af den Paavirkning, Kunstneren havde været underkastet i Paris. Mindst gjælder dette om de kolossale — 8 Fod høje — draperede siddende Kvindefigurer, som danne Hovedstykkerne i de 2, hver 62 Fod lange, for øvrigt med Vaabenskjolde prydede »Dekorationer«, og som symbolisere Danmark og Norge; her er Ro og plastisk Holdning og en Renhed i Linjerne, der peger tilbage over Coustou og hans samtidige og lige mod den oldromerske Plastik. Men de andre Figurer og Grupper tage sig rigtignok nærmest ud, som om deres Ophavsmand aldrig havde set en Antik for sine Øjne, — som vare de udgaaede fra en fransk Dekadencekunstners Værksted, hvor Berninis Indflydelse endnu var den bestemmende. Særlig gjælder dette om Gruppen, der forestiller Helenas Bortførelse, hvor især den oprakte Arm med de vidt spredte Fingre gjør en »barok« Virkning, men ogsaa de to andre Bortførelsesscener med Flora og med Proserpina saa vel som Æneas, der med Anchises og Ascanius forlader Troja, vilde have vakt Winckelmanns dybeste Mishag, dersom han, der kaldte Bernini »der grosste Esel unter den Neueren«, havde faaet dem at se. Ret tiltalende, især ved det Indtryk de gjøre af virkelig at sove, ere de to hvilende Drenge; af »Aarstiderne« er »Foraaret« ret smuk i Linjerne, men staar, som i det hele W.s Statuer, daarlig paa Benene; de 3 andre ere meget tarvelige. Ikke synderlig mere tiltalende ere de i Dekorationerne indlagte Relieffer; »Gratierne«, der pryde Obelisken paa Øen, ere unaturlig tynde og lange og meget flove i Udtrykket; bedre og ikke blottet for Reminiscenser fra Antikken er »Vinhøsten«, der findes paa et »Monument champêtre«, der som Helhed er godt arrangeret. Dette kan overhovedet siges om næsten alle de til Samlingen hørende helt eller væsentlig set dekorative Arbejder, Saaledes om et »Monument pittoresque« med et ionisk Tempel i Relief og med en ypperlig Anvendelse af Ægstave og andre ornamentale Led; endnu værdifuldere ere de fleste af de mægtige, paa firsidede Postamenter opstillede Vaser med deres fine, antikiserende Profiler og stilfulde Udsmykning. Af Arbejderne i Fredensborg fristes rnan overhovedet til at slutte, at W.s Talent væsentlig gik i Retning af det ornamentale, og at han vilde have kunnet naa overmaade højt, hvis han havde uddannet sig og virket udelukkende som Dekorationsbilledhugger. Den omtalte, for Bedømmelsen af W.s Evner og Udvikling meget vigtige Suite er for øvrigt mærkelig ved at fortælle om det sære Tilbagefald til Dyrkelsen af den franske Stil, der viser sig hos Kunstneren kort efter hans Hjemkomst fra Italien. Senere Arbejder af ham vise langt tydeligere end Fredensborgsagerne, at han virkelig har lært noget af at se og tegne efter antikke Statuer og Relieffer. Man mærker det allerede i 1768, da han tegner en Reliefkomposition til Titelkobberet foran J. G. Bradts Gjengivelser af Monumenterne i Fredensborg Slotshave; af alle W.s Frembringelser er der vistnok ingen, der røber mere Forstaaelse af antik Komposition, Linjeføring og Bevægelse end denne Tegning.

Wiedewelt's Holberg-sarkofag i Sorø Kirke. Foto: BA, 2004

W., der fra 1761 var Professor ved Modelskolen, og som senere opnaaede den paa hans Tid meget høje Titel af Justitsraad, skal have passet sin Lærergjerning omhyggelig, endogsaa efter at han i 1772 var bleven Akademiets Direktør. Den kunstneriske Virksomhed, han ved Siden deraf udfoldede, maa kaldes i forbavsende Grad omfattende, selv om man, hvad der vel er nødvendigt, forudsætter, at han til de fleste af sine Værker — ligesom senere Thorvaldsen — har nøjedes med selv at gjøre en Skitse og ladet Medhjælperne besørge Resten, og at han til »det simplere Arbejde«», som i rigelig Mængde udgik fra hans Værksted, kun har leveret en Tegning. Mange Bestillinger modtog han paa Gravmæler, af hvilke en stor Del ere spredte omkring i Landets Kirker, og paa Sarkofager, hvoriblandt Holbergs i Sorø (1779) udmærker sig ved sin rene, monumentale Stil og skjønne Udførelse. Adskillige af disse Ting udførtes for Privatfolk; i en Række af Aar var det dog mest efter Ordrer fra Hoffet, han arbejdede. I 1765—66 leverede han saaledes til Riddersalen paa Christiansborg et allegorisk Relief og 12 Medailloner af oldenborgske Konger samt 28 større og mindre Stykker af væsentlig dekorativ Karakter; alt dette gik til Grunde ved Slotsbranden 1794, og kun nogle af Medaillonerne kjendes af Kobberstik. I 1769 fuldendte han sit Hovedværk, Frederik V's kolossale Monument i Roskilde Domkirke — en 6 Alen lang og 3 Alen høj Sarkofag, der hviler paa et Fodstykke og prydes af talrige Skulpturer; bag den bærer en Søjle, som krones af en Urne, en Medaillon med Kongens Portræt; for Enderne af Sarkofagen sidde 4 1/2 Alen høje, kronede Kvindeskikkelser, Danmark og Norge, som i dyb Sorg. Om dette Arbejde kan siges det samme som om W.s andre: det dekorerer godt, hvor det staar, og frembyder en Del smukt følte og vel udførte Enkeltheder, men ved Siden deraf meget, som tyder paa en ikke ganske ægte Følelse og en mangelfuld, i alt Fald ikke konsekvent gjennemført Uddannelse.

I 1768—69 var W. paa Rejse i Frankrig og England; efter den Tid fik han fra Regeringen kun én stor Bestilling, nemlig paa over 50 Mindestøtter for fremragende danske og norske, opstillede ved Jægerspris Slot; de bleve udførte i Aarene 1777—84 og ere for en Del i al deres Beskedenhed Vidnesbyrd om Kunstnerens Sans for gode Proportioner og fin Ornamentik. Fra Værkstedet i Materialgaarden udgik end videre de paa »Herkulespavillonen« i Rosenborg Have anbragte Relieffer Herkules og Omphale. Men for øvrigt arbejdede W. i den sidste Snes Aar af sit Liv saa godt som udelukkende for Privatfolk, og de Opgaver, disse stillede ham, vare kun sjælden nogenlunde betydelige eller lønnende — næsten udelukkende paa mere eller mindre tarvelig udstyrede og derfor prisbillige Gravmæler. Et enkelt Værk fra hans sidste Tid er dog af større Interesse, Statuen »Troskaben« paa Frihedsstøtten i Kjøbenhavn, udført 1797. Her er der, i alt Fald i Figurens Bevægelse, noget, der virkelig minder om, at Kunstneren har staaet over for antikke Billedværker.

W. blev 8 Gange valgt til Direktør for Kunstakademiet og beklædte denne Post sidste Gang 1793—94; han havde adskillige Gange Lejlighed til at vise Kunstskolen betydelige Tjenester, særlig ved at skaffe den ud over de pekuniære Vanskeligheder, som Regeringens store Sparsommelighed beredte den. Virksom var han til det sidste,

skjønt han i sin fremrykkede Alder led af stor Legemsskrøbelighed, der vedligeholdtes af gjentagne Slagtilfælde. I sin kraftigste Alder havde han vistnok siddet i ret gode Kaar, men som gammel maatte han ligefrem kæmpe med Fattigdommen. Hans Lønninger beløb sig kun til 500 Daler d. K. eller lidt over 1.500 Kroner, hvilket paa en Tid, da en Tønde Rug kostede 18 Kroner og alle andre Priser stod i Forhold dertil, kun kunde forslaa lidet til 4 Menneskers Underhold; W. giftede sig aldrig, men maatte dog ernære ikke alene 2 gamle Søstre, men ogsaa en fattig Slægtning, han havde taget til sig. Usselt bleve hans Arbejder betalte, og til sidst var Nøden i den gamle værkbrudne Mands Hjem saa stor, at næsten alt, hvad der kunde pantsættes, var vandret til Assistenshuset, og at Oldingen selv maatte sove paa laante Sengklæder. Og saa kom, hvis Traditionen har Ret, en afgjørende Katastrofe: et Skib, der førte en Del Marmorblokke, som W. havde betalt med en lille Pengesum, hans Søstre ejede, gik til Bunds under Læsø. Al denne Elendighed var mere, end den haardt prøvede Mand kunde bære, og om Aftenen den 17. Dec. 1802 druknede W. sig i Sortedamssøen. Først 4 Dage senere fandtes hans Lig, og Juleaften blev det jordfæstet paa Assistens Kirkegaard.

Der var Sorg ved hans Død; W. havde været almindelig elsket af alle, der personlig havde med ham at gjøre, og Samtiden saa i ham en Mester af første Rang; at Oehlenschläger, hvis skjønne Mindedigt over ham er almindelig kjendt, kaldte ham »Danmarks Phidias«, er næppe af nogen blevet regnet for en Overdrivelse. Den ganske urigtige Vurdering af hans Kunst lader sig i Virkeligheden let forklare, uden at man behøver at søge Grunden dertil ene i hans Samtids fænomenale Kritikløshed og Nøjsomhed. W. var ganske vist ikke nogen stor Kunstner; han stod saaledes langt tilbage for sin samtidige, Svenskeren Sergel; hans oprindelige Begavelse var næppe overvældende, og hans Uddannelse, først i Paris og saa i Rom, af en saadan Art, at Resultatet som Helhed blev en aldrig ret organisk sammensmeltet Blanding af Parykstil og Antik — en Blanding, hvori den førstnævnte Bestanddel som oftest vejede mest til. Men ved Siden heraf sad han inde med Fortrin, der hævede ham højt over Mængden af Tidsalderens Billedhuggere. Hans Fantasi var rig, han komponerede let og i Regelen naturlig og havde saa megen Smag, at han, selv hvor den franske Indflydelse var umiskjendelig, dog kun rent undtagelsesvis faldt ud i Svulst og Bombast eller i den absolute Tomhed. I Sammenhæng hermed kommer der noget i Forhold til, hvad Tiden ellers frembragte, ret sundt og menneskeligt over hans Arbejder. Om hans nære Forhold til Antikken har der af og til, ogsaa i senere Tider, været talt i alt for høje Toner; ganske vist er han paavirket af sengræsk og romersk Kunst, men Udbyttet, han har haft af at studere det gamle, er dog væsentlig det, at han derved har faaet sin Smag Saaledes renset, at han delvis har kunnet sky de Unoder, der skæmmede Periodens franske Skulpturer. Sine bedste Egenskaber lægger han ofte for Dagen i sine Tegninger, mindst dog i dem, han udførte til Pragtudgaven af »Peder Paars«, 1772; disse ere blottede for ethvert Spor af Lune og derved dødsdømte.

W.s Samtid og de nærmest følgende Generationer have instinktmæssig følt hans fortrin som noget, der havde sin Rod i en nobel og fin Kunstnerpersonlighed; de have med rette paaskjønnet, men ogsaa i høj Grad overvurderet dem. For senere Slægter maa han staa som en talentfuld og elskværdig Overgangsskikkelse, der vel i visse Maader peger ud mod det, der skal komme, men hverken er stærk eller oprindelig nok til at bryde nye Baner.

Til: Indholdsfortegnelsen

Winsløw, Jacob Benignus, 1669—1760, Anatom

Af Julius Petersen

En skindød vågner. Illustrationen stammer fra en Engelsk udgave fra 1746.
Winsløw var foregangsmand i anatomi, herunder i brugen af 'topografisk anatomi'.

Jacob Winsløw var en Søn af nedennævnte Præst P. J. W. og fødtes som den ældste af 13 Børn i Odense 17. April 1669. Under knappe Kaar i Hjemmet voxede han op, men blev ligesom sine Brødre holdt til Bogen af sin videnskabelig og litterært anlagte Fader, hvis Yndlingssøn han var ved sine fromme og elskelige Egenskaber, og deponerede fra Odense Gymnasium 1687. Som Tilfældet med de fleste af Datidens Studenter blev Theologien hans Fag ved Universitetet; han hørte til det første Hold theologiske Alumner paa Borchs Kollegium og kom saa vidt i Studiet, at han prædikede med Bifald og var færdig til Attestats. Men imidlertid var hans Sans og Interesse, under Indflydelse af de endnu ret livskraftige Bartholinske Strømninger, vakt for Lægevidenskaben og særlig for Anatomien, og efter sine Velyndere Gehejmeraad Moths og Ole Rømers Tilskyndelse gik han da over til dette Studium og blev Prosektor hos Caspar Bartholin, der den Gang endnu dyrkede Anatomien. For videre Uddannelse tiltraadte han 1697 den sædvanlige og ved de mangelfulde Studieforhold hjemme nødvendige Studierejse, rigelig understøttet af Kongen og Moth.

Først drog han i Selskab med Johs. de Buchwald [...] til Holland, hvor han, som det fremgaar af efterladte Breve, i høj Grad fængsledes af den praktisk anlagte Undervisning i Anatomi, Kirurgi og Fødselshjælp, i skarp Modsætning til den i Kjøbenhavn endnu florerende skolastiske Aand. 1698 gik han efter Moths Ordre her fra til Paris, hvor han, navnlig ved den dygtige Anatom Duverneys Undervisning, hurtig udviklede sig til selv at blive en fremragende Anatom, men hvor Opholdet tillige blev i højeste Grad skæbnesvangert for ham, i det han her til sin Faders og sin Slægts store Sorg svigtede sine Fædres Tro og gik over til Katholicismen. Han blev derved hjemløs i sit Fædreland, der slog Haanden af ham, og som han aldrig gjensaa.

Hans Apostasi foregik ikke, som hans ældre Slægtning Stenos, under Indflydelse af en dyb og urolig Gjæring i hele Følelseslivet. Det skete paa en rolig, fornuftmæssig Maade, kun under Bekymringer for den Sorg, han derved voldte sin Slægt, gjennem Disputereøvelser, som han netop for at bestyrke sig i sin Tro holdt i Paris med en ung dansk Student Worm, en Sønnesøn af Ole W., og hvor han havde paataget sig den farlige Rolle at forsvare Romerkirkens Lære, til hvilket Formaal han grundig studerede Bossuets Skrifter. Men da han først havde vundet sin faste Overbevisning, fastholdt han trofast og ærlig sin Apostasi, uanset alle Forsøg hjemme fra paa at kalde ham tilbage der fra, og antog Bossuets Fornavn Benignus [Jacob Benignus Winsløw].

Foreløbig blev han nu vanskelig stillet i Paris, da al Understøttelse hjemme fra unddroges ham, men den gamle Bossuet og andre katholske Velyndere tog sig af ham. Uden Udgift fik han 1705 sin Licentiatgrad og Avtorisation som Læge i Paris, fortsatte sine anatomiske Studier paa glimrende Maade som Duverneys Assistent, derpaa som hans Vikar og »Docteur regent« i Fakultetet, blev allerede 1707 Medlem af Académie des sciences, blev ogsaa

snart en yndet Læge og kunde saaledes i 1711 stifte Familie, i det han indgik Ægteskab med en ung ubemidlet Pariserinde af beskeden Herkomst, Maria Catharina Gilles.

I den følgende Tid publicerede han i Akademiets Annaler en Række anatomiske Afhandlinger, alle udmærkede ved Tilforladelighed og Grundighed, ved Klarhed og Stringens ligesom ogsaa ved praktisk Sigte. Den særlig for Kirurgien saa vigtige topografiske Anatomi kom først til fuld og frugtbringende Udvikling ved hans reformerende videnskabelige Virken. Han arbejdede lige saa langsomt som grundig, og først i en Alder af 63 Aar kunde han publicere sit berømte, i alle større Kultursprog oversatte og i et langt Tidsrum ved alle lægevidenskabelige Læreanstalter benyttede Hovedværk »Exposition anatomique de la structure du corps humain«. I bestandig større Antal flokkedes Disciple fra alle Lande om hans anatomiske Lærestol i Jardin du Roi, men hans Avancement her foregik i øvrigt ligesom hans Forskning yderst langsomt. Først 1743, i en Alder af 74 Aar, erholdt han den egentlige Professorpost ved Jardin du Roi. Men han var da endnu i sin fulde Arbejdskraft. Hans fra først af svagelige Helbred var ved hans tarvelige og strænge Levesæt blevet bestandig stærkere, og 2 Aar derefter havde han den Triumf at indvie det nye, paa hans Initiativ opførte, anselige Stentheater i Haven, ved hvilken Lejlighed han holdt en svingfuld Tale, hvori han med en fin Kompliment til den franske Videnskab kaldte sig »Arriére-petit-fils« af den gamle franske Anatom Riolan, i det han betegnede de danske Anatomer S. Paulli, sin Slægtning Steno og sin første Lærer C. Bartholin som Mellemled.

Det var imidlertid kun som anatomisk Videnskabsmand, han viste fremragende Egenskaber. I øvrigt var han baade efter Holbergs og andre samtidiges Vidnesbyrd en ringe Aand, enfoldig og troskyldig, smaatskaaren, bigot og disputeresyg. Denne »simplicitas animi«, som fremhæves af Holberg, har ogsaa givet sig litterært Udtryk, saaledes i en Thesis om Skindød og Dødstegnene, der er bleven fremdraget i den senere Tid og benyttet som Agitationsmiddel i Skindødsspørgsmaalet af V. Heise (oversat paa Dansk i Sorø Skoles Program 1868). Heri viser W. i sine Skindødsberetninger en saa naiv Lettroenhed og Overtro, at det selv i Betragtning af Tiden er meget overraskende. Men Holberg fremhæver tillige Hædersmandens Bravhed og Godhed, hans utrættelige Hjælpsomhed mod Landsmænd, og som Læge viste han sig stadig opofrende og utrættelig ogsaa mod fattige Klienter, noget, som ikke var meget kjendt i hans Tid. Sin Lægepraxis vedblev han at øve ind i den høje Alder, til Trods for en tiltagende Døvhed. Hans Død indtraf først 3. April 1760. Hans Buste og et Oliemaleri af ham, skjænket af hans yngre Slægtning, [...] Professor F. C. W., findes i vort kirurgiske Akademi.

I sit Ægteskab havde han en Søn, der døde tidlig, og en Datter, der ægtede en Pariserlæge de la Sourdière. Gjennem en Dattersøn af hende kom det ved J. B. W.s Død fra Frankrig foreløbig forsvundne Navn paa ny frem i den franske Lægevidenskab, i det denne Dattersøn, en Læge Lullier, paa sin Ungdoms Studierejse ogsaa kom til Danmark og Kjøbenhavn og fornyede Forbindelsen med sin Slægtning, Professor F. C. Winsløw paa Frederiks Hospital, samt derefter antog Dobbeltnavnet Lullier-Winslow og gjorde dette hæderlig bekjendt i den franske lægevidenskabelige Litteratur.

Til: Indholdsfortegnelsen

Winsløw, Ludvig, o. 1674-1712, Præst

Af A. Jantzen

Ludvig Winsløw var Broder til ovfr. anførte J. B. W., blev født i Odense og dimitteredes sammesteds fra 1692. Atter og atter søgte han Præstekald, men forgjæves. I 3 Aar fra 1703 boede han hos Præsten, Mag. Iver Brinck i Kjøbenhavn [...], der under adskillige Aars Ophold i England havde faaet grundigt Kjendskab til engelsk Litteratur, som han da ogsaa vidste at give W. Kiærlighed til. Efter at W. 1704 havde udarbejdet en akademisk Afhandling om Menneskets Sjæl (optrykt flere Aar efter paa ny i udvidet Form og med Tillæg) og efter indtrængende Opfordring af Boghandler Chr. Gertsen 1706 havde oversat fra Latin N. Pedersens uheldige Arbejde »Cimbrers og Gothers ældgamle Herkomst« [...], hvortil han lovede senere at udgive et forklarende Tillæg, som imidlertid aldrig kom, naaede han endelig at faa en Oversættelse frem af den engelske Opvækkelsesprædikant Dan. Dykes meget udbredte Skrift »Selvbedragets Hemmelighed eller Nosce te ipsum« (1706, nye Oplag 1729 og 1737). Skriftet har ogsaa hos Kirkefolket i Danmark i sin Tid været en yndet Læsning. Endelig oplodes et Præstekald for ham, i det han i Jan. 1707 udnævntes til Sognepræst i Vaaler og Svendal, Christiania [Kristiania] Stift. Aaret efter tog han Magistergraden, men han døde allerede 1712. Hans Hustru Johanne overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Winsløw, Niels Bruun, 1670-1711, Læge

Af Julius Petersen

Niels Bruun Winsløw var Broder til ovennævnte J. B. W. og Ludvig W. og fødtes i Odense 2. Dec. 1670, deponerede 1690 fra sin Fødebys Gymnasium, studerede som de nævnte Brødre Theologi og tog 1694 Attestats, men »paa Grund af svageligt Helbred« gik han derpaa over til Lægevidenskabens Studium ligesom den ældste Broder. 1701 begav han sig paa Studierejse til Holland og Paris, hvor han opholdt sig 2 Aar hos Broderen og var Familiens Mellemmand i de Omvendelsesforsøg, der da foretoges. Han lagde sig ogsaa særlig efter Broderens Specialfag Anatomien og hørte Forelæsninger hos Duverney. 1704 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, begyndte de følgende Aar at praktisere og erhvervede sig 1709 Doktorgraden ved en velskreven Afhandling, der omhandler det vigtige Spørgsmaal om Anatomiens og Kemiens Betydning for Lægen og viser heldig Paavirkning af Broderens klare og ædruelige Standpunkt i Videnskaben. Afhandlingen staar betydelig over, hvad der ellers oftest præsteredes i hin Tids Inavguraldissertationer, men de Forventninger, som herved kunde knyttes til ham, tilintetgjordes, i det han kun 2 Aar derefter, under sin Virksomhed som Læge i Pestepidemien 1711, selv faldt som Offer derfor.

Til: Indholdsfortegnelsen

Winsløw, Peder Jacobsen, 1636-1705, Præst, Sprog- og Oldgransker

Af P.K. Thorsen

Peder Jacobsen Winsløw var født 20. Marts 1636 og har Navn efter sin Fødeby, Vinsløv i Skaane. Forældrene vare Præst i Vinsløv og Provst i Gjønge Herred Jakob Hansen Kolding (f. i Kolding 1605 død 1651) og Karine Clausdatter (f. 1603 død 1673). 1652 kom W. i Roskilde Skole, hvorfra han blev Student 1655. 1658 fik han theologisk Attestats og deltog derefter i Kjøbenhavns Forsvar. Efter en kort Udenlandsrejse blev han 1663 Konrektor i Odense, men udnævntes allerede 1665 til Medhjælper hos Sognepræsten ved Frue Kirke i Odense, Niels Pedersen Brun, hvis Datter Marthe (f. 1646 død 1721) han ægtede 20. Okt. 1667. Da Svigerfaderen 1670 afgik ved Døden, blev W. hans Eftermand. 1692 forflyttedes han til Præstø. 1703 blev han [tillige?] Provst over Baarse Herred. Han døde 13. Jan. 1705.

W. vedblev med sin Sjæl at hænge ved den Landsdel, hvor han var født og havde henlevet sine Barndomsaar. Som sit andet Hjem betragtede han Odense og længtes altid tilbage dertil. Det har derfor vakt Forundring, at han søgte bort. Der er skumlet om, at det var fordi han ikke blev Stiftsprovst. Herfor giver Schwartzkopf i sit »Erindringslexikon« [...] Kingo Skylden; men dette kan ikke være rigtigt, da Besættelsen af Stiftsprovstembedet fandt Sted et Aars Tid, før Kingo blev Biskop.

W.s Studier angaa nordisk Sprog og nordiske Antikviteter. Han anstillede Sprogsammenligninger, læste Runeindskrifter, indsamlede Materiale saa vel til en almindelig dansk Ordbog som til en særlig Ordbog over den skaanske Dialekt osv. Men kun lidt af, hvad han samlede, saa Lyset i »Spicilegium arctoum« (1695) og »Farrago arctoa« (1704). Det allermeste er sporløst forsvundet.

PJW har fx afskrevet: http://dd.dsl.dk/diplomer/03-028.html.

Til: Indholdsfortegnelsen

Winsløw, Peter Christian, 1708-o. 1758, Medaljør

Af P. Hauberg

Peter Christian Winsløw blev født 1708 i Baarse, hvor Faderen, Christian Pedersen W. (død 1720), var Sognepræst. W. rejste som ungt Menneske til England og der fra til Paris, hvor han uddannede sig som Stempelskærer under Vejledning af Nordmanden Mikkel Røg, der var kongelig fransk Medaillør. I Efteraaret 1744 kom han tilbage til Danmark og blev kongl. Hofmedaillør. Han udførte flere Medaillestempler, bl.a. i Anledning af Christian VI's Død (1746), Frederik V's Salving (1747), det oldenborgske Kongehuses Jubelfest (1749), Dronning Louises Død (1751), Frederik V's Ægteskab med Juliane Marie og Dronningens Kroning (1752). W.s Arbejder vidne ikke om synderlig kunstnerisk Begavelse, og han stod betydelig tilbage for andre samtidige Medaillører, som Wahl og Arbien. Endnu i 1756 opholdt han sig i Kjøbenhavn, dog under meget trykkede Forhold. Snart efter rejste han til Stockholm og der fra til Rusland, hvor han døde, vistnok 1758. Han var gift med Anna Dorothea Siewers.

Faderen - Christian Pedersen Winsløw - var bror til Jacob Benignus, Ludvig og Niels Bruun Winsløw; han var født i 1677, formentlig i Odense. Han blev gift med enken efter sognepræsten i Baarse (Cathrine Poulsdatter Munkgaard) og overtog embedet 1704 - dvs. efter at Peder Jacobsen Winsløw var blevet provst over herredet. Han indebrændte med 5 andre i 1720.

Til: Indholdsfortegnelsen

Zinzendorf, Nikolaus Ludwig Greve, 1700-1760, Brødremeningshedens stifter [Zinsendorf]

Af A. Th. Jørgensen [Salmonsens Konversations Leksikon]

Zinzendorf eller, som hans fulde Navn var, Nikolaus Ludwig, Greve af Zinzendorf og Pottendorf, Brødremenighedens Stifter, f. i Dresden 26. Maj 1700, d. 9. Maj 1760. Han var af gammel østerrigsk Adelsslægt, og Spencer stod Fadder til ham. Tidlig mistede han sin Fader, og da Moderen giftede sig igen, kom han i Huset hos sin Mormoder, en meget from og meget begavet Kvinde, der øvede en stærk religiøs Paavirkning paa ham. Han skrev Breve til Jesus og prædikede, naar han var ene. 1710 kom han til Pædagogiet i Halle, som lededes af Francke, og her fortsattes altsaa den pietistiske Paavirkning, men den behagede nu ikke Z., og han var paa den anden Side Pietisterne for excentrisk og ekstravagant. 15 Aar gammel stiftede han en religiøs Forening med nogle Jævnaldrende. 1716 sendtes Z. til Wittenberg for at studere Jura, men hverken dette Studium eller Universitetets tørre Ortodoksi tiltalte ham synderlig. En Udenlandsrejse lil Holland og Frankrig fik betydelig Indflydelse paa hans aandelige Udvikling. Han gennemgik stærke Anfægtelser, mødte adskillige fromme Mennesker af forskellig Konfession, men vendte hjem med »een Passion, nemlig Ham, Ham«.

Z. blev 1721 ansat i Regeringens Tjeneste i Dresden, men hans religiøse Interesser var stærkere end hans politiske. Han samlede kristne Venner til smaa Forsamlinger i sit Hjem, og af sin Bedstemoder købte han Godset Berthelsdorf, hvor han med Venners Hjælp begyndte et Vækkelsesarbejde, og her var det da, han 1722 aabnede et Fristed for de forfulgte mähriske Brødre, som gennem Tømmermanden Christian David havde søgt hans Hjælp. De fik Lov til at slaa sig ned paa Hutbjerget ved Berthelsdorf, hvor de anlagde Ryen Herrnhut, men i de første Aar gav Z. sig i øvrigt ikke meget af med dem. Da Kolonien imidlertid voksede hurtigt, og stærkt divergerende kirkelige Anskuelser begyndte at røre sig inden for den, fandt Z. det nødvendigt at skride ind, og hans organisatoriske Evner viste sig nu i al deres Glans. 12. Maj 1727 fik han efter lange Forhandlinger Enhed tilvejebragt og Brødremenigheden stiftet. Han dannede de Statutter, hvorefter Menighedens aandelige Liv og ydre Forfatning kom til at forme sig, og han blev det nye religiøse Samfunds Leder.

Men nu begyndte Z. ogsaa at drømme om Sammenslutning i langt større Stil mellem vakte Kristne. I hans Trosliv indtog Fantasien og Følelsen den første Plads. Historiske og dogmatiske Hensyn var for ham underordnede, og som Teolog var han maadelig. Der er Frihed, Friskhed, forbavsende vidt Syn og utrættelig Arbejdskraft hos Z., men ogsaa mange Særheder og Fantasterier, Rastløshed og Følelsessvælgeri. Han samlede en »Kristkatolsk Salmebog«, som han sendte Paven med venlige Ord, ban skrev til den græsk-katolske Patriark og til Kejserinde Elisabeth af Rusland, og han sendte i de følgende Aar Bud til en Række europæiske Stater, deriblandt Danmark og Norge, og til Nordamerika, alt med det Formaal at samle de Vakte til Societeter og derigennem virke for Enheden blandt de Kristne.

1731 indbød Christian VI Z. til Kbhvn. og da han kom til Danmark, blev der vist ham stor Opmærksomhed. Han blev udnævnt til Ridder (Storkors) af Dannebrog, og der var endog Tale om at gøre ham til Minister. Men Bladet vendte sig, der rejste sig Modstand imod ham, og efter et Par Maaneders Forløb drog han bort. Men et vigtigt Resultat af Besøget var, at Z. følte sig tilskyndet til at tage en Missionsgerning op blandt Negerslaverne i dansk Vestindien. Allerede tidligere havde der vist sig Missionsiver blandt Brødrene i Herrnhut. Nu kom Missionsopgaven; thi Z. havde i Kbhvn truffet en Neger, der havde skildret Slavernes elendige Tilstand i Vestindien for ham. Allerede 1732 fik Z. to Missionærer sendt over til Skt. Thomas. Det følgende Aar sendte han

fremdeles Spangenberg til Kbhvn. for at virke for Brødremenigheden og for at blive bispeviet. Dette sidste skete dog ikke, og Spangenberg maatte snart igen drage hjem.

Paa denne Tid udformede Z. sin Lære om Frelsen, som han knytter nøje til Jesu Død paa Korset. Hans Teologi drejede sig i det hele stadig om Jesu Saar og Død, der ofte udmaledes paa en meget smagløs Maade. Men det var en glad Kristendom, han forkyndte, og han talte med en underlig Blanding af Barnlighed og Forskruethed om Gud Fader som »den kære Papa«. Helligaanden som »den kære Mama« og Kristus som »Bruder Lämmelein«. Paa Lærens Omraade var han Subjektivist, og Skriften spillede en underordnet Rolle som Lærekilde. Derfor mødte han Modstand baade hos de Ortodokse og hos Pietisterne. Ogsaa hans Lære om Ægteskabet vakte Forargelse; han opfattede nemiig Kristus som den egentlige Ægtemand og Manden som en Slags Vice-Kristus. Men trods alle Skævheder i Kristendomssynet var der en mægtig religiøs Kraft og en inderlig Kristentro hos i Z.

1734 lod han sig præstevie, og han vilde nu atter rejse til Kbhvn, men Christian VI viste sig meget unaadig imod ham og krævede Ridderkorset tilbage. Regeringen i Sachsen traadte ogsaa op imod ham, og til sidst blev han udvist 1736. En Stund slog han sig ned i Vesttyskland og Østersøprovinserne, og paa Kong Frederik Vilhelm I af Preussens Tilskyndelse blev han 1737 bispeviet i Berlin af den reformerte Hofpræst Jablonsky. men derpaa drog han til Skt. Thomas. Han kom imidlertid atter tilbage til Tyskland og arbejdede videre paa Planen om at danne et internationalt og interkonfessionelt Samfund af Kristne. Samtidig styrkede han Brødremenighedens Organisation, idet Menigheden begyndte at brede sig. 1741 drog Z. til Nordamerika, hvor han bl.a. fik en Mission blandt Indianerne sat i Gang, men han vendte tilbage til Tyskland og var der en Aarrække, indtil han 1750 slog sig ned i London. Endelig kunde han 1755 vende hjem til sit kære Herrnhut, og her blev han til sin Død. Mod Slutningen af hans Liv fortog mange af hans Ensidigheder sig.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ørsted, Christopher Hartmann, 1721—87, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Christopher Hartmann Ørsted fødtes 2. Febr. 1721 i Haraldsted, hvor hans Fader Søren Ø. (f. 1686 død 1736) var Sognepræst, blev 1741 Student fra Slagelse Skole og Aaret efter Bakkalavr, men videre drev han det ikke paa den akademiske Bane, derimod var han blandt de første, der meldte sig til Tjeneste, da den danske Komedie efter Christian VI's Død gjenopstod, og ved den første »Prøvekomedie« i Bergs Hus i Læderstræde 14. April 1747 spillede han Værten og Første Advokat i »Den politiske Kandestøber«; ved Aabningsforestillingen paa det nye Theater paa Kongens Nytorv 18. Dec. 1748 skal han have udført Tjeneren Hector i »Dobleren«. Ø. fik et omfattende Repertoire i anden Række, særlig nævnes han som Fremstiller af Bønder, Kroværter og Borgermænd; han havde et godmodigt Lune og en saftig Komik, men manglede ganske Smag og Disciplin, han lod sig af Publikums, særlig Galleriets, Latter forlede til alle Haande plumpe Narrestreger og spillede i det hele saa meget paa Øjeblikkets Indskydelser, at han efter Rosenstand-Goiskes Vidnesbyrd den ene Aften »lod Naturen ligge hjemme«, medens han den anden Aften var »den blotte Natur«. Som hans bedste Roller nævnes Jeppe Berg i »Erasmus Montanus«, Mølleren i »Henrik IV's Jagt« og den nysgjerrige Vært Stændler i »Den nysgjerrige«. Ved Siden af sin Skuespillervirksomhed røgtede Ø. under Magistratsperioden tillige en Garderobeforvalters og Regissørs Gjerning. Han fremtraadte sidste Gang 14. Maj 1787 som Bonden i »Melampe« og døde 29. Okt. s. A. i Kjøbenhavn. — Ø. havde 5. Maj 1749 ægtet Sophie Møller, der døde 16. April 1811, 84 Aar gammel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Aagaard, Niels Ebbesen, 1662—1717, Skolemand

Af Chr. Bruun

Niels Ebbesen Aagaard er født 1662, blev 1681 Student, 1689 Skolemester i Thisted, 1692 Baccalaureus, 1696 Magister, entledigedes 1703, blev 1710 Alumnus paa Borchs Kollegium, hvor han blev Inspektor, 1714 Rektor i Kjøge, døde 1717. Paa Borchs Kollegium udgav han tre Disputatser: Thya illustranda, 1711—13, et ufuldendt Arbejde, der har Interesse som en af de tidligste Monografier om en dansk Lokalitet. I Thottske Samling, Fol. Nr. 407, bevares Brudstykker af hans latinske Skoletaler. Han laa paa Kollegiet sammen med Holberg, der roser ham for hans flittige Studium af Latinen; han var Medarbejder ved Frederik Rostgaards danske Ordbogsarbejde, idet han føjede latinsk Oversættelse til de danske Ord.

Til: Indholdsfortegnelsen

Aasheim, Arent Nicolai, 1749—1800, Fysiker

Af C. Christiansen

Arent Nicolai Aasheim blev født 17. Juni 1749 i Bergen, hvor hans Fader Stephen A. var Politibetjent; hans Moder hed Barbara Arentz. Han modtog den første Undervisning i sin Fødeby og dimitteredes 1765 derfra til Kjøbenhavns Universitet, hvor han 1766 tog Examen philosophicum. Han lagde sig her efter Medicin og Astronomi og var en Tid ansat som Observator; han var ogsaa en kort Tid kongelig Landmaaler. A. tog medicinsk Examen 1776 og blev samtidig Dr. med. 1782 blev han Professor designatus i Medicin, 1793 ansattes han som Vikar for Prof. Kratzenstein, efter hvis Død 1795 han blev udnævnt til Professor i Experimentalfysiken. Foruden de fysiske holdt han ogsaa medicinske Forelæsninger. A. har kun udgivet nogle faa og ubetydelige Disputatser; som Videnskabsmand har han ingen Betydning, derimod omtales han som en dygtig Lærer og en stiv Latiner; han var meget yndet af de studerende for sin Uegennyttighed og Gavmildhed. Da den største Del af den fysiske Instrumentsamling, som Kratzenstein havde skjænket Universitetet, gik til Grunde ved Ildebranden 1795, maatte han ved egne Midler skaffe nye Instrumenter til Veje; Døden forhindrede ham imidlertid i at gjøre Brug af dem. Han døde ugift 10. Juli 1800.

[Tilføjelse: Han er begravet på Assistens Kirkegård, København].

Til: Indholdsfortegnelsen

Frederik III, 1609—70

Af J.A. Fridericia

Frederik III, Søn af Christian IV og Anna Cathrine af Brandenborg [Brandenburg], blev født 18. Marts 1609 paa Haderslevhus. Hans Stilling som yngre Søn fik Betydning for hele hans Liv. Der var i hans Barndom og første Ungdom ingen Udsigt til, at han skulde komme til at bestige Danmarks Trone, og Christian IV bestemte sig derfor til at sikre hans Fremtid uden for dette Rige. Han skulde tillige være et Middel for sin Faders Planer om Udvidelsen af Dynastiets Besiddelser og derved ogsaa af Danmarks Magt i Nordtyskland. Trods stærk Modstand lykkedes det Christian IV at drive hans Valg igjennem til en Række Magtposter, der indeholdt Løfter om en indflydelsesrig Løbebane. 1621 blev han Koadjutor i Bremen Stift, 1622 Koadjutor og 1623 Biskop i Verden, 1624 Koadjutor i Halberstadt. Kun 18 Aar gammel blev han 1627 af Faderen udnævnt til Præsident for det i Stade indsatte Krigsraad og fik overdraget Regimentet i Bremen Stift i Egenskab af Kongens Stedfortræder som Kredsoberst. Saaledes blev han som ung vænnet til Tanken om Regentvirksomhed, og vinkede end ingen Kongekrone ad ham som ad hans ældre Broder, saa behøvede han paa den anden Side ikke stadig at tænke paa den Magt, han havde Udsigt til at vinde, som bestemt til at deles med den danske Adel. Ingen Traditioner bandt hans Fremtid i den Grad som en kaaret Tronarvings.

Medens saaledes Æresposter tilfaldt ham fra hans Barndom, var hans Opdragelse og Uddannelse bleven afsluttet. Ingen af hans Lærere har vundet noget særlig fremragende Navn, men de have uden Tvivl bibragt ham en solid Kundskabsmasse og medvirket til at skabe hos ham Interesse og Sans for boglige og videnskabelige Sysler. Han tilbragte nogle Aar (1624—26) ved Sorø Akademi, var 1628 en Tid i Friesland ved sin Frænde Grev Ernst Casimirs Hof og opholdt sig fra Maj 1629 til Sommeren 1630 i Frankrig; han har næppe forsømt Lejligheden til at nyde godt af de forskjellige Indtryk, han paa denne Maade modtog.

Livets Alvor traadte ham imidlertid hurtig i Møde. Christian IV's Nederlag syntes for bestandig at berøve ham de Fremtidsudsigter, der havde tilsmilet ham. Fra Aaret 1632 have vi den første Karakteristik af ham; en engelsk Gesandt skildrer ham som mørk og indesluttet, men med gode Anlæg, fri for sin Faders Raahed i Nydelsen af stærke Drikke, men noget tilbøjelig til Udsvævelser. Hvad Udholdenhed kunde føre til, lærte han snart. 1634 opnaaede han trods Freden i Lybek [Lübeck] at blive Ærkebiskop i Bremen Stift, og 1635 kom han ogsaa i Besiddelse af Verden Stift. Han var saaledes bleven tysk Fyrste, men Fyrsteværdigheden bragte ingen Dans paa Roser. Stifterne vare medtagne af stadige Troppeindkvarteringer, den politiske Stilling var vanskelig, og han kom i Strid med Stænderne. Han optraadte endog i disse Stridigheder saa skarpt, at hans Fader maatte paaminde ham om at vise Maadehold. I finansiel Henseende vedblev han at være afhængig af Christian IV, der maatte støtte ham med store aarlige Tilskud til hans Hofudgifter. Der havde været Tale om hans Ægteskab med Dronning Christina af Sverige, men Forhandlingerne derom førte ikke til noget, og i Marts 1640 forlovede han sig med Hertug Georg af Brunsvig-Lyneborgs [Braunschweig-Lüneburg] Datter Sophie Amalie. Fra da af mærker man en større Interesse hos ham for at sikre sig en Fremtid ogsaa inden for det danske Rige; han forespørger ængstelig, om han kan være sikker paa at blive valgt til Konge, hvis hans svagelige Broder skulde dø, og faar et beroligende Svar af sin Fader. Men dreven frem af det brunsvigske Fyrstehus tragtede han efter større Sikkerhed for sin Fremtid, og 1642 opnaaede han ogsaa Kongens Samtykke til, at han, hvis Prins Christian efterlod Arvinger, skulde have Segeberg og Hanerau Amter som sin Arvedel af Hertugdømmerne foruden livsvarig Besiddelse af Amtet Svabsted. Heller ikke hermed vilde han dog lade sig nøje, og efter skarpe Forhandlinger mellem ham og Broderen kom det i Okt. 1643 til et nyt Arveforlig med denne, hvorved den F. tidligere forbeholdte Andel i Hertugdømmerne ikke alene tilsikredes ham allerede for det Tilfælde, at Prins Christian blev Konge ved Faderens Død, men ogsaa forøgedes med forskjellige Slotte og Godser. Lige før dette Forligs Afslutning havde han 1. Okt. 1643 paa Glücksborg Slot ved Glückstadt fejret sit Bryllup, og der stod fra dette Øjeblik af ved hans Side en Kvinde, hvis Tilbøjeligheder og Vilje kom til at gribe dybt ind i hans og dermed i Danmarks Skæbne. Sophie Amalie bragte med sig en livsglad Lyst til Festligheder og Fornøjelser, der til sine Tider kunde bevirke en Afbrydelse af Kongens Regeringsvirksomhed, men ved Siden deraf et bestemt Initiativ og en lidenskabelig, hadefuld Ærgjerrighed, forenet med det brunsvigske [braunschweig'ske] Fyrstehuses dynastiske og enevældige Tendenser.

F.s Ungdom havde fjærnet ham fra Forholdene i Danmark og givet ham væsentlig tyske Omgivelser. Til nogen Spænding med den danske Adel havde der dog hidtil ikke været Anledning. En saadan kom først med Christian IV's sidste Krig. I Marts 1644 udnævnte Kongen ham til Generalissimus og Præsident for det Krigsraad, der skulde oprettes i Glückstadt. De meget vanskelige Forhold tjene som Undskyldning for, at F. ikke i disse Egenskaber vandt Lavrbær; han formaaede hverken at bringe Hæren i god Orden eller lægge videre Hindringer i Vejen for Fjenden. Til en større aktiv Optræden gik han først over i Slutningen af Dec. 1644, da den svenske Oberst Wrangel havde vovet sig gjennem Hertugdømmerne til Nørrejylland. I Dec. bevægede F. sig med sin Hær langsomt mod Nord og forenede sig med Rigsmarsken Anders Bille ved Kolding; her kom det imidlertid til en alvorlig Uoverensstemmelse mellem de to Hærførere [...]. Imod Anders Billes Raad rykkede F. ikke nord paa mod Wrangel, men vendte sig mod Ribe og stormede 30. Dec. det af Svenskerne besatte Riberhus. Efter modtagen Ordre fra Kongen rykkede han umiddelbart derpaa tilbage til Kolding og forenede sig atter med Rigsmarsken;

men her kom det strax til nye og skarpe Stridigheder imellem dem, og F. trak sig tilbage til Hertugdømmerne og opslog igjen sit Hovedkvarter i Glückstadt. Hans noget uenergiske Fremgangsmaade havde til Dels sin Aarsag i Christian IV's Ordre om at beskytte Marsklandene, men skyldtes sikkert tillige Frygten for Svenskernes Angreb paa hans Stift Bremen, hvilket i de nærmest paafølgende Maaneder faldt i Fjendens Hænder. Den væsentligste Betydning af det skete laa imidlertid deri, at der havde fundet en Rivning Sted mellem F. og den danske Adel eller i alt Fald en af dennes Hovedrepræsentanter. Rigsmarsken og en stor Del af hans Standsfæller saa for Fremtiden med Frygt og Mistanke hen til Hertugen, og denne saa til Gjengjæld i Adelen en Modstander.

Ved Freden i Brømsebro [Brömsebro] 1645 blev F. optagen i dens Pacifikationsbestemmelser; hans Stifters Skæbne blev henvist til direkte Forhandlinger med Sverige. Trods dette tænkte han paa ved en Tilslutning til Kejseren at vinde dem tilbage med Vaabenmagt, men opgav dog atter dette. Han tog 1646 Ophold i Flensborg [Flensburg], men hans Pengeforhold vare daarlige, og han søgte stadig sin Fader om Hjælp, hvilket dog i Regelen indbragte ham temmelig skarpe og bitre Svar. Ved Siden heraf anstrængte han sig for at opnaa en ny Virksomhed med nye Indtægter og blev i Juli 1647 udnævnt til Statholder i Hertugdømmerne. Kort i Forvejen havde han formelt givet Afkald paa sine Bispestifter. Til Beslutningen herom medvirkede et nyt Moment.

Tanken om at vinde Danmarks Trone var naturlig bleven stærkere og stærkere hos ham, jo mere hans ældre Broders Svagelighed gav Udsigt til hans snarlige Død og i alt Fald Sikkerhed for hans Barnløshed. Men paa den anden Side var det ham ikke ubekjendt, at Stemningen hos den danske Adel var ham alt andet end gunstig. Derfor ønskede han Spørgsmaalet afgjort inden Faderens og Broderens Død. I Nov. 1646 virkede han for et umiddelbart, subsidiært Tronfølgervalg, skjønt den valgte Tronfølger endnu var i Live, og Udtalelser i hans Skrivelser fra denne Tid vise, hvorledes allerede nu Arvekongedømmet stod for ham som det egentlige Maal; men han opnaaede ikke noget. Saa meget ivrigere tilskyndede hans Omgivelser ham til at opgive Bispestifterne, da de vidste, at den danske Adel, der i Forvejen ikke nærede Sympathi for ham, tilmed skræmmedes tilbage fra at vælge ham til Konge, fordi den frygtede for, at hans Strid med Sverige om hans Stifter skulde fremkalde et nyt Brud med dette Rige. Ved en af hans Kansler Dietrich Reinking i Münster strax efter Prins Christians Død i Juni 1647 sluttet Overenskomst blev Spørgsmaalet om Bremen og Verden ogsaa, i alt Fald foreløbig, afgjort, i det F. slog sig til Taals med et Løfte af Kejseren om en Pengeerstatning. En Hindring for hans Succession i Danmark var saaledes ryddet af Vejen, men noget Kongevalg havde dog endnu ikke fundet Sted, da Christian IV 28. Febr. 1648 fulgte sin Søn i Graven.

F. var ikke tilstede ved sin Faders Dødsleje, først en Uges Tid efter hans Bortgang kom han til Kjøbenhavn. Hermed afsluttedes den første store Periode af hans Liv. Han havde, da han blev Konge, en Fortid betydningsfuldere end nogen anden af hans Slægts med Undtagelse af Frederik I's.

Hans Valg og Haandfæstning kom først i Stand efter en flere Maaneders Strid mellem ham og Rigsraadet. Selve Valget blev afgjort i de første Dage af Maj 1648 og bekræftedes ved Hyldingen 6. Juli og Kroningen 23. Nov. s. A. Det var for saa vidt en Sejer for ham, som Valget ikke havde været paa den Maade givet og sikkert som hans Forgængeres, men nogen virkelig Modstand havde ikke været tilstede. Den Valget ledsagende Haandfæstning, som han undertegnede 8. Maj, var derimod vel paa flere Punkter et Kompromis, men dog som Helhed et Nederlag for ham. Det var lykkedes Rigsraadet i dets Frygt for hans avtokratiske Tendenser og for hans og Dronningens vante tyske Omgivelser at sætte Bestemmelser ind i den, som skulde værne herimod; det havde end videre hindret ham i at tilegne sig Norge som et Arverige. Men den bestaaende Forfatnings Udlevethed kunde det ikke for Alvor raade Bod paa, og Aristokratiets Magt rokkedes ved Corfits Ulfeldts Fald. F. III mistænkte ham, til hvem han i tidligere Tid havde staaet i ret venskabeligt Forhold, for som Gesandt i Frankrig 1647 at have modarbejdet hans bremiske Politik; hertil kom saa dels Forhandlingerne om Valget og Haandfæstningen, dels Spændingen og Skinsygen mellem Dronningen og Leonora Christina; Bruddet endte med Ulfeldts Landflygtighed 1651. Om nogen bestemt, i alle Enkeltheder forfulgt indenrigsk Politik fra Kongens Side efter denne Tid vilde det næppe være rigtigt at tale; der kunde endog komme Perioder som 1654, hvor hans og Dronningens Sans for Fornøjelser og Festligheder lagde Beslag paa hans Opmærksomhed i en næsten alt opslugende Grad; men adskilligt viste dog hen til Kongehusets dynastiske Tilbøjeligheder, saaledes den stadig stærkere Anvendelse af fremmede Raadgivere, den fortsatte Interesse for Norges Anerkjendelse som Arverige og endelig det paa ny opdukkende Haab om ved Kejserens Hjælp at vinde Bremen Stift tilbage. Det var uden Tvivl ogsaa Tanken herom, der spillede en stor Rolle under de Overvejelser, som Følge af hvilke Kongen kastede sig ind i sit Livs ubesindigste og skæbnesvangreste Gjerning, Krigen med Sverige 1657.

Medens under denne Krig den hidtilværende Forfatnings indre Uholdbarhed viste sig stærkere end nogen Sinde før, rokkede Kongen ved dens Grundstene. Han opnaaede i Maj 1658 for sig og sine Arvinger en fuldstændig fri Stilling over for Rigsraadet med Hensyn til Slesvig, i det han fik afstaaet Souveræniteten over den kongelige Del af Hertugdømmet, ligesom den gottorpske Hertug havde tvunget den igjennem for sin Dels Vedkommende. Et Aar efter fik han Bornholm lagt ind under Kongehuset som dettes Arv og Eje. End videre formindskedes stadig mere og mere Rigsraadets Indflydelse, og fremmede Officerer trængte sig frem i tilsvarende Grad. Ikke nok hermed, det er meget sandsynligt, om end ikke fuldt bevist, at Kongen efter Freden i Roskilde har haft Planer om en ligefrem Statsomvæltning, støttet til Hæren. Dog fik han snart ved Carl Gustavs fornyede Angreb (Avg. 1658) foreløbig andet at tænke paa. Og nu brød frem den smukkeste og mest sympathivækkende Periode i F. III's Liv,

de Dage, hvor han lovede at ville dø i sin Rede og gav Kjøbenhavn store Privilegier, og de mange Maaneder, hvor han ved sit Mod og sin Udholdenhed under Hovedstadens Belejring satte sin Person ind paa Forsvaret af Landets og Dynastiets forenede Interesser. Men netop herved vandt han ogsaa en uhyre Fordel. Den noget ubestemte, traditionelle Tillid, hvormed de uprivilegerede Stænder Generationer igjennem havde set hen til Kongedømmet som et Værn mod Adelstandens Overgreb, formedes nu især hos Kjøbenhavns Borgerskab til en taknemmelig, loyal Tilslutning til F.s Person. Han blev, om end kun for en kort Tid, den populære Konge.

Ved Hjælp af denne Popularitet og med Hæren og dens tyske Befalingsmænd som den Baggrund, der skræmmede Modstanderne, dreven frem af sin Dronning og støttet af dygtige Raadgivere med Sans for at benytte Øjeblikket, vandt han saa sin Sejer i Efteraaret 1660. 16. Okt. kasseredes Haandfæstningen, 18. Okt. og paa ny 15. Nov. hyldedes han som Arvekonge. Han standsede ikke hermed; ved den senere med rette saakaldte Enevoldsregeringsakt af 10. Jan. 1661 fik han af Stænderne overdraget Arveret, Souverænitet og absolut Regering. 14. Nov. 1665 traadte hans Underskrift paa Kongeloven til som endelig Afslutning [se: http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm].

Danmark havde faaet den Regeringsform, det beholdt i henved 200 Aar. Den gamle Forfatning med Rigsraadet som Indehaver af Souveræniteten og med Adelen som den lovmæssige Parthaver i Statens Styrelse sank i Graven. Dens Undergang skyldtes ved Siden af F.s Indgriben talrige Aarsager, som han var uden Del i. Hans Indsats blev Kvælningen af de Spirer, som fandtes til en paa et bredere stændersk Grundlag hvilende konstitutionel Regering, hans Ansvar er den ubetingede Enevælde. Dynastisk Interesse havde, støttet til det Overskud af Magt, som Kongedømmet besad under den almindelige Opløsningstilstand, hidført dette Resultat. Den ikke alene hos Adelen, men ogsaa hos Borgerskabet ulmende Misfornøjelse vovede sig kun spagt frem. Cai Lykkes og Corfits Ulfeldts Domfældelser vidnede om det nye Regimentes tunge og haarde Haand.

F. skildres enstemmig af Samtiden som en Mand af lange Overvejelser, med Vanskelighed til at bestemme sig, med Tilbøjelighed til at gjemme og ikke glemme. Han var indesluttet og hemmelighedsfuld, kunde ofte le højt, men talte kun lidet, skrev endnu mindre. Hans Ansigt minder ikke lidt om Christian IV's, men dennes Træk, der kom igjen afslappede hos Broderen Prins Christian, vare hos ham blevne grovere. Hvor stor en Modsætning var der ikke i det hele mellem ham og hans Fader! Medens denne trængte til at meddele sig og gav sig hen i Øjeblikket med hele sin Naturs oprindelige Styrke og med hele dens oprindelige Svaghed, var F. ganske anderledes selvbehersket. Ved denne Selvbeherskelse blev hans Optræden og Livsførelse finere. Der var ikke lidt sanseligt i hans Ansigtstræk, og han omtales som udsvævende i sin Ungdom, men af uægte Børn vides han kun at have haft Sønnen Ulrik Frederik Gyldenløve, der var født før hans Ægteskab, og han var afholdende med Hensyn til stærke Drikke, efter Sigende fordi han vidste, at han daarlig kunde taale dem. Hans Fornøjelser repræsentere et højere Kulturstandpunkt end Faderens. Han holdt af mythologiske Balletter i fransk Stil, af Hyrdestykker og af Jagt og mødtes heri med Sophie Amalies Passioner; han havde hele Tidens Fyrstesmag for at samle paa Bøger, paa Kunstsager og Rariteter; han gav sig — et Særsyn i den oldenborgske Kongeslægt — af med Videnskabelighed. Spidsfindige theologiske Diskussioner overværede han gjærne og var ved Siden deraf optagen af Alkymi og Guldmageri. Større Ros fortjener hans Beundring for Tyge Brahe, hvis samlede Værker han tænkte paa at udgive.

Den Enevælde, F. skabte, blev snart efter af dens Omgivelser tillagt en guddommelig Oprindelse og en guddommelig Værdighed i Overensstemmelse med Samtidens Tankegang rundt om i Evropa. F. har næppe selv staaet paa dette Standpunkt; for ham var det hele nærmest et Spørgsmaal om Formaalstjenlighed og om Magt. Christian II's Minde blev under ham for første Gang taget til Naade ved det danske Hof. Det var, som om han paa denne Maade følte Trang til at knytte sin Gjerning til Fortidens. Ellers var der over hans Virken noget traditionsløst. Og der var tillige noget tilfældigt, thi hans egne Indskydelser vare langtfra altid sikre og bestemte. Det var ikke vanskeligt for hans Omgivelser at vinde Magt og Indflydelse over ham. Først og fremmest gjaldt dette om hans Dronning, men dernæst om adskillige andre. Der er intet paafaldende i, at de to Mænd, hvis Navne i denne Henseende bør nævnes i første Række, Christoffer Gabel og Peder Schumacher, skjønt forskjellige i saa høj Grad, at de ellers næppe kunne nævnes i samme Aandedræt, begge have Parvenuernes Præg.

9. Febr. 1670 døde F. III paa Kjøbenhavns Slot og begravedes 4. Maj s. A. i Roskilde Domkirke.

Til: Indholdsfortegnelsen

Christian V, 1646—99

Af E. Holm

Christian V var Søn af Frederik III og Sophie Amalie, Prinsesse af Brunsvig-Lyneborg [Braunschweig-Lüneburg]. Han var født 15. April 1646. Som Kronprins modtog han paa sin Faders Vegne Arvehyldingen af de norske Stænder i Christiania 5. Avg. 1661. Snart efter rejste han udenlands fra 29. Maj 1662 til 16. Avg. 1663, i det han til Rejseledsager havde sin Hofmester Christoffer Parsberg. Rejsen gik over Holland til England, Frankrig og tilbage igjennem Tyskland. Han, den unge Arving til en Enevoldstrone, havde paa denne Rejse rig Lejlighed til at se Enevælden i al dens Herlighed ved Ludvig XIV's Hof. Derimod kom han som Kronprins ikke til at tage Del i Regeringssagerne, selv om det siden 1664 var ham tilladt at overvære Forhandlingerne i Statskollegiet. Først kort Tid førend han blev Konge, blev han taget med i Konseillet og i Højesteret. Det var, medens han var Kronprins, at han (25. Juni 1667) ægtede Charlotte Amalie [...]. Konge blev han ved Faderens Død 9. Febr. 1670, og han var den første, der besteg Tronen som Enevoldskonge. Derfor blev der ogsaa ved hans Kroning indført et nyt Ceremoniel og nye Regalier.

C. havde visse Egenskaber, der gjorde ham vel skikket til at vinde den Folkeyndest, som for den unge Enevælde maatte have stor Betydning. Uagtet han nærmest maa siges at have været en styg Mand, gav hans Dygtighed i ridderlige Idrætter ham en ydre heldig Optræden, naar han færdedes i det frie. Faa kunde overgaa ham i Ridefærdighed, som han gav Folk rig Lejlighed til at beundre ved de prægtige Karousselridt, han jævnlig lod finde Sted i Kjøbenhavn. Det var ogsaa vel kjendt, at han havde stor personlig Tapperhed og forstod at bruge en Pallask saa godt som nogen i hans Garde. Men vigtigere var det milde, venlige, der var ved hans Personlighed. Man vidste at fortælle Træk af Godmodighed og Velgjørenhed fra hans Side, snart imod Soldaterne, snart imod andre af hans Undersaatter. Det er som et Vidnesbyrd om, hvor godt derfor Forholdet blev imellem ham og det kjøbenhavnske Borgerskab, senere blevet fortalt, at tit, naar han red igjennem Gaderne, stode Borgerne ved de aabne Vinduer med Glas i Haanden og drak hans Skaal. Ogsaa i Norge forstod han under sin Rejse der i Landet (1685) at vinde Stemningen saaledes for sig, at hans Minde var elsket deroppe endnu højt op i det 18. Aarhundrede.

Regeringskollegiernes Aktstykker og Protokoller stadfæste Rigtigheden af det Billede, Overleveringen har fastslaaet af C. som den venlige, godmodige Mand. Næsten aldrig træffer man et Andragende om Eftergivelse af en eller anden Skatterestance eller af Gjæld til Staten, uden at han bevilgede det, lige godt, hvad enten det kom fra Godsejere, Bønder eller Enker, Kommuner eller Stiftelser. Det var ham, synes det, umuligt at sige Nej til dem, der henvendte sig til hans gode Hjærte. Rentekammeret kunde længe nok fraraade slige Eftergivelser, han tilstod dem alligevel. Og naar han jævnlig er bleven fremstillet som en Mand, tysk af Tale og Tænkesæt, der som saadan stod sit danske og norske Folk fjærn, da har det vist sig, at her vare Sigtelserne i høj Grad uhjemlede. Han var fra Barn opdraget til at tale Dansk, han har baade for det meste skrevet sine Dagbøger paa Dansk, og det er i dette Sprog, han i sine Testamenter har rettet Formaninger til sine Efterfølgere. Med ikke mindre Uret har man stemplet ham som særlig Adelskonge. Ikke blot Griffenfeld, men adskillige andre af hans vigtigste Embedsmænd vare af borgerlig Byrd, og han formanede udtrykkelig sine Efterfølgere til ikke »at binde Bestillinger og Charger til adelig Naissance, Blod og Byrd«, men at aabne Vejen til dem for alle tro Undersaatter »efter Meriter og Kapaciteter«.

Kong C. havde fra sin Fader arvet høje Tanker om, hvilket »uskatteligt« Klenodie Enevoldsmagten var, og han indskærpede i sine saakaldte Testamenter sine Arvesuccessorer nøje at vaage derover og derfor at holde Mænd af den gamle danske Adel borte fra forskjellige Stillinger; men han saa ikke paa Enevælden som blot et gode, han havde ogsaa høje Tanker om det Arbejde, den krævede af ham selv. Herved tænkes ikke paa hans Deltagelse i Feltlivet under den skaanske Krig eller, naar han holdt Øvelser med Soldater. Krigersk Sysselsættelse og Soldaterexercits vare for hin Tids Fyrster kun alt for tit en Yndlingssport. Men det har Værd at se hans Arbejde med den daglige Statsstyrelse. Ingen kan gjennemgaa hans Dagregistre eller de haandskrevne Optegnelser af ham, der endnu haves, uden at faa Indtryk af, at baade de udenrigske, militære og finansielle Sager optoge ham stærkt. I flere Aar har han omtrent Dag for Dag ført Bog over, hvilke Overvejelser han havde taget Del i, og hvilke Beslutninger han havde truffet, snart om den ene, snart om den anden Sag paa disse Omraader. Man ser ham jævnlig optegne sine Tanker om Forholdet til udenlandske Magter, han nedskriver Rækker af Spørgsmaal, som han vil forelægge sine Ministre til Overvejelse, han arbejder personlig med ved Fastsættelse af Reglementer for Udgifter, han er idelig optagen af Tanken om, hvorledes Indtægterne kunne bringes til at dække Udgifterne, og han gjør alskens Uddrag af Regnskaber og Budgetter, ligesom han ogsaa skriver egenhændige Ordrer til Generaler og selv har udarbejdet Instrux for sin Søn Kronprinsen, da denne skulde rejse til Udlandet.

Men denne i mange Stykker brave og elskværdige Mand var dog langtfra nogen betydelig Konge. Hans Aandsevner vare kun meget jævne, og hvad enten Grunden laa deri eller i mangelfuld Undervisning, vare hans Kundskaber ikke store, hans Synskreds var snæver, og det fattedes ham i høj Grad paa dybere aandelige Interesser. Ved en Hofmaskerade 1693, hvor enhver af Deltagerne bestemte sin Dragt efter de Sysler, han holdt mest af, valgte C. Betegnelser for Jagt, Elskov, Krigs- og Søvæsen. Hvor uretfærdigt det end er, naar man har

overset hans virksomme Arbejde i Statsstyrelsen og skildret ham som en slet og ret forlystelsessyg Mand, saa var det højst uheldigt, at han ikke kjendte til ædlere Fornøjelser end den at ride en halv Snes Heste trætte om Dagen eller at tumle sig paa de raa Parforcejagter, som han har den tvivlsomme Ære at have gjort yndede her i Landet. Det blev forunderlig nok et Spark af en Hjort, han ved en saadan Jagt gav Dødsstødet, der kom til at fremskynde hans Død. Han var ikke egentlig Lækkermund og ej heller drikfældig; men han kunde spise over al Maade, og han holdt som adskillige af Datidens tyske Fyrster af undertiden at kige for dybt i Glasset. Det er et alt andet end tiltalende Indtryk, man faar af Fortællingerne om de Drikkelag, han tog Del i, og som endte med, at de fleste af Deltagerne vare døddrukne. Det var disse Sider af hans Liv, der knyttede stærke Baand imellem ham og hans tvende Yndlinger, Overjægermesteren Vincents Hahn og Overkammerjunkeren A.L. Knuth, to fødte Meklenborgere, af hvilke den første var haardhjærtet, uelskværdig og egennyttig, den sidste vistnok et langt bedre Menneske, men saare ubetydelig. Endnu mere frastødende var det dog, at han, ogsaa ganske efter sin Tids Fyrstemode, havde en formelig »Maitresse en titre«, nemlig Grevinden af Samsø, Sophie Amalie Moth, som alle og enhver vidste, at han langt foretrak for sin Dronning. Selv om intet er bevist af, hvad Rygtet har fortalt om hendes uheldige Indflydelse paa ham, f.Ex. med Hensyn til hans Behandling af Griffenfeld, og om man end i høj Grad har overdrevet den Ødselhed, C. skulde have vist ved sine Gaver til hende, var Forholdet baade i og for sig forargeligt, og han skjænkede sine Sønner med hende, Christian Gyldenløve og Ulrik Christian Gyldenløve, Begunstigelser, som ikke passede til Statens Tarv.

Men dette saa vel som hans Forhold til hans nys nævnte Yndlinger hang ogsaa sammen med en anden alvorlig Mangel i hans Personlighed. Han var en svag Karakter. Vistnok vil man ikke kunne frakjende ham i sin ydre Politik at have arbejdet vedholdende efter det Maal at bringe den gottorpske Del af Slesvig tilbage under Kronen; men lige saa lidt som han formaaede paa den udenrigske Politiks Omraade selv at være den overlegent styrende, lige saa lidt formaaede han selvstændig at træffe sit Valg af en fremragende Raadgiver og saa trofast at holde fast ved ham, blot tænkende paa, hvad der var til Gavn for hans Riger. Da han havde haft den Lykke fra sin Fader at arve en saa eminent politisk Raadgiver som Griffenfeld, saa fulgte han ham vel en Tid med Beundring og Tillid og hævede ham fra den ene Værdighed til den anden; men kløgtige Fjender af Statsmanden forstode snildt at benytte sig af det uforsigtige og overmodige i dennes Færd til at ophidse Kongens Forfængelighed som Hersker og at faa ham til i Griffenfeld at se den, der frækt søgte at ville raade selv i Steden for at være en stor Konges ydmyge Tjener. Saa kastede han ham fra sig og lod ham hentæres i det ensomme Fængsel paa Munkholm.

Det fortælles, at C. som lille Barn, da han blev holdt over Daaben af sin Bedstefader Christian IV, havde grebet dennes Haand fast, og at den gamle Konge da havde sagt: »Vil du trykke Svensken saa, som du har trykket min Haand, saa faar han Skam«. Ganske sikkert fattedes det ham senere som Konge ikke paa Lyst dertil. Det naturlige Ønske at gjenvinde de tabte danske Lande øst for Sundet næredes af den Kjærlighed til krigerske Bedrifter, som han havde til fælles med saa mange af Datidens Fyrster. Opfyldt af slige Stemninger var han ulige hidsigere efter at kaste sig ind i den skaanske Krig (1675—79), end den forsigtige, beregnende Griffenfeld fandt rigtigt. Naturligvis vilde han da ogsaa selv være med i Krigen, og han tog baade Del i Wismars Belejring og Erobring 1675 og i Felttogene i Skaane de følgende Aar. I Slagene ved Lund og Landskrone [Landskrona] kæmpede han personlig alvorlig med. Men skjønt han kunde gjøre Fyldest som en flink Rytterofficer, saa havde han intet Feltherretalent, og det vankelmodige, svage i hans Karakter traadte tydelig frem. Efter at han havde aabnet Slaget ved Lund (1676) med et alt for hidsigt Rytterangreb, viste han ikke siden under Slaget Fasthed i Viljen til at holde ud til det sidste, men forlod uheldigvis Kampen, inden den var endt. Endnu værre var det dog, at han ikke havde Klarsyn eller Selvstændighed nok til at holde paa den talentfulde Overgeneral, Hæren havde i Hertugen af Pløen, men faa Dage førend det kom til Slaget ved Lund, ved Hofmandsrænker lod sig bevæge til at afskedige ham. Det kom til at svie til ham selv og Hæren.

Efter Griffenfelds Fald udtalte C. som en anden Ludvig XIV med Selvfølelse, at han var sin egen Premierminister, og det havde været godt, om han havde kunnet være det, thi der var blandt Statens højere Embedsmænd fortræffelige Kræfter, der under en begavet Konges Ledelse kunde have gjort ypperlig Fyldest, Mænd som Frederik Ahlefeldt, Michael Vibe, v. Støcken, Jens Juel, Moth, Plessen, Jessen o.a.; men i Steden for at være den virkelig styrende stod han uden Fodfæste imellem sine forskjellige Raadgivere, der idelig laa i en indre Splid, som kun var til liden Baade for Land og Rige. Især i hans sidste Regeringsaar traadte dette stærkt frem.

Ingen kan nægte, at der under C. V skete vigtige Skridt til at udvikle den indre Styrelse i Danmark og Norge, lige saa lidt, at der knytter sig hæderlige Minder til hans Regeringstid. Det vilde fremdeles være ubilligt at nægte, at der baade i Rigernes indre Tilstande og i deres ydre Stilling laa store Vanskeligheder; men naar Staten under ham kun gik saare lidt frem i materiel og national Kraft, naar den i Udenrigspolitikken baade ved den skaanske Krig og bag efter ved Stridighederne med Gottorp led Skibbrud, bære Mangler i C.s Personlighed ubestridelig en Del af Skylden derfor.

Han døde 25. Avg. 1699. Af ægtefødte Børn efterlod han sig foruden Frederik IV, der fulgte ham paa Tronen, Datteren Sophie Hedevig og Sønnerne Carl [...] og Vilhelm, hvilken sidste allerede døde 1705, 18 Aar gammel.

Frederik IV, 1671—1730

Af E. Holm

Frederik IV. 11. Okt. 1671 fødtes F. som den ældste Søn i Christian V's Ægteskab med Charlotte Amalie af Hessen. Den Undervisning, han fik som Barn og som ungt Menneske, var ingenlunde saa god, som den burde have været. Vistnok havde han til Hofmester Michael Vibe, bekjendt som Vicekansler i danske Kancelli og en vel begavet Mand; men, hvad der nu end har været Grunden, saa drog Vibe ikke Omsorg for, at den unge Prins lærte, hvad han skulde have lært. Hans Retskrivning var daarlig, naar han skrev Dansk eller Tysk, rædsom, naar han vilde udtrykke sig paa Fransk. Af Historie, økonomiske og andre Statsvidenskaber, som han vilde have haft saa megen Brug for som Regent, lærte han kun lidet, og han klager derfor senere jævnlig over, hvor stor Møje det havde kostet ham blot nogenlunde at raade Bod paa, hvad der i saa Henseende fattedes ham. Endnu værre var det, at hans Undervisning væsentlig var gaaet i Hænderne paa en Tysker, Cassius. Dette i Forening med den stærkt tyske Tone, der herskede ved Christian V's Hof, gjorde, at Tysk kom til at ligge ham ulige nærmere end Dansk. Da han var bleven voxen, foretog han (1692—93) en Udenlandsrejse til Tyskland, Italien og Frankrig, og de Indtryk, han herved havde faaet, særlig i Italien, vare saa stærke, at de bragte ham til som Konge at foretage en ny Rejse ned til dette Land (1708—9), og det uagtet Forholdene i Evropa den Gang ingenlunde syntes at opmuntre til at foretage en Adspredelsesrejse. Thi fra anden Side kunne disse Rejser næppe opfattes. Da han havde Sans for Arkitektur, havde han med Hensyn til denne Kunstart vistnok Nydelser i det kunstrige Syden, som vare smukke og ædle; men for øvrigt er det aabenbart med rette sagt om ham, at han havde mere Sans for Italiens levende Skjønheder end for Rafaels malede. Hans Kunstsans var i det hele næppe synderlig større end hans Interesse for Videnskab, der var og blev en lukket Bog for ham.

Ved Siden af disse store Mangler i F.s Udvikling og Personlighed havde han imidlertid fortræffelige Egenskaber. Hans gode naturlige Forstand var styrket ved en ypperlig Hukommelse, og han lagde en overordentlig Flid og Arbejdskraft i sit Arbejde som Konge. Hvad enten han var paa Rejse i Norge, paa Inspektionsrejser omkring paa Ryttergodset, eller han sad i sit Kabinet med Statsregnskaber og Indstillinger fra Kollegierne for sig, søgte han at se med egne Øjne og skyede ingen Anstrængelse for at trænge ind i Sagerne. Ingen Konge har nogen Sinde taget sin Gjerning mere alvorlig end han. Dertil kom den Evne, han, uagtet sit ingenlunde synderlig skjønne eller imponerende Ydre, havde til at optræde med kongelig Værdighed, en stor personlig Elskværdighed over for dem, som han daglig arbejdede med, og noget ligefremt, folkeligt i hans Maade at være paa over for Folk i jævne Stillinger og Menigmand, hvorved han vandt Hjærterne for sig. I høj Grad værdifuld var den Karakterfasthed, han i farlige Øjeblikke kunde udvise. Der blev god Brug for den under de vanskelige Kriser, som hans Regering var fuld af.

Vigtigst i saa Henseende var den store nordiske Krig (1709 —20). Naar man har opfattet hans Deltagelse i den som overvejende fremkaldt af letsindig Krigslyst, har det været med urette. Saadan som Danmark-Norges Stilling var ved hans Tronbestigelse (25. Avg. 1699), tilraadede vægtige Grunde at gjøre de yderste Anstrængelser for at sprænge Forbindelsen mellem Sverige og Holsten-Gottorp. At løsne den med det gode havde i Christian V's sidste Aar vist sig umuligt. Derimod vare Forberedelserne til at kaste sig ind i Krigen 1709 ingenlunde trufne med tilstrækkelig Omhu. F. selv var vistnok en personlig modig Mand; men han havde intet Feltherretalent, det fattedes ham paa den overlegne Personlighed, den Sikkerhed i at finde de rette Midler og den Snarraadighed, der behøvedes under en farlig Krig, og hvor værdifuld end hans seje Udholdenhed var ved flere Lejligheder, blev hans Karakterfasthed undertiden til Stivsindethed. Der kunde ogsaa være noget smaaligt ved ham, der under diplomatiske Forhandlinger virkede uheldig.

Imidlertid saa han dog gode Virkninger af sin Udholdenhed, da Krigen endte til Gavn for Riget, og det væsentligste, han vandt ved den, hele Slesvigs Inkorporation i den danske Krone, satte han siden al Kraft ind paa at værne om under det vanskelige Forhold til Rusland, der i flere Aar efter Fredslutningen i Frederiksborg frembød alvorlige Farer. Det var ikke en Frase, naar han udtalte, at han hellere vilde vove alt end opgive noget igjen af Slesvig. Inden han døde, kunde han haabe, at han lykkelig havde ført Riget igjennem de værste Farer, der her truede, og samtidig havde hans faste Holdning over for Kejserhoffet i Wien skaffet ham Rigsgrevskabet Rantzau og en for Staten heldig Løsning af Arvestriden om Fyrstendømmet Pløen [Plön].

Hvor elskværdig F. end var at arbejde sammen med for dem, han ret havde Tillid til, kunde det have sine Vanskeligheder at være Minister hos ham. Som han havde de mest ophøjede Forestillinger om sin Kongemagts Hellighed og Rettigheder, saaledes vaagede han ogsaa med en vis Mistænksomhed over den. Det var endog flere Gange, som om han var bange for, at hans Ministre skulde have for meget at sige, og han kunde i slige Øjeblikke holde af at lytte til andre Raadgivere, hvad der ingenlunde var til Gavn for Styrelsen. Det mest paafaldende Udslag af hans Skinsyge og Mistænksomhed var det Had, som han nærede imod den gamle danske og den holstenske Adel. Uden nogen rimelig Grund saa han i dem farlige Fjender af sin Enevælde, og foruden at han selv, især efter 1721, søgte at omgive sig med Mænd af udenlandsk eller af borgerlig Byrd, opfordrede han i et Slags Testamente sine Arvesuccessorer til som en Velfærdssag at holde alle Mænd af de ovennævnte Adelsslægter borte fra næsten samtlige høje Stillinger i Staten. Der gaar en Lidenskabelighed igjennem Kongens

Udtalelser, som synes ufattelig.

F. havde i de første Regeringsaar været optaget af store Reformplaner. Saa snart han havde faaet sluttet Freden i Traventhal (1700), søgte han at skaffe Staten et forøget Værn ved Oprettelsen af en Landmilits i Danmark, der kunde være et Sidestykke til den, der allerede fandtes i Norge (22. Febr. 1701). Aaret efter ophævede han Vornedskabet, der hvilede paa Bondestanden paa den sjællandske Øgruppe (21. Febr. 1702), og det saa for saa vidt ud, som om en ny Tid skulde begynde for en stor Del af de danske Bønder. Men Landmilitsens Ordning blev uheldig gjennemført; hverken Kongen eller hans nærmeste Raadgivere viste her tilstrækkelig praktisk Greb, og den store nordiske Krig med sine Soldaterudskrivninger og sine umaadelige Skattepaalæg tilintetgjorde alt det gode, som F.s sunde Reformtanker ellers havde kunnet medføre. Oven i Kjøbet sloge uheldige Forhold sig til for Landbruget, og Tanken om Frihedens Betydning for Udvikling af Arbejdslyst var i hine Tider kun lidet udviklet. Resultatet blev derfor, at Kongens Ønsker om at hjælpe Bondestanden i Vejret ingenlunde gik i Opfyldelse, og om Landmilitsen end gjorde særdeles god Nytte under den store nordiske Krig, saa F. dog, at den blev opfattet som en utaalelig Byrde, der afskyedes baade af Bønderne og af Herremændene, hvem det paahvilede at indestaa for, at der blev stillet de nødvendige Rekrutter, og som derfor rundt omkring vilde tvinge Bønderne til at blive ved deres Fødestavn. De forskjellige Forsøg, Kongen gjorde paa at hæve Frygten og Uviljen ved at indskrænke Soldatertjenesten til det mindst mulige, førte til intet.

Ej heller ved den store Forandring i Rigets Stilling, som F. skabte ved Slesvigs Inkorporation i den danske Krone, skulde hans Politik faa tilstrækkelig gavnlige Virkninger. Han havde vistnok et rigtigt Blik for, at den statsretlige Inkorporation helst burde efterfølges af en administrativ Sammensmeltning; men han foretog dog intet i saa Henseende. Sandt at sige havde han nok at tage Vare paa, dels under truende Krigsudsigter udad til, dels under de mange Vanskeligheder, som det voldte ham at faa raadet Bod baade paa, hvad Staten havde lidt ved den lange Krig, og paa, hvad den led ved Naturulykker som Vandflod i Hertugdømmerne, flere Aars Misvæxt og ødelæggende Ildebrande, fremfor alle den store i Kjøbenhavn 1728. Men man kan dog ikke værge sig imod den Formodning, at F. alt for meget har set paa det hele Forhold til Slesvig fra Enevældens Standpunkt og ment, at den dynastiske Enhed havde Magt nok til at sikre Forbindelsen for stedse. Særlig havde han ingen Anelse om Betydningen af at værne om den danske Nationalitet i Slesvig.

Denne Blindhed hos ham kunde kun blive næret ved hans ringe Sans for dansk-norsk Nationalitet i det hele. Det at være dansk var for ham et rent Statsborgerbegreb, uden at det havde noget at sige for ham, hvad Sprog der taltes. Dette i Forbindelse med hans svage Interesse for aandelige Sysler i Almindelighed maatte da ogsaa stille ham temmelig ligegyldig over for Udviklingen af dansk-norsk Aandsliv. Den Hjælp, han ydede det begyndende danske Skuespil, var i Virkeligheden kun tarvelig. Naar Slutningen af hans Regeringstid dog er bleven epokegjørende for Udviklingen af Danmarks og Norges Litteratur, er Fortjenesten en andens, nemlig Holbergs.

Derimod havde F. oprigtig Varme og Iver paa det religiøse Omraade. Hans Regeringstid var i saa Henseende en Overgangstid fra det 17. Aarhundredes Orthodoxi til Pietismen, som den brød frem under Christian VI. F. selv passede godt i denne Overgangstid. Skjønt han ingenlunde sympathiserede med de ivrige Pietister, var han alt for lidt bunden i dogmatisk orthodox Iver til ikke at kunne bruge pietistisk paavirkede Mænd, naar de vare skikkede til at fremme, hvad han interesserede sig for i religiøs Henseende. Saaledes ved Hedningemissionen, som han allerede, da han var Kronprins, personlig havde faaet Sans for, og som han førend nogen anden i det protestantiske Evropa gav Stødet til at faa i Gang. Baade ved Missionen i Indien og oppe i Finmarken brugte han Mænd, der tilhørte Pietismen. Det var sikkert en anden god Virkning af F.s religiøse Sans, at han ved Oprettelsen af 240 Skoler paa Ryttergodset søgte at give et nyt Stød til Almueundervisningen, der i hin Tid aldeles overvejende havde et religiøst Formaal. Derimod kan det ikke kaldes heldigt, at han ogsaa viste sin religiøse Iver ved en urimelig stræng Helligdagsanordning, som han udstedte i sit sidste Regeringsaar.

Uheldigvis formaaede F.s Religiøsitet ikke at holde ham fri for alvorlige Pletter i sædelig Henseende. Han var ogsaa i den Henseende en fuldtro Repræsentant for Enevælden efter Ludvig XIV's Mønster. Som andre af Datidens Fyrster forstod han at dysse sin Samvittighed i Søvn ved en egen, særlig kongelig Moralbetragtning, indtil den til sidst vaagnede i Slutningen af hans Liv og voldte ham bitre Timer. Inderlig kjed af sin Dronning Louise af Meklenborg [Mecklenburg], hvem han havde ægtet 5. Dec. 1695, lod han sig vie ved venstre Haand (1703) til en Datter af den preussiske Statsafsending i Kjøbenhavn, Viereck [forholdet nævnes en passant i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Hendes snart paafølgende Død gjorde vel hurtig Ende paa dette skandaløse Bigami; men nogle Aar senere tog han en Frøken Schindel til Frille, og da det var kommet til et Brud mellem ham og hende, forelskede han sig i Anna Sophie Reventlow, til hvem han lod sig vie ved venstre Haand. Senere, da Dronning Louise var død (15. Marts 1721), formælede han sig højtidelig med Anna Sophie og kronede hende snart efter til Dronning (31. Maj 1721). [...]

Hvor stærk Kongens og Anna Sophies gjensidige Kjærlighed end var, forbitredes Livet for dem begge ved den Uvilje, som hendes Kroning til Dronning vakte baade hos F.s Søskende, Prins Carl [...] og Prinsesse Sophie Hedevig, og i endnu højere Grad hos Kronprinsessen. Da deres yngste Søn, Carl, fulgte sine ældre Helsøskende i Graven (10. Dec. 1729), var det, som om F. følte Guds Straf for hans sædelige Forvildelser, og dyb Anger greb ham. Endog den Tanke at overlade Kronprinsen og Konseillet Regeringen for at leve alene for Tanken om sin

Sjæls Frelse fyldte ham i nogen Tid. Men han beholdt dog Regeringen og trods stærkt tiltagende Sygelighed røgtede han med aldrig svigtende Pligtopfyldelse sin Kongegjerning, indtil Vattersot i Forbindelse med Brystsyge lagde ham i Graven, da han paa en Rejse igjennem Landet maatte standse i Odense (12. Okt. 1730).

F. var ingen Konge med overlegne Statsmandsevner, og han havde iøjnefaldende Fejl og Mangler; men han var dog ingenlunde blot at rose for at være en flittig Mand. Baade hans Karakterfasthed i farlige Øjeblikke, hans personlige Optræden over for hans Folk og hans Evne til at knytte dette til sig vise, at der var Tømmer af en virkelig Konge i ham, sikkert mere end i nogen anden af Enevoldskongerne efter Frederik III. Derfor blev ogsaa hans Eftermæle længe efter hans Død holdt højt i Ære hos det danske og det norske Folk.

Af de 5 Børn, som Dronning Louise fødte ham, døde de 3 som ganske smaa; kun den senere Christian VI og Prinsesse Charlotte Amalie [...] naaede den voxne Alder og overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Christian VI, 1699—1746

Af E. Holm

Christian VI var Søn af Frederik IV og dennes første Dronning, Louise af Meklenborg-Güstrow [Mecklenburg-Güstrow]. Han var født 30. Nov. 1699. Til Overhofmester havde han i sin Barndom den senere Statsminister Johan Georg Holstein, til Lærer Johan Wilhelm Schrøder, begge fødte Tyskere og begge alvorlige Mænd, hvis Religiøsitet havde en noget mørk Farve. Den Undervisning, han fik, var bedre end den, hans Fader og Bedstefader havde faaet, og han havde afgjort bedre Kundskaber end nogen af disse. Tung af Sind, blev han som Barn og ung Mand stemt endnu alvorligere ved at se sin Moder tilsidesat af Faderen for Anna Sophie Reventlow. Han lærte tidlig at forarges, og den Harme, han følte paa Moderens Vegne, lagde sig ikke efter hendes Død, da Anna Sophie fulgte hende paa selve Tronen. Baade Stifmoderen og Faderen behandlede ham med Velvilje, og Frederik IV gjorde ham i de sidste Aar af sin Levetid i ikke ringe Grad fortrolig med Regeringssagerne. Hans Breve til Faderen strømme vistnok over af ydmyge Udtryk; men hans virkelige Følelser vare næppe varme, og Stifmoderen hadede han. Han fik Lejlighed til at vise denne sin Uvilje, da han efter Faderens Død (12. Okt. 1730) brød det skriftlige Løfte, han havde givet denne, at ville gjennemføre hans testamentariske Bestemmelser til Fordel for hende. Men at hun dog fik et anstændigt Livsunderhold som Enkedronning, lader sig ikke nægte [...].

Efter at C. VI havde besteget Tronen ved sin Faders Død, viste han i adskillige Henseender hæderlige Egenskaber. Hans Valgsprog var »Deo et populo« (Gud og Folket), det samme, som den fra ham langt forskjellige, saakaldte store Kurfyrste Frederik Vilhelm af Brandenborg [Brandenburg] tidligere havde haft. I Overensstemmelse dermed har han lejlighedsvis udtalt: »Det er mig kun om at gjøre at fremme mine Undersaatters Lyksalighed. Gaar det dem godt, gaar det ogsaa mig selv godt.« Han tænkte i saa Henseende lige varmt paa Nordmænd og danske, »jeg er Herre«, sagde han, »over begge Riger, Fader til begge Børn ... lige Brødre, lige Lod«. Og han satte et anstrængt og ærligt Arbejde ind paa at virke for »sine Børns« Vel. Der har vel næppe nogen Sinde siddet en Konge paa Tronen, som forholdsvis har skrevet en større Masse Breve i Regeringssager, et Vidnesbyrd om, hvilken omhyggelig Overvejelse han skjænkede dem. Det skortede ham ej heller paa god Forstand og en vis Skarphed i Opfattelsen. Franske Diplomater have med Anerkjendelse talt om hans Evne til klart og hurtig at se, hvad det i en Sag kom an paa.

Men uheldigvis fattedes det ham i høj Grad paa nogle af de Egenskaber, der hos en Konge have mest at sige. Allerede hans Ydre var lidet heldigt. Han var uanselig, uden noget vindende i sit Ansigt og med en underlig uharmonisk Røst. Og han formaaede ikke ved Personlighedens indre Magt at besejre disse ydre Vanskeligheder, han havde at kæmpe med. Han forstod hverken at imponere eller at vinde ved et mildt, venligt Væsen. Der var noget forunderlig ængsteligt, kejtet over ham. Højst sandsynlig har hans Opdragelse i alt, hvad der vedrørte det ydre, været meget uheldig, og bedre blev det ikke ved den pietistiske Retning, hans virkelig dybe Religiøsitet antog. Om han end havde videnskabelige Interesser i forskjellige Retninger, var der dog noget snævert ved hans Synsmaader og en underlig Mangel paa Friskhed hos ham; den tungsindige Mand havde endog ondt ved at finde Fred i selve sin religiøse Tro, og først sent naaede han at faa Bugt med svære Anfægtelser. Men ved det indesluttede Væsen, som en saadan Personlighed naturlig fik, kom han til at staa Folket fjærnere end maaske nogen anden af hans Stamme. Der er nok blevet bragt ham Røgofre af Smiger, som overgaa enhver Beskrivelse, han er bleven prist som den, hvem Gud alene fyldte med sin Visdom, værdigede sit, Venskab, styrkede med sine Lærdomme og fyldte med sin Guddomsmagt. Men bortset fra dem, der personlig kunne have været knyttede til ham, var det næppe andre end en lille Kreds af lærde og gejstlige, som havde virkelig varme Følelser for ham.

Hans Ægteskab virkede med til dette uheldige Forhold. Han var (7. Avg. 1721) bleven gift med Prinsesse Sophie Magdalene af Brandenborg-Kulmbach [Brandenburg-Kulmbach] (f. 28. Nov. 1700). Det var ham selv, der havde valgt hende til Brud, og deres Ægteskab var lykkeligt, for saa vidt han stedse bevarede stor Hengivenhed for hende. De samstemmede ogsaa nøje i vigtige Henseender, saaledes i det religiøse, og naar de (7. Avg. 1732) paa deres Bryllupsdag indstiftede Ordensdekorationen »de l'union parfaite«, var det ikke noget Komediespil. Man har vistnok i høj Grad overdrevet hendes Magt over ham; men selv om hun intet havde at sige i de egentlige Regeringssager, tog han i forskjellige personlige Forhold ganske vist Hensyn — ja alt for meget Hensyn — til hendes Ønsker. Værre var det imidlertid, at hun vedblev som dansk Dronning at være den fuldblods tyske Prinsesse. Derfor blev Hoffet saa tysk, som det næppe havde været Aarhundreder igjennem, — en ligefrem Skandale, efter at Kongefamilien havde hersket her i 300 Aar. Sygelig og vranten, som hun var, formaaede hun ogsaa mindst af alt at brede noget Liv og Lys omkring Kongen. »Vi leve som Eremitter«, skrev han en Gang til Grev Chr. E. Stolberg, og han spurgte ved samme Lejlighed denne, om det gik an at holde Assemblé ved Hoffet. Da den svenske Statsmand Grev Tessin med sin Frue kom til Hoffet, var han i den største Forlegenhed med, hvad han skulde underholde dem med. At Baller og Hof komedier vare bandlyste, følger af sig selv, man naaede højst en Gang imellem til en »concert de musique«. Hvad man havde til Adspredelse, var at gaa »paa det ostindiske Hus« for at se de Varer, der kom hjem fra Indien og Kina, at se Krigsskibe løbe af Stabelen, idelig at flytte om fra det ene Slot til det andet eller at foretage Rejser igjennem Landet, under hvilke der blev Lejlighed til at se Regimenter exercere, høre Præster prædike og en Gang imellem faa sig et lille Jagtparti. I Sommeren 1733

udstrakte han sine Rejser sammen med Dronningen til Norge og naaede her op til Throndhjem [Trondheim] og til Vesterlandet. Han skal paa denne Rejse — mærkværdig nok — have sagt en Vittighed og, hvad der er endnu mærkeligere, en dansk Vittighed. Da Storm og Uvejr nødte ham og hans Følge til at blive liggende 8 Dage i Aalesund, udtalte han, at man passende kunde forandre Byens Navn og kalde den Taalesund.

Men Hovedadspredelsen var vistnok den at sysle med Byggeforetagender, baade i det store og det smaa, og at pynte op med kostbart Bohave eller andre Prydelser, fra Møbler til Guldservice og Ædelstenssmykker. Det var uheldigvis dyre Fornøjelser. Udgifterne til Christiansborg Slots Bygning løb op til 2.700.000 Rdl. (i Sølvværdi 9 Mill. Kr.). Ogsaa Hirschholm Slot og andre mindre Lystslotte slugte mange Penge. C. VI mente rigtignok med Selvfølelse at kunne sige, at han havde bygget Christiansborg Slot, uden at det kostede hans Undersaatter en Hvid, et mærkeligt Selvbedrag, som om de Penge, der hørte til hans Partikulærkasse, mindre vare Statens end de, der fandtes i Statskassen.

Med det stille, ensformige Hofliv stod en næsten fuldstændig Afsluttethed fra Nationens store Masse i Forbindelse. Det var, som om han og Dronningen formelig søgte at undgaa det Folk, paa hvis Vel i det mindste han oprigtig tænkte. Menneskeskyhed og taabelig overdrevne Tanker om Kongemagtens Ophøjethed virkede her sammen. Der var i Kjøbenhavn for andre end Hofpersonalet og visse Embedsmænd kun Lejlighed til at se Kongeparret, naar de gik til Alters. Kjørte de igjennem Gaderne, omgav en tæt Skare Ryttere deres Vogne som et Værn imod profane Blikke, og Gravens Stilhed herskede om den pragtfulde Kongeborg, som udspændte Jærnkjæder forhindrede uvedkommende fra at nærme sig til. Naar C.s Regering senere gjaldt som Adelens gyldne Tid, var der stor Overdrivelse deri; en Hofadel existerede ikke, og de Mænd her hjemme, der stode hans Hjærte nærmest, vare borgerlig fødte Mænd, Hofpræsten Bluhme, Ministeren Schulin og General Løvenørn, den sidste oven i Kjøbet en Mand, der var saa lidt pietistisk af Sind som vel tænkeligt. Ej heller fattedes det C. paa Sans for Spørgsmaal af folkelig Betydning. Baade Omsorg for Almueundervisning og Fattigvæsen laa ham nær. Men folkekjær var dog det, han i Følge hele sin Personlighed og Optræden mindst kunde blive. Ogsaa Pietismen virkede dertil. Var han end ingenlunde blandt dem, der gik videst i denne Retning, mente han end f.Ex., at det var Synd at nægte Bønderne en Forlystelse som den at ride Sommer i By, naar det kun ikke skete paa Helligdage, saa kom han efterhaanden mere og mere ind paa at støtte Pietismen, og saa lidt man kan benægte dens delvise Berettigelse, saa vist er det, at den havde meget usundt i Følge og var vort Folks Ejendommelighed imod.

C. kunde vise megen Omhu for dem, der stode i nært Arbejdsforhold til ham; men han var besværlig at have at gjøre med. Der fandtes liden Opfindsomhed og lidet Initiativ, men derimod stor Ubestemthed hos ham, saa han idelig trængte til Raadgivere. Dem overhængte han da med Spørgsmaal, mest i sine talløse smaa eller store Breve, og det saa meget mere, som han kun havde liden Tillid til sig selv. Hans Hovedkorrespondenter vare vistnok her hjemme Schulin og Bluhme og uden for Landet Grev Christian Ernst Stolberg paa Wernigerode, der i mange Aar endog nærmest maa siges at have været hans oprigtige Ven. I stort som i smaat, lige til, hvorledes han kunde blive af med en Kokkepige, som han og Dronningen ikke kunde magte, maatte den spørgesyge Konge have Raad. Uheldigvis hørte til dette Overhæng en ikke ringe Pirrelighed, som næredes ved en god Portion Hidsighed og ved hans umaadelig store Tanker om sin Magts Højhed. Det kunde slaa ud i en alt andet end behagelig Mistænksomhed. En Minister maatte efter hans Opfattelse først og fremmest være »submis«, og ganske vist skulde han tillige være oprigtig; men han maatte kun tale, naar han blev spurgt. Hvor lidt man end kan kalde C. hævnlysten, saa var han dog lidenskabelig i sin Uvilje imod dem, han fik noget imod. Det viste han i større Stil strax i Begyndelsen af sin Regering imod Anna Sophie og hendes Venner, og det kunde bringe ham til vilkaarlige Afskedigelser som ved hans Færd imod Skibsbygmesteren Benstrup og Marinekapitajnen Lütken . Selvstændige Mænd som Ivar Rosenkrantz og endnu mere de tvende Brødre Plessen [Carl Adolf von Plessen og Christian Ludvig von Plessen], der i Førstningen dannede hans Konseil, kunde da ej heller undgaa hans Unaade.

Det følger af sig selv, at en Konge med C. VI's Personlighed maatte være fredelskende og lidet reformlysten. Da han 1743 greb efter den svenske Tronfølge for sin Søn Kronprins Frederik, var det vistnok en Chimære — om der end skjulte sig en stor og smuk Tanke bag ved den —; men ellers var hans Regering ud ad til stilfærdig. Indad til viste han en omhyggelig Omsorg ved mange enkelte Spørgsmaal; men i det store var han ængstelig og konservativ. Netop derfor kom han ved Bestræbelsen for at værne om det synkende Landbrug ind paa at søge Hjælpen ved Tvangen i Steden for ved Friheden, og han blev Stavnsbaandets Stifter.

I sit Ægteskab med Sophie Magdalena havde han af Børn, der bleve voxne, foruden den senere Frederik V en Datter Louise, der blev gift med en Hertug af Sachsen-Hildburghausen. C. døde paa Hirschholm 6. Avg. 1746, Dagen før sin Sølvbryllupsdag.

Henvisning

Anna Sophie Magdalene Frederikke Ulrikke hævdede i 1766 at være datter af Christian VI, men blev fængslet som bedrager efter at der i 1770 var foretaget en kommissionsundersøgelse.

Frederik V, 1723—66

Af E. Holm

Frederik V blev født 31. Marts 1723 og var den ældste af Christian VI's og Sophie Magdalenes Børn. Da han var 7 Aar gammel, fik han sin egen Hofetat og i Spidsen for den som Hofmarskal den tysk fødte Baron G.V. Søhlenthal, senere bekjendt som Administrator for Grevskabet Rantzau og Stiffader til Christian og Enevold Brandt [...]. I god Overensstemmelse med den tyske Aand, der i hine Tider saa stærkt havde Magten i Hofkredsene, vare de Lærere, der efterhaanden fik at gjøre med Prinsens Undervisning, lutter tysk fødte Mænd, alene med Undtagelse af en, der var Franskmand. Flere af dem vare for øvrigt dygtige Mænd, deriblandt Retshistorikeren Chr. L. Scheidt; men det er betegnende, at da denne vilde have en historisk Ledetraad affattet for den danske Tronfølger, henvendte han sig til den tyske lærde Johan Jacob Moser. Og dog havde vi den Gang her hjemme baade Holberg og Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. At Ivar Rosenkrantz siden Christian VI's Tronbestigelse i Slutningen af 1730 som Overhofmester havde et overordnet Tilsyn med Prinsens Opdragelse, formaaede ikke at bevirke, at F. kunde faa en mere dansk Undervisning. Derfor vedblev ogsaa Tysk stedse at være det Sprog, der laa ham nærmest, paa samme Maade som det havde været Tilfældet med hans Fader og Farfader. Derimod viste han sig fra Barn af at være en fra Faderen saa vel som fra Moderen grundforskjellig Natur. Religiøse Stemninger vare ham visselig ikke fjærne, de bryde jævnlig frem i hans Breve, og en Bøn, han nedskrev under den i Aaret 1762 frembrydende Krigsfare, er rørende inderlig. Men sligt var kun Stemninger til visse Tider, og hvor lidt der end er Grund til at beklage, at det pietistiske Hældøreri, der kun alt for meget havde haft Magten over hans Forældre, laa ham fjærnt, saa er der desto værre i endnu højere Grad Grund til at beklage, at det religiøse hos ham var for overfladisk til at styrke ham i sædelig Henseende.

At her var en Fare, anede man dog ikke i hans tidlige Dage. Da saa det ud, som om han vilde faa aandelige Interesser, og den lærde Hans Gram [se om Hans Gram i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] glædede sig endog under Samtaler med ham ved at mærke, hvor kundskabsrig han var. Dertil kom en stor personlig Mildhed og Venlighed, der gav hans i og for sig lidet betydelige Ydre noget overordentlig vindende, saa det var, som om Naturen her i rigt Maal havde skjænket ham, hvad der haardt savnedes hos hans Forældre; og da han, endnu ikke 21 Aar gammel, ægtede den engelske Konge Georg II's Datter Louise (11. Dec. 1743), fik han en Hustru, der fuldt ud viste de samme indtagende Egenskaber, endnu forhøjede ved det Skjær af Ynde, en ung, elskværdig Kvinde formaar at brede om sig.

Intet Kongepar kunde være mere yndet af Folket end disse to, da de efter Christian VI's Død 6. Avg. 1746 bestege Tronen. Lige saa afsondrede, som Faderen og Moderen havde holdt sig fra Folket, lige saa stærkt syntes F. at ville komme det i Møde, og der er blevet fortalt om, hvorledes han og Dronningen holdt af at være sammen med Kjøbenhavns Borgere og besøgte Bønderne i deres Gaarde. Det var, som om alt det tyske, der var blevet indpodet Kongen af Lærere og Hofomgivelser i Faderens Tid, ikke forhindrede Folket fra at føle, at der var noget jævnt, dansk i hans Personlighed. Det passede godt hertil, at det hele Liv rundt omkring i Landet nu antog friskere Former, da der ikke længere fra oven lagdes Tryk i pietistisk Aand paa alle friere Rørelser. »Den danske Skueplads« aabnede atter sine Døre, Hoflivets lettere Tone fremkaldte Gjenopførelse af italienske Operaer og franske Komedier, den bildende Kunst fik sig et Hjem i Kunstakademiet, og samtidig begyndte der paa flere Omraader en livligere Drøftelse, end man tidligere havde kjendt. Visselig havde den sine Mangler, men den betegnede dog i sin Grund et stort Fremskridt, og den bar i sig Spiren til Samfundsreformer, der siden skulde blive til Velsignelse. Hvor lidt F. end selv havde fuld Forstaaelse af, hvad der var oppe i Tiden, var det dog en Fortjeneste af ham at samtykke i, at Spørgsmaalet om Reformer maatte drøftes i Litteraturen. Det var et smukt Ord, der i saa Henseende blev tillagt ham, naar det hed sig, at han havde sagt: »Jeg vil ikke tillade, at Aandslivet underkastes nogen Indskrænkning i mit Rige.«

Med Datidens royalistiske Tilbøjelighed til at give Kongen Æren for alt, hvad man fandt Behag i enten ved Politikken eller Styrelsen indad til, priste den offentlige Mening ham, fordi Staten blev holdt uden for den ødelæggende Syvaarskrig. Hans Kjærlighed til Freden syntes at passe godt til det milde, godgjørende hos ham, »Frederik den ejegode«, som han blev nævnt. Og denne Lovprisning fandt Gjenlyd uden for Landets Grænser, stærkest vistnok i det af vilkaarlig Kabinetsjustits og haarde Udsugelser saa forplagede Tyskland. Man saa jo her en af de Mænd, man var mest stolt af at eje, Klopstock, finde et gjæstfrit Ly og Underhold i den danske Konges Lande og ved Understøttelse fra hans Haand. Som den højt ansete tyske Publicist K.Fr. Moser saa hen til de danske som »lyksalige Mennesker«, Saaledes udbrød han om deres Konge: »Kong F., Menneskevennens Navn vil staa i Verdenshistorien som en uforgængelig Støtte.«

Men desto værre laa der en dyb Fejltagelse bag al denne Lovprisning hjemme og ude. F. har i Virkeligheden ikke som Personlighed hævet Kongedømmets Niveau her i Landet. Lav Sanselighed og Tilbøjelighed til Drik undergravede allerede tidlig det gode hos denne Fyrste, der var lige saa svag af Karakter, som han var velsindet imod andre. Allerede inden han ægtede Louise, havde disse Laster begyndt at faa Magten over ham og gjort ham til et Bytte for usle Mænd i hans Omgivelser, der blot søgte at drage ham dybere og dybere ned i Dyndet. Hvor

højt han end synes at have sat sin yndige Dronning, formaaede han end ikke i sit Ægteskabs første Tid at holde sig borte fra de Orgier, han havde begyndt at vænne sig til, og hans Overhofmarskal A.G. Moltke, der var ham en oprigtig Ven, kæmpede nu og stedse senere en frugtesløs Kamp for at vække hans Samvittighed.

Efter at Dronning Louise til almindelig Sorg var død 19. Dec. 1751, synes det at have været Kongens Tanke at ville ægte en Datter af Moltke; men denne var forstandig nok til at faa det forhindret og fik ham hurtig gift med Prinsesse Juliane Marie af Brunsvig-Wolfenbüttel [Braunschweig-Wolfenbüttel] (8. Juli 1752). Uheldigvis formaaede denne endnu mindre end Louise at fængsle ham, saa han væmmedes ved det evindelige Drikkeri og de gemene Fruentimmer, der sammen med hans Svirebrødre vare blevne ham et uundværligt Selskab. Hidsige Forløbelser vare ikke sjælden Virkninger af hans Udskejelser. Saa kunde han nok, naar Moltke holdt Straffeprædiken for ham, angre sin »satanisches Betragen«, klage over »seinen hitzigen Kopf« og kaste sig paa Knæ for at bede Gud om Tilgivelse. Men hvad hjalp det, den næste Dag var det lige galt. Lykkeligvis indrømmede han hverken sine Drikkekammerater eller sine Elskerinder — hvis man kan bruge dette Udtryk — nogen Indflydelse paa Regeringen. Her lod han den ældre Bernstorff med Moltke som Støtte være de raadende. Var dette end i og for sig det heldigste, saa havde han liden Ære af at staa uendelig langt tilbage baade for sin Fader og sin Farfader i flittig Varetagelse af en Konges Pligter. Om det saa var sin Søns, Kronprinsens, Opdragelse, saa brød han sig lidet eller intet om den. Reverdil har bevidnet, at han f.Ex. aldrig talte til ham om Sønnen. Skjønt tunge Skatter, som Krigsrustningerne i Aaret 1762 og Fejl i Statshusholdningen gjorde nødvendige, vakte stærk Misstemning, tabte F. mærkværdig nok aldrig sin Folkeyndest. Man rystede paa Hovedet ved at høre, hvad der fortaltes om ham, eller naar man saa ham selv være alt andet end sikker paa Benene; men han blev dog ved at gjælde for at være den gode Konge. Ewalds Kantate ved hans Ligfærd er et sandt Vidnesbyrd om Stemningen.

Naturligvis undergravedes hans Helbred ved det Levned, han førte, især da hans Konstitution fra først af var sart. Ikke mere end 43 Aar gammel døde han af Vattersot 14. Jan. 1766. Af de 5 Børn, han havde med Louise, overlevede 4 ham, Kronprinsen, den senere Christian VII, og 3 Døtre: Sophie Magdalene, Vilhelmine Caroline og Louise; Juliane Marie fødte ham kun én Søn, Arveprins Frederik [...].

Til: Indholdsfortegnelsen

Juliane Marie, 1729—96, Dronning

Af E. Holm

Juliane Marie var en Datter af Hertug Ferdinand Albert af Brunsvig-Wolfenbüttel [Braunschweig-Wolfenbüttel] og Antoinette Amalie af Blankenburg, og hun var født 4. Sept. 1729. Da Frederik V's første Dronning, Louise, var død 19. Dec. 1751, holdt hans Omgivelser, særlig hans trofaste Ven Adam Gottlob Moltke, det for ønskeligt at faa ham gift saa hurtig som muligt, og skjønt han først gjorde Modstand, lykkedes det dog at faa ham overtalt. Han vilde helst have ægtet en engelsk Prinsesse, men der var ingen saadan i en passende Alder, og Moltke henledede da hans Opmærksomhed paa J.M. Hendes Portræt, der blev skaffet til Veje, fandt hans Bifald, og da Baron F.L. Dehn, Medlem af Konseillet, var bleven sendt til Brunsvig, hvor han nøje kjendte Personligheder og Forhold, for at skaffe nærmere Oplysninger om hende, og disse fandtes heldige, kom Ægteskabet snart i Stand. Hun viedes til Kongen 8. Juli 1752 paa Frederiksborg Slot og kronedes samme Dag. Moltke fortæller, at hun vandt almindeligt Bifald; men andre Beretninger, der have Sandsynlighedens Præg, gaa ud paa, at uagtet hun saa godt ud og var vel begavet, syntes Folk ikke ret om dette Ægteskab, der kom saa hurtig efter den almindelig elskede Dronning Louises Død. Hun blev ved sit Giftermaal Stifmoder til 4 Børn, selv fødte hun Kongen en Søn, den bekjendte Arveprins Frederik [...].

Den vanskelige Opgave at følge efter en saa folkeyndet Forgængerinde som Dronning Louise søgte J.M. at løse ved at slutte sig nøje til det Land og den Nationalitet, hun nu skulde tilhøre, og man har Grund til at tro, at hun havde væsentlig Del i, at saa ægte danske og fremragende Videnskabsmænd som først J. Schielderup Sneedorff og derefter Guldberg bleve Lærere for hendes Søn. Denne blev derfor den første Prins her i Landet i lange Tider, for hvem Dansk fuldt ud kom til at indtage Modersmaalets Plads; og skjønt J.M. aldrig selv naaede at kunne skrive Dansk uden slemme Germanismer, brugte hun dog gjærne dette Sprog baade i Tale og Skrift. Samtidig opfyldte hun samvittighedsfuldt sine Pligter imod Kongen, uagtet denne var hende saa utro, som en Ægtemand kunde være; selv bitre Fjender af hende have maattet erkjende, at hun plejede Frederik V under hans Sygdomstilfælde som en brav Hustru. Ikke mindre viste hun Takt ved helt at holde sig borte fra Regeringssagerne. Hendes Svoger Frederik den store havde med Glæde set hende blive Dronning; men hvor ivrig han end var for at faa den ham forhadte J.H.E. Bernstorff fortrængt, hvor villig han end i saa Henseende havde taget imod en Haandsrækning fra hendes Side, er der ikke Spor til, at hun har indladt sig paa nogen som helst Intrige imod Bernstorff. Trods sin hæderlige Færd og sine forskjellige gode Egenskaber manglede hun imidlertid uheldigvis i høj Grad sin Forgængerindes Evne til at vinde Hjærterne; den almindelige Stemning hos Folket var og blev i Frederik V's Tid ligegyldig imod hende.

Snart efter at Christian VII havde besteget Tronen (1766), begyndte en Tilsidesættelsernes Tid for hende. Den Kjærlighed, hun søgte at vise den unge Konge, besvarede han med Kulde, og endnu værre blev det, da Struensee kom til Magten. Caroline Mathilde kunde ikke lide hende, og Kongen og hans Yndlinger kappedes om at behandle hende hensynsløst. Der var, fortæller Reverdil, aldrig Tale om, at Kongen eller Dronningen om Sommeren vilde besøge hende, uagtet hendes Opholdssted Fredensborg kun laa 2 Mile fra Hirschholm Slot, og naar man en Gang imellem for Skams Skyld indbød hende til Taffel paa dette Slot, blev hun saaledes overset, at hun maatte ønske sig langt borte. Til Drillerierne og Tilsidesættelserne kom nu ogsaa, som det med rette er blevet bemærket, at hun, naar hun saa Struensees Forhold til Caroline Mathilde, maatte føle Harme ved den Tanke, at en i Virkeligheden illegitim, men efter Navnet kongelig yngre Slægt kunde opstaa, der traadte i Vejen for, at hendes egne Efterkommere nogen Sinde kunde komme paa Tronen. Man kan tænke sig, med hvilke Følelser hun — saa at sige ex officio — har holdt den lille Louise Augusta over Daaben. Hun var imidlertid for ængstelig — eller for flegmatisk — til at ville tage Initiativet til kraftig Optræden imod Magthaverne; men da Sammensværgelsen imod disse var ved at danne sig, var hendes Forbitrelse for stærk til, at hun kunde modstaa at tage imod den Rolle, de sammensvorne, særlig Guldberg, kaldte hende til. De forstode at gjøre gjældende for hende, at der var de farligste Planer i Gjærde fra Struensees Side, og at Staten gik sin Undergang i Møde, hvis hun ikke traadte til. Saaledes blev hun paa en Maade Midtpunktet for den Sammensværgelse, der bevirkede Katastrofen 17. Jan. 1772 og de Ulykker, der ramte Caroline Mathilde, Struensee og Brandt.

Med ét Slag kaldtes hun herved fra sin ubemærkede Stilling frem til at blive Gjenstand for alles Opmærksomhed, og under den almindelige Jubel, som Hofrevolutionen vakte, overøstes hun med de utroligste Smigrerier, baade i Flyveskrifter, i Prædikener og Digte; man kaldte hende Esther, der havde styrtet Haman, Tvillingrigernes glorværdige Debora, eller man lignede hende med Judith; selv Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] skrev: »Saa længe danske og norske Helte ere til, skulle Julianes, Friderichs (dvs. Arveprinsens) Ros vedvare, men ej forøges, thi det er umuligt. Verden vil altsaa før blive til intet, end deres Ære forgaa.« Men samtidig lød dog som en enkelt, skarpt skurrende Mislyd et Forbitrelsesskrig imod hende fra de slagnes Lejr igjennem et tysk Flyveskrift, der fingeredes at være skrevet af en tidligere dansk Embedsmand Rothes. Hun skildredes her som en sand Djævel, der havde fremkaldt alle den senere Tids Ulykker i Danmark. Foreløbig druknede denne Forbandelse dog i alle de Velsignelser, som Folk havde travlt med at lyse over hende. Hun blev aabenbart beruset ved alt dette, saa hun endog fandt Behag i, at den sindssyge Konge hver 17. Jan. afskrev og sendte hende et ham forelagt dansk eller fransk Brev, hvori han den ene Gang efter den anden som

den ydmyge Søn i en mere eller mindre sødlig Stil takkede hende, fordi hun med Fare for sit Liv havde frelst ham hin Dag i Aaret 1772. »Allerkjæreste, søde Mama«, hedder det i et af dem, »var jeg i dette Øjeblik paaklædt, saa løb jeg vist op til dig og kyssede dine søde Hænder tusende Gange.«

Den Ordning af Styrelsen, der fandt Sted efter 17. Jan. 1772, gav hende ikke formelt nogen ny Stilling. Hun var og blev kun Arveprinsens Moder; men paa Grund af Kongens Sindssvaghed og hendes betydelige Overlegenhed over Arveprinsen blev hun afgjort Kongefamiliens vigtigste Medlem. Skjønt det vistnok kun var i den første Tid, at hun tiltog sig at overvære Statsraadets Forhandlinger, fulgte hun dog aabenbart nøje i det mindste en Del af de vigtige Statssager. Man ser hende endog, ret som om hun var Rigernes Overhoved, føre en livlig Brevvexling om Statens Forhold udad til med sin Svoger Frederik den store, der synes at have sat virkelig Pris paa hende og var galant nok til at behandle hende, som om hun var den eneraadende i Regeringen. Men hvilket Kjendskab hun end kan have haft til adskilligt af, hvad der skete, var hun dog ingenlunde den ledende. Dertil havde hun trods sin gode Forstand ikke tilstrækkelig Overlegenhed. Størst politisk Betydning havde hun vistnok som Støtte for Guldbergs efterhaanden stærkt voxende Indflydelse.

Imidlertid var det ogsaa ved en kongelig Skrivelse blevet overdraget hende at have det øverste Tilsyn med Kronprinsens og hans Søsters [Louise Augusta's] Opdragelse. Skjønt Valget af General Eickstedt til Overhofmester for Prinsen ikke var heldigt, maa hans Opdragelse og Undervisning i det hele siges at have været forsvarlig. Derimod led J.M. ganske Skibbrud i sit personlige Forhold til ham. Han har tidlig vidst Besked om, hvordan Forholdet havde været imellem hende og hans Moder, og selv efter dennes Død (1775) kan dette have gjort det vanskeligt for Enkedronningen at vinde hans Tillid; men hun synes ogsaa helt at have manglet den naturlige Venlighed, der behøvedes i dette Forhold. Dette var ikke blot til stor Skade for ham, men blev ogsaa uheldigt for hende selv, og det saa meget mere som hun havde ondt ved at give Afkald paa at faa noget at sige hos Kronprinsen, ogsaa naar han blev voxen. Det var aabenbart med Tanken herom, at hun paa en lidet klædelig Maade søgte at faa bestemt, hvem han skulde giftes med; hun havde sikkert troet at kunne udøve Indflydelse ved Hjælp af den fremmede Prinsesse, der paa en Maade kom til at skylde hende, at hun kaldtes til at blive dansk-norsk Dronning. Frederik den store var ogsaa i denne Sag hendes Raadgiver, og efter at det var slaaet fejl med at finde en Brud i en württembergsk Prinsesse, der var Søster til den russiske Storfyrsttronfølger Pouls Hustru, tog J.M. med Iver imod det Forslag, som den preussiske Konge gjorde, at Prinsen skulde forloves med en Datter af hans Brodersøn, den senere Frederik Vilhelm II. Det var selvfølgelig ikke svært at faa den 13-aarige Kronprins til at give sit Samtykke. Senere, da denne skulde konfirmeres (April 1784) for derefter at indtage en Plads i Statsraadet, overrakte J.M. ham en Række, med hendes egen Haand nedskrevne Regeringsregler. Lige saa sikkert det er, at hun var ude af Stand til at skrive et saa godt dansk Sprog som det, hvori de ere affattede, og at hun altsaa har brugt en andens, rimeligvis Guldbergs, Hjælp dertil, lige saa lidt er der Grund til at tvivle om, at de, hvad Tanker og Meninger angaar, i Hovedsagen ere hendes eget Arbejde. De indeholde adskilligt forstandigt og velment; men de ere tillige karakteristiske, ikke blot ved det stokkonservative Præg, de have, men tillige ved den taktløse Formaning, de indeholde til Tronarvingen, at han for Fremtiden skulde hjælpe hende og Arveprinsen.

Men denne Tanke om »Hjælp« fra hans Side, den gik ikke mindre i Lyset end Planen om Ægteskabet med den preussiske Prinsesse. Da Kronprinsen 14. April 1784 styrtede det tidligere Statsraad, var det forbi med J.M.s Indflydelse, hun faldt lige saa pludselig, som hun 12 Aar i Forvejen var kommen til Vejrs. Skjønt hendes gode Ven Frederik den store alvorlig havde advaret hende, blev hun fuldstændig overrumplet herved. I den Tid, hun paa en Maade havde indtaget den ypperste Plads i Staten, havde hun uden for en snæver Kreds ikke forstaaet at vække enten Beundring eller Sympathi, og man har ved alt, hvad man ser af hende, Indtryk snarere af en forfængelig Nydelse af Magten end af Ærgjerrighed i større Stil, man stødes ved noget vist smaatskaaret og beregnende. Hendes Ødselhed var ej heller heldig.

Efter sit Fald tog hun snart sit Parti med Forstand og trak sig helt tilbage i Stilhed; det var ganske forgiæves, at Gustav III af Sverige i sin Iver for at gjøre den dansk-norske Stat det onde, han kunde, søgte at bringe hende til at faa en Revolution imod Kronprinsen i Stand (1785); hun var for fornuftig og loyal til sligt. Hun døde paa Fredensborg 10. Okt. 1796. Hvilke Mangler end hendes Personlighed har haft, har man ikke Ret til at frakjende hende, at der var adskilligt godt ved hende, og at hun følte for Land og Folk. De modbydelige Bagvaskelser, hvormed hendes Minde en Tid lang blev besudlet, tror intet fornuftigt Menneske mere paa.

Til: Indholdsfortegnelsen

Christian VII, 1749—1808

Af E. Holm

Christian VII var født 29. Jan. 1749. Hans Forældre vare Frederik V og dennes første Dronning, Louise af England, Datter af Georg II. Efter sin Faders Død 14. Jan. 1766 besteg han Tronen, ikke endnu fyldt 17 Aar. Alle Beretninger tyde paa, at han som Barn havde noget i høj Grad vindende ved sin ydre Personlighed og tillige i visse Retninger endog paafaldende gode Evner, baade en hurtig Fatteevne og en ypperlig Hukommelse. Men han var tillige et Barn, som maatte behandles med megen Omhu, hvis der skulde komme noget heldigt ud af ham. Der var noget uroligt, springende, overfladisk i hans Begavelse, saa det var svært at holde hans Opmærksomhed ved, hvad der ikke strax morede ham; alvorlige Samtaler vare ham en Plage. Men, hvad der var endnu langt mere faretruende, skarptsynede Iagttagere vilde kunne opdage Træk hos ham, der tydede paa, at der laa en Spire til Vanvid hos ham. Ulykkeligvis blev der taget med Jærnhænder paa denne ængstelig sarte Konstitution. Hans Fader brød sig ikke det mindste om hans Opdragelse, der ganske blev lagt i Hænderne paa hans Overhofmester, Grev D. Reventlow, holstensk Godsejer og senere Medlem af Konseillet. Man kunde ikke have gjort et ulykkeligere Valg. Reventlow var vistnok ikke uden Paalidelighed og Samvittighedsfuldhed, men brutal og barsk uden det ringeste Gran af pædagogisk Forstand. Han gjennemførte et sandt Pryglesystem i Opdragelsen af den snart aldeles forkuede Prins, i hvem han vilde indbanke en vis Masse af positive Kundskaber, ligegyldigt, om de bleve fordøjede eller ikke. Om at vække Prinsens Sans for store og skjønne Opgaver, om at forsøge at give ham højere Interesser eller forædle hans Følelser havde han ingen Forestilling. Den af Prinsens Lærere, som havde mest at gjøre med denne, G.H. Nielsen, senere Bibliothekar ved Kongens Haandbibliothek og Konferensraad, var med al sin personlige Hæderlighed en aandløs, udtørret, rationalistisk Natur, som mindst af alt kunde virke vækkende og befrugtende paa Prinsen. Derimod var det et heldigt Valg, da den franske Schweitser Reverdil blev indkaldt for at være en af hans Lærere. Han fik tidlig et klart Blik for de truende Sider i Prinsens Personlighed og for det skammelige i den Behandling, han var Gjenstand for fra Reventlows Side. Maaske skortede det Reverdil noget paa Friskhed; men han søgte med Omhu at knytte Prinsen til sig og virkelig at opdrage ham paa en sund og god Maade til at blive Konge for sit Folk. Hvilke Anstrængelser han imidlertid end gjorde sig, blev Resultatet af C.s Opdragelse, taget i sin Helhed, kun slet. Hvad hjalp det, at han lærte baade Dansk, Tysk og Fransk til Fuldendthed — Dansk, som det karakteristisk hedder, »bedre end nogen dansk Konge i lang Tid« —, eller at han dansede fortrinlig og kunde optræde med megen Anstand? Ingen, der saa lidt dybere til, kunde, da han besteg Tronen, haabe paa noget godt af ham som Regent. Reventlows Mishandlinger havde kvalt Spirerne til milde og kjærlige Følelser hos ham, han var bleven paa én Gang sky og ondskabsfuld, hævnlysten og uden Tro paa andre Mennesker. Det Talent, han stærkest havde udviklet, og som han unægtelig ypperlig forstod at bruge, var Spotten, Persiflagen. Blottet for virkelig religiøs Følelse fandt han Fornøjelse i kaade Spotterier paa dette Omraade, og det var ham en Yndlingsfornøjelse at efterabe eller stikle paa Ministre og, hvem han ellers kom i Berøring med. Oven i Kjøbet havde han allerede faaet Smag paa Udsvævelser. Ogsaa i den Henseende var han bleven uforsvarlig behandlet som Barn. Han havde faaet Pager, der vare fordærvede unge Mennesker, og da han, skræmmet af sin Overhofmesters Tyranni, kastede sig i deres Arme, havde de let ved at forføre ham. Det havde, fortæller Reverdil, været hans Haab, naar han blev voxen, at have en Tid, inden han blev Konge, i hvilken han kunde »være rask«, dvs. hengive sig til alskens Udsvævelser, for dog endelig at blive holdt skadesløs for den Tvang, han havde været Gjenstand for. Bag alt dette lurede endelig Vanviddet som en forfærdelig ødelæggende Magt, næret ved den gyselige Opdragelse.

Da han blev Konge, tog han efter Frederik V's Tid, med J.H.E. Bernstorff som sin egentlige Leder, havde Lejlighed til at forbavses over, hvorledes han undertiden kunde tage sig sammen til at arbejde med Klarhed og Skarphed. Men, som det var at vente, traadte Skyggesiderne i hans Natur, formørkede af det voxende Vanvid, snart frem for al Verden, nu da de kunde vise sig frit uden Skranker. Niebuhr har et Sted i sine Skrifter sagt, at C. VII havde en Del i sig af en Caligula. Bemærkningen er sand. De vare beslægtede Naturer, men lykkeligvis vare Forholdene her hjemme vidt forskjellige fra Roms i Kejsertiden, og lykkeligvis havde C. langt mindre Vildhed i sig end den vanvittige romerske Kejser. At give efter for sine skadefro og ondskabsfulde Luner og at volde Folk Ubehageligheder var imidlertid en Nydelse for ham. Da han kort efter at være kommen paa Tronen blev bragt til at afskedige General Saint-Germain fra hans høje Plads i Spidsen for Krigsstyreisen, sagde han med et Udtryk af Glæde: »Han har gjort Springet«. Og den Slags Fornøjelser skaffede han sig i rigeligt Maal. Det blev derfor en højst uhyggelig Tid, i hvilken den ene Intrige imellem fremragende Personligheder eller Mænd, der havde Kongens Øre, fulgte den anden i Hælene. Han var let at lokke for dem, der kunde sværte Mænd af hans Konseil eller i andre høje Stillinger. Bernstorff følte Jordbunden vakle under sig og var ved at fortvivle ved Tanken om, hvor let den vigtige Underhandling, han førte med Rusland om det holstenske Mageskifte, kunde briste under alt dette.

Imidlertid var Caroline Mathilde bleven C.s Dronning [...]; men det var strax fra først af klart, at denne Forbindelse ikke kunde virke til at bringe Ro i Kongens Liv. Maaske endnu mere efter sit Bryllup med hende end tidligere hengav han sig med en Kreds af Svirebrødre, hvoriblandt Grev Holck og en Lieutenant Osborn, til de raaeste Udsvævelser, besøgte i Forening med dem Kjøbenhavns berygtede Huse og satte sin kongelige Værdighed paa Spil ved at slaas med Vægterne og rave drukken hjem igjennem Gaderne. Et ejendommeligt Træk, der blandede

sig ind i alt dette Uvæsen, var en vis Ødelæggelseslyst hos ham. Det var ham tit uimodstaaeligt at slaa Spejle og Møbler itu i de Knejper og Kipper, hvor han søgte.

Man kan forstaa, at Forfærdelse greb Bernstorff og andre af de høje Embedsmænd, da Kongen 2 Aar efter sin Tronbestigelse fik Lyst til at foretage en Rejse til England, Frankrig og Tyskland. Skulde Skuepladsen for hans skandaløse Optrin nu forlægges til London og Paris? Men det gik bedre, end man kunde vente, paa denne Rejse (6. Maj 1768 til 1. Jan. 1769). Det var, som om det nye, Kongen saa, holdt ham i Aande og fængslede ham i den korte Tid, han opholdt sig paa de forskjellige Steder, saa han ikke fristedes til at henfalde til sine vante Laster. Og den Evne, han havde til, naar det endelig skulde være, at vende den elskværdige Side udad og endog komme med pikante, aandrige Svar, svigtede ham ikke. Saaledes kunde Fortællinger komme i Omløb om, hvor ypperlig han ved flere Lejligheder havde slaaet ind i den rette Tone. Ludvig XV, fortalte man f.Ex., havde forestillet en Søster til Hertugen af Choiseul for ham og spurgt ham, hvor gammel han holdt hende for at være. C. svarede intet. Nu vel, vedblev da Kong Ludvig, hun er over 50 Aar. »Sire«, svarede C., »on ne vieillit pas à Votre cour«» (ved Deres Majestæts Hof bliver man ikke gammel). Det almindelige Indtryk, han vakte, var forbavselse over, at han var saa langt bedre end de Rygter, der havde været i Omløb om ham. Bernstorff havde Grund til at føle sit Hjærte lettet ved at se Rejsen løbe saaledes af.

Men dette var ligesom den sidste Opblussen af de opvakte Sider af hans Natur. Netop snart efter at han var kommen hjem, sank han mere og mere sammen i Sløvhed og Sindsforvirring, medens Caroline Mathildes og Struensees fuldstændige Herredømme over ham udviklede sig. Der havde kun været én Side af Styrelsen, han havde haft virkelig Sans for: det var for, hvad der stod i Forbindelse med Landboreformerne. For dem havde Reverdil vakt hans Sans. Maaske har han da med nogen Interesse fulgt, hvad Struensee vilde gjennemføre paa dette Omraade; ellers har han ganske sikkert tankeløst laant sin Underskrift til hans store Omdannelser. Om Struensees Forhold til Caroline Mathilde havde han en tydelig Forestilling; men han var for sløv til at kunne andet end raillere over dem og over sig selv. Den Behandling, han personlig var Gjenstand for, var kun alt for tit i mange Maader hensynsløs. Til sit daglige Selskab havde han en Tid lang en Negerdreng, og naar Ødelæggelseslysten kom over ham, kunde han more sig med i Drengens Selskab at kaste Spejle, Porcellæn o. a. ud af Slottets Vinduer. Dog fik han det bedre, da Reverdil, som han i et af sine Luner havde jaget ud af Landet 1767, blev kaldt tilbage i Eftersommeren 1771 for at være ham til Selskab. Den fremherskende Følelse hos ham imod Struensee og Brandt var vistnok Frygt og med Hensyn til den sidste ligefrem Had, efter at han endog var bleven pryglet af ham [...].

Lige saa viljeløst som han havde ladet Struensee og Caroline Mathilde regere, lige saa viljeløst gav han sin Underskrift om Morgenen 17. Jan. 1772 til deres og deres vigtigste Tilhængeres Fængsling, og uden Vilje var han i den følgende Tid Konge af Navn indtil sin Død i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg] 13. Marts 1808. Werlauff har fortalt, at han endnu saa sent som 1801 har set ham danse Menuet med stor Ynde, og han bevarede forholdsvis længe den Egenskab at kunne optræde med en vis Anstand; men hans Tilstand var i høj Grad sørgelig. Det var paa hans forstyrrede idelige Snakken med sig selv klart, at han syslede med mørke, mismodige Tanker, og ikke sjælden brød den bitre Side af hans Natur løs ved skarpe Udtalelser til eller om andre. Da han i Sept. 1807 under sit Ophold i Kolding en Søndag var i Kirke, hørte man ham tale med sig selv paa vanlig Maade. »Wer kommt heute in die Kirche?« sagde han, og derpaa svarede han: »Der König und seine elende Suite«. Selv til Kronprins Frederik kunde der komme de hvasseste Udfald fra hans Side. Naturligvis bevarede Folket en vis Medlidenhed med den ulykkelige, sindssyge Konge; men desto værre kunde denne Følelse ikke finde en Forøgelse ved Mindet om skjønne eller hæderlige Træk fra hans første Regeringsaar, inden Vanviddet endnu havde lagt sin Taage over hans Forstand og knust hans Vilje.

I C.s Ægteskab med Caroline Mathilde fødtes Sønnen Frederik (f. 1768), den senere Frederik VI, og Datteren Louise Augusta (f. 1771) [som Struensee givetvis var den biologiske fader til], der blev gift med Hertug Frederik Christian af Augustenborg.

Til: Indholdsfortegnelsen

Frederik, 1753—1805, Arveprins

Af E. Holm

I sit Ægteskab med Juliane Marie havde Frederik V kun ét Barn, nemlig Sønnen F., der blev født 11. Okt. 1753. For at skaffe ham en fyrstelig Stilling fik Regeringen ham allerede i en Alder af 3 Aar valgt til Koadjutor i Bispedømmet Lybek [Lübeck]. Han vilde derefter med Tiden, naar den daværende Fyrstbiskop døde, blive dennes Efterfølger. Men de betydelige Pengesummer, der vare brugte for at sætte dette Valg igjennem, kunde bedre have været sparede. Ved Mageskiftetraktaterne 1767 og 1773 blev det fastslaaet som et af de Ofre, der maatte bringes fra dansk Side, at Prinsen skulde give Afkald paa denne Værdighed. Den Opdragelse, han imidlertid havde faaet, var ingenlunde bleven anlagt, som om han skulde være Fyrste i en lille tysk Stat. Han var tvært imod siden Enevældens Indførelse den første danske Prins, der udvikledes til at opfatte Dansk som sit rette Modersmaal, Saa begavede danske Videnskabsmænd som Jens Schielderup Sneedorff og efter ham Ove Guldberg vare hans vigtigste Lærere. Det var ogsaa sikkert den nationale Aand, som Guldberg forstod at indgive ham, der senere bragte ham til at gjøre Haven ved det ham 1773 skjænkede Jægerspris til et Slags Pantheon for Mænd, der siden Oldtiden havde spillet en stor Rolle i Fædrelandets Historie.

Men uheldigvis fattedes den godmodige Prins alt for meget Evner, til at den Undervisning, som han havde faaet, kunde bære rige Frugter. Endnu mindre syntes det at være sunget for hans Vugge, at han skulde komme til at staa i Spidsen for Staten. Men dog førte den Struenseeske Katastrofe hertil. Det hørte med til de ukloge Taktløsheder, hvoraf Struensee begik alt for mange, at han lod tilføje Prinsen saa vel som hans Moder, Enkedronning Juliane Marie, flere Fornærmelser. Særlig maatte det opfattes som en saadan, at Prinsen blev fjærnet fra sin tidligere Plads i den kongelige Loge i Theatret og blev henvist til en anden Loge. Ogsaa levede han og Moderen en Tid paa Fredensborg som forviste fra Hoffet. Hvor fuldstændig Prinsen end fattedes Mod og ydre Personlighed til selv at ville træde op imod Magthaverne, var hans Navn dog et godt Samlingsmærke for dem, der vilde Struensee til Livs, og da Januarnatten 1772 havde bragt Struensee og Dronning Caroline Mathilde med deres Venner det dybe Fald fra deres Magt, blev det Arveprinsen, der kom til at staa som Midtpunktet for Regeringen. I samme Grad Forbandelserne løde fra høje og lave over de styrtede Magthavere, i samme Grad blev der jublet for Prinsen og hans Moder. Men i Virkeligheden var han kun et Navn. Det er velbekjendt, at han ganske beherskedes af sin Moder, og at de begge med Hensyn til Statsstyrelsen nøje fulgte Guldbergs Raad. Ogsaa vilde det være en Misforstaaelse, om man, fordi han 1772 lod sig udnævne til Præses for Kunstakademiet i Kjøbenhavn og for det norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem, vilde tro, at han havde nogen dybere Interesse for Kunst og Videnskab.

Hvor lidet betydelig han end viste sig paa alle de Omraader, hvor han fik noget at gjøre, stod han dog afgjort som den ypperste Mand i Staten. Saa meget mere kan man forstaa, at han blev ilde tilfreds, da den unge Kronprins Frederik 14. April 1784 gjorde Ende paa den Guldbergske Styrelse. Han protesterede derfor heftig, da Kronprinsen i det afgjørende Statsraadsmøde hin Dag forelagde den sindssvage Konge til Godkjendelse det Forslag, hvorefter Statsraadet skulde sammensættes af helt andre Personligheder end dem, der gjaldt for Arveprinsens og Enkedronningens kaarne Mænd. Det synes endog bag efter noget nær at være kommet til Haandgribeligheder mellem ham og Kronprinsen, da det gjaldt om, hvem der kunde sikre sig Kongens Person.

Med denne Begivenhed var Arveprinsens politiske Rolle udspillet. Forholdet imellem ham og Kronprinsen bevarede en vis ydre høflig Karakter, men kunde ikke blive varmt, og Arveprinsen sank hen i et ganske betydningsløst Privatliv.

I en Alder af 21 Aar var han (21. Okt. 1774) bleven gift med Prinsesse Sophie Frederikke af Meklenborg-Schwerin [Mecklenburg-Schwerin] (f. 24. Avg. 1758 død 29. Nov. 1794). Han blev ved hende Fader til Christian VIII, Arveprins Ferdinand [...], vor nuværende Dronnings Moder, Landgrevinde Louise Charlotte, og den i 1850 afdøde Prinsesse Juliane Sophie. Han døde efter længere Tids Svagelighed 7. Dec. 1805 paa Amalienborg.

Til: Indholdsfortegnelsen

Frederik VI, 1768—1839

Af A. Thorsøe

Frederik VI, var en Søn af Christian VII og Caroline Mathilde og blev født 28. Jan. 1768 paa Christiansborg Slot. Det svagelige Barns Opdragelse blev først ledet af Struensee, hvis Bestræbelser gik ud paa at styrke det i fysisk Henseende og hærde dets skrøbelige Natur mod Klimaets Omskiftelser. Lette Næringsmidler, tynd Paaklædning og uhindret Bevægelse i det frie var Hovedregelen. Da Faderen var afsindig, og Forældrenes Ægteskab efter Katastrofen 1772 opløstes, voxede Barnet op uden Forældres kjærlige Røgt og Pleje. Enkedronning Juliane Marie ansatte Feltmarskal Numsens Enke som hans Overhofmesterinde, men hun fjærnedes efter 1 1/2 Aars Forløb, og nu blev General H.H. v. Eickstedt hans Overhofmester. Eickstedt, der var blottet for Kundskaber og af løse religiøse og moralske Principper, var i pædagogisk Henseende et uheldigt Valg, men han havde levende Interesse for Dansk, og Prinsen blev under hans Overtilsyn i det hele behandlet humant. Pagehovmesteren B.G. Sporon ledede som Informator Prinsens Undervisning, og de Vanskeligheder, der her skulde overvindes, vare store; thi Drengen var yderst ubehjælpsom i sin Udtryksmaade og kejtet i sin Optræden. Af fremmede Sprog lærte han Tysk og Fransk, men hvad han tilegnede sig af disse, skyldte han ikke saa meget sine Lærere, som sin 2. Kammerjunker, Johan von Bülow, der af Venskab underviste ham i disse Fag. Bülow søgte ogsaa at vække Prinsens Interesse for Agerdyrkning og Forstvæsen og bragte ham i Berøring med Bønder. Paa Fredensborg anlagde Prinsen et lille Stykke Have, som han selv dyrkede, men i denne Beskæftigelse greb Eickstedt forstyrrende ind, og Prinsen fik efterhaanden en mere og mere udpræget Tilbøjelighed for Troppeøvelser og alt, hvad der stod i Forbindelse med Militærvæsenet. Samtidig med at han regulerede sine ydre Bevægelser og lærte at sidde paa en Hest samt haandtere et Gevær med Sikkerhed, udvikledes hans Aandsevner temmelig hurtig. Bülow roser hans gode Forstand og ypperlige Hukommelse, men fremhæver som moralske Skyggesider hos ham Haardhed i Tænkemaaden, Ligegyldighed for andres Lidelser og stor Færdighed i Forstillelseskunsten. Fra Hjærtets Side undergik dog Prinsen i Aarenes Løb, da han hjemsøgtes af Modgang og Ulykke, en heldig Forandring; men paa hint Tidspunkt, da Mindet om hans ublide Barndomsaar stod frisk for ham, og da Enkedronning Juliane Marie og hendes Omgivelser mødte ham med en vis Kulde, kunde Glimt af ondt Sind af og til vise sig i hans Karakter.

Efter at den unge Prins ved enkelte Lejligheder havde følt sig personlig tilsidesat ved Hoffet og var bitter stemt, forstod hans Kammerpage T.G. Schlanbusch at benytte sig af denne Sindsstemning. Han mindede Prinsen om, at denne, hvis Faderen ikke havde levet, nu som 13-aarig i Følge Kongeloven skulde have tiltraadt Regeringen, og betonede dernæst, at han nu burde konfirmeres og have Sæde i Statsraadet. Sandsynligvis gav Schlanbusch her kun en Tanke, der allerede dæmrede i Prinsens Bevidsthed, et bestemt Udtryk. Prinsen handlede nu med en for hans Alder forbavsende Kløgt og Tavshed. Først i Efteraaret 1783 aabenbarede han for sin Ven Bülow, at han tænkte paa at bel mægtige sig Regeringen. Han gjorde Greverne A.P. Bernstorff, L. Reventlow og E. Schimmelmann, General Huth, Generalprokurør H. Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Gehejmeraad Schack-Rathlou til Medvidere i sin Plan, hvilken snildt blev skjult i 3 Aar og derpaa udført ved et rask Kup. 4. April 1784 konfirmeredes Prinsen i Christiansborg Slotskirke, og 10 Dage senere skulde han første Gang tage Sæde i Statsraadet. Her forelagde han resolut Arveprins Frederik fra at bemægtige sig den sindssyge Konges Person, hvorved det endog kom til et korporligt Sammenstød, traadte han som Kronprinsregent i Spidsen for Regeringen. Hans Kjækhed og Handlekraft i det afgjørende Øjeblik vakte de evropæiske Hoffers Anerkjendelse.

Regeringsskiftet vakte ingenlunde Begejstring hos den offentlige Mening i Hovedstaden. Kronprinsen vidstes at være en ung Mand med tarvelige Kundskaber; men om han var skikket til ait styre en Stat, var et fuldstændig aabent Spørgsmaal. Hvad det diplomatiske Korpses Holdning angaar, kan det fremhæves, at den engelske Gesandt frygtede for, at han havde arvet Faderens Sindssyge. Men Kronprinsen skulde snart gjøre alle Bekymringer og ængstelige Forventninger til Skamme. Baade udad til og indad til oprandt under hans Regentskab et lykkeligt Tidsrum for Landet; og kunne end de Reformer, der gjennemførtes, ikke tilskrives ham personlig, saa ere de dog skete ved ham og under ham. A.P. Bernstorff, der »uden Misvisning« ledede Udenrigspolitikken, opretholdt under den franske Revolutions Koalitionskrige Danmark-Norges Nevtralitet, hvad der havde Søhandelens Flor til Følge. Med særlig Iver rettede Kronprinsen sin Opmærksomhed mod Bondestandens Kaar, som han vilde forbedre. Vel gjorde han sig her kun til Organ for de socialøkonomiske Ideer, der vare herskende i den saakaldte »0plysningsperiode«, og vel var det Mænd som C.D.F. Reventlow, C. Colbjørnsen og A.P. Bernstorff, der udførte Reformarbejdet, men alligevel har F. dog Hovedfortjenesten af Opgavens Løsning. Opfyldt, som han var, af høje Forestillinger om Kongemagten satte han hele sin Myndighed ind paa denne Sags Ordning, og han gik frem uden at spilde nogen Tid »Det forekommer mig,« sagde han til Grev Reventlow, »at man i en saa vigtig Sag, hvor det gjælder om Landets Vel, ikke bør lade en eneste Dag gaa tabt. Kan man ikke lige saa godt tage fat derpaa i Morgen som i Overmorgen?« Stavnsbaandets Ophævelse (1788), Forandringen af Hoveriet (1791—99) og Tienden (1810) og Bestemmelsen af Forholdet mellem Jorddrot og Fæster (1787) ere de store Reformer, til hvilke Kronprins F.s Navn er knyttet, og den Glans, som de kaste over det, vil aldrig blegne. Fulgte Kronprinsen med Hensyn til Landboreformerne kun en Strømning i den evropæiske Udvikling, var hans Regering dog i Henseende til Tidspunktet for de enkelte Reformers Iværksættelse forud for de

fleste Lande i Evropa. Med Fasthed afviste han jyske Godsejeres Anmodning om de skete Forandringers Tilbagekaldelse, og den varme Hyldest, hvorfor han var Gjenstand ved Nedlæggelsen af Grundstenen til Frihedsstøtten paa Vesterbro 31. Juli 1792, var visselig i højeste Grad fortjent. Et smukt Blad i hans Reformlovgivning danner ogsaa Forordningen af 16. Marts 1792, ved hvilken Negerhandelen paa de dansk-vestindiske Kolonier ophævedes. — F. overværede personlig det korte Felttog i Sverige 1788. Han ægtede 31. Juli 1790 paa Gottorp sit Søskendebarn Marie Sophie Frederikke af Hessen-Kassel (f. 1767 død 1852). [Søskendebarn er her = datter af faderens søster, Louise. Louise var gift med Landgreve Carl af Hessen].

Lige saa glimrende den 13-aarige Periode fra 1784—97 var, lige saa sørgelig blev, særlig for de udenrigske Forholds Vedkommende, Udviklingen i det følgende 16-aarige Tidsrum, i hvilket først C.G. Bernstorff og senere N. Rosenkrantz stode som Udenrigsministre ved F.s Side. Ved sin personlige Indblanding og Omgaaelse af den højstkommanderende lettede Kronprinsregenten Nelson Sejeren i Slaget paa Reden 1801 [...]. Da han for at være Fastlandsbegivenhederne nærmere stillede sig i Spidsen for Hæren paa Halvøen, fik Regeringen faktisk to Sæder, henholdsvis i Hovedstaden og i Kiel, og denne Tvedeling havde fortvivlede Konsekvenser under Krisen 1807, da den nødvendige planmæssige Enhed og Fasthed i Overledelsen derved skadedes. Skylden for, at F. valgte den franske fremfor den engelske Alliance, hviler mindre paa ham end paa Torykabinettet i London, der optraadte med en hensynsløs Brutalitet, hvortil Danmark ikke havde givet nogen berettiget Anledning. Naar han over for den engelske Afsending betegnede Angrebet som en troløs Handling, hvori selv de sørøverske Barbaresker ikke vilde kunne gjøre sig skyldige, talte han i Virkeligheden ud af Nationens Hjærte. Over for Jackson var han her Organ for Nationalærens Krav. Det maa derimod bebrejdes ham, at han forlod Kjøbenhavn, da Fjenden stod lige foran dets Porte, og det var forklarligt, at hans Afrejse vakte Overraskelse og Forbavselse, men han har i det Tilfælde sikkert været opfyldt af falske Forestillinger om Hovedstadens Modstandsevne. Krigen med England førte til Felttoget mod dettes Forbundsfælle Sverige, hvorved Grunden lagdes til Norges senere Adskillelse fra Danmark.

Under disse forviklede politiske Forhold besteg Kronprinsen 13. Marts 1808 Tronen som Kong F. VI. Trods sin strængt legitimistiske Tænkemaade tillod han i Sverige Udspredelsen af en Proklamation, hvori Nationen opfordredes til Kong Gustavs Afsættelse og Unionens Gjenoprettelse under hans Septer; men da Gustav IV Aaret efter blev detroniseret, stemplede F. uvillig de Svenske som Insurgenter. Havde han villet ofre sin Enevoldsmagt og givet Danmark-Norge en konstitutionel Forfatning, kunde han mulig have tilvejebragt en nordisk Union 1809; men i Steden for valgte han, i det han gik i Ruslands Kjølvand, en Erobringspolitik mod Sverige og drømte endog om Indlemmelsen af hele Sydsverige i sit Rige. I Krigens Løb drog han, overordentlig arbejdsom, som han var, stedse flere og flere Sager ind under sin personlige Afgjørelse, saa at Regeringens Tyngdepunkt kom til at ligge i Hovedkvarteret i Steden for i Statsraadet, og han gik saaledes op i Detailler, at han tabte Overblikket over Situationen. Hertil kom, at han skinsyg vaagede over sin Myndighed, og enhver, der af Folkemeningen antoges at udøve en bestemmende Indflydelse paa ham, fjærnede han, saa snart han fik Nys om sligt. Det politiske System førte 1813 til en ny Krig med Sverige, til Krigserklæringer mod Preussen og Rusland; men samme Aar spillede Staten Fallit, og Ulykken naaede Højdepunktet med Norges Afstaaelse 1814. En Ydmygelse var det, at Kongen maatte tiltræde Koalitionen mod Napoleon. F.s Popularitet var paa dette Tidspunkt stærkt blegnet; hans indflydelsesrige militære Omgivelser (»de røde Fjer«) saa Befolkningen ikke uden Grund skjævt til. Ved sin personlige Nærværelse ved Wiener-Kongressen (1814—15) haabede Kongen at faa Fredsbetingelserne ændrede; men vandt han her »alles Hjærter«, erhvervede han dog »ikke en eneste Sjæl«. Ved sin Tilbagekomst fandt han i Hertugdømmerne og Kongeriget en begejstret Modtagelse; i Hovedstaden trak Mængden hans Vogn. Kongen stod atter højt i Folkegunst, og Kongeparrets Salving i Frederiksborg Slotskirke 31. Juli 1815 (paa dets Sølvbryllupsdag) var en virkelig Nationalfest.

I Løbet af de følgende 15 Aar begyndte Landets udtørrede Velstandskilder atter smaat at flyde, men af Handelens Gjenopblomstring og Ordningen af det forvirrede Pengevæsen havde F. kun liden personlig Fortjeneste. Militærvæsen og Troppemønstringer vare stadig Hovedgjenstanden for hans Interesse. Som Medlem af den hellige Alliance opretholdt han strængt sin Enevælde. Han opfyldte ikke den tyske Forbundsforfatnings Bestemmelse om Indførelsen af en Stænderforfatning i Holsten, og Dampes ubesindige Revolutionsprojekt 1820 og U. Lornsens Forslag til en fælles konstitutionel Forfatning for Holsten og Slesvig 1830 paadroge Ophavsmændene Fængselsstraf. Men da den liberale Bevægelse efter Julirevolutionens Udbrud med forstærkede Bølger gik hen gjennem Evropa og fik et stigende Antal Tilhængere blandt Embedsstanden og den velhavende Borgerklasse her hjemme, indsaa Kongen personlig Nødvendigheden af en repræsentativ Forfatning. Ved Anordning af 28. Maj 1831 bebudedes Indførelsen af raadgivende Provinsialstænder, og 3 Aar efter udkom Forordningen om disses Sammensætning, et Vidnesbyrd om Reformens vel overvejede Karakter. »Det er Folkets Lykke og Stolthed, at det kan sige, at Danmarks Hjærte slaar i Deres Majestæts Bryst,« hed det i den Adresse, Stænderne i Roskilde sendte Kongen. Faa en Adresse, hvori Borgere udtalte Frygt for en mulig Indskrænkning af Trykkefriheden, svarede Kongen med et Reskript, hvori udtaltes, at kun han alene var i Stand til at bedømme, hvad der var til Folkets og Statens sande Vel (1835). Stænderinstitutionen havde imidlertid stillet hans Folkeyndest paa den fasteste Grundvold, og ved Universitetsbygningens Indvielse 1836 bragte den akademiske Ungdom ham en varm Hyldest.

Frederik 6. på banken nær Skanderborg Slotskirke.
Busten og basreliefferne er modelleret af Bertel Thorvaldsen og mejslet i marmor af C.F. Holbech.
Reliefferne er ciseleret af H.V. Bissen [tekst ifølge Slots- og Ejendomsstyrelsen].
Foto: Bjørn Andersen, 2006.

Den begyndende slesvig-holstenske Bevægelse i Hertugdømmerne mødte først bestemt Modstand fra F.s Side; han hævdede Slesvigs Karakter af et dansk Kronland og vilde oprindelig forhjælpe det danske Sprog i Hertugdømmet til dets fulde Ret; men senere fremmede han ved en for begge Hertugdømmer oprettet fælles Regering og Højesteret netop Slesvig-Holsteinismen, og til det danske Sprogs Understøttelse blev intet virksomt Skridt foretaget. Men F. var dog, trods alle Skyggesiderne ved hans Regering og hans Mangel paa politisk og sand militær Begavelse, i højeste Grad folkeyndet, hvortil de fortræffelige Landboreformer fra hans Regerings Begyndelse og de Sorger og Ulykker, hvoraf han senere som Nationens Repræsentant var bleven hjemsøgt, væsentlig bidroge. Den lille, spinkle og magre Mand med det hvide Haar og de blaa Øjne bevægede sig, iført blaa Militærfrakke og en simpel Voxdugskaskjet, daglig trygt enten paa Kjøbenhavns Gader eller i Frederiksberg Have, hvor Slottet var hans Sommerresidens. Maadehold og Tarvelighed vare Særkjendet for hans daglige Levemaade; Flid og Arbejdsomhed hørte med til hans Væsen; hans Selvfølelse som enevældig Hersker var udpræget, men samtidig havde han et sjældent Greb paa at tale til Menigmand og vinde dennes Hengivenhed. Budskabet om hans Død 3. Dec. 1839 vakte sand Landesorg, og det var en skjøn symbolsk Handling, naar ved hans Ligfærd Bønder bare hans Kiste fra Roskildehvile til Domkirken. 1845 rejstes der ham et Monument ved Skanderborg og 1858 en Broncestatue i Frederiksberg Slotshave.

Med sin Dronning havde F. 8 Børn, af hvilke de 6 døde som ganske smaa; kun 2 Døtre, Caroline og Vilhelmine, bleve voxne. Desuden havde han flere Børn med Fru Dannemand [...].

Til: Indholdsfortegnelsen

Christian VIII, 1786—1848

Af A. Thorsøe

Christian Frederik, ældste Søn af Arveprins Frederik og Sophie Frederikke af Meklenborg-Schwerin [Mecklenburg-Schwerin], blev født 18. Sept. 1786 paa Christiansborg Slot. Moderens Begavelse nedarvedes paa Sønnen, der var udrustet med ypperlige Naturanlæg. Efter et af den tidligere Statsminister Ove Høegh-Guldberg givet Raad overdroges Ledelsen af hans Opdragelse og Undervisning den ansete klassiske Filolog Professor N.I. Schow. Den Hovedinteresse, som Datiden havde begyndt at skjænke Naturvidenskaben, prægede sig ogsaa i Prinsens Undervisningsplan. Under Vejledning af Zoologen H.S. Holten lærte han personlig at iagttage Naturen, i det hans Øje oplodes for Ejendommelighederne ved Naturrigets forskjellige Former. Dels ved Kjøb, dels ved egen Indsamling skabte han sig et lille naturhistorisk Musæum, der blev ødelagt ved Slottets Brand 1794, men fornyet af Prinsen, efter at denne tillige med sine Forældre havde taget Ophold paa Amalienborg. Hans Lærere i Fysik og Mathematik vare henholdsvis Thom. Bugge og C.F. Degen, og gjennem Foredrag af den navnkundige Jurist Chr. Colbjørnsen stiftede han Bekjendtskab med Statsrettens Elementer og Retsplejens Principper. De foreliggende Beretninger om hans Undervisning ere i øvrigt mangelfulde. Skolen var dog ingenlunde den eneste Vej til Dannelse for ham; thi i hans Faders Hjem samledes en Kreds af Videnskabsmænd og Kunstnere, med hvilke han hyppig havde Lejlighed til at samtale. Under denne Paavirkning hævede han sig tidlig, hvorom hans Dagbogsoptegnelser vidne, fra Barnlighedens Trin til en i Forhold til hans Alder mærkelig psykisk Modenhed. 1803 konfirmeredes han i Frederiksbergs Slotskirke. S. A. tiltraadte han en Rejse til Tyskland, hvilken han gjentog Aaret efter, og paa denne Udflugt blev han under et Ophold ved det meklenborg-schwerinske Hof forlovet med sin Kusine Prinsesse Charlotte Frederikke. Efter Faderens Død 1805 udnævntes han til Chef for dennes Infanteriregiment, men Militærvæsenet laa uden for hans Interesser. Naar han derimod (1809) blev Faderens Efterfølger som Præses for Kunstakademiet, kom han derved til at beklæde en Stilling, af hvilken han følte sig levende tiltalt, og hvori han virkede til Gavn for Institutionen. Medens han fremdeles syslede med Naturvidenskab og gav sig af med Studiet af Kunstværker, nød han ved Siden deraf Selskabslivets Adspredelser. Han var en feteret Gjæst i E.H. Schimmelmanns og C. Bruns Huse og i den aristokratiske Klub «Harmoniens. Selv en Tilbeder af det smukke Kjøn var han Damernes Yndling. Disse sværmede for hans »Apollohoved« og fandt ham skjøn som Baldur og veltalende som Brage. Med sine øvrige Interesser forbandt han Lyst til gymnastiske Øvelser, Ridning og Jagt. 1806 deltog han som Chef for sit Regiment i Beskyttelsen af Holstens Grænse under den 4. Koalitionskrig. S. A. fuldbyrdedes hans uheldige første Ægteskab med Prinsesse Charlotte Frederikke, hvilket ophævedes 1810 [...].

Første Gang Frederik VI's Opmærksomhed og Interesse under de bevægede politiske Forhold ret for Alvor henledede paa Prinsen, var, da denne som Formand for det norske Videnskabernes Selskab n. Dec. 1811 bragte Kongen en Tak for den kgl. Resolution om Oprettelsen af et Universitet i Christiania [Kristiania]. Prinsens smukke, beaandede Tale gjorde et dybt Indtryk paa Frederik VI og alle de tilstedeværende. Kongen kom her til den Erkjendelse, at Prinsens Evner kunde benyttes under Rigets sørgelige Situation til at befæste Nordmændenes Hengivenhed for Dynastiet, der var bleven rystet ved de ødelæggende Følger, som Forbundet med Napoleon og Krigen med England havde ogsaa for Norge. Prins C.F. misbilligede personlig Kongens Udenrigspolitik, af hvilken den svenske Tronfølger, den franskfødte Kronprins Carl Johan, Napoleons Modstander, forstod at drage Fordel, i det han af Rusland og England skaffede Sverige Tilsagn om Besiddelsen af Norge, og ved Freden i Kiel 14. Jan. 1814 maatte Kongen af Danmark afstaa til Kongen af Sverige alle sine Rettigheder til Kongeriget Norge. Imidlertid havde C.F. siden Maj 1813 beklædt Posten som Norges Statholder. Hemmelig og forklædt som Fisker var han i en Baad sejlet til Hvaløerne, hvorfra han havde begivet sig til Christiania. Han gjorde personlig alt for at styrke Baandet mellem Nordmændene og Kongehuset, men hans Bestræbelser modvirkedes af det saakaldte svenske Parti, der vilde en dynastisk Forening med Sverige. Prinsen blev ved sin vindende Personlighed hurtig folkeyndet, og saa vel i Bevidstheden herom som i Fortrøstningen til, at England til sidst, for Norges Vedkommende, vilde stille sig paa Danmarks Side, i Modsætning til de øvrige Stormagter og Sverige, besluttede han at tilsidesætte Kieler-Traktaten, da Kongen meddelte ham denne og paalagde ham at overlevere Fæstningerne til de svenske og vende tilbage til Danmark. Den store Befolkning, der som en Følge af Krigen var stærkt ophidset mod Sverige, harmedes ved Tanken om Norges Afstaaelse til dette Rige, hvilken den betragtede som en Indlemmelse i den svenske Krones Statsomraade. Under denne Situation traadte det norske Selvstændighedsparti i Forgrunden, og dette og Prinsen støttede gjensidig hinanden, efter at han havde opgivet Tanken om at træde i Spidsen for Norge i Kraft af sin formentlige Arveret efter Kongeloven. Prins C.F., der befæstede sin Folkeyndest yderligere under en Rejse fra Christiania til Throndhjem [Trondheim], sammenkaldte 16. Febr. en Notabelforsamling. Denne nægtede at anerkjende Kieler-Freden, i det den hævdede Frederik VI's Uberettigelse til at overdrage Norge til nogen anden Regent, og i Kraft af Folkesouveræniteten Princip valgte den Prinsen til Norges foreløbige Regent; han og Menighederne svore paa en almindelig Bededag i Kirkerne, at de vilde hævde Norges Selvstændighed. Regenten sammenkaldte en af middelbare Valg fremgaaet Rigsforsamling paa Ejdsvold, og denne vedtog i Tiden fra 10. April til 17. Maj en demokratisk-monarkisk Forfatning. Under Forhandlingerne tog C.F. Ophold paa Ejdsvold og fulgte Konstitutionskomiteens Arbejde nøje, i det han stod i konfidentiel Forbindelse med dennes Medlemmer M. Falsen, G. Sverdrup og D. Hegermann. Medens han ikke med Eftertryk holdt paa Adelens fortsatte Bestaaen, krævede han frie Hænder for Kongen med

Hensyn til Statsraadets Indretning, hvad Falsen fik sat igiennem i Rigsforsamlingen. Denne valgte 17. Maj, efter at Forfatningen var vedtagen, Regenten til Norges Konge under en frugtesløs Indsigelse fra det svenske Partis Side. Han modtog Valget, aflagde i Forening med Forsamlingen Ed paa Grundloven, og Norge havde saaledes under hans Ledelse konstitueret sig som selvstændigt Kongerige. Kong C.F., der beholdt det tidligere Statsraad, modtoges med Jubel ved sit Indtog i Christiania, men det gjorde et Skaar i Feststemningen, at han strax udnævnte 18 Kammerherrer og 12 Kammerjunkere.

Koalitionskrigen mod Napoleon, hans Detronisation, Bourbonnernes Gjenindsættelse og Fredslutningen havde saaledes beslaglagt Stormagternes og Sveriges Kræfter, at C.F. faktisk havde haft frie Hænder til at handle, som han havde gjort. Carl Johan mindede Stormagterne om, at Carl XIII i sin Proklamation til Nordmændene havde givet disse Løfte om Indførelse af en konstitutionel Forfatning, og opfordrede dem til at øve Tryk paa Danmark og C.F. for at faa Kieler-Traktaten gjennemført. Han begav sig derefter til Sverige, hvor han organiserede en Angrebshær mod Norge. C.F. havde gjennem overordentlige Afsendinger søgt at interessere Stormagterne for sin Sag, og han var bleven særlig skuffet ved, at England havde svaret afvisende og til Fordel for den svenske Konge. Kommissærer fra Rusland, Preussen, Østerrig og England fordrede i Kjøbenhavn, at Frederik VI skulde fratage C. F. Arveretten, hvis denne vægrede sig ved at adlyde en kgl. Befaling om at forlade Norge; men Kongen indskrænkede sig til en Befaling om, at C.F. skulde iværksætte Foreningen med Sverige og vende tilbage til Danmark tillige med de danskfødte Embedsmænd. Kommissærerne kom i øvrigt til Erkjendelse af, at Prinsen ikke handlede efter hemmelige Instruktioner fra Kongen. C.F., hvis Illusioner begyndte at briste, svarede de 4 Stormagts-Kommissærer med diplomatisk Forekommenhed, at han som konstitutionel Konge intet kunde foretage uden Stortinget, til hvis Sammenkaldelse en Vaabenstilstand var ønskelig. Da nu alle Kommissærerne følte sig sympathetisk tiltalte af C.F., og da England og Rusland hemmelig ønskede, at Foreningen mellem Norge og Sverige mere skulde være tilsyneladende end virkelig, gik de alle trods deres Instruktioner ind paa hin Betragtningsmaade og stillede Forslag i Overensstemmelse hermed over for Carl XIII og Kronprins Carl Johan. Til disse henvendte C.F. sig skriftlig, men afvistes haanlig. Carl Johan var opfyldt af dyb personlig Uvilje mod C.F., thi han vidste, at denne nærede Planer om at fortrænge ham som svensk Tronfølger. Sverige vilde kun indrømme en Vaabenstilstand paa den Betingelse, at Fæstningerne fik svenske Besætninger, og C.F. ubetinget nedlagde Kronen. Da denne ikke vilde indlade sig herpaa, fulgte et kort Felttog. C.F., der havde taget Overkommandoen, viste sig aldeles blottet for de militære Egenskaber og den Energi, hvormed Carl Johan var udrustet, og selve Hæren fremviste væsentlige Mangler i Sammenligning med de i Tal overlegne, feltøvede svenske Tropper. Hertil kom, at en norsk Deputation, der var sendt til England for at udvirke dettes Bistand, vendte tilbage med uforrettet Sag, hvad der gav de Forventninger, C.F. haardnakket havde knyttet til denne Stormagt, det sidste Grundskud. C.F., der gik i Krigen med brudt moralsk Kraft og svigtende fysisk Mod, dristede sig ikke til at levere et Hovedslag, skjønt de enkelte norske Afdelinger havde kæmpet med megen Tapperhed. Higede C.F. efter Krigens Ophør, saa attraaede Carl Johan paa sin Side en fredelig Afgjørelse. Han frygtede nemlig for, at den legitimistiske Strømning, der nu begyndte at gaa hen gjennem Evropa, skulde faa farlige Følger for ham, »Parvenuen«, og skylle ham bort. Resolut skiftede han Holdning, opgav Kieler-Traktatens Standpunkt og gik ind paa den norske Grundlov. Under denne Situation afsluttedes 14. Avg. 1814 Vaabenstilstanden og Konventionen i Moss, ved hvilken C.F. forpligtede sig til at sammenkalde et overordentligt Storting, overdrage Regeringen til Statsraadet, nedlægge Kronen og forlade Landet. C.F.s politiske Rolle i Norge var dermed udspillet. Fra Moss begav han sig til Laadegaardsøen, hvor han 10. Okt. dybt bevæget meddelte en Deputation fra Stortinget, at han uden Forbehold havde nedlagt Kronen for sig og Efterkommere og vilde drage bort. Naar Statsraadet i Stilhed bragte ham Stortingets Tak for de store Prøver, han havde givet Norge paa Kjærlighed og Omsorg, da var denne vel fortjent. C.F. var aldeles ikke nogen fremragende Statsmand; men Nordmændene droge stor Fordel af ham derved, at han afgav en ledende Centralpersonlighed, om hvem de under usikre, vanskelige Forhold kunde samle sig, en Personlighed, der var omstraalet af den fyrstelige Anseelse, og hvis Begavelse alle anerkjendte. C.F. begav sig fra Ladegaardsøen til Frederiksværn, hvor han holdtes tilbage af Modvind. 28. Okt. afsejlede han med en dansk Orlogsbrig og gik 4. Nov. i Land i Aarhus. Et Hovedafsnit af hans Liv var afsluttet.

Prins C.F. kom til Danmark som en besejret Mand, thi han havde ikke naaet sit personlige Maal, og da de ovennævnte Kommissærers Sendelse havde skaffet Frederik VI bitre Timer, bevirkede denne Omstændighed i Forbindelse med det dynastiske Nederlag, at Kongen stillede sig uvillig over for ham. De to Personligheder vare i øvrigt saa grundforskjellige som vel muligt baade i ydre Fremtræden og Interesser. Prinsen, der 1815 ægtede Caroline Amalie af Augustenborg [...], udnævntes til Gouvernør over Fyn og tog Ophold i Odense. Denne Udnævnelse kunde betragtes som et Slags Forvisning, men Stillingen blev dog mere end en Form, da han tog Initiativet til gavnlige lokale Reformer. I Forening med sin Hustru foretog han flere Udenlandsrejser. Det var i den hellige Alliances Tid: i politisk Henseende havde de legitimistiske Principper fortrængt Revolutionsperiodens demokratiske Grundsætninger, og Prinsen, hvis Navn stod i Forbindelse med Norges demokratiske Forfatning, var derfor i de reaktionære Hoffers Øjne en usympathetisk Skikkelse. Under sine Besøg fra 1818—22 i Tyskland, Rom, Neapel, Schweits [Schweiz], Frankrig og England fik han Lejlighed til saa at sige at rehabilitere sig i de royalistiske Kredse. »Gives der nogen Aristokrat i Verden, er det ham«, sagde den russiske Gesandt i Paris, da han havde talt med Prinsen under dennes Besøg hos Kong Ludvig XVIII 1822. Efter Tilbagekomsten til Fædrelandet tog C.F. Ophold i Kjøbenhavn (om Sommeren paa Sorgenfri), helligede sig naturvidenskabelige Studier og var et virksomt Medlem af Selskabet til Naturlærens Udbredelse. Han samlede Videnskabsmænd og Kunstnere om sig, følte sig levende tiltalt af den romantiske Digtning og kunde ogsaa forsøge sig selv som Poet.

1838 blev han valgt til Præsident i det danske Videnskabernes Selskab. I øvrigt fortsatte han et fint Selskabslivs Nydelser. Skjønt han var Tronarving, gav Frederik VI ham dog først 4. Marts 1831, altsaa 17 Aar efter hans betydningsfulde politiske Rolle i Norge, Sæde i Statsraadet, hvor der den Gang skulde forhandles om Indførelsen af Stænderinstitutionen. 1838 konfererede han i Tøplitz [Töplitz] med Kejser Nicolaus, Grev Nesselrode og Fyrst Metternich angaaende Arvefølgen i det danske Monarki. Det liberale Parti saa med store konstitutionelle Forventninger hen til Prinsen, hvem det opfattede i Belysning af Minderne fra Norge uden at tage Hensyn til den Forandring, der i den lange Mellemtid var foregaaet med hans politiske Tænkemaade.

3. Dec. 1839 besteg Prins C.F. Tronen som Kong Christian VIII. Han erklærede i et aabent Brev, at han vilde indføre Forbedringer i Forvaltningen, men han bebudede ingen Forfatningsforandring og beholdt sin Forgængers Ministerium. Fremskridtspartiet satte nu en Adressebevægelse til Fordel for en saadan Forandring i Gang, og i Adresser, der strømmede ind fra Kjøbstæder og Foreninger, henvistes til den norske Forfatning. Kongen svarede Deputationerne med stor oratorisk Begavelse, men Grundtanken i hans forskjellige, formfuldendte Svar var den, at Norges Forfatning var bleven til under ganske særegne Omstændigheder, og at man maatte blive staaende ved de raadgivende Stænder. Forgjæves søgte Kongen ved Kjøbenhavns nye Kommunalforfatning af 1. Jan. 1840, sin »Nytaarsgave« til Hovedstaden, at mildne det liberale Partis Misfornøjelse; den viste sig alligevel paa en demonstrativ Maade ved Kongeparrets Sølvbryllup 22. Maj og ved dets Kroning i Frederiksborg Slotskirke 28. Juni 1840. Under en Rundrejse i Riget fra Juli til Okt. 1840 modtoges Kongeparret overalt med Begejstring og mærkede intet til den liberale Opposition. Da Kongen vendte tilbage til Kjøbenhavn, spændte Befolkningen Hestene fra hans Vogn og trak ham i Triumftog til Amalienborg. Han betragtede nu de konstitutionelle Forlangender som Udtryk for et lille Mindretals Ønsker og forbød ved Reskript af 31. Okt. 1840 Lensbesiddere og Embedsmænd at deltage i Forfatningsbevægelsen.

Under C. VIII traadte den nationale Modsætning mellem Monarkiets danske og tyske Befolkning frem i hele sin Skarphed, i det Slesvigs statsretlige Stilling var Tvistepunktet mellem dem. Uet national-liberale Parti i Kongeriget saa under Striden hen til Norge og Sverige som de naturlige Forbundsfæller, medens det tyske Parti i Hertugdømmerne søgte sin Støtte hos Tyskland. C. VIII, der vilde mægle mellem de to Nationaliteter, stillede sig fjendtlig over for »Skandinavismen«, for saa vidt denne havde en politisk, antitysk Karakter. Han var med Uvilje Vidne til de politiske Demonstrationer under de nordiske Studentertog og forbød »det skandinaviske Samfund«, da han mistænkte dette for politiske Formaal, medens han tillod det litterære »skandinaviske Selskab« og i øvrigt personlig traadte i et venskabeligt Forhold til det svensk-norske Kongepar, der i Juli 1846 gjæstede Kjøbenhavn. Over for den slesvig-holstenske Separatisme optraadte Kongen langtfra med den Kraft og Konsekvens, som Monarkiets Enhedsinteresse krævede. Han udnævnte 1842 sin Svoger Prins Frederik af Augustenborg, en af de slesvig-holstenske Hovedførere, til Statholder i Hertugdømmerne i Haab om, at denne paa Slægtskabets Vegne skulde modarbejde Separatismen, men det modsatte skete. For at imødekomme Tyskerne i Slesvig udstedte han Sprogpatentet af Marts 1844, i Følge hvilket det tyske Sprog fik Forrangen i den slesvigske Stænderforsamling; men dette Patent, der vakte den største Forbitrelse i Kongeriget og Nordslesvig, tilfredsstillede dog ingenlunde Tyskerne. C. VIII, der vilde mediere og forsone, kom saaledes ved sine Forholdsregler til at vække Splid og Gjæring. Endelig optraadte han med Strænghed mod Slesvig-Holstenerne. Det aabne Brev af 8. Juli 1846 var rettet mod disses Arvefølgetheori, Prinsen af Augustenborg blev afskediget som Statholder, og separatistiske Manifestationer forbødes. Hint Brev vakte i Tyskland en sand Uviljesstorm mod Danmark, og Forholdet mellem det danske og det preussiske Hof, der ved Kong C.s Sammenkomst paa Rygen [Rügen] med Frederik Vilhelm IV 1843 og dennes Gjenbesøg i Kjøbenhavn 1845 var blevet venskabeligere, antog nu atter en køligere Karakter. — Kongens videnskabelige Interesse gav sig til Kjende deri, at han 1845 udsendte Korvetten »Galathea« paa en Jordomsejling. I Slutningen af sin Regering var Kongen, i Betragtning af den voxende konstitutionelle Bevægelse baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne, beskæftiget med Udkastet til en Fællesforfatning for Monarkiet, i hvilken der skulde tages ligeligt Hensyn til Kronens fornødne Magt og Værdighed og det frie Folks berettigede Selvstændighed. Men han fik ikke sin Tanke udført. Efter et Par Ugers Sygdom døde han paa Amalienborg 20. Jan. 1848 af en Blodforgiftning. Paa sit Dødsleje var han opfyldt af Bekymringer for Statens Fremtid, og i det han forudsaa, at hans Bortgang vilde fremkalde en alvorlig Krise, særlig i Hertugdømmerne, skal han med Henblik herpaa have udbrudt: »Nu brister det der ovre«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Anna Sophie Magdalene Frederikke Ulrikke, —1804, foregiven Datter af Kong Christian VI

Af P. Brock

I Aaret 1766 fremstod et Fruentimmer, understøttet af en norsk Student Kirchhof, som hun levede sammen med, og udgav sig for en Datter af Kong Christian VI og hans Dronnings Søster, Enkefyrstinde Sophie Caroline af Ostfriesland. Der blev 1770 nedsat en Kommission, blandt hvis Medlemmer Henrik Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] var, til at undersøge Sagen; det viste sig, at den foregivne Prinsesse havde været Skjøge i Amsterdam og senere havde været under Behandling for venerisk Sygdom i Oldenborg [Oldenburg]. Hun blev hensat i Møens [Møn] Tugthus paa Livstid, men blev senere fritagen for Arbejde der og fik 100 Rdl. aarlig til bedre Pleje; i Kirkebogen, hvor hendes Død, der indtraf 1804, er noteret, benævnes hun »Frøken«. Hendes Alder opgives forskjellig; hvis hun, som et enkelt Sted anført, var 74 Aar gammel, da hun døde, kan hun ikke have været nogen Datter af Christian VI og Enkefyrstinden, da denne først 1735 kom her til Landet; andre Steder angives hun at være født o. 1740—44.

Til: Indholdsfortegnelsen

DET KONGELIGE TEATER 1748-1761

CITAT FRA CARL BRUUN

Hovedstaden havde altsaa i Vinteren 1747-48 ikke mindre end *tre Theatre*, men til al Lykke for de danske Akteurer, ophørte Konkurrencen snart. Mingotti sluttede sine Forestillinger ved Paasketid 1748, og omtrent samtidig maatte Theatret i Store Kongensgade lukke. De danske Skuespillere benyttede sig ufortøvet heraf og leiede General Arnoldts Theater for at kunne spille her [se om Arnold i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], medens Tjærehuset blev nedrevet og en Nybygning opført paa dets Grund. Pengene hertil tilveiebragtes ved en Gave af Kongen og Laan hos Private; Tegningen blev udarbeidet af Eigtved, og Grundstenen lagdes den 4de Juli 1748. Der blev arbeidet med saa stor Hast, at det *nye Theater paa Kongens Nytorv* allerede kunde aabnes den 18de Dcbr. s. A. paa Dronning Louises Fødselsdag, Det var den samme Bygning, som rigtignok med endel Forandringer rummede den danske Komedie indtil Oktober 1874. Tilskuerpladsen kunde ialt rumme 782 Personer paa Gulvet og i de tre Etager, og over Prosceniet læstes den latinske Indskrift: *Nil dictu fædum visuque hæc limina tanget* dvs: »Intet hæsligt Ord eller Skue komme paa dette Sted«. Det første Skuespil som gaves, var Molières »Amphitryon«, der allerede var gaaet to Dage iforveien som gratis Prøveforestilling. Theatret synes i det Hele at have staaet paa Høide med Tidens Fordringer; Tilskuerpladsen var smukt dekoreret, og Thurah, der havde set sig endel om i Verden, skriver, at »dets Ornamenter og Dekorationer ere saa prægtige og med saa mange adskillige Forandringer, at det hverken derudi eller i Begreb (Størrelse) viger det kostbareste Theatrum, som nogetsteds findes.« Musiken besørgedes af Stadsmusikanten, som havde Eneret herpaa.

Skjøndt de danske Komedier vare indrettede til »Sprogets Flor og Indvaanernes sømmelige Fornøielse«, kunde de ikke betale sig, og det hjalp ikke, at italienske Operister, franske Skuespillere, Linedandsere, Kraftkunstnere og Taskenspillere fik Lov til at optræde der - Theatret sank dybere og dybere i Gjæld, som navnlig voxede, da man i Sørgeaaret efter Dronning Louises Død betalte Troupen den halve Gage for at holde den sammen. De af Kongen indsatte Direkteurer maatte gjøre Tilskud af deres egen Lomme, og tilsidst blev Tilstanden saaledes, at der maatte findes paa Udveie. Theatret skyldte ca. 25.000 Rdlr. bort, hvoraf Kongen betalte de 14.000, og - for endelig at blive den trykkende Byrde kvit - overdrog han den 23de Mai 1750 *Theatret til Staden Kjøbenhavn*, ihvorvel det formelt var Akteurernes Eiendom. Det var en Gave, som Magistraten helst vilde have frabedt sig, men den var nødsaget til at bide i det sure Æble. I de første 6 Aar havde den dog Intet at skaffe med Direktionen, da Kongen havde forbeholdt sig at udnævne Overdirekteuren, og denne selv kunde vælge de tre Direkteurer, »hvem han bedst kunde formaa dertil«. Imidlertid voxede Gjælden bestandig, saaledes at Kongen i 1756 tillod Magistraten at optage et Laan paa 7,400 Rdlr. og desuden tilsagde Theatret et aarligt Tilskud af 3.000 Rdlr. af Partikulairkassen. Alt gik nu godt i 5 Aar, indtil Majestæten i 1761 »expresse befalede, at Opera skulde opføres for Komediens Regning.« Det var den i 1758 indkaldte italienske Troup under Jfr. *Marianna Galeotti* [se: Vincenzo Galeotti], som nu blev knyttet til Theatret. Der maatte indkjøbes kostbare Dragter, musikalske Instrumenter, Dekorationer m. m., og Underbalancen voxede med rivende Fart, skjøndt Kongen nu tilskjød 8.000 Rdlr. om Aaret. Operaen var Theatrets finantsielle Ødelæggelse. I 1764 lykkedes det vel at udskille den, men Tilstanden forbedredes ikke, eftersom Kongen samtidig indskrænkede sit Tilskud til 1.000 Rdlr. Overdirekteuren, Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], blandt Damerne Jomfruerne *Thielo, Böttger, Materna* og *Rose* samt Mdme. *Lenkiewitz* [se om damerne i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Personalets Sæder vare ikke de bedste, og det kom temmelig hyppigt til Skandaler saaledes den 6te Novbr. 1761, da Soldater rensede Tilskuerpladsen, og Forestillingen blev standset, fordi Balletmester Comos Hustru, der var Direkteuren, Viceborgmester Fædders Elskerinde, blev udpeben. Følgen blev dog, at baade Ægteparret Como og Fædder (der senere blev Politimester) maatte fortrække. Mærkeligt er det, at Publikum undertiden hyldede sine Yndlinge ved at tilkaste dem - ikke Blomster, men Dukater. Saaledes fik Jomfru Böttger engang 25 Dukater tilkastet i en Pung fra en Kreds af Beundrere.

Citat fra: *»Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner«*. Tredie Del, København 1901, s. 236-238.

Til: Indholdsfortegnelsen

bjoerna.dk Kultursociolog Bjørn Andersen
post@bjoerna.dk

Georg Brandes' Holberg-bog: Biografier fra Holberg til Rahbek. Extra

Udvidet digital udgave 2007

Version 1.03a - 03.11.2007 - Det anbefales at bruge browseren *Internet Explorer* eller evt. *Opera* til at håndtere denne fil. *Firefox* er tilsyneladende ikke stærk nok.

Ekstra biografier der omkring september 2007 vil blive lagt ind i: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier.htm. Fælles alfabetisk navneliste for de to filer kan foreløbig findes på: http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007-Biografier-Navneliste.htm.

De 250 biografier i dén fil og de nedenfølgende 100 biografier (plus Brandes' bog m.v.) kan findes i én samlet PDF-fil på ca. 10 MB. Brug Adobe Reader's bogmærkefunktion til at finde rundt: http://bjoerna.dk/Holberg/Holberg-Brandes-Biografier.pdf.

Kommentarer, forslag og spørgsmål er velkomne og kan sendes til: Bjørn Andersen.

Nicolai Edinger Balle
Henning Frederik Bargum
Bertel Bartholin
Søren Bloch
Rasmus Borch
Adolph Engelbert Boye

Carl Landgreve af Hessen-Kassel
Ulrik Frederik Cicignon
Christian Friederich Gottlob Clar
Johan Frederik Classen
Peter Hersleb Classen
Magnus Crusius

Christian Drubin

Edvard Edvardsen
Carl Wilhelm Anton Eegholm
Lorentz Peter Eenholm
Christian Ulrich Detlev Baron von Eggers

Claus Fasting
Niels Foss
Louis Fournier
Catharina Frydendahl [Jomfru Møller]
Peter Jørgen Frydendahl

Adam Gottlob Gjelstrup
Cathrine Marie Gjelstrup
Hans Gram
Niels Gram
Johannes Green
Ulrik Green
Emanuel Rasmus Grove
Gustav Grüner
Peter Grønland
Søren Gyldendal
Jørgen Gylding
Peter Güntelberg
Caspar Frederik von Gähler
Peter Elias von Gähler
Sigismund Vilhelm von Gähler

August Christian Wilhelm Haack
Clas Frederik Greve Horn
Frederik Horn

Johannes Erasmus Iversen

Ferdinand Heinrich Jahn

Johan Gottfried Kemp
Hans Christian Knudsen
Ole Kraft
Peder Kraft
Frederik Ludvig Æmilius Kunzen

Hinrich Ladiges
Joachim Henriksen Lafrentz
Gerhard Ludvig Lahde
Johan Matthias Lahn
Hans Landorph
Niels Lembach
Barthold Nicolai Landsberg
Ferdinand Ludvig Vilhelm Lindgreen
A(nna?) D(orothea?) Lund
Bjørn Christian Lund
Christopher Lysholm

Ove Malling
Søren Matthiesen
Johan Gabriel Maurenbrecher
Frantz Heinrich Müller
Bernhard Møllmann

Frederik Hartvig Greve von Nostitz
Christopher Nyrop

Poul Pedersen

Kamma Rahbek
Jeremias Friedrich Reuss

Hans Egede Saabye
Peter Rasmussen Saabye
Antonio Sacco
Claude Louis Greve de Saint-Germain
Thomas Schmidt
Johan Abraham Peter Schulz
Johan Frederik Schultz
Frederik Schwarz
Andreas Schytte
Jacob Sewerin [Jacob Severin]
Johann August Seydlitz
Carl Frederik Stanley
Simon Carl Stanley
Christian Günther Rigsgreve Stolberg
Andre af familien Stolberg medtages evt. senere

Peder Olsen Walløe
Caroline Frederikke Walter
Hans Vilhelm von Warnstedt
Jens Severin Wartberg
Joachim Wasserschlebe
Erich Christian Werlauff
Frederik Vilhelm Wivet
Carsten Worm
Christen Worm

Johan Zoega
Peiter Zonnix

Balle, Nicolai Edinger, 1744—1816, Biskop

Af L. Kock

Nicolai Edinger Balle er født i Vestenskov ved Nakskov 12. Okt. 1744. Faderen, Søren Pedersen B., var Degn; han var en hæderlig og velstuderet Mand. Moderen, Margrete Dorothea f. Mundt, var Datter af en sekterisk Sværmer, Christian M., der ligeledes havde været Degn i Vestenskov, men var bleven dømt fra Embedet og døde i Elendighed. Hun var tungsindig og tog sig selv af Dage 1762. Efter hende, plejede Sønnen at sige, har jeg arvet den Godmodighed, man kjærlig tillægger mig, men tillige det stærke Hang til Melankoli, jeg daglig maa kæmpe med.

11 Aar gammel kom B. i Skole i Nakskov og efter Faderens Død 1758 i Slagelse, hvorfra han 1762 dimitteredes til Universitetet. Her tog især Professor P. Holm sig af ham og skaffede ham Stipendier, baade medens han var Student, og efter at han 1765 havde taget Attestats, da det Rosenkrantzeske og Vinstrup-Resenske Stipendium satte ham i Stand til at foretage en Udenlandsrejse. Denne varede fra 1766 til 1769. Han opholdt sig mest i Leipzig, hvor han især hørte Gellert og Ernesti, der den Gang omtrent var den anseteste Theolog i Evropa. Han opfordrede B. til at disputere for Magistergraden; men da Holm var bleven bekjendt med den i dette Øjemed skrevne Afhandling, tildelte det kjøbenhavnske Fakultet ham Værdigheden, og B. holdt nu Forelæsninger i Leipzig. Efter 1768 at have besøgt Halle og hørt Semler vendte han 1769 tilbage til Danmark, men drog samme Aar som Hovmester for Overkammerherre, Grev D. Reventlows Sønner til Gøttingen [Göttingen], hvor han især sluttede sig til Kirkehistorikeren Walch, medens han følte sig mindre tiltalt af den den Gang saa berømte Michaelis. Her blev der tilbudt ham en Plads som Repetent i det theologiske Seminarium, men da der hjemme tilbødes ham et Dekanat paa Kommunitetet og Borchs Kollegium, foretrak han dette og kom 1770 til Kjøbenhavn.

Det næste Aar udnævntes han til Sognepræst for Kjettrup og Gjøttrup Menigheder i Aalborg Stift og ægtede der sin forlovede, Frederikke Severine Grundtvig, en Datter af Præsten Otto G. i Vallekilde. Som Landsbypræst følte han sig dog lidet tilfreds, og det var med Glæde, han modtog en Kaldelse som fjerde theologiske Professor ved Universitetet 1772. Her vare Sindene saa kort efter Struensees Fald i en stærk Bevægelse; Biskop Gunnerus' Forslag til Universitetets Reformation var ikke blevet gjennemført; men mange af de yngre vare misfornøjede med dets Tilstand. En af de mere maadeholdne, J.H. Tauber, stod den Gang B. nær, medens han strax tog Afstand fra de mere yderliggaaende som N.D. Riegels. Men i det hele saa den yngre Slægt hen til ham som en af de Mænd, af hvem man ventede sig noget betydeligt; han var en overmaade flittig Professor, der ikke blot holdt mange Forelæsninger, men ogsaa optraadte som Skribent næsten i alle theologiske Discipliner, med en Dogmatik (»Theses theologicæ«, 1776), exegetiske Arbejder og et kirkehistorisk Værk, og da han 1774 var bleven Hofprædikant, udgav han en Prædikensamling og begyndte at give de studerende praktisk Anvisning til at prædike. Han blev ligeledes 1774 Dr. theol.

I Aaret 1781 døde B.s Hustru, 34 Aar gammel, og det næste Aar ægtede han Johanne Frederikke Harboe (f. 1756), Datter af Sjællands Biskop L.H. Samtidig adjungeredes han sin Svigerfader i Bispeembedet som hans tilkommende Eftermand. Harboe døde allerede næste Aar. B. tiltraadte sit Embede med godt Haab om at kunne holde Bevægelsen i det Spor, han ansaa for det rette. Han vilde med al Kraft modsætte sig den Vantro og Irreligiøsitet, som truede med at trænge ind i Folket; men han var heller ikke blind for, at der mange Steder trængtes til Reformer, og han haabede med Grund, at baade hvor der skulde ske Forandring, og hvor der skulde holdes tilbage, vilde han have en Støtte i Guldberg, der i Virkeligheden var Regeringens Leder. I det ene Aar, Guldberg endnu havde Magten, gjennemførtes det eneste af de talrige liturgiske Reformforslag, der skulde blive sat igjennem, i det Exorcismen ved Daaben [djævleuddrivelsen] afskaffedes, og den nu brugelige af B. forfattede Daabsformular indførtes. Det var vistnok ogsaa B., der gjorde Regeringen opmærksom paa T.C. Bruuns usædelige Skrift: »Mine Fritimer«, om det end var mod hans Hensigt og Forventning, da det blev paalagt ham ved en Undervisning i Religion at afhjælpe Forfatterens mangelfulde Oplysning om Kristendommen.

Men efter 1784 blev B.s Stilling en anden; den faktisk næsten uindskrænkede Pressefrihed benyttedes til at sætte alt muligt under Debat; de talrige Tidsskrifter og Piecer strømmede over af

Spot over Kristendommen og Præsterne; mange af disse, især de yngre, lode sig rive med af Strømmen, og mellem de ældre var der ingen, der havde Mod eller Evne til at staa den imod. Da var det, B. fandt sin Plads, dels som den ubøjelige Modstander af »Vantroens koaliserte Magter« fra Regeringskredsene af ned til Smudsbladene, men dels ogsaa som den, der følte sig forpligtet til at arbejde for de Forandringer, Tidsaanden krævede, for saa vidt de ikke rokkede ved, hvad der syntes ham det uforanderlige i Kristendommen. Allerede Aaret efter Regeringsforandringen fik B. sin første Strid. Han erkjendte selv, at en Forandring i Liturgien var nødvendig, og den nye Daabsformular var kun Indledningen til denne, som han vedblev at arbejde paa hele sit Liv. Men nu blev Sagen optaget fra en anden Side. Den ansete Hofprædikant C. Bastholm udgav et »Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste«, der tilsigtede at gjøre denne kort, afvexlende og interessant. Efter dette Forslag skulde alle Kirkens Skikke omgjøres uden noget Hensyn til Traditionen og paa en saadan Maade, at det maatte virke i høj Grad frastødende paa alle, der havde noget Begreb om, hvad Gudstjenesten bør være. B. udgav mod Bastholm en Pastoralskrivelse: »Vej til Hæderlighed for gejstlige« (1785), hvori han tog de gamle Kirkeskikke i Forsvar, og der udkom en hel Litteratur af Smaapiecer, af hvilke mange overfaldt Biskoppen med stor Hadskhed; dette var ikke blot Tilfældet med en saadan Smædeskriver som N.D. Riegels; men A. Kall fandt det passende i »Lærde Tidender« at skrive: «Mand, som store, udmærkede Naturens Gaver, brændende Længsel efter at gavne, utrættelig Flid og Arbejdsomhed, vidt udbredt Lærdom og derhos ogsaa de lykkelig-indløbende Omstændigheder bestemte til at blive en af den danske Kirkes allerstørste og nyttigste Mænd! kan nogen dansk Mand rolig taale at se dig paa andre Veje end dem, der føre til sand Hæderlighed?«, hvortil der saa føjes en Advarsel om at vogte sig for H.P. Resens Exempel. Dette var Biskoppens første Sammenstød med den herskende Aandsretning; det skulde ikke blive det sidste.

Samtidig hermed begyndte B. paa et af de Arbejder, hvormed han vilde komme Tidens Krav i Møde, i det han udarbejdede en ny Lærebog, der skulde afløse Pontoppidans Forklaring [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Han androg hos Kancelliet om i Løbet af to Aar at maatte udarbejde en saadan Bog; men ogsaa her kom Bastholm ham i Forkjøbet ved at udgive en »Religionsbog for Ungdommen« (1785). I denne var Katekismusformen, som B. den Gang endnu holdt paa, opgivet; men nogle Aar efter sluttede de to Mænd sig sammen og udgave 1790 et Forsøg til en Lærebog; dette blev gjennemgaaet først af den Kommission, der var nedsat til Almueskolevæsenets Forbedring, derpaa af det theologiske Fakultet, og 1791 udkom Lærebogen i sin endelige Skikkelse; den befaledes indført i Skolerne inden 1794.

Beslægtet hermed er et andet Foretagende, nemlig Udarbejdelsen af den evangeliske Salmebog. Salmebogen af 1778, som almindelig kaldes den Guldberg-ske, var et Forsøg paa at skaffe Kristendommen Indgang ved at iføre dens Tanker en højt stemt Poesis Former; men den havde ikke fundet synderligt Bifald, og den Retning, den var udgaaet fra, var allerede gammeldags. Kingos Salmebog med sit stærkt orthodoxe Præg og sine gammeldags Udtryk var de fleste en Torn i Øjet. B. frygtede for, at hvis Forandringen af Salmebogen opsattes, vilde de dannede vende sig helt fra Kirken. I Aaret 1790 udvirkede han Regeringens Tilladelse til at udarbejde en ny Salmebog. Han selv, Abrahamson, Malling, Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Storm og Riber skulde danne en kritisk Kommission, som dels skulde bearbejde de ældre Salmer, dels bedømme de nye, som man ventede at modtage fra 18 forskjellige Digtere, til hvilke Komiteen henvendte sig. Der udkom Prøvehæfter, der bleve skarpt kritiserede, baade af dem, der som J. Baden kunde se, at de gamle Salmer vare udvandede, og af dem, der klagede over, at der var bevaret for mange af de bibelske Udtryk og Fremstillinger. Selve den evangeliske Salmebog, der udkom 1798, vidnede om, at Udgiverne havde taget mest Hensyn til den sidste Art af Kritik. Salmebogen lagde i saa høj Grad Vind paa Tydelighed og en sentimental Opbyggelighed, at der ikke blev megen Poesi tilbage i den, den udelod væsentlige Sider af Bibelens Lærdomme, og den mishandlede de gamle Salmer paa den uforsvarligste Maade. Det anbefaledes at indføre Salmebogen ved Lærernes fornuftige Forestillinger, og det lykkedes de fleste Steder, om man end i adskillige Sogne, især i Jylland, blev ved at gjøre Modstand imod den helt ind til Midten af det 19. Aarhundrede.

Hvis B. har troet ved Lære- og Salmebogen at kunne tilfredsstille sin Samtid, har han taget fejl. Netop i de sidste 4—5 Aar af Aarhundredet blev han indviklet i Strid saa at sige med hele den dannede Verden, og han havde en Fornemmelse af, at hans overordnede i Grunden sympathiserede med hans Modstandere. Revolutionens Grundsætninger, som ogsaa løde her hjemme, opfyldte ham med

Frygt for Fremtiden; han grebes af en saadan Misstemning, at han tænkte paa at nedlægge sit Embede og blive Landsbypræst eller at søge Ansættelse i Tyskland. Men hans Mismod forhindrede ham ikke fra at staa fast over for Modstanderne eller fra at gjøre, hvad han ansaa for sin Pligt, ogsaa hvor han forud vidste, at han kun vilde høste Spot og Foragt. Vi skulle nærmere se paa hans Virksomhed i disse Stridens Aar.

I Aaret 1793 ansøgte han om Tilladelse til at benytte Waisenhuskirken til at holde Bibellæsninger Søndag Aften. Han bad, at Sagen maatte holdes hemmelig, til Resolutionen var faldet, at ikke den gamle Avind, som uophørlig havde forfulgt ham, ogsaa her skulde opkaste Hindringer; »bagefter maa Hovmod og Avind bruse og larme, saa meget de ville«. Bibellæsningerne fik stort Tilløb, og da Waisenhuset var brændt, fortsattes de i Garnisonskirken. Men Spot og Bagvaskelser udebleve ikke; alle Haande onde Rygter kom i Omløb i Byen, og i Aaret 1796 skrev en navngiven fornem Dame til B. og meddelte ham disse i saare uforbeholdne Udtryk: der fandt, skrev hun, saadanne Uordener Sted, at man sagde, »at her ikke er større Horehus i Kjøbenhavn, end Kirken er paa denne Tid«. B. blev dybt rystet ved at modtage denne Underretning; men han besluttede sig til som sædvanlig at gjøre Sagen fuldstændig offentlig, og det lykkedes ham paa den Maade baade at bevise, at Rygterne havde været usande, og at betrygge sig imod, at saadanne Uordener i Fremtiden kunde finde Sted.

I Aaret 1795 udgav en Student, Malthe Møller, der opholdt sig i Jena, »Repertorium for Fædrelandets Religionslærere«. Udgiveren holdt sit Navn hemmeligt, angav, at han var Præst, og vakte især Opsigt ved at fremdrage enkelte, tydelig nok betegnede Præster, som han dels roste, dels dadlede. B. blev opfordret til at træde op mod, at en Præst skrev et Skrift, der i mange Punkter stred mod Kirkens Lære; han gjorde ogsaa dette i Artikler i sit Blad »Pligtankeret«; men da det snart kom for Dagen, hvem Forfatteren var, tabte Interessen for Repertoriet sig. Malthe Møller vedblev dog flere Aar efter at anse B. for sin Uven og uden al Grund at tro sig forfulgt af ham.

Intet Skridt af B. vakte dog større Uvilje, end da han 1796 angav M.C. Bruuns Skrift »Aristokraternes Katekismus« for Kancelliet. Bruun havde ikke skaanet Kirken og Kristendommen; men det var ikke dette, der bevægede B. til at henvende sig til Kancelliet; thi det var nu som altid hans Overbevisning, at Kristendommen forsvarer sig selv ved sin egen Kraft. Men Loven truede den med Straf, der ikke aabenbarede Forseelser mod Kongens Højhed, og da Bruun havde angrebet Souveræniteten, bestemte B. sig »efter mangehaande Overvejelser i trende Dage« til at gjøre Kancelliet opmærksomt paa, at naar der skulde være Trykkefrihed, saa maatte man ogsaa sørge for, at saadanne ondskabsfulde og løgnagtige Anfald bleve gjendrevne; han vilde ingenlunde have Bruun straffet; men han vilde, at Regeringen, ligesom han selv altid gjorde, skulde træde sine Fjender i Møde i Litteraturen. Denne Gang var det ikke blot Smudspressen, der vendte sig mod B. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] meldte sig ud af Salmebogskommissionen, fordi han ikke vilde arbejde med ham, og Pressefrihedens ansete Talsmand M.G. Birckner skrev imod ham. B. udgav sin Indberetning; men »den blev kun læst af faa, fordi den var bleven saa skrækkelig udskregen«.

Den materialistiske Livsanskuelse, som i disse Aar førte Ordet med saa stor Dristighed, var især fremtraadt i de talrige Tidsskrifter. Disse forøgedes 1796 med »Jesus og Fornuften«, udgivet af O. Horrebow. Dets Opgave var at fremstille Jesu og Fornuftens Religion som en og den samme; »men Fornuftens Religion er kort og fattelig; den indeholder blot de tre Sætninger: Gud, Udødelighed og Dyd«. Mod dette og de andre vantro Tidsskrifter traadte Biskoppen i Marken med sit Religionsblad: »Bibelen forsvarer sig selv«, hvori han saa at sige fulgte Modstanderne Side efter Side og gjendrev deres Paastande. De fleste af Tidsskrifterne holdt op, da Presseloven af 1799 udkom; Horrebows vedblev dog et Aars Tid længere, og da Kancelliet tænkte paa at undertrykke det, fik B. Lejlighed til at vise, at al den Modgang, han havde lidt, ikke havde givet ham Lyst til at bruge verdslige Midler i en aandelig Strid. Han erklærede det for det største Vanheld for Kirken, hvis Staten vilde understøtte den ved saadanne Midler: »Ej var Peders Arm, væbnet med hans dragne Sværd, men Peders Mund, opladt til Christi Navns frimodige Bekjendelse, den Klippe, som Christus vilde bygge sin Kirke paa; Vidner vil han have, ej Drabanter.«

Der var dog en Kreds, som paaskjønnede B.s Virksomhed og særlig hans Bibellæsninger; i denne indsamledes der 1797 Bidrag til en Hædersgave for ham, og der overleveredes ham en stor Guldmedaille med Indskriften: »Religionens Ven, Statens Ven. Mt. 10, 32. 1798«. Med det 19.

Aarhundredes Begyndelse ophørte Angrebene paa Kristendommen; ikke Naturalismen, men den egentlige Rationalisme havde sejret, og denne var enig med B. i at modvirke Revolutionstidens Vantro. B. har nok følt, at der manglede noget i den rationalistiske Prædiken; men i mange Maader stod han Retningen nær, ogsaa for ham var Jesu guddommelige Lære det vigtigste, og han delte Tidens Bestræbelser for at udbrede en bedre Oplysning. Men da Kampen var endt, var det ikke længer ham, der førte an; der opstod nye Mænd, H. . Clausen o. fl., der nu fik større Betydning.

Af de Foranstaltninger, hvortil B.s Navn er knyttet, maa især nævnes Almueskolevæsenets Reform. Han var Medlem af den Kommission, der gjennemførte denne lige fra 1789 til 1814. Her arbejdede han sammen med C.D. Reventlow, hvis Religionsanskuelser stemmede godt overens med B.s. Denne tog sig særlig af det Skolelærerseminarium, der oprettedes paa Blaagaard, og det var en af hans største Glæder, naar det viste sig, at de Seminarister, som udgik der fra, vare dygtige Lærere. Derimod nærede han Uvilje mod den Reform af Latinskolerne, som Hertugen af Augustenborg samtidig foretog. Der var heller ingen af alle den Tids Reformer, der stillede sig i saa fjendtligt et Forhold til Kristendommen som denne. Oprindelig var det bestemt, at der i Latinskolerne skulde undervises i »kristelig Religionstheori, som den af enhver kristelig Mening kunde antages«, hvortil B. med rette bemærkede, at han ikke vidste, hvilke Troslærdomme der nu var til fælles for alle kristne, eftersom mange fornægtede de vigtigste Stykker af symbolum apostolicum. Da den nye Skoleplan 1797 skulde prøves i Frue Skole, afslog han at være Medlem af den nedsatte Kommission, fordi Campes Ledetraad skulde bruges som Religionslærebog, og denne »indeholdt Deisme under et kristeligt Firma«; først da det blev opgivet at indføre Campes Ledetraad, indtraadte B. i Kommissionen, hvor han var med at gjøre Forslag til »det pædagogiske Seminarium« (1799), der skulde uddanne Lærere for Latinskolerne.

B. har Fortjenester af Ordningen af den gejstlige Brandkasse og Enkekasse, især af Oprettelsen af Hjælpeenkekassen, der skulde udrede den ene Pension, naar der var to Enker paa et Kald. Meget Bryderi voldte de Forandringer, der tilstræbtes og til Dels vare nødvendige med Hensyn til Tiendeydelsen. Den store Landbokommission saa i sine Forslag kun paa Landvæsenets bedste, medens B. forsvarede Præsternes Tarv. Han kunde ikke forhindre, at der sluttedes mange for Embederne ufordelagtige Tiendeakkorder; men han har rimeligvis ikke saa lidt Del i, at Anordningen af 8. Jan. 1810 ikke ligefrem indeholdt Forbud mod Tiendens Ydelse i Kjærven. B. var en overordentlig flittig Visitator; i 25 Aar visiterede han Stiftet paa det nærmeste 5 Gange rundt. Paa Visitatserne befandt han sig bedst; det var hans Glæde at tale med Ungdommen i Kirken. Over for Præsterne var han mild; hvor deres Levned eller Prædiken var anstødelig, henvendte han sig helst til dem »i stille Venskab og Fortrolighed«. Private Angivelser slog han hen; en Biskop, sagde han, skal ikke vide alt. Der var noget ved hans Person, der gjorde Indtryk paa Menighederne; baade saa Almuen op til ham, og tillige følte den, at han, for at bruge et modernt Udtryk, var en folkelig Mand. Mindet om ham lever endnu i hans Stift.

I Aaret 1800 blev B. kongelig Konfessionarius. Det næste Aar delte han af et fuldt Hjærte den Begejstring, hvormed Folket gik til Krigen mod England. Under Bombardementet 1807 gik han rundt paa Volden fra Bastion til Bastion og opmuntrede Soldaterne til tappert Forsvar, naar Fjenden skulde storme. Men da var hans Kraft brudt; hans Tungsind tiltog med Aarene, hvortil kom huslige Bekymringer. Hans anden Hustru, der døde 1802, havde lidt af en Slags Sindssyge; en af hans Sønner, der var Lieutenant, havde begaaet en uhæderlig Handling, og Faderen nødte næsten Kronprinsen til at give ham Afsked, fordi han ansaa ham for uværdig til at tjene i den danske Hær. Sønnen gik da i østerrigsk Tjeneste og faldt ved Regensburg 1809. B.s Pengevæsen var i Uorden, og han trykkedes af Gjæld. Kun i Arbejdet fandt han Tilfredshed; han har sagt: »Derfor ere vi Præster, at vi skulle arbejde og ikke have Hvile«. Men nu svigtede Kræfterne ham; i Aaret 1808 tog han sin Afsked og levede fra da af hos sin Datter, der var gift med Etatsraad H.G. Olsen. Han har næppe følt sig lykkelig i dette selskabelige Hus, hvor alt drejede sig om æsthetiske Interesser. Pengesorgerne og Tungsindet fulgte ham, indtil han 19. Okt. 1816 døde med en Bøn for Kongen og Kongehuset paa Læberne. Liget bisattes i Petri Kirke og begravedes siden paa Assistenskirkegaarden, hvor det Mindesmærke, Sjællands Præster rejste ham, endnu findes.

B.s videnskabelige Skrifter og Prædikener have kun haft Betydning for hans Tid, og de vare glemte, inden han selv døde; Eftertiden har ikke fundet, at hans Salmebog og Lærebog gjorde Fyldest i Kirken; de vise, hvor vidt han troede at maatte gaa i at rette sig efter Tidens Krav. Hans Storhed er,

at han i Sandhed var en Biskop og Tilsynsmand for sit Stift; han var ingen Lejesvend, der flyede, da Ulven kom; men han forsvarede mandig sin Plads og ofrede, hvad han havde at ofre, sin Tid og sin Nattesøvn, sin Sindsro og det gode Navn, han havde erhvervet, og som var ham dyrebart nok; men han bevarede en god Samvittighed. Derfor skal han ogsaa altid bevare en høj Plads mellem Danmarks Biskopper; mange af disse have overgaaet ham i Evner og Kundskaber, men ingen af dem har vist større Fasthed og Mod; hans Levnedsbeskrivelse kan passende afsluttes med Pauli Ord: »Jeg har stridt den gode Strid, fuldkommet Løbet og bevaret Troen«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bargum, Henning Frederik, Handelsmand, 1733—

Af G.L. Grove

Henning Frederik Bargum, Søn af Lærredskræmmer Thomas Carstensen B. (f.o. 1696 død 1754) og Marie Rebecca f. Sprich (f.o. 1703 død 1781), er døbt i Helliggejstes Kirke i Kjøbenhavn 9. Okt. 1733. Som Faderen lagde han sig efter Handelen og blev tidlig optaget som Kompagnon i Mad. Gustmeyers Vexelforretning og betydelige Tømmerhandel. 1758 overdrog Admiralitets-Kommissariatet ham i Udlandet at indkjøbe Tømmer til Flaaden. 31. Dec. 1760 blev han General-Tobaksdirektør i Danmark og fik Monopol paa at indføre Tobak til Forhandling i Indlandet mod en Betaling af 100.000 Rdl. aarlig, men han blev uenig med General-Toldkammeret om Betingelserne, hvorefter Tobakshandelen allerede i Marts 1761 underlagdes P. Borres Administration. 1764 erholdt han Privilegium paa den Douillhacske Hattefabrik. Paa sine mange Rejser udviklede han sit Talent for Handelen og hjembragte Tanken om, at Danmark saa vel som England og Frankrig maatte kunne berige sig ved Oprettelsen af et Slavehandels-Societet. Han udarbejdede Plan for et saadant, der gik ud paa at indkjøbe Slaver paa Guineakysten og paa dertil indrettede Skibe føre dem til dansk Vestindien for at ombytte dem med Raasukker, der skulde hjemføres og bearbejdes i et dertil oprettet Raffinaderi. Det lykkedes ham ikke alene at samle den fornødne Kapital (130 Aktier à 1.000 Rdl.), men 18. Marts 1765 ogsaa at opnaa kgl. Oktroi for sit Slavehandels-Societet, som s. A. vandt betydeligt ved, at Regeringen afstod det alle sine Fæstninger og Loger paa Guineakysten, som det besatte med egne Embedsmænd. Knap 32 Aar gammel blev B. valgt til Hoveddirektør for dette kgl. oktr. guineiske Kompagni, der blev udvidet med 170 Aktier à 1.000 Rdl., men imidlertid, skjønt hans Handelstalent anerkjendtes, Aar 1775 maatte erklære sig insolvent paa Grund af forskjellige Uheld. Selv havde B. Aaret før af Frygt for sine Kreditorer maattet forlade sit Fædreland, som han næppe gjensaa. 1762 havde han ægtet sit Søskendebarn Barbara Eleonora Gustmeyer. 1782 var han bosat i Wien.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bartholin, Bertel, 1614—90, Professor

Af G.L. Wad og M.Cl. Gertz

Bertel Bartholin var født i Kjøbenhavn 21. Sept. 1614, Søn af [...] Professor Caspar B. (død 1629); i sit 14. Aar blev han Student og dyrkede nu i 5 Aar ved Universitetet de forskjellige filosofiske Videnskaber, indtil han blev optagen i den berømte Dannelsesanstalt paa Rosenholm hos sin Faders Ven, Holger Rosenkrantz, hvis Omgang og Paavirkning han nød i 3 Aar, inden han efter Tidens Skik tiltraadte den lange Studierejse i Udlandet, der skulde afslutte hans Uddannelse. I 3 Aar studerede han i Leiden, besøgte derefter Frankrig og Italien, hvor han fik Adgang til de bedste Bibliotheker og anvendte megen Tid paa Kollation af klassiske Forfattere, ligesom Studiet af Oldtiden i det hele fængslede ham, uden at han dog derfor forsømte Retsvidenskaben, som han en Tid endog mente at burde hellige sin største Opmærksomhed, hvori han dog hindredes ved Ole Worms Advarsel. Over Paris og Amsterdam vendte han tilbage til Danmark 1645 og udnævntes s. A. til Professor eloqventiæ ved Universitetet; 1647 fik han Magistergraden og ægtede 20. Juni s. A. Sille Marie Glob, f. 21. Febr. 1630 i Kjøge, hvor hendes Fader, Mag. Christen G., var Præst; hendes Moder var Søster til den rige Kjøbmand Johan Braem. Hun døde i Barselseng 21. Jan. 1675. — Kong Frederik III gav B. Opsyn med det kgl. Kunstkammer med Titel af Antiqvarius regius. Han døde 29. Jan. 1690 som Senior ved Universitetet efter at have ført et langt og lykkeligt Liv, hvortil meget bidrog den sjældne Sindsligevægt, med hvilken han forstod at tage Livets forskjellige Tilskikkelser.

- - -

— Som Professor eloqventiæ (i latinsk Filologi} traadte Bertel Bartholin aldeles i Skygge for sin Kollega Ole Borch og har kun leveret faa og ubetydelige Skrifter. Mest omtalt er hans »Commentarius de pænula« (1655; 2. forøgede Udg. 1670), som paa o. 100 Sider vidt og bredt skildrer dette antike Klædningsstykkes (en Rejse- og Regnkappes) Form, Stof, Farve, Anvendelse af forskjellige Personer osv.; den Slags Afhandlinger kan Holberg have tænkt paa, da han skrev sin Bemærkning om den »velstuderede« Person, der »disputeret har om romersk Sko og Hat«. 1645 skrev han en lille og tarvelig »Exercitatio philologica de Latini sermonis puritate«; han opstiller her (nærmest vistnok efter Gerard Joh. Voss) 4 forskjellige Perioder i Sproget og Litteraturen, nævner Forfatterne i de enkelte Perioder, fastsætter en Række Skribenter fra Guld-og Sølvalderen som Normer for den rene Latinitet og anfører til sidst en Række Ord og Talemaader som Prøver paa, hvad der ikke er rent Latin. En Del Sætninger fra dette Skrift gjentages atter i to ubetydelige Afhandlinger, som forsvaredes for Magistergraden af forskjellige Kandidater under hans Præsidium; den ene af dem behandler et paa de Tider yndet Thema, Nytten af Filologiens Studium for alle andre Studier.

Til: Indholdsfortegnelsen

Bloch, Søren, 1696—1753, Præst

Af A. Jantzen

Søren Bloch er af gammel jysk Præsteslægt. Han fødtes i Ellitshøj Præstegaard i Viborg Stift 29. Febr. 1696. Faderen hed Frederik B., Moderen Maren Leigh. Sammen med en ældre Broder undervistes han hjemme, indtil han 13 Aar gammel kom i Viborg Skole. Efter 3 Aars Forløb bleve han og Broderen dimitterede der fra 1712, og Faderen fulgte dem selv over til Kjøbenhavn og rejste atter med dem tilbage, saa snart Examen var overstaaet. 2 Aar efter rejste den jyske Præst atter afsted til Hovedstaden med sine Sønner, for at de kunde underkaste sig Philosophicum, og B. fik kort derefter Plads paa Regensen; han benyttede nu Tiden godt, saa at han Aaret efter kunde tage Attestats. 1716 kom han ind paa Valkendorfs Kollegium og var samtidig Lærer hos Gehejmeraad Moth for tvende Baroner Güldencrone. Men kort før sin Faders Død 1718 drog han hjem til Ellitshøj og blev der et Aars Tid, i det hans førnævnte Broder var bleven Faderens Eftermand. Derpaa var han i 9 Aar Huslærer hos Baron Juul paa Lundbæk og havde her god Lejlighed til at beskæftige sig med Læsning og Poesi. Et Brudstykke af Ovid, oversat i Alexandrinere, og en Oversættelse af Laurenbergs »Schertz-Gedichte« høre til hans Arbejder fra disse Aar. 1728 kom han til Bygholm ved Horsens som Hovmester for en ung Levetzau og blev her fra 1730 kaldet af Kammerherre Tønne Reedtz til Barritskov til Sognepræst for Barrit og Vrigsted. Samme Aar døde Frederik IV. B.s Ligprædiken over Kongen blev trykt i hans »Efterladte Skrifter«, men altsaa først efter Christian VI's Død [...]. Noget efter at han var bleven Præst, skrev han den i sin Tid meget udbredte Satire »Søren Knudsens Helden-Geschichte«, hvori han raillerede over den herskende Duelsyge. (N. M. Petersens Hypothese i Den dsk. Lit. Hist., 2. Udg., IV, 411 er derfor fuldstændig grundløs, da Skriftet først er affattet efter 1730.) Satiren cirkulerede i adskillige Aar i Haandskrift og anonymt; snart tillagdes Tychonius [se om Tychonius i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], snart Holberg Forfatterskabet; den blev først udgivet i Trykken efter hans Død af hans Søn (1755). — Men senere fik hans Virksomhed en alvorligere Retning. Efter at have deltaget i Arbejdet ved den reviderede Bibeloversættelse kaldtes han 1741 til Kjøbenhavn for at opponere ved Professor Reuss' Doktordisputats og maatte ogsaa prædike for Kongen paa Hørsholm. Efter selv at have forsvaret en Afhandling om »Bogstavens og Aandens Tjeneste« (2. Kor. 3, 6) blev den jyske Landsbypræst kaldet til theologisk Professor (Kongen havde forgjæves haft Bud efter en Theolog fra Halle). 1745 var han Universitetets Rektor; men midt i Rektoratstiden blev han til almindelig Forbavselse kaldet til Stiftsprovst i Aalborg. Næppe havde han været der et Aar, før han ombyttede dette Embede med Stiftsprovstiet i Kjøbenhavn, som Henrik Gerner havde nedlagt. Fra 1747 og til sin Død, 18. Sept. 1753, virkede han da ved Frue Kirke i Kjøbenhavn. Han var en livlig, begavet Mand, dygtig Prædikant og besad gode Kundskaber. Men han efterlod betydelig Gjæld til det offentlige. Ved kgl. Resolution ordnedes dette saaledes, at »siden Provst B. havde været en lærd og brav Mand, maatte han ikke beskæmmes i sin Grav, men hans Gjæld skulde betales af vor Frue Kalds Indkomster med Afdrag af 300 Rdl. aarlig« (Saml. t. jysk Hist. og Topogr. IV, 343). Foruden de anførte Skrifter efterlod han adskillige mindre Arbejder i Manuskript. Hans Søn, ndfr. nævnte Tønne B., udgav »første Samlings efterladte Skrifter (1756, 4to), men mere udkom aldrig. Han var gift med Cæcilie Harding, der overlevede ham i mange Aar (død 1781).

Til: Indholdsfortegnelsen

Borch, Rasmus, 1768—1846, Samler

Af Chr. Bruun

Rasmus Borch, født 9. Febr. 1768 i Roskilde; Faderen Anders B. var Kjøbmand i denne By, Moderen hed Karen Margrethe f. Fugl. 1785 Student, 1792 theologisk Examen. 1794 Lærer ved Opfostringshuset, hvis Forstander han blev 7. Febr. 1803. 1844 Kancelliraad, 1845 entlediget, død i Roskilde 29. Jan. 1846. Han var en flittig Gransker i den danske Litteraturhistorie, udgav selv kun »Brev til Udgiveren af Skriftet om Holberg som Lystspildigter fra Roeskildensis« i »Dansk Minerva« VI (1818), men hans Samlinger og Notitser kom andre Forfattere som Nyerup og Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og især T.H. Erslew til gode. Portræt lithograferet 1844. Hans Bogsamling solgtes ved Avktion 1847; han efterlod en Portrætsamling paa henved 4000 Blade, som arvedes af Læge C.K. Schiøtz i Roskilde (der var gift med B.s Adoptivdatter), og som efter dennes Død erhvervedes af Musæet paa Frederiksborg Slot.

Til: Indholdsfortegnelsen

Boye, Adolph Engelbert, 1784—1851, Forfatter

Af Nic. Bøgh

Adolph Engelbert Boye er ældste Søn af den frugtbare, i sin Tid velbekjendte Forfatter, Professor Johannes B. [...] og Marie f. Reersløv, en Datter af kongelig Berider R. Slægten Boyes tidligere Forfædre vare turøske Sømænd. Adolph B. er født i Nakskov 11. Febr. 1784. Hans Fader gav ham og hans Broder, der døde som Adjunkt i Odense, en fri Opdragelse og opmuntrede deres Lyst til Søen ved at lade bygge til dem en større Halvdæksbaad, hvormed de togtede ud i de laalandske [lollandske] Farvande og endog foretoge sig en Rejse til Kjøbenhavn. Med en nakskovitisk Skipper gjorde Adolph i sine senere Drengeaar en Sommerrejse til Bergen. -— Drengen læste meget i Faderens rige Bibliothek, og dennes store Begejstring for Shakspeare [Shakespeare], der havde lagt sig for Dagen, da han, kun 21 Aar gammel, optraadte som hans første danske Oversætter, paavirkede Sønnen, som allerede i ung Alder var nøje kjendt med denne Digters Værker. Skjønt Drengen var flittig og pligtopfyldende, blev han dog paa Grund af sin mangesidige Beskæftigelse først 1805 Student fra sin Fødebys Skole. Næste Aar tog han Philologicum og i 1807 Philosophicum, hvorefter han studerede Lovkyndighed. I 1810 blev han Kopist og i 1813 Fuldmægtig i Finanskollegiet, 1816 ved Finansdeputationen, og i 1838 entledigedes han med Ventepenge fra denne Fuldmægtigpost. Han havde i en Del Aar beklædt Stillingen som Arkivar ved Finanserne og Revisor ved Fonden ad usus publicos, og nu indskrænkedes hans Embedsgjerning hertil. Ikke af Navn, men af Gavn var han tillige Privatsekretær hos Gehejmestatsminister Møsting omtrent lige til dennes Død i 1843. 23. Jan. 1812 ægtede han Anne Marie Holm, Datter af Skibskapitajn Jørgen H. og Sara Aslaksdatter og født paa Christianshavn 25. Maj 1783, død 26. Dec. 1849. B. døde i Kjøbenhavn 16. Nov. 1851.

Han var et skarpsindigt Hoved, og under et stille og roligt Ydre skjulte han en varm poetisk Følelse, dog med en afgjort Forkjærlighed for den komiske Poesi. Han var sund, ærlig, beskeden, i høj Grad uegennyttig og lige paalidelig som Forfatter og Menneske. I 1817 skildrer Provst Fr. Schmidt ham som »skallet, af et sygeligt Udseende«, og J.M. Thiele siger om ham i 1821, at »han var en lille, bleg Mand, der trods sin Alder havde et drengeagtigt Udseende, blandet med lidt af en gammel Kones; af hans milde, men dog satiriske Øjne udsendtes der jævnlig skjæmtende Pile, som dog aldrig gjorde noget ondt, men morede, fordi de, med en vis Tørhed, rammede saa godt. Hans Tale var blandet med holbergske Replikker. — Da han var i en Alder af over 40 Aar, blev hans gamle Attraa for Søen saa levende, at han, uagtet sine smaa Kaar, anskaffede sig et Lystfartøj, forsynet med en rummelig Kahyt og alle Bekvemmeligheder; om Bord paa dette holdt han hver Sommer en Sømand og en Dreng, begge fra Fejø, og saa sejlede han mange Aar igjennem viden om i vore Farvande. Det var denne hans Tilbøjelighed til Søen, der paa Bakkehuset skaffede ham Tilnavnet »den navtiske«. Han var en trofast, opofrende Ven af Rahbeks [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], var hyppig Gjæst paa Bakkehuset, og Rahbeks »Stine« bragte daglig paa Vejen til Kjøbenhavn Breve fra Kamma og fra Rahbek ind til B. paa Vesterbro; denne Korrespondance fik et saadant Omfang, at der foruden o. 100 Breve fra Fru Rahbek endnu existerer o. 1.500 Billetter fra Rahbek, handlende væsentlig om Theatersager og litterært Nyt. B. var i Rahbeks sidste Levetid hans selvfornægtende og dog selvstændige litterære Medarbejder. Ikke faa af Bakkehuskredsen vare ogsaa hans Venner, Saaledes f.Ex. Molbech, Carl Heger og senere Dr. phil. Pingel, men da navnlig Oehlenschläger, med hvis Fortrolighed og uforandrede Venskab han æredes og saaledes var blandt de faste Fredagsgjæster til Middag i hans Hus.

B.s to i det foregaaende berørte Hovedtilbøjeligheder: hans Begejstring for Sømandslivet og hans Kjærlighed til Holberg, hvilke han uforandret bevarede fra sin Ungdom til sit Livs Ende, og som begge vidnede baade om den Trofasthed, der var et levende Karaktertræk hos ham, og om hans ægte danske Sind, satte deres Mærker i hans litterære Produktion. Den første gav sig Udslag blandt andet deri, at han oversatte den russiske Verdensomsejler Krusensterns Rejse omkring Jorden (kun 1. Del udkom i de for Boghandelen saa trange Tider omkring 1818) og forudskikkede som Indledning en efter Georg Forster udarbejdet Afhandling om Sølivet, hvori han indflettede mange af sine egne Iagttagelser. Det var ogsaa denne Attraa, der bragte ham til at oversætte Coopers Roman »Lodsen« og Brudstykker af W. Scotts »Piraten«. Senere skrev han flere søhistoriske Afhandlinger, f.Ex. Nelsons Levned til Riises »Arkiv for Historie og Geografi« og i F.C. Petersens »Tidsskrift for Litteratur

og Kritik« : »Berigtigelser til en fejlagtig fortalt Begivenhed i den danske Søkrigshistorie under Kong Frederik IV«, en Artikel, i hvilken han paa Grundlag af sit Kjendskab til Sejlads og Forskning af Skibsjournaler fra Krigen 1710, som han ejede, kom til det Resultat, at der under »Danebrogs« Brand i Kjøge Bugt 6. Okt. s. A. hverken var Tale om Fare for at sætte Ild paa den danske Flaade eller paa Kjøge By, men kun om at redde Skibet, hvilket ikke lykkedes for Huitfeldt.

Hans Interesse for Holberg, der vel allermest har knyttet hans Navn til Litteraturen, traadte først offentlig frem i en Epistel til Baggesen i Molbechs »Athene«; Anledningen var, at denne sidstnævnte Digter, trods al sin Beundring for den store Komiker, i en Afhandling om »Barselstuen« var fremkommen med den Ytring, at de holbergske Komedier burde »renskrives og renfejes«. Baggesen ytrede selv Lyst til at udføre dette Stykke Arbejde; herved oprørtes B. og nedlagde den bestemteste Protest mod Forgribelse paa »den danske Skueplads«, der var ham en Helligdom. I endnu en Epistel, der — ligesom den første — viste, at B. med Mesterskab havde erhvervet sig Holbergs Skrivemaade, satiriserede han over Baggesens Paastand, og den vittige Digter, der tidligere havde haft Latteren paa sin Side, fik nu vendt sine egne Vaaben imod sig selv. B.s hele Polemik gjorde stor Lykke, paa samme Tid som den svækkede Baggesens Avtoritet. De ovenomtalte Epistler udgav B. i 1815, sammen med nogle mindre væsentlige polemiske Smaastykker, som »Morskabsbog for alle og enhver eller Bidrag til et Kontrafej af den vidt berømte Kritik«. — B.s litterære Syssel var herefter væsentlig knyttet til Holberg. Han skrev i »Athene« sine meget ansete »Fragmenter over Holberg«, udgav i 1823 »Peder Paars« i den første ret kritiske Udgave, som nu forefindes i 5 Oplag, og besørgede for Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Udgivelsen af Komedierne (1824—27); naar undtages de første Ark af »Den politiske Kandestøber«, var Recensionen helt af B.; 7. Bind udgav han alene efter Rahbeks Død. B. fastslog ved dette Arbejde, at Udgaven af 1731 maatte ved Udgivelsen af de holbergske Komedier være den til Grund liggende som den sidste, hvorpaa Holberg bevislig havde lagt Haand. Man havde nemlig hidtil lige til Rahbeks »Udvalgte Skrifter« ladet sig nøje med at optrykke de saakaldte Høpfnerske Udgaver, i hvilke Rahbek nu havde indskrænket sig til at rette de meningsløse Steder, der efterhaanden havde indsneget sig i Texten. Denne sin Opfattelse fulgte B. ved sin Udgave af Komedierne i et Bind (1843) og selvfølgelig ved 2. Oplag deraf, under hvis Besørgelse han døde, saa hans Søn H.P. B. maatte fuldende Arbejdet. B. var egentlig den første, der begyndte med oplysende Anmærkninger til Holberg, hvoraf flere af dem til den omtalte Udgave ere af B. selv, medens baade Rahbek og navnlig Werlauff ere benyttede til andre. Holbergs »Fabler« udgav han med en Fortale 1832, »Holbergiana« (Smaaskrifter af og om Holberg, 3 Bind) 1832—35. I J.F. Schouws »Dansk Ugeskrift« har han i Forening med sin Søn H.P. B. skrevet »Mindesmærker om Holberg«.

Af væsentlig Betydning var ogsaa B.s Optræden som Romantikkens Forkæmper mod Forstandspoesien, som Fremskridtsmanden over for det konservative, fra hvilket Standpunkt han forsvarede Oehlenschläger som den, i hvem det nye var koncentreret, og angreb Baggesen i dennes Kamp mod Oehlenschläger. Han kommer derved ogsaa senere i Kamp med Grundtvig, der delvis stiller sig paa Baggesens Side. Da Baggesen kritiserede Oehlenschlägers »Ludlams Hule«, optraadte B. ogsaa her som hans grundige og indsigtsfulde Modstander, han paaviste mange Misligheder ved hans Kritik, men overvurderede tillige Oehlenschlägers med rette dadlede Værk. Gjentagne Gange deltog han i den omtalte Strid, i hvilken han optraadte under Navnene »Peter Wegner« (den danske Skuespiller, der i Holbergs egen Tid spillede Henrik [? = Henrich Wegner, se om denne i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]), »Hans Mikkelsen« (Holbergs eget Psevdonym) og »Just Justesen« (Kritikeren hos Holberg).

I 1832 udgav B. Edvard Storms Digte, som han vilde have ledsaget med Storms Levned, udarbejdet til Dels efter Optegnelser af Storms Plejesøn Poul Rasmussen; men denne Plan kom aldrig til Udførelse. Samme Aar udgav han Wessels Digte i Forbindelse med en Afhandling om Wessels Levned og Skrifter. — Jonas Collin benyttede meget hans Smag og Indsigt til Omarbejdelse af dramatiske Arbejder, og han oversatte saaledes for det kgl. Theater flere af Shakspeares [Shakespeares] Arbejder, blandt andre »Kjøbmanden i Venedig«, der udkom under Rahbeks [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Navn, men i Virkeligheden kun for de første Blades Vedkommende er hans Værk. End videre har han oversat forskjellige Noveller, Afhandlinger og Digte fra Tysk, Engelsk og Svensk (»Frithiofs Saga« og »Axel«). I talrige Tidsskrifter og Blade har han skrevet Artikler af kritisk, historisk, biografisk og æsthetisk Indhold; han var saaledes en flittig Medarbejder ved Riises »Arkiv for Historie og Geografi«. I 1840 udgav han »Dansk

Parnas«, en Samling af ældre og nyere danske Digte. Han var litterær Exekutor i Rahbeks Bo og udgav efter dennes Død (1831) »Samling af Skrifter til Erindring om Knud L. Rahbek og Karen Margrethe Heger«, hvortil han selv leverede Afhandlingen »Om Rahbeks Skrifter«. Hvad hans journalistiske Virksomhed angaar, er der Grund til at fremhæve, at han fra 1822—25 var Redaktør af Ugeskriftet »Nyt Aftenblad«, der senere spaltede sig i »Kjøbenhavnsposten« under Liunge (samt i Begyndelsen Ove Thomsen) og »Den flyvende Post« under J.L. Heiberg. — I Udlandets Litteratur har han fra 1816—36 optraadt som Korrespondent til «Morgenblatt für gebildete Stände« og »Blätter fur litterar. Unterhaltung« og leveret de danske Artikler til »Konversationslexikon der neuesten Zeit und Litteratur«; i Brockhaus' Konversationslexikon har han skrevet alt, der angaar dansk Litteratur og Historie, indtil 8. eller 9. Oplag. Hans Portræt findes i P. Hansens »Illustreret Litteraturhistorie« II, 353.

Til: Indholdsfortegnelsen

Carl, Landgreve af Hessen-Kassel, 1744—1836, Generalfeltmarskal

Af E. Holm

Carl Landgreve af Hessen-Kassel var født i Kassel 19. Dec. 1744 og Søn af Landgrev Frederik II og Marie, Datter af den engelske Konge Georg II. Da Faderen gik over til Katholicismen, blev han tillige med sine 2 Brødre, Vilhelm og Frederik, sendt bort fra Landet, og de kom alle tre 1756 til Kjøbenhavn, for at deres Opdragelse kunde blive fuldendt der under Beskyttelse af Frederik V, hvis første Dronning, Louise, havde været deres Moster. Medens den ældste af dem, Vilhelm, der 1764 ægtede Frederik V's næstældste Datter, Vilhelmine Caroline, senere vendte tilbage til Hessen-Kassel og her gjorde sig lidet hæderlig bekjendt som Landgreve og Kurfyrste, vedblev C. at være knyttet til Danmark. Efter at han allerede 15. (Dec) 1758 var bleven udnævnt til Oberst over det falsterske Regiment, blev han i en Alder af 20 Aar Generalmajor, og det følgende Aar (1765) kom han i Spidsen for Artilleriet, en Stilling, der selvfølgelig var langt over et saa ungt Menneskes Kræfter, men hvori han havde en ypperlig Støtte i den i Sachsen fødte General W. Huth, der 1766 blev Generallieutenant i dansk Tjeneste, og hvis Specialvaaben Artilleriet var. Da Christian VII besteg Tronen, fik Prins C. Lejlighed til at komme endnu højere til Vejrs. Den unge Konge kastede i nogen Tid i høj Grad sin Kjærlighed paa ham, saa han 1766 blev baade Generallieutenant, Kommandør for Garden til Fods, Ridder af Elefanten, Statsminister og Formand for »det høje Krigsraad«, der, efter at General Saint-Germain var falden i Unaade, stilledes i Spidsen for Landetaten (11. Sept. 1766). Samtidig havde Christian VII (4. Juli) udnævnt ham til Vicekonge eller Statholder i Norge, en Værdighed, der dog ikke var mere end en Titel, da den gamle Vicestatholder Benzon vedblev at styre Embedet ligesom tidligere. Ja, trods de stærke Betænkeligheder, J.H.E. Bernstorff gjorde gjældende, havde Kongen givet sit Samtykke til, at Prins C. ægtede hans yngste Søster, den 16-aarige, indtagende Prinsesse Louise (30. Avg. 1766).

Der er senere af Johan Bülow og hans litterære Veninde Dorothea Biehl [se om Biehl i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] blevet rettet voldsomme Sigtelser mod C. af Hessen for at have haft en stor Del i Christian VII's sædelige Ødelæggelse, Sigtelser, som kunde synes at vinde i Vægt derved, at ikke alene F. Chr. Rosenkrantz, men selv en Mand som Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] havde den samme Opfattelse af Prinsen. Der er imidlertid næppe Grund til at lægge Vægt paa disse Anklager, der støtte sig til Rygter fra en Tid, da Luften var svanger med Bagvaskelser og gjensidige Beskyldninger. Prinsen har aabenbart godt vidst, at der var hæslige Rygter i Gang om ham, og det var vistnok som et Værn derimod, at han i sine »Memoires de mon temps« har skildret sit Forhold til Kongen fra den modsatte Side og har omtalt, hvorledes han søgte at paavirke ham religiøst og at drage ham bort fra Udsvævelser. Hvor liden Vægt dette end har i og for sig, saa styrkes det ved Suhms [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], U.A. Holsteins og Reverdils Vidnesbyrd, hvorefter Kongens sædelige Fordærvelse skyldtes helt andre Personer. Reverdil er afgjort velvillig i sin Dom over Prins C., og der er ikke nogen, hvis Ord paa dette Omraade have større Vægt end hans. De faa da staa til troende trods Bülows og Dorothea Biehls Domme, selv hvor den sidste støtter sig til, hvad hun siger at have hørt af Reverdil.

Derimod havde det været ønskeligt, om Prinsen havde taget mindre Del, end han gjorde det, i det Intrigespil, der blev drevet ved Hoffet og i Regeringskredsene i den første Tid efter Christian VII's Tronbestigelse. Men det bør dog anerkjendes, at han alvorlig støttede J.H.E. Bernstorff imod et af de stærkeste Angreb, der rettedes paa ham. Der er ej heller næppe nogen Mand, som han i sine Memoirer omtaler med større Ros end Bernstorff. Imidlertid vare Christian VII's varme Følelser for ham snart fordampede, og i Foraaret 1767 forlod han tillige med Prinsesse Louise Kjøbenhavn. Han opholdt sig først et Par Aar i Hanau hos sin Moder; derefter tog han 1769 fast Ophold paa Gottorp Slot, da han var bleven udnævnt til Statholder i Slesvig og Holsten. Et Par Aar senere valgte han og hans Gemalinde det i Nærheden af Byen Slesvig liggende Louisenlund til Opholdssted.

Efter Struensees Fald blev Prins C. atter draget frem paa en iøjnefaldende Skueplads, da han i Sept. 1772 blev udnævnt til Overgeneral i Norge. Det saa netop den Gang ud, som om det kunde komme til Krig med Gustav III af Sverige, der kort i Forvejen havde foretaget sit bekjendte Statskoup (19. Avg.). Regeringen holdt det for klogt at sende en Prins derop, der ved sit Giftermaal var saa nøje

knyttet til Kongehuset, som Prins C. var det; den haabede derved at give Stemningen blandt Nordmændene et sikrere loyalt Præg. Samtidig hævedes den forhadte Extraskat for Norges Vedkommende. Prins. C. og hans Gemalinde bleve meget vel modtagne i Norge, hvor blandt andre Nordahl Brun hilste dem som »det himmelsendte Par«, og, hvis man kunde tro Prinsens egne Ord, blev han saa populær, at Nordmændene gjærne vilde have haft ham selv til Konge; men dette var dog et Selvbedrag, og Folk fandt snart i Christiania [Kristiania], at Fyrsteparrets Ophold voldte Byen ubehagelige Udgifter. Man var derfor ikke misfornøjet med, at det ikke varede fuldt 2 Aar. Selv fattede han under dette Ophold en Kjærlighed til det norske Folk og en Interesse for dets Vel, som han ikke senere slap. Han vedblev ogsaa paa en Maade længe at være knyttet til det, thi uagtet han i Begyndelsen af 1774 atter tog Ophold paa Louisenlund, lod Regeringen ham beholde den øverste Kommando over de norske Tropper — utvivlsomt en højst mærkværdig og uheldig Ordning. Omtrent samtidig med at han vendte tilbage til Slesvig, var han bleven udnævnt til Feltmarskal. Medens han nu i en Række Aar levede fjærnt fra nærmere Deltagelse i Rigets Styrelse, fik han under den saakaldte bajerske Arvefølgekrig (1778—79) af Frederik den store Tilladelse til at følge med hans Hovedkvarter. Han vandt Preusserkongens Velvilje og fulgte det kortvarige Felttog med stor Iver og Interesse. I sine »Memoires de mon temps« har han meddelt flere interessante Udtalelser af Frederik II. Efter at Regeringsforandringen 14. April 1784 havde fundet Sted, fik han i nogle Aar atter Lejlighed til at spille en Rolle, da Kronprins Frederik sluttede sig nøje til ham, og det i den Grad, at han (1790) ægtede hans Datter Marie Sophie Frederikke. Prins C. tog blandt andet Del i de Forhandlinger, som i disse Aar fandt Sted om en Omorganisation af Hæren, og han kunde endog komme til at prøve sine Kræfter som Hærfører, da Rusland 1788 i Henhold til Traktaten 1773 forlangte den dansk-norske Stats Hjælp imod Gustav III, der havde angrebet det i Finland. Prinsen blev da sat i Spidsen for den 12.000 Mand stærke norske Hær, der fra Norge trængte ned igjennem Baahus Len [Bohuslän], tvang et mindre svensk Korps til at overgive sig ved Kvistrum Bro og truede Gøteborg [Göteborg]. Kronprinsen fulgte med paa Toget. Men det fik en stakket Ende paa Grund af Englands og Preussens Mellemkomst, saa Krigen med Sverige næppe var begyndt, førend den ophørte. Uheldigvis havde der kun været sørget slet for Soldaternes Forplejning under Toget, og Følgen var smitsomme Sygdomme, der efter dets Ophør voldte 3—4.000 Soldaters Død.

En af de norske Officerer, der vare med ved Angrebet paa Sverige, Oberst Tidemand, har i efterladte »Optegnelser« kritiseret Prinsens Ledelse af dette lille Felttog ligesom i det hele hans Færd som praktisk Officer meget skarpt. Men helt retfærdig er denne Kritik dog næppe. Det var imidlertid fra nu af forbi med Prinsens Popularitet i Norge, og i Danmark, hvor ingen havde ønsket at komme i Krig med Sverige igjen, gave mange — for øvrigt uden Grund — ham Skyld for Krigen. Ligesom han i selve Regeringskredsene havde en ivrig Modstander i Kronprinsens Svoger, Hertugen af Augustenborg, saaledes var Fremskridtspartiet her hjemme ham lidet gunstigt, blandt andet fordi han bekæmpede Trykkefriheden. Skjønt han vedblev at være Statholder i Slesvig og Holsten samt kommanderende General over den norske Hær, tabte hans Indflydelse sig efterhaanden. Under Konflikten med England 1801 kommanderede han den Styrke, der besatte Hamborg [Hamburg] og Lybek [Lübeck]; men det var kun en militær Promenade, der snart endte. I Aaret 1814 blev han Generalfeltmarskal og 1817 Storkommandør af Danebrog. 17. Avg. 1836 døde han paa Louisenlund i den høje Alder af 92 Aar.

Prins C. var endog efter bitre Modstanderes Dom en velbegavet Mand, og hans efterladte Skrifter give Indtryk af, at han var en livlig Natur med flersidige Interesser. I Modsætning til de Sigtelser, vi have set, fra nogle Sider ere blevne rettede imod ham, er han af andre som f. Ex. den bekjendte Bernt Anker i Norge bleven hævet til Skyerne, ogsaa fra Karakterens Side, og selv Grev Voldemar Schmettau, der vakte hans heftige Forbitrelse ved nogle Flyveskrifter, han udgav om den danske og norske Hærordning (1792 og 1793), har rost ham stærkt som en elskværdig Mand. Hans Skrifter vise ham i det hele som en velmenende og mildt dømmende, men tillige som en meget forfængelig Mand. Det taler til Fordel for hans sunde Sans, at han satte Holberg overordentlig højt, og det fortjener Anerkjendelse, at han havde stærk Sympathi for Landboreformerne; men det var lidet heldigt, at hans Religiøsitet var tilsat med en Overtroiskhed, der dels gjorde ham til en stor Beundrer af den bekjendte Undermager Grev Saint-Germain, dels førte ham ind paa i Aarene omkring 1790 at faa Spiritistkunster og Sonambulevæsen i Gang ved Hoffet, og det efter en saadan Maalestok, at de gik til det næsten afsindige og endog i nogen Tid truede med ganske at forrykke Hovedet paa selv en saa lidt mystisk anlagt Natur som Kronprins Frederik.

Til: Indholdsfortegnelsen

Cicignon, Ulrik Frederik, 1699—1772, Officer, Stiftamtmand

Af H.J. Huitfeldt-Kaas.

Faderen var [...] Generalmajor Fred. Christopher C. Sønnen blev 1718 Premierlieutenant ved det gevorbne Infanteri i Norge, 1720 Kapitajn og karakteriseres 1731 af sin Regimentschef Saaledes: »joli homme, har rejst og gode Studia, overflødig Ambition«. 1734 blev han titulær og 1738 virkelig Major samt 1744 Oberstlieutenant sammesteds. Han var Medinteressent i forskjellige Bjærgværksforetagender, der ikke lønnede sig, saaledes i Odals Kobberværk (1742) og det jarlsbergske sølvholdige Bly- og Kobberværk. 1746 avancerede han til Oberst ved 2. vesterlenske Infanteriregiment, men udtraadte 1749 af Armeen, i det han 18. Nov. s. A. udnævntes til Stiftamtmand i Bergen. 1754 blev han Ridder af Danebrog og fik 1764 Gehejmeraads Rang. Under Opløbet i Bergen 18. April 1765 i Anledning af Extraskatten var han udsat for alvorlige Mishandlinger af den ophidsede Almue, og dette har muiig medvirket til, at han det følgende Aar ved Regeringsskiftet tog Afsked fra sit Embede, i hvilket han i 1770 erklærer at have tilsat sin Formue. Han afgik ved Døden 8. Juni 1772 i Sønderborg, hvor han i sine sidste Aar opholdt sig. 14. Avg. 1733 blev han gift med sin Kusine Nicolaina Antoinette v. Brüggemann (f. 14. Juli 1717 død i April 1759), Datter af Oberstlieutenant Godske Hans v. B. til Ulriksholm og Østergaard (død 1736) og Margrethe Vilhelmine Hausmann (død 1717). Blandt deres 8 Børn var der kun én Søn, Frederik Godske C., der døde ugift 1815 som Kammerherre og Kapitajn, og med hvem denne Slægt uddøde.

Til: Indholdsfortegnelsen

Clar, Christian Friederich Gottlob, —1776—, Apotheker og Fabrikant

Af C. Nyrop

Naar og hvor han er født, maa staa hen, men formentlig er han tysk født; 1777 fik han som fremmed Fabrikant Naturalisationsbrev. Han var Garnisonsapotheker i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg], men tillige en af de mange, der den Gang arbejdede paa at finde Hemmeligheden ved Fremstillingen af Porcellæn. Sammen med Kjøbmand Jasper Lorentzen fik han i 1765 Privilegium paa i Rensborg at oprette en Fajancefabrik, som han i 1772 ved Hjælp af et Interessentskab omdannede til en Stentøjsfabrik, hvis Fabrikat navnlig gik til Kjøbenhavn, hvor det belønnedes med en Guldmedaille af det danske Landhusholdningsselskab. Han arbejdede imidlertid stadig paa sine Porcellænsforsøg, og da hans heldigere Kollega i Kjøbenhavn F.H. Müller i 1775 havde faaet et exklusivt Privilegium paa Porcellænsfabrikation i 50 Aar, er det ganske stemmende med Tidens Aand, at C. mod edelig at forpligte sig til ikke mere at beskæftige sig med Fremstillingen af ægte Porcellæn og ikke til nogen at røbe, hvad han vidste om den, fik en ganske betydelig Godtgjørelse af Staten. Det er imidlertid mere end tvivlsomt, om han virkelig har kunnet fremstille (haardt) Porcellæn. 1784 var han fallit; hans Stentøjsfabrik gik over til Justitsraad, Toldforvalter J.H. Hallensen, men C. vedblev dog at være dens Sjæl, og 1795 synes han at have kastet sig over at gjøre Wedgewood. I April 1797 lever og virker han endnu.

Til: Indholdsfortegnelsen

Classen, Johan Frederik, 1725—92, Industridrivende, Godsejer og Legatstifter

Af C. Nyrop

Johan Frederik Classen er født i Christiania [Kristiania] 11. Febr. 1725, hvor hans Fader, der stammede fra Sønderborg paa Als, var Organist. Faderen, der hed ligesom Sønnen, var født 1697 og døde 1775, Moderen, Maria f. Walter (f. 1702 død 1768), var af norsk Gaardejerslægt. Efter at have gjennemgaaet Latinskolen i sin Fødeby blev han 1741 Student ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han allerede 1744 underkastede sig theologisk Examen. Det var imidlertid ikke hans Agt at bruge denne Examen. Han synes strax at have kastet sig over praktisk Virksomhed, muligvis en Tid arbejdet i Kommercekollegiet, hvor en Slægtning, Justitsraad Chr. Walter, var Kommitteret, muligvis været i Forbindelse med en af Datidens store Kjøbmænd, Andreas Bjørn. Sikkert er det, at han, da Frederik V i 1749 gjæster Norge, er med i Admiral Rosenpalms Følge, og ved denne Lejlighed træder han formentlig i Forbindelse med forskjellige norske Forretningsmænd. Her kan peges paa Indehaverne af det umiddelbart før oprettede Moss Kanonstøberi, Agent Erik Anker og Matthias Wærn, og muligvis paa Christiania-Kjøbmanden P.L. Vogt, der Aaret efter anlægger en Krudtmølle. C., der kun var 24 Aar gammel, optræder nemlig umiddelbart efter som Leverandør af Krigsartikler og særlig som Kommissionær for Moss Kanonstøberi. Som saadan førte han dettes Forhandlinger med Landetatens Generalkommissariat, og det er mærkeligt at se, hvor heldig han stadig var i denne Virksomhed. Han synes at have haft formaaende Tilknytningspunkter i Kongens umiddelbare Omgivelser. 1751 blev han Kancelliraad, og 1753 udnævntes han til Sekretær i Kommercekollegiet.

1755 opstod der Strid mellem Indehaverne af Moss Kanonstøberi, og den med Bitterhed udfægtede Tvist førte bl.a. til, at C. (vistnok i 1759) ophørte at være Værkets befuldmægtigede, men derfor var han ikke uden Beskæftigelse. Allerede strax efter Kjøbmanden Andreas Bjørns Død i 1750 havde han efter ham deltaget i Leverancen af de »Presenter«, Danmark havde forpligtet sig til aarlig at yde Barbareskstaten Algier. Han begyndte med at levere Presenternes 8.000 Kanonkugler, gik derefter til ogsaa at levere Krudtet (500 Centner), overtog endelig ogsaa Tovværket og Tømmeret og endte med efter fast Kontrakt hvert Aar at præstere den samlede Leverance. For at kunne dette traadte han i Forbindelse med en Række industridrivende, og hans Tanke henvendtes efterhaanden paa selv at blive industridrivende. Hans lykkelige Handelsforhold sættes for øvrigt i Forbindelse med den daværende spanske Gesandt i Kjøbenhavn, Marquis de Puente Fuerte. 1754 søgte han at oprette et Glasværk, som dog ikke kom i Stand, men Aaret efter anlagde han uden for Østerport en Fabrik for Fajanceovne; han havde her kjøbt en de Danneskjold-Laurwigenske Arvinger tilhørende Lystgaard og Have ved det saakaldte Fiskerhus, en Besiddelse, som han i 1765 forøgede ved af Gehejmeraad Hans v. Ahlefeldt at kjøbe en tilgrænsende Ejendom, »Fiskerhuset forhen kaldet«; herved grundlagdes den senere saa bekjendte Classenske Have.

Det blev imidlertid ikke Fajancefabrikken, som skulde bringe ham frem i industriel Henseende. Hvad der væsentlig skaffede hans Virksomhed i denne Retning et stort Sving, var, at Frederik V i 1756 skjænkede ham i Kompagni med Kjøbmanden Etatsraad Just Fabritius den ved Arresøens Afløb til Issefjorden liggende saakaldte Agatmølle, som en Franskmand, de Peyrembert, forgjæves havde søgt at gjøre til et Etablissement for Fremstilling af smeddede Jærnkanoner. C. og Fabritius skulde her anlægge et Krudtværk, men de anlagde tillige et Støberi for Metalkanoner, og C. tænkte ganske sikkert paa Anlægget af et fuldstændigt Vaabenetablissement. Stedet døbtes strax Frederiksværk. Det blev dog ved Krudtværket og Støberiet, men for disse Virksomheder var Tiden ogsaa særlig gunstig. Den preussiske Syvaarskrig udbrød i 1756, og den danske Hær rustedes stærkere og stærkere, bl. a. for at kunne modstaa et russisk Angreb, som i 1762 antog en bestemt truende Form. I April 1762 var der 4 Krudtmøller i Gang paa Frederiksværk med i alt 204 Stamper; der støbtes ugentlig 4 à 5 sexpundige Metalkanoner, og Værket sysselsatte 305 Arbejdere foruden de Hovbønder, som hørte under det. Denne stærkt forcerede Virksomhed ophørte imidlertid, da den russiske Kejser Peter III i Juli 1762 blev afsat og myrdet.

Da Frederiksværk oprettedes, nedlagdes Raavad i Dyrehaven som Krudtmølle [Om Rådvad, se: Nicolai Jacob Jessen] ligesom Gjethuset i Kjøbenhavn som Kanonstøberi, og C. blev i 1757 udnævnt til Generalkrigs- og Ammunitionskom-missær med Justitsraads Rang og 800 Rdl. i aarlig Gage. Frederiksværk støttedes fra højeste Steder, og C. gjennemførte imod Amtmandens og

Rentekammerets Protest, at der blev lagt Jord og Bønder under Værket. Ja, i 1760 udvirkede han en kgl. Resolution om, at Amtets Betjente ikke maatte forurolige Frederiksværks Interessenter, selv om de maatte finde, at disse over for Bønderne, ved Anvendelsen af Skovene eller lignende gik »for vidt«; de skulde kun gjøre Indstilling til vedkommende Kollegium og afvente dettes Afgjørelse. I samme Aar blev C. Generalkrigskommissær med Obersts Rang, ligesom han blev udnævnt til Deputeret i Landetatens Generalkommissariat, det Kollegium, med hvilket han som Leverandør til Hæren stadig afsluttede Kontrakter, og til hvilket Forholdet ikke altid var helt venskabeligt!

Paa dette Tidspunkt ønskede C.s Kompagnon, Etatsraad Fabritius, hvis Betydning vel væsentlig havde været at indskyde de nødvendige Penge, at trække sig tilbage, og Forholdet ordnedes nu saaledes, at Kongen for 130.000 Rdl. tilkjøbte sig Værket, over hvilket C. beholdt Ledelsen, saaledes »at han dermed efter eget Behag kan skalte og valte, som han vil«. I Juni 1761 overleveredes Værket til Kongen, men det var C., der overleverede det, og C., der modtog det. Hans Stilling forandredes væsentlig ikke, og i de følgende Aar gjorde han bl.a. Forsøg paa Forsøg med at faa en Række forskjellige Industrier til at blomstre paa Værket, dog uden varigt Held.

Den under Forberedelserne til Kampen med Rusland her til indkaldte franske General Grev Saint Germain blev i 1763 sat i Spidsen for den danske Krigsbestyrelse. Landetatens Generalkommissariat blev omdannet til et Krigsdirektorium, der, efter en Tid at have maattet vige for det høje Krigsraad under Prins Carl af Hessen, holdt sig ved Magten til 1767. Med denne Krigsbestyrelse, i hvilken General P.E. Gähler var et virksomt Medlem, stod C. i et, som det synes, meget fortroligt Forhold, og den erhvervede i 1767 Kongens Stadfæstelse paa nogle »Preliminair-Puncte« til en Kontrakt med ham, hvorefter Frederiksværk og Kronborg Geværfabrik gratis skulde tilskjødes C., i det Staten endnu samtidig skulde forpligte sig til aarlig i 30 Aar at tage for 120.000 Rdl. Krudt, Kanoner og Geværer m.m. fra de samlede Værker. C.s Tanke om et stort Vaabenetablissement syntes herved at skulle blive realiseret.

En saa stor Naadesakt vakte imidlertid Opmærksomhed. Mange Kræfter kom i Bevægelse, og i April 1768 nedsattes en stor Undersøgelseskommission; Chefen for Rentekammeret, Grev Ditlev Reventlow, blev dens Formand, og væsentlige Medlemmer i den vare Gehejmeraaden Generalintendant H.C. Schimmelmann og Generalprokurøren Henrik Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Kommissionen, der anstillede nogle i deres Resultater mærkelige Regnestykker, var ikke venlig mod C.; den fandt, at hele Forholdet »var indrettet til Fordel for C.«, og Resultatet blev, at denne trods den kongelige Stadfæstelse helt maatte give Afkald paa Kronborg Geværfabrik og betale Frederiksværk med 100.000 Rdl. uden endda at faa Tilsagn om nogen som helst Statsleverance. Schimmelmann overtog Kronborg Geværfabrik for 70.000 Rdl.

Det var et føleligt Nederlag, C. her led, og det søgtes gjort endnu føleligere ved Forsøg paa at lade Gjethuset gjenopstaa som Kanonstøberi. Men det blev ved Forsøgene herpaa, og efter nogle Aars Forløb stod C. paa ny i fuldt Arbejde med store Statsleverancer. I Christian VII's første Regeringstid vexlede Strømningerne hurtig, ja modsatte Indflydelser kunde paa én Gang gjøre sig gjældende, og saaledes skete det da, at C., samtidig med at den nedsatte Kommission arbejdede imod ham, benaadedes med at faa Rang med Generalmajorer [benåde, her = blev, ved kongelig nåde, udnævnt til at være på niveau med generalmajorer]. Fra nu af er hans Karriere stadig og uafbrudt stigende og bliver herved i denne saa urolige Tid et mærkeligt Særsyn. Hvor hyppig og voldsomt Personer og Systemer end skiftede, og hvor allieret C. end havde været med de faldne Magthavere, stode han og Frederiksværk stadig lige højt og lige sikkert. Han støttede sig afgjort en Tid til A.G. Moltke, og under Struensees Regimente deltog han i Hoffets larmende Forlystelser, ligesom han mærkelig begunstigedes ved Støbningen af nogle store Metalmorterere, der skulde bruges ved et paatænkt Tog mod Bejen af Algier, men desuagtet stod han ogsaa højt hos Guldberg. 1774 fik han en Ring med Indskriften »Fortjent« og 1775 Titel af Generalmajor, s. A. blev han Ridder (Storkors) af Danebrog og endelig i 1783 Excellence.

C.s Interesser holdt sig imidlertid ikke udelukkende ved Handelsvirksomhed og industrielle Foretagender, de førtes efterhaanden ogsaa over paa Landbruget. 1768 havde han kjøbt Godserne Korselitse og Carlsfeldt paa Falster af Prins Carl af Hessen, og 1773 og 1776 fik han endog 2 Hovedgaarde oprettet af Godset ved Frederiksværk, nemlig Arresødal og Grønnesøgaard (eller

Grønnæssegaard). Men her som i sin industrielle Virksomhed yndede han at herske selvstændig, og han var, for at tage et Exempel, ingen Ven af Regeringens Forsøg paa at regulere Hoveriet. Hvor meget han end interesserede sig for Landbruget, lyder det derfor overraskende i hans Testamente af 28. Jan. 1789 at træffe en Bestemmelse om, at hans Bønders Hoveri skal bestemmes »paa den allerømmeste og lemfældigste Maade, endog mildere, end Love og Forordninger foreskrive«; men ligesom hans arbejdsomme og energisk førte Liv viser en mærkelig Dygtighed til at forme Situationer og vinde Personer, saaledes er hans Testamente et naturligt Udtryk for de samme Egenskaber. Dets første Paragraf lyder saaledes: »Min Grundsætning er, at mit hele Efterladenskab skal i Fremtiden være en bestandig samlet Fond, der skal anvendes dels til at danne nyttige Mennesker til Statens bedste, til at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbejdsomhed i de nødvendigste Dele for Landets Vel og til at hjælpe og lindre Fattigdom og Elendighed«. Herefter gik hele hans betydelige Formue over til at blive et for det danske Samfunds Udvikling i høj Grad fortjenstfuldt Fideikommis, i det det skal fremhæves, at Testamentet særlig paabød Oprettelsen af en »Agerdyrkningsskole«. Frederiksværk kom imidlertid ikke til at høre til Fideikommisset; efter Bestemmelser i en Kodicil af 23. Marts 1792 blev det for en vis Afgift tilbudt Prins Carl af Hessen, som overtog det. For øvrigt gik det med Testamentet som med en Række af de større Begivenheder i C.s Liv: det gav Anledning til megen forblommet Tale; det skal ikke regnes, at man i Norge med Uvilje saa, at ingen norsk Institution særlig var betænkt i det, men Testators eneste Broder, Konferensraad P.H. C., der for øvrigt blev Testamentets loyale Fuldbyrder og til sin Død Fideikommissets væsentligste Direktør, antydede oftere, at et andet Testamente formentlig urettelig var skaffet af Vejen. Man kan bl.a. læse det ud af det efter hans Anvisning over den afdøde i Vinderød Kirke ved Frederiksværk af Wiedewelt udførte ejendommelige Marmormonument. Konferensraad C. lod tillige slaa en Medaille over Broderen og opførte i Amaliegade en særlig Bygning for den afdødes betydelige Bibliothek; et ogsaa af ham foranstaltet Mindesmærke over Broderen, dennes Buste i Bronce paa en 1759 ved Frederiksværk støbt Kanon, findes nu paa Kjøbenhavns Tøjhus. — J.F. C. døde 24. Marts 1792 efter nogen Tids Svagelighed uden Børn. 16. Avg. 1783 ægtede han Anna Elisabeth Baronesse Iselin, f. Fabritius (f. 1735), Datter af Kjøbmanden Michael F., en Broder til hans tidligere Kompagnon, Just F.; hun var Enke efter den som Friherre adlede Kjøbmand Reinhard Iselin og døde 17. Marts 1786.

Til: Indholdsfortegnelsen

Classen, Peter Hersleb, 1738—1825, Gehejmekonferensraad

Af G.N. Kringelbach

Peter Hersleb Classen, en Broder til ovfr. nævnte Joh. Fr. C., fødtes 10. Marts 1738 i Christiania [Kristiania], fra hvis lærde Skole han 1756 dimitteredes til Universitetet. Samme Aar blev han Volontær i Kommercekollegiet, 1759 fik han Titel af Kommercesekretær, 1764 blev han Kommitteret og Sekretær i Kollegiets danske og norske Sekretariat, s. A. Justitsraad, 1765 tillige Decisor for den almindelige Brandforsikring, 1768 tillige Kommitteret i Toldkammeret, 1770 Etatsraad, 1771 Medlem af Kommercedeputationen, s. A. Kommitteret i danske Kammer under Finanskollegiet, 1773 Deputeret i det paa ny oprettede Kommercekollegium, 1776 Konferensraad, 1787 entlediget efter Ansøgning, 1793 Ridder af Danebrog, 1810 Gehejmekonferensraad og 1823 Ridder af Elefantordenen. 1815 blev han Æresmedlem af det danske Videnskabernes Selskab. Han døde 19. Maj 1825, altsaa først 39 Aar efter at han frivillig var udtraadt af Statstjenesten, i hvilken han havde gjort fortrinlig Fyldest. Særlig Fortjeneste havde han af den bekjendte Bomuldsfabriks Anlæg og Indrettelse paa Blegdamsvejen; selv efter at den i 1782 var gaaet over til privat Eje, fungerede han, uagtet han var Aktionær i den, som Statens Tilsynshavende for den og bidrog væsentlig til dens Udvidelse. Da han imidlertid, i alt Fald ved en enkelt Lejlighed (se herom C. Nyrop, Joh. Fr. Classen S. 272 ff.), syntes i højere Grad at ville varetage Fabrikkens end Statens Tarv, skaffede dette ham en skarp Kritik paa Halsen fra Rentekammerets Side, og hans Forslag blev ikke billiget af Kongen. En yderligere Krænkelse tilføjedes ham, da han efter Hofrevolutionen 1784 for at give Plads for Johan Ludvig Reventlow blev gjort fra 2. til 3. Deputeret i Kommercekollegiet. Under Paaskud af at være svagelig gav han fra den Tid ikke mere Møde i Kollegiet, men opholdt sig indtil sin Broder Generalmajor J.F. C.s Død 1792 hovedsagelig i Paris. Uagtet han med rette følte sig tilsidesat ved Broderens Testamente, arbejdede han med utrættelig Iver for dettes Fuldbyrdelse. Han var til sin Død Sjælen i Bestyrelsen for det Classenske Fideikommis, der vel var grundlagt af Broderen, men med stor Energi blev ordnet og sat i System af ham, og han ydede i sit eget Testamente ikke uvæsentlige Bidrag til det. Paa Fideikommissets Godser udfoldede han i flere Retninger en velsignelsesrig Virksomhed, og han viste sig som en sand Mæcen for flittige og trængende lærde.

P.H. Classen var gift med Justine f. Fabritius f. 1739, død 1816 [efter navnet at dømme en datter af broderens tidligere kompagnon].

Til: Indholdsfortegnelsen

Crusius, Magnus, 1697—1751, Theolog

Af A. Jantzen

Magnus Crusius blev født i Slesvig By 10. Jan. 1697 og studerede i Kiel. Efter endte Universitetsstudier var han først Huslærer i Lybek [Lübeck], derefter Bibliothekar i Hamborg [Hamburg] hos den bekjendte Gehejmeraad Magnus Wedderkop, med hvem han var beslægtet paa mødrene Side. Efter dennes Død (1721) drog han til Kjøbenhavn, men modtog snart efter (1724) Kaldelse som dansk Legationspræst i Paris. Gesandten var Magnus Wedderkops Søn Gotfred; ogsaa under dennes Efterfølger, Christian Sehested til Ravnholt, beklædte han nævnte Stilling. Da Holberg 1725 opholdt sig i Paris, skaffede C. ham Adgang til de fornemste af Stadens lærde, hos hvem C. ved sine Kundskaber og sin Dannelse stod i høj Anseelse. 1726—27 havde han Orlov for at studere i Oxford, hvor han var sammen med Otto Thott. Omtr. 1730 vendte han tilbage til Holsten og blev Præst, først i Bramstedt, senere i Rensborg [Rendsborg; Rendsburg]. 1735 blev han theologisk Professor i Gøttingen [Göttingen], 1747 Generalsuperintendent i Harburg, hvor han døde 6. Jan. 1751. Som videnskabeligt Udbytte af sine Rejser i Frankrig, England og Tyskland har han i et Sendebrev til Sjællands Biskop Chr. Worm (Leipz. 1728) beskrevet forskjellige Fragmenter og Haandskrifter, mest henhørende til Bibelkritik og historisk Theologi; og han var bekjendt i sin Samtid som dygtig Exeget.

Til: Indholdsfortegnelsen

Drubin, Christian [formentlig død] 1747], Parykmager

Af P. Stolpe

Christian Drubin, Søn og Sønnesøn af Hamborger agende Postmestre af samme Navn, kjørte efter Faderens Død (o. 1719) nogen Tid Posten, blev 1722 Galanterihandler i Kjøbenhavn, men fallerede og rømte, angav de agende Postmestre for Toldsvig, som han selv havde deltaget i, fik saa Tilladelse til at anlægge agende Poster til Helsingør og Fredensborg, men de gik over Styr ved hans Forsømmelighed (1726—28). Endelig anlagde han en Parykfabrik i Kjøbenhavn — efter talrige skrydende Avisannoncer (1732—47), der give Indblik i Parykformernes Talrighed —, en stor Forretning med udstrakte Forbindelser, 16 Svende, 100 til 150 Parykker paa Lager. Annoncernes ubevidste Komik var en stadig Kilde til Morskab og fik Holberg til at kalde ham »en ikke mindre habil Skribent end Parykmager«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Edvardsen, Edvard, 1630—95, Konrektor, Forfatter

Af D. Thrap

Edvard Edvardsen, født i Bergen 16. Nov. 1630. Faderen, Evert Eiben, findes indskreven som Skomager i Bergens Borgerbog 1614. Moderen hed Dorothea Jochumsdatter Gyltz. De havde Familieforbindelser i Holland og vare maaske her fra. Sønnen kom 1637 i Bergens Latinskole, hvor han forblev i 14 Aar, deponerede 1651, tog Attestats og prædikede til Dimis 1653, gjorde 1654 en Rejse til Holland og var derpaa Informator hos adskillige fornemme Folk til 1661, da han blev knyttet til Bergens Skole som Hører (1. Lektie). Aaret efter fik han 2. Lektie, og 1663 blev han Konrektor, i hvilken Stilling han virkede til sin Død, 1695 (begr. 18. Marts). 1673 tog han Magistergraden. Han var vel hjemme i de mathematiske Videnskaber, en dygtig Prædikant, og at han som Skolemand gjorde Fyldest, tør maaske sluttes af, at han aldrig nævnes i Konsistoriets Protokoller i denne Tid, da Skolen ellers gav det nok at bestille. Han er en af de Skolemænd fra denne Tid, der have indskrevet sit Navn i Litteraturen. En liden Andagtsbog, »Guds Bolig hos Menneskene«, udgav han 1668, men dette blev det eneste af alt, hvad han skrev, som i hans Tid blev udgivet. Foruden dette skrev han et kirke-historisk Arbejde: »Guds og Jesu Christi synlige og usynlige Menigheds og Kristenkirkes første Begyndelse, Fremgang og Vilkaar udi og under de 4 Monarkiers Regering«. Sin meste Berømmelse har han imidlertid vundet ved sine vigtige Samlinger til Bergens Beskrivelse, som han fuldførte 1676, derpaa atter afskrev og førte frem til Aaret før sin Død, 1694. Disse benyttedes af Holberg og Fasting, der tillægge Forfatteren den Ros, han fortjener. De ere senere udgivne (af N. Nicolaysen i »Norske Magasin« II) og høre til de vigtigste Kildeskrifter til Norges indre Historie i Tiden efter Reformationen. Ved sin Flid, Nøjagtighed og Paalidelighed har E. indlagt sig stor Fortjeneste af vor Litteratur. Han var gift 1. (1664) med Karen Andersdatter Buus, 2. (27. April 1669) med Christence Schreuder (død 1684), Datter af Mag. Otto S., Sognepræst til Nykirken i Bergen, og Margrethe Miltzow.

Til: Indholdsfortegnelsen

Eegholm, Carl Wilhelm Anton, 1769—1803, Skuespiller

Af Edgar Collin

Carl Wilhelm Anton Eegholm blev født i Kjøbenhavn 1. Marts 1769 og var en Søn af Fuldmægtig ved Avktionskontoret Hans Christian E. og Johanna Dorothea f. Beeck. Han var en Mand paa 30 Aar, da han bestemte sig for at gaa til Theatret, og denne Beslutning havde han fattet, fordi han i »Borups Selskab« var et af de mest fremragende Medlemmer til at spille Privatkomedie. Man sagde om ham, at han som Deklamator godt kunde maale sig med Fr. Schwarz, og det blev da ogsaa i en af dennes Roller — Baronen i »Fændrikken« —, at han 12. Sept. 1799 kom til at debutere paa det kgl. Theater. Med heldige Naturgaver forbandt han Intelligens og klar Opfattelsesevne; der betroedes ham snart et temmelig betydeligt Repertoire i det ældre, saa vel alvorlige som komiske, Fag, men hans noget svagelige Helbred bevirkede, at man ikke turde overbebyrde ham, endskjønt han selv var yderst nidkjær i Udførelsen af sin Gjerning. Han optraadte sidste Gang 29. April 1802 som en Olding i »Johanna Montfaucon« og døde 18. Juli 1803. Han var gift med Sophie Magdalene Kraglund, Datter af Stiftspræst H. S. K. ved Vallø.

Til: Indholdsfortegnelsen

Eenholm, Lorentz Peter, 1784—1841, Skuespiller

Af Edgar Collin

Allerede som Dreng var E. kommen ind paa det kgl. Theaters Balletskole, men forlod den kort efter Konfirmationsalderen for at blive Skuespiller og tog efter Fr. Schwarz' Raad Engagement ved Theatret i Odense for her at uddanne sine Evner. Paa det kgl. Theater debuterede han 20. Marts 1802 som Edvard i »Pigen fra Marienborg« og gjorde ikke ringe Lykke, hovedsagelig fordi der var en vis udvortes Lighed mellem ham og den af Publikum saa højt skattede Saabye. Det var da ogsaa nærmest i dennes Rollefag som den muntre Elsker, at E. havde sit Repertoire. Hans Talestemme var noget klangløs, men yderst tydelig og bøjelig, og da der over hans Person som over hans Spil var udbredt megen Tækkelighed og Elskværdighed, fik han snart fast Fod i Repertoiret. Hertil blev han ogsaa fremhjulpen ved sin store Flid, som tillod ham at dække over adskillige Mangler, og ved sin noget spæde Tenorstemme, som han havde forstaaet at skole til stor Fuldkommenhed. Derfor blev der ogsaa betroet ham adskillige komiske Karakterroller, hvilke han udførte med god Virkning, ligesom større Syngespilroller, exempelvis Titelrollen i »Faruk«. Han optraadte sidste Gang 2. April 1840 som Geske Klokkers i »Barselstuen«, fratraadte ved samme Theateraars Udgang og døde 2. Nov. 1841.

Til: Indholdsfortegnelsen

Eggers, Christian Ulrich Detlev Baron von, 1758—1813, Nationaløkonom, administrativ Embedsmand

Af H. Westergaard

Christian Ulrich Detlev Baron von Eggers er født 11. Maj 1758 i Itzeho. Hans Fader, Heinr. Friedr. v. E. (f. 1722, død 1798 som Administrator over Godset Rantzau), blev kort efter Sønnens Fødsel ansat som Præsident i Glückstadt. Her nød E. tillige med sine Brødre en omhyggelig Opdragelse i Hjemmet; den svagelige Dreng viste en stor Lærelyst og Trang til videnskabelig Syslen. I Slutningen af 1771 rejste han med sin Fader til Kjøbenhavn, hvor han opholdt sig i 5 Maaneder og ivrig lagde sig efter at lære at tale og skrive Dansk. Under dette Ophold indtraf Struenseeés Fald, der gjorde et stærkt Indtryk paa Drengen. 18 Aar gammel kom han til Universitetet i Kiel, hvor han hørte Forelæsninger over Jura; senere studerede han Rets- og Statsvidenskab ved Universiteterne i Leipzig, Halle og Gøttingen [Göttingen], ved hvilket sidste Universitet han da ogsaa senere, i 1791, erhvervede Doktorgraden i Jura. Han beskæftigede sig under dette Ophold i Tyskland tillige meget med levende Sprog. I Aaret 1783 kom E. til Kjøbenhavn, hvor han fik Plads i Kommercekollegiet som Volontær, og endnu i samme Aar blev han udnævnt til Fuldmægtig sammesteds. Han vandt hurtig formaaende Venner, og navnlig fik Grev A. P. Bernstorff Interesse for ham. Allerede i Aaret 1785 udnævntes E. til Professor extraord. i Lovkyndighed og Kameralvidenskab, og i 1788 blev han Lærer i Statsret. Uden Tvivl har E. med Iver kastet sig over de Opgaver, der saaledes stilledes ham; han lagde omfattende Planer for sit Universitetsarbejde, hvad der fremgaar af det summariske Indhold (udgivet 1785) af de Forelæsninger over Statsvidenskaberne, som han holdt eller paatænkte at holde, uden at der i øvrigt syntes at være Udsigt til, at han vilde kunne give Statsøkonomien væsentlige Stød fremad. Men hans Virksomhed her blev ikke af lang Varighed og pegede i og for sig fra første Færd for en Del bort fra Universitetet. Hans Foredrag og Øvelser synes nærmest at have været afpassede til Uddannelse i den praktiske Statstjeneste; saaledes angav han at ville vejlede de studerende i saadanne Udarbejdelser, som forefaldt i Kollegierne, i det han havde faaet Adgang til forskjellige Aktstykker derfra. Samtidig med Universitetsvirksomheden falder da ogsaa en mangesidig Deltagelse i det praktiske Liv. Allerede i 1785 var E. blevet Sekretær ved en kongelig Kommission til Undersøgelse af Forholdene paa Island; med denne Opgave staar hans fysikalske og topografiske Beskrivelse af Island i Forbindelse, hvoraf Begyndelsen under Titelen »Physikal. u. statist. Beschreibung von Island« udkom i 1786, men som aldrig fuldendtes. I 1786 blev han Sekretær og Bogholder ved Kreditkassen, 1790 Medlem af dens Direktion, 1787 Medlem af den islandske Handelskommission, kort efter af andre Handelskommissioner. Disse og andre praktiske Opgaver gjorde det snart umuligt for ham at fortsætte Universitetsvirksomheden, og allerede 1789 fritoges han for at holde Forelæsninger. E., der var grebet af de fysiokratisk-filanthropiske Ideer, som ere et Særkjende for denne Tidsalder, blev nu sin Velynder Bernstorffs ivrige Medarbejder i dennes Virksomhed for at ophjælpe Bondestanden og særlig for at afskaffe Livegenskabet i Hertugdømmerne. Hans Pen stod til Raadighed for Bernstorff, og han udgav flere Afhandlinger for at bearbejde den offentlige Mening til Fordel for de nævnte Planer. Overhovedet udfoldede E. igjennem hele sit Liv en mangesidig Forfattervirksomhed, væsentlig i det tyske Sprog. 1785 udgav E., der var Frimurer, sin »Probierstein für ächte Freimäurer«; han har udgivet Rejsebeskrivelser, »Denkwürdigkeiten der französischen Revolution» (6 Bd. 1794—1804), forskjellige politiske Betragtninger, en »Ræsonneret Plan til et Universitet i Norge« (et Prisskrift, 1794), forskjellige juridiske Arbejder, saaledes et af den preussiske Lovgivningskommission prisbelønnet Arbejde: »Lehrbuch des Natur- u. allg. Privatrechts u. gemeinen preussischen Rechts« (1797). Hans Mindeskrift over Bernstorff (»Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsministers Grafen v. Bernstorff«, 1800) bør ogsaa nævnes. 1800—1 udgav han »Memoiren über die dänischen Finanzen«, til Dels Gjengivelse af ældre Arbejder. Den Rolle, han har spillet i Danmarks økonomiske Historie, har dog vistnok væsentlig beroet paa, at han var vel anskrevet hos den absolutistiske Regering og anvendte sine omfattende Kundskaber og betydelige Arbejdskraft i dens Tjeneste til Lovgivningsarbejde og Reformer af forskjellig Art.

E. havde i Aaret 1790 ægtet Johanne Ernestine Münter, Datter af Dr. theol. Balthasar M. Hun døde allerede 1797, ikke 24 Aar gammel. Dette har maaske været medvirkende til, at han samme Aar gik som Legationsraad med det danske Gesandtskab til Kongressen i Rastadt og under sit Ophold der indtil 1799 foretog hyppige Udflugter i Schweits [Schweiz], Sydtyskland og Elsass. Sine Rejseindtryk

meddelte han i en vidtløftig tysk Rejsebeskrivelse, der udkom 1801—9 i 8 Bind. Efter at være vendt tilbage til Kjøbenhavn nedlagde han definitivt sit Professorat og udnævntes 1800 til Deputeret i Finanskollegiet; 1801 blev han Deputeret i det tyske Kancelli og 1802 tillige Overprokurør for Hertugdømmerne og Medlem af Overbankdirektionen. Efter Opfordring fra den østerrigske Regering rejste han 1805 til Wien som Raadgiver med Hensyn til forskjellige paatænkte Reformer; til Belønning for de Tjenester, han ydede, udnævntes han 1806 til Rigsbaron. Efter i Aaret 1810 at være blevet Konferensraad, udnævntes han 1813 til Overpræsident i Kiel, men døde allerede 21. Nov. s. A.

E. blev anden Gang gift 1799 med Antoinette Frederikke Bang (f. 1774 død 1851), Datter af Konferensraad O.L. Bang [...].

Til: Indholdsfortegnelsen

Fasting, Claus, 1674—1739, Borgmester i Bergen

Af D. Thrap

Claus Fasting blev født 27. April 1674. Faderen, Lyder F., Kjøbmand i Bergen, var indvandret fra Grevskabet Dipholt i Lyneborg [Lüneburg], døde 1676 og blev begraven samme Dag som hans Hustru, Elisabeth v. Rechen. Sønnen kom i Huset til sin Mormoder, blev indsat i Bergens Skole og deponerede 1691, fik Ophold i Caspar Bartholins Hus [se om Bartholin i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], tog Attestats og søgte flere gejstlige Embeder uden at erholde noget. Han drog tilbage til Bergen og blev her fra sendt til Udlandet i et Handelsanliggende for den bekjendte Jørgen Thormøhlen, med hvis Datter Anna han blev gift 3. Nov. 1697 efter at være bleven Raadmand. 1701 blev han Bergens første Politimester og fik som saadan meget at bestille efter den store Ildebrand 1702 med Stadens Regulering. 1703 blev han Borgmester. Han var en dygtig Embedsmand, men han levede i en Tid, da meget i den bergenske Administration var kommet i Forfald, og da der 1732 blev rørt ved disse Ting, fik han sin Del af Skylden for de mange mislige Regnskaber. Undersøgelsen varede i 6 Aar, men F. kom uskadt fra den. Han var en flittig Mand, anlagt paa litterær Syssel og skrev o. 1722 en Bergens Beskrivelse, som kom Holberg til Nytte. Han omhandler for en stor Del Stadens økonomiske og merkantile Forhold og synes væsentlig at have villet supplere Edv. Edvardsen [...]. 1728 var han i Kjøbenhavn og skal have gjort Nytte under den store Ildebrand. Han blev her nede, hvor han 30. Dec. 1729 blev udnævnt til Kancelliraad, til 1730 og udgav en Traktat om den kristelige Religions Sandhed, for en Del efter engelske Kilder (bl.a. W. Sherloch). Han siger selv, at Bogen er det første Skrift om denne Materie paa Modersmaalet, og han er maaske den første theologiske Forfatter hos os, der har vovet at øse af reformerte Kilder. Han turde dog ikke anføre Navne, da de kunde vække Frygt og Tvivl. Han døde 19. Juli 1739. Hans Hustru overlevede ham og døde 1762. Han havde 14 Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Foss, Niels, 1670—1751, Bogsamler

Af G.L. Wad

Niels Foss, født 6. Avg. 1670, var Søn af Konsistorialassessor, Mag. Peder F., Rektor ved Kjøbenhavns Skole (Søn af [...] Niels F.), og Kirsten From. Efter adskillige Aars Udenlandsrejse blev han Præsident i Underadmiralitetsretten, derefter Justitsraad og 1726 Etatsraad, kjøbte 1729 Juellund, død 17. Marts 1751. Han levede i barnløst Ægteskab med Sophie Amalie f. Matthesius (død 9. April 1747), Enke efter Justitsraad Peter Worm. Hvad der giver F. Krav paa at mindes, er hverken hans Rigdom eller hans høje Rang, ikke heller hans Lærdom, af hvilken Litteraturen saa at sige ingen Berigelse høstede; det er som Bogelsker, hans Navn findes her. Han samlede sig det kosteligste Bibliothek (11.491 Bind), der den Tid var i privat Eje i Danmark, særlig fuldstændigt i dansk Litteratur; desuden rummede det mange sjældne og gode Haandskrifter, alt yderst elegant indbundet og prydet med hans Vaaben. Det maa dertil ikke glemmes, at han ogsaa gav andre Adgang til sine Skatte; Holberg takker i Fortalen til sin Danmarks Historie F. for Laanet af »en anselig Hob af rare Manuskripter«. Efter F.s Død solgtes saa vel hans Gods som hans Bibliothek ved Avktion.

Til: Indholdsfortegnelsen

Fournier, Louis, —1760—, Porcellænsfabrikant

Af C. Nyrop

Louis Fournier, fransk af Fødsel, kom her til 1759 og forestod fra 1760—66 nogle af de under Frederik V hyppige Forsøg paa at faa en dansk Porcellænstilvirkning i Gang. Han gjorde sine Forsøg under kunstnerisk Ledelse, først under Professor S.C. Stanley og efter dennes Død (1761) under Johannes Wiedewelt, og arbejdede i den saakaldte Porcellænsfabrik ved Blaataarn (d.v.s. i eller ved Ryssenstens Bastion i Nærheden af Langebro), som Regeringen havde anlagt 1737 til to fra Wien indkaldte Ovnfabrikanter, der skulde lave Porcellænsovne (d.e. Fajanceovne) til Christiansborg Slot. F. frembragte her, efter samtidige Udtalelser, »de skjønneste Taffelservicer«, af hvilke nu kun nogle faa Rester ere tilbage, bl.a. paa Rosenborg. De bekræfte ikke ganske Datidens stærke Udtryk og vise i ethvert Tilfælde, at han ikke producerede virkelig haardt Porcellæn. 1766 udbetaltes der Rejsepenge til ham og nogle franske Arbejdere, og hermed forsvinder han fra Danmark.

Til: Indholdsfortegnelsen

Frydendahl, Catharina, 1760—1831, Skuespillerinde [Jomfru Møller]

Af Edgar Collin

Jomfru C. Møller, der var født 30. Nov. 1760, optraadte første Gang paa det kg). Theater 1. Dec. 1777 som Marine i »Skovbyggeren«. Den unge Pige, der ved sin Debut udmærkede sig ved sit dejlige Ansigt med store, mørke Øjne og en smuk Figur, var i Besiddelse af en udmærket Sopranstemme og vandt strax Bifald, men vilde næppe, trods sine smukke Stemmemidler, have vundet saa fremragende en Stilling ved Theatret, hvor den af alle forgudede Caroline Walter med rette ved sin langt betydeligere dramatiske Begavelse indtog den første Plads, saafremt hun ikke i General Eickstedt havde fundet en almægtig Ven og Beskytter, der intet Middel skyede for at fortrænge Fru Walter, hvad der da ogsaa sluttelig lykkedes ham. Jomfru M.s Navn er derfor i Theaterhistorien uopløselig knyttet til alle de utallige Intriger, der til sidst bevirkede Fru Walters Flugt fra Kjøbenhavn, og denne hendes mindre heldige Virksomhed har muligvis bidraget ikke lidet til at forringe det Ry, hun i Virkeligheden fortjente som Sangerinde. Som Elev af Potenza fik hun sine Stemmemidler fortræffelig uddannede, men stod aldeles ikke paa Højde hermed som Skuespillerinde og skal navnlig have været en meget maadelig Fremsigerinde af Vers. Efter ved Fru Walters Bortgang at være bleven Syngestykkets Primadonna udmærkede Jomfru M. sig i den Grad ved sine Kapricer, at hun stadig bragte Direktionen til Fortvivlelse, og efter i Sommeren 1789 at være bleven gift med Hofviolon J. Berthelsen satte hun Theatrets Bestyrelse i stor Forlegenhed ved aldeles umotiveret at forlange sin Afsked. Her strandede hendes Lunefuldhed dog paa Kammerherre Warnstedts Kløgt og Fasthed. Han forklarede hende nemlig, at han gjærne skulde anbefale hendes Afskedsansøgning, men at han, da hun var den højst lønnede Aktrice ved Theatret og i Gjennemsnit var bleven betalt med 50 Rdl. for hver Aften, hun havde spillet, ikke kunde indstille hende til andet end til Afgang uden Pension. Dette hjalp, og fra nu af blev Mad. B. mere medgjørlig. Hendes Mand døde 7. Febr. 1797, og selv samme Sommer ægtede hun derpaa den nedennævnte kgl. Skuespiller P.J. Frydendahl. Blandt hendes Roller nævnes særlig: Zemire i »Zemire og Azor«, Arsène i »Den skjønne Arsène«, Lene i »Friskytterne og Mælkepigen«, Sophie i »Landsbypigen«, Eurydice i »Orpheus og Eurydice«, Lucinde i »De to gjerrige«, Mariane i »Indtoget«, Titelrollerne i »Cora« og i »Aline« samt Rezia i »Holger Danske«. I sine ældre Aar førte hun en temmelig tilbagetrukken Tilværelse ved Theatret, optraadte sidste Gang 2. Marts 1821 som Marcelline i Operaen »Figaros Bryllup« og afgik ved Sæsonens Slutning med sin fulde Gage i Pension. Hun døde 30. Nov. 1831.

Til: Indholdsfortegnelsen

Frydendahl, Peter Jørgen, 1766—1836, Skuespiller

Af Edgar Collin

Blandt de mange store Kunstnere, det kgl. Theater i Aarenes Løb har haft at fremvise, staar F. som en af de mest fremragende, ikke blot paa Grund af sit mægtige Geni, men tillige paa Grund af det store Omraade, over hvilket hans Evner spændte. Han var født i Kjøbenhavn 18. Okt. 1766 og blev efter sin Konfirmation af Plejefaderen, [den virkelige Fader var Teaterdirektør H.V. Warnstedt], som var Lærredshandler, anbragt paa Herredsfoged Galschiøtts Kontor i Roskilde for senere at kunne tage dansk-juridisk Examen. Efter faa Aars Forløb var han imidlertid bleven saa kjed af de juridiske Forretninger, at han opgav sin Plads og rejste tilbage til Kjøbenhavn for at søge Ansættelse ved det kgl. Theater. At han under 1. Dec. 1784 blev Skolar ved Theatret, kunde han navnlig takke Syngelæreren Potenza for, thi denne fandt, at det 18-aarige Menneske var i Besiddelse af en kraftfuld Basstemme, som nok fortjente at uddannes. F. var altsaa ansat ved Skuepladsen; nu gjaldt det at komme frem. Tidspunktet var for ham saa uheldigt som vel tænkeligt: de komiske Roller, som senere bleve hans Hovedfag, vare i Hænderne paa Kunstnere som Schwarz,Gjelstrup og Kemp, til hvilke kort efter kom F.s samtidige, H.G. Knudsen, og man maatte saaledes se sig om efter et andet Virkefelt for Eleven. Theatrets administrerende Direktør, Kammerherre Warnstedt, der interesserede sig for den unge Mand [der var jo hans søn] og ikke kunde ane, i hvilken Retning dennes Evner gik, tildelte derfor ham, ligesom Tilfældet var med de fleste andre Debutanter, en Elskerrolle. F. betraadte Bræderne første Gang 7. Dec. 1786 som Belcour i »Vestindianeren«, men Debuten var ikke heldig, hans Fremtidsudsigter ved Scenen alt andet end lyse. Man fandt — ikke med urette —, at den høje og slanke Debutant var alt for stiv og pertentlig i sit Væsen som Elsker, at der manglede Sjæl og Varme i hans Diktion. Efter at have udført en mindre Rolle i »Henrik IV's Jagt« fik han 12. Jan. 1787 sin anden Debut som Charles i »Bagtalelsens Skole«, men vandt heller ikke Bifald her og stod paa Nippet til at afskediges; at han alligevel blev, skyldtes nærmest den Omstændighed, at man just da havde Brug for ham til Smaaroller, og af disse fik han da ogsaa hele 28 i 1787, hvoriblandt 9 Holbergske som f. Ex. Asverus i »Ulysses«, Apothekerens Dreng og Apothekersvenden i »Gert Westphaler«, Pandolfi Aand i »Melampe«, Gothard i »Barselstuen« og Barberen i »Den Stundesløse». Det næste Aar begyndte han at spille en Del Leander-Roller, i hvilke han dog heller ikke kom ud over det konventionelle, og det var først som Rudolf i »Jægerne«, at han samme Aar begyndte at tildrage sig enkeltes Opmærksomhed, men endnu var han alt andet end velset af Publikum, hvorom hans Øgenavn »Jammerdal« afgiver det bedste Bevis. Ihvorvel han kom godt fra sin tredje Debut 22. Jan. 1787 som Marlow Søn i »Fejltagelserne«, som Florian i »Den sværmende Filosof« havde vist sine Evner som Sanger og samme Aar første Gang havde spillet Officeren i 4. Akt af »Barselstuen« — senere en af hans mest glimrende Præstationer —, stod han dog stadig paa Nippet til at afskediges, og først i 1792 fik Direktionen Øjnene op for, hvad der boede i den unge Mand. Som Samuel Smith i »Indianerne i England« vandt han vel stort Bifald, men det var dog for intet at regne mod den Lykke, han nogle Maaneder senere gjorde som Bræger i »Indtoget«. Rollen blev ham tildelt, fordi han kunde synge, men da man 26. Febr. 1793 fik hans mageløse Landsbydegn at se, turde ingen mere benægte hans Evner baade som Skuespiller og som komisk Sanger. Og dog stod Theatret netop ved det Tidspunkt Fare for at miste ham. Misfornøjet over ikke at have faaet den Gageforhøjelse, der var ham lovet, tog han sin Afsked og fik Plads hos Warnstedt, der ved Theatret var bleven afløst af Grev Ahlefeldt, som Sekretær paa et af hans holstenske Godser. Nu først mærkede Theatret Tabet af F., thi der var ingen til at indtage hans Plads i Syngestykkerne; men heldigvis afløstes | Ahlefeldt allerede 1794 af Kammerherre Hauch, og ved Aarets Slutning ansøgte F. da om paa ny at ansættes ved Theatret.

Efter at være ansat med sin gamle Gage af 300 Rdl, dog med et Tillæg ved Sæsonens Udgang af 100 Rdl., optraadte han igjen i Febr. 1795 og fik i dette og i det paafølgende Aar ved forskjellige Roller Lejlighed til at vise, hvor betydelig en Kraft han var for den danske Scene. Den første af disse var Stødvel i »Apothekeren og Doktoren«, hvori han afløste Musted. Man troede ikke, at det var den samme Rolle, man nu saa; i den Grad havde F. forstaaet at udstyre den gamle Apothekerfigur med en Række genialt-komiske Træk. Saa gav han som Christian II i »Dyveke« et fortræffeligt Billede af den mørke og myndige Konge, og som Afløser af Schwarz i Grev Klingsbergs Rolle i »Ringen Nr. 2« viste han, hvilke sjældne Anlæg han besad, hvor det gjaldt at spille Anstandskavalleren. Samtidig hermed spillede han Roller gom Grev Almaviva i »Barberen i Sevilla« og Stig Andersen i »Niels

Ebbesen« og gjorde med Major v. Schreckenfeldt i »Medbejlerne« Begyndelsen til det rige Galleri af Militærpersoner, som han senere forstod at variere i det uendelige. Og dog, til Trods for alt dette, havde han stadig Modgang ved Theatret at kæmpe med. Dels laa dette i, at hans første uheldige Aar endnu ikke helt kunde glemmes af et uforstandigt Publikum, dels forskyldte han det selv ved den maaske lidt overdrevne Fornemhed, hvormed han holdt sig borte fra sine Kunstbrødre, blandt hvilke der just ikke herskede den fineste Omgangstone. »Greven« kaldte man ham spotvis ved Theatret, og mange af Kollegerne havde Tilbøjelighed til at se ham over Hovedet, fordi han ikke var Student; men han forstod altid at holde dem i Tømme ved sin nonchalante Overlegenhed og ved en Slagfærdighed i Replikken, for hvilken man med rette var bange.

Det var i øvrigt ikke uden Grund, man kaldte ham »Greven», thi der var virkelig noget meget fornemt udbredt over hans Person. Den tidligere saa slanke unge Fyr havde udviklet sig til en Mand med en imponerende, velbygget Figur; det mørkebrune, krøllede Haar omrammede et Ansigt med ædle, intelligente Træk, en let krummet Næse og et Par klare, spillende Øjne; Legemets Bevægelser vare frie, utvungne og fulde af Anstand, og til alt dette kom et Minespil, der ved den ubetydeligste Nuance var i Stand til helt at forandre hele Karakteren af Fysiognomiet. Han stillede den Fordring til en god Skuespiller, at der i Ansigtet skulde »være Plads for Sjælen til at male«, og dette, som han kaldte det, »lykkelige Rekvisit for Scenen« var han selv i højeste Grad i Besiddelse af. Men han forstod ogsaa at udnytte de gode Egenskaber, hvormed Naturen havde udstyret ham, og et ihærdigt Studium af al Verdens Mennesker bragte ham Fuldkommenheden nær. Han fortalte ofte og gjærne, hvor meget han med Hensyn til det stumme Spil havde lært af Casortis Pjerrotfremstilling. Med Aarene blev hans sonore og omfangsrige Organ saa smidigt og bøjeligt, at det tillod Kunstneren en hel Aften igjennem at tale i et helt andet Register end hans naturlige, og havde hans mægtige Basstemme haft lidt mere Rondør og Velklang, vilde han være bleven den mest komplette Buffosanger; nu blev han kun en meget dygtig komisk Sanger, ihvorvel han netop i Syngestykket skabte nogle af sine allerypperste Figurer. Blandt disse maa fremfor alle nævnes Geronte i »Skatten«, en Rolle, der i 1804 tildeltes ham, fordi Knudsen af Ærgrelse over, at Crispin var givet til du Puy, bad sig fritagen for den. Hvad F.s Geni angaar, var det i Omfang langt videreræk kende end hans Kunstbrødres. Der var saa godt som ikke det Fag, i hvilket han ikke blot kunde yde, men tillige har ydet noget stort og fuldendt. Han, der den ene Aften var et Pragtexemplar af den udsvævende, letsindige Galning, kunde den næste Aften med samme Fuldkommenhed spille den gjerrige, gnavne Olding. Den anstandsfulde Kavallér og fint slebne Verdensmand vexlede med den enfoldige Adelsmand, med den pudsig forelskede Galning, med den gemytlig-joviale Borger. Han var lige storartet, hvilken Rolle han saa end spillede, og Aarsagen hertil er vel for en Del at søge i den mærkværdige Sikkerhed og den Originalitet, hvormed han forstod at opfatte vedkommende Digterværk og den enkelte Rolles hele Væsen; enhver ny Rolle var en ny Opgave for ham, hver Gang gjaldt det at finde Rollens sande Individualitet, aldrig at gjentage sig selv. Derfra den Uendelighed af Varianter i hans Galleri af militære og Oldinger. Den skrydende Jacob v. Thybo var en ganske anden end den buldrende Diderik Menschenschreck, den joviale Dragon Sans-Regret i »De to Grenaderer« himmelvidt forskjellig fra den naragtige Major i »Medbejlerne«, fra den fine og elegante Kapitajn Lavish i »Landsbytheatret«.

Blandt hans mangfoldige Roller — de tælle i alt 485 — kan man fremhæve: 1806 Grøndal i »Ungdom og Galskab«, 1808 Hakon Jarl, 1809 Harald Blaatand i »Palnatoke«, Brause i »Sovedrikken«, Beaumarchais i »Clavigo«, 1810 Sir Peter Teazle i «Bagtalelsens Skole«, Præsidenten i »Hververne«, 1811 Michel Angelo i »Correggio«, Titelrollen i Operaen »Don Juan«, Grev Almaviva i »Figaros Giftermaal«, Armand i »De to Dage«, 1816 Amtmanden i »Jægerne«, Jacob i »Joseph og hans Brødre i Ægypten«, 1817 Arv i »Abracadabra«, 1818 Grev Gert i »Niels Ebbesen«, 1819 Figaro i »Figaros Giftermaal«, 1821 Erik i »Erik og Abel«, Bartholo i »Figaros Giftermaal«, 1822 Kommandanten i »Don Juan«, Bartholo i Operaen »Barberen i Sevilla«, 1824 v. Kalb i »Kabale og Kjærlighed«, 1827 Vinter i »Et Æventyr i Rosenborg Have«, Pryssing i »Recensenten og Dyret«, Polonius i »Hamlet«, Marinelli i »Emilie Galotti«, 1835 Buurmann i »De uadskillelige«. Det er vanskeligt at tænke sig et mere varieret Repertoire, og klart er det, at F. ikke har været lige stor i alle disse Roller. Hvad der laa uden for Kunstnerens Omraade, var at give en Rolle med sværmerisk, erotisk Anstrøg, og naar der i de store tragiske Roller udkrævedes Pathos, blev han, denne fuldblods Repræsentant for Naturligheden, unaturlig og usand. Ogsaa hans eminente Evner havde deres Begrænsning. Som han var en samvittighedsfuld Kunstner, var han ogsaa en smagfuld Kunstner, men ikke altid var han i Stand til at lægge en Dæmper paa sit alt for rigt strømmende Lune eller paa sin Trang til at udstyre Rollen med et af sine egne vittige Indfald. Derfor kunde han af og til chargere,

navnlig naar han spillede den jævne Almuesmand, og af den Grund kunde han til sine Tider i Rollen indflette en Bemærkning, der vel vakte Tilhørernes Latter, men ikke bestandig var i den rette Karakter. I 1816 blev F. Instruktør ved Theatret efter Schwarz' Afgang, men i denne Post udrettede han ikke stort. Hvad Skuespillenes Iscenesættelse angik, lod han det gjærne gaa, som det bedst kunde, og som Instruktør for de unge var han mere det fuldendte Mønster, de kunde efterligne, end Læreren, som var i Stand til at fremhjælpe de hos hver enkelt værende Evner. Baggesen, der kalder ham »den største nulevende komiske Skuespiller i Evropas, bemærker om ham: »Det karakteristisk ypperlige i F.s Forestilling af komiske Originaler, især i Livroller, er den næsten ubegribelige Fuldendelse af alle de mindste Træk og den fuldkomne Sammenhæng imellem alle Momenter i en let, som af sig selv frembølgende Glathed, der giver endog det barokke Gratie og gjør Karrikaturen selv til Ideal. Han spiller ikke saa meget sin Rolle, som Rollen synes at spille ham.« Og om F.s Spil i modbydelige, frastødende Roller skriver Baggesen: »Det fortræffelige i hans Spil bestaar ikke blot i, hvad der kan ses og høres i bestemte Træk og Toner, men i en vis let, lunefuld og yderst fin komisk Duft, der saa at sige omsvæver hele hans Person og gjør Rollen og Karakteren, han viser sig i, Sandheden ubeskadiget, trods al dens Frastøden virkelig æsthetisk.«

Trods sin høje Alder vedblev F. til det sidste at lære nye Roller, ofte for at føje Forfatterne, men i Foraaret 1835 blev han farlig syg, og længe tvivlede man om hans Liv. Dog kom han sig igjen, og 2. Okt. s. A. betraadte han atter, for sidste Gang i sit Liv, Scenen i sin lille Glansrolle som Officeren i 4. Akt af »Barselstuen«. Men det var tydeligt nok, at de legemlige Kræfter svigtede den store Kunstner; han blev atter syg og døde 20. Febr. 1836. Det kgl. Theater ejer et prægtigt, af Monies malet Portræt af ham fra hans ældre Aar. Hans Hustru er omtalt ovfr.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gjelstrup, Adam Gottlob, 1753—1830, Skuespiller og Landskabsmaler

Af Edgar Collin

Adam Gottlob Gjelstrup er født 11. Okt. 1753 paa Møen og blev af sin Fader sat i Malerlære hos en »Amtsmester«; han gjorde Svendestykke og vilde rejse udenlands for at uddanne sig til Kunstner. Han kom dog ikke længere end til Augustenborg, hvor han i en Avis læste en Bekjendtgjørelse om, at det kgl. Theater i Kjøbenhavn søgte en Skuespiller og Tenorist, og øjeblikkelig vendte han om igjen og meldte sig ved Theatret. Til sin Debut 10. Okt. 1777 havde han valgt Henrik i »Henrik og Pernille», men hans første Forsøg faldt saa uheldig ud, at der var Tale om øjeblikkelig at afskedige ham. Han fik dog Tilladelse til 10 Dage senere at forsøge sin Lykke igjen, denne Gang som Arv i »Den honette Ambition«, og vandt da her et ganske exempelløst Bifald. Forklaringen paa, at G. havde været saa slet den første Aften og saa fortræffelig den næste, laa i hans egen Person. Han var usædvanlig blond, næsten hvidhaaret, havde et overordentlig ungdommeligt Ansigt med bløde, ligesom endnu uudviklede Træk; men dette Ansigt, der var udtryksløst, naar han som Henrik skulde spille med det, som det var, blev i Stand til ved nogle ganske faa Penselstrøg at antage de mest forskelligartede, løjerligste Udtryk. G. kunde spille saa omtrent alt muligt undtagen netop sig selv, og hans Færdighed i at føre Penselen hjalp ham ti] med fremragende Dygtighed at kunne maskere sit Ansigt. Denne diskrete Maskeren af Ansigtet var noget nyt den Gang ved Theatret, og G. dannede i saa Henseende Skole for den efterfølgende Tid. Maleriet opgav han ikke, og i sine Fritimer færdedes han meget ude i Naturen, studerede den, kom i Berøring ude paa Landet og i Byen med de forskjelligste Mennesker og studerede ogsaa disse. Og Resultatet heraf var, at G. efterhaanden skabte et rigt Galleri af de mest heterogene Figurer. Hans Fantasi var nemlig lige saa rig, som hans Blik var skarpt for Folks Ejendommeligheder, og føjer man hertil et bredt og saftigt Lune, parret med en vidunderlig udviklet Evne til at opfatte og tilegne sig enhver Dialekt, vil man kunne forstaa, at Kunstneren meget hurtig blev af stor Betydning for Scenen. Jysk, fynsk, sjællandsk og holstensk talte han med samme Fuldkommenhed, og lige stor var han, hvad enten han spillede den gamle Gnier, Arv, Bulderbassen, Jøden eller Gadedrengen. Men havde G. ogsaa et frodigt Lune, var han til Gjengjæld belemret med en lige saa stor Lunefuldhed, og denne virkede alt andet end heldig paa hans Kunst. Hvordan han spillede, afhang ene og alene af, i hvilket Humør han var, og derfor var han enten uovertræffelig morsom eller ogsaa fuldstændig slet i sit Spil.

Allerede i Foraaret 1780 følte han sig tilsidesat af sine overordnede og tog ved Sæsonens Udgang øjeblikkelig Afsked. Hans Hustru fik ham dog overtalt til atter at gaa til Theatret, og allerede i Dec. s. A. spillede han igjen og havde kun det Udbytte af sin Bortgang, at han maatte ansøge om paa ny at faa fast Ansættelse, hvilken ogsaa gaves ham i Febr. 1781. Hans Lunefuldhed forlod ham dog ikke, og sidst i 1790 fandt han saaledes en Aften, da Kongehuset var nærværende, paa at spille og synge Florians Rolle i »Den sværmende Filosof« næsten med en Avtomats Ubevægelighed. Kronprinsen blev saa opbragt derover, at han gav Ordre til at sætte G. i Blaataarn, hvor han skulde blive, til han havde gjort Direktionen Afbigt, og det var først efter lange Overtalelser, at det lykkedes at bevæge G. til at falde til Føje. Men trods alle sine Kapricer var G. Publikums Yndling, hvem man aldrig blev kjed af at se, saa højst forskjellig og saa udmærket var han i alle sine Roller. Nogle af sine største Triumfer fejrede han i det Holbergske Repertoire. »Jeppe paa Bjærget« omtales af Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] som en Mønsterpræstation, udarbejdet indtil de mindste Detailler af G., som i sit Exemplar af Komedien havde optegnet en Mængde Enkeltheder vedrørende sit Spil; Studenstrup i »11. Juni«, Jens i »Jacob v. Thybo«, Ephraim i »Diderik Menschenschrek«, Jesper Ridefoged i »Erasmus Montanus« og Arv i »Den honette Ambition«, i »Maskeraden«, i »Henrik og Pernille«, i »Kilderejsen« samt i »Julestuen« hørte til hans mest fortrinlige Roller, hvortil komme Roller som Sadelmageren i »Kun sex Roller«, Tony Lumpkin i »Fejltagelserne«, Bittermann i »Menneskehad og Anger«, Ascher i »Kinafarerne«, Æbeltoft i »Gulddaasen«, Goldfinch i »Vejen til Ødelæggelse«, Bridoison i »Figaros Giftermaal« og Jacob Plump i »Forvandlingerne«. Efter at Hauch var bleven Chef for Theatret, tog dog G.s Lunefuldhed til i en saadan Grad, at han i 2 Aar paa Grund af en foregiven Sygdom afholdt sig fra at spille, hvilket bragte de yngre, navnlig Hans Christian Knudsen og Lindgreen, ind i mange af hans Roller; men næppe var Hauch afgaaet, før G. igjen, 22. Okt. 1798, optraadte paa Scenen og som Bærhid i »De to gjerrige« hilstes med endeløs Jubel. Faa Aar efter maatte Hauch imidlertid atter overtage Chefsposten, og dette var ensbetydende med G.s Bortgang fra Scenen, hvilken han sidste Gang

betraadte 1. Dec. 1803 som Constans i »Adolf og Louise«. Fra dette Øjeblik skyede G. Theatret som en Pest, talte aldrig om det og levede udelukkende for at pleje sin sindssyge Datter, over for hvem han lagde den mest rørende Selvopofrelse for Dagen, og for Landskabsmaleriet. Han turede stadig omkring i Sjælland og malede en stor Mængde Smaabilleder, der gjorde, at han blev anset for at være lige saa genial en Maler som Skuespiller. I Aarene 1822—27 udstillede han enkelte af sine Arbejder paa Charlottenborg, hvor de fandt Kjøbere, og den geniale, men højst originale Kunstner levede lige til 10. Febr. 1830, da et Slagtilfælde gjorde Ende paa hans Liv. Kun nogle ganske faa Venner — ikke en eneste Skuespiller eller Maler — fulgte ham til Graven.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gjelstrup, Cathrine Marie, 1755—92, Skuespillerinde

Af Edgar Collin

I en tidlig Alder kom den lille Jomfru Morell, som var født 3. Marts 1755, og hvis Fader var fransk Violon, ind paa det kgl. Theaters Danseskole, men som saa mange andre forlod ogsaa hun Balletten for at forsøge sig i Skuespillet. Hun debuterede paa det kgl. Theater 3. Nov. 1773 som Pernille i »Det aftvungne Samtykke«, og med hende fik Pernillerne den Fremstillerinde, som de havde savnet siden Caroline Walters Dage. Den fyldige Brunette med de mørke, talende Øjne havde et ualmindelig heldigt Udvortes for Scenen, men dog særlig for det Rollefag, hun valgte, og som Kammerpigen overhovedet, hvad enten det nu er den danske Pernille eller den franske Soubrette, staar hun maaske uovertruffen paa den danske Scene. Baade Rosenstand-Goiske og Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] ere enige om at fremhæve hendes store Dygtighed, der blandt andet lagde sig for Dagen ved den Maade, paa hvilken hun forstod at karakterisere de enkelte Kammerpigeroller og holde den ene forskjellig fra den anden. Pigen Annette i »Den politiske Kandestøber« var en ganske anden end Pernillerne i »Den honette Ambition«, »Julestuen«, »Det lykkelige Skibbrud«, »Jacob v. Thybo« osv., og den danske Kammerpigetype var atter grundforskjellig fra Pernille i Goldonis »Huset i Oprør«, Lise i »Aabenbar Krig« og Toinette i »Den indbildte syge«, hvilken sidste Rolle berømmes som en af hendes allerypperste. Hun udstrakte dog sin Virksomhed videre end til dette ene Felt, paa hvilket hun glimrede saa højt; ved Hjælp af sine gode Stemmemidler var hun til stor Nytte i Sangspillet, og med afgjort Held optraadte hun i saa forskjellige Roller som Lady Sneerwell i »Bagtalelsens Skole« og Mette i »Kjærlighed uden Strømper«. I 1778 blev hun, der forinden havde staaet i Forbindelse med den fra Hofrevolutionen 1772 bekjendte Officer Køller-Banner, gift med den ovennævnte A.G. Gjelstrup, men hendes Ægteskabs Lykke formørkedes ved, at deres Datter var sindssyg. Først i Halvfemserne begyndte hun at skrante, og da hun 12. Marts 1792 skulde spille Lisette i »Det gavmilde Testament«, ytrede hun, at det dog var mærkeligt, om hun som den tredje Hovedperson i dette Stykke skulde dele Skæbne med Londeman og Clementin [se om Clementin i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der begge for sidste Gang vare optraadte heri. Hendes Anelse slog til, og hun betraadte ikke oftere Scenen. Hun kastedes kort efter paa Sygelejet og forlod først dette ved sin Død 29. Okt. 1792.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gram, Hans [supplerende]

Hans Gram malet af J.S. du Wahl. Originalmaleri (i farver) findes på Det Nationalhistoriske Museum på Fredriksborg Slot (stue 47).

DBL-biografien over Gram findes i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]].

Litteratur

»Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned«, *»Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie«*, Gyldendal, København 1942. Heri findes bl.a. - broderen - Laurids Gram's *»Hans Grams Levned«*.

Herman Gram (red.): *»Breve fra Hans Gram«*, Thaning & Appels Forlag, København 1907 med et tillæg på samme forlag fra 1910.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gram, Niels, 1664 — o. 1713, Præst

Af A. Jantzen

Niels Gram, blev født 28. April 1664 og var Søn af Kapellan Mads G. i Land (ved Nordenden af Randsljord [i Norge]) og Kirsten Knudsdatter Mossin. Han blev privat indskrevet som Student 1679. Sin Præstegjerning begyndte han 1688 i Tønsberg som Kapellan eller Vicepastor til St. Laurentii Kirke og ægtede 1689 en Datter af Provst Mikkel Throndsen sammesteds, Anne Mikkelsdatter (død 1706). Han besad gode Kundskaber og havde ypperlige Talegaver, men var en rygges-løs og slet Person. Da Christoffer Meidell, som var fra Tønsberg, 1690 havde opgivet sin Stilling som Præst for den dansk-norske Menighed i London, kom G. til London Aaret efter — sit Embede og sin Familie var han løbet fra — og vidste at insinuere sig saaledes hos en af de fornemste Mænd i Menigheden, at han endog uden lovligt Kald trængte sig ind i dette Embede og i flere Maaneder vakte stor Splid og Forvirring i den nys dannede Menighed. Dels Trusler, dels Løfter fra Biskop Bagger i Kjøbenhavn fik ham dog til at rejse tilbage til Danmark. 1692 tog han Magistergraden i Kjøbenhavn, og s. A. lykkedes det ham ved Biskoppens Protektion at blive Sognepræst i Søborg og Gilleleje i Nordsjælland. Men et Aar var næppe gaaet til Ende, før han blev anklaget for adskillige grove Excesser og for i sin Præstegaard at leve i forargeligt Samliv med et Fruentimmer, skjønt det var hver Mand bekjendt, at han havde Hustru og Børn i Norge. Ved Højesteretsdom af 16. Okt. 1694 dømtes han fra Kjole og Krave og forvistes Landet.

Han drog da over til Skaane, forførte Provstens Datter i Nørre Vram [Norra Vram] ved Helsingborg og maatte rømme. Saa hører man fra ham fra Amsterdam, hvor han kalder sig »Frederik Gram« og lader trykke en Piece, hvori han opfordrer det theologiske Fakultet i Kjøbenhavn til at modarbejde den Vranglære, som Prokansleren i Kiel, Professor Franck, beskyldes for at udbrede. Det hele var et Opspind for at faa Theologerne i Kjøbenhavn, paa hvem han havde faaet et Horn i Siden, til at prostituere sig lige over for det unge Kieler-Fakultet. Men de kjøbenhavnske Theologer tillagde dog G.s Skrift saa megen Betydning, at de ansaa det fornødent 1698 at udsende et offentligt Program for at advare mod G. og oplyse om hans Skarnsstreger. Fra Holland gjennemstrejfede han Flandern og Tyskland, overalt øvende Bedragerier og Skjændigheder. I Celle i Hannover vandt han Yndest hos Hoffet som Prædikant, udgav sig for at være af gammel Adel og senest at have beklædt Embede som Feltprovst ved de svenske Tropper i Brabant. Han var lige paa Nippet til at kaldes til større præstelig Virksomhed i Hannover, da hans skandaløse Levned rygtedes, og det kun ved Flugt lykkedes ham at unddrage sig retslig Forfølgelse. Hos Jesuiterne i Hildesheim fandt han derefter venlig Modtagelse og forstod saaledes at forstille sig for dem, at de med Glæde modtoge ham som Konvertit og lode ham i en stor Forsamlings Paahør højtidelig meddele sin Omvendelse til den katholske Kirke og forbande det lutherske Kirkesamfund. Hans Udsvævelser fortsattes, og han skal af Jesuiterne være sendt til Køln [Köln]. Men han løb fra dem og skal have giftet sig paa ny. Fra Tyskland flygtede han til England, levede der under Navnet »Nicolai Løvengram« og »Baron af Blommesholm«, kom endelig i Begyndelsen af 1712 tilbage til Norge, hvor han en Tid opholdt sig hos en Broder paa en Gaard et Par Mil fra Christiania [Kristiania]. Her blev han arresteret som mistænkt for at staa i Ledtog med de svenske, sad fangen paa Akershus paa Vand og Brød, men blev derefter i Følge kgl. Ordre sendt til Kjøbenhavn paa Bremerholm. Et uhjemlet Rygte fortæller, at han skal være undveget fra Fængselet og flygtet til Norge, men at ingen turde huse ham; hvorefter hans Spor tabes. — I et Samlingsbind i Videnskabernes Selskabs Bibliothek i Throndhjem findes en Del, vistnok avtobiografiske, Optegnelser om G., i Følge hvilke han skulde have berejst de fjærneste Lande og der udført store Bedrifter; men de kunne kun betragtes som pralende Opspind fra Ende til anden.

Til: Indholdsfortegnelsen

Green, Johannes, 1708—71, Præst

Af H.F. Rørdam

Denne Mand, der uden at være Skribent indtog en fremragende Plads blandt Norges Præster i det 18. Aarhundrede, var født 19. April 1708 i Næs paa Romerike. Han kom først i Handelslære, men da han havde stor Lyst til Studering og hurtigt Nemme, lykkedes det ham 18 Aar gammel at komme i Christiania [Kristiania] Skole, hvorfra han 1730 afgik til Kjøbenhavns Universitet. Efter at være bleven theologisk Kandidat blev han 1734 personel Kapellan i Fron i Gudbrandsdalen. Under et Besøg i Kjøbenhavn 1741 kom det til et stærkt religiøst Gjennembrud hos ham, og da Hofpræst Bluhme havde skaffet ham Lejlighed til at prædike for Christian VI, blev han uden Ansøgning 1742 kaldet til residerende Kapellan i Aker ved Christiania. I denne Stilling kom han som Opvækkelsesprædikant til at øve en stor Indflydelse paa mange Mennesker. Men da hans kirkelige foresatte, særlig Biskop N. Dorph [...], havde ham mistænkt for Herrnhutisme, blev han oftere anklaget for Kirkeinspektionskollegiet. Dog lykkedes det ham sejerrig at tilbagevise Angrebene. Efter 1766 at være kaldet til Slotspræst paa Akershus og Sognepræst i Aker døde han i Juni 1771. Den almindelige Dom om ham var, at han var en baade kundskabsrig og hæderlig Mand. Han var 2 Gange gift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Green, Ulrik, 1719—73, Folkelærer

Af C. Nyrop

Ulrik Green er født i Skien, hvor han blev døbt 1. Jan. 1720; sine Forældre, Søren Rasmussen Liim og Else f. Green, mistede han allerede i sit 1. Aar, og han kom nu til sin Morbroder Præsten Jørgen Bagge i Stokke (Grevskabet Jarlsberg). Ogsaa denne døde imidlertid tidlig, i Drengens 11. Aar, hvorpaa han i sit 15. Aar kom til Sorø. 2 Aar efter dimitteredes han der fra til Kjøbenhavns Universitet, hvor han Aaret efter tog 2. Examen. Fra 1738—43 konditionerede han nu hos Præster i Norge, og da han 1743 havde taget theologisk Examen, blev han Klokker og Skoleholder for en Skole ved Næs Jærnværk og lagde sig her efter fysikalske Videnskaber, Mineralogi og Bjærgværksvæsen. Efter 3 Aars Forløb var han paa ny i Kjøbenhavn, hvor han 1747 tog juridisk Examen, og da han, efter at have konditioneret forskjellige Steder, fra 1750—53 var Hovmester for en ung Rosenkrantz i Sorø, lagde han sig her under Professor Jens Kraft efter Mathematik og Mekanik. Han informerede derefter i Theologi, Mathematik, Fransk og Engelsk og var en Tid i Huset hos Kammerraad J.R. Paulli (død 1759) [se om Paulli i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der foruden at være dramatisk Forfatter og Embedsmand var baade Sprogmand og Alkymist. Efter dennes Anvisning udarbejdede han en Grammatik og en Ordbog over de daværende Jøders hebraisk-tyske Sprog, ligesom han udfandt en billig Maade at tilvirke Salpeter paa. For ingen af disse Ting havde imidlertid hans Samtid Brug, og træt af i 19 Aar forgjæves at have søgt Embeder drog han 1762 til England, hvor han paavirkedes stærkt af det Liv, som rørte sig mellem de industridrivende der; da han 2 Aar efter kom tilbage, ønskede han at bidrage til at vække et lignende Liv her. I Dec. 1764 fik han 50 Rdl. af Kongens Partikulærkasse og begyndte nu (7. Jan. 1765) gratis nogle »fysiske Diskurser«, til hvilke han indbød »sine ulærde Landsmænd, særlig af Professioner«. De holdtes om Aftenen og vedbleve til Sommeren 1766 under betydeligt Tilløb; han talte ved dem om Gud, Forsynet, Sjælens Natur, Solsystemet, Luften, Jorden, Mineralier, Bjærgværker, Planter, Gifte, Dyr og Mennesker samt Handel og Økonomi og vakte herved nogle Studenters Mishag, i det de mente, at »ulærde ikke burde høre saadanne Ting«. Da de forsøgte at forstyrre Forelæsningerne, bleve 4 unge Mestre satte til Vagt ved Indgangen. Diskurserne hørte imidlertid op med den kgl. Understøttelse — Lægen Joh. Gottfr. Erichsen [...], der forestod Salpeterværkerne ved Throndhjem og Frederiksborg, blev ham foretrukken —, og G. levede i smaa Kaar som Informator, fra 1765 bl. a. Lærer i Engelsk ved Søkadetakademiet. Under Gadeoptøjerne i Jan. 1772 efter Struensees Fald blev hans tarvelige Bolig, der tidligere havde haft ildesete Beboersker, ødelagt af Pøbelen, og dette paavirkede ham saa stærkt, at hans Sind forvirredes, hvorefter han døde 27. Marts 1773. Han var ugift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Grove, Emanuel Rasmus, 1756—1847, Medlem af den afrikanske Konsulatsdirektion

Af G.L. Grove

Emanuel Rasmus Grove Broder til [...] Admiralitetsdeputerede C.F. G., fødtes 13. Sept. 1756, dimitteredes 1772 fra Herlufsholm, fik kort derefter Ansættelse i Admiralitetskollegiet og udnævntes 1777 til Konsulatssekretær i Marokko. Efter Konsulens Hjemrejse fungerede han i dennes Sted fra 1781—85, da han fik Tilladelse til at vende hjem for at støtte Moderen, der sad som Enke i smaa Kaar. 1788 blev han Kommitteret i Kommercekollegiet og Sekretær (dvs. Chef) i Konsulatskontoret. Da det var af stor Betydning for Staten paa en fyldestgjørende Maade at reklamere Erstatning for de mange under Revolutionen opbragte danske og norske Skibe, sendtes G. i Begyndelsen af 1794 som Generalkonsul til Paris, hvortil han ankom i Revolutionens blodigste Periode, og hvor han paa Grund af Avtoriteternes stadige Vexlen havde megen Møje med at fremme sit Lands Interesser. 1797 hjemkaldtes han for atter at træde ind i Kommercekollegiet. 1799 blev han administrerende Direktør for Manufakturhandelen, i det han samtidig fritoges for Konsulatsforretningerne undtagen de afrikanske. Hans særlige Indsigt i disse foranledigede, at han Aaret efter, da de afrikanske Sager udskiltes fra Udenrigsdepartementet og Kommercekollegiet under et særligt Kollegium, den afrikanske Konsulatsdirektion, udnævntes til Medlem heraf, en Post, han beklædte, indtil Direktionen atter ophævedes 1837. I Dec. 1804 søgte og fik G., der følte sig tilsidesat i Kommercekollegiet, sin Afsked herfra. — G. betragtedes som en i Handels- og Finanssager mer end almindelig kyndig Mand med et særligt Greb paa at repræsentere, og der betroedes ham derfor ogsaa flere Sendelser til Pengemarkedet i Holland under de for Staten mest prekære finansielle Forhold, saaledes 1799 i Anledning af Penge- og Kreditvæsenets daværende slette Tilstand, 1809 for at erholde Udsættelse med Betalingen af 1 Mill. Gylden og 1813, efter Statsbankerotten, for at søge et Laan, saa paatrængende, at hans Instrux endog tillod ham subsidiært at sætte Krondiamanterne i Pant. 1801 sendtes han til St. Petersborg for at udvirke Kornudførsel til det nødlidende Norge. G. var Medlem af forskjellige inden- og udenlandske videnskabelige Selskaber og i flere Aar Præses for Landhusholdningsselskabet. Han havde omfattende Kundskaber og Interesser, talte 8—10 Sprog og ansaas for en god Kunstkjender.

Han ægtede 1. (6. Juli 1787) Petronelle Brinck-Seidelin (f. 24. Nov. 1755 død 27. April 1801), en Datter af Assessor i Højesteret, Konferensraad Hans Diderik B.-S. til Eriksholm og Ingeborg f. Bering, 2. (24. Juni 1805) Johanne Elise Hiort (f. 10. Marts 1786 død 10. April 1873), Datter af Amtmand, siden Kommitteret i Rentekammeret, Etatsraad Andreas H. og Rachel f. Gjerløv, og døde 90 Aar gammel i Fredensborg 12. Jan. 1847. G. var 1810 bleven Etatsraad og 1826 Konferensraad.

Til: Indholdsfortegnelsen

Grüner, Gustav, 1688—1763, Officer og Diplomat

Af P.F. Rist

Gustav Grüner var født 1. Jan. 1688 paa Sæbygaard i Østergøtland [Östergötland], hvor hans Fader, [...] Etatsraad Johan Diderik G., den Gang boede som Sekretær hos den danske Gesandt ved det svenske Hof. G.s Opdragelse lader til at være bleven ledet i militær Retning. Først blev han i sit 14. Aar indskrevet som Søkadet i Kjøbenhavn, men forblev dog hos sin Familie i Sverige, hvor han 1705 blev ansat som Underofficer ved Oberst Hugo Hamiltons Regiment for at uddannes i den praktiske Infanteritjeneste. Da han var 18 Aar gammel, kom han i en alvorligere Krigsskole, i det han 1706 rejste til Krigsskue-pladsen i Brabant, hvor en Del af den danske Hær kæmpede som engelske Hjælpetropper i den spanske Arvefølgekrig. I o. 14 Aar førte G. nu et omflakkende Krigerliv. Han begyndte dette som Sekondlieutenant ved Prins Carls Regiment og deltog i mange Slag og Træfninger. Han blev haardt saaret ved Oudenarde 1708, hvor han om Aftenen efter Slaget laa som død paa Valpladsen, men blev kaldt til Live af en plyndrende Soldaterkone, der vilde skære Fingeren af ham for at komme i Besiddelse af hans Ring. Ved Malplaquet 1709 var han kun selv tredje tilbage af sit Regiments Officerer, og Aaret efter blev han atter saaret ved Belejringen af Aire. De Slag og Belejringer, han deltog i, og i hvilke han udmærkede sig, udgjøre en lang Række. Da han efter Freden 1714 marcherede til Glückstadt, var han da ogsaa avanceret ret hurtig i de forløbne Aar. 1708 blev han Premierlieutenant, 1710 Kapitajn reforme og gjorde Tjeneste som Generaladjudant hos Generallieutenant Frederik Gersdorff, 1711 blev han Kompagnichef ved sjællandske Regiment. Kort efter Hjemkomsten rejste han til Norge for at hverve til sit Kompagni, og 1716 bleve han og nogle andre Officerer kommanderede sammesteds hen i særlige Hverv i Krigen mod Carl XII [Karl 12.]. Han fik Lejlighed til at udmærke sig ved Akershuses Belejring og modtog under den fortsatte Krig det ene Tillidshverv efter det andet. 1717 gjorde han Tjeneste som Brigademajor under Generalerne Gaffron og Budde og senere som Generaladjudant hos den kommanderende General, Baron Erhard Wedel. Da General Lützow overtog dennes Post, blev G. kommanderet til Tjeneste i Frederiksstad, i hvis Forsvar han deltog, indtil de danske Tropper efter Carl XII's Død bleve beordrede tilbage til Danmark. G. fik 1719 Kompagni i Grenaderkorpset og kom til at ligge i Garnison i Kjøbenhavn, men forinden han forlod Norge, ægtede han 2. Maj s. A. Sophie Amalie Vind (f. i Norge 15. Maj 1698), Datter af Generalmajor Ove V. og Alethe Margrethe Dorn.

Medens Fredsunderhandlingerne med Sverige stode paa, blev G., der ved sin Fødsel og sine Familieforbindelser var knyttet til dette Land, gjentagne Gange sendt til Stockholm med særlige Hverv for Kongen. 4. Dec. 1722 mistede G. sin 24-aarige Hustru, der efterlod ham 3 Døtre. Hans andet Giftermaal (26. Maj 1725) gjorde en stor Forandring i hans ydre Forhold; thi hans anden Hustru, Margrethe f. Due (f. 25. Juli 1682), Datter af Etatsraad Jørgen Skeel D. og Birgitte Reedtz og Enke efter Major Jørgen Tyge Seefeldt til Margaard, bragte ham denne Gaard i Medgift; dog maatte han først affinde sig med sin Hustrus Slægtninge for at komme i Besiddelse af den. Ved sit Avancement til Oberstlieutenant 1728 blev han ansat ved Ribe Stifts nationale Regiment og tog nu stadigt Ophold paa Margaard. Da Landmilitsen 2 Aar efter blev ophævet, blev han imidlertid sat paa Vartpenge, og først 1732 lykkedes det ham som Underfører at komme ind i Drabantgarden. Aaret efter avancerede han til Oberfører og Oberst, og endelig 1737 blev han Chef for fynske nationale Infanteriregiment, der havde Samlingsplads i Odense. Hans anden Hustru døde 1. April 1736 uden at efterlade sig Børn.

I Aaret 1740 blev G. udnævnt til dansk Gesandt i Stockholm. Hans gode Forbindelser i Sverige, hans virksomme Karakter og elskværdige Væsen gjorde ham vel skikket til at være Grev Lynars Efterfølger under de vanskelige Forhold, som det i Sverige opstaaede Tronfølgerspørgsmaal førte med sig. Der var paa dette Tidspunkt en virkelig Udsigt til en Forening af de 3 nordiske Riger under Christian VI eller dennes Søn. Unionstanken havde et Parti for sig i Sverige, og det gjaldt for den danske Regering om at bekæmpe og besejre de andre Prætendenter til den svenske Krone. G. udfoldede som Gesandt en overordentlig Virksomhed, i det han ved Udsendinger over hele Landet søgte at vinde Tilhængere for en dansk Tronfølger, samtidig med at han efter Datidens diplomatiske Skik anvendte store Pengesummer til Bestikkelser for at naa sit Maal. Det lykkedes ham da ogsaa at vinde flere betydelige Mænd i Bondestanden, i Hæren og i Rigsdagen, men alligevel blev den holstenske Hertug Carl Peter Ulriks Valg sat igjennem 1742. Da denne imidlertid netop var bleven

valgt til russisk Tronfølger, blev Sagen ikke opgiven. Paa G.s indstændige Raad rustede den danske Regering sig og indtog en meget truende Holdning imod Sverige. For yderligere at sætte Kraft og Energi ind paa det store Spørgsmaal blev den ansete Diplomat Gehejmeraad Berckentin [...] sendt til Sverige som extraordinær Ambassadør. Det blev udtrykkelig betydet G., at han ikke maatte anse Berckentins Sendelse som et Tegn paa Mistillid, og de 2 Mænd arbejdede da ogsaa Haand i Haand paa at forøge det danske Parti, G. især med aldrig svigtende Forhaabninger om et heldigt Udfald. Det tillægges da ogsaa ham, at den svenske Bondestand i 1743 helt sluttede sig til det danske Parti. Omstændighederne bleve imidlertid vanskeligere og vanskeligere, efterhaanden som Forholdet imellem de forskjellige Partier blev mere og mere tilspidset, Dalkarlene rejste sig i Oprør, og G. fortæller selv, at han var Gjenstand for Overfald paa Gaden, og at han maatte have militær Bedækning i sit Hus. Trods alle Anstrængelser og alle de overordentlige Midler, der bleve anvendte, valgtes som bekjendt dog Adolf Frederik af Holsten-Gottorp til svensk Tronfølger; den danske Regering og dens Diplomati lede saaledes et fuldstændigt Nederlag. Grunden hertil laa vel for en Del i den i og for sig vanskelige, om ikke umulige, Opgave at kæmpe irnod det mægtige Ruslands Interesser; men den danske Regerings vaklende og vage Optræden var mindst af alt skikket til at støtte Gesandterne i deres ihærdige Bestræbelser. Disse vendte tilbage til Kjøbenhavn 1. Juli 1743.

At der ikke blev tillagt G. nogen Skyld i det uheldige Resultat, viser hans Udnævnelse 7. Avg. til Kammerherre og Overgeneraladjudant. Aaret før var han bleven Generalmajor, og han overtog nu sit Regiment, samtidig med at han søgte Hvile og Trøst ved et roligt Liv paa Margaard. Han solgte endog Regimentet i Aaret 1745 til Oberst Holger Vind og opofrede sig aldeles for Bestyrelsen af sit Gods, i det han i disse Aar opførte den smukke Hovedbygning, som endnu staar, anlagde den store Have, forbedrede Driften m.m. Megen Glæde nød han imidlertid ikke af sin nye Bolig; thi 29. Jan. 1748 blev han udnævnt til Kommandant paa Kronborg. Aaret efter blev han Ridder af Danebrog, 1751 fik han Enkedronningens Orden l'union parfaite, og 1755 blev han Generallieutenant. Endnu i sin høje Alder modtog G. et Æreshverv, der fuldstændig bragte Forandring i hans Liv, i det han 1759 blev kommanderende General over den norske Hær i Feltmarskal Arnoldts Sted [se om Arnoldt i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Trods sine 71 Aar rejste den gamle General til Christiania [Kristiania] og overtog sin Post, som han røgtede med Iver og Interesse; men han oplevede dog ikke den store Omvæltning i den dansk-norske Hær, som den Saint-Germainske Periode førte med sig. Efter at være bleven udnævnt til General af Infanteriet 1761 døde han 18. Febr. 1763, 75 Aar gammel, den sidste af den Linje af Slægten, som var bleven adlet 1693.

Til: Indholdsfortegnelsen

Grønland, Peter, 1761—1825, Musikamatør

Af G. St. Bricka

Peter Grønland blev født 15. Okt. 1761 i Wilster [Wilster, Schleswig-Holstein], hvor hans Fader, Johann G., var Tømmermester og Tømmerhandler; Moderen hed Catharina Margaretha f. Spanjer. Han studerede i Kiel 1782—85, rejste derefter til Kjøbenhavn, hvor han 1787 blev ansat som Kopist i det tyske Kancelli og senere avancerede til Kancellisekretær (1792) og Arkivar (1795), blev 1794 tillige økonomisk Administrator ved den kgl. Porcellænsfabrik (indtil 1810), 1803 Medlem af Skatkammeradministrationen og 1807 Medlem af Administrationen for den synkende Fond, fra hvilke to Stillinger han afgik 1816; i 1801 udnævntes han til Justitsraad. Ved Siden af denne ret omfattende Embedsvirksomhed beskæftigede han sig meget med Musik og musikalske Studier. Som Medarbejder ved C.F. Cramers »Magazin der Musik«, Kunzen og Reichardts »Studien für Tonkünstler u. Musikfreunde«, »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger« og »Allgem. musikalische Zeitung« skrev han en Del musikalske Recensioner og Afhandlinger og komponerede tillige en hel Del Sangmusik, mest Romancer og Ballader for 1 Stemme, dog ogsaa større Ting som f.Ex. Tiecks dramatiske Æventyr »Das Ungeheuer u. der bezauberte Wald«. Medens hans Betydning som Komponist ikke er særlig fremtrædende, i det hans Arbejder, navnlig de større, ofte lide af en vis Tørhed, har han derimod ved sin kritiske Sans og alsidige Dannelse udøvet en betydelig Indflydelse paa de Personer, han har været i nærmere Berøring med, hvorom Weyses Udtalelser i hans Avtobiografi afgive et smukt Vidnesbyrd; af ældre samtidige stod han i nøje Forbindelse med T.A.P. Schulz og Kunzen, navnlig den første, til hvem han var knyttet ved personligt Venskab. En særegen Side af hans musikalske Virksomhed frembyder hans Behandling af Folkevisemelodier, hvis Anvendelse af de gamle Tonarter han i høj Grad interesserede sig for; hans Udgave af »Melodier til gamle svenske Folkeviser« (1818) giver en fin og aandrig, om end paa enkelte Punkter lidt søgt, Behandling af disse. — 1793 ægtede han Anne Johanne Styffgen, Datter af Johan Diderik S.; han døde i Kjøbenhavn 30. Dec. 1825 efter længere Svagelighed. Hans Enke (død 1845) stiftede i Forening med Gehejmekonferensraad C.L. Schütz et større Legat for Embedsmænds Enker og faderløse Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gyldendal, Søren, 1742—1802, Boghandler

Af Louis Bobé

Søren Gyldendal er født 12. April 1742 i Giver ved Løgstør, hvor Faderen, Jens Mortensen med antaget Navn Gyldendal (f. 1710 død 1771), var Skoleholder; Moderen hed Maren Sørensdatter (f. 1708 død 1773). G. kom i Aalborg Latinskole, dimitteredes der fra til Kjøbenhavns Universitet 1766 og tog Aaret efter Examen philosophicum. Som Student fik han Plads paa Regensen, men kastede sig hurtig over praktisk Virksomhed. Allerede i Skolen synes han at have tjent lidt ved at handle med Bøger, som han fik fra Kjøbenhavn; efter at være bleven Student forrettede han Kommissioner ved Bogavktioner, og 1770 har efter Traditionen hans Kjøb og Salg af Bøger antaget fastere Former. Muligvis overtog han ved denne Tid den Schiønningske Bogforretning, og, sikkert er det, at Forlag fra den Kanneworfske Boghandel 1771 blev fortsat af G., der i 1772 synes at have begyndt sit selvstændige Forlag. 12. Juni 1772 ægtede han Enken efter en Lærredshandler Maren Thomasdatter (død 1776), som bragte ham nogen Formue. Og saa hurtig udviklede hans Forretning sig nu, at han 1776 kunde flytte ind i sit eget Sted i Silkegade, hvor han derpaa virkede i 11 Aar, til han i 1787 kjøbte Stedet i Klareboderne, hvor den Gyldendalske Boghandel endnu er. 1780 var han bleven Universitetsboghandler, og 1783 udnævntes han til Agent. Som det heraf ses, gjorde han hurtig Karriere, men den af ham udviklede Forlagsvirksomhed var ogsaa noget hidtil ukjendt her, og flere end én af Datidens litterære Mænd roste ham som en »national« Boghandler, der væsentlig bidrog til »Videnskabeligheds Fremme og Læselystens Udbredelse«. Ved Siden af et betydeligt Handelstalent besad han Interesse for dansk Litteratur, og lidt efter lidt samlede han en Række af dens bedste Navne paa sit Forlag: Balle og Bastholm, J.S. Sneedorff og A. Schytte, Guldberg og Ove Malling, P. Kofod Ancher, Tyge Rothe osv. Han døde 2. Febr. 1802. — Efter sin ovennævnte første Hustrus Død var han 2 Gange gift, med 2 Søstre, Døtre af Professor Jens Kraft i Sorø, 1. (1779) med Bolette Cathrine (f. 1758 død 1790) og 2. (1790) med Frederikke (f. 1754), der var Enke efter Præsten J.G. Halling.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gylding, Jørgen, —1765, Maler

Af F.J. Meier

Om Jørgen Gyldings Herkomst og Ungdom vides lidet eller intet. Han var en dygtig Emaille- og Porcellænsmaler og blev meget sysselsat af Hoffet, fra 1757 med fast aarlig Løn. Ogsaa var han en Tid lang knyttet til den kgl. Porcellænsfabrik. Af hans Arbejder kan nævnes forskjellige emaillerede Portrætter af Frederik V, en Venus, en Adam og Eva, ligeledes i Emaille, 12 Portrætter af de oldenborgske Konger paa Porcellæn, en »Ecce homo« med de 12 Apostle (Rosenborg). I 1758 udførte han et stort Stykke: Frederik V omgivet af Kunster og Videnskaber; det sprang for ham i Ilden, og efter en Tradition, som Weinwich har opbevaret, skal han have taget sin Død af Sorg og Ærgrelse herover. Han døde imidlertid først 19. Dec. 1765. Hans Enke, Amalie Christine, fik af Kongen en liden Pension.

Til: Indholdsfortegnelsen

Güntelberg, Peter, 1728—80, Søofficer

Af C. With

Peter Güntelberg Søofficer, af en Familie, som har afgivet mange Søofficerer i det 18. Aarhundrede. Hans Forældre vare Kommandør Chr. G. (f. 1688 død 1749) og Kirstine Cathrine f. Raben (f. 1702 død 1756), Datter af den bekjendte Admiral R. G. blev født 11. Maj 1728, indtraadte 1749 i Marinens Tjeneste som Sekondlieutenant, avancerede 1755 til Premierlieutenant, 1760 til Kapitajnlieutenant, 1763 til Kapitajn og udnævntes tillige med flere andre 1775 til Kommandørkapitajn med Anciennitet fra 1770. Som ung Officer deltog han i det saakaldte »marokkanske Togt« 1752—53, hvor 3 Fregatter udsendtes for at tilendebringe Stridighederne med Sultanen, som først venlig havde modtaget den danske Udsending, men senere ladet ham fængsle. 1755—58 gjorde G. Tjeneste ved den slesvigske Indrullering. 1763—65 kommanderede han en Afdeling Matroser, der gjorde Tjeneste paa nogle armerede Fartøjer i de vestindiske Farvande. 1768 udgav han et Skrift: »Auxilium memoriæ ell. Søkrigs- og Orlogsmands-Haandbog« (2 Dele), paa hvis Udgivelse han erholdt Privilegium. Efter at han en kort Tid 1770 havde afløst Kapitajnlieutenant Vosbein som Kompagnichef, blev han 1771 udsendt til Middelhavet som Chef for Fregatten »Færø« og et Transportskib. 1777 udnævntes han til Kammerherre; 1779 var han Chef for Linjeskibet »Danebrog«. Han døde 12. Juni 1780. G. blev 1762 gift med Frederikke Louise Erland (f. 9. Dec. 1730). Efter Mandens Død flyttede hun til Hirtsholmene [Hirsholmene], hvor hun døde 19. Marts 1803. Ægteskabet var barnløst.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gähler, Gaspar Frederik von, 1737—97, Officer

Af S.A. Sørensen

Caspar Frederik von Gähler, født i Febr. 1737 i Kjøbenhavn, Søn af nedennævnte Gehejmeraad Sigismund Vilhelm v. G., blev 1762 Ritmester i det s. A. oprettede Husarregiment og, da dette 1767 ophævedes, forsat til Livregiment Dragoner. Han var en særdeles flink Rytterofficer, blev Generaladjudant 1769 og hørte til de udvalgte, der i Følge Cathrine II's [Katarina 2. den Store] Ønske toge Tjeneste i den russiske Hær for at medvirke til dennes Reform. Han kæmpede i Tyrkekrigen under Fyrst Galizin og Romanzow og belønnedes for sin Tapperhed med St. Georgs Ordenen. 1773 vendte han tilbage til Danmark og blev Oberstlieutenant ved Husarerne, da disse kort efter gjenoprettedes, 1780 Oberst af Kavalleriet, 1788 Chef for slesvigske Regiment Ryttere og s. A. forsat i lige Egenskab til jyske Dragoner, 1789 Generalmajor. G. var gift med Elise Lucie Christiane v. Oertz (f. paa Kaltenhof 15. Juni 1758, død i Kjøbenhavn 13. Juni 1843), Datter af Landraad v. O. til Kaltenhof, og døde 21. Okt. 1797 i Randers.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gähler, Peter Elias von, 1718—83, Officer

Af S.A. Sørensen

Peter Elias von Gähler var født i Kjøbenhavn, Søn af Konferensraad Caspar v. G. (f. i Flensborg [Flensburg] o. 1680, optagen i den danske Adelsstand 1749, død i Slesvig 1759), begyndte sin militære Løbebane 1734 som Kadet i Livregiment Dragoner, blev 1736 Kornet ved Holsteins gevorbne Rytterregiment (senere oldenborgske Kyrasserer), 1743 Sekondlieutenant ved Neubergs gevorbne Regiment Ryttere, vendte 1745 tilbage til Holsteins Regiment og fik her 1746 Ritmesters Karakter, blev 1747 Kapitajn i møenske Infanteriregiment og 1750 Kompagnichef i Livgarden til Fods. De fleste af disse Aar tilbragte G., der fra ung af havde en brændende Lyst til at se sig om og lære noget, i Krigstjeneste uden for Landets Grænser — 1735 tjente han saaledes i det danske Korps under General Mørner, der ved Rhinen deltog i den polske Arvefølgekrig, 1741 i Korpset under General Schulenburg, der sendtes England til Hjælp i Hannover, 1744—48 i de franske Hære under Morits af Sachsen og Valdemar Løvendal, ved hvilken Lejlighed han bl.a. deltog i Belejringen af Bergen op Zoom m. m. — og erhvervede sig derigjennem en Erfaring og Kundskabsfylde paa mangfoldige Omraader, der kom ham fortrinlig til Nytte senere ved hans Indtrædelse i den højere Administration. 1753 blev han udnævnt til Generaladjudant hos Frederik V og til Oberst af Kavalleriet, 1758 til Generalmajor og 1760 til Generalkvartermester, hvilken Stilling han beklædte, da Grev Saint-Germain 2 Aar senere stilledes i Spidsen for Hæren, først som Overgeneral, senere som Krigsminister.

Vanskelig kunde vel den geniale, men i sine Ideer tit fantastiske, i Administrationens Detailler uvidende, paastaaelige og overmodige franske Marskal have fundet en bedre Mand til Medhjælper end den bøjelige og beherskede, fint dannede og skarpt tænkende G., der til Punkt og Prikke kjendte Tjenesten. De synes ogsaa at have arbejdet godt sammen og i den Grad udfyldt hinanden, om man saa tør sige, at det maaske ikke bliver saa let at udrede, hvor meget der af det, der kom frem paa det hærorganisatoriske Omraade under Saint-Germains berømte Styrelse, skyldes Marskallen, hvor meget G.s Raad og smidige Pen. I Okt. 1763 ved Generalkrigsdirektoriets Oprettelse blev G. 2. Deputeret og Chef for 2. Departement, under hvilket sorterede Artilleri- og Ingeniørkorpserne, Fæstningerne, Militærfabrikkerne og Indkvarteringsvæsenet. Samtidig udnævntes han til hvid Ridder og Generallieutenant af Kavalleriet. Da Saint-Germain 1766 for første Gang fjærnedes fra Krigsstyreisen, dimitteredes G. ligeledes fra sit Embede i Direktoriet og blev ansat som Vicekommandant i Glückstadt, en latterlig Post for en Mand med hans Rang og Evner, men vendte med Saint-Germain tilbage Aaret efter og blev nu 1. Deputeret. Ved Saint-Germains Fjærnelse anden Gang, i Dec. 1767, fra Direktoriet, der nu omdøbtes til Generalitets- og Kommissariatskollegiet, beholdt G. sin Post, og i Juni 1770 stilledes han i Spidsen for Kollegiet som dets Præses. Denne G.s Udnævnelse til Krigsvæsenets øverste Styrer faar en særegen Betydning, naar det erindres, at Struensees egen Udnævnelse til Lecteur hos Christian VII var gaaet umiddelbart forud. Det kan næppe være tvivlsomt, at G. var bleven haandgangen Mand hos den endnu i det skjulte virkende Magthaver, og mærkbart Spor i Danmarks Historie afsatte Forbindelsen, da Grev Bernstorff, den væsentligste Hindring for Struensees Planer og Saint-Germains og G.s gamle Modstander, styrtedes 15. Sept. 1770. Som bekjendt afgav det mislykkede Tog s. A. til Algier et belejligt Paaskud til Bernstorffs Afskedigelse, og G. havde selv Forsædet i den Kommission, der skulde undersøge, om Ministerens Forhold ved denne Lejlighed ikke maatte paadrage ham Tiltale og Straf. Samme Dag, Bernstorff fjærnedes, indtraadte G. som Medlem af Gehejmekonseillet. Da dette ved Struensees Kabinetsordre hævedes i Dec. s. A., blev han Formand i den af 6 af Statens højeste Embedsmænd sammensatte »Konferens«, der var at anse som et Slags Surrogat for Konseillet, og som havde at afgive sine Vota til Kongen om visse af Struensee forelagte Spørgsmaal. Saaledes var G. nu paa samtlige Omraader, militære som civile, Statens første Embedsmand næst Struensee og dennes nærmeste Raadgiver. Rimeligvis var dog paa dette Tidspunkt hans Indflydelse hos Struensee allerede i Aftagende og ikke svarende til hans Stilling. Han synes tvært imod at have haft nok at gjøre med at værge denne mod den personlig i langt intimere Forhold til Struensee staaende Grev Rantzau-Ascheberg, der var G.s Undermand saa vel i Kollegiet som i nævnte »Konferens«, men følte sig kaldet til at indtage første Plads, og i Begyndelsen af 1771 fik G. en ny Medbejler til Magten i den fra Rusland hjemkaldte Oberst Falkenskjold. Det vil derfor næppe være rigtigt at tillægge G. direkte Ansvar for den nu med stærke Skridt sig nærmende Katastrofe. Ganske vist hedder det i den senere

Anklage mod ham, »at Struensee idelig havde Omgang med ham, sjælden foretog sig noget uden hans Raadførsel og fast overalt fulgte hans Planer og Forsøg«, men der er tilføjet: »navnlig i den første Tid«. G. bemærkede selv ved sin Arrestation, at Arbejde havde han vel haft fuldt op af, men i næsten et helt Aar ikke høstet andet »als lauter Chagrin«. Ogsaa vides det med Vished, at G. indtrængende advarede Struensee mod at nedlægge de 2 Elitekorpser, Livgarden til Hest og Livgarden til Fods, hvilken Foranstaltning mere end nogen anden blev den skæbnesvangre Draabe, der bragte Bægeret til at flyde over.

Uadskillelig knyttet til G.s Livsførelse og maaske den mægtigste blandt de Faktorer, der bragte ham til Rangstigens Top, er hans Hustru, Christine Sophie f. Ahlefeldt (f. 1745 død 1792), Datter af Oberst Henrik A. (død 1765) og Indehaver af Enkedronningens Orden (1765) og Caroline Mathilde Ordenen (1771), hvem G. ægtede 1762. Denne unge Kvinde virkede som fortryllende paa alle ved sin yndefulde Skjønhed, sit sprudlende Liv og sarkastiske Lune, og ved Christian VII's Hof — hvor hun sammen med Fruerne Bülow (f. Danneskjold-Samsøe) og Grevinde Holstein dannede dets »3 Gratier« — var hun lige saa uundværlig, naar Kongen havde sine daglige Spillepartier med Greverne Brandt og Holstein, som naar Caroline Mathilde kjørte Sommer i By til Hørsholm eller Frederiksborg med sine Hofdamer, ledsagede af galante Tilbedere, medens Mændene bleve hjemme. Hendes Rygte kunde under disse Omstændigheder ikke blive pletfrit, uvist dog om med Føje, thi hendes fornemste Lidenskab synes at have været at bringe sin Mand frem, og, saaledes som det træffende er bleven bemærket, hun gav dem, der kunde gavne ham, Fortrinnet i sin Gunst.

Natten mellem 16. og 17. Jan. 1772 arresteredes Ægteparret i sit Hjem af Oberst Køller og Major Berbandt af falsterske Regiment og førtes til Citadellet. Begge toge det med Ro. Generalindens gode Humør fornægtede sig ikke, og spøgende sagde hun til Majoren, at det kun kunde være hende en Fornøjelse at gjøre sin Mand Selskab, og at det blot ærgrede hende, »dass dieser Tort nicht zu repariren stünde«. Da deres lille Søn hørte om Fængslingen, skal han have sagt: »For Papa er jeg ikke bange, han har nok set sig for, men for Mama er jeg meget bange«. Drengens Anelse slog ikke til, i det Undersøgelseskommissionen hurtig kom til det Resultat, at intet kunde lægges hende til Last, og i Maj blev hun ved kgl. Resolution frikjendt, dog med Advarsel for »udvist uforsigtig, ubetænksom og strafværdig Omgang«. G., hvis Brøde vel i Virkeligheden ikke var større, blev derimod i Juni afskediget fra alle sine Embeder med Forbud mod at opholde sig i Sjælland, Fyn og Slesvig, hvorimod der tilstedes ham og hans Hustru hver 500 Rdl. om Aaret. Den rige Generalmajor J.F. Classen, en af Fru G.s mange Beundrere, traadte nu paa en smuk Maade hjælpende til, i det han strax udstedte en Forskrivning til G. og Hustru paa 1.200 Dlr. aarlig, der skulde udredes af hans Gods Korselitse og udbetales dem, saa længe de levede, og efter deres Død til Sønnen Frederik Julius Chr. v. G. (f. i Kjøbenhavn 2. Avg. 1765) og dennes mandlige og kvindelige Descendenter. G. og Frue boede et Aars Tid i Vejle og flyttede derpaa til Itzeho, hvor G. døde 2. Maj 1783. Enken ægtede 1792 Grev C. A. v. d. Goltz [...]. Sønnen benyttede ikke en ham given Tilladelse til at indtræde i den danske Hær, men gik først i fransk, derpaa i tysk Krigstjeneste og har i Bajern forplantet Slægten.

Til: Indholdsfortegnelsen

Gähler, Sigismund Vilhelm von, 1706—88, Overpræsident i Altona

Af G.L. Wad

Sigismund Vilhelm von Gähler, Broder til den foregaaende, født i Haag 20. Okt. 1706, studerede udenlands, blev 1734 Stabssekretær ved det Hjælpekorps, der under General Mørner stødte til den tyske Rigsarmé ved Rhinen, Kancelliraad, 1747 Generalkrigskommissær i Slesvig og Holsten, Konferensraad, 1757 Envoyé extraordinaire i Konstantinopel, i hvilken Egenskab han gjennemførte Afslutningen af en Traktat mellem Danmark og Porten, 1767 Overpræsident i Altona, s. A. Ridder af Danebrog, 1768 Gehejmeraad, 1770 dekoreret med l'union parfaite, 1771 tillige Kommissarius ved Tallotteriet, død 28. Dec. 1788. Gift 1728 med Jeanne Antoinette de la Mare (død 20. Juli 1780). Han roses for sin velvillige Karakter og sin Omsorg for Altonas Opkomst.

Til: Indholdsfortegnelsen

Haack, August Christian Wilhelm, 1788—1821, Skuespiller

Af Arthur Aumont

August Christian Wilhelm Haack fødtes 20. Dec. 1788 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, August Wilhelm H. (død 1828) var Bud og Fyrbøder ved Hof- og Stadsretten. Faderen ønskede, at Sønnen skulde gaa den akademiske Vej, men saa snart den dramatiske Skole oprettedes i 1804, meldte denne sig der, blev antaget og debuterede ved Skolens 2. offentlige Forestilling paa Hoftheatret 15. Maj 1806 som Aagerkarlen Puf i Ewalds »Harlekin Patriot». Den ikke almindelige Evne for nøjagtig Fremstilling af Gammelmandsvæsen, han her viste, skaffede ham hurtig mange Roller, saa vel i dette som i andre Fag. I 1810 udførte han Saaledes med Glans Per Degn i »Erasmus Montanus«, ansattes s. A. som kgl. Skuespiller, og fra nu af voxede hans Evner med hver ny Rolle; i Sommeren 1819 besøgte han med offentlig Understøttelse tyske og franske Theatre. Den danske Scene nød ikke længe Gavn af de paa denne Rejse indvundne Kundskaber, thi den Tilbøjelighed for Flasken, som længe havde været at spore hos ham, tog nu saa stærkt til, at han jævnlig forsømte sine Theaterpligter; Overskou fortæller, at han i 1820 for en Tjenesteforsømmelse af denne Grund idømtes Blaataarnsstraf, og at denne Ydmygelse ganske undergravede hans Viljeskraft. 11. Jan. 1821 spillede han Mester Jacob i »Den gjerrige«, det blev hans sidste Optræden; d. 15. om Aftenen fik han pludselig heftige Krampeanfald, og d. 18. døde han.

H.s Kunstnerfysiognomi synes præget af en hurtig Forstand, der i ungdommelig Selvtillid tror sig sine Omgivelser ikke lidt overlegen; denne Selvbevidsthed lod sig nemt anvende baade i Komediens og Tragediens Ramme, og den forklarer baade hans Fortrin — den originale Opfattelse — og hans Fejl — den karikerende Overdrivelse. I Komedien krængede han Selvtillidens Vrangside frem, f.Ex. til Per Degns fedtede Degnekaglen i »Erasmus Montanus«, til Jeronimus' forhippede Rangsyge i »Den honnette Ambition«, til Don Ranudos dumstolte Fødselshovmod; i Tragedien derimod højnede og forædlede han Selvbevidstheden, f.Ex. til kjæk Trofasthed hos Hamund i »Hagbart og Signe«, til alvorstung Værdighed hos Aanden i »Hamlet«, til viljestærk Mandighed hos Macduff i »Macbeth«. H. ægtede 23. Avg. 1813 Jomfru Anna Sophie Aubertin (f. 24. Okt. 1787); hun ansattes 1812 ved Theatret som Sangerinde, men opnaaede ingen Debut, da hun mistede Hørelsen, og afskedigedes ved Udgangen af Theateraaret 1820—-21. Hun døde 1860.

Til: Indholdsfortegnelsen

Horn, Clas Frederik Greve, 1763—1823, svensk Landflygtig

Af E. Holm

Clas Frederik Greve Horn, var født i Stockholm 18. Maj 1763 og Søn af Frederik Greve H. Han skildres i sin Ungdom som en smuk Mand med et blødt, sværmerisk Gemyt, der personlig var afholdt af Gustav III. Efter at være bleven Officer avancerede han til Major i Fortifikationen, men tog allerede 1789 sin Afsked. Det fik skæbnesvanger Betydning for ham, at hans Fader sluttede sig til Kongens Modstandere. Faderens Had imod Gustav III smittede Sønnen, hvis Uvilje imod Kongen yderligere forøgedes ved Rygter om, at hans Fader svævede i alvorlig Fare. Hertil kom Begejstring for den franske Revolutions Ideer, og da han 1791 blev bekjendt med Anckarstrøm, lod han sig forlede til at deltage i Sammensværgelsen imod Gustav III. Efter dennes Mord blev han anklaget som medskyldig i dette, og skjønt han under Forhørene angav adskillige af de medsammensvorne, blev han (Maj 1792) dømt til at miste Ære, Liv og Gods. Dødsdommen formildedes dog til livsvarig Landflygtighed. Han flyttede da til Danmark, hvor han kjøbte en Landejendom, Skovlyst i Hørsholmegnen, og levede her med sin Hustru, Maria Vilhelmina f. Linnerhjelm, og en Svigerinde. Sit Navn havde han forandret til Frederik Classøn. Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der i denne Tid lærte ham at kjende, omtaler ham med megen Sympathi. Han levede i landlig Stilhed, indtil Aaret 1800 bragte politiske Kriser over Norden. Det blev under den Spænding med England, som da udviklede sig, overdraget ham af Regeringen at organisere Landstormen i en Del af Sjælland og at lede forskjellige Anstalter til Kystens Forsvar, men af Hensyn til den mistænksomme Gustav IV, med hvem den dansk-norske Regering søgte at staa paa en god Fod, mente den at maatte betyde ham, at han skulde forlade Danmark (1801). Han tog da Ophold i Lybek [Lübeck]. Her oplevede han Franskmændenes Erobring af denne By i Slutningen af 1806, han blev fængslet, men dog frigivet efter kort Tids Forløb. Nogle Aar derefter vendte han atter tilbage til Danmark, blev naturaliseret som dansk Undersaat og levede under sit oprindelige Familienavn i Kjøbenhavn indtil sin Død, 23. Maj 1823. — Den Interesse, hans Personlighed vakte her i Landet, forøgedes ved, at han optraadte som lyrisk Digter. Nogle Smaadigte af ham optoges i »Charis« 1799, og nogle Digte fik, oversatte paa Dansk, Plads i »Tilskueren«. Ogsaa udgav han en Samling Digte i Kjøbenhavn under Titel »Små skaldestycken« (1816), ligesom han leverede Bidrag til »Dagen«. Men større digterisk Værd har denne hans Produktion dog ikke haft. En Søn af ham har været Officer i den svenske Hær.

Til: Indholdsfortegnelsen

Horn, Frederik, 1708—81, Digter og Jurist

Af Julius Paludan

Frederik Horn var en Søn af Toldkontrollør Lars Nielsen H. (død 1735) og Margrethe Simonsdatter og fødtes i Nykjøbing paa Falster 7. Jan. 1708. Fra Skolen her, af hvilken han for Resten en Tid var udvist formedelst et Sammenstød med en Lærer, blev han Student 1728 og var en af de faa yngre, der stærkt paavirkedes af Holberg. Under Navnet »Frands Hansen, Drejer i Helsingør« udgav han 1731 »Somnium poëticum eller en poetisk Drøm«, et vidtsvævende og usammenhængende satirisk Digt, der begynder med Forsvar for Satirikerens Kald, som sammenlignes med Præstens, men derefter polemiserer mod alle Tidens Fejl, lige fra Forgudelsen af Latinen og Grammatikken, fra Kvindesæder og Moder, Forlovelser og Dueller indtil Komplimenterne, Skjødehundene og Studenternes Kaarder. Mere poetisk Værd have de 4 satiriske Æredigte, der indlede hans »Somnium« og, vistnok under Paavirkning af Gratulationsverset i Holbergs »Skjæmtedigte«, parodiere højtravende Poeters mythologiske Ordskvalder, Fuskerfejl i Vers, Puristernes obsolete eller selvdannede Ord (i Folkevisetone med Omkvæd: »Men Sandhed i Heima har ingen Sted Hyld«) samt Anagrammer og poetiske Kunstlerier. Her opgiver han ogsaa de kjedelige Alexandrinere og rimer ganske frit og let. Denne litterær-kritiske Satire, hvori H. har sin Styrke, fortsættes i hans anden (? Digtenes kronologiske Orden er ikke sikker) Digtsamling fra samme Aar, især i Fortalen og det første og bedste Digt, »Poesiens Misbrug«, uden at han dog som Reenberg eller Sorterup efter Boileaus Mønster »sigter paa nogen i Særdeleshed« eller nævner Navne. »Apologi for det danske Sprog imod de danske« vidner om Digterens varme Følelse for Modersmaalet og minder i Indklædningen om »Erasmus Montanus« og »Jean de France«. Her udtaler han stærkest sin Beundring af Holberg:

»Den danske Pufendorf, den danske Grotius,
den anden Huitfeldt i vort Dannemarks Arkiver,
en dansk Virgilius, en dansk Ovidius,
din Ligemand, om ej din Mester, Molière!
Det danske Sprog ved ham igjen paa Fode kom.«

De 2 sidste Digte, »Testament over lille Soldan« (en Hund), der bl. a. satiriserer over Gravvers, og »Docti male pingunt«, mod Pedanter m. m., ere lige ubetydelige i Æmne og i Udførelse.

Det var aabenbart mere H.s varme Hyldest af Holberg end Evnen til at træde i Mesterens Fodspor, der i Samtiden skaffede ham Navn af »Hans Mikkelsens Abe«; thi hans Talent er meget begrænset og bevæger sig væsentlig inden for det gamle, moralsk-satiriske Læredigts Ramme. De sammen med »Somnium« trykte »Epigrammata varia« hæve sig ikke over Tidens almindelige Fabrikgods af denne Art, og hans »Lykønskning til Christian VI's og Sophie Magdalenes Salving« (1731) er affattet i en Art prosaisk Lapidarstil med pedantiske Ordspil paa Navnene Dania og Diana, der kunde have afgivet en passende Gjenstand for hans egen Satire. Med den første Ungdom lagde han ogsaa klogelig Poesien paa Hylden, og bevarede han end sine litterære Interesser, saa forsømte han derover ikke Fagstudierne, skjønt han maatte opholde sig fjærnt fra Universitetet som Informator, bl.a. maaske paa Gurrehus, hvor han efter eget Udsagn skrev nogle af Satirerne. Da den nye Fundats af 1732 fordrede Specimina og Attestata for de studerendes Flid, nedsendte han 1734 fra Tønsberg, hvor han den Gang levede, sit »Forsøg til et veloptugtet og veloplært Barn« (trykt 1735), en ufuldendt Opdragelseslære, der viser ikke ringe Belæsthed og antyder flere af de Principper, som senere udvikledes af Rousseau, Basedow og Campe. Fra samme Tid stammer hans 1748 udgivne »Cede majori ..., hvorledes man efter Politik og Politesse skal kjende og erkjende Overmænd«, en lidt sprænglærd Dialog om Betydningen af Rang, Stand og Værdighed i Omgangslivet.

Imidlertid var H. blevet en dygtig Jurist og anset Sagfører, 1739 Højesteretsadvokat. At det ogsaa her var ham en Trang at klare sig sin Stilling theoretisk, derom vidne hans »Meditationer over Prokuratorprofessionen« (1737), et filosoferende Forsvar for denne da ilde ansete Stand, og de samtidig affattede, men først 1743 trykte »Meditationer angaaende Vidners Examination«. Hans andet Ægteskab (8. Juli 1744), med Mette Sophie f. Torm (f. 1722 død 1791), Datter af Kjøbenhavns Borgmester og Politimester Erik Jensen T., førte ham imidlertid ind paa den praktiske Embedsbane, i

det han 1751 adjungeredes og 1761 efterfulgte sin Svigerfader i Embedet. 1750 var han indtraadt som Medlem af Theaterdirektionen, da den danske Skueplads lagdes under Magistratens Styrelse; men om hans Virksomhed i denne Stilling, der skulde synes at maatte ligge godt for hans Anlæg og Tilbøjeligheder, have vi intet andet Vidnesbyrd end det lille Forsvar for Skuepladsen, han 1754 udgav under Titelen: »Sinceri Gjensvar paa Hypocritæ Skrivelse imod Komediegang«. Det er en trivielt moraliserende Imødegaaelse af Pietismens sædvanlige Indvendinger mod Skuespil, som hist og her, bl. a. i Fortalen, der er underskreven »Frands Hansen, Kokkedreng«, temmelig tibehændig søger at slaa ind paa den satiriske Tone. S. A. afgik H. fra Direktionen, men tiltraadte den atter 1761 for nogle Aar, stadig vistnok uden at kunne udrette synderligt under de fortvivlede Forhold, hvormed Theatret havde at kæmpe i Magistratens Styrelsestid. Samtidig blev H. Justitsraad og overtog 1766 tillige Fattigdirektionen; men for den administrative Virksomhed synes han ikke at have egnet sig. Han led desuden af Podagra og kom bedre paa sin Plads, da han 1771 ombyttede Politi- og Kommunalstyrelsen med Posten som Justitiarius i den af Struensee nyoprettede Hof-og Stadsret. Han døde som Konferensraad 25. Maj 1781 og efterlod en talrig Børneflok.

Til: Indholdsfortegnelsen

Iversen, Johannes Erasmus, 1713—55, Musiker

Af V.C. Ravn

Johannes Erasmus Iversen gik først den studerende Vej, men ofrede sig siden ganske for Musikken. Opfyldt af patriotisk Iver og af Begejstring for sin Kunst virkede han som Dirigent og Komponist, som Lærer og udøvende Musiker utrættelig for Udviklingen af Musiksansen hos det kjøbenhavnske Publikum ved Midten af det 18. Aarhundrede. Især gjorde han sig fortjent ved at indføre regelmæssige offentlige Koncerter, som han foranstaltede i Forening med nogle andre Musikdyrkere, og som 1744, efter at de havde bestaaet i o. 4 Aar, førte til Oprettelsen af »det musikalske Societet«, en Institution, der paa en Gang var Musikforening og Konservatorium, og hvis musikalske Ledelse blev overdraget til I. som Selskabets Koncertmester. Efter at Societetet i 1749 var gaaet over Styr, stiftede L et nyt »Collegium musicum«, til Dels bestaaende af Elever, som han selv havde uddannet, men da han snart derpaa fik Ansættelse som Kantor ved vor Frue Skole, standsede vistnok Kollegiets Koncerter, og han vides senere kun ved enkelte Lejligheder at være traadt frem for Offentligheden som Koncertgiver. Fra hans Koncertvirksomhed kjendes Titlerne paa flere Kantater af ham, deriblandt »Forsynstempelet«, opført i Anledning af Salvingsfesten 1747. Som Kantor ved Latinskolen komponerede han ligeledes en Del Kantater, især til Brug ved Universitetsfesterne, f.Ex. en Sørgekantate over Dronning Louise og en Kantate i Anledning af Dronning Juliane Maries Indtog, begge fra 1752. Et af de sidste Arbejder, han opførte, var Sørgemusikken over Holberg, til hvem han havde staaet i venskabeligt Forhold. Han døde selv Aaret efter, 1755, kun 42 Aar gammel, efterladende sig en ung Enke og 4 Børn. [...] Henriette Antonette f. Dahlmann, som han havde ægtet 1747, giftede sig i 1758 2. Gang med Politisekretær Christian Henrich Melchior.

Til: Indholdsfortegnelsen

Jahn, Ferdinand Heinrich, 1789—1828, Officer, Historiker

Af S.A. Sørensen

Ferdinand Heinrich Jahn er født 5. Febr. 1789 i Neumünster, hvor hans Fader, Caspar August J., var Apotheker. Moderen hed Albertine Georgine f. Lesser. J. nød privat Undervisning i Hjemmet indtil sit 13. Aar, da han, der følte Lyst til at blive Søofficer, sendtes paa en længere Koffardifart for at lære praktisk Sømandskab. Forskjellige Omstændigheder traadte dog hindrende i Vejen for hans Optagelse paa Søkadetakademiet, og 1803 lod han sig indskrive som Rekrut i Generalkvartermester Binzers berømte Feltjægerkorps, senere Guidekorpset, der kom til at udgjøre et Led af den i 1808 oprettede Generalstab. Aaret efter blev han Jæger i Korpset, og 1805 forfremmedes han til Fændrik og blev ansat ved en anden Elitetrop, den af General Ewald kommanderede 1. slesvig-holstenske Bataillon let Infanteri (1808 holstenske Skarpskytter, 1816 holstenske Jægere, 1820 lauenborgske Jægere). 1807 var det hans Agt at indstille sig til Officersexamen ved et af Militærinstitutterne for at opnaa Anciennitet i Hæren, hvilket dog forhindredes ved de indtraadte Krigsbegivenheder, men Ewald, der, ligesom Binzer før ham, havde fattet stor Forkjærlighed for den livfulde, lærelystne og pligtopfyldende Yngling, tog sig af hans Affærer, og ved Udgangen af Aaret indløb der en Resolution fra Kronprinsen, hvori det hed, »at Fændrik J. i Betragtning af udmærket Tjenstiver, Kundskab og god Konduite skal fritages for Examen og udnævnes til virkelig Sekondlieutenant«. I de følgende 10 Aar førte J., der 1812 avancerede til Premierlieutenant, et bevæget og omflakkende Soldaterliv. Med sin Afdeling drog han fra Ejderen til Øresund, tilbage fra Sjælland til Nordtyskland og endelig til Frankrig. I Træfningerne ved Bornhøved og Sehested 7. og 10. Dec. 1813 havde han fundet Lejlighed til at lægge personligt Mod og godt taktisk Blik for Dagen, og hans i Aarene 1808, 9, 13 førte Dagbog viser, at han var Soldat med Liv og Sjæl. Ved Hjemkomsten fra Frankrig 1817 til Garnisonen i Kiel var det imidlertid aabenbart, at alle Drømme om krigersk Hæder for lange Tider maatte skrinlægges, og Erkjendelsen heraf har maaske nok været medvirkende Drivefjeder til, at J. med al sin iboende Energi nu kastede sig over et andet Felt, den historiske, til en Begyndelse særlig krigshistoriske, Forskning, der saa godt harmonerede med hans stærkt udviklede patriotiske Følelse og dannede som et Komplement til hans hidtidige Gjerning.

Litterær Interesse og Syssel havde indtil da dog ikke været J. fremmed; han havde under Opholdet i Frankrig begyndt at oversætte paa Tysk forskjellige Ting saa vel af Holberg som af Ingemann, for hvilken sidste han følte stor Sympathi, men det første større Skridt paa den nye Bane var Stiftelsen af et Tidsskrift, der kunde bidrage til at vedligeholde og fremme det aandelige Liv i den danske Hærs Officersstand — et Forsøg, der gjentagne Gange havde været gjort, men lige saa ofte var strandet. Tidsskriftet, der fik Navn af »Magasin for militær Videnskabelighed«, udkom allerede med sin 1. Aargang 1818. Det slog godt an, samlede en ret talrig Stab af Medarbejdere og viste sig i Modsætning til sine Forgængere i Besiddelse af en mærkelig Livskraft, i det det under vexlende Navne og Forhold saa at sige uafbrudt er blevet fortsat til vore Dage. J. var Hovedredaktør og den, der fortrinsvis drog Læsset. Til Medredaktør havde han sikret sig Kapitajn J. A. Fibiger [...], der efter J.s Død endnu o. 20 Aar førte Tidsskriftet videre paa den af J. kyndig udstukne og grundlagte Vej. 1820, s. A. som J. udnævntes til Kapitajn, udkom »Historie om Kalmarkrigen« og 1822 »Historie om Danmarks Deltagelse i Trediveaarskrigen«, tilsammen under Fællestitelen »Grundtræk til Christian IV's Krigshistorie«, en paa omfattende Forstudier, mest dog efter trykte Kilder, baseret Redegjørelse for, hvorledes Christian IV havde været som Hærfører og Statsmand. Dette Værk, i hvilket den folkelige Konges Eftermæle værnedes mod fremkomne nedsættende Angreb, vakte Opsigt. Det var første Gang her til Lands, at en militærkyndig havde taget større krigshistoriske Begivenheder op til Behandling; Sproget var livfuldt, Fremstillingen klar og skarpsindig i Form og Indhold. Dets Fremkomst bevirkede, at J. fra nu af udelukkende kunde hellige sig Historiens Dyrkning. Frederik VI, der allerede fra Udgivelsen af det ovennævnte Tidsskrift, som han havde fundet Behag i og ydet pekuniær Støtte, synes at have haft sin Opmærksomhed henvendt paa den unge Historiker, lod ham nemlig 1823 stille à la suite i lauenborgske Jægerkorps og kalde til Kjøbenhavn paa gunstige økonomiske Vilkaar med det Hovedhverv at udarbejde en Haandbog i dansk Krigshistorie for de sidste 4 Hundredaar. Programmet for J.s Arbejde undergik imidlertid med Kongens Billigelse snart en betydelig Ændring og Udvidelse. Ved den rastløse Flid og Udholdenhed, hvormed J. — samtidig med at han redigerer Tidsskriftet, holder Foredrag for Garnisonens Officerer over den middelalderlige Hærordning og udvider sit historiske Syn ved Studium af Klassikerne i Grundsproget — granskede i

de nu let tilgængelige Arkiver og Bibliotheker, blev der indbragt ham et saa stort Udbytte, at han i 1825 kunde lade Indledningen til Haandbogen udkomme som selvstændigt Værk under Titel: »Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks, Krigsvæsen i Middelalderen«, medens der i Steden for Haandbogen skulde træde en Danmarkshistorie, politisk og militært betragtet, i 6 Bind, Saaledes at de 2 første omfattede Tiden under Unionskongerne, de 4 næste henholdsvis Christian IV's, Frederik III's og Christian V's, Frederik IV's og Frederik VI's Regeringstider. Disse større Arbejder skulde det dog ikke forundes J. at fuldføre. En tyfoid Feber rev ham bort i hans Manddomskraft, kun 39 Aar gammel, just som han havde Manuskriptet til Unionstiden færdig indtil Kong Hans' Død. Dette hans Hovedværk blev paa Foranstaltning af den fornævnte Fibiger med flere Venner udgivet 1835. Der fandtes tillige blandt hans efterladte Excerpter, Afhandlinger og Udkast et større Manuskript paa o. 60 Ark, hvori Danmarks politiske Historie fra Sigurd Snogøje til Valdemar Atterdag var behandlet. Dette Arbejde, som maaske var bestemt til at danne Indledningen til Unionshistorien, paatænkte Sønnen, [...] Jens Harald Fibiger J., at udgive, men han maatte opgive Planen paa Grund af et for ringe Subskribentantal.

»J.s tidlige Død«, siger en af vore ansete Historikere, »bragte ganske sikkert den historiske Videnskab et stort Tab. Ikke blot havde J. udfoldet en stor Produktivitet i det korte Tidsrum af 10 Aar, gjennem hvilke hans Forfattervirksomhed havde varet, men der viste sig en stadig Fremgang i hans Granskning, en Bestræbelse for ad alle Veje at trænge ind i Studiet, hvorfor han t. Ex. yderligere befæstede sine Kundskaber i Latin, raadspørger og undersøger Oldsager og læser den klassiske Oldtids Historieskrivere. Selv den Ligevægt, som man endnu savnede i hans Opfattelse og Behandling, fordi hans fyrige Temperament rev ham hen, og fordi hans Fantasi med dens romantiske Tilbøjelighed kom i for stærk Bevægelse, vilde J. i Aarenes Løb sandsynligvis have kunnet vinde, uden at den velgjørende Varme, som stadig ledsager ham, derved tabtes.«

J. var Medlem af det kgl. svenske Krigsvidenskabsakademi, af det skandinaviske Litteraturselskab og af det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. 1814 havde han ægtet Eleonore Hedevig Fries, en Datter af praktiserende Læge C.G.F. i Preetz. Han døde 29. Juli 1828 og ligger begravet paa Garnisons Kirkegaard i Kjøbenhavn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kemp, Johan Gottfried, 1751—95, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Johan Gottfried Kemp, hvis Forældre vare Toldbetjent Johan Peter K. (begr. 29. Juli 1773) og Inger f. Graae (død 31. Jan. 1795), døbtes 30. Nov. 1751 i Kjøbenhavn, blev 1772 Student og debuterede Aaret efter 2. Nov. som Frontin i »De 3 Friere«. Ved sine rige Naturgaver mere end ved flittigt Studium blev han en af Publikum yndet og af Kjendere — bl.a. Rosenstand-Goiske og Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] — anset Fremstiller af stærkt komiske Figurer, som han med sin naturlige Løjerlighed gjorde sjælden levende; K. spillede baade Henrik- og Arv-Roller, bedst vistnok de sidste, ligesom ogsaa hans »pantsatte Bondedreng« og Jacob Skomager i »Jeppe paa Bjærget« roses stærkt. Hans Kunstnerbane af brødes brat: formedelst letsindig Omgang med en funden Pengepungs Indhold afskedigedes K. af Hensyn til Skuespillerstandens borgerlige Anseelse; han optraadte sidste Gang 16. Jan. 1792 som Lars i »De Vonner og Vanner«. Der tilstedes ham — nominelt hans Moder — en lille Understøttelse af Theater-kassen, og 22. Nov. 1795 døde K. i meget smaa Kaar. Han var gift med Magdalene Margrethe f. Møller (begr. 11. Okt. 1784, 28 Aar gammel).

Til: Indholdsfortegnelsen

Knudsen, Hans Christian, 1763—1816, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Hans Christian Knudsen, hvis Forældre vare Mursvend Knud Christensen og Anna Kirstine Hansdatter, fødtes i Kjøbenhavn 4. Marts 1763 og bestemtes til Faderens Haandværk, men snart viste Theaterlysten sig hos ham. Overskou fortæller — efter en Gisning af Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] —, at K. allerede som Murerlærling fremstillede sig hos Kammerherre Warnstedt for at faa Lov til at prøve i en Henrik-Rolle, og at han, da Warnstedt afviste ham paa Grund af hans Mangel paa Kundskaber, skaffede sig Ansættelse som Pagetjener ved Arveprins Frederiks Hof; Werlauff fortæller i sine Erindringer, at K. som Mursvend under et Arbejde paa Sorgenfri Slot brækkede sit ene Ben, og at denne Ulykke blev Anledningen til, at Arveprinsen lærte K. s muntre Lune at kjende og antog sig ham. Hvorom al Ting er, K., der ved et Par Forestillinger paa Fredensborg Slots Theater havde behaget de høje Herskaber meget, havde, da han kom til Theatret, Hoffets mægtige Protektion i Ryggen, og den kunde ogsaa gjøres nødig, thi de allerfleste Skuespillere sammensvore sig mod denne »Kalkslager og Tallerkenslikker«, som de spotvis kaldte K.; de protesterede hos Warnstedt mod hans Antagelse som Aktør, men denne henviste blot de vrede Skuespillere til Arveprinsen. Da de saaledes ikke ad den lige Vej kunde hindre K.s Debut, søgte de ad Krogveje at skade ham og udspredte Rygter om, hvor talentløs han var, men ved sin Debut 14. Dec. 1786 som Oldfux i »Den Stundesløse« slog K. selv sine Modstandere dette Vaaben af Hænderne: hans frejdige Lune indtog ganske Publikum, og selv Rahbek, der ivrig havde agiteret mod K., anerkjendte strax hans store Evner og saa i ham en Mand, der kunde komme til at spille Holberg med hans egen Aand, men samtidig gjorde han opmærksom paa, at K. ikke altid agtede paa »Grænselinjen mellem det latterlige og det overdrevne, imellem komisk Natur og Karikaturen«. Denne Strid mellem Lunets Frodighed og Kaadhedens Udskejelser fulgte K. paa hele hans Kunstnerbane, og jo fastere han følte sig i Publikums Yndest, des mindre nøjeseende blev han i Valget af sine Midler. Dog Kaadhedens Udslag skæmmede heldigvis sjælden eller aldrig K.s Udførelse af de virkelig betydelige Opgaver, men havde han faaet en ubetydelig Rolle, og var Stykket tillige daarligt, viste han ingen Respekt for Helhedsindtrykket, men paatrængte sig hyppig ved ligefremme Bajadsstreger Publikums Opmærksomhed; og hans Venners Advarsler gjorde lige saa lidt Indtryk, som at Schwarz og Rosing som Instruktører i 1800 med tydeligt Sigte paa K. opfordrede Direktionen til at skride ind mod den om sig gribende Buffokunst.

Trods sine store Fejl var K. en komisk Karakterskuespiller af meget høj Rang; han besad den sjældne Gave at kunne med lige ægte Midler kalde Latteren som Graaden frem, og han anvendte denne i Fremstillingen af en Række Jødefigurer, hvis Overflade han gav, dog vel at mærke uden at ty til Overdrivelser, Latteren i Vold, medens det følelsesfulde Indre rørte til Taarer. Blandt disse kan nævnes Baruk i »Embedsiver«, Pinkus i »De aftakkede Officerer«, Jøden i »Rejsen til Ostindien«, Moses i »Kinafarerne« og fremfor alle Schewa, Hovedpersonen i Cumberlands Skuespil »Jøden«; i denne sidste Rolle fremstillede han ypperlig Brydningen mellem den jødiske Races medfødte Sparsommelighed og det menneskelige Hjærtes iboende Hjælpsomhed. I det hele udtrykte han mesterlig Kampen mellem Natur og Vane, mellem Pligt og Tilbøjelighed; i »Dragedukken« stred hans Skomager Olsen en haard Dyst mellem Sulten og Faderkjærligheden, og i »Gulddaasen« kunde hans Faldsmaal, der saa længe færdedes paa lyssky Veje, næppe begribe, at nogen vilde hjælpe ham op i det ærlige Dagslys. [? - Faldsmaal var iflg ODS en bøde man kunne pålægges, hvis man ikke indfandt sig som vidne i en retssag].

K. besad en meget smuk Sangstemme, og han vidste at bruge den paa den mest indsmigrende og bedaarende Maade; intet Under derfor, at han fik en Mængde Roller i Syngestykker, f. Ex. Tomaso i »Domherren i Milano«, Johan i »Ungdom og Galskab«, Saft i »Sovedrikken«, Leporello i »Don Juan« og Michelli i »De to Dage». Særlig i den sidste fejrede han en stor Triumf, i det han atter her havde Lejlighed til at fremstille Brydningen mellem forskjellige Følelser, nemlig mellem Michellis naturlige Angest for, at hans List skal opdages, og hans viljestærke Bestræbelse for at synes ganske rolig i den farlige Situation. K. havde ogsaa et betydeligt Repertoire i Holbergs Komedier; her kunde han ret af Hjærtens Lyst tumle sig i de lavkomiske Jødefigurer, derimod lod hans Lune sig ikke bringe ind under den Disciplin, der kræves til Henrik-Roller; dog vil hans geniale Oldfux i »Den Stundesløse« altid sikre ham en Plads blandt den danske Scenes Holberg-Skuespillere.

Uden for sin Skuespillervirksomhed øvede K. en omfattende patriotisk Gjerning, dels opflammende, dels godgjørende. Allerede ved Christiansborg Slots Brand 1794 og ved Kjøbenhavns store Ildebrand Aaret efter havde han givet Beviser paa sit Mod og ved sin Uforfærdethed frelst Menneskeliv, men langt større og betydningsfuldere blev hans Virksomhed, da Krigens Ulykker brøde ind over Danmark. Da den engelske Flaade i Marts 1801 stod ind gjennem Sundet, opildnede han Kjøbenhavnernes Mod ved 3 Aftener i Træk (26.—28.) fra Scenen at foredrage patriotiske Sange, og det lykkedes ham, der derved erhvervede sig Tilnavnet »Fædrelandets frivillige Sanger«, at meddele sin Begejstring til Folket. Efter Sæsonen optog han Arbejdet for at lindre de Saar, Krigen havde slaaet, og gav rundt om i Landet Aftenunderholdninger til Fordel for de saarede og de faldnes efterladte. Da Landets Ulykker efter 1807 voxede, gjenoptog og øgede ogsaa K. sine Bestræbelser. Det var ikke Smaasummer, han indsamlede, i alt 257.533 Rdl. foruden 30.000 Rdl., som indkom ved Salget af Kobberet »Fædrenelandsk Kirkegaard«, han udgav. Der tilstodes ham til Løn for hans patriotiske Virksomhed Beneficeforestillinger, og han fik først i 1801 Medaillen pro meritis, som han efter nogen Modstand fik Lov til at bære ved Fremsigelsen af en Benefice-Epilog, og senere i 1809 Danebrogsordenens Hæderstegn.

Arveprins Frederik viste K. sin vedvarende Bevaagenhed ved 1795 at give ham skriftligt Tilsagn om Bestillingen som Færgemand ved Jægerspris, naar den daværende Færgemand døde; Arveprinsens Løfte fik 1797 kongelig Stadfæstelse, og 1802 udnævntes K. til Færge-mand, en Bestilling, han dog atter 1811 afstod. Forinden havde han i Nærheden af Jægerspris rejst en Støtte af Sandsten med følgende Inskription: »Hædersminde for d. 2. April 18o1«.

K., der i Tillid til sit kraftige Helbred havde budt sig selv mange Anstrængelser, var en endnu midaldrende Mand, da han begyndte at skrante; han vilde ikke undergive sig alvorlig Lægebehandling og heller ikke mindske sin sceniske eller sin patriotiske Virksomhed. Ingen anede derfor 27. Nov. 1815, da han spillede Arianke Grovsmeds i »Den politiske Kandestøber«, at det var sidste Gang, han viste sig i en Rolle; ved sin Beneficeforestilling 16. Dec. indskrænkede han sig til at fremsige en Epilog, og paa sin 53 Aars Fødselsdag, 4. Marts 1816, døde han. Der blev ham en Begravelse til Del saa stor og ærefuld som ingen Skuespiller hverken før eller senere. — K. var gift med Anne Lucie f. Lax (f. i Kjøbenhavn 2. Maj 1765, død 5. Dec. 1847).

Til: Indholdsfortegnelsen

Kraft, Ole, 1753—93, Rektor

Af S.M. Gjellerup

Ole Kraft er født 11. Okt. 1753 i Kjøbenhavn, hvor Faderen, der bar samme Navn, var Kjøbmand. 1768 kom han i Aalborg Latinskole, hvorfra han blev Student 1771. 1775 blev han theolog. Kandidat, 1778 Konrektor i Aalborg, 1779 Magister og 1781 Rektor i Horsens. I denne By traadte han i Forbindelse med det lille russiske Hof og holdt Mindetale baade over Prinsesse Elisabeth 1782 og over Prins Alexis 1787. 1788 blev han Rektor ved Odense Skole og Professor ved Gymnasiet. Han døde 10. Nov. 1793. »Han var«, skriver en af hans Disciple fra Odense, »en ung Mand af Talent, æsthetisk Smag, Fyrighed, Klogskab og gode Talegaver for Kathedret og for Prædikestolen, den han ofte besteg. Han var meget yndet af Disciplene og i Besiddelse af disses Tillid.« Foruden 3 Disputatser har han udgivet en Række Skoletaler og Programafhandlinger. 1783 havde han ægtet Frederica Carolina Lederer (død 1846), Datter af C.F. L., Hofmedikus ved det russiske Hof i Horsens.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kraft, Peder, 1711—64, Landsdommer, Forfatter

Af Julius Paludan

Peder Kraft var en Søn af [...] Oberst Even Pedersen K. og var født 10. Avg. 1711 i Norge. Han hørte i sin Studietid til den Kreds af unge Mænd, der paavirkedes af Holberg, og konkurrerede 1738 til den første af denne udsatte Pris for smukke danske Vers. Hans Læredigt »Menneskets Ufornøjelighed i sin Stand« opnaaede imidlertid hverken Prisen eller Æren af at blive trykt i de Holbergske Samlinger, men han udgav det selv mange Aar efter, 1759. Et andet ubetydeligt didaktisk Digt i Alexandrinere, »De ugifte Folks Fordele for de gifte«, skrev K. 1744, mærkelig nok oprindelig som Bryllupsvers. 1742—43 oversatte han det første Par Aargange af det engelske moraliserende Tidsskrift »Spectator«, et af Forbillederne for den populær-filosofiske og almenoplysende Litteraturretning, som Holberg vakte Opmærksomhed for. K.s Forsøg slog dog lige saa lidt an som de tidligere Oversættelser af den hamborgske »Patriot« og Dalins »Svenske Argus«, men udmærker sig i alt Fald ved et godt Sprog, om ikke ved overlegen kritisk Indsigt; i en Note betegnes Shakspeares [Shakespeare] »Othello« som »en slet Tragedie, hvor Helten græder for sit Tørklæde, som var stjaalet«. Imidlertid beredte disse Oversættelser Vej for selvstændige danske Arbejder som Jørgen Riis' danske »Spectator« og Holbergs «Moralske Tanker«, begge 1744.

1745 gik K. over i praktisk juridisk Virksomhed som Kancellisekretær, blev Aaret efter Landsdommer paa Sjælland og Møen og 1747, maaske ved Holbergs Indflydelse, tillige Godsinspektør ved det gjenoprettede ridderlige Akademi i Sorø, hvor hans Fætter Professor Jens Kraft samtidig virkede. 1752 udnævntes han til Justitsraad, men tog Afsked som Inspektør 1760 og døde 3. Febr. 1764. Han var gift med Birgitte f. Borthuus, Datter af Postinspektør Severin B., og synes at have været en formuende Mand, der bl. a. ejede Herregaarden Kattrup (Raschenberg) ved Tissø.

Til: Indholdsfortegnelsen

Kunzen, Frederik Ludvig Æmilius

Af V.C. Ravn

Frederik Ludvig Æmilius Kunzen hørte til en Musikerslægt, som oprindelig stammede fra Omegnen af Leipzig. Saa vel Bedstefaderen, Johan Paul K., som Faderen, Adolph Carl K., vare ansete Musikere, den første en fortræffelig Komponist og Orgelspiller, den sidste især udmærket som Klavervirtuos. Æ.K. fødtes 24. Sept. 1761 i Lybek [Lübeck], hvor hans Fader var Organist. Han begyndte allerede som Barn at komponere, men Faderen syntes ikke om, at han skulde være Musiker, og K. beklagede i senere Aar, at han ikke i Hjemmet havde faaet nogen egentlig Undervisning. Efter sin Faders Død kom han 1781 til Kiel for at studere ved Universitetet der. Det juridiske Studium formaaede dog ikke at svække hans Interesse for Musikken. Han fik en Ven i en af Professorerne, Musikenthusiasten C.F. Cramer, der knyttede ham til sig som Medarbejder ved forskjellige musikalske Foretagender og var den, som først henledte Offentlighedens Opmærksomhed paa ham ved at omtale ham i sit Tidsskrift, »Magazin der Musik«. I Cramers Hus kom K. i Berøring med daværende Kapelmester ved Hoftheatret i Rheinsberg J.A.P. Schulz, et Bekjendtskab, som fik afgjørende Indflydelse paa hele hans følgende Løbebane. Schulz omtaler, at han i 1784 hos Cramer ofte havde Lejlighed til at beundre K.s Færdighed paa Klaveret, hurtige Nodelæsning, brillante og smagfulde Fantaseren, hans grundige Indsigt i Kompositionen, som han havde erhvervet sig ved egen Flid, hans mange forskjellige Slags Udarbejdelser, med ét Ord: hans store Geni. K. var netop, efter at have fuldført Kompositionen af en Samling »Geistliche Lieder« af Cramers Fader, den tidligere Hofpræst i Kjøbenhavn J.A. C., i Færd med at komponere Musik til Klopstocks »Hermann u. die Fürsten«, og Schulz fandt navnlig i dette Arbejde saa umiskjendelige Beviser paa kunstnerisk Begavelse, at han raadede K. til at opgive Universitetsstudiet og udelukkende hellige sig til Musikken. K. bestemte sig da til at blive Musiker og til at forsøge sin Lykke i Kjøbenhavn, hvor han ankom ved Paasketid 1785.

Blandt de Mænd, der her toge sig af den unge fremmede og indførte ham i de ledende musikalske og litterære Kredse, var Musikvennen og Filanthropen Bärens, Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], hvem K. tidligere var truffen sammen med i Kiel, og Skuespilleren Rosing. Hans første danske Arbejde var Musikken til Rahbeks Sørgekantate over Grev O. Thott, der blev udført paa Universitetet 17. Nov. 1785. Ikke længe efter udgav han en Samling »Viser og lyriske Sange« (1786), hvortil Rahbek havde valgt Texterne blandt Storms, Thaarups, Prams, Baggesens, Ribers og andre af Tidens mest yndede Digteres Poesier. I det hele gjorde han sig hurtig bekjendt ved en livlig og alsidig musikalsk Virksomhed. Han gav Undervisning i Sang og Klaverspil, optraadte som Klavervirtuos i »det harmoniske Selskab« og fik allerede 1786 opført et Par større Lejlighedskompositioner i denne fine Koncertforening, ligesom han det følgende Aar dirigerede de aristokratiske Koncerter i det Schimmelmannske Palais, ved hvilke Schulz' »Athalie« blev udført. Fra en noget tidligere Tid var en »malerisk og rig« Musik til Ewalds »Fiskerne« i tysk Bearbejdelse af Sander. Efter at der ved Nytaarstid 1789 var udkommet en Samling Musikstykker af ham under Titel »Zerstreute Compositionen für Gesang u. Clavier«, hvoriblandt især en interessant Behandling af Burgers »Lenore« tiltrækker sig Opmærksomheden, debuterede han 31. Marts s. A. paa en glimrende Maade som dramatisk Komponist med Operaen »Holger Danske« (af Baggesen), der vakte overordentligt Bifald, men fremkaldte den bekjendte litterære Fejde, som havde til Følge, at K.s geniale Musik blev skrinlagt for bestandig efter nogle faa Opførelser.

K. havde for at opnaa en fast lønnet Stilling søgt en Plads i Kapellet som Akkompagnatør, men fik den ikke. Efter det nye Nederlag, som »Holgerfejden« beredte ham, blev han led og kjed af at være her. Schulz, der i 1787 var kommen til Kjøbenhavn som Kapelmester, gav ham da det Raad at tage til Berlin, og med Anbefalinger til Kapelmester Reichardt rejste han saa ogsaa der til mod Slutningen af 1789 og høstede en Del Bifald baade som Klaverspiller og Komponist, men uden at der aabnede sig Udsigt for ham til at bane sig en Vej, hvorfor han i Efteraaret 1791, da der tilbød sig en Stilling som Musikdirektør ved det nye Theater i Frankfurt a.M., modtog denne og endelig fik Lejlighed til at prøve sine Evner som Leder af en større musikalsk Virksomhed. I Frankfurt forelskede han sig i Sangerinden Johanna Margaretha Antonetta Zuccarini, der blev hans Hustru. Det var her, han skrev sit friskeste og mest populære Syngestykke, »Vinhøsten«, som gjorde megen Lykke og efterhaanden blev spillet rundt om i Tyskland. Han var dog ikke selv helt tilfreds med denne Musik, som han »af Lokalaarsager« havde behandlet temmelig let, »for den store Hobs Gane«, og omarbejdede den

senere for den danske Skueplads. Da hans 3-aarige Engagement i Frankfurt var udløbet, blev han ansat ved Theatret i Prag, hvor hans Ophold dog blev endnu kortvarigere. Schulz maatte nemlig i 1795 nedlægge sit Embede paa Grund af Sygelighed, og da Kongen overlod til ham selv at vælge sin Efterfølger, foreslog han K., der saaledes atter kom til Danmark for at blive her Resten af sit Liv.

De Aar, K. tilbragte i Tyskland, kunde det se ud, som hans tidligere saa frodige Talent stod noget i Stampe, men i Virkeligheden undergik det paa denne Tid, især paavirket af Mozarts Geni, en betydningsfuld Udvikling. Ved sin Tilbagekomst til Kjøbenhavn var han en fuldt færdig Kunstner, der stod paa Højdepunktet af sin Tids musikalske Viden og tekniske Uddannelse og var opfyldt af Kraft og Lyst til at virke i sin nye Stilling. Lykken, som før havde svigtet, begunstigede ham nu. Syngestykkerne »Hemmeligheden«, »Vinhøsten« i dets omarbejdede Skikkelse (begge fra 1796), »Dragedukken« (1797), Operaen »Erik Ejegod« (1798) vare lutter Sejre. Fra disse frugtbare Aar ere ogsaa Oratoriet »Opstandelsen« (1796) og den ypperlige Musik til Baggesens Hymne «Skabningens Halleluja» (1797) foruden andre, mindre betydelige Værker.

Under K.s første Ophold i Kjøbenhavn opstod der et inderligt og fortroligt Venskabsforhold mellem ham og Baggesen. »Holger Danske« udarbejdede de i Fællesskab, medens de laa paa Landet om Sommeren, K. i Lyngby, Baggesen i Ordrup. Digteren havde den Gang fattet Planen til en Trias af musikalske Dramer, i hvilke han vilde forsøge at udføre den tyske Æsthetiker Sulzers Ideer om, hvorledes en Opera burde være, med Benyttelse af et klassisk, et romantisk og et historisk Æmne. Efter »Holger Danske« skrev han »Erik Ejegod», som oprindelig var bestemt for Schulz, men paa Grund af dennes Sygdom gik i Arv til K. »Arions Lyre« eller »Trylleharpen« skulde egentlig have været det første Led i Rækken, men voldte Digteren Vanskeligheder, saa at kun Planen, den 1. Akt og nogle Brudstykker af det øvrige forelaa, da Baggesen i 1789 begyndte sit urolige Rejseliv, og der blev i lang Tid ikke tænkt synderlig paa dette Stykke, som det var en Aftale, at K. skulde komponere. Denne, der efter Opførelsen af »Erik Ejegod« var utaalmodig efter at frembringe en ny Komposition for Scenen og tillige nærede det Ønske at faa et modnere Værk end sin »Fest der Winzer« opført i Tyskland, fik nu det uheldige Indfald at anvende Baggesens paabegyndte Arbejde til en tysk Operatext og lod de manglende Partier udarbejde af en Omgangsven ved Navn Kleiber, der var ansat i Rentekammeret og gav sig af med at skrive tyske Vers. Det var Meningen, at Stykket, der, overført til den skotske Sagntid, fik Navnet »Ossians Harfe«, og angaaende hvis Tilblivelsesmaade K. for at bevare sin Medarbejders Anonymitet iagttog en vis Hemmelighedsfuldhed, skulde oversættes eller omarbejdes paa Dansk med Benyttelse af K.s til de tyske Ord komponerede Musik, og Thaarup paatog sig dette Arbejde, men traadte tilbage, da Baggesen lovede at fuldføre sin »Trylleharpe« til K.s Musik. Dette lykkedes ham dog ikke, og Resultatet var, at K. og Baggesen, der atter rejste til Udlandet, for lang Tid bleve Uvenner. Imidlertid kom »Ossians Harfe«, uden at Baggesen fik noget at vide derom, paa Scenen baade i Wien og Hamborg [Hamburg]. Musikken var smuk, men Texten elendig, hvorfor Stykket faldt ynkelig igjennem. En Del af sit Arbejde, som han selv satte megen Pris paa, fik K, senere Anvendelse for i Syngestykket »Kjærlighed paa Landet« (1810), en Art »Pasticcio«, hvori ogsaa blev optaget enkelte Numre af et Par ældre Arbejder fra hans berlinske Periode, »Der dreifache Liebhaber« og »Die böse Frau«. Intet af K.s Syngespil eller andre sceniske Værker efter »Erik Ejegod« opnaaede en lignende Succes som dette og hans foregaaende Arbejder, men han vedblev ikke desto mindre ufortrødent at skrive for Theatret; vi nævne exempelvis Syngestykkerne »Naturens Røst« (1799), »Min Bedstemoder« (1800) og »Hjemkomsten« (1802), Musikken til Sanders lyriske Skuespil »Eropolis« (1803), til Dramet »Hussiterne« af Kotzebue (1806) og det fædrelandske Skuespil »Gyrithe« (1807) samt Syngestykket »Husarerne paa Frieri« (1813). Medens der af hans ældre Værker for Scenen udkom Klaverudtog, der rigtignok kun give et blegt og ufuldstændigt Billede af Originalerne, blev der af hans senere Arbejder kun trykt enkelte Brudstykker, ved hvis Valg han formedelst Tidernes Ugunst saa sig nødt til at foretrække det lette og fattelige for vanskelige Ting af større Betydenhed. Af hans talrige Kantater o.l., hvoriblandt foruden de tidligere anførte maa fremhæves Thaarups »Jubelhymne« (1801) og Høegh-Guldbergs »Erobreren og Fredsfyrsten« (1802), er kun »Skabningens Halleluja« i sin Helhed bleven kjendt i videre Kredse.

K. var en intelligent og myndig Kapelmester, der forstod at hævde Orkestrets Ry, paa samme Tid som hans nøje Fortrolighed med Sangens Kunst kom Theatret til fortrinlig Nytte. Som Komponist udmærkede han sig især i det musikalske Lystspil, hvis Personer han havde et godt Greb paa at karakterisere, og hvor han ret fandt Lejlighed til at udfolde den ædle Følsomhed og det smagfulde

Lune, der hørte til hans Talents bedste Egenskaber. Hans Stil var flydende og let, rig paa Melodi, der dog ikke er fri for Trivialiteter og undertiden skæmmes af alt for haandgribelige Reminiscenser; Sprogbehandlingen er som oftest mønsterværdig.

I 1809 udnævntes K. til Professor, og han nød senere den Ære sammen med Cherubini og Spontini at blive optaget som udenlandsk Medlem af det kongl. svenske musikalske Akademi. Trods disse Udmærkelser blev hans Sind mere og mere bittert. Han led af Hypokondri og var yderst pirrelig. »Hans Ulykke var«, skriver en af hans Venner om ham, »at han følte alt for dybt, hvad der forekom ham urigtigt, uskjønt, uædelt, og at han da ytrede sine Følelser og Tanker med alt for megen Bitterhed.« Men han var ogsaa Gjenstand for andres saarende Udtalelser. Man begyndte at finde ham gammeldags, uforstaaende over for det nye, uretfærdig mod de yngre og gav sin Misfornøjelse Luft paa en alt andet end fin og skaansom Maade. Kuhlau offentliggjorde endog nogle Kanoner, i hvilke han ikke blot gjorde Nar ad K.s Musik, men ogsaa ad hans Næse. K. var derfor ikke uden Grund forbitret paa Kuhlau, hvem han tidligere havde støttet, og hans Vrede vendte sig tillige mod Baggesen, da denne overdrog Kuhlau at komponere sit langt om længe fuldførte Operadigt »Trylleharpen«. Kort forinden Stykket skulde opføres, udgav P. Hjort sit famøse Skrift, hvori han beskyldte Baggesen for at have plagieret Texten til »Ossians Harfe« [...], og det kom i den Anledning til en Forklaring mellem Baggesen og K., der begge vare syge og i høj Grad nervøst ophidsede. Det pinlige og bevægede Optrin mellem de to fordums Venner endte med en Forsoning, men K. døde samme Aften, 28. Jan. 1817, ramt af et Slagtilfælde. Hans Hustru, som han efterlod tillige med 2 Sønner, levede endnu mange Aar. Hun afgik ved Døden 6. Okt. 1842.

Til: Indholdsfortegnelsen

Ladiges, Hinrich, 1731—1805, Sukkerraffinadør, er født i Altona

Af C. Nyrop

Hinrich Ladiges er født i Altona; Faderen, der fulgte ham til Danmark, hed Ditmer L. 1752, da han altsaa endnu var meget ung, fik han Eneret til at være Sukkerraffinadør i Aalborg og Viborg Stifter med Forpligtelse til at anlægge et Raffinaderi i hver af de 2 Stiftsbyer. Regeringen tillod ham dog at blive staaende ved kun at anlægge et Raffinaderi i Aalborg, og allerede 1757 forlagde han sin Virksomhed her fra til Kjøbenhavn, hvor han fra 1776 drev endog 2 Raffinaderier, sit eget i Naboløs og det vestindisk-guineiske Selskabs, som han kjøbte; det laa bag Børsen. Han blev herved en af de rigeste Mænd her i Landet og efterlod sig o. 1.500.000 Rdl. K. (i Nutidens Penge o. 4 1/2 Mill. Kr.), og heraf testamenterede han 800.000 Rdl. K. (o. 2 1/2 Mill. Kr.) til Velgjørenhed i Kjøbenhavn, Saaledes at Almindeligt Hospital, St. Hans Hospital, Fødselsstiftelsen og det almindelige Fattigvæsen hver fik o. 200.000 Rdl. K. Han døde ugift 4. Marts 1805.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lafrentz, Joachim Henriksen, —1744, Amtmand

Af G.L. Wad

Joachim Henriksen Lafrentz, Søn af Henrik L. i Næstved, blev Student fra Herlufsholm 1693 og findes 1699 som Hovmester for Preben Schinkel immatrikuleret ved Ridderakademiet i Kjøbenhavn, ved hvilket han 1703 søgte at blive Sekretær. Hvorledes han er kommen ind paa den diplomatiske Vej, vides ikke; 1724 ansattes han som Kancelli- og Legationssekretær ved Gesandtskabet i Paris, hvor han fungerede i adskillige Aar (til 1731), rigtignok uden synderligt Held, da han, uagtet sin Tjenstiver, ved sin Taktløshed idelig begik Sottiser [dumme, tåbelige, uartige udtalelser]; omsider udnævntes han 1733 til Amtmand paa Island, fik 1737 Justitsraads Titel og døde 17. Jan. 1744. L. er utvivlsomt en af de Personer, som Holberg sigter til i sin 439. Epistel, hvor han [lettere ironisk] omtaler 2 berejste Mænd, som forstode at tilegne sig en saadan Udtale af det franske, at ingen kunde skjelne dem fra indfødte Parisere.

Tilføjelse

Epistel 439 menes af Billeskov Jansen at være rettet til P.F. Suhm [se om Suhm i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], for han skriver at epistlen (i modsætning til de andre) har påviselig adressat. Men Billeskov's bemærkning kan diskuteres. Holberg diskuterer i epistlen et emne, som givetvis har haft Suhm's interesse, men den åbenbare stilistiske pointe er at epistlen netop *ikke* er rettet til én specifik læser, men til mange. Epistel 439 tager sig, hvad formen angår, fuldstændig ud som alle de andre epistler, der jo har en anonym læser, adressatens '***' = tekstens 'Min Herre'. Se Billeskov's kommentar - i hans udgave af Holberg's epistler - hvor der er mange nyttige realoplysninger.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lahde, Gerhard Ludvig, 1765—1833, Kobberstikker

Af Ph. Weilbach

Gerhard Ludvig Lahde var Søn af en Skrædder i Bremen og født der 19. Okt. 1765; han kom i Guldsmeddelære i Kiel, og da han var bleven Svend, rejste han med Cl. Ditlev Fritzsch [...] til Kjøbenhavn for at uddanne sig til Kunstner (1787). Her fik han Adgang til Kunstakademiet, vandt 1790 den mindre Sølvmedaille, lagde sig efter Kobberstikkerkunsten, fik nogen Understøttelse fra sin Fødeby Bremen, vandt 1791 den store Sølvmedaille og 1792 den mindre Guldmedaille for et Kobberstik efter Guercino. Derefter var det hans Agt at vende hjem til Bremen, men han betænkte sig, opnaaede dansk Indfødsret i 1792 og knyttede sig siden med varm Følelse til sit nye Fædreland. Hans Forsøg paa at faa Stipendium og paa at blive agreeret ved Akademiet lykkedes ikke, da han ikke vilde følge dets Opfordring til at konkurrere til den store Guldmedaille. Han havde nemlig, som det synes, nok at bestille med at udføre Portrætter, som han tegnede og graverede sirlig og net; saadanne tegnede eller malede Portrætter i mindre Format ernærede i den Tid med Lethed sin Mand, da de traadte i Steden for Nutidens Fotografier. 1799 blev han Hofkobberstikker og fik i de følgende Aar flere Gange Understøttelser af Fonden ad usus publicos. Allerede 1796 kunde han ægte en smuk Landsmandinde, Charlotte Dorothea Eleonore Werner, hvis Fader var Skomager i Kjøbenhavn, men hun døde allerede 1803. Efter en kort Udenlandsrejse med offentlig Understøttelse kjøbte han et Hus i Kjøbenhavn, hvorfra han, der var en klog Forretningsmand, drev en vistnok fordelagtig Kunsthandel med sine Kobberstik, og havde yngre Kunstnere som Senn og Eckersberg til at tegne og male for sig. Da han gjærne viste sit »patriotiske« Sindelag, som man den Gang sagde, forstod han at vælge Æmner, der havde Øjeblikkets Opmærksomhed for sig, f.Ex. Slotsbranden 1794, Kjøbenhavns store Ildebrand 1795, Begivenhederne i 1801 og 1807, Thorvaldsens Værker, Klædedragter i Kjøbenhavn (»Det daglige Liv i Hovedstaden«, 1818). Desuden udgav han »Samling af fortjente Mænds Portrætter« (12 Portr., 1798—1801) og flere Rækker Fortegningsværker. Undertiden var Indtægten, eller en Del deraf, bestemt til veldædigt Øjemed. I 1820 indgik han sit andet Ægteskab, med Marie Tonnum af dansk Herkomst. I sine senere Aar mistede han en Del af sin Formue ved uheldige Ejendomskjøb og døde 29. Nov. 1833 efter Aaret før at være ramt af et Slagtilfælde.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lahn, Johan Matthias, 1728—1802, Handskemager og Legatstifter

Af C. Nyrop

Johan Matthias Lahn er født i Hamborg [Hamburg] 10. Dec. 1728 af fattige Forældre. Om Faderen, der døde i L.s tidlige Barndom, vides intet, men Moderen, Margrethe f. Dibbern (f. i Neumünster 1681, død i Odense 1769), giftede sig 2. Gang med en Musikant Christian Schaaf ved de holstenske Kyrasserer, der snart efter forlagdes til Odense, hvor hendes Søster og Svoger, Trompeter Wolmer ved det samme Regiment, ved Flid og Dygtighed samlede en Formue, væsentlig ved at sy Handsker og forhandle dem. De toge L. til sig og oplærte ham, først i Musik, saa at han efter i 1746 at have faaet Lærebrev i at »blæse Trompet og slaa Hærpavker« blev Trompeter ved Regimentet, og derpaa i Handsketilvirkningen. Efter deres Død overtog han 1763 som Universalarving deres Gaard, Handel og hele Formue med den Forpligtelse, at Gaarden skulde blive en Stiftelse. Han forlod nu Regimentet og udviklede ved stræng Orden og Økonomi i saa væsentlig Grad sin Virksomhed, at han snart handlede med Handsker ikke alene paa Tyskland, men paa Holland, Triest og Livorno. Forholdene bleve saa store, at der efter hans Død fandtes 16.000 Par færdige Handsker og en Kassebeholdning paa 15.000 Rdl. For øvrigt var den godgjørende og gudfrygtige Mand, der foruden Musik elskede Læsning, saa korpulent, at han fra sit 42. Aar kun forlod sit Hus for om Søndagen at gaa i Kirke, men ogsaa herpaa maatte han fra sit 57. Aar renoncere. Han døde dog først næsten 74 Aar gammel 1. Okt. 1802, og ugift, som han var, efterlod han ikke alene Gaarden, men hele sin Formue til velgjørende Øjemed. Han oprettede Legater for fattige Borgere i Odense, for fattige Enker efter saadanne og for ugifte Piger af Embeds- og Middelstanden, men den største Del af hans Efterladenskaber tilfaldt sammen med Gaarden den endnu bestaaende Lahnske Stiftelse for hjælpeløse Børn, der traadte i Virksomhed paa hans Fødselsdag i 1804.

Til: Indholdsfortegnelsen

Landorph, Hans, 1689—1748, Amtmand

Af G.L. Wad

Hans Landorph, Søn af Assessor i Kancellikollegiet og Generalfiskal Jørgen L. [...] og Cathrine Mejer, blev Student 1707, Sekretær i danske Kancelli 1711, Vicelandsdommer i Fyn 1715, Kancelliraad 1716, senere Justitsraad, virkelig Landsdommer 1719, Amtmand over Nykjøbing Amt [Nykjøbing på Falster] 1722, Etatsraad 1731, adlet 1734. Efter sin Moder, der havde ægtet Kancelliraad Hans Daniel Ahlefeldt til Baadesgaard, arvede han denne Gaard med Gods; men ved sin Pragtlyst, slette Husholdning og alt for store Godhed mod sine Bønder ødelagde han sig endog i den Grad, at han i sin Pengenød gjorde sig skyldig i Falsk; ved en Kommissionsdom af 1738 blev han da fradømt Embede og Ære, men fik dog 1739 Oprejsning i sidstnævnte Henseende; selvfølgelig toge Kreditorerne hele hans Ejendom. Hans Hustru, Magdalene Christine f. Lützow (døbt 19. Nov. 1709, gift 29. Marts 1729), Datter af Gehejmeraad Henning Ulrik L. til Søholt, fik en aarlig Pension af 100 Rdl., af hvilken de kummerlig levede i Nykjøbing, hvor L. døde 1748 (begravet 13. Maj).

Til: Indholdsfortegnelsen

Landsberg, Barthold Nicolai, 1668—1740, Officer

Af C.O. Munthe

Barthold Nicolai Landsberg fødtes i Holsten; Forældrene vare Ritmester Gerhard Conrad L., af kurlandsk Æt, og Helene Engel v. Høvel. L. blev 1687 Sergent ved et nyoprettet gevorbent Infanteriregiment i Norge, blev 1690 Fændrik og 1699 karakt. Kapitajn ved samme Regiment, var fra 1695—98 (?) i fransk Tjeneste ved »Royal Danois«, men beholdt dog herunder sin Stilling som Fændrik ved Regimentet i Norge, blev 1700 tillige Chef for et Reservekompagni af akershusiske nationale Infanteriregiment, men blev 1702 ved Bytning Kompagnichef ved det Regiment, hvor han hidtil havde staaet i Fændriksnummer. Blev 1709 Generaladjudant-Lieutenant hos Generallieutenant H.E. v. Tritzschler, fik s. A. Majors Karakter, blev 1713 Oberstlieutenant ved 2. throndhjemske nationale Infanteriregiment og fulgte dette under Felttogene i Holsten og Nordtyskland, indtil det kom tilbage til Norge i April 1716, beordredes derpaa til Frederikssten, optraadte de første Dage af Maj i Tistedalen med o. 500 Mand mod General Delwig og opholdt i 3 Dage hans Fremrykning med 3 svenske Regimenter Forstærkninger, siden — Natten til 4. Juli s. A. — afslog han med 300 søvndrukne og halv paaklædte Soldater Overfaldet paa den indre Borgerskanse mellem Frederikssten og Frederikshald. 1717 blev L. Kommandant paa Frederikssten og udholdt her med Hæder den 24 Dages Belejring, der endte med Kong Carl XII's [Karl 12.] Fald 11. Dec. 1718. 1 Artilleri- og 16 Infanterikompagnier — 1.800 Mand — forsvarede Fæstningen mod o. 9.000 svenske under Kong Carls egen Ledelse. Fæstningen var ganske vel provianteret, men temmelig ubeskyttet i Tilfælde af Bombardement, og det krævede Anstrængelse i saa Maade at gjøre den forsvarsdygtig; Garnisonen bestod mest af hvervede Tropper, der benyttede enhver Anledning til at desertere, og Forsvaret blev derfor lidet aktivt, men var for øvrigt udholdende. Et svensk Forsøg paa at overrumple Borgerskansen mislykkedes, og den svage Besætning paa Fortet Gyldenløve opgav først efter en kraftig Modstand sin Post. Formentlig som Paaskjønnelse af hans Forhold under denne Belejring blev L. 30. Dec. s. A. Oberst; 1727 forflyttedes han som Kommandant til Frederiksstad, blev s. A. Brigader, 1733 Generalmajor, 1739 Generallieutenant, s. A. Ridder af Danebrog. Død 18. Febr. 1740. — Gift 1. (1708) med Kumerina f. Coucheron, Enke efter Major Hans Philip v. Berkenfeld (død 1691) og Datter af Oberst og Kommandant paa Bergenhus Willem C.; 2. (1727) med Catharina Margretha de Bruin (f. 1702 død 1753), Datter af Generalmajor Jacob de B. [...]. L. efterlod ingen Børn.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lembach, Niels, 1693—1750, Sorenskriver

Af H.J. Huitfeldt-Kaas.

Niels Lembach er formentlig født paa Frederikshald, hvor Faderen, Oluf Mikkelsen L., var Handelsmand. Efter at være bleven Student 1712 synes han først at have tænkt paa at blive Præst og antoges 1717 som Amanuensis hos Biskop B. Deichman, i hvilken Stilling han fungerede ved Kirkeavktionerne i Akershus og Throndhjems Stifter. Dels under Paaberaabelse af de store Tab, han led paa sine Arvemidler ved Frederikshalds Brand og Belejringen 1716 og 1718, dels ved Biskoppens Intercession lykkedes det ham 1728 at erholde Bestalling som Sorenskriver paa Nedre Romerige efter Hans Wexelsens Død, der indtraf 30. Nov. 1730. I denne Stilling drev han baade selv ivrig paa Landbruget og opmuntrede andre dertil, til Dels ved Præmier, ligesom han i det hele søgte at oplære Bønderne i sin Nærhed til et ordentlig Jordbrug, hvilket skal have vist gode Resultater. Ogsaa ved sin Godgjørenhed under Uaar og ellers samt ved sin Interesse for Husflid, hvis Produkter han i stor Maalestok indkjøbte, har han indlagt sig megen Fortjeneste. Han var en Elsker af Læsning, navnlig var Holberg, som han personlig kjendte, og med hvem han brevvexlede, hans Yndlingsforfatter; han skrev ogsaa selv Digte, især til Bondestandens Pris, hvilke han sang til sin Cither. Han boede længe paa Hof i Fet Sogn, men solgte denne Gaard 1748 og indlogerede sig paa Hemnæs i Høland, hvor han afgik ved Døden 2. Okt. 1750, 57 Aar gammel, uden Børn, efter at han i Avg. s. A. havde resigneret sit Embede mod Pension af Eftermanden. Han blev gift 27. Avg. 1732 med Maren Bendeke (f. 1 Jan. 1715 død i Febr. 1741), Datter af Kjøbmand Claus B. og Maren f. Must.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lindgreen, Ferdinand Ludvig Vilhelm, 1770—1842, Skuespiller

Af Edgar Collin

Ferdinand Ludvig Vilhelm Lindgreen fødtes i Kjøbenhavn 1770 (døbt 10. April) og var Søn af Konstabel i Marinen Thomas Jespersen og Hustru Johanne Hansdatter. Han gik i Roskilde lærde Skole sammen med en ældre Broder, der ligesom han antog Navnet L., og meldte sig, 18 Aar gammel, ved det kongl. Theater, hvor han blev antagen som Elev med Fr. Schwarz til Instruktør. Denne saa strax, at der boede ikke almindelige Evner hos den unge Mand og forberedte ham omhyggelig i 2 Aar. Efter første Gang at have betraadt Scenen 30. Jan. 1788 som Korist i »Cora« debuterede L. 19. Nov. 1790, efter lige forinden at være bleven Student, som Frontin i »Den forlibte Avtor og Tjener« og gjorde Lykke. Han vilde helst være optraadt strax i en Holbergsk Rolle, men dette modsatte Schwarz sig, og først 20. Dec. s. A. fik L. sit Ønske opfyldt og spillede som 3. Debut Per Nielsen i »Den pantsatte Bondedreng». For denne Rolle var han som skabt: han var slank, men kraftig bygget, noget under Middelhøjde, havde et bredt Ansigt, hvis store Træk kunde antage de mest forskjelligartede Udtryk, og var fra Skoletiden saa fortrolig med den sjællandske Bondedialekt, at den saa at sige var gaaet ham over i Blodet, ja, at han egentlig aldrig helt kunde blive af med den. 8 Dage senere spillede han Henrik i »Maskeraden« og frapperede her ved at være lige saa forslagen, bevægelig og mundrap, som han havde været tossedum, lad og drævende i Per Nielsens Rolle. Det var den gode, gamle Holbergske Komedie, man fik at se igjen, og alene ved disse 2 Roller vandt han Navn af en flink Komiker. Der var imidlertid den Gang saa dygtige Kunstnere ved Theatret, at hans Talent rimeligvis næppe vilde have faaet Tid til at udvikle sig saa hurtig og frodig, som Tilfældet var, hvis ikke Heldet var kommet ham til Hjælp, i det Kemp gik af (1792), og Gjelstrup ved sin Lunefuldhed gjorde sig mere og mere ildeset af Direktionen. Det var derfor et betydeligt Repertoire, der hurtig tilfaldt den unge Mand, og navnlig blev han stærkt anvendt i den ham saa kjære Holbergske Komedie. Der er næsten ikke et eneste af Mesterens Lystspil, uden at L. har medvirket deri, snart i de ubetydeligste, snart i de største Roller. Henrik'erne laa for ham lige saa godt som Arv'erne, hans Gert Westfaler skal man hverken før eller senere have set Mage til, Arlequin i »De usynlige«, Chilian i »Ulysses v. Ithacia« og Sganarel i »Melampe« nævnes som komiske Præstationer af første Rang, men Kulminationspunktet naar han 25. Febr. 1805, da han første Gang spiller »Jeppe paa Bjærget«. I denne Rolle havde han set Gjelstrup og bevarede trofast alle de geniale Smaatræk, hvormed denne havde udstyret Figuren; men hertil føjede L. alt, hvad han selv som ung havde afluret Bønderne paa »Bjærget», gjennemsyrede Figuren med hele sit rige Lune og vidste i et og alt at finde det adækvate Udtryk for Jeppes mange skiftende Stemninger, var burlesk det ene Øjeblik for at blive næsten elegisk i det næste, men var bestandig naturtro og selv i sin Drukkenskab omsvævet af Gratierne. I det danske Theaters Historie staar L. overhovedet som en af de allerypperste Holberg-Fortolkere, stor i mange Roller, uovergaaet i enkelte.

Et Talent som hans var imidlertid for rigt, til at det ikke skulde kunne spænde over flere Felter, og derfor ser man da ogsaa L. anvendt i de mest forskjellige Rollefag. Men hvor meget dygtigt han end ved sin Flid og Naturtroskab præsterede, kunde han dog i de alvorlige og rørende Roller — hvilke egentlig vare ham langt kjærere end de komiske — aldrig drive det til mere end Respektabilitet; hvad der her var ham imod, var hans lavstammede Figur, hans Sprog, der ikke var tilstrækkelig urbant, og en vis monoton Klynken, der hos ham skulde være Udtrykket for den dybere Følelse, men som forfejlede sin Virkning, fordi den ikke var ganske ægte. I den specifik danske Komedie var han derimod paa sin rette Hylde; her var alt hos ham Natur og Sandhed, og som særlig dansk — ikke kjøbenhavnsk — Skuespiller staar han maaske uovertruffen. Med sit ejendommelige Lune, der snart var tørt, snart sprudlende, kunde han som ingen anden spille fjollede Knøse, ondskabsfulde Karakterer, godmodige Sladderhanke, joviale Gamlinger og saligglade Drankere saa naturlig, til den Grad tagne paa Kornet, at de frapperede ved deres Natursandhed og gjorde den største Virkning. Som Exempler herpaa kan af hans omfattende Repertoire anføres: David i »De Vonner og Vanner«, Forvalteren i »Ægteskabsskolen«, Grip i »Den forladte Datter«, Jacquinot i »De to Grenaderer«, Trækom i »Gulddaasen«, gamle Rapid i »Den hjemkomne Nabob«, Magister Schnudrian i »Sorger uden Nød og Nød uden Sorger«, Jolivet i »Den afbrudte Rejse«, Jeremias i »Besøget«, Lasausseye i »De lystige Passagerer«, Tøraf i »Virtuosen», Broder Sup i »Bødkeren«, Twastle i »Robinson i England« og Proprietæren i »Hr. Burchardt og hans Familie«.

I Juli 1817 blev han Instruktør; men skjønt han var et udmærket Mønster for dem, der vilde hellige sig hans Fag, og skjønt han med ubarmhjærtig Strænghed holdt sine Elever borte fra alle Overdrivelser og saa tæt som muligt op til Natur og Sandhed i Fremstillingsmaaden, savnede han dog for meget Aandsdannelse til hos andre at kunne vække Sansen for det skjønne. Glemmes skal det alligevel ikke, at han har haft sin betydelige Andel i at uddanne en saa fremragende Kunstner som J.L. Phister. Sit 50 Aars Jubilæum som Skuespiller fejrede han 1. Jan. 1838 som den gamle Skrædder i »Den hjemkomne Nabob«, men var allerede da kun en Skygge af sig selv, og 6. Dec. s. A. optraadte han sidste Gang som Broder Sup i »Bødkeren». Ved Sæsonens Udgang trak han sig tilbage fra Scenen og døde 18. Juni 1842. — 1794 havde han ægtet Hedevig Sophie Hviding (f. 1777 død 1844).

Til: Indholdsfortegnelsen

Lund, A(nna?) D(orothea?), —1759, Skuespillerinde

Af Arthur Aumont

Om A(nna?) D(orothea?) Lund, hvem den mundtlige Overlevering endnu adskillige Aar efter hendes Død nævnede som »den største Soubrette, den danske Skueplads har haft at fremvise«, vides meget lidt: hendes Pigenavn var Holst, hendes dramatiske Løbebane begyndte paa Theatret i »Bergs Hus« (14. April 1747), hun ægtede, formodentlig i Sept. eller Okt. 1749, en Mand ved Navn Lund, og hun døde — maaske som Enke eller skilt fra sin Mand — 29. Okt. 1759; det er alt. Om hendes Spillemaade vide vi kun, at hun »vandrede Naturens Spor«, som W.H.F. Abrahamson udtaler i sin »Samtale mellem Holberg og Londemann« om hende. Holberg selv gik strængt i Rette med hende, da hun i 1753 blandt de ivrigste intrigerede mod Mad. Rosenkilde [se om Mad. Rosenkilde i 'Holberg's Tordenbrev': Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]; hans Ord, der løde: »Mad. L. véd selv, hvorledes jeg tog hendes Parti, da andre talte om hende det, som hun nu taler om Mad. Rosenkilde«, give et lille Fingerpeg i Henseende til hendes Levned.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lund, Bjørn Christian, 1738—1809, Præst

Af L. KOch

Bjørn Christian Lund er født 8. Maj 1738 i Ølby (Ribe Stift), hvor Faderen, Hans Matthias L., var Præst, blev Student fra Viborg 1756 og tog theologisk Attestats 1759. Efter at have været Lærer ved Waisenhuset blev han 1767 resid. Kapellan i Store Heddinge og Sognepræst i Højrup og 1785 Sognepræst i Hellested. Død 4. Okt. 1809. Han ægtede 1. (1768) Anna Margrethe Braae og 2. (1787) Marie Barthold. — Som alle, der havde været i Berøring med Waisenhuset, var han herrnhutisk sindet. Han udgav bl. a.: »Forsøg til en Læseøvelsebog i den lutherske Lærdoms rette Forstand og Mening« (1794), om hvilken Bog Balle udtaler, at den er »ikke herrnhutisk, men Zinsendorfisk«, og at det vilde være »en sand Satire over al sund Smag og Fornuft at give Almuen en slig Bog i Hænde, som er opfyldt med saa megen lærd Gallimathias og forstyrrer saa ganske al Lys og Klarhed i de væsentligste Religionsbegreber«.

Til: Indholdsfortegnelsen

Lysholm, Christopher, 1715—73, Skolemand

Af P. Stolpe

Christopher Lysholm, Søn af Kjøbmand i Præstø Johan L. og Anna Elisabeth f. Kinch, er født 30. Jan. 1715. Tidlig forældreløs opdroges han hos sin Mormoder, en Kjøbmandsenke i Vordingborg, kom i Latinskolen der 1724 og blev Student 1731. Holberg fik Interesse for den fattige Student, lod ham korrigere nogle af sine Skrifter og skaffede ham en god Huslærerplads, Hans Gram aabnede sit Bibliothek for ham, og han oprettede en privat Latinskole, hvorfra han dimitterede mange. En Tid var han Korrektør hos Bogtrykker Høpfner [se om Høpffner / Høpfner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og redigerede dennes velskrevne Aviser. 1746 blev han Magister og 1747 uden Ansøgning, anbefalet af Holberg, Gram og de fleste Professorer som grundig og dygtig Lærer, udnævnt til Professor i Veltalenhed i Sorø, 1751 ogsaa i Historie og foredrog som saadan Samtidens Historie efter Aviserne. Efter eget Ønske holdt han den latinske Mindetale over sin Velgjører Holberg. Som Rektor i Roskilde fra 1761 indførte han latinske og danske Taleøvelser og fri Undervisning i Fransk. Disciplene knyttede han til sig ved Humanitet og Kiærlighed. Han har haft Blik for Betydningen af Realundervisningen og Oprettelsen af et norsk Universitet. Hans litterære Produktion indskrænker sig til Festprogrammer og latinske Lejlighedsdigte. Et saadant gav J. Baden Anledning til et haardt Angreb paa denne Digtarts Aandløshed, der kaldte alle litterære Tidsskrifter frem til L. s Forsvar, men kastede ham selv paa Sygelejet. Ved sin Død, 9. Jan. 1773, efterlod han saa stor Gjæld til Skolen, at Rektorpladsen maatte staa ledig i 2 Aar. 5. Avg. 1750 havde han ægtet Charlotta Amalia Esmarch (f. 8. Dec. 1729 død 5. Sept. 1803), Datter af Justitsraad Johann Marquard E. og Anna Catharina f. Meybusch.

Til: Indholdsfortegnelsen

Malling, Ove, 1748—1829, Historiker og Gehejmestatsminister

Af A.D. Jørgensen

Ove Malling var en Søn af Peder Pedersen M. og Charlotte Hylleborg f. Storm og født 10. Dec. 1748 paa Taarupgaard ved Viborg. Faderen kjøbte Aaret efter Herregaarden Astrup i Salling, hvis Hovedbygning han opførte af ny, medens han forøgede og forbedrede Bøndergodset og afløste Bøndernes Hoveri mod en Pengeafgift. O.M. blev sammen med en ældre Broder undervist i Hjemmet, et Par Aar i Viborg Skole; han blev Student 1763 og theologisk Kandidat 1766; Faderen sikrede ham faa Aar efter et Præstekald (Vistofte), som han dog aldrig tiltraadte. Hans lærde Uddannelse var maadelig; han brugte ikke Universitetets Vejledning, men læste i Hjemmet, og sine Examiner tog han med liden Hæder. Derimod søgte han med Iver at uddanne sig saa fyldig som muligt paa egen Haand ved Hjælp af Faderens righoldige Bogsamling og senere som Huslærer hos Hofjunker Holger Sehested paa Jungetgaard, ligeledes i Salling. Faderen maatte ved denne Tid opgive sin Ejendom og tage Embede som Borgmester i Viborg.

M. følte sig især aandsbeslægtet med de litterære Bestræbelser, som den Gang udgik fra Sorø med Sneedorff som Hovedmand; han lagde sig efter Modersmaalets Behandling i bunden og ubunden Stil tillige med de historiske Videnskaber. En Sproglærer fra Strasburg [Strasbourg], der havde ført et omflakkende Liv, og som hans Fader havde udløst fra Militærtjenesten, havde tidlig vakt hans Interesse for de store Verdensbegivenheder, og paa de gamle jyske Herregaarde, der bevarede Minder om en Række Adelsslægter, saa vel som i det minderige Viborg var hans Sans for Fædrelandets Historie bleven rigt udviklet. Da han derfor endelig som Hovmester for Holger Sehesteds Sønner fik varigt Ophold i Hovedstaden, lagde han sig med Iver efter historiske Studier, medens han samtidig deltog i sine Lærlingers juridiske Øvelser, særlig under E. Colbjørnsens Vejledning. Han kom nu ogsaa i Forbindelse med de litterære Kredse, hvis Arbejder han tidlig havde følt sig tiltalt af, og hvis formaaende Midtpunkt efter Sneedorffs Død Ove Guldberg var blevet; det blev hans kjæreste Tanke en Gang selv at blive knyttet til Akademiet i Sorø. »Selskabet for de skjønne Videnskaber« optog et Par Oder af ham i sine »Forsøg« (1774), og i Begyndelsen af 1776 opførtes et Syngespil af ham, »Belsor i Hytten«, der udmærkede sig ved sin lette Dialog og sit rene Sprog, men i øvrigt ingen Lykke gjorde.

Guldberg havde imidlertid særlig fæstet sin Opmærksomhed paa M.s Sysselsættelse med Fædrelandets Historie. I Forordningen om de latinske Skoler (af 11. Maj 1775) nævntes blandt Lærebøger, som skulde bruges, ved Siden af Guldbergs Verdenshistorie »en Samling af berømmelige og gode danskes, norskes og Holsteneres Handlinger, hvilken skal besørges udgiven«, denne Bog blev det overdraget M. at forfatte. Han fik en kongelig Understøttelse for at vinde Tid til at indsamle sit store Stof, og han maatte om Sommeren følge med Hoffet til Fredensborg, hvor han da levede sammen med Jacobi, Sporon og andre Skjønaander. Saaledes fremkom den navnkundige Bog: »Store og gode Handlinger af danske, norske og Holstenere« (1777), senere udgivet i endnu 6 Oplag (til 1885) og oversat paa de 3 Verdenssprog. Planen, der var givet ham udefra, ordnede de historiske Minder om Personer og deres Handlinger, disse igjen efter deres moralske Karakter: Menneskekærlighed, Kiærlighed til Fædrelandet, Sindighed osv.; han ender med en Oversigt over de 2 Rigers Historie under Titelen: Store Fortjenester af Staten. Fremstillingen tilhører helt igjennem Forfatteren: »Hvad Fortællingerne selv angaar,« hedder det i Fortalen, »da har jeg for dem intet Mønster valgt; jeg har søgt at fremsætte enhver især saaledes, som jeg omtrent mundtligen vilde have fortalt dem for Folk af forskjellig Alder, naar jeg ønskede, at den unge skulde fatte, hvad jeg vilde sige, og den gamle ikke blive kjed af at høre til.« Derved opnaaede M. denne jævne og levende Stil, der gjorde hans Bog til en Folkebog for 2 Menneskealdere; faa andre have som den bidraget til at vække Fædrelandskjærlighed og sprede Kundskab om vort Folks Historie i vide Kredse.

Dette Værk banede M. Vej til et ret anseligt Embede; 27. Jan. 1777 udnævntes han til »Sekretær og Chef for det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammerkancelli«, d.e. Kontorchef i Generaltoldkammerkollegiets Sekretariat. Her lærte man snart at sætte Pris paa hans klare Hoved og ualmindelige Arbejdsevne, særlig hans Lethed i at føre Pennen, og der blev i fuldt Maal lagt Beslag herpaa. Alt 1781 blev han tillige Kommitteret i Kollegiet (d.e. Deltager i de kollegiale Afgjørelser, med visse Departementschefsforretninger), 1797 Deputeret, fra 1801 ældste Deputeret, til 1809, da han

forlod dette Kollegium. Samtidig paalagdes der ham dog en Række andre, til Dels meget omfattende Arbejder. I Maj 1787 fratraadte han som Kontorchef for som Medlem og Sekretær at kunne træde ind i den da nedsatte Kommission »til at undersøge adskillige Poster, Handelen, Told- og Finansvæsen angaaende«. Denne Kommission, der var sammensat af Medlemmer af de forskjellige Kollegier under Schimmelmanns Forsæde, skulde forberede en Række gjennemgribende Foranstaltninger, paa en Maade udfyldende dem, den samtidige store Landbokommission var sysselsat med. Herfra udgik Forarbejderne til de vigtige Love om en friere Korn- og Kvæghandel (1788), om Oprettelsen af en dansk-norsk Speciesbank (1791), om Extrapaabudet af 1789, Kreditoplagets Udvidelse (1793), Planen til Hovedstadens Gjenopbyggelse efter Branden 1795, de vigtige Grundsætninger for »et friere Handels-og Toldsystem«, der førte til den epokegjørende Toldlov af 1797, og Ordningen af Kjøbenhavns Fattigstyrelse efter udpræget moderne og humane Ideer (1799). I det nye Aarhundrede standsede dette store Reformarbejde, og Kommissionen optoges nu af det bedrøvelige Hverv atter og atter at paavise nye Indtægtskilder for den haardt betrængte Statskasse.

M. var ikke blot den, som førte alle disse Arbejder i Pennen, men han udførte ogsaa en Hovedpart af de vidtløftige Forarbejder, som udkrævedes for at sætte Kommissionen i Stand til at give sig i Lag med dem. Han blev desuden nødt til at føre adskillige af dem ud i Livet. Saaledes blev han valgt ind i Bestyrelsen for Speciesbanken og Depositokassen (1791—1804), ligesom han blev 1. Direktør for Kjøbenhavns Fattigvæsen (1799—1815). Men ikke nok hermed; hans ualmindelige Arbejdsevne blev samtidig taget i Beslag baade af Staten og Medborgere paa de forskjelligste Omraader. Fra 1783 valgtes han til Præsident for Landhusholdningsselskabet (indtil 1802); 1796—1811 var han Medlem af Kommissionen til Afbetaling af den Gjæld, som Hovedstaden havde paadraget sig som Følge af Ildebranden; 1801 dannedes efter hans Initiativ en Kommission for de kvæstede og de faldnes efterladte, hvis Midler bleve saa store, at den vedblev at bestaa hans Levetid ud; 1804—16 var han Medlem af Karantænedirektionen, der bl.a. udarbejdede en ny Karantæneforordning; 1807 blev han Medlem af og 1810 Præsident for den vigtige Kommission til Sjællands og Naboøernes Providering under Krigen osv.

Ved Siden af disse Hverv, der alle knyttede sig til Statens og Samfundets materielle Interesser, havde M. ingen Sinde tabt Interessen for sin Ungdoms Sysler, og da han blev ældre, søgte han ogsaa mere og mere at føre sine Forretninger over paa dette Omraade. Som Præsident i Landhusholdningsselskabet vakte han Opmærksomhed ved sin Veltalenhed; han kom snart til at føre Ordet ved alle festlige Lejligheder. Han blev ligeledes et ivrigt Medlem af den Kommission, som samlede og ordnede »Evangeliskkristelig Salmebog« (1790—99); 1795 lod han sig overdrage Tilsynet med »Kamrenes forenede Arkiv«, hvad der gav ham rig Anledning til at lære de den Gang lidet paaagtede Skatte i vore Regeringsarkiver at kjende; 1803 blev han 1. Direktør for Fødsels- og Opfostringsstiftelsen og overraskede her sine Kaldsfæller blandt Lægerne med sine anatomiske Kundskaber. Endelig udnævntes han 1805 til Medlem af den da oprettede Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. Denne sidste Stilling samlede fra nu af hans Hovedinteresse, medens han efterhaanden trak sig ud af sine tidligere Forretninger; 1809 forlod han Generaltoldkammeret og modtog samtidig Udnævnelse som kongelig Historiograf. Som Medlem, fra 1810 faktisk, 1817 ogsaa formelt 1. Medlem, af Universitetsdirektionen udfoldede M. en ikke ringe Virksomhed, særlig for Gjenoprettelsen af Sorø Akademi. Som Historiograf afgav han Betænkninger om videnskabelige Foretagender i Fædrelandets Historie, og flere saadanne skyldte ham deres Virkeliggjørelse, saaledes især Vedel Simonsens Rejser for at undersøge Landets Embedsarkiver. Selv syslede han i sin Fritid stadig med historiske Æmner, ligesom han i stor Udstrækning lod Dokumenter opsøge og afskrive. Da han 1822 blev valgt til Formand for det kongl. danske Selskab, paaskyndede han dets Arbejder og fik i Løbet af faa Aar flere Bind af dets Skrifter udgivne. 1823 blev han Chef for det store kongelige Bibliothek, med Werlauff som Bibliothekar; det fik i hans Tid en meget betydelig Udvidelse af sine Lokaler, i det Kunstkammerets Etage nu omdannedes til Bogsal.

Det lykkedes dog aldrig M., om det ellers var hans Ønske, at slippe bort fra Statsstyrelsens mere materielle Sider. Da Kongen i Dec. 1813 saa sig om efter paalidelige Raadgivere i den vanskelige politiske Stilling, var M. blandt dem, han henvendte sig til som en Slags udvidet Statsraad, og han blev fra nu af Direktør for Rigsbanken (til 1818). 1815 blev han 1. Medlem af Kommissionen til Afvikling af Pengeforholdet til Norge. Da denne endelig afsluttede sine Forhandlinger (1820), syntes M. at skulle komme til Ro, men 9. Jan. 1824 udnævntes han ved Niels Rosenkrantz' Død til Gehejmestatsminister. I denne Stilling saa vel som i Universitetsdirektionen og ved Bibliotheket

forblev han til sin Død, 17. Nov. 1829, 81 Aar gammel.

Skjønt M. næppe var nogen egentlig fremragende Personlighed, maa han dog siges at indtage en betydelig Plads i den danske Embedsstand, særlig i Tiden før Aarhundredskiftet, ligesom han har indlagt sig varig Berømmelse i vor historiske Litteratur. I hans Embedsførelse fremhæves, ved Siden af den store Øvelse i at forme sine Tanker klart og overbevisende, en ualmindelig Evne til at lede en Forhandling, mægle mellem Modsætninger og vende alting til det gode. Som Menneske roses han enstemmig for sin vennesæle Karakter, sin utrættelige Hjælpsomhed og sit borgerlige Sindelag. Skjønt han naaede de højeste Ærestrin og Udmærkelser i Staten (Kommandør af Danebrog 1809, Storkors 1811, Gehejmekonferensraad 1812, Ridder af Elefanten 1826), vedblev han at være en jævn og let tilgængelig Mand; han var den første og ved Siden af [A.S.] Ørsted den eneste, som i Enevældens Tid blev Medlem af Gehejmestatsraadet og Ridder af Elefanten uden at være af Adel eller lade sig nobilitere.

O.M. ægtede 1781 Christiane Beck (f. 1761 død 1834), Datter af fhv. Plantageejer Jens B. og Louise Sophie f. Hagen. De havde 13 Børn, af hvilke de 10 naaede den voxne Alder, blandt dem [...] Arkitekt Peder M.

Til: Indholdsfortegnelsen

Matthiesen, Søren, 1653—1740, Regnebogsforfatter

Af Joakim Larsen

Søren Matthiesen var i mange Aar Klokker ved Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn og tillige Lærer i Regning. Han udgav 2 mindre og en større Regnebog, af hvilke den sidste (»Compendium arithmeticum eller Vejviser, hvorved man paa korteste og netteste Maade kan ledsages til Regnekunstens rette Brug«, 1680) har bevaret hans Navn i et kjendt Mundheld til vore Dage. Den skulde være fuldstændigere og indeholde mere praktiske Opgaver end tidligere Regnebøger. Fuldstændigheden naaedes bedst; thi den indeholder et omfattende Stof, endogsaa geometriske og algebraiske Opgaver, men ordnet efter rent udvortes Hensyn med et Utal af Afdelinger og Underafdelinger, en Behandlingsmaade, der i det væsentlige holdt sig langt ind i det 19. Aarhundrede; thi Cramers Regnebog indeholder i Princippet intet væsentligt nyt. Bogen udkom i mange Oplag, 1747 med Tillæg af Professor C. Horrebow, og særskilt tryktes 1721 de snurrige Formularer i dens Slutning. For øvrigt synes S. M. at have været en alt andet end uegennyttig Karakter. Uagtet han var en rig Mand, skaffede han sig Indtægt ved at lukke Folk op paa Rundetaarn; men da han ikke førte Tilsyn med dem, skete der Forstyrrelser ved det astronomiske Observatorium, hvorfor Professor J. Rasch 1713 klagede over ham til Konsistoriet. Han fik en Irettesættelse, men den frugtede ikke; thi 1716 førte Professor P. Horrebow Klage over »adskillige Enormiteter, som S. M. øvede ved det runde Taarn«. Ved Ildebranden 1728 brændte hans Gaard, og han begik da den Vandalisme at bruge de fleste af de Runestene, som siden 1652 havde staaet ved Trinitatis Kirke, til Grundstene for det nye Hus, han lod opføre, saa at der af 13 kun blev 4 tilbage. — Hans Hustru hed Maren f. Banjer.

Til: Indholdsfortegnelsen

Maurenbrecher, Johan Gabriel, 1746—1801, Præst

Af A. Jantzen

Hvor meget Holberg end i sine Komedier driver Gjæk med Navnet »Maurenbrecher«, tilhører det dog en velagtet og gammel Postmesterslægt i Düsseldorf. Her blev M. født 13. Dec. 1746. Han studerede i Duisburg og Leiden og kom i 24 Aars Alderen til Kjøbenhavn; i 2 Aar — »de tungeste i mit Liv«, skriver han selv — hjalp han ved Prædiketjenesten i tysk-reformert Kirke. Hans Familie kaldte ham imidlertid tilbage til hans Fædreland, hvor han saa i 9 Maaneder havde en ringe Kapellanplads i Nærheden af Aachen og derefter i 11 Aar et Sognekald i Brien ved Kleve. Han klagede over den øde Egn, fjærn fra al Omgang med ligestillede. 1784 blev han kaldet til Præst ved reformert Kirke i Kjøbenhavn. Hans Prædikener i Tidens Smag vandt meget Bifald i de første Aar, og flere af dem udkom ogsaa i dansk Oversættelse. 1792 opholdt han sig 9 Maaneder i Holland. Han døde i Kjøbenhavn efter langvarig Sygdom 27. Marts 1801, efterladende som Enke Mathilde Catharine f. Ham fra Kleve, med hvem han havde været gift siden 1778.

Til: Indholdsfortegnelsen

Müller, Frantz Heinrich, 1732—1820, Kemiker, Apotheker og Porcellænsfabrikant

Af C. Nyrop

Frantz Heinrich Müller er født 17. Nov. 1732 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader, af samme Navn, var Materialforvalter ved Holmen; Moderen var Øllegaard Christiane f. Ehlers. 1746 kom han i Lære hos Apotheker J.D. Cappel [...], og den Skole, han gjennemgik hos denne dygtige Mand, der interesserede sig for Kemi og Mineralogi, blev af Betydning for hans Liv. 1754 rejste han til Upsala [Uppsala], Norge og Harzen paa Mineralogiens Vegne, og 1760 blev han Guardein ved den af Kjøbenhavns Bank oprettede Mønt, hvor han fortsatte de »praktiske Forelæsninger«, han havde begyndt i Apotheker Cappels Laboratorium ved Frederiks Hospitals Apothek.

Bankens nye Mønt fik dog kun ringe Virksomhed, og 1767 blev den nedlagt, hvad der kom M. meget ubelejligt, da han i Tillid til den opnaaede faste Stilling havde giftet sig; hans Hustru var Anne Cathrine f. Holm (f. 20. Juni 1743 død 24. April 1822), Datter af Stads- og Garnisonskirurg i Nyborg Thomas Nicolai H. og Cathrine Lucie f. v. Lengercken. Efter stort Besvær fik han nu (1768) Bevilling som Materialist og Laborant en gros, men herved kom han paa spændt Fod med Apothekerne, og saa tog han i 1773 farmacevtisk Examen (med Udmærkelse) for selv at blive Apotheker, først som Forpagter af Waisenhusapotheket (1773—85) og derpaa (1785—95) som Ejer af Christianshavns Apothek. Den flittige og ivrige Mands Virksomhed begrænsedes dog ikke hertil. Lærde Venner hædrede ham (1780) ved Valg som Medlem af Videnskabernes Selskab, i hvis Skrifter han skrev en Række tekniske, væsentlig metallurgiske, Afhandlinger, Avtoriteterne udnyttede hans omfattende kemiske Kundskaber ved at afkræve ham en Række Erklæringer, og velsindede Medborgere gave ham forskjellige Hverv; 1788—91 var han saaledes Meddirektør og Kasserer ved det da nyoprettede Understøttelsesselskab »Borgervennen«.

Den Berømmelse, der er knyttet til hans Navn, skyldes dog væsentlig den Omstændighed, at han er den kongl. Porcellænsfabriks Skaber. Efter flere Aars Experimenteren var det lykkedes ham at fremstille haardt Porcellæn. I 1774 udstedte han derfor en »Indbydelse til et Participantskab i en dansk Porcellænfabrik«, og trods store Vanskeligheder kom Fabrikken Aaret efter i Stand, hvad der i høj Grad frydede Datiden; det kongl. Landhusholdningsselskab sendte ham sin store Guldmedaille. Gjennem sin Svoger Lægen Theodor Holm, adlet Holmskjold [...] [se note om Holmskjold i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave], s. 285], der den Gang var Kabinetssekretær hos Enkedronning Juliane Marie, opnaaede han den uundværlige høje Protektion, der bl. a. gjorde, at Fabrikken 1779 overtoges af Staten, ved hvilken Lejlighed M. med Justitsraads Titel udnævntes til den kongelige Fabriks Inspektør og modtog en emailleret Gulddaase med 1.000 Rdl. i. Da Fabrikkens Styrelse efter Holmskjolds Død fik en ny Ordning, blev M. (1794) »kunstforstandig Administrator« ved Fabrikken, og som saadan virkede han til 1801, da han efter 26 Aars utrættelige Arbejde traadte tilbage. Fabrikken havde under hans Ledelse vundet et Navn, som dette dens første Tidsrum endnu har bevaret. Nutiden værdsætter i høj Grad Arbejderne fra den Müllerske Periode. Efter 1801 stod M. som Konsulent for Direktionen i alle Sager Fabrikken vedrørende, men 1811 synes han at være flyttet fra Kjøbenhavn. 4. Marts 1820 døde han i sit 88. Aar i Hillerød.

Til: Indholdsfortegnelsen

Møllmann, Bernhard, 1702—78, Historiker, Bibliothekar

Af C.F. Bricka

Bernhard Møllmann fødtes 12. Sept. 1702 i Flensborg [Flensburg] som Søn af Carsten M. og Gesine f. Paulsen. Efter at have gaaet i sin Fødebys Latinskole (under J. Moller [? J. Müller]) og fortsat sin Uddannelse paa Gymnasiet i Lybek [Lübeck] (under J.H. v. Seelen) drog han 1721 til Universitetet i Wittenberg, hvor han studerede i 3 Aar, og kom efter kortere Ophold ved Universiteterne i Halle, Jena og Leipzig hjem 1725. Allerede 1721, inden han forlod Lybek, udgav han en Piece paa Latin om berømte flensborgske Forfattere; naar en senere Tid har undret sig over flere temmelig alvorlige Fejltagelser, som den »lærde« Forfatter her har gjort sig skyldig i, maa det dog erindres, at han da ikke var 19 Aar gammel. Efter et Par mislykkede Forsøg paa at blive valgt til Præst vendte han sin Fødeby Ryggen og rejste 1731 til Kjøbenhavn for at slaa ind paa en anden Livsbane. Her fandt han en Beskytter i Hans Hans Gram, der ansatte ham ved det kongl. Bibliothek. En af ham skreven Katalog over Bibliotheket i 11 Foliobind og en Fortegnelse over det gottorpske Bibliotheks Haandskrifter vidne om hans Flid i disse Aar. Ogsaa et offentligt Vidnesbyrd om sin ualmindelige Flid fik han Lejlighed til at aflægge, da han 1740 for at opnaa det efter A. Hojer ledige juridiske Professorat som Konkurrenceafhandling udgav et Skrift om tysk Lensret, hvis historiske Lærdom forbavsede alle, men som af de sagkyndige dog ikke sattes højt som Prøve paa juridisk Indsigt. Udfaldet af Konkurrencen blev da ogsaa det, at Kofod Ancher sejrede, men samtidig med ham (1741) ansattes ogsaa 2 af hans Medbejlere ved Universitetet, nemlig H. Stampe [se om Stampe i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og M., den sidste som Professor i Fædrelandets Oldkyndighed (med en Løn af 100 RdL, som Ancher maatte udrede). 1742 tog M. baade Magistergraden og den juridiske Doktorgrad, 1748 efterfulgte han Gram som Bibliothekar ved det kongl. Bibliothek, 1754 blev han tillige Professor i Historie og Geografi efter Holberg, for hvem han hidtil havde vikarieret, da denne var fritaget for Forelæsninger, 1755 blev han Justitsraad og kongl. Historiograf, 1756—57 og 1764—65 var han Universitetets Rektor, 1768 blev han Etatsraad. Han døde 25. Juli 1778, ugift. — Han hørte til Videnskabernes Selskabs ældste Medlemmer (fra 1743) og blev 1754 Æresmedlem af Kunstakademiet.

M.s 30-aarige Styrelse af Bibliotheket blev i sin Helhed hverken til Gavn for det eller til Hæder for ham. Som hans Fortjeneste af det maa fremhæves, at han (1754) opnaaede et fast Annuum [bevilling] (paa 1.000 Rdl.) for det, hvad det hidtil havde savnet, og der er ingen Tvivl om, at hans gode Bogkundskab og stærke Hukommelse gjorde ham i flere Henseender vel skikket til at forestaa det; men hans Flid synes mere og mere at have indskrænket sig til Læselyst, og for sin Samtid stod han nærmest som en Drage, der rugede over Bibliothekets Skatte uden at tillade andre at benytte dem og uden selv at bringe noget ud af dem. Som naturligt er, tiltog hans Uvirksomhed med Aarene, og den endte i en fuldkommen Sløvhed over for hans Pligter, saa at Bibliotheket ved hans Død fandtes i en utrolig forsømt Tilstand. — De Løfter, han havde givet om videnskabelig Produktion, indfriede han kun i ringe Grad. Foruden nogle Programmer og Smaaafhandlinger udgav han »Spicilegium antiqvitatum patriæ«, et fra Indholdets Side temmelig ubetydeligt Arbejde, der udkom som 5 akademiske Lejlighedsskrifter 1753—65 og, karakteristisk nok, aldrig blev afsluttet, men ender midt i en Sætning, og 1. Del af en »Almindelig Historie» (1760), et tykt Kvartbind, der dog kun indeholder den jødiske Historie indtil Salomons Død, og hvis Fortsættelse udeblev. Hans bebudede Udgave af de gamle danske Love kom aldrig. Efter Hans Gram s Død skulde han have forsynet den færdigtrykte »Knytlinga Saga« med en Fortale, men denne blev aldrig skreven, og Oplaget ødelagdes ved Vanrøgt. For Videnskabernes Selskab skulde han udgive den afdøde F.L. Nordens Beskrivelse af sin ægyptiske Rejse, men trods alle Selskabets Paamindelser var han 7 Aar (1748—55) om at afslutte dette Arbejde. Som Efor for det Arnamagnæanske Legat holdt han ogsaa dettes Skatte vel forvarede under Laas og Lukke. Som Universitetslærer havde han næppe stor Betydning; i alt Fald paa hans gamle Dage gik det usømmelig til ved hans Examinationer. I sine 2 sidste Leveaar var han fritaget for at holde Forelæsninger. — Kort sagt, fra alle Sider Klager over hans Sendrægtighed og Utjenstvillighed, og hans gode Egenskaber (f.Ex. hans Godgjørenhed) kunde i den fremskudte Stilling, han indtog i den videnskabelige Verden, ikke dække herover. Det pompøse Epitafium over ham i Nicolai Kirkes Ligkapel har lige saa lidt som hans Skrifter kunnet redde hans Navn fra Forglemmelse.

Tilføjelse

Møllmann skulle for Videnskabernes Selskab have udarbejdet en *eloge* - en længere mindetale - over Hans Gram efter dennes død. Christian Molbech skrev lidt syrligt at *»dette var den rette Vei til, at den aldrig skulde blive skreven«*. Se nærmere om Gram og om Møllmann i *»Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned«*, *»Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie«*, Gyldendal, København 1942.

Til: Indholdsfortegnelsen

Nostitz, Frederik Hartvig Greve v., —1738, Officer

Af H.W. Harbou

Frederik Hartvig Greve von Nostitz hørte til en gammel, bekjendt Adelsslægt i Lausitz; hans Fader var Otto v. N. til Neudorf, kursachsisk Raad, Kammerherre og Amtshauptmand. Han var 1680 Kapitajn i vesterlenske nationale Infanteriregiment, kom der fra til bergenhusiske, hvor han 1689 blev Major, og s. A. blev han Kommandant paa Fortet Frederiksholm ved Christianssand; 1694 blev han tillige Vicekommandant og snart efter virkelig Kommandant i Christianssand. 1693—99 kommanderede han derhos et Kompagni af Boyneburgs, siden Gyldenløves, hvervede Regiment; Oberstlieutenant 1694, Oberst 1701. Han var gift med Sophie Juliane f. Ellbrecht, hvis Brødre A.G. og C.C.E. vare danske Officerer [...]. I Tidens Løb blev Livet i den lille norske Fæstning dog N. for trangt; maaske Ludvig Holberg, der med nogen Stolthed nævner ham blandt de Elever i fremmede Sprog, han havde under sit Ophold i Christianssand [Kristiansand] 1705, har vækket hans Rejselyst; 1707 tog N. Afsked og gik i fremmed Krigstjeneste, hvor han erhvervede sig en vis Navnkundighed. Først drog han til Rusland, blev Generalmajor og, efter 1710 at have erobret den vestpreussiske Fæstning Elbing, som Svenskerne holdt besat for Kong Stanislaus, Generallieutenant, men skal dernæst være rømt med en stor Sum, han havde brandskattet Byen for. 1711 søgte han forgjæves Ansættelse i Danmark og kæmpede senere som venetiansk General mod Tyrkerne i Dalmatien. Efter Hjemkomsten her fra traadte han i kursachsisk Tjeneste. Han blev Rigsgreve og døde 1738 paa sine Godser i Lausitz.

Til: Indholdsfortegnelsen

Nyrop, Christopher, 1680—1733, Biskop

Af D. Thrap

Christopher Nyrop er født 29. Marts 1680 i Lødingen, hvor Faderen, Hans N. (død 1700), var Sognepræst. Moderen hed Benedicte Mikkelsdatter Storm. Han deponerede fra Bergens Skole 1697, fik Attestats 1700 og blev 1705 personel Kapellan hos Sognepræst Poul Hansen Glad i Ejd (Nordfjord). Da denne (1708) var dømt fra Embedet for Dokumentfalsk, drog N. til Kjøbenhavn og blev 1710 Skibspræst, 1711 Sognepræst til Herrested, 1714 til Nyborg og s. A. Magister. 21. Juni 1720 blev han udnævnt til Biskop i Christianssand [Kristiansand], og i denne Stilling døde han paa sin 53 Aars Fødselsdag 1733. Der foreligger intet trykt fra hans Haand, men efter alt, hvad der kan ses af hans Embedsskrivelser m. m., maa han have været en ivrig, alvorlig og myndig Biskop af den gamle orthodoxe Skole. Hans Iver for Katekisationen kunde maaske tyde paa, at han ikke var upaavirket af Tidens pietistiske Luftninger, medens hans Forsøg paa at holde det gamle Skriftemaal oppe ikke var forenet med nogen Tanke om Konfirmationen, der allerede holdt paa at arbejde sig frem hos pietistiske Præster. At han var en kraftig Mand, der forstod at bruge Myndigheden med Visdom, maatte komme vel med, da der i Menighederne var megen Raahed, Elendighed og Last, og han derhos havde Møje med enkelte af sine undergivne Embedsmænd. Der ses ikke andet, end at han klarede Vanskelighederne godt. Holberg berømmer ham som en klog og veltalende Mand, der var en Fader for sine Præster. Gift 1. (1706) med Malene f. Glad (død 1707), Datter af ovennævnte Sognepræst Poul G. og Malene Rasmusdatter, 2. med Elisabeth Kirstine f. Hiort (f. 1690, død paa Norderhov 21. Avg. 1755), Datter af Hans Gregersen H., Sognepræst til Stenstrup, og Ellen Poulsdatter Boesen.

Til: Indholdsfortegnelsen

Pedersen, Poul, —1697— Digter

Af Julius Paludan

Poul Pedersen hørte ligesom Bording og andre samtidige Digtere til de frie Fugle, der førte en ustadig Tilværelse uden at kunne opnaa eller udfylde nogen fast Livsstilling. Om hans Herkomst og Fødselsaar vides intet; kun synes han at have haft sit nærmeste Familietilhold paa Skagen. I Firserne af det 17. Aarhundrede nød han Gjæstfrihed hos en Digterbroder, Oberstlieutenant Jens Steen Sehested, der efter et lignende omflakkende og nødlidende Ungdomsliv var havnet i et rigt Giftermaal paa Herregaarden Selleberg mellem Odense og Kjærteminde [Kerteminde]. Omtrent ved 1690 træffe vi saa P.P. i Kjøbenhavn som Redaktør for de af Bogtrykkeren Bockenhoffer udgivne danske Aviser, især de »Maanedlige Relationer«. I denne Stilling synes han at have gjort ret god Fyldest, og navnlig roses hans Omhu for Sprogbehandlingen, om han end ikke kunde holde Bladene paa samme Højde som den forretningsdygtige Stifter, Daniel Paulli. Rimeligvis er imidlertid P.P.s Hang til et uordentligt Liv stadig tiltaget, siden han, formodentlig ved Principalens Død sidst i 1697, fjærnedes fra Bladet og maatte ty til Skagen for at nyde Naadsensbrød Vinteren over. At dette ikke er faldet i hans Smag, fremgaar af, at han ved sin Afrejse efterlod et satirisk Digt, som i høj Grad opbragte Skagboerne. Han synes at være vendt tilbage til Kjøbenhavn, hvor han blev mere og mere elendig og forfalden, saa at han, vistnok ikke ret længe efter, skal være funden død i en Rendesten. P.P.s eneste bevarede Værk, der maaske er begyndt paa Fyn, men vistnok fuldendt i hans Redaktørtid, er »Kjærligheds Ændrings- og Undringsspejl udi den spanske Herremand Don Pedro af Granada, hans Liv og Levneds Historie, ved Philedor«. Det er ikke af stort Omfang, men som Elskovsroman, oven i Kjøbet paa Vers (naturligvis Alexandrinere), er det noget ganske enestaaende ikke blot i dansk, men ogsaa i tysk Digtning ved den Tid. Æmnet er en spansk Anekdote, der er benyttet af Scarron, hvem P.P. synes at staa nærmest, og i Molières »École des femmes«. Men i Aand og Stil er P.P. ganske tysk, den mest typiske Elev af den 2. schlesiske Skole her i Danmark, hvor Skolens Indflydelse dog ved denne Tid er kjendelig lige fra Kingo af og nedad. Dette fremgaar allerede af Digtets utrykte Fortale, som for en stor Del er laant fra Hoffmannswaldau og interessant ved sine litterærhistoriske Oversigter saa vel som ved den Maade, hvorpaa den i Skolens Aand fremhæver nationale Synspunkter for Digtekunsten, men derhos betragter denne selv som en temmelig uvæsentlig Bisyssel. Ægte tysk er ogsaa Stilen i P.P.s Digt med dens hult dundrende Bombast og søgte Ordspil og Antitheser, dens sanselig slibrige Udmalinger og overlæssede Billedpragt, Misbrug af Solens Op- og Nedgang, Morgen- og Aftenrøde, som spottes af J.E. Schlegel og Holberg. Alligevel indrømme begge, ikke ganske med urette, P.P. en høj Plads mellem Tidens Poeter. Ikke blot falde hans Vers let og flydende, men der er mere Liv i Fortællingen og Beskrivelserne, f.Ex. af italiensk Natur, end den Gang almindeligt. — Digtet udkom psevdonymt og synes længe at have været udbredt i Afskrifter, som vakte en Del Opsigt og tillagdes forskjellige bekjendte Forfattere. Det blev maaske ikke trykt før 1724.

Til: Indholdsfortegnelsen

Rahbek, Karen Margrethe, 1775—1829

Af Nic. Bøgh

Kamma Rahbek [Karen Margrethe Rahbek] er Søster til Skuespilleren Jens Stephan Heger [... medtages evt. senere]. Hun blev født i Kjøbenhavn 19. Okt. 1775. Navnet Kamma fik hun af sin lille Søster, da denne ikke kunde tale rent. Fra sin hjærtelige, aandfulde Moder havde hun arvet en fyrig Livlighed, fra sin Fader en talentfuld Natur med dennes Tilbøjeligheder. Forældrene levede ikke lykkelig sammen, og Kamma synes at have sluttet sig mest til Faderen, hvis Yndlingsbarn hun var. De studerede i Fællesskab Astronomi, Sprog, Musik og Tegning, de dyrkede Havevæsen og lavede Paparbejder. I Hjemmet kom der en Mængde betydelige og begavede Mennesker, bl.a. Thorvaldsen, der var Kammas Lærer i Tegning. Blandt sine 3 Brødre og sin Søster sluttede hun sig mest til den beskedne, kontemplative, litterært anlagte Carl, der tidlig havde sluttet Venskab med K.L. Rahbek [se om K.L. Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], som saa gjennem ham gjorde Kammas Bekjendtskab, hvilket førte til, at hun i sit 23. Aar ægtede ham, 31. Avg. 1798. Hun blev nu Centrum for Livet paa det berømte Bakkehus, det mest aandig bekjendte Hjem, Danmark har ejet. Hendes Ægteskab var barnløst og tilfredsstillede hende vel i andre Henseender heller ikke ganske; al sit rige Hjærtes Kjærlighed gav hun da foruden til sin Mand til sine talrige Venner; »Veninde kunde hun være med al sin fyrige Sjæls Kræfter, og hvad hun følte, kunde hun sige i de mest smigrende Ord«. Vort Folks mest begavede og bedste Mennesker hørte til hendes nærmeste Kreds, og alle vare de enige om at beundre og elske hende. Hun førte en udstrakt Korrespondance, havde stor Fremstillingsevne og skrev levende og let, saa hendes Personlighed lyste ud at hver Sætning; Heiberg [Johan Ludvig Heiberg] siger etsteds, at han i et af hendes elskværdige Breve finder mere Poesi end i alt, hvad han har læst i de sidste 10 Aar. En stor Del af disse Breve er senere trykt, skjønt hun selv rødmede ved Tanken om, at den mindste Billet fra hendes Haand skulde blive Almenejendom. Det bedste ved hende eje vi dog ikke umiddelbart; det var nemlig hendes personlige Omgang og hendes Samtale; Mynster siger, at »han regner Konversation med mange og mange Slags Mennesker til hendes Embedspligter; en af hendes Bestemmelser i Verden er just at tale med Folk, hvorved hun gjorde dem ikke blot Glæde, men Gavn«. Hvor interessant og indtagende var hun ikke, fuld af Barnlighed og Uskyld, Hjærtelighed og Skjælmeri, Humanitet og Intelligens, Originalitet og Karakter! Der var en stærk Sjæl i hendes fine, sarte Legeme. Hendes Skikkelse var mager, hun havde et aandfuldt, aabent og klart Fysiognomi; hendes Øjne saa, naar hun var alvorlig, lidt melankolske ud; men næppe fik hun et lystigt Indfald, saa funklede de med en sjælden Munterhed; thi hun ejede i Grunden et glad Hjærte, som snart overvandt alle Forstemtheder. En Masse Kundskaber havde hun, men var paa ingen Maade nogen Blaastrømpe; hun yndede endogsaa ikke at gjøre sin Lærdom gjældende og trak sig tilbage fra videnskabelig Diskussion. Hun hadede al Affektation og var meget uforbeholden i sine Ytringer. Skarpt iagttog og opfattede hun, havde levende Sans for det pudsige, kunde med Hegersk Talent meget vittig efterligne alle, gav dem Øgenavne og ramte enhver paa hans svage Punkt, men altid godmodig og yndefuldt, saa hun kun vandt sig Venner derved; af hendes Omgangskreds maatte det dog forlanges, at den var smidig og forstod sig paa Spøg. Hendes Lader, Latter og hele Færd overskrede imidlertid aldrig det graciøses Grænser, og hun kom aldrig ind paa det trivielles Omraade.

Det lystige i hendes Natur havde en Baggrund af dyb Alvor; hun var stærk i Selvprøvelse og Selvopdragelse, og derfor var Ensomhed hende kjær; skjønt hun gjæstedes af mange, tilbragte hun dog lange Tider i stor Stilhed; meget sjælden gik hun uden for Hjemmets Enemærker, men havde der nok at beskæftige sig med: sin Have, sine Blomster, sine Paparbejder, sine Tegninger og sin vidtstrakte Læsning paa de forskjelligste Sprog. Hun var stærkt religiøs paa kristelig Grund. Der kunde tit være Vemod over hende, og hun kjendte godt til Resignation. Større Kontraster end hun og hendes Mand skal man vanskelig kunne opstille; disse Modsætninger fødte snart Spøg, snart alvorlig Modsigelse, men forhindrede aldrig, at de to levede meget lykkelig sammen. Næsten altid havde hun sin Broder Carl hos sig, J.L. Heiberg var fra sit 9.—11. Aar hendes Plejesøn, Poul Møller og J.M. Thiele boede i længere Tid paa Bakkehuset, og alle priste de hendes Elskværdighed; Poul Møller — »den kjæreste og fortræffeligste af hendes Sønner« — mente, at hendes Omgang foruden at skjænke den fineste Fornøjelse tillige var en sand Opdragelse i moralsk og intellektuel Henseende. De unge forstod hun godt, og næsten mere, jo ældre hun blev; hun tilhørte det 19. Aarhundrede, hendes Mand det foregaaende. — Aldrig havde hun haft stor fysisk Kraft, og mere og mere skrantede

hun; men hendes livlige Aand og kraftige Vilje holdt hende oppe, selv i hendes sidste, langvarige, lidelsesfulde Brystsyge, der næsten umærkelig 21. Jan. 1829 udslukkede hendes for mange saa dyrebare Liv. Ingen dansk Kvinde er bleven saaledes besunget som hun — »Digternes Moder« —, og hendes Eftermæle har lige ind i vore Dage vist sig kraftigt og kjærlighedsomfattet.

Til: Indholdsfortegnelsen

Reuss, Jeremias Friedrich, 1700—77, Professor, Generalsuperintendent

Af S.M. Gjellerup

Jeremias Friedrich Reuss er født 8. Dec. 1700 i Horrheim i Württemberg og Søn af Byfoged Aug. R. og Susanne Regina f. Ostertag. 1716 blev han optaget i Klosterskolen i Denkendorf, hvor han fandt en udmærket Lærer i den bekjendte Theolog J.A. Bengel. Sin Skolegang afsluttede han i Klosterskolen i Maulbrünn, hvorfra han 1721 kom til Universitetet i Tübingen. Her mødtes han atter med Bengel, der som theologisk Professor fik stor Betydning for hans religiøse Udvikling. 1729 blev R. Repetent ved det theologiske Seminarium i Tübingen. Paa en Rejse 1731 i Nordtyskland, hvor han traadte i Forbindelse med flere af Speners Disciple, mødtes han ogsaa med den bekjendte Grev Zinzendorf, igjennem hvem han modtog en Kaldelse til Danmark, hvor Christian VI 1732 udnævnte ham til Professor i Theologi og Hofprædikant. I Kjøbenhavn sluttede han sig strax til de pietistiske Præster, og hans Stilling til de orthodoxe Theologer var dermed givet. Allerede ved Tiltrædelsen af sit Professorat mødte han stærk Modstand fra deres Side. De beskyldte ham for at ville indføre den Wolfiske Filosofi ved Universitetet. Senere, da han tog Afstand fra de egentlige Pietister og sluttede sig til den herrnhutiske Retning, der fremkaldte stærke separatistiske Bevægelser, blev han atter Gjenstand for nærgaaende Angreb. Man beskyldte ham endog for at føre falsk Lære i sociniansk Retning. Efter at han 1735 havde faaet Christian VI's Tilladelse til at gjendrive denne Anklage igjennem et særligt Forsvarsskrift, synes han ikke at have været udsat for yderligere Angreb. Men han havde allerede den Gang begyndt at tabe sin Indflydelse ved Hove, hvor Bluhme nu fik Overtaget. Tidligere havde Kongen afæsket R. Betænkninger om forskjellige kirkelige Spørgsmaal. 1733 maatte han erklære sig om, hvorvidt man burde fritage Præsterne for at tage Folk til Skrifte, og han havde bestemt udtalt sig for denne Indrømmelse, ligesom han ogsaa tilraadede Brugen af en betinget Absolution. Kongen havde fulgt Indstillingen, og flere Præster, deriblandt R. selv, opnaaede disse Indrømmelser. Men da han 1734 fik Befaling til at erklære sig om, hvorledes man skulde stille sig over for den tiltagende Separatisme, vare hans Forslag saa frisindede — han anbefalede endog en Slags Sognebaandsløsning —, at Kongen i den Anledning skrev til Grev Stolberg: »Jeg vilde ønske, at jeg med Ære kunde blive af med den gode Mand.« Men R. beholdt sin Stilling. Han vandt, støttet af Mænd, som stode Hoffet nær, atter Kongens Yndest, og Christian VI satte høj Pris paa hans frimodige Prædikener. 1742 blev han Dr. theol.

R. var Professor theologiæ og Hofprædikant indtil 1749, da han udnævntes til Overkonsistorialraad og Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten. R. var en flittig Visitator og dygtig Kateket og synes ogsaa, maaske under Paavirkning af Pontoppidan [se om Pontoppidan i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], at have haft Øje for de danske Menigheders uheldige Vilkaar i Slesvig. 1757 blev han Professor theologiæ og Kansler ved Universitetet i Tübingen. Men det bør fremhæves, at han ved sin Afgang fra Hertugdømmerne indsendte en Indstilling om, at der af Hensyn til de danske Menigheder burde vælges en særlig Superintendent for Slesvig, og dertil anbefalede H.A. Brorson. R. døde 6. Marts 1777. Han var gift med Clara Catharine f. Kreutz, en Boghandlerdatter fra Nürnberg. — R. var en flittig Universitetslærer. Han udgav 16 Disputatser, hvoraf flere optryktes paa ny, og desuden en Række Prædikener, alle paa Tysk.

Til: Indholdsfortegnelsen

Saabye, Hans Egede, 1746—1817, Missionær og Præst

Af Fr. Nielsen

Hans Egede Saabye fødtes i Juli 1746 paa Strynø, hvor hans Fader, Jørgen S. (død 1767), da var Præst; hans Moder, Petronella f. Egede, var en Datter af Hans E. [...]. 1764 blev han dimitteret fra Roskilde Skole. 1767 tog han theologisk Attestats, og 3 Aar efter rejste han til Grønland for at virke som Missionær i Claushavns og Christianshaabs Distrikter. 1779 blev han kaldet til Sognepræst for Vaalse paa Falster, 1811 forflyttet til Udby paa Fyn, og der døde han 31. Avg. 1817. 28. April 1770 havde han ægtet Vibeke Margrethe Thye (død 1833), Datter af Præsten Lauritz Munch T. til Hvedstrup og Fløng paa Sjælland. 1816 udgav han Brudstykker af en Dagbog, som han havde ført i Grønland 1770—78; den vakte en ikke ringe Opsigt blandt Missionsvenner og Ethnografer og blev, helt eller delvis, oversat paa Svensk, Tysk og Engelsk.

Til: Indholdsfortegnelsen

Saabye, Peter Rasmussen, 1762—1810, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Peter Rasmussen Saabye fødtes 1. Marts 1762 i Kjøbenhavn — hans Forældre vare Tømmersvend Peder Christensen S. og Karen Birgitte Andersdatter —, blev ved Begyndelsen af 1780—81 Danseskolar ved det kongl. Theater og fik 14. Juni 1781 sin Debut som Lieutenant Krone i »Greven af Waltron«. Han gjorde strax et heldigt Indtryk paa Publikum ved sit kjønne, aabne Ansigt, sin belevne, friske Tale og sin frejdige, gratiøse Fremtræden, dog maatte han endnu i nogle Aar nøjes med Smaaroller og fik først 1786 Plads blandt Skuespillerne, men vandt, da han endelig anvendtes i betydende Roller, hurtig fast Fodfæste hos Publikum, og Direktionen føjede sin Anerkjendelse til, i det den kaarede ham til yngste Deltager i den Studierejse til Tyskland og Frankrig, Theaterkassen 1788 bekostede for 3 Skuespillere. Hjemkommen ikke alene bevarede S. sin Yndest hos det kvindelige Publikum, men han blev i sin Paaklædning snart et Mønster for Hovedstadens Modekavallerer, og i en Snes Aar stod han som den ubestridte Indehaver af Repertoirets lystige Elskere og elskværdige Galninger. S. besad i fuldt Maal Ungdommens Naadegave: den umiddelbare Sympathi, og han bevarede denne i den kaadeste Overgivenhed og de vildeste Løjer, ja selv i de lavkomiske Overdrivelser, hvortil han ikke sjælden lod sig forlede af Publikums Bifald og sin egen usikre Smag; hans Raskhed kunde faa et Anstrøg af Friskfyragtighed, hans Naivitet af Dumhed, hans Lystighed af Karikatur, men selv i saadanne Øjeblikke meddelte det Ungdommens Overmod, der gav sig Udslag i disse Overdrivelser, Fremstillingen en forsonende Frodighed. Blandt S.s bedste Roller indtager Charles i »Bagtalelsens Skole« en fremtrædende Plads, den var som skreven netop for ham: letsindig og elskværdig, rask og ubetænksom, overgiven og varmhjærtet, vilter og trofast. S., der besad en behagelig, ikke stor Tenorstemme og et indtagende Foredrag, havde nogle af sine bedste Roller i Syngestykker, Saaledes Just i »Kinafarerne« og Falentin i »Sovedrikken«; derimod savnede han ægte Udtryk for det lidenskabelige og pathetiske og tog her sin Tilflugt til en snart svulstig, snart sødlig Deklamation. Skæbnen vilde, at S. skulde komme til at tage Afsked med Scenen netop i en pathetisk Rolle; under en Kollegas Sygdom havde han for at muliggjøre Opførelsen af »Axel og Valborg« overtaget Hakon Hærdebred, for hvis brynjeklædte Mandighed hans bløde Elskværdighed intet Udtryk ejede, og Tragediens 6. Opførelse 24. Febr. 1810 blev S.s sidste Optræden. Ugedagen efter, 3. Marts, døde han, ramt af et apoplektisk Slag. — S. havde 24. Juni 1791 ægtet Bernhardine Anna Cathrine Fesser, der døde 1803 (begravet 4. Avg.), 28 Aar gammel.

Til: Indholdsfortegnelsen

Sacco, Antonio, —1765—, Balletmester

Af Arthur Aumont

Efter Comos pludselige Afgang i Marts 1763 engagerede Theaterdirektionen Italieneren S., der paa den Tid havde vundet sig Anseelse i St. Petersborg, til Balletmester for saa vel det danske Skuespil som den italienske Opera. S. tog fat med Iver: strax paa Sæsonens første Dag, 30. Sept. 1763, præsenterede han sin første Ballet: »De ved en Skovhex hjulpne elskende«, og i Løbet af et halvt Aar fulgte ikke mindre end 14 andre Balletter, der alle vandt Bifald. S.s Balletter betegnede et ikke ubetydeligt Fremskridt: ikke alene viste han stor Opfindsomhed i Kompositionen af Dansene og malerisk Smag i Grupperingerne, men han stræbte at forbinde de enkelte Scener og Danse ved en virkelig dramatisk Traad; hyppig var Skinsyge eller anden Elskovsforvirring Drivhjulet. Naar han i sit andet Aar mødte med kun 8 Nyheder og i de følgende 2 Sæsoner med kun 3 i hver, skyldtes det utvivlsomt mere Direktionens Sparsommelighed end Mangel paa nye Ideer hos S.; han var temmelig fordringsfuld i Henseende til Udstyrelse, og da han aldrig kunde holde Udgifterne inden for sine Overslag, kom det tit til Rivninger mellem ham og Direktionen, og disse endte med, at han i Marts 1767 sluttede Engagement med den franske Hoftroup; han fik en høj Gage med Pension, men heller ikke her kunde han forliges med sine overordnede, og i Juni 1772 afgik han og modtog en større Sum én Gang for alle i Steden for Pension. I 1786—87 prøvede S. atter Lykken i Kjøbenhavn, men fortrydelig over den kølige Modtagelse, hans Balletter fik, og utilfreds med det Honorar, Theatret gav ham, forlod han snart igjen Danmark.

Til: Indholdsfortegnelsen

Saint-Germain, Claude Louis Greve de, 1707—78, Officer

Af A. Tuxen

Claude Louis Greve de Saint-Germain fødtes 15. April 1707 paa Vertamboz, en Gaard i Franche-Comté. Hans Fader, der tilhørte en gammel, men fattig Adelsslægt, var Officer i Provinsens Milits. Den unge St.-G. blev opdragen hos Jesuiterne og traadte 1726 som Lieutenant ind i Faderens Bataillon; men da han ikke havde Udsigt til nogen Sinde at kunne kjøbe et Kompagni, gik han 1729 i kurpfalzisk Tjeneste. Ved Eugen af Savoyens Protektion fik han 3 Aar senere Ansættelse i den østerrigske Hær og avancerede under Tyrkekrigen til Major; men da Østerrig 1741 kom i Krig med hans Fædreland, tog han sin Afsked, traadte som Oberst ind i Carl af Bajerns Hær og blev, da Kurfyrsten 1742 blev Kejser, udnævnt til Feltmarskallieutenant. Hans nye Krigsherre døde imidlertid allerede 1745, og St.-G. tænkte nu alvorlig paa at tage Tjeneste hos Frederik II, hvem han beundrede; han opgav dog denne Plan, vendte tilbage til Frankrig og tog til Takke med en Ansættelse som Maréchal de camp (Generalmajor). Han deltog med Berømmelse i Marechallen af Sachsens 3 hæderfulde flanderske Felttog, blev Generallieutenant og fik efter Fredslutningen høje Kommandoposter i Grænseprovinserne. I Syvaarskrigen udmærkede han sig ved flere Lejligheder. Han dækkede Retræten efter Nederlaget ved Rossbach (1757), kæmpede glimrende ved Krefeld (1758) og bidrog væsentlig til Sejeren ved Korbach (1760); men faa Dage efter Slaget nedlagde han sin Kommando paa Grund af Uoverensstemmelse med Overgeneralen, Hertugen af Broglie. Han forlod Hæren og tog Ophold i Holland.

Kun faa af Frankrigs dalevende Generaler kunde maale sig med St.-G. i Krigserfaring, militære Anlæg og videnskabelig Uddannelse. Han havde deltaget i henved 50 Træfninger og Slag og havde levet mere under Telt end under Tag. Hans Ydre var ikke meget martialsk, og han »red som en Landsbydegn«; men han var en fortrinlig Fører, rolig under de mest kritiske Forhold og dog ildfuld nok til at rive Soldaterne med sig i det afgjørende Øjeblik. Han var ikke blot Feltsoldat; han havde mange andre Interesser; han kjendte Oldtidsforfatterne, studerede Mathematik, Historie, Filosofi og Politik, behandlede sit Modersmaal, men ogsaa kun dette, med stor Færdighed og forstod at give sin Tanke et klart og koncist Udtryk. Hærvæsenet var dog St.-G.s Hovedinteresse; han havde et aabent Øje for den franske Hærs Brøst og indsendte 1758 til Krigsministeriet et Reformprojekt, der i Hovedtrækkene ligner de Hærplaner, han senere søgte at føre ud i Livet, da han selv kom til Magten. I den franske Hær nød St.-G. stor Anseelse, og hans Tilbagetræden vakte megen Beklagelse, kun ikke blandt Magthaverne, af hvem han havde gjort sig ilde lidt ved sit selvbevidste Væsen, sin skarpe Tunge og sin skaanselsløse Kritik.

Ogsaa til Danmark var St.-G.s Ry naaet; en Mængde danske Officerer som P.E. Gähler, H.W. Schmettau, F. Numsen og C. Lohenskjold havde tjent sammen med eller under ham, og i Syvaarskrigen havde han endog en Tid haft en dansk Adjudant, C.C. Pflueg [...]. Han havde tilmed Familieforbindelser her i Landet. Hans Hustru, Armgard Margrethe f. v. d. Osten (f. 19. Dec. 1707), hvem han ægtede 1. Okt. 1736, var nemlig Datter af en dansk Adelsdame, Anna Dorothea f. Gjedde, i hendes Ægteskab med kurpfalzisk Gehejmeraad C.G. v.d. O., der længe havde tjent i den danske Hær [...], og Søster til Hofmesterinde hos Prinsesse Charlotte Amalie, Anna Susanne v.d. O. Allerede 1750 havde J.H.E. Bernstorff, da Forhandlingerne med Marechal Løvendal glippede [...], forgiæves henvendt sig til St.-G.; 9 Aar senere havde denne af egen Drift tilbudt den danske Konge sin Tjeneste, men man fandt den Gang hans Fordringer for høje. Nu derimod, da han efter at være udtraadt af den franske Hær stod uden Virksomhed, var han lettere at komme til rette med, og i Jan. 1761 modtog han Tilbudet om Ansættelse som dansk Generalfeltmarskal med 14.000 Rdl. aarlig Gage. Den franske Regering vægrede sig i nogen Tid ved at give den bortrømte General Afsked; men Frederik V skrev egenhændig til Ludvig XV, og denne føjede beredvillig den danske Konge. 5. Juni 1761 kom St.-G. til Kjøbenhavn, modtog sin Udnævnelse med Aldersorden fra 1. Dec. 1760 og rejste strax efter til Holsten for at studere Forholdene ved den Hær, der i henved 3 Aar havde staaet ved Monarkiets Sydgrænse, og for at gjøre sig nøjere bekjendt med det Terræn, hvori man kunde komme til at kæmpe. I Begyndelsen af 1762 vendte han tilbage til Hovedstaden for at forhandle med Regeringen om Krigsforberedelserne; alt tydede paa et snarligt Brud med Rusland. Midt i Marts fik St.-G. Kommandoen over Hæren i Hertugdømmerne og begav sig strax til sin Post.

St.-G. forlangte bestemt, at Krigen skulde føres offensivt; man maatte ikke vente paa Russerne ved Grænsen. Flaaden skulde direkte angribe Ruslands Kyster og ødelægge dets Marine; Hæren skulde gaa ind i Meklenborg [Mecklenburg] og sætte sig fast i et Terræn, hvor Fjenden ikke kunde udnytte sin Overlegenhed. Skjønt Armeen havde været samlet i Hertugdømmerne siden 1758, var den ikke krigsberedt; den var ikke sammenarbejdet og manglede alle Feltinstitutioner. St.-G. fik Lov til at arbejde uforstyrret i 4 Maaneder, og det lykkedes ham at naa et forholdsvis godt Resultat. Tropperne blev lagte i Lejre langs Sydostgrænsen, hvor der blev exerceret og manøvreret med Energi. Han organiserede en Stab, navnlig bestaaende af Officerer, der havde tjent sammen med ham i Frankrig; han oprettede lette Tropper, forstærkede Feltartilleriet, anlagde Depoter og indrettede Forplejnings-, Sundheds- og Trænvæsen. Da Rusland i Begyndelsen af Juli brød Freden, var St.-G. saa nogenlunde færdig, og i Dagene mellem 9. og 12. Juli marcherede han i Spidsen for 27.000 Mand ind i Meklenborg, som han i Forvejen omhyggelig havde rekognosceret. Man tog Stilling syd for Wismar og gjorde alt rede til at give Russerne en varm Modtagelse. Allerede havde Fortropperne faaet Føling med hinanden, da St.-G. 23. Juli til sin Forbavselse erfarede, at Fjenden trak sig tilbage. Peter III var styrtet 8. Juli; Krigen var endt, førend den var begyndt. St.-G. blev staaende i Meklenborg [Mecklenburg] til langt ind i Avg. og gik saa til Holsten, hvorfra han i Dec. begav sig til Kjøbenhavn. Hæren blev først i det følgende Foraar sat paa Fredsfod. Da St.-G. kom til Danmark, var han en anerkjendt og prøvet Hærfører, hvorimod han var ganske uforsøgt som Hærorganisator; og dog blev det i denne Egenskab, at han kom til at erhverve sig et Navn i den danske Hærs Historie. Uagtet det ikke var kommet til Slag, havde Felttoget i Meklenborg vist, at den danske Hær var mangelfuldt indøvet, organiseret og kommanderet; dens Mangler og Brøst laa klart for alle. Fra de forskjelligste Sider blev der til Regeringen indsendt Forslag til Armeens Omordning, og Kongen paalagde St.-G. at udtale sig om nogle af disse Projekter og selv stille Forslag. De Betænkninger, som han i Febr. 1763 indsendte til Kongen, indeholde mange sunde Tanker, der ville bevare deres Gyldighed, saa længe der overhovedet existerer Armeer: Hærens Styrke maa staa i Forhold til Statens finansielle Evne; en lille, vel ordnet og vel forplejet Hær er mere værd end en stor, der er løst sammensat og slet underholdt. Et godt Officerskorps er den vigtigste Betingelse for at have en god Armé; man maa ikke have for mange Generaler, og Forfremmelse til højere Stillinger maa kun ske efter Dygtighed. Underofficerskorpset er »Maskinens Drivfjeder«; det maa lønnes anstændig og udelukkende bestaa af indfødte. Landet forsvares bedst af dets egne Børn; i alle Tilfælde maa et stort Antal af Soldaterne være nationalt, og disse maa øves ordentlig. Der maa skaffes Folkene ordentlige Kvarterer og god Sygepleje; der maa strængt vaages over, at de faa, hvad de skulle have; Forsømmelser og Misbrug fra Chefernes Side straffes med Afskedigelse. Soldaten skal være »Kongens Mand«, ikke Chefens, Regimenter og Kompagnier maa ikke være Entrepriser, ikke gjøres til Gjenstand for Kjøb og Salg; men Officererne maa ved rigelige Lønninger holdes skadesløse for de uvisse Indtægter. Fodfolket er det vigtigste Vaaben; en Hær paa 24.000 Mand bør tælle 20.000 Infanterister, 4.000 Ryttere og Dragoner med 30 lette og 40 sværere Kanoner. Artilleriet bør samles i et Korps under en fælles Ledelse, ligesaa Ingeniørerne; der bør oprettes lette Tropper og sørges for Træn- og Hospitalsvæsen. St.-G. var ogsaa, saa vidt vides, den første, der havde Øje for, at den administrative Inddeling bør falde sammen med den taktiske. Alt dette forekommer nu at være selvfølgeligt, næsten trivielt; den Gang var det nyt, ja paradoxalt.

Kongen fandt Behag i St.-G.s Udtalelser og hædrede ham i Marts 1763 med det blaa Baand; men der hengik over et halvt Aar, inden han lod ham begynde paa at føre sine Ideer ud i Livet. Dette skete først, efter at Hærens Centralstyrelse ved en kongl. Forordning af 28. Okt. 1763 var bleven totalt omdannet. Krigskancelliet og Generalkommissariatet bleve ophævede og erstattede af et »Generalkrigsdirektorium«. Dette fik 4 Departementer, der hver havde sin Del af Administrationen at varetage, og hvis Chefer dannede et Kollegium med St.-G. i Spidsen som Præsident. I Norge blev der 1764 oprettet et særligt Krigsdirektorium under W. Schmettau.

St.-G. skred strax til Udførelsen af sine Reformer. Han indførte et Normalbudget og satte Hærens Regnskabsvæsen paa en bedre Fod. De 3 Garderkorpser bleve indskrænkede til en lille kombineret Livvagt. De nationale Regimenter bleve opløste og Mandskabet stukket ind i de hvervede Afdelinger, der fremtidig skulde have en Kjærne af udskrevne Soldater. Et Artillerikorps og et Ingeniørkorps afløste de 3 Artillerier og de 3 Fortifikationsetater. Af Fæstningerne bleve de, der ikke havde virkelig Betydning for Monarkiets Forsvar, nedlagte. En Mængde overflødige Officerer blev afskediget eller sat paa Ventepenge. Tilgangen til Officerskorpset og Avancementsforholdene bleve regulerede; der blev udfærdiget Konduitelister og givet Bestemmelser, som indskrænkede Kjøb og Salg af

Officersposter. Pensions- og Enkeforsørgelsesvæsenet ordnedes. Rekruteringen af det hvervede Mandskab gik fra Kompagnierne over til en Generalhvervingskommission; de nationale Soldater kom til at ligge noget længere til Tjeneste. Mandskabets Vilkaar bleve forbedrede; der blev taget fat paa Opførelsen af Kaserner; et Plejehjem for udslidte Soldater, for Enker og Børn afløste den »verfluchte Ladegaard« [...]; hvert Regiment fik sin Invalidekasse, og der blev ydet Statsbidrag til Soldaterbørns Underhold, ganske vist under den Forudsætning, at de senere traadte ind i Hæren. Den preussiske Exercits blev indført; man bestræbte sig for at skaffe Feltartilleriet et lettere og kraftigere Materiel; kort sagt, St.-G. arbejdede med utrættelig Iver paa at forbedre Hærens Administration og Organisation, dens taktiske Brugbarhed og Personellets Vilkaar.

St.-G. siger selv, at hans Hovedfejl var »le désir trop vif de voir bien aller toutes les choses«, og den samme Følelse havde nogle af hans Medarbejdere. »Il voudrait tout simplifier, tout abréger et ne voudrait jamais trouver des obstacles«, siger U.A. Holstein [1731-1789], der var Deputeret i Generalkrigsdirektoriet. Han vilde med andre Ord gjennemføre sine Ideer uden at tage Hensyn til de Forhold, hvorunder han arbejdede. Han savnede Forstaaelse af det indviklede Maskineri, som skal til for at administrere en Armé; han var blind over for Folkets og Hærens Ejendommeligheder; han var og blev en fremmed. Det var kun til Nød, at han lærte at forstaa en dansk Skrivelse, og hans Kundskaber i Tysk, der jo endnu blev almindelig brugt i den danske Hær, vare saare tarvelige, skjønt han i 17 Aar havde tjent i tyske Hære. Man har ogsaa beskyldt St.-G. for at mangle Menneskekundskab og for at have været uheldig i Valget af sine Medarbejdere. Hertil bemærker han selv med rette, at der ikke var mange at vælge imellem; det maa da ogsaa siges, at han i Regelen tog de bedste, der fandtes. I Generalerne P.E. Gähler, F.A. Finck og A. Hauch havde han dygtige og erfarne Medhjælpere; mindre forstaaelig er den Tillid, han nærede til Personer som C.F.A. Gørtz og S.C. Rantzau-Ascheberg.

Saa vel i som uden for Hæren stødte St.-G.s Reformer paa megen Modstand og vakte megen Uvilje. De mange afskedigede Officerer følte sig forurettede. Kompagnicheferne vare misfornøjede over at miste den selvstændige Bestyrelse af Underafdelingernes Økonomi. Hans nye Artillerimateriel vandt ikke Bifald. Godsejerne klagede over, at de skulde stille flere Soldater og undvære dem i længere Tid; de vare ogsaa ilde berørte af hans Sympathi for den stavnsbundne Bonde. Den lavere Borgerstand i Hovedstaden, der for en Del havde levet af at have Soldater i Kvarter, besværede sig over de nye Kaserner. Mange fandt, at Hæren, der jo befandt sig i en Overgangstilstand, var kostbarere og mindre kampdygtig end tilforn; der var endog dem, der mente, at Gardens Indskrænkning var en ilde anbragt Sparsommelighed. Selv Hærens Underklasser havde vanskeligt ved at forstaa, at Reformerne havde deres Tarv for Øje. St.-G. kunde ikke altid overvinde denne Modstand, der ikke overalt var helt uberettiget, da han paa Grund af det Hastværk, hvormed han vilde reformere, let kom til at træde hævdvundne Rettigheder for nær; ofte maatte han modificere de en Gang vedtagne Planer, men i det hele satte han sin Vilje igjennem, saa længe Kongen levede.

14. Jan. 1766 døde Frederik V, og 14 Dage senere havde St.-G. »fait le saut«, som den unge, lunefulde Konge udtrykte sig; han og hans Venner maatte træde ud af Centralstyrelsen og forlade det kun halv fuldførte Arbejde. Feltmarskallen, der nominelt beholdt Overkommandoen over Hæren, begav sig til sin Ejendom Søllerødgaard, medens hans Efterfølgere, først F.C. Rosenkrantz og dernæst Carl af Hessen, søgte at raade Bod paa den Fortræd, han skulde have anstiftet. Generalkrigsdirektoriet blev delt i det høje Krigsraad og Landetatens Generalkommissariat, og nye Hærplaner i reaktionær Aand bleve udarbejdede. Men inden de vare traadte i Kraft, blev Kongen kjed af Prinsen, og i Marts 1767 blev St.-G. kaldt tilbage. Han havde i Mellemtiden forgjæves søgt at faa Ansættelse i den franske Hær og havde i øvrigt, da han ikke kunde ligge ledig, benyttet sit landlige Otium til med sine Venner Gähler, Gørtz, Rantzau-Ascheberg og den preussiske Gesandt v. Borcke at lægge Planer af forskjellig Art. Han var derfor strax rede til at tage fat paa ny. Generalkrigsdirektoriet blev gjenoprettet, og i Sommeren 1767 blev der indført en Del Reformer baade i den danske Hær og i den norske, hvis Ledelse Rantzau-Ascheberg overtog. Nogle Fodfolksregimenter bleve opløste, men navnlig blev Rytteriet stærkt reduceret. Sø- og Landartilleriet bleve fuldstændig udsondrede fra hinanden. Der blev sluttet Kontrakt med Generalkrigskommissær J.F. Classen [...] om Levering af Vaaben og Artillerimateriel. Reformerne vakte imidlertid atter megen Uvilje, og ganske særlig følte den offentlige Mening sig forarget over de Vilkaar, paa hvilke man havde overladt Classen Frederiksværk og Hammermøllen. Men da St.-G. 22. Nov. 1767 for anden Gang maatte trække sig tilbage, var det mere af politiske end af militære Grunde.

I Begyndelsen af 1767 vare J.H.E. Bernstorffs Forhandlinger med den russiske Regering om Ordningen af det holsten-gottorpske Spørgsmaal endelig naaede saa vidt, at der var Haab om, at man snart kunde komme til Enighed; det var derfor Rusland magtpaa-liggende, at Bernstorff blev ved Roret, og man blev ubehagelig berørt, ved at St.-G. og hans Venner kom til Magten. Disse paastode nemlig, at Cathrine II [Katarina 2. den Store] aldrig vilde afstaa Holsten, men kun vilde holde Danmark i Afhængighed ved at give det falske Forhaabninger; derfor intrigerede de mod Bernstorff og søgte at styrte ham. Det lykkedes imidlertid de russiske Afsendinger at faa Gørtz og Borcke fjærnede, og 22. April blev den provisoriske Mageskiftetraktat underskreven; men da det varede længe, inden Kejserinden ratificerede den, begyndte St.-G.s Parti paa ny sine Intriger. Disse fik dog en brat Ende; den russiske Gesandt Filosofoff optraadte med saadan Kraft mod det antirussiske Parti, at Kongen maatte afskedige St.-G., der tilmed fik Paalæg om at forlade Landet. Afskeden var dog holdt i de naadigste Udtryk, og han fik en rundelig Pension.

St.-G. rejste først til Hamborg [Hamburg], opholdt sig derefter en længere Tid i Worms og begav sig sluttelig til sin Fødestavn Franche-Comté. Han tabte dog ikke Forbindelsen med den danske Hær, i hvis Centralstyrelse hans Ven og Discipel Gähler havde beholdt sit Sæde. Med ham og Rantzau-Ascheberg vedligeholdt han en uafbrudt Brevvexling af militært og politisk Indhold. De 3 Generaler ønskede Ruslands Indflydelse begrænset; men mest ivrede de for at knække »Aristokratiet og Anarkiet«; den »oplyste Enevælde« efter Frederik IIs Mønster var deres Ideal. I et Brev af 6. Okt. 1770 udkaster St.-G. det Program, som Struensee snart efter optog; gjennem Gähler og Rantzau blev denne Statsmand Feltmarskallens Discipel. I Juli 1771 blev St.-G. kaldt tilbage til Kjøbenhavn. Han kom kun ugjærne og indvendte, at hans Tilbagevenden vistnok vilde være Rusland ubehagelig. Herom var der dog ikke Tale; han fik ingen Ansættelse, man ønskede kun, at han skulde fortære sin Pension i Landet. Han tog ingen Del i de Begivenheder, der medførte Struensees Fald; ved Rantzaus Hjælp fik han sin Pension kapitaliseret, og i Maj 1772 sagde han Danmark Farvel for stedse. Sin Kapital betroede han til den bekjendte H.F. Bargum, der satte den over Styr ved sin Negerhandel.

St.-G. levede nu i yderlig Armod i en lille By i Elsass, indtil nogle tidligere Kammerater kom ham til Hjælp. De skøde Penge sammen til ham og fik Ludvig XVI til at give ham en Pension. Han indsendte nu til Regeringen forskjellige Planer til den franske Hærs Reorganisation, og 25. Okt. 1775 blev han udnævnt til Krigsminister. Som saadan virkede han i henved 2 Aar i samme Aand som i Danmark og fandt ligesom der megen Modstand. Det lykkedes ham dog at indskrænke Garden, at opløse Militsafdelingerne og at ophæve Tilladelsen til at kjøbe og sælge Regimenter og Kompagnier. Ved sin Afgang fik han en stor Pension med Fribolig i Arsenalet. Her døde han 15. Jan. 1778. Hans Enke overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schmidt, Thomas, 1722—61, Oversætter

Af A.K. Hasselager

Thomas Schmidt blev født paa Langeland. 1740 blev han dimitteret fra Odense Gymnasium og tog theologisk Examen 1746. Derpaa blev han Hører ved Latinskolen i Odense, men opgav denne Stilling, hvorefter han var Decanus paa Kommunitetet. 1758 disputerede han for Magistergraden. Han døde i Juli 1761. Han fortjener at mindes for sin Oversættelse af Svetonius (1750—51), hvortil han som Indledning har føjet »Kort Anvisning til Antikviteternes Kundskab«, samt af de 4 første Bøger af den yngre Plinius' Breve (1754). Disse Oversættelser, især den af Plinius, ere meget fri og moderniserede (saaledes oversættes »vale« i Slutningen af Brevene ved: jeg forbliver etc.), men skrevne i et ejendommeligt frisk Sprog, saa at de minde en Del om Holberg. Det er blevet lagt ham til Last, at han bruger for mange franske Ord og Talemaader, men det hørte Tiden til.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schulz, Johan Abraham Peter, 1747—1800, Komponist og Kapelmester

Af S.A.E. Hagen

Johan Abraham Peter Schulz blev født 31. Marts 1747 i Lüneburg, hvor Faderen var Bager. Da Faderen, der var en flittig Kirkegænger, ønskede, at Sønnen skulde blive Præst, blev denne sat i Latinskolen. Ved Disciplenes Kortjeneste i Kirken vakte den livlige Drengs smukke Sopranstemme og hans medfødte Evne til at synge endog vanskelige Sager fra Bladet almindelig Opmærksomhed, 11 Aar gammel begyndte han allerede at komponere uden at kjende noget til Harmonilæren; men heldigvis tog den dygtige Organist ved Johanneskirken Schmügel, en Hamborger af Fødsel og Elev af den berømte Telemann, sig af Drengens musikalske Opdragelse, lærte ham Theori og Orgelspil, ja lod ham endog bo i sit Hus, hvor der var ganske anderledes Ro til at øve sig end i det tarvelige Hjem. Hans hurtige og store Fremskridt paa Orgelet, det eneste Instrument, som Faderen havde Agtelse for, aabnede endelig dennes Øjne for, hvad der var Sønnens rette Livsopgave, og 1765 gav han S. Lov til at rejse til Berlin, hvor han var saa heldig at gjøre Bekjendtskab med Phil. Em. Bach, der anbefalede ham til den bekjendte Theoretiker Kirnberger. Men her kom han i en stræng Skole. Alt, hvad han tidligere havde komponeret, blev kasseret, og han maatte begynde forfra som en Skoledreng. S. arbejdede med Jærnflid, og til Gjengjæld tog Kirnberger ham i sit Hus, sørgede for ham som en Fader og var utrættelig i at undervise ham i simpel og figureret Koralstil, i enkelt og dobbelt Kontrapunkt. Heri var Kirnberger en Mester i gammeldags Betydning, men Praktiker var han ikke; at tage sin Elev med paa Koncerter faldt ham ikke ind, og Orgelspillet blev lagt paa Hylden. S. tilstaar ogsaa, at hvad han den Gang vandt i theoretiske Kundskaber og Kritik, det tabte han i Opfmdelsesevne, og at han senere havde vanskeligt ved at gjenvinde sin medfødte Lethed i at skrive melodisk og behagelig. Heri ligger maaske Grunden til, at han forholdsvis sent — over 30 Aar gammel — debuterede som Komponist med et 1778 udgivet Hæfte Klaverstykker, der for Resten fandt en meget rosende Modtagelse ligesom hans Aaret efter udkomne 24 »Gesänge am Clavier«.

I 3 Aar var han i Lære hos Kirnberger; da skaffede denne ham en god Stilling som Akkompagnatør hos en rig polsk Fyrstinde Sapieha, med hvem han rejste i 4 Aar i Italien, Frankrig og Tyskland. Paa disse Rejser besøgte han Jos. Haydn i Wien og lærte dennes Værker at kjende, hvilke med deres inderlige og naturlige Forening af Melodik og harmonisk Kunst gjorde et stærkt Indtryk paa ham. 1772 forlod han i Warschau [Warszawa] Fyrstindens Tjeneste og fik en lignende Plads hos hendes Slægtning Fyrst Sapieha, der residerede i Dereczyn, en lille By i Lithauen. Men Akkompagnatørtjenesten trættede S., saa at han kun holdt ud at være der i 6 Maaneder og 1773 rejste tilbage til Berlin. Her fik han snart en omfattende Virksomhed, dels som Musikforfatter ved at redigere de musikalske Artikler i 2. Del af Sulzers »Theorie der schönen Künste« og ved at hjælpe Kirnberger med Udgivelsen af dennes »Die wahren Grundsätze zum Gebrauch der Harmonie«, dels som en søgt Lærer i Sang og Klaverspil.

Ved det kongl. franske Theater i Berlin blev S. ansat som Musikdirigent 1776; men 1778 blev Theatret nedlagt. Den musikalske Prins Henrik, der overværede nogle Privatforestillinger — smaa franske Operetter, som Kronprinsessen og hendes Hofdamer opførte under S.s Ledelse —, syntes saa godt om S., at han engagerede ham fra 1. April 1780 som Kapelmester ved sit franske Theater i Rheinsberg. Ikke længe efter ægtede S. en vakker ung Pige, Wilhelmine Flügel, der var i Huset hos sin Onkel Carl Sievert, Kammermusikus hos Prinsen. Men den huslige Lykke varede kun kort. Først mistede de deres Barn, derefter sygnede hans Hustru hen og døde i Sommeren 1784. Et Par Aar senere fandt han dog Trøst for sit Tab ved at ægte sin afdøde Hustrus Søster Louise Charlotte Philippine Flügel. Der var heller ikke Tid til at sørge i det muntre Rheinsberg, thi Prinsen forlangte meget Arbejde af sin Kapelmester, og S. skaanede sig ikke i nogen Retning. I de 7 Aar, han tilbragte i Rheinsberg, opførte han foruden en Mængde af de bedste franske Operetter, hvoraf navnlig Grétrys vare ganske efter S.s Hjærte, de bedste store Operaer af Gluck, Piccini og Sacchini. Tillige komponerede han for Theatret i Rheinsberg mange større og mindre Lejlighedskompositioner samt Operetten »La fée Urgèle«, Operaen »Aline, reine de Golconde« og endelig sit mest berømte Værk: Ouverturen og Korene til Racines Tragedie »Athalie«. Denne Musik, som han skrev 1782 efter Prinsens Opfordring, bragte hans Navn viden om, hvortil ogsaa hans Ven Professor C.F. Cramer i Kiel bidrog meget ved at oversætte Texten paa Tysk og ved 1786 at udgive et Klaverudtog af Musikken. S. A. blev den med Bifald opført ved en Koncert i Berlin, og da den i Jan. 1787 under

Kunzens Anførsel blev givet i 3 Repriser ved de aristokratiske Koncerter i det Schimmelmannske Palais i Kjøbenhavn, hvor Hoffet var tilstede, og hvor den ellers ikke synderlig musikalske Kronprins Frederik efter et Øjenvidnes Beretning blev rørt indtil Taarer, gjorde den et saadant Indtryk, at S., der for øvrigt tidligere efter Sigende var anbefalet af Naumann [...], fik Tilbud om at overtage det ledige Embede som kongl. dansk Kapelmester. Ikke ugjærne modtog han denne Stilling baade paa Grund af de gode Vilkaar — omtrent dobbelt saa høj en Gage, som han havde i Rheinsberg —, og særlig fordi han siden 1785 havde følt sig ilde til Pas der paa Grund af de ham ufortjent tilføjede Krænkelser fra den musikalske, men stokpedantiske og bidske Prinsesse Amalies Side.

I Kjøbenhavn, hvor han ankom 19. Okt. 1787, begynder en ny og særdeles frugtbar Periode af hans Kompositionsvirksomhed. Allerede paa Forhaand havde hans Musik skaffet ham mange Venner i Danmark; thi foruden »Athalie« havde hans i Tyskland epokegjørende og endnu kjendte, fortræffelige »Lieder im Volkston« fundet Vej her op; endnu mere populære bleve de, da Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] 1792 udgav et Udvalg af dem med danske Texter. I øvrigt satte S. sig hurtig ind i dansk Sprog og Litteratur. Hans første for Almenheden opførte danske Komposition var et Kor i en Prolog af Thaarup ved Kronprinsens Tilstedeværelse i Theatret 8. Dec. 1788; men allerede i Vinteren 1787—88 havde han til Ewalds Text komponeret sit klassiske Passionsoratorium »Maria og Johannes«, som med stort Bifald var blevet opført ved Hoffet i Fasten 1788. Fra 1789 af, hvor det udkom i Klaverudtog, blev det ofte opført og 1791 endog udgivet i Partitur efter et af S. udtænkt Ciffersystem. At komponere en original dansk Opera var S.s inderligste Ønske, og Thaarup var ogsaa begyndt paa en Text dertil, men kunde ikke blive færdig med den. Theaterdirektionen, som gjærne vilde have en ny Opera til Kongens Fødselsdag 1789, bestemte sig derfor til at give S.s franske Opera »Aline«, oversat paa Dansk og omarbejdet af S., der tilkomponerede en Del Balletmusik. Trods visse nationalistiske Bestræbelser modtoges den med stort Bifald og holdt sig paa Repertoiret i henved 30 Aar. Men en endnu længere Levedygtighed og en endnu mere begejstret Modtagelse var forundt hans næste dramatiske Arbejde, det lille Enakts-Syngespil »Høstgildet«, opført første Gang ved Kronprins Frederiks og hans Bruds Indtog 16. Sept. 1790. Thaarups Text og S.s Toner dannede her et karakteristisk nationalt Billede af den hele rolige og lykkelige Tidsaand, der herskede under Kronprinsens og Bernstorffs Styrelse, og som Bevis paa Stykkets Popularitet kan anføres, at det fra 1790—1835 blev opført 65 Gange. Endnu i den nyeste Tid er det givet paa vort Nationaltheater ved Aarhundredets Slutning som en pietetsfuld Hyldest til vore Forfædres Minde. En lignende Lykke gjorde hans 2 følgende dramatiske Arbejder, Toakts-Syngestykkerne »Indtoget«, Text af P.A. Heiberg, og »Peters Bryllup«, Text af Th. Thaarup, begge opførte 1793. Igjennem Melodierne i disse Stykker sang S. sig ind i det danske Folks Hjærte, og man kan uden Overdrivelse sige, at han og hans Efterfølger Kunzen skabte den danske Vise, der danner Prototypen for den af S.s Elev Weyse saa smukt og rigt udformede Romance.

S. var en dyb religiøs Natur. Allerede i Rheinsberg havde han til den fritænkerske Prins Henriks Forbavselse udgivet flere Samlinger af religiøse Sange; nogle af disse Melodier klinge endnu i vore Kirker, f. Ex. »Her komme, Jesu, dine smaa«. I Danmark skrev han, i Samklang med de Reventlowske Bestræbelser paa Trolleborg, hvor S. var en hyppig og kjær Gjæst, et lille Skrift om Musikkens Indflydelse paa Folkets aandelige Dannelse. Det udkom 1790 og fremkaldte nogen Diskussion, hvoraf vistnok som et praktisk Udslag resulterede forskjellige kirkelige Kompositioner af S. 1791 opførtes Saaledes i Slotskirken Thaarups Hymne: »Gud Jehova, vi prise dig«, hvis grandiose Begyndelse er almen bekjendt fra Berggreens »Skolesange«. Den blev s. A. oversat paa Tysk af S. s intime Ven Joh. Heinr. Voss og er det af hans her i Landet komponerede Værker, som er blevet mest bekjendt i Udlandet. Endnu i 1845 blev en Partiturudgave heraf udgivet og uddelt som Examenspræmie i »Berliner Sing-Akademie«. Det vilde føre for vidt at opregne den lange Række af Kirkemusik til danske Texter, som S. i de sidste 4 Aar af sit Ophold i Danmark komponerede; her skal blot fremhæves Passionsoratoriet »Christi Død« af Baggesen, opført 1792 og oftere, ligesom flere af de følgende. I Modsætning til mange andre Værker af S. henlaa det i Manuskript, til det 1879 blev udgivet i et forkortet Klaverudtog ved »Samfundet til Udgivelse af dansk Musik«. End videre Edv. Storms »Hymne« (opført 1792), Baggesens »Lovsang« (1793), Oratoriet »Frelserens sidste Stund« af V. K. Hjort (1794) og Cl. Frimanns »Hymne« (komponeret 1794). Hans sidste større Værk var Thaarups »Sørgesange« ved Arveprinsesse Sophie Frederikkes Bisættelse (1794).

S.s Helbred, der i længere Tid havde været svagt, led et ubodeligt Knæk ved hans energiske Bestræbelser for ved Christiansborg Slots Brand 1794 at redde saa meget som muligt af det der

opbevarede rige kongl. Musikarkiv. Efter Lægens bestemte Erklæring var det en Nødvendighed for hans syge Bryst, at han maatte tage sin Afsked og rejse til et varmere Klima. Rørende er det at se den i »Minerva« aftrykte Adresse, hvori samtlige Kapelmusici bede ham om ikke helt at opgive sit Embede og tilbyde at lette ham Byrden i enhver Henseende, og ligeledes af hans Svar at se, hvor inderlig han følte sig knyttet til sin Stilling. Men foruden at S. efter Samtidens Vidnesbyrd var en aldeles ypperlig Dirigent og havde den Evne at kunne inspirere dem, han virkede sammen med, elskede han ogsaa sit Kapel. Ikke blot var paa hans Initiativ Kapellets Enkekasse bleven stiftet (8. Nov. 1789) og forøget ved hans personlige Anstrængelser, særlig ved de Koncerter, han gav for den, og paa hvilke i Regelen en eller anden ny Komposition af ham blev opført for første Gang, men ogsaa havde han i sit Testamente bestemt, at et i Forhold til hans Bo betydeligt Legat skulde under visse Eventualiteter tilfalde Kapellets Enkekasse i Kjøbenhavn, den By, »hvor han havde erhvervet sin hele Formue, og som han betragtede som sit Hjemsted«.

27. April 1795 forlod han Kjøbenhavn, besøgte om Sommeren Slægt og Venner og rejste i Sept. i Følge med sin Ven Kammerherre H.W. v. Warnstedt fra Hamborg til Lissabon. En vældig Storm forslog imidlertid Skibet af dets Kurs og førte det som Havarist til Arendal i Norge, hvor S. maatte blive Vinteren over. En forbigaaende Bedring afløstes af et Tilbagefald, og hans hidtil gode Mod forlod ham, saa at han ganske opgav Rejsen til Syden og kun længtes efter at gjense sine kjære. I April 1796 rejste han fra Arendal over Hamborg til Lüneburg, hvor han traf sin Hustru og sit eneste Barn. Vinteren tilbragte de i Berlin og Sommeren 1797 i Rheinsberg. Men her traf ham det tungeste Slag: hans elskede Hustru døde 8. Nov. Efter hendes Død lammedes hans Kræfter fuldstændig; komponere kunde han ikke længere, det højeste, han drev det til, var nogle kritiske Artikler og Recensioner, Hvileløs flakkede han med sin lille Datter fra det ene Sted til det andet, ængstelig vaagende over hendes Sundhed og udtæret af stadig tiltagende Blodstyrtninger, indtil Døden endelig 10. Juni 1800 i Schwedt ved Oderen [Oder] forløste ham fra hans Lidelser. Hans betydelige Samling af Musikalier tilfaldt efter Testamentet Musikdirektør Fr. Haack i Stettin [Szczecin]. — S. var en ualmindelig afholdt Mand, men han var ogsaa et sjældent Menneske: et lyst Hoved og en udviklet Forstand i Forbindelse rned et stort Hjærte, en Ordenssans i alt, ogsaa det økonomiske, og paa den anden Side en ubegrænset Hjælpsomhed og Uegennyttighed, en medfødt Taktfølelse, der gjorde hans Omgang lige tiltrækkende for høje og lave, og en Beskedenhed, der bundede i hans dybe Religiøsitet.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schultz, Johan Frederik, 1756—1817, Bogtrykker

Af C. Nyrop

Johan Frederik Schultz er født 1. Marts 1756 i Odense, hvor hans Forældre vare fattige Haandværksfolk. Efter at have været i Bogtrykkerlære i sin Fødeby kom han 1777 til Kjøbenhavn, hvor han fik Plads i det Berlingske Bogtrykkeri. 1783 kjøbte han Sanders lille Officin, som han arbejdede stærkt op; han var ikke alene Bogtrykker, men Forlægger. Han stod i Bekjendtskabsforhold til Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], Nyerup, Thaarup, Pram, Baggesen m.fl. af Datidens Forfattere. 1786 blev han Universitetets 2. Bogtrykker og 1789 Hofbogtrykker. 1792 ægtede han Bryggerenken Dorothea Christine Hostrup, f. Holm (f. 1755 død 6, Febr. 1821), og blev derved Ejer af Gaarden paa Hjørnet af Højbroplads og Læderstræde. Den brændte i Kjøbenhavns Brand 1795, med hele hans Bogtrykkeri, Forlag og Papiroplag. Men nu kjøbte han det gamle Høpfnerske Bogtrykkeri [se om Høpfner / Høpffner i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og drev det i den snart gjenopbyggede Gaard paa Højbroplads. Ved Kjøbet af dette Bogtrykkeri blev han Universitetets 1. Bogtrykker og Direktør for det kongl. Bogtrykkeri og fik Eneret til paa Universitetets Vegne at udgive Almanakker. 1806 er hans Bogtrykkeri det største i Kjøbenhavn. Han nød betydelig Anseelse og var bl.a. Kirkeværge ved Nicolai Kirke. Han døde 28. Nov. 1817. Efter hans Død fik hans Enke Bevilling til at fortsætte Bogtrykkeriet, og ved hendes Død i 1821 gik det over til hendes Søn af 1. Ægteskab Jens Nicolai Christian Hostrup, der kaldte sig Jens Hostrup Schultz (f. 26. Maj 1782 død 12. Sept. 1849) og havde lært Bogtrykkeriet hos sin Stiffader. Den Eneret, han troede at hans Bogtrykkeri gjennem det Høpfnerske Bogtrykkeri havde til at udgive Holbergs Komedier, blev ham fradømt i 1836, og fra 1843 overtog Universitetet selv Almanakforlaget. Men desuagtet vedblev det Schultziske Bogtrykkeri at hævde sin Stilling, det anskaffede 1835 den første Hurtigpresse, der skulde bruges her til almindeligt Bogtryk (de 3 tidligere anskaffede vare til Bladforetagender), og S. førte som sin Stiffader Titel af baade Universitetets 1. Bogtrykker og Direktør for det kongl. Bogtrykkeri. 1837 var han mellem Boghandlerforeningens første, stiftende Medlemmer. Han var 2 Gange gift, men begge hans Hustruer døde før ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Schwarz, Frederik, 1753—1838, Skuespiller

Af Arthur Aumont

Frederik Schwarz, hvis Forældre, Skomager Gottfried S. (død i Okt. 1758) og Cecilie f. Sørensen (død 1. Maj 1802), hørte til Petri tyske Menighed, fødtes 15. Juni 1753 i Kjøbenhavn og blev efter sin Faders Død optaget i Huset hos Menighedens Præst E.D. Hauber [...]; da denne døde (1765), fortsatte hans Søn S.s Undervisning indtil hans Konfirmation. Da S. derefter skulde vælge sig en Levevej, bestemte han sig til at søge Optagelse ved det kongl. Theaters Danseskole, fordi han mente ad denne Vej hurtigst at kunne tjene ikke blot sit eget Udkomme, men ogsaa lidt herudover til Hjælp for sin Moder, der sad i yderst trange Kaar. S. blev da ogsaa i 1767—68 antaget som Elev ved Danseskolen, og snart efter begyndte han at lære fra sig. I denne sin Egenskab af Danselærer kom han i Forbindelse med den Mand, der skulde faa afgjørende Indflydelse paa hans Liv: Hans Wilhelm v. Warnstedt. Den daværende uformuende Lieutenant antog ham nemlig til Danselærer for en yngre Søster; han kom dog hurtig under Vejr med Lærerens utilstrækkelige Kundskaber, men fattede paa samme Tid saa stor Godhed for den stræbsomme unge Mand, at han tilbød at undervise ham i Fransk, og snart udvidede denne Undervisning sig til en omfattende saa vel æsthetisk som social Retledning; det var saaledes Warnstedt, der indgav S., som imidlertid havde udviklet sig til en flink Danser, den Fremtidsplan at blive Balletmester. En uheldig Tilbøjelighed til at skeje ud, som en jævnlig Omgang med de franske Hofkomedianter bibragte S., afbrød for en Tid dette fortrolige Forhold: Warnstedt forbød endog S. sit Hus; S.s Ærekjærhed overvandt snart denne slette Tilbøjelighed, og han førte herefter, skjønt han ved 1771—72 som Figurant at indtræde i Hoftrouppen kom sine Forledere nærmere, saa agtværdigt et Liv, at Warnstedt ikke blot rakte ham Haanden til Forsoning, men endog viste ham den Tillid at skaffe ham Optagelse i Frimurerordenen, hvilket da betragtedes som en stor, for en Skuespiller uhørt Ære.

Det var hurtig lykkedes S. at udmærke sig i Balletternes komiske Partier, og da Londeman i Marts 1773 døde, opfordrede det kongl. Theaters Direktion ham til at prøve sine Kræfter i dennes Roller; S. var noget i Tvivl: han havde al Udsigt til snarlig at blive den gamle Laurents Efterfølger som Balletmester, men Tilbudet fristede ham, og 19. Marts 1773 debuterede han paa det kongl. Theater som Henrik i »Den uformodentlige Hjemkomst«. S. gjorde stor Lykke hos Publikum, hvorimod Datidens Theaterkritiker Rosenstand-Goiske bebrejdede ham, at hans »hele Aktion var en Kopi af Hr. Belleroches, en slet Aktør ved Hoftheatret«, men han maatte dog indrømme, at S. var »bedre end nogle af de nye Debutanter i Tjenerrollen«. En lignende Uenighed mellem Publikum og Kritik aabenbarede sig ved S.s 2. Debut, som Crispin i »Crispin Lakaj og Doktor«; hans 3. Debut var som Oldfux i »Den Stundesløse« - da var »Den dramatiske Journal« forstummet —, og fra det følgende Theateraars Begyndelse ansattes S. som Skuespiller med 400 Rdl.s aarlig Gage. S. var en smuk Mand med et fint Ansigt og en elegant Fremtræden, men hans Stemme var spæd og utydelig, ganske uden komisk Fylde, hvorfor han hyppig tog sin Tilflugt til en stærk Grimacering; han indsaa selv snart det uheldige heri og rettede sine Anstrængelser paa at skole og uddanne sin Stemme. Hans strænge Kritiker Rosenstand-Goiske maatte da ogsaa efter nogle Aars Forløb indrømme, at han havde »forbedret sin Stemme«, og samtidig gav han S. det Vidnesbyrd, »at han kan kaldes den eneste ved vort Theater, der har lagt sig efter og erhvervet sig et ægte Studium i sin Kunst«. S. havde nemlig ikke indskrænket sig til at afhjælpe sine tekniske Mangler,, han havde ogsaa ivrig studeret Tidens dramaturgiske Skrifter og allerede 1775 foretaget — til Dels for sine egne Sparepenge — en Studierejse til Paris. Hjemkommen her fra holdt han dramaturgiske Læseøvelser for nogle jævnaldrende — disse fik af de ældre Skuespillere Øgenavnet »Dunhagens Skoleunger« — , og efter denne Forpostfægtning stiftede han sammen med Regissøren Niels Hansen, J. Arends og M. Rosing 1777 »det dramatiske Selskab«, der havde til Formaal dels at være sine Medlemmer en paa gjensidig Belæring hvilende Skole, dels ved Mønsteropførelser at blive Theatret et Exempel til Efterfølgelse. S. ledede som Præses Selskabet i Begyndelsen med stort Held: flere yngre Skuespillere og Skuespillerinder indmeldte sig, Theaterdirektionen overlod Selskabet Syngeskolen til Lokale, og endelig kastede Opførelsen af »Balders Død« paa Hoftheatret (Marts 1778) Glans over Selskabet, men snart undergravede indre Rivninger dets Arbejdskraft; paa 2 Aars Dagen for dets Stiftelse nedlagde S. Styret, og inden Aarets Udgang rakte han Haand til dets Aflivelse ved en kongl. Resolution, der samtidig med at ophæve Selskabet gjengav S. hans Præsesstilling, i det han udnævntes til Instruktør for de yngre Skuespillere (Dec. 1779).

Denne Udnævnelse satte en Del ondt Blod, og der skumledes over, at den var en Tak for sidst fra Theatrets administrerende Direktør, Kammerherre Warnstedt; S. havde nemlig ikke alene givet Ideen til Theatrets daværende Styrelsesform — Overtilsynskommissionen af 9. Marts 1778 —, men ogsaa henledet dennes Præses General Eickstedts Opmærksomhed paa Warnstedt til Direktørposten. Hermed var det gaaet saaledes til: S. havde nægtet at udføre en ganske ligegyldig Birolle, Overhofmarskallen Grev Holstein, der havde fattet Uvilje mod S., navnlig efter Opførelsen af »Balders Død«, henviste til Blaataarn, og S. svarede med Trusel om øjeblikkelig at tage sin Afsked. Under disse Forhold kom S. en Dag i Samtale med Eickstedt, og Resultatet blev et Samarbejde mellem de 2 Mænd, der gjensidig benyttede hinanden til Fremme af deres Ønsker: S. den mægtige Statsminister til at knække Holsteins Magt, Eickstedt den ringe Aktør til at skaffe sig Indflydelse paa Theatrets Styrelse, hvorefter han paa Grund af sin Amourette med Jomfru Møller (dvs. Mad. Frydendahl) higede. 8 Dage efter denne Samtale forelagde S. Eickstedt et fuldt udarbejdet Forslag til en Omordning af Theatrets Styrelse, der vandt Excellencens Bifald; ligeledes lykkedes det S. — dog kun med Opbydelsen af al sin Snildhed — at indgive Eickstedt Tanken om at kalde Warnstedt til administrerende Direktør. Hvad de 2 havde udpønset i Stilhed, fik kort efter kongl. Stadfæstelse. Stod end saaledes baade Eickstedt og navnlig Warnstedt i Taknemmelighedsgjæld til S., lod hans Udnævnelse til Instruktør sig fuldt ud forsvare under Henvisning til, hvad han alt da havde ydet som Kunstner: allerede 2 Aar forud havde han ved sin Udførelse af Figaro i Beaumarchais' »Barberen i Sevilla« (Febr. 1777) vist sig ikke alene som en selvstændig og intelligent Kunstner, men tillige som den nye Tids Repræsentant; ogsaa hans Virksomhed i »det dramatiske Selskab«, fremfor alt Iscenesættelsen af »Balders Død«, havde dokumenteret hans Instruktørgaver. Han blev ogsaa af stor Betydning som Instruktør saa vel for yngre som for ældre, de første ved en omhyggelig direkte Undervisning, de andre ved indirekte Paavirkning. S. var ikke fyldt 25 Aar, da han udnævntes til Instruktør, det er derfor intet Under, at han endnu ikke var den almenanerkjendte Kunstner, han senere blev; en halv Snes Aar senere vidnede Pram netop for »kommende Tider«, at S. var »den sande Kunstner, der med ægte Kunstnerflid opdyrkede sit Talent til virkelig eminent Storhed, fortjente derved at sættes til at være Mester for gode Skuespillere og de tilvoxendes Leder og Danner«. 40 Aar gammel stod S. paa Middagshøjden i sin Kunst: »man kan vel«, skriver H. P. Haste ved denne Tid, »uden at træde nogen for nær kalde S. vor største dramatiske Kunstner, især naar man betænker, hvor mange og til Dels heterogene Fag, han spiller«. S.s Repertoire strakte sig »fra de mest komiske til de mest tragiske Roller, fra den unge Mands til Oldingens« (Haste); med rette kaldte Tode ham »den største dramatiske Proteus«. Et Par Sammenstillinger af hans Repertoires Mærkepæle vil vise, hvor stor og omfattende en Forvandlingskunstner han var: han spillede med lige Natursandhed den adrætte Figaro hos Beaumarchais og den ærværdige d'Orbesson i »Faderen«, den aabentærlige Niels Ebbesen i Sanders Drama og den skjultlumske Pater Johan i »Dyveke«, den kjække unge Lieutenant King i »Søofficererne« og den vindige gamle Laps Sir Philip Modelove i »De 4 Formyndere«, den gnavne Hr. v. Rosenau i »Hververne« og den joviale Warberger i »Jægerne«, den godmodige Sir Peter i »Bagtalelsens Skole« og den hidsige Squire Russel i »Den skinsyge Kone«, den aabenmundede van der Haan i »De Vonner og Vanner« og den indesluttede Baron v. Harrwitz i »Fændrikken«; han magtede den dæmoniske Uhygge (Loke i »Balders Død«) og den latterlige Fejhed (Jacob v. Thyboe), den myndige Selvbevidsthed (Robinson i »Den bogstavelige Udtydning«) og den pjaltede Reducerethed (Mr. Mist i »Landsbytheatret«). S. blev med Aarene meget svær og temmelig ubevægelig, derfor indskrænkede han allerede inden sit fyldte 50. Aar sin Virksomhed til det ældre Rollefag, men ogsaa paa dette begrænsede Omraade viste han sig som en mangfoldig Kunstner og spillede »vrantne og joviale, tossegode og fiffige, ængstelige og djærve, blide og strænge, latterligt forelskede og but frastødende Oldinger af alle Stænder og under alle Forhold« (Overskou).

I Vinteren 1802 indlemmede S. i dette Repertoire sit Holbergske Mesterstykke Mester Herman i »Den politiske Kandestøber«, som han dog kun udførte 2 Gange, sagtens fordi han allerede snart herefter begyndte at spore den Bristen i Hukommelsen, der gjør Skuespilleren utryg paa Scenen. Hans sidste nye Rolle blev Palnatoke (April 1809), som han kun nødig overtog, da han, hvis Puls bankede i Takt med den borgerlige Skuespildigtning i det 18. Aarhundredes Slutning, naturnødvendig følte sig fremmed over for Oehlenschlägers Lyrik: allerede den versificerede Form voldte ham store Vanskeligheder, og hans Fremstilling af den nordiske Helt naaede ikke op over det respektable. 28. Nov. s. A. bevilgedes hans Afskedsbegjæring som Skuespiller, og 21. Marts 1810 takkede han efter at have spillet Sir Peter i »Bagtalelsens Skole« i en Epilog Publikum for »mange Haande Beviser paa

huld Overbærelse, Godhed og Agtelse«. S. vedblev at være knyttet til Theatret som Instruktør, indtil han 22. Juni 1816 afgik ogsaa fra denne Post med fuld Gage i Pension. 26. Dec. 1816 tog S., der siden sin Afgang som Skuespiller af og til havde vist sig i sine gamle Roller, et sidste Farvel med Publikum først som v. Rosenau i »Hververne« og dernæst i en Epilog. En halv Snes Aar senere meddelte S. den taknemmelig lyttende Overskou sine Theaterminder; paa de Billeder, han bevarede af Fortidens Mænd og Kvinder, og som den gamle Skuespiller til Trods for sine 70 Aar formaaede at levendegjøre, og paa Grundlag af de talrige Papirer, han testamenterede Overskou, byggede denne for største Delen sin Fremstilling af den danske Scenes Vilkaar og Personer i det 18. Aarhundrede. Sine sidste Aar henlevede S. i sløv Svækkelsestilstand paa Fredensborg, hvor han døde 13. Juli 1838.

Ved Siden af sin Skuespillervirksomhed syslede S. med Planer til Forbedring af Standens Kaar, ligesom han arbejdede paa at hæve Skuespillernes Uddannelse. Fra det første Omraade kan nævnes, at han udkastede Planer baade til en Pensionskasse og til en Enkekasse, hvis Selvhjælpstanke imidlertid mødte Modvilje hos hans Kolleger; derimod forenedes han med dem i Bestræbelserne for Indførelsen af de 5-aarige Tjenestebeneficer, der bevilgedes ved kongl. Resolution af 22. Marts 1797. Fra det andet kan fremhæves, at han fremsatte Planen til en »dramatisk Planteskole«, hvor Børn med sceniske Anlæg skulde undervises og senere spille originale Børnekomedier, fremdeles, at han i 1798 holdt Foredrag for og Øvelser med Personalet ved Grev Trampes »odenseiske Nationaltheater«, og da dette ophørte, optog S. selv Tanken om et Provinstheater, der kunde blive en Planteskole for det kongl., i det han 1802 ansøgte om og fik Bevilling til at oprette et omrejsende Provinstheater med Navnet »Kongl. privilegeret Provinsialtheater«. Endnu s. A. begyndte S. dettes Forestillinger i Helsingør, og i Sommeren 1804 foretog han med det, forstærket ved nogle Kræfter fra det kongl. Theater, en Kunstrejse gjennem Jylland. Som et Udslag af S.s Bestræbelser for at hæve Skuespillerne til social Ligeberettigelse fremkom det Andragende, han efter Storms Død (1794) overtalte Rosing til i Forening med sig at indgive til Theaterchefen, Hofmarskal Hauch, om, at »den indre Administration ved alt, hvad angik Repertoirets Fastsættelse, Rollebesætningen, Opsyn med Stykker og Prøver, Regievæsenet osv., maatte overdrages« dem; Hauchs Svar var imidlertid et skarpt Nej. S., der havde indført Beaumarchais paa den danske Scene, udfoldede gjennem Aarene en omfattende Oversættervirksomhed: ikke mindre end 34 Arbejder opførtes i hans Fordanskning; desuden udgav han 3 Aargange af en »Lommebog for Skuespilyndere« (1784—86), hvori han bl. a. leverede en for den Tid fortjenstfuld »Historisk Efterretning om den danske Skueplads«.

S. ægtede 13. Nov. 1779 Anna Sophie Mayes (døbt i Kjøbenhavn 18. Juli 1750, død 24. Okt. 1824), Datter af den engelskfødte Baandvæver George M. og Else Marie Johansdatter (Enke efter Samuel Wilckens).

Til: Indholdsfortegnelsen

Schytte, Andreas (døbt Anders), 1726—77, statsvidenskabelig Forfatter

Af E. Holm

Andreas Schytte [Anders Schytte] (døbt Anders), var født 16. Avg. 1726 i Uggerslev i Fyn, hvor hans Fader, Rasmus Andersen S., var Præst; hans Moder hed Johanne Cathrine f. Faber. S. blev Student fra Odense 1744, tog theologisk Embedsexamen 1750 og var saa Huslærer for en Hofjunker Caspergaard, med hvem han først opholdt sig nogen Tid ved Sorø Akademi og siden gjorde en 3-aarig Udenlandsrejse. Derefter kom han til at tage fast Bo i Sorø, da han 1759, samme Aar, som han var vendt hjem fra Udlandet, blev ansat ved Akademiet som Professor i offentlig Ret og Statsvidenskab (Professor juris publici et politices), og han vedblev at virke her indtil sin Død, 27. Avg. 1777. 1774 var han bleven Justitsraad. Selve hans Docentvirksomhed kunde paa Grund af den ringe Frekvens ved Akademiet kun komme en snæver Kreds til gode; men han indtog en fremragende Stilling i den Samling af lyse Hoveder med varm Begejstring for Videnskaben, der har bragt Sorø Akademi til at staa saa smukt i vort Aandslivs Historie i det 18. Hundredaar. Det er da ogsaa et anset Navn, han vandt som Forfatter, først og fremmest ved 3 større Arbejder: »Staternes indre Historie« i 5 Bind (1773—76), »Staternes ydre Historie« i 2 Bind (1774—75) og »Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning«, af hvilket Værk dog kun 1. Bind udkom i samme Aar, i hvilket han døde.

S. nærede ligesom hans Kollega Sneedorff høje Tanker om Statsvidenskabernes Betydning, og ligesom Sneedorff derved bragtes til at skrive sit Værk om den borgerlige Regering, saaledes var det den samme Opfattelse, der for S.s Vedkommende satte Frugt i den nys nævnte Produktion. Han mente rigtignok, at hvis det skulde lykkes at fremstille Stats- og Samfundsforhold fyldig, vilde det være nødvendigt at skrive en Mængde Bind, hvad Livet ikke levnede ham Tid til; ja selve det Afsnit, som han naaede længst med, Staternes indre Historie, fik han ikke bragt til Ende. Men det var dog noget betydeligt, at han fik udgivet 5 Bind af dette, der sikkert i alle Henseender er det vigtigste af hans Værker. Hvad der maaske først falder i Øjnene ved dette Skrift, er, at det omfatter langt mere, end vi vilde vente efter de Krav, vi vilde stille til et saadant Arbejde. Det giver i Virkeligheden alt for meget. Naar han nemlig gjennemgaar de enkelte Dele af Staternes Styrelse, som f.Ex. Finansstyrelsen med Oversigt over Statsindtægter og Statsudgifter og Skattevæsenet, eller, for at tage et andet Exempel, hvad han kalder Politiet med Justitsvæsenet i det hele, giver det ham Lejlighed til at dvæle ved de forskjellige menneskelige Sysler, han behandler da baade Agerbrug, Handel, Vindskibelighed samt Oplysning med Videnskab og Kunst, og alt det fremstiller han historisk, i det han følger Udviklingen deraf fra den tidligste Tid og illustrerer sin Fremstilling med en Mangfoldighed af Exempler og Citater. Værket bliver derved i Grunden en hel Kulturhistorie. Til at løse denne store Opgave havde S. i flere Henseender gode Forudsætninger. Han sad inde med en meget omfattende Læsning i mange forskjellige Retninger, og han var afgjort en aandrig Mand, om end undertiden noget søgt aandrig, med en betydelig Fremstillingsevne. Vistnok skrev han mindre korrekt og mindre let end Sneedorff, hans Sætningsbygning er ikke altid heldig; men han førte en forbavsende livlig Pen, og han fremstiller, hvad han vil sige, med stor Klarhed. Den Forkjærlighed, han har for at meddele pikante Udtalelser og karakteristiske Træk, liver i høj Grad op i den pædagogisk-moraliserende Tone, som Værkets Plan let fører med sig.

Videnskabelig taget kan der indvendes adskilligt imod S.s Værk. For slet ikke at tale om, hvad der følger af sig selv, at man nu ikke kan lære noget af denne naturligvis forældede Bog, saa skorter det jævnlig paa tilstrækkelig Skarphed i Tanken og i Begrebsbestemmelserne, Forfatteren har ej heller undgaaet adskillige Gjentagelser og paa visse Steder Selvmodsigelser. Ogsaa maa man i det hele ikke tænke sig Værket som grundlæggende noget nyt. Men man har endnu den Dag i Dag ved at læse det en behagelig Følelse af at staa lige over for en ualmindelig livlig intelligent Mand, der ønsker at meddele sin Samtid Belæring af den betydelige Viden, han har erhvervet sig. Og visselig kunde hans Samtid lære meget af et saadant Skrift paa en Mængde Omraader, saa meget mere som Kundskaben tilbødes i en tiltalende Form. Det har virkelig været en stor Mængde Kundskab, S. har sat i Omløb baade hos sine Tilhørere og hos Læserne iblandt hans dannede samtidige. Han er populær Forfatter i dette Ords bedste Forstand paa en lignende Maade, hvorpaa Holberg havde været det.

Undersøgelser over Statssamfundenes Oprindelse og Statsforfatningernes Væsen og Værd vare i en Del af det 18. Hundredaar Yndlingsæmner for dem, der syslede med Statsvidenskaberne, og S. kom da ogsaa ind herpaa. For ham som for alle her hjemme var Montesquieus »l'Esprit des lois« det banebrydende Værk med Hensyn til sligt. Det var fra det, de havde modtaget den befrugtende Indflydelse, selv om de ogsaa i meget vare uenige med dets berømte Forfatter, og næppe har nogen udtalt sin Anerkjendelse deraf i stærkere Udtryk end S. Paavirkningen fra Montesquieu er da ogsaa let at paavise, især i Værkets 1. Del. Det er sikkert den, det skyldes, at han med Hensyn til Opfattelsen af Statssamfundenes Dannelse fjærner sig fra den da almindelige Mening, som Naturretslærerne havde bragt i Kurs, og som man ogsaa træffer hos Rousseau, at de havde deres Oprindelse i et fælles Samtykke hos dem, der dannede dem, eller i, hvad der kaldtes en Pagt. Man mærker ogsaa tydelig Montesquieus Indflydelse ved S.s Fremstilling af, hvad han kaldte Grundstøtterne for en Stat, hvorved han forstod det samme, som Montesquieu kaldte ledende Principper; han opstillede nemlig paa den franske Forfatters Vis Æren som Grundstøtten i Monarkierne, ligesom Frygten var det i de despotiske Stater, og Ligheden, grundet paa Dyden, var Republikkens Grundstøtte. Men medens Montesquieu som vel bekjendt rokkede det enevældige Monarkis Grundpiller ved sin berømte Fremstilling af den engelske Forfatnings Fortrin, stillede S. sig, ligesom hans Forgænger Sneedorff havde gjort, ubetinget under Monarkiets Fane. Han er, naar han kommer ind paa Politikken, til Trods for den Interesse, han har for Englands Forhold, og den Sympathi, med hvilken han kan tale om Oldtidens Republikker eller om samtidige schweitserske [schweiziske] Tilstande, dog saa loyal en dansk Royalist, som nogen kunde være det. Han véd intet skjønnere end Overdragelsen (!) af Enevælden til Frederik III, intet mere tiltalende end de danske Kongers Styrelse, og han finder, at naar Enevælden er forenet med Kollegiestyrelse, giver den det bedste Værn for Undersaatternes Lykke og deres borgerlige, ja endog deres politiske Frihed.

Det er derfor i det hele langt fra, at S.s Værk har bragt Fart i den politiske eller sociale Bevægelse her hjemme. Tvært imod, han passer i mange Henseender udmærket ind i den Tid, da han skrev sine Arbejder, nemlig det Guldbergske Tidsrum. Saaledes ved den Styrke, hvormed han fremhæver Statsinteressen ved Fastsættelsen af Individernes Stilling i Samfundet og til hverandre, og ved det Statstilsyn, som han kræver paa mange vigtige Punkter. Derfor vil han bl.a. have Pressen under skarp Kontrol, og derfor er han ogsaa i høj Grad konservativ med Hensyn til Landbospørgsmaalet. Hvor tit han end fremhæver den personlige Friheds store Betydning, var han dog, naar han skulde behandle de samtidige Forhold her i Landet, af den Mening, at Bonden havde saa megen Frihed, som »Regeringsformen, hans Stand og Forretninger krævede«, og han var ikke kommen ud over at opfatte Bonden som Herremandens Tyende. Og samtidig var han en svoren Fjende af den fritænkerske Udvikling i Datiden, der af ham betegnes som tøjlesløs Frækhed, i det han tillige ret ejendommelig mener, at den kan faa farlige politiske Virkninger. »Man begynder«, siger han, »med Religionen, man ender med Staterne, vi have Fritænkere i begge.« Overvejende var det dog af rent religiøse Grunde, at han var Fritænkeriets Fjende, thi han hørte religiøst ganske til samme positivt kristelige Retning som Rosenstand-Goiske, Guldberg og Balle, selv om han betegnende nok, naar han taler om ethiske Æmner, langt mere henter Exempler og Citater fra den klassiske Oldtid end fra det nye Testamente og Kirkens Historie.

Men hvor lidt nyt S. end altsaa har sat ind, set fra denne Side, har han dog betydelig Interesse, ikke alene ved sin Fremstilling og den mangesidige Kundskab, han viser, men ogsaa ved det tiltalende Indtryk af en ædel human Natur, der slaar os i Møde ved hans Skrifter, og ved den Fordomsfrihed og sunde Sans, hvormed han behandler mange enkelte Spørgsmaal. Han har derved gjort sit til at sætte frugtbare Tanker i Omløb.

I Sammenligning med »Staternes indre Historie« have de 2 andre nævnte Værker af ham noget mindre Interesse; men det bør dog nævnes, at Skildringen af »Staternes ydre Historie« er en med stor Klarhed og i al sin Sammentrængthed med virkeligt Liv skrevet Fremstilling af den internationale Historie fra den westfalske Fred til 1763, der var noget virkelig nyt i vor Litteratur og var ypperlig skikket til at give Datidens Læsere et Billede af Evropas nyere politiske Historie.

S. blev 15. Juni 1763 gift med Karen Kruusberg, f. Stæhr (død 1791), Enke efter Forvalter H. K. og Datter af Raadmand A. S. i Aarhus. Ægteskabet var barnløst.

Sewerin, Jacob, 1691—1753, Handelsmand

Af G.L. Grove

Jacob Sewerin [Jacob Severin], døbt i Sæby 30. Okt. 1691, var Søn af den senere Byfoged sammesteds Søren Nielsen (død 1730) og Birgitte Olsdatter, dimitteredes fra Fødebyens Skole 1706, men forlod tidlig den studerende Bane, da han 1713 ægtede den mer end 40 Aar ældre Maren Nielsdatter, en ret velstaaende Enke efter en kjøbenhavnsk Kjøbmand. S. oparbejdede derefter med megen Energi en blomstrende Forretning ved Handel paa Island, Finmarken og siden Kolonierne paa Grønland, paa hvis første Fremvæxt han, baade hvad Handelen og Missionen angik, fik en grundlæggende Betydning. Christian VI havde nemlig ved sin Tronbestigelse besluttet at opgive den grønlandske Handel og nedlægge Kolonierne. Paa Egedes varme Forbøn for Missionen tog Kongen sig dog atter af Grønland og tilskyndede de første kjøbenhavnske Kjøbmænd til at overveje Oprettelsen af et Handelsselskab, hvorved Kolonierne og i dem Missionen kunde opretholdes. Der var liden Lyst til det vovelige Foretagende, men S. paatog sig Sagen alene og fik 1733 Eneprivilegium paa Handelen paa Grønland og et Tilskud af 2.000 Rdl. aarlig til Missionen. I 1740 fornyedes Oktroien for S. med et større Tilskud til Koloniernes Forsvar, da han angav at have sat 16.000 Rdl. til, dels hertil, dels ved at en dødbringende Koppesygdom havde lagt Landet næsten øde. I 1738—39 havde han virkelig ogsaa paa egen Haand ført en lille Krig med Hollænderne, der handlede paa de Kolonier, hvor han havde Eneret. Han fik derfor Tilladelse til, at hans Skibe maatte føre Orlogsflag og hjælpes med Ammunition og Vaaben, og opbragte 1739 4 hollandske Skibe, medens Hollænderne til Gjengjæld toge et af hans. 1749 overdrog Kongen den grønlandske Handel til det almindelige Handelskompagni for at skaffe dette en større Virksomhed. Dette virkede dog ikke til større Gavn end S., der imidlertid i de følgende Aar fik Ret til at anlægge et Sildefiskeri og Salteri i Nordland, for at derved »en bedre Omgang med Fiske- og Salteriet kunde blive indført«.

S. nød megen Anseelse som Handelsmand, optoges blandt Kjøbenhavns 32 Mænd og blev disses Formand. Han anlagde flere af vore grønlandske Kolonier, hvoriblandt Jacobshavn, der opkaldtes efter ham, tjente sig en meget betydelig Formue og kjøbte 1735 for 60.000 Rdl. Dronninglund og Dronninggaard Hovedgaarde i Vendsyssel med o. 257 Tdr. Hartk. Hovedgaardstaxt og 768 Tdr. Hartk. Gods, af hvis Bønder adskillige efter hans Tilskyndelse nedsatte sig som Kolonister i Grønland. Skjønt Missionen her voldte ham betydelige Udgifter, som han ofte trykkede sig ved, viste han paa mange Maader sin Interesse for den, og han omtales ogsaa af Poul Egede som en ejegod Mand og hans kjæreste Ven. Han efterlod ved sin Død et meget vidtløftigt Bo; Dronninglund solgtes for 82.000 Rdl., men hans 3 Døtre arvede dog kun 10.000 Rdl. — Efter at hans første Hustru i Avg. 1734 var død, 83 Aar gammel, ægtede han Birgitte Sophie Nygaard (død 1739, 35 Aar gammel), og 1742 fik han kongl. Bevilling til at ægte Maren Dalagger, skjønt de vare beslægtede i 2. og 3. Led. Hun døde 7. Marts 1753 og Manden 23. Marts s. A. paa Dronninglund.

Til: Indholdsfortegnelsen

Seydlitz, Johann August, 1704—51, Præst

Af A. Jantzen

Johann August Seydlitz blev født 8. Febr. 1704 i Crimmitschau i Kursachsen, hvor hans Fader, Johann Casper S., var Rektor; Moderen hed Anna Elisabeth f. Møller [? Müller]. 1721 kom han til Universitetet i Jena, hvor han i 5 Aar boede hos den bekjendte Theolog Professor Joh. Fr. Buddeus, som ledede hans Studier. 1726 blev han Huskapellan hos en russisk Oberst i Estland. En Kammerat fra Studenteraarene i Jena (Hofpræst Samuel Lau) fik ham 1729 til Wernigerode som Huslærer for Grev Stolbergs eneste Søn-, egentlig skulde han have haft et Præsteembede i Grevskabet, men da der rejste sig forskjellige Hindringer for Kaldelsen, tog Greven ham i sin personlige Tjeneste og gav ham tillige Opsynet med Bibliotheket, indtil S. 1731 blev Hofdiakon i Wernigerode. Ved Grevens intime Forbindelse med Hoffet i Danmark blev S. anbefalet til den danske Konge, for hvem han allerede 1734 under midlertidigt Besøg prædikede paa Fredensborg, og vandt strax meget Bifald. 1738 blev han indkaldt til Danmark som Stiftspræst paa Vallø og prædikede ved Stiftets højtidelige Indvielse 14. Maj s. A. Men allerede 1/2 Aar efter udnævntes han til tysk Hofprædikant og extraordinær Professor i Theologi. I sidste Egenskab deltog han i Censuren over nye Bøger, og det siges, at ingen Theolog paa den Tid har holdt saa skarpt Udkig efter Herrnhutismen som netop han, uagtet han i øvrigt hørte til den pietistiske Lejr. Adskillige af hans Prædikener ere trykte (et Par ogsaa oversat paa Dansk) og samledes senere i flere Bind »Evangelische Zeugnisse«. Et Bind udkom efter hans Død, og i Fortalen til dette tales i høje Toner om Betydningen af hans Virksomhed som Prædikant baade her og i Tyskland. Han døde 22. Jan. 1751 og vedligeholdt til det sidste Forbindelsen med sit Hjemland. Han var 2 Gange gift: 1. med Christiane Charlotte f. v. Reinpforten (f. 1710, død 1741 i Kjøbenhavn), 2. (1742) med Louise Gottliebe f. v. Kottwitz, der overlevede ham.

Til: Indholdsfortegnelsen

Stanley, Carl Frederik, 1738—1813, Billedhugger

Af Ch. A. Been

Carl Frederik Stanley var Søn af den nedennævnte Billedhugger Simon Carl S. og fødtes i Westminster i England, hvor hans Fader den Gang opholdt sig. Da Simon S. i 1746 kaldtes til Danmark, kom Sønnen med sine Forældre til Kjøbenhavn. Han blev snart bestemt til, ligesom Faderen, at blive Billedhugger og optoges siden hen blandt de første Elever af det i 1754 reorganiserede »kongl. danske Skildrer-, Billedhugger- og Bygningsakademi«. Allerede 1755 vandt han en af Akademiets mindre Præmier og i 1758, for Opgaven »Noahs Ofring«, Akademiets store Guldmedaille, der ledsagedes af det store 6-aarige Rejsestipendium. Aaret efter rejste han udenlands. Han drog først til Paris, hvor han forblev et Par Aar og færdedes sammen med andre af Akademiets Stipendiater, Malerne Peder Als og J.P. Lund og Arkitekten Harsdorff. I 1762 forlod han Paris, naaede efter en stormfuld Overfart fra Marseille til Livorno Rom og traf atter her sammen med de 2 sidstnævnte Kunstnere. Efter et Par Aars Ophold i Italien vendte han i 1766 tilbage til Kjøbenhavn og blev strax agreeret ved Akademiet paa en Kopi af »Den antike Gladiator« (den borghesiske Fægter), som han udstillede paa Akademiets første »Salon« i 1769. Ved denne Lejlighed viste han ligeledes et Udkast til Dronning Louises Sarkofag, bestemt for det af Harsdorff byggede, endnu ikke paabegyndte Frederik V's Kapel i Roskilde Domkirke. Da Akademiet næste Gang, i 1778, afholdt en Udstilling, var dette Monument færdigt (men langtfra endnu opstillet), Saaledes at han kunde udstille en Tegning deraf. Det var gjennem Jardin, at S. havde faaet denne store Bestilling, der beløb sig til 6.000 Rdl. K. Jardin overdrog ham samtidig Udførelsen af de store korinthiske Kapitæler, der skulde smykke Frederikskirkens [Marmorkirkens] Portalsøjler. S. ernærede sig vel nærmest i disse Aar som Dekorationsbilledhugger, bl.a. ved en Leverance til Hoftheatret af 22 joniske Kapitæler, Konsoller med Elefanthoveder, Palmegrene, Løvehoveder o.l. Til Riddersalen paa Christiansborg Slot udførte han de 2 store halvrunde Broncerelieffer over Dørene. I 1777 lod S. sig naturalisere og optoges s. A. enstemmig som Medlem af Akademiet paa en Figur i Gibs [gips]: »Kjærlighed til Fædrelandet, forestillet som en ung Helt«. Det følgende Aar valgtes han samtidig med Abildgaard til Professor ved Akademiet. At Opførelsen af Marmorkirken i 1770 standsedes, havde været et haardt Slag for S., der her havde haabet at finde rigelig Beskæftigelse. Saa vidt man kan slutte, synes han da heller ikke at være bleven meget benyttet. Han udførte nogle Gravmæler, bl.a. over Grev Thott i Sorø (1789), ledede Gjenopførelsen af det ved Branden 1728 ødelagte Gyldenløveske Monument i vor Frue Kirke i Kjøbenhavn samt gjorde nogle Buster og Figurer, bl. a. til Brug for den kongl. Porcellænsfabrik; men nogen stor Produktion har det ikke været, hvad der ogsaa bekræftes af den Omstændighed, at han paa Akademiets tredje Salon i 1794 ikkun deltog med 2 Ting: en Tegning af det Thottske Gravmæle og en allegorisk Gruppe, forestillende »den holstenske Kanal«.

I 1769 havde S. ægtet en Enke, Marie Adrienne Courtonne (f. 1736 død 1825), der tilhørte en fransk-reformert Slægt; men dette Ægteskab blev lidet lykkeligt, og i 1794 skiltes Ægtefællerne ad. Paa hans gamle Dage gik det ganske til agters med ham. Uagtet han fra 1802 fik Fribolig paa Charlottenborg og Pension, bleve hans økonomiske Forhold værre end nogen Sinde. I Steden for den smukke Mand med den velplejede Paryk, det sirlige Kalvekrøs og den straalende røde Frakke, saaledes som Erik Pauelsen har vist os S. i Akademiets Billede fra 1785, se vi ham nu, saaledes som Werlauff har skildret ham i sine Erindringer: den stakkels gamle, forsumpede Kunstner, der »i en højst ussel og lurvet Dragt og altid med en Skjødehund under Armen« gaar rundt og tigger sine Bekjendte om en Mark. Han skulde dog naa en Alder af 75 Aar, før Døden 9. Marts 1813 gjorde Ende paa hans Fornedrelse.

Som Kunstner har S., ligesom hans mere berømte samtidige Wiedewelt, fornemmelig sin Betydning som Udøver af den Klassicisme, der her hjemme danner Overgangen fra Rokokoen til Thorvaldsen. Skjønt han vel i Almindelighed, lige saa lidt som Wiedewelt, formaaede at frigjøre sig fra den forudgaaende Tids Stil og Manér, vidner dog hans Hovedværk, Dronning Louises Sarkofag i Roskilde Domkirke, om, at han fattede den antike Kunst med en sikker Intelligens, der snarere er over end under Wiedewelts. Han savner vel dennes mere elegante Teknik; til Gjengjæld er en Figur som »Religionen«, der flankerer Sarkofagens ene Endestykke, med sin af antike Kejserindestatuer paavirkede Holdning langt smukkere og i en mere ædel Stil end de allegoriske Kvindefigurer, der

smykke Wiedewelts Monumenter over Kongerne Christian VI og Frederik V sammesteds. Der kan dog, at dømme efter det lidet, der er bevaret, næppe være Tvivl om, at S. var bedst, naar han, forglemmende sine klassiske Aspirationer, portræterede sine samtidige. Busten af Dronning Juliane Marie (tilhørende den kongl. Porcellænsfabrik) og den af Luplau i Biskuit gjengivne Statuette af Arveprins Frederik ved det oldenborgske Stamtræ vise begge en udmærket Evne til at forene en fornem Stil med en livlig Opfattelse af Menneskene, en Evne, der ogsaa aabenbares i den posthume Buste af Johannes Ewald (signeret 1784, lavet o. 1780, tilhørende Valkendorfs Kollegium) og den S. tilskrevne, ligeledes posthume Buste af Ludvig Holberg (tilhørende det kongl. Theater).

Til: Indholdsfortegnelsen

Stanley, Simon Carl, 1703—61, Billedhugger

Af Ch. A. Been

Simon Carl Stanley er født af engelske Forældre i Kjøbenhavn 12. Dec. 1703. Da han som Dreng viste Lyst til Tegning og Træskæring, sattes han i Lære hos Hofbilledhugger J.C. Sturmberg. I sin Læretid udførte han bl. a. 2 Engle paa Gehejmeraad Krabbes Gravmæle i Roskilde Domkirke samt gjorde en Del Stukdekorationer paa Fredensborg Slot. For at uddanne sig yderligere drog han siden udenlands, besøgte flere Byer i Tyskland og rejste derpaa til Amsterdam, hvor han søgte Undervisning hos van Luchtern. I 1727 rejste han til England og fik i London Arbejde hos Billedhuggerne Laurent Delvaux fra Gent og Pieter Scheemaeckers fra Antwerpen, hvilken sidste ogsaa havde hørt til Sturmbergs Elever. Senere fik S. sin selvstændige Virksomhed og besørgede bl.a. Udsmykningen af Lord Wilmingtons Lystslot i Sussex, ligesom han ogsaa udførte nogle større Gravmæler. I de 20 Aar, S. i alt blev i England, havde han 2 Gange indgaaet Ægteskab. Hans første Hustru, Anna f. Allen, en Forpagterdatter fra Sussex, hvem han havde ægtet i 1730, var død efter 5 Aars Ægteskab, og han havde derpaa i 1737 giftet sig med en Præstedatter fra Hannover, Magdalene Margrethe Lindemann, der blev Moder til 2 Sønner, af hvilke den ene er den ovennævnte Billedhugger Carl Frederik Stanley.

S. havde næppe tænkt paa nogen Sinde at vende tilbage til Danmark, da han gjennem en Bekjendt fra Kjøbenhavn, Kommandørkapitajn Gerner, der besøgte London, fik en Opfordring dertil. Da baade han og hans Hustru indvilligede, udvirkede Gerner efter sin Hjemkomst gjennem Grev Danneskjold [Fmtl.: Frederik Greve Danneskjold-Samsøe], at Kong Christian VI indkaldte S. og sendte ham Rejsepenge. Just som denne stod i Begreb med at forlade London, kom Efterretningen om Kongens Død; men han rejste desuagtet afsted og blev efter sin Ankomst til Kjøbenhavn naadig modtagen af Kong Frederik V, der tildelte Kunstneren en aarlig Pension, gav ham Løfte om Pladsen som Flaadebilledhugger samt lod ham anvise en Marmorblok, for at han deraf kunde forfærdige en Prøve paa sin Kunst. S. gjorde nu en lille Gruppe: »Vertumnus, Pomona og Amor« (1749), et sirligt Rokokokabinetsstykke, der strax kjøbtes til Kunstkammeret (nu i Aalborg Musæum). Kongen fandt et saadant Behag i dette Arbejde, at han bestilte en tilsvarende Gruppe: »Venus, Adonis og Amor« (nu i Marmorhaven, Fredensborg). Af S.s øvrige Statuer kunne nævnes en Ceres og en Diana (1757) i Fredensborg Marmorhave og Park samt en Flora, bestemt til Rosenborg Have.

Desuden udførte han en Ganymed med Ørnen, paa hvilket Arbejde han i 1752 optoges som Medlem af det gamle Kunstakademi; da dette 2 Aar senere reorganiseredes, blev han en af dets Professorer. Nogen større Billedhuggervirksomhed synes han ikke at have udfoldet her hjemme. Han har udført et Par Gravmæler og har vel ogsaa frembragt flere Statuer end de ovennævnte, men mest synes han i sin Egenskab af Hofbilledhugger (1755) at være bleven benyttet til saadanne Ting som f.Ex. at udføre Malerirammer og modellere Dekorationerne paa de kongelige Vogne og paa Akademiets store forgyldte Lænestol. I sine sidste Leveaar — fra o. 1753 — var han desuden knyttet til den ældste danske Porcellænsfabrik ved Blaataarn. Han leverede dennes Indehaver, J.G. Mehlhorn, forskjellige Modeller, og da Louis Fournier, der havde gjort sine første Forsøg i S.s Hus paa Christianshavn, i 1760 overtog Fabrikken, havde han Opsynet med dens Virksomhed. Længe indtog han dog ikke denne Stilling, da han døde 17. Febr. 1761.

Medens S., at dømme efter hans faa bevarede Arbejder, som Kunstner ikke naar ud over det middelmaadige, maa han, i Følge sin Biograf Büsching, fortjene det bedste Skudsmaal som Menneske. Han har ikke blot været en Mand med et elskværdigt og belevent Væsen, der skaffede ham hans samtidiges »Agtelse og Kjærlighed«, men har i en sjælden Grad været udrustet med Talenter. Han var meget musikalsk, sang og spillede smukt. Desuden skrev han Digte, og efter sin Hjemkomst og til sin Død beskæftigede han sig med at oversætte engelske religiøse Skrifter, bl. a. af Fielding og Doddrige, Oversættelser, der rostes for deres smukke danske Sprog. Hans Portræt, malet af Eccard, tilhører Kunstakademiet.

Til: Indholdsfortegnelsen

Stolberg, Christian Günther Rigsgreve, 1714—65, Overhofmester

Af Louis Bobé

Christian Günther Rigsgreve Stolberg, 1714—65, Overhofmester. Han var Søn af Christoph Friedrich Rigsgreve S. til Grevskabet Stolberg og Henriette Cathrine f. Rigsfriherreinde Bibra og fødtes 9. Juli 1714. I ung Alder forlod han Hjemmet, opdroges i Wernigerode og studerede i Halle. Han skulde i Følge Faderens sidste Vilje have delt Besiddelsen af det stærkt forgjældede Grevskab med Broderen, men foretrak at faa udbetalt en aarlig Apanage fremfor at forvolde en Deling af Grevskabet. Broderen holdt ikke Forpligtelsen, og S. maatte selv søge sig en Existens. Ved sin Slægtning Grev C.E. Stolberg-Wernigerodes Indflydelse fik han 1738 Ansættelse i dansk Tjeneste som Kapitajn ved Livgarden til Fods. Da Militærtjenesten ikke tilfredsstillede ham, blev han 1744 udnævnt til Amtmand i Segeberg. Hans Slægtning Enkedronning Sophie Magdalene udnævnte ham 1756 til sin Overhofmester og Jægermester. Aaret efter blev han hvid Ridder og 1759 Gehejmeraad. S. hørte til den pietistiske Retning og udmærkede sig ved sin humane Tænkemaade og store Retsindighed. Faa sin Gaard Stedingshof ved Bramstedt ophævede han Vornedskabet, og paa hans »vise Raad«, som der staar paa den Mindestøtte, Enkedronningen lod rejse til Ære for S., løste hun alle sine Undersaatter paa Hirschholm Gods fra Hoveri og gav dem Arvefæste. Han døde 22. Juni 1765 i Aachen paa en Baderejse. Han ægtede 26. Maj 1745 Christiane Charlotte Friedrike Grevinde Castell-Remlingen (f. 5, Sept. 1722). Grevinden var en udmærket, men i mange Henseender excentrisk Personlighed. Paa Rungstedgaard, som hun kjøbte 1766, havde hun Besøg af Kvinder fra Herrnhut, der omtale hendes »brødebevidste Hjærte og Længsel efter at komme i Forbindelse med Societetet«. Hendes egen Moder klager til Kongen over, at Datterens Formue fortæres af lutter daarlige Hængehoveder og andet Pak, »de stedlige hellige, som i deres udskejende Pie-tisteri anse Dans, Spil og Theater for Dødssynder«. Grevinden døde i Kjøbenhavn 22. Dec. 1773 og jordedes efter eget Ønske blandt Bønder paa Birkerød Kirkegaard.

Til: Indholdsfortegnelsen

Walløe, Peder Olsen, 1716—93, Opdagelsesrejsende

Af P. Lauridsen

Peder Olsen Walløe fødtes 1716, sandsynligvis paa Bornholm. O. 1739 kom han til Grønland og ansattes 1744 som Handelsbetjent under Kjøbmand Jakob Severin [...], i hvis Tjeneste han forblev til 1751. Han blev da udnævnt til »grønlandsk Frihandler« med Bolig ved Kolonien Godthaab; men samtidig opfordrede saa vel Missionskollegiet som Handelskompagniet ham til at foretage en Undersøgelsesrejse først langs Grønlands Sydvestkyst, der endnu var ukjendt, og dernæst syd om Kap Farvel til Østkysten, hvor man vedvarende haabede at finde Østerbygden. 6. Avg. 1751 tiltraadte W. Rejsen i en Konebaad, bemandet med 2 danske og 2 Grønlænderinder, og i Eftersommeren undersøgte han de frodige Egne omkring det nuværende Julianehaab, hvor han fandt talrige Nordboruiner, deriblandt 2 Kirker. Næste Sommer fortsattes Rejsen syd paa, Kap Farvel omsejledes, og 6. Juli 1752 slog W. Telt paa Østkysten for første Gang. Drivisen lagde ham dog snart uovervindelige Hindringer i Vejen, og ankommen til Kangek (Kap Walløe) maatte han 8. Avg. her fra tiltræde Tilbagerejsen. Han overvintrede atter i Sydvestgrønland, og efter store Lidelser naaede han Kolonien Frederikshaab 25. Juni 1753. W.s Rejse har haft epokegjørende Indflydelse paa vor grønlandske Forskning, dels ved at skaffe det nødvendige Grundlag til Veje for en videnskabelig Bestemmelse af Østerbygdens Beliggenhed, dels ved at forsyne os med et stort geografisk Materiale baade om Vest- og Østkysten af Sydgrønland. Rejsens Resultater nedlagde han i flere velskrevne Dagbøger, der hidtil kun uddragsvis ere blevne offentliggjorte, og endnu i 1753 rejste han til Danmark for at ordne sine Forhold saaledes, at han kunde vie sit senere Liv helt og holdent for Grønland. Af os ukjendte Aarsager blev dette dog ikke Tilfældet; han træffes senere som Kjøbmand i Rønne, hvor han 9. Febr. 1759 giftede sig med Enken Elisabeth Bohn, f. Hansen (f. 1723 død 1786), og efter Hustruens Død flyttede han til Kjøbenhavn, hvor han en Tid lang var Opsynsmand ved et Pakhus og tilbragte sin Alderdom i meget fortrykte Kaar. Landhusholdningsselskabet lønnede ham vel med nogle ubetydelige Præmier, og Biskop Poul Egede skaffede ham en Seng i Vartov [alderdomshjem for fattige], men da O. Fabricius 1787 udgav nogle Uddrag af hans Dagbøger, var Forfatteren ganske glemt og ukjendt, og hans vedholdende Ansøgninger om en ringe aarlig Pension førte til intet. W. døde 27. April 1793 som Lem i Vartov.

Til: Indholdsfortegnelsen

Walter, Caroline Frederikke, 1755—1826, Skuespillerinde

Af Arthur Aumont

Caroline Frederikke Walter angives at være født 5. Febr. 1755 i Kjøbenhavn; men i øvrigt hviler der Mørke over hendes Fødsel og Familieforhold; ganske vist kvitterer i Theaterregnskabet 1765—66 T.J. Halle for sin »liden Datter Carolines« Gage som Figurantinde, men Underskriften siger ikke, om dette er Carolines Fader eller Moder, end mindre, i første Tilfælde, om det er hendes kjødelige Fader eller hendes Stiffader, thi efter en Overlevering (gjennem Komponisten Poul Rasmussen) kaldte hun sig Halle »efter en Fændrik eller Underofficer, som var hendes virkelige Fader; men hendes Moders Ægtemand var Arkelimester ved Holmen«; hos Overskou fortælles, at hendes Stiffader var »en fattig Holmensmand Thomas Jespersen«. Iver Als fik, fortæller Overleveringen, Nys om Caroline Halles Opvakthed, og ham skyldtes det, at hun blev antaget som Danseelev ved det kongl. Theater, hvor hun 17. Febr. 1762 udførte sin første Barnerolle som Laidronnette i »Æsop ved Hoffet«. Hun vandt straks Publikums Hjærte og udførte under stigende Opmærksomhed i de følgende Aar, medens hun samtidig inden for Balletkorpset rykkede op fra Elev til Figurantinde (med 50 Rdl. om Aaret), adskillige, større og større, Børneroller i Skuespillet som Eugenia i »Don Ranudo« og Louison i »Den indbildt syge«, indtil hun, endnu ikke fyldt 15 Aar, gjorde Skridtet over i de voxne Roller ved 1. Dec. 1769 at udføre Pernille i »Den Stundesløse«. Hun gjorde Lykke i denne — Clementin [se om Clementin i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] skal saaledes have ytret, at han »aldrig havde ageret [Vielgeschrei] med større Fornøjelse og Humør« end denne Aften sammen med hende — og der kan ingen Tvivl være om, at hun havde særlige Betingelser for at blive en udmærket Pernille: hun var ung og frejdig, havde et Par livlige, eller maaske rettere viltre, Øjne, som hun vidste at bruge paa begge Sider af Lamperækken, besad en smidig Sikkerhed i sin Fremtræden og et snarraadigt Lune i sin Tale. Da Pigefaget paa denne Tid kun var maadelig besat, tilfaldt den ene Pernille efter den anden hende, snart føjede hun de franske Soubretter til sit Repertoire, ja gjorde endog heldige Strejftog ind paa Lystspilelskerindernes Omraade — Rosenstand-Goiske giver hende det Vidnesbyrd, at »hun var den bedste Skuespillerinde«, han havde kjendt i Elskerindens Rolle —, men det varede ikke længe, inden det sejrrig fremrykkende franske Syngespil slog sin Klo i hende — ikke et fuldt Aar efter hendes Skuespildebut aabenbarede hun sig ved sin Udførelse af Roxelane i Sartis »Soliman II« (8. Okt. 1770) som en næsten fuldfærdig Syngespilprimadonna — og i Løbet af nogle Aar helt bemægtigede sig hende. Inden for Syngespillet udfoldede Fru W., som Jfr. Halle, i Efteraaret 1774, blev ved Ægteskab med [...] nævnte Kommercesekretær Th.C. W., al Kvindekjønnets Kløgt og Ynde: hun var snart koket og lunefuld, snart bly og trofast, snart knibsk og besnærende, snart djærv og ligefrem, snart overgiven og listig, snart stilfærdig og troskyldig, altid fin og let i sin Fremtræden, og i sin Replikbehandling naaede hun Fuldkommenheden i det Elskovens Drillespil, hvor Elskerinden i sejrsikker Bevidsthed om sin Uimodstaaelighed med gratiøs Ubarmhjærtighed gjækker sin Bejler ved alle Haande Pudserier for til sidst at belønne hans Bestandighed ved at kaste sig i hans Arme. Fru W. lagde i sine Syngespilroller Vægten paa en tæt Forening af det dramatiske og det musikalske Element, og hendes Sangforedrag var derfor først og fremmest udtryksfuldt, karakterfuldt, sjælfuldt, medens den sanglige Kunstfærdighed med Roulader og Koloraturer for hende her stod i anden Række; at hun dog paa ingen Maade har været nogen Sinke i denne Henseende, derom vidner, at hun hørte til de faa udvalgte blandt det danske Personale, der optraadte i de af Hoffet yndede italienske Operaer paa Hoftheatret; hun udførte her f. Ex. Iris i Metastasios »Alcide al bivio« (Febr. 1774). Fru W. slog sig ikke til Ro med de Lavrbær, hun vandt i Syngespillets lette Kunstart, hun stræbte højere, niod det alvorlige Drama og Tragedien, men skjønt Rosenstand-Goiske, der ingenlunde kan beskyldes for at være nogen kritikløs Beundrer af hende, mente, at hun var »virkelig den eneste af hele Theatrets kvindelige Personale, som med Sandhed og afgjort Held kan spille i Tragedien«, viste hendes Udførelse af Grevinde Orsina i »Emilie Galotti«, Zaire, Ines de Castro og andre tragiske Kvindefigurer, at »Melpomenes Cypresser vare hende for mørke« (Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]). Hendes Navn er i den danske Theaterhistorie uløselig knyttet til Syngespillet, og inden for dette vandt hun for sin aandfulde Udførelse af Titelrollen i »Aglae« det stolte Tilnavn »Thalias Caroline«, hvormed Johannes Ewald hædrede hende i et Vers under hendes Portræt i denne Rolle.

Fru W.s Ægteskab var langtfra lykkeligt og opløstes temmelig hurtig, maaske var Skylden lige saa meget hendes som Walters, og hun søgte i de følgende Aar utvivlsomt Trøst i forskjellige, mere eller

mindre hastig opløste Kjærlighedsforbindelser — Rygtet havde særlig travlt med hendes Forhold til Nordmanden Johan Vibe (i Anledning af hans Død opførte hun Febr. 1782 i Christiania [Kristiania] en »Sørgekantate«) — og en af disse blev Anledning til, at den danske Skueplads mistede hende, medens hun stod paa sin Kunsts Højdepunkt. I Slutningen af 1779 havde hun forlovet sig hemmelig med den udmærkede Violinist Christian Friedrich Müller (f. 28. Dec. 1752 i Brandenborg [Brandenburg], død 21. Dec. 1827 i Stockholm), der da gav Koncerter i Kjøbenhavn; dette kom General Eickstedt, der var Præses i Theatrets Overtilsynskommission, for Øren, og han, der paa alle optænkelige Maader fortrædigede Fru W. til Fordel for sin Elskerinde Jfr. Møller, den senere Mad. Frydendahl, udvirkede en Udvisningsordre mod Müller, og ved denne naaede han sit inderlige Ønske at trænge Fru W., hvis Roller Jfr. Møller eftertragtede, bort fra Theatret. Sex Uger efter Müllers Udvisning flygtede Fru W. Natten mellem 28.—29. April 1780, efter om Aftenen at have udført Louise i Monsignys Syngestykke »Desertøren«, til Sverige, ægtede 29. April 1780 i Gøteborg [Göteborg] Müller og blev (sammen med ham) ansat ved det kongl. Theater i Stockholm som »första Aktris och Sångerska«». Hendes første Optræden her var 26. Febr. 1781 i Titelrollen i Glucks Opera »Alceste«, hun gjorde stor Lykke, men forlod Aaret efter sammen med sin Mand pludselig Stockholm paa Grund af Gjæld, gjenengageredes paa Gustaf III's Befaling efter et Aars Tids Koncerteren i forskjellige Lande, navnlig England, sammen med sin Mand paa bedre Gagevilkaar til det kongl. Theater i Stockholm, afskedigedes 1806 ved Operaens Nedlæggelse og optraadte sidste Gang paa Scenen 9. Nov. 1810 (ved en Festforestilling for Kronprins Carl Johan) som Christina Gyllenstierna i »Gustaf Wasa«, der regnedes for en af hendes ypperste Fremstillinger; hun var senere, fra April 1812 til April 1815, Elevinstruktrice ved det kongl. Theater i Stockholm og døde 17. Nov. 1826 paa Djurgården. Efter sin Flugt fra det kongl. Theater i Kjøbenhavn gjæstede hun Danmark to Gange: første Gang, 1783 paa Tilbagerejse til Stockholm, blev det hende forbudt at komme inden for Kjøbenhavns Volde, og hun maatte efter en 6 Timers Rast paa Skydebanen skyndsomt forlade Landet, anden Gang, i Foraaret 1791, mødte hun intet Forbud, hun var uhindret i Theatret til Mad. Roses [se om Mad. Rose i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] Benefice, hvor Publikum tiljublede hende »Velkommen, Caroline!«, og hædredes af Tidens bedste Kunstnere og Litterater med et Festmaaltid paa Skydebanen.

Til: Indholdsfortegnelsen

Warnstedt, Hans Vilhelm von, 1743—1817, Theaterchef

Af Louis Bobé

Hans Vilhelm von Warnstedt fødtes 13. Sept. 1743 i Fredericia, blev 1750 indskreven som Reservesøkadet, kom 1755 fra Bergen til Kjøbenhavn og blev Aaret efter optagen paa Landkadetakademiet. »Fattige, forladte, venneløse, ja næsten foragtede« havde han og hans Søskende en trang Barndom og Ungdom, men hos »Familiens Beskyttere« H.H. v. Eickstedt og Etatsraad C.V. Wever fandt de Hjælp og Støtte. 1761 blev W. Fændrik ved Kronprinsens Regiment, 1763 Sekond- og 1766 Premierlieutenant. 1769 udnævntes han til Kapitajn og i Maj Aaret efter til tjenstgjørende Generaladjutant hos Kongen, hvem han ledsagede til Holsten. Faa Dage efter Bernstorffs Fald sendtes han til St. Petersborg med et egenhændigt Brev fra Christian VII til Kejserinden, der forbitret over, at Kongen sendte en simpel Kapitajn, »en Dreng«, til at forhandle med hende, henviste W. til Udenrigsministeren Panin. Skjønt han fik det Vidnesbyrd, at han havde optraadt som en forstandig og forsigtig Mand, blev han efter sin Hjemkomst for en kort Tid sat i Arrest. 1773 blev han ansat ved en annekteret Bataillon som Kapitajn og 1775 ved danske Livregiment. 1776—77 laa han i Garnison i Helsingør. Gjennem sin Ven Skuespiller Schwarz havde W. fattet varm Interesse for dramatisk Kunst. Paa Anbefaling af sine Venner Dreyer og Schack, i Følge Overskou tillige gjennem Schwarz, blev han i Marts 1778 udnævnt til administrerende Direktør for det kongl. Theater og Kapel. Som saadan havde han det daglige Tilsyn med Scenen og dens Forretninger, ligesom det paahvilede ham aarlig at indlevere en Plan til Theatrets Virksomhed for den følgende Sæson. »Tre Uger senere,« siger W., »styrtede man den værdige, gamle Theaterbestyrelse (Bornemann o. fl.), for at indvikle den gamle Eickstedt i Blaar«, som samtidig udnævntes til Præses for Theatrets Overtilsynskommission. W. gik med den største Iver og Pligtfølelse til sin brydsomme Gjerning. Blandt de mange ypperlige Egenskaber, der udmærkede ham, skal i første Række nævnes, at han, der ved Afstamning og Slægtskab var knyttet til de tysktalende aristokratiske Kredse, selv var dansk i Sind, Skrift og Tale, og han roser sig af at eje et »simpelt, dansk Bondesind«. Han havde som fattig Officer levet tilbagetrukken og læst meget. Som sine Yndlingsforfattere nævner han Wessel, Lady Montague, Rabelais, Ronsard, Peder Syv og Sterne. Hans Væsen var bestemt og myndigt, hans Omgang let og behagelig, og han yndede i høj Grad Spøg og Lystighed.

W. opofrede sig ganske for sit Kald, indførte Disciplin og regelmæssige Prøver, oprettede Synge- og Danseskoler, gjenopvakte blandt Skuespillerne den sunkne Agtelse for Scenen og bragte Theatrets aarlige Indtægter fra o. 18.000 Rdl. op til 40.000 Rdl. Han værnede fremfor alt for den danske Scenes Bestaaen i national Aand ved hyppige Opførelser af Holbergs Komedier og ved at træde i Forbindelse med danske Skuespilforfattere som Ewald, Tode, P.A. Heiberg og Pram, hvem han opmuntrede til originale Arbejder for Scenen og til Dels af sine egne smaa Pengemidler støttede rundhaandet. »Hvor kunde jeg,« udtaler han, »som kjendte Nød af egen og Forældres sørgelige Erfaring, nægte Hjælp og Trøst til de nødlidende«. Han var især for Pram en god og trofast Ven, saa længe han levede, skjønt Pram med sit iltre Væsen ikke altid lønnede ham med Tak, og det skyldes W., at man overdrog ham at oversætte flere Syngestykker til Theatrets Brug. Med Ewald, der i sine Breve kalder W. sin kjæreste Velynder, drøftede han Planen til »Fiskerne«, der opførtes i Jan. 1780. Om P.A. Heiberg, hvis dramatiske Arbejder »Heckingborn«, »De Vonner og de Vanner« og »Kinafarerne« W. bragte til Opførelse, ytrer denne: »Jeg har til alle Tider ærlig vist, at jeg satte Pris paa hans gode Mening om mig. Han har megen Retfærdighed i Hjærtet og vil aldrig gjøre noget Menneske forsætlig ondt. Min Agtelse har han fortjent og skal stedse beholde«.

Uden at tilsidesætte Respekten levede W. paa en fortrolig Fod med de udmærkede sceniske Kunstnere og Kunstnerinder, der den Gang prydede den danske Scene, Schwarz, Gjelstrup, Preisler, Rose [se om Rose i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]] og Fru Walter, der ved Eickstedts Intriger 1780 forlod Theatret. Inderligst følte han sig knyttet til Frydendahl, der debuterede 1786 og som, hvad der ikke før har været bekjendt, i Følge W.s eget skriftlige Vidnesbyrd, var hans egen Søn. W. havde som ung Lieutenant staaet i et intimt Forhold til Frydendahls Moder, der var bleven tvungen til at ægte en gammel, rig Lærredshandler, som siden blev forarmet og med Konen maatte leve af W.s smaa Midler. »Frydendahl«, ytrer W., »forbinder det fortræffeligste Hjærte og en Adel i Sjælen, som mangen Prins maatte ønske sig, med det letteste Sind«. Af W.s Breve til sine

Søskende ses det, at Frydendahls Skæbne til enhver Tid laa ham paa Sinde.

Skjønt det i W.s første Direktørperiode ikke fattedes paa Riverier mellem ham og Eickstedt, glemte han dog aldrig, at Generalen havde været hans Families varmeste Ven. 1782 udtraadte Eickstedt af Overtilsynskommissionen, der ophævedes kort efter Regeringsskiftet, da W. blev beskikket til administrerende Direktør, medens Overhofmarskal C.F. Numsen udnævntes til overtilsynshavende. Samarbejdet med denne Mand, der idelig krydsede hans Planer, faldt W. meget vanskeligt. »Numsens Fader,« ytrer han, »blev min Faders Ulykke; skal denne nu blive min, er denne Familie vor naturlige Fjende som Kattens er Musens.« 1787 blev J.A.P. Schulz indkaldt hertil som Kapelmester, og med denne sluttede W. et nøje Venskab. Trods mange Haande Intriger og Kabaler ved Theatret røgtede W. vedblivende sit Hverv med ufortrøden Iver. 1790 aabnedes Sæsonen med »Frode og Fingal« samt Thaarups »Høstgildet« til Schulz' stemningsrige Musik. I Foraaret 1791 afgik Numsen til Glæde for W., der samtidig blev Præses for Theaterkommissionen. De sidste nationale sceniske Arbejder, hvis Opførelse W. iværksatte, vare P.A. Heibergs »De Vonner og de Vanner« og »Kinafarerne«. Kort efter fremskyndede en beklagelig Begivenhed hans Afgang fra Theatret. Theaterinspektøren N. Lassen, en virksom og dygtig Mand, hvem han havde skjænket sin fulde Tillid, havde ved Aktiespekulationer paadraget sig en betydelig Gjæld og forgrebet sig paa Theaterkassen. W.s Anstrængelser for at redde ham vare forgjæves, og han opnaaede derved kun at blive Gjenstand for lave Bagvaskelser, især at han skulde have set gjennem Fingrene med Lassens Besvigelser. Hans Ansøgning om Afsked bevilgedes ham af Kronprinsen i naadige Udtryk (16. Maj 1792). W.s Bortgang vakte almindelig Beklagelse baade blandt Theaterpersonalet og Datidens dramatiske Forfattere; kun Rahbek [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], der havde forfulgt ham med blindt og uberettiget Had, og som allerede én Gang havde gjort ham Afbigt, udtrykte sin Glæde derover. »I denne lige saa vanskelige som yderst besværlige Post,« skrev W. en Aarrække senere til Kronprinsen, »tilbragte jeg 14 Aar med uopretteligt Tab af Helbred og Sindsro«. W. opnaaede dog i Samtidens Dom at finde fuld Oprejsning for de Krænkelser, han havde maattet lide, og Eftertiden har givet ham det Vidnesbyrd, at den danske Skueplads hverken før eller senere har haft en mere virksom og indsigtsfuld Leder end ham. I Febr. 1793 udnævntes W. til Gesandt i Portugal, men der hengik rum Tid, inden han, optaget af at ordne sine, ved uberegnende Gavmildhed til alle Sider ødelagte, pekuniære Forhold, kunde tiltræde Posten. I Okt. 1795 afgik han sammen med sin Ven Kapelmester Schulz paa et Skib fra Hamborg til Lissabon, men en Orkan drev det over mod Norges Kyst, hvor de nødtes til at overvintre i Arendal. Det følgende Foraar naaede W. endelig Portugal, hvor han, trykket af Gjæld, pint af ualmindelig ondartede hæmorrhoidalske og rhevmatiske Smerter og opfyldt af Hjemve og Længsel »efter at ombytte de høje Lavrbærtræer uden for hans Bolig med en lille dansk Bøg«, »uslede« sin Tid hen, indtil han tilbagekaldtes 1802. Hans Ophold i Lissabon »forlængedes nødtvungent«, og først 1805 gjensaa han Danmark.

W., der 6. Okt. 1780 havde ægtet Dorothea Louise v. Berger (døbt 3. Nov. 1755), Datter af Livlægen Johan Just v. B., men som 19. Avg. 1788 var bleven Enkemand, havde kort før sin Afrejse til Portugal, 23. Sept. 1795, indgaaet et nyt Ægteskab af en højst mærkelig Art med Johanne v. Schilden (f. 1741), Datter af Johan Erik v. S. til Altenkoog og Giessensand, en gammel Jomfru med mange Særheder, der levede i Fejde med al Verden, og som i sin Beundring for den aandfulde, elskværdige og letsindige W. havde udsat en Aarpenge for ham. Som Tak herfor skjænkede han hende sin Haand, men hun fulgte ham ikke til Portugal, og han gjensaa hende ikke mere, i det hun døde i Kiel (28. Avg. 1805), samtidig med at W. steg i Land i Travemünde paa Hjemrejsen fra Lissabon. Hun efterlod ham en lille Formue, ligesom han gjennem dette Ægteskab fik Andel i det rige Marskgods Haseldorf ved Elben til en Værdi af 50.000 Rdl.

W. førte i de følgende Aar en omflakkende Tilværelse, dels i Kiel, dels hos Broderen paa Løjtmark og Søsteren Grevinde Sophie Schulin paa Frederiksdal samt i Kjøbenhavn, indtil han 1813 udnævntes til Overceremonimester, en Udmærkelse, der »bragte ham endelig Oprejsning for mange ufortjente Lidelser«. 1815 fik han Storkorset. Han døde 20. Okt. 1817 i Kjøbenhavn. Sit originale, bisarre og omskiftelige Væsen bevarede han lige til det sidste, hvilket ogsaa gav sig Udslag i, at han testamenterede sin tro Kammertjener Schuk sit Gods.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wartberg, Jens Severin, 1697—1749, Generalprokurør

Af G.L. Grove

Jens Severin Wartberg, en Søn af Vejermester paa Holmen Peter W. og Maria Bentsen, blev døbt i Holmens Kirke 10. Nov. 1697. Han blev Student 1713, theol. Kandidat 1717, Sekretær i Danske Kancelli 1723, Arkivsekretær sammesteds 1736, Assessor i Højesteret 1734 og Generalprokurør 1739. Overskou omtaler ham som en jovial, meget dannet Mand, Omgangsven af Holberg, der fortjener at erindres som den første Direktør for den danske Skueplads paa Kongens Nytorv efter Privilegierne af 29. Dec. 1747, hvilken Stilling han ved Holbergs Indflydelse kom til at beklæde. I det vigtige Embede som Generalprokurør fik han af og til Lejlighed til at udvise mere Følelse for den den Gang undertrykte Bonde end Flertallet af de højere Embedsmænd. Han udnævntes 1747 til Etatsraad og døde pludselig 11. Sept. 1749 i sin Vogn paa Hjemvejen fra et Taffel, hvilket gav Anledning til en rimet Diskussion, som siden blev trykt i Rahbeks »Tritogenia« [se om Rahbek i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]]. Han var ugift.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wasserschlebe, Joachim, 1709—87, Deputeret

Af Louis Bobé

Joachim Wasserschlebe fødtes 1. Maj 1709 i Saltzwedel og var Søn af Byens Borgmester Nicolaus Johannes W. og dennes Hustru Anna Sybilla Rademacher. Omkring 1729 studerede han vistnok i Leipzig og Halle og levede fra 1731 i Paris som Privatsekretær hos den derværende danske Gesandt Grev Werner Schulenburg. 1738 traadte han i dansk Tjeneste som Sekretær i Tyske Kancelli og udnævntes Aaret efter til Legationssekretær i Paris. I de Aar (1744—50), J.H.E. Bernstorff var dansk Minister ved det franske Hof, vandt han dennes fulde Tillid og Fortrolighed og var hans Kommissionær og Mellemmand ved mange Lejligheder. W. delte Bernstorffs litterære og kunstneriske Interesser og stod paa venskabelig Fod med de mest fremragende Kunstnere i Paris. Han fik den unge Johs. Wiedewelt antaget i G. Coustou d. yngres Værksted og skaffede ham 1752 en Aarpenge af Partikulærkassen. S. A. afsluttede han Kontrakten med Saly om Udførelsen af Frederik V's Rytterstatue, ligesom han foranledigede den i Paris bosatte svenske Maler J.E. Mandelbergs [...] Indkaldelse til Danmark. 1754 blev W. sammen med tre andre Kunstkjendere, Thott, v. Støcken og Møllmann [? Bernhard Møllmann], optagen som Æresmedlem af Kunstakademiet. W., der 1747 var bleven Kancelliraad og 1751 Justitsraad, indtraadte atter 1752 i sit tidligere Embede som Sekretær i Tyske Kancelli og udnævntes 1760 med Etatsraads Karakter til Kommitteret i det da oprettede vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer, der styredes af A.P. Bernstorff som Deputeret. Som varm Ven af Bondefriheden fik han Indflydelse paa Landbosagen i Hertugdømmerne, fremmede Udskiftningen og arbejdede for en formaalstjenlig Besættelse af Amtmandsposterne, der den Gang næsten udelukkende tildeltes Hofmænd. I alle Forhold viser han sig som en oplyst og frisindet Mand, en uegennyttig og hæderlig Karakter. W., der ogsaa var Direktør for Fabrikmagasinet, blev 1768 2. Deputeret i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet og udnævntes til Konferensraad. Han afgik i Okt. 1770 fra Kollegiet og i April n. A. fra Kancelliet. Han flyttede derefter til Flensborg [Flensburg], hvor hans Søsterdatter — Moder til Gehejmeraad J.P. Høpp [...] — var gift, og kjøbte her nær ved Byen Ejendommen Klusgaard, der fik Navn efter ham, og hvor han anlagde en Have og en »artificiel« Eng. Sin store Kobberstiksamling, hvortil han havde lagt Grunden i Paris, og som omfattede o. 30.000 Blade af fremmede Mestre, maatte W. i Pengeforlegenhed 1781 mod et Forskud pantsætte til Staten, der 1783 kjøbte hele Samlingen til det kongl. Bibliothek for 2.000 Rdl. W. efterlod sig ogsaa ret omfattende Samlinger til dansk Historie (nu i det kongl. Bibliothek), særlig under Frederik V og Christian VII, som oftere ere benyttede af Historikere i nyere Tid. W. døde ugift 13. Marts 1787 paa sit Landsted ved Flensborg.

Til: Indholdsfortegnelsen

Werlauff, Erich Christian, 1781—1871, Historiker

Af Johannes C.H.R. Steenstrup.

Erich Christian Werlauff, var Søn af den norskfødte Koffardikapitajn Jens W. (død 1786) og Wilhelmine Frederike f. Wirth (død 1804). Han fødtes 2. Juli 1781 i Kjøbenhavn, 1796 blev han Student med Udmærkelse, 1802 tog han juridisk Examen med laud. Allerede to Aar tidligere havde han besvaret en historisk Prisopgave og var 1798 bleven Custos ved det kongelige Bibliotheks Læsesal. Ved dette Bibliothek skulde han virke lige til 1861. Han blev 2. Sekretær 1805, 1. Sekretær 1814, Bibliothekar 1823, Overbibliothekar 1829. Samtidig var W. bleven knyttet til Universitetet. Efter at have vundet den filosofiske Doktorgrad 1808 blev han 1810 Adjunkt ved Universitetet og skulde læse over nordisk Historie og Oldsager, 1812 Professor extraordinarius, 1828 Professor ordinarius, 1836—37 var han Universitetets Rektor og holdt ved Indvielsen af den nye Universitetsbygning den første danske Tale, der er bleven holdt ved en Universitetsfest. Han bevarede sin Stilling ved Universitetet til sin Død, men som ældste Professor var han, der i øvrigt aldrig havde været nogen ivrig Forelæser, fra 1852 fritaget for at holde Forelæsninger.

Uden for de nævnte Oprykninger paa Embedsstigen frembyder W.s Liv ikke nogen som helst Oplevelse. Han ønskede ingen administrativ Virksomhed uden for den, der var knyttet til de nævnte to Stillinger, i det offentlige Liv traadte han aldrig frem, saa lidt som han nogen Sinde lod sig inddrage i litterær Polemik. Han rejste meget lidt og har aldrig været uden for de danske Øer, i Selskabslivet deltog han ikke og gjorde kun faa Besøg — et »Werlauffsk Besøg« var i Kamma Rahbeks Sprog det samme som intet — det Valgsprog, som han tog, da han blev Storkors af Danebrog, var Sætningen af Ovids Tristia, at den har levet vel, som lever i Skjul.

Man kunde i den elskværdige lærdes Ansigtstræk se Udtrykket af en mild, bønlig Sørgmodighed, der ligesom anmodede om at lade ham være i Fred. I 40 Aars Alderen betragtede han sine Dage som udrundne, medens han dog levede et halvt Sekel derefter; allerede da kaldte Studenterne ham »gamle W.«. Uagtet sit Stueliv var W. ikke desto mindre en opmærksom og skarp Iagttager af alt, hvad han saa, og han hørte gjærne og nøje efter, naar der fortaltes ham om Livet i Verden, om offentlige Begivenheder eller private Forhold. Da han ved sit Livs Slutning efter Opfordring nedskrev sine Erindringer, formede de sig af sig selv som en Skildring af Tilstande og Sæder i det 19. Aarhundredes Begyndelse; de viste, hvor skarpt og fint han havde set, og hvor nøjagtig han huskede. Ogsaa ved sit Giftermaal, 18. Nov. 1825, med Vilhelmine Heger (f. 1. Dec. 1797), ældste Datter af Skuespiller J.S. Heger [...], en aandfuld Kvinde og ægte Hegersk Type, bragtes han i Berøring med det ydre Liv, med Skuespiller- og Forfatterverdenen; gjennem hele sit Liv talte han mange ældre og yngre Videnskabsmænd blandt sine Venner og havde ogsaa gjennem dem rig Lejlighed til at høre og til at erfare. Hvor meget end W. var knyttet til Stuen og Reolerne, var der kun lidt af Særlingen i hans Maade at være paa, ikke heller i hans Færd noget, hvorover man smilede, og han var den eneste af Karnma Rahbeks Venner, som undgik at faa et Kjendingsnavn.

Over W.s omfattende lærde Forfatterskab er der et Stilhedens og Fredsommelighedens Præg. Der er ganske vist enkelte Æmner, som han med Forkjærlighed studerer, men helst skal han dog have en ydre Tilskyndelse for at tage fat paa et Arbejde. 3 Gange besvarede han Saaledes udsatte Prisopgaver og hjembar Prisen. Naar Kongerne, Universitetet eller andre Instituter bad ham skrive om et Æmne, var han næsten altid beredt, dog vilde han sikkert unddrage sig fra at skrive om Omvæltninger eller Rystelser, ikke heller om Mænd, som gjorde sig skyldige i saadanne. Inden for biografisk Omraade omhandler han derfor helst de lærde Mænd, lige fra Islænderen Are Frode (De Ario multiscio, 1808) til Ole Worm og Arne Magnusen. Endnu hellere behandler han de lærde Stiftelsers Historie, Saaledes i: »Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek« (1825, anden Udgave 1844), »Udsigt over Kjøbenhavns Universitetsbygnings Historie« (1836), »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« (1847), »Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen« (1850).

Han har ogsaa en udpræget antikvarisk Interesse, der bringer ham til at undersøge Oldtidsforhold og dernæst Mindesmærker, Saaledes i Afhandlingerne: »Udkast til den nordiske Arkæologis Historie«, »Skandinavernes Bekjendtskab med den pyrenæiske Halvø«, »Bidrag til Middelalderens Geografi

efter islandske Kilder« (latinsk Program), »Bidrag til den nordiske Ravhandels Historie«, »Forsøg til at oplyse og forklare Prokops Efterretninger om de nordiske Lande«, »Beskrivelse over Kong Erik Menveds og hans Dronning Ingeborgs Gravminde i Ringsted Kirke«, »De hellige tre Kongers Kapel i Roskilde Domkirke«.

Den stærke nationale Bevægelse rev ikke synderlig W. med sig, dog besvarede han en af Etatsraad Scavenius udsat Prisopgave ved Afhandlingen »Forsøg til det danske Sprogs Historie i Slesvig« (1819), og i 7. Hæfte af Antislesvig-holstenske Fragmenter skrev han »Om Constitutio Waldemari« (1848). Ved sin lidet udprægede nationale Farve opnaaede W. ogsaa at blive skudfri paa den Tid, da norske Historikere ellers krigede stærkt mod den danske Forskning. »Erz-Patriot haver jeg aldrig været«, skriver han 1833 til Justitiarius Berg i Christiania, og W. havde baade ved sin Faders norske Fødsel og vel ogsaa af en vis Lyst til helst at opsøge det fjærne stor Interesse for Norge. Professor Dahlmann skrev derfor med rette 1841: »siden Schøning har W. indlagt sig de mest mangesidige Fortjenester af Norges Historie«. Sagen var den, at samtidig med, at man i Norge gjennem flere Aartier saa at sige helt forsømte Landets Historie, tog W. med Iver fat paa at belyse den. Han udgav flere Sagaer om de norske Konger, oversatte dem og forsynede dem med Register og Oplysninger, ligeledes udgav han Kong Sverres Stridsskrift mod Gejstligheden. I en Række Afhandlinger har han foruden norske Mindesmærker behandlet Æmner som: Krigen mellem Danmark og Norge i Slutningen af det 13. og Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, Foreningen mellem Sverige og Norge under Kong Magnus Smeks Regering, de norske Kongers Salving og Kroning i Middelalderen, Grænsebestemmelse mellem Norge og Sverige i anden Halvdel af det 13. Aarh., endelig kan nævnes flere Afhandlinger om Norges Historie under Christian I. Da Norge havde faaet store Historikere, holdtes da ogsaa W. højt i Ære af dem, og W. offentliggjorde jævnlig Afhandlinger i Norge.

Ogsaa et andet Æmne synes W. at have valgt af virkelig Forkjærlighed, og det er Studiet af Holberg i Forhold til hans Samtid og som Samfundsskildrer. 1838 udgav W. »Historiske Antegneiser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil« (anden Udgave 1858), hvortil slutte sig Afhandlinger, der give historiske Oplysninger til Niels Klims underjordiske Rejse og til Peder Paars. Det er vel muligt, at det især var det kulturhistoriske Indhold af Holbergs Værker, der fængslede W., dog fortæller Forfatterinden Frøken Arnesen-Kall [...], hvorledes den Interesse, hvormed hun allerede som Barn omfattede Holberg, blev næret og udviklet af W. Blandt de mange lærde Historikere, som Danmark den Gang besad, var der ingen, der overgik W. i alsidig Kundskab. Til Danmarks og overhovedet til Nordens Kilder havde han et Kjendskab som ingen anden, og det var allerede fra Ungdommen af hans Ønske at kunne udgive et »Bibliotheca historica dano-norvegica« til Vejledning om Kildestoffet, hvad han dog ikke naaede, men hans Forelæsninger ved Universitetet herover nød megen Anseelse. Den store Forsigtighed, som udmærkede al hans Gjerning, indgav ham stor Frygt for Hypotheser eller for Fremsættelsen af videnskabelige Muligheder, hvorfor hans Skrifter have undgaaet Forsyndelser, hvori den Tids Forskning ellers kunde gjøre sig skyldig; de have derfor i en sjælden Grad holdt sig i Værdi. Derimod have de i ringere Grad bidraget til at lede Historieskrivningens almindelige Udvikling her hjemme eller til Ændringer i Opfattelsen eller den dybere Forstaaelse af Folkets Historie. Paa de store Overblik vilde W. ikke indlade sig. Mest faldt det ham i Øje, at der intet nyt var under Solen, men at alt gjentog sig; »W. holdt sig — udtaler hans Ven og Beundrer Wegener — om han end gjærne dvælede ved historiske Paralleller, dog i sine Forskninger mest til Enkelthederne, og han blev oftest staaende ved Kjendsgjerningerne selv uden at vove en almindeligere Anvendelse«. De Æmner, han behandlede, vare ofte meget specielle eller bortliggende, Saaledes at det først blev andre Historikere, som byggede videre paa, hvad W. saa utrættelig havde grundlagt og lagt til rette, der gav de egentlige Impulser i vor Historieskrivning. Som Bibliothekar havde W. store Fortjenester, selv om han fra den Tid, da han var bleven Overbibliothekar, kun kunde ofre et Par Timer daglig paa denne Gjerning. Han kjendte nøje Bibliothekets Indhold. For Haandskriftsamlingen nærede han særlig Interesse og vidste at erhverve vigtige Manuskripter for den. I sin Styrelsesmaade og i Forholdet til de Mænd, som virkede ved Bibliotheket, lagde han sit humane og hjælpsomme Sind for Dagen. W. var 1806 bleven Medlem af det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, 1812 Medlem af den Arnamagnæanske Kommission og 1820 af Videnskabernes Selskab, 1818 fik han Titelen Justitsraad, 1836 Konferensraad, 1841 blev han Kommandør af Danebrog, 1855 Storkors. W. døde 5. Juni 1871, hans Hustru 3. Marts 1873.

Til: Indholdsfortegnelsen

Wivet, Frederik Vilhelm, 1728—90, Jurist og Digter

Af H. Munch-Petersen og F. Rønning

Frederik Vilhelm Wivet var født i Frederiksborg 4. Dec. 1728 og Søn af Ritmester Lorens W. Han blev Student 1746, juridisk Kandidat 1752 og udnævntes 1754 til Hof- og Stadsretsprokurator; det følgende Aar blev han Advokat i Højesteret og var fra 1763—73 tillige Generalfiskal. Han optraadte i denne Egenskab som Aktor i Processen 1772 mod Struensee og Brandt, et Hverv han efter hans Indlæg at dømme synes at have røgtet con amore. 1773 blev han udnævnt til Justitsraad og døde i Kjøbenhavn 23. Febr. 1790. — Han var gift med Johanne Margarethe Boll (død 1805, 72 Aar gammel). — Af juridiske Skrifter har han forfattet en Afhandling om det stemplede Papir (1773), den er ganske vist skrevet ud fra ret begrænsede Synspunkter, men vidner om en vis jævn praktisk Sans. End videre har han udgivet »Forsøg til Fortælning om mærkværdige danske og norske Sager udførte i Højesteret«, hvoraf der kom 2 Bind og 1. Hæfte af 3. Bind (1774—76). Denne Samling, der til en vis Grad var skrevet efter den bekjendte Pitavals Mønster, var ved sin livfulde folkelige Stil vel egnet til at vække Interesse for juridiske Sager hos et større Publikum.

- - -

— Wivet optraadte allerede 20 Aar gammel som skjønlittercer Forfatter, i det han 1748, anonymt, udgav »Den forfængelige i en Komedie udi tre Akter«. Stykket, der er uden Betydning, er en Studie efter Holberg, og det er Holberg, som bliver W.s Mønster i næsten hele hans skjønlitterære Virksomhed. I 1751—52 udgav han »Danske Epigrammata«, og i de følgende Aar kom bl. a. »Den danske Mercurius efter Anders Bordings Maade« og »Beskrivelse over en Rejse igjennem Sjælland og en Del af Jylland« (paa Alexandrinere), en Slags Efterligning af Peder Paars. Det Arbejde af W., som vakte størst Opmærksomhed og Forventning, var »Datum in blanco eller den af sin egen Last straffede Aagerkarl, et Skuespil i 5 Optog« (1777). Personlisten: Jeronimus, Leonore, Henrik, Pernille osv. viser strax, at ogsaa her er Holberg hans Forbillede. Allerede den samtidige Kritik var klar over Stykkets Fortrin og Mangler; der er adskillige gode komiske Enkeltheder, men som dramatisk Arbejde er det mislykket. Det blev første Gang opført paa det kongl. Theater i 1785 og senere 9 Gange. Forventningen om, at W. maaske kunde udvikle sig til en Komedieforfatter i Holbergs Aand, blev ikke opfyldt af hans næste Arbejde, »Enke- og Ligkassen eller den forstyrrede Generalforsamling, et Skuespil i 3 Optog« (1787), der blev udpebet og maatte henlægges efter 2. Opførelse.

Til: Indholdsfortegnelsen

Worm, Carsten, 1676—1750, Præsident, Oversætter

Af Julius Paludan

Carsten Worm, var Søn af [...] Præsident Matthias W. Han blev født i Ribe 28. Marts 1676 og Student 1693. Foruden ved Universitetet studerede han et Par Aar ved det ridderlige Akademi, som Christian V nylig havde flyttet fra Sorø til Charlottenborg, og lod trykke to latinske Disputatser af arkæologisk Indhold. Her fra gik han, kun 24 Aar gammel, lige over i Stillingen som Præsident i Ribe, hvilken Faderen afstod til ham i Aaret 1700. 1703 ægtede han Cathrine Nielsdatter Endorph (død 1705), Enke efter Amtsinspektør Müller i Haderslev, og 1707 Christiane Marie Foss, Datter af Kancelliraad Jens F. 1731 blev W. Justitsraad; han døde 7. Nov. 1750, 2 Dage før sin Hustru, og efterlod Legater til Byen og de fattige og en værdifuld klassisk Bogsamling til Ribe Skole. I Ribe levede han samtidig med Biskop Thura og Rektor Falster [se om Falster i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], men hans egen litterære Interesse gik i modernere Retning. Foruden til et utrykt Digt om Kong Frederik IV's Regering, som han overrakte Kongen 1720, og efterladte Samlinger til et heraldisk Lexikon er hans Navn knyttet til Oversættelsen af Boileaus Satirer, som han »til Tidsfordriv« begyndte med den 5., om Adelskab, 1718, og fortsatte med 10 andre i Aarene 1723—27. En samlet Udgave fremkom 1757 ved Chr. Martfelt med Tillæg af den 12. Satire og Fortale af Biskop Gunnerus.

Ved denne Oversættelse bidrog W. til Indførelsen af den nye franske Smag, som Reenberg havde indledet en Snes Aar før, og som Holberg Aaret efter (1719) gav Hjemstedsret med Peder Paars. Oversættelsen er foretagen efter Boileauudgaven, Amsterdam 1717, med dens Noter og følger temmelig nøje den franske Text, Sproget er godt og klart, og de alexandrinske Vers efter Tidens Lejlighed ret flydende. Arbejdet hævder sig en hæderlig Plads i den lange Række af Boileau-Oversættelser og -Efterligninger, som i det 18. Aarhundredes første Aartier bredte den store Satirikers og Kritikers Navn og Avtoritet over hele Nordevropa.

Til: Indholdsfortegnelsen

Worm, Christen, 1672—1737, Biskop

Af S.M. Gjellerup

Christen Worm var født i Kjøbenhavn 10. Juni 1672 og Søn af [...] Justitiarius Villum W. 1686 kom han i Erue Latinskole, hvorfra han blev Student 1689. I sit Hjem traadte han i Venskabsforhold til den lærde Islænder Arne Magnussen [...] og fik Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med hans kritiske Arbejde over Are Frodes Islands Historie, hvoraf han fik en Afskrift. I Foraaret 1692 tog han theologisk Examen og opholdt sig derefter i Tranebjærg paa Samsø hos en lærd Orientalist, Præsten Mads Iversen Vejle, indtil han i Slutningen af Aaret blev Hører ved Frue Latinskole. 1692—94 holdt han en Række Dissertationer ved Universitetet over jødiske Antikviteter. Disse bleve 1744 optrykte i Venedig, hvilket maa tages som et Vidnesbyrd om, at man endnu den Gang har betragtet dem som staaende betydelig over de almindelige Universitetsdisputatser. 1694 gav Christian V ham Løfte paa et Professorat i Filosofi med senere Oprykning i et theologisk Professorat, og 1695 disputerede han for Professoratet. I Foraaret 1696 fuldendte han et Stridsskrift, hvori han udførlig behandlede et Æmne fra Oldkirken: Sabellius og hans antitrinitariske Vranglære. Skriftet, der udkom s. A. i Frankfurt, vidnede om en ualmindelig Lærdom og fik en smigrende Anmeldelse i Udlandet. Men her hjemme undrede man sig over, at han i saa kort Tid havde kunnet tilegne sig en saa omfattende Kundskabsmasse, og der var dem, der paastod, at det ikke var hans eget, men den lærde Samsøpræsts Arbejde, han førte frem. Hvorledes det forholder sig dermed, lader sig ikke oprede, men maaske har Præsten, som ikke selv udgav noget, overdraget W. sine Samlinger til fri Raadighed.

For at fortsætte sine Studier rejste W. til Udlandet. I Okt. 1696 opholdt han sig i Leiden, men rejste kort efter til England, hvor han studerede i Oxford. Han stod i livlig Brevvexling med Fr. Rostgaard [se om Rostgaard i: Georg Brandes: *»Ludvig Holberg«* [digital udgave]], som den Gang opholdt sig i Paris, og maaske opmuntret ved Vennens Udgivervirksomhed, planlagde han selv en Udgave af danske og islandske historiske Kildeskrifter. Han begyndte med Udgivelsen af Aarbøger fra Esrom (Annales Esromenses) og af Are Frodes Islands Historie. W. kom saaledes Arne Magnussen i Forkjøbet — en ikke ganske dadelfri Fremgangsmaade, som maa skrives paa hans Ungdommeligheds Regning. Han maa dog vistnok hurtig være kommet til Erkjendelse af, at det var et Misgreb. Han standsede Udgivelsen, og de nævnte Værker bleve aldrig fuldendte. Men Uheldet fulgte ham ogsaa paa anden Maade i Oxford. Han havde paa et af Bibliothekerne laant et Haandskrift, som han glemte at bringe tilbage 1697, da han forlod Oxford og rejste til Wolfenbüttel. Her saa en af Bibliothekarerne det hos ham og laante det, dog vel med Forpligtelse til at sende det tilbage, som han ogsaa gjorde. Dette blev nu udlagt, som om W. havde bortført det og pantsat det for at komme ud over nogle økonomiske Vanskeligheder. Beskyldningen kom paa en meget nærgaaende Maade frem i et Skrift, som udkom 1737, W.s Dødsaar, og efter Samtidens Mening har det sandsynlig fremskyndet hans Død.

I 1698 kom han tilbage fra Udlandet, men det Professorat, der var stillet ham i Udsigt, fik han ikke. Han traadte derefter over i praktisk Virksomhed, i det han 1699 blev Hjælpepræst hos Præsten M. Henriksen Tistorph [...] ved Nicolai Kirke og efterfulgte ham som Sognepræst 1701. 1707 blev han Præst ved Frue Kirke, Stiftsprovst og Provst over Sokkelunds Herred. I disse Aar gjorde han sig særlig fortjent ved at virke for Almueskolevæsenets Fremme. 1706 fik han oprettet Nicolai Kirkes danske Skole, og 1707 stiftede han en lignende for Frue Sogn. 1710 blev han Professor i Theologi og 1711 Sjællands Biskop. Da Kjøbenhavns Fattigkommission, hvoraf han var Medlem, i Henhold til en ældre Lov havde forbudt at give Almisse, kom han i Strid med Stiftsprovst J. Lodberg, som prædikede imod Loven og ikke vilde bøje sig for Biskoppen, men skød Sagen umiddelbart ind under Kongens Afgjørelse. Da denne faldt ud til Lodbergs Fordel, følte W. sin Myndighed krænket og klagede i en Samtale med Kongen over denne Afgjørelse. Han var saa uforsigtig at udtale, at paa den Maade kunde han ikke regere sine Præster, og paadrog sig derved en skarp Irettesættelse af Kongen, der svarede: »Regere, den Umage have vi ogsaa paataget os selv«. 31. Okt.— 7. Nov. 1717 holdtes Jubelfest for Reformationen. W., der havde forberedt den, prædikede selv 1. Nov. i Frue Kirke og holdt ligeledes 3. Nov. den latinske Festtale paa Universitetet. I øvrigt var hans Stilling vanskelig og hans Indflydelse ikke stor, især efter Oprettelsen af Missionskollegiet 1714, der paa egen Haand gjorde Indstilling om forskjellige kirkelige Sager, som tidligere faldt ind under Bispernes

Afgjørelse. Den theologiske Professor H. Bartholin, der havde betragtet sig som selvskreven til at beklæde Sjællands Bispestol, blev en af W.s mest ihærdige Modstandere. Frederik IV havde 1724 nedsat en hemmelig Kommission, der skulde undersøge Klager over Underslæb, som vare rejste imod forskjellige højere gejstlige og verdslige Embedsmænd. Kommissionen, der paa Grund af den Ed, som den afkrævede dem, der indkaldtes til Forhør, kaldtes Bandekommissionen, vakte i høj Grad W.s Forargelse. I en Samtale med Bartholin bebrejdede han ham, at han havde aflagt den omtalte Ed, »som stred imod Guds Ord og Naturens Lov«. Han erklærede, at han selv aldrig vilde lade sig tvinge til at aflægge den, og han udtalte som sin Overbevisning, at der vilde blive mange Menedere. Bartholin var ikke sen til at lade denne Udtalelse gaa videre til Kommissionen, og W. fik atter en skarp Irettesættelse. Maaske var det i den Anledning, at han optog sit bekjendte Valgsprog: »Per spinas ibo ocreatus (skal jeg gaa igjennem Torne, tager jeg Støvler paa)«. Dronning Anna Sophie, som var stærkt interesseret i Kommissionens Undersøgelser, var i det hele taget ikke velsindet over for W., der hørte til Dronning Louises Parti. 1721 havde han holdt Ligprædiken over den tilsidesatte Dronning og rost hende i høje Toner. Under Kjøbenhavns Ildebrand 1728 brændte Bispegaarden med Stiftsarkivet og W.s betydelige Bibliothek, der for en Del var en Arv fra hans Farfader, den berømte Ole W. 1730 ledede han i sørgelige Omgivelser Jubelfesten til Minde om den augsburgske Trosbekjendelse, og 12. Dec. s. A. holdt han Ligprædiken over Frederik IV. Han udtalte sig ret uforbeholdent om den afdøde Konge og rettede et skarpt Angreb paa hans strænge Sabbathsforordning af 21. April 1730 og særlig paa Anvendelsen af Gabestokken. Angrebet gjorde sin Virkning. Kort efter ophævede Christian VI Loven. Den Helligdagsforordning, Kongen senere udstedte, var noget mildere. 1731 kronede W. Christian VI og Sophie Magdalene.

Under den nye Regering blev hans Indflydelse paa Afgjørelsen af egentlig kirkelige Sager endnu ringere, end den havde været under Frederik IV. Derimod fik han rig Lejlighed til at gjøre sin praktiske Dygtighed gjældende som Medlem I af en Række Kommissioner, hvori han var den, der trak Læsset. Saaledes fik han 1731 Sæde i en Kommission, der skulde udarbejde en ny Plan for Universitetets Virksomhed, og 1733 udvidedes dens Virksomhed tillige til at gjøre Forslag til Reformer i det lærde Skolevæsen. 1732—37 var han Meddirektør for Herlufsholm Stiftelse, 1736 holdtes Jubelfest til Minde om den danske Reformation. Festen skulde forherliges ved Doktorpromotioner, og da der ved Universitetet ikke var nogen Dr. theol., der kunde meddele Graden til andre, fik W. Graden ved et kongeligt Diplom. Forud for Festen forberedtes Konfirmationens Indførelse paa Forslag af Kongens pietistiske Raadgivere J. Bluhme og J. Schrøder. W. var den eneste af Landets Bisper, hvem der blev affordret en Erklæring om Forslaget. Han udtalte sig meget forsigtig. Han fandt Konfirmationen gavnlig og hensigtsmæssig, men frygtede for, at den skulde svække Daabens sakramentale Betydning, og han henstillede til Kongen at udsætte Indførelsen, for at Almuen forinden kunde blive vejledet til Forstaaelsen af denne nye Kirkeskik, saa at den ikke stillede sig uvillig over for den. Da der ikke blev taget noget Hensyn til hans Erklæring, udgav han 1737 et lille Skrift om »Børnedaabens Fornødenhed og Konfirmationens Nytte«, hvortil han føjede: »Et velment Sendebrev angaaende den gudelige Konfirmationsforretning«, ligesom han ogsaa forfattede Konfirmationsbønnen.

W. døde 9. Okt. 1737. 1699 havde han ægtet Christine Tistorph (død 18. Jan. 1729), Datter af hans Formand ved Nikolai Kirke. — Foruden de tidligere nævnte Skrifter har han udgivet en Række Ligprædikener. Om Ligprædikenerne over Dronning Louise og Frederik IV skal tilføjes, at den første ikke maatte udkomme i Frederik IV's Tid og den sidste ikke i Christian VI's. De bleve først udgivne 1747, og da, efter samtidige Vidnesbyrd, i en mildere Form end den, hvori de vare holdte.

Til: Indholdsfortegnelsen

Zoega, Johan, 1742—88, Botaniker og Nationaløkonom

Af H. Westergaard og E. Rostrup

Johan Zoega blev født 7. Okt. 1742 i Ravsted i Slesvig, hvor Faderen Poul Christian Z. var Præst; Moderen Cathrine f. Zoega var Søster til Arkæologen Georg Z.s Fader. Efter at have nydt Undervisning i Latinskolen i Pløen [Plön] kom han i Huset hos Lægen Johan Christian Fabricius i Tønder (Fader til Zoologen J.C. F. [...]), hos hvem hans Sans for Naturvidenskab udvikledes. Efter et Ophold ved Gymnasiet i Altona 1760—62 drog han til Kjøbenhavn og senere med J.C. Fabricius til Upsala, hvor han studerede Botanik under Vejledning af Linné. I nogle Aar hjalp han derefter Oeder som dennes Assistent ved den botaniske Have i Kjøbenhavn, men da Stillingen blev inddraget i 1770, og hans Forhaabninger om at blive Universitetslærer glippede, søgte han ind i Centraladministrationen og blev 1771 Sekretær i Finanskollegiets 2. Departement; som saadan foretog han Bearbejdelsen af den første danske Folketælling af 1769. Han avancerede efterhaanden paa Embedsstigen; han blev saaledes 1773 Renteskriver i fynske Kontor, i Dec. 1779 Kommitteret i Rentekammeret og i Febr. 1784 Deputeret i Finanskollegiet og Etatsraad; 2. Juni s. A. blev han Medlem af det ny Finanskollegium og af Finanskassedirektionen. Fra 1782 var han tillige Medlem af Direktionen for den almindelige Enkekasse og af Generalvejkommissionen. Han udfoldede i alle disse Stillinger en betydelig Energi og omtales med megen Sympathi af sin Samtid. Z. var svagelig fra Barndommen af og led af en Rygradskrumning; han døde ugift 29. Dec. 1788.

Z.s Virksomhed som nationaløkonomisk Forfatter er ikke synderlig omfattende. Hans lille Skrift om Møntvæsenet (1788) er et for sin Tid fortjenstfuldt Arbejde, det samme gjælder det Aaret før udkomne »Forsøg til at udvikle faste Begreb om Arbejde og Handel«, hvori han i øvrigt ligeledes fortrinsvis kommer ind paa Møntspørgsmaal. Han viser sig i dette Skrift som en frisindet Mand og tager varmt Ordet for Næringsfrihed og Frihandel.

- - -

— Som Botaniker havde J. Zoega ikke nogen større Betydning. Han ansaas for en grundig Moskjender, men har ikke publiceret noget selvstændigt botanisk Arbejde; han har udarbejdet det Katalog over islandske Planter, som findes i Olufsens og Paulsens bekjendte Rejseværk, dog væsentlig efter Kønigs Manuskript, han har skrevet Texten til Forskåls ægyptisk-arabiske Billedværk, og han har ydet Bidrag til et Værk af Linné, som opkaldte Planteslægten Zoegea efter ham. Z. ydede Oeder god Hjælp ved Undersøgelse af Planter fra Bornholm og Island til Brug for Flora Danica. Z. s Herbarium, som især var rigt paa Mosser, blev efter hans Død opbevaret hos en Slægtning, der boede paa Kastellet, hvor det blev fuldstændig ødelagt under Englændernes Ophold.

Til: Indholdsfortegnelsen

Zonnix, Peiter, —1762, Opfinder af forbedrede Nodetyper

Af S.A.E. Hagen

I Juli 1730 findes Peiter Zonnix [Peter Zønnix. Petr. Zønnix] indtegnet i Kjøbenhavns Universitets Matrikkel med Ludvig Holberg som Privatpræceptor og angives at være Aarhusianer, 19 Aar gammel. Om hans Ungdom, Studier osv. vides ikke noget; endnu 1737 nævnes han som Student og synes da at have staaet i Bekjendtskabsforhold til en Bogtrykkersvend Hancke, hvilket maaske har givet Z. Anledning til at sysle med Typografien. 1754 — altsaa noget tidligere end Joh. G. Imm. Breitkopf i Leipzig fremstillede sine bevægelige Nodetyper — forelagde han Hoforganist Fr. Chr. Breitendich [...] en Prøve paa sin Opfindelse, nemlig en forbedret Maade at trykke Noder paa, som bleve satte med Typer ligesom Bogstaver og dog lignede det baade dyrere og besværligere Kobbertryk. Varmt anbefalet af Breitendich søgte og fik han nogen Hjælp af Kongen, ligesom ogsaa Breitendich fremdeles ydede Støtte ved (1756) at forære ham Manuskriptet til sin Koralbog til Aftrykning (»forhaabendes at han dog derved skulde fortjene sig noget til Levebrød«) og skaffe ham kongl. Privilegium derpaa (1758); men det meste af den kongl. Pengeunderstøttelse medgik til Livets Ophold, og Z. oplevede ikke engang at faa Koralbogen paabegyndt. 1762 omtales han som død i Fattigdom, — Stervboet var saa ringe, at det »ikke taalte Proklama« — og hans Opfindelse gik vistnok i Graven med ham, medens den velstaaende og driftige Breitkopf, der i øvrigt ikke kan antages at have staaet i nogen som helst Forbindelse med Z., gjennemførte sit Værk med Glans og blev berømt derved. Det første fra Breitkopfs Officin udgaaede Musikværk, som er trykt med bevægelige Nodetyper, er Pastoraldramaet »Il trionfo della fedeltà«, der i Følge Paaskriften er begyndt Juli 1755 og fuldendt April 1756.

Til: Indholdsfortegnelsen